ספר
ביאלה־פודלאסקה

ספר
ביאַלה־פּודלאַסקה

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2026

המוציאים לאור: קופת גמילות חסד ע"ש קהילת ביאלה־פודלאסקה
תשכ"א תל־אביב 1961

אסף, עיבד וערך / צונויפגעזאמלט, באַאַרבעט און רעדאַגירט
מ. י. פייגנבוים

כל הזכויות שמורות בידי קופת גמילות חסד
ע"ש קהילת ביאלה־פודלאסקה
תל־אביב, אחד העם 128 (ישראל)

Copyright by Kupath Gemiluth Hesed
a/s Kehilath Biała-Podlaska,
Tel-Aviv, Ahad Haam 128 (Israel)

דפוס קואופרטיבי „אחדות" בע"מ, תל־אביב

ספר ביאלה־פודלאסקה

שני אירועים בדורנו זעזעו ושנו עד היסוד את ההיסטוריה היהודית — חורבן התפוצה היהודית בארצות אירופה והתחדשות החיים המדיניים של האומה בארץ האבות.

שני האירועים האלה משפיעים וישפיעו על תהליכי ההיסטוריה היהודית, שאת מסלולם אין לחזות בדורנו, שכן קרובים אנו יותר מדי למאורעות משנוכל להעריך את ערכם לדורות, ולכן, גם לא נגיע כיום לפשר הקשר שביניהם והשפעתם ההדדית.

בימינו אנו, באפשרותנו לראות רק את התוצאות שלנגד עינינו, והן: התרכזויות של שרידי החורבן — האחת, והחשובה שבהן, מניחה את היסוד לחיים עצמאיים בישראל, והאחרות, מניחות יסוד לפזורות חדשות או מחזקות את הקיימות, רובן בארצות שמעבר לים ומיעוטן בארצות אירופה המערבית.

המרכזים משני הסוגים נמשכים זה לזה ויונקים זה מזה בגלוי ובסתר. אחד השבילים הטמירים של הדדיות זו הוא — האהדה שבין בני־עיר, שגברה אחרי שנות השואה. אנשים שיצאו את הערים והעיירות לפני שנים רבות, עזבון ללא נקיפת־לב, בנשאם עיניהם לפניהם, לקראת עתיד אישי מקווה, ולא הביטו אחורנית אל המקומות האלה כאל שלימות אורגנית או ארגונית, חוץ מאשר אל החוג הצר של משפחותיהם שהשאירו שם. אחרי השואה והאבדן, התחילו עיני ולבות אותם האנשים לתור בדרכי העולם הגדול אחר בן־עיר כאחר אח מלידה; בנים למשפחות שנהרסו, מצאו מעין נחמה קלה במשפחה־העיר, וידי אחים הושטו מעבר לימים ויבשות.

בדרכים שונות חתרו לקראת ההתקרבות הזאת. נוצרו או חוזקו כלים להושטת עזרת אחים לפליטי השואה, נוסדו איגודי בני־עיר, קופות ומוסדות שונים, ובכל אלה פעם רצון עז לא לתת לזכר העיר שיישכח. במקום גוף העיר שנשרף רצו לשמור על זכר נשמתה. מכאן ספרי תולדות הערים השונות ומכאן גם הספר המוגש בזה על ביאלה שלנו.

לא באנו בספרנו לפאר את עירנו ולרוממה, אלא לספר בלבד. ביאלה לא היתה אם בישראל שבמדינת פולין, כי אם אחת מבנותיה, ועל הבת הזאת, שזכרה יקר לנו, אנו מספרים. אנו מספרים על אורותיה וצלליה, על המאורות שהאירו בשמיה ועל העננים שהעיבום; על גדולי התורה, הנגלית והנסתרת, ועל גדולי החסידות שקיננו בה מדורות רחוקים עד לפני חורבנה ועל פשוטי העם; על לוחמי המחשבה החפשית שקמו בה בשני הדורות האחרונים, דורות של תסיסה ומרד, על התנועות המדיניות והחברתיות ששינו את פני החברה המגובשים מדורות, על עסקניה המדיניים והחברתיים שהיו לה לפה, ועל ההמון כבד הפה.

אנו מספרים ומחיים בזכרון את תקופות חייה התוססים, מתנים את תקופת חסוף המר והנמהר שבא כחתף, ומבכים את חורבנה ואת אבדן הנפשות היקרות לכולנו, שגיוונו את חייה בשלל צבעים.

כל החומר נאסף ביידיש, חוץ ממאמרים אחדים בעברית. מצאנו לנכון להשאיר כל מאמר וסקירה בשפת המקור, כפי שנכתבו ע"י מחבריה, כי הוצאת הספר בשתי השפות היה למעלה מכוחנו הכספיים. הסקירה ההיסטורית על הדורות הראשונים של ד"ר מ. הנדל, נכתבה על-ידו בעברית וביידיש, והסקירה על הדורות האחרונים עד אחרי השואה של מ. י. פייגנבוים וכן קורותיה של ההסתדרות הציונית מאת מ. ברוחל תורגמו לעברית ובאים בראש הספר. על תרגומם של סקירות אלו אנו חייבים תודה למר א. ל. פאיאנס, שנתן לנו מזמנו היקר ומעטו הברוך.

רצינו גם להביא לזכר עולם רשימת הנפשות שסיימו את הדף האחרון בהיסטוריה של עירנו ולא עלה הדבר בידינו. פנינו ליוצאי עירנו בכל התפוצות, שימסרו במופס מיוחד את שמות קרוביהם שנספו בשואה, והתשובות שנתקבלו לא הגיעו אלא לעשרות ספורות. נאלצנו איפוא מתוך צער, לזנוח את הנסיון הזה.

מהסיבות הנזכרות, מופיעות בספר תמונות קבוציות בלבד מהחיים המדיניים, התרבותיים והחברתיים שבעיר. עבור חלק מהתמונות אנו מודים לבן-עירנו יעקב ארונוביץ (בואנוס-אירס) שהמציא לנו את גלופותיהן.

הספר הוא פרי עמלו של בן-עירנו מ. י. פייגנבוים, אשר מיזמתו הוא, אסף וחקר, איזן וערך את החומר; כמו כן כתב בעצמו חלק מהסקירות. בעבודה זו עסק למעלה מעשר שנים ועשה מאמצים לדלות מתהומות הזכרון והנשיה, מפי בני-עירנו ומשאינם בני-עיר, כל ידיעה הנוגעת לעירנו; לברר ולבדוק כל פרט ופרט לאור הכתוב והמסופר כדי לעמוד על אמיתותו וערכו.

תודה מיוחדת חייבים אנו להיסטוריון ד"ר מ. הנדל (תל-אביב), על סקירתו המקיפה של ביאלה מן היום שקמה בתוך הגולה היהודית בפולין ועד לפני כמאה שנה. כן אסירי תודה אנו לחוקר וסופר מר מ. עדלבוים (ניו-יורק), על סקירתו היפה על שרשרת הרבנים לדורותיהם שתפסו את כסא הרבנות בביאלה ועל ביאלה החסידית; לבעלי הסקירות על התנועות המדיניות והחברתיות, שמתוך השתתפותם האישית בהן הצליחו לתת תיאורים חיים על צמיחתן ופעולותיהן; ולכל אלה שבשמותיהם ובעילום-שם תרמו לציורה של תמונת ביאלה, כפי שהיא מופיעה בספרנו. ועל הכול, תודה מהולה בדם לבותינו לשרידי השואה שסיפרו לנו מחוויותיהם וממראות עיניהם על דרכה האחרונה של קהילתנו.

הופעת הספר לא היתה אפשרית בלי עזרתם הכספית של יוצאי עירנו בראש וראשונה בישראל, ניו-יורק ולוס-אנג'לס וגם בשיקאגו, אוסטרליה, קנדה ופארים.

לאחרונה עלינו גם להזכיר לטובה שתי ועדות שנבחרו על-ידינו: אחת שעזרה למ. י. פייגנבוים בעריכה הסופית של הספר ע"י קריאת החומר, בירורו וניפויו והשניה שעזרה מבחינה אדמיניסטרטיבית. אין אנו מזכירים שמות חברי הועדות האלה, שהיו שליחים בלבד של ציבור יוצאי עירנו בישראל ובצעו את רצון הכלל.

אבדה ביאלה ואיננה. יחד עם כל הקהילות הקדושות של פזורת ישראל בפולין עלתה ביאלה באש ובחרב ובגאזים עם כל נשמות קדושיה.

נשמור את זכרה בלבותינו לעד.

המוציאים לאור
קופת גמילות חסד ע"ש
קהילת ביאלה-פודלאסקה
תל-אביב

תל-אביב, אלול תש"ך
ספטמבר 1960

צוויי געשעענישן האָבן אין אונדזער דור צעטרייסלט און ביזן יסוד געענדערט די יידישע געשיכטע — דער חורבן פון יידישן צענטער אין די אייראָפּאישע לענדער און די באַניאונג פון מלוכה־לעבן פון פּאָלק אין לאַנד פון די אבות.

אָט די צוויי געשעענישן זענען משפּיע און ווילן משפּיע זיין אויפן גאַנג פון דער יידישער היסטאָריע, וואָס איר וועט קאָן מען אין אונדזער דור נישט פאָרויסזען, ווייל דער דיסטאַנץ, וואָס טיילט אונדז אָפּ פון די געשעענישן איז נאָך אַ צו קורצער, אַז מיר זאָלן קאָנען אָפּשאַצן זייער באַדייטונג פאַרן עתיד, און דעריבער קאָן מען נאָך היינט נישט באַנעמען זייער צוואַמענהאַנג און קענזוייטיקע השפּעה.

די קאָנסעקווענצן, וואָס לאָזן זיך מערקן שוין אין אונדזערע טעג, זענען: די קאָנצענטראַציע פון די לעבנגעבליבענע פון חורבן — אַ טייל, דער וויכטיקסטער פון זיי, בויט זיין יסוד צו אַ זעלבסטשטענדיק לעבן אין ישראל, און די אָנדערע לייגן יסודות פאַר נייע צענטערס און פאָרשטאָרקן די עקסיסטירנדיקע, לרוב אין די לענדער מעבר־לים, און אַ מינדערהייט אין די לענדער פון מערב־אייראָפּע.

די צענטערס פון אָט די ביידע אָרטן באַאיינפלוסן זיך קענזוייטיק און ציען יניקה איינער פון צווייטן אויף פאָרשיידענע וועגן, אָפענע און פאַרבאָרגענע. איינער פון די סודותדיקע שטעגן פון דער קענזוייטיקייט איז: די סימפּאַטיע צווישן די בני־עיר, וואָס האָט זיך פאָרשטאָרקט נאָך די חורבן־יאָרן. מענטשן וואָס האָבן מיט אַ סך יאָרן צוריק פאַרלאָזט זייערע שטעט און שטעטלעך אָן האָרץ־קלעמעניש, וועגנדיק זייער בליק צו זייער פאַרהאָפּטער פערזענלעכער צוקונפט, און זיך נישט אומגעקוקט אויף הינטערווויילעכן צו די שטעט, פון וואַנען זיי זענען אָרויס ווי צו אַן אָרגאַנישער, אַדער אָרגאַניזאַציאָנעלער גאַנצקייט, אויסער צום ענגן קרייז פון זייער משפּחה, וואָס איז דאָרט געבליבן, האָבן, נאָכן חורבן און פאַרלענד, געוואַנדן די אויגן און הערצער צו די וועגן פון דער גרויסער וועלט, אויסקוקנדיק נאָך אַ בן־עיר, ווי נאָך אַ געבוירענעם ברודער; זין פון פאַרטיליקטע משפּחות האָבן כאילו געפונען אַ שטיקל טרייסט צווישן דער לאַנדסלייט־משפּחה, און בריידערלעכע הענט האָבן זיך אויסגעשטרעקט פון איבער ימים און יבשות.

די שטרעבונג צו דער דאָזיקער דערנענטערונג איז געגאַנגען אויף פאַרשיידענע וועגן. ס׳זענען געשאַפן, אָדער פאַרשטאָרקט געוואָרן די מיטלען צום דערטיילן ברידער־לעכע הילף צו דער שארית־הפליטה, ס׳זענען געגרינדעט געוואָרן פאַרבאַנדן פון בני־עיר, קאָסעס און פאָרשיידענע אינסטיטוציעס. אָבער אין דעם אָלעם האָט געקלאַפּט דער דופק פון אַן אומגעבראָכענעם ווילן נישט צו לאָזן פאַרגעסן דעם זכר פון דער שטאָט. אויפן אָרט פון פאַרברענטן גוף פון דער שטאָט, האָט מען געוואָלט היטן דעם זכר פון איר נשמה. אָט אָזוי זענען אויפגעקומען די געשיכטע־ביכער פון די פאָרשיידענע שטעט, און פון דאָנען אויך דער ספר וועגן אונדזער ביאָלע.

מיר זענען נישט געקומען אין אונדזער ספר לויבן און דערהויבן אונדזער שטאָט, נאָר בלויז דערציילן. ביאָלע איז נישט געווען קיין אם בישראל אין פּוילן, נייערט איינע פון אירע טעכטער, און וועגן אַט דער טאָכטער, וואָס איר אַנדענק איז אונדז טייער, דערציילן מיר. מיר דערציילן וועגן אירע ליכטער און שאָטנס, וועגן די ליכטער, וואָס האָבן געשיינט אין אירע הימלען און וועגן די וואָלקנס, וואָס האָבן זיי פֿאַרטונקלט; וועגן גדולי התורה אין נגלה און נסתר, וועגן באַרימטע און אַנערקענטע חסידים, וואָס האָבן אין איר ענעסטער פון לאַנגע דורות אָן, ביז צו איר חורבן, און וועגן דעם פּשוטן פֿאָלק; וועגן די קעמפֿערס פון פּרייַען געדאַנק, וואָס זענען אויפֿגעשטאַנען אין איר אין די לעצטע צוויי דורות, דורות פון פּערמענט און בונט; וועגן די פֿאָליטישע און געזעלשאַפֿטלעכע עסקנים, וואָס זענען געווען אירע פּירשפֿרעכערס און וועגן דעם שטומען המון.

מיר דערציילן און לעבן אויף די תקופות פון שפֿרודלדיקן לעבן אין שטאָט, באַקלאָגן די ביטערע און האָסטיקע סוף־תקופה, וואָס האָט זיך אזוי פֿלוצעס אַראָפּגע־לאָזט אויף איר. מיר באַווייַנען דעם חורבן פון ביאָלע און די פֿאַרטיליקונג פון אונדזערע טייערע, וואָס האָבן דאָס לעבן אין שטאָט געגעבן זייַן רייכע פולפֿאַרביקייט.

דער גאַנצער מאַטעריאַל איז אויפֿגעזאַמלט געווארן אין יידיש, אויסער עטלעכע אַרטיקלען אין העברעאיש. מיר האָבן געהאַלטן פֿאַר געווינטשן יעדן אַרטיקל און יעדע אָפּהאַנדלונג איבערצולאָזן אין דער מקור־שפּראַך, ווי זיי זענען געשריבן געווארן דורך זייערע מחברים. פֿאַרעפנטלעכן דעם ספר אין צוויי שפּראַכן, איז געווען איבער אונדזערע פינאַנציעלע כוחות. מיר האָבן דעריבער געהאַלטן פֿאַר ריכטיק צו געבן אין אָנהויב ספר, אין העברעאיש, די היסטאָרישע אָפּהאַנדלונג וועגן די ערשטע דורות, פון ד״ר מ. הענדל, וואָס איז דורך אים געשריבן געווארן אין העברעאיש און אין יידיש, און די אָפּהאַנדלונג וועגן די לעצטע דורות, ביז נאָכן חורבן, פון מ. י. פּייגנבוים, ווי אויך די געשיכטע פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע אין שטאָט, פון מ. ברוחל, וואָס זענען איבערגעזעצט געווארן אין העברעאיש. פֿאַר דער איבערזעצונג פון אַט די אָפּהאַנדלונגען זענען מיר שולדיק א דאַנק דעם הער א. ל. פּאיאנס, וואָס האָט אונדז געווידמעט זיין טייערע צייט און געבענטשט פּעדער.

מיר האָבן אויך געוואָלט ברענגען צום אייביקן אַנדענק א רשימה פון די פֿאַרטיליקטע בני־עיר, אָבער, ליידער איז דאָס אונדז נישט געלונגען. מיר האָבן זיך געווואַנדן צו אונדזערע בני־עיר אין אַלע לענדער, אז זיי זאָלן אונדז איבערגעבן, אויף א ספּעציעלן פֿראָגעבויגן, די נעמען פון זייערע קרובים, וואָס זענען אומגעקומען בעתן חורבן, אָבער די תשובות וואָס זענען דערהאַלטן געווארן, האָבן דערגרייכט נאָר עטלעכע צענדליק. מיר זענען דעריבער, מיט צער, געצוווּנגען געווען צו רעזיגנירן פון דעם פּרויו.

צוליב די דערמאָנטע סיבות קומען אין ספר אַריין נאָר גרופּן־בילדער פון אמאָליקן פּאָליטישן, קולטורעלן און געזעלשאַפֿטלעכן לעבן אין ביאָלע. א דאַנק קומט דעם בן־עיר יעקב אראנאוויטש (בוענאָס־איירעס) פֿאַרן צושיקן א צאָל קלישעס.

דער ספר איז א רעזולטאַט פון די אַנשטרענגונגען פון אונדזער בן־עיר מ. י. פּייגנבוים, וואָס האָט פון זיין אייגענער איניציאַטיוו צונויפֿגעזאַמלט דעם מאַטעריאַל, אויסגעפֿאָרשט אים, באַאַרבעט און רעדאַגירט; אויסער דעם האָט ער אַליין געשריבן א טייל פון די אָפּהאַנדלונגען. די אַרבעט איבערן ספר האָט ביי אים געדויערט העכער

צען יאָר. ער האָט געמאַכט באַמיאונגען ארויסצובאַקומען פון די טיפענישן פון זכרון און פאַרגעסנקייט, פון מויל און שריפט, פון אונדזערע שטעטישע און פרעמדע, יעדע ידיעה, וואָס האָט א שייכות צו אונדזער שטאָט; אויפצוקלערן און נאָכצוקאָנטראָלירן יעדן פּרט און פּרט, ווי ער איז געשריבן און דערציילט, כדי צו דערגיין זיין ריכטיקייט און באַדייטונג.

א באַזונדערן דאַנק זענען מיר שולדיק דעם היסטאָריקער ד"ר מ. העגדל (תל-אביב) פאַר זיין גרינטלעכער אָפּהאַנדלונג וועגן ביאַלע, פון טאָג, ווען זי איז אַנטשטאַנען אין גלות פוילן, ביז מיט הונדערט יאָר צוריק. מיר זענען אויך שולדיק א דאַנק דעם פאַרשער און שרייבער מ. עדלבוים (ניו-יאָרק) פאַר זיין שיינער אָפּהאַנדלונג וועגן דער קייט פון רבנים, וואָס האָבן זינט דורות פארנומען די כסא-רבנות אין ביאַלע, און וועגן דער חסידישער ביאַלע; די מחברים פון די אָפּהאַנדלונגען וועגן די פאַליטישע און געזעלשאַפטלעכע באַוועגונגען, וואָס זייענדיק אין זיי מיטבאַטייליקט פערזענלעך, איז זיי געלונגען צו געבן שילדערונגען וועגן זייער וווקס און טעטיקייט; און די אַלע, וואָס אונטער זייער נאָמען אַדער אומבאַקאַנט, האָבן בייגעשטייערט צום אַנציבענען דאָס בילד פון ביאַלע, ווי דאָס דערשיינט אין אונדזער ספר. און איבער אַלץ, א דאַנק, געמישט מיטן בלוט פון אונדזערע הערצער, דעם רעשטל פון חורבן, וואָס האָט אונדז דערציילט פון זיינע איבערלעבענישן און פון דעם, וואָס ער האָט מיט זיינע אויגן געזען אויף דעם לעצטן וועג פון אונדזער קהילה.

דאָס דערשיינען פון ספר וואָלט געווען אוממעגלעך אָן דער פינאַנציעלער הילף פון אונדזערע בני-עיר, פאַר אַלעם, אין ישראל, ניו-יאָרק און לאָס-אַנדזשעלעס, ווי אויך אין טשיקאַגאָ, אויסטראַליע, קאַנאַדע און פאַריז.

צום לעצט זאָלן דאָ דערמאָנט ווערן די צוויי קאָמיסיעס, וואָס זענען דורך אונדז אויסגעוויילט געוואָרן: איינע, וואָס האָט געהאָלפן מ. י. פייגנבוימען אין דער סוף-רעדאַגירונג פון ספר, דורך לייענען דעם מאַטעריאַל און איבערקלייבן אים. און די צווייטע, וואָס האָט געהאָלפן אין אַדמיניסטראַטיוון זין. מיר דערמאָנען נישט די נעמען פון די חברים פון אָט די קאָמיסיעס, וואָס זענען געווען נאָר שליחים פון ציבור בני-עיר אין ישראל און האָבן דערפילט דעם ווילן פון כלל.

אונטערגעגאַנגען איז ביאַלע און זי איז מער נישטא. צוזאַמען מיט אַלע הייליקע קהילות פון גלות פוילן איז ביאַלע פאַרטיליקט געוואָרן מיט פייער און שוועבל און מיט גאַז, מיט אַלע אירע הייליקע נשמות.

לאָמיר אין אונדזערע הערצער טראָגן איר אַנדענק אויף אייביק.

די ארויסגעבערס
קופת גמילות חסד ע"ש
קהילת ביאלה-פודלאסקה
תל-אביב

תל-אביב, אלול תש"ך
סעפטעמבער 1960

היהודים בביאלה

ד"ר מ. הנדל
תל־אביב

(קוים לתולדותיהם עד למחצית המאה התשע־עשרה)

א. העיר ביאלה

פולין הקדומה היתה מורכבת משני חלקים: פולין — הכתר וליטא. ביאלה השוכנת סמוך לגבול בין שתי הארצות השתייכה לליטא. בפולין נתחלקו הערים לשני סוגים: ערי מלוכה שתושביהן נמנו עם מעמד האזרחים־העירונים, וערים פרטיות שנוסדו ע"י בני האצולה על אדמותיהם. ביאלה היתה עיר פרטית, בבעלותה של משפחת הנסיכים מבית רדזיביל, שנחלותיהם הנרחבות, צבאותיהם המרובים ותפקידיהם הרמים במערכות המגנגון המדיני הפכום לכוח אדיר, המתחשב אך במעט בחוקי המדינה ותקנותיה. מרכז „המלוכה" של הרדזיבי־לים היה בעיר נעשוויז; אבל היו זמנים בהם תפסה מקום מרכזי גם העיר ביאלה.[1]

בין בני משפחת רדזיביל היו נסיכים שיצאו להם מוניטין כיוצאי דופן ובעלי הליכות משונות, שהקפריסות הפראיות שלהם היו מפורסמות בכל פולין. מובן מאליו, ששלטונם היה כמכה קשה לנתיניהם — היהודים והנוצרים. חשקת נפשו של אחד הרדזיבילים להחליק בקיץ במגלשה, ציווה לפזר מלח לאורך המסילה; לרדזיביל אחד „אזלו" צפרים לציד; הוא הושיב יהודי על עץ וציווה לו לצפצף כצפור וירה בו. על רדזיביל אחד (במאה השמונה עשרה) מסופר, שהיתה לו מין חיבה ליהדות. הוא בחר לו רק יועצים יהודים, למד אידיש ועברית, ובשבת היה לובש ארבע כנפות יחד עם עיטוריו הצבאיים. המשפחה רצתה לעכב בעדו, ושמה אותו תחת השגחה מעולה — קודם בארמון שבביאלה ואחר כך בסלוצק — אבל הוא לא ניתק את קשריו עם יהודים, ויש רגלים לדבר שקהלת סלוצק סבלה בקשר לכך הרבה; הרב מסלוצק הושב במאסר בביאלה. הפרשה נסתיימה רק עם מותו של הנסיך „המתיהד" הזה (1781). ההיסטוריונים מזכירים גם שליטים טובים אשר דאגו לנתיניהם ונרשמו בלבם כמושלי־חסד. כך למשל כותב ההיסטוריון ברטושביטש (יליד ביאלה) על הנסיכה אננה, שתחת שלטונה היתה ביאלה עיר מאושרת ועיר־מקלט לעניים. תושבי העיר — יהודים ונוצרים — נהנו מהמו"מ המסחרי עם החצר, ומעסקי מלאכה וכספים. אבל עם זאת לחצו השליטים על העיר, בשימם עליה מסים ומשאות שונים.

בין המוסדות של העיר יש להזכיר את האקדמיה, מין בית אולפנא בדרגה בינונית בין בי"ס תיכון ובי"ס גבוה. על העיר הוטל החוב לתרום לתקציב המוסד, אבל היא גם נהנתה ממנו — ע"י עסקי מסחר ואספקה. הסטודנטים הוזהרו שלא לנגוע לרעה בתושבי העיר, שלא לפגוע בהם בדיבור ובמעשה ושלא לשאת נשק בלי אישור הרקטור. העובדה שאזהרה זו היתה כלולה בשבועת כל תלמיד חדש מוכיחה, שהיחסים לא היו משופרים, ובוודאי קרו לא פעם התנגשויות. ידוע לנו מערים אחרות, שתלמידי בתיה"ס היו בהרבה מקרים הגורם לפרעות ביהודים.

הסופר הפולני קראשווסקי, שהיה לו ענין רב בעיר ביאלה, כותב שלא היתה לעיר היסטוריה עשירה; „היא חיתה בתוך עצמה ולמען עצמה". עם זאת כדאי לציין, שעברו על העיר כמה חוויות היסטוריות, נוסף על האירועים המדיניים בהיס־טוריה המסועפת של הפרלמנטריזם הפולני וחייו המפלגתיים, בהם השתתפו בני הרדזיבילים באופן פעיל מאוד. נעמוד על כמה מאורעות: בשנת 1665 נתקיים בביאלה מושב הסינט הליטאי; שלוש שנים לאחר מכן ביקר בעיר המלך הפולני יאן קאזימיז'. בימי מלחמת הצפון, בראשית המאה השמונה עשרה, בה הש־תתפה פולין יחד עם רוסיה נגד שבדיה, נכבשה העיר ע"י צבא השבדים. בשנת 1789 עבר דרך העיר הקיסר יוסף השני, בשובו מביקורו בפטרבורג. המאורעות הנ"ל (חוץ מהכיבוש השבדי) לא היתה להם אלא נגיעה מועטה לאוכלוסית העיר. סוג אחד של אירועים נגע מאוד לאנשי העיר, הלא הן השרפות התדירות, שפקדו את העיר במשך המאות. יש לזכור, שהעיר היתה בנויה כולה בתי עץ, ואופינית היא ההערה של בארטו־שביטש: „בביאלה היו תמיד שריפות, היא נשרפה בזה אחר זה וכסדר נבנתה מחדש". לאחר אחת השריפות — בימי הכיבוש השבדי, שבזמנו פשטה בעיר גם מגיפה (1711) — נתברר כי בביאלה ובכפרים הסמוכים נפגעו 559 נפשות, בהם — לפי הצהרת מנהיגי הקהלה „העירוניים־האזרחיים" קאפל בן יצחק ושמואל בן מאיר — 37 נפשות.

ב. קהלת ביאלה

מבחינת סדרי האוטונומיה היהודית בליטא היתה קהלת ביאלה בתחום שלטונה של ק"ק בריסק, אשר ממנה ומק"ק וילנה, פינסק, גראדנה וסלוצק הורכב הארגון האוטונומי העליון — „ועד מדינת ליטא". כשנתכנסו בשנת 1705 נציגי הקהלות שנמנו עם גליל השלטון של בריסק, כדי לחלק את מס המלוכה שהיהודים שילמו בחזקת מס גולגולת, הוטל על

ביאלה סך 510 זהובים, הסך השלישי בגודלו אחר בריסק (1384 זהובים) ואחר וויסוקה (700 זהובים). פחות מביאלה שילמו פרוז׳אנה (485 זהובים), וולודווה (400 זה׳), שדלץ (230 זה׳), והרי יש בכך מושג־מה על המקום שתפסה קהלת ביאלה בין הערים והעיירות של גליל בריסק.[2]

אין בידנו ידיעה מהימנת על זמן התישבות היהודים בביאלה וייסוד הקהלה.[3] בפנקסי תחנות המכס בין פולין־הכתר ובין ליטא, בבילסק ובלוקוב, משנת 1580,[4] נזכרים כעוברי התחנה עם סחורות יהודים מטיקטין, מבילסק, מוונגרוב ומקוצק, ונוצרים מהערים צ׳כנוביצה, לאשיץ, ביעלסק, קאברין, מזריטש, בריסק ופינסק, ואין כל זכר ליהודי או לנוצרי מביאלה. האם זה מקרה? יש להניח, שדווקא בקשר לסחר־הגבול בין פולין וליטא נוסד הישוב היהודי בביאלה. הידיעה הראשונה, שהגיעה אלינו על יהודים בביאלה, יש לה שייכות לארץ־ישראל. יהודי מביאלה, ר׳ אורי בר׳ שמעון עלה לארץ בסוף המאה השש־עשרה והתישב בצפת, שהצטיינה בימים ההם בשגשוגה הכלכלי והרוחני. מכאן הוא נשלח לאירופה לארגון איסוף התרומות למען הישוב בארץ;[5] בשנת 1575 אנו מוצאים את ר׳ אורי באיטליה, בה הוא מדפיס רשימת הקברות הקדושים בארץ. מי היה ר׳ אורי דנן ומתי עזב את ביאלה — לא ידוע. כנראה שהיה זה יהודי בעל מהלכים במילי דעלמא, אם נבחר לתפקיד אחראי ע״י קהלת צפת. יהיה אשר יהיה, הודות לאותו ר׳ אורי יש בידינו לקבוע, כי ברבע האחרון של המאה השש־עשרה היה כבר בביאלה ישוב יהודי. כדאי כאן לציין, שבשדה השליחות מארץ ישראל לארצות הגולה תופסת ביאלה מקום־כבוד עילאי: השליח החשוב ר׳ חיים יוסף דוד אזולאי שחי במאה השמונה־עשרה היה נכד ביאלאי; על כך ידובר בפרקים הבאים.

ידיעה ממשית ראשונה על יהודי ביאלה יש לנו משנת 1621; מתקבל הרושם כי באותה שנה היה כבר הישוב היהודי כאן מבוסס למדי. כמו בערי פולין אחרות רבו גם בביאלה הסכסוכים בין היהודים והנוצרים במה שנוגע לזכות הישיבה ולזכות המסחר והמלאכה, והנסיך רדזיביל מצא לנחוץ להסדיר במיסמך רשמי את היחסים ההדדיים. מהמיסמך הזה אנו לומדים פרטים חשובים על קהלת ביאלה. עוד מהשנים הקודמות היו בידי יהודי ביאלה כתבי זכויות מחצר הנסיך, אשר לפיהם שוחררו מהטלות שונות לטובת החצר, ולתקציב העיר היה עליהם לפרוע מדי שנה בשנה שש גראשים למשפחה (גראש — גדול — חלק 30 של זהוב). עיקר התעסקותם היה המסחר וכסוחרים גרו רובם בטבור העיר („רינעק״) ובסביבתו; אבל מעתה, כלומר משנת 1621, נאסר עליהם להתישב בטבור העיר, ומספר בתיהם בכל העיר הועמד על מספר קצוב של 30 בתים, כל בית למשפחה אחת. בבתים אלה מותר להם לעסוק באופן חפשי במסחר, ורק הם נהנים משחרור מהטלות לטובת החצר ורק הם עומדת להם הזכות לשלם לקופת העיר לא יותר משש גראשים. ועתה בא סעיף המראה, כי מספר היהודים בעיר היה יותר גדול; וכך נאמר באותו סעיף: „אם נתברר כי יש ליהודים בביאלה יותר משלושים בתים, הרי חלות עליהם כל החובות, מטעם הפריץ ומטעם העיר, כדין האוכ־לוסיה הנוצרית״. זה המצב הכללי במשך המאה השבע־עשרה; אבל ענין 30 הבתים — המשפחות היה למעשה כלא היה, שכן מספרם הלך וגדל.

הזכות האוטונומית של הקהלה היתה — כנראה — מוג־בלת מאוד, והחצר התערבה בכל עניניה הפנימיים: תקציב הקהלה היה טעון אישור החצר, וגם בקבלת רב היה קולה מכריע, עד כדי כך שקרו מקרים שהפריץ הוריד רב מכהונתו ומינה על דעת עצמו רב אחר. כך היה המצב במאה השמונה־עשרה; יש יסוד להניח שקודם היה המצב יותר טוב, והוא הורע עם התערערות המצב הכלכלי בפולין בכלל ועם גידול האנטישמיות, פרי האדיקות הדתית שהלכה וגברה בפולין מסוף המאה השבע־עשרה. להדגמת הדברים נביא שני חוזים בין הפריץ ובין יהודים שחכרו את ההכנסות מאחוזות הארמון הביאלאי, אחד משנת 1645, ואחד משנת 1736. בחוזה הראשון, עם יהודי מבריסק (פנחס בן שמואל) ניתנת לר׳ פנחס זכות השיפוט על האוכלוסיה הכפרית („האדון החוכר״[6] או „פקי־דיו״); רק בדיני נפשות שכרוך בהם עונש מוות שמורה לפריץ הזכות להוסיף שופט משלו. אף במשפטים בהם מעורבים בעלי קרקעות חפשיים (לא אכרים צמיתים) הזכות בידי ר׳ פנחס להציע את השופט — בעל קרקעות מבין האצולה. לעומת זאת כתוב בחוזה משנת 1736, עם יהודי מביאלה שמואל בן יצחק, הנושא את התואר „הנאמן, הפאקטור, הגזבר הגנרלי״: „בעונש חמור נאסר על הפאקטור שמואל לשפוט ולהעניש את הנתינים, ויד יהודית לא תגע בנוצרי״. ההבדל הוא בולט ואינו צריך הסברים; שם „האדון החוכר״ וכאן „פאקטור״ סתם, למרות שפאקטור זה ממלא תפקיד חשוב של ממונה על חלק מאוצר החצר.

נראה עתה, במה התבטאה הגבלת האוטונומיה של הקהלה במאה השמונה־עשרה. נדון לפי ארבעה מיסמכים: שנים משנת 1736 ושנים מהשנים 1763—1765. בשנת 1736 ניגשה הנסיכה אננה „לעשות סדרים״ בקהלה וציוותה לגזבר הג־נרלי הנ״ל שמואל בן יצחק ל„עייף״ בכל עניני הקהלה ול„הכין את תקציב ההכנסות וההוצאות״. הקהלה נצטוותה להגיש לר׳ שמואל את כל הפנקסים והנירות, לציית לכל הוראותיו „ולא לעשות שום דבר בלי ידיעתו״. לר׳ שמואל ניתנה הסמכות להוריד את הנהלת הקהלה הנבחרת ממעמדה ולמנות הנהלה אחרת, אם הקהלה לא תציית לו. ליתר תוקף ציוותה הנסיכה לפרסם הוראה זו בבית הכנסת. כנראה שהנסיכה היתה לה גם כוונה טובה לפעול לטובת השכבות הענ׳יות של הקהלה. בהוראתה היא מדגישה בפירוש שאת התקציב יש לערוך באופן זה, שלא יועדפו העשירים על חשבון העניים ושלא יסבול אחד לטובת זולתו. והרי לפנינו תמונה ברורה על הניגודים החבר־תיים בקהלת ביאלה, ניגודים ששררו אז בכל הקהלות ולדעת היסטוריונים גרמו באופן רציני לערעור האוטונומיה היהודית בכללה. כיצד נהג ר׳ שמואל ביחס לכונות הסוציאליות הרצויות של הנסיכה — קשה לדעת, אבל רמז אחד מפורש יש לנו: בשנת 1748/49 רשום על חשבונו של ר׳ שמואל מס לא גדול מ־15 זהובים (למעשה לא סילק אלא 9 זהובים), ובשנת 1749/50 הוא משלם עוד פחות מזה, לא יותר מ־7 זהובים. ר׳ שמואל דנן היה בודאי יהודי עשיר, משרתו כגזבר גנרלי הכניסה לו בודאי סכומים לא קטנים, ואם הוא החזיק עוד

בשנים הנ״ל במשרתו, הרי נשאלת השאלה מדוע הוא שילם סכומים כה פעוטים לכיסוי תקציב הקהלה, בשעה שאחרים שילמו עד כדי 250 זהובים!

נשוב לענין ההוראות משנת 1736. בקהלה קמה סערה ויש לשער שהיתה כוונה להטיל חרם על ר׳ שמואל, על שלקח על עצמו סמכויות כה גדולות נגד הקהלה. אבל הפריצה עמדה על שלה. בשבילה היתה זו לא שאלה של אוטונומיה יהודית, רחבה או מצומצמת, אלא שאלה של הפגנת זכויותיה ושמירה על האינטרסים שלה; וקהלה המעיזה להתנגד לה — אין בה לפי תפיסתה — ערובה טובה מבחינה פיסקלית לעניניה ולעסקיה. ואכן היא התחילה לפעול. 3 ימים אחר הוצאת הוראותיה הנ״ל עם היפוי כח לר׳ שמואל היא הורידה את הרב ממשרתו והטילה עליו קנס גדול של מאה זהובים אדומים[7]; לשמואל ניתנה הוראה למנות רב חדש. בפתיחה לפסק זה הדגישה הנסיכה שהטעם לפעולותיה הוא פיסקלי: שמסירת השלטון לר׳ שמואל היתה מכוונת להגדלת הכנסות החצר מהקהלה, ושהקהל והרב רצו איפוא לפגוע באינטרסים שלה. לא ידוע כמה זמן נמשך שלטונו של ר׳ שמואל על הקהלה. מתוך כתבה מקרית מדנציג בעתון גרמני יש ללמוד שבשנת 1751 היה כבר ר׳ שמואל בעולם האמת.

ועתה המיסמכים משנת 5—1763. הפריץ מודיע: „מצדדים שונים הללו לפניו את הלמדנות והעניוות של אחד יוסי בן יעקב, ועל כן הוא ממנה אותו לרב בקהלה ביאלה״. בידו הוא מוסר את הסמכות של שיפוט, ושומר לעצמו את זכות הדיון בערעורים. המינוי הוא לשש שנים (כלומר עד שנת 1769). הרב החדש רוצה להבטיח לעצמו משרה קבועה, שבעדה בוודאי שילם דמי פדיון הגונים, ולפי השתדלותו הוא מקבל בשנת 1765 אישור רשמי על משרתו מהשלטון העליון, מהמיניסטר לענייני פנים בוורשה. יש להצטער שאין בידינו ידיעות על דרך שליטתו של הרב החדש, ועל יחס הקהלה אליו. מכל מקום ברור שהאוטונומיה של הקהלה לא היתה בה בעיני הפריץ כל ממשות, והוא נעזר בכך ביהודים שהיו מוכנים לשרת אותו אף בניגוד לאינטרס היהודי: כך נהג שמואל החוכר, וכך נהג ר׳ יוסי הרב.

ג. יהודי ביאלה ומצבם הכלכלי במחצית המאה השמונה עשרה

מספר היהודים בביאלה במחצית המאה השמונה עשרה עמד על 110 משפחות, כל אחת בעלת בית משלה, ונוספו עליהן עוד כ־90 משפחות של „קאמארניקים״, כלומר דיירי משנה אצל זולתם. לפי האומדנה של 5 נפשות למשפחה — איש ואשה ושלשה ילדים — חיו איפוא בעיר כ־1000 נפש מישראל. יש לזכור כי הנתונים הסטטיסטיים מאותם הימים הם מסובכים מאד ואינם מדויקים — ברשימה אחת נמנה הפרבר ווליה עם ביאלה, ברשימה אחרת הוא מופיע בנפרד; ברשימה אחת כלולים יחד עם יהודי ביאלה גם אלה שבכפרים דאקודוב ואחרים, ברשימה אחרת מדובר על ביאלה בלבד; ברשימה אחת כלולים כל ילדי היהודים שבביאלה, ובאחרת — רק הילדים למעלה מגיל עשר; ברשימה אחת מדובר על בתים (dymy — ארובות), ברשימה אחרת על משפחות או בעלי־בתים. — המגיפות והשריפות שיבשו אף הן את המספרים. אין גם לשכוח שכל סטטיסטיקה של אוכלוסיה הערוכה לצרכי הטלת מסים היא מעיקרה לא מדויקת, שכן אין לדעת כמה מהתושבים השתמטו מהמפקד; והרשימות הסטטיסטיות האמורות הן לרוב לצרכי קביעת המסים. קביעת העובדה שהאוכלוסיה היהודית מנתה 1000 נפשות בערך אינה איפוא אלא בחינת השערה המתקרבת לאמת, אבל אין היא מדויקת כל צרכה. מכל מקום ניראים הדברים שקהלת ביאלה לא היתה קטנה. ידוע לנו, למשל, שקהלת לובלין (בלי כפרי הסביבה) מנתה בשנת 1764 — 1383 נפשות, קהלת לוקוב — 543, קהלת ראדזין — 537, קהלת שדלץ — 332, הכל בלי הילדים שמתחת לגיל של שנה אחת. בהשוואה לקהלות אלה היתה אפוא ביאלה קהלה מאוכלסת למדי. לגבי שנת 1742 שמורה בארכיון של הרדזיבילים (בוורשה) רשימת תושבי ביאלה לפי הרחובות, וגם אם אין היא מדוייקת כל צרכה, הרי יש בה תמונה מאלפת של אוכלוסית העיר. (הטבלה נמצאת בעמוד 12).

מה מלמדת אותנו רשימה זו? הרי כמה מסקנות:

1. יש בביאלה בשנת 1742 — 447 משפחות, מהן משפחות יהודיות בשעור של 37 אחוז. ידוע לנו כי במאה התשע עשרה גדל מספר המשפחות היהודיות ועלה על זה של המשפחות הנוצריות.

2. בעיר יש 354 בתים (בלי וולייה), בהם תופסים הבתים היהודיים 32 אחוז.

3. בכל בית יהודי גרות 1,36 משפחות; בכל בית נוצרי — 1.16 משפחות.

4. יהודים גרים כמעט בכל הרחובות, אבל הם מרוכזים בעיקר בטבור העיר (מספר בתי היהודים עולה כאן על מספר הבתים והמשפחות של הנוצרים!), ברח׳ בריסק, ברחוב לאשיץ, ובסביבות בית הכנסת. ברחובות שאין בהם יהודים רוב הבתים הן בבעלות הכנסיה או בבעלות חצר הפריץ, ורוב דייריהם הם בודאי מאנשי השרותים של החצר או של הכנסיה. אשר לרחוב הקדרים — הרי זה רחוב של סוג בעלי מלאכות, שאין ביניהם יהודים.

5. נוצרים ויהודים גרים בדרך כלל במעורב; רק בסביבת בית הכנסת אין נוצרים.

6. ההגבלה משנת 1621 הקובעת מספר מקסימלי לבתים יהודיים ולמשפחותיהם והוא מספר 30 — אינה קיימת למעשה (יש 112 בתים יהודיים ובהם 166 משפחות).

אשר להרכב הכללי של האוכלוסיה היהודית, הרי אין לקבל לפי הרשימה הנ״ל תמונה מדויקת, אבל עם זאת יש בה קוים בולטים למדי. לא פחות מ־53 מפרנסים יהודים הם בעלי מלאכות, (כלומר — בערך שליש). בין בעלי המלאכות תופסים החייטים והפרוונים את המקום הראשון — מספרם הוא 22 (כ־42 אחוז מבין בעלי המלאכה); בעלי מלאכות אחרים המופיעים ברשימה הם: שזרים, צורפים, דודים, כורכי ספרים, חרטים, פחחים, זגגים, קצבים; ברשימה משנת 1748 מופיעים גם בעלי־עגלות, אופים, סתתים וכן בעלי „פרופסיות חפשיות״: כלי זמר וחובשים. בין האוכלוסיה הלא־עובדת מתפרנס הרוב ממסחר וממוזגנות (מסבאות ובתי מרזח). העשירים עוסקים גם

אוכלוסית ביאלה לפי הרחובות[א]

שם הרחוב	בתים נוצריים	בתים יהודיים	משפחות נוצריות	משפחות יהודיות	הערות
טבור העיר („רינעק") Rynek	14	17	14	18	
רחוב בריסק Brzeska	20	22	24	34	כאן משוכן בית החולים היהודי
מה„בלאָניע" לטבור העיר od Błonia ku Rynkowi	23	2	27	3	
בכיוון לכנסית הרפורמטים do Reformatów	15		22		
מכנסית הרפורמטים לפרבר וולית od Reformatów ku Woli	6		9		
מכנסית הרפורמטים לרחוב יורידיטשנה [ב] od Reformatów ku Jurdycznej	6		8		
רחוב לובלין Lubelska	7		8		
רחוב לובלין־יורידיטשנה Lubelska Jurydyczna	15		18		כאן משוכן בית החולים הנוצרי
רחוב פלבנסקה מאחורי הפאָרה [ג] Plebańska za farą	15		17		
מאחורי הכנסיה od Kościoła tyłem	6	1	6	1	
הרחוב העירוני מהפלבנשטשינה Miejska od Plebańszczyzny	7	4	9	6	
רחוב מזריטש Międzyrzecka	31	7	35	10	
רחוב הקדרים Garncarska	17		18		
רחוב לאשיץ Łosicka	16	22	17	28	
מבית הכנסת לבית הקברות [ד] Zaszkolna do Pola	19	12	20	20	
רחוב יאנוב Janowska	25	1	29	1	
מאחורי ביהכ„נ לרחוב יאנוב Zaszkolna od Janowskiej		24		45	כאן בית הכנסת
ס„ה	242	112	281	166	

הערות: א. לצערי לא השגתי את תכנית העיר מאותה תקופה, אבל אנשי ביאלה יוכלו בודאי לזהות את השמות שלעיל עם שמות הרחובות שבזמן האחרון.

ב. המושג „יורידיקה" — „יורידיטשנה" פירושו בתים השייכים לחצר הפריץ שתושביהם אינם כפופים לעיר אלא במישרין לחצר.

ג. פלבניה, פלבנסקי, פלבנשטשינה, פאָרה — שמות המסמנים כנסיה נוצרית והבתים המצורפים אליה.

ד. בית הכנסת שמו כאן — Szkoła; בית הקברות היהודי — pole.

בעסקי חכירות, בחכרם את הכנסות העיר והחצר.[8] בפעילות הכלכלית של היהודים נודעת חשיבות מיוחדת לעסקים עם החצר — יהודים קונים אצל הפריץ את תוצרת אחוזותיו ומספקים לו מיצרכי תיצרוכת שונים. מהחשבונות שבארכיון הרדזיבילים אפשר לראות שהפריץ לא דייק ביותר בסילוק הכספים שהוא חייב ליהודים. הנה, למשל, רשימת חובות משנת 1791, חובות לסוחרים ולבעלי מלאכות יהודיים בביאלה: חוב של 4716 זה׳ בעד אספקת חלב, שעוה, קפה ובשר; חוב נוסף בעד מיצרכים אחרים בסך 8000 זהוב; חוב בעד עבודות

שונות — 2836 זהובים, ובתוכו חוב לחייטים ולפרוונים בסך 869 זהובים וחוב לחרטים בסך 1384, ועל כל אלה עוד רשימה של חובות שונים, גדולים וקטנים. הוכחה מאלפת עד מה לא עמד הפריץ בחובותיו הכספיים אפשר למצוא בחשבונות משנת 1780. באותה שנה חייב הפריץ לקהל סך של 3756 זהובים בעד שעוה.[9] הקהל קבל על חשבון חוב זה 400 זהובים במזומן, ועוד 40 אלף לבֵנים תמורת 900 זהובים. את החוב הנותר בסך 2456 זהובים מתחייב הפריץ לסלק תוך שנה, אבל למעשה מופיע עוד חוב זה בשנת 1795 תוך החוב הכולל של 5000 זהובים שנצטבר תוך השנים. להסדר החוב הזה מתחייב הפריץ לגבות מהסכום שקהלת ביאלה משלמת לו בעד „הקאראבקה"[10] — סך 500 זהובים בכל שנה (כלומר — סידור לעשר שנים).

הרכב אזרחי הקהלה מבחינת מצבם הכלכלי יתבהר לנו על יסוד רשימת המסים ממחצית המאה השמונה עשרה. יש אמנם להסתייג ולומר שהתמונה המתקבלת אינה מדוייקת. גם כיום אין שיעור המס המשתלם ע"י אזרח בבואה נאמנה למצבו האמתי. אבל עם זאת אפשר לקבל על יסוד הטבלא שלהלן מושג בעל ערך ממשי ומהימן. לפנינו רשימה של 214 פורעי מסי הקהלה לשנת 1749/50.

לא שלמו כל מס	27	יחידי הקהלה
פחות מזהוב אחד שלמו	3	„ „
1—5 זהובים	26	„ „
6—10 „	46	„ „
11—15 „	25	„ „
16—20 „	25	„ „
21—30 „	20	„ „
31—40 „	12	„ „
41—50 „	9	„ „
51—60 „	8	„ „
61—70 „	3	„ „
71—80 „	2	„ „
81—90 „	1	„ „
91—100 „	1	„ „
101—150 „	3	„ „
151—200 „	1	„ „
201—250 „	1	„ „
למעלה מ־250 זהובים	1	„ „
ס"ה	214	פורעי מס

אם נגדיר את פורעי המס עד 5 זהובים כעניים, עד 40 זהובים כבינוניים, עד 100 זהובים כעשירים, ולמעלה מזה כגבירים, נקבל הרכב זה:

עניים	56	— 26,2	אחוזים
בינוניים	128	— 59,8	„
עשירים	24	— 11,2	„
גבירים	6	— 2,8	„
ס"ה	214	— 100	אחוזים

כדאי לציין שבין הבינוניים מרובים הם בעלי המלאכות.

ד. תקציב הקהלה במחצית המאה השמונה עשרה

לפי הנאמר עד כה הכרנו את המצב הכללי של הקהלה ואזרחיה. תמונה ברורה יותר על תיפקוד מנגנון הקהלה, על סמכויותיה ועל יחסה עם בעלי השלטון — ארמון הנסיך, המדינה, העיר — נקבל על יסוד ניתוח תקציב הקהלה, הכנסותיה והוצאותיה. — התקציב של איש פרטי ועל אחת כמה וכמה של מוסד ציבורי הוא במידה גדולה ראי בו משתקפים מצבם, צרכיהם, השגותיהם ומאוייהם. נייחד להלן את הדיבור על התקציב לשנת 1748/9 („מחג יאן הקדוש לשנת 1748 עד יאן הקדוש 1749"),[11] ותוך ניתוח הנתונים נביא לשם השוואה פרטים משנים אחרות. אין לתמוה שמנין הזמן הוא לפי הלוח הנוצרי ולא לפי הלוח היהודי; יש לנו בכך הוכחה בולטת שמשק הכספים של הקהלה אינו ענין יהודי בלעדי, אלא מעין „עסק של שותפות" עם הפריץ, שלו כפופה הקהלה. נראה תחלה את המספרים, ואחר כך נעמוד על משמעותם מבחינה פיסקלית ומבחינה כלכלית־חברתית:

תקציב קהלת ביאלה לשנת 1748/9

הכנסות			הוצאות		
מסים ישירים (מס רכוש ומס גולגולת)	3133	זה'	מס ממלכתי	1035	זה'
מס בתים	661	„	מסים לחצר הפריץ	2609	„
מס ישיר מחוכרי הכפרים והאחוזות			תשלומים לכמורה	2534	„
השייכות לביאלה	604	„	מתנות לחצר ולכמורה	365	„
מס הכנסה ממסחר זעיר	900	„	מס לעיריה להצטרכויות הקהלה	112	„
מס בשר (קאראבקה)	3225	„	הוצאות שונות	1467	„
מס מיוחד לכיסוי ההיזק לחליפת כספי הפריץ	231	„	חובות ורבית	529	„
הכנסה מהמקוה ומבית המרחץ	150	„	רעמאַנענט (פחת)	2075	„
עונשים וקנסות	15	„		342	„
מס על מגרשים ריקים	30	„			
הלוואות	1079	„			
ס"ה	10.028	זה'	ס"ה	11.068	זה'

לפני הניתוח — כמה הערות על המנגנון והנוהל שבמשק הכספים של הקהלה. כלפי חוץ מופיעה הקהלה כגוף אחיד, והנהלתה היא הנציג הרשמי והמתווך בין כלל היחידים ובין כל המוסדות החיצוניים; בעניני המסים חלה איפוא כל ההתחייבות וכל האחריות לא על היחיד אלא על הקהלה. בפני הקהל עמדו שלוש אפשרויות לגבית הכסף הדרוש: א. להטיל מס ישיר — לפי המצב הכלכלי של יחידי הקהלה הבודדים;

ב. להטיל מסים עקיפים על צרכי התצרוכת הראשוניים, כגון בשר וכיו״ב; ג. להשתמש בשתי הדרכים, וכשהללו לא סיפקו את כל הדרוש — להכנס בחובות, לקחת הלוואות אצל גויים ואצל יהודים תוך תשלום רבית, שפירושן העמסה על תקציבי השנים הבאות, שאולי תהיינה טובות יותר. קהלת ביאלה הלכה בשלשת הדרכים, כמוה כשאר הקהלות בפולין־ליטא. — לשם חלוקת המס הישיר היתה הקהלה בוחרת בועדת שמאים וזו נהגה לפי פרוצדורה קבועה; את פרטיה אין אנו יודעים, כי לא נשמר פנקס הקהלה. מכל מקום יש לזכור כי גובה המס שימש גם מפתח לזכויות חברתיות ומדיניות, ורק בעלי ה„סכום״ הגבוהים ביותר זכו לזכויות אקטיביות ופסיביות בבחירות למוסדות ההנהגה. בתפקידי גביה שימשו הנאמנים והשמשים, וכנראה שהם נעזרו גם בפקידי החצר. את המסים העקיפים היו מחכירים, והחוכר היתה לו מכאן הכנסה הגונה. לעתים היו לחוכרים צרות, כשהפריץ העמיד את דמי החכירה על שיעור גבוה או כשעמד על אספקה סדירה של הבשר. במיסמכים רשום מקרה של תשלום שוחד בסך 60 זהובים למשגיח מטעם החצר לבל יקפיד על כך.

ועתה נעבור לפריטי התקציב, ונתחיל בהוצאות. היהודים משלמים למלוכה שני סוגי מסים: מס בתים — בשעור של 8 זהובים בערך לבית. בשנת התקציב הנדונה עלה מס זה כדי 537 זהובים והוא חל על 70 בתים. המס השני הוא מס הגולגולת („כרגא״), שהקהלה משלמת אותו בסכום כולל באמצעות קהלת בריסק. בשנת התקציב הנדונה שילמה ביאלה 498 זהובים מס־גולגולת. כך היה נהוג עד לשנת 1764. בשנה ההיא נתבטלה האוטונומיה המרכזית של יהדות פולין־ליטא, ומס הגולגולת הוטל מעתה באופן אישי בסך שני זהובים לנפש, פרט לילדים שמתחת לגיל שנה אחת. התשלומים לחצר נושאים אופי משולש. סוג אחד של תשלומים הם למעשה תמורה בעד שירותים של החצר לטובת הקהלה, כגון דמי חכירה בעד המגרשים עליהם עומדים הבתים היהודיים. הסוג השני הם המתנות לרגל הזדמנויות שונות. הסוג השלישי הם תשלומים, שלפי סדרי המשטר הפיאודלי שילמוהו כל „הנתינים״ של הפריצים, ובשורה הראשונה — האכרים. — מתוך סך 2609 זהובים רק 609 זהובים הם תשלום בעד השירותים לטובת פורע המס היהודי, השאר (בשיעור של 2000 זהובים) הם תשלומים מהסוג השני והשלישי. והרי כמה פריטים: סוסים ורכב להצטרכויות שונות של החצר (נסיעה לוורשה, לעבודת השדה), תיקון הגדרות, מאור למשמר החצר, בעד אישור מחדש של זכויות היהודים, מתנות לחגים, מתנת ברכה ליום הולדת בחצר הפריץ, וכד׳. עם סוג זה נמנה גם התשלום של 808 זהובים לכיסוי הגרעון לרגל הדיבלואציה של כספים; בפולין היו במחזור מטבעות שונות, והערך הריאלי שלהן עמד בתנודות מתמידות; הפריץ שילם לאנשי שרותיו משכורת לפי הקורס הנוח לו ביותר, ואת ההבדל לעומת הערך הריאלי — שילמו היהודים. והרי עוד כמה פריטים של תשלומים לקופת החצר, שקשה להכריע בדבר הסוג שיש לשייכם: „בעד עשית סדר כשהרבה יהודים מהמהמון לא רצו לשלם מסים לפי המנהג הקיים״; „בעד משפטים עם חנוונים וחנוניות שלא רצו לשלם לפי המנהגים הישנים״; „בעד עשית סדר כשהקהל לא רצה לקנות שפון ושעורה שהחצר הטיל עליו לקנות״; „שוחד לקציץ שיתנהג יפה עם נציג הקהלה היושב במאסר״; „החזקת אסירים יהודיים התפוסים בבית הסוהר של הארמון״. מאחורי כל תשלום מהסוגים הנ״ל מזדקרת מציאות מלאפת!

אנו רואים שהפריץ ידע לבוא על סיפוקו בעד החסד שגמל ליהודים, בתתו להם לחיות ולהתפרנס בביאלה; כן ידע הוא להבטיח יפה את הכנסותיו הוא שלא יקופחו על ידי ההתחייבויות הכספיות האחרות החלות על הקהלה. כן אנו שומעים, למשל, שהקהלת ביאלה מבקשת מבריסק הנחה של 158 זהובים משיעור מס הגולגולת (במקום 498 — רק 340); הטעם — חוסר יכולת כספית. את הגרעון לרגל הוויתור לביאלה תשלם קהלה אחרת, אבל הפריץ אינו מוכן לוותר והוא תובע את שלו עד הפרוטה האחרונה.

התשלומים לטובת הכמורה הם בחלקם הקטן רבית בעד הלוואות כסף, ורובם — מתנות לכוהנים ולכנסיות, לנזירים ונזירות, לאקדמיה ולמוריה ותלמידיה, למושב זקנים שליד אחת הכנסיות, לקנית חֵלֶב ונרות לכנסיות. כל התשלומים האלה, שבסיכומם עולים הם באלף זהובים ויותר על הוצאות הקהלה לצרכיה היא, הם הוכחה חותכת למשטר הפיאודלי בו תפסה הכהונה מעמד מועדף יחד עם הפריצים. אשר למינהלת העיר, הרי היתה הקהלה כמעט בלתי תלוייה ממנה; הקהלה והעיר הן שתי יחידות הכפופות לפריץ, כל אחת בנפרד, ועם זאת יש לעיר זכות עדיפות, והקהלה חייבת לפצות גם אותה במתנות ולתרום להחזקת מינהלת העיר: ראש העיר, מנקה הארובות ואחרים.

הפריט להצטרכויות הקהלה בעניני הפנימיים (1467 זהובים) תופס בכל התקציב לא יותר מ־13,25 אחוזים. עובדה זו אומרת הרבה, ואינה צריכה פירושים. גם אם נוסיף כאן את הפריט בשם הוצאות שונות לא תשתנה התמונה בהרבה. בין ההוצאות לצרכי הקהלה תופסות מקום ראשון המשכורות לכלי קודש ולפקידות הקהלה; הרב מקבל 360 זהובים ודירה, הנאמן — 224 זהובים, המגיד — 156 זהובים. אחריהם באים השמשים, הגבאים הממונים על העזרה הסוציאלית והמחלקים „פלעטן״[12] לעניים, השוחט, החזן עם המשוררים, משרתי הקהל ושומר הלילה של הקהלה. פקידי הקהל מקבלים עוד בשר ליום־טוב, מגפים ושירותים אחרים. כדאי לציין שדווקא בסילוק תשלומים אלה לא דייקה הקהלה ביותר; בשנה הנדונה קיבל הרב רק 166 זהובים, (בשנה הבאה רק — 93 זהובים), המגיד — 57 זהובים, וכו׳. לגבי כיסוי שאר ההתחייבויות נדרשה הקהלה לדייק יותר, כי עין הפריץ היתה תמיד פקוחה ולא גילתה כל נכונות לוויתור. הפריט „משכורות״ מתבטא בסך 969 זהובים, כלומר כשני שלישים מההוצאות לצרכי הקהלה. במקום השני עומדת העזרה הסוציאלית, נדבות ותרומות לעוברי אורח ולמגידים. כל מגיד הבא לעיר מקבל מהקהלה תמיכה כספית והוצאות נסיעה להמשך מסעו. בשנת התקציב הנדונה ביקרו בביאלה לא פחות מ־26 מגידים (מהורוכוב, קורוב, לבוב, פינטשעוו, אסטרה, פשמישל, יאבורוב, סלוצק, ראדזין וטיקטין). באים לביאלה בחורי ישיבה, חתונה כי תקרה אצל אלמנה עניה, מגיע משולח מארץ ישראל או חזן או שליח מקהלת בריסק בקשר לסידורי מס הכרגא, מזדמן לעיר סתם

יהודי־יורד, מפולין או מחוץ לארץ (בשנה הנדונה באו לביאלה לקבץ נדבות שני משולחים מפראג הרחוקה) — כל הנזקק פונה לפרנס החודש,[13] והלה נאנח ונענה ביד נדיבה או קמוצה — הכל לפי הנסיבות. מהנדבות השונות האלה נצטבר בשנת 1748 סך של 234 זהובים, והקהל נמצא במצב קשה, שכן לא נכללה הוצאה מסוג זה בתקציב שאישר הפריץ. הקהלה אף שיגרה משלחת מיוחדת לבריסק בבקשה לחוס על הקהלה ולא לשלח דרכה מגידים ועניים אחרים. כנראה שהבקשה הזאת הועילה במקצת; בשנת 1749 לא הוציאה הקהלה לצרכים הנ"ל אלא 66 זהובים. אבל בשנים הבאות גדל עוד יותר מספר פושטי יד, שכן היתה המצוקה גדולה והיהודים היו מדולדלים מאוד.[14] במקום השלישי עומדות ההוצאות בעלות אופי רפרזנטטיבי — בא לעיר אורח חשוב, רב או פרנס מקהלה אחרת, היה פרנס החודש מכבדו במשקה; כנראה שהיה ברשותו להוציא עד כדי שני בקבוקי תמד (בקבוק — 19 גראשים). בביאלה היו מבקרים יהודים מערי הרדזיבילים, בקשר לסידורים שונים עם החצר, וגם זה גרם להוצאות; בשנת 1748 — 24 זהובים, בשנה שלאחריה — 34 זהובים. עם ההוצאות מסוג זה נמנה גם משלוח משקה לחתונות בבתי עשירי הבעלי־בתים — בשנת התקציב הנדונה היו 8 חתונות כאלה, והדבר עלה לקהל בסך של 14 זהובים. את המקום הרביעי תופסות הוצאות בעלות אופי אדמיניסטרטיבי: משקה לשמאים העוסקים בחלוקת המס, כיבוד ל„בוררים" המטפלים בבחירות להנהלת הקהלה, הוצאות בקשר לעשית החזוה בענין חכירת הקראבקה, בדק הבית — במקוה, בהקדש, בדוכנים שברשות הקהלה וכיו"ב.

ועוד עלינו לתת את הדעת להוצאות לכיסוי חובות עם הרבית. בעיה זו נודעת לה חשיבות מרובה בתולדות יהודי פולין במאה השמונה עשרה. עם גידול ההתרוששות (מספר המגידים הוא אחד הסימנים הבולטים לכך) ועם גידול המשאות המוטלים על הקהלות, פרץ ותפח החוב. בשנת חיסול האוטונומיה היהודית המרכזית בשנת 1764 נתגלה, שחובותיה מגיעים עד כדי הסכום של שני מיליון וחצי מיליון זהובים; חובותיהן של הקהלות עלו אף על סכום זה. לא ידוע לנו בדיוק מה היה מצבה של הקהלה ביאלה בנדון זה. על סמך החומר המועט, העומד לרשותנו, מותר להניח, שחיבותיה לא היו מרובים, וזאת „בזכות" שיטת המינהל של הפריץ אשר לא הרשה לקהלה להכנס בחובות, ודרש במקרים אלה דו"ח מפורט; כך היה, למשל, בשנת 1745 כשהקהלה רצתה ללוות אצל אחד מאנשי הכמורה סך של שלשת אלפים זהובים. ואשר לפריט האחרון „רעמאנענט": פריט זה מקורו בכך, כי ההכנסה מהמסים נרשמה בחינת „קיים ועומד", בשעה שלמעשה לא יכלו כמה וכמה משלמי־מס לפרוע את המוטל עליהם, או שפיגרו או שבינתיים מתו או עזבו את ביאלה, והקהל נאלץ לבטל את סכומם, בין מתוך יזמתו הוא ובין לפי הוראת הפריץ. בתקציב הנדון פורטו 62 ביטולים כאלה: ביניהם 8 יהודים שעזבו את ביאלה, 6 — מתו, 5 מקרים בהם דרש הפריץ את הביטול, 2 מקרים הם נושאי משרות בקהלה אשר שוחררו מהמס, 2 מקרים בהם הוכנס הכסף בצורת עבודה למען הפריץ. הפחת של 342 זהובים לעומת תקציב כה גדול מוכיח שמנגנון הגביה פעל בקפדנות, וקשה היה להתחמק ממנו; הנהגה העיקרי היה כמובן הפריץ. לדוגמה ישמש לנו מקרה מובהק משנת 1742; באותה שנה נעשה חוזה חדש עם חוכר הכנסות הקראבקה, והפריץ עמד על כך שיפורטו בדיוק כל המטרות אשר להן יוקדשו דמי החכירה. מאחר שההוצאה הסתכמה בסך העולה ב־55 זהובים על ההכנסה, דרש הפריץ שסכום זה יירשם לחובתו של החוכר על חשבון מסיו.

בדיוננו על ההכנסות, יש לציין תחילה שהמסים הישירים עמדו בראש. אם נחלק את ההכנסות לארבעה סוגים, נקבל תמונה זו:

מסים ישירים	5529	זהובים	— 55.1	אחוז
מסים עקיפים	3225	„	— 32.1	„
הלואות	1079	„	— 10.8	„
הכנסות קטנות	195	„	— 2.0	„
ס"ה	10028	זהובים	— 100	אחוז

לפי המקובל בימינו בעניני מדיניות התקציב של מוסד ציבורי מותר לקבוע, שזו של קהלת ביאלה היתה מדיניות מתקדמת מבחינת שעורי ההכנסה ממסים ישירים ועקיפים; נשאלת רק השאלה, אם חלוקת המס הישיר היתה צודקת, שכל אחד ישלם לפי יכלתו האמתית.

ועתה נעיין במאזן. העמדת סכומי ההכנסות וההוצאות זה מול זה מגלה גרעון של 1040 זהובים. המצב יובהר יותר, אם נביא כאן גם פרטים על משק הכספים לשנת 1749/50. לגבי שתי השנים האלה אנו מוצאים במסמכים כתב מהחצר, העושה רושם של „פרלימינר" אשר נערך ע"י ועדה מטעם החצר. בפרלמינר זה אנו מוצאים לגבי שתי השנים:

הכנסות (בלי פירוט)		18434 זהובים
הוצאות		
לכמורה	5045	זהובים
מס ממלכתי	2712	„
סוסים ורכב וחמרים שונים למען החצר	792	„
לכיסוי הגרעון בחליפת כספי הפריץ	1074	„
מאור למשמר החצר	86	„
שכירות של בתים ומגרשים	83	„
למשכורת התלין	74	„
למשכורת מנקה הארובות	156	„
מתנות לרגל החגים הנוצריים	600	„
משכורת לרב	720	„
משכורת לשמש	312	„
משכורת לנאמן	312	„
משכורת לחזן	416	„
מתנות להנ"ל לרגל החגים	200	„
ס"ה	12582	זהובים

נשאר איפוא עודף של 5852 זהובים.

למעשה היו פני הדברים אחרים לגמרי — לחצר הוקצבו כאן 2409 זהובים לשנתים (792+1074+86+83+74+ מחצית

ההוצאה למתנות — 300), והרי ידוע לנו מניתוח המספרים לשנת 1748/49 בלבד שלחצר ניתן סכום של 2609, וכן כמח־צית המתנות — 182 זהובים, ס״ה איפוא סך של 2791 זהובים. הפרלימנר אינו איפוא ריאלי, שכן השתיקה כאן ועדת החצר סכומים לא קטנים, שבלאו הכי היו מובטחים לפריץ, ומאידך התעלמה הוועדה מההוצאות הריאליות של הקהלה. זו הוציאה בשנת 1748/9 סך 1467 זהובים, לשנתיים — איפוא 2934 ולא 1960 (720+312+312+416+200) ככתוב בפרלימנר. החשבון הריאלי לשנתים האמורות הוא למעשה זה:

	הכנסות	הוצאות
1748/9	10.028 זהובים	11.068 זהובים
1749/50	10.214 „	8.940 „
ס״ה	20.242 זהובים	20.008 זהובים

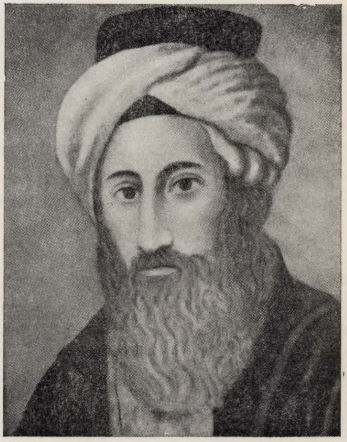
העודף הוא איפוא רק 234 זהובים (ולא 5852 זהובים). אבל גם עודף זה קיים רק על גבי הנייר: ההלוואה של 1079 זהובים משנת 1749 לא סולקה. כן לא סולקו החובות על חשבון משכורות פקידי הקהלה, ונוסף על כך נכנס הקהל בשנת 1749 בחובות חדשים: אצל הכמורה — 350 זהובים, אצל שמואל החנוני — 105 זהובים, אצל יסי החייט — 321 זה׳, סך כולל של 776 זה׳ חובות חדשים. ועוד עובדה מעניינת: בשנת 1749/50 נאלץ הקהל לנגוע בתקציב של בית הכנסת, של החברה קדישא ושל חברת החייטים בסך כולל של 245 זהובים. כיצד אפשר פה לדבר על עודף? והיכן הסכום הדרוש לכיסוי החובות שמלפני שנת 1748/9? משהו אינו איפוא כאן בסדר. הפריץ יודע זאת, אבל נוח לו להתעלם מכך, לבל ייפגעו ההכנסות שלו. זאת יודעים גם היהודים: הם גונחים ונאנחים, עומדים על המקח, מגלים התנגדות אקטיבית והולכים לבית הסוהר, עושים קומבינציות שונות, אבל בסופו של דבר — יד הפריץ על העליונה, והיהודים משלמים, משל־מים יותר מכפי יכולתם. חור משנה אחת מתכסה ע״י טלאי, ואת החור שבטלאי מכסים בטלאי חדש. יש עוד להוסיף שהכספים שלפי התקציבים הנ״ל אינן ההוצאות היחידות של הקהלה. יהודים משלמים עוד מס חברות בחברה קדישא ובחב־רת החייטים; תרומות להחזקת בית חולים ו„מושב״ — לזקנים ולחסרי בית; היהודים הגרים בטבור העיר משלמים מס אינדיבידואלי מיוחד לעיר ולפריץ; בעד מוזגנות קיים מס מיוחד לחצר ולקופת המלוכה; יהודים העוסקים במכירת עורות וצרכי הנעלה משלמים נתינה מיוחדת לצד העירוני של הסנדלרים. וקיימות עוד הוצאות נוספות: לשיקום אחר שריפה או מגיפה, לרגל מאורעות מיוחדים בחיי המלוכה, החצר והקהלה ויהדות כלל־המלוכה בכלל. כל זה מצטרף למשא כבד; כל זה מעיד מה קשה היה מאבק הקיום. הוא היה קשה, אבל היהודים עמדו בו, ובכבוד.

ה. מאורעות בזירה היהודית

החיים הפנימיים של יהודי ביאלה לא נבדלו במאומה מחיי שאר קהלות היהודים בפולין: עסקי כספים ומסחר ומלאכה, צער גידול בנים והשאתם, חדר, ישיבה, בית־מדרש, סכסוכי קהלה גדולים וקטנים, רבנות וכלי קודש, סכסוכים עם מינהלת הפריץ והעיר, יסורי גלות וצפיה למשיח — זוהי הזירה שעליה באו לידי גילוי חיי יום־יום של קהלת ביאלה. אבל נוסף על אלה יש לציין שלושה מאורעות בעלי ערך יהודי כללי, בהם מילאו יהודי ביאלה תפקיד מיוחד, בשנים האחרו־נות — אף תפקיד גדול. שלושת העניינים קשורים בתסיסה הגדולה, שאחזה בכל היהדות בעקבות ההתבדות של משיחיות שבתי צבי.

בשנת 1666 קיבל שבתי צבי את האיסלאם; אפשר היה לצפות שבכך הגיעה הטרגדיה לקיצה. למעשה נתגלגלו העניינים אחרת. מצדדיו לא נואשו; הם ראו במעשה השמד שלו אמצעי מיסתורי להחשת הגאולה, שתמהר לבוא. בעשרות השנים אחר המרתו מופיעים בארצות שונות, ובמידה גדולה גם בפולין, נביאים ובעלי שם, הרוצים לדחוק את הקץ, הקוראים לתשובה ולאמונה בגאולה הקרובה. ומאחר שהמצב הכללי של יהדות פולין היה בסימן של דיכאון, הרי אין פלא שכאן מוצאים הם הדים נאמנים. האמונה בשבתי צבי ובשלי־חותו מתעוררת מחדש, ובמערכות חיי היהודים נטוש מאבק סוער — בעד שבתי צבי ונגדו. אחד המנהיגים של דוחקי הקץ היה יהודי — כנראה משדלץ — ר׳ יהודה חסיד, אשר אירגן יחד עם יהודי פולני אחר, ר׳ חיים מלאך, עליה גדולה לארץ־ישראל. בין העולים היו חסידים נלהבים לתורת שבתי צבי וסתם יהודים מאמינים שע״י חייהם המוסריים, ע״י תשובה ועיניים ועל ידי התקשרותם עם הארץ, רצו לסלול דרך לגאולה. בעזבם את פולין היו ביניהם כ־120 נפשות, הקבוצה גדלה בדרך עד כדי 1500 נפשות, שמהם מתו בדרך כחמש מאות. אחר נדודים ארוכים שנמשכו שנה תמימה, דרך מוריביה, הונגריה, גרמניה ואיטליה באו העולים לירושלים בראש חודש חשון תס״א (אוקטובר שנת 1700). לא שיחקה להם השעה, וחמישה ימים לאחר מכן נפטר מנהיגם ר׳ יהודה חסיד. מצבם ההומרי של העולים היה קשה מאוד, על רבים השתלט היאוש והם המירו את דתם או חזרו לגולה. אלה שלמענם היתה העליה לארץ שאלת חיים, נשארו — וביניהם היה אחד, ר׳ יוסף בן ר׳ פסח ביאלער. — לא ידוע לנו, כמה היו בין העולים יהודי ביאלה, שנים מהם נודעים בשמותיהם: אחד ר׳ זלמן ביאלער, שנפטר מיד עם בואו לירושלים והובא לקבורה ביום קבורתו של ר׳ יהודה חסיד.[15] והאחר הוא ר׳ יוסף הנ״ל שבשבילו היתה העליה לארץ ישראל אתחלתא לחיים מחודשים, חיי קדושה וטהרה. ואכן עלה הוא לגדולה בקרב הנשארים בארץ, ועדות לכך העובדה שכעבור כמה זמן נשלח מירושלים לאיז־מיר (יחד עם מנהיג אחר ר׳ משה מסמיאטיש) כדי לעמוד על הלכי הרוחות השבתאיים בעיר זו; בשנת 1707 אנו מוצאים את חתימתו על כתב הרבנות שנשלח מירושלים לאחד הלמדנים הגדולים בגרמניה, ר׳ דוד אופנהיים. בשנת 1729 הוא עודנו בחיים והוא „החסיד היחיד שידוע לנו שנשאר בירושלים עד שנה זו.[16] בשנת 1702 באה לירושלים קבוצת עולים מאיטליה בהנהגת המקובל ר׳ אברהם רוויגו, שבחוה״מ פסח ייסד כאן ישיבה; בין עשרת הנבחרים שהיו צריכים להיות הלב והמוח של הישיבה נמצא גם ר׳ יוסף דנן (יחד עם חמישה יהודים פולניים אחרים). עשרת הנבחרים היו צריכים לשבת „לילות

וימים, ובתפילתם צועקים ובוכים בלב נשבר ונדכה עד כי ממש בוקעים בקיעים, ואחר התפילה מיד, בקדושה ובטהרה בטלית ותפילין על ראשיהם בחרו ללמוד ספר הזוהר, ואחר זה כתבי האר״י, עד שעת התפילה. ואחר חצי היום לומדים גמרא ופוסקים וראשית חכמה עד שעת מנחה״.[17] כך זכתה ביאלה באמצעות אישיותו של ר׳ יוסף לעליה גדולה. יש להניח שר׳ יוסף היה אישיות ידועה בירושלים, וראיה לכך, שהשתדך אתו אחד הספרדים המכובדים בעיר, אזולאי, בקחתו את בת ר׳ יוסף כאשה לבנו. מהזוג נולד בן, חיים יוסף דוד, והנכד הביאלאי הזה, ר׳ חיים יוסף דוד אזולאי (חיד״א), שנולד בירושלים בשנת 1724 (נפטר בשנת 1806 בליוורנו שבאיטליה) מפורסם עד היום כאחד השדרי״ם[18] הגדולים שיצאו מהארץ לגולה, כביבליוגרף וכלמדן עילאי. הוא חיבר ספרים לאין ספור, וביניהם לכסיקון ביבליוגרפי „שם הגדולים״ וספר זכרונות „מעגל טוב״ על מסעותיו כשליחה של ארץ ישראל באירופה המערבית ובצפון אפריקה. כמה יש להצטער על שלא ביקר גם בפולין; יתכן שהיה מביא לנו דרישת שלום מעיר אמו ביאלה, ומאחר שהיה בעל עין חדה ובעל כושר ראיה „לתוכם״ של העניינים, בוודאי היה מוסר לנו פרטים

רבי חיים יוסף דוד אזולאי — חיד״א (נכדו של ר׳ יוסף מביאלה)
ר׳ חיים יוסף דוד אזולאי — חיד״א (אן איניקל פון ר׳ יוסף ביאלער)
Rabbi Haim Joseph David Azulai — Hida (Grandson of Rabbi Joseph from Biala)

חשובים על חיי העיר. מה ש„עוות״ חיד״א, תיקן בנו, ר׳ אברהם, שביקר כשליח ארץ ישראל בפולין. אבל אף הוא לא הגיע לביאלה. בחוגי החסידים מתלמידי הבעל־שם־טוב היתה מסורת שבשנותיו האחרונות הביע חיד״א את צערו „שהייתי בכמה מקומות וארצות רחוקות ולא הייתי באותן מדינות של תלמידי הבעש״ט״. בביקורו בשנת 1756 בעיר קלייף שבגרמניה המערבית הוא מצא שם דודה „אחות אמא היא מרת גיטלי בת מלך אדוני מר זקני הרב המקובל איש האלהים קדוש מוהר״ר יוסף ביאלער ז״ל״.[19] יוסף ז״ל — משמע שבאותה שנה (1756) היה כבר ר׳ יוסף דנן בעולם האמת. אם מותר להניח שתוך שנות חייו בירושלים עמד ר׳ יוסף בקשר כלשהו עם ביאלה, הרי יתכן שעוד יתגלה איזה זכר לכך, מכתב ממנו או מכתב מביאלה אליו.

מאורע שני בחיים היהודים הכלליים, שיהודי ביאלה לקחו בו חלק פעיל, עומד בקשר עם הסערה החדשה מסביב לשב־תאות. במחצית המאה השמונה עשרה נחרד כל העולם היהודי לאחר שנפל חשד על הרב מהמבורג, ר׳ יונתן אייבשיץ, אחד מגדולי בני הסמך הרבניים בימיו, שנוטה הוא לשבתאות. העולם היהודי נחלק לשני מחנות: היו שדחו כל האשמה והיו שהשתדלו להוכיח באותות ובמופתים, על יסוד הקמיעות שר׳ יונתן נתן לחולים וליולדות, שהוא נתפס למינות, ואם כן הרי שיש לרדפו, להחרימו ולהורידו מכסאו הרם. בראש המחנה השני הזה עמד ר׳ יעקב עמדין בן צבי (יעב״ץ), בנו של חכם צבי אשכנזי, הרב הקדם בהמבורג. יעב״ץ גר באלטונה (שהיתה חלק מקהלת המבורג) ומכאן אסר מלחמת חיים ומוות על ר׳ יונתן. בשביל שני המחנות היתה חשיבות מרובה למשוך לצדם את האהדה והמשען של המוסדות האו־טונומיים העליונים ליהודי פולין־ליטא, שסמכותם הרוחנית היתה גדולה לא רק בפולין אלא בכל העולם היהודי. ליעב״ץ נמצאו שני יהודים, שנעשו לסוכניו הראשיים בפולין, ושניהם הם מביאלה. האחד הוא האב״ד מביאלה (והוא גם רב בסלא־וואטיטש; יתכן שהיה זה מנהג של קישור שתי משרות הרב־נות), ר׳ יצחק, בנו של הרב המפורסם מאיזנשטאט, ר׳ מאיר (מהר״ם א״ש — מורנו הרב ר׳ מאיר איזנשטאט) גיסו של יעב״ץ. השני הוא איש ווהלין שהתישב לזמן מה בביאלה, ר׳ ברוך בר׳ דוד, הידוע בשם ר׳ ברוך מארץ יוון. ר׳ ברוך זה היה יהודי עשיר שניהל עסקי כספים נרחבים עם המיניסטר הפולני־הסקסי בריהל ועם שר הכספים בפולין שדלניצקי, וכך היה ביכולתו לעשות למען הענין הקדוש לו על ידי התערבות מלכותית. הוא השתדך עם יעב״ץ, בקחתו לבנו אליעזר את בתו של יעב״ץ, נחמה, לאשה. יעב״ץ כותב עליו בספר זכרו־נותיו „מגילת ספר״: „הוא האיש נלחם מלחמות ד׳ בעדי; שאף שהי׳ יכול להרוויח שוחד לכיסו, אם היה דעתו עם הצד המתנגד אלי, לא אבה מהם בצע כסף ועשה לשם שמים להילחם נגד התקיפים הנ״ל לפזר גם מעט משלו על דבר כבוד שמו יתברך וקנאת תורתו״.[20] והמלחמה לא היתה קלה. הרב מלובלין ואביו ר׳ אברהם שהיה בעל השפעה גדולה בוועד ארבע ארצות נמנו עם מצדדי אייבשיץ והשיגו בשנת 1751 הטלת חרם על יעב״ץ. אבל ר׳ ברוך לא נרתע; הנה מה שהוא כותב לרב מאמשטרדם, שהיה בין הלוחמים האמיצים במחנהו של יעב״ץ: „הייתי בכל יום ובכל עת ובכל שעה מעיר כבוד הרבנים הפרנסים ונאמנים באמרי: מה זה אתם מחשים. לא נחתי ולא שקטתי, ועל דלתות פרנסים ונאמנים הרבנים שקדתי״. כשנוכח לדעת שמהצד היהודי אין לקוות לעזרה, הוא פנה לשר הכספים שדלניצקי, והלה אסר את ר׳ אברהם. מצדדי ר׳ אברהם רצו לשחדו, לתת לו כמה מאות שכר שתיקה. „ואנוכי לא די שעל דברים כאלה הייתי רק עונה

ברקיקה, אף גם זאת כי פיזרתי מן מעט אשר נתן ד׳ לי וחנני״. בקיצור — כותב ר׳ ברוך לאמשטרדם: „בכל אלה אני תודה לאל על עמדי עמדתי, איש ריב הייתי כנגד כולם״.[21] אבל כל זה לא הועיל. מפלגתו של אייבשיץ היתה חזקה יותר, והן הוועד האוטונומי הפולני (ועד ארבע ארצות) והן הוועד הליטאי („ועד הקהילות הראשיות במדינת ליטא״) חיזו את דעתם לטובתו ולזכותו. בשנת 1751 החליט ועד המדינה הליטאי: „אנחנו מחרימין ומנדין ומקללין ומארירין את מי אשר ימלא את לבו לפצות פה נגד מורנו ורבנו הגאון יהונתן״.[22] שנתיים לאחר מכן מעיד הוועד הפולני שר׳ יהונתן הוא יהודי, „אשר רוח אלקים בו וראוי שתשרה עליו שכינה; חף הוא מפשע ושלח את ביאורו באור מספיק שורשו בקודש על הקמי־עות לגאוני הזמן; וכל המהרהר אחריו, כאילו מהרהר אחר השכינה״ [23] — והוא דן לשריפה את כל הכתבים שנכתבו נגד אייבשיץ. במשך שלוש השנים 1751—1753 עומדים ר׳ יצחק ור׳ ברוך על המשמר, הם השתתפו בכל האסיפות והישיבות החשובות והשתדלו למשוך לצדם כל מי שיכלו. בשבילם היתה זו מלחמת קודש. קשה היה במיוחד מצבו של ר׳ יצחק, שלא עמדה לו העשירות שממנה נהנה ר׳ ברוך. הנה קצת מדבריו: „אני מוכרח ליסע לאספה ד׳ ארבע ארצות בק״ק קאנסטאנטין, וגודל הוצאות שלי הקב״ה ישלם לי״;[24] „עמדתי בקשרי מלחמה עם הכתבים הבאים לידי ונתתי י״ב גילדן שטיק וחצי מעות פאשט״;[25] „והייתי שמה (בבראד) כחודש ימים כדי לשמור דרך עץ חיים, ועל הטוב יזכר שמו של האלוף התורני הרבני מהור״ר ברוך מארץ יוון, שהחזיק את ידי בכל מאמצי כוח גברא, ועוד אמרו החכמים הרבנים לשלוח לק״ק המבורג זוגא דרבנן, ואני עמהם. אך עיקר חסר מן הסיפור: מי ומי שיתן על הוצאות שמוכרחים ליתן כמה מאות אדומים על שעה חדא״.[26] ר׳ יצחן מאמין אמונת אומן, שיעלה בידו לפעול משהו נגד אייבשיץ: „ועוד ידי נטויה בזה הוועד שיהיה י״ב תמוז הבע״ל (תקט״ו — 1755) בק״ק קאנסטאנטין״;[27] „כי עד מתי תאכל חרב וכובשים פניהם; כל מקום שיש חלול שם אין חולקים כבוד לרב״.[28] ר׳ יצחק ור׳ ברוך היו מוכנים להמשיך במאבק, אבל בינתים נפל דבר חדש, שהיה הרבה יותר מסוכן מהקמיעות של ר׳ יונתן אייבשיץ.

וזהו האקט השלישי בהיסטוריה הפולנית־היהודית שיהודי ביאלה לקחו בו חבל פעיל — והפעם שוב על ידי ר׳ יצחק ור׳ ברוך הנ״ל. בסוף שנת 1755 חזר לפולין היהודי מפאדאליה יעקב פראנק, שבילה זמן רב בתורכיה ושם עמד בקשרים עם הכת השבתאית של ה„דונמה״.[29] בפולין התרכזו מסביבו כל אוהדי השבתאות, ואם עד כאן היתה בנשמת פראנק אהדה לאיסלאם, הוא מתחיל עכשיו לפזול בכיוון לנצרות. פראנק וסיעתו חיו חיי הפקרות, פריצות ואפיקורסות להכעיס. בשל אצלם הרעיון להמיר את דתם והם הגיעו עד כדי הטלת האשמה ביהודים, כי לפי התלמוד עליהם להשתמש בפסח בדם נוצרי. צרת אייבשיץ־עמדין היתה עם כל חומרתה ענין יהודי פנימי, כאן יש לנו ענין בסכנה גדולה לכל יהדות פולין. עלילות דם עמדו בימים החשוכים ההם על סדר היום, והעדות של יהודים היה בה כדי להביא לידי אסון מחריד. ההנהגה היהודית נכנסה מיד בעובי הקורה והתלקח מאבק חריף. ועד גליל לבוב הטיל בשנת 1756 חרם על הפרנקיסטים, והחרם אושר במושב ועד ארבע ארצות בקאנסטאנטין. לצד הפרנקיסטים העמיד עצמו הבישוף מקאמניץ ופקד לערוך ויכוח פומבי בין היהודים ובין הפרנקיסטים. הוויכוח נסתיים בפסק דינו של הבישוף נגד היהודים ובגזירתו לשרוף את התלמוד (1757). פרנק ממשיך בתעמולתו וכמועמד לנצרות הוא זוכה בתמיכתו של המלך. הוא דורש עכשיו עריכת ויכוח חדש, הפעם במקום מרכזי, בלבוב, כדי להוכיח כי התפיסה הנכונה של תורת היהדות ואמונתה המשיחית היא הנצרות. היהודים עומדים בכבוד ביסודי הוויכוח הזה (1759), אבל השלטון הנוצרי מכריז על נצחון הוכחותיהם של הפרנקיסטים. רק בפרט אחד זכו היהודים בהצ־לחה חלקית, וזה הפרט החשוב ביותר: שאלת עלילת הדם נשארה פתוחה עד הכרעתו של האפיפיור, שאליו פנו היהודים בבקשת התערבות וגילוי האמת. הפרנקיסטים קיבלו עכשיו ברוב פרסום רעשני את הדת הנוצרית, אבל מאחר שנפל סכסוך בין פרנק ובין אפוטרופסיו הנוצרים על רקע של נאמ־נותו לנצרות, הוא נאסר ונכלא במבצר בצ׳נסטוכוב. עם חלוקת פולין הראשונה (1772) שיחררו הרוסים את פרנק והוא התיישב עם פמליתו תחילה בעיר ברין במורביה, ואחר כך בסביבת פרנקפורט על נהר מיין, שם מת בשנת 1791 בגיל 91, בהגותו כל הזמן בשליחותו המשיחית לגאולת העם היהודי לפי הבנתו.

אותנו מעניינים כאן הפרטים הנוגעים לפעולתם של ר׳ יצחק ור׳ ברוך בפרשת המלחמה נגד הפרנקיסטים. בספרו „מגילת ספר״ כותב יעב״ץ: „גם מחותני הנגיד כבוד ר׳ ברוך ייזכר לטוב בעסק זה, כי גם פה עשה את שלו ועמד כעמוד ברזל לפני מלך פולין ושריו לבטל עצתם ולהפר מחשבתם הרעה על היהודים ולהשיב גמולם בראשם והתנדב בנפשו במאודו להדפם ולרדפם״.[30] בשנים הראשונות של המאבק עומד עוד בשורות הקדמיות של החזית ר׳ יצחק דנן. במכתב של ר׳ ברוך אל יעב״ץ הוא כותב על הוועד בקאנסטאנטינאו: „והנה גם הוא (ר׳ יצחק) היה פה משך זמן ועידן עת האסיפה הוועד הגדול והוא היה מתחזק באמונה, עושה היה לראש פינה את עצמו מכל התעסקות ועסק במצוה״.[31] ר׳ ברוך עשה מצדו שבפרשה תודגש לא רק הבחינה היהודית אלא גם יתבלט הענין שיש בו לכנסיה הנוצרית: „וגם אנחנו נחלץ חושים לקראתם לעמוד לפני האדונים הבישופים לדון את הארורים האלת בשריפה, כי לפי דיניהם, מי שממציא אמונה חדשה נידון בשריפה״.[32] תפיסתו היתה נכונה; לפי תכסיסו אפשר היה לצפות שהמאבק יהיה קל יותר וכי יוכתר ביתר הצלחה. אחר גזירת קאמניץ (1757) פנה ר׳ ברוך למיניסטר בריהל, ובתארו לפניו את השתלשלות הענינים — „פתחתי פי ובתחנונים למען לבקש מאת אדוננו המלך שיצוה ברוב חסדו להכרית אותם כת שבתי צבי ימח שמו וזכרו״. בריהל יעץ לו להגיש תזכיר למלך, למען ימשיך לפעול בעזרת השגריר של האפיפיור (הנונציוס). ר׳ יצחק חיבר את התזכיר ושלח אותו למלך, „ויותר מזה עשיתי, שלקחתי עמי אנשים ועשיתי סופליקא למשפט הנונצייטרי;[33] ואנוכי כיד ד׳ הטובה עלי הפרש הפרשתי כמו הקדש הקדשתי סך מאה אדומים להצטרכות פזור המשפט הזה״.[34] מן הראוי לציין שבפעולתו זו אין ר׳

ברוך נוהג כתקיף העושה על דעת עצמו, אלא הוא מתיעץ עם הנציגים הרשמיים של יהדות פולין ומוסר בפניהם דין וחשבון. ר׳ ברוך מקווה שעתה יקיץ הקץ על כת הפרנקיסטים, והוא כותב: „כאשר עינינו ראו שריפת התורה, וראו עינינו שישרפו באש את בת שלו׳.[35] בד בבד עם הפעולה בוורשה הוא פונה גם לקהלת אמסטרדאם, שזו תעשה את שלה באמצעות קהלת רומא בחצר האפיפיור.

ראינו לעיל כיצד התגלגלו העניינים; ור׳ ברוך המשיך להתערב בענין. כשישב פרנק במבצר צ׳נסטוכוב, הוא קשר קשרים עם מוסקבה ופטרבורג, ברמזו שיהיה מוכן לקבל את הדת הפרובסלבית. עכשיו הופיע שוב ר׳ ברוך על פני הזירה „ממש הניח חפציו ועסק בחפצי שמים״, ועלה בידו לגלות את הפרצוף האמיתי של פרנק וסיעתו „והרשעים האלה נדחו בפחי נפש״.[36]

בסכמנו את כל הפרשה, נוכל לקבוע כי שני יהודי ביאלה ייצגו בכבוד גדול את העמדה היהודית; אין זו אשמתם שלא היה בידם לפעול יותר.[37] ועוד פעם נציין בצער, שאין לנו ידיעות נוספות על ר׳ ברוך ור׳ יצחק; היה זה מעניין מאוד לדעת, אם ומה פעלו שני מנהיגים חשובים אלה בקהלת ביאלה גופא.

ו. הקהלה והעולם החיצוני

בהיסטוריה העשירה ביסורים, ברדיפות ובגזירות, שעברו על יהדות פולין, נפל גם מקצת מהגורל הקשה בחלקם של יהודי ביאלה. אין בידינו ידיעה מרובה על מה שעבר על קהלת ביאלה בימי גזירות ת״ח ות״ט מידי קלגסי כמילניצקי, אבל לפי רמזים עקיפים יש להניח שגם היא היתה מעורבת במאורעות הטרגיים. הכרוניסטן הראשי של הגזירות, ר׳ נתן הנובר, אינו מתעכב הרבה על גורלן של קהלות ליטא. הוא מסתפק בציון כללי כי „אנשי ק״ק סלוצק וק״ק מינצק וק״ק בריסק דליטא ברחו קצתם לפולין גדול וקצתם לדנציג על הים, על הנהר ויסל — ודלת העם הנשארים בק״ק בריסק וק״ק פינצק נהרגו על קידוש השם כמה מאות נפשות״. הוא גם מוסיף כי „בק״ק וולאדווה נאספו שם יהודים הרבה ונהרגו שם כעשרת אלפים נפשות בכל מיתות משונות, ובשאר קהלות גדולות בליטא נהרגו לאלפים ולרבבות יהודים״.[38] בהקדמה לסליחות שחיבר מורה־ההוראה הגדול ר׳ שבתי כהן (בעל הפירוש לשולחן ערוך „שפתי כהן״ — ש״ך), שהיה עצמו קרבן הגזירות אשר ניתכו על יהדות ליטא בהמשך לפורענויות של שנות ת״ח ות״ט, אנו קוראים: „בק״ק וולודאווי עשו זבח רב. גם בק״ק בריסק וק״ק פינסק וכל הגלילות והסביבות אין מקום אשר אין שם הרוגים מושלכים איש אל אחיו ואשה אל אחותה משולבות״.[39] בכרוניקה אחרת („טיט היון״ של ר׳ שמואל פייביש בר׳ נתן פייטיל) מובא פירוט הגזירות שנפלו בחלקן של קהלות שונות „במדינה הנקראת פודלשיא״; שלוש פעמים הוא מזכיר את מזריטש (מזריטש גדול, מזריטש קטן, מזריטש גדולה), ואין ספק שאחת משלשתן היא מזריטש הסמוכה לביאלה.[40] ביאלה אינה נזכרת, אבל אין ספק שגורלה היה כגורל שאר הקהלות שבסביבות בריסק.

מראשית המאה השמונה עשרה יש להתעכב על שתי טרגדיות אישיות של תושבי ביאלה. בשנת 1710 נדון יהודי מביאלה למוות בקשר לעלילת דם, ועשר שנים לאחר מכן קרה בביאלה מקרה, שמבחינה היסטורית אינו מאומת די צרכו, אבל אין ספק שיש בו גרעין היסטורי ממשי. — המקרה נוגע לבנו המפורסם של הרב מלבוב, ר׳ הירש בר׳ נפתלי הירץ, שביאלה זכתה לקבלו כרב וראש ישיבה. במקורות הוא נקרא ר׳ צבי הירשלי האלבערשטאטער (על שם רבנותו בקהלת הלברשטט, בה נתקבל אחר עזבו את ביאלה), אבל כנראה שהוא קיבל את השם ביאלה כשם משפחתו. לר׳ צבי הירש היתה בת יפה, שהפריע חשק בה מאוד. הרב והרבנית רצו להציל את בתם ומיהרו להשיאה לתלמיד הרב, ר׳ משה מבריסק. בשעת החופה הופיע פתאום הפריץ ורצה לחטוף אותה בחוזק יד. על אורחי החתונה נפל פחד מוות, אבל החתן הצעיר לא איבד את עשתונותיו ובמכה נמרצת הפיל את הפריץ ארצה ונמלט יחד עם הכלה. חמת הפריץ בגלל העלבון, החרפה והכשלון בערה בו עד להשחית והוא כלא את הרב ומשפחתו בבית הכלא; ולרב היה צפוי עונש מוות. למזלו התערב בדבר השתדלן היהודי ובעל העסקים הנרחבים ר׳ ישעכר בער לעהמן מהלברשטאט, שהיתה לו השפעה גדולה בחוגי המלוכה, והרב שוחרר יחד עם משפחתו. קשה היה לו להישאר בביאלה, בפרט מאחר שהגיעתו הידיעה כי שלושה ימים אחר החופה מתה בתו. ר׳ צבי הירש קיבל איפוא את ההצעה של ישעכר בער להתמנות כרב בהלברשטאט; הוא לקח עמו גם את חתנו ר׳ משה, שלימים נלקח אחר כבוד לשמש רב בפרשבורג. על רבנותו של ר׳ צבי הירש בביאלה מסופר: „בהיותו בעיר ביאלה כל אנשי העיר אהבוהו וכיבדוהו מאוד. ידעו והבינו, כי רבם הוא אחד מגאוני הדור ויחידי סגולה בקהל הגולה. גם ענוותו הגדולה והצדקה אשר פיזר לעניים והכבוד אשר האציל לכל אחד מבני עדתו לפי ערכו וכבודו הביאו תודת כבוד בלבם, ואיש לא ערב את לבבו להפריעו מתורתו אשר הגה בה יומם ולילה ויבלה את כל עתו אך בד׳ אמות של הלכה״.[41] בהלברשטאט ניהל ר׳ צבי ישיבה גדולה; הוא הצטיין בלמדנות חריפה וזכה לתואר כבוד של „חריף״. הוא פיתח פעילות ענפה כמנהיג רוחני של עדתו ונפטר בשנת 1748. מכתביו הרבניים הופיעו בדפוס „עטרת צבי״ ו„כוס ישועות״. הרב מימון מפארו בספרו „שרי המאה״ כ„שר התורה וגאון בקדושה וטהרה; אישיות נהדרת, קונה לבבות, בעלת השפעה ונדיבות הרוח מאין כמוה״.[42]

ממחצית המאה השמונה עשרה הגיעה אלינו ידיעה מקרית מתוך עיתון גרמני משנת 1751. שמואל בן יצחק, לשעבר גזבר מרכזי וחוכר הכנסות החצר, שהתעכבנו עליו לעיל נכנס בקשר לעסקי הפריץ לסכסוך עם מינהלת הכלכלה של מלך פרוסיה ועם ספקו היהודי, אפרים. נראים הדברים שהסכסוך היתה לו השפעה לרעה על אוצר החצר, ומאחר שהיה בו מעורב יהודי, על כן התנקם הפריץ ביהודי סלוצק וביאלה והושיב 92 מהם במאסר. בשנת 1751 יושב הסכסוך, קשרי המסחר בין מלך פרוסיה ונסיך רדזיביל הביאלאי נתחדשו והאסירים הוצאו לחפשי. הוא העניק למשוחררים מתנות ובעיקר נטה חסד למש־

פחת ר׳ שמואל שבינתיים מת, בהבטיחו לה קיום „בשפע ולכל ימי חייהם״. הידיעה מקורה מעתון המופיע בדנציג; מכאן יש ללמוד שהסכסוך פרץ בקשר לסחר־התוצרת מאחוזות הרדזיווילים בשוק המסחר הימי בעיר זו.

ועוד ידיעה אחת משנות הששים של המאה השמונה עשרה. הידיעה הגיעה אלינו במקרה, ויש לה שייכות לרב גדול. בשנת 1744 נפטר באייזנשטאט (הונגריה) הרב ר׳ מאיר בן יצחק, הנודע בשם מהר״ם א״ש (מורנו הרב ר׳ מאיר אייזנשטאט). את בנו ר׳ יצחק בר׳ מאיר הכרנו כרבה של ביאלה בשנות החמישים ובפרק הקודם ייחדנו בהרחבה את הדיבור על פעולתו לצדו של יעב״ץ במלחמה נגד גילויי השבתאות. בשנת 1766 הוציא אחיו ר׳ יהודה, אף הוא תושב ביאלה ספר של אביהם „אור הגנוז״, חידושים על מסכת כתובות ועל הלכות יין נסך, ובהקדמה לספר הוא מספר: „בהפוך העיר, היא קהלתנו הקדושה והמפוארה ק״ק ביאלי, בעת התמנות המלכות במדינת פולין בשנת תקכ״ד, השקתנו יין התרעלה; ובאותה שנה, ביום א׳, ב׳ דרח׳ תמוז, באו השונאים לקהלתנו בקול רעש ורעש, העבירו קול היתר לעשות כרצונם וכאוות נפשם ביהודים, שקורין בלשון אשכנז פלינד־רין. ניתן רשות למשחית על שלוש שעות, והם שללו ובזזו מעת לעת רחמנא לצלן. ומי יוכל להאריך מגודל הצרה, בפרט מה שעשו השונאים בבית הכנסת הגדולה ובבית המדרש בקהלתנו, חמסו וגזלו ממני כל רכושי והפשיטו ממני ומאשתי ומבני שי׳ כל בגדי החמודות, ונשארתי ערום וערוה, ועל כל זה נתתי הודאה למקום ב״ה, שאין בעל הרחמן פוגע בנפשות. זכרה אלקי לטובה לקרתא קדישא ק״ק בריסק יע״א, אשר רוזני קציני דק״ק הנ״ל העבירו קול תרועת חרם, כאשר השונאים הגזלנים הלכו מקהלתנו לק״ק הנ״ל, גזרו מי שיקנה מאחד הנ״ל מן השלל מקהלתנו שמחויב להחזיר בפדיון בלי שום פרוטה אחת ריווח. ודבר זה היה לקהלתנו לעזר ולסעד גדול. ונאבדו הרבה כתבי הקודש מאמ״ה (אבי מורי הרב) ז״ל, ולא נשאר כי אם הספר על התורה, „כתנות אור״ ו„חידושים על הלכות יין נסך וחידושים על מסכת כתובות״.

מההקדמה הזאת אנו לומדים: בשנת 1764, בימי המהומות בקשר לבחירת המלך הפולני האחרון, סטאניסלאוו אוגוסט פוניאטובסקי, עברה על קהלת ביאלה פורענות של „פוגרום״, שעל פי נס נסתיימה ללא קרבנות בנפש. ר׳ יהודה דנן סבל כנראה הרבה, וכאבו גדל ביותר לרגל אבדן כתבי אביו שנשדדו. שנתיים לאחר הפוגרום הוא יוצא לנדודים בערי פולין, אוסטריה וגרמניה כדי לקבץ כסף להוצאת הכתבים שנשארו לפליטה. את כתב היד לספר „כתנות אור״ הוא מסר לבן אחותו מביאלה שהיה רב בזבלודובה, והלה הוציאו בדפוס. את הספר „אור הגנוז״ הוציא הוא גופא. מסיפורו מגיע אלינו הד על התנהגותה הנאה של ק״ק בריסק, אשר עמדה לימין ביאלה בשיקומה אחר הפוגרום.

ז. תקופת המעבר ממלכות פולין לפולין הקונגרסאית (1795–1815)

בשנת 1795 חדלה להתקיים מלכות פולין; באותה שנה נערכה חלוקת פולין השלישית (אחר שתי החלוקות הראשונות: 1772, 1793), והמעצמות הגדולות — אוסטריה, פרוסיה, רוסיה — התעשרו במחוזות פולניים נוספים. המחוזות לובלין ושדלץ, ובהם העיר ביאלה, נפלו בחלקה של אוסטריה, תחת השם החדש „גליציה המערבית״. בשנת 1809 חל שינוי נוסף: כתוצאה מנצחון נאפוליון על אוסטריה נותקה גליציה המערבית (עם ביאלה) מאוסטריה וסופחה ל„נסיכות ורשה״ שיצר נאפוליון בראשותו של מלך סכסוניה (בשנת 1807). ארבע עשרה שנים היו איפוא יהודי ביאלה בחינת גליציאים. בשנת 1815 הפכה נסיכות ורשה חלק מפולין הקונגרסאית הקשורה לרוסיה — לפי החלטת קונגרס ווינה. תקופת מעבר זו גררה אחריה שינויים שונים בתחוקה ובמצב הירידי והכלכלי. יש להוסיף כי כל התקופה הזאת מלאה מלחמות, וברור שגם עובדה זו נתנה את אותותיה במצב הכללי של העיר ושל הקהלה. ועוד שינוי אחד: בשנת 1813 מת הנסיך דאמיניק רדזיביל לאחר ששהשתתף בקרב הידוע בלייפציג, וביאלה עברה לידי חתנו, הנסיך הרוסי וויטגנשטיין. בימי אוסטריה נעשתה ביאלה לעיר־נפה והאקדמיה נהפכה לגמנסיה קיסרית. בפנקס של ה„חברה קדישא״ אנו מוצאים רשימה הרומזת לשינוי שחל בשנת 1809; הרשימה מוסרת שעד כה היתה במחזור מטבע אוסטרית, ומהיום ישולמו דמי החברות במטבע החדשה „מחמת השתנות הזמנים״. בימי נסיכות ורשה המ־שיכה ביאלה לשמש עיר־נפה, ובכרוניקה מאותן השנים יש לציין שלושה מאורעות: בשנת 1812 התקיימה בביאלה ועידה (סיימיק) בדבר הצטרפות למסע הגדול של נאפוליון למוסקבה. באותה שנה נערך בסביבות ביאלה קרב רוסי־סקסי, והוא עלה לעיר בסכומים הגונים (תשלום קונטריבוציה). בסתיו שנת 1815 עבר דרך ביאלה הצאר הרוסי אלכסנדר הראשון, בנסיעתו לקונגרס ווינה, שנקרא לשם חיסול תקופת נאפוליון. בשעת ביקורו כאן הוא קיבל לראיון משלחת מהסינט הפולני.

אשר ליהודים, הרי הסתמן השלטון האוסטרי בהנהגת שני מסים חדשים, שהיו נהוגים מזמן בארצותיה: „מס כשר״ אשר ייקר בהרבה את מחיר הבשר, ומס נרות החל על כל משפחה. השלטון האוסטרי היה איפוא לאפוטרופוס על סגנון החיים היהודיים בנוגע להדלקת נרות שבת, נרות זכרון וכד׳. כן הוגדל שיעור מס הגולגולת הפולני הישן (שמו עכשיו „טאָלעראנץ־שטייער״, כלומר מס בעד זכות החיים והעבודה) והוכנס תשלום בעד עריכת טקס נשואין. החיים לא נעשו איפוא קלים יותר; מאידך בא שיפור בתנאי הקיום הודות ליניקה החדשה שקיבלו המסחר והמלאכה לרגל אספקות לצבא. המדיניות הכללית שלפיה נהגו השלטונות האוסטריים כלפי היהודים גררה אחריה כמה הכבדות נוספות: חובת עבודת הצבא, חובת ביקור בבי״ס, חובת קבלת שם משפחה, גזירת ביטול הלבוש המסורתי היהודי, גזירת זניחת המוזגנות בכפרים. אין לנו ידיעות על דרך הפעלת התקנות בשטחים הנ״ל בביאלה.

בימי השלטון האיסטרי החל להסתמן מפנה ביחסים בין הקהלה ובין מינהלת העיר; בשנת 1800 הגיעו שני הצדדים לידי הבנה הדדית, ונעשה חוזה שאילו התמיד בתקפו, היה בו בוודאי כדי לשנות מיסודו את מצבם של היהודים. לפי חוזה זה ישתתפו היהודים בבחירת הנהלת העיר; שני אזרחים יהו־

דיים ישתתפו בביקורת הקופה העירונית; היהודים ייהנו מכל הזכויות האזרחיות במידה שאין הדבר נוגד את חוקי המדינה ותקנותיה; העיר מתחייבת לדאוג לאינטרסים של היהודים כשם שהיא עושה זאת לגבי האוכלוסיה הנוצרית; בעריכת גיוסי הצבא ישתתפו נציגי הקהל. תמורת כל הוויתורים האלה מתחייבת הקהלה לפרוע תשלום שנתי בסך 100 גולדן אוסטריים — ברם, לא התאמתו תקוות היהודים לשינוי. בחוקה של נסיכות ורשה משנת 1807 נאמר אמנם „שכל האזרחים שווים כלפי החוק", אבל לגבי היהודים לא היה ברור, אם הם בכלל האזרחים. הפירוש שניתן לדבר בשנת 1808 לא היה בו כדי להרגיע את היהודים; בפירוש הזה נאמר שפתרון בעית האזרחות והזכויות של היהודים נדחה לעשר שנים. מתחילה איפוא סדרה חדשה של מסים יהודיים, הגבלות יהודיות; „מס כשר" ומס הנרות מצד אחד ומס הגולגולת (הנקרא עכשיו „מס משפחה") מצד השני מעיקים על היהודים, ועתה נוסף עוד מס צבא (רעקרוטען שטייער), שיהודי נסיכות ורשה חייבים לפרוע בסכום כולל של 700 אלף זהובים, כפיצוי בעד זכות שחרור מעבודת הצבא. יהודים עשירים בעלי השכלה אירופית רוכשים לעצמם הנחות מסוימות, אבל ההמון הגדול של יהודי הערים והעיירות, וביניהם גם יהודי ביאלה, אינם עשירים ואינם מתורבתים נוסח ההשכלה האירופית.

בשעת קבלת השלטון במחוז שדליץ בשנת 1809 הבטיחה הממשלה לבטל את „מס המשפחה", אם יסודר כהלכה ענין סילוק החובות מימי השלטון היהודי־האוטונומי בפולין. אבל סידור הענין היה מסובך מאוד וקשה היה לקוות שזה ייעשה במהרה. ובינתיים צריך היה לשלם, ולשלם לפי קורס טוב של המטבע, למרות שזו הלכה ואבדה את ערכה הריאלי. ובינתיים עומדות בתקפן ההתחייבויות הקבועות: החזקת הקהלה, מסי החצר, מסי העיריה. בשנת 1810 נדברו כמה קהלות עם ביאלה (מזריטש, שדליץ, וולאדאווי, לעווארטאוו) והגישו בקשת רחמים למיניסטריון לעניני פנים, בה נאמר: „המלחמה רוששה אותנו, התקנה בדבר סילוק המסים במטבע טובה היא גזירה שלא נוכל לעמוד בה, מס המשפחה אינו מתחלק ביושר — העשירים משלמים מעט והעניים נלחצים יתר על יכולתם, ענין החובות הישנים מימי פולין הוא בעיה מסובכת, ויש להסדירו עם השלטון האוסטרי הישן, אשר גבה על חשבון הכספים האלה סכום די ניכר". הבקשה נוגעת גם בנימה פטריוטית: „ההעמסה הכבדה והמצוקה הגדולה מפחיתות מהשמחה לרגל שיבתנו למולדת והתקוות לעתיד טוב יותר". התשובה לבקשה זו אינה מצויה במיסמכים, אבל אין ספק שהיא לא היתה חיובית.

ובינתיים באה שנת 1812; נאפוליון נוצח, נסיכות ורשה נתבטלה, נוצרה מלכות פולין תחת השלטון הרוסי (פולין הקונגרסאית), ובתולדות יהדות פולין וקהלת ביאלה בתוכן, נפתח דף חדש.

ח. תקציב עירוני בשנים הראשונות של פולין הקונגרסאית

עם יסוד פולין הקונגרסאית בשנת 1815 מתחילה תקופה חדשה בתולדות העיר והקהלה. אנו עומדים בראשית תקופה של שינויים גדולים בעולם: התגבשות הבורז׳ואזיה העירונית והפרולטריון החרשתי, אידיאות חדשות המקבלות את יניקתן מהמהפכה הצרפתית, ממלחמת נאפוליון ומהמהפכה התעשייתית באנגליה — סוברניות העם, ליברליזם חברתי וכלכלי, רעיונות של שינוי ערכין בענין צדק חברתי, התחלה של נוסח ושל השגות חיים חדשים בפרט בענין היגיינה אישית וסוציאלית, בענין התחבורה וצרכי יום־יום, וכיו״ב. גם בקביעת היחס ליהודים התקדם העולם במקצת והועלתה על הפרק בעית שיווי הזכויות והאמנציפציה. בכמה מדינות נעשה החל משנת 1791 נסיון להעניק ליהודים זכויות אזרחיות מסוימות, ולהשוותם בצורה זו או אחרת בענין הנשיאה בחובות. כך היה במערב, בארצות שעברו עליהן התמורות בימי הכיבוש הצרפתי — הנאפוליוני. אולם ברוסיה נשאר בעינו המצב הישן. במרוצת הזמן החלה גם בפולין הקונגרסאית תקופה של אינדוסטריאליזציה ושל עלית ערכה של הבורז׳ואזיה העירונית. אבל בהתחלה הורגש השינוי אך במעט־מזעיר. אשר ליהודים, הרי הוטל עליהם להוסיף להיאבק קשות, כמו בימי פולין הקודמים, להמשיך במלחמת הקיום הישנה — לזכות ההתישבות, ולזכות העיסוק החפשי וכדי.

מיד עם ראשית שנות פולין המחודשת נתגלה, כי גלגלי היסטוריה הולכים לאחור וכי על יהודי פולין מתחדשים מורות ימי הביניים. בשנת 1816 עובר על פולין גל של עלילות דם. והעלילה נגעה גם בקהלת ביאלה; לא רק משום שהעלילה צצה בבת אחת בערים הקרובות: מזריטש, וולאדאווי ושדליץ, אלא גם לרגל העובדה הטרגית שבית הסוהר בארמון ביאלה מילא כאן תפקיד עגום: כאן התענו אסירי מזריטש לפני שהועברו למאסר בחנטשין, כדי לבודדם מסביבה יהודית צפופה; כאן ישבו גם אסירי וולאדאווי עד ששוחררו בשנת 1821. ממיסמך רשמי משנת 1817 אפשר להסיק, שגם בביאלה גופא החלו להתרקם לחישות־זדון בדבר השימוש בדם נוצרי.

בשני הפרקים הבאים נעמוד על כמה פרטים חשובים שבגורל יהודי ביאלה. אבל תחילה ניתן תמונה של העיר בשנות העשרים לאור תקציב עירוני, ממנה תשתקף גם בבואה מסוימת של מצב הקהלה. הפריטים השונים הן של ההוצאות והן של ההכנסות, הן עדות נאמנה, מה היו פני העיר ואיזה השגות היו למשגיחים הממלכתיים אשר ערכו את התקציב, והרי המספרים:

תקציב העיר לשנת 1819/20

הכנסות	זה׳
מס עירוני להחזקת סדרי ניקוי הארובות	1000
מס האוכלוסיה הנוצרית	934
הכנסה מהטלות עירוניות שונות	920
חלקה של הקהלה בהחזקת מינהלת העיר	374
תשלומי הגשרים	176
הכנסה משדות המרעה העירוניים	160
הכנסה מבית המטבחים	100
מס מוזגי היין	42
ס״ה	3706

הוצאות	זה׳
משכורת ראש העיר, המשמש גם ראש מינהלת הכספים	1200
משכ׳ של „לאוניק״ המשמש גם מזכיר	300
משכורת מנקי הארובות	1000
„ משרתי העיר	400
„ 2 שומרי לילה	200
תרומה למשכורת הממונה על עניני הערים ב„וואיע־	
ווודסטווה״	144
שכירות לדירת המגיסטראט	100
צרכי משרד ומאור	150
חתימה על כתבי עת רשמיים	21
שיפוץ דוכני העיר שבשוק	50
הוצאות מיוחדות	141
ס״ה	3706

שיעור ההוצאות וטיבן מדברים בעד עצמם. אחד האישים החשובים במינהלת העיר הוא מנקה הארובות. משכורתו עולה כדי 27% מכלל התקציב. ואין פלא: עיר עניה, הקובלת שאין לה כסף לרצף את הרחובות, לקנות מכשירים חדשים לכיבוי שריפות, ולדאוג להצטרכויות אחרות — צריך שלפחות תקיים שירות טוב לניקוי הארובות בבתי העץ המתלקחים על נקלה. והרי העיר משלמת עוד מסים שונים לחצר; בתקציב אין זכר להוצאות אלה, אבל הן קיימות ומעיקות עד שנות הששים. במזריטש, למשל, שייכים תשלומי הגשרים והשווקים לחצר; ואם בביאלה וויתר על כך הפריץ ומאידך התחייב לספק עצים להסקת דירת המגיסטראט, הרי הוא „זכאי״ לבוא על סיפוקו על ידי הטלת נתיגות שונות על העיר, ועל אלה אין תקציב העיר מספר מאומה. תקציב העיר עושה רושם מדכא, בפרט בהשוואה לתקציב הקהלה מלפני 70 שנה, שעלה עד כדי 1000 זהובים, וזאת בשעה שהערך הריאלי של הכסף היה גדול יותר. לטובת הממשלה מוקצבים 165 זהובים (144+21), אבל למעשה יש לצרף לכך את הפריט הנקרא בשם סתמי „הוצ־אות מיוחדות״; במיסמך אישור התקציב שונה שם זה והוא נקרא גלויות: „לרשות המיניסטריום״. מכאן בולטת העובדה, שאין לדבר על שלטון עצמי עירוני, אם בעניינים פעוטים כאלה תלוי משק העיר לא רק משלטון המחוז (הוויודה) אלא ישר מהמיניסטריון. ואכן נמצא למשל, שבאישור התקציב שינה השלטון הממונה על עניני הערים כמה פריטים על מנת לשחרר סכום של 27 זהובים כפרוביזיה לראש העיר בעד הפקדון שהפקיד בשעת קבלת המשרה.

ועתה להוצאות. שיטת המסים עודנה פרימיטיבית, וקיים עוד לצורך מסוים — מס מיוחד (כאן — ביחס להחזקת סדרי כיבוי השריפות). במרוצת הזמן נוצרו שני מקורות חשובים של הכנסה: מס קונסומפציה מהמוזגים ו„מס תעשייתי״ מהסוחרים ובעלי המלאכות. בשנת 1863 הכניסו שני מקורות אלה 3300 זהובים. בניתוח מקורות הכנסה מתקבלת טבלא זו:

	זה׳	אחוזים
מסים ישירים	2350	63,4
מסים עקיפים (תשלומי גשרים ושווקים)	1096	29,5
הכנסות מרכוש העיר	260	7,1
ס״ה	3706	100

מעניינת אותנו פה בעיקר ההכנסה מהתשלום הקולקטיבי של הקהלה (374 זהובים). לפי ההסכם משנת 1800 היו היהודים כגוף אחיד חייבים לתרום בכל שנה 100 גולדן אוסטריים, תמורת זאת הובטחו להם זכויות שונות, אבל ההסכם ההוא נשאר רק על גבי הנייר, וגם התרומה הנ״ל לא נגבתה. בעריכת הפרלימנר התקציבי לשנת 1819/20 הועלתה על הפרק שאלת מאה הגולדן, והנוצרים טענו שמאז גדל מספר היהודים, נוספו 31 בתים יהודיים, מספר היהודים הוא 2020 נפשות לעומת 1457 נפשות הנוצרים, בדין איפוא שהיהודים ישלמו באופן פרופורציונלי למספרם ומכל מקום יותר מאשר הוטל עליהם בשנת 1800. הוויודה עמד אף הוא על כך, ובהגישו את תקציב העיר לאישור המיניסטריון, הציע להטיל על כל העיר סך 1308 זהובים מתוך הנחה, שיושג הסכם בין הנוצרים ובין היהודים איך לחלק את הסכום הזה ביניהם. בינתיים הסכימה העיר לדרוש מהיהודים רק 374 זהובים; כנראה שמספרי התושבים כפי שנמסרו לעיל אינם נכונים. אבל היהודים לא עברו על כך בשתיקה. הם הגישו תזכיר למיניסטריון, בו הצ־ביעו על כך שתנאי החוזה משנת 1800 לא קוימו וממילא מתבטלת החובה על היהודים. הם גם הדגישו שמספרם אינו מגיע כדי 2020 נפשות כטענת הנוצרים ושבימי מלחמת נאפו־ליון הם שנשאו בעיקר בעול הקונטריבוציות ואכסון החיילים. ההנחה שממנה יוצאת הקהלה היא, שהקהלה היא מעין עיריה בפני עצמה, והחזקתה עולה ליהודים בדמים מרובים, נוסף על עומס התשלומים לחצר והמסים הממשלתיים, בהם גם המסים היהודיים המיוחדים: מס כשר ומס גיוס לצבא. המיניסטריון לא נענה לבקשת היהודים, וגם באישור התקציבים הבאים (1821—1826) הוא עמד על כך, שהיהודים והנוצרים חייבים לבוא ביניהם לידי הסכם פנימי. גם העיריה מתחילה לשנות את תכסיסיה והיא דורשת מהיהודים שישלמו מחצית הסכום הכולל, כלומר 654 זהובים. לערעורם של היהודים בפני המי־ניסטריון מתקבלת עתה תשובה ברורה, שמאחר שבידי היהודים מרוכז כל המסחר ובמספרם הם עולים על הנוצרים, מן הישור הוא שלפחות ישלמו מחצית המכסה, כלומר את הסך 654 זהובים שדורשת העיריה. וכך נשאר כנראה המצב להרבה שנים; היהודים שלא הסכימו לשלם 374 זהובים נאלצו בעל כרחם לפרוע סכום כמעט כפול. היהודים נהגו מתקציב העיריה בנקודה אחת, והיא שבידיהם הוחכרו ההכנסות מהמסים העקיפים.

בסיכום הדברים נוכל לקבוע, שביאלה היא באותם הימים עיר קטנה, בה עוסקת האוכלוסיה הנוצרית במלאכות ובמשק חקלאי זעיר, והאוכלוסיה היהודית — במסחר, במלאכות, בחכירות ובמוזגנות. לשם השוואה יובאו נא כאן עוד מספרים אלה. בשנת 1826 עומד תקציבה של עיריית ביאלה על 3899

זה, זה של עירית מזריטש על 4810 זהובים, וזה של ראדזין על 1256 זהובים.

ט. מאבק היהודים על זכות הישיבה בעיר; רעיון הקמת גיטו יהודי

דורות על דורות נמשך בערי פולין המאבק בין היהודים והנוצרים אשר שאפו להרחיק או לפחות להקטין את סכנת ההתחרות מצד היהודים. קטע אחד באותה חזית היא המלחמה על זכות הישיבה בעיר. האוכלוסיה הנוצרית שאפה בדרכים לגליות ובלתי לגליות לדחוק את רגלי היהודים מטבור העיר ומהרחובות שמסביבו. היו אף ערים שהשיגו כתב זכויות שלפיו נאסר על היהודים לגור בתוכן. כתב זכויות כזה, הידוע בשם Privilegium de non tolerandis Judaeis היה בין השאר גם בידי עירית וורשה ווילנה, ומלחמה ממושכת על כך התנהלה בהרבה ערים, ביניהן קראקא ולובלין. גם במאה ה־19 הולך ונמשך המאבק הזה, והוא אף מחמיר לרגל ההמצאה החדשה של נימוקים „מוסריים": על היהודים לסבול כי הם מושחתים, כי הם חסרי תרבות אירופית, כי הם אינם פרודוקטיביים בעסקם רק במסחר ובמוזגנות, כי הם נבדלים מהאוכלוסיה הכללית בבגדיהם, במנהגיהם, ובשפתם. הטענה של האידיאולוגיה הזאת היא, שלפני אשר יגשו להענקת זכויות ליהודים, עליהם לעבור תהליך של תיקון מוסרי בשטחים הנ"ל, כלומר עליהם להיעשות אנשים אחרים ולהתבולל; טענה זו היה בה גם כדי להצדיק את הקיפוח הקיים. ואכן מתנהל בפולין הקונגרסאית מאבק ממושך ומחושב נגד היהודים, מאבק שקוצו שבכוונה הוא כלכלי, וכסותו כתירוץ הוא „מוסרי". השלטון מבטל את הקהלות ומקים במקומן מוסד בשם „דאזור בוז־ניטשי", שסמכויותיו הן רק דתיות... ופיסקליות; נוסד בוורשה ב־ס לרבנים בעל כוונה אסימילטורית ברורה.

בשנת 1822 פורסמו לפי התכנית הזאת 2 תקנות הרות־מס־קנות: אחת מכוונת להפחית את מספר היהודים בערים והיא מבשרת שהיהודים ירוכזו בשכונות מיוחדות (רווירים), והאחת קובעת בפשטות שבערים אשר בהן קיימת הזכות (של הנוצרים) וההגבלה (של היהודים) מהסוג של הפריווילגיה הנ"ל אסור ליהודים גם להבא לשבת, בלתי אם השיגו בדרך לגלית זכיון למסבאה; ולא, עליהם לעזוב את העיר הנדונה תוך שלוש שנים. שתי התקנות היתה בהן סכנה ליהודי ביאלה. מתוך „רצון טוב ורע" אפשר היה לפרש שלפי הסידורים משנת 1621 מותר ליהודים להחזיק בעיר רק בשלושים בתים; אפשר היה להוסיף לפרש, כי שלושים בתים משמע שלושים משפחות, ומאחר שהיו אז בביאלה 389 משפחות יהודיות, הרי שמספר 359 משפחות הוא בלתי לגלי, ולהם צפוי אולי גירוש מן העיר או ריכוז בגיטו מיוחד. ובאמת ניגשו הסטרוסטה יחד עם מינהלת העיר לבירורים יסודיים בדבר סידור היהודים לעתיד — לפי התקנה משנת 1822 ולפי הפירוש הנ"ל של הכתב משנת 1621 — והם עיבדו תכנית של גיטו; את גירוש היהודים לא העלו אף הם על הדעת. היהודים בביאלה עמדו מיד על הסכנה ולפי יזמתם — כנראה — נדברו נציגי הקהלות בפודליאשה והגישו תזכיר לנציב, שבידו היה השלטון העליון. על התזכיר חתמו אברהם דוד כהן משדליץ ואהרן זאק מביאלה. התזכיר מתעכב רק על הגזירה הראשונה הקובעת שמיום 1 בינואר 1823 תורשה לגור בכל בית יהודי רק משפחה אחת (דין הנוספים לעזוב את הבית), ומבקש להאריך ביצוע תקנה זו לשש שנים, מאחר שליום הנועד נשארו רק שבועות מעטים, ולא יתכן בזמן קצר זה להקים מספר כה גדול של בתים חדשים; כשהווייוודסטבה ניגשה למימוש הסעיף הזה הגשה מטעם היהודים בקשה נוספת — הפעם למיניסטריון לעניני פנים — להימנע לפי שעה מצעדים נוספים. על בעית הגיטו לא ראו עדיין היהודים צורך לדבר, כי הדבר נראה עוד רחוק. בראשית דצמבר 1822 באה התשובה מהמינסיטריון שאת הגזירה אין לבטל, שהתאריך של אחד בינואר שריר וקיים, אבל המכתב מבטיח שמוסדות ההוצאה לפועל ינהגו בחסד, בהתחשב במצבם הקשה של אלה שיש לפנותם. שאלה זו הוסרה איפוא לפי שעה מהפרק; לגבי פקידים שלא יגלו הבנה בפירוש המלים „לנהוג בחסד" אפשר יהיה להפעיל אמצעי משכנע — מתן שוחד. אבל בינתיים עלתה על הפרק בכל חומרתה בעית הגיטו. הווייוודסטבה קיבלה ברצון את הרעיון ואת התכנית שהוגשה על ידי הסטרוסטה והנהלת העיר והעבירה את הדבר לאישור המיניסטריון. לפי תכנית זו נקבעים הסידורים הבאים:

1. נאסר על היהודים לגור ולהחזיק חנויות בטבור העיר (רינעק) וברחובות וורשה, לובלין, מזריטש, יאנאוו, בריסק ורעפאַרמאַצקע וכן בסימטאות שבין רחובות אלה. היהודים הגרים ברחובות אלה ובבתי הפינה בין הרחובות המותרים והאסורים, עליהם לעזוב את בתיהם, עד סוף שנת 1825, אחרת יענשו עונשי כספים קשים.
2. היהודים יגורו רק ברחובות פראַסטה (במעלה רחוב בריסק) וגראבאנאוו ונוסף על כך ברחובות המתוכננים לעתיד: רח' ירושלים (בין רחוב בריסק וגראבאנאוו), רחוב חדש, רח' רינקאווה, דזילנה ורחוקה (דאליקה).
3. ברחובות אלה אסור יהיה לבנות בתי עץ; יותרו רק בניני חומה.
4. כחסד מיוחד יורשו שתי משפחות יהודיות לגור ברחובות הנוצריים, ואלה התנאים הנדרשים מהם: שיהיו סוחרים גדולים, שיהיה ברכושם סך 24 אלף זהובים, שידעו פולנית או צרפתית או גרמנית, שישלחו את ילדיהם לבתי"ס הממלכתיים, שלא ייבדלו מכלל האוכלוסים בשום סימנים חיצוניים (לבוש, פאות, מנהגים וכו').
5. כן יורשו לגור ברחובות הנוצריים אמנים, מלומדים, חרשתנים המעסיקים פועלים יהודיים, סיטונאים, יהודים אשר יבנו על מגרשים ריקים בתים גדולים — אם הם תואמים את דרישות התרבות שבסעיף הקודם.
6. ועוד מודגש, שבהתאם לתקנות שנת 1822 אסור שבחדר שבבית יהודי יגורו יותר ממשפחה אחת (הן ברחובות המותרים והן ברחובות האסורים).

יש להטעים שהסעיפים 1, 2, 3, הם ענינים מקומיים; שאר הסעיפים הם לפי הקו האסימילטורי הכללי שנקטו אז השלטונות הפולניים; הם לא הומצאו לא בביאלה ולא בווייוודסטבה בשדליץ, והם באו לידי ביטוי בדעת הקהל הפולנית (בעתונות, בקונטרסים, בספרים) וכן בתכניות הממשלתיות לגבי

ערים אחרות, עם העיר וורשה בראש. מענינות הן הנקודות הכלכליות: הממשלה עלתה בהן על הדרך שננקטה באירופה המערבית עוד במחצית השניה של המאה השמונה עשרה, והיא להעדיף את היהודי העשיר ולהכריחו להשקיע את הונו במפעלים שיש בהם כדי להביא תועלת לארץ — במסחר, בתעשיה, בבניה; ההוראה בדבר העסקת פועלים יהודיים רומזת לכוונה של פרודוקטיביזציה בקרב המוני ישראל באמצעות ההון היהודי. בסיכומה יש בה בתכנית סכנה של הרס גמור להמוני ביאלה. שכן היו טבור העיר (פרט לשני בתים), רחובות מזריטש, יאנאָוו ובריסק המקומות החשובים של ריכוזי היהודים. לאושרם של יהודי ביאלה (ושל יהודי ערים אחרות) החלו מנשבות אז במיניסטריון רוחות אחרות, ואופיינית היא התשובה שנתקבלה להצעת הגיטו; והיא — שמאחר שביאלה היא עיר מרכזית ומספר יהודיה עולה על מספר הנוצרים, הרי לא רצוי לרכז בה את היהודים ברוויר מיוחד; ועוד זאת: צריך גם שהפריץ יסכים לכך. בכך נדחה הענין המסוכן הזה לשנה אחת. בשנת 1824 חזרו השלטונות בשדליץ לעורר את השאלה, הפעם מתוך הודעה שהשלטון המקומי מסתמך על הכתב משנת 1621 ואינו מרשה ליהודים נוספים להתישב בעיר, אבל לשוא, מה איפוא לעשות? מתוך פניה זו ברור שגם בשדליץ זנחו את רעיון הגיטו וחשבו אולי להציל את כבודם על ידי העמדת השאלה במישור חדש: לא גיטו אלא הגבלת כניסת יהודים חדשים. מהמיניסטריון ניתנה תשובה מעורפלת, האומרת שההוראה משנת 1822 בדבר הערים שיש להן זכות הפריבילגיה הנ״ל עומדת וקיימת, ויש איפוא לדאוג שמספר היהודים לא יגדל. ניכר מחליפת מכתבים זו שהשלטונות בפולין, המקומיים והמרכזיים, הם במבוכה... וחיים הולכים ומתגלגלים במסלול הרגיל. הפקידות מקיימת קורספונדנציה נרחבת — צמצום מספר היהודים או ריכוזם בגיטו, והיהודים הולכים ומתרבים. בשנות הששים היו כבר בביאלה 3456 יהודים (לעומת 2083 נוצרים). תכנית הגיטו ותכנית העמדת מספר היהודים על מכסה קצובה עברו לארכיון; חומרת הפירוש לכתב משנת 1621 לא היתה לה עוד שליטה. ולאחר שהמיניסטריון נוכח לדעת שביצוע תכנית הרווירים הוא בלתי ריאלי, באה בשנת 1833 החלטה — לבטלה לחלוטין. כעבור שלושים שנה (1862) רכשו להם היהודים — לפחות להלכה — את הזכות המלאה להתישבות חפשית בערי פולין הקונגרסאית.

י. במערכות המלאכה היהודית בביאלה

החזית השניה, בה נאבקו יהודים ונוצרים בפולין במשך מאות בשנים היתה המלאכה, או יותר נכון — הבעיה אם יש ליהודים הזכות לעסוק באופן חופשי ולגלי בכל מלאכה. הגורם הקובע בשדה זה היה האיגוד המקצועי של בעלי המלאכות — הצד. הצכים פסקו בכל הענינים של הסדר השוק, מניעת התחרות, השגחה על טיב התוצרת, קנית החומר הגלמי, יחסי עבודה בין המעביד ופועליו ויחסים בין היצרן והקונסומנט וכיו״ב. כתא חברתי הדואג לחבריו הם קיימו מעין קופת ביטוח לחסרי אמצעים, ליתומים ואלמנות. בחיים הדתיים של העדה המקומית היה לכל צד מקום מוגדר — פינה מיוחדת בכנסיה, קדוש ודגל משלו וכו׳, וכן ידעו גם הצכים לבצר להם מקום נאות במינהל האוטונומי של העיר. עיקר סמכותם התבטא בכך, שתקפם בשדה המלאכה היה בלעדי וההשתייכות לצד היתה איפוא לחובה או מעין חובה על כל בעלי המלאכות שבמקצוע; בעל מלאכה שלא רצה להיספח לצד, סופו שנדרש ונאלץ להיכנע ולו רק בצורת מס, כפיצוי לצד על עמידתו מבחוץ.

ועוד זאת: שלטונם של הצכים היה פרוש לא רק על המלאכה אלא גם על התוצרת של האומנים, ובכך הם רכשו להם השפעה ניכרת בשדה המסחר. הצד היה לו אופי דתי ובדרך כלל הוא הקיף רק בעלי אמונה אחת. בפולין, בה חיו גם בני האמונה הפרוטסטנטית, הקתולית־היוונית והפראבוסלבית, נאלצו הללו להילחם על זכותם לעבודה, בתוך הצד הכללי (הקתולי) או מחוצה לו, כאיגוד בפני עצמו. בנסיבות אלה יובן שבמיוחד היה קשה מצבם של האומנים היהודים. לצד הם לא יכלו להתקבל; בהרבה מקומות רכשו להם היהודים עמדה מסוימת בתוך הצד או מחוצה לו, ושילמו בעד מעמד זה תשלומים לא קטנים. המוצא הטוב ביותר היה זה, שהיהודים התחברו בינם לבין עצמם והקימו צכים־חברות משלהם. ואכן קמו במאות ט״ז־י״ח הרבה חברות־צכים שעשו גדולות בשדה מלחמת הקיום של העובד היהודי. מאחר שהשאלה היתה לא רק דתית אלא גם ובעיקר כלכלית, הרי ברור שהצד הנוצרי והיהודי לא יכלו לחיות בשלום, ותולדות המלאכה היהודית בפולין היא שורה אחת ארוכה של סכסוכים וחיכוכים, המלווים לא אחת מקרי שוד ושפיכת דמים. מצד אחד עומד הצד הכללי והוא נתמך ע״י שלטון העיר, מצד שני — החברה — הצד היהודי הנתמך כלפי חוץ ע״י הקהלה, וכמתווכים ורבררים — שלטון המדינה והמלך בראשם, בתי המשפט מהאינסטנציה הנמוכה ועד העליונה שבעליונות, ובערים הפרטיות — בעליהן הפריצים. הסכסוכים נסתימו לרוב בפשרות, אבל לא נתקיימו, שכן רצה כל צד להשיג תנאים טובים יותר, והמאבק נמשך ולא נפסק. בביאלה נטוש היה המאבק לגבי שלושה מקצועות: סנדלרות, כובענות וחייטות.

הסנדלרים הנוצרים בביאלה קיבלו בשנת 1693 כתב זכויות מאת הפריץ, לפיו חייבים כל הסוחרים ובעלי המלאכות הבאים לשווקים שבביאלה לפרוע לטובת הצד שלהם גרוש אחד מכל זוג מנעלים המובא. חובה זו חלה גם על היהודים המוכרים מנעלים בחנויותיהם. התקנה הראשונה היא מעין מכס־מגן, לטובת בעל המלאכה המקומי, להגנת תוצרתו בפני ההתחרות מבחוץ; התקנה השניה היא בעלת אופי פיסקלי — מגמתה להחליש את המתחרה היהודי והיא מטילה מס על החנווני היהודי. נוסח הפריבילגיה הוא מעורפל ושני הצדדים רשאים לפרשם לנוחיותם; השאלה היא אם התשלום על מוכרי מנעלים הוא רק בימי השווקים או בכל יום, אם הוא חל על כל הסחורה שבחנות או רק על מנעלים הנמכרים או אולי רק על המנעלים שהחנווני קונה לחנותו ביום השוק. ההכנסה ממס זה מוקצבת לפי הפריבילגיה לצרכים הדתיים של הצד, לגרות לכנסיה, לקנית דגלים וכו׳, ולא די בכך; שנתיים לאחר מכן (1695) השיג הצד כתב־זכויות נוסף, המרחיב את הקודם, ומעתה חל התשלום לא רק על המנעלים אלא גם על כל חתיכת עור. במגיסטראט בביאלה היו שתי הפריבילגיות; זו האחרונה אושרה מחדש בשנת 1778, מכאן שהצד ראה רק אותה כמח־

ייבת. מיד התגלה שקשה לגבות את התשלום וקשה להשגיח על ביצוע כל הענין. הצד הסכים איפוא להתפשר עם היהודים על סך 10 פונט שעווה לשנה מכל חנווני — לצרכי הכנסיה ווייתר על התשלומים הקודמים. כנראה שהיהודים לא עמדו בהתחייבותם, וברבות הסכסוכים הועבר הענין לבית משפטו של הפריץ (1740). הלה תפס עמדה לטובת הצד ופסק: על היהודים לתת שנתית 15 פונט שעווה (ולא 10), וכדי שתהיה אפשרות להשגיח על מילוי התקנה הראשונה, יש לרכז את כל המסחר במנעלים ובעורות רק ברינעק; ועוד נאמר בפסק־הדין, שאם היהודים לא יצייתו, כי אז עליהם לשלם קנס כספי שחציו יהיה לטובת הצד וחציו לשופט־החצר. השופט מצא שגם הצד אינו לגמרי בסדר, על כן קבע את דרכי הגביה ושמר לעצמו את זכות הפיקוח על אופן הוצאת הכספים. הצד בר־אותו כי עמדתו נתחזקה תבע לו עוד זכויות ואמנם ניתנה לו זכות נוספת בשנת 1751, שלפיה חייב כל חנווני יהודי חדש לפרוע לו סך 6 זהובים — לאותה מטרה.

כנראה שעתה נכנסו הענינים למסלול נורמלי, ושני הצדדים באו לידי הבנה הדדית. בארכיון הוורשאי של „מיס־מכים ישנים" אנו מוצאים מיסמך משנת 1754, בו מבקשים ארבעה חנוונים מביאלה סליחה שלא סילקו את מכסת השעווה, והם מתחייבים לסלקה עד תאריך מסוים, ולא — ישלמו כפליים; משנת 1774 יש במיסמכים דקרט על 7 חנווני שפתחו חנויות חדשות ולא שילמו עדיין את המגיע מהם. בימי מלחמות נאפוליון נשתבשו הסדרים והיהודים חדלו לשלם; כשהצד דרש את שלו, השיבו היהודים שאינם מכירים בפסקים משנות 1740, 1751, והם מוכנים רק לנהוג לפי הפריבילגיה משנת 1695. שוב התחילה סדרה של טענות וטענות שכנגד, ולבסוף שוב הגיעו בשנת 1815 לידי פשרה: החנווני ישלמו מעתה כל אחד זהוב וחצי לשנה, ואת המגיע בעד שנות 1815—1816 יסלקו מראש; כן נתחייבו היהודים לכסות את הוצאות המשפט (8 זהובים). התשלומים של בעלי המלאכות והסוחרים הבאים לשוק נשארים בתקפם אך בהנחה זו, שהמכירה לא תהיה דווקא ברינעק, ורק בעד המכירה ברינעק גופא עליהם לפרוע את התשלום הישן של גראש אחד לזוג מנעלים. לכאורה בא הכל לידי סידור, אבל לא הוא.

למעשה נפתחה עכשיו מערכה חדשה לרגל החוק הממלכתי החדש משנת 1816. החוק הזה התכוון לסלול דרך להתפתחות חפשית יותר של היזמה הפרטית למען התנופה בשדה המלאכה והתעשיה. ואלה התקנות החשובות של החוק האמור: הצכים יוסיפו להתקיים, אבל ניטל מהם התוקף של מווסת החיים הכלכליים; דרך ההכשרה של אומן תהיה זו שעליו לעבור את הדרגות של שוליה ופועל ולעמוד בבחינה ע"י התקנת מוצר לדוגמא; ההרשמה לצד תעלה 30—60 זהובים; התוקף של החוק חל על כל בעלי המלאכות, הנוצרים והיהודים; ליהודים מותר להיספח לצכים, אבל היות ואין להם זכויות אזרחיות, על כן אינם יכולים להיבחר להנהלת הצד.

כשפורסם החוק, עמדו הסנדלרים בביאלה על כך, שלהם כל הענין אינו נוגע; ומאחר שעם הזמן נתרבו גם הסנדלרים היהודים, היתה זו בשבילם שאלה כפולה: היחסים עם החנווני היהודים מצד אחד, ומאידך — סידור הזיקה לצד של הסנדלרים היהודים, שקבלתם היתה בה משום הכרה רשמית במתחרה חדש. ברור היה כמו כן שהסנדלר היהודי שבצד יגולל מחדש את בעית התשלומים והשימוש בהם. ועוד זאת: סעיף 145 של החוק קבע שכל המנהגים הישנים בטלים. מותר היה לראות מראש, שהתשלומים האמורים הם בחינת „מנהג ישן", וכנראה שאכן חדלו היהודים לשלם את הסכומים שעליהם התחייבו בשנת 1815. עסקני הצד נאחזו איפוא עתה בתקנה של סילוק 60 הזהובים בתורת דמי ההרשמה. היהודים סרבו לשלם והענין הגיע למשפטו של הסטרוסטה. הלה נכנס בעובי הקורה ופסק (1824), שלפי החוק חייב כל בעל מלאכה יהודי להוכיח שאכן עבר את הדרגות הדרושות של ההכשרה; אם מילא אחר תקנה זו, הרי בדין שיתקבל לצד תמורת 30—60 זה' דמי הרשמה; אם לא מילא אחר הדרישות האלה, הרי אין לו הזכות להחשב כבעל מלאכה עצמאי. בענין התשלומים מצד הסוחרים וה־חנוונים ובעלי המלאכות המביאים סחורה מבחוץ אין לו לפי שעה דעה, ויפנה לממונים עליו. למראית עין הכל ברור, אבל רק למראית עין, שכן טענו הסנדלרים היהודים, שהנם בעלי מלאכות כשרים, בעסקם במלאכה מזמן, ואין לראותם כחברים חדשים שחלה עליהם חובת סילוק דמי הרשמה; ואילו הצד טען, שלא כן, שהיהודים לא היו בצד, ואין ספק שיש להתיחס אליהם כאל חברים חדשים. אשר לתשלומי השווקים פנתה ביאלה לשדליץ, שדליץ שאלה במיניסטריון, וכאן נתקע הענין, מאחר שהפקידים לא התמצאו בכל השאלה וגם לגבי ענין דומה בגארוואלין השהו את תשובתם. הענין נשאר תלוי ועומד עד שנת 1840, עד... שנסגר התיק והדבר נשתתק ללא פתרון. למעשה ניצחו איפוא היהודים. הדבר יתבהר לנו יותר כשנעיין ברשימת בעלי המלאכות בביאלה בשנת 1841; מרשימה זו אנו למדים שבביאלה היה בס"ה 11 סנדלרים ורובם יהודים — 7 יהודים ו־4 נוצרים. מספרם של הנוצרים הלך ונתמעט משנה לשנה; לשם הגדלת הפרסטיז'ה הם דרשו תחילה את דמי ההרשמה מהיהודים כנ"ל, ובדלית ברירה, באין רצון מצד היהודים לשלם, וויתרו. כן נתבטלו מעצמם התשלומים בשווקים. מכמה מיסמכים שבארכיון העיר (משנת 1845) יש להסיק, שבעיר פועלים רק שני צכים, של בנאים ושל קדרים. על הסנדלרים נאמר, שלמעשה אין להם צד, שכן „מועטים הנוצרים, והיהודים הם אביונים". נראים הדברים שבשנת 1853 קם צד הסנדלרים לתחיה; חסרים הפרטים על מספר היהודים בצד ועל סידור דמי הרשמתם, אבל דבר אחד ברור, שסנדלרים נוצריים היו רק שניים, ובהתאם לחוק נעשו אלה השניים — להנהלת הצד.

עד כאן דובר על ענף העור; נעבור עתה לענף המחט. עם פרסום החוק משנת 1816 החלה בביאלה תכונה לריאורג־ניזציה של הצכים, ונתעוררה — כפי שראינו לעיל — בעית השתייכות היהודים לצך. ליהודים היה זה חשוב להפוך את החב־רה לצך רשמי. לפי החוק דרוש היה להקמת צך 10 אומנים, ובהם לפחות 2־3 נוצרים, כדי שיוכלו לבחור מתוכם את 2 ראשי הצך. השאלה היתה חמורה, אם נמצאו בעיר מן הערים במק־צוע זה או אחר הרבה אומנים יהודים וחסרו שני הנוצרים להנהלה. השלטונות הממונים על עניני הצכים היו במבוכה, כי נתברר שבהרבה ערים יש מספר גדול של בעלי מלאכות

יהודים, אבל חסרים שני הנוצרים הדרושים. אחר שיקולים רבים נמצאו ברוב המקרים שני מוצאות אלה: או שהיהודים סופחו לצך ממקצועם בעיר אחרת, או שסופחו בעירם לצך מבני מקצוע אחר. כך היה למשל בסאקאלאוו: היו בעיר זו 50 חייטים יהודים, והם סופחו ע״י השלטון לצך הרשמי של החייטים בביאלה; בסאקאלאוו לא היה אף חייט נוצרי אחד, ולעומת זאת היה קיים בביאלה צך רשמי של חייטים. אחר מו״מ שנמשך חמש שנים (1830—1835) השיגו חייטי סאקאלאוו היהודיים, שההשתייכות לביאלה לא היתה נוחה להם, כי יספחום לצך הרשמי המקומי של הפרוונים, עד שיזכו להתיש־בות שני חייטים נוצריים.

כיצד נפלו הדברים בביאלה? יש בידינו רשימה משנת 1841 על הרכבם הדתי והמקצועי של בעלי המלאכות בעיר, ואלה הפרטים: אומן אחד ישנו במקצועות הבאים: מנקה ארובות, טוחן, עושה סבון, מסגר, קרר, שזר — עושה הסבון והשזר הם יהודים, השאר — נוצרים; שני אומנים ישנם בכל אחד מהמקצועות הבאים: כיבענות, כריכת ספרים, ניקוי צמר־גפן, שענות — כולם פרט לשען אחד הם יהודים; שלושה אומנים: פחחים, בורסקאים, מכסי גגות — כולם יהודים); ארבעה אומנים: צבעים (שלושה יהודים), נפ־חים (יהודי אחד); חמשה אומנים: רצפים (כולם יהודים), רצענים (יהודי אחד); ששה אומנים: נגרים (כולם יהודים); אחד עשר אומנים: מתקיני בשר (7 קצבים, 4 קוטלי חזירים), סנדלרים (מהם 7 יהודים), קדרים (כולם נוצרים); ועוד שלושה עשר אופים (בהם רק נוצרי אחד), שלושה עשר חיי־טים (כולם יהודים),[43] שבעה עשר בנאים (ביניהם 2 יהודים). בס״ה 127 בעלי מלאכות, בהם 76 יהודים, 51 נוצרים. מהמס־פרים הנ״ל נובע שרק 5 סוגי בעלי מקצוע היה בידם להקים צך (להוציא את מתקיני הבשר), והם: הסנדלרים, הקדרים, האופים, החייטים והבנאים, ולמעשה רק הסנדלרים, הקדרים והבנאים, שכן אין בין האופים והחייטים אף אומן נוצרי אחד. על הסנדלרים דיברנו כבר לעיל; נשארים איפוא רק הקדרים והבנאים, שאכן קיימו צכים סדירים. והנה עלתה פתאום בשנת 1849 ה״בעיה היהודית״ בקשר לארגון מקצועי, שלא מילא כמעט כל תפקיד בין בעלי המלאכות בביאלה — הכוונה לכובענים. היזמה יצאה מהשלטונות. לצך צריך היה לצרף את הכובענים מביאלה, קאדניע, פישצ׳אץ, לאמאז, וראסאש. סידור הענין הוטל על המגיסטראט בביאלה; אכן היה זה תפקיד לא קל — שכן היו כל הכובענים האלה יהודים. הסטרוסטה דוחק ומאיץ — יש לחפש בנרות את שני הנוצרים. חיפשו וחיפשו — ולא מצאו. הענין נדחה ונדחה,[44] ולבסוף אסף המגיסטראט בנובמבר 1850 את כל הכובענים ויסד את הצך; כחברי ההנ־הלה נבחרו 2 הכובענים היהודים מביאלה — אפרים צינאמאן ושמעון לייזר כהן.[45] ראש העיר ידע שמשהו כאן אינו בסדר, אבל הסטרוסטה לחץ — ולא היתה בידו ברירה. הסטרוסטה לא התמצא בשאלה, הוא אולי התמם, ודרש מיד להקים את קופת הצך; אבל בשלטון בגוברניה[46] ישב פקיד שהיה לו נסיון רב יותר בעניינים אלה, והוא ציוה לפזר את הצך. ארבעה חדשים אחר הבחירות הנ״ל אסף איפוא ראש העיר מחדש את הכובענים, כדי להודיעם את הידיעה המעציבה, כי בחירת היהודים להנהלה היא בלתי חוקית, ובאין כובענים נוצרים, עליהם לבטל את הצך. הגוברניה ניסתה עוד להציל את המצב וציוותה לצרף לצך אל כל הפרוונים — אבל גם בין הפרוונים לא היו נוצרים. סוף סוף נמצא בקיץ שנת 1851 פתרון: צורפו הפרוונים והכובענים מביאלה, לאשיץ, יאנאוו, קאנסטאנטינאוו וסארנאקי, שביניהם בוודאי נמצאו שני הנוצ־רים הגואלים ונוצר צך משותף. כך נפתרה „הבעיה היהודית הכאובה״ של עושי הכובעים בביאלה.

ועתה לענין החייטים. קיום חברה יהודית של חייטים בביאלה נזכר כבר לעיל בקשר לתקציבי הקהלה במאה הש־מונה עשרה. מהתקופה שלאחר מכן לא נשאר כל חומר, אבל אין ספק שהחברה הוסיפה להתקיים. ענין המעבר של החברה לדפוס חדש של צך רשמי אינו ברור. ידוע לנו רק זאת, שבשנת 1825 צץ רעיון של יצירת צך משותף של חייטי ביאלה וסאקאלאוו; בסאקאלאוו לא היו אז חייטים נוצרים, היש להניח שהיו באותה שנה בין חייטי ביאלה גם נוצרים? אבל חייטי סאקאלאוו לא הסכימו לצירוף והענין הוסר מעל הפרק. אני נוטה להשערה, שהחייטים בביאלה הוסיפו לקיים את חברתם הישנה, וכלפי השלטונות הופיעו כסקציה של צך הכובענים. על הזכות המיוחדת של החייטים בתוך „החברה קדישא״ נתעכב בפרק הבא.

יא. חברות בביאלה

היי החברה בקרב יהדות פולין היו מפותחים מאוד, ובכל קהלה טופחו צורות שונות של התאגדות — לשם לימוד, לעזרה סוציאלית ולשם ליכוד פרופסיונלי. מספר החברות היה תלוי בעירנותם וזריזותם של אנשי הקהלה. אבל לפחות חברה אחת היתה מצויה בכל קהלה, היא חברת הקברנים שענינה הטיפול בבית העלמין ובקבורה. בקהלות מסוימות היה בידי החברה הזאת גם ענין ביקור חולים ומושב זקנים („הקדש״). השם שניתן לחברה זו הוא בדרך כלל „חברה קדישא״. למעשה היה שמן של כל החברות „חברה קדישא״ (החברה הקדושה של...), אולם מאחר שחברת הקברנים היתה הנפוצה ביותר, על כך נדבק בה השם הכולל של החברות כולן. לגבי התקופה שאנו דנים בה (מסוף המאה השש־עשרה ועד מחצית המאה התשע־עשרה) לא הגיעו אלינו שום ידיעות על חברה כלשהי בביאלה, לא לעניני לימודים ולא לצרכי העזרה הסוציאלית (פרט לחברת החייטים), אם כי אין ספק שחברות כאלה היו קיימות. אם לגבי העיר הסמוכה מזריטש יש בידינו ידיעות על 7 חברות (ש״ס, בעלי גמרא, מגורת המאור, מדרש, תהלים ושומרי בוקר, לינת הצדק ועזרת חולים, נר תמיד),[47] הרי אין להניח שהן חסרו כליל בביאלה. אלא מאי? לא נמצאו פנק־סיהם או לא דאגו למצאם. אשר לחברות הפרופסיונליות, הרי ידוע שהיתה קיימת חברת חייטים, אבל אין בידינו הרבה ידיעות עליה, שכן ניירותיה ופנקסיה הלכו לאיבוד. החברה היחידה שעליה נוכל להתעכב בפירוט היא חברת הקברנים, אשר שמה בביאלה היה „חברה קדישא גומלי חסד של אמת״ (ח״ק גוחש״א).

חברה זו התקיימה מזמן; לעיל רמזנו על חלקה בכיסוי הגרעון של הקהלה לשנת התקציב 1749/50. בפנקס שהיה בידי

מצאתי רק חומר לגבי השנים 1800—1905, חשבונות לשנות 1806—1838, וכן תקנות משנת 1813 עם תוספות משנים מאוחרות יותר. לחברה מתקבל כל יהודי, אבל רק לפי הסכמתם הכללית של כל החברים „רק אחד יכול לעכב". קיימת איפוא זכות וטו, וזו היתה לה בוודאי השפעה על מספר החברים ועל האופי האקסקלוסיבי של החברה. גם דמי החברות הגבוהים שימשו בוודאי סייג לריבוי החברים. היו נהוגות שתי דרגות של דמי חברות: מי שהיה בעל התואר הלמדני „חבר" שילם 72 זהובים, מי שרכש לו את התואר הגבוה יותר, תואר „מורנו" — שילם רק 54 זהובים. הן הערך הנומינלי והן הערך הריאלי של הסכומים הנ"ל הוא גבוה למדי. בשלוש השנים הראשונות אין החבר החדש אלא בחזקת מועמד (מלאטץ — כלומר צעיר). חובותיו גדולות יותר — הוא חייב ללכת לכל חולה לפי ההוראות של ההנהלה — וזכויותיו קטנות יותר, שכן אין לו זכות בחירה לא אקטיבית ולא פסיבית. כל איציות גורר אחריו הארכת תקופת המועמדות לשנה נוספת. הבחירות להנהלה נערכות בכל שנה אחר פסח, ומכל מקום עד ראש חדש אייר. הבחירות הן לא־ישירות, ונכון יהיה יותר לקרוא להן „מנויים" ולא בחירות: שמו בקלפי את שמות כל החברים והוציאו 5 פתקים, ואלה החמישה, הנקראים „בוררים" עליהם הוטל למנות את ההנהלה. בהנהלה אנו מוצאים 20 חברים: 4 גבאים — המתחלפים מדי חודש בחודשו; 4 „מוציא ומביא" — היא המינהלה היום־יומית של החברה; 4 „רואה חשבון" — הם הממונים על הקופה: 4 „בעלי תקנות" — הממונים על שמירת התקנות ומוסמכים ליזום קבלת תקנות חדשות; 4 „מתעסקים" — המומחים לעניני קבורה ועניני בית החיים בכלל. מזכותם ומחובתם של הבוררים לבקר לפני פעולתם במינוי ההנהלה בבית העלמין הישן והחדש ולתקן את הנזקים ואי־הסדרים שנפלו תוך השנה שעברה; אם לא ימלאו חובה זו כהלכה, הריהם נידחים ובמקומם באים בוררים אחרים. גבאי יכול להיבחר רק מי ששימש פעם מוציא ומביא; כן לא יתמנה גבאי אלא לשנתיים בזו אחר זו. „המוציא ומביא" אין בידו לעשות הוצאות אלא לפי פתק מידי הגבאים, ובעד כל הוצאה עליו למסור דו"ח בפני ה„רואה חשבון". אחד הבוררים יכול להתמנות לגבאי או למוציא ומביא, אך בתנאי שיסכימו לכך שלשה בוררים אחרים. במרוצת הזמן הוכנסו בתקנות שני שינויים חשובים: א. הגבאי אינו יכול להוציא תוך חודשו על דעת עצמו יותר מ־12 זהובים; מתגלה צורך להוציא יותר, עליו לקבל את הסכמתו של הרב או שנים מחברי החברה המוסמכים לכך מטעם הבוררים (שנת 1846); ב. חברים חדשים לא יתקבלו עוד לפי הסכמה כללית של החברים אלא ע"י הגבאים וחברי החטיבה „מוציא ומביא" בצירוף עשרה מחברי החברה (שנת 1879).

על תפקידי החברה ופעולותיה אין התקנות מספרות הרבה, בס"ה ארבעה מתוך 18 סעיפים (ח"י תקנות). נפטר יהודי מביאלה, שולח הגבאי מיד — לפי קלפי — ששה מהחברה לעבודה. לא יציית החבר ולא ישלח ממלא מקום — הריהו משלם קנס. בשעת הלווייה הולך הגבאי עם הקופסה, ומוסר אחר כך את הכסף שקיבץ למוציא ומביא. בעד הקמת מצבה התשלום המינימלי הוא 2 זהובים. מי שאין בידו לשלם, נותן משכון, ובאין בידו לפדותו, מותר למוציא ומביא למכור את המשכון בידיעת הגבאי, לאחר שהתרה בבעליו פעמיים. נפטר אחד מהחברה, עורכים בביתו מנין במשך השלושים, ואנשי החברה מתמנים לבוא למנין לפי קלפי. בסוף כל חודש על הגבאי למסור את הפנקס לחברו שבא אחריו, ואם לא יעשה זאת, הריהו נדחה מן החברה.

תמוה הדבר שהתקנות עוסקות כל כך הרבה בצד הארגוני, וכל כך מעט — בשאר הענינים. כן מופלא הוא שאין החברים משלמים מס־חבר. יתכן שהיו עוד תקנות משנים קודמות, שלא הועתקו לפנקס משנת 1813 שלפנינו. לשם השוואה נביא כאן תקנות משתי ערים אחרות, מראדזין הקרובה ומפרוז'אן הרחוקה יותר,[48] שאולי התקיימו ביניהן איזה קשרים:

	ביאלה (ח"י תקנות) 1813	פרוז'אנה (ח"י תקנות) 1715	ראדזין (ט' תקנות) 1816
האופי הכללי של התקנות	בעיקר תקנות ארגוניות	11 תקנות על החובות של החברים.	2 סעיפים על תפקידי החברה; 7 סעיפים ארגוניים
קבלת חברים	מוגבלת מאוד	גם כן מוגבלת, אבל בלי זכות וטו	לפי רוב דעות כלל החברה
דמי הרשמה	גבוהים מאוד	אינם נזכרים	עפ"י פסק הגבאים
מס חבר	אינו קיים	גראש לשבוע	אינו נזכר
סמכות הגבאי	גדולה למדי	פחותה; בלי הסכמת רואה חשבון אסור לו להוציא יותר משני זהובים	על אחריותו מותר לו להוציא רק ששה זהובים
היחסים עם הקהלה והרב	הרב הוא בעל סמכות מוכרת	החברה מסתייגת מפני התערבות הקהלה בענינה	התקנות נעשו ע"י הרב

על יסוד תקציבי החברה נביא כמה עובדות, אשר יבהירו לנו את מהותה. בשנות 1810—1812 היו שני מקרים של הטלת קנס. במקרה ראשון נתפס אחד קצב (יוסף קצב בן דוד רופא)

במעשה לא הגון באשת איש. הוא הורחק מהחברה לשש שנים, ולאחר שנתגלה כי אינו חוזר בתשובה נדחה מהחברה „עד עולם". כן הוחלט שבמותו יתעסק בו רק משרת החברה. המקרה השני נוגע בחבר, אשר „פער פיו לבלי חוק"; הוא תפס בוודאי עמדה ביקורתית כלפי הנהלת החברה, והורחק לשלוש שנים. כנראה שתיקן לאחר מכן את דרכיו וחטאו נמחל לו.

חשובות הן הידיעות הנוגעות לחייטים. בשנת 1884 נתקבלו לחברה 15 חייטים ונרשם בפנקס „והגבאים הממונים על החייטים עומדים תחת פקודת הגבאים (של החברה)". מכאן יש ללמוד שלחייטים היתה עמדה מיוחדת בתוך החברה, והם היוו בה הטיבה בפני עצמה בכפיפות לגבאים מיוחדים. אולי היה זה אמצעי למתן לגליזציה לחברת החייטים שהת־קיימה באופן בלתי ליגלי.

מתקציבי החברה אפשר לראות, שהיא לא הצטמצמה בעניני בית החיים בלבד, אלא עסקה בפעולה סוציא־לית רחבה יותר. והרי כמה פרטים על הוצאות: לאשה שנסעה לדוקטור, לפעלדשער בעד אשה אחת, לאורחים, מעות חטין, על הכנסת כלה, להרב, לדרשן, עצים לבית המדרש, שכר לי־מוד בעד ילד אחד, תכריכין לאנשים שמתו בהקדש, לבעלפער חולה, לסגי נהור מקמניץ, שכירות למלמד, שכירות לשמש ביהמ"ד, תכריכין לעניים, עצים להקדש, על המרתף, עגלה לעני ממזריטש, שלוש פעמים רשומות נדבות לגרים (גר צדק, גיורת, אורח גר); פריט אחד הוא אנונימי: „עבור הידוע". החברה מילאה איפוא תפקידי צדקה כלליים ותרמה להחזקת הקהלה. מעניין הוא, לדוגמה, תקציב של חודש אחד בשנת 1811: בחודש זה הוציאה החברה 65 זהובים, ומהם 16 זהובים לאורחים, ואורחים פירושם בוודאי עניים הנודדים מקהלה לקהלה.

יב. תמונת העיר בראשית שנות הששים של המאה התשע עשרה

בשנת 1866 יצא חוק בדבר חיסול החובות של הערים הפרטיות כלפי הפריצים; מעניין איפוא לראות מה היו פני העיר מבחינה משפטית וכלכלית־חברתית לפני החיסול הנ"ל ועד שקיבלה בהדרגה אופי של עיר מודרנית.

בעיר ישנם 344 בתים. מהם רק 66 בניני חומה. ליהודים שייכים 145 בתים, לנוצרים 160, לממשלה — 10, לעיר — 1, לפריץ 16, לכנסיה 12. אוכלוסית העיר עומדת על 5539 נפשות, מהם יהודים 3456, פולנים — 2032, אחרים (רוסים, גרמנים, צרפתים) — 51 נפשות; באחוזים — 62,4 יהודים; 36,7 פול־נים; 0,9 אחרים. מספר המשפחות הוא 1753 — יהודיות 1036, נוצריות 717 (באחוזים: 59,1; 40,9). משפחה יהודית עומדת על 3,3 נפשות, נוצרית על 2,9 נפשות.

בבתים משלהן גרות 383 משפחות, השאר (1370 משפחות) הן משפחות של דיירי משנה (קאַמאַרניקים).

המצב החומרי אינו איפוא מזהיר; לפי ההרכב הדתי מתקבלת טבלה זו:

דיירי משנה יהודיים	886	משפחות	64,7 אחוזים
דיירי משנה נוצריים	484	„	35,3 „
ס"ה	1370	משפחות	100. אחוזים

היהודים שאין להם בית משלהם מהווים 64,7 אחוזים בין משפחות דיירי משנה, בשעה שבאוכלוסיה בכלל תופסים היהודים רק 59,1 אחוזים. הדלות היהודית היא איפוא גדולה יותר מזו של הנוצרים. הדבר מתקבל גם על יסוד ניתוח אחר:

באוכלוסיה היהודית

3456 נפשות, שהם 1036 משפחות; בהם משפחות של דיירי משנה 886. אחוז הקאַמאַרניקים במשפחות בכלל 85,5; במש־פחות כלל הקאַמאַרניקים 25,7.

באוכלוסיה הנוצרית

2083 נפשות, שהם 717 משפחות; בהם משפחות של דיירי משנה 484. אחוז הקאַמאַרניקים במשפחות בכלל 67,5; במש־פחות כלל הקאַמאַרניקים 23,2.

מה היא התעסקותם של 1753 המשפחות בביאלה?

	משפחות
עוסקות בעבודת האדמה, והן גם בעלות בית ואדמה	120
עוסקות בעבודת אדמה ובמלאכה, וגם להן בית ואדמה	62
בעלי בתים שמקצועם לא סומן	201
קאַמאַרניקים העוסקים במסחר ובמלאכה	1370
ס"ה	1753

ועתה לענין ההתחייבויות של העיר ושל תושביה כלפי הפריץ. כבר ייחדנו על כך את הדיבור בשעת הדיון על תקציב הקהלה במאה השמונה עשרה; שם היו לנגד עינינו רק יהודים. עתה, בעמדנו לפני חיסול המס הפיאודלי של העיר כלפי ארמון השררה, ניתן את דעתנו על כלל התושבים. קודם כל מסלק כל בעל בית ובעל אדמה תשלום בעד הקרקע, שכן מבחינה יורידית הקרקע היא של הפריץ. וזו ההכנסה של הפריץ ממקור זה: 274 רובל מהנוצרים, 140 רובל מהיהודים; נוסף על אלה בא עוד התשלום הנקרא, „מעשר", בסך 284 רובל. העיר כיחידה אדמיניסטרטיבית קולקטיבית משלמת עוד סך 150 רובל כפרעון עבודה בסוללה בוולויה וכן קיים סכסוך על עבודת תושבי וולויה — יום בשבוע. מחוץ להנ"ל יש עוד בידי הפריץ כמה זכויות מונופוליון המכניסות לו סכומים ניכרים: „הפרופינציה" הכוללת 14 מסבאות שברשות תושבי העיר למכירת יין וי"ש — 2500 רובל לשנה, 57 קאַפיקות בעד כל חבית בירה ו־15 קאַפיקות בעד כל סיר תמד המיו־צרים והנמכרים ע"י תושבי העיר; ממכירת כל חבית דגים מלוחים הוא מקבל 15 קאפיקות; בעד טחינה בבית ולא בטחנת הפריץ — 15 קאפיקות, ממסחר בזפת ובשמן — 5 רובל, בעד זכות הדיג — 50 רובל, בעד כל חזיר שנקטל — 7 וחצי קאפי־קות, בעד מסחר בבשר חזיר המובא מבחוץ — 7 וחצי קאפי־קות. לעומת הזכיונות האלה חלים על הפריץ כמה חובות: הוא משלם 30 רובל לשנה חלקו בהחזקת סידורי כיבוי שריפות, 180 רובל לתיקון הדרכים ומחסומים. חוץ לזה עומדות לאוכ־לוסיה הנוצרית כיחידים הזכויות הבאות: השימוש בטחנות הפריץ במחיר מוזל, מרעה חופשי ביערות הפריץ וכן זכות לעגלת עצי הסקה בכל שבוע. כל השירותים האלה של הפריץ נאמדים בשיעור של 2250 רובל לשנה. כאמור נהנים מזכויות אינדיבידואליות אלה רק הנוצרים.

למען העיר משלמים התושבים, יהודים ונוצרים — בעד

זכיון להחזקת מסבאות — 135 רובל, מסים בעד זכות מסחר ומלאכה — 360 רובל, לנקיון הרינעק — 42 רובל, להחזקת הסידורים לכיבוי שריפות — 210 רובל.

לקופת המדינה משתלמים המסים הבאים: מס בתים — 1219 רובל, מס קרקעות — 149 רובל, להעברת חיילים מגו־ייסים וקבצנים — 64 רובל, מס־אש — 1971 ריבל, לאיכסון חיילים — 2882 רובל, להחזקת בית־הספר — 292 רובל. בתקציב החדשי של כל פרט יש לסכומים הכלליים הנ״ל ערך לא מבוטל; לגבי היהודים יש להביא בחשבון את ההוצאות הנוספות להחזקת הקהלה ומוסדותיה.

יג. סיום

ניסינו לתאר את תולדות יהודי ביאלה במשך תקופה של 300 שנה בערך, ככל שחומר המקורות סיפק את הידיעות הדרושות; לוויינו אותם במאבקם לחיים הוגנים וראינו שהם עמדו במאבק זה בכבוד, מתוך ליכוד מכסימלי ועזרה לנצרכים; נקודות הצל שהעלינו אין בהן כדי להעיב על התמונה הכל־לית. אבל כל הקיום היה בנוי על חול; עשרות השנים האח־רונות של קיום השלטון הרוסי והתקופה בין שתי מלחמות העולם תחת שלטון פולין — לא שינו הרבה. ופתאום הכל נתמוטט ונעלם ממפת החיים: היהודים, בתיהם, עסקיהם, ספריהם וכל הדוקומנטים שהיה בהם כדי להעיד על חייהם הקודמים.

הערות

[1] את החומר אספתי בארכיונים פולניים בשנות 1933—1935. בשעת עריכת המאמר הזה נתגלה לא פעם צורך לעיין מחדש בחומר המקורי, אבל הדבר לא היה עוד אפשרי. מי יודע אם בכלל נשאר עוד החומר הזה; חלק מהחומר הם דפים בודדים שהתגלגלו בעלית הגג של עיריית ביאלה. — מחוסר ספרות מתאימה בספריות בארץ וחוסר מקורות ראשוניים נאלצתי לצערי לוותר על הפרק המעניין של השתתפות יהודי ביאלה במלחמות החירות של הפולנים, בשנות 1794, 1831, 1863. כן לא התעכבתי על הפרק הנוגע לחסידות בביאלה.

[2] Pereсты и надписи II עמודים 142—143 (חומר לתולדות היהודים ברוסיה, מוצא על יד החברה היהודית להיסטוריה ולאט־נוגרפיה).

[3] בספרו לתולדות היהודים בקראקא (בפולנית, 1912) מזכיר הפרופסור בלבן יהודי מביאלה בשם Jesko Szlomowicz בשנת 1533 (עמ׳ 268). מתברר שזו היא טעות. בדוקומנט הרוסי משנת 1533 שעליו מסתמך בלבן מדובר על Жидъ белски ולפי המקור הלטיני משנת 1542 מתברר שהכוונה לעיר בילסק ולא לעיר ביאלה.

[3] רפאל מאהלר, קטע מהמסחר היהודי בין ליטא ופולין במאה השש עשרה, היסטאריש שריפטן פון ייוו״א, כרך ראשון, עמודים 130—204.

[5] א. יערי, שלוחי ארץ ישראל, עמודים 80, 248 (ואולי אין ר׳ אורי דנן מביאלא שבפודליאשה?).

[6] התואר אדון לגבי יהודי הוא נדיר, התואר המקיבל הוא nie-wierny (הכופר).

[7] זהוב אדום ערכו במאה השמונה עשרה הוא 18 זהובים רגי־לים. בזהוב — 10 גראשים („דוילים״).

[8] כדאי להעיר שבין המ־נסים אנו מוצאים גם נשים — חנוו־ניות, זגגית, צורפת.

[9] השעווה היא מ־צרך חשוב לתעשית נרות. תאורה של ארמון גדול הצריכה הרבה נרות שעווה.

[10] קאראבקה — מס עקיף, בעיקר על בשר.

[11] חג יאן הקדוש חל ביום 25 ביוני.

[12] פלעש — פתק המציין לאיזה בעל־בית על מקבל הצדקה לפנות בענין אש״ל.

[13] הפרנסים היו מתהלפים מדי חודש בחדשו.

[14] ההתרושות החלה אחר גזירות ת״ח; נידלדלו מקורות הפר־נסה וגדל עומס המסים.

[15] א. יערי, מסעות ארץ ישראל, עמ׳ 329.

[16] מ. בניהו, החברה הקדושה של רבי יהודה חסיד, ספונות ג—ד, עמ׳ קעה.

[17] האר״י (האלהי רבי יצחק) מיסד הקבלה המעשית בארץ ישראל במאה השש עשרה — ר׳ „אגרת על עלית ר׳ אברהם רוויגו״, יערי, אגרות ארץ ישראל, עמ׳ 241.

[18] שד״ר — שלוח דרבנן, השליחים היוצאים מארץ ישראל לשם איסוף כסף למען עניי הישוב. — במאי 1960 הועלה ארונו של חיד״א מליוורנו ונקבר בירושלים.

[19] „ספר מעגל־טוב השלם״, עמוד 27. וראה מ. בניהו, רבי חיים יוסף דוד אזולאי, עמוד קמו.

[20] יעב״ץ, מגלת ספר, עמוד 186.

[21] י. היילפרין, פנקס ועד ארבע ארצות, עמ׳ 362, 364.

[22] י. היילפרין, תוספות ומלואים לפנקס מדינת ליטא, עמ׳ 66—67.

[23] י. היילפרין, פנקס ועד ארבע ארצות, 392—393.

[24] שם, עמוד 375, הערה 4.

[25] שם, עמ׳ 376—377. פאשט — דמי דואר.

[26] שם, עמ׳ 378.

[27] שם, עמ׳ 399.

[28] שם, עמ׳ 402.

[29] כת יהודית־מוסלמית, הקיימת עוד בשרידיה האחרונים עד ימינו.

[30] יעב״ץ, מגלת ספר, עמודים 188—189.

[31] י. היילפרין, פנקס ועד ארבע ארצות, עמוד 408.

[32] מ. בלבן, לתולדות התנועה הפרנקית, עמ׳ 190.

[33] סופליקא — בקשה. — הגונציאטורה היא השגרירות של האפיפיור בארצות חוץ.

[34] י. היילפרין, שם, 423—424.

[35] מ. בלבן, שם, עמוד 190, הערה 3.

[36] H. Grätz, Frank und die Frankisten עמ׳ 33.

[37] האפיפיור הביע את דעתו בשנת 1753 כי אין יסודות מספיקים להוכחה, שאכן משתמשים היהודים בדם נוצרי, וכי בכל מקרה אינ־דיבידואלי יש לבדוק באופן יסודי את הפרטים ואת הראיות.

[38] ש. ברנפלד, ספר הדמעות, כרך שלישי, עמודים קכה—ו.

[39] שם, עמודים קלח—ט.

[40] לפי זכרונות ר׳ דוב מבוליחוב, עמודים 50—51, היה סבו מפליטי מזריטש בעקבות גזירות ת״ח.

[41] ר׳ צבי יחזקאל מיכלזון בהקדמה להוצאת הדרושים של ר׳ צבי הירש האלברשטאטר (בילה) בשם „עטרת צבי״.

[42] הרב יהודה לייב פישמן (מימון), שרי ישראל, כרך א, עמוד 11.

[43] בשנים הקודמות היו כגראה גם הייטים נוצרים בביאלה (לפחות שניים).

[44] פעם אחת אחרו לבוא הנציגים מפישטשאץ ומלומאז; בפעם אחרת נדחו הענינים כי האספה נקבעה ליום כפורים.

[45] מבין עשרת הכובענים הנוכחים חתמו 8 בעיגול, סימן שלא ידעו לכתוב.

[46] משנת 1837 נקראת הוויוודסטבה גוברניה. עד שנת 1844 נכללת ביאלה בגוברניה בלזיק, עד שנת 1866 — בגוברניה לובלין, ולאחר מכן — שוב שדלץ.

[47] חומר התקנות של החברות במוריץ נמצא בידי בכתב יד. וראה על החברות בסאקאלאוו במאמרי „לחקר חברות בעלי מלאכה בפולין הקדומה״, רשומות, סדרה חדשה, כרך ה, עמודים 131—146.

[48] התקנות של החברה קדישא בפרוז׳אנה מובאת ב„פנקס פון דער שטאט פרוז׳אנע״, עמודים 100—118. את הפנקס של החברה קדישא בראדזין ראיתי בידי יהודי מראדזין בביקורי בעיר בשנת 1934.

מ. י. פייגנבוים / רמת־גן

ביאלה היהודית בדורות האחרונים

(סקירה כללית)

ו. עד מלחמת העולם הראשונה

התקופה שברצוננו לשחזר כאן תמונה ממנה על יסוד גביית־עדות וזכרונותינו, תחילתה בזמן שלאחר המרד הפולני האחרון נגד השלטון הרוסי בשנת 1863, וסופה בשנת 1939, עם פרוץ מלחמת־העולם השניה. תקופה זו נחלק לשלושה פרקי־זמן, הקשורים בחליפות ובתמורות, שהתחוללו במצב המדיני הכללי ואשר השפעה מיוחדת היתה להן על חיי היהודים. לחייה ולהשמדתה של האוכלוסיה היהודית תחת שלטונם של הנאצים הקדשנו פרק מיוחד.

בעת המרד הפולני נגד השלטון הרוסי, בשנת 1863, קידמה האוכלוסיה היהודית של ביאלה בשמחה, בלחם ובמלח, את פלוגת המורדים של רוגינסקי (מפקד הפלוגה). הרב ערך, בנוכחותם של רוגינסקי וקציניו, תפילה חגיגית בבית־הכנסת, וקרא את המינשר של ממשלת־העם.

בשנת 1866 ישבו בביאַלה כ־3456 יהודים, שהיוו 64,9 אחוז מן האוכלוסיה הכללית. העיר היתה נתונה לשלטון רוסי, ואף־על־פי שהיהודים היוו את הרוב בעיר, היו משוללים כל השפעה על הנהלת העיר, שהיתה כולה בידי הנוצרים.

כמעט עד סופה של המאה ה־19 חיו יהודי ביאַלה כמו בתוך גיטו מבודל מרצונם־הם. החיים היהודיים התרכזו בחצרו של הרבי, בבתי־החסידים („שטיבלעך") ובבתי־המדרש. עם העולם החיצוני כמעט שלא באו במגע כלל.

והנה מה שכותב בשנת 1927 על הזמן ההוא בן־עירנו, ע"ד א. מ. האַרטגלאַס:

„לפני 40 שנה היתה ביאלה עיר שכולה חסידים. רק שניים־שלושה ליטאים, והשאר, דהיינו כמעט 100 אחוז — המון חסידי מפגר, בלי שום מושגים מודרניים, ובלי שום צרכים תרבותיים; רחוק לא רק מן התרבות המודרנית, אלא גם מן התרבות האירופית בכלל. כל עולמם הצטמצם בחצר הרבי ובעסקים עם הפריצים שבסביבה. לא היה שום רגש של הכרת־ערך עצמית ביחסים עם הגויים. וזה בזמן שרק במרחק 40 ויורסטאות היתה עיר של קיבוץ יהודי לאומי־תרבותי בריא — בריסק דליטא.

להשכלה כללית לא היתה לאוכלוסיה היהודית בביאלה שום נטיה. היתה בביאלה גימנסיה ממשלתית, אך אני הייתי כל שנות לימודי היהודי המקומי היחידי בין התלמידים. עתונים פולניים לא קראו היהודים. העתון היהודי היחידי בזמן ההוא, „הצפירה", היה אסור בקריאה, ביחוד אצל החסידים.

(„פאַדלאַסיער לעבן", גל' 6/2 מיום 11 בפברואר 1927, „צייטן בייטן זיך", („הזמנים משתנים")).

המון חסידי זה הספיק להקפיא את החיים היהודיים ונלחם בכל סטיה קלה־שבקלות מן המסורות המקובלות. משהרגישו בסטיה כלשהי מן המנהגים של אז, מיד הרימו קול־זוועה: „שריפה עליך, ישראל!" פירוש הדבר: יש „להציל". ואם „להציל" שוב לא נעצרו ליד גבולות הגיטו, אלא רתמו לעזרה זו גם את השלטון הצארי...

„שריפה עליך, ישראל!" — אזעקה זו נשמעה כשראו אברך במגפיים מצוחצחים, או בצווארון ועניבה; או מישהו נושא משהו בשבת בזמן שהעירוב היה הרוס. ואין צורך לומר — כשתפסו „טריפה־פסולה", כמו, למשל, ספר „אהבת־ציון" של אברהם מאַפו.

הד מאותה תקופה אנו מוצאים בכתבה בעתון העברי „המליץ", גל' 5, משנת 1884, שבה מסופר לאמור:

„מביאלא (פלך שעדליץ) מודיע ה' אברהם קושציץ, כי אחדים מנערי העיר התחברו ויהיו לאגודה — לקרוא בספרי השכלה. וכאשר נודע הדבר לחסידים נתנו רשות לאחדים מן ההמון לשלוח ידם בצעירי המשכילים. ויבואו לבית־המדרש ויכו את הנערים באגרופיהם מכה רבה, ואחד מהם נפל למשכב. ויודע הדבר לפקיד העיר ועל פי דברו נענשו המכים לרפאות את החולה ולשלם עונש כסף מאה רוב".

אי־אפשר לומר שלא היו באותן שנים ממרים ומתמרדים, אף כי מספרם היה מצער מאוד. ידועה עובדה, כי ישראל הבנאי („דער מוליער", אביהם של האחים אלתר, ברוך וישעיהו ווינברג) הביע ב„ימים הנוראים" בפומבי את כעסו על שהרב נותן לקהל־המתפללים לחכות לו שעה ארוכה. מי שיש לו מושג על האוטוריטה של הרב דביאלה, ר' שמואל לייב ז"ק, הוא יסכים כי היה בזה משום העזה גדולה.

את עיניי הקהילה ניהלו אנשים דתיים, למדנים ובעלי־בתים נשואי־פנים של העיר. הם היו מתאספים אצל הרב ומחליטים בכל ענין חשוב (לפי המושגים של הימים ההם).

אף היו בוחרים את הפרנסים (דאָזאָרעס), שהיו מתאשרים אחר־כך על־ידי השלטון הרוסי.

הפרנסים הזכורים, בקירוב, משנת 1890 עד מלחמת־העולם הראשונה (1914), היו: משה ברגשטיין, ישעיהו דוד (המכונה: „פלאָקן"), משה ווישניצר, (כנראה מוצאו היה מווישניץ), משה כהן, דוד שחור, (מכונה: דוד ר' אייזיקס), חיים יוסקה קאָשטנבוים, חיים לוי רובינשטיין, קלמן שיינברג, זלמן ז"ק, ער"ד קלמן האָרטגלאָס ומשה לבנברג. מובן שכל הפרנסים מוצאם היה מן המעמד העשיר.

בני השכבות העניות פחדו בכלל לדבר בגנותם של הפרנסים. ומכיוון שלא שילמו מס־הקהילה לא היתה להם זכות דעה. גם העשירים לא היו מרוצים מן הפרנסים מפני שחייבים היו לשלם מס־הקהילה, ודבר זה כשלעצמו כבר שימש גורם לאי־רצונם זה.

הפרנסים היו עורכים רשימה של משלמי־מס על הסכומים שהוטלו עליהם והיו מוסרים אותה לעיריה, והיא היתה גובה את המסים האלה כדרך שהיתה גובה את מסי העיריה.

מהכנסות המס היו הפרנסים משפצים את בית־הכנסת, את בית־המדרש, את המקווה ומכלכלים את „כלי־הקודש", וכן היו מקציבים תמיכה מסוימת לעניים. ממס זה היו מכסים גם את ההוצאות של בית־החולים בשביל יהודי ביאלה, שהיו מאוש־פזים בעיר אחרת על־פי פתקה של הפרנסים. אחר־כך היתה האוכלוסיה משלמת גם את מס־בית־החולים לפי רשימת הפרנסים.

ההמונים לא שמעו מעולם דו"ח מפי הפרנסים על פעולתם, ורק השלטון היה מקבל מהם דוחו"ת כאלה.

עד מלחמת־העולם הראשונה לא היה לקהילה אפילו משרד משלה. כל העניינים היו הפרנסים מסדרים ברחוב, או בבתיהם. אפיניית לפעולתם היא העובדה, שלא נשארו ממנה שום אות וסימן, שום תעודות, ובעת ייסודה של הקהילה בפולין המשוחררת לא נמצא אצל הפרנסים שום ארכיון.

עד מלחמת־העולם הראשונה היה קיים בקרב האוכלוסיה היהודית מין מטבע פנימי, שהיה מכונה „פרוטה". הפרוטות נגזרו מקלף ועליהן היו טבועות בחותמת האותיות „פבצ", היינו: „פרוטת ביאלה גדולה". מטבע זה היה מוצא על־ידי הפרנסים. שלוש פרוטות היה להן ערך של גרוש אחד. הפרוטות נועדו לקבצנים המחזרים על הפתחים. כשקבצן זר בא לעיר היה קונה מספר פרוטות כדי לתת אותן כעודף מגרושן או ממטבע גדול יותר. עם עזיבתו את העיר היה מחליף את הפרוטות שנותרו אצלו.

היו גם בתים כאלה שאף הפרוטה נחשבה שם למטבע גדול מדי; שם היו נותנים לקבצן שכזה קוביית סיכר, שעלתה רק חלק קטן מגרושן.

שנים אחדות לפני מלחמת־העולם הראשונה נעלמו פרוטות־הקלף ובמקומן הופיעו פרוטות של פליז.

מן החברות שהתקיימו בזמן ההוא, יש להזכיר את ה„חברה־קדישא", „בית־לחם", „ביקור־חולים" ו„לינת־הצדק". שנים אחדות לפני מלחמת־העולם הראשונה נוסדה חברת „אחיעזר", שהיתה פעילה מאוד בחלוקת עזרה רפואית לאוכלוסיה.

האוכלוסיה היהודית עסקה במסחר, במלאכה ובתיווך. ארח־החיים היה נמוך, ונדגים את זאת בדוגמאות אחדות.

רוב האוכלוסיה ניזונה בלחם ובתפוחי־אדמה. דגים, בשר וחלות היו נראים, ברוב בתי היהודים, רק בשבתות ובימים־טובים. כשמישהו חלה היו הולכים לגביר של העיר לבקש קצת מרק בסיר קטן. כשמחיר הלחם היה עולה בחצי גרושן לכיכר, היו מכנסים את הקהל בבית־המדרש לאמירת תהילים. המלבושים היו מאיכות גרועה. הגברים לבשו, על־הרוב, בגדים מאריג נוקשה כפח; הנשים לבשו שמלות של בד. הנעליים היו מעור עבה, ויותר משהקפידו בנוין הקפידו בחוזקן. בגדים ונעלים מטולאים היו תופעה רגילה.

גם תנאי הדיור לא היו, כמובן, אידיאליים. על־הרוב גרו בקיטון, דהיינו חדר קטן שתכופות לא היו בו חלונות. המטבח היה משותף לכל השכנים של הקיטוניות. המטבח היה חדר קטן ובו תנור־אפיה עשוי לבנים ובסמוך לו כירה לבישול. ברם, רק מעטים השתמשו בכירה, שנחשבה אז לדבר שבמו־תרות. וכרגיל היו מעמידים על כירה זו חצובת־ברזל, שתחתיה היו מבעירים גזירי־עצים אחדים ועליה היו שופתים את הקדרה, וכך היו מבשלים.

רהיטי הקיטון היו: שתי מיטות־עץ, שולחן, שני שרפרפים וקמטר על גלגלים, שבו היו אצורים הבגדים וחפצי־הערך של המשפחה. תכופות היה הקמטר משמש בלילה למשכב.

לאונקל שבתקרה היה קשור סל בצורה אליפסית, קלוע מקליפת עץ, ששימש עריסה לתינוק.

בימים ההם נפוץ היה בין האוכלוסיה רעיון החסכון. למ־רות שאף אחד לא הפיץ אותו, בכל זאת היה מקובל ומובן מאליו. אפילו אלה שהרוויחו מעט התאמצו לחסוך. חסכו בשביל נדוניה לבת, אבל בעיקר שאפו להגיע לאיזו נחלה, כמו קנית חלק של בית. בזה ניתן להסביר את בעלותו של בעלי מלאכה בעיר על בתים או חלקי בתים, למרות שחיו בעוני. היו בעלי מלאכה שנחשבו בעיר לעניים ולמעשה היו בין נותני הלוואות בתור משכנתאות על בנינים.

האוכלוסיה לא היתה עמוסה במסים גדולים לעיריה ולממשלה. בעלי החנויות והסדנאות היו קונים בכל ראש שנה אזרחית רשיון ותוך כך כבר היו גובים מהם כמעט את כל המסים. על מיעוטם של המסים תעיד העובדה, כי יהודי שלא שילם את מסיו, היה מופיע אצלו הגובה קשימובסקי, דווקא ביום ששי או בערב יום־טוב, והיה מעקל את טליתו או את שני פמוטות־הפליז.

המגע בין האוכלוסיות היהודית והנוצרית היה רק בתחום המסחר והמלאכה. שררו ביניהן יחסי־שלום, וכמו שהנוצרי הרגיש עצמו כבעל־הבית בשטחים שמחוץ לתחום העיר ובכפרים, כן הרגיש עצמו היהודי כבעליה של העיר. בשבתות ובימים טובים של היהודים היו החנויות סגורות והנוצרים כבר ידעו שאין להם לשם מה לבוא לעיר, באשר לא ישיגו שום דבר לקניה. אם המנוחה בעיר הופרעה לפעמים ויהודים ספגו מכות, הרי גרמו לכך נוצרים זרים, שהיו נקלעים לעיר בסתיו כטירונים בגדודי הצבא העירוניים. היהודים כבר ידעו, כי אחרי חג־הסוכות צפויות התפרעויות של טירונים ויש להתכונן

לקדם את פני הפורעים כראוי להם. בשנים המאוחרות, כשה„בונד" כבר היה פעיל בעיר, קיבלה ההתגוננות אופי מאורגן והטירונים היו יוצאים בשן ועין.

השתתפות של יהודים בנשפים אמנותיים שונים, שסודרו על־ידי נוצרים, כמו שהדבר היה אחר־כך בפולין המשוחררת — לא היתה קיימת כלל.

האוכלוסיה היהודית באה מעט מאוד במגע עם המשרדים, חוץ מאשר עם בתי־המשפט. לכל המרובה היה עסק עם המשרדים לבעלי־הבתים, שהיו חייבים לשלם מסים לעיריה. רוב הפקידים היו רודפי־שוחד וכבר היו יהודים שעזרו להם במלאכה זו. מתווכים יהודיים אלו היו מצליחים לבטל אצלם איזו גזירה או לפדות מידי הגויים בן־ישראל בשעת ההתיצבות לצבא.

בחיים הפוליטיים לא נטלו היהודים, כמוהם כנוצרים, שום חלק. פעמים אחדות נתקיימו בחירות לדומה (פרלמנט) הרוסית, אבל הן עברו בעיר בלי שום התרגשות באוכלוסיה היהודית.

בחירות אלו לא היו בנוסח המודרני, אלא היו שולחים מביאלה צירים אל עיר־הפלך. הזכות לבחור בצירים היתה רק לבעלי נכסים לא־נדים ששילמו ארנונות וכו'. פעם אחת הוצגו כמועמדים לצירים כאלה מטעם היהודים, ברנרד ראַאַבה, אידל שוואַרץ ועו"ד קלמן האַרטגלאַס. אף אירע שבשעת בחירות כאלה לדומה התנהל מאבק כלשהו ברחוב היהודי.

כאמור, התקיים הגיטו־שמרצון כמעט עד שלהי המאה ה־19, שעה שהתחילו להיראות שינויים בחיי היהודים. הוחל מאבק בין חלק של הנוער ובין החוגים הדתיים. הביאו לכך גורמים שונים, כגון הגימנסאים היהודיים, ה„בונד" והציונות.

היות שיהודי ביאלה לא ניצלו את האפשרות לשלוח את בניהם לגימנסיה הממלכתית העירונית, השתמשו בהזדמנות זו יהודים מרוסיה, שלא יכלו לשמור את ילדיהם בגימנסיות שבמקומותיהם מחמת „התקן המוגבל" (נומרוס קלאוזוס). וכך קרה שצעירים יהודים מרוסיה באו ללמוד בגימנסיה של ביאלה.

הגימנסאים הללו יצרו מגע עם הנוער העירוני, ובהשפעתם התחיל חלק של הנוער ללמוד בחשאי לימודי־חול. מעט־מעט הוכנסו לחוג־ההשפעה של הספרות הרוסית, וקל לשער את הרושם שספורי־המופת הרוסיים עשו במוחות הצעירים.

צרות רבות נכונו לבני־הנעורים שהעזו לטעום מעץ־הדעת, רדיפות רבות עברו עליהם ולא מעטות היו ההתנגשויות בתוך המשפחות, אך ההתחלה החלוצית לא יצאה לבטלה. במשך הזמן התחילו גם הורים בעצמם להקנות לילדיהם השכלה חילונית, כמובן לפי מושגיהם בימים ההם.

התנועה הציונית, שעלתה במאוחר על הקרקע של ביאלה, אך בשנת 1894, סייעה אף היא הרבה להתאזרחותה של תנועת־ההשכלה בקרב הדור הצעיר. מובן שהציונות היתה פסולה בחוגי החסידים, ואוהדי הרעיון הזה נרדפו בלי־חשך. התנועה הציונית החלשה בביאלה ריכזה סביבה, על־הרוב, את הבחורים שלמדו בבתי־החסידים („שטיבלעך"), אך לא הגיעה אל ההמונים. צעירים אלו מוכרחים היו להיזהר מאוד בפעולתם, שכן לכל חשד קל היו צפויים לגירוש מן ה„שטיבלך", דבר שמשמעותו היתה בזמן ההוא: בידוד ובידול מהחיים החברתיים. פעולתם הצטמצמה, בעיקר, בשטח התרבותי.

זכות גדולה ביותר בארגונם, הפעלתם והמרדתם של חוגים רחבים בקרב האוכלוסיה היהודית, וביחוד של הפועלים בביאלה, נודעה למפלגת הפועלים „בונד", שבאה אל ההמונים היהודיים, ובעיקר אל הנוער, בסיסמאות שצוודו בממשיותם. בייחוד כשראו מסביב כל כך הרבה לוחמים לאותם הרעיונות בין העמים שאכלסו את ארץ רוסיה. המאבק של חוגי החסידים עם אוהדי ה„בונד" היה חלש ממאבקם עם הציונים, כיוון שכאן לא היה להם עסק עם חובשי ה„שטיבלך". מלבד פעולתו הפוליטית ניהל ה„בונד" פעולה תרבותית והשפיע על חברייו שילמדו לימודי־חול, וקודם־כל — לקרוא ספרים רציניים. היה לו ל„בונד" עוז־הרוח לצאת נגד אלה שנטלו לעצמם את השליטה על ההמונים. היא נלחם גם בעולם התחתון שהטיל את אימתו על האוכלוסיה היהודית. מובן, שכל פעולותיו של ה„בונד" היו אי־לגליות.

לאחר דיכויה של מהפכת 1905, ארגן השלטון הצארי שורה של פרעות ביהודים. פוגרום כזה נעשה בשנת 1906 בעיר הסמוכה שדליץ. גם ביאלה היתה כלולה, כנראה, בתכנית־הפרעות, אך במקרה ניצלה מטבח.

מדי שנה בשנה היתה נערכת בביאלה „כפרת־עוונות" רבתי על שמו של „אַנטוני הקדוש". לטקס דתי זה היו נוהרים אל העיר מכל העברים אלפי נוצרים. יום זה רצה, כנראה, השלטון הצארי לנצל לעשיית שפטים ביהודי ביאלה.

בביאלה היה אז ראש־המשטרה הרוסי קוראַניוב, שאהב לבקר בבתים יהודיים מסוימים. קוראַניוב זה הפליט אילו מלים על המאורעות העתידים להתרחש בשעת „כפרת־העוונות" של „אַנטוני הקדוש". הידיעה הגיעה ליהושע פישר והוא החליט לאחוז בכל האמצעים למנוע את הפרעות ביהודים.

יהושע פישר היה מקורב מאוד לחוגי הפפ"ס (המפלגה הסוציאליסטית הפולנית), שכמעט לא עשו כלום בלי הסכמתו. הוא שיתף פעולה עם המחתרת של מפלגה זו והיה המדווח שלה כלפי הרשויות העליונות של המפלגה. הוא השתמש בעמדתו זו במפלגה, כינס את מנהיגי פפ"ס ומסר להם את הידיעה על הפוגרום העומד לפרוץ. הוא הסביר לפולנים, כי יש כאן ענין של התגרות שתבוים על־ידי השלטון הצארי תוך ניציל האוכלוסיה הפולנית למזימותיו האפלות, ומעניינה של המפלגה למנוע את ביצוען של התכניות הצאריות בעזרתם של הפולנים.

מנהיגי המפלגה הסכימו עם פישר והחליטו להתנגד באופן פעיל לכל מעשי־איבה נגד היהודים.

ביום „כפרת העוון" העמידה המפלגה משמרות מאנשיה על כל הדרכים המוליכות אל העיר. כל עגלה נבדקה על־ידיהם והם נטלו מן הנוסעים כל דבר שהיה עלול לשמש מכשיר־חובלים, בהבטיחם להחזירו להם עם חזירתם הביתה. הם גם הזהירו את הנוצרים הנוסעים, שיישמרו מכל פגיעה ביהודים, שאם לא כן יתנקמו בהם על־ידי שריפת בקתותיהם והפיכתן לתל־שממה.

מסתבר, שדבר זה השפיע והשלטון הצארי לא הצליח להניע את הנוצרים שהתקהלו לפגוע ביהודים באיזו צורה שהיא. היום עבר בלי תקריות. אך היהודים השתדלו שלא להיראות יותר מדי ביום זה.

כל כמה שחדגוניים ומשועממים היו חיי היהודים בביאלה עד מלחמת־העולם הראשונה, בכל זאת היה נפרץ הקיפאון מזמן לזמן על־ידי איזה אירוע שזיעזע את הקהל. לא חסרו מחלוקות בין החסידים. ביחוד התקיימה בביאלה המחלוקת הידועה נגד חסידי ראַדזין על פתילי התכלת שבציציותיהם. הרבי של ראדזין, ר׳ גרשון חנוך, מגלה החילזון, מוכרח היה בשעת ביקורו בביאלה להסתלק מהרה מן העיר מחמת אכילת־קורצא של יריביו מבין החסידים.

נעלה כאן אירועים אחדים מלפני מלחמת־העולם, שנחרתו במיוחד בזכרונם של יהודי ביאלה.

בשנת 1892 פרצה בביאלה מגפת החולירה (או כמו שקראו לה אז בעברית „חולירע״), שהשתוללה אז בפולין הקונגרסית. היהודים שתקפה אותם מחלה נוראה זו הובלו לתלמוד־תורה (בית־חולים יהודי עדיין לא היה אז). העזרה הרפואית היתה: 1. שפשוף הידיים והרגליים בכוהל; 2. הנחת נייר סיפג על הבטן ובאמצעיתו חור מסביב לטבור, שהיה נשאר חשוף; 3. את הנייר הזה היו מרטיבים בכוהל ווורים עליו פלפלים.

את הטיפול בחולים היו מבצעים מתנדבים מתוך האוכלוסיה היהודית; בין המשפשפים את החולים בכוהל היו: מנדל שטריץ (כינוי), יוסל גוטפריד (הכינוי: וואטשיק) ואביגדור ריכטר (מן לומאַז). בעזרת־הנשים של בית־המדרש היה המחסן של הכוהל, הנייר, הפלפלים וכו׳, בהנהלתו של איטשה מאיר זישאַס (כהן), שמסר את נפשו ממש בעד החולים. המגפה לא פסחה גם על האוכלוסיה הנוצרית (ילדים לא נפגעו במחלה זו). הרשות פקדה לסייד את הביבים. מטעם חצר הרבי של ביאלה נאסר על החסידים שמחוץ לעיר לבוא אל הרבי לימים הנוראים.

החולירה שררה בעיר כחדשיים וקיפדה חיי בני־אדם רבים.

בין היהודים האמינו, כי החולירה היא עונש מן השמיים על חטאים. היו נזהרים מללכת על־יד הביבים, מפני שבהם שוכנים שדים... כמו בעיירות אחרות בימים ההם, העמידו גם בבית־הקברות של ביאלה „חופה שחורה״ של בחור ובחורה, שהקהל בחר לו למטרה זו. הכלה היתה „המשוגעת של העיר״ „דושה הקרה״.

חיסולו של שוק־המסחר במרכז העיר במקום הנקרא כעת „פלאץ־וולנושצ׳י״ והעברתו אל השוק החדש לא עבר בלי מאבק מצד האוכלוסיה היהודית. בקשר למאבק זה היו מספרים את סיפור־המעשה שלהלן:

בעיר היתה מפורסמת האשה אסתר פאַראַלאַ בגלל חלקת־לשונה. אפילו בשנים האחרונות עדיין היו קוראים לכל אשה בעלת „מענה־לשון״ בשם „אסתר פאַראַלאַ״.

בשנת 1902/3, בערך, עבר את ביאַלה הקיסר ניקולאי השני בדרכו אל לאַשנאַ ויאַנאַבה. כשהופיעה מרכבת הזוג הקיסרי בטבורה של כיכר־השוק, התפרצה אסתר פאַראַלאַ מתוך הקהל והתיצבה על המרצפת לקראת המרכבה שקרבה ובאה. היא פרשה את ידיה ואילצה את הרכב לעצור את הסוסים. אסתר פאַראַלאַ חשה אל המרכבה והגישה לקיסר גליון נייר וחזרה אל תוך הקהל. כל זה התרחש כהרף־עין, באופן שהמשטרה לא הספיקה כלל להגיב. גליון־הנייר שמסרה אסתר לקיסר היה כתב־בקשה שיתן פקודה שלא יפנו את הסוכות והדוכנים מן השוק. ואמנם בדרכו חזרה ציווה הקיסר לבטל את הגזירה.

בעיר היו מספרים על לוויה של אשת גביר בשנת 1904. מבעלה ומבניה נדרש אז סכום כסף גדול מאוד למען הקמת בית־חולים יהודי בעיר. הלוויה נערכה אך ביום המחרת לאחר שנפרע הסכום של —.6000 רובל.

בשנת תרס״ו (1905/6) אירעה התנפלות שוד על תגרים יהודיים שנסעו ללומאַז לירידי. כנופיות שודדים ארבו לשיירת העגלות שעברה ביער של לומאַז והתחילו יורים עליה. השיירה נעצרה והשודדים הלכו מעגלה לעגלה ושדדו מן התגרים את כספם. מן היריות נהרגו שני סוחרי־סוסים יהודיים מעיר מורד (בסביבת שדליץ).

המאורע זיעזע את כל העיר. נפרצו נוסחאות שונים על־אודות השודדים שהיו מוסווים בשעת ההתנפלות.

למחר אחר־הצהריים נערכה לוויתם של ההרוגים. כל החנויות בעיר נסגרו וכל האוכלוסיה השתתפה בלוויה. את ההרוגים הובלו בעגלה רגילה, שכן על פי הדין לא טיהרו אותם, אלא קברו אותם כמו שנמצאו אחר הרצח. על המגרש שלפני בית־הקברות נתעכבה הלוויה, הגיע הרב דמתא ר׳ שמואל לייב ז״ק והכריז חרם על הרוצחים תוך תקיעה בשופר ליד גופות ההרוגים.

אותה שעה נתפשטה שמועה בקהל, כי אחד הרוצחים, יהודי, ששמו סירוקי, גנב מפורסם, שבא ל„התארח״ בביאלה, שוהה עתה בבית־הקלון של קראַווצוב (יהודי מרוסיה), שנמצא בשוק החדש, בקצה רחוב גראַבאַנובר.

כשהגיעה השמועה הזאת לר׳ אהרון לאַנדוי, קרא: — יהודים, „כל מקום שאתה מוצא גדר ערווה אתה מוצא קדושה״ (רש״י פרשת קדושים, א׳). היות שאנו ניצבים עכשיו ליד ההרוגים הקדושים, הרי עתה עת לקיים מצוות „ובערת הרע מקרבך״, לעשות „גדר ערווה״, ואולי תעמוד לנו זכות הקדושים לחסל את הבית, שהוא אות־קלון לעירנו. לכו ונלכה כולנו לשם לחפש את הרוצח ולהרוס את קן הטומאה והרשעה.

הקהל פנה והלך אל בית קראַווצוב. בהתקרבם לבית נוצר מיד מצב־רוח של פרעות. ר׳ אהרון לאַנדוי בעצמו היה הראשון שניפץ את שמשות החלונות והתחיל להרעיש את הדלתות. הושם משמר על כל המבואות והמוצאים, התחילו להוציא מן הבית חפצי־ערך שונים, ופתאום פרצה צעקה, שסירוקי הנ״ל נמצא כשהוא מסתתר תחת המצעות של מיטה. במצב של הרוג־למחצה מן המהלומות שספג הובל לבית־הקברות. לאחר ש„הרביצו״ בו מכות־רצח הודה שהשתתף ברצח.

אולם ר׳ אהרון לאַנדוי לא רצה לזוז מבית קראַווצוב, ובהתלהבות של קדושה צעק: „יהודים, אל תזוזו מכאן עד

שלא ייחרב הבית כליל!״ מכל החלונות התחילו לעוף רהיטים, פסנתרים, מַראות ומצעות. יצא צו שלא יהין איש לקחת דבר־מה, אלא הכול יושמד במקום. במשך דקות ספורות נמלא המקום נוצות של כרים וכסתות פרומים, שברי רהיטים וקרעי בגדים.

הגיע למקום משמר־חיילים ובראשו ראש־המשטרה קוראֶ־ניוֹב. בארץ שרר אז מצב־חירום. המשמר ירה באוויר מטח של רובים, אך ר׳ אהרון לאֶנדוי לא זז ממקומו עד שכלה את מלאכת ההריסה. סייעו לו הרבה בעבודתו משה אֲדלרשטיין וישעיהו אֲגרס. ר׳ אהרון לאֶנדוי נאסר בעוון פרעות והתנגדות לשלטון. למחר, לאחר שר׳ שמואל פיז׳יץ נתן לשלטון את הערבון הדרוש, שוחרר ר׳ אהרון לאנדוי.

נגד ר׳ אהרון לאנדוי וחלק מן המשתתפים בהתנפלות נערך משפט פלילי, שלבש צורה חמורה מאוד, הנאשם העיקרי היה ר׳ אהרון. על־ידי כך קיווה קראֶווצוב לקבל פיצויים על הנזקים שנגרמו לו. לאחר חקירה מוקדמת ארוכה נתקיים המשפט במשך שלושה ימים בבית־המשפט המחוזי, שנמצא אז בביתו של אורמאֶכר, ברחוב המוריצ׳אי.

הסניגוריה היתה מורכבת מארבעה עורכי־דין, בהנהֲלתו של העו״ד הנודע בזמן ההוא הנריק אֶטינגר מוואֶרשה. בתוך שאר עורכי־הדין היה גם עורך־הדין הצעיר אֶפּוליניאֶרי האֶרש־גלאֶס, שהתחיל אז את הכשרתו המקצועית אצל עורך־הדין משדליץ זונדאֶרלאֶנד.

אֶפייניתּ היתה דרך ההגנה של האֶרטגלאֶס. בעוד שעורכי־הדין האחרים עסקו בצד החוקי של ההאשמה, תיאר האֶרטגלאֶס את החינוך היהודי, החל ב״חדר״. הוא הבליט את רגש התיעוב והבחילה שהיהודי רוחש למעשי רצח וזנות משחר ילדותו, והעלה לפני שלושת השופטים הרוסיים תמונה מעולמו זה של היהודי.

כתוצאה מן הסנגוריה זוכו כל הנאשמים.

בשנת 1907 או 1908 ירו בליל־קיץ אחד ליד ביתו של שפרינגאֶר (כינוי) על שלושה שוטרים רוסיים. אחד מהם נפל חלל.

כפי שסחו אז, כמעט גרם המקרה הזה פרעות ביהודים, הואיל והיריות נפלו ברובע יהודי. את הפרעות מנע, לפי השמועה, סרן תורני של הגדוד הרוסי שחנה בעיר.

בתור חשודים בהתנקשות בשוטרים נאסרו הגברים של משפחת צ׳ארני (הכינוי: סטופאֶס). בעיר רינגנו, שהמאסר בא בעקבות הלשנה אלמונית לפני השלטון.

לאחר שורת משפטים, שנמשכה שנים, נדונו אורצ׳ה מוטל, שלמה ובנו יעקב, לעבודת־פרך ולמאסר־עולם בסיביר. הרשל ובנימין זוכו.

אורצ׳ה מוטל מת בסיביר, ושלמה עם בנו יעקב חזרו לאחר המהפכה הבולשבית לביאלה.

בעד מקרה אחד של יריית שוטר בוולית, שילם שוב בחור יהודי בחייו. הבחור, יתום, עבד אצל סנדלר בוולית. בשעת המעצרים בקשר לרצח, נפל גם הבחור בידי הג׳נדרמריה. את העצורים העמידו לזיהוי לפני השוטר ששכב במצב של גסיסה בבית־החולים של הנזירות. כיון שהבחור היה מוליה העבירו אותו ראשונה לפני השוטר הגוסס ושאלו אותו אם הוא מכיר אותו. השוטר הנהן בראשו, וגורלו של הבחור נחרץ.

על סמך הזיהוי הזה נדון הבחור ל־10 שנות מאסר. לאחר שהתענה זמן קצר בציטדל הוֹארשאי הוציא שם את נשמתו.

בביאלה הכירו ב־70—80 השנים האחרונות רק שני יהודים מביאלה ששירתו בצבא הרוסי 25 שנה תמימות. אלה היו בעלה של הודאֶל חאֲנצאֶס (הדסה בת חנה) ויסקינד. האח־רון עבד בתור סבל ברכבת; עבודה זו ניתנה לו כזכות־יתר.

על סבלים יהודיים ברכבת כותב עו״ד אפולינארי האֶרש־גלאֶס בזכרונותיו, שעדיין לא נתפרסמו, את הדברים שלהלן:

„הסבלים שליד הרכבת היו כולם, בלי יוצא מן הכלל, יהודים. עד היום אני זוכר אחד מהם, את אהרון הזקן, בעל הזקן הלבן הארוך, בחולצתו ובכובעו הרשמיים, עם מספר של פליז על חזהו. הסבלים היהודים שעבדו תחת שלטונם של הפולנים 20 שנה, בערך, סולקו על־ידי הרוסים בלי רחמים ובמקומם באה חבורת סבלים מרוסיה״.

במשך התקיפה, שאנו עוסקים בה כאן, אירעו כארבעה מקרי המרת־דת, בעיקר של נשים.

דרמתי במיוחד היה המקרה של רייזלה, בחורה יפהפיה, שהתאהב בה אלוף רוסי. האלוף עם חייליו צרו על הבית ברחוב יאֲנאֶבר, שבו גרה רייזלה ולקח אותה עמו.

הוריה של רייזלה לא יכלו לשאת את חרפתם והיגרו לאמריקה. לפי מה שסיפרו אחר־כך חזרה רייזלה עם ילדיה לאמה באמריקה.

בחיים החדגוניים של ביאלה יש לציין במיוחד את היום החגיגי בשנת 1911, שבו נפתח בית־החולים היהודי. מאמצים לא קטנים היו דרושים לקהילה כזאת כדי להקים בית־חולים נהדר, לפי המושגים של הזמן ההוא. לפתיחה באו במיוחד משדליץ שר־הפלך ופמלייתו.

עם סיום סקירת האירועים בתקופה שעד מלחמת־העולם הראשונה כדאי להזכיר כאן עלילת־דם על ביאלה היהודית, שנתרחשה הרחק מביאלה ואשר שמעה לא הגיע כלל ליהודי ביאלה.

ומעשה שהיה כך היה: בשנת 1881 קיבל התושב הבריס־קאי ר׳ חיים כהן מפקידו בעסק־הנפט שלו בווינה ידיעה, כי בעתון האֲנטישמי האוסטרי „פאֲטרלאֲנד״ („מולדת״) פרסם אחד בשם פינחס מאיר ידיעה, שבה הוא מספר, כי בעיניו ראה איך יהודי מביאלה ששמו אשכנזי, רב בביאלה שעל־יד בריסק, שחט אחרי פורים, לפני פסח 1881, נער נוצרי והשתמש בדמו למצות.

ידיעה זו הגיעה גם אל קהילת ווארשה, והיא שלחה לבריסק את י. ל. פרץ, שעבד אצלה בתור פקיד, כדי לאסוף שם פרטים על הענין הזה.

עסקנים יהודיים אחדים מבריסק התענינו בדבר זה ואחרי חקירות ודרישות נודעו להם הדברים שלהלן:

מחבר הידיעה מוצאו היה מטאראָספול, ממשפחתו של הרב מביאלה (כנראה הכוונה להרב ר׳ שמואל לייב ז״ק — מ. י. פ—ם). פינחס מאיר זה למד זמן מסויים בבית־המדרש של ביאלה וסורו היה רע. אולם מכיון שהיה קרובו של הרב לא הרחיקוהו מבית־המדרש. באחת השבתות תלה עצמו על נברשת של בית־המדרש. השמש הרגיש בזה מיד והורידהו מן התליה. לאחר מקרה זה גירשוהו מבית־המדרש והוא עזב את ביאלה.

לעסקנים נודע כי בזמן שבין 10 במארס עד 10 בספטמבר 1881, היה פינחס מאיר חבוש בבית־האסורים הבריסקאי. עלה בידם להשיג אישור רשמי על מאסרו באותה תקופה, שאליה התיחסה העלילה שלו.

אישור זה נשלח לד״ר בלוך, העורך של „עסטרייכישע ווכנשריפט״ („השבועון האוסטרי״) והוא תבע לדין את המע־ לילים. בית־המשפט דן את פינחס מאיר ל־6 שנות מאסר („עלילת־דם״ מאת ב״צ נייאמארק, „בריסק דליטא״ — אֶנציק־ לופדיה של גלויות).

עד שנת 1905 כמעט לא היתה בביאלה הגירה. מקרים בודדים של הגירה היו בביאלה אחרי הפרעות בדרום רוסיה („סופות בנגב״) בשנת 1881, כשזרם ההגירה של יהודי רוסיה סחף אתו יחידים מביאלה. היו גם מקרים מעטים של הגירה מחמת השירות בצבא.

רק אחרי שנת 1905, לאחר דיכויה של המהפכה על־ידי השלטון הצארי, מתחילה הגירה גדולה מביאלה לאמריקה, ואחוז קטן ממנה — לאנגליה. להגירה זו לא היה אופי כלכלי, אלא עזבו את העיר בגלל כשלון המהפכה, שהמוני העמלים תלו בה תקוות רבות, וכשלונה הביא אותם לידי דיכאון ומפח־ נפש. אנשים אלו הרגישו כי האווירה הזאת מעיקה עליהם ומחניקה אותם, וחלק מהם, כמהפכנים פעילים, אולצו ממילא לעקור משם מחמת רדיפות האוכרנה (שירות־הביטחון הצארי). הגירה זו היתה איפוא כמעט פוליטית לגמרי והגיעה ל־400 איש.

האוכלוסיה היהודית בביאלה, שמנתה כבר בשנת 1897— 6382 נפש, קצת למעלה מ־55 אחוז מן המספר הכללי של האוכלוסיה, לא החשיבה את ההגירה. המהגרים לא הביאו רוב כבוד למשפחותיהם, והללו היו מתביישות להודות כי יש להם מישהו באמריקה. מקובל היה, כי באמריקה עובדים בשבת ונעשים גויים. ומי איפוא רצה שיהיה לו גוי במשפחה?.. רבים מן המהגרים היו יוצאים על־הרוב בהיחבא, בלי להיפרד מאיש. בעיר היתה רווחת האימרה: „יצא לסגור את התריסים ונסתלק לאמריקה״.

אולם גם זרם־הגירה קטן זה נפסק עם פרוץ מלחמת־ העולם הראשונה.

מלחמת העולם הראשונה

אף־על־פי שבתחילת מלחמת־העולם הראשונה, בשנת 1914, היו קווי־החזית רחוקים מביאלה, היתה אווירת־המלחמה מורגשת היטב בעיר. קודם־כל גויסו יהודים לצבא ומהרבה משפחות ניטלו על־ידי כך מפרנסיהן היחידים. משלוחי־הצבא, שנהרו בלי־ הרף דרך העיר, הטילו אימה על האוכלוסיה והכניסו בלבה את דאגת־המחר. אמנם במצב הכלכלי באה גאות בעקבות חילות־ המצב המוגדלים בעיר.

לאחר שנה אחת של מלחמה, הוברר לאוכלוסיית ביאַלה, כי הרוסים עומדים לפנות את העיר. בחלק של האוכלוסיה עלה אז הרעיון לעזוב את העיר ולנסוע לרוסיה. למטרה זו שלחו לרוסיה חלק מחפציהם ועם התקרבותו של הצבא הגרמני לביאַלה נסעו יהודים אלו לרוסיה.

בין יהודי ביאַלה שעקרו לרוסיה היו אחדים שהיו להם קשרי מסחר עם הצבא הרוסי, ונסעו לרוסיה כדי להמשיך בעסקיהם. אולם, קשה להבין מה הניע יהודים פשוטים לעזוב את עירם ולצאת לארחות־נוד. הן השלטון הרוסי היה שנוא על היהודים בגלל רדיפותיו, ואם כן למה זה רצו עמו? כלום היה אז יסוד לפחד מן הצבא הגרמני הבא? אין זאת כי אם ריצה זו היתה תוצאה של הרצון להתרחק ככל היותר מן החזית.

ידועות הגזירות והנגישות שניתכו על יהודי פולין הקונג־ רסאית מידי הרוסים בזמן המלחמה ובשעת נסיגתם מארץ זו. לאַשרה של יהדות ביאלה פסחו עליה הצרות הללו. כשעזב הצבא הרוסי בסוף הקיץ של שנת 1915 את ביאלה אפשר היה לזקוף לחשבונו רק התנפלויות־שוד אחדות.

לאחר הפגזה לילית של התותחנים הגרמניים, שלא גרמה נזקים לעיר, כבר היתה העיר בבוקר בידי הגרמנים. הם התהלכו בה מתוך ביטחון גמור ומצאו כל מה שביקשו, כאילו היו אדוני המקום הזה מזמן רב. ליהודים לא היתה קשה ההידב־ רות עמהם בעזרת השפה היידית.

הכיבוש הגרמני הביא מהפכה גמורה בהווי של האוכלוסיה היהודית בביאלה. מחוז ביאלה, שהוכרז כאיזור־מלחמה הופרד לחלוטין מכל חבלי־הארץ שמסביב לו. נותקו כל החוטים הכלכליים שקשרו את ביאלה אל חלקי הארץ השונים. עתה הורגשו היטב טעמה של המלחמה וטעמו של הכיבוש הגרמני.

השלטון הגרמני החרים את כל הסחורות, ואחרי זמן קצר נתרוקנה העיר מכל מלאי הסחורות. התחילו להרגיש מחסור במצרכים ראשוניים. הונהגה חלוקת־מזון מוקפדת. לתלבושת ולתנעולת לא דאג השלטון הגרמני כלל. על הכבישים הוצבו משמרות־חיילים ששמרו שלא יוחדרו לעיר שום מצרכי־מזון מן הכפרים. על החקלאים הוטלו מכסות־אַספקה מכל מה שייצרו. על אי־מסירת המכסות למועד הקבוע נענשו החקלאים בעונשים חמורים, ולפעמים אפילו הוגלו מעל אדמתם. השלטון הגרמני ניהל רשימות מדויקות מכל רכושם ותוצרתם של החק־ לאים. הם הנהיגו דרכי־ביקורת מרובות, כגון עגילים ממוספרים באַזני החזירים, קביעת מספר הביצים שתרנגולת מטילה וכו׳.

האוכלוסיה קיבלה את המזון לפי כרטיסים של העיריה. ומאחר שהמזון המחולק היה זעום מאוד, המציאו היהודים תחבולה: במקרי לידה היו מודיעים על תאומים, ואילו על מקרי מוות לא הודיעו כל עיקר...

המזון העיקרי היה: לחם־שיפון ותפוחי־אדמה, אך גם אלה היו בצמצום. משפחות רבות ידן לא השיגה אפילו את מחירה של מנת־רזון זו. בכל בית היו אופים לחם מן הקמח

שקיבלו, וכדי לקבל באפיה כמות גדולה יותר של לחם היו מערבים בעיסה תפוחי־אדמה שחוקים.

משבוטל המסחר התהלכו הסוחרים בחיבוק־ידיים. הסוחרים הנכבדים מלשעבר ורבים מן המעמד הבינוני נעשו „יורדים" ומכרו הכול מתפוסת הבית, כדי לקיים את עצמם. גם בעלי־המלאכה היהודים נפגעו קשה. החייטים והסנדלרים היו עוסקים בעיבוד בגדים ישנים ובהטלאת נעליים. פועלי בנין הלכו לעבוד אצל הגרמנים בשכר של מה־בכך.

במצב בלתי־תקין כזה, כשרעבו בעיר, ואילו בכפר היו אפשרויות של קניה, התפתחה ההברחה של מצרכי־אוכל מן הכפר אל העיר. עם כל השמירה הקפדנית של הגרמנים על כל הדרכים, הצליחו להגניב אל העיר קצת מצרכים. לא פעם נתפסו המבריחים בידי הגרמנים ושילמו מחיר יקר על עקיפת הפקודות של הכובשים.

במקומות־עבודה רבים עבדו פועלים יהודים יחד עם שבויי־מלחמה רוסיים, שהיו גונבים מן המחסנים מצרכים שונים ומוכרים אותם ליהודים. לאחר זמן, משבאו היהודים במגע קרוב יותר עם חיילים גרמניים, היו האחרונים מביאים לבתי היהודים מצרכים שונים למכירה.

כתוצאה מתת־התזונה של האוכלוסיה היהודית נעשתה מגפת־הטיפוס אורחת מצויה בבתי היהודים.

כשאך נודע לשלטון הגרמני על חולה־טיפוס, מיד היו לוקחים אותו לבית־החולים למחלות מידבקות בכביש הוארשאי (אחר־כך חנה שם הגדוד ה־34); בית־החולים היהודי הוחרם בשביל הצבא הגרמני. בבית החולה היו מבצעים חיטוי יסודי. למשפחת החולה לא ניתן לגשת אליו. ריננו בעיר כי בבית־החולים מרעילים את החולים. מובן, שהיה בזה משום גוזמה גדולה, אך מתקבל על הדעת שלחולה לא ניתן שם הטיפול הראוי. מפני השמועות הללו היו נזהרים מלהודיע לשלטון על מקרי־טיפוס, והילקחו של חולה לבית־החולים היה טראגדיה ממש למשפחתו.

אכן, להזנתה ולהלבשתה של האוכלוסיה לא דאג השלטון הגרמני ביותר; לעומת זאת שקד מאוד לספק לה עבודת־כפיה. בתחבולות שונות משכו את האנשים לעבודה, ובעיקר בהבטחות של „רוב טיבה". בהיותם נתונים בתנאים כלכליים רעים, נפתו אנשים להבטחות אלו והעמידו עצמם לרשותו של השלטון הגרמני. האנשים הללו נשלחו למקומות שונים, שבהם העבידו אותם בפרך ושכרם היה אפסי. מעבודת־כפיה זו חזרו רבים כשהם רצוצים וחולים.

כדי שתהיה לשלטון ביקורת על הגברים, להיווכח אם כל אחד מהם מועסק, היתה מתקיימת בכל יום ראשון בחצר ה„שטיבל" של חסידי גור אסיפת־חובה של כל הגברים, ושם היו מבקרים ובודקים את תעודות־הזהות שלהם.

כל החיים כאילו נתפסו בצבתות של ברזל, שלא נתנו לאוכלוסיה לשאוף אוויר לרווחה, כך שררה במשך כל הזמן של הכיבוש הגרמני שעת־העוצר. בימות החמה היה נשמע עוד לפני שקיעת החמה קול החצוצרה של הקומנדטורה, המבשרת כי הגיעה השעה להיכלא בבתים. תמיד היה אדם חייב לשאת עמו חבילת תעודות, המכונות: תעודת־עבודה, תעודת־זהות ואחרות, כדי שיוכל תמיד להזדהות לפי כל הנדרשות האלה.

הבתים היו נבדקים בלי־הרף. חיפשו תמיד סחורות אסורות, ומה לא היה אסור בעיני הכובש? בבדיקות אלו הצטיינו בייחוד שני אנשי־צבא גרמנים: ה„זקנקן" (כך קראו לו היהודים על שם הזקנקן המחודד שהיה לו) ו„התחתונים הלבנים" (על שם המכנסיים הלבנים שלבש). הופעתו של „הזקנקן" ברחוב הטרילה אימה בתוך האוכלוסיה היהודית. אולם, במשך הזמן מצאו היהודים עצה נגד הבדיקות הללו. סידרו מחבואים טובים בשביל כל דבר שהיה עשוי למצוא חן בעיני ה„זקנקן".

השלטון הגרמני רוקן את העיר כמעט מכל גרוטה של נחושת או פליז. כל מיני מתכות כאלה חייבים היו למסור לשלטון. אפילו כפות־המנעולים של הדלתות הוסרו. מבית־הכנסת ומבתי־המדרש הוציאו גם נברשות אחדות של פליז.

מלבד המסים שהאוכלוסיה היתה משלמת לעיריה, הוטל על־ידי השלטון היטל מיוחד בשם „מס־גולגולת".

וראה זה פלא: ככל שהחיים היו נתונים בסד, הכלכלה הרוסה, ההמונים היהודיים מדולדלים ומרוששים, הרי דווקא בשנים אלו באה לעיר תנופה גדולה בשטח התרבותי, הפוליטי והחברתי.

ידועים לנו מקרים דומים מתקופה זו גם בערים אחרות, אך כשאנו מביאים בחשבון את התנאים המיוחדים של ביאַלה, שבה שלטו ביד חזקה תקיפי־הדת — הרי תופעה זו היא ממש פלא.

המרץ החברתי הצבור, שפיעפע בקרב הנוער והמבוגרים של הזמן ההוא בלי שמצא פורקן במעשים, נפרק עתה בתנופה עזה ובהיקף גדול. אפשר לומר בבטחה, כי במישור של פעולות־התרבות היתה זו התקופה היפה ביותר בחיי יהודי ביאַלה.

איך קרה הדבר, שלפתע פתאום נעלמו כל המכשולים וההפרעות מצד תקיפי ביאלה? איך נדמו האזעקות: „הושיעו!" „דליקה בעיר"?

מספר יהודים דתיים, שהצטיינו במלחמתם נגד החפשיים היגרו לרוסיה, הנשארים בעיר נתרוששו, וממילא נשתה גבורתם ואבדה „חדוות־הקרב" שלהם. הקרקע לפעולה תרבותית־חברתית כבר נחרשה מקודם על־ידי הציונים והבונדאים. כל זה אילץ את שארית היסודות הדתיים הלוחמנים לעבור מהתקפה להגנה.

תרומה חשיבה לתנופה התרבותית תרמו פליטים אחדים, שנתגלגלו בימי המלחמה לביאלה, בעיקר מבריסק־דליטא.

פעילות יוצאת־מן־הכלל גילו הציונים בהנהלתו רבת־המרץ של היו"ר שלהם משה רובינשטיין, שהיה באותה תקופה האישיות הנודעת ביותר בעיר. הציונים גדלו, ממש בן־לילה, להסתדרות רבת־חברים עם מנגנון מפלגתי שפעל היטב. הם יצרו מוסדות, שהיו גאונה והדרה של העיר ואשר הטביעו חותם גדול בחלקים גדולים של הנוער לכל ימי חייהם.

גולת הכותרת של כל המוסדות היה בלי־ספק בית־הספר העברי „יבנה", שנוסד על־ידי הציונים.

קשה כעת להסביר כמה נועז ומהפכני היה בזמן ההוא מפעל זה של ייסוד בי"ס עברי, דבר שבימינו היא מן התופעות הרגילות. ברם, מי שזוכר את חיי היהודים בביאלה בימים

שלפני מלחמת־העולם הראשונה — הוא ידע להעריך נכונה את ההעזה שבמעשה זה.

מיסדי ביה״ס היו צריכים לפתור לא רק את הבעיה של חבר־מורים ותכנית לימודים, בעוד שהיינו מובדלים מן העולם, וכן שאלת התקציב, אלא דאגתם העיקרית היתה: מאין יקחו את התלמידים. כלום יחדלו ההורים של ביאלה לשלוח את ילדיהם אל ה״חדרים״ וישלחו אותם לבית־הספר? כבר עצם המלה ״בית־הספר״ ריח גויות נודף ממנה. וכשאנו מגיעים לפרק על בית־הילדים, רואים אנו אילו אמצעים היו דרושים כדי לפתור בהתחלה את שאלת תלמידים בשביל בית־הספר.

כמה חגיגיות הכניס ביה״ס בחיים הקשים ההם של יהודי ביאלה! איזה נוער נהדר חינך ביה״ס! אפילו מתנגדים של ההסתדרות הציונית הודו על־כרחם כי יצירת ביה״ס ״יבנה״ היא דף מזהיר בתולדותיה של מפלגה זו בעיר.

מקובל מאוד בעיר היה ״בית־העם״, שהיה בתחילתו אולם לאספות אי־פוליטיות ולנשפי־ויכוחים. שם היתה ספריה, שם ביצעו החוג הדרמתי והמקהלה של ההסתדרות הציונית את נסיונותיהם והצגותיהם; שם התקיימו הרצאות וויכוחים ושם עשה ה״מכבי״ תרגילי־התעמלות, ואחר־כך התאמנה שם תזמורת־־הנשיפה שלו.

תופעה חדשה לגמרי ברחוב היהודי בביאלה היה ה״מכבי״, שנוסד על־ידי ההסתדרות הציונית. בפעם הראשונה ראו יהודי ביאלה נוער יהודי העוסק בטיפוח הכוח של הגוף; דבר זה הפתיע בחידושו גם את האוכלוסיה הנוצרית. בסופה של המלחמה הצליח ה״מכבי״ לקנות אצל הגרמנים מערכת כלי־נשיפה ונוצרה התזמורת של ה״מכבי״, שהיתה בזמן ההוא התזמורת האזרחית היחידה בעיר.

ראוי להזכיר, כי אנשי־צבא יהודיים אחדים, שהשתייכו להסתדרות הציונית בגרמניה באו לעזרת הציונים בביאלה בעצה ובמעשה.

מההסתדרות הציונית בביאלה יצא אחר־כך ״המזרחי״ בביאלה, שנוצר על־ידי ציונים דתיים אחדים, שלא יכלו לשאת את האווירה החפשית ששררה ב״בית־העם״.

ה״בונד״ התרכז בפעולה תרבותית, כמו ארגון ספריה, חוג דרמתי וסידור הרצאות ונשפי־ויכוחים באולם שלו.

הפעלתנות הפוליטית של ה״בונד״ פחתה, כמובן, הואיל ולעת־עתה שוב לא היה אַקטואַלי המאבק עם הדיכוי הרוסי, שכנגדו היתה מכוונת כל הפעולה הפוליטית של ה״בונד״ מלפני המלחמה. כן היתה מוגבלת מאוד הפעולה של ה״בונד״ בשדה הארגון של הפועלים במאבק עם המעבידים, הואיל וכמעט לא היו אז נותני־עבודה פרטיים; היה רק נותן־עבודה אחד — הגרמני.

בשטח הסוציאלי נוסדו שני מוסדות חשובים מאוד: בית־הילדים והמטבח העממי.

בית־הילדים, שמילא תפקיד חשוב עד מאוד בשנות המלחמה, הוקם תודות להסתדרות הציונית. ויש לציין שוב, כי בית־הילדים היה תפארת לעיר. מפעל נהדר כזה לא נוצר עוד בשטח הסוציאלי של העיר.

המטבח העממי היה ברחוב הבריסקאי, ליד הכנסיה הקתולית. כאן בישלו ארוחות־צהריים וחילקו אותן לאוכלוסיה היהודית העניה. המטבח נהנה מתמיכת השלטון הגרמני ותודות להשתדלותו של הרב הצבאי ד״ר טאַנצאַר. את המטבח ניהלו באי־כוח של כל המפלגות שהתקיימו בעיר.

המטבח שימש לא רק מוסד, שבו ניתנו יום־יום מאות ארוחות־צהריים, אלא גם מקום שבו היו מתאספים רבים מן הנוער כדי ליהנות מחיים תרבותיים. שם נתקיימו הרצאות וויכוחים, וכן היה שם חוג דרמתי, שהיה מקדיש את הכנסת הצגותיו למטבח העממי הזה; סודר גם ממכר פרחים, ולפני החגים ממכר תווים לטובת המטבח.

הכיבוש הגרמני, שנדמה היה לפעמים, שלא יהיה לו קץ לעולם, התחיל פתאום, לאחר שהחזיק מעמד שלוש שנים, להזדעזע. מכונת־המלחמה הגרמנית האדירה התמוטטה ונראה היה בעליל כי סופו של הממשל הגרמני מתקרב. מי יהיו המושלים החדשים — עדיין לא נודע. אולם הורגש כי ממשמש ובא אביב־העמים, תקופה של חירות לכל אזרח, בלי הבדל של לאום ודת.

הסימן הראשון לעזיבת הגרמנים את העיר — היתה המכירה הכללית של תכולת המחסנים שלהם לאוכלוסיה האזרחית.

המטבח העממי. בחזית הרב הצבאי ד״ר טאַנצער

פאַלקס־קיך. אין פראָנט פעלד־ראַבינער ד״ר טענצער

Public kitchen.
In front Jewish army chaplain Dr. Taentzer

רחית. תקופת־המעבר בין השלטון הגרמני ובין הופעתו של השלטון החדש אַרכה חדשים אחדים. את הזמן הזה, שבו כמעט חדלה המינהלה הגרמנית להתקיים, ניצלו יהודים אחדים מן העולם התחתון לשדידת יהודים. בריונים אלו היו מתחפשים בתלבושת גרמנית, מתנפלים בלילות על בתים יהודיים ושו־דדים כסף ותכשיטים.

האוכלוסיה היהודית ארגנה מיליציה, והיא השיגה מה־שלטון הגרמני אקדוחים אחדים. המיליציה היתה מתהלכת בלילות ברחובות, כדי לשמור את בתי היהודים מהתנפלויות. בערב אחד התנגשה המיליציה בשני בריונים מן הכנופיה והתחילה לרדוף אחריהם. לאחר רדיפה קצרה נורו שני הבריונים על־ידי המיליציה באחת החצרות ברחוב האיטליזים.

באחד מימי נובמבר 1918, עזב החייל הגרמני האחרון את ביאלה ואל העיר נכנסה יחידה פולנית צבאית של פרשים.

תחת השלטון הפולני

כבר הימים הראשונים של הממשל החדש נחתמו בדם יהודי. חיילים פולניים נכנסו לדירתו של משה ריכטר בוליה לחפש שם נשק. בשעת הבדיקה היכו את ריכטר באכזריות ולאחר ימים אחדים מת מן המכות. תכופות מאוד היו החיילים חוטפים יהודים לעבודות שונות, שבהן סבלו היהודים מכל מיני נגישות והתעללויות. אולם מעט־מעט חזר המצב לתקנו. בעיר שוכנו המשרדים הראויים, והאוכלוסיה, בתוכה היהודים, התחילה לקומם את אשר נחרב ונהרס בשנות המלחמה.

האוכלוסיה היתה מרוששת ומיוגעת עד להחריד. וכאן בא לעזרה ה„דז׳וינט״ האמריקני, ששלח לביאלה כמויות גדולות של מזון ומלבושים. נוצר ועד מבאי־כוח כל המפלגות, שעסק בחלוקת המזון והבגדים לנצרכים. סודרו מטבחים לילדים שבהם היו מקבלים יום־יום ארוחה חמה. כן הוקם מטבח, שהיה ממציא ארוחות לבתיהם של תושבים דלים.

התרת קיומן של מפלגות פוליטיות איפשרה למפלגות היהודיות בביאַלה לפתח את פעולתן בין ההמונים. על הפרק עמדו בחירות שונות ופעולות פוליטיות, שבהן נתאפשר לכל מפלגה לגלות את פעולתה ואת כושרה הארגוני. ברחוב היהודי נוספה עתה על המפלגות הקיימות: ציונים, „בונד״, ופועלי־ציון — „אגודת־ישראל״ (בקיצור: „האגודה״), מפ־לגתם של היהודים החרדים. מפלגה זו, אף כי פסעה עתה פסיעותיה הראשונות בזירה המדינית, היה לה מאחוריה רובו של הדור הישן. אף היה בזמן ההוא בביאלה קומץ של פולקיסטים (עממיים).

ברם, עיקר ההתמודדות נתחוללה בין הציונים וה„בונד״. ה„בונד״ שבשורותיו היו מאורגנים, בעיקר, פועלים, הצטיין במזגו הסוער והיה מתפרץ תכופות לתוך אספות ציוניות ומנסה לפוצצן, ולא פעם היה הדבר מביא להתכתשויות.

בשנת 1918 ביצעו הציונים בביאלה מפעל של שליחת צירים לוואַרשה לוועידה המארגנת של המועצה הלאומית.

הבחירות לסיים המכונן הסעירו את רוחות היהודים בעיר, משבאו אליה מנהיגי־מפלגות ידועי־שם לשם השתתפות באספות ההמוניות. באיזור־הבחירות של ביאלה נחלו הציונים ניצחון בהיבחר לציר חברם ובן־עירם אַפולינַארי מכסימיליאַן האַרטגלאַס.

בשנת 1919 נתקיימו בעיר בפעם הראשונה בחירות לעי־ריה, שבהן השתתפה גם האוכלוסיה היהודית. בבחירות אלו נחלו נצחון הבונדאים ומ־15 הנבחרים היהודיים היו 6 מתוך הרשימה ה„בונדאית״.

החיים שאך עתה חזרו לתקנם לאחר מלחמת־העולם, שוב נשתבשו בגלל המלחמה בין פולין ורוסיה הסובייטית. כל עוד פעולות־המלחמה התחוללו על אדמת רוסיה, או הרחק מביאלה, היה הדן בעיר רפה למדי. אולם, עם התמוטטות ההתקפה הפולנית ונסיגתו של הצבא הפולני, פרצה בעיר קדחת־המל־חמה. כוחות־הצבא שנשלחו לחזית ועברו דרך העיר המחישו עצמם לאוכלוסיה היהודית בהתנהגותם הבריונית. החיילים של הגנרל האַלֶר („האַלֶארצ׳יקאַס״) ושל גליל פוזן („פוזנאַנ־צ׳יקאַס) הראו „גבורתם״ בהכאת יהודים באכזריות, בגדיעת זקנים ובשדידת חנויות ודירות יהודיות. האוכלוסיה היהודית היתה שרויה בפחד תמידי ולא היה אל מי לפנות לעזרה. כל האוכלוסיה היהודית נחשבה בעיני הפולנים כבולשבית, והיה מותר איפוא לעשות בהם מה שהלב חפץ...

בקיץ 1920 התקרבה החזית אל ביאלה. קווי־ההגנה הפולניים נפרצו בזה אחר זה. חדשים אחדים קודם שעזבו הפולנים את העיר, התחיל מצוד על היהודים, והם היו נחט־פים ונשלחים מזרחה לחפור חפירות־ההגנה. בעבודת־פרך זו לא שותפו הנוצרים כלל.

סמוך לפינויה של העיר מהצבא הפולני, נאספו אחדים מחשובי הבונדאים ושולחו למחנה־הריכוז בדומבּיה.

בתחילת אוגוסט 1920 נכבשה העיר על־ידי הצבא האדום. אולם עד שהמשטר החדש הספיק להשליט את מנגנונו בעיר, מוכרח היה לעזבה בחיפזון, משום שההתקפה הבולשבית נכשלה ליד הוויסלה. הפולנים הרימו ראש והתחילו לרדוף בקצב מהיר את הצבא האדום הנסוג.

בעיר פרצה בהלה גדולה לשמועה שהרוסים עומדים את העיר. ולא מתוך אהדה למשטר החדש, שלא אָרך אלא שמונה ימים בלבד, כי אם מחמת הפחד מפני הצבא הפולני החוזר. עם המשטר הבולשבי בעיר שיתפו פעולה כיהודים כנוצרים. אף כי הנוצרים תפשו משרות אחראיות, והיהודים — רק שניות במעלה, בכל זאת ראו הפולנים את שיתוף־הפעולה של היהודים דווקא כמעשה־איבה כלפי פולין, בעוד ששיתוף הפעולה של הפולנים היה, כמובן מאליו, לטובת המולדת...

מחמת האימה של היהודים מפני נקמת הפולנים, ברחו מספר גברים מזרחה יחד עם הצבא האדום. אך מכיוון שנסיגת הרוסים היתה פתאומית ונהפכה למנוסת־בהלה, הפריעה הברי־חה של האזרחים למצעד־הנסיגה של הצבא ואילצה אותו שלא להניח לאוכלוסיה האזרחית לרוץ אתו. רובם של פליטי ביאלה נשארו תקועים בדרך ולאחר שבועות אחדים חזרו כמעט כולם שבורים ורצוצים לביאלה. רק יחידים הצליחו לחדור לרוסיה גופה (ביניהם שיימה שיינברג, שעלה שם במשך הזמן לדרגה של אישיות צבאית חשובה).

ככל שנסיגת הצבא הפולני, עם התמוטטות ההתקפה שלו

ברוסיה, היתה עקובה מדם יהודי וזרועה סבל וענוּת, כן היתה צעידתו־קדימה אכזרית עוד יותר לגבי האוכלוסיה היהודית. הצבא הפולני רצח והיכה יהודים באמתלה שהם בולשביקים. מעשי־שוד היה תופעה רגילה ואוכלוסית הכפרים היתה באה יום־יום אל העיר ושקים בידיה, כדי לאסוף את השלל שנלקח בעזרת חיילים מן היהודים.

נמסור כאן תרגום של השאילתה שבן־עירנו, הציר האַרטגלאס הכניס בימים ההם לסיים הפולני. שאילתה זו מעלה תמונה מפורטת מן הימים ההם של שנת 1920 בעירנו.

„כבר לפני הפלישה (הרוסית) לקחו לעבודה, יהודים ונוצרים. אך את האחרונים שחררו מיד. את היהודים היכו תוך־כך בקתות־הרובים ושדדו אותם את כספם. בזה עסקו בעיקר „הפוזנאַנצ׳יקים״. להתהלך בעיר היה מותר רק עד 10 בערב, ואילו העבודות נגמרו מאוחר יותר. בעד ליווי יהודי לביתו סחטו 100—500 מאַרק לגולגולת. שום קובלנה או התערבות אצל הרשות המקומית לא הועילו, משום שהקציץ שניצח על העבודות לא התחשב בהן. גגישות ומעשי שוד לא היו; בזה עסקו רק „הפוזנאַנצ׳יקים״. ביום האחרון ירו ה„פוזנאַנצ׳יקים״ אל היהודים ברחובות, פרצו לבתים יהודיים ושדדו ותוך־כך פצעו אשה יהודית. קודם שהצבא הפולני עזב את העיר נורו על־ידיהם, על סמך משפט צבאי, ארבעה מרגלים, ביניהם — יהודי. ימים אחדים לפני כניסת הבולשביקים לעיר, התחולל קרב ליד גראַבאַנוב (כפר אצל ביאלה — מ. י. פ—ם). בשעת הקרב הזה שקדו יהודי ביאלה על הגשת עזרה לפצועים וסיפקו מזון לחיילים הלוחמים, וזכו לתהילתו של המטה.

את הבולשביקים שנכנסו לעיר קידם בברכה חבר המיליציה האזרחית, פולני (הוא ברח יחד עם הבולשביקים). האוכלוסיה היהודית עמדה לכתחילה מרחוק. ההתקרבות באה רק אחרי אספת־העם בכיכר־השוק. הבולשביקים התנהגו בהגינות. רק מקרה־שוד אחד היה מצדם, בדירתה של הגברת האַרטגלאַס. סיבת השוד הזה היתה הימצאותם של מכשירי הבן, חייל בצבא הפולני. הקומוניסטים הנוצרים התנהגו בסדר. גרועה יותר היתה התנהגותם של הקומוניסטים היהודיים, הם הלשינו על מתנגדי הבולשביקים. בקונצרטים שסודרו ע״י הבולשביקים הכריעה השתתפותו של הנוער היהודי (75 אחוז מאוכלוסיית ביאלה הם יהודים).

הרבקום (הוועד המהפכני — מ. י. פ—ם) היה מורכב מחייל־רוסי בשם יוליאַב, פולני ויהודי (שניהם מקומיים). בראש המחלקות עמדו גם לא־קומוניסטים מאזרחי העיר. את מחלקת־החקלאות ניהל פולני מקומי, את מחלקת־האספקה — נוצרי, קומוניסט (ברח יחד עם הבולשביקים), את מחלקת ההשכלה — נוצרי, קומוניסט (ברח), את מחלקת הבריאות — יהודי מקומי. המיליציה היתה מורכבת בעיקר ממחוסרי־עבודה, היהודים היוו שם את הרוב. ראש המיליציה היה לא־קומוניסט, בייחוד תפסו את המשרות במשרדים הבולשביים נוצרים, לאו דווקא קומוניסטים; יהודים שירתו על הרוב בתור שוטרים ולבלרים במשרדים. הם היו, בעיקר, לא־קומוניסטים, אבל מפחד התוצאות ברחו (עם הבולשביים — מ. י. פ—ם).

הציוני רובינשטיין סירב, על אף איומים שחזרו פעמיים, לקבל משרה אצל הבולשביקים, אף לא בתור מנהל ענייני בתי־הספר.

כשחזרו החיילים הפולנים ירו והמיתו מיד בפרבר וולייה שני יהודים שהלכו לתומם ושדדו אותם. אחר־כך אסרו בלי שום נימוק את הציוני פישר, את חבר העיריה ופרנס הקהילה לבנברג ואיזה־שהוא ליברנט (ששאלו אותו קודם אם אינו יהודי), והעמידום ליד הקיר בכוונה לירות בהם. תודות לגוצ־רים מקומיים אחדים שעמדו להם — שוחררו.

תושבים פולניים מקומיים לא היו מרוצים מהדייג עקיבא קאַמיאַן, משום שלפי פקודת העיריה שמר על הבריכות של הגרף וויאַלופולסקי ולא נתן להם לדוג בהן דגים, על־כן הלשינו עליו לפני החיילים והם רצו לירות בו. אך התערבותה של האוכלוסיה הפולנית הצילה אותו. הרגו עוד 6 יהודים שפגשום מאחורי העיר. את אליעזר וואַסרמן לקחו הבולשביקים לעבודה עם עגלתו וסוסו. כשחזר משם ובידו תעודה פולנית עצרו אותו חיילים בדרכו בין יאַנאַבה לביאַלה, לקחו ממנו את העגלה והסוס ואת מלבושיו, קרעו את תעודתו והכריחו אותו להיכנס לבור, בכוונה לירות בו. אולם חייל אחד המל עליו והם עזבו אותו לנפשו. בקילומטר הששי לפני ביאַלה פגשוהו חיילים אחרים, חבלו בו והכריחוהו להיכנס לנהר ולשכב על קרקעיתו. למזלו עבר קצין והוא גזף בחיילים והצילו.

כעת נמשכים כמעט בלי הפסק מעשי־השוד, וזה בקנה־מידה גדול, אף כי בלי פרעות. היהודים סגרו את חנויותיהם. מעשי־השוד יש להם אופי של וואנדאליזם. למשל: החפצים והספרים שנשדדו אצל רוזנשיין נערמו בחצר ונשרפו. האוכלוסים הנוצרים של המקום והסביבה מפתים את החיילים למעשי־השוד. הם באים פתאום ושקים בידיהם לאסוף את השלל. מביאלה ברחו עם הבולשביקים גם קצת חייבי־גיוס ועריקים יהודיים. העיריה קיבלה החלטת אֶמון לגבי כל אלה שעבדו אצל הבולשביקים בהכירה כי הדבר היה בלתי־נמנע, כדי שלא לתת לבולשביקים את האפשרות להנהיג באופן ייחודי את סדריהם ולהרחיב את שלטונם. שום רדיפות לא נרשמו עד עתה כלפי משתפי־פעולה עם השלטון הבולשבי, שהם כמעט כולם פולנים. תעמולת הבויקוט נוהגת כמנהגה. הנוצרים העירוניים קיבלו איזו החלטה, שהעיריה מתחשבת בה, אשר לפיה מסרבים לשלם לפקידים היהודיים את מש־כורותיהם, ואף אין נותנים להם חלקם מן הקמח שנשאר אחרי הבולשביקים ושמחלקים אותו בין הפקידים.

לעבודה חוטפים רק יהודים, בלי הבדל של גיל. ברחוב מתנפלים חיילים על יהודים ומכים אותם. חיילים מחזרים על הדירות ומבצעים החרמות. בהיכנסם הם שואלים מי גר כאן: יהודי או נוצרי. אם יהודי — הם מחרימים, ואם נוצרי — הם מסתלקים. בעיקר מרשים לעצמם מעשים כאלה הפרשים המתנדבים של יאַבורסקי.

המינהלה המקומית קמה אך ב־26 באוגוסט אחר־הצהריים. ראש המינהלה הנוכחי הקציץ זאַלאַבסקי עושה רושם של אדם בעל רצון טוב ומתנגד גמור לכל מיני נגישות ופרעות ביהו־

דים. יש איפוא לקוות להשתפרות היחסים. הייתי אצלו בהביאי לפניו אחד הנפגעים. הוא טיפל מיד בענין במרץ ובחמימות.

הוא העמיד משמרות. אשר לעבודת־כפיה פנה אל המשטרה הפולנית בבקשה לבוא לידי הסכם עם העיריה בדבר סיפוק מספר הפועלים הדרושים לו, באופן ישיר. הממונה עליו, קצין־הפרשים סטוקולסקי ואחרים סבורים, כי אחת הסיבות להתפרעויות היא סגירת החנויות. הסברתי לו כי החנויות סגורות בגלל היחס הקודם של החיילים הפולניים״.

שבועות אחדים אחרי הניצחון של הצבא הפולני ליד הוויסלה עבר דרך ביאַלה ראש־המדינה — יוזף פילסודסקי. הודיעו כי הרכבת שבה הוא נוסע תתעכב בתחנה של ביאַלה והוא יקבל שם משלחות. את המשלחת היהודית שהתיצבה לפניו שאל על גורלה של האוכלוסיה היהודית בזמן המלחמה. כשהתחילה המשלחת לתנות לפניו, בצורה עדינה מאוד, את הסבל שהגיע לאוכלוסיה היהודית מידי החיילים הפולניים, שיסע אותם פילסודסקי ואמר: רבותי, בוודאי טועים אתם ומתכוונים לבולשביקים. מובן, שלמשלחת שוב לא היה מה להוסיף...

שבת מרה אחת עברה על האוכלוסיה היהודית אחרי הפלישה, כאשר מסביב כבר שרר סדר. זוהי השבת שבה נערך משפט צבאי על יהודי מקונסטאַנטין, זלמנקה, שהואשם בריגול לטובת הבולשביקים. יהודים התהלכו סביב לביתו של מאַוויוס, שבו התקיים המשפט, וחיכו מתוך מתיחות לפסק־הדין. אחר־הצהריים הוציאו את היהודי מבית־המשפט והוליכוהו בכיוון לבית־הסוהר, שהיה גם הכיוון לבית־הקברות. איש לא ידע את פסק־הדין. ובכן, הלכו אחרי היהודי המובל. כשראו שאין מולי־כים אותו לבית־הסוהר, רק הלאה משם, נתברר להם כי היהודי נדון למיתה. אכן, הוליכו את היהודי לבית־הקברות ושם נורה.

גם מלחמה זו חלפה והפצעים שגרמה התחילו לאט־לאט להגליד. המצב הכלכלי חזר למסלול התקין, בתי־החרושת הופעלו ובבתי־המסחר נראו שוב סחורות, כבימים שלפני המלחמה. בעיר התפתחה עבודת־בנייה אינטנסיבית, שסיפקה תעסוקה לבעלי־המלאכה ולפועלים היהודיים.

עם ההגירה ההמונית לאמריקה, שהתחילה בפולין מיד לאחר המלחמה, נסחפו רבים מביאַלה. הידיעות על הקוניונק־טורה הטובה באמריקה, בניגוד לתנאים שבהם חיו אז יהודי פולין, הן מבחינה מדינית, הן מבחינה כלכלית, הגבירו את קצב ההגירה של יהודי ביאַלה לאמריקה. כל מי שהיתה לו אפשרות להגירה — היגר. אולם בעיקר היגרו פועלים, נשים וילדים, שנסעו לבעליהן ולהוריהם, שהיגרו לשם לפני המלחמה.

מעתה שוב לא נחשבה לחרפה ההגירה לאמריקה, וכל שכן שלא התביישו עוד בדולרים שנתקבלו משם. להיפך, הם שיוו למקבליהם קצת חשיבות בעיר.

ההגירה הוציאה הרבה כוחות יוצרים מביאלה. גם ווַארשה, כבירה, משכה אליה את הנוער. תוצאות ההגירה השפיעו לשלילה על תחומים רבים של החיים הציבוריים. ביחוד ניכרה השפעה זו בביה״ס ״יבנה״ ובית־הילדים. בית־הספר הפסיד את רמת־הלימודים הגבוהה שלו ונהפך ל״בית־ספר עממי״ ובית הילדים חוסל לגמרי.

בין פולין ורוסיה נחתם מזמן הסכם־השלום הריגאי. אולם השיסוי וההסתה נגד היהודים, שהוקעו כבולשביקים, עדיין לא פסקו. הארץ הוצפה יום־יום במבול של ספרות־הסתה נגד יהודים על־ידי הארגון המכונה ״רוזבוי״. זה היה ארגון שהמשיך את הבויקוט האַנדקי המפורסם נגד היהודים בשטח הכלכלי. גם בביאלה היה פעיל ארגון כזה ובראשו עמד אחד פיאַטשיצקי, שהיה יוצא בנאומי־הסתה נגד יהודי ביאַלה, באסיפות המוניות. לאחר זמן תפס את מקומו המורה נוֹבו־טאַרסקי. המתיחות בין האוכלוסיות היהודית והפולנית גברה והלכה, אך היהודים לא נתפסו להתגרויות ולא נתנו לאוכלוסיה הנוצרית הזדמנות לשפוך עליהם את חמתה.

עם כל זהירותה והבלגתה של האוכלוסיה היהודית בשטח זה, היה בכל זאת מקרה שתוצאותיו יכלו להיות עגומות מאוד לגביה.

בל״ג־בעומר 1922, יצא הנוער של ״השומר־הצעיר״, כמימים ימימה, בתהלוכה אל היער שבוליה. בראש התהלוכה צעדה התזמורת של ״המכבי״. כשעברה התהלוכה על־יד הגימנסיה

צילום בחגיגת מאורע בלתי ידוע

אַן אויפנאַמע בײַ אַן אומבאַקאַנטער פייערונג

Photo at an unknown celebration

„קראַשאווסקי", זרקו התלמידים הנוצרים קסתות בעד החלונות על ראשי הצועדים. לפנות־ערב כשהנוער צעד מן היער אל העיר התנפלו צעירים נוצרים אחדים בווליה על הנוער היהודי והתחילו להכותם. בצדם של הצועדים הלכו בחורים יהודיים אחדים, בריאים וחזקים, והם כיבדו את הנוצרים כדבעי.

המקרה הזה נודע למנהיג ה„רוזבוי" פיאַטשיצקי והוא החליט לנצל את שעת־הכושר להתנקם ביהודים. בעיר התחילו מתהלכות שמועות כי מכינים פרעות ביהודים, וזאת בקשר לאספת־המונים, שנועדה על־ידי ה„רוזבוי" לאחד מימי ראשון הקרובים.

משלחת של הקהילה הלכה אל הסטארוסטה (ראש המחוז), סיפרה לו על השמועות וביקשה ממנו לנקוט אמצעי־מנע נאותים. הסטארוסטה השיב תשובה חמקנית. יום לאחר מכן נתקבל בקהילה מכתב מהסטאַרוסטה, כי בגלל ההתנהגות התוקפנית של הנוער היהודי אין הוא יכול לקבל עליו אחריות לתוצאות של המאורע בוולִיה. מן החוגים הציונים הודיעו מיד על הענין הזה למועצה הלאומית בווארשה. לאחר ימים אחדים פנה הסטארוסטה אל הקהילה בבקשה שתחזיר לו את מכתבו. הקהילה מילאה את בקשתו.

ביום ראשון אחד נתקיימה אספה המונית שכונסה על־ידי ה„רוזבוי" ובה נשא פיאַטשיצקי הנ"ל נאום אַנטישמי. לאחר האספה נתארגנה תהלוכה שפנתה אל הסטארוסטבה. שם קראו החלטות אחדות וההמון התפזר בשקט.

אבל ההתרגזות והשיסוי נמשכו עוד ימים וקויימו התנפ־לויות על יהודים. השלטון המקומי ובעיקר המשטרה התיחסו באופן פאַסיבי לגמרי למאורעות האלה. המשטרה סרבה להת־ערב אפילו במקרים שההתנפלויות התקיימו לנגד עיניה, כמו, למשל, ההתנפלות על מתתיהו אדלרשטיין. המאורעות מימים אלה מצאו הד בשאילתה של הצירים היהודים בסיים.

אולם בכלל היו היחסים בין האוכלוסיות היהודית והפולנית, במידה שלא הסיתו מלמעלה, יחסי־שלום ואף פעם לא היו התנגשויות, אך היו מקרים שצעירים נוצרים התנפלו על יהודים והיכום. מקרים שכאלה נתרבו בשנים האחרונות שלפני מלחמת־העולם השניה.

בדברנו ביחסים שבין האוכלוסיות היהודית והפולנית, ראוי להעיר, כי בשטח זה חלה תמורה רבתי לעומת הזמן שלפני מלחמת־העולם הראשונה. יהודים היו מבקרים בסידורים תרבותיים של הנוצרים, כגון הצגות תיאטרוניות, קונצרטים, נשפי־מחולות, הרצאות וכו', והיו מבלים שם באין מפריע, וכן היו באים הנוצרים לנשפים יהודיים. להתקרבות הביאה גם למידתם של תלמידים יהודיים בבתי־הספר הממלכתיים. תלמידים יהודים היו מבקרים את חבריהם הנוצרים, ולהפך.

בפלוגת מכבי־האש העירוניים המתנדבים היו פעילים יהו־דים ונוצרים כאחד כל השנים והעבודה התנהלה בהתאמה ובהבנה הדדית. בעתון „פאַדלאַסיער לעבן" מיום 5 בינואר 1934, גליון 1/177 אנו קוראים, כי השלטון עיטר באותות־הצטיינות בעד שירות רב־שנים את הכבאים היהודיים: הקציו יעקב הרשברג — 35 שנות שירות; אברהם אורלנסקי ואנשל בקרמן — 15 שנות שירות; אברהם ברוואַראַק, יעקב גולדרייך, יוסף רוזנברג וברל הרשברג — 10 שנות שירות. מרשימה זו אנו רואים כי חלקם של היהודים בין הכבאים היה ניכר למדי, דבר שהיה מן הנמנע אילו היו היחסים בין היהודים והנוצרים מתוחים.

על־יד הליגה להגנת־אוויר (ל.אַו.פ.פ.) נוצרה מחלקה יהודית בהנהלת מיכאש הופר, בזכות פעליו בשטח זה עוטר מיכאַש הופר ב„צלב ההצטיינות".

אולם לא היה צורך כלל בפרעות כדי לזעזע את החיים היהודיים, הואיל ומדיניות־הנישול בשטח הכלכלי לגבי היה־דות הפולנית השיגה גם את ביאַלה, והתוצאות של מדיניות זו היתה להן השפעה קטסטרופלית על איכלוסייתה היהודית. ודבר זה אירע לאחר שהיהודים בביאלה, שלא הצטיינו מעולם במס־פר רב של תושבים עשירים והשתייכו ברובם למעמד הבינוני ולשכבת הפועלים, הספיקו לחרוג מתוך הגיטו־שמרצון, שבו נמצאו עד מלחמת־העולם הראשונה.

אורח־החיים היהודי נשתנה תכלית־שינוי בכל השטחים. נעלמה ההשתלטות של הקנאים הדתיים, אף כי מספרם בעיר עדיין היה ניכר. עד כמה נתמעטה השפעתם על חיי היהודים — תעיד העובדה על החרם, שהכריז הרב של ביאַלה על הציונים. חסיד ביאלאי הראה לרב חוברת של כתב־העת „אַל על", הר־צאה של „השומר הצעיר", שבה גילה אותו חסיד אפיקורסות בשיר של דוד שמעוני. הרב הזדרז ושלח את השמש של בית המדרש, יואל, לדפוק בפטישו על חלונות בתי היהודים ולהזעיקם לבית־המדרש. כשנתמלא בית־המדרש מפה לפה יהודים דתיים וסתם סקרנים, הדליקו נרות ולאחר שהרב דרש דרשה קצרה והחרים את הציונים, תקע השמש, לפי פקודת הרב, בשופר ובזה נסתיים טכס־החרם.

מי שהכיר את ביאלה מלשעבר יתאר לעצמו בנקל איזה רושם היה עושה חרם כזה של הרב ש. ל. ז"ק בזמנים שלפני מלחמת־העולם הראשונה. אפס עתה היה לו לחרם הד רפה מאוד באוכלוסיה.

המפלגות היהודיות ניהלו את פעולותיהן בהיתר וכל אחת מהן הפעילה לפי דרכה את חוג־השפעתה. כל מפלגה יסדה ספריה, ובעיר רבו הקוראים שנהנו מספריות אלו. התקיימו בעיר חוגים דרמתיים, שהיו מעלים מדי פעם בפעם הצגות מוצלחות למדי. גדל נוער בעל־הכרה שנטל חלק פעיל בכל הכיוונים הפוליטיים, ושקד על קניית השכלה ודעת.

רמת־החיים עלתה. נעלמו דירות־הקיטוניות וכמעט כל משפחה היתה לה דירה מיוחדת. כדי להשיא בת או בן היה הכרח להכין קודם דירה הגונה ורהיטים מתאימים, ואין צורך לומר — דברי שילוחים (אויסשטייער בלע"ז) הגונים. נעלמו כליל מלבושי הבד הפשוט והמגפיים. את מקומם לקחו חליפות ומלבושים מהודרים. התזונה של האוכלוסיה נשתפרה לאין ערוך. ברוב הבתים היו צורכים יום־יום מאפה לבן ובשר. חדלו לקחת מן הגבירים קצת מרק בקדרה קטנה בשביל חולה. בעל־המלאכה והפועל היהודים שוב לא עמלו מהנץ החמה ועד שקיעתה.

לפיכך היה מורגש ביותר הצער של מדיניות־הנישול של הממשלה הפולנית כלפי היהודים, שאילצה להוריד בלי־הרף את רמת־החיים. העניבה של הגזירות בשטח הכלכלה נתהדקה

יותר ויותר מסביב לצווארי היהודים. הסימנים הראשונים של דחיקת רגלי היהודים נתגלו במדיניות של גראַבסקי, שהתחיל לרוקן את בתי היהודים מרכושם וקנינם.

כאמור לעיל, נסחפו עם זרם ההגירה, שגאָה אז בפולין, רבים מביאלה, בעיקר נוער. אולם עתה כבר היו שערי ארצות־הברית נעולים בפני מהגרים, וההגירה פנתה לארצות אמריקה הדרומית, לצרפת, בלגיה וקאנאדה. אחוז גבוה ממהגרי ביאלה עלה לארץ־ישראל.

מלבד ההגירה לחוץ־לארץ היתה יציאה מביאלה לווארשה ולערים גדולות אחרות, שבהן היה קל יותר לקבל עבודה. יצאו החברים הפעילים ביותר של כל המפלגות, וכתוצאה מזה חלה ירידה בחיים החברתיים של העיר.

אחרי מהפכת־פילסודסקי, במאי 1926, באה הקלה פורתא במצב הכלכלי של האוכלוסיה היהודית, אולם הטבה זו לא היתה אלא ארעית וקצרה. המשבר הכללי של שנת 1930 נתן את אותותיו בפולין וגם פסח על ביאלה. אחדים מסוחרי־העצים הגדולים בעיר פשטו את הרגל, ומשכו אחרים לתהום הדלות משפחות רבות והביאו לידי חיסול שני מוסדות־אַשראי בעיר.

מדיניות־ההדחיקה של מושלי־הסאַנאַציה כלפי היהודים כבר דאגה לכך, שהיהודים לא יירפאו עוד ממשבר זה. יחד עם כל היהדות הפולנית שקעו גם יהודי ביאלה בתהום הכלכלית שכמעט שיתקה את החיים הציבוריים היהודיים בעיר. יאוש ורפיון־ידיים תקפו את האוכלוסיה היהודית.

לחנווני היהודי אבד הפדיון של הנוצרים, בעל־המלאכה היהודי לא השיג עבודה אצל נוצרים, והיהודים לא יכלו להת־פרנס זה מזה. כדי להחיש את תהליך ההתרוששות של המוני היהודים הטיל משרד־המסים היטלים גבוהים מאוד על עסקים יהודיים ובדרך זו חוסלו בזה אחר זה.

בשנים אלו היו מזכירים מתוך געגועים את נטל־המסים של היהודים במשטר הצארי. כשהיו נזכרים, כי שיעור המסים של אז היה לו ערך של טלית, או של זוג פמוטות, שהפקיד קשימובסקי היה מעמלם במקרה של אי־תשלום מסים, היה נראה הדבר עתה מגוחך ממש. כעת, כשפקידי השומה הפולניים היו נוטלים כל תפוסת־הדירה, עדיין נשאר היהודי בעל־חוב למשרד־המסים.

הנוער היהודי היה נתון במצב חסר־סיכויים, לנוער העובד לא היתה תעסוקה יציבה, ואם כבר עבדו היה השכר מועט מאוד. הנוער הלומד לא נתקבל לבתי־הספר הגבוהים. אין פלא איפוא כי היה בעיר מחנה של „מודדי־רחובות", כפי שכינו אז את הנוער המובטל.

במצב כלכלי עלוב זה לא היה ביכלתה של האוכלוסיה היהודית לכלכל בכוחות עצמה איזה מוסד שהוא. בעיר היו פעילים מוסדות־חסד אחדים, שעזרו במידה מצומצמת מאוד לשכבות הדלות של האוכלוסיה.

בית־החולים היהודי, גאונם של יהודי העיר, היה סגור יותר משהיה פתוח מחוסר אמצעים לקיומו. כשנתקבלו כמה מאות דולרים מבני־העיר באמריקה פתחו את בית־החולים, ומשאָפסו התמיכות הללו סגרו אותו.

וכך נעשו הרבה משפחות „לקוחות" של „בית־לחם", ששם היו מחלקים בכל יום ששי לפנות־ערב חלה לאיש, מן החלות שנאספו אצל אנשי העיר, וילדים יהודים רבים נהנו מעזרת חברת „טאָז".

מקצת מן הצעירים היהודיים נדחפו על־ידי המרירות שנצטברה בלבותיהם אל התנועה הקומוניסטית.

במונוגרפיה על מחוז ביאלה קובע המחבר (לשעבר סגן־סטרוסטה בביאלה), כי היהודים מהווים 39.34 אחוז מן המספר הכללי של חברי המפלגה הקומוניסטית במחוז. מובן שהמחבר אינו נוקף אצבע לנתח את סיבותיה של עובדה זו. דיו שהוא יכול להוקיע את האוכלוסיה היהודית כמדגרה של קומוניסטים. מפאת חוסר החומר הראוי לא נדחה את המספר שמעלה המחבר. ברצוננו רק לקבוע כי מדיניות־הנישול והקו האנטי־שמי של מושלי פולין היו הגורמים העיקריים לריבוים של היהודים הנוהים אחר הקומוניזם.

מצד הקומוניסטים נוהלה תעמולה, שהציגה את ברית־המיעצות כגן־עדן לאוכלוסיה היהודית, שאינה יודעת שם שום הגבלות, חיה תוך חירות ושוויון־זכויות, ככל האזרחים של רוסיה.

על היחס של העיריה לאוכלוסיה היהודית נביא כאן עוב־דות אחדות. העיריה של ביאַלה, שהיהודים עוד היוו בשנת 1938 קרוב ל־40 אחוז מאוכלוסייתה, ידעה רק אחת: על היהודים למלא את קופת העיר, אך שום תמורה מתקציב העיר אין להם לקבל.

חלקה של האוכלוסיה היהודית בת 40 האחוזים בהכנסה של התקציב העירוני היה גדול הרבה יותר מחלקה של האוכ־לוסיה הנוצרית בת 60 האחוזים. בנוסף לזה שילמה האוכלוסיה היהודית, שהיוותה רוב החנוונים ובעלי־המלאכה בעיר, מלבד המסים הישירים לעיריה, מסים עקיפים לאוצר המלוכה בקניית רשיונות מסחר ומלאכה. אולם אשר להעסקת יהודים בעיריה, הואילה מינהלת־העיר, אחרי מאבקים ממושכים מצד חברי העיריה היהודיים, להעסיק שני פקידים יהודיים (אחד מהם סולק אחר־כך) ושניים־שלושה גובי־מסים.

על סכום־ההוצאות הכללי של 270 אלף זהובים בתקציב המוקדם של העיריה לשנת 1933/4, נאמד לצרכים יהודיים לא יותר מסכום של 10550 זהובים. ז"א 3.91 אחוזים מסכום־ההוצאה הכללי (בעד מושב־הזקנים 6500 זהוב; בעד ספריית־„תרבות" 100 זהוב; בעד ספריית ה„קולטור־ליגע" 100 ז'; בעד קופת־גמילות־חסד 500 ז'; בעד „טאָז" 300 ז'; בעד „ייוואָ" 50 ז'; לכיסוי ההוצאות בעד חולים בבית־החולים היהודי 3000 זהוב). ואפילו תמורה מינימלית זו לא שילמה מינהלת־העיר בקלות, ובקושי היו משיגים מדי פעם בפעם מקופת־העיריה סכום כלשהו על חשבון הקצבות אלו.

אגב הדיבור על העיריה נזכיר כאן את שמותיהם של חבריה היהודיים.

במועצת־העיר הנבחרת הראשונה היתה מורכבת הנציגות היהודית מ־15 החברים שלהלן: משה רובינשטיין ומשה קאווה (ציונים); גדליהו בראָווערמן, משה רודזינאַק, נחום וואַרשאַק, מ. הוכמן, חיים ברודאַטש וגאָלטמן („בונד"); יונה שטיינמן ויוסף זינגר („פועלי־ציון"); ישראל ביאַלר, משה חיים

וויזנפלד, זושה רוזן ומשה מלך זילברברג („אגודה"); משה לבנברג (בלתי־מפלגתיים).

על אף העובדה שהיהודים היוו רוב במועצת־העיר, לא הצליחו לבחור אפילו סגן ראש־העיר והיה עליהם להסתפק בשני „לאַווניקים" (חברי הנהלה). זה נגרם, אולי, על־ידי עמדתם של הבונדאים. שסירבו לשתף פעולה עם שאר חברי־המועצה היהודיים. ברם, הדבר מוטל בספק אם השלטון היה מאשר בחירתו של סגן־ראש־עיר יהודי.

בבחירות לעיריה השניה בשנת 1923 נבחרו 13 חברים יהודיים: יעקב אהרון רוזנבוים, יואל זילברברג וישראל כהן (ציונים); ברוך ווינוגראד ומנשה צאַשינסקי (אירגון בעלי־מלאכה); אליעזר צאַלניקר ומשה קראַמאַרוש (אגודת־הדיירים); אייזיק שיינברג, ישראל ביאַלר, זושה רוזן, דוד ווייסמן, חיים לוי רובינשטיין ויצחק לוי („אגודה").

גם בעיריה השניה, שהיהודים היוו בה רוב, לא נבחר סגן־ראש־עיר יהודי, והנציגות היהודית קיבלה רק משרת „לאַווניק" בשביל ישראל כהן. קשה כיום לברר, אם הנציגות היהודית ניסתה להציג בשעת הבחירות לסגן־יושב־ראש מועמד יהודי, או שוויתרה על צעד כזה מתוך ידיעה־מראש כי השלטון לא יאשר בחירתו של סגן־יו"ר יהודי. אף בתקופת־כהונתה של עיריה זו, כמו בראשונה, לא יכלה הנציגות היהודית להשיג דבר־מה חיובי, חוץ מסכומים אַפסיים בתור תמיכות בעד מוסדות יהודיים אחדים בעיר.

אל העיריה השלישית, שנבחרה בשנת 1927, הופחתה הנציגות היהודית עד לשבעה חברים. מוסדות השלטון כבר שקדו להתקין את חוקת־הבחירות באופן שלעיריה לא ייבחר עוד רוב יהודי. סייעה לכך גם ההתפוררות ברחוב היהודי.

אל עיריה זו נבחרו: ישראל גולדשטיין (ציונים); ברוך ווינוגראד ואברהם סטריכר (אירגון בעלי־מלאכה); דוד ווייסמן וולף ווייצמן (אירגון סוחרים זעירים); חיים לוי רובינשטיין („אגודה"); יצחק פיזישין (אגודת־הסוחרים).

בעיריה זו נמצא רק חבר יהודי אחד, שלא ייצג את הענינים היהודיים, מפני שנבחר מתוך הרשימה הקומוניסטית, מובן, שלא היה לו שום מגע עם שאר חברי־העיריה היהודיים. לאחר זמן קצר היגר לחוץ־לארץ ובמקומו נכנס לעיריה נוצרי.

הרוב הנוצרי בעיריה הואיל גם הפעם ל„נדב" ליהודים משרה אחת של „לאַוניק". משרה זו ניתנה לאַמיל ווייגנברגר (מוצאו מגליציה).

בשנת 1934 נתקיימו בחירות לעיריה הרביעית. שוב צומצמה הנציגות היהודית. גרמו לכך השינויים החדשים בחוקת־הבחירות, כמו סיפוח שטחים כפריים לעיר, שטחים שהשתייכו קודם לכן לעדות הכפריות, ומתן זכות־בחירה לאנשי צבא־הקבע שבעיר.

אז נבחרו 5 חברים יהודיים: ברוך ווינוגראַד ואברהם סטריכר (ארגון בעלי־מלאכה), יצחק לוי ודוד ווייסמן (ארגון סוחרים זעירים); חיים לוי רובינשטיין (חסידי גור).

כדאי לציין שהמפלגות היהודיות, במידה שהשתתפו בבחירות, לא השיגו אפילו מנדט אחד. כמעט כל החברים הנבחרים ייצגו את הענינים של ההסתדרויות הכלכליות בעיר. מכאן שהאוכלוסיה היהודית ראתה הכרח להגן קודם־כל על עניניה הכלכליים.

בשנת 1938 נתקיימו בחירות־העיריה האחרונות לפני מלחמת־העולם השניה. האוכלוסיה היהודית גילתה אדישות גמורה לבחירות אלו. ארגון בעלי־המלאכה וארגון הסוחרים הזעירים הציגו רשימה משותפת, וממנה נבחרו רק 3 חברים: אברהם סטריכר, משה רודזינאַק ועורך־דין ל. גולדפרב.

מהעיריה הראשונה עד האחרונה ירדה איפוא הנציגות היהודית ב־80 אחוז. בעוד שהתמעטותה של האוכלוסיה היהודית לעומת הנוצרית, באותה תקופה, מהווה רק 16 אחוז. אנו רואים בעליל כמה הרחיקו־לכת מוסדות־השלטון במאמציהם להקטנת הנציגות היהודית בעיריה, אף כי גם בזמן שהיתה גדולה מבחינה מספרית היתה השפעתה על ניהול ענייני העיר קטנה ביותר. מגמתם היתה לעקור כל השפעה יהודית לא על המשק העירוני בלבד, אלא לסלק השתתפות יהודית כלשהי גם בתחום הייצוג העירוני.

הקהילה

מוסדות הקהילה הנבחרים הראשונים (המועצה וההנהלה) בביאלה קמו בשנת 1924. האוכלוסיה היהודית בחרה בבחירות פומביות את באי־כוחה בקהילה. בבחירות אלו, כמו בבחירות הבאות, השתתפו המפלגות הפוליטיות והסתדרויות כלכליות בעיר. מפלגות הפועלים לא השתתפו כלל בבחירות לקהילה.

לצערנו אין לנו החומר האַרכיוני הדרוש, כדי להאיר פרק זה של הקהילה הביאַלאית. לפיכך נשתדל ליצור תמונה מפוררת לתה על־פי הפרטים שנשתמרו בזכרוננו ועל סמך הסברות של מי שהיה מזכיר הקהילה, ברוך ווינוגראַד (נפטר בישראל) ולקט של קטעים מתוך העתונות, שהופיעה בשעתה בעיר.

חוק הקהילות שנחקק על־ידי הממשלה הפולנית סייג את הפעולה של הקהילות, שלא תחרוג מן המסגרות של מוסד דתי. אולם, בשיתוף־פעולה הרמוני של פרנסי הקהילה יכלה הקהילה לפעול פעולות של ממש בתחומים רבים של החיים היהודיים.

ברשויות הקהילה הביאַלאית היו יחסי־הכוחות בין הנציגים הדתיים ובין שאר הפרנסים שווים תמיד. הפרנסים של האגף הדתי היו משתדלים, שבתקציב המוקדם יסופקו קודם־כל הצרכים הדתיים. לימינם עמד חוק־הקהילות, ולא היה להם צורך להיאבק על זאת. הפרנסים הללו לא היו מעונינים במס גדול, ולא רצו שבוחריהם יבואו עמהם בטרוניה על היטל גבוה. לכיסוי ההוצאות של הצרכים הדתיים הספיקה ההכנסה מן השחיטה ומן המס בכל גודל שהוא.

מקורות־ההכנסה העיקריים של הקהילה היו מן המס ומן השחיטה, אך בשני המקרים האלה היו ההכנסות נמוכות מן הראוי לפי המציאות. היו פרנסים שהשתדלו בשעת הערכת המס להציל מ„קיפוח" את קרוביהם, מכריהם ולקוחותיהם. ואמנם, שילמו הגבירים סכומים אפסיים, וגם זה בדיחויים ובהשהיות.

והרי רשימה של משלמי מס־הקהילה, כפי שנתפרסמה ב„ביאַלער וואַכנבלאַט", גליון 29, מיום 23 ביולי 1937.

מתוך רשימת משלמי־המס הנ"ל אפשר ללמוד, כי מספר זה אינו מקיף את כל אלה שהיו חייבים במס הקהילה. אין

להעלות על הדעת, כי באוכלוסיה שלמעלה מ־7000 נפש לא היו יותר מ־584 משלמי־מס, שהם רק 8.3 אחוזים מהמספר הכללי של האוכלוסיה היהודית. אם ננקוט ממוצע של 5 נפשות לגודלה של משפחה, נמצא כי בעיר היו 1400 משפחות, בערך, וממספר זה לא שילמו יותר מ־60 אחוז את מס־הקהילה. סיבת הדבר היא בזה שלקהילה לא היה מעולם מירשם מפורט ומדויק של האוכלוסיה היהודית.

מספר משלמי המס	סכום המס השנתי בזהובים
159	5
130	10
41	15
62	20
28	25
30	30
2	35
20	40
28	50
12	60
25	75
13	100
10	125
11	150
1	175
1	200
1	225
3	250
4	300
2	350
1	600
ס״ה 584	ס״ה 18465

כן אנו רואים כי החל ממאה זהובים ומעלה — מספר המשלמים הוא אֶפסי. אף במצב הכלכלי ששרר בעיר עדיין היה בה מספר גדול יותר של יהודים שהיה ביכולתם לשלם מס גבוה יותר מ־100 זהובים. כל זה מצדיק את הנחתנו, שהגבירים יצאו ידי חובתם בסכומים אפסיים לטובת הקהילה.

מלחמה קשה ניהלו יושבי־ראש הנהלת הקהילה, בנימין קליגר ופינחס נורטמן, על הטלת מס־קהילה נאות על האוכלוסיה ועל עריכת תקציב ריאלי שבו יסופקו, מלבד הצרכים הדתיים, גם צרכים אחרים של החיים היהודיים. ברם, לא הצליחו להשיג רוב קולות בעד הצעותיהם.

זמן ממושך מאוד נאבקו הסיעה הציונית וסיעת בעלי־מלאכה על העברת השחיטה לרשותה של הקהילה. אולם השוחטים לא רצו להוציא מידם עסק טוב שכזה, ולעזרתם באו פרנסי ה„אגודה". וכשהועברה סוף־סוף השחיטה לרשות הקהילה נהגו השוחטים סבוטג׳ה בלתי־פוסקת.

וכך אנו קוראים בעתונות העירונית:

„השוחטים שחטו בלי פתקים של שחיטה, מפני שהקהילה אינה רוצה להוסיף על משכורתם. הרב מסכים להחלטת המועצה וההנהלה של הקהילה להפסיק את פעולתו של השוחט י. לשני חדשים בלי שכר. בתור מחאה שבתו השוחטים יום אחד ואחרי התראה הרב הפסיקו את השביתה".

(„פאדלאסיער לעבן", גל׳ 6, מיום 31 בדצמבר 1926)

„השוחט פ. נקנס ב־100 זהובים על שחיטת עופות בלי פתקים מן הקהילה".

(„פאדלאסיער לעבן", גל׳ 29/145, מיום 27 ביולי 1934)

אך כל הקנסות הללו הועילו מעט מאוד, מכיוון שהשוחטים סברו, כי השחיטה היא עסק פרטי שלהם, ואין לאיש רשות להתערב בעניניו אלו.

בשנת 1932 קיבל שוחט שכר שבועי מקופת הקהילה בשיעור 75 זהובים. מלבד זאת היה מקבל כל השבוע בשר בחינם. אם נזכור, כי פועל מקצועי השתכר באותן שנים 30 זהובים, בערך, לשבוע, נשיג בנקל עד כמה „קופחו" השוחטים על־ידי הקהילה.

המשק של הקהילה נוהל ברשלנות והקהילה היתה שקועה בחובות. הנה קוראים אנו ב„פאדלאסיער לעבן", גליון 19/51, מיום 23 בספטמבר 1932, כי המצאי (אינוונטר) של הקהילה הועמד למכירה פומבית בעד 70 זהובים, בגלל החוב של 1200 זהובים, שהקהילה חייבת למוסד־ביטוח־הפקידים הממלכתי („זופו").

נביא כאן מספרים אחדים מתקציבי הקהילה, שמצאנו בעתונות העירונית.

הרב מקבל בשנת 1927 משכורת של 600 זהובים לחודש ו־500 זהובים שכר־דירה לשנה („פאדלאסיער לעבן", גל׳ 23, מיום 16 בספטמבר 1927).

התקציב המוקדם לשנת 1933 מגיע ל־75000 זהובים. מובאים בחשבון מקורות־ההכנסה שלהלן: ממס לשנת 1932, שעדיין לא נגבה — 8500 זהובים; מבית־הקברות — 3500 זהובים; מבתי־הקהילה — 7000 זהובים; ממס בעד שנת 1933 — 16000 זהובים, ומן השחיטה — 40.000 זהובים.

בין סעיפי ההוצאה נמצאים: בעד בית־החולים — 10.000 זהובים; בעד קופות־גמילות־חסד — 600 זהובים; בעד „טאָז" — 500 זהובים; בעד הספריות של „תרבות" ו„הקולטור־ליגע" — 200 זהובים; בעד ה„תלמוד־תורה" — 5500 זהובים; בעד הקרן הקיימת לישראל וקרן־היסוד — 200 זהובים („פאָד־לאַסיער לעבן", גל׳ 5/70, מיום 3 בפברואר 1933).

ההוצאות הנ״ל מגיעות ל־17000 זהובים. מה הן איפוא ההוצאות שהוכללו בתקציב המוקדם על הסכום הנותר העולה 58000 זהובים? חלק־הארי של סכום זה בלעה החזקת „כלי־הקודש" ורק סכום קטן הוצא על השכר של צוות־המשרד, שהיה קטן מאוד. הצוות היה מורכב כלהלן: ברוך ווינוגראד — מזכיר, שלמה הוכברג ויחיאל הייבלום — פקידים.

ממספרי התקציב הנ״ל רואים אנו איפוא, כי למטרות תרבותיות הקציבה הקהילה רק 0.27 אחוז מתקציבה; למטרות סעד — 14.80 אחוז. אולם בעד „כלי־הקודש" ותלמוד־תורה, שרמתו היתה נמוכה מאוד, ואפילו נוסיף על זה את ההוצאה הקטנה של החזקת המשרד של הקהילה — 84.66 אחוז מן התקציב המוקדם.

יש לציין, כי הסכומים המשוערים בעד „כלי־הקודש" שילמו תמיד לפי התקציב המוקדם; לעומת זאת לא שולמו כמעט מעולם התמיכות לפי שיעור האומדן. הוכחה ניצחת לכך — המצב העלוב של בית־החולים היהודי שהיה סגור יותר מאשר פתוח, מפני שלא קיבל מעולם את הסכומים שהוקצבו לו בתקציב המוקדם.

המספרים המעטים הנ"ל מתקציב הקהילה לשנת 1933 דיים לצייר על פיהם תמונה מפעולתה של הקהילה. אין איפוא פלא, שבעיר לא היתה לקהילה שום השפעה אפילו על ענינים שהיו בסמכותה. כך, למשל, עשו הקצבים, בשנת 1927, יד אחת והעלו באופן שרירותי את מחירי הבשר הכשר: 3 זהובים בעד קילו בשר־עגל ו־3.50 בעד קילו בשר־בקר. רק בהתערבות השלטון נקבעו מחירי בשר כשר: 1.80 זהובים בעד קילו בשר־עגל ו־2.40 בעד קילו בשר־בקר („פאדלאסיער לעבן", גל' 10, מיום 11 במארס 1927).

בשנים האחרונות שלפני מלחמת־העולם השניה נהפכה הקהילה לזירת־קרבות בקשר למינוי רב דמתא במקום הרב ר' שמואל לייב זק"ש שנפטר. העיר השתתה במשך שנים קבלת רב חדש ואת תפקידיו מילא מורה־ההוראה ר' משה אושאזן. במשך הזמן אבד חינו של מורה־ההוראה בעיני ה„אגודה" והיא התחילה ללחוץ בחזקה על הקהילה בדבר קבלת רב חדש. הפרנסים הציונים הוסיפו לדחות את הדבר, אך האגף הדתי נכנס בעבי הקורה בכל המרץ. בעיר הופיעו רבנים־מועמדים שונים. בתור רב נבחר הרב מיאווזנה, ר' צבי הירשהורן.

אכן, גם דברים חיוביים רבים נעשו על־ידי רשויות הקהילה במשך הזמן של פעולתן.

היו בעיר בנינים ציבוריים, שהיו רשומים בספרי־האחזה כקנינים פרטיים. היו גם כמה „לאגאטים", היינו נכסים שהכנסותיהם נועדו למטרות ציבוריות מסוימות. גם ה„לאגאטים" נרשמו בשעתם על שמות פרטיים. לרשויות הקהילה לא היתה מעולם אפשרות של ביקורת על ההכנסות של ה„לאגאטים", מכיוון שהיו נגבות על־ידי אנשים פרטיים ומתחלקות על־ידיהם, לפי ההוראות של ה„לאגאטים".

העברת הבנינים וה„לאגאטים" הנ"ל על שמה של הקהילה לא היתה כלל מן הענינים הקלים. זה היה נוהל משפטי קשה, שהיו כרוכות בו הוצאות גדולות ושמירה מתמדת על הענינים כדי להביאם לגמר הרצוי.

כך הועברו לרשות הקהילה, בדרך משפטית, הנכסים שלהלן:

בית־החולים היהודי, בתי־מדרש (גם בית־המדרש של וולוזין) ובית־הכנסת, תלמוד־תורה, הכנסת־אורחים, המקווה, ביתו של טילא בכיכר השוק (במקום שבו נמצא בנק־המניות), הבית של „גן־עדן" (כינוי) ברחוב הבריסקאי 6 (שם שכנה הקהילה), שלוש חנויות בשוק, שלוש חנויות ברחוב הבריסקאי 3 וחנות אחת ברח' ב־האיטליזים.

הכנסת בית־הקברות הופקעה מידי ה„חברה־קדישא". ברור, שהדבר לא עלה בנקל, מאחר שלפי מנהג קדמונים נחשב בית־הקברות לקנין ה„חברה־קדישא".

בית־החולים היהודי התקיים כמוסד מיוחד, שהיה מקבל תמיכה מהקהילה. תודות למאמצים של יו"ר הנהלת הקהילה בנימין קליגר ומזכיר הקהילה ברוך ווינוגראד, נהפך בית־החולים למוסד של הקהילה. תקציב בית־החולים הוכלל בתקציב מצעד מעולם התמיכות לפי שיעור האומדן. הוכחה ניצחת לכך — המצב העלוב של בית־החולים היהודי שהיה סגור יותר מאשר פתוח, מפני שלא קיבל מעולם את הסכומים שהוקצבו לו בתקציב המוקדם.

המספרים המעטים הנ"ל מתקציב הקהילה לשנת 1933 דיים לצייר על פיהם תמונה מפעולתה של הקהילה. אין איפוא פלא, שבעיר לא היתה לקהילה שום השפעה אפילו על ענינים שהיו בסמכותה. כך, למשל, עשו הקצבים, בשנת 1927, יד אחת והעלו באופן שרירותי את מחירי הבשר הכשר: 3 זהובים בעד קילו בשר־עגל ו־3.50 בעד קילו בשר־בקר. רק בהתערבות השלטון נקבעו מחירי בשר כשר: 1.80 זהובים בעד קילו בשר־עגל ו־2.40 בעד קילו בשר־בקר („פאדלאסיער לעבן", גל' 10, מיום 11 במארס 1927).

בשנים האחרונות שלפני מלחמת־העולם השניה נהפכה הקהילה לזירת־קרבות בקשר למינוי רב דמתא במקום הרב ר' שמואל לייב זק"ש שנפטר. העיר השתתה במשך שנים קבלת רב חדש ואת תפקידיו מילא מורה־ההוראה ר' משה אושאזן. במשך הזמן אבד חינו של מורה־ההוראה בעיני ה„אגודה" והיא התחילה ללחוץ בחזקה על הקהילה בדבר קבלת רב חדש. הפרנסים הציונים הוסיפו לדחות את הדבר, אך האגף הדתי נכנס בעבי הקורה בכל המרץ. בעיר הופיעו רבנים־מועמדים שונים. בתור רב נבחר הרב מיאווזנה, ר' צבי הירשהורן.

אכן, גם דברים חיוביים רבים נעשו על־ידי רשויות הקהילה במשך הזמן של פעולתן.

היו בעיר בנינים ציבוריים, שהיו רשומים בספרי־האחזה כקנינים פרטיים. היו גם כמה „לאגאטים", היינו נכסים שהכנסותיהם נועדו למטרות ציבוריות מסוימות. גם ה„לאגאטים" נרשמו בשעתם על שמות פרטיים. לרשויות הקהילה לא היתה מעולם אפשרות של ביקורת על ההכנסות של ה„לאגאטים", מכיוון שהיו נגבות על־ידי אנשים פרטיים ומתחלקות על־ידיהם, לפי ההוראות של ה„לאגאטים".

העברת הבנינים וה„לאגאטים" הנ"ל על שמה של הקהילה לא היתה כלל מן הענינים הקלים. זה היה נוהל משפטי קשה, שהיו כרוכות בו הוצאות גדולות ושמירה מתמדת על הענינים כדי להביאם לגמר הרצוי.

כך הועברו לרשות הקהילה, בדרך משפטית, הנכסים שלהלן:

בית־החולים היהודי, בתי־מדרש (גם בית־המדרש של וולוזין) ובית־הכנסת, תלמוד־תורה, הכנסת־אורחים, המקווה, ביתו של טילא בכיכר השוק (במקום שבו נמצא בנק־המניות), הבית של „גן־עדן" (כינוי) ברחוב הבריסקאי 6 (שם שכנה הקהילה), שלוש חנויות בשוק, שלוש חנויות ברחוב הבריסקאי 3 וחנות אחת ברח' ב־האיטליזים.

הכנסת בית־הקברות הופקעה מידי ה„חברה־קדישא". ברור, שהדבר לא עלה בנקל, מאחר שלפי מנהג קדמונים נחשב בית־הקברות לקנין ה„חברה־קדישא".

בית־החולים היהודי התקיים כמוסד מיוחד, שהיה מקבל תמיכה מהקהילה. תודות למאמצים של יו"ר הנהלת הקהילה בנימין קליגר ומזכיר הקהילה ברוך ווינוגראד, נהפך בית־החולים למוסד של הקהילה. תקציב בית־החולים הוכלל בתקציב מצעד מעולם התמיכות לפי שיעור האומדן. הוכחה ניצחת לכך — המצב העלוב של בית־החולים היהודי שהיה סגור יותר מאשר פתוח, מפני שלא קיבל מעולם את הסכומים שהוקצבו לו בתקציב המוקדם.

הקהילה ביצעה שיפוצים ושיפורים יסודיים בבית־הכנסת ובבית־המדרש. לציור הפנים של בי"כ וביהמ"ד הוזמנו ציירים מן העיר ומחוצה לה.

לא מעט יגעה ועמלה הקהילה לתיקון המצב בבית־הכנסת־האורחים ובחצר בית־הכנסת. את בית־הכנסת־האורחים כבשו עניים מחוץ־לעיר, וכן חולים עניים שלא היתה להם קורת־גג. מצב־התברואה בבית זה היה איום. אחרי יגיעות וטרחות רבות והוצאות גדולות נהפך שוב הבית ל„הכנסת־אורחים". חצר בית־הכנסת היתה עזובה ומזוהמת. הבאת רשות ציבורית על תיקונה ושמירה על נקיונה תבעו הרבה מרץ והוצאות.

פעלים ותיקונים אלה גזלו הרבה זמן מרשויות־הקהילה. כל שוני היה כרוך במאבקים ובמשא־ומתן ממושך ומייגע עם הצדדים, שלא היו מעונינים כלל בתיקונים באותם שטחים שבהם היו מיוצגים.

אחרי החיסול של „אחיעזר" הועברו המכשירים הרפואיים למשרד־הקהילה. עד היום האחרון של פעולת הקהילה היו משאילים כלים אלו לאוכלוסיה היהודית.

הקהילה היתה מחלקת פתקים לנשים מעוברות עניות. על־פי פתקים אלו היתה האשה מתקבלת בלי שום תשלום למחלקת־היולדות של בית־החולים היהודי.

במשרד הקהילה היו כותבים בקשות לכל המשרדים בשביל האוכלוסיה העניה בלי שום תשלום. שם היו מוציאים גם אי־שורים שונים.

מתוך הידיעות שעלה בידנו לקבל מהעתון „פאדלאסיער לעבן" אנו רואים, כי בשנים 1926—1933 שימשו בתור יושבי־ראש במועצה ובהנהלה של הקהילה: יעקב אהרון רוזנבוים, בנימין קליגר, פינחס נורטמן, בנימין כהן, ארקה (אהרון) ווייסמן, יצחק לוי, משה קאווה, שמאי קאליכשטיין.

כן אנו מוצאים שם את השמות של הפרנסים הללו:

מוטל איידלסברג, זושה רוזן, לייבל גולדשטיין, ישראל כהן, אליעזר צאלניקר, משה קראמארזש, אברהם סטריכר, פייבל סיטנאר, צבי הלפרן, נתן ראמאס, יצחק ברמן, וולוול אייזנשטאט, משה מלך זילברברג, אייזיק שיינברג, חנינא קאשאמאכר, יצחק פטרבורג, מרדכי פיאקארסקי, חיים לוי רובינשטיין, מרדכי יוסף גולדשטיין, יואל שטרומואסר, שואל באטשקו, אלתר סוקנוב, אידל איידלשטיין, אביגדור פייארמן, אליעזר אפלבוים, יצחק כהן, שמעון ליכטנשטיין ויהושע איידלשטיין.

בסופו של פרק זה ראוי להזכיר מאורע טראגי, שזיעזע את העיר ונחרת בזכרונה של האוכלוסיה היהודית לאורך ימים. כוונתנו לשריפת בית־העץ שבחצרו של ר' אהרון לאנדוי.

„ב־4 לספטמבר 1927, פרצה בשעה 1 בלילה שריפה ברחוב נארוטוביץ' (קודם — קשיווה) 25, בחצרו של ר' אהרון לאנדוי. בער בית־העץ ובו נשרפו 5 נפשות: 1. יצחק רובינ־

שטיין (סופר סת״ם), בן 60) ; 2. אסתר, אשתו (בת 58) ; 3. ישראל, בנם (בן 21) ; 4. יוכבד, נכדתם (בת 3) ו־5. יצחק רובינשטיין (בן 46), מלובאַרטוב, מגיה, שנזדמן לו ללון אצל הסופר ואשר השאיר בביתו אשה ושלושה ילדים. נשרפו גם־כן שלושה ספרי־תורה, שהיו בבית הסופר. למחר, ביום הלוויה, הכריז הרב תענית, ציווה לסגור את החנויות עד לאחר הלוויה. אחרי הלוויה הלכו מאות יהודים לאמירת תהילים בבתי־המדרש. שיערו כי השריפה היתה תוצאה של הצתה וכי הנשרפים נהרגו ונשדדו קודם על־ידי רוצחים ואחר־כך הוצתו. אך גם אפשר להניח כי הקרבנות נחנקו בשנתם בעשן״ („פאַדלאַסיער לעבן״, גל׳ 22, מיום 9 בספטמבר 1927).

לאחר שנים שכב נושא־מים יהודי חולה קשה בבית־החולים הנוצרי, ולפני מותו הודה, לפי השמועה, כי הוא לקח חלק בשדידת בית הסופר ובהצתתו.

נביא כאן מספרים אחדים הנוגעים למספר האוכלוסיה היהודית בביאלה, מתחילת המאה ה־19 עד שנת 1939.

שנה	המספר הכללי של היהודים	האחוז מן האוכלוסיה
1827	1091	54.8
1841	2220	61.8
1857	2564	66.1
1897	6382	55.2
1921	6874	52.9
1931	6923	39.5
1939	7493	36.9

המספרים הללו מראים, כי משנת 1857 עד שנת 1897 גדלה האוכלוסיה היהודית ב־148.9 אחוז. במה מתבאר גידול זה? יש להניח כי המספרים של השנים הקודמות לא היו מדויקים וכי בשנת 1897, בשעת המיפקד הגדול שביצע השלטון הצארי, הקיף הרישום, פחות או יותר, את כל האוכלוסיה. כי המספרים של המיפקדים הקודמים אינם נכונים — אפשר לראות מהמספרים של האוכלוסיה הנוצרית, שלפיהם גדלה בתקופה שמן 1857 עד 1897 ב־400 אחוזים (!). אף יש להביא בחשבון, כי אפילו במיפקד הגדול בשנת 1897 לא כל היהודים נרשמו מחמת החשש לגזירות...

מן המספרים הנ״ל מוכח, כי משנת 1921 עד 1931 מילא הגידול הטבעי של האוכלוסיה היהודית את הגרעון שנתהווה בגלל ההגירה. בשמונה השנים האחרונות, משנת 1931 עד 1939 הגיע הגידול של האוכלוסיה היהודית ל־570 נפשות, מה שאירע בגלל הפסקת ההגירה.

כן מראים לנו המספרים, כי האוכלוסיה היהודית היוותה עד שנת 1921 את הרוב בעיר. סיבת הגידול הרב של האוכלוסיה הנוצרית לגבי היהודית, מונחת בזה, שבעיר נוצרו באותו זמן ענפי־תעשיה גדולים, שהעסיקו הרבה פועלים, ורק מבין הנוצרים. כך, למשל, הביאו לביית־החרושת למטוסים פועלים רבים מכל פולין. מלבד זאת סיפחו, כפי שכבר הזכרנו לעיל, אל העיר שטחים בעלי אוכלוסיה נוצרית טהורה, שהשתייכו קודם לכן לעדות הכפריות. סיפוח זה היה טכסיס פולני לצורך הבחירות.

במצב שכזה, כפי שתואר לעיל, נכנסה היהדות הביאַלאית לשנה הגורלית 1939. אפילו באותם חדשים גורליים למדינה הפולנית לא הוקל לחץ־הנישול מעל האוכלוסיה היהודית, והוא נמשך עד נשימתה האחרונה של המלכתיות הפולנית.

21 שנה חיו היהודים תחת שלטונה של פולין המחודשת, שקמה לתחיה אחרי שעבוד של 150 שנה. יחד עם היהדות הפולנית חלמה גם העדה היהודית בביאלה, עם תקומתה של המלוכה הפולנית, את החלום היפה של שוויון־זכויות שנראה להם, באביב־העמים שלאחר מלחמת־העולם הראשונה, כדבר מובן מאליו. אולם מהרה באה האכזבה ; נוכחו כי המדוכא מאתמול שכח חיש־מהר את העבר ונהפך מיד למדכא. המאבק היהודי על שוויון־זכויות נהפך בשנים האחרונות לקיומה של פולין למאבק נואַש על הקיום גרידה.

המלחמה מצאה איפוא את האוכלוסיה היהודית בביאלה כשהיא שרויה במצב של יאוש, רפיון־ידיים וחוסר־סיכויים. מצב זה גרם לכך, שמכל האוכלוסיה היהודית שישבה כל כך סמוך לגבול החדש שבין גרמניה לרוסיה, עבר לרוסיה רק חלק מצער. רוב היהודים נשארו במקומם עד שבאו כנופיות המרצחים הגרמניים. בכל מקום אפשר היה לשמוע תשובה אחת : למה לברוח? מה יעשה לנו היטלר? כלום יכול עוד מצבנו להיות גרוע יותר?..

תרגם מיידיש : א. ל. פ.

מקורות

1. „פאַדלאַסיער לעבן״, שבועון חברתי בלתי תלוי, ביאלה, מספר טפסים מהשנים : 7־1926 — 4־1932.
2. גביית־עדות מאת : אלתר ווינברג, אשר הופר, משה רבאון (רובינשטיין) — תל־אביב ; גדליהו בראוורמן — פתח־תקוה ; ברוך ווינוגראַד — רמת־גן ; יעקב ארונוביטש — בואַנוס אייראַס ; הרב שמואל יעקב רובינשטיין — פאריס.
3. Janusz Urbach: "Udział Żydów w walce o niepodległość Polski", 1938.
4. B. Górny: "Monografia Powiatu Bialskiego"
5. Bohdan Wasiutyński: "Ludność Żydowska w Polsce. w wiekach XIX i XX". Warszawa 1930. Rozdział: Żydzi w Miastach.
6. Narodowy Klub Żydowski Posłów Sejmowych przy Tymczasowej Żydowskiej Radzie Narodowej: "Inwazja Bolszewicka a Żydzi". Zbiór Dokumentów. Zeszyt I. Warszawa 1921.

חורבן וכיליון / מ. י. פייגנבוים

המלחמה שפרצה בין פולין לגרמניה באחד בספטמבר 1939 חדרה מיד ביומה הראשון באש ודם לביאלה. כבר ביום ששי לפנות־בוקר נפלו על פני וולִיה הפצצות הראשונות, שהיו מכוונות לבית־החרושת למטוסים אשר היה שם. בו בזמן נפלו פצצות גם על בתי האזרחים, וביניהם בית יהודי, שבו נספתה כל המשפחה של הנגר אברהם טייטלבוים.

כבר ביום הראשון של המלחמה השגיחה האוכלוסיה במהומה ובתוהו־ובוהו ששררו בכל השטחים. כך, למשל, היה בית־החרושת למטוסים כמעט בלתי־מוגן ולא נראו מטוסים פולניים שיפריעו להתקפות האוויר של הגרמנים. ברם, קיוו שאין זה אלא בהתחלה ומהרה יבוא שינוי גדול במצב.

מכל דברי ההתפארות וההתרברבות של הממשלה הפולנית לפני המלחמה, כי „אנו מאוחדים, חזקים ומוכנים", לא נראה שום סימן. המהומה והמבוכה גאו מיום ליום. המפציצים הגרמניים טסו לרווחה על פני שמיה של ביאלה וזרעו הרס ושממה. כל היום שכבו האוכלוסים בשדות, ואך בלילה, כשהמפציצים הגרמניים שבתו מפעולתם, התחילה האוכלוסיה להתנועע, וקודם־כל לקבור את קרבנות היום.

בית־החרושת למטוסים כבר היה תל־חרבות. בעיר כמעט שכבר לא היה צבא פולני, אך המפציצים הגרמניים לא חדלו להשתולל. בין הבתים החרבים נמצאו: הבית הנהדר של האַרטגלאַס, בית־הספר העממי ברחוב גראַבאַנובר (בבית מוטל מוויינאַס), הבית של שמעון ליכטנשטיין ברחוב בריסקר, הבית של פאַפינסקי ברחוב יאַנאַבר ואחרים.

בערב ראש־השנה נכנסו לעיר טאנקים גרמנים אחדים ופנו תוך ירִיות דרך רחוב בריסקר בכיוון לכביש הבריסקאי, קצין פולני עם קבוצת חיילים קטנה פתחו בירִיות על הטאנקים הגרמניים ליד השוק החדש. כתוצאה של קרב זה נשרפו רוב הסוכות בשוק החדש.

אחרי שבועיים של מלחמה נתברר, כי פולין הפסידה את המלחמה. מובן מאליו כי הסיכויים לעתיד, של חיים תחת השלטון הגרמני, הטילו על היהודים מצב־רוח של אימה וחרדה.

והנה בימים רבי־יאוש אלו זרחה פתאום קרן של תקווה ליהודי ביאלה. הגיעה ידיעה, כי הצבא הרוסי צועד מערבה, שכן לפי ההסכם הגרמני־רוסי יכבוש הצבא הרוסי את השטחים הפולניים עד הוויסלה. נמצא, כי ביאלה תשתייך לרוסיה.

ואמנם, ידיעה זו נתאשרה. ביום 26 בספטמבר 1939 כבש הצבא הרוסי את ביאלה, כשהוא צועד הלאה למערב.

את חג־הסוכות חגגו יהדי ביאלה ברגשות מעורבים. הם שמחו על שלא נפלו לידי הגרמנים, אך בלב כססו הדאגה והחרדה לעתיד.

השלטון הסובייטי לא נחפז להשכין סדר בעיר. היתה מורגשת הסתייגות מצדו. הוא השאיר את היזמה בידי האוכלוסים. נוסדו ועדים שונים, מורכבים כולם מנוצרים. יהודים נמנעו לפי שעה מכל שיתוף־פעולה עם השלטון החדש, בזכרם את נסיונם המר משנת 1920.

בתי־המסחר היו סגורים יותר מאשר פתוחים. הורגש מיד מחסור במצרכים ראשוניים, והוחל במסחר־חליפין בין האוכלוסים. על־יד החנויות הפתוחות עמדו תורים ארוכים של קונים, שקנו כל מה שראתה שם עינם.

נגזר על יהודי ביאלה שלא לשמוח בחגם. בסוף ספטמבר שודרה ידיעה ברדיו, כי הגבול בין גרמניה לרוסיה יהיה הנהר בוג ולא הוויסלה. ידיעה זו נפוצה במהירות הבזק בעיר והפילה אימה על האוכלוסיה היהודית.

אף־על־פי שאנשי־צבא רוסיים הכחישו ידיעה זו בשיחותיהם עם בני המקום, התחילו להשגיח בסימנים של נסיגתם מזרחה. הם התחילו להוציא מן העיר כל הדברים שנראו להם כבעלי ערך וטענו אותם על משאיות. בפעולה זו לא ניקה אפילו בית־החולים היהודי: הוציאו ממנו מכשירים וכלים רפואיים רבי־ערך.

אצל האוכלוסים היהודיים עלה הרעיון לעזוב את העיר ולעבור אל עברו השני של הבוג. היו אפשרויות לכך, כיון שהשלטון הרוסי לא הפריע לנדידה אל השטחים המזרחיים של פולין. אולם, יהודי ביאלה היו להם בנדון זה נסיונות מרים ממלחמת־העולם הראשונה ומשנת 1920. אז עברו תקופות־המעבר על האוכלוסיה היהודית בפחד בלבד, ואילו הפליטים סבלו רבות בנכר. מובן, שאז לא חזה שום יהודי אפילו בדמיונו את הקץ האיום, שהגרמנים יביאו על היהודים. חששו שהחיים יהיו קשים, אך מתי חי היהודי הפולני חיים קלים?

כמו־כן ידעו שהחיים תחת השלטון הסובייטי אינם קלים, אך כל אחד חי בתקווה, שהמלחמה תיגמר מהרה במפלתם של הגרמנים ואז יהיה העולם חפשי ופתוח. לעומת זאת הנדידה לרוסיה תהפוך קודם־כל את הנודדים למחנה פליטים, שיהיה נתון מיד לסבל ולפגעים. ויותר מכל הפחיד הרעיון להיות מסוגרים בתחומי רוסיה, שמהם לא יהיה מוצא אחרי המלחמה. אולם אלה שהחליטו לעזוב את העיר היתה בפיהם תשובה אחת

על כל השאלות: „אין אנו רוצים להיות עם הגרמנים, ביחוד עם הגרמנים ההיטלריים!" יש להניח כי עזבו את העיר כ־500—600 יהודים, רובם גברים, שהשאירו את משפחותיהם בעיר מתוך השערה, שנגישותיהם של הגרמנים תהיינה מכוונות בעיקר לגברים.

לרוסיה נדדו יהודים מכל השכבות. רובם לא היתה להם מעולם שום שייכות לקומוניזם. בעיר נשארו כמה יהודים שהיו מקובלים כאוהדי המשטר הסובייטי.

אין לבוא בטענה על יהודי ביאלה על שלא עזבו את עיר־הולדתם ולא יצאו לרוסיה הסובייטית, שכן אם מנהיגים של ההסתדרויות היהודיות הגדולות שבעולם לא ידעו על תכניות ההשמדה של היטלר לגבי יהודים, איך יכלו לדעת זאת יהודים בני עיירה?

סוף שנת 1939

ב־10 באוקטובר 1939 עזב הצבא הרוסי את העיר ובמקומו בא הצבא הגרמני. דבר זה הטיל אימה כזאת על היהודים, עד שיהודים רבים שלא יכלו קודם להחליט לעזוב את העיר, עשו זאת עכשיו.

שעות אחדות אחר כניסתם לקחו הגרמנים בני־ערובה מקרב היהודים (לפי רשימה שהמציא להם ראש־האזרחים). ברחוב נראו נוצרים עונדי סרטים לבנים על זרועותיהם וראשית תפקידם היתה לצוד יהודים לעבודת־כפייה. עבודה לא חסרה מעולם אצל הגרמנים, והפולנים הזדרזו להעמיד להם יותר ויותר יהודים, אפילו יותר משביקשו.

השלטון הגרמני פקד מיד לפתוח את בתי־המסחר והשתדל להשיב לעיר את צורתה התקינה, ואף הצליח לעשות כן במשך ימים מספר. הונהגו שעות־עוצר, שהתקיימו עד שהגרמנים עזבו את העיר. ליהודים ניתן פחות זמן להתנועע ברחוב מאשר לאוכלוסים הנוצריים.

השלטון העירוני היה לפי שעה בידי הצבא, וזה עדיין לא היו לו כוראה הוראות אנטי־יהודיות. אכן, קיבלו היהודים רשיונות־נסיעה לווארשה וללודז, כדי להביא משם סחורות שונות. המסחר התחיל לפרוח ובהיותם משוחררים מן הכבלים הכבדים של שלטונות־המס הפולניים שאפו היהודים רוח לרווחה בשכחם את המציאות שבה הם שרויים. אולם, המית־מסחר זו לא נתקיימה אלא זמן קצר בלבד, שכן בנובמבר 1939 הגיעה הגסטפו הנודעת, ואז התחילה ליהודים תקופה, שהיתה דרך־יסורים ארוכה וממושכת אל החידלון האיום.

הגסטפו השתכנה בארמון ביהח"ר של ראַאַבּ בוליה. מגעה הראשון עם האוכלוסיה היהודית היה: דרישת קונטרי־בוציה של כמה עשרות אלפים זהובים. כדי להחיש את גביית הקונטריבוציה אסרה הגסטפו מספר יהודים בבית־הסוהר ושם עונו בלי־הרף. הם שוחררו מכלאם לאחר שסולק כל סכום הקונטריבוציה.

הופעתם של אנשי־הגסטפו ברחוב היתה מעוררת בהלה בקרב היהודים, והם היו מתחמקים מן הרחובות. אברהם לובאַלצ'יק, בעל הדפוס, בשמעו כי הגסטפו הולכת אליו, נתקף בשבץ־הלב ונפל תחתיו.

בבית־המדרש מצאו אנשי־הגסטפו את השמש יואל גרינגלאַס, שעמד יחידי מעוטף בטלית ותפילין. הם הוציאוהו אל הרחוב, וביאו יהודים אחדים עם סולם, הכריחו את השמש לשבת על הסולם, והיהודים העמיסו את הסולם על כתפיהם והתהלכו כך ברחובות העיר.

כניסתה של הגסטפו לעיר גרמה לבריחתם של כמה עשרות יהודים נוספים מן העיר. אולם עכשיו כבר עלתה הברחת הגבול בקושי רב, מפני המשמר שהופקד עליו. בין הבורחים היה גם רבה של ביאלה, הרב צבי הירשהורן.

כל יהודי שנפגש להם לרוצחים החומים בדרכם הוכה באכזריות. הם בזזו את החנויות היהודיות בהוציאם את הכסף מן המגרות.

החיים הכלכליים של היהודים שותקו. הגרמנים התחילו לשקוד על חיסול עמדותיהם הכלכליות של היהודים. בתי־המסחר היהודיים הגדולים הוחרמו, סחורותיהם הוטענו על משאיות ובעליהם הושלכו לכלא תוך דרישת סכומי־כופר גדולים, מבעלי־המלאכה היהודיים שדדו את הסדנות ואת כלי־העבודה.

חלק מן הסוחרים היהודיים, ברצותם להציל את מקור

Abschrift

Biala-Podlaska, den 24.11.1939.

Anordnung.

Alle in Biala Podlaska wohnhaften oder aufhältigen Juden vom 6. Lebensjahre ab haben als äusserliches Kennzeichen ab Sofort einen gelben Davidstern in der Grösse von 15 cm. Durchmesser von Spitze zu Spitze auf der Vorderseite ihrer Bekleidung sichtbar zu tragen. Das Zeichen ist auf der linken Brustseite in Hohe der linken Brustwarze anzubringen.

Wer nach dem 1. Dezember 1939 als Jude ohne dieses Kennzeichen in Biala Podlaska betroffen wird, hat strengste Massnahmen zu gewärtigen.

Der Führer der Sicherheitspolizei
für den Kreis Biala Podlaska
Hildemann
SS-Obersturmführer und Krim.-Kommisar

za zgodność odpisu

Przewodniczący
Miejskiej Rady Narodowej
w Białej-Podlaskiej

פקודה לשאת מגן דויד צהוב
באַפעל צו טראַגן געלע מגן־דוידס
Order to wear yellow Magen-David badges

מחיתם, מסרו את עסקיהם למפרים נוצריים, בהבטיחם את עצמם בחוזים שונים. אך רק חלק קטן מנוצרים אלו קיים את החוזים, ורובם השתדלו מיד להיפטר מן היהודים. מובן, שלא היה להם צורך במאמצים מיוחדים לכך, כיון שהיהודים היו כבר נטולי־זכויות וחסרי־ישע.

בנובמבר 1939 פקד הקומיסר של הגסטפו הילדאמאן,[1] שכל יהודי מבן 6 שנים ומעלה, חייב לשאת על חזהו משמאל מגן־דויד צהוב בגודל של 15 ס״מ. אות־קלון זה הוחלף אחר־כך בסרט לבן עם מגן־דויד כחול על הזרוע הימנית. על היהודים נאסרה עזיבת העיר בלי רשיון של השלטון הגרמני.

ביום אחד נקראו אל הגסטפו כל החברים לשעבר של ועד הקהילה שנבחר באחרונה. הפרנסים לשעבר נדרשו לארגן תיכף ״מועצת־יהודים״. אל מועצה זו סופחו גם אנשים, שלא היו קודם חברים בוועד הקהילה. ״מועצת־היהודים״ שופנה באולם של הקהילה ברחוב הבריסקאי.

מעתה היתה להם לגרמנים כתובת, שאליה פנו בכל דרישותיהם. ״מועצת־היהודים״ קיבלה בלי־הרף הזמנות שצלו בדמים מרובים, על חשבון האוכלוסיה היהודית. כן היו שולחים ל״מועצת־היהודים״ הזמנות למאית פועלים יהודיים, והיא היתה חייבת לספקם. מובן, שלפועלים היהודים לא ניתן שום שכר חלף עבודתם, ותכופות הוכו בשעת העבודה. ״מועצת־היהודים״ מוכרחה היתה לארגן על־ידה מחלקת־עבודה שדאגה לספק כל יום את מספר הפועלים הנדרש. ״מועצת־היהודים״ מוכרחה היתה לשלם לחלק מסוים מן הפועלים שכר עבודתם, מפני שלא היה להם שום מקור למחיתם.

שלטון הכיבוש הפעיל מהר את כל המנגנון הממלכתי, וסייעו לכך לא במעט מי שהיו פקידים פולניים. הללו שפכו את כל חרונם על מפלתה של פולין על היהודים. בכל הזדמנות שהיא השתדלו שהיהודים ירגישו בהם.

מהרה הופעל שוב משרד־המסים והוחל בגביית כל חובות־המסים מן היהודים. בפעולה זו הצטיינו הפקידים גראַך וקוניצקי. יהודי שלא מיהר לפרוע את חובו הושלך לכלא ועונה שם.

את משרד־הדירות שהוקם ניהל הפולני ביאַלאַצקי, שהיה מתהלך כל היום ומחרים דירות יהודיות בשביל נוצרים, שפתאום נעשו צרות להם דירותיהם הקודמות. נוצרים סייעו ברוב הנאה לגרמנים בפינוי ההריסים מבתים יהודיים; בזה הצטיין במיוחד הסוהר ציבולסקי.

כל פולני בעל משרה במשרד שהיה לו קשר כלשהו עם יהודים ואשר אליו היו באים באי־כוח ״מועצת־היהודים״ לסדר ענינים שונים, דרש מתנות מן היהודים בדומה לגרמנים. ואת מבוקשם צריך היה למלא. מבחינה זו הורגשו ביותר: ראש־האזרחים אַנטוֹני וואַלאַווסקי, עוזרו שצ׳אַפאַנסקי ופקיד משרד הדירות הנ״ל ביאַלאַצקי.

בשורותיהם של נוצרים אלו יש למצוא את היוזמים והמעוררים הזריזים לכליאת היהודים בגיטו, וזה — בקטן וצר ככל היותר.

בסוף שנת 1939 הובאו לביאלה יהודים מסובאלק ומסאַרוצק. יהודים אלו נאספו בכיכר השוק שבעריהם והובלו משם, כעמידתם, לערים שבפלך לובלין. לא נתנום לקחת עמהם דבר מה ודחפו אותם לתוך קרונות־הרכבת. מפי יהודים אלו נודע כמה עינויים לא־אנושיים כבר עברו עליהם במספר החדשים של השלטון הגרמני.

לביאלה הובאו כ־2000 פליטים. חלק גדול מהם אספה האוכלוסיה היהודית אל דירותיה, וחלק מהם השתכנו בבית־הכנסת, בבתי־המדרש ובבתי־התפילה של חסידים. חלק אחר של הפליטים פנה לוורשה ולערים אחרות.

שנת 1940

בתחילת שנת 1940 הובאו מלובלין לביאלה שבויי־מלחמה יהודיים מן הצבא הפולני לשעבר, שמוצאם משטחי־הספָר של פולין המזרחית.

הדרך שבה הובלו שבויי המלחמה לביאלה היתה רשומה בדמם ובקברי חבריהם. את השבויים הביאו מגרמניה ללובלין ומשם הוליכו אותם ברגל לביאלה. בדרך דיללו הגרמנים את השורות של השבויים היהודיים בהברידם עליהם מנשק אוטומטי. השבויים הוסגרו בקסרקטיני פיז׳יץ שעל הכביש הבריסקאי.

בקסרקטינים אלו התחילו הנאצים להקים מחנה, בעזרת הפועלים היהודיים, ש״מועצת־היהודים״ סיפקה להם בכל יום. ראש־האזרחים וואַלאַווסקי ידע לבשר ליהודים, כי המחנה נבנה בשביל היהודים, וכי יובאו לתוכו בתחילת אפריל. ידיעה שכזו עוררה, כמובן, יאוש ומבוכה בקרב היהודים.

הכלא נמלא יהודים שהתעללו בהם ממש. מי לא ישב אז בכלא? אחד בעד קונטריבוציה, אחד בעד מסים; אחרים על שלא הודיעו, כביכול, את מחבואי סחורותיהם; בעלי־מלאכות על שלא רצו להראות את מחבואי־הסחורות שעשו. בקשר לגילוי סחורות מוסתרות הובלו לבית־הסוהר בלובלין הסוחרים: יוסף גיטלמן, פישל וולוֹס ומשה יצחק בידרמן.

יהודים כבר התחילו לעבוד במקצת עבודות־כפייה וקיבלו בעדה שכר של 2 זהובים ליום, מה שלא הספיק למחיה.

הונהגו כרטיסי־מזון, שהיהודים לא קיבלו עליהם כמעט ולא כלום. מקצת מן האוכלוסים גילו עצה במסחר בלתי־ליגלי ומצאו איכשהו פרנסתם. אף כי הנסיעה ברכבות היתה אסורה על היהודים, הסתכנו יהודים בנסיעה לוורשה, היו מתחפשים לנוצרים ומביאים סחורה מוורשה.

במשך היום, עד חשכה, היו חנויות אחדות פתוחות, אבל

[1] נשפט אחרי המלחמה בביאלה. דיוני בית־המשפט, שנמשכו שלושה ימים, נתקיימו באולם הקולנוע של הכבאים. בנאום הגנה, שנמשך שש שעות, ביקש הילדאמאן רחמים וחנינה, כדי שיוכל לשוב לבתו היחידה בגרמניה. בתוך השאר טען, כי כל מעשיו עשה לפי פקודות שקיבל מלובלין. לבסוף רמז כי מאחר שבפולין שולטת מפלגה אחת, הרי מאיים גם על כל אלה המבצעים עכשיו את פקודותיה של אותה מפלגה, במקרה שהמפלגה תסולק מן השלטון, להיות אחראים למעשיהם. בית־המשפט הוציא עליו פסק־דין של מיתה על־ידי תליה, והוא בוצע בחצר בית־הסוהר של ביאלה (נמסר ע״י יהושע וויסמאן, כעת בישראל).

אי־אפשר היה לקבל בהן כלום, כי במה מותר היה לסחור? אבל הקונה שרחשו לו אמון קיבל הכל.

על היהודים ניתכו גזירות חדשות בלי חשך. עמדותיהם הכלכליות האחרונות חוסלו ע״י הגרמנים. אפילו חנויותיהם הקטנות נסגרו וסחורותיהם הוחרמו. נשארו רק חנויות אחדות ברחוב גראַאַנוֹבר, שבעליהן הוחלפו מדי פעם בפעם על־ידי השלטון. החנות הקטנה ביותר סומנה במגן־דויד ענקי, שהיו קונים אותו בשלטון המחזו תמורת תשלום גדול.

במבוא רחוב גראַאַנוֹבר מצד כיכר־השוק והרחוב פרוֹסטאַ תלו שני טרנספורנטים גדולים של בד ועליהם הכתובת: „מגפה — סכנה! לאַריים הכניסה אסורה״. ליהודים היתה אסורה דריסת־הרגל בכיכר־השוק. איסור זה הכביד על היהודים את הגישה לדואר. מלבד זה לא התאוו היהודים בכלל לעמוד בדואר בתור ולהיות צפויים לתעלולים שונים. „מועצת־היהודים״ עשתה איפוא מאמצים שיורשה לה לסדר אצלה מחלקת־דואר. מאמציה הצליחו ועל־יד „מועצת־היהודים״, הוקמה מחלקת־דואר ובה גם טלפון. בכל יום היו שני חברים של „מועצת־היהודים״ הולכים אל הדואר הגרמני ומסדרים שם ענייני הדואר של האוכלוסיה היהודית.

ערב הימים הנוראים פקדו על היהודים של וולֶיה שיעקרו אל העיר, וולֶיה נשארה נקיה מיהודים.

על היהודים נאסר להשתמש בגזוזטראות. אם הגזוזטראות היו עשויות ממתכת היו מחויבים לפרקן, ולמסור את הגרוטאות יחד עם כל המתכת שהיתה אצל היהודים, לשלטון (הפולנים חויבו למסור רק 3 ק״ג מתכת).

מצבם של הפליטים שהובאו לעיר ושוכנו בבית־הכנסת ובבתי־המדרש היה עגום מאוד, הם חיו בתנאים נוראים. החורף הקר פגע בהם קשה, בבתי־המדרש לא היה אף גזיר של עץ. הפליטים עקרו את קרשי הרצפות, הסירו את החלונות הכפולים ועקרו את אדני החלונות; נעלמו הגדרות מן הרובע היהודי ואפילו העצים של בית־הקברות. הכול אכלה האש, שבה התאמצו הפליטים לחמם את איבריהם הקפואים.

היו מרוצים מאוד, שיום־החורף הקר חלף מהר וירד הלילה הארוך. מסתגרים היו בבתים, ושם סיפרו חדשות היום וציפו למפלתם של הגרמנים.

אף־על־פי שהגבול בין גרמניה לרוסיה היה שמור היטב, הצליחו אחדים מאנשי ביאלה להתגנב מן הצד הרוסי. מהם נודע, כי חלק גדול של פליטי ביאלה רוצים לחזור לעירם, כי נמאסו עליהם חיי־הפליטים, ביחוד כששמעו שם, כי היהודים בצד הגרמני חיים ומצבם הכלכלי אינו רע.

במאי 1940 הגיעה לביאלה רכבת מן הצד הרוסי ובה שבֵי־מולדת ובתוכם רבים מיהודי ביאלה. השבים היו מלאים השתוממות על התנהגותם הטובה של הגרמנים עמהם.

בעצם מהלך הקרבות במערב־אירופה לא שכחו הגרמנים את היהודים והזכירו להם כי גרמניה מנצחת.

בבוקר בהיר אחד הזמינו את חברי „מועצת־היהודים״ אל הגסטפו. שם העמידו אותם בשורה והגסטפואי קוֹט קרא לפניהם ידיעה מתוך עתון גרמני, כי בארץ־ישראל נוצר לגיון־ווייצמאן להילחם בגרמניה. בשכר זה הוקמה שם מדינה יהודית בראשות המלך האנגלי. לאחר קריאת הידיעה הזאת פרצו אל החדר גסטפואים והיכו את חברי „מועצת־היהודים״ במקלות שבידיהם.

במארס 1940 נדרשו היהודים להירשם לעבודת־כפייה. יהודים רבים השתדלו לקבל מרופאים אישורים, שאינם כשרים לעבודה והגישו את האישורים ל„מועצת־היהודים״.

ביוני 1940 התחילה הפרשה העגומה של עבודת־כפייה. לביאלה וסביבתה הובאו יהודים ממזריץ׳, ואחר־כך גם מערים אחרות. מחנה פיז׳יץ בקסרקטינים נמלא פועלים יהודיים. היהודים הועסקו בעבודות־הכשרה. יהודי ביאלה נהנו מיחס מיוחד ורק מקצתם עבדו בעבודות־הכשרה אלו בעיר גופה, ובכל יום, אחר העבוֹדה, היו חוזרים לבתיהם. רובה של אוכלוסיית ביאלה הצטיידו בעוד מועד במקומות־עבודה שהוכרו על־ידי השלטון כעבודות־כפייה.

עבודות־ההכשרה בוצעו בהנהלת המהנדס הגרמני גריגר־פלד. ספקי העבודה והמשגיחים על הפועלים היו אנשי־הסער (ס״ס) ועוזריהם — הגרמנים־העממיים.

יהודים לא היו נכונים כלל להתייגע במחנות והתחילו לחפש דרכים להתחמק מהם. לא היה צורך בחיפושים ממושכים, שכן כל גרמני כבר מצא לו מתווך יהודי שעסק בשחרור יהודים מן המחנות, וכך התחיל מסחר בעבדי המחנות. מובן שלא כל אחד יכול היה להרשות לעצמו תשלום־כופר רב שכזה, ואמנם נשארו העניים במחנות עד עיצומו של הסתיו.

מצד אחד שיחררו אנשי־הסער תמורת שכר שמן יהודים מן המחנות, אך מצד שני, ברצותם למחות את עקבות המסחר הזה, השתדלו להחמיר את המשטר הן בעבודה, הן במחנות. ביום אחד יצא אל האֶפּר איש־הסער (ס״ס) שוואַך ובו במקום, בלי כל סיבה, המית ביריה פועלים יהודים אחדים ממזריץ׳.

בבוקר אחד של יולי 1940 הופתעה האוכלוסיה היהודית מחיפוש גדול אחרי גברים. מכל העברים הובילו גברים יהודיים בכיוון לקסרקטינים שברחוב האַרטילריה. היה רושם כאילו מתכננים להוציא מן העיר את כל הגברים היהודיים. על הנשים עברו שעות של זעזוע עמוק ואף לצאת מן הבתים לא יכלו, כיון שזה קרה בבוקר השכם ומחמת שעות־העוצר היה אסור לצאת אל הרחוב.

משנאספו כל הגברים אל החפירה הגדולה שעל־יד הגדוד ה־9, ניגשו הגרמנים למלאכתם: לבצע סלקציה בין הנאספים. בדקו וביקרו כרטיס־העבודה של כל אחד והכריעו: הביתה, או להישאר במקום. רובם הגדול שולחו לבתיהם, ואילו את העצורים הוליכו אל הרכבת, ומשם בכיוון לא־ידוע.

היות שבאותו לילה בוצעו חיפושים דומים ברוב הערים שבגליל לובלין, נודע מהר, כי את העצורים הובילו לעבודת־כפייה בבאלז׳אץ.

„מועצת־היהודים״ של ביאלה לא חסכה מאמצים להוציא את יהודי ביאלה מבאלז׳אץ. אך הדבר הצליח בידה רק לאחר

זמן מסוים. בין הקרבנות שנפלו שם בעת העבודה, נמצא גם הצעיר מביאלה מרדכי (מוֹטל) הופר.

בסתיו של 1940 הוסר מעל „מועצת־היהודים" העול של סיפוק פועלים, מאחר שנוסדה לשכת־עבודה, שעסקה בענין זה.

בתור פקידים בלשכת־העבודה עבדו היהודים: אֶמיל ווייְנברגר, טוכשניידר, אֶדק סלוֹבודסקי (וואַרשאי), דוֹבה קריי־זלמן לוי (בנו של יצחק לוי), כמילבסקי, צימרמן (מסובאלק), ובחורה מסאַרוֹצק. אף כי פקידים אלו נשלחו על־ידי „מועצת־היהודים" שממנה גם קיבלו את שכרם, היתה לה השפעה מועטה מאוד עליהם. ביחוד ניצל את משרתו הפקיד סלובודסקי, שסחט מן היהודים הרבה כסף.

הלשכה, שהיתה מיועדת אך ורק ליהודים, נוהלה על־ידי הגרמני־העממי לאֶמאַן, פועל לשעבר בבית־החרושת למטוסים המקומי. היהודים היו אומרים עליו שהוא „ערל" לא רע. „טוּבוֹ" התבטא בכך, שהיה נוטל מן היהודים כסף, וחסד זה נחשב למעלה. הוא לא היה מסגיר פועלים יהודיים, שחטאו לו, אל הגסטפו, או אל „בית־הדין המיוחד" הנאצי, אלא היה מעניש אותם בעצמו בו במקום. לא פעם אחת היכה פועלים יהודיים עד זוב דם, אבל היהודים קיבלו זאת באהבה ובלבד שלא לנפול בכפה של הגסטאפו. תכופות היה לאֶמאַן זה חובל ביהודים בלי שום סיבה, אבל יהודים הסבירו זאת בעצבנותו ובחפצו להוכיח כי לשכת־העבודה היא לשכה נאצית ממש.

היה מקרה, שבחורים יהודיים אחדים נמסרו לידי הגסטפו על שלא באו בזמן לעבודה, ו„בית־הדין המיוחד" דן אותם למאסר של שנים. בין הנדונים האלה היה האיש הצעיר זיגלמן מרחוב גאַרנצארסקה.

לאחר זמן שוב לא הצטרכה לשכת־העבודה להתאמץ כדי להכריח יהודים לעבוד. להפך, היהודים עצמם ביקשו מלשכת־העבודה תעסוקה, משום שאז כבר נחוצים היו ההזהובים המעטים שאפשר היה להשתכר בעבודות אלו. גם לא רצו להיחשב אצל הגרמנים כמחוסרי־עבודה. ביחוד, כשעם כל תנאי־העבודה הקשים עדיין היה המצב נוח הרבה יותר מאשר במחנה־עבודה. אחרי העבודה של יום שלם, ואחרי ספיגת מהלומות בשעת העבודה, חזרו בכל זאת בערב לבתיהם, לסביבתם החמה.

בעת ההיא שילמו לפועלים היהודים בעד עבודתם. פועל היה משתכר 3—4 זהובים, בערך, ליום. בבתי־החרושת לנגרות השיגו היהודים שיא בעבודתם והשתכרו כ־10 זהובים ליום. הפועלים הנוצרים, שעבדו גם הם שם, לא יכלו בשום אופן להוציא מעבודתם שכר שכזה. הנגרים היהודיים היו מביאים עמם בחזרם מן העבודה שקים מלאים עצים והיו מוכרים אותם ברובע היהודי. מחיר הלֶחם, בהשוואה למצרכים אחרים, עדיין היה נמוך (מ־75 פרוטות עד זהוב אחד לקילוגרם).

היהודים הועסקו בעיקר אצל הצבא ואצל פירמות גרמניות, שביצעו עבודות שונות בשביל הצבא. בין הפירמות הללו נמנו: „באַנץ", „מאַיאַר", „זאַגאַר־וואַרנאַר", „סטואַג" ו„צידל".

הפירמות „באַנץ", „מאַיאַר" ו„זאַגער־וואַרנאַר" ביצעו את עבודותיהן בשדה־התעופה. השכר בפירמות אלו היה מצער, לעומת זאת ספגו שם היהודים מכות בשפע. ביחוד הצטיינה בהכאת יהודים הפירמה „באַנץ". לפירמה זו היה שולח מנהל „לשכת־העבודה", לאֶמאַן, את היהודים שחטאו אצלה.

אצל הפירמה „צידל" עסקו היהודים בהקמת צריפים בשביל משטרת־המגן (שוּ־פוֹ) על כביש של יאנאַבה. גם כאן היה השכר מצער ומכות לא חסרו.

אצל הפירמה „סטואַג" עבדו היהודים בתיקון הכבישים. העבודה היתה מפרכת ומסוכנת. הפועלים זיפתו את הכבישים בזפת רותחת, שהיתה מפיקה מתוכה גאזים ששרפו את הפנים. לעבודה זו לא ניתנו ליהודים שום אמצעי־הגנה, ואחוז גדול מאוד מהם היו מובאים במצב קשה לבית־החולים.

יהודים עבדו גם בקבלנויות הגדולות, שהיו שייכות לגרמנים עממיים ולפולנים, כמו במנסרה ובנגריה של זאַוודסקי, שנמצאו במנסרה של הרצל טשאַרני ובבית־החרושת של ראַאַבּא; בנגריה של האָוסשילד, שנמצאה במנסרה של פיז'יץ.

היהודים השתדלו להקים מפעלים ולמסרם לרשותם של גרמנים אזרחיים, שבאו לביאַלה במטרה לשדוד את הרכוש היהודי. כן הוקם ברחוב גאַרנצאַרסקה בית־חרושת למברשות, בניהולו של המומחה מוניה סוכאַרצ'יק ממזריץ'. בתחילה נוהל בית־החרושת ע"י „מועצת־היהודים", אבל במהרה עבר לרשותו של הגרמני וואַגנ'וראַ, גיסו של סגן ראש־המחוז פריטש.

גרמני זה, וואַגנ'וראַ, קיבל לרשותו גם את המֶסבנה של שרה גאַלאַ גולדפדר בוולֶיה והפך אותה למפעל גדול. הניהול המקצועי היה בידי הפליט היהודי ביברוֹבסקי, ועוזרו היה וולף ווייצמן. הגרמני לא הסתפק במפעלים אלו והחרים גם את שני הדפוסים היהודיים, של לוּבלצ'יק ושל הוֹכמאַן, והקים בית־דפוס גדול אחד ברחוב פילסודסקי.

יהודי ביאלה נעשו „שווי־זכויות" בשטח העבודה, ואפילו קיבלו „משרות ממשלתיות". כן עבדו יהודים בשלטון המחוז ובמשרות גרמניות אחרות, כגון בתור שליחים, מכונאים ונהגים. ואין צריך לומר במקומות־עבודה צבאיים. שם ממש לא יכלו להתקיים בלי יהודים.

בלי שים לב לכך שלשכת־העבודה היתה מסֻפקת פועלים יהודיים לכל מקומות העבודה הגרמניים, לא פסקה חטיפת יהודים לעבודה ברחובות. היו גרמנים שלא יכלו, בפשטות, לחשוך מעצמם את העונג לשוטט ברחובות ולרדוף אחרי יהודים. גרמנים אלו לא היה להם צורך כלל ביהודים לעבודה, ולא עשו זאת אלא לשם התעללות בהם.

שנת 1941

בתחילת 1941 ערכו הגרמנים בעיר נסיון־גירוש. בבוקר חרפי אחד יצאו הג'נדרמריה והמשטרה אל הרחובות, חטפו מספר אנשים ונשים קשישים והוליכום אל הכפר אוֹפוֹלֶה, ליד רוֹסוֹש. לאחר ימים אחדים חזרו כולם לעיר. את כוונת הגרמנים במעשה זה קשה היה להבין.

ברובע היהודי התפשטה מאוד מחלת־המלחמה — הטיפוס. הוא שלט בבתי היהודים המדוּירים בצפיפות ובתנאים היגייניים קשים. גם החצרות היו מזוהמות, מפני שלא היו מתאימות בסידוריהן הסניטריים למספר גדול של דיירים. מחלקת החב־רואה שליד „מועצת־היהודים" לא יכלה להדביק את הניקיון.

לרשותה של „מועצת־היהודים" בביאלה עמד גם בית־החולים היהודי, שהיה ממולא בגודש. בתחילת הכיבוש הגרמני לא היו בכלל בעיר רופאים יהודיים, ואילו לרופאים נוצרים אסור היה לקבל חולים יהודיים. בקיץ 1940 באו לביאלה הרופאים היהודיים: ד״ר ברגמן (מוצאו מקאַטוֹביץ), ד״ר הוכמן (פליט מגרמניה, בא מווּאַרשה) וד״ר רובינשטיין (בא מווּאַרשה). בשנת 1941 בא לביאַלה המנתח ד״ר גאַלבפיש. כן פעלו החובשים: חיים מוסאַוויץ׳ (קוֹברינר) ובריש ווייסמן (מלומאַז).

על־יד „מועצת־היהודים" היה קיים ועד־עזרה בשם „עזרה עצמית סוציאלית יהודית", שהיה מקבל תמיכות מוועד־העזרה הרגיונלי היהודי בלובלין. בראש הוועד הזה עמד משה רודזינאק. הוועד השתדל להקל את מחסורם של העניים על־ידי מתן ארוחות־צהריים ועזרה רפואית חינם. ברם, מועטים היו אמצעיו הכספיים של ועד זה מכדי לספק את הצרכים ההכרחיים ברחוב היהודי. משכנו של הוועד היה ברחוב גראַאַנוֹבר, בביתו של יעקב קורנבלום. מטבח הוועד נמצא במקום שבו היתה קודם לכן המאפיה של יצחק פוגל ברחוב פרוסטא.

באביב 1941, התחילו הגרמנים לבנות בחיפזון בביאלה וסביב לה מבנים צבאיים ובעיקר בסיסי־טיסה. בכל העבודות הללו הועסקו יהודים ומצבם היה הפעם נוח יותר מאשר לפני שנה במחנות־העבודה. לאוכלוסיה הוברר, כי הגרמנים מתכוננים בזה לקפיצה מזרחה.

בתוך מהלך הכנות־המלחמה ניתך שוב על היהודים ברד של גזירות, ורק אחדות מהן נמנה כאן.

על היהודים נאסר לעזוב את מקומות מגוריהם. על הנוצרים נאסר לתת דריסת־רגל ליהודים בבתיהם ובכלל לבוא אתם במגע כלשהו. איסור זה נומק בכך, שהיהודים הם מזוהמים ומכוּנמים, ועל־ידי כך הם מפיצים את הטיפוס.

על היהודים נאסר לנסוע בכרכרות ובעגלות רתומות לסוסים.

כל נכסי דלא־ניידי של יהודים הוחרמו, ואת שכר־הדירה חייבים היו היהודים למסור לתחנת־האפוטרופסות, שאורגנה לתכלית זו. האפוטרופסות גבתה את שכר־הדירה באופן סדיר, ועל היהודים היה לשפץ על חשבונם את דירותיהם ולנקות את הרחובות והחצרות.

חוק־ההחרמה חל גם על בתי־המדרש ובית־הכנסת. מכיון שבמקומות אלו גרו מחוסרי־דירה, מוכרחת היתה „מועצת־היהודים" לשלם בעדם שכר־דירה. „מועצת־היהודים" העזה לנכות משכר־הדירה את ההוצאות שהיו כרוכות בניקוי בתי־הכיסא שליד בית־הכנסת. על העזה זו ספג באכוח „מועצת־

An die

BEVÖLKERUNG

des Kreises Biala Podlaska.

Seit einigen Wochen nimmt die Flecktyphusgefahr im Kreise überhand. Überall fordert die Seuche ihre Opfer. Die Bevölkerung wird daher aufgefordert von sich aus alle Massnahmen zutreffen, die geeignet sind, den Flecktyphus niederzukämpfen.

1. Der Flecktyphus wird nur durch die Laus übertragen. Sorgt daher dafür, dass durch Sauberhaltung der Wohnungen und der Kleider die Grundgefahr beseitigt wird.

2. Die Weiterträger der Krankheit sind handelnde Juden aus Warschau und anderen Städten, sowie sowjetrussische Kriegsgefangene, die sich im Kreise herumtreiben. Gewissenlose Bauern, die solche Elemente bei sich aufnehmen, tragen selbst die Schuld an der Weiterverbreitung der Seuche und machen sich strafbar Den Juden ist das Verlassen ihres Wohnbezirks durch Verordnung des Herrn Generalgouverneur verboten. Sollten sich irgendwie fremde Juden in den Gemeinden oder in den Städten herumtreiben, sind sie festzuhalten und der örtlichen Polizei zu übergeben Für entlaufene sowjetrussische Kriegsgefangene gilt dasselbe.

Wie macht sich der Flecktyphus bemerkbar?

Von der Infektion bis zu den ersten Anzeichen vergehen 10 14 Tage

ERSTE ANZEICHEN: ständiges Fieber 39—40 Grad, blutunterlaufene Augenhöhlen, Kopfschmerz. Am fünften Tage treten über den ganzen Körper verstreut rote Flecken auf. Die Krankheit dauert 11—17 Tage.

Der Kreishauptmann

Biała Podlaska, den 21. XI. 1941.

gez. **Kühl.**

Do

LUDNOŚCI

powiatu bialskiego.

Od kilku tygodni szerzy się na terenie powiatu TYFUS PLAMISTY. Coraz więcej ludzi pada ofiara zarazy. Wzywa się ludność, aby samorzutnie prowadziła walkę z tyfusem.

1. Tyfus plamisty jest rozpowszechniany jedynie przez wszy. Starajcie się o to, aby przez utrzymanie czystości w mieszkaniach i odzieży to niebezpieczeństwo zasadnicze zostało usunięte.

2. Roznosicielami choroby są żydzi z Warszawy i innych miast, uprawiający handel wędrowny, jak też i jeńcy sowieccy, włóczący się po powiecie Niesumiennu chłopi, które te elementy u siebie przyjmują, ponoszą odpowiedzialność za dalsze rozszerzanie się zarazy, i powinni podlegać karze. Przez zarządzenie Pana Generalnego Gubernatora zostało żydom wzbronione opuszczanie wyznaczonych im miejsc zamieszkania W razie spotkania obcych żydów na terenie miast albo gmin, należy ich zatrzymać i przekazać miejscowej policji. To samo tyczy się uciekających z obozów jeńców rosyjskich.

Jak się rozpoznaje tyfus plamisty?

Od chwili ukąszenia do zauważenia pierwszych objawów choroby upływa 10 14 dni.

PIERWSZE OBJAWY: stała gorączka 39 40°, przekrwawienie gałek ocznych, ból głowy Na 5-ty dzień występuje wysypka w postaci plamek, rozrzuconych po całym ciele. Choroba trwa 11 17 dni.

Starosta Powiatowy

Biała Podlaska, dn. 21. XI. 1941

(—) Kühl.

מודעה על אפידמית טיפוס הבהרות — יהודים מפיצי המחלה.
אויפרוף וועגן פלעקן־טיפוס־עפידעמיע — יידן די פאַרשפרייטערס פון דער קרענק.
Announcing of epidemic petechial-typhus. Jews as infection carriers

היהודים", יעקב אהרון רוזנבוים, סטירות מידו של מבקר גרמני, שבא לשם ענין זה במיוחד מלובלין. אולם „מועצת־היהודים" התעקשה והוסיפה לנכות הוצאות אלו.

בין הגזירות החדשות על היהודים היתה גם הפקודה לשלם לפועלים יהודיים ב־20 אחוז פחות מאשר לנוצרים. שכרם של הפועלים היהודים נצטמצם והיוקר האמיר. קילו לחם כבר עלה עתה 6 זהובים, ולעתים הגיע מחירו עד 8 זהובים.

אחרי הפסח הוצפה העיר בצבא גרמני, שזרם בלי־הרף מזרחה. ראו בעליל, כי ההכנות האחרונות למאבק־הדמים החדש נשלמות. הובהר כי מלחמה בין גרמניה לרוסיה עומדת על הסף. אווירת־מלחמה זו עוררה בקרב יהודי העיר תקווה, כי המלחמה בין גרמניה לרוסיה תחיש את קצו של היטלר, אף כי פחדו מסערת־הדמים החדשה. בינתיים האמירו המחירים של כל הסחורות. מחיר הלחם הגיע בימים אלו עד 12 זהובים לקילו.

במוצאי שבת, 21 ביוני 1941, אחרי חצות, עבר הצבא הגרמני את גבול רוסיה והתחיל לפרוץ מזרחה. תקוות היהודים נמוגו חיש והחרדה לעתיד גברה והלכה.

בשבועות הראשונים של מלחמת גרמניה־רוסיה היו מביאים בלי־הרף לביאלה שבויי־מלחמה רוסיים. בשעה שהיו מובלים ברחוב היו השבויים מבקשים פת לחם או גפרורים. אבל איש לא היה ממלא את בקשתם, כי בעד נתינת פת־לחם לשבויים כבר שילמו היהודים מחיר יקר מאוד. משה גונסקי ועקיבא יורברג נאסרו על חטא זה ושולחו למחנה אושוויץ, ושם נספו. על אותו חטא נאסרה גם הפולניה ביאַרנאַצקאַ, אבל הצליחו לחלצה מציפרני הנאצים.

השבויים הרוסיים סבלו נוראות בשבי הגרמני. אך גורלם של השבויים היהודיים־רוסיים היה איום. השליטים הגרמנים עשו מאמצים גדולים לגלות את היהודים בין השבויים ולהש־מידם.

כשיהודי ביאלה עבדו פעם בתיקון הכביש הבריסקאי, עברה משאית מלאה שבויי־מלחמה רוסיים. פתאום התחיל אחד מהם לצעוק ביידית: „חברים! מובילים אותנו ליריה!" הפועלים היהודיים הכירו בצועק את בנו של הסנדלר גולדברג, מרחוב יאַנאַבר.

לפי פקודת שלטון המחוז אורגן בסתיו ליד „מועצת־היהודים" משטרה יהודית, שכונתה ע"י הגרמנים „שירות־הסדר היהודי". קישטו אותם בכובעים לפי דוגמת גיטו וואַרשה. הפקידה של משטרה יהודית זו היה: לשמור על הסדר ברובע היהודי, בעיקר לא לתת לטייל ברחוב גראַאַנובר, שנעשה הרחוב המרכזי של הרובע; לסַפק ללשכת־העבודה אותם היהודים, שלא היו מזדרזים ללכת לעבודה; להשגיח על מצב התברואה ברובע. אחר־כך, כשהקימו ליד „מועצת היהודים" ציונק, לחבוש בו את המסרבים לשלם מסים, עסק „שירות־הסדר" בחבישת האשמים ובשמירתם, שלא יתחמקו מן הציונק.

ל„שירות־הסדר" היו שייכים: יעקב גולדשטיין (מפקד), הינך ביאַלר, אשר רוזנצווייג, מוטל פינקלשטיין, משה פראַטאַר, חיים פרידמן, פישל לאַבנבאַרג, יעקב טוקאַרסקי, לייבזון וחנן (רצען מוולייה), המזכיר היה מ. הרצמן (לשעבר פנקסן בבית־ההרושת של ראַאַבאָ). לאחר שנורה המפקד גולדשטיין מונה במקומו הפליט מסובלק, צימרמן.

בסתיו הועבר, לפי פקודת השלטון, המשרד של „מועצת־היהודים" מן הרחוב הבריסקאי אל רחוב גראַבאַנובר, לביתו של יעקב קורנבלום. הדבר נעשה בכוונה לסלק את היהודים המעטים שעדיין גרו מחוץ לגבולות המסומנים של הרובע היהודי.

ביום אחד בחודש נובמבר, יצאה משטרת־המגן אל הכביש הווארשאי בין ביאַלה למזריץ' וירו בכל יהודי שנקרה להם שם. בין ההרוגים היה סוחר־הקמח מביאלה ברל ז'אַלאַזא, מרחוב גראַאַבאַנובר. זה היה, כנראה, בקשר לגזירה שאסרה על היהודים לעזוב את מקומות מגוריהם.

ואיך יכול היה היהודי להישאר בביתו ולראות בגווע משפחתו ברעב? אכן, לא השגיחו בכל הסכנות ויצאו לדרך, ושם השיגם תכופות הכדור ולא שבו עוד לביתם. בתי היהודים היו טובעים בדמעות וביגון.

ערב חג־הלידה נקראו באי־כוח „מועצת־היהודים" לשלטון־המחוז ושם נמסרה להם הפקודה לאסוף מכל האוכלוסיה היהודית את הפרוות. „מועצת־היהודים" הודיעה את הפקודה לאוכלוסיה היהודית, ומשרד „מועצת־היהודים" נהפך למחסן של פרוות. לא כל היהודים נחפזו למסור את פרוותיהם לידי הגרמנים; היו כאלה שהעדיפו לשרפן או לאַבדן באופן אחר, אף כי בעד מעשה כזה היו צפויים לעונש מוות.

ימים אחדים לאחר תום המועד לסיפוק הפרוות, יצאה משטרת־המגן לחיפוש אצל היהודים. נעצרו גברים ונשים והובלו למשטרת־המגן. מפי היהודים המשוחררים הראשונים נודע, כי זהו חיפוש אחרי פרוות אצל היהודים. החיפוש גרם קרבן יהודי: המשטרה גילתה אצל יהודי, כנראה בלתי־נורמלי, פרוה קצרה תחת מעילו וגורלו נחרץ, הוא הומת ביריה.

לביאלה הגיעו שמועות, כי היהודים מן החבלים הכבושים בפולין המזרחית לשעבר, מעונים ונספים בידי הנאצים, וכי בין הקרבנות נמצאים יהודים מביאלה, שברחו בשנת 1939 מבתיהם ונחשבו לניצולים מציפרני הנאצים. מפי האשה שרה כהן (לבית פראַטאַר), שחזרה מסלוֹנים, נודע דבר הטבח הנורא, שעשו שם הגרמנים באוכלוסיה היהודית. בין המומתים בטבח זה נמצאו אחדים מביאלה, שהלכו לשם בשנת 1939, כמו משה אורלאנסקי, אשתו וילדם, בעלה של שרה כהן ואחרים.

העיר היתה מלאה משרדים גרמנים וכולם טיפלו ביהודים. ואוי לו לאותו יהודי שמשרדים אלו התענינו בו.

ברחוב פילסודסקי חנתה יחידה של ס"ד (שירות־הביטחון), שמפקדיה היו אנשי ה־ס"ס גאַרמאַן וגלאַט. מלבד המתנות שפלוגה זו דרשה מן היהודים, תבעה גם כן מ„מועצת־היהודים" דו"חות על מה שהיהודים חושבים ומדברים. „מועצת־היהודים" לא נזדרזה לספק דו"חות כאלה פעם אחת, כשתקפה דרישת אנשי הס"ד בענין זה, מסרה להם „מועצת־היהודים" דו"ח,

שבו תוֹאַר בקיצור, כי האוכלוסיה היהודית חדורה דאגה לקראת החורף הממשמש ובא, איך להצטייד בתפוחי־אדמה, עצי־דלק ומצרכים חיוניים אחרים. כששמעו אנשי־ס״ד דר״ח זה קצפו קצף גדול והתחילו מצווחים: — יודעים אנו: הרוסים כבשו בחזרה את מינסק, ווילנה וריגה — על זאת חושבים ומדברים היהודים. — במהלומות שולחו אנשי ״מועצת־היהודים״ מן המשרד.

בג׳נדמריה הגרמנית היה גרמני־עממי בשם אַפאַל. ג׳נדרם זה היה בוודאי פעם עגלון אצל יהודי, שכן דיבר יידיש טובה, מתובלת בקללות עגלוניות. היהודים כינו אותו ״יאַנקל פר־צוף״. ג׳נדרם זה נטפל ליהודים, ולא היה יום שלא תפס יהודי בעבירה ולא חבל בו. אם מצא בביתו של יהודי חתיכת בשר, היה מחולל באותו בית פוגרום לאמיתו. היה מקצץ כל מה שבא לידו בגרזן, משליך בעד החלון החוצה וחובל בבני הבית. כשהסנדלר היהודי ברוך פריינאַר, שהיה מיודד עמו, היה שואלו: אַפאַל, מה אתה רוצה מאתנו?״ היה עונה: ״השד יודע אתכם! מרצצים ומקצצים אתכם ואין הקץ בא עליכם!״

אצל הג׳נדרמריה היה פעיל סמל־המשטרה הפולנית דר־וואַנצקי (מוצאו היה מפומרן) והיה שם מיוחס גדול בזכות דיבורו הגרמני. דרוואַנצקי זה היו לו דרכי־סחטנות לגבי היהודים, שידע כי הם עוסקים במסחר. הוא היה מבקר קבוע אצל היהודים, אך קשה היה להשביע את תאבונו בכל המיטב והמובחר. לאחר הכול היה מוסר את היהודי לידי הג׳נדרמריה.

ביותר השתוללה משטרת־המגן של ביאלה, ששכנה ברחוב גראַבאַנובר, ממש בלב רובע־היהודי. בה ״הצטיין״ באכזריותו המיוחדת אחד בשם פאַטאַרסון, שהיהודים כינוהו ״הרוצח הצהוב״, ועוד אחד, בעל ראש מטומטם, שהיהודים קראו לו ״פסיל״. בשוק החדש היתה למשטרת־המגן מַפחָה, ואוי לו לאותו יהודי ששני השוטרים האלה היו מכניסים אותו למַפחָה כאילו לעבודה. יהודי כזה היה זוכר ביקור זה שבועות ארוכים. כשהיו מרגישים בשני שוטרים אלו מרחוק, מיד היה מתרוקן הרחוב מאנשים.

שוטרי־המגן של ביאלה היו פושטים בלילה על בתים יהודיים ואונסים שם נשים. לאחר שביצעו את מעשי־הנבלה עוד היו בוזזים את הבתים.

ליד שלטון־המחוז היתה פעילה משטרה מיוחדת, מורכבת מגרמנים־עממיים, שנקראה ״שירות מיוחד״. מפקדם היה זמן מסוים אחד בשם גז׳מאַק, שגרם ליהודים צרות צרורות. ה״שירות המיוחד״ היה בא לרובע היהודי לצוד יהודים לע־בודה ותוך כך הפליא מכותיו.

סוכני המשטרה הפלילית של ביאלה אף הם ידם כבדה על היהודים. הם ידעו מי ומי מן היהודים עוסקים במסחר ובהברחת־סחורות והיו סוחטים מהם בלי־הרף סכומי־כסף עצומים והפצים יקרי־ערך. בזה הצטיינו הסוכנים: קוֹנסטאַנטי באַלדיגא, וולאַנסקי וגולאַבּיובסקי. באלדיגא היה גם רוצח. בחורף 1941/2 המית ביריה שני יהודים בעיר, את הנגר ווייס־ברג (בנו של חנן הנגר) ויהודי צעיר מערי־הספר של פולין המזרחית לשעבר.

גם המשטרה הפולנית הזכירה ליהודים בלי־הרף את קיומה. גם לַה פתח ה־יהודי את כיסו ושילם, כדי שהשוטרים הפולניים יתעלמו ממנו ויחדלו להיטפל אליו; וכי היה יהודי כשר לגבי החוק הגרמני? מה מותר היה ליהודי להחזיק בביתו לאחר כל ההחרמות? ושוטר פולני ידע יפה לאן להציץ...

הפקידים של שלטון־המחוז בביאלה דרשו בלי־הרף מאת ״מועצת־היהודים״ מתנות, שעלו סכומים עצומים. יחסם ל״מו־עצת־היהודים״ היה ציני. תמיד היו מבטיחים, כי לא יהיו עוד גזירות חדשות, אולם למעשה היו הם עצמם מתכננים ומוצי־אים פקודות אנטי־יהודיות: ״מועצת־היהודים״ ידעה מה ערכן של הבטחותיהם.

ה״נוחה״ מכל המזיקים והמשחיתים היתה לבסוף, לגבי היהודי היחיד, הגסטפו. היא לא חטפה יהודים לעבודה, ולא באה אל רובע־היהודים להכות. היא עמדה בקשר עם ״מועצת היהודים״ בשלחה אליה הזמנות לסכומים ענקיים ובסחטה ממנה את הפרוטות האחרונות. ״מועצת־היהודים״ היתה איפוא תמיד שקועה בחובות. בעלי־מלאכה יהודיים אחדים היו עמו־סים עבודה בשביל הגסטפו. במשך הזמן סידרה לה הגסטפו בית־מלאכה לחייטות, שבו עבדו בקביעות החייטים: האחים נחמן ויואל זוברמן, מאיר רייך ואהרן וולקוֹוויצקי. הסנדלרים הקבועים של הגסטפו היו: ברוך פריינאַר ונחמיה דוֹרפמן. מובן כי את החמרים סיפקה ״מועצת־היהודים״.

בעלי־מלאכה אלו היו קולטים מזמן לזמן מפי התליינים איזו ידיעה על־דבר יהודים, והיו מגלים אותה ליחידי־סגולה ברובע. הם ידעו את מי הביאו לכלא של הגסטפו בבית־החרו־שת של ראַאַבא, או את מי הוציאו ליריה ביערות גראבאַרקה ווולקה.

אחד מן האסירים היהודיים הראשונים בכלא של הגס־טפו היה התושב של ביאַלה, הרוקח מיכאַש הופר. הגסטפו עצמה לא ידעה, כנראה, את סיבת מאסרו, אך לשחררו לא רצתה. הופר היה שוהה כל היום בעיר, אבל לישון היה מוכרח בכלא. לאחר שהגסטפו סחטה מהופר את חפציו הי־קרים ביותר ואחרי חדשים רבים שחררו אותו.

שנת 1942

מדוכאים, מיואשים ורפי־ידיים נכנסו היהודים לשנה החדשה 1942, שהיתה להם השנה האחרונה בעיר־הולדתם. עינוייהם הלכו ורבו לפני הקץ המר והחבל נתהדק יותר ויותר סביב לצווארם.

ביום חורף אחד, לפנות־ערב, הודיעו ל״מועצת־היהודים״, כי במשטרת־המגן השליכו לתוך מרתף שני צעירים שעבדו שם. אחד מהם היה בנו של חנן רייך. כי הכליאה במרתף מש־מעותה מיתה, כבר ידעו אז בבירור. את הצעירים האשימו שכאילו ניסרו קרש, כדי לקחת את העצים לבתיהם. זאת ראה שוטר והוא הטיל אותם למרתף. ״מועצת־היהודים״ התחילה לעשות מאמצים לחלץ את שני הבחורים. משטרת־המגן דר־שה סכום של עשרת אלפים זהובים, שהיה אפילו בזמן ההוא סכום גדול למדי. בכל זאת נאסף הסכום הזה במהרה והומצא לידי המשטרה. אולם לחפשי יצא רק בחור אחד, כי בינתיים כבר הומת רייך ביריה.

בכל יום היו נוצרים באים ומודיעים על הרוגים יהודיים,

ששכבו מאחורי העיר. אלו נורו בידי הגרמנים במקום שפגשו אותם. את שיא ההריגות הללו השיג הג׳נדרם ליאון בוש, גרמני־עממי מסביבת פוזן.

כך הרג הג׳נדרם בוש, בתוך השאר, בוּלֶה, לידּ הכנסיה, את הנער של ליפטשה אַדלרשטיין הקצבית. לאחר שבועות אחדים נספתה מכדור שלו ברחוב־שידוֹרסקה אשתו של פינְיָה אופה־הכעכים, מרחוב מוריצ׳ר.

בשבוע הראשון שלאחר הפסח אסרו עשרה יהודים בעיקר מבין אלה שנענשו פעם על אשר עברו על חוקי הנאצים. לאחר שלָנו בתחנת־המשטרה הפולנית, הובלו בבוקר על־ידי הגסטפו לכביש של יאַנאָבה ושם נורו לידּ בית־העלמין היהודי. בין הירויים היו: הקצבים אידל יורברג ואדלרשטיין וכן הפליט מסוּבאַלק ברנשטיין (אחיו של הצלם אוֹסיפ ברנשטיין) וא־חרים.

באחד מערבי יוני ביצעה המשטרה הפולנית מאסרים בקרב האוכלוסיה היהודית. האסירים הוחזקו כל הלילה בתח־נת המשטרה הפולנית ולפנות־בוקר הוליכה אותם הגסטפו ליער וולקה ושם נורו. בין ההרוגים האלה היו: חיים פרידמן, (כינויו: באַזנוסאַק), חתנו של נחום טננבוים ויעקב גולד־שטיין, מפקד „שירות־הסדר היהודי", שנאסר יום אחד קודם על־ידי הג׳נדרמריה.

בין היהודים האסורים בתחנת־המשטרה הפולנית היה גם הצעיר משה ליכטנבוים (נכדו של לייב מאַדניק). הוא נאסר בשל תשובתו החריפה לאשה נוצרית, שהעליבה אותו. הוריו בראותם את המאסרים שבוצעו לפנות־ערב, הבינו מיד שמכי־נים כאן הוצאה להורג. הם התחילו מיד במאמצים להציל את בנם. נקל לשער את מצב־רוחם של ההורים, שהוכרחו לשוב בשעה 7 (שעת־העוצר ליהודים) לביתם בלי בנם. לפנות־בוקר יצאו לרחוב ונודע להם, כי אסירי יום־אתמול אָמנם נורו, אך בנם נשאר בתחנת המשטרה הפולנית. מרוב שמחה תקפה את האם היסטריה. משה ליכטנבוים נאסר על־ידי השוטר הא־דום פטרסון, שהשוטר היהודי משה פראַטאַר היה מכרו. פרא־טאַר הירבה להתחנן אל הרוצח שישחרר את ליכטנבוים, אך הוא לא נעתר לו. פטרסון רצה, כנראה, שהבחור יוסה בחבלי־מוות, ועל־כן ציווה את המשטרה הפולנית, כי בעת שיבואו אנשי הגסטפו לקחת את היהודים האסורים, יכלאוהו בחדר מיוחד. וכך עברו על הבחור, יחד עם היהודים שנורו, יסורי־מוות, בלי לחוש כי הוא ינצל. אכן, ליכטנבוים סיפר, כי לכולם היה ברור שהם מוצאים להורג והם בילו את שעותיהם האחרונות באמירת וידוי.

בו בזמן הרגו בּיריה ביער וולקה קבוצת יהודים מיאַנאָבה ובתוכם את התושב של ביאלה לייבל רודזינאַק, שהתאמץ להציל את יהודי יאַנאָבה. עמדה לסייעו בכך האשה הנוצרית קונופקה, אבל תחת לעזור לו הסגירה אותו לידי הגסטפו.

הירויות רבו והלכו. כך נודע, כי כל האסירים היהודיים בבית־הסוהר שבלובלין נורו. הציניות הגרמנית הרחיקה־לכת כל כך, שאפילו לא ביטלו את הדיונים המשפטיים על היחו־דים הנרצחים הללו. כך, למשל, נתקיים בלובלין דיון משפטי נגד היהודי מביאלה נח ווינשטיין (מכפר פרושאקי) על שעזב את מקום מגוריו. הוא הועבר בשעתו מהכלא בביאלה ללובלין. שתי בנותיו לא נחו ועשו הכל כדי להציל את אביהן. הם הזמינו את עורך־הדין הנודע הופמאקל־אוסטרובסקי, שהיו לו מהלכים בחוגי־המשפט הגרמניים, ובעד זה ביקש וקיבל סכומים אגדתיים ממש. בשעת הדיונים לא היה היהודי נוכח. בשמחה שמעו הבנות כי אביהם זוכה וחיכו בקוצר־רוח לר־אות את אביהן, אבל לא הגיעו לכך. לפי הודעת עורך־הדין שולח אביהן למזרח...

בעצם הצרות האלה קיבלה „מועצת־היהודים" פקודה מהמדווח של שלטון־המחוז לערוך רשימה של מעמדים להגירה לארץ־ישראל ולאמריקה. „מועצת־היהודים" לא פרסמה מר־דעה על כך, אבל יחידים ידעו זאת וטיכסו עצה: להירשם או לא להירשם. בחוגי „מועצת־היהודים" התיחסו באי־אמון לכל הענין הזה. הם אמרו לעצמם: הגרמנים לא יתעסקו בעיצומה של המלחמה בהגירת יהודים. בכלל לא היו היהודים נוטים להעלות את שמותיהם ברשימות הנמסרות לגרמנים. והיות שמשלטון־המחוז לא לחצו בדבר הרשימה, התעלמה ממנה „מועצת־היהודים".

האוכלוסיה היהודית ברובה התפרנסה מן העבודה. מקצת בעלי־מלאכה יהודיים הוסיפו לקיים את סדנותיהם. לעומת זאת לא נשאר אלא חלק קטן מן הסוחרים הרשמיים בעיסוקיהם. ברובע היהודי היו קיימות כ־20—25 חנויות קטנות, בעיקר ברחוב גראַאַנוֹבר.

טבעי איפוא, שברובע היהודי התנהלה הברחה בקנה־מידה רחב, כדי להכניס ככל היותר צרכי־מחיה. בעלי־מלאכה יהודיים היו עובדים בשביל הגרמנים ובשביל האוכלוסיה הנוצרית והיו מקבלים מהם מצרכים שונים. גם הפועלים הי־הודיים היו מביאים סחורות שונות ממקומות־עבודתם.

בעיקר היו מבריחים קמח. מצרך זה היו מכניסים לרובע היהודי יחד עם הקמח שהיה מיועד לכרטיסי־לחם, אגב כך היו מביאים גם מיני גריסים. הברחה זו היתה ידועה לסוכני הבולשת, שקיבלו בעד זה שלמונים יפים, וממילא היו מש־גיחים היטב שהעסק לא יוכשל. מובן, שההוצאות המרובות היו מייקרות מאוד את מחירי הלחם והגריסים.

תפוחי־אדמה, מצרך מזון חשוב עד מאוד, סיפקה „מועצת־היהודים", שהיתה מקבלת אותם, לפי הוראת השלטון, מה־„רולניק" הפולני, אבל גם כאן נדרשו מתנות.

בשר היו מבריחים הקצבים. אולם הברחה זו היתה מסו־כנת מאוד והסוכנים של הבולשת לא היו מסייעים בידם, אלא להפך — הם היו רודפים אותם נוראות. סופם של הק־צבים היה תכופות מר מאוד. ברור איפוא, שהבשר עלה ביוקר רב ורק חלק קטן מן האוכלוסיה יכול היה להרשות לעצמו מוֹתָרָה זו.

תנאי־החיים של האינטליגנציה היהודית, חוץ מרופאים, היו קשים מאוד, שכן נשמט מתחת לרגליהם הבסיס הכלכלי. המעבר למעמד אחר לא היה קל, ביחוד שמעבר זה היה מלווה מהלומות גרמניות. הם מכרו מביתם כל מה שנרכש במשך שנים של עבודה, ביחוד היה קשה מצבם של הפליטים האי־טליגנטים, שהסביבה היתה זרה להם לגמרי. לא היה להם שום

מגע עם המקורבים של לשכת־העבודה, שהיו יכולים לאַפשר להם קבלת מקומות־עבודה מתאימים.

בביאלה ישב אז הרב מפיליפובה, שהובא יחד עם יהודי סובאַלק. אחרי פטירתו של מורה־ההוראה הרב משה אוטשאַן (מת ממחלת טיפוס בחורף 1940/1) היו פונים אל הרב הנ"ל בכל ענין דתי. הרב מפיליפובה יצאו לו מוניטין של למדן גדול ואף היה בקיא בהוויות העולם. מאחר שבכל הרובע לא היה שום בית־מדרש ולא שום מוסד דתי, הרי היתה השפעתו של הרב קטנה ביותר.

בימים הנוראים היו מקומות, שבהם התפללו „מנינים" רבים. גם היו בכל ימות השנה „מנינים" קטנים בדירות פרטיות, אשר שם התפללו שלוש פעמים ביום.

שום פעולה תרבותית לא היתה ברובע היהודי. כל אחד היה טרוד לעצמו ולא יכול היה להיפנות מצרות יום־יום.

ספריית־„תרבות" הגדולה הועברה מרחבת וולנושצ'אל אולם הקהילה ברחוב בריסקר. את האוצר הזה שמר בקפדנות היושב־ראש של ההסתדרות הציונית יעקב אהרן רוזנבוים. הספרייה של ה„בונד" הועברה בתחילה לדירתו של אליהו הופמן (בובקאָס). הוא שמר את הספרים כבבת עינו, אך בגלל הצפיפות בדירתו, שגדלה בלי־הרף, הוכרח להעביר את הספרים לרפת. ברובע התקיים רק גן־ילדים של הגברת ליובה טוכשניידר ברחוב גראַבאנובר. גן זה היה לו, כביכול, רשיון מאת מפקח על בתי־הספר הפולניים.

רבים מן הנוער שקדו בבתיהם על הלימודים והתכוננו לגשת לבחינות מיד לכשיוסרו מהם הכבלים הגרמניים.

אף כי נאסר על היהודים לקנות עתונים היו מגניבים בכל זאת לתוך הרובע עתונים פולניים וגרמניים. את ידיעות הרדיו, שהשלטון הגרמני היה מוסר על ידי הרמקול, היו קולטים ילדים יהודיים ומוסרים אותן ברובע היהודי.

הוצאות בלתי־ליגליות היו מגיעות תכופות לידי יהודים, אולם לא היתה בזה יד מאורגנת. בפשטות: יהודי היה מקבל איזה עלון ממכרו הנוצרי והיה מביאו אל היהודים.

חוטפי ידיעות

יום־החורף הקר והקצר היה חולף מהר. בלילה היו יושבים כלואים בבית ומונים את מפלותיו של היטלר. בגן העירוני של ביאלה התקינו הגרמנים רמקול של רדיו שהיה מוסר פעמים אחדות ביום ידיעות פוליטיות. הרמקול היה מושך את הקהל, אך היהודים פחדו להסתכן, שכן אילו תפסו יהודי בשמיעת הרדיו היו חייו תלויים לו מנגד.

הואיל והסקרנות לשמוע ידיעות על מפלתו של היטלר היתה גדולה, המציאו אמצאה: היו שולחים ילדים אל הרמקול, והם היו משיבים את נפשות היהודים בידיעה כלשהי.

וכך עמדו ילדים בחוץ בקור העז, חוטמיהם ועיניהם היו מנטפים, אך מוחם הילדותי היה מאומץ ודרוך כולו לקלוט חדשות ככל היותר. כשהמישדר היה נגמר והילדים היו מתחילים לשוב אל הרובע היהודי, כבר חיכו להם המבוגרים והיו ממטירים עליהם מטר של שאלות. אולם הילדים היו מסרבים להשיב, מפני שכל אחד היה לו חוג שומעי־חדשות משלו, ולזרים לא רצה לספר.

על חוג אחד כזה נספר כאן. בין ציידי־הידיעות נמצא גם הילד הקטן, בן ה־11—12, נטע אוֹסנהוֹלץ, שהתמחה בקלי־טת ידיעות־רדיו מן הרמקול שבגן העירוני. לפני המלחמה למד הילד בבית־ספר עממי פולני וב„חדר". ילד כחוש, ממש עור ועצמות, בעל עיניים לוהטות ומוח חריף מאוד.

ילד זה היה מתחמק פעמים אחדות בכל יום מן הרובע היהודי אל הרמקול. בלבושו הדל היה קופץ שם בקור מרגל אל רגל וקולט כל הד מן העולם הגדול, ובכל ערב היה מוסר לחוג שלו סקירה מן החדשות ששמע כל היום ואף היה משתתף בשיחות הפוליטיות. האנשים היו משתוממים לשמוע מפי הילד את ידיעות המלחמה. קולו רעד מחמת מיעוט־תזונה, אולם באילו בהירות ופרטות היה מונה את כל חזיתות המלחמה, אפילו מן המזרח הרחוק, בשמותיהן הזרים כל־כך לאוזן. מפליאה היתה בקיאותו של הילד בפוליטיקה.

באותו החוג שהילד נטע היה מוסר את הידיעות, היו באים בלילה לשמוע אותו אנשים שלא היה להם שום מושג בפוליטיקה. אבל הם באו לראות את הפלא, איך ילד שכל עוד נפשו בו, „מתמרן" באניות־מלחמה, בכל מיני מטוסים ובכלים משחיתים אחרים.

כשהיו קוראים לנטע מביתו, היה קשה לו להינתק מן הויכוח הפוליטי. ואמו היתה מתאוננת: — נו, נטע, מה יהיה? אני מייגעת את מוחי, היכן למצוא קצת עצים, או משהו אחר בשביל הבית, ואתה מתעסק בפוליטיקה?...

וכשהילד היה יוצא, היו הבריות משוחחים ביניהם תכופות: — נו, אדרבה, תמצאו נא ילד שכזה אצל הנוצרים! היכן תמצאו אצלם ילד שיהא בקיא כל־כך בכל הבעיות הפוליטיות של הזמן, כמו ילד זה?

חוג הידיעות של הילד נטע היו לו עוד שני חוטפי־ידיעות ופוליטיקאים רבי־כשרון.

אחד מהם היה חיים זילברברג, הבן הצעיר של רופא־השיניים יואל זילברברג, בחור כבן 20, חולני מלידה ומבקר תמידי אצל רופאים. סמוך למלחמה גמר את הגימנסיה שנמנה בה עם התלמידים המצוינים. כחולה שוחרר מעבודת־כפייה. בכל זאת עבד קשה. כל היום היה לומד בשקידה את העתונות הגרמנית והיה צד את הנרמז בין השיטין ובונה עליו את הנחותיו. חדרו היה מלא מפות, שלפיהן היה עוקב אחר פעולות־המלחמה. לא פעם היתה אמו עושה לו שערוריות בשל המפות, מתוך פחד שבשעת חיפוש יבולע להם מחומר כזה. וכי מה להם ליהודים ולמפות?

השני היה משה ליכטנבוים, נכדו של לייבה מאַדניק, בחור כבן 18 שנה. הוא למד ב„חדר" ולימודים כלליים באופן פרטי. כבר לפני המלחמה היה רתום לעסק של ההורים. אף הוא היה שקוע בכל הוויתו בפוליטיקה ובקי בכל שדות־המלחמה. תפקידו היה להשיג את העתונות הגרמנית בכל מיני תחבולות והיה חולק אותה עם זילברברג הצעיר.

גם משה שוחרר מעבודת־כפייה, בשל רגלו החולה עוד מילדותו. אולם הוא ויתר על זכותו ונכנס לעבודה בתור נגר בסדנה של הגרמני־העממי קראַסקובסקי. כדי להתקבל בסדנה

זו שילם כמה מאות זהובים, וזאת עשה בכוונה: אצל הגרמני־העממי היה רדיו, ומשה השתוקק מאוד לשמוע חדשות מחוץ־לארץ, והיה איפוא כדאי לו להיעשות שוליא של נגר. הוא התיידד עם הגרמני־העממי, שהיה קומוניסט ותיק, והיה מבלה שעות בביתו. שם היה מטפל ברדיו והיה מוציא ממנו מלוא חֻפניים ידיעות מלונדון.

בחור זה גם עמד במגע עם חברים, שעבדו אצל גדולים נאציים בתור משרתי־בית, והעריצים החומים רחשו להם אֵמון והיו משאירים בידיהם את מפתחות דירותיהם בעת שנסעו לגרמניה לחופשה. את המקומות הללו ניצל משה לשמיעת רדיו מחוץ־לארץ. שם היה מבלה כל הלילות. וכי היה עוד מקום בטוח יותר לשמוע רדיו מחוץ־לארץ מאשר ביתו של נאצי? ואמנם היה משה מלא וגדוש ידיעות של חוץ־לארץ. כשיהודים היו מכניסים אותו לתוך מעגלם היה נאבק ארוכות עד שנחלץ ממנו.

משה לא רצה לסמוך על ידיעות־הרדיו של הילד נטע. אף לא היתה לו סבלנות לחכות עד שנטע ימסור את סקירתו. על־כן היה רץ בעצמו אל הרמקול שבגן העירוני. בתחילה עלה הדבר בידו, אך אחר־כך חפץ לא פעם מכות על חפצו לשמוע רדיו. כאשר כבר הוחמר האיסור על היהודים לגשת לרמקול, אפשר היה לפגוש את משה בשערו של ישראל שואלקס כשהוא עושה אזנו כאפרכסת כדי לקלוט משהו מן הרמקול. בעיצומה של העבודה הבוערת בסדנה היה נעלם משהגיעה העת של שידור הידיעות ברדיו.

הגירוש הראשון

בשבת כ״א בסיון תש״ב (6.6.1942) נתפשטה בעיר שמועה, כי כל יהודי ביאלה חייבים לעזוב את העיר. אחר־כך נודע כי משלטון־המחוז הגיעה פקודה ל„מועצת־היהודים״, שכל היהודים שאינם מועסקים על־ידי לשכת־העבודה, חייבים להתייצב ביום ד׳ 10 ביוני, בתחנת־הרכבת לשם העברה. הפקודה נוגעת לכל היהודים במחוז. כל ערי־השדה ירוקנו מיהודים ובביאלה ירוכזו כל היהודים העובדים מן המחוז כולו.

נציג „מועצת־היהודים״, יעקב אהרן רוזנבוים, הגיע לשאול את המדווח ליפקוב: לאן ישולחו האנשים? הוא ענה: למערב. נציג „מועצת־היהודים״ שאל שנית: ידוע לנו כי היהודים ממערב משתלחים למזרח, אם כן, איפוא, במה נשאו יהודי ביאלה חן כל כך, שמשלחים אותם למערב? ליפקוב בא רגע במבוכה, אך מיד התאושש ואמר: „הלא רואים אתם באיזה מצב שרויים האנשים בבית־הכנסת ובשאר בתי־התפילה״. על זאת השיב רוזנבוים: „אכן, לא היינו מתנגדים כלל להטבת המצב של האנשים האלה, אבל הרי ידוע לנו שאין הממשלה מעונינת בכך, ואם כן מה איכפת לכם, אם האנשים ימותו כאן?״

לוויכוח כזה לא ציפה המדווח כלל וכלל. ובאין עוד תשובה בפיו: הפטיר: „אתה, רוזנבוים, רואה הכול בצבעים שחורים; בדרך זו לא יוכל להיות שיתוף־פעולה אתכם״.

„מועצת־היהודים״ התחילה בפעולה נמרצת לבטל את הגזירה, והתדפקו על כל הדלתות. הגסטפואים תמהו ש„מלאכה״ כזאת לא נמסרה לידם.

„מועצת־היהודים״ הצליחה להיוודע כי מוצאה של הגזירה מלובלין, אלא שלא קבעו שם מכסה למגורשים. שלטון־המחוז היה מעונין שה„אקציה״ תקבל ממדים גדולים ככל היותר.

אחרי כל המאמצים של „מועצת־היהודים״ נתברר מי יורשה להישאר ומי חייב גירוש. הזכות להישאר ניתנה לכל אלה שהיו להם כרטיסי־עבודה וכן לסוחרים ובעלי־מלאכה, שאושרו על־ידי שלטון־המחוז, יחד עם נשיהם וילדיהם עד גיל 14. נשים וילדים אלו צריכים היו לקבל פתקאות טבועות בחותמות של לשכת־העבודה ושלטון־המחוז להוכחת זכותם להישאר במקום. כל מגורש הורשה לקחת אתו חבילה במשקל 10 קילו בלבד. על אי־הציות לפקודה היה צפוי עונש־מוות.

מצד השלטון ניתנה הוראה ל„מועצת־היהודים״, כי ה„אקציה״ כולה תנוהל על־ידיה ועל־ידי „שירות־הסדר היהודי״. אם לא ישתלטו על המצב יאולץ השלטון להתערב, דבר שיביא תוצאות בלתי־רצויות.

ביום השלישי הודיעה „מועצת־היהודים״ את כל זאת לאוכלוסיה היהודית על־ידי מודעות ברחוב, וקבעה את נקודת־האיסוף בחצר בית־הכנסת.

כבר ביום השבת, כשאך הוברר, כי בכרטיסי־עבודה אפשר להינצל מן הגירוש, התחילו רבים מן היהודים לעשות מאמצים להשיג כרטיסים כאלה. ואמנם לא מעטים הצליחו, תמורת תשלומים גדולים, להשיג את „כרטיסי־החיים״.

רווקים שהתהלכו שנים אחדות עם בחורות ולא רצו להתחתן בשנות־המלחמה, מיהרו להיכנס לחופה, כדי להציל את כלותיהם מגירוש בתור נשים הנשואות להם. נעשו גם חתונות פיקטיביות לשם הצלת בנות ישראל.

היו כאלה שלא מצאו אפשרות להינצל באופן חוקי והחליטו שלא להתייצב ולהתחבא בזמן ה„אקציה״. רבים התחמקו בעוד מועד אל הכפרים למַכרים נוצרים ואל מזריץ׳ הקרובה. אלה שהחליטו לנדוד, התחילו להתכונן לדרך ולארוז את החבילות.

בערי־השדה של המחוז ברחו היהודים אל היערות. הם בכלל לא נתכוונו להתייצב לשילוח.

ביום שלישי אחר־הצהריים הראה משרד־המסים את ידו החזקה. כמעט כל פקידיו פשטו, בלווית שוטרים, ברובע היהודי לגבות חובות־מסים נושנים ואף כאלה שעדיין לא הוטלו על־ידי שומה לשנת 1942. הם תבעו סכומים עצומים, שמן ההכרח היה לשלמם מיד, מאחר שבמקרה של סירוב איימו במאסר ובהבאה למחר אל מגרשי־השילוח.

באותו יום הלך יעקב מאַלינא אל שלטון־המחוז לשם סידור איזה ענין. לפנות־ערב נודע כי מאַלינא הוצא במכונית אל מחוץ לעיר ושם נורה על־ידי הבלש באלדיגא.

שעות טראגיות עברו על המשפחות. לא ההורים ידעו מה לייעץ לבנים ולא הבנים — להורים. שום איש לא היה בו העוז לומר לזולתו: הישאר, אַל תתיצב, מכיון שמאחורי כל פקודה זעקה המלה — מוות!

ביום רביעי, 10 ביוני, בשעה 5 לפנות־בוקר, כבר נתאספו בחצר בית־הכנסת כ־700 נפש, מלובשים בגדי חג ובידיהם חבילות. אנשים נהרו לשם מכל עֵבר. „שירות־הסדר היהודי״ שהוגדל במיוחד לצורך זה עד 50 איש, התהלך מבית לבית

והזכיר את החובה להתייצב בחצר בית־הכנסת. אלו שהשתייכו למאושרים שנשארו בעיר התחלכו באופן חפשי ברובע היהודי, שבו לא בוצעה שום ביקורת.

לחצר בית־הכנסת הגיעו באי־כוח השלטון והסתכלו במח־זה. הם החזירו מן המגרש בעלי־מום, חולים ונשים עם ילדים, והודיעו כי חולים, בלתי־מסוגלים להעברה, יישארו בבתיהם. מובן, שדבר זה חיזק את הרושם, כי האנשים מועברים רק לעיר אחרת. לא אחד מאלה שהחליטו שלא להתייצב, נטל עתה את חבילתו והלך אל חצר בית־הכנסת.

בשעה 2 בצהריים, כשחצר בית־הכנסת כבר נתמלאה יהודים, הובל הקהל, על־ידי „שירות־הסדר היהודי", בלווית ג'נדרמים אחדים, אל תחנת־הרכבת ושם נמסרו לידי ה„שירות המיוחד" של שלטון־המחוז. מקצת יהודים חלשים הובאו אל הרכבת במכוניות.

קשה למנות את כל אנשי ביאלה, שצעדו בתהלוכה אל הרכבת. אחדים מהם נחרתו בזיכרון: מיואש ומיושש עד מאוד צעד משה קאווה הנודע והאהוב. על־ידו השתרך המלמד טוב־הלב הלל מאיר הייבלום. בין השורות נראו הסוחר יוסף גיטלמן עם משפחתו, פינטשה איידלמן עם אשתו וילדו, הרצל טשארני ואשתו.

ליד הרכבת הוכרחו היהודים להמתין עד למחר, שכן, כנראה, בוצעה ה„אקציה" בטרם זמן ועדיין לא הוכנו הקרונות בשביל המגורשים. „מועצת־היהודים" המציאה להם פעמים אחדות לחם וקפה.

ביום החמישי בבוקר הגיעה רכבת־משא ובשעה 11 כבר היו האנשים כלואים בקרונות. הרכבת זזה ממקומה בלווית „איש הס"ס ואנשי־משמר אוקראינים אחדים בכיוון לוקוב.

„מועצת־היהודים" רצתה להיוודע בכל מחיר, לאן שולחו היהודים. מ„מועצת־היהודים" בלוקוב נודע, שהרכבת פנתה לכיוון לובלין. מ„מועצת־היהודים" בלובלין נודע, כי היהודים שולחו בכיוון חלם, ואילו מחלם הודיעו, כי הרכבת עברה את העיר ביום ששי לפנות־ערב בכיוון וולודאַווה. הידיעה האח־רונה באה מוולודאַבה. משם הודיעו שאין הם יודעים כלום ואַל נא ישאלו אותם להבא שאלות כאלה.

עם וולודאַווה ניתק איפוא החוט. ומאחר שמשם נתקבלה תשובה שכזאת, נקל היה לשער, שאמנם בוולודאווה יודעים גם יודעים מה קרה לאנשים האלה.

דבר השמועות הרצופות האלה נודע לשלטון־המחוז. הם ניסו איפוא לגשש אצל „מועצת־היהודים", אבל „מועצת־היהודים" ענתה: אנו קראנו לאנשים להתייצב לשילוח, ולאן שילחו אותם, אתם היודעים ולא אנו.

למעשה נודע סוף־סוף ל„מועצת־היהודים" לאן הוגלו הא־נשים. נתברר כי התחנה האחרונה של נדידתם היתה סוֹביבור, מרחק 37 קילומטר מחלם, בכיוון וולודאַווה. סוביבור היתה ידועה לפני המלחמה כתחנה זעירה בתוך יערות בסביבת וולודאווה, שממנה היו מובילים עצים.

אחר־כך שמעו כי הביאו לסוביבור יהודים רבים והחזיקו אותם שם בקרונות־משא נעולים, על פסי־רכבת צדדיים ביער, ימים אחדים בלי אוכל ובלי טיפת מים בעצם ימי הקיץ הלוהטים. אחר־כך הוציאו מן הקרונות את גופות המתים ושרפו אותן שם.

שבועות חלפו והמחשבה על הקרבנות העקורים לא פסקה. מובן מאליו, שהשלטון הגרמני נעשה היורש של מעט הרכוש, שהשאירו הקרבנות בדירותיהם. הדירות העזובות רוקנו עד היסוד.

חודש יולי עבר בשקט יחסי, והגיע חודש אוגוסט שהיה משופע במאורעות־דמים.

ביום שני, 3 באוגוסט, אחר־הצהריים נאסר בשלטון המחוז אהרון ברודאַץ', בו בזמן התחיל „השירות המיוחד" להפש אחר מנחם פינקלשטיין. כשלא יכול לגלותו אסר כבן־ערובה את יושב־ראש „מועצת־היהודים" יצחק פיז'יץ, באַיימו עליו ביריה, אם פינקלשטיין לא יימצא. לאחר זמן־מה התייצב מנחם פינקלשטיין בשלטון־המחוז, ויצחק פיז'יץ שוחרר. הי־דיעה על מאסרם של שני יהודים אלו עשתה רושם עז בעיר, כי ידעו ששניהם היו להם מהלכים בשלטון המחוז, והיה להם שם „שכם חזק" ב־רמות המדווחים המהנדס דאַבוס ונוילינגאַר. אכן, קרובים וידידים הזהירום תמיד מפני התוצאות של מגע עם הנאצים, שהיו משיגים אצלם מזמן לזמן איזו טובה ליהודי.

תיכף למאסרו של אהרן ברודאַץ', בוצע ע"י „השירות המיוחד" חיפוש בדירתו. תוך כך עצרו את אחותו ואת אשתו חיה לבית פייגנבוים ושתי אחיותיה.

כל אותו יום עשו משפחות העצירים מאמצים להיוודע משהו על־אודותיהם, אך בלי הצלחה. איש לא ידע מה לומר, אולם הכול הרגיעו; חשבו כי אין זו אלא אי־הבנה שתתברר במהרה. כך עבר היום בלא־כלום, והגיעה שעת־העוצר ליהו־דים, היינו שעה 7 בערב. משפחות העצירים הוכרחו לשוב לבתיהן ברגשות מעורבים של חרדה וציפיה.

הסוף היה טראגי. עוד באותו יום נורו כל העצירים, הנשים והגברים, בעיר התלחשו, כי בזה רצו הגרמנים למחות את עקבות המעצ, שהיה להם עם יהודים אלו, וכי ברצח זה היה חלק גדול למדוח ניולינגר, מפאסאַו (גרמניה).

בחצות הלילה אור ליום שלישי, נשמעו פתאום צעדי־אוֹן צבאיים שועטים ברחובות הרובע היהודי. מיד עם שחר רעמה השאגה הפראית: „מאַנאַר ראַוס!" (גברים צאו). כל הרובע היהודי היה מוקף ג'נדרמריה, שוטרי־מגן, משטרה פולנית, גאַסטפו, וחיילים של גראַינג — טייסים, כולם מזוינים במכונות־יריה וברימוני־יד. רחוב גראַאַבאַנובר נתמלא גברים שהורדפו אל קצה הרחוב (בכיוון השוק החדש). המפגרים לווּוו בדרכם במהלומות של קתות־הרובים. לאחר זמן־מה התחילו הגרמנים לבקר את כרטיסי־העבודה. הביקורת ארכה שעות אחדות וכל הגברים שוחררו.

ברם, ביקורת כמעט־„תמימה" זו עלתה באותו בוקר לאוכ־לוסיה היהודית ב־19 קרבנות. ביניהם: זלמן ליווראַנט, יוקל ליסטגאַרטן, פרידמן (מערי־הספר של פולין, שבוי־מלחמה לשעבר) ואחרים. רבים מאלה שחזרו חיים מן הביקורת, הוכו שם עד זוב דם.

„אַקציה" זו נוהלה בידי הגסטפּוֹאי פייסקאָר,[1] וביחוד הצטיין במלאכת־דמים זו הגרמני־העממי, הג׳נדרם ליאון בוש.

המאורעות בעיר התחילו מתפתחים במהירות מיוחדת.

ביום ששי, 7 באוגוסט, הודיעה „מועצת־היהודים", כי לפי פקודת השלטון, חייבים כל היהודים לעקור את דירותיהם אל הרובע הקטן, כמו שכבר תוכנן קודם לכן.

הרובע היהודי שנמצא קודם בין הרחובות: גראַבאַנובר עם הסמטאות של בית־הכנסת (חוץ מבתים אחדים הפונים אל השוק החדש), יאַנאבר (רק הצד הימני), פרוסטאָ (מבית־המשפט והלאה) וצמאַנטאַרנה — יוסגר מעתה, כמו בתיבה מרובעת, בין הרחובות: גראבאנובר, בלי הסמטאות של בית־הכנסת (מרחבת וולנושצ׳ עד פרוסטאָ), פרוסטאָ (רק הצד ש־מאלי, מהגראבאנובר עד פשכודניה), יאַנאַבר (רק הצד הימני) ופשכודניה, רק הצד הימני (מרחוב יאַנאַבר עד רחוב פרוסטאָ).

בכלוב צר זה היה צפוי מחנק ממש, ואנשים נכנסו לדור לרפתות ולדירים, כי איזו ברירה היתה להם במיטת־סדום כזו.

„מועצת־היהודים" ניסתה להשתדל אצל בא־כוח ס״ד גלאָט, והוא הבטיח שיפעל לביטול הגזירה, ואמנם מהרה נתבטלה.

בשיחה בין איש־הס״ד ונציג „מועצת־היהודים" י. א. רוזנבוים, הפליט הראשון כי גזירה זו בוודאי תיבטל, שכן מתכננים נגד היהודים אמצעים אחרים. מה טיבם של אמצעים אלה — אי אפשר היה להציל מפיו. אולם הזמן הסיר את הלוט מעל תעלומה זו.

ביום שני, 10 באוגוסט, נפוצה שמועה בעיר, כי ליד תחנת־הרכבת עומדים קרונות־משא, שבהם יובלו מביאלה ללובלין כ־400 איש. השמועה אמנם נתאשרה, כי מתחנת הרכבת טלפנו לכל המשרדים הגרמניים ושאלו: מתי היהודים יוצאים לדרך. בכל מקום ענו, כי לא ידוע להם ולא כלום.

ביום רביעי, 12 באוגוסט, לפנות־בוקר בוצע חיפוש אחרי גברים יהודיים ע״י שוטר־מגן זר, בעזרת מיליציה אוקראינית. העצורים הובאו למגרש־איסוף בוולית. בין העצורים נמצאו פועלים רבים של השלטון ושל מקומות־עבודה גרמניים, של־מענם נעשו מאמצים לשחרורם. על חיפוש זה הודיעה „מועצת־היהודים" לבא־כוח ה־ס״ד ווידאָ, והוא הלך למגרש־האיסוף בוולית ושחרר את כל היהודים העצורים.

עברו רק שעות מועטות ובעיר קמה שוב בהלה, שכן נת־חדש החיפוש אחרי גברים. בו בזמן נתקבלה פקודה משלטון־המחוז, כי „מועצת־היהודים", ו׳ועד־העזרה ו„גדוד־החיטוי" ית־יצבו ברחבת שלטון־המחוז.

אל הנאספים במקום זה יצא המדווח ליפקוב. הוא ציווה על הנשים של ועדת־העזרה ושל „גדוד־החיטוי" לשוב לבתיהן, ומיד נעלם. במקום נעצרה משאית ובתוכה שוטר־המגן הזר ואוקראינים אחדים. היהודים הוטענו על המשאית והובלו אל הרכבת.

בעיר שרר יאוש, שכן ברור היה, כי עם הגלית „מועצת־היהודים" הופקרה העיר וסוף הטרגדיה מתרגש ובא. בטוחים היו שמיד ייערך מצוד על גברים, מאחר שעדיין חסרו רבים למספר האנשים שנחטפו בחיפוש הבוקר. אמנם במהרה הוחל חיפוש חדש.

חטיפת 400 יהודים לא עלתה להם בנקל כיון שרוב הפו־עלים היהודים כבר היו במקומות עבודתם. לפיכך נמשך החיפוש כל היום, וכשלאחר יום־הסיוטים ירד הערב, היה מוטל בביב של רחוב נאַרוטוביץ׳ יהודי הרוג בראש רצוץ, ובחדר שכבה ירויה האשה ברכה אדלרשטיין (כלתו של משה״לה המוזג), שלא נתנה לאוקראיני, מן המשתתפים ב„אקציה" לאַנסה.

הוברר, כי בבוקר הצליח איש־הס״ד ווידאָ לשחרר את היהודים מפני שאותו „מנצח על האקציה" הזר לא היה במקום, אך כשבא אל מגרש האיסוף וראה כי היהודים שוחררו, פקד תיכף לעצרם שנית. הוא הלך אל המשרדים הגרמניים והציג לפניהם, כנראה, את יפוי־הכוח שלו לבצע את החיפוש, ושוב לא נתקל בשום הפרעות, אלא להפך — סייעו בידו.

בשעה 9 בערב יצאה רכבת־המשא בכיוון לובלין, בהר־בילה בתוך הקרונות המוגפים כ־400 יהודים, בתוכם רוב חברי „מועצת־היהודים" וועד־העזרה.

כאן התחילו, כנראה, לפעול אותם „האמצעים האחרים כלפי היהודים", שהוזכרו בשעתם על־ידי איש־ה־ס״ד גלאָט. רא־שית, נפטרו מ„מועצת־היהודים", שאמנם קיבלו ממנה מת־נות לרוב, אולם בו בזמן היתה „מועצת־יהודים" זו פעילה יותר מדי ותבעה תכופות מדי לבטל גזירות שונות. דרך־אגב גררו גם את החברים של ועד־העזרה ושל מוסדות אחרים, וכך סייעו לשוטר־המגן הזר למלא את המכסה של יהודים חטופים, שהיה מוטל עליו להביא לאי־שם.

באוגוסט נאסרה חבירת „השומר הצעיר" בביאלה, גודיה שטיינמן (הבת הצעירה של המורה העברי הידוע יעקב שטיינ־מן). סיפרו שנערה כשרונית זו עסקה בפעולה בלתי־ליגלית, ובדירתה היו נפגשים שליחים של התנועה. היא נפלה לידי הגסטפו בעקבות מאסרו של פועל־רכבת פולני, שנעצר ברכבת לאחר שמצאו אצלו ספרות בלתי ליגלית, וסבורים כי הוא שמסר את שמה וכתובתה של גודיה. זמן קצר בילתה במרתפי הכלא של הגסטפו. נראה שהרוצחים המנוסים נוכחו, כי מפי בחורה זו, חלושת־הגוף, לא יצילו דבר על אף העינויים שהם מענים אותה. מפי החייטים היהודים, שעבדו שם, שמעו על העינויים שסבלה שם, ומהם אף נודע, כי הוציאו את גודיה שטיינמן במכונית בכיוון לא־ידוע ושם נורתה.

[1] נשפט אחרי המלחמה בביאלה ונדון ל־15 שנות מאסר. בין עדי התביעה נמצאו גם היהודים מביאלה, כגון יצחק פרידמן, יהושע ווייסמן, ישראל בקרמן ואחרים.

מצד התביעה הופיע כעד נגדו הסנדלר וו. איוואניצקי, מי שהיה סגן ראש־האזרחים בביאלה. לאחר מסירת עדותו, קם פייסקר על רגליו וטען: „כי היהודים יעמדו נגדי — לכך הייתי מוכן. אני יכול גם להבין הופעת פולנים כעדים נגדי, אך מה לו לאיוואניצקי ולכאן? איוואַניצקי זה, שהיה סוכן הגסטפו, שהלשין לפני הגסטפו על עשרות פולנים וגרם למותם — איך הוא מעז להופיע במשפט נגדי? !״

איוואניצקי נאסר בו במקום. בית־המשפט דן אותו ל־10 שנות מאסר ולאיבוד זכויותיו האזרחיות ל־15 שנה, וכן להחרמת רכושו לאוצר־המלוכה (נמסר ע״י יהושע ווייסמן, כעת בישראל).

בו בזמן נאסרה גליקה ליכטנבוים (בתו של לייבה מאָד־ניק) ונורתה על־ידי הבלש באַלדיגא. לפי השמועה גרמה לכך גרמניה עממית, אשר גליקה תבעה ממנה חוב.

כל יום לפנות־ערב היתה פורצת בהלה ברובע בגלל השמועות כי בלילה ייערך חיפוש אחרי גברים. כל אחד הלך לישון במקום־העבודה שלו, בעזבו את אשתו ואת ילדיו לגורלם.

מכונת־ההשמדה הגרמנית כבר פעלה אז במלוא כוחה, ובשלבים הראשונים של השמדת היהודים התאמצה לרכז את היהודים, כדי להקל על עצמה את מלאכתה.

השלטון הצבאי הודיע לפועלים היהודים, כי כל הרוצה לעבוד אצלו חייב ללון בצריפים קסרקטיניים בפיקוח גרמני. השלטון הצבאי התחיל גם לספק מזון לפועליו היהודים. היהודים לא רצו לאבד את מקומות עבודתם ולכן היו מוכרחים להסכים לכך. כל יום לפנות ערב אפשר היה לראות מחזה שכזה: הפועלים באו לבתיהם מן העבודה רק לרגעים מספר, ומיד חזרו והתאספו בחצר בית־הכנסת, שם נערכו בסדר צבאי וצעדו אל הקסרקטינים. כל מי שנתאווה ללון לילה בבית, ספג למחר כארבעים מכות־מקל.

רק ליום ראשון היו משחררים את הפועלים מן המחנה, כדי להתראות עם משפחותיהם.

בינתיים חזר לעיר אחד מ־400 המוגלים בכיוון לובלין. השבוי לשעבר, גרוסמן. מדבריו נגולה ונפרשה תמונה חדשה של הטרגדיה.

נודע כי 400 האנשים הובאו למחנה מיידאנאַק, קילומטרים אחדים מאחורי לובלין. שם הולבשו בגדי־מחנה, אולם מיד באה פקודה להחזיר להם את בגדיהם. ממנהלת הרכבת באו פקידים ובחרו מתוכם כ־350 איש לעבודת הבנייה של קו־רכבת חדש בגולומב, בין דאָמבלין ופּוּלאַווי, בגליל לובלין. במחנה מיידאַנאַק נשארו כ־50 איש, על־הרוב, אנשים קשי־שים, ובתוכם: י. א. רוזנבוים, יצחק פיז׳יץ, משה רודזינאַק, משה חיים וויזנפלד, ישראל ביאַלר, שמואל קרייזלמן, יעקב שלמה זיידמן, יעקב וולוול הרשברג, ברל גולדברג (רוקח), חנן ווייסברג ואחרים.

העבודה בגולומב נעשתה בתנאים קשים מנשוא. עבודת־פרך, תזונה זעומה וגרועה. על כל התרשלות קלה ביותר היו הורגים בירייה. בתוך השאר נספו שם: פישל קנטור, אליעזר לרנר ובלומנקראַנץ (חתנו של יוקל ליסטגאַרטן).

סמוך לראש־השנה חזרו כמעט כל היהודים מגולומב.

הנשים של חברי „מועצת־היהודים" המגורשים, התחילו להשתדל בדבר החזרת בעליהן. במשרדים הגרמניים הבטיחו להן למלא את בקשתן, אבל ההבטחות לא קויימו. בינתיים מינו ליושב־ראש חדש של „מועצת־היהודים" את אליעזר צאַלניקר, והוא יחד עם חברים אחדים של „מועצת־היהודים" שנשארו, ניסו לבצע פעולה כלשהי.

פקודה יצאה כי בשבת, 19 בספטמבר, יתייצבו לפני בא־כוח ה־ס״ד „מועצות־היהודים" של ביאַלה, יאַנאַבה וקונס־טאַנטין.

בשבת בצהריים כבר ידעו את תוצאות ה„ביקור" הזה: „מועצת־היהודים" של ביאַלה נדרשה לאסוף אצל האוכלוסיה היהודית קילוגרמים אחדים של זהב. הנימוק היה: בזכות הזהב הזה יוכלו הס״ד להגן על יהודי ביאלה לפני השלטון. ל„מועצות־היהודים" של יאַנאַבה וקונסטאַנטין הודיעו, כי עד יום ששי, 25 בספטמבר, חייבים כל היהודים שבעיירות אלו לעבור לביאלה.

ביום ג׳, 2 בספטמבר, הזמין אליו איש־הס״ד גלאַט את הנשים של שני חברי „מועצת־היהודים" פיז׳יץ ורוזנבוים, שהשתדלו אצלו בלי־הרף בדבר החזרת בעליהן ממיידאַנאַק.

כשנכנסו שתי הנשים הללו אל איש־הס״ד גלאַט, מצאו שם את היו״ר החדש של „מועצת־היהודים" אליעזר צאַלניקר. בנו־כחותו שאל גלאַט את הנשים, כמה שווים בעליהן בעיניהן, מכיון שיש אפשרות לשחררם. הנשים ענו, שבעליהן שווים בעיניהן הרבה מאוד, אלא שלדאבונן אין להן סכומי־כסף גדולים. הנשים ניסו לדבר על לבו שיחזיר את כל יהודי ביאלה, אבל גלאַט לא רצה לכתחילה לשמוע הצעה זו. לבסוף, אחרי הפצרות ממושכות של הנשים, הסכים להשתדל בדבר שחרורם של כל היהודים. בשכר זה התחייבו הנשים להמציא לו סכום של 45 אלף זהובים. הוא הדגיש, כי את הכסף יש לספק לו ככל המוקדם, שכן כפי הנראה, יצטרך לנסוע בשבת או ביום ראשון ללובלין להעביר לשם את הזהב הנאסף בידי „מועצת־היהודים", ודרך אגב יוכל להשתדל שם בדבר שח־רורם של האנשים. בתוך כך העיר, כי הכול צריך להשאר סוד חמור, שאם לאו, תהיינה הנשים אחראיות בחייהן.

ביום רביעי כבר נראו הקבוצות הראשונות של יהודי יאַנאַבה וקונסטאַנטין. נהרו עגלות טענות משפחות יהודיות. ביאַנאַבה נשארה קבוצה קטנה של יהודים שעבדו שם ב„ווירגודה".

מקצת מ־3000 היהודים העקורים השתכנו אצל קרובים ומכרים, ומקצתם נשארו לעת־עתה עם חבילותיהם ברחוב, תחת כיפת השמים.

ביום ה׳ לפנות־ערב ביקר ברובע גלאַט. הוא הבטיח לתת דירות לעקורים, ולפי שעה ציווה לאופה יצחק פּראַטאַר לחלק את הלחם לפליטים והבטיח לו שביום ב׳ יחזיר לו קמח.

במקום ראה גלאַט את הנשים בולטשה פיז׳יץ וחיה רוזנ־בוים, שכבר חיכו לו כל היום כדי למסור לו את הכסף. הוא אמר להן שיבואו אליו בשעה 7 לפנות־ערב.

„מועצת־היהודים" כבר סיפקה את הזהב שאספה. אם כמות זו, 2 קילו בקירוב, הניחה את דעתם של אנשי־ס״ד או לא — אי־אפשר היה לדעת.

בשעה 7 לפנות־ערב כבר היו הנשים במשרד של הס״ד ומסרו שם את הסכום 45 אלף זהובים. גלאַט חזר על הבטחתו לנשים, כי ביום שבת יהיה בלובלין והוא מקווה כי יעלה בידו לשחרר את הגברים. בינתיים התחילה שעת־העוצר והוא נתן להן אישור, שהרשה להן ללכת ברחוב בשעת־העוצר.

ברור היה לכול כי גירוש ממשמש ובא. בגליל לובלין הקיף הגירוש את כל ישובי היהודים. אולם, יהודי ביאלה לא שיערו, כי מתרגש ובא עליהם כיליון חרוץ.

משלטון־המחוז הפיצו שמועות כי הגירוש אינו מכוון כלל ליהודי ביאלה; לעקירה מן המקום נועדו רק היהודים הפליטים מן העיירות הקטנות. יהודי ביאלה האמינו לשמועות אלה, אלא שידעו כי עם גירוש הפליטים ייסחפו אתם לא מעטים מבין יהודי ביאלה, ואולם נגד זה יש עצה; מן הגירוש הקודם של יהודי ביאלה וכן מן הגירוש הגדול במזריץ' למדו לקח: צריכים להתחבא. בניית המחבואים היתה איפוא בעצם תוקפה. לא חסכו כסף לתכלית זו, ובכל בית נוצר מחבוא.

אותם פליטים יהודיים מן העיירות, שהיו מוכשרים לעבודה, צבאו על לשכת־העבודה ודרשו שיתנו להם מקומות עבודה. ידוע היה, כי בגירוש הקודם של יהודי ביאלה, היה בזה משום הצלה. לפיכך לא חסכו כסף לקבל כרטיס־עבודה.

ביום ששי, ערב סוכות, שררה ברובע תנועה רבה ומעוצבנת. הרגישו בקרבת הסכנה. את הבהלה הגבירה הידיעה, כי פקידים שונים באו לקבל אצל בעלי־המלאכה היהודיים עבודות מומנות, שעדיין לא נגמרו.

כל היום אספו „מועצות־היהודים" של יאַנאָבה וקונסטאַנטין זהב אצל בני עיירותיהם, ולפנות־ערב מסרוהו לידי הס"ד.

בצהריים באו הפועלים של מקומות־עבודה רבים לקחת את בגדיהם מפני שריכזו אותם במחנות. דיברו על 7 מחנות שיסודרו בעיר: 1. אצל הפירמה „סטואג"; 2. אצל הפירמה „ציד"; 3. אצל „אוסטאַן"; 4. אצל „הפיקוח של משק המים" (המחנה היחידי שבו תהיינה גם נשים); 5. בשדה־התעופה; 6. במאפיה הצבאית; 7. אצל השלטון הצבאי. המחנה האחרון יהיה הגדול ביותר. כאן גם יאכלו וילונו כל הפועלים של הפירמות הפרטיות, שהורשו להעסיק יהודים.

היהודים נתחלקו לשלושה סוגים: סוג אחד — המחנאים; השני — אלה שהכינו להם מחבואים, ביניהם מעטים עמדו להתחבא אצל נוצרים. בין אלה שהתכוננו להתחבא נמצאו גם מחנאים, שלא רצו להיפרד מעל קרוביהם; הסוג השלישי — יהודים שלא היה להם מחבוא, או שלא רצו כלל להתחבא והיו מוכנים לכול.

הגירוש השני והאחרון

בשבת, יום א' של סוכות (26 בספטמבר 1942), בשעה 5 לפנות־בוקר, נשמעו ברובע היהודי יריות של רובים, והיה ברור כי מאורעות־הדמים החלו.

א. במגרש האיסוף וברחובות

כפי שהוברר אחר־כך התחילה ה„אקציה" של הגירוש לפני השעה 5 לפנות־בוקר. כאשר נשמעו יריות הרובים כבר היו קרבנות יהודים במספר גדול למדי.

ב„אקציה לקחו חלק: הגסטפו, משטרת־המגן, ג'נדרמריה, המשטרה הפולנית וחיילים של חיל־האויר, שהקיפו בשעה 10 בלילה את הרובע.

מיד לעלות עמוד־השחר התחילו בגירוש היהודים מבתיהם והולכתם אל „שוק החזירים". שם ציוו עליהם להתיישב על הקרקע.

בבתים שלא מיהרו כל־כך לפתוח את הדלתות פרצו אותן. כחיות משתוללות נכנסו הגרמנים לבתים והיכו את האנשים באכזריות, ואילו מהם אף הפעילו את רוביהם והפילו חללים. חולים ששכבו במיטותיהם ולא יכלו ללכת אל נקודת־האיסוף נורו במיטותיהם. איש ה־ס"ד גלאַט ציווה את איש „שירות־הסדר היהודי" הינך ביאַלר שייכנס לדירה יהודית בחצרו של חיים גוטל, ברחוב פרוסטאַ, ויבדוק אם יש שם יהודים. ביאלר נכנס לדירה ומצא שם יהודים ואמר להם שימהרו להתחבא. לאיש ה־ס"ד הודיע, כי לא מצא שם יהודים. אולם גלאַט לא האמין לו ונכנס לדירה ועוד הספיק למצוא שם יהודים אחדים,

Odpis

Biała-Podlaska,dnia 24.9.1942.

Telefonogram nadany przez Starostwo - p.Czajkowska_ dzisiaj dnia 26.9.42 o godz.9-ej rano.

Do

Pana Burmistrza

w Białej-Podlaskiej.

Wszystkie żydy powiatu bialskiego muszą być usunięci.

Jako miejsce pobytu z pow.bialskiego wyznaczono Międzyrzec.

Wysiedlenie żydow odbędzie się w sobotę dnia 26.9.42 w zwartych grupach

Żydzi mieszkający poza Białą mają możność do dnia 29.9.br.udać się pieszo do Międzyrzeca szosą Terespol - Międzyrzec.

Kto z żydów po 29.9.42 będzie spotkany na terenie powiatu Biała-Podlaska będzie najsurowiej ukarany.

Zarządzenie to nie dotyczy tych żydów,którzy znajdują się w obozach zamkniętych.

Osoby,ktore przechowują żydow,obojętnie jakiego wieku albo ukrywają świadomie miejsce ich pobytu,muszą także oczekiwać surowych kar.

Wójci gmin wraz z policją polską i ukrainską są odpowiedzialni osobiście za to,aby wszelkie plądrowanie byłej własności żydowskiej było wykluczone.

Za plądrowanie przewiduje sie karę śmierci.

Starosta Powiatowy

/-/ Kuhl

Telefonogram odebrałem dzisiaj - 26.9 42 o godz. 9-ej rano

Sekretarz

Za zgodność odpisu (-)podpis nieczytelny

Przewodniczący Miejskiej Rady Narodowej w Białej-Podlaskiej

17 XII 1944 r.

גזירת הגירוש של יהודי ביאַלה
די גירוש־גזירה אויף די ביאַלער יידן
Order for Jews to leave Biala

שעדיין לא הצליחו להתחבא. מיד יצא החוצה וירה בביאלר במקום.

היהודים ברחוב, שהלכו אל נקודת־האיסוף הוכו קשות ולא אחד מהם נורה.

לרחוב הגיעו שלושת האחיות גרודנר עם אחיהן הקטן ואָצו אל נקודת־האיסוף. והנה צץ לפניהם שוטר־המגן פטרסון, וכשראה את האחות הצעירה, ילדה יפה להפליא, קרא: „חבל להפיץ ילדה כזאת למזריץ', מוטב שתישאר כאן". נש־מעה יריה והילדה התנודדה ונפלה על מרצפת האבנים בראש רצוץ. את שתי האחיות עם האח הקטן הריצו אל נקודת־האיסוף.

במגרש האיסוף ישבו היהודים מדוכאים ומבועתים. בכל רגע בחרו הגרמנים יהודי, הוליכוהו הצדה והרגוהו ביריה. על יד ביתו של הנוצרי שידלובסקי נוצר קבר־אחים ארוך.

דם יהודי זרם במעונות, ברחובות ובמגרש־האיסוף. לכל מלוא שדה־הראיה היו מוטלים חללים יהודים.

באכזריות רבה ביותר השתוללו שוטר־המגן פטרסון, הג'נדרם בוש ומפקד המשטרה הפולנית קוכאז'אווסקי.

מחבואים רבים נחשפו מיד על־ידי התליינים. המתחבאים הובלו אל מגרש־האיסוף תחת ברד של מהלומות, ולא אחד נפל מתחתיו.

כאשר במגרש־האיסוף כבר נמצאו די יהודים, התחילו בוררים מתוכם אנשים בעלי כושר־עבודה בשביל המחנה שב־שדה־התעופה ובשביל מאַלאַשאַוויץ' (נמל התעופה הפולני לשעבר, ליד טאַראַספול).

על המגרש התחוללו מחזות איומים: האנשים הוכו בלי־הרף ונשים וילדים נורו „סתם כך".

הנה הביאו את הצעיר מסאַרוצק זושה גולדברג (חבר של גודיה שטיינמן הנ"ל) שעבד כל הזמן אצל משטרת־המגן, ושם היו מרוצים ממנו מאוד. רק שוטרי־מגן אחדים, ובראשם פטרסון, נטרו לו אֵיבה על שלא נתנם לגנוב מן המחסנים. דרך־היסורים שעבר צעיר זה עד שנפטר מן העולם, אין לשער ואין לתאר. היכוהו הכה ופצוע במוטות, אחר־כך ניקרו את עיניו ושוב היכוהו מכ־ת־רצח, עינוהו והתעללו בו.

הצעיר עמד בכל העינויים הללו בגבורה, לא ביקש רחמים, רק הטיח בפני מעניו דברים קשים כגידים: „גיבורים אתם לגבי יהודים חסרי־מגן, אך העולם ובתוכו גם יהודים עוד יראו לכם את גבורתכם בבוא עליכם המפלה במלחמה זו!" זה הבעיר את חמתם של המענים יהם הגבירו את עינוייו עד שנפח נפשו.

מן האנשים במגרש־האיסוף דרשו, שימסרו את הכסף ואת התכשיטים, ולא — יתחייבו עונש־מוות. הואיל ושיערו כי משלחים אותם למחנה־ההשמדה בטראֶבלינקה לא לקח שום איש עמו מאומה. אחר־כך הצטערו על זאת, משום שהטעינו את היהודים על עגלות והובילום למזריץ'.

ברם, רק את הקשישים והילדים הושיבו בעגלות, על הצעירים פקדו להסתדר בשורה ולצעוד ברגל למזריץ', ורק כאשר נשארו הרבה עגלות ריקות, הוטענו עליהן גם הצעירים.

וכך נהרו עגלות גדושות יהודים מדוכאים ומפוחדים, בלי שידעו לכתחילה לאן הם מובלים. בקצה מחוז ביאַלה ביערות וורוניאַץ, הורידו יהודים רבים מן העגלות, הוליכום היערה ושם נורו.

חללי רחובות ביאלה, וגופות הרוגי המעונות, שהושלכו בעד החלונות החוצה, הובלו על־ידי עובדי העיריה הנוצרים אל בית הקברות. לאחר ששכבו שם ימים אחדים נקברו על־ידי הפועלים הנוצרים.

בבית־החולים היהודי, שבו היו מאושפזים כ־15 חולים ושתי אחיות־רחמניות טיפלו בהם ולא רצו לעזבם — פרצו הגסטפואים ופקדו על האחיות לתת לחולים מזון טוב...

הנוצרים ניצלו את אפלת הלילה והשתלטו על הבתים

בית־הקברות בזמן הגירוש.

דער בית־הקברות בעתן גירוש

Jewish cemetery at the time of the Expulsion

Abschrift

Stadtverwaltung
in Biala Podlaska

Biala Podlaska, den 7.Oktober 1942.

Bekanntmachung

Es wurde festgestellt, dass nach der Aussiedlung der Juden aus dem bisherigen Judenviertel mehrere Fälle von Plünderungen durch die Orteeinwohner vorgekommen sind. Im Einvernehmen mit der Sicherheitspolizei fordere ich die Täter zur sofortigen Herausgabe der entwendeten Gegenstände auf, wobei ihnen volle Straffreiheit zugesichert wird. Im anderen Falle haben sie mit strengster Bestrafung zu rechnen. Die Gegenstände sind bis zum 12.Oktober 1942 einschließlich im Grenzpolizeikommisariat Biala Podlaska, Drescherstr. 17 abzuliefern.

Der Bürgermeister
(-)Ing.A.Walawski

Za zgodnosc odpisu

Przewodniczący
Miejskiej Rady Narodowej
w Białej-Podlaskiej

דרישה לאוכלוסיה הנוצרית להביא לגסטפו את החפצים שנשדדו ברובע היהודי.

אויפפאָדערונג צו דער קריסטלעכער באָפעלקערונג אָפצוברענגען אין דער געסטאַפּאָ די געוריבעט זאַכן אין געוועזענעם יידישן קוואַרטאַל.

Christian population ordered to hand over to the Gestapo goods plundered in the Jews quarter.

היהודיים, הם סחבו משם כל מה שבא לידם. הם גם הפשיטו את הבגדים מעל ההרוגים שהתגוללו ברחובות.

ביום שני של סוכות הוזמנו אל הרובע היהודי כל הגרמנים האזרחיים והגרמנים העסמיים, והם באו בהמוניהם לבושים בגדי־חג. הם שוטטו ברובע וחיפשו יהודים מתחבאים. דרך־אגב בזזו מן הבתים היהודיים את המיטב והמבחר.

אולם הגרמנים וידאו, כי יהודים רבים לא התייצבו במגרש־האיסוף. לפיכך הביאו כלבים מאולפים שירחרחו ויגלו את היהודים המתחבאים. חזרו מחזות־הזוועה של היום הראשון. בכל מקום התגוללו קרבנות יהודיים ונשפכו נחלי דם.

שלטון־המחוז לקח פועלים יהודים מן המחנות שיעבירו את הרכוש היהודי מן הבתים הנטושים אל בית־הכנסת ואל בית־המדרש.

בכל בית שהפועלים היהודים נכנסו לתוכו קראו מיד: „גברים, קומו וצאו!" הגברים שמעו את קריאתם יצאו ממחבואיהם והצטרפו אל קבוצת־העבודה ולפנות ערב הלכו אתם אל המחנות. בכל מקום שהיתה אפשרות לכך הודיעו הפועלים היהודים, כי ביאלה „נקיה" מיהודים, וכי מן ההכרח לחמוק ולעבור בלילה למזריץ'.

לבית־החולים היהודי פרצו הגסטפואים שנית, הלכו ממיטה למיטה והרגו את כל החולים. גם גורלן של שתי האחיות היה כגורלם של החולים.

גם בבית־החולים גילו מחבוא והיהודים נרצחו שם במקום. בין ההרוגים היה יושב־ראש „מועצת־היהודים" אליעזר צאל־ניקר.

היהודים שקובצו ביום השני לגירוש במגרש־האיסוף שולחו גם הם למזריץ'.

הדרכים המוליכים למזריץ' היו זרועים חללים יהודיים. כל מי שרצה עצר את היהודים הנדחדים והסגירם אל הגרמנים. כך נעצרו על־יד סטיז'ניאץ האחיות גרובמן ו„השירות המיוחד" ירה אותן במקום.

למן יום שלישי, היום הרביעי לגירוש, חדלו לירות ביהודים. הגסטפו קיבלה לידיה את הנהלת הרובע היהודי. ברחובות הודבקו מודעות, כי היהודים רשאים ללכת בעצמם למזריץ' עד אחד באוקטובר 1942. כל יהודי שיימצא במחוז ביאלה אחרי התאריך הזה יירה.

ואמנם בימים אלו לא הרגו יהודים. בין אלו שהתייצבו בעצמם ובין אלו שהגיחו ממחבואיהם ונתפשו — כולם שולחו למזריץ'.

מבין האנשים שהתייצבו מעצמם לגירוש בחרה הגסטפו קבוצה של 50 איש לניקוי הבתים ברובע היהודי. ביניהם היו: שתי נשים: מאַטל צוקר (אשתו של פרויאַם צוקר) ומאַשאַ גלבוֹרד (בתו של יוסלה וואינאַר). הגברים: יצחק אַקשטיין (הספר), יצחק כהן ובנו גדליה, חנינא קאַשאַמאכער, נח רודזינאַק, אַנשל בקרמן, האחים בקרמן, (בניו של יוסף סאַניאַס, כעת בארץ־ישראל), שמואל ליברמן (סורג משדליץ), יצחק גרובמן, ברוך פייגנבוים, פּוֹלוֹסאַצקי (נגר מלומאַז), דוידל גאַלסטמן, שלמה צוקר (בנה של מאַטל צוקר), שמשון יוסטמן, שלמה שטיינגארט (בנו של מוטל אריה) ואחרים.

הפועלים שוכנו בצריפים שהיו במגרשו של שבתי פינקל־שטיין (הצריפים הוקמו שם בתחילת שנת 1942 ועד הגירוש גרו בהם יהודים, שהורחקו מדי פעם בפעם מן הרחובות שמחוץ לרובע היהודי המתוחם). בלילה היו מכניסים את הפועלים לצריפים, מגיפים את הדלתות וחלונות בקרשים והכבאים העירוניים שמרו עליהם עד השכם בבוקר, שעה שהיו מוצאים לעבודה.

ראשית עיסוקם של פועלים אלו היתה לנעול את כל בתי היהודים. אחר־כך היה עליהם ללכת מבית לבית ולפנות את כל תכולתם. את החפצים הובילו למחסנים מיוחדים לכך, ומהם הוצאו אחר־כך דברים בעלי ערך רב — והובלו לגרמניה.

חלק חשוב מעבודתם היוותה בשבועות הראשונים כריית קברים באותו מגרש.

אך עבר יום חמישי ושוב התחילו לירות בכל יהודי שנפגש להם. הפעם עשתה זאת אך ורק הגסטפו שהפכה את מגרש ברובע היהודי לבית־קברות.

בעצם שוב לא היה הבדל בין בית־הקברות שבמגרש. אשר ברובע היהודי ובין בית־העלמין הרשמי. הברבריות הטבטונית הגיעה גם לשם, ניתצה וכיתתה את כל המצבות והמבנים שעל גבי הקברים והשתמשה בהם לצרכים שונים.

המקום בגיטו (הגן של שבתי) שבו התקיימו ההריגות ההמוניות בשעת הגירוש. באמצע, ביתו של חנינא קאשעמאַכער, שבו גרו הפועלים היהודיים של הגסטפו.

דער געטא־פּלאַץ (שבתיס גאַרטן), וווּ ס'זענען פאָרגעקומען די מאַסן־עקזעקוציעס בעת דער אויסזידלונג. אינמיטן, חנינא קאַשעמאַכערס הויז, וווּ ס'האָבן געווויינט די יידישע אַרבעטערס פון דער געסטאַפּאָ.

Section of the Ghetto (garden of Shabtai) where massacres took place at the time of the expulsion. In centre the house of Hanina Kashemacher where jewish workers of the Gestapo were housed

חמישים הפועלים ליד הגסטפו נעשו עדים למחזות־זוועה. יום־יום היו מביאים לצריפים יהודים, והפוליס הוכרחו להכין להם קבר המוני. לפנות־ערב היו מביאים את הקרבנות זוגות זוגות, כשרק לבניהם לעורם, מעמידים אותם על פי בור ויורים בהם. שאר הקרבנות היו שומעים את רעמי היריות ורואים בעד חרכי הצריפים את הצפוי להם מיד.

משנגמרו היריות, רצו הפועלים היהודים לסתום את הקבר ההמוני באַתים שבידיהם.

הנה הביאו למגרש את חבר „המועצה־היהודית" דוד קנטור עם בתו שרה. הוא התחנן אל הגסטפואי, שקיבל מידו בשעתו מתנות, שיחַזֶה אותם, כי עדיין צעירים הם ומוכשרים לעבודה. אך נשמעו שתי יריות־אקדוח ושניהם נפלו שדודים.

האשה שיינדל קורנבלום, שהובאה לכאן עם בעלה יעקב, הציעה לגסטפואי את כל רכושם במחיר חייהם, אך הגסטפואי הצטחק בציניות והפעיל את מקלעו האוטומטי.

האשה אָטל ריכטר ביקשה מפועל יהודי, שלא יספר על אחריתה המרה לבנה, שנמצא באחד מן המחנות של ביאלה. בו בערב הוציאוה מן הצריף כשרק כותנתה לעורה וירו בה.

לא פועל אחד בלבד ראה במגרש איך יורים באשתו, בילדיו ובקרוביו, שהוצאו ממחבואיהם, הוא הביט כמאובן והחריש, וכן החרישו הקרבנות עצמם, שכן כל רמז קל שהמוצא להורג הוא קרוב, עלול היה להביא את המוות גם על הפועלים.

כך נורתה לעיני הפועל חנינא קאַשאַמאַכער אשתו פרל. הפועל שמואל ליברמן סתם את הגולל על גופו המפרפר של בנו. נח רודזינאַק ראה בעיניו רציחת אחיו אברהם.

מעשה באידל צימבאַליסט, פקיד „מועצת־היהודים" שהוציאוהו ליריה יחד עם אשתו ההרה נחמה (בתו של משה המוזג). אחרי השתדלויות ממושכות של הפועלים הצליחו להשפיע על הגסטפואי שיקח את צימבאליסט לעבודה, אולם תוך העבודה הרגיש בו גסטפואי אחר והכניס אותו שוב לצריף של היהודים העומדים להיירות. כאשר ניסו הפועלים לבקש מהגסטפואי, שיקח את צימבאליסט לעבודה, אמר להם שאין בידו לעזור לו מפני שהובא לכאן עם אשתו; אם יקחו אותו לעבודה מה יעשו באשתו? אין הם יכולים ולא רשאים במקרה שכזה להפריד בין הבעל לאשתו... ואמנם לא הפרידו ביניהם, אלא השליכו את שניהם אל הקבר.

היו גם מקרים שציוו על בחורות יהודיות לרקוד ערומות על עברי פי הקבר המוכן, שלידו נורו אחר־כך.

כל אותו מגרש עם כל החצרות הגובלות בו נהפכו לבית־עלמין יהודי.

ב. המחבואים ואמצעי־ההצלה האחרים

המחבואים נעשו במקומות שונים לאחר שהגו בענין זה לילות ארוכים. בתוך מרתפים נבנו קירות שחצו אותם לשני חלקים. חלק אחד נשאר כשהיה, ובחלק האחר היו נכנסים דרך קרש משתלף ברצפת הבית. כן הקימו תאים צרים ליד קירות הדירות, חיפו אותם בקרשים מהוקצעים ופתח עשו להם מוסתר מתחת למיטה או בארון. מאורות שונות התקינו בעליות־הגגות, בדיירים וברפתים.

כמעט בכל המחבואים שררה צפיפות מרובה, שכן ברגע האחרון מוכרחים היו לקלוט לשם אנשים שלא הובאו בחשבון קודם לכן. במאורות שבעליות שכבו האנשים ערומים ממש מחמת החום הגדול. הצרה הגדולה ביותר היתה צרת הילדים, שלא חדלו לבכות ועלולים היו לגלות בנקל את המחבוא. אף היו מקרים שילדים כאלה נחנקו ע"י המתחבאים.

הפועלים היהודים, שעבדו אצל הגסטפו ברובע, מצאו אחר־כך ילדים מתים בעליות־הגגות, במרתפים, בקיטוניות ובדירים. מעשה באשה אחת (רבקה, בתו של שפסל באַראַזוב־סקי הנגר) שאחזוה חבלי־לידה במחבוא, ומחמת זעקותיה אירע לה מה שאירע לילדים, שהוזכרו קודם: המתחבאים חנקו אותה (בביתו של חיים האופה, ברחוב פּרוסטאַ).

מזון ומים הוכנו במחבואים למשך זמן מסוים, אולם עד מתי אפשר היה לשכב שם כך? ביחוד, כשלאזרות הגרמנים התגייסו הכבאים ועסקו בחריצות בגילוי המחבואים היהודיים. במקצת בתים, שהיו חשודים בעיניהם על מחבואים, הרסו גם את הגגות.

במחבואים רבים רבצו ימים ארוכים ולא ידעו מה נעשה ברחוב, ואם נסתכן אחד לצאת מן המחבוא כדי להיוודע משהו, שוב לא חזר לשם, כי נעצר ונורה.

היו מחבואים, שהאנשים רבצו שם חדשים. במחבוא שב־עליית־הגג של חיים האופה שכבו האנשים עד מחצית ינואר 1943 — יותר משלושה חדשים וחצי. כשהפועלים היהודים של הרובע הרגישו בהם, כבר היו שרויים במצב נורא. זה היה מחבוא טוב, מסודר במצעות, מוגן מקור עז ואף המזון הספיק להם לכל הזמן. תועלת רבה הפיקו מתנור שהיה בבית הזה ואשר היה מלא חמין (טשולנט), שהוכנסו לתוכו בערב סוכות. אך דא עקא שמים לא היו להם. פעם הציצו ממחבואם וראו את הפועלים היהודים של הרובע נושאים מים, התחילו לקרוא להם שיתנו להם מים. באותו ערב ציידו אותם הפועלים במים ובאוכל, וכאשר שאלו אותם הפועלים, מדוע אינם הולכים למזריץ, ענו, כי ברצונם לחכות פה עד לאחר השנה החדשה, אולי יבוא סוף־סוף שינוי במצבם של היהודים.

אולם מאי־יכולת לחכות עוד לשינוי, יצאו אחרי שבועות אחדים מהמחבוא. כל אחד פנה לו ביחידות למזריץ, אך הגיע לשם רק אחד — האיש הצעיר אָקרמן (חתנו של שיימה החייט). השאר מצאו, כנראה, את מותם בדרך.

במחבוא אחר (בעלייתו של משה יצחק בידרמן, רחוב יאַנאַבאַר) מצאו בחודש מארס 1943 יהודים מתים אחדים. קשה היה לקבוע את סיבת מותם.

היהודים שהתחבאו אצל נוצרים, לא יכלו גם שם לשבת זמן רב. הנוצרים פחדו להחזיקם, כי צפוי היה להם על חטא זה עונש מוות. היהודים נהרו אחד־אחד, במשך שבועות, למזריץ. רוב היהודים המתחבאים בכפרים נעצרו ונורו.

אחוז אַפסי מיהודי ביאלה ניסה להציל עצמו על־ידי הצ־טיידות בדרכונים נוצריים שהיו מכונים „כרטיסי־היכר". אבל גם בזה נתקלו בקשיים גדולים. בעד כרטיסים אלו מוכרחים היו לשלם סכומים אַגדיים ועל כל צעד ושעל היו בעלי הכר־טיסים נתונים לסחטנות של נוצרים, שסחטו מהם את הפרוטות האחרונות, ולבסוף חזרו לגיטו.

אחרי המלחמה נשארו בחיים מן הביאַלאים שהצטיידו בכרטיסי־היכר ונחשבו לאריים: גוטשה גולדפלד, מיכאַש הרפר, אשתו ובתם, מאניה וואַרם ואחיה לייבל, אַמיל ווינברגר, ברל סנדלרז' אשתו ובתם האַלא, קרוזה רוזנשטיין ובנותיה אידה וחנה, חיים פרידמן, עורך־דין ליאון גולדפארב, ברוניה פוקס ואחרים.

נשים צעירות השתדלו שישלחו אותן לעבודה בגרמניה בתור נוצריות, אך לא הצליחו. נשים שהיו נוסעות ברכבות, כדי שיחטפון לעבודה בגרמניה החטיאו מטרתן. באין להן תעודות להוכיח את מוצאן מצאו את מותן במקום משאת־נפשן. לפי השמועה היתה גם דוֹבה אַלטביר (בתו של נטע אַלטביר) בין קרבנות אלו.

אנשים ספורים ברחו אל היערות, מתוך תקווה להיספח שם אל השבויים הרוסיים, שברחו ממחנות־השבויים הגרמניים, כמו שעשתה משפחת הקצב אַפלבוים מרחוב יאַנאבר. אך גם כאן היה הסוף טראגי. השבויים הללו, שלא עשו שום פעולה פרטיזנית נגד הגרמנים, שדדו מן היהודים הכול, הציגום עירום ועֲריה וגירשום מעל פניהם.

יחידים התקינו להם מחבואים בתוך היערות. כל לילה היו יוצאים אל בית־איכרים סמוך וקונים משהו לאכול. אך גם ביערות אָרב המוות. היהודים נרצחו או על־ידי הנוצרים, או על־ידי הגרמנים. מעשה כזה היה במקלט ביער הוֹלֶה, שם נורו בקיץ של 1943 על־ידי הג'נדרמריה האחים שניידרמן (בני רחל לאה מרחוב בריסקר 14), חנן טננבוים (בנו של דוד האופה), הינך כהן (בנו של יצחק כהן) ואיש צעיר ממזריץ'. נוצרי מכפר סאַלץ מסר את המקלט שלהם לג'נדר־מריה.

אחרי שחרורה של ביאלה ע"י הצבא הרוסי, ביולי 1944, חזרו ממחבואיהם: באריש אורבאַך, רבקה בכרך, פייוול בוכ־האלטר, שמואל גוויאַזדא ואשתו, רוז'קה דז'אַנטשול, שרה וויזנפלד, אסתר וויינשטיין, אברהם נוכוביץ ואחותו רבקה, נחמיה פוצ'טאַרוק, משה יוסף פייגנבוים, חיה פלדמן עם שני בניה יצחק ושמואל, יצחק פרידמן, נח רוזנזאַק, גדליהו רידלאַוויץ', משה שטיינברג עם אחותו אַלקה, ואלקה שליטרמן.

ג. במחנות

כבר הזכרנו לעיל, כי לפי השמועה שהתהלכה בעיר עמדו להקים שבעה מחנות. בעת הגירוש נתאַמתה השמועה הזאת. רוב הגברים, שהשתייכו למחנות, או לפירמות הפרטיות, שהוכרו על־ידי השלטון, נמצאו בתחילת הגירוש במחנות, ועליהם לא חלה ה„אקציה" של העקירה. בימים הראשונים של הגירוש חדרו כמה יהודים למחנות; מקצתם הצליחו להישאר שם, אחרים הוסגרו אל הסגטפו ונורו.

רוב היהודים רוכזו במחנה שעל־יד ה„וואַרמאַכט" (הכוחות המזוינים) בכביש הוואַרשאי, ליד הקסרקטינים של הגדוד ה־34 לשעבר.[1] את המחנה ניהלו השלם של המַטה (שטאַבסצאַל־מייסטר) זאַמאַן, והשלם הראשי שולץ. ל„יהודי ראשי" מינו את היהודי סוקולובסקי.

במחנה זה היו סדנאות של נגרות, מסגרות, סנדלרות וחייטות, שבהן הועסקו מספר פועלים יהודיים.

כל בוקר היה משמר צבאי מוליך ממחנה זה אל מחנה „ווינאַטאַ", בוֹליה, שהיה מחלקה של המחנה ע"י הגדוד ה־34. שם עבדו היהודים בעבודות שחורות שונות, ובעד עבודתם קיבלו אוכל. פועלים יהודיים שעבדו קודם אצל פירמות פרטיות, שהוכרו על־ידי השלטון, היו מובאים לשם כל בוקר, ולפנות ערב היו מוחזרים על־ידי „שירות־הסדר היהודי", שחלק ממנו נמצא במחנה. את ארוחת הצהריים היו מביאים להם למקומות העבודה.

חיילים גרמניים היו באים כל בוקר ולוקחים קבוצות יהודים לעבודה ביחידות צבאיות. היהודים הנשארים במחנה הועבדו בעבודות שחורות שונות.

כבר ביום א', יום שני לגירוש, היתה לו למחנה לוויה יהודית. הצעיר חיים הופר תלה את עצמו כאשר שמע כי אשתו וילדיו הוגלו.

[1] מחנה זה תואר בפרטות משום שהמחבר נמצא בו מיום־הגירוש השני ועד הסוף.

בימי הגירוש, כשהורשה במשך ימים אחדים ליהודי ביאַלה ללכת באופן חפשי למזריץ, היו משתרכים יומם סביב למחנה של ה„וואַרמאַצט" בכביש הוואַרשאי ילדים יהודיים קטנים. בלילה היו מטפסים ועוברים את גדרות התיל הדוקרני אשר סביב למחנה, מתגנבים אל האבות ולנים שם בלילה, ולפנות־בוקר היו „מתנדפים" משם.

במחנה שבשדה־התעופה, אשר שם היו פעילות הפירמות הגרמניות „מאַיאַר", „באַנץ", ו„זאַגאַר־וואַרנאַר", עבדו היהודים בבנייה ובביוב. מספר רב של פועלים היו מועסקים בטעינת מוטות־עץ בקרונות בשביל מכרות־הפחמים. המשטר היה שם בתחילה בגדר הנסבל, אולם אחר־כך נעשה המקום מסוכן מאוד לגבי היהודים. יום־יום היו אוסרים שם יהודים נחשלים בתיל, מטילים אותם על עגלה ומוסרים אותם לידי הגסטפו בגיטו, ושם נורו.

במחנה הזה חתך הרצען יצחק ווינדרבוים את צווארו בתער וגסס שעות אחדות ביסורים, עד שכדור גרמני שם קץ לחייו.

במחנה של „משק־המים" היו הגברים עסוקים בעבודות השבחה, והנשים והילדים — בעבודות שדה וגן. המחנה נוהל בידי המהנדס הגרמני גרינגפלד, שסחט מן היהודים כל חפץ יקר. המשטר שם לא היה קשה מנשוא. המחנה נמצא על שפת הנהר.

במאפיה הגרמנית עבדו היהודים בעבודות שונות. את המחנה ניהל הגרמני האַנאַק. אף הוא שדד רכוש יהודי למדי מפועליו היהודים. הפועלים היהודים המעטים חיו שם לא רע, באופן יחסי. המחנה היה ליד המאפיה המיכנית בוליה.

במחנה הפירמה „סטואג", ששכן ביער הוליה, הועבדו היהודים בעבודות כבישׂ. עליהם ניצחו גרמנים אזרחיים ופולנים. היחס שם לא היה רע ביותר.

במחנה הפירמה הגרמנית „צידל", שעבדה בשביל משטרת־המגן ובפיקוחה בכביש יאַנאַבר, עבדו היהודים בבניית הצריפים בשביל משטרת־המגן ועבודות ביוב. החיים שם היו לבלי נשוא. במחנה הצטיין ביחוד בפראותו האומן הגרמני ביטנר.

על־יד הרכבת שכן המחנה „אוסטבאַן", בו עבדו היהודים בטעינה ופריקה של קרונות־משא, וכן בניקוי קווי־הרכבת. המשטר היה שם נוח.

כמעט בכל המחנות השתדלו להעסיק את בעלי־המלאכה במקצועותיהם, כדי להפיק את התועלת הגדולה ביותר מהחזקת היהודים במחנות.

בכל המחנות לא היתה העבודה קשה במיוחד ליהודים. אולם היחס הבלתי־אנושי, ההשפלות וההתקלסות, השפיעו הרבה יותר מהעבודות הגופניות הקשות ביותר. האוכל היה זעום, כל אחד קנה לו בכסף שהביא אתו אוכל נוסף, שהוברח אל המחנות בדרכים שונות. תנאי התברואה והגהות היו עלובים. כל שכר עבודה לפועלים היהודים בטל ברגע שעברו את סף המחנה.

בימים הראשונים של הגירוש הלכו יהודים רבים מן המחנות למזריץ, שבה נמצאו משפחותיהם. אף השתדלו ללכת אל הרובע היהודי בלווית חייל, שהיו משיגים באופנים שונים ובעד תשלום. מטרת ההליכה לרובע היהודי היתה קודם־כל — להוציא מן המחבואים את הגברים ולקחת אותם אל המחנות. כן היו מוציאים מבתיהם כסף ומלבושים. אחר־כך נעשתה ההליכה לרובע היהודי בלתי־אפשרית. החיילים קיבלו פקודה שלא ללכת אל הרובע היהודי, ויהודי המחנות הוזהרו, ובאיום של עונש מוות, שלא לעזוב את המחנות. אולם על אף כל זה הסתכנו יהודים בלילות בחדירה לתוך בתיהם, ברובע היהודי, שנשמר בלי־הרף על־ידי הכבאים הפולנים, שעל מצפונם רבצו קרבנות יהודיים למדי, כגון אייזיק אורלאנסקי (בנו של אברהם), בנו של משה לייבזון ונכדה של שרה צירל האופה (סושצ'יק).

שמעון ליכטנשטיין ונכד שלו, שעזבו את המחנה של שדה־התעופה וניסו לחדור אל קבוצת הפועלים היהודים ב„ווייגודה" שביאַנאַבה נעצרו ונורו בכביש ליאַנאַבה.

מיד בשבוע הראשון של הגירוש השתדלו אצל השלם של המטה (שטאַבסצאַלמייסטר) בדבר סידור בית־מרחץ בשביל היהודים וביצוע חיטוי. כן השתדלו בדבר העברת הרפואות של בית־החולים היהודי ושל ועדי־העזרה היהודי. הובטח שהכול יסודר. ברם, בסוף השבוע הרגישו כי היתה רוח אחרת והיא תישא את כל ההבטחות... ראו בעליל כי היהודים מוחזקים כאן כעבדים, והמצב עוד יורע וילך.

ביום ד', 30 בספטמבר, הוציאו את הנשים והילדים מן המחנה שליד „משק־המים" והובילום למזריץ. הנשים גילו התנגדות ורצו לרדת מעל המכוניות. הדבר הגיע לידי יריות, ובהן נהרגה גיסתו של יצחק לוי (מיאנאַבה), והאשה רבקה נובומינסקי (בתו של מ. י. בידרמן) נפצעה.

עבר שבוע הראשון והגיע יום א', שבו היו חפשים מעבודה במחנה שליד הגדוד ה־34. האנשים עמדו במעגלים ושוחחו. במעגל אחד עסקו בפוליטיקה, וה„פוליטיקאים" הבטיחו שקיצה של גרמניה קרוב. במעגל אחר מנו אחד לאחד את הקרבנות של השבוע שעבר, ותוך כך הכניסו בחשבון ההרוגים גם אנשים חיים.

רובם של הפועלים היו מהרהרים אחרי המצב. חשובה היתה בעיניהם התנהגותו של שלטון־המחנה בימים האחרונים. צפה ועלתה השאלה, אם יוסיפו להחזיק כאן את היהודים. אחד העיר, כי הביאו לכאן כמות גדולה של תפוחי־אדמה, ומכאן ראַיה שהיהודים יישארו פה.

יהודים, בעלי חוש־ריח מפותח, הריחו, כי שקט זה הוא בבחינת דממה שלפני הסער, ורעה גדולה מתרגשת ובאה.

ביום ג', 6 באוקטובר (כ"ה בתשרי תש"ג), בשעה 2.30 בצהריים נכנס לסדנת־הנגריות אבא ווייסמאן (בנו של באַריש החובש) וסיפר כי נתחדש דבר־מה. אביו בא עתה זה ממחנה „ווינאַטאַ" וסיפר, כי שם נקראה לשעה 1 אסיפה של כל הפועלים. ועוד: כל הגברים של משק־המים הובלו אל הרכבת. כנראה באו מלובלין גסטפואים והם מתוועדים עם הגסטפו המקומית. אבא ווייסמאן אך יצא מן הסדנה והנה נכנס הפועל חנן צוקרמן והתחיל ט־פח באגרופיו על ראשו וצועק: „כבר, עתה אבדנו! הגסטפו באה לקחת אותנו!".

ותיכף אחריו בא איש „שירות־הסדר היה־די" לייבזון, וקרא את בעלי־המקצוע אל המחנה. המחנה כבר היה מוקף

משמר של גסטפואים מזוינים במכונות יריה. הנגרים כבר התחילו לעזוב את הסדנה, אך בתוך כך הגיע שלם־המטה וציווה להם לחזור. כאשר כולם כבר חזרו לסדנה סגר מנהל הסדנאות, הפולני קארפינסקי, את הדלת ותלה עליה מנעול.

לא עברה שעה ארוכה והיהודים הוצאו מן המחנה. לאן ולמה? — זאת לא ידע איש.

לפנות־ערב נכנס שלם־המטה, ציווה להפסיק את העבודה והצהיר: אתם הנכם 17 היהודים האחרונים שנשארו בביאלה; עד מתי — איני יודע, בכל אופן התאמצו לעבוד בחריצות ולא לצאת מחוץ למחנה.

אכן, מאלפי המחנאים היהודים נשארו בעיר רק 17?

כאשר 17 בעלי המקצוע חזרו אחרי העבודה למחנה מצאוהו סגור. לפי הוראת השלטון השתכנו בצריף הקטן, שעמד מחוץ למחנה. עם שהם עומדים שקועים בהרהורי עצב השגיחו בקבוצה קטנה של פועלים ההולכת ובאה. נתברר, כי השאירו גם קבוצה של 16 פועלים שעבדו ביער הליה. הבאים סיפרו כי כל הפועלים של „סטואג" נלקחו אף הם.

הגיע בין־השמשות. 33 הפועלים ישבו בצריף בחשכה וסביב להם שררה דומיה־תוגה. פתאום נשמעה צריחה: „כל היהודים צאו!" כן, חשבו היהודים, גם אותנו לא שכחו, כבר באו לקחת אותנו. היהודים יצאו החוצה וראו לפניהם קצין וחייל, והם ציוו עליהם להסתדר בשתי שורות. הם ספרו את היהודים, והללו היו בטוחים שהנה תינתן הפקודה „צעוד!" אולם הם רק ציוו על אחדים ללכת לקבל לחם, ריבה ונפט לפנס. משהביאו את הלחם, הריבה והנפט, ציווה החייל שתהא חלוקה צודקת ושתיערך רשימה של האנשים. לראש הקבוצה נבחר דויד גאַלאסן.

לפנות־בוקר, כשהפועלים בצריף התחילו מתלבשים, נשתרבב לצריף הצעיר פנחס גרוֹדנר, שהובל אתמול מכאן עם כל הפועלים האחרים. מפיו נודעו הדברים שלהלן: יהודי המחנה שעל־יד הגדוד ה־34 הובלו אל הרכבת, אשר שם כבר היו נאספים הפועלים של מחנות „ווינאַטא" — ושל משק־המים. ציוו עליהם להתיישב בגן שעל־יד תחנת־הרכבת ושלא לדבר ביניהם. אחר־כך הביאו גם את הפועלים של „סטואג", של המאפיה הגרמנית ומכל המקומות האחרים אשר שם עבדו אנשי המחנה שעל־יד הגדוד ה־34. מן הפירמה „ציד", משדה־התעופה ומן הגיטו לא הביאו את היהודים.

לפני היהודים הנאספים נאַם הקומיסר של הגסטפו, שטילהאַמר ואמר: „אתם מועברים למקום־עבודה זמני אחר. עליכם, גברים בעלי כושר־עבודה, אין שום סכנה מרחפת, אל תיראו, שום רעה לא תאונה לכם". במלים אלו סיים את נאומו בדרשו „סדר ומשמעת".

רבים קיבלו את דבריו כמטבע עובר־לסוחר. אלה שלא האמינו לו, גם־כן לא יכלו לעזור לעצמם. פועל אחד, וולוויש ווייצמן, שרצה להציל עצמו וברח, נורה תוך מרוצתו על־ידי הגסטפואי שימאַנסקי.[1]

בגן ישבו היהודים עד שעת בין־השמשות. הגיעה רכבת־משא והתחילו להטעין אותם בקרונות. רק אז תפסו לאן הם מובלים. אף כי היו שם די קרונות, פתחו רק אחדים מהם. את הקהל דחקו לתוך הקרונות תוך מכות נמרצות בפרגולי־גומי. נתברר לכול, כי לא לעבודה שולחים את האנשים, אלא יש כאן איזו תרמית חדשה של הסאדיסטים. התחילו לצעוק מתוך הקרונות: מוטב שתירו בנו משניחנק בצפיפות זו! „מיתת יריה קלה יותר מדי בשבילכם" — היתה תשובתו של הגסטפואי שימאַנסקי. הרכבת זזה בכיוון מזריץ'.

בביאלה כבר שמעו רבות על קפיצותיהם של אנשי מזריץ מן הרכבת בעת הגירוש הראשון. והנה התחילו אף אנשי ביאלה לעשות כן. בכל מקום שאפשר היה פרצו דלת וקפצו. במקום שאי־אפשר היה לפרוץ את הדלת, קפצו בעד האשנב הקטן של הרכבת הדוהרת.

ברם, הקופצים היו מועטים מאוד. מתוך ידיעה שאין מקלט ומפלט הגיעו הרבים לידי ביטול־הרצון ונתנו לרוצחים להובילם לטבח. כאשר אך הגיפו את דלתות הקרונות הרעילו עצמם מרפא־השיניים יואל זילברברג ובנו חיים.

לאן הובילו את האנשים — לא ידע פינחס גרודנר, שכן תיכף לתזוזת הרכבת קפץ מעליה וניזוק קל.

לעת הצהריים בא שלם־המטה, פתח את המחנה וציווה שכל אחד יקח את בגדיו. בו בזמן הודיע, שלכל פועל מותר לקחת עמו רק שני זוגות לבנים וחליפה אחת. לבעלי המקצוע מותר לקחת שני זוגות מכנסיים. על אי־ציות לצו זה צפוי עונש חמור. היהודים נדרשו למסור תיכף את כל תעודותיהם, תצלומים, כסף, שעונים ותכשיטים, ומי שיימצא אצלו אחר־כך משהו מכל אלה יוסגר לידי הגסטפו.

בימים הקרובים הוצאו כל החפצים של הפועלים שגורשו — מן הצריפים אל הגיטו לרשותה של הגסטפו.

בימים הבאים החלו להיראות במחנה שליד הגדוד ה־34 קופצי־הרכבת מן השטחים הרחוקים מכאן. ביניהם עורך־הדין ליאון גולדפרב, אייזיאַ רובינשטיין, התפר יעקב פרידמן, שכפל לייבזון, משה שיינבאַרג וזילברזון. מפיהם נודע, כי במזריץ' נתעכבה הרכבת ולקרונות הריקים דחקו יהודים ממזריץ'. הסתבר איפוא, כי האנשים שולחו לטראַבלינקה.

רק עתה הוברר מה היו הכוונות בריכוז הגברים בעלי־כושר־העבודה במחנות. „גיבורי" הגסטפו לא רצו שבמגרש־האיסוף יימצאו אלפים אחדים של גברים מוכשרים לעבודה ובעלי כוח פיסי ויראו בעיניהם תעלולי הדמים שמעוללים ליקיריהם; מי יודע אותם, את היהודים הללו, אולי למראה זה יתפרץ אחד מהם ואחריו יחרו יחזיקו אחרים להגיב על מעשי־הדמים שלהם, ואז, יש לחשוש, יפול גם ראשו של נאצי. אבל עכשיו, כשהגברים בעלי־הכוח כלואים מאחורי גדרות התיל, הרי יכולים הם לעשות בנשיהם ובילדיהם חסרי־המגן כל מה שלבם חפץ...

מקצת מן האנשים שקפצו מן הקרונות, החליטו להתגנב בלילה לביאלה ולהיוודע אם עדיין נמצאים יהודים במחנות. אחרים פנו ליערות, ושם השיגם קצם המר.

מנהלי המחנות שליד הגדוד ה־34 ו„ווינאַטא" סבלו את בואם של יהודים חדשים למחנות. וכי מה איכפת להם אם יהודים יעבדו כעבדים. יש להניח כי גם הגסטפואים של ביאלה

[1] שימאַנסקי נורה על־ידי אלמונים בקיץ 1943.

ידעו על תוספת של יהודים במחנות ולא הגיבו. להם היה נוח יותר שקרבנותיהם מתרכזים שוב במחנות. באופן כזה יקל להם להשמידם כשתבוא השעה לכך.

בסוף אוקטובר 1942 היה מספר היהודים במחנה שעל־יד הגדוד ה־34 106 איש וב„ווינאטא" —47 איש. בין האחרונים נמצאו שלוש נשים מחופשות: גולדה שפירא (בת אברהם אורלאנסקי), מאניה קוואַרסקי (בת לייבל גולדברג) ושרה־לה גליקסבערג (הבת הצעירה של נחמן גליקסברג).

בעלי־המקצוע הנשארים במחנה שעל־יד הגדוד ה־34 קיבלו לרשותם צריף אחד. האוכל לא היה גרוע ביותר, אך מועט מדי. עשרה דק"ג לחם לא יכלו לשבור את הרעב. אולם, כל אחד מצא עצה לכך. הזהובים עדיין מצויים אצלם, והנרצרים שעבדו במחנה היו מביאים ליהודים בכסף שקיבלו מהם די לחם, על אף האיסור של מנהל הסדנאות, הרשע קאַרפינסקי. ואם לחם קשה היה להשיג די הצורך, הרי מיני מָמרחת, כגון ריבה, תחליפים של דבש וגבינה השיגו למדי. ארוחת־הצהרים, היינו מרק תפוחי אדמה עם קורטוב שומן, לא היתה רעה כל כך, אילו לא טרחו הרבה הטבחות הנוצריות להכינה באופן שאי־אפשר יהיה להביאה אל הפה. אף־על־פי שלאחר חלוקת הארוחה עדיין היה נשאר בדוד די תבשיל והפועלים הרעבים היו מבקשים הוספה קטנה, נוח היה לטבחות הנוצריות לשפוך את הנותר לפח־האשפה. פעמיים ביום, בבוקר ובערב, היו מקבלים קפה, שהיה צריך להיות ממותק, אבל במקום להגיע אל הדוד היה הסוכר „נתעה" אל הטבחות. כמה פעמים ניסו להשתדל שהיהודים עצמם ינהלו את המטבח, אך לא הצליחו.

מקרה טראגי קרה במחנה „ווינאטא". פועל אחד בשם שמאַלקא שווארץ, הלך עם גרמני העירה, חפר בדיר שלו, ברחוב סאַבובה, והוציא חבילה קטנה של חפצי־ערך. זאת ראתה נוצריה (אשתו של שומר הכלא) והלכה והודיעה לגסטפו. גסטפואים אחדים באו אל המחנה וקראו לשווארץ. מיד חש שווארץ שרעה נגד פניו ותחב את החבילה לידו של איש צעיר אחד. אחר־כך לקח את החבילה פנחס גרודנר מאותו איש צעיר. הגסטפואים היכו את שווארץ והוא הודה. כאשר עזרו הגסטפואים את האיש הצעיר והתחילו להכותו הראה על גרודנר, שהוא נטל מידו את החבילה. שווארץ הובל לכלא ברחוב פרוסטא ואת גרודנר לקחו הגסטפואים אתם אל המַטה שלהם, במנסרה של ראַאַבּא.

כאשר אך הגיע גרודנר אל החצר קפץ מעל הכרכרה ונעלם. ניתן צו לתפשו ומצאו אותו כשהוא מתחבא בין סוארי קרשים. כשהוליכוהו אל הכלא של הגסטפו התחיל שוב לברוח. הוא הגיע אל הגדר והתחיל לטפס ולעבור עליה, אך כדורים אחדים פגעו בו והפילוהו מן הגדר מת, ושם במקום נקבר.

על שמאַלקא שווארץ שמעו, כי הביאוהו בלילה אחד של סוף נובמבר באוטו, יחד עם קרבנות אחרים, אל מגרש הגיטו, ועל־יד ה„שטיבל" של החסידים הרדזינאים נורה.

אל המחנה שליד הגדוד ה־34 היו מגיעות ידיעות מעציבות ממחנות אחרים. בעוד שבמחנה זה היו עונשים במכות־מקל אחדות על חטא חמור, הרי במחנה „ציד" היו יורים על עבירה כלשהי. גם חולים, שבמחנה זה היו נסבלים, היו נורים במחנה „ציד". כך ירו שם את הפועל יונה מורגנשטרן (בנו של משה), מפני שחלה.

מר ביותר היה המצב במחנות שליד שדה־התעופה ובמאַלאַשאַוויץ' (על־יד טאַראַספול), אשר שם נמצאו יהודים רבים מביאלה. במחנות עשו הממונים שותפות עם הגסטפו: בכל יום היו מספקים לה מכסת יהודים, בין בריאים בין חולים, ליריה.

כך חלפו ימים ושבועות. עם הפועלים שעל־יד הגדוד ה־34 התנהגו לא רע. אולם אף אחד לא יכול לשכוח את סבלו. כל אחד היה מדוכא ועצב צבט את לבו. מזמן לזמן נערך שם „נשף־זמרה" של שירי־עם יהודיים. ברם, שירים אלו לא שימחו, אלא להפך, העציבו עוד יותר.

הדתיים שבין הפועלים היו מתפללים יום יום בציבור מנחה ומעריב. היה להם בעל־תפילה טוב מאוד, הוא אברהם גרינגלאַס (בנו של יואל השמש), שחזר בזמן המלחמה מלודז' לביאלה.

בסוף אוקטובר פרשה מן המחנה אל היער חבורת צעירים ובראשם זיליה גוטנברג. החבורה הצליחה להוציא מן המחסנים של המחנה קצת נשק, תחמושת ומלבושים. לפי השמועה חבורה זו היא שירתה על הכביש המזריצ'אי את אַלוף־המחוז של ביאלה קיהלר.

בקיץ 1943 שכב זיליה גוטנברג פצוע אצל נוצרי בכפר. מה היה בסופו — לא ידוע. באותו קיץ התהלך, לפי השמועה, ביערות מזריץ' הצעיר לוסטיגמאן, שהשתייך אף הוא לחבורה, שהסתלקה מן המחנה.

בתחילת נובמבר 1942 הועברו למחנה שעל־יד הגדוד ה־34 היהודים מן המחנות של הפירמה „ציד" ושל „אוסטבאַן". יחד עם 47 היהודים מ„ווינאטא" נסתכם עתה מספרם של היהודים ב־400. העברת היהודים נומקה בזה, שמן אחד בנובמבר ואילך אין קולטים יהודים אלא במחנות שעל־יד ה„וואַרמאַכט", וזאת — מאחורי גדרות־תיל. וכיון ששני המחנות הנ"ל לא היתה להם שום שייכות ל„וואַרמאַכט", העבירו את היהודים אל מחנה ה„וואַרמאכט" שעל הכביש הוורשאי.

בין האנשים שבאו עתה אל המחנה היו פועלי הפירמה „ציד" מוזנחים ביותר, לבושים קרעים ומורעבים. ביניהם היו גם חולי טיפוס. קצת אשם במצב זה, היה, לדברי האנשים, מנהל־הקבוצה שלהם שבוי־מלחמה מערי־הספר המזרחיות.

במחנה שליד הגדוד ה־34 שררו בין האנשים יחסים חבריים, ראש הקבוצה לא עשה שום דבר על דעת עצמו והיה מתייעץ בכל עם קבוצת בעלי־המקצוע. הוא לא נהנה משום זכויות יתירות. ממחנה זה היו אנשים מתחמקים תכופות והולכים למזריץ' להתראות עם משפחותיהם. את האנשים הללו מוכרחים היו למחוק מרשימת הפועלים, כדי שלא יינתן בעדם מזון, ולא — עלול היה הדבר לגרור אסון. כל מי שהלך היה נמחק מן הרשימה, אם לא חזר לפנות־ערב מן העבודה. אולם אחרי ימים אחדים היה האיש חוזר ממזריץ' והיו רושמים אותו בשם אחר, כדי שלא יימסר לגסטפו בעוון היעדרו. היו מקרים שאנשים ערכו „מצעדים" כאלה פעמים אחדות ותמיד רשמו

אותם בשמות אחרים. אבל בשום מקרה לא דרשו בעד מעשה כזה איזה פיצוי שהוא. על־כן היה מוזר מאוד מה שסיפרו היהודים ממחנה „ציד" על מנהל־הקבוצות שלהם, שהיה מצווה לתת לו כל בגד טוב או חפץ, שראה אצלם. אף היה מבצע תחבולות וטַצדקות במטבח שהיו מריעות את מצב התזונה שלהם.

בגלל בואם של האנשים החדשים נפתח שוב המחנה הקודם. בינתיים הוספה סביב למחנה עוד גדר של תיל דוקרני, ובין הגדרות הוטלו גלילים של תיל דוקרני. שער המחנה היה ננעל ב־7 בערב ונפתח ב־5.30 לפנות־בוקר. המשמרות הגרמניים היו סובבים כל הלילה בשטח שמחוץ למחנה והיו בודקים בכל פעם את גדרות־התיל אם לא נפגעו. במחנה גופו היו סובבים ליד גדרות־התיל שני שומרים יהודיים, שהיה עליהם להשגיח שלא יברחו מן המחנה.

שוב היו הולכים כל בוקר כמה מאות יהודים לעבודה במחנה „ווינאטא" ובערב היו שבים. בעלי־המקצועות עבדו בסדנאות, שאר היהודים הועסקו במחנה בעבודות שחורות, והיו גם יהודים שעבדו במחסנים.

עד שבאו האנשים החדשים לא היתה קיימת במחנה בעיית התחלוּאָה. עכשיו שכבו בשני הצריפים, שבהם שוכנו אנשי „ציד", חולים רבים. רופא לא היה במחנה, ולבקש רופא פחדו. הניסיון במחנות אחרים הורה מהן התוצאות שהביא ביקורו של רופא. אם הרופא ווידא כי במחנה נמצא חולה־טיפוס, היו יורים את החולה ומטילים הסגר על המחנה לזמן מסוים. מה עשו? רכשו כאן תרופות שונות ורופאים „מקומיים" אחדים, כגון חיים רוזמארין (טכנאי של שיניים) ולייבל לאֶבנברג (השמלאי) היו מטפלים בחולים...

לפני השלטון היו טוענים תמיד כי אלה הם חולי־שפעת, שכן גם בעיר מתהלכת עכשיו מחלת השפעת; כעבור ימים אחדים יבריאו החולים וילכו לעבודה.

בינתיים אירעו גם כמה מקרי־מוות. המתים הובאו לקבורה בבית־הקברות היהודי. בין המתים נמצאו אנשי ביאלה: משה קורנבלום (בנו של יעקב) וספיוואק (בנו של הפרוון מרחוב גראַבאַנוֹבר 21).

מגפת הטיפוס התחילה לחדור לצריפים האחרים ולא פסחה גם על מחנה „ווינאטא". התחילו לחשוב על בידודם בצריף מיוחד. אך פחדו לעשות כן, שמא יפקח בידוד זה את עיניהם של הגרמנים והם יסגירו את החולים לידי הגסטפו. אולם כשהגיע מספרם של החולים ליותר מששים, התחילו הבריאים דורשים שיבודדו אותם, שאם לאו יחלו כולם.

ביום א', 13 בדצמבר 1942, בודדו, ברצון או שלא ברצון, את כל החולים בצריף מיוחד. מתתיהו ז'אֶלאֶזנר, אליהו זינגר וגרוּבּמאן, שכבר הבריאו מטיפוס, טיפלו בחולים.

בתחילת דצמבר 1942 ציווה השֶלם של המטה, מנהל המחנה שליד הגדוד ה־34, על ראש הקבוצה שיודיע לפועלים כי קיבל רשיון להמשיך בהחזרת היהודים. כל זמן שהוא יהיה פה לא תאונה ליהודים כל רעה. הוא ישתדל לשפר את המזון, ועליהם לדעת כי אין תועלת בבריחה מן המחנה, שכן כל הבורחים נתפסו ונורו.

כשמסר מנהל־הקבוצות את הדברים האלה ליהודי־המחנה נענו מיד רבים ואמרו: —בוודאי תהיינה חדשות, שהרי תמיד כשהרוצחים הגרמניים מתחילים להבטיח ולהרגיע מתרחש ההפך; ואילו אחרים נטו להאמין לדברים שנמסרו להם מפי מנהל המחנה.

בשבת, 12 בדצמבר, נסע השלם של המטה לחופשה ואת מקומו מילא השלם הראשי שילף.

ביום א' בלילה, כאשר שער המחנה כבר היה נעול, הודיעו השומרים היהודיים שבפנים המחנה, כי למחנה נכנסו השלם הראשי שילף והשלם באֶהמאַ.

שניהם התחילו לעשות בקָרָה בצריפים. השלם הראשי שילף היה שיכור כלוט. כנראה בא לאַלף את כלבו על בשרם של יהודים. על כל יהודי שפגש בצריף הניח את מגלבו, ומיד קפץ כלבו ועלה על היהודי, קרע מעליו את שאריות בגדיו בתוספת חתיכת בשר. לאחר ההתהוללות עם הכלב והונת עיניו בדם, עזב השיכור את המחנה. מקרה זה עורר דיכאון רב, שכן עד עתה לא ראו כזאת במחנה.

ביום ג', 15 בדצמבר, קראו לראש־הקבוצה אל מחנה „ווינאטא", כדי לברר שם איזה עניָן. כשהגיע ל„ווינאטא" שאלו אותו הפועלים דהתם אם אינו יודע לאן הוליכו את ארבעים הפועלים מצוידים באתים. גם נתנו להם לחם כי יצטרכו לעבוד שם גם בלילה. ראש־הקבוצה ענה, כי אין לו שום ידיעה על זאת.

בעת שראש־הקבוצה ישב שם עם מכרים יהודיים אחדים ואכל ארוחת־הצהריים, שאל את מנהל־הקבוצות דהתם קָוָה על המעשה ב־40 הפועלים. אך גם הוא אמר שאינו יודע כלום. בינתיים נכנס מנהל המחנה „ווינאטא", פקיד צבאי ושמו באַלמאַן מהמבורג, שהיה משחק לגבי היהודים תפקיד דו־פרצופי. הוא לקח מהם את המתנות היקרות ביותר, הבטיח להם הצלה, אך בעת ה„אקציה" של עקירה מן המחנות, ב־6 באוקטובר, מסר את היהודים האלה בעצמו לידי הגסטאפו, כדי שלא יתחבאו. החייט יוסף טישל תפר לו יהלומים רבים בחליפות והסנדלר ברוך פריינאַר הטמין לו בעקביים של מגפיו רובלים של זהב, בשביל שיקח את כל זה לביתו כשיסע לשם החופשה. באלמאן נכנס בשיחה עם איש צעיר חולה, שהיה, כנראה, מיודד עמו מאוד, ואשר אביו היה במחנה שעל־יד הגדוד ה־34. השיחה נמשכה שעה ארוכה ובינתיים נפוצה שמועה במחנה „ווינאטא", כי ארבעים הפועלים נורו. ראש־הקבוצה הבין, כי שיחתו של באלמאן עם הצעיר היתה לה שייכות למקרה של ארבעים הפועלים, כיון שראה כי הצעיר קם ממיטתו והתלבש. אולם הצעיר הבטיח, כי אינו יודע ולא כלום.

בערב, כשחזרו הפועלים ממחנה „ווינאטא", נודע כי אמנם 38 פועלים מבין הארבעים נורו. שניים מהם: הרשל ווייסמאן (בנו של דוד) ורוזנברג (חתנו של נחומה'לה סנדרס) הצליחו להימלט.

הנמלטים היו נבוכים כל־כך, שקשה היה להציל מפיהם דבר־מה. אך פחות או יותר אפשר היה להבין את זאת: משמרות של צבא הובילו אותם מן המחנה. בדרך התקרב אליהם גסטאפואי על אופניים והראה לאן יש להוליך את האנשים. שני הצעירים הנ"ל התמצאו מיד, כי הופעתו של

גסטפואי סימן רע הוא, ובקרבת היער של גראָבאַרקה התחילו לרוץ היערה. הגרמנים ירו אחריהם אך הם הספיקו להתחבא במעבה היער. אחר־כך שמעו מרחוק רעש יריות וזעקות.

אָבל חדש ירד על המחנה. אבות בכו את מות בניהם ובנים בכו את מות אבותיהם. לפני נעילת השער של המחנה עלה ראש־הקבוצה אל השלם הראשי והודיע לו, כי 40 הפועלים לא חזרו מעבודתם ב„ווינאָטאָ", ואף ב„ווינאָטאָ" אינם. איך להסביר את הדבר? השלם הראשי והפמליא שלו כאילו נדהמו. הוא שאל את ראש־הקבוצה אם הוא אינו יודע היכן הם האנשים. הוא השיב, כי אין לו שום ידיעה עליהם. השלם הראשי הרהר רגעים אחדים ואמר: מן־הסתם נמצאים הם במחנה שליד שדה־התעופה. מחר בבוקר אטלפן לשם. — תשובה זו אישרה את האמת הנוראה.

יום ד' היה יום־עבודה רגיל; כל אחד במחנה היה עסוק בעבודתו. גם הפועלים שהיו עובדים במחנה „ווינאָטאָ" הובלו לפנות־בוקר על־ידי חיילים גרמניים אל המחנה בוולין.

אחר־הצהרים בא אל המחנה השָלם באָהמאָ. הוא התהלך על פני המחנה בלווית ראש־הקבוצה, שמסר לו דו"ח על הכול. השלם היה מרוצה שמספר החולים פוחת והולך. ראש הקבוצה שאל אותו, כבדרך־אגב, על 40 הפועלים. השלם לא נתבלבל וענה, שהם עובדים במחנה שליד שדה־התעופה ובוודאי ישובו הנה בשבוע הבא.

בערב חזרו הפועלים של מחנה „ווינאָטאָ" וסיפרו, כי מנהלי הקבוצות היהודיים אינם שם. הם כאילו הלכו אל הנוצרי שמיאָטאָנקו, הגר על־יד המחנה. בין אלה שהלכו מן המחנה נמצא גם אותו צעיר, אשר באלמאן שוחח אתו אתמול שעה ארוכה, ואשר אביו נמצא במחנה שליד הגדוד ה־34. כלום יש בן שאינו רוצה להציל את אביו? כלום לא היה הבן מייעץ לאביו לברוח מן המחנה? אולם אביו הוסיף לשבת במחנה כמו עד עתה...

אמת, קשה מאוד היה הדבר שכולם יעזבו את המחנה, ביחוד כאשר במחנה נמצאו חולים רבים, ואף לא היה לאן ללכת, חוץ מן הגיטו המזריצ'אי — בכל זאת אילו ידעו אנשי המחנה, כמו שידע אותו צעיר, על הסכנה הצפויה להם, היו מספיקים כולם, בליל־החורף הארוך, להתחמק מן המחנה. ברם, כל החישובים סבבו על הציר של היחס של אותו פועל ב„ווינאָטאָ" לאביו, ולדאבון הנפש התאכזבו מאוד. באותם הימים האיומים נתרופפו גם קשרי המשפחה, וכל אחד גיסה, קודם־כל, להציל את נפשו שלו, בלי לחשוב על היקרים והאהובים ביותר.

ואמנם, אותו פועל של „ווינאָטאָ" קם בלילה ושם פעמיו למזריץ' בהשאירו את אביו במחנה שליד הגדוד ה־34.

לאחר הידיעה על בריחתם של מנהלי־הקבוצות היהודיים ב„ווינאָטאָ" נעשה מצב־הרוח במחנה שעל הכביש הוורשאי מתוח מאוד. נתארגנו קבוצות שהתכוננו לברוח. רבים לא רצו לשמוע על בריחה, שכן כבר הרגישו עצמם „מבוססים" במקום — ולאָן יפנו עתה בחורף?

ביום ה', 17 בדצמבר 1942 (ט' בטבת תש"ג), בשעה 4.30 בלילה הודיעו השומרים היהודיים במחנה, כי המחנה מוקף. ראו כי בחוץ, לפני שער־המחנה, חנות שתי משאיות ומאירות בזרקורים שלהן את כל שטח־המחנה. על־יד גדרות התיל סבבו משמרות־צבא במלוא התחמושת.

כן, הסוף הטראגי הנה בא, — חשבו יהודי המחנה.

בצריפים עמדו הפועלים מעוצבנים ורפי־ידיים. ברור היה להם, כי עומדים עתה לעשות להם מה שעשו ביום ג' לאותם 38 הפועלים ממחנה „ווינאָטאָ". הם דיברו ביניהם, כי יש להתנהג בשעות האחרונות בהכרת־ערך־עצמם, שהרי מאות הפועלים האלה אינם יכולים להיות יוצאים מן הכלל היהודי כולו. אף כי ברור ומחוּוּר היה לכול, כי עוד מעט תתחיל התצעודה אל המוות, נמצאו פועלים אחדים שהתחילו להכין להם חבילות לדרך, דבר שעורר צחוק סרקסטי אצל אחרים.

הובעה דעה שיש להתנפל על הרוצחים. אחרים השתדלו להוכיח כי פעולה כזו אי־אפשר לארגן מראש. ביחוד כשהצריפים הם נפרדים ומבודדים; דבר כזה צריך לפרוץ מאליו, באופן ספונטני.

לצריפים נכנס הקומיסר של הגסטפו שטילהאמר עם שני גסטפואים, פאיסקר ודאָרם. הקומיסר קרא אליו פועל אחד ופקד עליו לסדר את האנשים 5 בשורה ולתרגם להם את אשר הוא, שטילהאמר, יאמר. הקומיסר פתח ואמר: היות שבמחנה זה יש מקרים של בריחה, סימן הוא שהמשטר פה הוא קל מדי, ובכן, יועברו האנשים למחנה אחר. שום דבר לא יאונה לפועלים, אבל יש לשמור על הסדר בצעדה. כל מי שינסה לברוח יֵירה, ועמו יֵירו עוד עשרים אחרים. הוא הראה על הכלב־הזאב, שהיה על־ידו, כי אף הוא ישגיח ולא יתן לברוח.

בצריפים שמעו איך למחנה באות מכוניות ויוצאות בחזרה. היה ברור שמוציאים את החולים מן המחנה. אחר־כך נתברר שבמשאיות שעמדו לפני שער המחנה היו הפועלים היהודיים ממחנה „ווינאָטאָ".

אפלת הלילה עדיין שררה מסביב. הנידונים למוות עמדו בצריפים והמתינו שיוליכום אל הגרדום. את דממת הלילה פילחו יריות אחדות. כפי שנתגלה אחר־כך ירו בפועלים אחדים שהתקרבו אל גדרות־התיל. בצריף אחד מצאו את הפועל משה לייבזון (בנו של יחיאל פרונדיק) כשהוא פורץ את הריצפה, כדי להתחבא תחתיה, והוציאוהו אל מגרש המחנה וירו בו. כן ירו בפועל שניסה להסתתר בבור של בית־כיסא.

הבוקר האחרון של הנידונים למיתה התחיל לחדור לצריפים. נפתחו הדלתות וניתן צו ליהודים לצאת אל מגרש המחנה. שם סידרו אותם בשורות של 7 אנשים והזהירום שוב לבל יברחו.

השלם באָהמאָ עבד בכל כוחו, כדי להוכיח שאף הוא אינו מפגר ב„עבודת־הקודש" של השמדת יהודים. הוא הביא את הפועל פינחס טשארני (בנו של שלמה סטוֹפ), שהתחבא בתיבת־אשפה, ומסר אותו לידי הקומיסר של הגסטפו. הקומיסר הוליך את הפועל אל בין הצריפים ופקד עליו להשתטח על הארץ. פינחס טשארני סירב למלא את הפקודה. אז דחף אותו הקומיסר לפנים, כיוון את אקדוחו אל ערפו וירה בו. היהודי נפל מת ארצה.

— רואים אתם, — קרא הקומיסר — אני מדבר ומקיים. — הוא ציווה למנות 20 איש ולירות בהם, אולם באמצע הספירה הכריז: — באופן יוצא מן הכלל אני מוותר לכם עתה על העונש של הריגת 20 איש.

מנו את השורות ומצאו כי לטבח מוכנים 231 איש. ציוו עליהם לשלב את זרועותיהם, לא להביט לצדדים או לאחור ואף לא לדבר ביניהם.

בראשים מורדים התחילו הנידונים לצעוד אל מקום המַטבח, בלווית 5 גסטפואים ו־10 חיילים. בצאתם משער־המחנה ראו הרוג מוטל משמאל למחסנים. ליד בתי־המגורים של הגרמנים ראו שני נוצרים עם שתי עגלות גדושות אַתים. ברור היה למה נועדו.

המובלים יצאו אל הכביש הווארשאי והתחילו לצעוד בכיוון מזריץ'. אף כי זה היה במחציתו השניה של דצמבר לא היה הקור גדול, אך האוויר היה ספוג רטיבות. מן הכביש היטו את הצועדים לסימטה הצרה סלאַוואצ'ינסקאַ, שהיתה מלאה רפש ובוץ שהכבידו על הצעדה. פתאום ניתן צו „לשיר!" נשמעה המנגינה העצובה של שיר־פרשים פולני והתהלוכה המשיכה להתנהל ברפש. כשנצטוו להפסיק את השירה הגיעו לאזני הצועדים התצלילים האחרונים של מכונות־היריה זורעות־המוות. נסתבר כי יריות אלו חיסלו את האנשים שהוצאו במשאיות. בין הנספים שם נמצאו הביאלאים הללו: יעקב ווייסמן (בנו של ארקאַ ווייסמן), מאַניה קובארסקי (בתו של לייבל גולדברג), הרפּב בוטשקאַלה (כינוי), התַּפָּר יעקב פרידמן ובנו הקטן, שרה'לה גליקסברג, אליהו זינגר, מתתיהו זילאַזני, גרובמן ואחרים.

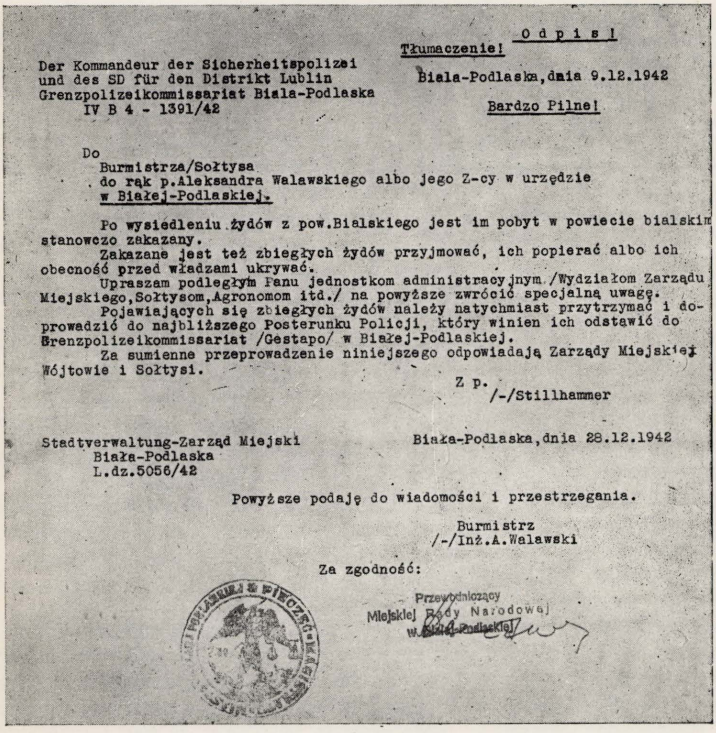
תהלוכת־המוות נעצרה, והיהודים ראו את קברם. בור ארוך ועמוק בָּאפָּר המכונה „קוליכאַוואַ". משני עברי הבור נערם העפר שהוצא, העתיד לכסות את הקבר.

כאשר אך עצרו את הצועדים, התפרץ הפועל ישראל רודזינאַק מן השורה והתחיל לברוח ימינה. מיד נפתחה עליו אש מכל העברים, אך הוא רץ הלאה. הכלב לא ציית לאדוניו ולא זז ממקומו.

כל המחזה הזה לא ארך אלא רגע עד שהפועל סאַניור, שבוי־מלחמה לשעבר, זרק פקודה „ברחו!" והקהל התחיל לברוח לכל עבר — תוך שאגות „הורא!" פראיות. מכונות־היריה והרובים פתחו במטחים מחרישי־אזניים והמטירו על הבורחים ברד־עופרת.

כמעט כל הנמלטים משדה־ההרגה פנו אל הגיטו במזריץ'. ביניהם גם הגיבור, הרץ הראשון, ישראל רודזינאַק. בין הביאַלאים שבאו לגיטו המזריצ'אי היו הפצועים: יהושע ווייסמן, יחמיאל ליכטנבוים ואשר פייגנבוים (נגר).

אחר־כך נודע כי מקצת הנמלטים משדה־ההרגה פנו לכיוונים אחרים, וכי רבים מהם נספו בדרכים. ביניהם: יצחק

Odpis!

Tłumaczenie!

Der Kommandeur der Sicherheitspolizei
und des SD für den Distrikt Lublin
Grenzpolizeikommissariat Biała-Podlaska
IV B 4 - 1391/42

Biała-Podlaska, dnia 9.12.1942

Bardzo Pilne!

Do
Burmistrza/Sołtysa
do rąk p. Aleksandra Walawskiego albo jego Z-cy w urzędzie
w Białej-Podlaskiej.

Po wysiedleniu żydów z pow. Bialskiego jest im pobyt w powiecie bialskim stanowczo zakazany.
Zakazane jest też zbiegłych żydów przyjmować, ich popierać albo ich obecność przed władzami ukrywać.
Upraszam podległym Panu jednostkom administracyjnym /Wydziałom Zarządu Miejskiego, Sołtysom, Agronomom itd./ na powyższe zwrócić specjalną uwagę.
Pojawiających się zbiegłych żydów należy natychmiast przytrzymać i doprowadzić do najbliższego Posterunku Policji, który winien ich odstawić do Grenzpolizeikommissariat /Gestapo/ w Białej-Podlaskiej.
Za sumienne przeprowadzenie niniejszego odpowiadają Zarządy Miejskie i Wójtowie i Sołtysi.

Z p.
/-/Stillhammer

Stadtverwaltung-Zarząd Miejski
Biała-Podlaska
L.dz.5056/42

Biała-Podlaska, dnia 28.12.1942

Powyższe podaję do wiadomości i przestrzegania.

Burmistrz
/-/Inż. A. Walawski

Za zgodność:

Przewodniczący
Miejskiej Rady Narodowej
w Białej-Podlaskiej

פקודת ראש הגסטפו אחרי הגירוש, לתפוס יהודים ולמסרם לגסטפו.

פאַראַרדענונג פון געסטאַפּא־שעף נאָכן גירוש, וועגן פאַרהאַלטן יידן און איבערגעבן זיי דער געסטאַפּא.

Order of chief of gestapo following expulsion to intercept and hand over Jews to the gestapo.

קויפמאַן (סוחר תבואה, רחוב יאַנאַבר), אַלטר פלאַט (חייט), יעקב רוזנקר (צבע), חיים שמעון רוזנבלאט (שען), אברהם גרינגלאַס (בנו של יואל השמש), בלומנקרנץ (בנו של ישעיהו בלומנקרנץ) ואחרים.

לאחר שנורו פועלי המחנות שליד הגדוד ה־34 ו„ווינאַטאַ", ידעו הפועלים היהודים שליד הגסטפו, כי צפויים אף הם לקץ זה, לפיכך ברחו משם מנהל־הקבוצות יצחק אקשטיין, שלמה שטיינגאַרט, שמשון יוסטמן והאחים שניידרמאַן.

יצחק אקשטיין בא מיד למזריץ'. מישהו מסר, כנראה, לגסטפו בביאלה על בואו של אקשטיין למזריץ' והיא דרשה שיחזירוהו אליה לביאלה. „שירות־הסדר היהודי" אסר אותו ומסרו לידי המשטרה הפולנית, משם הועבר אל הגסטפו בביאלה.

בבוקר אחד אספו את כל הפועלים של הגיטו בחצר הגסטפו, בבית־החרושת של ראַאַבּא. הוציאו אליהם את אקשטיין כשהוא מוכה ופצוע והקומיסר של הגסטפו דרש מהפועלים היהודיים שיהרגו את אקשטיין. הפועלים היהודיים עמדו כמאובנים. — אם אתם יראים את אלוהי היהודים — קרא הקומיסר שטילהאמר, נמית אותו אנחנו. — גסטפואים אחדים ריסקו את קרבנם במוטות. אקשטיין נקבר ליד גדר בית־החרושת של ראַאַבּא.

במחנה שליד שדה־התעופה עבדו הפועלים היהודיים עד נובמבר 1943, ואז, כפי שסיפרו הנוצרים, ירו בהם. בתוכם נמצאה גם קבוצה של יהודי יאַנאַבה, שעבדו ב„וויגודה" של יאַנאַבה, ואחר־כך הועברו למחנה שבשדה־התעופה בביאַלה.

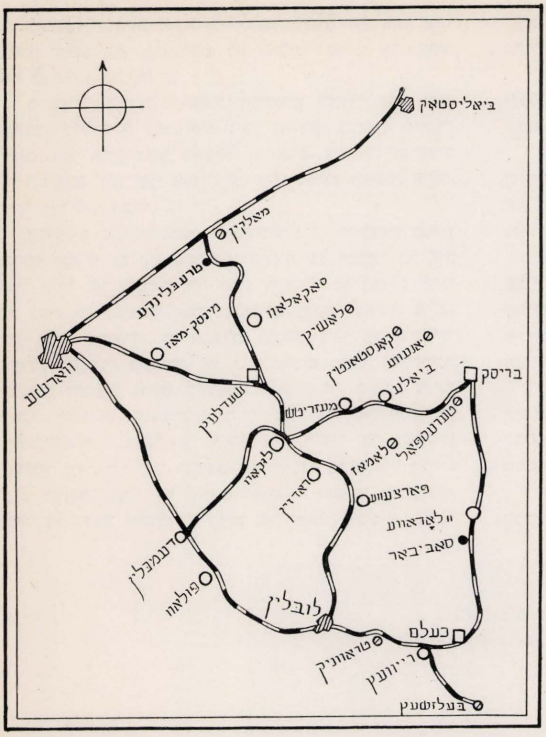
בגביית־עדות של המחלקה הקאטוביצית של הוועדה ההיסטורית היהודית המרכזית בפולין (מס' 290) מספר אחד בשם יאַז' רוזנבוים מוראַרשה, שנמצא במחנה פוניאַטוב (סביבת לובלין), כי באוקטובר 1943 העבירו ממחנה זה אל שדה־התעופה בביאלה־פודלאַסקה 10.000 (עשרת אלפים) איש.

נוצרים מביאלה היו מספרים על יהודים מאונגריה שהביאום לשדה התעופה. יש להניח שזה קשור במשלוח האנשים ממחנה פוניאַטוב, אבל המספר 10.000 הוא בוודאי מוגזם.

נראה שהידיעה שמסרו הנוצרים על המתת היהודים בשדה התעופה בנובמבר 1943 — היא נכונה. ב־3 בנובמבר 1943 נתקיימה בסביבת לובלין „אקציה", שכונתה בשם „טיפול מיוחד", ובה נורו במחנות יהודים רבים, והשאר הובלו למיידאַנאַק.

את הגחלת האחרונה של יהודי ביאלה קיימה קבוצת הפועלים היהודיים שעל־יד הגסטפו, שלאחר ניקוי הרובע היהודי לשעבר, הועסקו במחיית כל אות וזכר של יהדות בביאלה. קבוצה זו הרסה את בית־הכנסת ואת בתי־המדרש.

במאי 1943 נוספו על קבוצה זו עוד 17 יהודים מהגיטו המזריצ'אי. קבוצה זו התקיימה בעיר עד אפריל 1944. עם התקרבות הצבא הרוסי העבירו את קומץ היהודים האחרון מביאלה אל לובלין. רק חלק קטן מקבוצה זו נשאר בחיים.

מפת הנדודים למחנות המוות
קאַרטע פון די וואַנדערונגען צו די טויט־לאַגערן
Map of the roads leading to the death camps.

„מועצת היהודים"

כבר סופר לעיל, שביום אחד בנובמבר 1939 הזמינה אליה הגסטפו בביאלה את פרנסי הקהילה הקודמת ופקדה עליהם להתארגן ב„מועצת־יהודים".

ל„מועצת־היהודים" שנתכוננה נכנסו כמה מפרנסי הקהילה ואליהם סופחו אנשים מכל שכבות האוכלוסיה היהודית. הרכבה של „מועצה" זו היה כלהלן: יעקב אהרון רוזנבוים, יצחק פיז'יץ, דוד קנטור, אברהם סטריכר, יצחק לוי, משה חיים וויזנפלד, ישראל ביאַלר, דויד ווייסמן, שמואל קרייזלמן, מנחם פינקלשטיין, יהושע גולדרייך, חנינא קאשאַמאַכר, יהושע איידלשטיין, יהושע רובינשטיין, ברל גולדברג ואחרים.

„מועצת־היהודים" נהנתה מאהדתה המלאה של האוכלוסיה היהודית ולא נתעוררה בעיר שום התמרמרות נגדה. אפילו הפליטים, שהובאו על־ידי הנאצים לביאלה, לא היתה להם שום טענה על „מועצת־היהודים". עד כמה היתה „מועצת־היהודים"

סובלנית לגבי הפליטים, מעידה העובדה שבין עובדי משרדה היה אחוז ניכר של פליטים ובראשם המזכיר רובינשטיין מסובאלק. פליטים רבים נשלחו על־ידי „מועצת־היהודים" למשרות חשובות בלשכת־העבודה ובמקומות־עבודה גרמניים אחרים.

כל אחד בעיר ידע כי חברי „מועצת־היהודים" לא קפצו על משרותיהם, אלא נדרשו לכך על־ידי הגסטפו, וברור היה לכול באי־אלו תנאים ונסיבות קשים חייבת ה„מועצה" לנהל את עבודתה, וכמה מסוכן הוא לבוא במגע ובמשא עם גדולי הנאצים. כשאחד היהודים העשירים היה מתלונן על המסים הגבוהים שנדרשו ממנו, היתה „מועצת־היהודים" מודיעה לו, כי היא מוכנה לספחו בתור חבר אל ה„מועצה". מובן מאליו שהמעוּל היה מיד מתנצל ומצטדק, שכן לא היו בעיר קופצים על חבירות ב„מועצת־היהודים"...

בחורף 1941 סיפחה „מועצת־היהודים" חברים אחדים וביניהם את חיים רוזמארין. היות שהאחרון לא חשק כלל להיחשב אצל השלטון כחבר „מועצת־היהודים" פדה את עצמו בסכומי־כופר גדולים תדירים לקופת ה„מועצה". גם רופא־השיניים יואל זילברברג היה מן השלמנים הגדולים, ובלבד שלא ישתייך ל„מועצת־היהודים".

היו מקרים שיהודים (ביניהם אברהם יַאמניק, חתנו של יהושע גליקסברג) הביאו ל„מועצת־היהודים" תכשיטים יקרים, אולי יוכלו להקל בזה את מצב האוכלוסיה היהודית. „מועצת־היהודים" סירבה בהחלט לקבל את התכשיטים ואמרה: — אם יהיה צורך בכך נפנה בקריאה אל האוכלוסיה.

יש לציין במיוחד את פעילותה האמיצה והמסורה של „מועצת־היהודים" בביאלה. הם ממש הקריבו עצמם לטובת האוכלוסיה היהודית. חבריה היו ראשונים לשאת כל סבל וצרה, דבר שלפעמים לא היה לאוכלוסיה היהודית שום מושג ממנו.

„מועצת־היהודים" עמדה בלי־הרף על המשמר לבטל את הגזירות הרעות שניתכו בלי חשך על ראשי היהודים, ולא פעם עלה הדבר בידה.

על עמדתה האמיצה של „מועצת־היהודים" כלפי תופסי־השלטון, מוכיחה השיחה של בא־כח „מועצת־היהודים", יעקב אהרון רוזנבוים, עם המדווח ליפקוב, המובאה בפרק „הגירוש הראשון".

בשעת העקירה הראשונה מביאלה אל מחנה־המוות סוֹביבוֹר, נתנו חברי „מועצת־היהודים" רמזים ברורים לאוכלוסיה היהודית שלא יזדרזו ללכת אל מגרש־האיסוף, אף כי עלולים היו לשלם בעד זה בחייהם. תודות לרמזים אלו לא עקר הגירוש הראשון מביאלה (אז עדיין לא ידעו על מחנות־המוות, והיו בטוחים שהם מועברים לעיר אחרת) רבים מאלה שלפי הפקודה נתחייבו לעזוב את ביאלה.

„מועצת־היהודים" השכילה לנצל את הניגודים והחיכוכים של השליטים הגרמנים בינם לבין עצמם. הגסטפו ביטלה לא פעם אחת גזירה שיצאה מלפני שלטון־המחוז. כך הביאה „מועצת־היהודים" במבוכה את הגסטפו, שלא היה לה שום מושג על גזירת־הגירוש הראשונה. הגסטפו נפגעה אז מאוד מן העובדה שהידיעה על הגירוש הגיעה אליה לראשונה על־ידי „מועצת־היהודים". אפשר שזוהי הסיבה לעמדתה הפאסיבית של הגסטפו ביום הגירוש, וכן לכך שאותו יום עבר בלי שפיכות־דמים.

עמדתה הגאָה והעַרה של „מועצת־היהודים" גרמה בוודאי לכך, שחבריה היו הקרבנות הראשונים בעיר. חודש ימים קודם שביאלה נעשתה „נקיה" מיהודים נלקחו מן העיר חברי „מועצת־היהודים" ועונו עד מוות במיידאַנאַק.

אנשי ביאלה בגיטו מזריץ'

יהודי ביאלה, שהובאו בעת הגירוש השני והאחרון (מ־26 בספטמבר עד 1 באוקטובר 1942) לגיטו המזריצ'אי, לא מצאו להם שם מקום כלשהו. בגיטו הצר מצאו להם מקום בקושי המזריצ'אים גופם, והנה הביאו אליהם אלפי יהודים מביאלה וממחוז ביאלה. במקרים כאלה היה ברור לתושבי הגיטו, שמביאים אליו יהודים, כי כבר מתרגש ובא גירוש חדש. וכיון שבכל גיטו טיפחו את האַשליה, כי אין מתכוונים ליהודים המקומיים, אלא למובאים, לא רצו להתערב עם האחים־לצרה החדשים.

אולם „מועצת־היהודים" של מזריץ' לא היתה לה ברירה והקצתה כמה בתים בשביל יהודי ביאלה. גם פה, בגיטו המזריצ'אי, עשו יהודי ביאלה מאמצים להשיג עבודה, כדי להאריך את החיים, או אולי השיאו עצמם אחרים שבדרך זו יינצלו ממוות. מקצת ביאלאים הצליחו, בעזרת פרוטקציות שונות, להשיג מקומות־עבודה.

גולי ביאלה עדיין לא הספיקו להכיר את מבוך־הסימטאות של גיטו מזריץ', וכבר נחתה על מזריץ' חרב הגירוש השני של ביאלה. באותו יום דווקא, 6 באוקטובר 1942, שבו עקרו את הגברים ממחנות ביאלה, עצרו את הרכבת, שבה הובלו, בתחנת־הרכבת של מזריץ', ומילאו את קרונות־המשא הריקים ביהודים. הקרבנות הראשונים היו כאן היהודים של ביאלה ומחוזה. המזריצ'אים כבר הספיקו להכין לעצמם מחבואים טובים ומקומות־עבודה ולפיכך היה חלקם בגירוש זה קטן.

לפני הגירוש בא למזריץ' איש ה־ס"ד של ביאלה גלאָט ושאל למקומן של הנשים בולטשה פיזיץ וחיה רוזנבוים, שהוציא מהן במרמה 45 אלף זהובים, במחיר ההבטחה להחזיר את יהודי ביאלה ממיידאַנאַק. אחר־כך סיפרו, כי בעת הגירוש הורידו את כל הנשים, שעבדו בשדה באאוזתו של פוטוצקי „האַלאַס", וביניהן הנשים פיזיץ ורוזנבוים, מן השדה תוך עבודתן והוליכו אותן אל הקרונות שבתחנת־הרכבת במזריץ', בדרך זו מובטח היה לו לאיש ה־ס"ד גלאָט, שנפטר משתי נשים אלו.

בשעת הגירוש הזה סירב הפליט מביאלה בגיטו מזריץ', דוד ווייסמן (בא לביאלה מוורשה), אחיו של החובש באַריש ווייסמאן, לעזוב את הבית ובשום אופן לא רצה לציית לפקודת הנאצים לצאת החוצה. הוא נורה בבית. אפייני הוא, שיהודי זה היה מתבטא תמיד בביאלה: — אותי לא יוליכו לטראַבלינקה. לא יספיק לי המוות במקום, שאטריח עצמי אליו לטראַבלינקה?

אחר הגירוש הזה נתמעט מאוד מספר יהודי ביאלה בגיטו מזריץ'. עם כל עקירה מגיטו מזריץ' נספחו ביאלאים ומספרם פחת והלך. במחבואים מתו בעת הגירושים הנשים חמה קאליכשטיין ולידזבאַרסקי (אשתו של משה לידזבאַרסקי). בין

גירוש לגירוש היה סדר־החיים של יהודי ביאלה כמו זה של יהודי מזריץ, חיי פחד, צפיפות ווהמה (בבתים הצרים והמלוכלכים השתולל הטיפוס ומספר ביאלאים מתו ממחלה זו), חיים של מאבק בלתי־פוסק עם המוות, חיים מלאים תוגה, אבל וגעגועים על הקרובים שנספו — ותקווה למפלתו של היטלר.

יהודי ביאלה היו מסתכנים בהליכה לביאלה, כדי להוציא מן המחבואים אשר שם, דבר־מה יקר־ערך. לא אחד שוב לא חזר מהליכה כזו למזריץ. כך הלכו אל ביאלה ולא נראו עוד בגיטו: משה יצחק בידרמן, נכדו (בנה של רבקה נובומינסקי), יהושע אַנגלנדר, פוליה ריבאק, אייז'ה רובינשטיין ואחרים.

אחר הגירוש הרביעי מגיטו מזריץ, בנובמבר 1942, נשארו מאנשי ביאלה רק מתי מעט. ביאלאים אחדים עסקו בגיטו במסחר, אחרים היו הולכים לעבודה מחוץ לגיטו והיו מתאמצים להבריח משהו כדי להתפרנס. היו ביאלאים שעדיין היה להם כסף שלקחו עמם בעת הגירוש מביאלה. היו גם ביאלאים שנזדקקו לעזרת המחלקה הסוציאלית של „מועצת־היהודים" המזריצ'אית.

אנשי ביאלה היו נפגשים בגיטו הצר, וכמו המזריצ'אים לא עסקו בשום דבר ציבורי. כל אחד חי בפני עצמו.

ברשימה הארוכה של קרבנות היהודים בגיטו המזריצ'אי, שנפלו בין גירוש לגירוש, או בשעת הגירושים גופה, ניכר מאוד חלקם של הביאלאים. כאן נעלה את השמות שנחרתו בזכרוננו:

על יציאה מן הגיטו, כדי להשתכר משהו להחיות את הנפש, נורו: איטקה פלאַט, מרים ליסטגאַרטן ובתה, לאה קניזשניק, האשה פרידמן (בעלה היה חייט ברחוב גראַבאַנובר — מצאו מלומאז).

בהילולת־הדמים שערכה הגסטפו בגיטו המזריצ'אי בליל־סילווסטר של 1942/3 היו רוב הקרבנות נשים וילדים מביאלה. בליל זה נורו בכדורי דום־דום: זיסל רוזמארין (לבית סירקוס), סלווה כהן, האשה שיינברג (לבית וויארניצקי), האשה רוזן (לבית רוזנבוים) ושני הילדים של הצבע חיים יוסף קניזשניק.

בשעת החיפושים אחרי הנמלט מן המשטרה, ישראל לייזר יאזשימובסקי, מפקד לשעבר של „שירות־הסדר היהודי" במזריץ, נורו: אברהם עזרא האנדלמן ובלומה פראַטר.

בעת הגירושים מגיטו מזריץ במאי 1943, נפלו בתוך הגיטו קרבנות מביאלה, בעיקר ממחבואים שנתגלו.

במחבוא אחד, שלתוכו זרק הג'נדרם פראַנץ באַוואַר רימון, נהרגו בתוך השאר: מוניה לוסטיגמאן (בנו של איסר), אשתו (לבית יוּרברג), אחותה ואחיה של אשתו ושתי אחיות של מוניה.

ממחבוא בביתו של הקצב לאַמפאַרט הוצאו האנשים אל הרחוב, הועמדו ליד קיר ונורו. ביניהם הביאַלאים: משה פייגנבוים (בנו של זיליה הנגר) עם אשתו בלומה (לבית גראַשקופּ), בנם הקטן ואחות האשה; טויבלה לוסטיגמאן (לבית רובינשטיין) ובנה הקטן. במקום אחר בגיטו נורו: מאיר אורלאַנסקי עם אשתו והאופה יצחק פוגל.

ביערות מזריץ נרצח על־ידי הפולנים יוסף אַלבוים (חתנו של יעקב השוחט). בתו הקטנה הצליחה אז לחזור לגיטו המזריצ'אי ביד נקובת־כדור.

צעירים מביאלה ניסו גם־כן לברוח מן הגיטו המזריצ'אי אל היערות, כדי להיחלץ מציפורני הנאצים, אבל הנסיונות לא הצליחו.

בקבוצה אחת שהלכה היערה נמצאו בני ביאלה אלה: פייוול בוכהאַלטר, משה שטיינברג ואחותו אַלקה, שפסל לייבזון, נאכקא גאַרשקופּ ודוד רוזנברג. קבוצה זו הצליחה לרכוש לה אקדוחים אחדים. בפגישה ביער עם שבויי־מלחמה רוסיים, שברחו ממחנות גרמניים, הקיפו הרוסים, כשהם מזוינים, את הקבוצה היהודית, פרקו מעליה את נשקה ושדדו אותה. היהודים חזרו לגיטו.

בקבוצה שניה שהלכה ליער נמצאו הבחורות מביאלה: שרה וויזנפלד ובאס (מן הקצבים). בשעת חיפוש גדול של הגרמנים ביערות מזריץ, הצליחה הקבוצה להתחמק מן היער וחזרה לגיטו.

ביולי 1943 הוסל הגיטו המזריצ'אי לחלוטין ויחד עם הקומץ של יהודי מזריץ נעלמו משם השרידים הספורים של יהודי ביאלה.

לאחר שחרורה של מזריץ על־ידי הצבא הרוסי נתגלה, כי דווקא קבוצת צעירים מביאלה היתה היחידה שהיה לה מחבוא במרכזה של מזריץ, והיא הצליחה להישאר בחיים. בקבוצה זו היו האחות והאח שטיינברג, בוכהאלטר והבחורות וויזנפלד ובכרך.

*

בסופן של רשימות־הקורות השותתות דם נביא שני הדים ממחנה הנאצים, שיש להם שייכות לביאלה, וכן שתי רשימות של נכסי־דלא־ניידי יהודיים בביאלה.

בעתון הממשלתי הרשמי של ה„גנרל גוברנמנט" „קראַקאוער צייטונג", מיום 17 באוקטובר 1942 מסופר, כי לפי הסכם בין שלטונות־המחוז של ביאלה וראדזין הועברו כל יהודי ביאלה למזריץ; כי אחרי שחרור העיר מן היהודים הוזל הכל בחצי המחיר. בעלי־המלאכה שנדחקו קודם־לכן על־ידי בעלי־המלאכה היהודיים, ניגשו עתה ביתר חריצות לעבודתם.

מה היתה צורת ההעברה של היהודים — על זאת לא סופר, כמובן, כלום.

למעשה אי־אפשר היה להשיג בעיר כלום. הנוצרים עצמם היו אומרים, כי בוודאי לקחו היהודים הכול אתם... נוצרי אחד פחד לסחור עם משנהו, שכן חלק גדול של המסחר היה לא־חוקי. משיצאו היהודים מן העיר מת המסחר.

באיזו מידה פרחה המלאכה הנוצרית תוכיח העובדה, כי כאשר היה לשליטי ביאלה צורך בעבודה טובה היו באים למזריץ אל בעלי־המלאכה היהודיים המעטים, שעדיין נותרו שם. בעלי־המלאכה הנוצריים בביאלה ישבו בלי עבודה בהיותם חסרים גם את החמרים לעבודה, שסופקו להם קודם לכן על־ידי יהודים.

כידוע, נשפטו אחרי המלחמה על ידי הטריבונאל הצבאי הבינלאומי בנירנברג (גרמניה) 21 מגדולי הנאצים ובראשם גאָרינג.

בדו"ח הסטנוגרפי של המשפט מובאה עדותו של ד"ר פריטשאָ, מי שהיה העורך הראשי של סוכנות־החדשות הגרמנית (ד.נ.ב. — דויטשאָ נאַכריכטע ביורו) וראש מחלקת־החדשות של הרדיו הגרמני. בעדותו מדובר בתוך השאר גם על מחוז ביאלה (כרך 17, עמוד 177), בקשר לדבר שלהלן:

ד"ר פריץ, סניגורו של ד"ר פריטשאָ הציג שאלות בשעת חקירתו את המרשה שלו על גורלם של יהודי גרמניה העקורים. על שאלת סניגורו, אם הוא, פריטשאָ, התענין בהתנהגות עם יהודי גרמניה, ששולחו אל מכלאות היהודים במזרח־אירופה, באה תשובתו של ד"ר פריטשאָ: — בוודאי. למשל, נודעו לי דברים שונים מעזרי לשעבר, שנשלח לגנרל־גוברנמנט, והוא תפס שם משרה מנהלתית במחוז ביאלה־פודלאַסקה. הוא סיפר לי, כי החבל שהיה נתון לפיקוחו נהפך לחבל יהודי. הוא היה מתאר לי תכופות את הופעת היהודים העקורים ושיכונם. הוא גם סיפר לי על הקשיים בהעסקת היהודים כפועלים ועל עבודתם במטעים. כל תיאורו העיד על יחסו ההומני. הוא אמר לי כי אצלו מתיחסים ליהודים טוב יותר מאשר ברייך השלישי.

על שאלת הסניגור, מה היה שמו של האיש הזה, ענה ד"ר פריטשאָ: יועץ־ממשלה ראשי הובערט קיהל.

בקשר להצהרה זו כדאי לציין את זאת:

במחוז ביאלה לא נמצאו בכלל יהודים עקורים מגרמניה. הובאַרט קיהל הנ"ל הוא הוא אלוף־המחוז שנורה בכביש המזריצ'אי (מן הסתם על ידי קבוצת היהודים שהלכה מן המחנה שליד הגדוד ה־34 בפיקודו של זיליה גוטנברג).

כבר בהודעת אלוף־המחוז של ביאלה מיום 15 בינואר 1941 דובר על הפקעת נכסי־דלא־ניידי יהודיים.

מן התעודות שקיבלנו מהמכון היהודי ההיסטורי בוורשה, מוכח, כי עוד בספטמבר 1943, כשהחזית הגרמנית ברוסיה כבר היתה מפורצת, החטיבה האפריקנית של רומל מפוררת והצבאות של בעלות־הברית כבר חדרו לאיטליה — עדיין ישבו הגרמנים ועסקו בעריכת רשימות של בתי יהודים, שבעליהם נספו בידיהם.

תעודות אלו מעניינות אותנו קודם־כל, כדי לקבל מושג על נכסים לא־נדים של יהודים שנשארו בביאלה.

מן המכתב מיום 22 בספטמבר 1943, שאת תצלומו אנו מביאים בסקירתנו ביידית, אפשר לראות שמדובר על 317 נכסים לא־נדים בביאלה, בחודש אוגוסט 1943. קשה לומר כי מספר זה כולל את כל הבתים והמגרשים היהודיים בביאלה. מן הרשימה שאנו מפרסמים בסקירתנו הנ"ל, כפי שנערכה על־ידי הגרמנים, אנו רואים שהיא כוללת רק 194 יחידות וחסרה בה שורה שלמה של רחובות. חלק של השמות מסורס ומשובש. ברחוב גראַבאַנובר חסרים הבתים של אהרלה סלאַוואַטיטשאַר ושל משפחת רודזינאק. בכיכר וולנושצ'י חסרים הבתים, שבהם נמצאו החנויות של חנה רחל רייך. שרה גאָלאָ גולדפדר, ווינוגראד, ספיר, יונטל ליפיאָץ, מנדל טוקארסקי ושרה לאה טורנהיים. מלבד אלה חסרים בכיכר וולנושצ'י הבתים של אברהם אורלאנסקי, שמואל פישמן וטילאָ ברלין.

אפייני הוא, שעל ביתו של שמואל פישמן התהלכו שמועות בזמן הנאצים, כי הגרמנים מכרוהו לפירמה הגרמנית גולינקאָר מבראָמאָן.

לרגל גילוי הרשימה הגרמנית של נכסי דלא ניידי יהודים וכדי להשלימה נותנים אנו בסקירתנו ביידיש רשימה של מקרקעים יהודיים, שנערכה על־פי הזיכרון ושאינה כלולה ברשימה הגרמנית. הרשימה מכילה 98 יחידות ואף היא אינה מושלמת.

אחרי שיחרורה של ביאלה על־ידי הצבא הרוסי, 26 ביולי 1944, חזרו לביאלה כ־26 יהודים שהגיחו ממחבואים ומן היערות. בין אלו היו גם לא־ביאלאים, שנמצאו בשעת הכיבוש הנאצי בביאלה. האוכלוסיה הנוצרית הביטה על חזרתו של קומץ־יהודים זה בעין רעה. בימים הראשונים סירבו למכור להם משהו, והיהודים היו אנוסים לבקש לחם מאת חיילי הצבא הרוסי.

הוצאת הגויות של קדושי ביאלה שנורו בתקופת הנאצים ממקומות קבורתם השונים בעיר. אחרי המלחמה נקברו הגויות בקבר אחים בבית־הקברות ההרוס.

עקסהומאַציע פון ביאַלער קדושים, וואָס זענען בעת דער נאַצי־צייט דערשאָסן און באַגראָבן געוואָרן אויף פאַרשיידענע ערטער אין שטאָט. די גענעיגער זענען נאָך דער מלחמה באַגראָבן געוואָרן אין אַ ברידער־קבר אויפן צעשטערטן בית־הקברות.

Exhumation of the "Kedoshim" who were shot during the nazi regime in Biala and buried in various places. After the war they were interred in a Communal Grave in the destructed Jewish cemetery.

עם חזרתם של האזרחים הפולניים מרוסיה, חזרו לביאלה עשרות אחדות של תושבים יהודים מלשעבר. הם הוציאו את עצמות היהודים שנורו במגרשו של שבתי פינקלשטיין והביאו אותן לקבורה בקבר־אחים בבית־העלמין היהודי. בעזרת יהודי ביאלה שבאמריקה הצפונית הוצב עמוד־זיכרון על קבר־אחים זה. אולם עמוד זה עמד רק זמן קצר ופוצץ בחומר־נפץ. אף אות טראגי זה של החורבן היהודי נמחה.

הקומץ של יהודי ביאלה, נוכח לדעת, כי לא יכירנו עוד מקומו בעיר־הולדתו ועזב את ביאלה.

בתיאורינו „ביאלה היהודית בדורות האחרונים" ו„חורבן וכלייון", סקרנו את חיי היהודים בביאלה מסוף המאה התשע עשרה עד הסוף הטראגי.

ראינו חיים מסוגרים בגיטו שמרצון, ואת המאבק על היציאה מגיטו זה. ליווינו את החיים החברתיים המפכפכים בעוז, שצמחו דווקא בשנות מלחמת־העולם הראשונה. עקבנו אחר התקוות והציפיות למחר טוב יותר, שטופחו ונֶחלמו בשלהי מלחמת־העולם הראשונה, אך נמוגו ונגוזו חיש ואת מקומן לקח המאבק על הקיום היומיומי, מאבק שנמשך עד — שבא לגבולנו „עם הפילוסופים והמשוררים". ושוב ראינו את יהודי ביאלה סגורים ומסוגרים בתוך גיטו, אך הפעם לא בגיטו שמרצון, אלא בגיטו שמאונס, שנכפה עליהם בכוח ברוטלי, ומגיטו זה הוליכה הדרך אל החידלון האיום.

התפרצנו אל אור התרבות של המערב, ערגנו אל ההשכלה והמדע שלו, והנה בא אלינו חלק של המערב הזה והביא עלינו כילוין והשמדה.

תרגם מיידיש: א. ל. פ.

מקורות:

1. מ. י. פייגנבוים: „פאדליאשע אין נאצי־קלעם", בוענאס־איירעס 1953.
2. מ. י. פייגנבוים: „פאדליאשע אין אומקום", מינכען 1948.
3. "Krakuer Zeitung", 17 October 1942.
4. "Dokumenty i Materiały", Tom I Obozy. Opracował Mgr. N. Blumental. Wydawnictwa Centralnej Żydowskiej Komisji Historycznej przy C. K. żydów Polskich. Lódź 1946.
5. "Trial of the Major War Criminals before The International Military Tribunal Nuremberg".

ההסתדרות הציונית

מ. ברוחל
תל־אביב

לא ידוע אם בתקופת חיבת־ציון, לפני הציונות המדינית, נראו בביאלה ניצנים של התנועה. מסתבר יותר שלא נראו.

ההדים של הקונגרס הציוני הראשון בשנת 1897 הגיעו גם לביאלה. אמנם, לא היתה אז קבוצת אנשים, שהתארגנו באיזו צורה שהיא מסביב לסיסמה „מלוכה יהודית", שהוטלה ברחוב היהודי. אולם יחידים הגו ברעיון הזה ואפילו קשרו קשרים עם התועמלנים של התנועה החדשה בערים הקרובות והרחוקות.

ידועות משפחות חסידיות, שהגיעו אליהן המכתבים־החוזרים המפורסמים של ד"ר כהן־ברנשטיין מקישינוב, מודפסים בהקטוגרף, וגם השבועון (או הירחון) „דער יידּ" שהוצא בקראקוב. בבתים כאלה נראה גם הבול הראשון הקטן, „מגן־דוד" קטן ובאמצעיתו המלה „ציון".

כשקידשו האדמו"רים החסידיים מלחמה על הציונות, התרחקו האוהדים החסידיים הללו מן הציונות. אך גם היו ביניהם יחידים שהעדיפו לעזוב את בית־החסידים. אחד מהם היה הרצל האלברשטאט, חתנו של משה כהן וגיסו של הרופא־המנתח, שנודע אחר־כך, ד"ר ד. כהן בוורשה.

הארגון הראשון של קבוצה ציונית בביאלה נוסד בשנת 1901 על־ידי הסטודנט הצעיר של האוניברסיטה הוורשאית, אפּולינאַרי האַרטגלאַס.

בזכרונותיו, שעדיין לא יצאו לאור, שנכתבו בשנות חייו האחרונות בישראל, כותב עורך־דין א. האַרטגלאַס:

„...מיד עם חופשת־הקיץ הראשונה, לפני המעבר מן הקורס הראשון אל משנהו, התמסרתי בכל הלהט להפצת הציונות בביאלה. מצאתי צעירים אחדים מן הנוער החסידי בביאלה והשפעתי עליהם ברוח הציונות. הזמנתי, בכספי שלי, חוברות רבות ביידית ובפולנית מהוצאת „אחיאסף" בווארשה. ארגנתי את החוג הראשון, והיינו מתאספים, מתווכחים ושרים שירי־ציון. וכך נהפכה ביאלה, אחד הקינים של מורדי־האור והפגרנות החסידית, לאחד המבצרים הציוניים בתוך ערי־השדה הפולניות".

במאמר „צייטן בייטן זיך" („הזמנים משתנים"), שנתפרסם בעתון „פאָדלאַסיער לעבן" („חיי פודלאַסיה"), גליון 62, מיום 11.2.1927 מספר האַרטגלאַס, באילו קשיים נתקל כשבא לארגן את הקבוצה הציונית הראשונה בביאלה, בגלל אי־ידיעתו את השפה היידית. לעזרתו בא המזרה העברי שלום ראַטשין.

התחלה מאורגנת זו היתה, כנראה, אבן־הפינה של הבנין הציוני, שהלך ונבנה בימים הבאים, באתנחתות קצרות או ארוכות, אך בלא הפסק, עד שהיה לאותו מבצר, שעליו מדבר עו"ד א. האַרטגלאַס.

והנה מה שמספר אַשר הופר, אחד מראשוני הציונים בעיר, על ימי־בראשית של הציונות בביאלה:

„איני יכול להיזכר באיזו שנה התחלנו אנחנו, קבוצת נוער מביאלה, להיות פעילים למען הרעיון הציוני.

ממזריץ' בא אליעזר בייניש גולדפּרב לנאום על הציונות בבית־המדרש. בית־המדרש היה מלא מפה לפה. באו אנשים מכל השכבות: חסידים, מתנגדים, סוחרים ובעלי־מלאכה. אפילו ר' איטשה מאיר כהן ור' חיים לוי רובינשטיין, מגדולי החסידים של גאָר, באו לשמוע את הנאום.

מופעו של גולדפּרב בבית־המדרש עשה רושם עמוק בקהל, ואנחנו, קבוצת הציונים הצעירים בעיר, רצינו להשתמש בשעת־כושר זו לשם רכישת חברים לחוגנו.

לדאבוננו לא היתה לנו הצלחה רבה בפעולה זו, מפני שעל־פי פקודת האדמו"רים, שלא להתחבר אל הציונים, התחילו החסידים לרדוף את הציונים. אולם, על אף הרדיפות נוסדה בביאלה הסתדרות ציונית. המיסדים היו: איש אחד בשם קאַמאַנאַ משדליץ, סוכן „מכונות־תפירה" של זינגר, חיים טוואַרקובסקי, חייט צבאי, ושלום ראַטשין, מורה עברי מסלוצק, שנשא אשה מביאַלה. שכרו מאת שמעון קריידשטיין קסרקטין, ושם היו מתאספים. בין הבאים היו אוהדים מתוך חוגים חסידיים, בחורי־„שטיבל" (בית־חסידים) ובעלי־מלאכה. אל הקסרקטין היו באים בהחבא, כגנבים, כדי שלא להיראות לעיני רודפי הציונים".

פרטים נוספים מאותה תקופת־בראשית מספר אברהם אורמאַכר ב„פאָדלאַסיער לעבן", גל' 7, מיום 18.2.1927.

„באחד הפסחים, בין שנת 1903 לשנת 1906, נתקיימה פגישה של ציונים על כוס משקה במענו של א. אורמאַכר. בין אחרים נכחו שם הסטודנט א. האַרטגלאַס, ר' גבריאל הסופר, ר' דוד בן משה יוסל, משה יאַווֹר, שלום ראַטשין, אשר הופר, בנימין קליגר, אברהם לובאַלטשיק, חנוך (הינד) כהן, אברהם גלבלום, המלמד מבּורקה, תלמידים אחדים, נוטים לציונות, של הגימנסיה בביאלה וכ־50 בחורים, שנמנו עם לומדי „חברת־בחורים".

„אברהם פודלישבסקי בא מוואַרשה לביאלה לנהל תעמולה בעד הקרן הקיימת לישראל. הוא הרצה בדלתיים סגורות

בדירתו של החייט מביאַלסק, חיים טוואַרקובסקי, לפני קהל שומעים מצומצם מאוד".

„בשנות 1903—1906 יסדו הציונים בית־מדרש משלהם בקסרקטין של שמעון קריידשטיין. מלבד התפילות בשבתות ובימים טובים היו מתאספים שם בערבים להרצאות שונות".

יהושע פישר, אחד מזקני הציונים בביאלה, איש בעל מזג חם ולוחמני, שעמד בראש העבודה הציונית הפעילה עד מלחמת־העולם הראשונה, מספר:

„בשנת 1903, בערך, פניתי אל הוועד האודיסאי־הפלשתינאי באודיסה בהצעה שימַנוני למורשה שלהם בביאלה. כבר קודם לכן הייתי מאוהדי הציונות, אך מחמת התנגדותו של אבי לא יכולתי להשתתף באופן פעיל בתנועה הציונית. עתה, כשהחת־נגדות חדלה, נעשיתי פעיל. הצעתי אושרה על־ידי הוועד האודיסאי. רכשתי מספר מסיים של חברים, ששילמו לוועד הנ"ל תשלום שנתי בשיעור של 3, 6, 10, 15 ו־25 רובל.

החוג שלנו מנה 30 חבר, בערך. מבין הפעילים אני זוכר את אשר הופר, משה קאַווה, יעקב שטיינמן, בנימין קליגר, משה רובינשטיין וימשה בראַוורמן. היינו מתאספים בדירתי ומנהלים שיחות על נושאים ציוניים. השתדלתי, קודם־כל, למשוך אל השורות שלנו את הנוער של ה„שטיבל". מן הוועד האודיסאי היינו מקבלים חוברות ציוניות שונות וכן חומר לעריכת מגביות בשבילו. את המגביות ערכנו ערב יום־כיפור בבית־הכנסת, בבתי־המדרש, ב„שטיבלך" ובבית־הקברות. העמדנו שם קערות ושמות האנשים שנדבו יותר מ־20 קופיקות הוכנסו לרשימה. בשנה הראשונה נאספו 6 רובלים, בשנת 1913 — 100 רובל.

במגביות אלו לא חסרו תקריות, בעיקר מצד התקיפים החסידיים. ב„שטיבל" של חסידי גאר הפיל מוטל מינץ, בערב־יום־כיפור אחד, את הקערה מן השולחן. לאחר מקרה זה פגשתי את מוטל מינץ והזהרתי אותו, שלא יעז לעשות כן עוד פעם, ולא — אהיה נאלץ להגיב על כך בחריפות, דבר שלא יתן לו כבוד. אכן, מוטל מינץ זכר יפה את אזהרתי.

מזמן לזמן היינו מסדרים הרצאות של מַרצים שהוזמנו מוואַרשה, ההכנסה נועדה לוועד האודיסאי־הפלשתינאי.

כדאי לציין, כי כעבור זמן לאחר שהתחלתי את פעולתי הציונית בביאלה, נודע לי כי כבר היה קיים שם לפני שנים חוג ציוני. בראשו של חוג זה עמדו אשר הופר, משה קאווה ובנימין קליגר. מחמת האיסור על פעולה ציונית מטעם השלטון הצארי, חדל החוג להתקיים".

בשנות 1910/11 קיבלה הקבוצה הקטנה של הציונים תגבורת של דם צעיר. נוספו עליה מספר צעירים, שהתמסרו לעבודה בלהט חדש. נקשרו קשרים עם התנועה הציונית במרכזים הציוניים, חתמו על העתונות הציונית: „הצפירה", „ראַזסוויאַט" (רוסית) ו„די וועלט" (גרמנית) ואף על ספריית־האגודה הציונית, שהוצאה באודיסה.

העבודה המעשית, מלבד המגבית המסורתית בעד הוועד האודיסאי־הפלשתינאי, שנערכה שנה־שנה ערב יום־כיפור בבית־הכנסת ובבתי־המדרש, בניהולו של יהושע פישר, התבטאה בהפצת השקל ובמגביות לטובת הקרן־הקיימת־לישראל. מגביות אלו נעשו בחשאי, מאחר שפעולה כזאת היתה אסורה מטעם השלטון הצארי. הכסף היה נשלח על־ידי הדואר לקאַלאַן (גרמניה), אשר שם היה אז המרכז של הקרן הקיימת.

אף הגרלה מניה של „אנגלו־פלשתינא־בנק" (כעת: „בנק לאומי לישראל"). ערך המניה היה 1 לי"ש, היינו עשרה רובלים רוסיים. כרטיס־הגרלה עלה 15 קופיקות. בהגרלה השתתפו כ־60—65 איש. במניה זכה פינֶה ריבאק מכפר רוגיזינִיצה (אחר־כך חתנו של הרב־מטעם־הממשלה ר' שלמה'לה גולדברג).

בתחילה היתה הקבוצה מתכנסת בבתים פרטיים, כגון אצל יהושע פישר, ישראל פינקלשטיין (ריטקאַר) ואשר הופר. בפגישות אלו היו מנהלים מלבד דיונים בעניינים ארגוניים גם שיחות על הציונות, שהיתה חלום־בהקיץ של קבוצת אנשים נלהבים, חלום שחימם כל־כך את לבותיהם.

הליכוד של הקבוצה נתחזק יותר ויותר עד כי לא הספיקו עוד הפגישות בבתים פרטיים. התחילו לחשוב על מקום קבוע משלהם, שבו יוכלו להיפגש ולבלות יחד את זמנם. אפשר לומר, כי גם הורגש הצורך במקום, שיאפשר להם לפרוק את המרץ הציבורי, שנצבר ונתרבה עם כל ישיבה ועם כל פגישה של חברים.

מקום כזה לפגישות, בזמנו של השלטון הצארי ולעיניה הבולשניות של הג'נדרמריה הרוסית, אי־אפשר היה ליצור בדרך הישרה. לפיכך עלה הרעיון ליסד חברת־צדקה בשם „אחיעזר" לשם מתן עזרה רפואית לחולים עניים, השאלת מכשירים רפואיים שונים וכדומה. חברה כזאת היתה קיימת בשדליץ', ולפי הדוגמה של התקנון שלה אושר מוסד כזה בביאלה.

החברה „אחיעזר" ופעולתה קובעות פרק לעצמן. מעניננו כאן היא הפעולה הציונית שהתנהלה בחשאי בין הכתלים של „אחיעזר".

כאמור, יצאה היזמה לייסוד „אחיעזר" מאת הקבוצה הציונית, אך הכוונה האמיתית של יזמה זו הוסוותה מן הרגע הראשון. התקשרו עם בעלי־בתים נכבדים ואישים בעיר ומשכו אותם לשיתוף־פעולה במוסד. בראש מועצת־„אחיעזר" עמד אידל שוואַרץ ובהנהלה היו משה קאווה ואחרים. כל העבודה הפנימית, המנהלית, התורנית, השאלת כלים רפואיים וכו' נטל על עצמו הנוער. כך נוצר מקום, שאפשר היה להתאסף בו כל ערב, לשחק בשח, לשוחח, להתבדר, והעיקר — להיות יחד. „אחיעזר" נהפך במשך הזמן כמעט למועדון של נוער, דבר שהיה ידוע לבעלי־הבתים שעמדו בראש המוסד הזה והסכימו לו. הואיל וראו בזה אפשרות יחידה לנהל את העבודה הפוריה של המוסד, שרק הנוער היה מסוגל לבצעה במסירות מרובה כל־כך.

האולם הראשון של „אחיעזר" היה באחד הבתים של ה„ווייגס" (בית מבשל בירה) ואחר־כך באולם גדול יותר בביתו של דוד פאַסלס. כאן היו מתכנסים בלילי־השבתות, בחשאי, שלא מדעתם של חברי ההנהלה והמועצה. נערכו קריאות מתוך ספרות ציונית וגם פגישות עם שליחים ציוניים מערים אחרות.

כך נמשכה והתעמקה העבודה הציונית שנים אחדות. נוצר מגע עם המרכז בוואַרשה, אף כי בעקיפין. הכתובת הציונית

בוואַרשה נודעה לנו באמצעות ברלין ופטרבורג. לקונגרס הציוני ה־11, בשנת 1913, שלחה הקבוצה הציונית בביאלה, על־פי המלצת וואַרשה, ציר אחד, ד״ר מונוסוביץ׳, שהיה עליו לבוא אחרי הקונגרס לביאלה ולמסור דו״ח, אך הדבר לא יצא לפועל.

בעת ההיא כבר הופיעה הקבוצה בפומבי וסידרה הרצאות באולם של חיים יוסקה קאַשטנבוים. הרצאה אחת של הרב יצחק ניסנבוים מוואַרשה, והרצאה אחת של ד״ר שמואל אייזנשטאַט על אוניברסיטה עברית בירושלים.

כן הוצג אז, בשנת 1912 או 1913, באולם הראינוע הסרט הראשון מארץ־ישראל. הסרט הראה את הגימנסיה „הרצליה״ ואת הבתים הראשונים ברחוב הרצל בתל־אביב. אם זכרוני אינו מטעני, הראו גם את חגיגות־הפסח במושבה רחובות, שנתקיימו בעת ההיא בכל חול־המועד של פסח.

המגע עם וואַרשה הציונית קויים גם על־ידי העתונות, על־ידי כתבות במדור המיוחד לערי־השדה ב„הצפירה״, שבו מצאה מקום גם ביאלה.

והרי כתבה אחת כזאת, שבה מצא הד ביקורו של הרב ניסנבוים בביאלה:

„בעיר ביאלה, אשר בפלך שדליץ, נערכה הרצאה פומבית אחת ע״ד ארץ־ישראל וישובה העברי. הרצאה זו משכה אחריה קהל רב ובין הנאספים היו גם חסידי „שטיבלך״ שונים, שעניני ארץ אבותם קרובים אל לבם ומשתוקקים לדעת מכל הנעשה בתוכה. ובביאלה ישנם חסידים מחסידים שונים וכולם נכנסו בשלום ויצאו בשלום. אולם כשנודע ב„שטיבל״ של חסידי פּאַרטשוב, כי גם מאנשי־שלומם באו לשמוע אל ההרצאה ה„אפיקורסית״ הזאת פקע ארזא דבי רב והקירות מטו לנפול, והיה אותו היום קשה להם כיום שנעשה בו העגל... ובשבת הראשונה אחרי ההרצאה, כשהוציאו את ספר התורה לקרוא בו, יצא כרוז מטעם הגבאים, כי כל מי שהיה אצל ה„ציוניסטן״ בל יהין מהיום והלאה לבוא אל ה„שטיבל״...

ומלמד נכבד יש בין חסידי פארטשוב, אשר בביאלה, והוא מקובל גדול, שהתעמק ב„ספר יצירה״ והתעסק לברוא בר־אווזא מעפר האדמה... ויהי בהגיע לאזניו דבר הנגע הזה, שפשה בקירות ה„שטיבל״ שלו, ויחרד חרדה גדולה מאד, פן יתגבר הס״ם גם בפינה קדושה זו, וימהר להזמין אליו את ה„נתפשים בחטא״ ויתאר לפניהם את כל גודל העוון שלהם לחשוב, כי באמת עתידה ארץ־ישראל להיות ארץ ישראל... חלילה וחס לחשוב מחשבת פיגול כזו, זוהי דעתם של האפיקורסים ה„ציוניסטן״, רחמנא ליצלן. ובאמת „כל מקום שאנשי שלומנו דרים שם הוא ארץ ישראל, כידוע ליודעי חן״...

ואם עלתה מחשבת פיגול כזו על לבכם, הוסיף המלמד, אז קבלו על עצמכם להתענות כמה תעניות עד שישבר לבכם הזוגה, וד׳ הטוב יסלח לכם״.—ס.

(„ממחזות החיים״ — הצפירה מס׳ 174, מ־15.8.1913)

לבסוף שוב אי־אפשר היה להסתיר את העבודה הציונית, שהתנהלה בין כתלי „אחיעזר״. היא עוררה התרגשות והתרגזות בהנהלה ובמועצה. ביחוד חרה אפם על שעבודה ציונית כזו נמשכה שנים במחיצתם, והם לא ידעו... נתעורר חשש, כי המוסד שהתפתח כל־כך יפה יתמוטט. אפילו משה קאַווה, שהיה רחוק מאותם חוגים, עמד בענין זה לצדו של אידל שווארץ, שראה עצמו מרומה ביותר בתור ראש המועצה. חששו גם־כן, כי ד״ר ג. זיטו, שהיה מתבולל, יעזוב את „אחיעזר״. אולם הנוער היה תקיף בהחלטתו לנהל גם להבא את עבודת המוסד, אפילו יעזבו אותו בעלי־הבתים. המשבר עבר בלי זעזועים!

בקיץ 1914, בתשעה באב, פרצה מלחמת־העולם הראשונה ומיד נמתח ענן שחור על החיים היהודיים. ביאלה ראתה את מחנות הפליטים של אוכלוסי עיירות יהודיות שלמות מגאליציה וגם מפולין הקונגרסית, שהוגלו ממקומותיהם בגלל התקרבותה המתמדת של החזית. כל התנועות החברתיות היהודית הפסיקו לפי שעה את פעולתן, והכול התרכז מסביב לוועד־העזרה בפטרבורג ומחלקותיו, כדי להקל את המצוקה של הפליטים. החיים הציוניים בביאלה עצרו עד עת־מצוא את נשימתם.

בקיץ 1915, עם התקדמותו של הצבא הגרמני מזרחה, התחילה ביאלה להתרוקן מחלק של אוכלוסייתה היהודית. היה חשש שהקרבות מסביב למבצר בריסק יארכו זמן ממושך והערים הקרובות יסבלו ביותר. רבים נדדו לרוסיה, מתוך ביטחון שלשם לא תגיע המלחמה. חלק קטן, בעיקר הצעירים שבמשפחות שנשארו בעיר, הלכו לשדליץ, כדי להשתמט מן הגיוס לצבא הרוסי.

לאחר שנכבשה ביאלה, בקיץ 1915, על־ידי הגרמנים חזרו הציונים שנשארו בעיר לפעילותם. נדמה היה, כי עתה דווקא, כשבמקום השלטון הצארי שוררת מעצמה אירופית, יתנהלו החיים החברתיים ביתר הצלחה.

ההתיעצויות הציוניות הראשונות התקיימו בין משה רובינשטיין ויהושע פישר. הם דנו באיזו פעולה ציונית מעשית עליהם להתחיל כדי למשוך אל התנועה הציונית חוגים רחבים ככל היותר מן הנוער. קודם־כל עלה במחשבה ליסד שיעורים עבריים למבוגרים. להתיעצויות אלו צורף המורה העברי יעקב שטיינמאן. וכך מהצעה להצעה, מתכנית לתכנית הגיעו סוף־סוף לרעיון ליסד בית־ספר עברי ובית־ילדים על־ידו בשביל ילדי המשפחות, שראשיהן גויסו לצבא הרוסי או היגרו לאמריקה.

באמצע חורף 1915/6 התחילה עבודה ארגונית מאומצת כדי להכין ולפרסם את פתיחתו של בית־הספר „יבנה״ בפסח 1916. זה היה הצעד הממשי הראשון בפעולה הציונית המחודשת תחת שלטון־הכיבוש הגרמני. על בית־הספר גופו ועל פעולתו ניתנת סקירה מיוחדת בספר.

כבר מראשיתו גילה בית־הספר את השפעתו הגדולה מחוץ לתחומי פעולתו העיקרית ותפקידו הישיר. תלמידים ותלמידות של ביה״ס בגיל 12—13, היו חוזרים לבתיהם בפנים עליזים ומעודדים, ובפיהם שירים, סיפורים מן ההיסטוריה היהודית, אגדות ומעשיות שהלהיבו את דמיונם. אחים ואחיות מבוגרים מגיל ביה״ס התרפקו בקנאה על האחים והאחיות הצעירים, שעדיין זכו להיות בגיל של ביה״ס.

בית־העץ של ר׳ חיים לוי רובינשטיין ברחוב קשיווה, שבו היה משוכן בית־הספר, היה כאבוקה המושכת אליה את כל העורגים לאור. בשעות השיעורים בבית־הספר היו מסתובבים ליד החלונות, או ברוחק של צעדים אחדים מהם, צעירים,

שהיטו אוזן לשמוע משהו מן המקור הראשון, מפי המורה. שירים עבריים שהושרו בבית־הספר נשמעו מיד בכל מקום.

והנה הגיע ל״ג־בעומר הראשון, שבועות מעטים לאחר פתיחת בית־הספר, והתלמידים יצאו לטיול ביער. התלמידים והתלמידות צעדו בסך, לבושים בגדי־חג, ובפיהם שירים עבריים, וכך עברו את רחובות העיר. המצעד הפומבי הראשון של בית־הספר העברי משך אחריו, כמובן, בני־נעורים אחרים, שהשתתפו בחגיגה חדשה זו, שעדיין לא נחגה עד עתה.

כל זה יצר הלך־נפש ציוני בעיר, ובקרב העסקנים הציונים — דחף להתפשטות נוספת לאחר ההצלחה המזהירה הראשונה.

החוג הציוני גדל והלך על־ידי הסתפחות חברים מבין הפליטים שהתיישבו מעט־מעט בביאלה, ובתוכם חברים פעילים. בזמן ההוא כבר השתתף בפעילות חיים בארלאס, שבא מבריסק עם משפחתו.

בקיץ 1916 נעשה מעשה נוסף להכנסת הנוער תחת כנפי ההשפעה הציונית, באולם הגדול של בית־הספר היו נערכות הרצאות בכל שבת אחר־הצהריים. להרצאות אלו היו באים לא רק ציונים ואוהדים, אלא גם מתנגדים לציונית, כגון בונדאים פעילים, שהיו ביחסים ידידותיים עם המנהיגות הציונית. לפולֶה (רפאל) לדרמן אפילו ניתנה האפשרות להרצות שם מנקודת־ההשקפה הבונדאית, וגם לוואקסין, פליט מבריסק, שייצג מגמה התבוללותית, ניתנה רשות להשתתף בשיחות ובוויכוחים.

החוג הזה התרחב והלך. ההרצאות בוקרו על־ידי קהל רב, ולאחר זמן קצר נתגבשה קבוצה ציונית חשובה. מצד אחד שוב לא הספיקה ההתכנסות פעם אחת בשבוע, בשבת (בימי החול אי־אפשר היה להשתמש באולם בית־הספר), ומצד אחר כבר היתה לזרא ההתנצחות התמידית עם יריבים והחזרה הבלתי־פוסקת על הוכחות והוכחות־נגד. לפיכך הוחלט ליסד ״בית־עם״ ציוני באולם מיוחד, שישמש נקודת־מפגש בשביל הנוער הציוני וגם בשביל אוהדים. לפי ההחלטה צריך היה בית־העם להתנהל על־ידי ועד נבחר לכך בראשותו של היושב־ראש של הוועד הציוני.

האולם הראשון של ״בית־העם״ היה בביתו של מאיר קורמן, ברחוב גראַבאַנובר בקרן הסימטה הצרה. האולם היה מורכב משתי עליות ופרוזדור.

״בית־העם״ נפתח בחורף 1916/7 בנשף־פתיחה חגיגי. החג היה מורגש לא רק על־פי מצב־הרוח, אלא גם על־פי התלבושות השבתיות. החוגגים היו מהודרים ומבודרים. מן הרגע הראשון עמד בראש ״בית־העם״ משה רובינשטיין, בתוקף מעמדו כיושב־ראש של הוועד הציוני. שאר חברי הוועד נבחרו, עמהם נמנו: חיים בארלאס, מנדל קאַווה, יונה שטיינמן ואחרים.

התחילה עבודת־ארגון מסועפת. נבחרו ועדות שונות לכל שטח־עבודה לחוד. בדרך זו הופעלו חברים רבים. כל ועדה ניהלה את עבודתה, מסרה דו״ח לוועד והשתתפה בישיבותיו.

הפעולה התרבותית התבטאה בהרצאות על נושאים ספרות־תיים ופובליציסטיים, שנערכו תכופות. נתארגן חוג דרמתי, בהנהלתו של מרדכי פֶּקאַרסקי, ומקהלה, בניצוחו של שמעון בלאַנקליידאַר („הרזה״). אחר־כך נוסדו „המכבי״ ותזמורת־הנשיפה שעל־ידו.

חדר אחד נועד לפעולת הוועדות, וכל יום עמד החדר לרשותה של ועדה אחרת, חוץ מאשר בערבים שנתקיימו בהם אספות כלליות ונשפים, שכן אז היה כל האולם תפוס.

בכל שבת אחר־הצהריים היה מתכנס החוג העברי לקריאה מתוך הפובליציסטיקה והספרות היפה העברית.

בין הפעילים בהסתדרות הציונית היו שני יהודים גרמניים ששירתו בצבא הגרמני: פריץ קורנברג (אַרדיכל) וד״ר שוואַבה, יושב־ראש מועדון־השיט (רודאַר־קלוב) של ארגון הסטודנטים „עבריה״ בברלין, שעבד במנהלת המשטרה. השתתפותם היתה, כמובן, מוגבלת לפי אפשרויותיהם, אך חשובה מאוד.

בפרוזדור של „בית־העם״ היה מזנון, שנוהל על־ידי האחיות ווייגשטיין (בנותיו של דוד הרצף). אחותם שיינה ווייגשטיין (כעת בניו־יורק) למדה בבית־הספר „יבנה״, וכך באו גם הן אל החוגים הציוניים.

העבודה התפתחה באופן משביע־רצון. נוער בא מכל השכבות, אפילו מאלה שהיו, לכאורה, רחוקות מן הציונות. ראשית, היתה בזה, כאמור, השפעת תלמידי ביה״ס על אחיהם ואחיותיהם הגדולים, ושנית גרם לכך „בית־העם״, שהיה המקום היחיד בעיר, שבו יכול הנוער להתאסף ולבלות יחד את שעות הפנאי באופן חפשי. „בית־העם״ הועמד מראשית יסודו על בסיס חפשי, דבר שהביא לידי סכסוכים עם הציונים הקשישים הדתיים, ואמנם מקצתם פרשו ויסדו את „המזרחי״.

בקיץ 1917 נתקיימה האספה הכללית הראשונה של חברי „בית העם״, שהיתה צריכה להיות הפגישה הראשונה של קבוצת־חברים חזקה ומאורגנת לאחר תקופה של עבודה מאומצת. שני החדרים, שלא היו גדולים ביותר, היו מלאים מפה לפה. לאחר שמיעת הדו״ח של היו״ר על העבודה שנעשתה מיום פתיחת „בית־העם״, התחילו הוויכוחים. וכאן נתגלתה אופוזיציה חזקה, לא נגד הפעולה או צורותיה, אלא נגד העיקרון שאיש אחד ישמש בו־בזמן יו״ר של הוועד הציוני וגם של ועד „בית־העם״.

האופוזיציה נוהלה מבפנים, על־ידי חברי הוועד חיים בארלאס ומנדל קאווה. האופוזיציה סחפה אחריה כמעט את כל האספה. מ. רובינשטיין הגן — כמעט בתמיכתו היחידה של ד״ר שוואַבה, איש בעל כוח ארגוני ונסיון רב — על הצורך ביושב־ראש אחד, כדי ש„בית־העם״ יוסיף להיות ציוני ולא ייהפך, כמו בתקופת הפגישות השבתיות בביה״ס „יבנה״, למועדון לוויכוחים.

אספה זו ארכה שלושה ערבים. לבסוף נתקבלה הצעת־הברירה, שלפיה הוועד הציוני הוא גם הוועד של „בית־העם״. מאז היה „בית־העם״ גם באופן רשמי למוסד ציוני כמועדון ומקום לכל הפעולות הציוניות.

בשנת 1917, עם גידולה של ההסתדרות הציונית בשטח הכיבוש הגרמני, החליט המרכז הציוני בווארשה לבצע משאל ציוני בכל הערים והעיירות יחד עם מגבית לטובת יהודי יפו ותל־אביב, שגורשו ממקומותיהם ע״י השלטון הטורקי. עיקר הדגש הושם במשאל, שהיה צריך להוות הפגנה בעד ארץ־ישראל באותו הזמן, כשריחפה בחלל העולם האמונה, שהמלחמה היא מלחמת־שחרור לכל העמים המדוכאים. פורסמה הצהרה בזו הלשון:

„מתוך הכרת ערכה העצום של העזרה לאחינו החלוצים בארץ־ישראל, אנו היהודים בפולין מביעים את רצוננו העז, שלא יישבר, כי המהפכה הגדולה העולמית, העשויה להביא חופש ודרור לכל הלאומים המדוכאים, תגשים גם את האידיאל ההיסטורי של היהודים ותיצור מולדת מובטחה במשפט לעם היהודי במולדתו ההיסטורית בארץ־ישראל".

ועל החתום באו הנשאלים בהוספת כתובותיהם.

נגד משאל זה יצא במלחמה עזה בטאונם של „אגודת האורתודוכסים", „דאס יודישע וואָרט" והזהיר את כל היהודים החרדים שלא יחתמו עליו.

ההסתדרות הציונית בביאלה לקחה חלק רב בפעולה זו. זוגות ביקרו בכל בית יהודי, סיפרו תוך כך על ארץ־ישראל ועל התקוות לפתרון רצוי לשאיפותינו, כשישבו העמים, לאחר המלחמה, אל שולחן־השלום. מילאו עשרות גליונות במאות חתימות. בין מאתיים הערים והעיירות של פולין על 250 אלף החתימות לא נפקד מקומה של ביאלה.

ענפי־הפעולה השונים של ההסתדרות הציונית נשתגשגו ותבעו יותר ויותר מקום וזמן. האולם, שהיה בתחילתו מוצא ופורקן למרץ הציוני, שוב לא יכול להשביע את התיאבון שגדל עם האכילה. כל קבוצה (החוג הדרמתי, המקהלה, תזמורת המכבי וכו') דרשה יותר זמן, יותר חדרים, אולם גדול יותר.

התחילו לחפש אולם מתאים. בחורף 1917/8 עבר „בית־העם" לזמן קצר לביתו של משה לבנברג ברחוב הבריסקאי. בזמן ההוא פרצה ההתנגשות הראשונה בין ההסתדרות הציונית ובין הרב של ביאלה, ומעשה שהיה כך היה:

בחורף 1918 הגיעה הידיעה על מותו של המנהיג הציוני ד"ר יחיאל צ'לנוב. הוועד החליט לערוך אזכרה פומבית בבית־הכנסת הגדול. אמנם גם קודם לכן בוקרו אספות ונשפים ציוניים, שנערכו באולמות „יבנה" ו„בית העם" על־ידי אורחים שמחוץ לשורות הקבוצה הציונית; אולם הפעם היה בזה משום הזמנה לכל האוכלוסיה היהודית לבוא להלוק כבוד למנהיג הציוני. אזכרה זו פורסמה כראוי. ביום המיועד הזמין הרב של ביאלה אליו את גודל ביניאָס, הגבאי של בית־הכנסת, וציווהו לסגור את בית־הכנסת ולהביא אליו את המפתחות.

כל שעות אחר־הצהריים של אותו יום נעשה ורעשה העיר. אנשים שרצו למנוע התנגשויות פנו אל הרב וניסו להשפיע עליו, שירשה לערוך את האזכרה בבית־הכנסת, אך ללא תוצאות.

הערב ממשמש ובא. בחצר בית־הכנסת נתכנסו אנשים שבאו לשעה הקבועה, אך בית־הכנסת היה נעול. במשך חצי שעה השחירה כל חצר בית־הכנסת מבני־אדם. עצם ההיענות הזאת של האוכלוסיה לקריאה הציונית היה בה משום הצלחה.

עקשנותו של הרב עוררה בנוער הציוני תשוקת־קרב, וחברי המכבי, שנועדו להחזיק את הסדר באזכרה, עמדו נכונים לפתוח את בית־הכנסת בכוח, דבר שלא היה קל כל עיקר; בית הכנסת היה סגור בדלתות כפולות ובמנעולים כבדים. קשה היה להחליט לפתוח את בית־הכנסת בכוח כל עוד נדמה היה, כי הרב יוותר. אף לא רצו להביא לידי מראית־עין כלשהי של חילול בית־הכנסת על־ידי פריצת הדלתות.

אולם משהובהר כי אין ברירה, ניתנה הפקודה למצוא תחבולה לפתוח את בית־הכנסת מבפנים, ולהימנע ככל שאפשר משבירה. שלושה מחברי המכבי, בניצוחו של אשר פייגנבוים (בנו של משה הזגג) עלו אל עזרת־הנשים שבקומה השלישית, עקרו סריג מחלון ודרך החלל הזה הצניח עצמו פייגנבוים אל בית־הכנסת למטה. מקץ חצי שעה נפתחו הדלתות לרווחה מבפנים. בית־הכנסת נתמלא מיד ומאות אנשים נשארו בחוץ מאפס מקום.

חברים דיברו על הנפטר, ואפילו תפילת „אל מלא רחמים", שעמדה להיערך על־ידי החזן, אך הוא לא בא בפקודת הרב, נערכה על־ידי אחד החברים (פינטשה ליבמאן).

תקרית זו, מלחמה גלויה עם היריבים והרב בראשם, הוסיפה עוז־רוח רב לציונים בעיר, הוציאה אותם מן ד' אמותיהם אל הציבוריות, והיתה ה„חלוצה" של מלחמות והתנגשויות חברתיות אחרות, שהיו צפויות בעתיד הקרוב.

לאחר זמן קצר הועבר „בית־העם" לביתו של קלמן שיינברג, ברחוב סאָדובה. כאן, בעצם, היה „בית־העם" האמיתי, „תל־תלפיות" לנוער העירוני. האולם היה מורכב מחמישה חדרים, ששנים מהם אוחדו, על־ידי הסרת הקיר שהבדיל ביניהם, וכך נוצר אולם אחד גדול לאספות ולתרגילי התעמלות של המכבי.

שוב חולקה העבודה בין ועדות שונות. לכל ענף־עבודה נועדו מקום וזמן, בהתאם לאפשרויות החדשות. בכל שבועיים היו מתקיימות ישיבות של המועצה, שהיתה מורכבת מן הוועדות השונות. הונהגו הרצאות תדירות על נושאים ספרותיים ופובליציסטיים, משפטים ספרותיים וכו'. בקיצור: התחילו חיים ציוניים מחודשים ערניים.

בעת ההיא התחילה להתארגן קבוצת „צעירי־ציון", ואחר־כך, כבר תחת שלטון הפולנים — „השומר הצעיר" כהסתדרות צופים, וכולם מצאו את מקומם ב„בית העם".

הדבר אירע בשנת 1918, כשהורגשה כבר באוויר התקרבותו של קץ המלחמה. היתה רוח אחרת מסביב, חפשית יותר. הגבולות של ששת הכיבוש, שהיה מסוגר כל הזמן הסגר צבאי, כטריטוריה נדורה וחסומה, בלי קשר עם העולם החיצוני, נפרצו מעט־מעט. בלי לדעת כיצד ובאילו דרכים הגיעו ידיעות מן החוץ. עם התקדמותו של הצבא הגרמני בשנת 1917 עזבו את ביאלה אנשי־הצבא היהודיים, שהשתתפו בפעולות התנועה הציונית בעיר ואשר יצרו בדרך עקיפה מגע כלשהו בין הקבוצה הציונית בביאלה ובין הוועד הפועל הציוני בברלין.

עם וואַרשה כמעט שלא היו שום קשרים. לכינוס הציוני הארצי השלישי אי אפשר היה לקבל היתר־יציאה מן הקומנדנטורה הגרמנית המקומית. אולם מעט־מעט באה הקלה בקשירת קשרים ונתקבלו ידיעות מעברים שונים. מרוסיה, שבה נמצאו חברים, שנדדו לשם עם התקרבות החזית, התחילו לקבל ספרות, עתונים וחוזרים של מרכזים ציוניים ושל הסתדרות „תרבות", שנתנו מושג על היקף הפעולה הציונית ברוסיה. גם פריץ קורנברג, הנזכר למעלה, שנמצא אז בחרקוב השמיע על עצמו והיה שולח לנו את ההוצאות של תנועת „צעירי־ציון" באוקראינה, שאף שם היה פעיל בה.

מאוחר יותר הוקל הקשר עם וואַרשה. כבר אפשר היה להחליף מכתבים ואף הוקלה קבלת היתר־יציאה. בעת ההיא גם הגיעה אלינו הידיעה על „הצהרת בלפור", אף כי הגרמנים היו מעוניינים שידיעה זו לא תגיע לאוכלוסיה היהודית. בדיבור אחד: יצאנו מן המיצר אל דרך־המלך. הורגש כי עתידה לבוא פעולה מדינית־חברתית מאומצת, בה במידה שהורגשו גסיסתו של קצב־המלחמה הגרמני והתקרבות קצו.

בשלהי הקיץ של שנת 1918 התחילו להיראות שבי־רוסיה הראשונים. מצד אחד באו שמאלנים קיצוניים והביאו את בשורת המהפכה הבולשבית והאידיאלים שלה, ומצד אחר — היסוד החסידי־הבעל־ביתי, שידע עד המלחמה רק את ה„שטיבל" בלבד. אחדים מן החסידים ששבו יסדו אז את „אגודת־ישראל".

היסודות הללו התחילו תופסים את מקומם בחברה. הציונים, שעד עתה היתה ההגמוניה בידם, נאלצו להסכים לפעולה בינמפלגתית (בוועד־העזרה האמריקני, שבו היו מיוצגות כל המפלגות בראשותו של משה רובינשטיין) ולפעמים היה עליהם להיאבק עם המפלגות היריבות.

בסתיו 1918 נתחזקה התנועה הציונית בפולין על־ידי המנהיג רב־הפעלים יצחק גרינבוים, שחזר אז מרוסיה. הצעד הראשון בדרך הארגון של חיי היהודים בפולין היה — תכניתו של גרינבוים לקרוא לכינוס יהודי לאומי כללי, שיבחר מועצה לאומית, שתעמוד בראש היהדות הפולנית ותנהל את ענייניו. רעיון זה נתקל בהתנגדותם של ה„אגודה", ה„בונד", ה„פול־קיסטים" ואף של המפלגות הציוניות־הסוציאליסטיות. הוועד הציוני המרכזי החליט לכנס, לפי שעה, בדצמבר 1918, וועידה מוקדמת לכינוס הלאומי. לוועידה זו הלכו ציונים ובלתי מפלגתיים.

הבחירות לוועידה מוקדמת זו בביאלה היו ההתמודדות הראשונה של הקבוצה הציונית עם מפלגות אחרות במאבק הפוליטי. היריבים העיקריים בשטח זה היו ה„אגודאים". נערכו אספות־עם בבית־המדרש. ה„אגודאים" עשו הכל כדי לסכל את הרעיון של מועצה לאומית יהודית כללית, שלא תהיה מבוססת על יסודות של תורה ומצוות. באחת מן האספות הללו הופיע מצד ה„אגודה" איצ'ה מאיר כהן, שלפני המלחמה היה רחוק מענינים חילוניים, אך בשובו מרוסיה כבר היה מוכשר להופיע באספה פומבית. ההוכחה החשובה ביותר שלו היתה, שהציונים אינם לובשים ציציות...

ביום־חורף אחד נתקיימו בבית־המדרש הבחירות לוועידה המוקדמת. נבחרו משה רובינשטיין וחיים בּאַרלאַס.

בוועידה זו עשתה ביאלה את ההיכרות האישית הראשונה עם המנהיגים הציוניים, ומיד תפסה מקום ניכר בתנועה הציונית בפולין.

בינואר 1919 נתקיימו הבחירות לסיים הראשון של פולין, המחודשת, שנתחדשה על יהודיה בפרעות בלבוב ובקיאלץ, בהתנפלויות של „האלרצ'יקים" (חיילי הגנרל האַלר) ופוגרומי־צ'יקים (חיילים פולנים מגליל פוזן), שעסקו בחריצות בגדיעת זקנים של יהודים, בהשלכתם מרפסות דוהרות וב„מעשי־גבורה" כיוצא באלה גם בביאלה.

בעת ההיא התחילה ההסתדרות הציונית בביאלה להתכונן למלחמת־הבחירות. איזור הבחירות בביאלה היה מצורף מארבעה מחוזות: ביאַלה, ראַדזין, ולודאַווה ויאַנאַבה. נקרא מבעוד מועד כינוס של הערים והעיירות בארבעה מחוזות אלו. הכינוס נתקיים ב„בית־העם" בביאלה. כדאי להזכיר, כאפיזודה, כי לכינוס בא פולני אחד מסביבת מזריץ', שהציג עצמו כיוצא־דופן, פולני ליברלי, שאינו מסכים להסתה האנטישמית ורצונו להשיג מנדט יהודי לסיים... הכינוס הזה, לאחר ששמע את הדו"חות של החברים חיים בארלאס ומשה רובינשטיין, קיבל את מצע־הבחירות הציוני וייסד בביאלה את משרד־הבחירות האזורי, שינהל את פעולות־הבחירות בכל האיזור.

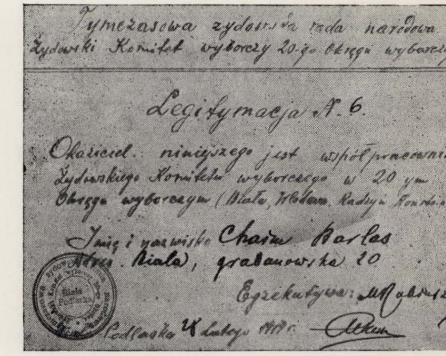
הנוער הציוני כולו הטיל עצמו ברוב להט לתוך מערכת הבחירות. העבודה נוהלה על־ידי החברים המקומיים. המגע עם הערים והעיירות של ארבעת המחוזות היה הדוק — באמצעות חוזרים תכופים, מכתבים וביקורים אישיים. שום תמיכה כספית להוצאות הבחירות לא נדרשה מן המרכז בוואַרשה. מיד להכנסת רשימת־המועמדים (בתוכם: ע"ד אַפּוֹלינארי האַרטגלאַס, ע"ד אלכסנדר הרץ אוֹלשוואנגר ואינג'ינר משה קאַרנאַר), שקיבלה את המספר 5, סודר בכל האיזור ביום אחד מכמר ציונים, שהיה רשום עליהם המספר 5, לשם „כיסוי" הוצאות־הבחירות. בשני החדשים של מערכת־הבחירות נהפך „בית־העם" למטה ראשי סוער.

עם התקרבות יום־הבחירות התחילה סדרה של אספות־בחירות משלנו ומשל יריבים. האווירה נתלהטה והלכה. כל המפלגות שתועמלניהן היו פנויים עתה, מכיון שבאותו זמן כבר נגמרו הבחירות בכל פולין (ביאלה נשתחררה במאוחר יותר מן הכיבוש הגרמני ולכן נתקיימו בה הבחירות באיחור), הטילו את הנואמים והמדריכים האלה לתוך איזור־הבחירות של ביאלה. הבחירות נתקיימו ביום ראשון אחד. בסוף השבוע שלפני אותו יום ראשון שהו בביאלה נואמים ציוניים צעירים אחדים מוואַרשה: ד"ר אסתר מאַגנגל, יצחק איטקין, מרדכי יפה וזיעקב פינטניציקי, שהופיעו באספות שונות. בליל שבת נתקיימה אספת־עם פולקיסטית, שבה נאם נח פרילוצקי. מן הצד הציוני השיגה על דבריו ד"ר אסתר מאגנגל.

אחרי אספת־עם זו, שהשתתף בה קהל רב, הוחלט לקרוא למחרת, מוצאי־שבת, באותו מקום (באולם הראינוע של חיים יוסקה קאשטנבוים) אספה רבתי של הרשימה הלאומית, שבה ינאם יצחק גרינבוים.

במוצאי־שבת בא גרינבוים לביאלה. האולם היה מלא וגדוש, והקהל חיכה בקוצר־רוח לפתיחת האספה. באוויר הורגש „מתח גבוה", היריבים גייסו את כל כוחותיהם להפריע את האספה, וביחוד התכונן ה„בונד" לפוצץ את האספה ולא להניח לגרינבוים להשמיע את דברו. גרינבוים עמד על הבמה מוקף קבוצת־חברים חזקה, אך לדבר אי־אפשר היה. קבוצה בונדאית חזקה עמדה למרגלות הבמה והמטירה צווחות וקריאות־ביניים, שלא היתה להן שייכות לבעיות הבחירות. סוף־סוף הצליח גרינבוים להתגבר על המהומה של הצריחות הפראיות. נאומו המאולתר כמעט לא נגע אף הוא בבחירות של מחר, אלא היה ניתוח מעמיק של הבעיות היהודיות בקשר למהפכה הבולשבית ברוסיה. האולם כולו הקשיב לנואם בנשימה עצורה. קבוצת

הבונדאים שליד הבמה הורגזה עוד יותר, התפרעה וצעקה כי בעיירה ידועה הלשינו הציונים על חברי ה„בונד". גרינבוים הבטיח לחקור בענין. בונדאי אחר קרא לעומתו „פרובוקטור!". גרינבוים סטר לו מיד על פניו בקראו: „בעד זה משלמים בדם!" פרצה קטטה ואי אפשר היה כבר להמשיך את האספה. אולם מורגש היה כי ההמשך הוא למותר. אחרי מסיבה לכבודו של הציר גרינבוים ליווהו החברים אל הרכבת.

Tymczasowa żydowska rada narodowa
Żydowski Komitet wyborczy 20-go okręgu wyborczego
Legitymacja N. 6.
Okaziciel niniejszego jest współpracownikiem Żydowskiego Komitetu wyborczego w 20 ym Okręgu wyborczym (Biała, Mokam. Radyń Podlaski)
Imię i nazwisko Chaim Barlas
Adres Biała, gradowska 20
Egzekutywa:

תעודה של ההסתדרות הציונית בביאַלה בעת הבחירות אל הסיים הקונסטיטוציוני
לעגיטימאַציע פון דער ביאַלער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע בעת די וואַלן צום קאָנסטיטוציע־סיים.
Certificate issued by the Zionist Organization in Biala during the elections to the Constitution Seim (Parliament)

ביום ראשון בבוקר כבר עמדו כל החברים על משמרותיהם ועשו את עבודתם במסירות. עתה באו ימים של ציפיה לתוצאות של ההכנות הארוכות והמאומצות. אלו היו ימים של פורקן מן המתיחות של עבודה מרובה במשך שבועות, כמעט בלי הפסקת־נופש, מכאן, ושל ציפיה רבת־חרדה לתוצאות — מכאן. החברים הציוניים שהסתובבו בקוצר־רוח במסדרונות בית־המשפט המחוזי, שבו ישבה ועדת־הבחירות המרכזית, כבר ידעו 10 שעות קודם שוועדת־הבחירות הכריזה על תוצאות הבחירות, מפי נציגם בוועדה, כי עמלם לא היה לשווא, כי חביבם ע"ד האַרטגלאַס יגדיל ויגביר את כוחה של קבוצת־הצירים הלאומית בסיים הפולני.

הבחירות לסיים היוו את הפעולה המדינית הראשונה בפולין המחודשת, במישור המדיני הכללי. בו בזמן עוצב גם השלטון המקומי. קם השלטון המחוזי (סטאַראָסטווה), שהתחיל לבקר את פעולות המפלגות והארגונים החברתיים, והוא אסר מיד את הפעולות של ההסתדרות הציונית.

ברם, לא אבדה עצה מן הציונים. ברור היה כי הדרך לבקשת היתר כזה היא ארוכה ולא־בטוחה, כפי שנוכחו ממגע ראשון עם הרשות החדשה, ועל־כן הלכו בדרך קצרה הרבה יותר: הצו של ראש המלוכה, שהתיר אוטומטית את כל האגודות שהתקיימו באופן חוקי בזמן הכיבוש הגרמני, הציל את המצב. אמת, גם מנקודת־ראות זו לא היה הכל בתכלית הכשרות, אף־על־פי־כן קל היה הרבה יותר להשיג הכשר בדרך זו. מאבק זה עם השלטון הפולני החדש תואר אז בכתבה בעתון היומי הציוני „דאָס יודישע פאָלק", שהופיע בוואַרשה.

באוגוסט 1919 נתקיימה הוועידה הארצית הציונית הרביעית בפולין, וביאלה שלחה אליה שני צירים: משה רובינשטיין ויעקב אהרון רוזנבוים. בוועידה זו נפלגה סיעת „צעירי ציון" כהסתדרות עצמאית. אז כבר הוחל בשורות ההסתדרות הציונית הפילוג לכיוון דימוקרטי ולכיוון ימני, פילוג שהביא אחר־כך להתהוות שתי ההסתדרויות „על המשמר" (דימוקרטית) ו„עת לבנות" (ימנית). ביאלה התיצבה לצד הקבוצה הדימוקרטית.

באותה שנה, 1919, נתקיימו גם בחירות לעיריה של ביאלה, וכל המפלגות היהודיות הגישו רשימות־מועמדים מיוחדות. מן הרשימה הציונית נבחרו משה רובינשטיין ומשה קאוות.

בעיריה יצרו כל חבריה היהודיים, חוץ מן הבונדאים, סיעה אחת והצביעו באחידות. לפעמים, כשעמד על סדר־היום ענין יהודי, שלא היה סיכוי למנוע הצבעה נגדו, „פוצצה" הסיעה היהודית את הישיבה על־ידי עזיבת אולם־הישיבות, ובזה ביטלה את הקוורום החוקי הדרוש להצבעה. עם חברי העיריה הבונדאים באה הסיעה היהודית לא פעם לידי התנגשות.

מ־30 בדצמבר 1919 עד 1 בינואר 1920 נתקיים בוואַרשה כינוס של חברי־העיריות היהודיים בפולין, שבו השתתפה גם ביאלה. מטרת הכינוס הזה היתה להאחיד את הפעולה היהודית בעיריות.

בשנת 1920 גברה השתתפותה של ביאַלה בעבודה הציונית המרכזית בפולין. אמנם על־ידי כך הוחלשה העבודה המקומית, מאחר שחברים פעילים עברו לעבודה במוסדות הציוניים המרכזיים בוואַרשה.

אחרי פורים תר"ף (1920) נתקיים בשדליץ כינוס של האגודות הציוניות בסביבת שדליץ. בכינוס זה הרצו חברים מוואַרשה, אחד משדליץ ואחד מביאלה. החבר מביאלה הרצה על עבודה סוציאלית. העבודה הסוציאלית בפולין של הזמן ההוא, אחרי מלחמת־העולם הראשונה, התבטאה בפעולת ועדי־העזרה של ה„דזשוינט". כמעט בכל פולין היתה מסורה עבודה זו בידיהם של החוגים המתבוללים, או של האורטודוקסיה. בביאלה נוהלה זו על־ידי ועד ציבורי רחב, שהיו מיוצגות בו כל המפלגות, מן הימין עד השמאל, בהנהגה ציונית. העבודה כוונה במגמה קונסטרוקטיבית. זו היתה אז תופעה נדירה ומעניינת, ולפיכך נמסרה ההרצאה על הנושא הזה בכינוס הנ"ל לציר מביאלה. רצו לדעת כיצד דבר זה נעשה.

בשנת 1920 בא משבר במלחמת פולין—רוסיה. החזית קרבה והלכה. החיים נעשו קשים יותר ויותר, אנשים לא יצאו מפתחי בתיהם, מחמת החטיפה לעבודה. השלטון האזרחי עזב

את העיר ונשאר רק השלטון הצבאי. בימים טרופים אלו נתארגנה מיליציה אזרחית פולנית־יהודית, שבה השתתפו חברינו, כדי שיוכלו להשגיח בעין פקוחה על עניני היהודים. הואיל והמיליציה היתה רשאית להתנועע בעיר באופן חפשי, אפילו בשעות שהיו אסורות בתנועה על האוכלוסיה האזרחית, לבסוף נכבשה העיר ע״י הצבא האדום והמיליציה חדלה להתקיים.

השלטון הצבאי הרוסי אירגון מיד את ה„ראַבקום״ (הוועד המהפכני) והקים מעט־מעט את המחלקות של המנהלה האזרחית. במינויים למנהלה זו לא תרו הרוסים אחרי קומוניסטים דווקא, אלא קיבלו בתחילה כל מי שהציע את עבודתו. אחר־כך חיפשו הרוסים ותבעו לשיתוף־פעולה כל אדם שהיה מוכשר לעבודה מנהלתית.

בתוך הקבוצה הציונית ניסר אז ויכוח חריף אם לשתף פעולה עם השלטון או לחדול. לערוך ישיבות ולקבל החלטות בנדון זה — אי־אפשר היה, שכן אילו הגיעה החלטה שלילית לשלטון, היה הענין מובא מיד לבית־משפט מהפכני והיה מסתיים בעונש מוות בעון סַבּוֹטאַז׳. הוויכוח היה איפוא חשאי, החלפת־דעות במרומז, בלי הכרעה. כל אחד החליט בלבו מה שהחליט ולא הניא את חברו מלפעול לפי הבנתו.

אף־על־פי־כן נערכה פעם ישיבה בשאלה זו. זה היה בשבת, ביום השישי לכיבוש הרוסי. בבוקרה של שבת זו הוזמן אחד מן החברים־המנהיגים אל המחלקה לתרבות ולבתי־הספר, שהיתה משוכנת בבנין של הגימנסיה. החבר הזה נדרש לקבל את המינוי למפקח על בתי־הספר היהודיים במחוזות ביאלה ויאַנאַבה. השיחה ארכה שעה בערך. החבר ניסה להשתמט מדרישה זו בנימוק שהוא ציוני ויכול הוא לבנות בי״ס יהודי אך ורק על פי תכנית המכילה עברית ותנ״ך... התשובה היתה, כי הם לא יתערבו בתכנית־הלימודים. טענותיו של החבר לא הועילו ובו במקום ניתן לו מינוי־בכתב למשרה הנ״ל, והוזמן לבוא למחרת בבוקר לשם חיפוש דירה מתאימה שתוחרם לצורך משרדו.

באותה שבת אחר־הצהריים נתכנסה קבוצה מצומצמת של חברים לישיבה, שהוסוותה כביקור אצל חברה חולה ליד מיטתה. בהתיעצות זו הועמדה השאלה לראשונה בכל חריפותה. רוב החברים סברו שיש לקבל את המשרה, שכן באופן זה יישאר בית־הספר בידי הציונים. מקצת חברים, ובתוכם בעל המינוי גופו, הביעו את דעתם, שמן הראוי להמתין עד שיוכרע הקרב על וואַרשה. אם וואַרשה תפול בידי הרוסים יאופשר אז לבוא במגע עם הוועד המרכזי הציוני.

למחרת ביום ראשון לא הלך החבר הממונה בענין החרמת הדירה למשרדו. בערב הודבקו בעיר מודעות של השלטון הרוסי, כי בעוון סבוטאַז׳ יעמידו במשך 24 שעה לפני משפט מהפכני. מחמת גזירה זו הוחלט שהחבר יקבל ביום שני את המשרה. אולם ביום שני חלה פתאום תמורה במצב הצבאי, ובערב פינה הצבא הרוסי את ביאלה.

נסיגת הצבא הרוסי, שאירעה פתאום־לפתע, גרמה לחברים, שעבדו במנהלה הרוסית שיסתלקו מן העיר מפחד נקמתו של הַשֶּׁלְטוֹן הפּוֹלני החוזר. חברים אלו ברחו מזרחה. מקצתם השתהו בדרך, במקומות שלא הכירו אותם, ואחר־כך חזרו לעיר; אחרים נדדו לרוסיה.

הריאורגניזציה של הפעולה הציונית לאחר הפלישה הבולשבית, שגרמה להיעדרם של כמה חברים פעילים, התנהלה בכבדות. מצב־הרוח הפוליטי והיחסים הפולנים־יהודיים היו מתוחים, ודבר זה הכביד על העבודה הציבורית.

לאחר אישורה של הצהרת בלפור על־ידי חבר־הלאומים, התחילה העליה של יהודי פולין לארץ־ישראל. מדיניות העליה של ההסתדרות הציונית העדיפה את עלייתם של בעלי־מק־צוע. בביאלה נוסדה אז על־ידי ההסתדרות הציונית סדנת־נגרות, בחצרם של הפרידמנים (מכונים: „גן־עדן״), ברחוב נאַרוטוביץ׳. בסדנה זו עברו מספר חברים הכשרה מקצועית והתעתדו לעליתם. מנהל הסדנה היה אַשר פייגנבוים (בנו של משה הזגג).

בשנת 1920, בערך, התחילו חברים יחידים להתכונן לעליה לארץ־ישראל.

הראשונה שעזבה את ביאלה והלכה להכשרה בחווה החקלאית גרוכוב, הסמוכה לוואַרשה, היתה פייגה איטה אורמאַכר, ואמנם היא היתה אחר־כך מן העולות הראשונות לארץ־ישראל. מלבדה עלו אז מתוך הנוער: זליג רוזנפלד ופרל וויזנפלד. מן הקשישים עלו: שלמה ווייסברג (הכובען), ישעיהו אַגרס, אלתר ווייגברג, שלום רוגלסקי, נח מאַן ואחרים.

בסוף הקיץ של שנת 1922 התקרב גמר התקופה של הסיים הפולני הראשון. התחילו איפוא ההכנות לבחירות אל הסיים החדש וגם היהודים התחילו להתכונן לבחירות אלו.

לביאלה נקרא כינוס מחוזי, הראשון בפילין, של נציגי כל איזור־הבחירות (4 מחוזות), ובו מסרו הצירים יצחק גרינבוים, יהושע השל פאַרבשטיין ואַפּולינאַרי האַרטגלאַס דו״חות על פעולתם בסיים הראשון. הכינוס נתקיים ביום ראשון אחד. בבוקר נערכה אספת־עם פומבית באולמו של חיים יוסקה קאַשטנבוים. אחרי האספה קיבלו הצירים משלחות של אגודות ומוסדות שונים. אחר־הצהריים נערכה אספה רבתי בבית־המדרש. הרחובות המוליכים לבית־המדרש היו מלאים וגדושים, ודוחק שכזה בבית־המדרש עדיין לא ראתה ביאלה מעולם. בערב נתקיימה באולמו של קיאובסקי הוועידה של נציגי איזור־הבחירות. בוועידה זו הוחלט על רשימת המועמדים של איזור־הבחירות הביאלאי לסיים השני. לפי דוגמת ביאלה נקראו אחר־כך כינוסים דומים גם באזורי־בחירות אחרים.

בשנת 1923 פרצו חילוקי־דעות גדולים בציונות הפולנית, שהביאו לידי התפלגות לשתי סיעות: „על המשמר״ ו„עת לבנות״. קבוצת „על המשמר״ בביאלה היתה במיעוט. לוועידה הארצית הציונית הששית שלחה ביאלה צירים מתוך סיעת „עת לבנות״. החברים המרכזיים בביאלה, שהשתייכו לסיעת „על המשמר״ ואשר ייצגו תמיד את ביאלה בוועידות הארציות, נבחרו לוועידה זו בַּמקומות אחרים.

הריאקציה שהתרכזה מסביב לרב העיר, לא יכלה לעכל את ההתעוררות הציונית המוגברת והרציאה מגניותה את כלי־זינה הנושן, את ה„חרם". העילה ל„חרם" היה קטע משיר של המשורר דוד שמעונוביץ (שמעוני), שהודפס בשער עלון של בטאון השומר הצעיר בשם „אל על". עלון זה הוגש לרב על־ידי חסיד ראַדזיני, בתבלין של פירושים מתאימים...

החרם על הציונים הוכרז בכל החומרה על־ידי הרב בעצמו, לאור נרות דולקים ולקול תקיעות שופר, קללות וחרמות. בהמון המאמין באמונות טפלות עשו החרם והקללות של הרב רושם עמוק.

דרושה היתה איפוא תגובה מהירה ודחופה, שתשים לאַל את הפחד האווילי. ואמנם התגובה באה תיכף. למחר כבר נודע בעיר, כי הציונים מקבלים את ההתגרות, והם ינהלו, בגלוי וללא רתיעה, את המלחמה עם הרב ומסייעיו.

ממלחמה זו צמח העתון הראשון בביאלה בשם „ביאַלער עכאַ" (ההד של ביאלה). בעתון שמו את החרם ללעג ולקלס. בצורת קומדיה תואר מחזה־החרם בבית־המדרש, והקהל קרא והתפתל מצחוק. וזהו מה שדרוש היה.

ההסתדרות הציונית בעיר התכוננה לבחירות אל הקהילה. וכדי ליצור קרן־בחירות יזמה מפעלים שונים. בתוך השאר הוחלט להזמין לקונצרט בביאלה את החזן הנודע גרשון סירוטאַ ובתו. כאשר הכול כבר היה מוכן ובעיר נראו כרזות שבישרו את מופעו של סירוטא, קיבלה ההסתדרות הציונית מברק מסירוטא, כי לצערו אינו יכול לבוא, כיון שהשתדלו אצלו בשם הרב, שיסתלק מביקורו בביאלה. ציוני ביאלה לא החשו ואחרי מאמצים רבים השפיעו על סירוטאַ שיבוא לביאלה.

בפורים תרפ"ד (1924) נערך נשף פורים באולם פתוח. לנשף זה חוברה סאטירה מיוחדת על החרם, שהתחילה במלים: „איך בין פון רב צו אייך געשיקט" („הרב שלחני אליכם" — פארודיה על שירו הייִדי של ח. נ. ביאליק „דאָס לעצטע וואָרט"). בתכנית־הנשף פורסמה קריאתה של סאטירה זו. זה הרגיז מאוד את אנשי־שלומו של הרב. הם ניסו לנקוט כל מיני אמצעים שיוציאו את הסאטירה מתוך התכנית, אך הציונים לא ויתרו והסאטירה נקראה בנשף.

על־ידי מלחמה נועזה זו הנחילו הציונים מפלה ניצחת לנסיון של חידוש ימי־הביניים.

אחרי החרם לחצו יריבי הציונים בעיר על קלמן שיינברג, שיפנה את „בית־העם", שהיה משוכן בביתו. מובן, כי קלמן שיינברג עשה את כל הטצדקות כדי להיפטר מ„בית־העם" ולמרבה הצער עלה הדבר בידו. ההסתדרות הציונית אולצה לעזוב את האולם הגדול והנהדר ועברה לביתו של מנדל גולדפרב, ברחוב מזריץ'. באולם החדש היתה גם ספריית־תרבות, שכבר היתה אז עשירה למדי, ובה היו נערכות הרצאות שונות.

רות שחלה בה, מצאו, כמובן, את הדם בעיר. המשך הירידה של הציונים הכלליים בביאלה היה איפוא תופעה טבעית.

עד תחילת שנות העשרים היתה לביאלה הסתדרות ציונית אחידה, שאל דגלה נאספו כל היהודים הנוהים אחרי הציונות. „המזרחי", אף כי היה מאורגן באגודה מיוחדת, הרי חוץ מאשר בעבודה תרבותית, שיתף פעולה בכל הענינים עם ההסתדרות הציונית. „השומר הצעיר" היוה אז קבוצת־צופים גרידא ועמד לרשותה של ההסתדרות הציונית בכל מפעליה המפלגתיים. בתקופה זו קמות בביאלה, — לפי דוגמת ערים אחרות בפולין, — סיעות ציוניות מיוחדות הכפופות במישרין למרכזיהן בוורשה. לא די שאינן משתפות פעולה עוד עם ההסתדרות הציונית בעיר, אלא יוצאות הן תכופות נגדה. מובן שסיעות חדשות אלו מטות אליהן חברים מתוך ההסתדרות הציונית

תעודה לאשר הופר לעליתו לארץ־ישראל (1935) חתומה ע"י כל הארגונים הציוניים בביאלה.

ערן־אַקט פאַר אשר האַפער צו זיין עולה קיין ארץ־ישראל (1935), אונטערגעשריבן דורך אַלע ציוניסטישע אַרגאַניזאַציעס אין ביאַלע.

Certiftcate issued in connection with aliya of Asher Hoffer signed by all Zionist groups in Biala.

הוספה למאמרו של מ. ברוחל

משעבר משה רובינשטיין לוואַרשה, ומשם עלה אחר־כך לארץ־ישראל, רפתה הפעילות של הציונים הכלליים בביאלה. המאורעות הכלליים בהסתדרות הציונית העולמית, ההתפו־

מלשעבר וכמעט מפסיקות את זרימת הכוחות הצעירים אל שורותיה.

באותה תקופה נהפך „השומר הצעיר" מאגודת צופים להסתדרות־נוער עצמאית בעלת אידיאולוגיה משלה. קמה המפלגה הרוויזיוניסטית שניהלה מאבק מר עם ההסתדרות הציונית הקודמת. קם „החלוץ", שפיתח פעולה נמרצת ומשך לתוך שורותיו את הנוער העובד. „החלוץ" שלח את חבריו להכשרה והשתדל שיעלו לארץ־ישראל. בשנות השלושים נוסד בעיר סניף של פועלי־ציון הימניים. כן היה פעיל בביאלה סניף של „הליגה למען ארץ ישראל העובדת".

מובן, שדיפרנציאַציה זו בתוך המחנה הציוני היתה לה השפעה חזקה מאוד על ההסתדרות הציונית האחידה הקודמת, והיא נהפכה מעתה לסניף של ההסתדרות הציונית הכללית בוואַרשה, שאף בה היו קיימות הסיעות א׳ וב׳. בהסתדות זו נשארו החברים של הדור הקשיש, ללא נוער. גם המצב הכלכלי הקשה עשה את שלו להביא את החברים לידי אדישות ורפיון־ידיים.

אחרי נסיעתו של משה רובינשטיין עמדו בראש ההסתדרות הציונית בביאלה: ישראל גולדשטיין, מ. מישקין, בנימין קליגר, אשר הופר, יעקב אהרון רוזנבוים ואחרים. כמזכיר היה פעיל שנים רבות חיים מיודאָק, שהצטיין בעבודתו השקודה. בשנים האחרונות נמצא האולם של ההסתדרות הציונית בביתו של הקצב משה גולדשטיין, בסימטה צ׳אסנה.

ראוי לציין, כי עם כל הפיצול ששרר במחנה הציוני בביאלה לפני מלחמת־העולם השניה, הרי היו כל הסיעות הציוניות מאוחדות בפעולתן למען הקרן־הקיימת־לישראל.

בשעת הבחירות לקונגרס הציוני ה־18, שהתקיימו בעיר ב־23 ביולי 1933, הצביעו 968 מתוך 1027 בעלי זכות בחירה. הרשימה מס׳ 1 („על המשמר") קיבלה 59 קולות; הרשימה מס׳ 2 („עת לבנות") — 5 קולות; הרשימה מס׳ 3 („מזרחי") — 132 קולות; הרשימה מס׳ 4 — 0 קולות; הרשימה מס׳ 5 (גוש ארץ ישראל העובדת) — 574 קולות; רשימת הרוויזיוניסטים — 251 קולות; הרשימה מס׳ 7 — 7 קולות (מתוך „פאָדליאַסיער לעבן", גליון 29/9, מיום 28.7.1933)

מ. י. פייגנבוים

תרגם מיידיש: א. 7. פ.

דער ספר

אין יאָר 1933 האָבן מיר, אַ גרופּע ביאַלער, אָנגעהויבן מאַכן באַמיאונגען וועגן אָרויסגעבן אַ פּנקס, וואָס זאָל געבן אַן אַלוויטיק בילד פון ביאַלער יידישן ישוב זינט זיין אויפקום. מיר האָבן געוואָלט אַריינבליקן אין עבר, פֿאַרגלייכן אים מיטן היינט, און אָרויסציען מסקנות אויף דער צוקונפֿט. די טאָג-טעגלעכע זאָרגן אין וועלכע יעדער פון אונדז איז דעמאָלט פֿאַרוועבט געווען, און דאָס פּעלן פון פּינאַנציעלע מיטלען פֿאַר דעם צווועק, האָבן צו נישט געמאַכט אונדזערע פּלענער.

און וואָס פֿאַר אַן איראָניע פון גורל: ווייט פון אונדזער געבוירן-שטאָט דער-שיינט איצט דער ספר וועגן וועלכן מ'האָט געטרוימט אין יאָר 1933. נישטאָ שוין אָבער דער היינט צו פֿאַרגלייכן אים מיטן עבר אָן נישטאָ אַ פֿאַר וועמען אָרויסצוציען מסקנות אויף דער צוקונפֿט. דער בלוטיקער מבול, וואָס האָט זיך אַראָפּגעלאָזט אויפן פּוילישן יידנטום, האָט אויך דערגרייכט אונדזער שטאָט. די דייטשע האַרדעס האָבן חרוב געמאַכט די יידישע ביאַלע און פֿאַרטיליקט די יידישע באַפֿעלקערונג. אָנשטאָט אַ בוך פון, און פֿאַר, אַ לעבעדיקן ישוב, איז דער ספר פֿאַרוואָנדלט געווארן אין אַ מצבה נאָך דער אויסגעקוילעטער ביאַלער יידישער עדה, וואָס אירע אומבאַקאַנטע קברים זענען צעשפּרייט כמעט איבער גאַנץ אייראָפּע. אָנשטאָט אַ סטימול צו אַן אַקטיווער און מער גייסטרייך יידיש לעבן, איז דער ספר אַ סיום פון אַ קאַפּיטל יידישער ביאַלע, וואָס האָט אָנגעהאַלטן הונדערטער יאָרן און וואָס האָט זיך אַזוי גרויזאָם טראָגיש פֿאַרענדיקט; אַ יזכור נאָך די אַלע, וואָס זענען אַזוי אכזריותדיק פֿאַרשניטן געווארן דורך די דייטשע רוצחים.

אונדזער ביאַלע האָט, ווי אָנדערע יידישע ישובים אין פּוילן, אַריינגעשמידט אַ רינג אין דער גאָלדענער קייט פון יידישן לעבן אָן שאָפן אויף דער פּוילישער ערד. אונדזער שטאָט האָט בייגעשטייערט איר באַשויידענעם חלק צו אַלע פֿאַליטישע און געזעלשאַפֿטלעכע שטרעמונגען, וואָס האָבן בארייכערט, פֿאַרשענערט און אַקטי-וויזירט דאָס יידישע לעבן אין פּוילן.

מיר זענען היפּשלעך פֿאַרטראָגן אין דער חסידישער באַוועגונג, וואָס האָט בשעתו אַריינגעבראַכט אַן אויפמונטערונג אין יידישן לעבן. ביאַלער לומדים זענען מפורסם געווען איבער גאַנץ פּוילן, און מ'האָט זיך מיט זיי זייער שטאַרק געראַכטעט.

דער געדאַנק פון שיבת-ציון האָט אין ביאַלע געהאַט געטרייע אָנהענגערס, וואָס זענען צוליב דעם אויסגעשטאָנען געוואָג רדיפות. צווישן די בויערס פון ארץ-ישראל און אין דער חלוצישער באַוועגונג געפינט מען אונדזער אָנטייל.

אויפן מזבח פון דער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג האָט די יידישע ביאַלע מקריב געווען נישט איין קרבן. בעת דער צאַרישער הערשאַפט אין פּוילן האָט מען געקאָנט אָנטרעפן ביאַלער יידישע רעוואָלוציאָנערן, ווי פֿאַרשיקטע אין וויטן סיביר. אין פּוילן פון פֿאַר דער צווייטער וועלט-מלחמה, זענען נישט וויניק ביאַלער יוגנטלעכע געפֿיניקט געווארן אין די תפיסות פֿאַר זייערע רעוואָלוציאָנערע איבערצייגונגען.

אין דער געשיכטע פון פּוילישן יידנטום, אין דער תקופֿה פון צווישן די צווי וועלט-מלחמות, האָט דאָס יידישע ביאַלע אַריינגעשריבן אַ רומפּול בלעטל דורך איר בן-עיר אַדוואָקאַט אַפּאָלינאַרי האַרטגלאַס, באַקאַנט ווי אַ שטאַלצער נאַציאָנאַלער ייד, און ווי אַיינער פון די ווירדיקסטע רעפּרעזענטאַנטן פון פּוילישן יידנטום, וואָס האָט זיך אויסגעצייכנט מיט זיין אומדערמידלעכן מוטיקן קאַמף פֿאַר יידישער גלייכבא-רעכטיקונג אין פּוילן.

אין קאמף מיט דער דייטשער טיראַניי, בעת דער צווייטער וועלט־מלחמה, האָט נישט פֿאַרפעלט דער אָנטייל פון דער יידישער ביאַלע. אין דער ווידער־שטאַנד־באַוועגונג אין ביאַלע, אַרום ביאַלע און וויט פון ביאַלע, זענען טעטיק געווען ביאַלער, פון וועלכע דער רוב איז אומגעקומען אין קאמף מיטן דייטשן מאָנאַפּאַרטיזם.

נישט לייכט איז געווען די אַרבעט ביים אויפֿשטעלן אָט דעם ספר. די מאַטעריאַלן וואָס זענען נויטיק געווען געפֿינען זיך וויט פון אונדז און זענען נישט צוטריטלעך געווען פֿאַר אונדז. דווקא די גאַר פֿריע תקופה פון ביאַלער יידישן ישוב איז געלונגען צו באַאַרבעטן אויפֿן יסוד פון אַרכיוו־מאַטעריאַלן, בעת דאָס יידישע לעבן אין די לעצטע דורות, איז רעקאָנסטרואירט געוואָרן אויפֿן גרונט פון גבית־עדות און פון זכרון.

אונדזער שטרעבונגען איז געווען אויפֿצושטעלן אַ מאָנאַגראַפֿיע פון יידישן לעבן אין ביאַלע. פֿאַרשטייט זיך, אז דער ספר פֿרעטענדירט נישט אויף פולער שלימות. מיר זענען אַבער איבערצייגט, אז דאָס רוב, וואָס האָט זיך געלאָזט דערציילן וועגן אונדזער געבוירן־שטאָט, האָט געפונען אַן אָרט אין דער מאָנאַגראַפֿיע, און דאָס אויף אַן אָביעקטיוון אופן.

אין ספר געפינען זיך אַרבעטן, וואָס זענען אַרויסגענומען געוואָרן פון די ביאַלער וואָכנבלעטער. אין אַ טייל פון זיי זענען געמאַכט געווארן גרויסע קאָרעקטורן, כדי זיי צוצופּאַסן צו דער אַלגעמיינער ראָם פון ספר. געוויסע אַרבעטן גייען אַרוים פון די אָנגעצייכנטע ראַמען, אָבער מיר האָבן זיי נישט געקאָנט קירצן, ווייל זיי אָנטהאַלטן אַ סך פּרטים פון אַמאָליקן יידישן לעבן אין ביאַלע.

זאָלן דאָ דערמאָנט ווערן אונדזערע בני־עיר אלתר ווײַנבערג און אשר האָפּער ז״ל, וואָס נישט קוקנדיק אויף זייער עלטער און שוואַכן געזונט־מצב, זענען זיי נישט מיד געוואָרן צו זיצן, מיטן שרייבער פון די שורות, לאָנגע שעהן און מיט ליבשאַפט און פּיעטעט איבערגעגעבן וויכטיקע פּרטים וועגן דער יידישער ביאַלע. אַדאָנק דעם אויסגעצייכנטן זכרון פון אָט די צוויי בני־עיר, איז געלונגען צו רעקאָנסטרואירן שטיקער געשיכטע, וואָס וואָלטן בלי־ספק געבליבן אין פֿאַרגעסנקייט.

אַ דאַנק זענען מיר שולדיק:

דעם היסטאָריקער ד״ר מיכאל הענדל (תל־אביב), וועלכער זייענדיק בשעתו גימנאַזיע־דירעקטאָר אין מעזריטש, האָט אָנגעזאַמלט אַ ווערטפּול היסטאָריש מאַטעריאַל וועגן די יידן אין ביאַלע, און דאָ, אין ישראל, האָט ער עס באַארבעט און געשטעלט אין אונדזער רשות.

דעם פֿאַרשער און שרייבער מאיר עדלבוים (ניו־יאָרק), פֿון אַפּשטאַמיקער פון דער שכנותדיקער מעזריטש, פֿאַרן אינטערעסאַנטן קאַפּיטל „רבנים און רביים אין ביאַלע״.

די אַלע, וואָס האָבן זיך אָפּגערופן אויף אונדזער וועגדונג צו זיי און האָבן ביינעשטייערט מיט זייערע אָפּהאַנדלונגען פֿאַרן ספר; דעם הער משה צינאַוויטש (תל־אביב) פֿאַרן אָנווייזן געוויסע מקורים און די חברים פון דער קאָמיסיע, וואָס האָט געהאָלפֿן צוגרייטן דעם ספר צום דרוק.

חרוב איז געוואָרן אונדזער געבוירן־שטאָט ביאַלע, אָפּגעוויש איז געוואָרן אין שטאָט יעדער זכר, אַז ס׳האָט אַמאָל דאָרט פֿולסירט אַ יידיש לעבן. אונדזערע נאָענט־סטע זיינען אומגעבראַכט געוואָרן אויף אַ גרויזאַמען אופן, און ס׳איז אונדז אָפּילו נישט געבליבן קיין קבר נאָך זיי, ביי וועלכן מיר וואָלטן געקאָנט שטיין בלייבן פֿאַרשטיינערט אין אונדזער אומענדלעכן טרויער און באַפייכטן די קבר־ערד מיט אַ טרער. חרוב איז געוואָרן אונדזער ביאַלע של מטה, לאָמיר זיך שאָפן אַ ביאַלע של מעלה און איבערגעבן פון דור צו דור איר שיינקייט און תמימותדיקייט.

מ. י. פּייגנבוים

רמת־גן, אדר תשכ״א,
מרץ 1961.

מ. י. פייגנבוים
רמת־גן

ביאַלע

(אין אלגעמיינע שטריכן)

אויפן שאָסיי וואַרשע—מאָסקווע, אַ 40 ק״מ מערבדיק פון בריסק־דליטא, צעשפרייט זיך די שטאָט ביאַלע־פאָדלאַסקע, וועלכע מ׳קאָן דרייסט פאַררעכענען פאַר איינע פון די שענסטע שטעט אין קאָנגרעס־פוילן. די שטאָט איז אורבאַניס־טיש שיין געבויט און צייכנט זיך אויס מיט איר ציכ־טיקייט. דורך דער שטאָט לויפט דורך דער טייך קושנא, זיין לויף הייבט זיך אָן ביי לוקאָוו־פאָדלאַסקי און אין דער געגנט פון בריסק גיט ער איבער זיינע וואַסערן דעם טייך בוג. דער טייך קושנא צעטיילט די שטאָט אין צוויי טיילן: לינקס גע־פינט זיך די שטאָט און רעכטס — די פאַרשטאָט מיטן נאָמען וואַליע. אויף דער וואַליע געפינט זיך די באַן־סטאַציע, פון וועלכער ס׳לויפן באַן־שינעס אין די ריכטונגען פון וואַרשע און בריסק.

אין קורצע שטריכן וועלן מיר דאָ אָנצייכענען די אַלגע־מיינע געשיכטע פון אָט דער שטאָט.

דער גרינדער פון דער שטאָט איז געווען פיאָטר יאָנאָ־וויטש ביאַלי, און די שטאָט טראָגט טאָקע דעם נאָמען פון איר גרינדער. פיאָטר יאָנאָוויטש ביאַלי איז געווען טראָקער וואיעוואָדע, ערשטער אָסאָמאָן פון גרויס־ליטע, אָליקער און נעסווייזשער פריץ. ער איז געשטאַרבן אין יאָר 1498. ס׳איז דעריבער אָנצונעמען, אַז די שטאָט איז געגרינדעט געוואָרן ביים סוף פון 15טן יאָרהונדערט. אין 16טן יאָרהונדערט איז ביאַלע געווען דאָס אייגנטום פון די ליטווישע מאָגנאַטן אילי־ניטש. אין יאָר 1568 קויפט אָפּ דעם ישוב דער פירשט ראַדזי־וויל שעראָטקאָ, און פון דאָנען נעמען זיך די צוגאָב־נעמען צו דער שטאָט, וו׳: ראַדזשיווילישע ביאַלע, „אלבא דוקאליס״ (אין לאַטיניש: פירשטלעכע ביאַלע).

אָט דער אַלטערטימלעכער ישוב איז, ווייזט אויס, געווען אַ פאַרטיידיקונגס־אָרט, וואָס עס איז צו זען פון די הויכע וואַלן און טיפע ראָווע וואָס רינגלען אָרום דעם שלאָס. דער הויכער און שטאַרקער טורעם אין שלאָס שטייט נאָך ביז היינט. דעם שיינעם שלאָס האָט אויסגעבויט ראַדזשיוויל שעראָטקא. בעת דער שוועדיש־פוילישער מלחמה האָט אָן אָפּטיילונג שוועדישע סאָלדאַטן, אויפן באָפעל פון שוועדישן קעניג קאָרל דעם 12טן אין יאָר 1706, חרוב געמאַכט די שטאָט און דעם שלאָס. דער שלאָס איז גאָר גיך רעסטאַוורירט געוואָרן און צוריק דערגרייכט זיין פריערדיקע פראָכט. בעת דער הער־שאפט פון פוילישן קעניג אויגוסט דעם צווייטן האָבן אין שלאָס געווויינט רייכע ביאַלער פריצים, און דער הויף איז געווען אַן אָרט פאַר הכנסת אורחים, פאַרוויילונגען און רע־פרעזענטאַציעס. די לעצטע פון די ראַדזשיווילס וואָס האָבן פאַרבראַכט אין שלאָס זענען געווען: קאָראָל, ווילנער וואָי־יעוואָדע, גערופן „פּאָניע קאָכאָנקע״ (געשטאַרבן אין שלאָס דעם 22טן נאָוועמבער 1790) און דאָמיניק.

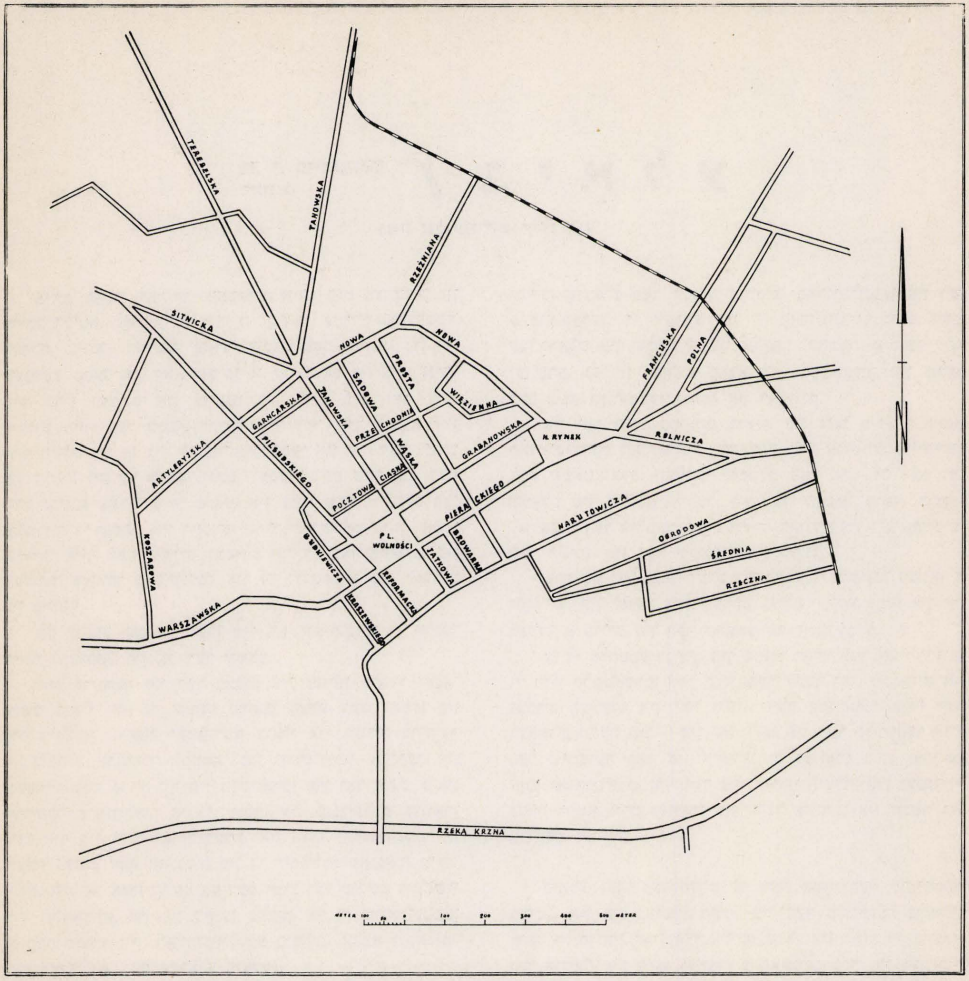
אין יאָר 1650 באָקומט ביאַלע פון דעם פירשט מיכאל קאָזשמיעזש ראַדזשיוויל, צוזאַמען מיט אָנדערע פרייהייטן, דעם שטאָט־הערב, וועלכער שטעלט פאָר מיט זיך דאָס גע־שטאָלט פון הייליקן מיכאל, וועלכער קעמפט מיטן „סמאָק״ (שלאַנג). דער זעלבער הערב ווערט באַנוצט אין דער אָפיציע־לער חתימה פון דער שטאָט־פאַרוואַלטונג.

שוין אין יאָר 1628 ווערט דערמאָנט די ביאַלער גימנאַזיע, וואָס איז אין יענער צייט גערופן געוואָרן אָקאָדעמיע און איז געווען אַ פיליע פון דער קראָקעווער אָקאָדעמיע.

צו די עלטסטע בנינים אין שטאָט דאַרף מען פאַררעכענען די דריי קלויסטערס. דער קלויסטער לעבן דער גימנאַזיע איז געבויט געוואָרן אין יאָר 1520; דער קלויסטער אויף דער רעפאָרמאַצקער גאַס — אין יאָר 1671 און דער קלויסטער אויף דער בריסקער גאַס איז אויפגעבויט געוואָרן ביים סוף פון 17טן יאָרהונדערט. אין משך פון די הונדערטער יאָרן זענען זיי כסדר רעמאָנטירט געוואָרן און זייער אויסזען איז זיכער גע־ענדערט געוואָרן.

ביאַלע האָט אָנגעהערט צו דער אָמאָליקער ליטווישער מדינה, און איז געלעגן האָרט ביי דער פּוילישער גרענעץ. מיטן שליסן אין יאָר 1569 צווישן פּוילן און ליטע די „לובלי־נער אוניע״, איז ליטע געוואָרן אַ באַשטאַנדטייל פון דער פּוי־לישער מדינה, און ביאַלע איז אָרונטערגעפאַלן אונטער דער פּוילישער הערשאַפט. בעת דער לעצטער חלוקה פון פוילן, אין יאָר 1795 (צווישן רוסלאַנד, עסטרייך און דייטשלאַנד) איז די שטאָט צוגעטיילט געוואָרן צו עסטרייך, און די עסטריי־כישע ממשלה האָט דאָ אָנגעהאַלטן ביזן יאָר 1809, ווען ביאַלע איז אָריבער צום וואַרשעווער פירשטנטום. פון יאָר 1815 האָט ביאַלע געהערט צו קאָנגרעס־פוילן, וואָס האָט זיך גע־פונען אונטער דער רוסישער הערשאַפט.

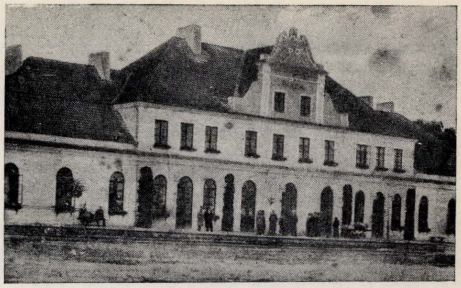
אין די צייטן פון דער אָמאָליקער פּוילישער הערשאַפט האָט די שטאָט געהערט צום דיסטריקט און קרייז פון בריסק־דליטא. אונטער עסטרייכישער הערשאַפט איז ביאַלע פאָר־וואַנדלט געוואָרן אין אַ קרייז־שטאָט. בעת דער רוסישער

תכנית העיר (בלי „וולחיה")
פלאַן פון שטאָט (אָן דער וואָליע)
Town Plan (without Volia quarter)

ממשלה אין פּוילן, איז ביאַלע געבליבן ווייטער אַ קרייז־שטאָט און האָט לכתחילה אָנגעהערט צו שעדלעצער גובערניע און שפּעטער צו דער כעלמער גובערניע. דאָס אָנשליסן ביאַלע צו דער כעלמער גובערניע איז געשען צוליב רעליגיעזע טעמים. אין כעלמער קאָנט זענען געווען אַ גרעסערע צאָל קריסטן, אַזוי גערופענע „אוניטן", האָט דאָס אָנשליסן ביאַלער קאָנט צו דער כעלמער גובערניע געגעבן דער פּראָוואָסלאַווענער צערקווע די אויבערהאַנט איבער דער רוימיש־קאַטולישער קירכע אין כעלמער און ביאַלער קאָנט (די רדיפות אויף דער רוימיש־קאַטולישער קירכע אין יענער צייט אין די דערמאָנטע געגנטן ווערן באַשריבן אין זאַמלבוך: "Martyrologia Podlasia" און אין ביכל: "Z Ziemi Chełmskiej" פון באַרימטן פּוילישן שרייבער סט. רייַמאָנט).

דער נאָמען פון דער שטאָט איז דורך די רוסן געענדערט געוואָרן אויף „ביעלאָ". די גימנאַזיע איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אַ רוסישן לער־אַנשטאַלט, און די רוסישע מאַכט האָט זיך באַמיט מיט אַלע כוחות צו רוסיפיצירן דאָס געזעלשאַפטלעכע לעבן אין שטאָט.

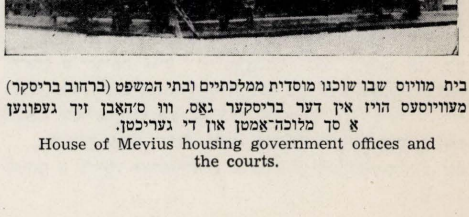

תחנת הרכבת
דער וואקזאל.
The Railway Station

אין די אויפשטאַנדן קעגן דער רוסישער מאַכט האָט די ביאַלער פּוילישע באַפעלקערונג געמומען אַן אַקטיוון אַנטייל.

אין שטאָט האָבן זיך בעת דער רוסישער הערשאַפט געפונען פאַלגנדע אַמטן: דער פאַוויאַט, דאָס פאַוויאַטאוט געריכט, דאָס פרידנס־געריכט פון 3טן קרייז פאַר ביאַלע און טערעספאָל, דאָס קרייז־געריכט, די אָקציז־פאַרוואַלטונג פון 4טן קרייז און דער פינאַנץ־אַמט (קאַזנאַטשייסטווא).

דער פאַוויאַט (אַנטשפרעכנדיק צום סטאַראַסטוע אין די פּוילישע צייטן) האָט זיך געפונען אויפן מאַרק, אין הויז וואָס ס׳האָט שפעטער אַנגענהערט צו שמואל פיזשיק. שפעטער איז ער איבערגעטראָגן געוואָרן אין מעוויוסעס הויז. דאָס פאַוויאַטאַוו וע געריכט, גערופן אין רוסיש „סיעזד״, האָט זיך געפונען צו ערשט אין הויף־סאַד, שפעטער אין די הייזער פון: פראָדל שמד, בערגשטיין, אברהם אורמאַכער און צום סוף ביי מעוויוסן אין הויז. דאָס פרידנס־געריכט האָט זיך אין אַנהויב געפונען ביי קאָטשעמאָיניקן אין הויז, שפעטער — דאָרט וווּ ס׳האָט זיך געפונען דער פּוילישער פאָליציי־פאָסטן אויף דער בריסקער גאַס, און צום סוף ביי מעוויוסן אין הויז. דאָס קריז־געריכט,

בית מוויוס שבו שוכנו מוסדות ממלכתיים ובתי המשפט (ברחוב בריסקר)
מעוויוסעס הויז אין דער בריסקער גאַס, ווו ס׳האָבן זיך געפונען
אַ סך מלוכה־אַמטן און די געריכטן.
House of Mevius housing government offices and the courts.

געריכטן אין רוסיש „אקרוזשנאי סוד״ האָט געהאַט זייער זיך אין הויף־סאַד, שפעטער ביי אורמאַכערן אין הויז און צום סוף — אויך ביי מעוויוסן אין הויז. דער פינאַנץ־אַמט האָט זיך געפונען אויף דער מעזריטשער גאַס, דאָרט וווּ שפעטער האָט זיך געפונען דער פּוילישער „אוושאַנד סקאַרבאַווי״.

דער מאַגיסטראַט האָט זיך געפונען אין זעלבן הויז אויפן מאַרק וווּ איצט. וועו מ׳האָט אויפגעשטעלט דעם בנין האָבן אַפילו די עלטסטע תושבים נישט געדענקט, זיי האָבן נאָר געדענקט אַ גרויסן רעמאָנט וואָס איז דאָרט דורכגעפירט געוואָרן.

מיטן מאַגיסטראַט פלעגט אָנפירן, אין דער רוסישער צייט, אַ נאַמינירטער בירגערמייסטער און קיין געווייליטע קערפער־שאַפט איז נישט געווען. מאַגיסטראַט־שטייערן פלעגן צאָלן נאָר בעלי־בתים, און דאָס פאַר באַלייכטן די גאַסן, פאַר רייניקן די קוימענס און אַ שטייער מיטן נאָמען „קאַנעפאַצעדרע״.

בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה איז די שטאָט אין יאָר 1915 אָקופירט געוואָרן דורך דער דייטשער אַרמיי. דער איבערגאַנג פון דער שטאָט פון דער רוסישער הערשאַפט צו דער דייטשער, איז נישט פאַרבונדן געווען מיט קיין באָונדערע אויפטרייסלונגען. סיי די שטאָט און סיי די באַפעל־קערונג האָבן כמעט ווי גאָרנישט געליטן.

די שטאָט איז דורך די דייטשן איינגעגלידערט געוואָרן אין קריגס־געביט פון דער „בוג־אַרמיי״, וואָס האָט באַשוועדט דעם אַרייפאָר אין שטאָט אַריין און דעם אַרויספאָר פון איר. דאָס ווירטשאַפטלעכע לעבן איז געוואָרן כמעט ווי פאַראַלי־זירט. די לאַנדווירטן האָבן געמוזט אָפגעבן זייערע פראָדוקטן דער מאַכט, וועלכע האָט גפירט אַ שטרענגן רעזשים פון שפּייז־צוטיילונגען פאַר דער באַפעלקערונג.

מיט דער ציוויליער אַדמיניסטראַציע האָט אָנגעפירט די דייטשע ציווייל־פאַרוואַלטונג און אויך די דייטשע שטאָט־קאָמענדאַנטור, בראש פון וועלכער ס׳איז געשטאַנען מאַיאָר פונק. אָט דער מאַיאָר פונק האָט זיך שוין דעמאָלט אויסגע־צייכנט מיט זיין בעסטיאַלישער האַלטונג און דראַקאָנישע פאַראָרדענונגען. פאַרן נישט באַלדיקן אָפּריניקן דעם שניי פון די גאַסן, האָט ער באַשטראָפט די סוחרים מיט עטלעכע טעג האַלטן געשלאָסן די געשעפטן. פאַר נישט גריסן אים, הגם ער פלעגט די גריסנדיקע נישט ענטפערן, פלעגט ער אַרויפשיקן אין דער קאָמענדאַנטור און דאָרט האָט מען באַקו־מען אַ געהעריקע פאַרציץ שמיץ. די גאַנצע צייט פון דער דייטשער אָקופאַציע האָט פאַרפליכטעט דער באַפעלקערונג אַ שטרענגע פאַליציי־שעה.

אין דער צייט פון דער דייטשער אָקופאַציע האָט צום ערשטן מאָל אָנגעהויבן פונקציאָנירן דער מאַגיסטראַט ווי אַ פאַרוואַלטונג פון שטאָטישע ענינים אָנגעפירט דורך אָרטיקע בירגער. פאַר אַ בירגערמייסטער איז נאָמינירט געוואָרן דער פאַליאָק וו. קלימעצקי, און פון דער יידישער באַפעלקערונג, פאַר לאַווניקעס: דער אַדוואָקאַט קלמן האַרטגלאַס און חיים לוי רובינשטיין.

עס האָט אויך פונקציאָנירט אַ פרידנס־געריכט פאַר ציווי־לע סכסוכים. ריכטער איז געווען אַ דייטשער אָפיציר ד״ר האוזער. ווי אַדוואָקאַט פלעגן אין געריכט אויפטרעטן אַדוואָקאַט קלמן האַרטגלאָס און שלום ווינאָגראַד. געהילפס־סעקרעטאַר פון געריכט איז געווען חיים באַרלאַס. ווי אַ קאָ־מאַרניק איז באַשטימט געוואָרן דער ייִד גרינשטיין (יחיאל הערשס אַן אייניקל).

דער דענקמאָל אין מאַרק־סאָר, וואָס די רוסישע מאַכט האָט אויפגעשטעלט, כדי צו פאַראיביקן דעם דורכפאָר פון לעצטן רוסישן צאָר דורך דער שטאָט, איז דורך די דייטשן צעמומען געוואָרן, און דאָס מעטאַל איז אָפּגעטראַנספאָרטירט געוואָרן קיין דייטשלאַנד.

די דייטשע אָקופאַציע האָט אָנגעהאַלט ביזן סוף יאָר 1918, און נאָכן פאַרלאָזן די שטאָט דורך די דייטשן האָט די מאַכט איבערגענומען די ניי־אָנטשטאַנענע פּוילישע מלוכה.

דאָס איבערנעמען די שטאָט דורך דער פּוילישער מאַכט איז פאָרגעקומען אָן שום אינצידענטן. דאָס דייטשע מיליטער איז אָוועק אין דער ריכטונג פון בריסק און אין שטאָט איז אָריינגעקומען אַ פּוילישע מיליטעריש אָפּטיילונג, וואָס איז אויפגענומען געוואָרן מיט מוזיק דורכן בילער מכבי־אָרקעסטער. דאָס דייטשע מיליטער האָט לאָנגזאָם זיך צוריק־געצויגן פון בילער קרייז און צוליבן שנעלן פאָרויסמאָרש פון די פּוילישע מיליטעריש אָפּטיילונגען זענען אין עטלעכע ערטער געקומען צו צוזאַמענשטויסן צווישן די פּוילישע און דייטשע מיליטעריש איינהייטן. צו אָזאַ אינצידענט איז גע־קומען ביי זאַלעסיע, ווו עס זענען געפאַלן ביי אַ צענדליק פּוילישע מיליטער־לייט.

ביאַלע בלייבט וויטער אַ קרייז־שטאָט און ווערט אָנגע־שלאָסן צו דער לובלינער וואָיוווד־סטוות. אין שטאָט האָבן זיך געפונען פאָלגנדיקע אָמטן: די סטאָראָסטווע, קרייז־און פרידנס־גערייכט, פינאַנץ־אָמט, אָקציז־אָמט, דער סיימיק א״א.

די באַלשעוויסטישע אינוואַזיע אין יאָר 1920 מיידט נישט אויס אונדזער שטאָט, וואָס איז איינע פון די הויפּט־אָרטער־יעס דורך וועלכער עס שטראָמט די רוסישע אָרמיי אויף ווָארשע. אין חודש אויגוסט איז די שטאָט אָקופירט געוואָרן דורך דער רויטער אָרמיי. צוליבן דורכפאָל פון דער רוסישער אָפענסיווע ביי ווָארשע, ווערט ביאַלע נאָך אַ מאָל הערשאָפט פון דער רויטער אָרמיי צוריק דערוואַרטערט דורך דער פּוילישער אָרמיי.

היטלערס וועלט־בראַנד, וואָס האָט אויפגעפלאָקערט דעם 1טן סעפטעמבער 1939, האָט צווישן די ערשטע פּוילישע שטעט פאַרכאַפט אונדזער ביאַלע, און דאָס צוליב דער שטאָטישער אָראָפלאָנען־פאַבריק. ביאַלע איז געווען צווישן די עטלעכע צענטערס אין פּוילן, וואָס זענען דורך דער דייטשער אָוויאַציע באָמבאַרדירט געוואָרן תיכף נאָכן אויסברוך פון דער מלחמה.

ביאַלע איז לכתחילה באַזעצט געוואָרן דורך דער סאָ־וויעטישער אָרמיי, אָבער נאָך צוויי וואָכן הערשאָפט האָט זי זיך צוריקגעצויגן און איבערגעגעבן צי שטאָט אין די דייטשע הענט. די דייטשע אָקופאַציע פון דער שטאָט האָט אָנגעהאַלטן ביז סוף יולי 1944.

עס האָט אויך פונקציאָנירט אַ פרידנס־געריכט פאַר ציווי־לע סכסוכים. ריכטער איז געווען אַ דייטשער אָפיציר ד״ר האוזער. ווי אַדוואָקאַט פלעגן אין געריכט אויפטרעטן אַדוואָקאַט קלמן האַרטגלאָס און שלום ווינאָגראַד. געהילפס־סעקרעטאַר פון געריכט איז געווען חיים באַרלאַס. ווי אַ קאָ־מאַרניק איז באַשטימט געוואָרן דער ייִד גרינשטיין (יחיאל הערשס אַן אייניקל).

דער דענקמאָל אין מאַרק־סאָר, וואָס די רוסישע מאַכט האָט אויפגעשטעלט, כדי צו פאַראיביקן דעם דורכפאָר פון לעצטן רוסישן צאָר דורך דער שטאָט, איז דורך די דייטשן צעמומען געוואָרן, און דאָס מעטאַל איז אָפּגעטראַנספאָרטירט געוואָרן קיין דייטשלאַנד.

די דייטשע אָקופאַציע האָט אָנגעהאַלט ביזן סוף יאָר 1918, און נאָכן פאַרלאָזן די שטאָט דורך די דייטשן האָט די מאַכט איבערגענומען די ניי־אָנטשטאַנענע פּוילישע מלוכה.

דאָס איבערנעמען די שטאָט דורך דער פּוילישער מאַכט איז פאָרגעקומען אָן שום אינצידענטן. דאָס דייטשע מיליטער איז אָוועק אין דער ריכטונג פון בריסק און אין שטאָט איז אָריינגעקומען אַ פּוילישע מיליטעריש אָפּטיילונג, וואָס איז אויפגענומען געוואָרן מיט מוזיק דורכן בילער מכבי־אָרקעסטער. דאָס דייטשע מיליטער האָט לאָנגזאָם זיך צוריק־געצויגן פון בילער קרייז און צוליבן שנעלן פאָרויסמאָרש פון די פּוילישע מיליטעריש אָפּטיילונגען זענען אין עטלעכע ערטער געקומען צו צוזאַמענשטויסן צווישן די פּוילישע און דייטשע מיליטעריש איינהייטן. צו אָזאַ אינצידענט איז גע־קומען ביי זאַלעסיע, ווו עס זענען געפאַלן ביי אַ צענדליק פּוילישע מיליטער־לייט.

ביאַלע בלייבט וויטער אַ קרייז־שטאָט און ווערט אָנגע־שלאָסן צו דער לובלינער וואָיוווד־סטוות. אין שטאָט האָבן זיך געפונען פאָלגנדיקע אָמטן: די סטאָראָסטווע, קרייז־און פרידנס־גערייכט, פינאַנץ־אָמט, אָקציז־אָמט, דער סיימיק א״א.

די באַלשעוויסטישע אינוואַזיע אין יאָר 1920 מיידט נישט אויס אונדזער שטאָט, וואָס איז איינע פון די הויפּט־אָרטער־יעס דורך וועלכער עס שטראָמט די רוסישע אָרמיי אויף ווָארשע. אין חודש אויגוסט איז די שטאָט אָקופירט געוואָרן דורך דער רויטער אָרמיי. צוליבן דורכפאָל פון דער רוסישער אָפענסיווע ביי ווָארשע, ווערט ביאַלע נאָך אַ מאָל הערשאָפט פון דער רויטער אָרמיי צוריק דערוואַרטערט דורך דער פּוילישער אָרמיי.

אויב בעת יעדער מלחמה, וואָס האָט דורכגעשניטן איר וועג דורך אונדזער שטאָט, האָט די פּוילישע און יידישע באָפעלקע־רונג געהאָט אויסצושטיין ליידן און פיין, איז אָבער דאָסמאָל, בעת דער גרויזאַמער הערשאָפט פון די נאַציס, די יידישע באָפעלקערונג לגמרי פאַרניכטעט געוואָרן.

ביים סוף פון 19טן און אָנהייב היינטיקן יאָרהונדערט זענען שריפות און צעוויסערס אין ביאַלע געווען אַ גאָנץ אָפטע דערשיינונג. וועגן עטלעכע פון זיי וועלן מיר דאָ דערציילן:

בערך אין אלול 1883, איז אינמיטן טאָג אויסגעבראָכן אַ גרויסע שריפה, וואָס האָט ממש ליידיק געמאַכט די שטאָט פון הייזער. די הייזער אין יענער צייט זענען אין זייער רוב געווען הילצערנע. די שריפה האָט זיך אָנגעהויבן אויף דער קשיווער גאַס בייַ מאיר קנאָכס שטוב, לעבן קייאָוסקעס גע־מויערט הויז און האָט זיך פאַרענדיקט אויף דער בריסקער גאַס לעבן פּיזשיצעס הויז.

דאָס פּייער האָט פאַרצערט די הייזער פון קייאָוסקען ביזן קלויסטער אויף דער רעפאָרמאַצקער גאַס, ד״ה, פון בייַדע זייטן קשיווע גאַס; די ווייטערדיקע הייזער פון דער לינקער זייט קשיווע גאַס (גייענדיק פון דער וואָליע) ביז צו דער יידישער באָד. עס איז נאָר געבליבן דאָס הילצערנע הויז אויף דער רעפאָרמאַצקער גאַס, ווו עס האָט זיך שפעטער געפונען די וועשעריי. די הייזער אויף דער גימנאַזיע־גאַס, אויסער דעם גימנאַזיע־בנין, די הייזער אויף דער רעפאָרמאַצקער גאַס, אוי־סער קלימעצקעס הויז, אויף דער יאַטקע־גאַס און אין די באָד־געסלעך ביזן ווייגעס, זענען אָוועק מיטן פּייער.

די סיבה פון דער שריפה איז נישט געלונגענ־פעסטצו־שטעלן. די יידישע באָפעלקערונג איז אַ צייט לאַנג געלעגן אין בית־המדרש און אין די חסידים־שטיבלעך. מען איז צוגע־טראָגן בויען פּריש הילצערנע הייזער.

בערך אין יאָר 1890, איז אין אַ אלול־נאַכט אויסגעבראָכן אַ שריפה בייַם „דעפּטיק״ (דער נאָמען האָט זיך צענומען דערפון, וואָס אויף דעם פּלאַץ פלעגט אַ בלינדער פערד כסדר טרעטן אויף אַזאַ ראָד, וואָס האָט באָוועגט אַ מיל). שפּעטער באַקאָנט ווי דער פּלאַץ בייַ שימעלע (שמעון) חנה ריוועס. בעת דער שריפה זענען אַראָפּ די הייזער אויף דער שמאָלער גאַס, גראָאַבאַנאָוור גאַס, פראָסטער גאַס, אויסער דער תלמוד תורה.

אויפן פּלאַץ ווו עס געפינט זיך היינט די תפיסה האָט מען אויף גיך געמאַכט „זעמליאַנקעס״ (דירות אין דער ערד) און דאָרט האָבן זיך צייטווייליק באַזעצט די נשרפים. מ׳איז ווידער צוגעטראָטן אויפצובויען די שטאָט, אָבער דאָסמאָל האָט די מאַכט פאַרווערט צו בויען הילצערנע הייזער, נאָר מען האָט געמוזט בויען געמויערטע בנינים.

בערך אין יאָר 1904, איז תשעה באב ביינאַכט אויסגע־בראָכן אַ שריפה אויף דער פראָסטער גאַס. צווישן אַנדערע זענען פאַרברענט געוואָרן די הייזער פון חיים בעקער, שלמה סטאָפּ, יוסף אישטיא אָט און דער ווייניעס.

אין יאָר 1885 אָדער 1886, פּורים־צייט איז אין שטאָט געווען אַ גרויסע פאַרפליצונג. אויפן טייך האָט נאָכגעלאָזט דאָס

אייז אין די שווימענדיקע אייזבלאָקן האָבן צעשמעטערט אויף דער וואַליע אַלע בריקן אויפן טייך. דער טייך איז אַרויס פון די ברעגעס און פאַרפלייצט גרויסע שטחים. די קאָמוניקאַציע צווישן דער שטאָט און דער וואַליע איז איבערגעריסן געווארן. די כוואַליעס האָבן מיטגעריסן אַ שטוב. קיין מענטשלעכע קרבנות זענען נישט געווען.

צו די אָפּטע שריפות אין שטאָט איז נאָך אין יאָר 1892 צוגעקומען די כאָליערע־מגיפה, וואָס האָט דעמאָלט אַרומגע־כאַפט פוילן, און האָט אין שטאָט געזייט פאַרווייסטונג, טרויער און שרעק.

די אָפּטע שריפות און דער ווזק פון דער באָפעלקערונג האָבן געענדערט דעם אויסערלעכן אויסזען פון דער שטאָט.

שוין אין יאָר 1910 ווערן פון מאַרק (היינטיקער פלאַץ־וואַלנאָשטשי) באַזייטיקט די בודקעס און סטראַגאַנעס און זיי ווערן איבערגעטראָגן אויפן נייעם־מאַרק. עס ווערט פאַרגרע־סערט דער מאַרק־סאָד, אַזוי אַז דער צענטער פון שטאָט באַ־קומט אַ שיינעם אויסזען.

די באָפעלקערונג האָט זיך אַבער נישט געקענט צוגעווויי־נען, אַז דער מאַרק זאָל זיך גפּעפינען „אַזוי ווייט" הינטערן שטאָט, האָט מען אַ גרויסן טייל פון די סטראַגאַנעס איבער־געטראָגן אויפן הויף פון חיים לוי רובינשטיין. אַזוי האָט זיך דאָרט געפונע אַ טייל פון מאַרק ביזן יאָר 1919, ווען לויט אַ פאַראַרדענונג ווערט דער גאַנצער מאַרק־האַנדל לגמרי איבער־געטראָגן אויפן נייעם־מאַרק.

די שטאָט האָט זיך ראַשיק אַנטוויקלט. שוין אונטער דער דייטשער אָקופּאַציע בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה, ווען ביאַלע איז געווען דאָס זיך־ארט פון שטאָב פון דער בוג־אַרמיי, הייבט זיך אָן אַ פאַרבייטערונג פון דער שטאָט, בעיקר די פאַרשטאָט וואַליע. די דייטשן פירן דורך אַ קליינבאַן, וואָס פאַראייניקט ביאַלע מיט די אַרומיקע שטעטלעך יאָנעווע און קאָנסטאַנטין. זיי בויען אויף אָן עלעקטרישע סטאַציע וויינעס (וויין־הויז), און ביאַלע דערוועט צום ערשטן מאָל עלעקטרישע ליכט. די באָפעלקערונג הייבט אָבער אָן צעשמעטערט אויף דער וואַליע אָ

רחוב גראַבאַנובער — מצד רחוב פּרוסטה (חורף 1944/5)

גראַבאַנאָווער גאַס, געזען פון דער פּראָסטער גאַס (ווינטער 1944/5)

Grabanov Street seen from Prosta St. (winter 1944/5)

די קריסטלעכע באַפעלקערונג האָט געווויינט אויף דער פערי־פעריע פון דער שטאָט און האָט זיך ביז 1918 פאַרנומען בעיקר מיט ערד־אַרבעט. אַ טייל האָט געאַרבעט ווי באַאַמטע און אַרבעטערס אין פּאַרשיידענע פאַבריקן. די יידישע באַפעל־קערונג האָט זיך באַשעפטיקט מיט האַנדל און מלאכה. נאָך דער אָנטשטייאונג פון דער פּוילישער מדינה אין יאָר 1918 זענען גרויסע טיילן פון דער קריסטלעכער באַפעלקערונג געווען באַשעפטיקט ווי באַאַמטע אין די מלוכהשע און שטאָ־טישע אָמטן, אין פאַבריקן און אונטערנעמונגען. אַ טייל האָט אויך געוומען אַרייַנדרינגען אין מסחר און מלאכה.

די צאָל באַפעלקערונג וואָס האָט פון יאָר 1827 ביזן יאָר 1857 נישט אַרויסגעוויזן קיין שטייגערונג, הייבט אָן פון אָט דעם לעצטן יאָר שטאַרק צו וואַקסן און די טאַבעלע אילוס־טרירט דאָס אַמבולטסטן:

אין יאָר	1827	3818	איינווינערס
„ „	1841	3588	„
„ „	1850	3456	„
„ „	1857	3881	„
„ „	1878	7112	„
„ „	1897	11556	„
„ „	1921	13005	„
„ „	1931	17620	„
„ „	1939	20307	„

דער מבול פון בלוט און פייער, וואָס האָט געדויערט 6 יאָר (1939—1945) איז אַריבער. די שטאָט ביאַלע איז אויך דאָסמאָל אַרויס גאַנץ, און איז נאָך בעת דער מלחמה פאַרשענערט געוואָרן (פון עטלעכע יידישע קראַמען האָט מען אומעטום געמאַכט איין גרויס געשעפט מיט גרויסע און שיינע שוי־פענצטער), אַבער די בויערס פון דער שטאָט, די יידן, זענען מער דאַרט נישטאָ. נישט נאָר זיי זענען נישטאָ, נאָר אָפילו דער קלענסטער סימן, אַז זיי זענען אַמאָל דאָרט געווען איז נישט פאַראַן. די שול און בתי־מדרשים צעגומען ביז די פונ־דאַמענטן, די מצבות פון בית־הקברות אַרויסגענומען און די ערד פאַראַקערט און פאַרזייט. פון יעדן יידישן הויז אַראָפ־געגומען דאָס שילדל מיטן יידישן נאָמען. און טאָמער האָט מען נאָך דער מלחמה אויפגעשטעלט אַ דענקמאָל אויפן אַמאָליקן בית־הקברות נאָך די קדושים פון דער גרויליקער תקופה, האָבן דאָס נישט געקאָגט פאַרטראָגן אונדזערע אָמא־ליקע שכנים, די פאָליאַקן, און אויך דער שטיין, דער איינציקער זכר, אַז דאָ זענען אָמאָל געווען יידן, איז אויפגעריסן געוואָרן.

מיר פלעגן שטענדיק הערן פון די קריסטן דאָס ווערטל: „אוליצע נאָשע, אַ קאָמיניצע וואָשע" (די גאָסן זענען אונדז־ערע און די הייזער אייערע). דאָס האָט זיי נישט געלאָזט רוען דאָס יידישע פאַרמעגן, וואָס איז במשך פון דורות דער־וואַרבן געוואָרן מיט אַזוי פיל מי און מאָטערניש. איצט קאָנען זיי פאַרפראַזירן אָט דאָס ווערטל: „אוליצע נאָשע אי קא־מיניצע נאָשע" (די גאָסן אונדזערע און די הייזער אונדזערע).

מקורות:

1. "Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego", Warszawa 1880, Tom I
2. Bohdan Wasiutyński: "Ludność żydowska w Polsce w wiekach XIX i XX", Warszawa, 1930. Rozdział: Żydzi w miastach
3. „פאָדלאָסיער לעבן", אימאָפהענגיק געזעלשאַפטלעך וואָכנבלאַט, ביאַלע. עקזעמפלאַרן פון די יאָרן 1926/7 און 1932/4.
4. גבית־עדות פון: אלתר ווייַנבערג, אשר האָפער, משה רבאון, גדליהו בראָווערמאַן און יעקב אַראַנאָוויטש.

ד"ר מ. הענדל
תל־אביב

ייִדן אין ביאַלע

(שטרײכן צו זייער געשיכטע פון סוף 16טן יאָרהונדערט ביז אין דער מיט פון 19טן יאָרהונדערט)

א. די שטאָט ביאַלע

דאָס אַלטע פּוילן איז באַשטאַנען פון צוויי טיילן: קרוין־פּוילן און ליטע. ביאַלע האָט געהערט צו ליטע, ליגנדיק האַרט בייַ דער גרענעץ צווישן ליטע און קרוין־פּוילן. אין פּוילן זענען געווען צוויי מינים שטעט: מלוכהשע, וואָס זייַערע אייגווויי־ערס האָבן געבילדעט דעם שטאַנד פון די מיעשטשאַנעס און פּריוואָטע שטעט, וואָס זענען געגרינדעט געוואָרן דורך דער שליאַכטע אויף איר ערד. ביאַלע איז געווען אַ פּריוואָטע שטאָט. זי האָט אַנגעהערט צו דער גרויסער פּירשטלעכער פאַמיליע פון די ראַדזשיווילס, וואָס האָבן געבילדעט — אַ דאַנק זייערע אומגעהויערע נחלאות, זייערע שטאַרקע מילי־טעריש כוחות און די הויכע שטעלן וואָס זיי האָבן פאַרנומען אין דעם מלוכהשן אַפּאַראַט — אַ באַדייטנדיקע מאַכט, וואָס האָט זיך על־פּי רוב גאָר וויניק געריכטעט מיט דער מלוכה, מיט אירע געזעצן און פאַראַרדענונגען. דער הויפּט־צענטער פון דער ראַדזשיווילישער „מלוכה" האָט זיך געפונען אין ניעסוויזש, נאָר עס זענען געווען צייטן, וועו אויך ביאַלע[1] האָט פאַרנומען די אויבערשטע שטעלע.

צווישן די ראַדזשיווילס זענען געווען פּירשטן, וואָס האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט אייסטערלישע כאַראַקטערן, און זייערע ווילדע קאַפּריזן זענען געווען באַרימט אין גאַנץ פּוילן. פאַר־שטיי־ט זיך, אַז זייער הערשאַפט איז געווען אַ גרויסע פּלאָג פאַר זייערע אונטערטאַנען — יידן און קריסטן. האָט זיך איינעם פון די ראַדזשיווילס פאַרגלוסט זומער צו מאַכן אַ שפּאַציר אין אַ שליטן, האָט ער באַפּוילן צו באַשיטן דעם וועג מיט זאַלץ. אַן אַנדער ראַדזשיוויליש פּירשט, וועמען עס האָבן אויסגעפעלט פּייגל, כדי זיי אויסצושיסן, האָט אַוועקגעזעצט אַ ייד אויף אַ בוים, געהייסן אים נאָכמאַכן אַ קוקולקע, און דערנאָך האָט ער אין אים געשאָסן.

וועגן איינעם פון די ראַדזשיווילס (אין אַכצנטן יאָרהונ־דערט) ווערט דערציילט, אַז ער האָט געהאַט אַ מין פאַנטאַזיע פון ליבשאַפט צום יידנטום. ער האָט זיך אויסגעוויילט סאָמע יידישע ראַטגעבערס; ער האָט זיך אויסגעלערנט יידיש און העברעאיש און פלעגט שבת טראָגן אַן ארבע־כנפות צוואָמען מיט זיינע מילימעריש אויסצייכענונגען. די פאַמיליע האָט אים געוואָלט האָמעווען און האָט אים אַוועקגעזעצט אונטער אַ שטאַרקער קאַנטראָל — קודם אין ביאַלער שלאָס און דער־נאָך אין סלוצק. ער האָט אַבער נישט איבערגערעכן זיינע קאַנטאַקטן מיט די יידן. די סלוצקער יידן האָבן, ווייזט אויס, אין שייכות דערמיט אַ סך געליטן. דער סלוצקער רב איז אפילו איינגעזעצט געוואָרן אין דער ביאַלער תפיסה. די מעשה האָט ערשט גענומען אַ סוף מיטן טויט פון דעם יודא־איזירנדיקן סימפאַטיקער אין יאָר 1781.

די היסטאָריקער דערמאָנען אויך גוטע הערשערס, וואָס האָבן געזאָרגט פאַר זייערע אונטערטאַנען און האָבן געהערשט מיט חסד. אַזוי, למשל, שרייבט דער היסטאָריקער באַרטאַ־שעוויטש, אַליין אַ ביאַלער, וועגן דער פירשטין אַננאַ, אַז אונטער איר הערשאַפט איז ביאַלע געווען אַ גליקלעכע שטאָט און אַן עיר־מקלט פאַר דער אַרעמקייט.

די שטאָטישע איינווויינערס פון ביאַלע — יידן און קריסטן — האָבן גענאָסן פון דעם פירשטלעכן הויף־האַנדל און וואַנדל, מלאכה און געלט־אָפּעראַציעס. פון דער צווייטער זייט האָט דער הויף געדריקט די שטאָט, אַרויפלייגנדיק אויף איר פאַרשידענע לאַסטן און שטייערן.

צווישן די אינסטיטוציעס וואָס זענען געווען אין ביאַלע, דאַרף באַזונדער דערמאָנט ווערן די ביאַלער אַקאַדעמיע, אַ מין בילדונגס־אַנשטאַלט, וואָס האָט פאַרנומען דאָס אָרט צווישן אַ מיטלשול און אַ הויכשול. די שטאָט — יידן און קריסטן — זענען געווען פאַרפליכטעט בייצושטייערן צום בודזשעט פון דער אָקאַדעמיע; זיי האָבן אָבער אויך געהאַט נוצן פון איר דורך האַנדל און ליפערונגען. ס׳איז פאַרזאָגט געווארן די סטודענטן נישט צו באַרירן קיינעם פון די איינווויינערס און דורכגייערס, און זיי נישט צו באַלייַדיקן, נישט אין וואָרט און נישט אין טאַט, און נישט צו טראָגן קיין געווער אָן דעם וויסן פון רעקטאָר. דער פאַקט אַליין, אַז אַזאַ וואָרנונג האָט אַנט־האַלטן די שבועה פון יעדן נייַ־אויפגענומענעם סטודענט, באַווייזט אַז די פאַרהעלטענישן זענען נישט געווען קיין אידעאַלע, און אַז ס׳פלעגן מסתמא נישט איין מאָל פאַר־קומען צוזאַמענשטויסן. מיר ווייסן פון אַנדערע שטעט אַז די שול־יוגנט איז געווען אין אַ סך פאַלן דער גורם פון אַנטי־יידישע עקסצעסן.

דער פּוילישער שריפטשטעלער קראַשעווסקי, וואָס האָט געהאַט אַ גרויסן אינטערעס פאַר ביאַלע (ער האָט געלערנט אין ביאַלער גימנאַזיע), שרייבט אַז די שטאָט האָט נישט געהאַט קיין רייכע געשיכטע: „זי האָט געלעבט אין זיך און

פֿאַר זיך״. דאָך איז כדאי צו באַמערקן, אַז ביאַלע האָט דורכ־געמאַכט עטלעכע היסטאָרישע איבערלעבענישן, אַ חוץ די פֿאַליטישע געשעענישן אין דעם שטורעמדיקן לעבן פון דעם פּוילישן פֿאַרלאָמענטאַריזם און פּוילישע פֿאַרטיי־קאָנפליקטן, אין וועלכע די ראַדזשיוויללס האָבן געמוסען אַ לעבאַפּטן אַנטייל.

אָט וועלן מיר אויסרעכענען עטלעכע געשעענישן:

אין יאָר 1665 איז אָפּגעהאַלטן געוואָרן אין ביאַלע אַ זיצונג פון ליטווישן סענאָט. דרײַ יאָר שפּעטער האָט באַזוכט די שטאָט דער פּוילישער קעניג יאָן קאַזשימיערזש. בשעת דער צפון־מלחמה (אין אַנהייב פון 18טן יאָרהונדערט), אין וועלכער פּוילן איז געווען אַ צד מיט רוסלאַנד קעגן שוועדן, איז די שטאָט דעראָבערט געוואָרן דורך די שוועדישע חיילות. אין יאָר 1789 איז דורכגעפֿאָרן דורך דער שטאָט דער דייטשער קיסר יאָזעף דער צווייטער, צוריקקערנדיק פון אַ באַזוך אין פּעטערבורג. די דערמאָנטע געשעענישן (אַ חוץ דער שוועַ־דישער אָקופּאַציע) האָבן געהאָט אַ קליינעם שייכות צו דער באַפעלקערונג. איין אָפּשניט פון אָט די היסטאָרישע פאַסירונגען האָט דווקא שטאַרק באַרירט די שטאָט: דאָס זענען געווען די אָפּטע שריפות, פון וועלכע די שטאָט האָט געליטן אין לויף פון יאָרהונדערטער. מ׳דאַרף געדענקען, אַז די שטאָט איז באַשטאַנען פון דורכאויס הילצערנע הייזער. ווי זאָגט דער פּוילישער היסטאָריקער באַרטאָשעוויטש: „אין ביאַלע האָט תמיד געברענט, זי האָט כסדר געברענט און כסדר זיך אויפֿסנײַ אויפֿגעבויט״. נאָך איינער אַזאַ שריפה, וואָס האָט פאַסירט אין אַ צייט פון צעשטערעמטער מגיפה (1711) — האָט זיך אַרויסגעשטעלט אַז אין ביאַלע און אין די שכנותדיקע דערפֿער האָבן פון די קריסטן געליטן סך־הכל 559 נפשות, און פון די יידן האָבן געליטן, לויט דער דעקלאַראַציע פון די קהילה־אָנפֿירערס „די מיעשטשאַנעס און בירגער״ קאָפּל בן יצחק און שמואל בן מאיר — 37 נפשות.

ב. ביאלער קהילה

די ביאַלער קהילה האָט געהערט אין פּרט פון דער יידישער זעלבסטפֿאַרוואַלטונג צו בריסק (ק״ק בריסק), וועלכע האָט צוזאַמען מיט די קהילות פון ווילנע, פינסק, גראָדנע און סלוצק געבילדעט דעם יידישן אויטאָנאָמען צענטראַל־אַרגאַן פֿאַר ליטע (ועד מדינת ליטא). אין יאָר 1705, ווען עס זענען זיך צונויפגעקומען די פֿאַרטרעטערס פון די קהילות וואָס האָבן געהערט צו בריסק, כדי צו פֿאַרטיילן דעם מלוכה־שטייער, וואָס יידן זענען געווען פֿאַרפֿליכטעט צו צאָלן אין פֿאַרעם פון אַ קאָפּשטייער, איז אויף ביאַלער קהילה געוואָרן אַרויפּגעלייגט די סומע פון 510 זלאָטעס[2], די דריט־גרעסטע סומע נאָך בריסק (1384 זלאָטעס) און וויסאָקע (700 זלאָטעס). וויניקער פון ביאַלע האָבן געדאַרפט ביישטייערן די קהילות: פרוזשאַנע (485 זלאָטעס), וולאָדאָוע (400 זלאָטעס) און שעדלעץ (230 זלאָטעס). מיר באַקומען אַזוי אָרום אומגעפער אַ באַגריף וועגן דעם אָרט, וואָס ביאַלע האָט דעמאָלט פֿאַרנומען צווישן די שטעט און שטעטלעך פון בריסקער קרייז.

מיר ווייסן נישט גענוי פון ווען אַן האָבן זיך יידן באַזעצט אין ביאַלע. עס פּעלט אונדז אויך די באַשטימטע דאַטע פון דער גרינדונג פֿון דער ביאַלער קהילה[3]. מיר באַזיצן די רייס־טערס פון די צאָלקאַמערן צווישן קרוין־פוילן און ליטע, אין ביעלסק און אין לוקאָוו פון דעם יאָר 1580[4]. עס ווערן אין זיי דערמאָנט יידן פון: טיקטין, ביעלסק, וועגראָוו און קאָצק, און קריסטן פון: טשעכאָוויצע, לאָשיץ, ביעלסק, קאָבערין, מעז־ריטש, בריסק און פּינסק, וואָס זענען דאָרט דורכגעפֿאָרן, פירנדיק סחורה פון קרוין־פוילן קיין ליטע אָדער פֿאַרקערט. מיר געפֿינען דאָ אָבער נישט קיין איינציקן זכר פון ביאַלער יידן אָדער קריסטן. איז דאָס בלויז אַ צופֿאַל? מען דאַרף אַנערקענען אַז דווקא אין שייכות מיט דעם גרענעץ־האַנדל צווישן בידע טיילן פון דער פּוילישער מלוכה האָט דער יידישער ישוב אין ביאַלע צו פֿאַרדאַנקען זיין קיום.

די ערשטע באַקאַנטע ידיעה וועגן ביאַלער יידן איז צו אונדז דערגאַנגען דורך אַ צופֿאַל, און דער צופֿאַל האָט אַ שייכות צו ארץ־ישראל. אַ ביאַלער יד, ר׳ אורי בר׳ שמעון איז עולה געווען אין סוף פון 16טן יאָרהונדערט קיין ארץ־ישראל און האָט זיך באַזעצט אין צפת, וואָס האָט אין ינעג צייטן דורכגעמאַכט אַן עפּאָכע פון עקאַנאָמישן און גייסטיקן אויפֿבלי. פון דאַנען איז ער געשיקט געוואָרן קיין אייראָפּע צו אַרגאַניזירן דאָס זאַמלען פון געלטער פֿאַר דער מאַטער־יעלער הילף פון דעם ארץ־ישראלדיקן ישוב. אין יאָר 1575 געפינען מיר ר׳ אורין אין איטאַליע, וווּ ער דרוקט אָפּ פֿאַר זיינע פּראָפּאַגאַנדע־צוועקן אַ רשימה פון די הייליקע קברים אין ארץ־ישראל[5].

ווער איז געווען אָט דער ר׳ אורי און ווען האָט ער פֿאַר־לאָזט ביאַלע, ווייסן מיר נישט. וווייזט אויס, אַז ער איז געווען אַ ייד אַ באַהאָונטער אין וועלט־ענינים, אויב ער איז דער־ווייל געוואָרן צו זיין אַ שליח פון דער צפתער קהילה. ווי עס זאָל נישט זיין — אַדאָנק אָט דעם ר׳ אורי קאָנען מיר פעסטשטעלן, אַז אַרום דעם יאָר 1575 האָט שוין אין ביאַלע עקסיסטירט אַ יידישער ישוב. דאָ איז כדאי צו באַמערקן, אַז אין פרט פון שליחות פון ארץ־ישראל צו די גלות־יידן פֿאַר־נעמט ביאַלע דעם אויבנאָן: דער גרעסטער און חשובסטער שליח, ר׳ חיים יוסף דוד אזולאי, וואָס האָט געלעבט אין 18טן יאָרהונדערט, איז געווען אַ ביאַלער אייניקל; וועגן דעם וועט זיך רעדן אין די וויטערדיקע קאַפּיטלען.

משוּתדיקע ידיעות וועגן ביאַלער יידן האָבן מיר צום ערשטן מאָל אין יאָר 1621. וווייזט אויס, אַז אין דעם יאָר איז דער יידישער ישוב אין ביאַלע שוין געווען גוט פֿאַרפונדעוועט. אַזוי ווי אין אַנדערע פּוילישע שטעט האָבן אויך דאָ זיך גע־מערט די קאָנפליקטן צווישן דער קריסטלעכער און דער יידישער באַפעלקערונג אין פרט פון ווויגרעכט, האַנדל, מלאכה און באַשטייערונג.

דער פּריץ, דער פּירשט ראַדזשיוויל, האָט זיך געזען געצוווונגען צו רעגולירן אין אַן אָפּיציעלן דאָקומענט דערוויסן קעגג־זייטיקע פֿאַרפלעטענישן. פון אָט דעם דאָקומענט דערוויסן מיר זיך אַ ריי וויכטיקע פרטים וועגן מצב פון דער ביאַלער קהילה.

די ביאַלער יידן האָבן געהאַט נאָך פון פאָרן יאָר 1621 עלטערע פריווילעגיעס פון הויף, לויט וועלכע זיי זענען געווען באַפרייט פון פאַרשיידענע לייסטונגען פאַרן פריצישן הויף; פאַר שטאָטישע הצטרכותן זענען זיי געווען פאָרפליכטעט צו צאָלן צו 6 גראָשן יערלעך. זייער עיקר־באַשעפטיקונג איז געווען דער האַנדל. אָזוי ווי דער וויכטיקסטער האַנדלס־פלאַץ איז דער צענטראַלער פונקט פון דער שטאָט, דהיינו. דער „ריִנעק", איז זעלבסטפאַרשטענדלעך אַז זיי האָבן געווינט בעיקר אין די הייזער וואָס זענען געשטאַנען אויף דעם פלאַץ. פון איצט אָבער, דהיינו, פון יאָר 1621, ווערט זיי פאַרבאָטן אויף ווייטער זיך צו באַזעצן אויפן „ריִנעק" און אין דער גאַנצער שטאָט טאָרן זיי נישט פאַרמאָגן מער ווי בסך הכל דרייסיק הייזער, און דווקא קליִינ הייזער (דאָס הייסט: איין־פאַמיליִדיקע הייזער, וואָס פאַרנעמען נישט מער ווי איין פלאַץ פאַר יעדן הויז). עס ווערט בפירוש אונטערגעשטראָכן, אַז אין אָט די דרייסיק הייזער מעגן זיי פירן אַ פריִיען האַנדל, און נאָר די באַוווינערס פון די דרייסיק הייזער גענִיסן פון זכות באַפרייט צו זיין פון די לייסטונגען פאַרן הויף און פון זכות צו צאָלן דער שטאָט־קאַסע נישט מער ווי 6 (זעקס) גראָשן יערלעך. און איצט קומט אַ ווִיכטיקער פונקט, וועלכער באַווייזט אַז די צאָל יידן וואָס האָבן געווינט אין ביאַלע איז פיל גרעסער געווען; דער פונקט לייענט זיך אָזוי: „זאָל זיך אָבער אַריִסווייזן, אַז יידן פאַרמאָגן אין ביאַלע מער ווי דרייסיק הייזער, וועלן די יידן פון די דאָזיקע הייזער טראָגן אַלע לאָסטן (פריצישע און שטאָטישע), גלייך מיט דער קריסטלעכער באַפעלקערונג".

דאָס בילד איז דוכט זיך גאָנץ קלאָר: אַ קהילה פון איבער 30 משפחות, וואָס אירע אָנגעהעריקע ווויִנען אין אייִגענע הייזער, דער עיקר אין „ריִנעק" און באַשעפטיקן זיך מיט האַנדל. מען דאַרף אָננעמען, אַז דאָס איז געווען די אָלגעמיינע לאָגע אין משך פון 17טן יאָרהונדערט; אין לויף פון דער צייט איז אָבער די צאָל יידן און זייערע הייזער שטאַרק געוואַקסן, ווי מיר וועלן זען אין אַ ווייטערדיקן פרק.

ווי אַזוי האָט זיך גלעלבט ביאַלער יידן אין פרט פון רעגולירן די פאַרהעלטענישן מיט דער שטאָט און מיטן פריץ? ווי איז געווען זייער עקאָנאָמישע לאָגע? דאָס וועלן מיר זיך גענוי דערוויסן פון די ווייטערדיקע אויספֿירונגען. דאָ וועלן מיר זיך אָפשטעלן אויף דער רעכטלעכער לאָגע פון דער קהילה.

וויִיזט אויס, אַז זי אויטאָנאָמיע פון דער קהילה איז געווען זייער באַגרענעצט און דער הויף האָט זיך אַריִנגעמישט אין אַלע פרטים פון קהלשן לעבן: דער בודזשעט האָט געמוזט פאַרגלייִכט ווערן דעם הויף, און אפילו אין פרט פון אויפֿנעמען אַ רב האָט ער זיך אַריִנגעמישט; ער האָט זיך אפילו גענומען דאָס רעכט אַראָפצוזעצן אַ רב, ווען ער איז אים נישט געפעלן, און נאָמינירן אַ נייעם, צו וועמען ער האָט געהאַט מער פאַרטרויען. אָזוי איז ווייניקסטנס געווען די לאָגע אין 18טן יאָרהונדערט. עס איז אָנצונעמען מיט גרויסער וואַרשייִנלעכקייט, אַז פריער איז דער מצב געווען אַ בעסערער. אין משך פון דער צייט איז די צאָל יידן אויסגעוואַקסן, די קאָנפליקטן מיט דער קריסטלעכער באַפעלקערונג זענען געוואָרן שאַרפער. דער אָנטיסעמיטיזם, וואָס האָט געהאַט זיין גייסטיקע יניקה, אַ חוץ אין דער פאַרערגערטער עקאָנאָמישער לאָגע, אויך אין דעם וואַקסנדיקן רעליגיעזן פאָנאַטיזם, איז געוואָרן שטאַרקער און אַגרעסיוויער. די עקאָנאָמישע פאָזיצִיע פון גאָנצן פוילישן יידנטום איז פון דער צווייטער העלפט פון 17טן יאָרהונדערט שטאַרק אונטערגעגראָבן געוואָרן. איז אַלזאָ נישט קיין וווּנדער, אַז אויך די סאַציאַלע און רעכטלעכע לאָגע פון יידן האָט זיך פאַרערגערט, און ווי אַ פועל יוצא דערפון איז באַשרענקט געוואָרן די יידישע אויטאָנאָמיע. אָט נעמען מיר צום פאַרגלייך צוויי קאָנטראַקטן, וואָס דער ביאַלער הויף האָט געמאַכט מיט יידן, וואָס האָבן געמוען אין אַרענדע די הכנסות פון די ביאַלער גיטער; אייִנער פון יאָר 1645 און דער צווייטער פון יאָר 1736. אין דעם ערשטן קאָנטראַקט, מיט אַ בריסקער יידּ פנחס בן שמואל, באַקומט ר' פנחס דאָס רעכט צו משפטן מיט פולער פולמאַכט די פויערישע באַפעלקערונג פון די ביאַלער גיטער („דער הער אַרענדאַר[6] אַליין אַדער זייִנע באַאַמטע"); נאָר אין שטראָף־אָנגעלעגנהייטן וואָס קאָנען נאָך זיך ציען אַ פסק־דין פון טויט־שטראָף (W sprawach zagrożonych gardłem) באַוואָרנט זיך דער פריץ צוצוגעבן אַ ריכטער פון זיין זייט. אָפילו אין אָנגעלעגנהייטן, אין וועלכע עס וועלן גענומשפט פרייִע גרונט־באַזיצער זיין זייט אַ ריכטער (אַ פנחס דאָס רעכט פאַרצושלאָגן פון זיין זייט אַ ריכטער (אַ גרונט־באַזיצער, אַ שליאַכטשיץ). דאָקעגן אין דעם קאָנטראָקט מיט דעם „גענעראַל־קאָמיסאַר", מיטן נאָמן שמואל בן־יצחק (אַ ביאַלער תושב) פון יאָר 1736 הייסט עס בפירוש: „אונטער גרויסער שטראָף טאָר נישט דער פאָקטאָר שמואל משפטן און נישט שטראָפן די אונטערטאַנען, און קיין יידישע האַנד דאַרף נישט אַנרירן קיין קריסט". דער אונטערשייד, דוכט זיך, איז בולט און באַדאַרף נישט קיין ווייטערדיקע דערקלערונגען.

איצט לאָמיר זען וועלן וי אַזוי האָבן געווירקט אין לעבן די באַשרענקונגען פון דער יידישער אויטאָנאָמיע אין 18טן יאָרהונדערט. די אָקטן ברענגען אונדז פיר וויכטיקע באַווייזן צו דעם ענין: צוויי פון יאָר 1736 און צוויי פון די יאָרן 1763—1765. אין יאָר 1736 האָט די פירשטין אַננאַ געבומען „מאָכן אַרדענונג" אין ביאַלער קהילה און האָט באַפוילן דעם אייִבן־דערמאָנטן ענגעראַל־קאָמיסירער שמואל בן־יצחק אַריִנ־צוקוקן אין אַלע קהלשע ענינים, און „צוגריִיטן דעם בודזשעט פון הכנסות און הוצאות". אונטער שוועכערע שטראָף באַפעלט זי דער קהילה פאַרטולייגן שמואלן אַלע ריִיסטערס און אַלע אַנדערע אָקטן פאַפּירן; פאַלגן אַלע זיינע פאַראַרדענונגען, און „נישט צו טאָן די קלענסטע זאַך אָן זיין וויסן". ר' שמואל באַקומט דאָס רעכט אַראָפצוזעצן די געווילטע קהילה־פאָר־וואַלטונג און נאָמינירן אָן אַנדערע אין פאַל ווען קהל וועט אים נישט פאַלגן. די פירשטין באַפעלט פאַרצולייענען אָט די פאַראַרדענונג אין דער שול, כדי יעדערער זאָל וויסן וואָס איז פון אירע פאַרלאַנג אין דעם פרט פון קהלשער פאַרוואַלטונג. עס מוז צוגעגעבן וווערן, אַז די פאַראַרדענונג אַנטהאַלט איין פונקט, וואָס באַוווייזט, אַז די הויף געלויבטע געריכטע פירשטין האָט געהאַט אַ גוטע כוונה זיך אָנצונעמען פאַר די אינטערעסן פון די אָרעמערע שיכטן פון ביאַלער קהל

זי אַקצענטירט אין דער פאַראַדענונג בפירוש, אַז דער בוד־זשעט דאַרף אַזוי צוזאַמענגעשטעלט ווערן, אַז די רייכע זאָלן נישט פריוווילעגירט ווערן אויפן חשבון פון די אַרעמערע, כדי אייניגער זאָל נישט ליידן לטובת דעם צווייטן. מיר באַקומען דאָ אַ בולטן רמז פון די סאָציאַלע קעגנזאַצן אין פון דער הער־שאפט פון די נגידים אין די יידישע קהילות אין 18טן יאָרהונ־דערט צום שאָדן פון די אַרעמע שיכטן. אַ לאַגע וואָס האָט לויט דער מיינונג פון די היסטאָריקער אַ סך בייגעטראָגן צו דער ירידה און חורבן פון דער יידישער אויטאָנאָמיע. צי האָט זיך אונדזער ר׳ שמואל געהאַלטן אַן דעם סאָציאַלן פרט פון דער פריצישער פאַראַדענונג — איז נישט צו דערגיין, אָבער אַ געוויסן רמז האָבן מיר יאָ. אין יאָר 1748/9 זאָל ר׳ שמואל האָבן געצאָלט נישט מער ווי 15 זלאָטעס שטייערן (פאַקטיש האָט ער געצאָלט נישט מער ווי 9 זלאָטעס), און אין יאָר 1749/50 צאָלט ער נאָך וויניקער, נישט מער ווי 7 זלאָטעס. ר׳ שמואל איז אוודאי געווען אַ רייכער ייד, זיין פאָסטן ווי אַ גענעראַל־קאָסירער פון הויף האָט אים בלי ספק אַרײַנגעבראַכט היפשע הכנסות; און אויב אַזוי — אויב ער האָט נאָך אין די יאָרן 1748—1750 געהאַט די אַלטע פולמאַכטן — טאָ פרעגט זיך, פאַרוואָס צאָלט ער אַזוי וויניק בשעת אַנדערע צאָלן סומעס ביז 250 זלאָטעס?

לאָמיר איצט זען ווי ס׳האָט געווירקט דער דערמאָנטער באַפעל פון דער פריצטע. אין דער קהילה איז, ווייזט אויס, אַנטשטאַנען אַ קאָבעניש. קהל האָט זיך נישט געוואָלט אונטער־געבן שמואלן, דעם פריצישן אַרענדאַר און געניראַל־קאָסירער, און ס׳איז זיך משער צו זיין, אַז קהל האָט באַשלאָסן צו אַרײַנלייגן אים אין חרם. די פריצטע איז אָבער געווען אַנט־שלאָסן אין אירע האַנדלונגען. פאַר איר איז דאָס נישט געווען קיין פראָגע וועגן י א יידישע אויטאָנאָמיע אָדער נ י ש ט יידישע אויטאָנאָמיע, נישט דאָס איז געווען פאַר איר דער עיקר. אינטערעסירט האָבן איר מער אירע הכנסות. אַ קהילה, וואָס וואָגט זיך איר ווידערצושפעניקן, איז פון פיסקאָלישן שטאַנדפונקט נישט קיין זיכערער אונטערטאָן, און דערפאַר מוז זי שטרענג באַשטראָפט ווערן. דריי טעג נאָכן פאַרעפנט־לעכן די פריער־דערמאָנטע פאַראַדענונג (9טן סעפטעמבער 1736) וועגן די פולמאַכטן פאַר ר׳ שמואלן, האָט די פריצטע אַראָפגעזעצט דעם רב און אַרויפגעלייגט אויף אים אַ גרויסן קנס פון 100 רויטע גילדן.[7] ר׳ שמואל באַקומט די פולמאַכט צו נאָמינירן אַ נייעם רב און צו מאַכן אַרדענונג אין דער קהילה. אין אַרײַנפיר צו אָט דעם פסק זאָגט די פריצטע בפי־רוש, אַז דער טעם איז אַ פיסקאָלישער; אַז דאָס איבערגעבן די אַרענדע דעם גענעראַל־קאָסירער (און דאָס מיינט אויך די אויפזיכט איבער דער קהלשער ווירטשאפט) האָט געהאָט דעם צוועק צו פאַרזיכערן איר, דער פריצטע, די הכנסות פון די יידן, און אַז די קהילה, ווי אויך דער רב האָבן געוואָלט פאַרמינערן אירע הכנסות. מיר זעען אַלזאָ, אַז די קהילה איז געווען אין אירע אויגן נישט מער ווי אַן אָביעקט, ווי אַלע אַנדערע אירע גיטער. ווי לאַנג האָט געדויערט די הערשאפט פון ר׳ שמואל בן יצחק, איז נישט באַווויסט. פון אַ צופעליקער קאָרעספאָנ־דענץ פון דאָנציג אין אַ דייטשער צייטונג, דערוויסן מיר זיך, אַז אין יאָר 1751 איז ער שוין געווען אויפן עולם־האמת.

אין יאָר 1763 שטייען מיר פאָר אַ נייעם פאָקט פון פריצי־שער הערשאפט איבער דער קהילה. דער פירשט איז מודיע, אַז „פון פאַרשיידענע זייטן האָט מען פאָר אים געקלאָגט דאָס לומדות און די ענינות פון דעם ייד ר׳ יוסי בן יעקב, און דערפאָר נאָמינירט ער אים פאָרן רב פון דער ביאַלער קהילה״. ער גיט איבער אין זיינע הענט די פולמאַכט צו משפטן און אויסצופירן די אורטיילן, און באַהאַלט פאָר זיך דאָס רעכט פון אָפּעלאַציע־ריכטער. די נאָמינאַציע איז געווען אויף 6 יאָר (דאָס הייסט ביזן יאָר 1769). דער נייער רב (ליידער וווייסן מיר גאָרנישט וועגן אים) וויל אָבער זיין זיכער מיט זיין נייעם אָמט, פאָר וועלכן ער האָט אַוודאי שיין באַצאָלט, און — נאָך באַמיאונגען — באַקומט ער אין 1765, אַן אָפיציעלע באַשטעטיקונג פאָר זיין אָמט פון דעם העכסטן מלוכה־אָמט, פון סאָמע אינערן־מיניסטער אַליין.

ג. ביאלער יידן און זייער עקאָנאָמישער מצב אין דער מיט פון 18טן יאָרהונדערט

די צאָל פון די יידן אין ביאַלע האָט אין דער מיט פון 18טן יאָרהונדערט באַטראָפן אַן ערך 200 משפחות. 110 משפ־חות אין אייגענע הייזער און בערך 90 משפחות ווי „קאָמאָרני־קעס״ (לאָקאָטאָרן), וואָס וווינען ביי פרעמדע. אַנגעמעסדיק פאָר יעדער משפחה — מאַן, ווייב און קינדער — אַ דורכשניט פון 5 נפשות, באַקומען מיר די צאָל פון 1000 נפשות, בערך. מ׳מוז געדענקען, אַז די סטאַטיסטישע צאָלן פאָר יענער צייט זענען פאַרפלאָנטערט און נישט גענוי. אין איין רשימה וועט די וואַליע (פאַרשטאָט פון ביאַלע) מיטגערעכנט צו ביאַלע, אין אַ צוויי־טער — נישט. אין איין רשימה וועלן אויסגערעכנט יידן אין ביאַלע, אין דאָקודאָוו (דאָס דאָרף דאָקידעווע) און אין די אַרו־מיקע דערפער, אין אַן אַנדערער — ביאַלע אַליין. אין איין רשי־מה רעכנט זיך די גאַנצע יידישע באַפעלקערונג מיט אַלע קינדער, אין אַן אַנדערער ווערן געציילט נאָר די קינדער וואָס זענען עלטער פון 10 יאָר. אין איין רשימה רעדט זיך וועגן הייזער (dymy), אין אַן אַנדערער — וועגן משפחות אַדער בעלי־בתים. די שריפות און מגיפות האָבן פון זייער זייט אפט געענדערט זיי צאָל. די באַהויפטונגען, אַז ביאַלע האָט גע־ציילט אין דער מיט פון 18טן יאָרהונדערט אַרום 1000 נפשות איז אַזוי אַרום נאָר אַן השערה, וואָס דערענענטערט זיך צום אמת, זי איז אַבער נישט קיין גענויע. פאָר יעדן פאַל וויייזט אויס, אַז ביאַלע האָט זיך געוואַקסן פאָר אַ נישט קליינע שטאָט אין פרט פון יידישער באַפעלקערונג. מיר וווייסן, למשל, אַז אין יאָר 1764 האָט די לובלינער קהילה (שטאָט אַליין, נישט רעכענע־דיק די אַרומליגנדיקע דערפער) געציילט 1383 נפשות; די לוקאָווער — 543; די ראָזינער — 537; די שעדלעצער — 332; די קראָשניקער — 921, נישט אַרײַנרעכענענדיק קינדער פון אונטער איין יאָר. אין פאַרגלייך צו די שטעט קאָן מען אַלזאָ ביאַלע באַטראַכטן פאָר אַ צאָלרייכע קהילה.

מיר האָבן אַ רשימה פון יאָר 1742 פון די ביאַלער איינ־ווינערס, הגם לויט די גאַסן, און אויך די רשימה איז נישט

קיין געגויע, גיט זי דאָך אַ בילד פון דער ביאַלער באַפעלקע־רונג.

די ביאַלער באַפעלקערונג לויט די גאַסן*

נאַמען פון גאַס	הייזער		משפחות	
	קריסט.	יידישע	קריסט.	יידישע
מארק Rynek	14	17	14	18
בריסקער א Brzeska	20	22	24	34
צו רעפאָרמאַטן do Reformatów	15		22	
פון דער בלאָניע צום מאַרק od Błonia ku Rynkowi	23	2	27	3
פון רעפאָרמאַטן — וואָליע od Reformatów ku Woli	6		9	
פון רעפאָרמאַטן צו יורידיטשנע ** od Reformatów ku Jurydycznej	6	—	8	—
לובלינער Lubelska	7	—	8	—
לובלינער יורידיטשנע ג Lubelska Jurydyczna	15	—	18	—
פלעבאַנסקע הינטער דער פאַרע Plebańska za farą	15	—	17	—
פון קלויסטער, פון הינטן od Kościoła tyłem	6	1	6	1
שטאַטישע פון פלעבאַנשטשיזנע Miejska od Plebań szczyzny	7	4	9	6
מזריטשער Międzyrzecka	31	7	35	10
גאַרנצאַרסקע Garncarska	17	—	18	—
לאָשיצער Łosicka	16	22	17	28
זאַשקאָלנע צום פעלד *** Zaszkolna do Pola	19	12	20	20
יאַנעווער Janowska	25	1	29	1
זאַשקאָלנע פון יאַנעווער ג — Zaszkolna od Janowskiej		24	—	45
ס״ה	242	112	281	166

וואָס לערנט אונדז די רשימה? לאָמיר פעסטשטעלן עטלעכע מסקנות:

א. אין ביאַלע ווויינען אין יאָר 1742 — 447 משפחות, פון זיי פאַרנעמען די יידישע — אַרום 37 פראָצענט. מיר ווייסן, אַז אין 19טן יאָרהונדערט איז די צאָל יידן שטאַרק געוואַקסן און האָט איבערגעשטיגן די צאָל קריסטן.

ב. אין ביאַלע זענען פאַראַן 354 הייזער (אָחוץ וואָליע), פון זיי פאַרנעמען די יידישע הייזער אַרום 32 פראָצענט.

ג. אין יעדן יידישן הויז ווויינען 1.36 משפחות; אין יעדן קריסטלעכן הויז — 1.16 משפחות.

ד. די יידן ווויינען כמעט אין אַלע גאַסן, זיי זענען אָבער בעיקר קאָנצענטרירט אויפן „רינעק", אויף בריסקער גאַס, אויף לאָשיצער גאַס און אין דער אומגעגנט פון דער שול. אין די גאַסן ווו מיר געפינען נישט קיין יידן, זענען פאַראַן כמעט בלויז יורידיקישע הייזער; הייסט עס, אַז ס׳ווויינען אין זיי משפחות פון דער הויף־דינערשאַפט, אָדער זיי זענען אויף פון קריסטן ווויניק באַווויינט (מיט איין אויסנאַם, פון דער גאַרנ־צאַרסקער גאַס).

ה. קריסטן ווויינען בדרך־כלל צוזאַמען מיט יידן, נאָר אין אַ געוויסן קרייז פון דער שול איז נישט פאַראַן קיין איינציק קריסטלעך הויז.

לאָמיר איצט זען פון וואָס האָבן די יידן געלעבט, וואָס איז געווען זייער באַשעפטיקונג. די רשימה פון 1742 גיט אונדז נישט קיין גאַנץ געוני בילד, אָבער דאָך איז איר אָנווייזונג גאַנץ בולט. נישט ווויניקער פון 53 פרנסה־געבערס פון די 166 יידישע משפחות זענען בעלי־מלאכות (אַ דריטל, בערך), צווישן זיי פאַרנעמען די שניידערס און קירזשנערס, ווי אין גאַנצן פוילישן יידנטום פון יענער צייט, דעם ערשטן פלאַץ — 22 שניידערס און קירזשנערס צווישן 53 בעלי־מלאכות (בערך 42 פראָצענט). צווישן די אַנדערע בעלי־מלאכות געפינען זיך: שמוקלערס, גאָלדשמידן, קאָטלערס, איינבינדערס, טאָ־קערס, בלעכערס, גלעזערס און, זעלבסטפאַרשטענדלעך, אויך קצבים. פאַרן יאָר 1748 ווערן נאָך אויסגערעכנט: פורמאַנעס, בעקערס, שטיינהאַקערס און פרייע באַרופן, ווי: כלי־זמר און פעלדשערס. פון דער נישט־אַרבעטנדיקער באַפעלקערונג האָט זיך דער רוב באַשעפטיקט מיט האַנדל און שענקעריי.[8] די עשירים האָבן אויך געפירט גרעסערע אַרענדע־געשעפטן מיט דער שטאָט און מיטן הויף, פאַכטנדיק ביי אים די הכנסות פון

א דאָ געפינט זיך דער יידישער שפיטאָל.

ב דאָ געפינט זיך דער קריסטלעכער שפיטאָל.

ג דאָ געפינט זיך דער בית־הכנסת.

* ליידער איז מיר נישט געלונגען צו באַקומען אַ פלאַן פון דער שטאָט פון יענער צייט, אָבער ביאַלער מענטשן וועלן זיכער לייכט קאָנען אידענטיפיצירן די אויבנדיקע נעמען מיט די נעמען פון די גאַסן אין זייער צייט.

** יורידיקישע הייזער מיינט מען אַזעלכע, וואָס געהערן צום הויף, און זיערע איינווויינערס אונטערליגן נישט דער שטאָטישער מאַכט.

*** זאַשקאָלנע — מיינט די גאַס פון דער שול; צום פעלד — צום בית־הקברות.

די אַרומליגנדיקע גיטער. יידן האָבן געקויפט בייַם הויף ערד־פּראָדוקטן און האָבן צוגעשטעלט פּאַרשיידענע הצטרכותן צו זיין אויסהאַלט. מיר געפינען אין די אָקטן פּאַרשיידענע חשבונות, וואָס באַווייזן, אַז דער הויף איז נישט תמיד געווען פּינקטלעך אין צאָלן זיינע התחייבותן. אָט האָבן מיר אַ רשימה פון חובות (פון יאָר 1791) וואָס דער הויף איז שולדיק יידישע סוחרים און בעלי־מלאכות: 4716 זלאָטעס פּאַר צושטעלונגען פון חלב, וואָקס, קאָווע און פלייש; חובות פּאַר אָנדערע סחורות — אַ סומע פון 8000 זלאָטעס; חובות פּאַר אויסגע־פירטע אַרבעטן — אַ סומע פון 2836 זלאָטעס (דערפון שניי־דערס און קירזשנערס 869 זלאָטעס, דעם טאָקער — 1384 זלאָטעס), און דערצו נאָך אַ גאַנצע ריי אַנדערע קלענערע און גרעסערע חובות.

אַן אינטערעסאַנטן באַווייז וויאַזוי דער הויף האָט נישט געצאָלט זיינע חובות, זען מיר פון די חשבונות פּאַרן יאָר 1780. דאָס יאָר איז דער הויף געווען שולדיק קהל 3756 זלאָטעס פּאַר צוגעשטעלטן וואָקס.[9] קהל האָט באַקומען במזומן 400 זלאָטעס און פּאַר 900 זלאָטעס האָט ער באַקומען 40 טויזנט שטיק ציגל. די געבליבענע 2456 זלאָטעס פּאַרפליכטעט זיך דער פּריץ אויסצוצאָלן ביזן סוף יאָר, אָבער אין דער אמתן געפינען מיר דעם חוב נאָך אין יאָר 1795 צווישן די אַנדערע 5000 זלאָטעס חובות, וואָס זענען אַנגעוואָקסן אין משך פון די יאָרן. כדי צו רעגולירן דעם חוב, דערקלערט זיך דער פּריץ באַרייט אָפּצוציען פון דער סומע, וואָס יידן צאָלן אים פון דער קאָראָבקע[10] 500 זלאָטעס יערלעך.

די דיפּערענציאַציע פון די קהילה־אַנגעהעריקע, פון שטאַנדפונקט פון זייערע פּאַרמעגנס־פּאַרהעלטנישן קאָנען מיר זען אויפן סמך פון אַ שטייער־רשימה פון דער מיט פון 18טן יאָרהונדערט. מען מוז נאָר געדענקען, אַז אויך דאָ איז די פּינקטלעכקייט נישט גאַנץ זיכער. מיר ווייסן, אַז אויך הייַנט איז די שטייער־באַלאַסטונג נישט קיין גאַנץ גענויער שפּיגל פון דער אמתער לאָגע פון צאָלער. אין אַ גענויסן זין באַקומען מיר אָבער אויפן גרונט פון דער רשימה אומגעפער אַ בילד פון דער לאָגע. מיר האָבן פּאַר אונדז אַ רשימה פון 214 שטייער־צאָלערס, וואָס נעמט אַרום כמעט אַלע שטייערן פּאַרן יאָר 1749/50.

שטייער־צאָלערס

ס׳האָבן נישט געצאָלט גאָרנישט				27
ביז 1 זלאָטע האָבן געצאָלט				3
2 — 5	זלאָטעס	האָבן	געצאָלט	26
6 — 10	„	„	„	46
11 — 15	„	„	„	25
16 — 20	„	„	„	25
21 — 30	„	„	„	20
31 — 40	„	„	„	12
41 — 50	„	„	„	9
51 — 60	„	„	„	8
61 — 70	„	„	„	3
71 — 80	„	„	„	2
81 — 90	„	„	„	1
91 — 100	„	„	„	1
101—150	„	„	„	3
151—200	„	„	„	1
201—250	„	„	„	1
מער ווי 250	זלאָטעס	האָבן	געצאָלט	1
ס״ה				214

באַטראַכטנדיק די צאָלערס ביז 5 זלאָטעס פּאַר אַרעמע, ביז 40 זלאָטעס — פּאַר מיטלשטאַנד, ביז 100 זלאָטעס — פּאַר רייַכע, מער ווי 100 זלאָטעס — פּאַר גבירים — באַקומען מיר דאָ פאָלגנדיקע פּאַרמעגנס־שיכטן אין ביאַלע:

אַרעמע	56	26.2 פּראָצענט
מיטלשטאַנד	128	59.8 „
רייַכע	24	11.2 „
גבירים	6	2.8 „
	214	100.— „

ס׳איז כדאי צו באַמערקן אַז צווישן די אָנגעהעריקע פון מיטלשטאַנד געפינען מיר אַ סך בעלי־מלאכות.

ד. דער קהילה־בודזשעט אין די מיטעלע יאָרן פון 18טן יאָרהונדערט

פון די ביז איצטיקע אויספירונגען האָבן מיר זיך באַקאַנט מיט דער אַלגעמיינער לאָגע פון דער קהילה און אירע אָנגע־העריקע. אַ גענויער בילד פון פונקציאָנירנדיקן קהילה־אַפּאַ־ראַט, זיינע קאָמפּעטענצן און פּאַרהעלטנישן מיט די מאַכט־האָבערס: דעם הויף, דער מדינה און דער שטאָט, וועלן מיר באַקומען אָנאַליזירנדיק דעם בודזשעט פון דער קהילה, אירע הכנסות און אירע הוצאות. ווי באַווּסט איז אַ בודזשעט פון אַ כריוואָטן יחיד, און נאָך אין אַ גרעסערער מאָס אַ בודזשעט פון אַן עפנטלעך־געזעלשאַפטלעכער קערפּערשאַפט, אייַנער פון די געטרייסטע אָנווייזער פון זייער לאָגע, פון זיירע באַדערפענישן, זיירע השגות און וווּנטשן. מיר וועלן זיך דאָ אָפּשטעלן אויף אַ בודזשעט פּאַרן יאָר 1748/9 („פון היילקן יאָן 1748 ביזן היילקן יאָן 1749"), און אָנאַליזירנדיק זיינע איינצלנע פּאָזיציעס, וועלן מיר ברענגען צום פּאַרגלייך ידיעות פון אַנדערע יאָרן. ס׳דאַרף נישט זיין אויפּפּאַלנדיק וואָס די צייט־רעכענונג פון דעם בודזשעט טראָגט נישט קיין יידישע דאָטע (פון תשרי ביז תשרי, אַדער פון ניסן ביז ניסן), נאָר אַ קריסטלעכע. ס׳איז אַ בולטער באַווייז אַז די געלט־ווירטשאַפט פון דער קהילה איז נישט קיין ריין־יידישע אָנגע־לעגנהייט, נאָר אַ „שותפות־געשעפט" מיט דעם האָר, דעם פּריץ, וועמען ס׳אונטערליגט די קהילה. קודם־כל לאָמיר זען די ציפערן, און דערנאָך וועלן מיר זיך אָפּשטעלן אויף זייער משמעות פון פיסקאַלישן און פון ווירטשאַפטלעכן שטאַנד־פונקט.

דער ביאַלער קהילה־בודושעט פֿארן יאר 1748/9

הכנסות

	זל.
דירעקטע שטייערן (פֿאַרמעגן־און קאָפּשטייער)	3133
הויזשטייער	661
דירעקטער שטייער פון די אַרענדאַרן אין די דערפֿער	
און גיטער וואָס געהערן צו ביאַלע	604
הכנסה־שטייער פון קליינעם האַנדל	900
פּלייש־שטייער (קאָראָבקע)	3225
באַזונדערער שטייער צו דעקן דעם היזק ביים	
וועקסלען פּריציש געלט	231
הכנסה פון דער מקוה און פון דעם בית־מרחץ	150
קנסות (שטראָפן)	15
אָפּצאָלן פון פּריי־ע פֿלעצער	30
הלואות	1079
ס״ה	10028

הוצאות

	זל.
מלוכה־שטייער	1035
אָפּצאָלן לטובת דעם הויף	2609
אָפּצאָלן לטובת דעם קאַטוילישן קלער	2534
באַזונדערע מתנות פֿאַרן הויף און פֿאַר דעם	
קאַטוילישן קלער	365
אָפּצאָלן לטובת דער שטאָט־פֿאַרוואַלטונג	112
פֿאַר אייגענע יידישע הצטרכותן	1467
פֿאַרשיידענע הוצאות	529
חובות און פּראָצענטער	2075
„רעמאָנענט״	342
ס״ה	11068

איידער מיר גייען איבער צו דערקלערן דעם באַדייט פון יעדער פּאָזיציע, מוזן מיר זאָגן אַ פּאָר וועכטער וועגן דעם אָפּאַראַט און וועגן דער פּראָצעדור פון דער קהלשער געלט־וויכט־שאָפט. כלפי־חוץ איז די קהילה אויפגעטראָגן ווי אַן איינהייטלעכע קערפּערשאַפט, און די קהילה איז געווען די אָפּיציעלע פֿאַרטרעטערין און פֿאַרמיטלערין צווישן יעדן יחיד און אַלע אויסערלעכע מאַכט־אָרגאַנען. אין שטייער־וועזן איז אַלזאָ יעדע לאַסט, יעדע פֿאַרפליכטונג און פֿאַראַנטוואָרטלעכ־קייט געלעגן נישט אויפן יחיד, נאָר אויף דער קהילה. די קהילה האָט געהאַט פֿאַר זיך דריי וועגן איינצוזאַמלען דאָס נייטיקע געלט: א. אַרויפליגן דירעקטע שטייערן — לויט דעם פֿאַר־מעגנסגרד־מצב פון די איינצלנע קהילה־אָנגעהעריקע. ב. אַרויפ־לייגן אומדירעקטע שטייערן אויף די אַרטיקלען פון ערשטן געבראָך, ווי צום ביישפּיל, פּלייש. ג. וועג די ביידע מקורות האָבן נישט גענוגט, האָט די קהילה געמוזט אַרייַנגיין אין חובות, באַגרענדיק געלט ביי קריסטן אָדער ביי יידן — אויף אַ הויכן פּראָצענט, באַשוועריק אַזוי־אַרום דעם בודושעט פון די שפּעטערדיקע יאָרן, וואָס וועלן אָפּשר זיין בעסערע. די ביאַלער קהילה איז געגאַנגען, אַזוי ווי אַנדערע פּוילישע קהילות, אין די אַלע דריי וועגן.

כדי צו צעליגן די דירעקטע שטייערן, פלעגט מען ווייל־אַן אָפּשאַץ־קאָמיסיע (שמאים), און זי פלעגט, לויט אַ גע־וויסער פּראָצעדור צעליגן דעם שטייער. ליידער איז נישט פֿאַראַן דער פּנקס פון דער קהילה און מיר ווייסן נישט ווי אַזוי עס האָט געאַרבעט די שמאים־קאָמיסיע אין ביאַלע. יעדנפֿאַלס מוז מען געדענקען, אַז דער דירעקטער שטייער האָט אויך געדינט ווי אַ שליסל פון פּאָליטישע און געזעלשאַפּט־לעכע רעכט, און נאָר די הויך־באַשטייערטע האָבן געהאַט די זכיה צו ווייל־ן און געווילט צו ווערן אין די פֿאַרשיידענע אָרגאַנען פון דער קהלשער פֿאַרוואַלטונג און אָנפירונג. דער אויספּיר־אָרגאַן איינצומאַנען שטייערן, זענען געווען די נאמנים און די שמשים; און, ווייטער אויס, אַז זיי האָבן זיך אויך באַנוצט מיט דער הילף פון הויפּישע מענטשן.

די אומדירעקטע שטייערן פלעגט די קהילה פֿאַרפּאַכטן, און דער פּאַכטער האָט דערפון געהאַט זיינע הכנסות. צומאָל זענען די פּאַכטערס געווען אין צרות, וועט דער הויף האָט אַוועקגעשטעלט אַ צו־הויכע אָפּשאַצונג פון דעם פּאַכט־געלט, אָדער ער האָט פֿאַרלאַנגט אַ פֿאַרזיכערונג פון פּינקטלעכער צושטעלונג פון פּלייש פֿאַרן טאָג־טעגלעכן געברויך. אַזוי צאָלט, למשל, די קהילה איינמאָל אַ סומע פון 60 זלאָטע שוחד דעם פּריצישן אויפזעער, אַז ער זאָל אין אַזעלכע פֿאַלן נישט באַשטראָפן דעם פּאַכטער.

און איצט וועלן מיר זען וואָס מיינט יעדע פּאָזיציע. קודם־כל — די הוצאות.

די יידן האָבן געצאָלט דער מלוכה צווייערליי שטייערן: אַ הויזשטייער, וועלכער האָט באַטראָפן 8 זלאָטע, בערך, פון יעדן הויז (געצאָלט אין צוויי ראַטעס); אין דעם בודושעט־יאָר וועגן וועלכן מיר רעדן דאָ זענען געווען באַשטייערט 70 יידישע הייזער (די סומע פון שטייער באַטרעפט אָרום 537 זלאָטע). ב. קאָפּשטייער, וואָס אָרום זיין אויסמעסטונג האָט די ביאַלער קהילה עמוזט פירן פֿאַרהאַנדלונגען מיט דער בריסקער קהילה, און דורך איר פֿאַרמיטלונג האָט ער אים געצאָלט דעם מלוכה־אוצר. אין יאָר 1748/49 האָט דער קאָפּשטייער באַטראָפן 498 זלאָטע. אַזוי האָט זיך געפירט ביז צום יאָר 1764. דאָס יאָר איז אָפּגעשאַפט געוואָרן די יידישע צענטראַלע אויטאָנאָמיע, און דער קאָפּשטייער איז אַרויפּגעליגט געוואָרן פערזונלעך אויף יעדן יחיד אין דער הויך פון צוויי זלאָטע יערלעך פֿאַר יעדן נפש, חוץ פון קינדער אונטער איין יאָר.

די קהילה צאָלט דעם הויף פֿאַרשיידענע אָפּצאָלונגען, וואָס האָבן אַ דריי־פּאַכן כאַראַקטער. איין מין אָפּצאָלונג איז אייגנטלעך דער פּריי־ז פֿאַר לייסטונגען מצד דעם הויף פֿאַר די קהילה־אָנגעהעריקע, ווי למשל, צינזן פֿאַר די פֿלעצער פון די יידישע הייזער. דער אַנדערער מין — דאָס זענען געווען פֿאַרשיידענע מתנות ביי פֿאַרשיידענע געלעגנהייטן. דער דריטער סאָרט — דאָס זענען לייסטונגען, וואָס לויט דער

פעאדאלער אַרדענונג וואָס האָט געהערשט דעמאָלט אין פוילן, און כמעט אין גאַנץ אייראָפּע, זענען אַלע אונטערטאַנען, און אין דער ערשטער ריי די פויערים, געווען מחויב צו לייסטן לטובת די פריצים. פון די 2609 זלאָטעס לטובת דעם הויף, קאָנען מיר אייגנטלעך נאָר די 609 זלאָטעס אָנזעען ווי אַן אָפּצאָל פאַר פּאָקטישע לייסטונגען לטובת דעם יידישן שטייער־צאָלער. דער רעשט אין דער הויך פון 2000 זלאָטעס (און אפשר מער ווי דאָס) זענען אָפּצאָלונגען פון צווייטן און דריטן סאָרט. אָט לאָמיר אויסרעכענען עטלעכע פאַזיציעס: שטעלן פערד־און־וואָגן „פאַר פאַרשיידענע פריצישע באַדער־פענישן" (צוויי מאָל קיין וואַרשע); פערד־און־וואָגן פאַר פאַרשיידענע פעלד־אַרבעטן; פאַרריכטן די פאַרקאָנעס און ראָגאָטקעס; ליכט פאַר דער הויפטוואָך און אָנדערע וואַכן פון הויף; פאַרן באַשטעטיקן אויפסנייַ די יידישע רעכט; מתנות אויף ניטל און פּאָסכאָ; וווּנטשגעלט צום נאָמענטאָג, און נאָך ענלעכע פאַזיציעס פון דעם סאָרט. דאָ געהערט אויך די נישט־קליינע באַלאָסטונג פון 808 זלאָטעס, וואָס קהל האָט געדאַרפט באַצאָלן, כדי צו אָנטשעדיקן דעם הויף פאַר דער דעוואַלואַציע פון פוילישן געלט. אין פוילן האָבן קורסירט פאַרשיידענע וואַליוטעס, און זייער קעגנזייטיקער קורס איז נישט געווען סטאַביל. די מענטשן פון דעם ביאַלער הויפישן גאַרניזאָן האָבן באַקומען זייער געהאַלט לויט אַ גוטן קורס, און דעם אונטערשייד צווישן שלעכטן און גוטן קורס האָבן געצאָלט די יידן. ס׳זענען נאָך פאַראַן עטלעכע פאַזיציעס, וואָס ס׳איז שווער צו אָנטשיידן, צי געהערן זיי צום ערשטן מין אָדער צום צווייטן און דריטן. זאָל דערויבער דער לייענער אַליין אָנטשיידן וווּ ער וויל אַריינשטעלן די הוצאות וואָס זענען פאַרשריבן אין די פאַלגנדיקע רובריקעס: „פאַר מאָכן אַר־דענונג וועגן אַ סך יידן פון פראָסטן פאָלק האָבן נישט געווארפט צאָלן קיין שטייערן און אָפּצאָלונגען לויטן באַשטייענדיקן מנהג". „פאַר פראָצעסן מיט די קליינהענדלערס און הענדלער־קעס, וואָס האָבן נישט געווארפט באַצאָלן וואָס געהערט זיך לויט די אַלטע מנהגים און באַשטימונגען". „פאַר מאָכן אָרדע־נונג וועגן קהל האָט נישט געווארפט קויפן קאָרן און האָבער, וואָס דער הויף האָט אויף אים אַרויפגעלייגט צו קויפן". „שוחד פאַר אַן אָפּיציר ער זאָל זיך גוט באַגיין מיט אינעם אַ קהילה־פאַרשטייער וואָס זיצט אין תפיסה". „אויסהאַלטן אַנדערע יידישע אַרעסטאַנטן, וואָס זיצן אין שלאָס־תפיסה".

מיר זענען, אַז דער הויף האָט זיך געלאָזט שיין באַצאָלן פאַר דעם חסד וואָס ער האָט דערלויבט די יידן צו וווינען און לעבן אין ביאַלע. דער הויף האָט גוט פאַרשטאַנען צו פאַר־זיכערן זייַנע הכנסות, נישט רעכענענדיק זיך מיט די אַנדערע געלט־התחייבותן וואָס האָבן באַלאַסטעט די ביאַלער יידן. אָט הערן מיר, למשל, אין יאָר 1849/50, אַז ביאַלער יידן האָבן זיך געמוזט משתדל זיין בייַ דער בריסקער קהילה, אַז זיי זאָלן צאָלן קאָפּשטייער נאָר 340 זלאָטעס (אַנשטאָט 498 זל.). אַזוי ווי די ביאַלער יידן ווילן נישט אַדער קאָנען נישט ביישטייערן צום אַלגעמיינעם קאָפּשטייער פון דעם גאַנצן פוילישן יידנטום, ווי ס׳איז אויף זיי אַרויפגעלייגט געווארן, מוזן אַנדערע קהילות דאָרן די סומע, אָבער דער הויף וויל נישט מוותר זיין אויף זייַנע הכנסות פון דער יידישער באַפּעלקערונג, און ער מאַנט ביז דער לעצטער פרוטה.

די אָפּצאָלן לטובת דעם קאָטוילישן קלער זענען אין אַ קליינער מאָס פראָצענטער פאַר געוועזענע הלואות, אָבער בעיקר זענען דאָס מתנות פאַר פאַרשיידענע גלחים און קלויס־טערס, פאַר מנישקעס און מאָנאָכן; פאַר דער אָקאָדעמיע, איר רעקטאָר, אירע פראָפעסאָרן און סטודענטן; פאַר דעם מושב־זקנים וואָס געפינט זיך בייַ איינעם פון די ביאַלער קלויסטערס (גאַנצע 336 זלאָטעס), פאַר ליכט און חלב אין די קלויסטערס. אָט די אַלע אָפּצאָלונגען, וואָס איבערשטייגן מער ווי מיט טויזנט זלאָטעס די הוצאות פאַר די אייגענע יידישע הצטרכותן פון דער קהילה, זענען דער בולטסטער באַווייַז פאַר דער פעאַדאַלער אַרדענונג, אין וועלכער דער קריסטלעכער קלער האָט פאַרנומען אַ גלייכע פּריווילעגירטע פאַזיציע ווי די פריצים. די העכערע גייסטלעכקייט האָט אויך אָנגעהערט צום פריצישן שטאַנד, באַזיצנדיק גרויסע לאַנד־נחלאות.

וואָס איז נוגע דער שטאָט, איז די קהילה אין אַ געווי־זין געווען פון איר גאַנץ אומאָפּהענגיק. שטאָט און קהילה זענען צוויי אייגהיימען וואָס אונטערליגן דעם הויף, אָבער ידעדערער פאַר זיך. און דאָך איז די שטאָט מער פּריווילעגירט, און די קהילה מוז אויך דער שטאָט־פאַרוואַלטונג געבן מתנות, און ביישטיירן צום אויסהאַלטן די שטאָטישע אַדמיניסטראַציע: דעם בירגערמייסטער, דעם קוימען־קערער און אַנדערע.

די פאַזיציע פאַר יידישע הצטרכותן (1467 זלאָטעס), מאַכט אויס אין פאַרהעלטעניש צום גאַנצן בודזשעט נישט מער ווי 13.25 פראָצענט. דאָס זאָגט שוין אַ סך און באַדאַרף נישט קיין וויייטערדיקע דערקלערונגען. וועג מיר זאָלן אַריין־רעכענען אויך אַ טייל פון די אויסגאָבן וואָס פיגורירן אין בודזשעט ווי „פאַרשיידענע הוצאות", וועט זיך דאָס בילד ווייניק ענדערן.

צווישן די יידישע אויסגאָבן פאַרנעמען דעם אויבערשטן אָרט די געהעלטער פאַר די כלי־קודש און אַנדערע קהלשע באַאַמ־טע. דער רב באַקומט 360 זלאָטעס, חוץ דירה; דער נאָמן 224 זלאָטעס; דער שטאָט־מגיד 156 זלאָטעס. ס׳גייען דערנאָך שמשים, דער גבאי וואָס פאַרוואַלטעט מיט דער סאַציאַלער הילף אוז טיילט „פלעטן" [12] פאַר אָרעמעלייט, דער שוחט, דער חזן מיט משוררים, קהלשע משרתים און לסוף — דער קהלשער נאָכטוועכטער. די קהלשע אָנגעשטעלטע באַקומען חוץ גע־האַלט אויך לייסטונגען אין נאַטור, ווי פלייש אויף יום־טוב, אַ טייל באַקומען שטיוול.

ס׳איז כדאי צו באַמערקן, אַז גראָד בייַ די פאַזיציעס איז די קהילה נישט געווען פינקטלעך מיטן אויסצאָלן, ווייל די קאָסע האָט דאָס נישט דערלויבט. אָזוי, למשל, האָט דער רב באַקומען (אין דעם יאָר וואָס מיר באַהאַנדלען) בלויז 166 זלאָטעס (אין צווייטן יאָר בלויז 93 זלאָטעס); דער מגיד — בלויז 57 זלאָטעס אַ״וו. ביים דעקן די הוצאות פון אָנדערע מינים איז קהל געווען פינקטלעכער, ווייל די מאַכט האָט נישט געשווינגן.

די פאַזיציע פון די אויסגעצאָלטע געהעלטער באַטרעפט 969 זלאָטעס, אַלזאָ בערך צוויי דריטל פון די הוצאות פאַר ריין־יידישע הצטרכותן. אַ צווייטע וויכטיקע פאַזיציע פאַרנעמט די סאַציאַלע הילף: נדבות און אונטערשטיצונגען פאַר דורכ־רייזנדיקע יידן, און בעיקר מגידים. די אַלע מגידים, וואָס פאָרן דורך ביאַלע, גיט די קהילה אַן אונטערשטיצונג און חוץ דעם אַ פור אויף ווייטער צו פאָרן. אין אונדזער בודזשעט־יאָר האָבן ביאַלע באַזוכט נישט ווייניקער ווי 26 מגידים (פון: האַרכאָוו, קורסק, לעמבערג, פינטשעווע, אָסטרע, פשעמישל, יאָוואָראָוו, סלוצק, ראַדזין און טיקטין). קומען קיין ביאַלע פרעמדע ישיבה־בחורים, טרעפט זיך אַ חתונה ביי אַן אַרעמער אלמנה, קומט אַ משולח פון א״י, אַדער אַ חזן, אַ שליח פון בריסקער קהילה מאָנען דעם קאָפשטייער, קומט אין שטאָט אַריין סתם אַ ייד אַ יורד, אַ פוילישער אַדער פון אויסלאַנד (אין אונדזער בודזשעט־יאָר קומען צוויי משולחים זאַמלען נדבות אַזש פון פּראָג) — יעדערער וועגדט זיך צום פרנס־חודש[13] פון דער קהילה נאָך אַ נדבה, און די קהילה זאָגט נישט אָפּ.

פון די קליינע נדבות האָט זיך צונויפגענומען אין יאָר 1748 אַ סומע פון 234 זלאָטע. די קהילה האָט נישט געוואָלט דער פּריץ האָט צונויפגעשטעלט, האָט נישט פאַרויסגעזען דעם מין הוצאה. די קהילה האָט געשיקט אַ ספּעציעלע דעלעגאַציע קיין בריסק וועגן זען אַן עצה און נישט שיקן דורך ביאַלע אַזוי פיל מגידים און סתם אַרעמעלייט. דאָס האָט אַ ביסל געהאָלפן (אין יאָר 1749 אין אויסגעגבן געווארן פאַר דעם צווינק בלויז 66 זלאָטעס). אין די ווייטערדיקע יאָרן האָט זיך אָבער די צאָל האַנט־אויסשטרעקערס נאָך פאַרגרעסערט, ווייל די נויט איז געווען גרויס און יידן זענען פאַראַרעמט געווען.[14]

אַ דריטע פאַזיציע פאַרנעמען די הוצאות פון רעפּרעזענ־טאַנץ־כאַראַקטער. די קהילה האָט זיך געמוזט שיין רעפּרע־זענטירן און ס׳איז געווען אַ מנהג, אַז אויב אין שטאָט איז געקומען אַ חשובער אורח, אַ רב, אַ חזן, אַ סתם קהל־טוער, פלעגט אים דער פרנס־חודש מכבד זיין מיט משקה. פון די אייגענע פאַזיציעס קאָן מען זיך משער זיין, אַז העכסטנס האָט דער פרנס־חודש געקאָנט שיקן צוויי פלעשלעך מעד (19 גראָשן אַ פלאַש). קיין ביאַלע פלענן אָפט קומען יידן פון אַנדערע ראַדזשוויולישע שטעט צו דערלידיקן פאַרשיידענע ענינים ביים הויף, און דאָס האָט דער קהילה אויך גורם געווען אַ געוויסע הוצאה. אין יאָר 1748 — 24 זל., אין אַ יאָר שפּעטער — 34 זלאָטעס. ס׳איז אויך געווען אַ מנהג, אַז די קהילה האָט געשיקט משקה אויף די חתונות פון די רייכע בעלי־בתים. אין יאָר 1748 האָבן אָכט חתונות געקאָסט דער קהילה 14 זל.

אַ פערטע פאַזיציע פאַרנעמען די אַדמיניסטראַציע־אויס־גאָבן, ווי: משקה פאַר די שמאָס וואָס צעלייגן די שטייערן, פאַר די בוררים וואָס פירן דורך די קהילה־וואָלן, קאָנטראַקט־געלט ביים פאַרפּאַכטן די קאָראָבקע, רעמאָנטן פון דער מקוה, הקדש, קהלשע יאָטקעס אא״וו.

לסוף קומען נאָך די הוצאות אויף צו דעקן חובות און צאָלן פּראָצענטער. אָט די פּראָגע פאַרנעמט אַ וויכטיקע שטעלע אין דער געשיכטע פון פוילישן יידנטום אין 18טן יאָרהונדערט. מיטן וווקס פון דער פאַראַרעמונג (די גרויסע צאָל פון וואַנ־דערנדיקע מגידים קאָן דינגען ווי אַ געוויסער באַווייז דערפאַר) און מיט דער שטייגנדיקער באַלאַסטונג איז אויך געוואַקסן די צאָל חובות. אַזוי האָט זיך, למשל, אַרויסגעשטעלט וועג ס׳איז אָפּגעשאָפט געווארן די צענטראַלע יידישע אויטאָנאָמיע (אין יאָר 1764), אַז דער חוב פון דער פויליש־ייִדישער פאַרטרע־טערשאַפט האָט באַטראָפן נישט וויניקער ווי צוויי און האַלבן מיליאָן זלאָטעס. מיר וייסן נישט ענגער ווי ס׳איז געווען די לאַגע אין דעם פרט אין דער ביאַלער קהילה. אויפן סמך פון וויניקע מאַטעריאַלן וואָס שטייען אין אונדזער רשות, איז אַנצונעמען, אַז ביאַלע איז נישט געווען שטאַרק פאַרשולדיקט, און אַז דער הויף האָט די קהילה שטאַרק געהאָלטן אין דער האַנט און נישט דערלויבט מאָכן נייע חובות. האָט זיך אַרויס־געשטעלט, אַז אַ הלואה איז אַבסאָלוט נויטוועندיק, האָט דער הויף פאַרלאַנגט אַ ענועיס חשבון. אַזוי האָט זיך צעטראָפן אין יאָר 1745, וועג קהל וויל לייען ביים וואָהינער גלח אַ סומע פון דריי טויזנט זלאָטעס.

און נאָך אַ דערקלערונג וועגן דער סומע פון 342 זלאָטעס וואָס פיגורירט צום סוף „רעמאָנענט״ (פּחת). די סומע נעמט זיך דערפון, וואָס ביי די הכנסות פון שטייערן איז אַריינגע־שטעלט די סומע, וועלכע האָט געדאַרפט אַריינפליסן לויט דעם „רייסטער״, וועלכע די שמאָס האָבן צוזאַמענגעשטעלט; פאַקטיש זענען אַ טייל צאָלערס געבליבן שולדיק, אָנדערע זענען געשטאָרבן אָדער פאַרלאָזט ביאַלע און די קהילה האָט זייער הכנסה־פאַזיציע געמוזט אָפּשרייבן. זי האָט דאָס געמאָן לויט אייגענער איניציאַטיוו אדער לויט אַן אָנווייזונג פון הויף. די אַלע אָפּשרייבונגען (62 פאַזיציעס) זענען דאָ פאַר־שריבן ווי אַ הוצאה. אין יאָר 1748 באַטרעפט דער פחת 342 זלאָטעס אויף פרעלימינירטע 5529 זלאָטעס (פון די דירעקטע שטייערן און פון צוגאַב־שטייער צו דעקן דעם דעפיציט ביים וועקסלען די פריצישע געלטער), אַלזאָ קוים 6.2 פּראָצענט. וועלן מיר נאָך צוגעבן, אַז צווישן די 62 פאַלן פון אָפּשרייב־בונגען זענען דאָ: 8 פאַלן פון יידן, וואָס האָבן פאַרלאָזט ביאַלע, 6 פאַלן ווו דער צאָלער איז געשטאָרבן, 5 פאַלן ווו דער הויף האָט אַליין דעצידירט וועגן אָפּשרייבונג, 2 פאַלן ווו די אָפּשרייבונג קומט פאַר לגבי קהלשע כבוד־טרעגערס, וועלכע זענען לויט אַ קהלשער תקנה, אָדער לויטן באָפעל פון הויף באָפּרייט געווארן פון שטייער; און לסוף נאָך צוויי פאַלן, אין וועלכע דאָס געלט איז אייגנטלעך אייגנפּלאָסן אין פאַרעם פון גלייסטעטער אַרבעט מצד די צאָלערס לטובת דעם הויף — וועלן מיר קומען צו דער איבערצייגונג, אַז דער שטייער־אָפּאַראַט האָט גוט געאַרבעט און ס׳איז שווער געווען זיך פון אים אַרויסצודרייען. אַזוי האָט אויך געמוזט זיין, וויל די אויפּזיכט־מאַכט, דער פריץ, האָט געוואָרגט, אַז אַלץ זאָל זיין אין מיט יעדן פרט און האָט געוואָרגט, אַז אַלץ זאָל זיין אין אַרדענונג. אַזוי, למשל, זענען מיר אַ פאַקט פון יאָר 1742, וועג ס׳וועט געשלאָסן אַ קאָנטראַקט מיטן פאַכטער פון דער קאָ־ראָבקע און דער הויף שטעלט גלייך אויס אַ רעכענונג אויף וואָס דאָס געלט דאַרף אויסגעגבן ווערן. אַזוי ווי די, אַדער

יענע הוצאה באַטרעפן מיט 55 זלאָטעס מער ווי די הכנסה פון דער קאָראָבקע־פאַכט. פאַראַרבעט דער הויף אַז אָט די סומע זאָל דעם פאַכטער פאַררעכענט ווערן ווי אַ שטייער. משמעות, אַז דער פאַכטער האָט געדאַרפט די גאַנצע סומע פון פרעלימינירטע הוצאות באַלייגן אין פריצ׳ס הענט.

איבערגעייַדיק צו די הכנסות, זעען מיר גלייך, אַז די דירעקטע שטייערן פאַרנעמען דעם אויבנאָן. פאַרטיילנדיק די הכנסות אויף 4 סאָרטן באַקומען מיר אַזוֿ בילד:

	זלאָטעס	פּראָצענט
דירעקטע שטייערן	5529	55.1
אומדירעקטע שטייערן	3225	32.1
הלואות	1079	10.8
אַנדערע קליינע הכנסות	195	2.—
ס״ה	10028	100.—

לויט די מאָדערנע באַגריפן פון דער בודזשעט־פאָליטיק פון אַן עפנטלעכער קערפערשאַפט, קאָן מען באַהויפטן אַז דער ביאַלער קהילה־בודזשעט איז געווען אַ פּראָגרעסיוועַר, נאָך דעם ווי ער האָט זיך באַמיט צו פאַרקלענערן די הכנסות פון אומדירעקטע שטייערן. ס׳איז נאָר אַ פּראָגע צי האָט ער גערעכט פאַרטיילט די לאַסטן פון דירעקטן שטייער, דער רייכער זאָל צאָלן מער און דער אַרעמער — ווייניקער.

איצט קומען מיר צום באַלאַנס. מיר זעען, אַז דער בודזשעט האָט איבערגעלאָזט אַ דעפיציט פון 1040 זלאָטעס. די סיטו־אַציע ווען ווערן קלאָרער אויב מיר וועלן אין שייכות מיט דעם יאָר 1748/9 אויף באַטראַכטן די געלט־ווירטשאַפט פון דער קהילה פאַר דעם יאָר 1749/50. פאַר די ביידע יאָרן גע־פינען מיר אין די אַקטן אַ דאָקומענט פון הויף, וואָס זעט אויס ווי אַ פרעלימינאַר וואָס איז צוזאַמענגעשטעלט געוואָרן דורך דער הויפישער קאָמיסיע. דער פרעלימינאַר פאַר ביידע יאָרן זעט פאַר:

הכנסות	זל.
אַן אַ ספּעציפיקאַציע	ס״ה 18434
הוצאות	
פאַרן קלער	5045
מלוכה־שטייערן	2712
פערד־און־וואָגן, און מאַטעריאַלן פאַרן הויף	792
פאַר דעקן דעם דעפיציט ביים וועקסלען די וואַליוטע פאַרן הויף	1074
ליכט פאַרן הויפטוואַך אין הויף	86
שכירות פאַר הייזער און פלעצער	83
פאַרן תלין	74
פאַרן קוימען־קערער	156
מתנות אויף די קריסטלעכע חגאות	600
געהאַלט פאַרן רב	720
„ „ שמש	312
„ „ נאמן	312
„ „ חזן	416
מתנות פאַר די אויבנדיקע אויף יום־טובים	200
ס״ה	12582
בלייבט אַלזוֿ אַן עודף פון	5852

פאַקטיש איז די סיטואַציע געווען גאָר אַן אַנדערע. אָט ווערט דאָ פאַרן הויף פרעלימינירט פאַר די צוויי יאָר אַ סומע פון 2409 זלאָטעס (צעטיילנדיק די סומע פון די מתנות אויף די חגאות, אַ העלפט פאַרן הויף און אַ העלפט פאַרן קלער), אַבער פון דעם פריערדיקן אַנאַליז וויסן מיר, אַז אין יאָר 1748/9 אַליין האָט דער הויף באַקומען אַ סומע פון 2609 זלאָטעס און אַ העלפט פון די באַזונדערע מתנות, 182 זלאָטעס, אַלזוֿ צוזאַמען 2791 זלאָטעס. דער פרעלימינאַר איז אַלזוֿ נישט קיין רעזיעלער, וויייל דער הויף האָט דאָ פאַרשוויגן אַ שיין ביסל געלט וואָס ער איז געווען זיכער, אַז ער וועט עס סיי ווי סיי באַקומען. פון דער אַנדערער זייט האָט דער הויף נישט געמאַכט וויסנדיק פון די פאַקטישע הוצאות. אין יאָר 1748/9 אַליין האָט די קהילה אויסגעגעבן אויף די יידישע הצטרכותן 1467 זלאָטעס. אין צוויי יאָר דאַרפן אַלזוֿ די הוצאות באַטרעפן 2934 זלאָטעס און נישט 1960 זלאָטעס, ווי ס׳איז אַנגענעבן אין פרעלימינאַר (רב, שמש, נאמן, חזן און מתנות פאַר זיי).

דער פאַקטישער חשבון שטעלט זיך אין דער וויירקלעכקייט פאַר אַזוי:

	הכנסות	הוצאות
	זלאָטעס	זלאָטעס
1748/9	10028	11068
1749/50	10214	8940
ס״ה	20242	20008

שטעלט זיך אַרויס, אַז דער עודף פאַר די ביידע יאָרן איז נאָר 234 זלאָטעס און נישט 5852 זלאָטעס. אָבער אויך אָט דער עודף איז נאָר אויפן פאַפּיר. די הלואה פון 1079 זל. פון יאָר 1748/9 איז נישט געדעקט געוואָרן; די חובות פון די עהאלטער פאַר די קהלשע אַנגעשטעלטע זענען נישט באַצאָלט געוואָרן; און אין יאָר 1749 האָט די קהילה געמוסן נייע הלואות: בייַ די גלחים 350 זלאָטעס, בייַ שמואל דעם קרעמער 105 זלאָטעס, בייַ יוסיע דעם שניידער 321 זלאָטעס — צוזאַמען 776 זלאָטעס. און נאָך אַן אינטערעסאַנטער פאַקט: אין יאָר 1749/50 האָט די קהילה זיך געזען געצוווּנגען צו באַלאַסטן די בודזשעטן פון דער שול, פון דער חברה־קדישא און אויך פון דער שניידער־חברה מיט אַ געמיינזאַמער סומע פון 245 זלאָטעס. ווי קאָן זיך דאָ רעדן וועגן אַן עודף? און ווו זענען די געלטער צו דעקן די חובות פון די יאָרן בעפאָר 1748/9? עפּעס איז אַלזוֿ דאָ נישט אין אָרדענונג. דאָס ווייסט גאָנץ גוט דער הויף, אַבער ער מאַכט זיך נישט וויסנדיק, און ער ווייל אויף זייַנע הכנסות נישט מוותר זיין. דאָס ווייסן גוט די יידן, זיי קרעכצן, דינגען זיך, שטעלן אַ ווידערשטאַנד, גיין אין תפיסה, מאַכן פאַרשיידענע קאָמבינאַציעס און געלט־אָפּעראַציעס, אָבער אוחזן בלייבט דער הויף — און יידן צאָלן, צאָלן מער ווי זיי קאָנען. אַ לאַך פון יאָר פאָרדעקט מען מיט אַ לאָטע, און די לאַך פון דער לאָטע פאָרדעקט מען מיט אַ נייער לאָטע.

מ׳דאַרף נאָך צוגעבן, אַז די אויבנדיקע בודזשעט־הוצאות נעמען נישט אַרום אַלע יידישע אויסגאַבן. יידן האָבן נאָך געצאָלט חברים־באַשטייערונג אין דער חברה־קדישא און אין

דער שניידער־חברה, אויף אויסצוהאַלטן דעם שפיטאָל און ביקור־חולים; די יידן וואָס וווינען אין „רינעק" זאָלן אינדי־ווידועל באַזונדערע אָפּצאָלן דעם הויף און דער שטאָט; פאַר שענקעריי — א באַזונדער אינדיווידועלער אָפּצאָל דעם הויף און דער מלוכה; יידן וואָס פאַרקויפן שוכוואַרג און לעדער — צאָלן אַ באַזונדערן שטייער דעם שוסטער־צעך. נעמען מיר דערצו אויסגאַבן נאָך אַ שריפה, אויסגאַבן אין דער צייט פון אַ מגיפה, אויסגאַבן ביי באַזונדערע געלעגנהייטן אין לעבן פון דער מלוכה, פון הויף, פון דער קהילה און פון אַלגעמיינע געשעענישן, וואָס זענען נוגע געווען דאָס גאַנצע פוילישע יידנטום — באַקומען מיר אַ בילד ווי שווער און ביטער ס׳איז געווען די לאַגע. דער עקסיסטענץ־קאַמף איז געווען אַ האַרטער און אַ שווערער, אָבער יידן זענען דעם דעם קאַמף באַשטאַנען, און מיט כבוד.

ה. געשעענישן אין יידישן לעבן

דאָס אינערלעכע לעבן פון דער ביאַלער קהילה האָט זיך נישט אונטערשיידט פון לעבן אין אַלע אַנדערע יידישע קהי־לות: האַנדל און וואַנדל, צער־גידול־בנים און תלמוד־תורה, ישיבה און בית־מדרש, קליינע און גרויסע קהל־סכסוכים, רבנות און כלי־קודש, סכסוכים מיט דער שטאָט־פאַרוואַלטונג און מיטן הויף פון פּריץ, יסורים פון גלות און האַפענונג אויף משיחן — אָט דאָס איז געווען די אַרענע אויף וועלכער ס׳האָט זיך אָפּגעשפּילט דאָס טאָג־טעגלעכע יידישע לעבן. אָבער אָחוץ דעם האָט די ביאַלער קהילה צו פאַרצייכענען דריי געשעענישן פון אַלגעמיינער יידישער באַדייטונג. אין וועלכע ביאַלער יידן האָבן אָפּגעשפּילט אַ געוויסע ראָלע, אין די לעצטע צוויי אָפּטיל אַ גאָר גרויסע ראָלע. אָלע דריי זענען פאַרבונדן מיט דער גאַרונג וואָס האָט באַהערשט דאָס גאַנצע יידנטום בכלל און דאָס פוילישע בפרט אין 18טן יאָרהונדערט, ווי אַ נאָכווייענישׂ פון דער משיחישער באַוועגונג פון שבתי צבי.

אין יאָר 1666 האָט שבתי צבי אָנגענומען דעם איסלאָמישן גלויבן און ס׳איז געווען צו האָפן אַז דערמיט האָט זיך זיין שליחות געענדיקט. אין דער אמתן אָבער איז געווען אַנדערש. זיינע אָנהענגערס האָבן נישט רעזיגנירט, זיי האָבן אין זיין שמד גזעון אַ פאַרבאָרגן מיטל צו דער אויסלייזונג, וואָס וועט איגנאָכן קומען. אין די קומענדיקע יצענדליקער יאָרן דערשיינען אין פאַרשיידענע לענדער און אין אַ גרויסער מאָס אין פוילן בעלי־שם און נביאים, וואָס ווילן דוחק זיין דעם קץ, וואָס רופן צו תשובה און אמונה אין דער נאָענטער גאולה. און אַזוי ווי די אָלגעמיינע לאַגע פון פאָלק איז געווען אַ געדריקטע, איז קיין וווּנדער נישט וואָס זיי געפינען אַ סך אָנהענגערס. דער גלויבן אין שבתי צבי און אין זיין מיסיע ווי אַ משיח, ווערט אָזוי אָרום אויפסנעי אויפגעוועקט, און אין יידישן לעבן פירט זיך אַ העפטיקער קאַמף: פאַר און קעגן שבתי צבי.

איינער פון די אָנפירערס פון דוחקי הקץ איז געווען אַ שעדלעצער ייד ר׳ יהודה חסיד, וואָס האָט צוזאַמען מיט אַ צווייטן פוילישן ייד, חיים מלאך, אַרגאַניזירט אַ גרויסע אויס־וואַנדערונג קיין ארץ־ישראל. צווישן די עולים זענען געווען הייסע אָנהענגערס פון שבתי צבי, סתם מאמינים, וואָס האָבן געוואָלט דורך זייער זיטלעך לעבן, דורך תשובה און פייני־קונגען, דורך אָנקניפן זייער לעבנס־גאַנג מיט ארץ־ישראל באַזען דעם וועג פאַר דער גאולה. פאַרלאָזנדיק פוילן האָט די גרופּע געציילט 120 נפשות, זי איז דערנאָך אויסגעוואָקסן ביז 1500 נפשות, פון וועלכער אַרום 500 זענען געשטאַרבן אין וועג. נאָך אַ לאַנגער וואַנדערונג איבער מעהרן, אונגאַרן, דייטשלאַנד און איטאַליע, וואָס האָט עדויערט אַ גאַנץ יאָר זענען די איבערגעבליבענע יידן אָנגעקומען קיין ירושלים ראש־חודש חשון תס״א (אָקטאָבער 1700). דאָס גליק האָט זיי אָבער נישט געשפּילט. פינף טעג נאָכן אָנקומען קיין ירושלים איז ר׳ יהודה חסיד נפטר געוואָרן. די מאַטעריעלע לאַגע פון די עולים איז געווען זייער אַ שווערע. אַ סך פון זיי זענען אַרייַנגעפאַלן אין יאוש, און דער סוף איז געווען, אַז אַ טייל פון זיי האָט זיך געשמדט (דאָס זענען געווען די פאַרבראַנטע אָנהענגערס פון שבתי צבי), און אַ טייל האָט זיך צוריקגע־קערט קיין אייראָפּע. נאָר די, פאַר וועלכע די עליה קיין ארץ־ישראל איז געווען אַ רעליגיעזע און נאַציאָנאַלע לעבנס־פראָגע זענען פאַרבליבן, האָבן דיק אויף בעסערע צייטן. צווישן די פאַרבליבענע איז געווען ר׳ יוסף ביאַלער.

ס׳איז נאָר נאָטירלעך, אַז די באַוועגונג וואָס איז אַרויס־געאָנגען פון שבתי צבי האָט געפונען אַן אָפּקלאַנג אין ביאַלע. מיר ווייסן נישט ווייפל פון זיי קאָנען מיר ביי די נעמען: אייזנער, ר׳ זלמן ביאַלער איז נפטר געוואָרן גלייך ביים אָנקומען קיין ירושלים און ער איז געקומען צו קבורה אין דעם זעלבן טאָג וואָס ר׳ יהודה חסיד,[15] דער צווייטער, דער אויבן־דערמאָנטער ר׳ יוסף ביאַלער, פאַר וועמען די עליה קיין ארץ־ישראל איז געווען אַן אמתער אָנהויב פון אַ נייַ לעבן, פון קדושה און טהרה.

אין יאָר 1712 איז געקומען קיין ירושלים אַ גרופּע עולים פון איטאַליע אונטער דער אָנפירונג פון דעם מקובל ר׳ אברהם רוויגא, פון דער שטאָט מאַדענא. אויך אין דער גרופּע געפינען מיר פון איין זייט, שבתי צבי־אָנהענגערס, און פון דער צווייטער זייט, יידן מאמינים וואָס האָבן געוואָלט אין ארץ־ישראל געפינען אַ תיקון צו זייערע פערזענלעכע און אַלגעמיין־רעליגיעזע און נאַציאָנאַלע שטרעבונגען. חול המועד פסח תס״ב (אַפּריל 1702) האָט ר׳ אברהם געגרינדעט אַ ישיבה, און צווישן די צען דערווייטלטע וואָס דאָרפן בילדן דעם מוח און דאָס האַרץ פון דער ישיבה געפינען מיר אונדזער ר׳ יוספן (אויסער אים געפינען מיר צווישן זיי נאָך 5 פוילישע יידן, פון דער ר׳ יהודה חסיד־גרופּע: אַ ייד פון קאַליש, פון אָפּאטשנע, פון סעמיאָטיטש, פון לוקאָוו און אויך דעם איידעם פון ר׳ יהודה חסיד). די צען מבוררים האָבן געדאַרפט זיצן „— — לילות וימים, — — ובתפלתם צועקים ובוכים ומתוודים בלב נשבר ונדכה עד כי ממש בוקעים רקיעים, — — ואחר התפלה מיד, בקדושה ובטהרה בטלית ותפילין על ראשיהם, בחרו ללמוד ס׳ (ספר) הזהר, ואחרי זה כתבי האר״י[16] עד שעת מנחה".[17] אַזוי אָרום האָט ביאַלע אין

דער פערזענלעכקייט פון ר׳ יוספן זוכה געווען צו אַ גרויסער עליה.

מיר ווייסן גאָרנישט וועגן זיין ווייטערדיקן לעבן, אָבער אַ סברה, אַז ער איז געווָארן אין ארץ־ישראל אַ באַקאַנטע פערזענלעכקייט, והא ראיה, אַז אייניקע פון די אָנגעזעענע ספרדישע בעלי־בתים, ר׳ אזולאי, האָט זיך מיט אים משדך געווען, נעמענדיק זיין טאָכטער פאַר אַ שנור. פון דעם זיווג איז געבאָרן געווָארן אַ זון, חיים־יוסף־דוד, און דאָס ביאַלער אייניקל ר׳ חיים־יוסף־דוד (חיד״א), געבוירן 1724 אין ירושלים, נפטר געווָארן 1806 אין ליוואָרנע, איטאַליע, איז באַרימט ביז הייַנט ווי אייניקער פון די חשובסטע שד״רים,[18] ווי אַ גרויסער למדן און ביבליאָגראָף. ער האָט פאַרפאַסט מער ווי הונדערט ספרים, צווישן זיי אַ ביבליאָגראָפיש לעקסיקאָן „שם הגדולים״ און אַ ספר־זכרון „מעגל טוב״ פון זייַנע רייזעס אין אייראָפּע און צפון־אַפריקע, ווי אַ שליח פון ארץ־ישראל.

זיין ערשטע שליחות איז געווען אין די יאָרן 1753—1758 און ער האָט דורכגעוואַנדערט: איטאַליע, דייטשלאַנד, האָלאַנד, ענגלאַנד און פראַנקרייך. די צווייטע שליחות פאַלט אויס אין די יאָרן 1772—1778. דאָסמאָל באַזוכט ער: טוניס, איטאַליע, פראַנקרייך, בעלגיע און האָלאַנד. אין אַלע ערטער האָט ער מיט זיך געבראַכט אַ לעבעדיקן גרוס פון ארץ־ישראל און געוועקט דעם אינטערעס פאַר איר, און די באַרייטקייט צו העלפן דעם ישוב. ער האָט געזוכט און געפונען כתבי־יד פון ספרים, געשריבן און געדרוקט ספרים. וואָס פאַר אַ שאָד וואָס ער האָט נישט באַזוכט פוילן; מעגלעך אַז ער וואָלט אונדז עפעס איבערגעגעבן וועגן זיין מוטער־שטאָט ביאַלע. און אַז ער האָט געהאָט אַ שארף אויג אַלץ צו זען און אַ טאָלאַנטפולע פעדער אַלץ צו באַשרייבן, האָט ער באַווייזן מיט פולער רייכקייט אין רייזע־בוך „מעגל טוב״. ווייַלנדיק אין חודש כסלו תקט״ז (1756) אין דער מערב־דייטשער שטאָט קליף (Cleve) האָט ער דאָרט געפונען אַ מומע „ — — אחות אימה היא מרת גיטלי בת מלך אדוני מר זקני הרב החסיד המקובל איש האלדים (האלהים) קדוש מהר״ר יוסף בייאליר ז״ל — —״.[19]

אין יאָר 1756 איז אַלוף אונדזער ר׳ יוסף שוין געווען אויף דעם עולם־האמת. ליידער קאָנען מיר זיך נישט מער אפֿשטעלן אויף דער אינטערעסאַנטער פערזענלעכקייט פון ר׳ יוסף ביאַלער. מיר ווייסן נישט וועגן זיין לעבן פאַר דער עליה, וועגן זיין לעבן אין ירושלים און וועגן זיינע פאַרבינדונגען מיט זיין פאָטער־שטאָט, זיצנדיק אין ירושלים.

די צווייטע גרויסע געשעעניש אין אַלגעמיינעם יידישן לעבן וואָס ביאַלער יידן האָבן אין איר אָפּגעשפּילט אַ גרויסע ראָלע, כמעט אַ הויפּט־ראָלע, שטייט אין צוזאַמענהאַנג מיט דער באַנייטער קאָכענישׂ אַרום שבתי צבי.

אין דער מיט פון 18טן יאָרהונדערט איז די גאַנצע יידישע וועלט אויפֿגערודערט געוואָרן צוליבן חשד, וואָס איז געפאַלן אויף דעם האַמבורגער רב ר׳ יהונתן אייבעשיץ, אייניקע פון די גרעסטע רבנישע אויטאָריטעטן פון יענער צייט, אַז ער האָט שבתי צבי־נייגונגען. די יידיש־רבנישע און געזעלשאַפטלעכע וועלט איז זיך צעפאַלן אין צוויי מחנות: איינע וואָס האָט געהאַלטן מיט ר׳ יהונתן אייבעשיץ און אים ריינגעוואַשן פון יעדן שאַטן פון חשד, אין די צווייטע, וואָס האָט זיך באַמיט מיט אותות ומופתים, אויפן סמך פון די קמיעות וואָס ר׳ יהונתן האָט פאַרטיילט יולדות און קראַנקע, צו באַווייזן אַז ר׳ יהונתן איז פאַרפאַלן אין מינות, און אויב אַזוי, טאָ דאַרף מען אים רודפן, מחרים זיין און אַראָפּזעצן פון רבנות.

אין שפּיץ פון די קעגנערס פון ר׳ יהונתן איז געשטאַנען ר׳ יעקב בן־צבי עמדין (יעב״ץ), דער זון פון חכם צבי אשכנזי, דעם פריערדיקן האַמבורגער רב. יעב״ץ האָט געווויניט אין אַלטאָנאַ (איינע פון די טיילן פון דער האַמבורגער קהילה) און האָט פון דאָנען פאַרפירט אַ שטורעמדיקן קאַמף אויף טויט און לעבן קעגן ר׳ יהונתן. ער האָט זיך געשטעלט פאַר אַ ציל, גלייך ווי זיין פאַרשטאַרבענער פאָטער, אויסצורַאטן אַלע שלעכטע געוויקסן פון שבתי צביניזם. פאַר ביידע פאַרטיען איז געווען אויסערסט וויכטיק צו געווינען די סימפּאַטיע און שטיצע פון די אויטאָנאָמע ארגאַנען פון פוילישן יידנטום, וואָס זייער אויסאַרטיקע איז געווען אָנגעקומען נישט נאָר אין פוילן, נייערט אויך אין דער גאַנצער יידישער וועלט. פאַר יעב״צן האָבן זיך געפונען צוויי יידן וואָס זענען געווען, אַזוי צו זאָגן, זייַנע הויפּט־אָגענטן אין פוילן, און ביידע זענען געווען פון ביאַלע. אייַנער איז געווען דער ביאַלער רב (ער איז ציגלייך רב אין סלאָוואָטיטש, וווּ ס׳איז, דוכט זיך, געווָארן אַ מנהג אַז ביידע קהילות זאָלן האָבן אַ בשותפותדיקן רב), ר׳ יצחק בר׳ מאיר, דער זון פון באַרימטן רב, ר׳ מאיר — מרה״ם א״ש — מורנו הרב ר׳ מאיר אייזנשטאָט און שוואָגער פון יעב״צן. דער צווייטער איז אַ ייד, וואָס שטאַמט פון וואַלין און האָט זיך באַזעצט אין ביאַלע, ר׳ ברוך בן־דוד, וואָס איז באַקאַנט אונטער דעם נאָמען ר׳ ברוך מארץ יון. אָט דער ר׳ ברוך איז געווען אַ ריייכער ייד, האָט געפירט גרויסע פינאַנציעלע עסקים מיטן פוילישׂ־זאַקישן מיניסטעריום בריל און מיטן פוילישן פינאַנץ־מיניסטער שעדלניצקי, און ער האָט אַזוי אָרום געקאָנט העלפן דער פאַר אים הייליקער זאַך דורך מלוכהשע אינטערוועניצן. ער האָט זיך אויך שפּעטער פאַרשדכנט מיט יעב״צן, נעמענדיק זיין טאָכטער נחמה פאַר זיין זון אליעזר.

אָט ווי אַזוי יעב״ץ כאַראָקטעריזירט אין זיינע זכרונות („מגלת ספר״) די טעטיקייט פון ר׳ ברוך: „— — הוא האיש נלחם מלחמות ה׳ בעדי, — — אף שהיה יכול להרויח שוחד לכיסו, אם היה דעתו עם צד המתנגד אלי, לא אבה מהם בצע כסף, ועשה לשם שמים להלחם נגד התקיפים הנ״ל, ופזר גם מעט שלו ע״ד (על דבר) כבוד שמו ית׳ (יתברך) וקנאת תורתו — —״.[20] און דער קאָמף איז נישט געווען קיין לייכטער. דער לובלינער רב ר׳ יעקב בר׳ אברהם בר׳ חיים, און זיין פאָטער ר׳ אברהם בר׳ חיים. וואָס האָט געהאַט גרויסע אויסזיכטן געווויילט צו ווערן ווי אַ פרנס פון ועד ארבע ארצות זענען געווען אָנגענגערט פון אייבעשיצן, און זיי האָבן איין יאָר 1751 אַרייַנגעלייגט יעב״צן אין חרם. אָבער ר׳ ברוך האָט זיך נישט אפֿגעשראָקן. אָט וואָס ער שרייבט נאָכן חרם צום אַמסטערדאַמער רב, וואָס איז געווען פון די וויכטיקע קעמפער

פאַר יעב״צן: „— — הייתי בכל יום ובכל עת ובכל שעה מעיר כבוד הרבנים הפרנסים ונאמנים באמרי מה אתם מח־שים — — לא נתתי ולא שקטתי, ועל דלתות פרנסים ונאמנים הרבנים שקדתי — —״. וועז ער האָט געזען, אַז פון דער יידישער זייט איז נישט צו האָפן אויף קיין הילף, האָט ער זיך געוואַנדן צו זיין באַשיצער, דעם פוילישן פינאַנץ־מיניסטער שעדלניצקי, און דער האָט ר׳ אברהמען אַרייגעזעצט אין תפיסה. פון אברהמס צד האָט מען געוואָלט „— — לתת לי כמה מאות שכר שתיקה, ואנכי לא די שעל דברים כאלה הייתי רק עונה ברקיקה, אף גם זאת כי פזרתי מן המעט אשר נתן ה׳ לי וחנני — —״. בקיצור שרייבט ר׳ ברוך קיין אַמסטער־דאַם: „ובכל אלה אנכי ת״ל (תודה לאל) על עמדי עמדתי, איש ריב הייתי כנגד כולם — —״.[21]

דאָס אַלץ האָט אַבער נישט געהאָלפן. די אייבעשיץ־פאַרטיי איז געווען שטאַרקער און הן אין ליטווישן ועד און הן אין פוילישן ועד האָט מען זיך אַרויסגעזאָגט פאַר אים. כסלו תקי״ב (1751) האָט דער ליטווישער ועד המדינה באַ־שלאָסן: „— — ואנחנו מחרימין ומנדין ומקללין ומארירין את מי אשר ימלא את לבו לפצות פה — — נגד מורינו ורבינו הגאון — — יהונתן — —״.[22] חשון תקי״ד (1753) האָט דער פוילישער ועד ארבע ארצות זיך אַרויסגעזאָגט פאַר ר׳ יהונתן, ווי אַ ייד „— — אשר רוח אלקים בו וראוי שתשרה עליו שכינה — — חף הוא מפשע ושלח את ביאורו ביאור מספיק שרשו בקודש על הקמיעות לגאוני הזמן — — וכל המהרהר אחריו כאלו מהרהר אחר השכינה״.[23] און דער ועד האָט גוזר געווען צו פאַרברענען אַלע כתבים וואָס זענען דערשינען קעגן אים, די כתבים פון יעב״צן און פון זיינע אַנהענגערס.

אין משך פון דער גאַנצער צייט: 1751—1753 זענען ר׳ ברוך און ר׳ יצחק געשטאַנען אויף דער וואַך, זיי זענען געווען אַגוועזנדיק אויף אַלע וויכטיקע אסיפות און זיצונגען. זיי האָבן זיך באַמיט צו באַאיינפלוסן וועמען זיי האָבן נאָר געקאָנט. פאַר זיי איז דאָס געווען אַ מלחמת־קודש. אַבער לויט דער אָפיציעלער ריכטונג פון פוילישן יידנטום איז זייער מיינונג וועגן אייבעשיצן נישט געווען די ריכטיקע. פאַר ר׳ ברוכן איז געווען לייכטער אַנצופירן זיין טעטיקייט, ער האָט געהאָט די נייטיקע מיטלען דערצו און אויך זיין תקיפות איז געווען גרעסער. ר׳ יצחקן דאָקגען, איז דאָס אַנגעקומען שווערער. נישט איין מאָל באַקלאָגט ער זיך, אַז דער קאָמף שלעפט אים אַריין אין גרויסע הוצאות: „— — אני מוכרח ליסע לאסיפה דארבע ארצות בק״ק קאָסטאַנטין וגודל הוצאות שלי הקב״ה ישלם לי״.[24] „ — — עמדתי בקשרי מלחמה עם הכתבים הבאים לידי — — ונתתי י״ב גילדן־שטיק וחצי מעות פאשט — —״.[25] „והייתי שמה (אין בראד) כחודש ימים כדי לשמור דרך עץ החיים, — — ועל טוב יזכר שמו של האלוף התורני הרבני מהור״ר ברוך מארץ יון, שהחזיק את ידי בכל מאמצי כח גברא — — ועוד אמרו החכמים הרבנים לשלוח לק״ק המבורג וזגא דרבנן, ואני עמהם — — אך עיקר חסר מן הספור מי ומי שיתן על הוצאות — — שמוכרחים ליתן כמה מאות אדומים על שעה חדא״.[26] ר׳ יצחק האָלט אין אייך גלייבן, אַז ער וועט קאָנען עפעס אויפטאָן און באַנייען דעם קאָמף קעגן אייבעשיצן: „ועוד ידי נטויה בזה הוועד שיהיה י״ב תמוז הבע״ל (תקט״ו) בק״ק קאסטאנטין״.[27] „— — כי עד מתי תאכל חרב וכובשים פניהם, כל מקום שיש הילול השם אין חולקים כבוד לרב — — „.[28]

ר׳ יצחק און ר׳ ברוך זענען געווען באַרייט וווייטער צו קעמפן, אַבער דערווייל איז זיך אין פוילן פאַרלאָפן אַ נייע מעשה, וועלכע איז געווען אַ סך געפערלעכער ווי די קמיעות פון ר׳ יהונתן אייבעשיץ. דאָס איז דער דריטער אָפּט פון דער אַלגעמיין־פוילישער־יידישער געשיכטע, אין וועלכן ביאַלער יידן — דאָסמאָל ווידער ר׳ יצחק און ר׳ ברוך — נעמען אַ גרויסן אַנטייל.

סוף יאָר 1755 איז צוריקגעקומען קיין פוילן דער פאָדאָ־ליער ייד יעקב פראַנק, וואָס האָט פאַרבראַכט אַ לענגערע צייט אין טערקיי אין איז דאָרט געשטאַנען אין ענגע פאַרבינדונגען מיט דער שבתי צביאישער סעקטע פון די דענמייער.[29] אין פוילן האָבן זיך אַרום אים פאַרזאַמלט אַלע שבתי צבי׳ניקעס, און אויב ביז איצט איז ביי פראַנקן געווען אַ נטיה צום איסלאָם, דהייבט ער פון איצט אָן צו גלאָבן די אויגן צום קריסטנטום. פראַנק און זיינע אַנהענגערס האָבן געפירט אַ הפקר־לעבן פון פריצות און אָפּיקורסות להכעיס. ס׳איז ביי זיי רייך געווארן דער געדאַנק אַנצונעמען דעם קריסטלעכן גלויבן. זיי זענען געקומען ביז צו דער באַשולדיקונג, אַז דער תלמוד באַפעלט צו באַנוצן קריסטלעך בלוט אויף פסח.

מ׳זעט בולט דעם אונטערשייד צווישן דער פלוגתא יעב״ץ—אייבעשיץ און דער פראַנקישער צרה. ענע איז געווען אַ ריין יידישע זאַך, דאָ האָבן מיר אַבער צו טאָן מיט אַ גרויסער געפאָר וואָס דראָט דעם פוילישן יידנטום. עלילות־דם זענען אין דעמאָלטיקער פינצטערער צייט געשטאַנען אויפן סדר־היום, און דאָס עדות־זאָגן פון יידן אַליין האָט געקאָנט ברענגען אַ גרויס אומגליק.

די יידישע אַנפירערשאַפט איז גלייך אַרויסגעטראָטן קעגן דעם געפערלעכן שפּיל און ס׳האָט זיך צעפאַלקערט אַ פייערדיקער קאָמף. דער ועד הגליל לעמבערג האָט אין סיון תקט״ז (1756) אַרייגעלייגט די פראַנקיסטן אין חרם און דער חרם איז באַקרעפטיקט געוואָרן דורך דעם ועד ארבע ארצות אין קאָנסטאַנטין (ספטעמבער 1756). אויף דער זייט פון די פראַנקיסטן האָט זיך געשטעלט דער קאָמיסיעצער בישאָף, און ער האָט פאַראַרדנט אַן עפנטלעכן דיספוט צווישן יידן און פראַנקיסטן. דער דיספוט האָט זיך געענדיקט, לויט דעם פסק פון בישאָף, מיט דער מפלה פון די יידן און מיט דער גזירה צו פאַרברענען דעם תלמוד (יוני 1757). פראַנק פירט זיין אַגיטאַציע וווייטער, און ווי אַ קאָנדידאַט צום קריסטנטום געווינט ער די שוץ פון קעניג. ער פועלט ביים לעמבערגער אַרציבישאָף, אַז ס׳זאָל פאַרקומען נאָך איין דיספוט צווישן זיינע אַנהענגערס און צווישן די יידן, כדי צו באַווייזן, אַז די ריכטיקע אויספאַסונג פון יידנטום און פון משיח־גלויבן פירט בהכרח צו דער אַנערקענונג פון קריסטנטום. די יידן באַשטייען מיט כבוד דעם דיספוט פון לעמבערג (יולי—אויגוסט 1759), אַבער די קריסטלעכע מאַכט דערקלערט די יידן פאַר באַזיגטע.

נאָר אין איין פּרט האָבן די יידן געהאַט אַ טיילווייזן נצחון, אָן דער פּרט איז געווען דער געפּערלעכסטער: דער קאַנאַניק וואָס האָט אָנגעפּירט מיטן דיספּוט האָט געלאָזט אָפּן די פּראָגע פון עלילת־דם, וועלנדיק אָפּווארטן אויף דער תשובה פון פּויפּסט, צו וועמען די יידן האָבן זיך געוואַנדן נאָך דער הילף.

די פּראָנקיסטן האָבן איצט אָפּן אָנגענומען דאָס קריסטנטום. פּראָנק איז אָבער אַריין אין אַ קאָנפליקט מיט דער קירכע אָן ער איז פּאַרמשפט געוואָרן אויף לעבנס־לענגלעכער תפיסה אין דער טשענסטאָכאָווער פעסטונג. בעת דער ערשטער טייל־ונג פון פוילן (1772) האָבן די רוסן באַפרייט פּראָנקן אָן ער האָט זיך מיט זיינע אָנהענגערס באַזעצט קודם אין בערן (מעהרן) אָן דערנאָך אין דער געגנט פון פּראָנקפורט אַם מאַין, וווּ ער איז געשטאָרבן אין יאָר 1791, אין עלטער פון 91 יאָר.

אונדז אינטערעסירט דאָ אין דער גאַנצער געשיכטע דער אָנטייל פון ביאַלער יידן אין קאַמף מיט די פּראָנקיסטן. ר׳ יעב״ץ שרייבט אין זיינע זכרונות „מגלת ספר״: „גם מחו׳ (מחותני) הנגיד כ״ה ברוך הנ״ל יזכר לטוב בעסק זה, כי גם פה עשה את שלו, ועמד כעמוד ברזל לפני המלך פולין ושריו — — ולבטל עצתם ולהפר מחשבתם הרעה על היהודים, ולהשיב גמולם בראשם, והתנדב בנפשו ובמאודו להדפם ולרדפם״.[30]

אין די ערשטע יאָרן פון געראָנגל שטייט נאָך אין דער ערשטער פּראָנט־ליניע אונדזער ר׳ יצחק. אין אַ בריוו פון ר׳ ברוכן צו יעב״ץ שרייבט ער וועגן דעם קאָנסטאַנטינער ועד: „— — והנה גם הוא (ר׳ יצחק) היה פה משך זמן ועדן עת האסיפה הוועד הגדול — — והוא היה מתחזק באמונה עושה היה לראש פנ״ה את עצמו מכל התעסקות ועסק במצוה — —״.[31] ר׳ ברוך האָט פון זיין זייט פאַרפירט אַ ברייטע טעטיקייט, אַז דער ענין זאָל באַטראַכט ווערן נישט ווי אַ יידישע אָנגע־לעגנהייט, נאָר ווי אַן ענין וואָס אינטערעסירט אויך דער קריסטלעכער קירכע: „וגם אנחנו נחלץ חושים לקראתם לעמוד לפני האדונים הבישופים לדון את הארורים האלה בשרפה... כי לפי דיניהם, מי שמציא אמונה חדשה נידון בשרפה — —״.[32] זיין קוק איז געווען אַ ריכטיקער. לויט דער דאָזיקער טאַקטיק איז געווען צו האָפן, אַז דער קאַמף וועט זיין לייכטער און דערפאָלגרייכער.

נאָך דער קאָמיסיעצער גזירה האָט ר׳ ברוך זיך געוואָנדן צום מיניסטער בריל און שילדערנדיק פּאָר אים די אָנטוויקלונג פון די געשעענישן „פּתחתי פי בבכי ובתחנונים למען לבקש מאת אדוננו המלך שיצוה ברוב חסדו להכרית אותם כת שבתי צבי ימח שמו וזכרו״. בריל האָט אים געראָטן אָנצו־שרייבן אַ מעמאָריאָל צום קעניג (אויגוסט דער דריטער, 1734—1763), כדי דער זאָל ווייטער ווירקן מיט דער הילף פון פּויפּסטלעכן נונציוס. ר׳ ברוך האָט תיכף פאָרפאָסט דעם מעמאָריאָל און אים איבערגעשיקט צום קעניג. ער האָט אָבער געטאָן נאָך מער, אָט ווי ער דערציילט די מעשה: „ויותר מזה עשיתי שלקחתי עמי אנשים, — — ועשיתי סופליקא[33] למשפט הנונצייטרי — — ואנכי כיד ד׳ הטובה עלי הפרש הפרשתי כמו הקדש הקדשתי סך מאה אדומים שפעציא להצטרכות פיזור המשפט הזה — —״.[34] ס׳איז נאָך כדאי צו באַמערקן, אַז אין זיין טעטיקייט טרעט אויף ר׳ ברוך נישט ווי אַ תקיף וואָס האָנדלט אויף אייגענער האַנט, נאָר ער באַראַט זיך און גיט אָפּ אַ דין־וחשבון די אָפּיציעלע אָנפירערס. ר׳ ברוך איז ביי דער גוטער האָפענונג, אַז ס׳וועט איצט נעמען אַ סוף מיט די פּראָנקיסטן, ער שרייבט: „כאשר עינינו ראו שרפת התורה, יראו עינינו שישרפו באש את בת שלו״,[35] אָן גלייכ־צייטיק בעט ער נאָך יעב״ץ ער זאָל פועלן, אַז די אָמטער־דאָמער קהילה זאָל זיך וועגדן צום פויפּסט דורך דער קהילה פון רוים.

מיר האָבן אויבן גזעזעגן, ווי אַזוי די ענינים האָבן זיך ווייטער אָנטוויקלט. ר׳ ברוך האָט נאָך אין מאָל זיך אַרײַי־געמישט אין גאַנג פון די געשעענישן. וועג פּראָנק איז געזעסן אין דער טשענסטאָכאָווער פעסטונג האָט ער אָנגעקניפט פּאַר־בינדונגען מיט מאָסקווע און פעטערבורג, שטעלדיק אין אויסזיכט, אַז ער וועט באַרייַט זיין אָנצוגעמען די פּראָוואַ־סלאָוויש אמונה. דאָ האָט ר׳ ברוך זיך ווידער געוואָרפן אין קאָמף („ממש הניח חפציו ועסק בחפצי שמים״) און ס׳איז אים געלונגען צו אָנטפּלעקן דעם אמתן פּרצוף פון פּראָנקן זון זיינע אָנהענגערס; „והרשעים האלה נדחו בפחי נפש״.[36]

רעזומירנדיק דעם גאַנצן ענין, קאָנען מיר פעסטשטעלן אַז די צוויי ביאַלער יידן האָבן מיט גרויס ווירדע רעפּרעזענ־טירט דעם שטאָנדפונקט פון יידנטום; ס׳איז נישט זייער שולד וואָס זיי האָבן נישט געקאָנט אַ סך אויפטאָן.[37] אויך דאָ מוזן מיר באַמערקן ווי גרויס ס׳איז דער שאָד וואָס מיר ווייסן נישט אַ סך מער וועגן ר׳ ברוכן און ר׳ יצחקן, אויסער דעם וואָס מיר האָבן אויבן דערציילט. ס׳וואָלט געווען זייער אינטערעסאַנט צו ווייסן, וואָס אַזעלכע צוויי וויכטיקע אָנפירערס האָבן אויפ־געטאָן אין די ראָמען פון דער ביאַלער קהילה גופא.

ו. די קהילה און די אויסנוועלט

אין דער רייכער געשיכטע פון יסורים, רדיפות און גזירות וואָס ס׳איז דורכגעגאַנגען דאָס פוילישע יידנטום, האָבן אויך די ביאַלער יידן געהאַט אָן אַנטשפּרעכנדיקן אָנטייל. מיר האָבן נישט קיין דירעקטע ידיעות וועגן דעם וואָס ס׳האָט איבערגעלעבט די ביאַלער קהילה אין די גזירות ת״ח פון כמיעלניצקי, אָבער לויט די אומדירעקטע רמזים איז אָנצו־נעמען, אַז אויך זי איז געווען פאַרוויקלט אין די טראַגישע געשעענישן. דער הויפּט־כראָניקער פון די גזירות ת״ח ר׳ נתן האַנאָווער, וואָס האָט אַליין מיטגעמאַכט דאָס טרויעריקע קאַפּיטל, שטעלט זיך ווייניק אַפּ אויף דעם גורל פון די ליט־ווישע קהילות. ער באַנוגנט זיך מיט אָן אַלגעמיינער נאָטיץ, אַז „ואנשי ק״ק סלוצק וק״ק פינסק וק״ק בריסק דליטא ברחו קצתם לפולין גדולה וקצתם לדנצק על המים על הנהר ווייסל. ודלת עם הנשארים בק״ק בריסק ובק״ק פינסק נהרגו על קידוש השם כמה מאות נפשות״. „ובק״ק וולאדווה נאספו שם יהודים הרבה ונהרגו שם כעשרת אלפים נפשות בכל מיתות משונות. ובשאר קהלות גדולות בליטא נהרגו יהודים לאלפים ורבבות״.[38]

אין דער הקדמה צו די סליחות וואָס ס׳האָט פאַרפאַסט

דער גרויסער תלמודיסט ר׳ שבתאי כהן, דער מחבר פון באַווסטן קאַמענטאַר צום שולחן־ערוך „שפתי כהן״ (ש״ך), וואָס ער אַליין איז געווען אַ קרבן פון די גזירות וואָס האָבן זיך אויסגעאָסן אויפן ליטווישן יידנטום ווי אַ נאַכווייעניש פון די גזירות ת״ח ליינט זיך: „— — בק״ק וולאדוי עשו זבח רב — — גם בק״ק ברסק וק״ק פינסק וכל הגלילות והס־ביבות, אין מקום אשר אין שם הרוגים משולכים איש אל אחיו ואשה אל אחותה משולכות״.[39] אין אַן אַנדער כראָניק („טיט היזן״ פון ר׳ שמואל פייביש בר׳ נתן פייטיל) ווערן אויסגע־רעכנט די גזירות פון פאַרשיידענע קהילות „במדינה הנקראה פודלשיא״.

אין דער רשימה פון די קהילות ווערט דריי מאָל דערמאָנט מעזריטש (מעזריטש גדול, מעזריטש קטן, מזריץ גדולה) און ס׳איז קיין ספק נישט אַז אייניע פון די דריי שטעט איז מעז־ריטש לעבן ביאַלע. וועגן מעזריטש האָבן מיר, אגב, אַ גאָר דירעקטע ידיעה: אין 18טן יאָרהונדערט געפינען מיר אין דעם גאַליציש שטעטל באַלעכאָוו דעם באַקאַנטן זכרונות־שרייבער ר׳ בער באַלעכאָווער, וואָס פון דעם נוסח פון זיינע זכרונות איז אַנצונעמען, אַז זיין עלטער־זיידע ר׳ יהודה לייב שטאָמט פון די פליטים פון „מיזעריטש הגדולה סמוכה לבריסק דלישא״.[40] ביאַלע אַליין ווערט נישט אין ערגעץ דערמאָנט, אָבער ס׳איז זיכער אַז איר גורל איז געווען דער זעלביקר ווי דער גורל פון דער גאַנצער בריסקער געגנט.

פון אָנהויב 18טן יאָרהונדערט האָבן מיר צו פאָר־צייכענען צוויי פערזענלעכע טראַגעדיעס פון ביאַלער תושבים. אין יאָר 1710 איז אַ ביאַלער איד פאַרמשפט געוואָרן צום טויט אין שייכות מיט אַן עלילת־דם. איז עטלעכע יאָר שפעטער איז זיך אין ביאַלע פאַרלאָפן אַ געשעעניש, וואָס איז נישט היסטאָריש גאַנץ באַגרינדעט, אָבער זי האָט זיכער אַ פאַקטישן גרונטקערן. די פאָסירונג איז ניגע דעם באַרימטן זון פון לעמבערגער רב, ר׳ צבי הירש בן ר׳ נפתלי הירץ, וואָס ביאַלער יידן האָבן זוכה געווען אים צו האָבן פאָר אַ רב און ראש־ישיבה. אין די מקורות וועלכע ער אַנגערופן ר׳ צבי הירשלי האַלבערשטאָטער (לכבוד דער רבנות וואָס ער האָט אַנגענומען דייטשלאַנד נאָך דעם ווי ער האָט פאַרלאָזט ביאַלע), אָבער, ווייזט אויס, אַז ער האָט אַנגענומען דעם נאָמען ביאַלע ווי אַ פאַמיליע־נאָמען.

ר׳ צבי הירש האָט געהאָט אַ שיינע טאָכטער, און דער פריץ האָט זיך פאַרגלוסט זי אַוועקצונעמען פאַר זיך. דער רב און די רביצין האָבן געוואָלט ראַטעווען די טאָכטער און האָבן גיך געשטעלט אַ חופה מיט דעם רבס תלמיד ר׳ משה פון בריסק. בשעת דער חופה איז פלוצעם דערשינען דער פריץ מיט אַ גרופּע פאַרכאַפן די כלה מיט געוואָלט. אויף די חתונה־געסט איז געפאַלן אַ פחד, אָבער דער יונגער חתן האָט נישט פאַרלוירן זיין מוט, ער האָט מיט אַ מעכטיקן קלאַפּ אַוועקגעלייגט דעם פריץ צו דער ערד און ער איז אַנטלאָפן מיט דער כלה. דער פריץ האָט געברענט מיט נקמה פאַר דער גרויסער חרפה וואָס איז אים אָנגעטאָן געוואָרן, און ער האָט דעם רב מיט זיין פאַמיליע אַריינגעוועצט אין תפיסה. די אייגענעשפאַרטע האָט געדראָט טויט־שטראָף. אָבער דאָ האָט זיך אַריינגעמישט דער מעכטיקער יידישער שתדלן און פינאַנ־מאַן ר׳ ישכר בער לעהמאַן פון האַלבערשטאָט, וואָס האָט געהאָט אַ גרויסן איינפלוס אין די רעגירונגס־קרייזן, און ר׳ צבי הירש איז באַפרייט געוואָרן צוזאַמען מיט זיין פאַמיליע. אין ביאַלע האָט ער מער נישט געקאָנט פאַרבלייבן, אויך די טראַגישע ידיעה, אַז די טאָכטער איז דריי טעג נאָך דער חופה געשטאָרבן, האָט שווער געלאָסטעט אויף דער גאַנצער משפחה. ר׳ צבי הירש האָט אַלזאָ אָנגענומען דעם פאַרשלאָג פון ר׳ ישכר בערן און איז געקומען ווי אַ רב קיין האַלבערשטאָט, מיטגענומענדיק מיט זיך ר׳ משהן, וואָס איז דערנאָך געוואָרן רב אין פרעשבורג.

וועגן זיין ביאַלער רבנות ווערט דערציילט: „בהיותו בעיר ביאלי כל אנשי העיר אהבוהו וכבדוהו מאד. ידעו והבינו, כי רבם הוא אחד מגאוני הדור ויחידי סגולה בקהל הגולה. גם ענותו הגדולה והצדקה אשר פזר לעניים, והכבוד אשר האציל לכל אחד מבני עדתו לפי ערכו וכבודו הביאו תודת הכבוד בלבם, ואיש לא ערב את לבבו להפריעו מתורתו אשר הגה בה יומם ולילה ויבלה את כל עתו אך בד׳ אמות של הלכה״.[41]

אין האַלבערשטאָט האָט ר׳ צבי אַנגעפירט מיט אַ גרויסער ישיבה, ער האָט זיך אויסגעצייכנט מיט גרויסער לומדות — זיין צונאָמען איז געווען „חריף״. ער האָט אַנגעפירט אַ בריי־טע טעטיקייט ווי אַ גייסטיקער מנהיג פון זיין קהילה. ער איז נפטר געוואָרן אין יאָר 1748. פון זיינע רבנישע כתבים זענען געדרוקט צוויי: „עטרת צבי״ און „כוס ישועות״. הרב יהודה לייב הכהן פישמאַן לויבט אים אין זיין בוך „שרי המאה״, ווי: „— — שר התורה וגאון הקדושה והטהרה — — אישיות נהדרה, חביבה, קונה לבבות, בעלת השפעה ונדיבת רוח מאין כמוה״.[42]

פון דער מיט פון 18טן יאָרהונדערט איז צו אונדז דער־גאַנגען אַ צופעליקע ידיעה פון אַ דייטשער צייטונג פון יאָר 1751, אַז דער געוועזענער געמאַראַל־קאָסירער און אַרענדאַר פון הויף אין ביאַלע, שמואל בן־יצחק, וואָס מיר האָבן זיך פריער אויף אים אָפּגעשטעלט, איז פירנדיק די עסקים פון הויף אַריין אין אַ סכסוך מיט די עקאָנאָמישע מאַכט־אַרגאַנען פון פרייסישן קעניג און מיט זיין הויף־ליפערַאַנט, אפרים. ווייזט אויס, דער סכסוך האָט זיך ערנסט אָפּגעשלאָגן אויף די פינאַנצן פון הויף, און אַזוי ווי אין סכסוך איז געווען פאַרמישט אַ יידּ, האָט זיך דער פריץ נוקם געווען אויף די סלוצקער און ביאַלער יידן, און ער האָט 92 פון זיי אייניגע־זעצט אין תפיסה. נאָך פאַרשיידענע פאַרהאַנדלונגען איז דער סכסוך אין יאָר 1751 ליקווידירט געוואָרן. די האַנדלס־באַצי־אונגען צווישן פרייסן און דעם ביאַלער ראַדזשיוויל זענען באַ־נייט געוואָרן און דער פריץ האָט די 92 יידן באַפרייט פון תפי־סה. ער האָט די באַפרייטע יידן באַשאַנקען מיט מתנות, און באַ־זונדערס האָט ער באַווייזן זיין חסד צו דער פאַמיליע פון ר׳ שמואלן (וואָס איז אינצווישן געשטאָרבן), פאַרזאָרגנדיק איר „רייכליך אויף לעבענסלענגליך״. די ידיעה שטאַמט פון אַ קאָרעספאָנ־דענץ פון דאַנציג. ס׳איז דערפון אַנצונעמען, אַז דער סכסוך

איז אויסגעבראכן אין שייכות מיטן אָנדל פון פּראָדוקטן פון די ראָדזשיוילישע גיטער אויפן דאָנציגער ים־מאַרק.

און נאָך איין ידיעה פון די זעכציקער יאָרן פון 18טן יאָר־הונדערט. די ידיעה איז צו אונדז דערגאָנגען גאָנץ צופעליק. זי האָט אָ שייכות צו אָ גרויסן רב. אין יאָר 1744 איז נפטר געווארן אין אייזנשטאָט (אונגאָרן) דער גרויסער רב ר׳ מאיר בן־יצחק, באָקאַנט אונטערן נאָמען מהר״ם א״ש (מורנו הרב ר׳ מאיר אייזנשטאָט). זיין זון ר׳ יצחק בר׳ מאיר געפינען מיר אין ביאָלע ווי אָ רב אין די פערציקער יאָרן, און וועגן אים האָבן מיר זיך בריי־טער אָפּגעשטעלט אין פאָריקן קאָפּיטל. ר׳ יהודה, אָ ברודער פון אָט דעם ר׳ יצחק, אויך ער אָ ביאָלער רב, האָט אין יאָר 1766 אַרויסגעגעבן אין פיאָרדא (דייטשלאַנד) דעם פאָטערס ספר „אור הגנוז״ — חדושים על מסכת כתובות ועל הלכות יין נסך. אין דער הקדמה דערציילט ער אונדז פאָלגנדיקס: „— — בהפוך העיר היא קהלתינו הקדושה המפו־ארה ק״ק בייאלי — — בעת התמניות המלכות במדינת פולין — — בשנת תקכ״ד — — השקתני יין התערל׳(ה), ובאותה שנה — — ביו׳(ם) א׳ ב׳ דר״ח תמוז באו השונאי׳(ם) לקהלתינו בקול רעש ורעש העבירו קול היתר לעשות כרצונם וכאוות נפשם ביהודי׳(ם) שקורין בל״א (בלשון אשכנז) פלינדרין. ניתן רשות למשחית על שלש שעות והם שללו ובזזו מעת לעת ר״ל (רחמנא ליצלן) ומי יוכל להאריך מגודל הצרה בפרט מה שעשו השונאי׳(ם) בבה״כ הגדולה ובבית המדרש דקהלתנו. חמסו וגזלו ממני כל רכושי והפשיטו ממני ואשתי ובניי שי׳ כל בגדי החמודת ונשארתי ערום וערי׳ ועכ״ז (ועל כל זה) נתתי הודא׳(ה) למקו׳(ם) ב״ה שאין בעל הרחמן פוגע בנפשו׳(ת). זכרה אלקי לטובה לקרתא קדישא ק״ק בריסק דליטא יע״א (יגן עליה אלהים) אשר רוזני קציני פו״מ (פרנסים ומנהיגים) דק״ק הנ״ל העבירו קול תרועת חרם באשר השונאי׳(ם) הגזלני׳(ם) הלכו מקהלתינו לק״ק הנ״ל, גזרו מי שיקנה מאח׳(ד) הנ״ל מן השלל מקהלתנו שמחוייב להחזי׳(ר) בפדיון בלי שום פ״א (פרוטה אחת) ריווח, ודב׳(ר) זה הי׳(ה) לקה־לתינו לעזר ולסעד גדול. ונאבדו הרב׳(ה) כתבי הקודש מאמ״ה (אבי מורי הרב) ז״ל ולא נשאר כ״א (כי אם) הספר ע״ה (על התורה כתנת אור וחידושי׳(ם) על הי״ג (הלכות יין נסך) וחידושי׳(ם) על מ׳ (מסכת) כתובות״.

פון דער הקדמה דערוויסן מיר זיך אָט וואָס: אין יאָר 1764 בעת די מהומות וואָס זענען אויסגעבראכן אין פוילן אין שייכות מיט די וואַלן פון לעצטן פוילישן קעניג, סטאַניסלאַוו אויגוסט פּאָניאַטאָווסקי, איז די ביאָלער קהילה דורכגעגאַנגען אָ קליינעם פּאָגראָם, וואָס האָט זיך על פי נס פאָרגענדיקט אָן מענטשלעכע קרבנות. אונדזער ר׳ יהודה האָט, ווייזט אויס, זייער גלילטן און צום מייסטן האָט אים ווייַ געטאָן דאָס הארץ וועגן די כתבים פון זיין גרויסן פאָטער, וואָס זענען בעת דעם פאָגראָם פאַרלוירן געגאַנגען.

צוויי יאָר נאָכן פאָגראָם נעמט ער אונטער אָ וואַנדערונג איבער שטעט אין פוילן, עסטרייך און דייטשלאַנד, כדי צו זאַמלען געלט אויף אַרויסצוגעבן די איבערזיקע כתבים פון זיין פאָטער. דעם כתב־יד פון ספר „כתנות אור״ האָט ער געגעבן דעם זון פון זיין ביאָלער שוועסטער, וואָס איז געווען רב אין זאָבלודאָוו, און ער האָט אים טאָקע אָפּגעדרוקט. דעם ספר „אור הגנוז״ גיט ער אַליין אַרויס. מיר דערוויסן זיך, דרך אגב, פון זיין דערציילונג, ווי שיין ס׳האָט געהאַנדלט די בריס־קער קהילה, און ווי אַזוי זי האָט געהאָלפן ביאָלער יידן ווידער צוריקקערן צום נאָרמאַלן צושטאַנד.

ז. איבערגאנגס־צייט פון אלטן פוילן צום נייעם קאנגרעס־פוילן (1795-1815)

אין יאָר 1795 האָט פוילן אויפגעהערט צו עקסיסטירן; ס׳איז דורכגעפירט געווארן די דריטע טיילונג פון דער איבער־געבליבענער פויליישער טעריטאָריע (נאָך דער ערשטער און צוויי־טער טיילונג: 1772, 1793) און די גרויסע דריי מדינות: רוסלאַנד, עסטרייך און פרייסן האָבן זיך ווידער באַרייכערט מיט נייע פוילישע פראָווינצן. דער גאַנצער לובלינער און שעדלעצער קאָנט, און מיט אים אויך ביאָלע זענען צוגעפאַלן עסטרייך, בילדנדיק די פראָווינץ „מערב־גאַליציע״. אין פערצן יאָר אַרום (1809) איז געקומען אָ נייע ענדערונג: ווי אָ רעזולטאַט פון נאָפּאָלעאָנס נצחון איבער עסטרייך איז מערב־גאַליציע (און ביאָלע בתוכה) אָפּגעשניטן געווארן פון עסטרייך און אָנגעשלאָסן געווארן צום וואַרשעווער פירשטנ־טום וואָס נאָפּאָלעאָן האָט געשאָפן אין יאָר 1807 מיט דעם זאָקסישן קעניג אין דער שפיץ. פערצן יאָר האָבן אַלזאָ ביאָלער יידן געהאַט די „זכיה״ צו זיין „גאַליציאַנער״, און דערנאָך האָבן זיי זיך ווידער אומגעקערט צו פוילן. די לאָנגע איבערגאַנגס־צייט האָט נאָך זיך מיטגעשלעפט ענדערונגען אין דער געזעצגעבונג און אין דער רעכטלעך־עקאָנא־מישער לאָגע. מ׳מוז נאָך צוגעבן, אַז אָט די תקופה איז געווען אָ צייט פון מלחמות. נאָפּאָלעאָן האָט די וועלט נישט געלאָזט רוען. עסטרייך און דאָס וואַרשעווער פירשטנטום געפינען זיך די גאַנצע צייט אין מלחמה־צושטאַנד, און ס׳איז קלאָר, אַז אויך די עובדה האָט געמוזט האָבן אירע פאָלגן. און נאָך אָ דריטע ענדערונג האָבן איבערגעלעבט די ביאָלער יידן: אין יאָר 1813 איז געשטאַרבן אין דייטשלאַנד דער פירשט דאמיניק ראַדזשיוויל, נאָכדעם ווי ער האָט אָנטיילגענומען אין דער גרויסער נאָפּאָלעאָנישער שלאַכט ביי לייפּציג. ביאָלע איז איבערגעגאַנגן אונטער דער הערשאַפט פון זיין איידעם, דער רוסישן פירשט וויטגענשטיין.

אין די עסטרייכישע צייטן איז ביאָלע געווארן אָ קרייז־שטאָט, און די אָקאַדעמיע איז פאַרוואַנדלט געווארן אין אָ קייזערלעכער גימנאַזיע. אין דעם פנקס פון דער „חברה קדישא״ געפינען מיר אָ נאָטיץ וואָס מעלדעט אונדז וועגן דעם שינוי פון יאָר 1809. די נאָטיץ גיט איבער, אַז ביז הייַנט איז געווען אין אומגאַנג עסטרייכיש געלט און פון הייַנט וועט דאָס איינשרייב־געלט פון די נייע חברים געצאָלט ווערן אין דער וואַליוטע פון דער נייער מדינה „מחמת השתנות הזמנים״. אין דער צייט פון וואַרשעווער פירשטנטום איז ביאָלע געבליבן אָ קרייז־שטאָט און איר כראָניק פאָר אָט דער צייט האָט צו פאַרצייכענען דריי גרעסערע געשעענישן.

אין יאָר 1812 איז דאָ אָפּגעהאַלטן געוואָרן אַ סיימיק וועגן אָנשליסן זיך צום דעם גרויסן צוג פון נאַפּאָלעאָנען אויף מאָסקווע. אין דעם יאָר האָט זיך אָפּגעשפּילט ביי ביאַלע אַ רוסיש־זאַקסישער קאָמף און ער האָט אָפּגעקאָסט ביאַלע אַ היפּש ביסל געלט. אין האַרבסט 1815 איז דורך ביאַלע דורכ־געפאָרן דער רוסישער צאָר אָלעקסאַנדער דער ערשטער, פאָרנדיק צום ווינער קאָנגרעס, וווּ מ׳האָט געזאָלט ליקווידירן די נאַפּאָלעאָנישע עפּאָכע. בשעת זיין אויפנטהאַלט אין ביאַלע האָט ער דאָ אויפגענומען אויף אַן אוידענץ אַ דעלעגאַציע פון פּוילישן סענאַט.

וואָס שייך יידן, האָט די עסטרייכישע הערשאַפט געברענגט צוויי נייע, ספּעציעל־יידישע שטייערן: דער „כשר־שטייער״, וואָס האָט באַדייטנדיק טייערער געמאַכט דאָס פּלייש פּאַר דעם פּלייש־עסנדיקן קאָנסומענט, און דער „ליכט־שטייער״, וואָס יעדער ייד האָט אים געמוזט צאָלן. די רעגירונג האָט אַזוי אָרום זיך געמאַכט פּאַרן אָפּוטרופּוס אויף יידישקייט אין פּרט פון אָנצינדן שבת־ליכט. און וועג מיר וועלן נאָך צוגעבן, אַז דער אָלטער פּוילישער קאָנפֿשטייער איז באַדייטנדיק געהע־כערט געוואָרן (ער הייסט איצט „טאָלעראַנץ־שטייער״, משמ־עות אַ שטייער פּאַרן זכות צו לעבן, וווינען און אַרבעטן אין עסטרייך), און אַז ס׳איז אויך איינגעפירט געוואָרן אַ הויכער אָפּצאָל פּאַר שטעלן אַ חופּה — וועט קלאָר ווערן, אַז דאָס לעבן איז נישט געוואָרן לייכטער. דער מצב פון מלחמה האָט פּן איין זייט אַ ביסל געלינדערט דעם עקסיסטענץ־געראַנגל, דער האַנדל און מלאָכה האָבן באַקומען אַ נייע יניקה, אָבער פון דער אַנדערער זייט איז דאָס געווען אַ שווערער קלאַפּ פּאַר יידן, ווייל אין עסטרייך האָט קיסר יאָזעף דער צווייטער אַיינגעפירט פּאַר יידן אָלגעמיינעם מיליטער־דינסט־פליכט.

אין אָלגעמיין האָט די עסטרייכישע יידן־פּאָליטיק אויך אַרויסגעווויזן געוויסע ליבעראָלע טענדענצן, אָבער איר כוונה איז געווען צו דערפּרין יידן צו אַסימילאַציע און אָפּילו צו שמד; און ערשט ווען זיי וועלן דורכמאַכן די אינערלעכע רעוואָלוציע, וועלן זיי זוכה זיין צו גלייכע רעכט. יידן האָבן אין דער ריכטונג פון דער רעגירונגס־פּאָליטיק געזעען און געפּילט דערווייל נאָר נעגאַטיוווע זייטן: אַ גזירה פון שול־באַזוך; אַ גזירה פון אָנגענומען קריסטלעכע נעמען; אַ גזירה פון פּאַרוואָרפן דעם טראַדיציאָנעלן יידישן לבוש; אַ גזירה פון פּאַראָלאָן די שענקעריי אין די דערפּער אאז״וו.

אין ביאַלע געפינען מיר אָבער אין דער עסטרייכישער צייט אויך אַ פּאָזיטיוון סימן פון דעם ליבעראָלן קורס: אין יאָר 1800 איז צושטאַנד־גערעכטמעסיקן אַן אָפּמאַך צווישן דער שטאָט־פּאַרוואַלטונג און דער קהילה, וואָס האָט געקאָנט האָבן וויכטיקע פּאָלגן. דער אָפּמאַך אָנטהאַלט אַ סך וויכטיקע באַשטימונגען: יידן וועלן אָנטיילנעמען אין דער וואָל פון דער שטאָט־פּאַרוואַלטונג; ביי דער רעוויזיע פון דער שטאָטישער קאַסע וועלן אָנטיילנעמען צווויי יידישע פּאַרטרעטערס; יידן וועלן געניסן פון אַלע בירגערלעכע רעכט, אַזוי וויט, ווי דאָס איז נישט אָנטקעגן די מלוכהשע געזעצן און פּאַר־אָרדענונגען; די שטאָט פּאַרפּליכטעט זיך צו זאָרגן פּאַר די יידישע אינטערעסן אין אַ גלייכער מאָס ווי פּאַר די שטאָטישע; ביים דורכפירן די רעקרוטירונג פון יידישע זעלנער, וועט אָנטיילנעמען די יידישע קהילה; ווי אַ קעגן־לייסטונג פּאַרפּליכטעט זיך די קהילה צו צאָלן יערלעך 100 עסטרייכישע גולדן.

וואָלט דער אָפּמאַך געהאַלטן געוואָרן, וואָלט ער אָוודאי געהאָט אַ גרויסע השפּעה אויף דער אַלגעמיינער לאָגע פון דער ביאַלער קהילה. ווי מיר וועלן אָבער וויטער זען, איז דאָס נישט געשען.

אין וואַרשעווער פּירשטנטום איז דעקלאַרירט געוואָרן אין דער קאָנסטיטוציע פון יאָר 1807, אַז „אַלע בירגער זענען גלייך כלפּי דעם געזעץ״, אָבער לגבי יידן איז נאָך נישט קלאָר, צי זענען זיי איבערהויפּט בירגער. און די דערקלערונג וועגן דעם האָט אויף זיך נישט געלאָזט וואַרטן. אין אַ יאָר אָרום (האַרבסט 1808) איז אַרויס אַ דעקרעט, אַז די פּראָגע פון פּאָליטישע רעכט פּאַר יידן וועט אָפּגעלייגט אויף צען יאָר. הייבט זיך וויידער אָן אַ סדרה פון יידישע שטייערן, יידיש וווינערעכט אאז״וו. דער „כשר־שטייער״ און דער „ליכט־שטייער״ פון איין זייט און דער „קאָפֿשטייער״ פון דער אַנדער זייט (איצט הייסט ער „קלאַסן־אָדער פּאָמיליע־שטיי־ער״) דריקן שטאַרק די פּאַראָעמטע יידישע שטעט, און דערצו קומט נאָך דער „רעקרוטן־שטייער״, וואָס יידן פון וואַרשעווער פּירשטנטום זענען פּאַרפּליכטעט איינצוצאָלן אין אַ ריטשאָלטאָוער סומע פון 700 טויזנט זלאָטעס יערלעך, ווי אָן אָנטשעדיקונג פּאַרן באָפּרייט ווערן פון מיליטער־דינסט. רייכע און אייראָפּאיזירטע יידן דערווערבן פּאַר זיך פּאַרשיי־דענע הנחות, אָבער די גרויסע מאָסע פון יידן אין שטעט און שטעטלעך, און ביאַלע צווישן זיי, איז נישט רייך און נישט אייראָפּאיזירט.

איבערנעמענדיק די הערשאַפט אין שעדלעצער קאָנט אין יאָר 1809 האָט די רעגירונג צוגעזאָגט אָפּצושאָפן דעם „פּאַ־מיליע־שטייער״, ווי באָלד ס׳וועלן רעגולירט און אָפּגעצאָלט ווערן די יידישע חובות פון דער אָלטער אויטאָנאָמישער אָר־גאַניזאַציע פון פּוילישן יידנטום. אָבער דערויף האָט מען נאָך נעמוזט לאָנג, זייער לאָנג וואַרטן. דערווייל האָט מען נעמוזט צאָלן, און צאָלן לויט אַ גוטן קורס פון דער וואַליוטע, נישט געקוקט אויף דעם, אָן אפשר דווקא דערפּאַר וואָס דאָס אָלטע געלט האָט פּאַרלוירן זיין ווערט. אין חוץ די שוועריע מלוכהשע שטייערן, האָבן יידן נאָך אַ גאַנצע ריי געלט־התחייבותן: אויסצוהאָלטן די קהילה, ביישטייער צום שטאָט־בודזשעט און פּאַרשיידענע אָפּצאָלן פּאַרן הויף. אין יאָר 1810 האָבן עטלעכע קהילות צוזאַמען מיט ביאַלע (אויך מעזריטש, שעדלעץ, וולאָ־דאַווע און לובאַרטאָוו) אָנגעגעבן אַ בקשה צום אינערן־מיניסטעריום און געבעטן רחמים: „די מלחמה האָט אונדז פּאַראָרעמט, די פּאַראָדענונג צו צאָלן אין גוטער וואַליוטע איז אַ גזירה וואָס מיר קאָנען איר נישט ביישטיין, דער „פּא־מיליע־שטייער״ ווערט נישט געריכט פּאַרטיילט — די רייכע און פּאַרמעגלעכע צאָלן וויניק און די אָרעמע ווערן דער־דריקט. די חובות פון דער אָלטער פּוילישער צייט איז אַ

פֿאַרפֿאַנטערטע פֿראַגע און מ׳מוז זי רעגולירן מיט דער פֿריערדיקער עסטרייכישער רעגירונג, וואָס האָט אויף דעם חשבון אייגנמאַכט אַ היפּש ביסל געלט״. די פּעטיציע פֿרוווט אויך צו שפּילן אויף דער פֿאַטריאָטישער סטרונע: „די שוועדע באַלאַסטונג און די גרויסע נויט פֿאַרמינערן די פּרייד פון צוריקקער צו דעם היימאַטלאַנד און די האָפענונג אויף אַ בעסערער צוקונפֿט״. די תשובה אויף דער פּעטיציע געפּינט זיך נישט צווישן די אַקטן, אָבער ס׳איז קלאָר, אַז זי איז נישט געווען קיין פֿאַזיטיווע.

און דערווייל האָט זיך אַנגערוקט די נייע מלחמה פון יאָר 1812, און ווי אַ פּועל־יוצא פון איר איז אָפּגעשאַפֿן געוואָרן דאָס וואָרשעווער פּירשטנטום. ס׳איז געבילדעט געוואָרן דאָס פּוילישע קנעגרייך אונטער דער רוסישער הערשאַפֿט (קאָנ־גרעס־פּוילן), און אין דער געשיכטע פון פּוילישן יידנטום, און ביאַלער יידן מיט זיי, שפּנט זיך אַ ניי בלאַט.

ח. שטאָט־בודזשעט אין די ערשטע יאָרן פון קאָנגרעס־פּוילן

מיטן יאָר 1815, מיט דער גרינדונג פון קאָנגרעס־פּוילן אונטער דער רוסישער אויבערהערשאַפֿט, הייבט זיך אָן אַ נייע תקופֿה אין דער געשיכטע פון דער שטאָט בכלל און פון דער יידישער קהילה בפרט. מיר געפינען זיך אין אַ צייט פון אַ נייעם עפֿאָכע־אַנהויב; פון אויפֿקום פון נייע געזעלשאַפֿט־לעכע כוחות: די שטאָטישע בורזשואָזיע און דער פֿאַבריק־פראַלעטאַריאַט; פון נייע אידעען, וואָס שעפֿן זייער יניקה פון דער פֿראַנצייזישער רעוואָלוציע, פון די נאַפּאָלעאָנישע מלחמות און פון דער ענגלישער אינדוסטריעלער רעוואָלוציע — סובראַניטעט פון פֿאָלק, געזעלשאַפֿטלעכער און עקאָנאָמי־שער ליבעראַליזם. אידעען פון אינערבי פון דער געזעלשאַפֿט אין אַ ריכטונג פון מער יושר, אַן אַנהויב פון אַ נייעם לעבנס־שטייגער און נייע לעבנס־באַגריפֿן אין פּרט פון סאָציאַלער און פּערזענלעכער היגיענע, אין פּרט פון קאָמו־ניקאַציע, פון טאָג־טעגלעכע באַדערפענישן.

אויך אין באַצוג צו יידן האָט זיך די וועלט אַ ביסל אַ רוק געטאָן פֿאָרויס, ס׳איז אין די פֿאַרגאַנגענע יאָרן אויפֿגע־שוווימען די פּראָגע פון גלייכבאַרעכטיקונג און עמאַנציפּאַציע. אין טייל מדינות זענען זינט 1791 געמאַכט געוואָרן פּרווון פון געבן די יידן בירגערלעכע רעכט און אין פּרט פון חובות זיי גלייכצושטעלן מיט אַלע אַנדערע בירגער. אָבער איז געווען אין מערב־און אין מיטל־אייראָפּע, אָזוי איז געווען אין די אַלע לעצדער וואָס האָבן דורכגעלעבט די פֿראַנצייזיש־נאַפּאָלעאָ־נישע אקופּאַציע, אָבער אין רוסלאַנד איז אַלץ געבליבן ביים אַלטן. אין לויף פון דער צייט האָט זיך אין קאָנגרעס־פּוילן אָנגעהויבן אַ תקופֿה פון אינדוסטריאַליזאַציע און פון שטאָט־קערער באַטאָנונג פון דער מאַכט פון דער שטאָטישער בור־זשואָזיע, אָבער פון אָנהויב האָט זיך די ענדערונג ווייניק וואָס געשפּירט.

וואָס שייך יידן האָבן זיי ווייטער געמוזט קעמפֿן אָזוי ווי אין די פּריערדיקע פּוילישע צייטן — דעם אַלטן עקסיסטענץ־קאַמף, דעם קאַמף אויף ווינערטכט, אויף רעכט פון פּרייַער באַשעפּטיקונג אאַז״ו.

גלייך אין די ערשטע יאָרן פון קאָנגרעס־פּוילן האָט זיך אַרויסגעשטעלט, אַז די ראָד פון דער געשיכטע גייט אויף צוריק, און אַז פֿאַר די פּוילישע יידן הייבט זיך אָן אַ נייע מיטלאַלטער־תקופֿה. אין יאָר 1816 גייט דורך פּוילן אַ כוואַליע פון בלוט־באַשולדיקונגען, און די עלילת־דם באַרירט גאַנץ נאָענט די ביאַלער קהילה: נישט נאָר דערפֿאַר וואָס דער שקר־בלבול איז כמעט גלייכצייטיק אויפֿגעשוווימען אין די נאָענטע שטעט, ווי: מעזריטש, שעדלעץ און וולאָדאָווע, נאָר אויך אַדאַנק דער טראַגישער עובדה, וואָס די ביאַלער תפיסה האָט דאָ אָפּגעשפּילט אַ טרויעריקע ראָלע; דאָ זענען אָפּגע־זעסן אַ גרויסע צייט די מעזריטשער באַשולדיקטע אייִדער זיי זענען אַריבערגעפירט גרוואָרן קיין כענטשין, כדי זיי צו איזאָלירן פון דער ריין־יידישער עגנט. דאָ זענען אויך אָפּ־געזעסן און געפּינקט גרוואָרן אַ לאַנגע צייט די וולאָדאָווער באַשולדיקטע, ביז זיי זענען באַפרייט גרוואָרן אין יאָר 1821. לויט אַן אָפּיציעלן דאָקומענט פון יאָר 1817 איז אַנצונעמען, אַז אויך אין ביאַלע גופא האָט זיך עפּעס געריידט וועגן אַ בלוט־בלבול, אָבער ס׳פּעלן וועגן דעם וויי־טערדיקע ידיעות.

אין די וויי־טערדיקע צווויי קאַפּיטלען וועלן מיר זיך אָפּ־שטעלן אויף פּרטים וועגן גורל פון דער ביאַלער קהילה. דאָ ווילן מיר קודם כל געבן אַ בילד פון דער שטאָט אין די צוואַנציקער יאָרן פון 19טן יאָרהונדערט, אין ליכט פון שטאָ־טישן בודזשעט, פון וועלכן ס׳שפּיגלט זיך אָפּ אין אַ געוויסן זין די לאַגע פֿין דער יידישער קהילה. די איינצלנע פאַזיציעס. הן פון הוצאות און הן פון די הכנסות, זאָגן געטריי עדות וואָס פֿאַר אַן אויסזע די שטאָט האָט געהאַט אין וואָסערע השגות האָט געהאַט דער מלוכהשער אויפֿזעער פון דער שטאָט, וואָס האָט דעם בודזשעט צוזאַמענגעשטעלט. זאָלן אָבער קודם־כל רעדן די ציפֿערן אַליין.

דער שטאָטישער פּרעלימינאַרער־בודזשעט פֿאַרן יאָר 1819/20

הכנסות

	זל.
שטאָטישער שטייער אויסצוהאַלטן די קוימען־קערערס	—1000.
שטייער פון דער קריסטלעכער באַפעלקערונג פֿאַר דער שטאָטישער אַדמיניסטראַציע	—934.
הכנסות פון פֿאַרשיידענע מאַרק־אָפּצאָלן	—920.
בייִשטייער פון דער יידישער קהילה פֿאַר דער שטאָ־טישער אַדמיניסטראַציע	—374.
בריקן־אָפּצאָלן	—176.
הכנסה פון שטאָטישע פֿאַשעס	—160.
הכנסה פון דער שטאָטישער יאָטקע	—100.
בייִשטייערונג פון די ווינשענקערס	—42.
ס״ה	—3706.

הוצאות

זל.

געהאַלט פון בירגערמייסטער, וואָס איז צוגלייך קאַסירער	—.1200
געהאַלט פון אַ לאַוועניק, וואָס איז צוגלייך סעקרעטאַר	—.300
פאַר די קוימען־קערערס	—.1000
צווויי שטאַטישע דינערס	—.400
צווויי נאַכטוועכטערס	—.200
ביישטייער צום געהאַלט פאַרן רעפערענט פאַר שטאַטישע ענינים אין דער וואַיוווּדזטוווע	—.144
שכירות פאַרן לאָקאַל פון מאַגיסטראַט	—.100
שרייב־מאַטעריאַלן און באַלויכטונג	—.150
אַבאָנאַמענט פון אַמטלעכע זשורנאַלן	—.21
רעפעראַציע פון שטאַטישע יאָטקעס	—.50
אויסערגעווייניליכע אויסגאַבן	—.141
ס״ה	—.3706

די הייך פון דער אינהאַלט פון די הוצאות רעדן פאַר זיך. אייניגער פון די וויכטיקסטע פאַרשוינען פון דער שטאַטישער אַדמיניסטראַציע איז דער קוימען־קערער און זיינע געהילפן. זייער געהאַלט פאַרנעמט גאָנצע 27% פון אַלע הוצאות. ס׳איז נישט קיין וווּנדער: אַן אָרעם שטעטל, וואָס קלאַפט אַז ס׳האָט נישט קיין געלט אויף צו ברוקירן די גאַסן, אויף אייַנצוקויפן נייע מכשירים צום פייַערלעשן און אויף אַנדערע הצטרכותן, מוז וויניקסטנס האָבן אַ גוטע באַדינונג פאַר די קוימענס. מ׳מוז געדענקען, אַז די שטאָט באַשטייט פון כמעט לויטער הילצערנע הייזלעך, און די דערפֿאַרונג האָט געלערנט, אַז קודם־כל מוז מען עפעס טאָן כדי צו פאַרמיידן אַ שריפה.

צו די אויבן־אָנגענעבענע הוצאות דאַרף מען נאָך צורעכענען די הוצאות וואָס די שטאָט צאָלט דעם הויף. זיי פיגורירן נישט אין בודזשעט. אָבער זיי האָבן עקסיסטירט און זענען אָפּגעשאַפֿן געוואָרן ערשט אין די זעכציקער יאָרן. אין מעזריטש, למשל, געהערן די בריקן־אָפּצאָלן און די מאַרק־אָפּצאָלן צום דאָרטיקן הויף. אויב אין ביאַלע האָט דער הויף מוותר געווען אויף דעם אין פון דער אָנדערער זייט גענומען אויף זיך די פליכט צוצושטעלן האָלץ צום באַהייצן די דירה פון מאַגיסטראָט, האָט ער געפונען אַ דעקונג אין דער פאַרעם פון אָנדערע הכנסות פון דער שטאָט, וועגן וועלכער דער שטאָט־בודזשעט דערציילט אונדז גאָרנישט.

דער שטאָט־בודזשעט מאַכט אַ דערדרינדיקן אייַנדרוק, בפרט אין פאַרגלייך מיט דעם קהילה־בודזשעט מיט 70 יאָר צוריק, וואָס האָט באַטראָפן, בערך, צען טויזנט זלאָטעס, און דאָס בשעת דער פּאָלקישער וועלט פון געלט איז געווען גרעסער.

פאַר דער רעגירונג איז אין בודזשעט פאַרויסגעזען אַ סומע פון 165 זלאָטעס (פאַרן רעפערענט פאַר שטאָטישע ענינים און פאַר אָבאָנירן אָמטלעכע זשורנאַלן), וואָס מאַכן אויס 4.5% פון בודזשעט. אין דער אמתן אָבער דיספּאָנירט זי אויך מיט דער פאַיזיצע וואָס לייענט זיך „אויסערגעווייניליכע אויסגאָבן". אין באַשטעטיקטן בודזשעט האָט די פאַיזיצע באַקומען אַן אָנדער נאָמען, און דאָ הייסט זי שוין „צו דער דיספּאַזיציע פון מיניסטעריום". מיר זעען אַזוי אַרום, אַז אין אייגנטלעכן זין קאָן זיך דאָ זייער ווייניק רעדן וועגן אַן אויטאָנאָמישער זעלבסטפֿאַרוואַלטונג, אויב אין אַזעלכע קליינלעכע ענינים איז די שטאָט־ווירטשאַפט אָפּהענגיק נישט נאָר פון דער וואָיוווּדזקער מאַכט נאָר דירעקט פון מיניסטעריום. אגב זאָל נאָך באַמערקט ווערן, אַז די אויפֿזיכט־מאַכט האָט אַריינגעפירט אַ קלייניע ענדערונג אין די פאַיזיצעס פון די הוצאות, כדי פריי צו מאַכן אַ סומע פון 27 זלאָטעס ווי פראַווידזיע פאַרן בירגערמייסטער פאַר זיין קויציע, וואָס ער באַלייגט איבערנעמענדיק זיין אמט.

און איצט וועגן די הכנסות. דער שטייער־סיסטעם איז נאָך געווען אין יענע יאָרן פרימיטיוו; דאָס זעט מען בולט פון די אייַנצלנע פאַיזיצעס. מיט דער צייט זענען אַריינגעפירט געוואָרן צוויי וויכטיקע מקורות פון הכנסה: אַ קאַנצעסיע־שטייער פון די שענקערס און אַ מין אינדוסטריע־שטייער פון די הענדלערס און בעלי־מלאָכות. אין יאָר 1863 האָבן די צוויי שטייערן אַריינגעבראַנגט 3300 זלאָטעס.

אַנאַליזירנדיק די הכנסות באַקומען מיר אַזאַ בילד:

	זל.	פראָצענט
דירעקטע שטייערן	2350	63.4
אומדירעקטע שטייערן (מאַרק־און בריקן־אָפּצאָלן)	1096	29.5
הכנסות פון שטאָטישן פאַרמעגן	260	7.1
ס״ה	3706	—.100

רעדנדיק וועגן די דירעקטע שטייערן וועלן מיר זיך אָפּשטעלן אויף דער פאַיזיצע פון די 374 זלאָטעס, וואָס לאָסטן אויף דער יידישער קהילה. לויט דעם אָפּמאַך פון יאָר 1800 האָבן יידן געדאַרפט בייַשטייערן צום שטאָטישן בודזשעט אַ סומע פון 100 עסטרייכישע גולדן, דערפאַר האָבן זיי געדאַרפט באַקומען אַ ריי בירגערלעכע רעכט. דער הסכם איז אָבער געבליבן בלויז אויפן פאַפּיר. אויך דעם שטייער האָט מען אייגנטלעך נישט אַייַנגעמאַנט. וועגן מ׳האָט ביים צוזאַמענשטעלן דעם פרעלימינאַר פאַרן יאָר 1819/20 באַהאַנדלט די פראַגע פון באַנייַען די הכנסה פון 1800, האָבן זיך צווישן דער קריסטלעכער באָפּעלקערונג געלאָזט הערן מיינונגען, אַז די צאָל יידן איז זינט דעם יאָר 1800 באַדייטנדיק געוואַקסן, ס׳זענען צוגעקומען נייַע 31 יידישע הייזער, די צאָל יידן באַטרעפט 2020 נפשות לגבי 1457 קריסטן, און אויב אַזוי דאַרפן די יידן צאָלן דעם שטייער אין אַ גלייכער פראָפּאָרץ מיט דער קריסטלעכער באָפּעלקערונג. האָט טאָקע די וואָיוווּדשוע, פאַרלייגנדיק דעם בודזשעט צו דער באַשטעטיקונג פון מיניסטעריום, אויפמערקזאָם געמאַכט אויף דעם פאַקט, אין דאָס מיניסטעריום האָט, באַשטעטיקנדיק דעם בודזשעט, אַרייַנגעשטעלט אַ בשותפותדיקע פאַיזיצע פון 1308 זלאָטעס, ווי אַ בירגערלעכער שטייער אויף צו דעקן די הוצאות פון דער שטאָטישער אַדמיניסטראַציע, מיט דער באַמערקונג, אַז יידן אין קריסטן מוזן צווישן זיך אַליין דורכקומען וועגן אופן פון פאַרטיילן דעם סכום.

דערווייל האָט דער מאַגיסטראַט אַרויפגעלייגט אויף יידן נאָר די אויבן־דערמאָנטע 374 זלאָטעס. יידן האָבן אָבער נישט געשווּיגן. ביאַלער קהילה האָט דערלאַנגט אַ בקשה אין מי־ניסטעריום און אָנגעווּיזן, אַז אַזוי ווי דער מאַגיסטראַט האָט נישט מקיים געווען די פונקטן פון אָפמאַך פון יאָר 1800, איז בטל אויך די יידישע פליכט בייצושטייערן צום שטאָטישן בודזשעט. די קהילה ווייזט נאָך אָן, אַז די צאָל יידן איז פאַקטיש קלענער פון דער צאָל קריסטן, און אַז יידן האָבן בשעת די נאָפּאָלעאָנישע מלחמות אויסגעטראָגן אויף זייערע פלייצעס די גאַנצע לאַסט פון קאָנטריבוציע, מיליטער־קוואַר־טירן אאַ"וו. איצט, זאָגט ווייטער די פעטיציע, איז די ביאַלער קהילה פאַראַרעמט און קאָן בשום אופן נישט דערטראָגן די לאָסט פון 374 זלאָטעס (וועלכע דער מאַגיסטראַט האָט אויף איר אַרויפגעלייגט, אויפן סמך פון באַשטעטיקטן בודזשעט).

דאָס מיניסטעריום האָט די פעטיציע נישט באַריקזיכטיקט און אויך אין די בודזשעטן פון די וויטערדיקע יאָרן (1821—1826) אויסגעדריקט די מיינונג, אַז די יידן און קריסטן מוזן צווישן זיך דורכקומען וועגן גלייכער פאַרטיילונג פון שייערן. איצט, ווען דער מאַגיסטראַט האָט געזען, אַז ער טאָקע געמומען פאַרלאָג־גען ביי יידן אַ העלפט פון דער גאַנצער סומע, דהיינו, 654 זלאָטעס. די יידן האָבן ווידער אַמאָל אָפּגעלירט קיין ווּאַרשע. דאָסאָמאָל האָט דאָס מיניסטעריום שוין געגעבן אַ קלאָרע תשובה, אַז אַזוי ווי די יידן האָבן דעם גאַנצן האַנדל אין זייערע הענט, און איבערשטייגן אָפילו די צאָל פון דער קריסט־לעכער באָפעלקערונג, איז אַ יושר אַז זיי זאָלן צאָלן גלייך מיט די קריסטן. און אַזוי איז טאָקע געבליבן אויף אַ לאַנגע צייט.

וואָס שייך די אומדירעקטע שטייערן איז כדאי צו באַ־מערקן, אַז דאָס איינמאָנען פון די אָפּצאָלן איז געווען פאַר־פאַכטעט אין יידישע הענט.

רעזומירנדיק די ביז־איצטיקע אויספירונגען, קומען מיר צו די מסקנות, אַז ביאַלע איז אין דער צייט אַ קליין שטעטל, מיט אַ קריסטלעכער באָפעלקערונג, וואָס איר עיקר־באַשעפ־טיקונג איז מלאָכה און לאַנד־ווירטשאַפט אין קליינע פּיערישע ווירטשאַפטן; און מיט אַ יידישער באָפעלקערונג, וואָס באַ־שעפטיקט זיך מיט: האַנדל, מלאָכה, אַרענדע און שנקערייַ. צום פאַרגלייך, נאָך צווויי ציפערן: אין יאָר 1826 האָט דער ביאַלער שטאָטישער בודזשעט באַטראָפן 3899 זלאָטעס, דער מעוריטשער 4810 זל. און דער ראַדזינער 1256 זלאָטעס.

ט. דער יידישער קאָמף פאר ווויגערעכט

במשך פון דורות האָט געדויערט אין די פוילישע שטעט דער קאָמף צווישן יידן און קריסטן, וועלכע האָבן געשטרעבט צו באַזיטיקן די פאַר זיי געפערלעכע יידישע קאָנקורענץ. איין קאָפּיטל פון דעם קאָמף איז געווען די פראָגע פון ווויג־רעכט.

די קריסטלעכע באָפעלקערונג האָט מיט לעגאַלע און אומלעגאַלע מיטלען געשטרעבט דערצו, אַז די יידן זאָלן פאַרדרענגט ווערן פון רינעק און פון די דערבייאיקע גאַסן. טייל שטעט האָבן אָפילו דערגרייכט פריווילעגיעס, אַז יידן טאָרן ביי זיי בכלל נישט ווויגען. אַזאַ פריווילעגיע, געוויפן "de non tolerandis judaeis" האָבן צווישן אַנדערע שטעט אויך געהאַט וואָרשע און ווילנע. אַ לאַנג דויערנדיקע מלחמה האָט זיך אָפּגעשפּילט וועגן דער פראָגע אויך אין לובלין.

דער קאָמף פירט זיך אויך נאָך אין 19טן יאָרהונדערט, אין געוויסע פרטים ווערט ער נאָך אָפּגילו פאַרשאַרפט. מ'טראַכט דעמאָלט צו צו די באַשרענקונגען אויך „מאַראַלישע" סיבות: יידן מוזן ליידן, ווייל זיי זענען פאַרדאָרבן; ווייל זיי פאַר־מאָגן נישט קיין אייראָפּעאישע בילדונג; ווייל זיי זענען נישט פראָדוקטיוו, באַשעפטיקנדיק זיך נאָר מיט מסחר און שענ־קעריי; ווייל זיי שיידן זיך אָפּ פון די אַרומיקע איינוווינערס מיט זייערע בגדים, מנהגים, שפּראַך אאַ"וו. איידער מ'ווועט צוטרעטן צו געבן יידן די עלעמענטאַרע רעכט פון פרייער באַוועגונג און פון פריי אויסאיבן זייערע פראָפעסיעס, פאַר־לאַנגט מען פון זיי, אַז זיי זאָלן זיך „מאַראַליש פאַרבעסערן"; זיי זאָלן ווערן אַנדערע. אין קאָנגרעס־פוילן פירט זיך יאָרע־לאַנג אַ גוט דורכגעטראַכטער און בריייט־פאַרצווייגטער קאָמף מיט די ווירטשאַפטלעכע כוונות און „מאַראַלישע" תירוצים. ס'ווערן אָפּגעשאַפן די יידישע קהילות און אויף זייער אָרט אָנגעשטייט דער „דאָזור בוזשיטשי", וועמענס קאָמפעטענץ ס'ווערט באַשרענקט בלויז צו רעליגיעזע און פיסקאַלע ענינים. ס'ווערט געגרינדעט אין וואָרשע אַ שול פאַר רבנים, מיט אַן אויסגעשפּראָכענעם אַסימילאַטאָרישן כאַראַקטער, און גלייכ־צייטיק ווערן אין יאָר 1822 פאַרעפנטלעכט צוויי וויכטיקע אַנטי־יידישע פאַראַרדענונגען. איינע זעט פאָר פאַרשידענע מאַסנאַמען, וואָס זאָלן באַשרענקען די צאָל יידן אין די שטעט און גלייכצייטיק זאָגט זי אָן, אַז ס'וועלן איינגעאָרדנט ווערן אין פאַרשידענע שטעט באַזונדערע רעווירן פאָר יידן. די צוויי־טע פאַראַרדענונג באַשטימט, אַז אין די שטעט וואָס האָבן פּין פּריער די פריווילעגיע פון "de non tolerandis judaeis" טאָרן יידן אויך וויי־טער נישט ווויגען, סיידן זיי האָבן אינ־צווישן אויף אַ לענאַלן וועג באַקומען אַ קאָנצעסיע אויף אַ שענק. אויב נישט, מוזן זיי אין משך פון דריי יאָר פאַרלאָזן די שטאָט.

ביידע פאַראַרדענונגען זענען געווען גענעפערלעך פאַר די ביאַלער יידן. ביי אַ גוטן־שלעכטן ווילן האָט מען געקאָנט אויסטיישן די פריווילעגיע פון יאָר 1621, אַז יידן איז דער־לויבט צו פאַרמאָגן אין ביאַלע נישט מער ווי 30 הייזער. מ'האָט געקאָנט גיין נאָך ווייטער און טענהן, אַז 30 הייזער מיינט 30 משפחות. און אַזוי ווי ס'זענען דעמאָלט געווען אין ביאַלע 389 יידישע משפחות, הייסט עס, אַז 359 פון זיי זענען נישט לעגאַלע און ס'דראָט זיי פאַרטריבן צו ווערן פון שטאָט, אַדער אין בעסטן פאַל קאָנצענטרירט צו ווערן אין אַ באַ־זונדערן יידישן גטא. פאַקטיש האָט דער ביאַלער קריי־ז־קאָמיסאַר (סטאַראָסטע), צוזאַמען מיט דער שטאָט־פאַרוואַל־טונג זיך ענערגיש אָנגעהויבן צו באַשעפטיקן מיט דער פראָגע, און האָבן, שטיצנדיק זיך אויף די פאַראַרדענונגען פון יאָר 1822 און אויף דער אָנגעווּיזענער אינטערפרעטאַציע פון דער כריווילעגיע פון יאָר 1621, אויסגעאַרבעט ענגויע פּלענער וועגן

שאַפן אַ יידישן געטאָ; פון פאַרטרייבן איז נישט געווען קיין רייד. די ביאַלער יידן האָבן גלייך אָפּגעשאַצט די געפאַר, און, ווייזט אויס, אויף זייער איניציאַטיוו, האָבן פאָדליאַשער יידן זיך פאַרשטעכדיקט און אַנגעשריבן אַ בקשה צום שטאַט־האַלטער, וועלכער האָט געהאָט די אויבערשטע מאַכט אין קאָנגרעס־פוילן. אין דער בקשה (געחתמעט דורך אברהם דוד כהן פון שדלעץ און אהרן ז״ק פון ביאַלע) בעטן פאָדליאַשער יידן, אַז מען זאָל די רעאַליזירונג פון דער גזירה פון דער ערשטער פאַראַדנונג, וועלכע זאָגט אַז פון 1טן יאַנואַר 1823 מעג אין יעדער יידישער שטוב ווויינען נאָר איין פאַמיליע און אַנדערע מוזן זיך אַרויסציען, פאַרלענגערן אויף 6 יאָר, ווייל ס׳איז אוממעגלעך אין אַזאַ קורצער צייט (ס׳זענען נאָך געבליבן קוים געציילטע וואָכן ביזן 1טן יאַנואַר 1823) אויפצובויען אַזוי פיל הייזער.

אַזוי ווי די וואָיעוודזקע מאַכט האָט זיך געמומען ערנסט אויסצופירן דעם אויבן־דערמאָנטן פונקט, האָט מען אויך אַנגעגעבן אַ בקשה אין אינערן־מיניסטעריום, מען זאָל דערווייל אָפּשטעלן די ווייטערדיקע שריט.

דעם 9טן דעצעמבער 1822 איז אַנגעקומען די תשובה פון מיניסטעריום, אַז די גזירה קאָן נישט געענדערט ווערן, ס׳איז נאָר פאַרזיכערט געווארן, אַז די אויספיר־אַרבאַנען וועלן זיך נעמען צו דער זאַך מיט חסד, רעכענענדיק זיך מיט דער שוועריקייט פון די באַטרעפנדיקע יידן.

מיט דעם ענין איז אַלזאָ ביאַלע געווארן אויף אַ געוויסע צייט באַווארנט. איצט האָט זיך אַבער אַנגעריכט אַ נייע געפאַר. דער פּלאַן וועגן אַ געטאָ אין ביאַלע וואָס איז אויבן דערמאָנט געווארן האָט נושא־חן געווען אין דער וואָיעוודזטוו און מ׳האָט אים אין יאָר 1823 איבערגעשיקט אין מיניסטער־יום צום באַשטעטיקן. דער פּלאַן זעט פאָר, אַז:

1. יידן וועט פאַרווערט צו ווויינען אין האָלטן קראַמען אויפן רינעק און אויף די גאַסן: וואַרשעווער, לובלינער, רעפאַר־מאַצקער, מעזריטשער, יאַנעווער און בריסקער, ווי אייך אין די צווישן־געסלעך פון די דערמאָנטע גאַסן. יידן וואָס ווויינען אויף אָט די גאַסן און אויך אין די ראָג־הייזער (צווישן די דער־לויבטע און נישט־דערלויבטע גאַסן) מוזן זיך אַרויסציען ביז סוף 1825, אויב נישט — וועלן זיי באַשטראָפט ווערן מיט גרויסע געלט־שטראָפן.

2. פאַר יידן ווערן באַשטימט די גאַסן גראָאַנאָווער און פראָסטע (פון בריסקער גאַס אַרויף־צו) און חוץ דעם, אַ ריי נייע־פראַיעקטירטע גאַסן, ווי למשל: יערוזאַלימסקע (צווישן בריסקער און גראָאַנאָווער), נייע גאַס, רינקאָווע, ווייטע, דזשעלנע.

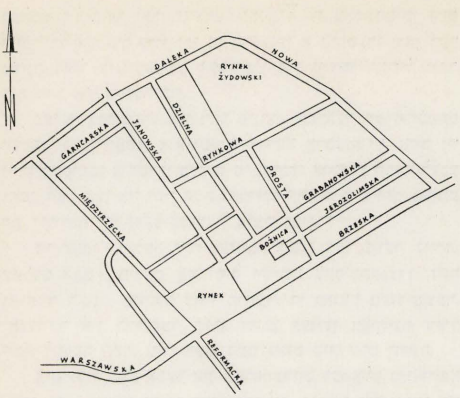
3. אין די גאַסן מעג מען אַבער שטעלן נאָר מויערן און נישט קיין הילצערנע הייזער.

4. ווי אַ חסד ווערט דערלויבט צווייי יידישע משפחות צו ווויינען אויף די קריסטלעכע גאַסן. זיי מוזן אַבער אַנטשפּרעכן פאָלגנדיקע תנאים: זיי מוזן פירן אַ גרויסן האַנדל, האָבן 24.000 זלאָטע פאַרמעגן, קענען פויליש, פראַנצייזיש אָדער דייטש, שיקן די קינדער אין די מלוכה־שולן, נישט אונטער־שיידן זיך פון דער אומגעבונג מיט קיין שום אויסערלעכע סימנים (יידישע בגדים, מנהגים אאַז״וו). חוץ דעם וועלן באַקומען אַ דערלויבעניש צו ווויינען אויף קריסטלעכע גאַסן יידן: קינסטלערס, פּאָליטיקאַנטן וואָס באַשעפטיקן יידישע אַרבעטערס, גרויסע הורטאָוניקעס, יידן וואָס וועלן זיך אונטערנעמען אויפצושטעלן אויף ליידיקע פּלעצער גרויסע שטאָקיקע הייזער; זיי מוזן אָבער אַלע אַנטשפּרעכן די פּריער־דערמאָנטע קולטורעלע באַדינגונגען.

5. דערביי ווערט באַטאָנט, אַז אין הסכם מיט די באַשטי־מונגען פון יאָר 1822 מעג אין יעדער יידישער שטוב (סיי אויף די דערלויבטע און סיי אויף די פאַרווערטע גאַסן) ווויינען נאָר איין יידישע פאַמיליע.

די פונקטן 1, 2 און 3 זענען ריין ביאַלער לאָקאַל־ענינים. די אַנדערע פונקטן זענען אַלגעמיינע און ווייזן אַן בולט די אַסימילאַטאָרישע און פאַרדרענגונגס טענדענצן, וואָס האָבן געהערשט אין די פוילישע אַנפירנדיקע געזעלשאַפטלעכע קריזיז. נישט די ביאַלער שטאָטישע און נישט די שעדלעצער וואַיע־ווודזקע קעפ האָבן זיי אויסגעטראַכט, זיי זענען אַ פראָדוקט פון דער אַלגעמיינער עפּנטלעכער מיינונג, ווי זי איז געקומען צום אויסדרוק אין דער פרעסע, אין בראָשורן, אין ביכער און אויך אין די רעגירונגס־פּלענער פאַר אַנדערע שטעט, און דער עיקר פאַר וואַרשע.

אינטערעסאַנט זענען אויך די ווירטשאַפטלעכע פונקטן. די פוילישע געזעלשאַפט און די רעגירונג זענען געגאַנגען אין דעם פונקט אויף דעם וועג, וועלכער איז אַנגעצייכנט געווארן אין מערב־אַן מיטל־אייראָפּע נאָך אין דער צווייטער

תכנית מרכז העיר וה„רובע״ (גיטו) שתוכנן בשנות העשרים של המאה התשע עשרה.

פלאַן פון צענטער־שטאָט מיטן „רעוויר״ (געטאָ), וואָס איז געפאַלאַנט געווארן אין די צוואַנציקער יאָרן פון 19טן יאָרהונדערט.
Plan of the centre of the town and the "Quarter" (ghetto) planned in the early 19th century.

העלפט פון 18טן יאָרהונדערט, דהיינו: צו באַגינסטיקן דעם רייכן ייִד און אים צווינגען צו ברענגען אַ גרעסערן נוצן דער מדינה דורך אינוועסטירן קאַפּיטאַלן אין גרויסן האַנדל, אינ־דוסטריע און הייזער־בוי.

כאַראַקטעריסטיש איז דער פונקט, וועלכער פאַרפליכטעט יידישע פאַבריקאַנטן אָנצוזעמען יידישע אַרבעטערס, אויב זיי ווילן באַקומען אַ דערלויבעניש צו ווינען אויף די קריסטלעכע גאַסן. האָט מען אין דער אמת געמיינט ערנסט מיט דער פראַגע פון יידישער פּראָפּעסיאָנעלער אומשיכטונג?

צי האָבן ביאַלער יידן געווּוסט וועגן דער נייער גזירה, וועלכע האָט באַדראָט אַזוי פיל יידישע עקסיסטענצן? דער גאַנצער רינעק, אויסער צווּיי הייזער, די גאַנצע מערהייטשער, יאָגעווּער און בריסקער גאַסן זענען געווּוינט באַוווינט דורך יידן. ליידער האָבן מיר וועגן דעם נישט קיין שום ידיעה.

צום גליק האָט אָבער אין מיניסטעריום דעמאָלט געהערשט וועגן דער פראַגע אַן אַנדערע מיינונג. מ׳האָט איינגעזען, אַז באַדראָטע יידישע עקסיסטענצן באַדראָען אויך די הכנס׳ת פון דער מלוכה. דאָס מיניסטעריום האָט אַרויסגעגעבן אַן אָפיציע, אַז היות ביאַלע איז אַ פּאָוויאָטאָווּע שטאָט און פאַרמאָגט אַ יידישן ישוב, וואָס איבערשטייגט אין זיין צאָל די קריסטלעכע באַפעלקערונג (1457 קריסטן און 2020 יידן), איז דאָס גרינדן פון אַ יידישן רעווּיר נישט ווינטשנסווערט. ס׳וואָלט איבע־ריקנס דערצו נויטיק געווען די הסכמה פּין שטאַטהאַלטער. מיט דער מיינונג איז דער ענין אַיינגעשלאָפן אויף אַ גאַנץ יאָר. ערשט זומער 1824 האָט זיך די וואָיעוווּדזטוּוע אין שעד־לעץ אומגעקערט נאָך אַמאָל צו דעם ענין. זי באַהויפּטעט, אַז לויט דער פּריווילעגיע פון יאָר 1621 מעגן ווויינען אין שטאָט נאָר 30 יידישע פאַמיליעס. נאָכדעם ווי פון וואַרשע איז אַרויסגעגאַנגען די פאַראַדעזנונג, אַז אין שטעט וואָס האָבן פון פריער פּריווילעגיעס וועגן באַשרענקונג פון יידישער ווויינערכט, איז די באַשרענקונג גילטיק אויך אויף וווייטער, האָט זיך דער קריייז־קאָמיסאַר באַמיט נישט אַרייַנצו־לאָזן נייע יידישע משפחות. ס׳איז אים אָבער נישט געלונגען, און די צאָל יידישע משפחות האָלט זיך אין איין מערן, זאָל דערביבער דאָס מיניסטעריום אַרויסזאָגן זיין מיינונג וואָס וווייטער צו טאָן.

מען זעט דערפון, אַז אויך אין שדלעץ האָט מען געגע־דערט די מיינונג, אַז אויך פון דאָנען וועט שוין נישט פאַר־סירט דער גדאָנק וועגן אַ יידישן געטאָ. מעגלעך, אַז דאָס איז געשען אונטערן יידישן אייַנפלוס. דאָס מיניסטעריום האָט דע־רויף געענטפערט, אַז די אונטערשטע אַרגאָנען זאָלן זיך האָלטן אין דער אויבן־דערמאָנטער באַשטימונג פון יאָר 1822, און זען, אַז די צאָל יידן זאָל זיך נישט פאַרגרעסערן. דער ענטפער איז בכוונה געווען אַ פאַרנעפלטער, ווייל אין מיניס־טעריום, ווי מיר האָבן אויבן געזאָגט, האָט נישט געהערשט קיין באַשטימטע ריזיקטלאָזע ליניע וועגן אייַנפירן די יידישע רעווּירן. דער קריייז־קאָמיסאַר האָט אַלזאָ אייגנטלעך וווייטער נישט געווּוסט וואָס ער האָט צו טאָן.

און דאָס לעבן איז זיך געגאַנגען זיין וועג. די רעגירונגס־אַרגאָנען האָבן געפירט צווישן זיך ברייטע קאָרעספּאָנדענצן, און דער פלאָן וועגן פאַרמינערן די יידישע באַפעלקערונג, אַדער וועגן שאַפן אַ יידישן געטאָ־רעווּיר, איז אָפּגעלייגט געווארן פון יאָר צו יאָר. יידן האָבן אין ביאַלע וווייטער פריי געווווינט און זיך געמערט. אין די 60ער יאָרן זענען שוין געווען אין ביאַלע 3456 יידן אויף 2083 קריסטן. דער פלאָן וועגן יידישן רעווּיר און וועגן דער צאָל משפחות אין די איינצלנע הייזער, איז געבליבן אין די אָקטן. די חומרה פון שלעכט אויסגעטייטשטן אָקט פון יאָר 1621 האָט אויך אויף וווייטער, ווי ביז איצט, נישט געהאָט קיין שליטה. און היות מ׳האָט זיך אין מיניסטעריום איבערצייגט, אַז דער גאַנצער פלאָן וועגן די יידישע רעווירן איז נישט דורכפיבאַר (אין סאָקאָלאָוו, למשל, האָבן יידן ביינאָכט צוריק אומגעקערט זיך אין די ווווינונגען, פון וואָנען זיי זענען בייטאָג דערווייטערט געווארן), איז אין יאָר 1833 באַשלאָסן געווארן אים אינגאַנצן צו אָנו־לירן. מיט 30 יאָר שפעטער (אין יאָר 1862) האָבן די יידן באַקומען, וווייניקסטנס אויפן פאַפּיר, די פולע ווויינרעכט אין גאַנץ קאָנגרעס־פוילן.

י. דער קאמף פאר יידישער מלאכה

דאָס צווייטע קאַמף־פעלד אויף וועלכן ס׳האָבן זיך גע־רַאַנגלט קריסטן און יידן אין פוילן אין פאַרלויף פון גאַנצע יאָרהונדערטער איז געווען די מלאָכה, אָדער גענויער — דאָס רעכט פון יידן אויסצואיבן אויף אַ לעגאַלן אופן פאַרשיידענע מלאָכות. דער מאָסגעבנדיקער פאַקטאָר אויפן געביט פון מלאָכה איז געווען די פראָפּעסיאָנעלע אַרגאַניזאַציע פון די בעלי־מלאָכות — דער צעך. די צעכן האָבן רעגולירט דאָס פאַרהעלטעניש צווישן פראָדוצענט און קאָנסומענט, זיי האָבן געפסקנט אין אַלע ענינים פון רעגולירן דעם מאַרק, עלימי־נירונג פון קאָנקורענץ, אויפזיכט אויף גוטער אויסאַרבעטונג פון די פראָדוקטן, אייַנקויף פון רוי־מאַטעריאַל אאַז״וו. זיי האָבן געהאַט פאַרזאָרגונגס־קאַסעס פאַר אומבאַמיטלטע, קראַנ־קע, יתומים און אַלמנות. זיי האָבן געהאַט אייגענע וויִנקלען אין די קלויסטערס און יעדער צעך האָט געהאַט באַשטימט אַ באַזונדערן טייל פון די שטאָט־מויערן, וועלכן ער איז געווען מחויב צו שיצן אין פאַל פון מלחמה. זיי האָבן זיך אין אַ סך שטעט אויך דערוואָרבן אַ וויכטיקע דעה אין דער שטאָטשער פאַרוואַלטונג. זייער מאַכט איז נאָך געשטאַרקט געווארן אַדאַנק צווּיי פאַקטאָרן: א. דאָס געהערן צום צעך אין געווען אַבליגאַטאָריש, און דער בעל־מלאָכה וואָס האָט זיך באַמיט צו באַפריַיען פון צעך אין זיַינע באַשטימונגען האָט געהאַט אויסצושטיין אַ סך צרות, און לסוף האָט ער דאָך עמעוזט טראָגן אַלע לאַסטן וואָס דער צעך האָט אויף אים אַרויס־געלייגט, נישט ענינסדיק פון די רעכט ווי אַ מיטגליד. ב. די צעכן האָבן רעגולירט און באַהערשט נישט נאָר די פראָדוקציע, נאָר אין אַ געוויסער מאָס אויך דעם האַנדל; יעדער צעך לגבי די פראָדוקטן פון זיין פאַך.

אַזוי ווי די צעכן האָבן געטראָגן אַן אויסגעשפראָכן רע־ליגיעזן כאַראַקטער, איז קלאָר, אַז נאָר אַנהענגערס פון אייַן אמונה האָבן געקאָנט צו אים געהערן. די פוילישע צעכן

זענען געווען אין זייער איבערוויגנדיקער מערהייט רומיש־קאַטוילישע און די אַנדערע קריסטלעכע בעלי־מלאָכות: פּאַראַטעאַנטן, גריכיש־קאַטוילישע און פּראָוואָסלאַווע האָבן געמוזט אויסשטיין אַ שווערן קאַמף פֿאַר זייער עקסיסטענץ אין צעד, אַדער אויסער דעם צעד. פֿאַרשטייט זיך, אַז ס׳האָט נישט געקאָסט זיין קיין רייד, אַז יידן זאָלן אַנגעהערט צום צעד. יידן בעלי־מלאָכות פלעגן גרינדן אייגענע צעכן־חברות, דאָס רוב שניידערשע. און אַזוי ווי די פּראָגע איז געווען נישט נאָר אַ רעליגיעזע, נייערט אין אַ פיל גרעסערער מאָס אויך אַ ווירטשאַפטלעכע, איז קלאָר, אַז די קריסטלעכע צעכן (וואָס האָבן זיך באַטראַכט ווי די איינציקע אָפיציעלע און בארעכטיקטע) און די יידישע חברות פון בעלי־מלאָכות האָבן נישט געקאָנט לעבן בשלום. איז אויך די זעשיכטע פון אַלע פּוילישע שטעט רייך מיט גרעאַנגלען צווישן קריסטלעכע און יידישע בעלי־מלאָכות. גרעאַנגלען וואָס דויערן צענדליקער און הונדערטער יאָרן. פון איין זייט שטייען די קריסטלעכע צעכן און די שטאָט־פֿאַרוואַלטונג, וואָס שיצט זיי, פון דער אַנדער זייט — די יידישע חברות און די קהילה. ווי פֿאַרמיטלערס און בוררים טרעטן אויף: די רעגירונגס־מאַכט, ביז אַרויף צום קעניג, די געריכטן, פון דער נידעריקסטער ביז צו דער העכסטער אינסטאַנץ, און יין די פּריוואָטע שטעט אויך פּריצים. און נישט איין מאָל קומט אויך צו בלוט־פֿאַרגיסונג. ס׳פלעגן אָפּגעשלאָסן ווערן קאָנטראַקטן, ביידע זיינען האָבן זיי אָפּגעשלאָסן מיט דער פולער כוונה זיי נישט צו האַלטן. די ענינים פלעגן אי־בערגיין צו די געריכטן און ווידער זענען געשלאָסן געווארן נייע קאָנטראַקטן, אָמאָל גינסטיקערע פֿאַר איין זייט און אָמאָל גינסטיקערע פֿאַר דער אַנדערער זייט, און קיינמאָל האָט דער קאָמף נישט געגומען קיין סוף. און דאָס לעבן איז זיך גע־גאַנגען זיין ווּעג — לעגאַל און אומלעגאַל האָבן זיך געמערט יידישע בעלי־מלאָכות און זייערע חברות, און מ׳האָט זיך ווי ס׳איז איינגעאַרדנט. אין ביאַלע איז דער קאָמף נוגע שוסטעריי, היטלמאַכעריי און שניידעריי.

די ביאַלער קריסטלעכע שוסטערס האָבן זיך אין יאָר 1693 אַרגאַניזירט און האָבן אַרויסבאַקומען פון פּריץ אַ דאָקומענט, לויט וועלכן ס׳זוערט זיי געגעבן דאָס רעכט צו שאַפן אַ צעכאָווע אַרגאַניזאַציע. ס׳זוערן אין אָט דעם דאָקומענט מענט פֿאַרמולירט די רעכט און פליכטן פון די מיטגלידער, און ס׳זוערט פעסטגעשטעלט די גאַנצע אינערלעכע אַרדענונג אין צעך. כדי צו פֿאַרמערן די הכנסות פון צעך, לייגט די פּריוויי־לעגיע אַרויף אַ לאַסט אויף אַלע סוחרים און בעלי־מלאָכות, וואָס קומען אין שטאָט אַריין אויף ירידים מיט שוכוואַרג, אַז זיי מוזן צאָלן לטובת דעם צעך צו אַיין גראַשן פון יעדע פֿאָר אַריינגעבראַכטע שוכוואַרג. אויך יידן, וואָס האָבן זייערע שוכוואַרג־קראַמען מוזן צאָלן צו אַיין גראַשן פֿאַר יעדע פֿאָר שטיוול. די ערשטע באַשטימונג בילדעט אַ מין שוץ־צאָל, זי באַצוועקט צו שיצן דעם היימישן בעל־מלאָכה קעגן דער קאָנ־קורענץ פון דרויסן. די צווייטע האָט חוץ דעם אויך אַ פּיס־קאָלישן כאַראַקטער, זי באַצוועקט אָפּצושוואַכן די יידישע קאָנקורענץ, און אויסערדעם לייגט זי אַרויף סתם אַ שטייער אויף יידישע קרעמערס. דערביי איז די באַשטימונג זייער אַ נעפּלדיקע: ס׳איז נישט קלאָר צי דער אָפּצאָל איז גילטיק נאָר אויף ירידים, צי יעדן טאָג; צי דער שטייער ווערט אַרויפגעלייגט נאָר אויף דער פֿאַרקויפּטער, צי אויף דער גאַנצער, אין קראַם זיך געפינענדיקע, סחורה. מ׳האָט אויך געקאָנט אויסטייטשן, אַז דער אָפּצאָל איז גילטיק אויף די פון די קרעמערס געקויפּטע סחורה (בשעתן ירידן). פון טעקסט פון דער פריוויילעגיע לאָזט זיך אַרויסדרינגען, אַז אייגנטלעך האָנדלט זיך נאָר וועגן די אין טאָג פון יריד פֿאַרקויפּטע פֿאָר שטיוול. נאָר אַזוי ווי די פֿאַרמולירונג איז נישט קיין קלאָרע, איז געשאָפן געוואָרן אַ וועג פון שיקאַנעס און שטערונגען פֿאַרן יידישן שיך־האַנדל. די הכנסות פון די אָפּצאָלן ווערן באַשטימט אויף קירכלעכע צוועקן פון צעך (ליכט, אַ צעכאָווע פֿאָן אאַז״וו). די שוסטערס האָבן זיך אָבער דערמיט נישט באַנוגנט: אין צוויי יאָר אַרום, דהיינו, אין יאָר 1695, זענען זיי ווידער געקומען צום שטאָט־שרה און נישט דערמאַנענדיק די פֿאָר צוויי־יאָריקע פּריוויילעגיע, לייגן זיי אים פֿאָר צו באַ־שטעטיקן אַ נייע, וועלכע אונטערשיידט זיך פון דער פריער־דיקער נאָר מיט איין פונקט, וועלכער לייגט אַרויף אויף די יידן אַ פליכט צו צאָלן נישט נאָר פֿאָר יעדער פֿאָר שוכוואַרג, נאָר אויך פון יעדן שטיק לעדער. דער פּריץ האָט דעם דאָקומענט באַשטעטיקט, און פון איצט אָן האָט דער צעך זיך באַנוצט נאָר מיט אָט דער לעצטער פריוויילעגיע ווי אַ יסוד פֿאַר זיינע פֿאַדערונגען כלפי די יידישע קרעמערס און סוחרים. אין ביאַ־לער מאַגיסטראַט האָט זיך אויפגעהיט אַ קאָפּיע פון ביידע פריוויילעגיעס. אויף דער צווייטער, וואָס אָנטהאַלט דעם צו־גאָב, איז דאָ אַ באַשטעטיקונג פון יאָר 1778. משמעות, אַז נאָר אָט די פריוויילעגיע האָט דער צעך פֿאַרגעלייגט צו באַשטעטיקן. די ערשטע האָט ער ליבערשט נישט געוואָלט דערמאַנען.

שוין אין די נאַענטסטע יאָרן האָט זיך אַרויסגעשטעלט, אַז ס׳איז שווער אייַנצומאַנען דעם אָפּצאָל, אַז ס׳איז גלאַט שווער די גאַנצע זאַך צו קאָנטראָלירן. האָט דער צעך זיך פֿאַרגליייכט מיט די יידן, אַז זיי זאָלן געבן ריטשאַלט צו 10 פונט וואַקס יערלעך פֿאַרן קלויסטער, און זיי באַקומען דער־פֿאַר די פרייהיים צו האַנדלען. דעם אָפּמאַך האָבן אָבער די יידן נישט געהאַלטן. ס׳האָבן זיך געמערט סכסוכים און דער ענין איז ענדלעך אַריבער צום הויף־געריכט, וועלעכער האָט אין יאָר 1740 אַרויסגעגעבן אַ פסק, אַז יידן מוזן געבן יערלעך צו גאַנצע 15 פונט וואַקס; און חוץ דעם, כדי צו שאַפן פֿאַרן צעך אַ מעגלעכקייט צו קאָנטראָלירן דעם שיך־האַנדל מיט די פרעמדע קרעמערס און בעלי־מלאָכות, פֿאַרפליכטן זיך די יידן נישט צו קויפן און נישט צו פֿאַרקויפן מחוץ דעם רינעק, אונטער אַ האַרבער געלט־שטראָף, וועלכע גייט העלפט פֿאַרן צעך און העלפט פֿאַרן הויף־ריכטער. דער ריכטער האָט אָבער אַיינגעפּונען, אַז אויך דער צעך איז נישט אין אַרדענונג און האָט געוני באַשטימט דעם אופן לויט וועלכן דער אָפּצאָל דאַרף אייַנגעמאַנט ווערן. אויך האָט ער זיך באַוואָרנט מיט דעם רעכט פון קאָנטראָל איבער דער פֿאַרוועגדונג פון די געלטער.

דער צעך, זענענדיק אַז ער איז אוחז, האָט אין עלף יאָר אַרום (1751) אַרויסבאַקומען נאָך אַ צוגאָב־רעכט, אַז יעדער נייער יידישער קרעמער צאָלט דעם צעך פֿאַר דעם זעלבן

צווישן צו 6 זלאָטעס. איצט, ווייזט אויס, האָבן זיך שוין די פאָרהעלטענישן מער־ווייניקער רעגולירט: יידן האָבן געצאָלט און דער צעך איז געווען צופרידן. אין וואַרשעווער „אַרכיוו פון אַלטע אַקטן" געפינען מיר אַ כתב פון יאָר 1754, אין וועלכן פיר ביאַלער יידישע קרעמערס בעטן מחילה וואָס זיי האָבן נאָך נישט געגעבן דעם וואָקס. זיי פאַרפליכטן זיך אים צו געבן ביז צו אַ געוויסן טערמין, אויב נישט, וועלן זיי צאָלן טאָפלט. פון יאָר 1774 ווידער איז דאָ אַ דעקרעט אויף זיבן קרעמערס, וועלכע האָבן זיך געעפנט נייע קראָמען און האָבן נישט באַצאָלט דעם אָפּצאָל פאַרן צעך.

אין די מלחמה־ציטן פון דער נאָפּאָלעאָנישער תקופה האָבן די יידישע קרעמערס ווידער אויפגעהערט צו צאָלן, און ווען דער צעך האָט געמאָכט זיינס, האָבן די יידן געטענהט, אַז זיי אָנערקענען נישט די באַשטימונגען פון די יאָרן 1740 און 1751, זיי זענען אַבער גרייט צו דערפילן די פונקטן פון דער פריוויליגיע פון יאָר 1695. די קעגנזייטיקע פאָרהאַנדלונגען האָבן ענדלעך געבראַכט דערצו, אַז אין יאָר 1815 האָט מען זיך פאַרגלייכט אויף פאָלגנדיקע פונקטן: די ביאַלער קרעמערס צאָלן צו אַנדערהאַלבן זלאָטעס יערלעך, דערביי מוזן זיי פאָר די יאָרן 1815 און 1816 צאָלן פאָרויס. די פראָצעס־הוצאות, אין דער הייך פון 8 זלאָטעס דעקן די קרעמערס. דער אָפּצאָל פון די פרעמדע קרעמערס און בעלי־מלאָכות בלייבט ווי פריער, נאָר מיט דעם וויכטיקן שינוי, אַז דער האַנדל מוז נישט דווקא פאָרקומען אויפן ריינעק, און אַז נאָר פון דעם מקח, וואָס קומט פאָר אויפן ריינעק, צאָלט מען דעם אַלטן גראָשאָון־אָפּצאָל.

אין יאָר 1816 איז אַרויס אַ נייַ געזעץ וועגן צעכן. דאָס געזעץ האָט באַצווועקט צו באַנעמן אַ וועג פאָר אַ פרייערער אָנטוויקלונג פון פריוואָטער איניציאָטיוו, כדי צו דערמעגלעכן אַן אויפשווּנג פון מלאָכה און אינדוסטריע. די צעכן־פאָרמען בלייבן, אָבער דער צעך הערט אויף צו זיין דער רעגולאָטאָר פון ווירטשאַפטלעכן לעבן. אין געזעץ וועלכן, צווישן אַנדערן, רעגולירט דער אָנטוויקלונגס־גאַנג פון בעל־מלאָכה: ער מוז צוערשט דורכגיין די שטאַפלען פון שילער און טשעלאָדניק, און נאָכן באַווייזן דורך אַן אָנטשפּרעכנדיק „מייסטערשטיק", אַז ער האָט די מלאָכה גוט אויסגעלערנט, וועלן ער פאָר־שריבן ווי אַ מייסטער, אַיינצאָלנדיק פון 30 ביז 60 זלאָטעס. דאָס געזעץ איז נוגע אַלע בעלי־מלאָכות.

ווי געזאָגט, איז דאָס געזעץ פון יאָר 1816 נוגע אַלע בעלי־מלאָכות, סיי קריסטלעכע און סיי יידישע. בנוגע צו יידן וועלכע ס׳וועט איצט דערלויבט אַריינגענומען צו וועלן אין די צעכן, איז נאָר פאָראַן די באַשרענקונג, אַז היות זיי האָבן נישט קיין בירגערלעכע גלייכבאַרעכטיקונג, קאָנען זיי נישט געווויילט ווערן אויף פאַרשיידענע צעך־אָמטן.

וועג ס׳איז אַרויסגעקומען דאָס אויביקע געזעץ און מ׳האָט זיך גענומען עס צו רעאַליזירן, האָבן ביאַלער קריסטלעכע שוסטערס זיך געכאַפט, אַז פאָר זיי איז דער גאַנצער ענין נאָר אַן אומבאַקוועמער. און אַזוי ווי אין לויף פון דער צייט האָבן זיך אויך יידן געמוען צו שוסטעריי, איז פאָר די קריסט־לעכע שוסטערס די פראָגע געווארן אַ טאָפלטע: די פאָר־העלטענישן מיט די יידישע קרעמערס, וואָס האָבן זיך שוין די שוכוואַרג, און צווייטנס — די פראָגע פון די יידישע שוסטערס. אַריינגענומען די יידן אין צעך האָט דאָך געהייסן מיט די אייגענע הענט זיך שאַפן רעכטפאַרטיקע קאָנקורענטן. ס׳האָט אויך געקאָנט זיין אַ חשש, אַז די יידישע שוסטערס וועלן אין צעך אפשר אויפמישן די פראָגע פון די אָפּצאָלן, און אפשר אויך וועגן דער באַשטימונג פון די געלטער. און נאָך עפעס: דער פאַראַגראַף 145 פון געזעץ פון יאָר 1816 האָט באַשטימט, אַז אַלע אַלטע צעכאָוות מנהגים וועלן אָפּגעשאַפן. ס׳איז געווען גריילעך זיך פאַרצושטעלן, אַז דער אָפּצאָל וועגן וועלכן מיר רעדן דאָ האָט גענדאַרפט באַטראַכט ווערן ווי אַן „אַלטער צע־כאָווער מנהג". און, דוכט זיך טאָקע, אַז נאָכן יאָר 1816 האָבן יידן אויף דעם סמך ווידער אויפגעהערט צו צאָלן דעם שטייער, צו וועלכן זיי האָבן אַליין מסכים געווען אין יאָר 1815. דער צעך האָט דעריבער געזוכט עצות וואָס צו טאָן, און ער האָט גע־פונען. ער האָט נעמלעך דאָס געזעץ אָזוי אויסגעטייטשט, אַז אַלע יידישע שוסטערס, ווי נייַע צעכאָווע מיטגלידער מוזן צאָלן 60 זלאָטעס אַיינשרייב־געלט. דער צעך האָט געהאָפט אויף דעם אופן אַיינצוזאַמלען אַ היפּשע סומע געלט. די יידן האָבן אָבער נישט געשווּיגן. די שוסטערס און די קרעמערס האָבן אָנגעקלאָגט דעם צעך פאַרן קריי־קאָמיסאַר (סטאַראָס־טע) און דער האָט אין יאָר 1824 געפסקנט פאַרמעל, אַז יעדער נייער בעל־מלאָכה דאַרף זיך אויסלעגיטימירן ווי אַזוי ער האָט דערפילט די באַשטימונגען וועגן בילדונגס־גאַנג פון אַ קוואַליפיצירטן מייסטער. די וועלכע וועלן אָזעלכע געזעצ־לעכע קוואַליפיקאַציעס נישט אַרויסווייזן, טאָרן נישט אַרבעטן ווי זעלבסטשטענדיקע בעלי־מלאָכות. די וועלכע האָבן זיך דערוואַרבן די פאָרגעשריבענע קוואַליפיקאַציעס מוזן אַיינצאָלן 30—60 זלאָטעס, לויט דער באַשטימונג פון די צעך־אָנפירערס. און וואָס ס׳איז שייך די אָפּצאָלן מצד די ביאַלער קרעמערס און פרעמדע סוחרים און בעלי־מלאָכות אויף די מערק און ירידים, זאָגט זיך אַרויס דער קריי־קאָמיסאַר, אַז וועגן דעם וועט ער זיך וועגן צו דער הכערער מאָכט. דער וועט ווייטער גענדאַרפט ווי פאָראַוט בעלי־מלאָכות נאָך פון פריער, כאָטש זיי האָבן צום צעך נישט געהערט. דער צעך וויידער האָט זיי באַטראַכט ווי נייַע מייסטערס און האָט פון זיי פאַרלאַנגט דעם אָפּצאָל. ס׳האָבן זיך אַלוֹג געמערט סכסוכים צווישן צעך און די יידישע שוסטערס. אין דעם צווייטן ענין האָט זיך דער קריי־קאָמיסאַר געוואַנדן צו דער וואַיוווּדזטוו קיין שעדלעץ און פון דאָרט האָט מען אַנגעפערעט אין מיניסטער־יום, צי לויטן געזעץ פון יאָר 1816 קאָנען די אָפּצאָלן פאַר־בלייבן. אין מיניסטעריום איז דער אָקט אָפּגעלייגן אַ היפּש שטיקל צייט. אַ רעפערענט האָט אָפּילו צוגעשריבן, אַז ער דאַרף ארויסגעבן אַן אָפּיניע אין אַן ענלעכן ענין אין גאַר־וואַלין, אָבער די זאַך האָט זיך נישט געריכט. מ׳האָט אויך וועגן אים נישט דערמאָנט נישט פון ביאַלע און נישט פון שעדלעץ. אין יאָר 1840 איז ענדלעך די פראָגע אַוועקגעלייגט געווארן צו די אָקטן אין מיניסטעריום.

די סיבה פון אַנטשוויגן וועלן וועט זיך אונדז אויפקלערן

נאָכדעם, ווי מיר וועלן דורכקוקן די רשימה פון די ביאַלער בעלי־מלאָכות פון יאָר 1841. ס׳שטעלט זיך אָרויס אַז אין ביאַלע זענען אין דעם יאָר געווען אינגאַנצן 11 שוסטערס, און צוויי זיי קוים 4 קריסטן. איצט ווערט אַלץ קלאָר. מיט יעדן יאָר איז די צאָל קריסטלעכע שוסטערס געפאַלן. זיי האָבן נאָך דעמאָלט געוואָלט ראָטעווען זייער פרעסטיזש, פאַר־לאַנגנדיק צו 60 זלאָטעס פון יעדן שוסטער, אָבער דערנאָך האָבן זיי, ווייזט אויס, רעזיגנירט דערפון. פון זיך אַליין האָט אויך זיכער אויפגעהערט צו עקסיסטירן די באַלאָסטונג פון די יידישע שיך־און־לעדער־קרעמערס. פון די אָקטן אין שטאָטישן אַרכיוו פון יאָר 1845 ווערן מיר געווויר, אַז אין שטאָט פונק־ציאָנירן נאָר צוויי צעכן: פון מוליערס און טעפערס. וועגן שוסטער־צעך, הייסט עס, אַז אייגנטלעך עקסיסטירט ער פשוט נישט, „ווייל קריסטלעכע מייסטערס זענען פאַראַן ווייניק, און די יידישע זענען סאָמע אַרעמעלייט״.

דער שוסטער־צעך האָט זיך, ווייזט אויס, נאָך אָבט יאָר (1853) רעאָרגאַניזירט. מיר וויסן נישט אין וועלכער פאַרעם איז רעגולירט געוואָרן די פראָגע פון די יידישע אָפּצאָלן און פון די רעכט פון די יידישע שוסטערס אין דעם נייעם צעך, אָבער ס׳איז אָנצונעמען מיט זיכערקייט, אַז דער אָפּצאָל פון די יידישע קרעמערס איז אינגאַנצן אָפּגעשאַפט געוואָרן. וויפל יידישע מיטגלידער ס׳האָט צעציילט דער רעאָרגאַניזירטער צעך פון יאָר 1853, וויסן מיר נישט. איין זאַך איז קלאָר — קריסטלעכע שוסטערס זענען געווען נישט מער ווי צוויי, און זיי זענען טאַקע, אין הסכם מיט די באַשטימונגען פון יאָר 1816, געווויילט געוואָרן ווי די צעך־אָנפירערס.

ביז איצט האָבן מיר געריעדט וועגן דער „לעדער־בראַנזשע״. איצט גייען מיר אויבער צו דער פראָגע פון די יידישע היטל־מאַכערס און שניידערס.

וועגן ס׳איז אָרויס דאָס געזעץ פון יאָר 1816, האָבן זיך אויך אין ביאַלע אָנגעהויבן רעאָרגאַניזירן די צעכן. אַזוי ווי אין אַ סך אַנדערע שטעט, האָט זיך אויך דאָ אַוועקגעשטעלט די פראָגע וועגן דער צוגעהעריקייט פון יידן צו די צעכן און וועגן זייער וואָל־רעכט. דאָס געזעץ האָט מען געקאָנט פאַר־שיידן אויסטייטשן, באַזונדערס אין די פאַלן, וועו ס׳איז נישט געווען קיין פולע צאָל פון 10 מייסטערס, וועלכע זענען געווען אַזעלכע נייטיק כדי צו קאָנען בילדן אַ צעך, אָדער אין די אָנטקגענגעזעצטע פאַלן, וועו ס׳איז געווען אַ גרויסע צאָל יידישע מייסטערס, נאָר ס׳האָבן אויסגעפעלט די צוויי קריסטן, וועלכע זאָלן בילדן די פאַרוואָלטונג פון צעך. פאַר יידן איז געווען וויכטיק אָנצוגעהערן צום צעך, קודם־כל דערפאַר, ווייל ער האָט געשיצט קעגן נישט־פאָכאָווע קאָנקורענץ. די קריסטן וויידער האָבן נישט געוואָלט צולאָזן יידן צו די פריווילעגיעס, וועלכע דער צעך האָט געגעבן. פון דעם זענען נישט איין מאָל אַרויסגעקומען לאָנגע סכסוכים און פאַרהאַנדלונגען, אין וועלכע די מאַכט פלעגט דעצידירן ריין־פארמעל, אָנווייזנדיק אויפן גזעזץ: אַז יידן האָבן נישט אין צעך קיין פאָכאָווע וואָל־רעכט. אָזוי איז אויסגעקומען, למשל, אַז 50 יידישע שניידערס פון סאָקאָלאָוו זענען געווען צוגעשריבן צום ביאַלער שניידער־צעך, ווייל אין סאָקאָלאָוו האָבן אויסגעפעלט די צוויי קריסטן, וועלכע זאָלן שטיין בראש פון צעך. ערשט נאָך לאָנגע באַמיאונגען (1830—1835) איז זיי געלונגען אַרויסצובאַקומען פון מיניסטעריום אַ הסכמה, אַז זיי זאָלן צוגעשריבן ווערן צום היימישן קירזשנער־צעך, ביז ס׳וועלן זיך אין סאָקאָלאָוו באַזעצן אַ פאָר קריסטלעכע שניידערס.

ווי אַזוי איז געשטאַנען די פראָגע אין ביאַלע? לויט דער פראָפעסיאָנאַלער צוגעהעריקייט פון די בעלי־מלאָכות האָבן מיר אַ רשימה פון יאָר 1841, וועלכע שטעלט זיך פאָר אַזוי:

אין שטאָט זענען פאָראַן צו איין מייסטער: אַ קוימען־קערער, אַ מילנער, אַ זיפן־זידער, אַ שלאָסער, אַ סטעלמאַך, אַ שמוקלער; אַלע, אויסער זיפן־זידער און שמוקלער, זענען קריסטן. צו צוויי מייסטערס: היטלמאַכערס, בוכבינדערס, וואָטנמאַכערס, זיגערמאַכערס. אַלע, אויסער איין זיגער־מאַכער, זענען יידן. צו דריי מייסטערס: בלעכערס, גאַרבערס, דאָבדעקערס (לויטער יידן). צו פיר מייסטערס: טשעשלערס (דערפון איין ייד), מאָלערס (דערפון דריי יידן), קאָוואָלעס (דערפון איין ייד). צו פינף מייסטערס: ברוקי־רערס (לויטער יידן) און רימערס (דערפון איין ייד). צו זעקס מייסטערס: סטאָליערס (לויטער יידן). צו זיבן מייסטערס: פלייש־העקערס (דערפון 7 יידישע קצבים און 4 חזיר־שלע־גערס), שוסטערס (דערפון 7 יידן) און טעפערס (סאָמע קריסטן). הוץ דעם, 13 בעקערס (צוויישן זיי נאָר איין קריסט), דרייצן שניידערס (לויטער יידן) און זיבעצן מוליערס (צוויישן זיי צוויי יידן). צוזאַמען 127 בעלי־מלאָכות, דערפון 76 יידן און 51 קריסטן.

פון די אויבזיקע ציפערן זעט מען, אַז נאָר 5 סאָרטן פון בעלי־מלאָכות האָבן געקאָנט ארגאַניזירן אַ צעך (נישט רע־כענענדיק די פלייש־העקערס, ווייל יידישע קצבים און קריסט־לעכע חזיר־שלעגערס איבן אויס אייגנטלעך צוויי פאַרשיידענע מלאָכות), ד״ה, די שוסטערס, טעפערס, בעקערס, שניידערס און מוליערס. פון דער צאָל פאַלן אָפּ די שניידערס און די בע־קערס, ביי וועלכע ס׳פעלן אויס צוויי קריסטן, כדי צו קאָנען בילדן אַ פאַרוואַלטונג. וועגן גורל פון שוסטער־צעך און וועגן דער יידן־פראָגע אין אים, האָבן מיר שוין געשריבן פריער. די מוליערס און די טעפערס זענען אַזוינע אייגנציקע בעלי־מלאָכות, וועלכע האָבן געהאַט אין ביאַלע רעגלמעסיקע צעכן.

אין יאָר 1849 איז אָבער פלוצעם אַרויפגעשוווימען די יידן־פראָגע ביי דער ארגאַניזירונג פון אַ מלאָכה, וועלכע האָט נישט געשפילט קיין שום ראָלע אין ביאַלע — ביי די היטלמאַכערס. מיט דער איניציאַטיוו צו גרינדן אַ היטלמאַכער־צעך איז אַרויסגעטראָטן די מאַכט. צום צעך האָבן געוואָלט געהערן די היטלמאַכערס פון: ביאַלע, קאָדזיע, פישטשאָץ, לאָמאַז און ראָסאָש. מיט דער ארגאַניזירונג האָט זיך געוואָלט פאַרנעמען דער ביאַלער מאָגיסטראָט. ס׳האָט זיך גלייך אַרויסגעשטעלט, אַז אין ביאַלע זענען פאָראַן פיר היטל־מאַכערס, אין קאָדזיע אויך 4, אין לאָמאַז און אין פישטשאָץ צו איינעם, אין ראָסאָש זענען קיין היטלמאַכערס נישט געווען. די אַלע היטלמאַכערס זענען אָבער געווען יידן, און דער קריי־קאָמיסאַר האָט זיך, ווייזט אויס, נישט זייער אַריענטירט אין

דער פּראָגע. וועג דאָס איז אים אין יאָר 1850 קלאָר געוואָרן, הייבט ער אָן צו דערנגען מען זאָל אויסזוכן אויך די קריסט־לעכע בעלי־מלאָכות. מ׳האָט געזוכט, און געזוכט, אָבער נישט געפונען. און נאָך צוויי נדהה׳ס[43] האָט דער ביאָלער מאָגיסט־ראָט פאַרזאַמלט אַלע היטלמאַכערס, און אין נאָוועמבער 1850 איז געגרינדעט געווארן דער צעך. ווי עלטסטע זענען געוויילט געווארן אפּרים צינאַמאָן און שמעון־לייזער כהן, ביידע פון ביאָלע.[44] דער מאָגיסטראָט האָט געווּסט, אַז עפּעס איז דאָ נישט אין אָרדענונג, דער קרייז־קאָמיסאָר האָט אָבער פאָר־לאָגט, איז נישט געווען קיין אָנדער עצה. דער קרייז־קאָמי־סאָר ווידער האָט זיך, ווי מיר האָבן דערמאָנט פון אָנהויב, אויך נישט זייער אָריענטירט אין דער לאָגע. ער האָט גלייך נאָך דעם ווי די וואָלן זענען פאַרעקומען באַפּוילן דעם מא־גיסטראָט איינצוארדענען אַ קאָסע פאָר דעם נייעם היטלמא־כער־צעך. אין אַ פאָר חדשים אַרום אָבער האָט ער באַקומען אַן אָנווייזונג פון דער גובערניע,[45] די וואָלן, ווי אומגעזעצלעכע, צו אָנולירן. דער מאָגיסטראָט האָט אַזוי געטאָן, און אין 4 חדשים נאָך דער גרינדונגס־פאַרזאַמלונג זענען זיך די היטל־מאַכערס ווידער צוזאַמענגעקומען, כדי צו באַקומען די טרוי־עריקע ידיעה, אַז ווי יידן קאָנען זיי נישט געוויילט ווערן, און אַזוי ווי ס׳זענען נישט פאַראַן קיין קריסטלעכע היטל־מאַכערס, מוזן זיי זיך אויפלייגן. דער גובערניע־מאָכט איז אָבער געווען פּריקרע דער גאַנצער ענין, האָט זי נאָך גע־וואָלט פרווון צו דערהאָלטן דעם צעך אין ביאָלע און כדי צו מאַכן אים לעבנספּעיק, האָט זי באָפוילן איינשליסן אין אים אַלע קירזשנערס. ס׳האָט זיך אָבער ווידער אַרויסגעשטעלט, אַז אויך צווישן די קירזשנערס זענען נישטאָ קיין קריסטן.

ענדלעך איז אין זומער 1851, נאָך אַן אויספאָרשונג מצד דעם פאָווּיאָטאָון נאַטשאַלניק, פעסטגעשטעלט געוואָרן, אַז ס׳וועט אַרומנעמען אַלע געביידעט אַ קירזשנער־צעך, וועלכער וועט אַרומנעמען אַלע קירזשנערס און היטלמאַכערס פון ביאָלע, לאָשיץ, יאַנעווע, קאָנסטאַנטין און סאַרנאָק. דער צענטער פון צעך וועט זיין לאָשיץ. אַ סברה, אַז אין אַזאַ גרויסער צאָל פון בעלי־מלאָכות האָבן זיך ענדלעך געפונען די צוויי נייטיקע קריסטן.

אַזוי איז געלייזט געוואָרן די „אָנגעווייטיקטע יידן־פּראָגע״ אין ביאָלער היטלמאַכער־צעך.

וועגן די שניידערס וווייסן מיר, לייידער, זייער וויניק. די עקסיסטענץ פון דער יידישער שניידער־חברה האָבן מיר שוין דערמאָנט אין קאָפּיטל וועגן קהילה־בודושעט אין דער מיט פון 18טן יאָרהונדערט. פון די שפּעטערדיקע יאָרן איז נישט פאַרבליבן קיין שום מאָטעריאַל, אָבער ס׳איז קיין ספק נישט, אַז די חברה האָט וווייטער עקסיסטירט, און זי האָט אַוודאי געהאַט, פון שטאַנדפונקט פון אָרגאַניזאַציאָנעלער און פּראָ־פעסיאָנעל־געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט, אַן ענלעכע געשיכטע ווי אַלע אַנדערע שניידער־חברות אין פוילן. די געשיכטע פון פאַרוואָנדלען די חברה אין אַן אפיציעלן צעך איז נישט קלאָר. מיר וווייסן נאָר דאָס, אַז נאָכן יאָר 1825 איז אויפגעשוווּמען אַ פּלאַן צו שאַפן אַ בשותפות׳דיקן שניידער־צעך פון ביאָלע און סאָקאָלאָוו. דער פּלאַן איז געווען אין די ראָמען פון צעכ־געזעץ פון יאָר 1816: פעלן אין א שטאָט אין אַ געוויסער מלאָכה די צוויי קריסטלעכע מייסטערס, וואָס זאָלן בילדן די פאַרוואַלטונג, קאָן מען שאַפן אַ צעך צו וועלכן ס׳זאָלן גע־הערן בעלי־מלאָכות פון עטלעכע שטעט.

אין סאָקאָלאָוו זענען נישט געווען קיין קריסטלעכע שניי־דערס, זאָל מען אָבנעמען אַז אין ביאָלע זענען אין יענע יאָרן אַ געווען קריסטלעכע שניידערס? ווי ס׳זאָל נישט זיין, האָט זיך גלייך אַרויסגעשטעלט, אַז סאָקאָלאָוו איז נישט מסכים צו דעם פאַראייניקונגס־פלאַן, און ער איז אַראָפגענומען געוואָרן פון סדר־היום. איך בין נוטה צו דער השערה, אַז די ביאָלער יידישע שניידערס האָבן וווייטער מקיים געווען זייער אַלטע חברה, לויטן יידישן נוסח, און לגבי דער רעגירונגס־מאָכט זענען זיי דערשינען ווי אַן אָפּטיילונג פון דעם היטלמאַכער־צעך. וועגן די באַזונדערע רעכט פון די שניידערס אין דער חברה־קדישא וועלן מיר רעדן אין נאָענטסטן קאַפּיטל.

יא. חברות אין ביאלע

דאָס געזעלשאַפטלעכע לעבן ביי די יידן אין פוילן (און נישט נאָר אין פוילן) איז געווען זייער אָנטוויקלט. אין יעדער קהילה, קליינע און גרויסע, געפינען מיר חברות פון פאַר־שיידענע מינים און פאַר פאַרשיידענע צוועקן: לערן־חברות (חברת־ש״ס, חברת־עין־יעקב, חברת־תהילים), חברות פאַר סאָציאַלער הילף (מלבוש־ערומים, ביקור־חולים, הכנסת־כלה א״א), פראָפעסיאָנעלע חברות, וואָס האָבן דעם כאַראַקטער פון צעכן (חברת־חייטים, חברה־זוחחי־צדק און אנדערע). אַ קהילה האָט געהאַט מער אָדער ווייניקער חברות, אָנטשפרעכנדיק דער געזעלשאַפטלעכער רירעוודיקייט פון אירע מיטגלידער, אָבער איין חברה געפינען מיר אין אַלע קהילות, דהיינו, די חברה־קברנים, וואָס איר טעטיקייטס־געביט איז דער בית־עלמין. אין טייל קהילות פאָרנעמט זיך די חברה־קברנים אויך מיט ביקור־חולים און האַלט אויס דעם מושב־זקנים (הקדש). דער נאָמען אונטער וועלכן די חברה איז אַלגעמיין באַקאַנט, איז „חברה־קדישא״. פאַקטיש האָבן אַלע חברות געהייסן „חברה־קדישא״ (די הייליקע חברה), ווי: „חברה־קדישא דזוחחי־צדק״, „חברה־קדישא דחייטים״ אאז״וו. נאָר אַזוי ווי די קברנים־חברה איז געווען די צוימיינטסטן פאַרשפרייטע און אויך די פאָפולעראַסטע, האָט מען אויף איר אריבערגעטראָגן דעם נאָמען פון אַלע סתם־חברות.

פאָר דער צייט וואָס מיר באַהאַנדלען דאָ (סוף 16טן יאָר־הונדערט ביזן מיטן 19טן יאָרהונדערט), וווייסן מיר נישט וועגן קיין שום לערן־חברה און קיין שום חברה פאָר סאָציאַלער הילף אין ביאָלע. ס׳איז אָבער נישט קיין ספק, אַז אַזעלכע חברות האָבן עקסיסטירט. אויב אין דער שכנות׳דיקער שטאָט מזריטש געפינען מיר 7 חברות, פאָרוואָס זאָלן נישט האָבן עקסיסטירט אַזעלכע חברות אויך אין ביאָלע? נאָר וואָס? ס׳האָבן זיך נישט געפונען זייערע פּנקסים אָדער „עולם״ האָט נישט געוואָרגט זיי אויסצוגעפינען. וואָס שייך פראָפעסיאָנעלע חברות, טאָ איז גאָנץ זיכער, אַז ביאָלע האָט געהאַט אַ שניידער־חברה (צו וועלכער ס׳האָבן געהערט אויך אָנדערע בעלי־מלאָכות), אָבער אויך וועגן איר וווייסן מיר

וויניק, ווייל איר פנקס איז, ווייזט אויס, פאַרלוירן געגאַנגען. די איינציקע חברה אויף וועלכער מיר קאָנען זיך אַ ביסל געניעור אָפּשטעלן, איז די קברנים־חברה, וואָס איר ענינעיר נאָמען אין ביאַלע איז „חברה־קדישא גומלי־חסד של אמת״ (ח״ק גוחש״א).

די חברה־קדישא האָט עקסיסטירט פון לאַנג; מיר האָבן אויבן אָנגעוויזן אויף איר אָנטייל אין דעקן דעם דעפיציט פון דער קהילה אין יאָר 1749/50. אין פנקס, וואָס איז געווען אין מיינע הענט, האָב איך אָבער נאָר געפונען נאָטיצן פון די יאָרן 1800—1905, חשבונות פון די יאָרן 1806—1838, און תקנות פון יאָר 1813, מיט צוגאָבן פון פאַרשיידענע שפעטער־דיקע יאָרן. דער פנקס איז, ווייזט אויס, געפּענט געווארן אין יאָר 1813, און מ׳האָט אין אים איבערגעטראָגן אַ טייל מאַטעריאַל פון די פריערדיקע יאָרן. צו דער חברה קאָן אָנגעהערן יעדער ייד, אָבער צו ווערן אָנגענומען אין דער חברה איז נייטיק די אַלגעמיינע הסכמה פון אַלע מיטגלידער, „רק אחד יכול לעכב; זו על פי הלואי״. ס׳איז אַלזוא פאַראַן אַ וועטאָ־רעכט, און דאָס האָט בלי־ספק געהאַט אַ השפּעה אויף דער צאָל מיטגלידער פון דער חברה און אויף איר עקסקלוסיוון כאַראַקטער. אויך דער הויכער מיטגלידס־אָפּצאָל האָט געקאָנט זיין אַ מניעה. ס׳זענען אָנגענאָמען צווייערליי אָפּצאָלן, אַנטשפּרעכנדיק דער מדרגה פון לומדות: אַ ייד וואָס האָט געצאָלט 72 זלאָטעס. וועג ער האָט זיך דערוואָרבן אַדאָנק זיין לומדות דעם העכערן טיטל פון „מרנו״, האָט ער געצאָלט נאָר 54 זלאָטעס. ביידע אָפּצאָלן זענען געווען סיי לויט זייער נאָמינעלן און סיי לויט זייער רעיעלן ווערט, גאַנץ היפּשע. אין די ערשטע דריי יאָר פון חברשאַפט איז דער מיטגליד נאָר אַ קאַנדידאַט (מלאָטץ, מלאנץ — ס׳מיינט אוודאי אַ יונגערמאַן); ער האָט גרעסערע חובות (ער מוז גיין צו יעדן חולה, לויטן באַפעל פון דער פאַרוואַלטונג) און דאַרפען האָט ער קיין שום רעכט, נישט אַקטיווע און נישט פאַסיווע וואָל־רעכט. פאַר נישט פאַלגן דראָט אים אַ פאַרלענגערונג פון דער קאַנדידאַט־תקופה אויף נאָך איין יאָר. די וואָלן צו דער פאַרוואַלטונג קומען פאַר יעדעס יאָר נאָך פסח, און העכסטנס ביז ראש־חודש אייר. די וואָלן זענען אומדירעקטע, און ס׳וועט זיין ריכטיקער צו רעדן וועגן נאָמינאַציעס און נישט וועגן וואָלן. מ׳האָט אַרייַנגעלייגט אין דער קלפי (וואָל־אורנע) צעטלען מיט די נעמען פון אַלע מיטגלידער און אַרויסגעצויגן 5 צעטלען. די 5 מיטגלידער וועמענס נעמען ס׳האָבן פּיגורירט אויף די אַרויסגעצויגענע צעטלען זענען אָנגערופן געווארן „בוררים״ און זיי האָבן נאָמינירט: די פאַרוואַלטונג, וואָס איז באַשטאַנען פון 4 „גבאים״ (זיי האָבן אַמטירט לויט דער רייַ, יעדערער איין חודש), 4 „מוציא־ומביא״ (דאָס זענען די פאַקטישע אַדמיניסטראַטאָרן פון דער חברה), 4 „רואה־חשבון״ (קאָסירער און פאַרוואַלטער פון דער קאַסע), 4 „בעלי־תקנות״ (זייער חוב איז צו היטן די תקנות, אַז אַלץ זאָל זיך פירן לויט די פאַרשריפטן. זיי קאָנען אויך אייַנפירן אין זייער אָמטס־יאָר נייַע תקנות), 4 „מתעסקים״ (דאָס זענען די פאַכלייט אין ענינים פון קבורה און אַלע אָנגעלעגנהייטן פון בית־עלמין). אויסער דעם זכות און פליכט פון נאָמינאַציע האָבן די בוררים נאָך איין פליכט: איידער זיי פירן דורך די נאָמינאַציע מוזן זיי גיין אויפן אַלטן און אויפן נייעם בית־הקברות און פאַרריכטן די שאַדנס און אומאָרדנונגען, וואָס זענען געמאַכט געוואָרן אין משך פון יאָר. דערפילן זיי נישט די פליכט, ווערן זיי געזעלט און אויף זייער אָרט קומען אָנדערע בוררים. צום אָמט פון גבאי קאָן נאָר באַשטימט ווערן דער, וואָס האָט שוין אָמטירט ווי אַ מוציא־ומביא. אויך קאָן מען נישט נאָמינירן אַ גבאי מער ווי אויף צוויי יאָר נאָכאַנאַנד. דער מוציא־ומביא קאָן נישט מאָכן קיין שום הוצאה אָן אַ קוויטל פון גבאי און פון אַלע הוצאות מוז ער געבן אַ דין־וחשבון פאַר דעם רואה־חשבון. איינער פון די בוררים קאָן אויך נאָמינירט ווערן ווי אַ גבאי אַדער מוציא־ומביא, נאָר בתנאי, אַז ס׳זענען מסכים דערצו נאָך דריי בוררים.

אין לויף פון דער צייט זענען אין די תקנות געמאַכט געוואָרן צוויי וויכטיקע שינויים: א. דער גבאי קאָן נישט דיספּאָנירן אויף אייגענער אחריות מער ווי מיט זיבן מיט סומע פון 12 זלאָטעס אַ חודש. דאָרף ער אויסגעבן מער, מוז ער באַקומען אַ הסכמה פון רב און פון נאָך צוויי חברה־מיטגלידער, וואָס ווילן באַשטימט ווערן דורך די בוררים (1846); ב. ס׳ווערן אָנגענומען נייע חברים נישט דורך אַן אָפּשטימונג פון אַלע חברים, מיט אַ וועטאָ־רעכט פון יעדן חבר, נאָר דורך די גבאים און די מוציא־ומביא צוזאַמען מיט נאָך 10 חברים (1879).

וועגן דער טעטיקייט פון דער חברה דערציילן אונדז די תקנות נאָר וויניק (נישט מער ווי פיר פאַראַגראַפן פון די אָכצן — ח״י תקנות). ווערט איינער נפטר, שיקט גלייך דער גבאי־חודש, לויט אַ קלפי, זעקס חברה־לייט צו דער אַרבעט. פאַלגט נישט דער חברה־מאַן און שיקט אויך נישט קיין שטעל־פאַרטרעטער, צאָלט ער קנס. בשעת דער לויה גייט דער גבאי מיט דער פושקע, און דאָס געזאַמלטע געלט גיט ער אײַנבער דעם מוציא־ומביא. פאַר שטעלן אַ מצבה צאָלט מען נישט וויניקער ווי 2 זלאָטעס. ווער ס׳צאָלט נישט גלייך דעם אָפּ־צאָל, קאָן געבן אַ משכון. קומט די צייט פון אויסלייַן דעם משכון און דער בעל־חוב האָט נישט צו באַצאָלן, מעג דער מוציא־ומביא „בידיעת הגבאי״ פאַרקויפן דעם משכון, נאָך דעם ווי ער האָט דעם בעל־חוב צוויי מאָל געוואָרנט וואָס ס׳דראָט אים.

וועגן דעם געזעלשאַפטלעכן טעטיקייטס־פעלד פון דער חברה, האָבן מיר איין תקנה וואָס זאָגט, אַז שטאַרבט אײַנער פון דער חברה, מאַכט מען בייַ אים אַ „מנין״ אין משך פון דרייסיק טעג, און די „מנין״־לייט ווערן נאָמינירט לויט אַ קלפי.

די לעצטע תקנה וואָס מיר האָבן צו דערמאָנען איז די, אַז דער גבאי־חודש איז מחויב אין סוף פון זיין קאַדענץ איבערצוגעבן דעם פנקס פון דער חברה דעם פּרישן גבאי־חודש און טוט ער דאָס נישט נאָך דריי התראות, ווערט ער אויסגעשלאָסן פון דער חברה.

ס׳איז אויפּפאַלנדיק, וואָס די תקנות באַשעפטיקן זיך בעיקר מיט אַרגאַניזאַציאַלע ענינים און גאָר, גאָר וויניק מיט אָנדערע פראַגן. ס׳איז זיך אויך צו וווּנדערן וואָס ס׳עקסיס־

טירט נישט אין דער חברה קיין פליכט צו צאָלן וואָכן־אָפצאָל דורך יעדן מיטגליד. א סברה, אַז ס׳זענען געווען נאָך אַנדערע תקנות פון פריערדיקע צייטן, וואָס זענען נישט איבערגעשריבן געוואָרן אין דעם נייעם פנקס פון יאָר 1813. צום פאַרגלייך וועלן מיר דאָ ברענגען די תקנות פון פרושזאָנע און ראַדזין,[46] מיט וועלכע ביאַלע איז זיכער געשטאַנען אין פאַרבינדונג.

	ביאַלע (ח״י תקנות) 1813	פרושאַנע (ח״י תקנות) 1715	ראַדזין (ט׳ תקנות) 1816
אַלגעמיינער כאַראַקטער פון די תקנות.	דער עיקר אַרגאַניזאַציאַנעלע פאַראַגראַפן.	11 פאַראַגראַפן וועגן די פליכטן פון די חברים; 7 — אַרגאַניזאַציאַנעלע.	2 פאַראַגראַפן וועגן די תפקידים פון דער חברה; 7 תקנות אַרגאַניזאַציאַנעלע.
אַנגענומען נייע מיטגלידער.	זייער באַשרענקט.	אויך זייער באַשרענקט, אָבער אַן וועטאָ־רעכט.	אַ סך פאַרלייכטערט; לויט אַ געוויינלעכער מערהייט.
אייגנשריב־געלט.	זייער הויך.	נישט דערמאָנט.	עפ״י פסק הגבאים.
מיטגלידס־אָפצאָל.	נישט פאַראַן.	אַ גראַשן אַ וואָך.	נישט דערמאָנט.
קאָמפעטענץ פון גבאי.	געניג גרויס.	אַ סך קלענער; אָן דעם רואַה־חשבון מעג ער אויסגעבן נאָר 2 זלאָטעס.	אויף אייגענער אחריות מעג ער אויסגעבן נאָר 6 זלאָטעס.
די פאַרהעלטענישן צו דער קהילה און צום רב.	דער רב איז אַן אָנערקענטע אויטאָריטעט.	די חברה פאַרוואַרנט זיך קעגן דעם אַריינמישן זיך פון דער קהילה אין די ענינים פון דער חברה.	דעם רבס קאָמפעטענץ איז דאָ זייער גרויס; די תקנות זענען געמאַכט מיט זיין הסכמה.

פון דער געשיכטע פון דער ביאַלער חברה־קדישא און פון אירע בודזשעטן, וועלן מיר דאָ אָנצייכענען עטלעכע פאַקטן, וואָס וועלן קלאָר מאַכן איר מהות. אין די יאָרן 1810—1812 זענען פאַרגעקומען צוויי פאַלן וועגן מיטגלידער זענען באַשטראָפט געוואָרן. דער ערשטער פאַל איז נוגע אייגעם אַ קצב (יוסף בן־דוד רופא), וועלכן מ׳האָט געכאָפט ביי אַ נישט־שיינער מעשה פון האָבן באַציאונגען מיט אַן אשת־איש. מ׳האָט אים אויסגעשלאָסן פון דער חברה אויף זעקס יאָר, און נאָך דעם ווי ס׳האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז ער האָט נישט חזר בתשובה געווען, האָט מען אים אינגאַנצן אויסגעשטראָכן פון דער מיטגלידער־רשימה „עד עולם״. ווי אַ שטראָף פאַר אים איז באַשלאָסן געוואָרן, אַז ווען ער וועט שטאַרבן וועט זיך מתעסק זיין מיט זיין קבורה דער משרת פון דער חברה. דער צווייטער פאַל איז נוגע אייגעם, וואָס „פער פיו לבלי חוק״. ער האָט אַוודאי אָנגענומען אַ קריטישע שטעלונג צו דער אַנפירונג פון דער חברה און דערפאַר האָט מען אים דערווייטערט פון דער חברה אויף דריי יאָר. ער האָט זיך אָבער, ווייזט אויס, דערנאָך געבעסערט און מ׳האָט אים מוחל געווען די זינד.

וויכטיק איז פאַר אונדז די ידיעה וועגן חברים שניידערס. אין איין יאָר ווערן אין דער חברה אָנגענומען 15 שניידערס און ס׳ווערט נאָטירט: „והגבאים הממונים על החייטים עומדים תחת פקודת הגבאים״ (של החברה). דאָס באַווייזט בולט, אַז די שניידערס האָבן געהאַט באַזונדערע רעכט אין דער חברה, און אַז זיי האָבן אפילו געבילדעט אַ באַזונדער גרופּע מיט אייגענע גבאים. ס׳איז אָנצונעמען, אַז אויף דעם אופן איז אויסגאָבן: לאשה שנסעה לדאקטאר, לפעלדשער בעד אשה אחת, לאורחים, מעות־חטין, על הכנסת־כלה, להרב, להמגיד, לדרשן, עצים לבית־המדרש, שכר־לימוד בעד ילד אחד, תכריכין לאנשים שמתו בהקדש, לבעלפער חולה, לסגי נהור מקמנץ, שכירות למלמד, שכירות לשמש ביהמ״ד, תכריכין לעניים, עצים להקדש, על המרתף, עגלה לעני ממזריטש. דריי מאָל געפינען מיר נדבות פאַר גרים (גר צדק, גיורה, אורח גר). איין פאַזיציע איז אָנאָנים „עבור הידוע״. די חברה האָט אַלזאָ דערפילט אויך פליכטן פון אַלגעמיינעם צדקה־כאַראַקטער, און האָט אויך בייגעשטייערט צום קהילה־בודזשעט. אינטערעסאַנט איז, למשל, דער בודזשעט פון איין חודש אין יאָר 1811; אין דעם חודש האָט די חברה אויסגעגעבן 65 זלאָטעס, און דערפון 16 זלאָטעס פאַר אורחים, און אורחים הייסט נישט אָנדערש, נאָר אָרעמעלייט וואָס וואַנדערן פון קהילה צו קהילה.

יב. בילד פון דער שטאָט אין אנהייב פון די 60קער יארן פון פוטן יארהונדערט

אין יאָר 1866 איז אַרויס אַ גוטעץ וועגן ליקווידאַציע פון די שטאָטישע לאַסטן לגבי די שררות אין די פריווהאָטע שטעט. איז פון גרויס חשיבות צו זען וואָס פאַר אַ פּנים ס׳האָט געהאַט די שטאָט פון יורידישן און פון עקאָנאָמישׂ־געזעלשאַפטלעכן שטאַנדפונקט איידער ס׳איז דורכגעפירט געוואָרן אָט די ליק־וידאַציע, און ביז זי האָט פאַמעלעך אָנגענומען דעם כאַראַקטער פון אַ שטאָט אין מאָדערנעם זין.

אין שטאָט זענען פֿאַראַן 344 הייזער: 278 הילצערנע און 66 מויערן. פון די 344 הייזער געהערן צו יידן 145, צו קריסטן 160, צו דער רעגירונג 10, צו דער שטאָט 1, צום פּריץ 16, צו דער קירכע 12. די שטאָט ציילט 5539 איינוווינערס, דערפון יידן — 3456 נפשות, פּאָליאַקן — 2032 נפשות, אַנדערע (רוסן, דייטשן און פֿראַנצויזן) — 51 נפשות (פֿראָצענטועל: יידן — 62.4 פֿראָצענט, פּאָליאַקן — 36.7 פֿראָצענט, אַנדערע — 0.9 פֿראָצענט). די 5539 איינוווינערס בילדן 1753 משפּחות: יידישע — 1036, קריסטלעכע — 717 (פֿראָצענטועל: יידישע — 59.1 פֿראָצענט, קריסטלעכע — 40.9 פֿראָצענט). אין אייגענע הייזער וווינען 383 משפּחות, דער רעשט 1370 משפּחות וווינען אין פֿרעמדע הייזער, ווי „קאָמאַרניקעס" (לאָקאָטאַרן). דער פֿאַרמעגנס־מצב איז אַלגעמיין נישט קיין גלענצנדיקער, אָבער דאָ איז כדאי צו פֿאַרגלייכן דעם מצב ביי קריסטן און ביי יידן.

	משפּחות	פּראָצענט
יידישע „קאָמאַרניקעס" (לאָקאָטאַרן)	886	64.7
קריסטלעכע „קאָמאַרניקעס" (לאָקאָטאַרן)	484	35.3
ס״ה	1370	100

די יידישע משפּחות וואָס באַזיצן נישט קיין אייגענע הייזער, פֿאַרנעמען אַלאָ 64.7 פּראָצענט פון דער אַלגעמיינער צאָל „קאָמאַרניקעס". בשעת זיי פֿאַרנעמען נאָר 59.1 פּראָצענט פון אָלע משפּחות. די יידישע אַרעמקייט איז אַזוי אַרום אין דירכשניט גרעסער פון דער קריסטלעכער. דאָס שטעלט זיך אַרויס אויף פּון אַן אַנדער אַנאַליז:

ביי דער יידישער באָפעלקערונג:

אויף 3456 נפשות — 1036 משפּחות — זענען 886 משפּחות „קאָמאַרניקעס", וואָס מאַכט אויס 85.5% פּון דער אַלגעמיינער צאָל משפּחות און 25.6% פּון דער אַלגעמיינער צאָל נפשות.

ביי דער קריסטלעכער באָפעלקערונג:

אויף 2083 נפשות — 717 משפּחות — איז די צאָל „קאָמאַרניקעס" 484 משפּחות, ד״ה 67.5% פּון דער אַלגעמיינער צאָל משפּחות און 23.2% פּון דער אַלגעמיינער צאָל נפשות.

פּון וואָס לעבט די ביאַלער באָפעלקערונג? פּון די 1753 משפּחות באָשעפטיקן זיך:

	משפּחות
מיט ערד־אַרבעט; זיי באַזיצן הייזער און באָדן	120
מיט ערד־אַרבעט און מלאָכה, אויך זיי באַזיצן הייזער און באָדן	62
הויז־באַזיצער, וואָס זייער באַרוף איז נישט אָנגעגעבן	201
„קאָמאַרניקעס" וואָס באָשעפטיקן זיך מיט האַנדל און מלאָכה	1370
ס״ה	1753

וואָסערע התחייבותן האָבן די שטאָט און די שטאָט־תושבים כלפי דעם פּריץ? מיר האָבן זיך דערויף שוין אַ ביסל אָפּגעשטעלט, באָהאָנדלעניק דעם קהילה־בודזשעט אין דער מיט פּון 18טן יאָרהונדערט. דאָרט האָבן מיר אין זינען געהאַט נאָר די יידן. איצט, שטייענדיק פֿאָר דער ליקווידאַציע פּון די שטאָטישע לאָסטן לטובת דעם פּריץ, וועלן מיר באָהאָנדלען אָלע איינוווינערס. קודם־כל צאָלט יעדער הויז־אָון גרונט־באַזיצער אַן אָפּצאָל פֿאַרן באָדן, וויל יורידיש געמעגן, איז דער באָדן דאָס אייגנטום פּון שררה. פּון דעם אָפּצאָל האָט דער פּריץ פּאָלגנדיקע הכנסה: 274 רובל פּון די קריסטן פֿאַרן באָדן און 140 רובל פּון די יידישע קראָם־באַזיצערס. אויף די גרונט־באַזיצערס לאָסטעט אויך אַן אָפּצאָל, וואָס הייסט „מעשר" (284 רובל). די שטאָט, ווי אַן אייגהייט צאָלט נאָך דעם פּריץ 150 רובל, ווי אַן אויסלייז פּון דער אַרבעט (מענטשן אָון פערד) ביי דער גראבליע אויף דער וואָליע, אָון ס׳באַשטייט אַ סכסוך וועגן אַרבעט (אַ טאָג אין וואָך) מצד די וואָליער איינוווינערס. אַ חוץ דעם האָט דער פּריץ עטלעכע מאָנאָפּאָלן, וואָס ברענגען אים אַריין היפּשע הכנסות: די פֿראָפּינאַציע (14 שענקן צו פֿאַרקויפן וויין אָון בראַנפן) ברענגט אים אַריין אַרום דריטהאַלבן טויזנט רובל יערלעך. פּון ביר־אָון מעד־אויסאַרבעטונגען, וואָס יעדער בירגער קאָן פֿאַרקויפן, באָקומט דער פּריץ אַן אָפּצאָל פּון 57 קאָפּיקעס פּון יעדן פּעסל ביר, אָון 15 קאָפּיקעס פּון יעדן טאָפּ מעד. פֿאָר יעדן פּעסל פֿאַר־קויפּטע הערינג געהער דעם פּריץ 15 קאָפּיקעס. פֿאָר באָנוצן היימישע מילשטיינער, כדי אויסצומיידן די פּריוישע מילן — 15 קאָפּיקעס. פֿאָר האַנדלען מיט סמאָלע, אייל אָון דזשעגעכץ 5 רובל. פֿאַרן רעכט פּון פּיש־פֿאַנג 50 רובל. פֿאָר יעדן געקויפֿלטן חזיר — 7 מיט אַ האַלבע קאָפּיקע. פֿאָר האַנדלען מיט אַריינגעבראַכטע סלאָניע — 7 מיט אַ האַלבע קאָפּיקע.

דער פּריץ דאָקעגן האָט עטלעכע התחייבותן כלפּי דער שטאָט: ער צאָלט 30 רובל יערלעך, ווי אַן אָנטייל אין אויס־האַלטן די פּייער־וואָג אָון נאָך 180 רובל צום פֿאַריכטן די שאָסייען, די ראָגאַטקעס אאַז״וו. אַ חוץ דעם האָט נאָך יעדער קריסטלעכער אייגוווינער פּאָלגנדיקע הנאות פּון הויף: דאָס באָנוצן די הויפּישע מילן פֿאָר אַ קליינעם אָפּצאָל, פּרייַע פּאָשע אין די הויפּישע וועלדער, אָון דאָס רעכט אויף אַ וואָגן ברענהאָלץ יעדע וואָך. אָט די לייסטונגען פּון הויף וועלן געשאַצט אויף 2250 רובל יערלעך. ווי געזאָגט, האָבן דאָס רעכט צו גענים פּון הנאות נאָר די קריסטן, פֿאָר יידן עקסיסטירן נישט אָט די הנאות.

ביאַלער בירגער, יידן אָון קריסטן, צאָלן פֿאָר דער שטאָט פּאָלגנדיקע שטייערן: פֿאָר שענקן־קאָנצעסיע (135 רובל), אַ פּשעמיסלאָוון שטייער (360 רובל), פֿאָר ריין־האַלטן דעם רינשטאָק (42 רובל), פֿאָר אויסהאַלטן די פּייער־וואָג (210 רובל).

פֿאָר דער מדינה־קאַסע וועלן געצאָלט פּאָלגנדיקע שטייערן: הויזשטייער 1219 רובל, גרונט־שטייער 149 רובל, צום טראַנספֿאָרטירן פּון רעקרוטן אָון ארחי־פּרחינקעס 64 רובל, פּייער־שטייער (składka ogniowa) 1971 רובל, אויף אויס־צוהאַלטן די שול פֿאָר קינדער 292 רובל, קוואַרטירונגס־שטייער 2882 רובל.

אין דעם פּריוואַטן חודש־בודזשעט פּון יעדן בירגער האָבן די אָלע התחייבותן אַ גאַנץ ממשותדיקע באַדייטונג. לגבי יידן מוז מען נאָך צוריכטענען די הוצאות אויף צו דעקן די קהילה־הצטרכותן.

יג. סיום

מיר האָבן געפרוווט שילדערן די געשיכטע פון די ביאַלער יידן אין לויף פון דריי הונדערט יאָרן בערך, אויף וויפל דאָס פאַראַנענע מאַטעריאַל האָט דאָס דערלויבט. מיר האָבן זיי באַגליידט אין זייער גראַנגל אויף לעבן, און האָבן געזעהן, אַז זיי האָבן דעם קאַמף באַשטאַנען מיט כבוד, פאַרזוכנדיק צו העלפן און אונטערצושטיצן אַלע באַדערפטיקע. דער גאַנצער קיום איז אַבער געווען געבויט אויף זאַמד, און מיט אַמאָל איז אַלץ פאַרניכטעט געוואָרן.

באמערקונגען

[1] דאָס מאַטעריאַל האָב איך געזאַמלט אין די פוילישע אַרכיוון אין די יאָרן 1933—1935. ביים שרייבן די ארבעט אין יאָר 1953, איז נישט איין מאָל אָנגעשטאַנען די נויטוועניקייט ווידער אַרייַנצוקוקן אין די אָקטן, אַבער ליידער איז דאָס מער נישט מעגלעך געווען. מחמת מאַנגל פון אָנגעשפרעכנ:דיקער היסטאָריישער ליטעראַטור אין די ישראלדיקע ביבליאָטעקן האָב איך, ליידער, געמוזט מוותר זיין אויף דעם אינטערעסאַנטן פרק וועגן ביאַלער יידן אין די פוילישע נאַציאָנאַלע קאָמפן אין די יאָרן 1794, 1831 און 1863. כ'האָב זיך אויך נישט אָפגעשטעלט אויף דעם קאָפיטל ביאַלער חסידות.

[2] Регесты и надписи, II (1910) זייט 142—143. (מאַטעריאַלן צו דער געשיכטע פון יידן אין רוסלאַנד, אַרויסגעגעבן דורך דער ייִדישער היסטאָריש־עטנאָגראָפישער געזעלשאַפט).

[3] אין זיין געשיכטע פון די יידן אין קראָקע (אויף פויליש, 1912) דערמאָנט פראָפ׳ מאיר באַלאַבאַן אַ ייִד פון ביאַלע Jesko Szlomowicz (הערשקא? בן שלמה) שוין אין יאָר 1533 (זייט 268). שטעלט זיך אָבער אַרויס, אַז דאָס איז אַ טעות. אין רוסישן אָקט פון יאָר 1533, אויף וועלכן פראָפ׳ מ. באַלאַבאַן שטיצט זיך, רעדט זיך וועגן жидъ "бельски" וואָס דאָס וואָרט бельски מיינט, ווייזט זיך אַרויס קלאָר פון אַ לאַטיינישן אָקט פון יאָר 1542, אין וועלכן ס׳ליינט זיך Jeske Szlomowicz de Bielsko

Русско-еврейский архив I, № 152, № 340

די כוונה איז אַלזאָ פון ביעלסק און נישט פון ביאַלע.

[4] ר. מאהלער: „אַ פראָגמענט וועגן דעם יידישן האַנדל צווישן ליטע און פוילן אין 16טן יאָרהונדערט". היסטאָרישע שריפטן פון „ייוואָ", באַנד 1, זייטן 130—204.

[5] א. יערי: „שלוחי ארץ ישראל" (תשי״א), זייטן 80, 248 (אַון אפשר אַז דאָס דער ר׳ אורי נישט פון ביאַלע־פּאָדלאָסקע ?).

[6] דער טיטל „הער" ביי אַ יידישן נאָמען טרעפט זיך זעלטן; דער געווייגלעכער טיטל איז "niewierny", וואָס גלייבט נישט (אין קריסטלעכן גלויבן).

[7] אַ רויטער גילדן באַטרעפט אין 18טן יאָרהונדערט 18 זלאָטע; אַ זלאָטע האָט 10 גרושים (גראָשן).

[8] ס׳איז כדאי צו באַמערקן, אַז צווישן די פרנסה־געבערס געפינען מיר אויך פרויען: קרעמערקעס, אַ גלעזערין, אַ גאָלדשמידט.

[9] וואָקס איז געווען אַ וויכטיקער אַרטיקל און ער האָט עדיינט צום אויסארבעטן ליכט. די באַליכטונג פון אַ גרויסן הויף האָט פאַרצערט אַ סך וואָקסליכט.

[10] קראָאַבקע — אַן אומדירעקטער שטייער, דער עיקר אויף פּליישׂ.

[11] דער הייליקער יאָן פאַלט אויס דעם 25סטן יוני.

[12] פלעטן־בילעטן — אַ קוויטל וואָס באַשטימט צו וועלכן בעל־הבית דער דורכפאָרנדיקער אַרעמאַן וועלכע צוגעטיילט צו באַקומען נאַכטלעגער און באַשפייזונג.

[13] פרנס־חודש — די פרנסים (קהילה־פאַרשטייערס) האָבן זיך יעדן חודש געטרוישט.

[14] די פאַראַרמונג האָט זיך אַנגעהויבן נאָך די גזירות ת״ח (1648); דער אינערלעכע און אויסערלעכע מלחמות און די שטייער־לאַסט האָבן זיך געהאַלטן אין איין פאַרגרעסערן.

[15] „שאלו שלום ירושלים" פון ר׳ גדליה מסימאָטיץ; זע א. יערי: „מסעות ארץ ישראל", זייט 329.

[16] האר״י (האלהי ר׳ יצחק) לוריא, דער באַגרינדער פון דער פראַקטישער קבלה, אין ארץ־ישראל אין 16טן יאָרהונדערט.

[17] „אגרת על עלית ר׳ אברהם רוויגא" אין א. יערי׳ס „אגרות ארץ ישראל", זייט 241.

[18] שד״ר — שלוחי דרבנן, די שלוחים צו זאַמלען געלט פאַר דעם ארץ־ישראל־ישוב. די ביינער פון חיד״א זענען געבראַכט געוואָרן פון ליוואָרנא, (איטאַליע) קיין ישראל און זענען געקומען צו קבורה אין ירושלים כ׳ אייר תש״ך (17.5.1960).

[19] ר׳ חיים יוסף דוד אזולאי: „ספר מעגל טוב השלם", זייט 27.

[20] יעב״ץ: „מגלת ספר", תרנ״ו, זייט 186.

[21] י. היילפרין: „פנקס ועד ארבע ארצות", זייטן 362—364.

[22] י. היילפרין: „תוספות ומלואים לפנקס מדינת ליטא", זייטן 66—67.

[23] י. היילפרין: „פנקס ועד ארבע ארצות", זייטן 392—394.

[24] י. היילפרין: „פנקס ועד ארבע ארצות", זייט 375 (באַמערקונג 4).

[25] י. היילפרין: „פנקס ועד ארבע ארצות", זייטן 376—377.

[26] י. היילפרין: „פנקס ועד ארבע ארצות", זייט 378.

[27] י. היילפרין: „פנקס ועד ארבע ארצות", זייט 399.

[28] י. היילפרין: „פנקס ועד ארבע ארצות", זייט 402.

[29] אַ יידיש־אויסלאַמישע סעקטע, וואָס עקסיסטירט נאָך אין אַ קליינער צאָל ביז היינט.

[30] יעב״ץ: „מגלת ספר", זייטן 188—189.

[31] י. היילפרין: „פנקס ועד ארבע ארצות", זייט 408.

[32] פראָפ׳ מ. באַלאַבאַן: „לתולדות התנועה הפראַנקית", זייט 190 (באַמערקונג 3).

[33] H. Grätz: "Frank und Frankisten" 33 ff

[34] דער פויבסט, וועלכער האָט געזאָלט פסקענען וועגן די פאַר־שיידענע עלילות־דם אין פוילן פון יענער צייט, האָט זיך אין יאָר 1753 אַרויסגעזאָגט, אַז ס׳זענען נישט פאַראַן קיין געגונדיקע באַווייזן צו באַשולדיקן יידן אין באַזונדן קריסטלעך בלוט, און אַז אין יעדן פאַל מוז מען גענוי און פינקטלעך אויספאָרשן די ממשותדיקע ראיות (זע: ר. מאהלער: „תולדות היהודים בפולין", זייטן 344 — 345).

[35] ש. בערנפלד „ספר הדמעות", III (תרפ״ו), זייטן קכה־ו.

[36] דאָרטן, זייטן קלה־ט.

[37] „זכרונות ר׳ דוב מבוליחוב", מהדורה ד״ר מ. ווישניצער, זייטן 50—51.

[38] ר׳ צבי יחזקאל מיכלזאָן אין דער הקדמה צו דער אויסגאַבע פון ר׳ צבי הירש האַלבערשטאַטער (ביאַלע): „דרושים עטרת צבי".

[39] הרב יהודה לייב הכהן פישמאַן (מימון): „שרי המאה", באַנד I, זייט 11.

[40] איין מאָל זענען פישטשאַץ און לאָמאַז געקומען צו שפּעט; דאָס צווייטע מאָל ווידער איז דער ענין אָפגעלייגט געוואָרן, ווייל דער מאַגיסטראַט האָט באַשטימט דיוואָלן אין סאַמע יום־כיפור.

[41] פון די אָנוועזנדיקע 10 היטלמאַכערס האָבן 8 זיך געחתמעט מיט רינגעלעך, דהייסט עס, אַז אַ נאָר צוויי האָבן געקאָנט שרייבן.

[42] פון יאָר 1837 ווערן די וואַיעוודזשטוועס אָנגערופן גובערניעס. ביזן יאָר 1844 אָנגעהערט ביאַלע צו דער שדלעצער גובערניע, פון יאָר 1844 ביזן יאָר 1866 — צו דער לובלינער גובערניע, דערנאָך ווידער צו דער שדלעצער גובערניע.

[43] די תקנות פון פרוזשאַנער חברה־קדישא זענען געדרוקט אין דעם „פנקס פון דער שטאָט פרוזשאַנע" (1930), זייטן 100—118.

מ. י. פייגנבוים / יידיש ביאלע אין די לעצטע דורות

(אלעגמיינער איבערבליק)

ו. ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה

די תקופה פון וועלכער מיר ווילן דאָ רעפֿעראַטראירן אַ בילד אויפֿן גרונט פון גבית־עדות און אייגענע זכרונות, הייבט זיך אָן נאָכן לעצטן פּויליש־אינסורעקציאָנדיקן קעגן דער רוסישער מאַכט אין יאָר 1863 און ענדיקט זיך אין יאָר 1939, מיטן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה. אָט די תקופה וועלן מיר איינטיילן אין דריי צייט־אָפּשניטן, וואָס זענען געקענפּט מיט די ענדערונגען, וואָס זענען פֿאָרגעקומען אין דער אַלגעמיינער פֿאַליטישער לאָגע, און וואָס האָבן זיך באַזונדערס אויסגעווירקט אויפֿן יידישן לעבן. דאָס לעבן און אומקום פון דער יידישער באַפֿעלקערונג אונטער דער נאַצי־הערשאַפֿט, באַהאַנדלען מיר אין אַ באַזונדערן קאַפּיטל.

בעת דעם פּויליש־אויפֿשטאַנד קעגן דער רוסישער מאַכט אין יאָר 1863, האָט די ביאַלער יידישע באַפֿעלקערונג פּריידיק אויפֿגענומען, מיט ברויז און זאַלף, די אויפֿשטענדלער־אָפּ־טיילונג פון ראַגינסקין (אַנפירער פון דער אָפּטיילונג). דער רב האָט, אין דער אָנוועזנהייט פון ראַגינסקין און זיינע אָפּ־צירן, אָפּגעריכט אין שול אַ פּייערלעכע תפילה, און איבער־געלייענט דעם מאַניפֿעסט פון דער פֿאָלקס־רעגירונג.

אין יאָר 1866 האָבן אין ביאַלע געלעבט בערך 3456 יידן, וואָס האָט אויסגעמאַכט 64.9 פּראָצענט פון דער אַלגעמיינער צאָל פון דער באַפֿעלקערונג. די שטאָט האָט זיך געפונען אונטער דער רוסישער הערשאַפֿט, און הגם די יידן האָבן געבילדעט אַ מערהייט אין שטאָט, האָבן זיי דאָך נישט געהאַט קיין שום השפּעה אויף דער אָנפירונג פון דער שטאָט, וואָס האָט זיך געפונען אין קריסטלעכע הענט.

כמעט ביזן סוף פון 19טן יאָרהונדערט האָבן די ביאַלער יידן געלעבט ווי אין אַן אָפּגעשלאָסענעם געטאָ פון אייגענעם ווילן. דאָס יידישע לעבן זיך קאָנצענטרירט ביים רבין אין הויף, אין די חסידים־שטיבלעך און אין די בתי־מדרשים. מיט דער אויסערלעכער וועלט איז מען כמעט ווי אינגאַנצן נישט געקומען אין קאָנטאַקט.

אָט וואָס ס׳שרייבט אין יאָר 1927 וועגן יענער צייט אונדזער בן־עיר, א. מ. האַרטגלאָס:

„מיט 40 יאָר צוריק איז ביאַלע געווען אַ שטאָט פון לוייטער חסידים. 2—3 ליטוואַקעס, און דער רעשט, ד״ה, כמעט די גאַנצע 100 פּראָצענט — אַן אָפּגעשטאַנענע חסידישע מאַסע, אַן שום מאָדערנע באַגריפן, קיין שום קולטורעלע באַדערפֿע־נישן; ווייט, נישט נאָר פון דער מאָדערנער קולטור, נאָר אויך פון דער אייראָפּעאישער קולטור בכלל. די גאַנצע וועלט איינגעשלאָסן אין רבינס הויף און אין די מסחר־געשעפטן מיט די אַרומיקע פּריצים. קיין שום געפיל פון אייגענער מענטשלעכער זעלבסטווירדע ביי די באַציאונגען מיט „גויים״. און דאָס אין דער צייט, וועו בלויז 40 ווירסט פון ביאַלע איז געווען אַ שטאָט מיט אַ גרויסן נאַציאָנאַל־געזונטן און קולטורעלן יידישן קיבוץ — בריסק־דליטא.

צו דער אַלגעמיינער בילדונג האָט די יידישע באַפֿעל־קערונג פון ביאַלע נישט געהאַט קיין שום חשק. ס׳איז געווען אַ רעגירונגס־גימנאַזיע — אָבער איך בין געווען די גאַנצע צייט דער איינציקער אַרטיקער ייד צווישן די שילער. פּויליש־צייטונגען האָבן יידן נישט געליינט — די איינציקע דאָמאָלסט יידישע צייטונג, די העברעאישע „הצפירה״, איז געווען אסור, באַזונדערס ביי חסידים״ („פֿאָלקסיער לעבן״, נומער 6/2 פון 11.2.1927, „צייטן בייטן זיך״).

אָט די חסידישע מאַסע האָט באַווייזן צו פֿאַרגליווערן דאָס יידישע לעבן און האָט באַקעמפט די מינדסטע אָפּטרעטונג פון די אָנגענומענע טראַדיציעס. ביים באַמערקן דעם קלענסטן אָפּנויג פון די דעמאָלטיקע מנהגים האָט מען גלייך דערהערט דעם „גיוואַלד! ס׳ברענט!״, וואָס איז געווען אַן אָנזאָג, אַז מ׳דאַרף „ראַטעווען״. און אויב „ראַטעווען״ האָט מען זיך נישט אָפּגעשטעלט ביי די גרענעצן פון „גוטא״, נאָר מ׳האָט אויך איינגעשפּאַנט צו הילף די צאָרישע מאַכט...

„גיוואַלד! ס׳ברענט!״ האָט איר געקאָנט הערן וועו מ׳האָט דערזען אַ יונגנמאַן מיט אַ פּאָר אָפּגעפּוצטע שטיוול; אַ יונג־מאַן מיט אַ קראַוואַט; עמעצן טראָגן שבת אין דער צייט וועו דער עירוב איז געווען צעשטערט. און וועו שמועסט נאָך, אַז מ׳האָט געפּאַקט אַ „טריף פּסול״, ווי, למשל, אברהם מאַפּוס בוך „אהבת־ציון״.

אַן אָפּקלאַנג פון יענער תקופה געפינען מיר אין אַ קאָרעספּאָנדענץ אין דער העברעאישער צייטונג „המליץ״, נומער 5, פון יאָר 1884, וווּ ס׳ווערט דערציילט:

„מביאלא (פלך שעדליץ) מודיע ה׳ אברהם קושציץ, כי אחדים מנערי העיר התחברו ויהו לאגודה — לקרוא בספרי השכלה. וכאשר נודע הדבר לחסידים נתנו רשות לאחדים מן ההמון לשלוח ידם לצעירי המשכילים. ויבואו לבית־המדרש ויכו את הנערים באגרופיהם מכה רבה, ואחד מהם נפל למשכב. ויוודע הדבר לפקיד העיר ועל פי דברו נעשו המכים לרפאות את החולה ולשלם עונש כסף מאה רוב.״

מ׳קאָן נישט זאָגן, אַז ס׳זענען אין יענע יאָרן נישט געווען קיין ווידערשפעניקע, הגם מ׳האָט אַזעלכע געקאָנט אָנציילן אויף די פינגער. ס׳איז באַקאַנט אַ פאַקט, אַז ישראל מוליער (דער פאָטער פון די ברידער אלתר, ברוך און ישעיהו ווייסבערג) האָט אין די ימים־נוראים אויסגעדריקט עפּנטלעך זיין פאַרדרוס, וואָס דער רב לאָזט אַזוי לאַנג וואַרטן אויף זיך דעם עולם מתפללים אין בית־המדרש. וועט ס׳האָט אַן אַנונג וועגן דער אויטאָריטעט פון ביאַלער רב, הרב שמואל לייב ז״ק, דער וועט מסכים זיין, אַז דאָס איז געווען אַ גרויס געוואָגטקייט.

מיט די ענינים פון דער קהילה האָבן אָנגעפּירט רעליגיעזע פערזענלעכקייטן, לומדים און די אָנגעזעענע בעלי־בתים פון שטאָט. זיי פלעגן זיך פאַרזאַמלען ביים רב און באַשליסן וועגן יעדן וויכטיקן ענין (לויט די דעמאָלטיקע באַגריפן). זיי פלעגן אויך אויסווייללן די דאָזאָרעס, וועלכע זענען נאָכדעם באַשטעטיקט געווארן דורך דער רוסישער מאַכט.

די דאָזאָרעס וועלכע מ׳געדענקט בערך פון יאָר 1890 ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה, זענען געווען: משה בערג־שטיין, ישעיהו דוד (געראָפן: פלאָקן), משה ווישניצער (משׂמעות געשטאָמט פון ווישניץ), משה כהן, דוד שחור (געראָפן דוד ר׳ אייזיקס), חיים יאָסקע קאָשטבובים, חיים לוי רובינשטיין, קלמן שיינבערג, זלמן ז״ק, אַדוואָקאַט קלמן האַרטגלאַס און משה לעבנבערג. פאַרשטייט זיך, אַז די אַלע דאָזאָרעס האָבן געשטאָמט פון רייכן קלאַס.

די אָרעמע שיכטן האָבן בכלל מורא געהאַט צו רעדן אַ שלעכט וואָרט אויף די דאָזאָרעס. און אַזוי ווי זיי פלעגן נישט צאָלן קיין עטאַט, האָבן זיי אויך קיין דעה נישט געהאַט. אויך די רייכע זענען געווען אומצופרידן מיט די דאָזאָרעס, ווייל זיי פלעגן דאַרפן צאָלן עטאַט, און דאָס אַליין איז דאָך שוין געווען אַ גרונט פאַר אומצופרידנקייט מיט די שטאָט־גבאים.

די דאָזאָרעס פלעגן מאַכן אַ רשימה פון די עטאַט־צאָלערס מיט די צוגעריקע סומעס און די רשימה איבערגעבן אין מאַגיסטראַט, וועלכער פלעגט איינמאָנען דעם עטאַט אויפן זעלבן וועג ווי די מאַגיסטראַט־שטייערן.

פון די אָריינגעקומענע עטאַט־געלטער פלעגן די דאָזאָרעס רעמאָנטירן די שול, בית־מדרש, מקוה, אויסהאָלטן די כלי־קודש, ווי אויך צוטיילן אַ געוויסע הילף די נויטליידנדיקע. פון עטאַט פלעגן אויך געדעקט ווערן די שפּיטאָל־הוצאות פאַר ביאַלער יידן, וואָס פלעגן ווערן אויפגענומען אין דער פרעמד אין אַ שפּיטאָל, אויפן סמך פון אַ צעטל פון די דאָזאָרעס. שפּעטער־צו פלעגט די באַפעלקערונג אויך צאָלן דעם אָזוי־גערופענעם שפּיטאָל־שטייער, לויט דער רשימה פון די דאָזאָרעס.

די מאַסן האָבן קיינמאָל נישט געהערט קיין דין־וחשבון פון די דאָזאָרעס וועגן זייער טעטיקייט, און נאָר די מאַכט פלעגט זיי באַקומען טעטיקייטס־באַריכטן.

ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט די קהילה אפילו נישט פאַרמאָגט קיין ביורא. אַלע ענינים פלעגן די דאָזאָרעס דערלידיקן אויף דער גאַס, אַדער בייַ זיך אין דער היים. כאַראַקטעריסטיש פאַר דער טעטיקייט פון די קהילה־פירערס איז דאָס, וואָס פון זייער טעטיקייט איז קיין צייכן נישט פאַרבליבן, קיין שום דאָקומענט האָט מען קיינמאָל נישט געזען, און ביים גרינדן די קהילה אין דעם באַפרייטן פוילן האָט מען נישט געפונען אין ס׳איז נישט געווען צום איבערנעמען פון די דאָזאָרעס דעם מינדסטן ארכיון.

ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט ביי דער יידישער באַפעלקערונג עקסיסטירט אַ אינערלעכע מטבע, די אַזוי־גערופענע „פרוטה״. די פרוטה פלעגט מען אויסשניידן פון פאַרמעט און אויף איר איז מיט אַ שטעמפּעלע אָפּגעדרוקט געווארן „פ ב ג״, וואָס האָט באַדייט: „פרוטה ביאַלה גדולה״. אָט די מטבע פלעגט ארויסגעגעבן ווערן דורך די דאָזאָרעס. דריי פרוטות האָבן געהאַט דעם ווערט פון אַ גראָשן. געדינט האָט די פרוטה פאַר די קבצנים, וואָס פלעגן אַרומגיין איבער די הייזער. דער קבצנים־טאָג אין ביאַלע איז געווען דינסטיק, אַדער דאָנערשטיק. אַז אַ פרעמדער קבצן פלעגט אָנקומען אין שטאָט אַריין, פלעגט ער אויסקויפן אַ געוויסע צאָל פרוטות, כדי צו קאָנען געבן אַ רעשט פון אַ גראָשן, אַדער פון אַ גרעסערער מטבע. ביי זיין פאַרלאָזן די שטאָט פלעגט ער צוריק אויסטוישן די פרוטות, וואָס זענען ביי אים געבליבן.

ס׳זענען געווען אויך אַזעלכע הייזער, ווו אַ פרוטה איז אויך געווען אַ צו־גרויסע מטבע; דאָרט פלעגט מען אַזאַ קבצן געבן אַ שטיקל צוקער, וואָס האָט אויסגעמאַכט אַ גאַנצן קליינעם חלק פון אַ גראָשן.

עטלעכע יאָר פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה זענען פאַרשווונדן די פאַרמעטנע פרוטות און אויף זייער אָרט זענען אויפגעקומען פרוטות פון דינגעם מעשענעם בלעך.

פון די חברות וואָס האָבן אין יענער צייט עקסיסטירט, איז צו דערמאָנען די חברה־קדישא, דעם בית־לחם, דעם ביקור־חולים און לינת־הצדק. עטלעכע יאָר פאַרן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה איז געגרינדעט געווארן דער „אחיעזר״ וואָס האָט געפירט אַן אַקטיוויטעט טעטיקייט אויפן געביט פון דערטיילן מעדיצינישע הילף פאַר דער באַפעלקערונג.

די יידישע באַפעלקערונג האָט זיך דערנעמען מיט מסחר, מלאָכה און פאַרמיטלערייַ. דער לעבנס־שטייגער איז געווען אַ נידערייקער, און מיר וועלן דאָס אילוסטרירן מיט אַ פאָר ביישפילן.

ס׳רוב באַפעלקערונג האָט זיך דערנערט מיט ברויט און קאַרטאָפל. פיש, פלייש און חלות פלעגט מען אין ס׳רוב יידישע הייזער זען נאָר שבת און יום־טוב. אַז עמעצער איז קראַנק געווארן פלעגט מען גיין צום שטאָט־גביר מיט אַ טעפּעלע בעטן אַ ביסל יויך. ווען דער פרייַז פון ברויט איז אַמאָל געשטיגן מיט אַ האַלבן גראָשן אויף אַ גאַנצן ברויט, האָט מען געפרופן דעם עולם אין בית־מדרש אַריין זאָגן תהלים. די

קלייִדונג איז געווען פון זייער אַ ביליקער קוואַליטעט. די מענער פלעגן צום מייסטן טראָגן מלבושים פון צייג, וואָס איז שטייף געווען ווי אַ בלעך. די פרויען האָבן געטראָגן ציצעניע קלייִדער. שיך פלעגט מען טראָגן פון דיקן כראָם, און מ׳האָט מער אַכט געלייגט אויף דער שטאַרקייט פון שוך ווי אויף זיין שיינקייט. ס׳איז געווען אַ נאַרמאַלע דערשיינונג צו טראָגן געלאַטעטע קלייִדער און שיך.

די ווויונגס־באַדינגונגען אין יענער צייט, זענען אויך נישט געווען קיין אידעאַלע. איר האָט נאָר געהערט וועגן ווויינען אין אַלקער, ד״ה, אין אַ צימערל וואָס האָט אָפט נישט פאַרמאָגט קיין פענצטער; מ׳האָט געהאַט אַ בשותפות־דיקע קיך, מיט וועלכער ס׳האָבן זיך באַנוצט אַלע שכנים פון די אַלקערס. די קיך איז געווען אַ קליינער צימער, וווּ ס׳איז געשטאַנען אויפגעמויערט פון ציגל אַ באַק־אויוון און צום אויוון איז געווען צוגעשטעלט די קיך צו קאָכן. זעלטן וועט אַבער האָט זיך באַנוצט מיט אַזאַ קיך, וואָס איז אין יענע יאָרן ממש פאַררעכנט געווארן פאַר אַ לוקסוס. אויף אָט דער קיך האָט מען אַרויפגעשטעלט אַן אייזערנעם דרייפיס, אונטער אים — אַ פאַר העלצלעך, אויפן דרייפיס דאָס טעפל, און אַזוי האָט מען געקאָכט.

די אַלקער־אויסשטאַטונג איז באַשטאַנען פון צוויי הילצערנע בעטן, אַ טישל, אַ צוויי טאַבורעטן און אַ קופערט אויף רעדלעך, אין וועלכן ס׳האָט זיך געפונען די גאַנצע גאַרדעראָבע און די קאָסטבאַרקייטן פון דער פאַמיליע. זייער אָפט פלעגט אָט דער קופערט ביינאַכט דינען פאַר אַ שלאָף־אָרט.

צו אַ האָק אין פאַלאָפ (סופּיט) איז געווען צוגעפעסטיקט די אַזוי־גערופענע „קוקע״ (אַן אָפענער פלאַכער קויש, אין דער פאָרעם פון אַן עליפּס, אויסגעפלאָכטן פון בוימערשאָל) וואָס האָט געדינט פאַר אַ קינדער־וויג.

דערפאַר אָבער איז דעמאָלט, צוזושן דער באַפעלקערונג, שטאַרק פאַרשפרייט געווען דער געדאַנק וועגן שפאָרן. קיינער האָט דעם געדאַנק נישט פראַפּאַגירט, אָבער דאָס איז געווען כמעט אַ זעלבסטפאַרשטענדלעכקייט. אפילו די, וואָס האָבן וווינען פאַרדינט האָבן זיך אויך באַמיט צו שפאָרן. מ׳האָט גע־שפאָרט כדי צו האָבן אַ נדן פאַר אַ טאָכטער, און בעיקר האָט מען געשטרעבט צוצוקומען צו עפעס אַ נחלה, ווי קויפן זיך אַ פערטל הויז. מיט דעם דערקלערט זיך, וואָס אַ סך בעלי־מלאכות אין שטאָט, הגם זיי האָבן געפירט אַן אָרעם לעבן, זענען זיי אָבער געווען באַזיצערס פון הייזער, אָדער פון חל־קים אין הייזער. מ׳האָט אויך אַנגעטראָפן, אַז בעלי־מלאכות, וואָס זענען אַנגעגאַנגען אין שטאָט פאַר אַרעמעלייט, האָבן פיגורירט אויף היפּאָטעקן פון הייזער, ווי הלואה־געבערס.

די באַפעלקערונג איז נישט געווען באַלאַסטעט מיט קיין גרויסע שטייערן פאַר דער שטאָט־פאַרוואַלטונג און פאַר דער מאָכט. די קראָמען־און וואַרשטאַטן־באַזיצערס פלעגן יעדן נייַ־יאָר אויסקויפן אַ פּאָטענט, ביי וואָס מ׳פלעגט שוין ביי זיי איינקאַסירן כמעט אַלע שטייערן. ווי מינימאַל די שטייערן־באַלאַסטונג איז געווען, באַווייזט דער פּאָקט, אַז ווען אַ יִיד פלעגט נישט באַצאָלן די שטייערן, פלעגט זיך ביי אים באַווייזן דער סעקווסטראַטאָר קשימאָווסקי, דווקא אין אַ פּרייטיק אַדער ערב אַ יידישן יום־טוב, און דאָן צונעמען דעם טלית אַדער די צוויי מעשענע לייכטער.

דער קאָנטראָקט צווישן דער יידישער באַפעלקערונג מיט דער קריסטלעכער איז פאַרגעקומען נאָר אויפן געביט פון האַנדל און מלאָכה. די קעגנזייטיקע באַציאונגען זענען געווען פּרידלעכע, און אַזוי ווי דער קריסט האָט זיך געפילט ווי דער בעל־הבית און די הינטער־שטאָטישע שטחים און אין די דערפער, אַזוי האָט זיך דער ייִד געפילט ווי דער בעל־הבית פון דער שטאָט. שבת און אין די יידישע יום־טובים זענען די געוועלבער געווען געשלאָסן און די קריסטן האָבן שוין געווסט, אַז זיי האָבן נישט צו וואָס צו קומען אין שטאָט אַריין, וויייל זיי וועלן נאָרנישט באַקומען צו קויפן. אויב די רו אין שטאָט איז יאָ אַמאָל פאַרשטערט געווארן, און יידן האָבן אַרייַנגעכאַפט קלעפּ, האָבן דאָס גורם גווען פרעמדע קריסטן, וואָס פלעגן אין האַרבסט אָנקומען ווי רעקרוטן אין די שטאָטישע פּולקן. יידן האָבן שוין געווסט, אַז נאָך סוכות דאַרף מען זיך גרייטן אויף רעקרוטן־אומרוען און מ׳האָט זיך צוגעגעריִיט מקיים־פסק צו זיין די כוליגאַנעס. אין די שפּעטערדיקע יאָרן, ווען דער „בונד״ איז געווען טעטיק אין שטאָט האָט דער ווידער־שטאַנד געטראָגן אַן אַרגאַניזירטן כאַראַקטער און די רעקרוטן פלעגן קריגן גוט אָנגעבראַכן די ביינער.

קומען אויף פאַראַנשטאַלטונגען, וואָס זענען אַרגאַניזירט געווארן דורך קריסטן, ווי פאַרשייִדענע קינסטלערישע אָוונטן, ווי דאָס איז שפּעטער געשען אין באַפרייטן פוילן, פון דעם איז דאָך לגמרי געווען אָפגערעדט.

די יידישע באַפעלקערונג איז קנאַפּ געקומען אין באַרירונג מיט די אָמטן, סיידן מיט די בעריכטן. העכסטנס האָבן מיט די אָמטן געהאַט צו טאָן די בעלי־בתים, וועלכע זענען מחויב געווען צו צאָלן שטייערן לטובת דעם מאָגיסטראַט. די נאָטשאַל־ניקעס זענען ס׳רוב געווען כאַבאַרניקעס און האָבן שוין געהאַט זייערע יידן, וואָס האָבן זיי געהאָלפן אין דער מלאָכה. אָט די יידישע פאַרמיטלערס פלעגן שוין ביי די נאָטשאַלניקעס אָפשריִיבן עפעס אַ גזירה־לע און אויסקויפן אַ יידיש קינד פון די גוייִשע הענט בעת די פריזיוון.

אין פאָליטישן לעבן האָבן די יידן, צוגלייך מיט די קריסטן, קיין שום אָנטייל נישט גענומען. ס׳זענען עטלעכע מאָל פאַרגעקומען וואָלן צו דער רוסישער דומע (פאַרלאָמענט), אָבער די וואָל־אָקציעס זענען אין שטאָט אַריבער אַן שום אויפרודערונג צווישן דער יידישער באַפעלקערונג.

דאָס זענען נישט געווען קיין וואָלן אין מאָדערנעם נוסח, נאָר פון ביאַלע פלעגט מען שיקן דעלעגאַטן אין דער גובער־ניע. וואָל־באַרעכטיקט צום וויילן די דעלעגאַטן זענען געווען נאָר באַזיצערס פון אומבאַוועגלעך פאַרמעגן, וואָס האָבן געצאָלט שטייערן אַ״ו. איינמאָל זענען וויי קאַנדידאַטן אויף דעלעגאַטן צו דער גובערניע אַרויסגעשטעלט געווארן מצד דער יידישער באַפעלקערונג, בערנארד ראַבּאַב, אידל שווארץ און אַדוואָקאַט קלמן האַרטגלאַס. ס׳איז אויך געשען אַמאָל, אַז בעת אַזעלכע וואָלן צו דער דומע, איז עפעס פאַרפירט געווארן אַ קאַמף אויף דער יידישער גאַס.

ווי געזאגט, האָט דער פרייוויליקער געטאָ אָנגעהאַלטן כמעט ביזן סוף פון 19טן יאָרהונדערט, ווען ס׳האָבן זיך אָנגעהויבן אַ געראָנגל צווישן אַ טייל פון דער יוגנט און די רעליגיעזע קרייזן. געווירקט דערצו האָבן פֿאַרשיידענע גורמים, ווי: די יידישע גימנאַזיסטן, דער „בונד״ און דער ציוניזם.

אַזוי ווי די ביאַלער יידישע באַפעלקערונג האָט נישט אויסגענומען די מעגלעכקייט צו שיקן אירע קינדער אין דער שטאָטישער מלוכה־גימנאַזיע, האָבן די געלעגנהייט אויסגענוצט צו שיקן יידן פון רוסלאַנד, וואָס האָבן זייערע קינדער נישט געקאָנט שיקן אין די דאָרטיקע גימנאַזיעס צוליב דער פראָצענט־נאָרמע. זענען קיין ביאַלע אָנגעקומען יידישע קינדער פון רוסלאַנד, כדי זיך צו לערנען אין דער ביאַלער גימנאַזיע.

אָט די גימנאַזיסטן האָבן דאָס אָנגעקניפט אַ קאָנטאַקט מיט דער שטאָטישער יוגנט, און אונטער זייער השפעה האָט זיך אַ טייל פון דער יוגנט געמומען שטילערהייט לערנען וועלטלעכע לימודים. ביסלעכווייז איז מען אַרייַנגעצויגן געווארן אין ווירקונגס־קרייז פון דער רוסישער ליטעראַטור, און וואָס פאַר אַ ווירקונג ס׳האָבן געהאַט אויף די יונגע מוחות די רוסישע קלאַסיקערס, איז נישט שווער זיך פאָרצושטעלן.

געגנט צרות האָבן געהאַט אויסצושטיין די יוגנטלעכע, וואָס האָבן געוואָגט טרעפן צו זיין פון וועלטלעך וויסן. געגנט רדיפות האָבן זיי איבערגעלעבט, נישט ווייניק צוזאַמענשטויסן זענען פאָרגעקומען אין פאַמיליעס, אָבער די פיינערן־התחלה איז נישט געגאַנגען לאיבוד. מיט דער צייט האָבן אויך עלטערן אַליין שוין אָנגעהויבן געבן זייערע קינדער וועלטלעכע ביל־דונג, נאַטירלעך, לויט זייערע דעמאַלטיקע באַגריפן.

די ציוניסטישע באַוועגונג, וועלכע דאָמירט זיך מיט אַ פאָרשפעטיקונג אויפן ביאַלער באָדן, ערשט פון יאָר 1894, האָט אויך זייער אַ סך מיטגעהאָלפן, אַז די השכלה־באַוועגונג זאָל זיך איינבירגערן צווישן יונגערן דור. פאָרשטייט זיך, אַז ציוניזם איז אין די חסידישע קרייזן געווען טריף, און די סימפּאַטיקערס פון דעם גדאָנק זענען שטאַרק גערודפט געווארן. די שוואַכע ציוניסטישע באַוועגונג אין ביאַלע האָט אַרום זיך גרופירט צום מייסטן די בחורים, וואָס האָבן געלערנט אין די חסידים־שטיבלעך, און נישט דערגרייכט צו די מאַסן. אָט די יוגנטלעכע האָבן געמוזט גאָר פאָרזיכטיק זיין מיט זייער טעטיקייט, ווייל ביים מינדסטן פאַרדאַכט האָט געדראָט אַרויס־געוואָרפן צו ווערן פון חסידים־שטיבל, וואָס האָט אין יענע צייטן געהייסן ממש איזאָלירט ווערן פון דעם דעמאָלטיקן געזעל־שאַפטלעכן לעבן. זייער טעטיקייט האָט זיך בעיקר קאָנצענט־רירט אויפן קולטורעלן געביט.

אַן אומגעהויערן פאַרדינסט ביים אַרגאַניזירן, אַקטיוויזירן און רעוואָלוציאָניזירן בריייטע קרייזן פון דער יידישער באַפעלקערונג, און דער עיקר דעם אַרבעטער־עלעמענט אין ביאַלע, האָט געהאָט די אַרבעטער־פאַרטיי „בונד״, וואָס איז געקומען צו די יידישע מאַסן, און בעיקר צו דער יוגנט מיט לאָזונגען, וואָס האָבן פאַרכאַפט מיט זייער רעאַלקייט. בפרט, אַז אַרום און אַרום האָט מען געזען אַזוי פיל מיטקעמפערס פאַר אָט די זעלבע אידעען צווישן די פעלקער, וואָס האָבן באַוווינט די רוסישע טעריטאָריע. דער קאַמף פון די חסידישע קרייזן קעגן די „בונד״־סימפּאַטיקערס איז געווען שוואַכער ווי קעגן די ציוניסטן, ווייל דאָ האָט מען נישט געהאָט צו טאָן מיט קיין לערנערס פון די חסידים־שטיבלעך. דער „בונד״ האָט אַ חוץ דער פאָליטישער טעטיקייט אויך געפירט אַ קולטורעלע אַרבעט און באַווירקט זיינע חברים צו נעמען זיך צום לערנען וועלטלעכע לימודים, און ראשית־כל צו נעמען לייענען ערנסטע ווערק. דער „בונד״ האָט געהאָט דעם מוט אַרויסצוטרעטן קעגן די, וואָס האָבן זיך געמומען דאָס רעכט צו רעגירן מיט דער מאַסע. דער „בונד״ האָט אויך פאַרפירט אַ קאַמף מיט דער אונטערוועלט, וואָס פלעגט גאָר שטאַרק טעראָריזירן דער יידישער באַפעלקערונג. פאָרשטייט זיך, אַז די גאַנצע טעטיקייט פון „בונד״ איז געווען אָן אומלעגאַלע.

נאָכן אונטערדריקן די רעוואָלוציע פון יאָר 1905, האָט די צאָריסטע מאַכט אַרגאַניזירט אַ ריי פאָגראָמען אויף יידן. אַזאַ פאָגראָם איז אין יאָר 1906 פאָרגעקומען אין דער שכונותדיקער שעדלעץ. אויך ביאַלע איז, ווייזט אויס, געווען אין פאָגראָם־פלאַן, נאָר דורך אַ צופאַל זענען די ביאַלער יידן געראָטעוועט געווארן פון אַ שחיטה.

יאָר־יערלעך פלעגט זומער פאָרקומען אין ביאַלע אַ גרויסער אַדפוסט אונטערן נאָמען פון „שוויענטי אַנטאַני״. פון אַלע וועגן פלעגן דעמאָלט ציען טויזנטער קריסטן אין שטאָט אַריין. אָט דעם טאָג האָט, ווייזט אויס, געווואָלט די צאָרישע מאַכט אויסנוצן צו אַ בלוטיקער אָפּרעכענונג מיט די ביאַלער יידן.

אין ביאַלע איז דעמאָלט געווען פאָליציי־נאַטשאַלניק דער רוס קאָרעניאָוו, וועלכער פלעגט ליב האָבן צו פאַרברענגען אין געזונטע יידישע הייזער. אָט דער קאָרעניאָוו האָט זיך אין אַ יידיש געשעפט אַרויסגעכאַפט מיט אַ ווארט וועגן די באַפאַרשטייענדיקע געשעענישן בעת דעם אַדפוסט פון „שוויענטי אַנטאַני״. די ידיעה איז דערגאַנגען צו יהושע פישער, וועלכער האָט באַשלאָסן אָנצונעמען אַלע מיטלען כדי נישט צו דערלאָזן צו קיין פאָגראָם אויף יידן.

יהושע פישער איז געווען זייער נאָענט צו די קרייזן פון דער פפ״ס (פוילישע סאָציאַליסטישע פאַרטיי), וועלכע האָבן כמעט גאָרנישט געטאָן אין זייער צושטימונג. ער האָט מיטגעאַרבעט אין דער קאָנספיראַציע פון פפ״ס און ער איז געווען זייער באַריכט־שרייבער צו די העכערע אינסטאַנצן. אויסנוצנדיק זיין שטאָלונג אין אָט דער פאַרטיי, האָט יהושע פישער צונויפגערופן די אָנפירערס פון פפ״ס און זיי איבערגעגעבן די ידיעה וועגן באַפאַרשטייענדיקן פאָגראָם. ער האָט אויפגעקלערט די פאַליאַקן, אַז דאָ האָנדלט זיך וועגן אַ פראָווא־קאַציע, וואָס וועט אינסצניזירט ווערן דורך דער צאָרישער מאַכט און צו וואָס מ׳וויל אויסנוצן די פוילישע באַפעלקערונג. ער האָט זיי געגעבן צו פאַרשטיין, אַז ס׳איז אין די אינטערעסן פון דער פאַרטיי נישט צו דערלאָזן, אַז די צאָרישע מאַכט זאָל מיט דער הילף פון דער פוילישער באַפעלקערונג אויספירן אירע פאָליטישע פלענער.

די פאַרטיי־אַנפירערס האָבן איינגעשטימט מיט י. פישער און האָבן באַשלאָסן אַקטיוו זיך קעגנצושטעלן וועלכע ס׳איז אנטי־יידישע אַרויסטרעטונג.

אין טאָג פון אַדפוסט האָט די פפ״ס צעשטעלט אירע מענטשן אויף אַלע וועגן וואָס פירן אין שטאָט אַריין. יעדער וואָגן איז דורך זיי רעווידירט געוואָרן און זיי האָבן צוגעגנומען יעדע זאַך וואָס האָט געקאָנט דינגען ווי אַ שלאָג־מכשיר, צוזאַגדיק אַפצוגעבן עס ביים אַהיימפאָרן. זיי האָבן אויך געוואָרנט די פאַרנדיקע קריסטן, אַז זיי זאָלן זיך היטן פון וועלכער ס׳איז אַרויסטרעטונג קעגן יידן, ווייל אין קעגנפאַל וועט מען זיך אַן זיי נוקם זיין, מ׳וועט זיי פאַרברענען די כאַטעס און מאַכן פון זיי אַ תל.

וויזיט אויס, אַז דאָס האָט געווירקט און ס׳איז נישט געלונגען צו פראָווואַצירן דעם אַנגעפאַרענעם קריסטלעכן המון צו וועלכער ס׳איז אַרויסטרעטונג קעגן די יידן. דער טאָג איז אַריבער אָן שום אינצידענט. אָבער די יידישע באַפעלקערונג האָט זיך דעם טאָג נישט צו שטאַרק געוואָרפן אין די אויגן.

ווי רואיק און מאַטאַניק ס׳איז נישט געפלאָסן דאָס לעבן פון די יידן אין ביאַלע ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה, דאָך איז די פאַרגליווערטקייט פון צייט צו צייט איבערגעריסן געוואָרן דורך עפעס אַ געשעענעש, וואָס האָט אויפגעטרייסלט דעם עולם. ס׳האָבן נישט געפעלט קיין מחלוקתן צווישן די חסידים, באַזונדערס איז אין ביאַלע אַנגעגאַנגען דער באַקאַנטער קאַמף קעגן די ראַדזינער חסידים פאַרן טראָן תכלת אין די ציצית. דער ראַדזינער רבי ר׳ גרשון הינד, דער אַנשדעקער פון חילזון, האָט בעת עטלעכע אַ באַזוך אין ביאַלע געמוטט זיך אויף גיך אַפטראָן פון שטאָט צוליב עפעס אַ מסירה׳לע פון די קעגנערישע חסידים.

מיר וועלן דאָ אויפצייכענען עטלעכע געשעענישן פון פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה, וואָס האָבן זיך גאָנץ באַזונדערס איינגעקריצט אין זכרון פון די יידישע תושבים.

אין יאָר 1892 האָט די כאַליערע, וואָס האָט געבושעוועט וואָס זענען אַנגעגרינפט געוואָרן פון אָט דער שרעקלעכער קרענק, פלעגט מען אַוועקפירן אין תלמוד־תורה (קיין יידישער שפיטאָל איז נאָך דעמאָלט נישט געווען). די מעדיצינישע הילף איז באַשטאַנען: 1. אין רייבן די הענט מיט די פיס מיט ספירט; 2. אויפן בויך פלעגט מען אַרויפלייגן אַ שטיקל פליס־פאַפּיר, מיט אַן אויסגעשניטן לעכל פאַרן נאָפּל, וואָס איז געבליבן אַנטבלויזט; 3. דאָס פאַפּיר האָט מען איינגענעצט אין ספירט און אַרויפגעשטאָפּט אויף דעם פעפער.

די אַרבעטן בייַ די קראַנקע האָבן אויסגעפירט פרייוויליקע פון דער יידישער באַפעלקערונג (צווישן די רייבערס — וואָס פלעגן די קראַנקע איינרייבן מיט ספירט — האָבן זיך געפונען: מענדל שטריץ (צונאַמען), יאָסל גאָטפריד (צונאַמען — וועטשיק) און אביגדור ריכטער, פון לאָמאַז). אין וויבערשן בית־המדרש, האָט זיך געפונען דער מאַגאַזין פון ספירט, פאַפּיר, פעפער א״א אונטער דער אָנפירונג פון איטשע מאיר זישעס (כהן), וועלכער האָט זיך ממש מוסר־נפש געוועזן פאַר די קראַנקע. די עפידעמיע האָט נישט געשטינט אויך דער קריסטלעכער באַפעלקערונג (קינדער זענען נישט אָנגעגריפן געוואָרן פון דער קרענק). די מאַכט האָט פאַראַרדנט צו קאַלכן די רינשטאַקן. פון ביאַלער רבינס הויף האָט מען באַפוילן צו אַלע חסידים אין דער פרעמד, אַז זיי זאָלן נישט קומען צום רבין אויף די ימים־נוראים.

די כאַליערע האָט אין שטאָט אָנגעהאַלטן אַ צוויי חדשים, אָנהייבנדיק פון ערב די יום־טובֿים, און האָט פאַרשניטן אַ סך לעבנס.

צווישן דער יידישער באַפעלקערונג האָט מען געגלויבט אַז די כאַליערע איז אַ שטראָף פאַר די יידישע זינדז. מ׳האָט זיך אויסגעהיטן צו גיין לעבן די רינשטאָקן, ווייל דאָרט זענען פאַראַן שדים... בעת דער עפידעמיע האָט מען, ווי דעמאָלט אין אַ סך אַנדערע שטעט, געשטעלט אויפן בית־הקברות אַ חיפה פון אַ פאָרל, וואָס קהל האָט שוין באַוויזן צונויפצופאָרן. די כלה איז געווען די שטאָט־משוגענע די „קאַלטע דאָשע״.

אין קאָפּיטל „ביאַלע״ האָבן מיר דערציילט וועגן דער ליקווידאַציע פון האַנדלס־מארק אויפן היינטיקן פלאַץ־וואַלנאָשטשי און דאָס אַריבערפירן אים אויפן נייעם־מאַרק. די ליקווידאַציע פון האַנדלס־מאַרק אין צענטער שטאָט, איז נישט צוגעגאַנגען אַזוי גלאַטיק און אַן אַקאַמף מצד דער יידישער באַפעלקערונג. אין שייכות מיט אָט דעם קאַמף פלעגט מען דערציילן אָט וואָס:

אין שטאָט איז געווען אַ שם־דבר די פרוי אסתר פערעלע צוליב איר געשליפן צינגל. אַפילו אין די לעצטע יאָרן פלעגט מען אַ פרוי מיט אַ שארף מיילעכל אַנרופן מיטן נאָמען „אסתר פערעלע״.

בערך אין יאָר 1902/3 איז דער צאָר ניקאָלאַי דורכגעפאָרן ביאַלע אויף זיין וועג קיין לעשנע און יאַנעווע. בעת די קאָטש מיטן צארישן פאָרל איז דערשינען אינמיטן מארק, האָט זיך אסתר פערעלע געגעבן אַריס אַרויס פון צווישן עולם, אַראָפּ אויפן ברוק, אַ שטעל זיך געגעבן אַנטקעגן דער אַנקומענדיקער קאָטש, און צעפירנדיק די הענט האָט זי געצווונגען דעם קוטשער אָפּצושטעלן די קאָטש. אסתר פערעלע איז גיך צו צו דער קאָטש און דערלאַנגט דעם צאָר אַ בויגן פאַפּיר און איז זיך צוריק אַוועק צווישן עולם. דאָס אַלץ האָט פאַסירט אַזוי אויגנבליקלעך, אַז די פאַליציי האָט אַפילו נישט באַוויזן צו רעאַגירן. דער בויגן פאַפּיר וואָס אסתר פערעלע האָט איבער־געגעבן דעם צאָר איז געווען אַ בקשה צו אים, ער זאָל פאַר־אַרדענען מ׳זאָל נישט אַוועקנעמען די בודקעס און סטראַגאַנעס פון מארק. אויף זיין צוריקוועג האָט דער צאָר טאָקע פאַר־אַרדנט אָפּצושטעלן די גזירה.

אין שטאָט פלעגט מען דערציילן וועגן אַ לויה פון אַ שטאָט־גבירטע, וואָס איז פאַרגעקומען בערך אין יאָר 1904. פון איר מאַן און קינדער האָט מען דעמאָלט פאַרלאַנגט אַ גאָר גרויסע סומע געלט לטובת דעם בוי פון אַ יידישן שפיטאָל אין ביאַלע. די לויה איז פאַרגעקומען ערשט דעם צוויטן טאָג, וועז ס׳איז איינגעצאָלט געוואָרן די סומע פון —6000 רובל.

אין יאָר תרס״ו (1905/6) איז געשען אַ רויב־איבערפאַל אויף יידישע העגדלערס, וואָס זענען געפֿאָרן קיין לאָמאָז אויף אַ ירידּ. אַ גרופּע רויבערס האָט אָפּגעווארט דעם קאָראָוואַן פון פורן, וואָס איז פֿאָרבייגעפֿאָרן דעם לאָמאָזער וואָלד און אָנגע־הויבן אים באָשיסן, צווינגענדיק אים זיך אָפּצושטעלן. די רויבערס זענען געגאַנגען פון פור צו פור און צוגעריבט ביי די העגדלערס דאָס געלט. בעת דער שיסעריי זענען דערהרגעט געוואָרן צוויי יידישע פערדּ־העגדלערס פון מאָרד (אַ שטעטל אין שעדלעצער קאָנט).

דער פֿאַל האָט אויפגעטרייסלט די גאַנצע שטאָט. ס׳זענען אַרומגעגאַנגען פֿאַרשיידענע ווערסיעס וועגן די רויבער־מער־דערס, וואָס זענען בעתן אָנפאַל געווען מאַסקירט.

אויף צומאָרגנס נאָכמיטאָג איז פֿאַרגעקומען די לויה פון די דערמאָרדעטע יידן. אַלע געוועלבער אין שטאָט זענען געשלאָסן געוואָרן און די גאַנצע באָפעלקערונג האָט זיך באַטיילּיקט אין דער לויה. די הרוגים האָט מען געפירט אויף אַ געווייגלעכער פור (ווייל לויטן דין האָט מען זיי נישט מטהר געווען, נאָר קובר געווען אַזוי ווי מ׳האָט זיי געפונען נאָכן מאָרד). אויפן פלאַץ פֿאַרן בית־הקברות האָט זיך די לויה פֿאַרהאַלטן, ס׳איז אָנגעקומען דער רב ר׳ שמואל לייב ז״ק און אויסגערופן אַ חרם אויף די רוצחים, דערבייַ האָט מען געבלאָזן שופר ביי די קערפערס פון די הרוגים.

אין דער זעלבער צייט האָט זיך צווישן עולם פֿאַרשפּרייט אַ קלאַנג, אַז איינער פון די רוצחים, אַ יידּ מיטן נאָמען סירקי, אַ באַווסטער גנב, וואָס איז אַראָפּגעקומען קיין ביאַלע אויף „גאַסטראָלן״, האַלט זיך אויף אין פריילעכן הייזל פון קראָוו־צאָוון (אַ רוסישער יידּ), וואָס האָט זיך געפונען אויפן נייַען־מאַרק, ביים סוף גראָבאַנאָוור גאַס.

ווי די ידיעה איז דערגאַנגען צו ר׳ אהרן לאַנדוי, האָט ער אַ רוף געטאָן: — יידן! „כל מקום שאתה מוצא גדר ערוה אתה מוצא קדושה״ (רש״י פרשת קדושים). אַזוי ווי מיר שטייען איצט פֿאַר די הרוגים קדושים, איז איצט די צייט מקיים צו זיין דעם „ובערת הרע מקרבך״, צו מאַכן דעם „גדר ערוה״ און אפשר וועט דער זכות פון די קדושים ביישטיין צו ליקווידירן דאָס הויז, וואָס איז אַ שאַנדפלעק פֿאַר אונדזער שטאָט. זאָלן מיר אַלע אַהינגיין זוכן דעם מערדער און בכלל פֿאַרניכטן די נעסט פון אַלדאָס שלעכטס.

דער עולם האָט זיך אַ לאָז געטאָן צו קראָוצאָווס הויז. צוקומענדיק צום הויז האָט זיך גלייך געשאָפן אַ פֿאַראַם־שטימונג. ר׳ אהרן לאַנדוי איז טאָקע געווען דער ערשטער, וואָס האָט אויסגעהאָקט די שויבן און געמען שטורעמען די טירן. ס׳זענען באָוואָכט געוואָרן אַלע אַריינגענג און אַרויס־גענג. מ׳האָט אָנגעהויבן אַרויסטראָגן פֿאַרשיידענע ווערטפּולע חפצים. פֿלוצעס איז געוואָרן אַ געשריי, אַז דער דערמאָנטער סירקי איז געפונען געוואָרן אונטערן בעטגעוואַנד. שוין זייענדיק אַ האַלבער הרוג פון די באַקומענע קלעפ, האָט מען אים אַוועקגעפירט צום בית־הקברות. באַקומענדיק מכות־רצח האָט ער זיך מודה געווען אין אַנטיילנעמען אין מאָרד.

ר׳ אהרן לאַנדוי האָט אַבער נישט געוואָלט אָפּטרעטן פון הויז און מיט התלהבות דקדושה געשריגן: „יידן, נישט אַוועק־גיין, ביז דאָס הייזל וועט נישט חרוב ונחרב וועערן!״. פון אַלע פענצטער פון הויז האָבן אָנגעהויבן פליען פֿאַרשיידענע מעבל־שטיקער, קלאָווירן, שפּיגלען און בעטגעוואַנדּ. מ׳האָט באַפוילן, אַז למען השם קיינער זאָל נישט וואָגן עפּעס צו נעמען, נייערט אַלץ זאָל פֿאַרניכטעט ווערן אויפן אָרט. אין משך פון עטלעכע מינוטן איז דער פּלאַץ פול געוואָרן מיט פֿעדערן פון צערי־סענעם בעטגעוואַנדּ, מיט שטיקער צעבראָכענע מעבל און מיט צערייסענע קלייַדער.

ס׳איז אָנגענעקומען אַ סאָלדאָטן־פּאָטרול מיטן פֿאָליצייַ־נאָטשאָלניק קאָרעניאָוו בראש. ס׳האָט דעמאָלט געהערשט אויסנאָם־צושטאַנד אין לאַנד. דער פּאָטרול האָט אָפּגעגעבן אַ ביקסן־זאָלּפ אין דער לופט, אָבער ר׳ אהרן לאַנדוי האָט זיך נישט געירט פון אָרט, ביז ער האָט נישט פֿאַרענדיקט די צעשטערונגס־מלאָכה. שטאַרק בייהילפיק אין דער אַרבעט זענען אים געווען: משה אַדלערשטיין און ישעיהו אַגרעס. ר׳ אהרן לאַנדוי איז אַרעסטירט געוואָרן פֿאַר מאָכן אַ פּאָגראָם און פֿאַר קעגנשטעלן זיך דער מאַכט. אויף צו מאָרגנס, נאָך דעם ווי ר׳ שמואל פּיזשיץ האָט געגעבן דער מאַכט די געהע־ריקע ערבות, איז ר׳ אהרן לאַנדוי באַפרייט געוואָרן.

קעגן ר׳ אהרן לאַנדוי און אַ טייל אַנטיילנעמערס אין אויפרפאָל אויפן הייזל, איז פֿאַרפירט געוואָרן אַ קרימינעלער פּראָצעס, וועלכער האָט אָנגענומען אַ זייער ערנסטן כאַראַק־טער. ווי דער עיקר־באַשולדיקטער איז אַרויסגעשטעלט געוואָרן ר׳ אהרן לאַנדוי. דורך דעם האָט קראָוצאָוו געהאָפט צו באַקומען געלט פֿאַר די שאָדנס, וואָס ער האָט געליטן. נאָך אַ לענגערער פֿאַר־אויספֿאָרשונג, איז דער פּראָצעס פֿאָרגעקומען במשך פון דריי טעג אין קרייז־גערייכט, וואָס האָט זיך דעמאָלט געפונען אין הויז פון אורמאָכערן, אויף דער מעזריטשער גאַס.

די פֿאָרטיידיקונג איז באַשטאָנען פון פיר אַדוואָקאַטן, אונטער דער אָנפירונג פון דעם דעמאָלטיקן באַקאַנטן אַדוואָ־קאַט, הענריק עטינגער פון ווארשע. צווישן די אַנדערע אַדוואָקאַטן האָט זיך געפונען דער יונגיטשקער אַדוואָקאַט, דער בן־עיר אָפֿאָלינאַרי האַרטגלאָס, וועלכער האָט דעמאָלט אָנגענהויבן זיין אַדוואָקאַטן־פּראַקטיק ביים שעדלעצער אַדוואָ־קאַט זונדערלאַנד.

כאַראַקטעריסטיש איז געווען דער אופן פון אַדוואָקאַט האַרטגלאָסעס פֿאַרטיידיקונג. אין דער צייט, וועו די אַנדערע אַדוואָקאַטן האָבן זיך פֿאַרנומען מיט דער געזעצלעכער זייט פון דער באַשולדיקונג, האָט האַרטגלאָס געשילדערט די יידישע דערציאונג, אָנהייבנדיק פון חדר. ער האָט אַרויסגעבראַכט דעם עקל, וואָס דאָס יידישע קינד זויגט איין פון זיין פּריעסטער קינדהייט קעגן מאַרד און זנות, פֿאַרשטעלנדיק פֿאַר די דריי רוסישע שופטים אַ בילד פון דער דאָזיקער יידישער וועלט.

אין רעזולטאַט זענען אַלע באַשולדיקטע באַפרייט געוואָרן.

אין יאָר 1907 אָדער 1908 האָט מען אין אַ זומער־אָוונט געשאָסן לעבן „שפּרינגערס״ (צונאָמען) הויז איוף דריי רוסישע פּאָליציאָנטן. איינער פון זיי איז געבליבן ליגן אַ טויטער אויפן אָרט.

ווי מ׳האָט דעמאָלט געשמועסט, האָט אָט דער פֿאַרפאַל

שיעור נישט גורם געווען צו אַ פאַגראָם אויף דער יידישער באַפעלקערונג, ווייל די שיסעריי איז פאַרגעקומען אין אַ ריין יידישער געגנט. פון דעם פאַגראָם זאָל האָבן אויסגעהיט דער דיזשורירנדיקער קאַפּיטאַן פון קאַלושסקן פולק.

ווי פאַרדעכטיקט אין אויספירן דעם אַטענטאַט אויף די פאַליציאַנטן זענען אַרעסטירט געוואָרן די מענער פון דער פּאָמיליע טשאַרני (צינאַמען „סטאַפּעס"). לויט אַ ווערסיע וואָס האָט קורסירט אין שטאָט, זאָל דער אַרעסט פון די „סטאַפּעס" האָבן פאַרגעקומען אויפן גרונט פון אַן אַנאָנימער מסירה וואָס איז אייגנטפּלאָסן צו דער מאַכט.

נאָך אַ ריי משפטים, וואָס האָבן זיך געצויגן יאָרן, זענען אורטשע מאַטל, שלמה און זיין זון יעקב, פאַרמשפט געוואָרן אויף אייביקער קאַטאָרגע אין סיביר, ווּהין זיי זענען טאַקע פאַרשיקט געוואָרן. הערשל און בנימין זענען באַפרייט געוואָרן.

אורטשע מאַטל איז געשטאָרבן אויף דער פאַרשיקונג. שלמה מיט זיין זון יעקב זענען נאָך דער באַלשעוויסטישער רעוואָלוציע צוריקגעקומען קיין ביאַלע.

ביי אַ צווייטן פאַל פון דערשיסן אַ פאַליציאַנט אויף דער וואַליע, האָט ווידער אַ יידישער בחור באַצאָלט מיטן לעבן.

דער בחור, אַ יתום, האָט געאַרבעט ביי אַ שוסטער אויף דער וואַליע. בעת די אַרעסטן נאָכן דערשיסן דעם פאַליציאַנט, איז דער יתום אויך אַרייngעפאַלן אין די הענט פון דער זשאַנדאַרמעריע.

די אַרעסטירטע האָט מען אָנגעהויבן קאָנפראָנטירן מיט דעם שוין גוססדיקן פאַליציאַנט, וואָס איז געלעגן אין שפּיטאָל ביי די מנישקעס. אָזוי ווי דער יתום איז געווען פון דער וואַליע, האָט מען אים דעם ערשטן פאַרבייגעפירט פאַרן פאַליציאַנט און געפרעגט דעם גוסס צי ער דערקאַנט אים. דער פאַליציאַנט האָט אַ שאָקל געטאָן מיטן קאָפּ, און מיט דעם האָט עס זיך געענדיקט.

אויף דעם סמך איז דער בחור פאַרמשפט געוואָרן אויף 10 יאָר תפיסה. נאָך אַ קורצער צייט שמאָכטן אין וואַרשע־ווער ציטאַדעל האָט דער אומשולדיקער בחור דאָרט אויס־געהויכט די נשמה.

אין ביאַלע האָט מען אין די לעצטע 70—80 יאָר געקאָנט בלויז צוויי ביאַלער יידן וואָס האָבן געדינט אין דער צאַרי־שער אַרמיי במשך פון גאַנצע 25 יאָר. דאָס זענען געווען: הודעסל חַנטשעס מאַן און זיסקינד. דער צווייטער האָט געאַרבעט ביי דער באַן, ווו אַ טרעגער; אָט די אַרבעט האָט ער באַקומען ווו אַ פריווילעגיע.

וועגן די יידישע טרעגערס ביי דער באַן, שרייבט אַדוואָ־קאַט אפּאַלינאַרי האַרטגלאָס אין זיינע נישט־פאַרעפנטלעכטע זכרונות אָט וואָס:

„די טרעגערס ביי דער באַן זענען אַלע, אַן אויסנאַם, געווען יידן. נאָך היינט געדענק איך איינעם פון זיי, דעם אַלטן אהרן, מיט דער לאַנגער ווייסער באָרד, געקליידט אין דער פאַרשריפּטלעכער בלויער בלוזע און אפּיציעלער היטל, מיטן גרויסן מעשענעם נומער אויף דער ברוסט. די יידישע טרעגערס וואָס האָבן ביי דער פּוילישער פאַרוואַלטונג גע־ארבעט בערך צוואַנציק יאָר, זענען ביי די רוסן באַזייטיקט געוואָרן אָן רחמנות. אויף זייער אָרט איז געקומען אַ טרעגער־אַרטעל פון רוסלאַנד".

אין משך פון דער תקופה, וואָס מיר באַרירן דאָ, לאָזט זיך אויפצייכנען בערך 4 שמד־פאַלן, און דאָס בעיקר פון פרויען.

באַזונדערס דראַמאַטיש איז געווען דער פאַל פון אייגער אַ רייזעלע, וואָס איז געווען זייער אַ שיינע, און אין וועלכער ס'האָט זיך אייגנעליבט אַ רוסישער פולקאָווניק. דער אפּיציר האָט מיט זיינער אַ גרופּע סאָלדאַטן באַלאַגערט דאָס הויז אויף דער יאַנעוורער גאַס, ווו רייזעלע האָט געווינטן, און רייזעלע איז מיט אים אַוועק.

רייזעלעס עלטערן זענען פאַר חרפה אַוועק קיין אַמעריקע. לויט ווי מ'האָט שפּעטער דערציילט, זאָל רייזעלע האָבן זיך אומגעקערט מיט אירע קינדער צו איר מוטער אין אַמעריקע.

אין דעם איינטאַניקן לעבן פון דער ביאַלער יידישער באַפעל־קערונג דאַרף מען גאַנץ באַזונדערס אָפּמערקן דעם יום־טוב־טאָג אין יאָר 1911, ווען ס'איז דערעפּנט געוואָרן דער יידישער שפּיטאָל. ס'איז נישט געווען קיין קליינע אָנשטרענגונג פאַר אַזאַ קהילה אויפצובויען אַזאַ, לויט יענע צייטן, פּרעכטיקן שפּיטאָל. צו דער דערעפענונג איז ספּעציעל אַראָפּגעקומען פון שעדלעץ דער גובערנאַטאָר מיט זיין סוויטע.

ביים פאַרענדיקן דאָס אָפּמערקן פון די געשעענישן אין דער תקופה ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה, איז כדאי דאָ צו דערמאָנען וועגן אַן עלילת־דם אויף דער יידישער ביאַלע, וואָס האָט זיך אָפּגעשפּילט ווייט פון ביאַלע און וועגן וואָס די ביאַלער יידן האָבן קיינמאָל קיין אָנונג אָפּילו נישט געהאַט.

אין יאָר 1881 האָט דער בריסקער תושב ר' חיים כהן באַקומען פון זיין באַמטן אין זיין נאָפּט־געשעפט אין ווין אַ ידיעה, אַז אין דער עסטרייכישער אָנטיסעמיטישער צייטונג „פאַטערלאַנד" האָט איינער אַ פּנחס מאיר פאַרעפנטלעכט אַ נאָטיץ, אין וועלכער ער דערציילט, אַז ער האָט אַליין געזען, ווי אַ ביאַלער יד אשכנזי, רב אין ביאַלע, לעבן בריסק, האָט נאָך פּורים פאַר פּסח 1881 געשאָכטן אַ קריסטלעך יינגל און דאָס בלוט פאַרנוצט צו מצות.

אָט די ידיעה איז אויך דערגאַנגען צו דער וואַרשעווער קהילה, וועלכע האָט דעלעגירט קיין בריסק י. ל. פרצן, כדי געווייר צו ווערן פרטים וועגן דעם ענין.

עטלעכע בריסקער יידישע עסקנים האָבן זיך פאַראינטע־רעסירט מיטן ענין און נאָך געוויסע נאָכפאַרשונגען איז זיי געלונגען צו דערגיין אָט וואָס:

דער מחבר פון דער נאָטיץ האָט געשטאָמט פון טערעספּאָל און איז געווען אַ פּלימעניק פון ביאַלער רב (משמעות, אַז מ'מיינט הרב ר' שמואל לייב ז"ק — מ. י. פּ—ם). אָט דער פּנחס מאיר האָט אַ צייט געלערנט אין ביאַלער בית־המדרש און האָט זיך נישט אויפגעפירט ווי געהערק. זיינעזדיק אַבער

אַ קרוב פון רב האָט מען אים נישט דערווייטערט פון בית־המדרש. אין איינעם אַ שבת האָט ער זיך אויפגעהאַנגען אויף אַ לייכטער אין בית־המדרש. דער שמש האָט דאָס באַמערקט און ער האָט אים אפגערעטעוועט פון דער תליה. נאָך דעם פאַל האָט מען אים פאַרטריבן פון בית־המדרש און ער איז אַוועק פון ביאַלע.

די עסקנים זענען געווויר געוואָרן, אַז אין דער צייט פון 10טן מאַרץ ביזן 10טן סעפטעמבער 1881 איז פנחס מאיר אַרעסטירט געווען אין דער בריסקער תפיסה. ס׳איז זייַ גע־לונגען אַרויסצובאַקומען אַן אָפיציעלע באַשטעטיקונג וועגן זיין אַרעסט אין אָט דער תקופה, אויף וועלכער ס׳האָט זיך באַצויגן זיין בלבול.

די באַשטעטיקונג איז אַוועקגעשיקט געוואָרן צו ד״ר בלאָך, דעם רעדאַקטאָר פון דער „עסטרייכישע וואָכענשריפט״, וועלכער האָט פאַרפירט אַ משפט קעגן דעם פאַרלוימדער. דאָס געריכט האָט פנחס מאירן פאַרמשפט אויף 6 יאָר פעסטונג („עלילת־דם״ מאת ב״צ ניימאַרק, „בריסק־דליטא״ — אַנציק־לופדיה של גלויות).

ביזן יאָר 1905 האָט מען אין ביאַלע כמעט נישט געווסט פון קיין עמיגראַציע. פאַראיינצלטע פאָלן פון אויסוואַנדערונג זענען געווען אין ביאַלע נאָך די פאַגראָמען אין רוסלאַנד אין יאָר 1881, וועו די עמיגראַציע פון די רוסישע יידן האָט אויך מיטגעשלעפט מיט זיך איינצלנע ביאַלער. ס׳זענען אויך געווען פאַראיינצלטע פאָלן פון עמיגרירן צוליב מיליטער־דינסט.

ערשט נאָכן יאָר 1905, נאָכן דערשטיקן די רעוואָלוציע דורך דער צאַרישער מאַכט, הייבט זיך אָן אַ שטאַרקע אויסוואַ־נדערונג פון ביאַלע קיין אַמעריקע, און אַ קליינער פראָצענט — קיין ענגלאַנד. די עמיגראַציע האָט נישט געטראָגן קיין עקאָנאָמישן כאַראַקטער, נאָר פאַרלאָזט האָט מען די אַלטע היים צוליבן דורכפאַל פון דער רעוואָלוציע, אויף וועלכער דער ארבעטער־עלעמענט האָט געלייגט גרויסע האָפענונגען, און דער דורכפאַל האָט אים אַריינגעבראַכט אין אַ דעפרעסיע־מצב. שטיקנדיק איז געוואָרן די אַטמאָספערע פאַר אים די עלעמענט, און אַ טייל פון זיי, ווי אַקטיוויע רעוואָלוציאָנערן האָבן במילא געמוזט עוקר זיין פאַר דער צאַרישער אַכראַנע. דאָס איז געווען אַן אויסוואַנדערונג כמעט פון בלויז אַרבע־טערס, וועלכע האָט דערגרייכט די צאָל פון אַ 400 מאַן.

די יידישע באַפעלקערונג אין ביאַלע, וואָס האָט אין יאָר 1897 שוין באַטראָפן 6382 נפשות, עטוואָס מער ווי 55 פראָ־צענט פון דער אַלגעמיינער צאָל פון דער באַפעלקערונג, האָט ווייניק וואָס געהאַלטן פון עמיגראַציע. די וואָס האָבן עמיגרירט האָבן קיין גרויס כבוד נישט פאַרשאַפט זייערע פאַמיליעס, און די לעצטע פלעגן זיך אפילו נישט מודה זיין, אַז זיי האָבן ווועמען אין אַמעריקע. ס׳איז געווען אַנגענומען, אַז אין אַמעריקע אַרבעט מען שבת און מ׳ווערט אַ גוי, טאָ ווער האָט דאָס געוואָלט האָבן אַ גוי אין דער משפּחה?... אַ סך פון די אויסוואַנדערער פלעגן מערסטנטייל אַוועק אין געהיים און מיט קיינעם זיך נישט געזעגענען. אין שטאָט פלעגט אומגיין אַ ווערטל: „אַרויס פאַרמאַכן די לאָדנס און אַוועק קיין אַמעריקע״.

אַבער אויך דעם קליינעם עמיגראַציע־שטראָם האָט איבער־געריסן דער אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה.

2. די ערשטע וועלט־מלחמה

הגם ביים אויסברוך פון דער מלחמה אין יאָר 1914 האָבן זיך די פראַנט־ליניעס געפונען ווייט פון ביאַלע, דאָך האָט זיך די מלחמה־שטימונג שטאַרק געשפירט אין שטאָט. ראשית־כל זענען יידן מאַבילייזירט געוואָרן אין דער אַרמיי, און ביי אַ סך פאַמיליעס זענען אַוועקגענומען געוואָרן די אייניציקע שפּיי־זערס. די כסדרדיקע מיליטער־טראַנספאָרטן, וואָס זענען אַדורך דורך דער שטאָט האָבן אָנגעוואָרפן אַן אימה אויף דער באַפעלקערונג און אַ זאָרג פאַרן מאָרגן. אין דער ווירטשאַפט־לעכער לאַגע איז דווקא געקומען צו אַן אויפשוווּנג צוליב די פאַרגרעסערטע מיליטעריש גאַרניזאָנען אין שטאָט.

נאָך אַ האַלב יאָר ווי די מלחמה האָט אָנגעהאַלטן, איז קלאָר געוואָרן פאַר דער ביאַלער באַפעלקערונג, אַז די רוסן וועלן עוואַקואירן די שטאָט. ביי אַ טייל ביאַלער איז דאָן אָנטשטאָנען דער גדאָנק וועגן פאַרלאָזן די שטאָט און אַוועקפאָרן קיין רוסלאַנד. צו דעם צווועק האָבן זיי אַרויסגע־שיקט קיין רוסלאַנד אַ טייל פון זיירע שטובזאָכן און מיטן דערנעמטערן זיך פון דער דייטשער אַרמיי קיין ביאַלע זענען אָט די יידן אַוועק קיין רוסלאַנד.

צווישן די ביאַלער יידן וואָס האָבן זיך עוואַקואירט קיין רוסלאַנד זענען געווען עטלעכע, וואָס זענען געשטאָנען אין געשעפטלעכע פאַרבינדונגען מיט דער רוסישער אַרמיי, און זיי זענען געפאָרן קיין רוסלאַנד כדי פאַרצוועזן די מסחרים. ס׳איז אָבער שווער צו פאַרשטיין וואָס ס׳האָט באַוויזן פשוטע יידן צו פאַרלאָזן די שטאָט און זיך אויף וואַנדער־וועגן. די רוסישע מאַכט איז דאָך געווען פאַרהאַסט ביי די יידן צוליב אירע רדיפות, טאָ נאָכוואָס איז געווען דאָס מיטלויפן מיט איר? האָט מען דען דעמאָלט געהאַט אַ גרונט צו שרעקן זיך פאַר דער אָנקומענדיקער דייטשער אַרמיי? משמעות אַז דאָס לויפן איז געווען פאַרבונדן מיטן גדאָנק צו זיין וואָס וועלטער פון דער פראָנט־ליניע.

באַקאַנט זענען די נגישות וואָס די יידן אין קאָנגרעס־פּוילן זענען אויסגעשטאַנען פון די רוסן בעת דער מלחמה און בעת זייער עוואַקואירן זיך פון אָט דער טעריטאָריע. צום גליק האָט דאָס ביאַלער יידנטום פון אָט די אַלע צרות נישט געווּוסט. בעת די רוסישע אַרמיי האָט סוף זומער 1915 פאַרלאָזט ביאַלע האָט מען געקענט פאַרצייכענען אויף איר חשבון נאָר עטלעכע רויב־איבערפאַלן.

נאָך אַ קורצער נאָכטיקער אַרטילעריע־באַשיסונג פון דער דייטשער אַרמיי אויף דער שטאָט, וואָס האָט נישט פאַראור־זאַכט קיין שאָדנס, האָט מען אין דער פרי שוין געזען די שטאָט אין די דייטשע הענט. זיי האָבן זיך באַוועגט מיט אַזאַ זיכערקייט און געטראָפן אומעטום וווּ זיי האָבן געדאַרפן, ווי זיי וואָלטן דאָ שוין געווען די בעלי־בתים פון גאָנץ לאַנג.

די יידן איז נישט אַנגעקומען שווער זיך מיט זיי צו פּאַר־שטענדיקן, צו וואָס ס׳האָט זייער צוגעהאָלפן די יידישע שפּראַך.

די דייטשע אָקופּאַציע האָט געבראַכט צו אַ פולשטענדיקער איבערקערעניש אין גאַנצן לעבנס־שטייגער פון דער ביאַלער יידישער באַפעלקערונג.

ביאַלער ראַיאָן, וואָס איז דערקלערט געווארן אלס מלחמה־געביט איז הערמעטיש אָפּגעשלאָסן געווארן פון די אַרומיקע געגנטן. ס׳זענען איבערגעריסן געווארן אַלע וויכטיקע פּעדעם, מיט וועלכע ביאַלע איז געווען געקניפט. מ׳האָט אַנגעהויבן שפּירן וואָס ס׳הייסט מלחמה, און וואָס ס׳באַדייט דייטשע אָקופּאַציע.

די דייטשע מאַכט האָט דורכגעפירט רעקווירזיציעס פון אַלע סחורות, און נאָך אַ קורצער צייט איז די שטאָט אויסגעליידיקט געווארן פון אַלע אירע סחורות־רעזערוון. ס׳האָט זיך געגומען פילן אַ מאַנגל אין די אַרטיקלען פון ערשטן געברויך. ס׳איז אייגנטפּירט געווארן אַ שטרענגע ראַציאָנירטע פּאַרטיילונג פון שפּיז־אַרטיקלען. וועגן צוטיילונג פון באַקליידונג און שוכווארג, האָט זיך די דייטשע מאַכט בכלל נישט געזאָרגט. אויף די שאָסיינען זענען אַוועקגעשטעלט געווארן וואָך־פּאָסטנס, וואָס האָבן געהיט, אַז מ׳זאָל נישט אַריינפירן אין שטאָט אַריין קיין שום שפּיז־אַרטיקלען פון דאָרף. אויף די לאַנדווירטן זענען אַרויפגעלייגט געווארן קאָנטינגענט־ליפערונגען פון אַלץ וואָס זיי האָבן פּראָדוצירט. פּאַר נישט צושטעלן דעם באַשטימטן קאָנטינגענט אין דער געהעריקער צייט, זענען די לאַנדווירטן שטרענג באַשטראָפט געווארן, און טיילמאָל אָפּילו פּאַרטריבן פון זייער באָדן. די דייטשע מאַכט פלעגט פירן געגויע רעגיסטערס פון אַלץ וואָס די לאַנדווירטן פּאַרמאָגן און פּראָדוצירן. ס׳זענען דורך זיי איינגעפּירט געווארן אַלערליי אופנים פון קאָנטראַלעס, ווי דאָס אַנטאָן נומעריטע אירירונגלעך אויף די אויערן פון די חזירים, אויפנעמען וויפל אייער ס׳לייגט אַ הון אא״וו.

די באַפעלקערונג פלעגט באַקומען די פּראָדוקטן־צוטיילונג אויפן סמך פון קאַרטן, וועלכע ס׳פלעגט אַרויסגעבן דער מאַגיסטראַט. און אַזוי ווי מ׳האָט דאָך געוואָלט באַקומען וואָס מער קאַרטן, זענען יידן געפאַלן אויף אַ המצאה: אַנצומעלדן ביי געבורטן צווילינגען און נישט מעלדן וועגן טויט־פאַלן...

די עיקר־באַשפייזונג איז געווען שוואַרצברויט און קאַרטאָפל, אָבער אויך דאָס איז געווען בצמצום. אין אַ סך הייזער האָט מען אָפילו נישט פּאַרמאָגט דעם באַטרעף כדי אויסצוקויפן די מאָגערע צוטיילונג. אין יעדער שטוב פלעגט מען אַליין באַקן ברויט פון באַקומענעם מעל, און כדי צו באַקומען וואָס מער ברויט ביים באַקן, פלעגט מען אַריינקנטען אין טייג צעריבענע קאַרטאָפל.

און אַז דער מסחר איז אונטערגעגאַנגען, האָבן די סוחרים נישט געהאָט וואָס צו טאָן. די אַמאָליקע אָנגעזעענע סוחרים און אַ גרויסער טייל פון מיטלשטאַנד זענען געווארן יורדים, אויספּארקופּנדיק אָלץ פון שטוב, כדי אויפצוהאַלטן דעם קיום. אויך דער יידישער בעל־מלאכה איז שטאַרק געטראָפן געווארן. די שנייידערס און שוסטערס האָבן געהאַט אַרבעט נאָר ביים איבערארבעטן די אַלטע בגדים און ביים אויסלאַטען די שוכ־וואַרג. די בויִ־בעלי־מלאכות און בויִ־אַרבעטערס זענען אַוועק אַרבעטן ביי דער דייטשער מאַכט פּאַר א נישטיקער באַלוינונג.

ביי אַזאַ אומנארמאַלער לאַגע, ווען אין שטאָט האָט מען געהונגערט און אין דעם דערבייאיקן דאָרף איז געווען אַ געווען מעגלעכקייט עפּעס צו קויפן, אָבער ס׳איז אוממעגלעך געווען עס אַריינצוברענגען אין שטאָט אַריין, האָט זיך אַנטווילקלט אַ שמוגל פון שפּיז־פּראָדוקטן פון דאָרף אין שטאָט אַריין. ווי די דייטשן זאָלן נישט היטן די וועגן איז דאָך געלונגען אויף פּאַרשיידענע אופנים אַריינצושמוגלען אַ ביסל פּראָדוקטן. נישט איין מאָל זענען די שמוגלערס אַריינגעפּאַלן אין די דייטשע הענט און טייער באַצאָלט פאַר זייער ריזיקירן אויס־צומיידן די פּאַראַדענונגען פון אָקופּאַנט.

אויף אַ סך אַרבעטס־ערטער פלעגן יידישע אַרבעטערס אַרבעטן צוזאַמען מיט רוסישע קריגס־געפאַנגענע, וועלכע פלעגן אַרויסגעבענען פון די מאַגאַזינען פּאַרשיידענע אַרטיקלען און זיי פּאַרקויפן צו יידן. שפּעטער־צו, ווען יידן האָבן אַנגעקנטן קניפּט נענטערע קאָנטאַקטן מיט דייטשע זעלנער, פלעגן די לעצטע אויך ברענגען אין יידישע הייזער צום פּאַרקויפן פּאַרשיידענע אַרטיקלען.

אין רעזולטאַט פון דער אונטערדערנערונג ביי דער יידישער באַפעלקערונג, איז די טיפוס־עפּידעמיע געווארן אַן אָפּטער גאַסט אין די יידישע הייזער.

ווי נאָר די דייטשע מאַכט איז געווייר געווארן וועגן אַ טיפוס־קראַנקן האָט מען אים אוועקגענומען אין שפּיטאָל פאַר אַנשטעקנדיקע קראַנקהייטן אויפן וואַרשעווער שאָסיי (שפּע־טער — דאָרט דער 34סטער פולק). דער יידישער שפּיטאָל איז געווארן רעקווירזירט פאַר דער דייטשער אַרמיי. אין שטוב פון קראַנקן פלעגט מען דורכפירן אַ גרינטלעכע דעזינפעקציע. צום קראַנקן האָט מען נישט צוגעלאָזט קיינעם פון דער משפּחה. אין שטאָט פלעגט מען שמועסן אַז אין שפּיטאָל פאַר־סמט מען די קראַנקע. פּאַרשטייט זיך, אַז דאָס האָט נישט געשטימט מיט דער ווירקלעכקייט; ס׳איז אַנצונעמען, אַז מ׳האָט דאָרט נישט ווי געהאָריק אָפּטונג געגעבן אויף די קראַנקע. צוליב אָט די קלאַנגען פלעגט מען זיך אויסהיטן צו מעלדן דער מאַכט וועגן אַ טיפוס־פאַל, און דאָס אַוועקנעמען אַ קראַנקן אין דעם שפּיטאָל איז ממש געווען אַ טראַגעדיע פאַר דער משפּחה פון קראַנקן.

פאַר דער באַשפּייזונג און באַקליידונג פון דער באַפעל־קערונג האָט זיך די דייטשע מאַכט נישט שטאַרק געקימערט. דערפאַר אָבער האָט זי אין זינען געהאַט צו באַאָרגן דער באַפעלקערונג מיט צוואַנגס־אַרבעט. דורך פּאַרשיידענע קונצן האָט מען אַריינגענאַרט מענטשן אויף דער אַרבעט, צוזאַגנדיק פּאַרשיידענע גליקן. געפּינענדיק זיך אין שוערע עקאָנאָמישע באַדינגונגען האָבן אַ סך יידן געלאָזט זיך פאַנגען פון אָט די צוזאָגן און געשטעלט זיך אין רשות פון דער דייטשער מאַכט. אָט די מענטשן האָט מען אַוועקגעשיקט אין פאַרשיי־דענע ערטער, וווּ מ׳האָט זיי באַשעפטיקט ביי זייער שוועריע אַרבעטן און נישטיק באַלוינט. די יידן האָבן זיך צוריקגעקערט פון אָט דער צוואַנגס־אַרבעט צעבראָכענע און קראַנקע.

כדי צו האבן אַ קאַנטראָל איבער דער מענלעכער באַפעל־
קערונג, צי יעדער מאַן איז טאַקע באַשעפטיקט, פלעגט יעדן
זונטיק פאַרקומען אויפן הויף פון גערער חסידים־שטיבל אַ
צוואַנגס־פאַרזאַמלונג פון אַלע מענער און מ׳האָט דאָרט קאָנט־
ראָלירט יעדנס דאָקומענט און שיינען.

דאָס גאַנצע לעבן איז ווי אַרייַנגענומען געווארן אין
אייזערנע צוואַנגען, וואָס האָבן נישט געלאָזט דער באַפעלקערונג
ממש פריי אָפעטמען. אַזוי האָט די גאַנצע צייט פון דער
דייטשער אָקופאַציע פאַרפליכטעט די פאָליציי־שעה. זומער־
צייט פלעגט מען נאָך אַ צייט פאָר זון־אונטערגאַנג דערהערן
דעם טראָמפייט־סיגנאַל פון דער קאָמענדאַנטור, וואָס איז געווען
אַן אנזאָג, אַז מ׳דאַרף זיך פאַרשפּאַרן אין די הייזער. מ׳האָט
שטענדיק געדאַרפט טראָגן ביי זיך אַ פעקל מיט דאָקומענטן,
אַזוי־גערופענע שיינען, ווי: „פאַסירשיין", „ענטלאָזונגסשיין",
„אַרבעטסשיין", פערסאָנאַל־אַוסווייזשיין" א״א, כדי תמיד
צו קאָנען זיך אויסלעגיטימירן מיט אַז די אַלע פאַפירן.

די הייזער זענען אַן אויפהער רעווידירט געווארן. מ׳האָט
כסדר געזוכט טריפה׳נע סחורה, און וואָס איז דען דעמאָלט
יאָ געווען כשר אין די אויגן פון אָקופאַנט? ביי אַט די רע־
וויזיעס האָבן זיך באַזונדערס אויסגעצייכנט צוויי דייטשע
מיליטער־לייט: דאָס „בערדעלע" (אַזוי־גערופן פון די יידן
צוליב זיין שפּיץ־בערדל וואָס ער האָט אַט געטראָגן) און די
„וויסע מייטקעס" (אויך אַ צונאָמען, גערופן פון די יידן צוליב
די וויסע הויזן וואָס ער האָט שטענדיק געטראָגן). דאָס באַ־
וויזן זיך פון „בערדעלע" אין גאָס האָט אָנגעווארפן אַ פחד
אויף דער יידישער באַפעלקערונג. מיט דער צייט האָבן זיך
אָבער די יידן אַן עצה געגעבן מיט די רעוויזיעס, מ׳האָט אייַנ־
געאָרדנט גוטע באַהעלטנישן און דאָרט אויסבאַהאַלטן אַלץ
וואָס האָט געקאָנט געפעלן וועלן דעם „בערדעלע".

די דייטשע מאַכט האָט כמעט אויסגעלייַדיקט די שטאָט פון
יעדן ברעקל קופער און מעש. אַלץ וואָס האָט געהאָט אַ
שייכות מיט אָט די מעטאַלן האָט מען גענומען צושטעלן דער
מאַכט. פון די טירן זענען אָפּילו אַראָפּגענומען גלעווארן די
מעשענע קליאַמקעס. פון שול און בית־המדרש האָט מען אויך
אַוועקגעשלעפּט עטלעכע שווערע מעשענע הענגלייכטער.

חוץ די שטייַערן, וואָס די באַפעלקערונג פלעגט צאָלן דעם
מאַגיסטראַט, איז דורך דער מאַכט אַרויפגעלייגט גלעווארן אַ
באַזונדערער שטייַער, דער אַזוי־גערופענער „קאָפּשטייַער".

און מערקווירדיק, ווי דאָס לעבן איז נישט געווען אין
קלעם, די ווירטשאַפט חרוב, די יידישע מאַסן פאָפּערייַרט,
איז אין אָט די יאָרן געקומען אין שטאָט צו אַן אויפשווונג
אויפן קולטורעלן, פאָליטישן און געזעלשאַפטלעכן געביט.

מיר ווייסן פון עלטערע פאָלן אין אָט דער תקופה אויך
אין אַנדערע שטעט, אָבער וועט מ׳נעמט אין אַכט די ספּעצי־
פישע באַדינגונגען פון ביאַלע, ווו ס׳האָבן געהערשט ביד
חזקה די רעליגיעזע תקיפים, איז די דערשיינונג ממש אַ
וווּנדער געווען.

די אָנגעזאַמלטע געזעלשאַפטלעכע ענערגיע, וואָס האָט
געשפּרודלט ביי דער דעמאָלטיקער יוגנט און דערוואַקסענע

כדי צו האָבן אַ קאַנטראָל איבער דער מענלעכער באַפעל־
קערונג, צי יעדער מאַן איז טאַקע באַשעפטיקט, פלעגט יעדן
זונטיק פאַרקומען אויפן הויף פון גערער חסידים־שטיבל אַ
צוואַנגס־פאַרזאַמלונג פון אַלע מענער און מ׳האָט דאָרט קאָנט־
ראָלירט יעדנס דאָקומענט און שיינען.

דאָס גאַנצע לעבן איז ווי אַרייַנגענומען געווארן אין
אייזערנע צוואַנגען, וואָס האָבן נישט געלאָזט דער באַפעלקערונג
ממש פריי אָפעטמען. אַזוי האָט די גאַנצע צייט פון דער
דייטשער אָקופאַציע פאַרפליכטעט די פאָליציי־שעה. זומער־
צייט פלעגט מען נאָך אַ צייט פאָר זון־אונטערגאַנג דערהערן
דעם טראָמפייט־סיגנאַל פון דער קאָמענדאַנטור, וואָס איז געווען
אַן אנזאָג, אַז מ׳דאַרף זיך פאַרשפּאַרן אין די הייזער. מ׳האָט
שטענדיק געדאַרפט טראָגן ביי זיך אַ פעקל מיט דאָקומענטן,
אַזוי־גערופענע שיינען, ווי: „פאַסירשיין", „ענטלאָזונגסשיין",
„אַרבעטסשיין", פערסאָנאַל־אַוסווייזשיין" א״א, כדי תמיד
צו קאָנען זיך אויסלעגיטימירן מיט אַז די אַלע פאַפירן.

די הייזער זענען אַן אויפהער רעווידירט געווארן. מ׳האָט
כסדר געזוכט טריפה׳נע סחורה, און וואָס איז דען דעמאָלט
יאָ געווען כשר אין די אויגן פון אָקופאַנט? ביי אַט די רע־
וויזיעס האָבן זיך באַזונדערס אויסגעצייכנט צוויי דייטשע
מיליטער־לייט: דאָס „בערדעלע" (אַזוי־גערופן פון די יידן
צוליב זיין שפּיץ־בערדל וואָס ער האָט אַט געטראָגן) און די
„וויסע מייטקעס" (אויך אַ צונאָמען, גערופן פון די יידן צוליב
די וויסע הויזן וואָס ער האָט שטענדיק געטראָגן). דאָס באַ־
וויזן זיך פון „בערדעלע" אין גאָס האָט אָנגעווארפן אַ פחד
אויף דער יידישער באַפעלקערונג. מיט דער צייט האָבן זיך
אָבער די יידן אַן עצה געגעבן מיט די רעוויזיעס, מ׳האָט אייַנ־
געאָרדנט גוטע באַהעלטנישן און דאָרט אויסבאַהאַלטן אַלץ
וואָס האָט געקאָנט געפעלן וועלן דעם „בערדעלע".

די דייטשע מאַכט האָט כמעט אויסגעלייַדיקט די שטאָט פון
יעדן ברעקל קופער און מעש. אַלץ וואָס האָט געהאָט אַ
שייכות מיט אָט די מעטאַלן האָט מען גענומען צושטעלן דער
מאַכט. פון די טירן זענען אָפּילו אַראָפּגענומען גלעווארן די
מעשענע קליאַמקעס. פון שול און בית־המדרש האָט מען אויך
אַוועקגעשלעפּט עטלעכע שווערע מעשענע הענגלייכטער.

חוץ די שטייַערן, וואָס די באַפעלקערונג פלעגט צאָלן דעם
מאַגיסטראַט, איז דורך דער מאַכט אַרויפגעלייגט גלעווארן אַ
באַזונדערער שטייַער, דער אַזוי־גערופענער „קאָפּשטייַער".

און מערקווירדיק, ווי דאָס לעבן איז נישט געווען אין
קלעם, די ווירטשאַפט חרוב, די יידישע מאַסן פאָפּערייַרט,
איז אין אָט די יאָרן געקומען אין שטאָט צו אַן אויפשווונג
אויפן קולטורעלן, פאָליטישן און געזעלשאַפטלעכן געביט.

מיר ווייסן פון עלטערע פאָלן אין אָט דער תקופה אויך
אין אַנדערע שטעט, אָבער וועט מ׳נעמט אין אַכט די ספּעצי־
פישע באַדינגונגען פון ביאַלע, ווו ס׳האָבן געהערשט ביד
חזקה די רעליגיעזע תקיפים, איז די דערשיינונג ממש אַ
וווּנדער געווען.

די אָנגעזאַמלטע געזעלשאַפטלעכע ענערגיע, וואָס האָט
געשפּרודלט ביי דער דעמאָלטיקער יוגנט און דערוואַקסענע

און האָט נישט געפונען קיין פאַרוועגדונג די גאַנצע צייט, האָט
זיך איצט אויסגעלאָדן מיט אַ געוואַלדיקן אימפּעט און פאַר־
נעם. מ׳קאָן דריסט זאָגן, אַז אויפן געביט פון קולטור־אויפ־
טון, איז דאָס געווען די שנעסטע תקופה אין לעבן פון די
ביאַלער יידן.

ווי אַזוי איז דאָס געשען, אַז ס׳זענען פלוצעם פאַר־
שווונדן אַלע שטערונגען מצד די ביאַלער תקיפים? ווי אַזוי
איז עס פאַרשווונדן דער אַלאַרם־רוף: „געוואַלד! ס׳ברענט!"?

אַ צאָל רעליגיעזע יידן, וועלכע האָבן זיך אויסגעצייכנט
מיט זייער קאָמף קעגן די פרייַע, האָט אויסגעוואָנדערט קיין
רוסלאַנד. די געבליבענע אין שטאָט זענען ווירטשאַפטלעך
פאַראַרעמט געווארן, און במילא פאַרלאָרן זייער דרייסטקייט
צום קאָמף. דער באַדן פאָר דער דערמאָנטער געזעלשאַפט
לעכער און קולטורעלער ארבעט איז שוין פון פריער אויפגע־
אָקערט געווארן דורך דער טעטיקייט פון די ציוניסטן און
בונדיסטן. אָט דאָס אַלץ האָט געצווונגען די געבליבענע רע־
ליגיעזע קאמפערישע עלעמענטן צו בלייבן אין דעפענסיווע.

אַ באַדייטנדיקן ביישטייַער צום קולטורעלן אויפשווונג
האָבן געגעבן עטלעכע פליטים, וואָס זענען אין די מלחמה־
יאָרן פאַרוואָגלט געווארן קיין ביאַלע, און בעיקר פון בריסק־
דליטא.

אַן אויסערגעווינלעכע אָקטיוויטעט האָבן אַרויסגעוויזן
די ציוניסטן אונטער דער ענערגישער אָנפירונג פון זייער
פאָרזיצער משה רובינשטיין, וואָס איז צו יענער צייט געווען
די פאָפולערסטע פערזענלעכקייט אין שטאָט. די ציוניסטן
זענען ממש איבערנאַכט אויסגעוואַקסן צו אַן אַרגאַניזאַציע
מיט אַ צאָלרייכער מיטגלידערשאַפט, און מיט אַ גוט פונקציי־
נירנדיקן כאַראַקטער. זיי האָבן געשאַפן אינסטיטוציעס,
וואָס זענען געווען דער שטאָלץ פון דער שטאָט, און וואָס
האָבן אַרויפגעלייגט זייער חותם אויף גרויסע טיילן פון דער
יוגנט אויף זייער גאַנץ לעבן.

די קרוין פון אַלע אינסטיטוציעס אין שטאָט איז בלי ספק
געווען די העברעאישע „יבנה"־שול, וואָס איז געגרינדעט
געווארן דורך די ציוניסטן.

ס׳איז היינט שווער מסביר צו זיין דעם גענוסן רעווא־
לוציאָנערן שריט פון יענער צייט, ווי דאָס גרינדן אַ העברע־
אישע שול, וואָס זעט אויס אין אונדזערע צייטן ווי אַ נאַרמאַלע
דערשיינונג. ווער ס׳געדענקט אָבער דאָס יידישע לעבן אין
ביאַלע פון פאָר דער ערשטער וועלט־מלחמה, דער וועט וויסן
אפּצושאַצן די געוואָגטקייט פון אזא טאט.

ביים גרינדן אזא שול האָט מען נישט נאָר געדאַרפט לייזן
די פראבלעמען פון אַ לערער־פערסאָנאַל און לער־פראָגראַם,
אין דער צייט וועט מ׳איז אפּגעשלאָסן געווען פון דער וועלט, זאָרגן
וועגן אַ בודזשעט, נייערט די עיקר־דאגה איז געווען וווּ וועט
מען נעמען תלמידים. וועלן ביאַלער עלטערן פלוצעם רעזיג־
נירן פון שיקן זייערע קינדער אין די חדרים און אַנהייבן
שיקן זיי אין אַ שול? דאָס וואָלט ש ו ל שמעקט דאָך שוין
אַליין מיט גויישקייט. און ווען מיר לייענען דאָס קאַפּיטל
וועגן דער קינדער־היים, זענען מיר צו וואָס פאַר אַ מיטלען

מ׳האָט דעמאָלט געדאַרפט גרייכן, כדי טאָקע אין אָנהייב צו לייזן דאָס פראָבלעם פון תלמידים פאַר דער שול.

וויפל יום־טובדיקייט האָט די שול אַריינגעברענגט אין דעמאָלטיקן שוועכן יידישן לעבן! וואָס פאַר אַ פרעטיקע יוגנט האָט די שול דערצויגן! אַפילו קעגנערס פון דער ציוניסטישער פאַרטיי, האָבן געמוזט מודה זיין, אַז דאָס שאַפן פון דער „יבנה״־שול איז געווען אַ שיין בלעטל אין דער טעטיקייט פון אָט דער פאַרטיי אין שטאָט.

פאָפולער איז געווען אין שטאָט דער „בית־עם״, וואָס איז אין אָנהייב געווען אַ לאָקאַל, וווּ ס׳פלעגן פאַרקומען אַפאָליטישע פאַראַמלונגען און דיסקוסיע־אָוונטן, און איז שפעטער פאַרוואַנדלט געוואָרן פאַר אַ זיך־אָרט פון דער שטאָטישער ציוניסטישער פאַרטיי. דאָרט האָט זיך געפונען אַ ביבליאָטעק, דאָרט האָבן דער דראַמאַטישער קרייז און כאָר פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע דורכגעפירט רעפעטיציעס און פאַרשטעלונגען. דאָרט זענען פאַרגעקומען פאַרלעזונגען און דעבאַטעס. אין אָט דעם לאָקאַל האָט דער מכבי דורכגעפירט גימנאַסטישע איבונגען און שפעטער־צו האָט זיך דאָרט געאיבט זיין בלאָז־אָרקעסטער.

אַ גאָר נייע דערשיינונג אויף דער יידישער גאַס אין ביאַלע איז געווען דער מכבי, וואָס איז געגרינדעט געוואָרן דורך דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע. צום ערשטן מאָל האָבן ביאַלער יידן דערזען יידישע יוגנט, וואָס גיט זיך אָפּ מיט קולטיווירן פיזישע קראַפט, און דאָס איז אויך געווען אַ נייעס פאַר דער קריסטלעכער באַפעלקערונג. ביים סוף פון דער מלחמה איז דעם מכבי גלעונגען איינצוקויפן פון די דייטשן אַ קאַמפּלעט בלאָז־אינסטרומענטן און ס׳איז אַנטשטאַנען דער מכבי־אָרקעסטער, וואָס איז צו יענער צייט געווען דער איינציקער ציווילער אָרקעסטער אין שטאָט.

ס׳דאָרף דערמאָנט ווערן, אַז עטלעכע יידישע מיליטער־לייט, וואָס זענען געווען אָנגעהעריקע צו דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע אין דייטשלאַנד, זענען געקומען צו הילף די ביאַלער ציוניסטן מיט עצות און פראַקטישער מיטהילף.

פון אָט דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע האָט זיך שפעטער אויסגעטיילט דער „מזרחי״ אין ביאַלע, געשאַפן דורך עט־לעכע רעליגיעזע ציוניסטן, וואָס האָבן נישט געקאָנט פאַר־טראָגן די פרייע אָטמאָספערע וואָס האָט געהערשט אין „בית־עם״.

דער „בונד״ האָט זיך קאָנצענטרירט אויף קולטורעלער טעטיקייט, ווי: אַרגאַניזירט אַ ביבליאָטעק, אַ דראַמאַטישן קרייז און דורכגעפירט אין זיין לאָקאַל פאַרשיידענע פאַר־טראָגן און דיסקוסיע־אָוונטן.

דער פאָליטישער אָקטיוויזם פון „בונד״ איז, פאַרשטייט זיך, געמינערט געוואָרן, ווייל פאַרלויפיק איז נישט אָקטועל געווען דער קאַמף קעגן דער רוסישער אונטערדריקונג, קעגן וועלכער ס׳איז געווען אייניגעשטעלט די גאַנצע פאָליטישע טעטיקייט פון „בונד״ פון פאַר דער מלחמה. באַגרענעצט ביז גאָר איז געווען דעם „בונדס״ טעטיקייט אויפן געביט פון אַרגאַניזירן די אַרבעטערשאפט אין קאַמף מיט די אַרבעטס־געבערס, ווייל ס׳זענען כמעט נישט געווען קיין פריוואָטע אַרבעטס־גערבעס; ס׳איז געווען איין אַרבעטס־געבער — דער דייטש.

אויפן סאָציאַלן געביט זענען געשאַפן געוואָרן צוויי זייער וויכטיקע אינסטיטוציעס: די קינדער־הימ און די פאָלקס־קיך.

די קינדער־הימ, וואָס האָט אָפגעשפילט אַן אומגעהויער וויכטיקע ראָלע בעת דער מלחמה, איז אָנטשטאַנען אָדאַנק דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע. און ווידער מוז געזאָגט ווערן, אַז די קינדער־הימ איז געווען אַ צירונג פאַר דער שטאָט. מער איז אויפן סאָציאַלן געביט אין שטאָט קיינמאָל נישט געשאַפן געוואָרן אָזאַ פרעכטיק ווערק.

די פאָלקס־קיך האָט זיך געפונען אין דער בריסקער גאַס, לעבן קלויסטער. דאָ האָט מען געקאָכט מיטאָגן און זיי פונאַנ־דערגעטיילט דער אָרעמער יידישער באַפעלקערונג. די קיך האָט גענאָסן פון אונטערשטיצונג מצד דער דייטשער מאָכט אָדאָנק דער מיטהילף פון דעמאָלטיקן פעלד־ראַבינער ד״ר טענצער. מיט דער קיך האָבן אָנגעפירט פאַרשטייערס פון אַלע עקסיסטירנדיקע פאַרטיינ אין שטאָט.

מפעל־תמיכה לפסח לטובת המטבח העממי.
פסח־הילפס־אקציע לטובת דער פאָלקס־קיך (1918)
Flag Day in support of Pessach Public Kitchen.

די קיך איז נישט געווען נאָר אַן אינסטיטוציע, וווּ מ׳האָט טאָג־טעגלעך אַרויסגעגעבן הונדערטער מיטאָגן, נייערט אויך אַן אָרט, וווּ ס׳האָבן זיך געוואָמלט אַ סך יוגנטלעכע, וואָס האָבן זיך דאָרט קולטורעל אויסגעלעבט. ס׳זענען דאָרט פאַר־געקומען פאַרלעזונגען און דיסקוסיעס. דאָרט איז אויך אַרגאַ־ניזירט געוואָרן אַ דראַמאַטישער קרייז, וואָס פלעגט גאָבן פאַרשטעלונגען לטובת אָט דער פאָלקס־קיך. ס׳זענען אויך איינגעאָרדנט געוואָרן בלימל־פאַרקויפן און אויף יום־טובים אַ פאַרקויף פון באָנעס לטובת דער קיך.

די דייטשע אָקופאַציע, וואָס טיילמאָל האָט זיך אויסגע־
דוכט, אַז צו איר וועט קיינמאָל קיין סוף נישט נעמען, האָט
נאָך דריי יאָר האַלטן אין קלעם די ביאַלער באַפעלקערונג,
פלוצעם זיך אַ וואָקל געטאָן. די מעכטיקע דייטשע מלחמה־
מאַשין האָט זיך איינגעבראָכן און מ׳האָט דערזען, אַז ס׳דער־
נענטערט זיך דער סוף פון דער דייטשער ממשלה. ווער
ס׳וועט זיין דער נייער בעל־הבית, איז נאָך נישט קלאָר גענוג.
ס׳האָט זיך אַבער געפילט דער אָנקום פון פעלקער־פרילינג, אַ
תקופה פון פרייהייט פאַר יעדן בירגער, אַן אונטערשייד פון
נאַציאָנאַליטעט און רעליגיע.

דער ערשטער סימן אַז די דייטשן פאַרלאָזן די שטאָט, איז
געווען דער אויספאָרקירף פון זייערע מאָגאַזינען צו דער
ציווילער באַפעלקערונג. די איבערגאַנגס־צייט צווישן פאַר־
לאָזן די שטאָט דורך די דייטשן און אָנקום פון אַ נייער מאַכט
האָט געדויערט עטלעכע חדשים. די צייט, ווען די דייטשע
אַדמיניסטראַציע האָט כמעט ווי אויפגעהערט צו פונקציאָנירן,
האָבן אויסגענוצט עטלעכע יידישע אונטערוועלטניקעס צו בא־
רויבן יידן. אָט די אונטערוועלטניקעס פלעגן זיך פאַרקליידן
אין דייטשער הלבשה און אין די אוונטן מאָכן איבערפאַלן אויף
יידישע הייזער, ווו זיי פלעגן אָוועקרויבן דאָס גלעט און
צירונג.

די יידישע באַפעלקערונג האָט אַרגאַניזירט אַ מיליץ,
וואָס האָט באַקומען פון דער דייטשער מאַכט עטלעכע רע־
וואָלווערן. די מיליץ פלעגט אַרומגיין ביינאַכט אין די גאַסן,
כדי צו היטן די יידישע הייזער פאַר איבערפאַלן. אין איינעם
אַן אָוונט האָט די מיליץ זיך אָנגעשטויסן אויף צוויי אונטער־
וועלטניקעס פון דער באַגדע און געזומען זיי פאַרפאָלגן. נאָך
אַ קורצן געיאָג זענען זיי ביידע דערשאָסן געוואָרן דורך דער
מיליץ אין אַ הויף אויף דער יאַטקע־גאַס.

אין אַ נאָוועמבער־טאָג פון 1918, האָט דער לעצטער
דייטשער זעלנער פאַרלאָזט ביאַלע, און אין שטאָט איז אַריין
אַ פוילישע מיליטעריש רייטער־איינהייט.

3. אונטער דער פוילישער ממשלה

שוין די ערשטע טעג פון דער נייער הערשאַפט זענען
געחתמעט געוואָרן מיט יידיש בלוט. פוילישע זעלנער זענען אַריין
אין דער ווינונג פון משה ריכטער אויף דער וואָליע זוכן
געווער, און בעת דער רעוויזיע האָבן זיי ריכטערן אַזוי מער־
דערלעך צעשלאָגן, אַז אין עטלעכע טעג אַרום איז ער גע־
שטאָרבן. זייער אָפט פלעגן די זעלנער כאַפן יידן צו פאַרשיי־
דענע אַרבעטן, ביי וועלכע די יידן זענען אויסגעשטאָנען
אַלערליי נגישות. ביסלעכווייז אַבער האָט די לאָגע זיך געזומען
נארמאַליזירן. אין שטאָט זענען איינגעקוואָרטירט געוואָרן די
געהעריקע אָמטן, די באַפעלקערונג, בתוכם די יידישע, האָט
זיך געזומען צוריק אויפבויען דאָס אַלץ, וואָס איז צעשטערט
און אונטערבראָכן געוואָרן בעת דער מלחמה.

די יידישע באַפעלקערונג איז געווען שרעקלעך פאַראַרעמט
און אויסגעמאַטערט. דאָ איז געקומען צו הילף דער אָמעריּ־
קאַנער „דזשאָינט״, וואָס האָט אַריינגעשיקט קיין ביאַלע
גרויסע קוואַנטומס פון שפייז און באַקליידונג. ס׳איז געשאַפן
געוואָרן אַ קאָמיטעט פון פאַרשטייערס פון אַלע פאַרטייען,
און דער קאָמיטעט האָט זיך פאַרנומען מיטן פונאַנדערטיילן
די זאַכן צווישן דער נויטבאַדערפטיקער באַפעלקערונג. ס׳זענען
איינגעאָרדנט געוואָרן קיכן פאַר קינדער, ווו זיי פלעגן טאָג־
טעגלעך באַקומען אַ וואָרעמען מאָלצייט. ס׳איז אויך געגרינ־
דעט געוואָרן אַ קיך, ווו מ׳האָט אַהיימגעגעבן מיטאָגן פאַר
אומפאַרמעגלעכע תושבים.

דאָס דערמעגלעכן די עקסיסטענץ פון פאָליטישע פאַרטייען
האָט געגעבן אַ מעגלעכקייט די יידישע פאַרטייען אין ביאַלע
צו אַקטיוויזירן זייער טעטיקייט צווישן די מאַסן. אויפן סדר־
היום זענען געשטאַנען פאַרשידענע וואָלן און פאָליטישע
אַקציעס, בעת וועלכע יעדע פאַרטיי האָט באַקומען אַ מעגלעכ־
קייט אַרויסצוווייזן איר אַקטיוויטעט און אַרגאַניזיר־פעאיקייטן.
אויף דער יידישער גאַס איז איצט אַ חוץ די שוין־עקסיסטירנ־
דיקע פאַרטיינע, ווי: ציוניסטן, „בונד״ און פועלי־ציון צוגע־
קומען די „אגודה״, די פאַרטיי פון די ארטאָדאָקסישע יידן,
וואָס הגם זי האָט ערשט נאָר־וואָס געשטעלט אירע ערשטע
טריט אויף דער פאָליטישער ארענע, האָט זי דאָך אָבער
געהאָט הינטער זיך דעם גרעסטן טייל פון עלטערן דור. ס׳איז
אין יענער צייט אין ביאַלע אויך געווען אַ הייפל פאָלקיסטן.

דער עיקר־פאַרמעסט פלעגט אָבער פאַרקומען צווישן
„בונד״ און די ציוניסטן. דער „בונד״, וואָס האָט אין זיינע
ריייען געציילט דער עיקר אַרבעטערס, האָט זיך באַזונדערס
אויסגעצייכנט מיט ברויזנדיקן טעמפעראַמענט און פלעגט
זייער אָפט זיך אַריינריייסן אויף ציוניסטישע פאַרזאַמלונגען
און פרווון זיי אויפרייסן, בעת וואָס ס׳פלעגט נישט איין מאָל
קומען צו הפעטיקע געשלעגן.

אין יאָר 1918 האָבן די ציוניסטן אין ביאַלע דורכ־
געפירט אַן אַקציע פאַר שיקן דעלעגאַטן קיין וואַרשע צו דער
ארגאַניזירונגס־קאָנפערענץ פון נאַציאָנאַל־ראַט.

די וואָלן צום קאָנסטיטוציע־סיים האָבן צעברויזט די
יידישע געמיטער אין שטאָט, וווהין ס׳זענען אַראָפגעקומען די
פראַמינענטסטע פאַרטיי־פירערס, כדי אָנטיילצונעמען אין די
מאַסן־פאַרזאַמלונגען. אין ביאַלער וואָלקרייז האָבן די ציוניסטן
אָפּגעהאַלטן אַ זיג מיטן דערווייל־ווי אַ דעפוטאַט פעם בן־עיר
אַדוואָקאַט אָפּאָלינארי מאַקסימיליאַן האַרטגלאַס.

אין יאָר 1919 זענען אין שטאָט צום ערשטן מאָל פאַרגע־
קומען וואָלן צום שטאָטראַט, אין וועלכע אויך די יידישע באַ־
פעלקערונג האָט זיך באַטייליקט. ביי אָט די וואָלן האָט דער
„בונד״ אָפּגעהאַלטן אַ נצחון און פון די עוווייליטע 15 יידישע
ראַטמענער, זענען 6 געווען פון דער בונדישער רשימה.

דאָס נארמאַלע לעבן, וואָס האָט נאָר־וואָס געזומען צוריק
אויפגיין נאָך דער וועלט־מלחמה, איז אָבער אונטערבראָכן
געוואָרן, און דאָס, צוליב דער מלחמה צווישן פוילן און
סאָוויעט־רוסלאַנד. ווי לאַנג די מלחמה־אָפּעראַציעס זענען
געפירט געוואָרן אויף דער רוסישער טעריטאָריע, אַדער וויט
אויף מזרח פון ביאַלע, האָבן זיי געפונען אַ גאַנץ שוואַכן
אָפּקלאַנג אין שטאָט; מיטן איינברעכן זיך אָבער פון דער

פּוילישער אָפּענסיוו און צוריקמאַרש פון פּוילישן מיליטער, האָט די שטאָט גענומען פּיבערן מיט מלחמה. די מיליטעריישע כוחות, וואָס זענען געשיקט געווארן צום פראָנט, און וואָס זענען אַדורך דורכ דער שטאָט האָבן זיך אָפּגעשטעלט אויף אַ קורצע צייט, כּדי צו רוען אויס נאָך דער שווערער אַרבעט. אין דער ערשטער נאַכט נאָכן אַרײַנמאַרש פון דער פּוילישער אַרמיי האָבן אַלע אידן אין דער שטאָט אָנגעהויבן צו פּאַקן זייערע זאַכן, כּדי אַוועקצוגיין פון דאָרט. אַ סך אידן האָבן זיך אויפֿגעהויבן אויף אַנדערע שטעט, ווי למשל אין לעמבערג, וואָס איז אַוועקגעפֿאָרן פֿון דער שטאָט 200 קילאָמעטער, אָבער אַ סך אידן האָבן זיך אויפֿגעהויבן אויף קלענערע שטעט, ווי למשל אין ראָגאַטשאָוו, וואָס איז אַוועקגעפֿאָרן פֿון דער שטאָט 100 קילאָמעטער, אָדער אין שטעט, וואָס זענען נאָך קלענער, ווי למשל אין ראַדאָם, וואָס איז אַוועקגעפֿאָרן פֿון דער שטאָט 60 קילאָמעטער, אָדער אין שטעט, וואָס זענען נאָך נעענטער צו דער שטאָט, ווי למשל אין גרויעק, וואָס איז אַוועקגעפֿאָרן פֿון דער שטאָט 30 קילאָמעטער.

אַלע אידן, וואָס האָבן זיך אַוועקגעפֿאָרן פֿון דער שטאָט, האָבן זיך אָפּגעשטעלט אין אַ ווייטן אָדער נאָענטן אָפּשטאַנד פֿון דער שטאָט, אָבער קיינער האָט זיך נישט אַוועקגעפֿאָרן אַ סך ווייטער פֿון דער שטאָט.

גליד פון דער בירגערלעכער מיליץ, אַ פּאָליאַק (אַנטלאָפן צוזאַמען מיט די באָלשעוויקעס). די יידישע באָפעלקערונג האָט זיך לכתחילה געהאַלטן פון דערווייטנס. די דערנענטערונג איז ערשט געקומען נאָכן מיטינג אויפן מאַרק. די באָלשעוויקעס האָבן זיך פאַרהאַלטן אָנשטענדיק, ס׳איז נאָר געווען איין רויב־פאַל מצד זיי, אין דער ווויונונג פון פרוי הערשגלאָס. די סיבה דערפון איז געווען דאָס געפינען מכשירים פון זון, אַ זעלנער אין דער פּויליישער אַרמיי. די אָרטיקע קריסטלעכע קאָמוניסטן האָבן זיך פאַרהאַלטן אין אָרדענונג. ערגער די יידישע קאָמוניסטן, וועלכע האָבן געמסרט די קעגנערס פון באָלשעוויזם. אין די קאָנצערטן, וואָס זענען אייגעאָרדנט געווארן דורך די באָלשעוויקעס האָט איבערווויגן דער אָנטייל פון דער יידישער יוגנט (ביאַלע באַזיצט 75 פּראָצענט יידישע באָפעלקערונג).

דער „רעוואָקאָם״ (רעוואָלוציאָנערער קאָמיטעט — מ. י. פ—ם) איז באָשטאַנען פון אַ זעלנער — אַ רוס, יוליעוו, פון אַ פּאָליאַק און אַ יִיד (ביידע — אָרטיקע). קאַנדידאַטן אויף רעוואָקאָם־מיטגלידער זענען געווען יידן. בראש פון אָפּטיי־לונגען זענען געשטאַנען אויך נישט־קאָמוניסטן פון די שטאָטיש בירגער. די לאָנדווירטשאַפטלעכע אָפּטיילונג האָט איבערגענומען אַן אָרטיקער פּאָליאַק, די אפּאָוויזאַציע — אַ קריסט, אַ קאָמוניסט (אַנטלאָפן צוזאַמען מיט די באָלשעוויקעס), בילדונג — אַ קריסט, אַ קאָמוניסט (אַנטלאָפן), געזונט־הייט — אַן אָרטיקער ייִד. די מיליץ איז בעיקר באַשטאַנען פון אָרבעטסלאָזע, די יידן האָבן דאָרט געבילדעט דעם רוב. נאָטשאַלניק פון דער מיליץ איז געווען אַ נישט־קאָמוניסט. איבערהויפּט האָבן אין די קאָמוניסטישע אָמטן פאַרגומען באַאָמטן־פאָסטנס קריסטן, נישט דווקא קיין קאָמוניסטן, יידן זענען לרוב געווען אין דער פּאָליציי און שרייבערס אין ביוראָס. זיי זענען בעיקר געווען נישט קיין קאָמוניסטן, אָבער מורא האָבנדיק פאַר די קאָנסעקווענצן — זענען זיי אַנטלאָפן (מיט די באָלשעוויקעס — מ. י. פ—ם).

דער ציוניסט רובינשטיין האָט, נישט געקוקט אויף די צוויי־מאָליקע דראָאונגען, אָפּגעזאָגט זיך אַנצונעמען אַ פאָסטן ביי די באָלשעוויקעס, אפילו ווי אַן אָנפירער פון יידישן שולוועזן.

וועג די פּויליישע זעלנער זענען צוריק אַריין, האָבן זיי גלייך דערשאָסן אויף דער פאַרשטאָט וואָליע צוויי צופּעליק־גייענדיקע יידן, און זיי בראָיבט. שפּעטער האָבן זיי אַן שום מאָטיוו אַרעסטירט דעם ציוניסט פישער, דעם ראַטמאַן און דאָוֹאָר לעבנבערג, און איינעם אַ ליווערַאַנט (וועמען זיי האָבן פריער געפרעגט צי ער איז נישט קיין ייִד) און זיי אַוועק־געשטעלט ביי דער וואַנט מיט דער כוונה צו דערשיסן. אַדאַנק דעם וואָס עטלעכע אָרטיקע קריסטן האָבן זיך פאַר זיי אייַ־געשטעלט — זענען זיי באַפרייט געווארן.

די אָרטיקע מיעשטשאַנעס זענען נישט געווען צופרידן מיטן פּישער עקיבא (קיווע) קאָמיען, וועלכער האָט אויפן באָפעל פון מאָגיסטראַט פּעהיט און נישט געלאָזט זיי כאַפן קיין פיש אין די סאָדזווּוקעס פון כראָביע וויעלאָפאָלסקי, האָבן זיי אויף אים אָנגעוויזן די זעלנער, וועלכע האָבן געוואָלט קאָמיענען דער־שיסן. די אינטערוועזנ אָבער פון דער קריסטלעכער באָפעל־קערונג האָט אים אָפּגעראָטעוועט. מ׳האָט אויך דערמאָרדעט נאָך 6 יידן, וועלכע מ׳האָט אָנגעטראָפן הינטערן שטאָט. אליעזר וואָסערמאַנען האָבן די באָלשעוויקעס געזומען צו דער אַרבעט מיט זיין פערד־און־וואָגן. וועג ער האָט זיך צוריקגעקערט מיט אַ פּוילישן שיין, האָבן אים זעלנער פאַרהאַלטן אויפן וועג צווישן יאַנעווע און ביאַלע, צוגענומען דעם פערד־און־וואָגן, די מלבושים, צעריסן דעם שיין און אים געצווונגען אַריינגיין אין אַ גרוב, וועלדיק אים דערשיסן. איין זעלנער האָט זיך אָבער אויף אים דערבאַרעמט און מ׳האָט אים אָפּגעלאָזט. אויפן 6טן וויאָרסט פאַר ביאַלע האָבן אים אָנגעטראָפן אַנדערע זעלנער, אים צעשלאָגן, גענומען אַריינגיין אין טייך און זיך אַוועקלייגן אויפן גרונט. ס׳איז אָבער אָנגעלאָפן אַן אָפּיציר, וועלכער האָט אויסגעזידלט די זעלנער און אים אָפּגעראָטעוועט.

ערשט דויערן כמעט אַן איבעררייַס די רויבערייַען, און דאָס אויף אַ גרויסן מאַסשטאָב, הגם אַן עקסצעסן. די יידן האָבן געשלאָסן די געוועלבער, די רויבעררייַען טראָגן דעם כאַראַקטער פון געווייגלעכן וואַנדאַליזם. למשל: די אָנגערויבטע זאָכן און ביכער ביי ראַזנשיינען האָט מען אָנגעלייגט אויפן הויף און אונטערגעצונדן. די אָרטיקע קריסטלעכע באָפעלקערונג האָט פון דער סביבה רעדן צו די זעלנער צו די רויבעריַען, די באָפעלקערונג באַווייזן זיך מיט אַמאָל מיט זעק כדי צוצו־נעמען דעם שלל. פון ביאַלע זענען אויך אָנטלאָפן מיט די באַל־שעויקעס אַ ביסל יידישע מיליטער־פליכטיקע און דעזערטערן. די שטאָט־פאַראָוואָלטונג האָט באָשלאָסן אַ צוטרוי־וואָטום די אַלע, וואָס האָבן געאַרבעט מיט די באָלשעוויקעס, אָנערקענענ־דיק, אַז דאָס איז געווען אומפאַרמיידלעך, כדי נישט צו געבן די באָלשעוויקעס די מעגלעכקייט אייַנצופירן אויסשליסלעך זייערע אָרדענונגען און פאַרבריטערן זייער מאַכט. קיין שום רדיפות זענען ביז אַיצט נישט צום פאַרציכענען קעגן די מיט־אַרבעטערס מיט דער באָלשעוויסטישער מאַכט, וואָס זענען כמעט אויסשליסלעך ריינע פּאָליאַקן. די באַיקאָט־אַגי־טאַציע גייט זיך איר וועג. די מיעשטשאַנעס האָבן אָנגענומען שפּעס אַ באָשלוס, מיט וועלכן ס׳רעכענט זיך דער מאַגיסטראַט, וועלכער האָט זיך אָפּגעזאָגט אויסצוצאָלן געהאַלט די יידישע באַאָמטע, און טיילט זיי נישט צו קיין מעל, וואָס איז געבליבן פון די באָלשעוויקעס און וואָס וועט צעטיילט צווישן די באַאָמטע.

צו דער אַרבעט כאַפט מען נאָר יידן, אַן אונטערשייד פון עלטער. אויף דער גאַס פאַלן אַן זעלנער אויף יידן און שלאָגן זיי. זעלנער גיין אביבר די ווויונונגען און מאַכן רעקוויזיציעס. אַריינקומענדיק פרעגן זיי ווער ס׳וווינט דאָ: אַ ייִד אַדער אַ קריסט. אויב אַ ייִד רעקווירירן זיי, אויב אַ קריסט — גייען זיי אַוועק. בעיקר דערליבט זיך יאָוואַרסקעס פרייוויליקע קאָוואָלעריע.

די אָרט־אָנפירונג איז אָנטשטאָנען ערשט דעם 26סטן אויגוסט נאָכמיטאָג. דער מאָמענטאָנער אָנפירער, פאָרוטשניק זאָלעווסקי מאַכט דעם אייַנדרוק פון אַ מענטש מיט אַ גוטן ווילן און ווי אַ דעצידירטער קעגנער פון אַלערליי עקסצעסן און שיקאָנעס קעגן יידן. מ׳דאָרף זיך דעריבער ריכטן אויף אַ פאַרבעסערונג פון די באַציאונגען. כ׳בין געווען ביי אים.

ברענגענדיק אַ געליטענעם. ער האָט זיך גלייך ענערגיש און וואַרעם פאַרנומען מיטן ענין.

ער האָט שוין צעשיידט פאָטראָלן. וועגן צוואַנגס־אַרבעט האָט ער זיך געווענדן צו דער פוילישער פאָליציי מיט אַ ביטע, אַז זי זאָל זיך פאַרשטענדיקן מיטן מאַגיסטראַט וועגן דער גוטער קאַניונקטור אין אַמעריקע, אין קעגנזאַץ צו די פאַרהעלטנישן אין וועלכע ס׳האָט געלעבט דעמאָלט דאָס פוילישע יידנטום, הן פאָליטיש און הן עקאָנאָמיש, האָבן פאַרשטאַרקט דעם טעמפּאָ פון דער עמיגראַציע פון בייאַלער קיין אַמעריקע. וועט ס׳האָט געהאָט אַ מעגלעכקייט דערצו — האָט אויסגעוואַנדערט, דער עיקר אָבער איז די עמיגראַציע באַשטאַנען פון אַרבעטערס און פון פרויען מיט קינדער, וואָס זענען געפאָרן צו זייערע מענער און עלטערן, וואָס האָבן אַהין אויסגעוואַנדערט נאָך פאַר דער מלחמה.

ס׳איז שוין איצט נישט געווען קיין חרפה דאָס עמיגרירן קיין אַמעריקע. מיט די באַקומענע פון דאָרט דאָלאָרן איז אוודאי נישט געווען וואָס צו שעמען זיך; פאַרקערט, זיי האָבן די מקבלים אָפילו פאַרשאפט אַ ביסל חשיבות אין שטאָט.

די עמיגראַציע האָט אַרויסגעצויגן אַ סך שעפערישע כוחות פון בייאַלע. אויך וואַרשע, ווי די הויפט־שטאָט האָט געלאָקט און געצויגן צו זיך יונגטלעכע. די מלחמה־פליטים האָבן פאַרלאָזט די שטאָט. אין רעזולטאַט האָט זיך אָט די אויס־וואַנדערונג נעגאַטיוו אָפּגעהרופן אויף אַ סך געבינט פון געזעלשאַפטלעכן לעבן. אַמבולטסטן איז דאָס געקומען צום אויסדרוק אין דער „יבנה״־שול אין דער קינדער־היים. די „יבנה״־שול האָט פאַרלאָרן איר הויכן לימוד־ניוואָ אוּן איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ שול אונטערן נאָמען „פאָלקס־שול״. די קינדער־היים איז באַלד ליקווידירט געוואָרן.

צווישן פּוילן און רוסלאַנד איז שוין פון לאַנג געווען אָפּגעשלאָסן דער ריגער שלום־טראַקטאַט, אַבער די העצע קעגן יידן, וואָס זענען פאַרשריען געוואָרן ווי באַלשעוויקעס, האָט נאָך אַלץ נישט אויפגעהערט. דאָס לאָנד איז פאַרפליכטעט געוואָרן טאָג־טעגלעך מיט אַ מבול פון יידן־העצערישער ליטע־ראַטור פון דעם, אַזוי־גערופענעם „ראַזוואָי״. דאָס איז געווען אַן אַרגאַניזאַציע וואָס האָט פאַרגעזעצט דעם באַקאַנטן ענדע־קישן באיקאָט קעגן יידן אויפן ווירטשאפטלעכן געביט. אויך אין בייאַלע איז טעטיק געווען אַזאַ אַרגאַניזאַציע, בראש פון וועלכער ס׳איז געשטאַנען איינער אַ פּיעטשיצקי, וואָס פלעגט אַרויסטרעטן אויף מאַסן־מיטינגען מיט העצערישע רעדעס קעגן די ביאַלער יידן. שפּעטער האָט זיין אָרט פאַרנומען דער לערער נאַוואַטאַרסקי. די שפּאַנונג צווישן דער יידישער און קריסט־לעכער באַפעלקערונג איז געוואַקסן, אָבער די יידן האָבן זיך נישט געלאָזט פראָוואָצירן, און נישט געגעבן קיין געלעגנהייט דער קריסטלעכער באַפעלקערונג צום אויסלאָדן זייער צאָרן.

ווי פאַרזיכטיק און אָפּגעהיטן די יידישע באַפעלקערונג איז נישט געווען אויף דעם געביט, איז דאָך געשען אַ פאַל, וואָס זיינע פאָלגן האָבן געקאָנט זיין זייער טרויעריקע פאַר דער יידישער באַפעלקערונג:

ל״ג בעומר 1922, איז די יידישע יוגנט פון השומר־הצעיר, וויקלט אַן אינטענסיווע בוי־טעטיקייט, וואָס האָט געגעבן באַ־שעפטיקונג די יידישע בעלי־מלאָכות און יידישע אַרבעטערס.

אין דער מאַסן־עמיגראַציע וואָס האָט זיך אָנגענהויבן פון פּוילן קיין אַמעריקע גלייך נאָך דער מלחמה, האָבן מיטגע־שטראָמט אַ סך בייאַלער. די ידיעות וועגן דער גוטער קאַניונקטור אין אַמעריקע, אין קעגנזאַץ צו די פאַרהעלטנישן אין וועלכע ס׳האָט געלעבט דעמאָלט דאָס פוילישע יידנטום, הן פאָליטיש און הן עקאָנאָמיש, האָבן פאַרשטאַרקט דעם טעמפּאָ פון דער עמיגראַציע פון בייאַלער קיין אַמעריקע. וועט ס׳האָט געהאָט אַ מעגלעכקייט דערצו — האָט אויסגעוואַנדערט, דער עיקר אָבער איז די עמיגראַציע באַשטאַנען פון אַרבעטערס און פון פרויען מיט קינדער, וואָס זענען געפאָרן צו זייערע מענער און עלטערן, וואָס האָבן אַהין אויסגעוואַנדערט נאָך פאַר דער מלחמה.

ס׳איז שוין איצט נישט געווען קיין חרפה דאָס עמיגרירן קיין אַמעריקע. מיט די באַקומענע פון דאָרט דאָלאָרן איז אוודאי נישט געווען וואָס צו שעמען זיך; פאַרקערט, זיי האָבן די מקבלים אָפילו פאַרשאפט אַ ביסל חשיבות אין שטאָט.

די עמיגראַציע האָט אַרויסגעצויגן אַ סך שעפערישע כוחות פון בייאַלע. אויך וואַרשע, ווי די הויפט־שטאָט האָט געלאָקט און געצויגן צו זיך יונגטלעכע. די מלחמה־פליטים האָבן פאַרלאָזט די שטאָט. אין רעזולטאַט האָט זיך אָט די אויס־וואַנדערונג נעגאַטיוו אָפּגעהרופן אויף אַ סך געבינט פון געזעלשאַפטלעכן לעבן. אַמבולטסטן איז דאָס געקומען צום אויסדרוק אין דער „יבנה״־שול אין דער קינדער־היים. די „יבנה״־שול האָט פאַרלאָרן איר הויכן לימוד־ניוואָ אוּן איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ שול אונטערן נאָמען „פאָלקס־שול״. די קינדער־היים איז באַלד ליקווידירט געוואָרן.

צווישן פּוילן און רוסלאַנד איז שוין פון לאַנג געווען אָפּגעשלאָסן דער ריגער שלום־טראַקטאַט, אַבער די העצע קעגן יידן, וואָס זענען פאַרשריען געוואָרן ווי באַלשעוויקעס, האָט נאָך אַלץ נישט אויפגעהערט. דאָס לאַנד איז פאַרפליכטעט געוואָרן טאָג־טעגלעך מיט אַ מבול פון יידן־העצערישער ליטע־ראַטור פון דעם, אַזוי־גערופענעם „ראַזוואָי״. דאָס איז געווען אַן אַרגאַניזאַציע וואָס האָט פאַרגעזעצט דעם באַקאַנטן ענדע־קישן באיקאָט קעגן יידן אויפן ווירטשאפטלעכן געביט. אויך אין בייאַלע איז טעטיק געווען אַזאַ אַרגאַניזאַציע, בראש פון וועלכער ס׳איז געשטאַנען איינער אַ פּיעטשיצקי, וואָס פלעגט אַרויסטרעטן אויף מאַסן־מיטינגען מיט העצערישע רעדעס קעגן די ביאַלער יידן. שפּעטער האָט זיין אָרט פאַרנומען דער לערער נאַוואַטאַרסקי. די שפּאַנונג צווישן דער יידישער און קריסט־לעכער באַפעלקערונג איז געוואַקסן, אָבער די יידן האָבן זיך נישט געלאָזט פראָוואָצירן, און נישט געגעבן קיין געלעגנהייט דער קריסטלעכער באַפעלקערונג צום אויסלאָדן זייער צאָרן.

ווי פאַרזיכטיק און אָפּגעהיטן די יידישע באַפעלקערונג איז נישט געווען אויף דעם געביט, איז דאָך געשען אַ פאַל, וואָס זיינע פאָלגן האָבן געקאָנט זיין זייער טרויעריקע פאַר דער יידישער באַפעלקערונג:

ל״ג בעומר 1922, איז די יידישע יוגנט פון השומר־הצעיר,

ווי יאָר־יערלעך, אַרויס מיט אַ מאַרש אין וואַלד אַריין אויף דער וואָליע. בראש פון צוג איז געגאַנגען דער מכבי־אַרקעס־טער. בעתן דורכמאַרש פון צוג לעבן דער קראַשעווסקי־גימ־נאַזיע האָבן קריסטלעכע תלמידים געוואַרפן טינטערס פון די פענצטער אין די קעפ פון די מאַרשירנדיקע. פאַרגאַכט, וועו די יוגנט האָט מאַרשירט פון וואַלד אין שטאָט אַריין, האָבן עטלעכע קריסטלעכע יוגנטלעכע אויף דער וואָליע זיך גע־וואָרפן שלאָגן דער מאַרשירנדיקער יוגנט. ביי דער זייט פון די מאַרשירנדיקע האָבן זיך געפונען עטלעכע געוונטע יידישע בחורים, וועלכע האָבן די קריסטן ווי געהעריק מכבד געווען.

וועגן דעם פאַרפאַל האָט זיך דערוווסט דער „ראַזוואי״־פירער פיעטשיצקי און ער האָט באַשלאָסן אויסצוגיצן די געלעגנהייט, כדי זיך אָפצורעכענען מיט די יידן. אין שטאָט האָבן געוומען קורסירן קלאַנגען, אַז ס׳גרייט זיך אַ פאָגראָם אויף יידן, און דאָס בשייכות מיט דער מאַסן־פאַרזאַמלונג, וואָס איז אָנגענומען דורכן „ראַזוואי״ אויף איינעם פון די נאָענטסטע זונטיקן.

אַ דעלעגאַציע פון דער קהילה איז אַוועק צום סטאַראָסטע רודניצקי און אים אויפרערעגט וועגן די קלאַנגען, בעטנדיק אָנצוגעמען די געהעריקע פאַרהיטונגס־מיטלען. דער סטא־ראָסטע האָט געגעבן אַן אויסמיידנדיקע תשובה. אין אַ טאָג שפעטער איז אין דער קהילה דערהאַלטן געוואָרן אַ בריוו פון סטאַראָסטע, אין וועלכן ער איז מודיע, אַז צוליב דער אָפּרע־סיוער האַלטונג פון דער יידישער יוגנט, קאָן ער נישט נעמען אויף זיך די פאַראַנטוואַרטלעכקייט פאַר די קאָנסעקווענצן פון דעם פאַרפאַל אויף דער וואָליע. פון די ציוניסטישע קרייזן האָט מען גלייך וועגן דעם מודיע געווען צום נאָציאָנאַל־ראַט אין וואַרשע. אין עטלעכע טעג אַרום האָט דער סטאַראָסטע זיך געוואַנדן צו דער קהילה און געבעטן צוריקשיקן אים זיין בריוו. די קהילה האָט זיין בקשה דערפילט.

אין אַ זונטיק איז פאַרעקומען אַ מאַסן־פאַרזאַמלונג, געוופן פון „ראַזוואי״, אויף וועלכער דער דערמאָנטער פיעטשיצקי האָט געהאַלטן אַן אָנטיסעמיטישע רעדע. נאָך דער פאַרזאַמלונג האָט זיך פאַרמירט אַ צוג, וואָס איז אַוועק צום בנין פון דער סטאַראָסטווע, דאָרט זענען פאַרגעליינט געוואָרן עטלעכע רעזאָלוציעס, און דער המון איז זיך רואיק פונאַנדער־געגאַנגען.

די שפּאַנונג און גערייצטקייט האָבן אָבער נאָך אָנגעהאַלטן טעג. ס׳זענען אויך פאַרעקומען איבערפאַלן אויף יידן, בעת וועלכע די מאָכט און בעיקר די פאָליציי האָבן זיך פאַרהאַלטן פולשטענדיק פאַסיוו. די פאָליציי האָט אויסגעמיטן צו אינ־טערוועניר אפילו אין פאַל, וועו די איבערפאַלן אויף יידן זענען פאַרגעקומען פאַר אירע אויגן, ווי, למשל, בעת דעם איבערפאַל אויף מתתיהו אַדלערשטיין. די געשעענישן פון די טעג האָבן גרעפונען זייער אָפּקלאַנג אין דער אינטערפעלאַציע, וואָס ס׳האָבן אַרייַנגעפאָרן די יידישע דעפוטאַטן אין סיים.

אין אַלגעמיין אָבער זענען די באַציאונגען צווישן דער יידישער און קריסטלעכער באָפעלקערונג, אויב מ׳האָט נאָר נישט אונטערגעהעצט פון אויבן, די גאַנצע צייט געווען פרידלעכע און ס׳איז קיינמאָל נישט געקומען צו קיין צוזאַ־מענשטויסן. ס׳זענען אָבער געווען איינצלנע פאַלן, וועו קריסט־לעכע יוגנטלעכע זענען באָפאַלן יידן און זיי צעשלאָגן. אַזעלכע פאַלן האָבן זיך געמערט אין די לעצטע יאָרן פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה.

וועו מיר רעדן וועגן די באַציאונגען צווישן דער יידישער און קריסטלעכער באָפעלקערונג, דאַרף מען באַמערקן, אַז אויף דעם געביט איז פאַרגעקומען אַ געוואַלדיקע עגדערונג לגבי דער צייט פון פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה. יידן פלעגן באַזוכן די פאַראַנשטאַלטונגען, וואָס ס׳פלעגן איינאָרדע־נען קריסטן, ווי: טעאַטער־פאַרשטעלונגען, קאָנצערטן, בע־לער, טאַנץ־אָוונטן, פאַרלעזונגען אאַ״וו, וווּ זיי האָבן פאַר־בראַכט אומגעשטערט. קריסטן ווידער פלעגן קומען

געווארן אויף אַלע געביטן. ס׳איז פאַרשוווندן די הערשאַפט פון די רעליגיעזע פאַנאַטיקערס, הגם זייער צאָל אין שטאַט איז נאָך אויך איצט גרויס. אויף וווי וויים זייער השפעה אויפן יידישן לעבן אין שטאַט איז געפאַלן, קאָן דינען דער פאַקט מיטן חרם, וואָס דער ביאַלער רב האָט אויסגערופן אויף די ביאַלער ציוניסטן. א ביאַלער חסיד האָט דערלאַנגט דעם רב א השפעה פון זשורנאַל „אל על", אַן אויסגאַבע פון השומר־הצעיר, אין וועלכן דער חסיד האָט אַנטדעקט עפעס א „גווואַלדיקע אַפּיקורסות" א שיר פון ד. שמעונוויטש—שמעוני. דער רב האָט נישט לאַנג געקלערט אָן אין א געוויסן טאָג אַרויסגעשיקט דעם בית־המדרש־שמש יואלן קלאַפן מיטן האַמער איבער די יידישע הייזער אָן רופן דעם עולם אין בית־המדרש אַריין. ביי א געפאַקטן בית־המדרש מיט רעליגיעזע יידן אָן סתם נייגעריקע, האָט מען אַנגעצונדן ליכט אָן נאָך א קורצער דרשה פון רב, וועלכער האָט מחרים געווען די ביאַלער ציוניסטן, האָט דער שמש, אויפן רבס באַפעל, געבלאָזן שופר אָן מיט דעם פאַרענדיקט די חרם־צערעמאָניע.

ווער ס׳האָט געקאָנט די אַמאָליקע ביאַלע קאָן זיך פאַרשטעלן וואָס אַזא חרם־אַקט פון ביאַלער רב ש. ל. ז״ק וואָלט באַדייט אין די צייטן פון פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה. איצט אָבער האָט די חרם־צערעמאָניע געהאָט א גאַנץ שוואַכן אַפּקלאַנג ביי דער באַפעלקערונג.

די יידישע פאַרטיייען האָבן געפירט לעגאַל זייער טעטיקייט און יעדע האָט אויף איר שטייגער אַקטיוויזירט איר איינפלוס־קרייז. יעדע פאַרטיי האָט פאַרלייגט א ביבליאָטעק און אין שטאָט איז געווען א גרויסע מאַסע לייענערס וואָס האָט געזאָגן פון אָט די ביבליאָטעקן. אין שטאָט האָבן עקסיסטירט דראַמאַטישע קרייזן, וואָס פלעגן אָפט געבן גאַנץ גלוסנגענע אויפפירונגען. ס׳איז געוואָקסן א באַווסטזיניקע יוגנט, וואָס האָט אָקטיוו אַנטיילגענומען אין אַלע פאָליטישע ריכטונגען, און האָט זיך גערייסן צו בילדונג און וויסן.

דער לעבנס־ניוואָ איז געשטיגן. ס׳זענען פאַרשווונדן די אַלקער־דירות, און כמעט יעדע משפחה האָט זיך געהאָט איר באַזונדערע ווינונג. כדי חתונה צו מאַכן א קינד האָט מען געמוזט פריער צוגרייטן א לייטישע ווינונג און געהערקע שטוב־מעבל, נישט רעדנדיק וועגן א לייטישן אויסשטייער. ס׳זענען לגמרי פאַרשווונדן די צייג־און ציץ־הלבשה און די האַמבורסקע שטיוול. זייער ארט האָבן פאַרנומען עלעגאַנטע אַנצוגן און קליידער. די דערנערונג פון דער באַפעלקערונג האָט זיך אַן אַן ערך געבעסערט. אין ס׳רוב הייזער פלעגט מען טאָג־טעגלעך פאַרברויכן ווייס געבעקס און פלייש. ס׳האָט אויפגעהערט דאָס גיין מיטן טעפעלע צום גביר נאָך א ביסל יויך פאַר א קראַנקן. דער יידישער ארבעטער און בעל־מלאָכה האָבן אויפגעהערט הארעווען פון זון־אויפגאַנג ביז זון־פאַרגאַנג.

איז דערביבער טאָקע זייער ווייטאָגלעך געווען צו זען ווי די עקסטרעמינאַציע־פאָליטיק פון דער פוילישער רעגירונג קעגן דער יידישער באַפעלקערונג האָט געצוווונגען אַראָפּצוניידערן אַן אויפהער דעם לעבנס־ניוואָ. די עקאָנאָמישע פעטליע איז וואָס אַמאָל ענגער געווארן אַרום דעם יידישן האַלדז, די ערשטע סימנים פון אָט דער אַקציע קעגן יידן איז געווען די גראַבסקי־פאָליטיק, וואָס האָט אַנגעהויבן אויסצולייקן די יידישע הייזער פון זייער האַב־און־גוטס.

מיטן עמיגראַציע־שטראָם, וואָס האָט זיך דעמאָלט אויפגעהויבן אין פוילן זענען אויך מיטגעריסן געווארן א סך ביאַלער, און ווידער דער עיקר די יוגנט. דאָסמאָל זענען שוין די טויערן פון די פאַראיניקטע שטאַטן געשלאָסן געווען פאַר עמיגראַנטן, און די אויסוואַנדערונג איז אַוועק אין די לענדער פון דרום־אַמעריקע, פראַנקרייך, בעלגיע, קאַנאַדע, מעקסיקע, קובא. א גרויסער פראַצענט פון ביאַלער עמיגראַנטן איז עולה געווען קיין ארץ־ישראל.

חוץ דער עמיגראַציע קיין אויסלאַנד קומט פאַר אַן אַפּפלוס פון ביאַלער קיין ווארשע און אַנדערע גרעסערע שטעט, ווו ס׳איז לייכטער צו באַקומען אַרבעט. ס׳זענען אַוועק די אַק־טיוויסטע עלעמענטן פון אַלע פאַרטייען און אין רעזולטאַט דערפון קומט טאָקע פאַר א ירידה אין געזעלשאַפטלעכן לעבן אין שטאָט.

נאָך דער פילסודסקי־איבערקערענעניש, אין מאַי 1926, טרעט איין עטוואָס א פאַרלייכטערונג אין דער עקאָנאָמישער לאַגע פון דער יידישער באַפעלקערונג, אָבער דאָס איז נאָר געווען א קורצע אָטעם־פויזע. דער אַלגעמיינער ווירטשאַפטלעכער קריזיס פון יאָר 1930 וואָס האָט זיך אָפּגערופן אויף פוילן האָט נישט אויסגעמיטן ביאַלע. א פאַר גרויסע שטאָטישע האַלץ־סוחרים האָבן באַנקראָטירט און מיט זיך מיטגעשלעפט אין תהום פון דלות א סך פאַמיליעס און דערפירט צו דער ליק־ווידאַציע אַזש פון צוויי קרעדיט־אינסטיטוציעס אין שטאָט.

די פאַרדרענגונגס־פאָליטיק פון די סאַנאַציע־הערשערס קעגן יידן האָט שוין געזאָרגט דערפאַר, אַז די יידישע באַפעלקערונג זאָל צו זיך נישט קומען פון אָט דעם ווירטשאַפטלעכן קריזיס. צוזאַמען מיטן גאַנצן פוילישן יידנטום זינקט אויך דאָס ביאַלער יידנטום אין ווירטשאַפטלעכן תהום, וואָס האָט כמעט פאַראַלייזירט דאָס יידישע געזעלשאַפטלעכע לעבן אין שטאָט. דער יידישער באַפעלקערונג האָט אַרומגעכאַפט אַן אַפּאַטיע אין רעזיגנאַציע.

דער יידישער קרעמער האָט פאַרלוירן דעם קריסטלעכן פּדיון, דער יידישער בעל־מלאָכה האָט נישט באַקומען קיין אַרבעט ביי די קריסטן, און יידן פון יידן האָבן זיך נישט געקאָנט מפרנס זיין. כדי צוצושיילן דעם פאָופּערייזאַציע־פראַצעס פון די יידישע מאַסן האָט דער שטייער־אַמט באַליידיגט די יידישע אונטערנעמונגען מיט הויכע שטייערן, און אַזוי אַרום סיסטעמאַטיש ליקווידירט איין אונטערנעמונג נאָך דער צווייטער.

אין אָט די יאָרן פלעגט מען מיט בענקשאַפט דערמאָנען די שטייער־באַלאַסטונג, וואָס די יידן האָבן געהאָט אויסצוטראָגן בעת דעם צאַרישן רעזשים. אַז מ׳פלעגט זיך דערמאָנען, אַז די הייך פון די דעמאָלטיקע שטייערן האָבן געהאָט די ווערט פון א טלית, אַדער פון א פאָר לייכטער, וועלכע דער סעקסטאָטראָאַר קשימאָווסקי פלעגט סעקווסטרירן אין פאַל פון נישט באַצאָלן די שטייערן, האָט דאָס איצט ממש קאָמיש אויסגעזען. איצט, אַז די פוילישע שטייער־אַמט פלעגן צוזעמען

גאַנצע דירה־אײנריכטונגען, איז נאָך דער ייד אַלץ געבליבן אַ בעל־חוב צום שטייער־אַמט.

די יידישע יוגנט האָט זיך געפונען אין אַן אויסזיכטלאָזער לאַגע: די אַרבעטער־יוגנט האָט נישט געהאַט קיין סטאַבילע באַשעפטיקונג, און אויב זי האָט שוין יאָ געאַרבעט, זענען די פאַרדינסטן געווען מינימאַלע. די שטודירנדיקע יוגנט איז נישט צוגעלאָזן געוואָרן אין די הויך־שולן. האָט טאָקע די שטאָט געהאַט אַן אַרמיי פון „גאַסן־מעסטערס", ווי מ׳האָט דעמאָלט אָנגערופן די אַרבעטסלאָזע יוגנט.

אין דעם קלאָגעדיקן עקאָנאָמישן מצב איז די יידישע באַפעלקערונג נישט געווען מסוגל אויסצוהאַלטן מיט אייגענע כוחות אָדער אַפילו ס׳איז אינסטיטוציע. אין שטאָט זענען טעטיק געווען עטלעכע סאָציאַלע מוסדות, וואָס האָבן אין אַ זייער באַגרענעצטער מאָס געהאָלפן די אָרעמע שיכטן פון דער באַפעלקערונג.

דער יידישער שפיטאָל, דער שטאָלץ פון דער יידישער באַפעלקערונג, איז מער געווען געשאַפן ווי אפן, ווייל ס׳זענען נישט געווען קיין מיטלען אים אויסצוהאַלטן. האָט מען דער־האַלטן עטלעכע הונדערט דאָלאַר פון די לאַנדסלייט אין אַמעריקע האָט מען געעפנט דעם שפיטאָל, האָט זיך אויסגעשפּט די אויסלענדישע שטיצע האָט זיך דער שפיטאָל געשלאָסן.

זענען אַ סך משפחות געוואָרן „קליענטן" פון דעם „בית־לחם", ווו מ׳האָט יעדן פרייטיק־פאַרנאַכט צוגעטיילט אַ חלה פון די אויפגעזאַמלטע חלות צווישן דער באַפעלקערונג, און וואָס מער יידישע קינדער האָבן גענאָסן פון דער חילף פון דער גזעלשאַפט „טאָז".

א טייל פון דער יידישער יוגנט האָט אין זיין פאַרביטערונג געפונען אַ וועג צו דער קאָמוניסטישער באַוועגונג.

אין זיין מאַנאָגראַפיע וועגן ביאַלער קרייז גיט אַן דער מחבר ב. גורני (געווען וויצע־סטאַראָסטע אין ביאַלע), אַז די יידן בילדן 39.34 פּראָצענט פון דער אַלגעמיינער צאָל מיטגלידער פון דער קאָמוניסטישער פּאַרטיי אין קרייז. דער מחבר, פאַרשטייט זיך, גיט זיך נישט די קלענסטע מי צו אַנאַליזירן די סיבות פון אָט דעם פאַקט. פאַר אים איז גענוג, אַז ער קאָן שטעמפלען די יידישע באַפעלקערונג ווי אַן אינקוראַטאַר פון קאָמוניסטן. צוליב מאַנגל פון געהעריקן מאַטעריאַל וועלן מיר נישט אָפּוועגדן די צאָל וואָס ס׳גיט אַן דער מחבר, מיר ווילן בלויז פעסטשטעלן, אַז די ווירטשאַפטלעכע עקסטרעמיזאַציע־פאָליטיק און דער אַנטיסעמיטישער קורס פון די פוילישע הערשערס זענען געווען די הויפּט גורמים צו דער גרויסער צאָל קאָמוניסטיש־געשטימטע יידן.

פון דער קאָמוניסטישער זייט האָט מען געפירט אַ פּראָפּאַגאַנדע, וואָס האָט פאַרגעשטעלט דעם סאָוויעטן־פאַרבאַנד ווי אַ גן־עדן פאַר דער יידישער באַפעלקערונג, וואָס ווייסט דאַרט נישט פון קיין שום באַגרענעצונגען, לעבט זיך אויס פריי און גלייכבאַרעכטיקט ווי אַלע אַנדערע בירגער פון רוסלאַנד.

וועגן דער באַציאונג פון מאַגיסטראַט צו דער יידישער באַפעלקערונג, וועלן מיר ציטירן עטלעכע פאַקטן.

די שטאָט־פאַרוואַלטונג פון ביאַלע, ווו די יידישע באַפעלקערונג האָט אין יאָר 1938 נאָך אויסגעמאַכט קרוב 40 פּראָצענט, האָט געווויסט איינס: יידן דאַרפן אַנפילן די שטאָט־קאַסע, אָבער קיין שום עקוויוואַלענט פון שטאָט־בודזשעט דאַרפן זיי נישט באַקומען.

דער אַנטייל פון דער 40־פּראָצענטיקער יידישער באַפעלקערונג אין דער הכנסה־זייט פון בודזשעט איז געווען אַ סך גרעסער פון דעם אַנטייל פון דער איבעריקער 60 פּראָצענטיקער קריסטלעכער באַפעלקערונג. דערצו האָט די יידישע באַפעלקערונג, וואָס איז אין שטאָט געווען דער רוב פון די קרעמערס און בעלי־מלאכות, נאָך געצאָלט, אַ חוץ די דירעקטע שטייערן צו דער שטאָט־פאַרוואַלטונג, אומדירעקטע שטייערן דורך דער מלוכה־קאַסע, אין דער פאָרעם פון צוגאָבן לטובת די שטאָט־פאַרוואַלטונגען ביים אויסקויפן די האַנדלס־און מלאכה־פאַטענטן. וועג ס׳איז אַבער געקומען צום באַשעפטיקן יידן אין מאַגיסטראַט, האָט די שטאָט־פאַרוואַלטונג, נאָך לאַנגע קאַמפן מצד די יידישע ראַטמענער, באַוויליקט צו באַשעפטיקן צוויי יידישע באַאַמטע (פון וועלכע איינער איז שפּעטער באַזייטיקט געוואָרן) און אַ צוויי־דריי יידישע שטייער־אינקאַסענטן.

אויף דער אַלגעמיינער הוצאות־סומע פון 270 טויזנט זלאָטעס אין פרעלימינאַר־בודזשעט פון דער שטאָט־פאַרוואַלטונג אויפן יאָר 1933/4, איז פאַרויסגעזען פאַר יידישע צוועקן נישט מער ווי —.10550 זלאָטעס, ד״ה בערך 3,9 פּראָצענט פון דער אַלגעמיינער הוצאה־סומע (פאַרן מושב־זקנים 6500 זל.; פאַר דער „תרבות"־ביבליאָטעק 100 זל.; פאַר דער „קולטור־ליגע"־ביבליאָטעק 100 זל.; פאַר דער גמילות־חסד־קאַסע 500 זל.; פאַר „טאָז" 300 זל.; פאַר ייוואָ 50 זל.; צו דעקן די הוצאות פאַר קראַנק אין יידישן שפּיטאָל 3000 זל.). און אָפילו אָט דעם מינימאַלן עקוויוואַלענט האָט די שטאָט־פאַרוואַלטונג נישט אויסגעצאָלט לייכט, און מיט שווערישקייטן איז אויסגע־קומען יעדעס מאָל אַרויסצוריסן אַ וועלכע ס׳איז סומע פון דער מאַגיסטראַט־קאַסע אויפן חשבון פון אָט די סובסידיעס.

ביים דערמאָנען דאָ דעם מאַגיסטראַט, וועלן מיר אָנגעבן די נעמען פון די יידישע ראַטמענער.

די יידישע רעפּרעזענטאַנט אין ערשטן גוועיילטן שטאָט־ראַט איז באַשטאַנען פון פאָלגנדיקע 15 ראַטמענער: משה רובינשטיין און משה קאָוווע (ציוניסטן); גדליהו בראָווערמאַן, משה ראָזוינקע, נחום וואָרעק, מ. האָכמאַן, חיים בראָדאַטש און געלטמאַן („בונד"); יונה שטיינמאַן און יוסף זינגער (פועלי־ציון); ישראל ביאַלער, משה חיים וויזנפעלד, זושע ראָזען און משה מלך זילבערבערג („אגודה"); משה לעבנבערג (אומ־פאַרטייאישע).

נישט געקוקט אויף דעם, וואָס די יידן האָבן געבילדעט אַ מערהייט אין שטאַטראַט, האָבן זיי דאָך נישט באַווירן אויס־צווויילן אפילו אַ יידישן וויצע־בירגערמייסטער און האָבן זיך געמוזט באַנוגענען מיט צוויי יידישע לאָווניקעס. דאָס איז אפשר געשען צוליב דער האַלטונג פון די בונדישע ראַטמענער, וועלכע האָבן זיך אָפּגעזאָגט צו קאָאָפּערירן מיט די איבעריקע

יידישע ראַטמענער. ס׳איז אַבער אַ פראַגע צי די מאַכט וואַלט באַשטעטיקט די וואַל פון אַ יידישן וויצע־בירגערמייסטער.

בייַ די וואַלן צום צווייטן שטאַטראַט אין יאָר 1923 זענען אויסגעווייַלט געוואָרן 13 יידישע ראַטמענער: יעקב אהרן ראַזנבוים, יואל זילבערבערג און ישראל כהן (ציוניסטן); ברוך ווינאַגראַד און מנשה צעשינסקי (האַנטווערקער־פאַראיין); אליעזר צעלניקער און משה קראַמארזש (לאָקאַטאַרן־פאַראיין); אייזיק שיינבערג, ישראל ביאַלער, זושע ראַזען, דוד ווייסמאַן, חיים לוי רובינשטיין און יצחק לעווי („אגודה").

אויך אין צווייטן שטאַטראַט, ווו די יידן האָבן געהאַט אַ מערהייט איז נישט אויסגעוויילט געוואָרן קיין יידישער וויצע־בירגערמייסטער און מ׳האָט דער יידישער פאַרשטייערשאַפט צוגעטיילט דעם אַמט פון אַ לאָווניק פאַרן ראַטמאַן ישראל כהן. ס׳איז היינט שווער צו זאָגן, צי די יידישע רעפרעזענטאַנץ האָט געפרווווט אַרויסשטעלן בייַ די וואַלן פון אַ וויצע־בירגערמייסטער אַ יידישן קאַנדידאַט, אַדער זי האָט מוותר געווען אויף אַזאַ שריט, וויסנדיק פאַרויס, אַז די מאַכט וועט נישט באַשטעטיקן די וואַל פון אַ יידישן וויצע־בירגערמייסטער. אויך בעת דער קאַדענץ פון אָט דעם שטאַטראַט, אַזוי ווי אין ערשטן שטאַטראַט, האָט די יידישע רעפרעזענטאַנץ נישט געקאָנט דערגרייכן עפעס פאַזיטיווס, אויסער נישטיקע סומעס, ווי סובסידיעס פאַר עטלעכע יידישע מוסדות אין שטאָט.

חברי מועצת העיר שנבחרה בשנת 1927.

די מיטגלידער פון שטאַטראַט, וואָס איז געוויילט געוואָרן אין יאָר 1927. פון לינקס זיצט דער ערשטער — יצחק פּיזשיץ, דער פּערטער — בירגערמייסטער זאַקשעווסקי; שטייען: דער צווייטער — אברהם סטריכער, דער פערטער — ישראל גאַלדשטיין, דער זעקסטער — ברוך ווינאַגראַד, דער אַכטער — וואָלוויש ווייצמאַן, נאָך אים — חיים לוי רובינשטיין, דוד ווייסמאַן, דער צווייטער רעכטס — עמיל ווינבערגער.

Members of Town Council elected 1927.

צום דריטן שטאַטראַט, וואָס איז געוויילט געוואָרן אין יאָר 1927 איז די יידישע פאַרשטייערשאַפט רעדוצירט געוואָרן אויף 7 ראַטמענער. די מאַכט־ארגאַנען האָבן זיך שוין באַמיט אַזוי צוצושניידן די וואַל־אַרדינאַציע, אַז אין שטאַטראַט זאָל זיך שוין מער נישט געפינען קיין יידישע מערהייט. צוגעהאָלפן צו דער פאַרקלענערונג פון דער יידישער רעפרעזענטאַנץ האָט אויך די צעשפּליטערונג אויף דער יידישער גאַס.

ס׳ענען דעמאָלט געוואָרן: ישראל גאַלדשטיין (ציוניסטן); ברוך ווינאַגראַד און אברהם סטריכער (האַנטווערקער־פאַראיין); דוד ווייסמאַן און וואָלף ווייצמאַן (קליינ־הענדלער־פאַראיין); חיים לוי רובינשטיין („אגודה"); יצחק פּיזשיץ (סוחרים־פאַראיין).

אין אָט דעם שטאַטראַט האָט זיך געפונען נאָך איין יידישער ראַטמאַן, איינער אַ עפעלבוים, וואָס האָט אַבער נישט רעפּרעזענטירט די יידישע אינטערעסן, ווייל ער איז דערוויילט געוואָרן פון דער קאָמוניסטישער רשימה. פאַרשטייט זיך, אַז ער האָט נישט געהאַט קיין שום געמיינזאַמס מיט די איבעריקע יידישע ראַטמענער. נאָך אַ קורצער צייט האָט ער עמיגרירט קיין אויסלאַנד און אויף זיין אָרט איז אַריין אין שטאָט־ראַט אַ קריסט.

די קריסטלעכע מערהייט אין שטאַטראַט האָט אויך דאָס־מאָל באַווייליקט צוצוואַרפן די יידן דעם אַמט פון אַ לאָווניק, וועלכן ס׳האָט פאַרנומען עמיל ווינבערגער (געשטאַמט פון גאַליציע.

אין יאָר 1934 זענען פאַרגעקומען וואָלן צום פערטן שטאָט־ראַט. ווידער איז די יידישע פאַרשטייערשאַפט אינגעשרומפן געוואָרן. דערצו האָבן גורם געווען די פאַרשיידענע נייע ענ־דערונגען אין דער וואָל־אַרדינאַציע, ווי דאָס אנשליסן צו דער שטאָט דאַרפישע שטחים, וואָס האָבן פריער אָנגעהערט צו דאַרפישע געמיינדעס, און דאָס עגבן וואָלרעכט די פראָפּע־סיאָנעלע מיליטער־לייט אין שטאָט.

דעמאָלט זענען אויסגעוויילט געוואָרן 5 יידישע ראַטמע־נער: ברוך ווינאַגראַד און אברהם סטריכער (האַנטווערקער־פאַראיין); יצחק לעווי און דוד ווייסמאַן (קליינהענדלער־פאַראיין); חיים לוי רובינשטיין (גערער חסידים).

ס׳איז כדאי צו באַמערקן, אַז די יידישע פאַרטייען, אויף וויפל אַזעלכע האָבן זיך באַטייליקט אין די וואַלן האָבן נישט דערגרייכט קיין איין מאַנדאַט. כמעט אַלע געוויילטע יידישע ראַטמענער האָבן פאַרטראָטן די אינטערעסן פון די יידישע ווירטשאַפטלעכע ארגאַניזאַציעס אין שטאָט. דאָס באַווייזט, אַז די יידישע באַפעלקערונג האָט זיך געזען געצווונגען צו פאַר־טיידיקן ראשית־כל אירע עקאָנאָמישע נויטן.

אין יאָר 1938 זענען פֿאַרגעקומען די לעצטע שטאַטיסטישע וואַלן פֿאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה. די יידישע באַפעלקערונג האָט אַרויסגעוויזן אַ פּולשטענדיקע גלייכגילטיקייט צו אָט די וואַלן. דער אַנטוווערקער־פֿאַראיין און דער קליינהענדלער־פֿאַראיין האָבן אַרויסגעשטעלט אַ געמיינזאַמע רשימה, פון וועלכער ס׳זענען געווייילט געוואָרן בלויז 3 ראַטמענער: אברהם סטריכער, משה ראַדזינער און אַדוואָקאַט ל. גאָלדפֿאַרב.

די ירידה פון דער יידישער פֿאַרשטייערשאַפֿט פון ערשטן געווייילטן שטאַטראַט ביזן לעצטן, באַטרעפֿט גאַנצע 80 פּראָצענט, אין דער צייט, ווען די פֿאַרקלענערונג פון דער יידישער באַפעלקערונג לגבי דער קריסטלעכער אין אָט דער תקופֿה מאַכט אויס נאָר 16 פּראָצענט. מיר זענען בולט ווי וועיט די מאַכט־אַרגאַנען זענען אָוועק אין זייערע באַמיאונגען צו פֿאַרקלענערן די יידישע רעפּרעזענטאַנץ אין שטאַטראַט, הגם אין דער צייט, ווען זי איז אָפּילו נומעריש גרויס געווען, איז איר השפּעה אויף דער פּירונג פון די שטאַט־אינטערעסן אויך געווען אַ מינימאַלע. מ׳האָט אָבער געוואָלט נישט נאָר עוקר זיין אָוועלכע ס׳איז יידישע השפּעה אויף דער שטאַט־ווירטשאַפֿט, נאָר אויך געשטרעבט אויפן רעפּרעזענטאַטיוון געביט פון דער שטאַט צו באַזייטיקן דעם מינדסטן יידישן אַנטייל.

די קהילה

די ערשטע געווייילטע קהילה־אינסטאַנצן (ראַט און פֿאַרוואַלטונג) אין ביאַלע זענען אַנטשטאַנען אין יאָר 1924. די יידישע באַפעלקערונג האָט אין ספּנטלעכע וואַלן געווייילט אירע פֿאַרשטייערס אין דער קהילה. אין אָט די וואַלן, ווי אויך אין די וווייטערדיקע וואַלן, האָבן אַנטיילגענומען די פֿאַליטישע פֿאַרטייען און ווירטשאַפֿטלעכע אַרגאַניזאַציעס אין שטאַט. די אַרבעטער־פֿאַרטייען האָבן זיך קיינמאָל נישט באַטיליקט אין די וואַלן צו דער קהילה.

ליידער באַזיצן מיר נישט דעם געהעריקן אַרכיוואַלן מאַטעריאַל, כדי צו באַלייכטן דאָס קאַפּיטל ביאַלער קהילה. מיר וועלן דעריבער זיך באַמיען צו שאַפֿן אַ בילד פון איר טעטיקייט, לויט פּרטים וואָס זענען אונדז געבליבן אין זכרון, אויפן סמך פון אויפקלערונגען פון געוועזענעם קהילה־סעקרעטאַר, ברוך ווינאַגראַד (אין ישראל) און אויפגעקליבענע נאָטיצן פון דער פּרעסע, וואָס איז בשעתו דערשינען אין שטאַט.

דאָס געזעץ וועגן די קהילות, וואָס איז פֿאַרפֿאַסט געוואָרן דורך דער פּוילישער רעגירונג, האָט זיך באַוואָרנט, אַז די טעטיקייט פון די קהילות זאָל נישט אַרויסגיין פון די ראָמען פון אַ רעליגיעזער אינסטיטוציע. ביי אַ געהעריקער האַרמאַנישער צוזאַמענאַרבעט צווישן די דאָזיקע, האָט די קהילה דאָך געקאָנט אויפטאָן עפּעס ממשותדיקס אויף אַ סך גע־ביטן פון יידישן לעבן.

אין די ביאַלער קהילה־אינסטאַנצן זענען די כוחות־פֿאַרהעלטענישן צווישן די פֿאַרשטייערס פון די רעליגיעזע און די איבערייקע דאָזיקע מיט תמיד געווען אַ גלייכע. די דאָזיקע פון רעליגיעזן פּליגל פֿלעגן זיך באַמיען, אַז אין בודזשעט־פּרע־לימינאַר זאָלן ראשית־כל באַפֿרידיקט ווערן די רעליגיעזע הצטרכותן. צוהילף האָבן זיי געהאָט דאָס קהילה־געזעץ, און ס׳איז זיי נישט נייטיק געווען צו פּירן וועלכן ס׳איז קאַמף. אָט די דאָזיקע זענען נישט פֿאַראינטערעסירט געווען אין אַ גרויסן עטאַט, און נישט געוואָלט, אַז זייערע וויילערס זאָלן האָבן צו זיי טענות צוליב אַ גרויסן עטאַט־אָפּצאָל. צום דעקן די הוצאות פון די רעליגיעזע באַדערפענישן האָט געקלעקט די הכנסה פון דער שחיטה און וויפל ס׳איז נישט אַריינגעקומען פון עטאַט.

די עיקר הכנסה־מקורות פון דער קהילה זענען געווען פון עטאַט און פון דער שחיטה, אָבער אין ביידע פֿאַלן זענען די הכנסות געווען נידעריקער ווי זיי האָבן געדאַרפט זיין אין דער ווירקלעכקייט. געווען דאָזאָרעס, וואָס האָבן זיך געגעבן די מי, אַז זייערע קרובים, באַקאַנטע און קליענטן זאָלן נישט, חלילה, „באַוולהט״ ווערן ביי דער עטאַט־אויסמעסטונג. האָבן טאָקע די גבירים געצאָלט נישטיקע סומעס, און דאָס אויך מיט אָפּשלעפּענישן.

מיר גיבן דאָ אַ רשימה פון עטאַט־צאָלערס, ווי מיר האָבן זי אָפּגעפּונען אין „ביאַלער וואָכנבלאַט״, נומער 29, פון 23.7.1937:

צאָל עטאַט־צאָלערס	סכום פון יערלעכן עטאַט זל.
159	5
130	10
41	15
62	20
28	25
30	30
2	35
20	40
28	50
12	60
25	75
13	100
10	125
11	150
1	175
1	200
1	225
3	250
4	300
2	350
1	600
584	ס״ה 18465

פון דער אויבנדיקער רשימה פון די עטאַט־צאָלערס, איז צו דרינגען, אַז די צאָל נעמט נישט אַרום אַלע וואָס האָבן געדאַרפט צאָלן דעם עטאַט. ס׳איז זיך נישט פֿאַרצושטעלן, אַז ביי אַ באַפעלקערונג פון העכער 7000 נפשות זאָלן נישט

זיין מער ווי 584 עטאַט־צאַלערס, וואָס מאַכט אויס נישט מער ווי 8.3 פּראָצענט פון דער אַלגעמיינער צאָל פון דער יידישער באַפעלקערונג. וועג מיר זאָלן אַננעמען דעם דורכשניט פון 5 פערזאָן פּאַר דער גרויס פון אַ משפּחה, קומט אויס אַז אין שטאָט האָבן זיך געפונען בערך 1400 משפּחות, און פון אָט דער צאָל האָבן העכער 60 פּראָצענט נישט געצאָלט קיין עטאַט. דאָס הָאט זיך געזעמען דערפון, וואָס די קהילה הָאט קיינמאָל נישט געהָאט קיין ענועיעס רעגיסטער פון דער יידישער באַפעל־קערונג.

מיר זעען אויך, אַז אַנהייבנדיק פון 100 זאָלאָטע אַ יאָר און העכער איז די צאָל פון די צאָלערס אַ נישטיק מינימאָלע. אָפּילו ביי דער שוועכער ווירטשאַפטלעכער לאָגע האָבן זיך נאָך געפונען אין שטאָט אַ פּיל גרעסערע צאָל יידן, וואָס האָבן גע־קאָנט צאָלן אַ העכערן עטאַט ווי 100 זל. דאָס באַרעכטיקט אונדזער פעסטשטעלונג אַז די גבירים זענען אָפּגעקומען מיט נישטיקע סומעס לטובת דער קהילה.

אַ שווערן קאָמף האָבן געפירט די פאַרוואַלטונגס־פאָרזיצער בנימין קליגער און פנחס נאַרטמאַן פאַר אייַנפירן אַ געהעריקע עטאַט־באַשטייַערונג פון דער באַפעלקערונג און פאַר אויפשטעלן אַ רעאַלן בודזשעט, אין וועלכן, אויסער די רעליגיעזע באַדערפענישן, זאָלן באַפרידיקט ווערן אויך אַנ־דערע געביטן פון יידישן לעבן. ס׳איז זיי אָבער נישט געלונגען צו באַקומען אַ מערהייט פאַר זייערע פאָרשלאָגן.

אַ גאָר לאַנגע צייט האָבן די ציוניסטישע און האַנטווער־קער־פּראָקציעס געפּירט אין דער קהילה אַ פאַרביטערטן קאָמף אַפאַר אויבערנעמען די שחיטה דורך דער קהילה. די שוחטים האָבן נישט געוואָלט אַרויסלאָזן אַזאַ רענטאַבל עסק פון זייערע הענט, און צוהילף די שוחטים זענען געקומען די „אגודה״־דאָזיקע. און אַז די שחיטה איז שוין סוף־סוף אַריבער צו דער קהילה, האָבן די שוחטים געבריבן אַן אומאויפהער־לעכן סאַבאָטאַזש.

אָט לייענען מיר אין דער שטאָטישער פּרעסע:

„די שוחטים האָבן געשאָכטן אַן קהילה־קוויטלעך, ווייל די קהילה וויל זיי נישט מיסיף זיין. דער רב איז מסכים צום באַשלוס פון קהילה־ראַט און פאַרוואַלטונג אָפּצושטעלן דעם שוחט ר׳. אויף 2 חדשים אין זיין טעטיקייט אַן שכירות. ווי אַ פּראָטעסט האָבן די שוחטים פאַרשטרייקט איין טאָג און נאָך דער התראה פון רב איבערגעריסן דעם שטרייק״ („פּאָדלאָסיער לעבן״, נומער 6 פון 31.12.1926).

„געקנסנט דעם שוחט פ. מיט 100 זאָלאָטע פאַר שעכטן עופות אַן קוויטלעך פון קהילה״ („פּאָדלאָסיער לעבן״, נומער 29/145, פון 27.7.1934).

די אַלע שטראָפן האָבן אָבער ווייניק וואָס געהאָלפן, ווייל די שוחטים האָבן געהאַלטן, אַז די שחיטה איז זייערע אַ פּרי־וואָטע אונטערנעמונג, און קיינער הָאט נישט קיין רעכט זיך צו מישן אין די ענינים.

אין יאָר 1932 הָאט אַ שוחט באַקומען וועכנטלעכע שכירות פון דער קהילה אין דער הייך פון 75 זאָלאָטע. צו דעם פלעגן זיי באַקומען אַ גאַנצע וואָך פלייש אומזיסט. וועג מ׳נעמט אין אַכט, אַז דער קוואַליפּיצירטסטער אַרבעטער הָאט אין יענע יאָרן פאַרדינט בערך 30 זאָלאָטע אַ וואָך, קאָן מען באַגרייפן אויף ווי ווייט די שוחטים זענען „באַוואָלהט״ געוואָרן דורך דער קהילה.

די קהילה־ווירטשאַפט איז געפּירט געוואָרן נאָכלעסיק און די קהילה איז געווען פאַרזונקען אין חובות. אָט לייענען מיר אין „פּאָדלאָסיער לעבן״, נומער 19/51, פון 23.9.1932, אַז דער אינוועניטאַר פון דער קהילה איז ליציטירט געוואָרן פאַר 70 זאָלאָטע צוליבן חוב אין דער הייך פון 1200 זאָלאָטע, וואָס די קהילה איז שולדיק צום מלוכהשן אַנשטאַלט פאַר פאַרזיכערונג פון אָנגעשטעלטע („זופר״).

מיר וועלן דאָ אַנפירן עטלעכע ציפערן פון די קהילה־בודזשעטן, וואָס מיר האָבן געפונען אין דער שטאָטישער פּרעסע.

דער רב באַקומט אין יאָר 1927 אַ געהאַלט פון 600 זאָלאָטע אַ חודש און 500 זאָלאָטע אַ יאָר דירה־געלט („פּאָדלאָסיער לעבן״, נומער 23, פון 16.9.1927).

דער פּרעלימינאַר־בודזשעט אויפן יאָר 1933 באַטרעפט 75000 זאָלאָטע. די הכנסות זענען פאַרויסגעזען פון פאָלגנדיקע מקורות: פון נאָך־נישט איינגעמאָנטן עטאַט פאַרן יאָר 1932 — 8500 זאָלאָטע. פון בית־החיים — 3500 זאָלאָטע, פון די קהילה־הייזער — 7000 זאָלאָטע, פון עטאַט פאַרן יאָר 1933 — 16000 זאָלאָטע און פון דער שחיטה — 40000 זאָלאָטע.

צווישן די הוצאה־פאָזיציעס פיגורירן: פאַרן שפּיטאָל — 10000 זאָלאָטע, פאַר די גמילות־חסד־קאָסעס — 600 זאָלאָטע, פאַר „טאָז״ — 500 זאָלאָטע, פאַר די ביבליאָטעקן פון „תרבות״ און „קולטור־ליגע״ — 200 זאָלאָטע, פאַר תלמוד־תורה — 5500 זאָלאָטע, פאַר קרן־קיימת און קרן־היסוד — 200 זאָלאָטע („פּאָדלאָסיער לעבן״, נומער 5/70, פון 3.2.1933).

די אויבן־אָנגעגעבענע הוצאות באַטרעפן 17000 זאָלאָטע. וואָס פאַר אַ הוצאות זענען דאָס פרעלימינירט געוואָרן אויף דער איבעריקער סומע, וואָס באַטרעפט גאָנצע 58000 זאָלאָטע? דעם גרעסטן טייל פון אָט דער סומע הָאט פאַרשלונגען דאָס אויסהאַלטן די כלי־קודש, און אַ נישטיקע סומע איז פאַרנוצט געוואָרן אויף שכירות פאַרן ביורא־פערסאָנאַל, וואָס איז געווען זייער אַ קליינער; ער איז באַשטאָנען פון: ברוך וויינגאָראָד — סעקרעטאַר, שלמה האָכבערג און יחיאל הייבלום — באַאַמטע.

פון די געבראַכטע בודזשעט־ציפערן זעען מיר אַלזאָ, אַז פאַר קולטורעלע צוועקן האָט די קהילה אַסיגנירט פון איר בודזשעט 0.27 פּראָצענט; אויף סאָציאַלע צוועקן — 14.80 פּראָצענט, אָבער פאַר די כלי־קודש און תלמוד־תורה, וואָס איז געשטאַנען אויף אַ זייער נידעריקן ניוואָ, און שוין צורעכטנענדיק די קליינע הוצאה פון אויסהאַלטן די קהילה־ביורא, אַזש 84.66 פּראָצענט פון פּרעלימינאַר־בודזשעט.

מ׳דאַרף דערבייַ באַמערקן, אַז די פּרעלימינירטע הוצאות פאַר די כלי־קודש זענען תמיד אויסגעצאָלט געוואָרן אין הסכם מיטן פּרעלימינאַר־בודזשעט. דאָקעגן אָבער זענען די סובסיד־יעס כמעט קיינמאָל נישט אויסגעצאָלט געוואָרן אין דער פּרע־לימינירטער הייך. דער בעסטער באַווייז דערפאַר איז דער קלאָגעדיקער מצב פון יידישן שפּיטאָל, וואָס איז געווען מער

געשלאסן ווי טעטיק, ווייל ער האָט קיינמאָל נישט באַקומען די פרעלימינירטע סומעס.

בלויז די עטלעכע געבראַכטע ציפערן פון קהילה־בודזשעט פֿאַרן יאָר 1933 גיבן אַ בילד פון דער טעטיקייט פון דער קהילה. איז דערביבער קיין וווּנדער נישט וואָס אין שטאָט האָט די קהילה נישט געהאַט קיין שום השפּעה אוֹן אויטאָריטעט אַפֿילו אין ענינים, וואָס זענען געווען אין איר קאָמפּעטענץ. אַזוי האָבן די קצבים אין יאָר 1927 געמאַכט יד־אָחת אוֹן האָבן ווילקירלעך געהעכערט דעם פּריין פון כשר פּלייש: 3 זלאָטעס פֿאַר אַ קג. קאָלבפּלייש אוֹן 3.50 זלאָטעס פֿאַר אַ קג. רינדפּלייש. נאָר מיט דער אַריינמישונג פון דער מאָכט ,זענען די פּריין פון כשר פּלייש פעסטגעשטעלט געוואָרן אויף: 1.80 זלאָטעס פֿאַר אַ קג. קאָלבפּלייש אוֹן 2.40 זלאָטעס פֿאַר אַ קג. רינדפּלייש („פֿאָדלאָסיער לעבן", נומער 10 פון 11.3.1927).

די קהילה איז אין די לעצטע יאָרן פֿאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה געווען אַ קאָמפּס־אַרענע צוליבן אויפֿנעמען אַ שטאָט־רב אויפן אָרט פון נפטר־געוואָרענעם רב שמואל לייב ז"ק. די שטאָט האָט יאָרן געצעזערט מיט אויפֿנעמען אַ נייעם רב אוֹן זיינע פונקציעס האָט דערפֿילט דער מורה־הוראה משה אוטשינו. מיט דער צייט איז דער מורה־הוראה אַריינגע־פּאַלן אין אומחן ביי דער „אגודה" אוֹן זי האָט אַנגעהויבן אויסאַיבן אַ שטאַרקן דרוק אין דער קהילה וועגן אויפֿנעמען אַ נייעם רב. די ציוניסטישע דאָזאָרעס האָבן כסדר אָפּגעשלאָגן מיטן אויפֿנעמען אַ רב, אָבער דער רעליגיעזער פֿליגל האָט זיך ענערגיש געמוטן צום ענין. אין שטאָט האָבן זיך געמאָלדן פֿאַרשיידענע רבנים־קאַנדידאַטן. ווי אַ רב איז אויסגעוויילט געוואָרן דער יאָוואָרשנער רב, הרב צבי הירשהאָרן.

אויך פיל פאַזיטיווס איז אויפֿגעטאָן געוואָרן דורך די קהי־לה־אינסטאַנצן במשך פון זייער טעטיקייט.

אין שטאָט זענען געווען געזעלשאַפֿטלעכע בנינים, וואָס האָבן אין די אָמטלעכע ביכער פיגורירט ווי פּריוואָטע אייגן־טומס. געווען אויך אַ צאָל, אַזוי־גערופענע, „לעגאַטן", דאָס זענען פֿאַרמעגנס, וואָס די הכנסות פון זיי זענען באַשטימט געוואָרן פֿאַר געוויסע געזעלשאַפֿטלעכע צוועקן. אויך די „לעגאַטן" זענען בשעתו פֿאַרשריבן געוואָרן אויף פּריוואָטע נעמען. די קהילה־אינסטאַנצן האָבן קיינמאָל נישט געקאָנט האָבן קיין קאָנטראָל איבער די הכנסות פון די פֿאַרמעגנס, ווייל זיי פלעגן איינגעקאָסירט ווערן דורך פּריוואָטע פערזאָנען אוֹן דורך זיי פֿאַרטיילט ווערן, לויט די אָנווייזונגען אין די „לעגאַטן".

דאָס אריבערפּרין די דערמאָנטע בנינים אוֹן „לעגאַטן" אויפן נאָמען פון דער קהילה איז גאָרנישט געווען פון די גרינגע ענינים. דאָס איז געווען אַ שוועריע געריכטלעכע פּראָ־צעדור, וואָס איז פֿאַרבונדן געווען מיט גרויסע הוצאות אוֹן מיט שטענדיקער איבערוואָכונג איבער די ענינים, כדי זיי צו דערפּירן צו אַ סוף.

אַזוי זענען געריכטלעך אַריבערגעפּירט געוואָרן אין רשות פון דער קהילה די פֿאַרמעגנס:

דער יידישער שפּיטאָל, בתי־מדרשים אוֹן שול (אויך דער וואָליִער בית־המדרש), תלמוד־תורה, הכנסת־אורחים, מקוה, טילעס הויז אין מאַרק (ווו ס'האָט זיך געפונען די פּייען־באַנק), דאָס הויז פון „גן־עדן" (צונאָמען) אין דער בריסקער גאָס 6 (דאָרט האָט זיך געפונען די קהילה), דריי געוועלבער אין מאַרק, דריי געוועלבער אין בריסקער גאָס נומער 3 אוֹן אין געוועלב אין דער יאַטקע־גאָס.

די הכנסה פון בית־הקברות איז אַרויסגענומען געוואָרן פון די הענט פון דער חברה־קדישא. קלאָר, אַז דאָס איז נישט אָנגענומען אַזוי לייכט, ווייל מקדמונים איז דער בית־החיים געווען דאָס אייגנטום פון דער חברה־קדישא.

דער יידישער שפּיטאָל האָט עקסיסטירט ווי אַ באַזונדערע אינסטיטוציע, וואָס פלעגט באַקומען אַ סובסידיע פון דער קהילה. אַדאָנק די באַמיאונגען פון פֿאַרוואָלטונגס־פֿאַרזיצער בנימין קליגער אוֹן קהילה־סעקרעטאַר ברוך ווינאָגראַד, איז דער שפּיטאָל פֿאַרוואָנדלט געוואָרן אין אַ קהילה־אינסטיטוציע.

דער שפּיטאָל־בודזשעט איז אַריינגענומען געוואָרן אין פּרעלימינאַר־בודזשעט פון דער קהילה. די גרעסטע זאָרג פון די קהילה־אינסטאַנצן איז געווען צו פֿאַרזיכערן, אויף ווי ווייט מעגלעך, דעם קיום פון שפּיטאָל.

די קהילה האָט דורכגעפּירט קאַפּיטאָל־רעמאָנטן אין שול און אין בית־המדרש. צום מאָלן די שול אוֹן בית־המדרש זענען אייגנטלעך געוואָרן קונסט־מוזעלרס פון שטאָט אוֹן פון דער פּרעמד.

,נישט ווייניק מי האָט זיך די קהילה געגעבן ביים ברענגען אין אָרדענונג דעם הכנסת־אורחים אוֹן דעם שול־הויף. דעם הכנסת־אורחים האָבן געהאַט אָקופּירט אַרעמעלייט פון דער פּרעמד, ווי אויך אַרעמע קראַנקע, וואָס האָבן נישט געהאַט ווו זיך אָהינצוטאָן. דער סאַניטאַרער מצב אין דעם הויז איז געווען אַ שרעקלעכער. נאָך לאַנגע באַמיאונגען אוֹן גרויסע הוצאות איז דאָס הויז צוריק פֿאַרוואָנדלט געוואָרן אין אַ הכנסת־אורחים. דער שול־הויף איז געווען פֿאַרוואָרלאָזט אוֹן אומריין. דאָס ברענגען אין אָרדענונג אַ רשות הציבור אוֹן איינהאַלטן דאָרט רייניקייט האָט געקאָסט אַ סך ענערגיע אוֹן הוצאות.

אַט די אויפטוען אוֹן אויסבעסערונגען האָבן אַוועקגעוויבט אַ סך צייט אין דער טעטיקייט פון דער קהילה־אינסטאַנצן. יעדע ענדערונג איז פֿאַרבונדן געווען מיט קאָמפּן, ראַנגלענישן אוֹן לאַנגדויערנדיקע פֿאַראַנדלונגען מיט די צדדים, וואָס זענען דווקא נישט געווען פֿאַראינטערעסירט אין קיין רעפֿאַרמען אין די געביטן, וווּ זיי זענען געווען פֿאַרטראָטן.

נאָך דער ליקווידאַציע פון „אַחיעזר" זענען די מעדיצי־נישע מכשירים אַריבערגעפּירט געוואָרן אין קהילה־ביורא. ביזן לעצטן טאָג פון דער קהילה־טעטיקייט פלעגן אויסגע־באַרגט ווערן אָט די מכשירים דער יידישער באַפּעלקערונג.

די קהילה פלעגט אַרויסגעבן קוויטלעך אַרעמע שוואַנגער־פרויען. אויפן סמך פון דעם קוויטל איז די פרוי אַנגענומען געוואָרן, אַן שום אָפּצאָל, אויף דער גינעקאָלאָגישער אָפּטיילונג אין יידיש שפּיטאָל.

אין דער קהילה־ביורא פלעגט מען פֿאַר דער אַרעמער באַפּעלקערונג שרייבן, אַן שום באַלוינונג, בקשות צו אַלע

אַמטן. מ׳פלעגט דאָרט אויך אַרויסגעבן פאַרשיידענע באַשטע־טיקונגען.

פון די נאַטיצן אין „פאָדלאַסיער לעבן״, וואָס איז אונדז געלונגען צו באַקומען, זענען מיר, אַז אין די יאָרן פון 1926 ביז 1933 זענען געווען פאַלגנדיקע פאַרוואַלטונגס־אין־ראַט־פאָר־זיצערס אין דער קהילה: יעקב אהרן ראָזנבוים, בנימין קליגער, פנחס נאָרטמאַן, בנימין כהן, ארקע (אהרן) וויסמאַן, יצחק לעווי, משה קאַווע, שמאי קאַליכשטיין.

מיר טרעפן אַן די נעמען פון פאָלגנדיקע דאָזאָרעס:

מאָטל איידלסבערג, זושע ראָזען, לייבל גאָלדשטיין, יש־ראל כהן, אליעזר צעלניקער, משה קראָמאַרזש, אברהם סטרי־כער, פייוול סיטנער, צבי האַלפערן, נתן ראָמעס, יצחק בערמאַן, וועלוול אייזנשטאָט, משה מלך זילבערבערג, אייזיק שיינבערג, חנינא קאָשעמאָכער, יצחק פעטערבורג, מרדכי פּיעקאָרסקי, חיים לוי רובינשטיין, מרדכי יוסף גאָלדשטיין, יואל שטראָ־וואַסער, שואל באַטשקא, אַלתר סוקנאָוו, אידל איידלשטיין, אביגדור פייערמאַן, אליעזר עפלבוים, יצחק כהן, שמעון ליכ־טנשטיין און יהושע איידלשטיין.

ביים סוף פון דעם קאַפּיטל, דאַרף דערמאָנט ווערן אַ טראָגישער פאַל, וואָס האָט אויפגערודערט די שטאָט און זיך אייניגעקריצט אין זכרון פון דער יידישער באַפעלקערונג אויף גאָר לאַנג. מיר מיינען דאָ די שריפה פון דער אָפּיצינע אין הויף פון ר׳ אהרן לאַנדוי.

„דעם 4טן סעפּטעמבער 1927, איז איינס ביינאַכט אויסגע־ברוכן אַ שריפה אויף דער נאָרוטאָוויטשער־גאַס (פּריער — קשיווע) 25, אין הויף פון ר׳ אהרן לאַנדוי. געברענט האָט די הילצערנע אָפּיצינע און דאָרט זענען פאָרברענט געוואָרן 5 מענטשן: 1. יצחק רובינשטיין (אַ סופר, 60 יאָר אַלט); 2. אסתר, זיין פרוי (58 יאָר אַלט); 3. ישראל, אַ זון זיינערער (21 יאָר אַלט); 4. יוכבד, זיינערס אַן אייניקל (3 יאָר אַלט), און 5. יצחק רובינשטיין (46 יאָר אַלט), פון לובאַרטאָוו, אַ בעל מגיה, וואָס האָט גראָד געגעבן־טיקט ביים סופר, וועל־כער האָט איבערגעלאָזט אין דער היים אַ פרוי מיט דריי קינ־דער. ס׳זענען אויך פאַרברענט געוואָרן דריי ספרי־תורה, וואָס האָבן זיך געפונען ביים סופר. אויף צומאָרגנס, אין טאָג פון דער לויה האָט דער רב דערקלערט אַ תענית, געהייסן שליסן די געשעפטן ביז איבער דער לויה. נאָך דער לויה זענען הונ־דערטער מענטשן אַוועק אין די בתי־מדרשים זאָגן תהלים. אַ השערה, אַז די שריפה איז געווען אַ רעזולטאַט פון אַן אונ־טערצינדונג, און אַז די פאַרברענטע זענען דורך מערדערס דערהרגעט און באַריבט געוואָרן, און דערנאָך אונטערגעצונדן. ס׳איז אַבער אויך אָנגענומען, אַז די קרבנות זענען שלאָפנדיק דערשטיקט געוואָרן פון רויך״ („פאָדלאַסיער לעבן״, נומער 22, פון 9.9.1927).

אין יאָרן אַרום איז אַ יידישער וואַסער־טרעגער געלעגן שוועער קראַנק אין קריסטלעכן שפּיטאָל, און פאָרן טויט זאָל ער זיך האָבן מודה געווען אין אָנטיילנעמען אין רויב ביים סופר און ביים אונטערצינדן די אָפּיצינע.

מיר וועלן נאָך דאָ אָנגעבן עטלעכע ציפערן, וואָס זענען נוגע דער צאָל פון דער יידישער באַפעלקערונג אין ביאַלע, פון אָנהייב 19טן יאָרהונדערט ביזן יאָר 1939.

אין יאָר	יידן	פראָצענט פון דער אלג. צאָל באַפעלקערונג
1827	1091	54.8
1841	2220	61.8
1857	2564	66.1
1897	6382	55.2
1921	6874	52.9
1931	6923	39.5
1939	7493	36.9

די געבראָכטע ציפערן, וויזן, אַז פון יאָר 1857 ביזן יאָר 1897 איז די יידישע באַפעלקערונג אויסגעוואַקסן מיט 148.9 פראָצענט. מיט וואָס דערקלערט זיך אָט די שטייגערונג? — ס׳איז אָנצונעמען, אַז די ציפערן פון די פריערדיקע יאָרן זענען אומפּינקטלעכע, און אַז אין יאָר 1897, בעת דער גרויסער ציילונג וואָס ס׳האָט דורכגעפירט די צאַרישע מאַכט, האָט די רעגיסטראַציע, מער־ווייניקער, אַרומגענומען די גאַנצע באַ־פעלקערונג. אַז די ציפערן פון די פריערדיקע ציילונגען זענען נישט קיין ריכטיקע, איז אויך צו זען ביי דער צאָל פון דער קריסטלעכער באַפעלקערונג, וואָס איז לויט אָט די ציפערן אויסגעוואַקסן אין דער תקופה פון 1857 ביז 1897 אַזש מיט העכער 400 פראָצענט(!). מ׳דאַרף אויך נעמען אין אַכט, אַז אפילו בעת דער גרויסער ציילונג אין יאָר 1897 האָבן נישט אַלע יידן זיך רעגיסטרירט, ווייל זיי האָבן מורא געהאַט פאַר גזירות...

פון די אויבן־גענאַכטע ציפערן איז צו זען, אַז פון יאָר 1921 ביזן יאָר 1931 האָט דער נאַטירלעכער צוווקס פון דער יידישער באַפעלקערונג געדעקט דעם אָפּפלוס, וואָס איז פאָר־געקומען מחמת דער עמיגראַציע. אין די לעצטע אַכט יאָר, פון 1931 ביז 1939 באַטרעפט דער צוווקס פון דער יידישער באַ־פעלקערונג 570 נפשות, וואָס איז געשען צוליבן אָפּשטעלן זיך פון דער עמיגראַציע.

די ציפערן וויזן אונדז אויך, אַז די יידישע באַפעלקערונג האָט ביזן יאָר 1921 געבילדעט דעם רוב אין שטאָט. די סיבות פון אָט דער צאָלרייכער פאַרגרעסערונג פון דער קריסטלעכער באַפעלקערונג לגבי דער יידישער זענען די, וואָס אין שטאָט זענען אין דער צייט אַנטשטאַנען גרויסע אינדוסטריע־צווייגן, וועלכע האָבן געגעבן באַשעפטיקונג אַ סך אַרבעטערס, און דאָס נאָר פון קריסטלעכער אָפּשטאַמונג. צו דער אַרבעט אין אַרטאָפלאָנען־פאַבריק האָט מען אַראָפּגעבראַכט אַרבעטערס פון גאַנץ פּוילן. חוץ דעם האָט מען, ווי מיר האָבן שוין פריער דערמאָנט, צוליב וואַל־צווקן, אָנגעשלאָסן צו דער שטאָט

שטחים, מיט אַ ריין־קריסטלעכער באַפעלקערונג, וואָס האָבן פריער אָנגעהערט צו דאָרפישע געמיינדעס.

אין אַזאַ מצב, ווי מיר האָבן פריער געשילדערט, איז דאָס ביאַלער יידנטום אַריין אין דעם גורלדיקן יאָר 1939. אַפילו אין אָט די גורלדיקע חדשים פאָר דער פוילישער מדינה, האָט מען נישט נאָכגעלאָזט דעם עקסטערמינאַציע־דרוק אויף דער יידישער באַפעלקערונג, און ער האָט אָנגעהאַלטן ביזן לעצטן אָטעמ־צוג פון דער פוילישער מלוכהשאַפט.

21 יאָר האָבן ביאַלער יידן געלעבט אונטער דער באַנייטער פוילישער הערשאַפט, וואָס איז אויפגעשטאַנען תחית־המתים נאָך אַ 150־יעריקער פאַרקנעכטונג. צוזאַמען מיטן גאַנצן פוילישן יידנטום האָט אויך די ביאַלער יידישע עדה ביים אָנטשטיין פון דער פוילישער מלוכה געטרוימט דעם שיינעם חלום פון גלייכבאַרעכטיקונג, וואָס האָט אויסגעזען אין דעם פעלקער־פרילינג נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה ווי אַ זעלבסטפאַרשטענדלעכקייט. גיך איז אָבער געקומען די אַנ־טוישונג, און מ'האָט זיך איבערצייגט, אַז דער נעכטיקער אונ־טערדריקער האָט גאָר גיך פאַרגעסן דעם אָקאַרשט־אַריבער־געשפרייזטן עבר, און שנעל באַווייזן זיך צו פאַרוואַנדלען אין אַן אונטערדריקער. דער יידישער קאַמף פאַר גלייכבאַרעכ־טיקונג איז אין די לעצטע יאָרן פון פוילנס עקסיסטענץ פאַר־וואַנדלט געוואָרן אין אַ פאַרצווייפלטן גערַאַנגל פאַרן נאַקעטן קיום.

די מלחמה האָט דעריבער אָנגעטראָפן די ביאַלער יידישע באַפעלקערונג אין אַ מצב פון פאַרצווייפלונג, באַהערשט פון אַפאַטיע און אויסזיכטלאָזיקייט. אָט דער מצב האָט גורם געווען, אַז פון דער גאַנצער יידישער באַפעלקערונג, וואָס איז געזעסן האָרט ביי דער נייער גרענעץ צווישן דייטשלאַנד און רוס־לאַנד, איז נאָר אַ נישטיקער טייל אַריבער קיין רוסלאַנד. דער רוב איז געבליבן זיצן אַן געוואָרט אויפן אָנקום פון די דייטשע רוצחים־האַרדעס. אומעטום האָט איר געקאָנט הערן איין תשובה: — נאָכוואָס דאָס לויפן? וואָס וועט אונדז דען היטלער טאָן? מיט וואָס קאָן נאָך אונדזער מצב ערגער ווערן?...

מקורות:

1. „פאַדלאַסיער לעבן", אומאָפהענגיק געזעלשאַפטלעך וואָכנבלאַט, ביאַלע. אַ צאָל עקזעמפלאַרן פון די יאָרן: 7־1926 אין 4־1932.

2. גבית־עדות פון אלתר ווייַנבערג, אשר האָפער, משה רבאון – תל־אביב, גדליהו ברַאַווערמאַן — פתח־תקוה, ברוך ווינגאַרַאַד — רמת־גן, יעקב אַראַנאַוויטש — אַרגענטינע, הרב שמואל יעקב רובינשטיין — פאַריז.

3. Janusz Urbach: "Udział Żydów w walce o niepodległość Polski", 1938.

4. B. Górny: "Monografia Powiatu Bialskiego".

5. Bohdan Wasiutyński: "Ludność Żydowska w Polsce w wiekach XIX i XX". Warszawa 1930. Rozdział: Żydzi w Miastach.

6. Narodowy Klub Żydowski Posłów Sejmowych przy Tymczasowej Żydowskiej Radzie Narodowej: "Inwazja Bolszewicka a Żydzi". Zbiór Dokumentów. Zeszyt I. Warszawa 1921.

דאס ווירטשאפטלעכע לעבן

א. דער האנדל ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה

דער אָפענער האַנדל, ד״ה דער האַנדל אין קראָמען, האָט זיך קאָנצענטרירט אויפן מאַרק, ווי מ׳האָט דאָס קעסטל מיטן מאַרק־סאָד אינמיטן גערופן ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה, אַדער פלאַץ־וואָלנאָשטשי — נאָך אירע, און אין די טיילן פון דער וואַרשעווער, בריסקער, יאַנעווער און יאַסקע גאָסן, וואָס האָבן זיך געגרענעצט מיטן מאַרק. דאָ האָבן זיך געפונען די מער רעפרעזענטאַטיווע געשעפטן, איינגעאַרדנט, אַזוי־געזאָגט: „גרויס־שטעטיש״, און אויך קלענערע קראָמען.

פון די גרעסערע געשעפטן זענען צו פאַרצייכענען:

אין דער מאַנופאַקטור־בראַנזשע — בלימעלע מינץ (מאַטל מינצס פרוי), חנהלע מרים פראַדלס (די פרויי פון ר׳ יאָסעלע אַלטער, דעם גערער רבינס אַ ברודער), ר׳ אהרן לאַנדוי, פייגע פרימעס (העלערשטיין?).

אין דעם גאַלאַנטעריע־צוויג — „וואַרשאַווסקי מאַגאַזין״ פון בידערמאַן, חוה דינעס (ליבערמאַן), יאָסל גיטלמאַן (חנה דוד וואָלפס), דוד וואַרם, יעקב שלמה זיידמאַן.

אין דער אייזן־בראַנזשע — מאיר ארלאַנסקי, ברוך אייזנ־בערג (משה יאָסלס).

כלים און גלאַזוואַרג — לידזבאַרסקי (פייגעלע רפאלס), יעקב ראָזנצווייג (יאנקל אשרס).

וויין־גרעשעפטן — לייבע באַרנשטיין (מעדניק), חיים פסח פאַרביאק, ישראל מאיר כהן.

גאַסטראָנאָמיע־און קאָלאָניאַל־סחורות — פישל פינקל־שטיין.

רעסטאָראַנען און שענקן — ראובן פעלדמאַן, משה אַד־לערשטיין, צמח טוכמינץ.

ביז 1908 בערך, האָט זיך אויפן אָפענעם מאַרק געפירט דער גאַנץ קלייענער האַנדל אין בודקעס, אויף סטראָגאָנעס און אויף גרויינלעכע קעסטלעך, ווו ס׳איז פאַרקויפט גרוואָרן גרינס, פרוכטן, פיש, סאָדע־וואָסער אאָ״ו. ערשט ארום 1908—1910 האָט די רוסישע אַדמיניסטראַציע ליקווידירט דעם מאַרק אינמיטן שטאָט און אים אַריבערגעטראָגן אויפן סאָמע עק פון דער בריסקער גאַס, קעגנאיבער דעם אַלטן בית־עולם. דער פלאַץ האָט באַקומען דעם נאָמען „נייער־מאַרק״. אויפן אַלטן מאַרק איז דער גאַרטן אינדערמיט באַדייטנדיק פאַר־גרעסערט גרוואָרן.

אָ זייער קלייניע צאָל פון די קליינע העגדלערס איז אין אָנהייב אַריבער אויפן נייעם־מאַרק. דער רוב פון זיי האָט זיך אַריבערגעטראָגן אין הויף פון חיים לוי רובינשטיין, וואָס איז געווען אָ דורכלויף־הויף צו דריי גאַסן. אויפן דאָזיקן הויף זענען אויך אויסגעבויט געווארן, די ערשטע אין ביאַלע, פייער־געשיצטע שפייכלערס, מיט סופיטן פון ציגל און אייזן, און אייזערנע טירן. אין די דאָזיקע שפייכלערס האָבן זיך שפעטער געעפנט פאַרשיידענע הורט־און דעטאַל־געשעפטן. אין יאָר 1912 האָט אָ יידישע פאַמיליע פון קיעלץ דאָ פאַרלייגט אָן אייער עקספאָרט־געשעפט, וואָס פלעגט אייגקויפן, פאָקן און עקספאָרטירן אייער קיין דייטשלאַנד.

דער גרעסערער האַנדל פון תבואה, האַלץ אאָ״ו, וואָס איז לרוב געווען פאַרבונדן מיט עקספאָרט, האָט זיך געפירט אין די ווויונונגען פון די סוחרים. בייַ די גרויסע סוחרים, ווי שואלקע כהן און ענלעכע, איז שוין געווען איין צימער אין דער דירה אויסגעטיילט ווי אָ „שרייבשטוב״, וואָס האָט שוין, מער־ווייניקער, געהאָט דעם אויסזען פון אָ ביוראָ־צימער, ווו קליענטן זענען אויפגענומען געווארן. בייַ אַזעלכע סוחרים איז שוין אויך געווען אָ „מנעטש״, ד״ה אָ באַאַמטער, וואָס האָט געפירט די ביכער, די קאָרעספאָנדענץ אאָ״ו.

דער הורט־האַנדל איז בעיקר אָנגעגאַנגען אין דער שפּייז־בראַנזשע. דער גרעסטער הורטאָווניק פון שפּייז־און קאָלאָ־ניאַל־סחורות איז געווען מאָטל מינץ. ער האָט דעם האַנדל געפירט אין שפייכלערס פון זיין הויז אויף דער יאַנעווער גאַס. אויף דער בריסקער גאַס האָט געהאָט זיין הורט־געשעפט פעלטע (פלטיאל) אָפּנהיים. ס׳זענען געווען אויך הורט־סוח־רים וואָס האָבן זיך באַגרענעצט מיט אָ באַשטימטן אָרטיקל אַליין, ווי: בערעלע קאָזעס, זיסעלע רבקה עקיבאָכעס — הערינג און זאַלץ; יהושע פייעס, נחום ליבמאַן (מאַנטשאַרזש) — מעל; חיים האָפמאַן (נאַפטשאַרזש) — נאַפט.

אין אָ שבת, אַדער יום־טוב־טאָג האָט דער האַנדל פול־שטענדיק געווט. די יידישע שכינה האָט ווי אויסגעשפרייט אירע פליגלען אויבער די גאַסן. אַלע געשעפטן פאַרמאַכט און געשלאָסן. ווי פאַרשעמט האָבן אויסגעזען די פאָר קריסטעלעכע חזיר־געשעפטן, אָפטייקן, קלימעצקעס קאָלאָניאַל־און ביכער־געשעפטן. די יידן, וואָס זעקס טעג אין דער וואָך האָט איר זיי געזעען אין די קראָמען אַדער ביי די וואַרשטאַטן, האָט איר איצט געטראָפן גיין צום אַדער פון דאָוועגען, מיט טליתים אין

די הענט; אָדער חסידים, וואָס טראָגן נישט שבת אין דער גאַס — די טליתים אָנגעטאָן אונטער די קאַפאָטעס. ערשט אין 1911—1912 האָט איין יידיש געשעפט, וואָס איר עיקר קליענטור איז באַשטאַנען פון באַאַמטע און אָפיצירן אין שטאָט, געפֿינט צו ערשט אַ האַלבע טיר און שפּעטער די גאַנצע אין די שבתדיקע פֿאַרמיטאָג־שעהן.

דאַקעגן, אין אַ זונטיק־טאָג האָט זיך געפֿילט אַ באַלעבט־קייט אין האַנדל. אין די מאַרגן־שעהן פֿלעגן אָנקומען אין שטאָט אַריין די פּריצים פון די אַרומיקע הייף. זייערע בריטש־קעס פֿלעגן זיך קאָנצענטרירן אויף דער צפון־זייט פון מאַרק, פון מאָגיסטראַט ביזן פֿאַווי־אָט. די פּריצים פֿלעגן באַזוכן די יידישע סוחרים, וועלכע פֿלעגן בייַ זיי אָפּנעמען די תבואות, אויסבאַרגן זיי געלט פֿאַרן שניט און פירן מיט זיי נאָך ענלעכע געשעפטן.

זונטיק פֿלעגן זיך אין שטאָט אויך פֿאַרזאַמלען די פּויע־רים פון די אַרומיקע דערפֿער, וואָס פֿלעגן קומען אויף פּויע־רישע פֿורלעך. די וועגענער פֿלעגן צו ערשט בלייבן שטיין אויפן מאַרק; שפּעטער, וען מ׳האָט דעם מאַרק אַריבער־גע־טראָגן אויפן נייעם־מאַרק, פֿלעגן די פֿורלעך ווערן אָוועקגע־שטעלט אין די הייף אַרום דעם מאַרק. אָט די פּויערים האָבן עס געשפּייזט דעם קליינעם האַנדל. אין אָזא זונטיק־טאָג פֿלעגט דער פּויער אייגנקויפן אין שטאָט אַלץ, וואָס איז אים נויטיק געווען אויף אַ גאַנצער וואָך, און אויך פֿאַרקויפן זיין פּראָדוקציע.

אָט דער דאָזיקער, סיי גרויסער און סיי קליינער האַנדל, האָט זיך אָפּגעוויקלט כמעט נאָר אין די פֿאַרמיטאָג־שעהן. נאָכן באַזוך אין די קאָשטשאַלן און נאָכן ענדיקן די תפֿילות דאַרט, האָבן זיך אַלע אין די נאָכמיטאָג־שעהן צוריקגעקערט אויף זייערע ערטער: די פּריצים אין זייערע הייף און די פּויערים אין די דערפֿער.

אָזאַ זונטיק־טאָג איז אויך געווען דער עיקר געשעפט־טאָג פֿאַר די רעסטאָראַנען און שענקן. אין דער צייט ווען דער פּריץ האָט זיך געהאָט זיין יידישן סוחר, מיט וועלכן ער פֿלעגט פירן די געשעפטן, און האָט געהאָט וווּ אַריינצוקומען און פֿאַרברענגען די פֿאַר שעה, זענען די פּויערים, — וואָס פֿלעגן קומען אין די מאָסן, לרוב נישט געווען עבודהדן מיט אַ באַשטימט געוועלב און פֿלעגן שפּעריזן פון קראָם צו קראָם, כדי אויסצוגעפֿינען וווּ מ׳קאָן באַקומען מיט אַ גראָשן בילי־קער — געווען אָנגעווויזן אויף די רעסטאָראַנען און שענקן. דאָרט האָבן זיי געקאָנט פֿאַרברענגען זייערע פֿאַר פּרייַע שעהן און אויך מאָכן אַ כוסה. פֿלעגט מען טאָקע אין די שפּע־טע נאָכמיטאָג־שעהן טרעפֿן שכורע פּויערים.

די גאַנצע וואָך האָט זיך דער יידישער קליינהאַנדל גע־פירט צום מערסטן צווישן זיך. יעדער קרעמער האָט געהאָט זיין קליענטור. די גרעסערע געשעפטן האָבן גלעלבט אין גרויסן טייל אויך פֿון די אָפּיצירן, פון די סטאַציאָנירנדיקע פּולקן אין שטאָט און פון רוסישן באַאַמטנטום.

ב. פֿארלויפֿערס פון בענק

נאָך איידער אין שטאָט זענען געגרינדעט געוואָרן די ערשטע בענק, ווי: די „ליי־און שפֿארקאַסע", דער „ווזאַיעמני קרעדיט" און שפּעטער אויך די „באַנק דליא האַנדלו אי פּשעמיסלו", ווי אַ פּיליע פון דער דאָזיקער באַנק אין שעד־לעץ, האָט זיך שוין געפֿירט אַ געוויסע באַנק־טעטיקייט. הגם אָט די טעטיקייט האָט זיך געפֿירט אויף אַ גאַנץ פּרימיטיוון אופן, האָט זי דאָך אויסגעפֿילט די אויפגאַבן פון דעם צווייג אין דעמאָלטיקן עקאָנאָמישן לעבן אין שטאָט.

די גאָר גרויסע סוחרים האָבן געהאָט זייערע דירעקטע פֿאַרבינדונגען מיט בענק אַדער באַנק־הייזער (דאָס באַנקאָוו) אין וואַרשע. די סוחרים אַבער פון נישט גאַנץ גרויסן פֿאַרנעם און דער מיטלשטאַנד האָבן געמוזט אָנקומען צו אַ פֿאַרמיט־לונג, כדי צו דערלייַדיקן זייערע מינימאַלסטע באַדערפענישן פון באַנק־הילף.

אויפן געביט פון געלט־איבערווייזונגען איז טעטיק געווען דער קאָנטאָר פון יחזקאל (חאסקל) ערליך. דער קאָנטאָר איז נישט געווען קיין אָפּיציעל באַנק־הויז, מיט אַ געהעריקער דערלויבעניש פון דער מאַכט, נאָר אַ גאַנץ הייַמיש געשעפט, בייַ זיך אין דער ווויזונג אויף דער בריסקער גאַס. דער דאָזי־קער קאָנטאָר איז געווען פֿאַרבונדן מיטן „באַנק־הויז סאַלאָ־ווייטשיק־מאַרגנשטערן" אין וואַרשע, און מיר דוכט זיך, אַז אויך אין בריסק. סוחרים, וואָס האָבן געדאַרפט איבערשיקן גלעלט קיין וואַרשע אַדער בריסק פֿאַר סחורה, וואָס זיי האָבן דאָרט געקויפט, פֿלעגן אויסקויפן בייַ יחזקאל ערליך אַן אַנ־ווייזונג אויף זיינע קאָרעספּאָנדענטן אין די צוויי שטעט.

די אַנווייזונגען פֿלעגן געשריבן ווערן אין רוסיש, ווייל די אָפּיציעלע באַנק־הייזער האָבן געפּירט זייערע ביכער אין דער שפּראַך. יחזקאל ערליך איז נישט געווען באַאַוונט אין דער רוסישער שפּראַך, און די שרייַב־מלאכה פֿלעגט בייַ אים אויספֿירן אַן אָנגעשטעלטער, אַ חסידישער יידּ, יוסף נחום שטייטלמאַן. פֿאַר אַ באַלוינונג פון דריי רובל אַ וואָך האָט דער אַ חסידישער יידּ געאַרבעט פון פרי ביז אין דער נאַכט אַריין, און אָפֿילו שבת־צונאַכט נאָך הבדלה.

אַ צווייטער מקור פון געלט איבערווייזונגען זענען געווען די שפֿיליטערן (קאַמיסיאָנערן), וואָס פֿלעגן אויסער דעם אייגנקויף פון באַשטעלטע סחורות, אויך אָנגענומען מזומן־געלט אין ביאַלע און עס איבערגעבן די געהעריקע אָדרעס סאָטן אין וואַרשע.

חוץ אין געלט־איבערווייזונגען האָבן זיך אָבער די סוחרים אויך גענוטיקט אין קרעדיט. אויף דעם געביט זענען זיי גע־קומען צו הילף פֿאַרמיטלערס, ווי: וועלוועלע איטשעס און יהודה יעקב, וועלכע זענען געווען „גייענדיקע בענק". די צוויי יידן פֿלעגן פֿאַרמיטלען צווישן סוחרים, וואָס האָבן זיך גע־

נויטיקט אין קרעדיט און צווישן יענע וואָס האָבן געהאַט אַ פּאָר הונדערט רובל, אָדער אַפּילו גרעסערע סומעס, און דאָס געהאַלטן, ווי מ׳האָט עס דעמאָלט גערופן „אויף פראָצענט״. די לעצטע האָבן זיך רעקרוטירט בעיקר פון יונגע פּאָרלעך, וואָס זענען געווען אויף קעסט בייַ עלטערן, פון דינסט־מיידלעך, וואָס האָבן געזאַמלט אַ גראָשן צו אַ גראָשן אויף אַ נדן, פון אַזעלכע, וואָס זיי איז געלונגען אָפּצושפּאָרן עפּעס פון זייער אַרבעט א״אַ.

גרעסערע סוחרים פלעגן נעמען אַזעלכע געלטער אויף באַשטימטע טערמינען. דער אַנגענומענער פּראָצענט איז געווען פון 10 ביז 12 יערלעך. דער קלענערער קרעמער פלעגט שוין צאָלן 18 פּראָצענט. דעם פּראָצענט פלעגט מען צאָלן וואָכנטלעך. וועלווען אים איטשעס און יהודה יעקב פלעגן יעדע סוף וואָך צוגיפּענעמען דעם פּראָצענט פון די לייערס און אים אָפּטראָגן די פּאָרלייערס. אַזוי האָבן די פּאָרלייערס געזען זייער נאָרמאַלע וואָכנטלעכע הכנסה יעדע וואָך פּאָר די אויגן.

מ. ר.

מ. י. פּייגנבוים / יידישע פּרנסות

א. מסחר

דער האַנדל אין ביאַלע איז פּאָר דער ערשטער וועלט־מלחמה, אַזוי ווי אין אַ סך אַנדערע שטעט אין קאָנגרעס־פּוילן, געלעגן אויסשליסלעך אין יידישע הענט. ס׳איז בכלל נישט נויטיק צוזוען פּאָר יידן צו דערציילן פון וועמען ס׳איז אָט דעם פרנסה־צווייג, ווייל ער איז לגמרי פריי צוזוען און נישט באַזונדערס. די קריסטלעכע באַפעלקערונג האָט געווייניקט פון האַנדל און ער איז ביי איר פּאַרעכנט צוזוען ווי אַ נישט זייער בכבודיקע מלאכה. אין ביאַלע האָט מען פּאָר דער ערשטער וועלט־מלחמה געקאָנט די קריסטלעכע געשעפטן אַנצייכלן ממש אויף די פינגער. אין יאָר 1910, אָדער 1912 האָט זיך געעפנט דער ערשטער פּוילישער קאָנסום־קאָאָפּעראַטיוו „ספאַלעם״, וואָס איז צוזוען אַן אויסדרוק פון אָפענעם און אַרגאַניזירטן באַיקאָט קעגן יידישן האַנדל.

די קריסטלעכע באַפעלקערונג איז נישט געדן געגאַנגען אין די קריסטלעכע געשעפטן, ווייל צווישן קריסטלעכן סוחר און קריסטלעכן קונה איז געשטאַנען אַ תהום: אין קריסטלעכן געשעפט האָט דער קונה געדאַרפט אַראָפּנעמען דאָס היטל, נישט צוריק זיך צו קיין אַרטיקל, נאָר לאָזן זיך בעדיענען פון פּערסאָנאַל, נעמען וואָס מ׳האָט אים געגעבן און באַצאָלן יעדן פרייַ וואָס מ׳האָט פון אים געפאַדערט, אָן דינגען זיך. דער קריסטלעכער קונה האָט נישט געקאָנט פאַרטראָגן דאָס אַנגעצויגנקייט פון קריסטלעכן סוחר, וועלכער האָט וויידער נישט געקאָנט די פסיכאָלאָגיע פון קונה, וועמען מ׳דאַרף לאָזן זיך דינגען און עפּעס אַראָפּדינגען פון פּרייַ; נישט אַרויפּלייגן מיט איינמאָל צו פיל סחורה אויף דער וואָג און צוריק אַראָפּנעמען, — דער קריסטלעכער קונה האָט געקוקט מיט פאַרדאַכט אויף דער רעיעלקייט פון אַזאַ וואָג.

אין יידישן געשעפט האָט זיך דער קריסט געפילט פריי, געקאָנט זיך קלויבן די אַרטיקלען, פּרווון זייַ, דינגען און אַראָפּדינגען פון פּרייַ, צובאַרגן צום אייַנקויף, און בכלל זיך דורכשמועסן מיטן יידישן סוחר, וואָס האָט נישט געבלאָזן פון זיך. די יידישע סוחרים האָבן גוט געקאָנט די געווויניהייטן פון זייערע קריסטלעכע קונים און געווווסט ווי אַזוי זיי אָנט־קעגנצוקומען. דער יידישער קרעמער איז אויך געווען דער אָפּענעמער פון די לאַנדווירטשאָפטלעכע פּראָדוקטן, וואָס די פּויערים פלעגן ברענגען אין שטאָט אַריין, במילא האָט זיך דער פּויער געפּילט מער געבונדן מיטן יידישן קרעמער, ווי מיטן קריסטלעכן. דאָס באַאַמטנטום און די מיליטער־לייט אין שטאָט זענען געווען די קליענטור פון די יידישע סוחרים און דאָרט האָבן זיי גענאָסן פון גוטע אייַנקויפס־באַדינגונגען און פון קרעדיט.

יידן האָבן זיך געגומען צום האַנדל, ווייל דער פרנסה־צווייג איז פאַרהעלטנישמעסיק אָנגעקומען נישט שווער. צו מלוכהשע און קאָמוניאַלע אַרבעטס־ערטער האָבן דאָך יידן נישט געהאָט קיין צוטריט. אַ פאַך האָט מען געדאַרפט לערנען יאָרן, און דערצו — איז מלאכה אין יענע יאָרן בייַ יידן געווען אַ קנאַפּער יחוס. אַ קראָם אָבער האָט מען געעפנט זייער גיך, וויייל ס׳איז דערצו נישט נויטיק געווען קיין שום קוואַליפיקאַציעס, און אַפּילו נישט קיין גרויסע קאַפּיטאַלן. האָט מען חתונה געמאַכט אַ קינד, האָט דאָס פאַרפאַלק פון באַקומענעם נדן געעפנט אַ קראָם. ס׳האָבן זיך געמערט די קראָמען און מיט זיי די קאָנקורענץ צווישן די יידישע קרעמערס.

דער מסחר האָט זיך בעיקר קאָנצענטרירט אויפן מאַרק, אין ח. ל. רובינשטיינס הויף, אויף דער בריסקער, גראָבאַגאַווער און יאַטקע גאַסן. אייַנצלנע קראָמען האָט מען געפּאָגט געפונען כמעט אויף אַלע אייבעריקע גאַסן. ס׳זענען אויך געווען קראָמען אין די שטובנס. אין די לעצטע יאָרן פאַר דער צוויייטער וועלט־מלחמה, האָט זיך אַן אָנגעזעענער פּראָצענט פון יידישן מסחר פאַרקליבן אין בודקעס און אויף סטראָגאַנעס אויפן „נייַעס־מאַרק״.

אַ גרויסער טייל פון די קראָמען איז געווען פון קליינעם פאַרנעם און גאָר פּרימיטיוו אייַנגעאָרדנט און געפירט. אַ סך קראָמען האָבן אָפּילו נישט געהאַט קיין גלאָז־טיר, און ווינטער אין די גרעסטע פרעסט פלעגט מען שטיין אין אָפּענע קראָמען און וואָרעמען די פאַרפרוירענע הענט בייַ אַ פייער־טאָפּ. די קראָמען פלעגן זיין אָפּן ביז אין די שפּעטע נאָכט־שעהן, און איין קרעמער פלעגט קוקן צי דער צווייטער האָט שוין פאַר־מאַכט זיין קראָם. ס׳זענען אָבער אויך געווען געשעפטן מיט שייַנער אייַנריכטונג און זענען געפירט געווארן אויף אַ גרויסן פאַרמאָג. אין ביאַלע האָבן זיך מיטן האַנדל פאַרנומען אַ סך פּרויען, געבנדיק אַ מעגלעכקייט זייערע מענער צו לערנען תורה.

סחורות פלעגט מען ברענגען פון וואַרשע און פון בריסק

מיט פורן, ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה, און מיט אויטאָס נאָך דער מלחמה.

אין שטאָט זענען אויך געווען יידן, וואָס האָבן זיך פאָרנומען מיט גאָר גרויסע מסחרים. זיי פלעגן קויפן ביי פריצים וועלדער, לאָזן זיי האָקן און דאָס האָלץ, טיילווייז אין רויען מצב און טיילווייז נאָכן אויבערארבעטן אין טאָרטאָקן, עקס־פאָרטירן קיין אויסלאַנד. ס׳זענען געווען גרויסע תבואה־סוחרים, וואָס פלעגן שיקן תבואה וואָגאָנאָסווייז אַזש קיין דאַנציג.

בעת דער רוסישער הערשאַפט פלעגן סוחרים דאָרפן אויס־קויפן אַ האַנדלס־פאַטענט און צאָלן אַ גאָר מינימאַלן שטייער.

די ערשטע וועלט־מלחמה האָט חרוב געמאַכט דעם נאָר־מאָלן האַנדל. אַ טייל פון די סוחרים איז פאָראָרעמט געוואָרן און בכלל אָראָפּ פון דער סוחרישער ארענע. זייער אָרט האָבן פאָרנומען נעכטיקע אָרעמעלייט, וואָס איז אפהענגיק געווען פון דעם אין אָט דער אומנאָרמאַלער צייט.

מיטן אָנטשטיין פון דער פוילישער מדינה אין יאָר 1918, איז דער האַנדל צוריק אָרויף אויף נאָרמאַלע שינעס, אָבער פאָר יידישע סוחרים האָט זיך אָנגעהויבן אַ ניי קאַפּיטל, אַ קאַפּיטל פול מיט ליידן, וואָס האָט געצילט צו דערפירן דעם יידישן מסחר צום אונטערגאַנג.

דער קאַמף קעגן יידישן האַנדל, האָט אויפגעהערט זיך צו באַגרענעצן מיט שרייבן און רעדן, נייערט זיך געגנומען צו מעשים, וואָס זענען פון יאָר צו יאָר געוואָרן שטאַרקער פילבאָר פאָר די יידישע סוחרים. די יידישע סוחרים האָבן געפילט ווי די עקסטערמינאַציע־פעטליע וואָס מ׳האָט פאָר־וואָרפן אויף זייערע העלדזער ווערט וואָס אַמאָל ענגער.

ראשית־כל האָט מען באַלייגט די יידישע קרעמערס מיט אומגעהויערע הויכע שטייערן, וועלכע זיי זענען ניט אומ־שטאַנד געווען צו באַצאָלן. האָט מען נאָר דורכגעלאָזט איין יאָר און נישט באַווייז צו באַצאָלן די שטייערן, דאָן זענען שוין די פאַרלייגענע שטייערן געוואָקסן אין אַ שנעלן טעמפּאָ און מ׳האָט זיך פון זיי נישט געקאָנט אַרויסקריגן. דער שטייער־אָמט האָט נישט געשטויגן און צוגענומען די סחורות פון גע־וועלב, און דער קרעמער איז געבליבן זיצן אין אַ ליידיקער קראָם.

דער זונטיק־רו, וואָס איז דורך דער פוילישער רעגירונג אַרויפגעצוווּנגען געוואָרן אויף דער יידישער באַפעלקערונג, האָט גורם געווען שאָדנס און נגישות דעם יידישן קרעמער, וואָס האָט זיך נישט געקאָנט דערליבן צו רוען צוויי טאָג אין דער וואָך. פלעגט מען פאַרקויפן דורך דער הינטערטיר, און וער ס׳האָט אַזאַ טיר נישט געהאָט — פלעגט שטיין אין דרויסן און פאַרזיכטיק אַריינלאָזן די קונים אין געשלאָסענעם געוועלב. אַזוי פלעגן קרעמערס שטיין אין דרויסן אויף דער וואָך ביי די קראָמען אַ גאַנצן זונטיק, אָפילו ווינטער אין די גרעסטע פרעסט. די פאַליציי פלעגט אָבער שטרענג פאַרפאָלגן די יידישע קרעמערס און צונויפשטעלן קעגן זיי פראָטאָקאָלן, וואָס האָבן נאָך זיך געצויגן שווערע געלט־שטראָפן.

אין ביאַלע האָט מען זייער בולט אָנגעזען די ירידה פון די יידישע סוחרים, וואָס איז פאָראורזאַכט געוואָרן אין דער ערשטער רייַ פון שטייער־אָמט, אָנגעזעצענע סוחרים האָבן ליק־ווידירט זייערע געשעפטן און געפּנט בודקעס אויפן נייעם־מאַרק; טייל האָבן שוין נישט באַווייזן אָפילו צו עפענען אַזעלכע בודקעס און זענען דאָרט געשטאַנען מיט טישלעך; נאָך אָנדערע זענען געוואָרן ירידים־פאָראָרס.

צו דער פאָראָרעמונג פון די יידישע סוחרים האָט אויך גורם געווען די קעגנזייטיקע קאָנקורענץ. אין אָט דעם קאָמף האָט מען פאָרגעסן אַריינצוקאַלקולירן די שטייערן אין די פריזן, און שפעטער איז מען טאָקע נישט אומשטאַנד געווען די שטייערן צו באַצאָלן. ווי אַן אילוסטראַציע פון דער פריזן־קאַלקולאַציע פון די יידישע קרעמערס קאָן דינען אָט דער פאָקט: ס׳זענען געווען געוויסע אָראָטיקלען פאָר וועלכע דער קרעמער פלעגט נאָכן יאָר באַקומען אַ פרעמיע אין דער הייך פון אַ געוויסן פראָצענט, וואָס איז אפהענגיק געווען פון דעם אומזאַץ, וואָס ער האָט געמאַכט מיט אָט דעם אָרטיקל. נעמענדיק אין אַכט אָט די פרעמיע, פלעגן ביאַלער סוחרים פאָרקויפן דאָס פרעמירטע אָרטיקל צו אַ נידערקערן פרייז, ווי זיי אַליין פלעגן צאָלן. אין שטאָט פלעגט מען זאָגן, אַז די סוחרים קאַלקולירן אַריין אין זייערע פריזן אויך דאָס גיין צופוס צו דער באַן־סטאַציע (די באַן־סטאַציע איז געלעגן אַנ־דערהאַלבן ק״מ הינטער דער שטאָט, און די סוחרים וואָס פלעגן דאָרפן פאָרן איינקויפן סחורה פלעגן זיך נישט פאָר־גינען צו פאָרן צו דער באַן־סטאַציע מיט אַ דראָשקע).

איז ווייניק געווען די שטייער־שרויף, וואָס האָט געדריקט אויף די יידישע סוחרים, האָט מען אָנגעהויבן אָראָפּברענגען קיין ביאַלע קריסטן פון די מערב־גביטן און עפענען געשעפטן. אָט די פריש־אויפגעקומענע קריסטלעכע סוחרים האָט מען דערטיילט מלוכהשע קרעדיטן, פון וואָס די יידישע סוחרים האָבן קיינמאָל נישט געקאָנט. אָלע באַשטעלונגען פון אָראָפּלאַן־פאַבריק, פון די מלוכהשע און קאָמונאַלע אָמטן, ווי אויך פון מיליטער זענען אויבערגעגעבן געוואָרן צו די קריסטלעכע סוחרים.

די אָראָפּלאַן־פאַבריק אויף דער וואַליע, וואָס איז אין אַנהייב געווען אין פריוואַטע הענט, איז געבויט געוואָרן מיט נישט וויניק יידישע געלטער. די יידן זענען געווען די צושטע־לערס פון די סחורות, יידישע בעלי־מלאכות האָבן דאָרט גע־האָלפן מיט זיערע הענט בויען די פאַבריק. זייער אָפּט פלעגן יידישע סוחרים און בעלי־מלאכות באַקומען אָנשטאָט געלט וועקסלען געוואָרן און זענען דערלאָזט צו רויען צוזאַמען מיט פראָטעסט. וואָלטן אָט די וועקסלען געווען אין קריסטלעכע הענט, וואָר וועלט אָט די קריסטן גאָר באַווייזן צו פאַרענדיקן דעם בוי פון דער פאַבריק. די קריסטן וואָלטן גלייך אויפן אָרט דער־קלערט די אונטערנעמונג פאָר באַנקראָט. די יידישע סוחרים און בעלי־מלאכות האָבן אָבער געהאָט געדולד זיך אָרומצוטראָגן חדשים מיט פראָטעסטירטע רויטע וועקסלען (רויטע וועקסלען זענען געוואָרן אויסגעשטעלט נאָר אויף סומעס פון טויזנטער זלאָטעס) און לאָזן זיך גענאָרן פון די צוזאָגן וואָס זיי פלעגן באַקומען פון די פאַבריק־בויערס. מ׳האָט זיי דאָרט צוגע־זאָגט אייביק צו געדענקען און צו באַדאַנקען פאָר די גרויסע

קרעדיטן, זואָס זיי האָבן געגעבן בייַם בויען די פאַבריק. אָלע הבטחות זענען אָבער שפּעטער פאַרגעסן געוואָרן. אָט די אָלע מיטהעלפערס צום אויפשטעלן די ריזן פאַבריק האָט מען שפּעטער נישט אַריבערגעלאָזן איבער דער שוועל, אָפילו ווען זייערע אָנבאָטן זענען געווען אַ סך ביליקער פון די קריסטלעכע.

די פּריצישע הייף פון דער סביבה, וואָס זענען פון דורות געווען אָפּגעמערט בייַ די יידישע סוחרים, בייַ וועלכע זיי האָבן גענאָסן פון גרויסע קרעדיטן, האָבן איצט איבערגעלאָזן די יידישע סוחרים מיט די דיקע ביכער פריצישע חובות און זענען מיט זייערע באַשטעלונגען אַוועק צו די קריסטלעכע סוחרים.

די אַראָפּגעבערענגטע קריסטלעכע סוחרים פון מערב־פוילן האָבן זיך שפּעטער זייער פּיין אָפּגעדאַנקט דער פוילישער באַפעלקערונג, און בעיקר דער פוילישער אינטעליגענץ אין שטאָט, וואָס זיי אַראָפּגעברענגט צום איבערגעמען דעם האַנדל פון די יידישע הענט. אָט די קריסטלעכע סוחרים זענען עס בעת דער היטלער־תקופה געוואָרן, אַזוי ערופענע, „פאָלקס־דייטשן" און עטלעריי גדעדינט די נאַציס. זיי האָבן גע־האַלפן אומברענגען אַ גרויסן טייל פון דער פוילישער שטאַטישער אינטעליגענץ.

געציילט יידיש געשעפטן האָט מען אין אָט דער תקופה געקאָנט אַנרופן אייגנפונדעווטע, ווו דער אַנטיסעמיטישער אַנגריף האָט נאָך נישט דערגרייכט צום שורש. פון די אַמאָליקע גרויסע תבואה־סוחרים איז קיין זכר נישט געבליבן, און די איצטיקע תבואה־סוחרים האָט מען גערופן זעקל־יידן, ווייל זייער מסחר איז באַשטאַנען אין קויפן אַ זעקל תבואה און נישט מער.

בייַם אַמאָליקן רייכן פרנסה־צוויג פון האַלץ־מסחר האָבן זיך נאָך געקאָמערט עטלעכע יידישע משפחות. דער עקאָנאָ־מישער קריזיס פון יאָר 1930 האָט גורם געווען צום באַנקראָט פון עטלעכע האַלץ־סוחרים אין שטאָט, און די פאַלגן פון די באַנקראָטן האָט מען געפילט אַ סך יאָרן.

די יריד פון יידישן האַנדל אין ביאַלע האָט אויך כאַ־ראַקטעריזירט זיין אַרגאַניזאַציאָנעלע ראָם. אין די ערשטע יאָרן נאָך דער אַנטשטייאונג פון פוילן האָט אין ביאַלע עק־סיסטירט אַ סוחרים־פאַראיין, וואָס פלעגט זיך פאַרנעמען מיט פאַרשיידענע ענינים פון זיינע מיטגלידער. מיטן פאַר־שטאַרקטן טעמפּ פון דער פאַשפּעריזאַציע פון יידישן סוחרטום הערט אויף עקסיסטירן דער סוחרים־פאַראיין, און אויף זיין אָרט קומט דער קליינהענדלער־פאַראיין, צו וועלכן ס׳האָבן געהערט כמעט אָלע שטאָטישע סוחרים. אָט דאָס אָנשליסן זיך פון כמעט אָלע סוחרים אין דעם קליינהענדלער־פאַראיין איז געווען אַ בולטער באַווייז, אַז אין שטאָט זענען מער נישט געווען קיין גרויסע סוחרים.

דאָס וואָס ס׳האָט נאָך נישט באַווען די פוילישע מאַכט מיט איר עקסטרעמיזאַציע־פּאָליטיק לגבי דעם יידישן האַנדל, האָבן באַווען די דייטשן גלייך נאָך זייער באַזעצן ביאַלע אין יאָר 1939. אין געציילטע וואָכן נאָכן אָקופּירן די שטאָט דורך די ברוינע רוצחים האָט דער יידישער האַנדל אויפגעהערט לגמרי צו עקסיסטירן.

ביים סוף פון אונדזער אָפּהאַנדלונג וועלן מיר דאָ אויס־רעכענען די האַנדלס־צווייגן, אין וועלכע די שטאָטישע יידן זענען געווען פאַרטראָטן.

שפּייז, פרוכטן און זיסוואָרג, גרינוואָרג, קאָלאָניאַל, מילכ־וואָרג, שענקן, קאָפּיין, טשיינעס, יאַטקעס, פיש, תבואה, פו־ראָזש, וויין, עופות.

ס׳זענען געווען געשעפטן, וואָס פלעגן פאַרקויפן נאָר אין הורט־פאַרנעם: זאָלץ, נאָפט, צוקער, מעל, גרויפן, הערינג, ריז, הייוון, ביר.

מאַנופאַקטור, פוטער, גאָלאָנטעריע, שוכוואָרג, קאָנפעקציע, לעדער־און שוסטער־צוזאַטן, שמאָטעס, פעדערן, גלאָזוואָרג־און קיך־גשיר, אייזן־און בוי־מאַטעריאַל, לאָנדווירטשאַפט־לעכע מאַשינען און כלים, קויל, בוי־האָלץ, ברענהאָלץ, פּאַרב, ראָווערן, אָלט־אייזן, שרייב־מאַטעריאַלן און ביכער, דראָ־געריע אַרטיקלען, מעבל, צירונג, האָטעלן.

אויף ווי ווייט מעגלעך וועלן מיר זיך באַמיען צו דער־מאָנען די גרעסערע געשעפטן און אונטערנעמונגען, וואָס האָבן עקסיסטירט ביים אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה.

אין דער שפּייז־און קאָלאָניאַל־בראַנזש — יעקב קאָרב־בלום, צביה באַכראַך (בריסקערין) — דער עיקר הורט־פאַר־קויף; חיה זעלדע צוקערמאַן, מרדכי יוסף גאָלדשטיין, משה שאַר.

פרוכטן, זיסוואָרג און קאָפייען — בערל סאַנדלאָרזש, יצחק כהן, חיים מרדכי ראָזנבערג.

גרינוואָרג — אַבוש ראָזנבלום.

מילכוואָרג — בלומע גאָלדשטיין.

שענקן — די פאַמיליע אַדלערשטיין, שמעון ליכטנשטיין, משה ליכטנשטיין, חיה סאָפיר, וועלוול מאַלינא, יצחק בערמאַן.

וויין — נתן בארנשטיין.

הורט־פאַרקויף: זאָלץ און צוקער — די שותפים דוד נאַרטמאַן און פעלדמאַן; הערינג און ריז — אליעזר צעל־ניקער; הייוון — די פאַמיליע רייך און מאָטל שטיינגאָרט; ביר — יצחק בערמאַן, משה ליכטנשטיין, ישראל יצחק סאָפיר; מעל אין גרויפן — נטע אַלטביר; נאָפט און אָלערליי נאָפט־פראָדוקטן — „פעטראָלעאום", וואָס האָט אָנגעהערט צו אייזיק (אַייזשע) שיינבערג און צו די ברידער לייבל און שמואל קרייזלמאַן.

מאַנופאַקטור און פוטער — יהושע גליקסבערג, בעריש פישמאַן, ירחמיאל ליכטנבוים.

גאָלאָנטעריע און שוכוואָרג — שמואל זוסמאַן, יעקב שלמה זיידמאַן, יוסף גיטלמאַן, דוד קליגבערג, הערשל כהן, שרה לאה טאָרנהיים, לייביש ריכטער.

קאָנפעקציע — מענדל טאָקאַרסקי, מרדכי פיעקאַרסקי.

לעדער און שוסטער־צוזאַטן — יקיר כהן־צדק, יצחק גראָבמאַן, מאָטל איידלסבערג.

קיך־גשיר און גלאָזוואָרג — י. וויינגאָרטן (פּייגעלע רפאלס), משה לידזבארסקי און צירל ראזנצווייג (יאַנקל אשרס).

אייזן, בוי־מאטעריאל, לאנדווירטשאפטלעכע מאשינען, קוילן — אברהם ארלאנסקי, מאיר ארלאנסקי, אברהם קאליכ־שטיין, שמעון ליכטנשטיין.

בוי־האלץ — די שותפים: פאמיליע לוסטיגמאן און וועלוול איידלטוך, די שותפים: ברידער דוד און פרויעם וויסמאן מיט הערשבערגן (דוד קליגבערגס איידעם), די שותפים: משה ראדזינעק און שמואל ארלאנסקי, די שותפים: משה קוריא־פאטוע און זכריה עפלבוים.

ברענהאלץ — משה ראדזינעק, אברהם יצחק קארליק, יוסף זשעלאזא.

מעבל — משה יצחק בידערמאן, פינטשע איידלמאן.

ראוורן — יצחק אגרעס, יעקב דאגאדני.

צירונג — אברהם גאלדשמידט, חיים מרדכי גאלדשמידט.

שרייב־מאטעריאלן און ביכער — פנחס נארטמאן, די יורשים פון יאסקע ווינאגראד, ווורמאן (יאסקע ווינאגראדס איידעם), נחום טענענבוים.

דרוקערייע — מיכאש האפער, בערל גאלדבערג.

זאלן דא נאך דערמאנט ווערן עטלעכע פרנסות, וואס זענען גרעסטן געקניפט און געבונדן מיטן האנדל. מיר מיינען דא קאמיסיאנערן (שפילימערן), אויטא־אייגנטימערס און צו־שטעלערס („פאדריאטשיקעס").

די קאמיסיאנערן אין ביאלע פלעגן זונטיק אוועקפארן קיין ווארשע מיט פולע טאשן באשטעלונגען פון די סוחרים. במשך פון דער וואך פלעגן זיי באזארגן אהיים צו זייערע פאמיליעס די באשטעלטע סחורות, און די פאמיליעס פלעגן שוין דאס צושטעלן צו די סוחרים. פרייטיק פלעגן זיי זיך אומקערן אהיים און מיט זיך ברענגען די עיקר־באשטעלונגען. די ביאלער קאמיסיאנערן זענען גרעסטן אויסגעקאכט אין ווארשע, געקאנט דארט יעדעס ווינקעלע, און נישט ענגער־טיקט זיך אין קיין אדרעס פון סוחר, ווו ער קען פאר אים באקומען די באשטעלטע סחורה. זיי, די קאמיסיאנערן פלעגן מערסטנטייל צאלן נידעריקערע פרייזן ווי די סוחרים גופא. די קאמיסיאנערן פלעגן זייער שווער ארבעטן, און זיי זענען געווען סאלידע מענטשן, אויף וועלכע מ׳האט זיך געקאנט סומך זיין.

אין די שווערע יאר פארן יידישן האנדל אין ביאלע, ווען ס׳זענען אויפגעקומען א סך קריסטלעכע סוחרים, זענען אבער די יידישע קאמיסיאנערן אין ביאלע געבליבן קאנקורענצלאז. נישט געווען קיין קריסט וואס זאל זיך קאנען און וועלן פאר־מעסטן מיט זיי, און אפילו די אנטיסעמיטישע קריסטלעכע סוחרים האבן געמוזט אנקומען צו די יידישע קאמיסיאנערן.

ווי קאמיסיאנערן זענען טעטיק געווען די פאמיליעס: פרעטער, שיינבערג, ריבאק (יעקב און זיין זון אהרן), הייבלום, נאוואמיאסט, קאמלעט, א״א.

שטאטישע יידן זענען אויך געווען די פיאנערן ביים ארגאניזירן די צוויש־שטאטישע אויטא־קאמוניקאציע. פון ביאלע זענען געגאנגען יידישע לאסט־אויטאס קיין ווארשע און בריסק, פון וואנען מ׳האט געברענט פארשיידענע סחורות. די פיאנערן זענען געווען די קאמיסיאנערן און בעיקר די פא־מיליעס: שיינבערג, ריבאק און קאמלעט.

אין שטאט זענען געווען טעטיק יידישע „פאדריאטשיקעס" (צושטעלערס). ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה זענען באקאנט געווען שמואל פיזשיץ, שמעון קריידשטיין און חיים לוי רובינשטיין. זיי פלעגן צושטעלן צום מיליטער און צו דער מאכט פארשיידענע ארטיקלען, און אויך אננעמען גרויסע ארבעטן ביי דער מאכט.

אין די אכציקער יארן פון 19טן יארהונדערט האט שמעון קריידשטיין אויפגעבויט זיינע קאזארמעס אויף דער יאנעווער גאס, וואס האבן זיך געצויגן ביז די עקן גאסן גארנצארסקע און סיטניצקע.

מיט 10 יאר שפעטער, נאכן אויבויען דורך שמואל פי־זשיצן זיינע קאזארמעס אויף דער ארטילעריסקער גאס, האט דאס מיליטער פארלאזט די קאזארמעס פון שמעון קריידשטיין און איז אריבער אין די קאזארמעס פון ש. פיזשיץ. צוליב דעם, האט מען געהאלטן אין שטאט, איז אנגעגאנגען די שטענדיקע מלחמה צווישן קריידשטיינען און פיזשיצן.

שפעטער האט שמואל פיזשיץ אויסגעבויט די הילצערנע קאזארמעס אויפן בריסקער שאסיי, און לעבן זיי אויפגעשטעלט אין יאר 1901 געמויערטע.

נאך דער אנטשטייאונג פון פוילן זענען טעטיק געווען ווולף וויינצמאן און שמעלקע שווארץ, ווי צושטעלערס צום מיליטער אין שטאט. מיטן אנקינדיקן די „אוושעס־פאליטיק" אויפן עקאנאמישן געביט, זענען אויך זיי דערווייטערט געווארן פון אט דער פרנסה.

מיר האבן ליידער נישט קיין שום סטאטיסטישן מאטעריאל בנוגע דעם יידישן האנדל אין ביאלע. דער געווען־זענער ווייצ־סטארסטע אין ביאלע ב. גורביץ גיט אן אין זיין מאנאגראפיע פון ביאלער קריין עטלעכע ציפערן פארן גאנצן קריין. שיינט אונדז אבער, אז זיי קאנען אויך זיין מאסגיביק פאר דער שטאט ביאלע. אזוי שרייבט ער: „אין יאר 1938 זענען 80 פראצענט (1640 פאטענטן) פון האנדל און קריין געלעגן אין יידישע הענט. די יידן זענען געווען צום מערסטן רעפרעזענ־טירט אין האנדל מיט: גאלאנטעריע (84 פראצענט), לעדער (78 פראצענט). שפייז (75 פראצענט)".

אין יאר 1939 האבן אין קריין ביאלע געווילינט כמעט די זעלבע צאל יידן ווי אין דער שטאט ביאלע, ביי 7,500 נפשות. וועמען מיר זאלן אננעמען, אז די יידן סיי אין קריין ביאלע און סיי אין דער שטאט ביאלע זענען אין א גלייכער מאס געווען פארטראטן אין האנדל, קומט אויס, אז אין ביאלע האבן זיך פארנומען מיט האנדל בערך 820 משפחות.

ב. מלאכה

ס׳איז אנצונעמען, אז ביאלע איז נישט געווען קיין אויס־נאם אין יענע יארן, מיט א 70—80 יאר צוריק, פון אנדערע שטעט, וועו מלאכה האט נישט פארשאפט קיין איבעריקן כבוד און איז געווען א גאר קנאפער יחוס אין א משפחה. אין יענע

יאָרן האָט דעם אויבן־אָן אין יידישן לעבן אין ביאָלע פאָר־נומען דער סוחר. ס׳רוב סוחרים זענען געווען חסידים און פלעגן דאָוונענ אין חסידים־שטיבלעך נוסח ספרד. די בעלי־מלאָכות זענען געווען קאָנצענטרירט אין שול און בתי־מד־רשים, און געדאָוונט נוסח אשכנז. נאָך פאָר דער ערשטער וועלט־מלחמה איז שוין פאָרגעקומען אַן ענדערונג צום גוטן אין דעד באַציאונג צו מלאָכה.

ביאָלע האָט זיך נישט אויסגעצייכנט מיט פראָדוצירן אַ וועלכן ס׳איז מאָסן־אַרטיקל, ווי דאָס איז געווען דער פאַל אין דער שכונתדיקער מעזריטש מיט דער חזיר־האָר־בראָנזשע. אין שטאָט זענען געווען הונדערטער וואָרשטאַטן, און ס׳רוב פון זיי האָבן זיך געפונען אין די דירות פון די בעלי־מלאכות גופא. פאַרשטייט זיך, אַז די באַלעבאָסטעס פלעגן איינשפאַנען לערנייגלעך אין דער שטוב־אַרבעט, און אין די ערשטע יאָרן פלעגן זיי גאָנץ שוואַך עוסק זיין אין דער מלאכה.

אַנהויבן אַרבעטן פלעגט מען אין די גאָר פריע מאָרגן־שעהן — זומער פון זון־אויפגאַנג ביז זון־אונטערגאַנג, און ווינטער פלעגט מען אַנהויבן אַרבעטן וועז ס׳איז נאָך געווען פינצטער — ביי אַ נאָפט־לאָמפ און אַרבעטן ביז אָכט־ניין אַזייגער ביינאַכט, — ווידער ביי אַ נאָפט־לאָמפ. ס׳פלעגן זיין פאָלן, וועז אין וואָרשטאַטן, ווו מ׳פלעגט יעדע וואָך אויך אַרבעטן ענדיקן עפעס אַ טראָפּאָרבעט, האָט מען אויך געארבעט דאָנערשטיק אַ גאַנצע נאָכט. ס׳רוב מייסטערס זענען געשטאַנען ביים וואָרשטאַט און געארבעט צוזאַמען מיט די אַרבעטערס.

פרייטיק פלעגט מען אויסצאָלן דעם אַרבעטער זיין פאָר־דינסט. די לערנייגלעך פלעגן נישט באַקומען קיין באָלוינונג, אויסער אויף יום־טוב — אַ פאָר גראָשן צום אָפּשערן זיך.

די אַרבעט איז געווען אַ שווערע, ווייל מ׳האָט זיך נישט באַנוצט מיט קיין מעכאַניזשער קראָפט און מ׳האָט געארבעט אויף זייער אַ פרימיטיוון אופן.

אונטער דער השפעה פון דער אַרגאַניזירטער אַרבעטער־שאפט זענען נאָך פאָר דער ערשטער וועלט־מלחמה געענדערט געוואָרן די שוועריע אַרבעטס־באַדינגונגען. די אַרבעטערס האָבן אַנגעהויבן אַרויסרוקן פאַרשיידענע פאָדערונ־גען צו זייערע אַרבעטס־געבערס, און ראשית־כל איז געקומען די פאָדערונג צו פאַרקלענערן די צאָל אַרבעטס־שעהן. וועגן פאַרלאַנגען וועלכע ס׳איז סאָציאַלע תנאים, איז קיינמאָל נישט געקומען אין באַטראַכט. אין די שפעטערדיקע יאָרן, בעת דער פוילישער הערשאַפט, זענען אַ טייל אַרבעטערס פאַרזיכערט געווען אין דער קראַנקן־קאַסע און זייערע אַרבעטס־געבערס האָבן געמוזט צאָלן פאָר זיי אַ געוויסן אָפּצאָל. כמעט אין אַלע אַרבעטס־פלעצער איז שוין אין דער תקופה אָפּגעהיט געוואָרן דער אָכט־שעה־דיקער אַרבעטס־טאָג.

אויב אין דער רוסישער צייט האָט דער יידישער בעל־מלאכה בכלל נישט געוווסט פון קיין שטייערן, איז ער אין דער תקופה פון דער פוילישער הערשאַפט (1918—1939) פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ בעל־חוב פון פוילישן מלוכה־אוצר. די יידישע בעלי־מלאכות האָט מען באַלייגט מיט אַזעלכע הויכע שטייערן, אַז ס׳רוב פון זיי זענען נישט אומשטאַנד געווען זיי צו באַצאָלן. האָט טאָקע דער שטייער־אָמט אויס־געלייגט זייערע דירות פון יעדן שטיקל מעבל. דעמאָלט זענען דאָס אויפגעקומען די אַריינגעמויערטע שענק אין די וועגט, כדי די שטייער־מאָכט זאָל זיי נישט קאָנען צוגעמען. אַ סך שניידערס פלעגן פון זייערע קליענטן נעמען באַשטע־טיקונגען, אַז די סחורה איז זיערע, כדי אויסצומיידן אַ ריקווירציע מצד דעם שטייער־אָמט.

ס׳איז אויך צוגעקומען דאָס געזעץ וועגן זונטיק־רו, וואָס האָט געגעבן אַ מעגלעכקייט יעדן פאַליציאַנט צו שיקאַנירן די יידישע בעלי־מלאכות. הגם די איבערווינגדיקע מערהייט פון די יידישע וואַרשטאַטן האָט זיך געפונען אין הייף און נישט אין פראָנט פון די גאַסן, דאָך פלעגן די פאַליציאַנטן אַהין טרעפן און צונויפשטעלן פראָטאָקאָלן פאָר מחלל זיין דעם זונטיק.

די דאָ געבראַכטע דריי סטאַטיסטישע טאַבעלעס, וואָס האָבן אַ שייכות צום יאָר 1921, זענען באַארבעט געוואָרן אונטער דער לייטונג פון אינזש. העלער, וואַרשע 1923, אויפן סמך פון אַן אַנקעטע וועלכע יידישע אינדוסטריעלע אונטערנע־מונגען אין פוילן.

וואָס שייך ביאָלע, זענען די טאַבעלעס נוגע בעיקר די האַנטווערקער־וואַרשטאַטן, ווייל אויסער ראָאַבעס פאַבריק, צוויי טאַרטאָקן, צוויי מילן און דער ווייגעס, זענען דעמאָלט אין ביאָלע נישט געווען מער קיין יידישע אינדוסטריעלע אונ־טערנעמונגען.

ס׳איז אָנצונעמען, אַז די ציפערן אין די טאַבעלעס זענען נישט קיין פולשטענדיקע. מיר זענען פון זיי, אַז אין יאָר 1921 זענען אין ביאָלע געווען 402 יידישע אַרבעטס־אונטערנעמונגען (פון דעם — 26 נישט־טעטיקע), מיט אַ צאָל פון 861 אַר־בעטערס, פון וועלכע 758 זענען געווען יידן.

טאַבעלע 1

אונטערנעמונגען	אין %	באַשעפטיקטע אין אַרבעטערס־לוין	ס״ה %
שטיין, ליים, גלאָז [1]	1.1	9.2	19.9
מעטאַל	5.	4.1	2.1
מאַשינען־אַפּאַראַטן	1.9	1.3	0.3
האָלץ	2.1	3.7	6.5
לעדער	2.4	2.8	2.8
טעקסטיל	1.1	0.9	1.
באַקלייַדונג	49.5	43.8	42.5
פאַפּיר	2.7	1.5	0.5
דרוקערייען	18.1	18.6	10.1
כעמיע	2.7	3.	3.1
בוי	9.8	6.7	6.7
גראַפישע אינדוסטריע	1.6	2.3	2.3
רייניקונג	2.1	2.1	2.1

[1] אין פראָדוקציע־פאַך „קאָלך־גרובן" — 2 אונטערנעמונגען מיט 77 לוין־אַרבעטערס, פון זיי 2 יידן.

טאַבעלע 2

| ארט אינדוסטריע | אַרבעטער אין אַלע אינדוסטריעס | | |

56.5 פּראָצענט פון גאַנצן האַנטווערק אין קריים. לויט אים זענען ביז 1939 אַרויסגעגעבן געוואָרן 1286 האַנטווערק־קאַרטן צו די יידישע בעלי־מלאכות. ווען מיר זאָלן אויך דאָ אַנגענעמען, ווי מיר האָבן דאָס געטאָן ביים אַנדל, אַז די יידן אין קריים, וואָס זייער צאָל איז געווען גלייך צו דער צאָל יידן אין דער שטאָט ביאַלע, זענען געווען פאַרטראָטן אין מלאכה פראָצענטועל אין דער זעלבער מאָס ווי די ביאַלער יידן, וואָלט אויסגעקומען, אַז ביאַלע האָט אָפיציעל פאַרמאָגט קרוב 643 יידישע בעלי־מלאכות. מיר זאָגן אָפיציעל, ווייל פאַקטיש זענען געווען געגנוג יידישע בעלי־מלאכות וואָס האָבן געאַרבעט אָן האַנטווערק־קאַרטן, באַזונדערס אין דער פּראָווינץ.

אין דער דערמאָנטער מאָנאָגראָפיע ווערט אָנגעגעבן, אַז די יידן אין קריים האָבן געבילדעט אין: שניידערייַ 80 פּראָצענט, מאַלעריי 90 פּראָצענט, היטלמאַכעריי 100 פּראָצענט, שוסטעריי 78 פּראָצענט, שערער־פּאַך 75 פּראָצענט, בלעכעריי 100 פּראָצענט.

דער אָנטייל פון די יידן אין קריים אין די פּרייַע פראָפעסיעס ווערט דאָרט באַצייכנט אויף 25 פּראָצענט.

יידן אין שטאָט זענען טעטיק געווען אין די פאָלגנ־דיקע פּרייַע פראָפעסיעס: דאָקטוירים (1—3) צאָן־דאָקטוירים (1—2), אַדוואָקאַטן (1—4), אקושערקעס, צאָן־טעכניקערס, בוכהאַלטאָרן, באַאַמטע, בראַקערס און געשעפט־אָנגעשטעלטע.

גדליהו בראווערמאן פתח־תקוה / מ ל א כ ה

(פון די 80קער יאָרן אין פאַריקן יאָרהונדערט ביז 1939)

נישט געקוקט אויף דעם, וואָס ביאַלע האָט תמיד געשמט ווי אַ פרומע שטאָט, און איז באַרימט געווען מיט אירע גרויסע לומדים, איז דאָך שוין אין די אַכציקער יאָרן פון פאַריקן יאָרהונדערט פאַרשפרייט געווען מלאכה צווישן דער ביאַלער יידישער באַפעלקערונג, כאָטש מלאכה האָט זיך נישט געראָטן פאַר קיין איבעריקן כבוד.

דער עיקר פרנסה־מקור פון די יידישע בעלי־מלאכות אין ביאַלע האָט געשטאַמט פון דער קריסטלעכער באַפעלקע־רונג אין שטאָט און דער אומגעגנט. ביאַלע ווי אַ קריים־שטאָט האָט פאַרמאָגט אַ סך אָמטן און מיליטער. ווי פּינטלעך צו יידן ס׳זענען נישט געווען געשטימט די רוסישע טשינאָוו־ניקעס און די רוסישע אָפּיצירן, האָבן זיי דאָך געמוזט אָנקומען צום יידישן בעל־מלאכה אין אַ סך געביטן, אין וועלכע ס׳זענען בכלל נישט געווען קיין קריסטלעכע בעלי־מלאכות. אוך אויב ס׳זענען אָזעלכע יאָ געווען, האָבן זיי זיך אָבער נישט געקאָנט פאַרגלייכן מיט די יידישע אין דער גוטער אַרבעטס־קוואַליטעט. אָזא פּאָר אָפּיצירסקע לאָקיר־שטיוול ווי ס׳האָט אויסגעסטראָיעט סרולקע (ישראל) קאָטשעמאיניק, זענען די קריסטלעכע שוסטערס נישט אומשטאַנד געווען נאָכצומאַכן. ווער שמועסט נאָך וועגן הערשל בריסקער, בייַ אים האָט מען געמוזט וואַרטן אין דער ריי אויף אַ פּאָר שטיוול אָדער אַ פּאָר שיך. אויסער וואָס זיין אַרבעט איז געווען אָן ערשטקלאַסיקע, איז אויך די סחורה געווען פון בעסטן קוואַליטעט.

אמת, ס׳זענען אויך געווען שוואַכערע יידישע שוסטערס, אָבער אָט די האָבן געאַרבעט פאַר דער פויערישער באַפעל־קערונג, וועלכע האָט געראַנגעט אַהאָט צו לאָזן זיך באַדינען פון יידישן בעל־מלאכה ווי פון קריסטלעכן.

ס׳לויפט זיך צו דערציילן וועגן איינעם אַ ביאַלער שוסטער פון יענער צייט, וואָס האָט זיך באַצויגן צו זיין מלאכה אויף אַ מאָדנעם אופן. דאָס איז געווען דער שוסטער סענדער

נישט געקוקט אויף דעם, וואָס ביאַלע האָט תמיד געשמט ווי אַ פרומע שטאָט, און איז באַרימט געווען מיט אירע גרויסע לומדים, איז דאָך שוין אין די אַכציקער יאָרן פון פאַריקן יאָרהונדערט פאַרשפרייט געווען מלאכה צווישן דער ביאַלער יידישער באַפעלקערונג, כאָטש מלאכה האָט זיך נישט געראָטן פאַר קיין איבעריקן כבוד.

דער עיקר פרנסה־מקור פון די יידישע בעלי־מלאכות אין ביאַלע האָט געשטאַמט פון דער קריסטלעכער באַפעלקע־רונג אין שטאָט און דער אומגעגנט. ביאַלע ווי אַ קריים־שטאָט האָט פאַרמאָגט אַ סך אָמטן און מיליטער. ווי פּינטלעך צו יידן ס׳זענען נישט געווען געשטימט די רוסישע טשינאָוו־ניקעס און די רוסישע אָפּיצירן, האָבן זיי דאָך געמוזט אָנקומען צום יידישן בעל־מלאכה אין אַ סך געביטן, אין וועלכע ס׳זענען בכלל נישט געווען קיין קריסטלעכע בעלי־מלאכות. אוך אויב ס׳זענען אָזעלכע יאָ געווען, האָבן זיי זיך אָבער נישט געקאָנט פאַרגלייכן מיט די יידישע אין דער גוטער אַרבעטס־קוואַליטעט. אָזא פּאָר אָפּיצירסקע לאָקיר־שטיוול ווי ס׳האָט אויסגעסטראָיעט סרולקע (ישראל) קאָטשעמאיניק, זענען די קריסטלעכע שוסטערס נישט אומשטאַנד געווען נאָכצומאַכן. ווער שמועסט נאָך וועגן הערשל בריסקער, בייַ אים האָט מען געמוזט וואַרטן אין דער ריי אויף אַ פּאָר שיך. אויסער וואָס זיין אַרבעט איז געווען אָן ערשטקלאַסיקע, איז אויך די סחורה געווען פון בעסטן קוואַליטעט.

אמת, ס׳זענען אויך געווען שוואַכערע יידישע שוסטערס, אָבער אָט די האָבן געאַרבעט פאַר דער פויערישער באַפעל־קערונג, וועלכע האָט געראַנגעט אַהאָט צו לאָזן זיך באַדינען פון יידישן בעל־מלאכה ווי פון קריסטלעכן.

ס׳לויפט זיך צו דערציילן וועגן איינעם אַ ביאַלער שוסטער פון יענער צייט, וואָס האָט זיך באַצויגן צו זיין מלאכה אויף אַ מאָדנעם אופן. דאָס איז געווען דער שוסטער סענדער מאָטיע (געהאָט אַ זון אַ מלמד, הערש הייס, געהאָט אַן אייגן הויז אין ראָג גראָאַבאַנאָוור און פראָסטע נאָמ). אָט דער סענדער מאָטיע האָט קיינמאָל נישט געמוען קיין מאָס פון קונדס פוס, בעיקר פון אַן אשה. ער האָט געהאָט אַ קעסטעלע מיט זאָמד און דאָרט אַהין פלעגט ער הייסן דעם קונד אַריינשטעלן דעם פוס. דערנאָך פלעגט ער נעמען אַ מאָס פון אָט דעם פּאָרעם וואָס האָט זיך אויסגעבילדעט אין זאָמד. פאַרשטייט זיך, אַז סענדער מאָטיע קונדן האָבן זיך רעקרוטירט נאָר פון דער יידישער באַפעלקערונג.

דאָס זעלבע איז געווען מיט די יידישע שניידערס, מיט וועלכע די קריסטלעכע בעלי־מלאכות האָבן נישט געקאָנט מיטהאַלטן. די עטלעכע יידישע מיליטער־שניידערס זענען שטענדיק פאַרוואָרפן געווען מיט אַרבעט. בייַ די גוטע יידישע שניידערס האָבן זיך גענייט די פריצים און טשינאָוו־ניקעס, ווי אויך די יידישע גבירים. בייַ די מילמעסיקע שניי־דערס האָט זיך גענייט דער יידישער מיטלשטאַנד, די יידי־שע אַרבעטערס און די שטאָטישע מיעשטשאַנעס.

די יידישע בוי־פּאָקן, ווי: טשעשלערס, סטאָליעריי און מאָלעריי, זענען אַוודאי אָנגעווויזן געווען אויף דער קריסט־לעכער באַפעלקערונג. די טשעשלערס און אַ סך בוי־סטאָליערס פלעגן זיך כמעט דעם גאַנצן סעזאָן געפינען אין די דערפער, ווו זיי פלעגן שטעלן הייזער פאַר די פויערים און אין די פריצישע הייף.

אַנדערש איז שוין געווען די לאָגע פון די מוליערס, זיי זענען אָנגעווויזן געווען אויף אַרבעט כמעט בלויז בייַ יידן אין שטאָט.

בעסער איז געווען די לאָגע פון די מאָלערס, וואָס האָבן נישט אויסגעקוקט אויפן יידישן ערב־פסח, וועו מ׳פלעגט קאָלכן די יידישע הייזער, נאָר פלעגן באַקומען אַרבעט בייַ דער קריסטלעכער באַפעלקערונג און אין די שטאָטישע אָמטן.

ווינטער איז די עקאָנאָמישע לאָגע בייַ אַ טייל בעלי־

מלאכות געווען אַ שווערע. ס׳האָט זיך דאָן אָפּגעשטעלט די בוי־באָוועגונג, די בעלי־מלאכות האָבן נישט געהאַט קיין אַרבעטערס זענען דאָרט געווען באַשעפטיקט: ג. בראָווער מאַן, מרדכי יוסף (בריינדל גרילעכעס אַן אייניקל) און יואל קעצעלעס. דער אַרטעל האָט אַבער נישט אָנגענאַלטן לענגער ווי אַ יאָר און זיך צעפאַלן. סיבות פאַרן אויפלייזן דעם אַרטעל זענען געווען גענוג, אָבער די עיקרדיקע איז געווען, וואָס איינער האָט געוואָלט נאָרן דעם צווייטן, און אויסגע־קוקט, אַז נאָר דער צווייטער זאָל אַרבעטן.

בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה, ווען ביאַלע האָט זיך געפונען אונטער דער דייטשער אָקופּאַציע, איז די לאָגע פון די יידישע בעלי־מלאכות געווען אַ קלאָגעדיקע. ס׳זענען נישט געווען קיין רוישטאָפן צו דער אַרבעט, און די באַפעלקע־רונג האָט זיך נישט געקאָנט דערליבן עפּעס איינצושאָפן. דער רוב יידישע בעלי־מלאכות זענען געווען טאָג־אַרבעטערס בייַ דער דייטשער מאַכט.

נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט געדויערט אַ צייט ביז די ווירטשאַפטלעכע לאָגע פון לאַנד האָט זיך סטאַביל־זירט. ס׳זענען אייגנעראָטן גרויסע שינויים אין לעבנס־אַרט פון דער באַפעלקערונג, וואָס האָט געהאַט אַ ווירקונג אויפן מצב פון יידישן בעל־מלאכה אין שטאָט.

צו אַן אויפלעבונג איז געקומען אין דער בראָנזשע פון מעבל־סטאַליערייַ. פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה איז דאָס כמעט געווען ווי אַן אומבאַקאַנט געביט אין שטאָט. וועמען האָט עס אינטערעסירט אין וואָס פאַר אַ בעט מ׳שלאָפט, און ייופל דורות ס׳זענען שוין אין אָט דער בעט געשלאָפן? וועמען איז עס אָנגענאָנגען וואָס פאַר אַ שאָנק ס׳שטייט אין שטוב? נאָך דער מלחמה האָט דאָס לעבן געמאַכט אַ גרויסן שפרונג פאַרויס. בייַ אַ יונג פאַרפאַלק, איז נאָך דער חתונה דער ענין פון מעבל געווארן אַ פראָבלעם. ס׳האָבן זיך גענומען עפענען אין שטאָט מעבל־ווארשטאַטן, און אַ סך בוי־סטאַליערס האָבן זיך גענומען צו אָט דער אַרבעט. אין דער צייט מערקט זיך אין אָט דעם פאַר אַ צושטראָם פון דער אונטערוואָקסנ־דיקער יוגנט.

די בוי־באָוועגונג אין שטאָט האָט זיך אָפּגעשטעלט, יידן האָבן מער נישט געבויט. יידישע מוליערס זענען געווארן אָנגעוויזן אויף קריסטלעכע אַרבעטס־געבערס, און די לעצטע האָבן גיכער גענומען קריסטלעכע מולירס, וואָס האָבן זיך גערעכנט פאַר נישט־ערגערע פאַכלייט ווי די יידן. זענען טאַקע אַ טייל יידישע מולירס אָנגעקומען קיין אויסלאַנד, און קיין נאָכפאָלגערס פון יונגן דור אין דעם פאַך האָבן זיך נישט באַווירן.

געצאָנקט האָט דער טשעשלער־פאַך בייַ יידן און גענומען אונטערגיין. האָט אַ קריסט געבויט אַ הויז האָט ער צוליבן אָנטיסעמיטישן קורס אָנגעקגעבן די אַרבעט אַ קריסט.

די פראָדוקציע פון מעכאַנישע שיך אין ביאַלע האָט זיך אָנגעהויבן נאָך פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה, ווען די ברידער האָפער אָן זייער שוואָגער בנימין קליגער האָבן געגרינדעט אַ פאַבריק פון מעכאַנישע שיך, וווּ ס׳האָבן געאַרבעט עטלעכע צענדליק אַרבעטערס. נאָך דער מלחמה איז די אַרבעט אין דער פאַבריק נישט באַנייט געווארן. אַ סך געלער, הינך אָסטאַטני גראָש, זיין זון און אברהם פרויעמס. ווי אַרבעטערס זענען דאָרט געווען באַשעפטיקט: ג. בראָווער מאַן, מרדכי יוסף (בריינדל גרילעכעס אַן אייניקל) און יואל קעצעלעס. דער אַרטעל האָט אַבער נישט אָנגאַנהאַלטן לענגער ווי אַ יאָר און זיך צעפאַלן. סיבות פאַרן אויפלייזן דעם אַרטעל זענען געווען גענוג, אָבער די עיקרדיקע איז געווען, וואָס איינער האָט געוואָלט נאָרן דעם צווייטן, און אויסגע־קוקט, אַז נאָר דער צווייטער זאָל אַרבעטן.

בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה, ווען ביאַלע האָט זיך געפונען אונטער דער דייטשער אָקופּאַציע, איז די לאָגע פון די יידישע בעלי־מלאכות געווען אַ קלאָגעדיקע. ס׳זענען נישט געווען קיין רוישטאָפן צו דער אַרבעט, און די באַפעלקע־רונג האָט זיך נישט געקאָנט דערליבן עפּעס איינצושאָפן. דער רוב יידישע בעלי־מלאכות זענען געווארן טאָג־אַרבעטערס בייַ דער דייטשער מאַכט.

נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט געדויערט אַ צייט ביז די ווירטשאַפטלעכע לאָגע פון לאַנד האָט זיך סטאַביל־זירט. ס׳זענען אייגנעראָטן גרויסע שינויים אין לעבנס־אַרט פון דער באַפעלקערונג, וואָס האָט געהאַט אַ ווירקונג אויפן מצב פון יידישן בעל־מלאכה אין שטאָט.

צו אַן אויפלעבונג איז געקומען אין דער בראָנזשע פון מעבל־סטאַליערייַ. פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה איז דאָס כמעט געווען ווי אַן אומבאַקאַנט געביט אין שטאָט. וועמען האָט עס אינטערעסירט אין וואָס פאַר אַ בעט מ׳שלאָפט, און ייופל דורות ס׳זענען שוין אין אָט דער בעט געשלאָפן? וועמען איז עס אָנגענאָנגען וואָס פאַר אַ שאָנק ס׳שטייט אין שטוב? נאָך דער מלחמה האָט דאָס לעבן געמאַכט אַ גרויסן שפרונג פאַרויס. בייַ אַ יונג פאַרפאַלק, איז נאָך דער חתונה דער ענין פון מעבל געווארן אַ פראָבלעם. ס׳האָבן זיך גענומען עפענען אין שטאָט מעבל־ווארשטאַטן, און אַ סך בוי־סטאַליערס האָבן זיך גענומען צו אָט דער אַרבעט. אין דער צייט מערקט זיך אין אָט דעם פאַך אַ צושטראָם פון דער אונטערוואָקסנ־דיקער יוגנט.

די בוי־באָוועגונג אין שטאָט האָט זיך אָפּגעשטעלט, יידן האָבן מער נישט געבויט. יידישע מוליערס זענען געווארן אָנגעוויזן אויף קריסטלעכע אַרבעטס־געבערס, און די לעצטע האָבן גיכער גענומען קריסטלעכע מולירס, וואָס האָבן זיך גערעכנט פאַר נישט־ערגערע פאַכלייט ווי די יידן. זענען טאַקע אַ טייל יידישע מולירס אָנגעקומען קיין אויסלאַנד, און קיין נאָכפאָלגערס פון יונגן דור אין דעם פאַך האָבן זיך נישט באַווירן.

געצאָנקט האָט דער טשעשלער־פאַך בייַ יידן און גענומען אונטערגיין. האָט אַ קריסט געבויט אַ הויז האָט ער צוליבן אָנטיסעמיטישן קורס אָנגעקגעבן די אַרבעט אַ קריסט.

די פראָדוקציע פון מעכאַנישע שיך אין ביאַלע האָט זיך אָנגעהויבן נאָך פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה, ווען די ברידער האָפער אָן זייער שוואָגער בנימין קליגער האָבן געגרינדעט אַ פאַבריק פון מעכאַנישע שיך, וווּ ס׳האָבן געאַרבעט עטלעכע צענדליק אַרבעטערס. נאָך דער מלחמה איז די אַרבעט אין דער פאַבריק נישט באַנייט געווארן. אַ סך

מלאכות געווען אַ שווערע. ס׳האָט זיך דאָן אָפּגעשטעלט די בוי־באָוועגונג, די בעלי־מלאכות האָבן נישט געהאַט קיין אַרבעט, און פון די אָפּגעשפּאַרטע געלטער האָט מען נישט געקאָנט לאָזן לעבן. האָט מען דערויבער גענומען זוכן באַזונדערע באַשעפטיקונגען אין וויינטער. אַ סך פלעגן אַוועק האָקן אייז אויפן טייך, אַנדערע זענען געווען באַשעפטיקט בייַם אייניילייגן אייז אין די ליאָדאָוויניעס און אַ סך פלעגן אַרומגיין איבער די הייף האָקן האָלץ.

בייַם אָנהייב פון הייַנטיקן יאָרהונדערט איז געקומען צו אַ גרויסער אויפלעבונג אין דער בוי־באַנזשע. דאָס איז געשען, ווען דער פאַרוואָלטער פון ביאַלער הויף, דיקלער, האָט געבויט די קאַזאַרמעס אויפן וואַרשעווער שאָסיי. בייַ דער אַרבעט האָט מען באַשעפטיקט עטלעכע הונדערט בעלי־מלאכות פון ביאַלע און פון דער אומגעגנט.

אין די שפּעטערדיקע יאָרן וועט מלאכה האָט אויפגעהערט צו זיין אַ פּגם אין דער משפּחה, אַז די אונטערגעוואָקסנדיקע יוגנט האָט זיך האַסטיק גענוג־ערט פון לערנען אַ פאַך, זענען יעדן פאַך צוגעקומען פריישע בעלי־מלאכות. פאַרשטייט זיך, אַז ביאַלע האָט נישט געקאָנט אַבסאָרבירן אַזוי פיל פאַכלייט, און אַ סך פון זיי זענען אַוועק אַרבעטן אין גרע־סערע שטעט, פון וואַנען זיי פלעגן קומען אַהיים אויף סוכות אוּן פסח. דאָס איז געווען, מער־ווייניקער, דער אויסוועג צו לייזן דאָס פראָבלעם פון איבערפלוס אין בעלי־מלאכות אין שטאָט.

מיט דער אינדוסטריאַליזאַציע פון לאַנד, זענען אָנטשטאַ־נען שיך־פאַבריקן, אוּן דאָס האָט געגעבן אַ קלאַפּ דעם שוסטער־פאַך. די ביאַלער קרעמערס האָבן אָנגעהויבן אַראָפּ־ברענגען שיינע שיך, אוּן אַזוי אַרום אַוועקגענומען דעם יונגן קונד פון שוסטער־בעל־מלאכה. די שוסטערס האָבן געדרופן אסיפות, געדראָט מיט נגישות קעגן די קרעמערס, אָבער נאָכן גאַנצן טומלען זיך האָבן זיי איינגעזעהן, אַז מ׳קאָן נישט גיין קעגן דער צייט, מ׳קאָן נישט צווינגען דעם קרעמער, אַז ער זאָל זיך אָפּזאָגן פון זיין פרנסה.

צווישן די שטעפערס זענען דעמאָלט געווען צוויי פאַרשטענדיקע מייסטערס, אידל בריסקער (הערשל בריסקערס זון) און פרויעם דער גלעלער, בייַ וועמען ס׳איז אויפגעשוווימען דער גדאָנק צו שאָפן אַן אַרטעל פון אַלע ביאַלער שטעפערס, כדי אַזוי אַרום אויסצומיידן קאָנקורענץ. אַז די שוסטערס האָבן זיך דערוווסט וועגן דער באַפאַרשטייענדיקער פאַראיי־ניקונג, וואָס זאָל, לויט זייער מיינונג, אויסגיין צו זייערע קעשענעס, האָבן זיי געמומען טומלען און מאַכן באַמיאונגען נישט צו דערלאַזן צו דער פאַראייניקונג, אָבער ס׳איז זיי אינגאַנצן גלונגען אָפּצורייסן נאָר איין שטעפער, וועלוול קיגלס.

אין יאָר 1906 איז די פאַראייניקונג פון די שטעפערס צושטאַנד־גקומען. מ׳האָט געדונגען אַ דירה ביי ראובן קאָזעס (שולמאן) אין דער גראָבאַנאָוער גאַס און דאָרט האָבן אַלע צוזאַמען געאַרבעט. אין שטאָט האָט מען עס גערופן: „דער שטעפער־אַרטעל". אין אַרטעל האָבן געאַרבעט די בעלי־מלאכות: אידל זיידמאן (בריסקער), פרויעם דער

אַרבעטערס וואָס האָבן פּריער געאַרבעט אין דער דערמאָנטער פאַבריק, האָבן דאָן געעפנט שותפות־וואַרשטאַטן און פּראָדוקציע שיך אויפן מעכאַנישן אופן. אין שטאָט האָבן פאָרן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה עקסיסטירט אַ 5 אַזעלכע שותפות־וואַרשטאַטן, אָבּ די פּראָדוקציע איז כמעט געווען אַ סטאַביל. די פּראָדוקציע פלעגט מען שיקן קיין בריסק און אַ טייל פון איר האָבן אָפּגענומען די ביאָליר קרעמערס.

פון אָט די שותפות־וואַרשטאַטן האָבן געציגן חיונה כמעט אַלע שטעפערס אין שטאָט און אַ טייל פון די לעדער־קרעמערס. בכלל איז דער עקאָנאָמישער מצב פון די יידישע בעלי־מלאכות אין ביאָליסטאָק אַ גאָר גרויסן מאַסשטאַב. אַ חוץ די האָליי־שטיפטן האָט מען אָנגעהויבן פּראָדוצירן נייע אַרטיקלען, ווי: מעטערס, הילצערנע אָפּצאָסן, הילצערנע לאָפּאָטקעס פאַר מעדיצינישע צוועקן אא"וו. די וועלט־באַריטע פירמע „באַטאַ" איז געווען צווישן די אָפּנעמערס פון ראָאָבעס פּראָדוקטן.

ראָאָבעס פאַבריק איז געווען איינע פון די גרעסטע פון דעם מין אין דער רוסישער אימפּעריע. איר פּראָדוקציע האָט אָנגעשפּאַרט אַזש ביז מאָנדזשוריע, מיטל־אַזיע און קאָווקאַז. אין יאָר 1915, פאַרן עוואָקואירן די פאַבריק קיין רוסלאַנד, האָבן דאָרט געאַרבעט 400 אַרבעטערס, צווישן זיי בערך 100 יידישע אַרבעטאַרינס. דער אַדמיניסטראַטיוואָר פערסאָנאַל איז געווען אויסשליסלעך אַ יידישער. פאַבריק־דאָקטאָר איז געווען ד"ר גרשון זיטא, דער איינציקער יידישער דאָקטאָר אין שטאָט.

נאָכן טויט פון הערש בער ראָאָבע האָבן די פאַבריק ווייטער געפירט זיינע יורשים, די פיר זין: מאוריצי, בערנאַרד, ווינצענטי און יעקב (אַלע געווינט אין וואַרשע).

מאוריצי האָט זיך נאָך באַמיט אָפּצוהיטן געוויסע יידישע טראַדיציעס אין זיין הויז, אַבער עטלעכע פון זיינע קינדער זענען שוין אַוועק פון יידישקייט. בערנארד איז לגמרי אַריבער צו די אַסימילאַטאַרן, און נאָכן אויפשמדן זיך פּון אַלע זיינע קינדער, האָבן ער און זיין פרוי זיי נאָכגעפאָלגט. (ס'איז כדאי צו באַמערקן, אַז ביי די וואַלן צו דער ערשטער רוסישער דומע (פּאַרלאַמענט) האָט בערנארד זיך באַמיט און ס'איז אים גלונגען געשיקט צו ווערן פון דער יידישער קוריע איך ביאָלע ווי אַ דעלעגאַט צו דער וואַל־פּאַרזאַמלונג, וואָס האָט באַשטימט דעם קאַנדידאַט אויף אַ דעפוטאַט צו דער דומע). ווינצענטי איז געווען אַ סאָציאַל־דעמאָקראַט און ער האָט געהערט צו די אַקטיוויסט פאַרטיי־חברים. ער האָט מאָטאָריעל געשטיצט די פאָפּולערע סאָציאַליסטישע אויסגאָבעס. יעקב איז אָוועק קיין פאַריז, נישט נעמענדיק קיין דירעקטן אַנטייל אין דער פירונג פון דער פאַבריק.

נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט מיט דער פאַבריק אונטערן נאָמען „פאַבריקן", מיינען מיר דאָ אונטערעמונגען, וואָס האָבן געאַרבעט מיט מאַשינען, אָפּילו פּרימיטיוו, און באַשעפטיקט אַ גרעסערע צאָל אַרבעטערס, אַדער אַזעלכע וואָס זענען קיינמאָל נישט באַצייכנט געווארן ווי וואַרשטאַטן.

שוין אין יאָר 1873 איז אויף דער וואָליע טעטיק געווען די קליינע פאַבריק פון הילצערנע שטיפטן. די פאַבריק האָט אָנגעהערט צו די ראָאָבעס ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, וועו זי איז דורך די דייטשן רעקווירירט געווארן. נאָך דער מלחמה איז די פאַבריק נאָציאָנאַליזירט געווארן דורך דער פוילישער רעגירונג.

דער גרינדער פון דער פאַבריק איז געווען דער דייטש טייבער.ער האָט אין יאָר 1873 אויפגעבויט די פאַבריק אין אָ גאָר קליינעם פאָרעגם, ווי אַ וואַרשטאַט צום אויסארבעטן הילצערנע שטיפטן צו שיך.

הערש בער ראָאָבע, אָ פרומער וואַרשעווער ייד, וואָס איז געווען אַ קליינער פאַרקויפער פון טייבערס שטיפטן, איז אין אַ צייט אַרום צוגעטראָטן ווי אַ שותף צו דער פאַבריק. די פירמע זיינרע האָט געהייסן „טייבער און ראָאָבע".

נאָך עטלעכע יאָר זענען זיך די שותפים צעגאַנגען און ראָאָבע איז געבליבן דער אייניציקער בעל־הבית פון דער פאַבריק. די פירמע פון דער פאַבריק איז געענדערט געווארן אויף „ה. ב. ראָאָבע". ראָאָבע האָט די פאַבריק פאַרגרעסערט און מ'האָט דאָרט געגומען פּראָדוצירן קאָפּיטעס צו שיך. שפעטער צו האָט ראָאָבע אויך פאַרלייגט אַ טאַרטאַק.

אין יאָר 1915, בעת די דייטשע אַרמיי האָט מאָרשירט אויף מזרח, איז די פאַבריק עוואָקואירט געווארן קיין רוסלאַנד. מ'האָט אַרויסגעפירט די מאַשינען און אַ גרויסער טייל פון פערסאָנאַל איז מיטגעפאָרן קיין רוסלאַנד, וווּ די פאַבריק איז אויפגעשטעלט געווארן אין דער שטאָט ניערעכט.

נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, וועו די ראָאָבעס האָבן זיך צוריקגעקערט פון רוסלאַנד, איז די פאַבריק צוריק אויפגעשטעלט געווארן אונ זי האָט אָנגעהויבן אַרבעטן אויף

מ. י. פייגנבוים / א. פאַבריקן

אָנגעפירט דער יינגערער דור פון דער משפחה ראָאָבע. דירעקטאָר פון דער פאַבריק ביז דער צווייטער וועלט־מלחמה איז געווען פינקלהויז.

(לויט אינפארמאַציעס וואס זענען שריפטלעך אויבערגעגעבן געווארן פון געווען זענעם סענאַטאָר אין פוילישן סענאַט, אינזשיניער משה קערנער, וועלכער איז פון יאָר 1909 ביזן יאָר 1915 געווען דירעקטאָר פון ראָאָבעס פאַבריק אין ביאָלע).

ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה האָבן אין שטאָט עקסיס־טירט פאַרשיידענע פאַבריקן, פון וועלכע אַ טייל איז צוליב די מלחמה־ גשעעניש ליקווידירט געווארן און איז מער נישט באַנייט געווארן. מיר וועלן זיי דאָ, ווי וויים מעגלעך, אויס־ רעכטענען.

אויף דער וואָליע האָט זיך געפונען אַ יידישער טאָרטאָק שוין אין יאָר 1866. ער האָט אָנגעהערט צו איינער אַ פרוי בייליטשע. די אַרבעט איז אויסגעפירט געווארן דורך יידישע אַרבעטערס.

נאָך אַ יידישער טאָרטאָק האָט זיך געפונען אויף דער וואָליע און האָט אָנגעהערט צום הויף (מערערע פרטים אין דער אָפּהאַנדלונג וועגן הויף פון א. ווייַנבערג ז"ל).

אין יאָר 1886 איז אויף דער וואָליע געווען אַ פאַבריקל פון סמאַרווּוקע צו וועגענער, פון שוועבעלעך מיט די שאָבט־ לען און פון שטעקלעך צו פעדער־האָלטערס. דאָס פאַבריקל האָט אָנגעהערט צו נח און לייבוש פרידמאן. אָלע מאָשינען פלעגן די בעלי־בתים אַליין קאָנסטרואירן, און זיי פלעגן באַוועגט ווערן דורך אַ ראָד וואָס אַ מענטש האָט געדרייט. שפעטער זענען די מאַשינען באַוועגט געווארן דורך אַ טראַנס־ מיסיע, וואָס פלעגט אָנגעטריבן ווערן מיט דער הילף פון אַ קראָאָ. דער רוב אַרבעטערס זענען געווען יידן.

אין שטאָט האָט עקסיסטירט אַ שיך־פאַבריק, וואָס האָט אָנגעהערט צו די ברידער האָפּער (פון די פייעס) אוּן בנימין קליגער. די פאַבריק האָט באַשעפטיקט אַריבער 40 אַרבעטערס, סוסטערס און צושניידערס. די פּראָדוקציע פלעגט געשיקט ווערן אויך קיין טיף־רוסלאַנד.

באַרימט איז געווען אין שטאָט און אומגעגנט די גילזן־ פאַבריק פון מאָטל מינק. דאָרט האָט געאַרבעט אַ גרויסע צאָל יידישע אַרבעטערס, און בעיקר פרויען.

יאָרן האָט זיך געפונען אויפן טייך אַ וואָסער־מיל, וואָס האָט אָנגעהערט צום הויף, וועלכער פלעגט זי שטענדיק כמעט פארפאַכטן צו יידן. אַ צייט פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה איז די מיל פאַרברענט געווארן און מער נישט צוריק אויפגעבויט געווארן.

די פאַבריק פון זושע גאָלדרייך, וועלכע פלעגט פּראָדוצירן טראָטוּאָר־פלאָטן (זיך גשפונען אין הויף, וואָס האָט שפעטער אָנגעהערט צו אלתר סוקנאוו און וואָלף מאַלינאַ), איז ליקווידירט געווארן בערך אין יאָר 1912.

די ציגלענים אין די דערפער סעלץ און ציבּיבאָר האָבן אָנגעהערט צו די ביאָלער יידן היים לוי רובינשטיין און יצחק גאָלדשטיין (יצחקל חנה טויבעס). די סעלצער ציגעלניע איז באַרימט געווען אין דער גאַנצער געגנט פון איר געהויבענער פּראָדוקציע.

פון די צוויי טאָרטאָקן, וואָס האָבן עקסיסטירט ביז דער צווייטער וועלט־מלחמה, האָט אינער אָנגעהערט צו יצחק פיזשיץ און שותפים. דער טאָרטאָק איז בעת די מלחמה־ אָפּעראַציעס פאַרברענט געווארן דורך דער דייטשער אַוויאַציע.

דער צווייטער טארטאק האָט אָנגעהערט צו הערצל טשאָרני און שותפים. אין דעם טאָרטאָק האָט זיך געפונען אויך אַ דאַמף־מיל.

אויסער די גרויסע דאַמף־מיל פון ראָאַיעוויטשן, האָבן אָלע אַנדערע דאַמף־מילן אין שטאָט אָנגעהערט צו יידן.

אויפן יאָנעוועך שאָסיי איז די מיל געווען דאָס אייגנטום פון משה שניימאן און שותפים. אין דער טאָרטילעריסקער גאָס האָט די מיל געהערט צו די קרייזלמאַנס אוּן צו פּנחס נאָרטמאַן. די בעלי־בתים פון דער מיל אין ווייַנעס זענען געווען די משפחות אוּרבאָך און ווייַנפעלד. אויף די גלינקעס האָבן די ברידער פינקלשטיין געפירט אַ מיל וואָס איז אויפ־ גשטעלט געווארן אויפן אָרט פון דער פריערדיקער ווינט־ מיל, וואָס האָט אָנגעהערט צו זייער פאָטער.

אין דער גאָרנצאָרסקער גאָס האָט זיך געפונען די גרויסע קאָשע־מיל פון לייבל בלאָנקליידער און אין דער יאָטקע גאָס — די קליינע קאָשע־מיל פון לייבל מיגדאל.

אין די אָלע יידישע מילן איז געווען באַשעפטיקט אַ קאָנטיקע צאָל יידישע אַרבעטערס ביי פאַרשיידענע אַרבעטן.

דער ווייַנעס (דער נאָמען ווייַנעס, וואָס מיינט ווייַן־ הויז, שטאָמט משמעות פון דעם, וואָס מ׳האָט אָמאָל אויף דעם אָרט פּראָדוצירט אָדער פאַרקויפט ווייַן), וווּ מען האָט פּראָדוצירט ביר, איז אין יאָר 1908 געווארן אויפגעי־ בויט פון בעריש אורבאָך, אויפן אָרט פון פאַרברענטן היל־ צערנעס וויינעס אין יאָר 1904.

אָלע מאַשינען זענען דארט באַוועגט געווארן דורך אַ טראַנסמיסיע, וואָס איז געטריבן געווארן דורך אַ קערראָס, אין וועלכן ס׳איז געווען איינגעשפאַנט אַ פערד.

בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה איז דער ווייַנעס רעקוויזירט געווארן דורך די דייטשן און זיי האָבן דאָרט אייגנגעאָרדנט פולשטענדיק מעכאַניזירטע פאַבריקן פון: ביר, לעמאַניאַדן און קינסטלעך אייז. אויפן הויף פון ווייַנעס איז אויפגעשטעלט געווארן אַן עלעקטראָונעץ, אַבער פון דער עלעקטריישער ליכט האָבן נאָר גענאָסן די דייטשן אַליין.

נאָך דער מלחמה האָבן די ווייַנעס־אייגנטימערס אויס־ פארקויפט די מאַשינען פון די לעמאַניאַדן־און אייז־פאַבריקן, בלייבנדיק ביי דער מאַדערניזירטער ביר־פאַבריק. מ׳איז דארט ווייטער אָנגעגאַנגען מיט ביר־פּראָדוקציע.

אין ווייַנעס האָבן געאַרבעט עטלעכע צענדליק יידישע אַרבעטערס און אַ סך פאַמיליעס האָבן זיך מפרנס געווען אַדאַנק אָט דער פאַבריק. מיט דער צייט אָבער האָבן די ווייַנעס־בעלי־הבתים ליקווידירט די ביר־פאַבריק, און דאָרט אויפגעשטעלט אַ דאַמף־מיל.

לעבן ווייניעס האָט זיין הויז לייבע בארנשטיין, וועמען מ׳האָט אין שטאָט געראָפן לייבע מעדניק, צוליב דער מעד־און וויין־פאַבריק, וואָס ער האָט געהאַט אין זיין הויז. באַזונדערס באַרימט איז געווען דער מעד פון אָט דער

הירשים והפועלים של היקב של לייבה מעדניק
די יורשים און אַרבעטערס פון לייבע מעדניקס וויין־פאַבריק
Inheritors and workers of the wine cellars of Leibe Mednik.

פאַבריק, וואָס האָט געהאַט אַ גוטן אָפזאַץ־מאַרק אין גאַנץ פוילן.

לייבע מעדניק, און שפעטער זיינע יורשים האָבן באַ־

שעפטיקט אַ צאָל יידישע אַרבעטערס, וועלכע זענען דאָרט זייער גוט באַהאַנדלט געוואָרן.

ביים אַנהייב וואָליע, גלייך נאָכן טייך האָט זיך געפונען די גאָרבאַרניע, וואָס איז בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה אָפגעקויפט געוואָרן דורך די פאַמיליעס יונגערמאַן און פרידבערג (פון בריסק). די גאָרבאַרניע איז טעטיק געווען ביז דער צווייטער וועלט־מלחמה. די עיקר פראָדוקציע איז דאָרט באַשטאַנען פון יוכט־לעדער פאַר די רימערס.

אין דער גאָרבאַרניע האָבן געאַרבעט עטלעכע יידישע אַרבעטערס.

לעבן דער גאָרבאַרניע האָט זיך געפונען אַ זייף־פאַבריקל פון דער פרוי שרה געלע גאָלפעדער. די פראָדוקציע פלעגט אויסגעפאָרטיקט ווערן דורך דער משפחה אַליין.

אַ צווייטע זייף־פאַבריק, אין אַ גרעסערן פאַרנעם האָט זיך געפונען לעבן דער, אַזוי־גערופענער, קאָזיאָנער באַאַד, און האָט אָנגעהערט צו דער משפחה אָפנהיים. אויך דאָ האָבן געאַרבעט בלויז די משפחה־מיטגלידער. די פאַבריק פון דער משפחה אָפנהיים איז נאָך פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה ליקווידירט געוואָרן.

פון די פינף סאָדע־וואַסער־און לעמאָניאַד־פאַבריקן אין שטאָט זענען פיר געווען יידישע.

די יידישע סאָדע־וואַסער־און לעמאָניאַד־פאַבריק האָבן אָנגעהערט צו: משפחה כהן (קאָהאַן — שייע בערטשעס), משפחה זינגער (בערעלע זינגער), יעקב פליכטנרייך און משה פרעטער מיט ליסטגארטענען.

אין די פאַבריקן האָט מען באַשעפטיקט אַ גאָר קליינע צאָל אַרבעטערס, אויסשליסלעך יידישע.

ב. דרוקעריייען

די ערשטע דרוקעריי אין שטאָט איז פאַרלייגט געוואָרן בערך אין יאָר 1900/1 דורך אַ מינסקער יידן, דוואָרזשעץ, וועלכער האָט געשטאָמט פון אַ משפחה, וואָס האָט עוסק געווען מיט דרוקעריייען. ס׳איז אָנצונעמען, אַז דאָס פאַרלאָזן דורך דוואָרזשעצן מינסק, די גרויסע רוישע שטאָט און דאָס באַזעצן זיך אין אַזאַ פראָווינץ־שטאָט ווי ביאַלע, איז נישט דיקטירט געוואָרן פון עקאָנאָמישע טעמים, נאָר דערצו האָט גורם געווען די פראָצענט־נאָרמע פאַר יידישע קינדער אין רוסישן שול־וועזן, דוואָרזשעצעס קינדער זענען טאָקע גלייך אָנגעקומען אין דער ביאַלער גימנאַזיע.

דער דערמאָנטער דוואָרזשעץ האָט אינגעריכטעט אַ גרויסע דרוקעריי אין הויז פון יצחק גאָלדשטיין (יצחקל חנה טויבעס) אויף דער יאנעווער גאַס. די דרוקעריי פלעגט אויספירן דרוק־אַרבעטן נאָר אין דער רוסישער שפראַך און האָט נישט געהאַט קיין יידישע שריפט. ווייזט אויס, אַז

ס׳איז דעמאָלט נישט געווען קיין באַדערפעניש אין שטאָט אויף דרוק־אַרבעטן אין יידיש.

בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה, פאַרן פאַרלאָזן די שטאָט דורך דער רוסישער אַרמיי, האָט דוואָרזשעץ עוואַקואירט זיין דרוקעריי קיין מינסק.

די צווייטע דרוקעריי אין שטאָט איז געגרינדעט געוואָרן בערך אין יאָר 1902 דורך יעקב זעליג לובעלטשיק. יעקב זעליג איז פון פאַך געווען אַ מאָלער און האָט אַרויסגעווייזן גרויסע פעאיקייטן אויף פאַרשיידענע געביטן. נאָך איידער ער האָט פאַרלייגט די דרוקעריי פלעגט ער זיך פאַרנעמען מיט מאַכן שטעמפלען.

מיט דער דרוקעריי האָבן אָנגעפירט יעקב זעליגס צוויי זין מתתיהו און אברהם. נאָך דער מלחמה איז אברהם געבליבן דער אייגנטימער פון דער דרוקעריי.

די דרוקעריי האָט געהאַט אַ גרויסע דרוק־מאַשין

(70×100 צמ.) אוּן עטלעכע קליינע דרוק־מאַשינען, אַ שנייד־מאַשין צו פאַפּיר אוּן אַ גרויסן אויסוואַל פון שריפט אין פאַרשיידענע שפּראַכן. אָבער מאַשינען פלעגן באַוועגט ווערן מיט מנענטשלעכע העכט, אָדער פּיס.

אין דער דרוקעראיי זענען געדרוקט געוואָרן פּוילישע ביכער, בראָשורן, צייטונגען פאַרשיידענע דרוק־אַרבעטן פאַר אַמטן אוּן פלאַקאַטן. דאָרט איז אויך געוועזט אוּן געדרוקט געוואָרן די יידישע צייטונג „פאָדלאַסיער לעבן", אונטער דער רעדאַקציע פון מ. מ. געלענבערג.

די דרוקעראיי האָט זיך אַ סך יאָרן געפוּנען אויף דער בריסקער גאַס, אין הויז פון בנימין לייב מאַנדלבוים. די לעצטע יאָרן פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה איז די דרוקעראיי קעריי אַריבערגעפירט געוואָרן אין אייגענעם הויז פון אברהם לובעלטשיק, וואָס ער האָט זיך אויפגעבויט אין דער רעפאָרמאַצקער גאַס.

די דריטע דרוקעראיי אין שטאָט איז פאַרלייגט געוואָרן דורך משה פּרישטיק, אויף דער יאַנעווער גאַס. די דרוקעראיי איז געווען אַ קליינע אוּן די דרוק־מאַשין דאָרט איז געווען פון אַ גאָר פּרימיטיוון שטייגער, אוּן האָט ביי דער אַרבעט געפאָדערט אַ גרויסע פיזישע אַנשטרענגונג. נישט געקוקט אָבער אויף דעם זענען דאָרט געדרוקט געוואָרן עטלעכע צייטונגען במשך פון איר עקסיסטענץ.

ביי פּרישטיקן אין דער דרוקעראיי זענען געדרוקט געוואָרן די ערשטע יידישע צייטונגען אין ביאַלע: „ביאַלער עכא" אוּן „ביאַלער שטימע", אַרויסגעגעבן דורך דער שטאָטישער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע, אונטער דער רעדאַקציע פון משה רובינשטיין.

אין יאָר 1927 האָט משה פּרישטיק אַריבערגעפירט זיין דרוקעראיי קיין וואַרשע.

די פערטע דרוקעראיי אונטערן נאָמען „עקספּרעס" איז אויפגעשטעלט געוואָרן אין יאָר 1931 אויף דער פילסודסקי־גאַס דורך ישראל האָכמאַן אוּן דוד צעשינסקי. נאָך עטלעכע יאָר זענען זיך די שותפים פונאַנדערגעגאַנגען אוּן ישראל האָכמאַן איז געבליבן דער אייגנטימער פון דער דרוקעראיי.

די דרוקעראיי האָט געהאַט אַ דרוק־מאַשין די גרויס 50×35 צמ. אוּן אַ קליינע פעדאַל־מאַשינקע. ביידע זענען באַוועגט געוואָרן מיט די פּיס. די לעצטע יאָרן פאַר דער מלחמה האָט זיך דאָרט געפוּנען אַ שנייד־מאַשין צו פאַפּיר.

אין אָט דער דרוקעראיי זענען דערשינען די צייטונגען: „פאָדלאַסיער לעבן", אונטער דער רעדאַקציע פון חיים ראזמארין; „ביאַלער וואָכנבלאַט", אונטער דער רעדאַקציע פון חיים מיאָדעק אוּן „פאָדלאַסיער שטימע", אַרויסגעגעבן פון דער ליגע פאַרן אַרבעטנדיקן א"י.

די עיקר־אַרבעטן אַבער פון אָט דער דרוקעראיי זענען געווען פאַר אַמטן אוּן פריוואָטע אונטערנעמונגען.

אין אַלע דרוקעריין פלעגט מען אויך אויספאַרטיקן שטעמפלען.

ס׳איז כדאי צו באַמערקן, אַז לויט די באַמיאונגען פון „ראַזוואַי" אין ביאַלע, איז אין די צוואַנציקער יאָרן געגרינדעט געוואָרן אין שטאָט אַ פּויליש דרוקעראיי. נישט געקוקט אויף דער אונטערשטיצונג, וואָס זי האָט באַקומען פון אַלע זייטן, האָט זי אָבער נישט געהאַט קיין לאַנגן קיום. די בעלי־בתים האָבן באַנקראָטירט אוּן די דרוקעראיי איז ליקווידירט געוואָרן.

בעת דער צווייטער וועלט־מלחמה זענען בייַדע יידישע דרוקעראייען רעקווויזירט געוואָרן אוּן זענען איבערגעגעבן געוואָרן דעם דייטש וואַנזשורא.

טייל פּרטים אויפגענומען ביי יצחק שיין.

דער ביאלער הויף / אלתר ווייַנבערג - תל־אביב

אין ביאַלע זענען געווען צוויי הייף: אייַנער האָט זיך אַנגעקערט מיטן ביאַלער רבין יצחק יעקב ראַבינאָוויטש. וואָס איז צוליב זיין בריי־טער פּירונג געווען באַקאַנט אין גאַנץ פּוילן. דער צווייטער הויף האָט נישט געהאַט קיין שום שייכות מיט רבנים, ער האָט אָבער אין אַ געוויסער תקופה געשפּילט אַ גאָר וויכטיקע ראָלע אין ווירטשאַפטלעכן לעבן פון די ביאַלער יידן. איך מיין דעם, אַזוי־גערופענעם, ראַדזשיווילל־הויף.

אין מיינע קינדער־יאָרן האָב איך זיך אַנגעהערט אַ סך לעגענדעס וועגן אָט דעם הויף. שפּעטער, ווען איך בין שוין געווען אַ דערוואַקסענער מענטש, האָב איך דאָרט געאַרבעט און געהאַט אַ מעגלעכקייט זיך פריי צו באַוועגן און נאָכצוזען די שפּורן פון ינעע לעגענדעס.

דער הויף האָט זיך געפוּנען אויפן מערי־טשער שאָסיי, גלייך ביים אַרויסגאַנג פון שטאָט און האָט זיך געגרענעצט מיט דער גימנאַזיע. אַרייַנגייענדיק אין הויף האָט מען אין דער רעכטער זייט געזען אַ בנין מיט אַ הויכן טורעם אין אַ פאַרלאַזטן מצב. אויף די איבעריקע שטאָקן זענען געווען לעכער פון פענצטער. די פראָנט־וואַנט איז ביזן ערשטן שטאָק געווען געבויט פון לענגלעכע פּיר־עקיקע שטיינער מיט אַ הויכן רונדן טויער. דער רונד אַרום טויער איז אויסגעפלאַסטערט געווען מיט קינסטלערישע געהאַקטע שטיינער. פון בייַדע זייטן טויער האָבן זיך געפוּנען פאַרשיידענע שטיינערנע פּיגורן, ווי: ביקסן, האַרמאָנען אויף צוויי רעדער, וואָס דאָס מיליטער פלעגט שלעפּן, שווערדן א"א. דער טויער איז שוין נישט געווען אַן דער אַריינגאַנג איז געווען פאַרקלאַפּט מיט ברעטער. פון דער צווייטער זייט בנין, אַנטקעגן דעם טויער, פאַראַלעל מיטן שאָסיי איז געווען אַ בארג, וואָס האָט זיך געצויגן אַ וואַסערל ווי אַ טייכל. זומער־צייט איז דאָס וואַסערל

געווען באַדעקט מיט קליינע גרינע בלעטעלעך. יידישע פרויען און קריסטינס פלעגן גיין אַהין מיט רעשטעס און עמערס און אַרויסצינען פון וואַסער די בלעטעלעך, מיט וועלכע זיי פלעגן פאַשען קליינע קאַשטעלעך. צווישן שאַסיי און דעם שמאָלן וואַסער זענען געוואָקסן שיינע געדיכטע יאַשענע ביימער.

דעם באַרג האָט מען ערופן וואָל, ווייל, ווי מ׳האָט דערציילט, זאָל דער באַרג האָבן געווען אַן אָנגעשיטער. מ׳פלעגט דערציילן, אַז אונטערן וואָל געפינט זיך אַ קעלער, וואָס ציט זיך פון טורעם־בנין ביזן דאָרף סלאָוואַטשינעק. לויט דער לעגענדע זענען מענטשן עטלעכע מאָל אַריין אין קעלער מיט ליכט און שטורקאַצן, כדי צו זען, וואָס דאָרט איז און ווי ווייט דער קעלער ציט זיך, אָבער צוריק איז שוין קיינער נישט אַרויס. מ׳פלעגט אויך דערציילן, אַז דאָרט אין הויף ליגט אַ בעליק פון אַ פישבײן, וואָס אַ שטיקל פון אים איז אַ סגולה צו קדחת. אַז ס׳האָט זיך אָמאָל געמאַכט אַ געלעגנהייט פריי אַרײַנצוקומען אין הויף אַריין, פלעגט מען גיין אַפהאַקן שטיקלעך פון פישבײן־בעליק.

ווי ס׳איז אַנגעגאַנגן, האָט גאָנץ ביאַלע און דער שטח פון פאָלוואַרק ביאַלקע (די יידן פלעגן רופן: נאָביאַלקע) ביזן דאָרף סטירנעץ, און נאָך וויי־טער, אַנגעהערט צו אַ ראַדזשיוויל. ווער און וואָס דער ראַדזשיוויל איז געווען האָט קיינער נישט געווּוסט. טייל האָבן געזאָגט, אַז ער איז געווען אַ פּריץ, אַנדערע ווידער — אַז ער איז געווען אַ קיסר און דער גאַנצער באַדן האָט אים אַנגעהערט, און אַז אַלע איינוווינערס אויף דעם שטח זענען זיינע אונטערטאַנעז. ער האָט געווינט אין הויף, וואָס איז אין פאַל פון מלחמה אויך געווען זיין פעסטונג.

אַז מ׳האָט גוט באַטראַכט דעם הויף האָט מען טאַקע געקאָנט פעסטשטעלן, אַז דאָס איז געווען אַ פעסטונג. דער טורעם מיט די לעכער אין די הויכע שטאָק זענען געווען באַשטימט צום באַשיסן דעם שונא, אין פאַל וועז דאָס וועט נייטיק זיין.

די שולן אין ביאַלע און יאַנעווע זענען, ווי מ׳האָט גע־זאָגט, געבויט געוואָרן דורך ראַדזשיווילן. פאַרוואָס אויך די יאַנעווער שול, האָט קיינער נישט געוווּסט. אַ פאַקט איז, אַז ביידע שולן האָבן געהאַט אַן אנלעכקייט.

סוף פאַריקן יאָרהונדערט האָט מען נישט געקאָנט זיך פריי באַוועגן אין הויף, ווייל דאָרט האָט זיך צעפונען די תפיסה פאַרן גאָנצן קרייז. אויפן צוויישן שטאָק אין טורעם־בנין האָט זיך געפונען אַ תפיסה פאַר פרויען, און די פענצטער דאָרט זענען דערפאַר געווען מיט גראַטעס. טי־פער אין הויף האָט זיך צעפונען דאָס געריכט און דאָרט האָט אויך געווּוסט דער געריכט־פאָרזיצער.

די תפיסה האָט זיך צעפונען אין פיר זייער לאַנגע איין־שטאָקיקע בנינים, געבויט אין גאָר אַלטן סטיל: וועגט זייער גראָבע, געסקלעפעווועט סופיטן פון שטאַרק געבערנטע ציגל. אויסהאַקן אַ ציגל איז געווען אַ סך שווערער ווי היינט אויס־האַקן אַ לאָך אין אַ בעטאָן־וואַנט. אין יעדן פענצטער זענען געווען גראָבע אייזערנע גראַטעס. אַזוי ווי איך פלעג דאָרט אַרבעטן, און פון צייט־צור־צייט איז מיר אויסגעקומען האַקן וועגט, האָב איך געזען, אַז די גראַטעס האָט מען דאָרט נישט ניצן קיין פלעגן גיין אַהין מיט רעשטעס און עמערס און אַרויסצינען פון וואַסער די בלעטעלעך, מיט וועלכע זיי פלעגן פאַשען קליינע קאַשטעלעך. צווישן שאַסיי און דעם שמאָלן וואַסער זענען געוואָקסן שיינע געדיכטע יאַשענע ביימער.

דעם באַרג האָט מען ערופן וואָל, ווייל, ווי מ׳האָט דערציילט, זאָל דער באַרג האָבן געווען אַן אָנגעשיטער. מ׳פלעגט דערציילן, אַז אונטערן וואָל געפינט זיך אַ קעלער, וואָס ציט זיך פון טורעם־בנין ביזן דאָרף סלאָוואַטשינעק. לויט דער לעגענדע זענען מענטשן עטלעכע מאָל אַריין אין קעלער מיט ליכט און שטורקאַצן, כדי צו זען, וואָס דאָרט איז און ווי ווייט דער קעלער ציט זיך, אָבער צוריק איז שוין קיינער נישט אַרויס. מ׳פלעגט אויך דערציילן, אַז דאָרט אין הויף ליגט אַ בעליק פון אַ פישבײן, וואָס אַ שטיקל פון אים איז אַ סגולה צו קדחת. אַז ס׳האָט זיך אָמאָל געמאַכט אַ געלעגנהייט פריי אַרײַנצוקומען אין הויף אַריין, פלעגט מען גיין אַפהאַקן שטיקלעך פון פישבײן־בעליק.

ווי ס׳איז אַנגעגאַנגן, האָט גאָנץ ביאַלע און דער שטח פון פאָלוואַרק ביאַלקע (די יידן פלעגן רופן: נאָביאַלקע) ביזן דאָרף סטירנעץ, און נאָך וויי־טער, אַנגעהערט צו אַ ראַדזשיוויל. ווער און וואָס דער ראַדזשיוויל איז געווען האָט קיינער נישט געוווּסט. טייל האָבן געזאָגט, אַז ער איז געווען אַ פּריץ, אַנדערע ווידער — אַז ער איז געווען אַ קיסר און דער גאַנצער באַדן האָט אים אַנגעהערט, און אַז אַלע איינוווינערס אויף דעם שטח זענען זיינע אונטערטאַנעז. ער האָט געווינט אין הויף, וואָס איז אין פאַל פון מלחמה אויך געווען זיין פעסטונג.

אַז מ׳האָט גוט באַטראַכט דעם הויף האָט מען טאַקע געקאָנט פעסטשטעלן, אַז דאָס איז געווען אַ פעסטונג. דער טורעם מיט די לעכער אין די הויכע שטאָק זענען געווען באַשטימט צום באַשיסן דעם שונא, אין פאַל וועז דאָס וועט נייטיק זיין.

די שולן אין ביאַלע און יאַנעווע זענען, ווי מ׳האָט גע־זאָגט, געבויט געוואָרן דורך ראַדזשיווילן. פאַרוואָס אויך די יאַנעווער שול, האָט קיינער נישט געוווּסט. אַ פאַקט איז, אַז ביידע שולן האָבן געהאַט אַן אנלעכקייט.

סוף פאַריקן יאָרהונדערט האָט מען נישט געקאָנט זיך פריי באַוועגן אין הויף, ווייל דאָרט האָט זיך צעפונען די תפיסה פאַרן גאָנצן קרייז. אויפן צוויישן שטאָק אין טורעם־בנין האָט זיך געפונען אַ תפיסה פאַר פרויען, און די פענצטער דאָרט זענען דערפאַר געווען מיט גראַטעס. טי־פער אין הויף האָט זיך צעפונען דאָס געריכט און דאָרט האָט אויך געווּוסט דער געריכט־פאָרזיצער.

די תפיסה האָט זיך צעפונען אין פיר זייער לאַנגע איין־שטאָקיקע בנינים, געבויט אין גאָר אַלטן סטיל: וועגט זייער גראָבע, געסקלעפעווועט סופיטן פון שטאַרק געבערנטע ציגל. אויסהאַקן אַ ציגל איז געווען אַ סך שווערער ווי היינט אויס־האַקן אַ לאָך אין אַ בעטאָן־וואַנט. אין יעדן פענצטער זענען געווען גראָבע אייזערנע גראַטעס. אַזוי ווי איך פלעג דאָרט

---

[1] אַדוואָקאַט אַפּאָלינאַרי האַרטגלאָס שרייבט וועגן דעם אין זיינע נישט־פאַרעפנטלעכטע זכרונות:

„דער שלאָס האָט אין דער צייט פון מיין געבורט (1883) גע־הערט צו די פאַרמעגנס פון דייטשן קאָנצלער, פירשט האָהענלאָהע, צו וועמען ער איז אַריבער ביירושה פ׳ן די פירשטן ראַדזשיוויל. מיט אים האָט פאַרוואַלטעט אַן אַדמיניסטראַטאָר פון דייטשער אָפשטאַ־מונג, מיטן פאַרפוילישטן נאָבן פּינקל״ — רעד.

אין די ביידע סלאָוואַטשינקעס זענען געזעסן יידישע פאַטערס, וואָס פלעגן זיין די אָפּנעמערס פון דער מילך.

דער הויף האָט אויך געהאַט אַ סך הייזער אין שטאָט און אויף דער וואַליע. די געביידע אין שטאָט, וווּ ס׳האָט זיך אַמאָל געפונען דער פאָווייאָט, וואָס ציט זיך פון מאַרק, דורך דער יאַנעווער גאַס, אַרײַן אויף דער פאַטשטאָוורער גאַס, איז געווען דאָס אייגנטום פון הויף. שפּעטער האָט דאָס הויז אָפּגעקויפט שמואל פּיזשיץ. מ׳האָט דערציילט, אַז ער האָט עס געקויפט פאַר 10 טויזנט רובל צום אויסצאָלן במשך 10 יאָר, און אַז פּיזשיץ האָט געהאַט פון דעם הויז אַ יערלעכע הכנסה אַ סך מער פון טויזנט רובל. אין דעם בנין האָבן זיך געפונען דער פאָוויאָט מיט אַלע זײַנע ביוראָס, די פּריזיוו־קאָמיסיע און די פאָליציי. אויפן שטאָק איז געווען די דירה פון קרייז־נאָטשאַל־ניק. שפּעטער, וועלן די אַלע אָמטן זענען אַריבער אין מעוויו־סעס הויז, האָט מען אין דער געביידע געמאַכט קראָמען.

צום הויף, וועלכן מ׳האָט אויך גערופן „סקאַרב״ האָט אָמאָל אָנגעהערט אַ טאַרטאַק אויף דער וואַליע (פון דער צווייטער זײַט וואָקזאַל), וועלכער האָט געשניטן דאָס האַלץ פון די אייגענע וועלדער. דער טאַרטאַק איז זיכער געווען דער ערשטער טאַרטאַק — מיר דוכט זיך, אַז אַ סך יאָרן איז ער אויך געווען דער איינציקער אין שטאָט.

צום הויף האָבן אויך געהערט די וואָסער־מילן אין ביאַלע און אין דאָרף פּראָשעקי. איך געדענק נאָך די קליינע מיל אין ביאַלע, וואָס איז צוגאָמען מיטן טייך־בריק פאַרבערענט גע־וואָרן. שפּעטער האָט מען אויפגעבויט אַ דרייַ־שטאָקיקע גרויס־סע מיל, וועלכע איז געשטאַנען אַ סך יאָרן אין אויך אָפּגע־ברענט געווארן.

דער ערשטער אַרענדאַר פון דער מיל איז געווען משה בערגשטיין, וועלכער האָט געהאַט אַ מויער נאָענט צום טייך, און שפּעטער האָט צו אים געהערט דאָס ערשטע דרייַ־שטאָ־קיקע הויז אין ביאַלע, וואָס בערל ווײַנבערג האָט אויסגעבויט אויף דער רעפּאַרמאַצקער גאַס, און איז אַריבערגעגאַנגן צו בערגשטיינען פאַר אַ חוב.

דער צווייטער אַרענדאַר פון דער מיל איז געווען דוד ר׳ אייזיקס, אַדער ר׳ דוד שוחר, אַ באַווסטער חסיד אין שטאָט, און אַ ברודער פון ר׳ נח שוחר. ער האָט געהאַלטן אין אַרענדע די מיל, ביז זי אָפּגעברענט געווארן.

אין דער מיל האָבן, צווישן די קריסטלעכע אַרבעטערס, אויך געאַרבעט צוויי יידן: אביגדור משה גוטנבערג און שמעון מאראטשניק.

סוף פאַרנאַנגענעם יאָרהונדערט איז דער הויף פאַרקויפט געווארן צו אַ נייעם בעל הבית, אַ פאָליאַק. ווי מ׳האָט גע־זאָגט, איז די סיבה פון פאַרקויפן געווען דאָס, וואָס די רוסישע רעגירונג האָט אַרויסגעגעבן אַ גזירה, אַז פרעמדע אונטער־טאַנען נישט האָבן אין רוסלאַנד קיין אומבאַוועגלעכע גיטער, און אַזוי ווי דער בעל־הבית פון הויף איז געווען אַ פאָליאַק אַ פראַצייזישער אונטערטאַן, האָט ער דעם הויף גע־מוזט פאַרקויפן. אויף פּינקלס אָרט איז אָנגעקומען אַ נייער פאַרוואַלטער, אויך אַ פאָליאַק, און ער האָט געמוען איינפירן אַנדערע אָרדענונגען.

לאַנג אָבער האָט דער נייער פּריץ נישט געהאַלטן דעם הויף אין זיין באַזיץ. בערך אין יאָר 1900 איז ער פאַרקויפט געווארן צו אַ יידישער מיידל מיטן נאָמען העלענא אַדאָל־פוונא קאָגאַן, אַ רוסישע אונטערטאַנין, געבוירן אין אדעס און געווליוינ אין פראַנקרייך. זי האָט געהאַט אין אַדעס זייער גרויסע געשעפטן און אונטערנעמונגען מיט אַ סך פּיליעס אין די רוסישע שטעט. דער הויפט־אָנפּירער פון אירע עסקים איז גע־וען אירער אַ פעטער. דער פאַרוואַלטער פון ביאַלער הויף איז, נאָכן איבערגיין אין באַזיץ פון אָט דער מיידל, געווארן אַן אַדעסער יידּ — דיקלער. ס׳האָט זיך אָנגעהויבן אַ נייע עפאָכע אין דער געשיכטע פון הויף, ער איז געווארן אַ יידישער הויף. די ביאַלער יידן האָבן זיך געקאָנט פריי באַוועגן אין הויף־סאַד און דאָרט שפּאַצירן, וועו זיי האָבן נאָר געוואָלט.

דער הויף האָט באַקומען אַ נייעם נאָמען — דיקלערס הויף.

דיקלער האָט געווּסט ווי אַזוי צו פּירן שטאָט, און איז נישט געווען רוסיפיצירט ווי די אַנדערע רוסישע יידן, וואָס פלעגן זיך שעמען מיט יידיש. בייַ דיקלערן אין שטוב האָט מען געריידט, פאַרשטייט זיך, רוסיש, אָבער אין קאָנטאָר, אין גאַס און סתם מיט יידן, וואָס פלעגן קומען צו אים וועגן פאַרשיי־דענע ענינים, האָט ער גערעדט אין אַ שיינעם אוקראַיניש־יידיש. וועגן איך האָב שפּעטער באַקענט זיין פאָטער, האָב איך געזען, אַז אָט דער דיקלער איז דערצויגן געווארן אין אַ יידיש־באַלעבאַטישער שטוב. ווי מ׳האָט געשמועסט, האָט דיקלער באַקומען אַ גרויסן געהאַלט, ממש ווי אַ גובערנאַטאָר. דער קאָנטאָר, אונטער דיקלערס אָנפּירונג, איז פון אַ פּוילישן געווארן אַ יידישער, וווּ ס׳זענען געזעסן אַדעסער יידן ווי באַאַמטע, וואָס האָבן זיך נישט געשעמט מיט יידיש.

די אונטערנעמערס, אַרבעטערס און סוחרים זענען גע־בליבן די זעלבע. די מיל אין פראַשעקי האָבן איבערגענומען אין אַרענדע צוויי שעדלעצער יידן, וועלכע מ׳האָט שפּעטער גע־רופן אידל און אשר פראַשעקיער. אָט די צוויי יידן זענען אין דער מיל גזעסן ביז זי איז פאַרברענט געווארן.

דיקלער האָט זיך ראשית אַ נעם געטאָן צו ברענגען אין אָרדענונג די בנינים אין שלאָס. מ׳האָט אַבראַכן וועגט, גע־מאַכט אין זיי וועגטילאַציעס, כדי אויסצוטרוקענען זיי פון דער פייכטקייט, אַרויסגענומען די גראָטעס און אַרײַנגעשטעלט שיינע הויכע פענצטער, אַרויסגענומען די שטיינערנע פאָס־לאָגעס און אויף זייער אָרט געגעבן ברעטער, אַרויפגעמויערט פּרישע שטאָקן, און אַלץ אין בריסט פאַרנעם. מ׳האָט גע־פלאַנצט ביימער און גראָז ביים אַרײַנגאַנג אין הויף, וואָס האָט אינגאַנצן געענדערט זיין אויסזען.

אין ערשטן בנין, ביים אַרײַנגאַנג אין הויף איז אײַנגע־אָרדנט געווארן דאָס ביורא. אין צוויטן שטאָק פון טורעם־בנין האָבן געווויינט מיט זייערע משפּחות דער הויף־באַאַמטער רוזשינסקי און וויגאַגראַד (יאָסקע וויגאַגראַדס פאָטער), וואָס האָט געארבעט אין הויף וויי אַ בראָקער, און האָט זיך געריכטן פאַר אַ גרויסן פאַכמאַן אויף דעם גע־ביט. ער איז געווען אַ שיינער יידּ, אַ רעליגיעזער, אָבער נישט קיין פאַנאַטיקער.

דעם סקאַרב־טאַרטאַק אויף דער וואָליע האָט מען צעוו־ מען. אויף זיין אָרט האָט מען אויפגעבויט אַ געמויערטן גרויסן און מאָדערנעם טאַרטאַק. אויף אָנצופירן מיט אים האָט מען אַראָפגעברענגט צוויי יידן, ספעציאַליסטן אין דער האַלץ־ בראַנזשע.

אייגער פון די צוויי ספעציאַליסטן איז געווען אַ וואַר־ שעווער יידּ, אַ געראַר חסיד — סעגאָל, וואָס איז זייער אַנ־ געזען געווען אין שטאָט. יום־טוב פלעגט ער גיין פון דער וואָליע דאָווענען אין געראַר שטיבל. דער צווייטער איז געווען אַ מלאָווער יונגערמאַן, אַ רעליגיעזער און אינטעליגענטער מענטש. שבת מברכין פלעגט ער גיין דאָווענען אין וואָליער בית־המדרש. אָט דער יונגערמאַן פלעגט זיך בישט שעמען אָנצוטאָן דעם הוט און אין קאָנטאָר דאָווענען מנחה. סוכות האָט ער געמוזט האָבן אַן אתרוג אין שטוב.

אויפן פלאַץ האָט געווויינט דער יידישער שומר שפאָק, וואָס האָט דאָרט עהאָט אַ גאַנץ גוטן אַרבעטס־פלאַץ. אַ שטענדיקער בעל־עגלה איז דאָרט געווען הערשל שייקעס, וואָס פלעגט צעפירן די ברעטער אויפן פלאַץ און פירן מאַטער־ יאַל צו דער באַן. ער איז געווען אַ באַלעבאַטישער יידּ, וואָס האָט געווויינט אויף דער וואָליע.

שפעטער איז אויף סעגאַלס אָרט געקומען זינגערמאַן פון אָדעס. ער איז געווען אַ הייסער יידּ, אָבער אַ פרייער. נאָר אין יענע יאָרן פלעגט ער שבת דורכפאָרן דורך דער שטאָט קיין ביאַלקע און צוריק. אין שטוב אָבער האָט מען דאָרט געפירט אַ כשרע קיך.

דער טאַרטאַק איז זיך אַזוי צעווואַקסן, אַז ער איז געוואָרן אַ וועלט־פירמע. פון גאַנץ פוילן פלעגן קומען סוחרים קיין ביאַלע, און סוחרים פון דייטשלאַנד זענען וויינטער געוויסן חדשים אין שטאָט, און טראַנספאָרטירט האָלץ קיין דייטשלאַנד.

דיקלער האָט נישט געהרוט און כסדר געבויט נייע אונטער־ נעמונגן. נאָוועמבער 1901 האָט ער אָנגעהויבן בויען אויפן וואַרשעווער שאָסיי קאָזאַרמעס פאַרן קאָלוזשעסקי פולק, דירות פאַר די אָפיצירן, אַ צערקווע, און אַלץ, אין וואָס נאָר דער פולק האָט זיך גענויטיקט. דאָס איז געווען אַ ריזן אונטער־ נעמונג, וואָס איז פאַרטיק געווואָרן ממש אין אַן אומגלויבלעך קורצער צייט. ס׳האָבן אויף דעם פלאַץ געאַרבעט אַ סך אָר־ בעטערס, יידן און קריסטן. די אַרבעט האָט געקאָסט גיך אויס־ געענדיקט ווערן נאָר אַדאָנק דעם, וואָס דיקלער האָט געהאָט צו דיספאָזיציע דעם טאַרטאַק מיט אַלע זיינע אייניריכטונגען. די מאַשינען האָבן צוגעשטעלט אויסגעאַרבעט האָלץ און די בעלי־מלאכות האָבן בלויז געדאַרפט עס אויסענדיקן. היינט איז מאַשין־אַרבעט אַ גאַנץ פשוטע זאַך, אָבער דאַן, מיט 50 יאָר צוריק, וועט אָפילו אין וואַרשע זענען נאָך קיין סטאָליער־ מאַשינען נישט געווען, און אַלץ האָט מען געמאַכט מיט דער האַנט, איז דאָס געווען פאַר ביאַלע אַ גאָר גרויסע דערגרייי־ כונג.

ווער פון די ביאַלער פון עלטערן דור געדענקט נישט דאָס בויען פון די קאָזאַרמעס? אַלע הויפן זענען דאָך פול געווען מיט ברענהאָלץ פון אָפפאַל ביים בוי. דער שאָסיי איז טאָג און נאַכט פול געווען מיט וועיבער און קינדער, וואָס פלעגן טראָגן פון דאָרט שווערע זעק מיט שפענער און קלעצלעך.

די גאַנצע אַרבעט אָרום די קאָזאַרמעס, איז כמעט אין 90 פראָצענט געמאַכט געווארן דורך יידן. וויפל דיקלער האָט זיך נישט באַמיט צו ברענגען קריסטלעכע פאַכלייט, ווייל יידישע האַבן שוין אויסגעפעלט, און ער האָט געוואָלט וואָס גיכער אויסענדיקן, איז דערפון גאָרנישט אָרויסגעקומען — די קריסטן האָבן נישט געקאָנט אָנהאַלטן דעם אָרבעטס־טעמפּ פון די יידישע אָרבעטערס. ער האָט אפילו אַ געברענגט קאָצאַ־ פעס פון טיף־רוסלאַנד, אָבער איידער זיי האָבן באַווייזן אויפ־ צושטעלן איין הויז, האָבן די יידן שוין געהאָט פאַרטיק פינף הייזער. דערפאַר טאָקע, אַז די קאָצאַפעס האָבן געענדיקט איין בנין האָט זיי דיקלער אַהיימגעשיקט.

ס׳האָט דאָרט איך אָנגענומען אָרבעט אַ גראָבאַנאָווער קריסטלעכער טשעשלער, ווינצענטי, אַ גוטער בעל־מלאכה, אָבער אויך ער איז געבליבן הינטערשטעליק לגבי די יידישע בעלי־מלאכות. אָזוי ווי אָבער דער ווינצענטי איז געווען אין גוטע באַציאונגען מיט מיין שוועד, גרשון בראָדאַטש, וואָס האָט דאָרט געאָרבעט, האָט אים מיין שוועד צוגעהאַלפן. געי טאָן האָט ער דאָס, מיין שוועד, מיט אַ כוונה: אַזוי ווי מ׳האָט דאָרט געדאַרפט בויען אויך אַ צערקווע, און ער ווי אַ פרומער יידּ האָט נישט געוואָלט צולייגן קיין האַנט צו אָזאַ בנין, האָט ער צוגעזידנט אָט די אָרבעט טאָקע דעם קריסט ווינצענטי, און שטאַרק צופרידן געווען, וואָס ס׳איז אים געלונגען זיך אָרויס־ צודרייען פון צערקווע־עסק.

די דעכער זענען געווען פון שינדלען, און בייַ דער אָר־ בעט זענען געווען באַשעפטיקט אַלע שינדלמאַכערס און שינדל־באַשלעגערס פון ביאַלע און פון די אָרומיקע שטעט־ לעך. זיי פלעגן אָרבעטן פון שאָק און במילא זיך אַליין עקס־ פלאָאַטירט.

די סטאַליערייי־אָרבעט האָבן געמאַכט בשותפות אברהם גריל (בראָוועראַן) און וועלוול מאַלינא. דאָ איז כדאי איבער־ צוגעבן דעם טרויעריקן פאַרפאַל וואָס איז דעמאָלט פאָרגע־ קומען ביים אָנגעמען די סטאַליערייי־אָרבעט.

אברהם גריל און מאַלינא פלעגן אָרבעטן אין הויף, און במילא זענען זיי געווען די קאָנדידאַטן צו באַקומען די אָר־ בעט ביי די קאָזאַרמעס. וועגן דער זעלבער אָרבעט האָט זיך אָבער באַמיט אויך גאָדל ביניעס (מילבוים). גאָדל האָט גע־ האַט די שליסלען פון דער שול, ווּ ער איז געווען גבאי, און אונטער זיין אויפזיכט האָט זיך געפונען דער טלית פון אָדוואָ־ קאַט קלמן האָרטגלאָס. וועגן האָרטגלאָס פלעגט האָבן יאָרצייט פלעגט ער קומען אין שול אָרײַן דאָווענען און זאָגן קדיש, און גאָדל פלעגט זיך אָרומפאָרען אָרום אים. שפעטער, וועגן האָרט־ גלאָסעס קינדער זענען געווארן נאָציאָנאַל־געשטימט, האָט זיך דאָרט אין שטוב אַלץ געענדערט, און האָרטגלאָס פלעגט קומען יעדן יום־טוב אין שול אָרײַן, און טיילמאָל אויך שבת. גאָדל האָט אויך געאָרבעט ביי האָרטגלאָסעס הויז. איצט האָט אָר־ וואָקאַט האָרטגלאָס זיך באַמיט אַז גאָדל זאָל באַקומען די אָר־ בעט אין די קאָזאַרמעס. אין אַ געוויסן טאָג, וועג גאָדל איז געגאַנגען צו דיקלערן, זענען אָרויס פון זייער וואָרשטאַט

אברהם גריל און מאלינא און מיט א פענצטער־ראמשטיק (א טייל פון א פענצטער) דערלאנגט גאנדלען איבערן קאפ. זיי האבן אים צעבראכן דעם שארבן. מ׳האט געברענגט א דאק־טאר פון ווארשע, וועלכער האט אים אפערירט. זיין מצב איז נעווען א געפערלעכער און נאר אדאנק אדוואקאט הארטגלאס סעס באמיאונגען, וועלכער האט כסדר געברענגט דאקטוירים פון ווארשע, איז גאנדל גערעטעוועט געווארן פון טויט. דאס גערייכט האט גרילן און מאלינען פארמשפט צו אנדערהאלבן יאר תפיסה און צו באצאלן גאנדלען א קאנטיקע סומע; זיי זענען אויך אפגעפירט געווארן אין תפיסה. שפעטער האבן זיי אפעלירט און זענען באפרייט געווארן. דער ענין האט זיי אבער אפגעקאסט א סך געלט.

ביי 90 פראצענט פון דער מויער־ארבעט איז געווארן אויסגעפירט דורך מיר. די איבערי־קע 10 פראצענט האט געמאכט דער קריסט קאמינסקי. איך האב דארט אויך געמאכט 7 געמויערטע ברונעמער. די קאזארמעס זענען געבויט געווארן זייער מאדערן פאר יענער צייט.

די מאלער־ארבעט האבן נעמאכט בשותפות הערשל לענטשנער און אבעלע מאלער. זיי האבן דארט געארבעט מיט א סך ארבעטערס.

ביים בויען די קאזארמעס איז געווען דארט א טאג־שומה, א יידּ משה. מ׳האט אים געמאכט א גרויסן באראך מיט טישן און בענק, און דער יידּ האט דארט איינגעאירדנט א רעסטא־ראן, האבנדיק שיין פרנסה פון די ארבעטערס.

אין סלאוואטשינעק האט דיקלער אריינגעזעצט א יידישן פארוואלטער אין די מאגאזינען. דאס איז געווען א פשוטער דארפישער יידּ, וועלכן מ׳האט אנגעהויבן רופן משה פון סלא־וואטשינעק. דער יידּ האט זיך דארט געמאכט א פרנסה פון פארקויפן מילכיקס, און ס׳זענען געווען בעלנים אין שטאט, וואס פלעגן אהינגיין טופ זיין פון אט די זאכן. דער קריסט־לעכער זשאנדצע האט דעם יידּ נישט געשטערט אין זיין פר־נסה, נאר פלעגט אים נאך צוהעלפן פארדינען.

דיקלער האט אויך פארטראכט א פלאן וועגן בויען א גאזשעלניע, און ענינומען זיך אים פארווירקלעכן. צוויי וואכן פאר ראש השנה 1904 האט מען אנגעהויבן בויען די גא־זשעלניע אויף א פלאץ לעבן טארטאק. די גאזשעלניע איז געווען א גרויסע און זייער א געלונגענע. דער ספירט פון דארט האט באקומען א גוטן נאמען.

אין שייכות מיט דער גאזשעלניע וויל איך דא אויפצייי־כענען אן עפיזאד, וואס האט זיך איינגעקריצט אין מיין זכרון.

די גאזשעלניע האב איך אנגעהויבן מויערן פאר ראש־השנה און געדארפט איר אויספארטיקן אין א גאר קורצן טער־מין צוליבן ווינטער. אזוי ווי ס׳איז געווען די צייט פון די יום־טובים, האב איך אונטערגעהאנדלט מיט די מויערערס, אז זיי זאלן ארבעטן חול־המועד סוכות. אין יענע יארן פלעגט מען נישט ארבעטן חול־המועד. די געשעפטן זענען געווען אפן, די בעלי־עגלות זענען געפארן מיט זיירע וועגענער, אבער דער ארעמער ארבעטער האט נישט געטארט ארבעטן. איך האב אנגעהויבן איינרעדן מיט די ארבעטערס, צוואגנדיק זיי א העכערן לוין, אבער נאר עטלעכע פון זיי האבן מסכים גע־ווען צו ארבעטן.

אין דער צייט ווען די גאזשלעניע האט אנגעהויבן טעטיק זיין, האט מען אנגעהויבן מאכן אין ביאלע סזאדזוווקעס צו האדעווען פיש. דיקלער האט צו דעם צווועק אראפגעברענגט אן אינזשיניער א פאכמאן אויף דעם געביט. אויך דאס איז געווען א גאנץ ערנסטע אונטערנעמונג. ביי א סך יידן איז דער גאנצער ענין פון האדעווען פיש אויסגעקומען קאמיש, מ׳האט געווויסט, אז פיש זענען פארן אין טייך און קיינער האדעווט זיי נישט...

פארן פארלאזן ביאלע האט נאך דיקלער געלאזט רעמאנ־טירן דעם טורעם אין שלאס. מ׳האט אראפגענומען דעם דאך, געמאכט א נייעם מיט א שיינעם הויכן קופאל. די ארבעט האט אויסגעפירט מיין שוועגער. דעם קופאל האט געמאכט מנחם לייב האכבערג, שלמהלע סטאליערס א זון. מנחם לייב האט זיך געארבעט פאר איינעם פון די בעסטע און פאשיקסטע טשעשלער־מייסטערס אין דער גאנצער געגנט. ער האט זיך שוין פארשטאנען אויף א פלאן און געקאנט אליין עפעס אנ־צייכענען.

איינמאל, זייענדיק אין קאנטאר האב איך געהערט, אז דאס „מיידל״ האט געקויפט נאך א מאיאנטעק, וואס איז ממש א גן־עדן, אין וועלכן זי רעכנט זיך אליין צו באזעצן. דארט געפינט זיך א פלאץ און דעם הויף שניידט דורך א טייך. אויך געפינען זיך דארט סעדער און אראנזשערעס פון די טייערסטע פרוכטן, וואס וואקסן זומער און ווינטער.

אין א צייט שפעטער, בין איך איינמאל געקומען אין קאנטאר און באמערקט דארט א עגדריקטע שטימונג. איין באמאטער האט זיך אנגערופן צו מיר: — איר ווייסט הער ווייבנבערג, מ׳דארף מאכן אן אויפנאמע פאר דער באלע־באסטע. אויף מיין פראגע, וואס ער מיינט דערמיט, האט ער מיר דערציילט, אז דאס „מיידל״ קומט פון איר פריש־געקויפטן גוט, לעבן וואגרש מיט איר קריסטלעכן מאן, דעם דארטיקן גאזשעלי־אנעם.

אוודאי איז דאס געווען א טרויעריקע פאסירונג פארן קאנטאר. אלע יארן זינט דער קאנטאר האט עקסיסטירט איז דאס „מיידל״ קיין איין מאל אין ביאלע נישט געווען און פלוצעם קומט זי מיט א מאן א גוי. מ׳האט דערציילט, אז דאס „מיידל״ האט זיך באזעצט אין דעם געקויפטן מא־יאנטעק און חתונה געהאט מיט איר גאזשעלי־אנעם, נאכדעם ווי זי האט זיך געשמדט. מ׳האט דערשפירט, אז ס׳נעמט א סוף צום יידישן קאנטאר.

ס׳זענען נעמאכט געווארן די פארבאר־ייטונגען צו דער אויפנאמע. ביים אריינגאנג אין הויף האט מען אויפגעשטעלט א טריאומף־טויער, מיט פארשיידענע באפוצונגען, ווי מ׳פלעגט דאס מאכן פארן קיסר אדער אנדערע גרויסע פערזענלעכ־קייטן. די שטאט איז געגאנגען אויף רעדלעך, מ׳איז געלאפן אנקוקן דעם טויער מיט די אלע צוגרייטונגען.

דעם טאָג וועט דאָס „מיידל" איז געקומען קיין ביאַלע זענען אַלע, יידן און קריסטן, גלעזאָפן איר אָנקוקן. די יידישע באַפעלקערונג איז מיט נייגעריקייט און ווייטאָג געגאָנגען אָנקוקן די האָרבאָטקע (הויקער), ווי מ׳האָט איר נעריפן געריפט אין שטאָט, וואָס זייענדיק אָזוי רייך האָט זי זיך איינגעליבט אין אַ גוי און אָזוי אָרום איבערגעליפערט אַזאַ ריזן פאַר־מעגן אין קריסטלעכע הענט. די קריסטלעכע באַפעלקערונג איז אויך געווען נייגעריק צו זען דאָס „מיידל" אַן זיך געפרייט אויפן פאַנג פון אַ יידישער נשמה.

איך בין דאָרט נישט געווען, אָבער אין אַ פאָר טעג אָרום בין איך אַוועק אין קאָנטאָר, כדי צו זען וואָס פאָר אַ שטימונג דאָרט הערשט נאָכן באַזוך פון „מיידל". איך האָב דאָרט געטראָפן דעם פערסאָנאַל אַ דעפרימירטן.

ווי לאַנג אָט דער יידישער קאָנטאָר האָט נאָך אָנגע־האַלטן, גזדענק איך נישט. ס׳זענען אויך פאַרווייַשט געוואָרן אין מיין זכרון פרטים פין דער ליקווידאַציע פונם יידישקייט אין קאָנטאָר. איך גזדענק נאָר, אַז ס׳איז אָנגעקומען אַ קריסט־לעכער פאָרוואַלטער מיט דעם אמתן גויישן פרצוף. מיר, די יידישע בעלי־מלאכות, זענען געגאָנגען צו אים וועגן באַ־שפעטיקונג און ער האָט אונדז צוגעזאָגט, אַז אַלע וואָס האָבן געאָרבעט אין איר האָט אונדז צוגעזאָגט, אַז אַלע וואָס האָבן געאָרבעט אין הויף וועלן וויייטער בלייבן אָרבעטן. דאָרט האָב איך אָנגעטראָפן די פרוי פון משה פון סלאָוואַשינעק, וועלכע האָט מיר דערציילט, אַז זיי זענען שוין געקינדיקט געוואָרן פון דער אָרבעט.

יידישע בעלי־מלאכות האָבן דאָרט שוין מער נישט גע־אָרבעט, נאָר, דוכט זיך, בלויז ראובן קאָזעס (שולמאָן), און דאָס צוליב דער פראָטעקציע פון די פריצים פון ביאַלער קאָנט, ביי וועמען ער פלעגט אָרבעטן.

אַלע יידישע באַאַמטע און די פאָר רוסישע האָבן פאָר־לאָזט ביאַלע, און געבליבן איז בלויז איינער, אַ געוויסער אַזריליאַן, אַ ייד פון אָדעס, וועלכער איז געוואָרן אַ צושטע־לער פון פלייש צום מיליטער אין שטאָט.

איצט, וען איך שרייב אָט די שורות, וען זינט יענער צייט זענען שוין פאָרפלאָסן 50 יאָר, זע איך נאָך פאָר מיינע אויגן דעם הויף־קאָנטאָר, ווי דאָס וואָלט ערשט נעכטן געווען. איך זע דעם יידישן קאָנטאָר מיט דיקלערן בראש, מיט אַלע זיינע פירונגען און באַנעמונגען צו מענטשן און צו די יידן בפרט. ס׳שטעלט זיך מיר פאָר די אויגן דיקלערס אַריינקום אין קאָנטאָר, מיטן יידישן אָדער רוסישן גוט־מארגן. זיין אָנקומען צו די קאָזאַקמעס בעתן בויען זיי, זיין נאָכפרעגן זיך וועגן אַלע, דאָס באַטראַכטן אַלץ, דאָס אָנבייַ־זערן זיך צומאָל און זיינע וועריטלעך און וויצן אין אַ גע־שמאַקן יידיש.

איך דערמאָן זיך איצט, אַז וואָכן פלעגן אַוועק און אין קאָנטאָר האָט מען קיין גוי נישט געזען, נאָר יידן און יידן. אַ קאָנטאָר וואָס האָט געהאַט צו טאָן מיט אַ וועלט איז געווען דורכאויס יידיש: יידישע סוחרים, יידישע בעלי־מלאכות פון אַלע פאַכן, יידישע נאָט־און טאָג־שומרים. אַ קאָנטיקע צאָל יידישע משפחות אין שטאָט האָט געהאַט פרנסה בריווח פון אָט דעם הויף, וואָס איז געווען אַ וויכ־טיקער פאַקטאָר אין ווירטשאַפטלעכן לעבן פון די ביאַלער יידן.

אפילו אַזאַ אַרבעט ווי אַסעניזאַציע — רייניקן קלאָ־זעטן, וואָס דאָס האָבן שוין זיכער געמאַכט די גויים, איז געקומען אַ ייד ווי מענדעלע סיטניקער (פרידמאַן) און האָט געזאָגט, אַז ער וויל דאָס נעמען, האָט מען אים נאָך צוגע־האַלפן זיך פאַרשאַפן אַלע נייטיקע כלים דערצו, און מען־דעלע סיטניקער האָט זיך מיט דעם באַשעפטיקט און גאַנץ גוט פאַרדינט דערביי.

ס׳וויל זיך מיר דאָ מוסיף זיין נאָך אַ שטריך וועגן דער וואַרעמער באַציאונג פון קאָנטאָר לגבי יידן.

דער קאָנטאָר האָט איינמאָל אַ ווינטער אָנגעהויבן טיילן האַלץ פאַר אַרעמע. מ׳האָט צעטיילט הונדערטער אַסיגנאַצ־יעס (צעטלען וואָס באַפולמעכטיקן דעם באַזיצער אָרויסצו־פירן פון וואַלד דעם אָנגעגעבענעם כמות האַלץ אין צעטל).

אין ביאַלע איז שוין געווען אַ באַווסטע זאַך, אַז אויב מ׳האָט עפעס צעטיילט, ווי למשל, מעות חיטין אויף פסח, פלעגן דאָס לרוב באַקומען ווויל יונגען. אָט די לייט האָבן זיך נישט געלאָזט באַנוגענען מיט אַן איינמאָליקער פאָר־טיילונג, נאָר געוומען וויפל ס׳האָט זיך געלאָזט, און נע־לאָזט האָט זיך, ווייל יעדערער האָט פאָר זיי מורא געהאַט. דאָס האַלץ האָט מען צעטיילט צו יידן און קריסטן, אָבער דער שטילער נויטבאַדערפטיקער ייד האָט נישט באַקומען. ראשית, האָט ער זיך געשעמט, און שנית, ווען ער האָט שוין יאָ פאַרבאַרגן די חרפה, האָבן אים די ווויל יונגען נישט צוגעלאָזט עפעס באַקומען.

ווי ס׳זעט אויס, האָט מען ווען דעם אַלץ אינפאַרמירט דיקלערן, וועלכער האָט מיר געבעטן, אַז איך זאָל נעמען די הונדערט אַסיגנאַציעס און זיי פונאַנדערטיילן; אויב ס׳וועט זיין וויניק הונדערט וועט מען צוגעבן נאָך. איך האָב זיין פראַאַזיציע אָנגענומען. מעגלעך, אַז מיט עטלעכע יאָר פריער וואָלט איך נישט געווען אָננעמען דיקלערס ביטע, ווייל איך וואָלט מורא געהאַט פאָר די ביאַלער ווויל יונגען, אָבער דאָס איז שוין געשען אין די צייטן פון דער בונדישער טעטיקייט אין ביאַלע, און ער האָט שוין ווי ס׳איז איינגע־שטילט די חברה.

איך האָב זיך געוואַנדן צו די גבאים אין די חסידים־שטיבלעך וועגן געבן מיר אַ רשימה פון די באַדערפטיקע אויף האַלץ און יעדער גבאי האָט באַקומען די פאַרלאַנגטע צאָל אַסיגנאַציעס, וועלכע ער האָט צעטיילט צווישן זיינע מענטשן. די בעלי־מלאכות און אַנדערע באַדערפטיקע האָב איך אַליין, אָדער דורך פאַרמיטלערס, פאַרטיילט די אַסיג־נאַציעס. איך האָב עטלעכע יאָר געטיילט דאָס האַלץ און יעדן ווינטער נישט ווייניקער פון 150 אַסיגנאַציעס. אויב ס׳האָט מיר געפעלט נאָך עטלעכע נאָך די 150, בין איך גע־גאַנגען אין קאָנטאָר און זיי דאָרט באַקומען.

איך קאָן נישט זאָגן, אַז די ביאַלער יידן האָבן געוווסט אָפצושאַצן אָזאַ באַציאונג פון קאָנטאָר לגבי זיי. ס׳קאָן זיין, אַז וועגן דיקלערן וואָלט געווען אַ חסיד, און שבת געגאָנגען

דאָוונען, וואָלט מען אפשר געווען מער שעצן אָט דעם קאָנטאָר.

און אָט דער קאָנטאָר, וואָס איז ווייטער געווארן אַלץ מער יידישער, האָט זיך מיט אַמאָל אַרויסגעגליטשט פון די יידישע הענט און איז געווארן אַן אָבסאָלוט קריסטלעכער.

אַ קאָלאָסאַל יידיש פאַרמעגן איז איבערגעפירט געווארן פון יידישן באַזיץ אין קריסטלעכן. ביאָלער יידן האָבן דערשפירט אַן ענדערונג אין זייער ווירטשאַפטלעכער לאָגע, ווייל זיי האָבן פאַרלוירן אַ גאָר איינפלוסרייכן פרנסה־מקור.

1952

ישראל האכמאן / די פראפעסיאנעלע באווענונג

אין די 90קער יאָרן פון 19טן יאָרהונדערט, ווען אין גאָנץ רוסלאַנד האָט זיך אַנגעהויבן אַ גרויסע אַנטוויקלונג אין דעם ווירטשאַפטלעכן לעבן, און נייע פראָדוקציע־צווייגן האָבן באַשעפטיקט אַלע מער און מער לוין־אַרבעטער, זע־נען אויך אין ביאָלע זוּיפגעקומען אַ רייע פאַבריק־אונטער־נעמונגען מיט היפשע עטלעכע הונדערט אַרבעטערס. אָבער — פונקט ווי אומעטום, אין יענער צייט עקסיסטירנדיקער אַר־בעטס־סיסטעם — איז די אַרבעט פאַרגעקומען ביי אומ־מענטשלעכע באַדינגונגען: אומבאַגרענעצטע אַרבעטס־צייט, פולשטענדיקע שוצלאָזיקייט, אָנגעווייזן אויפן חסד פון אַר־בעטס־געבער.

אין אָזעלכע שוועריע באַדינגונגען האָבן אין ביאָלע אָנ־געהויבן אָנצושטיין די ערשטע פאַרמען פון פראָפעסיאָנעל־אַרגאַניזירטער אַרבעט. דער אַרבעטער וואָס איז יאָרנלאַנג געווויינט צו קוקן אויפן אַרבעטס־געבער ווי אויף אָזעלכן, פון וועמען זיין לעבן איז אינגאַנצן אָפהענגיק, האָט ביסלעכווייז אָנגעהויבן ענדערן זיין מיינונג.

דאָס אויפקומען פון פאַרשיידענע חברות פון בעלי־מלאכות און לוין־אַרבעטערס, דאָס אַרגאַניזירן זיך אין מנ־יָנים און שטיבלעך — איז געווען די ערשטע פרימיטיווע פאָרעם פון אַרגאַניזאַציע, די ערשטע פאַקטישע אַרגאַניזאַציע פון די אַרבעטערס און בעלי־מלאכות. אָזוי האָבן זיך די שניידערס אין ביאָלע געשאַפן אַ מנין א"נ „חברה בחורים". זיין אויפגאַבע איז געווען, אָפטיילן די בעלי־מלאכות און לוין־אַרבעטערס פון די שיינע יידן, דערביי האָט די חברה בחורים זיך געשטעלט נאָך אויפגאָבן, ווי: פאַרשפרייטן בילדונג צווישן די מיטגלידער און דאָוונענערס, לערנען שרייבן, אַ ביסל חומש און נ"ך, ווי אויך זעלבסטהילף־טע־טיקייט אין פאַל פון קראַנקהייט. די דאָזיקע ערשטע פרימי־טיווע פאַרמען פון פראָפעסיאָנעלער אַרגאַניזאַציע האָט אַנ־געהאַלטן אָזוי לאַנג, ווי די ביאָלער אַרבעטערס האָבן נישט געהאַט קיין קאָנטאַקט מיט דער גרויסער שטאָט און בריי־טער וועלט.

קיין ביאָלע דערגרייכן אָפקלאַנגען פון דער טעטיקייט פון די סאָציאַליסטישע פאַרטייען אין רוסלאַנד, און ס'אָנט־שטייען די ערשטע שפורן פון אַן אַרבעטער־באַוועגונג. די דעמאָלטיקע יוגנט, וועלכע איז געווען ענטוזיאַסטיש פאַר דער רעוואָלוציע, האָט זיך איבערגעגעבן מיט איר גאַנצן ברען דער פראָפעסיאָנעלער אַרגאַניזירונג פון די אַרבעטערס. די אינטעליגענץ פון וועלכער ס'האָבן זיך בא־זונדערס אויסגעצייכנט: יעוועל טיאָמקין, טשאַרני לעווין, דוד קרוסעס, יעקב שטיינמאַן און אַנדערע, האָבן מיט אַלע זייערע כוחות מיטגעהאָלפן נישט נאָר ביים אַרגאַניזירן זיך, נאָר איך געפֿירט סיסטעמאַטישע בילדונג־און אויפקלערונגס־אַרבעט צווישן די אַרבעטערס.

ס'מערקט זיך אַלץ מער אַן אַ כסדרדיקע עקאָנאָמישע גוּיפלעבונג אין די פאַרשיידענע בראַנזשעס, וועלכע ציען אַריין מער און מער אַרבעטערס; די פראָפעסיאָנעלע און פאָליטישע אַרבעט ווערט מער פאַרצווייגט. דאָס אָנגע־זאַמלטע אָרט פאַרנעמען די פאַבריקן פון מאָטל מינץ און ראָאָבע, ווו ס'זענען באַשעפטיקט געווען צו עטלעכע הונדערט אַרבעטערס און אַרבעטערינס. אָלע אָנדערע צווייגן לעבן אויך אויף, ווי שניידערס, וועלכע האָבן אַדאָנק דער נאָכפראָגע אויף פאַרטיקע דאָמען־און מענער־קליידער, געווען באַשעפטיקט. ס'איז דעמאָלט אָנגעטאָנען אַ פאַבריק פון פאַרטיקע שיך, ווו ס'זענען באַשעפטיקט געווען עטלעכע צענדליק אַרבעטערס. די דאָזיקע מחנה האָט מיט זיך פאָרגעשטעלט אַ גרויסן כוח פאַר דער פאָליטי־שער און פראָפעסיאָנעלער אַרבעטער־באַוועגונג.

די אַרבעטערס וואָס האָבן זיך אָנגעשפּאַרט אַן די פאָלי־טישע פאַרטייען, האָבן געפאָדערט עפעס ממשותדיקס און ס'האָט זיך אָנגעהויבן אַן אינטענסיווע אונטערערדישע אַר־בעט. דער פאַרטיי־קאָמיטעט פון „בונד" אין ביאָלע שאָפט אַ „בירושע", וווּ אַרבעטערס פון די פאַרשיידנסטע בראַנ־זשעס טרעפן זיך מיט זייערע פאַרשטייערס און דערציילן זיי ווען דער לאָגע אויף זייערע אַרבעטס־פלעצער.

די וויכטיקסטע טוערס ביי דער אַרגאַניזירטער אַרבע־טערשאַפט זענען געווען, ביי די שניידערס: עליע שימשע־לעס, חנא ניסקעלעס, נחום וואָרעק; ביי די סטאָליערס: שמאי פרידמאַן, עליע בובקעס. די אַנדערע פאָכן זענען גע־ווען אונטער דער אָנפֿירונג פון אַ גאַנצער ריי אַנדערע טו־ערס. אַן אָנגעזעענע ראָלע אין דער פאָליטישער און פראָ־פעסיאָנעלער באַוועגונג האָבן געשפּילט די ברידער ברוך און ישעיהו וויינבערג. ברוך איז געווען אַ אמת'ער פאָלקס־טריבון, זייַנע רעדעס זענען געווען ווי אַ פאַרשיכורנדיקער געטראַנק פאַר די מאַסן.

אין די יאָרן 1904—1905 בערעכן אויס שטרייקן, אין וועלכע

ס׳ווערן אַרייַנגעצויגן אַלע אַרבעטערס. די שטרייַקן זענען טיילווייז פאַלשיטישע, אָבער אין גרעסטן טייל עקאָנאָמישע. זיי זענען דורכגעפירט געוואָרן אין גרויסן מאַסשטאָב און געמאַכט אַ רושם.

נאָכן דורכפאַל פון דער רעוואָלוציע אין יאָר 1905, הייבט זיך אָן אויסוואַנדערונג פון ביאַלער אַרבעטערס קיין אויסלאַנד. ס׳הייבט זיך אָן אַ פונאַנדערפאַלונג פון די אַרגאַניזאַציעס, וואָס זענען מיט אַזוי פיל מי געשאַפן געוואָרן. אַזוי איז עס אָנגעגאַנגען ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה, אָן קיין ענדערונג אין דער לאָגע.

די ערשטע יאָרן פון דער ערשטער וועלט־מלחמה זענען אַדורך אונטערן אַלגעמיינעם צייכן פון פולשטענדיקער דעפרעסיע, ביז דער עוואַקואַציע פון די רוסן. נאָכן אַרייַנקומען פון דייטשן מיליטער האָט זיך די לאָגע פולשטענדיק געביטן. אויף צו פירן אַ פראָפעסיאָנעלע אַרגאַניזאַציע האָט מען שוין נישט באַדאַרפט פירן קיין אומלעגאַלע אַרבעט. די צרה איז אָבער געווען, וואָס ס׳איז קיין אַרבעט נישט געווען. די אַרבעטן וואָס האָבן זיך יאָ געמאַכט, זענען געווען נאָר ביי דער מילי־טער־מאַכט, וווּ קיין פראָפעסיאָנעלער פאַראַיין האָט נישט געקאָנט האָבן קיין שליטה. דער גרעסטער טייל אַרבעטער איז געווען אַרבעטסלאָז און געליטן הונגער, דאָס אַליין האָט געמאַכט אָפהענגיק. ערשט צום סוף פון דער דייטשער אָקופּאַציע ווערט ביי דער דעמאָלטיקער קולטור־געזעלשאַפט געשאַפן אַ שנייַדער־פאַראַיין, וועלכער האָט אָבער קיין ממשותדיק אַרבעט נישט אויפגעטאָן. דער דאָזיקער פאַראַיין וועלכן ס׳זענען געווען טעטיק ווי אָנפירערס: מרים פרידמאַן, משה בראָווערמאַן און נחום וואָרעק, האָט אָנגעהאַלטן ביז דער צייט, וועז די דייטשע אָקופאַנטן האָבן פאַרלאָזט ביאַלע.

אין יאָר 1918 ווערט פאַרצייכנט די דאָזיקע, וועז ס׳זענען געשאַפן געוואָרן די ערשטע לעגאַלע פראָפעסיאָנעלע פאַראַיינען אין ביאַלע. די דייטשע מיליטעריש מאַכט איז געבראַכן און געצוווּנגען צו פאַרלאָזן פוילן. ס׳אָנטשטייט די פוילישע רעפובליק, וועלכע גיט די אַרבעטערס די מעגלעכקייט פאַר אַ נאָרמאַלער לעגאַלער פראָפעסיאָנעלער טעטיקייט. אַדאָנק דעם ווערן געשאַפן אַ גאַנצע רייַע פראָפעסיאָנעלע אַרגאַניזאַציעס, וועלכע האָבן צו זייער דיספאָזיציע אַ גאַנץ הויז אויף גראָבאָנאָווער גאָס, וווּ ס׳ווערט אויך געשאַפן אַן אַרבעטער־קיך. די פאָליטישע פאַרטיי — דער „בונד״ געפינט זיך אויך דעמאָלט אין זעלבן לאָקאָל.

אין ערשטן יאָר פון פוילנס אומאָפהענגיקייט אָנטוויקלען זיך די פראָפעסיאָנעלע פאַראַיינען פון די יידישע אַרבעטערס זייער גוט. אַדאָנק די לעגאַלע מעגלעכקייטן ווערט צווישן זיי געפירט אַ סיסטעמאַטישע קולטורעלע, פראָפעסיאָנעלע און פאָליטישע אַרבעט. די מאַסן ווערן אָקטיוויזירט, אויך די יוגנט ווערט אַרייַנגעצויגן אין דער פראָפעסיאָנעלער באַוועגונג. ס׳ווערן געשאַפן באַזונדערע יוגנט־סעקציעס בייַ די פאַרשייַדענע פאַכן. אָקטיוויט טוערס זענען דעמאָלט געווען: מרדכי האָכמאַן, שמאי פרידמאַן, נחום וואָרעק, משה ראָזינעק און גליקסבערג.

די פעסטע און גוט דיסציפלינירטע פראָפעסיאָנעלע פאַראַיינען האָבן געפירט זייער אַרבעט מיט פוילן אימפּעט, אָלע אָקציעס צו פאַרבעסערן די לאָגע פון די אַרגאַניזירטע אַרבעטערס האָבן געהאַט דעם געהערינקן דערפאָלג און זענען דורכגעפירט געוואָרן אָן שום ווידערשטאַנד. די פרעכטיקע אַרגאַניזאַציע האָט אָבער נישט געהאַט קיין לאַנגן קיום. אַ גרויסע שריפה, וואָס איז אויסגעבראָכן אין בנין פון די פאַראַיינען האָט אַלץ פאַרניכטעט. ס׳איז נישט געלונגען אָפילו אַ בענקל אַרויסצורעטעווען.

פון דעמאָלט אָן האָבן זיך די פאַראַיינען אַרומגעטראָגן פון איין לאָקאָל אין צווייטן. אין אַ שטיקל ציים אַרום גע־לונגט צו דינגען אין דעם שמאָלן געסל אַ דירה׳לע אויפן צווייטן שטאָק, וווּ ס׳ווערט איינגעאָרדנט דער פאַראַיין פון שנייַדערס, וועלכער האָט געציילט ביי 200 מיטגלידער און זיינע פירערס זענען געווען: לייזער שנור, איטע איזנבערג און גליקסבערג. אויך דער שוסטער־פאַראַיין איז דאָרט איינ־געאָרדנט געוואָרן און האָט געהאַט אַ גוטע אָנפירונג פון וועלכער ס׳האָבן זיך אויסגעצייכנט שמואלקע גאָלדבערג און חיים איזנבערג. אָלע אָנדערע פאַכן ווי סטאָליערס, שלאָסערס, זענען געווען אָרגאַניזירט א״נ „בוי־פאַראַיין״.

ס׳האָט זיך אָנגערוקט דאָס באַרימטע יאָר 1920. אין דער צייט פון דער פויליש־באָלשעוויסטישער מלחמה, הייבן זיך אָן שיטן רעפרעסיעס אויף די פראָפעסיאָנעלע פאַראַיינען. זייערע טוערס ווערן פאַרשיקט אין לאָגערן, די אָרגאַניזאַציעס ווערן געשלאָסן. דאָס איז פאָר די אָרגאַניזאַציעס געווען אַ טויט־קלאַפּ. אויף אַ לענגערע צייט ווערט די פראָפעסיאָנעלע טעטיקייט אָפגעשטעלט.

נאָך דער פויליש־באָלשעוויסטישער מלחמה, ווען ס׳איז ענדלעך רואיק געוואָרן, האָבן שוין די פריערדיקע טוערס זיך נישט צוריקגעקערט צו זייערע אָרגאַניזאַציעס. די יוגנט איז געווען דער איינציקער גרופּע געזעלשאַפטלעכער כוח, וועלכער האָט זיך געמוטמן צוריק אויפשטעלן די צעשטערטע פאַראייניגן. אומלעגאַל אָנטשטייט צוריק דער שנייַדער־פאַר־איין, וועלכער ווערט אָנגעפירט פון טוער תנא פריינד. נישט האָבנדיק קיין מקום מנוחה, וואָנדערט ער פון איין שטוב אין דער צוויטער. אָזוי דויערט דאָס אַן ערך דריי פערטל יאָר, ביז ס׳ווערט געשאַפן דער ערשטער געלט־פאָנד און דער פאַראַיין קריגט אַ דירה׳לע אויף דער גראָבאָנאָווער גאָס, אויפן צווייטן שטאָק, און ער ווערט לעגאַליזירט. ביסלעכווייז קומען צו נאָך אָנדערע פאַראייניגן, ס׳ווערן צוריק אַרגאַניזירט די שוסטערס, מעטאַל־אַרבעטערס און סטאָליערס. די פאַר־אייניגן פירן אַן אינטענסיווע טעטיקייט, אַדאָנק די טיכטיקע פירערס: ב. סאָלמאָן, ש.ווינדערבוים, וו. שוסטער, סעמיאָ־טיצקי, גאָלדהאָמער און אָנדערע. די עקאָנאָמישע אָקציעס וואָס ווערן אין זייער צייט געפירט, גייען אָדורך מיט דער־פאָלג, לייַדער איז אָבער די דעמאָלטיקע עקאָנאָמישע לאָגע פון די יידישע אַרבעטערס בייַ אונדז אין ביאַלע געווען אַ טרויעריקע.

די יידישע אַרבעטערס זענען געווען צעשפּליטערט איבער אַ סך קליינע וואַרשטאַטן און בייַם בעסטן ווילן האָט זיך

זייער לאָגע נישט געקאָנט פאַרבעסערן. דערצו איז נאָך צו־געקומען די דעמאָלטיקע מאַרקן־וואָליוטע, מיט איר לויפנדי־קער אינפלאַציע; דער ארבעטער, נישט קוקנדיק אויף די גוט־איינגעבעטנע אקציעס, האָט מיט זיינע פאַרדינסטן נישט געקאָנט דערייכן די טעגלעכע באַדערפענישן. דער דאָזיקער צושטאַנד ברענגט צו אַ פרישער עמיגראַציע אין די יאָרן 1921—1922 און ס׳וואָנדערן אויס הונדערטער ארבעטער קיין פראַנקרייך, ארגענטינע און אַנדערע לענדער. דער נייער עמיגראַציע־שטראָם ציט אפּ אַ מאָס טעטיקע כוחות פון דער יוגנט און אויך עלטערע. אין יאָר 1922 קומט פאָר אַ שפּאַלטונג אין „בונד״. דאָס ברענגט צו רייסעריין אויף דעם פאַרטיי־באָדן, און די פראָפּעסיאָנעלע ארגאַניזאַציעס ווערן צוליב דעם אפּגעשוואכט און, לסוף פאַלן זיי זיך פרנאַנדער.

פון די פראָפּעסיאָנעלע ארגאַניזאַציעס בלייבט נאָר דער סטאַליער־פאַראיין, וועלכער האָט, אַדאַנק דער גוטער קאָ־ניוקטור און גרויסער נאַכפראָגע אויף אַרבעט, זיך גוט צוזאַמענגעהאַלטן און געפירט אַ גוטע פראָפּעסיאָנעלע און געזעלשאַפטלעכע ארבעט ביזן יאָר 1927. די אָנפירונג איז געלעגן אין דער הענט פון פאַראַנטוואָרטלעכע און איבערגעגע־בענע מענטשן, ווי: עליע האָפמאַן, מיכאל קראָוויץ, זיליע גוטגעבערג, כאַראַש און ווירניק. אַלע ארבעטערס פון אַנדערע בראַנזשעס זענען מקנא געווען די סטאַליערס פאַר זייער גוטער ארגאַניזאַציע און נארמאַלע פּאַרדינסטן. קיין וווּנדער נישט, וואָס צו יענער צייט האָבן זיך די אונטערגענומענע אַק־ציעס פון סטאַליער־פאַראיין — אייגענעגבן.

נאָכן יאָר 1927 הייבט זיך אַן אַ ירידה אויך אין סטאַ־ליער־פאַך. די סטאַביליזאַציע און דאָס נאָרמאַלע לעבן, האָבן מיט זיך געבראַכט אַ שטילשטאַנד אין דער ארבעט. די עלטערע ארבעטערס ווערן פאָר זיך מייסטערס און טרעטן אַרויס פון פאַראיין. ס׳בלייבט נאָר די יוגנט, וועלכע קאָן זיך נישט קיין עצה געבן. די פאַליטישע פאַרטיייען פאַרלירן זייער השפּעה, דער פאַראיין בלייבט אויסער יעדער אויפזיכט; די קאָנט־ראָל איבער דער טעטיקייט, ווי אויך איבער די אַרייַנגעפלאָ־סענע געלטער איז אפּגעשוואכט געווארן, און די ארגאַניזאַציע פון די סטאַליער־ארבעטערס הייבט אויך אַן צוצעפאַלן. דער דאָזיקער צושטאַנד ברענגט דערצו, אַז דער איינציקער עקסיס־טירנדיקער פאַראיין ווערט אַרויסגעוואָרפן פון זיין דירה און ס׳הייבט זיך אָן אַ פרישע וואַנדערונג.

אַ דאַנק די אַנשטרענגונגען פון יעקב שוואַרצבערג און זעליג ליבמאַן, ווערט וויידער געדונגען אַ דירה, וווּהין ס׳גייען אַריין דער פראָפּעסיאָנעלער פאַראיין פון סטאַליער־ארבע־טערס און אויך די ביבליאָטעק פון די פראָפּעסיאָנעלע פאַראיי־נען. אין אַ האַלב יאָר אַרום מאַכן זיך געלט־שוועריקייטן און דאָס דירה־געלט ווערט פאַרנאַכלעסיקט, דעם בעל־הבית באַ־צאָלט מען נישט פאַר אַ לענגערע צייט, ביז אין אַ שיינעם אָוונט איז ער זיך מיישן און וואַרפט אַרויס דעם גאַנצן אינ־ווענטאַר אויף דער גאַס. די ביכער האָבן זיך געוואַלגערט אַ שטיקל צייט דאָ ביי איינעם, דאָ ביים צווייטן. פון דעמאָלט אָן עקסיסטירט נישט מער קיין לעגאַלער פראָפּעסיאָנעלער פאַר־איין פון די יידישע ארבעטערס אין ביאַלע.

(„פּאָדלאַסיער לעבן״, נומער 19, 19טן מאי 1934).

ב. ווינאגראד רמת־גן / דער האנטווערקער־פאראיין

דער פאַראיין איז געגרינדעט געוואָרן אין יאָר 1921. די ארגאַניזאַטאָרן זענען געווען: אברהם לובעלטשיק, מנשה צעשינסקי, ברוך ווינאַגראַד, יואל שטראָמוואַסער און צאַלע בירנבוים. דער צוועק פון גרינדן דעם האַנטווערקער־פאַראיין איז געווען צו ארגאַניזירן די גרויסע צאָל (בערך 500) בעלי־מלאכות אין אַן איינהייטלעכער עקאָנאָמישער ארגאַניזאַציע און כדי צו הייבן זייער קולטורעלן ניווא.

די בעלי־מלאכות זענען געווען אַ באַדייטנדיקער פראָצענט פון דער ביאַלער יידישער באַפעלקערונג. ביז דער אַנטשטיי־אונג פון האַנטווערקער־פאַראיין איז זייער איינציקע פאַרעם פון ארגאַניזאַציע געווען מניינים, ווי: דער „זאַפאַסנער״ בית־המדרש, וואָס איז בעיקר באַשטאַנען פון האַנטווערקער־מת־פּללים; די „חברה בחורים״ פון שניידערס און שוסטערס, וואָס האָט זיך געפונען אין הכנסת־אורחים, און שפּעטער כמעט אויפן בוידעם פון דער שול, און פון דעם שטאָמט דער צו־נאָמען „דער מנין פון גאָלעמביק״. דער גרעסטער טייל בעלי־מלאכות האָט זיך קאָנצענטרירט אין גרויסן בית־המדרש.

דער קולטורעלער ניווא און זייער לעבנס־מצב איז געווען אַ נידעריקער — אַ צוריקגעשטאַנענער. די קאָנקורענץ

און שנאה צווישן זיך איז געווען זייער גרויס, און די דחקות און אַרעמקייט נאָך גרעסער, נאָר אַ טייל פון זיי האָט געקאָנט לייענען און שרייבן.

די דערמאָנטע איניציאַטאָרן האָבן דורכגעפירט אַ רעגיס־טראַציע פון אַלע ביאַלער יידישע בעלי־מלאכות, לויט די באַזונדערע פאַכן. אויף דער אַלגעמיינער פארזאַמלונג. זענען אויסגעקליבן געווארן אַ פאָרוואָלטונג, רעווידיר־קאָמיסיע און חברים־גערישט. דעם סטאַטוט פון פאַראיין האָט מען באַקומען פון וואַרשעווער צענטראַלן האַנטווערקער־פאַראיין, און דער ביאַלער האַנטווערקער־פאַראיין איז לעגאַליזירט געווארן ביי דער מאַכט ווי אַן אפּטיילונג פון דער וואַרשעווער צענטראַלע.

די פאָרוואָלטונג איז תיכף צוגעטראָטן צו אַן אינטעג־סיוועך טעטיקייט. ס׳זענען געריפן געווארן פאַרזאַמלונגען פון די בעלי־מלאכות לויט די פאַכן, און פון יעדן פאַך איז אויס־געקליבן געווארן אַ באַזונדערע סעקציע, וואָס האָט זיך פאָר־נומען מיט ארגאַניזאַציאַנעלע פראָגן, וואָס זענען געווען פאַר־בונדן מיטן געגעבענעם פאַך. אין לאָקאַל פון פאַראיין איז יעדן אָוונט געווען טעטיק אַ לייענ־זאַל אוו די מער באַהאָוונטע בעלי־מלאכות פלעגן פאַרלייענען פאַר זייערע חברים טעג־

לעכע יידישע צייטונגען, ווי אויך פֿאַרשיידענע בראָשורן פון ליטעראַרישן, היגיענישׂ־מעדיצינישן און פּאָפּולערן אינהאַלט.

אין דער פֿאַרוואַלטונג פון פֿאַראיין זענען במשך פון דער צייט געווען: אברהם לובעלטשיק, אברהם סטריכער, מנשה צעשינסקי, צאָלע בירנבוים, יהושע אייזלשטיין, חנינא קאַשעמאַכער, משה קאָווע, וועלוול אייזנשטאָט, לייזער שפּל־בוים, יצחק פּעטערבורג, נחום וואַרעק, יואל שטראָמוואָסער א״א.

די פֿאַרזיצערס פון פֿאַראיין זענען במשך פון פֿאַרשיידענע קאָדענצן געווען: אברהם לובעלטשיק, משה קאָווע, אברהם סטריכער, נחום וואַרעק און חנינא קאַשעמאַכער.

פון דער אָנטשטייאונג פון פֿאַראיין אין יאָר 1921 ביזן יאָר 1925 איז ווי אַ סעקרעטאַר טעטיק געווען ברוך ווינאָגראַד. פּין 1925 ביז זיין אָפּפֿאָר קיין ארץ־ישׂראל — אייזיק שיין. דער לעצטער סעקרעטאַר פון פֿאַראיין איז געווען נח קראַמאַרזש.

אין משך פון זיין עקסיסטענץ האָט דער האָנטוועקער־פֿאַראיין גענומען אַן אַקטיוון אָנטייל אין פֿאָליטישן און געזעלשאַפֿטלעכן לעבן פון דער שטאָט.

בייַ די וואַלן צום שטאָטראָט האָבן די האָנטוועקער דורכגעפירט אַ געהעריקע צאָל ראַטמענער פון זייער ליסטע. אין 1923 זענען אויסגעוויילט געווארן מנשה צעשינסקי און ברוך ווינאָגראַד. בייַ די וואַלן אין די יאָרן 1927 און 1934 — ברוך ווינאָגראַד און אברהם סטריכער.

אַן אַקטיוון אָנטייל האָבן גענומען די בעלי־מלאכות אויך אין דער פירונג פון דער קהילה. בעת די וואַלן צום ערשטן קהילה־ראָט זענען אויף 15 ראָטמענער אויסגעוויילט געווארן 4 בעלי־מלאכות: אַברהם סטריכער, וועלוול אייזנשטאָט, יהושע אידלשטיין און לייזער שפּלבוים. אין דער קהילה־פֿאַרוואַלטונג זענען דעמאָלט אויסגעוויילט געווארן פון די האָנטוועקער: חנינא קאַשעמאַכער, יואל שטראָמוואָסער און יצחק פּעטערבורג.

נישט געווען קיין אינסטיטוציע אין שטאָט, ווו ס׳זאָלן נישט נעמען אַן אָנטייל פֿאַרשטייערס פון האָנטוועקער־פֿאַראיין.

דער ערשטער לאָקאַל פון פֿאַראיין האָט זיך געפונען אין דער בריסקער גאַס, אין הויז פון משה לעבענבערג. דער צוויייטער לאָקאַל איז געווען אין דער יאַנעווער גאַס, בייַ יצחק גאָלדשטיין. דער לעצטער לאָקאַל פון פֿאַראיין האָט זיך געפונען אין דער יאַנעווער גאַס, אין הויז פון בלעכער משה עליע.

אַן ענערגישע אָקציע האָט אָנגעפירט דער האָנטוועקער־פֿאַראיין בייַם באַזאַרגן זיינע חברים מיט האָנטוועקער־קאַרטן, אַן וועלכע ס׳איז, לויטן געזעץ, אוממעגלעך געווען צו פירן אַ וואַרשטאַט. שפּעטער־צו איז אונטערגעקומען די אָקציע פון אַרויסבאַקומען מייסטער־דיפלאָמען פֿאַר די יידישע בעלי־מלאכות. צו באַקומען אָזאַ דיפלאָם איז נישט געווען פון די לייכטע זאַכן פֿאַר אַ יידישן האָנטוועקער, ווייל ער האָט געדאַרפט באַלייגן אַן עקזאַמען, בעת וועלכן מ׳האָט געפֿאַדערט חוץ פּאַר־קענטענישן אויך קענטעניש פון דער פּוילישער שפּראַך, און אויף דעם געביט זענען די ביאַלער יידישע בעלי־מלאכות געווען גאָר שוואַך. ס׳איז אָבער וויכטיק געווען, אַז די יידישע בעלי־מלאכות זאָלן באַקומען אָט די דיפלאָמען, ווייל אַ נישט־דיפלאָמירטער בעל־מלאכה האָט נישט געהאָט קיין רעכט צו באַשעפטיקן לערנייִנגלעך. אַדאָנק די גוטע באַציאונגען, וואָס האָבן געהערשט צווישן דער אָנפירונג פון יידישן האָנטוועקער־פֿאַראיין און דער אָנפירונג פון די קריסטלעכע צעכן־ראָנאָנזאַציעס, איז געלונגען צו באַגרענעצן די עקזאַמענס נאָר צו פּראָגן אויפן פּאָכמעניש געביט, און די יידישע בעלי־מלאכות האָבן מיט דערפֿאָלג דורכגעמאַכט די עקזאַמענס.

בייַם האָנטוועקער־פֿאַראיין האָט עקסיסטירט אַ גמילות־חסד־קאַסע, וועלכע פֿלעגט פֿאַרטיילן די חברים הלוואות אָן פּראָצענט צום אויסצאָלן אין קליינע ראַטעס.

דער האָנטוועקער־פֿאַראיין האָט במשך פון זיין עק־סיסטענץ דירכגעפירט עטלעכע אימפּרעזעס, וואָס האָבן גע־האָט אַ גרויסן דערפֿאָלג, ווי אַ קינסטלערישן אָוונט אין „בית־עם״, וואָס איז אויסגעפירט געווארן פון די פֿאַראיין־חברים, אַ רעפעראַט פון דעפּוטאַט נח פּרילוצקי א״א.

דער האָנטוועקער־פֿאַראיין האָט געטיילט דעם גורל פון די אַנדערע יידישע געזעלשאַפֿטלעכע אינסטיטוציעס אין שטאָט, וואָס האָבן גלייך נאָכן אַרייַנמאַרש פון דער דייטשער אַרמיי אין יאָר 1939 אויפגעהערט צו עקסיסטירן.

שמואל קאהאן פאריז / דער קליינהענדלער־פאראיין

אַז דער סוחרים־פֿאַראיין אין שטאָט האָט אויפגעהערט צו זיין טעטיק צוליב דער אָנטיסעמיטישער ווירטשאַפּטס־פּאָליטיק פון דער רעגירונג, וואָס האָט געבראַכט דערצו, אַז דער רוב גרויסע סוחרים איז געווארן קליינהענדלערס, איז רייַף געווארן דער געדאַנק ווען גרינדן אין ביאַלע אַ קליַי־הענדלער־פֿאַראיין. דער פֿאַראיין איז געגרינדעט געווארן אין יאָר 1924. די אָרגאַניזיאַטאָרן זענען געווען: שמואל קאַהאַן, משה ראָזינזעק, דוד ווייסמאַן, וואָלוויש ווייצמאַן, דוד קאַנ־טאָר, יאַשע באַכראַך און יעקב טאַקאַרסקי.

די עיקר־אויפגאַבע פון פֿאַראיין איז געווען צו פֿאַרטי־דיקן די אינטערעסן פון די קליינהענדלערס אין שטייַער־אָמט, אַז זיי זאָלן נישט אָראַפּגעשוועניקט ווערן פון דער אויבערפלאַך צוליב די צוּ־גרויסע שטייַער־אויסמעסטונגען. גאָנץ אָפט, ווען די אינטערעסענטן פון פֿאַראיין בייַם שטאָטשן שטייַער־אָמט האָבן נישט געהאַט דעם געהעריקן דערפֿאָלג, איז געשיקט געווארן קיין לובלין אַ דעלעגאַציע צו דער דאָרטיקער „אזבא סקאַרבאָווֹ״, כדי צו אינטערוועניר, און אַ סך מאָל איז דער דעלעגאַציע געלונגען צו דערגרייכן אַ דערפֿאָלג. ס׳איז

אויך וויכטיק געווען צו זיין פאַרטראָטן אין שטאָטראָט און אין דער קהילה, ווייל אויך דאָרט זענען אָפט געשטאַנען אויפן סדר־היום ענינים, וואָס האָבן געהאַט אַ שייכות צו די קלייַנ־הענדלערס.

אין שטאָטראָט זענען מצד די קליינהענדלערס געווייַלט געוואָרן: וואָלוויש ווייצמאַן און דוד וויסמאַן, און אין דער קהילה — שואל באַטשקע אין יואל שטראָמוואַסער.

דער פאַראיין האָט זיך באַמיט צו האָבן גינהעריקע פאַר־טרעטונגען אין די שטאָטישע קאָאָפעראַטיוון בענק, כדי בייהילפיק צו זיין די חברים זייַנע בייַם באַקומען דאָרט קרעדיטן.

די טעטיקייט פון פאַראיין האָט זיך כסדר אויסגעברייטערט אין ס׳זענען אַרגאַניזירט געוואָרן נייַע רעסטאָרטן, ווי: ערן־געריכט צום דערלייַדיקן פאַרשיידענע סכסוכים צווישן חב־רים, כדי אויסצומיידן דאָס וועגדן זיך אין געריכט. ס׳איז גע־עפנט געוואָרן אַן אינפאָרמאַציע־אָמט וועגן דער קרעדיט־פעאיקייט פון די קלייַנטן. ס׳איז אַרגאַניזירט געוואָרן מעדי־צינישע הילף פאַר די חברים צו הנחה־פרייַז.

בייַם קליינהענדלער־פאַראיין איז געגרינדעט געוואָרן אַ נמילות־חסד־קאַסע, וואָס האָט געפירט אַן אָקטיוו אין פרוכטבאַרע טעטיקייט, העלפנדיק די מיטגלידער מיט הל־וואות. די קאַסע האָט געשפילט אַ גרויסע ראָליע אין וויר־טשאַפטלעכן לעבן פון די יידישע קליינהענדלערס אין שטאָט, געניסנדיק פון אַלעמענס צוטרוי.

דער פאַראיין איז געשטאַנען אין אַ כסדרדיקן קאָנטאַקט מיט דער צענטראַלע אין וואַרשע, וועלכע פלעגט אויף די וועגדונגען פון ביאַלער פאַראיין דורכפירן אינטערוועגן ביי דער העכערער מאַכט, און אויך דערטיילן יורידישע הילף אין נויטיקע פאַלן.

אין געווייסע אָקציעס האָט דער פאַראיין מיטגעאַרבעט מיטן יידישן האַנטווערקער־פאַראיין אין שטאָט.

דער בודזשעט פון פאַראיין פלעגט געדעקט ווערן דורך מיטגלידס־אָפּצאָל פון די חברים און פּן סובסידיעס, וואָס דער פאַראיין פלעגט באַקומען פון דער צענט־אַלע אין וואַרשע.

אין יאָר 1927 זענען די אינסטאַנצן פון פאַראיין באַשטאַ־נען פון פאַלגנדיקע חברים:

פאַרוואַלטונג: שמואל קאַהאַן (פאַרזיצער), משה ראַדזי־נצק, משה פעלדמאַן, דוד וויסמאַן, יואל שטראָמוואַסער, יאָשע באַכראַך און יעקב טאַקאַרסקי.

רעוויזיאָנס־קאָמיסיע: וואָלוויש וויייצמאַן, יצחק אַגרעס און אהרן ריבאַק.

ערן־געריכט: יעקב שטיינמאַן, וואָלוויש וויייצמאַן, משה פעלדמאַן, דוד וויסמאַן, משה ראַדזינצק, יעקב טאַקאַרסקי און הערשל כהן.

דער פאַראיין האָט זיך אַ צייט געפונען אין הויז פון יאָסקע וווינגאַראַד, און שפּעטער אין דער יאַטקע־גאַס, אין הויז פון אידעס (יהודית) העניע רעשעס.

אָט אַזוי איז אַנגעאַנגען דער פאַראיין מיט זיין טעטיקייט, העלפנדיק דעם קרעמער אין זיין טאָג־טעגלעכן געראַנגל פאַרן קיום, ביז ס׳איז אַנגעקומען דער פינצטערער טאָג פון דייטשן אַריינמאַרש קיין ביאַלע און דאָס גאַנצע יידישע גע־זעלשאַפטלעכע לעבן האָט אויפגעהערט צו עקסיסטירן.

קרעדיט־קאאפעראציע

א. ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה

אין יאָר 1908 איז אין ביאַלע אָנגעשטאַנען דער ערשטער קרעדיט־קאָאָפּעראַטיוו, אונטערן נאָמען „ליי־און שפּאָרקאַסע". שפּעטער האָט זיך די קאַסע אָנגעשלאָסן אַן דער אָפּטייל־ונג פון די ליי־און שפּאָרקאַסעס פון „ייקא". (די גרינדערס זענען געווען: חיים לוי רובינשטיין, יחזקאל ערליך, קלמן שיינבערג און דוד׳טשע כהן. זיי פלעגן טאָג־טעגלעך אָמטירן אַן שום באַלוינונג — רעד׳).

די יידישע בעלי־מלאכות און קליינהענדלערס האָבן צו יענער צייט געלעבט אין שוועריע באַדינגונגען, און דאָס אָנטשטיין פון אַ ליי־קאַסע איז אויפגענומען געוואָרן מיט גרויס פרייד. ווייניק מענטשן, זאָגאָר פון די גרינדערס פון קאָאָפּעראַטיוו, האָבן דאָן פאַרשטאַנען וואָס איז קאָאָפּע־ראַציע. דאָקעגן האָבן אַלע פאַרשטאַנען, אַז אַזאַ אינסטיטוציע, וווּ דער יידישער אָרעמאַן קען באַקומען אַ כסדרדיקן קאָנטאַקט מיט ווייכטיקער אויפטו, און דערפאַר האָבן זיך אַלע איבערגעגעבן מיט באַגייסטערונג דער אַרבעט.

די ביאַלער ליי־און שפּאָרקאַסע האָט זיך שנעל אָנטוויקלט און געוואָרן שטאַרק פאָפולער ביי דער ביאַלער יידישער באַפעל־קערונג, אַזוי, אַז נאָך אַ יאָר אַקסיסטענץ צייַלט שוין די קאַסע 500 מיטגלידער מיט אַ פּיי־קאַפּיטאַל פון 7000 רובל און 30000 רובל פּקדונות, אַרויסגעגעבענע הלוואות 38000 רובל.

די צאָל מיטגלידער איז כסדר געוואָקסן, אַזוי, אַז די אומזאַץ־מיטלען האָבן נישט גענאָגט באַפרידיקן די פאָדע־רונגען פון אַלע מיטגלידער און מ׳האָט געמוזט צוציען וואָס מער זייטיקע קאַפּיטאַלן. דערצו האָט זייער אַ סך מיטגע־האָלפן דער פאַרשטאַרבענער כלל־טויער, פאַרוואַלטונג־מיטגליד פון דער קאַסע, דוד׳טשע כהן ז״ע, וועלכער האָט, אויסער אַן אייגענעם פּקדון פון עטלעכע טויזנט רובל, אַגיטירט דעם עולם, מ׳זאָל די אָפּגעשפּאָרטע גראָשנס טראָגן אין דער

קאָסע אַריין, אויפקלערנדיק די זיכערקייט פון דער אינסטי־טוציע. נאָך צוויי יאָר עקסיסטענץ אַנטוויקלט זיך די קאָסע מיט אַזאָ טעמפּאָ, אַז זי האָט כסדר אַן איבערפלוס פון געלט. די הלוואות ווערן פֿאַרדרייפֿאַכט, פון 100 אויף 300 רובל פֿאַר אַ מיטגליד, און אין אַ סך פֿאַלן האָבן שוין די מיטגלידער געגעבן פון טאָפּלטע הלוואות, ד״ה ביז 600 רובל.

די קאָסע האָט באָפֿרידיקט די נויטן פון דער אַרעמער באָפֿעלקערונג, דאָקעגן האָט זי נישט באָפֿרידיקט די באַדער־פענישן פון מיטלשטאַנד און פון גרעסערן סוחרטום. לויטן דעמאָלטיקן געזעץ האָט די קאָסע נישט געהאָט דאָס רעכט צו פירן פֿאַרמיטלונגס־אָפּעראַציעס, ווי אינקאָסעס און אַנדערע באַנק־אָפּעראַציעס. צו דעם צוועק איז לויט דער איניציאַטיוו פון אַ גרופּע פערזאָנען מיט די ה״ה אידל שוואַרץ און אַדאָלף גאָלדמאַן בראש, באַשלאָסן געווארן צו גרינדן אין ביאַלע אַ „געזעלשאפט פון קעגנזייטיקן קרעדיט״.

וועג מ׳דערמאָנט זיך די רעכטלאָזיקייט און ווילקיר, וואָס האָט געהערשט אין דער צאַרישער צייט, קאָן מען פילייכט, פאַרשטיין מיט וואָס פאַר אַ מי און אויסדויער ס׳איז געווען פאַרבונדן דאָס באַקומען פון פינאַנץ־מיניסטעריום אין פעטער־בורג אַ דערלויבעניש צו גרינדן אַזאָ אינסטיטוציע, בפרט, וען אַלע אונטערשרייבערס פון סטאָטוט זענען געווען יידן,— און אָפשאַצן די פֿאַרדינסטן פון די אויבן־דערמאָנטע, וועלכע האָבן אַנדערהאַלבן יאָר נישט אויפגעהערט צו אַרבעטן, ביז וואַנען דער סטאָטוט איז ענדלעך באַשטעטיקט געווארן. נאָטיר־לעך האָט מען דערביי אויסגענוצט פראָטעקציע פון איינפלוס־רייכע יידישע כלי־טורס אין פעטערבורג.

אין דער צווייטער העלפט פון יאָר 1911 איז דער סטאָטוט באַשטעטיקט געווארן פון דעמאָלטיקן פינאַנץ־מיניסטער קא־קאָוצאָוו מיטן באָדינג, אַז ביים עפענען זאָל דער קאָאָפּע־ראַטיוו ציילן נישט ווייניקער פון 100 מיטגלידער מיט אַ קאָפּיטאַל פון מינימום 10.000 רובל.

די ידיעה איז אויפגענומען געווארן דורכן ביאַלער סוחר־טום מיט אַזאָ ענטוזיאַזם, אַז אויף דער ערשטער גרינדונגס־פֿאַרזאַמלונג איז דער קאָפּיטאַל סובסקריבירט געווארן מיט אַ גרויסן עודף. דאָן ווערט געוויילט אַ פֿאַרוואַלטונג מיט אידל שוואַרץ ווי אַ פֿאַרזיצער און אַ ראָט מיט אלתר אייז־דלשטיין ווי אַ פֿאַרזיצער.

די טעטיקייט פון דער אינסטיטוציע הייבט זיך אָן דעם 1טן נאָוועמבער 1911. די שיין איינגעאָרדנטע, אויפן איירא־פּעאישן שטייגער ביורא, דאָס אַנגאַזשירן ווי אַ פאָקטישן די־רעקטאָר אייזיק שוואַרץ מיט אַ גאַנצן שטאָב געהילפן און מיטאַרבעטערס, האָט די אינסטיטוציע געמאַכט פֿאָפולער שוין אין די ערשטע חדשים פון איר עקסיסטענץ. כמעט מיט יעדן טאָג קומען צו נייע מיטגלידער און בעלי־פקדונות פון די רייכסטע מענטשן פון דער שטאָט און אומגעגנט. די אינסטיטוציע אַנטוויקלט זיך מיט אַ שנעלן טעמפּאָ און שטייגט איבער אַלע פאַנטאַזיעס.

נאָך אַ האַלב יאָר פון איר עקסיסטענץ ווערט די געזעל־שאפט אַנגעשלאָסן ווי אַ מיטגליד אין „פּעטערבורגער צענ־טראַל־באַנק פון געזעלשאפטן פון קעגנזייטיקן קרעדיט״, און אין פֿאַרלויף פון יאָר האָט זי שוין אין דער באַנק אַ רעדיסקאָנטע־קרעדיט פון 50.000 רובל, און ווערט אַקרעדיטירט דורך דער זעלבער אין פֿאַרשיידענע געזעלשאָפטן און בענק אין לאַנד און אין אויסלאַנד.

די אינסטיטוציע אַנטוויקלט זיך טאָג־טעגלעך. די פקדונות וואָקסן, אוך זי ווערט איינע פון די אָנגעזעענסטע קרעדיט־אינסטיטוציעס אין קאָנגרעס־פוילן.

צום 1טן יאַנואַר 1914 ציילט די אינסטיטוציע איבער 250 מיטגלידער מיט אַן אייגענעם קאָפּיטאַל פון 42.000 רובל, פקדונות איבער 150.000 רובל, דיסקאָנטע־וועקסלען ביז 300.000 רובל, ביי אַ כמעט אומבאַגרענעצטן רעדיסקאָנטע־קרעדיט אין פֿאַרשיידענע פריוואָטע און אַקציענ־בענק, אין צענטראַל־באַנק אין פעטערבורג און אין „באַנק טאָוואַרישיס־טוואָ ספּולדזשעלטשיך״ אין וואַרשע. דאָס האָט געגעבן די מעגלעכקייט צו פאַרברייטערן די טעטיקייט פון דער אינסטי־טוציע און פאַרגרעסערן די קרעדיטן ביז 5.000 רובל פאַר אַ מיטגליד.

דער צוטרוי צו דער באַנק איז געווען אַ גרויסער, אַזוי אַז יידישע און נישט־יידישע אינסטיטוציעס האָבן לאָקירט זייערע קאָפּיטאַלן אין „וואַיעמני קרעדיט״ (דער אָפּיציעלער נאָמען פון דער אינסטיטוציע).

מיט אַ רואיקן און מוסטערהאַפטן טעמפּאָ איז געגאַנגען די טעטיקייט פון דער אינסטיטוציע ביזן יאָר 1914.

פון מלחמה־אויסברוך ביז יולי 1915 איז די טעטיקייט פון די ביאַלער קאָאָפּעראַטיוו אינסטיטוציעס געווען באַשרענקט און פֿאַראַיזירט. מיט יעדן טאָג זענען אָפּגעפּלאָסן די געלט־מיטלען. אין יולי 1915 איז דאָס קאָאָפּעראַטיוו־פֿאַרמעגנס עוואַקואירט געוואָרן קיין מינסק.

אַזוי האָט די ערשטע וועלט־מלחמה צעשטערט צוויי שיינע, מוסטערהאַפטע יידישע קאָאָפּעראַטיוון אינסטיטוציעס אין ביאַלע.

א. וויים

(„פֿאָלקסיער לעבן״, נומער 18/83, פון 12.5.1935. משמעות אַז א. וויים איז אייזיק שוואַרץ — מ. י. פ—ם).

ב. אין באפרייטן פוילן

ו. קאאפעראטיוו פייען־באנק

נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה איז געגרינדעט געוואָרן דער „קרעדיט־קאָאָפּעראַטיוו", וואָס איז פאַקטיש געווען דער המשך פון דער „ליי־און שפּאָרקאָסע". שפּעטער (1927) איז דער נאָמען געענדערט געוואָרן אויף „קאָאָפּעראַטיוועס פייען־באַנק".

די אויפגאַבן פון קאָאָפּעראַטיוו זענען געווען: פאַרטיילן ביליקן קרעדיט זיינע חברים, דערמעגלעכן די חברים צו ברענגען סחורות אויף קרעדיט דורך דער פאַרמיטלונג פון קאָאָפּעראַטיוו, אויפנעמען פּקדונות און אָפּשפּאָרונגען, אננעמען וועקסלען צו אינקאַסע אא"ו.

די מיטגלידער פון קאָאָפּעראַטיוו זענען באַשטאַנען פון בעלי־מלאכות און קליינהענדלערס.

ביים גרינדן פון קאָאָפּעראַטיוו, איז זיין טעטיקייט געפירט געוואָרן אין דער דירה פון חיים לוי רובינשטיין. שפּעטער אין הויז פון יונגערמאַן־פריבערג (פריער — האַרט־גלאַס). אין יאָר 1929 איז די באַנק אַריבערגעטראָגן געוואָרן אין אַ גרויסן און שיינעם לאָקאַל אין צענטער פון פלאַץ־וואַלנאַשטשי, אין קהלשן הויז פון טילע בערלין (איבער אַסטראָווסקעס אָפּטייק).

אין יאָר 1926 האָט די באַנק דורכגעמאַכט אַ שווערן קריזיס, וואָס האָט געדראָט מיט ליקווידאַציע פון קאָאָפּעראַטיוו. אויף דער אַלגעמיינער פאַרזאַמלונג פון די חברים אין אויגוסט 1926 זענען אויסגעוויילט געוואָרן נייע חברים אין דער פאַר־וואַלטונג און אין ראָט. די פאַרוואַלטונג איז באַשטאַנען פון צאַן־דאָקטאָר יואל זילבערבערג, פנחס נאָרטמאַן און יצחק אַגרעס. בראש פון ראָט איז געשטאַנען בנימין קליגער. די נייע אינסטאַנצן האָבן זיך ענערגיש אָנגענומען צו דער אַרבעט פון סאַנירן דעם מצב. א טייל חברים האָבן פּשוט אינוועסטירט אָנגעזעענע געלט־סכומים און אַזוי אַרום דערמעגלעכט א נאָרמאַלע טעטיקייט. צוליב דער דעמאָלטיקער גינסטיקער ווירטשאַפטלעכער לאָגע, איז בכלל געלונגען אין א גאָר קורצער צייט אַרויסצופירן די אינסטיטוציע פון שווערן מצב, אין וועלכן זי האָט זיך פריער געפונען.

די באַפעלקערונג האָט צוריק באַקומען צוטרוי צו דער באַנק און מ'האָט ווידער אָנגעהויבן אַריינטראָגן פּקדונות און אָפּשפּאָרונגען. אויך דער רעוויזיאָנס־פאָרבאַנד פון די ייִדישע קרעדיט־קאָאָפּעראַטיוון אין וואַרשע, האָט נאָכן אייִנזען, אַז די טעטיקייט פון דער באַנק איז נאָרמאַליזירט געוואָרן, שטאַרק געהאָלפן צו באַקומען קרעדיטן פון דער קאָאָפּעראַטיוו צענטראַל־באַנק און פון „דזשאָינט" אין וואַרשע.

די באַנק האָט קיינמאָל נישט געהאַט קיין דירעקטאָר און אָלע ענינים פון די חברים און אינטערעסאַנטן פלעגט דער־לייִדיקן דער פערסאָנאַל, לויט די באַשלוסן און אָנווייזונגען פון דער פאַרוואַלטונג, וואָס פלעגט זיך צונויפקומען צוויי מאָל אַ וואָך אויף זיצונגען. חוץ דעם פלעגן יעדן טאָג אַריף־קומען אין באַנק אַריין די פאַרוואַלטונגס־מיטגלידער, וואָס האָבן געגעבן דעם פערסאָנאַל אַ מעגלעכקייט זיך צו באַראַטן מיט זיי וועגן פאַרשיידענע ענינים.

אין דער באַנק האָט זיך תמיד געפילט אַ דוחק אין אומ־זאָץ־מיטלען, און במילא האָט מען נישט שטענדיק געקאָנט צופרידנשטעלן די פאַרלאַנגען פון די חברים. אין די לעצטע יאָרן פאָר דער צווייטער וועלט־מלחמה האָט אַ חבר געקאָנט גענעמען ביז 2000 זלאָטע קרעדיט. הלואות זענען געגעבן געוואָרן ביז 300 זלאָטע. די גרעסערע קרעדיטן זענען גע־געבן געוואָרן אין דער פאָרעם פון וועקסל־דיסקאָנטע. ווי נאָר די לייטנדיקע אינסטאַנצן פלעגן באַמערקן אַ שטייגערונג פון ריווח, האָבן זיי גלייך פאַרקלענערט די הויך פון פראַצענט.

די באַנק־אָנפירונג האָט געפירט אַ זייער פאַרזיכטיקע קרעדיט־פאָליטיק, און זיך תמיד באַמיט, אַז יעדער מיטגליד זאָל גענעמען פון קרעדיט און נישט דערלאַזן אַז יחידים זאָלן פריוווילעגירט ווערן אויפן חשבון פון אַנדערע חברים. די קרעדיט־פאָליטיק האָט געפירט דערצו, אַז די באַנק האָט דורכ־געהאַלטן אָלע עקאָנאָמישע קריזיסן און געבליבן עקסיסטירן, אין דער צייט וען אָלע אַנדערע יידישע בענק אין שטאָט זענען ליקווידירט געוואָרן.

די באַנק איז געווען אַ פאָלקסטימלעכע און פולסטן זינען פון וואָרט. די בוכפירונג איז טאָקע געווען אויף פּוילישׁ, אָבער די אומגאַנגס־שפּראַך איז דאָרט געווען יידיש. די באַנק האָט זיך באַמיט, ווי ווייט מעגלעך, צו העלפן אירע חברים. ס'איז דאָרטן נישט געווען קיין אויפגעבאַלאַנקייט, דאָרט פלעגט מען הערן אַ פאָלקסטימלעכן וויץ, אַ גלייכווערטל און אַזוי אַ מעשה. דאָרט האָט מען געפירט אַ רעגיסטער פון די שטאָ־טישע עולים קיין ארץ־ישראל און פון די שטאָטישע צוגעמען. די באַנק איז אין שטאָט באַקאַנט געווען ווי א ציוניסטישע, הגם אין די באַנק־אינסטאַנצן זענען געווען פאַרטרעטן בונ־דיסטן און אגודהניקעס, וואָס האָבן אָלע האַרמאָניש מיטגע־אַרבעט לטובת דער אינסטיטוציע און אירע חברים.

מיטן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה האָט די באַנק אויפגעהערט צו עקסיסטירן. די פאַרשפּעלן מיט וועקסלען און ווערט־פאַפּירן זענען אויסבאַהאַלטן געוואָרן און וועגן זייער גורל איז שווער צו זאָגן.

במשך פון דער עקסיסטענץ פון דער באַנק איז דער פער־סאָנאַל באַשטאַנען פון: יעקב אהרן ראָזנבוים, משה מאַרגן־שטערן, איטקע רובינשטיין, משה אַרלאַנסקי, מאָטל וויזנפעלד, משה יוסף פייגנבוים, יהודית וואַרם, יהושע פייגנבוים, שרה מיענדזיזשעצקי, ישעיהו סטאָלאָווי, מאיר קאַרמאַן און מנחם הייבלום.

אין די לייטנדיקע באַנק־אינסטאַנצן זענען אין די לעצטע יאָרן פאָר דער מלחמה טעטיק געווען: בנימין קליגער, יצחק אַגרעס, ד"ר יואל זילבערבערג, פנחס נאָרטמאַן, משה ראָזזי־נצק, שמואל אַרלאַנסקי, יוסף פרידבערג, יעקב קאַרנבלום, אשר פייגנבוים (סטאָליער), יהושע איידלשטיין, יצחק האָכבערג, יצחק גראָבמאַן, יקיר כהן־צדק א"א.

המנהלה והפקידות של הבנק הקואופרטיבי.

די אנפירערשאפט און פערסאנאל פון דער פיינען־באנק.
פון לינקס זיצן: שמואל אר־לאנסקי, יצחק גראבמאן, אשר פיי־גנבוים, בנימין קליגער, פנחס נארטמאן, יצחק האכבערג;
ס'שטייען: יצחק אגרעס, יוסף פרידבערג, ישעיהו סטאלאווי, משה ראדזינער, שרה מיעדזיזשעצקי, מאטל ווינזעלד, משה ארלאנסקי, יעקב קארנבלוים, יהושע איידל־שטיין, צאן־דאקטאר יואל זיל־בערבערג (פון פערסאנאל פעלט — יעקב אהרן ראזנבוים).

Board and Personel of the Cooperative Bank.

באלאנס צום 31.12.1936 פון דער ביאלער קאאפעראטיוער פיינען־באנק

אקטיוו

קאסע	8698	זל.
בענק	2045	"
וועכסל־פאפירן	1087	"
הלואות	29132	"
דיסקאנטע	62061	"
אוואנסן אויף אינקאסע	5538	"
אינוועסטאר	1600	"
אנדערע חשבונות	971	"
	111132	זל.

פאסיוו

פיינען	19152	זל.
רעזערוו־פאנד	5207	"
ספעציעלער פאנד	521	"
פקדונות	56831	"
לויפנדיקע חשבונות	530	"
חובות	22300	"
אנדערע רעכענונגען	5475	"
ריווח אין באריכטס־יאר	1116	"
	111132	זל.

(דער באלאנס איז ארויסגענומען פון דער „קאאפעראטיוער באווענונג" נומער 10, ווארשע, 10.10.37).

אין דער מאגאראפיע פון ב. גורני, וואס איז דערשינען האלט פאר דער מלחמה, ווערט אנגעגעבן די צאל מיטגלידער פון דער בענק אויף 314 און דער פיינען־קאפיטאל אויף א סומע פון 20691 זלאטעס.

2. סוחרים־באנק

דעם 5טן יאנואר 1925 איז געגרינדעט געווארן די סוחרים־באנק אין ביאלע. א געווייסע צייט האט זי זיך געפונען אויפן ערשטן שטאק אין הויז פון מענדל ווייסמאן אין דער פיל־סודסקי־גאס. שפעטער איז זי איבערגעטראגן געווארן אין זעלבן הויז אין פארטער, און איז איינגעארדנט געווארן אין בריטן פארנעם.

ארום דער בענק האבן זיך גרופירט די גרויסע סוחרים פון גאנצן קרייז, און אפילו פריצים. די בענק האט זיך אנטוויקלט אין א גאר שנעלן טעמפע, אזוי, אז אין פארלויף פון צוויי יאר טעטיקייט האבן די אייגענע קאפיטאלן פון דער בענק שוין דערגרייכט א סומע פון העכער 15 טויזנט זלאטעס, וואס איז אין יענער צייט געווען א גאר אנגעזעענע סומע.

די בענק האט דערליידיקט אלע ארט בענק־טראנזאקציעס און ענגאסן פון זייער א גוטן נאמען אין דער בענק־וועלט, גענויסנדיק פון הויכע קרעדיטן אין פארשיידענע פינאנץ־אינסטיטוציעס. נאך א קורצער טעטיקייט איז די בענק אנגע־נומען געווארן ווי א מיטגליד אין רעוויזיאנס־פארבאנד פון די יידישע קאאפעראטיוון.

די קרעדיט־פאליטיק פון דער אינסטיטוציע איז אבער ווייט נישט געווען קיין פארזיכטיקע. מ'האט זיך דארט דער־לויבט אויף קרעדיט־אפעראציעס מיט יחידים אויף גאר גרויסע סומעס. בעת דעם ווירטשאפטלעכן קריזיס אין יאר 1930 האבן עטלעכע גרויסע האלץ־סוחרים אין ביאלע, מיט וועמען די בענק איז געווען אנגעשוירט — בענקראטירט און מיט זיך מיטגענעלעפט אין תהום אויך די סוחרים־בענק.

אין מארץ 1933 איז פארגעקומען אן אלגעמיינע פאר־זאמלונג פון די בענק־מיטגלידער, כדי צו סאנירן דעם מצב פון דער בענק. אויף דער פארזאמלונג איז באשלאסן געווארן צוצאלן צו יעדן פיי 25 זלאטעס. אין ראט זענען אויף דער פארזאמלונג געוויילט געווארן: ד"ר א. גלבארד, מ. אר־לאנסקי, ש. גראדנער און א. לוסטיגמאן. אבער אלע באמי־אונגען צוריק אויפצוריכטן די בענק זענען געבליבן דער־פאלגלאז. דעם אמת געזאגט, האט שוין ביאלע נישט פאר־מאגט דעמאלט קיין גרויסע סוחרים, וואס זאלן אומשטאנד זיין צו הלפן סאנירן אט די אינסטיטוציע, און אין יאר 1934 האט די בענק אויפגעהערט אינגאנצן צו עקסיסטירן.

דירעקטאר פון דער בענק איז געווען פישל פינקלשטיין. ווי באאמטע האבן דארט געארבעט: אייזיק שווארץ, שלמה

הירשזאן, פעסל סירקוס, רוזשקע דזשענטשאל, יעקב ליבער־מאן, נח קראמארזש, גאַרבער און אליהו ליבמאן.

ברוטאַ־באַלאַנס צום 31.12.1926 פון דער ביאַלער סוחרים־באַנק

אקטיוו

קאַסע	4247.70	זל.
דיסקאָנטע	69602.42	„
פראַצענטער	2578.61	„
באַוועגלעכער פאַרמעגן	2299.64	„
אינקאַסע דאָקומענטן אין פאַרטפעל	61047.51	„
אינקאַסע דאָקומענטן בייַ קאָרעספאָנדענטן	8836.30	„
קאָרעספאָנדענטן	2849.18	„
לאָקאַטן אין באַנק־אינסטיטוציעס	3701.16	„
ווערט־פאַפּירן	—.145	„
אַוואַנסן אויף אינקאַסע	8264.80	„
אַקציעס פון באַנק פאַר קאָאָפּעראַטיוון	—.179	„
פראַצענטער פאַרן יאָר 1927	110.37	„
הוצאות	11823.62	„
	175685.31	זל.

פאַסיוו

פראַצענטער	17960.91	זל.
פיי־פאַנד	—10900.	„
רעזערוו־פאַנד	1270.13	„
ספעציעלער פאַנד	—3008.	„
פקדונות און אָפשפאָרונגען	30988.35	„
לויפנדיקע חשבונות	18174.87	„
רעדיסקאָנטע	14367.75	„
פאַרשיידענע פאַר אינקאַסע	69883.81	„
איבערגאַנגס־סומען	616.56	„
דעביטאָרן	7868.15	„
פראַצענטער פאַרן יאָר 1927	619.14	„
שטייערן	27.64	„
	175685.31	זל.

(דער באַלאַנס איז אַרויסגענומען פון „פאָדלאַסיער לעבן" נומער 6, פון 11.2.27).

3. קאאפעראטיוו פאלקס־באנק

די באַנק איז געגרינדעט געוואָרן דורך די ראַדזינער חסידים אין יאָר 1927. אין אַנהייב האָט זי זיך געפונען אין אַ צימער אין הויז פון לעדער־סוחר מאָטל איידלסבערג.

אָנפירער פון דער באַנק איז געווען יחזקאל ערליך און דער פערסאָנאַל איז באַשטאַנען פון רעליגיעזע יונגעלייט, ווי: אליהו ערליך, שעפסל ראָזען, הינך שיינבערג, דוד פאַטשטאַרוק. דער אייניציקער נישט־רעליגיעזער דאָרט איז געווען דער בוכהאַלטער ווייסמאַן, פון ראַדזין.

כדי צו באַקומען פקדונות, וואָס זענען אין שטאָט צווישן דער יידישער באַפעלקערונג נישט געווען בשפע, האָט די באַנק אָנגעהויבן צאָלן הויכע פראַצענטער. פאַרשטייט זיך, אַז ווער ס׳האָט זיך געיאָגט נאָך צינזן, נישט אַריינקלערנדיק ווו ער געטרויט אַן זיין געלט, האָט אַוועקגעטראָגן זיין געלט אין אַט דער באַנק. אָט די טאַקטיק האָט זיך שטאַרק געגעבן צו פילן די איבעריקע צוויי בענק אין שטאָט, וועלכע האָבן נישט געוואָלט זיך לאָזן אין אַ קאָנקורענץ־געיאָג מיט דער פאַלקס־באַנק („פאָדלאַסיער לעבן", נומער 19, פון 19.8.1927).

די באַנק פלעגט דורכפירן ריזיקאַלישע טראַנזאַקציעס מיט „אנשי־שלומנו", און אין געיאָג נאָך ריווחים האָט מען דאָרט אינגאַנצן פאַרגעסן צו פאַרזיכערן די געגעבענע קרעדיטן.

די באַנק האָט טאָקע אין אָנהייב געהאָט צו פאַרצייכענען אַ דערפאָלג, און זיך אַרײַנגעצויגן אין גרויסן און שיינעם לאָקאַל פון דער געוועזענער „באַנק דליאַ האַנדלו אי פשע־מיסלו", בייַ חיים יאָסקע קאַשטנבוים אין הויז. זי האָט אָבער־הערט צום אגודישן־רעוויזיאָנס־פאַרבאַנד.

בייַ די ערשטע סימנים פון אָנצינדיקן עקאָנאָמישן קריזיס אין יאָר 1930, איז די באַנק צוזאַמענגעבראָכן געוואָרן און אויפגעהערט צו עקסיסטירן.

די פאָלגן פון אָט דעם צוזאַמענברוך זענען געווען זייער שווערע, ווייל די באַנק איז שולדיק געווען אַ סך געלט צו קלייניע שפאָרערס, וואָס האָבן אַ לאָנגע צייט געמאַכט אָוואָנטורעס דעם מנהל פון דער באַנק און זיינע מיטהעלפערס. ס׳זענען אויך נישט געמאַכט געוואָרן קיין שום באַמיאונגען איינצומאָנען די חובות, כדי כאָטש טיילוויייז צו דעקן די חובות וואָס די באַנק איז שולדיק געווען.

דער אונטערגאַנג פון דער באַנק האָט אַריינגעבראַכט אַ ברוגז צווישן אַ טייל ראַדזינער חסידים, וואָס האָבן אָפילו פאַרלאָזט דאָס ראַדזינער חסידים־שטיבל.

אָפּיציעל איז די באַנק קיינמאָל נישט ליקווידירט געוואָרן און די בעלי חובות האָבן גאָרנישט באַקומען פון זייערע אָפשפאָרונגען.

אין דער פאַרוואַלטונג זענען געווען: יחזקאל ערליך, מאָטל איידלסבערג, מרדכי יוסף גאָלדשטיין, נחום טענענבוים, אברהם קאָליכשטיין, יהושע גליקסבערג, אברהם גאָלדשמידט, משה יצחק בידערמאַן, שמעון ליכטנשטיין א״א. דער ראָט איז באַשטאַנען פון: יצחק בערמאַן, שמאי קאָליכשטיין, משה בצלאל לאָשטשעווסקי, קלמן שיינבערג א״א; אין דער רעוויזיאָנס־קאָמיסיע: אייזיק שיינבערג, ליבל וויינטרויב, צבי האָלפערן א״א.

4. קאאפעראטיוו דיסקאנטע־קאסע

נאָך דער ליקווידאַציע פון דער סוחרים־באַנק האָבן די געוועזענע באַאַמטע פון אָט דער באַנק, אייזיק שווארץ און שלמה הירשזאן געגרינדעט אָט די קאַסע, וואָס האָט זיך גענוען אויף פּלאַץ־וואָלנאָשטשי, אין הויז פון ישראל כהן.

נישט געקוקט אויף אַלע באַמיאונגען, האָט זיך אָבער די קאַסע נישט אַנטוויקלט, און נאָך אַ קורצער צייט האָט זי זיך ליקווידירט. ס׳איז צו פאַרצייכענען, אַז די קאַסע האָט קיין שום השפעה נישט געהאַט אויפן ווירטשאַפטלעכן לעבן פון די ביאַלער יידן.

5. קאָאפעראַטיוועס האַנדלס באַנק

דער גרינדער פון דער באַנק איז געווען אייזיק שיינבערג. זי האָט זיך געפונען אין הויף ביי מאיר אַרלאַנסקי, און האָט נישט געשפּילט קיין שום ראָל אין ווירטשאָפטלעכן לעבן. איר עיקר־טעטיקייט איז באַשטאַנען אין איינקאָסירן וועקסלען. קיין הלוואות האָט מען דאָרט כמעט ווי נישט געגעבן.

די באַנק האָט נישט אָנגענהערט צו קיין שום רעוויזיאָנס־פאַרפאָנד, און פלעגט קאָנטראָלירט ווערן דורך מלוכה־רע־ווידענטן.

דער באַנק־פערסאָנאָל איז באַשטאַנען פון שפּעסל ראָזען און הינד שיינבערג. מיטן אויסברוך פון דער מלחמה האָט די באַנק אויפגעהערט צו עקסיסטירן. מ. י. פייגנבוים

ו. שוסטער ניר־יארק / ארבעטער קאנסום־קאאפעראטיוו „איניקייט"

די אָנטשטייאונג פון דער פּוילישער אומאָפּהענגיקער מדינה האָט נישט געבראַכט מיט זיך קיין פאַרלייכטערונג פאַר דער באַפעלקערונג אויפן עקאָנאָמישן געביט. די ווירטשאָפט וואָס איז שטאַרק געשעדיקט געוואָרן בעת דער וועלט־מלחמה האָט נאָך נישט באַווייזן צו קומען צו זיך אָן שוין האָט געפלאָקערט אַ נייע מלחמה, די פּויליש־באָלשעוויסטישע. אַרבעטער אָן פאָלקס־מאָסן זענען דעמאָלט נישט אומשטאַנד געווען צו קויפן די וויכטיקסטע פראָדוקטן פון ערשטן געברויך.

דער „בונד" אין ביאַלע האָט דעריבער באַשלאָסן צו גרינדן אַ קאָנסום־קאָאָפּעראַטיוו, ווו יעדער אַרבעטער און פאָלקס־מענטש זאָל קריגן צו קויפן פראָדוקטן פאַר ביליקע פּרייַן און זיין פאַרזיכערט קעגן שפּעקולאַציע. די בונדישע פאַרטיי צוזאַמען מיט די פראָפעסיאָנעלע פאַראייניען האָבן צונויפגערופן אַ מיטינג פון זייערע חברים און פאַר זיי פאַר־געשלאָגן דעם פלאַן פון גרינדן דעם קאָאָפּעראַטיוו.

דער פלאַן האָט פאַרויסגעזען, אַז יעדער אַרבעטער און פאָלקס־מענטש אין שטאָט קאָן ווערן אַ חבר אין קאָאָפּעראַטיוו מיטן תנאי, אַז ער זאָל אויסקויפן אַ פּיי. מיטן אייַנצאָלן דעם פּיי איז ער באַרעכטיקט צו קויפן אין קאָאָפּעראַטיוו, אָבער נאָר פאַר זיין אייגענער פאַמיליע. דער פּראַיעקט איז באַשטעטיקט געוואָרן און ס׳איז אָנטשטאַנען דער קאָאָפּעראַטיוו „אייני־קייט". דער קאָאָפּעראַטיוו האָט עגצייליט 255 חברים. („לעבנס פראָגן" 1919, בונדישע צייטונג אין וואַרשע, קאַרעספּאָנדענץ פון ביאַלע).

דער קאָמיטעט פון קאָאָפּעראַטיוו איז באַשטאַנען פון די חברים: אברהם אַדלער, נחום וואַרעק, משה ראָזינעק, חנינא קופערשמידט און שמאי פרידמאַן. די פאַרקויפערס אין קאָאָ־פעראַטיוו זענען געווען: תנא פריינד, חיים וווייסגלאָז און וועלוול כהן. פאַרקויפט האָט מען דאָרט בעיקר אַרטיקלען פון ערשטן געברויך, ווי: קאַשע, מעל, ריז, איילֿ, זאָלץ, הערינג, זייף א״א, וועלכע מ׳פלעגט איינקויפן ביים מלוכהשן אַפּראַ־וויזאַציע־אָמט.

דער קאָאָפּעראַטיוו האָט געהאַט זיין פאַרקויף־פּלאַץ ביי דודל שטיינער־קלאָפער אויף דער גראַבאָנאָווער גאַס. שפּעטער־צו האָט ער זיך געפונען אויף דער מזוריטשער גאַס, ביי יאַנקעלע מאַלער אין הויז.

וען די באַלשעוויקעס האָבן זיך אין יאָר 1920 דערנענ־טערט צו ביאַלע און אַלע אָקטיוויע חברים פון „בונד" זענען אַרעסטירט געוואָרן, האָט זיך דער קאָאָפּעראַטיוו געשלאָסן. מיטן אַרייַנקום פון די באַלשעוויקעס קיין ביאַלע האָבן עט־לעכע „בונד"־חברים, וואָס זענען געווען אויסבאַהאַלטן און אויסגעמיטן דעם אַרעסט מצד דער פּוילישער מאַכט, זיך פאַרזאַמלט און מ׳האָט באַשלאָסן אַלע פראָדוקטן פונאַנדער־צוטיילן צווישן די קאָאָפּעראַטיוו־חברים. שפּעטער־צו האָט דער קאָמיטעט ליקווידירט דעם קאָאָפּעראַטיוו.

(אָנגעשריבן אויפן סמך פון די מאַטעריאַלן וואָס געפינען זיך אין דעם קורסקי־אַרכיוו, ניר־יאָרק, ווי אויך אין בוך פון ש. הערץ „די געשיכטע פון אַ יוגנט").

קאאפעראטיוועס מעכאנישע בעקערייַ

די אָפּטע נגישות מצד דער מאַכט לגבי די יידישע בעקע־רייַען אויפן סאָניטאַרן געביט, האָבן געבראַכט די יידישע בעקערס אויפן געדאַנק צו גרינדן אַ שותפותדיקע מעכאַנישע בעקעריי.

אין יאָר 1930 איז אַזאַ בעקעריי געגרינדעט געוואָרן ווי אַ קאָאָפּעראַטיוו, אין וועלכן ס׳האָבן זיך אָנגעשלאָסן אַלע יידישע בעקערס אין שטאָט. צו דעם צוועק האָבן זיי אָפּגעדונגען עט־לעכע גרויסע זאָלן אין ווייַנעס און דאָרט איינגעאָרדנט אַ מעכאַנישע בעקעריי, לויט די לעצטע טעכנישע כללים.

דער קאָאָפּעראַטיוו איז אָנגעוומען געוואָרן ווי אַ מיטגליד

די גמילות חסד־קאַסע בייַם קליינהענדלער־פאַראיין

די גמילות חסד־קאַסע בייַם קליינהענדלער־פאַראיין איז געגרינדעט געוואָרן אין יאָר 1926. די איניציאַטאָרן בייַם גרינדן אָט די קאַסע זענען געווען: שמואל קאַהאַן, משה ראָזענצוויג, מ. א. מישקין, יאַשע באַכראַך, דוד ווייסמאַן, מענדל ווייסמאַן, יואל שטראָמוואַסער און יעקב טאַקאַרסקי. א שטויס צום גרינדן א גמילות חסד־קאַסע האָט געגעבן די ידיעה, אַז דער „דזשאָינט" אין וואַרשע פאַרטיילט סובסידיעס אַזעלכע קאַסעס.

פון דער „דזשאָינט"־צענטראַלע אין וואַרשע האָט מען אַבער געשטעלט צוויי באַדינגונגען: 1. ראשית דאַרף עגשאַפן ווערן אויפן ארט א געהעריקער קאַפּיטאַל פאַר אַזאַ קאַסע און דאַן וועט דער „דזשאָינט" צוטיילן זיין סובסידיע פראַפּאָרציאָנעל צום אויפגעזאַמלטן קאַפּיטאַל. און 2. אַז די קאַסע דאַרף זיין א געמיינזאַמע פאַר די קליינהענדלערס און די בעלי־מלאכות צוזאַמען.

די איניציאַטאָרן זענען צוגעטראָטן צו א זאַמל־אַקציע אין שטאָט, און אין א קורצער צייט איז געלונגען אויפצוזאַמלען א געהעריקע סומע. דער „דזשאָינט" פון זיין זייט האָט צוגעטיילט א סובסידיע אין דער הויך פון 10.000 זלאָטעס, און די קאַסע האָט אָנגעהויבן איר אַרבעט.

אַזוי ווי אַבער די אָנפרוגונג פון דעם האַנטווערקער־פאַראיין איז האָט נישט מסכים געווען אויף א געמיינזאַמער קאַסע מיטן קליינהענדלער־פאַראיין, האָבן די האַנטווערקער געגרינדעט אַן אייגענע קאַסע און די באַקומענע סובסידיעס פון „דזשאָינט" זענען פונאַנדערגעטיילט געוואָרן צווישן ביידע קאַסעס אין גלייכע חלקים. כדי דער „דזשאָינט" אין וואַרשע זאָל אָבער נישט וויסן, אַז ס'עקסיסטירן צוויי סעפּאַראַטע קאַסעס, האָט מען געשיקט קיין וואַרשע יעדן חודש א געמיינזאַמען באַריכט. ביי דער ערשטער קאָנטראָל פון „דזשאָינט" אויפן ארט איז די עקסיסטענץ פון די צוויי באַזונדערע קאַסעס אָנטדעקט געוואָרן. שפעטער האָט שוין יעדע קאַסע באַקומען באַזונדער איר סובסידיע דירעקט פון „דזשאָינט".

די גמילות חסד־קאַסע בייַם קליינהענדלער־פאַראיין פלעגט פאַרטיילן אירע חברים הלואות אין דער הייך פון 100 ביז 300 זל. און די הלואות פלעגט מען אויסצאָלן אין קלייניע ראַטעס. קיין פראַצענט האָט מען נישט געגומען, אַבער יעדערער וואָס האָט באַקומען א הלואה האָט געדאַרפט באַצאָלן עטלעכע זלאָטעס חבר־אָפּצאָל.

דער קליינהענדלער־פאַראיין פלעגט דורכפירן פאַרשיידענע אימפּרעזעס און אַקציעס, וואָס האָבן דערמעגלעכט צו פאַרגרעסערן דעם קאַפּיטאַל פון דער קאַסע, און אַזוי אַרום ווידער באַקומען גרעסערע סובסידיעס פון „דזשאָינט".

די גמילות חסד־קאַסע האָט עקסיסטירט ביזן אויסברוך פון דער מלחמה און מיט איר טעטיקייט א סך געהאָלפן די ביאַלער קליינהענדלערס. די חברים, וואָס זייער צאָל האָט באַטראָפן בערך 400, האָבן זיך באַצויגן מיט גרויס סימפּאַטיע צו זייער קאַסע, צאָלנדיק פינקטלעך זייערע חובות. א גאַר נישטיקער פראַצענט פון חובות איז נישט באַצאָלט געוואָרן. די קאַסע האָט אָבער קיינמאָל נישט אָנגעקלאָגט קיין חבר אין גריכט, ווייל אַזאַ שריט איז נישט דערלויבט געוואָרן מצד דעם „דזשאָינט".

לויטן „פאָלקסיער לעבן" נומער 144/28 פון 20.7.34, זענען אין דער פאַרוואַלטונג פון דער קאַסע געוויילט געוואָרן: יצחק בערמאַן, צבי האַלפערן, משה פעלדמאַן, לייבל ליפּיעץ, לייבל בלאַנקליידער, יעקב ראַזנצווייג, יצחק כהן, אברהם סרעברניק און יעקב טאַקאַרסקי.

במשך פון דער קאַסע־עקסיסטענץ האָבן דאָרט געאַרבעט ווי אָנגעשטעלטע: ישראל ליוועראַנט, רחל ליסטגאַרטן, בערל זשעלאַזאַ און יעקב ניעווידזש.

באַלאַנס צום 1טן נאָוועמבער 1926 פון דער גמילות חסד־קאַסע

אַקטיוו

קאַסע	75.10 זל.
אַרויסגעגעבענע הלואות	8088.50 „
לויפּנדיקע רעכענונגען אין די בענק	567.— „
אַדמיניסטראַציע הוצאות	816.07 „
	9546.67 זל.

פּאַסיוו

רעטונגס־קאָמיטעט („דזשאָינט")	4475.— זל.
אייגענע חובות (פקדונות)	2410.— „
פּראַיידענע הכנסות	871.17 „
פּייַען פון 378 מיטגלידער	1790.50 „
	9546.67 זל.

(דער באַלאַנס איז אַרויסגענומען פון „פאָלקסיער לעבן" נומער 1, פון 26.11.1926)

אויפגענומען פון שמואל קאַהאַן (פּאַריז)
און רחל ליסטגאַרטן (קבוץ רמת־דוד).

מ. ברוחל תל־אביב / די ציוניסטישע ארגאניזאציע

ס׳איז נישט באַקאַנט צי אין דער תקופה פון חיבת־ציון, פֿאַרן פֿאָליטישן ציוניזם, זענען אין ביאַלע געווען וועלכע ס׳איז שפּורן פון דער באַוועגונג. גיכער איז אָנצונעמען, אַז נישט.

די אָפּקלאַנגען פון ערשטן ציוניסטישן קאָנגרעס איז יאָר 1897 האָבן אויך דערגרייכט קיין ביאַלע. ס׳איז, אמת, דעמאָלט נישט געווען קיין גרופּע מענטשן, וואָס זענען געקומען אין קאָנטאַקט צווישן זיך וועגן דעם נייעם וואָרט „יידישע מלוכה", וואָס איז געווארן אויף דער יידישער גאַס. יחידים אָבער האָבן זיך פֿאַרטראַכט וועגן דעם און אַפילו געשטעלט זיך אין פֿאַרבינדונג מיט די פּראָפּאַגירער פון דער נייער באַוועגונג אין די נאָענטע און ווייטע שטעט.

ס׳זענען באַקאַנט חסידישע הייזער, וווּ ס׳האָבן דערגרייכט די באַקאַנטע ציוניסטישע צירקוליאַרן־בריוו פון ד״ר כהן־בערנשטיין, פון קישיניעוו, העקטאַגראַפּישע געדרוקטע ; דער וואָכן (אַדער חודש)־זשורנאַל „דער יידּ", אַרויסגעגעבן אין קראָקע. מ׳האָט אויך אין אַזעלכע הייזער געזען די ערשטע קליינינקע מאַרקע, אַ בלוי מגן־דוד מיטן וואָרט „ציון" אין דער מיט.

מיטן אַרויסטרעטן פון די חסידישע רביים קעגן ציוניזם האָבן זיך די דאָזיקע ערשטע חסידישע סימפּאַטיקערס דער־ווייטערט פון ציוניזם. ס׳זענען אָבער געווען יחידים וואָס האָבן בעסער פֿאַרלאָזט דאָס חסידים־שטיבל. איינער פון די דאָזיקע חסידים איז געווען הערצל האָלבערשטאָם, משה כהנס איידעם, אַ שוואָגער פון דעם שפּעטער באַקאַנטן קירורג ד״ר ד. כהן אין וואַרשע.

די ערשטע אַרגאַניזאַציע פון אַ ציוניסטישער גרופּע אין ביאַלע איז געגרינדעט געווארן אין יאָר 1901 דורך דעם נאָך דעמאָלט זייער יונגן סטודענט פון דער וואַרשעווער אוניווער־סיטעט, אָפּאָלינאַרי האָרטגלאָס.

אין זיינע נישט־פֿאַרפּנטלעכע זכרונות, געשריבן אין זיינע לעצטע יאָרן אין ישראל, שרייבט אַדוואָקאַט א. האָרטגלאָס :

„...מיטן גאַנצן ברען האָב איך מיך אין יענער צייט, גלייך מיט די ערשטע זומער־וואַקאַציעס ביים איבערגאַנג פון ערשטן קורס אויפן צווייטן, געגומען צו דער פֿאַרשפּרייטונג פון ציוניזם אין ביאַלע. איך האָב געפונען עטלעכע יונגעלייט פון דער חסידישער יוגנט אין ביאַלע, וועלכע איך האָב באַאיינפלוסט לטובת דעם ציוניזם. איך האָב געברענגט, פֿאַר אייגן געלט, אַ סך בראָשורן אין ייִדיש און אין פּויליש פון פֿאַרלאָג „אחיאסף" אין וואַרשע. איך האָב אָרגאַניזירט דעם ערשטן קרייז, וווּ מ׳האָט זיך פֿאַרזאַמלט, דיסקוטירט און געזונגען ציוניסטישע לידער. און ביאַלע, איינע פון די נעסטן פון דער ערגסטער פּינצטערניש און חסידישער אָפּגע־שטאַנענקייט, איז געווארן איינע פון די ציוניסטישע פּעס־טונגען אין דער פּוילישער פּראָווינץ".

אין אַן אַרטיקל „צייטן בייטן זיך" אין „פֿאָלקסיער לעבן", נומער 62 פון 11.2.1927 דערציילט האָרטגלאָס, ווי שוואר ס׳איז אים אָנגעקומען זיין אָרגאַניזיר־אַרבעט פון דער ערשטער ציוניסטישער גרופּע אין ביאַלע צוליב זיין נישט קענען יידיש, און ער האָט צוגעצויגן צו הילף דעם העברע־אישן לערער שלום ראָזשין.

דער דאָזיקער אָרגאַניזירטער אָנהייב איז, ווייזט אויס, געווען דער גרונטשטיין פֿאַר דעם ציוניסטישן בנין, וואָס איז ווייטער געבויט געווארן, מיט לענגערע און קורצערע הפסקות, אָבער שוין נישט אויפגעהערט, ביז ער איז געווארן אָט די פּעסטונג פון וועלכער ס׳רעדט אַדוואָקאַט א. האָרטגלאָס.

און אָט וואָס אשר האפער, איינער פון די ערשטע ציוניסטן אין שטאָט, דערציילט פון די בראשית־טעג פון ציוניזם אין ביאַלע.

„איך קאָן זיך נישט דערמאָנען דאָס יאָר, ווען מיר, אַ גרופּע ביאַלער יוגנטלעכע, האָבן אָנגעהויבן ווערן טעטיק לטובת דעם ציוניסטישן רעיון.

פון מזרחיטש איז געקומען אליעזר ביניש גאלדפּארב רעדן וועגן ציוניזם אין בית־המדרש. דער בית־המדרש איז געווען געפֿאַקט. ס׳זענען געקומען מענטשן פון אַלע שיכטן : חסידים, מתנגדים, סוחרים און בעלי־מלאכות. אָפילו ר׳ איטשע מאיר כהן און ר׳ חיים לוי רובינשטיין, פון די גרויסע געלערע חסידים, זענען געקומען אים הערן.

גאָלדפּארבס אַרויסטריט אין בית־המדרש האָט געמאַכט אַ שטאַרקן רושם אויפן עולם און מיר, די גרופּע ציוניסטן יוגנטלעכע אין שטאָט, האָבן געוואָלט אויסנוצן אָט דעם איינדרוק, כדי צו ווערבירן וואָס מער חברים פֿאַר אונדזער קרייז.

ליידער האָבן מיר נישט געהאַט קיין גרויסן דערפֿאָלג, וויל צוליבן באַפּעל פון די רביים נישט צו חברן זיך מיט

די ציוניסטן, האבן די חסידים אנגעהויבן רודפן די ציוניסטן. נישט געקוקט אבער אויף דעם האט זיך אין ביאלע געגרינדעט א ציוניסטישע ארגאניזאציע. די גרינדערס זענען געווען: איינער קאמענע פון שעדלעץ, אן אגענט פון זינגערס נייי־מאשינען, חיים טווארקאווסקי, א מיליטערישער שניידער און שלום ראטשין, א העברעאישער לערער פון סלוצק, א ביאלער איידם. מ׳האט געדונגען ביי שמעון קריידשטיין א קאזאקמע, און דארט פלעגט מען זיך פארזאמלען. ס׳פלעגן קומען סימפאטיקערס פון חסידישע קרייזן, שטיבל־בחורים און בעלי־מלאכות. אז מ׳האט געוואלט אריינגיין אין אט דער קאזאקמע, האט מען זיך געמוזט אריינ־כאפן אומבאמערקט, ממש ווי א גנב, כדי נישט צו האבן צו טאן מיט די פארפאלגערס פון די ציוניסטן״.

נאך איינצלנע פרטים פון יענער ערשטער תקופה דער־ציילט אברהם אורמאכער אין „פאדלאסיער לעבן״ נומער 7 פון 18.2.1927.

אין א פסח צווישן 1903—1906 איז פארגעקומען א צוזא־מענקום פון ציוניסטן ביי א גלעזל משקה אין דער ווינענג פון א. אורמאכער. ס׳האבן זיך צווישן אנדערע באטייליקט: סטודענט א. האראטגלאס, ר׳ גבריאל דער סופר, ר׳ דוד משה יאסלס, משה יאוואר, שלום ראטשין, אשר האפער, בנימין קליגער, אברהם לובעלטשיק, הינך כהן, אברהם געלבלום, דער בארקער מלמד, עטלעכע ציוניסטיש געשטימטע גימנאזיסטן פון דער ביאלער גימנאזיע און אפשר א 50 בחורים, וואס פלעגן קומען לערנען אין דער „חברה־בחורים״.

אברהם פאדלישעווסקי איז געקומען פון ווארשע קיין ביאלע אגיטירן פארן קק״ל. ער האט רעפעריט ביי פארמאכטע טירן אין דער דירה פון ביעלסקער שניידער, חיים טווארקאווסקי, ביי א זייער באגרענעצטער צאל צוהערערס.

אין די יארן 1903—1906 געגרינדעט אן אייגענעם בית־המדרש אין די קאזאקמעס פון שמעון קריידשטיין. אויסערן דאוונענען דארט שבת און יום־טוב, פלעגט מען זיך דארט צוזאמענקומען אין די אוונטן אויף פארשיידענע רעפעראטן.

יהושע פישער, איינער פון די עלטסטע ביאלער ציוניסטן, א טעמפעראמענטפולע און קעמפעריש־ע נאטור, וואס איז געשטאנען אין דער שפיץ פון דער ציוניסטישער אקטיוויטער ארבעט ביז צו דער ערשטער ועלט־מלחמה, דערציילט:

„בערך אין יאר 1903 האב איך זיך געוואנדן צום אדעסער־פאלעסטינער קאמיטעט אין אדעס מיט א פאר־שלאג מיר צו באשטימען ווי זייער פארשטייער אין ביאלע. א סימפאטיקער פון ציוניסטישן געדאנק בין איך געווען נאך פון פריער, אבער צוליב דער קעגנערשאפט פון מיין פאטער האב איך נישט געקאנט אקטיוו זיך באטייליקן אין דער ציוניסטישער באוועגונג. איצט, וען ס׳האט אויפגעהערט די קעגנערשאפט, האב איך אנגעהויבן ווערן טעטיק. מיין פאר־שלאג איז דורכן אדעסער קאמיטעט באשטעטיקט געווארן. איך האב ווערבירט א גרויסע צאל חברים, וואס האבן געצאלט פארן אדעסער קאמיטעט א יערלעכן אפצאל אין דער הייך פון 3, 6, 10, 15 און 25 רובל.

אונדזער קרייז האט געציילט בערך 30 חברים. פון די אקטיוויע געדענק איך: אשר האפער, משה קאווע, יעקב שטיינמאן, בנימין קליגער, משה רובינשטיין און משה בראווערמאן. מיר פלעגן זיך פארזאמלען ביי מיר אין דער דירה און פירן שמועסן אויף ציוניסטישע טעמעס. איך האב זיך באמיט ראשית כל ארויינצוציען אין אונדזערע רייען די שטיבל־יוגנט. פון אדעסער קאמיטעט פלעגן מיר באקומען פארשיידענע ציוניסטישע בראשורן, ווי אויך מאטעריאל צום דורכפירן זאמל־אקציעס פארן אדעסער־פאלעסטינער קאמיטעט. די געלט־זאמלונגען פלעגן מיר דורכפירן ערב יום־כפור אין שול, בתי־מדרשים, חסידים־שטיבלעך און אויפן בית־הקברות. מיר פלעגן אוועקשטעלן קערות און די נעמען פון די מנדבים, וואס האבן געגעבן מער פון 20 קאפיקעס האט מען ארויסגע־טראגן אין א רשימה. דאס ערשטע יאר האבן מיר געזאמלט 6 רובל, אין יאר 1913 — 100 רובל.

ביי אט די זאמלונגען פלעגן נישט פעלן קיין אינצידענטן, בעיקר מצד די חסידישע תקיפים. אין געערער שטיבל האט מאטל מינץ אין איינעם אן ערב יום־כפור אראפגעווארפן די קערה פון טיש. איך האב נאך דעם פאל אנגעטראפן מאטל מינצן און אים געווארנט, אז ער זאל נאך אמאל נישט וואגן אזוינס צו טאן, ווייל אין קעגנפאל וועל איך זיין געצווונגען שארף צו רעאגירן קעגן אים, וואס וועט אים קיין כבוד נישט פארשאפן. מאטל מינץ האט טאקע גוט געדענקט מיין וואָרענונג.

מיר פלעגן פון צייט צו צייט איינארדענען רעפעראטן פון רעפערענטן, וועלכע מיר פלעגן איינלאדן פון וואַרשע. די הכנסה איז געווען באשטימט פארן אדעסער־פאלעסטינער קאמיטעט.

ס׳איז כדאי צו באמערקן, אז אין א צייט ארום ווי איך האב אנגעהויבן די ציוניסטישע טעטיקייט אין ביאלע, בין איך געווויר געווארן, אז אין שטאט איז שוין מיט יארן צוריק טעטיק געווען א ציוניסטישער קרייז, מיט וועלכן ס׳האבן אנגעפירט אשר האפער, משה קאווע און בנימין קליגער. צוליבן פארבאט אויף ציוניסטישער טעטיקייט מצד דער צארי־שער מאכט, האט דער קרייז אויפגעהערט צו עקסיסטירן״.

בערך אין די יארן 1910/11 האט זיך די קליינע גרופע פון ציוניסטן פארשטארקט מיט פריש יונג בלוט. צו דער דאזיקער גרופע איז צוגעשטאנען א צאל יונגטלעכע, וואס האבן זיך איבערגעגעבן דער ארבעט מיט פרישן ברען. ס׳איז אנגעקניפט געווארן א קאנטאקט מיט דער ציוניסטישער באוועגונג און די ציוניסטישע מרכזים. מ׳האט אבאנירט אזן געלייענט די ציוניסטישע פעריאדישע פרעסע („הצפירה״, „ראזסווט״ — רוסיש און „די וועלט״ — דייטש) און אויך די ציוניסטישע „קאפיקע ביבליאטעק״, וואס איז ארויסגע־געבן געווארן אין אדעס.

די פראקטישע ארבעט, אויסער דער טראדיציאנעלער זאמלונג פארן אדעסער־פאלעסטינער קאמיטעט, וואס איז אנגענאנגען יארי־יערלעך ערב יום־כפור אין שול און בתי־מדרשים, אונטער דער אנפירונג פון יהושע פישער, איז באשטאנען פון פארשפרייטן דעם שקל אזן אין זאמלונגען

פאַרן קרן קיימת לישראל. אָט די זאַמלונגען זענען פאַרגעקומען אין געהיים, ווייל אָזאַ טעטיקייט איז געווען פאַרבאָטן דורך דער צאַרישער מאַכט. דאָס געלט פלעגט ווערן אָפּגעשיקט דורך דער פּאָסט קיין קעלן (דייטשלאַנד), ווו ס׳האָט זיך דעמאָלט געפונען די קרן קיימת צענטראַלע.

ס׳איז אויך אויסגעפלעגט געווארן אַן אָקציע פון דער „אַנגלאָ־פּאַלעסטינא־באַנק״ (איצט באַנק לאומי לישראל). דער ווערט פון דער אָקציע איז געווען איין פונט שטערלינג, רוסישע צען רובל. אַ לאָטעריע־בילעט האָט געקאָסט 15 קאָפּיקעס. ס׳איז אַנצונעמען, אַז אין דער לאָטעריע האָבן זיך באַטייליקט 60—65 פערזאָן. די אָקציע האָט געווינען פיניע ריבאָק פון דאָרף ראַגיזשניצע (שפּעטער דער איידעם פון קאָזיאָנעס רב שלמהלע גאָלדבערג).

די גרופּע פלעגט זיך צוזאַמענקומען תחילת אין פריוואָטע הייזער, ווי ביי יהושע פישער, ישראל פינקלשטיין (ריטקער) און אשר האָפער. אויף די צוזאַמענקונפטן פלעגט מען, אויסערן באַהאַנדלען די ענינים פון אַרגאַניזאַציאַנעלן כאַראַקטער, אויך פירן קעגנזייטיקע שמועסן וועגן ציוניזם, וואָס איז געווען אַ געמיינזאַמער חלום אויף דער וואָר פון אַ קליינער גרופּע באַגייסטערטע מענטשן, אַ חלום וואָס האָט אָזוי געוואַרעמט אַלעמענס הערצער.

דאָס צוזאַמענהאַלטן זיך פון דער גרופּע איז כסדר פאַרשטאַרקט געוואָרן אין ס׳איז געווארן צו ווייניק דאָס צוזאַמענטרעפן זיך אין פריוואָטע הייזער. מ׳האָט אָנגעהויבן קלערן וועגן אַן אייגענעם שטענדיקן אָרט, ווו חברים זאָלן זיך קאָנען יעדן טאָג טרעפן אָן פאַרבראָכונגען צוזאַמען. ס׳וועט נישט זיין אומריכטיק צו זאָגן, אַז ס׳האָט זיך אויך געפילט אַ באַדערפעניש אין אָזאַ אָרט, כדי צו האָבן וווּ אויסצולאָדן די געזעלשאַפטלעכע ענערגיע, וואָס האָט זיך געזאַמלט און געוואָקסן מיט יעדער זיצונג, און מיט יעדן צוזאַמענטרעף פון די חברים.

אָזאַ שטענדיק אָרט פאַר צוזאַמענקונפטן בעת דער צאַרישער הערשאַפט, אונטער די אויגן פון דער רוסישער זשאַנדאַרמעריע, איז אוממעגלעך געווען צו שאַפן אויפן גלייכן וועג. ס׳איז דעריבער געבוירן געווארן אַ געדאַנק וועגן גרינדן אַ ווילטעטיקע געזעלשאַפט אונטערן נאָמען „אחי־עזר״, וועלכע זאָל געבן מעדיצינישע הילף אומפאַרמעגלעכע קראַנקע, אויסליייען פאַרשיידענע מעדיצינישע מכשירים א״א. אָזאַ געזעלשאַפט האָט עקסיסטירט אין שעדלעץ, און לויטן מוסטער פון איר סטאַטוס איז לעגאַליזירט געווארן אָזאַ אינסטיטוציע אין ביאַלע.

די דאָזיקע געזעלשאַפט „אחיעזר״ און איר וויכטיקע אַרבעט איז אַ באַזונדערער פּרק. דאָ אָבער אינטערעסירט אונדז די ציוניסטישע טעטיקייט, וואָס איז געפירט געווארן אין געהיים צווישן די וועגט פון „אחיעזר״.

ווי געזאָגט, איז די איניציאַטיוו צו גרינדן דעם „אחיעזר״ געקומען פון דער ציוניסטישער גרופּע, אָבער דער אייגנטלעכער מייַן איז גלייך פון דער ערשטער מינוט אַן אויסבאַהאַלטן געווארן. מ׳האָט זיך פאַרבינדט מיט אַנגעזעענע בעלי־בתים און פערזענלעכקייטן אין שטאָט און זיי צוגעצויגן צו מיטאַרבעט אין דער אינסטיטוציע. בראש פון „אחיעזר״־ראַט איז געשטאַנען אידל שווארץ, און אין דער פאַרוואַלטונג האָבן זיך געפונען משה קאווע און אַנדערע. די גאַנצע אינערלעכע ארבעט, אַדמיניסטראַטיווע, דיזשורן, אַרויסגעבן מעדיצינישע כלים אַ״וו האָט אויף זיך גענומען די יוגנט. אַזוי אַרום איז געשאַפן געווארן אַן אַרט, וווּ מ׳האָט זיך געקאָנט פאַרזאַמלען יעדן אָוונט, שפּילן אין שאַך, שמועסן, אינטערהאַלטן זיך, און דער עיקר, זיין צוזאַמען. דער „אחיעזר״ האָט זיך לאַנגזאַם פאַרוואַנדלט כמעט אין אַ קלוב פאַר דער יוגנט. פון וואָס די בעלי־בתים, וואָס זענען געשטאַנען בראש, האָבן געווסט און האָבן צוגעשטימט, ווייל אין דעם האָבן זיי געזעען די אייניצי־קע מעגלעכקייט צו פירן די פרוכטבאַרע ארבעט פון דער אינסטיטוציע, וואָס נאָר די יוגנט האָט געקאָנט אַזוי איבער־געגעבן אויספירן.

דער „אחיעזר״ האָט זיין ערשטן לאָקאַל געהאַט אין וויינעס, און שפּעטער אַ גרעסערן לאָקאַל, ביי דוד׳טשע פּסלס אין הויז. דאָ פלעגט מען זיך פאַרזאַמלען אין די פרייַטיק־צונאַכט אין געהיים, אַז די מיטגלידער פון דער פאַרוואַלטונג און ראַט זאָלן נישט וויסן. ס׳זענען פאַרגעקומען פאַרלעזונגען פון ציוניסטישער ליטעראַטור, און אויך טרעפונגען מיט ציוניס־טישע שליחים פון אַנדערע שטעט.

אָזוי איז אַנגעאַנגען די ציוניסטישע ארבעט עטלעכע יאָר און האָט זיך פאַרטיפט. ס׳האָט זיך געשאַפן אַ קאָנטאַקט מיטן צענטער אין וואַרשע, הגם אויף אַן אומווּנע. פון דעם ציוניס־טישן אַדרעס אין וואַרשע האָבן מיר זיך דערוווּסט דורך בערלין און פעטערבורג. צום עלפטן ציוניסטישן קאָנגרעס, אין יאָר 1913, האָט די ציוניסטישע גרופּע אין ביאַלע, לויט דער רעקאָמענדאַציע פון וואַרשע, געשיקט אַ דעלעגאַט אַ געוויסן ד״ר מאַנאַסאָוויטש, וועלכער האָט געדאַרפט קומען נאָכן קאָנגרעס קיין ביאַלע אָפּגעבן אַ באַריכט, אָבער דאָס איז נישט צושטאַנד געקומען.

אין דער צייט איז די גרופּע שוין אַרויס אין דער עפּנטלעכקייט און האָט איינגעאַרדנט רעפעראַטן אין דע־מאָלטיקן זאָל פון חיים יאָסקע קאָשטנבוים. איין רעפעראַט פון הרב יצחק ניסנבוים פון וואַרשע, און אַ צווייטן פון ד״ר שמואל אייזנשטאַט וועגן דער העברעאישער אוניווער־סיטעט אין ירושלים.

ס׳איז אויך שוין דעמאָלט אין יאָר 1912, אָדער 1913 דעמאָנסטרירט געווארן אין קינאָ־זאָל דער ערשטער פילם פון ארץ־ישראל. ער האָט געווירן די גימנאַזיע „הרצליה״ און די ערשטע הייזלעך אויף דער הערצל־גאַס אין תל־אָביב. אויב דער זכרון נאָרט מיר נישט, אויך פסח־פייערונגען אין רחו־בות, וואָס זענען אין יענער צייט פאַרגעקומען דאָרט יעדן חול־מועד פסח.

דער קאָנטאַקט מיט דער ציוניסטישער וואַרשע איז אויך אָנגעהאַלטן געווארן דורך דער פרעסע, דורך קאָרעספּאָנדענצן אין דער ספּעציעלער אָפּטיילונג פאַר דער פראָווינץ אין דער „הצפירה״, וווּ אויך ביאַלע און איר געזעלשאַפט האָבן געפונען אַ פלאַץ.

און אָט איז איינע אַזאַ קאַרעספאַנדענץ, אין וועלכער ס׳געפינט זיך אַן אָפּקלאַנג פון הרב יצחק ניסנבוימס באַזוך אין ביאַלע.

„בעיר ביאַלה, אשר בפלך שדליץ, נערכה הרצאה פומבית אחת ע״ד ארץ ישראל וישובה העברי. הרצאה זו משכה אחריה קהל רב ובין הנאספים היו גם חסידי „שטיבלך״ שונים, שעניני ארץ אבותם קרובים אל לבם ומשתוקקים לדעת מכל הנעשה בתוכה. ובביאלה ישנם חסידים מחסידים שונים וכולם נכנסו בשלום ויצאו בשלום. אולם כשנודע ב„שטיבל״ של חסידי פארטשוב. כי גם מאנשי־שלומם באו לשמוע אל ההרצאה ה„אפיקורסית״ הזאת פקע ארזא דבי רב והקירות מטו לנפול, והיה אותו היום קשה להם כיום שנעשה בו העגל... ובשבת הראשונה אחרי ההרצאה, כשהוציאו את ספר התורה לקרוא בו, יצא כרוז מטעם הגבאים, כי כל מי שהיה אצל ה„ציוניסטן״ בל יהין מהיום והלאה לבוא אל ה„שטיבל״...

ומלמד נכבד יש בין חסידי פארטשוב, אשר בביאלה, והוא מקובל גדול, שהתעמק ב„ספר יצירה״ והתעסק לברוא בר־אווזא מעפר האדמה... ויהי בהגיע לאזניו דבר הנגע הזה, שפשה בקירות ה„שטיבל״ שלו, ויחרד חרדה גדולה מאד, פן יתגבר הס״מ גם בפינה קדושה זו, וימהר להזמין אליו את ה„נתפשים בחטא״ ויתאר לפניהם את כל גודל העוון שלהם לחשוב, כי באמת עתידה ארץ ישראל להיות ארץ ישראל... הלילה וחס לחשוב מחשבת פיגול כזו, זוהי דעתם של האפי־קורסים ה„ציוניסטן״, רחמא ליצלן. ובאמת „כל מקום שאנשי־שלומנו דרים שם הוא ארץ־ישראל, כידוע ליידעי חן״...

ואם עלתה מחשבת פיגול כזו על לבכם, הוסיף המלמד, אז „קבלו על עצמכם להתענות כמה תעניות עד שישבר לבכם הזונה, וד׳ הטוב יסלח לכם. — ס״.

(„ממחזות החיים״ — הצפירה מס׳ 174 מ־15.8.1913).

צום סוף האָט די ציוניסטישע אַרבעט, וואָס איז געפירט געוואָרן צווישן די וועט פון „אחיעזר״ נישט געקאָנט מער בלייבן בסוד אין האָט אַרויסגערופן אויפרעגונג ביי דעם בעלי־בתישן טייל פון דער אָנפירנדיקע אינסטאַנצן, וואָס האָט באַזונדערס געצאָרנט צוליב דעם, וואָס אַזאַ ציוניסטישע אַרבעט איז אָנגעגאַנגען יאָרן אינעטער איר נאָז און זי האָט דערפון בכלל נישט געוווסט. ס׳איז באמת באַשטאַנען אָ פחד, אַז די אינסטיטוציע, וואָס האָט זיך אַזוי שיין אָנטוויקלט זאָל צוגרונד מענגעבראכן ווערן. אָפילו אַזאַ ייד וויִ משה קאָווע, וואָס איז ווייט געווען פון אָט די קרייזן, איז אין דעם ענין מיטגעגאַנגען מיט אידל שווּאַרץ, וואָס האָט זיך געהאַלטן פאַר דעם צום מערסטן אפּגענאַרטן. ווי דער ראש פון ראָט. ס׳איז אויך אָנטשטאַנען אָ מורא, אַז ד״ר ג. זיטא, וואָס איז געווען אָן אָסימילאַטאָר זאָל פאַרלאָזן דעם „אחיעזר״. די יוגנט איז געווען אָנטשלאָסן די אַרבעט פון דער אינסטיטוציע ווייטער צו פירן, וועט אָפילו די בעלי־בתים וועלן פאַרלאָזן דעם „אחיעזר״. דער קריזיס איז אַדורך אָן שום אויפטרייסלונגען.

זומער 1914, תשעה באב, איז א׳איסגעבראכן די ערשטע וועלט־מלחמה, און גלייך האָט זיך פאַרצויגן אָ שוואַרצער וואָלקן איבערן יידישן לעבן. ביאַלע האָט געזען די מחנות פּליטים פון גאַנצע יידישע שטעטלעך פון גאַליציע און אויך פון קאָנגרעס־פוילן, וואָס זענען אַרויסגעטריבן געוואָרן פון זייערע היימען צוליבן כסדרדיקן דערנענטערן זיך פון פראָנט. אָבער יידישע געזעלשאַפטלעכע באַוועגונגען אין גאַנץ רוסלאַנד האָבן אויף אָ ווייל אָפּגעשטעלט זייער טעטיקייט און אָלץ האָט זיך קאָנצענטרירט אַרום דעם הילפס־קאָמיטעט אין פּעטערבורג און זיינע אָפּטיילונגען, כדי צו לינדערן די נויט פון די פּליטים. דאָס ציוניסטישע לעבן אין ביאַלע האָט אויף אָ צייט איינגעהאַלטן דעם אָטעם.

זומער 1915, מיטן פאַרמאַרש פין דייטשן מיליטער אויף מזרח, האָט זיך ביאַלע אָנגעהויבן אויסצולייִדיקן פון אָ טייל יידישער באַפעלקערונג. ס׳האָט געהערשט אָ מורא, אַז די קאַמפן אַרום דער בריסקער פעסטונג וועלן אָנגיין אָ לעגנגערע צייט און די נאָענטע וועלן צום מערסטן ליידן. אָ סך זענען אָוועק קיין רוסלאַנד, ווּוהין מ׳איז געווען זיכער, אַז די מלחמה וועט נישט דערגרייכן. אָ קליינער טייל, בעיקר יוגנט־לעכע פון משפחות, וואָס זענען געבליבן אין שטאָט, איז אָוועק קיין שעדלעץ, כדי אויסצומיידן די מאָביליזאַציע אין דער רוסישער אַרמיי.

נאָכן אָקופירן ביאַלע דורך די דייטשן, זומער 1915, זענען די געבליבענע אין שטאָט ציוניסטן ווידער טעטיק געוואָרן. ס׳האָט זיך זיי גאָר גוט געראָטן. אָ גראָד איצט, וועו אָנשטאָט דער צאַריישער מאַכט געפינט זיך אַן אייראָפּעאישע מאַכט, וועט דאָס גזעלשאַפטלעכע לעבן קאָנען געפירט ווערן מיט מער דערפאָלג.

די ערשטע ציוניסטישע באַראַטונגען זענען פאָרגעקומען צווישן משה רובינשטיין און יהושע פישער. מ׳האָט געקלערט מיט וואָס פאָר אָ פראָקטישער ציוניסטישער טעטיקייט זאָל מען אָנהויבן, כדי אַרייִנצוציען וואָס גרעסערע קרייזן פון דער יוגנט אין דער ציוניסטישער באַוועגונג. דער ערשטער גדאָנק איז געפאַלן אויף אַרגאַניזירן העברעאישע קורסן פאָר דער־וואַקסענע. צו די באַראַטונגען איז צוגעצויגן געוואָרן דער העברעאישער לערער יעקב שטיינמאַן. פון פראָיעקט צו פרא־יעקט, פון פראָגראַם צו פראָגראַם, איז מען סוף־סוף געקומען אויפן גדאַנק פון אָ העברעאישער שול מיט אָ קינדער־הויס לעבן דער שול, פאָר די קינדער פון פאַמיליעס, וועמענס מענער זענען מאָביליזירט געוואָרן אין דער רוסישער אַרמיי, אָדער האָבן זיך געפונען אין אַמעריקע.

אינמיטן ווינטער 1915/6 האָט זיך אָנגעהויבן אָ שטאַרקע אַרגאַניזיר־אַרבעט, כדי פאַרצובאַרייטן. פראָקלאַמירן און עפע־נען די „יבנה״־שול פסח 1916. דאָס איז געווען דער ערשטער רעאַלער שריט אין דער באַניייטער ציוניסטישער טעטיקייט אינטער דער דייטשער אָקופאַציע. וועגן דער שול אַליין און איר טעטיקייט ווערט געגעבן אָ באַזונדער אָפּהאַנדלונג אין דעם ספר.

גלייך פון אָנהייב האָט די שול באַוויזן איר שטאַרקן אייג־פלים אָזויסער די גרענעצן פון איר אייגנטלעכער טעטיקייט און דירעקטער אייפּגאַבע. תלמידים און תלמידות פון דער שול, אין עלטע׳ פון 12—13 יאָר פלעגן אָהיימקומען מיט פריילעכע און

אויפגעמונטערט פּנימלעך, מיט לידלעך אין מויל, מיט מעשיות פון דער יידישער געשיכטע און לעגענדעס, וואָס האָבן געריצט די פאַנטאַזיע. דערוואַקסענע שוועסטערס און ברידער, וואָס זענען שוין געווען נאָך דעם שול־עלטער האָבן זיך מיט קנאה געדרייט אַרום די יונגערע ברידער און שוועסטערס וואָס האָבן זוכה געווען נאָך צו זיין אין שול־עלטער.

ר׳ חיים לוי רובינשטיינס הילצערן־הויז אויף דער קשי־וואר גאַס, וווּ די „יבנה״־שול האָט זיך געפונען, איז געווארן ווי אַ פאַקל וואָס ציט צו זיך אַלע וואָס גאַרן נאָך ליכט. אין דער צייט פון די לעקציעס אין דער שול פלעגן זיך דריייַן הינטער די פענצטער אַדער שטיין אַ פאָר טריט פון דערווייטנס יונגלייט. און זיך צוהערן, כאָטש עטוואָס כאָפן פון דער ערשטער קוועלע, גלייך פון לערערס מויל. העברעאישע לידער, וואָס זענען געזונגען געווארן אין שול האָט מען גלייך געהערט אומעטום זינגען.

דאָ איז אַנגעקומען דער ערשטער ל״ג־בעומר, וועו די שול איז ערשט טעטיק געווען קוים עטלעכע וואָכן, און די שול איז אַרויס אויף אַן אויספלוג אין וואַלד. די תלמידים און תלמידות אין געאַרדנטע שורות, אַנגעטאָן יום־טובדיק, זענען אין מאַרש, מיט גיזנאַגג פון העברעאישע לידער, אַדורך די גאַסן פון שטאָט. דער ערשטער עפנטלעכער אויפמאַרש איז שטאָט פון דער העברעאישער שול האָט, פאַרשטייט זיך, מיטגעצויגן אַנדערע יוגנטלעכע, וואָס האָבן אַנטיילגענומען אין דעם נייעם, ביז איצט נישט געפייערטן יום־טוב.

דאָס אַלץ האָט געשאַפן ציוניסטישע שטימונג אין שטאָט, און ביי די ציוניסטישע טוערס אַ דראַנג צו אַ גרעסערער עקס־פאנסיע נאָך דעם ערשטן גלענצנדיקן דערפאָלג.

דער ציוניסטישער קרייז האָט זיך פאַרגרעסערט מיט חברים פון די, אַזוי גערופענע, „פליכטלינגע״ (פליטים), וואָס האָבן זיך ביסלעכווייז אַיינגעזעסן אין ביאַלע. ס׳זענען צוגע־קומען הן אַקטיווע טוערס הן סתם חברים. צו יענער צייט האָט שוין מיטגעאַרבעט אַקטיוו חיים בראַלאָס, וועלכער איז געקומען פון בריסק מיט זיין גאַנצער משפחה.

זומער 1916 איז געמאַכט געווארן אַ וויטערדיקער שריט אַרומצונעמען די יוגנט אונטער דער ציוניסטישער השפּעה. אין דעם גרויסן זאַל פון שול־לאָקאַל פלעגן יעדן שבת איינגע־אַרדנט ווערן נאַכמיטאָג פאַרלעזונגען. די דאָזיקע צוזאַמענ־קונפטן זענען געווען צוטריטלעך נישט נאָר פאַר דעקלאַרירטע ציוניסטן, נאָר אַפילו אויך פאַר קעגנערס פון די ציוניסטן, ווי, למשל, אַקטיווע בונדיסטן, וועלכע האָבן זיך געהאַלטן אין גוטער פריינדשאַפט מיט דער ציוניסטישער פירערשאַפט. פּוליע (רפאל) לעדערמאַנען איז אַפילו געגעבן געווארן די מעגלעכקייט צו רעפערירן פון בונדישן שטאַנדפונקט, און וואקסין (אַ פּליט פון בריסק), וואָס האָט פאַרטאַרן אַן אַסימילאַטאַרישע טענדענץ האָט אויך געהאַט די מעגלעכקייט אַנטיילצונעמען אין די געשפּרעכן און דיסקוסיעס.

דער דאָזיקער קרייז האָט זיך פאַרבריייטערט, די רעפעראַטן זענען גוט באַזוכט געווארן און נאָך אַ קורצער צייט האָט זיך אויסקריסטאַליזירט אַ באַדייטנדיקע ציוניסטישע גרופּע. פון איין זייט איז געווארן ווייניק דאָס צוזאַמענקומען זיך איין מאָל אין דער וואָך, שבת (אינמיטן וואָך איז נישט געווען קיין מעגלעכקייט צו נוצן דעם שול־לאָקאַל), און פון דער צווייטער זייט איז געווארן צוגעגעסן און איבערפליסיק דאָס שטענדיקע דיסקוטירן מיט קעגנערס, און דאָס וויידער איבערחזרן די זעלבע ארגומענטן און קעגן־ארגומענטן. ס׳איז דעריבער באַ־שלאָסן געווארן צו גרינדן אַ ציוניסטישן „בית־עם״ אין אַ באַזונדערן לאָקאַל, וועלכער זאָל זיין אַ זאַמלפּונקט פאַר דער ציוניסטישער יוגנט, און אויך פאַר סימפּאַטיקערס. לויטן באַשלוס האָט דער „בית־עם״ געדאַרפט געפירט ווערן דורך אַ ספּעציעל־געווייל־טן קאָמיטעט, אונטערן פאָרזיץ פון יושב־ראש פון ציוניסטישן קאָמיטעט.

דער ערשטער לאָקאַל פון „בית־עם״ האָט זיך געפונען אין הויז פון מאיר קאַרמאַן, אין דער גראבאנאווער גאַס, אין ווינקל פון שמאַלן גאסל. דער לאָקאַל איז באַשטאַנען פון צוויי בוידעמ־שטיבלעך און אַ פאַדערצימער.

דער „בית־עם״ איז געפּענט געווארן ווינטער 1916/7 מיט אַ פייערלעכן דערפענונגס־אָוונט. דער יום־טוב האָט זיך גענפילט נישט נאָר אין דער אינערלעכער שטימונג, נאָר אויך אין דער אויסערלעכער קליידונג; דער עולם איז געקומען אין שבתדיקע מלבושים, אויסגעפוצט און אויפגעהייטערט. פון דער ערשטער מינוט אָן איז בראש פון „בית־עם״ געשטאַנען משה רובינשטיין, אַזוי גענאַגט, „עקס אַפיציאַ״ ווי דער פאַרזיצער פון ציוניסטישן קאָמיטעט. די אַנדערע קאָמיטעט־חברים זענען געוויילט געווארן און צווישן זיי האָבן זיך געפונען: חיים בראַלאָס, מענדל קאַווע, יונה שטיינמאַן א״א.

ס׳האָט זיך אַגנגעהויבן אַ פאַרצווייגטע ארגאַניזיר־ארבעט. ס׳זענען געוויילט געווארן פאַרשיידענע קאָמיסיעס פאַר יעדן אַרבעטס־גביט באַזונדער. אַזוי אַרום זענען אַקטיוויזירט גע־ווארן וואָס מער חברים. יעדע קאָמיסיע האָט געפירט איר ארבעט און גלייכצייטיק אַפּגעגעבן אַ באריכט פאַרן קאָמיטעט און זיך באַטייליקט אויף אַזאַ אופן אין זיינע זיצונגען.

די קולטור־ארבעט איז באַשטאַנען אין ליטעראַרישע און פובליציסטישע פאַרלעזונגען, וואָס פלעגן פאַרקומען אפט. ס׳זענען ארגאַניזירט געווארן אַ דראַמאַטישער קרייז, אונטער דער אָנפירונג פון מרדכי פיעקאַרסקי און אַ כאָר, אונטער דער לייטונג פון שמעון באַלאַנקליידער (דער דאָרער). שפּעטער איז געגרינדעט געווארן דער „מכבי״ און דער בלאָז־אָרקעסטער ביים מכבי.

איין צימער איז באַשטימט געווארן פאַר דער טעטיקייט פון אט די קאָמיסיעס און יעדן טאָג איז דער צימער געווען צו דער דיספּאָזיציע פון אַן אַנדער קאָמיסיע, אויסער וועו ס׳זענען פאַרגעקומען אַלגעמיינע פאַרזאַמלונגען און אונטערנעמונגען, וועו דער גאַנצער לאָקאַל איז געווען באַזעצט.

יעדן שבת נאַכמיטאָג פלעגט זיך פארזאַמלען דער העברע־אישער קרייז, וווּ יעדעס מאָל האָט אַן אַנדערער פאַרגעלייענט פון דער העברעאישער פובליציסטיק און אַנדערע העברעאישע שאַפונגען.

צוויישן די אַקטיוויט מיטארבעטערס אין דער ציוניסטישער ארגאַניזאַציע זענען געווען צוויי דייטשע אַרמיי: פריץ קאַרנבערג (אַן

אַרכיטעקט) און ד״ר שוואַבע, דער פֿאַרזיצער פון סטודענטישן רודער־קלוב „עבריה״ אין בערלין, וועלכער האָט געאַרבעט אין ביאַלע אין דער פֿאַלייצי־פֿאַרוואַלטונג. זייער מיטאַרבעט איז זעלבסטפֿאַרשטענדלעך געווען באַגרענעצט לויט זייערע מעגלעכקייטן, אָבער זייער וויכטיק.

אין פּאַדערצימער פון „בית־עם״ איז געווען אַ בופעט, וואָס איז געפֿירט געוואָרן פון די שוועסטערס וויינשטיין (דודל ברוקירערס טעכטער). זייערס אַ שוועסטערל, שיינע וויינשטיין (איצט אין ניו־יאָרק), האָט געלערנט אין דער „יבנה״־שול, וואָס האָט אויך זיי געבראַכט אין די ציוניסטישע קרייזן.

די אַרבעט איז אָוועק צופֿרידנשטעלנדיק. יוגנט איז גענוג פון אַלע שיכטן, אַפֿילו פון אַזעלכע, וואָס זענען לכאורה געווען וויַיט פון ציוניזם. ערשטנס האָבן געווירקט, ווי שוין געזאָגט, די שול־תלמידים אויף זייערע עלטערע ברידער און שוועסטערס, און צווייטנס איז דער „בית־עם״ געווען דאָס אייניקיק אָרט אין שטאָט, ווו די יוגנט האָט זיך געקאָנט פריי צונויפקומען און פריי פֿאַרברענגען צוזאַמען. דער „בית־עם״ איז פון דער ערשטער מינוט אָן אָוועקגעשטעלט געוואָרן אויף אַ פריַיען יסוד, וואָס האָט זאָגאָר געבראַכט צו קאַנפליקטן מיט די עלטערע רעליגיעזע ציוניסטן, פון וועלכע אַ טייל זענען טאָקע אָוועק און געגרינדעט דעם „מזרחי״.

זומער 1917 איז פֿאַרגעקומען די ערשטע אַלגעמיינע פֿאַרזאַמלונג פון די „בית־עם״־חברים, וואָס האָט געדאַרפט זיין דער ערשטער צוזאַמענטרעף פון אַ גרויסער און שטאַרקער גרופּע אַרגאַניזירטע חברים נאָך אַ תקופה פון אינטענסיווער אַרבעט. די ביידע צימערן, וואָס זענען נישט געווען באַזונדערס גרויס, זענען געווען גיפּאָקט. נאָכן אויסהערן דעם באריכט פון פֿאַרזיצער וועגן דער טעטיקייט, זינט דער דערעפענונג פון „בית־עם״, האָבן זיך אַנגעהויבן די ויכוחים. און דאָ האָט זיך אַרויסגעוויזן אַ שטאַרקע אָפּאָזיציע, נישט קעגן דער טעטיקייט אַדער אירע פֿאַרמען, נאָר קעגן פרינציפּ, אַז איין פֿערזאָן זאָל גלייכצייטיק זיין אי פֿאַרזיצער פון ציוניסטישן קאָמיטעט אי פון „בית־עם״.

די אָפּאָזיציע איז אַנגעפירט געוואָרן פון אינעוויניק, פון די קאָמיטעט־חברים חיים בארלאָס און מענדל קאָווע. די אָפּאָזיציע האָט מיטגעריסן כמעט די גאַנצע פֿאַרזאַמלונג. מ. רובינשטיין האָט — כמעט מיט דער איינציקער אונטער־שטיצונג פון ד״ר שוואבע, אַ מענטש פון שטאַרקער אַרגאַניזיר קראַפט און פּראַקטיק — פֿאַרטיידיקט דעם שטאַנד־פונקט פון איין־פֿערזאָניקן פֿאַרזיצער מיטן מאָטיוו, אַז דאָס איז די איינציקע ערבות, אַז דער „בית־עם״ זאָל בלייבן ציוניסטיש און זיך נישט פֿאַרוואַנדלען, ווי אין דער תקופה פון די שבת־צוזאַמענקונפטן אין דער „יבנה״־שול, אין אַ דיסקוסיאָנס־קלוב.

די דאָזיקע פֿאַרזאַמלונג האָט געדויערט 3 אָוונט. צום סוף איז אַנגענומען געוואָרן דער אַלטערנאַטיוו פון יושב־ראש, אַז דער ציוניסטישער קאָמיטעט איז אויך דער קאָמיטעט פון „בית־עם״. פון דעמאָלט אָן איז דער „בית־עם״ געוואָרן אויך פֿאַרמעל אַ ציוניסטישע אינסטיטוציע, ווי אַ קלוב און פלאַץ פאַר אַלע ציוניסטישע אַרבעטן.

אין יאָר 1917, מיטן וווקס פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע אין דייטשן אָפּאָאַציע־געביט, האָט די ציוניסטישע צענטראַלע אין וואַרשע באַשלאָסן אַדורכצופירן אַ ציוניסטישן רעפֿערענדום אין אַלע שטעט אוּן שטעטלעך, צוזאַמען מיט אַ גילט־זאַמלונג לטובת די יידן אין יפּו אוּן תל־אביב, וואָס זענען דורך דער טערקישער מאַכט אַרויסגעטריבן געוואָרן פון זייערע וווינערטער. דער עיקר־דרוק איז געלייגט געוואָרן אויפן רעפֿערענדום, וואָס האָט געזאָלט זיין אַ פאָליטישע דעמאָנסטראַציע פאַר ארץ־ישראל אין יענער צייט, וועו אין דער לופט האָט זיך געטראָגן דער גלויבן, אַז די מלחמה איז אַ באַפֿרייאונגס־מלחמה פאַר אונטערדרוקטע פעלקער.

דער אינהאַלט פון דער דעקלעראַציע האָט זיך געלייענט:

„מתוך הכרת ערכה העצום של העזרה לאחינו ההלוצים בארץ־ישראל, אנו היהודים בפולין מביעים את רצוננו העז, שלא יישבר, כי המהפכה הגדולה העולמית, העשויה להביא חופש ודרור לכל הלאומים המדוכאים, תגשים גם את האידיאל ההיסטורי של היהודים ותיצור מולדת מובטחה במשפט לעם היהודי במולדתו ההיסטורית בארץ־ישראל״.

אונטערן טעקסט זענען געקומען די אונטערשריפטן מיט די אַדרעסן פון דער אונטערשרייבערס.

קעגן דאָזיקן רעפֿערענדום האָט געפֿירט אַ שטאַרקן קאַמף דער אַרגאַן פון דער „אגודת האורתודוקסים״, „דאָס יודישע וואָרט״ און אויפגעפּאָדערט אַלע פרומע יידן נישט אונטער־צושרייבן.

די ציוניסטישע אַרגאַניזאַציע אין ביאַלע האָט אין דער אָפּאָזיציע געזומען אַ שטאַרקן אָנטייל. פֿאַרלאָזן האָבן באַזונדס יעדע יידישע שטוב, דערביי דערציילט וועגן ארץ־ישראל אוּן די האָפענונגען וואָס ווערן געלייגט פאַר אַ גינסטיקער לייזונג פון אונדזערע פאָדערונגען, וועו פעלקער וועלן, נאָך דער מלחמה, זיך זעצן צום שלום־טיש. ס׳זענען אויסגעפילט געוואָרן צענדליקער בויגנס מיט הונדערטער אונטערשריפטן, צווישן די 200 פוילישע שטעט אוּן שטעטלעך מיט זייערע 250 טויזנט חתימות האָט אויך ביאַלע נישט געפעלט.

די פאַרשיידענע אַרבעטס־צווייגן פון דער אַרגאַניזאַציע זענען זיך צעוואַקסן אוּן געפֿאַדערט פאַר זיך אַלץ מער פלאַץ אוּן צייט. דער לאָקאַל, וועלכער איז אין אַנהייב געווען אַ דערליזונג אוּן מעגלעך געמאַכט אויסצולאָדן דעם ציוניסטישן אימפעט, האָט מער נישט געקאָנט דערפילן דעם אָפּעטיט, וואָס איז געקומען מיטן עסן. יעדע גרופּע (דראַמאַטישע סעקציע, כאָר, מכבי־אַרקעסטער א״א) האָט געפֿאַדערט מער טעג, מער צימערן, אַ גרעסערן לאָקאַל.

מ׳האָט אַנגעהויבן זוכן אַ צווייטן אָנטשפּרעכנדיקן לאָקאַל. אין ווינטער 1917/8 האָט דער „בית־עם״ זיך אויף אַ קורצע צייט איבערגעטראָגן אין הויז פון משה לעבנבערג, אויף דער בריסקער גאַס. אין דער דאָזיקער צייט איז פאַר־געקומען דער ערשטער ספּנטלעכער צוזאַמענשטויס צווישן דער ציוניסטישער גרופּע מיטן ביאַלער רב.

אין יאַנואַר 1918 איז אַנגעקומען די ידיעה וועגן טויט פון ציוניסטישן מנהיג ד״ר יחיאל טשלענאָוו. דער קאָמיטעט

האָט באַשלאָסן צו מאַכן אַן עפּנטלעכע אזכרה אין דער גרויסער שול. אויך פּריער זענען ציוניסטישע אונטערנעמונגען, וואָס זענען אייגנאַרדנט געווארן אין געשלאָסענע לאָקאַלן („בית־עם", „יבנה"־שול) באַזוכט געווארן דורך גאָסט וואָס זענען געשטאַנען אויסער די רייען פון דער ציוניסטישער גרופּע; דאָסמאָל אָבער, האָט עס געהייסן אַן אייגלאַדונג צו דער גאַנצער באַפעלקערונג צו קומען אָפּגעבן כבוד דעם אַנדענק פון ציוניסטישן פירער. די דאָזיקע אזכרה איז געהאַריק פּראָקלאַמירט געווארן. אין דעם באַשטימטן טאָג האָט דער ביאַלער רב געשיקט רופן צו זיך גאדל ביניעס, דעם גבאי פון שול, און נישט נאָר געאסרט צו עפענען די שול, נאָר אויך געהייסן זיך ברענגען די שילסלען פון שול, און ער האָט זיי צוגעזונדן.

אַ גאַנצן נאָכמיטאָג האָט זיך געקאָכט און גערודערט. מענטשן וואָס האָבן געווּאָלט אויסמיידן אַ צוזאַמענשטויס, האָבן זיך געווּאַנדן צום רב און געפרוווט אויף אים משפּיע זיין ער זאָל דערלויבן אָפּצוהאַלטן די אזכרה אין שול, אָבער אַן רעזולטאַט.

דער אָונט האָט אַנגעהויבן זיך אַראָפּצולאָזן, אויפן שול־הויף האָבן זיך אַנגעזאַמלט מענטשן וועלכע זענען געקומען צו דער באַשטימטער צייט, אָבער אַריין אין שול האָט מען נישט געקאָנט. אין פאַרלויף פון אַ האַלבער שעה איז דער גאַנצער שול־הויף געווען שוואַרץ פון מענטשן. דער דאָזיקער אָפּרוף פון דער באַפעלקערונג אויף דער ציוניסטישער וועג־דונג איז געווען אַ דערפאָלג.

די עקשנות פון רב האָט אַרייַנגעטריבן די ציוניסטישע יוגנט אין אַ באַזונדערער קאָמפּאָס־לוסטיקייט, און די מכבי־חברים, וואָס זענען געווען באַשטימט צו האַלטן אָרדענונג אויף דער אזכרה, זענען געשטאַנען גרייט צו עפענען די שול מיט כוח, וואָס איז נישט געווען פון די לייכטע זאַכן; די די שול איז געווען געשלאָסן מיט טאָפּלטע טירן און מיט שוועריע שלעסער. ס׳איז שווער געווען זיך צו דעצידירן אויף עפענען די שול מיט כוח כל זמן ס׳האָט זיך געדוכט, אַז דער רב וועט נאָכגעבן. מ׳האָט אויך נישט געוואָלט שאַפן דעם מינדסטן שיין פון אַ חילול פון דער שול דורך אויפּברעכן די טירן.

ווען ס׳איז אָבער קלאָר געווארן, אַז ס׳איז נישט געבליבן קיין אָנדער ברירה, איז געגעבן געווארן דער באַפעל צו זוכן אַ וועג ווי אַזוי צו עפענען די שול פון אינעווייניק, אָן ווי וויייט מעגלעך נישט צו ברעכן. דריי מכבי־חברים אונטער דער אָנפירונג פון אשר פייגנבוים (משה גלעזערס זון) זענען אַרויף אין דער וויינבערשער שול אויפן דריטן שטאָק, אַרויס־גערייסן אַ גראָטע פון אַ פענצטער און דורך דער דאָזיקער עפענונג האָט זיך פייגנבוים אַראָפּגעלאָזט אין דער מענער־שול. איך פאַרלויף פון אַ האַלבע שעה האָבן זיך די שול־טירן אויפגעפראָלט פון אינעווייניק. די שול איז באַלד געווארן פול און הונדערטער זענען געבליבן אין דרויסן.

חברים האָבן געראַדט וועגן פאַרשטאַרבענעם און אָפּילו אַן „אל מלא רחמים" וועלכער האָט געדאַרפט געמאַכט ווערן דורכן שטאָטשן חזן, וואָס איז נישט געקומען, לויטן פאַרבאָט פון רב, איז געמאַכט געווארן דורך איינעם פון די חברים (פינטשע ליבמאַן).

דער דאָזיקער אינצידענט, דער שפּנטלעכער קאַמף מיטן קעגנער, און מיטן רב דערצו, האָט צוגעגעבן אַ סך מוט דער ציוניסטישער פירערשאַפט אין שטאָט, האָט זיי אַרויסגעפירט פון דער באַשיידנקייט אין דער עפנטלעכקייט, און איז געווען דער פאַרלויפער פון אַנדערע געזעלשאַפטלעכע קאַמפן און צוזאַמענשטויסן, וואָס האָבן דערווּאַרט אין דער נאָענטער צוקונפט.

נאָך אַ קורצער צייט האָט זיך דער „בית־עם" איבערגעטראָגן אין הויז פון קלמן שיינבערג, אויף דער סאדאוער גאַס. דאָ אייגנטלעך איז געווען דער אמתער „בית־עם", וואָס איז געווארן דאָס צוציאונגס־ארט פאַר דער שטאָטישער יוגנט. דער לאָקאַל איז באַשטאַנען פון 5 צימערן, פון וועלכע צוויי זענען פאַראייניקט געווארן, דורך צענעמען די וואַנט וואָס האָט זיי אָפּגעטיילט און ס׳איז געשאַפן געווארן אייַן גרויסער זאַל פאַר פאַרזאַמלונגען און פאַר גימנאַסטישע איבונגען פון מכבי.

די אַרבעט איז אויפסניי פאַרטיילט געווארן אין פאַרשיידענע קאָמיסיעס. יעדער אַרבעטס־צווייג האָט באַקומען זיין צייט און אָרט, אַנטשפּרעכנדיק די נייע מעגלעכקייטן. יעדע צוויי וואָכן פלעגן פאַרקומען עפּנטלעכע זיצונגען פון דער אַזוי־גערופענער, מועצה, וואָס איז באַשטאַנען פון די חברים פון די פאַרשיידענע קאָמיסיעס. ס׳זענען אייַנגעפירט געווארן פערמאַנענטע פאַרלעזונגען: ליטעראַרישע, פובליציסטישע פון דער פרעסע; ליטעראַרישע משפּטים אא״ו. מיט אַיין וואָרט, ס׳האָט זיך אַנגאַהויבן אַ באַנייט אימפּולסיוו ציוניסטיש לעבן.

אין יענער צייט האָט זיך אויך אָנגעהויבן פאַרמירן אין שטאָט די צעירי ציון — גרופּע, און שפּעטער, שוין בעת דער פּוילישער הערשאַפט, דער השומר־הצעיר, ווי אַ סקויטן־אַרגאַניזאַציע, און אַלע האָבן געפונען זייער פלאַץ אין „בית־עם".

געווען איז דאָס אין 1918, ווען אין דער לופט האָט זיך שוין געפילט דאָס דערנענטערן זיך פון סוף פון דער מלחמה. אַרום איז געווארן אַ ביסל פרייער, די גרענעצן פון אַזוי גערופענעם, „עטאַפּענגעביט", וועלכער איז געווען די גאַנצע צייט מיליטעריש געשלאָסן, ווי אַן אָפּגעצוימטע טעריטאָריע אַן אַ פאַרבינדונג מיט דער אויסנווועלט, זענען ביסלעכווייז אויפגעריסן געווארן. נישט וויסנדיק ווי אַזוי און אויף וועלכע וועגן זענען דערגאַנגען גרונט און ידיעות פון דרויסן, מיטן פאַרמאַרש פון דייטשן מיליטער טיף אין רוסלאַנד האָבן פאַרלאָזט ביאַלע די ייִדישע מיליטער־לייט, וואָס האָבן מיט־געאַרבעט אין דער ציוניסטישער באַוועגונג אין שטאָט, און וועלכע האָבן אויף אַן אומוועג געשאַפן אַוועקלכן עס איז קאָנטאַקט צווישן דער ציוניסטישער גרופּע אין ביאַלע מיט דעם ציוניסטישן קאָציאָנס־קאָמיטעט אין בערלין.

מיט וואַרשע זענען כמעט קיינע פאַרבינדונגען נישט געווען. צו דער דריטער ציוניסטישער לאַנד־קאָנפערענץ האָט

מען נישט געקאָנט באַקומען קיין אָרויספֿאָר־דערלויבעניש פון דער דייטשער „עטאַפּענקאַמאַנדאַנטור". ביסלעכווייז האָט אַבער אָנגעהויבן ווערן לייכטער מיט אָנקניפּן קאָנטאַקטן, ס׳האָבן אָנגעהויבן אָנקומען ידיעות פון פֿאַרשיידענע זייטן. פון רוס־לאַנד, ווו ס׳האָבן זיך געפונען חברים, וואָס זענען אַוועק אַהין מיטן דערנענטערן זיך פון פראָנט, האָט מען אָנגעהויבן באַ־קומען ליטעראַטור, צייטונגען, צירקולאָרן פון ציוניסטישע מרכזים און פון דער „תרבות"־אָרגאַניזאַציע אין רוסלאַנד, וועלכע האָבן געגעבן אַ באַגריף פון פֿאַרנעם פון דער ציוניסטי־שער טעטיקייט אין רוסלאַנד. אויך דער שוין דערמאָנטער פּריץ קאָרנבורג, וועלכער האָט זיך געפונען אין כאַרקאָוו האָט געלאָזט פון זיך הערן אַז פלעגט צושיקן די אויסגאַבעס פון דער צעיריי־ציוניסטישער באַוועגונג אין אוקראינע, ווו אויך דאָרט איז ער טעטיק געווען.

שפּעטער־צו איז לייכטער געוואָרן די פֿאַרבינדונג מ׳יז ווארשע. מ׳האָט שוין געקאָנט שיקן אַ בריוו און אויך אַ רייזע־דערלויבעניש איז לייכטער געוואָרן צו באַקומען. צו יענער צייט האָט זיך אויך צו אונדז דערטראָגן די ידיעה ווענן דער „באָלפֿור־דעקלאַראַציע", אין וואָס די דייטשן זענען געווען פֿאראינטערעסירט, אַז זי זאָל נישט דערגיין צו דער יידישער באַפעלקערונג.

מיט איין וואָרט, מ׳איז אַרויס פון קלעם אויף אַ בריייטערן שליאַך. ס׳האָט זיך פֿאַרויסגעפילט אַן אינטענסיווע פּאָליטישע און געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט, אין דער מאָס, ווי ס׳האָט זיך געפילט דאָס פֿאַמעלעכע אָפּשטאַרבן פון דייטשן מלחמה־טעמפּע און דאָס דערנענטערן זיך פון זיין סוף.

סוף זומער 1918, האָבן זיך אָנגעהויבן באַווייזן די ערשטע צוריקקערער פון רוסלאַנד. פון איין זייט זענען געקומען עקסט־לינקע מיט דער בשורה פון דער באָלשעוויסטישער רעוואָלוציע און אירע אידעאַלן, און פון דער צווייטער זייט דער חסידיש בעל־הבתישער עלעמענט, וועלכער האָט ביזן מלחמה־אויסברוך געקאָנט נאָר זיין חסידים־שטיבל. עטלעכע פון די צוריקגעקומענע חסידים האָבן עס דעמאָלט אינגרינדעט די „אגודת־ישראל".

אָט די עלעמענטן האָבן אָנגעהויבן פֿאַרנעמען זייער פּלאַץ אין דער געזעלשאַפט. די ציוניסטן וואָס האָבן ביז דאָן געהאַט די העגעמאָניע, האָבן גענומזט איינשטימען אויף אַ צווישן־פֿאַרטייאישער צוואַמענארבעט (אין אַמעריקאַנער הילפס־קאָמיטעט, ווו ס׳זענען געווען פֿאַרטרעטן אַלע פֿאַרטייען אונטערן פֿאָרזיץ פון משה רובינשטיין) און טיילמאָל פירן אַ קאַמף מיט די קעגנערישע פֿאַרטייען.

אין האַרבסט 1918, איז די ציוניסטישע באַוועגונג אין פוילן געשטאַרקט געוואָרן מיט אַזאַ פולבלוטיקער קראַפט ווי יצחק גרינבוים, וועלכער איז דאָן צוריקגעקומען פון רוסלאַנד. די ערשטע אַרבעט אויפן געביט פון אַרגאַניזירן דאָס יידישע לעבן אין פוילן איז געווען גרינבוימס פּראָיעקט וועגן צו־זאַמענרופן אַן אַלגעמיין יידישן נאַציאָנאַלן זוּזאַמענפֿאָר אויף וועלכן ס׳זאָל אויסגעווייילט ווערן אַ נאַציאָנאַל־ראַט, וואָס זאָל נישט זיין געבויט אויפן יסוד פון תורה און מצוות. אייף איינער אַזאַ פֿאַרזאַמלונג איז אַרויסגעטראָגן מצד דער „אגודה" איטשע מאיר כהן, וואָס איז פֿאַר דער מלחמה ווייט געווען פון וועלטלעכע ענינים, אָבער צוריקקומענדיק פון רוס־לאַנד האָט ער זיך שוין געפילט פּאַסיק אויפצוטרעטן אויף אַן עפּנטלעכער פֿאַרזאַמלונג. זיין וויכטיקסטער אַרגומענט איז געווען, אַז די ציוניסטן טראָגן נישט קיין ציצית...

אין אַ באַשטימטן וויינטער־טאָג זענען אין בית־המדרש פֿאַרגעקומען די וואַלן צו דער פֿאַר־קענפערענץ. ס׳זענען דערווויילט געוואָרן משה רובינשטיין און חיים בארלאס.

אויף דער דאָזיקער קאָנפערענץ האָט ביאַלע געמאַכט די ערשטע פערזענלעכע באַקאַנטשאַפט מיט ציוניסטישע מנהי־גים, און גלייך ביי דער ערשטער באַקאַנטשאַפט פֿאַרנומען נישט דעם לעצטן אָרט אין דער ציוניסטישער באַוועגונג אין פוילן.

אין יאַנואַר 1919 זענען פֿאַרגעקומען וואַלן צום קאָנסטי־טוציע־סיים פון באַנייטן פוילן, וואָס איר אָנטשטייאונג האָט זיך אָנגעהויבן מיט פֿאַגראַמען אויף יידן אין לעמבערג, קיעלץ און אַנדערע ערטער; מיט איבערפאַלן אויף יידן פון די „האַלערטשיקעס" און „פּאָזנאַנטשיקעס", מיט שניידן בערד און נאָך עלעכע „גבורה־מעשים" אויף אין ביאַלע.

אין דער צייט האָט די ציוניסטישע אַרגאַניזאַציע אין ביאַלע געזומען זיך גרייטן צום וואַל־קאַמף. אין ביאַלער וואַלקרייז זענען געווען אָנגעשלאָסן 4 קרייזן: ביאַלע, ראַדזיק, וולאדאווע און יאַנעווע. ס׳איז באַצייטנס צונויפגערופן געווארן אַ צוזאַמענפאָר פון אַלע שטעט און שטעטלעך אין די 4 פּאָוויאַטן. דער צוזאַמענפאָר איז פֿאַרגעקומען אין „בית־עם". ווי אַן עפּיזאָד איז כדאי צו דערמאָנען, אַז צו דעם צוזאַמען־פֿאָר איז געקומען אַ פֿאַליאַק פון מזוריטשער קאָנט, וועלכער האָט זיך פֿאַרגעשטעלט ווי אַ יוצא־דופן, אַ ליבעראַלער פֿאַליאַק, וואָס איז נישט מסכים צו דער אָנטיסעמיטישער העצע, און געווען באַקומען אַ יידיש מאַנדאַט צום סיים. דער דאָזיקער וואַלקרייז־צוזאַמענפאָר, אויסהערנדיק די רעפֿעראַטן פון די חברים ח. בארלאס און מ. רובינשטיין האָט אָנגענומען די ציוניסטישע וואַל־פּלאַטפֿאָרם און געשאַפן אין ביאַלע אַ קעגנערשאַפט פון דער „אגודה", „בונד", פּאָלקיסטן און אויך ציוניסטיש־סאָציאַליסטישע פֿאַרטייען. דער ציוניסטישער צ״ק האָט באַשלאָסן פֿאַרלויפיק צוזאַמענצורופן, אין דעצעמבער 1918, אַ פֿאַר־קאָנפערענץ צום יידישן נאַציאָנאַלן צוזאַמענ־פֿאָר. צו דער דאָזיקער פֿאַר־קאָנפערענץ זענען געגאַנגן אַ חוץ ציוניסטן אויך אומפֿאַרטייאישע.

די וואָלן צו דער דאָזיקער פֿאַר־קאָנפערענץ אין ביאַלע זענען געווען דער ערשטער פֿאַרמעסט פון דער ציוניסטישער גרופּע מיט אַנדערע פֿאַרטייען אין פּאָליטישן קאַמף. די הויפּט־קעגנערס אויף דעם געביט זענען געווען די אגודה־ני־קעס. ס׳זענען אָפּגעהאַלטן צוויי וואָרן שפּנטלעכע מיטינגען אין בית־המדרש. די אגודה׳ניקעס האָבן געטאָן אַלץ כדי צו שטערן דעם גאַנצן פון אַן אַלגעמיין יידישן נאַציאָנאַל־ראַט, וואָס זאָל נישט זיין געבויט אויפן יסוד פון תורה און מצוות. אייף אייניער אַזאַ פֿאַרזאַמלונג איז אַרויסגעטראָגן מצד דער „אגודה" איטשע מאיר כהן, וואָס איז פֿאַר דער מלחמה ווייט געווען פון וועלטלעכע ענינים, אָבער צוריקקומענדיק פון רוס־לאַנד האָט ער זיך שוין געפילט פּאַסיק אויפצוטרעטן אויף אַן עפּנטלעכער פֿאַרזאַמלונג. זיין וויכטיקסטער אַרגומענט איז געווען, אַז די ציוניסטן טראָגן נישט קיין ציצית...

אין אַ באַשטימטן וויינטער־טאָג זענען אין בית־המדרש פֿאַרגעקומען די וואָלן צו דער פֿאַר־קענפערענץ. ס׳זענען דערווויילט געוואָרן משה רובינשטיין און חיים בארלאס.

אויף דער דאָזיקער קאָנפערענץ האָט ביאַלע געמאַכט די ערשטע פערזענלעכע באַקאַנטשאַפט מיט ציוניסטישע מנהי־גים, און גלייך ביי דער ערשטער באַקאַנטשאַפט פֿאַרנומען נישט דעם לעצטן אָרט אין דער ציוניסטישער באַוועגונג אין פוילן.

אין יאַנואַר 1919 זענען פֿאַרגעקומען וואָלן צום קאָנסטי־טוציע־סיים פון באַנייטן פוילן, וואָס איר אָנטשטייאונג האָט זיך אָנגעהויבן מיט פֿאַגראַמען אויף יידן אין לעמבערג, קיעלץ און אַנדערע ערטער; מיט איבערפאַלן אויף יידן פון די „האַלערטשיקעס" און „פּאָזנאַנטשיקעס", מיט שניידן בערד און נאָך עלעכע „גבורה־מעשים" אויף אין ביאַלע.

אין דער צייט האָט די ציוניסטישע אַרגאַניזאַציע אין ביאַלע געזומען זיך גרייטן צום וואַל־קאַמף. אין ביאַלער וואַלקרייז זענען געווען אָנגעשלאָסן 4 קרייזן: ביאַלע, ראַדזיק, וולאדאווע און יאַנעווע. ס׳איז באַצייטנס צונויפגערופן געווארן אַ צוזאַמענפאָר פון אַלע שטעט און שטעטלעך אין די 4 פּאָוויאַטן. דער צוזאַמענפאָר איז פֿאַרגעקומען אין „בית־עם". ווי אַן עפּיזאָד איז כדאי צו דערמאָנען, אַז צו דעם צוזאַמען־פֿאָר איז געקומען אַ פֿאַליאַק פון מזוריטשער קאָנט, וועלכער האָט זיך פֿאַרגעשטעלט ווי אַ יוצא־דופן, אַ ליבעראַלער פֿאַליאַק, וואָס איז נישט מסכים צו דער אָנטיסעמיטישער העצע, און געווען באַקומען אַ יידיש מאַנדאַט צום סיים. דער דאָזיקער וואַלקרייז־צוזאַמענפאָר, אויסהערנדיק די רעפֿעראַטן פון חברים ח. בארלאס און מ. רובינשטיין האָט אָנגענומען די ציוניסטישע וואַל־פּלאַטפֿאָרם און געשאַפן אין ביאַלע אַ

צענטראַלע וואַלקריי־ביורא, וואָס זאָל אָנפירן מיט דער וואַל־טעטיקייט אין גאַנצן וואַלקרייז.

די גאַנצע ציוניסטישע יוגנט האָט זיך אַרייַנגעוואָרפן מיטן פולן ברען אין דער וואַל־קאַמפּאַניע. די אַרבעט איז אַנגע־פירט געוואָרן דורך די אַרטיקע חברים, דער קאָנטאַקט מיט די אַלע שטעט און שטעטלעך אין די 4 פּאָוויאַטן איז געווען אַן ענגער — דורך אָפּטע צירקוליאַרן, בריוו און פערזענלעכע באַזוכן. קיין געלט־שטיצע אויף וואַל־הוצאות איז נישט גע־פֿאָדערט געוואָרן פון דער צענטראַלע אין וואַרשע. גלייך נאָכן אַרייַנטראָגן די קאַנדידאַטן־ליסטע (אויף וועלכער ס׳האָבן פיגורירט: אַדוואָקאַט אפאליגאַרי הארטגלאס, אַדוואָקאַט אַלעקסאַנדער הערץ אלשוואַנגער און אינזשיניער משה קער־נער), וועלכע האָט באַקומען דעם נומער 5, איז אייַנגעאָרדנט געוואָרן אין גאַנצן וואַלקרייז אין איין אין דעם זעלבן טאָג אַ צייכן־פֿאַרקויף, וואָס האָט געטראָגן דעם נומער 5, כדי צו דעקן די וואַל־הוצאות. אין די צוויי חדשים פון דער וואַל־קאמפּאַניע איז דער „בית־עם״ פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ ברוי־זנדיקן הויפּט־שטאָב.

מיטן דערנעַנטערן זיך פון וואַל־טאָג האָט זיך אַנגעהויבן אַ סדרה פון וואַל־מיטינגען, אייַנענע און קעגנערישע. די אַטמאָספערע איז געוואָרן הייסער און הייסער. אַלע פאַרטייען וועמענס אַגיטאַטאָרן זענען איצט פריי געווען, נאָך דעם ווי אין יענער צייט זענען די וואַלן שוין געווען פאַריבער אין גאַנץ פוילן (בייאַלע איז שפּעטער באַפרייט געוואָרן פון דער דייטשער אקופּאַציע און דעריבער זענען דאָ די וואַלן פֿאַרעקומען מיט אַ פאַרשפּעטיקונג), האָבן די דאָזיקע רעד־נערס און אינסטרוקטאָרן געוואָרפן אין דעם אייַנציקן ביאַלער וואַלקרייז. די וואַלן זענען פאַרגעקומען אַ זונטיק־טאָג, סוף וואָך פאַר דעם זונטיק האָבן אין ביאַלע געווייַלט עטלעכע יונגע ציוניסטישע רעדנערס פון וואַרשע: ד״ר אסתר מאַנגעל, יצחק איטקין, מרדכי יפה און יעקב פּיאַנטניצקי, וואָס זענען אַרויסגעטראָטן אויף פֿאַרשייַדענע פאַרזאַמלונגען. פרייטיק־צונאַכט איז פאַרגעקומען אַ פֿאַלקיסטישער מיטינג, אויף וועלכן ס׳איז אַרויסגעטראָטן נח פּרילוצקי. פון דער ציוניסטי־שער זייט האָט אים אָפּגעירט ד״ר אסתר מאַנגעל.

נאָך דעם מיטינג, אגב, ביי אַ גרויסן באַזוך, איז באַשלאָסן געוואָרן צונויפצורופן אויף מאָרגן שבת־צונאַכט אויפן זעלבן אָרט (ביי חיים יאסקע קאשטנבוים אין קינא־זאָל) אַ מיטינג פון דער נאַציאָנאַלער ליסטע, אויף וועלכער ס׳זאָל אַרויס־טרעטן יצחק גרינבוים.

אויף צומאָרגנס אוונט איז יצחק גרינבוים געקומען קיין ביאַלע. דער זאָל איז געווען פול געפאָקט, און דער עולם האָט געוואָרט מיט אומגעדולד אויפן אָנהייב פון מיטינג. אין דער לופט האָט זיך געפילט פייער, די קעגנערס האָבן מאָביליזירט אַלע זייערע קרעפטן צו שטערן, און באַזונדערס האָט זיך געגרייט דער „בונד״ אויפצורייסן דעם מיטינג און נישט לאָזן גרינבוימען קומען צום וואָרט. גרינבוים איז געשטאַנען אויף דער בימה, אַרומגערינגלט פון אַ שטאַרקער גרופּע חברים, אָבער אָנהייבן רייַדן איז אוממעגלעך געווען. אַ שטאַרקע בונדישע גרופּע איז געשטאַנען בייַ דער ראַמפּע

און געשאַטן מיט אַ מבול פון געשרייַען און צווישנרופן, וואָס האָבן נישט געהאַט קיין שייכות צו די אַקטואַלע פראַבלעמען פון די וואַלן. סוף כל סוף איז גרינבוימען געלונגען גובר צו זיין דעם טומל פון די וויילדע געשרייַען. זיין עקספּראָמפּט־רעדע האָט אויך כמעט נאָרנישט באַאירט די וואַלן פון מאָרגן, נאָר איז געווען אַ שנייַדיקער אַנאַליז פון די יידישע פראָב־לעמען אין שייכות מיט דער באַלשעוויסטישער רעוואָלוציע אין רוסלאַנד. דער גאַנצער זאָל האָט מיט אַ פֿאַרכאַפּטן אָטעם אויסגעהערט דעם רעדנער. די גרופּע בונדיסטן, ביי דער ראַמ־פּע, זענען נאָך מער צעריצט געוואָרן פון גרינבוימס אַנאַליז, געווילדעוועט און געשריגן, אַז עפּעס אין אַ שטעטל האָבן ציוניסטן געמסרט זייערע בונדישע חברים. גרינבוים האָט צו־געזאָגט אויסצופֿאָרשן די זאַך. אַ בונדיסט האָט אַ געשריי גע־טאָן צו אים „פּראָוואָקאַטאָר!״. גרינבוים האָט גלייך אים גע־געבן אַ פּאָטש און אויסגערופן: „פֿאַר דעם צאָלט מען מיט בלוט!״. ס׳איז אויסגעבראָכן אַ געשלעג, די פאַרזאַמלונג האָט מען שוין נישט געקאָנט ענדיקן, מ׳האָט אַבער געפילט, אַז די פאַרזעצונג איז אינערליך. נאָך אַן אויפנאַמע פאַר דעפוטאַט גרינבוים האָבן אים די חברים באַגלייט צו דער באַן.

זונטיק פרי האָבן זיך אַלע חברים געשטעלט אויף זייערע ערטער און געטאָן זייער אַרבעט מיט איבערגעגעבן־קייט. און איצט זענען געקומען די טעג פון דערוואַרטונג אויפן רעזולטאַט פון די לאַנגע אָנגעשטרענגטע פאַרבאַריי־טונגען. דאָס זענען געווען טעג, פון אייַן זייט, פון אָנטשפּאַנונג פון וואָכן־לאַנגער אָנגעשטרענגטער אַרבעט, כמעט אַן אָפּרו, און פון דער צווייטער זייט, אַן אומרואיקע פאַסיוות דערוואַר־טונג אויפן רעזולטאַט. די ציוניסטישע חברים וואָס האָבן זיך אומגעדולדיק אָרומגעדרייט אין די קאָרידאָרן פון קרייז־געריכט, וווּ ס׳האָט אַמטירט די צענטראַלע וואַל־קאַמיסיע, האָבן מיט 10 שעה פריער, אייַדער די צענטראַלע וואַל־קאַמיסיע האָט דערקלערט אָפּיציעל דעם רעזולטאַט פון די וואַלן, שוין געווּסט, דורך זייער פאַרשטייער אין דער קאַמיסיע, אַז זייער אַרבעט איז נישט געווען אומזיסט, אַז זייער ליבלינג אַדוואָקאַט א. האַרטגלאס וועט פאַרגרעסערן און פאַרשטאַרקן דעם כוח פון דער נאַציאָנאַלער גרופּע דעפוטאַטן אין פוילישן סיים.

די וואַלן צום סיים זענען געווען די ערשטע פאָליטישע אַקציע אין דעם באַנייטן פוילן אויפן אָלגעמיין פאָליטישן גע־ביט. אין דער זעלבער צייט האָט זיך אויך די אַרטיקע מאַכט פֿאַרמירט, ס׳איז אַנטשטאַנען די סטאַראָסטווע, וועלכע האָט אָנגעהויבן נאָכקאָנטראָלירן די טעטיקייט פון די פאַרטייען און געזעלשאַפטלעכע אָרגאַניזאַציעס, און גלייך פאַרבאַטן די טעטיקייט פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע.

מ׳האָט זיך אָבער נישט פאַרלוירן. ס׳איז קלאָר געווען, אַז דער וועג פון בעטן אַ לעגאַליזאַציע איז אַ לאַנגער און נישט זיכערער, ווי ס׳האָט זיך אַרויסגעשטעלט פון די ערשטע באַאירונגען מיט דער נייער מאַכט, און מ׳איז געאָנגען אויף אַ גאַנץ קורצערן וועג. ס׳איז געווען אַ דעקרעט פון מלוכה־

הויפט, וועלכער האָט לעגאַליזירט אויטאָמאָטיש אַלע פאַראיי־
נען, וואָס האָבן לעגאַל עקסיסטירט בעת דער דייטשער
אָקופּאַציע, און דאָס האָט גערעטעוועט די סיטואַציע. אמת,
אויך פון דעם שטאַנדפונקט איז נישט אַלץ געווען גלאַט־
כשר, אָבער דאָך איז אויף דעם וועג אַ סך לייכטער געווען
אַזאַ הכשר צו שאַפן. דער דאָזיקער גערעגל מיט דער נייער
פוילישער מאַכט איז דעמאָלט איבערגעגעבן געוואָרן אין
אַ קאָרעספאָנדענץ אין דער ציוניסטישער טעגלעכער צייטונג
„דאָס יודישע פאָלק".

אין אויגוסט 1919 איז פאָרגעקומען דער פערטער ציוניס־
טישער לאָנד־צוזאַמענפאָר אין פוילן, צו וועלכן ביאָלע האָט
געשיקט צוויי דעלעגאַטן: משה רובינשטיין און יעקב אהרן
ראזנבוים. אויפן דאָזיקן צוזאַמענפאָר האָט זיך אויסגעטיילט
די זעלבשטענדיקע „צעירי־ציון"־אָרגאַניזאַציע. שוין דעמאָלט
האָט זיך אָנגעהויבן אין די ריייַן פון דער ציוניסטישער
אָרגאַניזאַציע די שפאַלטונג אויף אַ דעמאָקראַטישע און רעכ־
טע ריכטונגען, וואָס האָט שפּעטער געפירט צו דער שפאַלטונג
אויף „על המשמר" און „עת לבנות". ביאָלע האָט זיך דעמאָלט
געשטעלט אויף דער זייט פון דער דעמאָקראַטישער גרופּע.

דעם זעלבן יאָר 1919 זענען אויך פאָרגעקומען וואַלן
צום ביאָלער שטאָטראַט, בעת וועלכע אַלע יידישע פאָרטייען
האָבן אָרויסגעשטעלט באַזונדערע קאַנדידאַטן־ליסטעס. פון
דער ציוניסטישער ליסטע זענען דערוויילט געוואָרן משה רו־
בינשטיין און משה קאווע.

אין שטאָטראַט האָבן אַלע יידישע ראַטמענער, אויסער די
בונדישע, געבילדעט אַ יידישע פראַקציע, אונטערן פאָרזיץ
פון משה רובינשטיין, און געשטימט איינהייטלעך. די יידישע
פראַקציע האָט אָפּילו אַמאָל, ווען אויפן סדר־היום האָט זיך
געפונען אַ יידישער ענין און ס׳איז נישט געווען קיין האָפע־
נונג צו פאָרמיידן אַן אָפּשטימונג קעגן די יידישע אינטערעסן,
אויפגעריסן אָט די זיצונג דורך פאָרלאָזן דעם זיצונג־זאַל אוּן
אַזוי אַרום צעשטערט דעם לעגאַלן קוואָרום פאַר דער אָפּשטי־
מונג. מיט די בונדישע ראַטמענער איז נישט איין מאָל
געקומען צו צוזאַמענשטויסן.

פון 30סטן דעצעמבער 1919 ביז דעם 1טן יאַנואַר 1920 איז
פאָרגעקומען אין וואַרשע אַ צוזאַמענפאָר פון יידישע ראַט־
מענער אין פוילן, אין וועלכן אויך ביאָלע האָט זיך באַטייליקט.
דער צוועק פון דעם צוזאַמענפאָר איז געווען צו פאָראיינהייט־
לעכן די יידישע טעטיקייט אין די שטאָטראַטן.

דאָס יאָר 1920 האָט געברענגט אַ פאָרשטאָרקטע באַטייי־
ליקונג פון ביאָלע אין דער צענטראַלער ציוניסטישער אַרבעט
אין פוילן. דורך דעם איז אָפּגעשוואַכט געוואָרן די אַרטיקע
אַרבעט, וויייל טעטיקע חברים זענען אַריבער צו דער
אַרבעט אין די ציוניסטישע צענטראַלע אינסטיטוציעס אין
וואַרשע.

נאָך פּורים 1920, איז פאָרגעקומען אין שעדלעץ אַ צו־
זאַמענפאָר פון די ציוניסטישע אַרגאַניזאַציעס אין שעדלעצער
קאָנטר. די רעפּערענטן אויפן דאָזיקן צוזאַמענפאָר זענען
געווען פון וואַרשע, אייניר פון שעדלעץ און אייניר פון
ביאָלע. דער רעפּראַזענטאַנט פון ביאָלער חבר איז געווען וועגן
סאָציאָלער אַרבעט. די סאָציאָלע אַרבעט אין דעמאָלטיקן
פּוילן, נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, איז באַשטאַנען פון
די הילפס־קאָמיטעטן פון „דזשאָינט". כמעט אין גאַנץ פוילן
איז די דאָזיקע אַרבעט געלעגן בעיקר אין די הענט פון די
אַסימילאַטאָרישע קרייזן אָדער פון דער אַרטאָדאָקסיע. אין
ביאָלע איז די דאָזיקע אַרבעט געפירט געוואָרן דורך אַ
בריין געזעלשאַפטלעכן קאָמיטעט, אין וועלכן ס׳זענען פאָר־
טראָטן געווען אַלע פאָרטייען, פון לינקס ביז רעכטס, אונטער
ציוניסטישער אָנפירונג. די אַרבעט איז געפירט געוואָרן מיט
אַ קאָנסטרוקטיוואַר טענדענץ. דאָס איז דעמאָלט געווען
אַ מערקווירדיקייט, אין דעריבער איז דער רעפּראַט אויפן
דערמאָנטן שדלעצער צוזאַמענפאָר אינברגעגעבן געוואָרן
אַ ביאָלער פאָרשטייער. מען האָט געוואָלט וויסן וויי אַזוי
די זאַך וועט גמאַכט.

אין יאָר 1920 איז געקומען דער קריזיס אין דער פּוילי־
רוסישער מלחמה. דער פראָנט האָט זיך אַלץ נענטער צוגע־
רוקט. דאָס לעבן איז געוואָרן שווערער אוּן שווערער, מענטשן
זענען נישט אַרויס פון די הייזער, וויייל מ׳האָט געכאָפט צו דער
אַרבעט. די ציווילע מאַכט האָט פאַרלאָזט די שטאָט און ס׳איז
געבליבן די מיליטעריש אָנפירונג. אין די גאָר שווערע טעג
איז געגרינדעט געוואָרן אַ פּוילישׁ־יידישע בירגער־מילץ,
אין וועלכער ס׳האָבן זיך באַטייליקט אונדזערע חברים, כדי
צו האָבן אַן אויג אויף אַלץ, וואָס קאָן געטאָן וועדן לגבי יידן
אין שטאָט, וויייל די מילץ האָט געהאָט אַ רעכט פריי זיך צו
באַוועגן אין שטאָט אויך אין די שעהן, וואָס זענען פאַרווערט
געווען פאַר דער ציווילער באַפעלקערונג. צום סוף איז די
שטאָט אָקופּירט געוואָרן דורך דער רויטער אַרמיי. די בירגער־
מילץ האָט אויפגעהערט צו עקסיסטירן.

די רוסישע מיליטערישע מאַכט האָט גלייך אַרגאַניזירט
דעם „רעוקאָם" (רעוואָלוציאָנערער קאָמיטעט) און ביסלעך־
ווייז אויפגעשטעלט די אָפּטיילונגען פון דער ציווילער אַד־
מיניסטראַציע. ביים אַרגאַניזירן די דאָזיקע אַדמיניסטראַציע
האָבן די רוסן נישט געזוכט דווקא קיין קאָמוניסטיש־געזינ־
טע מיטאַרבעטערס, נייערט אָנגענומען צוערשט יעדן אייניעם
וואָס האָט זיין מיטאַרבעט פאַרגעלייגט. שפּעטער האָט די
מאַכט געזוכט און אויפגעפאָדערט צו מיטאַרבעט יעדן אַדמי־
ניסטראַטיור־פּעאיקן מענטש.

אין דער ציוניסטישער גרופּע איז דעמאָלט אָנגעגאָנגען
אַ שטאַרקער וויכוח צי מ׳זאָל מיטאַרבעטן אָדער נישט. זיצונ־
גען אָנצוגעמען אפּיציעלע באַשלוסן וועגן דעם האָט מען
נישט געקאָנט אָפּהאַלטן, וויייל אין פאַל וועגן אַ נעגאַטיוור
באַשלוס זאָל אָנקומען צו דער מאַכט, וואָלט דאָס גלייך
געברענגט צו אַ משפּט פאַרן רעוואָלוציאָנערן טריבונאַל אוּן
מאָמענטאַלן טויט־אורטייל פאַר סאַבאָטאַזש. דער וויכוח איז
דעריבער געווען אַ שטילער, נישט־דערזאָגטער מיינונג־אויס־

טויש אַן דעצידירט. יעדער איינער האָט דעריבער באַשלאָסן פּאַר זיך און איינער האָט דעם צווייטן נישט אָפּגענעהאַלטן פון צו טאָן לויט זיין פּאַרשטאַנד.

איינמאָל איז דאָך געקומען צו אַ זיצונג אין דער פּראָגע. דאָס איז געווען שבת, אויפן זעקסטן טאָג זינט דאָס רוסישע מיליטער האָט באַזעצט ביאַלע. דעם שבת פּרי איז איינער פון די אָנפירנדיקע חברים איינגעלאָדן געוואָרן אין דער אָפּטיילונג פון קולטור־ און שול־וועזן, וואָס האָט זיך געפונען אין דער געביידע פון דער גימנאַזיע. דער חבר איז אויפ־ געפאָדערט געוואָרן אויבערצוגעבן דעם אָמט פון אינספעקטאָר איבערן יידישן שול־וועזן אין ביאַלער און יאַנעווער פּאָווייאַט. דער שמועס האָט געדויערט בערך אַ שעה. דער חבר האָט געפרווועט זיך אַרויסדריייען פון דער אויפּפּאָדערונג, זאָגנדיק אַז ער איז אַ ציוניסט, און אַז ער קען דאָס יידישע שול־ וועזן בויען נאָר אויף אַ פּראָגראַם, וואָס זאָל אָנטהאַלטן העברעאיש און תנ"ך. דער ענטפער איז געווען, אַז מ'וועט זיך אין לערן־פּראָגראַם נישט אַריינמישן. ס'האָט גאָרנישט געהאָלפן, אויפן אָרט איז אויסגעשריבן געוואָרן דעם חבר אַ מאַנדאַט אויפן דערמאָנטן אָמט, ער איז באַשטעלט געוואָרן אויף מאָרגן פרי, כדי אָפּצוזוכן אַ געהעריקע דירה צום רעקווייזירן פּאַר זיין ביורא.

דעם שבת נאָכמיטאָג איז צונויפגערופן געוואָרן אַ זיצונג פון אַן ענגערער גרופּע חברים, וואָס איז פּאַרגעקומען אין פּאַרעם פון באַזוך ביי אַ קראַנקער חברה אָרום איר בעט. אויף דער באַראַטונג איז די פראָגע צום ערשטן מאָל אָוועק־ געשטעלט געוואָרן אין דער גאַנצער שאַרף. דער רוב איז געווען דערפּאַר, אַז מ'דאַרף דעם אָמט איבערנעמען, צוליב דער וויכטיקייט, אַז די יידישע שולן זאָלן בלייבן אין ציוניס־ טישע הענט. די מינדערהייט, אָן צווישן זיי דער מאַנדאַטיר־ טער חבר, איז געווען דערפּאַר, אַז מ'זאָל אָפּוואַרטן ביז ס'וועט אַנטשיידן ווערן די שלאַכט ביי וואַרשע. אין פאַל וען וואַרשע וועט פאַלן וועט מען דעמאָלט קאָנען קומען אין קאָנטאַקט מיטן ציוניסטישן צענטראַל־קאָמיטעט.

צומאָרגנס זונטיק, איז דער מאַנדאַטירטער חבר דאָך נישט געאָנגען וועגן דער רעקווירזיציע פון אַ דירה פּאַר דער ביורא. אין אָוונט זענען פלאָקאַטירט געוואָרן מעלדונגען אין שטאָט פון דער רוסישער מאַכט, אַז פּאַר סאַבאָטאַזש וועט מען אין פאַרליף פון 24 שעה געשטעלט ווערן פּאַרן רעוואָלו־ ציאָנערן טריבונאַל. צוליב דעם איז באַשלאָסן געוואָרן, אַז דער חבר זאָל מאָנטיק אירערנעמען דעם אָמט. פלוצעם אָבער איז מאָנטיק געקומען אַן ענדערונג אין דער מיליטעריישער לאָגע, און נאָך דעם זעלבן אָוונט האָט ראָס רוסישע מיליטער עוואַקואירט ביאַלע.

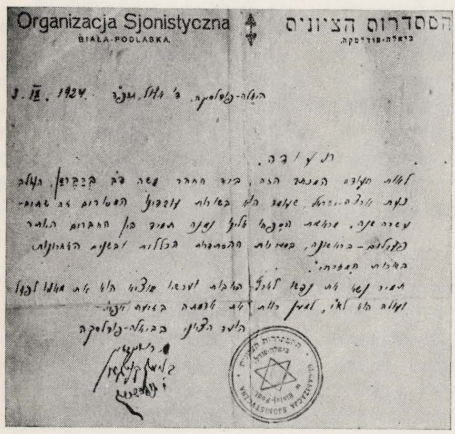
דאָס אָפּטרעטן כוח רוסישן מיליטער, וואָס איז געשען אַזוי פלוצעם, האָט געבראַכט דערצו, אַז חברים זענען געלאָפן אויף מזרח. אַ טייל האָט זיך פּאַרהאַלטן אויפן וועג, אין אַזעלכע ערטער, ווו מ'האָט זיי נישט געקאָנט און זענען שפּעטער צוריקגעקומען. אַנדערע זענען געלאָפן קיין רוסלאַנד.

דאָס רעאַרגאַניזירן די ציוניסטישע טעטיקייט אין שטאָט נאָך דער באַלשעוויסטישער אינוואַזיע, וואָס האָט גורם געווען צום אָפּפלוס פון אַ טייל טעטיקע חברים, איז צוגעגאַנגען שווער. די פּאָליטישע שטימונג און די פוילישיידישע באַצי־ אונגען זענען געווען אַנגעשטרענגט, וואָס האָט נישט פאַרלייכטערט די געזעלשאַפטלעכע אַרבעט.

נאָך דער באַשטעטיקונג פון דער „באַלפור־דעקלאַראַציע", האָט זיך אָנגעהויבן אַן עליה פון די פּוילישע יידן קיין ארץ־ ישראל. די עמיגראַציע־פּאָליטיק פון דער ציוניסטישער אָרגא־ ניזאַציע האָט באַגינסטיקט די עליה פון פאַכלייט. אין ביאַלע איז דעמאָלט דורך דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע געגרינ־ דעט געוואָרן אַ סטאַליערייי־וואָרשטאַט, וואָס האָט זיך געפונען אין הויף פון די פּרידמאַנס (געוועזן: גן־עדן) אין דער נאַרו־ טאָוויטש־גאַס. דאָרט אין וואָרשטאַט האָבן אַ צאָל חברים דורכגעמאַכט אַ פאַכלעכע אויסבילדונג אָן זיך געגרייט צו זייער עליה קיין ארץ־ישראל. מיטן וואָרשטאַט האָט אָנגע־ פירט אשרל פייגנבוים (משה גלעזערס זון).

בערך אין יאָר 1920, האָבן זיך יחידים געמאָנט גרייטן צו זייער עליה קיין ארץ־ישראל.

די ערשטע וואָס האָט פאַרלאָזט ביאַלע אָן אָוועק אויף הכשרה אין דער חלוצישער פערמע גראָכאָוו, בייַ וואַרשע, איז געווען פייגע איטע אורמאַכער. זי איז טאָקע שפּעטער געווען פון די ערשטע עולות קיין ארץ־ישראל. וויטער זענען דעמאָלט פון דער יוגנט עולה געווען: זעליג ראזנפעלד און פערל וויזנפעלד. פון די עלטערע — שלמהלע וויסבערג

תעודה מאת ההסתדרות הציונית בביאלה למשה ברוורמן לעליתו לארץ־ישראל בשנת 1924.

א תעודה פון דער ביאַלער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע פאַר משה בראָווערמאַן צו זיין עולה זיין קיין ארץ־ישראל אין יאָר 1924.

Certificate of the Zionist organization in Biala for Moshe Braverman to his "Aliyah" to Eretz Israel.

(היטלמאַכער), ישעיהו אגרעס, אלתר ווײַנבערג, שלום ראָ־גאַלסקי, נח מאַן א״א.

ענדע זומער 1922 האָט זיך דערנענטערט דער סוף פון דער קאַדענץ פון פּוילישן קאָנסטיטוציע־סיים. מ׳האָט זיך געדאַרפט, אויך אויף דער ייִדישער גאַס, אָנהויבן גרייטן צו די וואַלן צום נייעם סיים.

קיין ביאַלע איז צונויפגעקומען געוואָרן דער ערשטער אין פּוילן קרייז־צוזאַמענפאָר פון פּאַרשטייער פון גאַנצן וואַלקרייז (4 פּאָוויאַטן), פאַר וועלכע די דעפּוטאַטן יצחק גרינבוים, אפאלינאר׳י האַרטגלאס און העשל פאַרבשטיין האָבן אָפּגעגעבן באַריכטן וועגן זייער טעטיקייט אין קאָנסטיטוציע־סיים. דער צוזאַמענפאָר איז פאַרגעקומען אין א זונטיק־טאָג. אינדערפרי איז פאַרגעקומען אַן עפּנטלעכער מיטינג אין חיים יאסקע קאשטנבוימס זאָל. נאָכן מיטינג האָבן די דעפּוטאַטן אויפגע־נומען דעלעגאַציעס פון פאַרשידענע פאַראיינען און אינס־טיטוציעס. נאָכמיטאָג איז אָפּגעהאַלטן געוואָרן א גרויסער ציוניסטישער מיטינג אין בית־המדרש. די גאַסן אויפן וועג צום בית־המדרש זענען געווען געפּאָקט און אַזאָ געדראַנג אין בית־המדרש און אויפן שול־הויף, האָט נאָך ביאַלע נישט געזען. אין אָונט איז אָפּגעהאַלטן געוואָרן אין קייאָווסקעס זאָל די קאָנפערענץ פון די פאַרשטייער פון וואַלקרייז. אויף דער דאָזיקער קאָנפערענץ איז באַשלאָסן געוואָרן וועגן דער קאָנ־דידאַטן־ליסטע פון ביאַלער וואַלקרייז צום צווייטן סיים. לויטן ביישפּיל פון ביאַלע זענען דערנאָך געראָפן געוואָרן ענלעכע צוזאַמענפאָרן אין אַנדערע וואַלקרייזן.

אין 1923 האָט זיך אָנגעהויבן דער גרויסער וויכוח אין פּוילישן ציוניזם, וואָס האָט געברענגט צו דער שפּאַלטונג אויף צוויי גרופּירונגען: „על המשמר״ און „עת לבנות״. די „על המשמר״־גרופּע איז אין ביאַלע געווען אין דער מינדערהייט. צום 6טן ציוניסטישן קאַנד־צוזאַמענפאָר האָט ביאַלע געשיקט דעלעגאַטן פון דער „עת לבנות״־גרופּע. די אָנפירנדיקע חברים אין ביאַלע, וואָס האָבן אָנגעהערט צום „על המשמר״, און וואָס האָבן שטענדיק רעפּרעזענטירט ביאַלע אויף די לאַנד־צוזאַמענפאָרן, זענען געווייזלט געוואָרן צו אָט דעם צוזאַמענפאָר אין אַנדערע ערטער.

די רעאַקציע וואָס האָט זיך גרופּירט אַרום רב האָט נישט געקאָנט פאַרדייען דאָס פאַרשטאַרקטע ציוניסטישע לעבן אין שטאָט, אוּן זי האָט אַרויסגענומען פון איר באַהעלטעניש דאָס אַלטע כלי־זייַן, דעם „חרם״. די סיבה צום חרם איז געווען א פּראָגמענט פון דיכטער דוד שמעונוביטשעס א ליד, וואָס איז געווען אָפּגעדרוקט אויף א שערבלאָט פון א פּעריאָדישער אויס־גאָבע פון השומר־הצעיר אונטערן נאָמען „אל על״. אָט די אויסגאָבע איז דורך א ראַדזינער חסיד צוגעטראָגן געוואָרן דעם רב מיט די „געהעריקע״ פּירושים.

דער חרם אויף די ציוניסטן איז מיט דער גאַנצער האַרבקייט אויסגערופן געוואָרן אין בית־המדרש דורכן רב אַליין, ביי אָנגעצונדענע ליכט, שופר־בלאָזן און קללות מיט חרמות. אויפן אָבערגלויבערישן המון־עם, וואָס האָט געגלויבט אין גרויסן כוח פון חרם און אין די קללות פון ביאַלער רב, האָט דאָס אויסרופן פון חרם געמאַכט א טיפן אייַנדרוק.

ס׳האָט זיך געפּאַדערט א באַלדיקע און נישט פאַר־שפּעטיקטע תשובה, וואָס זאָל צוגישט מאַכן און פולשטענדיק צעשטערן די נאַריש מורא. אוּן דער ענטפער איז גלייך געקומען. צומאַרגנס איז שוין באַווּסט געוואָרן, אַז די ציוניסטן נעמען אַן דעם קאָמף אוּן וועלן אים פירן גאַנץ פריי אוּן עפּנטלעך קעגן דעם רב מיט אַלע זייַנע מיטהעל־פערס.

פון דעם חרם איז געבוירן געוואָרן די ערשטע צייטונג אין ביאַלע מיטן נאָמען „ביאַלער עכא״. אין דער צייטונג איז דער חרם געמאַכט געוואָרן צו שאַנד אוּן צו שפּאָט. אין דער פאַרעם פון א שפּיל איז געשילדערט געוואָרן די חרם־סצענע אין בית־המדרש, וואָס האָט געמאַכט דעם עולם זיך קייקלען פון געלעכטער, אוּן דאָס איז דאָך נויטיק געווען.

די ציוניסטישע אַרגאַניזאַציע אין שטאָט האָט זיך גע־גרייט צו קהילה־וואַלן, אוּן כדי צו שאַפן א וואַל־פאַנד האָט זי איינגעאָרדנט פאַרשיידענע אונטערנעמונגען. צווישן אַנדערן איז באַשלאָסן געוואָרן אַראָפּצוברענגען אויף א קאָנצערט דעם חזן גרשון סירקאַטן מיט זייַן טאָכטער. וועגן אַלץ איז שוין אַרגאַניזירט געוואָרן, אוּן אין שטאָט האָבן זיך באַווּיזן די פלאַקאַטן מיט אַנזאָג וועגן סירקאַטעס אויפטריט, האָט די ציוניסטישע אַרגאַניזאַציע באַקומען א טעלעגראַם פון חזן סירקאַטן, אַז ער קאָן ליידער נישט קומען, ווייל מ׳האָט ביי אים אינטערוועניִרט אין נאָמען פון ביאַלער רב, אַז ער זאָל רעזיגנירן פון זייַן באַזוך אין ביאַלע. די ביאַלער ציוניסטן האָבן נישט געשווּיגן, אוּן נאָך שטאַרקע באַמיאונגען האָט מען ביי סירקאַטן געפּועלט, אַז ער זאָל דאָך קומען קיין ביאַלע.

פּורים 1924 איז איינגעאָרדנט געוואָרן א פּורים־באַל אין אָפּענעם לאָקאַל. צו דעם באַל איז אָנגעשריבן געוואָרן א ספּעציעלע סאַטירע אויפן חרם, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן מיט די וועדטער: „איך בין צו אייך פון רב געשיקט״ (פאַראָדירט לויט ביאַליקס „דאָס לעצטע וואָרט״). אין באַל־פראָגראַם, וואָס איז עפּנטלעך פּלאַקאַטירט געוואָרן, איז באַציכנט געוואָרן דאָס לייענען פון דער דאָזיקער סאַטירע. דאָס האָט אַרייַנ־געבראַכט דעם רבס אָנהענגערס אין א רוגזה. זיי האָבען געפּרווּוט מיט אַלע מיטלען צוווירקן אַראָפּצונעמען די סא־טירע פון פּראָגראַם, אָבער די ציוניסטן האָבן נישט נאָכגע־געבן אוּן די סאַטירע איז אויפן באַל רעציטירט געוואָרן.

דורך דעם דאָזיקן דרייסטן קאָמף האָט די ציוניסטישע אַרגאַניזאַציע אין ביאַלע א תל געמאַכט פון פרווו צו באַגייַנ־דעם מיטלאַלטער.

נאָכן חרם האָבן די ציוניסטישע קעגנערס אין שטאָט אויסגעאיבט א דרוק אויף קלמן שיינבערג, אַז ער זאָל באַזייטיקן דעם „בית־עם״, וואָס האָט זיך געפונען ביי אים אין הויז. פאַרשטייט זיך, אַז קלמן שיינבערג האָט אָנגענומען אַלע שריט כדי פּטור צו ווערן פון דער ציוניסטישער אַרגאַנ־זאַציע, וואָס ס׳איז .איִם, ליידער, געלונגען. די ציוניסטישע אַרגאַניזאַציע האָט געמוזט פאַרלאָזן דעם פרעכטיקן גרויסן

לאקאל און האט זיך אריבערגעצויגן אין דער מעזריטשער גאס אין הויז פון מענדל גאלדפארב. אין נייעם לאקאל האט זיך אויך געפונען די דעמאלטיקע שוין רייכע „תרבות"־ביבליאטעק, און ס'פלעגן דארט איינגעארדנט ווערן פארשיידענע פארלעזונגען.

דערגאנצונג צו דער אפהאנדלונג פון מ. ברוחל

מיטן אפפאר פון משה רובינשטיין פון ביאלע, צו ערשט קיין וואַרשע און שפעטער קיין ארץ־ישראל, איז אפגעשוואכט געווארן די טעטיקייט פון די ביאלער אלגעמיינע ציוניסטן. אויך די צעשפליטערונג אין דער אלוועלטלעכער ציוניסטישער ארגאניזאציע האט, פארשטייט זיך, געפונען אן אפקלאנג אין שטאט. די וויטערדיקע ירידה פון דער ארגאניזאציע פון די אלגעמיינע ציוניסטן אין ביאלע, איז דערביבער געווען א נאטירלעכע דערשיינונג.

ביזן אנהייב פון די צוואנציקער יארן האט ביאלע פארמאגט איין ציוניסטישע ארגאניזאציע, ווו ס'האבן זיך גרופירט אלע ציוניסטיש־געשטימטע יידן אין שטאט. דער „מזרחי", הגם ער האט עקזיסטירט ווי א באזונדערע־פארטיי, האט אויסער קולטורעלער טעטיקייט קאפערירט אין אלע ענינים מיט דער ציוניסטישער ארגאניזאציע. אינערהאלב דער ציוניסטישער מחנה, האט זיך גאר שטארק אויסגעווירקט אויף דער פריערדיקער איינהייטלעכער ציוניסטישער ארגאניזאציע אין שטאט, וועלכע איז איצט פארוואנדלט געווארן אין אן אפטיילונג פון דער אלגעמיינער ציוניסטישער ארגאניזאציע. דער השומר־הצעיר איז דאן געווען א ריין סקויטישע גרופע און איז געשטאנען אין רשות פון דער ציוניסטישער ארגאניזאציע בעת אלע נייטיקע פארטיי־אקציעס. אין אט דער תקופה הייבן אן אנטשטיין אין ביאלע, — לויטן מוסטער פון אנדערע שטעט אין פוילן, פארשידענע ציוניסטישע גרופירונגען, וואס אונטערלינן דירעקט זייערע צענטראלעס אין וואַרשע. נישט נאר זיי קאפערירן נישט מיט דער פריערדיקער ציוניסטישער ארגאניזאציע אין שטאט.נייערט טרעטן אפט ארויס קעגן איר. פארשטייט זיך, אז די ניי־אנטשטאנענע גרופירונגען ציען אפ א צאל חברים פון דער אמאליקער ציוניסטישער ארגאניזאציע און שליסן כמעט אפ דעם צופלוס פון יוגנטלעכע כוחות אין אירע ריייען.

אין אט דער תקופה איז דער השומר־הצעיר פון א סקויטן־ארגאניזאציע פארוואנדלט געווארן אין א זעלבסטשטענדיקער יונגט־ארגאניזאציע מיט אן אייגענער פאליטישער אריענטאציע. ס'איז אנטשטאנען די רעוויזיאניסטישע פארטיי, וואס האט געפירט א פארביטערטן קאמף מיט דער ארטיקער ציוניס־טישער ארגאניזאציע. ס'איז אויפגעקומען דער „החלוץ", וואס האט געפירט אן אקטיווע טעטיקייט, אריינציענדיק אין זיינע ריייען די ארבעטנדיקע יוגנט. דער „החלוץ" האט געשיקט זיינע חברים אויף הכשרה אוף באמיט זיך, אז זיי זאלן עולה זיין קיין ארץ־ישראל. אין די דרייסיקער יארן איז אין שטאט געגרינדעט געווארן א סניף פון די רעכטע „פועלי־ציון". ס'איז אויך טעטיק געווען אין ביאלע אן אפטיילונג פון דער „ליגע פאר ארבעטנדיקן ארץ־ישראל".

פארשטייט זיך, אז אט די דיפערענציאציע אינערהאלב דער ציוניסטישער מחנה, האט זיך גאר שטארק אויסגעווירקט אויף דער פריערדיקער איינהייטלעכער ציוניסטישער ארגאניזאציע אין שטאט, וועלכע איז איצט פארוואנדלט געווארן אין אן אפטיילונג פון דער אלגעמיינער ציוניסטישער ארגאניזאציע אין וואַרשע, אין וועלכער ס'האבן ווידער עקסיס־טירט די פראקציעס „א" און „ב". אין אט דער ארגאניזאציע זענען געבליבן די חברים פון עלטערן דור, אן יוגנטלעכע. די שווערע ווירטשאפטלעכע לאגע האט געטאן אירס, אריינווארפנדיק די חברים אין א פולשטענדיקער אפאטיע.

בראש פון דער ציוניסטישער ארגאניזאציע אין ביאלע, נאכן אפפאר פון משה רובינשטיין, זענען געשטאנען: ישראל גאלדשטיין, מ. מישקין, בנימין קליגער, אשר האפער, יעקב אהרן ראזנבוים א"א. ווי א סעקרעטאר איז א סך יארן טעטיק געווען חיים מיאדעק, וואס האט זיך אויסגעצייכנט מיט זיין אינטענסיווער ארבעט. די לעצטע יארן האט זיך

קבוצת ציונים כלליים לעליתו של אשר הופר לארץ־ישראל.

א גרופע אלגעמיינע ציוניסטן, צום נולה זיין פון אשר האפער קיין ארץ־ישראל.

ס'שטייען פון רעכטס: ישראל גאלדשטיין, שמואל זוסמאן, זעליג יאקובאווסקי, שמואל ארלאנסקי, יוסטינא זיידמאן, יעקב קארנבלום, דוד קאנטאר, דוד נאטמאן, ברך צעלניקער. ס'זיצן: משה מארגושטערן, יעקב שטיינמאן, אשר האפער, בנימין קליגער, יעקב אהרן ראזנבוים, יצחק אגרעס; דריטע ריי: שמואל ווייזנפעלד, הערשל ארלאנסקי און חיים מיאדעק.

A group of General Zionists on occasion of aliya of Asher Hoffer to Eretz-Israel.

דער לאָקאַל פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע געפונען אין טשאסנעם גענטל, אין הויז פון קצב משה גאָלדשטיין.

ס׳דאָרף באַמערקט ווערן, אַז ביי דער גאַנצער צעשפּלי־טערונג, וואָס האָט אין די לעצטע יאָרן פאָר דער מלחמה געהערשט אין ביאַלער ציוניסטישן לאָגער, זענען אָבער אַלע ציוניסטישע גרופּירונגען פאַראייניקט געווען אין דער טעטיקייט לטובת דעם קרן קיימת לישראל.

פון „פּאָדלאָסיער לעבן", נומער 29/9, פון 28.7.1933, איז צו זען, אַז בעת די וואָלן צום 18־טן ציוניסטישן קאָנגרעס, וואָס זענען פאָרגעקומען אין שטאָט דעם 23סטן יולי 1933, זענען אָפּגעגעבן געוואָרן 968 שטימען פון 1027 וואָל־באַ־רעכטיקטע. די רשימה נומער 1 („על המשמר") — 59 שטי־מען; רשימה נומער 2 („עת לבנות") — 5 שטימען; רשימה נומער 3 („מזרחי") — 132 שטימען; רשימה נומער 4 — 0 שטימען; רשימה נומער 5 (בלאָק פאָרן אַרבעטנדיקן א״י) — 514 שטימען; רשימה נומער 6 (רעוויזיאָניסטן) — 251 שטימען; רשימה נומער 7 — 7 שטימען.

מ. י. פּייגנבוים

„השומר־הצעיר"

דער השומר־הצעיר איז געווען פון די ערשטע יוגנטלעכע אַרגאַניזאַציעס אין אונדזער שטאָט. מיר זאָגן פון די ערשטע, ווייל די ערשטע יוגנט־אַרגאַניזאַציע אין שטאָט איז פאַקטיש געווען די „פּרחי־ציון", וועמענס מיטגלידער זענען שפּעטער, נאָכן גרינדן דעם השומר־הצעיר, כמעט אַלע אַריבער אין זייַנע רייַען.

איידער מיר וועלן דאָ דערציילן די געשיכטע פון השומר־הצעיר, איז כדאי צו ווידמען אַ פּאָר וועלטער זיין פאָרלויפּ־פערין, די „פּרחי־ציון".

אין יאָר 1918 זענען אין שטאָט שוין געווען אַ צאָל יוגנטלעכע, וואָס האָבן געהאָט געמיינזאַמע דיסקוסיעס, וועגן וואָס זיי זאָלן אַרגאַניזירן זיך. דאָס איז געווען דער ערשטער קרייַז, וואָס האָט זיך באַשטימט אַלס „יבנה־שול". מיט דער צייַט האָבן זיי זיך אויסגעבויט אַ נויטוועניקייט זיך אָפּצוטרעטן פון דער „יבנה־שול" און דורכצופירן דאָרט ליטעראַרישע פאָרלעזונגען אין דיסקוסיעס. דעם נאָמען „פּרחי־ציון" פאָר אָט דער גרופּע האָט מען גענומען פון דער וואַרשעווער פּרעסע, וואָס שפּעטער האָט זיך די גרופּע אָנגענומען אַלס דער צענטראַלע פון „פּרחי־ציון" אין וואַרשע.

די גרינדערס פון אָט דער יוגנט־אַרגאַניזאַציע זענען געווען: אַליעזר איידלטוך, זעליג ראזנפעלד, מיר־טשע בלאנקליידער, חנטשע צינאַמאַן, שלמה צאָרוק, אריה לאָמאַז

הנהגת „פּרחי־ציון"

די אָנפירערשאַפט פון „פּרחי־ציון". פון רעכטס זיצן: שרה קראַ־מאַרזש, אַליעזר איידלטוך, אריה לאָמאַז; ס׳שטייען: מירטשע בלאַנק־ליידער, זעליג ראזנפעלד, שלמה צאָרוק און חנטשע צינאַמאַן.

Leadership of "Peerhei Zion"

דער השומר־הצעיר איז געווען פון די ערשטע יוגנטלעכע אַרגאַניזאַציעס אין אונדזער שטאָט. מיר זאָגן פון די ערשטע, ווייל די ערשטע יוגנט־אַרגאַניזאַציע אין שטאָט איז פאַקטיש געווען די „פּרחי־ציון", וועמענס מיטגלידער זענען שפּעטער, נאָכן גרינדן דעם השומר־הצעיר, כמעט אַלע אַריבער אין זייַנע רייַען.

איידער מיר וועלן דאָ דערציילן די געשיכטע פון השומר־הצעיר, איז כדאי צו ווידמען אַ פּאָר וועלטער זיין פאָרלויפּ־פערין, די „פּרחי־ציון".

אין יאָר 1918 זענען אין שטאָט שוין געווען אַ צאָל יוגנטלעכע, וואָס האָבן געהאָט געמיינזאַמע דיסקוסיעס, וועגן וואָס זיי זאָלן אַרגאַניזירן זיך. דאָס איז געווען דער ערשטער קרייַז, וואָס האָט זיך באַשטימט אַלס „יבנה־שול". מיט דער צייַט האָבן זיי זיך אויסגעבויט אַ נויטוועניקייט זיך אָפּצוטרעטן פון דער „יבנה־שול" און דורכצופירן דאָרט ליטעראַרישע פאָרלעזונגען אין דיסקוסיעס. דעם נאָמען „פּרחי־ציון" פאָר אָט דער גרופּע האָט מען גענומען פון דער וואַרשעווער פּרעסע, וואָס שפּעטער האָט זיך די גרופּע אָנגענומען אַלס דער צענטראַלע פון „פּרחי־ציון" אין וואַרשע.

די גרינדערס פון אָט דער יוגנט־אַרגאַניזאַציע זענען געווען: אַליעזר איידלטוך, זעליג ראזנפעלד, מיר־טשע בלאנקליידער, חנטשע צינאַמאַן, שלמה צאָרוק, אריה לאָמאַז

הנהגת „פּרחי־ציון"

די אָנפירערשאַפט פון „פּרחי־ציון". פון רעכטס זיצן: שרה קראַ־מאַרזש, אַליעזר איידלטוך, אריה לאָמאַז; ס׳שטייען: מירטשע בלאַנק־ליידער, זעליג ראזנפעלד, שלמה צאָרוק און חנטשע צינאַמאַן.

Leadership of "Peerhei Zion"

אין שרה קראַמאַרזש. בראש פון דער גרופּע איז געשטאַנען אַ געוויילטער ועד, פון וועלכן דער פאָרזיצער איז געווען זעליג ראזנפעלד און דער סעקרעטאַר אליעזר איידלטוך. די אַרגאַניזאַציע האָט געציילט בערך 60—70 חברים, וועלכע פלעגן צאָלן אַ חודשלעכן אָפּצאָל.

פון נאָמען פון דער אַרגאַניזאַציע אַליין איז שוין צו דרינגען, אַז זי איז געווען אַ נאַציאָנאַלע און דאָ האָט זיך אויסגעווירקט די השפּעה פון דער „יבנה־שול", ווו דער רוב האָט באַקומען זיין בילדונג און דערציאונג. מיט דער ערשטער יוגנט־אַרגאַניזאַציע האָבן זיך פאָראינטערעסירט חברים פון דער שטאָטישער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע, ווי: משה רובינ־שטיין און חיים בארלאס, וועלכע האָבן איר געהאָלפן אין דער אַרבעט.

פון דער צענטראַלע אין וואַרשע פלעגט די גרופּע באַקו־מען פאַרשיידענע מאַטעריאַלן, וואָס האָבן זיי געגעבן אָנווייי־זונגען ווי אַזוי צו פירן זייער טעטיקייט. מיט דער צייַט האָט די אַרגאַניזאַציע פאַרליגט אַ ביבליאָטעק פון העברעאישע און יידישע ביכער.

מיטן אנטשטיין פון השומר־הצעיר, ווי שוין געזאָגט, האָט די יוגנט־אַרגאַניזאַציע „פּרחי־ציון" אויפגעהערט צו עקסיס־טירן, און כמעט אַלע אירע חברים זענען אַריין אין השומר־הצעיר. אויך די ביבליאָטעק האָט איבערגענומען דער השומר־הצעיר.

אין יאָר 1919 האָט אין פוילישן מיליטער אין ביאַלע געדינט אַ וואַרשעווער יונגערמאַן שלמה יאַנקאָוויאַק, וואָס האָט, ווייזט אויס, אָנגעהערט צו די רייען פון השומר־הצעיר. אָט דער שלמה יאנקאוויאַק איז דאָס געווען דער איניציאַטאָר און גרינדער פון השומר־הצעיר אין ביאַלע. די מיטגרינדערס זענען געווען: אבוש ליבערמאַן, בוטשע פינקלשטיין, זעליג ראזנפעלד, אליעזר איידלטוך, טובה רובינשטיין, חנה צינאַמאַן, אריה לאָמאַז, גיטל וויינסגלאַז און שרה קראַמאַרזש.

דער השומר־הצעיר האָט געטראָגן דעם כאַראַקטער פון אַ סקויטן־אָרגאַניזאַציע, און זיין יוגנט איז דערצויגן געוואָרן אין נאַציאָנאַלן גייסט און אין ליבע צו ארץ־ישראל. די אַרגאַניזאַציע האָט אין אָנהייב געציילט בערך 70 חברים. שפּעטער־אַריבער 100. דער רוב פון די חברים האָט זיך

רעקרוטירט פון די געוועזענע תלמידים און תלמידות פון דער „יבנה״־שול. די חברים פלעגן אַ חודשלעכן אָפּצאָל לטובת דער אַרגאַניזאַציע.

די יוגנט אין השומר־הצעיר איז געווען פאַרטיילט אין קבוצות, מיט וועלכע ס׳האָבן אָנגעפירט ראשי־קבוצות. די קבוצות פלעגן זיך פאַרזאַמלען עטלעכע מאָל אין דער וואָך אויף שמועסן און אויך כדי דורכצופירן גימנאַסטישע איבונגען. יעדן שבת פלעגט זיך צונויפקומען דער גאַנצער גדוד און פלעגט אויסהערן אַ פאַרלעזונג פון ראש־הגדוד אבוש ליבערמאַן, לערנען זינגען לידער און זיך פאַרווייללן. זייער אָפט פלעגט אין די שבתדיקע פאַרלעזונגען אנטיילנעמען דער פאַרזיצער פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע משה רובינשטיין, וועלכער פלעגט געבן פאַרלעזונגען אויף ציוניסטישע און תנכישע טעמעס.

כדי נישט געשטערט צו ווערן פון דער מאַכט אין זיין טעטיקייט, איז דער השומר לעגאַליזירט געוואָרן ווי אַ קרייז בייַ דער געזעלשאַפט „תרבות״, וועלכע האָט פאַרמאָגט אַ לאַנד־לעגאַליזאַציע פאַר איר טעטיקייט.

מיט דער פּוילישער סקויטן־אַרגאַניזאַציע אין שטאָט זענען אין אַנהייב די באַציאונגען געווען גאַנץ גוטע, און דער השומר־הצעיר פלעגט אָפילו וועלן איינגעלאַדן צו האַלטן אַרדענונג אויף פּוילישע פאַלקס־דעמאָנסטראַציעס. שפּעטער זענען אָבער די באַציאונגען פאַרשאַרפט געוואָרן, און די אָנ־פירונג פון די פּוילישע סקויטן האָט נישט געקאָנט פאַרטראָגן, אַז די יידישע יוגנט זאָל טראָגן דעם אינטערנאַציאָנאַלן אָפּ־צייכן פון דער סקויטן־באַוועגונג. דער השומר האָט געהאָט אויסצושטיין אַ סך נגישות מצד דעם פּוילישן סקויטינג, וואָס האָט געהאָט צו זיין הילף דעם גאַנצן מלוכה־אַפּאַראַט. אַזוי ווי אין השומר האָבן זיך געפונען אַ סך תלמידים פון די גימנאַזיעס, וועמען ס׳איז פאַרווערט געווען מצד די גימנאַזיע־לייטונגען אָנצוגעהערן צום השומר־הצעיר, האָבן זיי זיך געמוזט אויסבאַהאַלטן מיט זייער טעטיקייט פאַר דער עפּנטלעכקייט, וואָס איז אָבער נישט שטענדיק געלונגען, ווייל דער שומרישער לאָקאַל האָט זיך גראָד געפונען אין אַ ריין־קריסטלעכער געגנט.

נאָכן פאַלן פון יוסף טרומפּעלדאָר אין תל־חי האָט דער ביאַלער גדוד פון השומר אָנגענומען זיין נאָמען.

אַ ברייט פאַרמאָסטענע קולטור־טעטיקייט האָט דער השומר־הצעיר געפירט צווישן זיינע חברים און געגעבן זיי די מעגלעכקייטן אָפּילו זיך צו בילדן. בייַם השומר זענען געגרינדעט געווארן אוונט־קורסן, וווּ די חברים האָבן זיך געלערנט פאַרשיידענע קעגנשטאַנדן, ווי: העברעאיש, פּויליש, חשבון, נאַטור־וויסן, געאָגראַפּיע א״א. בייַ דער אַרגאַ־ניזאַציע האָבן עקסיסטירט קרייזן פאַר פאַלעסטינאָגראַפּיע און פאַר העברעאישער ליטעראַטור. שפּעטער, ווען די קורסן האָבן אויפגעהערט צו עקסיסטירן פלעגן תלמידים פון גימ־נאַזיע לערנען זייערע חברים, וואָס האָבן נאָר באַגעהרט דערצו. די ביבליאָטעק איז שטאַרק פאַרגרעסערט געוואָרן אַדאַנק דער אינטענסיווער אַרבעט פון איר אָנפירער חיים ראזמאַרין. גאַנץ אָפט פלעגט דערשיינען אַ וואָנט־צייטונג, ווי אויך אַ העקטאָגראַפירטע צייטונג אין אַ צאָל עקזעמפלאַרן, אונטערן נאָמען „מחיינו״. אין דער אַ צייטונג זענען פאַרעפנטלעכט געוואָרן פאַרשיידענע מאמרים און לידער אין יידיש, העברע־איש און פּויליש. בייַם אַרויסגעבן אָט די צייטונג זענען טעטיק געווען די חברים: יהושע האָפּער, שמואל וויזנפעלד, רויזע יאָקובאָווסקי און לייבל פינקלשטיין, וועלכער פלעגט אויך זאָרגן פאַר דער גראָפּישער זייט פון דער צייטונג.

זיין טעטיקייט פלעגט דער השומר פירן אין פאַרשיידענע

קבוצת „ראובן״ של השומר הצעיר.

די קבוצה „ראובן״ פון הש׳ומר־הצעיר. פון רעכטס שטייען: זעליג ראָזנפעלד, אריה לאָמאָז, בוטשע פינקלשטיין, אליעזר איידלטוך, יוסף נוכאָוויטש; צווייטע רייַ: יאַנקאָוויאַק (וואַרשע), גרשון ראָ־מאַרין, משה רובינשטיין (ביידע פון פאָטראָנאָט), עפּלבוים (וואַר־שע), אבוש ליבערמאַן (ראש הג־דוד); דריטע רייַ: שרה קרא־מאַרזש, טויבעלע רובינשטיין, חנ־טשע צינאַמאַן, פּערל וויזנפעלד און גיטל וויסגלאָז.

Kvutza “Reuven” of Hashomer Hatzair.

טיול ל״ג בעומר של השומר הצעיר (לפני ההפלגה מככר בית הספר העממי).
אַ ל״ג־בעומר־אויספלוג פון השומר־הצעיר (פֿאַרן אַרויסמאַרש פון פּאַלקס־שול־פּלאַץ).
Lag-Baomer excursion of Hashomer Hatzair (before departure from the public school courtyard).

לאָקאַלן, ווי למשל: אין אָנהייב, אין דער פּאַלקס־שול אויף דער גראבאנאוועג גאָס און נאָך דער שריפה פון דעם בנין אויף דער גראבאנאוועג גאָס, איז די אַרבעט פֿאַרגעזעצט געוואָרן אין נייעם לאָקאַל פון דער פּאַלקס־שול בייַם רבין אויפֿן הויף, אין דער מעזריטשער גאָס. זומער־צייט פלעגן זיך די קבוצות פֿאַרזאַמלען טאָקע דאָרט אויפן רבינס הויף אויף דער פרייער לופט. ווינטער־צייט פלעגט מען מאַכן גימנאַסטישע איבונגען אין „בית־עם״, ווו ס׳האָבן זיך געפונען די גימנאַסטיק־אינריכטונגען פון מכבי.

דער השומר־הצעיר, וואָס איז געווען אונטערן איינפלוס פון דער ציוניסטישער פּאַרטיי־אָנפירונג אין שטאָט, פלעגט דורך דער לעצטער אויסגענוצט ווערן צו פֿאַרשיידענע פֿאַרטייאישע אַרבעטן, ווי אַ שטייגער וואָלן, קרן קיימת־טעטיקייט, צו פֿאַרשפרייטן דעם שקל אא״וו.

דער השומר־הצעיר פלעגט אָפט געבן אין „בית־עם״ טעאַטער פֿאַרשטעלונגען, וואָס זענען אַדורך מיט גרויס דערפאָלג. די ל״ג־בעומר־אויספלוגן פון השומר־הצעיר אין די הינטער שטאָטישע וועלדער זענען יאָר־יערלעך פֿאַרוואַנדלט געוואָרן אין פרעכטיקע נאַציאָנאַלע פֿאָלקס־דעמאָנסטראַציעס. די השומר־חברים פלעגן זיך גאָנץ פרי פֿאַרזאַמלען אויפן רבינס הויף, אָלע געקליידט אין שומרישער כאַקי־קלייד־דונג, איינגעשטעלט קבוצותווייז אין מיליטעריש־שער אָרדענונג. נאָכן אויסהערן אַ קורצע רעדע פון פֿאַרזיצער פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע פלעגט דער גדוד, בראש פון מכבי־אַרקעסטער, אַרויסמאַרשירן דורך דער שטאָט אין וואַלד אַריין. פֿאַרנאַכט בייַם אומקערן זיך פון וואַלד אין שטאָט האָט די גאַנצע יידישע באָפעלקערונג אפֿגעווארט דאָס אָנקומען פון גדוד אין שטאָט אַריין. לאָנגע וואָכן איז די באָפעלקערונג געווען אונטערן איינדרוק פון די ל״ג בעומר־אויספלוגן.

צו אַן איבערראַיש אין דער טעטיקייט פון השומר־הצעיר איז געקומען בעת דער באָלשעוויסטישער אינוואַזיע אין יאָר 1920. דער אַרכיוו פון דער אָרגאַניזאַציע איז אויסבאַהאַלטן געוואָרן אויפן בוידעם פון ראובן פעלדמאַן אוּן נאָך עטלעכע וואָכן ווי די רויטע אַרמיי האָט געהאַט פֿאַרלאָזט די שטאָט, האָט די אָרגאַניזאַציע אָנגעהויבן צוריק איר נאָרמאַלע טעטיקייט.

פֿאַרשטייט זיך, אַז די רעליגיעזע קרייזן האָבן געקוקט קרום אויפן השומר־הצעיר, אָבער זיי האָבן נישט געהאַט דעם כוח אוּן דרייסטקייט צו שטערן זייערע קינדער אָנצוגעהערן צו אַט דער יוגנט־אָרגאַניזאַציע. ס׳איז זיי אָבער אונטערגעקומען אַ געלעגנהייט זיך צו פֿאַרמעסטן קעגן דעם השומר־הצעיר. אין די צוואַנציקער יאָרן האָט אַ ראַדזינער חסיד, וועמענס טעכטער האָבן אָנגעהערט צום השומר אָרויפ־געטראָגן צום רב אַ שומרישע אויסגאָבע, געשריבן מיט תורה־כתב, אוּן אָנגעוויזן דעם רב אויף אַ ליד פון דיכטער דוד שמעונוביטש, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן מיט די ווערטער „אל תשמע״, און דערציילט דעם רב, אַז דאָס פירט דער השומר, רחמנא לצלן, יידישע קינדער צום שמד. ווייזט אויס, אַז ס׳זענען געווען נאָך עטלעכע אונטערהעצערס, און דער ביאָלער רב האָט, נישט לאָנג קלערנדיק, אויסגערופן אַ חרם אויף די ציוניסטן צוזאַמען מיטן השומר. אַ חרם מיטן אמתן פֿאַרנעם, ווי רופן דעם עולם אין בית־המדרש אַריין, ווו בייַ אָנגעצונדענע ליכט האָט דער רב אויסגערופן דעם חרם און דער שמש האָט געבלאָזן שופר.

דער חרם האָט אָבער נישט געהאַט דעם געהעריקן דער־פֿאָלג. און אויב די ריַיען פון דער אָרגאַניזאַציע זענען אַז־געשוואַכט געוואָרן, האָט דערצו גיכער גורם געווען דאָס

פאַרלאַזן די שטאָט פון אַקטיוווע חברים, און וואָס אַ טייל חברים זענען אַוועק זוכן תכלית אין לעבן און האָבן מער נישט געהאַט קיין צייט זיך צו ווידמען דער השומר־טעטיקייט.

אין די ערשטע צוואַנציקער יאָרן האָט זיך געענדיקט די ראָמאַנטיש־סקויטישע תקופה פון השומר־הצעיר, וואָס דער רוב פון זיינע חברים ביז דאָן, איז באַשטאַנען פון שול־יוגנט.

דער עקאָנאָמישער קריזיס אויף דער יידישער גאַס האָט זיך צו יענער צייט געשטאַרקט, און די יידישע יוגנט האָט אָנגעהויבן לערנען מלאכה. אויך די שול־יוגנט איז געשטאַנען פאַר דער פראַגע: פאַרוואָס די בילדונג נאָכן ענדיקן די אַלגעמיינע שול, אַדער זיך נעמען צו מלאכה. אַ טייל האָט זיך נישט געקאָנט אַנטשיידן און נישט קיין קליינער טייל איז אַוועק צו פיזישער אַרבעט. דער דאָזיקער מצב האָט זיך אַרגאַניזאַציאַנעל אָפגערופן אויפן השומר־הצעיר אין זיין צווייטער תקופה. אין השומר איז צו יענער צייט געקומען מערסטנטייל אַרבעטנדיקע יוגנט, און אפילו די שול־יוגנט וועלכע איז דאָן אַריין אין השומר איז שוין פסיכאָלאָגיש געווען גרייט צו לערנען מלאכה. צווישן די נייע חברים און די פריערדיקע איז, ווילנדיק נישט־ווילנדיק, און קעגן דעם פרווווט אויסגלייכן די קעגנזאַצן און שאַפן אַ האַרמאָניש צוזאַמענלעבן צווישן די צוויי טיילן. ס׳זענען אַרגאַניזירט געווארן קורסן פאַר זעלבסט־בילדונג, די חברים נתן ציגלינק, לאה אַרלאָנסקי א״א האָבן אַוועקגעגעבן אַ סך מ׳, ס׳זענען אייגעאַרדנט געווארן נאָך אונטערנעמונגען, אָבער דאָס לעבן האָט געטאָן זיינס. די אָנגענומענע מיטלען האָבן נישט גערעכנט די געווונטשענע רעזולטאַטן. פראָגן פון אַרבעט־און אַרבעטס־באַציאונגען האָבן פארנומען וואָס מער אָרט אין די דיסקוסיעס אין השומר־הצעיר. די פראָגן האָבן אָנגעהויבן צו ווערן געזען אונטער אַ גאַנץ רעאַלן אַספעקט. אמת, דאָס איז נישט געווען אַ ריין לאָקאַלע. ביאַלער אַנטוויקלונג, נייערט אַן אַלגעמיינע דערשיינונג אין די רייען פון השומר־הצעיר אין אַלע שטעט און שטעטלעך.

אין דער צייט האָט זיך אין ארץ־ישראל געשאַפן די קיבוצישע ראָם פון השומר־הצעיר. די הנהגה הראשית האָט געוואָרפן די לאָזונג פון „הגשמה עצמית״. דוד שמעונוביטששעס שיר „אל תשמע בני מוסר אב״, איז געווארן אַ רוף־וואָרט פאַר יעדן יחיד פון השומר צו פאַרלאָזן דאָס לערנען, די עלטערנס היים, גיין אויף הכשרה, גרייטן זיך צו דער עליה

קבוצת השומר־הצעיר.
א גרופע פון השומר־הצעיר.
A group of Hashomer Hatzair.

ווילן און טענדענץ פון די פירערס, אַנטשטאַנען אַ מחיצה, צו וועלכער ס׳האָט נישט ווויניק גורם געווען דאָס, וואָס די אַרבעטער־יוגנט, איז טיילווייז געווען אַרגאַניזירט אין פראָפעסיאָנעלן פאַראיין, וועלכער האָט אויסגעאיבט אַ געוויסן איינפלוס אויף איר געדאַנקען־גאַנג, און צו דער זעלבער צייט, האָט זיך אויך די שול־יוגנט געטראָפן אין קריזיז, וועלכע האָבן אויך אויף איר געהאַט אַ באַשטימטע קעגנזעצלעכן השפעה.

די הנהגה המקומית האָט מיט פאַרשיידענע מיטלען געאון צו אַ שוועד אַרבעטער־לעבן אין ארץ־ישראל. דער רוף איז צו האַרב געווען פאַר דער שטודירנדיקער יוגנט אין ביאַלע און נאָר אַ קליינער טייל פון איר האָט דעם רוף אויפגענומען.

דער נייער קורס פון דער הנהגה הראשית האָט צוגעגעבן מוט דער אַרבעטער־יוגנט אין די רייען פון השומר־הצעיר אין ביאַלע, און נאָך אַ געראַנגל איז די אַנפירונג אַריבער אין אירע הענט, מיט דער באַזייטיקונג פון ד׳, וואָס האָבן נישט געקאָנט וווילן פאַר זיך דעם וועג פון „הגשמה עצמית״.

די נייע הנהגה המקומית, וואָס איז באַשטאַנען פון יוגנט־לעכע אַרבעטערס, האָט אָנגעהויבן איר אַרבעט אין אַ שוועַר רער צייט. די אַקטיוויסט חברים זענען אַרויס אויף הכשרה, און מיט באַגרענעצטע כוחות, אייגנאָם צווישן רעכטס (רעוויזיאָניסטן, ציונים כלליים און מזרחי) און לינקס („בונד" און קאָמוניסטן) האָט מען געמוזט פירן די אַרבעט און געפינען אַ שטעג פאַר דעם נייעם זיך אויסקריסטאַליזירנדיקן סאָציאַלן געדאַנק. פון דער הנהגה הראשית זענען געשיקט געוואָרן צו הילף, אין אַנהייב משה פּלאָטניקאָוו, נאָך אים יצחק לערער, און נאָך זיין עולה זיין קיין ארץ־ישראל — משה סמאָלייַאר. ס׳איז גלאָונגען איינצוהאַלטן די דערגרייכונגען, ווי דאָס בכבודיקע אָרט אין דער אַרבעט לטובת דעם קרן קיימת און אין דער „תרבות"־ביבליאָטעק.

אין אָט האָט זיך אָנגעהויבן די דריטע תקופה אין דער עקסיסטענץ פון השומר־הצעיר, וועו ס׳האָט זיך גענומען אַנצייכענען דער פאָליטישער וועג פון דער באַוועגונג. חברים וואָס האָבן נישט געקאָנט, אָדער נישט געוואָלט זיך צופאַסן צו די פאָליטישע ריכטליניעס זענען אָפגעפאַלן פון די שומרישע רייען. געוועון פאַלן, וועו חברים האָבן נישט געפונען זייער וועג אין דער פאַרטיי און זענען אַוועק צו די קאָמוניסטן און לינקע פועלי־ציון, אָדער אינגאַנצן פאַרלאָזט דאָס פאַרטיי־לעבן. די איבערגעבליבענע האָבן מיט זיך פאָרגעטייאישט לעבן אַ יוגנט פון „מגשימים" (פאַרווירקלעכער).

אין ביאַלע, ווו אויסער דעם השומר־הצעיר האָט נישט עקסיסטירט קיין אָנדער יוגנט־אָרגאַניזאַציע פון אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל־לאָגער, איז די איניציאַטיוו פון גרינדן דעם „החלוץ" ביי אונדז, אויסגעפאַלן אויפן השומר אַליין. די הנהגה המקומית האָט באַשלאָסן אָרגאַניזירן אַ „החלוץ"־אָר־גאַניזאַציע, אין וועלכער ס׳זאָל אַרייַנגעצויגן ווערן די יוגנט, וואָס סימפּאַטיזירט מיט דעם וועג פון דער באַוועגונג און וועלכע קאָן שוין, צוליב איר עלטער, נישט אַרייַנגענומען ווערן אין השומר, ווי אַ יוגנט־דערציאונגס־אָרגאַניזאַציע. אַזוי איז געשאַפן געוואָרן דער „החלוץ", וועלכער האָט זיך רעקרוטירט פון שומרים און פון יוגנטלעכע, וואָס האָבן נישט אָנגעהערט צו קיין אַנדערער אָרגאַניזאַציע.

דער „החלוץ" האָט זיך שיין אַנטוויקלט, אַ גרויסע צאָל חברים איז אַרויס אויף הכשרה, זיך איינגעאָרדנט ביי אַרבעט, עולה געוועון און געפינען זיך ביי היינטיקן טאָג אין ישראל.

דער השומר האָט אויך געגרינדעט די ליגע פאַרן אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל, צוציעניק סימפּאַטיקערס פאַר דער זאַך אין שטאָט. אַלע „החלוץ"־חברים זענען אויטאָמאַטיש געוועון מיטגלידער פון דער ליגע. אויף אַזאַ אופן איז געשאַפן גע־וואָרן דער אַרבעטער־פליגל פון דער ציוניסטישער אָרגאַני־זאַציע ביי אונדז אין שטאָט.

דער השומר האָט אויך מיטגעהאָלפן באַגייען די עק־סיסטענץ פון דער ר׳עכטער פועלי־ציון־פאַרטיי, און מיטגע־געווירקט ביים אָרגאַניזירן דעם „העובד" ביי אָט דער פאַרטיי.

קבוצה של השומר הצעיר.
אַ קבוצה פון השומר־הצעיר.
Kvutza of Hashomer Hatzair

דאָס אַלץ איז דורכן השומר־הצעיר געטאָן געוואָרן, כדי צו קריגן שותפים און פאַרשטאַרקן דעם ציוניסטיש־סאָציא־ליסטישן איינפלוס אין שטאָט, וואָס אויסנאַמסווייז איז ער אין ביאַלע פאַרטראָטן געוועון נאָר דורך דער יוגנט פון השומר־הצעיר אַליין.

מיטן אָרויספאָר פון די אַקטיוויסטע חברים אויף „הגשמה" האָבן די אָנדערע, וואָס זענען געבליבן אויפן אָרט פאַרטראָטן

קבוצת החלוץ וחברים מספר של השומר־הצעיר.

אַ גרופּע פון „החלוץ" מיט חברים פון השומר־הצעיר.

פון רעכטס שטייען: חנה גרינבערג, שרה גיטלמאַן, רבקה פייגנבוים, איטקע פּלאָט, חיים ליווע־ראַט, לייבל פייגנבוים, בלומע ראַזנבלום, פאַניע צעלניקער, אשר גרינבלאַט, רחל ליסטגאַרטן, מוליע אורמאַכער; ס׳זיצן: יעקב געל־בורד, פייגע צוקערמאַן, יעקב גליקסבערג, בלומע אַדלערשטיין, יצחק לערער, לאה שניימאַן; פאַרנט זיצן: אהרן מיאַדעק, ישעיהו סטאַ־לאָווי, שלום קניזשניק, הערשל איידלמאַן.

Hachalutz group and several Hashomer Hatzair members.

זייער פּלאַץ און דערפילט די אויפגאַבן, וואָס זענען אויף זיי אַרויפגעלייגט געוואָרן.

קבוצת חברי הליגה של ארץ־ישראל העובדת.

אַ גרופּע פון דער ליגע פאַרן אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל. פון רעכטס — שטיין: שלמה האַכבערג, יורבערג, רבקה גראַדנער, וויטערדיקע צוויי — נעמען אומבאַקאַנט, שלום קניזשניק, אברהם נוכאָוויטש, לאה נוכאָוויטש, אַראַנסקי (העברעאישער לערער); זיצן: יוסף גרינשטיין, יצחק (אייזיק) שיין, אַ שליח, אליעזר אייזלטוך, הערשל נוכאָוויטש, מאַסקאַל.

A group of members of the "League for Labour Eretz Israel"

אָט די תקופה האָט אַזוי אָנגעהאַלטן ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, וועז אַ סך חברים זענען אַוועק קיין רוסלאַנד.

פון די טעטיקע חברים, וואָס האָבן געשמאַכט אין דעם היטלער־גיהנום, איז כמעט קיינער נישט געבליבן ביים לעבן. אפילו אין די שווערסטע טעג אונטער דעם גרויזאַמען רע־זשים, האָט די שומרישע יוגנט, און צווישן איר אויך שומרים פון צווישן די היימלאָזע, וואָס זענען דורך די דייטשן אַרייַנ־געטריבן געוואָרן קיין ביאַלע, פאַרגעזעצט די שומרישע טעטיקייט.

דער העלדישער טויט פון דער חברה גאָדיע שטיינמאַן איז דער שטאַרקסטער באַוויזיז פון שומרישער טרייקייט. גאָדיע שטיינמאַן איז געווען די פאַרשטייערין פון דער אומ־לעגאַלער הנהגה הראשית. זי האָט זיך פאַרנומען מיט דער אונטערגרונט־טעטיקייט, צו וועלכער ס׳האָבן געהערט נאָך חברים. אכזריותדיקע פיניקונגען איז די צאָרטע גאָדיע שטיינמאַן אויסגעשטאַנען אין די קעלערן פון דער ביאַלער געסטאַפּאָ, וועלכע האָט פאַר יעדן פרייז געוואָלט פון איר אַרויסבאַקומען פרטים וועגן איר טעטיקייט און וועגן אירע שותפים, אָבער זי האָט זיך געהאַלטן שטאַלץ און מוטיק, איבערגעטראָגן אַלע פיניקונגען, און אירע פיניקערס האָבן זיך פון איר גאָרנישט דערוווסט.

אויפגענומען פון א. איידלטוך, י. עופר און א. גרינבלאַט.

יעקב בארנשטיין תל־אביב / די רעוויזיאניסטישע ארגאניזאציע

ס׳איז שווער נאָך אַן איבערריס פון יאָרן צו שרייבן איבער דער תקופה פון דער רעוויזיאָניסטישער אָרגאַניזאַציע אין ביאַלע. נישט האָבנדיק די נייטיקע דאָקומענטן און מקורות, וועל איך, ווי וויַיט מעגלעך, זיך שטיצן אויף דערינערונגען.

סוף 1926 איז אַ גרופּע יוגנטלעכע אין די ריַיען פון די אַלגעמיינע ציוניסטן פאַרכאַפט געוואָרן פון די אידעען און לאָזונגען, וואָס זענען פראָפאַגירט געוואָרן פון די „ציוניסטן־אַקטיוויסטן״ מיט זאב זשאַבאָטינסקי ז״ל בראש. מיר יוגנטלעכע האָבן דעמאָלט געפאָדערט באַלדיקע ענדערונגען אין דער טעטיקייט פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע. דאָס האָט פאַרשטענדלעך, געבראַנגט צו כסדרדיקע קאָנפליקטן מיטן אָרטיקן ציוניסטישן וועד. און, ווי אַ פּועל־יוצא, זענען מיר, אַ גרופּע פון פינף יוגנטלעכע חברים, געשטעלט געוואָרן פאַר אַ פאַרטיי־געריכט. דער משפט האָט זיך אין יענער צייט געצויגן עטלעכע וואָכן און געהאַט אַ שטורמישן פאַרלויף. ווי איך דערמאָן זיך האָט דעם פאַרזיץ פון געריכט געפירט דער חבר בנימין קליגער, בייזיצערס זענען געווען די חברים יעקב אהרן ראָזנבוים און אשר האָפער, ווי אַ באַשולדיקער איז אָרויסגעטראָטן דער חבר ישראל גאָלדשטיין. די פאַרטיידיקונג האָבן מיר אַליין געפירט. לויטן גערעכטס־פסק זענען מיר באַזייטיקט געוואָרן פון יעדער ציוניסטישער טעטיקייט אין ביאַלע אויף אַנדערהאַלבן יאָר. די פאַראורטיילטע זענען געווען: לייבל ביאַלער, משה לייבזאָן, יעקב כהן, חיים מיאָ־דעק און יעקב בארנשטיין. מיר האָבן דעמאָלט אַפּעלירט צום פאַרטיי־געריכט בייַם ציוניסטישן צענטראַל־קאָמיטעט אין וואַרשע, וועלכער האָט דעם אורטייל מבטל געמאַכט און אַלע פאַרמשפּטע רעהאַביליטירט.

נישט געקוקט אָבער אויף דער רעהאַביליטאַציע איז די אומצופרידנקייט ביי אונדז כסדר געוואָקסן, ביז ס׳איז אין אַנהייב 1927 געגרינדעט געוואָרן די ערשטע ציוניסטיש־רעוויזיאָניסטישע גרופּע אין ביאַלע.

ווי ווייט איך דערינער זיך איז דער ערשטער וועד פון דער ביאַלער רעוויזיאָניסטישער אָרגאַניזאַציע באַשטאַנען פון פאָלגנדיקע חברים: יעקב כהן, איזאק גאָלדבערג, אַברהם ראָזנבערג, לייב ביאַלער, משה לייבזאָן און דער שרייבער פון די שורות.

קבוצת רביזיוניסטים

אַ גרופּע רעוויזיאָניסטן פון רעכטס — בייַ דער פאָן: הע־ניע צעפעלינסקי, רחל ראָזנבלום; ס׳שטייען: טעפערמאַן, שרה שוואַרצבערג, פראָניע אַגרעס, רב־קה טייטלבוים, סלוווע הערשבערג, חיה ווייסמאַן, נאָמען אומבא־קאַנט, איטא גפן, רבקה בעלמאַן, לייבל ביאַלער, רחל ווייסמאַן, יוסף זעלמאַנאָוויטש, טשיפּע ז״ק, שמחה גרינבערג; ס׳זיצן: אליהו לער־נער, יעקב גאָלדפאַרב, גאָלדע דא־ווידזאָן, קריידשטיין, יעקב בארנ־שטיין, יעקב כהן, ישראל לעבנ־בערג, חנה שניימאַן, פישל לע־בנבערג, סרעברניק; ס׳קנייען: מאיע קראַמאַרוש, חיה אורמאַכער, צירל שיינבוים; פון פאָרנט: שרה רובינשטיין, פייגע ווינשטיין.

A Revizionist group

אין דער טעטיקייט פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע. דאָס האָט פאַרשטענדלעך, געבראַנגט צו כסדרדיקע קאָנפליקטן מיטן אָרטיקן ציוניסטישן וועד. און, ווי אַ פּועל־יוצא, זענען מיר, אַ גרופּע פון פינף יוגנטלעכע חברים, געשטעלט געוואָרן פאַר אַ פאַרטיי־געריכט. דער משפט האָט זיך אין יענער צייט געצויגן עטלעכע וואָכן און געהאַט אַ שטורמישן פאַרלויף. ווי איך דערמאָן זיך האָט דעם פאָרזיץ פון געריכט געפירט דער חבר בנימין קליגער, בייזיצערס זענען געווען די חברים יעקב אהרן ראָזנבוים און אשר האָפער, ווי אַ באַשולדיקער איז אָרויסגעטראָטן דער חבר ישראל גאָלדשטיין. די פאַרטיידי־קונג האָבן מיר אַליין געפירט. לויטן גערעכטס־פסק זענען מיר באַזייטיקט געוואָרן פון יעדער ציוניסטישער טעטיקייט אין ביאַלע אויף אַנדערהאַלבן יאָר. די פאַראורטיילטע זענען געווען: לייבל ביאַלער, משה לייבזאָן, יעקב כהן, חיים מיאָ־דעק און יעקב בארנשטיין. מיר האָבן דעמאָלט אַפּעלירט צום פאַרטיי־געריכט בייַם ציוניסטישן צענטראַל־קאָמיטעט אין

מיט 2—3 יאָר שפּעטער האָט שוין דער רעוויזיאָניזם אין ביאַלע געהאַט געשלאָגן טיפע וואָרצלען. ס׳זענען צוגעקו־מען אַ סך נייע מענטשן פון אַלע שיכטן, דער בית״ר און ברית הצה״ר זענען געווען אין יענער צייט די פאָפולערסטע אָרגאַניזאַציעס אין שטאָט. יעדער רעוויזיאָניסטישער אָרויסטריט אַדער אונטערנעמונג איז געווען אין ביאַלע אַ גרויס עגשע־ניש און האָט זיך תמיד אויסגעצייכנט מיט דערפאָלג און אַנערקענונג. חול־המועד פסח 1932 איז אָרגאַניזירט געוואָרן לטובת דעם קרן קיימת אַן אויסשטעלונגס־באַזאַר אין זאַל פון קינאָ „מיראַזש״. דאָס איז געווען אַ פאַרמעסט פון אַלע ציוניסטישע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס אין יענער צייט. אין אָט דעם באַזאַר האָט דער בית״ר געזומען אַ קאָנטיקן אָנטייל און באַקומען עטלעכע אויסצייכענונגען פאַר די קינסטלעך־אויס־געפאַרטיקטע עקפאַנאַטן.

די קולטור־און ספאָרט־טעטיקייט פון בית״ר איז באַשטאַ־נען פון קורסן פאַר העברעאיש, יידישע געשיכטע, געזאַנג

און ווער־ספארט. די פאָפולערסטע לעקטאָרן און רעפערענטן פון דער צענטראַלע פלעגן אפט באַזוכן די שטאָט, און האָבן תמיד געהאַט דעם גרעסטן דערפאָלג. ס׳איז ווערט צו דער־מאָנען, אַז צווישן אַנדערע האָבן ביאַלע באַזוכט: אבא־אחי־מאיר, ד״ר וואַלפגאַנג פאָן וועיזל, אהרן פראָפעס און מנחם בעגין. דער בית״ר האָט יאָר־יערלעך איינגעאַרדנט זומער־קאָלאָניעס פאַר די יוגנטלעכע שכבות, און געשיקט די עלטערע ביתרים און ביתרות אין מחנות פאַר פאָכלעכער און מילי־טעריישער אויסבילדונג.

אַן אומפאַרגעסלעכן רושם האָט איבערגעלאָזט דער כינוס פון ביתר״ מ אין ביאַלע אין יאָר 1934. ס׳זענען צו יענער צייט געפּייערט געווארן די זיבן־יעריקע עקסיסטענץ פון ברית הצה״ר אין די פינף־יעריקע עקסיסטענץ פון בית״ר, מיט דער באַ־טייליקונג פון מנחם בעגין. ביים דעם כינוס האָט דער בית־לער בית״ר־קן באַקומען זיין פאָן.

צווישן די גרויסע אקציעס וואָס די רעוויזיאָניסטישע פאַר־טיי האָט דורכגעפירט אין שטאָט, איז געווען די פעטיציע־אַקציע, וועלכע איז געווען פאַרבונדן מיטן עוואַקואַציע־פלאַן פון די פוילישע יידן. נישט געקוקט אויף דער קעגנערשאַפט און חרם מצד די לינקע קריייזן האָט דער גרעסטער טייל פון דער ביאַלער באַפעלקערונג געהתמעט אויף דער פעטיציע.

איך וויל דערביי דערמאָנען עטלעכע חברים וואָס האָבן געווירקט אין ציוניסטיש־רעוויזיאָניסטישן לעבן אין ביאַלע אין פאַרשיידענע צייט־אָפשניטן.

מגר. ברוך (באַלעק) האָפער איז געווען אַ ביישפיל פון אַ טריייַן חבר. ווי אַ געווּזענער אָפיציר אין דער פוילישער אַרמיי האָט ער אויסגענוצט זיינע קענטנישן אויפן מילי־טעריש געביט, כדי צו געבן די חברים פון בית״ר אַ מילי־טעריש אויסבילדונג. עטלעכע יאָר איז ער געשטאַנען בראש פון רעזערוויסטן־פאַרבאַנד „ברית החיל״, פון וועלכן ער איז אויך געווען דער גרינדער.

לייב ביאַלער איז אין משך פון 5—6 יאָר געווען דער מזכיר פון דער פאַרטיי. מיט זיין איניציאַטיוו פלעגן דורכ־געפירט ווערן די וויכטיקסטע אַקציעס אין שטאָט.

שמואל גליקסבערג און סענדער קליגבערג, די שפּעטער־דיקע מפקדים פון בית״ר, האָבן מיט זייער ענטוזיאַזם און שטאַרקן גלויבן געהאָלפן איינפלאַנצן דעם נאַציאָנאַלן באַ־ווּסטזיין ביי דער ביאַלער יוגנט.

אַקטיוו אין ברית הצה״ר און אין בית״ר אין ביאַלע, אין פאַרשיידענע תקופות, זענען געווען: יואל שאַפירא, שמואל שוואַרץ, איטא גפן, אלי גאָלדשטיין, חיים זילבערבערג, שרה שוואַרצבערג, הינך ביאַלער, שלום פייגנבוים און בלומע קא־ליכשטיין. די אַלע דערמאָנטע זענען אומגעבראַכט געווארן בעת דער דייטשער אָקופאַציע.

דער „מזרחי"

די אַנטשטייאונג פון דער מזרחי־אַרגאַניזאַציע אין ביאַלע דאַטירט זיך פון יאָר 1916. ביז דאַן איז דאָס פראָבלעם פון אַ באַוונדערער מזרחי־ארגאַניזאַציע בכלל נישט אָקטועל געווען. די רעליגיעזע יידן וואָס האָבן סימפּאַטיזירט מיטן ציון־געדאַנק האָבן אַנגעהערט צו דער שטאָטישער ציוניסטישער אַרגאַני־זאַציע. דער ערשטער דיסאַנאַנס צווישן די רעליגיעזע און פרייַע ציוניסטן איז אַנטשטאַנען אין לאָקאַל פון „בית־עם", אין הויז פון מאיר קאַרמאַן, ווו ס׳האָבן זיך געגנומען מערקן די ערשטע סימנים פון חילול שבת. די חברים יהושע פישער, יהושע ברוך ראַבינאָוויטש, משה בראָוערמאַן א״א, זענעדיק, אַז זייערע פראָטעסטן ווירקן נישט, האָבן זיי פאַרלאָזט די שטאָטישע ציוניסטישע אַרגאַניזאַציע און געגרינדעט דעם „מזרחי".

אַזוי ווי די ציוניסטישע אַרגאַניזאַציע האָט פאַרלאָזט די דירה ביי מאיר קאַרמאַן און ס׳האָט זי איבערגענומען אשר בלומענקראַנץ, האָט ער דעם גרעסטן טייל פון דער דירה גע־שטעלט אין רשות פון מזרחי. אין אַ יאָר שפּעטער, אַז דער לאָקאַל איז צו ענג געווארן פאַר דער פאַרטיי, האָט מען זיך אַריבערגעטראָגן אין אַ דרייַ־צימערדיק לאָקאַל ביי מאָטל מינץ אין הויז, אויף דער יאַגעווער גאַס.

דער ועד פון דער פאַרטיי איז דעמאָלט באַשטאַנען פון פאָלגנדיקע חברים: משה בראָווערמאַן — יושב־ראש, יהושע פישער, משה פריסטיק, יצחק האָכבערג, בערל זשעלאַזאַ, משה באַנקהאַלטער א״א.

קבוצת חברי מזרחי לעליתם של יהושע פישר ומשה ברוורמן בשנת 1924.

אַ גרופּע מזרחיסטן צו דער עליה פון יהושע פישער און משה ברא־ווערמאַן קיין ארץ־ישׂראל, אין יאָר 1924.

פון רעכטס שטייען: נאָמען אום־באַקאַנט, גדליהו קראָמאַרזש, משה לעווי, בעריש ליבמאַן, ראָטנבערג, יעקב נירנבערג; ס׳זיצן: יצחק האָכבערג, אשר האָפער, משה ברא־ווערמאַן, יהושע פישער, משה פריש־טיק, אברהם בראָנדוויינמאַן; פון פאָרנט: מאָטל האָפער, משה באַנק־האָלטער, יעקב קראָמאַרזש, דוד אורבאַך, שמואל קאָלטאַן, מנחם גאָלדזאַק, מאָטל האָכבערג.

A group of members of the Mizrachi on the occasion of the aliya of Yehoshua Fisher and Moshe Braverman.

דעמאָלט געווען אַ יום־טוב־טאָג פאַר דער ביאַלער יידישער באָפעלקערונג. פאַרבשטייגס אַרויסטריט אין בית־המדרש האָט איבערגעלאָזן אַ שטאַרקן רושם אויף די רעליגיעזע צוהער־רערס און דורך דעם זענען געשטאַרקט געוואָרן די ריינין פון מזרחי אין שטאָט.

אין שייכות מיט אָט דעם באָזוך פון דעפוטאַט העשל פאַרבשטיין אין ביאַלע, דערמאָנט זיך אַ כאַראַקטעריסטישער עפיזאָד. די דעפוטאַטן זענען אייגנעשטאַנען ביי יצחק פי־זשיק. אַזוי ווי ס׳זענען דעמאָלט געווען די ניין־טעג, האָט פאַרבשטיין זיך אָפגעזאָגט צו סען פליישיקס. גרינבוים און האַרטגלאָס האָבן זיך מיט אים סאָלידאַריזירט. מ׳האָט דע־ריבער געברענגט צו פירן צו יצחק פיזשיק יקיר כהן צדקס זון, וועלכער האָט נאָר־וואָס געמאַכט אַ סיום אויף אַ מסכת. פאַרבשטיין האָט זיך אַוועקגעזעצט לערנען מיטן יונגע־מאַן, און נאָכן סיום איז געפראָווען געוואָרן אַ סעודת־מצוה, אויף וועלכער ס׳איז דערלויבט צו סען פליישיקס.

נאָכן אָפפאָר פון די חברים יהושע פישער און משה בראָ־ווערמאַן קיין ארץ־ישׂראל, איז אַריינגעטראָטן אַ שטילשטאַנד אין דער טעטיקייט פון דער אַרגאַניזאַציע. אין אַ צייט אַרום איז אַנטשטאַנען אַ קאָמיטעט פון די חברים: ישׂראל פינקל־שטיין, משה לעווי, יעקב דוד רובינשטיין, לייבל מיגדאַל, בערל זשעלאַזאָ, אברהם בראָנדוויינמאַן א״א, וועלכער האָט געמוטען צוריק באַנייען די טעטיקייט פון דער פאַרטיי אין שטאָט. ס׳זענען וועריבירט געוואָרן נייע חברים און ס׳איז גערופן געוואָרן אַן אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג. די חברים פון קאָמיטעט זענען אויף דער פאַרזאַמלונג אויסגעווייזלט געוואָרן ווי דער ועד פון דער פאַרטיי. דער לאָקאַל פון דער אַרגאַניזאַציע האָט זיך געפונען אין דער דירה פון בערל זשעלאַזאָ, אויף דער יאַנעווער גאַס. ס׳פלעגן דורכגעפירט ווערן קולטורעלע פאַראַנ־שטאַלטונגען, און ראשית כל זענען אַרגאַניזירט געוואָרן העב־רעאישע אָוונט־קורסן. פון צייט צו צייט פלעגט אַראָפקומען קיין ביאַלע אברהם זשיטאָ פון לוקאָוו, אַן אַנערקענטע פער־זענלעכקייט אין דער מזרחי־פאַרטיי. ער פלעגט מיט גרויס התלהבות רעפערירן וועגן דער מזרחי־באָוועגונג.

אין יאָר 1925 האָט דער ועד אַראָפגעבראַכט פון וואָר־שעווער מרכז קיין ביאַלע דעם מזרחי־מנהיג שמואל לאַנדוי ז״ל. די „אגודת ישׂראל״ האָט געמאַכט באַמיאונגען צו שטערן זיין רעפעראַט אין בית־המדרש, אָבער ס׳איז איר נישט גע־לונגען. די אויספירונגען פון שמואל לאַנדוי האָבן שטאַרק באָווירקט דעם פאַרזאַמלטן עולם אין בית־המדרש. אויף אַ זיצונג פון ועד מיט שמואל לאַנדוי איז באַשלאָסן געוואָרן צו גרינדן אין שטאָט אַ לאַנדווירטשאַפטלעכע פערמע פאַר מזרחי־חברים, ווו זיי זאָלן קאָנען דורכמאַכן אַ געהעריקע הכשרה פאַר זייער עולה זיין קיין ארץ־ישׂראל. שמואל לאַנדוי מיט עטלעכע חברים זענען אַוועק צו יצחק פיזשיץ און אים גע־בעטן, אַז ער זאָל שטעלן אין רשות פון מזרחי דעם גרויסן ערד־שטח, וואָס האָט זיך געפונען הינטער זיין שטאַרטאַק אויף דער וואַליע. יצחק פיזשיץ האָט מסכים געווען און מיט דער פינאַנציעלער מיטהילף פון מזרחי־מרכז אין וואַרשע, איז געגרינדעט געוואָרן אָט די לאַנדווירטשאפטלעכע פערמע.

אין דער פערמע פלעגן זיך סטאַביל געפינען בערך 50 חברים און חברות, וואָס פלעגן באַקומען אַ לאַנדווירטשאַפט־לעכע אויסבילדונג פון אַן אַגראָנאָמישן צו דעם צווועק אַג־ראָנאָם. מ׳האָט אויך געלייגט גרויס געוויכט אויף דער קול־טורעלער טעטיקייט צווישן די פערמע־חברים. שבת פלעגן שטאָטישע יידן זיך אַוועקלאָזן צו דער פערמע, כאָפן אַ בליק אויף אַ פעלד, וואָס איז שיין באַאַרבעט געוואָרן דורך רע־ליגיעזע בחורים און בחורות. נאָכן דורכמאַכן אַ יאָר הכשרה אין אָט דער פערמע זענען אַ סך חברים עולה געווען קיין

ארץ־ישׂראל. די פערמע האָט געשטאַרקט דעם אָנזען פון מזרחי אין שטאָט.

מיטן אויפשטעלן אויף דער וואָליע, בשכנות פון דער פערמע, די אַרבאַפלאַנען־פאַבריק, איז די פערמע ליקווידירט געוואָרן, וויל דער באָדן איז אויסגעקויפט געוואָרן פון די יידישע הענט.

דער באָזוך פון מטיף הרב יצחק דינעס, וואָס איז געקומען קיין ביאַלע אין די ענינים פון קרן היסוד, איז אויסגענוצט געוואָרן דורך דער מזרחי־אַרגאַניזאַציע אין שטאָט לטובת איר טעטיקייט. זיין אַרויסטריט אין שול האָט געמאַכט אַ שטאַרקן אייndרוק אויפן גרויסן המון צוהערערס. ס׳זענען אייניגעאַרדנט געוואָרן מסיבות אין די דירות פון די חברים ישראל פינקלשטיין און משה יצחק בידערמאַן, בעת וועלכע הרב דינעס האָט זייער שיין געזונגען ציון־לידער.

אין יאָר 1927 האָט דער סניף געציילט בערך 70 חברים. ס׳איז אייניגעשטעלט געוואָרן אַ גמרא־שיעור פאַר די חברים, וועלכן ס׳פלעגט לערנען דער מלמד בנימין הערש אידלמאַן, וואָס פלעגט אויך לערנען מיטן עולם אין בית־המדרש. נאָך אַ קורצער צייט אָבער, האָט דער מלמד אויפגעהערט קומען. די חברים האָבן זיך דערוווּסט, אַז דאָס האָט די „אגודת־ישׂראל״ געפּועלט ביים רב, אַז ער זאָל פאַרוועדן דעם מלמד צו לערנען מיט די מזרחי־חברים. עטלעכע חברים זענען אַוועק צום רב מיט אַ טענה: — מיר ווילן לערנען תורה. — ס׳האָט אָבער גאָרנישט געהאָלפן. די תשובה פון רב איז געווען: — איר ווילט לערנען תורה? גייט אין בית־המדרש ריין לערנען. — די מזרחי־חברים האָבן זיך אָבער פאַרעקשנט און פאַרגרעסערט דעם קרייז פון גמרא־לערנערס און דעם שיעור פלעגט געבן בערל זשעלאַזאָ.

די טעטיקייט פון מזרחי אין ביאַלע האָט זיך אָנגעשטויסן אויף אַ כסדרדיקן קאָמף מצד דער „אגודת־ישׂראל״, וועלכע האָט געהאַט די אונטערשטיצונג פון רב. נישט געקוקט אָבער אויף דעם איז די צאָל דעקלאַרירטע חברים געוואָקסן, און אין יאָר 1927/8 האָט די צאָל דערגרייכט ביז אַכציק. דער ועד פון דער פאַרטיי איז דעמאָלט באַשטאַנען פון: ישׂראל פינקלשטיין, בערל זשעלאַזאָ, אברהם בראַנדווייַנמאַן, לייבל מיגדאַל, יעקב וווייסמאַן א״א.

אין יאָר 1928 האָט זיך אין שטאָט באַזעצט דער מזרחי־פירער, געוועזענער דעפוטאַט, אַדוואָקאַט שמחה בונים פעלדמאַן ז״ל. ד״ר פעלדמאַן האָט גענאַסן פון אַ באַזונדערער סימפּאַטיע ביי דער יידישער באָפעלקערונג אדאָנק זיין פּשוטדיקער האַלטונג. זיין אַנוועזנהייט אין שטאָט האָט געשטאַרקט די ציוניסטישע באָוועגונג, וועלכע האָט באַקומען אַ זייער ווירדיקן רעפּרעזענטאַנט. אַדאָנק דער ענערגישער אַנפירונג פון ד״ר פעלדמאַן איז די זאַמלונגס־אַקציע לטובת דעם ישוב אין ארץ־ישׂראל, נאָך די בלוטיקע געשעענישן אין יאָר 1929, געקרוינט געוואָרן מיט אַ גרויסן דערפאָלג.

ד״ר ש. ב. פעלדמאַן האָט באַזונדערס אויסגענומען ביי דעם רעליגיעזן טייל פון דער באָפעלקערונג מיט זיין פרומקייט. נאָך קיינמאָל האָבן ביאַלער יידן נישט געזעען, אַז אַן אַדוואָקאַט זאָל טאָג־טעגלעך דאַוונען בציבור אין בית־המדרש מיט עמך, און טראָגן אין גאַס דעם טלית אונטערן אָרעם. שבת פלעגט ער נישט דערשיינען אין געריכט. אַפילו חסידים פלעגן אויף ד״ר פעלדמאַן זאָגן, אַז ער איז אַן „איש צדיק״.

אין יענער צייט איז געוואָרן אַ ביאַלער תושב יהודה בייטל, אַ חבר פון צענטראַל־קאָמיטעט פון צעירי־מזרחי אין פוילן. אַדאָנק אים זענען געשאַפן געוואָרן די מזרחיסטישע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס „השומר־הדתי״ פאַר רעליגיעזע יינגלעך און „ברוריה״ פאַר רעליגיעזע מיידלעך. ס׳זענען ווידער באַגייט געוואָרן די העברעאישע אָוונט־קורסן.

אין יאָר 1931 איז אין ביאַלע פאָרגעקומען אַ ראַיאָן־קאָנפערענץ פון צעירי־מזרחי־אָן החלוץ־המזרחי־אָרגאַניזאַציעס פון דער גאַנצער געגנט. אין דער קאָנפערענץ האָט זיך דערמאָלט אַרגאַניזאַציעס אין פוילן, הרב אלימלך נייפעלד פון וואַרשע. אין זעלבן יאָר האָבן ביאַלע באַזוכט די חברים פון וואַרשעווער צענטראַל־קאָמיטעט: לוי יונגסטער, משה קראָנע און יוסף צימבערקנאָפּ. די באַזוכן פון די מרכז־פאַרשטייערס האָבן אַרייַנגעבראַכט אויפלעבונג אין די מזרחי־ריינען אין ביאַלע.

אין יאָר 1932 איז אַראָפגעקומען קיין ביאַלע דער דעלעגאַט פון די רעליגיעזע אַרבעטערס אין ארץ־ישׂראל, חבר נתן גרדי פון קיבוץ רודגס. ער האָט אָנגעפירט מיט דער אַקציע פאַרן פאָנד פון די רעליגיעזע אַרבעטערס אין ארץ־ישׂראל, „קרן תורה ועבודה״. אַ באַזונדערער רעפעראַט פון דערמאָנטן דעלעגאַט איז דעמאָלט אַראָנזשירט געוואָרן פאַר די רעליגיעזע פרויען אין שטאָט. נאָכן פאַרנעמיקן דעם רעפעראַט איז צום פרעזידיום־טיש צוגעגאַנגען די אָנפירערין פון דער אגודישער בית־יעקב־שול אין שטאָט און האָט אונטערגעשריבן אַ התחייבות צו צאָלן אַ חודשלעכן אָפּצאָל לטובת דעם דערמאָנטן פאָנד. דער שריט פון דער בית־יעקב־אָנפירערין האָט אַרויסגערופן גרויס אויפּזען, און האָט צוגעגעבן אַ מאַרַאַלישן און מאַטעריעלן דערפאָלג דער זאַמלונגס־אַקציע אין שטאָט.

דער מזרחי אין ביאַלע פלעגט מאָכן גרויסע אָנשטרענגונגען כדי צו דערמעגלעכן זייַנע חברים עולה צו זיין קיין ארץ־ישׂראל, און פלעגט דערצו אויסנוצן יעדע געלעגנהייט. אַזוי זענען פון ביאַלע עולה געווען קיין ארץ־ישׂראל מזרחי־חברים ווי „רבנים״.

דער ועד פון מזרחי איז דעמאָלט באַשטאַנען פון: אברהם בראַנדווייַנמאַן, יהודה בייטל, לייבל מיגדאַל, גדליהו כהן, יעקב וווייסמאַן, יעקב גפן, שלום קריזלמאַן, רחל לוסטיגמאַן א״א.

די טעטיקייט פון מזרחי אין שטאָט האָט אָנגעהאַלטן ביזן יאָר 1939, ווען פוילן איז פאַרפלייצט געוואָרן דער שרעק־לעכער גזר־דין אויף דער יידישער באָפעלקערונג אין פוילן.

משה בראָווערמאַן, אברהם בראַנדווייַנמאַן און יהודה בייטל

אברהם לביא (לעמבערגער) חיפה / די לינקע פועלי־ציון

אויגוסט 1917. אינמיטן גאנג פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, האבן, אין אן ענגן בוידעם־שטיבל אויף דער מעזריטשער גאס, זיך פארזאמלט אין א שבת־פארנאכט א גרופע יונגלייט און גלייביגט דעם גרונט־שטיין פאר דער פועלי־ציוניסטישער באוועגונג אין שטאט. אין אט דער פארזאמלונג האבן זיך דעמאלט באטייליקט: דער לערער יונה שטיינמאן, די ברידער אברהם און משה סאלסקי, זיסל גרינבערג, ישראל יצחק סא־פיר, יוסף זינגער, מנחם פינקלשטיין א״א. די פארזאמלונג איז געווען אן אומלעגאלע, און דאס איז געווען די סיבה פון דער באשרענקטער פארטייאישער טעטיקייט ביז דער עווא־קואציע פון דייטשן מיליטער אין ווינטער 1918.

נאך דער אנטשטייאונג פון פוילן האבן די פועלי־ציון אין ביאלע אגגעהויבן א פארצווייגטע טעטיקייט, געניסנדיק פון דער סימפאטיע פון פארשיידענע טיילן פון דער באפעלקערונג. אין א געוויסן זין איז עס אפשר געווען דער אינפלוס פון, באליבטן אין אלע קרייזן, אינטעליגענטן, יונגе שטיינמאן, וועלכער איז געשטאנען בראש פון דער נאר־וואס געגרינדע־טער פארטיי און איז געווען דער טעאטרעטישער אויסטייטשער פון איר פראגראם. די פארטיי האט דעמאלט געפירט איר ארבעט אין א קליינעם לאקאל, אין הויז פון שמערלע האכ־מאן (שמערלע בעקער) אויף דער גראבאנאווער גאס.

בעת דער הערשאפט פון פוילן האט זיך די ארבעט גע־פירט אונטער דער לעגאליזאציע פון דער ביבליאטעק, וואס איז רעגיסטרירט געווען ווי אן אפטיילונג פון דער „גזעזל־שאפט אוונט־קורסן פאר ארבעטער אין וואַרשע״.

גורם געווען צו דער גרינדונג פון דער פועלי־ציון־פארטיי האבן נישט נאר אידאאישע טעמים, נייערט אויך סאציאלע. א סך חברים האבן שוין דעמאלט געפילט אויף זייערע פלייצעס דעם עול פון ארבעט. אמת, א טייל חברים, ווי אויך סימ־פאטיקערס, זענען געקומען פון קליינבירגערלעכע היימען, אבער זיי האבן דורכגעמאכט אן אומשיכטונגס־פראצעס אויפן וועג צו ארבעט. נישט קאנענדיק זיך אנשליסן אין דייען פון דער יידישער ארבעטער פארטיי „בונד״ צוליב איר פאר־ביסענער קעגנערשאפט צום ציון־געדאנק; און אויך נישט געפינענדיק קיין ארט אין דער שטאטישער ציוניסטישער ארגאניזאציע צוליב איר בירגערלעכן אויסזען, איז דער ריכ־טיקער וועג געווען — „דער גאלדענער מיטן״, וועלכער פאר־ענטפערט ביידע זייטן.

די צאל עלטערע מיטגלידער איז — אין פארגלייך צו די אנדערע עקסיסטירנדיקע פארטייען אין שטאט — געווען א קליינע. דערפאר אבער איז די צאל חברים אין דער יוגנט־ארגאניזאציע „יוגנט״ ביי דער פארטיי כסדר געוואקסן און האט, אונטער דער אנפירונג פון די עלטערע חברים, איבער־געמומען די גאנצע שטעטיקייט פון דער פארטיי. דער קליינער לאקאל איז שטענדיק איבערפולט געווען און געשפרודלט מיט לעבן.

די פארהעלטנישמעסיקע קליינע פארטיי האט גיך דער־וואַרבן די סימפאטיע פון א באדייטנדיקן טייל פון דער יידי־שער באפעלקערונג, און ביי די וואלן צום ערשטן שטאטראט זענען געווילט געווארן אירע צוויי פארשטייערס: יונה שטיינ־מאן און יוסף זינגער.

בראש פון דער פארטיי איז געשטאנען א געווילטע פאר־וואלטונג, אין וועלכער ס׳האבן זיך אין אנהייב באטייליקט: יונה שטיינמאן, זיסל גרינבערג, אברהם סאלסקי, יוסף זינגער, מנחם פינקלשטיין א״א. שפעטער — אברהם סאלסקי, שייע ווינשטיין, שרה ווייסמאן, אברהם לעמבערגער, נחום הייבלום, משה פרידמאן, אברהם סעמיטיצקי א״א.

ביי דער פארטיי האט עקסיסטירט א גרויסע ביבליאטעק, וואס פלעגט פון צייט צו צייט באריכערט ווערן מיט ני־דערשינענע ביכער. אין יארן ארום, ווען די פארטיי האט ארויסגעווינען שוואכע סימנים פון לעבן, איז די ביבליאטעק נאך אלץ טעטיק געווען, און אדאנק דעם האבן די חברים געהאט ווו זיך צוזאמענטרעפן.

אזוי ווי ביי אנדערע פארטייען אין שטאט, האט אויך ביי די פועלי־ציון עקסיסטירט א דראמאטישער קרייז, וועל־כער פלעגט די הכנסות פון זיינע טעאטער־אויפטריטן געבן ווי א ביישטייער פאר דער פארטיי־טעטיקייט און העלפן באריכערן די ביבליאטעק.

אין משך פון איר עקסיסטענץ האט די פארטיי דורכגע־מאכט א סך שווערי־קייטן און קריזיסן. ס׳איז אבער צו פאר־צייכענען צו איר זכות דאס אויסמיידן פון אינערלעכע ריי־בונגען. ווען ס׳איז אין לאנד פארגעקומען די שפאלטונג אין פועלי־ציון אויף „רעכטע״ און „לינקע״, זענען די ביאלער פועלי־ציון „אן בלאק״ אריבער צו די „לינקע״ און דערמיט אויסגעמיטן חילוקי־דעות און שפאלטונגען. פון דעמאלט אן האט זיך די פארטיי אין שטאט געהרופן „לינקע פועלי־ציון״.

בעת זייער טעטיקייט האבן די פועלי־ציון־ארבעטערגע־קיין ביאלע א גאנצע ריי מנהיגים און רעדנערס פון זייער פארטיי, וועלכע פלעגן אויפקלערן פאר דער באפעלקערונג דעם מהות, די שטרעבונגען און צילן פון פועלי־ציון. אזוי איז צווישן אנדערע אויפגעטראטן (פאר דער שפאלטונג), בעת די וואלן צום קאנסטיטוציע־סיים, דער בארימטער היסטאריקער און רעדנער ד״ר יצחק שיפער. זיין באזוך אין שטאט האט זיך אויף א לאנגע ציים איינגעקריצט אין זכרון. נאך דער שפאלטונג זענען דערשינען פארן ביאלער עולם: יעקב זרו־בבל, משה ערעם, שמעון אויסביצער (ראמאן פון דער בריסקער שטאט־פארוואלטונג) א״א.

פון ענגן לאקאל אויף דער גראבאנאווער גאס איז די פארטיי ארבער אויף דער מעזריטשער גאס און אהין ארי־בערגעפירט איר ביבליאטעק. ווען אבער, דער מיט לעבן און נשמה איבערגעבענער צו דער ביבליאטעק אברהם סאלסקי האט זיך געפילט שוואך, האט מען באשלאסן די ביבליאטעק אריבערצופירן אין זיין ווינקל, כדי ער זאל זיין פרייע צייט קאנען ווידמען דעם קולטור־אוצר, מיט וועלכן ער האט זיך די גאנצע צייט אזוי טריי מטפל געווען.

ווען דער גרעסטער טייל פון די עלטערע חברים פון די

מכירת פרח של פועלי־ציון שמאל.

בלימל־פאַרקויף פון די לינקע פועלי־ציון.

אין דער ערשטער ריי שטייען פון רעכטס: לעווינשטיין, אברהם סע־מיאַטיצקי, לאה פיגנבוים, חיים קאַווע, זינגער, אַדלערשטיין, משה פיגנבוים; אין דער צווייטער ריי זיצן פון רעכטס: נאַמען אומבאַ־קאַנט, הערשל פעלזנשטיין, יוסף זינגער, אברהם סאַלסקי, מנחם פינקלשטיין, פראַדל פיגנבוים, מינדל וואַלעצקי; אין דער דריטער ריי זיצן פון רעכטס: שרה וואַר־שאַווסקי, דוידטשע עפלבוים, קאַמיען, כהן, אליהו קניזשניק, סעמיאַטיצקי, ב. סרעברניק, ב. לעווין; פון פאַרנט: חיים רובינשטיין, חנה ראַזמאַרין, שרה בעדנאַרזש, חיים איידלמאַן.

A flower sale by the Left wing Poalei Zion.

פועלי־ציון אין שטאַט איז שוין פון לאַנג געווען אין דער גאַרער וועלט, פלעגט מען נאָך אַלץ זען שפּאַצירן אויפן „ברייטן טראָטואַר" די דריי ערשטע וועטעראַנען און איבער־געבליבענע געטרייע חברים: אברהם סאַלסקי, יוסף זינגער און מנחם פינקלשטיין. מיטן טויט פון אברהם סאַלסקי האָבן נישט נאָר די אַנדערע צוויי חברים, נאָר די גאַנצע פאַרטיי, זיך געפילט פאַריתומט.

אין די יאָרן 1930—1933 האָט די פאַרטיי אָנגעהויבן באַ־נייען אירע כוחות. גאַנץ נייע אַרבעטס־כוחות האָבן אָנגע־פילט דעם ענגן לאָקאַל. ס׳האָבן אָבער געפעלט יענע אידעאַלע ראַמאַנטישע פעדעם וואָס האָבן אונדז געבונדן אין די פרי־ערדיקע יאָרן; יענע קולטור־דראַמאַטישע אָונטן; אַפילו די פאַרטייאישע אויפקלערונגס־אַרבעט איז געווען אַ שוואַכע. דאָס איינציקע וואָס האָט אַלעמען געבונדן איז געווען קלאָר און בולט: דערווילן זיך צו געפינען צווישן די ערשטע קאַ־דידאַטן אויף דער עליה־רשימה קיין ארץ־ישראל, וואָס גיכער צו אַנטלויפן פון דער פאַרפעסטער גלות־אַטמאָספערע.

אין אַ צייט אַרום האָבן זיך אַ סך פון אָט די עליה־קאַנ־דידאַטן פון דער באַנייטער פועלי־ציון אין ביאַלע, צווישן זיי אויך דער שרייבער פון אָט די שורות, געטראָפן אויף די גאַסן פון ירושלים, תל־אביב און חיפה. זיי האָבן זייער ציל דער־גרייכט, אַלע זענען געווארן אמתע פועלי־ציון.

אין די דרייסיקער יאָרן, ווען די לינקע פועלי־ציון אין שטאַט האָבן אויפגעהערט צו עקסיסטירן, האָבן זיי אָפּגעשיקט צו זייער צענטראַלע קיין וואַרשע דעם פאַרטיי־אַרכיוו.

אין די דרייסיקער יאָרן איז אין שטאַט געגרינדעט געווארן די פאַרטיי רעכטע פועלי־ציון. פאַרוויצער פון אָט דער פאַרטיי איז געווען (ביז זיין אָפּפאָר קיין ארץ־ישראל) אייזיק שיין. צוזאַמען מיטן השומר־הצעיר און „החלוץ" אין שטאַט האָבן די רעכטע פועלי־ציון אָנגעהערט צו דער „ליגע פאַרן אַרבעטנ־דיקן ארץ־ישראל", וואָס האָט אַרויסגעווירן אַן אינטענסיווע טעטיקייט (מ. פ—ם).

די נאציאנאלע פאנדן

(קרן קיימת לישראל און קרן היסוד)

די אַרבעט פאַר די נאַציאָנאַלע פאָנדן זענען פון שטענדיק אָן געווען אַ גאָר וויכטיקער באַשטאַנדטייל פון דער טעטיקייט פון אַלע ציוניסטישע פאַרטייען. אין דער טעטיקייט פון די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס אין שטאָט, וואָס איז אַ סך מאָל באַגלייט געווען מיט דראַמאַטישע מאָמענטן, קאָמפּן, זענען זיך אויף אַ שטילן און באַשיידענעם אופן אָנגעגאַנגען די זאַמל־אַקציעס פאַרן קרן־קיימת און קרן היסוד. דאָס איז געמאַכט געווארן דורך ספעציעלע קאָמיסיעס פון חברים.

די זאַמלונגען פאַרן קרן קיימת זענען פאַרגעקומען אין באַשטימטע טעג אין יאָר, ווי: כ׳ תמוז (דער יאָרצייט פון ד״ר הערצל), חמשה־עשר בשבט (פונאַנדערטיילן בייטעלעך מיט ארץ־ישראל־פירות), הנוכה, פורים, ל״ג־בעומר. חוץ דעם זענען געוואָלט געווארן שפּענדונגען דורך פונאַנדערטיילן קרן־קיימת־פושקעס אין די הייזער, וווּ זיי פלעגן פון צייט צו צייט אויסגעלידיקט ווערן; פון נדרים, יזכור, קערות פאַר כל נדרי אין די בתי־תפילה, ווי אויך פון פאַרקויף פון ווונטש־קאָרטן און לוחות צו ראש־השנה. אויף יעדער פאַמיליע־שמחה פלעגט פאַרקויפט ווערן אַ קרן־קיימת־אָפּצייכענונג.

ביזן אויסטיילן זיך פון פאַרשיידענע ציוניסטישע גרופּירונגען, איז די קרן־קיימת־אַרבעט געפירט געווארן אין „בית־עם״ דורך אַ קאָמיסיע, בראש פון וועלכער ס׳איז געשטאַנען אַ מורשה (באַפולמעכטיקטער). שפּעטער איז די קאָמיסיע באַשטאַנען פון דעלעגאַטן פון אַלע ציוניסטישע גרופּירונגען, וועלכע האָבן געוויילט דעם מורשה.

מורשים אין פאַרשיידענע צייטן זענען געווען: משה מאַר־גנשטערן, יצחק האָכבערג, אברהם בראַנדווייַנמאַן, יעקב אהרן ראָזנבוים, אהרן ריבאַק א״א.

דערביי איז נישט איבערריק צו פאַרצייכענען פאַלגנדיקן פאַקט. אין 1920, בעת דער פּויליש־באַלשעוויסטישער מלחמה, איז אויך בנימין קליגער געווען צו פאַרלאָזן ביאַלע און ער איז אַוועק אויף מזרח. קליגער האָט בייַ זיך געהאַט אַ סומע קרן־קיימת־געלט, וועלכע ער האָט נישט באַווייזן איבערצוגעבן. ביים גאַנצן געלויף און ווירוואָר האָט ער דאָס געלט פאַרנייט אין זיינע בגדים און עס געהיטן דעם גאַנצן וועג. צוריקקומענדיק קיין ביאַלע האָט ער איבערגעגעבן די פולע סומע.

אין 1922, ווען בראש פון קרן־קיימת איז געשטאַנען דער מורשה יצחק האָכבערג, איז געברענגט געווארן קיין ביאַלע אַ פּילם פון ארץ־ישראלדיקן לעבן. דער פילם איז במשך פון אַ וואָך צייט דעמאָנסטרירט געווארן אין קינאָ־זאַל פון ח. י. קאַשטנבוים, און ער איז געזען געווארן דורך דער גאַנצער יידישער באַפעלקערונג, פאַר וועלכער דאָס איז געווען אַ גרויסער יום־טוב, און וועלכע האָט אַ לאַנגע צייט זיך געפרוגען אונטערן רושם פון די ארץ־ישראל־בילדער. דער פילם האָט דעמאָלט אַרייַנגעברענגט אַ גאָר גרויסע הכנסה.

אויסער געלט איז פאַרן קרן־קיימת אויך געשפּענדעט געווארן צירונג, ווי ס׳איז צו זען פון דער רשימה, וואָס איז דורכן קרן־קיימת פאַרעפנטלעכט געווארן אין „דאָס יודישע פאָלק״, וואַרשע, נומער 94, פון 5.12.1918:

„פון ביאַלע (ביי שעדלעץ) 304. פייגע אורמאַכער — אַ זילבערן קייטל; 305. רבקה פישער — אַ גאָלדן זייגערל; 306. רחל רובינשטיין — אַ גאָלדענער רינג; 307. רחל וויינ־מאַן — אַ גאָלדענער רינג״.

מכירת פרח לטובת קרן קיימת לישראל

אַ בלימל־פאַרקויף לטובת קרן קיימת לישראל.

ס׳שטייען פון רעכטס, ערשטע ריי: הערשל הייבלום, הערשל כהן, נאַמען אומבאַקאַנט, מאָטל סייטלבוים, יהושע פיווק; צווייטע ריי: נאַמען אומבאַקאַנט (צונאַמען: רוסקע), יהודית האָפּער, רחל מאַן, איר קוזינע מאַן, ברייַנדל ראָזנטאָל, שיינבערג, מינדל שליווקא, חנה גאָלדאָפּל, יואל סרעברניק; ס׳זיצן: משה פרעטער, בנימין אייזנשטאָט, רחל ליסטנאַרטן, ישעיהו סטאָלאָוויי, רויזע רובינשטיין, חנה שניימאַן. פון פאָרנט: נאַמען אומבאַקאַנט, שלמה האָכבערג, חיה שרה זוברמאַן, נאַמען אומבאַקאַנט, רחל האָלצהעקער.

Flower sale on behalf of the Jewish National Fund (Keren Kayemet Le'Israel).

דין־וחשבון מהכנסות „הקרן־הקיימת־לישראל" בביאלה־פודלאסקה משנת תרצ"ד

מפעלים	תקציב	הכנסות בפועל	מפקידות	הכנסות שונות	מתנות	מכירת קרקעות	אגודות	מכירת בולים	הכנסות שונות	מכירת בולים	הכנסות שונות	סך־הכל
קופסות	266.09	65.89	—	22.75	17.33	31.24	—	12.50	—	—	2.90	418.70
ברכות ולוחות	5.95	17.15	—	—	—	—	—	.80	—	—	—	23.90
קערות	4.48	—	—	—	—	2.25	—	—	—	—	—	6.73
נדרים ויזכור	30.68	—	3.51	—	—	—	—	—	—	—	—	34.19
מפעל חנוכה	24.05	4.90	—	—	—	—	—	—	—	—	—	28.95
„ ט"ו בשבט	10.30	6.25	—	—	—	13.67	—	—	—	—	—	30.22
„ פורים	3.90	9.—	—	5.15	—	—	—	—	—	—	—	18.05
„ ל"ג בעומר	—	11.—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	11.—
„ כ' בתמוז	4.05	4.—	—	9.70	—	—	—	6.80	—	—	—	24.55
„ כפר־אוסישקין	303.24	106.38	200.12	27.49	28.34	—	35.—	1.50	—	—	—	702.07
ימי־פרחים	110.57	106.63	2.27	7.27	8.37	—	68	1.72	—	5.56	—	243.07
חגי־משפחה	22.85	10.57	—	—	—	—	—	3.—	—	—	—	36.42
תוים וטלגרמות	19.50	—	—	4.50	—	4.75	—	—	—	—	—	28.75
יעור הארץ	—	13.70	—	—	—	—	—	—	—	—	—	13.70
תרומת המטר	12.50	16.44	—	—	—	—	—	—	—	—	—	28.94
קופסות־כיס	—	17.59	—	—	—	—	—	—	—	—	—	17.59
מפעל מיוחד	1.50	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1.50
סלדו משנת תרצ"ג	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	31.84
סך־הכל	819.66	389.50	205.90	76.86	54.04	51.91	35.68	19.52	6.80	5.56	2.90	1700.17
% %	49.2	23.4	12.3	4.6	3.2	3.1	2.3	1.1	0.4	0.3	0.1	100

מזכיר וגזבר: (—) **ישעיהו סטולובי** מורשה: (—) **י. א. רוזנבוים**

פראטאקאל פון דער רעוויזיאנס־קאמיסיע

מיר האבן רעווידירט דעם פנקס־הקופה פון דער ק.ק.ל.־קאמיסיע אין ביאלע־פאדל„ די הכנסה־קוויטונגען אין אלע דאקומענטן, וואס האבן א שייכות צו דער בוכפירונג, און מיר האבן געפונען אלץ געפירט אין א מוסטערהאפטער ארדנונג.

רעוויזיאנס־קאמיסיע: (—) **מ. מורנגשטרן**
(—) **רחל ליסטגרטן**
(—) **י. ויסמן**

ביאלע־פאדל„ ה' חשון תרצ"ה.

(„פאדלאסיער לעבן", נומער 40 פון 19.10.1934)

דער באריכט פאר יאר תרצ"ד, וועלכן מיר גיבן דא, באווייזט, אז נישט געקוקט אויף דער גאנצער צעשפליטערונג, וואס האט געהערשט אין ביאלער ציוניסטישן לאגער אין די לעצטע יאר פאר דער מלחמה, זענען אבער אלע ציוניסטישע גרופירונגען געווען פאראיניקט אין דער טעטיקייט לטובת דעם קרן־קיימת.

חול־המועד־פסח 1932 האט דער קרן־קיימת איינגעארדנט אין זאל פון ח. י. קאשטנבורים א באזאר, וואס האט במשך פון דער וואך, וואס ער האט אנגעהאלטן, ארריינגעברענגט יום־טובדיקייט צווישן דער יידישער באפעלקערונג. דאס איז געווען א זייער געלונגענע אימפרעזע.

גלייך נאך דער ערשטער וועלט־מלחמה האט זיך אין שטאט אנגעהויבן א זאמלונג פאר א קאלאניזאציע־פאנד, וואס זיין צייטווייליקער נאמען איז געווען „קרן הגאולה". מיטן פראקלאמירן דעם „קרן היסוד" אויף דער ציוניסטישער וועלט־קאנפערענץ אין לאנדאן, אין יאר 1920, האט זיך אנגעהויבן א נייער אויפשוונג אין דער ציוניסטישער פראקטישער ארבעט פאר ארץ־ישראל.

די גרויסע אקציע לטובת קרן היסוד אין ביאלע האט זיך אנגעהויבן אין יאר 1922. פון דער צענטראלע אין וואַרשע זענען אראפגעקומען הרב יצחק דינעס אוץ שאפירא. זייערע ארויסטרעטונגען אין שטאט האבן מיטגעריסן דעם עולם, און ס'זענען דעמאלט דעקלאַרירט געווארן גרויסע סומעס, פון

וועלכע אַ טייל איז גלייך איינגעצאָלט געוואָרן במזומן און די רעשט מיט וועקסלען אויף באַשטימטע טערמינען. די שפּעט־דערס האָבן געשטאָמט פון פֿאַרשיידענע שיכטן, פון וועלכע אַ טייל איז ביז דעמאָלט געשטאַנען ווייט פון ציוניזם.

און אַזוי איז שוין פון דעמאָלט אָן אַנגעגאַנגען דאָס יאָר־יערלעכע באַנייען פון די קרן היסוד־דעקלאַראַציעס. אין שייכות מיט דער אַקציע פון באַנייען די באַשטייערונגען לטובת דעם קרן היסוד פלעגן אַראָפקומען קיין ביאַלע פֿאַרשיידענע ציניסטישע פערזענלעכקייטן.

בראש פון אַרטיקן קרן־היסוד־קאָמיטעט, וואָס איז אויך צוזאַמענגעשטעלט געווען פון פֿאַרשיידענע ציוניסטישע גרופּירונגען, איז אין יענער צייט געשטאַנען בנימין קליגער.

דער „בונד"

א. פון אויפקום ביזן יאר 1918

וועגן דער אַנטשטייאונג פון „בונד" אין ביאַלע זענען אַרום־געגאַנגען פֿאַרשיידענע מעשיות, וואָס זענען פֿאַרוואָנדלט געוואָרן ממש אין לעגענדעס.

קיין וווּנדער נישט — ביזן סוף פון פֿאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט איז דאָס יידישע לעבן אין שטאָט געווען איינטאַניק. דאָס עיקרדיקע וואָס האָט דעמאָלט דאָמינירט איז געווען צו גיין אין דרך הישר. דעם גביר, וואָס גיט צו פֿאַרדינען אַ פּאָר גראָשן דאַרפֿסטו אָפּגעבן כבוד. און ווער שמועסט וועגן די כלי־קודש? זיי ביסטו דאָך אַוודאי מחויב געהאָרכזאָם צו זיין און אָפּגעבן דעם גרעסטן כבוד, ווייל זיי לערנען דאָך דיר צו זיין אַ ייד. וועגן מלכות? מען זאָל גאָר אָפּגעהיטן ווערן צו דערמאָנען אַ וואָרט און האָבן טענות קעגן מלכות.

וועג איך בין נאָך געווען אַ יינגל פלעג איך אויפכאָפּן אַזעלכע מעשיות וועגן „בונד", וואָס זענען געגאַנגען פון אויער צו אויער. ווי אומעטום זענען אויך דאָ ווייבער געווען די ערשטע פונאַנדערטראָגערס פון די נייעסן, די ערשטע אַנזאַגערס פון דעם וווּנדער אין ביאַלע. אַ יידענע אין ביאַלע, וואָס צו איר האָט זיך דערטראָגן אַ שאָרך אַדער אַ וואָרט פון דער „אַנשיקעניש" האָט זי שוין נישט געקאָנט רוען און דערציילט אַ שכנה, בעטנדיק איר: „ס'זאָל זיין בסוד". אַזוי האָט יעדע פון זיי וווּסטער דערציילט, אין וווּסטער געבעטן, אַז ס'זאָל זיין בסוד. ביסלעכווייז זענען פון די סודות געוואָרן אַן אַ שיעור מעשיות און פֿאַנטאַסטישע לעגענדעס.

איינע פון אָט די פילע לעגענדעס איז געווען, אַז אין ביאַלע איז אַנטשטאַנען, רחמנא־לצלן, אַ חברה, וואָס איר גספּעלט נישט דער קיסר, און זי האָט זיך אַן אייגענעם קיסר. צוליב דעם קומען זיך צוזויף די מענטשן פון אָט דער גרופּע אין ביאַלער וואַלד, וווּ קיין מענטשן גייען נישט, און דאָרט קלייבן זיי דעם קיסר. דעם קיסר זעצן זיי אַרויף אויף אַ הויכן פּינען און אַלע אַנוועזנדיקע שוועָרן אים טרייסאָפּט, מיט אויפהויבן צוויי פינגער פון דער רעכטער האַנט. מ'האָט אפּילו אָנגענעבן דעם נאָמען פון דעם אויסגעקליבענעם קיסר, נאָסקע הודעסלס, און שני למלך מאָטיס (מתתיהו). מ'האָט אויך געווווסט צו דערציילן, אַז דעם קיסר קלייבט מען אויס נאָר אויף עטלעכע חדשים, און דערנאָך קלייבט מען אַ נייעם קיסר.

ווער ס'איז געווען דער ערשטער אין ביאַלע, וואָס האָט די „טריפּהנע" געדאַנקען באַקומען און האָט געהאַט אַזוי פיל מוט צו ריזיקירן מיט זיי אַנצושטעקן אַנדערע, נעם איך זיך נישט אונטער פעסטצושטעלן, ווייל וועגן דעם זענען פֿאַרומגעגאַנגען פֿאַרשיידענע וועדערסיעס. ס'איז געווען אַ מיינונג, אַז דאָס איז געווען ברוך סרולע (ישראל) מוליערס (וויינבערג), וועלכער איז אין יענער צייט געקומען פון לאָנדאָן, וווּ ער האָט זיך אָנגעשטעקט מיטן דאָרטיקן פרייהייטלעכן לעבן. ס'איז אויך וואַרשיינלעך, אַז ביאַלער אַרבעטערס, וואָס פלעגן אַרבעטן אין וואַרשע, זענען דאָרט געוואָרן אַריינגעצויגן אין דער בונדישער באַוועגונג און זיי האָבן באַקומען די מיסיע צו אַרגאַניזירן אָט די באַוועגונג אין ביאַלע. אַ פאַקט איז, אַז די ערשטע פּיאָנערן פון דער בונדישער באַוועגונג אין ביאַלע איז געווען אַ גרופּע בוי־סטאָליערס מיט ברוך וויינבערג בראש (ברוך איז אין זיינע יונגע יאָרן געווען אַ סטאָליער).

דער ערשטער פאַליטישער פראָצעס

וווּיזט אויס, אַז די קלאַנגען און לעגענדעס וואָס האָבן זיך געמומען פֿאַרשפּרייטן אין שטאָט וועגן די „בונטאָוושטשיקעס", זענען דערגאַנגען צום זשאַנדאַרמסקע נאָטשאַלניק אין ביאַלע. אין סוף פון פֿאָריקן יאָרהונדערט זענען אַרעסטירט געוואָרן עטלעכע יוגנטלעכע פון דער גרופּע בוי־סטאָליערס, וואָס צווישן זיי זענען געווען: ברוך וויינבערג, עליע (אליהו) בובקעס (האָפמאַן), אַברהם שלמה מעדניקס א"א. אין אַ קורצער צייט אַרום איז פֿאַרגעקומען זייער פּראָצעס אין דער קאָנצאַלאַריע פון דער תפיסה אויף דער פּראָסטער גאָס.

דער אַרעסט, און דערנאָך דער פּראָצעס, האָבן ווי אַ שטורעם אויפגערודערט דאָס יידישע ביאַלע. דער יידישער באַפעלקערונג איז באַפאַלן אַ פחד, ווייל ווער וויסט, וואָס פאַר אַ צרות פאַר יידן אָט די בונטאָוושטשיקעס קאָנען גורם זיין.

דאָך, אין די טעג פון משפט האָבן זיך פאַר דער תפיסה צונויפגעזאַמלט גרופּעקעס יידן, טייל קרובים פון די געמשפּטע און טייל סתם נייגעריקע. דער משפט איז דאָך פאַרט געווען אַן אויסטערליש געשעעניש אין שטאָט, ווייל ווו איז עס געהערט געוואָרן, אַז יידישע בחורים זאָלן זיך פֿאַרטשעפּען מיט מלכות? דעם משפט האָבן בייגעווווינט דער ביאַלער קאָזיאַנער ראַבינער, שלמהלע גאַלדבערג און יאָסל וועטשיק. פין זיי פלעגט מען געווויר ווערן פרטים וועגן גאַנג פון משפט. אַזוי האָבן זיי דערציילט, אַז די באַשולדיקטע האָלטן זיך

שטאָלץ, האָבן זיך אָפּגעזאָגט פון אַ פּאַרטיידיקער, און פּרעסידיקן מוטיק זייערע אַנשויאונגען פּאַר די שופּטים.

ברוך ווייבערג האָט אין אַ דריי־שעהדיקער רעדע אויפֿגעוויזן די שופּטים די אונטערשטעליקייט פון רוסלאַנד לגבי די מערב־אייראָפּעישע לענדער, ווו עס זענען פּאַראַן פּאָלקס־רעגירונגען, און די דאָרטיקע פעלקער האָבן פולע פּאָליטישע פרייהייט; אַז נאָר אין רוסלאַנד הערשט נאָך אַ זעלבסטהערשער, און די פעלקער אין רוסלאַנד שטיקן זיך, נישט האָבנדיק קיין שום רעכט אויסצודריקן זייערע באַגערן. ברוך האָט געענדיקט רעדט מיט אַזאַ באַגייסטערונג און ברען, אַז די ריכטערס זענען ממש אויפגעציטערט געווארן. זיי האָבן גאָרנישט געקאָנט באַגרייפן פון וואַנען נעמט זיך צו אַ „זשיד״ אַזאַ חוצפה און אַזעלכע טענות קעגן דעם געואַלבטן רוסישן צאַר.

דער אורטייל איז געווען: סיביר מיט קאַטאָרגע־אַרבעט. אין אַ קורצער צייט אַרום זענען די פּאַרמשפּטע פּאַרשיקט געווארן קיין סיביר.

נאָך אַ פּאָר יאָר זענען די פּאַראורטיילטע באַפרייט געווארן אַ דאַנק דער אַמנעסטיע, וואָס איז דורכן צאַר דערקלערט געווארן פּאַר פּאָליטישע פּאַרמשפּטע, און זיי זענען צוריקגעקומען קיין ביאַלע. אברהם שלמהלע מעדניק איז אָבער צוריקגעקומען פון דאָרט נערוון־קראַנק, און זיין פּאָטער האָט אים אַוועקגעפירט קיין ניזשנע אין אַן אַנשטאַלט, פון וואַנען ער איז שוין קיינמאָל מער נישט צוריקגעקומען.

די באַוועגונג דערשיינט פּאַר דער עפּנטלעכקייט

אָנהייב 1901 איז די בונדישע באַוועגונג אַרויס פון באַהעלטעניש. דער „בונד״ איז אַרויס מיט לאָזונגען: „אַרויס אין גאָס!״; „טראָגט די נייע פרייהייט־געדאַנקען צו די פּינצטערע און פּאַרשקלאָפּטע מאַסן״; „צעאַקערט דאָס פּאַראַלאָזטע פעלד און פּאַרזייט די נייע פרוכט״.

ס׳איז געגרינדעט געווארן א קאָמיסיע, וואָס האָט געהאַט די אויפגאַבע צו רופן יעדן אַרבעטער־יינגל, און יעדעס אַרבעטער־מיידל אויף שמועסן, דערקלערן זיי וואָס ס׳איז פּאַר זיי נייטיק צו וויסן און צו פּאַרשטיין. דאָס טרעף־אָרט איז געווען דער מאַרק־סאַד און האָט זיך צערופן די „בירזשע״.

ס׳איז אייגנגעשטעלט געווארן צו טרעפן זיך דריי מאָל אין דער וואָך. פּאַרזאַמלט האָט מען זיך גרופּנווייז, לויט די פּאַכן. כדי נישט צו ציען די אויפמערקזאַמקייט פון דער פּאָליציי זענען די שמועסן געפירט געווארן גייענדיק, ס׳זאָל הייסן, אַז מען שפּאַצירט. יעדע גרופּע האָט געהאַט איר אָרט אין גאַרטן מיט צוגעטיילטע פּאַרשטייערס און אַגיטאַטאָרן פון דער פּאַרטיי, וואָס האָבן געווען אין גערופן די אַרבעטערס, אַז זיי זאָלן זיך פּאַרבאַרייטן צו דער נייער צייט.

בייַ די סוסטערס, שטעפּערס און רימערס זענען די אָנפּירערס געווען: חיים פישטשאַצער (אַ סוסטער) און הערש בער אַראַנאָוויטש (אַ רימער). בייַ דער סטאָליער גרופּע: שאַמע פּרידמאַן, עליע שימשעלעס און איצעלע סטאָליער. בייַ די מאָלערס, וואָס האָבן אין יענער צייט געבילדעט אַ צאָליקע גרופּע — איטשעלע מאָלער און לייזער מאָלער. בייַ די אַרבעטערס־מיידלעך — כינקע בראַכיעס, שיינדל גרינבערג א״א.

אויף וויפל די באַוועגונג האָט אָנגענומען אַ מאַסן־כאַראקטער און די אָגיטאַטאָרן זענען באַוווּסט געווארן דער עפּנטלעכקייט, איז אָבער דער קאָמיטעט פון דער אַרגאַניזאַציע געבליבן וווייטער שטאַרק פאַרקאַנספּירירט. פּאַרשטייט זיך, אַז דאָס איז געטאָן געווארן צוליב זיכערקייט־טעמים. קיינער האָט נישט געטאָרט וויסן דעם צוזאַמענשטעל פון קאָמיטעט און דאָס אָרט, וווּ ס׳זוערן אָפּגעהאַלטן זיינע באַראַטונגען. די אָגיטאַטאָרן פלעגן איבערגעבן באריכטן פון זייער טעטיקייט דעם קאָמיטעט און באַמערקן ווער פון די סימפּאַטיקערס באַציט זיך ערנסט און איבערגעגעבן צו דער באַוועגונג, און אַזעלכע זענען איבערגעגאַנגען צו אַ העכערער מדרגה, אונטערן נאָמען „פּאָליטישע מיטגלידער״. אָט די מיטגלידער פלעגן זיך צוזויפקומען אויף פּאַרזאַמלונגען מיט געקומענע חברים פון צענטראַל־קאָמיטעט, ווי אויך אויף פּאַרזאַמלונגען דירעקט מיטן קאָמיטעט.

דער קאָמיטעט איז די ערשטע צייט באַשטאַנען פון דער איניציאַטיוו־גרופּע, וועלכע האָט אַרגאַניזירט די באַוועגונג. ווען די פּאַרטיי איז אויסגעוואַקסן און אַנגענומען אַ מאַסן־כאַראַקטער, זענען די קאָמיטעט־חברים געוויילט געווארן.

א פּאַרבאַרגענער טוער אין דער ערשטער צייט פון דער באַוועגונג

אין יענער צייט האָט געווויינט אין ביאַלע אויף דער פּראָסטער גאַס אַ פּאַמיליע מיטן נאָמען טיאָמקין. דאָס זענען געווען פּראָגרעסיוו מענטשן, וואָס האָבן גאָר ווייניק פּאָרקערט מיט דער ביאַלער יידיש־רעליגיעזער באַפעלקערונג. זייער זון חיים (יעווע) האָט שטודירט אין פּעטערבורגער אוניווערסיטעט. בעת זיין וויילן אין ביאַלע פלעגט ער שטיין אַן ענגען קאָנטאַקט מיטן ביאַלער בונדישן קאָמיטעט, ער פלעגט אָנפירן מיט זיצונגען און פּאַרזאַמלונגען.

אַז איך האָב שוין געהאַט די זכיה צו ווערן אַ „פּאָליטישער מיטגלידי״, האָט מיר איינמאָל אַוועקגעט מיין פּאַרשטייער, אַז איך זאָל אויף מאָרגן קומען אין גאַס אין אַ באַשטימטער שעה. אויף מאָרגן, ווען איך בין געקומען אין גאַס אַריין, האָט מיר מיין פּאַרשטייער געהייסן גיין אויף דער גראָבאַאַוועג, האָט דאָרט האָט מיר אַ צווייטער חבר אַריינגעפירט אין הויז פון פסחל מאַנטשער. דאָרט אין אַ קאַמער, ווו ס׳איז געווען האַלב־פינצטער, האָט אין אַ ווינקל געברענט אַ נאָפּט־לעמפּל; די בלאָסע ליכט פון לעמפּל האָט געווארפן אַ טונקעלע שיין אויף די אַנוועזנדיקע, וואָס זענען געווען שטיל און מיט ערפּארכט דערווארט דאָס, וואָס האָט געדאַרפט באַלד פּאַרקומען.

באַלד איז אַריין עליע שימשעלעס, פירנדיק מיט זיך דעם סטודענט חיים טיאָמקין. דער סטודענט האָט זיך אַרויפגעשטעלט אויף אַ באַנק און אָנגעהויבן אונדז צו לערנען וואָס ס׳איז אַזוינס אַ „סאָציאַל־דעמאָקראַט״.

נאָך אַמאָל האָב איך באַגעגנט טיאָמקינען אויף אַ פּאָר־זאַמלונג, און דאָס אומגעפּער אין יאָר 1904. די פּאַרטיי האָט זיך שוין געהאַט שטאַרק פונאַנדערגעוואַקסן און מ׳פלעגט דורכפירן אַלגעמיינע פּאַרזאַמלונגען אין וואַלד. אין אַ זומער־

דיקן שבת זענען זיך צונויפגעקומען אַ סך חברים אין לאָמאַזער וואַלד און טיאָמקין האָט געראַדט צום פאַרזאַמלטן עולם. אט די פאַרזאַמלונג איז מיר גוט פאַרבליבן אין זכרון. איבער מיטן רעדן, ווען דער עולם איז ממש פאַרכשופט גיוואָרן פון רעפעראַט, האָט זיך פלוצעם פון דער מאַסע אַרויסגעריסן אַן אויסגעשרי: „אוי!" מיר זענען שטיין געבליבן ווי עלעקטריזירט, אויך דער רעדנער האָט איבערגעריסן דאָס רעדן, אי־בער אַלעמענס קעפּ האָט געפלאַטערט אַ רויטע פאָן. ווען דער רעדנער האָט געענדיקט זיין רעפעראַט האָט אַ חבר (פון דער פרעמד) דעקלאַמירט „די נאַכט איז פינצטער".

די רעפארמען וואס דער „בונד" האט איינגעפירט

דער „בונד" האָט זיך נישט באַגרענעצט בלויז מיט פירן אַגיטאַציע און מיט אויפווייזן די עקזיסטירנדיקע אומגערעכטיקייט, נייערט ער האָט זיך געמוטמעט איינפירן אויסבעסערונגען אין די אַרבעטס־אין לעבנס־באַדינגונגען פון דער אַרבעטער־טעג־מאַסע.

דער מצב פון די אַרבעטנדיקע איז געווען אַ טרויעריקער סיי עקאָנאָמיש און סיי גייסטיק. די אַרבעטער זענען פאַרשקלאַפט געווען צום אַרבעטס־געבער, באַקומענדיק אַ קלאַגעדיקע באַלוינונג פאַר אַן אַרבעטס־טאָג, וואָס האָט אָנגעשטאַלטן דאָס לרוב פון זון־אויפגאַנג ביז אין די שפּעטע אָוונט־שעהן. דער „בונד" האָט זיך אונטערגענומען אַריינצוברענגען אויס־בעסערונגען אויף דעם געביט, און ס'האָט זיך אָנגעהויבן אַמפּעריש מיט די אַרבעטס־געבערס.

ס'זענען געגרינדעט גיוואָרן שטרייק־קאָמיסיעס, וועלכע האָבן גענומען לערנען מיט די אַרבעטס־געבער אַ פּרשה יושר. צו ערשט איז דערקלערט גיוואָרן אַ שטרייק ביי די שניידערס, וואָס האָט זיך דעמאָלט גערעכנט פאַרן בעסערן פאָאַך, און האָט באַשעפטיקט אַ סך דערוואַקסענע אַרבעטערס. כדי נישט אַרויסצורופן קיין גרויסע מהומה אין שטאָט האָט מען בעת די ערשטע שטרייקן אַרויסגעשטעלט גאָנץ באַשניידע־נע פאָדערונגען, ווי: אַ 10־שעהדיקן אַרבעטס־טאָג און אַ בעסערע באַציאונג צום אַרבעטער, און בעיקר צום לערנינגל.

אָבער ווי באַשניידן אט די פאָדערונגען זאָלן נישט אויסזען לויט די היינטיקע באַגריפן, האָט דאָס אָבער אין יענע יאָרן באַדייט אַ פולשטענדיקע רעוואָלוציע אין יידישן עקאָנאָמישן לעבן. די אַרבעטס־געבערס האָבן נישט געקאָנט באַגרייפן, אַז זייער אַרבעטער זאָל האָבן אַ דעה איבער דער אַרבעטס־צייט. — ווי אַזוי — האָבן זיי געטענהט — איז עס מעגלעך צו אַרבעטן 10 אָדער 12 שעה אין די ערב יום־טובים, ווען מ'מוז אויף יום־טוב פאַרטיק מאַכן אָלע אַרבעטן פאַר די קונדן? און, אַז אַ לערניינגל זאָל נישט זיין קיין משרת, דאָס האָבן זיי שוין בכלל נישט געקאָנט פאַרשטיין.

ווי צעמישט זענען זיי אָבער געוואָרן, ווען זיי האָבן זיך דערוויסט אַז די פאָדערונגען שטאָמען פון דער אַנטשטאַנענער באַוועגונג. ענדלעך האָבן זיי פאַרשטאַנען, אַז זיי מוזן זיך אונטערגעבן, און אַז ס'האָבן נאָכגעגעבן די שניידערס, האָבן שוין אויך געמוזט נאָכגעבן די אַרבעטס־געבערס פון אַנדערע מלאכות.

אין איין אָרט איז גאָר שווער געווען אויסצוקעמפן פאַר־לייכטערונגען פאַר די אַרבעטאַרינס. דאָס איז געווען די פאַפּי־ראָסן־פאַבריק פון מאָטל מינץ. מאָטל מינץ איז געווען אַ ייִד אַ חסיד, אַ בעל הבית פון אַ הויז אויף דער יאַנעווער גאַס, אָן חוץ דער פאַפּיראָסן־פאַבריק האָט ער אויך געהאַט אַ גרויס שניטקראָם אין מאַרק. ער איז געווען פון די יידן תקיפים, וואָס האָבן געהאַלטן, אַז קייניער טאָר זיך נישט מישן אין זייער ערע עסקים.

ווען מ'האָט מאָטל מינצן דערקלערט, אַז ס'קומט אַ גאַנץ אַנדערע צייט, ווען דאָס אַרבעטס־מיידל וויל אויך זיין אַ מענטש און האָבן אַ פּאָר אָפּרו־שעה אין טאָג, האָט ער אַ ברום געגעבן: „נישט ביי מיר"; און צוגעגעבן: „זיי קאָנען גאָנצן טעג נישט אַרבעטן, וועלן זיי דאָך אינגאַנצן פריי זיין". מער האָט ער נישט געוואָלט רעדן.

די מיידלעך האָבן געוואָרפן די אַרבעט און אים געווינן, אַז זיי קאָנען אַרומגיין וואָכן און חדשים אָן אַרבעט. צום סוף, אַז מ'האָט אָנגעהויבן אַוועקנדן נגישות קעגן אים, ווי רופן צו באַיקאָטירן זיין סחורה און זיין קראָם, האָט ער זיך אונטער־געגעבן.

די באַוועגונג רייסט זיך אריין אין בתי־מדרשים און חסידים־שטיבלעך

אין יענע יאָרן האָט דער רוב עלטערן געוואָלט, אַז זייערע קינדער זאָלן אויסוואַקסן תלמידי־חכמים, גוטע יידן, אָבער נישט קיין בעלי־מלאכות. וואָס, אַ שניידער? אַ שוסטער? דאָס איז געווען אָן אומכבוד פאַר דער משפּחה און האָט נישט צו־געזאָגט קיין העל ליכטיק לעבן אין דער צוקונפט. אָנדערש איז געווען מיט אַ לערנער, — זיין צוקונפט האָט זיך פאַרגע־שטעלט פאַרשידנפאַרביק, פריווילעגיעס און אַ באַקוועם לעבן ביים רייכן שווער. צוליב דעם טאָקע האָט אַ גרויסער טייל פון דער יידישער יוגנט אַנשטאָט צו נעמען לערנען אַ פאַך אַווּעק אין בית־המדרש, אָדער ישיבות.

די אַגיטאַציע פון „בונד" האָט נישט אויסגעמיטן אָט די לערנערס, צו וועלכע ער האָט זיך געוואָנדן, אַז זיי זאָלן זיך נעמען לערנען אַ פאַך און נישט פאַראַזיטעווען און פטרן די יוגנט אין ד'אמות פון בית־המדרש. דער „בונד" האָט באַאייג־פלוסט די יוגנט צו באַקענען זיך מיט דער דרויסנדיקער וועלט דורך לייענען די רוסישע ליטעראַטור (די יידישע ליטעראַטור האָט דעמאָלט געשטעלט אירע ערשטע טריט). אונטערן אייג־פלוס פון אָט דער פראַפּאַגאַנדע האָבן פאַרלאָזט דאָס לערנען: דוד קרוסטס (גאָלדפאַרב), יואל איצל, חנינא'לע קלינג א"א, וואָס זענען געוואָרן אַקטיוויע חברים אין „בונד".

די שטודירנדיקע יוגנט, וואָס האָט זיך געפונען אין דער באַוועגונג איז צו הילף געקומען די חברים, וואָס האָבן פאַר־לאָזט די גמרא און גענומען זיי לערנען וועלטלעכע לימודים. צווישן די וואָס האָבן זיך גענומען צום לערנען האָט זיך גע־פונען דוד קרוסטס. ער האָט געשטאָמט פון אַ שטרענג־רעלי־גיעזער פאַמיליע, זיין פאָטער איז געווען אַ פרומער ייִד און ער פלעגט לערנען משניות מיט די יידן אין בית־המדרש, צווישן מנחה און מעריב. מיט דער זעלבער התמדה ווי דוד

איז געזעסן אין שטיבל יום־ולילה איבער דער גמרא, איז ער איצט געזעסן איבער וועלטלעכע ביכער. ער האָט זיך אויס־געלערנט גוט רוסיש, און איז שפעטער געוואָרן אַ לערער פון רוסיש.

אין דער באָוועגונג זענען אַריין, אויסער אַרבעטערס, אויך יוגנטלעכע פון רייכע היימען, ווי דער זון פון דעם שוין פריער דערמאָנטן מאָטל מינץ. די באָוועגונג האָט אַנטוויקלט אין די חברים אַ חוש פאַר געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט און פאַר פרייהייט, צוליב וואָס מ׳דאַרף אפילו גרייט זיין מקריב צו זיין דאָס אייגענע לעבן. דערבייַ איז אויסגענוצט געוואָרן דער הערשישער טאַט פון הירש לעקערט אין ווילנע.

אַ קורצע צייט נאָכדעם ווי דער „בונד״ אין ביאַלע האָט אָנגעהויבן זיין טעטיקייט האָט זיך דער איינגעפונדעוועטער לעבנס־שטייגער גענומען ענדערן. דער אַרבעטער און אַרבעטאַרין האָבן שוין געהאַט באַשטימטע אַרבעט־שעהן אין טאָג, און נאָך דער אַרבעט האָבן זיי געווּסט, אַז מ׳דאַרף זיך אַרום־וואָשן און אַריסגיין אויף דער „בירזשע״, כדי זיך צו טרעפן מיט חברים און חברות. דאָרט האָט מען זיך פאַרנומען מיט פאַליטישע און קולטורעלע ענינים.

דער עלטערער דור וואָס איז געווען טיף פאַרוואָרצלט אין דעם רעליגיעז־טראַדיציאָנעלן לעבן האָט נישט געוואָלט דער־לאָזן, אַז די יוגנט זאָל אַרויס לתרבות־רעה, און די עלטערן פלעגן שטערן זייערע קינדער אָנצוגעהערן צום „בונד״. גאָר באָזונדערס זענען פאַרגעקומען אינצידענטן מיט די טעכטער. די עלטערן פלעגן שטאַרק היטן, אַז זייערע אַ טאָכטער זאָל זיך, חלילה, נישט טרעפן מיט קיין בחור. פאַרשטייט זיך, אַז מיטן אויפקום פון „בונד״ זענען אויך אויף דעם געביט פאַרגעקומען ראַדיקאַלע שינויים, וואָס זענען נישט געווען צום האַרצן די עלטערן. פלעגן טאָקע די עלטערן זיך בייזערן אויף די טעכטער, שעלטן די „לאָבוזעס״, וואָס ווילן אַראָפּפירן די קינדער פון דרך־הישר, אָבער דאָס האָט ווייניק געהאָלפן.

דער „בונד״ האָט נישט געפירט קיין קאַמף קעגן רעליגיע, אָבער ווען די חברים האָבן אָנגעהויבן לייענען פאָפולערע וויסנשאַפטלעכע בראָשורן, אין וועלכע זיי האָבן געפונען אַן אויפקלערונג וועגן אַ סך נאָטור־דערשיינונגען, איז ביי זיי פאַרגעקומען אַן אינערערוך, וואָס האָט אַ וואָקל געטאָן צייער רעליגיעזע איינשטעלונג. ס׳האָט זיך צו זיי פאַרגנבעט אַ צווייפל און אַ סך פון זיי געבראַנגט דערצו, אַז זיי זענען גע־ווארן קעגנערס פון רעליגיע.

פארזאמלונגען פון „בונד״

אַז די פאַרטיי איז זיך צעוואַקסן, פלעגט מען דורכפירן אַלגעמיינע פאַרזאַמלונגען, זומער— אין הויף־סאַד, אין וואַלד, און וויינטער־צייט — אין בית־המדרש אָדער אין די חסידים־שטיבלעך.

די פאַרזאַמלונגען זענען אַריין אין לעבן און דאָס איז געווארן אַ נויטוועندיקייט, וואָס האָט געטראָגן אַ קולטורעלן און צעשטרייאונגס כאַראַקטער. מ׳האָט זיך געפילט אויף די פאַרזאַמלונגען מוטיק און גייסטיק דערהויבן. מ׳האָט גאָר נישט געדענקט אין דער אומלעגאַלקייט און אין דער געפאָר אַריינצופאַלן אין די הענט פון דער צאַרישער זשאַנדאַרמעריע. האָט אָזא פאַרזאַמלונג געמעגט פאָרקומען אָפילו בייַנאַכט אין אַ וואַלד, ווייט הינטער דער שטאָט, האָט מען זיך אָהין אַוועק־געלאָזט.

אין אייניגע אַ ראש השנה, אומגעפער אין 1903, האָט מען געמאַלדן, אַז נאָכן עסן וועט פאָרקומען אַ פאַרזאַמלונג אין וואַלד. צו דער באַשטימטער שעה האָט זיך אין וואַלד פאַרזאַמלט אַן אומצאָליקע מאַסע, וואָס האָט אָנגעהערט צו דער באָוועגונג. געהערט האָט ברוך וויינבערג. במשך פון עטלעכע שעה האָט ער דערציילט וועגן דעם פרייען לעבן אין אויסלאַנד, וועגן די לעבנס־באַדינגונגען פון די דאָרטיקע אַרבעטערס, און אַז די סאָציאַל־דעמאָקראַטיע מיטן „בונד״ אין רוסלאַנד ווילן אויך דאָ אויסקעמפן די זעלבע פרייהייטן. ס׳איז געוואָרן נאָכט, איינער האָט דעם צוויטן נישט געזען, די באַגייסטערטע ווערטער פון רעדנער האָבן געשניטן די אַרומיקע שטילקייט און אָנגעזאָגט אַ קאַמף דער פינצטער־ניש. וועון די פאַרזאַמלונג איז געשלאָסן געוואָרן, האָבן זיך עטלעכע חברים אַוועקגעשטעלט, בילדנדיק אַ טויער דורך וועלכן אַלע פאַרזאַמלטע זענען אַדורך. אויף אָזאַ אופן האָט מען געהאַט אַ מעגלעכקייט נאָכצוציילן די צאָל אָנוועזנדיקע, וואָס האָט דערגרייכט 400 מאָל. מ׳איז אַרויס פון וואַלד באַ־גייסטערט און אויפן וועג האָט מען געזונגען רעוואָלוציאָ־נערע לידער.

די פאַרזאַמלונגען אין בית־המדרש פלעגן אָזוי אַרגאַני־זירט ווערן, אַז אין פאַל פון דערנענטערן זיך פון דער פאָ־ליציי, פלעגט מען, אויף אַ ספעציעלן אָפּגערעדטן צייכן, אויגן־בליקלעך פאַרלאָזן דעם בית־המדרש, שפרינגנדיק דורך די פענצטער. וועון די פאָליציי פלעגט אָנקומען האָט זי שוין קיינעם נישט געטראָפן. ס׳זענען אויך געווען פאָלן וועון מתפללים, זייענדיק אין כעס פאַרוואָס מען פאַרנעמט דעם בית־המדרש, פלעגן מאַכן אַ פאַלשן אַליאַרם וועגן פאָליציי, כדי מען זאָל זיך פונאַנדערלויפן.

זומער איז דאָס צוזאַמענטרעפן זיך נישט געווען קיין פראָבלעם, ווייל דער מארק־סאָד, דער הויף־סאָד, די סעדער און שאָסייען האָבן געגעבן גענוג מעגלעכקייטן דערצו. וויב־טער אָבער איז דאָס צוזאַמענטרעפן זיך טאָקע געווארן אַן ערנסט פראָבלעם. האָט מען אויסגעזוכט אַ קראָם און דאָרט פלעגט מען זיך באַגעגענען. ביי הערשל לענטשנער אין הויז אויף דער גראבאנאָווער גאַס האָט אין ינער צייט געהאַט אַ קראָם פון זיסוואָרג אַ געוויסער שמואל. פלעגט מען ביי אַט דעם שמואלן אין קראָם אַריינקומען און ביים לישטשען די באַניקערן האָט מען געשמועסט, דיסקוטירט וועגן געוויסע פראָגן, און צייטנווייז אין דער שטיל אפילו געזונגען רעווא־לוציאָנערע לידער. ס׳פלעגט דאָרט זיין אַזאַ ענגשאַפט, אַז מ׳האָט זיך ממש נישט געקאָנט באָוועגן. אַז דער קראָם־אייז־גנטימער האָט דערזען, אַז זיין געוועלב ווערט ענג פאַר זיינע קונדן האָט ער זיך איבערגעטראָגן אין אַ גרעסער געוועלב, אַנטקעגנאיבער און דאָרט האָבן שוין געקאָנט אַריין מער מענטשן.

די קהלשע זארג פאר דער ארעמער באפעלקערונג

אין יענער צייט, אז אן ארעמאן איז קראנק געווארן איז נישט געווען ווער ס׳זאל זיך מיט אים פאראינטערעסירן, און ס׳איז נישט געווען ווער ס׳זאל אים דערטיילן מעדיצינישע הילף. אפילו אנשטעקנדיקע קראנקע זענען געלעגן אין שטוב און נישט איזאלירט געווארן. די קהילה־לייט האבן אפילו נישט געמאכט די מינדסטע אנשטרענגונג וועגן גרינדן א יידישן שפיטאל פאר דער ארעמער באפעלקערונג.

אין יענער צייט איז טאקע קראנק געווארן אן ארבעטער־יינגל, אן ארעמער יתום (אן א מוטער, זיין פאטער האט מען גערופן מיט צונאמען פערקאפ). דאס יינגל האט געארבעט בייַ גרשון שוסטער, א שטארק ארעמער בעל־מלאכה. דאס קראנקע יינגל איז געבליבן ליגן אין ווארשטאט אן שום מעדיצינישער אויפזיכט. וועז מ׳האט זיך דערפון דערוווסט אין די בונדישע קרייזן, איז שוין געווען צו שפעט. וועז די בונדישע טוערס עליע שימשעלעס און איצעלע סטאליער זענען אין איינעם אן אוונט ארויז אין ווארשטאט באזוכן דעם קראנקן האבן זיי אים שוין געטראפן אין דער סטאדיע פון די לעצטע לעבנס־שעהן. ער האט זיך בייַ זיי געבעטן מען זאל אים ראטעווען, אבער דעם זעלבן אוונט איז ער אויסגעאנגען.

אויף מארגן, אין טאג פון דער לויה, האט דער „בונד״ פאראדנט צו ווארפן די ארבעט און האט די לויה פארוואנדלט אין א דעמאנסטראציע קעגן די קהילה־אנפירערס. בייַם אפע־נעם קבר האט עליע שימשעלעס וויינענדיק דערציילט וועגן זיין באזוך מיט אן אוונט פריער בייַם פארשטארבענעם יוגנט־לעכן, און ווי אזוי דאס יינגל האט זיך געבעטן מ׳זאל אים ראטעווען.

דער „בונד״ האט געזומען אין זיינע הענט דעם ענין פון מעדיצינישער הילף פאר די ארעמע שיכטן. מ׳האט אנ־געהויבן צו זוכן ווועג ווי אזוי צו שאפן געלט־מיטלען, כדי צו בויען א יידישן שפיטאל. אזא געלעגנהייט איז טאקע בקרוב אונטערגעקומען.

אין איינעם א טאג איז געשטארבן א שטאט־גבירטע. מ׳האט דערפילט, אז דאס איז א שעת־הכושר צו פארווירק־לעכן דעם גדעלאנג וועגן בויען א שפיטאל.

צו דער פאמיליע פון דער פארשטארבענער איז אוועק א דעלעגאציע און פארלאנגט א סומע געלט אויף דעם צוועק. אזוי ווי מען האט זיך נישט געאיילט מיטן געבן די געפא־דערטע סומע, איז דערויבער אויפגעהאלטן געווארן די לויה. די פאמיליע האט געוואלט אויסמיידן אן אינטערוועניע מצד דעם „בונד״, און זי האט זיך דעריבער געוואנדן צו ברוך ווייַ־בערג און מיט אים איינגעטענהט, אז דער „בונד״ דארף זיך נישט מישן, ווייל דאס איז אן ענין פון קהל, מיט וועמען זיי וועלן דורכקומען. זיי אליין פארשטייען, אז מען דארף א יידישן שפיטאל, אבער דאס אלץ האט נישט קיין שייכות מיטן „בונד״.

וואס ברוך האט זיי געענפערט איז נישט באווווסט געווען. לויט א קלאנג, זאל זיי ברוך האבן געזאגט, אז לויט זיין מיינונג איז פילאנטראפיע נישט קיין עסק פארן „בונד״.

זעענדיק, אז דער ענין איז אן ערנסטער, איז די פאר־לאנגטע סומע בעגעבן געווארן, און ערשט נאכדעם איז פאר־געקומען די לויה.

פאליטישע שטרייקן

ווי באווווסט פלעגט דער „בונד״ דורכפירן שטרייקן, אבער אין קליינעם שטעטל איז דאס געווען א שווער שטיקל ארבעט. איינעם אזא שטרייק אין ביאלע וויל איך דא פאר־צייכענען.

נאך דער טראגישער דעמאנסטראציע פון גלח גאפאן איז פעטערבורג, האט דער „בונד״ באשלאסן צו פראקלאמירן א פראטעסט־שטרייק. אין ביאלע האט דער „בונד״ אויף דער „בירזשע״ און אויף פארזאמלונגען אויפגעקלערט דער מאסע דעם פאל פון דער גאפאן־דעמאנסטראציע, און ס׳איז בא־שלאסן געווארן צו פראקלאמירן אן אלגעמיינעם שטרייק, וואס זאל ארומנעמען אלע ארבעטס־ערטער, און אויך די קראמען זאלן געשלאסן ווערן.

נישט ארבעטן איז נאך מעגלעך געווען, ווייל די אר־בעטס־געבערס האבן זיך נישט קעגנגעשטעלט. דורכצופירן אבער, אז מ׳זאל שליסן די קראמען איז געווען א גאנץ שוועריע ענין. די קראם איז דאס געזיכט פון דער שטאט, און האט מען געוואלט אויסדריקן די אומצופרידנקייט פון דער שטאט, האט מען דאס געטאן דורך שליסן די קראמען. האט טאקע די צאריסע פאליציי שטארק אכטונג געגעבן, אז אט דאס שטאט־געזיכט — די קראמען — זאל נישט זיין דער אויסדריקער פון וועלכער ס׳איז אומצופרידנקייט פון דער באפעלקערונג. דעם יידישן קרעמער איז דעריבער שווער געווען נאכצוקומען די פאדערונג פון „בונד״, און ער האט זיך געפונען צווישן האמער און קאוואדלע.

אין דער נאכט פארן באשטימטן שטרייק־טאג איז מען אווועק צו די בעקערס און זיי פארזאגט נישט צו באקן; אין די ווארשטאטן, אז מארגן זאל נישט געארבעט ווערן, און צו די קרעמערס, אז מארגן זאלן זיי נישט עפענען זייערע קראמען.

דעם זעלבן אוונט האט מען געמאכט א התחזה און געגעבן דער צאריסער מאכט צו פילן, אז עפעס גרייט זיך. אין יענער צייט זענען די גאסן באלויכטן געווארן מיט נאפט־לאמפן, וואס פלעגן הענגען אויף הויכע סלופעס. אט די לאמפן זענען אין דעם אוונט צעהאקט געווארן מיט שטיינער און די שטאט איז פארזונקען געווארן אין פינצ־טערניש.

אז די זשאנדארמעריע האט זיך דערוווסט, אז ס׳גרייט זיך אויף מארגן א שטרייק, האט זי זיך גלאזט בייַנאכט איבער די הייזער אין ארעסטירט א רייַ בונדישע טוערס, וויַ: עליע שימשעלעס, שאמע מערידמאן, שיע בנימין לייבעלעס (יהושע מענדלבוים) א״א. דאס האט אבער נישט געשטערט די אר־בעט בייַם דורכפירן דעם שטרייק.

אויף מאָרגן אין אַ פּראָסטיקן ווינטער־טאָג זענען די אַרבעטערס נישט געגאַנגען צו דער אַרבעט, די קראָמען אַ טייל געשלאָסן, אַ טייל אָפן. די פאַליציי איז געגאַנגען צו יעדן קרעמער און געברענגט אים פון דער הייַם, אַז ער זאָל עפענען די קראָם, אָבער ווי נאָר די פאַליציי איז אַוועק, איז מען צו און צהעהייסן פאַרמאַכן. האָט דער קרעמער נישט געוואָלט שליסן, האָט מען אַליין פון דרויסן צוגעמאַכט די טירן. האָבן אַנדערע קרעמערס זיך געאַמפערט, האָט מען זיי אַריינגעוואָרפן שטיינער אין קראָם. די פאַליציי איז נישט אָפגעטראָטן אַ גאַנצן טאָג און זיך אַרומגעיאָגט מיט דער חברה און זיך נישט געקאָנט קיין עצה געבן; זי איז געוווּנדערט געווען אַרויסצורופן מיליטער צו הילף. ס׳זענען געקאָפּט געוואָרן אַ צענדליק בחורים, וואָס זענען דערנאָך אָפּגעזעסן עטלעכע חדשים אין דער שעדלעצער תפיסה. עטלעכע זענען נאָכן אָפּזיצן אין תפיסה אַרויסגעשיקט געוואָרן פון שטאָט אין אַנדערע ראַיאָנען. צוויי די אַרויסגעשיקטע איז געווען איינער פייוול מיטן צונאָמען „זשאָבע״.

דער „באיוואי אטריאד״ פון „בונד״

אָפּיציעל איז דער „בונד״ געווען קעגן טעראָר, אָבער ס׳האָט ביי אים עקזיסטירט אַ באַוואָפנטע גרופּע, וואָס איז גרייט געווען אויף יעדן פאַל, וועו ס׳וועט נייטיק זיין אַנצוועענדן כוח.

צו דער באַוואָפנטער גרופּע, וואָס האָט זיך געהויפן „באַיעוואי אטריאד״ האָבן געהערט חברים פון דער באַוועגונג, וואָס האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט זייער איבערגעגעבנקייט. ביים אַריינטרט אין אָט דער גרופּע האָט מען געדאַרפט דורכגיין אַ געווייסן עקזאַמען. די ערשטע פראַגע ביים עקזאַמען איז געווען, צי איז מען גרייט מקריב צו זיין דאָס לעבן, וועו ס׳וועט נייטיק זיין. האָט דער צעפרעגטער אַן וואָקלען זיך גלייך מוטיק געענפערט אַז יאָ, האָט מען אים אָנגענומען. האָט ווער אָבער נאָר אַ קלעק געטאָן וואָס צו ענטפערן, איז ער געפּסלט געווארן.

די באַוואָפנטע גרופּע איז באַשטאַנען פון אַ דריי־צענדליק חברים, אַזוונטע בחורים. עטלעכע פון זיי געדענק איך, ווי אַ שטייגער: אַנטשל קאַצאַפּ (בעקערמאַן), משה אישטשער, חיים פישטשאַצער, נאכקע פעלדמאַן, שיע בנימין לייבעלעס, דער וויסער מאיר, חנינא׳לע קלינג. אויב איך האָב נישט קיין טעות האָט אויך ישעיהו ווייבערג אָנגעהערט צו אָט דער גרופּע. געווער פלעגט די גרופּע באַקומען פון צענטער. די גרופּע פלעגט דורכפירן איבונגען מיטן געווער הינטער דער שטאָט, אונטער דער אויפזיכט — פון לייזער מוליער, וואָס איז געקומען פון לאָדזש און האָט שוין געהאַט דערפאַרונג אָנצופירן מיט אַזאַ גרופּע.

מוסרים

די באַוועגונג אין ביאַלע האָט געהאַט צרות פון מוסרים. אָט די טיפן האָבן נישט געשטאַמט פון די חברים, וואָס האָבן אָנגעהערט צום „בונד״, נייערט פון דער באַפעלקערונג, און צוליב פאַרשידענע כוונות: צוליב אַ גרינג פאַרדינסטל, וואָס

די זשאַנדאַרמעריע איז גרייט געווען צו צאָלן אירע צוטראָגערס; צוליב נקמה אין די „לאָבוזעס״, וואָס האָבן געניטמען אַראָפּפירן יידישע קינדער פון גלייכן וועג. ס׳זענען אָפט פאַרגעקומען רעוויזיעס און אַרעסטן. די ביאַלער תפיסה האָט זייער אָפט געהאַט אין אירע קאַמערן פאַר געסט חברים פון „בונד״.

די באַוואָפנטע גרופּע אין „בונד״ האָט זיך געשטעלט פאַר אַן אויפגאַבע אויסצוגעפינען אָט די מוסרים און זיי באַשטראָפן. דריי פון זיי איז טאָקע געלונגען צו אָנטדעקן.

איינער פון זיי, אַ בעל־מלאכה האָט פאַר מורא עוקר געווען מיט זיין פאַמילע פון ביאַלע. דער צווייטער איז געווען אַ ביאַלער סוחר, צו וועמען אין געשעפט מ׳האָט אין איינעם אַן אָוונט אַריינגעשאָסן און אים פאַרוווּנדעט. דער דריטער פון זיי איז געווען אַ פאַרביסענער מוסר. ער האָט פאַר קיינעם קיין מורא נישט געהאַט, ער פלעגט שטענדיק טראָגן ביי זיך אַ רעוואָלווער. ער פלעגט אין צאַרישן דינסט אָפט פאָרן קיין וואַרשע, און דאָס אין ערשטער באַן־קלאַס. ער פלעגט שטאַרק היטן זיך און קיינמאָל זיך נישט געוואָלט טרעפן מיט אומבאַקאַנטע און פאַר אים פאַרדעכטיקע מענטשן. ס׳האָט אים אָבער גארנישט געהאָלפן. אין אַ זומערדיקן אָוונט פון יאָר 1904 האָט ער באַקומען זיין פאַרדינטע שטראָף.

אינטערעסאַנט איז ווי אַזוי דער טויט־אורטייל איבער דעם מוסר איז אויסגעפירט געוואָרן. פון דער באַן־סטאַציע פלעגט דער מוסר אַראָפּפאָרן אין שטאָט אַריין אין אַ דראָשקע, מיט אַן אויפגעשטעלטער בויד, כדי מ׳זאָל אים נישט זען. אין דעם אָוונט פון פאַרפאַל, וועו דער מוסר איז אַריין אין אַ דראָשקע, איז צוגעקומען אַן אויסגעפוצטע דאַמע און אין רוסיש העפלעך געבעטן איר דערלויבן אויך איינצושטייגן אין דער דראָשקע. וועו די דראָשקע איז אָנגעקומען צום בריק ביים טייך האָט די דאַמע אַרויסגעצויגן אַ רעוואָלווער, אָפּגעגעבן צום מוסר עטלעכע שאָסן אוו איז נעלם געוואָרן. יחידים האָבן אָבער געוווּסט, אַז אונטערן שלייער פון דער דאַמע האָט זיך אויסבאַהאַלטן אַ חבר פון דעם „באיעוואי אטריאד״ פון „בונד״ אין ביאַלע.

עפּנטלעכע דעמאָנסטראַציעס

סוף 1905 האָט די צאַרישע מאַכט פראַקלאַמירט אַ מאַניפעסט וועגן דער קאָנסטיטוציע אוו וועגן צונויפרופן די „דומע״ (פאַרלאַמענט), אַ שאָטן פון אַ פאַלקס־פאַרטרעטונג.

דער ביאַלער „בונד״ האָט ביי אָט דער געלעגנהייט גערופן אַ פאַלקס־פאַרזאַמלונג, כדי אויפצוקלערן דער באַפעלקערונג ווי נישטיק ס׳זענען די פרייהייטן וואָס דער צאַר האָט געשענקט זיינע אונטערטאַנען.

דער מיטינג איז פאַרגעקומען אין שול, וועלכע איז געווען געפּאַקט מיט אַן עולם פון אַלע שיכטן. געוועדט האָט אַ רעדנער, וואָס איז געקומען פון צענטער, און זיינע רייד האָבן פאַרכאַפט די פאַרזאַמלטע.

נאָכן מיטינג האָט דער „באיעוואי אטריאד״ געבילדעט אַ רינג, אין וועלכן ער האָט אַריינגענומען אַ גרויסן טייל פון

די פֿאַרזאַמלטע און זיך געלאָזט איבער דער שטאָט מיט אַ דעמאָנסטראַציע, מאַכנדיק דערביי אויסרופן קעגן צאַריזם.

דער פּאָליציי־צירקל האָט זיך דעמאָלט געפונען אין פּיזשיצעס הויז, אין מאַרק, עק יאַנעווער גאַס. פּאָליציי־נאַטשאַלניק איז געווען קאַרעניאוו, ווָאס האָט זיך אויסגע־צייכנט מיט צעווייסע ליבעראַלע נייגונגען. וועז די דעמאָנסט־ראַציע האָט זיך פון שול־הויף געגומען דערנענטערן צום פּאָליציי־פּאָסטן אוּן די פּאָליציאַנטן הערנדיק דעם טומל און די פיינטלעכע לאָזונגען קעגן צאַריזם, האָבן זיך אַ לאָז געטאָן קעגן די דעמאָנסטראַנטן, איז קאַרעניאוו אַרויס פון זיין חדר און אָפּגעהאַלטן די פּאָליציאַנטן פון אָנגרייפֿן דעם עולם.

די דעמאָנסטראַציע איז אַדורך אומגעשטערט די גאַנצע שטאָט און איז אַוועק צו דער תפיסה אויף דער פּראָספּער גאַס, וווּ ס׳האָבן זיך צעפונען עטלעכע אַרעסטירטע „בונד״־חברים. פֿאַר דער תפיסה האָט מען געמאַכט אויסרופן וועגן באַפֿרייען די אַרעסטירטע, און געזונגען רעוואָלוציאָנערע לידער.

אין קאמף מיט דער אונטערוועלט

אייִדער דער „בונד״ האָט זיך באַווּיזן אויף דער יידישער גאַס, איז ביאַלע באַהערשט געווען דורך דער אונטערוועלט. גנבים, גאַסן־יונגן, שטאַרקע און פֿאַרזּוכטע האָבן טעראָריזירט דער יידישער באַפֿעלקערונג און אויסגעפּרעסט ביי איר געלט דורך פֿאַרשיידענע אופנים. פּורים און שמחת־תורה פלעגן זיי זיך אָנשיכורן, אַריין אין בתי־מדרשים, געמאַכט סקאַנדאַלן און געשלאָגן וועד ס׳איז זיי געקומען אונטער דער האַנט. טיילמאָל האָט מען זיך געמוזט אָפּשליסן פֿאַר זיי אין דער היים, אַזוי האָט מען פֿאַר זיי געציטערט און נישט געוואָגט צו שטעלן זיך זיי אָנטקעגן.

וועז דער „בונד״ האָט אָנגעהויבן זיך טעטיקייט אין ביאַלע, האָט ער אָנגעהויבן באַווירקן די הפקר־עלעמענטן, צוימען און פֿאַרוואָנדלען זיי אין אָנשטענדיקע אַרבעטערס. ס׳איז אַבער געלונגען נאָר אַ קליינעם טייל פון זיי צו באַ־ווירקן, דער רוב איז געבליבן אומפֿאַרענדערט.

די ערשטע צייט זענען די אונטערוועלט־ברואים שטאַרק איבערראַשט געוואָרן פון דעם האָסטיקן וווּקס פון נייעם כוח אויף דער יידישער גאַס. זיי האָבן אין דעם כוח דערזעען אַ שטערונג פֿאַר זייערע מעשים. זיי פלעגן פֿראָוואָצירן געשלעגן, זיך באַווייזן אין מאַרק־סאַד אין דער צייט פון דער „בירזשע״, מאַכן חוצפהדיקע באַמערקונגען און באַוואַרפן מיט אויסגע־לאָסענע אויסדרוקן, אָבער זיי האָבן זיך נישט אָנגעטראָפן מיט קיין פּחד, נייערט מיט אַ ביטול־באַציאונג, און מ׳האָט זיי געהייסן נעמען דעם וועג. זיי האָבן זיך דערווייל אָפּגע־טראָגן, אָבער זיך געגרייט צו געשלעגן אין דער צוקונפט.

דער „בונד״ אין ביאַלע, וואָס איז געווען באַהויפט מיט אַן אויסערגעווייניליכער קאַמפּס־ענערגיע, האָט אין זיינע ריייַן געצייילט חברים, וואָס זענען געווען פּיזיש גוט אָנטוויקלט, ווי: אָנטשל קאָצאַפּ (בעקערמאַן), חאָנע ניסקעלעס (דעם מוליערס), דער ווייסער מאיר, אברהם קאמעלמאַכער א״אַ, וואָס האָבן שטענדיק ביי זיך געטראָגן געווער. די דאָזיקע באַוואָפנטע גרופּע האָט קנאַפּ וואָס מורא געהאַט פֿאַר דער אונטערוועלט.

אין אַ געוויסן טאָג האָט מען באַקומען אַ ידיעה, אַז די אונטערוועלט גרייט זיך אויף אַ געשלעג אין די נאָענטסטע טעג. דעם זעלבן טאָג האָט חאָנע ניסקעלעס אָנגעטראָפן אין גאַס איינעם פון דער אונטערוועלט, און פֿאַרשטעלנדיק אים דעם וועג האָט ער אים אַ זאָג געטאָן: — איר ווילט זיך שלאָגן, אויף וועז וואָרט איר? — און ער האָט דערביי אַרויסגעצויגן זיין ברויניג־רעוואָלווער פון טאַש. יענער האָט אַן אַ וואָרט זיך אָפּגעטראָגן.

זעלבסטשוץ

אין דער תקופה פון פֿאַראָמען איז רוסלאַנד, וועז די צאַריש־ע מאַכט האָט געוואָלט אונטערדריקן די רעוואָלוציאַ־נערע שטימונגען דורך לענקען די אויפֿגעבראָיזטע מאַסן אויף דער יידישער באַפֿעלקערונג, און האָט אַרגאַניזירט פֿאַראָמען אויף יידן, האָט דער „בונד״ געגרינדעט אין שטאָט אַ יידישן זעלבסטשוץ. דער „בונד״ האָט גערופן די יידישע באַפֿעלקערונג צו פֿאַרטיידיקן זיך, אויב ס׳וועט קומען צו אַן אָנפאַל אויף יידן. ס׳איז אַרגאַניזירט געוואָרן אַ באַוואָפנטע מחנה, אין וועלכער ס׳האָבן זיך באַטייליקט אויך נישט־בונדיסטן. דער זעלבסטשוץ האָט געהאַט פֿאַרשיידענע פֿאַר־טיידיקונגס־מכשירים, ווי: קינזשאַלן, רעוואָלווערן, געוויכטן, שטיקער ברוכאייזנס און אייזערנע דרענגער.

אין ביאַלע האָבן זיך די יידן נישט געשראָקן פֿאַר אומרוען מצד דער ציווילער באַפֿעלקערונג, וואָס איז אין איר רוב באַשטאַנען פון פּאָליאַקן, וואָס האָבן געהאַט אַ שוועך האַרץ אויף דער רוסישער מאַכט. די געפֿאַר פֿאַר יידן האָט געלויערט פון די רוסישע סאָלדאַטן וואָס האָבן זיך געפונען אין שטאָט. אין ביאַלע זענען דעמאָלט געשטאַנען אַכט באַטאַרייעס אַר־טילעריע אין פּיזשיצעס קאַזאַרמעס, לעבן די גלינקעס; דער ליבאַווסקער פּיעכאָטע־פּולק אויפן וואַרשעווער שאָסיי און דער קאלוזשעסקער־פּולק אויפן בריסקער שאָסיי.

אין די זונטיקדיקע טעג, וועז די זעלבער איז דערלויבט געווען צו קומען אין שטאָט אַריין, פלעגן זיי זיך אָנשיכורן אוּן שלאָגן אונטערקומענדיקע יידן. מאַכן אַוואַנטורעס, באַגלייט מיט עכטע רוסישע ספּיטעטן, וויִ: „זשידי מאַשענקי״ (יידן אָפּנאַרעט) אוּן „ראַזרעזאָט וואָס נאַדאַ״ (צעשניידן דאַרף מען אייך). דער פּחד פֿאַר זיי איז געוואָקסן אוּן מ׳האָט מורא געהאַט פֿאַר ערנסטע אינצידענטן מיט קרבנות.

אין איינעם אַ זונטיק, בערך אין יאָר 1903, האָט מען באַקומען אַ ידיעה, אַז די אַרטילעריע־סאָלדאַטן גרייטן זיך אין אַוונט אָנצופֿאַלן אויף יידן אוּן אויף זייערע הייזער. דער „בונד״ האָט אַליאַרמירט דעם זעלבסטשוץ אוּן צעשטעלט גרופּעקעס ביי די יידישע הייזער. אין אַוונט האָבן זיך טאָקע באַווּיזן שיכורע סאָלדאַטן אוּן מיט געשרייען „דאַוואַי זשידי!״ האָבן זיי זיך אַ לאָז געטאָן אויף די יידישע הייזער. דער אומדערוואַרטעטער ווידערשטאַנד האָט זיי באַטויבט אוּן פֿאַרטריבן זייער חשק צו רויבן יידישע פּראָפּערטי. זיי זענען צעשלאָגן געוואָרן פון זעלבסטשוץ אוּן זיי האָבן זיך צוריק־

געצויגן. ס׳דאָרף באַמערקט ווערן אַז די סאָלדאַטן זענען נישט געווען באַוואָפנט, ווען יאָ, ווער וויס וואָס פאַר אַ טרויעריקע רעזולטאַט זייער אָנפאַל וואָלט געהאַט.

אויף מאָרגן איז געווען זייער אַ געהויבענע שטימונג צווישן די חברים פון זעלבסטשוץ. יעדע גרופּע האָט דערציילט וועגן איר זיג אויבער די שיכורים. עטלעכע חברים פון זעלבסט־שוץ זענען געווען אַ ביסל צעקלאַפּט. מער זענען אַזעלכע איבערפאַלן פון סאָלדאַטן נישט פאַרגעקומען.

איבערבליק

אונטערן דרוק פון דער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג האָט די צאַרישע מאַכט באַשלאָסן צוגויפצורופן אַ פּאָלקס־פאַרשטייערשאַפט, אָבער פון דער צווייטער זייט האָט זי געוווסט מיטלען ווי אַזוי עוקר צו זיין די רעוואָלוציאָנערע עלעמענטן. ס׳איז איר טיילווייז געלונגען איינצושעצן דעם רעוואָלוציאָנערן פלאָקער און אָנצוווּרפן אַ יאוש־שטימונג אויף דער באַפעלקערונג.

אויך אין ביאַלע האָט זיך שטאַרק געלאָזט פילן אָט די געדריקטע שטימונג. פון צענטער האָבן אויפגעהערט קומען דירעקטיוון, און די אַרבעט פון „בונד״ אין ביאַלע איז כמעט ווי פאַראַליזירט געוואָרן. די מער ענערגישע חברים האָבן זיך צענומען צו קולטורעלער און געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט. דאָס אָבער האָט זיי נישט געקאָנט אַזוי באַפרידיקן ווי די פאַרטיי־טעטיקייט.

כל זמן מ׳איז געווען פאַרטאָן אין אַלגעמיינעם אידעאַל, האָט מען פאַרגעסן אין פערזענלעכן איך. ווען ס׳איז אָבער געקומען דער איבערריס אין דער פאַרטיי־טעטיקייט, האָט יעדער צענומען זיך אַרומקוקן, און פאַר אים האָט אויפגע־טויכט די תכלית־פראַגע. אין רעזולטאַט דערפון האָט זיך אָנגאַהויבן אַן עמיגראַציע פון ביאַלע. אַזוי זענען אַוועק צווישן אַנדערע: לייזער מאַלער, עליע שימשעלעס מיט זיין חברטע, אברהם קאמעלמאַכער מיט זיין שוועסטער, דוד קרוסעס (געפאָרן קיין פאַריז און אין קורצן זיך אומגעקערט), חאַנע ניסקעלעס, דער ווייסער מאיר א״א.

די יונגע יורשים פון דער „בונד״־באַוועגונג אין ביאַלע האָבן זיך צענומען גרייטן אויבערצונעמען די אָנפירונג פון דער פאַרטיי און ווייטער שפּינען איר פאָדעם. ווען חנינאלע קליגג (אייניער פון די אַקטיוווסטע בונדיסטן אין ביאַלע) האָט זיך צענומען גרייטן אין וועג אַריין, האָט ער מיך, אליהו רייזע־לעס (קלאָץ), משה בנימין טשאַרני און נאָך צוויי יוגנטלעכע מודיע געווען, אַז ער וויל אונדז אויבערגעבן די געווער־זאַמלונג פון דער באַוואָפנטער בונדישער גרופּע, דעם „באָיעווּאָ אטריאַד״.

דאָס איז געווען בערך אין יאָר 1908. צו דער באַשטימטער שעה האָט אונדז חנינאלע קליגג אַוועקגעפירט אין „זאפיע״־וואַלד. ווען מיר האָבן זיך דערנענטערט צום וואַלד האָט ער אונדז אָנגעוויזן אויף אַ הויכן בוים מיט אַן אויבערגעבוי־גענעם שפּיץ, אַזוי ווי אויבערגעבראַכן, און געזאָגט, אַז דאָרט אונטערן בוים ליגט דאָס געווער.

אַז מיר זענען צוגעקומען צום אָנגעוויזענעם אָרט אין וואַלד, האָט חנינאלע מיט אַ שטיקל אייזן, וואָס ער האָט מיטגענומען מיט זיך, געגראָבן און געפֿונען אַ שטיקל צייט, ביז ער האָט דערטאַפּט דאָס אָרט. דאַן האָבן מיר אַלע מיט פאַרשיידענע מכשירים אָנגעהויבן גראָבן, ביז מיר האָבן אָפּגעפונען אַן אייזערן קעסטל. מיר האָבן עס אַרויסגעצויגן, ס׳האָט געדויערט אַ שטיקל צייט, ביז מיר האָבן עס געקאָנט עפענען, ווייל ס׳איז געווען דורכאויס פאַרזשאָוורט. אַ שווערן איינדרוק האָט אויף אונדז געמאַכט דאָס בילד וואָס מיר האָבן דערזעען נאָכן עפענען דאָס קעסטל. מיר האָבן דערזען דאָס גאָנצע געווער ליגן אין וואָסער. מיר האָבן אויבערגעציילט עטלעכע און דרייסיק רעוואָלווערן, טייל פון זיי פאַרזשאָוורט אַזוי ווייט, אַז זיי האָבן שוין ניט פונקציאָנירט. אַ טייל זענען געווען ניקלנע און האָבן נאָך געהאַט אויף זיך דעם גלאַנץ. פעקלעך קויל אָן קינזשאַלן זענען געלעגן פאַרזשאָוורטע. מיר האָבן אויסגעגאָסן דאָס וואָסער אָן זיך גענומען מיט אונדזערע שאָשן־טיכלעך רייניקן דאָס געווער. מיר זענען אַזוי געווען פאַרנומען מיט דער אַרבעט, אַז מיר האָבן נישט באַמערקט ווי ס׳איז צוגעפאָלן דער אָוונט. מיר האָבן דאָס קעסטל אויסגעלייגט מיט טרוקענער גראָז און צוריק זאַרגפעלירק פאַרפּאַקט דאָס געווער. חנינאלע האָט זיך געזאגט מיטן געווער, האָבנדיק פולע אויגן מיט טרערן.

וואָס איז געווארן שפּעטער מיטן קעסטל געווער איז נישט באַווּוסט. שפּעטער־צו זענען אַ טייל ביימער אין „זאפיע״־וואַלד אויסגעהאַקט געוואָרן און דאָרט האָבן זיך קריסטן איינגעאַרדנט ווירטשאַפטן. איך בין עטלעכע מאָל אַוועק אַהין שפּאַצירן און באַמערקט אונדזער סימן־בוים שטיין אין אָרומגעפאַרקאָנט גראָס. בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה האָבן די דייטשע אקופאַנטן אויסגעשניטן אַלע וועלדער אָרום ביאַלע, און אויך אונדזער סימן־בוים איז פאַרשוווּנדן.

הפסקה אין דער טעטיקייט

דער שטילשטאַנד אין דער בונדישער באַוועגונג האָט אָרויסגערופן אַ שמחה אין די בירגערלעכע קרייזן. זיי זענען דאָך געווען שטאַרק פאַרביטערט אויף די שטרייקערס וואָס האָבן אַלע מאָל אָרויסגעשטעלט אָנדערע פאָדערונגען צו די מייסטערס און טיילמאָל באַפוילן די קרעמערס צו שליסן די קראָמען.

אַזוי האָט מען דערציילט, אַז אין גערער שטיבל האָט מען שמחת־תורה בעתן פרייען זיך מיט דער תורה פאַר איין וועג זיך אויך געפרייט מיט דער מפלה פון די שטרייי־קערס, און מ׳האָט דאָרט אימפּראָווּיזירט אָט אַזאַ לידל:

„יענטע גענעשע,
ס׳איז געקומען אַ דעפּעשע,
אַז מ׳האָט אויסגעהרגעט אַלע שטרייקער;
מ׳האָט שוין פאַר קיין שטרייקער נישט קיין מורא.
שישו ושמחו בשמחת תורה״.

די קליינע גרופּע יוגנטלעכע בונדיסטן אין ביאַלע האָט אַבער נישט אויבערגעריסן דעם טעטיקייטס־פאָדעם. זי איז

אַנגעגאַנגען מיט דער ביבליאָטעק־אַרבעט און איר אַנטוויקלט. די גרופּע פלעגט פון צייט צו צייט, אין אַ שבתדיקן טאָג, אַוועקגיין אין וואַלד, וווּ מ׳האָט געפירט שמועסן וועגן פּאַר־שיידענע פּראָבלעמען. אָט די חברים זענען געווען איבער־צייגט, אַז דער קריזיס אין דער באַוועגונג וועט נישט לאַנג אָנהאַלטן. אין יאָר 1910 האָט די גרופּע אַקטיוויסטן באַשלאָסן איינצוארדענען אַן ערשטע מאַי פּאַרזאַמלונג.

די פּאַרזאַמלונג איז אַרגאַניזירט געוואָרן אויפן זעלבן אופן ווי אין די פּריערדיקע יאָרן. יעדער פון דער גרופּע, ווי: אליהו קלאַץ, משה בנימין טשאַרני, משה פינקלשטיין, יואל פינגערהוט, דער שרייבער פון די שורות א״א האָבן אויף זיך גענומען די אויפגאַבע צו מעלדן וועגן דער פאַרזאַמלונג באַקאַנטע אין די וואַרשטאַטן, לייענערס פון דער ביבליאָטעק, אַז זיי זאָלן אין אָוונט, ערב דעם 1טן מאַי, זיין אין גאַס.

נאָך אַ ישוב־הדעת איז באַשלאָסן געוואָרן צו רופן די פּאַרזאַמלונג אויפן יאָנעוועור שאַסיי, אַראָפּ אויף אַ פעלד, אין אַ ווינקל ווו ס׳האָט זיך געגרענעצט דער קריסטלעכער צמעטאַרזש מיטן יידישן בית־הקברות.

אין באַשטימטן אָוונט זענען צוויי חברים אָוועק אויפן אָפּגערעדטן אָרט אָפּצוואָרטן זענען אַרויס אין גאַס און אָוועקגע־שיקט אַהין די גערופענע חברים. אָוועק אַהין איז מען צו צוויי אַדער צו דריי חברים, כדי נישט אַרויסצורופן קיין חשד.

אליהו קלאַץ האָט פאַר די פּאַרזאַמלטע אויפגעקלערט די באַדייטונג פון ערשטן מאַי יום־טוב, געבנדיק גלייכצייַ־טיק אַן איבערבליק איבער דער פאַליטישער לאַגע אין לאַנד. אויפגעמונטערטע איז מען זיך צעגאַנגען אַהיים.

דער ערשטער פרווו צו גרינדן א פראפעסיאנעלן פאראיין

אין יאָר 1909 האָט נחמיה האפער פאַרלייגט אין ביאַלע אַ וואַרשטאַט פון מעכאַנישער שוסטעריי. אין אַ צייט אַרום האָט ער צוגעצויגן ווי שותפים זיינע ביידע ברידער, אשר און מתתיהו, ווי אויך זייַן שוואָגער בנימין קליגער. דער וואַרשטאַט איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ פאַבריק. דאָרט זענען באַשעפטיקט געוואָרן קרוב 40 אַרבעטערס. די טעטיקייט פון אָט דער פאַבריק האָט אַנגענומען אַ מאָדערנעם כאַראַק־טער, מיט אַ וואַיאָזשאַר (מתתיהו האפער)׳, וואָס איז געפֿאָרן אין די ווייטע רוסישע שטעט און דאָרט אָפּגעזעצט די פּראָ־דוקציע. אין אָט דער פאבריק איז געגרינדעט געוואָרן דער ערשטער ביאַלער פּראָפעסיאָנעלער פאַראיין. אויף אַ גאָר פּרימיטיוון אופן האָט דער פאַראיין געפירט זיין טעטיקייט, אַן אַ לאָקאַל און אַן אַ סעקרעטאַר. מ׳פלעגט זיך טרעפן ערגעץ־וווּ אויף דער גאַס און אַנענומען באַשלוסן. דער פאַראיין האָט אין דער פאַבריק דורכגעפירט אַ שטרייק לטובת די אַרבעטערס.

בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה

בעת דער דייטשער אָקופּאַציע האָט קיין רייד נישט געקאָנט זיין וועגן פירן אַ בונדישע טעטיקייט אין ביאַלע. האָט מען זיך פאַרנומען מיט געזעלשאַפטלעכער אַרבעט, מ׳האָט געהאָלפן גרינדן די פאָלקס־קיך, ווי אויך אַרגאַניזירט די ליטעראַריש־דראַמאַטישע געזעלשאַפט. דער „בונד״ איז פאַר־שטאַרקט געוואָרן מיט פרישע כוחות, אָזוי זענען צוגעקומען: אייַנער אַ מרדכי האכמאן, אַ בריסקער פליט; מרים, אַ ביאַלער געבוירענע, וואָס האָט געווילנט אין ווילנע איז געקומען צו איר מוטער. קיין ביאַלע האָט זיך אויך צוריקגעקערט דער בונדישער טוער תנא פריינד. ס׳האָבן זיך געמאָלדן פרישע בונדיסטן, ווי: שמעון בלאנקליידער (דער גראָבער)׳, אברהם סטריכער, אסתר אידלמאַן א״א.

ביים סוף פון דער וועלט־מלחמה, וועג פון רוסלאַנד האָבן אַנגעהויבן אָנקומען ידיעות וועגן רעוואָלוציאָנערן אויפֿרויז, האָט אין ביאַלע צוריק אויפגעווואָכט דער רעוואָלוציאָנערער בונדישער גייסט. מ׳האָט דערפילט, אַז ס׳קומט די צייט, ווען ס׳וועט זיך פאַדאַרף אַן אינטעגסיוועג אַרבעט, אפשר אין אַ גאָר גרויסן פאַרנעם. ס׳האָבן זיך צוריקגעקערט צו אַקטיווער טעטיקייט הברים, וואָס זענען אין די יאָרן נאָכן דורכפאַל פון דער רעוואָלוציע, אין יאָר 1905, געשטאַנען פון דער זייט, ווי: שאַמע פרידמאַן, נחום וואַרעק, אליהו האָפמאַן, הערש בער אַראַנאָוויטש א״א.

מיט דער אַנטשטייאונג פון פוילן האָט זיך אַנגעהויבן אַ ניי קאַפּיטל אין דער געשיכטע פון „בונד״ אין ביאַלע.

גדליהו בראוועַרמאן (פּתח־תקוה)

ב. צווישן ביידע וועלט־מלחמות

אין די יאָרן 1917—1919 איז אין ביאַלע פּאָדלעשקומען אַן אינטערנסיוווער פּראָצעס פון אויפוואַכונג און אָרגאַניזירונג פון די אַרבעטערס. מ׳האָט אויפגעשטעלט אַ יוגנט־אָרגאַניזאַציע אונ׳ זאַציע אונ׳ פּאָפּעסיאָנעלע פּאַראיינען, וויי: נאָדל־פּאַראיין, מעטאַל־פּאַראיין, האָלץ־פּאַראיין, בעקער־פּאַראיין א״א. מ׳האָט געגרינדעט אַ קולטור־קלוב, ביבליאָטעק און דראַמאַטישן קרייז. אין איינגאָרדנטן לייען־זאָל האָט מען באַקומען צו לייענען די בעסטע זשורנאַלן, ביכער און צייטונגען אין ייִדיש. די אַלע אינסטיטוציעס האָבן זיך אָריינגעצויגן אין גרויסן בונדישן קלוב אויפן נאָמען פון בראָניסלאָוו גראָסער, אין דער גראָאַנאָווער גאַס, אין הויז פון מאָטל פון ווייַנעס. מ׳האָט אויך געגרינדעט אַ קאָנסום־קאָאָפּעראַטיוו, כדי צו דערמעגלעכן די חברים איינצוקויפן שפּייז־אָרטיקלען צו נאָרמאַלע פּרייַזן.

דער „בונד״ האָט דורך די פּראָפּעסיאָנעלע פּאַראיינען באַאיינפלוסט די אָרבעטער מאַסן פּאָליטיש און עקאָנאָמיש, און געשטאַרקט זייער סאָציאַליסטישן באַוווסטזיין. אַ די פּראָפּעסיאָנעלע פּאַראיינען זענען אָנגעפּירט געוואָרן פון די פּעאָקטע: שמעון בלאָנקליידער — סעקרעטאַר פון צענטראַלן פּראָפּעסיאָנעלן פּאַראיין; משה ראָזזינעק — סעקרעטאַר פון דער שניידער־סעקציע און שמואלקע גאָלדבערג — סעקרעטאַר פון דער לעדער־בראַנזשע.

דאָס אָרגאַניזירן די יוגנטלעכע אָרבעטערס דורכן „בונד״ איז נישט געווען קיין לייכטע אָרבעט, ווייל מ׳דאַרף געדענקן אין ווּאָס פאַר אַן אומשטענדן זיי האָבן דעמאָלט געלעבט. גייסטיק פאַרפינצטערט, עקאָנאָמיש אָרעם, האָט מען אין זיי געדאַרפט אויפוועקן דאָס גפּעפיל פאַר אַ נייער וועלט, און לערנען זיי דעם וועג צו באַפרייאונג. צו לערנען אָט דער יוגנט האָט דער בונד באַשטימט איינעם פון זיינע פּאָליטקטע חברים, תנא פריינד, אַן אינטעליגענטער מענטש מיט זייער אַ סך וויסן. ער פלעגט פאַר דער יוגנט לייענען לעקציעס, געגעבן איר די גפּערציע צום לייענען און גפּעפירט קרייַזן. זייערע געדאַנקען און ליידנשאַפטן האָבן די יידישע יוגנטלעכע אָרבעטערס אַרויסגעבראַכט אין אַ געזעלשאַפטלעכער סביבה, וואָס האָט זיי דערהויבן איבער דער גרויער אַלטאָג־לעכקייט און זיי געגעבן בטחון אין אַ שענערן מאָרגן. אַדאַנק אָט דער קולטורעלער אָרבעט זענען אויסגעוואַקסן שפּעטערדיקע קולטורס און פירערס פון ביאַלער „בונד״.

דער „בונד״ זייענדיק שוין גוט אָרגאַניזירט און האָבנדיק די השפּעה אויף די פּראָפּעסיאָנעלע פּאַראיינען, טרעט אָריין צום ערשטן מאָל אין וואָל־קאַמף צום ערשטן שטאָטראַט. ער רופט צונויף מיטינגען אין די שולן און אין זאָל, וווּ ס׳טרעטן אָרויס אָרטיקע חברים און אויך פון וואָרשע קומען חברים, ווי הערשל הימלפּאָרב, יעקב פּאָס א״א. זיי באַמיען זיך אויפ־צוקלערן דער באַפעלקערונג, אַז דער „בונד״ איז נישט בלויז אַ קלאַסן־פּאַרטיי, נאָר ער איז אויך אַ פּאָרטיידיקער פון די נאַציאָנאַלע יידישע אינטערעסן. אין רעזולטאַט פון דער פּראָפּאַגאַנדע וואָס דער „בונד״ האָט אָנגעפּירט איז אים געלונגען אָדורכצופירן 6 ראָטמענער: משה ראָזזינעק, שמעון בלאָנקליידער, נחום וואָרעק, חיים בראָדאַטש, גדליהו ברא־וורמאַן און מרדכי האָכמאַן.

אין יאָר 1920, וועון דאָס פּוילישע מיליטער האָט אָנגעהויבן דעם צוריקמאַרש פון קיעוו, האָט זיך אָנגעהויבן אַ גרויסע כוואַליע פון אָרעסטן און פּאַרפאָלגונגען קעגן די פּירערס פון דער יידישער אָרבעטערשאַפט. אינצווישן איז דער גראָ־סער־קלוב מיט אַלע אינסטיטוציעס אָפּגעברענט געוואָרן, אָלץ איז אָוועק מיטן פייער. אין אַ צייט שפּעטער וועט אָרעסטירט דער גאָנצער בונדישער קאָמיטעט און זיינע חברים וועלן פאָרשיקט אין לאָגער דאָמביע. צווישן די פאָרשיקטע האָבן זיך געפונען: שמעון בלאָנקליידער, נחום וואָרעק, משה ראָזזינעק, תנא פריינד, פייוול גאָלד, זיסל אייזנבערג, אליהו גאָלדמאַן א״א.

אין די ערשטע חדשים פון 1921, נאָך דעם ווי די מלחמה צווישן פוילן און רוסלאַנד איז פאָרגעדיקט געוואָרן, האָט זיך ווידער אָנגעהויבן אַן אינטענסיווע אויפבוי־אָרבעט פון „בונד״ אין ביאַלע. חברים זענען צוריקגקומען פון דער אָרמיי, פון די תפּיסות און פון די אינטערנירונגס־לאָגערן. אַ סך פון די צוריקגעקומענע חברים, זענען שוין אָבער נישט אומשטאַנד געווען זיך אָריינצוואָרפן צוריק אין פּאָליטישער טעטיקייט, ווייל אַ טייל פון זיי איז געווען קראַנק, פיזיש צעבראָכן און אָנדערע האָבן זיך געמוסן גרייטן צו פאָרלאָזן פוילן. איז דערביבער געפאַלן דער גורל אויף די יונגערע בונדיסטן פאָרצוזעצן די אָרבעט. די יונגע בונדיסטן האָבן זיך אָריינגעוואָרפן מיט אַ נייַען אימפּעט אין דער סאָציאַליסטישער אויפקלערונגס־טעטיקייט. ס׳איז געבילדעט געוואָרן אַ נייער קאָמיטעט פון פאָלגנדיקע חברים: חיים ווייסגלאָז, וועלוול שוסטער, אליעזר שנור און בערל סאָלמאַן. צוזאַמען מיט דעם פרישן קאָמיטעט זענען אויך עלטערע חברים וווייטער אַקטיוו טעטיק געווען און מדריך געווען דער יוגנט ווי אַזוי פאָרצו־זעצן די בונדישע טעטיקייט. באַזונדערס האָבן זיך דערביי אויסגעצייכנט די חברים פון עלטערן דור: תנא פריינד, שמעון בלאָנקליידער און פייוול גאָלד.

ראשית איז מען צוגעטראָטן צוריק אויפצובויען די פּראָ־פּעסיאָנעלע פאָראיינען. דער ערשטער נאָדל־פּאַראיין איז אָרגאַניזירט געוואָרן אין הויז פון שרגאי דעם שוסטער, אויף דער פּראָסטער גאַס. די פּאַרוואָלטונג איז באַשטאַנען פון די חברים: וועלוול שוסטער — פּאָרזיצער און בערל סאָלמאַן — סעקרעטאַר און קאַסירער. דער פּאַראיין איז אויך געוואָרן אַ פּלאַץ פאַר קולטורעלער טעטיקייט. ס׳זענען דאָרט איינגע־אָרדנט געוואָרן דיסקוסיע־אָונטן און פאָרשיידענע רעפעראַטן. שפּעטער זענען אָרגאַניזירט געוואָרן די פּראָפּעסיאָנעלע פאָראיינען פון די לעדער, האָלץ־און מעטאַל־אָרבעטערס. אַלע פאָראיינען זענען אָנגעפּירט געוואָרן דורך בונדיסטן. ראש פון לעדער־פאָראיין איז געשטאַנען דער חבר יחזקאל וואָלאָס. מיטן מעטאַל־פאָראיין האָט אָנגעפּירט דער חבר פייוול גאָלד און מיטן האָלץ־פאָראיין — דער חבר וועלוול כאָראָש.

דער „בונד" ברענגט אַראָפּ פון וואַרשע די בעסטע לעק־טאָרן צו האַלטן לעקציעס פאַר דער יידישער באָפעלקערונג וועגן אַקטועלע פּאָליטישע פראָבלעמען. די שטאָט האָט וויידער אַ געלעגנהייט צו הערן די שטים פון „בונד".

דעם שטאַרקן דראַנג נאָך בילדונג, דאָס לעכצן נאָך פרייד און דערהויבונג האָט די יידישע אַרבעטער־יוגנט געזוכט צו באַפרידיקן אין אַ גרויסער מאָס אין איר אייגענער אַרגא־ניזאַציע. פאַר דעם „יוגנט־בונד", וואָס איז געווען אי אַ קאָמפּס־אינסטרומענט אי אַ בילדונגס־אינסטיטוציע, איז געשטאַנען די שווערע פראָגע פון אויסבילדן דעם נייטיקן קאָדער רעפערענטן און פירערס פאַר אָט דער אַרגאַניזאַציע. דער קאָדער האָט געמוזט קומען פון דער יוגנט גופא, דאָ האָט נישט געקאָנט זיין קיין רייד ווען זענען בערנגען לערערס פון דער פרעמד, אָדער פון אַזעלכע וואָס זענען געשטאַנען מחוץ פון אָט דער מחנה. ס׳האָבן געמוזט זיין אייגענע, געקנאָטן פון זעלבן טייג. אומעטום האָבן זיך אַרויסגערוקט איינצלנע יוגנטלעכע, וואָס האָבן זיך דערוואָרבן אַ געוויסע מאָס וויסן און האָבן דערביי אויך פאַרמאָגט די פאַאיקייטן איבערצוגעבן זייער וויסן אַנדערע. ס׳איז אָבער נייטיק געווען צו געבן די יוגנגערע רעפערענטן און קולטור־טוערס אַ פראָגראַם און מעטאָד, כדי פאַר זיי אַליין גופא קלאָר צו מאַכן די ראָל, וואָס זיי נעמען אויף זיך. צו דעם צווועק פלעגן יונגע בונדיסטן פאָרן קיין מעזריטש, וווּ ס׳האָט זיך געפונען דער ראַיאָן־צענטער פון „בונד", און דאָרט האָבן זיי באַקומען אינסטרוק־ציעס ווי אַזוי אַנצופירן מיט דער אַרבעט.

די אינסטיטוציע „קולטור־ליגע" איז געשאַפן געווארן אין ביאַלע מיטן צווועק צו צענטראַליזירן די גאַנצע קולטור־אַרבעט פון „בונד". די שטרעבונג פון „בונד" אין ביאַלע איז תמיד געווען צו דערהויבן די אַרבעטערס גייסטיק און מאָראַליש. דאָס האָט מען זיך באַמיט צו דערגרייכן דורך סיסטעמאַטישע קרייזן־אַרבעט, דורך קורסן, לאָגערן, צוזאַ־מענפליען, פאַרלעזונגען, קאָנצערטן, פאַרשטעלונגען און אויף פאַרשיידענע אַנדערע אופנים.

ווי ס׳איז שוין דערמאָנט געווארן איז די ביבליאָטעק, וואָס איז געשאַפן געווארן אין 1917 אינגאַנצן פאַרברענט געווארן בעת דער שריפה פון מאָטל פון ווייניעס הויז. בייַ די פראָפעסיאָנעלע פאַראיינען איז צוריק אויפגעשטעלט גע־ווארן אַ ביבליאָטעק, וועלכע איז שפּעטער אַריבער צו די קאָמוניסטן. די „קולטור־ליגע" האָט דעריבער באַשלאָסן זיך צו וועגען צו די בונדיסטן אין אַמעריקע, אַז זיי זאָלן העלפן שאַפן אַ ביבליאָטעק. ס׳דויערט נישט לאַנג און אַדאַנק דער ענערגישער אַקציע פון חבר פייוול גאָלד קומען אַן 10 גרויסע קאַסטנס מיט יידישע ביכער. די „קולטור־ליגע" פלעגט יעדן חודש דערהאַלטן די נייעסטע ליטעראַטור־אויסגא־בעס, און אַזוי אַרום געווארן די צווייטע היים פאַר אַ גרויסן טייל יוגנטלעכע אַרבעטערס.

דער „בונד" ווי אַ פּאָליטישע פאַרטיי האָט זיך נישט גע־וואָלט באַפרידיקן בלויז מיט דער קולטורעלער ארבעט. אויף אַ זיצונג פון „בונד"־קאָמיטעט איז באַשלאָסן געווארן צו אַרגאַניזירן די טרעגערס, פורמאַנעס, בעקערס און פליישּ־

הויעד של הבונד הצעיר „צוקונפט".

קאָמיטעט פון יוגנט־בונד „צוקונפט". פון רעכטס: וואָלף שוסטער, דבורה שוסטער, קליגער, וועכטערמאַן, זיגגער, לאה גאָלדשטיין אין בערל בעקערמאַן.

The Committee of the Youth Bund "Zukunft".

אַרבעטערס. ס׳איז באַשלאָסן געווארן זיך צו וועגען צו דער צענטראַלע אין וואַרשע וועגן שיקן קיין ביאַלע אַ פאָסיקן מענטש, וואָס זאָל זיין פעאיק אַנצופירן מיט אָט די פאַראיי־נען. די וועגונג איז אין וואַרשע אָקצעפטירט געווארן און ווי אַן אינסטרוקטאָר איז געשיקט געווארן חבר לייבל קערש, וואָס איז ווירקלעך צוגעפאָסט געווען צו דעם עלעמענט, סיי מיט זיין רעדן און סיי מיט זיין אַנפירונג. ער האָט זיך פיבערהאָפט אַנומען צום אַרגאַניזירן די פאַראייענען.

ס׳ווערן אַרגאַניזירט באַזונדערע פאַראייגען מיט איין צענטראַל־ביורא. בייַ די טרעגערס איז געווארן געוויילט אַ פאַרוואַלטונג מיט אביגדור ריכטער בראש, צו וועלכער ס׳איז געווארן צוגעקאָפּטירט דער „בונד"־חבר יצחק וועכטערמאַן. סעקרעטאָר איז געווען דער פונקציאָנער פון וואַרשע חבר ל. קערש. בראש פון דער פאַרוואַלטונג פון פליישער־פאַראיין איז געשטאַנען שלמה סטאָפּס זון, יעקב טשאַרני. פאַרזיצער פון דער פאַרוואַלטונג אין בעקער־פאַראיין איז געווען קאַלקער.

אין יאָר 1933 איז באַשלאָסן געווארן צו וועגען זיך צו פּפ״ס (פוילישע סאָציאַליסטישע פאַרטיי) וועגן אַרגאַניזירן אַ געמיינזאַמע ערשטע מאַי־דעמאָנסטראַציע. ס׳זענען אָפּגע־האַלטן געווארן קאָנפערענצן מיט דער פוילישער פאַרטיי־אָנפירונג און ס׳איז באַשלאָסן געווארן געמיינזאַם צו פייערן דעם אַרבעטער־יום־טוב. די ערשטע מאַי־ דעמאָנסטראַציע האָט אין דעם יאָר געהאַט אַן אימפּאָזאַנט פאַרלויף. ס׳האָבן מאָר־שירט די פראָפעסיאָנעלע פאַראיינען פון די טרעגערס, בע־קערס, פליישערס און שניידערס מיט זייערע פענער, טראָגג־דיק טראַנספאָרטנען מיט לאָזונגען קעגן פאַשיזם, קעגן אַנטי־סימיטיזם און פאַר רעכט אויף אַרבעט. די טרעגערס האָבן גע־ריטן פאָרויס אויף פערד, און די דעמאָנסטראַציע האָט אין שטאָט געמאַכט אַ שטאַרקן אייגדרוק. אין זאָל פון קינא „מיראַזש" איז נאָך דער דעמאָנסטראַציע אָפּגעהאַלטן געווארן אַ גרויסער מיטינג, וווּ ס׳זענען אַרויסגעטראָטן יידישע און פוילישע רעדנערס, און פון ביידע זייטן איז אונטערגעשטראָכן געווארן דער קאַמף פאַר אַן אַרבעטער־און פויערס־רעגירונג.

מכירת פּרח לטובת ה„קולטור־ליגע" בשנת 1927.

א בלימל־פּאַרקויף לטובת דער „קולטור־ליגע" אין יאָר 1927.

פּאַרנס, פון רעכטס: פייגע סמאַראַגש, חיים זינגער, צירל מייער־זאָן, משה שניידערמאַן, שיינדל זוסמאַן, שואלקע יורבערג, אסתר שניידערמאַן, מאַנעס ראַדזינעק; אינמיטן זיצן: פייוול ווירניק, שלמה קופּערשמידט, שמואל חיים ווינדערבוים, עליע האָפמאַן, חנה בראָווארעק, גדליהו בראָווערמאַן, אברהם (פּאַמיליע־נאָמען אומבאַקאַנט), משה פינקלשטיין, וואָלף שוסטער, שמואלקע גאָלדבערג; ס'שטייען: גיטל אַראַנאָוויטש, נאָמען אומבאַקאַנט, משה קאַראַליק, מנוחה קאַראַליק, הערשל עפּלבוים, דבורה בעלמאַן, יצחק בראָדאַטש, לאה איינ; פערטע רייע: מינטשע איידלמאַן, נאָמען אומבאַקאַנט, פייגע פּאַטשטאַרוק, אברהם קאַראַליק, נאָמען אומבאַקאַנט.

Flower sale on behalf of the "Culture League" in 1927.

אין 1938 וועלט ביאַלע א צענטער פון אַנטיסעמיטישע אומרוען. דער אַנטיסעמיטיזם טרעט שוין אַרויס אַרגאַניזירט אין באַיקאָט קעגן יידישן האַנדל, מ'שלאָגט יידן אין שטאָט, אויף דער יידישער באַפעלקערונג פאַלט אָן א פּחד.

דער „בונד" באַשליסט צו וועגן זיך צו דער פּפ"ס,אַז זי זאָל העלפן באַקעמפן דעם אַרגאַניזירטן באַיקאָט. די פּפ"ס האָט דעמאָלט פאַרגעלייגט אירן א פּלאָן צום קאָמף קעגן באַיקאָט. אָזוי ווי די אַנטיסעמיטן שטייען מיט אויפשריפטן בייַ די יידישע קראָמען און לאָזן נישט אַריין קיין קריסטלעכע קונים, זאָל דער „בונד" שאָפן א געלט־פאַנד און די פּפ"ס וועט צושטעלן מענטשן, וואָס וועלן גרייט זיין אָפּצושלאָגן די אַנטיסעמיטישע אַגאָנטן. דער „בונד" האָט אָבער נישט געוואָלט קיין געלט, און ער האָט דערציבער באַשלאָסן צו אַרגאַניזירן א זאַמל־אַקציע בייַ דער יידישער באַפעלקערונג. מ'איז אַרויס צו די יידישע סוחרים אין שטאָט און זיי פאַרגעלייגט די פראָפּאָזיציע פון פּפ"ס. די סוחרים האָבן מסכים געווען צום פאַרשלאָג און געשאָפן א געהעריקע סומע פאַר דעם צוועק. פאַרשטייט זיך, אַז דער ענין איז געווען א געזונג קאָמפּליצירטער און גאָרנישט אַזוי לייכט צום רעאַליזירן. מ'האָט זיך עטלעכע מאָל געטראָפן מיט די אָנפירערס פון פּפ"ס, און אין רעזולטאַט איז געשאָפן געווארן א גרופּע פון יידישע און פוילישע אַרבעטערס וואָס האָבן גענדערפט שטעלן א ווידערשטאַנד די אַנטיסעמיטישע כולי־גאָנעס. די פּפ"ס האָט אין אָט דער גרופּע געשיקט געדונגענע מענטשן, לרוב אַרבעטסלאָזע. דער ערשטער קאָמף מיט די אַנטיסעמיטישע פּיקעטניקעס האָט זיך צעפלאַקערט בייַ דער קראָם פון גליקע מעדניקס (ליכטנבוים — מאַנופאַקטור־קראָם) און די כולי־גאָנעס זענען פאַרטריבן געווארן. די יידישע באַפעלקערונג האָט פּרייער אָפּגעעטמט. ביים אַרגאַניזירן אָט די אַקציע זענען טעטיק געווען מצד דעם „בונד" די חברים: יצחק וועכטער־מאָן, אברהם קאַראַליק, פייוול ווירניק, גדליהו בראָווערמאַן און משה שניידערמאַן.

אָט אַזוי זיך געצויגן די בונדישע טעטיקייט אין ביאַלע ביזן יאָר 1939, וועגן די שטאָט איז אַריינגעפאַלן אונטער דער הערשאַפט פון דער דייטשער טיראַניע, בעת וועלכער, נאָך עטלעכע יאָר פון שווערן געראַנגל איז אין שטאָט נישט געבליבן קיין זכר פון דער יידישער באַפעלקערונג.

זו. **שוסטער** (ניו־יארק)

צוגאַב־פּרטים:

מיר זענען דאָ מוסיף פּרטים, וואָס האָבן א שייכות צו דער טעטיקייט פון „בונד" אין ביאַלע, לויט ווי מיר האָבן זיי אַרויסגענומען פון א צאָל עקזעמפּלאַרן פון „פאָדלאַסיער לעבן", און פון פּראָפעסאָר קורסקי־אַרכיוו אין ניו־יאָרק.

אין יאָר 1905 איז אין א ווינטער־אָונט פאַרגעקומען א דיסקוסיע אין בית־המדרש צווישן בונדיסט ברוך ווייַנבערג און דעם אַנאַרכיסט „אייזל דער וועשינס" זון. די „בונד"־באַיוווקעס האָבן אַרומגעשטעלט דעם בית־המדרש, יעדערן אַריינגעלאָזט און קיינעם נישט אַרויסגעלאָזט (פאָדלאַסיער לעבן", נומער 31 פון 10.8.34).

ס'איז געגרינדעט געווארן א רעוואָלוציאָנערע זעלבער־אַרגאַניזאַציע, מיט וועלכער ברוך ווייַנבערג און וועלוול טיאַמקין זענען פאַרבונדן געווען. דורך א מיסגליד פון אָט דער זעלבער־אַרגאַניזאַציע איז געלונגען צו קויפן א גאַנצן זאָק מיט רעוואָלווערן פאַר 12 אַדער 16 רובל („פאָדלאַסיער לעבן", נומער 33 פון 24.8.34).

חברים פון „בונד" האָבן אַרויסגעגנבעט קאַסטנס מיט רעוואָלווערן פון די שטאָלן אויף דער קשיוער גאַס, וואָס האָבן אָנגעהערט צום זשאַנדאַרם מאָסיק. די רעוואָלווערן האָט די

זשאַנדאַרמעריע געהאַט צוגענומען ביי חיים זיידמאַן (חיים זיידמאַן האָט געהאַט אַ דערלויבעניש צו פאַרקויפן געווער — רעד. „פאָדלאַסיער לעבן", נומער 34, פון 31.8.1934).

שמחת־תורה בייגאַכט האָט מען געפונען אינמיטן מאַרק אויף אַ קופּע בלאָטע דעם סטאַרשי סטראַזשניק ראַמאַנאָווסקי שכורהריים אָן זיין שוווערד. דאָס איז עטאָן געוואָרן צוליב זיין פאַרפאַלגן די בונדיסטן. נאָך אַ צווישן, אַז ער וועט זיך מער נישט מישן אין די ענינים פון „בונד" האָט מען אים צוריקגעגעבן די שווערד („פאָדלאַסיער לעבן" נומער 36, פון 18.9.1934).

בעת דער פראָקלאַמירונג פון דער קאָנסטיטוציע אין רוסלאַנד האָט דער ביאַלער „בונד" אַרויסגעגעבן אַ העק־טאַגראַפישע פראָקלאַמאַציע.

נאָכן דורכפאַל פון דעצעמבער־אויפשטאַנד אין יאָר 1905, האָט דער נאַטשאַלניק קעדראָוו פאַררופן צו זיך דעם „קאָזיאַני ראַבין" אַ געוויסן שלמהלע אוּן אים געוואָרנט, אַז אויב אין ביאַלע וועט זיך נישט אָפּשטעלן די טעטיקייט פון „בונד" וועט אויך אין ביאַלע פאַרקומען אַ פאָגראָם. דער „קאָזיאַני ראַבין" האָט גערופן ברוך ווייַנבערגן אוּן אים געבעטן, אַז דער „בונד" זאָל נישט ברענגען צו קיין פאָגראָם אין שטאָט. ברוך ווייַנבערג האָט אים געענטפערט, אַז דער „בונד" האָט נישט קיין מורא פאַר אַ פאָגראָם.

בעתן פּריזיוו אין יאָר 1905 האָט די בונדישע „סאָמאָב־ראַנאַ" צעשלאָגן אַ באַנדע קריסטלעכע פּריזיווניקעס. צוליב דעם אינצידענט איז די פּריזיור־צייט אין ביאַלע אַדורך רואיקער ווי שטעדטיק („פאָדלאַסיער לעבן", 5.10.1934).

קאַרעספאַנדענץ פון ביאַלע (סעדלעצער ראיאָן)

„צום 1טן מאַי האָבן מיר זיך דאָ געמוטמעט צוגרייטן פיל פּריער. עס זענען דורכגעגאַנגן אייניגע פאַרזאַמלונגען פון 40 ביז 80 פערזאָן. — מען האָט געריידט וועגן דעם יצציגען מאַמענט אין רוסלאַנד אוּן וועגן דעם 1־טן מאי.

די גאַנצע באַפעלקערונג פון שטאָדט האָט געריידט, אַז די „סטרייקערס" גרייטן זיך צום 1 מאַי.

ענדליך איז געקומען דער 15 אַפּריל (אַלטער סטיל), וואו עס זיינען פאַרשפרייט געוואָרן 350 פראָקלאַמאַציאָנען פון צ. ק. אויף פּוילישן אוּן יידיש. די פראָקלאַמאַציאָנען האָבן זיך זייער גוט פאַרשפרייט.

שבת דעם 16 אַפּריל, אין דער פרי האָט מען אין דער פאַליציי אַרײַנגענומען 2 פערזאָן, וואו מען האָט זיי אונטער־זוכט אוּן פריי געלאָזן. אין שטעטל האָט זיך געריידערט. זונטאָג, דעם 17 אַפּריל פאַרנאַכט, זיינען אייניגע פאַרטיעס אַרומגעגאַנגען אוּן פאַרזאָגט די אַרבעטער, מאָרגן זאָלן זיי ניט גיין צו קיין אַרבעט.

פאַליציי האָט אויך ניט געריט. זיי זענען אַרומגעלאָפן ווי פאַרסמטע מיינ. אָבער אָן ערפאָלג. צו אייניגע פערזאָן איז פאַליציי געקומען בייגאַכט — אָבער אויך אָן ערפאָלג — קיינער איז אין דער היים ניט געווען. דערפאַר האָבן זיי אַנגעגרייט 4 ראַטעס סאַלדאַטן אויף מאָנטאָג דעם 1 מאַי.

שיין איז געווען צו זען, ווי אַלע אַרבעטער זיינען אַרומ־געגאַנגען אין גאַס שבתדיק אָנגעטאָן, אַלע האָבן זיך געפילט פריי, הייליק. אַ גרויסן אייַנדרוק האָט אויף די אַרבעטער געמאַכט דאָס, וואָס די קריסטן האָבן זיך פאַראייניקט מיט זיי אַרומצוגיין מיט די וועפן־שטאָטן אַראָפּצונעמען די אַרבעטנדע.

דער אַלגעמיינער שטרייק איז געווען גרויס־אַרטיק, נאָר מאַניפעסטירן האָט מען ניט געקענט, ווייל די שטאָדט איז געווען פאַרשפרייט מיט סאַלדאַטן. געגנוּ איז דאָס, וואָס ביאַלע האָט געוויזן אָזוינס, וואָס די שטאָדט האָט קיינמאָל ניט געזען — אַן אַלגעמיינעם שטרייק. מאַניפעסטירן האָט מען ניט געקענט, אָבער טיף פון אונזערע הערצער רייסט זיך אַרויס דער געשריי: נידער מיט דער זעלבסטהערשונג! עס לעבע דער 1טער מאי! עס לעבע די פרייהייט אין רוסלאַנד!

שבת, דעם 16 אַפּריל בייגאַכט, האָבן פ.פ.ס. געשפרייט פראָקלאַמאַציאָנען, אָבער ניט ערפאָלגרייך, ווייל נאָך איידער אימיצער האָט געהאָט צייט צו לעזן אַ פראָקלאַמאַציע, האָט זי שוין די פאַליציי אויפגעקליבן".

(„דער בונד". אַרגאַן פון דעם אַלגעמיינעם אידישן אַרב.־בונד אין ליטא, פוילען און רוסלאַנד. מאי 1905 נר. 7, 2־טער יאָרגאַנג).

„דער ביאַלער רעגירונגס־קאָמיסאָר צייכנט זיך אויס מיט זיינע אייגענע גוטע: פאַרלוסטונגען, מיטינגען, דראַמאַטישע פאָרשטעלונגען זיינען לויט זיינע גוטע, נישט ערלויבט אין „זשאַרגאָן". ביים אָפּזאָגן ערקלערט ער אָפט: „אין פאַלעסטינע וועט איר שפּילן אויף זשאַרגאָן". לעצטנס האָבן מיר געוואָלט שפּילן „די געבראָכענע הערצער". דאָס־מאָל איז דער ה. קאָמיסאָר אייגעגאַנגען אויף אַ „קאָמפּראָמיס" ער האָט געמאָלדן, אַז ער וועט ערלויבן צו שפּילן, נור אונטער 2 באַדינגונגען: 1) אַז מען זאָל איבערזעצן דאָס ביכל אויף פּויליש און 2) וויזן אַ רוסישע צענזור אויפן ביכל. מיר האָבן דאָס צוגעשטעלט און ער האָט ערלויבט. שבת אָבער, וועו מיר זענען געקומען נאָך די שריפטלעכע ערלויבענישן, האָט ער זיך מישב געווען, אַז ער האָט נישט ריכטיק גע־האַלפן קיין טענות און קיין ביטעס — די פאַרשטעלונג איז נישט פאַרגעקומען. דערביי האָבן מיר געהאָט אַ גרויסן שאָדן אין אויסגאָבן".

(„לעבנס־פראָגען" נר. 324 דינסטאָג 22 יולי 1919).

ביאַלא־שעדלעצקא

פאָליטישע מיטגלידער 50 — שטאָדט־ראָטמענער 6; אפּגעגעבענע שטימען 772.

קולטור־איינריכטונגען:

אַרבעטער־קלוב א. נ. בר. גראָסער — פּראָסטאַ 32, מיט־גלידער 260.

קאָאָפּעראַטיוון באַווּנגונג:

אַרבעטער־קאָאָפּעראַטיוו „אייניקייט".

(„אַרבעטער־לוח" 1920 לויט יידישער צייט רעכענונג 5680—5681, תר"פ—תרפ"א. פאַרלאָג „לעבנס־פראָגען", וואַרשע).

(פון בונד־אַרכיוו פון דער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג א. נ. פון פראַנץ קורסקי, ניו־יאָרק; איבערגעשריבן פון מיטאַרבעטער פון אַרכיוו ה. קעמפּינסקי, צוגעשיקט פון וו. שוסטער, ניו־יאָרק).

משה בראווערמאן תל־אביב / אויפקום פון „אגודת ישראל"

ביים סוף דער דייטשער אקופאציע, האבן אנגעהויבן צוריקצוקומען ביאלער, וואס זענען בעת דער מלחמה אוועק קיין רוסלאנד. צווישן זיי אויך ישעיה וויימאן (וואלוויש וויימאנס עלטערער ברודער), וועמען מ׳האט אין שטאט געפונפן ישעיה שלמהלעס. ישעיה וויימאן איז געווען אן אנגעזעענער בערער חסיד און אדאנק אים איז געגרינדעט געווארן די „אגודה" אין ביאלע.

איך וויל דא איבערגעבן עטלעכע פרטים פון דער אנטשטייאנג פון אט דער פארטיי אין ביאלע, לויט ווי זיי האבן זיך איינגעקריצט אין מיין זכרון.

אין איינעם אן אוונט האבן זיך געטראפן אין לאקאל פון „אחיעזר" (דער „אחיעזר" האט דעמאלט געדינט ווי א נייטראל ארט פאר אלע פארטייען) ישעיה וויימאן און יחזקאל ערליך. צווישן פארשיידענע אנדערע טעמעס האט ישעיה דערוועקט דעמאלט די פראגע וועגן גרינדן אן „אגודה"־פארטיי אין ביאלע. ישעיה שלמהלעס האט אנגעהויבן צו אגיטירן יחזקאל ערליך וועגן דעם ענין און דערביי האט זיך אנטוויקלט פאלגנדיקער שמועס:

ישעיה: „חאסקל, מ׳דארף גרינדן אין ביאלע אן „אגודה".

יחזקל: „וואס הייסט אן „אגודה"? וואס הייסט גרינדן?"

ישעיה: „דינגען א דירה פון עטלעכע חדרים, ווו אונדזערע סאחט מענטשן זאל זיך טרעפן און זענען אריין אין לעבן, וואראם מ׳זעט דאך ווי די אלע פושעים פירן אן מיטן גאנצן יידישן לעבן און אין אלע ערטער זענען זיי פול. דאראפן מיר, חסידישע יידן, אויך זיך ארגאניזירן און ווערן א כוח".

יחזקאל: „דו זאגסט דינגען א פאר חדרים, זיך טרעפן, ווען?"

ישעיה: „צווישן מנחה און מעריב. מ׳וועט אויסקלייבן א קאמיטעט פון 10—15 פערזאנען און זיי וועלן אנפירן מיט דער ארבעט. דער קאמיטעט קומט זיך צונויף פון צייט צו צייט און יעדע פראגע וואס ס׳שטייט אויפן סדר־היום ווערט באהאנדלט. פאראשטייט זיך, אז ס׳ווערט אויסגעקליבן א פרעזעס און א סעקרעטאר, וועלכע פירן די זיצונג און אין יעדער פראגע וואס ווערט באהאנדלט ווערט אויסגעהערט א מיינונג פון יעדן איינעם. די מיינונג וואס באקומט מער גלאסן (שטימען) ווערט אנגענומען צום אויספירן".

דא איז שוין יחזקאל ערליך ארויס פון געדולד און אנגעהויבן געבן ישעיהן די געהערטיקע פארצייג.

„שעיה, צי ביסטו פון זינען אראפ, אדער, חלילה, אן אפיקורס געווארן דארט אין רוסלאנד? וואס איז מיט דיר געווארן? וואס ביסטו געקומען מיט אזעלכע אפיקורסישע זאכן, מיט נייע מעשיות איינצופירן אין ביאלע? צי געדענקסטו נישט ווי אזוי מ׳האט זיך געפירט פאר דער מלחמה אין שטאט, אז ס׳האט זיך געהאנדלט ווערן א שוחט, חזן, מקוה אדער ענלעכע שטעטישע זאכן? מ׳פלעגט צונויפרופן אן אסיפה צום רב אין שטוב, מ׳פלעגט רופן ר׳ נחן, משה דעם גרויסן, משה דעם קליינעם, דוד ר׳ אייזיקס און נאך עטלעכע בעלי־בתים. יעדערער האט געוואגט זיין מיינונג, מ׳האט געטענהט, מתווכח געווען, אבער לסוף איז געבליבן ווי ס׳האבן געזאגט ר׳ נח אדער משה דער גרויסער".

ישעיה איז זייענדיק אין רוסלאנד שטארק באהאוונט געווארן אין אזעלכע ענינים. ער האט געהאט א שארפן קאפ און איז געווען זייער ענערגיש. ער איז נישט נתפעל געווארן פון יחזקאל ערליכס איבערראשונג.

די גערער חסידים זענען געווען אויף דער זייט פון ישעיהן און דער ענין האט אנגענומען ערנסטע פארמען. ישעיהס פלענער האבן זיך אנגעהויבן רעאליזירן. ס׳זענען דעמאלט געווען אין שטאט נאך כוחות, ווי: נח גורפינקל פון לאמזא, א טאלאנטפולער רעדנער, נתן ראמעס, נחום טענענבוים א״א, וואס זענען נישט געווען אזוי באראינטערעסירט אין אן „אגודה"־פארטיי, ווי אין שטערן די טעטיקייט פון די ציונים און „מזרחי", וועלכע האבן דעמאלט געהאט די העגעמאניע אין יידישן לעבן אין שטאט. אט די כוחות, האבן אנגעהויבן העלפן ישעיהן ביים פארווירקלעכן זיין פלאן.

הגם איך בין אליין געווען א מזרחי־חבר, בין איך אבער אנווועזנדיק געווען אויף דער גרינדונגס־פארזאמלונג פון דער „אגודה", וועלכע איז פארגעקומען ביי איטשע מאיר זישעס אין הויז. מ׳האט אויף אט דער פארזאמלונג אויסגעקליבן א פארוואלטונג און צום סוף האט מען געטרונקען לחיים. אזוי ארום איז אנטשטאנען די „אגודה" אין ביאלע. ווי מיר דוכט זיך איז די פארוואלטונג באשטאנען פון: זושע ראזען, נחום טענענבוים, מאיר יוד א״א.

אונדזער בן־עיר דוד פאטשטארוק דערציילט ווען דער „אגודה" אט וואס:

אין די לעצטע יארן פאר דער צווייטער וועלט־מלחמה איז די פארוואלטונג פון דער „אגודה" באשטאנען פון פאלגנדיקע פערזאנען: מאיר יוד, חיים לוי רובינשטיין, מאטל איידלסבערג, אייזיק שיינבערג און אהרן וויסמאן.

ביי דער „אגודה" האט אויך עקסיסטירט א יוגנט־ארגאניזאציע „צעירי שלומי אמוני ישראל" און שפעטער „פועלי אגודת ישראל". צו דער פארוואלטונג פון „פועלי אגודת ישראל" האבן במשך פון דער צייט געהערט: שלמה אשר אוטשען, אשר גאלדזאק, אביגדור רובינשטיין, דוד פאטשטארוק, אליהו ערליך, הינך שטיינגארט, ראובן זילבער־בערג, אליהו הינך כהן־צדק, צבי ראזנבוים, יוסף בארנבוים, יעקב אוטשען, שמואל פראנקרייך א״א.

יעדן אוונט פלעגן זיך די חברים צונויפקומען און לערנען א בלאט גמרא מיט תוספות.

א דאנק דער „אגודה" איז אין שטאט געגרינדעט געווארן אן איינקלאסיקע בית־יעקב־שול פאר מיידלעך.

גאטל בידערמאן / די קאמוניסטישע באוועגונג

נאָך דער רעוואָלוציע אין רוסלאַנד אין יאָר 1917, וועט די מאַכט אין אַריבער אין די הענט פון דער אַרבעטער־פאַרטיי „באָלשעוויקעס" (קאָמוניסטן), איז אויך אין פוילן אַנטשטאַנען אַ קאָמוניסטישע פאַרטיי, וועלכע האָט אַרגאַניזירט אפֿ־טיילונגען אין דער פראָווינץ.

דער עכּ פון דער רוסישער רעוואָלוציע האָט זיך קודם כל אפֿגעשפּיגלט אין די בונדישע אַרבעטער־רייען, און פאַרגרעסערט קומען איז עס אויף אַזאַ אופן.

ביים סוף פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, וועט ביאָלע האָט זיך נאָך געפונען אונטער דער דייטשער אָקופּאַציע, זענען קיין ביאָלע דערגאַנגען ידיעות וועגן דער רעוואָלוציע אין רוסלאַנד, וואָס האָט ביי יעדן אַרבעטער וואָס איז געווען באַהאַוונט אין סאָציאַליסטישע אידעען, אַרויסגערופן אַ פרייד און טיפע פאַרעריגונג. אין הארץ האָבן זיך פאַרגנבעט שטרע־בונגען און פאַרלאַנגען צו פאַראייניקן זיך מיט די קעמפערס אין רוסלאַנד.

די געשעענישן אין רוסלאַנד זענען געקומען צום אויסדרוק אויף די פאַרשאַמלונגען אין דער ביאָלער בונדישער אַרגא־ניזאַציע. ס׳זענען אַנטשטאַנען רייבונגען אין דער פאַרטיי, און אין רעזולטאַט דערפון האָט זיך דעמאָלט געשאַפן ביים „בונד" גופא אַ גרופּע וואָס האָט זיך גערופן „קאָמבונד". אין אַ קורצער צייט אַרום האָט זיך די גרופּע אָפּגעשפּאָלטן פון „בונד" און אַנגעהויבן עקסיסטירן ווי אַ זעלבסטשטע־דיקע פאָליטישע גרופּע אונטערן דעמאָלטיקן נאָמען „רויטע".

דער אויפשטייג פון די „רויטע" הייבט זיך אָן אין ביאָלע אין די 20ציקער יאָרן. דער גרעסטער טייל פון די „בונד"־חברים אין ביאָלע איז אַריבער צו די „רויטע", אָן בעיקר די יוגנט. ביים „בונד" זענען געבליבן די עלטערע און מער באַזאָגטע חברים. די „רויטע" האָבן אַנגעהויבן צו אַנטוויקלען אַן אינטענסיוון טעטיקייט אויפן עקאָנאָמישן, קולטורעלן און פאָליטישן געביט.

נישט געקוקט אויף דעם, וואָס די „רויטע" זענען געווען אַן אומלעגאַלע באַוועגונג, וואָס איז שטאַרק פאַרפאָלגט ג־ט וואָרן פון דער מאַכט, האָט דאָך דאָס נישט אָפּגעשראָקן דער יוגנט פון אָנשליסן זיך אין אירע ריינען. אין זיי האָט מען נישט נאָר געטראָפן די יוגנט פון דער אָרעמקייט, וואָס קאָנצענטרירט זיך שטענדיק אין ראָדיקאַל לינקע פאַרטייען, נייערט אויך יוגנטלעכע פון מיטלשטאַנד, פון רייכע היימען און אַ טייל פון דער שטודירנדיקער יוגנט.

די קאָמוניסטן האָבן באַהערשט די פראָפּעסיאָנעלע פאַר־איינען און די גרויסע בונדישע ביבליאָטעק, וואָס האָט זיך דאָרט געפונען. די עלטערע טעטיקע בונדיסטן האָבן דאָ גאָרנישט געקאָנט אויפטאָן, ווייל דער רוב פון זיי איז געווען בעלי־מלאכות און במילא נישט געקאָנט זיין אָנגעשלאָסן אַן די פראָפּעסיאָנעלע פאַראיינען.

די „רויטע" האָבן דורכגעפירט עטלעכע עקאָנאָמישע שטרייקן אין יידישע ווַארשטאַט, וואָס האָבן געהאָט דער־פאָלג, און במילא איז געשטיגן זייער אָנזען אין שטאָט.

אין לאָקאַל פון די פראָפּעסיאָנעלע פאַראייגען פלעגן זיי אַרגאַניזירן שמועסן אויף פאַרשיידענע טעמעס, און צו די שמועסן איינלאָדן בונדישע טורעס. אין יענער צייט איז אין ביאָלע אָנגעגאָנגן די באַוועגונג פון אַרגאַניזירן דראַמאַטישע קרייזן, און אויך די קאָמוניסטן זענען אויף דעם געביט נישט אָפּגעשטאַנען פון אָנדערע און אַרגאַניזירט אַ דראַמאַטישן קרייז, אונטער דער לייטונג פון ג. בראוערמאן. אָט די קול־טורעלע טעטיקייט האָבן זיי געפירט אונטערן שילד פון די פראָפּעסיאָנעלע פאַראיינען, וואָס זענען צו יענער צייט לע־גאַליזירט געווען ביי דער מאַכט.

אַ גאַנץ באַזונדער קאַפּיטל שטעלט פאָר מיט זיך די פּאָליטישע טעטיקייט פון די „רויטע", וואָס פלעגט פון צייט צו צייט שטעלן די גאַנצע אַרטיקע מאַכט אויף די פיס. זייער פראָפּאַגאַנדע און מאַניפעסטאַציעס האָבן תמיד געהאַט דעם צוועק צו דערווייזן זייער אָנגעהאריקייט צו דער סאָוויעטישער מאַכט אין רוסלאַנד, און די כוונה צו פאַרשפּריטן אָט די מאַכט איבער אַלע אַנדערע לענדער. דאָס האָט, פאַרשטייט זיך, אַרויסגעבראַכט פון די כלים די פוילישע מאַכטהאָבערס.

די „רויטע" פלעגן צייטנווייז אין די נעכט פאַרקלעפן אַלע פאַרקאָנעס אין שטאָט מיט לאָזונגען אין שייכות מיט דער סאָוויעטישער מאַכט אין רוסלאַנד. אַ גאָר באַזונדער אַרט האָט פאַרנומען אין זייער טעטיקייט דאָס אויפהענגען רויטע פענער מיט אַנטשפּרעכנדיקע לאָזונגען. די רויטע פענער פלעגן זיי פאַרוואָרפן אויף אויף די העכסטע טעלעפאָן־דראָטן.

טיילמאָל פלעגן די „רויטע" אויף אַ גאָר ריזיקאַלישן אופן מאַניפעסטירן זייער טעטיקייט. אַזוי פלעגן זיי אין יום־טוב־טעג באָוואָרפן מיט פראָקלאַמאַציעס פון הינטער פארקא־נעס אַדער פון הייז־קאָרידאָרן דאָס מאָרשירנדיקע מיליטער.

די כאַליצייַ האָט אָנגעוועגדט איר גאַנצע ענערגיע צו כאַפן די פראָקלאַמאַציע־פאַרשפּרייטערס, אָבער אַ גאָר לאַנגע צייט איז איר דאָס נישט געלונגען. אין דער אַרבעט האָט זיך אויסגעצייכנט אייניער אַ יוגנטלעכער, וואָס פלעגט דאָס אַזוי קונציק מאַכן, ממש אונטער דער נאָז פון דער פאָליצייַ און פּאַרשווונדן. די פאָליצייַ איז דאָך דערגאַנגען וויסן אַז ס׳איז דער קונציקער פּאַרשפּרייטער פון די פראָקלאַמאַציעס און האָט אים אַרעסטירט. בעת דער אויספּארשונג האָט די פאָליצייַ דעם יוגנטלעכן אַזוי שרעקלעך געפּייניקט, אַז ער האָט זיך איינגעבראַכן און איז אַריבער אין דינסט פון דער פאָליצייַ ווי אַ קאַנפידענט. ער איז אַוועק פון ביאָלע, וויזיט אויס אַז די פאָליצייַ האָט אים איבערגעפירט אויף אַן אַנדער אָרט.

אין אַ צייט אַרום נאָכן אַרעסט פון אָט דעם יוגנטלעכן זענען אַרעסטירט געווארן אין ביאָלע די אַנפירערס פון דער קאָמוניסטישער גרופּע. ס׳איז נישט באַוווסט געווען צי דאָס איז געשען אין רעזולטאַט פון אַ פראָוואָקאַציע מצד דעם אַרעסטירטן יוגנטלעכן אָדער פון אַן אַנדערן. דער פראָצעס פון די אַרעסטירטע איז פאָרגעקומען אין ביאָלע און זיי זענען

פאראורטיילט געוואָרן אויף יאָרן תפיסה. וועָן זיי זענען באפרייט געוואָרן פון תפיסה, נאָכן אָפזיצן דעם פסק, זענען זיי געווען זייער אָפגעשוואכט, און איינעם פון זיי האָט מען אוועקגעפירט אין אַ ווארשעווער שפיטאָל, ווו ער איז געשטאָרבן. אַ צווייטער קרבן איז געווען דער יוגנטלעכער משה רייקלער. זיצנדיק אין דער ביאַלער תפיסה איז ער אַזוי שווער קראַנק געוואָרן, אַז די מאַכט האָט אים באפרייט פאַרן טערמין. זיין געזונט־מצב איז שוין אָבער געווען אַזוי געפערלעך, אַז יעדע רעטונג איז געווען דערפאָלגלאָז, און אין אַ קורצער צייט אָרום איז ער געשטאָרבן.

די יידישע קאָמוניסטישע גרופע האָט אָנגעהאַלטן אַ קאָנטאַקט מיט די קריסטלעכע קאָמוניסטן אין די אָרומיקע דערפער, און ס׳איז אָנצונעמען, אַז אויך אין ביאַלע גופא זענען יידישע קאָמוניסטן געווען אין קאָנטאַקט מיט קריסטן, וואָס זענען אָנגעגאַנגען פאַר קאָמוניסטן.

בעת די וואָלן צום שטאָט־ראָט אין יאָר 1927 איז דער קאָמוניסטישער גרופע געלונגען אָרויסצושטעלן אַן אייגענע ליסטע, פון וועלכער ס׳איז אויסגעוויילט געוואָרן נאָר איין ראָטמאַן, אַ ייִד. בעת זיי׳ערע וואָל־מיטינגען פלעגן אָרויס טרעטן אויך קריסטן.

ווי שוין געזאָגט, זענען די פראָפעסיאָנעלע פאראיינען געווען לעגאַליזירט און האָבן געהאַט רעכט איינצוארדענען מיטגלידער פון 1טן מאי. די מאַכט האָט גוט געווויסט, אַז בראש פון די פאראיינען שטייט אַ קאָמוניסטישע פאָרוואַלטונג, אָבער כל־זמן די פאראיינען האָבן גענאָמן פון לעגאַליטעט האָט זי נישט פאָרגעטרעדאָט איינאָרדענען פון אַזעלכע מיטגלידער. ביי איינעם אַזאַ 1טן מאי־מיטינג האָט זיך די מאַכט נוקם געווען אָן די אָנטיילנעמערס. געשען איז דאָס אויף אַזאַ אופן: דער מיטינג איז פאָרגעקומען אויפן נייעם־מאַרק, פאָליציי מיט געהיים־אָגענטן האָבן צוזאַמענגעגלט דעם עולם. וועָן דער מיטינג האָט זיך געענדיקט און די מאַסע האָט מאָרשירט צום לאָקאַל פון די פראָפעסיאָנעלע פאראיינען, כדי דאָרט זיך אויפצולייזן, האָט זיך די פאָליציי מיט די ביקסן־קאָלבעס געוואָרפן אויף די מאַרשיר־נדיקע און זיי ברוטאַל צעשלאָגן.

סוף־כל־סוף האָט די מאַכט געשלאָסן דעם לאָקאַל פון די פראָפעסיאָנעלע פאראיינען, און זייער טעטיקייט איז דער־קלערט געוואָרן פאַר אומגעזעצלעך.

וועָן אין פוילן איז געגרינדעט געוואָרן די געזעלשאַפט צו זאַמלען מיטלען פאַר דער יידישער קאָלאָניזאַציע אין בירא־ביידזשאַן, וווּ ס׳האָט געדארפט אָנטשטיין אַ יידישע רע־פובליק, האָבן די קאָמוניסטן אין ביאַלע אָרגאַניזירט אַן אָפּטיילונג פון אָט דער אָרגאַניזאַציע. אין שטאָט איז אויך דורך זיי געשאפן געוואָרן אַ „מאָפּר״־גרופּע, וואָס איז געווען אַן אָפּטיילונג פון דער צענטראַלער געזעלשאפט, און וואָס האָט געהאַט פאַר אַ ציל צו זאַמלען געלט־מיטלען, כדי צו העלפן פאָליטישע אָרעסטירטע. די ביאַלער „מאָפּר״־גרופּע פלעגט קומען אויף חתונות און פאַרווייַלונגען זאַמלען געלט פאַר אָט דעם צווועק, און זיי פלעגן אָרויסגעבן געשטעמפלטע קבלות פון בלאָקן, וועלכע זיי פלעגן באַקומען פון דער צענטראַלע.

די ירידה פון דער קאָמוניסטישער טעטיקייט אויף דער יידישער גאַס אין ביאַלע האָט זיך אָנגעהויבן אין די דריסיק־ער יאָרן. עטלעכע פון די אַקטיוויסט חברים האָבן זיך אַנ־טוישט און זיך צוריקגעצויגן פון דער טעטיקייט; אָנדערע אַקטיוויסטן זענען אַוועקגעפאָרן קיין אויסלאַנד און קיין וואַרשע. צו דער ירידה האָבן אויך גורם געווען דאָס שליסן פון די פראָפעסיאָנעלע פאראיינען און דער אַרעסט פון די פירע־דיקע חברים. ס׳איז אָבער אָנצונעמען, אַז אָט דער מצב איז אויך געווען אַ רעזולטאַט פון דער אַלגעמיינער לאָגע אין דער פויליישער קאָמוניסטישער פאַרטיי, צו וועלכער דער „קאָמינטערן״ האָט זיך דאָן באַצויגן מיט חשד אָדער במילא איז די גאַנצע פאַרטיי געוואָרן אָפּגעשטעלט אין איר טעטיקייט.

אין דער דערמאָנטער צייט האָבן די ביאַלער קאָמוניסטן כמעט ווי נישט געפירט קיין שום טעטיקייט. זיי האָבן זיך אָבער באַמיט אַריינצובאַקומען אין פאַרשיידענע אינסטיטו־ציעס און געזעלשאַפטן, כדי דאָרט ביי יעדער געלעגנהייט זיך אָרויסצוברענגען זייער שטעלונג. אויף אַזאַ אופן האָבן זיי זיך אַריינגעקראָכן אין דער בונדישער „קולטור־ליגע״, און ווו איך גלייב, אויך אין אַנדערע ביאַלער אָרגאַניזאַציעס.

אָט די פאַסיוועּ טעטיקייט פון די יידישע קאָמוניסטן האָט אָנגענאַלטן ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה. בעת דער אָקופאַציע פון דער שטאָט דורך דער סאָוויעטישער אַרמיי אין יאָר 1939 האָט די יידישע אָרבעטערשאַפט נישט געשפילט קיין דאָמינירנדיקע ראָלע, ווי דאָס איז געשען אין יאָר 1920, בעת דער באַלשעוויסטישער אינוואַזיע אין פוילן. מיטן צוריקציען זיך פון דער רויטער אַרמיי פון ביאַלע זענען מיט איר מיט אַ קלענערער טייל פון די יידישע קאָמו־ניסטן; אַ גאָר גרויסער טייל פון זיי איז געבליבן אונטער דער דייטשער אָקופאַציע.

צוגאב־פרטים:

מיר זענען דאָ מוסיף פרטים וועגן דער קאָמוניסטי־שער טעטיקייט אין שטאָט, לויט ווי מיר האָבן זיי אָפּגעפונען אין אַ טייל עקזעמפלאָרן פון „פאָדלאַסיער לעבן״.

מיטוואָך, דעם 5טן אָקטאָבער 1932, איז אין היגן קריי־געריכט פאַרגעקומען אַ גרויסער פאָליטישער פראָצעס.

אויף דער באַשולדיקונגס־באַנק האָבן זיך 21 יאָר. 7 בחורים און 2 בחורות, אין עלטער פון 17 ביז

דער באַשולדיקונגס־אקט וואַרפט זיי פאָר פאָלגנדיקס:

דעם 26סטן יוני איז פאַרגעקומען אַ לויה פון אַ יונג־פאַרשטאַרבענעם אַרבעטער.[1] בעת דער לויה האָבן די באַשול־דיקטע איינגעאָרדנט אַ קאָמוניסטישע דעמאָנסטראַציע אויף דעם בית־עלמין, אָן די היטלען געזונגען לידער און דערנאָך האָבן זיי פאַרמירט אַ דעמאָנסטראַציע־צוג אויף דער סאָדאָוואָר גאַס, וואַרפנדיק דערבי אָנטי־מלוכהשע לאָזונגען.

פיר פון זיי זענען פאַרמשפט געוואָרן אויף 2 יאָר תפיסה

[1] געמיינט משה רייקלער — מ. י. פ—ס.

און צו פֿאַרלירן די בירגער־רעכט אויף 5 יאָר; דריי — צו 1 יאָר תפיסה, פֿאַררעכנדיק זיי די צייט וואָס זיי זענען געזעסן ביזן פֿראָצעס; צוויי זענען באַפֿרייט געוואָרן.

(„פֿאָדלאָסיער לעבן" נומער 21, פון 7טן אָקטאָבער 1932).

דינסטיק פֿאַרנאַכט, דעם 13טן יוני 1933, האָבן אומבאַקאַנטע פערזאָנען אויפגעהאָנגען צוויי רויטע פענער אויף די טעלעפֿאָן־און עלעקטריי־דראָטן. איין פֿאָן אויף דער יאַנעווער גאַס און אַ צווייטע אויף דער גראָבאַזאָווער גאַס. אין אויפהענגען די פענער איז באַשולדיקט געווארן שמחה פלאָט פון ביאָלע, וועלכער איז דעם 20סטן סעפטעמבער 1933 פֿאַרמשפט געווארן דורכן היגן קריי־געריכט אויף 4 יאָר תפיסה („פֿאָדלאָסיער לעבן" נומער 23 און 38, פון 16טן יוני און 29סטן סעפטעמבער 1933).

דינסטיק, דעם 2טן אָקטאָבער, האָט זיך אין היגן קריי־געריכט אָנגעהויבן אַ גרויסער פּאָליטישער פּראָצעס.

אויף דער באַשולדיקונגס־באַנק זענען געזעסן 29 פערזאָן — 17 יידן און 12 קריסטן.

דער באַשולדיקונגס־אַקט וואַרפט זיי פאָר, אַז זיי האָבן פון יאָר 1930 געפירט אויפן שטח פין ביאַלער קריי־ז אַן אומלעגאַלע קאָמוניסטישע טעטיקייט, וועלכע האָט געהאָט פאָר אַ ציל צו ענדערן מיט כוח די הערשנדיקע אָרדענונג, און האָט זיך אויסגעדריקט אין פירן פּראָפּאַגאַנדע, אויפהענגען טראַנספֿאָרעמען אא"ו.

נאָך אַ צוויי־טאָגיקער געריכט־פֿאַרהאַנדלונג איז אָרויס־געטראָגן געוואָרן פֿאָלגנדיקער אורטייל: איינער (אַ יידן) איז פֿאַרמשפט געוואָרן אויף 5 יאָר תפיסה; צוויי (יידן) — צו 4 יאָר; איינער (אַ קריסט) — צו 3 יאָר; פיר (צוויי יידן און צוויי קריסטן) — צו 2 יאָר; זעקס (צוויי יידן און 4 קריסטן) — צו 1 יאָר; צוויי (קריסטן) — צו 6 חדשים תפיסה; די איבעריקע זענען באַפרייט געוואָרן. אָלע פֿאַרמשפּט וועלן פֿאַררעכנט דער פרעוועניץ־אָרעסט.

(„פֿאָדלאָסיער לעבן" נומער 38, פון 5טן אָקטאָבער 1934).

גדליהו בראוורמאן / אן אנארכיסטישע גרופע אין ביאלע

אין שטאָט איז באַקאַנט געווען די אלמנה איידל די וועשען. וען איר עלטסטער יינגל משה איז אָלט געווען 12 יאָר האָט זי אים אָפּגעגעבן צו איר קרוב, דעם שוסטער שמעון קאַרשניבוים (קרעמפל), כדי אים אויסצולערנען די מלאכה פון שוסטעריי. ביי שמעונען האָט דעמאָלט געאַרבעט איינער לייבל, וואָס האָט געשטאַמט פון לאָמאָז, און האָט שוין פּריער געהאַט געאַרבעט עטלעכע יאָר אין כערסאָן (רוסלאַנד). ביי דער אַרבעט פלעגט לייבל כסדר דערציילן וועגן דעם שיינעם לעבן אין כערסאָן, אַז שוסטערס פֿאַרדינען דאָרט אַ סך געלט, אין שטאָט איז פֿאַראַן אַ צירק מיט אַ סך חיות און אַ רוסיש טעאַטער. אָלע זונטיק גייען די אַרבעטערס אין צירק און אין טעאַטער. אַרבוזן וואַלגערן זיך אין די גאַסן.

משה האָט זיך אויפמערקזאַם צוגעהערט צו די דערציילונגען, וועלכע האָבן אויף אים געמאַכט אַ שטאַרקן רושם. משה האָט משפּיע געווען אויף לייבלען, אַז ער זאָל מיט אים פֿאָרן קיין כערסאָן, און ביידע האָבן זיך אַהין אַוועקגעלאָזט.

אַ לאַנג צייט האָט מען פון משהן נישט געהערט קיין וואָרט.

מיינע עלטערן האָבן געווּוינט בשכנות מיט איידל דער וועשין, און איך פלעג הערן ווי איידל פלעגט זיך פֿאַרקלאָגן, אַז איר משה איז שוין יאָרן פון דער היים און זי וויסט נישט, וואָס דאָרט איז מיט אים געשען, און דערביי פלעגט איידל לאָזן טערן פון בענקשאַפט נאָך איר קינד.

אין יאָר 1903, האָט זיך געעפנט די טיר ביי מיר אין שטוב און ס'איז אריין אַ דערוואַקסענער בחור, מיט אַ קליין פּעקעלע אונטערן אָרעם, ער האָט אַ ביסל אונטערגעהינקט אויף אַ פוס. איך האָב גלייך דערקאַנט, אַז דאָס איז משה איידל דער וועשינס.

אין אַ פאָר טעג אַרום, אַז ער האָט זיך שוין געהאַט אָנגעפרייט מיט דער משפחה, איז ער אַריינגעקומען צו מיר און פֿאַרפירט מיט מיר אַ שמועס. ער האָט מיר דערציילט, אַז ער קומט איצט פון אָדעס, ווו ער האָט געאַרבעט, און געווען טעטיק אין אָנאַרכיסטישע קרייזן. ער איז שוין אויך געזעסן דאָרט אין תפיסה, פון וואָנען ער איז איצט אָנטלאָפן און איז דערביי פֿאַרוווונדעט געוואָרן אין פוס. ער האָט מיר געזאָגט, אַז ער האָט בדעה צו גרינדן אין ביאַלע אַן אָנאַרכיסטישע גרופּע.

משה האָט אָנגעהויבן זיך טרעפן מיט באַקאַנטע. אים איז געלונגען אָנצושטעקן עטלעכע יונגטלעכע מיט זייערע גדאָנקען, און ס'איז אָנשטאָנען אין שטאָט אַן אָנאַרכיסטישע גרופּע. משה איידלס האָט אָנגעהויבן קומען אויף בונדישע פֿאַראַמלונגען אוּן דאָרט פּראָפּאַגירן דעם אָנאַרכיזם.

אין אַ צייט אַרום איז משה אַוועק קיין אָרגענטינע, אָבער די אָנאַרכיסטישע גרופּע אין ביאַלע האָט פֿאַרגעזעצט איר טעטיקייט.

נאָכן אָפּפאָר פון משה איידלס קיין אָרגענטינע איז קיין ביאַלע אָראָפּגעקומען אַ פונקציאָנער, וואָס האָט אָנגעפירט מיט דער אָנאַרכיסטישער גרופּע. אויב איך האָב קיין טעות נישט, האָט מען אים גערופן סאַשקע. ער איז געווען אַ יונגער און שיינער בחור, האָט נישט געמאַכט קיין איינדרוק פון קיין אָרבעטער, נאָר גיכער פון אַ סטודענט.

אויך מיין ברודער איז געווען טעטיק אין אָט דער גרופּע. ער פלעגט העלפן ביים קאָפּירן אויפן העקטאָגראָף פֿאַרשיידענע אויפרופן און דערקלערונגען, וואָס די גרופּע פלעגט אַרויסלאָזן פון צייט צו צייט.

די גרופּע האָט געמאַכט באַמיאונגען אַריינצוציען אין איר נעץ די קריסטלעכע אָרבעטערס פון ראָאבעס פאַבריק, וואָס זענען געווען אונטער דער השפעה פון פּפּ"ס (פּוילישע סאָציאַ־

ליסטישע פּאַרטיי). אין אַ געוויסן טאָג, דוכט זיך, אַז אין דעם טאָג איז אויסגעפאַלן סיי אַ יידישער און סיי אַ קריסטלעכער יום־טוב, בין איך מיט סאַשקען (סאַשקע איז געווען אַן אייַנ־גייער בייַ אונדז אין שטוב) מיטגעגאַנגען אויף אַ פּאַרזאַמלונג פון קריסטלעכע אַרבעטערס, וואָס איז פּאַרגעקומען אין דער דירה פון זייערן אַ חבר, וואָס האָט געווינט אין הויף פון ר׳ אהרן לאַנדוי.

אין די שמועסן מיט סאַשקען פלעגט ער מיר דערציילן, אַז די אַנאַרכיסטן באַנוצן זיך מיט טעראָר, כדי צו באַקומען געלט־מיטלען פאַר זייער באַוועגונג. זיי שיקן צו אויפפאַדע־רונגען צו גבירים און רייכע פירמעס, פאַדערנדיק געוויסע סומעס, און ווען זיי באַקומען נישט די געפאַדערטע סומע, מאַכן זיי אַן איבערפאַל מיט געוויר און אַפּילו מיט באָמבעס, און מיט געוואָלד פרעסן זיי אַרויס דאָס געלט.

און ווירקלעך האָבן אַנגעהויבן קורסירן אין שטאָט קלאַנגען וועגן איבערפאַלן, וואָס קומען פאַר אויפן לאַמאַזער שאָסיי, ווו פון ביידע זייטן ציען זיך וועלדער. מ׳פלעגט דערציילן, אַז פון וואָלד קומען אַרויס יונגע באַוואָפנטע בחורים וואָס פאַדערן געלט, און ווען מ׳וויל זיי נישט געבן דראָען זיי מיט דערשיסן.

איינמאָל האָט מען אויפן לאַמאַזער שאָסיי געמאַכט אַן איבערפאַל אויף אַ לאַמאַזער בעל־עגלה, און ווען ער האָט זיך נישט געוואָלט אָפּשטעלן האָט מען דערשאָסן זיין פערד. אין יענער צייט איז פאַרגעקומען אַ שטרייק בייַ מאָטל מינץ אין דער פאַפּיראָסן־פאַבריק. מאָטל מינץ איז געווען אַ פאַרביסענער־ייד און האָט זיך בשום אופן נישט געקאָנט צוגעווינען צום געדאַנק, אַז ס׳זענען אַנגעקומען אַנדערע צייטן, און במילא מוז די באַציאונג צום אַרבעטער זיין אַ מילדערע. די אַרבעטערס האָבן דאָסמאָל דעם שטרייק איבער־געגעבן די אַנאַרכיסטן. אין איינעם אַן אוונט האָבן זיי מכבד געווען מאָטל מינצס פאַבריק מיט אַ קליין באָמבעלע, וואָס האָט אַוועקגעריסן אַ גאַנצע וואַנט. ערשט איצט האָט מאָטל מינץ דערשפּירט מיט וועמען ער האָט צו טאָן.

איינמאָל, פּורים־צייט, ווען דער עולם האָט שבת־פאַר־נאַכט שפּאַציירט אויפן „בריינט טראָטואַר", האָט זיך פלוצעם צעטראָגן איבער דער שטאָט אַ געוואָלדיקער אויפרייס. אין גע־ציילטע מינוטן איז די גאַס געוואָרן לויטיק, דער עולם איז זיך אין שרעק צעלאָפן אַהיים. ווען די מהומה איז אַריבער האָט מען זיך דערוווּסט, אַז דאָס האָט אויפגעריסן אַ באָמבע בייַ חיים יאָסקע קאַשטנבוים אין הויף. דער אויפרייס איז געווען אַזאַ שטאַרקער, אַז אַלע שויבן אין דער דאָרטיקער געגנט זענען אַרויסגעפאַלן.

בעת דער טעטיקייט פון דער אַנאַרכיסטישער גרופּע אין ביאַלע זענען געווען פאַלן פון אַרעסטן פון זייערע חברים, אַבער גאָר טראָגיש האָט זיך פאַרענדיקט דער אַרעסט פון זייערן אַ חבר, בנימין פריקאַשטשיק (צונאָמען).

בנימין איז געווען אַ זון פון אַן אַרעמען שוסטער אויף דער וואַליע, בערל מיטן צונאָמען באָנדע. דער בחור האָט יאָרן געאַרבעט ווי אַן אַנגעשטעלטער אין דער מאַנופאַקטור־קראָם פון מאָטל מינץ, און פון דאָנען זיין צונאָמען פריקאַש־טשיק.

צוליב אַ מסירה איז בנימין אַרעסטירט און איבערגעפירט געוואָרן אין וואַרשעווער ציטאַדעל, ווו ער איז געשטאָרבן אין יאָר 1907.

צוגאב פרטים:

אין דער פירערשאַפט פון די ביאַלער אַנאַרכיסטן זענען געווען: מאַשאַ רובינשטיין (אריה טאַבאַטשניק טאַכטער), פרויעם פרידמאַן (שמואל שמאי זימלס זון), לייב רובינשטיין (לאָפּעטיק — צונאָמען), משהלע חייקלס. די לעצטע צוויי זענען אַרעסטירט געוואָרן אין ביאַלע און פאַרשיקט אויף קאַטאָרגע.

די באָמבע אין חיים יאָסקע קאַשטנבוימס הויז איז געווען אַ רעזולטאַט פון אַ סכסוך צווישן חיים יאָסקען און אַ קרע־מער, וועלכן ער האָט געוואָלט אַרויסזעצן פון דער קראָם אין זיין הויז. די אַנאַרכיסטן זענען געקומען צו חיים יאָסקען זאָגן, אַז ער זאָל דעם קרעמער נישט אַרויסוואַרפן פון דער קראָם, אָבער אנשטאָט צו פאַרהאַנדלען מיט זיי, האָט חיים יאָסקע געוואָרפן די פאַליציי. די אַנאַרכיסטן זענען אַנטלאָפן און דעמאָלט איז געקומען די באָמבע.

יונה שטיינמאַן (ניו־יאָרק)

דאס קולטור־לעבן

מ. י. פייגנבוים / אלגעמיינער איבערבליק

מיר האָבן שוין פריער באַמערקט, אַז ביזן אָנהייב פון היינטיקן יאָרהונדערט האָט זיך כמעט נישט געמערקט קיין שום קולטורעלע טעטיקייט אין אונדזער שטאָט. די השכלה־באַוועגונג, וואָס האָט געבליט אין בריסק, קויפ 40 קמ. פון ביאַלע, האָט אפילו נישט געפונען דעם מינדסטן אָפּקלאַנג אין שטאָט. די ביאַלער רביישע רעזידענצן און די חסידישע באַוועגונג, וואָס זענען געווען שטאַרק פאַרוואַרצלט אין שטאָט, האָבן געגעבן דעם עיקר־טאָן אין יידישן לעבן, וואָס איז באַזירט געווען אויף שטרענג־רעליגיעזע טראַדיציעס. יעדע אָפּווייכונג פון אָנגענומענעם לעבנס־שטייגער איז ממש באַטראַכט געווארן פאַר אפיקורסות, און אין קאָמף קעגן איר זענען אַלע מיטלען געווען כשר.

דאָך נישט געקוקט אויף דעם שווערן רעליגיעזן רעזשים, זענען אין יענע יאָרן געווען פאַראייניצלטע פרוווּן אויפן גע־ביט פון השכלה.

ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה

אין 1884 האָט זיך אין שטאָט גאָר שטאַרק געקאָכט מכוח צלמים וואָס מ׳זאָל האָבן אָנטדעקט אין בית־המדרש, געהאָנדלט האָט זיך עס בסך־הכל וועגן העברעאישן חשבון־ספרל „צפנת פענח״, וואָס מ׳האָט געפינען בייַ איינעם פון די בחורים וואָס האָט געלערנט אין בית־המדרש. אין די אָנגענומענע סימנים פון חיבור האָט מען דערזען אמתע צלמים...

אין די יאָרן 1890—1893 האָט אַ גרופע יונגעלייט איינגע־אָרדנט אַ ביבליאָטעק. זיי האָבן אויף אַ פאַרזאַמלונג אין לאָ־מאָזער וואָלד צונויפגעזאַמלט צווישן זיך אַ 10—15 רובל. פאַר דעם געלט האָט מען אין וואַרשע געקויפט יידישע ביכער — ראָמאַנען פון שמ״ר, בלאשטיין א״א. יעדער חבר האָט גע־צאָלט 3—5 קאָפּיקעס אַ וואָך. אין אַ ציַיט אַרום, וועו מ׳האָט שוין געהאַט אָנגעזאַמלט אַ 30 רובל האָט מען אין וואַרשע געקויפט העברעאישע ביכער. ביבליאָטעקאָר איז געווען אברהם אורמאַכער. וועגן דער געהיימער ביבליאָטעק האָט זיך דער־וווסט דער ביאַלער רב, און ער האָט באַווילן צוצוגעמען די העברעאישע ביכער, וועלכע זענען בייַ אים אין שטוב פאַר־ברענט געווארן. די יידישע ביכער זענען געווען צעטיילט צווישן חברים, און אַזוי אַרום אויסגעמיטן דעם זעלבן גורל.

ביים סוף פון 19טן יאָרהונדערט האָט אַ גרופע ציוניסטן געגרינדעט אַ „חברה־בחורים״ מיטן ציל צו לערנען יעדן שבת חומש, רש״י שולחן־ערוך, און אויך געהיים אַגיטירן פאַרן ציוניסטישן געדאַנק. די חברה פלעגט זיך צוזאַמענטרעפן אין דער פריוואַטער שול פון א. אורמאַכער. צו דער „חברה־בחורים״ האָבן אָנגעהערט יונגע בעלי־מלאכות, וואָס זענען געווען רעליגיעז געשטימט.

נאָכן אָנטדעקן די דערמאָנטע געהיימע ביבליאָטעק האָט די „חברה־בחורים״, לויטן באַפעל פון רב, זיך אַרויסגעקליבן פון אורמאַכערס שול און זיך אַרײַנגעצויגן אין אַ דירה אויף דער פראָסטער גאַס. ציוניסטן זענען אָבער מיט זיי ווייטער געשטאַנען אין קאָנטאַקט. פורים, בעתן לייענען די מגילה בייַ דער „חברה־בחורים״, האָבן די צוויי ציוניסטן, אשר האָפער און מענדל פיזשיץ, אויפמערקזאַם געמאַכט דעם עולם, אז ס׳איז נישט עסטעטיש אין אַ מקום־קדוש צו קלאַפן מיט שטעקנס און דרענגער בעתן דערמאָנען המנס נאָמען. מ׳האָט טאַקע נישט געקלאַפט. אָט וועגן דעם געשעעניש האָט מען דערטראָגן צום רב, און ער האָט באַפוילן די בחורים מער נישט צו האָבן קיין מגע־ומשא מיט דער „חברה־בחורים״.

אין די יאָרן 1890—1893 האָט אין ביאַלע אויך עקסיסטירט אַ געהיימער קרייז פון בחורים, וואָס האָבן געלערנט העברע־איש און רוסיש. אָט דער קרייז האָט אויך אַרגאַניזירט דאָס באַקומען לייַען־ביכער פון מעזריטש. אין „פאָדלאַסיער לעבן״ נומער 19, פון 19טן מאי 1934 ווערט דערציילט: „ס׳פאַר־בלאָנדזשעט פון מעזריטש קיין ביאַלע דאָס ביכל „אהבת ציון״ פון אברהם מאַפּו, וואָס האָט געשפילט אַ פּיאָנערן־ראָלע אין דער השכלה־באַוועגונג אין רוסלאַנד. דאָס ביכל גייט איבער פּין האָבן צו האָבן און ווערט געלייענט בחדרי־חדרים. צום סוף ווערט איין בחור „געכאַפט״ אויף דער הייסער מינוט מיטן טריף־פסול אין האָבן.

דער „כאַפער״, אַ פאַרברענטער חסיד ווערט אַזוי איבער־ראַשט פון זיין אָנטדעקונג, אַז ער לויפט אַרויס אין גאָס מיטן ביכל און הייבט אָן ווילד צו שרייַען: „געוואָלד! ס׳ברענט!״ „די יידישע אמונה איז אין סכנה און מ׳דאַרף לעשן דאָס פייער!״

צו יענער תקופה דאַרף מען אויך צושרייַבן די טעטיקייט פון אַ פאַראיין מיטן נאָמען „אָנטיפּאָנאָזיזם״. פון נאָמען אַליין

איז שוין קלאָר דער ציל פון אָט דעם פאַראיין. וועגן דער טעטיקייט פון דעם פאַראיין וויסן מיר נאָר, אַז ער האָט אַרויסגעגעבן דריי נומערן פון אַ צייטונג מיטן נאָמען „אַנטי־פאַנאַטיזם", געשריבן מיט דער האַנט.

די צייט טוט זיך אָבער אירס. אפילו אין דעם פאַרפינצ־טערטן ביאַלער „געטאָ" האָבן זיך געגומען אַריינרייסן סימנים פון דעם קולטורעלן אויפשטייג אין יידישן לעבן. די רעליגיעזע קרייזן זענען ווייטער אָנגעגאַנגען מיט זייער האַרטנעקיגן ווידערשטאַנד, אָבער די אָנגריפערס זענען געוואָרן אַלץ שטאַרקער און שטאַרקער.

אַ גרויסן חלק אין קולטורעלן אויפשטייג צווישן דער יידי־שער באַפעלקערונג אין ביאַלע האָבן בלי ספק געהאָט די יידישע גימנאַזיסטן, וואָס זענען געקומען פון רוסלאַנד זיך לערנען אין דער ביאַלער מלוכהשער גימנאַזיע. זיי האָבן גע־פונען אַ קאָנטאַקט מיט דער יידישער יוגנט און משפיע געווען אויף איר, אַז זי זאָל זיך נעמען צו וועלטלעכער בילדונג. קעגן אָט די גימנאַזיסטן זענען די ביאַלער פאַנאַטיקערס געווען אַנ־מעכטיק, ווייל מ'האָט זיי־ערע עלטערן נישט געקאָנט אַרויס־ווארפן פון די חסידים־שטיבלעך. די ביאַלער רעליגיעזע יידן אין שטאָט האָבן געהאַלטן די גימנאַזיסטן פאַר „פול־זשידקעס" (האַלבע יידן).

די ליקווידאַציע פון ביאַלער רבינס הויף נאָך דער פטירה פון ר' יצחק יעקב ראַבינאָוויטש, איז געווען אַ וויכטיקער גורם צו דער אָפשוואַכונג פון דער העגעמאָניע פון די רעליגיעזע קרייזן אין שטאָט.

די ערשטע שול אין שטאָט האָט געגרינדעט אברהם אור־מאַכער ביים סוף פון פאַריקן יאָרהונדערט. די שול האָט זיך געפונען אין דער יאַטקע־גאַס. שפעטער־צו האָבן געגרינדעט שולן: יעקב שטיינמאַן, גדליה קראָוויץ, (געוואָרן דער מעורר־טשער לערער), מיכאל פייערמאַן, וואָלף נוכאָוויטש, אברהם יעקב קריידשטיין און משה קראַמאַרזש.

וועג מיר דערמאָנען דאָ דאָס וואָרט שולן, דאָרף מען דאָס נישט פאַרשטיין אין בוכשטעבליכן זינען פון וואָרט. דאָס זענען בכלל נישט געווען קיין שולן אפילו אין נוסח פון יענער צייט. אָט די אַלע שולן זענען אייגנעאָרדנט געווען זייער פרימיטיוו און האָבן זיך געפונען אין איין חדר בלויז, און דאָס לרוב אין דער דירה פון לערער, אָבער שוין מיט שול־מעבל. קיין איינער פון די אויסגערעכנטע לערערס האָט נישט געהאָט קיין פעדאַגאָגישע קוואַליפיקאַציעס און זענען אַלע געווען אויטאָדידאַקטן. די שולן פלעגן האָבן עטלעכע צענדליק תלמידים, מיידלעך און ייגלעך, וואָס זענען געקומען באַזונדער און געלערנט באַזונדער. ס'איז געלערנט געוואָרן צו ביסלעך יידיש, רוסיש און חשבון. בלויז יעקב שטיינמאַן האָט געלערנט אויך העברעאיש און תנ"ך. זיין שול האָט געטראָגן דעם דעמאָקטיקן פאָפּולערן נאָמען „חדר מתוקן".

ווי געזאָגט, האָבן די מיידלעך און ייגלעך געלערנט באַ־זונדער, ווייל קיין שום לערער וואָלט נישט רייזיקירט דעמאָלט צו לערנען ייגלעך מיט מיידלעך צוזאַמען. די ייגלעך האָבן זיך רעקרוטירט פון חדר־תלמידים, וואָס האָבן שוין געלערנט ביי די גמרא־מלמדים און וועמענס עלטערן האָבן געוואָלט, אַז זיי זאָלן קאָנען שרייבן. אָט די חדר־ייגלעך פלעגן קומען אין דער, אַזוי־גערופענער, שול נאָר אויף אַ קורצע צייט, אַ שעה אָדער צווויי, בעת זיי זענען פריי געווען פון חדר. דער לימוד איז נישט געווען נאָרמאַל און דער לערער פלעגט זיצן און וואַרטן אויף זיינע תלמידים. אויך די באַלוינונג איז געווען אַ מינימאַלע.

די לערערס וואָס האָבן געגרינדעט שולן, פלעגן אויך געבן „אוראָקן" (לעקציעס) אין די רייכערע הייזער. זיי האָבן דערביי געהאָט געוג קאָנקורענטן אין שטאָט. דאָס זענען געווען די, אַזוי גערופענע, „שרייבערס", וואָס פלעגן קומען אין די הייזער און געלערנט אַנשרייבן אַ יידיש בריוול מיט אַ גוייקן אָדערס. אַ טייל חדר־מלמדים האָבן זיך אויך צוגע־כאָפט צו אָט דער מלאכה און געלערנט שרייבן בריוו לויט אַ בריוונשטעלער.

פון די לערערס וואָס האָבן געגעבן לעקציעס אין די הייזער האָט זיך באַזונדערס אויסגעצייכנט אייגער אַ שלום ראַטשין, וואָס איז געווען אַ ביאַלער איידעם. אָט דער שלום ראַטשין, וואָס איז געווען אַ טעטיקער ציוניסט האָט שוין גע־זאָגט לעקציעס אין העברעאיש.

אין די חדרים פון די גמרא־מלמדים פלעגן קומען לערערס און לערנען די תלמידים שרייבן. טייל לערערס זענען געווען קריסטן, און צווישן זיי איז באַזונדערס באַקאַנט געווען דער לערער באַראַנאָווסקי.

פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה האָבן שוין עטלעכע ביאַלער יידישע קינדער געלערנט אין דער שטאָטישער גימ־נאַזיע, און אין דעם, אַזוי גערופענעם, מלוכהשן מיידל־פאַנסיאָן.

אין יענער צייט האָבן די ד"ר ג. זיטא און זיין פרוי, צאָן־דאָקטאָר ביעלינקע און אַדוואָקאַט קלמן האָרטגלאָס אַרגא־ניזירט אָוונט־קורסן פאַר דער ביאַלער יידישער יוגנט, אויף וועלכע מ'האָט צווישן אַנדערע אויך געלערנט די פויילישע שפראַך.

די פרוון צו גרינדן ביבליאָטעקן זענען טיילווייז יאָ געלונגען, אָבער צו אַרעם איז נאָך דעמאָלט געווען די יידישע ליטעראַטור, און ביכער אין אַנדערע שפראַכן זענען זייער ווייניק געלייענט געוואָרן דורך דער יידישער יוגנט.

אַ גרופּע יוגנטלעכע האָט אייגנאַרדנט אַ געהיים ביב־ליאָטעקל אין דער ווינונג פון לערער יעקב שטיינמאַן. דאָרט האָט זיך מיט דער צייט אויך געשאָפן אַן אָרט פאַר פאַרלע־זונגען פון די יידישע גימנאַזיסטן, וואָס האָבן זיך געלערנט אין דער שטאָטישער גימנאַזיע.

אַ צווייטע, אומלעגאַלע ביבליאָטעק איז געגרינדעט ge־ווארן דורכן „בונד", וועלכע האָט געהאָט אויך רעוואָלוציאָ־נערע ליטעראַטור.

פאַרן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה האָבן אין שטאָט עקסיסטירט פריוואָטע ביבליאָטעקן ביי די קראָמען,

וואס האבן פאַרקויפט לערנביכער, ווי: אברהם אורמאַכער, מוניש און זאַלצמאַן. פאַר א געוויסן אפּצאָל פלעגט מען ביי זיי באַקומען ביכער צום לייענען.

די ערשטע פאַרשפּרייטערס פון צייטונגען אין שטאָט זענען געווען בנימין קאָוות מיט זיין פרוי חוה. זיי פלעגן באַקומען דעם „פריינד" פון פעטערבורג און די „הצפירה" פון וואַרשע, און די באַקומענע צייטונגען צעטיילן צווישן זיערע אַבאָנענטן. שפּעטער זענען זיי שוין געשטאַנען אין גאַס, לעבן חיים יאָסקע קאָשטנבוימס הויז און פאַרקויפט די וואַרשעווער ייִדישע פרעסע, ווי: „היינט", „מאָמענט", פאַרשיידענע ייִדישע צייטשריפטן און צייטונגען אין אַנדערע שפּראַכן.

מיר ווייסן אויך וועגן טעאַטער־טעטיקייט פון דער ביאַלער יוגנט אין די צייטן פון פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה. ס׳איז צווישן אַנדערן געשפּילט געוואָרן י. גאָרדינס „חאשע די יתומה", וואָס האָט וואָכן לאַנג געהאַלטן די באַזוכערס אונטערן רושם פון דער פאַרשטעלונג. און מערקווירדיק, די רעליגיעזע קרייזן האָבן אויף דעם נישט רעאַגירט.

קיין ביאַלע פלעגן פון צייט צו צייט פאַרבאַנדזשען וואַנדערנדיקע ייִדישע טרופּעס און פלעגן געבן פאַרשטעלונגען אין זאַל ביי חיים יאָסקען. מיר ווייסן אויך וועגן אַן אימפּאָזאַנטן שלום עליכם־אָוונט, וואָס איז פאַרגעקומען אין ביאַלע, כדי אויסצוקויפן שלום עליכמס ווערק פון די פאַרלעגערס. אַזאַ אַקציע איז דעמאָלט געפירט געוואָרן אין גאַנץ פוילן, און ווייזט אויס, אַז אויך אונדזער שטאָט האָט בייגעשטייערט איר חלק צו אָט דער אונטערנעמונג. צום דערמאָנען אָוונט איז געקומען נח פּריילוצקי פון וואַרשע.

דער „בונד" און די ציוניסטן פלעגן אַרגאַניזירן פאַרלעזונגען אויף ליטעראַרישע און קולטורעלע טעמעס, ווי אויך פונאַנדערטיילן פאַרשיידענע בראָשורן צווישן דער באַפעלקערונג.

בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה

דער אויפברויז אויפן קולטורעלן געביט איז אָבער געקומען אין די יאָרן פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, אונטער דער דייטשער אָקופּאַציע. דווקא דעמאָלט, וועו די ביאַלער באַפעלקערונג האָט געליטן הונגער, נויט און קעלט, דווקא אָט אין די מלחמה־יאָרן האָט די ביאַלער יוגנט זיך געריסן צו בילדונג און וויסן, ווי דורשטיקע צו וואַסער.

אויפן ערשטן אָרט רוקט זיך אַרויס דער געוואָגטער אויפטו פון דער ציוניסטישער גרופּע צו אַרגאַניזירן אַ העברעאישע שול. זי האָט געגרינדעט די העברעאישע שול „יבנה", וועלכע האָט קאָנצענטרירט צווישן אירע וועגט אַ צאָל רייכע גרופּע תלמידים און תלמידות. צום ערשטן מאָל אין דער געשיכטע פון דער ייִדישער ביאַלע האָט די שטאָט באַקומען אַ שול, מיט וועלכער מ׳האָט ווירקלעך געמעגט שטאָלצירן.

החוג הדרמטי שהשתתף בנשף־שלום־עליכם בהשתתפותו של נח פּריילוצקי.

דער דראַמאַטישער קרייז, וואָס האָט אָנטיילגענומען אין שלום־עליכם־אָוונט מיטן אָנטייל פון נח פּריילוצקי (וואַרשע). רעכטס זיצן: יואל איצל שניידער, שיינע פּערל איידלשטיין, יעקב אהרן ראָזנבוים, דאסיע פּעלזנשטיין; שטייען: נאָמען אומבאַקאַנט, איטשע שערמאַן (איטשע געגדזעלעס), חיה ראָזנבוים און פייוול (פאַמיליע־נאָמען אומבאַקאַנט).

Dramatic group who participated in the Shalom-Aleichem-Evening with the participation of Noach Prilutzky

אין די מלחמה־יאָרן איז אַנטשטאַנען אַ מיידל־שול, אַנ־געפירט דורך פרל׳ שווּאַק (משה טאַקערס טאַכטער) און פרל׳ פישמאַן (שלמה פישמאַנס טאַכטער). די שול האָט זיך געפונען אין ראָטנבערגס הויז, אויף דער רעפאָרמאַצקער גאַס. דאָרט איז די אונטערריכט־שפּראַך געווען פויליש, און די שול איז גע־שטאַנען אויף אַ הויכן ניוואָ. אין די ערשטע יאָרן נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה איז זי ליקווידירט געוואָרן.

די פּאָרטייען האָבן אַנטוויקלט אַ פרוכטבאָרע טעטיקייט. די ציוניסטישע פאָרטיי האָט געגרינדעט דעם „בית־עם", וווּ ס׳האָט זיך געפונען אַ ביבליאָטעק, אַ לייענ־זאַל, דראַמאַטישער קרייז און דער מכבי מיט זיין אָרקעסטער. אין „בית־עם" זענען פון צייט צו צייט פאָרגעקומען פאָרשיידענע פאָראַנ־שטאַלטונגען, ווי: טעאַטער־פאָרשטעלונגען, קאָנצערטן, טורן־פעסטן פון מכבי און פאָרשיידענע רעפעראַטן.

דער „בונד" האָט ביי דער אָפּאָזיציע־מאַכט לעגאַליזירט זיין קליינע ביבליאָטעק און געשאָפן אַ דראַמאַטישן קרייז. אין יאָר 1915 האָבן עטלעכע חברים פון „בונד" געגרינדעט אַ ליטעראַריש־דראַמאַטישע געזעלשאַפט. דער דעמאַלטיקער מיליטעריש־ראָבינער ד״ר טענצער האָט אויך צוגעהאָלפן לעגאַליזירן די דאָזיקע געזעלשאַפט ביי דער דייטשער מאַכט, און אַדאַנק זיינע באַמיאונגען האָט די געזעלשאַפט באָקומען אַ צוויי־צימערדיקן לאָקאַל אויף דער גאָרנצאָרסקער גאַס, ווי אויך אַ קלאַוויר און מעבל.

די געזעלשאַפט האָט געטראָגן אַן אומפּאָרטייאישן כאָראַק־טער און זיך דורכאויס פאָרנומען מיט קולטורעלער טעטיקייט. אַזוי איז דורכן מוזיקער שמעון בלאַנקליידער (גראָבער) אַר־גאַניזירט געוואָרן אַ כאָר, ס׳אין אַנטשטאַנען אַ דראַמאַטישער קרייז אונטער דער אָפּירונג פון גדליהו בראָווערמאַן. אין לאָקאַל פון דער געזעלשאַפט פלעגן אָפט פאָרקומען פאָרשיי־דענע רעפעראַטן און קינסטלעריש אָוונט.

אין דעם דאָזיקן לאָקאַל איז מיט דער צייט איינגעאָרדנט געוואָרן אַ בופעט, וווּ די באַזוכערס פלעגן פאָר בילליק פרייזן באָקומען געצוקערטן טיי מיט ברויט. אין יענע ביטערע מל־חמה־יאָרן, וועלן דער הונגער איז געווען אָזאַ אָפטער גאָסט אין די יידישע הייזער, איז דאָס דערמעגלעכן צו באָקומען אַ גלאָז געצוקערטן טיי מיט ברויט פאָר אַ מינימום, געווען אַ גאָר גרויסער אריפטו.

מיט דער געזעלשאַפט האָט אָנגעפירט אַ פאַרוואָלטונג פון: פּולע (רפאל) לעדערמאַן, גדליהו בראָווערמאַן, מרדכי האָכמאַן, שמעון בלאַנקליידער (גראָבער), משה ראָזינגע, צאַלקע וואָקסין (פּליט פון בריסק) א״א.

גאָר אָפט זענען אין שטאָט פאַרגעקומען אויפטריטן פון דראַמאַטישע קרייזן אין פון מאַנדאַלין־אָרקעסטער, אין די זאָלן פון חיים יאָסקע קאָשטובים, קייאָווסקעס און אין סעמינאַר, וווּ די דייטשן האָבן געשאָפן אַ קליינעם טעאַטער־זאָל.

אַ גרויסע אונטערשטיצונג ביי דער קולטור־טעטיקייט האָבן די יידישע געזעלשאַפטלעכע קרייזן באָקומען פון די יידישע מיליטער־לייט אין דער דייטשער אַרמיי.

ביים סוף פון דער מלחמה איז אַנטשטאַנען די פאַרטיי פון „פועלי־ציון", און אויך דאָרט איז געגרינדעט געוואָרן אַ ביבליאָטעק.

אָט אַזוי האָט במשך פון דער גאַנצער אָקופּאַציע־צייט אַנגעהאַלטן אַ לעבהאַפטע קולטור־טעטיקייט אין שטאָט, און דאָס ביי די שוועריסטע עקאָנאָמישע באַדינגונגען.

אין דעם באנייטן פוילן

מיטן אַנטשטיין פון דער פוילישער מלוכה אין יאָר 1918 זענען פאָרגעקומען ענדערונגען אין קולטור־־לעבן פון דער שטאָט.

ראשית האָט די שטאָט פאַרלוירן די „יבנה"־שול און מער קיינמאָל נישט זוכה געווען צו האָבן אַ יידישע שול.

שווער היינט צו צעפינען וועמען פון די ביאָלער, וואָס זאָל אומשטאַנד זיין אויפצוקלערן ווי אַזוי און פאַרוואָס איז פלוצעם די „יבנה"־שול איבער נאַכט פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ „פאָלקס־שול". הגם די לערערס זענען נאָך דעמאָלט געווען די זעלבע, דאָך איז דער ניוואָ פון די לימודים געפאָלן. העב־רעאיש איז וווייטער געבליבן די אונטערריכט־שפּראַך, אָבער אַ טייל קעגענשטאַנדן זענען שוין געלערנט געוואָרן אין פויּ־ליש. די שול איז וווייטער געבליבן אונטערן איינפלוס פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע און זיך כסדר געראַנגלט פאַר איר קיום, ביז זי האָט זיך אין יאָר 1923 לגמרי ליקווידירט.

אין דער צייט ווען די „יבנה"־שול איז פלוצעם פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ „פאָלקס־שול" איז אין שטאָט אַנטשטאַנען אַ פריוואָטע שול, אונטער דער אָפּירונג פון נחמן שיווּאָק און זיך זייער גוט אָנטוויקלט. די שול האָט אָבער נישט געקאָנט אויסהאַלטן די קאָנקורענץ פון די אומזיסט מלוכהשע פאָלקס־שולן און האָט נאָך עטלעכע יאָר טעטיקייט זיך ליקווידירט.

נאָך דער ליקווידאַציע פון אָט די שול זענען געווען פרווון צו שאַפן נייע שולן, אָבער זיי זענען געבליבן דער־פאָלגלאָז. באַמיאונגען וועגן שאַפן אַ שול האָבן געמאַכט סיי די ציוניסטישע — און סיי די יידישיסטישע קרייזן. ס׳זענען אפילו טעטיק געווען שולן פון „תרבות" — און „ציש״א־טיפ, אָבער דאָס זענען געווען נאָר עפיזאָדן און נאָך אַ קורצער צייט האָבן זיי אויפגעהערט צו עקסיסטירן.

אין יענער צייט האָבן יידישע קינדער אָנגעפילט די מלו־כה־שולן און די צוויי מלוכה־גימנאַזיעס אין שטאָט זענען שוין איצט נישט באַקאָנטירט געוואָרן דורך די יידן, ווי אַמאָל אין די צאָרישע צייטן, נייערט פאַרקערט, איצט האָבן די אָנפירערס פון די גימנאַזיעס באָרגענעצט דעם צוטריט פאַר יידן, מיטן מאָטיוו, אַז ס׳פעלן ערטער.

אין לאָקאַל פון דער ליקווידירטער פאָלקס־שול, האָט מען אין אַנהייב געגרינדעט אַ מלוכה־שול פאַר יידישע מיידלעך, וועלכע זענען שבת באַפרייט געווען פון די לימודים. מיט דער צייט אָבער האָט די שול אויפגעהערט צו עקסיסטירן, און די יידישע מיידלעך פון אָט דער שול זענען אַריבערגעפירט גע־וואָרן אין אַן אַנדער שול, וווּ זיי פלעגן שוין מוזן שבת קומען אין שול, אָזוי ווי די איבעריקע יידישע קינדער אין אַלע מלו־כהשע שולן. אין אַנהייב האָט דאָס באַזוכן שבת די שולן דורך

מכירת פרח לטובת „ציש״א, סניף ביאלה

אַ בלומל־פֿאַרקויף לטובת דער יידישער שול־אַרגאַניזאַציע, אַפּטיילונג אין ביאַלע.

Flower sale on behalf of the "Jewish School Organisation" branch in Biala.

די יידישע קינדער אַרויסגערופן אַ רעאַקציע ביי די פרומע עלטערן, אָבער שפּעטער האָט זיך נישט געמערקט קיין שום פּראָטעסט אין דער הינזיכט אַפֿילו אין די גאָר פרומע קרייזן.

עטלעכע יאָר פֿאַרן אויסברוך פֿון דער צווייטער וועלט־מלחמה האָבן די אגודה־קרייזן געגרינדעט אַ „בית־יעקב״־שול, וואָס איר טעטיקייט האָט אָנגעהאַלטן ביז דער מלחמה. די שול האָט זיך געפונען אין אַ צימער אין טילעס הויז, אויפֿן מאַרק.

ס׳דאַרף דערמאָנט ווערן, אַז די לערערין ליובע וויינטרויב־טוכשניידער האָט כמעט אומאיבערריסלעך געפירט אַ פּרעבל־שול, וואָס איז אַפֿילו טעטיק געווען בעת דער צווייטער וועלט־מלחמה.

פֿון צייט צו צייט פֿלעגט טעטיק זיין אַ פּריוואַטע שול פֿון לערער וואַלף נוכאַוויטש.

אין די ערשטע יאָרן נאָך דער אָנטשטייאונג פֿון דער פּוילישער מדינה זענען אין שטאָט טעטיק געווען ווי לערערינס די שוועסטערס ווַארשאַווסקי, פֿון ווַארשע, וואָס האָבן זיך באַזונדערס באַשעפֿטיקט מיטן צוגרייטן תלמידים און תלמידות צו די עקזאַמענס אין די שטאָטישע צווויי גימנאַזיעס.

עטלעכע יאָר פֿאַר דער מלחמה איז אין שטאָט טעטיק

תלמידי שעורי הערב העבריים בהנהלת מ. מ. גאָלנבערג

די תלמידים פֿון די העברעאישע אָונטער־קורסן אונטער דער אָנפֿירונג פֿון מ. מ. געלענבערג.

Pupils of the Hebrew evening school under management of M. M. Gelenberg.

געווען ווי אַ העברעאישער לערער, אייגער אַראַנסקי, פון וואַלין, וועלכער האָט געהאַט דערפאַלג אין זיין אַרבעט.

גאַנץ אָפט פלעגן אַרגאַניזירט ווערן אָוונט־קורסן, ווו פֿאַר אַ מינימאַלן אָפּצאָל האָבן יוגנטלעכע געלערנט העברעאיש. די ערשטע קורסן, ווו מ׳האָט חוץ העברעאיש, אויך געלערנט אַנדערע קעגנשטאַנדן זענען אַרגאַניזירט געוואָרן ביים השומר־הצעיר. שפּעטער האָט דער השומר־הצעיר געגרינדעט אָוונט־קורסן נאָר פֿאַר העברעאיש, וואָס איז געלערנט געוואָרן פון לערער מ. מ. געלענבערג אין דער פֿאַלקס־שול. וועג די קורסן ביים השומר האָבן אויפגעהערט צו עקסיסטירן, האָט דער לערער געלענבערג פֿאַרגעוואָגט די קורסן אויף אייגענער האַנט, צו ערשט אין דער ווויונונג פון פרוי גאָלדע וויינבערג (אלתר וויינבערגס פרוי) און שפּעטער אין הויז פון די פרידמאַנס אויף דער קשיווער גאַס. דעם לערער געלענבערג איז געלונגען צו שאַפן אין שטאָט אַ צאָלרייכן קרייז פון העברעאיש־לערנערס. העברעאישע קורסן זענען שפּעטער געפירט געוואָרן פון משה סמאָליאַר און דעם שוין דערמאָנטן לערער אַראַנסקי.

מ. מ. געלענבערג איז געווען איינער פון די איניציאַטאָרן און גרינדערס פון די עספּעראַנטאָ־קורסן אין שטאָט, וואָס זענען אָנגעפירט געוואָרן פון א. אורמאַכער.

ביים מלחמה־אויסברוך אין יאָר 1939 זענען אין שטאָט טעטיק געווען צוויי ביבליאָטעקן: בייַ דער „תרבות״־געזעלשאַפט און בייַ דער „קולטור־ליגע״. בייַדע זענען פולשטענדיק פאַרניכטעט געוואָרן בעת דער נאַצי־הערשאַפט.

די דראַמאַטישע קרייזן האָבן אַרויסגעווויזן אַן אינטענסיווע טעטיקייט, געבנדיק אָפט אויפֿפֿירונגען פון די ווערק פון: י. ל. גאָרדין, פרץ הירשבייַן, שלום־עליכם, מענדעלע מוכר ספֿרים א״א. דער דראַמאַטישער קרייז, וואָס האָט זיך גרופּירט אַרום „בית־עם״ איז אָנגעפירט געוואָרן פון רעזשיסער מאָטל (מרדכי) פּינקאַרסקי. די אָנדערע דראַמאַטישע קרייזן זענען לרוב אָנגעפירט געוואָרן פון רעזשיסער גדליהו בראָווערמאַן.

אָדאַנק מ. מ. געלענבערגס איניציאַטיוו איז אָנטשטאַנען דער דראַמאַטישער קרייז אויפן נאָמען פון י. ל. פרץ, וועלכער האָט אויפגעפירט אויף דער בינע מאָליערס „דער קאָרגער״, אונטער דער רעזשי פון בערל מאַנפערל פון מעזריטש.

אין שטאָט פלעגן פון צייט צו צייט ווייַלן אָרטיסטישע טרופּעס פון וואַרשע, און אייַנצלנע אָרטיסטן, וואָס פלעגן אויפֿטרעטן מיט אייגענע פּראָגראַמען, ווי רעציטאַטאָרס, זינגערס און הומאָריסטן.

גרויסע פֿאַרדינסטן האָט געהאַט די מוזיקער־משפּחה בלאַנקליידער, וועלכע האָט מיט איר קינסטלערישער טעטיקייט באַרייכערט דאָס יידישע קולטור־לעבן אין ביאַלע. די משפּחה בלאַנקליידער האָט געגעבן די מוזיקאַלישע אומראָם צו יעדער קולטורעלער פֿאַראַנשטאַלטונג, וווּ ס׳איז נאָר נויטיק געווען. אַ טייל פון אָט דער משפּחה איז טעטיק געווען ווי אָרגאַניזאַטאָרן און דיריגענטן פון אָרקעסטערס און כּאָרן, און גאָר באַזונדערס האָט זיך דער משפּחה אויפֿגעטאָן ווי אַרגאַניזאַטאָרן פון דיריגענטן פון אָט דער משפּחה איז טעטיק געווען אין כּאָרן, און גאָר באַזונדערס האָט זיך אויף דער „קולטור־ליגע״. בייַדע זענען פולשטענדיק פאַרניכטעט געוואָרן בעת דער נאַצי־הערשאַפט.

די דראַמאַטישע קרייזן האָבן אָרויסגעווויזן אַן אינטענסיווע טעטיקייט, געבנדיק אָפט אויפֿפֿירונגען פון די ווערק פון: י. ל. גאָרדין, פרץ הירשבייַן, שלום־עליכם, מענדעלע מוכר ספֿרים א״א. דער דראַמאַטישער קרייז, וואָס האָט זיך גרופּירט אַרום „בית־עם״ איז אָנגעפירט געוואָרן פון רעזשיסער מאָטל (מרדכי) פּינקאַרסקי. די אָנדערע דראַמאַטישע קרייזן זענען לרוב אָנגעפירט געוואָרן פון רעזשיסער גדליהו בראָווערמאַן.

אָדאַנק מ. מ. געלענבערגס איניציאַטיוו איז אָנטשטאַנען דער דראַמאַטישער קרייז אויפן נאָמען פון י. ל. פרץ, וועלכער האָט אויפגעפירט אויף דער בינע מאָליערס „דער קאָרגער״, אונטער דער רעזשי פון בערל מאַנפערל פון מעזריטש.

אין שטאָט פלעגן פון צייט צו צייט ווייַלן אָרטיסטישע טרופּעס פון וואַרשע, און אייַנצלנע אָרטיסטן, וואָס פלעגן אויפֿטרעטן מיט אייגענע פּראָגראַמען, ווי רעציטאַטאָרס, זינגערס און הומאָריסטן.

גרויסע פֿאַרדינסטן האָט געהאַט די מוזיקער־משפּחה בלאַנקליידער, וועלכע האָט מיט איר קינסטלערישער טעטיקייט באַרייכערט דאָס יידישע קולטור־לעבן אין ביאַלע. די משפּחה בלאַנקליידער האָט געגעבן די מוזיקאַלישע אומראָם צו יעדער קולטורעלער פֿאַראַנשטאַלטונג, וווּ ס׳איז נאָר נויטיק געווען. אַ טייל פון אָט דער משפּחה איז טעטיק געווען ווי אָרגאַניזאַטאָרן און דיריגענטן פון אָרקעסטערס און כּאָרן, און גאָר באַזונדערס האָט זיך דער משפּחה אויפֿגעטאָן ווי אַרגאַניזאַטאָרן און דיריגענטן פון מכבי־אָרקעסטער. ער האָט אָרגאַניזירט אַ סך כּאָרן און מאַנדאָלין־אָרקעסטערס אין שטאָט, מיט וועלכע ער פלעגט אָפט געבן קאָנצערטן. אַז ס׳איז נייטיק געווען אַ גימנאַסטיק־לערער אין דער „יבנה״־שול, האָט מען גערופן שמעון בלאַנק־ליידער און אים אָנגעטרויט דעם אָמט, אויף וועלכן ער האָט זיך זייער אויסגעצייכנט. די בלאַנקליידערס זענען אויך טעטיק געווען ווי פּריוואָטע מוזיק־לערערס. ס׳איז ווערט צו באַמערקן, אַז די קריסטלעכע געזעלשאַפֿט האָט אין די ציַיטן פון שאַרפסטן אַנטיסעמיטישן קורס געמוזט אָנקומען צו די בלאַנקליידערס, אויב זיי האָבן געוואָלט געניסן פון גוטער מוזיק.

אויפן געביט פון ספֿארט איז כּמעט ביז 1930 זייער אָקטיוו געווען דער מכבי, וואָס האָט אויך פֿאַרמאָגט אַ שיינעם בלאַז־אָרקעסטער. די אָלגעמיינע אָפּטיע און רעזיגנאַציע, וואָס האָט זיך אָראָפגעלאָזט אויף דער יידישער באָפעלקערונג אין ביאַלע, האָט אויך דערפירט צום אונטערגאַנג פון מכבי. אַ געוויסע צייט איז אויך טעטיק געווען אַ ספֿארט־קלוב ביים „בונד״ אונטערן נאָמען „מאַרגנשטערן״.

אין אָנהייב פון די צוואַנציקער יאָרן זענען געמאַכט גע־ווָארן פרווון אָרויסצוגעבן אַ וואַכנצייטונג, אָבער זיי זענען נישט געלונגען. ס׳זענען דערשינען בלויז עטלעכע נומערן פון „ביאַלער עכא״, וואָס איז געוואָרן אָרויסגעגעבן דורך דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין ביאַלע. דאָס איז געווען אַ שטאַרק קעמפּעריש צייטונג קעגן ביאַלער קלער מיטן רב בראש. אין זעלבן יאָר איז אויך דערשינען אַ ליטעראָרישע אויסגאַבע, אונטער דער רעדאַקציע פון לערער מ. געלענבערג.

אין יאָר 1926 האָט אָנגעהויבן דערשיינען די וואַכנצייטונג „פּאָדלאַסיער לעבן״, וואָס איז רעדאַגירט געוואָרן דורך מ. מ. געלענבערג, אָדאָנק וועמענס באַמיאונגען די צייטונג איז אָנטשטאַנען. דאָס „פּאָדלאַסיער לעבן״ איז דערשינען במשך פון עטלעכע יאָר.

פון יאָר 1932 זענען אין שטאָט דערשינען, מיט איבערריסן, די וואַכנצייטונגען: „פּאָדלאַסיער לעבן״, אומאָפענגיק געזעל־שאַפטלעך וואַכנבלאַט; „ביאַלער וואַכנבלאַט״, „נאַציאָנאַל־גע־זעלשאַפטלעך וואַכנבלאַט פאָר ביאַלע און אומגעגנט און „פּאָדלאַסיער שטימע״, אומאָפענגיקע געזעלשאַפטליכע צייט־שריפט. פון די צאָל עקזעמפלאָרן וואָס אונדז איז געלונגען צו באַקומען איז צו זען, אַז נאָך אין יאָר 1938 איז אין שטאָט דערשינען דאָס „ביאַלער וואַכנבלאַט״, אונטער דער רעדאַקציע פון חיים מיאַדעק.

גאַלענבערג איז אויך געווען דער גרינדער פון אַ ליטע־ראַרישן קרייז, וואָס פלעגט איינאַרדענען ליטעראַרישע מש־פּטים, און כמעט אויף יעדן שבת אַראָפּברענגען באַווויסטע רעפערענטן פון וואַרשע.

דער יידישער בירגער־קלוב („קלוב אָביוואָטעלסקי״),

וואָס האָט זיך געפונען אין הויז פון צאַן־דאַקטאָר יואל זיל־בערבערג, פלעגט איינאַרדענען פאַרלעזונגען, לרוב אין דער פּוילישער שפּראַך.

ביים אויסברוך פון דער מלחמה זענען אין ביאַלע געווען דריי יידישע צייטונגס־קיאָסקן: חוה קאָווע (עק פּלאַץ־וואַל־נאָשטשי, ביים אַריינגאַנג אין דער דער יאַנעווער גאַס); חיים קאָווע (פּלאַץ־וואַלנאָשטשי, לעבן חיים יאָסקעס הויז) און אהרן ריבאַק (עק פּלאַץ־וואַלנאָשטשי, ביים טרעגער־ראָג).

ביים סוף פון איבערבליק זאָלן דאָ דערמאָנט ווערן די ביאַלער לערערס און די, אַזוי־גערופענע, „שרייבערס", וואָס האָבן זיך געגעבן די מי אַריינצוברענגען וויסן און קולטור צווישן דער יידישער באַפעלקערונג אין די לעצטע 70—80 יאָר. יידיש לעבן אין ביאַלע. די רשימה איז כמעט אַ פול־שטענדיקע.

אשר אברהם קאַדניערס
ישעיהו אליעזר (שאַיע לייזער, נישט מוזשינגק, דער פּראָשענייע־שרייבער).
מאיר דוד גאָלדבערג (בריסקער שרייבער).
שלום ראָטשין.
נחמן שרייבער (צונאַמען).
דאָס קאָזאַקל (צונאַמען).
אברהם יעקב קריידשטיין.
ליטמאַן שרייבער (צונאַמען).
אלחנן (אַרויסגעשיקטער פון קאָווע — ליטע).
אברהם אורמאַכער.
יעקב שטיינמאַן.
מיכאל פייערמאַן (צפון־אַמעריקע).
גדליהו קראָוויץ.
וואָלף נוכאָוויטש.
משה קראַמאַרזש.
יונה שטיינמאַן (צפון־אַמעריקע).
שלמה אייזנבערג.
מתתיהו קליגסבערג (ישראל).
אברהם גווירצמאַן.
חיים באַראַאַס (ישראל).
יצחק לייב מייזל.
רוזשע וואַרשאַווסקי־לעבנבערג.
ליאנא וואַרשאַווסקי.
חיה שיין.
קאַנאַלבוים (סטודענטין פון וואַרשע).
נחמן שיוואַק.
טוביה בינשטאַק (צפון־אַמעריקע).
רפאל מייערזאָן (בעלגיע).
ליובע וויינטרויב—טוכשניידער.
מרדכי גאָלדבערג.
פעלדמאַן (טאַכטער פון טאַפּעצירער).
שמעון בלאַנקליידער (דאַרער).
ישעיהו אידל לעמבערגער.
מנחם מ. געלענבערג.
יעקב נאַרדמאַן. (ישראל).
יצחק לערער (ישראל).
משה סמאָליאַר (ישראל).
אַראַנסקי.
רעניא גאָלדשטיין־סוקנאָוו (אויסטראַליע).
גאָלינסקי.

מקורות:

1. „פּאָלאָסיער לעבן", אומאָפּהענגיק געזעלשאַפּטלעך וואָכנ־בלאַט, ביאַלע (עקזעמפּלאַרן פון די יאָרן 7־1926 און 4־1932.
2. גבית־עדות פון: אלתר וויינבערג, אשר האָפּער, משה רובינ־שטיין און גדליהו בראָווערמאַן.

מ. רבאון תל־אביב / בית־ספר „יבנה"

די ערשטע מאָדערנע נאַציאָנאַל־העברעאישע שול אין ביאַלע אונטערן נאָמען: בית־ספר עברי „יבנה", איז געגרינדעט געווארן פסח־צייט אין יאָר 1916, בעת דער דייטשער אָקו־פּאַציע, אין דער ערשטער וועלט־מלחמה.

די איניציאַטאָרן און גרינדערס פון אָט דער שול זענען געווען משה רובינשטיין, יהושע פישער און יעקב שטיינמאַן. צוגעהאָלפן רעאַליזירן די אידעע האָט דער ד"ר מעדיצין א. מעלער, פון אַלטאָנא, ביי האַמבורג (דייטשלאַנד), אַ ציו־ניסט, וועלכער האָט זיך דעמאָלט געפונען אין ביאַלע, ווי אַ דייטשער מיליטער־דאָקטאָר.

די גרינדערס פון דער שול האָבן זיך שוין פון יאָרן אָרום־געטראָגן מיטן געדאַנק וועגן גרינדן אַ העברעאישע שול אין שטאָט. דער געדאַנק האָט אָבער נישט געקאָנט רעאַליזירט ווערן, ווייל די צאָרישע מאַכט האָט נישט אַרויסגעגעבן קיין דערלויבעניש צו עפענען אַזאַ שול. חוץ דעם האָבן די איני־ציאַטאָרן געצווייפלט צי אַזאַ שול וועט האָבן תלמידים, ווייל ס'האָט זיך נישט געגלויבט, אַז די פרומע קריין אין שטאָט וועלן טאָלערירן די עקסיסטענץ פון אַ מאָדערנער שול.

אין דער ערשטער צייט פון דער דייטשער אָקופּאַציע האָבן די דערמאָנטע פערזאָנען געוואָלט אָנהויבן אַן עפּנטלעכע ציוניסטישע טעטיקייט אין שטאָט דורך אַרגאַניזירן העברע־אישע אָוונט־קורסן. ביים אָנהויבן רעאַליזירן זייער פלאַן האָבן זיי געענדערט זייער שטעלונג און באַשלאָסן צו שאַפן אַ העברעאישע שול, און דאָס אַ נאַציאָנאַלע, מאָדערנע קאָע־דוקאַציע־שול.

כדי זיך צו פאַרזיכערן מיט אַ צאָל תלמידים, האָבן די

הועד המפקח של בית־הספר „יבנה"
קוראַטאָריום פון דער „יבנה"־שול.
פון רעכטס: יעקב שטיינמאַן, יהושע פישער, חנה מרים מינץ, משה רובינשטיין און יונה שטיינמאַן.
Governing Board of "Yavneh" school.

אַרגאַניזאַטאָרן פון דער שול, נאָך מיט אַ צייט צוריק פאַרן עפענען די שול, אינספּירירט צו שאַפן אין שטאָט אַ קינדער־היים, וואָס האָט געדאַרפט צושטעלן דעם תלמידים־אָוואַנגאַרד פאַר דער שול.

די דערלויבעניש צו עפענען אָזאַ שול האָבן ביי דער דייטשער אָקופּאַציע־מאַכט אַרויסגאַקומען די פּרוי חנה מרים מינץ, בייַ דער מיטהילף פון מילִיטעריישן ראַבינער ד״ר טענצער.

די שול האָט זיך געפונען אין דער אָפּיצינע בייַ חיים לוי רובינשטיין אין הויף, און ביים סוף פון איר עקסיסטענץ — אין הויז פון מאָטל פון ווייַנעס, אויף דער גרעַבאַנאָוער גאַס.

תחילת זענען געעפנט געוואָרן נאָר צוויי קלאַסן, אָבער קורץ נאָכדעם זענען שוין טעטיק געווען פיר קלאַסן.

אין קוראַטאָריום פון דער שול האָבן זיך געפונען: פּרוי חנה מרים מינץ, משה רובינשטיין, יהושע פישער, יעקב שטיינמאַן און יונה שטיינמאַן.

דער לערער־פּערסאָנאַל איז באַשטאַנען פון: יעקב שטיינמאַן, יונה שטיינמאַן, שלמה אייזנבערג, שמעון בלאַנקליידער, ישעיהו אידל לעמבערגער, אברהם גווירצמאַן (פּליט פון בריסק), חיים באַרלאַס (פּליט פון בריסק), יצחק לייב מייזל (פּליט פון פינסק), מתתיהו קליגסבערג; שפּעטער האָבן מיט־געאַרבעט די לערערס, מיכאל פייערמאַן, וואָלף נוכאָוויטש, גדליהו קראָוויץ, משה קראַמאַרזש, די שוועסטערס וואַר־שאָווסקי (פון וואַרשע) און די סטודענטין קאַנאַלובים (פון וואַרשע).

געלערנט אין שול האָט מען פאָלגנדיקע לימודים: שפּראַכן — העברעאיש (אונטערריכט־שפּראַך), דייטש און פּויליש, חשבון, געשיכטע, תנ״ך, געאָגראַפּיע נאַטור־וויסן, געזאַנג, צייכענען, האַנט־אַרבעט און גימנאַסטיק. נאָך די לעקציעס פלעגט מען לערנען חומש מיט רש״י, און אין אָנהייב פון דער שול־טעטיקייט האָט מען אויך געלערנט תלמוד. אינ־דערפּרי, פאַר די לימודים, פלעגט מען דאָוונען בציבור און נאָך די לימודים — מנחה. כאַראַקטעריסטיש, אַז די תלמידות וואָס זענען באַפרייט געווען פון דאָוונען פלעגן נישט וועלן פאַרלאָזן די קלאַס און פלעגן דאָרט זיך די גאַנצע צייט פון דאָוונען, נישט אויס פרומקייט, נייערט פון נישט וועלן צוגעבן און אָנערקענען אונטערשיידן צווישן זיי און די יינגלעך.

די שול איז נישט געווען אָנגעשלאָסן אין קיין שום שול־צענטראַלע און האָט געאַרבעט זעלבסטשטענדיק. דער לערן־פּראָגראַם איז אויסגעאַרבעט געוואָרן אויפן אָרט מיט אייגענע כוחות.

לערנביכער, שול־מכשירים און ביכער פאַר דער שול־ביבליאָטעק האָט מען געברענגט פון וואַרשע. שפּעטער צו האָט מען אויך באַשטעלט ביכער אין דייטשלאַנד.

דער לימוד איז געשטאַנען אויף זייער אַ הויכן ניווא. דאָס לערנען איז צוגעגאַנגען אינטענסיוו, און די תלמידים האָבן געמאַכט גוטע פאָרשריט אין די לימודים, באַזונדערס אין עבֿרית. די תלמידים זענען געווען גוט אָנגעוויקלט אין געזעל־שאַפטלעכן זין. עטלעכע תלמידים פון דער „יבנה"־שול האָט ראַבינער ד״ר ש. פּאָזנאַנסקי געוואָלט אָננעמען אין זיין לע־רער־סעמינאַר אין וואַרשע אפילו אָן עקזאַמענס (לויט אַ ידיעה פון חיים ראָזמאַרין). די תלמידים וואָס האָבן באַשלאָסן פאָר־זעצן זייער בילדונג אין די שטאָטישע מלוכהשע גימנאַזיעס האָבן נישט געהאָט קיין שוועריקייטן בייַ די איינטריט־עקזא־מענס. אין אָלגעמיינער בילדונג זענען זיי געווען מער אָדער־סירט פון די קריסטלעכע תלמידים.

הועד המפקח והמורים של בית־הספר „יבנה".
קוראַטאָריום און לערערס פון דער „יבנה"־שול.
פון רעכטס: אברהם גווירצמאַן, יעקב שטיינמאַן, ישעיהו אידל לעמבערגער, משה רובינשטיין, שלמה אייזנבערג, חנה מרים מינץ, יהושע פישער, יונה שטיינמאַן, און שמעון בלאַנקליידער.
Governing Board and teachers of "Yavneh" school.

ביים אָנטשטיין פון דער שול האָבן זיך צווישן אירע וועגט געפונען בערך 100 תלמידים, שפּעטער צו בערך 200. צוליב מאַנגל אין אָרט האָט מען ליידער נישט געקאָנט אָנ־נעמען מער תלמידים.

דער רוב תלמידים האָט געצאָלט שכר־לימוד און נאָר אַ קליינער פּראָצענט איז באַפרייט געווען פון צאָלן. דער בודזשעט

התלמידים והמורים של בית־הספר „יבנה"

די תלמידים און לע־ רערס פון דער „יבנה"־ שול

Pupils and teachers of "Yavneh" school.

פון דער שול איז געדעקט געווארן בעיקר פון שכר־לימוד. ס׳זענען אויך געווען הכנסות פון פארשיידענע פאראנשטאל־ טונגען, ווי: קינסטלעריש אוונטן, בלימל־פארקויף. האלץ צום באהייצן ווינטער די שול פלעגט מען באקומען פון דער דייטשער ציווייל־פארוואלטונג. ביי דער אנטשטייאונג פון פוילן פלעגט מען באקומען א סובסידיע פון „דזשאינט".

די שול האט נישט געהאט אין דער ערשטער צייט קיין שום באצאלטן אדמיניסטראטיוון פערסאנאל, אויסער דעם משרת יוסף, א פליט פון בריסק.

די יידישע געזעלשאפט אין שטאט האט זיך באצויגן צו דער שול פאזיטיוו און מיט רעספעקט, און אפילו פון די רע־ ליגיעזע קרייזן האט מען נישט אנגעטראפן אויף קיין שטע־ רונגען און רדיפות. די שול האט צווישן אירע תלמידים פאר־ מאגט אן אנזעבארע צאל פון פרומע היימען.

די שול פלעגט דורכפירן טראדיציאנעלע חנוכה־און פורים־אוונטן, פארשיידענע פאראנשטאלטונגען, ל״ג־בעומר־ און חמשה עשר באב־אויספלוגן א״א. אט די פאראנשטאלטונ־ גען זענען ווייט ארויס פון די שול־ראמען און פלעגן פאר־ וואנדלט ווערן אין גראנדיעזע מאניפעסטאציעס פון דער ציי־ ניסטישער באוועגונג פארן נאציאנאלן געדאנק. די פאראנ־ שטאלטונגען פלעגן איבערלאזן א שטארקן איינדרוק אויף דער באפעלקערונג אויף א לאנגע צייט.

גאר א נייעס אין שטאט איז געווען די יאר־יערלעכע טרויער־אקאדעמיע צום אנדענק פון ד״ר ט. הערצל, וואס פלעגט איינגעארדנט ווערן אין דער „יבנה"־שול. אט די אז־

התלמידים והמורים של בית־הספר העממי.

די תלמידים און לערערס פון דער פאלקס־שול.

Pupils and teachers of the Public School.

כרה האָט זיך באַזונדערס איינגעקריצט אין זכרון פון די תלמידים מיט איר פייערלעכן פאַרלויף. אויף דער וואַנט איז געהאָנגען אַ גרויס הערצל־בילד (געמאָלן פון קונסטמאָלער ישעיה אידל לעמבערגער) אין אַ שוואַרצער ראָם, און דער־לעבן צוויי אָנגעצונדענע ליכט. דער אָוונט פלעגט זיך אָנ־הייבן מיט אַן „אל־מלא רחמים", אויסגעפירט פון פינטשע ליבמאַן בייַ דער מיטהילף פון שול־כאָר. נאָכדעם פלעגן געהאַלטן ווערן רעפעראַטן וועגן לעבן און שאַפן פון גרינ־דער פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע. צו אָט די טרויער־אָוונטן פלעגן אויך קומען אַ סך חברים און סימפּאַטיקערס פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין שטאָט.

די באַציאונגען צווישן די לערערס און תלמידים זענען געווען זייער האַרציקע און פול מיט רעספּעקט מצד די תל־מידים צו זייערע דערציערס. שוין ביים סוף פון דער עקסיס־טענץ פון דער שול, איז אָנגעקומען אַ לערערין, די סטודענטין קאַנאַלבוים, אַ בונדיסטין פון וואָרשע, וועלכע האָט באַוויזן צו באַאַיינפלוסן אַ טייל תלמידים אין דער העכסטער קלאַס קעגן לימוד פון תנ"ך. נאָך אַן אינטימען געשפּרעך פון מנהל מיט די תלמידים איז דער דאָזיקער פרוי פולשטענדיק ליקווי־דירט געוואָרן.

מיטן אָנטשטיין פון דער פוילישער מדינה, זענען אַ טייל לערערס זיך צעפאָרן, דער ניוואָ פון די לימודים איז געפאַלן, ס'האָט זיך אויך פאַרערגערט דער פינאַנציעלער מצב פון דער שול. ס'איז מיר אוממעגלעך צו דעראינערן זיך ביי וועלכע אומשטענדן איז פאַרשוווּנדן פון דער שול דער נאָמען „יבנה" און מ'האָט די שול אָנגעהויבן רופן „פאָלקס־שול".

בית־ספר עממי פרטי של נחמן שיוואק

די שול איז געגרינדעט געווארן אין יאָר 1919 דורך נחמן שיוואַק, וועלכער האָט געשטאַמט פון אַ דאָרף לעבן מעזריטש. לכתחילה האָט זיך די שול געפונען אין הויז פון שניידער ישעיהו רייזוואָסער, אויף דער פּראָסטער גאַס, אויפן ערשטן שטאָק, און האָט געהאַט בלויז איין קלאַס, אין וועלכער ס'האָבן געלערנט בערך 10 תלמידים אין עלטער פון 10 ביז 14 יאָר. דער בילדונגס־ניוואָ פון די תלמידים איז נישט געווען קיין גלייכער. נחמן שיוואַק איז געווען דער איינציקער לערער אין ער פלעגט מיט די תלמידים לערנען: העברעאיש, יידיש, פוי־ליש און חשבון. קיין שול־איינריכטונגען זענען נישט געווען.

אין אַ צייט אָרום איז די שול איבערגעטראָגן געווארן אויף דער פּראָסטער גאַס, אין הויז פון אַלטע כהן. דאָרט זענען איינגעאָרדנט געווארן דריי קלאַסן.

ווי לערערס זענען אין דער שול טעטיק געווען: נחמן שיוואַק (פּויליש און אָריטמעטיק); טוביה בינשטאָק (העברע־איש); פאַליק מייערזאָן (יידיש און געאָגראַפּיע); מרדכי גאָלדבערג (תנ"ך); ליובע ווייגטרויב (פּויליש און אָריטמע־טיק אין די נידעריקע קלאַסן).

די שול איז געווען אַ פּריוואַטע און האָט זיך אויסגע־האַלטן פון שכר־לימוד (בערך 100 תלמידים), גענישנדיק פון סימפּאַטיע אין שטאָט.

נאָך עטלעכע יאָר טעטיקייט איז די שול ליקווידירט גע־ווארן, ווייל די תלמידים זענען אַוועק לערנען אין די מלו־כהשע צוואַנגג־שולן.

התלמידים והמורים של בית־הספר של נחמן שיוואק.

די תלמידים און לערערס פון נחמן שיוואַקס שול. די לערערס זיצן פון רעכטס: טוביה בינשטאָק, נחמן שיוואַק, ליובע ווייגטרויב־טוכ־שניידער, פאליק מייערזאָן און מרדכי גאָלדבערג.

Pupils and teachers of Nachman Shivak's school.

גדליהו בראווערמאן / אוונט־קורסן צו לערנען פוילישׁ

געווען איז דאָס אין די יאָרן 1905/6, ווען אונטערן דרוק פון דער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג האָט די צאָרישע מאַכט געמילדערט אַ ביסל דעם רעזשים לגבי דער פוילישער באַפעל־קערונג, און אויפגעהערט צו פאַרפאָלגן דאָס לערנען די פוי־לישע שפּראַך.

ווי באַוווסט, האָט מען דעמאָלט אין די רעוואָלוציאָנערע קרייזן געוואָרפן די לאָזונג צו דער אינטעליגענץ פון אַלע פעלקער, וואָס האָבן באַווויזן די רוסישע טערריטאָריע, אַז זי זאָל גיין אין פאַלק, זיך פאַרנעמען מיט זיינע דאגות, און ראשית־כל געבן אים עלעמענטאַרע בילדונג.

די גאָר דינינקע שיכט יידישע אינטעליגענץ, וואָס ביאַלע האָט צו יענער צייט פאַרמאָגט איז באַשטאַנען פון אַסימילאַ־טאָרן. זיי האָבן באַשלאָסן אויפצונעמען אָט דעם רוף אין זיי האָבן געגרינדעט אוונט־קורסן פאַר דער יידישער יוגנט. די אַסימילאַטאָרן זענען זיך אַבער געבליבן טרייַ, און אַנשטאָט צו פירן די קורסן אין דער יידישער שפּראַך, אין דער שפּראַך פון די מאַסן, האָבן זיי געלערנט דער יידישער יוגנט די פוי־לישע שפּראַך.

די איניציאַטאָרן און גרינדערס פון אָט די קורסן זענען געווען: ד״ר גרשון זיטאָ מיט זיין פרוי, ציין־דאָקטאָר ביע־לינקע, אַדוואָקאַט האַרטגלאָס (דער פאַטער), דער פאַבריקאַנט ראַאַבע א״א.

דער רוב פון די תלמידים איז באַשטאַנען פון דער בונ־דישער יוגנט, וואָס האָט געשטרעבט די קורסן צו פאַרוואַנדלען אין אַ צונויפטרעף־אָרט, ווו מ׳וועט ווייטער קאָנען שפּינען דעם פאָדעם פון דער בונדישער טעטיקייט, וואָס איז איבערגעריסן געוואָרן צוליבן דורכפאַל פון דער רעוואָלוציע. די בונדישע תלמידים האָבן זיך פאַרשריבן צום לערנען ביים לערער גאָלדמאַן, אַן אָנגעשטעלטער אין ראַאַבעס פאַבריק, וועלכער איז געווען אַן אַקטיוויסט בונדישער טויער.

אויף די לעקציעס פון גאָלדמאַנען פלעגט מען עוסק זיין אין פאָליטישע שמועסן און דיסקוסיעס. לפּנים זענען די ביכ־לער געלעגן אָפן, אויפן פאָל פון אַ באַזוך פון די אַרגאַניזא־טאָרן פון די קורסן.

אַ לערערין אויף די קורסן איז אויך געווען די יונגע, סימפּאַטישע פריילין יאַנקאַ האַרטגלאָס (אַ טאָכטער פון אַד־וואָקאַט קלמן האַרטגלאָס און שוועסטער פון געוועזענעם דעפּו־טאַט אין פוילישן סיים, אַדוואָקאַט אַפּאָלינאַרי האַרטגלאָס), פאַר וועלכע די קורסן זענען אפשר געווען די ערשטע באַרי־רונג מיט דער אַרטיקער יידישער באַפעלקערונג.

אין זכרון האָבן זיך איינגעקריצט זייער גוטע אייַנדרוקן וועגן איר באַציאונג לגבי דער אַרבעטער־יוגנט. זי האָט קיינ־מאָל נישט געגעבן צו פילן, אַז מיט איר בילדונג שטייט זי העכער פון זיי. זי איז געווען אַ לעבהאַפּטע און פרייַלעכע; ביי איר איבערטרעטן די שוועל פון לערן־חדר איז ער פול געוואָרן מיט מונטערקייט און פריילעכקייט.

זי האָט זיך באַציגן צו די קורסן מיט דער גאַנצער ערנסטקייט, און זי האָט זייער געוואָלט, אַז מיר זאָלן פון זיי צום מערסטן ענינסן. האָט זי אַמאָל נישט געקאָנט קומען אויף אַ לעקציע, האָט זי אונדז פאַרויס צו וויסן געגעבן, אין פלעגט שיקן ווי אַ פאַרטרעטער איר יונגערן ברודער. פריילן האַרט־גלאָס פלעגט פירן מיט אונדז שמועסן וועגן נאַטור־וויסן און זיך מיט אַלע כוחות באַמיט אונדז צו באַווירקן צו וועייטער־דיקער בילדונג.

די קורסן האָבן אָנגעהאַלטן צוויי יאָר.

מ. רבאון / א קולטור־פרוון

דאָס זאָל האָבן געווען אין די יאָרן 1908—1910. אַ קרייז פון אַזוי־גערופענע, בעל־הבתישע קינדער האָט זיך צוזאַ־מענגערעדט און געגרינדעט אַ קליינע קולטור־גרופּע. אָט די בחורים האָבן שוין געקאָנט אַ ביסל רוסיש און וועלטלעכע לימודים, וואָס זיי האָבן געלערנט ביי פריוואָטע לערערס און ביי גימנאַזיסטן פון דער רוסישער גימנאַזיע אין שטאָט.

דער צוואַמענטרעף־פונקט איז געווען אין דער ווויונג פון העברעאישן לערער יעקב שטיינמאַן, וועלכער האָט גע־ווויונט אין דער אָפּיצינע ביי בנימין לייבעלע מאַנדלבוים, אויף דער בריסקער גאַס. דאָרט האָט מען אָפּגעדונגען אַ האַלבן צימער, וועלכער איז אָפּגעטיילט געוואָרן מיט אַ וועגטל, הינ־טער וועלכן ס׳האָט זיך געפונען אַ קליינע ביבליאָטעק, דער עיקר פון רוסישע ביכער. אין דעם צימער פלעגן זיך די חברים פאַרזאַמלען כמעט יעדן אָוונט.

די ביבליאָטעק האָט געציילט אַ 200 ביכער, וועלכע זענען טיילווייז געגעבן געוואָרן דורך די חברים אין טיילווייז פון ביילאָגעס צו דער רוסישער צייטונג „רוסקאָיע סלאָוא״ אין מאָסקווע, וועלכע דער קרייז האָט אַבאָנירט. די חברים האָבן געצאָלט אַ חודשלעכן ביישטייער.

די טעטיקייט האָט געמוזט געפירט ווערן אין געהיים, כדי זיך אויסצוהיטן פאַרן אויג פון דער צאַרישער זשאַנדאַרמעריע, ווי אויך פון די הויז־שכנים, פון וועמען די עלטערן האָבן זיך געקאָנט דערוויסן וועגן די צוזאַמענקונפטן. צוליב דעם זענען אויסגעאַרבעט געוואָרן באַזונדערע תקנות, לויט וועלכע די חברים האָבן זיך געדאַרפט פירן ביים גיין צום טרעף־אָרט, ווי אויך אינעווייניק. פאַרזאַמלט האָט מען זיך נאָר אין די אָוונטן, כדי מ׳זאָל קאָנען קומען אומבאַמערקט.

דער קרייז האָט אַרומגענומען אַ גאַנץ קליינע צאָל חברים. דער גרעסטער טייל יינגלעך אין עלטער פון 16—18 יאָר, און

אויך עטלעכע מיידלעך פון חסידישע היימען. צום קרייז האָבן צווישן אַנדערע אַנגעהערט: לייבל גאָלדשטיין, ישראל כהן, דוד לוסטיגמאַן, חנה פייגע מינץ, בערל ערנקראַנץ, מאַניע קאַשטנבוים, משה רובינשטיין און הינדע שחור.

פאַר די מיידלעך איז דער ענין געווען נאָך געפערלעכער ווי פאַר די בחורים, ווייל שטעלט זיך פאַר וואָס ס'וואָלט זיי דערוואַרט אין דער היים, ווען טאָטע־מאַמע זאָלן זיך דער־ווייסן וועגן זייערע צוזאַמענקונפטן מיט בחורים, און אויך מיט גימנאַזיסטן, וואָס זענען דאָך שוין זיכער גויים...

נאָך אַ קורצער צייט זענען צו אָט דעם קרייז צוגעצויגן געווארן עטלעכע יידישע גימנאַזיסטן, וואָס פלעגן פאַרליינענען פון די ווערק פון די רוסישע קלאַסיקערס. יעדן אָוונט האָט אייגער פון די גימנאַזיסטן פאַרגעלייענט אַ באַשטימטן רוסישן שרייבער. צווישן די גימנאַזיסטן איז געווען אייגער מיטן נאָמען חיים קאָטעליאַנסקי,[1] אַ תלמיד פון דער אָכטער קלאַס, וועלכער האָט געהאָט אַ באַזונדערע נייגונג צו הומאָריסטישע שרייבערס. ער פלעגט פאַרטראָגן צוויי מאָל אין דער וואָך; איין אָוונט פלעגט ער פאַרליינענען דעם רוסישן שרייבער גאָגאָל און אין צוויטן — שלום־עליכמען. פון די אַנדערע גימנאַזיסטן־פאַרליינער, זענען געווען: איסאַק טיאָמקין, יו־זשעק האַרטגלאָס און קאָנטאָראָוויטש.

[1] דאָקטאָר־מעדיצין אין ניו־יאָרק. שפעטער פאַרוואָרפן די מע־דיצינישע פראַקטיק און געוואָרן אַ זינגער פון יידישע פאָלקס־לידער, פון וועלכע ער האָט פאַרעפנטלעכט אַ זאַמלונג.

מ. י. פייגנבוים / די „תרבות"־ביבליאָטעק

די „תרבות"־ביבליאָטעק איז געווען איינע פון די שענסטע ציוניסטישע קולטור־אינסטיטוציעס אין שטאָט. ביי דער גאַנ־צער צעשפליטערונג, וואָס האָט געהערשט אין דער ציוניסטי־שער מחנה, איז אין דער אינסטיטוציע פאַרגעקומען אַ האַר־מאָנישע צוזאַמענארבעט.

דעם אויפקום פון אָט דער ביבליאָטעק איז צוריקצופירן צו יענע יאָרן, ווען אין שטאָט האָט זיך די גאַנצע ציוניס־טישע טעטיקייט קאָנצענטרירט אין „בית־עם". שוין אין „בית־עם" אויף דער סאַמאָוועטגאַס האָט די ביבליאָטעק פאַרמאָגט אַ קאַנטיקע צאָל ביכער און אַנגעהויבן אַרויסגעבן זיי צום לייענען. ווי ביבליאָטעקאַרן זענען טעטיק געווען רייזל בעלמאַן און אַיזיק שיין. אויך ביים השומר־הצעיר איז לויט דער איניציאַטיוו פון חיים ראָזמאַרין אויפגעשטעלט געווארן אַ ביבליאָטעק. דער השומר־הצעיר האָט אויבערגענומען אַ קליינע צאָל ביכער פון דער פריערדיקער יוגנט־אַרגאַניזאַציע „פרחי־ציון". די ביבליאָטעק האָט זיך צעוואַקסן, פאַרמאָגנדיק חוץ יידישע ביכער אויך העברעאישע און פויליש. נאָכן בא־זייטיקן די ציוניסטישע אַרגאַניזאַציע פון לאָקאַל אויף דער סאַמאָוועטגאַס, און דעם השומר־הצעיר פון בנין פון דער אַמאַלייקער פאָלקס־שול אויף דער מעזריטשער גאַס, האָבן די צוויי ביבליאָטעקן אַנגעטראָפן אויף שווערקייטן אין זייער טעטיקייט.

מכירת־פרח לטובת ספרית „תרבות"

בלימל־פאַרקויף לטובת דער „תרבות"־ביבליאָטעק

אין דער ערשטער ריי שטיי־ען פון רעכטס: יוּרבערג (שוועסטער פון צירל), מר־דכי לאָשטשעווסקי, צירל יורבערג, שאַר, אשר ראָ־זנצווייג, מאיע באַטשקא, אסתר זינגער, שלום גלייקס־בערג, חיה ראָזנצווייג; אין דער צווייטער ריי זיצן פון רעכטס: חיים ראָזמאַרין, רייזל בעלמאַן, חיהלע פיש־מאַן, יוסף פעלדריב, ישראל גאָלדשטיין, יצחק (אייזיק) שיין, יונה שיין, טויבעלע רובינשטיין, יוכבד בידער־מאַן; אין דער דריטער ריי זיצן פון רעכטס: אַברהם זינגער, טשארני (הערשל שוורס טאַכטער), מלך ראָז־מאַרין, בלומע זילבערזאַן, ביילע מילבויים, לייבל ביאָ־לער, משה אַרלאָנסקי; פון פראָנט: קאָנאָלשטיין, ירוחם ליפיץ, דינטשע כהן.

Flower sale on behalf of the "Tarbuth" library.

דעמאלט איז דאס אנטשטאנען דער געדאנק וועגן פאראייניקן אט די צוויי ביבליאטעקן, וועלכער איז טאקע פארווירקלעכט געוואָרן. מיט דער ביבליאטעק, וואס איז אנגערופן גע־ווארן „תרבות־ביבליאטעק" האבן אנגעפירט דעלעגירטע פון די אלגעמיינע ציוניסטן און פון השומר־הצעיר.

אדאנק די ענערגישע באמיאונגען פון פארזיצער פון דער „תרבות"־געזעלשאפט, יעקב אהרן ראזנבוים איז געלונגען צו באקומען א לאקאל אין קהילה־הויז פון טילע בערלין, אויפן פלאץ־וואלנאשטשי. איצט איז טאקע די טעטיקייט פון דער אינסטיטוציע אוועק נאר־מאל און נאר אינטענסיוו.

א געוויסע צייט האט מיט דער ביבליאטעק אנגעפירט יוסף פעלדריב, וועלכער האט מיט זיין איבערגעבענקייט און טיכטיקער טעטיקייט פילפאך פארגרעסערט די צאל ביכער.

די הכנסה־קוואלן זענען געווען, חוץ די אפצאלן פון די ליינערס, פון פארשיידענע אונטערנעמונגען, ווי: טעאטער־פארשטעלונגען, רעפעראטן, בלימל־פארקויף און סובסידיעס פון דער קהילה און פון מאגיסטראט.

ביי דער פאראייניקונג פון די ביבליאטעקן האט מען באַ־שלאסן, אז די ביבליאטעק וועט זיין א דריי־שפראכיקע. אזוי איז אנגעגאנגען ביזן סוף. כדי אונטערצושיידן די ביכער לויט די שפראכן, זענען די יידישע געבונדן געוואָרן אין גרינע טאוולען, העברעאישע — אין בלויע און פוילישע — אין שוואַרצע.

ווי ביבליאטעקארן זענען דארט, צווישן אנדערע, טעטיק געווען: מוליע אורמאכער, יהושע קליגער, איטקא רובינשטיין, אשר ראזנצווייג, אשר גרינבלאט און שיינדל גראדנער.

אין יאר 1933 האט די ביבליאטעק געציילט 2385 ביכער. דערפון: 1170 יידישע, 405 העברעאישע און 810 פוילישע. די צאל לייענערס האט באטראפן 200 (לויט „פאדלאסיער לעבן", נומער 18, פון 12טן מאי 1933).

בעת דער מלחמה, ווען אין לאקאל פון דער ביבליאטעק זענען לכתחילה איינגעקוואַרטירט געוואָרן פליטים, האט דער „תרבות"־פארזיצער יעקב אהרן ראזנבוים ארויסגעפירט די ביכער אין לאקאל פון יודענראט, אויף דער בריסקער גאס און ער האט אכטונג געגעבן, אז דער ספרים־אוצר זאל נישט צעשלעפט ווערן.

נאך דער באפרייאונג פון ביאלע, פון דער דייטשער אק־פאציע, אין יאר 1944, האבן די צעציילטע לעבנגעבליבענע ביאלער יידן, וואס זענען צוריקגעקומען אין שטאט ארויין נישט געפונען קיין זכר פון דער „תרבות"־ביבליאטעק. די קריסט־לעכע סיחרים פלעגן פארפאקן די סחורות אין שמות פון יידישע ספרים און ביכער.

גדליהו בראווערמאן / די בונדישע ביבליאטעק

דער „בונד" האט געהאט א טראדיציע איינצוארדענען פאר־זאמלונגען תשעה־באב, אין דעם תענית־טאג, ווען מ׳פלעגט נישט ארבעטן. בעת איינער אזא פארזאמלונג, אין יאר 1905, האט אליהו שימשעלעס (יוסטמאן) פארגעשלאגן צו גרינדן א ביבליאטעק. זיין פארשלאג איז געקומען קודם־כל, כדי אויפצוהאלטן די עקסיסטענץ פון דער בונדישער באווועגונג אין שטאט, אין וועלכער ס׳איז דעמאלט איינגעטראטן א קריזיס צוליב דער ירידה פון דער רעוואלוציאנערער באוועגונג אין רוסלאנד.

פון די באשטייערונגען מצד די חברים און פון די צונויפ־געזאמלטע געלטער, האט מען איינגעקויפט א ביסל ביכער פון מענדעלע מוכר ספרים, שלום־עליכם, י. ל. פרץ און שלום אש.

די ביכער זענען געווען לעגאלע, אבער פארוועגדן די ביכער צום שאפן א לעגאל־עפנטלעכע ביבליאטעק איז אין צארישן רוסלאנד פארווערט געווען. האט מען געטוישט די ביכער צווישן די ליינערס אויף אן אומלעגאלן אופן.

אין א שטיקל צייט ארום, ווען פארשיידענע טעטיקע חברים זענען זיך צעפאלן, זענען די ביכער אריבער צו אליהו קלאץ און צו מיר, וואס זענען געווארן די פאקטישע פאר־וואלטערס פון דער וואנדערנדיקער ביבליאטעק. מיר האבן צוגעצויגן צו דער ארבעט די חברים: שמעון בלאנקליידער, משה בנימין טשארני, יואל פינגערהוט, בצלאל בירנבוים א״א.

די גרופע האט זיך געשטעלט פאר איר ערשטער אויס־גאבע צו פארגרעסערן די צאל ביכער. כדי צו פארשאפן די געהעריקע געלט־מיטלען, זענען מיר געפאלן אויף אריגינעלע המצאותן.

אין ביאלע האט שוין צו יענער צייט עקסיסטירט א קינא אין חיים יאסקע קאשטנבוימס הויז, אונטערן נאמען „אילוזיאן". מיר פלעגן ביים קינא־אייגנטימער אפדינגען פון צייט צו צייט אן אוונט און זיך ארויסלאזן איבערן שטאט פארקויפן די בילעטן צו דער קינא־פארפירונג. דאס האט אונדז אריינגע־בראכט געוויסע רווחים און געגעבן א מעגלעכקייט צו קויפן נייע ביכער. מיר פלעגן אויך איינארדענען לאטערייס אויף ביכער, אויסנוצן דעם פיירס, ווען מ׳פלעגט טיילן נדבות, און אונדזערע חברים פלעגן ארומגיין ווי פארשטעלטע זאמלען לטובת דער אומלעגאלער ביבליאטעק.

וועגן מיר האבן שוין געהאט א גרעסערע צאל ביכער, האבן מיר געפונען א יידענע, וואס האט, פאר א געוויסן אפצאל, מסכים געווען, אז מ׳זאל ביי איר האלטן די ביכער, אבער בלויז זיי דארט האלטן און ס׳זאל קיינער אהין נישט קומען, אויסער די פאר חברים וואס זי האט געקאנט. האט מען וויייטער פארגעזעצט דאס טראגן די ביכער אונטער די פאלעס, און אזוי ארום געטוישט זיי צווישן די ליינערס.

אין די לעצטע יארן פאר דער ערשטער וועלט־מלחמה, ווען די פאליטישע טעטיקייט פון „בונד איז כמעט ווי אפגע־שטעלט געוואָרן, האבן זיך ארום דער ביבליאטעק גרופירט אפילו אזעלכע, וואס האבן מיט דער פארטייאישקייט פון דער אנפירונגס גרופע נישט געהאט קיין שום שייכות, ווי יונה

שטיינמאַן, רפאל לעדערמאַן א״א. זיי האָבן אין דער ביבליאָטעק אויפגעטאָן אַ קולטור־אויפטו.

אַז דער קרייז אַרום דער ביבליאָטעק האָט זיך פאַרגרעסערט, איז געלונגען צו קריגן אַ קאָמער ביי אַן אלמנה אויף דער קשיוער גאַס. די ביבליאָטעק האָט אָבער לאַנג נישט אָנגעהויבן זיין טעטיק לויט אונדזערע ווינטשן. דאָס האָט אָבער לאַנג נישט אָנגעהאַלטן. מיט אַמאָל האָט די אלמנה אונדז דערקלערט, אַז אַ זשאַנדאַרם האָט זיך ביי איר געפרעגט ווען עפענט זי אַזעלכעס, ווען האָט אַ שייכות מיט אונדזער ביבליאָטעק. די ביכער זענען פון דאָרט אַרויסגענומען און פונאַנדערגעטיילט געוואָרן צו פאַרשיידענע חברים.

אַזוי, מער־ווייניקער, איז אָנגעגאַנגען די אַרבעט פון דער ביבליאָטעק ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה.

בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט זיך די ביבליאָטעק געפונען אין דער ווינונג פון דער פרוי רבקה איידלמאַן, אויף דער פּראָספּעקט גאַס, ארן זי האָט פונקציאָנירט לעגאַל. די אָנטוויקלונג פון דער ביבליאָטעק איז אָבער געהאַמעוועט געוואָרן, ווייל ביאַלע איז ווי אַ מלחמה־געביט געווען אָפּגעשניטן פון ווארשע און מיר האָבן נישט געהאַט קיין מעגלעכקייט צו קויפן נייע ביכער.

מיטן אָנטשטיין פון דער פוילישער מלוכה אין יאָר 1918, ווען דער ביאַלער הילפס־קאָמיטעט אין אַמעריקע האָט אַרײַנגעשיקט צו אונדזערע חברים געוויסע געלט־סומעס פאַר אַן הילפס־אַקציע אויף פסח, זענען אַ טייל פון די געלטער פאַר־ווענדט געוואָרן אויף איינצוקויפן נייע ביכער פאַר דער ביבליאָטעק.

די צאָל לייענערס האָט דערגרייכט עטלעכע הונדערט און פון צייט צו צייט פלעגט מען איינאַרדענען צוזאַמענקונפטן פון די לייענערס, בעת וועלכע מ׳פלעגט באַהאַנדלען געוויסע פּריש־דערשינענע ביכער, און אויך אויפאָדערן די לייענערס צו שוינען די ביכער.

בעת דער „בונד״ האָט זיך אַרײַנגעצויגן אין הויז פון מאָטל פון ווייניע, אויף דער גראָבאַנאָוור גאַס, איז אויך אַהין אַריבערגעפּירט געוואָרן די ביבליאָטעק. ליידער האָט זי נישט געהאַט קיין לאַנגן קיום. אין אַ פּראָסטיקער ווינטער־נאַכט איז דאָרט אויסגעבראָכן אין הויז אַ שריפה און אַלץ איז אַוועק מיטן פּייער.

אין אַ שטיקל צייט אַרום האָבן די פּראָפּעסיאָנעלע פאַר־איינען אָנגעהויבן צונויפזאַמלען די ביכער פון דער בונדישער ביבליאָטעק, וואָס זענען בעת דער שריפה פאַרשפּרייט געוואָרן צווישן די לייענערס. די ביבליאָטעק ביים פאַראַיין איז כסדר פאַרגרעסערט געוואָרן אַדאַנק די הכנסות וואָס ס׳פלעגן אַריין־פליסן פון די טעאַטער־פאַרשטעלונגען און בלימל־פאַרקויפן.

מיטן אויבערנעמען די פּראָפּעסיאָנעלע פאַראיינען דורך די קאָמוניסטן, איז אויך די ביבליאָטעק אַריבער אין זייער רשות.

אין יענער צייט האָט די „קולטור־ליגע״ באַשלאָסן צוריק אויפשטעלן די בונדישע ביבליאָטעק. פריינד פייוול גאָלד אין אַמעריקע, וואָס איז געשטאָנען אין אַ שטענדיקן קאָנטאַקט מיט דער קולטור־ליגע, האָט אויף דער וועגדונג צו אים אָנגע־הויבן אין אַמעריקע אַן אַקציע פאַר זאַמלען ביכער פאַר דער פּריש געגרינדעטער בונדישער ביבליאָטעק. אַדאַנק אים זענען קיין ביאַלע אָנגעקומען פון אַמעריקע הונדערטער ביכער.

די „קולטור־ליגע״ וואָס האָט זיך ביז דאַן געפונען אין אַ בוידעם־שטיבל אויף דער פּראָספּעקט גאַס, האָט זיך אַריבער־געצויגן אויף דער יאָנעוועי גאַס, אין הויז פון משה עליע (אליהו) דעם בלעכער, און דאָרט איז איינגעאָרדנט געוואָרן די נייע ביבליאָטעק.

די ביבליאָטעק האָט געציילט בערך 300 לייענערס. זי האָט פאַרמאָגט העכער 1000 ביכער, און דער חדשלעכער אַפּצאָל פאַר אַ לייענער איז געווען 30 גראָשן (לויט „פאָדלאַ־סיער לעבן״, נומער 7 פון 16טן פעברואַר 1934). אַ לעגנדערע צייט האָט אָנגעפירט מיט דער ביבליאָטעק דער חבר משה שניידערמאַן, און שפּעטער צו האָט זיין אָרט פאַרנומען דער חבר קאַראַליק.

בעת דער נאַצי־הערשאַפט אין פוילן האָט אליהו האָפמאַן (בובקעס) פאַרפּאַקט די ביכער און זיי לאָקירט ביי זיך אויפן בוי־דעם. די קריסטלעכע באַפּעלקערונג האָט נאָכן יידן־גירוש פון דער שטאָט צעשלעפט די ביכער און זיי פאַרניכטעט.

א. לביא / די ביבליאטעק ביי די לינקע פועלי־ציון

בערך אין יאָר 1917 איז לויט דער איניציאָטיוו פון יונה שטיינמאַן און א. סאַלסקי געגרינדעט געוואָרן די ביבליאָטעק, וואָס האָט נישט געטראָגן קיין פּאַרטייאישן כאַראַקטער, הגם זי איז געווען אונטער דער אָנפֿירונג פֿון די לינקע פועלי־ציון. די ביבליאָטעק האָט זיך אין אָנהייב געפונען אין לאָקאַל פון דער „יוגנט״ (אַ יוגנט־אָרגאַניזאַציע ביי פועלי־ציון), אין הויז פון שמערל האָבּ״ן, אויף דער גראָבאַנאָוור גאַס. שפּעטער צו האָט מען די ביכער אַריבערגעפירט צו א. סאַלסקין, אויפן בריסקער שאָסיי.

די ביבליאָטעק האָט געציילט אַ 400 יידישע ביכער, לייענערס וואָס פלעגן אויסבאָרגן ביכער זענען געווען בערך

די צינאַמאַנס. די ביבליאָטעק איז געפירט געוואָרן אונטערן נאָמען: „ביבליאָטעק בייַ דער געזעלשאַפט אוּנט־קורסן פֿאַר אַרבעטער".

אין יאָר 1927 האָט די צאָל ביכער דאָרט דערגרייכט דעם 12טן הונדערט (לויט „פּאָדלאָסיער לעבן" נומער 23 פון 1927). די ביבליאָטעק האָט פֿאַרמאָגט די נייעסטע אויסגאָבעס פון דער יידישער ליטעראַטור. א. סאַלסקי וואָס האָט אָנגעפירט מיט דער ביבליאָטעק איז איר געווען איבערגעגעבן בלב־ובנפש. נאָך זיין טויט איז די ביבליאָטעק ליקווידירט געוואָרן און די ביכער זענען אָפּגעשיקט געוואָרן צו דער פּ־עלי־ציוניסטישער צענטראַלע אין ווַאַרשע.

נחמן ווייַנבערג לאנדאו / מ כ ב י

דער מכבי אין ביאַלע איז געגרינדעט געוואָרן אין יאָר 1916. די חברים פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע, משה רובינ־שטיין און מענדל קאָוּוע, האָבן צונויפגערופן אַ פֿאַרזאַמלונג פון אַ גרופּע יוגנטלעכע, אויפגעקלערט די באַדייטונג פון מכבי אין פֿאַרגעשלאָגן צו שאַפֿן אַזאַ ספֿאָרט־אַרגאַניזאַציע.

ס׳איז אַנטשטאַנען אַן איניציאַטיוו גרופּע פון די חברים: אברהם לעבנברג, בוטשע פינקלשטיין, אַבוש ליבערמאַן, בונים רובינשטיין, יעקב זיידמאַן און דער שרייבער פון די שורות. מיר זענען צוגעטרעטן צו דער אַרגאַניזיר־אַרבעט און ס׳איז געלונגען אַריינצוציען אין אונדזערע ריייַען אַ סך יוגנט־לעכע, סיי פון דער שטודירנדיקער און סיי פון דער אַרבעטער־יוגנט. יעקב זיידמאַן איז געווען זייער אַן ענערגישער חבר, וואָס האָט צוגעציוגן חברים פון דער אַרבעטער־יוגנט; חברים וואָס האָבן געקאָנט האַלטן אַ זעג, אַ האַמער אא״וו, אויף וועמען מ׳האָט זיך געקאָנט פֿאַרלאָזן אין פֿאַל, ווען ס׳וועלן נייטיק זיין פֿאַרהאַרטעוועטע פּויסטן.

שפּעטער צו איז געווייַלט געוואָרן אַ פֿאַרוואַלטונג, וואָס איז באַשטאַנען פון די חברים: בונים רובינשטיין, זלמן גאָל־ליב, פֿאַליק מייערזאָן, יעקב זיידמאַן און גאָלדשטיין (שפּעסל גאָלדשטיינס זון).

מיר האָבן אָנגעהויבן מיט איבונגען ביי חיים לוי רו־בינשטיין אויפן הויף, ווו ס׳האָט זיך דעמאָלט געפונען די „יבנה״־שול. דער הויף איז אָבער נישט געווען גענוג צוגע־פּאַסט פֿאַר איבונגען און מיר האָבן זיך איבערגעטראָגן אויף דער בלאָניע און אויפן יאַנעווער שאָסיי.

מיר פלעגן מאַכן גימנאַסטיק מיט פֿאַרשייִדענע כלים, שווימען, לאָדקעווען אא״וו. אונדזער ערשטער אינסטרוקטאָר איז געווען אַ קריסט פון דער וואָליע (זיין נאָמען קאָן איך זיך נישט דערמאָנען). ווען מיר האָבן אויפגעשטעלט דעם אָר־קעסטער איז ער אויך געווען אונדזער קאָפּלמייסטער. דערנאָך איז אונדזער אינסטרוקטאָר און קאָפּלמייסטער געוואָרן שמעון בלאָנקליידער (דער דאָרער).

מיט דער צייט האָט זיך געעפנט דער „בית־עם" אויף דער סאָדאָוואָר גאָס. אַ סך עלטערע פֿאַסיווע חברים האָבן אונדז געהאָלפן מיט געלט־מיטלען, אַזוי אָרום האָבן מיר זיך געקאָנט דערלויבן אייַנצוקויפן איבונגס־אינסטרומענטן, גרינדן אַ שטרייך־אָרקעסטער, אַ בלאָז־אָרקעסטער און אָנגאָזשירן אַ קאָפּלמייסטער. אַדאָנק די עלטערע חברים האָבן מיר באַקומען אַ קאָנטאָקט מיט יידישע און נישט־יידישע סאָלדאָטן פון דער דייטשער אַרמיי, אין פֿאַר איר פֿאַרלאָזן די שטאָט, האָבן אונדז

הועד של מכבי.

דער ועד פון מכבי

פון רעכטס: יעקב זיידמן, זלמן גאָטליב, בונים רובינשטיין, פֿאַליק מייערזאָן און גאָלדשטיין.

Maccabi-Committee

קבוצת חברי מכבי ביער בל״ג בעומר

אַ גרופּע מכבי־חברים ל״ג־בעומר אין וואַלד.

Group of Maccabi members celebrating Lag-Baomer in the forest.

די סאָלדאַטן דערמעגלעכט, פאַר אַ קליינער סומע, אָפּצוקויפן בייַ זיי פאַרשיידענע אָרקעסטער־אינסטרומענטן.

בעת די דייטשן האָבן פאַרלאָזט ביאַלע האָט געהערשט אַ הפקרות, שיסעריייען און רויבעריייען. ס׳איז דעמאָלט געשאַפן געוואָרן אַ ציווילע מיליץ, אין וועלכער די מכבי־חברים האָבן געזומען אַ גרויסן אָנטייל.

בעתן אָריינמאָרש פון די פוילישע מיליטער־אייַנהייטן קיין ביאַלע, אין יאָר 1918, האָט זיי דער מכבי־אָרקעסטער, אויפן פאָרלאָנג פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע, מקבל־פנים געווען. און כאָטש זיי האָבן דערפאָר זייער שיין געדאַנקט, דאָך האָבן זיי אַ טאָג שפּעטער אויסגעקלערט אַ בל־בול, אַז מ׳האָט אויף זיי געשאָסן פון אַ יידישן פענצטער אויפן מאָרק.

אין אַ צייט אָרום איז קיין ביאַלע אָנגעקומען אַ יידישער סאָלדאָט יאַנקאָוויאַק, אַן אויסגעאיבטער וואָרשעווער מכביסט און ער האָט אונדז געלערנט גימנאַסטיק אויף פאַרשיידענע גימנאַסטיק־אינסטרומענטן, ווי: אויף די רינגען, פערד־שפרונג, אויף לייטערס אא״וו. ס׳האָט נישט לאַנג געזומען און מיר האָבן זיך אויסגעצייכנט אין אַלע איבונגען. וועגן מיר האָבן אין איינעם אַ שבת־צונאַמטאָ אייַנגעאָרדנט אַן אָוונט פון גימ־נאַסטישע איבונגען אין „בית־עם״, איז דער עולם געווען אָזוי באַגייסטערט פון אונדזערע אויפטריט, אַז ער האָט אַ סך פון אונדז אָרומגעכאַפּט און געקושט. וואָכן־לאַנג האָט מען אין שטאָט גערעדט וועגן אונדזער אויפטריט.

דער מכבי־אָרקעסטער איז אין יענער צייט געווען דער אייניציקער אין שטאָט, און ער פלעגט אָנטיילנעמען אין אַלע אימ־

תזמורת מכבי ביער בל״ג בעומר

דער מכבי־אָרקעסטער ל״ג־בעומר אין וואַלד.

Maccabi band celebrating Lag-Baomer in the forest.

פרעזעס, וואס זענען אײנגעאַרדנט געוואָרן דורך דער ציוניס־טישער אַרגאַניזאַציע. ער פלעגט שפּילן בעת די הפסקות אײַף די טעאַטער־פּאַרשטעלונגען, אויף טאַנץ־אָוונטן און בעת די ל״ג־בעומר־אויספלוגן.

שיינע דערפאָלגן האָבן מיר געהאַט מיט אונדזערע מוזיק־אָוונטן. מיר האָבן אַפּילו באַקומען אײנלאַדונגען פון מעזריטש, צו קומען אַהין מיט אונדזער אָרקעסטער. אויך די קר־סטלעבע באַפּעלקערונג פלעגט אײנלאַדן א־נדזער אָרקעסטער צו זייערע אימפּרעזעס.

אין אָרקעסטער האָבן געשפּילט פאָלגנדיקע חברים: אב־ש ליבערמאַן, אשרל פייגנבוים, משה ראַבינאָוויטש, פרידמאַן (פון גן־עדן), יצחק מיאָדעק, רוזאל, זשאַמע (צונאַמען), לייבל לעבנבערג, דוד ליבערמאַן, בעריש רובינשטיין, פרויקע פריד־מאַן, אליעזר איידלטוך, לייבל האָפער, נחמן ווײַנבערג, אריה לאַמאַז א״א.

די מכבי־חברים האָבן גאָר אָקטיוו מיטגעהאָלפן דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין איר פּראָפּאַגאַנדע־טעטיקייט. געוענומען אַ טיכטיקן אָנטייל בעת די ערשטע סיים־וואָלן און אין אַ סך אַנדערע ציוניסטישע פאָליטישע אַקציעס.

דער מכבי האָט געציילט ביז מיין אָפּפאָר פון ביאָלע (1920/21) בערך 30 טיכטיקע חברים און אַ סך חברים, וואָס פלעגען אונדז פינאַנציעל שטיצן. זיין בודזשעט פלעגט גע־דעקט ווערן פון חברים־אָפּצאָל, פון פּאַרשיידענע שפּענדונגען, וואָס מיר פלעגן באַקומען און פון די הכנסות, וואָס ס׳פלעגן אַרײַנברענגען די ספּאָרט־אָוונטן און דער אָרקעסטער.

צוגאב־פרטים:

אין די צוואַנציקער יאָרן איז בראש פון מכבי געשטאַנען אַ פאַרוואָלטונג פון ד״ר יואל זילבערבערג, ד״ר אַנטאַני געלבאַרד, בעריש רובינשטיין אין אשרל פייגנבוים.

ביים מכבי איז אָרגאַניזירט געוואָרן אַ פוטבאָל־מאַנשאַפט, אין וועלכער ס׳האָבן זיך באַטייליקט: אשר ראַזנצווייג, ירוחם ליפיץ, הינך לעבנבערג, סאַנע קאַרשנבוים, משה ראַזנפעלד, מולי אורמאַכער, אשר פייגנבוים; צווייטע שורה: דוד לעמבערגער, בערל פייגנבוים, חיים העשל מאַלינאַ; דריטע שורה: אשר ראַזנ־צווייג, אברהם בלושטיין און שלום גליקסבערג.

קבוצת כדורגל של מכבי.

די פוטבאָל־מאַנשאַפט פון מכבי.

ערשטע שורה, פון רעכטס שטייען: בעריש רובינשטיין, סאַנע קאַרשנבוים, משה ראַזנפעלד, ירוחם ליפיץ, הינך לעבנבערג, מולי אורמאַכער, אשר פייגנבוים; צווייטע שורה: דוד לעמבערגער, בערל פייגנבוים, חיים העשל מאַלינאַ; דריטע שורה: אשר ראַזנ־צווייג, אברהם בלושטיין און שלום גליקסבערג.

Maccabi Football-team

דוד לעמבערגער, מולי אורמאַכער, שלום גליקסבערג, אב־רהם בלושטיין, בערל פייגנבוים, חיים העשל מאַלינאַ, יצחק ראַזנבוים, מענדל בעדנאַרוש א״א.

די צאָל מיטגלידער איז וויַיט איבערגעשטיגן הונדערט. מיט די ספּאָרט־סעקציעס האָבן אָנגעפירט די אינסטרוקטאָרן האָפער און בעריש רובינשטיין. ס׳זענען דורכגעפירט געוואָרן אומצייליקע טורן־פעסטן און אויספלוגן.

דער מכבי איז געווען אָנגעשלאָסן אין דער מכבי־צענט־ראַלע אין וואַרשע, פון וואָנען ס׳פלעגן קומען אינסטרוק־טאָרן, וועלכע פלעגן דורכפירן אין ביאָלע פּאָרשיידענע קורסן.

אויך דער מכבי־אָרקעסטער איז זיך צעוואָקסן און האָט זיך פאַרפולקאָמט אין שפּילן. מיטן אָרקעסטער האָבן פאַר דער

מכבי לעליתם של חבריו באריש רובינשטין ודוד לאמברגר.

מכבי צו דער עליה קיין ארץ־ישראל פון זיינע חברים בעריש רובינשטיין און דוד לעמבערגער.

The Maccabi on the occasion of the aliya of its members Berish Rubinstein and David Lemberger.

צייט פון זיין עקסיסטענץ דיריגירט: שמעון בלאַנקליידער (דער דאַרער), אַ קריסט, אַן אַרבעטער פון ראַאַבעס פאַבריק, שענק און גאַנגאַלינסקי פון די מיליטער־אַרקעסטערס, וואָס האָבן סטאַציאָנירט אין שטאָט.

די כסדרדיקע עמיגראַציע פון דער ביאַלער יוגנט, דער עול פון תכלית און די שווערע ווירטשאַפטלעכע לאַגע, וואָס האָט אָנגעוואָרפן אַן אָפּאַטיע אויף דער יידישער באַפעלקערונג, זענען געווען די גורמים פון דעם אונטערגאַנג פון מכבי אין ביאַלע. די אַרקעסטער־אינסטרומענטן זענען לכתחילה מאַגאַניזירט געוואָרן, מיט דער האָפענונג אויף בעסערע צייטן, אָבער שפּעטער זענען זיי פאַרקויפט געוואָרן. דער אַרכיוו איז איבערגעגאַנגען אין רשות פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע, און איינע פון די שענסטע יוגנטלעכע אַרגאַניזאַציעס פאַר פּיזישער קולטור אין שטאָט האָט אויפגעהערט צו עק־סיסטירן.

ס׳זענען שפּעטער געמאַכט געוואָרן פרווון צוריק אויפ־צולעבן דעם מכבי, אָבער ס׳איז נישט געלונגען.

די צוגאַב־פּרטים אויפגענומען פון אליעזר איידלטוך און דב רובינשטיין.

חיים ראָזמארין / די פרעסע

געציילטע פון דער ביאַלער יידישער באַפעלקערונג ווייסן, אַז שוין מיט 40 יאָר צוריק האָט ביאַלע געהאַט אַן אייגענע צייטונג. ס׳פאַרשטייט זיך, אַז ווען מיר זאָגן „אייגענע צייטונג" דאַרף מען נעמען אין באַטראַכט יענע באַדינגונגען, אין וועלכע ס׳האָבן געלעבט די, וואָס האָבן זיך ענגומען די דרייסטקייט אַרויסצוגעבן אַ צייטונג.

די צייטונג וועגן וועלכער מיר רעדן דאָ איז דערשינען אין יאָר 1894 און עטראָגן דעם נאָמען „אַנטיפּאַנאַטיזם". זי האָט זיך געדאַרפטווידמען דעם קאַמף קעגן דעמאַלטיקן פאַ־נאַטיזם, וועלכער האָט וויי אַ שווערע משא געדריקט אויף די, וואָס האָבן געזוכט אַ וועג צום פריייען געדאַנק.

רעדאַקטאָר פון דער צייטונג איז געווען דער העברע־אישער לערער, שלום ראטשין, די מיטאַרבעטערס: משה קאָווע, אברהם אורמאַכער, זאַלצמאַן פון שעדלעץ.

די צייטונג איז געשריבן גאָוואָרן מיט דער האָנט דורך הינד ווינאָגראַד און איז דערשינען אין דריי עקזעמפלאָרן: איינער פאַר ביאַלע, איינער פאַר שעדלעץ און איינער פאַר יאַנאָווע. דעם געשריבענעם „טריף־פסול" פלעגן די משכילים אַרומטראָגן אונטער די פאַלעס און ווען ס׳האָט זיך געמאַכט אַ געלעגנהייט פלעגט מען זיצנדיק אין שטיבל ביי דער גמרא לייענען די צייטונג.

די צייטונג איז סך־הכל דערשינען נאָר דריי מאָל, אין אַ פאַרמאָס פון צוועלף זייטן. איר אויפגאָבע וואָס זי האָט גע־דאַרפט דערפילן אויף דער יידישער גאַס, האָט זי נישט דער־פילט, ווייל זי איז כמעט נישט דערגאַנגען צום עולם. אַ חוץ דעם האָבן די שווערע באַדינגונגען פון אַרויסגעבן דעמאָלט אָנ צייטונג גורם געווען, אַז דאָס ווייטערדיקע דערשיינען איז איבערגעריסן געוואָרן.

פון דער צייטונג איז נישט געבליבן ביי קיינעם קיין איין עקזעמפלאָר. דאָס אייניציקע וואָס מיר האָבן באַקומען איז אַ שיר, וואָס איז געווען געדרוקט אין ערשטן נומער פון „אַנטי־פאַנאַטיזם", געשריבן דורך משה קאָווע.

דער שיר מיטן נאָמען „ישראליק", פון וועלכן איך ציטיר אַ טייל, כאַראַקטעריזירט דעם געדאַנקען־גאַנג פון די אמא־ליקע משכילים.

1

נע ונד בין איך געוועזן
און יעצט בין איך
ווער האָט מיין געשיכטע געלעזן
ווייסט ווי גרויס עס איז מיין כוח.

2

פיל טייכן בלוט
האָט מען פון מיר געצאַפּט
דאָך ווייס איך גאַנץ גוט
ווי גרויס איז מיין קראַפט.

3

וויפל צרות האָב איך געהאַט
אין מיין לעבנס־לויף
דאָך האָט מיר נישט געשאַדט
ווייל דער נאָמען „יוד" איז מיין חוב.

4

באַדן זיך אין מיין בלוט
איז פון די קלענסטע זאַכן
ווייל מיין נאָמען ייד
קאָנען זיי נישט איבערמאַכן.

פון דער צייט זינט ס׳איז דערשינען דער „אַנטיפּאַנאַטיזם" זענען אַוועק אַ סך יאָרן און ביאַלע האָט נישט געחלומט וועגן אַן אייגענער צייטונג. ערשט אין יאָר 1924 דערשיינט אונטער דער רעדאַקציע פון משה רובינשטיין די ערשטע געדרוקטע צייטונג אונטערן נאָמען „ביאַלער עכאָ". די צייטונג דערשיינט אין 4 נומערן און 1 נומער „ביאַלער שטימע". די צייטונגען זענען געווען געווידמעט דעם קאַמף מיט דער „אגודה" בעת די דעמאַלטיקע קהילה־וואַלן.

דעם זעלבן יאָר באַווייזט זיך אַ ליטעראַרישע אויסגאַבע פון 12 זייטן אונטער דער רעדאַקציע פון מנחם געלענבערג א״נ „אונזער וואָרט". פאַר ביאַלע איז דאָס דערשיינען פון אַזאַ צייטונג געווען אַ נייעס.

געלענבערג מאַכט די גרעסטע אַנשטרענגונגען צו פאַר־וואַנדלען די צייטונג אין אַ וואַכנבלאַט. ס׳דערמאַנט זיך מיר אַ קוריאָז, וואָס באַווייזט ווי ווייט מיר האָבן דעמאָלט אַליין נישט געגלויבט אין דערפאָלג פון דער איניציאַטיוו. די זיצונג וואָס האָט געדאַרפט פֿאַרקומען וועגן ארויסגעבן די צייטונג, איז געראָפן געוואָרן אין לאָקאַל פון דער יידישער גמינע. ס׳זענען איינגעלאָדן געוואָרן אַ גרויסע צאָל פערזאָנען.

דעם אָוונט, ווען מ׳האָט געדאַרפט גיין אין גמינע אַריין צו דער זיצונג, בין איך געקומען צו געלענבערגן, כדי מיר זאָלן צוזאַמען גיין. צוקומענדיק צו דער טיר פון דער גמינע, האָט מיר געלענבערג געשטויסן, אַז איך זאָל אַרײַנגיין דער ערשטער און דאָקעגן איך אים, אַז ער זאָל אַרײַנגיין פריער. מיר זענען נישט געווען זיכער, אַז עמעצער האָט זיך זיך אויף דער איינלאַדונג אָפגערופן, און מיר האָבן זיך געשעמט פאַר זיך אַליין.

דאָס געשעענע האָט אַבער איבערגעשטיגן אונדזערע דער־וואַרטונגען. מ׳האָט זיך גראָד יאָ אָפגערופן, ס׳איז געשאָפן געוואָרן אַ רעדאַקציע און מ׳איז צוגעטראָטן ארויסצוגעבן אַ וואָכנצייטונג אונטערן נאָמען „פּאָדלאָסיער לעבן״.

דער ערשטער נומער דערשיינט דעם 26סטן נאָוועמבער 1926. ליטעראַרישער רעדאַקטאָר פֿון „פּאָדלאָסיער לעבן״ איז געווען געלענבערג, פאָראַנטוואַרטלעכער רעדאַקטאָר און אַרויס־געבער — פישל פינקלשטיין. אַקטיווע מיטאַרבעטערס: אייזיק שווּאַרץ און יעקב גאָלדשטיין. דאָס „פּאָדלאָסיער לעבן״ איז געווען אויפגענומען דורך דער ביאַלער יידישער וואָרעם אויפגענומען דורך דער ביאַלער יידישער באַפעלקערונג.

ס׳האָט זיך געדאַכט, אַז מיט דעם אָנהייב וועט שוין נאָר־מאָל און אַן אויפהער דערשיינען דאָס „פּאָדלאָסיער לעבן״, אַבער די קראַנקהייט פון רעדאַקטאָר געלענבערג האָט גורם געווען צו הפסקות. אין יאָר 1927, נאָכן ארויסגעבן פון 32 נומערן, הערט אויף דאָס „פּאָדלאָסיער לעבן״ צו דערשיינען.

אין יאָר 1932 דערשיינט אין ביאַלע אַ צייטונג א״נ „ביאַ־לער וואָכנבלאַט״, ארויסגעגעבן דורך דער ציוניסטישער אָרגאַ־ניזאַציע אין ביאַלע, אונטער דער רעדאַקציע פון שמואל וויזנפעלד.

די צייטונג האָט געהאַט אַ פּוילישע זייט, וואָס איז געווען אַ זעלטנהייט אין גאַנץ פּוילן, ווייל צווישן די הונדערטער פֿאַווינצער צייטונגען וואָס דערשיינען אין פּוילן, געפינט זיך נישט אַזאַ צייטונג. נאָך 18 וואָכן הערט אויף די צייטונג צו דערשיינען.

דעם 20סטן מאי 1932 דערשיינט דער ערשטער נומער פון דעם באַנייטן „פּאָדלאָסיער לעבן״ אונטער מיין רעדאַקציע. די צייטונג דערוועלט זיך גרויס סימפּאַטיע און אונטער־שטיצונג צווישן דעם לייענער־עולם אין ביאַלע און אויסלאַנד. די צייטונג וועלט אונטערגעשטיצט דורך פאַרשיידענע אָקציעס, אַדאַנק וועלכע ס׳געלונגט טאָקע זי ארויסצוגעבן נארמאַל, און בייַ אַזעלכע שוועריע באדינגונגען צו דערגרייכן אַ יובל־נומער, וואָס איז פאַרבונדן מיט גרויסע אויסגאַבן און אַנ־

№ 46. פרייז 10 גראשו BIALER WOCHENBLAT
ב׳יאַלער
וואָכנבלאַט
№ 1. פרייז 20 גראשו
PODLASJER LEBEN
פּאָדלאָסיער לעבן
צו דער נאָכצייטונג „באַפעלקערונג אין פאָדלאָסיע״

שבועונים בביאלה.
די ביאַלער וואָכנצייטונגען
Weeklies of Biala

שטרענגונגען, אַ זאַך אויף וועלכער ס׳דערלויבט זיך נישט קיין שום צייטונג אויף דער פראָווינץ.

(„פּאָדלאָסיער לעבן״ נומער 19, פון 19טן מאי 1934)

צוגאב־פרטים:

די צייטונגען „ביאַלער עכא״ און „ביאַלער שטימע״ (צוזאַמען דערשינען 5 נומערן) זענען ארויסגעגעבן געוואָרן דורך דער ציוניסטישער ארגאַניזאַציע אין ביאַלע אין צוזאַ־מענהאַנג מיטן חרם אויף די ציוניסטן.

„ביאַלער וואָכנבלאַט״ איזווידער באַגייט געוואָרן אין יאַנואַר 1936, אונטער דער רעדאַקציע פון חיים מיאַדזק. פון אַ צאָל עקזעמפּלארן, וואָס געפינט זיך אין אונדזער באַזיץ איז צו זען, אַז די צייטונג איז נאָך דערשינען אין יאָר 1938.

אין „ביאַלער וואָכנבלאַט״, וואָס איז אין אַנהייב דערשינען אונטער דער רעדאַקציע פון שמואל וויזנפעלד און שפּעטער אונטער דער רעדאַקציע פון חיים מיאַדזק, האָבן מיטגעאַר־בעט: יעקב גאָלדשטיין, יוסטינא זיידמאַן, יעקב אהרן ראָזנ־בוים, משה ארלאַנסקי א״א.

אין יאָר 1938 זענען דערשינען עטלעכע נומערן פון אַ וואָכנצייטונג א״נ „פּאָדלאָסיער שטימע״, אומאָפּהענגיקע גע־זעלשאַפטלעכע צייטשריפט. די צייטשריפט איז ארויסגעגעבן געוואָרן דורך דער ליגע פאַרן ארבעטנדיקן ארץ־ישראל.

אין „פּאָדלאָסיער לעבן״ אונטער דער רעדאַקציע פון מ. גלעלענבערג טרעפן מיר אַן ווי מיטאַרבעטערס אין דער וואָכנצייטונג: יעקב גאָלדשטיין, אברהם אירמאַכער, יעקב כהן, אברהם לובעלטשיק, אייזיק שווּאַרץ, יצחק פערלאָוו (בריסק), אהרן בעקערמאַן (פאַריז) א״א.

אין באַנייטן „פּאָדלאָסיער לעבן״ אונטער דער רעדאַקציע פון חיים ראָזמאַרין האָבן מיטגעאַרבעט: לייבל פינקלשטיין,

מנחם פינקלשטיין, אברהם לעמבערגער, ישראל האָכמאַן, משה י. פייגנבוים, ברוך ווייבערג (לאָנדאָן), אהרן בעקערמאַן (פּאַריז) א״א.

דער „ביאַלער עכאָ״ און „ביאַלער שטימע״ זענען געדרוקט געווארן אין דער דרוקעריי פון משה פּריסטיק. דאָס „פּאָדלאָסיער לעבן״ אונטער דער רעדאַקציע פון מ. געלענ־ בערג — אין דער דרוקעריי פון אברהם לובעלטשיק. די אי־ בערגיקע וואָכנצייטונגען — אין דער דרוקעריי „עקספרעס״ פון ישראל האָכמאַן.

דאָס „פּאָדלאָסיער לעבן״ אונטער דער רעדאַקציע פון מ. געלענבערג פלעגט דערשיינען אין 8 און אין 6 זייטן. די אַנדערע וואָכנצייטונגען זענען דערשינען אין 4 זייטן און אַלע זענען געדרוקט געווארן צו סטלעכע הונדערט עקזעמפלאַרן.

דער פרייז פון אַן עקזעמפלאַר איז געווען: די וואָכנצייט־ טונג אונטער דער רעדאַקציע פון מ. געלענבערג 20 גראָשן, שפּעטער — 25 גראָשן. פון די איבעריקע צייטונגען — 10 גראָשן.

מ. י. פ—ם

גדליהו בראוועדמאן / דראמאטישע קרייזן

נאָכן יאָר 1905, מיט דער יריד פון דער רעוואָלוציאָ־ נערער באָווגונג, האָט א טייל פון דער יוגנט זיך אָפּגעגעבן, צווישן אַנדערע קולטורעלע אַרבעטן, אויך מיט דער בינע־ קונסט.

אין ביאַלע האָט זיך אויך געשאָפן אַזאַ דראַמאַטישער קרייז, וואָס איז באַשטאַנען פון אַרבעטערס און אינטעליגענטן, ווי: אליהו שימשעלעס מיט זיין חברטע, איצעלע סטאַליער, הערשל אייזשעס (ליבמאַן), אישטע מאַלער, א פריילן פון וויינעס (א גימנאַזיסטין — איר נאָמען געדענק איך נישט), חיה שרה גאָלדפּאַרב א״א.

די גרופּע האָט זיך אין געגרייט שפּילן יעקב גאָרדינס „חאָשע די יתומה״. דאָס איינרעפּעטירן די פּיעסע האָט געדויערט עט־ לעכע חדשים. ווו האָט מען גענומען דעם אופן פון שפּילן און די כאַראַקטעריסטיק פון די טיפן? אין יענער צייט זענען אַזעלכע קרייזן אָנטשטאַנען אין אַ סך שטעט. זיי פלעגן נאָכן אָפּשפּילן די פּיעסע בייַ זיך אין שטאָט אַרויסלאָזן זיך אויף אַ טורניי איבער דער נאָענטסטער סביבה. די ביאַלער גרופּע האָט פּאַרן אָנהייבן רעפּעטירן „חאָשע די יתומה״ באַזוכט סטלעכע מאָל פּראָמטעלונגען פון די געקומענע טרופּעס קיין ביאַלע; מ׳איז ספּעציעל געפּאָרן קיין מעזריטש, כדי דאָרט צו זען ווי מ׳שפּילט אָט די פּיעסע.

וואָס פּאָר אַ רושם ס׳האָט געמאַכט אין שטאָט די ידיעה, אַז ביאַלער בחורים און מיידלעך גייען שפּילן טעאַטער, איז שווער היינט איבערצוגעבן. פון איין זייט אַ פולשטענדיקע פּאַראָכטונג מצד דעם סלטערן דור, און פון דער צווייטער זייט אַ פּאַרערלעכונג מצד דער יוגנט, און אויך אַ קנאה מצד די יוגנטלעכע צו די, וואָס האָבן זוכה געווען אַרויסצוטרעטן אויף דער בינע.

די אויפּפירונג פּין „חאָשע די יתומה״ דורכן ביאַלער קרייז איז אַדורך מיט גרויס דערפאָלג. פּאַרשטייט זיך, אַז אָלץ האָט געטראָגן אויף זיך דעם חותם פון פּרימיטיווקייט.

מער ווי די איינע פּראָרשטעלונג האָט דער קרייז ב׳טשט באַווייזן אויפּצופירן.

אין אָנהייב פון דער דייטשער אָקופּאַציע, בעת דער ערש־ טער וועלט־מלחמה, האָב איך זיך צונויפּגערעדט מיט שמעון בלאָנקליידער (דעם דאָרן) וועגן צוגרייטן אַ טעאַטער־אָוונט. שמעון איז איינגעגאַנגען אויף מיין פּראָפּאָזיציע און מיר האָבן זיך געגומען גרייטן צו אָט דעם אָוונט. איך האָב צוגעגרייט דעם ליטעראַרישן טייל, אַן איינאַקטער און דעקלאַמאַציעס, און בלאָנקליידער דעם מוזיקאַליש — אַן אויפּטרט פון אַ מאַנדאָלין־אָרקעסטער. די הכנסה פון דער פּאָרשטעלונג איז אָפּגעגעבן געווארן לטובת דער פּאָלקס־קיך.

אין אַ צייט אָרום האָבן מיר ווידער אָרגאַניזירט אַ קינסט־ לערישן אָוונט. מיט דער זעלבער גרופּע, וואָס איז אויפּגע־ טראָטן אויפן פריערדיקן אָוונט, האָבן מיר אויפּגעפירט „דאָס אייביקע לידל״ פון מ. אָרנשטיין און „מזל טוב״ פון שלום עליכם. שמעון בלאָנקליידער איז ווידער אויפּגעטראָטן מיט זיין מאַנדאָלין־אָרקעסטער.

וועג בייַ דער פּאָלקס־קיך איז געגרינדעט געווארן די לי־ טעראַריש־דראַמאַטישע גזעלשאַפט, וווּ פּוליע לעדערמאַן און איך זענען געווען באַטייליקט, האָבן מיר באַשלאָסן אויפצו־ פירן אויף דער בינע יעקב גאָרדינס „די שחיטה״, וואָס איז אין יענער צייט געווען דער בינע־שלאָגער.

מיר האָבן אָרגאַניזירט אַ קרייז, וועלכער איז באַשטאַנען פון: אסתר איידלמאַן, פּוליע לעדערמאַן, דער שרייבער פון די שורות מיט זיין פּרוי, מישע וויינשטאָק (אַ פּליט פון בריסק) א״א. די פּאָרשטעלונג האָט געהאָט אַ גאָר גרויסן דערפּאָלג און האָט אַרייַנגעבראַנגט אַ קאָנטיקט הכנסה פּאַר דער פּאָלקס־ קיך.

אָט דער קרייז האָט אַדורכגעפירט נאָך סטלעכע געלונ־ גענע אָוונטן אין טעאַטער־זאַל, אויף וועלכע ס׳זענען אויפ־ געפירט גווארן: „עס ברענט״ פון י. ל. פּרץ; „מענטשן״ פון שלום עליכם א״א. חוץ דעם האָבן מיר אָרגאַניזירט אָוונטן אין לאָקאַל פון דער ליטעראַריש־דראַמאַטישער גזעלשאַפט.

נאָכן אָנטשטיין פון פּוילן איז דורך מיר געגרינדעט גע־ וואָרן אַ דראַמאַטישער קרייז בייַ דער „קולטור־ליגע״ פון „בונד״. צו דער אָנפירונג מיטן קרייז האָב איך צוגעצויגן די חברים אליהו געלטמאַן און יחיאל צעלניקער.

מיר האָבן נישט באַקומען קיין טעאַטער־אויסבילדונג, אָבער מיר האָבן פּאַרמאָגט ליבע אין רעספּעקט צו טעאַטער, און דעריבער זענען אונדזערע טעאַטער־אויפּפירונגען גע־ שטאַנען אויף אַ געהעריקן ניוואָ. מיר פלעגן לרוב אויפּפירן

לוויתו של אהרונוביץ.
די לויה פון אַראַנאָוויטשן.
The funeral of Aronowich

פיעסן, וועלכע מיר האָבן געזען שפילן פון גאָסטראָלירנדיקע טעאַטער־טרופעס פון וואַרשע. צווישן אַנדערע האָבן מיר אויפגעפירט ל. קאַבאַרינס „דאַרפס־יונג", לויט ווי מיר האָבן געזען ווי ס׳האָט אין ביאַלע געשפילט אָט די פיעסע אַ וואַרשעווער טרופּע, אונטער דער אַנפירונג פון באַקאַנטן אַרטיסט יעקב וויסליץ.

פון מיין טעטיקייט אין די דראַמאַטישע קרייזן אין שטאָט, וויל איך דאָ דערציילן וועגן צוויי פאַסירונגען, וואָס האָבן זיך באַזונדערס איינגעקריצט אין מיין זכרון.

ביים דראַמאַטישן קרייז פון השומר־הצעיר האָב איך אין יאָר 1927 איינגעשטודירט „אויפן ברעג ווייסל" פון פ. בימקא. אַ פיעסע וואָס שילדערט די יידיש־פוילישע באַציאונגען פון ינגער צייט. דער קרייז איז באַשטאַנען פון זייער פאעיקע כוחות, ווי: מיכטשע ליבערמאַן, שרה בידער־מאַן, שרה רובינשטיין, לייבל פינקלשטיין, חיים ליבמאַן, שמואל וויזנפעלד, חיים ראַזמאַרין א״א.

מיר האָבן זיך נישט פאַרטראַכט ביים אָנהייבן אונדזער אַרבעט, צי מיר וועלן האָבן שטערונגען מצד דער מאַכט ביים אויפפירן אָט די פיעסע, ווייל דאָס ווערק איז דאָך געווען אַ לעגאַל געדרוקט בוך.

אָפּאַרבעטנדיק אַ לענגערע צייט, ווען מיר האָבן זיך שוין גענוג אויפגעפירן די פיעסע, אָפּילו די דעקאָראַציעס זענען שוין פאַרטיק געווען (געמאָלן דורך יעקב באַרנשטיין), איז מען געפאָרן קיין וואַרשע, כדי אַרויסצובאַקומען דעם צענזורירטן עקזעמפלאַר מיט דער דערלויבענישׂ. דאָ ערשט האָט מען זיך דערוווסט, אַז די מאַכט דערלויבט נישט צו שפילן די פיעסע. דער פאָרפאַל האָט אונדז אָלע פאַרשאָפט אַ סך פאַרדרוס. איך האָב באַזונדערס באַדויערט, וואָס ס׳איז מיר נישט געלונגען אָט דעם טאַלאַנטפולן קרייז אַרויסצופירן אויף דער בינע.

דער צווייטער פאַל איז געווען דער טראַגישער טויט פון דעם יונגן מיטשפילער, יהודה לייב אַראַנאָוויטש.

דאָס איז געווען אין יאָר 1925. איך האָב ביים בונדישן דראַמאַטישן קרייז אייגעשטודירט יעקב גאָרדינס „גאָט מענטש און טייוול". די ראָלע פון מאָטעלעס פאָטער איז צוגעטיילט געוואָרן דעם פרישן מיטשפילער, יהודה לייב אַראַנאָוויטש.

אין אַ ווינטערדיקן שבת־צונאַכטס איז געשטעלט געוואָרן אָט די פיעסע אין קייאָווסקיס זאַל. אין דער פיעסע האָב איך אויך מיטגעשפילט. פלוצעם האָב איך באַמערקט, ווי אַראַנאָוויטש גיט זיך ראַפּטוס אַ לאָז אַראָפּ אויף דער שטול און רעדט נישט קיין וואָרט. איך בין אַראָפּ פון דער בינע און געהייסן אַראַזלאָזן דעם פּאַראַגנ. אין זאַל איז געוואָרן אַ מהומה, ס׳האָט זיך געריסן צו דער בינע, שפירנדיק אַז דאָ איז עפעס

חוג דרמטי עם הבמאי גדליהו בראָווערמאַן

אַ דראַמאַטישער קרייז אונטער דער אַנפירונג פון רעזשיסער בראָווערמאַן.

פון רעכטס שטייען: יעקב שווארצבערג, שמואל ליטמאַן, ליבע שווארצבערג, חיים ליבמאַן, יעקב פריינד, משה שנייידערמאַן; ס׳זיצן: גדליהו בראָווערמאַן, אברהם וואַרשאָווסקי, יוסף סאָפיר, דוד זעגמאַן, מרים פרייַנד, יהודית זעגמאַן.

Dramatic group with stage manager Gedalya Braverman.

געשען אַן אומגליק. מיר האָבן געמאָלדן דעם עולם, אַז אַ מיטשפילער האָט געחלשט בעתן שפילן.

מ׳האָט אַראָנאָוויטשן גלייך אַרײַנגעטראָגן צום פעלדשער קראָכמאַלסקי. ער האָט אים געמאַכט אַן איינשפּריצונג און געמיינט, אַז ס׳וועט אים איבערגיין, אָבער אַראָנאָוויטש איז אַלץ גרעסער באַוווּסטלאָז. די פאַרשטעלונג איז שוין נישט פאַרענדיקט געוואָרן און מיט אַ גרעדיקטער שטימונג האָט דער עולם פאַרלאָזט דעם זאַל.

מיר האָבן אַראָנאָוויטשן אַריבערגעפירט אַהיים און נישט אָפּגעטראָטן פון זײַן בעט. זעענדיק אַז זײַן מצב בעסערט זיך נישט, האָבן מיר גערופן אַ קאָנסיליום פון דאָקטוירים, וועלכע האָבן פעסטגעשטעלט, אַז בײַ אַראָנאָוויטשן האָט געפלאַצט אַן אָדער אין מוח. בעת דער קאָנסיליום האָט אַראָנאָוויטש אויסגעהויכט די נשמה. דער טראָגישער פאַל האָט געמאַכט אַ דערדריקנדיקן רושם אין שטאָט. טייל רעליגיעזע האָבן אין דעם געזעען אַ שטראָף פון גאָט.

קלאָר, אַז נאָך אַזאַ געשעענישׂ איז אויף אַ געוויסע צייט איינגעטראָטן אַ שטילקייט אין דער טעטיקייט פון די דראַמאַטישע קרייזן אין שטאָט.

דעם צוויי־טן וויכטער נאָכן טראָגישן פאַרפאַל, האָט דער דראַמאַטישער קרײַז בײַם „בונד״ וויידער אָנגטוויקלט אַן אינטענסיווע טעטיקייט. חוץ טעאַטער־אויפפירונגען האָבן מיר אויך אײַנגעאָרדנט פאַרלעזונגען איבער טעאַטער־פראָבלעמען. די פרעלעגענטן זענען געווען ד״ר מיכאל ווייכערט און אלתר קאָציזנע פון וואַרשע.

אין די דרײַסיקער יאָרן האָט דער פראָפעסיאָנאַלער פאַראײַן אַרגאַניזירט אַ דראַמאַטישן קרײַז און מיך איינגעלאָדן ווי זײַן רעזישיסער. ס׳איז אָוועק אַן אָ ענערגישע אַרבעט.

מיר האָבן געשטעלט: „יואל״ פון פרץ הירשבײַן; „טוביה דער מילכיקער״ פון שלום עליכם; „פאַר אונדזער גלויבן״ פון שלום אַש א״א.

בײַם סוף זאָלן דאָ דערמאָנט ווערן די אָנטיילנעמערס אין די דראַמאַטישע קרײַזן, מיט וועלכע איך האָב אָנגעפירט זײַן, אויף וויפל מיין זכרון איז בכוח אַרויסצוברענגען אָט די אַלע נעמען.

דבורהלע טויבע דער שענקערינס (מיידלשער נאָמען ראָזנבוים — געשטאָרבן אין פאַריז), יחיאל צעליקער, אברהם סטריכער, אסתר איידלמאַן—סטריכער, רפאל (פּוליע) לעדערמאַן, חיים זינגער, פערל קאַשעמאַכער, שפרה בראָווערמאַן, משה מגיד, חיים רובינשטיין, שמעון בלאַנקליידער, (דער דאָראָר), שמואל מיענדזיזשעצקי, משה פעלדמאַן, שמואל וויזנפעלד, שרה בידערמאַן, חיים ראָזמאַרין, יהודית זעגמאַן, (אַלע אומגעקומען), ישעיהו אידל לעמבערגער (1920 אָוועק קיין רוסלאַנד), מאָטל (אַ שניידער, געאַרבעט ביי אליהו קלאָץ), סאָלמאַן (זון פון וואַרשעווער פעלדשער), מרים פריינד, וועלוול כאראש (ביידע אָפּגעפאָרן פון אַרגענטינע קיין ביראָ־בידזשאַן), אליהו צעלטמאַן (1927 אָוועק קיין קובאַ), מאַליע ווײַנשטיין (אַמעריקע), אַברהם וואַר שאָווסקי, שרה רובינשטיין, יעקב בארנשטיין, חיים ליבמאַן, ביילע באַרגמאַן) אַלע אין ישראל), מאָשע סאָלסקי (בעלגיע), שיינע הענדל גרינשטיין, שרהלע וויינמאַן־פרידמאַן (אַמעריקע), חיה סעמיאַטיצקי, דוד זעגמאַן, מיכטשע ליבערמאַן (אַלע אין פאַריז), לייבל פינקלשטיין (אויסטראַליע), שרה בעדנאַרוש (קאַנאַדע).

מ. י. פייגנבוים / דער דראַמאַטישער קרייז ביים „בית־עם״

מיט אָט דעם דראַמאַטישן קרייז האָט אָנגעפירט מאָטל (מרדכי) פּיעקאַרסקי, וועלכער איז קיין ביאַלע געקומען פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה (אַן איידעם פון שניידער מענדל נוכאָווויטש). ער פלעגט זייער אָפט אַרגאַניזירן קינסטלערישע אויפטריטן פון די שילער אין „יבנה״־שול אין דער העברע־אישער שפראַך. דאָרט האָט ער אויפגעפירט ד. פינסקיס „היהודי הנצחי״.

פּיעקאַרסקי פלעגט זיך שטענדיק פאַרמעסטן אויף אויפפירונגען פון קלאַסישן רעפערטואַר, און זיינע טעאַטער־אויפפירונגען זענען שטענדיק געשאַנען אויף אַ הויכן ניוואָ. פון וואַנען פּיעקאַרסקי איז געקומען צום טעאַטער, האָט מען נישט געווווסט, נאָר מ׳פלעגט אין שטאָט שמועסן, אַז ער איז אַמאָל געווען אַן ארטיסט אין אַ וואַנדערנדיקער טעאַטער־טרופּע. ווער ס׳האָט בייגעווויינט זיינע רעפּעטיציעס מיטן דראַמאַטישן קרייז, האָט געזען, אַז פּיעקאַרסקי איז נישט קיין אַמאַטאָר אויף דעם געביט, און אַז ער איז באמת באַהאָוונט אין דער בינע־קונסט.

דער ערשטער דראַמאַטישער קרייז ביי דער ציוניסטישער ארגאַניזאַציע, וועלכן ס׳האָט אַרגאַניזירט פּיעקאַרסקי, איז באַשטאַנען צווישן אַנדערע פון: פּייגע איטא אורמאַכער, די שוועסטער וויינשטיין (דודל ברוקירערס טעכטער), שיינדל גרינבערג, איטא לאַשטשעווסקי, יעקב אהרן ראָזנבוים, יונה שטיינמאַן, שלמה אייזנבערג, פינטשע ליבמאַן, בוטשע פינקלשטיין, אבוש ליבערמאַן, שמעון בלאַנקליידער (דער דאָראָר), ישעיהו אידל לעמבערגער, שמואל מיענדזיזשעצקי און יעקב זיידמאַן.

מאָטל פּיעקאַרסקי האָט אויפגעפירט אַזעלכע קלאַסישע ווערק, ווי: „צעזייט און צעשפרייט״ פון שלום עליכם, „מיטן שטראָם״ פון שלום אַש, „די נבלה״ פון פרץ הירשבײַן א״א.

זיין קרוין־אויפפירונג אויף דער ביאַלער בינע און אויך זיין לעצטע רעזישיסעריש ארבעט, איז געווען „אוריאל אקאָסטא״ פון גוטשקאָוו. דאָס איז געווען אַ גראַנדיאָזער פאַרמעסט פאַר אַ פראָווינצער טעאַטער־קרייז. חדשים לאַנג האָט פּיעקאַרסקי איינגעשטודירט דאָס ווערק מיט זיין קרייז, פון וועלכן דער רוב איז באַשטאַנען פון השומר־הצעיר־

החוג הדרמטי על יד „בית־העם".

דראַמאַטישער קרייז בײם „בית־עם" פון רעכטס — שטייען: יוסף פעסטמאַן (בריסק), פייגע איטע אורמאַכער, שמואל מיעגדזיושעצקי, נאַמען אומבאַקאַנט, שיינדל גרינבערג, יעקב אהרן ראַזנבוים, מלכה בלאַנקליידער, יעקב זיידמאַן; זיצן: איטא לאַשטשעווסקי, מאַליע ווײַנשטיין, יונה שטיינמאַן, רעזשיסיאר — מאָטל פיעקאַרסקי, נאַמען אומבאַקאַנט, שמעון בלאַנקליידער; פון פאָרנט: ישעיהו אידל לעמבערגער, בוטשע פינקלשטיין, שלמה אייזנבערג.

Dramatic group at the "Beit Am".

חברים. דעם רעקוויזיט און גרים האָט מען ספּעציעל אַראָפּגעבראַכט פון וואַרשע, אויסגעליען ביי דער טרופּע פון וואַרשעווער צענטראַל־טעאַטער. מיטן רעקוויזיט איז מיטגעקומען די אַרטיסטין שלאָסבערג, און זי האָט נישט געהאַט קיין ווערטער פון התפּעלות פאַר דער פאָרשטעלונג, וואָס איז פאָרגעקומען אין אַ חול־המועד פּסח־אָוונט.

אין אָט דער פּרעכטיקער אויפּפירונג האָבן אַנטייל גענומען: ליבע אורמאַכער, חנה צינאַמאַן, אַבוש ליבערמאַן, בוטשע פינקלשטיין, פינטשע ליבמאַן, ישראל גאָלדשטיין, אליעזר איידלטוך, דוד לעמבערגער, חיים ראָזמאַרין, אריה לאַמאַז א"א.

די קינסטלערישע דעקאָראַציעס האָבן אויסגעפאָרטיקט דוד לעמבערגער און לייבל פינקלשטיין.

החוג הדרמטי ע"י „בית־העם" שהציג את „אוריאל אקוסטה" בביומו של מרדכי פיאַקאַרסקי.

דראַמאַטישער קרייז בײם „בית־עם", וואָס האָט אויפגעפירט „אוריאל אַקאָסטא" אונטער דער רעזשי פון מאָטל פיעקאַרסקי.

פון רעכטס — שטייען: אליעזר איידלטוך, בערנאַרד ליבערמאַן, חיים מרדכי גאָלדשמידט, פינטשע ליבמאַן, בירנבוים, יוסף יהושע וויסבראָט, יצחק שיין, משה אַרלאַנסקי, סאַנע קאָרשנבוים; זיצן: בוטשע פינקלשטיין, ליבע אורמאַכער, אַבוש ליבערמאַן, מאָטל פיעקאַרסקי, ישראל גאָלדשטיין, אַריה לאַמאַז; פון פאָרנט: חיים ראָזמאַרין, דוד לעמבערגער, חנטשע צינאַמאַן.

Dramatic group at the "Beit-Am" performing "Uriel Acosta" under the management of Motl Piekarsky.

גדליהו בראווערמאן

פורים־שפילן ביים סוף פון פוטן יארהונדערט

אין ביאַלע האָט זיך ביים סוף פון 19טן יאָרהונדערט געפונען אַ גרופּע, וואָס פלעגט זיך צונויפקומען אין די שבתים און יום־טובים אין אַ שטוב, ווו זיי האָבן חבריש פאַרברַאכט ביי דער צויגעגרייטער משקה, מערסטנטייל אַ פעסעלע ביר. אָט ביי דער גלעגנהייט פלעגן זיי זיך קוויקן מיט אַ שטיקל חזנישער נגינה פון די ימים־נוראים, מיט אַ פאַלקס־לידל, און אפילו כאָפן אַ טענצל.

די גרופּע איז באַשטאַנען פון די קיגעלעך (שטראָמוא־סער), די פיר ברידער (מאיר קיגלס זין — אַ שוסטער אין דער יאַנעווער גאָס): וועלוול, יוסף, איסר און משה; משה קאָשקעס (גאָלדשמידט, אַ בלעכער); אברהם גריל (בראָווער־מאַן, אַ סטאַליער); מענדל (אַ בעקער); מענדל רויזעס (אַ מוליער) א״א. אָט די גרופּע האָט עס פון צייט צו צייט אויפ־געפירט דאָס טעאַטער־שפיל „יוסף מיט די ברידער״.

דאָס שפילן איז נאָטירלעך געווען פאַרבונדן מיט פורים, ווען מ׳פלעגט זיך פאַרשטעלן, וואָס ס׳איז דעמאָלט געווען שטאַרק אָנגענומען ביי דער יידישער באַפעלקערונג.

די פאַרשטעלונג פון „יוסף מיט די ברידער״ פלעגט מען טיילן אין צוויי טיילן. די ערשטע — האָט געהייסן „מכירת־יוסף״, וואָס האָט פאַרגעשטעלט ווי אַזוי יוסף ווערט פאַרקויפט צו די ישמעאלים און די צווייטע טייל „גדולת־יוסף״ האָט געווייזן יוספן אלס שני־למלך אין מצרים. אָט די צוויי טיילן זענען נישט געשפילט געווארן אין איין אָוונט, ווייל ס׳וואָלט צו פיל צייט פאַרנומען, און חוץ דעם האָבן די שפילערס נישט געהאַט די מעגלעכקייט זיך איבערצוקליידן אַזוי גיך, און אין יעדער טייל האָט זיך דאָך געפאַדערט אַן אַנדער הלבשה. האָבן זיי איין פורים געשפילט די ערשטע טייל און דעם צווייטן פורים די צווייטע טייל.

דער אופן פון צוגרייטן זיך צום שפילן איז ווייט געווען פון היינטיקן שטייגער, ווען דער אַרטיסט באַקומט זיין ראָליע אַ געדרוקטע אָדער אַ געשריבענע. דער גאַנצער אינהאַלט פון דער פאַרשטעלונג איז געווען איינגעקריצט אין זכרון פון עטלעכע שפילערס, וואָס פלעגן אויסזינגען דעם אינהאַלט אין דער פאָרעם פון לידער. די איבעריקע מיטשפילערס האָבן זיך אויף אַזאַ אופן אויסגעלערנט זייערע ראָלן.

די רעפעטיציעס פלעגן פאַרקומען נאָר אין די ווינטער־אָוונטן, ווייל זומער האָט מען נאָכן לאַנגן אַרבעטס־טאָג געוואָלט גערנער שפאַצירן איידער זיך צו פאַרנעמען מיט טעאַטער־שפיל.

אין די ערשטע צייטן איז די פאַרשטעלונג אַרגאַניזירט געוואָרן אויף פאָלגנדיקן אופן: די גרופּע האָט צו ווינטן געגעבן דעם שטאַט־גביר שמואל פיזשיץ, אַז פורים וועט מען אים צוטיילן דעם כבוד און ביי אים אין הויז פאַרשטעלן „מכירת־יוסף״. קיין האָנאָרַאר האָט די גרופּע נישט פאַר־לאַנגט און זיך באַנוגנט מיט כיבוד, וואָס דער גביר האָט פאַר־זיי געשטעלט. אויף שושן־פורים האָט פיזשיץ איינגעלאַדן געסט צו דער סעודה און פאַר זיי פלעגט דאָס געגעבן ווערן די פאַרשטעלונג, אין איינעם פון זיינע גרויסע סאָלאָנען, אין דער בריסקער גאָס.

געקומען זענען די שפילערס שוין פאַרקליידט און גרייט צום אָנהייבן דעם ספעקטאַקל. די ראָלע פון אַלטן פאָטער יעקב האָט געשפילט מענדל בעקער, וועלכער האָט אויפן פנים אַרויפגעצויגן אַ וויבעריש שייטל (פאַרוק), וואָס האָט געהייסן אַ בארד. פאַר ראובנען האָט געשפילט מענדל רויזעס, און אויך ביי אים האָט אַ שייטל, אַ קלענערס, פאַרגעשטעלט די בארד.די איבעריקע ברידער האָבן זיך איינגעסאָדזעט די פנימער, וואָס האָט געהייסן אַז ס׳נעמט זיי וואָקסן בערד... די קליידונג איז געווען מער־ווי־איניקער צוגעפאַסט צו די ראָלן פון די שפי־לערס. אַ מצבה, אויסגעארבעט פון אַ טאָוול, האָט סימבאָליזירט דער מוטער רחלס קבר, ביי וועלכן יוסף פאַרהאַלט זיך בעת די ישמעאלים פירן אים קיין מצרים און זינגט אויס קלאָג־לידער. די פאַרשטעלונג פלעגט דויערן קנאַפּע צווי שעה.

דאָס לעצטע מאָל האָט די גרופּע שוין נישט פאַרגעשטעלט ביים גביר פיזשיץ, נאָר די פאַרשטעלונג איז אייגנטלעך גע־ווארן אין איינעם פון די גרויסע חדרים אין דער תלמוד־תורה, און פאַרן איינטריט האָט מען באַצאָלט אַ פאָר גראָשן.

גוצאב־פרטים:

לויט ווי ס׳האָט איבערגעגעבן אַלתר וויינבערג, האָט ער נאָך געדענקט פורים־שפילן אין ביאַלע אין די יאָרן 1881/2. די גרופּע וואָס האָט פאַרגעשטעלט איז באַשטאַנען פון: איצעלע האַרב, מענדל רויזעס, יעקב רויזעס, אברהם גריל, הערשל גריל (ביים לעצטן פלעגן פאַרקומען די רעפעטיציעס) א״א. אַלתר וויינבערג געדענקט אויך, אַז די גרופּע האָט באַווייזן אין איין אָוונט צו געבן פאַרשטעלונגען אויף עטלעכע ערטער, ווי אַ שטייגער: ביים מאַסקווער רב (הרב חיים בערלין, טילעס צווייטער מאַן), אין וויינעס און ביי שמואל פיזשיץ (מ.י.פ—ם).

דאס רעליגיזע לעבן

אלגעמיינער איבערבליק / מ. י. פייגנבוים

אויף אַ סך געביטן פון געזעלשאַפטלעכן לעבן איז אונדזער שטאַט הינטערשטעליק געווען לגבי אַנדערע שטעט אין פוילן. אויפן געביט פון רעליגיעזן לעבן האָט זי זיי אַבער ווייט אַרײַ־ בערגעשטיגן. מיר מיינען נישט דאָ וועגן אַ רעליגיעז לעבן, וואָס איז דורך וועמען ס׳איז אַרגאַניזירט געווארן, נייערט ווי ס׳איז פון זיך אַליין געפלאָסן מקדמונים אַן.

ביאַלע האָט זיך געערכנט פאַר אַ חסידישע שטאָט, און ווי אַזעלכע איז זי אַפילו פאַראייביקט געווארן אין דער יידי־ שער וועלטלעכער ליטעראַטור דורך י. ל. פרץ, אין זיין דער־ ציילונג א״נ „צווישן צוויי בערג״. דאָ איז געווען דער היף פון די רביים ר׳ בעריש לאַנדוי און זיין זון ר׳ אהרן. ר׳ בעריש האָט געשמט אין גאַנץ פוילן פאַר אַ גרויסן למדן און ס׳האָבן צו אים געשטראָמט חסידים פון אַלע עקן פוילן. די לעצטע דערציילונג, וואָס ס׳האָט אַנגעשריבן יוסף אַפאַטאָשו, פאַר זיין טויט, א״נ „דער וווּרקער שתקן״, איז געווידמעט דעם ביאַלער רבין ר׳ בעריש לאַנדוי. אין ביאַלע האָט זיך אויך געפונען דער היף פון רבין ר׳ יצחק יעקב ראַבינאָוויטש, וואָס איז גע־ וען באַרימט אין פוילן, און זיינע חסידים האָבן זיך גערופן ביאַלער חסידים. נאָך היינט איז אין ישראל פאַראַן אַ ביאַלער רבי מיט ביאַלער חסידים. דער ביאַלער רבי אין ישראל איז אַן אייניקל פון אַלטן ביאַלער רבין ר׳ יצחק יעקב. איז דעריבער פאַרשטענדלעך, אַז די רביישע הייף האָבן געהאַט אַ גרויסע השפעה אויף דער באַפעלקערונג און אויפן רעליגיעזן לעבן אין שטאָט.

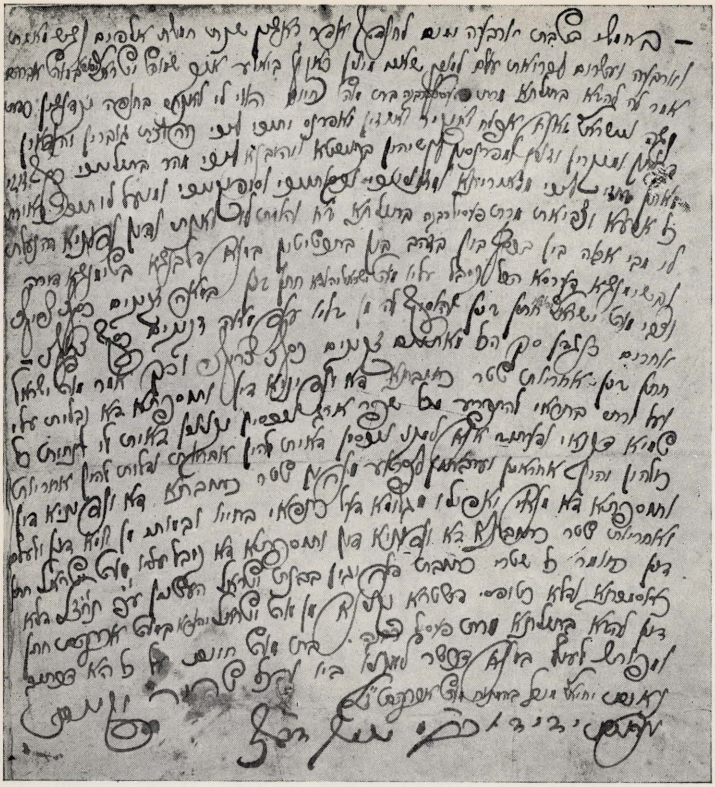
ס׳האָבן אין ביאַלע נישט געפעלט קיין מתנגדים, אַבער זיי זענען נישט געווען קעמפעריש לגבי די חסידים, און מיר האָבן קיינמאָל נישט געהערט דערציילן וועגן מחלוקתן צווישן מתנגדים און חסידים.

אַנהייב פון צוואַנציקסטן יאַרהונדערט, ווען אין ביאַלע זענען שוין נישט געווען קיין רביישע הייף, האָט אַ גאַר שטאַר־ קע השפעה אויפן רעליגיעזן לעבן געהאַט דער שטאָט־רב ר׳ שמואל לייב ז״ק. הגם ער איז געזעסן אפגעשלאָסן אין זיין בית־דין־חדר איבער ספרים, נישט געקומען אין באַרירונג כמעט מיט דער באַפעלקערונג, דאָך איז זיינס אַ וואַרט געווען אַ באַפעל פאַר די רעליגיעזע יידן.

דורות זענען געקומען און פאַרגאַנגען, דערצויגענע אין שטרענגן רעליגיעזן גייסט. די מענער האָבן געווּסט, אַז די פרייע צייט דאַרף מען פאַרברענגען אויף תפילה און לערנען תורה. דאָס דאַוונען און לערנען האָט זיך געצויגן פון וויא ביזן קבר. ביים וויג פון קליינעם יינגעלע האָט מען שוין געזונגען לידער, וואָס האָבן דערמאָנט דעם עול־התורה. אַז דאָס יינגעלע איז עטוואָס עלטער געווארן, איז ער אַריבער אין רשות פון די מלמדים, ביי וועמען אין די חדרים ער האָט פאַרבראַכט אַ גאַנצן טאָג, און ווינטער־צייט — אויך די אָוונטן. און אַז דאָס יינגל האָט געענדיקט לערנען אין חדרים, איז ער אַוועק וווייטער לערנען אין חסידים־שטיבל אַדער אין ישיבות. די וואָס האָבן נישט געהאָט קיין מעגלעכקייט דערצו, האָבן זיך געמוטמעט צו מלאכה. די עלטערן האָבן זיך געגעבן די גרעסטע מי, אַז זייער זון זאָל זיצן און לערנען, ווייל דער טרוים פון יעדער טאַטע־מאַמע איז געווען צו האָבן אַ זון צו למדן. די יוגנט וואָס איז אַוועק צו מלאכה איז נישט געווארן אפגעריסן פון שטרענגן רעליגיעזן לעבן. דרײַ מאָל אין טאָג דאַוונענען איז געווען אַ זעלבסט־פאַרשטענדלעכע זאַך, און שבת איז מען געזעסן ביים חומש און תהלים. ס׳האָבן אין שטאָט נישט געפעלט קיין עם־הארצים, אַבער דער גרעסטער עם־הארץ האָט דאָך געקענט דאַוונענען אין סידור. זיין עברי איז גע־ווען פאַרגרייזט און צעדרייט, ער האָט נישט געקאָנט מיט־ האַלטן מיטן בעל־תפילה, אַבער דער סידור איז אים נישט פרעמד געווען.

אַז די בחורים וואָס האָבן געלערנט אין די שטיבלעך האָבן חתונה געהאַט, זענען זיי לרוב געווארן קעסט־איידעמס, און וויייטער געזעסן אין שטיבל ביי דער גמרא. די יונגעלייט וואָס האָבן זיך גענומען צום מסחר, פלעגן זיייערע פרויען פירן די קראָמען און די מענער פלעגן וווייטער זיצן און לערנען. די יונגעלייט וואָס האָבן אַליין געמוזט זאָרגן וועגן פרנסה, פלעגן אין די אָוונטן זיצן איבער דער גמרא. ביי אַזאַ דראַנג צום לערנען, האָט טאַקע ביאַלע געשמט מיט אירע גרויסע לומדים וווייט איבער די שטאָט־גרענעצן.

די יידישע פרוי איז אויך דערצויגן געווארן לויט די שטרענגע טראַדיציעס פון יידישן רעליגיעזן לעבן. די רביצין האָט אויסגעלערנט דעם מיידל דאַוונענען און מיט דער וויי־ טערדיקער דערציאונג האָט זיך שוין פאַרנומען די מוטער.

כתובה מביאלה משנת 1864

אַ ביאַלער כתובה פון יאָר 1864

Marriage contract written in Biala in 1864

צווישן די פרויען האָט מען שוין אָנגעטראָפן אויף אַזעלכע. וואָס האָבן נישט געקאָנט קיין עברי׳ון נישט געווּוסט צו דאָוונען, און דאָס בעיקר ביי דעם גאָר אַרעמען קלאָס פון דער באָפעלקערונג. אויף צומאָרגנס נאָך דער חתונה האָט מען דעם יונגן ווייבל אָפגעגאָלט דעם קאָפּ און אָנגעטאָן אַ טשיפּיק; שפּעטער, אָנשטאָט אַ טשיפּיק — אַ שייטל.

אין אָנהייב 20סטן יאָרהונדערט, און בעיקר בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה, זענען פאָרגעקומען ראַדיקאַלע שינויים, וואָס האָבן אָפגעשוואַכט דאָס רעליגיעזע לעבן.

אַז ס׳איז אָנגעקומען דער שבת אַדער ס׳האָט זיך אָנגערוקט אַ יום־טוב, האָט מען דאָן ערשט געקאָנט דערזען און דערפילן צו וועמען ס׳גהערט די שטאָט. האָט טאָקע דער נאָטשאַליק געקאָנט האָבן די מאַכט איבער דער שטאָט אַ גאַנצע וואָך, אָבער שבת און יום־טוב האָט זי גהערט צו די יידן.

שבת און יום־טוב איז דער ייִד נישט געווען אין גלות ביים גוי, נייערט פאַרקערט. אַלע געשעפטן און וואַרשטאַטן פול־שטענדיק געשלאָסן און אַ הימלישע רו האָט זיך אַראָפּגעלאָזן צווישן די פרויען האָט מען שוין אָנגעטראָפן אויף אַזעלכע. וואָס האָבן נישט געקאָנט קיין עברי׳ון נישט געווּוסט צו דאָוונען, און דאָס בעיקר ביי דעם גאָר אַרעמען קלאָס פון דער באָפעלקערונג. אויף צומאָרגנס נאָך דער חתונה האָט מען דעם יונגן ווייבל אָפגעגאָלט דעם קאָפּ און אָנגעטאָן אַ טשיפּיק; שפּעטער, אָנשטאָט אַ טשיפּיק — אַ שייטל.

אין אָנהייב 20סטן יאָרהונדערט, און בעיקר בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה, זענען פאָרגעקומען ראַדיקאַלע שינויים, וואָס האָבן אָפגעשוואַכט דאָס רעליגיעזע לעבן.

אַז ס׳איז אָנגעקומען דער שבת אַדער ס׳האָט זיך אָנגערוקט אַ יום־טוב, האָט מען דאָן ערשט געקאָנט דערזען און דערפילן צו וועמען ס׳גהערט די שטאָט. האָט טאָקע דער נאָטשאַליק געקאָנט האָבן די מאַכט איבער דער שטאָט אַ גאַנצע וואָך, אָבער שבת און יום־טוב האָט זי גהערט צו די יידן.

שבת און יום־טוב איז דער ייִד נישט געווען אין גלות ביים גוי, נייערט פאַרקערט. אַלע געשעפטן און וואַרשטאַטן פול־שטענדיק געשלאָסן און אַ הימלישע רו האָט זיך אַראָפּגעלאָזן אויף דער שטאָט. קריסטן, אַפילו אין די פאַרוואַרפנסטע דער־פער, האָבן געווּוסט ווען ס׳איז אַ יידישער יום־טוב, און אין דעם טאָג פלעגן זיי נישט קומען אין שטאָט אַריין.

אָט דאָס באַהערשן די שטאָט דורך די יידן אין די שבתים און יום־טובים, האָט אָנגעהאַלטן, נישט געקוקט אויף אַלע שינויים אין רעליגיעזן לעבן, ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה. די צייט האָט נאָטירלעך געטאָן אירס אָן אומ־געווּאָרפן אַ סך צוימען אין רעליגיעזן לעבן. ס׳זענען נישט אַדורך אַן השפּעה אויף אָט דעם לעבן אין שטאָט די שטראָמען פון די רעוואָלוציאָנערע יאָרן אין דער צאַרישער צייט, די יאָרן פון דער ערשטער וועלט־מלחמה און דער פרייהייטס־גייסט אין דער תקופה צווישן די ביידע וועלט־מלחמות. נאָך אַלע קלעפּ, וואָס דאָס רעליגיעזע לעבן האָט באַקומען האָט דער אויסזען פון שבת אין דער גאַס זיך קנאַפּ וואָס געענ־דערט. אַלע געשעפטן זענען פאַרמאַכט געווען, מיטן אויסנאַם פון צוויי דראָגעריעס, אַ קאָלאָניאַל־געשעפט און צוויי רעזר־רעס, וואָס זענען אָפן געווען (איין דראָגעריע און דאָס קאָלאָ־ניאַל־געשעפט זענען אָפן געווען אין די שבתים נאָך פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה). איר האָט נישט אָנגעטראָפן שבת אין

המלמדת פיגה שנור ותלמידותיה
די רביצין פייגע שנור מיט אירע תלמידות
Orthodox teacher Feiga Shnur and her girl pupils

גאָס אַ ייד מיט אַ פּאָפּיראָס אין מויל. אין די הייזער גופּא זע־נען יאָ פּאַרגעקומען קאָלאָסאַלע ענדערונגען אויף דעם געביט, אָבער אין גאָס האָט מען דאָס נישט באָמערקט. די אייניציקע ענדערונג איז אפשר געווען דאָס, וואָס מ׳האָט געזען יידן שפּאַ־צירן אין די גאַסן, ווי אויך בחורים און מיידלעך שפּאַצירן געאַרעמט.

און וועט שמועסט נאָך, אַז ס׳האָבן זיך אָנגעהויבן די ימים־נוראים, ווען דער פּחד פּאַרן אָנקומענדיקן יום־הדין האָט אַרומגעכאַפּט די יידישע עדה, דעמאָלט איז דאָך דאָס רעלי־גיעזע לעבן צום בולטסטן געקומען צום אויסדרוק. אָנהייבנ־דיק פון ראש חודש אלול האָט זיך, אַ גאַנצן חודש, יעדן טאָג באַגינען געלאָזט הערן אין דער אומגעגענט פון שול־הויף דאָס שופּר־בלאָזן און דאָס תהלים־זאָגן. פון די וואַרשטאַטן האָט מען געהערט ניגונים פון די ימים־נוראימדיקע תפילות און דער עולם פלעגט זיך לאָזן גיין צום בית־הקברות אויף קבר־אבות.

בייַם אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה האָט די שטאָט געהאַט אַ שול און צוויי בתי־מדרשים, וואָס האָבן זיך קאָנצענטרירט אויפן שול־הויף, אַ בית־המדרש אויף דער וואָליע, בערך 10 חסידים־שטיבלעך און אַ צאָל מנינים חסידי־שע און מתנגדישע.

די תלמוד־תורה אויף דער פּראָספּעקט גאָס איז געווען טע־טיק ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה.

אין שטאָט האָט זיך אויך געפונען אַ ישיבה, וואָס איז אָנטשטאָנען נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה און האָט אָנ־געהאַלטן ביז די לעצטע טעג פון פּאָר דער צווייטער וועלט־מלחמה. אין אָנהייב איז ראש־הישיבה געווען ר׳ מרדכי שימאָ־נאָוויטש; שפּעטער — ר׳ ישראל און מנהל ר׳ דוד. די גרינדערס פון דער ישיבה האָבן געשטאַמט פון די פּוילישע מזרח־קרעסן און דער רוב תלמידים אין דער ישיבה האָט זיך רעקרוטירט פון בחורים פון דער פרעמד.

וועגן דער ישיבה שרייבט אַ געוועזענער תלמיד, ד״ר דב ירדן (איצט אין ירושלים) אָט וואָס:

„הייתי כבן אחד־עשרה כאשר בא לעירתנו מוטלה על יד פינסק (עיר הולדתו של חיים ווייצמן) בחור, שליח מטעם ישיבה נובהרדוק אשר בביאלה־פודלאָסקה. הבחור דרש בבית־הכנסת, עורר את הקהל לתמוך בישיבה והציע לשלוח עמו ילדים ללמוד בה. נענו להצעתו: הורי ומשפחת קולודני.

אבי נסע אתי, הציגני לפני ראש הישיבה רבי מרדכי, שהיה אדם חביב ובעל צורה. אבי מנה את שבחי בפני ראש הישיבה ובין השאר הזכיר שאני יודע לשון הקודש. רבי מרדכי ענה: אין זה עיקר שהלשון תהיה קודש, העיקר שהלב יהיה קודש.

הדבר העיקרי שבו נבדלה ישיבה נובהרדוק מישיבות אחרות היה לימוד המוסר. אמנם גם כאן, כמו בישיבות אח־רות, בילו התלמידים את רוב היום בלימוד התלמוד, הם שמעו שעורים מפי ראש הישיבה ועוזריו וחזרו עליהם בפני עצמם או שנים שנים בחברותא. אבל שעות מסוימות ביום היו מוקדשות ללימוד מוסר, שהיו לומדים מתוך ספרים שונים, כגון „חיבות הלבבות״ לרבנו בחיי (שעל שערו הראשון. ה„פי־לוסופי״, שער היחוד, דלגו מתוך פחד כמוס), „שערי תשובה״ לרבנו יונה גירונדי, „בן המלך והנזיר״ לרבי אברהם בר חסדאי, „מסלת ישרים״ לרבי משה חיים לוצאטו ועוד. ביחוד שקדו על ספריו של רב יוזל, קונטרסים בשם הכולל „מדרגת האדם״, שכללו את שיחותיו של רב יוזל, מיסד ישיבת נובהר־דוק. אחרי לימוד מוסר במשך חצי שעה מתוך ספרים היו יוצאים לשיחות של מוסר. כל קשיש שבבני הישיבה היו לוקח אתו צעיר אחד או שנים, אחד מימינו ואחד משמאלו, מטייל אתם הלוך ושוב לאורך בית־המדרש ומפתח לפניהם רעיון מוסרי. שיחה כזאת נקראה בשם „בורסה״ („בירזשע״). למקור השם הזה מספרים כי רב יוזל (או, כפי שכינו אותו דרך כבוד: „הזקן״) נכנס פעם לבית־המדרש בעת שהתקיימו שם שיחות מוסר כאלה, בראותו את הערנות של הבחורים בלימוד המוסר קרא מתוך התפעלות: הרי זו ממש בורסה! ומאז נתקבל השם „בורסה״ לשיחות המוסר״.

חוץ אָט די רעליגיעזע חינוך־אינסטיטוציעס זענען בחו־רים געזעסן אין עטלעכע חסידים־שטיבלעך און געלערנט תורה.

אין בית־המדרש פלעגט לערנען מיטן עולם יעדן אָוונט און שבת דער מלמד בנימין הערש איידלמאַן.

אין שטאָט איז געווען אַ חברה־תהילים, וואָס פלעגט זיך צוזאַמענקומען אין בית־המדרש כדי צו זאָגן תהילים. אַ חברה שומרי־שבת, וואָס פלעגט פרייטיק־פאָרנאַכט פאָר ליכט־צינדן אַרומגיין איבער דער שטאָט און דערמאָנען די קרע־מערס צו שליסן אין דער צייט זייערע געוועלבער. שבת אינ־דערפרי פלעגן די שומרי־שבת אַרומגיין און נאָכזעהן פון וועלכע קוימענס ס׳גייט אַ רויך, און ווּו זיי האָבן עס באַמערקט פלעגן זיי אַריינקומען אין שטוב אַריין און בעטן נאָך אַמאָל

אַזוינס נישט צו טאָן. די שומרי־שבת פלעגן אויך טיילמאָל אין אַ שבת זיך צוכאַפּן צו דער באַן קאָנטראָלירן, צי ביאַלער פאָרן נישט אַמאָל שבת מיט דער באַן.

די מקוה האָט זיך געפונען אין אַ געמויערטן בנין אין באָד־גאַסל. בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט מען דאָרט דורכגעפירט אַ גרויסן רעמאָנט, די הילצערנע וואַנעס האָט מען פאַרטויישט אויף מעטאַלענע און אייגנאָרדנט שפּריץ־בעדער. נאָך דער מלחמה פלעגן דעם באָד־אַנשטאַלט באַזוכן בעיקר די רעליגיעזע.

אין די לעצטע דורות זענען אין ביאַלע טעטיק געווען אין רעליגיעזן לעבן:

רבנים:

הרב ר׳ נחום וואָלף באָרנשטיין (פאָטער פון שפּעטער באַ־רימטן סאָכאָטשאָווער רבין ר׳ אברהמעלע). דער רב האָט גע־וווינט אין מאָרק, אין הויז פון ישראל וויכנעם (שפּעטער גע־הערט צו מאָטל לעדער־קרעמער). דער רב האָט ביי זיך אין שטוב געפירט אַ ישיבה.

נאָך אים איז אויפגענומען געוואָרן פאָר שטאָטרב ר׳ שמואל לייב ז״ק, וועלכער איז געקומען פון שעבזשעשין. געוווינט האָט דער רב אין דער בריסקער גאַס, ביי מאָטיע שוסטער אין הויז. נפטר געוואָרן אין אָטוואָצק אין ווינטער תרצ״ב (1932) און געקומען צו קבורה אין ביאַלע.

דער לעצטער ביאַלער רב איז געווען ר׳ צבי הירשהאָרן, פריער רב אין יאָוואָרזשנע. ער האָט געוווינט אין מאָרק אין הויז פון מאָטל דעם לעדער־קרעמער.

דיינים:

ר׳ לייבל ז״ק (געווען באַהאַוונט אין פאָרמולירן שריפט־לעכע אָפּמאַכן לויטן ירדישן דין. ביי מער ווייכטיקערע אָפּ־מאַכן פלעגט מען אים אינילאָדן צו שרייבן, דעם אָזוי־גערו־פענעם, ערשטן פריוואָטן אָקט, איידער די מכירה איז דורכ־געפירט געוואָרן ביים אָפּיציעלן נאָטאַר), ר׳ יקיר, ר׳ יצחק קלמן, ר׳ מענקע (דעם טיקטינער רבס אַ זון, געשמט פאָר אַ גרויסן למדן) — אַלע ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה; און ר׳ משה אוטשען (אַן איידעם פון הרב ר׳ ש. ל. ז״ק).

שכירות פלעגן די רבנים און דיינים באַקומען פון די שחיטה־הכנסות און פון דער קהילה. שפּעטער, וועו די קהילה האָט, בעת דער פוילישער הערשאַפט, איבערגענומען די שחיטה, פלעגן דער רב און דער מורה־הוראה באַקומען די שכירות נאָר פון דער קהילה.

שוחטים:

גרשון, מענדל, שמעון, חיים (אַלע ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה) — מענדעלע רב זלמנס (אַ גרויסער למדן, אַרויסגעגעבן אַ ספר אונטערן נאָמען „ספר זכרון מנחם״), מאיר יוד, שמואל רובינשטיין, יעקב פאָלאָניצקי און לייבעלע ווייגטרויב (פון מאָרקושאָוו, מענדעלע שוחטס איידעם).

צו דער שחיטה פון פי פלעגן די שוחטים פאָרן אין שעכט־הויז. עופות פלעגן זיי שעכטן ביי זיך אין דער היים, שפּעטער אויפן הויף פון דער תלמוד־תורה.

משגיחים:

ברוך גיטל באַשעס, משה האָפּער (פייעס), זעליג הערש — (אַלע ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה) און מאיר אַראָנאָוויטש (פישקעס — צונאָמען).

מנקרים:

אליהו מרדכי, גדליהו לייב (ביידע ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה); דודטשע גרינשטיין (פון די קיטיעס), און שלמה אליעזר פראַנקרייך (שלמה לאָזער).

לאָמיר דאָ אויסרעכענען די ביאַלער לומדים און מלמדים פון די לעצטע 70—80 יאָר יידיש לעבן אין ביאַלע, אויף וויפל ס׳איז מעגלעך געווען פעסטצושטעלן זייערע נעמען.

פאָר גרויסע לומדים זענען אין שטאָט, צווישן אַנדערע אַנגעגאַנגען: ר׳ בעריש לאַנדוי, הרב ר׳ נחום וואָלף באָרנ־שטיין, ר׳ נח שחור, ר׳ איטשע מאָזעס, ר׳ משה לאצעס, (גע־רופן משה דער גרויסער), ר׳ לייביש, ר׳ זיסקינד, ר׳ חיים אשר, ר׳ אהרן ליפע, ר׳ מענקע, ר׳ הינך איטשקעס (אַ בחור, איטשקע פאָטאָלס דעם מלמדס זון), ר׳ אהרעלע יהודה יעקבס, ר׳ משה יפה, ר׳ וועלוול גאָלדפאָרב, ר׳ מאירל קאַלי־שינער, ר׳ גבריאל סופר, שלום ווינאָגראָדס אַ שוואָגער (נאָמען נישט באַקאַנט, שפּעטער אַן אָפּיקורס, יונג געשטאַרבן), קאמלעס (איטע גאָמפּלס מאַן), ר׳ ברוך אייזנבערג (משה יאָסלס), משה דער קליינער, הרב ר׳ שמואל לייב ז״ק, ר׳ יחז־קאל ערליך, ר׳ שמעון קריידשטיין, ר׳ יואל מאיר הייבלום, ר׳ בנימין הערש איידלמאַן, ר׳ בנימין גווירצמאַן (זאטשעס), ר׳ מענדעלע שוחט, ר׳ ברוך שלום קריידשטיין, מענדל ראָסאָ־שערס אַ זון (אַ בחור), משה קאָווטס אַ ברודער, ישראל (הערשלס יאָנעווערס זון, אַ בחור, יונג געשטאַרבן).

מלמדים:

משה קלמן
אברהמעלע קאָדניער
אייזיק
פייוועלע לובלינער
יעקב נתן
ישראל יצחק פייגנבוים
שמואל הערש עפלבוים (נטע מלמדס פאָטער)
מענדל עפלבוים
ר׳ לייביש קאַץ (צונאָמען)
לייבעלע ראָסאָשער
לייביש יעקב אריהס
צאַלקע
וועלוול לוטוואַק (אַלטע פון די קיכעלעכס פאָטער)
משה דוד (צאַלקע מלמדס זון)

וועלוול איידל דער וועשינס
סענדער ר׳ שייעס (ישעיהו)
ר׳ אהרן ליפע
קיווע (עקיבא)
טוביה
יהודה לייב אשבערג
אליהו דוד
אליהו שפסעלעס
אהרן וואוועלעס
אליעזר לייב
שמואל יאנקל רובינשטיין (פאטער פון מלמד מנחם רובינשטיין, און זיידע פון הרב שמואל רובינשטיין, פאריז)
איצל (יצחק) נחום
דוד וואלף
הערש חיים משה פייעס
הערשל ארטשעלעס
שלמה קריידשטיין
נחום פעטקע (דרדקי מלמד)
טוביה גליקעלעס
מאטל דאמאטשעווער
אברהם אבעלע
אברהמעלע יאנעווער (דרדקי מלמד)
הערשל יאנעווער
יונה קראקעווער
נוסקע (וועלוול לוטוואקס איידעם)
דער באדקער מלמד
פסח ראשון (דרדקי מלמד)
פסח שני (דרדקי מלמד)
דער ראדזינער מלמד
הערשל שטריקנמאכער (דרדקי מלמד)
טוביה דער געלער
משה חיים קליגסבערג
בינעם (בונם) ראסאשער (געמאכט אויך וויין אויף קידוש)
דוד לייבעלע (שלום קצבס אן איידעם)
יצחק משה בובקעס (צונאמען, זיין ווייב געבאקן בובקעס)
לייבעלע קעטשע (צונאמען)
אברהם יצחק (חיים הושלעווערס זון)
משה איציקל (זיין מוטער געווען שמואל משה קצבס שוועסטער)
אברהם שמחה
מענדעלע
איטשקע פאטלס (צונאמען)
משה סרול (ישראל) פאטלס (צונאמען)
חיים אשר
שאלקעלע פייגנבוים (מיידל־מלמד)
הערש חיים, סענדער מאטיעס
ברוך שלום קריידשטיין
יאנקל (יעקב) בראכיע (ברכיהו — תלמוד־תורה־מלמד)
חיים דוד עפלבוים —תלמוד־תורה־מלמד)
נחום איידלמאן (תלמוד־תורה־מלמד)
נטע עפלבוים (צונאמען שטעקער)
בערעלע עפלבוים (נטעס ברודער — דרדקי מלמד)
יואל מאיר הייבלום
פייוועלע (דרדקי מלמד)
מנחם רובינשטיין (אלטע פון קיכעלעכס מאן)
בנימין הערש איידלמאן (וועלוועלע קצבס איידעם)
משה (ישראל יצחקס) פייגנבוים
יצחק אורטשעלעס (תלמוד־תורה־מלמד)
חיים גאטל מילבוים
הערשעלע באנקהאלטער (שמחהלע סופרס איידעם)
הערשעלע (דרדקי מלמד)
אליהו דודל גוטמאן (דרדקי מלמד)
פלעק (צונאמען — דרדקי מלמד)
שמילע (שמואל) פיפ (צונאמען)
שמואל קליגסבערג
חיים ישראל פינקלשטיין
משה מיכל (דרדקי מלמד אין תלמוד־תורה)
מענדל ראסאשער
אהרן חיל (יחיאל) וויינבערג
וועלוול יוסטמאן (ראסאשער)
שלמה חיים שווארצבארד (תלמוד־תורה־מלמד)
בן־ציון.

אין ביאלע זענען, ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה, אויך טעטיק געווען די, אזוי־גערופענע, „קאזיאנע״ רבנים. די באציי־כענונג „קאזיאנער רב״, זאגט שוין אליין, אז דאס זענען גע־ווען רבנים פאר דער מאכט און נישט פאר דער יידישער באפעלקרונג. די שכירות פלעגן אט די רבנים באקומען פון דער קהילה, און זיי האבן נאך געהאט א צוגאב־הכנסה פון פירן די יידישע מעטריקאל־ביכער.

פון די קאזיאנע רבנים פלעגט מען אין שטאט געדענקען איינעם א יוסף דרייזין. ער איז געקומען פון רוסלאנד בערך אין יאר 1889, ווי א נאמינירטער פון גובערנאטאר. ער איז געווען א פרייגעזאנענער מענטש און איז דורך קהל פאטריבן געווארן פון שטאט.[1]

נאך אים איז געווארן קאזיאנער רב דער ביאלער תושב שלמהלע גאלדבערג, וועלכער האט אמאל געארבעט ביים רע־יענט און האט שפעטער באלייגט עקזאמען אויף קאזיאנעם

[1] דרייזין יוסף (1843—1894) יידישער לעקסיקאגראף און דער־ציילער; משומד. געבוירן 1843 אין מינסק. דרייזין האט זיך בא־שפעטיקט ווי א לערער און איז א געוויסע צייט געווען ראבינער. 1891 טרעט ער איבער מיט זיין פאמיליע די שוועל פון דער גריכיש־קאטוילישער קירכע און פון דאן טעטיק ווי א מיסיאנער. אין 1887 האט ער פארעפנטלעכט א רוסיש־יידיש וועטערבוך, וואס איז שטארק פארשפרייט געווארן. דרייזין האט אויך געשריבן יידישע דערציילונגען („לחיים״, „דער לץ״, „א וועיב פאר צוויי לעבעדיקע מענער״ א״א), וועלכע באזיצן נאר א קולטור־געשיכטלעכן ווערט (ענציקלאפעדיע יודאיקא).

רב. שלמה׳לע איז געשטאַרבן נאָך פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה, און מער זענען אין שטאָט נישט געווען קיין קאַזיאַנע רבנים. בעת דער פּוילישער הערשאַפט פלעגט דער מורה־הוראה ר׳ משה אוטשען אָפּנעמען די שבועה פון די יידישע זעלנער אין די שטאָטישע פולקן, און ער איז געווען דער אפּוטרופּוס פון די יידישע זעלנער אין שטאָט.

אָט אַזוי האָט זיך געצויגן דאָס רעליגיעזע לעבן אין שטאָט כמעט אַן שטערונגען אונטער אַלע פאָליטישע רעזשימען. מיטן אָקופירן בי׳אַלע דורך די דייטשן אין יאָר 1939 האָט אָט דאָס לעבן אויפגעהערט צו פולסירן. פרומע יידן זענען געצוווּנגען געווען אָפּצושערן זיך די בערד, אָנטאָן וועליסאָפּעד־היטלען און צוליב דער צוואַנגס־אַרבעט האָבן זיי אויך מחלל שבת געווען. די בתי־תפילה זענען באָזעצט געוואָרן מיט אָנגעפּירטע פּליטים און מ׳האָט דאָרט מער נישט געדאָוונט.

די תלמוד־תורה

איידער ס׳איז אין שטאָט אָנטשטאָנען אַ תלמוד־תורה, זענען יידישע אָרעמע קינדער, וואָס זייערע עלטערן זענען נישט אומשטאַנד געווען צו צאָלן שכר־לימוד, אויך נישט געבליבן אָן לימוד־התורה. ס׳זענען געווען די, אָזוי־גערופענע, תלמוד־תורה־מלמדים, וואָס פלעגן בייַ זיך אין דער היים לערנען מיט אָט די אָרעמע קינדער אָן שכר־לימוד, און די קהילה פלעגט אָט די מלמדים באָלוינען דערפאָר.

בערך אין יאָר 1894 האָט די קהילה אָפּגעקויפט דאָס הויז לעבן דער תפיסה, אויף דער פּראָספּעקט גאָס, און דאָרט אייַנגעאָרדנט די תלמוד־תורה. דאָרט האָט זיך אויך געפונען דער הקדש.

בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה האָבן די גבאים פון דער תלמוד־תורה דורכגעפירט דאָרט וויטעגייענדיקע רעפּאָרמען. דאָס איז געטאָן געוואָרן משמעות אונטער דער השפּעה פון דער „יבנה״־שול.

ס׳איז באַזייטיקט געוואָרן דער הקדש און ס׳איז דורכגעפירט געוואָרן אַ גרויסער רעמאָנט. אין טייל חדרים זענען אַייַנגעשטעלט געוואָרן מאָדערנע שול־בענק און ס׳איז אויך אייַנגעאָרדנט געוואָרן אַ קאָרצער... אונטער דער לייטונג פון משה בראָווערמאַן האָט פּינקציאָנירט אַ ביורא, און דאָס ערשטע מאָל אין דער גשיכטע פון דער תלמוד־תורה איז דאָרט געווען אַ רשימה פון די תלמידים. דאָס וויכטיקסטע פון אַלע רעפאָרמען איז געווען דאָס איינפירן לימודי־חול, עטלעכע מאָל אין דער וואָך, צו עטלעכע שעה. די לערערס זענען געווען: וואָלף נוכאָוויטש, מיכאל פייערמאַן, גדליהו קראָוויץ און משה קראָמאַרזש.

אין די צייטן פון דער פּוילישער ממשלה האָט זיך דער מצב פון דער תלמוד־תורה פאַרערגערט אין אַלע הינזיכטן, אַן ס׳האָט דאָרט צוריק געהערשט אָפּגעלאָזנקייט. די שחיטה פון עופות פלעגט פאָרקומען אויפן הויף פון דער תלמוד־תורה אין די אויגן פון די קינדער.

דער בודזשעט פון דער תלמוד־תורה פלעגט בעיקר געדעקט ווערן פון דער קהילה־סובסידיע, און די רעשט פון באַשטייַערונגען פון אַ קליינעם שכר־לימוד.

דער תלמוד־תורה־קאָמיטעט איז, אין פאַרשיידענע צייטן, באַשטאַנען פון: משה לאצעס (משה דער גרויסער), לייביש סאָורימפער, משה אוטשען, בנימין כהן, מאיר יוד, ישראל אליהו שאָפירא, משה מלך זילבערבערג, ירחמיאל ליכטנבוים. אַ טייל פון קאָמיטעט־מיטגלידער פלעגן אין די זומער־שבתים קומען פאַרהערן די תלמידים.

אַדמיניסטראַטיווע מנהלים פון דער תלמוד־תורה אין דעם לעצטן האַלבן יאָרהונדערט פאָרן חורבן זענען געווען: זעליג פרייַנד, משה מלך זילבערבערג און דוד זילבערבערג. די אַדמיניסטראַטאָרן פלעגן זיך אויך פאַרנעמען מיטן פאַר־קויף פון שחיטה־קוויטלעך.

מלמדים זענען דאָרט געווען: חיים דוד שפּלבוים, יאנקל בראָכיע, יצחק אורטשעלעס, מנחם רובינשטיין, וועלוול ראָסאָשער, שמואל קליגסבערג, בנימין הערש איידלמאַן, נחום איידלמאַן, משה מיכל, חיים ישראל פינקלשטיין, שלמה חיים שוואַרצבאַרד א״א.

אויפגענומען פון משה בראָווערמאַן, אשר האָפער און אלתר ווייַנבערג

צוגאב־פרטים:

אין דער תלמוד־תורה לערנען זיך 232 תלמידים. דער קריסטלעכער לערער זשעליכאָווסקי לערנט מיט די תלמידים די פוילישע שפּראַך. אַ תלמוד־תורה־מלמד באַקומט 30 זלאָטע אַ חודש געהאַלט („פאָלאָסיער לעבן״, נומער 4 פון 28סטן יאַנואַר 1927).

מנהל פון דער תלמוד־תורה איז משה מלך זילבערבערג, און ווי מלמדים זענען דאָרט טעטיק: חיים שוואַרצבאַרד, חיים ישראל פינקלשטיין, חיים דוד שפּלבוים, בנימין זאב איידלמאַן („פאָלאָסיער לעבן״, נומער 18, פון 12טן אויגוסט 1927).

צוליב דעם, וואָס לעצטנס צאָלט מען אויס די מלמדים צו 5—10 זלאָטע אַ וואָך האָבן זיי פון 15טן יאַנואַר 1933 דער־קלערט אַ שטרייק („פאָלאָסיער לעבן״, נומער 3/68, פון 20סטן יאַנואַר 1933).

אין פרעלימינאַר־בודזשעט פון דער קהילה איז באַשטימט געוואָרן אַ סובסידיע פאַר דער תלמוד־תורה אין דער הייך פון 5.500 זלאָטע („פאָלאָסיער לעבן״, נומער 5/70, פון 3טן פעברואַר 1933).

ב ת י־ת פ י ל ה

די שול

אָפּילו די עלטסטע ביאַלער תושבים האָבן נישט געווּסט קיין פּרטים וועגן בּוי פון דער שול. מ׳האָט נאָר דערציילט, אַז די שול האָט געבויט דער פּירשט ראַדזיוויל. ס׳איז אַנצונעמען, אַז ראַדזשיוויל האָט אפשר בייהילפיק געווען מיט בּוי־מאַטער־יאָלן און אפשר אויך מיט געלט. די עלטסטע תושבים האָבן נאָר געדענקט, אַז פאָר זייערע צייטן האָט מען די שול אַרויפּ־געמויערט העכער, און די אַרבעט האָט אויסגעפירט דער קריסטלעכער מוליער־מייסטער טשיזשעווסקי. פאַרוואָס האָט די אַרבעט אין אַ מקום־קדוש אויסגעפירט אַ קריסט, אין דער צייט ווען ס׳זענען געווען יידישע בעלי־מלאכות? מעגלעך, אַז צווישן די יידישע בעלי־מלאכות זענען נישט געווען בנמצא גענוג קוואַליפיצירטע כוחות פאַר אַזאַ אַרבעט?

ביים סוף פון 19טן יאָרהונדערט האָט מען אין דער שול דורכגעפירט אַ גאָר גרויסן רעמאָנט, וואָס זאָל האָבן באַשטאַנען עטלעכע הונדערט רובל. דער עיקר־רעמאָנט איז באַשטאַנען אין מוליער־און מאָלער־אַרבעטן.

די שול איז געווען געבויט לויטן אַלטן נוסח פון אַ סך אַנדערע שולן אין פוילן. זי האָט געקאָנט אַרייננעמען בערך 300 מתפּללים.

אַריינגעקומען איז מען אין פאַליש, וואָס איז געווען עט־וואָס נידעריקער פון דער גאַס. די שול איז געווען נידעריקער פון פאַליש אפשר מיט אַנדערהאַלבן מעטער, און פון פאַליש אין שול אַריין איז מען אַראָפּגעגאַנגען אויף טרעפ. אין פאַ־ליש איז געשטאַנען: אַן ארון־קודש, די כסא־אליהו, בייַ די זייטן עטלעכע בענק און אַ האָנטפאָס מיט וואָסער צו וואַשן די הענט.

אין שול גופא האָט זיך אין דער לינקער זייט געפונען אַ געשלאָסענער קעלער פאַר שמות. אין דער מערב־וואַנט, רעכטס ביים אַריינקום האָט זיך געפונען דער נר־תמיד. אין

בית הכנסת ובית־המדרש
די שול און דער בית־המדרש
The Synagogue and the Beith Hamidrash

דער מזרח־וואַנט האָט זיך געפונען דער ארון־קודש, וואָס האָט זיך נישט אויסגעצייכנט מיט קיין באַזונדערער קונסט־אַר־בעט. צום ארון־קודש איז מען אַרויפגעגאַנגען אויף עטלעכע טרעפ, און רעכטס ביים אַרויפגאַנג האָט זיך געפונען דער עמוד. אינמיטן שול איז געשטאַנען די בימה, וואָס איז געווען אַרומגענומען מיט אייזערנע שטאַכעטן מיט הילצערנע באַפּו־צונגען. אויף דער בימה איז מען אַרויפגעגאַנגען פון דרום־אַן צפון־זייט. אין די וועגן, אויסער דער מערב־וואַנט, זענען אין דער הויך געווען פענצטער, און דאָ ביי די פענצטער האָט מען געקאָנט זען, אַז די וועגט זענען געווען גאָר דיקע, מער ווי אַ האַלבן מעטער די גרעב. די וועגט זענען געווען געדעקט מיט האַלץ ביז דער הויך פון צוויי מעטער. אַרום די וועגט זענען צוגעפעסטיקט געווען בענק און לעבן זיי זענען געשטאַנען שטענדערס. נאָך די שטענדערס זענען געשטאַנען טישן מיט בענק.

די עזרת־נשים האָט זיך געפונען פון דריי זייטן: דרום, צפון און מערב. אין דרום און צפון זענען דאָס געווען ווי צוויי צוגעבויטע פליגלען אין פאַרטער.

די אַריינגאַנג אין שול פאַר מענער און פרויען זענען געווען אין דער פראָנט־וואַנט (מערב־זייט). די פרויען פון עזרת־נשים האָבן געקאָנט אַריינבליקן אין שול דורך די געדיכט־פאַרגראָטעווטע פענצטער.

איבער דער שול האָט זיך צעצויגן אַ בוידעם, אין וועלכן ס׳האָט זיך געפונען אַ רונדע עפענונג, אין דער מערב־זייט. דער צוגאַנג צו דער שול איז געווען אויסגעפלאַסטערט מיט טרא־טואַר־שטיינער, און דערלעבן זענען געווען איינגעברוקירט צוויי גרויסע רונדע שטיינער, אויף וועלכע ס׳פלעגן שטיין חתן כלה בעת דער חופה.

ביזן סוף פון דער ערשטער וועלט־מלחמה איז די שול געווארן באַלייכטן מיט נאַפט־לאָמפן און ליכט אין די גרויסע מעשענע לייכטער, וואָס זענען געהאָנגען אויפן סופיט, און קלענערע וואָס זענען געהאָנגען אויף די וועגט איבער די בענק. נאָך דער מלחמה האָט מען אַריינגעפירט עלעקטרישע ליכט.

אין שול האָט זיך געפונען אַ גאָר אַלטער האָנט־גערעב־נער פאַרמעט־סידור, פאַליאָ פאַרמאָט, וועלכער איז אין פאַר־שיידענע ערטער באַפוצט געווען מיט פאַרביקע האָנט־צייי־כענונגען. ס׳זענען דאָרט געווען זייער שיינע פרוכתן, וואָס זענען געווען קינסטלעך אויסגענייט. צום מערסטן האָט זיך אויסגעצייכנט מיט זיין קינסטלערישער אויספאַרטיקונג דער פרוכת, וואָס איז געווען באַשטימט פאַר די ימים־נוראים, מיט זיינע אויסגעשלאָגענע זילבער־אותיות פון די פסוקים: „תקעו בחדש שופר" און „כי ביום הזה". אין די עשרת־ימי־תשובה איז געהאָנגען דער פרוכת מיטן אויסגעהאָפטענעם פסוק: „זכרנו לחיים". אין די שבתים פלעגט הענגען דער פרוכת מיטן פסוק: „ושמרו בני ישראל את השבת".

אין די דרייסיקער יאָרן האָט מען אין דער שול געפונען אַן אַלט ספרל, וואָס האָט מיט זיך פאַרגעשטעלט אַ פנקס פון

דער חברה „נר תמיד", וואָס האָט עקסיסטירט אַמאָל אין ביאַלע.

עטלעכע יאָר פאָר דער צווייטער וועלט־מלחמה איז די שול רעמאָנטירט געוואָרן און זי איז געמאָלן געוואָרן דורך דעם באָקאָנטן מעזריטשער שול־מאלער הערש ליבער פאָדאָליאַק.

דריי מנינים פלעגן דאָוונענען אין שול: די השכמה, דעם חזנס מנין און משה קאָוועס מנין.

גבאים אין שול זענען געווען: משה פייקעס, גאָדל ביניק (מילבוים), יאָסל וועטשיק א״א. שמש איז געווען יאָנקל דוד פעטערבורג. נאָך זיין טויט איז מער קיין שמש נישט געווען.

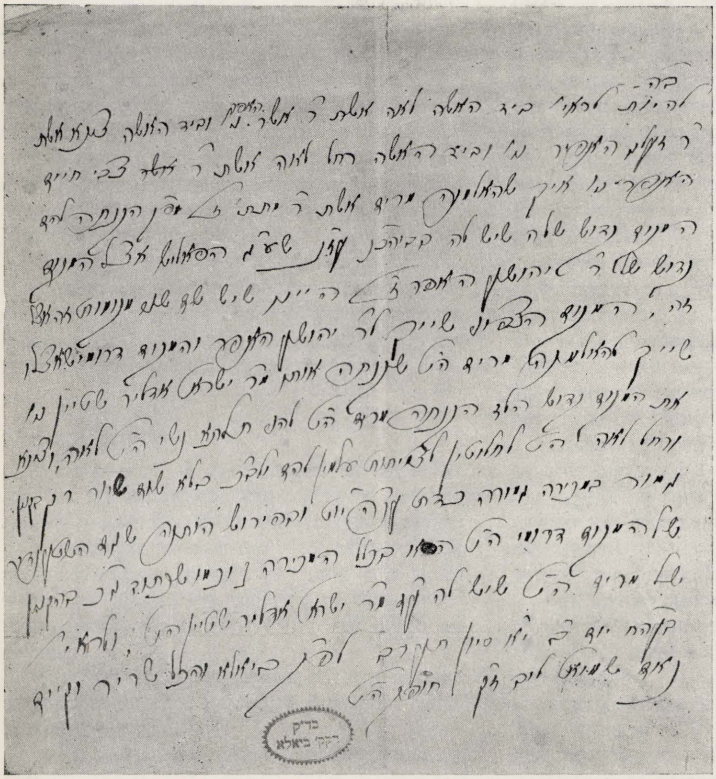
חזנים: מעכל פון רוסלאָנד, יהושעלע און אַ ליטווישער ייד ר׳ משה יהודה הכהן, וואָס איז געווען חזן ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, בערך 15 יאָר. דער לעצטער חזן איז באָקאָנט געווען אין שטאָרק פרומער און איז מיט איבערגעגעבנקייט טעטיק געווען לטובת דער נאָוואראָד־קער ישיבה אין ביאַלע.

צווישן די פאָרשיידענע בעלי־תפילה אין שול, זענען געווען: שימעלע קריידשטיין און בנימין קליגער.

די שול איז צענומען געוואָרן דורך די דייטשן.

צוגאַב־פרטים:

משמעות, אַז דאָס איז נישט געווען די ערשטע שול אין ביאַלע, ווייל מ׳פלעגט אין שטאָט הערן אָנרופן אַ צווייטן אָרט מיטן נאָמען „אָלטער שול־הויף". דאָס איז דער פלאַץ, אויף וועלכן ס׳זענען געשטאַנען די הייזער פון משה חיים און טרייַנעלע, ביז גאָדל ביניק דעם סטאָליער, אויף דער פראָס־טער גאַס, איינגעשלאָסן די הייזער פון הינך און אלתר קאָ־וואַל (יאַרניצקי), אַרייַנגאַנג פון דער גראָבאַנאָווער גאַס.

שטר קניה של מקום בבית־הכנסת, בכתב־ידו של הרב ש. ל. ז״ק ז״ל

אַ שטר־קניה אויף אַ שטאָט אין שול, מיט דער האַנטשריפט פון הרב ש. ל. ז״ק ז״ל

Contract of purchase of a place in the Synagogue, written by Rabbi S. L. Zack

דעם ערשטן מנין האָט מען געפרופן „די השכמה". שבת פאָראָג פלעגן דאָוונענען די טרעגערס און בעלי־עגלות, וואָס זענען געווינען געווען אויפצושטיין פרי. דער בעל־קורא ביי זיי איז געווען דער הינקעדיקער מיידלשער מלמד, שאָלקעלע פייגנבוים. גבאי איז דאָרט געווען אביגדור ריכטער (צונאָמען טאָטו).

דער צווייטער מנין איז געווען דעם חזנס, ביי וועלכן ס׳האָבן געדאָוונט אָנגעזעענע ביאַלער, ווי: אַדוואָקאַט האַרט־גלאַס, אידל שווארץ, ישראל כהן א״א.

משה קאָוועס מנין איז געווען דער דריטער אין דער ריי. די מתפללים זענען בעיקר באַשטאַנען פון בעלי־מלאכות,

אָפשטאָמיקע פון חסידים, וואָס זענען געווויינט געווען צו דאָ־ווענען נוסח ספרד. בעלי־תפילה זענען דאָרט געווען: ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה — מענדעלע מלמד, שפּעטער ישעיהו אליעזר (שיי לייזער) דער שרייבער.

ביזן אויפבוי פון „זאָפאָסנעס" בית־המדרש, פלעגן אין פאָליש דאָווענען בעיקר דראָזשקאָרזשעס און אויסגעדינטע סאָלדאָטן. זייער בעל־תפילה איז געווען נתן (נאָטע) קאַץ. בעל־קורא — הינך זישע קאָוואָלס (יאָרניצקי).

איידער מ׳האָט אויפגעבויט די גערער און ראָדזינער חסי־דים־שטיבלעך, האָבן די חסידים גדאָוונט אין עזרת־נשים, אין דער לינקער זייט שול. וועו די חסידים האָבן זיך אָרויס־געצויגן, האָט אויפן ערשטן שטאָק דאָרט געדאָוונט אָ מנין, וועלכן מ׳האָט גערופן דער „שניידעריישער מנין". ביי דעם מנין האָבן אויך געדאָוונט די שינדלמאַכערס. די אָנגעזעענסטע מתפללים דאָרט זענען געווען: ר׳ יאָסל קוליאָטש (צונאָמען) און ר׳ דוד ברוך דער „פראָשענינ־שרייבער. דער לעצטער איז געווען זייער בעל־תפילה. דער בעל־קורא איז געווען ר׳ משה גבריאל ראָזנשטיין.

אויפן צווייטן שטאָק אין עזרת־נשים האָט געדאָוונט דער „שוסטער־מנין". די מתפללים פון דעם מנין האָבן זיך גע־האַלטן פאָר מיוחסים, ווייל נישט נאָר אָ גוטן בעל־תפילה האָבן זיי געהאַט — יואל קיגל (שטראָמוואַסער), נאָר אויך אָ גוטן כאָר. זייער בעל־קורא איז געווען בן־ציון דער מלמד.

פ. גאָלד (ניו־יאָרק)

דער בית־המדרש

דער בית־המדרש איז געבויט געוואָרן אין יאָר 1892/3 אויפן אָרט פון קלענערן עמעויערטן בית־המדרש, וואָס האָט געהאַלטן ביים איינפאַלן און איז דעריבער צענומען געוואָרן.

די איניציאַטאָרן פון בויען דעם נייעם בית־המדרש זענען געווען מאָטל שענקער און יצחק אייזיק שחור (דער פאָטער פון דער פרוי טילע בערלין). דאָס גלעט איז צונויפגעזאַמלט געוואָרן צווישן דער באַפעלקערונג אין דער פאָרעם פון תרומות.

די מוליעריי־אָרבעט האָט אויסגעפירט ישראל ווייַנבערג און די סטאָליערייי־אָרבעט איז געמאַכט געוואָרן דורך שמואל שמאי זימלס (פרידמאַן).

דער בנין איז געווען פון ציגל און דער דאַך געדעקט מיט בלעך.

דער עזרת־נשים האָט זיך געפונען אין דער מערב־זייט פון בית־המדרש, מיט צוויי אַריינגאַנג אין אָט דער זייט. אויך דאָ זענען די פענצטער, וואָס זענען אַריינגעאַנגען פון עזרת־נשים אין בית־המדרש, געווען געדיכט פאַרגראָטעוועט.

דורך די צוויי גרויסע טירן אין דרום־און צפון־זייט פלעגט מען אַריינקומען אין די פרויזדורים פון בית־המדרש, און נאָכן אַרויפגיין אויף עטלעכע טרעפ איז מען אַריינגעקומען אין בית־המדרש. ביים דרום־אַריינגאַנג האָט זיך געפונען די אַנטפאָס מיט וואָסער צו וואַשן די הענט, און דערלעבן אָ הויכער בלעכערנער אויוון. דער צווייטער ענלעכער אויוון — ביים אַריינקום אין דער צפון־זייט, און דערלעבן איז גע־שטאַנען אָ שאַנק מיט ספרים. אינמיטן דער מזרח־וואַנט האָט זיך געפונען דער ארון־קודש, צו וועלכן מען פלעגט אַרויפ־גיין אויף עטלעכע טרעפ, און אין דער רעכטער זייט ביים אַרויפגאַנג איז געשטאַנען דער עמוד. ביים ארון־קודש רעכטס איז געווען דעם רבס אָרט. אינמיטן בית־המדרש איז געווען די בימה, אויף וועלכער מען פלעגט אַרויפשטייגן פון דרום־און צפין־זייט. לעבן דער בימה זענען געשטאַנען 4 הילצערנע עמודים, וואָס האָבן געגרייכט ביזן הויכן סופיט, דער בית־המדרש איז געווען אָ ליכטיקער, ווייל אין דריי וועטן זענען געווען גרויסע פענצטער.

דער גאַנצער בית־המדרש איז געווען אויסגעשטעלט מיט טישן און בענק. אויף אָ טיש ביי דער מערב־וואַנט פלעגן די מוכרי־ספרים (אויך פרעמדע) האַלטן און פאַרקויפן זייערע ספרים און תשמישי־קדושה.

דער בית־המדרש האָט געקאָסט אַריינגענעמען בערך 500 מתפללים. אין יאָר 1918 האָט מען אַריינגעפירט עלעקטרישע ליכט. ביז דעמאָלט איז דער בית־המדרש באַלויכטן געוואָרן מיט נאַפט־לאָמפן.

עטלעכע יאָר פאָר דער צווייטער וועלט־מלחמה האָט די קהילה דורכגעפירט אָ גרויסן רעמאָנט אין בית־המדרש. די בלעכערנע אויוונס זענען באַזייטיקט געוואָרן און אויף זייער אָרט האָט מען אויפגעשטעלט ווייסע קאַכלנע אויוונס. דער סופיט און די וועטן זענען באַדעקט געוואָרן מיט מאַלעריין פון די שטאָטישע מאָלערס: אברהם לעמבערגער, חיים יוסף קנישניק און די ברידער ראזנקער.

אָ גרויסע צאָל מנינים האָט געדאָוונט אין בית־המדרש פון פריין מאָרגן. מ׳האָט געקאָנט אָנטרעפן אויף איינצלנע, וואָס זענען געזעסן איבער אָ גמרא און געלערנט. מיטן עולם האָט דאָרט געלערנט אין די אָוונטן צווישן אָנדערע: גאָלד־פאָרב (וועלווועלע?) (דער פאָטער פון דערמאָנטן דוד קרו־סעס) און דער מלמד בנימין הערש אייזלמאָן.

יעדן שבת־פאָרנאַכט פלעגט מען זאָגן תהילים בציבור. די תהילים־זאָגערס אין דער לעצטער תקופה זענען געווען די שניידערס: פסח סקאס (צונאָמען) און שיימע בעקערמאַן (פון די סאָניעס).

צווישן די בעלי־תפילה וואָס האָבן דאָרט געדאָוונט זענען געווען: ר׳ מאָנעס, אייזשע ליבמאַן, זושע ראָזען, יואל גרינ־גלאָס און חיים שייע (ישעיהו).

ביים מנין ביי וועלכן ס׳האָט געדאָוונט דער רב איז בעל־קורא געווען דער גערער חסיד זלמן ז״ק, וואָס פלעגט ספע־ציעל קומען אין בית־המדרש פון גערער שטיבל.

גבאים אין בית־המדרש זענען געווען: משה טוביה סטאָ־ליער, איטשקע קאָוואָל, יוסף נאַטאַנזאָן, מיכאל אייזנשטאָט, זילע (עוזיאל) סטאָליער (פייגנבוים) א״א.

שמשים: שלום, יאָנקל, אברהם תבל, אברהמעלע, נח, יואל גרינגלאָס און חיים שייע (ישעיהו).

נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט זיך אין עזרת־נשים, אין פאָרטער, געפונען די ישיבה.

בעת דער נאַצי־קאָופאַציע איז דער בית־המדרש פאָר־וואַנדלט געוואָרן אין אָ היים פאָר די אָנגעפירטע פליטים. אין

די פראָסטיקע ווינטערס האָבן די פליטים אַלץ פאַרבראַנט וואָס איז געווען פון האַלץ, אַפילו די הילצערנע פאָדלאָגע איז געוואָרן אַרויסגעריסן.

דער בית־המדרש האָט אין יאָר 1943 געטיילט דעם זעלבן גורל וואָס די שול, ער איז צענומען געוואָרן דורך די דייטשן.

צוגאב־פרטים:

ביים ערשטן מנין האָבן געדאָווענט מתנגדים, בעיקר בעלי־מלאכות, פון וועלכע אַ גרויסער טייל האָט, אַן שום באַלוינונג, בייגעשטייערט פאַרשיידענע אַרבעטן צום בוי פון בית־המדרש.

ביי דער מזרח־וואַנט זענען געזעסן: וועלוועלע וואַסער־מאַן, דער „אַרכיטעקט" און עיקר־פלאָנירער פון בית־המדרש; לעבן אים שלמהלע סטאָליער און זיין זון מנחם לייבעלע; די ברידער שואלקע און איטשקע אידלשטיין (קאָוואַלעס); משה טאָקער א"א. אויף דער מזרח־וואַנט איז אויך געווען דאָס ארט פון דער משפחה גאמפל, ווייל לייביש גאַמפל איז געווען גבאי און פאַרוואַלטער ביים אויפשטעלן דעם בית־המדרש, און פון משה באַטשקא, וואָס איז געווען פון די גרויסע געלט־בייששיי־ערערס.

דער צווייטער מנין איז געווען אַ חסידישער און די אַנ־געזעענסטע מתפללים זענען געווען: ר' זלמן, דעם פריערדיקן רבס זון, אַ ברודער פון ר' אברהמעלע סאַכאַטשעווער און ר' חייקל ליכטציער. ס'האָבן דאָרט אויך געדאָווענט חסידים, וועלכע מ'האָט געפונען די „טויטע" (בראָסלאָווער).

פ. נאָלד (ניו־יארק)

דער זאפאסנער בית־המדרש

אין צפון־זייט פון שול־הויף איז געשטאַנען דער „זאָפאַס־נער" בית־המדרש. געוויסן האָט מען אים „זאָפאַסנער", ווייל ער איז געבויט געוואָרן דורך די יידישע רעזערוויסטן פון דער רוסישער אַרמיי לזכר זייער ניצול ווערן פון אַנטיילצונעמען אין דער רוסיש־יאַפאַנישער מלחמה.

דעם בית־המדרש האָט מען געבויט נאָך דער רוסיש־יאַ־פאַנישער מלחמה. די איניציאַטאָרן פון בויען זענען געווען שמערל פּעפּ (צונאַמען) און הינד קאָוואַל (יאַרניצקי). דאָס געלט צום בויען איז אויפגעזאַמלט געוואָרן צווישן די רע־זערוויסטן אין ביאַלע. דעם בית־המדרש האָבן אויפגעבויט די בעלי־מלאכות פון צוויש די רעזערוויסטן. אלתר וויינבערג פלעגט זיי געבן די אַנווייזונגען ביי די מוליער־אַרבעטן.

ביים גראָבן דעם פונדאַמענט פון בית־המדרש האָט מען זיך אָנגעשטויסן אויף מענטשלעכע שאָרבנס.

דורך דער אַריינגאַנגס־טיר אין דער דרום־זייט איז מען גלייך אַריינגעקומען אין בית־המדרש, ווו די פאָדלאָגע איז געווען עטוואָס נידעריקער פון דער טיר־שוועל. אינעווייניק האָט זיך אין דער מערב־וואַנט געפונען אַ טיר, וואָס האָט געפירט אין אַ קליינעם חדר.

ביי דער מזרח־וואַנט איז געשטאַנען אַן הילצערנער ארון־קודש און עמוד. אינמיטן גרויסן חדר איז געשטאַנען דער שולחן צום לייענען אין דער ספר־תורה. אַרום די וועגט זענען געשטאַנען טישן מיט בענק.

איבערן ארון־קודש האָט זיך געפונען דער „נר־תמיד" מיטן אויפשריפט: „זאת נדב מאיר בר' יהודה לייב גולדהאַ־מער" (עלטסטער זון פון לייבעלע שמש. — לויט פייוול גאָלד, צפון־אַמעריקע).

איבערן בית־המדרש האָט זיך געפונען די עזרת־נשים אין דער פאָרעם פון אַ „ד", וואָס איז געווען פאַרמאַכט מיט הילצערנע שטאַכעטן, וואָס האָבן געהאַט די הייך פון אַן אַנדער־האַלבן מעטר. די אַרויפגאַנג־טרעפ פון עזרת־נשים האָבן זיך געפונען אין דער מערב־זייט פון בית־המדרש. ביים אַרויפ־גאַנג צום עזרת־נשים האָט זיך געפונען אַ קליינע דירה.

גבאי איז דאָרט, כמעט אַלע יאָרן, געווען דער קאָוואַל יעקב וועלוול הערשבערג.

אין די לעצטע יאָרן פאָר דער צווייטער וועלט־מלחמה האָט אַ מלמד דאָרט געפירט זיין חדר.

אויך דאָ האָבן זיך בעת דער מלחמה איינגעאַרדנט פלי־טים, און אויך דאָ איז אַלץ פאַרשווונדן וואָס האָט געהאַט אַ שייכות מיט האַלץ.

אויך דער זאָפאַסנער בית־המדרש איז פאַרשווונדן אויפן באַפעל פון די דייטשן, און אַזוי אַרום איז אויפן שול־הוף נישט געבליבן דער מינדסטער צייכן פון יידישקייט.

דער וואליער בית־המדרש

מ'פלעגט שמועסן, אַז דער וואָליער יידישער ישוב איז עלטער פון יידישן ישוב אין שטאָט.

דער בית־המדרש האָט זיך געפונען, גייענדיק פון דער שטאָט, נאָכן טייך, אין דער לינקער זייט, ווייט פון וועג, כמעט אויף די לאָנקעס. געבויט איז ער געווען ווי אַ חסידים־שטיבל: אַן אַ באַלעמער אין צענטער און אַן אַ געמויערטן אָדער צעבויטן ארון־קודש. אינמיטן זענען געשטאַנען פיר זיילן (קלעצער). ער האָט אָבער געהאַט אַן עזרת־נשים.

דער בנין איז געווען אַ נידעריקער, שטייענדיק אויף אַ פייכטן באָדן, פלעגט די „פאָדוואַליגע" (יסוד) אָפט פוילן און מ'האָט זי צעמוזט טוישן.

געדאָווענט האָבן דאָרט צוויי מנינים: דער ערשטער אַ מתנגדישער און דער צווייטער — אַ חסידישער (אַלערליי חסידים).

מ. י. פיינגבוים

חסידים־און מתנגדים־שטיבלעך*

קאצקער שטיבל

די קאַצקער זענען געווען די ערשטע חסידים אין ביאַלע, במילא איז זייער שטיבל אין דעם באַד־געסל, געווען פון די עלטסטע. איך מיין, אַז ס׳האָט שוין עקסיסטירט אין דער ערשטער העלפט פון פאַריקן יאַרהונדערט.

קאַצק איז געווען דער נאָענטסטער רביישער הויף צו ביאַלע. די אָנגעזעענסטע און ערשטע פאַרערס פון ביאַלע זענען געווען: ר׳ הערצל כהן (ר׳ שואלקעס און ר׳ ישראל מאירס פאָטער), ר׳ אייזיק שחור־טשאַרני, ווי אויך מיין עלטערר־זיידע ר׳ יעקב אליעזר פישטשאַצער.

דאָס חסידים־שטיבל איז געווען אַ טראַדיציאָנעל גרויסער בית־המדרש, אין צענטער 4 זיילן, אין מזרח דער ארון־קודש און אינמיטן דער שולחן. רעכטס האָט זיך געפונען אַ חדר פול מיט ספרים.

די קאַצקער חסידים האָבן זיך עטלעכע מאָל געשפאָלטן. די לעצטע שפאָלטונג איז פאַרגעקומען אויף סאָקאָלאָווער און פילעווער חסידים. דאָס שטיבל איז געבליבן ביי די סאָקאָלאָווער.

די אָנגעזעענסטע חסידים דאָרט זענען געווען: ר׳ ברוך סענדערס מיט זיין זון ר׳ דוד (קליגבערג), ר׳ שמואלקע פיזשיזש, די סמאָליאַרניקעס, די לומדים: הערש חיים מלמד (פון די פייעס, עלטער־זיידע פון עליע(אליהו) מאַרקס, ניו־יאָרק), דער מלמד בנימין הערש, ר׳ יעקב גאָלדהאַמער (מיין פאָטערס ברודער, געווען: יאנקל פון די בובקעלאָך; שייע חיהס), דער מלמד ר׳ דוד לייבעלע (איידעם פון שלום קצב).

---

* בעיקר וועט דאָ דערציילט וועגן דער תקופה פון ביז דער דער ערשטער וועלט־מלחמה.

געדער שטיבל

דאָס שטיבל האָט זיך געפונען אויף דער פאָטשטאָווער גאַס, אַרומגעצוימט מיט אַ הויכן פאַרקאַן. אַ גרויסער הויף מיט הויכע בייטער. מ׳פלעגט אַרויפגיין אויף עטלעכע טרעפלעך און אַריינקומען אין פאָדערהויז. אין דער רעכטער זייט איז געווען דער אַריינגאַנג אין שטיבל, און אין דער לינקער זייט — אין דער דירה פון שמש. דאָס שטיבל איז געווען גרויס און ליכטיק. ביי דער מזרח־וואַנט האָט זיך געפונען דער אַריין־גאַנג אין אַ קלענערן חדר, וווּ עס האָבן זיך געפונען פאַלי־צעס מיט ספרים.

ביי דער מזרח־וואַנט, לינקס פון ארון־קודש זענען געזעסן גאָר געהויבענע מיוחסים: ר׳ ישראל מאיר (אַ יונגערער ברודער פון ר׳ שיאלקען און אייזדעם פון ערשטן געררער רבין ר׳ איטשע מאיר), הויכט בעל־קורא אין שטיבל; ר׳ יאָסל יונעווער (פאָטער פון דינה יונעווער), אויף דער עלטער אַוועק קיין ארץ־ישראל; ר׳ לייבל דיין (ז״ק), ר׳ לייזער (אליעזר) מינץ (פון „ווארשאַווסקי מאַגאַזין״) און לייבעלע דוד ר׳ אייזיקס.

אַ חוץ די דערמאָנטע מיוחסים, פלעגן אין גערער שטיבל נאָך דאַוונען די מיוחסדיקע משפחות פון: ר׳ אליהו מינץ, ר׳ בונים לייבעלע, ר׳ שמעלקעס קינדער (שמעלקע און יעקב קאָהאַנס זיידע, אַן איידעם פון ר׳ אייזיק שחור. אַז מ׳פלעגט וועלן אין ביאַלע איינעם אַריינזאָגן, פלעגט מען אים אַ פרעג טאָן: „וואָס ביסטו, אַ ר׳ שמעלקע?״), ר׳ דוד צבי (דער זיידע פון די אַרלאַנסקעס) א״א.

ביים טיש פון דרום צו מערב־זייט צו איז געשטאַנען ר׳ שואלקע (ר׳ הערצלס עלטסטער זון, פאַרעכנט פאַרן רייכסטן ייד אין ביאַלע), וואָס האָט זיך געפירט באַשיידן און

בית החסידים של גור
(חורף 1944/5)

דאָס גערער שטיבל
ווינטער 1944/5)

Prayer house of Gerer
Hasidim (winter 1944/5)

געזעסן צוזאַמען מיט עמך. ביי דעם טיש איז געזעסן ירמיהו בעדנער (אויך בעדער) מיט זיין פאַמיליע.

שבת האָט מען געדאַוונט דריי מאָל. דאָס ערשטע דאַוונען האָט מען גערופן „ר׳ יאָסעלעס דאַוונען״. ר׳ יאָסעלע איז געווען דעם „שפת אמת״ס אַ ברודער און שוואָגער פון ר׳ נח שחור. ער איז געשטאַנען אויבן אַן ביים גרויסן געדרוקטן „הודו״. לעבן אים: ר׳ מענדל בוכנער (ר׳ נחם יינגסטער איידעם), די פאַמיליעס פון ר׳ משה און זישע כהן, ר׳ יחיאל הערש און אַנדערע „פני״. ר׳ יאָסעלע האָט געטראָגן די גרעסטע זילבערנע עטרה און געווען אַ שטילער און באַשיידענער מענטש. זיין תקיפות האָט ער אַרויסגעוויזן שמחת־תורה, וועז מ׳האָט אים מכבד געווען מיטן „אתה הראית״. אין דעם שטילן יאָסעלען איז דעמאָלט אַריין אַ נשמה יתירה, מיט האָפענדיקייט, שטאַלץ און צופרידנקייט. די לעצטע צוויי פסוקים פון „אתה הראית״ זענען ביי אים אַרויסגעקומען מיט אַ געוואַלדיקער התלהבות (זיין פרוי, חנהלע, פלעגט אַ גאַנץ יאָר קלויבן קיילעכדיקע גלאָטע שטיינער צו כשרן ערב־פסח די כלים. מיין מאַמען פלעגט זי בעטן, בעתן באַקן ביי אונדז די מצות, אַז זי זאָל זאָגן די וועלגערינס, אַז זיי זאָלן אויף איר רחמנות האָבן און זאָגן „לשם מצות מצוה״).

דאָס צווייטע דאַוונען האָט מען גערופן משה לאצעס, אַדער משה דעם גרויסנס. ר׳ משה דער גרויסער איז געווען ר׳ נח שחורס עלטסטער איידעם, און געווען פאַררעכנט פאַר איינעם פון די גרויסע לומדים אין שטאָט. ער איז געווען דער הויפט־אַמבאַסאַדאָר פון גערער רבין און גערער הויף אין ביאַלע.

בעלי־תפילה ביי דעם דאַוונענען זענען געווען: ר׳ יוסף לובלינער (דער איינציקער וואָס האָט גלעלערנט תלמוד ירושלמי) און ר׳ לייבעלע שחור; בעל־קורא — ר׳ זלמן ז״ק.

דאָס דריטע דאַוונענען האָט מען גערופן ר׳ מאירל קאָלושינערס. דאָ פלעגט מען דאַוונענען פון צוויי ביז דריי זאַייגער. ביי די מתפללים איז דער עיקר געווען דאָס לערנען.

ר׳ מאירל קאָלושינער איז געווען פאַררעכנט פאַר אַ גרויסן און שארפן למדן (זיין ערשטע פרוי איז געווען ר׳ ישראל מאירס אַ טאָכטער).

בעלי־תפילה ביי דעם דאַוונענען זענען געווען: ר׳ הערשל אורטשעלעס און ר׳ מאָטל מינץ; בעל־קורא — ר׳ מאיר קאַרמאַן.

עליות פלעגן פאַרקויפט ווערן, מיטן אויסנאַם פאַר עטלעכע מיוחסים, ווי אויך פאַר אַ חתן, בר־מצווה און פאַרן פאָטער פון חתן, אַדער בר־מצווה. שבת־מברכין, ראש־חודש, נאָך מער אין די יום־טובים, און בעיקר אין די ימים־נוראים, פלעגן שטייגן די פרייזן פון די עליות. דעם העכסטן פרייז (מינימום 25 רובל) פלעגט אַריינברענגען „אתה הראית״ (מאָטל מינץ). חתן־בראשית פלעגט קויפן ישראל כהן. גענוען אויך אַ ירעלעכער אָפצאָל, דער גרעסטער — 12 רובל, מינימום — אַ רובל. איינמאָנען דעם אָפצאָל פלעגט מען דורך כאָפן שבת, נאָכן דאַוונען, די טליתים פון די מתפללים.

אין גערער שטיבל, אַזוי ווי אין אַלע אַנדערע חסידים־שטיבלעך, זענען געזעסן יונגעלייט און גלעלערנט. די צוויי אָנגעזעענע לומדישע חסידים: ר׳ יוסף רפאל (ר׳ ישראל מאירס עלטסטער איידעם — גבאי ראשון פון דער עלטסטער צייט, וואָס איך געדענק; דריי פון זיינע פיר זין, זענען געווען רבנים אין שטעטלעך) און ר׳ שמעון אהרעלעס (אַ שוואָגער פון ר׳ לייבל דיין, דער פאָטער פון אהרן און יעקב בעלבלום) פלעגן אָפט כאָפן אַ קוק צו די יונגע לערנערס און זיי אַרויסהעלפן.

ראדזינער שטיבל

ווי באַווּסט פלעגן די ראַדזינער חסידים טראָגן אין די ציצית אַ תכלת־פאָדעם, צוליב וואָס ס׳איז אָנטשטאָנען צווישן זיי און אָנדערע חסידים אַ גרויסע מחלוקה, אָן מ׳פלעגט זיי שטאַרק רודפן; נישט צוגעלאָזט זיי צום עמוד און נישט געלאָזט זיי עולה־לתורה זיין. זיי זענען דעריבער געווען גרויסע עקשנים (אין ביאַלע פלעגט מען אַן עקשן אַ פרעג טאָן: — ווער ביסטו? ר׳ שבתיס אַן אייניקל? — געמיינט ר׳ שבתי פינקלשטיין).

ר׳ שבתי פינקלשטיין איז געווען אַן איידעם פון דער באַרימטער משפחה שחור, און ער איז דאָס געווען דער איניציאַטאָר פון אויפבויען אין ביאַלע דאָס ראַדזינער שטיבל, אַ געניג גרויס בית־תפילה אין דער וואָנסקער גאָס, געמויערט פון ציגל.

זיינע מיטהעלפערס, סיי מיט געלט און סיי מיט פאַכקענטניש, זענען געווען: די גאָלדרייך־משפחה, ר׳ חיים פסח פון וויין־געשעפט און ר׳ צמח שענקער (טוכמינץ). דאָס זענען געווען חסידים ממש ביזן ביין.

שפעטערע יאָרן איז דאָרט דער עיקר־מיוחס געווען ר׳ יחזקאל ערליך, אייניגר פון די לומדים אין שטאָט. פאַר מיוחסים זענען דאָרט אויך פאַררעכנט געווען: ר׳ קלמן שיינבערג (פון ר׳ שבתיס און ר׳ אורעלעס משפחה) און ר׳ זישע גאָלדרייך.

אָנגעזעענע מתפללים זענען דאָרט צווישן אָנדערע געווען: ר׳ אריה טאָבאַטשניק, אַ שיינער ייד און הארציקער בעל־תפילה, ר׳ יהודה יעקב און דער „טאָראָגאָוויניק״ (צונאָמען — פאָטער פון יואל איצל שניידער, ניו־יאָרק).

פארצעוויר שטיבל

די פאַרצעוויר חסידים האָבן, נאָך אַ סך וואָנדערונגען איבער פאַרשיידענע דירות, אויסגעקליבן פאַר אַ מקום־תפילה אַ דירה אין הויז פון די ברידער איטשקע און שואלקע אייזדלשטיין (קאָוואָלעס), וואָס האָט זיך געפונען לעבן ראַדזינער און מתנגדים־שטיבלעך.

צו די אָנגעזעענסטע חסידים האָבן דאָרט געהערט ר׳ לייבע באַרנשטיין (מעדניק) און זיין איידעם ר׳ חיים ראָמעס.

זייערע בעלי־תפילה זענען געווען: ר׳ נתן ראָמעס (זון פון ר׳ חיים) און דער מלמד ר׳ אהרן יחיאל ווייַנבערג.

לאמאזער שטיבל

די לאָמאַזער חסידים האָבן נישט געהאַט קיין אייגן שטיבל. פאַר דער ווייַנעס־שריפה האָט זיך זייער שטיבל געשטאַנען אין דער וואָנסקער גאָס, נאָענט צו דער ברידער שואלקעס אייזדלשטיין שטיבל. דאָס איז געווען אַ קליין שטיבל, אַ מין קלויז, מיט אַ קליין שטוב אַרום, וואָס האָט אַ פאָר פענצטער אויף דער גאָס. אין דעם שטיבל האָבן זיך אָפט אויך אָנגעזעענע חסידים פון אַנדערע שטיבלעך אָפגעהאַלטן, ווען מ׳האָט אַ שבת אַהין גענומען.

קאמארנער שטיבל

דאָס קאמארנער שטיבל האָט זיך אויך אַ סך מאָל אַרומגעוואַנדערט פון איין אָרט צום אַנדערן. ס׳איז אויך אַ שטיבל געווען, וואָס האָט זיך אַ סך מאָל אַרומגעוואַנדערט פון איין אָרט צום אַנדערן. ס׳איז אויך אַ שטיבל געווען, וואָס האָט זיך אַ סך מאָל אַרומגעוואַנדערט פון איין אָרט צום אַנדערן.

פונען אויף דער פראָסטער גאַס, עק קשיווער, קעגנאיבער ר׳ אהרן לאַנדוס הויף. נאָך דער שריפה, אין אָנהייב ביי בערל קאָזעס (לאָמאַזער חסיד), שפעטער — אין צופעליקע דירות שוין בלויז פאַר שבת און יום־טובים. זייער לעצטער מקום־תפילה איז געווען ביי דער באַקאַנטער לעקעך־בעקערין אלטע טריינעלעס, אין דער פראָסטער גאַס.

פון די עלטערע אָנגעזעענע לאָמאַזער חסידים איז געווען: ר׳ וועלוול לוטוואַק (מאַן פון דער באַקאַנטער בעלת הכנסת־אורחים — טריינעלע, פאָטער פון די שוועסטערס: שפרה און אַלטע), די לומדים ר׳ פלטיאל אָפנהיים (זון פון ר׳ ישעיהו פון זייף — געהאַט אַ הורטאָווע שפייז־קראָם) און דער מלמד ר׳ מנחם רובינשטיין (מאן פון אַלטע טריינעלעס, און פאָטער פון הרב שמואל יעקב רובינשטיין אין פאַריז, מחבר פון ספר „שארית מנחם״, וואָס איז דערשינען אין 3 בענדער אין פאַריז, אין יאָר תשי״ד).

דאָס לאָמאַזער שטיבל האָט אַרויסגעגעבן דריי כאַראַקטעריסטישע געשטאַלטן: ר׳ ברוך יעקב בראָדאַטש (גרשון חיים קובעלעס זון, ברודער פון חיים בראָדאַטש, — ניו־יאָרק), אַן אייגנארטיקער גיכער בעל־קורא, וואָס פלעגט שבת באַווייזן צו לייענען די פרשה ביי עטלעכע מנינים אין שטאָט; יוסף מאַרכביין (פון די פאָטאַצס — צונאַמען), גרינדער און פירער פון דער ס״ס (סאָציאַליסטן־רעוואָלוציאָנערן) אין ביאַלע; חנינאלע קלינג, איינער פון די פירער פּן „בונד״ אין ביאַלע אין זיין גלאַנץ־פעריאָד.

פילעווער שטיבל

די פילעווער (פולאווי) חסידים האָבן געהאַט זייער שטיבל אין הויז פון משה טוביה, אין דער פראָסטער גאַס. פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה האָבן זיי געמוזט פאַרלאָזן דאָס שטיבל, אָן זיי פלעגן אין די שבתים און יום־טובים דאָווענען אין תלמוד־תורה.

מעזריטשער שטיבל

אויך די מעזריטשער חסידים האָבן אַרומגעוואַנדערט פון דירה צו דירה, ביז זיי האָבן זיך אָפגעשטעלט אין הויז פון משה יצחק סטאַליער, פראָסטע גאַס 29.

די אָנגעזעענסטע חסידים זענען דאָרט געווען: ר׳ בעריש אורבאַך (פון ווייגעס) און דער חזן ר׳ אייזשע ליבמאַן.

אלעקסאנדער שטיבל

דאָס שטיבל האָט זיך געפונען ביי ר׳ אהרן לאנדוי אין הויף, און שפעטער ביי מאיר קאַרמאַן אין הויז.

פון די אָנגעזעענסטע מתפללים דאָרט זענען, אָ חוץ ר׳ אהרן לאַנדוי, געווען: ר׳ וואָלוויש גאָלדשטיין, (איידעם פון ש. פיזשיץ), די גאמפל־משפחה, דער מורה־הוראה ר׳ משה אוטשען, ר׳ חיים ליבערמאַן (פון די קאָזעס — צונאַמען) און ר׳ אהרן זילבערבערג (שקאָפ — צונאַמען).

לובלינער שטיבל

זייער מקום־תפילה האָט זיך געפונען ביי פייוועלע מלמד אין דער גראַבאַנאָווער גאַס, אָבער נאָר ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה.

דאמאטשעווער שטיבל

זיי האָבן געהאַט זייער שטיבל אין הויף פון חיים יאָסקע קאָשטענבוים. פון דעם שטיבל האָבן וויניק מענטשן געווויסט, אָבער ס׳האָט עקסיסטירט פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה.

שעדלעצער שטיבל

עטלעכע יאָר פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה איז געשאָפן געוואָרן אָזאָ שטיבל, וואָס האָט זיך געפונען אין ווייגעס. זייער בעל־תפילה איז געווען יחיאל אורבאַך (אָ זון פון בערישן).

מתנגדים־שטיבל

דאָס שטיבל האָט זיך געפונען אין דער וואָנסקער גאַס. געווען געבויט ווי אַ בית־המדרש, מיט אַ גרויסן באַלעמער פאָרן שולחן און אַ קלענערן — פאַרן ארון־קודש. אויך אָן עזרת־נשים האָט זיך דאָ געפונען.

די בויערס פון מתנגדים־שטיבל זענען געווען פאַרעקשנטע מתנגדישע לומדים און פרומע בעלי־מלאכות. די גאַנצע אויסשטאַטונג אין דער עזרת־נשים האָט געגעבן די באַרימטע פרוי פייגע פרימעס (געהאַט אַ הויז אויף דער וואַרשעווער גאַס און אַ מאַנופאַקטור־געשעפט דאָרט).

צו די אָנגעזעענסטע מתפללים דאָרט האָבן געהערט: ר׳ מענקע דיין, ר׳ נחמן ראָזנקראַנץ, די ברידער יהושע און אליעזר האָפער (פון די פייעס) און זייער שוואָגער ר׳ משה (זיידע פון גיטל ראָזנבלאַט, ניו־יאָרק).

ווען ר׳ יהושע פייעס איז געשטאָרבן, האָט מען דערציילט, אַז ער האָט אין זיין צוואה אָפגעשריבן פאַרן שטיבל ספרים אין דער ווערט פון 300 רובל און אויך אַ סומע געלט (געווען אַ בעל־פרנסה, נישט קיין גביר. כאָראַקטעריסטיש, אַז די קינדער פון די אויבן דערמאָנטע יחוסדיקע ר׳ משה, ר׳ יהושע און ר׳ אליעזר פייעס, זענען געווען חסידים).

תרשישער שטיבל

דאָס איז געווען אַן אייגנארטיקער חסידישער מנין אין זיינע מתפללים האָבן נישט אָנבאַלאַנגט צו קיין שום רבין.

די מתפללים דאָרט זענען לרוב געווען יונגע מענטשן, פון חסידישע פאַמיליעס, אויף וועמען מ׳האָט קרום געקוקט אין די חסידים־שטיבלעך, ווייל זיי האָבן געטראָגן געפּרעסטע קעלנער מיט שניפּסלעך, קורצע פיאות, געפּוצטע שטיוול און בעסער גענייטע מלבושים. אין שפאָס פלעגט מען זיי רופן „יונה הנביאס חסידים״, ווייל די שטיבלעך האָבן זיי אויסגעשפּיגן (אַרויסגעוואַרפן).

די גרינדערס פון דעם מנין זענען געווען אשר האָפער (פון די פייעס), משה לעבנבערג, יאָסקע (יוסף) ווינאָגראַד, אשר פּיגנבוים א״א.

דער מנין האָט זיך געפונען בייַ אשר פּייגנבוים (סטאָליער) אין דער בריסקער גאַס. שפּעטער, ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה — בייַ לייבע מעדניק אין הויז. אין די ערשטע יאָרן פון דער ערשטער וועלט־מלחמה — בייַ אשר האָפער אין שטוב, אין דער יאָטקע־גאַס. שפּעטער, ביז דער צוויטער וועלט־מלחמה — צוריק בייַ אשר פּייגנבוים.

בעלי־תּפילה דאָרט זענען געווען: אשר האָפער (אויך בעל־קורא), בנימין קליגער, משה לעבנבערג, יעקב גאָלדשטיין, לייבעלע קריידשטיין, יאָסעלע גלעזער (בערופן ראָדזינער), משה ביבערגאָל און שפּיגל (פון לאָדזש, איידעם פון הערש יעקב זשעלאָזני).

חברה־בחורים

געווען אין ביאַלע אַ וועלט: „אַ בחור מאַכט קידוש אין בער שפּענער״. פאָר אַ בחור איז אוממעגלעך געווען צו באַקומען אַן עליה צו דער תורה, ער האָט געדאָרפט וואַרטן ביז דער חופּה. האָבן זיך צוזאַמענגענומען אַ גרופּע בחורים און געשאַפן אַ מנין. דאָס איז געשען ביים סוף פון נייַנצטן יאָרהונדערט. די בחורים־מתפּללים האָבן שפּעטער חתונה געהאַט, אָבער זייער מנין האָט אַלץ נערופן „חברה־בחורים״.

אַ הויכע מדרגה האָט די „חברה־בחורים״ דערגרייכט בעת זייער מנהיג איז געווען, דער אין זיינער צייט באַרימטער, ר׳ משה מרדכי (גערופן דער קעסלערקעס איידעם. — שפּעטער אַוועק קיין צפת, ארץ־ישראל). ער פלעגט מיט די מתפּללים לערנען שבת־בייטאָג, און פאַרנאַכט האָבן זיי געפּראָווט שלוש־סעודות מיט זמירות. נאָכן אָפּפאָר פון ר׳ משה מרדכי, האָט מיט זיי געלערנט אַ בחור (זיין נאָמען געדענק איך נישט. ער איז געווען אַ שוואָגער פון מאַלער חיים יהושע בלושטיין).

זייער מקום־תּפילה איז געווען אין הויז פון די ברידער משה און מאיר זוברמאַן. שפּעטער אין הכנסת־אורחים. צום סוף אין דער ווייבערשער שול לינקס, אויפן צווייטן שטאָק.

זיי האָבן געהאַט צוויי שיינע בעלי־תּפילה: הערש בער ניישטיין (אַ שנייידער, אויסגעוואַנדערט קיין קאַנאַדע) און יאָסעלע פלאָט (אַ שוסטער, פון די לאשיצערס).

פייוול גאָלד (ניו־יארק)

בעלי־תּפילה / פייוול גאלד ניו־יארק

ביאַלע, די שטאָט וואָס האָט ביי אונדז אַלעמען דערוועקט זיסע דערינערונגען און בענקענישן, עקסיסטירט נישט מער פאָר אונדז און נישטאָ מער דארט אַפילו קיין סימן פון קברים.

לאָמיר זיך דערמאָנען אָן די ביאַלער בעלי־תּפילה, וועלכע מיר האָבן געקאָנט, ליב געהאַט, פאַרערט, און וועלכע האָבן אונדז נחת און פּרייד פאַרשאַפט.

ביאַלער בעלי־תּפילה האָבן נישט באַנוצט קיין קאָמערטאָן און קונצן ביים דאַוונען. זיי האָבן גוט און ערלעך פאַרטראָטן די, פאָר וועמען זיי זענען געווען שליחי־ציבור, און געווּוסט צו וועמען זייער געבעט איז געווענדט.

דער אלטער חזן

ווי ער האָט געהייסן וויסן איך נישט, געווען איבער זעכציק יאָר חזן אין ביאַלע, אַלט געווען אפשר הונדערט יאָר. אַליין געדאַוונט זעלטן אַפילו אַ שבת, אָבער צוליב חזקה האָט ביאַלע נישט געקאָנט יאָרן לאַנג אָנשטעלן אַ נייַם חזן. פון אייניקלנע הויכע טענער זייַנע אין אַ שבת איז פאָר מיר קלאָר געווען, אַז דער מענטש האָט אין די יינגערע יאָרן באַזעסן אַ זעלטן שיינע באַריטאָן־שטימע.

שימעלע קריידשטיין

דער שענסטער יידּ אין דער גרויסער שול. געווען בעל־קורא, בעל־תּוקע, בעל־שחרית און בעל־נעילה. שוין געווען אָן עלטערער יידּ מיט אַ קליין בערדל, אָן אַ גרויע האָר. געהאָט אַ יוגנטלעכע, שיינע שפּילעוודיקע טענאָר־שטימע. געווען געקלייַדט ווי אַ חסידישער רבי. ער איז ביי זיין צייט געווען דער אייניציקער בעל־תּפילה וועמען איך האָב געהערט זאָגן די ווידוי מיט דעם טראַדיציאָנעלן חזנישן ווידוי־ניגון. זיינע אַרויסהאָלפערס זענען געווען יאָסל וועטשיק און אַלתר טשעשלער.

אהרן יחיאל מלמד

בייַלע חישעס מאָן, אַזוי האָט מען גערופן ר׳ אהרן יחיאל דעם מלמד, וואָס פלעגט דאַוונען ימים־נוראים אין שול, אַזוי לאַנג ווי דער אַלטער חזן האָט אָנגעהאַלטן זיין חזקה. אַ געבוירענער נער אין פּאָרצעווע, געווען אַ ביאַלער חסיד. פאָרן דאַוונען אין ביאַלע פלעגט ער דאַוונען ימים־נוראים אין שטעטלעך אַרום ביאַלע. געהאָט אַ שיינע טענאָר־שטימע, פלעגט אַ סך וויינען ביים דאַוונען. דער הויך־פונקט איז געווען בייַ דער תפילה „אלה אזכרה״, נאָך די צען הרוגי־מלכות, וואָס זענען אין גרויס פיין אומגעקומען על קידוש־השם פון די רוימישע הענט. זיין האָרציריסנדיקער געווייַן איז געווען אַזוי שטאַרק, פונקט ווי ער אַליין זאָל דורכלעבן די ייַנוויים.

יהושעלע – דער נייַער חזן

יהושעלע אָסטראָווער האָט אין די יונגע יאָרן געלערנט בייַם ביאַלער רבין אין בית־המדרש. געווען אַ זיידענער מענטש, אַ גרויסער לערנער און אַ שיינער בעל־מנגן. אַ חזן איז ער געווארן לויט דער עצה פון ביאַלער רבין. געווען אַ לונגן־קראַנקער, און ווי פּרומע יידן האָבן דאָס אויסגעטייטשט, האָט דעם רבינס ברכה אים געהאָלפן נעמען די העכסטע טענער אָן אַנשטרענגונג. פריער איז ער געווען חזן אין עטלעכע אַנדערע שטעט, און ביאַלער יידן זענען געווען שטאָלץ, וואָס זיי האָבן אַזאַ שיינעם יידּ פאָר אַ שטאָטישן חזן. ער פלעגט

צוואמענשטעלן אַ גרויסן און זעלטן שיינעם כאַר. פאַרכשופט זענען ביאַלער יידן געווען פון זיינע סאַליסטן, ווי: אַלט — פריער יאָסעלע סאַלאָוויי (יאָסל זייד), שפּעטער יאַנקל מאַטל קאָוועס; טענאַר — דוד שרה רבקהס (האַכבערג); באַס — שמואל משה אַנטשעליכעס. פאַר זיין שענסטער קאָמפּאָזיציע איז ביי מיר פאַררעכנט געווען „לא אמות כי אחיה" אין „הלל". די צווייטע „ונתנה תוקף" ביז קדושה. בכלל אַלץ, וואָס ער האָט געזונגען אַדער געזונגען, אַליין אַדער מיטן כאַר, איז געווען פול מיט האַרץ און זיסן געזאַנג. שבת ביי „אב הרחמים", ביי די ווערטער: „למה יאמרו הגוים איה אלהיהם יודע בגוים לעינינו נקמת דם עבדיך השפוך". — פלעגט ער דאָס אויסשרייַען מיט אַזאַ פאַטאָס, אַז ס׳האָט זיך געדוכט אַז ער הויבט אויף די שול צום כסא־הכבוד.

מאנעס

מאַנעס איז געווען דער חזן אין גרויסן בית־המדרש, זייט מ׳האָט אים אויפגעשטעלט. געווען אַ חסיד פון אַלטן לובלינער רבין, דעם חוזה. שוין געווען אַן עלטערער ייד, אַ נידערקער מיט אַ שניי־ווייסער באָרד, געהאַט אַ שיינע באַס־שטימע. זייער שיין און אַריגינעל איז געווען זיין ברכת־כוהנים. זיינע אַרויסהעלפערס זענען געווען נח שאַמעס און פיניע בעקער (קאָטשעמעאַיניקס פאַטער).

אייזשע ליבמאן

שרה חנה מאריעמס (מרים) מאַן — אַזוי האָט מען געריפן דעם ביאַלער חסיד אייזשע ליבמאַן, אַ געבוירענער אין לאָמאַז. שרהלע האָט געפירט די ווירטשאַפט, געהאַט אַ גרויסע משפּחה און געפירט די פרנסה אין דער שפּייז־קראָם — ביי משהלע יאַנקלס אין דער קאָמעניצע. ער פלעגט זיצן אין רבינס בית־המדרש און לערנען. אין געוועלב פלעגט ער אַרייַנקומען צוליב מזל ברכה.

אַז אין ביאַלער בית־המדרש איז פלוצעם גשטאַרבן דער בעל־שחרית, איז מען געלאָפן צום ביאַלער רבין, אַז ער זאל געבן אַן אַנדער בעל־שחרית.

נאָך מאַנעסעס טויט איז אייזשע געוואָרן בית־המדרש־חזן. אייזשע איז געווען דער ערשטער חזן, וועמען איך האָב געהערט דאָס ערשטע מאָל זאָגן „הנני העני ממעש" מיטן טראַדיציאָנעלן חזנישן ניגון מיט אַ כאַר, וואָס אַ העלפט פון אים (פיר) — זיינע אייגענע קינדער. געווען אַ שיינער בעל־מנגן, כאָטש טייל האָבן געזאָגט, נישט קיין גאָנץ קלאָרע שטימע. פלעגט דאָוונען מיט אַזוי פיל האַרץ, און נאָך מער מיט כוח, אַז ס׳איז געווען צו באָוונדערן. זייער שיין און אַריגינעל איז געווען זיין „ראש־חודש"־בענטשן, „הלל"־זאָגן און „אבינו מלכנו".

מאיר פייגעלעס

קאַצקער חסידים האָבן ליב געהאַט תיקון. און אַז מ׳נעמט אַ ביסל תיקון, גייט מען אַ ריקודל און מ׳זינגט אַ זמר. האָבן טאָקע קאַצקער חסידים געשמט איבער פוילן פאַר די בעסטע מנגנים.

מאיר פייגעלעס (מיינס אַ קוזין), אַ זון פון ר׳ חיים אורטשעלעס, אַ קאַצקער חסיד, געבוירן אין מאָרד. געווען אַ זיידענער יונגערמאַן און שענסטער בעל־תפילה, וואָס קאַצקער חסידים האָבן ווען געהאַט. ר׳ חיים אורטשעלעס איז געשטאָרבן זייער יונג אין ביאַלע, ווען זיין עלטסטער קינד, מאיר, איז נאָך קיין בר־מצוה נישט געווען. מאיר אַבער האָט שוין געהאַט אייגנגעזאַפט אין זיך זיין פאַטערס מתיקות אין זינגען, און איז זייער באַליבט געווען בייַ די קאַצקער חסידים אין ביאַלע. נאָך דער פטירה פון קאַצקער רבין איז ער איבערגעגאַנגען צו די פילעווער חסידים (זייער רבי איז געווען דעם קאַצקער רבינס יינגערער זון), וואָס ס׳האָבן שטאַרק באַדויערט די סאַקאַלאַווער חסידים (זייער רבי איז געווען דעם קאַצקער רבינס עלטערער זון).

ווען דער בעל־שחרית פון ביאַלער בית־המדרש איז פאַרשלאָפט געוואָרן, האָט דער רב געשיקט נאָך מאירן. ס׳האָט נישט געהאָלפן זיין בעטן זיך, אַז ער האָט נישט קיין געזונג הויכע שטימע פאַרן גרויסן בית־המדרש, און איז אויך בעל־מוסף אין פילעווער שטיבל. שווער געאַרבעט איבער זיך די גאַנצע ערשטע נאַכט ראש־השנה איינצוחזרן זיך דעם נוסח אשכנז. געדאָונט מיט דער העכסטער קאַצקער דביקות און קרעכץ.

דער איינציקער בעל־תפילה פון ביאַלע וואָס האָט אַ קבר — געשטאָרבן אין מדינת ישראל.

הערשעלע דעם רבינס

הערשעלע, דעם ביאַלער רבינס יינגסטער זון, איז געווען אַ זעלטן שיינער בעל־תפילה מיט אַ העכסט יוגנטלעכער טענאָר־שטימע. ביאַלער חסידים פלעגן אים פאַרגלייכן צו מענדל בוכנער. געשפּילט פידל און געדאָונט מוסף מיט אַ גרויסן כאַר. געקאָנט נאָטן. זיינס אַ כל נדרי האָט געהאָט אַ געוואָלדיקן דערפאָלג און אָפילו פון נאָטשאָלסטוויי פלעגט מען אים קומען הערן. ער האָט געהאָט זייער אַ שיינעם ניגון צו „ישתבח", וועלכן ביאַלער חסידים פלעגן זינגען. פאָפולער איז געווען זיין ניגון צו „ועל כולם", פון וואָס ס׳איז געמאַכט געוואָרן דאָס פאָפולערסטע לידל „יענטע ענעטע, עס איז געקומען אַ דעפעשע, מען האָט שוין אויסגעהרגעט אַלע סטרייקערס".

ער איז געווען שעדלעצער רבי און איז געשטאָרבן זייער יונג. זיין זון איז דער ביאַלער רבי אין מדינת ישראל, אין תל־אביב.

מענדל אזערקאווער

ער איז געווען אַ ביאַלער חסיד. פלעגט קומען אויף אַלע ימים־טובים צוב רבין, געהאַט חזקה אויף דאָוונענען שחרית. פאַרן דאָוונענען פלעגט ער גיין אין רבינס מקוה און זיין רויטע באָרד פלעגט ווערן ווי אַ פאַלירט רויט שטיקל גלאַנציק מעבל־ברעטל. פלעגט זאָגן דעם „המלך" ביים האַנטפאַס, און ווי אַ וויכער לויפן אין איין אָטעם צום עמוד, וווּ חסידים פלעגן אין גרעסטן עגדראַנג מאַכן אים פריי דעם וועג. ער פלעגט דאָוונענען מיט אַזאַ כוונה, ווי ער זאָל זיך שטעלן פאַר אַ ציל

דעם הימל אַראָפשלעפן צו דער ערד, אַדער די ערד אַרויפ־שלעפן צום הימל.

משה פייעס

משה פייעס איז געווען דער בעל־שחרית אין מתנגדים־שטיבל, דעם ערשטן „המלך" פלעגט ער אַרויסזינגען מיט אַזוי פיל ברען, אַז ער איז באַלד הייזעריק געוואָרן.

פאַרוואָס דער שטן האָט זיך פאַרלייגט אויף משה פייעס — דעם עלטסטן און אָנגעזעענסטן ייד פון דער באַ־רימטער פייעס משפחה, און אגב פון די שענסטע יידן אין מתנגדים־שטיבל נאָך מענקע דיין — אַז ער זאָל נישט דאָוונען פאָרן עמוד, ווייס איך נישט. אַ מכה אַבער דעם שטן, משה פייעס האָט סיי ראש־השנה און סיי יום־כיפור געדאָוונט הייזעריקערהייט ביז אין די ניינציקער יאָרן אַריין.

מענקע דיין

זיין אַ דיין אין ביאַלע, ווו ס׳זענען געווען הונדערטער יידן מיט סמיכות־רבנות, איז נישט געווען אַ קליניקייט. ר׳ מענ־קע איז געווען דער שענסטער ייד אין מתנגדים־שטיבל און בעל־מוסף דאָרט. ער האָט געהאַט אַ שיינע באַריטאָן־שטימע. ער־דאָוונט מיט האַרץ און ווייטאָג. זיינע אַרויסהעלפערס זענען געווען: חיים נאַפטשאַרוש (האָפמאָן), ברוך יעקב אריהס, דער וואָלטשינער מילנער און יאָסל מילנערס אַ זון. זיינע הקפות שמחת־תורה זענען אַ קאָפיטל פאַר זיך.

איטשקע מאזעס

ווען איטשקע מאָזעס זאָל נישט געווען זיין פאַרהייראַט צום קאָצקער רבינס אייניקל, נישט האָבן געשטאַמט פון ווורקער רבינס הויף און פון אַ באַרימטער חסידישער באַנקירן־משפחה, וואָלט ער אויך פאַסיק געווען צו זיין דער בעל־מוסף אין געראַר שטיבל, ווו ס׳האָט געדאָוונט די לומדישע און נגי־דישע אַריסטאָקראַטיע פון ביאַלע. ווען איך האָב אים געקאָנט איז ער שוין אָלט געווען איבער זיבעציק יאָר. געווען פון די גאָר גרויסע לומדים אין ביאַלע, מיט אַ שיינעם אַריסטאָ־קראַטיש־פאַטריאַרכאַלישן אויסזען.

מ׳האָט געדאַרפט בלויז הערן זיין „יתגדל" ביי די סלי־חות, אַדער „ברכו" ביים ראש־השנהדיקן דאָוונענען און מען האָט גלייך דערפילט די זיסקייט פון זיין מעכטיקן באַריטאָן. זיין „זכרנו לחיים" און „מכלכל חיים", זייער פאָפולערע נגי־גונים, ווי איך געדענק, אויך ביי די קאָצקער חסידים. זיין אַריינטייטשן דעם ניגון אין „מי כמוך בעל גבורות ומי דומה לך" איז געווען פראָכטפול. געדאָוונט האָט ער מיט זעקס משו־ררים, פון וועלכע דריי, לייביש קאָמיסיאָנער (הייבלום), זיין ברודער שמחה (הייבלום) און יצחק ליפעס זענען אַליין ג׳ע־וועז אָנגעזעענע בעלי־תפילה. דער ערשטער אין ביאַלער גערער שטיבל, דער צווייטער אין גערער שטיבל אין לאָשיץ און דער דריטער אין גערער שטיבל אין מעזריטש. זיינע אי־בעריקע דריי משוררים זענען געווען: הערשעלע דוד ר׳ אייי־זיקס, יאָסקע יחיאל הערשס און משה יאָנטלס (ליפיצער — געשטאַרבן אין ישראל).

מענדל בוכנער

מענדל בוכנער איז געווען פאַרהייראַט צו ר׳ נח׳ס מוזינקע יינגבד. דאָס מיינט, אַז משה דער גרויסער, משה דער קליינער אוּן דער גערער רבי, וואָס איז נישט לאַנג נפטר געוואָרן אין ירושלים, זענען געווען זייַנע שוואָגערס. נישט געווען אין ביאַלע, לויט מיין מיינונג, זיינס גלייכן צו באַזיצן אַזוי פיל אייגנשאַפטן, ווי: שטימע, דיקציע, אויסטייטשונג און פאַ־פאַסער פון ניגונים. אין גערער שטיבל איז ער געווען דער בן־יקיר. געדאָוונט שבת, יום־טוב און אין די ימים־נוראים „שחרית". נאָך דעם ווי איטשקע מאזעס האָט פאַרלאָזט ביאַלע איז ער, מענדל, געוואָרן דער בעל־מוסף. געדאָוונט אַן אַרויס־העלפערס און זיך לייכט אַן עצה געגעבן מיט די שוערסטע תפילות. ביי דער „עבודה" פלעגט ער מיט זיין זינגען שאָפן די פולע געשפאַנטקייט. יעדע תפילה איז ביי אים אין מויל געווען ווי „כחומר ביד היוצר". אגב פון זיין „כי הנה כחומר ביד היוצר"־ניגון ווערט געזונגען דאָס פאָלקס־ליד „זונטיק ווייסט דאָך אַיעדער, גייט מען דאָך נישט אין חדר" (באָארבעט אויך דורך יוסף רומשינסקי אוּן געזונגען פון מאַלי פיקאָן אין דער פיעסע „יאַנקעלע"). זיין גרעסטע קינסטלעריישקייט האָט ער אַרויסגעווויזן אין דער תפילה „אין קצבה לשנותיך".

לייביש אורטשעלעס

לייב קאָמיסיאָנער (אורטשעלעס) פלעגט פאַרטרעטן מענדל בוכנער. ער האָט ליב געהאַט דעם עמוד, געדאָוונט מיט חסידישן עקסטאַז. נאָך דעם ווי מענדל בוכנער איז געוואָרן בעל־מוסף איז לייביש געווען קאַנדידאַט צו ווערן דער בעל־שחרית אין גערער שטיבל. זיין פרנסה אָבער איז געווען דערצו אַ שטערונג — פיר נעכט אין דער וואָך אויף די באַנען, אין די טעג אַרומלויפן נעמען באַשטעלונגען קיין וואַרשע, זיי אייגנקויפן און שפּעטער פּונאַנדערטריילן — איז דאָס פאַר אים פיזיש אוממעגלעך געווען. נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, די פאַמיליע איז שוין געווען קליין, שוין געווען טעלעפאָן־פאַרבינדונג און אויטאָ־עקספעדיציעס, איז לייביש קאָמיסיאָנער געוואָרן בעל־שחרית אין גערער שטיבל.

ווען מיין קרוב לייביש אורטשעלעס קומט מיר אויפן גע־דאַנק, דערמאָן איך זיך זיין ניגון פון דער שבתדיקער תפילה „אל אדון".

דעם רבינס הויף / אשר האפער תל־אביב

ווען מ׳האָט אין ביאַלע געזאָגט דעם רבינס הויף, האָט יעדער אייגער געווסט, אַז דאָס מיינט מען די רעזידענץ פון ביאַלער רבין, ר׳ יצחק יעקב ראַבינאָוויטש.

דער ביאַלער רבי האָט געשטאַמט פון ייד הקדוש, אַבער דאָס רביסטוועס האָט ער געירשנט פון זיין שווער ר׳ יהושע ז״ל פון לענטשנע, וועלכער האָט נישט געלאָזט נאָך זיך קיין זון. ר׳ יהושע איז געווען אַסטראָווער (לובלינער קאָנט) רבי, און זיינע חסידים האָט מען גערופן די אַסטראָווער חסידים.

איך קאָן זיך נישט דערמאָנען אין וועלכן יאָר ר׳ יצחק יעקב ראַבינאָוויטש איז געקומען קיין ביאַלע און געגרינדעט דעם הויף. איך נעם אָן, אַז די סיבה פון אַריבערפירן דעם הויף פון אַסטראָוע קיין ביאַלע איז געווען די, וואָס ביאַלע האָט געהאַט אַ באַן־סטאַציע און אַסטראָוע — נישט, און דער רבי האָט נישט געוואָלט, אַז זיינע חסידים זאָלן דאַרפן קומען צו אים מיט פערד־און־וואָגן.

אין ביאַלע האָט דער רבי פאַרליגט דעם הויף ביים סוף מעזריטשער גאַס, וווּ ער האָט געלאָזט אויסבויען פאַר זיך אַ דירה, אַ בית־מדרש און אַ מקוה. דער פלאַץ און די בנינים זענען געווען דאָס אייגנטום פון רבין.

דעם רבינס הויף האָבן אויסגעמאַלטן די חסידים, וואָס פלעגן צאָלן חודש־געלט. ס׳זענען געווען זייער רייכע חסידים, וואָס האָבן זיך געלאָזט קאָסטן אַ סך געלט אויף אויס־מאָלטן דעם הויף. מ׳פלעגט אויך באַצאָלן אַ פדיון ביים נעמען אַ קוויטל צום רבין.

אין רבינס בית־המדרש האָבן געלערנט עטלעכע שטאָטישע בחורים און באַוויבטע יונגעלייט, וואָס זענען געזעסן אויף קעסט. ס׳האָבן דאָרט אויך געלערנט בחורים פון אַנדערע שטעט, וואָס פלעגן עסן טעג ביי שטאָטישע בעלי־בתים און אויף שלאָפן ביי זיי.

צום רבין זענען געקומען חסידים פון: וואַרשע, שעדלעץ, לובלין, בריסק, מעזריטש, לוקאָוו און אַנדערע שטעט.

דאָס לעבן אין הויף האָט זיך געפירט אויף אַ רייכן שטייגער. אין די וואַכנדיקע טעג איז אין הויף געפלאָסן דאָס לעבן שטיל און איינזאַניק. אַן אויפרודערונג פלעגט אייגנטערעסן אין די ערב יום־טובים און אין די יום־טובים. דער הויף־פונקט פון דער אויפלעבונג און טומל אין הויף זענען געווען די ימים־נוראים־טעג, וועז ס׳זענען זיך אַנגעפאָרן חסידים פון אַלע עקן לאַנד.

אויף אַ געוויינלעכן שבת זענען געקומען פון די אַרומיקע שטעטלעך אַ צוויי־דריי מנינים חסידים צום רבין און אין הויף האָט זיך דאָן געמערקט אַ שטיקל אויפמונטערונג. ר׳ מענדל מעזריטשער פלעגט קומען אויף יעדן שבת פון מעזריטש. אָט דער ר׳ מענדל האָט אויפגעכאַפט די דברי־תורה, וואָס דער רבי האָט געזאָגט ביים טיש און מוצאי־שבת האָט ער עס אויפגעשריבן. נאָכן רבינס פטירה האָט מען דאָס פאַרעפנט־לעכט אין ספרים („דברי בינה״ און „ישרי לב״, באַאַרבעט פון רבינס זון ר׳ אברהם, לובלינער רבי).

איך זע פאַר מיינע אויגן, ווי ס׳האָט אויסגעזען אין הויף אין ערב יום־טובים, אין די יום־טובים און ימים־נוראים.

אויף שבת, צו די ערשטע סליחות פלעגן אָנקומען יונגע־לייט, די אַזוי גערופענע, קעסט־איידעמלעך און אויך עלטערע חסידים. די עלטערע חסידים, וואָס האָבן נישט געקאָנט בלייבן אויף ראָש־השנה, פלעגן גלייך צומאָרגנס, זונטיק, אַהיימפאָרן. די יונגעלייט אָבער זענען געבליבן ביז איבער יום־כפור. פאַר אָט די יונגעלייט פלעגט מען יעדן טאָג קאָכן אַ קעסל פערל־קאָשע. מיט דעם האָבן זיך באַשעפטיקט די קאָכערס יעקב סלאָוואָטיטשער, און שפעטער שמשון פאָרצעווער. פאַר אַ שיסעלע געקאָכט פלעגן די יונגעלייט צאָלן 3 גראָשן. די ביאַלער יונגעלייט האָבן מיטגעבראַכט ברויט פון דער היים און געגעסן צוזאַמען מיט די פרעמדע אין בית־המדרש.

אויף ראָש־השנה פלעגן אָנקומען בערך אַכט הונדערט חסידים. דער בית־המדרש איז געווען געפאָקט און אַ סך חסידים האָבן געדאָווענט אויפן הויף. תיכף נאָך ראָש־השנה זענען אַ סך חסידים אַהיימגעפאָרן און אויף יום כפור זענען געקומען אָנדערע, אָבער שוין נישט אין אַזאַ צאָל.

פון די בעלי־תפילה ביים רבין אין די ימים־נוראים גע־דענק איך: משה אַרשעכאָווער, ווי אַ בעל־שחרית; מוסף פלעגן דאָווענען: מוניש מאָרגנשטערן פון בריסק, נייטל, רב פון ניי־שטעטל, בנימין גאַמפל פון וואַרשע, עזריאל ווייזענבערג פון ביאַלע און דעם רבינס יונגסטער זון, הערשעלע, שפעטערדיקער שעדלעצער רבי. הערשעלע האָט שוין געדאָווענט מיט משוררים.

די אָנגעפאָרענע חסידים אויף די ימים־נוראים פלעגן איינשטיין אין די אכסניות פון: הערש יעקב זשעלאָזני אין דער גאָרנצאָרסקער גאַס און ביי משהן, דעם רבינס משמש.

שטיל איז געוואָרן אין הויף נאָך די ימים־נוראים און אומעטיק ווי די האָרבסט־טעג, וואָס האָבן זיך צעלייגט איבער אים.

אויף סוכות זענען געקומען פון דער פרעמד אַ 30—40 חסידים, לרוב יונגעלייט, וואָס פלעגן דאָרפן שטיין צום פרי־זיוו, און זענען געקומען בעטן דעם רבין, אַז ער זאָל פאַר זיי מתפלל זיין, כדי זיי זאָלן ניצול ווערן פון די גויישקע העטנ.

אויף חנוכה פלעגן קומען די קעסט־איידעמס אויף גאַנצע אָכט טעג און אויף שבת־חנוכה — עלטערע חסידים.

אין די חנוכה־אָוונטן פלעגן די בחורים אין בית־המדרש שפילן אין קוויטלעך, אָנשטאָט אין קאָרטן. קאָרטן האָט מען נישט געטאָרט האָלטן אין בית־המדרש, ווייל אויף זיי געפינען זיך פיגורן. די קוויטלעך זענען געווען מיט נומערן פון 15 ביז 20. 15 אָנשטאָט אַ ניינטל, 16 אַ הינטער, 17 אַן אייבער, 18 אַ מלכה, 19 אַ מלך און 20 אַ טויז. פון יעדן נומער זענען געווען צו פיר קוויטלעך און יעדעס קוויטל געצייכנט אינמיטן מיט אַ נומער פון 1 ביז 4. 1 האָט באַטייט רויט, 2 — גרין, 3 — שעל און 4 — אייכל. דער צייכענער פון די קוויטלעך איז געווען אלטער צוקערמאַן, וועלכן מ׳האָט געהאָלפן אלטער חיים יאָסלס.

גאָר פריילעך איז אַדורך דער פורים אין הויף. אמת, קיין אָנפאָר פון חסידים איז נישט געווען, אָבער דעם רבינס בית־

המדרש פלעגן פֿאַרפולן די שטאָטישע חסידים און אַנדערע בעלי־בתים, וואָס פלעגן קומען צום רבין זיך משמח זיין אין זעגן ווי דער רבי פֿראָווט טיש.

מיטן גאַנצן פּורים־שפּיל ביים רבין פלעגט אָנפירן אייזשע ליבמאַן. ער פלעגט זיך פֿאַרשטעלן פֿאַר אַ רב מיט אַ גרויסן הויקער, צוקלעבנדיק זיך אַ גרויסע פלאַקסענע באָרד און לאַנגע פאות. ער פלעגט אַרויף אויפן טיש און זאָגן גלייך־ווערטלעך, אַז דער עולם האָט זיך געהאַלטן ביי די זייטן פון געלעכטער. דער פֿאַרשטעלטער רב האָט געהאָט אַ פּורים־ווייב, און די ראָל פלעגט אויספירן שמואל משה חיימס (שמואל קליגסבערג, אַ מלמד). די ראָלע פון דער פּורים־דינסט פלעגט שפּילן יוסף מאיר, וועמען דער פּורים־רב פלעגט רופן יאָספע מירל; אין שטאָט האָט מען אים געוויזן „ציגאַרעלע". די פּורים־שפּיל פלעגט אָנגיין ביז שפּעט אין דער נאַכט. פון שטאָט פלעגן קומען אַלערליי פֿאַרשטעלטע און דער רבי האָט זיי אַלעמען געטיילט געלט. ס׳פלעגט קומען מיכאלקעלע דראָזשקאַרוש מיט אַ הילצערנעם פערדל, ווי אויך שטיבל־בחורים, פֿאַרשטעלטע ווי אָפּיצירן.

אין די חדרים ביי דער רביצין פלעגט אויך זיין פּריילעך. אַהין פלעגן זיך צונויפקומען די נשים־צדקניות פון דער שטאָט. מיר, די בחורים, וואָס האָבן געלערנט אין רבינס בית־המדרש, פלעגן זיך אַרייגנבענען אין חדר פון דער רביצין, כדי צו זען די פֿאַרשטעלונג פון „מכירת־יוסף", וואָס אַ חברה פון שטאָט פלעגט קומען פֿאַרשטעלן. די רביצין פלעגט די פּורים־שפּילערס מכבד זיין און אויך געבן אַ פּייַנע מטבע.

גלייך נאָך פּורים האָט מען זיך אין הויף געמומען גרייטן צום פסח. מ׳פלעגט אַראָפּנעמען פון בוידעם די האַנטמיל און זיך נעמען מאָלן די שמורה, וואָס איז אַ גאַנצן ווינטער געהאַנגען אין בית־המדרש אויפן פּאָלאָפּ. די שמורה־וויַיץ פלעגט יעדן זומער שיקן ר׳ יהודה בעקערמאַן פון לאָשיץ פון זייַנע אייגענע פעלדער (ער איז געווען אַ באַזיצער פון אַ הויף לעבן לאָשיץ). אָלע ערב פסח פלעגט ר׳ יהודה בעקערמאַן שיקן צום רבין אַ בריטשקע און דער רבי פלעגט אים שיקן זעקס שמורה־מצות, וואָס מ׳פלעגט באַקן אין רבינס בית־המדרש.

מיר, בחורים, פלעגן דרייַען די האַנטמיל און ס׳פלעגט אַרויסקומען שיינע מעל. פאַר דער אַרבעט פלעגן מיר פאַר־נאַכט באַקומען פון רבין בראַנפן. אַזוי פלעגן מיר אַרבעטן צוויי־דריי טעג ביים מאָלן דעם ווייץ און דערווייל פֿאַרשפּאַרן צו לערנען, וואָס ביי אונדז בחורים איז דאָס אויך געווען אַ גרויס געווינס...

אַז מיר האָבן שוין געהאַט די מעל, האָט מען זיך גע־דאַרפט אָוועקשטעלן באַקן די מצות. איך די אַרבעט פלעגן אויספירן די בחורים און די קעסט־איידעמס, וואָס האָבן גע־לערנט אין בית־המדרש. דער קנייטער איז געווען איצל צוקערמאַן, גערופן האָט מען אים איצעלע מיניסטער. אַ צווייטער איז געווען אַ מעל־שיטער, אַ דריטער אַ וואַסער־גיסער. דער רבי פלעגט די מערע צעשניידן מיט אַ הילצערנעם מעסער און מיר, בחורים, פלעגן וועלגערן די מצות מיט גלע־זערנע וואַלגערס. אין פּרוזדור פון בית־המדרש איז געווען אַ גרויסער באַק־אויוון, און דאָרט פלעגט מען באַקן די מצות. דער שיבער איז געווען אלתר נטע דער בייגל־בעקער (רייז־זעלע פון די פלעצעלעכס מאַן). יעדן פאַרנאַכט פלעגט דער רבי טיילן בראָנפן די העלפּערס.

ערב פסח פלעגט מען ווייטער באַקן מצה שמורה, און מיר בחורים פלעגן זיין די בעקערס און דערפאַר פלעגן מיר באַקומען צו איין שמורה־מצה.

אויף פסח פלעגן קומען צום רבין עלטערע חסידים, וואָס האָבן נישט געהאַט קיין פּרויען, אָדער יונגעלייט, וואָס האָבן באַדאַרפט שטיין צום פריזיוו. די יונגעלייט פלעגן דאַרפן ברענגען דעם רבין אַ דערלויבענעניש פון זייערע פרויען, אַז זיי זענען מסכים געווען, אַז די מענער זאָלן פֿאַרלאָזן די היים אויף פסח. די אורחים פלעגן די גאַנצע אַכט טעג פסח זיין אין רבינס הויף.

אויף שבועות פלעגט מען ווידער זען אַ גרויסע צאָל חסי־דים, וואָס פלעגן קומען מקבל זיין די תורה ביים רבין.

זומער־צייט פלעגט דער רבי מיט דער רביצין אַרויספֿאָרן אין פֿאַרשיידענע קור־ערטער און טיילמאָל אַפילו קיין אויסלאַנד.

אָט אַזוי איז דאָס לעבן אין רבינס הויף געפלאָסן אַ גאַנץ קיילעכדיק יאָר, יאָר נאָך יאָר.

די גאַנצע יידישע באַפעלקערונג אין שטאָט האָט זיך באַ־צויגן מיט גרויס יראת־הכבוד צום רבין, אַזוי מתנגדים ווי חסי־דים פון אַנדערע רביים. אויך די מאַכט האָט געהאַט רעספּעקט פֿאַרן רבין.

דער רבי איז נפטר געוואָרן אין וואַרשע אין יאָר תרס״ה (1904) און איז געקומען צו קבורה אויפן וואַרשעווער בית־הקברות.

קורץ נאָכן רבינס פּטירה איז פֿאַרבּרענט געוואָרן דעם רבינס הויף, און אין ביאַלע האָט בכלל אויפגעהערט צי עקסיסטירן אַ רביישער הויף.

רבנים און רביים אין ביאלע / מאיר עדלבוים ניו־יארק

(מאטעריאלן וועגן רעליגיעזע פירער אין ביאלע)

א. רבנים

דער ערשטער ביאַלער רב, וועלכן מיר טרעפן אַן אין די היסטאָרישע מאַטעריאַלן, איז, ווייזט אויס, געווען פון גרויסן יחוס און פון באַקאַנטע רבנים. דער נאָמען פון דעם דאָזיקן רב איז „יוסף בה״ה כמוהר״ר מרדכי סגל זצ״ל הור־וויטץ חונה בק״ק ביילי״. אָט אַזוי האָט ער זיך געחתמעט אונטער זיין הסכמה, וואָס ער האָט געגעבן אויפן באַקאַנטן דרוש־ספר, דברי הברית פון אברהם צבי בן הרב המקובל... מאיר. די הסכמה איז דאָטירט יום ב׳ ר״ח מרחשון תפ״ט — 1728.

נישט נאָר איז די הורוויטץ־משפחה געווען פון גרויסן יחוס, נאָר דער ביאַלער רב אַליין פאַררופט זיך אין זיין הס־כמה אויף דער הסכמה פון דעם באַקאַנטן בריסקער רב ישראל איסרל, וועמען ער רופט „מחותני״. צו זיין אַ מחותן פון איינעם פון די גרעסטע רבנים אין זיין צייט האָט זיך געפאָדערט אַ סך יחוס עצמו. דאָס וויזט, אַז דער ביאַלער רב איז געווען אַ גוט באַקאַנטע רבנישע פערזענלעכקייט, וואָס איז געווען גאָנץ נאַטירלעך פאַר ביאַלע, וואָס האָט זיך שוין אין יענער צייט געהערט צווישן די חשובע קהילות אין פוילן.

משמעות, אַז זיין ממלא מקום, יעדנפאַלס נישט אַפגע־רוקט אַ סך צייט פון אים, איז געווען ר׳ עזר, אַ זון פון דעם באַרימטן רב ר׳ אבושל פראַנקפורטער. ווען ר׳ אברהם אבוש, מעזריטשער רב (ממלא מקום פון זיין פאָטער ר׳ צבי־הירש) איז אין יאָר תקי״ד אויפגענומען געווארן ווי אַ רב אין ליסע, איז אויף זיין אָרט געקומען זיין זון ר׳ עזר, וועלכער איז צו ערשט געווען רב אין ביאַלע. ס׳איז דעריבער אַנצונעמען, אַז ר׳ עזר איז געווען רב אין ביאַלע נאָך ר׳ יוספן, כאָטש מיר קענען נישט זאָגן אויף זיכער, צי צווישן אים און ר׳ יוספן איז נישט געווען שמעצער אַנדערער רב אין ביאַלע.

נאָך ר׳ עזרן, און אפשר גאָר פאַר ר׳ עזרן טאָקע, איז געווען רב אַ געוויסער ר׳ יהודה אידל. וועגן ר׳ יהודה אידלען דערוויסן מיר זיך פון זיין אייניקל ר׳ יהודה לייב, רב אין זאָגער, זון פון באַקאַנטן גאון ר׳ שמחה טיקטינער. דער אויבן־דערמאָנטער ר׳ יהודה לייב שרייבט אין זיין הקדמה צו זיין ספר „שלמי שמחה״, ווילנא תקס״ו: „...יהודה ליב בהגאון... ר׳ שמחה ז״ל... וכן אני בן רבקה בת המאור״הג (המאור הגדול) מ׳ יהודה אידיל בקאצק, ובייאלי, ומעזריטש ממשפחה הקרחים״. אָט דער ר׳ יהודה אידל איז נפטר געווארן אין יאָר תקט״ו, ד״ה, צוויי יאָר נאָך דעם ווי ר׳ עזר איז וואַרשיינילעך געווארן רב אין מעזריטש. ער איז ענטוועדער געווען רב אין ביאַלע פאַר ר׳ עזרן אדער נאָך אים.

נאָך ר׳ עזרן אדער נאָך ר׳ יהודה אידלען איז געווען רב אייניקע פון יענע רבנים, וואָס האָבן אַנגעפירט מיט דער ב־טערער מחלוקה קעגן דעם באַרימטן רב ר׳ יהונתן אייבעשיץ. זיין נאָמען איז ר׳ יצחק. ער איז געווען אַ זון פון דעם שטאַרק באַרימטן רב ר׳ מאיר א״ש (אייזנשטאָט אויפן נאָמען פון דער שטאָט אין מערן, ווו ער איז געווען רב), דער מחבר פון דעם באַקאַנטן שאלות ותשובות־ספר „פנים מאירות״.

דער דאָזיקער ר׳ יצחק איז פריער געווען רב אין ניע־סווישזש, וואָס איז כידוע געווען דאָס צווייטע רעזידענץ־אָרט פון דער פירשטלעכער ראַדזשיוויל־משפחה, און מעגלעך, אַז ר׳ יצחק איז געווען אַ מקורב צום פירשטלעכן הויף (אגב, ר׳ יצחק איז געווען אַ מחותן פון דעם ליסער רב ר׳ מרדכי, דער עלטערער ברודער פון ר׳ אבושל פראַנקפורטער, ביידע כידוע געבוירענע אין מעזריטש). ער איז געווען פאַרבונדן אין מחותנשאַפט מיט ר׳ יעקב עמדין, ר׳ יהונתן אייבעשיצס בעל מחלוקת.

ווען ר׳ יעקב עמדין איז אַרויס אין קאַמף קעגן ר׳ יהונתן אייבעשיץ, וועמען ער האָט חשד געווען אין זיין אַ שבתי צביניק, און די גאַנצע רבנישע וועלט, מיט ווייניקע אויס־נאָמען, איז געשטאַנען אין פלאַמען פון דער דאָזיקער מחלוקת, האָט זיך ר׳ יצחק, דער ביאַלער רב צוזאַמען מיט זיין מחותן ר׳ ברוך מארע יון בן הרב המאור הגדול מוהר״ר דוד זצ״ל (פריער געווינט אין ביאַלע און שפעטער אין קאַנסטאַנטין), וואָס איז משמעות געווען אַ חוץ אַ למדן אויך אַ גרויסער עושר, זיך אַרײַנגעוואָרפן אין קאַמף און געטאָן אַלץ וואָס אין זייער כוח צו רודפן און מבזה צו זיין ר׳ יהונתן אייבעשיץ. ר׳ יצחק האָט זיך אפילו אַרויסגעלאָזט אויף אַ לאַנגער רייזע איבער שטעט אין וואַלין און גאַליציע, כדי צו ווערבירן רבנים קעגן די אַנהענגערס פון שבתי צבי און יעקב פראַנק, בתוכם אויך ר׳ יהונתן אייבעשיץ, און זיך באַמיט, אַז דער ועד ארבע ארצות, וואָס האָט אפגעהאַלטן זיצונגען אין שטעטלעך קאָנ־סטאַנטין, זאָל אַרײַנליגן ר׳ יהונתן אייבעשיץ אין חרם.

ס׳איז כדאי צוצוגעבן, אַז ר׳ יהונתן אייבעשיץ און דער ביאַלער רב ר׳ יצחק האָבן זיך געקענט פון זייער פריער יוגנט. ר׳ יהונתן איז זייער יונג געווארן אַ יתום און ר׳ יצחקס פאָטער האָט דעם קליינעם יהונתן, וואָס האָט געהאַט אַן עילוישן מוח, גענומען צו זיך און מיט אים געלערנט תורה (זאָל עפעס האָבן פאַרגעקומען צווישן די צוויי חברים אין זייער יוגנט, וואָס האָט משפיע געווען אויף דער שפעטער־דיקער מחלוקת?).

מיר וועלן ברענגען צוויי בריוו, וואָס זייער מחבר איז געווען נישט קיין אַנדערער, ווי דער ביאַלער רב ר׳ יצחק און האָבן בשעתו צעמיינט זייער אַ סך. הגם די דאָזיקע צוויי בריוו זענען געווידמעט בעיקר דעם ענין יעקב פראַנק, האָט ר׳ יצחק נישט פאַרגעסן אָנצוגרייפן אין זיי ר׳ יהונתן אייבעשיץ.

דער ערשטער בריוו איז אַרויסגענומען פון דעם „ספר שימוש״, אמשטרדם שנת ותקחו — תק״ך. דער דאָזיקער ספר איז אַ זאַמלונג פון בריוו פון אַ צאָל גדולי פוילן פון ועד־הגדול פון די ארבע־ארצות אין שייכות מיט דער טרויעריקער געשעענישן וואָס האָט געטראָפן אין פאָדאָליע מיט צוויי יאָר

פריער — דאָ רעדט זיך וועגן יעקב פראַנקן און זיינע אָנהענגערס, וועלכע האָבן זיך שפעטער געשמדט.

דער דאָזיקער בריוו איז פֿאַרזען, מיט דער אויבערשריפט: „אגרת הגאב"ד מבייאלא כמות נבל ימות יהונתן כ"ז אלול לפרט וישר יעקב אל מלאך ויוכל".

ס׳איז נישט קלאָר ווער ס׳האָט זיך באָנוצט מיט דער דאָזיקער שאַרפער און גאָרנישט שיינער מליצהדיקער קללה, וואָס איז אַ פֿאַראַפראָזע פון די וועלטער „הכמות נבל ימות אבנר ?" אין דעם באַקאַנטן קלאָג־ליד פון דוד המלך איבערן טויט פון דעם שר צבא ישראל אבנר, וואָס איז דערמאָרדעט געווארן פון דודס שר צבא יואב, וועלכן ער איז אַריבערגעגנגען צו דודן נאָך שאולס טויט. דוד האָט זיך דעמאָלט געפילט שטאַרק געטראָפן פון יואבס פֿאַררעטעריישן אָפּאָט און ער האָט אויסגערופן מיט פֿאַרדרוס: „הכמות נבל ימות אבנר ?" דער מחבר פון איבערקאָפּל צום בריוו שעלט ר׳ יהונתן אייבעשיץ אין זאָגט: „כמות נבל ימות יהונתן", דאָס ער זאָל שטאַרבן ווי אַ נבל. ווייטער געפינט דער דאָזיקער מחבר פון קפּל אַ צוגעפאָסטן אויסדרוק אין דער דערציילונג פון דער תורה וועגן דעם גערעגנל צווישן יעקבן מיטן מלאך „וישר יעקב אל מלאך ויוכל". די אותיות אין וואָרט „וישר" באַטראָפן די צאָל פון יאָר תקט״ז, ווען דער בריוו איז געשריבן געווארן; יעקב איז דער נאָמען פון ר׳ יהונתנס בעל־מחלוקת; מלאך באַציט זיך אויף ר׳ יהונתן אין דעם זין פון מדרש, אַז דער מלאך, מיט וועמען יעקב האָט זיך געראַנגלט, איז געווען דער שר פון עשון. היות ווי אין ר׳ יצחקס בריוו געפינט זיך נישט די דאָטע, איז פֿאַראַן אַ מעגלעכקייט חושד צו זיין ר׳ יצחקן אין פֿאַר־פּאַסן דעם אויבערשריפט. ס׳לייגט זיך נישט אויפן שכל, אַז ר׳ יעקב עמדין, דער מחבר פון דעם ספר זאָל שרייבן אויף זיך „וישר יעקב אל מלאך"...

און אָט איז דער אינהאַלט פון בריוו:

„מחיה חיים יתן לו ברכה וחיים לאה״ו הרב הגאון המפורסם... מוהר״ר יעקב נרו יאיר.

אחד״ש כז׳ ע״ד המאמינים בש״ץ ימ״ש ונמסר לידי כתב מהרב הגאון מוהר״ר מאיר אב״ד דק״ק הארדענקע מה שכתב לק״ק בראד והעתק מן גב״ע מגוף הכתב של הרב הגאון אב״ד סאטנוב וב״ד יצ״ו, שנתגלה קלנום ברבים, ואשת איש למצוה יחשב וחילול שבת, ונוסח התפלה שלהם וי״ט שלהם[1] ויש שנלקחו בכבלי ברזל להאדון הבישוף[2] וה׳ יציל אחינו ב״ו מחשבתם וטומאתם של אנשי שחץ אלה. וגם נוסח חרם הגדול מה שהחרימו בק״ק לבוב ובק״ק לויצק ובק״ק בראד ובק״ק דובנא ובכל הגלילות במבואר בספר הכלבו. על איזה איש או אישה שהוא מן הרשעים הנ״ל ויעשה עמם שידוך או יתעסק עמהם במו״מ, או שיוכל ממאכלם, יהיו מוחרמים כמוהם. וגם כל שנים שיודעים שהיא מכת הרשעים הללו מחויבים להעיד בב״ד לפרסם הדבר. וגם חל החרם על כל מי שילמוד ספרי מינין האלו ספרי הר״ן[3] ומ״ן[4] ופירוש הקמיעות שלהן וספר הפסול ואבוא אל העין, וכל מי שיש בידו ספרי טומאה הנ״ל או נוסח הקמיעות החדשים אשר לא נשמע ולא נראה דוגמתם, חל עליו החרם אם לא ישרוף הן ואזכרותיהן. גם יחול החרם הנ״ל על כל מי שיגלה דנרי זהב מוחרמים ומופרשים מכל קדושת ישראל. וגם העתק התפלה מה שמתפללים לברתיה ימש״ו.[5] וכהיום נמנו וגמרו להחרימם בכל גבול ישראל קודם כל נדרי. מחו׳ הרב הגאון מוהר״ר חיים כ״ץ אב״ד בק״ק לבוב[6] עמד עם כמה אנשים מכת ש״ץ שר״י לפני הבישוף והשרים וה׳ נתן לו חן וחסד ונתנו לו רשות להחרימם ולקחום לבית הסוהר, ומעתה תנוח דעתו הרמה שכבר נפתחה המכה. מסוף הדברים ניכר לעיני כל בית ישראל, שראש דבריו אמת וצדק, יגל יעקב וישמח ישראל במשיח צדקנו ובבנין אריאל והרשעים כרות יכרתו שלא יעזוב להם שורש ימח שמם כ׳ ואלה יעמדו על הקללה. ונלכדו במצדת החרם ק״ק לאסקרוניא,[7] ק״ק בוסק, ק״ק אזיראן, ק״ק אפאטשנע, ק״ק קריבטשין. הרב שלהם מתוך שגעון עשה עצמו נביא וכמה דברים מכוערים מכל מבוא בג״ע.[8] אראה לשלוח ע״י סוחרים לדנציג או לפ״פ ד״א מפני הוצאות פ״מ. ואחרית לאיש שלום וישקוט יעקב בטח ושאנן כזית רענן. הפרנס הוועד הק׳ אברהם מק״ק לובלין ובנו הר׳[9] מתחרטים על הראשונים, ואומרים מה נאמר ומה נדבר שהשטן הסית בנו וכמה הזיקות היו לנו בנפשות ובממון מצד צדדים. שכל הכתבים הראשונים היו שמלילים עליו דבה שקר, וכהיום נתבאר בעליל שהוא יונתן בכור שטן המסטין את ישראל, וזירז להכריז החרם בועד הקודש על ספריו ועל הקמיעות. אני הייתי בק״ק קאסטאנטין משך שתי שבועות אצל מחו׳ מהור״ר ברוך נר״ע. שהיה רעש גדול ע״י הבלבול מהשנת

---

[1] דער דאָזיקער פאסוס אין ר׳ יצחקס בריוו באַציט זיך צום אינצידענט אין דעם שטעטל לאַנצקראָן. בעת דאָרט איז פֿאַרגע־קומען אַ ירידּ האָט מען געפאַקט פֿראַנקן מיט צוואַנציק פון זיינע תלמידים, וואָס האָבן זיך אין עהיים פֿאַרזאַמלט ביי איינעם פון זיערע חברים אין אַ טאַנץ אָרום אַ האַלב נאַקעטער פֿרוי און איר נעקושט־פֿאַדאַלסק.

[2] געמיינט דעם בישאָף מיקאָלאַי דעמבאָווסקי פון קאַמיעניעץ־

[3] נתן העזתי (פון עזה) דער נביא פון דער שבתי צבי־באָוועגונג.

[4] נחמיה חיא חיון — פון דער שבתי צבי־באָוועגונג, מחבר פון ספר „מיהמנותא דכולא", וואָס האָט באַגרינדעט די עקרים פון שבתי צבי־גלויבן.

[5] חוה פראנק, די טאָכטער פון יעקב פראַנק. אויך איר האָבן די פראַנקיסטן באַטראַכט ווי אַ געטלעכן סימבאָל.

[6] די דאָזיקע שטעלע אין ר׳ יצחקס בריוו איז נישט קלאָר. די דאָטע פון זיין בריוו תקט״ז פֿאַלט צוזאַמען מיטן יאָר 1757, ווען ס׳איז פֿאַרגעקומען אַ וויכוח צווישן די רבנים און די פראַנקיסטן פֿאַרן בישאָף דעמבאָווסקי. דער צווייטער ענלעכער וויכוח איז פֿאַרגע־קומען אין לעמבערג מיט צוויי יאָר שפעטער. מעגלעך, אַז די שטעלע באַציט זיך צו דער אַנהייב תקופה פון קאַמף מיט די פראַנקיסטן.

[7] לאסקרוניא מיינט ער לאַנצקראָן.

[8] ער מיינט דעם בוסקער רב נחמן בן שמואל הלוי, וואָס איז געווארן אַ פראַנקיסט.

[9] דער דאָזיקער פרנס־החודש און זיין זון האָבן צוערשט זיך געשטעלט אויפן צד פון ר׳ יהונתן אייבעשיץ. דער זון וואָס איז געווען רב אין לובלין האָט אפילו געוואָגט אַריינצולייגן ר׳ יעקב עמדין אין חרם, דאָס האָט אַרויסגערופן דעם צארן מצד ר׳ יעקב עמדינס אָנהענגערס און מ׳האָט אים אַרונטערגעוועקט פון דער שטעלע. די משפחה האָט געהאַט אָנדערע פֿאַרלוסטן און אפילו טויט־פֿאַלן. אונטער דעם דרוק פון די קלעפ, וואָס די משפחה האָט באַ־קומען, האָבן ר׳ אברהם, ווי אויך זיין זון אויסגעדריקט זייער חרטה.

עוררתו (?) בק״ק יאמפלי[10] שנלכדה במצודה רעה בבלבול עלילות שקר בפאבלימש (?) ולקחו כל פני העיר בשלשלאות ברזל המקום ירחם עליהם אשר כל בית ישראל ענו ויאמרו כי בעון זה נשפך דמם של ישראל באותו גליל מחמת אותו רעש הוכרחתי להמתין עד שיוכרז בבה״כ ,והרב מו׳ פנחס[11] הבטיח שיודפס בק״ק זאלקווא חרטתו והכרזו והחרם. בכן תנוח דעתו הרמה נתעכב האגרת עד ר״ח מרחשון תקי״ז פה בייאלה. ובאתי לכפול בשטח אחרונה. לכתוב תשובה ע״י מוקד על פאשט ווארשויא ובפרטות להני תרי אשלי רבבי הרב ה״ה מהור״ר אברהם כ״ק מזאמוט, ולהרבני מהור״ר ברוך נר״ו. ובזה אצא בשים שלום במודים דרבנן. הה׳ יתן שיעלה מעלה מעלה ויפרח צדיק כתמר. כ״ד הדש״ת הק׳ יצחק הח״ק בייאלה לע״ע״.

אַ צווייטער בריוו וועגן דעם זעלבן ענין, וואָס איז אויך פון היסטאָריישן וועדט, דאָטירט י״ד כסלו בשיר״ה (תקט״ז) לפ״ק פה בייאלה כל דרך דנציג.

„אד״ש הנה כתבתי לרום מעלתו ע״י הרב ה״מ מהור״ר איציק מק״ק לעבערטוב. וגם ע״י הרב המא״הג נהר״ר אברהם גוטמאן נר״ו אב״ד דק״ק דריבנין. עם תכריך כתבים מאת כבוד הרב הגאון נמהור״ר אברהם ואנכי לא ידעתי אם יבוא לידו התמה, ובאתי לשלש לשון להודיע הדברים הנאמרים באמת כקצירה אחר קצרית האומר. שהקול ברמה נשמע, מגודל חלול השם מה שנעשה בק״ק לבוב שאחד מן המאמינים בש״ץ שר״י בא בשבת מחללו בפרהסיא ומעלה עשן בגובה אפו בל ידרוש אלהים והעיז את פניו נגד כבוד הרב הגאון מוהר״ר חיים כ״ץ לפני הבישוף וה׳ עמו בדבר מזה שיצא לדון במיתה, כן יאבדו כל רשעי ארץ, וגם הייתי בק״ק קאנסטאנטין אצל הרבני הנגיד מהור״ר ברוך, והיה עמי הרב מהור״ר אברהם הנ״ל אצל הפרנס דד״א ר׳ אברהם מלובלין והנה הוא מתחרט על העבר בחרטה גמורה שריא וקיימא ובקש מאתנו לבקש מרום מעלתו מחילה שימחול לו באמרו כי לא אדון הוא בדבר הזה שכל הכתבים של ר״י הם עולים בסגנון אחד שהעלילו עליו בדברי שקרים, וכהיום תתן אמת ליעקב. מסוף הדברים נראה שראש דבריו אמת תפסיה להאי גברא והחרימו באסיפת הרועים אנשי ק״ק לאסקורניה אזיראן קאפאסשעטץ קריבטשין. ושלחתי הגב״ע והחרם על הלומדים הספרים כ״י של אותו המין ר״י ועל הכותבים קמיעות כפי נוסחתו. ובזה אצא בשים שלום במודים דרבנן ותנוח דעתו דש״ת הק׳ יצחק הח״ב בייאלא לע״ע.״

די דאָזיקע צוויי בריוו, פון אַ סך אַנדערע, זענען וויכ־טיקע דאָקומענטן. אין זיי האָבן מיר אַ באַריכט פון איינעם פון די רבנישע עדי־ראיה און הויפט־קעמפער אין דער מלחמה, וואָס דאָס דעמאָלטיקע יידנטום האָט פאַרפירט קעגן יעקב פראַנקן מיט זיינע אַנהענגערס.

פון די בריוו זעען מיר, אַז דער ענין פון אַריינלייגן אין חרם אַלע, וואָס זענען געווען אַפאַרדעכטיקט אין שבתי צבי׳אישע נייגונגען איז נישט געווען אַזוי פשוט. ס׳איז פשוט נישט אַנצונעמען, אַז גאַנצע קהילות, ווי: לאַנצקראָן, בוסק,

[10] געמיינט עלילת־דם־בלבול אויף יידן אין יאַמפאָלע (פאָדאָליע).

[11] זון פון לובלינער פרנס־ההודש.

אַזיראַן, קאַפאַסשעטץ און קריבטשין זאָלן האָבן אָפן דער־קלערט זיך ווי אַנהענגערס פון יעקב פראַנק און מ׳זאָל זיי האָבן אויפן צוזאַמענפאָר פון די פירערס פון ועד הגדול פון ארבע ארצות אַריינגעלייגט אין חרם. ער מיינט אפשר די אָפענע און באַהאַלטענע שבתי צביניקעס און מעגן דערער בער ר׳ יצחקס וועדטער וועגן דעם חרם אויף אַלע, וואָס לער־נען די ספרים, מאַנוסקריפטן פון דעם מין ר׳ יהונתן („הלומדים הספרים כ״י [כתבי יד] של אותו המין ר״י [ר׳ יהונתן] ועל הכותבים קמיעות כפי נוסחתו״) — אַנגעמען מיט פאַרזיכטי־קייט. ס׳קען דאָ בשום אופן נישט זיין קיין רייד וועגן אַ חרם, וואָס דער ועד ארבע ארצות זאָל האָבן אַרויסגעלאָזט אויף ר׳ יהונתן אייבעשיץ. דער ועד ארבע ארצות האָט אין דער מחלוקת נישט אַנגענומען קיין קלאָרע שטעלונג. דווקא אין פוילן האָט ר׳ יהונתן אייבעשיץ געפונען די שטאַרקסטע אַנהענגערשאַפט. אַפילו דער ווילנער גאון, דעמאָלט נאָך נישט אַזאַ מפורסם און בעל־השפעה ווי יאָרן שפעטער, האָט געמומען דעם רבין ר׳ יהונתן, ווי דאָס פויליש יידנטום האָט אים שפע־טער גערופן, אונטער זיין שוץ. דערביבער איז אַנצונעמען, אַז ר׳ יצחק דערציילט בלויז וועגן יענע רבנים וואָס זענען געווען ר׳ יהונתנס קעגנערס, אַז זיי האָבן אים אַריינגעלייגט אין חרם. דאָקעגן האָבן ר׳ יהונתנס אַנהענגערס אַריינגעלייגט אין חרם זיינע קעגנערס.

אין זיין צווייטן בריוו דערמאָנט ווידער ר׳ יצחק דעם ויכוח מיט די פראַנקיסטן, אין וועלכן דער באַרימטער לעמ־בערגער רב ר׳ חיים כ״ץ ראַפאַפּאָרט, ר׳ יצחק ביאַלערס אַ מחותן שפילט די עיקר־ראָלע.

ס׳איז אויך אינטערעסאַנט צו באַמערקן, אַז דער ביאַלער רב דערציילט, דרך אגב, אַז מחמת פאַסט־גלט, וואָס ס׳איז אים שווער אויסצוגעבן, וועט ער שיקן ר׳ יעקב עמדינען בריוו מיט די מענטשן, וואָס פאָרן קיין דאַנציג און פראַנקפורט אויפן טייך אָדער. ס׳באַווייזט דעריבער, אַז ביאַלער יידן פלעגן פאָרן אויף ירידים קיין פראַנקפורט און האַנדלען מיט דאַנציג.

ר׳ יצחק איז נפטר געווארן אין יאָר תקל״ה.

נאָך דער פטירה פון הרב ר׳ יצחק פאַרעמט זיין אָרט זיין ברודער הרב ר׳ שבתי, וועלכער איז נפטר געווארן אין יאָר תק״ן.

נאָך אים איז וואַרשיינלעך געווען רב ר׳ יוסף. מיר ווייסן זייער וויניק וועגן אים. לויט דעם באַקאַנטן פאַרשער פון רבנים־יחוס ר׳ יוסף לעווענשטיין, רב אין סעראָצק, זאָל זיין פאַטער האָבן מחבר געווען אַ ספר אויף תורה מיטן נאָמען „כוכבי יעקב״. היות ווי אַזאַ ספר וועדט נישט דערמאָנט אין די רשימות פון געדרוקטע ספרים, איז אַנצונעמען, אַז דאָ רעדט זיך וועגן אַ כתב־יד. ער איז נפטר געווארן אין חודש אלול תקס״ג.

ווער ס׳איז געווען רב נאָך אים, ווייסן מיר נישט. מיר ווייסן פון אַ ביאַלער רב ר׳ אברהם אבלי, וועלכער איז נפטר געווארן אין יאָר תקצ״ג אין דעם יונגן עלטער פון 32 יאָר. אָט דער אברהם אבלי האָט געשטאַמט פון וואַרשע. זיין פאַטער וועדט באַצייכנט ווי „הרב החריף הגדול הגביר המפורסם מוה״ר חיים נ״י מווארשא״. אָט דער הרב ר׳ חיים נ״י איז

נישט קיין אַנדערער, ווי דער גוט באַקאַנטער וואַרשעווער רב ר׳ חיים דאָווידזאָן, שטאַם־פאָטער פון דער באַרימטער וואַרשעווער דאָווידזאָן־משפחה. וועז דער זון איז נפטר געוואָרן האָט דער פאָטער נאָך געלעבט, ווי ס׳איז צו זען פון די ווערטער „נ״י״ — נרו יאיר — זיין ליכט זאָל שיינען. דאָס אַלץ דערוויסן מיר זיך פון דעם הספד, וואָס דער באַרימטער דרשן און פאָפולאַריזאַטאָר פון דעם דובנער מגיד, ר׳ דוב בעריש פלאָם פון מעזריטש פאָדלאַסקי האָט אויף אים געזאָגט, און נאָך דעם פאַרעפנטלעכט אין זיין ספר „אבל יחיד״, וואָס אָנט־האָלט אַ רייע הספדים, און איז געדרוקט געוואָרן אין וואַרשע אין זעלבן יאָר תקצ״ג.

נעמענדיק אין אָכט, אַז ביאַלע האָט זיך געערכנט ווי אַ גרויסע און מיוחדסדיקע רבנות, איז אָנצונעמען, אַז דער דאָזיקער ר׳ אברהם אבלי, וועמען ר׳ בעריש פלאם איז מספיד און רופט אים אַן „הרב המאור הגדול החריף ירא ושלם״ האָט באמת געמיזט זיין אַ גרויסער עילוי, פאַרנעמענדיק אָזאַ שטעלע ווי אַ יונגערמאַן. ער איז דאָך אָלט געווען בסך הכל 32 יאָר ווען ער איז נפטר געוואָרן. אַז ער איז געווען אַ גדול בתורה, איז אויך צו זען פון די שאלות־ותשובות, וואָס ער האָט זיך איבערגעשריבן מיט די גדולי־רבנים פון זיין צייט, ווי דער באַרימטער וואַרשעווער רב ר׳ שלמה זלמן פוידזינער. אין אַ תשובה צום ביאַלער רב איז זיין ספר „חמדת שלמה״ חלק יו״ד, סימן כ״ח, שרייבט ער אים: „לידידי הרב המאור הגדול החריף כבוד שמו תפארתו מהו אברהם אבלי אב״ד דק״ק ביאלי דליטא נ״י״. אויך דער באַקאַנטער גאון ר׳ מאיר רוטנבורק, דער מחבר פון דעם שאלות ותשובות־ספר „מהר״ם רוטנבורק האחרונים״, פריער רב אין וולאָדאָוע, לעבן ביאַלע און נאָך דעם אין זאַמאָשטש, רופט אין חלק חושן משפט, שאלה יו״ד דעם יונגן ביאַלער רב „המאיר הגדול״.

זיין ממלא מקום איז וואַרשיינלעך געווען ר׳ משה מיכל, וועמענס פאָטער ר׳ פישל סטריזשעווער איז געווען אַ מפורסם ווי אַ גרויסער מקובל און מחבר פון דעם באָווסטן קבלה־ספר „עולם הפוך״.

וועגן משה מיכלען, וועלכער איז נפטר געוואָרן אין יאָר תרט״ו אין ביאַלע, וווייסן מיר, אַז ער איז געווען פון די גדולי התלמידים פון דעם קאָצקער און נאָענטער חבר פון דעם בעל חידושי הרי״ם, ר׳ יצחק מאיר אַלטער, דער יורש פון ר׳ מענדעלע קאָצקער און גרינדער פון דער גערער דינאָסטיע. ס׳ווערט דערציילט וועגן אים אַ מעשה, אַז איינמאָל פאַרנדיק מיט דעם חידושי הרי״ם קיין קאָצק זענען זיי פאַרבייגעפאָרן אַ שטעטל און קיינער האָט זיי נישט אָנריינגעבעטן. מחמת גרויס חילשות, וואָס ער האָט געהאָט צוליב דעם בזיון התורה פון דעם בעל חידושי הרי״ם איז דאָס שטעטל נענש געווארן. אַזוי גיך ווי זיי זענען אַרויס פון דאָרט איז אויסגעבראָכן אַ שריפה. וואַרשיינלעך איז אָט דער ר׳ משה מיכל געווען דער ערשטער חסידישער רב אין ביאַלע.

דער ממלא־מקום פון ר׳ משה מיכלען איז געווען אַ צוויישטער קאָצקער חסיד, און דעם קאָצקערס מחותן ר׳ נחום זאב בארנשטיין, פריער רב אין דעם קליינעם שטעטעלע אָלקוש. ר׳ נחום זאב איז נפטר געוואָרן אין יאָר תרמ״ח. ער האָט זיך געערכנט צווישן די גדולי־התורה אין קאָצק, און זיין ספר „אגודת אזוב״ אויף הלכה איז אַ לומדישער ספר. אין ביאַלע האָט ער געפירט אַ ישיבה און ער האָט אויפגעשטעלט אַ דור פון לומדים און חסידים. אויך אויף אים האָט מען נאָכדערציילט אַלערליי נסים און מופתים. איינער איז פאַר־בונדן מיט דעם געבורט פון זיין בארימטן זון ר׳ אברהמעלע, דער סאכאטשאָווער רבי און מחבר פון די באַרימטע לומדישע ספרים „אבני נזר״ און „אגלי טל״, וואָס האָבן אים באַרימט געמאכט ווי אַ גאון־הדור אפילו אין ליטע. ס׳ווערט דערציילט, אַז איינמאָל אין אַ פורים האָט ר׳ נחום זיך פאַרטיפט אין לערנען, ווען די גאַנצע יידישע וועלט איז געווען אַרײַנגעטאָן אין שמחת־פורים. די וועלט, וואָס קען זיך בלויז האַלטן אין זכות פון תורה וואָלט חלילה נישט געהאָט קיין קיום אָט יענעם פורים, ווען נישט ר׳ נחום זאב, וואָס האָט מיט זיין תורה לערנען יענע נאָכט פאַרשיינט אַלע זיבן הימלען און היכלות. מחמת דעם האָט מען אים געגעבן אָזאַ זון, וואָס האָט פאַרשיינט אַלע וועלטן מיט זיין תורה און צדקות, און אים האָט דער גרויסער קאָצקער צדיק ר׳ מענדעלע אויסגעקליבן ווי אַ מאָן פאַר זיין טאָכטער צינע. און כאָטש דער קאָצקער פלעגט אַלע חסידים יאָגן פון זיך און זיך געהאַלטן אָפגעשלאָסן פון זיי, און אפילו פון זיינע גרויסע תלמידים, האָט ער אָבער געמאכט אַן אויסנאַם פאַר זיין יונגן איידעם און אים מדריך געווען אין לערנען און אויף אים אכט געגעבן די גאַנצע צייט.

נאָך ר׳ נחומען איז געווען רב, שמואל לייב ז״ק, ר׳ שמואל לייב איז שוין געווען אַ שטאַרקער זקן, וועז ער איז נפטר געוואָרן אין ווינטער תרצ״ב (1932). אין ביאַלע און אין דער סביבה האָט מען אים געהאַלטן פאַר אַ גרויסן צדיק און מ׳פלעגט גיין זיך בענשן בייַ אים. ער איז געווען אַ תלמיד פון דעם בארימטן גאון ר׳ יוסף שאול נאַטאַנזאָן, רב אין לעמבערג און פון דעם בעל חידושי הרי״ם, דער ערשטער גערער רבי. ר׳ שמואל לייב האָט געגעסן קעסט ביים מפורסם׳דיקן צדיק ר׳ יהושע (שיעלע) אַסטראָווער, וואָרעם ר׳ שמואל לייב איז געווען אַן איידעם פון דעם אַסטראָווערס שוואָגער, ר׳ משה יהודה לייב, וואָס איז געווען אַן איידעם פון דעם לעצטשנער צדיק ר׳ שלמה לייב.

ר׳ שמואל לייב ז״ק איז געווען אַ מקיל אין תעניתים, און תשעה־באב 1904, בעת דער גרויסער שריפה אין ביאַלע האָט ער געלאָזט אויסרופן, אַז מ׳זאָל נישט פאַסטן מער ווי אַ האַלבן טאָג. פאַרשטייט זיך, אַז נישט אַלע האָבן זיך געוואָלט באַנוצן מיט דעם היתר, אָבער אפילו די מחמירים צווישן די חסידישע יידן האָבן נישט געוואָגט צו קריטיקירן דעם ביאַלער רבס היתר, מחמת גרויס פאַרערגונג.

צוגאב־פרטים:

ס׳איז קלאָר, אַז ר׳ יוסף הורוויטץ איז נישט געווען דער ערשטער רב אין ביאַלע. ס׳איז אָבער נישט געלונגען אָפצו־געפינען די נעמען פון די פריערדיקע רבנים.

ביאַלע האָט געהערט צו די אָלטע יידישע ישובים אין פוילן. די שטאָט איז פאַרלייגט געוואָרן ביים סוף פון 15טן יאָרהונדערט, און אין דער סביבה, בעיקר אין בריסק־דליטא,

האבן זיך שוין דעמאלט געפונען יידן. איז דעריבער אנצונע־מען, אז נאך דער אנטשטייאונג פון ביאלע האבן זיך יידן דארט באזעצט.

אז ביים סוף פון 16טן יאהרהונדערט האבן זיך אין ביאלע געפונען יידן, איז צו זען פון די אקטן פון בריסקער שטאטישן ערכיכט. אזוי ווערט אין די ערכיכט־אקטן דערציילט, אז די באציאונגען צווישן די ביאלער פירשטלעכע פאמיליעס ראַ־דזשיוויל און כאדקיעוויטש זענען געווען אנגעשטרענגטע. אין יאר 1589 זענען כאדקיעוויטשעס מיליציאנערן אנגעפאלן אויפן ארענדאר פון ראזשיוויליל הויף, ישראל בן אליעזר, אים גע־שלאגן, געשמידט אין קייטן און געדראט אים צו פארברענען אַ לעבעדיקן. דער זעלבער גורל האט דערווארט אויך די יידן מארעק יאצקאוויטש (מרדכי בן יצחק ?), אליעזר בן ישעיהו און יוספס פרוי — אלע ראזשיוויליל אונטערטאנען. ס׳האט זיי אבער אפגעגליקט, ווייל אין דער לעצטער רגע זענען זיי גערעטעוועט געווארן דורך ראזשיוויליל אַ מיליציאנער.

אין זיין אפהאנדלונג „יידן אין ביאלע", שרייבט ד״ר מ. הענדל, אז אין יאר 1621 איז דער יידישער ישוב אין ביאלע שוין געווען גוט פארפונדענדעוועט. ס׳איז זיך דעריבער נישט פארצושטעלן אזאַ ישוב אַן אַ רב.

לויט פארשיידענע קוועלן זעען מיר, אז ס׳וועלן דערמאנט נעמען פון רבנים, וואס זענען געווען אויף דער כסא־הרבנות אין ביאלע נאך פאר ר׳ יוסף הורוויטץ, ווי:

ר׳ אהרן שמואל (מהרש״ק): רב און מחבר, 1614 אין ווילנע, 1676 (1679) קראקע. רב אין ביאלע (ביי בריסק), אין ניקלשבורג, אין גלאגע, אין פירט, אין פראנקפורט אויפן מאין און אין קראקע. פון די גרויסע רבנים אין זיין דור. אין די טעג פון ת״ח־גזירות איז ער אנטלאפן פון ביאלע קיין ווילנע און לובלין. ער איז פארוווינדעט געווארן, זיינע צוויי טעכטער זענען געהרגעט געווארן, און ס׳זענען פארלוירן גע־גאנגען עטלעכע חיבורים. זיינע חיבורים: „ברכת הזבח" און „תפארת שמואל" (חידושים אויפן תלמוד); „ברכת שמואל" (דרשות); „אמונת שמואל" („אנציקלופדיה כללית", פארלאג „מסדה", תל־אביב, באנד 6, זייט 302/3).

ס׳איז אנצונעמען, אז ר׳ אהרן שמואל (מהרש״ק) איז געווען אַ גאר קורצע צייט רב אין ביאלע. דרך אגב באקומען מיר דאָ אַ באשטעטיקונג, אז די טראגישע געשעענישן פון ת״ח האבן דערגרייכט אויך קיין ביאלע.

ר׳ אליהו בן שמואל. אין זיין ספר שאלות ותשובות „יד אליהו", וואס איז אפגעדרוקט געווארן אין אמסטערדאם אין יאר תע״ב — 1712, ווערט אין דער שאלה י״ז געזאגט: „מעשה שבא לפני בהיותי בק״ק ביאלי בשנת תנ״א בענין מכירת חמץ בערב פסח". (אַ שאלה בנוגע דעם פארקויף פון חמץ ערב־פסח, וואס איז אים געפרעגט געווארן בעת ער איז געווען רב אין ביאלע אין יאר תנ״א — 1691). וועגן דער שאלה האט דער רב געפירט אַ קארעספאנדענץ מיטן בריסקער רב, ר׳ ישראל.

ר׳ אליהו בן שמואל איז נפטר געווארן אין יאר תצ״ה — 1735.

דער דערמאנטער רב איז משמעות געווען אַ געבוירענער אין לובלין. ארום יאר תמ״ב — 1682 האט ער זיך באזעצט אין בריסק און דארט געלערנט ביים „מופת הדור המאור הגדול" מענדיל כ״ץ נ״י. ר׳ אליהו איז געווען רב אין עטלעכע גרויסע קהילות אין פוילן און ליטע, ווי אויך אין אייבעשיץ (הייגטיקע טשעכאסלאוואקיי). פון זיין ספר „יד אליהו", וואס איז אייניציק אַליין געבליבן פון זיינע אַ סך חידושים און כתו־בים, זענען מיר די תורה־מלחמה, וואס האט זיך געפירט צווישן אים און: בריסקער רב, ר׳ ישראל; האמבורגער רב, ר׳ משה בר׳ מרדכי זיסקינד; באמבערגער רב, ר׳ מענדל ראטשילד א״א.

ר׳ צבי הירש חריף, אַ זון פון לעמבערגער רב־הכולל, ר׳ נפתלי הירץ אשכנזי. פון זיין ספר „כוס ישועות" איז צו זען, אז ער איז געווען רב אין ביאלע. נפטר געווארן אין יאר תק״ח — 1748. ס׳איז שווער צו זאגן, צי ער איז געווען רב אין ביאלע פאר ר׳ יוסף הורוויטץ, אדער נאך אים.

מיר וועלן דאָ מוסיף זיין נאך עטלעכע נעמען פון בי־אַ־לער רבנים, וואס ווערן נישט דערמאנט אין דער אפהאנדלונג פון מאיר עדלבוים.

ס׳איז אנצונעמען, אז נאך ר׳ יצחקן האט דאס ביאלער רבנות געשטנט זיין ברודער יהודה (אן איידעם פון ר׳ נפתלי הירץ בר׳ חנוך, זשולקעווער רב — ספר „ענף עץ אבות" פון שמואל זיינוויל כהנה, קראקע תרס״ג; אויך ד״ר מ. הענדל „יידן אין ביאלע" — ו. די קהילה און די אויסנווילט) און נישט זיין ברודער שבתי, וועלכער איז געווען ביאלער רב אין די שפעטערדיקע יארן.

וויזיזט אויס, אז די שטעלע אין קאפיטל „ב. ביאלער קהי־לה" אין דער אפהאנדלונג פון ד״ר מ. הענדל „יידן אין ביאלע", וועגן דער נאמינאציע פון ר׳ יוסיה בן יעקב אין יאר 1763 פאר ביאלער רב, האט אַ שייכות צו ר׳ יוסף בן בעל „כוכבי יעקב". ס׳איז אנצונעמען, אז דער רב, וועלכן דער פירשט האט באַ־זייטיקט איז געווען דער פריער דערמאנטער ר׳ יהודה.

ר׳ יוסף בן בעל „כוכבי יעקב" איז נפטר געווארן אין יאר תקס״ג — 1803. משמעות אבער, אז ער איז נישט געווען ביזן סוף פון זיין לעבן רב אין ביאלע, ווייל ר׳ שבתי, דער ברודער פון די דערמאנטע רבנים ר׳ יצחק און ר׳ יהודה, וואס איז אויך געווען ביאלער רב, איז נפטר געווארן אין יאר תק״נ— 1790 (ער איז פריער געווען רב אין שערעשאוו).

נאך ר׳ שבתי איז וואַרשייגלעך געווען רב אין ביאלע, ר׳ מנחם נחום גינצבורג. מיר זענען דאס פון ספר „פני לוי", ארויסגעגעבן דורך דעם דערמאנטן רבס אַן אייניקל ר׳ נפתלי יוסף הלוי פריינד (פיעטרקאוו תרס״ד), רב אין רווזאן (לאמ־זשער קאנט). אין אט דעם ספר שרייבט דער מחבר: „בהגאון ר׳ מנחם נחום אבד״ק ביאלא הגדולה, ויש ת״י (תחת ידו) ק׳נטרסים בכתב ידו על בעה״ת ע״ד (על דרך) הפלפול ונראה שחיבר על כל הבעה״ת („בעל התרומה").

ר׳ מנחם נחום האט געהערט צו דער בארימטער משפחה פון באראן גינצבורג, פעטערבורג. זיין פאטער ר׳ קלמן „גאון וחסיד" איז געווען סטמיאטיטשער רב און איז נפטר געווארן אין יאר תקמ״ג — 1783. ר׳ מנחם נחום האט געהאט צוויי זין: ר׳ משה, רב אין סטמיאטיטש און אין קאלנא; און ר׳ אשר, רב אין קראשניק.

וועגן ר׳ מנחם נחומס זון, ר׳ משה, וועלכער האָט אין ספר „פני לוי״ אָנגעגעבן: „ר׳ משה מקולנו הנ״ל חתן הקציץ המרומם ר׳ מרדכי בלומקעס מביאלא (והוא חותן הגבירים והמופלגים המפורסמים ר׳ הירצל הכהן, ר׳ אהרן שיינבערג ור׳ אייזיק שחור). חתן הגאון מופה״ד ר׳ צבי הירש פוריליקער (פרי־לוקער) מבריסק״.

צו אָט דער רבנישער משפחה וועלכע אויך פֿאַרערבנט דער מחבר פון ספר „דעת משה״ (וואַרשע תרע״א), משה בן צבי הירש. צוליב אַ סיבה איז זיין נאָמען געווען ראָזנבוים.

ער איז נפטר געוואָרן אין ביאַלע אין יאָר תר״נ — 1890.

דער לעצטער ביאַלער רב איז געווען ר׳ צבי הירשהאָרן, פּריער רב אין יאַוואָרזשנע. ער איז אויפגענומען געוואָרן ווי אַ רב זעקס יאָר נאָך דער פּטירה פון ר׳ שמואל לייב ז״ק. נאָכן אָנקום פון דער געסטאַפּאָ קיין ביאַלע אין יאָר 1939 איז ר׳ צבי הירשהאָרן אַריבער אומלעגאַל די דייטש־רוסישע גרע־נעץ ביי סעמיאָטיטש און איז אָוועק צו זיינע עלטערן קיין לעמבערג. די רביצין איז געבליבן אין ביאַלע מיט אירער אַ שוועסטער און זענען דעפּאָרטירט געוואָרן קיין מעזריטש, פון וואַנען זיי זענען אָפּגעשיקט געוואָרן אין טויט־לאָגער טרעב־לינקע.

מ. י. פּייגנבוים

ב. די חסידישע ביאלע

דער זיגרייכער מאַרש פון חסידיזם האָט אויך נישט דורכ־געלאָזט ביאַלע. הגם ס׳איז אָנצונעמען, אַז די קנאישע רבנים פון דער אַרט ווי ס׳איז געווען דער ביאַלער רב ר׳ יצחק (שאַרפּער באַקאַמפּער פון די שבתי צביניקעס, פּראַנקיסטן און אַנהענגערס פון ר׳ יהונתן אייבעשיצ׳ן), האָבן מיט חשד געקוקט אויף יעדע נייע רעליגיעזע דערשיינונג אין יידנטום, בפרט אין זייערע קהילות, און האָבן אָוודאי מורא געהאַט פאַר דעם נייעם כת — די חסידים, זענען זיי דאָך נישט געווען בכוח אָפּצושטעלן דעם נצחון־מאַרש פון חסידיזם. ביאַלע, ווי אַלע אַנדערע שטעטלעך אין דער סביבה, איז געוואָרן כמעט אויס־שליסלעך חסידיש. די אייניקע צוויי שטעט אין דער נאָענטער שכנות, וואָס האָבן באַווירן אויפצוהיטן זייער אָלטן דרך, כאַטש אויך דאָרט זענען געווען וויכטיקע חסידישע גרופּעס, זענען געווען בריסק אין מעזריטש.

ס׳איז שווער פעסטצושטעלן, ווען אייגנטלעך ס׳האָט זיך באַווירן די ערשטע חסידישע שפּראָצונג אין ביאַלע, און ווער איז געווען פון די ערשטע פירער פון דער חסידישער באַוועג־גונג. ווי ס׳שיינט איז דער ערשטער חסידישער רב אין ביאַלע געווען דער קאָצקער חסיד ר׳ משה מיכל. ס׳איז נישטאָ קיין באַווייז, אַז דער פריערדיקער רב ר׳ אברהם אבלי איז געווען אַ חסיד. מיר האָבן נישט געפונען קיין שום באַווייז פאַר דעם אין די חסידישע ספרים. דער פּאָפּט, אָבער, אַז פון ר׳ משה מיכלען אַן זענען די רבנים אין ביאַלע נאָר אַלע חסידים, איז גענוג באַווייז, אַז שוין לאַנג פאַר דעם האָט ביאַלע געהאַט אַ גרויסע חסידישע באַפעלקערונג, וואָס האָט געקענט אַרויפצווינגען אויף דער קהילה אַ חסידישן רב.

ס׳איז אויך אָנצונעמען, אַז ביאַלע איז געווען אַ פעסטונג פון קאָצקער חסידים. דאָס באַווייזט דער פּאָפּט, וואָס די ערשטע צוויי חסידישע רבנים פון ביאַלע, דער אויבן־דערמאָנטער ר׳ משה מיכל און זיין ממלא מקום ר׳ נחום זאב באָרנשטיין, זענען געווען קאָצקער חסידים. ס׳זענען דאָרט אויך געווען אַנדערע חסידים אין יענער צייט: ווורקער, לענטשנער אָדער אָסטראָווער, וויי זיי האָבן זיך געפרופן נאָך דער פטירה פון דעם לענטשנער, ווען זיין זון און ממלא־מקום האָט זיך בא־זעצט אין אָסטראָווע אי״א. די אָסטראָווער זענען געווען, ווי ס׳שיינט, די צווייטע אין צאָל. נאָך דעם אָפשפּאָלטן זיך פון ר׳ מרדכי יוסף איזשביצער פון קאָצקער הויף, זענען דאָרט צוגעקומען נייע חסידים איזשביצער, וואָס זענען שפּעטער באַקאַנט געוואָרן ווי ראָדזינער חסידים. די קאָצקער אַליין זענען שפּעטער צעטיילט געוואָרן אויף גערער און קאָצקער. דאָס איז געשען ווען ר׳ מענדעלע קאָצקער איז נפטר געוואָרן און ר׳ איטשע מאיר אַלטער, דער בעל חידושי הרי״ם האָט אָנגעהויבן פירן רביסטווע. דער גרעסטער טייל איז נאָכגע־גאַנגען דעם בעל חידושי הרי״ם און די אַנדערע זענען געבליבן מיט ר׳ דודן, וועלכער האָט געפירט רביסטווע אין קאָצק נאָך דער פּטירה פון זיין פאָטער.

ביאַלע, כאָטש געאָגראַפיש מער ליטע ווי פוילן, איז לויט דעם כאַראַקטער פון אירע יידן געווען ווי אַן עכט פוילישע יידיש שטעטל אין דעם זין, וואָס ס׳איז געווען כמעט אויס־שליסלעך חסידיש. אויך דער דריטער רב ר׳ שמואל לייב ז״ק, איז געווען אַ חסידישער רב. ס׳איז אָנצונעמען, אַז זיין אויס־וואָל איז צושטאַנד געקומען נישט נאָר מחמת זיין חסידות אין צדקות — אָזעלכע חסידישע רבנים וועמען מ׳האָט אויך גע־האַלטן פאַר גוטע יידן זענען געווען אַ סך — נאָר גיכער צוליב זיין געראַר און אָסטראָווער זכות.

ווי שוין פריער דערמאָנט, איז ר׳ שמואל לייב געווען אַ תלמיד פון דעם חידושי הרי״ם און אפילו אַ מקורב פון ר׳ איטשע מאירס יורש ר׳ אריה לייב, באַקאַנט מיט דעם נאָמען פון זיין חיבור אויף תורה און גמרא „שפת אמת״. זיין צווייטער יחוס איז געווען קרובהשאַפט מיט לענטשנע, איז ער דאָך געווען דער מאַן פון ר׳ שלמה לייב לענטשנערס אייניקל און אָזוי אָרום אַ קוזין פון ר׳ יאָנקעלע ביאַלער, דער ממלא־מקום פון ר׳ שיעלע אָסטראָווער. די ביידע חסידישע מחנות האָבן געהאַט געניג כוח גובר צו זיין די אַנדערע חסידישע קרייזן און אויסווייליל זייערס אַ רב, וואָס האָט ממילא צוגעגעבן פרעס־טיזם זייערע חסידים.

ווי ס׳שיינט זענען אין ביאַלע געווען חשובע חסידים, גבירים, לומדים און בעלי השפעה. פון אַ בריוו, וואָס דער בעל חידושי הרי״ם האָט געשריבן צו זיינע אָנהענגערס אין דער שכנותדיקער מעזריטש, ווען דאָרט האָט געפלאַקערט די מלחמה צווישן די מתנגדים און די חסידים, איז צו זען, אַז די ביאַלער חסידים האָבן זיך אַריינגעמישט און געפרווווט ווירקן אויף די מעזריטשער אָפּצושטעלן די מחלוקת. אויך איז ביאַלע באַקאַנט געווען מיט אירע חסידישע יחוס־שידוכים, וואָס זי האָט געטאָן. ר׳ איטשע מאירס („חידושי הרי״ם) אייי־ניקלעך זענען געווען ביאַלער געבוירענע אָדער איידעמס. ר׳ אברהם מרדכי אַלטער, דער לעצטער פון דער אַלטער געראַר

דינאַסטיע אין פוילן, וואָס איז נפטר געווארן אין ירושלים, איז געווען אַן איידעם פון דעם באַקאַנטן ביאַלער למדן און גערער חסיד ר׳ נח שחור. ר׳ אברהמעלע טשעכאַנאָווער, אייניקל פון די באַקאַנטסטע גדולי־התורה אין זיין צייט, וועלכער האָט אַנגעהויבן פירן רביסטוות נאָכן קאַצקער, האָט זיך אויך משדך געווען מיט ביאַלע. צוויי פון זיינע באַרימטע זין, דער שפּעטער באַרימט געוואָרענער ביאַלער רבי ר׳ בעריש און ר׳ יאנקעלע, נאָשעלסקער רבי, זענען געווען איידעמס פון איין שוועסטער.

אַז מיר רעדן שוין פון יחוס־שידוכים, מוזן מיר אויך דערמאָנען נאָך אַ וויכטיקן שידוך, כאָטש אין מתנגדישן סעקטאָר. דער מאַסקווער רב ר׳ חיים בערלין, דער זון פון ר׳ נפתלי צבי יהודה בערלין — הנצי״ב — וואָלאָזשינער, האָט זיך משדך געווען מיט דער באַרימטער ביאַלער משפּחה שחור, נעמענדיק די פרוי טיילע, ר׳ יצחק אייזיק שחורס טאָכטער פאַר אַ ווייב. הרב ר׳ חיים בערלין איז שוין דעמאָלט באַרימט געווען פון זיינע גרויסע רבנישע שטעלעס, וואָס ער האָט שוין געהאַט פאַרנומען. ער האָט געווינען אין ביאַלע און זיך נישט געפֿוסקט אין רבנות. הפּנים, זייענדיק אַ רייכער איידעם האָט ער אין יענע יאָרן זיך פאַרבונדן מיט באַקאַנטע ספּרים־הענדלער לערס און זיך אייניגעשאַפט אַ רייכע רבנישע ביבליאָטעק. אין די יאָרן ווען ער איז, אַזוי צו זאָגן, געזעסן במנוחה אין ביאַלע און עוסק געווען אין תורה איז ער געראָפן געוואָרן איבערצונעמען די פירערשאַפט פון דער באַרימטער וואָלאָזשינער ישיבה, וואָס האָט דורכגעמאַכט איר גרויסן קריזיס. לאַנג איז ער נישט פאַרבליבן אין וואָלאָזשין און ער האָט זיך באַזעצט אין ירושלים, ווו ער איז באַלד אַנערקענט געוואָרן ווי איינער פון די רבנישע פערזענלעכקייטן דאָרט.

ווי שוין געזאָגט, איז ביאַלע געווען דורך און דורך חסידיש. מער פון דעם, ביאַלע האָט אין דער געשיכטע פון חסידיזם אויך געשאַפן אַ באַגריף. מיר מיינען נישט צו זאָגן, אַז ביאַלע האָט געשאַפן עטוואָס אייגנאַרטיקס ווי פשיסכע אַדער קאַצק. קיין אייגענע שיטות האָט ביאַלער חסידות נישט באַוויזן צו שאַפן. דאָך האָט דער נאָמען ביאַלע געמיינט צו אונטערשטרייכן אַ צענטער, וואָס האָט געציונגן טויזנטער יידן פון פוילן צו וואַרעמען זיך אין דעם חסידישן פייער וואָס די רביים, וואָס האָבן זיך דאָרט באַזעצט, האָבן אָנגעצונדן.

דער ערשטער רבי וואָס האָט זיך באַזעצט אין ביאַלע אַדער ריכטיקער גזאָגט, דער ערשטער ביאַלער תושב, וואָס איז געווארן רבי און דאָרט געפירט רביסטוט איז געווען ר׳ בעריש לאַנדוי.

ר׳ בעריש, געבוירן בערך אין יאָר תק״פ, איז געווען דער צווייטער זון פון דעם טשעכאַנאָווער גאון רב ר׳ אברהם לאַנדוי. ווי ס׳שיינט איז ר׳ בעריש געווען דער אייניקיקער צווישן ר׳ אברהם טשעכאַנאָווערס פינף זין (אַלע זענען געוואָרן חסידישע רביים), וועלכער האָט אין זיין יוגנט זיך נישט געפֿוסקט אין קיין רבנישע פּלעצער. ער האָט זיך אַפּגעמאַכט צו פאַרברענגען יעדן טאָג עטלעכע שעה אין שענק, נישט חלילה אַרויסצוהעלפן זיין פרוי, נאָר אַכט צו געבן אויף די פראַסטע יידן מיט וועמען ער פלעגט דעמאָלט פאַרברענגען, כדי זיי זאָלן נישט חלילה טרינקען אַדער עסן אָן אַ ברכה.

ווי אַזוי איז ער געוואָרן אַ חסיד? איינמאָל איז ער פאַרבעטן געוואָרן פון זיין פרייַנד ר׳ פייוועלע דאָנציג, גריצער רב, צו אַ ברית מילה. ר׳ פייוועלע איז געווען אַ סך עלטער פון אים און ער איז נאָך געווען פון דעם חוזה מלובלין, ר׳ יעקב יצחק חסידים. נאָך דעם איז ער צוזאַמען מיט אַנדערע שאַרפע יונגעלייט אַוועק קיין פישסכע צום ייד הקדוש. נאָכן יידס פּטירה איז ער געוואָרן אַ חסיד פון ר׳ בונם פישסכער. נאָך דעם, פון ר׳ בונמס זון ר׳ אברהם משה, און ווען דער לעצטער איז נפטר געוואָרן איז ער געוואָרן ר׳ יצחק וווּרקערס חסיד. ר׳ פייוועלע האָט גוט געקענט ר׳ בעריש און געווּסט זיין גדלות אין לערנען און אין מידות טובות. איז אים דערריבער געאָנגען אין לעבן מקרב צו זיין ר׳ בעריש אי צו חסידות און אי צו זיין רבין ר׳ יצחק וווּרקער. היות ווי זיין רבי האָט געוואָלט זיין סנדק האָט ער אים דערציילט פון דעם טשעכאַנאָווער וועג רבס זון, וועמען ס׳איז כדאי מקרב צו זיין. ווי ס׳שיינט האָט ר׳ יצחק וווּרקער געמאַכט אויף ר׳ בעריש אַ גרויסן רושם אין ער איז געוואָרן איינער פון זיינע גדולי החסידים. אגב, ער איז געווען דער איינציקער וווּרקער חסיד אין דער משפּחה, וואָרעם זיינע ברידער זענען געפֿאָרן צו ר׳ מענדעלע קאַצקער.

אין וווּרקע האָט ער זיך בעיקר געחברט מיט ר׳ יצחקס צווייטן זון ר׳ מנחם מענדל, און ווען ר׳ יצחק איז נפטר געוואָרן איז ער געוואָרן די רעכטע האַנט פון ר׳ מענדעלע וווּרקער.

ווי באַקאַנט איז ר׳ מענדעלע וווּרקער געווען אַ מוראדיקער שווייגער, אַפילו זיין תורה זאָגן פלעגט באַשטיין פון קורצע זאַצן און זיינע חסידים, אַפילו די גדולי החסידים, האָבן מערסטנס נישט פאַרשטאַנען תורה פון דעם רבין. זיי אַלע פלעגן אָנקומען צו ר׳ בעריש, אַז ער זאָל מסביר זיין דעם רבינס תורה. ר׳ מענדעלע אַליין פלעגט אפט זאָגן בלשון חיבה: דער ביאַלער גנב ווייסט. ווען ר׳ מענדעלע איז אין רביים ר׳ בונם און ר׳ פישעלע סטריקעווער, אַבער ער האָט נישט געוסקט זיך אין חסידות און נישט געדאַווענט אַפילו דעם אָנגענומענעם נוסח ספרד פון די חסידים), האָט ער זיך אַפּגעגעבן בלויז מיט לערנען תורה.

ר׳ בערישעס שוועסטער, דער גביר און חסיד ר׳ איטשע מאיר, וואָס האָט געהאַט אַ שענק אין ביאַלע, האָט זיין איידעם געגעבן קעסט. ווען ר׳ בעריש איז געוואָרן זעלבסטשטענדיק נאָך די קעסט, האָט ער אפילו נישט געטראַכט פון וועלן אַ רב ווי ס׳האָט געטאָן זיין פאַטער. ער האָט זיך געמומען צו מסחר און מיט אַ שותף געעפנט אַ בראַנפן־ברענערייַ, און ער האָט זיך דערביי געמוטשעט, ביז ער איז אַרויס נקי פון זיין פאַבריק און איז געבליבן אַן אַרעמאַן. דעמאָלט האָט זיין אשת־חיל רחלע די רביצין איבערגענומען די זאָרג פון פרנסה און געפּנט אַ שענק און ער איז נעזעסן על התורה־ועבודה. ער האָט אָבער ביי זיך אפּגעמאַכט צו פאַרברענגען יעדן טאָג עטלעכע שעה אין שענק, נישט חלילה אַרויסצוהעלפן זיין פרוי, נאָר אַכט צו געבן אויף די פראַסטע יידן מיט וועמען ער פלעגט דעמאָלט פאַרברענגען, כדי זיי זאָלן נישט חלילה טרינקען אַדער עסן אָן אַ ברכה.

ווי אַזוי איז ער געוואָרן אַ חסיד? איינמאָל איז ער פאַרבעטן געוואָרן פון זיין פרייַנד ר׳ פייוועלע דאָנציג, גריצער רב, צו אַ ברית מילה. ר׳ פייוועלע איז געווען אַ סך עלטער פון אים און ער איז נאָך געווען פון דעם חוזה מלובלין, ר׳ יעקב יצחק חסידים. נאָך דעם איז ער צוזאַמען מיט אַנדערע שאַרפע יונגעלייט אַוועק קיין פישסכע צום ייד הקדוש. נאָכן יידס פּטירה איז ער געוואָרן אַ חסיד פון ר׳ בונם פישסכער. נאָך דעם, פון ר׳ בונמס זון ר׳ אברהם משה, און ווען דער לעצטער איז נפטר געוואָרן איז ער געוואָרן ר׳ יצחק וווּרקערס חסיד. ר׳ פייוועלע האָט גוט געקענט ר׳ בעריש און געווּסט זיין גדלות אין לערנען און אין מידות טובות. איז אים דערריבער געאָנגען אין לעבן מקרב צו זיין ר׳ בעריש אי צו חסידות און אי צו זיין רבין ר׳ יצחק וווּרקער. היות ווי זיין רבי האָט געוואָלט זיין סנדק האָט ער אים דערציילט פון דעם טשעכאַנאָווער וועג רבס זון, וועמען ס׳איז כדאי מקרב צו זיין. ווי ס׳שיינט האָט ר׳ יצחק וווּרקער געמאַכט אויף ר׳ בעריש אַ גרויסן רושם אין ער איז געוואָרן איינער פון זיינע גדולי החסידים. אגב, ער איז געווען דער איינציקער וווּרקער חסיד אין דער משפּחה, וואָרעם זיינע ברידער זענען געפֿאָרן צו ר׳ מענדעלע קאַצקער.

אין וווּרקע האָט ער זיך בעיקר געחברט מיט ר׳ יצחקס צווייטן זון ר׳ מנחם מענדל, און ווען ר׳ יצחק איז נפטר געוואָרן איז ער געוואָרן די רעכטע האַנט פון ר׳ מענדעלע וווּרקער.

ווי באַקאַנט איז ר׳ מענדעלע וווּרקער געווען אַ מוראדיקער שווייגער, אַפילו זיין תורה זאָגן פלעגט באַשטיין פון קורצע זאַצן און זיינע חסידים, אַפילו די גדולי החסידים, האָבן מערסטנס נישט פאַרשטאַנען תורה פון דעם רבין. זיי אַלע פלעגן אָנקומען צו ר׳ בעריש, אַז ער זאָל מסביר זיין דעם רבינס תורה. ר׳ מענדעלע אַליין פלעגט אפט זאָגן בלשון חיבה: דער ביאַלער גנב ווייסט. ווען ר׳ מענדעלע איז אין

יאָר תרכ״ח נפטר געוואָרן, האָבן די ווורקער חסידים געמאַכט ר׳ בעריש פאַר זייער רבי און מנהיג. ער איז געבליבן ווויינען אין ביאַלע און דאָרט געפירט דעם ווורקער דרך פון ר׳ מענ־ דעלען ביז תרל״ו, וועז ער איז נפטר געוואָרן. ער האָט געהאַט אַ גרויסן נאָמען אוז אַ סך באַרימטע חסידים, וואָס זענען אַלייז געווען ראוי צו זיין רביים זענען געווען זייַנע תלמידים. די באַרימטסטע פון זיי זענען געווען ר׳ יחיאל דאַנציג, אַ זון פון ר׳ פייוועלע גריצער, און גרינדער פון דער באַרימטער רבי־ ישער דינאַסטיע אין אַלעקסאַנדער ביי לאָדזש, ר׳ יאַנקל נאדריזינער וועלכער איז געווען ר׳ מענדעלעס איידעם און נאָך דעם אַליין געוואָרן רבי, דער שפעטערדיקער סקערניע־ וויצער רבי אוז ר׳ מענדעלעס זון ר׳ שמעון אוז אַנדערע גדולים.

נאָך ר׳ בערישעס פטירה האָבן די חסידים אויפגענומען פאַר זייער רבין ר׳ בערישעס תלמיד ר׳ יחיאל פון אַלעק־ סאַנדער (ביי לאָדזש). ר׳ בערישעס זין פלעגן פאָרן קיין אַלעקסאַנדער. נאָכן טויט פין ר׳ יחיאלן איז געוואָרן רבי זיין זון ר׳ ישראל יצחק, וועמען מ׳האָט גערופן „ישמח ישראל״, לויטן נאָמען פון ספר, וועלכן ער האָט מחבר געווען.

וועז דער בעל „ישמח ישראל״ איז נפטר געוואָרן, האָבן אַ צאָל חסידים אויפגענומען פאַר אַ רבין ר׳ אהרן לאַנדוי, ר׳ בערישעס זון. אַ צווייטער זון פון ר׳ בערישן, ר׳ אלימלך מנחם מענדל איז שפעטער געוואָרן סטריקאָווער רבי.

ר׳ אהרן לאַנדוי איז געוואָרן רבי אין יאָר תר״ע. די שמחה צוליב זיין הסכמה צו וועדן רבי איז ביי די אַנהענגערס פון ביאַלער הויף געווען אין לשער. מאַסן חסידים האָבן אַנגעהויבן קומען קיין ביאַלע אוז דעם גאַנצן וועג פון דער באַן אין שטאָט אַריין פלעגן זיי טאַנצן מיט התלהבות. זיין רביסטוווע האָט אַבער נישט מאריך ימים געווען. אַרום פסח־ צייט אינעם זעלבן יאָר איז ער קראַנק געוואָרן אוז דעם צווייטן טאָג שבועות איז ער נפטר געוואָרן אין וואַרשע. אין דער ליה, וואָס איז פאַרגעקומען אין וואַרשע, האָט זיך באַ־ טייליקט אַן עולם פון אַ 50 טויזנט יידן.

נאָך זיין פטירה איז אויף זיין אָרט געוואָרן רבי זיין זון ר׳ מנחם מענדל. נאָך צוויי יאָר פראַווען רביסטווע אין ביאַלע איז ער אריבער קיין וואַרשע. דאָרט איז ער ווייטער אַנגע־ גאַנגען ווי דער ביאַלער רבי, צו וועמען ס׳האָבן געצויגן חסי־ דים פון אַ סך פוילישע שטעט. פערציק יאָר איז ער געזעסן אוז געשריבן תורה־חיבורים אוז דברי־חסידות. ביז איצט איז דערשינען בלויז דער ספר „שמש ומגן״, אַרויסגעגעבן אין ישראל דורך זיין זון ר׳ יחיאל לאַנדוי.

ר׳ מנחם מענדל איז נפטר געוואָרן אין ברוקלין, אין יאָר תרצ״ח.

אַ צוויי קאַפיטל געשיכטע אין ביאַלער חסידות האָט געשריבן אַ צווייטער באַרימטער רבי, ר׳ יצחק יעקב ראַבי־ נאָוויטש. ער איז געווען פון גרויסן חסידישן יחוס, זייענדיק אַן אוראייניקל, בן אחר בן, פון דעם ייד הקדוש, וועמענס נאָמען ער האָט געטראָגן.

חסידים דערציילן: זיין פאָטער ר׳ נתן דוד דער שיד־ לאָווצער רבי אוז ממלא־מקום פון רבין ר׳ ירחמיאל דעם יידס זון האָט אַנגעזאָגט, אַז וועז זיין ווייב וועט אים געבוירן אַ זון זאָל מען אים תיכף ווייזן דאָס קינד. דער טאָג פון דעם איז געווען זיין הייסער באַגער צו רופן איינעם פון די קינדער אויפן נאָמען פון זיין גרויסן זיידן, דעם ייד הקדוש, היינו, יצחק יעקב. יעדעס מאָל, וועז זיין ווייב פלעגט אים געבוירן אַ זון האָט ר׳ נתן דוד אַ קוק געטאָן אויפן קינד אוז געזאָגט: „נישט ער״. אוז דאָס איז כדאי צו ווייסן, אַז די אַלע זין פון נתן דודן זענען געווען באַרימטע גוטע יידן. וועז דער שפעטער־ דיקער ביאַלער רבי איז געבוירן געוואָרן אוז זיין פאָטער האָט אַ קוק געטאָן אויפן פנימל פון דעם רך הנולד, איז ר׳ נתן דודס פנים ליכטיק געוואָרן: „אים מיין איד״, האָט ער אויס־ גערופן אַ באַגייסטערטער אוז ביים געבן דאָס קינד אַ נאָמען, האָט ער מיט גרויס שמחה אויסגערופן: „ויקרא שמו בישראל יצחק יעקב״.

ווייטער דערציילן חסידים: ר׳ נתן דוד פלעגט דאָס קינד מיטנעמען צו די רביים צו וועלכע ער פלעגט פאָרן, באַזונ־ דערס צום זקן־הדור ר׳ יחזקאל קוזמירער, וואָס איז געווען פון די גדולי־התלמידים פון ייד הקדוש, אוז צום גרויסן צדיק אוז גאון ר׳ חיים צאַנזער. דערציילן די חסידים, אַז וועז דער קליינער יצחק יעקב איז אַלט געווען זיבן יאָר איז דער פאָ־ טער געווען מיט אים ביים קומירער צדיק, אוז וועז דער צדיק האָט אַ קוק געטאָן אויפן קליינעם יינגעלע איז ער שטאַרק נתפעל געוואָרן פון אים אוז אַ זאָג געטאָן: „אַ גרויסער פויי־ לישער רבי״. ענלעכס דערציילן חסידים פון ר׳ חיים צאַנזער, וועלכער האָט געזאָגט גרויסע שבחים אויפן יונגן קינד אוז אים אַנגערופן רבי.

נאָך אַ יינגל, וועדט ער אַ חתן מיט דעם אייניציקן קינד פון ר׳ שיעלע אָסטראָווער, ביי וועמען ער לערנט גאָר אַ סך. נאָך זיין שווערס פטירה אין תרל״ג וועדט ער געקרוינט ווי אַ רבי, מיט דער הסכמה פון די גדולי־הצדיקים, באַזונדערס פון דעם גרויסן צדיק ר׳ יצחקל סכיזשער. ער וועדט גיך באַרימט ווי אַ גרויסער רבי. זיין חכמה אוז זיין מלכותדיקע הנהגה באַצויבערן חסידים. זיי זענען אין אים דעם יורש פון פשיסכע אוז לענטשנע, אוז נאָך עטלעכע יאָר אין אָסטראָווע באַזעצט ער זיך אין ביאַלע, ווו ער פירט זיין חסידות בידי־רמה, טויזנ־ טער יידן ציען קיין ביאַלע פון גאַנץ פוילן.

אין חודש אדר תרס״ה וועדט ר׳ יאנקעלע ביאַלער קראַנק אוז זייענדיק אויף קוראַציע אין וואַרשע וועדט ער דאָרט נפטר. ער קומט צו קבורה אויפן וואַרשעווער בית־הקברות לעבן זיין שווער ר׳ שיעלע אָסטראָווער. כאָטש דער לעצטער האָט אויבערגעלאָזט אַ צוואה מען זאָל קיינעם נישט קובר זיין פיר איילן אָרום אים, האָט מען דעם ביאַלער רבין, נאָך אַ ספעציעלן פסק־דין פון גדולי־הרבנים, יאָ מקבר געווען לעבן אים. דער פסק־דין איז אויפגעשריבן אויף דער מצבה.

ר׳ יאַנקעלע ביאַלער האָט אויבערגעלאָזט פיר זין רביים אוז צוויי איידעמס אויך רביים. דער עלטסטער זון ר׳ נתן דוד האָט זיך באַזעצט אין פאָרצעווע און געוואָרן באַקאַנט ווי דער

פֿאַרצווּוער רבי. דער צווייטער זון איז געוואָרן ממלא־מקום אין ביאַלע, אָבער שפּעטער באַזעצט זיך דער ביאַלער רבי ר׳ מאיר שלמה יהודה — „משלי״ אין מעזריטש. לעבן ביאַלע און ווערט באַקאַנט ווי דער מעזריטשער רבי. דער דריטער זון ר׳ אברהמעלע ווערט רבי אין לובלין (מחבר פון „ספר ישועות אברהם״ על ספר בראשית, חלק ראשון, אַרויסגעגעבן דורך זיין זון אהרן נתן דוד ראַבינאָוויטש, לובלין 1934). דער יונגסטער זון ר׳ הערשעלע ווערט באַקאַנט ווי דער שעדלעצער רבי, אָבער ער איז נפטר געוואָרן אַ יאָר נאָך זיין פאָטערס פטירה.

די עלטסטע טאָכטער מאַטעלע, וועלכע איז געווען אַ גרויסע צדיקת, איז געווען די פרוי פון דעם ראַדזימינער רבין ר׳ מענדל. ווען זי איז געשטאָרבן האָט מען צוגעלאָזט צו איר מיטה נאָר טבוליים. די צווייטע טאָכטער חנהלע איז די פרוי פון דעם סקערניעוויצער רבין ר׳ יאַסעלע (רב אין בני־ברק, ישראל), זון פון ר׳ שמעון סקערניעוויצער.

ר׳ יאַנקעלע ביאַלער איז דער מחבר פון די חסידישע ספרים: „דברי בינה״ אויף גאַנץ תורה און „ישרי לב״ אויף שבתים און יום־טובים.

אַזוי האָט ביאַלע פאַרצייכנט אַ וויכטיק קאַפּיטל פון גרויסע רבנישע און חסידישע פערזענלעכקייטן, וואָס האָבן געווירקט דאָרט און פון דאָרט אַרויס באַלויכטן דעם הימל פון כלל־ישראל. ליידער איז דאָס אַזוי געווען אַמאָל. דער גרויזאַמער שונא, די דייטשן מיט זייערע שותפים, ימח שמם, האָבן הרוב געמאַכט דאָס בית ישראל אין פוילן און אומעטום ווו זיי האָבן געהאָט אַ שליטה, און צוזאַמען מיט זיי די קהילה קדושה פון ביאַלע פאָדלאָסקע, געדענק אין אַלטע דאָקומענטן ביאַלא־דליטא און אויך ביאַלא גדול.

שמואל ת. הלוי רובינשטיין הרב בגבעתיים

לדמותו של הרב שמואל אריה ליב ז״ק זצ״ל הרב מביאלה*

„הרב הביאלאי״ (דער ביאַלער רב), כך היה מכונה בפי כל בני דורו שבמדינת פולין, שהזכירו את שמו ברטט ובהערצה, וכולם ידעו שהכוונה לאותו גאון ומקובל, צדיק ואיש מופת, הרב ר׳ שמואל ליב ז״ק, שכיהן בקהילתנו ארבעים ושתים שנה משנת תרנ״א עד ג׳ טבת תרצ״ב.

לא היה נואם, ולא איש־דברים, מעודי איני זוכר אותו שיעלה לבמה וידרוש, גם לא היה מגיד שיעור תורני באחד מבתי מדרשיה של עירנו, מעולם לא ראיתיו מרביץ תורה ברבים, ובכל־זאת היתה השפעתו ניכרת בעיר. שהרי כולם ידעו, שהוא גאון ושר התורה, מיחידי שרידי הדור, וביחוד החזיקוהו כבעל־מופת, אשר כל ברכה היוצאת מפיו עושה רושם לטובה, ומכל קצוי המדינה היו באים אליו לבקש ישועה ורחמים, כי ידעו שרוח ה׳ בפיו, ומאוד חששו להקפדתו והשתדלו שלא להמרות את פיו, בכל דבר הנוגע ליהדות ולצרכי הדת, כי ידע המסרב שבנפשו הדבר, ולפיכך כל דבריו היו כגחלי־אש.

הוד של קדושה היה נסוך על פניו וזקנו הלבן, וכולו אומר אימה ויראה, אשר מרוב פחד ממבט עיניו החודרות, היו יראים לגשת אליו, ורק יחידי סגולה מבאי־ביתו היו מתווכים בינו ובין המעוניינים, שפנו לעזרתו ולעצתו. כאילו היתה מפסקת תמיד מחיצה של ברזל בינו לבין הציבור.

מתולדותיו ידוע לנו מעט מאוד, אולם גם הפרטים המעטים המצויים בידינו, יש בהם כדי להעיד עדות נאמנה על גדולתו התורנית ואישיותו המקורית.

נולד לאביו ר׳ חיים ישראל בעיר הוראַדנא שבליטא בשנת תר״ז. אביו היה תלמיד־חכם ומגיד־מישרים בכמה קהילות ובאחרונה בעיר טרספול, שע״י בריסק דליטא. שם ישב בנו הצעיר שמואל ליב ושקד על התורה, עד שיצאו לו מוניטין כה„עילוי הטרספולי״.

משם הריץ מכתבי שאלות־ותשובות לגדולי רבני דורו, והיה רגיל להחליף מכתבים עם הגאון רבי יוסף שאול נטנזון הרב מלבוב, שבחיבורו הגדול „שואל ומשיב״ מביא הרבה שאלות תורניות, ששאלו הרב שמואל ליב מטרספול. הרב הלבובי האמין לפי המכתבים, כאילו השואל הטרספולי הוא בוודאי הרב מטרספול, שכן היה הצעיר חותם: שמואל ליב ז״ק מטרספול; ולמעשה לא היה אז אלא נער בן שלוש־עשרה. ומסופר, כשאביו הדרשן היה הולך מעיר לעיר לדרוש, לקח פעם עמו את בנו שמואל ליב הצעיר והגיעו לבובה. שם נכנסו לבית הרב ר׳ יוסף שאול להתוודע לפניו ולהכירו.

עם כניסתם, שאל הרב, מאין אתם? מטרספול, השיב האב. שאל הרב ומה שלום רבכם ר׳ שמואל ליב, שכנראה הוא למדן גדול וחריף גדול. כאן התערב הנער והעיר: ר׳ שמואל ליב אינו למדן גדול כל כך. מיד סטר לו הרב על לחיו, ונזף בו בגערה, על שהוא מעיז לפגוע בכבודו של רב ותלמיד־חכם. ולא יכול האב להתאפק עוד, ופנה לרב, ואמר: לאט לך רבי, בני זה הקטן, הוא־הוא הר׳ שמואל ליב המתכתב עמו בחידושי תורה. נהרו פני ר׳ יוסף שאול למראה „יניק וחכים״ זה והפטיר: כזה עוד לא ראיתי מימי.

במחיצתו של הרב הלבובי עשה העלם ר׳ שמואל ליב חדשים אחדים, משם חזר לפולין דרך עיר ראדום, שם ראה אותו הגאון ר׳ יואב יהושע, בעל „חלקת יואב״ הרב מקינצק והשתקע עמו בדברי תורה, והחזיקו בביתו כמה שבועות. חמיד גור בראדום, שמעו מהרב ר׳ יואב יהושע, שהעלם הזה הוא בקי נפלא וחריף עצום, התחילו לספר לפניו על גדולתו של רבם רבי יצחק מאיר מגור בעל ה„חידושי הרי״ם״ והשתדלו בכל כוחם, שיסע לגור לקבל תורה מפיו. נכנסו הדברים ללבו, ונסע לביתו לבקש רשות מאביו המתנגד, שירשהו ללכת לרבי מגור, ומן השמים

* דער מאמר ווערט הרב ר׳ שמואל אריה ליב ז״ק, דער פאַרלעצטער רב אין ביאַלע, איבער 40 יאָר (1891—1932), ווערט געגעבן אין העברעאישן אָריגינאַל, ווי דער מחבר האָט צוגעשיקט.

היה, שאביו הליטאי נענה לבקשת בנו והוליך אותו אל הרבי מגור.

כשנכנס ר׳ חיים ישראל לקודש פנימה אמר לרבי מגור: „הבאתי את בני העילוי ללמוד תורה מפי כבוד קדושתו, אבל אין לי האפשרות הכספית להחזיקו כאן על חשבוני. השיב לו ה„חידושי הרי״ם: „כשאני מקבל אותו לידי לא יחסר לו כלום״ (ראה ב„רמזי דחכמתא״ של הרב זצ״ל בסוף הספר, מתולדות המחבר הרב זצ״ל, יצא לאור ע״י בנו ר׳ דוב בריש הי״ד).

בשנת תר״ך נתקבל העילוי הטרספולי כתלמיד למרן ר׳ יצחק מאיר מגור, ונתחבב עליו מאוד, ולמד יחד בצוותא עם נכדו הבחור ר׳ יהודה ארי׳ ליב בעל ה„שפת אמת״ זצ״ל, והיה נכנס בכל יום לקודש פנימה לקבל שיעורים קבועים מפי הרבי. כך המשיך בלימודיו עד בואו בברית הנישואין עם בתו של ר׳ משה יהודה ליב (אשר מנוחתו כבוד בירושלים) חתנו של הצדיק המפורסם ר׳ שלמה ליב מלנצ׳נה. בן דורו של הצדיק ר׳ שמחה בונם מפשיסכה. כשרבי שמואל ליב התארס עם נכדתו של הצדיק מלנצ׳נה, כבר לא היה הצדיק בחיים (הוא נפטר בשנת תר״ג), אולם בנו הצדיק ר׳ יהושע מאוסטרוב בעל „התולדות אדם״ ירש מקום אביו, והוא הבטיח מזונות לזוג הצעיר אחרי הנשואין, שיגור באוסטרוב בצל הדוד הצדיק, ומסופר על מכתב שנון שערך העילוי ר׳ שמואל ליב לדוד ארוסתו הצדיק מאוסטרוב, בו הוא מבקש לשלוח לו דמי כלכלה למשך ימי שבתו בגור כבחור ותלמידו של האדמו״ר מגור. והוא מנמק את בקשתו כדלקמן: בירושלמי ערלה פ״א, הלכה ג׳ נאמר: „מי שאוכל מלחם חברו בוש הוא להסתכל בפניו, והופך פניו לצד אחר, והנביא אומר: (ישעיה ל, כ) „והיו עיניך רואות את מוריך״ — הרי שחייב התלמיד להסתכל בפני רבו, ואיך אוכל להביט בפניו, בשעה שאני אוכל מלחמו ומוחזק מכיסו ?״

אף הוא, דודו מאוסטרוב, השיב לו, ידועה תשובתו של אברהם אבינו לאורחיו (סוטה י. ב) „לאחר שאכלו ושתו עמדו לברכו, אמר להם: וכי משלי אכלתם, משל אלוקי עולם אכלתם, הודו וברכו למי שאמר והיה העולם״. מכאן — שלא לחמו של רבך אתה אוכל, אלא אני ואתה ורבך האדמו״ר מגור, כולנו משל אלוקי העולם אנו אוכלים״.

משבא הצעיר בברית הנשואין עם רעיתו יהודית שיינדיל היה מתגורר בצלו של הצדיק מאוסטרוב ואוכל מזונות על שולחנו יחד עם דודנו הרבי ר׳ יצחק יעקב רבינוביץ׳, שנת־פרסם אח״כ כאדמו״ר מביאלה הנקרא ר׳ יענקילה מביאלה, וידידות גדולה נתפתחה בין שני הדודנים (קוזינים) האלה.

באוסטרוב הוסיף האברך ר׳ שמואל ליב לשקוד על התורה ולעסוק בחסידות, במחיצת דודו, אולם גם אחרי הנשו־אין המשיך לנסוע לרבי מגור, וקיבל שיעורים ממנו עד לשנת פטירתו בתרכ״ו.

בשנת תרל״ט נתקבל לרב בעיירה קטנה וולודבקה ומשם עלה לכס הרבנות בשנת תרמ״ב בעיר שברשין, מחוז לובלין. בהשפעת דודנו ר׳ יענקילה מביאלה הוא נוסע לאדמו״ר המגיד ר׳ אברהם מטריסק. שם נסעו גדולי אדמו״רי הדור והרב משברשין מפורסם ביניהם כגאון עצום בקי בשני התלמודים. ומסופר שפעם אמר המגיד מטריסק תורה לפני שולחנו, והזכיר מאמר בשם הגמרא. לאחר ברכת המזון, שאלו יושבי השולחן זה את זה למקור המאמר התלמודי שהמגיד הזכיר בשם הגמרא. והיו ביניהם גדולי הדור, ולא ידעו למצוא את המאמר.

נכנסו לחדר המגיד ושאלוהו למקור המאמר בש״ס. אמר המגיד, צאו לבית המדרש ושאלו את הרב משברשין והוא יראה לכם המאמר, כי הוא בקי בש״ס מאין כמותו. הרב משברשין הראה להם תיכף את המאמר, לתמיהתם המרובה של השואלים הלומדים.

וידוע שהרב משברשין נתמנה ע״י המגיד מטריסק לבחון את נכדיו בשיעוריהם. לימים, כשהרבי ר׳ משה מרדכי מלוב־לין האדמו״ר מטריסק בא לביאלה לערוך שולחנות, ביקר אצל הרב והזכיר לו, שהוא נבחן על ידו בטריסק בהסתופפו בצל זקנו המגיד זצ״ל. זה היה בחורף שנת תר״ץ.

בשנת תרמ״ח נפטר רבה של ביאלה, הגאון ר׳ זאב נחום בורנשטיין אביו של הרבי ר׳ אברהם מסוכצ׳וב. ר׳ זאב בורנ־שטין היה מפורסם כגאון וחסיד גדול, מחשובי חסידי קוצק, ומחותנו של הרבי הזקן מקוצק. וקהילת ביאלה היתה מתפארת בו. עם מותו קשה היה לקהילתנו לבחור רב, שיהא ראוי למלא את מקומו בתורה וביראת שמים. שלוש שנים נשארה הקהילה בלי רב, עד שחשובי העיר נתנו עיניהם ברבי שמואל ליב ז״ק, רבה של שרבשין, למנותו כרב העיר. מסתבר מאוד, שחסידי האדמו״ר ר׳ יעקב מביאלה, שכאמור היה דודנו של ר׳ שמואל ליב, הם־הם שהשתדלו לבחרו כרבה של ביאלה, כי היתה להם השפעה ניכרת בעיר, וכנראה, שגם חסידי גור בביאלה שהיו בעלי דיעה העיקריים בענינים אלו, גם הם לא התנגדו למינוי זה, כי ידעו על רב גאון זה, שהוא תלמידו של ה„חידושי הרי״ם, והאדמו״ר ה„שפת אמת״ הסכים מאוד למינוי זה, כי זכר את הרב מימי בחרותו בלמדם יחד בצוותא. ואמנם בשנת תרנ״א הופיע הרב בשערי ביאלה ותהום כל העיר לקראתו, כי שמע תורתו ויראתו הלך לפניו, כאחד הגדולים בארץ.

ביחוד השתעשעו עמו לומדי העיר ומופלגיה. ר׳ נח שחור (חותנו של האדמו״ר מגור זצ״ל) וחבריו העריצוהו מאוד בגלל תורתו וצדקתו, וזה עודד אותו לנהוג את נשיאותו ברמים ללא כל חנף ומשוא פנים.

אין פלא איפוא, שכל האטליזים היו כשרים למהדרין, שהרי ידע הקצב, אם הרב יתפסנו באיזה מכשול, מיד יקנסנו כדין ופרנסתו אבודה. וכן כשהופיעו לפניו בעלי דין לדין, היו עומדים לפניו ביראה ורעדה, ופסק־דינו נתקבל עליהם כמשפט האורים, אשר אין לערער אחריו כמלוא נימה.

פעם סיפרו לו שבאחת המספרות מגלחים בשבת מאחורי דלתות מוגפות, הלך הרב עם מלויו למקום המעשה והתפרץ לפנים ומצא את המגלחים בקלקלתם, מיד ברחו המתגלחים כשהסבון מסובן על פניהם, ונתן סטירה לספר על פניו, והוכיחו תוכחה נמרצת, הספר לא העיז עוד לחלל את השבת בצורה גסה.

גם גבאי בית הכנסת ובית המדרש הגדול לא הנהיגו שום מנהג חדש שלא בהסכמתו, והכל היו תלוי ועומד עד שיסכים הרב. זכורני, כשסיידו את בית המדרש הגדול בעירנו, ובכניסת הבית מעל הדלת צבעו צורת „מגן דוד״, שסימל אז את תנועת

הציונות והתחיה, מיד שלח הרב בידי השמש, להסיר את הסמל ולמחקו, כי אין להכניס רוח חדשה בבית המדרש הישן. מובן, שבאותו היום הסירו את הסמל הציוני מעל קיר ביהמ״ד, למ־רות הרהוריהם של הציונים במקום.

ברם למרות תקיפותו ועמידתו על דעתו, טוב לב ורך מזג היה מטבעו והיה חונן דלים ועוזר לכל נדכה וכושל, ביתו היה פתוח לעניים, ובתו הצדקנית מרת רחלה היתה מבשלת יום־יום ארוחות צהרים בביתו, ומחלקת בפקודתו לעניי העיר ולכל ארחי־פרחי.

ביחוד מפורסם היה הרב בהוראתו הקלה והנוחה ביחס למתענים בארבע תעניות הציבור. מאז ימי המלחמה הראשונה ואילך, היה ר׳ יואל השמש רגיל להכריז בבית המדרש בצום שבעה עשר בתמוז וכן בתשעה באב את ההכרזה הבאה: „בפקודת הרב אנשים חלשים לא יתענו כלל. אלה שקשה להם לצום, יאכלו בשעה 1 אחה״צ, ושוב ישלימו את הצום עד הערב״. בדבר זה היה יחיד בדורו והיה מפורסם בכל מדינת פולין, כרב המתיר לאכול בימי צום (כמובן, מחוץ ליום הכי־פורים).

אמרו, שהיה לו מקור לכך, דברי הריטב״א במסכת שבת סט, ב׳ האומר, שהאוכל בכל יום בריוח, הוא יכול לצום יום שלם ולא יסתכן, אבל מי שאוכל כל יום רק מזונות מצומצמים כדי חייו, אדם כזה סכנה היא לו לצום, שמא ימות, וכלשון הגמרא שם: „וההוא יומא לימות״. לאור דברי ריטב״א אלו, היה אומר הרב, היות ובימי המלחמה סבלו אנשים חרפת רעב ומזונותיהם היו מצומצמים ביותר, לפיכך יש מקום להתיר את הצום לאנ־שים חלושים ולהקל במקצת לאלה שהצום קשה להם.

ומעניין, שהרבי ר׳ מאיר יחיאל הלוי מאוסטרובצה זצ״ל, שהיה ידוע כמתענה ומחמיר על עצמו מאוד בעניני צום, פגש פעם יהודי מתושבי ביאלה וביקש ממנו לשבת על ידו, ולמסור לו בדיוק את לשון הכרזת הרב הביאלאי בענין התעניות כי אומרים עליו, שהוא מתיר לאכול בימי צום וכאילו מבטל הוא את גזירת „ארבע תעניות ציבור״ — כיון ששמע היטב את לשון ההכרזה, אמר ליהודי הביאלאי: „נחמתני, נחמתני, כי יש לו יסוד להקל בצורה כזו״.

בכלל היה הרב מקיל מאוד בשאלות „איסור והיתר״ כי היו לו כתפים רחבות בעניין, בקיאותו בפוסקים והתמצאותו המקצועית בטיב השאלה עמדו לו להתיר שאלות קשות, שרבים היו מתלבטים בהן ביתר. בעירנו היה למדן אחד שישב כל הימים בבית החסידים ושקד על התורה (מפני כבודו לא אזכיר את שמו), ביחוד היה חוזר כל ימיו על שולחן ערוך, „יורה דעה״. פעם באה לפניו אשה לשאול על כשרותו של עוף. הלה בדק את השאלה והטריף את העוף. שתקה האשה, והלכה לשאול את הרב והכשירו. חזרה האשה בטענה אל הלמדן, למה הטרפת והלא הרב הכשיר! לקח הלמדן את ה„יורה דעה״ תחת זרועו, הלך אל הרב להתווכח עמו בנידון השאלה, שלדעתו העוף טריפה ודאי. כשפתח הלה את דבריו ניגש הרב לארון הספרים, והוציא ספר שו״ת „חכם צבי״ והראה לו, שב־ספר זה מפורש להתיר, ואסור לך לאבד ממונם של ישראל, והוסיף הרב לנזוף בו, שאם אין אתה בקי בפוסקים האחרונים, אסור לך להורות.

גם בעניני היתר עגונות, היה ידוע כמומחה גדול, וגדולי רבני הדור היו מבקשים ממנו את דעתו בנידון. הגאון ר׳ חיים סולוביצ׳יק, הרב מבריסק, הסמוכה לביאלה, היה מבקש הרבה פעמים את הרב לעיין בדינה של אשה עגונה שבאה לפניו ולהביע את דעתו הפסקנית, ותמיד הסכים לפסק־דינו, והיה אומר, אחרי הוראת הרב הביאלאי אין מה להרהר.

וסיפר מורי הגאון ר׳ מאיר שפירא זצ״ל, הרב מלובלין, שכשפרץ הסכסוך בינו לבין הרב יעקב מאיר בידרמן, גיסו של האדמו״ר מגור זצ״ל, בדבר קביעת קופסאות של צדקה לטובת ישיבת חכמי לובלין, שרבי יעקב מאיר, בתור נשיא „קופת ר׳ מאיר בעל הנס״ התנגד לכך, באמרו שזוהי הסגת גבול ועירער על הפצת הקופסאות הלובלינאיות. פנה הרב שפירא אל כל רבני קהילות פולין, וערך לפניהם קונטרס בהלכה, שאין בזה שום איסור, וביקש מהם הסכמתם בכתב ובחתימת ידם על הקונטרס.

כשאסף הרב שלש מאות חתימות על קונטרסו בא לפני הרבי מגור להראות לו דעת גדולי הרבנים להתיר. דפדף הרבי בין החתומים ולא הגיב כלום. כשהגיע לחתימת ידו של הרב הביאלאי, פסק מלדפדף עוד וקרא את גיסו ר׳ יעקב מאיר, והראה לו את חתימת הרב, ופסק: יותר אין צורך לעיין בקונטרס, שאחרי פסק־דינו של הרב מביאלה אין להשיב.

עד כמה היה ממשכן את נפשו לעזור לאומללים, אפשר ללמוד מ„היתר עגונה״ שהתיר לאשה עגונה להנשא, אחרי שהרבה גדולי ישראל לא מצאו שום מוצא להיתר. והוא חתר בבקיאותו בנגלה ובתורת הנסתר להתירה מכבלי העיגון, וזה תוכן העובדה. אשה אחת סבלה מאוד מבעלה החפשי בדיעות, עד שסוף סוף המיר את דתו, ולא רצה לתת לה גט. לימים טבע בים, ולא הוציאוהו מן הים. כשבאה האשה לפני בתי דין להתיר לה להנשא בתורת אלמנה, לא רצו חכמי הדור להתירה, היות ואין עדות שמת בים, אלא טבע, ושמא יצא מן המים כשהוא חי ואין אנו יודעים. עפ״י הדין המבואר בשו״ע אבן העזר סימן י״ז סעיף ל״ב: „ראוהו שנפל לים אפילו טבע בים הגדול אין מעידים עליו שמת, שמא יצא ממקום אחר״ כי הלכה היא: „מים שאין להם סוף אשתו אסורה״. האשה התדפקה על פתחי בתי דין ואין מי שיזדקק להתירה, עד שנתבקש הרב הביאלאי לעיין בדינה והוא פסק להתירה עפ״י ספר „הקנה״ המיוחס לספרי הקבלה, האומר, „מים שאין להם סוף״ — אפשר שהטובע ניצול ויצא מקצה אחר, ואנחנו לא ראינו, — כל זה באדם המאמין בקב״ה שאין לו סוף וגבול, יתכן שינצל, אבל הכופר בה׳ הואיל ואין הוא מאמין במי שאין לו סוף — אין לו תקוה ובודאי טבע ומת. והרב מוסיף לדון: שמא תחשוש שעשה תשובה בהיותו במים, גם כן אין לחשוש שמא ניצול הוא וחי, כי כבר אמרו (עבודה זרה י״ז, א׳), „כל הפורש ממינות — מת״. ולפיכך אשה זו מותרת להנשא על כל פנים, שבודאי בעלה כבר מת. וכשסיפר ר׳ מאיר שפירא זצ״ל על היתר זה, אמר, נימוק זה ודאי שהוא „מזור״ מאוד, אבל בודאי לא שימש אלא סניף של היתר ליסודות הלכתיים אחרים עליהם סמך הרב הביאלאי בהיתרו.

נוסף על צדקתו וחסידותו יש לציין גם את פקחותו

המקורית, ותפיסתו המהירה שידע לגשת תמיד אל הענין, ישר ובצורה ברורה.

סיפר הר״ר מנחם רובינשטין מביאלה (אביו של הרב שמואל רובינשטין, הרב לקהילת פאריז), שפעם עלה אל הרב לבקש ממנו מכתב המלצה ושתדלנות אל אחד מפרנסי העיר. הרב כתב את המכתב, וכשהגיע לחתימתו סיים: „ידידו עוז״ וכו׳ ובינתיים ניתזו טיפות דיו על תיבת „ידידו״. חיפש הרב אולר לגרד את טיפות הדיו מעל התיבה. הצטער מאוד ר׳ מנחם שהרב טורח כ״כ בשבילו, והעיר, די רבי, אין צורך לגרד כ״כ הרבה. השיב לו הרב, שכחת רש״י מפורש, על מה שכתוב בתורה (בראשית ל״ג, ד) „וירץ עשו לקראתו... וישקהו״ — אומר רש״י: „נקוד עליו... לומד שלא נשקו בכל לבו״. מעתה, צא וראה, אם ישארו נקודות דיו על תיבת „ידידו״, יכול הפרנס לחשוב, שאינני „ידידו״ בכל לבי, לפיכך צריך לנקות ולהסיר היטב את הנקודות.

סיפר לי אחד מתושבי עירנו, שפעם בא אל הרב לבקש ממנו עצה איך יתנהג במסחרו היות וצפוי לו הפסד רב ואינו יודע לשית עצה בנפשו באיזה אמצעים לנקוט למנוע את ההפסד. הרב גמגם, ואמר מי אני, וכי סוחר אני לייעצך עצות מסחריות. אבל ההוא לא הרפה ממנו, פנה אליו הרב ושאלו, תפילין אתה מניח בכל יום? כן, ענה הנשאל. ותפילת מעריב אתה מתפלל בכל ערב? כאן גמגם הנשאל, ואמר כשיש פנאי אני מתפלל. מיד אורו פני הרב ואמר: אילו היית מתפלל מעריב ואמרת תפילת „השכיבנו״ שנאמר בה: „ותקננו בעצה טובה מלפניך״ כי אז היית מתוקן בעצה טובה. עכשיו, אתה מבקש ממני עצות. תבטיחני להתפלל מעריב בכל ערב, וה׳ יתקנך בעצה טובה מלפניו.

מפי זקנים שמעתי בילדותי, שהרב היה מפורסם מאוד בנעוריו כגאון תורני ומחדש עצום. אלא, שבאמצע מבחר שנותיו התמסר לתורת ח״ן (חכמה נסתרה) היא תורת הקבלה, והתחיל לעסוק בקבלה מעשית. עד שזה הזיק מאוד לבריאותו וגרם להפסקה פטלית למהלך לימודיו ולהתקדמותו התורנית בשטחי ההלכה ולימוד הגמלה.

ואמנם אני זוכר אותו מעודי שהיה מסוגר בביתו ועסק בספריו, ולעתים נדירות מאוד ראינו אותו מופיע ברחוב או בביהכנ״ס, ובכלל לא קל היה להתקבל אצלו בביתו, כי תמיד עסק בחדרו לפני ולפנים בתורתו, ובעיון בספרי קבלה, וחתנו ר׳ משה אוצ׳ן, ששימש מורה הוראה לעירנו, הוא היה מנהל את כל עסקי הרבנות במובן הציבורי. ורק בעניינים דחופים היה חתנו משתדל להכניס אנשים לחדרו להטרידו מגירסתו.

אולם כל זה היה למראית עין בלבד, למעשה היה הרב עסוק מאוד במתן תשובות לשואלין בכתב, בדברי הלכה הנוגעים למעשה, כגון כתיבת גיטין, הכשרת מקוואות וכו׳ שפנו אליו מקהילות שונות שבסביבה הקרובה והרחוקה. ביחוד היה דן הרבה עם השו״בים וגער בקצבים, שלא ישנו שום דבר מהנוהג המקובל, והיה שומר על סדרי הכשרות שלא ישתנו כחוט השערה ממה שהונהג בקהילות קדושות מקדמת דנא.

כבר אמרנו, שבמהותו היה נוטה להקל בהוראה והיה חס מאוד על ממונם של ישראל. זוכרני, שבערב יום הכיפורים שחרית היה עומד ליד דלת חדרו, ותור ארוך של שואלי שאלות בעניני כשרות עופות משחיטת הכפרות היה מזדנב לפניו, כל אחד החזיק והציג את העוף הנידון לפניו, והוא רק הציץ על מקום השאלה ונענע בראשו כשר, כשר, במבטאו הליטאי המיוחד. ומעניין, שבאותו מעמד קדוש, לא שכחו הנשים השואלות לבקש מאת הרב שיברכן בשנה טובה ובפקודת ישועה. הרב ברכן, וזרזן לשוב מהר הביתה, כי עבודה רבה מחכה להן בבית, לקראת היום הגדול הממשמש ובא.

עם כל גדולתו בתורה, וידיעת ערכו העצמי היה מכניע עצמו לפני צדיקי דורו, והיה מזכיר עצמו לפניהם. כשהרבי ר׳ מנדלי לנדוי האדמו״ר מסטריקוב היה בא לעירנו ליום הלולת אביו הצדיק הרבי ר׳ בריש מביאלה החל בכ״ה סיון, היה הולך לאהל אביו עם קבוצת חסידיו, וליד הקבר היה מקבל פתקאות, בא נכדו של הרב, הבחור ר׳ שלמה אשר, בשם זקנו שביקש להזכיר שמו לפניו.

כמו־כן היה רגיל לשלוח פתקא לאדמו״ר מגור זצ״ל, למרות שהרבי מגור העריכו והעריצו במאוד מאוד.

בשנותיו האחרונות היה חולה מאוד במחלת הכיס והשתן, והיה סובל יסורים נוראים, ובכל זאת האירו פניו במאור עליון, כאילו יסוריו מזככים את נשמתו המאירה מעל פניו הקדושים.

בשכבו חולה בווארשה, היו גדולי הרבנים חרדים לבקרו, והיה מתנצל בפניהם, שיש לו ספק ברכה בברכת „אשר יצר״ הואיל ואין השתן יוצא מאליו אלא באמצעות צינור, ולחש למורי ורבי ר׳ מאיר שפירא, שהוא סובל מאוד מהספק־ברכה, שאין בידו להכריע, יותר מעצם כאב היסורים כשלעצמם. כשחזר מורי וסיפר הדבר לתלמידיו, היה מדגיש מתוך התפעלות מרובה עד כמה יראת חטאו של גאון וצדיק זה מגעת.

בשנת תרצ״א בט״ו בשבט חל סיום הש״ס למחזור הראשון של „דף היומי״ והרב מלובלין הכריז על מגבית־כסף בסכום של 27 זלוטי ושני גרושים כמספר הדפים שבש״ס תלמוד בבלי (שני אלפים ושבע מאות ושנים דף), והרב מביאלה שכב אז בווארשה בקליניקה של ד״ר פרישמן. בשמעו על הסעודות הגדולות שעורכים ביום סיום הש״ס לכבוד הסיום שלח הסכום הנ״ל אל בית החסידים דגור שברח׳ נאלבקי 19, וביקש לשלוח לו שיריים מסעודת מצוה זו, שלדעתו ערכה גדול מאוד, בשים־לב, שציבור גדול של לומדי תורה מסיים הש״ס בעת ובעונה אחת, הדבר עשה רושם מאוד על נדיבי ווארשה, ורבים נמשכו אחריו ועשו כמותו.

בשבועות האחרונים לחייו חלה מאוד והוליכוהו לאוטבוצק שע״י ווארשה, ובתו רחל׳ה היתה מתחננת לפניו, שיסעו חזרה הביתה, והוא השיב לה, שעדיין לא הגיע הזמן. עוד נסע, ורמז לה, שאחרי גמר ימי חנוכה יסע חזרה הביתה. ואמנם במוצאי ש״ק אור ליום ג׳ טבת שנת תרצ״ב יצאה נשמתו בטהרה אחרי ברכת ההבדלה, והוא בן שמונים וחמש שנה. פרנסי עירנו השתדלו להביאו מאוטבוצק לקבורה בעירנו, ומכל הסביבה התכנסו לחלוק כבוד לרועה הרוחני, שפירנס את עדת ישראל בקהילות קדושות, תקופה של למעלה משלש וחמשים שנה. בחורי ישיבת נובהרדוק ממזריץ׳ הסמוכה באו רגלי אל הלויה דרך של 25 קילומטר. כל רבני הסביבה באו להספיד לנפטר, במיוחד בא ר׳ מאיר שפירא הרב מלובלין עיר המחזו והוא עמד על גזוטרתו של ר׳ יצחק ראדזינר (ברמן) ברח׳

הבריסקאי ונשא עליו הספד בקול נהי בכי תמרורים, כשלמטה עומדת כל העדה בת רבבה המרכינה ראש לקראת ארון רבם הצדיק והקדוש.

הרב שפירא קרא עליו את הפסוק: „ונר אלקים טרם יכבה ושמואל שוכב בהיכל ה׳ (שמואל א, ג, ג)״ ואמר, אני מעיד על הרב הגדול מביאלה, שראיתיו כמה פעמים לפני פטירתו ופניו היו מרחפים בעולמות עליונים ובהיכלי מרומים, גופו סבל הרבה יסורים אבל רוחו וכל מעייניו היו נתונים ומכוונים בעולמות של קדושה, עולמות שאין להם כל קשר ושייכות עם עולמנו השפל והאפל, ונר אלקים — נרו ונשמתו של צדיק וגאון זה — טרם יכבה, עוד טרם כבה, היה שוכב ומרחף למעלה־למעלה, לא כאן, אלא „בהיכל ה׳״, במחיצה של מעלה, מקומם של התנאים והאמוראים שרי התורה ושרפי קודש.

וכאן פנה המספיד אל פני הארון והכריז: רבה הגדול של ביאלה! מאוד דאגת לבני עירך, הקלת להם בימי צום ותענית, בידעך את חולשת גופם ובריאותם הרופפת. ידוע תדע, שישנם היום הרבה בתים בישראל, שצמים בהם הרבה צומות לא מפאת חיוב תענית, אלא בגלל חוסר לחם, הם סובלים חרפת רעב מחמת המצוקה הנוראה השוררת בעירך ובכל ערי הסביבה. לפיכך תלך ותמליץ לפני כסא הכבוד, שהגיעה השעה להושיע את עמו ישראל, שלא יצטרכו לסבול עוד רעב ומחסור.

יהודי ביאלה, תדעו, שבארון הזה שאתם מלוים כעת, אינו שוכב גוף צנום של צדיק קדוש, אלא כאן מונח ספר תורה קדוש עם אותיות בוערות ונוצצות־אש, עמוד התורה ששימש אצלכם בקודש למעלה מארבעים שנה, אתם מלוים רב ורועה רוחני, שלא הניח כמותו בכל הדור הזה. הקהל געה בבכיה נוראה. מסע הלויה נמשך משעות הבוקר של היום השלישי ה׳ טבת, עד לשעות שלאחרי הצהרים תחת מטר של שלג, בבית הקברות הספרדי האדמו״ר ר׳ משה ברוך מורגנשטרן, רבה של וולודבה, וכל הקהל מילא שק גדול של פתקאות שהניחו בקברו ליד גופו. חתנו המו״ץ ר׳ משה אמר כמה דברי הספד עם סתימת הגולל ונשתתק מרוב בכיה, כי לא יכול היה לגמור מרוב צער ואבל, בדומית אבל חזר הקהל לעיר, והפטיר: רב כזה לא יקום עוד בדורנו.

הרב הניח אחריו בן מופלג בתורה, החסיד ר׳ דוב ברייש הי״ד, ושני חתנים: המו״ץ הרב ר׳ משה אוצ׳ין, מחסידי סטריקוב ור׳ חיים יחיאל ציטרינבוים, בתו הצדקנית רחל׳ה הי״ד, נכדים ונינים. נכדתו מרת אסתר יהודית אלעי׳ נמצאת בישראל, בבני־ברק, נכדו מר יעקב אוצ׳ן באמריקה, ונינו הרב אברהם מרדכי הרשברג, רב בשיקגו, שזקנו הרב זצ״ל עוד הספיק לבקש את הרב שפירא זצ״ל מלובלין, שיקבלהו לישיבת חכמי לובלין, כי הוא עלם כשרוני והוא יתום מאביו. ואמנם אחר מות זקנו בא העלם לישיבה, שם שקד והתמיד מאוד בלימודיו וחיבר ספר „מחשבת הקודש״ על סדר קדשים, והוא נחשב כיום לאחד הרבנים המובהקים באמריקה.[1] אבל יותר מכל הניח הרב אחריו „שם טוב״, אשר רק יחידים בדור זוכים לזה. בין גדולי רבני ביאלה ינון שמו לנצח.

---

[1] זאגט זיין שיעור דער ראש ישיבה ר׳ יהודה אריה פראמער, דער ווירדיקער יורש פון יונג־פאראשאראבענעם רב און סענאטאר ר׳ מאיר שאפירא. זאגט דעם דאזיקן שיעור איבער פאר אונדז דעם זעלבן אוונט אויף דער סיום־סעודה אַ יונג בחורל — כמעט אַ ייִנגל. ער זאגט אים איבער אויסנווייניק אינגאנצן און שאקלט דערבי זיינע בלאנדע פאה־לאקן.

ווער וואלט זיך דאס געקאנט ריכטן, אז יענץ יונגע ייִנגל וועט זיך פארוואנדלען אין הייגטיקן הרב ר׳ מרדכי הערשבערג פון טשי־קאגא, וועמען איך האב געהערט אין די אמעריקאנער אמבאסאדעס אין וועגעצוועלא און קאלאמביע רעדן פאר אַ געקלעבענעם עולם וועגן דער גרויסקייט פון אמעריקע און אירע יידן און וועגן זיין פרייַנד דעם וויצע־פרעזידענט דיק ניקסאן?...

(ד״ר שאשקעס — „ביי די פארבליבענע יידן אין לובלין״ — „לעצטע נייעס״, נומער 1552, פון 5.2.60, וווּ עס וועט צוויישן אַנ־דערן דערציילט וועגן סיום הש״ס אין יאר 1938 אין דער „ישיבת חכמי לובלין״).

בשם השם ובעזרתו

כתר תורה

בית יעקב לכו ונלכה באור ה׳

קנין

עמוד א׳ קנוי לר׳ משה דוב נ״י זון ר׳ חלב תניי

ובנם שלמה נ״י בריוועךאן ירושלים

בסך עשרים זהובים

כפ

התעודת קנין לכתיבת אות בספר התורה לזכרו של הרב מביאלה ר׳ שמואל ליב זצ״ק ז״ל.

אַ קבלה אויף אַ געקויפטן אות אין דער ספר־תורה, וואָס איז געשריבן געווארן לזכרון דעם ביאלער רב שמואל לייב זצ״ק ז״ל.

Certificate aquiring the right to inscribe a letter in the Sefer Tora in memory of Rabbi Shmuel Leib Zack

צוגאב צום מאמר וועגן הרב שמואל אריה לייב ז״ק

דער ביאַלער רב האָט געהאַלטן, אַז ביי אַ דין־תורה צווישן אַ בעל־מלאכה און אַ סוחר, איז דער בעל־מלאכה מער באַגלייבט. אויך אַן אַרבעטער האָט ביי אים גענאָסן בעת אַ דין־תורה פון מער צוטרוי ווי זיין מייסטער.

אַ כאַראַקטעריסטישע דין־תורה איז פאָרגעקומען ביים ביאַלער רב: דער אָנגעזעענער געשעפט־מאַן חסיד יחיאל הערש, אַ תבואה־סוחר איז אַמאָל פאָראַרעמט געוואָרן און נישט געקיין געלט צום האַנדל. האָט דער חשובער געשעפט־מאַן צונויפגעזאַמלט צוויי די חסידים הונדערט רובל און געגעבן יחיאל הערשן, נישט זאָגנדיק אים, אַז דאָס איז אַן אונטערשטיצונג. אין אַ צייט אַרום האָט יחיאל הערש געוואָלט אָפגעבן די הונדערט רובל, האָט משה לעדערמאַן געטענהט, אַז ער גדעדענקט נישט, אַז ער זאָל אים אַמאָל האָבן געבאָרגט געלט. דער ענין איז דערגאַנגען צו אַ דין־תורה פאָרן ביאַלער רב. דער פסק־דין איז געווען, אַז דער לווה איז מער באַגלייבט ווי דער מלוה. די הונדערט רובל זענען אַוועקגעגעבן געוואָרן לטובת דער תלמוד־תורה.

וועג איך האָב געדאַרפט אין מלחמה־צייט שטיין צום פריזיוו, האָט מיין פאָטער מיך אַרויפגעפירט צום רב, כדי צו בעטן פון אים אַ ברכה. דער רב האָט מיר געגעבן די האַנט און געזאָגט: „זאָלסט בשלום איבערקומען״.

אַ פאָר וואָכן נאָך מיין צוריקקער אַהיים פון געפאַנגענשאַפט, וועג איך האָב געאַרבעט ביי גאָדל שלאָסער, איז אַרייַנגעקומען מענדל מוליער און מיר געבעטן פאַררִיכטן ביים רב אַ שלאָס. איך בין אַוועק אַהיים, כדי אַנצוטאָן אַ טלית־קטן (ביאַלער וועלן זיך דערמאָנען, אַז דער רב האָט געהאַט אַ שוואכקייט בודק צו זיין די ציצית) און איך בין אַוועק פאַרריכטן דעם שלאָס. דער רב איז בעת מיין אַרבעט געשלאָפן. אין אַ פאָר שעה אַרום איז ווידער מענדל מוליער געקומען און מיך געוועקט צום רב.

אַריינקומענדיק צום רב האָב איך אים געפרעגט צי ער האָט נאָך עפעס צו פאַרריכטן. ניין, איז געווען זיין תשובה, ער ווייל מיר בלויז באַצאָלן פאַר דער אַרבעט.

— רבי, צוליב דעם האָט איר מיך ספעציעל נישט געדאַרפט רופן, אַדורכגייענדיק וואָלט איך אַרויפגעקומען.

— שכר יום טאָר מען נישט אויפהאַלטן נאָך דער שקיעה.

— זאָג מיר, ווער ביסטו יונגערמאַן? — האָט דער רב געפרעגט.

— פייוול לייבעלע מאיר פישטשאַצערס — איז געווען מיין תשובה.

— ווו ביסטו געווען אין דער מלחמה־צייט?

— אין געפאַנגענשאַפט.

— ביסטו כאָטש אַהיימגעקומען גאָנץ אויף אַלע אברים?

— יאָ. אַדאַנק אייך, אייער ברכה רבי, וואָס איר האָט מיר געגעבן אַ טאָג פאַרן צושטעלן זיך צום מילימטער.

— אַדאַנק הש״י.

— שרגא־פייוול, ביסט אַ שלאָסער?

— יאָ.

— ביסט אַ גוטער שלאָסער?

— שייך צו זאָגן, איך בין אַ בעל־מלאכה עטלעכע יאָר שוין.

— קאָנסטו מאַכן אַ שליסל צו אַ שלאָס?

— יאָ, דאָס איז דאָך מיין פאַך. איך מאַך אויך שלעסער.

— קיין שלאָס דאַרף איך נישט. איך דאַרף אַ גוטן בעל־מלאכה צו מאַכן אַ שליסל צו אַ גוטן שלאָס.

— איך האָב נאָך נישט געהאַט קיין שלאָס, וואָס איך זאָל צו אים נישט קאָנען צומאַכן קיין שליסל.

— שרגא־פייוול, איך דאַרף האָבן אַ גוטן שלאָסער, וואָס זאָל קאָנען צומאַכן אַ שליסל צו די שערי־רחמים...

— רבי, אויף דעם זענט איר דאָך אַ בעסערער מעכאַניק פון מיר.

— ניין, יעדער ערלעכער ייד קאָן זיין דער מעכאַניק, ער דאַרף נאָר זוכה זיין דערצו.

פייוול גאָלד (ניו־יאָרק)

הרב ר׳ צבי הירשהורן*

(אחרון הרבנים בביאלה)

ר׳ צבי הירשהורן נולד בשנת 1900 בקאמיונקה־סטרומי־לובה, עיירה קטנה הסמוכה ללבוב, שנקראה באידיש: קא־מינקה. אביו ר׳ שמואל היה סוחר זעיר, שהתפרנס בדוחק. בפרוץ מלחמת העולם הראשונה, ברחו הוריו ללבוב, בירת גליציה המזרחית. בימי זעם נתערער לגמרי מצב פרנסתם וסבלו מחסור ועוני. גם כתום המלחמה היה מצב החמרי של המשפחה, שנעקרה ממקומה ולא השתרשה במקום החדש, רעוע מאוד.

צבי היה בגיל של בר־מצוה בזמן שהוריו עברו ללבוב, וכבר התבלט בכשרונותיו, בשקידתו, באופיו של נער חולם, עדין ורב שאיפות. הוריו חסכו אוכל מפיהם כדי להעניק לבנם יחידם (היתה להם עוד בת) חינוך תורני מתאים אצל המלמדים הטובים ביותר, והוא הצליח בלימודיו. בלבוב נכנס לישיבה „מחזיקי לומדי תורה״, שהיתה נתונה להשפעתם של ראשי הישיבה, למעשה, הרב ברל קארניל והרב אהרן לינוואנד.

אולם תכונות נפשו של צבי הירשהורן, שהיה נקרא הירש קאמינקר (על שם עירו), לא התאימה לדרכה של חסידות בלז. הוא השתייך, לפי השקפותיו והלך מחשבתו, לחוג הנוער הדתי. לבסוף מצא את מקומו ב„צעירי אגודת ישראל״ ובלימוד בקלויז של זידיצ׳וב שבלבוב, ששימש כעין בסיס ל„צעירים״. ממנו יצא צבי הירשהורן למרחב.

* דעם מאמר וועגן הרב ר׳ צבי הירשהאָרן, דעם לעצטן ביאַלער רב (1938—1939), ווערט געגעבן אין העברעאיש לויטן מקור, ווי מיר האָבן געפונען.

בקלויז זידיצ׳וב התרכזו מטובי הנוער החרדי הלומד, בראשותם של ר׳ גרשון הגדם העלוי, מוניא פולטוראק, ליפא גרשון ועוד, רובם חסידי הושיאטין, צ׳ורטקוב, בויאן, קופי־צ׳ניק.

צבי הירשהורן למד שם בהתמדה ובביתו אף רכש לעצמו מקצת מן ההשכלה החילונית. במשך הזמן התארגנה קבוצת הצעירים שבקלויזים ב„צעירי אגודת ישראל״, והירשהורן היה מראשי האירגון. מהיותו פעיל באגודת ישראל וקשור עם הרב ר׳ מאיר שפירא מלובלין נתקבל לחסידות צ׳ורטקוב, שהרי הרבי ר׳ ישראל פרידמאן מצ׳ורטקוב היה מראשי האגודה. הירשהורן נסע לצ׳ורטקוב בכל פעם שהרבי שהיה גר בוינא, היה מבקר שם. נסיעות אלה היו לו לחוויה עמוקה, הוא מצא בהרבי „משורש נשמתו״, כביטוי החסידי, והשפעתו של הרבי עליו היתה רבה. והנה בא המפנה עם הופעתו בזלוצ׳וב בקיץ תרפ״ד בסיום מסכתא שנהפך לכינוס של צעירי אגודת ישראל, והוא יצא לזירה הארצית כאחד הכוחות העולים של תנועת האגודה בפולין.

הוא נשא לאשה את בתו של ר׳ נחום פלוהר, חסיד הושיא־טין מקראקא ועבר לגור שם. שינוי מקום זה הועיל לו הרבה בעבודתו הציבורית משום שקראקא סמוכה היתה יותר למרכז בוואַרשה מאשר לבוב. מאז היה מבקר לעתים יותר תכופות בוואַרשה והשתתף בועידות ובישיבות צעירי אגודת ישראל.

אולם פתאום נשתתק לגמרי. לא היה נראה בשום אסיפה של המפלגה ולא השתתף בשום פעולה. הוא ישב אז בקובריו ולמד תורה מפיו של רב העיר, הרב פסח פרוסקין, מגדולי התורה בליטא. שם השתלם בהוראה והוסמך לרב על ידי רבה של קוברין וגדולים בתורה אחרים.

בשנת תר״ץ נבחר לרב ביאבוז׳נו, במחוז קראקא. הוא שב לעבודתו ב„צעירי אגודת ישראל״, השתתף בועידותיה האר־ציות, ונאומיו היו המאורע המרכזי בועידות אלה. הוא פירסם מאמרים בעתונות האגודאית: „דאָס אידישע טאַגבלאַט״, „אר־טאַדאָקסישע יוגנט בלעטער״, „דרכנו״, ועוד. והם הצטיינו בסגנון מלוטש, בשפה יפה ועשירה. כל מה שיצא מתחת עטו היה ספוג אישיותו, עם שכוחו כנואם היה גדול יותר.

בשנת תרצ״ב נבחר ליו״ר צא״י בפולין, ומאז עמד בראש התנועה וכיוון את דרכה. יחד עם הרב משה אפרים מושקוביץ מאוסטרייך, נטע ירוחם ברלינר מלודז׳ ועוד, פעל למען הרבצת התורה בשורות הנוער האגודאי. המגמה היתה: לקיים את לימוד התורה, בשיעורים בישיבות קטנות, בראש פעולותיה של תנועת צא״י ולדחוק את העסקנות המפלגתית למקום שני, למקום המגיע לה, כאמצעי למטרה.

בכנסיה הגדולה האחרונה לפני השואה, בתרצ״ז, במא־רינבד הופיע הירשהורן בשם צא״י, בדרישה לפעולות יותר אינטנסיביות למען א״י. היתה זאת אגב, הופעתו הראשונה באסיפה עולמית של אגודת ישראל וכשרונותיו נתגלו במלואם. ניבאו לו אז גדולות והוא עדיין אברך צעיר, בתחילת דרכו, ובעצם שקידתו בהשתלמות עצמית.

עקב מחלוקת בקהילתו מצד מתחרה, החליט הירשהורן לעזוב את יאבוז׳נה כי נפשו העדינה היתה סולדת ממחלוקת, ועוד יותר מאמצעים שהשתמשו בהם יריביו. הוא נבחר בשנת תרצ״ח, לרב בעיר ביאלה פודלאסקה, עיר מלאה לומדים וחסי־דים, ורבנים מפורסמים שימשו שם. אבל מיד לאחרי עברו לקהילתו החדשה פרצה מלחמת עולם השניה.

הוא ברח על נפשו מפני הגרמנים ימ״ש ללבוב, מקום מגורו הקודם. הוא התגורר שם בימי הכיבוש הסובייטי ואח״כ בימי הכיבוש הגרמני.

עברו עליו כוס התמרורים של השואה. הוא ראה באבדן מולדתו, בהשמדת רבבות יהודים בעיר ואם בישראל לבוב. הוא ניצל מגירושים ראשונים בקיץ, ידידיו ומעריציו הסתירו אותו משך זמן מסויים, עד שנספה גם הוא במאי 1943, בגיל 42 שנה יחד עם היהדות המפוארת של לבוב.

עפ״י ספר „אלה אזכרה״, כרך שני, ניו־יורק, המכון לחקר היה־דות החרדית (1957—1956).

רבי בעריש לאנדוי

דער ערשטער ביאַלער רבי איז געווען הרב הגאון הקדוש רבי בעריש לאַנדוי, אַ זון פון דעם גאון און צדיק רבי אברהמל טשעכאַנאָווער רב. צו וועלכן אַלע גאוני הדור האָבן זיך בא־צויגן מיט גרויס יראת הכבוד. רבי בעריש איז געבוירן גע־ווָארן בערך אין יאָר תק״פ.

נאָך אין יונגן עלטער איז בעריש אָווטק צו די ווורקער חסידים. דער ווורקער רבי ר׳ יצחק האָט ר׳ בעריש מקרב געווען און איש שטאַרק געליבט.

דער ווורקער חסיד ר׳ איטשעלע טענענבוים האָט דער־ציילט: ווען ר׳ בעריש איז נאָך געווען אין ווורקע, האָבן מענטשן אים באַרעדט פאַרן פאָטער זיינעם, אַז ער, בעריש פאַרנאַכלעסיקט דאָס לערנען און פאַרברענגט אויף חבריש סעודות, ווי דאָס איז דעמאָלט געווען אַנגענומען צווישן די ווורקער חסידים. איינמאָל, ווען ר׳ אברהמל טשעכאַנאָווערס אַלע זין האָבן זיך פאַרזאַמלט אויף אַ שבת כדי מקבל פּנים צו זיין זייער פאָטער דעם צדיק, האָט ער יעדן איינעם פון זיינע זין געפרופן צו זיך אין צימער און מיט אים געשמועסט. בעריש׳ן האָט ער נישט געפרופן. בעריש האָט זיך אַרומגעדרייט אין פאַדער־צימער אַ פאַרזאָרגטער. ווען די מוטער האָט דערזען איר זון אַ פאַרדאָגהטן האָט זי זיך נישט געקאָנט באַ־הערשן, זי איז אַריין אין צימער פון טשעכאַנאָווער צדיק און זי האָט אים צודרינגלעך אָזוי לאַנג געבעטן, ביז ער האָט סוף־כל־סוף אַריינגערופן בעריש׳ן. ער האָט מיט אים געשמועסט אַ צוויי שעה, און ווען ער איז אַרויס האָט דער טשעכאַנאָווער גאון זיך אַנגעפרופן צו די אַנוועזנדיקע: — איך האָב דאָך מיין זון אַ נאָמען געגעבן בער, ער איז טאָקע באמת אַ בער, אַ פאַרצוקער. זאָלן ברכות קומען אויף זיין קאָפּ.

ר׳ בעריש פלעגט זאָגן דברי תורה ביי אַ געגרייטן טיש אפילו אין דער וואָכנס, און די חסידים פלעגן שטעלן וויין, אָזוי ווי שבת און יום־טוב. איינמאָל איז ער געקומען קיין

טשעכאַנאָוו כדי צו באַזוכן זיין פאָטער, און מיט ר׳ בערישן זענען מיטגעפאָרן חסידים. אויך דאָרט, אין טשעכאַנאָוו האָט ער זיך געפירט ווי אין דער היים: ביי אַ געגריטן טיש האָט ער גע־זאָגט תורה פאָר די חסידים. די טשעכאַנאָווער פאָרהערערס פון זיין פאָטער האָבן אויף דעם געקוקט קרום און זענען אַוועק צום פאָטער פאָרקלאָגן זיך אויף ר׳ בערישן. וועז ר׳ אברהמל טשעכאַנאָווער האָט דאָס געהערט, האָט ער זיך צו זיי אָנגע־רופן: — איך בעט אייך, גייט צו דער סעודה פון מיין זון און שטעלט אַ פלאָש ווײַן אויך אין מיין נאָמען.

ר׳ בערישׁ איז געווען רבי אין ביאַלע בערך 8 יאָר. דעם רבינס הויף האָט זיך געפונגען אין דער קשיווער גאָס.[1] אין יאָר תרל״ו, כ״ב תמוז איז ער נפטר געוואָרן. ער האָט איבער־געלאָזט 5 זין: ר׳ אהרן, ר׳ שמחה־בונים, ר׳ איטשקע פון מלאָווע, ר׳ אלימלך מענדל פון וואָליע און ר׳ יקותיאל פון וועננגראָוו. זיי זענען ראָוי געווען צו ווערן רביים, אָבער זיי האָבן נישט געוואָלט נעמען אויף זיך דעם עול פון אַ רבי. זיי האָבן מסכים געווען, אַז דער צדיק ר׳ יחיאל פון אַלעקסאַנדער, וואָס איז געווען פון ר׳ בעריישעס חשובע תלמידים, זאָל ווערן דער ממלא מקום פון ר׳ בערישן.

צו דער לוויה פון ר׳ בערישן זענען קיין ביאַלע געקומען טויזנטער פון זיינע חסידים, פאַרהערערס און גדולי הזמן.

צו יעדער יאָרצייט פון ר׳ בערישן פלעגט פאָרקומען אַ הילולא. אין מיין זיידנס, ר׳ אהרן לאַנדויס, הויז אין ביאַלע פלעגן זיך פאַרזאַמלען זיינע בריידער, זין, אייניקלעך, חסידים און פאַרהערערס, כדי אַנטייל צו נעמען אין דער הילולא. די געשטאַל־טן, וואָס האָבן זיך גוט איינגעקריצט אין מיין זכרון, זענען: די בריידער פון זיידן: ר׳ איטשקע פון מלאָווע, ר׳ יקותיאל פון וועננגראָוו, ר׳ מענדל אלימלך מנחם פון וואָליע (שפעטער סטריקאָווער רבי); דעם זיידנס זין: ר׳ וואָווטשע, מיין פאָ־טער און ר׳ ישראל פון לאָדזש; די אייניקלעך: ר׳ מענדל שדלעצער, ר׳ יעקב יצחק, קינעווער רב און ר׳ בעריש פון פיעטרקאָוו; די זקני הדור: ר׳ ישראל פון ליניק, ר׳ דוד סאַנאַקער, ר׳ הירש לייב מינסקער, ר׳ משה כעלעמער פון וואַרשע, ר׳ ברוך מרדכי סאקאל פון בריסק, ר׳ ליפע לוקאָ־ווער, ר׳ ישראל יצחק לוקאָווער, ר׳ ישראל דוד פון לאָדזש און ר׳ נטע קאַמינסקי; די אנשי ביאַלע: מורה הוראה ר׳ משה אוטשען, ר׳ יחזקאל ערליך, ר׳ משה דער גרויסער, ר׳ משה דער קליינער, ר׳ אהרן סלאָוואַטיטשער, ר׳ אהרן זילבערבערג, ר׳ לייבע מעדניק, ר׳ ראובן און ר׳ יעקב שולמאַן, ר׳ חיים לי־בערמאַן און ר׳ ישראל האָפער.

ר׳ נטע, ר׳ אהרן לאַנדויס שוויגער, פלעגט קומען קיין ביאַלע יעדעס יאָר צו דער הילולא. איינמאָל האָט ער נישט געהאַט קיין געלט אויף הוצאות, האָט ער פאַרקויפט זיין בהמה און איז געקומען. וועז ער איז דאָס צווייטע יאָר געקומען, האָט ער דערצײַלט, אַז ער האָט נאָך נישט געהאַט אַזאַ גע־בענטשט יאָר און שפע ווי אין פאַרגאַנגענעם יאָר.

[1] בייס לינקן אַרײַנגאַנג אין ר׳ בערישעס הויף אויף דער קשי־ווער גאָס זיך געפונען זיין ישיבה (פ. גאָלד, ניו־יאָרק).

די הילולא האָט זיך אָנגעהויבן פאַרנאַכט. אַלע פלעגן זיך פאַרזאַמלען אין פריוואַטן בית־המדרש, וואָס איז געבויט געוואָרן אין יאָר תרכ״ח, פאַר די צייטן פון רבין ר׳ בעריש (אויף דער קשיווער גאָס). די בית־המדרש־חורים פלעגן אויסצירן דעם בית־המדרש מיט פאַרשיידנפאַרביקע לאָמטער־נעס, אין וועלכע ס׳האָבן געברענט ליכט. פון די 16 בית־המד־רש־פענצטער האָט זיך אַרויסגעריסן דאָס שיינע ליכט און באַלויכטן די גאַנצע געגנט. נאָך מעריב האָט מען געגעסן צוואַמען אַוונט־מאָלצייט ביים זיידן אין שטוב. צומאָרגנס פרי, נאָך שחרית, איז מען אַוועק פון בית־המדרש אויפן בית־עולם צום אהל פון ר׳ בעריש. דער דוחק אין אוהל איז געווען גרויס און אַ טייל חסידים און פאַרהערערס האָבן געמוזט וואַרטן אין דרויסן. דער אוהל איז געווען פאַרפלייצט מיט קוויטלעך. נאָכן זאָגן תהלים און „קדיש״ האָט מען זיך צוריק־געקערט אַהיים און ס׳האָט זיך אָנגעהויבן די סעודת־מצוה.

(אַרויסגענומען פון דער הקדמה, וואָס ס׳האָט געשריבן ר׳ יחיאל לאַנדוי, אַן אייניקל פון ר׳ אהרן לאַנדוי, צום ספר פון זיין פאָטער ר׳ מנחם מענדל לאַנדוי „שמש ומגן״).

אין ספר „תפארת ישראל״, פרימן, לייענען מיר וועגן ר׳ בערישן אָט וואָס:

„האדמו״ר האמצעי מוואַרקע ביקר פעם אצל האדמו״ר מקוצק בלוית תלמידו אדמו״ר מביאלא. בשבת קודש בבוקר, הוזמן האדמו״ר מביאלא אצל הרבי מקוצק לשתות קווה בצוו־תא עם גדולי תלמידי קוצק שהסתופפו בשעה זו בצל רבם. מדרכו של הרב מקוצק לפלפל במסיבות כאלו בההלכה, ועל פי רוב בדבר הרמב״ם. וחזר הרבי מקוצק על הקושיא הידוע של „משנה למלך״ (פ׳ י״ז מהל׳ שבת) למה לי קרא ד״תק־ריב״ לאשמעינן דמליחת קרבנות דוחה שבת, להא אין עיבוד באוכלין. הנוכחים תירצו מה שתירצו.

ואתה אברך, מה דעתך בזה — פנה ושאל הרבי מקוצק את האדמו״ר מביאלא. לפי דעתי לא קשה מידי — ענהו, — כי קרבנות שבת היו „עולות״ והראש לא הוי בכלל הפשט וניתוח והיו מולחין אותו על עורו, והעור יש בו משום מעבד.

אתם רואים — פנה הרבי מוקצק להמסובים — כך צרי־כים ללמוד (אַזוי הייסט געלערנט)״.

וועגן דער פטירה פון ר׳ בערישן איז אין דער „הצפירה״ נומ׳ 24 פון ו׳ תמוז תרל״ו 6.1876(28)16, פאַרעפנטלעכט גע־וואָרן פאָלגנדיקע קאַרעספאָנדענץ:

„מעזריטש (אצל ביאלא) כ״ז סיון, יום השבת העבר היה יום חושך ענן וערפל לעדת עיר ביאלא הקרובה אלינו, כי ביום הזה קטף המות מאתה, את הרב הגאון הצדיק הרבי המפורסם הר״ר דוב בעריש לאנדא זצ״ל, בן הרב הגאון הצדיק וכו׳ הר״ר אברהם לאנדא זצ״ל משטעכאנאווע. מכל עיר ועיר מקום אשר הבשורה הרעה הלזו הגיעה, נקבצו המון חסידים רב ויאתיו לעיר ביאלא ביום המחרת לעשות לרבם הכבוד האחרון; ביום אתמול הובל לבית מועד לכל חי בכבוד גדול מאד. גדולי החסידים נשאוהו על כתף, וירב בבת ביאלא תאניה ואניה. ה׳ ישלם נחומים לכם המתאבלים עליו, ואת עפרו יחונן. — י. ן״.

רבי אהרן לאנדוי

בערך צוויי יאָר צייט האָב איך פאַרבראַכט אין הויז פון מיין זיידן ר׳ אהרן לאַנדוי, איידער ער איז געווארן רבי. איך וויל דאָ דערציילן עטלעכע עפיזאָדן וואָס זענען געבליבן אין מיין זכרון.

ביז היינט שטייט פאַר מיר ווי לעבעדיק דאָס געשטאַלט פון מיין זיידן, וואָס האָט אַרויסגעזופן צו זיך יראת הכבוד. בעיקר געדענק איך די צייט פון ערב־שבת ביז מוצאי־שבת אין זיין הויז. שבת האָט זיך ממש צו אים ווי באַהאָפטן אַ נשמה יתירה. זיין פנים האָט געלויכטן ווי ביי אַ געטלעכן מלאך, בפרט ביים זאָגן „שלום עליכם״ און ביים קידוש. איך בין נישט אומשטאַנד צו שילדערן די שיינקייט און פראַכט פון זיין זיצן ביים שבתדיקן טיש. זיין אָנגענעמע האַלטונג בעתן עסן און טרינקען. זיין פנים האָט געשמייכלט צו אַלע אַרומ־זיצנדיקע; ער פלעגט מיט אַלעמען שמועסן, און שטענדיק געפונען אָנגענעמע ווערטער פאַר יעדן איינעם. זיינע שמועסן זענען געווען תמיד דורכגעפלאָכטן מיט דברי־תורה. נאָכן בענטשן האָבן זיך אַרום אים אַרומגעשטעלט אַלע קינדער און ער פלעגט זיי טיילן באַניקערן און טיילמאָל ניס, געזעסן און פאַרווויילט זיך מיט אונדז.

אינדערפרי איז ער אויפגעשטאַנען, און נאָכדעם ווי ער האָט זיך פאַרבאַרייט צום שבת־טאָג, האָט ער געלערנט די פרשה פון דער וואָך, דעם מדרש און דעם זהר. ביים דאַווענען האָט ער ממש באַגייסטערט אַלע, וואָס זענען געשטאַנען אין זיין מחיצה.

די מלווה־מלכה־סעודה מוצאי שבת, איז געווען אַן ענין פאַר זיך. דער זיידע האָט געזאָגט דברי־תורה און מ׳האָט געזונגען. די סעודה פלעגט זיך ציען ביז נאָך האַלבער נאַכט.

אין שטאָט האָט מען דעם זיידן געפונען ר׳ אהרן לאַנדוי, אָן שום צונאַמען, ווי דאָס איז געווען אָנגענומען אין די פוי־לישע שטעט. מחוץ ביאַלע איז ער באַקאַנט געווען ווי ר׳ אהרן ביאַלער.

ער איז געווען אַ בעל־הדרת־פנים. זיינע ווערטער זענען געווען געווויגן. ער האָט געריעדט בנחת, אָנגענעם און באַשיידן צו יעדן איינעם, קליין און גרויס. געווען אַ בעל־גמילות־חסדים, עוסק געווען אין הכנסת־כלה און געווען אַ מכניס־אורחים, וואָס האָט נישט געהאַט זיינע גלייכן. ס׳איז נישט געווען קיין וואָך ס׳זאָלן נישט זיין קיין אורחים ביי אים אין שטוב. ער האָט זיך נוהג געווען אַליין אויסצובעטן די בעט פאַרן אורח. ער איז געווען אַ חבר אין דער חברה קדישא און פלעגט מלוה זיין פאַרשטאַרבענע.

פון די אָנגעזעענסטע אין שטאָט ביזן וואָסער־טרעגער פלעגן קומען זיך שואל־עצה זיין מיט אים. אין אַלע זיינע וועגן און מעשים זענען קאָנטיק געווען די באַשיידנקייט און אהבת ישראל.

ער איז געווען אַ מאַנופאַקטור־סוחר. דאָס געשעפט אויף דער בריסקער גאַס האָט געפירט דער אָרנטלעכער, באַגלייבטער און איבערגעגעבענער ר׳ לייביש סאורימפער, מיט דער הילף פון דער באָבען. די איינקויפן אין וואַרשע און לאָדזש פלעגט מאַכן דער זיידע אַליין. ער פלעגט קומען קיין וואַרשע אין געשעפטלעכע ענינים. די ידיעה, אַז ר׳ אהרן ביאַלער איז געקומען, האָט זיך גיך פאַרשפרייט און ס׳פלעגן זיך פאַר־זאַמלען מענטשן פון אַלע פאַלקס־שיכטן, כדי זיך מיט אים צו באַראַטן, איינער — צוליב אַן עצה אין מסחר, אַ צוויי־טער — אין משפחה־ענינים, אַ דריטער — כדי צו פרעגן וועגן זיין וווילזיין, און אַזעלכע, וואָס זענען געקומען צוליב נייגע־ריקייט. די טיר פון אונדזער שטוב, וווּ ער איז איינגעשטאַנען, האָט זיך אויף אַ רגע נישט צוגעמאַכט. מענטשן זענען געקו־מען און געגאַנגען, כדי זיי זאָלן האָבן די זכיה צו פאַרברענ־גען עטלעכע מינוט אין דער מחיצה פון ר׳ אהרן.

נאָך דער פטירה פון רבין דעם „בעל ישמח ישראל״, האָט אַ גרויסער טייל פון די אַלעקסאַנדער חסידים, אַ סך פאַרהע־רערס פון זיידן און אויך אַזעלכע, וואָס האָבן שוין פון לאַנג נישט געהאַט קיין שייכות מיט אַ רבין, געקרויצט דעם זיידן, קעגן זיין ווילן, פאַר זייער לערער און רבי. פון טאָג צו טאָג איז געשטיגן דער קרייז פון זיינע חסידים און פאַרהערערס. יעדן דאָנערשטיק פלעגט פון וואַרשע אַרויסגיין קיין ביאַלע אַ באַן מיט פול געפאַקטע וואַגאָנעס חסידים פון זיידן; דעם גאַנצן וועג פלעגן זיי זינגען. אין דער קורצער צייט פון זיין רביסטוט זענען אַרומגעגאַנגען פאַרשיידענע לעגענדעס, וואָס זענען פול געווען מיט שבחים פאַר אים.

פון מיין פעטער ר׳ וואָווטשע האָב איך געהערט, אַז דער זיידע ר׳ אהרן האָט אין דער צייט פון זיין קראַנקהייט, וען ער איז געלעגן אין אָטוואָצק, געזאָגט צו זיינע מקורבים: — איך פאַרזיכער אייך, אַז איך וועל געזונט ווערן, אָבער בתנאי, אַז מ׳זאָל מיך לאָזן צורו, ווייל איך בין נישט אומ־שטאַנד צו טראָגן אַזאַ גרויסן עול.

זיין קראַנקהייט האָט געדויערט זיבן וואָכן, דעם צווייטן טאָג שבועות תר״ע איז ער נפטר געווארן.

זיין פטירה האָט געמאַכט אַ געוואַלדיקן רושם אין אַלע קרייזן. די דעמאָלטיקע וואַרשעווער יידישע פרעסע האָט געשריבן:

„דעם צווייטן טאָג שבועות תר״ע איז אין וואַרשע נפטר געווארן דער רבי ר׳ אהרן לאַנדוי פון ביאַלע. שוין פון אַ לאַנגער צייט האָט וואַרשע נישט געזען אַזאַ גרויסע לויה. העכער 50 טויזנט מענטשן האָבן זיך אין איר באַטייליקט. צווישן זיי די רבנים און רביים פון: סקערניעוויץ, אַמשינאָוו, ראַדזימין, נאָוואָמינסק, אָטוואָצק, סאָכאָלאָוו, טשעכאַנאָוו, וועגראָוו, טאָמאַשאָוו, קראַשניק א״א. ווי אויך דער גאַנצער וואַרשעווער ראָבינאַט״.

(ארויסגענומען פון דער הקדמה, וואָס ס׳האָט געשריבן ר׳ יחיאל לאַנדוי, אַן אייניקל פון ר׳ אהרן לאַנדוי [היינט אין ישראל], צום ספר פון זיין פאָטער ר׳ מנחם מענדל לאַנדוי, „שמש ומגן״).

האדמו"ר רבי יצחק יעקב רבינוביץ*

נולד י"ד טבת תר"ז כבן שלישי לאדמו"ר רבי נתן דוד משידלובצה, נכדו של „היהודי הקדוש" מפשיסחא שבשמו נקרא.

חסידים מספרים, כי האדמו"ר משידלובצה היה רגיל להס־תכל בשעת ברית המילה בפני הבנים שנולדו לו, כדי לדעת אם לקרוא להם בשם זקנו „היהודי", ורק את בנו השלישי, האדמו"ר מביאלא מצא ראוי להיקרא בשם זה.

עוד בילדותו ניכר בו כוח התורה וזקני האדמו"רים שבדור, ר' יחזקאל מקומיר, ר' חיים מצאנז ואחרים, כבדוהו מאד ואמרו עליו, כי עתיד הוא להאיר לישראל באור תורתו.

בגיל צעיר לקחהו הצדיק רבי יהושעלה מאוסטרוב, בעל „תולדות אדם", בנו של הצדיק רבי שלמה לייב מלנצ'נה, כחתן לבתו. חותנו זה היה גם רבו ומדריכו בקודש, והאדמו"ר מביאלא ראה את עצמו תמיד כתלמידו הנאמן של חותנו. את ספרו „ישרי לב" קרא על שם חותנו.

אחרי פטירתו של האדמו"ר רבי יהושעלה מאוסטרוב בשנת תרל"ב, והאברך הצעיר ר' יצחק יעקב עוד לא הגיע לגיל של שלשים, בחרו בו החסידים של חותנו לרבם ומנ־היגם. הר' יצחק יעקב סירב לקבל עליו עטרה זו עד שרבי יעקב אריה מראדזימין, מזקני גדולי האמו"רים שבדור, כתב לו, כי חייב הוא לקבל את ההנהגה, כי ככה רוצים בשמים. ואז נענה הר' יצחק יעקב להפצרתם של החסידים ונעשה לרבם ומנהיגם.

גם בהיותו מנהיגם ורבם של אלפי חסידים היה נוהג לנ־סוע לזקן הצדיקים שבדור, המגיד הקדוש מטריסק, שחיבבו מאד. כשנשאל המגיד ע"י בניו למה הוא מקרב את הצדיק מביאלא יותר מכל צדיקי הדור, ענה להם: „אלה באים לבחון אותי והוא בא לשמוע אלי".

צדיקי הדור, הרה"ק ר' יחיאל מאלכסנדר, הרה"ק ר' יעקב צבי מפוריסוב ואחרים היו ממעריציו. הגה"ק ר' יחיאל מאיר מגוסטינין, מגדולי תלמידי האדמו"ר מקוצק, על אף זקנתו ביקר אצלו כמה פעמים ואמר: „אילו היה בי כוח הייתי נוסע לצדיק זה בקביעות". גם הרה"ק ר' ישראל מפילוב, נכדו של האדמו"ר מקוצק, העריצו ואמר עליו: „חכם עדיף מנביא".

דרכו בעבודת ה' היתה אש פנימית, שחיממה את כל הקרובים אליו והמסתופפים בצלו. זו היתה דרכו בכל ימות השבוע ועל אחת כמה וכמה בבוא השבת. לפי ספורי זקני החסידים היו פניו ביום השבת פני להבים וקשה היה להסתכל בהם.

כדברי בנו הרה"ק ר' אברהם יהושע העשיל מלובלין בהקדמה לספר „ישרי לב", הרגשתו המיוחדת של אביו בקדו־שת השבת באה לו, כפי ששמע מפיו, מפני שנולד ביום המ־קובל כיום שבו שיגרה השבת את איגרתא המפורסמת בשם „אגרת השבת" לר' אברהם אבן עזרא, והוא י"א טבת, ולכן זכה לנועם שבת. והוא מסיים, שמדבריו למד כי שורש נשמתו חצובה מקדושת השבת וגם בצואתו מרגיש הוא שאת דברי תורתו המיוחדים לשבת ידפיסו לראשונה „כי בזה בטוחני שיהי' הש"ק מליץ עלי יושר".

דברי תורתו של האדמו"ר מביאלא בחלקם נאספו והוד־פסו בספרו בן ששה חלקים בשם „דברי בינה" על התורה והמועדים ובספרו על עניני שבת „ישרי לב".

ספריו המופלאים שהם אוצר בלום של רעיונות מקוריים והסברים לאמרות גדולי החסידות, שמבארם שתה ומתורתם דלה והשקה לאחרים כתובים בלשון צחה השוה לכל נפש ולעתים מקפל הוא רעיון עמוק בשורות ספורות בלשון מלי־צות כדי לעשותו מובן לכל. יסודות החסידות מוארים על ידו באור חדש ובדבריו מבאר הוא עיקרי החסידות ומבססם על בסיס מוצק כמו ההסבר בענין נסיעה לצדיקים, או בענין עריכת השולחן, „שירים" וכדומה הכל מוצא את הסברו המלא והראוי.

היה מתנגד חריף ל„השכלה" ובכל הזדמנות עורר את חסידיו להתרחק ממנה. את מלחמתו בכפירה לחם ללא פשרות וכמה מהאקטליות נשמרת בדבריו אלו שנכתבו בספרו „ישרי לב" כי „מלחמת גוג ומגוג היא הכפירה בהשגחתו ית' ומה היא הדרך להביא ח"ו את ישראל לכפירה ע"י שילמדו לישראל חכמת החיצוניות שלהם ובאמת צריך כל איש ישראל לבקש ע"ז שינצל מפח יקוש וכמו שאנו רואים בעקבתא דמשיחא שהקליפה הזאת מתגברת בעוה"ר וכמה נפשות יקרות נלכדו ברשתם ע"י לימוד חכמות חיצוניות". בפירושו לזמר „בני היכלא" כותב הוא כי לכך תיקן האר"י ז"ל לומר בני היכלא בסעודה שלישית כיון שסגולת סעודה זו היא להנצל ממלחמת גוג ומגוג שזהו הכפירה במנהגי ישראל ובחז"ל ובזמר זה נאמר „לבר נטלין ולא עאלין הני כלבין דחציפין" שהם המינים והכופרים.

הצדיק מביאלא חלה במחלה קשה בגיל העמידה וסבל ממנה קשות. במסירות נפש ממש ערך את סדריו כרגיל והמ־שיך לומר תורה במשך שעות למרות יסוריו הקשים. בשנת תרס"ה והוא רק בן חמשים ושמונה שנים נפטר.

השאיר אחריו את ארבעה בניו שהמשיכו את שושלת הקודש רבי נתן דוד מפרצבה, רבי מאיר שלמה יהודה לייב ממעזריטש, רבי אברהם יהושע העשיל מלובלין ורבי ירחמיאל צבי משעדלין ואת שני חתניו רבי אהרון מנחם מענדיל מראַדזימין ורבי צבי קליש מסקרנביץ ובסוף ימיו אב"ד בני־ברק.

כשעלה הכורת על יהדות אירופה הונף גרזן הרשע גם על בית ביאלה ורבים נספו בשואה האיומה, בחסדי ה' נותר לפליטה נכדו בן־בנו רבי ירחמיאל צבי, הרה"ק רבי יחיאל יהושע הנוהג את אדמוריות ביאלה, בעיה"ק ירושלים והממ־שיך את שושלת הזהב של ה„יהודי" הק' ורבי שלמה לייב מלנצ'נה.

---

* דער מאמר ווערט ביאַלער רבין ר' יצחק יעקב ראַבינאָוויטש, ווערט געגעבן אין העברעאיש לויטן מקור, ווי מיר האָבן געפונען.

(עפ"י מאמרו של הרב ש. ה. פרוש בעתון „המודיע" מס' 2634 מיום 6.4.1959).

די חברה קדישא

עס איז אָנצונעמען, אַז די חברא־קדישא איז געגרינדעט געוואָרן גלייך ביים אָנהייב פון יידישן ישוב אין ביאַלע. פון דער אָפהאַנדלונג „יידן אין ביאַלע" פון ד״ר העכדל, דערוויסן מיר זיך פרטים וועגן דער טעטיקייט פון אָנזע חברה שוין מיט הונדערטער יאָרן צוריק. דאָ ווילן מיר צוגעבן עטלעכע פרטים וועגן דער חברה־קדישא פאַר די לעצטע 70—80 יאָר, אויף וויפל, פאַרשטייט זיך, ס׳איז איז אונדז געלונגען אָזעלכע פרטים צו באַקומען.

ליידער איז די טעטיקייט פון דער חברה אויפן סאַציאַלן געביט, אין די לעצטע צענדליקער יאָרן פון איר עקסיסטענץ, ווייט הינטערשטעליק געווען לגבי דער טעטיקייט פון דער חברה אין די פריערדיקע דורות. דאָס ווינציקע וואָס די חברה האָט געטאָן, איז, וואָס זי פלעגט פאַרטיילן אַרעמע חתנים צו דער חתונה טליתים און פאַרשטאַרבענע אַרעמעלייט האָט זי באַזאָרגט מיט תכריכים.

ביי דער חברה האָט זיך געפונען אָ פנקס, אָבער קיינער האָט קיינמאָל נישט געהאָט די זכיה אין אים אריינצוקוקן. נאָך לאָנגע באַמיאונגען איז קוים געלונגען ביי די חברה־לייט צו פועלן, אַז זיי זאָלן לאָזן אין דעם פנקס אַריינקוקן דעם היסטאָריקער ד״ר מ. הענדל.

חול־המועד־פסח פלעגן געווייליט ווערן די גבאים פון דער חברה פאַרן קומענדיקן יאָר.

די חברה־קדישא פלעגט זיך פאַרזאַמלען צו קידושים און סעודות: אָלע ראש־חודש, אחרון של פסח, שמחת־תורה און ל״ג־בעומר. די עיקר־סעודה פלעגט אָבער געפראָווט ווערן ט״ו כסלו. אָט דעם טאָג פלעגן די חברה־לייט פאַסטן אָ גאַנצן טאָג און פאַרנאַכט זיך פאַרזאַמלען כדי צו זאָגן סליחות, וואָס האָבן געדאַרפט זיין אָ פאַרגעבונג אויף זייערע זינדז, אויב בעת וועלכער עס איז קבורה האָבן זיי זיך נישט נוהג געווען כדין, און אפשר האָבן זיי, חלילה, פוגע בכבוד געווען אָן אָ בר־מינן. נאָך די סליחות פלעגט פאַרקומען די אמתע סעודה. אין אָט די סעודות פלעגן אָנטייל נעמען בעיקר די אָקטיוויע חברה־לייט.

מיר וועלן דאָ פאַרצייכענען נעמען פון גבאים און חברים פון דער חברה אין די לעצטע 70—80 יאָר. פאַרשטייט זיך, אַז די רשימה איז נישט קיין פולשטענדיקע.

גבאים: משה טוביה סטאָליער, משה בערגשטיין, יהושע האָפער (פייעס), ר׳ אהרן לאַנדוי, חיים פסח פארביאק, צמח טוכמינץ, חיים לוי רובינשטיין, ישראל אָפנהיים (איטשקע שייעס), יואל איצל לערנער (דער זעשענטש) א״א.

חברים: ישראל וויכנעס, ר׳ מענקע, משה האָפער (פייעס), וועלוול זשיטאָ (גערופן וועלוול דאָקטאָר), מאיר קאַרמאַן, זעליג האָפער (פייעס), דוד האָפער (פייעס), ירחמיאל דער סופר, ירחמיאל דער קליינער, ישראל (מוליער) וויינבערג, וועלוול מאָס, מתתיהו משה באָשטקא, ברוך דוד דער שניידער, בערל באָשטשקא, עוזיאל פיגנבוים (זילע סטאָליער), משה מלך זילבערבערג, מענדל טאָקאָרסקי, יואל שטראָמוואָסער, חנינא קאָשעמאָכער, משה אהרן פערל, דודל געלטמאַן, משה מרדכי געלטמאַן, יעקב שוחט, אידעלע אייזלשטיין, דוווטשע (דוד) קיטיע, (צונאָמען), מענדל קיטיע (צונאָמען), דוד פאָטשטאַרוק, יואל גרינגלאָס (שמש אין בית־המדרש), אליעזר ליבמאַן, חיים ליבמאַן, חיים ישעיהו דער שמש, קלמן ראָזנבוים, יחיאל ראָזנבוים, דוד פאַרצעוורר, יהושע רובינשטיין, שלמה יוסף צוקערמאַן, יואל מאיר הייבלום (מלמד), שלמה חיים דער מלמד, ברוך יאַנקל בראָדאָטש, משה פאָטשטאַרוק, ירוחם לייב־זערזאַן, דוווטשע פעסלס, בועז לוסטיגמאַן, יקיר כהן־צדק, צאַלקע אָפנהיים (איטשקע שייעס), הערשל שיינבערג, מאָטל מינץ א״א.

אויפגענומען פון אלתר וויינבערג און אשר האָפער.

בתי־קברות

דער בית־הקברות, וואָס האָט זיך געפונען אויפן בריסקער שאָסיי, איז וואַרשייניעלעך נישט געווען דער ערשטער אין שטאָט. וואָליער יידן פלעגן תשעה־באב, ווי ס׳איז געווען דער מנהג אין שטאָט, גיין אויף קבר־אבות אין „זאָפיע״־וואַלד, הגם פאַר אונדזערע ציטן איז שוין דאָרט נישט געווען אפילו קיין זכר פון אַוועלכן ס׳איז קבר.

דער בית־הקברות אויפן בריסקער שאָסיי זיך לכת־חילה געהאָט געצויגן אויך איבערן נייעם־מאַרק, אָבער ביים מאָכן דעם שאָסיי וואַרשע—מאָסקווע, וואָס לויפט דורך דעם נייעם־מאַרק און האָט געדאַרפט דעם בית־הקברות איבער־שניידן אויף צווויי טיילן, האָט מען עסקהומירט די ביינער פון די מתים און איבערגעטראָגן אויף דער רעכטער זייט פון בית־הקברות. דער בית־הקברות איז געווען אַרומגעצוימט מיט אָ געמויערטן פאַרקאָן אין וועלכן ס׳איז געווען איינגעמויערט אָ שטיין מיט אָ העברעאישער אויפשריפט, אָז כהנים זאָלן דאָ גיין דערווייטערט פיר איילן פון גדר. בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה האָבן די דייטשן צענומען דעם געמויערטן פאַרקאָן.

מיט עטלעכע און זעכציק יאָר צוריק האָט מען נאָך דאָרט געקאָנט זען מצבה־שטיינער, וואָס האָבן געווויזן אויף דאָטעס מיט 130—140 יאָר צוריק. אויף אָט דעם בית־הקברות זאָל האָבן געפונען איר אייביקע רו די שווערסטער פון ש״ך, וועלכע איז צוזאַמען מיט איר ברודער אָנטאָפּן פאַר כמיעלניצקעס חיילות אין די יאָרן ת״ח—ת״ט און אויף זייער וועג אויך אָנגעשפאַרט אין ביאַלע. (זע: ד״ר מ. הענדל: „יידן אין ביאַלע", קאַפּיטל ו. די קהילה און די אויסנוועלט).

נאָכן צענעמען דעם געמויערטן פאַרקאָן האָט מען דעם בית־הקברות אַרומגעצוימט מיט אָ הילצערנעם פלויט. די

קריסטלעכע באַפעלקערונג פלעגט אָבער סיסטעמאַטיש צע־ שטערן יעדן צוים אַרום בית־הקברות און פלעגט אַרויפטרייבן אַהין צום פאַשען זייערע בהמות און חזירים. אָלע אינטערוועגן פון דער יידישער קהילה האָבן נישט געהאַט קיין דערפאָלג. אין די לעצטע יאָרן פאָר דער צווייטער וועלט־מלחמה איז שוין נישט געווען קיין צייכן פון אַמאָליקן בית־הקברות.

דער לעצטער בית־הקברות זאָל האָבן געווען אַרלייגט אַנהייב 19טן יאָרהונדערט (אלתר וויינבערג גיט איבער, אַז שלום שמש וואָס איז געשטאָרבן בערך אין 1893, אין עלטער פון אַ 90 יאָר, זאָל האָבן דערציילט, אַז ער געדענקט ווען מ׳האָט קובר געווען דעם ערשטן בר־מינן אויפן דערמאָנטן בית־הקברות). אין דעם שטאָט־פלאַן, וואָס געפינט זיך אין דער אַפהאָנדלונג פון ד״ר מ. הענדל, און וואָס האָט אַ שייכות צום געפלאָנטן פאַר די ביאָלער יידן אין יאָר 1823, ווערט דער יידישער בית־עלמין געצייכנט אויפן זעלבן אָרט, ווו ס׳האָט זיך געפונען דער לעצטער ביאָלער בית־הקברות.

דער בית־הקברות האָט געהאָט דעם אויסזען ווי אַ סך אַנדערע בתי־קברות אין די פוילישע שטעט: נישט געפלעגט און פאַרוואָקסן מיט ווילד־גראָז. דאָרט האָבן זיך געפונען אר־ הלים אויף די קברים פון: ר׳ בעריש לאַנדוי, ר׳ הערצל כהן, הרב משה מיכל, ר׳ קלמן דיין (אַ קליינער אוהל) און הרב שמואל לייב ז״ק.

די קברנים וועלכע מ׳האָט געדענקט אין שטאָט זענען געווען: יעקב הערש, ברכיהו, וועלוועלע (אַ זון פון יעקב הערשן), געשטאָרבן אין נאָוועמבער 1936. דער לעצטער קברן איז געווען שאלוימע (משמעות פון נאָמען שלמה).

אויך דער בית־הקברות האָט געטיילט דעם זעלבן גורל וואָס דער פריערדיקער אויפן בריסקער שאָסיי. ער איז דורך די דייטשן, בעת דער צווייטער וועלט־מלחמה, צעשטערט גע־ וואָרן און שפעטער־צו איז ער פאַראַקערט און פאַרזייט געוואָרן.

נאָך דער נאַצי־אָקופאַציע האָבן די לעבנגעבליבענע ביאָ־ לער עקסהומירט די ביינער פון די דערשאָסענע יידן, וואָס זענען באַגראָבן געווען אויף פאַרשיידענע ערטער אין שטאָט און זיי קובר געווען אין אַ בריידער־קבר אויפן צעשטערטן בית־עולם. אויפן בריידער־קבר איז אויפגעשטעלט געוואָרן אַ דענקמאָל, וועלכער איז אָבער נאָך אַ גאָר קורצער צייט אויפגעריסן געוואָרן מיט דינאָמיט דורך די קריסטן.

אויפגענומען פון אשר האָפער, אלתר וויינבערג און לויט פרטים פון אַ שריפטלעכער גבית־עדות פון גדליהו בראָווערמאַן.

די חסידישע ביאלע אין דער ליטעראטור

י. ל. פרץ / צווישן צוויי בערג

פון בריסקער רב און ביאַלער רבין האָט איר אודאי געהערט, דאָך נישט אָלע ווייסן, אַז דער ביאַלער צדיק, ר׳ נח׳קע, איז פריער געווען דעם בריסקער רבס אַ תלמיד מובהק, אַז ער האָט ביי אים געלערנט אַ שיינע פּאָר יאָר, און דערנאָך ערשט איז ער נעלם געוואָרן, אָפּגעהאַלטן אַ פּאָר יאָר „גלות", און איז נתגלה געוואָרן אין ביאַלע.

און אַוועק איז ער מהאי טעמא: מען האָט געלערנט תורה, נאָר די תורה, האָט דער רבי געפילט, איז טרוקענע תורה... מען לערנט, למשל, אַ דין פון שאלות נשים, פון בשר־וחלב, צי דיני ממונות... זייער ווייל! קומט ראובן ושמעון האָבן אַ דין תורה, קומט אַ משרת פרעגן אַ שאלה, אַדער אַן אשה האָט אַ שאלה, — קריגט באותה הרגע דאָס לערנען חיות, לעבט עס אויף און עס האָט אַ ממשלה אויף דער וועלט. אָבער אַזוי, אַן זיי, פילט דער רבי, אַז די תורה, דאָס הייסט: דער גוף פון דער תורה, דער נגלה, דאָס, וואָס עס ליגט פון אויבן אויף, איז טרוקן. נישט דאָס, האָט ער געפילט, איז תורת חיים! — תורה דאַרף לעבן! לערנען אַנדערע קבלה־ספרים האָט מען אין בריסק נישט געטאָרט. דער בריסקער רב איז געווען אַ מתנגד און בטבע אַ „נוקם ונוטר בנחש". האָט עמיץ אַנגעריבן! אַ זהר, אַ פרדס, פלעגט ער שעלטן, אין חרם אַרייניליגן! איינעם האָט מען עכאָפּט ביי אַ קבלה־ספר, האָט ער אים געלאָזט אָפּגאָלן די באָרד דורך ערלים! וואָס קלערט איר? דער מענטש איז יצא מדעתו געוואָרן, אין מרה־שחורה אַרייַנגעפאַלן. און, וואָס מער הדוש איז, עס האָט אים שוין קיין גוטער ייד נישט געהאָלפן! — איר שפילט זיך מיטן בריסקער רב! און פונדעסטוועגן, ווי פּאָרט מען עס אַוועק פון בריסקער רבס ישיבה?!

אַ צייט לאַנג האָט ער זיך טאָקע געשלאָגן מיט דער דעה.

נאָר איינמאָל האָט מען אים געוויזן אַ חלום. עס האָט זיך אים געחלומט, אַז דער בריסקער רב איז צו אים אַרייַנגעקומען און אַזאָגט: קום, נח, וועל איך דיר פירן אין גן־עדן התחתון אַריין. און ער האָט אים אָנגענומען ביי דער האַנט און געפירט. זיי זענען געקומען אין אַ גרויסן פּאַלאַץ אַריין. אין פּאַלאַץ איז נישט געווען, נישט קיין טיר און נישט קיין פענצטער, אויסער די טיר, דורך וועלכער זיי זענען אַריַינגעגאַנגען. ליכטיק איז דאָך אין פּאַלאַץ געווען, ווייל די ווענט, ווי עס האָט זיך דעם רבין געדאַכט, זענען געווען פון קריסטאַל און האָבן געשלאָגן פון זיך אַליין אַ ליכטיקן גלאַנץ.

און זיי גייען אַזוי, און גייען און מען זעט נישט קיין סוף.

— האַלט דיך אָן מיין יופעצע, — מאַכט דער בריסקער רב — דאָ איז פּאַראַנען סאַליעס אין לשער ואין לספר, און קוים רייסטו דיך אָפּ פון מיר, וועסטו דאָ פאַרבלאָנדזשען אויף אייביק...

דער רבי טוט אַזוי, און זיי גייען ווייטער און ווייטער, און אויפן גאַנצן וועג זעט ער נישט קיין בענקל, קיין שום כלי־בית, גאָרנישט!

— דאָ זיצט מען נישט, — פּאַרטייטשט אים דער בריסקער רב, — נאָר מען גייט אָלץ ווייטער און ווייטער! — און ער איז אים נאָכגעגאַנגען. און איין זאָל איז גרעסער און ליכטיקער געווען פון דעם צווייטן, און די ווענט האָבן געשיינט דאָ מיט דער, דאָ מיט אַן אַנדער קאָליר; דאָ מיט עטלעכע, דאָרט מיט אַלערלייַ קאָלירן... נאָר קיין מענטשן האָבן זיי נישט געטראָפן אויפן וועג...

דער רבי איז מיד געוואָרן גייענדיק. עס האָט אים באַגאָסן אַ שווייס, אַ קאָלטער שווייס. קאָלט איז אים אויך געוואָרן אין אָלע אברים. דערצו הויבן אים נאָך אַן די אויגן ווייַ צו טון פון באַשטענדיקן גלאַנץ...

און עס איז אַנגעפאַלן אויף אים אַ שטאַרקע בענקשאַפט, אַ בענקשאַפט צו יידן, צו חברים, צו כל־ישראל! אַ קלייניקייט — מען זעט קיין ייד נישט פּאָר זיך!...

— בענק נישט צו קיינעם, — מאַכט דער בריסקער רב — דאָס איז אַ פּאַלאַץ נאָר פּאָר מיר און פּאָר דיר... דו וועסט אויך אַמאָל זיין בריסקער רב!

און דער רבי האָט זיך נאָך מער דערשראָקן און אָנגעכאַפט זיך אָן דער וואַנט, נישט אומצופּאַלן. און די וואַנט האָט אים אָפּגעבריט! נאָר נישט ווי פייער בריט, נאָר ווי אייז בריט!

— רבי, — האָט ער אַ געשריי געטאָן: — די וועלט זענען אייז, נישט קריסטאַל, פּשוט אייז!

דער בריסקער רב שווייגט.

און דער רבי שרייט ווייטער:

— רבי, פירט מיך אַרויס פון דאָנען! איך וויל נישט זיין אַליין מיט אייך! איך וויל זיין צוזאַמען מיט כל־ישראל!

און קוים האָט ער עס אַרויסגעזאָגט, איז דער בריסקער רב נעלם געוואָרן און ער איז געבליבן איינער אַליין אין פּאַלאַץ.

קיין וועג, וויי אויס אין וויי איין, ווייסט ער נישט; פון די וועגן שלאָגט אויף אים אַ קאַלטער פחד; און די בענקשאַפט צו אַ ייד, צו דערזען אַ ייד, באדיי אַ שוסטער, אַ שניידער, איז אַלץ ביי אים שטאַרקער און שטאַרקער געוואָרן. האָט ער אַנגעהויבן שטאַרק צו וויינען...

„רבונו של עולם, — האָט ער זיך געבעטן, — נעם מיך אַרויס פון דאָנען! בעסער אין גיהנום מיט כל־ישראל צוזאַמען, אייידער דאָ איינער אַליין!"

און באותו הרגע, האָט זיך אים באַווײַן אַ פּראָסט יידל, מיט אַ רויטן בעל־עגלה'ש גאַרטל אויף די לענדן און אַ לאַנגער בייטש אין דער האַנט. דאָס יידל האָט אים, שווייגנדיק, אַנגענומען ביים אַרבל, אַרויסגעפירט פון פּאַלאַץ, און איז — פּאַרשוווּנדן געוואָרן. אַזאַ חלום האָט מען אים געווײַז!

אַז ער האָט זיך אויפגעכאַפּט פּאַרשאָ, קוים וואָס האָט אַנגעהויבן גרויען, האָט ער זיך געשווינד אַנגעטאָן און געוואָלט לויפן אין בית־המדרש אַריין, לאַזן זיך פּותר חלום זיין פון די לומדים, וואָס נעכטיקן אין בית־המדרש. דורכגייענדיק דעם מאַרק, האָט ער אַבער דערזען אַ שטייענדיקע בויד, אַן איינגעשפּאַנטע גרויסע, פּאַרצייטישע בויד, און ביי דער בויד איז געשטאַנען אַ בעל־עגלה, מיט אַ רויטן גאַרטל אַרום די לענדן, אַ לאַנגע בייטש אין דער האַנט, און פונקט אַזאַ יידל, ווי דער, וואָס האָט אים אין חלום אַרויסגעפירט פון פּאַלאַץ.

שטויסט ער זיך אַן, אַז „דברים בגו"; גייט ער צו און פרעגט:

— וווּ אַהין פּאָרט אַ ייד?

— נישט דיין וועג! — ענטפערט דער בעל־עגלה גאָר גראָב.

— פּאָרט? — בעט ער זיך, — אפשר וועל איך מיטפּאָרן!

דער בעל־עגלה האָט זיך אַביסל פּאַרטראַכט און דערנאָך געענטפערט:

— און צו פּוס, — זאָגט ער — קאָן אַזאַ בחור נישט גיין? גיי דיר דיין וועג!

— און ווו אַהין זאָל איך גיין?

— ווו די אויגן וועלן דיך טראָגן, — ענטפערט דער בעל־עגלה און דרייט זיך אַפּ, — מיין דאגה!

דער רבי האָט פּאַרשטאַנען, אין האָט זיך געלאָזט אין גלות אַריין!

ווי געזאָגט, נחגלה איז ער געוואָרן עטלעכע יאָר שפּעטער אין ביאַלע. (עד מפי עד, ווי אַזוי עס איז געווען, דערצייל איך נישט, כאָטש עס איז מויל און אויערן אויפצושטעלן!) און, לערך אַ יאָר נאָך זיין התגלות, האָט מיך אַ ביאַלער בעל־הבית, ר' יחיאל האָט ער זעהייסן, אַראָפּגעבראַכט צו זיך פּאַר אַ מלמד.

לכתחילה האָב איך אפילו נישט געוואָלט אָננעמען דאָס מלמדות. ר' יחיאל, מוזט איר וויסן, איז געווען אַן עושר, אַ פּאַרצייטישער אָנגעשטאָפּטער עושר. די טעכטער פלעגט ער געבן צו טויזנט רענדלעך נדן און טן מיט די גרעסטע רבנים, און זיין לעצטע שנור איז געווען טאָקע דעם בריסקער רבס טאָכטער!

פּאַרשטייט איר דאָך אַליין, אַז אויב דער בריסקער רב מיט דער רעשט מחותנים זענען חולקים, מוז ר' יחיאל אויך זיין אַ חולק... און איך בין דוקא אַ ביאַלער חסיד, נו — ווי לאָזט מען זיך אין אַזאַ הויז אַריין?

האָט עס מיך אָבער פּאַרט געצויגן קיין ביאַלע! אַ קלייניקייט — מיטן רבין אין איין שטאָט! געקלערט אַהין, געקלערט אַהער, איך פּאָר!

און ר' יחיאל אַליין, האָט זיך אויסגעווײַזן, איז אַן אמת פּשוטער, כשרער ייד. איך בין אָפּילו ערב, אַז זיין הארץ האָט געצויגן צו אַ רבין ווי מיט צוואַנגען. וואַרעם באמת, קיין למדן איז ער נישט געווען, אויפן בריסקער רב פלעגט ער אודאי קוקן ווי אַ האַן אויפן בני אדם! וועדט ער מיך נישט צו האַלטן זיך אַן ביאַלער רבין, נאָר ער אַליין איז זיך מתרחק. אַז איך דערצייל עפּעס פון רבין, מאַכט ער זיך גענעצן, כאָטש די אויערן, זע איך, שפּיצט ער אויף, נאָר דער זון זיינער, דעם בריסקער רבס איידעם, דער קניישטער איין דעם טאָטן קוקט אויף מיר מיט כעס און ליצנות צוזאַמען, נאָר שפּאַרען שפּאַרט ער זיך נישט; ער פלעגט בטבע ווייניק רעדן.

ויהי היום, — ר' יחיאלס שנור, דעם בריסקער רבס טאָכטער, דאַרף גיין צו קינד! דאָכט זיך, מאַלע אַ ווייבל גייט צו קינד? איז אַבער אַ מעשה דערביי! געווויסט האָט מען, אַז דער בריסקער רב, ווייל ער האָט אַ חסיד אַפּגעגאַלט, דאָס הייסט: געהייסן אָפּגאָלן באָרד און פּאות, איז נזוק געוואָרן פון די צדיקי הדור. ביידע צוויי זיין זענען אים, לא עליכם, במשך אַ פּינף־זעקס יאָר, נפטר געוואָרן, און אַלע זיינע דריי טעכטער האָבן קיין בנים זכרים נישט געהאַט. דערביי איז נאָך יעדע פון זיי געווען, רחמנא לצלן, אַ מקשה לילד, בשעת מעשה געווען יעדעס מאָל מער דאָרטן ווי דאָ! אַז מען האָט אַבער מן השמים געוואָלט, עס זאָל זיין מחלוקת, האָבן אַלע געזען און געווויסט, אַז עס איז אַן ענוש פון די צדיקי הדור אויפן בריסקער רב. נאָר ער אַליין, מיט זיינע ליכטיקע אויגן, האָט עס נישט געזען! און אפשר — נישט געוואָלט זען! ער האָט ווייטער געפירט זיין התנגדות ביד חזקה — מיט חרמות, און תקיפות פון אנשי חיל, ווי אין יענע צייטן...

מיר איז גיטעלע (אַזוי האָט זי, דעם בריסקער רבס טאָכטער, געהייסן), באמת אַ שאָד געווען, זייער אַ שאָד געווען. ערשטנס — אַ יידישע נשמה; צווייטנס — אַ יידישע כשרע נשמה; עס איז נאָך אַזאַ צדקת, אַזאַ כשרע זאָך אויף דער וועלט נישט געווען...

קיין איינציקע אַרעמע כלה האָט אַן איר הילף נישט חתונה געהאַט; אַזאַ זיידענע בריאה! און דאָס דאָרף גע־שטראָפט ווערן פּאַרן פּאָטערס כעס! און דעריבער, אַזוי ווי איך האָב נאָר באַמערקט, אַז די באָבע הויבט זיך אַן דריין אין שטוב, האָב איך שוין אָנגעהויבן אַרבעטן אויף אַלע כלים, מען זאָל שיקן צום ביאַלער רבין... זאָל זיין אַ קוויטל אַן אַ פּדיון, באשר — ער דאַרף נויטיק פּדיונות!...

דער ביאַלער האָט גאָר ווייניק געהאַלטן פון פּדיונות.

מיט וועמען אָבער רעדט מען?

איך פּרווּו מיטן בריסקער רבס איידעם, און, איך ווייס — אַז ממש נפשו קשורה בנפשה, ווּאַרעם, ווי ער האָט זיך נישט באַהאַלטן, האָט עס דאָס שלום בית אַרויסגעשמעקט פון יענטן ווינקעלע, פון אַלע תנועות און העויות, — איז ער דאָך דעם בריסקער רבס איידעם! שפּייט ער אויס, גייט ער אַוועק און לאָזט מיר שטיין מיט אַן אָפן מויל.

נעם איך מיך צו ר׳ יחיאלן אַליין, ענטפערט ער מיר: עס איז דעם בריסקער רבס טאָכטער! איך וועל עס אים, דעם בריסקער רב, נישט טון, אפילו ביי סכנות נפשות. חס ושלום! פּרווּו איך מיך מיט זיין פּלוניתטע, — אַ כשרע יידענע, נאָר אַ פּראָסטע, — ענטפערט זי מיר כהאי לישנא: זאָל מיין מאַן הייסן, שיק איך באַלד צום רבין מיין יום־טובדיקע שטערן־טיכל מיט די אוירינגלעך; אַ מטמון מיט געלט האָט עס געקאָסט! נאָר אַן מיין מאַן, נישט קיין פּחות משוה פּרוטה — נישט אַ פּיפּע!

— אָבער אַ קוויטל... וואָס שאַד אייך אַ קוויטל?

— אַן מיין מאַנס וויסן, גאָרנישט! — ענטפערט זי, טאַקע ווי אַ כשרע יידענע דערף ענטפערן, און דרייט זיך אָפּ פון מיר און איך זע, אַז זי וויל נאָר באַהאַלטן די טרערן. אַ מאַמע! לב יודע — איר האַרץ האָט שוין געפּילט די סכנה...

אַז איך האָב געהערט דעם ערשטן געשריי, בין איך אַליין געלאָפן צום רבין.

— שמעיה, — ענטפערט ער מיר, — וואָס זאָל איך טון? איך וועל מתפלל זיין!

— גיט מיר, רבי, — בעט איך, — פאַר דער יולדת, וואָס עס איז — אַ שמירהלע, אַ מטבע, אַ קמיעאַלע... וואָס עס איז גיט מיר...

— עס וועט, חס ושלום, ערגער מאַכן, — ענטפערט ער, — אָן אמונה שאָדן אַזוינע זאַכן, און זי האָט דערינען קיין אמונה נישט...

וואָס האָב איך געקאָנט טון? עס איז די ערשטע טעג סוכות, זי איז מקשה לילד, העלפן קאָן איך נישט, בלייב איך שוין בעסער ביים רבין אין שטוב, אַ בן־בית בין איך געווען, טראָכט איך מיר, איך וועל קוקן יעדע רגע מיט געבעט צום רבין, אפשר וועט ער זיך מרחם זיין...

הערן הערט זיך, אַז עס איז נישט גוט. דעם דריטן טאָג שטייען שוין די ווייַן... מען האָט שוין אַלץ געטאָן, וואָס מען האָט געקאָנט: די שול אייגנערין, קברים געמאָסטן, הונדער־טער פונט ליכט אויסגעברענט אין שול, אין בתי־מדרשים, היינט צדקה — אַ מטמון!... עס איז דען נאָכצודערציילן? אַלע קליידער־שענק זענען געשטאָנען אָפן; אַ באַרג מיט אַלערליי מטבעות איז געלעגן אויפן טיש, און אַרעמע לייט זענען אַרײַנגעקומען און גענומען, ווער עס ווייל, וואָס ער ווייל, וויפל ער ווייל!

עס האָט מיך שטאַרק אָנגעקאָפט דאָס האַרץ.

— רבי, זאָג איך, — עס שטייט דאָך: צדקה תציל ממות.

און ער ענטפערט מיר, שלא מין הטענה, דאָכט זיך:

— אפשר וועט קומען דער בריסקער רב!

און באותו הרגע קומט אַריין ר׳ יחיאל! צום רבין רעדט ער נישט, גלייך ער וואָלט אים נישט געזען, נאָר —

— שמעיה, — זאָגט ער צו מיר, אין כאַפּט מיך אָן ביים לאַץ, — הינטן שטייט אַ פּור, גיי, זעץ דיך און פאָר צום בריסקער רב, זאָל ער קומען...

אין געפילט האָט ער שוין אַפּגיים, אין וואָס עס גייט, וואָרעם צוגעגעבן האָט ער:

— זאָל ער אַליין זען, וואָס עס טוט זיך! זאָל ער זאָגן וואָס צו טון!

און אַ פּנים האָט ער געהאָט, וואָס זאָל איך אייך זאָגן, — מתים זענען שענער פון אים!

מילא, פאָר איך! טראָכטן, טראָכט איך מיר, אַז אויב דער רבי וויסט, אַז ער וועט קומען, וועט שוין עפּעס דערפון אַרויס: אפשר נאָך אַ שלום! דאָס הייסט: נישט צווישן בריס־קער רב מיטן ביאַלער רבין, זיי אַליין האָבן קיין מחלוקת נישט געפירט, נאָר צווישן די צדדים בכלל! וואָרעם באמת, אַז ער וועט קומען, וועט ער דאָך זען! אויגן האָט ער דאָך!

נאָר מן השמים, אַפּנים, לאָזט מען אַזא זאָך אַזוי געשווינד נישט צו. מן השמים האָט מען מיט מיר מלחמה געהאַלטן. קוים בין איך אַרויסגעפאָרן פון ביאַלע, גיט זיך איבערן הימל אַ יאָג אַ כמאַרע, אָבער ווי הייסט אַ כמאַרע! אַ שוואַרצער שוווערער וואָלקן, ממש ווי סמאָלע, און אַ בלאָז האָט פלוצעם געטאָן, גלייך עס וואָלטן רוחות געפלויגן און פון אַלע זייטן מיט אַמאָל. אַ פויער, להבדיל, פּאַרשטייט זיך אויף אַזוינע זאַכן, צלמט ער זיך אין זאָגט, אַז עס וועט זיין, חס ושלום, אַ שווערער וועג, און ווייזט מיר מיט דער בייטש אין הימל אַריין... תוך כדי־דיבור מאַכט זיך אַ נאָך שטאַרקערער ווינט, ער צעריייסט די כמאַרע, ממש ווי מען צעריייסט אַ שטיק פּאַ־פּיר, און הויבט אַן צו יאָגן און צו טרייבן איין שטיק כמאַרע אויף דער צווייטער, איינע אויף דער צווייטער, גלייך ער וואָלט קריעס געטריבן אויף אַ טייך. איך האָב שוין איבערן קאָפּ צווויי שטאָק און דריי שטאָק כמאַרע. לכתחילה האָב איך אפילו קיין מורא נישט געהאַט: אויסגענעצט ווערן איז ביי מיר קיין נייעס נישט געווען און פאָר דונערן שרעק איך מיך נישט. ערשטנס, דונערט נישט סוכות־צייט, און צווייטנס — נאָכן רבינס שופר־בלאָזן! מיר האָבן אַ קיימא־לן, אַז נאָך אַזא שופר־בלאָזן האָט אַ גאַנץ יאָר קיין דונער קיין שליטה נישט! אַז עס האָט אַבער ראַפּטום געגעבן אַ פלאָסק מיר אין פּנים אַריין, ווי מיט אַ בייטש... איין מאָל, דאָס צווייטע מאָל, דאָס דריטע מאָל... איז מיר טאָקע דער מוטערס מילך אַנט־פּאַלן! איך האָב געזען בחוש, אַז דער הימל פאַטשט מיך, אַז מען טרייבט מיר צוריק!

אין דער פויער, להבדיל, בעט זיך אויך: לאָמיר צוריק־פאָרן.

איך ווייס אַבער, עס איז סכנות נפשות, איך זיך אויף דער פור, און, אינם שטורעם, הער איך, ווי די יולדת קרעכצט, ווי דעם בריסקער רבס איידעמס פינגער קנאַקן; ער ברעכט זיך די הענט; אויך זע איך פאָר מיר ר׳ יחיאלס שוואַרץ פּנים

מיט די איינגעפאַלענע, ברענענדיקע אויגן! פאַר, בעט ער מיך, פאַר — און מיר פאָרן.

און דאָ גיסט און גיסט, עס גיסט פון אויבן, עס שפריצט פון אונטער די רעדער, און פון אונטער די פערדס פיס. און דער וועג ווערט אינגאַנצן פאַרגאָסן, ממש באַדעקט מיט וואַסער. איבערן וואַסער גייט אַ פיינע, די פויר, דאָכט זיך, הויבט שוין אָן שווימען — — וואָס זאָל איך אייך דערציילן? מיר האָבן נאָך דערצו געבלאָנדזשעט... נאָר אויסגעהאַלטן האָב איך!

מיטן בריסקער רב בין איך געקומען אויף הושענה רבה.

נאָר, דעם אמת צו זאָגן, אַזוי ווי דער בריסקער רב האָט זיך אַרויפגעזעצט אויף דער פור, איז שטיל געווארן! די כמאַרע האָט זיך איבערגערוסן, פון שפאַלט האָט זיך אַרויס־געווויזן די זון, און מיר זענען בשלום שיין און טרוקן אַריין־געפאָרן קיין ביאַלע. דער פויער, להבדיל, האָט עס אפילו באַמערקט און געזאָגט אויף זיין לשון: וועלקי ראבין, צי דוזשי ראבין!...

נאָר דער עיקר איז געווען אונדזער אַריינקומען!

ווי די היישעריקן זענען צו אים צוגעפאַלן די ווייבער, וואָס זענען אין שטוב געווען... כמעט אויפן פנים זענען זיי פאַר אים געפאַלן און געווויינט... די יולדת פון דער צווייטער שטוב הערט מען נישט, אַדער דורכן געווויין פון די ווייבער, אַדער, טראַכט איך, זי האָט שוין, חס ושלום, קיין כוח נישט צו קרעכצן... ר׳ יחיאל האָט אונדז אפילו נישט געזען, ער איז געשטאַנען אַריינגעדריקט מיטן שטערן אין אַ שויב, דער קאָפּ האָט אים אפנים געברענט...

דעם בריסקער רבס איידעם, דרייט זיך אויף נישט איבער דערלאַנגען שלום, ער שטייט ביי דער וואַנט, און איך זע בחוש, ווי דער גוף זיינער ציטערט און ווי דער קאָפּ קלאַפּט אָן דער וואַנט!...

איך האָב געמיינט, איך פאַל! אַזוי האָט מיך דער צער און די שרעק דורך און דורך גענומען. עס איז מיר קאַלט גע־ווארן אין אַלע אברים, איך האָב געפילט, אַז די נשמה ווערט אין מיר קאַלט!...

נאָר, צי האָט איר געקענט דעם בריסקער רב?

דאָס איז געווען אַ מענטש — אָן עמוד ברזל, זאָג איך אייך!

אַ הויכער, הויכער ייד, טאַקע „משכמו ומעלה"... אָן אימה האָט ער געוואָרפן, ווי אַ מלכות! — אַ וויסע לאַנגע באָרד. איין שפיץ, געדענק איך נאָך ווי היינט, האָט זיך אים אַריין־געריקט אונטערן גאַרטל, דער צווייטער שפיץ־באָרד ציטערט איבערן גאַרטל...

ברעמען — ווייסע, דיקע, לאַנגע — אַ האַלב פנים האָבן זיי אים פאַרשטעלט. און, אָן ער האָט זיי אויפגעהויבן — רבונו של עולם די נשים זענען ממש צוריקגעפאַלן, ווי פון אַ דונער צוריקגעוואָרפן, אַזוינע אויגן האָט ער געהאַט! — חלפים, בלאַנקע חלפים האָבן אין זיי געבליבצט! און אַ געשריי האָט ער געטאָן ווי אַ לייב: אַוועק, נשים!

דערנאָך האָט ער שטילער און איידעלער געפרעגט:

— און ווו איז מיין טאַכטער?

מען האָט אים געווויזן.

ער איז אַריינגעגאַנגען און איך בין געבליבן שטיין ממש אַרויס פון די כלים: אַזוינע אויגן, אַזאַ בליק, אַזאַ קול עס איז גאָר אָן אַנדער דרך, אָן אַנדער וועלט! דעם ביאַלער רבינס אויגן לייכטן אַזוי גוט, אַזוי שטיל, עס קומט אַריין אַ חיות אין האַרץ; ער וואַרפט אויף דיר אַ בליק, האָט ער דיך מיט גאַלד באַשיט... און זיין קול, דאָס זיסע קול, דאָס סאַמעטן זיסע קול — רבונו של עולם, ביים האַרץ כאָפט עס אָן, ביים האַרץ גלעט עס אַזוי שטיל, אַזוי מחיהדיק... נישט קיין מורא, חס ושלום, האָט מען פאַרן, נאָר די נשמה צעגייט אין ליב־שאַפט, אין מתיקות פון ליבשאַפט. זי וויל אַרויס פון גוף און באַהאפעזט זיך מיט זיין נשמה... זי רייסט זיך ווי, להבדיל, אַ זומערפליגעלע צו אַ העלער פלאַם!... און דאָ — רבונו של עולם: אימה ופחד! אַ גאון, אַ פאַרצייטישער גאון! און ער גייט אַריין צו אַ יולדת!

„ער וועט פון איר מאַכן, — שרעק איך מיך — אַ גל של עצמות!"

לויף איך צום רבין.

און דער רבי באַגאַנגט מיך באַלד אין טיר מיט אַ שמייכל:

— האָסט געזען, — מאַכט ער, — כבוד התורה? ריינעם כבוד התורה?

איך האָב מיך באַרואיקט. אַז דער שמייכלט, טראַכט איך, איז גוט!

און עס איז טאַקע גוט געווען. שמיני עצרת איז זי אי־בערגעקומען. שמחת תורה האָט שוין דער בריסקער רב גע־זאָגט תורה ביים טיש. איך האָב געוואָלט ערגעץ אַנדערש זיין ביים טיש, נאָר איך האָב מורא געהאַט, בפרט, אַז מיט מיר איז געווען אַ מנין... מען וועט בענטשן נברך אלהינו...

מילא, וואָס זאָל איך דערציילן? דעם בריסקער רבס תורה? אויב די תורה איז אַ ים, איז ער געווען דער לויתן אין ים, — מיט איין תנועה גיט ער אַ שווים דורך צען מסכ־תות; מיט איין תנועה מישט ער אויס ש״ס ופוסקים! אַז עס הילכט און שפריצט, זידט און קאָכט, טאַקע, ווי מען דערציילט פון אמתן ים... דעם קאָפּ האָט ער מיר צעשרויפט... נאָר „לב יודע מרת נפשו"! דאָס האַרץ מיינט האָט פאַרט נישט געהאַט קיין שמחת יום־טוב! און דאָמאָלט האָב איך מיך דערמאַנט אין רבינס חלום... און איך בין פאַרשטאַרט געוואָרן! די זון איז געלעגן אין פענצטער, ווייַן האָט ביים טיש נישט געפעלט, דער גאַנצער עולם, זע איך, שוויצט, און מיר? מיר איז גע־וועזן קאַלט, קאַלט ווי אייז! און דאַרטן, האָב איך געווויסט, זאָגט מען אַנדערע תורה... דאַרטן איז ליכטיק און וואַרעם... יעדעס וואַרט איז דורכגעוועבט און דורכגעווייקט מיט אהבה און דבקות... מלאכים, פילט מען, פליען אַרום שטוב; ממש מען הערט, ווי עס רוישן די גרויסע, ווייסע פליגל... אי, רבונו של עולם! נאָר אַוועקגיין טאָר מען נישט

פלוצעם, האַקט ער איבער, דער בריסקער רב, און גיט אַ פרעג:

— וואָס פאַר אַ רבין האָט איר עס דאָ?

— איינעם, אַ נח, — ענטפערט מען אים.

מילא, שנייד עס מיך ביים האַרץ! „איינעם, אַ נח" — אַך, די חנופה, די חנופה!

— אַ בעל־מופת? — פרעגט ער ווייטער.

— ווייניק, מען הערט נישט... ווייבער אַפילו דערציילן, נאָר וועט הערט זיי?

— ער נעמט אַזוי גאָלט, אַן מופתים...

זאָגט מען אים שוין דעם אמת, אַז גאָלט נעמט ער ווייניק און גיט אַ סך אַוועק.

דער בריסקער רב פֿאַרקלערט זיך.

— און לערנען קאָן ער?

— מען זאָגט — אַ גדול!

— פון וואַנען איז ער, דער נח?

קיינער וויסט נישט, און איך מוז ענטפערן. מאַכט זיך שוין אַ שמועס צווישן מיר מיטן בריסקער רב.

— איז ער נישט, דער נח, אַמאָל פון בריסק געווען? — פרעגט ער.

— צי דער רבי — שטאַמל איך — איז געווען אין בריסק? דאַכט זיך — יאָ!

— אָ! מאַכט ער — אַ חסיד זיינער! און עס האָט זיך געדאַכט, אַז ער האָט אויף מיר אַ קוק געטאָן ווי אויף אַ שפּין.

און ער האָט זיך איבערגעדרייט צום עולם:

— בייַ מיר, — זאָגט ער, — איז אַמאָל געווען אַ תל־מיד „נח"... אַפילו אַ גוט קעפל, נאָר עס האָט אים אין מאָל געזאָגט, אין יענער זייט אַריין — — איך האָב אים איין מאָל געזאָגט, צוויי מאָל... איך האָב אים געוואָלט זאָגן צום דריטן מאָל, מזהיר זיין, איז ער מיר נעלם געוואָרן... צי איז עס נישט דער?

— ווער ווייסט?

און ער הויבט אָן אויסמאָלן: אַ דאַרער, אַ קליינער, אַ שוואַרץ בערדל, שוואַרצע געקרייזלטע פּאות, אַ פֿאַרטראַכטער אַ שטיל קול און דערגלייכן.

— עס קאָן זיין, — זאָגט דער עולם, — אַז דאָס איז ער; קרוב לאמת!

איך האָב שוין גאָט געדאַנקט, אַז מען האָט אַנגעהויבן בענטשן.

נאָר נאָך דעם בענטשן איז געשען אַזוינס, וואָס עס האָט זיך מיר גאָרנישט געקאָסט חלומען.

דער בריסקער רב הויבט זיך איוף פון בענקל, רופט מיך אַוועק אין אַ זייט און זאָגט מיר שטילערהייט: פּיר מיך צו דיין רבין און מיין תלמיד. נאָר, הערסט, — קיינער זאָל נישט וויסן!

מן־הסתם פֿאָלג איך, נאָר אויפן וועג פרעג איך מיט שרעק:

— בריסקער רב, — זאָג איך, — מיט וואָס פֿאָר אַ כוונה גייט איר?

און ער ענטפערט מיר פשוט:

— עס איז מיר אייגנעפֿאַלן ביים בענטשן, אַז איך בין ביז אַהער געווען אַ דן שלא בפניו... זען וויל איך, איך וויל אַליין זען, און אפשר — האָט ער שפּעטער צוגעגעבן, — וועט מיר גאָט העלפן, איך וועל אַרויסראַטעווען מיינס אַ תלמיד.

— ווייסט, שייגעץ, — מאַכט ער ווייטער מיט הלצה, — אַז אויב דיין רבי איז דער נח, וואָס האָט ביי מיר געלערנט, קען ער זיין אַ גדול בישראל, אַ בריסקער רב אַמאָל!

אַצינד האָב איך שוין זיכער געווווסט, אַז דאָס איז ער, און דאָס האָרץ האָט ערשט אַנגעהויבן צעפאַלן...

און די צוויי בערג האָבן זיך צוזאַמען געטראָפן... אַז איך בין אין דער מיט געבליבן אויפן אָרט, איז טאָקע אַ נס מן השמים.

דער ביאַלער רבי, זכרונו לברכה, פלעגט שמחת תורה אַרויסשיקן די חסידים שפּאַצירן אַרויס דער שטאָט, און ער אַליין איז זיך געזעסן אויפן גאַניקל, אַן געקוקט, און מקבל נחת געווען.

עס איז נישט געווען היינטיקע ביאַלע. עס איז געווען דאַמאָלט גאָר אַ קליין שטעטל. סאָמע קליינע, נידעריקע, גע־בויטע הייזלעך; אויסער דער שול מיטן רבינס בית־המדרש. דעם רבינס גאַניקל איז געווען אויפן צווייטן שטאָק און מען האָט פון גאַניקל אַלץ געזען ווי אויף דער האַנט — די בער־גלעך פון מזרח־זייט, דעם טייך פון מערב.... — — און דער רבי זיצט אויפן גאַניקל און קוקט. דערזעט עטלעכע חסידים, וואָס גייען און שווייגן, וואַרפט ער זיי אַראָפּ פון דער הויך אַן התחלה פון אַ ניגון. זיי כאַפּן אונטער אַן גייען שוין ווייטער זינגענדיק — — און כּתות, כּתות גיין פֿאַרבי, און לאָזן זיך אַרויס פון שטאָט, מיט געזאַנג, מיט אמתער פרייד, מיט אמתער שמחת תורה... און דער רבי פלעגט זיך נישט רירן פון גאַ־ניקל.

דאַמאָלט אַבער האָט דער רבי, אַפּנים, דערהערט אַנדערע טריט. האָט ער זיך אויפגעהויבן און איז אָפּגעגן געגאַנגען דעם בריסקער רב.

— שלום עליכם, רבי! — מאַכט ער מיט עניוות און מיט זיין זיס קול.

— עליכם שלום, נח! — האָט דער בריסקער רב געענט־פערט.

— זיצט רבי!

דער בריסקער רב זעצט זיך און דער ביאַלער רבי שטעלט זיך פֿאַר אים.

— זאָג נאָר, נח! — מאַכט דער בריסקער רב מיט אויס־געהויבענע ברעמען, — וואָס ביסטו עס אַנטלאָפן פון מיין ישיבה? וואָס האָט דיר דאָרטן געפעלט?

— עס האָט מיר, רבי, — ענטפערט ער געלאָסן, — אָטעם פֿאַרפעלט...

איך האָב נישט געקאָנט דעם אָטעם כאַפן...

— ווי הייסט? וואָס רעדסטו, נח?

— נישט מיר, — פֿאַרטייטשט דער רבי מיט אַ שטילערן קול, — נאָר מיין נשמה האָט אָטעם פֿאַרפעלט...

— פֿאַרוואָס, נח?

— אייער תורה, רבי, איז סאָמע דין! אַן רחמים איז זי! אַן אַ פונק חסד איז אייער תורה! און דעריבער איז זי אַן שמחה, אַן פרייען אָטעם... סאָמע ברזל ונחושת, אייזערנע

חוקים, קופערנע דינים... און סאַמע הויכע תורה, פאַר לומדים, פאַר יחידי סגולה!...

דער בריסקער רב שוויגט און דער רבי זאָגט וויטער: און זאָגט מיר, רבי, וואָס האָט איר פאַרן כלל ישראל? פאַרן האַלץ־העקער, פאַרן קצב, פאַרן בעל־מלאכה, פאַרן פראָסטן ייִד?... בפרט — פאַר אַ זינדיקן ייִד? וואָס, רבי, האָט איר פאַר נישט לומדים?

דער בריסקער רב שוויגט, גלייך ער פאַרשטייט נישט, וואָס מען רעדט צו אים. און דער ביאַלער רבי שטייט אַלץ פאַר אים און זאָגט וויטער מיט זיין זיס קול:

— זייט מיר מוחל, רבי, נאָר דעם אמת מוז איך אייך זאָגן... האַרט איז געוועזן אייער תורה, האַרט און טרוקן, וויייל זי איז נאָר דער גוף און נישט די נשמה פון דער תורה!

— די נשמה? — פרעגט דער בריסקער רב און רייבט זיך דעם הויכן שטערן.

— אוודאי! אַייער תורה, רבי, האָב איך געזאָגט, איז נאָר פאַר יחידי סגולה, פאַר למדנים, נישט פאַר כלל־ישראל. און די תורה מוז זיין פאַר כל־ישראל! די שכינה מוז רוען אויף כל־ישראל! וואַרעם די תורה איז די נשמה פון כל־ישראל!

— און דיין תורה, נח?

— איר ווילט זי זען, רבי?

— תורה — זען? — וווּנדערט זיך דער בריסקער רב.

— קומט, רבי, איך וויל זי אייך ווייזן!... איך וועל אייך איר גלאַנץ ווייזן; די שמחה, וואָס שטראַלט אַרויס פון איר אויף אַלע, אויף כל־ישראל!

דער בריסקער רב רירט זיך נישט.

— איך בעט אייך, רבי, קומט, נישט ווייט!

ער האָט אים אַרויסגעפירט אויפן גאַניקל, שטילערהייט בין איך זיי נאָכגעגאַנגען.

דער רבי האָט דאָך דערפילט: — מעגסט נאָכגיין, — מאַכט ער, — שמעיה, הייַנט וועסטו אויך זען... דער בריסקער רב וועט אויך זען... שמחת תורה וועט איר זען... איר וועט זיען אמתע שמחת תורה!

און איך האָב געזען דאָס אייגענע, וואָס אַלע שמחת תורה, נאָר איך האָב אַנדערש געזען... ווי אַ פאַרהאַנג איז מיר אַוועק־געפאַלן פון די אויגן.

אַ גרויסער, ברייטער הימל — ממש אין־סוף, און בלוי, אַזוי העל־בלוי איז דער הימל געוועזן, אַז עס האָט מחיה געוועזן דאָס אויג. איבערן הימל זענען געשוווּמען ווייסע, ממש זילבערנע וואָלקנדלעך, און אַז מען האָט זיך אין זיי אייַנ־געקוקט, האָט מען געזען, ווי זיי ציטערן ממש פאַר פרייד, ווי זיי טאַנצן אונטער מיט שמחת תורה! הינטן ווייטער האָט ארומגענומען די שטאָט אַ גרינער, ברייטער גאָרטל, אַ טונקל גרינער, נאָר דאָס גרינע איז געוועזן לעבעדיק גרין, אַזוי לע־בעדיק, גלייך עס וואַלט אַ „חיות" אַרומגעפלויגן צווישן די גראָזן; וואָס אַמאָל, האָט זיך געדאַכט, פלאָמט ערגעץ אַנדערש אויס אַ חיות, אַ געשמאַק, אַ לעבן; — מען האָט געזען בחוש, ווי די פלעמלעך שפרינגען און טאַנצן צווישן די גרעזעלעך... גלייך זיי האַלדזן זיי און קושן זיי...

און אויף די לאַנקעס מיט די פלעמעלעך האָבן זיך אַרום־געדרייט כתות און כתות פון חסידים... די אַטלאַסענע און אַפילו די לאַסטינגענע קאַפאָטעס האָבן געבלאַנקט ווי די שפּיגל, די צעריסענע ווי די גאַנצע... און די פלעמלעך, וואָס האָבן זיך אַרויסגעריסן פון צווישן די גרעזעלעך, האָבן זיך געכאַפט און געטשעפעט אַן די שפּיגלדיקע בגדי יום־טוב, און עס האָט זיך געדאַכט, אַז זיי טאַנצן אַרום יעדן חסיד, מיט התּ־להבות, מיט ליבשאַפט... און אַלע כתות חסידים האָבן געקוקט מיט וווּנדערלעך דורשטיקע אויגן אַרויף צום רבינס גאַניקל... און די דורשטיקע אויגן, האָב איך געזען ממש בחוש, זויגן פון פון גאַניקל, פון רבינס פנים, די ליכט, און וואָס מער ליכט זיי האָבן געזויגן, העכער געזונגען האָבן זיי... אַלץ העכער און העכער... אַלץ לוסטיקער, אַלץ הייליקער...

און יעדע כתה האָט זיך געזונגען איר נגון, נאָר אין דער לופט האָבן זיך די אַלע נגונים מיט די אַלע קולות אויסגע־מישט; און צום רבינס גאַניקל איז צוגעקומען איין זמר, איין נגון... גלייך אַלע זינגען איין זמר. און אַלע זינגען — דער הימל זינגט, די גלגלים זינגען, און די ערד פון אונטן זינגט, און די נשמה פון דער וועלט זינגט — — — אַלץ זינגט!

רבונו של עולם! איך האָב געמיינט, איך צעגיי אין מתיקות...

עס איז אַבער נישט באַשערט געווען.

— מען דאַרף מנחה דאָווענען! — האָט פלוצעס דער בריסקער רב אַרויסגעזאָגט שאַרף; און אַלץ איז פאַרשוווּנדן געווארן...

שטיל — — דער פאַרהאַנג איז מיר צוריקגעפאַלן פאַר די אויגן: אויבן — אַ פשוטער הימל, אונטן — פשוטע פאַשע, פשוטע חסידים אין צעריסענע קאַפאָטעס... אַלטע צעריסענע שטיקלעך נגונים... אויסגעלאָשן די פלעמלעך — איך קוק אויפן רבין, זיין פנים איז אויך חושך — — —

זיי האָבן זיך נישט אויסגעגלייכט; דער בריסקער רב איז געבליבן אַ מתנגד ווי פריער; מיט דעם איז ער אַוועקגעפאָרן!

דאָך אַ פעולה האָט עס געהאַט! גערודפט האָט ער שוין נישט. —

י. אפאטאשו ניו־יורק / דער ווורקער „שתקן"

(דאָס איז די לעצטע דערציילונג, וואָס אָפּאָטאָשו האָט פֿאַרעפֿנטלעכט אין „טאָג־מאַרגן זשורנאַל" עט־לעכע טעג פֿאַר זיין טויט).

ווורקער יידן האָבן נישט געדענקט אַזאַ קאַלטן שבת, ווי אינעם יאָר 1859. ס׳האָבן זיך אַוועקגעשטעלט אַזוינע פרעסט, אַז ס׳וואָסער אין די שטובן איז פֿאַרפֿרוירן געוואָרן. און אַז ווורקער יידן זענען חמישה־עשר־בשבט געאַנגען אין דער פרי דאָוונענען, זענען די פּייגעלעך געוון צוגעפֿרוירן צו די פֿליטן. אַזוי גרויס איז געווען די קרירה.

אין אַזאַ פֿאַרנאַכט האָבן אַ מנין חסידים זיך געפֿונען ביים ווורקער רבי, ביי ר׳ מענדעלען אין בית־המדרש. טייל זענען געזעסן און געלערנט, טייל זענען געשטאַנען און האָבן זיך דערציילט מעשיות וועגן אַלטן ווורקער, וועגן ר׳ יצחקן ז״ל. דער יונגער משמש האָט געגרייט דעם רבינס טיש, וואָס איז שוין געווען צוגעדעקט מיט אַ וויסן טישטוך. ער צעשטעלט טייטלען, באָקסער און פּייגן. ער האָט אַוועקגעשטעלט אַ „גאַנשער" ווײַן.

ביים ברייטן אָפּענעם קאכעל־אויוון איז געשטאַנען דער גרייז־גרויער אבא, וואָס איז נאָך געווען משמש ביים אַלטן ווורקער. און כאָטש דער אבא האָט קוים געקענט דאָוונענען, איז ער בקי געווען אין יעדער תורה פונעם רבין ר׳ יצחק. און אַז ר׳ מענדעלע קאַצקער האָט אַמאָל געפֿרעגט דעם חבר זײַנעם, ר׳ יצחק וווּרקער: „ווי פֿאַלסטו אויס צו נעמען דיר אַ משמש אַן עם־הארץ?" האָט אים דער ווורקער רבי געענט־פֿערט: „ווען איך וואָלט מיר גענומען אַ משמש אַ תלמיד־חכם, וואָלט ער דאָך געווארן אַן עם־הארץ, איז שוין בעסער צו נעמען אַן עם־הארץ, ווען ער זיך סוף־כל־סוף אויסלערענען רבישע שיחות־חולין".

דער זקן אבא האָט געלייגט אין אויוון אַריין העלצער, ס׳זאָל זיין וואַרעם ביי דער חמישה־עשר־סעודה און האָט זיך צוגעזונגען מיט אַ האַרציק קולעכל:

„— — — נישט דאָוונענען, נישט לערנען, אַבי דעם אייבערשטן נישט דערצערנען".

דאָ און דאָרט האָט אַ חסיד, וואָס האָט געהאַלטן אין מיטן לערנען, צי אַ חסיד, וואָס האָט זיך געקראָגן איבערן בית־המדרש אין גרויס דבקות, אויפגעכאַפּט דעם ניגון און שטיל מיטגעברומט:

— „אבי דעם אייבערשטן נישט דערצערנען".

פונקט דעמאָלט איז אין רבינס הויף פֿאַרפֿאָרן אַ בויד. פון דער בויד איז אַרויס ר׳ בעריש ביאַלער. דער ר׳ בעריש, דער גרויסער למדן און דער חשובסטער ווורקער חסיד, וואָס איז אַליין געווען אַ שטיק רבי, געהאַט אויך אייגענע חסידים, איז געפֿאָרן דאָ צום קאַצקער, דאָ צום ווורקער, איז געווען אין ביידע הייף אַן אייגענער מענטש.

פון דער קעלט איז ר׳ בעריש ביאַלער אַריין אין בית־המדרש נישט טויט, נישט לעבעדיק. דער זקן אבא איז אים אַנטקעגנגעקומען מיט אַ פּלעשל י״ש:

— אין דרויסן ברענט, ר׳ בעריש ביאַלער, האָ?

— סכנת נפשות, — האָט ר׳ בעריש אַראָפּגעשלעפּט די אייז־ליכטלעך פון בּאָרד און פֿיאות און האָט געמומען קומען צו זיך נאָכן צווייטן גלעזל בראַנפֿן. — הערסט, אבא, זאָג דעם רבין, אַז כ׳דאַרף אים שוין זען.

כ׳גיי שוין, ר׳ דוב בעריש.

חסידים וואָס האָבן געהאַלטן ר׳ בעריש ביאַלער פֿאַר אַ שטיק רבי, האָבן אים אַרומגערינגלט מיט גרויס דרך ארץ, געגעבן שלום אין נישט דרייסטע זיך געפֿרעגט:

— וואָס איז, ביאַלער רבי?

— ר׳ מענדעלע קאַצקער דאַרף רחמים.

— וואַי, וואַי — — —

דער משמש איז אַנטקעגנמען מיט גיכע, דראָבנע טריטלעך:

— ביאַלער רבי, דער רבי וואַרט אויף אייך.

ר׳ בעריש איז צוגעגאַנגען צום כיור. ער האָט זיך לאַנג געוואָשן די הענט, זיי לאַנג געווישן אַן דעם האַנטוך, וואָס דער אַלטיטשקער אבא אים צוגעטראָגן און אַ שטיק לעבן האָט זיך אַ בלעטער געטאָן פֿאַר די אויגן:

ווורקע איז היימישער, אַטעמט מיט טאַטע־מאַמע, מיט אַנגעשטעלטן ווישניאַק, קאַצק — רופט, ציט, אַ שטענדיקע אומרו, ניינציקיקער אַקעווים.

ר׳ דוב בעריש פֿאַרט פון קאַצק קיין ווורקע, פון ווורקע קיין קאַצק. ווי ברענגט מען אַריין אַ שטיקל קאַצק קיין ווורקע? ר׳ יצחק ווורקער האָט צוויי זין. דער בכור, ר׳ יעקב דוד, דער אַמשינאָווער רב און רבי, איז אַ גרייסער למדן און אַ גרויסער מתמיד. דער יינגערער, ר׳ מנחם מענדל, איז נישט געזעסן און געלערנט. ער האָט ליב געהאַט פערד, זיך געהאַרט מיט בעלי־עגלות און ווורקער חסידים האָבן קרום געקוקט אויף זייַנע דרכים. בלויז דער רבי ר׳ יצחק, האָט זיך געשפּיגלט אין מענדעלען. נאָך דער חתונה האָט ר׳ מענדעלע זיך אַרומ־גערינגלט מיט די בעסטע יונגעלייט מיט די שאַרפּע קעפּ, ווי מיט אַ „לייבוואַך" ווו ר׳ מענדל איז געווען דער מדריך.

מיט דער „לייב־וואַך" האָט ר׳ מענדל געשפּאַצירט אין די פּעלדער, אין די וועלדער, ווו מען האָט געפֿראָווט סעודות, זיך אַרומגעטראָגן מיט סודות. דער עולם האָט געמורמלט „וואָס טוען זיי דאָרט? וואָס פֿאַר אַ סודן זיך?" אויך ער, בעריש ביאַלער, וועמען דער רבי, ר׳ יצחק ווורקער, האָט שוין דע־מאָלט שטאַרק מקרב געווען, אייך ער, בעריש ביאַלער האָט נישט אויפגעהערט צו מורמלען: „וואָס לערנט ער נישט, דער מענדל? מיט וואָס פטרט ער טאָג און נעכט?

ס׳איז געווען שבועות. אַז די חסידים האָבן זיך אַ לאַז געטאָן נאָך דער יום־טוב־סעודה אין בית המדרש אַריין אַפּצו־ריכטן „תיקון" און זיך זענען לערנען, האָט שוין געמומען שפּראָצן אויף טאָג. ר׳ בעריש ביאַלער האָט געזען, ווי מענדל מיט זיין „חבריא" לאָזן זיך גיין אין מאַרק אַריין. ער האָט באַהאַלטענערהייט זיי נאָכגעשפּירט. זיי זענען אַריין אין אַ קעלער־וויינשענק. ער — נאָך זיי. מ׳האָט זיך אייגענעהילט אין טלית, זיך געשטעלט אין גרויס געאייל דאָוונענען שחרית און זיך געוואַצט טרינקען וויין. ר׳ בעריש, וואָס האָט דאָס אַלץ

צוגעקוקט, האָט די נכפה־געמומען. נאָכדעם ווי יעדער פון דער חבריא האָט אויסגעשטרונקען צו צוויי גלעזלעך ווײַן, האָט מענדל אַ זאָג געטאָן צו זיין לייב־וואַך:

— ווייסט איר וואָס אַ ייד דאַרף טאָן? אַ ייד דאַרף טאָן דריי זאַכן: שווייגנדיק שרייען, שטייענדיק טאַנצן און אַז בייגן זיך, פאַלן כירעס, איז מיט אַ פאַריסענעם קאָפּ. ווי מענדל האָט אָפּגעזאָגט די געציילט ווערטער, האָבן אַלע אַראָפּגעלאָזט די קעפּ, זיי אָנגעשפּאַרט אין טיש און זיך שטיל פונאַנדערגעווײַנט, ביטער געוויינט. און ר' בעריש ביאַלער איז געווען זיכער, אַז די יונגעלײַט, די שאַרפּע מוחות, גיסן אַן די גלעזלעך מיט זייערע ביטערע טרערן.

דאָס האָט דער יונגער ר' מענדל אַרײַנגעבראַכט קיין ווור־קע אַן „עוקץ" קאָצק.

ר' בעריש ביאַלער, אַליין אַ רבי, איז אין יענעם שבועות פרי־מאָרגן געווען ר' מענדלס אַ חסיד און איז עס פאַרבליבן ביז ר' מענדלס פּטירה.

ווי ר' בעריש איז צוגעקומען צום רבינס חדר, האָט זיך די טיר געעפנט און דער רבי איז אים אַנטקעגנגעגאַנגען. דער רבי — פערציק יאָר אַלט. ר' בעריש ביאַלער — זיבן און דרייסיק. דער רבי — טונקעלע אויגן, באָרד און פּיאות — פּעך־שוואַרץ. די הויט אַ מאַטע, און אינגאַנצן, ווי דער פאַטער, ווי ר' יצחק ווורקער ז"ל, אָדער ווי מ'האָט אים יונ־גערהייט גערופן: „דער שוואַרצער יצחק". ר' בעריש ביאַלער — בלויע אויגן, באָרד און פּיאות — העל־בלאָנד. די הויט — דורכזיכטיק און מיט זיין קומען איז ליכטיק געוואָרן.

זיי האָבן זיך געגעבן שלום, זיך געקוקט אין די אויגן אַריין מיט שטויגען און מיט אַזאָ טרויער, ווי ביידע וואָלטן זיך מיטאַמאָל דערוווסט, אַז דעם קאָצקערס טעג זענען גע־ציילטע. דעם רבינס אויגן האָבן אַ פרעג געטאָן אַן ווערטער:

— איז ר' איטשע מאיר אין קאָצק?

—שוין די צווייטע וואָך.

דער רבי האָט פאַרמאַכט די אויגן.

— ווען איז דאָס געווען? נעכטן, אייערנעכטן? אוי, האָט ער נאָכן פאַטערס פּטירה נישט געוואָלט ווערן רבי, ער איז געפאָרן קיין קאָצק. ער שטייט פאַרן צדיק, ציטערט אינ־גאַנצן און שווייגט. דער צדיק הויבט אויף זיינע געדיכטע ברע־מען און זאָגט:

— ביסט געקומען מיר זאָגן, אַז די חסידים מאַכן דיך פאַר אַ „רבי", עטעראָפּן? וויסן זאָלסטו, אַז מיר ווילן דאָרפן אָפּגעבן דין וחשבון פאַר יעדן חסיד, וואָס פאָרט צו אונדז און וויסן זאָלסטו אויך, אַז ווען דער צדיק טוט גאָטס רצון, זיינע זיך צו אים יידישע הערצער. און וואָס איז דער צדיק שולדיק, אַז מ'קומט צו אים?

דער רבי האָט נאָך געהאַלטן ר' בעריש ביאַלערס האַנט אין זיינער און געשווּיגן.

און ר' בעריש ביאַלער?

ער איז אין קאָצק. ס'איז געווען די וואָך נאָכן ערשטן שבועות, ווען ר' מענדל ווורקער האָט געפירט ראַביסטוות. דער רבי האָט אים געפרעגט:

— פאַרסט פון ווורקע? געווען אַן עולם?

— אַ דריי טויזנט חסידים.

— און ר' מענדל ווורקער האָט יעדן איינעם געגעבן שלום?

— יעדן איינעם, קאָצקער רבי.

אויב אַזוי איז דער „שתקן" מיט אַן אמת אַ „רבי". אַז מען גיט דריי טויזנט מענטשן די האַנט און מען ווערט נישט גלייך קיין מצורע, דאָס איז דער בעסטער סימן אַז מ'איז אַ רבי — — —

דער וווּרקער רבי האָט אָפּגעלאָזט ר' בערישעס האַנט און אַ הויב געטאָן זיינע ביידע הענט:

— הערסט, בעריש, לאָמיר שווייגנדיק שרייען.

ביידע האָבן זיך געזעצט, זענען געזעסן און האָבן גע־שווּיגן, און געווווסט, אַז זיי דינען גאָט מיט דער מחשבה, זיי האָבן געווווסט, אַז אַ חסיד דאַרף אַלץ טאָן לפנים משורת הדין. דער דין איז: נאָר נישט אַפּ דיין חבר. און וואָס איז לפנים משורת הדין? נאָר נישט אַפּ זיך אַליין.

ביידע חברים זענען געזעסן און געשווּיגן, געדאַוונט מנחה, געדאַוונט מעריב און געשווּיגן, געווייטיקט וואָס דער קאָצקער צדיק איז פאַרבייַ און געשווּיגן. און אַז אינמיטן שווייגן האָט ר' מענדל ווורקער אַ זאָג געטאָן: „וואָס איז אחד?" און אַז ר' בעריש האָט באַלד נישט געענטפערט, האָט דער רבי פאַר־מאַכט די אויגן און געזאָגט: „ווייל דעם ייד, וואָס ווייסט, אַז אחד איז דער טייטש אחד, דער איין־און־אייניציקער" און איז אַרײַנגעפאַלן אין אַזאַ שווייגענישׂ, אַז מ'האָט עס געקאָנט הערן און אָנטאָפּן. אַזוי שענן, שענן, שענן. און בייַדע צדיקים האָבן זיך מיט אָמאָל אַ ריר געטאָן פונעם שווייגן און בייַדע האָבן אַ זאָג געטאָן, ווי זיי וואָלטן זיך אָפּגערעדט:

— מ'דאַרף לערנען אַ שיעור אויף חמישה־עשר־בשבט. מ'דאַרף לערנען אַ שיעור, ווי ר' מענדעלע קאָצקער האָט גע־זאָגט: „דער וואָס לייגט אַריין זיין קאָפּ אין דער תורה, דעם בין איך ערב, אַז ער וועט האָבן דערפון אויף דער וועלט און אויף יענער וועלט".

ר' בעריש האָט זיך געלאָזט צו דער טיר. ער האָט זיך אָנגעשטויסן אַן דעם מנין חסידים, וואָס זענען געשטאַנען און זיך איינגעהערט: געוואָלט כאָפּן די צדיקימס אַ קרעכץ.

די חסידים זענען באָפאַלן ר' בערישן מיט אָפּענע הענט, מיט צעפּפּנטע אויגן:

ר' בעריש, מיר שטייען דאָך שוין שעהן און מיר האָבן גאָרנישט געהערט?

— וואָס רעדט איר? — האָט ר' בעריש ביאַלער אַ הויב געטאָן מיט אַ האַנט און אַן אָפּקול — איז דאָס היינט געווען אַ טיש. ער האָט מיט מיר געלערנט און געטרענט מיר די אָדערן. און איך האָב מיך נישט געלאָזט. איך האָב אים גע־ענטפערט אויף אַלע זאַכן, וואָס ער האָט מיר געפרעגט. וואָס, איר האָט אַלע גאָרנישט געהערט? און אפשר האָט איר טאָקע נישט געהערט, ווייל אונזער גאַנצער שמועס איז געווען אין דער מחשבה און ברמיזה.

די חסידים האָבן זיך געזעצט אַרום דעם טיש און ר' בע־ריש ביאַלער האָט געמומען לערנען דעם שיעור אויף חמישה־עשר־בשבט.

(„אונדזער היינט", תל־אביב, 12.11.1954)

י. י. טרונק / פוילן*

קאפיטל פינף אוו דרייסיק

מלכות ביאַלע. די רבישע מאַרקיזע. אַלע זענען קרוינ־
פרינצן. די גאַלדענע שליסלען פון שפע ליגן אין די
הענט פון דער ביאַלער דינאַסטיע. אין זיידנצייג
און אין סאַמעט.

אינם פינפטן בוך פון דעם דאָזיקן וועלק האָב איך דער־
צייט פון אַ ראַמעאַ־און־יוליאַ־ליבע וואָס איז פאַרגעקומען
צווישן צוויי גבירישע משפחות אין לאָדזש. די דאָזיקע ליבע
האָט אַ סך געווײַן פון דעם קאַלאָריט און די שטימונגען פון
דער צייט־תקופה. די איצטיקע ראַמעאַ־און־יוליאַ־געשיכטע
איז פאַרגעקומען צווישן צוויי רבישע הויפן אין די יאָרן 1905־
1906. זי דערציילט אויך אַ סך פון דער צייט־תקופה.

דער ביאַלער רבישער הויף האָט נישט געהאַט קיין
גרויסן עולם חסידים. אין פרט פון רבישן יחוס איז ער אַבער
געווען פון די שענסטע אין פוילן. אינם בלוט פון אָט־דער
קלייניער דינאַסטיע האָבן זיך צוזאַמענגעטראָפן כמעט די
גרעסטע רבישע נעמען פון פוילן און וואָלין. אויסצורעכענען
די זיידעס פון ביאַלער הויף וואָלט מיר אויסגעקומען צו
שרייבן די גאַנצע געשיכטע פון חסידות. ענוג איז צו דער־
מאָנען – און דאָס האָט געשפילט גאָר אַ גרויסע ראָליע
צווישן חסידים אין פוילן – דער ביאַלער הויף איז אַרויס־
געקומען – בן אַחר בן פון „ייד הקדוש פון פשיסכע". און
דאָ הויבט זיך עס ערשט אָן. וואָלינער חסידים וואָלטן גע־
האָט צו דערציילן פון די גרעסטע וואָלינער רבישע דינאַס־
טיעס וואָס האָבן זיך צוזאַמענגעטראָפן אין ביאַלער בלוט.

הגם ביאַלע איז טאַקע געווען פון די קלענסטע רבישע
מלוכות אין פוילן, אָבער שטאַט האָט מען דאָרט געפירט
נישט לויט דער צאָל חסידים נאָר וועדליק דעם גרויסן יחוס.
מען האָט זיך געפירט פירשטלעך ווי אין ריזשין און סאָדי־
גורע. עס האָט געהערט צום ביאַלער חסידות, אַז דער רבי־
שער הויף זאָל זיך נוהג זיין פירשטלעך. עס האָט געהייסן
ביי ביאַלער חסידים: אַז ווען מען עפנט די בייטלען פאַר די
הצטרכותן פון רבין, לייגט דאָרט דער רבונו של עולם
צוריק דאָס הונדערט־פאָכיקע. מן־הסתם איז עס טאַקע אַזוי
געווען – וואָרים שטענדיק איז דאָרט געפלאָסן דאָס חסידישע
גלעט. און ביאַלער חסידים האָבן געשמט פאַר גבירים. עס
זענען דאָרט פאַראַנען געווען אויך אַ שפּאַר ביסעלע קבצנים.
אָבער זיי, די קבצנים הייסט עס, האָט מען פון הימל באַ־
שאפן בלויז כדי אַז אין ביאַלער הויף זאָל אויך זיין טיש־
זיצערס און צדקה־נעמערס. גבירים וואָלטן זיך דאָך נישט
אַוועקגעזעצט אין ביאַלע ווי בטלנישע „יושבים" און כסדר
געגעסן פון רבינס טאָפּ. ווי עס קוקט טאַקע אויס, פירט זיך
דאָס רעדעלע פון דער ווען מיר אויסגערעכנט חשבון.

די ביאַלער רעביצן – די באָבע פון העלד וועלכן מיר
גיינען איצט באַשרייבן — האָט געשמט אין פוילן ווי אַ רבישע

* אַרויסגענומען פון זשן באַנד „פוילן", מיט דער הסכמה פון מחבר. דער אויסלייג נישט געענדערט.

מאַרקיזע. זי אַליין האָט אויף אירע פלייצעס געשלעפט אַ
היפש פעקל מיט יחוס. עס וואָלט געדויערט אַ שעה ווען מען
זאָל באַדאַרפן גיין און אויסרעכענען די גרויסע זיידעס וואָס
זענען געשטאַנען הינטער דער ביאַלער רעביצן. דערצו איז
זי געווען אַ גרויסע יפת־תואר און אַ פאַרפיעשטשעטע בת־
יחידקע אין אַ הויף פון אַ גרויסער רבישער דינאַסטיע אין
וואָלין. טעמפּעראַמענט, מוט און געשמאַק האָט זי געהאַט,
די ביאַלער רעביצן. דערצו האָט זי געהאַט אַן איינרעדעניש,
אַז עס קומען איר באַוונדערע רעכט אויף דער וועלט. נישט
בלויז זי אַליין האָט זיך עס איינגעגרעדט. מען האָט עס איר
איינגעזונגען בײַם וויגל און מען האָט עס איר אויף אַ רגע
נישט אַרויסגעלאָזט פון די אויערן. חסידים און חסידותשעס
האָבן איר כסדר געזויכערט וויירוך און נאָר איר דערציילט
פון איר יחוס און פון אירע זיידעס. די ביאַלער רעביצן האָט
טאַקע ריכטיק פאַרשטאַנען, אַז סיי וואָס שייך איר רבישׂ
בלוט און סיי וואָס שייך איר שיין געשטאַלט (אַ רעביצן
מעג דאָך אַרײַנקומען אין אַ שפּיגל און זען די שיינקייט און
הנען פון אַ וויבערישער אָסאָבע) וואָלט עס געווען אַ הימל־
שרייענדיקע עוולה ווען די שענסטע און מיוחסדיקסטע רע־
ביצן פון פוילן זאָל זיך נישט נייען אירע קליידער אין
וואַרשע – און טאַקע ביי די זעלבע שנייידערינס וואו עס
נייען זיך זייערע טואַלעטן די גרעסטע און רייכסטע פיר־
שטינס פון אַלטן פוילישן יחוס. ביאַלער חסידים האָבן פאַר־
שטאַנען, אַז די רעביצן איז כשר געווכט און עס קומט איר
טאַקע מן־השמים. זיי האָבן געעפנט די בייטלען און געשיט
מיט גאָלד. דער ביאַלער רעביצנס שטאַט האָט געהאַט אַ
שם איבער פוילן און נישט בלויז צווישן יידן. אין די פאַלאַצן
פון די גרעסטע פוילישע אַריסטאָקראַטן האָבן די פירשטינס
צווישן זיך געשמועסט, אַז די ביאַלער רעביצן איז איינע
פון די שענסטע און עלעגאַנטסטע דאָמען אין פוילן. די פא־
פולערסטע שניידערינס אין וואַרשע האָבן זיך געריכט מיט
דעם דאָזיקן רבישן קונד.

נישט בלויז די ביאַלער רעביצן – ווי איך האָב שוין
געזאָגט – נאָר דער ביאַלער הויף בכלל איז געפירט געווארן
אויפן אופן פון רבישער פירשטלעכקייט. פאַרשטייט זיך, אַז
עס זענען דאָרט געווען אַ היפש רעשטל זין. אָבער קיין
אייגנטלעכער קרוינפרינץ איז נישט געווען. אַלע ביאַלער
זין זענען געווען קרוינפרינצן. יעדער איינער פון זיי האָט
געהאַט אַרום זיך אַ סוויטע פון מקורבים, גבירים, וואָס
האָבן שוין געקוקט אויף אים ווי אויף דעם, וואָס וועט „פירן"
איבער הונדערט און צוואַנציק יאָר – און האָבן באַצייטנס
געהאַלטן אָפענע בייטלען כדי צו זיין די ערשטע ביי דער
שפע וואָס וועט זיך גיסן אין רבינס זכות. הינטער די גבירים
זענען, פאַרשטייט זיך, געגאַנגען מקורבים־קבצנים, וואָס דער
אויבערשטער האָט שוין באַצייטנס צוגעגעבן פאַר טיש־
זיצערס און „יושבים". יעדער ביאַלער זון האָט באַצייטנס
געפירט רבישטוב און יעדע ביאַלער שנור איז שוין געווען
אַ קליינע ביאַלער רעביצן.

סיי דער ביאַלער רבי, סיי זיינע קרוינפרינצן און סיי די ביאַלער חסידים זענען זיכער געווען ווי דער טאָג, אַז דאָס מלכות ביאַלע וועט זיך ציען ביז משיח וועט קומען. אַפילו וען עס וועט אַ בלאָז טאָן דער שופר של משיח און מען וועט מוזן פֿאַרלאָזן פוילן און זיך אַריבערפעקלען קיין ירושלים, וועט אויך דער ביאַלער הויף נישט אויפהערן. דערימאָך האָט מען באַצייטנס צוגעגרייט צוקונפטיקע פרינצ־לעך וואָס דאַרפן און וועלן, אם ירצה השם, פירן די ביאַלער רביסטוות. נאָך אין די וויגן האָט מען זיי דערצויגן ווי ביאַ־לער רביים. וועט מען האָט זיי געשיקט אין חדר אַריין, האָט איטלעכער ביאַלער פרינץ געהאַט זיין אייגענעם באַזונדערן משמש. אַ משמש וואָס איז פון אים נישט אָפּגעטראָטן און אים באַדינט. קיין אַנדער מלבוש אָחוץ פון זיידנצייג און סאָמעט האָט זיך קיינמאָל נישט צוגעריבן צום אויסגע־אייזלטן יחוסדיקן גוף פון אַ ביאַלער אייניקל.

קאָפּיטל זעקס און דרייסיק

ביאַלער ותיקין כאָפּן אַ קוק אויפן ינוקא אין וויגל.
מען ברענגט אַ כלה פון סאָכאָטשאָוו. די כלה דאָבריש
און די פּועלי־ציון. די שיינע קליידלעך וועלן דאָב־
ריש אַרויסשלאָגן פון קאָפּ דעם רוסישן קייסער.
ווייס איך וואָס! גיי אין האָב חתונה מיט אַ בורזשוק!

יהושעלע – דער העלד פון וועלכן איך ווייל איצט דער־ציילן – איז געווען איינער פון רבישע פרינצן אין ביאַלער הויף. ער איז געווען דער עלטסטער זון פון רבינס בכור. און דאָס האָט געהייסן: ער איז פון די קונפטיקע עומדים ראשונה במלכות ביאַלע. ווען יהושעלע איז נאָך געלעגן אין וויגל, איז עס פאַר חסידים געווען אַ זכיה צו כאָפּן אויף אים אַ קוק. גאָר שטאַרקע ביאַלער ותיקין האָבן נישט געקאָנט וואַרטן אויף שפּעטער און זיך פֿאַרן ינוקא אין וויגל מזכיר געווען מיט דער מאַמעס נאָמען און געבעטןביי אים שפּע און פרנסה. ווי איך האָב שוין דערציילט: ביי ביאַלער חסידים איז עס געווען איינ־געגלויבט, אַז דער רבונו של עולם האָט די גאָלדענע שליסלען פון שפּע אַוועקגעלייגט אין די הענט פון דער ביאַלער די־נאַסטיע.

ווען יהושעלע האָט נאָר אָנגעהויבן צו גיין האָט מען אים געקליידט אין סאָמעט און אין זיידנצייג. אויף זיין קינדעריש קעפּעלע האָט ער געטראָגן אַ גאָלדן יאַרמעלקעלע ווי אַ כתר־מלכות. מען האָט פֿאַר זיינעטוועגן באַשטימט אַ באַזונדערן לייב־משמש וואָס זאָל אים נאָכגיין טריט ביי טריט, קוקן אים אין מיילעכל אַריין און אים באַדינען. דער יייד האָט פון דעם אַליין געהאַט פרנסה בריוח.

אַזוי איז יהושעלע אויפגעוואַקסן ביז ער האָט דערגרייכט חתן־צייט. ער איז געווען אַ שלאַנק איידל בחורל, אַ בלאָסער מיט שיינע תמימותדיקע אויגן. אין די לאָנגע געקרייזלטע פּיאות און אין סאָמעט און זיידנצייג האָט ער באמת אויסגע־קוקט ווי אַ רבישער בן־מלך. די דורות פון די גרויסע באַ־רימטע זיידעס זענען געלעגן אויף דער בלאָסער איידלקייט פון זיין פנים. ביאַלער חסידים האָבן זיך אין אים געשפּיגלט און געזען באַשיימפערלעך ווי די קייט פון ביאַלע הייבט זיך ערשט אָן פאַנאַנדערצווויקלען. מען איז אים נאָכגעלאָפן און זיך ביי אים מזכיר געווען.

ס׳האָט געהאַלטן ביי יהושעלען מיט אַ שידוך. שדכנים האָבן געברענגט אַ כלה פון סאָכאָטשאָוער הויף. אין ביאַלע האָט מען געטראָכט, אַז רבישן יחוס האָט מען געוגט אין דער משפחה. מען דאַרף אין דער דינאַסטיע אַריינברענגען אַ נייעם וואַלאָר – און דאָס איז די גאונות פון דער תורה. אין דעם דאָזיקן פרט איז עס אין ביאַלע געווען אַביסל קנאַפּלעך.

ר׳ אַברהמלע סאָכאָטשאָוער האָט דעמאָלט נאָך געלעבט. סאָכאָטשאָוו האָט זיך דעריבער גערעכנט פאַר דעם צענטער פון תורה נישט בלויז וואָס שייך פוילן נאָר אויך אין די גאָרע תפוצות ישראל.

די כלה איז געווען ר׳ אַברהמלעס אַן אייניקל און אַ טאָכ־טער פון ר׳ שמואלן, ר׳ אַברהמלעס באַרימטן בן־יחיד. ר׳ שמואל איז געווען כמעט ווי ר׳ אַברהמלעס ממלא־מקום. וואָס שייך בריסקייט און פאַרנעם האָט ער פֿאַרקלונגען פוילן. אין די ערשטע ביכער פון דעם דאָזיקן וועלכ האָב איך אַ סך וועגן אים געשריבן. אין סאָכאָטשאָוו האָט מען אפילו געהאַט ווינציק אייזנצעניש פאַר בלויז יחוס מיט קנאַפּלעך תורה. דערצו האָט מען דאָרט נישט גורס געווען רבישע הייף אין וועלכע עס רעגנט אַריין פון געפּנטע חסידישע טייסטערס – און דאָס זאָל זיין אַ דרך החסידות? די סאָכאָטשאָוער רעביצן צינע – דעם קאָצקערס טאָכטער — וועו זי האָט געהערט, אַז די רעבי־צנס אין ביאַלע גיינען אָנגעטאָן ווי די פּוילישע גראַפינעס, האָט זי, די רעביצן צינע, תחילת געזאָגט אַ שארף קאָצקער ביטול־וואָרט אויף די ביאַלער וויבער. זי האָט תחילת נישט געווואָלט הערן פון שידוך. אין איר יחוס־קייט האָט אָבער ביא־לע פאַרמאָגט אַ זיידע, וואָס אויף דער וואָג־שאָל האָט ער אַ סך געווויגן קענן סאָכאָטשאָוער תורה און קענן קאָצקער שאָרפקייט – און דאָס איז געווען דער ייד הקדוש פון פּשיסכע.

אין קאָצק האָט מען פאַר דעם ייד הקדוש געהאַט די צע־וואַלדיקסטע פיעטע. וואָס עס איז געווען אַ פיעטע אין קאָצק איז אויך געווען אַ פיעטע פאַרן גאון ר׳ אַברהמלע און פאַר דער קאָצקער טאָכטער, די רעביצן צינע — און ממילא אויך פאַר ר׳ שמואלן. מען האָט צוגעמאַכט די אויגן פאַר אַלע הגה־גות פון ביאַלע, – הנהגות וואָס זענען לויט סאָכאָטשאָוו אויס־געקומען זייער פּריקרע און נאָר נישט געשמעקט מיט קאָצקער נוסח און מיט גמרא. אָבער דעם ייד הקדושס אַן אייניקל אין דער סאָכאָטשאָוער משפחה וועגט אַלצדינג אַריבער.

דאָס איז געווען אַרום 1905, אין די יאָרן פון דער גרויסער רעוואָלוציע. אויף די יאָרן פון דער גרויסער יידישער רעווא־לוציע. די נייע תקופה האָט זיך פאַר גאָרנישט אָפּגעשטעלט. זי האָט נישט געשווינט קיין רבישע הייף און קיין יחוס. אין סאָכאָטשאָוו, דער רעזידענץ פון תורה, האָט אויך געבראָיזט די מאָדערנע אַרבעטער־באַוועגונג.

דאָבריש, ר׳ שמואלס טאָכטער, וואָס האָט געזאָלט ווערן די כלה פון דעם זיידענעם ביאַלער אייניקל, האָט געירשנט די ראַדיקאַלע אומבראָמנותדיקע קאָנספעקווענץ פון קאָצק און פון איר באָבע צינע. זי איז אַרונטערגעפאַלן אונטער די איינפלוסן

פון דער פּוּעלי־ציוניסטישער פּאַרטיי אין סאָכאָטשאָוו. אָזאָ שאַרפּע, ראַדיקאַלע נאַטור ווי דאָבריש האָט זיך נישט אָפּגע־שטעלט אויפן מיטוועג. זי האָט אַריינגעבראַכט דעם סאָציאַ־ליזם אין ר׳ שמואלס שטוב. דער סאָכאָטשאָווער הויף וואָס איז באַרימט געווען מיט זיין גאוונות האָט זיך געהאַט ספּעציאַל־זירט דווקא אין הלכות־שבת. ר׳ אַברהמלעס ספר „אגלי־טל״ וועגן די ל״ט מלאכות האָט זיך גערעכנט פאַר אַ קלאַסיש תל־מודיש ווערק. אָט דאָס ספּעציעלע געביט פון סאָכאָטשאָו האָט דאָבריש מיט איין שטריך פון דער פּעדער מבטל געווען. זי איז געווען אַן אָפּיקורוסטע. אַ להכעיסניצע, און האָט עס גע־האַלטן פאַר אַ גרויסער פראָלעטאַריישער מצווה דווקא בייַ ר׳ שמואלן אינדערהיים צו שרייבן אין שבת.

דערציילן וואָס אַ סאָכאָטשאָווער אייניקל טוט און אַז זי האָט זיך צונויפגעקאָמפּאַניעוועט מיט די סאָכאָטשאָווער פּר־עלי־ציון, האָט מען נישט געקאָנט. פּוילן וואָלט אויפגעצי־טערט געוואָרן צו הערן וואוהין די רעוואָלוציע און דאָס אָפּי־קורסות האָבן שוין אָנגעשפּאַרט. מען האָט זיך געמוזט אויס־היטן און דאָבריש נישט מאַכן קיין ספּנטלעכע סקאַנדאַלן. ר׳ שמואל אַליין איז געוואויגט געווען גאָרנישט צו פאַרשווייגן און בטבע האָט ער יעדע זאַך באַקומפּט ביד רמה. דאָ האָט ער נעבעך געמוזט מאַכן אַ שוויג. מען האָט נישט געטאָרט געוואויר ווערן וואָס עס טוט זיך אין גרעסטן צענטער פון תורה אין פוילן. עס וואָלט געווען אַ חילול־השם און אַ חרפה פאַר מענטשן. גראָד האָט עס געמוזט טרעפן סאָכאָטשאָו! אין אַנדערע רבישע הייף איז דערווייל געווען שטיל. דעם געראַ הויף האָט סאָכאָטשאָו באַטראַכט ווי אַן אייביקן קאָנקורענט און ווי אַן אוזורפאַטאָר. גער האָט צוגענומען די קאַצקער מאַכט וואָס אייגנטלעך באַלאַנגט זי קיין סאָכאָטשאָו. אין געראַר הויף איז, פאַרקערט, אַלצדינג געווואָרן גאָר האָפּער־דיקער אין חסידישער שאַרפקייט.

מען האָט אין סאָכאָטשאָו נעהאַלטן פון דעם אַלטן מיטל: ווען מען וועט דאָבריש חתונה מאַכן, וועט זי אַלצדינג פאַר־געסן און האָבן אַנדערע דאגות אויפן קאָפּ, ווי צו קעמפן צו־זאַמען מיט די סאָכאָטשאָווער פּועלי־ציון קעגן רוסישן קייסער און קעגן יידישקייט.

דאָבריש איז געווען אין מיינע יאָרן. צווישן אַלע פאַרשי־דענע כלות וועלכע לאָנד־שדכנים האָבן פאַר מיר געברענגט פון אַלע עקן פוילן, האָט מען אויך געברענגט דאָבריש. דער זיידע ברוך האָט דווקא געוואָלט זיך משדך זיין מיטן סאָכא־טשאָווער הויף. אַ גביר – האָט ער געזאָגט – איז ער אַליין און ער באַדאַרף נישט צום יחוס אַנדערע גבירים. מיט זיין אייב־ציקער טאָכטער האָט ער זיך משדך געווען מיט ר׳ יהושעלע קוטנער. מיטן אייניקיל אייניקל האָט ער זיך געוואָלט משדך זיין מיט ר׳ אברהמלע סאָכאָטשאָווער.

ר׳ שמואל האָט געוואוסט, אַז מיט דאָבריש צו טאָן אַ שידוך און בייַ איר נישט צו פרענגן קיין דעה איז אַן אַרויס־געוואָרפענע זאַך.

ר׳ שמואל האָט דאָבריש געפרעגט צי זי וויל מיך פאַר אַ חתן.

זי האָט שאַרף אויפן קאָנצקער נוסח געענטפערט:

– מוחל. איך באַדאַרף נישט קיין גבירישע זינדלעך.

האָט מען געזען, אַז מיט פרענג בייַ דאָבריש אַ דעה וועט מען נישט דערפירן צו קיין טאָלק.

דערווייל האָט מען פון אַלע זייטן צוגעטראָגן ר׳ שמואלן, אַז דאָבריש גייט אויף די אומלעגאַלע פאַרזאַמלונגען פון די סאָכאָטשאָווער פועלי־ציון. ער האָט דערביבער זיך געמוזט צוואיילן מיטן ביאַלער שידוך. בייַ דאָבריש קיין דעה האָט ער מער נישט געפרעגט. זאָל זי נאָר חתונה האָבן – האָט ער געטראַכט – און אַוועק פון סאָכאָטשאָו קיין ביאַלע, וועלן איר שוין אַרויספּלינען די פייגעלעך פון קאָפּ.

אַלע חסרונות פון די פּריצישע וווייבערישע מאַדעס בייַ די ביאַלער שנורן, האָבן איצט, וואָס שייך דאָבריש, זיך פאַר ר׳ שמואלן אויסגעלאָזט אין גרויסע מעלות. די שיינע קלייד־לעך וועלן איר אַרויספּלינען פון קאָפּ די פועלי־ציון און דעם רוסישן קייסער.

אין ביאַלע האָט מען נישט געהאַט קיין אַנונג וואָסער גע־פערלעך מיידעלע עס איז די סאָכאָטשאָווער כלה. שדכנים האָבן געוואוסט אַלצדינג אויסצוהיטן אין גרעסטן בסוד. פון סאָכאָטשאָו ביז ביאַלע איז געווען אַ צו ווייטער מהלך כדי די ווינט און בייַזע צינגער זאָלן עס ברענגען צו טראָגן.

מען האָט ווייטער נישט געפרעגט בייַ דאָבריש קיין דעה און געמאַכט אין סאָכאָטשאָו די בריטע תנאים. דער ביאַלער הויף האָט זיך בַּאַויזן אין זיין מלכותדיקער שפע. דעם קאַצ־קער רבינס טאָכטער, די רעביצן צינע, האָט אַ קוק געטאָן אויף די ביאַלער רעביצינס ווי זיי זענען איינגעטונקט אין זיידנצייג און אין סאַמעט און באַהאָנגען מיט פערל און ברי־ליאַנטן און געהערט דאָס רוישן פון זייערע פּריצישע שלעפּעס, האָט זי, די רעביצן, צינע, געצויגן מיט די פלייצעס און גע־זאָגט אַ שאַרף קאַצקער וואָרט פון ביטול. נאָר זי האָט עס גע־זאָגט צו זיך אַליין און נישט בקול רם כדרכה, ווי מען איז געוואויגט געווען אין קאַצק צו זאָגן מיט דער צונג דאָס וואָס מען האָט אויף דער לונג. ראשית, זענען עס דעם ייד הקדושס אייניקלעך און מען שפּילט זיך מיט פייער. צווייטנס, טאָר מען נישט באַלאַמוטשען און דאָבריש מאַכן פאַר אַ כלה.

דער חתן יהושעלע האָט צווישן אַלע ביאַלער רבישע פּרינצן אויסגעקוקט דער שטילסטער און דער איידלסטער. מיט אַ בלאַס פנימל, מיט לאַנגע פיאות, אין זיידנצייג און אין סאָ־מעט האָט ער אויסגעזען ווי אמתער יחוס. ר׳ אברהמלע סאָ־כאָטשאָווער אַליין, הגם ער האָט דער עיקר געקוקט אויף תורה — און דער ביאַלער הויף האָט נישט געשמט מיט קיין איבעריקער לומדות — האָט אַנגעקוקט דאָבריישס חתן און געזאָגט צו ר׳ שמואלן:

— מען זעט בפירוש דעם יידס אַן אייניקל.

בייַ דאָבריש איז די גאַנצע מעשה געווען אַ לוסטיקע־ספּעקטאַקל. זי האָט עס געהאַלטן פאַר אַ שישקע פולוועך, און האָט זיך געוויצלט דעריבער מיט די סאָכאָטשאָווער פועלי־ציון. זי האָט אין האַרצן געלאַכט: זאָלן זיי זיך שפּילן! סיי ווי וועט זי נישט חתונה האָבן מיט אַזאָ בורזשוק און רבישן בלוט־זויגער.

קאפיטל זיבן און דרייסיק

נאָר גאָט אַליין איז אַ יודע־לבבות. בונדישער בסוד.
מען זוכט און מען געפינט. פוילן גייט אויף רעדלעך
און פון סאָכאַטשאָוו שיקט מען צוריק די תנאים.
דאָבריישעס בריווע‌לע צום חתן. דאָס דיאַלעקטישע
שפיל פון רעווא‌לוציע און המשך.

נאָר גאָט אַליין איז אַ יודע לבבות. קיינער זעט נישט דאָס ווערימל וואָס טאָטשעט אינעווייניק אין שענטן שפעלע. גרויסע היסטאָרישע תקופות האָבן זייערע איבערראַשונגען. ווען עס הייבט אָן רעדן די געשיכטע שווייגט די לאָגיק פון אַלע טראַדיציעס.

ווער וואָלט זיך געקאָנט ריכטן, אַז אָט דאָס בלאַסע אייַ־דעלע יהושעלע וואָס טראָגט זיך כסדר אין סאָמעט און זיידנ־צייג, האָט זיין אייגענעם משמש, און חסידים לויפן אים שוין באַצייטנס נאָך און זענען זיך פאָר אים מזכיר — אַז אָט דאָס רבישע פריצל איז גאָר אַ מיטגליד פון דער בונדישער אַרגא־ניזאַציע אין ביאַלע? וועו ער הייסט דעם משמש פאַרמאַכן די טיר און חסידים גלויבן, אַז יהושעלע נעמט זיך עוסק צו זיין אין נסתר און האָט אפשר גילוי־אליהו — גראָד דעמאָלט זיצט ער און לייענט מאַרקסן מיט גרויס עיון?

דאָס וואָס אַ מיטגליד פון דער בונדישער אַרגאַניזאַציע אין ביאַלע איז פאַרבליבן ביי אַלע זיינע רבישע התנהגותן, האָט געטראָגן זיידענע שלאָף־רעק און לאַנגע פאות, געגאַנגען מיט משמשים און געהערט הזכרות פון פרומע גלויביקע חסי־דים, דאָס איז פשוט געטאָן אַרויף — ווי מערקווירדיק גרא־טעסק! — לויטן באַפעל פון דער ביאַלער בונדישער אַרגא־ניזאַציע. אין „בונד" איז מען געווואוינט געווען צו פאַלגן — און יהושעלע האָט געפאָלגט.

די סיבה איז געווען די פאָלגנדיקע:

אין ביאַלע איז געשטאַנען אַ גרויסער גאַרניזאָן פון רו־סיש מיליטער, און דווקא קאָזאַקן און טשערקעסן. דער „בונד" האָט דאָרט געפירט צווישן מיליטער אַ פאַרצווייגטע רעוואָ־לוציאָנערע פראָפאַגאַנדע. צווישן די קאָזאַקן און טשערקעסן זענען געגרינדעט געוואָרן רעוואָלוציאָנערע קעמערלעך. די אַרבעט איז געווען זייער אַ געפערלעכע. פשוט אַ שפיל מיט פייער צווישן פעסער פולוועך. קאָנספיראַציע אַליין איז געווען וויניק. ס׳האָט געמוזט זיין קאָנספיראַציע שבקאָנספיראַציע. די ביאַלער בונדישע אַרגאַניזאַציע האָט באַשלאָסן, אַז דער ביאַלער רבישער הויף איז דאָס בעסטע און זיכערסטע אָרט וואו מען קאָן באַהאַלטן די שטאַמפּלען פון דער מיליטעריישער אַרגאַניזאַציע וויי אויך פראָפאַגאַנדע־ליטעראַטור. וואו וואו, — נאָר אין ביאַלער הויף וועט דעם פיפיקסטן אַגענט נישט איינפאַלן צו זוכן די נעסט פון דער רעוואָלוציע. מען האָט דאָרט אַן אייגענעם מענטש, יהושעלן. דערויבער האָט ער געקריגן אַ פאַרטייאישן באַפעל חלילה נישט משנה צו זיין אויף אַ האָר פון זיינע אַלטע רבישע פירעכצן.

יהושעלען האָט דער ביאַלער „בונד" געהיט ווי אַן אויג אין קאָפּ און אים נישט דערלויבט צו קומען אויף אומלעגאַלע פאַרזאַמלונגען. בלויז אַ צווייַ דריי חברים האָבן געוואוסט, אַז דאָס זיידענע רבילע איז אַ מיטגליד פון דער אַרגאַניזאַציע. מען האָט מורא געהאַט, טאָמער פאַלט אויף אים אַ שטויבעלע פון מינדסטן חשד. די באַציאונגען מיט אים זענען געהאַלטן געווארן אין שטרענגסטער קאָנספיראַציע — און אַלץ איז געגאַנגען אויפן בעסטן אופן. די זשאַנדאַרמעריע און די ג־ניטסטע אַכראַנע־אַגענטן האָבן זיך געבראָכן די קעפּ צו ג־פינען דעם צענטער פון דער ביאַלער רעוואָלוציאָנערער מי־ליטערישער אַרגאַניזאַציע.

• די גרעסטע פאַנטאַזיע וואָלט זיי נישט געקאָנט אַריינפירן אין מלכותדיקן ביאַלער רבישן הויף.

אַ היפּשע צייט איז פאַרגאַנגען אין בעסטן כשורה.

האָט זיך אַבער צעפונען אַ פראַוואָקאַטאָר וואָס האָט ג־נישטערט און ענישטערט און געפאַלן אויף אַ שפור. ער האָט אַנגעוויזן דער רוסישער זשאַנדאַרמעריע וואו מען זאָל זוכן דעם שטאָב פון דער עהיימער רעוואָלוציאָנערער מיליטערי־שער אַרגאַניזאַציע. ער האָט אַנגעוויזן אויפן בלאַסן בחורל מיט די לאַנגע פאות און אין שאַרכנדיקן זיידנצייג וואָס איז קיינ־מאָל נישט געגאַנגען אַן אַ משמש. זה הוא — האָט געזאָגט דער פראַוואָקאַטאָר — דאָס איז דאָס ריכטיקע פייגעלע וואָס מען זוכט. דער זשאַנדאַרמסקי נאַטשאַלניק אין ביאַלע האָט אויפגעריסן די אויגן און געזאָגט צום פראַוואָקאַטאָר:

— סיידן דו ביסט משוגע געווארן, אַדער דער „בונד" וויל דיך פירן אין באָד אַריין.

דער פראַוואָקאַטאָר איז אַבער באַשטאַנען אויף דאָס זייניקע. די ביאַלער זשאַנדאַרמעריע האָט נישט געהאַט קיין אַנדערע עצה ווי צו קומען אין באַריכט רבישן הויף אַריין און דאָרט זוכן דעם „בונד" און דעם געפערלעכן שונא פון צאַר.

מען האָט מיט פיל העפלעכקייט אַנגעקלאַפּט ביי די פאָר־מאַכטע רבישע טירן.

אַלע רביצינס און משמשים זענען געווארן בלאַס ווי די וואַנט און האָבן נישט געוואוסט וואָס דאָס האָט צו באַטייטן.

די זשאַנדאַרן און אַגענטן האָבן באַרואיקט מיט זיסע רייַ־דעלעך און פאַרזיכערט, אַז עס האַנדלט זיך מן־האָסתם אין אַ פשוט מיספּאַרשטענדעניש. פאַרפאַלן. זיי מוזן מאָכן אַ רע־וויזיע. אין סאָמע פּעטערבורג האָבן שאַלקהאַפּטיקע מענטשן צוגעטראָגן אַ מסירה. עס איז אַנגעקומען אַ באָפעל עפעס צו זוכן אין רבישן הויף. מן־האָסתם וועט דער אמת באַלד אַרויס־קומען ווי בוימל אויפן וואָסער און אין פּעטערבורג וועט מען זיך איבערצייגן אין דעם שקר פונם בלבול.

די רעביצינס האָבן זיך טאָקע באַרואיקט. דעם רבין אין זיין חדר־מיוחד האָט מען דערווייל נישט געוואָלט דערציילן דאָס עלילת־דם אויפן ביאַלער הויף. מען האָט אים נישט גע־וואָלט מבלבל זיין אינמיטן דאַוונען.

די זשאַנדאַרן און אַגענטן האָבן גענומען זוכן. זוכן האָבן זיי געקאָנט. מען איז אַריינגעגאַנגען אין יהושעלעס חדר־מיוחד. מען האָט דאָרט נישט לאַנג געזוכט. דער בוימל איז טאָקע אַרויפגעקומען אויפן וואַסער.

די זשאַנדאַרן האָבן אַליין נישט געגלויבט זייערע אויגן ווען זיי האָבן געפונען די באַהאַלטענע סטעמפּלען פון דער רע־וואָלוציאָנערער מיליטעריישער אַרגאַניזאַציע און גאַנצע פעק

מיט סאָציאַליסטישער פראָפאַגאַנדע־ליטעראַטור. וואָס האָט געזאָלט פאַרשפרייט ווערן צווישן די קאָזאַקן און טשערקעסן פון ביאַלער גאַרניזאָן.

וואָס עס האָט זיך געטאָן אין ביאַלער הויף קאָן מען זיך פאָרשטעלן. מען האָט פאָרט דעם רבין געמוזט מבלבל זיין אינמיטן דאָוונען און אים דערציילן דאָס פינצטערע אומגליק.

די איבערראַשטע זשאַנדאַרן זענען וווייטער געבליבן זייער העפלעך קעגן די דערשראָקענע און צעשמעטערטע רעביצינס. אויך צו יהושעלען איז מען געווען העפלעך ביז גאָר, נאָר מען וויכטיק, אַז מען האָט אים מורא געהאַט צו האַלטן אין ביאַלער תפיסה. אונטער אַ באַוואַכטער שמירה האָט מען אים באַלד אַוועקגעשיקט אין באַרימטן צענטן פאַוויליאָן פון וואַרשעווער ציטאַדעל.

***

צווישן חסידים אין פוילן האָט די אויסטערלישע ידיעה פון ביאַלע געמאַכט ווי אַ דונער אינמיטן העלן טאָג. אויב אין ביאַלע, אינמיטן פון דעם עלטסטן און גרעסטן רבישן יחוס אין פוילן, האָט זיך שוין צריינגעכאַפט די אַרבעטער־רעוואָלוציע — איז דאָך טאָקע אויס וועלט. קיינער קאָן באמת מער נישט זיכער זיין מיט זיינע קינדער. דאָס ערד־ציטערניש אין יידישן לעבן האָט געטאָן דעם הילכיקסטן קלאַפ.

אין סאָכאָטשאָוו האָט מען גענזען: נישט בלויז וואָס מען האָט מיטן ביאַלער שידוך נישט געראַטעוועט דאָברישן פון די סאָכאָטשאָווער פועלי־ציון, נייערט מען האָט זי בידים אַרייַיגעפירט צום סאָמע ראַנדעם סמך־מם. דעם יידּ הקדושׁ אייניקל פון ביאַלער הויף, דאָס בלאָסע יחוסדיקע בחורל אין זיידנצייג און מיט לאַנגע פאות, האָט זיך גאָר — ווייַ איז מיר — אָפגעגעבן מיט רעוואָלוציאָנערער פראָפאַגאַנדע צווישן קאָזאַקן און טשערקעסן. יידן שמועסן, אַז מען וועט דאָס תכשיטל אַוועקשיקן קיין סיביר אויף אייביקער קאַטאָרגע. האָט מען טאָקע אין סאָכאָטשאָוו נישט געקוקט אויף דער גרויסער פיעטעט פאַרן פּשיסכער יידּ און תיכף ומיר צוריקגעשיקט די תנאים קיין ביאַלע. אויס שידוך!

בייַ די ביאַלער חסידים איז עס געווען קלאָר ווי דער טאָג: ווען מען וועט איצט בריַיט עפענען די בייטלען און מקיים זיין די מצווה פון פּדיון־שבוים צוליב אַ ביאַלער אייניקל, וועלן זיך פון אַלע הימלען אַ גאַס טאָן נייַע קוואַלן פון דער גרעסטער שפע. מען דאַרף כאַפּן באַצייטנס און נישט קאַרגן קיין טויזנטער און קיין צען טויזנטער. פאַר איטלעכן טויזנטער וועלן דער רבונו של עולם אוך די הייליקע זיידעס צוריק־צאָלן דאָס צען־פאַכיקע און דאָס הונדערט־פאַכיקע, האָט מען טאָקע פון אַלע זיַיטן געעפענט די בייטלען און אַנגעהויבן אונטערצוקויפן אויף רעכט און אויף לינקס. קודם־כל האָט מען זיך ענגומען צו דער ביאַלער זשאַנדאַרמעריע. מען האָט דאָרט אַנגעהויבן צו שמירן פון אויבן און פון אונטן. די ביאַלער „אַכראַנע" איז נישט בייגעשטאַנען דעם נסיון און איז אינ־גאַנצן געווען אין די הענט פון ביאַלער חסידים. מען האָט דאָרט פאַרניכטעט אַלע דאָקומענטן וואָס האָבן געקאָנט אויס־מיטלען אַז מען זאָל נישט קענען נאָכפאָלגן דעם וועג פון פאַרשפּרייטונג פון רעוואָלוציאָנערע פּראָקלאַמאַציעס. אַלע אַזעלכע זאַכן זענען אַוועקגעפאָרן מיט דעם ראַנדעם סמך־מם.

ווי אַזוי האָט מען דאָס אַלץ אויסגעפירט? ווי אַזוי האָט מען אַזאַ זאַך אָפּגעטאָן? ווי אַזוי האָט מען אַזאַ זאַך אויסגעקלערט? ווי אַזוי האָט מען אַזאַ זאַך אויסגעטראַכט? ווי אַזוי האָט מען אַזאַ זאַך אויסגעפירט? ווי אַזוי האָט מען אַזאַ זאַך אויסגעמאַכט? ווי אַזוי האָט מען אַזאַ זאַך אויסגעקלער

עס האָבן זיך אָנגעהויבן זייער איידעלע דיפלאָמאַטישע פֿאַרהאַנדלונגען צווישן סאָבאָטשאָו און ביאַלע. ס׳איז צוריק געווארן פון די תנאים. מיט דער חתונה האָט מען זיך שטאַרק צוגעאייַלט. אָבער מען האָט זי געמאַכט אַן רעש און אַן דער גרויסער פֿאַמפּע ווי עס וואָלט געווען געפּאַסט וועט סאָבאָטשאָו איז זיך משדך מיט ביאַלע. די חתונה איז געווען אַ שטילע און זי איז פֿאַרגעקומען ערגעץ־וואו אין וואַרשע. די גלאַקן האָבן געשווויגן. זעלטן־ווער אין פוילן — סיידן די נאָענטסטע מקורבים — האָבן געוואוסט פון דעם יום־החתונה, וואָס ביי אַנדערע אומשטענדן וואָלט ער געווען פון די גרעסטע עשעניסן אין חסידישן לעבן אין פוילן.

***

יהושע ראָבינאָוויטש (דער ייד הקדוש פון פּשיסכע האָט געהייסן ראָבינאָוויטש) האָט צום ערשטן געוואוינט אין לאָדזש און שפּעטער אין וואַרשע. מיר זענען געווען זייער באַפֿרייַנדעט. יהושע מיט דאָבערישן פלעגן אַרויפקומען צו מיר און איך בין געקומען צו זיי מיט מיין פּרוי חנה.

אין יהושעס האָט מען באַשיימפֿערלעך געזען ווי דער יחוסדיקער אָדל פון כּאַראַקטער איז אין פולשטענדיקן סינטעז מיט בונדישער געזינונג און טיפער טריישאַפט צום יידישן סאָציאַליזם. דעם ייד הקדושס אַן אייניקל און דער „בונד" זענען חלילה נישט קיין סתירה. זיי זענען נאָר פֿאַרשידענע טראַנספֿאָרמאַציעס פון דער אייגענער היסטאָריישער יידישער מחשבה: דאָס וואונדערלעכע דיאַלעקטישע שפּיל פון רעווא־לוציע און המשך.

יהושע איז פֿאַרבליבן אַן אַרטאָדאָקסאַלער מאַרקסיסט. מיך האָט ער געהאַלטן פֿאַר אַ מעטאַפיזיקער און אידעאַליסט. אין דעם דאָזיקן פּרט האָבן מיר געהאַט וויכוחים. מאַכט נישט אויס. מיר זענען ביידע געווען גוטע בונדיסטן.

אין דער וואַרשעווער געטאָ פֿאַרן חורבן פוילן איז יהושע געווען טעטיק אין דעם אונטערערדישן „בונד". ער איז אומגעקומען אין די דייטשע קאַלך־אויוונס. דאָבריישן מיט איר יינגסטער טאָכטער צינע — די טאָכטער וואָס האָט געטראָגן דעם נאָמען פון דער אָלטער סאָבאָטשאָווער רעביצן — האָבן די דייטשן דערשאָסן אינמיטן גאָס. זיי האָבן עס געטאָן לויטן דייטשן נוסח. צום ערשטן האָבן זיי פֿאַר דער מוטערס אויגן דערשאָסן די טאָכטער. שפּעטער, וועו דער דייטש האָט אויפֿגעהויבן זיין רעוואָלווער אויף דאָבריש איז איר שוין נישט געווען קיין נפקא־מינה. מן־הסתם האָט זי געשלאָגן אירע טויטע אויגן מיט דער גרעסטער רואיקייט ענדלעך צו קאָנען אָוועקגיין פון דער וועלט.

א. ליטווין / דער ביאַלער „הויף"

צווישן אָלע חסידישע הויפן אין פוילן האָט קיינער נישט באַזעסן אַזאַ גלאַנץ, אַזאַ צויבער, ווי דער ביאַלער. נישט אין גער, נישט אין טריסק, נישט אין אָנדערע רבּיישע הויפן האָט מען פֿאַרשטאַנען די קונסט צו פירן אַזוי „טיש", ווי אין ביאַלע.

דער ביאַלער רבי ר׳ יצחק־יעקב איז געווען פון שפּיץ רבּיישן יחוס. ער איז געווען אַן אייניקל פון דעם „ייד" און אַן אוראייניקל פון די בעסטע תלמידים פון בעל שם־טוב.

דעם לעצטן ביאַלער רבין האָט מען גערופן דער „הינקע־דיקער". נאָטירלעך האָבן חסידים זיך נישט דערלויבט אים צו רופן מיט אַזאַ נאָמען, נאָר מתנגדים. ס׳איז אָבער געווען אַן אמת. דער „ביאַלער" איז ווירקלעך געווען אַ הינקעדיקער.

און פונדעסטוועגן איז דאָס געווען נישט גאָר קיין גע־ווייגלעכע פערזענלעכקייט. ער איז געווען זייער אַ פּאָפּיקער און זייער אַ קלוגער. ער האָט געוווסט ווי אַזוי צו האַלטן זיך מיט זיינע חסידים, אַז מענער און פרויען האָבן אים פֿאַר־געטערט. אַן אָרעמע יידענע, וואָס האָט דאָס גאָנצע לעבן גע־צאָלט דעם רבין „ראָטע", ד״ה וועכנטלעכן פּדיון פֿאַר איר בן־יחיד, האָט זיך תמיד געקלאָגט נאָר אויף איין זאַך: פֿאַרוואָס זי איז נישט קיין מאַנסביל און קאָן נישט שטיין נאָענט לעבן רבין.

נאָך אַ פאָקס ווייַז אויף דער באַזונדערער פֿאַרגעטערונג פון ביאַלער רבין. געווייגלעך האָט יעדער רבי ביי זיך אין שטעטל וויניקער חסידים, ווי אומעטום. די שטעטלדיקע, וואָס ווייסן די סודות פון הויף, וואָס קאָנען דעם רבין און זיינע לייט פון דער אינעווייניקסטער זייט, האָבן פֿאַר אים וויניק דרך־ארץ און דערלויבן זיך פון אים אפילו אונטערצולאָכן. אין ביאַלע איז געווען פֿאַרקערט. דאָ, ביי זיך אין שטעטל, האָט דער הויף געהאָט זיינע טריישטע און איבערגעגעבנסטע אַנהענגערס.

דאָס אַלץ האָט דער „ביאַלער" געהאָט צו פֿאַרדאַנקען זיין גרויסע קונסט צו פירן די „מלוכה". איבערהויפט ימים־טוב־אים איז ער געווען אימהדיק: אָרומגעשטעקט מיט זיבן שופֿ־רות, אין אַ וויישער זשופּעצע, אַליין געלייענט דעם ספר. ביים „טיש" האָט ער געזאָגט תורה אייניקע אפגעריסענע ווערטער און דער „טיש־זיצער", ד״ה דער גבאי, וואָס איז געווען אַ טאַלמעטשער, פלעגט אויסטייטשן דעם רבינס כוונות. קיין רבי האָט נישט געקאָנט אַזוי קונציק ווי ער די תנועות פון פֿאַר־גאַפֿן זיך, פֿאַרגיין אין די הימלישע וועלטן אויף לאַנג און דערנאָך זיך אויפכאַפּן, ווי די נשמה זיינע וואָלט אַראָפּגע־שפרונגען פונם זיבעטן הימל און אָנגעריירט זיך ערשט אין דער זינדיקער ערד.

דער „ביאַלער" איז געווען צו שטאַלץ אַרומצופֿאָרן נאָך פּדיונות, — ווי אָנדערע רביים. די פּדיונות האָט איטלעכער געבראַכט אים אַליין. יעדער חסיד, אָפילו דער אַרעמסטער, איז געווען באַלייגט מיט אַ וועכנטלעכער אָפּצאָלונג. דאָס האָט געהייסן „ראָטע". דער קלענסטער וווייבערשער קוויטל האָט געקאָסט אַ רובל. רייכע חסידים פלעגן גלאָט געבן געלד אַן אַ שיעור. דעם רבינס וויינקעלער האָט געהאָט פֿאַר טויזנטער רובל די טייערסטע וויינען. ביים טיש איז צוגעגאַנגען לויט אַ שטרענגן, כמעט קעניגלעכן צערעמאָניאַל.

אַ חוץ די קמיעות פלעגט דער „ביאַלער" געבן די קראַנקע „סגולות", וואָס האָבן נישט זעלטן מיט אַן אמת געווירקט. די סגולות זענען פשוט געווען — היגיענישע מיטלען. יונגעלייט וואָס זענען געווען גרויסע מקורבים אין הויף, האָבן מיר דער־ציילט, אַז דער אַלטער רבי פלעגט לייענען אין אָפטרעט די „הצפירה" און האָט ביי זיך געהאַט אַ פיינע וויסנשאַפטלעכע ביבליאָטעק. נאָכן רבינס טויט, מיט פינף יאָר צוריק, האָבן אַלטע משכילים געפאָקט און צוגעגנבעט פון הויף אַ מאַסע השכלה־ספרים. פון די דאָזיקע „טריפה" ביכער האָט קיינער אין הויף נישט געווווסט ביז נאָכן רבינס טויט.

מערקווירדיקער נאָך פֿאַרן רבין איז אָבער געווען די ביאַ־לער רביצין. נאָך איצט רעדן אַ סך מיט אָנטציקונג וועגן איר אַמאָליקער אומגעווייניקער שייקייט. אויב דער רבי האָט גענאָסן די פֿאָרגעטערונג פון די חסידישע ווייבער, איז זי די רביצין, געווען דער אָפּגאָט פון די חסידים.

זי איז פון דער נאַטור געווען באַגאַבט מיט אַלע קער־פערלעכע און גייסטיקע מעלות צו פירן דעם שטאָט פון אַ פירשטין, צו געבן דעם טאָן אין גרויסאַרטיקע אַריסטאָקרא־טישע סאַלאָנען, אַרומגערינגלט מיט סוויטעט בליצנדיקע קא־וואַלערן. און זי האָט פון רבינס הויף גענאָמען אַ פירשטלעכן פֿאַלאָץ. זי האָט געהאַט איר באַזונדערן אַדיוטאַנט, אַ שיינעם און געזונטן גבאי, וואָס האָט זי באַגלייט אומעטום. מיט אים פלעגט זי גיין, שפּאַצירן אָנגעשפּאַרט אויף זיין אָקסל.

געקליידט האָט זיך די רביצין נאָך דער לעצטער מאָדע פון פּאַריז,ווין און בערלין. אירע קליידער פלעגט זי באַשטעלן דווקא אין אויסלאַנד אין די גרעסטע מאָדע־מאַגאַזינען. אַ קלייד אירס פלעגט קאָסטן 800 רובל און 1000 רובל, אַ שי־רעם — 100 רובל. אירע זאָקן־בענדלעך זענען געווען אויס־געזעצט מיט בריליאַנטן. בשעת זי האָט אויסגעגעבן אַ טאָג־טער, האָט זי, די רביצין אַליין, זיך געמאַכט אַ קלייד מיט אַ גאָלדענעם זוים — אַ טייערס און שענערס, ווי דער כלחס.

פון דער רביצינס לוקסוס און איר פֿאַרגעשעריג ביי די חסידים וויזיון פֿאַלגנדיקע צוויי זייער כאַראַקטעריסטישע פאָקטן. איינמאָל איז זי אַריין אין ווון אין אַ מאָדע־מאַגאַזין, קויפן זיך אַ טואָלעט־זאַך. לעבן איר האָט אויך עפּעס גע־דונגען אַ רייכער פרוי, ווי ס׳האָט זיך אַרויסגעוויזן — אַ בא־רימטע דייטשע גרעפין. דער פריקאָשטשיק פון מאַגאַזין האָט געבעטן אַ צו הויכן פּרייז. די גרעפין האָט נישט געוואָלט געבן און איז אַוועק. די רביצין האָט דאָס באַמערקט און וויייל דער גרעפין איז זאָל געפעלן, האָט זי באַצאָלט דערפאַר וויפל מען האָט געבעטן. נאָכדעם ווי זי איז אַוועק איז געקו־מען צוריק די גרעפין און האָט געוואָלט קויפן דעם פּוץ־אַר־טיקל, וואָס זי האָט עדונגען, נאָר ס׳איז שוין געווען פאַר־פאַלן. זי האָט זיך זייער געערגערט און געפרעגט: — ווער איז דאָס די מיליאָנערין, וואָס האָט איר אויסגעקויפט די זאָך? — ווען זי איז געווויר געוואָרן, אַז די „מיליאָנערין" איז אינגאַנצן אַ יידישן „ראבי׳ס" אַ ווייב, איז זי שיעור פון זינען נישט אַראָפּ. די דייטשע צייטונגען זענען דעמאָלט פול געווען מיט דער מעשה. נאָר די רביצין האָט טריאומפירט...

אַמאָל אין אַ טונקעלער נאַכט האָט די רביצין פאַרלוירן אַ שפּילקע פון די האָר. די שפּילקע איז געווען, נאַטירלעך, אויסגעזעצט מיט בריליאַנטן. ווי די חסידים האָבן דאָס דער־הערט, האָבן זיך אַלע אַ לאָז געטאָן זוכן. מ׳האָט געזוכט אַזוי לאַנג, ביז מ׳האָט זי געפונען.

דער ביאַלער הויף איז געווען אַן אמתער פאַלאַץ. ער האָט געהאַט אַ גרויסן גאָרטן, און צום אַרויספאָר איז געווען גרייט אַ פּרעכטיקע קאָטש מיט פערד. יעדעס קינד האָט געהאַט אַ באַזונדער הויז, באַזונדערע משרתים, אַ באַזונדערע סוויטע פון חסידים.

פיר זין און צוויי טעכטער האָט געהאַט די ביאַלער רבי־צין מיטן ביאַלער רבין. איין טאָכטער איז דעם ראַדזימינער רבינס ווייב (ראַדזימין, גער, ביאַלע און טריסק — דאָס זענען די פיר באַרימטסטע הויפן אין פוילן און ווּאַלין). אַ טאָכטער דעם רבינס, זאָגט מען, האָט געפירט פאָר דער חתונה אַ ליבע מיט אַ פשוטן בחור פון שטעטל. מ׳האָט זי אָבער געצוואַפט און דער ראַמאַן איז געוואָרן פאַרשטיקט. דער יינג־סטער זון, הערשעלע, איז געווען זייער אַ באַגאַבטער. ער איז געווען אַ זינגער אין אַ שפּילער אויף אַ פידל, אַ מאָלער און דערצו זייער אַ שיינער. ביינאכט פלעגט ער אַרונטערקומען די פיאות אונטערן היטל, פלעגט זיך אַרויסגיבנענע פון הויף און אומגיין שפּאַצירן מיט שטעטלדיקע מיידלעך.

דער אַלטער ביאַלער רבי איז געשטאָרבן ערב דער ערש־טער רוסישער רעוואָלוציע. הערשעלע איז געוואָרן רבי — נאָר פאַקטיש האָט געהערשט די אַלטע „פירשטין", די רביצין־מוטער. די דאָזיקע הערשאַפט האָט אָבער לאַנג נישט געדויר־ערט. דער נייער רבי האָט געפירט די מלוכה בלויז אַ האַלב יאָר. באַלד דערנאָך איז ער געשטאָרבן אין שדלעץ.

דאָן האָט זיך אין ביאַלע אָפּגעשפּילט דאָס זעלבע, וואָס פאַסירט אָפט אין אמתע קענגלעכע הויפן. ס׳איז פאַרגעקומען אַ האַרטנעקיגער קאַמף צווישן די געבליבענע זין, די פרע־טענדענטן אויפן ביאַלער „טראָן". דער סוף איז געווען, אַז ביאַלער „מלוכה" איז חרוב געוואָרן. פאַרשוווندן אויף אייביק איז דער גלאַנץ פון ביאַלער הויף, פון דער ביאַלער יידישער „פירשטין". די זין האָבן זיך געגרינדעט קליינע „מלוכות", ווער אין מעזריטש, ווער אין שעדלעץ, ווער ערגעץ־אַנדערשוווּ. זייער הערשאַפט איז אָבער נאָר אַ שאָטן פון דער פריערדיקער פּראַכט און הערלעכקייט פון ביאַלער הויף. ביאַלער הויף איז פאַראַזן, די וועגן צו אים שטיין וויסט, נאָר אַ קליינער טייל פון די טויזנטער „עולי־רגל" און חסידים — אונטערטאָנען זענען געבליבן טריי דער „דינאַסטיע", די דירעקטע „טראָנ־פאַלגערס". אַ סך אָבער פון די פריערדיקע טרייע אָנהענ־גערס זענען אומטריי געוואָרן דעם הויף, זענען אַוועק דינען פרעמדע געטער.

נאָר זי, די יידישע „פירשטין", דערלעבט נאָך אין לובלין ביי אַ טאָכטער, אין ערע און רויאיקייט, אירע לעצטע יאָרן. אירע אָנהענגערס פון פאָהערערס זענען איר טריי געבליבן און האָבן איר אַ רייכע פענסיע באַשטימט ביז אירע לעצטע שטונדן.

(„יודישע נשמות", באַנד 6, אַרויסגעגעבן פון פאַרלאַג „פאַלקס־בילדונג", ניו־יאָרק, 1917).

סאציאלע אינסטיטוציעס

דער שפיטאל

פון דער אַפּהאַנדלונג פון היסטאָריקער ד״ר מ. הענדל אין דעם ספר, איז צו זען, אַז די ביאַלער יידישע באַפעלקערונג האָט שוין אין יאָר 1742 פאַרמאָגט אַן אייגענעם שפּיטאָל. ס׳איז דעריבער מערקווירדיק, וואָס ביים אַנהייב פון 20סטן יאָרהונדערט האָט דאָס יידישע ביאַלע אַזאַ אינסטיטוציע נישט פאַרמאָגט. די סיבה לאָזט זיך אויפקלערן דערמיט, וואָס די פאַרמעגלעכע יידן האָבן זיך, אין פאַל פון אַ קראַנקהייט, געקאָנט דערלויבן אויף אַ קוראַציע אין אַ שפּיטאָל, בפרט, אַז אין יענע יאָרן האָט דאָס וואָרט ״שפּיטאָל״ בכלל גע־ווירקט אָפּשרעקנדיק אויף דער יידישער פסיכאָלאָגיע. צו שפּיטאָל־קוראַציע זענען אָנגעווויזן געווען נאָר די אַרעמע שיכטן פון דער יידישער באַפעלקערונג, וועלכע ביי זייער גאַנצער אַבערגלויבערישער שרעק פאַרן שפּיטאָל, האָבן דאָך קיין אַנדער אויסוועג נישט געהאַט, ווען עמעצער פון זיי איז קראַנק געוואָרן. פאַר דעם אַרעמען קלאַס האָבן, ווייזט אויס, די שטאָט־גבאים פון 18טן יאָרהונדערט מער געזאָרגט, ווי די פון די שפּעטערדיקע יאָרן. און ווער ווייסט צי ביאַלע וואָלט בכלל זוכה געווען צו אַזאַ וויכטיקער סאַציאַל־מעדיצינישער אינסטיטוציע, ווען נישט דער טויט־ציפאָל פון אַ שטאָט־

בנין בית החולים היהודי
דער בנין פון יידישן שפּיטאָל
Jewish hospital building

גבירטע, וועגן וועלכן מיר האָבן שוין דערמאָנט אין דער אַפּהאַנדלונג ״יידיש ביאַלע אין די לעצטע דורות״.

אַנגעהויבן בויען דעם שפּיטאָל, לויטן בוי־פּלאַן פון ביאַ־לער אַרכיטעקט וואָלאָדקע, האָט מען אין יאָר 1909. די מויערערס זענען געווען די שטאָטישע בעלי מלאכות אלתר ווייגבערג און הערשל נאָווואַמאָסט.

מיטן בוי פון שפּיטאָל האָט זיך פאַרנומען אַ קאָמיטעט, וואָס איז באַשטאַנען פון: אידל שוואַרץ, ד״ר גוסטאַוו זיטא, משה קאָוועע, יצחק פיזשיץ, וואָלף גאָלדשטיין, משה לעבנ־בערג, קלמן שיינבערג, זלמן ז״ק, אדוואָקאַט קלמן האַרטגלאַס און חיים יאָסקע קאָשטנבוים. דער רוח־החיה פון קאָמיטעט איז געווען אידל שוואַרץ.

אין יאָר 1911 איז דאָס בויען פאַרענדיקט געוואָרן און אין זעלבן יאָר איז פאַרגעקומען די פייערלעכע דערעפענונג, צו וועלכער ס׳איז אַראָפּגעקומען דער גובערנאַטאָר פון שעדלעץ.

דאָס אויפשטעלן פון שפּיטאָל האָט געקאָסט בערך 20 טויזנט רובל, וועלכע מ׳האָט באַקומען פון: שמואל פיזשיץ, בעתן טויט פון זיין פרוי איטע ברכה — 6 טויזנט רובל; שמואל פון ווייניעס יורשים האָבן מנדב געווען בעתן טויט פון זייער פאָטער 4500 רובל; הערש בער ראַבּע און די, אַזוי גע־רופענע, ״מיידל״ פון הויף, העלענע קאָגאַן האָבן מנדב געווען יעדערער צו 2 טויזנט רובל, די רעשט איז אויפגעזאַמלט גע־וואָרן צווישן דער באַפעלקערונג.

ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה האָבן זיך געפונען אין שפּיטאָל־קוראַטאָריום: אידל שוואַרץ, יצחק פיזשיץ, ד״ר זיטא און די דאָזאָרעס.

אַנגעפירט מיטן שפּיטאָל, וואָס האָט ביים אַנהייב פון זיין טעטיקייט געהאַט בערך 10 בעטן, האָט ד״ר זיטא. פון פערסאָנאַל וואָס איז דאָרט טעטיק געווען געדענקען זיך: דער סאַניטאָר אייזיק פינקלשטיין, דער וועכטער אלתר טשעשלער און די קעכין דבורה פינקלשטיין.

אויסגעהאַלטן האָט זיך דער שפּיטאָל פון שפּיטאָל־שטייער, פון די אָפּצאָלן פון די קראַנקע און פון נדבות, וואָס מ׳פלעגט זאַמלען צווישן דער באַפעלקערונג.

בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה איז דער שפּיטאָל רעק־ווויזירט געוואָרן דורך דער דייטשער אָקופּאַציע־מאַכט פאַר מיליטערישע צוועקן.

מכירת פרח לטובת בית־החולים היהודי

בלימל־פאַרקויף לטובת דעם יידישן שפּיטאָל

Flower sale in aid for the Jewish hospital

נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה זענען די שפּיטאָל־הכנסות געקומען פון פאָלגנדיקע קוואָלן: סובסידיע פון דער קהילה, סובוועניץ פון מאַגיסטראַט, אָפּצאָלונגען פון קראַנקע און אונטערשטיצונגען פון די לאַנדסלייט אין אויסלאַנד, בעיקר אין צפון־אַמעריקע.

דער שפּיטאָל האָט אויך געהאַט הכנסה פון טילעס הויז אין מאַרק און פון עטלעכע געוועלבער אין דער יאַטקע־גאַס, וואָס די דערמאַנטע פרוי האָט אָפּגעשריבן לטובת דעם שפּיטאָל. אין דער תקופה צווישן די ביידע וועלט־מלחמות זענען אין שפּיטאָל טעטיק געווען פאָלגנדיקע דאָקטוירים און אַנדערע מיטאַרבעטערס: ד״ר יאָאַכים זאַטלער, ד״ר אַנטאַני געל־באַרד, ד״ר ש. טענענבוים (שעדלעץ), ד״ר בוטשע פינקל־שטיין (אַ ביאָלער), ד״ר פנחס ערדמאַן (ביאָליסטאָק) און ד״ר גאָלדנבערג. סאַניטאַרן: וואָלף שאַר, דוד פשעווזמאַן, מוסאַ וויטש (דעם קאָברינער פעלדשערס יונגסטער זון). קראַנקן־שוועסטערס: פר״ל ד. בידערמאַן (אהרעלע סלאווואטיטשערס טאָכטער) און חוה ראָגאָלסקי. אָקושערקעס: חוה מאַנהיימער־שאר, סאַניע וויינשטיין־קעלמאַנזאָן און שרה קראַמאַרזש.

מכירת פרח לטובת בית־החולים היהודי

בלימל־פאַרקויף לטובת דעם יידישן שפּיטאָל

Flower sale in aid for the Jewish hospital

הילפס-אקציע לטובת דעם יודישען שפיטאל אין ביאלע-פאדל.

אויפרוף

צו אלע ביאלער לאנדסלייט אין נויארק!

די שענסטע און ווירכזאמסטע יודישע אינסטיטוציע אין אירער אלטער היים, **דער יודישער שפיטאל אין ביאלע**, נעמינט זיך אין זעהר א קריטישער פינאנסיעלער לאגע אין ראנגלען זיך שוידער פאר זיין עגזיסטענץ.

דער אלגעמיינער קריזיס, וועלכער האט שוער נעטראפען אונזער סטאדט און סטארק פארארימט דעם נרעסטען טייל פון אונזער כשפעלקערונג האט קאמפלעטאמל נעווירקט אויך אויף די הכנסות פון יודישען שפיטאל. צוליב דער אלגעמיינער קריזישער לאגע האבן כמעט קיינער נישט די פינאנסיקס זיך פריידיג צו קוירירן און יעדער קראנקער טוט אונזערן אין שפיטאל. הוי ער בעזוכט די נעזונדערע פערציינטיג הילף.

דער נויטיגער קריזיס און אבי-טסלאזיקייט אין ביאלע האט נעברענט דערצו, או דער יודישער שפיטאל איז שטענדיג אינגעשלאסן פיט פרישע קראנקע.

אויב פיר וועלען אין דער נאכטסטער צייט נישט שהאלטען קין פינאנסיעלע הילף דראהט, די נעפאר, או דער יודישער שפיטאל זאל נעשלאסען ווערען, ווערט עס זאל פערשלעכטערט ווערען דאס צינענען קראנקע. וועלכעם טאר אבער אין קיין פאל נישט דערלאזט ווערען, בעזונדערס אין אזא קריטישען מאמענט.

די עגזיסטענץ פון יודישען שפיטאל איז א לעבענס-נויטזענדיגקייט פאר דער נאנצער ביאלער בעפעלקערונג.

מיר אפעלירען דערבייבער צו אייך ביאלער לאנדסלייט אין פריינט פון יודישען שפיטאל —

העלפט אונז מיט אלע מעגליכקייטען ווייטער אויפצוהאלטען די עגזיסטענץ פון יודישען שפיטאל, וועלכער איז ווירקליך דער שענסטער און נוטיגסטער יודישער אנשטאלט אין ביאלע.

שפיטאל-קאמיטעט:
פארזיצענער: (—) ב. קליגער,
וויצע-פארזיצער: (—) ד"ר נעלבארד,
קאסירי: (—) ב. ווינאגראד,
סעקרעטאר: (—) ז. לייטערמאן.
חיוויס-קאמיטעט: (—) ז. לייטערמאן,

ביאלע-פאדל, דעם 1-טען סעפטעמבער 1931.

אגרת של ועד בית החולים ליוצאי ביאלה בניו-יורק
אויפרוף פון שפיטאל-קאמיטעט צו די ביאלער לאנדסלייט אין ניו-יארק
Pamphlet of the hospital Commitee to people from Biala in New York requesting financial assistance.

אין די לעצטע יארן פאר דער צווייטער וועלט-מלחמה איז אין שפיטאל טעטיק געווען דער פעלדשער בעריש וויסמאן (פון לאמאז).

שני הרופאים היהודים של בית החולים עד מלחמת העולם השניה.
די צוויי יידישע שפיטאל-דאקטוירים ביז דער צווייטער וועלט-מלחמה.
פון לינקס: ד"ר ערדמאן, ברוך ווינאגראד (קהילה-סעקרעטאר),
ד"ר גאלדנבערג, זלמן לייוועראנט (שפיטאל-סעקרעטאר)
The two Jewish physicians of the hospital up to world-war II.

אדמיניסטראטארן פון שפיטאל, נאך דער ערשטער וועלט-מלחמה, זענען געווען בנימין קליגער, און נאך אים, זלמן ליווועראנט, וועלכער האט אנגעהאלטן אט דעם אמט ביזן טאג, ווען ער איז דערשאסן געווארן דורך די דייטשן.

ועד בית החולים בשנת 1935
שפיטאל-קאמיטעט אין יאר 1935
פון רעכטס זיצן: בנימין קליגער, משה קאווע, ד"ר א. געלבארד; שטייען: זלמן ליווועראנט, חנינא קאשעמאכער און ברוך ווינאגראד
Hospital Commitee in Biala in 1935.

אין דער דאזיקער תקופה איז דער שפיטאל זייער אפט געווען געשלאסן, און דאס במשך פון לאנגע חדשים, צוליבן פעלן פון געלט-מיטלען, ווייל די קהילה האט קיינמאל נישט אויסגעצאלט צו דער צייט די באשטעטיקטע סובסידיע, און אויך קיינמאל נישט אין דער הייך ווי זי איז באשטימט געווארן.

בעת דער צווייטער וועלט-מלחמה האבן די רויט-ארמייער, אין יאר 1939, רעקווויזירט דעם שפיטאל און בעת זייער עוואקואירן זיך פון דער שטאט האבן זיי מיטגענומען טיילן פון די שפיטאל-אייניריכטונגען, ווי מעדיצינישע אפאראטן און אינסטרומענטן.

בעת דער דייטשער אקופאציע, אין דער צווייטער וועלט-מלחמה, איז דער שפיטאל תמיד געווען פארפולט מיט קראנקע. מיטן שפיטאל האט אנגעפירט ד"ר געלבפיש, וועמען מ'האט ספעציעל ארויפגעברענגט פון וואַרשעווער געטא. מיט אים האבן דארט מיטגעארבעט ד"ר האכמאן (א פליט פון דייטש-לאנד), ד"ר רובינשטיין (געקומען פון וואַרשע) און דער פעלדשער בעריש וויסמאן.

מ. י. פ—ם

צוגאב-פרטים:

לויט ווי ס'גיט איבער יעקב גאלדשטיין אין „ביאלער וואכנבלאט" נומער 10 פון 6טן מארץ 1936, זאל דער ביאלער רבי יצחק-יעקב ראבינאוויטש האבן געווען דער אינספי-ראטאר פון בויען א יידישן שפיטאל אין שטאט. ער זאל האבן עטלעכע מאל גערעדט וועגן דעם מיט אידל שוואַרץ.

אין זעלבן נומער „ביאלער וואכנבלאט" דערציילט יעקב גאלדשטיין, אז א געוויסע פרוי מינץ האט געהאט איבערגע-

לאָזט אַן עזבון לטובת דעם בוי פון אַ יידישן שפיטאָל אין ביאַלע. דער עזבון איז במשך פון הונדערט יאָר ליגן אין אַ באַנק אויסגעוואָקסן אויף פיר הונדערט רובל.

ר׳ משה כהן האָט געלאָזט אין זיין צוואה עטלעכע טויזנט רובל לטובת דעם בוי פון אַ יידישן שפיטאָל אין ביאַלע (פ. גאָלד, ניו־יאָרק).

אין 1932 איז געעפנט געוואָרן בײַם שפיטאָל אַן אַמבולאַטאָריע פאַר דער אָרעמער באַפעלקערונג („פאָדלאָסיער לעבן" נומער 19/51 פון 23.9.1932).

אין פרעלימינאַר־בודזשעט פון דער קהילה פאַרן יאָר 1933 איז פאָרויסגעזען די שפיטאָל־סובסידיע אויף אַ סומע פון 10 טויזנט זלאָטעס („פאָדלאָסיער לעבן" נומער 5/70 פון 3.2.1933).

אין פרעלימינאַר־בודזשעט פון מאָגיסטראַט אויפן יאָר 1933/4 איז פאָרויסגעזען אַ סובוועניע פאַרן יידישן שפיטאָל אין דער הייך פון 3 טויזנט זלאָטעס („פאָדלאָסיער לעבן" נומער 4/69 פון 27.1.1933).

דער אָפּצאָל פון די קראַנקע, וואָס האָבן זיך קורירט אין שפיטאָל האָט אין די יאָרן 1930/1 אויסגעמאַכט פון 7 ביז 8 טויזנט זלאָטעס יערלעך („פאָדלאָסיער לעבן" נומער 42/107 פון 27.10.1933).

אין קהילה פרעלימינאַר־בודזשעט אויפן יאָר 1934 איז פאָרויסגעזען אַ סובסידיע פאַרן שפיטאָל אין דער הייך פון 12 טויזנט זלאָטעס („פאָדלאָסיער לעבן" נומער 5/121 פון 2.2.1934).

דער בודזשעט פון שפיטאָל אויפן יאָר 1934 איז פעסט־געשטעלט געוואָרן אויף 20 טויזנט זלאָטעס. 8 טויזנט זלאָטעס האָט מען גערעכנט צו באָקומען פון קראַנקע, סובוועניעס און נדבות. די קהילה האָט באַדאַרפט דעקן די איבעריקע 12 טויזנט זלאָטעס („פאָדלאָסיער לעבן" נומער 1/117 פון 5.1.1934).

אין געזונטהייטס־דינסט לטובת דער באפעלקערונג

זאָלן דאָ דערמאָנט ווערן די נעמען פון אָט די, וואָס האָבן במשך פון די לעצטע 70—80 יאָר יידיש לעבן אין ביאַלע געטראָגן מעדיצינישע הילף דער יידישער באַפעלקערונג.

דאקטוירים:

ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה: ד״ר ברודניאַק, ד״ר דאַוויידזאָן (געשטאָמט פון ליטע, אַ געוועזענער ישיבה־בחור. גייענדיק פון אַ קראַנקן איז ער געפאַלן אויף די שטיגן און איז געשטאָרבן), ד״ר גוסטאָוו זיטאָ (פון וואַרשע, קיין ביאַלע געקומען פון לאָמזאָ). צווישן ביידע וועלט־מלחמות: ד״ר יאָאָכים זאָטלער, ד״ר פישגאַדא (פון וואַרשע, געווען אַ צייט אין ביאַלע אין יאָר 1920, ווי אַ מיליטערישער דאָקטאָר אין דער פוילישער אַרמיי), ד״ר אַנטאָני געלבאַרד (פון וואַרשע), ד״ר שלמה טענענבוים (פון שעדלעץ), ד״ר בוטשע פינקל־שטיין (בן־עיר, שפעטער טעטיק געווען ווי אַ דאָקטאָר אין ביטען), ד״ר פנחס ערדמאַן (פון ביאַליסטאָק), ד״ר גאָלדנ־בערג, ד״ר שניידער (אויגן־ספעציאַליסט, אַראָפגעבראַכט פון דער קראַנקן־קאַסע). בעת דער צווייטער וועלט־מלחמה: ד״ר בערגמאַן (וואַרשיינלעך פון קאַטאָוויץ), ד״ר האָכמאַן (פּליט פון דייטשלאַנד), ד״ר רובינשטיין און ד״ר געלבפיש (פון וואַרשע).

דענטיסטן:

ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה: ברוק (מאָטל מינצ׳ס איידעם) און ביעלינקע. יואל זילבערבערג (פון בריסק, פון דער ערשטער וועלט־מלחמה ביזן גירוש אין סעפטעמבער 1942). אין פאָרשיידענע תקופות צווישן ביידע וועלט־מלחמות: ל. וויניקאַמינן, פרוי גאָלבאַרד, צעלניקער (פון שעד־לעץ), און פרוי לאָבענזדשאָווא (פון ראַדזין — ביזן גירוש אין סעפטעמבער 1942).

„רופאים":

פאַקטיש זענען דאָס געווען פעלדשערס, אָבער אין שטאָט האָט מען זיי געקרוינט מיטן נאָמען „רופא" און מיר ווילן דעם פאַלקסטימלעכן נאָמען נישט ענדערן.

וועלוול זשיטאָ (געווען וועלוול דאָקטאָר, געשטאָרבן אין יאָר 1897, אין טאָג פון ברית פון אוראייניקל וועלוול אייידל־טוך, וועמען מ׳האָט אַ נאָמען געגעבן נאָכן עלטער־זיידע), געשריבן רעצעפטן, וועלכע די אָפּטייקן פלעגן אָננעמען. דער ייד איז געווען זיין גאַנץ לעבן אַ טעטיקער חברה־קדישא־מאַן. חיים רופא (שווער פון שערער ראָזמאַרין), ביידע טעטיק ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה. בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט זיך פאַרנומען מיט היילן קראַנקע יוסף איטשע אַש.

פעלדשערס:

ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה: מאיר מיכל לאופמאַן און פרידלענדער (געוואָרן: „וואַרשעווער פעלדשער"). חיים מוסאָוויטש (געוואָרן: „קאָבריניער" — פון פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה ביזן גירוש אין יוני 1942). סאָלאָמאָן (געוואָרן: „וואַרשעווער פעלדשער" — געקומען בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה פון וואַרשע און צוריקגעפאָרן אין די צוואַנ־ציקער יאָרן), בעריש וווייסמאַן (פון לאָמזאָ — געקומען עט־לעכע יאָר פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה — ביזן גירוש אין סעפטעמבער 1942).

אקושערקערס:

ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה: אידעס רויזנער און רחל סאַלאָמאָן (פאַר פאָליטישער טעטיקייט באַקומען אייביקע פאַרשיקונג קיין פענגע — רוסלאַנד). צווישן ביידע וועלט־מלחמות: חוה מאַנהיימער־שאַר, סאַניע וויינשטיין־קעלמאַנ־זאָן און שרה קראַמאַרזש.

אויפגענומען פון אלתר ווייגבערג און אשר האָפּער.

„אחיעזר" / משה בראוועךמאן תל־אביב

חול־המועד פסח 1911, זענען בייַ ישראל פינקלשטיין זיך צוואַמענגעקומען 10—15 פערזאָן פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע, כדי זיך צו בארעטן וועגן שאַפן אַ לאָקאַל, וווּ מ׳זאָל קאָנען פירן די ציוניסטישע טעטיקייט. לויט די דע־ מאָלטיקע פאַרהעלטענישן איז נאָר מעגלעך געווען צו פירן אַוועלכע ס׳איז פאַליטישע און געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט אונטערן שילד פון אַ פילאַנטראָפישער געזעלשאפט, אויף וועל־ כער מ׳האָט געקאָנט באַקומען אַ לעגאַליזאַציע מצד דער רו־ סישער מאַכט. מ׳האָט דעריבער אויף יענער בארעטונג באַ־ שלאָסן צו גרינדן אין שטאָט אַזאַ אינסטיטוציע אונטערן נאָ־ מען „אחיעזר", וואָס זאָל זיך פארנעמען מיטן דערטיילן מע־ דיצינישע הילף דער ארעמער באַפעלקערונג, און גלייכצייטיק זאָל מען אויסנוצן איר לאָקאַל פאַר ציוניסטישער טעטיקייט.

לויט די געזעצן האָט אַזאַ אינסטיטוציע געמוזט האָבן מינימום 10 חברים, מיט אַ באַשטייערונג פון 3 רובל יעדער איינער. זעלבסטפארשטענדלעך, אַז די 10 חברים זענען גע־ וועז; און די ביטע וועגן אַ לעגאַליזאַציע איז אַנגעגעבן גע־ ווארן אין דער גובערניע.

פאַר שבועות איז די דערלויבעניש פון דער גובערניע אַנגעקומען, און תיכף נאָך שבועות איז צוזאַמענגערופן גע־ ווארן די גרינדונגס־פארזאַמלונג. דאָס שאפן אַזאַ מאַדערנע אינסטיטוציע פאַר ארעמע קראַנקע האָט ארויסגערופן אַ גרויסן אינטערעס בייַ דער יידישער באַפעלקערונג, און צו דער פארזאַמלונג זענען געקומען עטלעכע הונדערט מענטשן און זיך פארשריבן פאַר חברים, מיט אַ מינימום אַפצאָל פון 1 רובל יערלעך. ס׳זענען אויך געווען אזעלכע, וואס האָבן זיך מתחייב געווען צו צאָלן 10 רובל יערלעך און אויך מער. די פארזאַמלונג האָט זיך געפירט זעלבסטפארשטענדלעך לויט די כוונות פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע. לויטן סדר־ היום האָט מען פארלויפיק געדארפט אויסווייללן אַ פארוואל־ טונג, ראָט און רעוויזיאָנס־קאָמיסיע. כדי אי אינסטיטוציע זאָל דערמעגלעכן פירן די ציוניסטישע ארבעט, איז געוואָרגט גע־ ווארן, אַז אין די אַנפירנדיקע אינסטאַנצן פון „אחיעזר" זאָלן אויסגעקליבן ווערן וואס מער ציוניסטן. כדי אַבער צו מאַס־ קירן אַזאַ שריט, זענען אין דער פארוואלטונג געווייללט גע־ ווארן אויך אזעלכע, וואס זענען נישט געווען אזוי באַקאַנט אין שטאָט פון זייער ציוניסטישער טעטיקייט. אין דער ער־ שטער פארוואלטונג זענען דעמאָלט געווייללט געווארן: משה קאָווע, משה רובינשטיין, יעקב פינקלשטיין, אברהם פינקל־ שטיין. אין ראָט זענען אויסגעוויילט געווארן: אידל שווארץ, חיים יאָסקע קאָשטנבוים, אברהם לובעלטשיק א״א.

צום ערשט האָט דער „אחיעזר" זיך געפונען אין וווייניעס. שפעטער האָט מען געדונגען בייַ דוויטשע פעסלס אַ לאָקאַל פון פיר צימערן. דער ערשטער צימער האָט געדינט פאַר אַ וואַרטע־ זאָל, דער צווייטער — פאַר די פארוואלטונגס־מיטגלידער און סעקרעטאַר, וואָס פלעגן אויפנעמען דעם עולם, דער דריטער צימער האָט געדינט אלס אויפנאַם־צימער פאַר קראַנקע, וועל־ כע פלעגן דאָרט אונטערזוכט ווערן דורך די דאָקטוירים. אין פערטן צימער פלעגן זיך געפינען די מעדיקאַמענטן, מעדיצי־ נישע אינסטרומענטן און כלים פאַר קראַנקע.

מ׳האָט זיך פארבונדן מיט אַלע דאָקטוירים אין שטאָט, יידישע און קריסטלעכע, וועלכע האָבן מסכים געווען צו דער־ טיילן מעדיצינישע הילף פאַר ארעמע, אַן שום אָפצאָל. ד״ר גוסטאָוו זיטאָ פלעגט קומען צוויי מאָל אין וואָך, מאָנטיק און דאָנערשטיק פון 4 ביז 6 אַזייגער נאָכמיטאָג און אָנגעמען יעדעס מאָל 8—10 קראַנקע. ד״ר שילינגאָווסקי, ד״ר פלאַ־ רינסקי און ד״ר וואיטשעכאווסקי פלעגן אָנגעמען בייַ זיך אין דער היים יעדן טאָג 3—4 קראַנקע, לויט אַ צעטל, וואָס יעדער קראַנקער האָט יעדעס מאָל באַקומען אין „אחיעזר".

דאָס צוטיילן רפואות פאַר דער ארעמער באַפעלקערונג איז געווארן איינגעאָרדנט אויף פאָלגנדיקן אופן: „אחיעזר" איז געשטאָנען אין פארבינדונג אַ צווויסע צייט מיטן אַפ־ טייקער ערנקראַנץ און שפעטער מיטן אַפטייקער אַסטראָווסקי. דער פאַראינטערעסירטער פלעגט זיך וועגדן אין אַפטייק מיטן רעצעפט פון דאָקטאָר, אויף וועלכן מ׳האָט אים באַצייכנט א פרייַז, נישט וויסנדיק פאַר וועמען די רפואה איז באַשטימט. אין „אחיעזר" האָט מען געלייגט דעם שטאָמפל אויפן רעצעפט און אים אונטערגעשריבן. דער קראַנקער האָט באַצאָלט אין „אחיעזר" 50 פראָצענט פון דעם פרייז און באַקומען דעם רע־ צעפט פריי אין דער אַפטייק. ביי גאַנץ ארעמע פלעגט דער רעצעפט ווערן אונטערגעשריבן אַן שום אָפצאָל. סוף יעדן חודש פלעגט דער אַפטייקער צושיקן אַלע רעצעפטן מיט א רעכענונג. ס׳פלעגן זיך במשך פון א חודש צונויפזאַמלען פון 500 ביז 1000 רעצעפטן אויף א סומע פון עטלעכע הונדערט רובל. „אחיעזר" פלעגט באַקומען פון דער אַפטייק א הנחה פון 40 ביז 50 פראָצענט. מיטן אַפטייקער ערנקראַנץ איז געווען אַן אָפמאַך אויף 50 פראָצענט און מיטן אַפטייקער אַסטראָוו־ סקי נאָר אויף 40 פראָצענט. פאַר אויסלענדישע מדדיקאַמענטן האָט מען באַצאָלט דעם פולן פרייז. „אחיעזר" וועלנדיק זיין זיכער מיט דער רעיעלקייט פון די פריזן פאַר די רעצעפטן, פלעגט אפט שיקן די רעצעפטן מיט די פרייזן צום בריסקער בקור־חולים־שפיטאָל, וווּ ס׳האָט זיך געפונען א גרויסע אַפטייק מיט א יידישן אַפטייקער, וועלכער פלעגט נאָכקאָנ־ טראָלירן די פריזן. פאַר יעדער קאָפּיקע באַרעכנט טייערער פון דעם אָפיציעלן פרייז, האָט דער אַפטייקער געדארפט באַ־ צאָלן קנס 10 רובל.

לויט א באַשטעטיקונג פון א דאָקטאָר פלעגט מען אויך פארטיילן באַשפייזונג פאַר ארעמע קראַנקע, ווי: מילך, אייער, פוטער, פלייש און אַנדערע שפּיז־אַרטיקלען. „אחיעזר"־צעט־ לען אויף די אַלע פראָדוקטן האָט מען גערן געמוזט אין יעדן געווועלב. יעדער מילך־טרעגער און סוחר וואָס פלעגט קומען מיט אַזאַ קוויטל פלעגט באַקומען באַצאָלט לויט די נאָס־פרייזן. די קראַנקע זענען נישט געווען צעצווונגען צו נעמען די פרא־ דוקטן אויף אַן אָנגעווויזן אָרט, נייערט זיי האָבן געהאט א פרייַען אויסוואָל צו נעמען וווּ ס׳איז פאַר זיי געווען באַקווועם.

די אַרדענונג פון באַקומען אַזעלכע פּראָדוקטן־טאַלאָנען איז געווען: אַ קרוב אַדער אַ באַקאַנטער פון קראַנקן פלעגן איבערגעבן אין „אחיעזר" אַ דאָקטאָר־באַשטעטיקונג אויף די נייטיקע פּראָדוקטן פֿאַרן אַרעמען קראַנקן, ווו ס׳איז באַצייכנט געווען ווי לאַנג דער קראַנקער נייטיקט זיך אין אַזאַ באַשפּיזונג. עטלעכע מאָל אין דער וואָך פלעגן פֿאַרקומען זיצונגען פון דער פֿאַרוואַלטונג, אויף וועלכע די ביטעס וועגן פּראָדוקטן־צוטיילונגען פלעגן וועלן באַטראַכט און דערליידיקט.

די טעטיקייט פון „אחיעזר" האָט זיך כסדר אויסגעברייטערט. איינע פון די וויכטיקסטע קראַנקן־הילף איז געווען צו שיקן ידעע נאַכט צו צווי חברים וואָכן ביי יעדן קראַנקנס בעט.

„אחיעזר" האָט געציילט בערך פון 15 הונדערט ביז 2 טויזנט חברים, מיט אַ חברים־אָפּצאָל, וואָס האָט דערגרייכט עטלעכע טויזנט רובל יערלעך.

כלים און פּאַרשיידענע מעדיצינישע אינסטרומענטן, אין וואָס אַ קראַנקער האָט זיך נאָר גענויטיקט, ווי: וואַרעם־פלעשער, פּענסערס אויף אייז, אינהאַלאַציע־מכשירים, טערמאָמעטערס, אונטערזאָצן, גומענע קישנס אאַ״וו האָט מען אַריסגענעבן געבען אויף אַ משכן. אַזעלכע כלים זענען אַריסגענעבן געווארן נישט נאָר אַרעמע קראַנקע, נאָר אויך אַנדערע, אפֿילו רייכע שיכטן, ווייל אויך אין די רייכע הייזער זענען אזעלכע כלים נישט געווען. אויף אַזאַ אופן האָט „אחיעזר" געהאָלפן אַלע שיכטן פון דער באַפֿעלקערונג.

דער בודזשעט פון „אחיעזר" איז פולשטענדיק און אויסשליסלעך פֿאַרנוצט געווארן פֿאַר מעדיצינישער הילף. קיין אַנדערע אויסגאַבן האָט „אחיעזר" נישט געהאַט, אויסער שכר־דירה. יעדער וואָס האָט געהאָלפן „אחיעזר" אין זיין טעטיקייט, האָט דאָס געטאָן אַן שום באַלוינונג.

די אינסטיטוציע איז געווען זייער פּאָפולער אין שטאָט, אפֿילו ביי דער קריסטלעכער באַפֿעלקערונג. ס׳איז געווען אַ פאַל, ווען דער דעמאָלטיקער פּאָווי־אַטאָווער נאַטשאַלניק — טופּיקין, מיטן בירגערמייסטער סאַלאָגוב, זענען געקומען אויף אַ באַזוך אין „אחיעזר" און געזען, לויט די ביכער און פּראָטאָקאָלן, ווי אַזוי ס׳ווערט דורך דער פֿאַרוואַלטונג באַשטעטיקט פאַר יעדן קראַנקן די פּראָדוקטן־צוטיילונגען(די ביכער זענען געפּירט געווארן אין דער רוסישער שפּראַך), האָבן זיי זיך נישט געקאָנט צוריקהאַלטן פון אויסדריקן זייער אַנטציקונג פון דער אַרדענונג. איין עבירה האָבן זיי דאָך געפונען. אויפן טיש איז געלעגן אַ העברעאישער שטעמפּל „אחיעזר". דאָס איז פֿאַרבאָטן געווען לויט די דעמאָלטיקע געזעצן. משה קאָווע האָט גלייך אויפן אָרט אַריסגענומען אַ מעסערל פון קעשענע און צעשניטן דעם שטעמפּל אין זייערע אויגן, און זיי האָבן זיך מיט דעם באַנוגנט.

דער „אחיעזר" האָט געגרינדעט אַ בעקעריי פון מצות אויף פסח פֿאַר דער אַרעמער באַפֿעלקערונג. אין ביאַלע, ווי אין אַנדערע שטעט אין פוילן, האָבן עטלעכע וואָכן פֿאַר פסח עקסיסטירט פּריוואַטע מצות־בעקעריין, וועלכע פלעגן דינגען צו דער אַרבעט מייזלעך און פרויען פון דער אַרעמער באַפּעל־קערונג. מ׳פלעגט זיי צאָלן פון 3 ביז 4 גילדן טעגלעך. די אַרבעט איז נישט געווען קיין לייכטע, סיי ביים וועלגערן און סיי ביים קנעטן. דער טעמפּאָ פון דער אַרבעט האָט געמוזט זיין אַ זייער שנעלער, און דערביי איז מען געשטאַנען אויף די פיס פון זעקס אַזייגער פרי ביז אין די שפּעטע אָוונט־שעהן ביי די שוועריסטע אַרבעטס־באַדינגונגען. מ׳פלעגט אויס־באַקן פון 15 ביז 18 פוד (אַ פוד בערך 16 ק״ג) מעל טעגלעך, און דאָס בלויז מיט 15—20 אַרבעטאַרינס. דערצו האָט די היץ פון באַק־אויוון אַ סך משפּיע געווען אויף די אַרבעטאַרינס, אַזוי, אַז נאָך עטלעכע טעג פון אַזאַ אָנגעשטרענגטער אַרבעט פלעגן ביי זיי געשוואָלן וועלן דער הענט און די פיס. די פריזיין פון באַקן מצות זענען געווען פֿאַרשייידענע. אין די מאַרגן־שעהן, וועלן די כוהות זענען נאָך געווען פריש פלעגט מען שטענדיק באַקן פֿאַר די רייכערע קלאַסן, וועלכע פלעגן צאָלן אַ טייערן פרייז פון די, פֿאַר וועלכע מ׳פלעגט באַקן אין די שפּעטערע שעהן אַדער אין דער נאַכט, וועלן די העלפערס און העלפערינס זענען שוין געווען פולשטענדיק אויסגעשעפט. פֿאַרשטייט זיך, אַז די מצות אין די אָוונט־שעהן זענען נישט געווען אַזוי שיין, אַזוי דין, ווי אין די מאַרגן־שעהן.

לויט דער איניציאַטיוו פון „אחיעזר" איז געגרינדעט געוואָרן אַ געמיטער קאָמיטעט פון פרויען און מענער, וואָס האָט זיך געשטעלט פֿאַר אַן אויפגאַבע צו באַקן מצות פֿאַר דער אַרעמער באַפּעלקערונג. אין קאָמיטעט האָבן אָנטייל גענומען: רבקה פישער, חנה מרים מינץ, דער שרייבער פון די שורות א״א. מ׳האָט אָפּגעדונגען אַ געוויסן אָרט, ווו ס׳זאָלן זיך קאָנען געפּינען נישט נאָר 20 העלפערס, נאָר פון 40 ביז 50, און דאָס דווקא פּרייוויליקע אויף פון דער רייכערער באַפּעלקערונג. פרויען פון אַלע שיכטן זענען אייגנגעלאָדן געוואָרן צו אַרבעטן פרייוויליק. יעדער האָט געאַרבעט נאָר עטלעכע שעה אין טאָג, וועל ס׳איז אים געווען באַקוועם. יעדע עטלעכע שעה האָבן זיך די אַרבעטס־כוחות געביטן. מ׳איז געקומען געקלייידט אין שענסטן און בעסטן. פריש און מונטער יעדע פרוי אַדער מאָן אויף זיין אָרט, אַן שום צוואָגג אַדער דרוק פון וועמען ס׳איז, און געאַרבעט. ס׳האָט נישט עקסיסטירט קיין פראָגע פון פרי אַדער שפּעט, פון „ערשטן" אַדער „צווייטן" אויוון. מ׳האָט עס געהאַלטן פֿאַר אַ כבוד מנדב צו זיין עטלעכע שעה אין טאָג אין דער ווילטעטיקער מצה־בעקעריי פֿאַר דער אַרעמער באַפּעלקערונג. ס׳איז געווען איינע פון די שענסטע גזעלשאַפֿטלעכע דערשיינונגען אין ביאַלע. אַנשטאָט, וואָס תמיד האָבן געאַרבעט די אַרעמע פֿאַר רייכע, האָבן דאָ, דאָ־קענען, געאַרבעט רייכע פֿאַר די אַרעמע. די שווערסטע און אחריותדיקע אַרבעט ביים באַק־אויוון האָט אויסגעפירט אייזיק פינקלשטיין אַן שום באַלוינונג.

אויסער באַקן מצות פֿאַר דער אַרעמער באַפּעלקערונג אַן שום אָפּצאָל, האָט מען אויך געטיילט פֿאַר די גאָר אַרעמע מעל צום באַקן די מצות און פֿאַרשייידענע פּראָדוקטן אויף יום־טוב.

אַזוי האָט זיך געציגן די דאָזיקע ווילטעטיקע אַרבעט עטלעכע יאָר. מיטן אויסברוך פין דער ערשטער וועלט־מל־חמה אין יאָר 1914 איז איינגעטראָטן אַ הפסקה. די הכנסה פון

„אחיעזר" האָט זיך אייגעשרומפן, און נישט האָבנדיק די ניי־טיקע מעדיצינישע הילף מצד די דאָקטוירים, וואָס זענען אַדער מאָביליזירט געוואָרן, אַדער זיך עוואַקואירט קיין טיף־רוס־לאַנד, האָט זיך „אחיעזר" געשלאָסן. דער לאָקאַל איז רעק־וויזירט געוואָרן, די געבליבענע זאָכן זענען אַריבערגעפירט געוואָרן אין אַ צימער ביי ישראל פינקלשטיין.

אין אָנהייב יאָר 1915, וועו דער שרייבער פון די שורות איז באָפרייט געוואָרן פון מיליטער, האָט ער צוזאַמען מיט משה קאָווע זיך ענגומען צו באַנייען צוריק די טעטיקייט פון „אחיעזר". אין איינציקן צימער האָבן מיר געפירט אויף אַ גאַנץ קליינעם מאַסשטאַב די אַרבעט, וואָס האָט אַזוי אָנגענאָמען ביז די דייטשן האָבן אָקופירט די שטאָט.

בעת דער דייטשער אָקופאַציע האָבן מיטן „אחיעזר" אָנגעפירט גאַנץ נייע כוחות, ווי: לייביש סאָורימפער, ישראל פינקלשטיין, חיים ראַמעס, משה מלך זילבערבערג, ישראל אליהו שאַפּירא, יואל שאַפּירא. בראש איז געשטאַנען דעם ביאַלער רבס זון, דוד ז"ק.

מ'האָט געדונגען אַ נייעם לאָקאַל אויף דער גראָבאַנאָווער גאַס, עק פּראָספּע גאַס, אין הויז פון שוסטער שרגא.

דעם „אחיעזר" איז געלונגען צוצוציען דייטשע מיליטע־רישע דאָקטוירים, ווי: ד"ר א. מעלער (אַ ייד) און ד"ר באָר־טעלעס (אַ קריסט), וועלכע פלעגען דערטיילן מעדיצינישע הילף דער יידישער באָפעלקערונג, באַזוכנדיק יידישע קראַנקע אין די הייזער. זיי פלעגן אויך קומען עטלעכע מאָל אין דער וואָך אין לאָקאַל פון „אחיעזר" און דאָרט אָנגענומען קראַנקע. אַנדערע דייטשע מיליטער־דאָקטוירים פלעגן אָנגענומען יידישע קראַנקע, וואָס פלעגן געשיקט ווערן צו זיי אַהיים. דאָס אַלץ האָבן זיי געטאָן אָן שום באַלוינונג. נאָטירלעך, אַז צוליבן מלחמה־מצב איז די טעטיקייט נישט געווען קיין רעגלמעסיקע. די מיליטער־דאָקטוירים פלעגן לאָנג נישט בלייבן אויפן אָרט.

אין אָנהייב 1916 איז געלונגען איבערצונעמען דאָס קהלשע הויז אין דער בריסקער גאַס 6 און דאָרט איינאָרדענען דעם „אחיעזר". דער לאָקאַל איז געווען אַ שיינער און פּאַסיקער.

ד"ר באָרטעלעס האָט אונדז פאָרבונדן מיט דער דייטשער קאָמענדאַנטור, ווו מיר האָבן אָדאָנק זייַנע באַמיאונגען באָקומען אַ דערלויבעניש צו עפענען אַ יידישע אָפּטייק, נישט געקוקט דערויף, וואָס בראש פון דער קאָמענ־דאַנטור איז דעמאָלט געשטאַנען מאָיאָר פונק, אַן אויסגע־שפּראָכענער שונא ישראל. צוליב געוויסע סיבות איז אָבער די אָפּטייק נישט אויפגעשטעלט געוואָרן.

שפּעטער האָט אונדז ד"ר באָרטעלעס געשטעלט אין קאָנ־טאָקט מיט דער דייטשער ציווילי־פאָרוואַלטונג אין שטאָט, מיט וועלכער ס'האָט אָנגעפירט דער הויפּטמאַן פאָפוטין. אָדאָנק אים איז געלונגען צו פאָרבינדן ביאַלער משפּחות מיט זייערע קרובים אין אַמעריקע, פון וועלכע זיי האָבן קיין ידיעות נישט באַקומען זינט די דייטשן זענען אַריין קיין ביאַלע. ס'האָט זיך איינגעשטעלט אַ בריוו־קאָרעספּאָנדענץ אין דער דייטשער שפּראַך, וועלכע איז געשריבן געוואָרן אין לאָקאַל פון „אחיעזר". דורך דער ציווילי־פאָרוואַלטונג פלעגן די בריוו איבערגעשיקט ווערן קיין אַמעריקע און אין אַנדערע לענדער. ס'איז אויך געלונגען צו אַרגאַניזירן דעם אָפּפאָר פון ביאַלע קיין אַמעריקע פון צוויי גרופּעס פרויען צו מענער, און על־טערן צו זייערע קינדער. צווישן אָנדערע זענען דעמאָלט גע־פאָרן בייבע בעקער צו זיין זון, אַבעלע מאַלערס שנור צו איר מאַן וועלוועלע א"א.

א גאַנץ באַזונדער קאַפּיטל, אין דער צייט פון דער דייי־טשער אָקופּאַציע אין ביאַלע, איז געווען דאָס פאָרזאָרגן מיט מצות אויף פסח דער יידישער באָפעלקערונג. בעת דער דייי־טשער אָקופּאַציע איז פאָרווערט געווען פאָר דער ציווילער באָפעלקערונג געבעקס פון ווייצנמייל. פאָר פסח האָט די יידישע באָפעלקערונג באָקומען אַ דערלויבעניש אויף אַ גרויסן קוואָנטום ווייץ אויף מצות. ס'איז געגרינדעט געוואָרן ביים „אחיעזר" אַ קאָמיטעט אין פאָלגנדיקן צוזאַמענשטעל: משה לעבנבערג, פישל פינקלשטיין, ישראל אליהו שאַפּירא, הערשל שחור, משה בראָווערמאַן (סעקרעטאַר) א"א, וועלכער האָט זיך פאַרנומען מיטן פונאַנדערטיילן די מעל. די מעל איז פאַרטיילט געוואָרן דער יידישער באָפעלקערונג אויף קאַרטן און יעדע פאַמיליע איז באַשטייערט געוואָרן דורכן קאָמיטעט מיט אַ גוויסן אָפּצאָל אויף מעות־חיטין פאָר דער אַרעמער טייל באָפעלקערונג. ס'איז טאַקע איינגעפלאָסן אַ סך געלט, וואָס האָט דערמעגלעכט פאַרטיילן צו אַרעמע נישט נאָר מצות אויף פסח, נאָר אויך קאַרטאָפל, פלייש, וויין א"א.

די מצה־פאַרטיילונג און די מעות־חיטין־פאַרטיילונג האָבן אַזוי אָנגעהאַלטן די גאַנצע צייט פון דער מלחמה.

נאָכן אָנטשטיין פון דער פּוילישער מדינה איז נאָך אַ שטיקל צייט אָנגעגאַנגען די טעטיקייט פון „אחיעזר", אָבער נאָך עטלעכע יאָר האָט אָט די שיינע אינסטיטוציע אויפגע־הערט צו עקסיסטירן.

אין לאָקאַל פון „אחיעזר" האָט זיך אַריינגעקליבן די נאָר־וואָס אָנטשטאָנענע יידישע קהילה און פאָר די צוויי אינסטי־טוציעס איז ענג געוואָרן דאָס אָרט. נאָכן ענדיקן זיך פון דער מלחמה זענען אַ סך אָקטיווע געזעלשאַפטלעכע טוערס אָוועק פון ביאַלע און אַזוי ווי ס'האָט געפעלט אַ גרופּע עסקנים, וואָס זאָל זיך מיט אביבערגעגעבנקייט ווידמען דער אינסטיטוציע, איז דער „אחיעזר" אונטערגעגאַנגען. די מעדיצינישע אינסטרו־מענטן זענען געבליבן אין לאָקאַל פון דער קהילה, ווו מ'פלעגט זיי אויסלייַען צו דער באָפעלקערונג קעגן משכונות, אָבער ס'איז נישט געווען ווער ס'זאָל זיך פאַראינטערעסירן און אָנפירן מיט דער זאַך, און די אינסטרומענטן זענען ממש צעשלעפט געוואָרן.

די קינדער־היים

די קינדער־היים אין שטאָט איז געגרינדעט געוואָרן אין יאָר 1916, בעת דער דייטשער אָקופּאַציע אין דער ערשטער וועלט־מלחמה. ביי דער זייט פון דער „יבנה"־שול איז דאָס געווען אַ ווייטערדיקער רינג אין דער רומפולער טעטיקייט־קייט פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע אין ביאַלע.

פון דער אָפּהאַנדלונג וועגן דער „יבנה"־שול וווייסן מיר די עיקר־סיבה, וואָס האָט באַווויגן די ציוניסטישע עלעמענטן אין שטאָט זיך אַנצושטרענגען כדי אויפצושטעלן אַזאַ פראַכט־פולע אינסטיטוציע אין שטאָט. חוץ אָט דער סיבה איז אַבער איך געווען אַ נויטוועדיקייט צו גרינדן אַזאַ אַנשטאַלט צו־ליב אַנדערע סיבות, ווי די דעמאָלטיקע גרויסע נויט, וואָס האָט געהערשט ביי די פאַמיליעס, ווו די מענער זענען געווען אין אַמעריקע, אַדער מאָביליזירט אין דער רוסישער אַרמיי. אָט די פאַמיליעס זענען געבליבן ממש אָן מיטלען צום לעבן און די קינדער האָבן זיך געפונען אין אַ פאַרוואָרלאָזטן מצב. ס׳איז נויטיק געווען די קינדער אַרויסצורייסן פון אָט דער עלנט, און דאָ איז געקומען די געבענטשטע איניציאַטיוו פון די ציוניס־טישע קרייזן, וואָס האָבן, וואָס אָן אָט אמת, אין זינען געהאַט גאָר אַנדערע כוונות, אָבער זיי האָבן באַוויזן, אַז זיי האָבן נישט נאָר געזאָרגט פאַר דער נשמה פון קינד, נייערט אויך פאַר זיין קערפער. ביאַלע האָט קיינמאָל פריער און אויך שפּעטער נישט פאַרמאָגט אַזאַ מוסטערהאַפטן סאַציאַלן אַנשטאַלט.

די קינדער־היים האָט זיך געפונען אין הויז פון משה לע־בנבערג, אויף דער בריסקער גאַס, אין אַ דריי־צימערדיקער דירה.

מיטן אַנשטאַלט האָט אָנגעפירט אַ פרויען־קאָמיטעט. וועלכער איז באַשטאַנען פון די פרויען: חנה מרים מינץ, רבקה פישער, חנה רבקה רובינשטיין, רייזל זינגער (אָט די פרויען זענען עס געווען די איניציאַטאָרינס און גרינדערינס פון אָט דעם אַנשטאַלט), שרה באַרלאַס (פליטה פון בריסק), גליקע ליכטנבוים, איטא לאַשטשעווסקי, וואַקסין (פליטה פון בריסק) און די שוועסטער: העלמאַן, צאַרוק, מאַרגנשטערן. פאַרזיי־צערין פון קאָמיטעט איז געווען חנה מרים מינץ, וויצע־פאַרזי־צערין חנה רבקה רובינשטיין, סעקרעטאַרין שרה באַרלאַס.

מינהלוז ה„קינדער היים" — „בית הילדים"

די אַנפירערשאַפט פון דער קינדער־היים
פון לינקס זיצן: רבקה פישער, חנה מרים מינץ, חנה רבקה רובינ־שטיין, רייזל זינגער; ס׳שטיינען: יונה שטיינמאַן, יהושע פישער, משה רובינשטיין און יעקב שטיינמאַן.

Committee of the Kinderheim

דער קאָמיטעט האָט זיך געשטעלט פאַר אַן אויפגאַבע אַרויסצונעמען פון די עלנטע און אַרעמע פאַמיליעס די קינ־דער, וווי אויך יתומים, זיי באַשפּאַנען, באַקליידן, געבן בילי־דונג און פאַרנעמען זיך מיט זיי אַפילו נאָך די שול־שעהן.

„בית הילדים"

קינדער־היים. די קינדער מיטן פרויען־קאָמיטעט
דער פרויען־קאָמיטעט פון רעכטס: מרים העלמאַן, וואַקסין (בריסק), ליבע העלמאַן, חנה רבקה רובינ־שטיין, נאָמען אומבאַקאַנט, חנה מרים מינץ, רבקה פישער, גליקע ליכטנבוים, שרה באַרלאַס, צאַרוק, מאַרגנשטערן, רייזל זינגער, איטא לאַשטשעווסקי

Kinderheim
(children's home)

אין אַנשטאַלט האָבן זיך געפונען 60 קינדער, מער האָט מען נישט געקאָנט אָננעמען צוליב בודזשעט־שוועריקייטן.

די פרויען, וואָס האָבן זיך אקטיוו באַטייליקט אין דער טעטיקייט פון דער קינדער־היים, האָבן זייערע פליכטן אויסגעפירט ערנאַמטלעך, אָן שום באַלוינונג. בלויז די פרוי, וואָס האָט געפירט די קיך, איז געווארן באַלוינט.

די טאָג־טעגלעכע טעטיקייט אין קינדער־היים האָט אויסגעזען אַזוי:

8 אַזייגער אינדערפרי פלעגט קומען די דיזשוירנדיקע פרוי פון קינדער־היים און געבן דער קעכין אַנווייזונגען, וואָס און ווי אַזוי צוצוגרייטן צום עסן פאַר די קינדער. מיט דער קיך האָט אָנגעפירט פרל׳ ריכטער.

אַלע קינדער פון קינדער־היים זענען געווען תלמידים אין דער אַרטיקער „יבנה״־שול. נאָכן ענדיקן די לימודים אין דער שול פלעגן זיי, איינגעשטעלטע אין רייען, מאַרשירן אין קינדער־היים, ווו זיי פלעגן עסן מיטאָג. נאָכן עסן פלעגן זיך די תלמידים נעמען מאָכן די לעקציעס אונטער דער אויפזיכט פון די דיזשוירנדיקע פרויען. נאָכן אָפּפאַרטיקן זיך מיט די לעקציעס פלעגן זיך די קליינע קינדער פאַרווייללן, און מיט די עלטערע קינדער זענען געפירט געווארן פאַרשידענע געשפרעכן. די דיזשוירנדיקע פרויען פלעגן די קינדער וואָשן, פוצן און צוואָגן זיי קעפלעך. נאָכן אָפּעסן דעם אָוונט־מאָלצייט פלעגן די קינדער גיין אַהיים צו זייערע פאַמיליעס. ס׳זענען געווען פאַלן ווען עטלעכע יתומים־קינדער זענען איינגעאַרדנט געווארן אויך מיט שלאָפן ביי פאַמיליעס.

די קינדער פון קינדער־היים זענען געווען געקליידט אין באַזונדערע אוניפאָרמען, וואָס דער פרויען־קאָמיטעט האָט פאַר זיי געלאָזט נייען פון דער באַקומענער שטאָף פון דער מאָכט.

שבת און יום־טוב איז די קינדער־היים געווען געשלאָסן. אויף יום־טוב פלעגט מען אַהיימגעבן די קינדער שפּייז־פּראָדוקטן.

יעדן פסח פלעגט מען אין דער צווייטער סדר־נאָכט איינארדענען אין דער קינדער־היים אַ טראַדיציאָנעלן סדר פאַר די קינדער. דעם סדר פלעגט אָפּריכטן דער לערער יעקב שטיינמאַן. קיין זייטיקע געסט זענען נישט צוגעלאָזן געווארן צום סדר. די הוצאות וואָס זענען געווען פאַרבונדן מיטן איינארדענען אָט דעם סדר, פלעגט דער פרויען־קאָמיטעט דעקן פון די אייגענע טאָשן.

דער בודזשעט פון אַנשטאַלט איז אין אַנהייב געדעקט געווארן דורכן פרויען־קאָמיטעט אַליין, וואָס האָט צווישן די אייגענע חברות צוזויפגעזאַמלט געוויסע באַשטייערונגען, און פלעגט אויך באַקומען אַ געוויסע אונטערשטיצונג פון סימפאַטיקערינס. שפּעטער־צו פלעגט די ציווייל־פאַרוואַלטונג דעקן אַ גרויסן טייל פון די הוצאות און אויך געבן פּראָדוקטן. צוויי מאָל אין חודש פלעגן די קינאָ־בילעטן צו די קינאָ־פאָרשטעלונגען אָפּגענעבן ווערן דורך דער ציווייל־פאַרוואַלטונג דעם פרויען־קאָמיטעט, וואָס פלעגט די בילעטן פאַרקויפן צווישן דער יידישער באַפעלקערונג, און אַזוי אַרום איז צוגעקומען אַ הכנסה־מקור. איין מאָל אין חודש פלעגט מען דורכפירן אַ בלימל־פאַרקויף, און פון צייט צו צייט פלעגט דער ציוניסטישער דראַמאַטישער קרייז ביים „בית־עם״ אייגארדענען אַ פאַרשטעלונג לטובת דער קינדער־היים. פון אָט די הכנסות האָט דער פרויען־קאָמיטעט נאָך באַווייזן צו צאָלן דער „יבנה״־שול שכר־לימוד פאַר די קינדער.

דעם קאָנטאַקט מיט דער ציווייל־פאַרוואַלטונג איז געלונגען אָנצוקניפן אַדאַנק דער שוועסטער פון פעלדמאַרשאַל פאָן לי־זינגען, וואָס איז געווען טעטיק אין ביאַלע ווי אַ קראַנק־שוועסטער. אָט די קראַנקן־שוועסטער פלעגט אָפט קומען אין דער וועשעריי, וואָס איז אָנגעפירט געווארן דורך דער פרוי חנה מרים מינץ, און צווישן ביידע האָט זיך פאַרקניפט אַ נענטערע קאָנטאַקט.

אויך דער מיליטעריישער פעלד־ראַבינער ד״ר טענצער פלעגט אונטערשטיצן די קינדער־היים און פלעגט זיך דערביי באַמיען צו פאַרמינערן דעם איינפלוס פון די ציוניסטישע קרייזן, אונטער וועמענס השפּעה דער אַנשטאַלט האָט זיך געפונען.

מיטן אָנטשטייַן פון דער פוילישער מלוכה האָט דער פרויען־קאָמיטעט זיך געמוסן אָנשטויסן אויף בודזשעט־שוועריקייטן, וויייל פון דער מאָכט פלעגט מען נישט באַקומען קיין סובסידיע, אָדער וועלכע ס׳איז אונטערשטיצונג. מען פלעגט דעריבער די קינדער פירן נאָך די לימודים אין דער, אַזוי ערופענער, „קינדער־קיך״. אין אָט דער קיך, וואָס איז אויסגעהאַלטן געווארן אַדאַנק די באַקומענע פּראָדוקטן פון אַמעריקע, פלעגן די קינדער עסן מיטאָג און נאָכדעם פלעגן זיי אַוועקמאַכשירן אין דער קינדער־היים. דאָרט פלעגן זיי מאָכן די לעקציעס און פאַרבראַנגען ביז פאַרנאַכט, וועלן זיי פלעגן גיין אַהיים.

אין יאָר 1919 איז די קינדער־היים ליקווידירט געווארן. די סיבות זענען געווען: ראשית, בודזשעט־שוועריקייטן, און שנית — אַ סך קינדער האָבן אויסגעוואַנדערט מיט זייערע פאַמיליעס קיין אַמעריקע, ווי נאָר ס׳האָבן זיך געעפנט די טויערן פון אַמעריקע נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה.

אין דער גאַנצער תקופה פון דער עקסיסטענץ פון דער קינדער־היים איז נישט געווען צו פאַרצייכענען קיין באַזונדערע אינצידענטן אָדער וועלכע ס׳איז אומאַנגענעמע פאַלן מיט די קינדער. ס׳זענען אויך קיינמאָל נישט פאַרגעקומען קיין שום סכסוכים צווישן די קינדער אַליין, אָדער צווישן די קינדער און דעם פרויען־קאָמיטעט. די קינדער זענען אין די לימודים נישט אפּגעשטאַנען פון אַלע אנדערע קינדער, און אַ טייל פון זיי האָט זיך אַפילו אויסגעצייכנט אין לערנען.

די באַציאונגען צווישן די קינדער און פרויען־קאָמיטעט זענען געווען האַרציקע און וואַרעמע. די קינדער זענען געוון שטאַרק צוגעבונדן צו די פרויען פון קאָמיטעט, וואָס האָבן זיך מיט די קינדער אַזוי מוטערלעך מטפל געווען. אין יאָרן אַרום איז אָט די צוגעבונדנקייט געקומען שטאַרק צום אויסדרוק אין אַ סך פאַלן.

אויפגענומען פון חנה רבקה ראפאפארט־רובינשטיין

ברוך ווינאגראד רמת־יצחק / „ט א ז"

די גרינדונג פון דער געזעלשאפט „טאז" אין ביאלע, וואס איר אויפגאבע איז געווען צו פארהיטן דאס געזונט פון דער יידישער באפעלקערונג, דאטירט זיך פון יאר 1925. צו דער קריייז־קאנפערענץ פון „טאז", וואס איז פארגעקומען אין אט דעם יאר אין לובלין, זענען פון ביאלע איינגעלאדן געווארן דער דירעקטאר פון יידישן שפיטאל ד״ר א. געלבארד און דער קהילה־סעקרעטאר ב. ווינאגראד. בעת דער קאנפערענץ אין לובלין זענען די ביאלער פארשטייערס באאויפטראגט געווארן צו גרינדן אין ביאלע אן אפטיילונג פון „טאז".

אויף דער גרינדונגס־פארזאמלונג, וואס איז דעמאלט גערופן געווארן אין קהילה־לאקאל, מיטן אנטייל פון אלע קריייז פון דער יידישער באפעלקערונג אין שטאט, האבן די איניציאטארן ד״ר א געלבארד און ב. ווינאגראד רעפערירט וועגן די וויכטיקע אויפגאבן פון „טאז", און באגרינדעט די נויטוועניקייט צו גרינדן אן אפטיילונג פון „טאז" אין שטאט. די פארזאמלטע האבן ארויסגעוויזן גרויס פארשטענדעניש צו דעם ענין און אלע אנווועזנדיקע האבן זיך אויפן ארט דעקלארירט ווי מיטגלידער. אין דער פארוואלטונג זענען אויסגעוויילט געווארן: ד״ר א. געלבארד — פארזיצער, פרוי באלטשע פי־זשיץ — וויצע־פארזיצערין, א. ראבאק — קאסירער, ברוך ווינאגראד — סעקרעטאר, פארוואלטונגס־מיטגלידער: פרוי ביילע וויינפעלד, פרוי מאניא יונגערמאן, פרוי העלא ארלאנסקי, פרוי ליובא שוואַרץ, פרוי פאניא פרידבערג, ד״ר בוטשע פינקלשטיין און מיכאש האפער. אין דער רעוויזיאנס־קאמיסיע: אייזיק שוואַרץ, משה ראזינעק און אברהם לובעלטשיק.

די פארוואלטונג האט אויסגעארבעט א פרעלימינאר־בודזשעט און ענערגיש צוגעשראטן צו דער ארבעט. די הכנסות זענען געווען פארגעזען פון: סובסידיעס פון קהילה און מאגיסטראט, מיטגלידס־אפצאל, עפנטלעכע זאמלונגען און אונטערמונגען, אבער בעיקר פון דער סובוועניע פון דעם „טאז"־צ״ק אין וואַרשע.

די פאקטישע טעטיקייט פון „טאז" האט זיך אנגעהויבן אין יאר 1926 און איז אנגעגאנגען ביזן מלחמה־אויסברוך אין יאר 1939.

יאר־יערלעך פלעגט דער „טאז", אין משך פון זיין עקסיסטענץ, איינארדענען אין די 2—3 זומער־חדשים האלב־קאלאניעס פאר ארעמע אפגעשוואכטע קינדער. צו דעם צווועק האט דער „טאז" געדונגען דעם גרויסן פלאץ פון רבינס הויף אויף דער מעזריטשער גאס. ס׳זענען דארט אויסגעבויט געווארן פאסיקע געביידעס מיט טישן און בענק פאר 100—120 קינדער, ווי אויך א קיך און אנדערע סאניטארע באקוועמלעכקייטן. דער גאנצער פלאץ איז געווארן ארומגעצוימט און אויסגעפלאנטעוועט. אויף א געוויסן שטח איז אנגעפירט געווארן רייניגר זאמד אויף זון־בעדער פאר די קינדער. ס׳זענען פאר־פלאנצט געווארן א גרויסע צאל ביימער, כדי די קינדער זאלן האבן ווו זיך אויסצובאהאלטן פון דער זון. יעדער טור, וואס האט געביילט 100—120 קינדער, האט געדויערט נאר איין חודש. די קינדער פלעגן באקומען גוטע דערנערונג פיר מאל אין טאג. כמעט אלע קינדער פלעגן באדייטנדיק צונעמען אין דער וואג, זיך אפברענגן פון דער זון און אפפרישן. דער אפ־צאל איז געווען א מינימאלער און 50—60 פראצענט קינדער זענען אנגענומען געווארן אינגאנצן אומזיסט. די זומער האלב־קאלאניעס זענען געווען טעטיק פון 8 פרי ביז 4 נאכמיטאג. במשך פון זומער פלעגן גענישן פון דער האלב־קאלאניע 250—300 קינדער. די קינדער פלעגן זיך דארט די גאנצע צייט געפינען אונטער א געהעריקער פעדאגאגישער און מעדיציניש־שער השגחה.

לויט דער צוטיילונג פון דער „טאז"־צענטראלע, פלעגט מען יעדן זומער ארויסשיקן פון ביאלע א געוויסע צאל קראנ־קע קינדער קיין טשעכאטשינעק, אטוואצק א״א.

מחנה קיץ של „טאז"

די זומער האלב־קאלאניע פון „טאז" אין ביאלע

Summer camp of "Toz"

ביים יידישן שפיטאל איז דורכן „טאז" געעפנט געווארן אן אומזיסטע אמבולאטאריע פאר אלע שול־קינדער, פאר די תלמידים פון דער תלמוד־תורה, חדרים און ישיבה. ס׳זענען דארט אויך ארויסגעגעבן געווארן אומזיסטע רפואות. אדאנק די אפטע מעדיצינישע אונטערזוכונגען פון די קינדער און די באזוכן פון א דאקטאר און היגיעניסט אין תלמוד־תורה, ישיבה און חדרים, זענען אינגאנצן עלימינירט און אויסגעקורירט ג־ווארן די הויט־קראנקהייטן, באזונדערס פארכעס (פאוווס־קראנקע). אין נייטיקע פאלן זענען די קראנקע קינדער גע־שיקט געווארן אויפן חשבון פון ביאלער „טאז" ספעציעל צו דער רענטגען־סטאציע ביי דער וואַרשעווער „טאז"־צענטראלע. אין משך פון די ווינטער־חדשים זענען אין דער אמבולאטאריע באשטאלט געווארן מיט קוואַרץ־ליכט א סך הונדערטער קינדער אינגאנצן אומזיסט.

לויטן אפמאך פון דער „טאז"־פארוואלטונג, פלעגט דער צאן־דאקטאר יואל זילבערבערג אויפנעמען אלע קינדער, וואס האבן זיך געפונען אונטער דער אויפזיכט פון „טאז", און געבן זיי דענטיסטישע הילף, ווי: היילן און באזייטיקן קראנקע ציין,

ווי אויך מאַכן פּלאַמבעס אינגאַנצן אָן געלט. דער „טאָז" פלעגט נאָר צושטעלן די דענטיסטישע מעדיקאַמענטן.

אייגע פון די עיקר אויפגאַבן פון „טאָז" איז געווען צו פֿאַרהיטן פון קראַנקהייטן. דאָס איז אין אַ גרויסער מאָס געלונגען אַדאַנק די אָפּטע באָזוכן אין דער תלמוד־תורה, ישיבה און חדרים, אַרויסגעבנדיק היגיענישע אַנווייזונגען און פֿאַר־אַרדענונגען. אין משך פון די ווינטער־חדשים זענען פֿאַר אַ סך קינדער פֿאַרטיילט געוואָרן יעדן טאָג זעמל מיט אַ גלאָז מילך, אָן שום אָפּצאָל. ס׳זענען אויך פֿאַרטיילט געוואָרן אין די ווינטער־חדשים גרויסע קוואַנטומס פיש־טראָן פֿאַר אַלע קינדער אין שטאָט, אָן אויסנאָם. אַלע אַרעמע קינדער פלעגן סיסטעמאַטיש געשוירן ווערן און באַקומען אומזיסטע בעדער אין דעם מיליטעריש־באַדאַנשטאַלט אויפן חשבון פון „טאָז".

יעדן חודש פלעגט „טאָז" אַרויסגעבן פֿאַר דער יידישער אַרעמער באַפעלקערונג, אין באַדיינדיקע קוואַנטומס, שטיק־לעך זייף צום וואַשן וועש. ס׳פלעגן איינגאַרדנט ווערן עפּנט־לעכע רעפּעראַטן אויף פּאָפּולערע היגיענע־טעמעס. ס׳זענען פֿאַרשפּרייט געוואָרן, אין אַ גרויסער צאָל, מעדיצינישע זשור־נאַלן, ווי „פּאַלקסגעזונט" א״א, ווי אויך מאַסן פֿלוגבלעטער מיט היגיענע־אַנווייזונגען און אויפקלערונגען.

דער „טאָז" איז געווען זייער אַפּאָלער און באַליבט צווישן דער יידישער באַפעלקערונג אין שטאָט. די הכנסה־אונטער־נעמונגען פון „טאָז" האָבן שטענדיק געגעבן די בעסטע רע־זולטאַטן. באַזונדערס פּאָפּולער זענען געווען די פֿורים־בע־לער, פון וועלכע די הכנסה פלעגט יאָר־יערלעך ווערן באַ־שטימט אויסשליסלעך לטובת די זומער האַלב־קאָלאָניעס. דאָס מאַסנהאַפּטע באַטייליקן זיך פון די בריסטער שיכטן פון דער יידישער באַפעלקערונג אין די „טאָז"־אימפּרעזעס און די אַרויסגעוויזענע סימפּאַטיע און פּראַנטערעסירונג האָבן גע־דינט ווי אַ סטימול פֿאַר דער „טאָז"־פֿאַרוואָלטונג פּראָ־זעצן די פּראַנטוואַרטלעכע און וויכטיקע אַרבעט לטובת דער ביאַלער יידישער באַפעלקערונג.

די ביורא פון „טאָז" האָט זיך געפּונען אין יידישן שפּיטאָל. די אַדמיניסטראַציע־אויסגאַבן פון „טאָז" זענען בכלל געווען מינימאַלע, בערך צען פּראָצענט פון אַלגעמיינעם בודזשעט, און דאָס האָט געגבן דער פֿאַרוואַלטונג די מעגלעכקייט צו פֿאַרווענדן אַלע הכנסות נאָר אויף קאָנסטרוקטיווע מעדיצינישע און פּראָפֿילאַקטישע צוועקן. ס׳איז כדאי צו באַמערקן, אַז ד״ר א. געלבאַרד האָט אין משך פון דער גאַנצער צייט פון זיין טעטיקייט, ווי דער פֿאַרזיצער פון דער „טאָז"־פֿאַרוואַלטונג פון 1925 ביז 1937, ד״ה, ביז זיין אָפּפֿאָר קיין וואַרשע, אויס־געפירט אַלע מעדיצינישע אונטערזוכונגען פון די קינדער, געהאַלטן רעפּעראַטן אויף היגיענע־און מעדיצין־טעמעס, אינגאַנצן אָן שום מאַטעריעלער קאָמפּענסאַציע. דערבייַ האָט ער שטענדיק אַרויסגעווען אַ פּאַרשטענדלעכע און וואַ־רעמע באַציאונג צו דער „טאָז"־טעטיקייט. אויף די יערלעכע אַלגעמיינע פֿאַרזאַמלונגען פלעגט אויסגעקליבן ווערן אַ נייע פֿאַרוואַלטונג. פון די פֿאַרוואַלטונגס־חברים האָבן זיך באַזונ־דערס אָקטיוו אויסגעצייכנט: די ווי׳צע־פֿאַרזיצערין באַלטשע פּיזשיק, פרוי פּאָניאַ פרידבערג און מיכאָש האָפּער. אין משך פון דער „טאָז"־עקסיסטענץ האָבן אין פּעדאַגאָגישן און דער־ציערישן פערסאָנאַל פון די זומער האַלב־קאָלאָניעס מיטגע־אַרבעט די פּרויען: ליובע ווייַנטרויב־טוכשניידער, בעלא יא־קובאָוויסקי, טויבעלע רובינשטיין א״א. לערער פון געזאָנג און ספּאָרט איז געווען דער באַגאַבטער שומר־הצעירניק שלוימקע (שלמה) האָבבערג, וואָס האָט אַרויסגעוויזן אַ סך איבערגע־געבנקייט און ליבע צו די קינדער, לערנענדיק זיי טעגלעך פּרעסטיקע גימנאַסטישע איבונגען און לידער אין העברע־איש, יידיש און פּויליש.

צו די שליסונגען פון יעדן סעזאָן אין די זומער האַלב־קאָלאָניעס, וואָס זענען איינגעארדנט געווארן יעדעס מאָל אויף אַ גאַר פּייערלעכן אופן, ביים אַנטייל פון די קינדער און זייערע עלטערן, פֿאַרשטייערס פון דער מאַכט, קהילה, אַנדערע געזעל־שאַפֿטלעכע אינסטיטוציעס און פֿאַרבעטענע גסטי, פלעגן די קינדער אַרויסטרעטן מיט געזאַנג, דעקלאַמאַציעס און אויס־געצייכנטע ספּאָרט־איבונגען.

ס׳איז אויך ווערט צו דערמאָנען דעם סאַניטאַר און הי־גיעניסט פון „טאָז" דוד פּשעווואָזמאַן, וואָס האָט אַרויסגעוויזן אַ סך איבערגעבנקייט און פּליכט ביי אַ מינימאַלער באַלוי־נונג. אין משך פון דער גאַנצער צייט, זינט ס׳זענען טעטיק געווען די זומער האַלב־קאָלאָניעס פון „טאָז" אין ביאַלע, איז די הויפּט־קעסיק געווען די פּרוי שרה ברייַנע לויבערמאַן, פון דער וואָליע, וועלכע האָט קיינמאָל נישט פֿאַרשפּעטיקט מיטן צוגרייטן צו דער געהעריקער צייט געשמאַקע און נאָרהאַפֿ־טיקע עסנס פֿאַר די קינדער.

דער „טאָז" איז אויך געווען פּאָפּולער ביי דער קריסט־לעכער באַפעלקערונג אין שטאָט. אַזוי זענען די סובוועניצן פֿאָרן „טאָז", כאָטש גאָנץ באַשיידענע, שטענדיק אונטערגע־שטיצט געוואָרן דורך די קריסטלעכע ראָטמענער אין שטאָט־ראָט פון אַלע ריכטונגען. ס׳איז אויך כאַראַקטעריסטיש, אַז אַפּילו דער אַנטיסעמיטישער „פֿאָלקיאַשאַק" (אַן ענדעקישער וואָכנבלאַט אין ביאַלע) האָט בשעתו (שיינט אין 1936) גע־וידמעט אַ ספּעציעל אַרטיקל, אויף דער ערשטער זייט, דעם „טאָז", לויבנדיק די ווייכטיקע טעטיקייט זייַנע. און באַזונדערס די זומער האַלב־קאָלאָניעס; אונטערשטרייכנדיק, אַז דער „טאָז" פֿאַרדינט אונטערגעשטיצט צו ווערן פון אַלע טיילן פון דער ביאַלער באַפעלקערונג.

די טעטיקייט פון „טאָז" האָט זיך געצויגן ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה. צוזאַמען מיט דער גאַנצער ביאַלער יידישער באַפעלקערונג, וואָס איז אויסגעראַטן גע־וואָרן דורך דער דייטשער בעסטיע, זענען אויך אומגעקומען די הונדערטער יידישע קינדער־לעך, וואָס דער „טאָז" האָט פֿאַר זיי מיט אַזוי פיל ליבע און איבערגעבנקייט געאָרגט.

דער אַרכיוו פון „טאָז" צוזאַמען מיט מעדיצינישע אינ־סטרומענטן זענען פֿאַרבליבן אין יידישן שפּיטאָל.

פון אַלע „טאָז"־מיטאַרבעטערס זענען, ליידער, לעבן גע־בליבן נאָר צוויי פערזאָן: דער „טאָז"־סעקרעטאַר ברוך ווי־נגראַד (ישראל) און מיכאָש האָפּער (בראַזיל).

טעטיקייטס־באריכט פון דער געזעלשאפט „טאז"

פאר דער צייט פון 1 יאנואר 1927 י. ביזן 31 מערץ 1933 י.

1. שול־אמבולאטאריום — 6.338 אומזיסטע וויזיטן.
2. „ — 2.325 „ רעצעפטן.
3. געבאדן אויפן חשבון פון „טאז" 10.492 קינדער.
4. אומזיסטע בעדער פאר ארבעטסלאזע 1.380
5. געשוירן אויפן חשבון פון „טאז" 6.175 קינדער.
6. געוואשן וועש פאר ארעמע קינדער 7.097 שטיק.
7. גענאסן פון די זומער האלב־קאלאניעס 1.067 קינדער, וועלכע האבן דורכשניטלעך צוגענומען אין וואג צו 1,30 קילאגראם.
8. ארויסגעשיקט אויף זומער־קאלאניעס: אטוואצק, דאמא־טשעווע, טשעכאטשינעק, דרוסקעניק — 59 קינדער.
9. אויסגעהיילט פון פאווזס (פארך) 73 קינדער.
10. אומזיסט באשטראלט מיט קווארץ־לאמפ 285 קינדער.
11. פארטיילט אומזיסטן טראן 327 קילא.
12. פארשפרייט העכער 10 טויזנט בראשורן וועגן היגיענע, פלוג־בלעטער, קאלענדארן, צייטשריפטן א"א.
13. העכער 2.000 יוגנטלעכע האבן געפירט גימנאזיסטישע אי־בונגען אויפן ספארט־פלאץ פון „טאז".

הכנסה	זל׳
1. סובוועניץ פון דער „טאז"־צענטראלע	—.15.788
2. „ „ מאגיסטראט	5.483.08
2. „ „ סיימיק	—.1.000
3. „ „ דער יידישער גמינע	—.1.380
5. „ „ קראנקן־קאסע	—.1.895
6. פון מיטגלידס־אפצאל	3.124.55
7. „ אונטערנעמונגען און נדבות	7.588.62
8. „ אפצאלונגען פאר די זומער־קאל.	8.077.90
9. „ שול־היגיענע	861.15
10. „ קווארץ־לאמפ	—.324
11. „ פארשיידענע הכנסות און הלואות	220.08
צוזאמען	45.742.38

הוצאה	זל׳
1. אויף זומער־קאלאניעס	25.266.09
2. „ שול־היגיענע	7.576.80
3. שול־אמבולאטאריום	3.090.99
4. קווארץ־לאמפ	689.88
5. מילך, רעצעפטן און טראן	1.289.02
6. היגיענע־פראפאגאנדע	1.160.02
7. פיזישע דערציאונג	589.87
8. אדמיניסטראציע און ביורא־אויסגאבן	5.093.79
9. מיטגלידס־אפצאל אינקאסע	553.14
10. פארשיידענע אויסגאבן	383.55
סאלדא צום 1 אפריל 1933 י.	49.23
צוזאמען	45.742.38

באריכט פון דער זומער־האלב־קאלאניע פון גענ. „טאז" פארן יאר 1933

הכנסה

אפצאל פון קינדער	—.169	זל.
פון קראנקן־קאסע	—.105	„
געזאמלט דורכן הילפס־רינג אין „פאד. לעבן"	—.662	„
פון אנדערע זאמלונגען	110.50	„
סובוועניץ פון דער „טאז"־צענטראלע	—.400	„
צוזאמען	1.446.50	זל.

הוצאה

באשפייזונג פאר די קינדער	1.009.47	זל.
פארן פלאץ	—.125	„
רעמאנט און ווירטשאפטלעכע אויסגאבן	101.25	„
ווירטשאפטלעכער פערסאנאל	—.61	„
פעדאגאגישער פערסאנאל	—.115	„
פארשיידענע אויסגאבן	51.95	„
צוזאמען	1.463.67	זל.

פון דער זומער־קאלאניע האבן גענאסן 148 קינדער פון די ארעמסטע שיכטן פון דער ביאלער יידישער באפעלקערונג, לויט פאלגנדיקן צוזאמענשטעל:

געשלעכט:	89 מיידלעך,	59 יינגלעך;
עלטער:	4—6 יאר	33 קינדער
	6—8 „	54 „
	8—10 „	48 „
	10—13 „	13 „

שולן:	פרעבל־שולן	6 קינדער
	אלגעמיינע מלוכה־שולן	48 „
	רעליגיעזע שולן	52 „
	אויסערן שול־עלטער	42 „

באשעפטיקונג פון די עלטערן:

האנטווערקער	30
ארבעטערס	9
קלייניהענדלערס	12
ארבעטסלאזע	78
יתומים	19

דער דורכשניטלעכער צווויפק פון די קינדער האט באטראפן 1.[10] קילא.

89 קינדער זענען צוגענומען געווארן איינגאנצן אין געלט און די איבעריקע קינדער — פאר א מינימאלן אפצאל, אנהויבנדיק פון 1 זל. מאנאטלעך.

פארויצער: (—) **ד"ר א. געלבארד**

סעקרעטאר: (—) **ב. ווינאגראד**

רעווויזאנס־קאמיסיע: (—) **א. שווארץ**, (—) **מ. יונגערמאן**, (—) **א. לובעלטשיק**

(„פאדלאסיער לעבן" נומער 19/84, פון 19.5.33 און נומער 44, פון 10.11.33).

דער מושב־זקנים

אַן אָנגעוויזיטקט פּראָבלעם אין שטאָט זענען געווען די אָרעמע אָן עלנטע זקנים. נישט געווען ווער ס׳זאָל זיך מיט זיי פֿאַרנעמען אָן ווער ס׳זאָל פֿאַר זיי זאָרגן. איר האָט געקאָנט טרעפֿן אָט די זקנים, וואָס דער רוב פֿון זיי איז געווען קראַנק, זיך וואַלגערן אין די אַריינגאַנג פֿון בית־המדרש, עזרת־נשים אָון אין הכנסת־אורחים.

בעתן דערשיינען פֿון „פּאַדלאָסיער לעבן״, אין די צוואַנציקער יאָרן, זענען אויף די שפּאַלטן פֿון אָט דער צייטונג אויפֿגעוואָרפֿן געוואָרן פֿאַרשיידענע פֿלענער, אָן צווישן אַנדערע, אויך דער געדאַנק וועגן בויען אַ בנין פֿאַר אַ מושב־זקנים. די רעדאַקציע פֿון „פּאַדלאָסיער לעבן״ האָט אויף זיך צוגענומען די איניציאַטיוו צו פֿאַרווירקלעכן אָט דעם פּלאַן. אָבער ווי אַ סך פֿלענער אין אונדזער שטאָט, וואָס זענען אָנגעוואָרפֿן געוואָרן נישט אָנאַליזירנדיק זייער אויספֿירבאַרקייט, אַזוי איז אויך דער פּלאַן ווייט געווען פֿון האָבן אַ באַדן אונטער זיך. אָנשטאָט צו וועגדן זיך צו דער באַפֿעלקערונג וועגן שאַפֿן מיטלען אייַנצוואַרדענען די זקנים, האָט מען זיך געוואָגדן מיט אַ רוף צו דער באַפֿעלקערונג וועגען בויען אַ בנין פֿאַר אַ מושב־זקנים. קלאָר, אַז אַזאַ פּלאַן האָט נישט געהאָט די מינדסטע אויסזיכטן אויף דערפֿאָלג.

נישט האָבנדיק קיין אָנדער מאָטעריאַל, וועלן די נאָטיצן פֿון אַ טייל עקזעמפּלאָרן „פּאַדלאָסיער לעבן״ אָון „ביאַלער וואָכנבלאַט״, וואָס זענען אין אונדזער באַזיץ, אונדז געבן אָוועלכעס ס׳איז בילד פֿון אָט דער אינסטיטוציע, וואָס האָט עקסיסטירט אין שטאָט ביזן אויסברוך פֿון דער צווייטער וועלט־מלחמה.

זונטיק, דעם 12טן דעצעמבער 1926, איז אין מאָגיסטראַט־זאָל פֿאַרגעקומען אַ פֿאַרזאַמלונג, וואָס האָט געדאַרפֿט באַהאַנדלען די פֿראָגע פֿון אויפֿבויען אַ יידישן מושב־זקנים. די פֿאַרזאַמלטע האָבן זיך אויפֿן אָרט דעקלאַרירט אויף 6 טויזנט זלאָטעס, אויסצוצאָלן אין משך פֿון צוויי יאָר. די אָנוועזנדיקע בעלי־מלאכות האָבן דעקלאַרירט שוה־כסף, דאָס הייסט, שטיצן מיט די נייטיקע אַרבעטן ביז דער מושב־זקנים וועט זיין אויפֿגעבויט. ס׳איז אויסגעקליבן געוואָרן אַ קאָמיטעט פֿון ניין פּערזאָן: אידל שוואַרץ, יצחק פּיזשיץ, ישראל כהן, פישל פּינקל־שטיין, ד״ר אָנטאָני געלבאַרד, פּנחס נאָרטמאָן, משה קאָווע, יצחק אַגרעס און יעקב הערשבערג. אין דער רעזיזאָנס־קאָמיסיע זענען אויסגעקליבן געוואָרן: ישראל גאָלדשטיין, אייזיק שיינבערג און דוד ווייסמאָן. דער קאָמיטעט האָט געדאַרפֿט גלייך צוטרעטן אויסצופֿירן דעם בוי־פּלאָן („פּאַדלאָסיער לעבן״, נומער 4, פון 26סטן דעצעמבער 1926).

אין פּרעלימינאַר־בודזשעט פֿון מאָגיסטראַט אויפֿן יאָר 1927/8 איז באַשטימט געוואָרן אַ סובסידיע פֿאַרן מושב־זקנים אין דער גרויס פֿון טויזנט זלאָטעס („פּאַדלאָסיער לעבן״ נומער 13, פון 27סטן אַפּריל 1927).

דער מושב־זקנים באַקומט פֿון מאָגיסטראַט איין זלאָטע טעגלעך אויף יעדן פּערזאָן. די מאָגיסטראַט־סובוועניע איז פֿאַרוויסגעזען פֿאַר 20 זקנים, אָון פֿון דער סובוועניע ווערן אויסגעהאַלטן מער ווי 30 זקנים („פּאַדלאָסיער לעבן״, נומער 28, פון 25סטן נאָוועמבער 1932).

דער מושב־זקנים געפֿינט זיך אונטער דער פֿאַרוואַלטונג פֿון קלוב פֿון די יידישע ראָטמענער. אין פּרעלימינאַר־בודזשעט פֿון מאָגיסטראַט אויפֿן יאָר 1933/1934 איז די סובוועניע פֿאַרן מושב־זקנים באַצייכנט געוואָרן מיט דער סומע פֿון 6500 זלאָטעס („פּאַדלאָסיער לעבן״, נומער 4, פֿון 27סטן יאָנואַר 1933).

נאָך דער עקסמיסיע פֿון מושב־זקנים האָט זיך אייַנגעגעבן צו באַקומען אַ נייעם לאָקאַל ביי לייב אַקערמאַן, סאָדאָווע גאַס („פּאַדלאָסיער לעבן״, נומער 28, פֿון 20סטן יולי 1934).

דינסטיק, דעם 13טן יולי 1937, אָוונט, איז לאָקאַל פֿון דער קהילה פֿארגעקומען אַ פֿאַרזאַמלונג פֿון פֿאַראינטערעסירטע לטובת דעם „מושב־זקנים״ מיטן צוועק צו רעאָרגאַניזירן די צוויי עקסיסטירנדיקע קאָמיטעטן, ד״ה דעם „מענער״־און „פֿרויען״ קאָמיטעט און פֿאַרוואַנדלען זיי אין איין סטאַבילן קאָמיטעט.

אויף דער פֿאַרזאַמלונג איז באַריכטעט געוואָרן וועגן פֿינאַנץ־צושטאַנד פון מושב־זקנים.

ס׳איז אָפּגעגעבן געוואָרן אַ שלוס־רעכענונג פֿאַר דער צייט פון 1.4.36 ביז 1.4.37. דער בילאַנס שטעלט זיך פֿאַר אַזוי:

הכנסה	זל.	הוצאה	זל.
סאַלדאָ אויפֿן 1.4.1936	28.58	באַשפּייזונג די זקנים־ות	3241.13
סובוועניע פון מאָגיסטראַט	3222.49	פּענסיע פֿאַרן אַדמיניסטראַטאָר	650.—
פֿאַר אַרויסגעגעבענע מיטאָגן	642.64	סטרויש	60.—
סובוועניע פון דער קהילה	183.90	באַהייצונג—באַלייכטונג	155.14
נדבות	45.68	האַלטן ריין און וואַשן וועש	125.75
פֿאַר פֿאַרדינגען אַ טיילפּלאַץ	50.—	פֿאַר וואַסער	70.—
פֿאַר נישט־באַצאָלטע חובות	328.63	הלבשה און פֿאַררייכטן	96.79
		פֿאַרשיידענע קליינע אויסגאָבן	98.96
		סאַלדאָ אויפֿן 1.4.37	4.15
	ס״ה 4501.92		ס״ה 4501.92

ס׳איז אויך אָפגעגעבן געוואָרן אַ באַריכט פון דער „רינג״־אָקציע, וועמענס הכנסה גרייכט שוין באַלד 500 זל. (צוזאַמען מיט די זאַכן און פּראָוקטן).

מושב זקנים וחברי המנהלה.
דער מ״שב־זקנים מיט די קאָמיטעט־מיטגלידער
פון רעכטס וינצו: חיים מיאָדעק, משה לעבנבערג, וויצע־בירגערמייס־
טער י. אַבראָמאָוויטש, שמאי קאָליכשטיין און אַברהם לעבנבערג.
לעבן אים דער פּאָרוואָלטער ש. גאָרנשטיין.
The Aged Home with members of the Committee

די פּאָרזאַמלטע האָבן באַשלאָסן צוטרעטן שאָפן אין ביאַלע אַ געזעלשאַפט א״נ „מושב־זקנים״ (אין הסכם מיטן באַשטע־טיקטן סטאָטוס דורך דער מאַכט), וועמענס מיטגלידער וועלן זיין די יורידישע אייגנטימער פון דעם אָנשטאָלט. צו דעם צוועק איז באַשלאָסן געוואָרן אויפצולייזן ביידע איצטיקע קא־מיטעטן און צו שאַפן איין געמיינזאַמען קאָמיטעט, וועלכער זאָל אין דער מעגלעכסט קורצער צייט אָדורכפירן די ווערבירונגס־אַקציע פאַר די מיטגלידער אין דער געזעלשאַפט „מושב־זקנים אין ביאַלע״.

אין נייעם קאָמיטעט זענען אַריין די ה״ה שמאי קאָליכ־שטיין, מאיר אַרלאָנסקי, יצחק בערמאַן, איצל לעווי, ברוך ווינאָגראַד, חיים מיאָדעק, משה לעבנבערג, משה ראָזזינעק, חנינא קאָשעמאָכער.

אין פּרויען קאָמיטעט: ל. שוואַרץ, קלאָדניעוו, מינץ, ווייגשטאָק, קעלמאַנזאָן, שניידמיל. („ביאַלער וואָכנבלאַט״ נומער 28, פון 16טן יולי 1937).

מיר זעען, ווי פון דעם גרויסן פלאָן פון יאָר 1926 וועגן בויען אַ בנין פאַר אַ מושב־זקנים, איז נאָך אין יאָר 1934 נישט געווען אָפּילו קיין אָנהייב. אויפן סדר־היום איז שוין בכלל נישט געשטאַנען דאָס פּראָבלעם פון בויען, נאָר פון באַשאַפן פּשוט די מינימאַלסטע מיטלען צו קאָנען דערנערן די זקנים, וואָס האָבן זיך צוגעטוליעט צו דער אינסטיטוציע, וואָס האָט זיך געריכט מושב־זקנים.

אָט ג׳זוי האָבן זיך אין שטאָט געראָנגלט פאַר זייער בית־נעם קיום די עלטע און קראַנקע זקנים, און די יידישע ג־זעלשאַפט האָט זיי נישט באַווּיזן צו העלפן. בעת דער דייטשער אָקופּאַציע, אין דער צווייטער וועלט־מלחמה, איז די לאַגע פון די זקנים געווען נאָך טראָגיש, ווייל דעמאָלט איז דאָך די ג־זעלשאַפט בכלל שוין געווען אינגאַנצן אומבאַהאָלפן און דער־שלאָגן.

מ. י. פ.—ם

פּרויען־הילפס־קאָמיטעט

אין די צוואַנציקער יאָרן איז אין שטאָט געווען אַ פּרויען־הילפס־קאָמיטעט, וואָס זיין עיקר אויפגאַבע איז געווען צו שטיצן פאַראַרעמטע און עלנטע קראַנקע. די הכנסה־קוואָלן כון אָט דעם קאָמיטעט זענען געווען: מיטגלידס־אָפּצאָל, פאַר־שיידענע פאַראַנשטאַלטונגען און צופעליקע זאַמלונגען.

דער קאָמיטעט האָט געציילט 250 מיטגלידערינס און בראש פון אים זענען געשטאַנען די פּרויען: באַלטשע פי־זשיץ — פאַרזיצערין, רבקה נאָוואָמינסקי — סעקרעטאַרין, יוכבד בידערמאַן — קאַסירערין.

באַריכט פון 16.12.1925 ביזן 1.1.1927

הכנסה	זל׳	הוצאה	זל׳
געבליבן אין קאַסע ביז דעם 16טן	70.74	פּראָדוקטן 40 פּערזאָן 4/3—430 קילאָ (חלות, בוויט	
אָפּגענומען פון שפּיטאָל־קאָמיטעט דורך דער גמינע	25.—	און פאַרשיידענע טרוקענע שפּייזן)	1049.85
פון פאַמיליען־פאַראוויילונגען (חתונות, תנאים)	133.57	צוקער 40 פערזאָן, 360 קילאָ	401.70
בלימל־טאָג, דעם 7.4.1926	222.12	האָלץ	30.—
אונטערנעמונגען (וואָרשעווער טרופּע		קאָרטאָפל	23.90
פון ה׳ באַלבירסקי)	221.36	רעצעפטן, 40 פערזאָן	113.78
פון פאַרשיידענע פרייוויליקע נדבות	59.51	שטיצע אין מזומנים, 94 פערזאָן	234.80
פון וואָכנטלעכן אָפּצאָל פון די מיטגלידער	1343.10	מילך 300 קוואָרט, 12 פערזאָן	139.25
פון גמילות־חסד	20.83	פאַרשיידענע אויסגאַבן (קווייטאַרישן, דרוק, שטעמפּל,	
		בייטעלעך, שפּילקעלעך אא״וו.	102.95
	2096.23		2096.23

ביי דעם קאמיטעט האט עקסיסטירט א גמילות־חסד־קא־סע, וואס האט פארטיילט צו ארעמע גאסן־און מארק־הענדלע־רינס קליינע אנפראצענטיקע הלואות אויף וואכנטלעכע אויס־צאלונגען. כדי צו דערמעגלעכן די עקסיסטענץ פון אט דער קאסע, האט דער פרויען־קאמיטעט איינגעפירט א באזונדערן פרייוויליקן חודשלעכן אפצאל פון זיינע מיטגלידערינס.

מיט דער גמילות־חסד־קאסע האבן אנגעפירט די פרויען: באלטשע פיזשיץ — פארזיצערין, פ. לובעלטשיק — סעקרע־טארין און ר. לאשטשעווסקי — קאסירערין.

ס׳איז שווער צו זאגן צי דער קאמיטעט האט עקסיסטירט ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, אדער האט נאך פריער אויפגעהערט צו עקסיסטירן (די בארייכטן זענען ארויסגענומען געווארן פון „פאדלאסיער לעבן", נומער 7, פון 18טן פעברואר 1927 און פון נומער 1/2, פון 7טן יאנואר 1927).

באריכט פון דער גמילות־חסד־קאסע

אומזאץ פון 1.6.1926 ביזן 1.1.1927

	הכנסה	הוצאה
קאסע	2226.65	2285.17
ארויסגעגעבן 124 הלואות 57 פערזאן	1732.—	2211.—
הוצאות דרוק, קוויטארישן		15.65
חודשלעכער אפצאל א״א	553.17	
	4511.82	4511.82

באלאנס אויפן 1.1.1927

	פאסיוו	אקטיוו
קאסע		58.52
ארויסגעגעבן הלואות (39)		479.—
דרוק־הוצאות		15.65
הודשלעכער אפצאל	553.17	
	553.17	553.17

אנדערע ווילטעטיקע אינסטיטוציעס אין שטאט

בית־לחם

בערך אין יאר 1885 איז שוין אין שטאט טעטיק געווען אזא אינסטיטוציע, וואס איר אויפגאבע איז געווען יעדן פרייטיק־פארנאכט ארומצוגיין איבער די יידישע הייזער און צונויפזאמלען חלות און ברויט. דאס צונויפגעזאמלטע ברויט און חלות פלעגט פונאנדערגעטיילט ווערן צווישן בכבודיקע נצרכים, וואס האבן זיך געשעמט ארומצוגיין איבער די הייזער און בעטן ברויט, ווי דאס פלעגן טאן די מער דרייסטערע ארעמעלייט.

חברים פון אט דער אינסטיטוציע פלעגן קומען פאר־שטעלט אויף חתונות, ווו זיי פלעגן משמח זיין דעם עולם און זאמלען געלט פארן בית־לחם.

דער רוח־החיה פון בית־לחם איז געווען דער סטאליער יעקב יצחק, און צו הילף האט ער געהאט משה דוד שטריקנ־מאכער (שיינבוים).

בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה האט בית־לחם אויפ־געהערט צו זיין טעטיק.

אין די דרייסיקער יארן איז די אינסטיטוציע צוריק גע־ווארן טעטיק. דער שווערער עקאנאמישער מצב פון דער יידי־שער באפעלקערונג האט איר צוריקגערופן צום לעבן.

נישט האבנדיק קיין ידיעות וועגן דער טעטיקייט פון בית־לחם אין דער דערמאנטער תקופה, וועלן מיר נאכפאלגן די פרטים, וואס מיר האבן געפונען אין א טייל עקזעמפלארן פון „פאדלאסיער לעבן".

דער בלימל־פארקויף לטובת בית־לחם, וואס איז פארגע־קומען אין אנהייב 1933 האט אריינגעבראכט 85.47 זלאטעס („פאדלאסיער לעבן", נומער 10/75, פון 10טן מערץ 1933).

צוליב אן אינצידענט צווישן די מקבלים פון לחם־עוני מיטן בית־לחם־קאמיטעט, האט די אינסטיטוציע אויפגעהערט

מכירת פרח לטובת „בית־לחם" א בלימל־פארקויף לטובת „בית־לחם". ס׳זיצן פון רעכטס: אביגדור ריכטער, דער ראזינער שניידער (צונאמען), אביק ראזנבלום, קרוג־מאן, פרוי לאשטשעווסקי, פרוי שטיינגארט: רעכטס שטייט: פנחס גארנשטיין. די נעמען פון די אי־בעריקע אומבאקאנט.

Flower sale in aid of "Beit-Lechem"

צו זאַמלען און אַרויסגעבן ברויט („פאָדלאָסיער לעבן", נומער 29/94, פון 28סטן יולי 1933).

דער בית־לחם איז געצוווּנגען יעדע וואָך צוצוקויפן צום געזאַמלטן ברויט ביי דער באַפעלקערונג נאָך 15—20 קג. ברויט („פאָדלאָסיער לעבן", נומער 33/98, פון 25סטן אויגוסט 1933).

דער בית־לחם צעטיילט יעדע וואָך 100—150 קג. ברויט („פאָדלאָסיער לעבן", נומער 34/99, פון 1טן סעפטעמבער 1933).

אין יאָר 1933 איז דער קאָמיטעט פון בית־לחם באַשטאַנען פון: שמחה באָרלאָס, זלמן ז"ק, אָבוש ראָזנבלום און ה. י. קרוגמאַן (פאָדלאָסיער לעבן", נומער 45/110, פון 17טן נאָוועמבער 1933).

הכנסת־אורחים

ביזן יאָר 1907 האָט זיך דער הכנסת־אורחים געפונען אין געדונגענע צוויי צימערן, אין הויז פון שלמהלע קריידשטיין, אויף דער יאַנעווער גאַס.

אין יאָר 1907 איז אויפן שול־הויף אויפגעבויט געוואָרן אַ בנין פאַרן הכנסת־אורחים. דער איניציאַטאָר דערפון איז געווען יאָסל וועטשיק (גאָטפריד). דאָס געלט איז צוזאַמענגעקליבן געוואָרן אין שטאָט. די בוי־אַרבעט איז אויסגעפירט געוואָרן דורכן מוליער אלתר ווײַנבערג.

אין הכנסת־אורחים פלעגן נעכטיקן משולחים פון ישיבות און אַרעמעלייט, וואָס פלעגן קומען אין שטאָט כדי צו זאַמלען נדבות.

אין הויז איז געווען אַ דירה פאַרן אויפזעער פון הכנסת־אורחים, און פאַר דער דירה, וואָס ער האָט באַקומען בחינם האָט ער געדאַרפט רויקען דעם הכנסת־אורחים.

נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה זענען דאָרט די דירות פאַרכאַפט געוואָרן דורך ביאַלער תושבים און דער הכנסת־אורחים האָט מער נישט דערפילט די אויפגאַבע, פאַר וועלכער ער איז געשאַפן געוואָרן.

לינת־הצדק

קיינער פון די נאָך לעבנדיקע ביאַלער געדענקט נישט איר אַנטשטיין. די אויפגאַבע פון אָט דער חברה פלעגט זיין צו שיקן יעדע נאַכט צו צוויי מענטשן צו יעדן קראַנקן אין שטאָט, כדי אַרומצוגיין אַרום אים און אַזוי אַרום העלפן די שטוביקע, וואָס פלעגן אַ גאַנצן טאָג זיך מטפל זיין מיטן קראַנקן. די מיטגלידער פון אָט דער חברה פלעגן צאָלן אַ קאַפּיקע וואַכנטלעך לטובת דער אינסטיטוציע. אחרון של פסח פלעגן זיי זיך צונויפקומען און טרינקען ווײַן.

ביים סוף פון פאַריקן יאָרהונדערט האָט מיט דער חברה אָנגעפירט דער מוכר ספרים וועלוול מאָס.

נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט מען מער נישט געהערט וועגן דער עקסיסטענץ פון אָט דער אינסטיטוציע.

עזרת־חולים

פון „פאָדלאָסיער לעבן" וועלן מיר געווּיר, אַז אין די דרייסיקער יאָרן האָט אין שטאָט עקסיסטירט אַ געזעלשאַפט אונטערן נאָמען „עזרת־חולים".

די מיטגלידער פון עזרת־חולים פלעגן צאָלן אַ וועכנטלעכן אָפּצאָל אין דער גרייס פון 10 גראָשן. אַרעמע קראַנקע פלעגן באַקומען אין עזרת־חולים אומזיסטע מעדיצינישע הילף, ווי אונטערזוכונגען ביי דאָקטוירים, רעצעפטן און מילך.

דעם 28סטן אויגוסט 1933 האָט די געזעלשאַפט אײַנגעאָרדנט אַ קאָנצערט פון חזן משה קוסעוויצקי פון וואַרשע, און אַזוי אַרום באַקומען אַ באַדייטנדיקע הכנסה. אין זומער 1934 איז דערעפנט געוואָרן אין „פאָדלאָסיער לעבן", אַ הילפס־רינג לטובת עזרת־חולים („פאָדלאָסיער לעבן", נומער 10/42, פון 22סטן יולי 1932 און נומער 34/99, פון 1טן סעפטעמבער 1933).

מ. י. פ.—ם

פערזענלעכקייטן, געשטאלטן און טיפן

פאליטישע עסקנים

יצחק גרינבוים / אפולינארי מאכסימיליאן הרטגלס

הוא היה הצעיר בחבורתנו, ה„מוז׳יניק״ שלנו ממש. נצטרף ל„קדימה״ שנוסדה באוניברסיטה של ווארשה בשנים הראשונות של המאה הנוכחית. הוא בא מביאלה, עיירה שבין שדלץ ובריסק, שם גמר בהצטיינות את חוק־הלימודים בגימנסיה. בן לעורך־דין פרטי, שביתו היה הבית היחיד בעיירה, אם איני טועה, שדיברו בו פולנית בלבד.

זה היה כל מה שידענו אז על ביתו וחינוכו. מי מאתנו היה מתעניין אז בדברים כאלה? היינו מקבלים בזרועות פתוחות כל „דיכפין״ לתורה הציונית ולפעולה לטובתה. למעלה מח־מישים שנה לא זזו ידינו זו מזו ואיני יודע איך נתעוררה בו בהרטגלס, תלמיד הגימנסיה בביאלה ובן למשפחה שלא דאגה כלל לחינוכו היהודי — ההכרה היהודית הלאומית, האהבה לעם היהודי, השאיפה לגאולתו. אני לא שאלתי אותו והוא לא סיפר לי; לא היה לנו פנאי, פשוט, לתהות על דברים אינטימיים כאלה בתוך המאבק הבלתי־פוסק שעמדנו בו מיום שנפגשנו במחלקת־המישפטים של האוניברסיטה וב„קדימה״.

הרטגלס הצעיר היה אדם בעל כשרונות, תפיסה קלה ושכל חודר ומנתח. שטח התעניינותו היה רחב. היה כותב מאמרים ומחקרים, פלייטונים ושירים סאטיריים, על־פי־רוב מצייר קאריקטורות מוצלחות ושנונות ויודע פרק בציור ובתולדותיו. בהיותו תלמיד האוניברסיטה שאף לצאת למינכן, לאקדמיה־לאמנות המפורסמת שבעיר זו, ולהתמסר לציור. דומני שזו היתה תשוקת־נעורים שלו. בשבתו בישיבות ובהקשיבו לדברי הנואמים היה מצייר ומשרטט, ויש שהיו יוצאים מתחת ידיו ציורי קלסתר־פניהם של המסובים. אולם על תשוקתו זו, אולי חלום־נעוריו, התגבר והלך בדרך סלולה, שרצו בה הוריו; לאחר שגמר את האוניברסיטה ומלא את חובתו האזרחית בצבא, חזר לבית הוריו ועזר על יד אביו בפרקליטות. ובדרכו התמסר למקצועו בשלמות והוא גם נתחבב עליו ברבות־הימים. ואילו באותו פרק־זמן טרם בנה בית לעצמו, עוד היו תקופות שהתמרד וביקש לו דרך אחרת בחיים — דרך של עתונאי וסופר, של עסקן ולוחם ציוני. בתקופה זו היה עוזב את בית־הוריו ואת מקצוע־הפרקליטות והיה מתמסר כולו לעבודתו הציונית והעתונאית. ומי יודע אם לא היה נעשה לפובליציסטן, אילו היתה העתונאות נותנת באותם הימים בפולין אפשרות של קיום. על הציור לא חשב עוד; לא האמין, כנראה, בגודל כשרונותיו, ו„בעל־מלאכה״ בציור לא רצה להיות.

הוא כתב בקלות רבה, פולנית, כמובן, שהיתה לשון־אמו ולשון־מחשבותיו. הוא היה היחיד בינינו, נוסף על קירשרוט, ששלט בלשונו הפולנית כפולני ממש. תמיד אמרנו עליו שאף פליטת־הפה שלו היתה של פולני ולא של יהודי, שמתת־ההכרה שלו פורצים ביטויים וניבים יהודיים ולובשים צורה פולנית, שצורמת אוזניהם של הפולנים מלידה־ומבטן ולפעמים מובנת להם בקושי. עברית לא למד בילדותו אלא בשנות־אמידתו, כשהתחיל מטרידו הרעיון שבסופו־של־דבר יהיה עליו לעלות לארץ־ישראל. יידיש הבין כילד עיירה שהיידיש היתה שולטת בה — אולם לא דיבר בה. פעם אמרתי לו כי מוטב שינסה לכתוב את מאמריו בעצמו ביידיש, שלא יהיה עלי לתרגמם. הוא ישב וכתב את דבריו ביידיש וכשקראתי את מאמרו לא יכולתי להבין מניין לו כושר זה להלביש את רעיונותיו בשפה שרק חדרה לאוזניו ולנשמתו בלי־משים. אכן נפלאים הם דרכי השפעת הסביבה! אולם בדיבור קשה היה עליו הדבר. לא פעם ניסה לדבר יידיש באסיפות ולא הצליח. אפילו כ„גר״ לא ידע לדבר והיה נאלץ לחזור לפולנית, ואפילו אלה שצעקו תחילה כי ידבר יידיש סופם שהפצירו בו לרחם עליהם ולדבר פולנית.

אפילו ביידיש לא היה מוחק את הדברים שכתב לאחר שמצא ביטוי טוב יותר לרעיונותיו. הוא היה מאותם האנשים המועטים שרעיונותיו יצאו ממוחו ומלבו סדורים וערוכים, בצורה מושלמת שאינה זקוקה לתיקונים. מאמריו וגם נאומיו שנרשמו בסטינוגראמות נמסרו נקיים לדפוס, כמו שיצאו לאור־עולם. הרעיון מצא את לבושו המתאים לו בצאתו מפיו ומעטו והוא לא ביקש ואף לא היה זקוק ללבוש אחר. בישיבות ובוועידות היה הוא המנסח את ההחלטות ואת ההצהרות והיה עושה זאת בשעה שהקשיב לנאומים. כבר

---

* דער מאמר וועגן אַפּאָלינאַרי מאַקסימיליאַן האַרטגלאַס ווערט געגעבן אין העברעאיש לויטן מקור, ווי מיר האָבן געפונען.

אמרתי שהיה קל־תפיסה, אך היה גם מעמיק לחדור למחשבו־תיו של הזולת ותופס את העיקר שבהם.

הוא היה אדם ישר ונאמן ובעל רגש של כבוד, במובן הטוב של מלה זו. לא היה איש־מלחמה, אולם ידע להילחם על דעו־תיו ועיקריהן לבלי־חת. כשהגיע לעיקרים אלה לא ידע פשרות, אולם בקטנות, בדברים שלא ייחס להם חשיבות רבה, היה מוכן לכל פשרה — כדי שלא להרחיק, להכעיס ולהרגיז, אע״פ שאהב להקניט ולפצוע פצעי־אוהב. בחייו הפרטיים לא היה מן המאמינים שבסופם יסתדרו הדברים לטובה. בסוף ימיו התאכזב והתייאש וראה שחורות. וכך גם בענייני־ציבור, בכל הנוגע למצב היהודים והציונות.

*

מניין בא הרטגלס לציונות? מה היו מקורות הציונות שלו? כשאני מציג לפני שאלה זו לאחר פטירתו, אין לי אלא תשובה אחת: רגש־הכבוד שהיה מפותח בו, כבוד של אדם זקוף־קומה, שכל הרכנת־ראש והשפלה הסבו לו כאב והעכירו את רוחו. אם לנקוט לשון קבלה וחסידות הייתי אומר, שהוא היה בין המצטערים בצער השכינה המתפלשת בעפר־הגלות. כשהיה מתמרד ותובע לאחוז באמצעים קיצוניים, לדחות כל פשרה — היה תמיד מעלה את הטענה, שכבודנו האנושי והל־אומי שנפגע דורש מאתנו כי נעמוד במערכה ולא נירתע.

עד היום זוכר אני את שיחתנו בדרך אל הסיים, בתקופת המשא־ומתן הארוך בינינו לבין הממשלות הראשונות של פו־לין לאחר השתחררותה. אני לא השליתי את נפשי שיעלה בידינו לשכנע את הממשלות ולהניען שיקבלו ולו מקצת מדרי־שותינו היסודיות, אך לא רציתי שיאשימונו כי אנו הפסקנו את המשא־ומתן; ואולם הרטגלס ראה משום פגיעה בכבודנו בדיונים היגעים והממושכים, שאינם מעלים ואינם מורידים אלא רק משמשים מסווה בפני העולם הנאור ומאפשרים לטעון כלפיו, שהממשלה הפולנית רוצה להתפשר עם היהודים. הוא הרגיש בזה זילזול ופגיעה חמורה בכבודנו ודרש שנפסיק את המשא־ומתן. שוכנעתי והמו״מ הופסק — ושום רעה לא צמחה מזה. אדרבה, כבודנו גדל בעיני קברניטיה של פולין.

קירשרוט בא לציונות משום שהרגיש בקשר ובאי־המוסריות שבהתבוללות ובטמיעה. הוא היה דור שלישי למתבוללים וגדל במשפחה שהיתה לה מסורת של פולניות. גם גולדשמיט (יאנוש קורצ׳יאק) מצא את הדרך לעמו כיוון שנפשו נפגעה ונפצעה מהשקר הגדול שבחיי סביבתו המתבוללת. ואילו הרטגלס בא משום כבודו האנושי שנפגע, שנרמס — לאוו דווקא בפולין בלבד אלא בכלל בתנאי גלות ותלישות מארץ־מולדת, בתנאים של שוני, שבהם שרוי העם היהודי לעומת שאר הגויים. היתה זו ציונות „גויית״, אבל היא עמדה בפני כל הסערות, כל האשליות, שלא עצרו כוח לעקור את שורשיה העמוקים. אותה שעה — רבים וכן שלמים, מעורים ביהדות, שגדלו בסביבה יהודית, שספגו את ערכיה בילדותם ונעוריהם — לא עמדו במיבחן הסערות אשר מוטטו את יסודות חיינו, במיבחן הפיתויים שפקדונו בתקופת חמישים השנים האחרו־נות; מהם שלא החזיקו מעמד, סרו מן הדרך והלכו מאתנו.

הרטגלס שמר אמונים לציונות ולעמו וארצו כל ימיו, על־אף אכזבותיו המרות; בייחוד למראה המתרחש במדינתנו.

כלום היתה זו השפעת מושג ה„הונור״ הפולני? יתכן — אבל מושג זה אצל הפולנים נסתלף ונעשה רמיה, מסווה שמאחוריו מכסה אדם על שפלות־נפשו, כדי להוליך שולל את בעלי־דברו. אצל הרטגלס היה זה רגש טהור וקדוש, ששורשיו בבכיית דורות־הגולה על שפלות־מעמדו של העם ועל גלות־שכינתו. וציונות שמקורה ברגש כזה עומדת בסערות מהרכות, עומדת בפני הפיתויים הגדולים ביותר.

*

חמשים שנה עמדנו יחד במערכה, שכם אל שכם. בדרך אחת הלכנו מיום שהתחילה פעולתנו הציונית, בעוד אנו יושבים על ספסלי האוניברסיטה — ועד עצם הימים האלה, ימי מדינת־ישראל. יחד נלחמנו את מלחמותיהם של הציונות ושל יהודי פולין; יחד ניצחנו את נצחונותינו המועטים ויחד נחלנו את מפלותינו הרבות, ותמיד היו אלה הנצחונות והמפלות של העם היהודי בפולין ושל התנועה הציונית בה או אף בכל העולם כולו, ויש שאנשים העומדים מן החוץ, קרובים ורחוקים, היו סבורים כי אפשר להפריד בינינו, להעמידנו זה מול זה או זה כנגד זה; יש שבטוחים היו כי הצליחו במזימתם להטיל פירוד בינינו ולא ידעו הללו ולא עלה על דעתם, שהכול נעשה בהסכמת שנינו, אפילו כשהועמד הרטגלס בראש הנציגות היהודית בפאַרלאַמנט הפולני. ואותו הדבר — כאשר החלטתי לעזוב את פולין לאחר שנוכחתי כי המוני היהודים עייפו ממלחמה ונפשם כמהה להפסקת־נשימה. ידעתי שהרטגלס יעמוד על המשמר ולא ינמיך את קומתנו היהודית והציונית ולא יוריד את דגלנו, הדגל של עם הנאבק על זכויותיו וחירותו, ובראש וראשונה על כבודו ונשמתו.

והוא עמד על משמרת הציונות שלנו באותה תקופה נוראה של ירידת פולין והסתגלותה של ציונות־הרוב ליירידה זו עד כדי קבלת הזכות של ייצוג פארלאמנטארי מידי ממשלה עויינת, הנגררת אחרי הדמוקראטיה הלאומית, אשר מצאה כי הגיעה השעה להגשים את חלומה — סילוק היהודים מפולין. יחד עם החברים הנאמנים למסורת הלוחמת, שטיפחנו אתה בעומדנו שכם אל שכם במערכה — המשיך הרטגלס במאבק עד להתמוטטות פולין ופלישת המרצחים לתחומיה.

הרטגלס לא רצה להאמין שאכן תפרוץ מלחמה ועוד פחות מזה האמין שהעם הגרמני יגיע בימי שלטונו של היטלר עד אובדן צלם־האלוהים ממש. הוא נתפס לדעה שאילו הקיפה החזית נגד היטלר מלכתחילה את כל בעלות־הברית, לרבות ברית־המועצות, לא היו הדברים מגיעים לכיבוש פולין ולמה שעלה אח״כ בגורלם של היהודים באירופה וכל ימיו האמין שאין כפרה לחטא זה. שכן, יחד עם חורבן יהודי פולין נחרב עליו עולמו הוא ונחרבו חייו.

הנאצים זממו ללכוד אותו ברשת נכליהם וזמן־מה היה כפשע בינו לבין המוות. אך הוא הצליח להיחלץ מצפורניהם ולעלות ארצה, שבה נמצאה כבר בתו. וכל ימיו האחרונים לא יכול היה למחול לעצמו על צעדו זה, על שעזב את יהודי פולין

בצרתם ובמצוקתם האיומה, אף־על־פי שידע, כי הברירה היחידה שעמדה לפניו אז, בחודשים הראשונים לכיבוש פולין בידי קלגסי־היטלר, היתה בין מוות לבין הצלה על־ידי יציאה.

בהגיעו ארצה לא מצא לעצמו מקום. לא עבודה — אלא מקום לא מצא לו, לבו נשאר בפולין ונפשו נתונה היתה לחייהם, לצרותיהם ולנפתוליהם של אחיו שם. הוא היה משלה את עצמו שהידיעות המגיעות מפולין על הטירור ועל ההשפלה ואח"כ על ההשמדה אינן אלא הפרזה. שהרי מנסיונו הרב שקנה בעבודתו בלשכת המועצה הלאומית אשר ניהל, ידע עד כמה מופרזות הן הידיעות על אסונותיהם של היהודים. הוא תמיד ידע לחוש את האמת שבידיעות מסוג זה, אולם הפעם הוא לא רצה לדעת, משל לאדם הרואה את אהוב־לבו נלחם לעיניו עם מר־המוות ואין הוא רוצה להאמין, כי אכן מות ימות. הוא עבד אז בלשכת ועד־ההצלה, ערך את הבולטינים שלו וכל הידיעות שהיו מגיעות אלינו היו עוברות תחת ידיו — אך הוא מיאן להאמין. זכורני, שפעם סיפר לי כי הגיעה ידיעה, שבקירבת לודז' קיים מחנה אשר בו נמצאים הילדים היהודים שלפי השמועה הושמדו. כאשר נוכח לדעת שלשווא השלה את נפשו, לא יכול לעמוד בפני מצפונו וביקש לשלוח יד בנפשו. הוא טעה במידת גלולות־הרעל שבלע וכך ניצל ממוות.

אז נכרת בינינו חוזה לפי דרישתו: אני אשוב להנהלת הסוכנות שפרשתי ממנה לרגל חילוקי־דעות יסודיים והוא לא יתנקש עוד בחייו. ושנינו עמדנו בהבטחות שהבטחנו איש לאחיו.

*

שמו ופעולתו של הרטגלס ידועים היו לילידי פולין שנמצאו בצמרת היישוב, אבל לא לכל העומדים בראש. וכשעלה הרטגלס ארצה לא נפתחו לפניו שערי העבודה והפעולה כיאות לו. מובן מאליו שהכנסתי אותו לעבודה כפי שיכולתי. אולם הוא ישב בישיבות ובמוסדות ושתק. קשה היה עליו הדיבור העברי. חסרו לו מרפקים והכשרון להידחק דרך סדקים ושערים נעולים. הוא לא ידע לספר את גדולתו ולדרוש שכר בעד פעולותיו בעבר. הוא לא דפק בדלתות, לא ביקש קירבתם של בעלי ההשפעה. הוא הסתפק במה שניתן לו. לפחיתות־כבוד היתה נחשבת בעיניו פנייה אל העומדים בראש היישוב והתנועה ודרישת התחשבות בזכויותיו המרובות. ואכן לא נוצלו כשרונותיו וידיעותיו ונסיונו המשפטי והממלכתי הרב. כשהייתי מספר על כך לא האמינו לי ורק מתוך אדיבות לא היו דוחים אותי ולא אמרו לי בגלוי, שאין מחשיבים ידיעות וניסיון שנקנו בפולין או ברוסיה הצארית. והללו לא ידעו אז ואף לא הרגישו אחר־כך, כי ברבות הימים עתידים הם עפ"י רוב לצאת בעקבותיה של פולין שלפני מלחמת־העולם השניה, שלא בידיעתם כמובן, ומתוך הנחה שהולכים הם בדרכי בריטניה וארצות־הברית.

משנמסר לידי משרד־הפנים מיניתי את הרטגלס למנהלו הכללי וחידשנו את עבודתנו המשותפת מימי המועצה הלאומית ונציגותה הפאַרלאַמנטאַרית בבית־הנבחרים של פולין המחודשת. ושוב היה הרטגלס כותב את המכתבים, מנסח את הצעות־החוקים ועומד לצידי בכל פעולות המשרד. הימים ההם היו לו הימים המאושרים המעטים שידע בכל שנות שבתו בארץ ואולי אפילו בכל ימי חייו. ודומני ששמר בלבו טינת־מה על שלא התמדתי בכהונתי זו ולא שמרתי עליה ועזבתי אותה בקלות.

ואם הוא נשאר במשרד־הפנים גם לאחר שעזבתי אותו אני — הוא עשה זאת מפני שלא היתה לו ברירה. משנתמניתי שופט־חוקר בהנהלת הסוכנות אמר לי, כי ברצון רב היה עובר למשרדי ומטפל בעניינים המשפטיים שהיו חביבים עליו במיוחד. אולם לא נמצא מקום בשבילו במשרדי הקטן.

שר־הפנים שפירא ידע להעריך את הרטגלס, אך ראה חובה לעצמו למסור את ההנהלה הכללית לידי ראש מפלגתו המקורב אליו. אינני בטוח אם אינו מתחרט עכשיו על כך. על כל פנים הוא השאיר את הרטגלס על כנו בתורת יועץ משרד־הפנים ובכל עניין חמור היה פונה לעצתו. משעזב שפירא את משרד־הפנים נשתנה המצב לרעה. והמחלה — מחלת־הלב האנושה — כבר תקפה את הרטגלס באופן חמור, אף־על־פי שהוא השתדל להתעלם ממנה ולהתגבר עליה. לא פעם היתה מחלוקת בינינו, כי דרשתי ממנו שיתאים את עבודתו למידת הדרישה שדורשים ממנו, אך הוא לא אבה לשמוע: כלום הוא לא ימלא את חובתו בשלימות?

ואכן, הוא מילא אותה בכל שעה ובכל רגע שהוקל לו.

*

כך חי וכך מת מאַכסימיליאן הרטגלס, מי שהיה יושב־ראש ההסתדרות הציונית בפולין בתקופה האחרונה שלפני מלחמת־העולם השנייה, מי ששימש מנהלו של משרד המועצה הלאומית ליהודי פולין, ראש הנציגות הפאַרלאַמנטאַרית של יהודי פולין במשך תקופה ארוכה למדי, בימי ה„סיים" הרגיל הראשון, המנהל הכללי של משרד־הפנים במדינת ישראל שקמה לתחייה ואח"כ היועץ שלו. כך נוצלו כשרונותיו, ידיעותיו ונסיונו המשפטי והממלכתי הרב — במדינה זו שאליה ערגה נפשו ולמען הקמתה הקדיש את כוחותיו וכשרונותיו כל ימיו.

(„על המשמר" מס' 2950, 29.3.1953).

מ. י. פייגנבוים

ו. אפאלינארי האַרטגלאַס

אַפּאָלינאַרי האַרטגלאַס איז געבוירן געוואָרן אין ביאַלע דעם 7טן אַפּריל 1883. זיין פאָטער קלמן האַרטגלאַס איז געווען אַן אַדוואָקאַט, געקומען קיין ביאַלע פון ווּאַרשע. אַפּאָלינאַרי, אָזוי ווי די איבעריקע קינדער בייַ האַרטגלאַסן אין הויז, זענען דערצויגן געוואָרן אין אַ פּוילישׂ־אַסימי־לאַטאָרישן גייסט. דאָס איז געשען בעיקר אונטער דער השפּעה פון זייער מוטער, וואָס האָט זיך געגעבן די גרעסטע מי צו איזאָלירן זיך און די קינדער פון יידן, אין קעגנזאַץ צום פאָטער, וועמען ס׳האָט געציואָגן צום שול־געסל, געריידט אַ זאַפּטיקן יידיש, און ער איז אַפּילו אַ געווּיסע צייט געווען דאָזאָר אין דער קהילה.

האַרטגלאַס האָט געלערנט אין דער שטאָטישער רוסי־שער מלוכה־גימנאַזיע און האָט בכלל קיין אַנונג נישט געהאַט פון יידישקייט. אין זיין אַרטיקל „צייטן בייטן זיך״ („פאָדלאַסיער לעבן״, נומער 6, פון 11טן פעברואַר 1927) שרייבט ער, אַז די יידישע ייִנגלעך, האַלטנדיק אים פאַר אַ גוי, האָבן זיי אַמאָל, ביי אַ געשלעג, אים צעשפּאָלטן דעם קאָפּ.

אין אַ בריוו צום שרייבער פון אָט די שורות שרייבט אַפּאָלינאַרי האַרטגלאַס צווישן אַנדערן: „...אונדזער הויז איז געווען לגמרי אַסימילירט, נאָר מיין פאָטער האָט געהאַט אַוועלכע ס׳איז יידיש־ציוניסטישע נטיות. דער לעבנס־שטיי־גער ביי אונדז איז געווען פולשטענדיק אַ פּוילישער און איך אַליין האָב זיך באַטראַכט פאַר אַ קאַטאָליק כמעט ביזן ענדיקן די גימנאַזיע. ביי אונדז אין שטוב האָט מען נישט געריידט קיין יידיש, און דאָס, וואָס איך האָב אין די שפּעטערדיקע יאָרן געשריבן אַרטיקלען אין יידיש — האָב איך זיך אַליין אויס־געלערנט יידיש. קיין יידישע באַקאַנטע האָבן מיר כמעט ווי נישט געהאַט און אַלע מיינע באַקאַנטע און חברים זענען געווען קריסטן, על פי רוב ביאַלער אַרבעטערס. אַחוץ די יידישע יום־טובים האָב איך נישט געפילט קיין ספּעציעל יידיש לעבן. אַ ביסל שפּעטער זענען אין גימנאַזיע געווען נאָך יידישע תלמידים, אָבער די אַלע זענען געווען „ליטוואַקעס״, וואָס זענען געקומען פון די קרעסן און האָבן צווישן זיך געריידט רוסיש. זיי זענען מיר לגמרי פרעמד געווען, הגם די באַציאונגען צווישן אונדז זענען געווען גוטע. דאָס לעבן פון דער יידישער באַפעלקערונג איז מיר אויך פרעמד געווען. איך האָב אין ביאַלע נישט געהאַט קיין משפּחה, נאָר מיין מוטער האָט געהאַט אַן אַלטע מומע, שרה זאַלצמאַן, וואָס איז געשטאָרבן, וועמ איך בין נאָך געווען אַ קליין קינד. איך געדענק נאָר, אַז איך פלעג פון צייט צו צייט אַריינגיין אין איר קראָם, וואָס האָט זיך געפונען אין עק פון די גאַס־לובעלסקע און קשיווע. אין עלטער פון 17 יאָר האָב איך פלוצעם, אַן שום פאַרשטענדלעכער סיבה, אין איינעם אַ טאָג אַנגעהויבן קלערן וועגן די אונטערשיידן צווישן יידן און פאַליאַקן אוּן איך האָב באַשלאָסן, אַז איך בין אַ יידּ. איך האָב זיך זעלבסט געשאָפן עפעס אַ טעאָריע, ענלעך צו דער שפּעטערדיקער פאַלקיסטישער. איך האָב פאַרזאַמלט אַלע מיינע פוילישע חברים און איך האָב זיי געמאַלדן, אַז פון היינט אָן וועל איך זיך נישט קאָנען מער באַציילן מיט זיי־ערע אונטערגרונט־קרייזן. זיי האָבן עס אָנגענומען מיט זעלבסטפאַרשטענדלעכקייט און האָבן מיר געזאָגט, אַז איך בין גערעכט. די פריינדלעכע באַציאונגען צווישן מיר און זיי זענען נישט איבערגעריסן געוואָרן צוליב דעם און זיי האָבן אָנגע־האַלטן ביז מיין אָנטלויפן פון וואַרשע אין דעצעמבער 1939. ס׳זענען פאַראַן אָזעלכע, וואָס האָבן מיר אָפּגעזאָגט דאָ אין לאָנד, נאָכן יאָר 1946, און מיר שטייען אין בריוולעכן קאָנ־טאַקט ביז היינט״.

אַפּאָלינאַרי האַרטגלאַס האָט געענדיקט די גימנאַזיע מיט אַן אויסצייכענונג און איז אָוועק שטודירן יוריספרודענץ אויף דער וואַרשעווער אוניווערסיטעט. דאָרט האָט ער זיך באַקאַנט מיט נאַציאָנאַל־געשטימטע יידישע סטודענטן אוּן, ווייזט אויס, אַז אונטער זייער השפּעה איז ער געוואָרן אַ ציוניסט.

פאַר אַ דעמאָנסטראַציע קעגן דער אויספירונג פון אַן אַנטיסעמיטישער פיעסע אין וואַרשעווער טעאַטער „ראָזמא־איטאָשטשי״ איז האַרטגלאַס פאַרמשפט געוואָרן אויף אַ חודש תפיסה. בעתן דאָזיקן אַרעסט האָט ער זיך אין וואַרשעווער „פאָוויאַק״ געטראָפן מיט אַ צווייטן ביאַלער, ברוך ווייַנבערג, וואָס איז אַהין אָפּגעפירט געוואָרן פון ביאַלע פאַר רעוואָלו־ציאָנערער טעטיקייט. ברוך ווייַנבערג שרייבט וועגן האַרט־גלאַסן אָט וואָס: „אין די שפּעטערדיקע יאָרן, נאָך מיין צוריק־קומען פון סיביר, דאָס ערשטע מאָל, בין איך מיט אַפּאָלינאַרי האַרטגלאַס געווען זייער גוט באַפּריינדעט. ער איז געווען אַ זייער וווילער בחור, נישט קיין „סנאָב״, נישט גרויס געהאַלטן זיך און איבערהויפט זייער אַן ערנסטער. וועג איך האָב זיך געטראָפן מיט אים אין וואַרשע, אין „פאָוויאַק״, וווּ ער איז געזעסן אַ חודש „אַדמיניסטראַטיוונים פאַריאַדאָקאָם״ פאַרן באַציילן זיך איך אַ סטודענטישער דעמאָנסטראַציע, האָט ער מיר אַ גרויסע טובה געטאָן מיט דעם, וואָס ער האָט פון טורמע אַרויסגעשמוגלט אַ סך מיינע שריפטן, וועג ער איז אָפּגעזעסן זיין טערמין, און זיי איבערגעגעבן אין שעדלעץ אין די ריכטיקע הענט״ („פאָדלאַסיער לעבן״, נומער 31/63, פון 16טן דעצעמבער 1932).

יעדעס מאָל, וועג אַפּאָלינאַרי האַרטגלאַס פלעגט אַהיים־קומען פון וואַרשע פלעגט ער זיך פאַראינטערעסירן מיט די ציונים אין שטאָט, פלעגט זיך באַציילן אין זייערע פאָר־זאַמלונגען אוּן העלפן זיי זיך אָרגאַניזירן.

די באַמיאונגען פון דער מוטער צו אַסימילירן לגמרי אירע קינדער אוּן זיי אַריינפירן אין דער פוילישער געזעלשאַפט, זענען נישט געלונגען. וווייַט אויס, אַז צו האַרטגלאַסעס הויז זענען דערגאַנגען די עכאָס פון די אויפברויזן אויף דער יידישער גאַס, דער אויפקום אוּן גערעגל פון די נאַציאָנאַלע אוּן סאָציאַליסטישע באַוועגונגען, וואָס האָבן משפּיע געווען אויף די קינדער, וועלכע האָבן זיך דערפילט ווי יידן, אוּן

באַמיט זיך צו דערנענטערן צו דער יידישער באַפעלקערונג. די ברידער אין שוועסטער האַרטגלאַס פלעגן געבן אומזיסטע לעקציעס די יוגנטלעכע אין שטאָט, און האָבן זיך געהאַלטן פאַלקסטימלעך, געווינענדיק דעם צוטרוי אַפילו פון דער יידישער אַרבעטער־מאַסע.

אַזוי איז, חוץ אַפאָלינאַרי, טעטיק געווען אין די רייַען פון דער ציוניסטישער באַוועגונג זיין יונגערער ברודער יוסף. נאָכדעם ווי ער האָט געענדיקט יוריספרודענץ און מאַטעמאַטיק אויפן וואַרשעווער אוניווערסיטעט, איז ער, אין יאָר 1913, אַוועק קיין קיעוו, וווּ ער איז טעטיק געווען, ווי אַ יוריס־קאָנסול, ביי די זלאָטאַפאָלסקעס.

בעת דער הערשאַפט־תקופה פון פעטליורא אין אוקראַינע, איז יוסף געווען אַן אַקטיוויסט חבר אין „זעלבסטשוץ". אין יאָר 1919, זייענדיק ביי זיינע באַקאַנטע, האָבן זיך אויף דער גאַס אַנגעהויבן אַנטי־יידישע אומרויען. זיינע באַקאַנטע האָבן אים נישט געלאָזט פאַרלאָזן זייער הויז, אָבער ווי אַ חבר פון „זעלבסטשוץ" האָט ער דאָרט בשום אופן נישט געוואָלט פאַרבלייבן. ער איז אַרויס אויף דער גאַס און אין קאַמף מיט פעטליוראָווצעס איז יוסף האַרטגלאַס געפאַלן.

נאָכן באַקומען דעם אַדוואָקאַטן־דיפּלאָם האָט זיך אַפאַלינאַרי האַרטגלאַס באַזעצט אין שעדלעץ, ווו ער איז געווען זייער אַקטיוו אין געזעלשאַפטלעכן לעבן. ביים סוף פון דער דייטשער אָקופּאַציע אין שעדלעץ, בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה, וווּרט ער געשטעלט פאַר אַ מיליטער־געריכט פאַרן פאַרטיידיקן אַ פאָליאַק, וואָס איז אָנגעגריפן געווואָרן דורך אַ דייטש. דורך אַ נס איז ער דעמאָלט ניצול געווואָרן פון טויט. ביי די ערשטע וואַלן צום שעדלעצער שטאָטראָט וווּרט ער געוויילט ווי אַ ראַטמאַן פון דער ציוניסטישער רשימה. זיינע מוטיקע אַרויסטרעטונגען אין שטאָטראָט האָבן געצויגן גרויס אויפמערקזאַמקייט.

אין דער ציוניסטישער באַוועגונג אין פוילן איז שוין דעמאָלט האַרטגלאָס געווען אַן אינערעסנטע פערזענלעכקייט. אין יאָר 1906 האָט ער זיך באַטייליקט אין דער קאָנפערענץ פון די רוסישע ציוניסטן אין העלסינגפאָרס (פינלאַנד) און אין יאָר 1907 האָט ער זיך באַטייליקט אין ציוניסטישן קאָנגרעס אין האַאַג (האָלאַנד).

האַרטגלאָסעס גרויסער אויפשטייג הייבט זיך אָן מיטן אויסווייַלן אים פאַר אַ דעפוטאַט צום פוילישן קאָנסטיטוציע־סיים. אַדאָנק זיינע גרויסע יורידישע קענטענישן און דאָס גלענצנדיקע באַהערשן פון דער פוילישער שפּראַך, וועלט אַרבעט פון די אָנגעזעענסטע יידישע פאָליטישע רעפּרעזענטאַנטן און מוטיקסטע קעמפער פאַר די יידישע רעכט אין פוילן. אין יאָר 1926, נאָכן דורכפאַל פון דער, אַזוי גערופענער, „אוגאָדאַ" (הסכם צווישן דער פוילישער רעגירונג און די יידישע דעפוטאַטן ד"ר יהושע טהאָן און ד"ר לעאָן רייך וועגן דער יידן־פראַגע אין פוילן), וווּרט האַרטגלאָס אויס־געווייילט פאַרן פאַרזיצער פון דער יידישער „קאָלאָ" אין סיים.

יאָר־יערלעך פלעגט האַרטגלאָס אַראָפקומען אין זיין געבוירן־שטאָט ביאָלע אויף קבר־אבות צו דער יאָרצייט נאָך זיין פאָטער, און ביי דער געלעגנהייט פלעגט ער אָפּגעבן אַ טעטיקייט־באַריכט פון די יידישע דעפוטאַטן אין סיים. האַרט־גלאָס פלעגן קומען הערן נישט נאָר יידן, נאָר אויך קריסטן, און דאָס פון די העכערע ספערן, וואָס האָבן זיך נישט געקאָנט אָנזעטיקן מיט זיין גייסטריכן פויליש, אָבער גלייכצייטיק פלעגן זיי מוזן אויסהערן אַ היפּשע דאָזע שווערע קריטיק לגבי די פוילישע רעגירונגען פאַר זייער באַציאונג צו דער יידישער באַפעלקערונג.

און נישט געקוקט אויף דעם, וואָס די לאָנדעס־פאָליטיק האָט אים כמעט ווי אינגאַנצן אַבסאָרבירט, האָט ער נאָך גע־פונען צייט צו ווידמען זיך דער ציוניסטישער טעטיקייט. אַזוי האָט ער זיך באַטייליקט אין די ציוניסטישע קאָנגרעסן פון 1921, 1923 און 1929. ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה איז ער געווען דער פאָרזיצער פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין פוילן. אין יאָר 1939 האָט ער אַנטיילגענומען אין דער לאָנדאָנער קאָנפערענץ פון „רונדן־טיש", ווי אַ פאָר־שטייער פון די פוילישע ציוניסטן.

צוגלייך מיט זיין פאָליטישער און יורידישער טעטיקייט, איז האַרטגלאָס אויך טעטיק געווען אויפן שרייבערישן געביט, און דאָס אין פויליש, רוסיש און יידיש. זיין זשורנאַליסטישע אַרבעט האָט ער אָנגעהויבן אין יאָר 1906 אין „גלאָס זשי־דאָווסקי" (פויליש). ער האָט זיך באַטייליקט מיט מאמרים אין פראָפעסאָר מאַרטין בובערס „דער יודע" (דייטש); אין די ציוניסטישע אויסגאָבעס, ווי: „חודש" (1921); „פון די פאָר־גאַנגענע טעג" — וועגן דער פוילישער־באָלשעוויסטישער מל־חמה. ער האָט אַליין רעדאַגירט די פוילישע אויסגאָבעס: „טי־גאָדניק זשידאָווסקי" און „זשיציע זשידאָווסקיע". אין די לעצטע יאָרן פאָר דער צווייטער וועלט־מלחמה האָט ער סטאַביל מיטגעאַרבעט אין זשורנאַל „אַפּיניאָ" (פויליש). זיין ערשטער אַרטיקל איבערגעזעצט אין יידיש, איז עפּדרוקט געוואָרן אין „שעדלעצער לעבן" (1912). אין די יאָרן 1918/19 האָט ער מיטגעאַרבעט אין דער ציוניסטישער טאָג־צייטונג „דאָס יי־דישע פאָלק". נאָך דער ליקווידאַציע פון דער צייטונג, איז האַרטגלאָס, זינט 1920, געווען אַ שטענדיקער מיטאַרבעטער פון וואַרשעווער „היינט". ער האָט זיך אויסגעלערנט אַליין שרייבן יידיש און פאַרעפנטלעכט אַרטיקלען איבער פראָגן פון יידישער פאָליטיק אין פוילן און איבער ציוניסטישע ענ־נים. פון אונטער זיין פעדער זענען דערשינען אַ ריי בראָשורן און ביכער, ווי: „טערריטאָריע און פאָלק" (רוסיש — 1906); „די גרונט־שטריכן פון דער ציוניסטישער לאָנד־פאָליטיק אין פוילן" (פויליש — 1918); זיינע רעדעס פון 1919 ביז 1922; „יידישער נאַציאָנאַל־ראַט אין פוילן" (וואַרשע — 1923). אין ארץ־ישראל האָט די יידישע אָגענטן אין ירושלים אַרויסגע־געבן אין יאָר 1944 זיינע אַ פוילישע בראָשור „פאָזנאַי טען קראַי" (באַקען דאָס לאָנד), באַשטימט פאַר די פאָליאַקן, וואָס האָבן זיך מלחמה־צייט געפונען אין ארץ־ישראל.

האַרטגלאָסעס יאָרן אין ישראל זענען אַ קאָפּיטל פאַר זיך. מיטן אָנקום פון די טרויעריקע ידיעות וועגן דער טראַ־געדיע פון פוילישן יידנטום, האָט זיין פאַרצווייפלונג דער־

גרייכט דעם העכסטן גראַד. ווי אַ צווייטער שטאָלצער פּוילי־שער ייִד, א. זיגלבוים אין לאָנדאָן, אַזוי האָט אויך אונדזער בן־עיר, איינער פון די געטרייסטע זין פון פּוילישן יידנטום, זיך פאַרמאַסטן אויף זיין לעבן, נישט קאָנצעדיק זיך מוחל זיין זיין שריט פון פאָרלאָזן דאָס פּוילישע יידנטום אין זיין גרעסטער נויט. דורך אַ צופאַל בלויז איז ער געבליבן לעבן, כדי זיך ווייטער צו פיינקן מיט זיין געוויסן־ביסן.

ס׳האָבן נאָך אויפגעשיינט גליקלעכע טעג אין לעבן פון האַרטגלאָסן בשעתן אויפקום פון מדינת ישראל, אָבער אָט די טעג זענען געווען ממש גענעלטע. די שוועדע קראַנקהייט, וואָס איז בלי ספק געווען אַ פּועל־יוצא פון זיין זעלבסטמאָרד־פרוּוו, האָט שוין געהאָט ווייט פאָרגעשריטן אין זיין אָרגאַניזם. ניזם אין צוגעריבט פון אים יעדע שאָפונגס־פרייד.

דעם 23סטן מאַרץ 1953 איז אַוועק אין דער אייביקייט אונדזער חשובער בן־עיר, איינער פון די ווירדיקסטע רעפּרעזענטאַנטן פון פּוילישן יידנטום. האַרטגלאָס איז געקומען צו קבורה אויפן אַלטן תל־אביבער בית־הקברות אין דער טרויעריקער אַרבעט־וואָך.

2. משה רובינשטיין

דער נאָמען משה רובינשטיין איז ענג פאַרבונדן מיט דער שענסטער תקופה אין דעם יידישן לעבן אין ביאַלע, אין לעצטן דור. מ׳קאָן דרייסט זאָגן, אַז אין דער געשטאַלטונג פון אָט דער תקופה האָט ער דעם עיקר־פאַרדינסט. איך מיין דאָ די יאָרן פון דער ערשטער וועלט־מלחמה און די ערשטע יאָרן אונטער דער פּוילישער ממשלה. איך וועל געוויס נישט אי־בערטרייבן, וואָס איך וועל באַהויפטן, אַז משה רובינשטיין איז אין יענע יאָרן אַנגעגאַנגן אין שטאָט פאַרן אַנערקענטסן עסקן, וועלכער האָט געמאַסן פון אַ סך אַנערקענונג אין די ציוניסטישע קרייזן און איז רעספעקטירט געוואָרן מצד די קעגנערס. זייַנע פאַרדינסטן פאַר דער ציוניסטישער באַוועגונג אין שטאָט זענען אומגעהויער, אָבער אומדירעקט האָט ער אויך געהאָט אַ פאַרדינסט פאַרן אויפשטייג פון אַנדערע פאַר־טיַיען, וועלכע וועלדיק באַקאָמפן די ציוניסטישע באַוועגונג, אונטער דער אָנפירונג פון משה רובינשטיין, האָבן געמוזט זיך אויפהויבן אויף אַ גאַנץ הויכן ניוואָ, און האָבן אַ סך געלערנט פון זיין פאַרטיי־סטראַטעגיע. ער איז געווען דער ערשטער ביאַלער געוועלטאָפּטלעכער עסקן, וואָס האָט דער ביאַלער גע־זעלשאַפט אויסגעלערנט די, אַזוי־גערופענע, פאַרלאָמענטא־רישע האַלטונג אויף פאַרזאַמלונגען און צוזאַמענקונפטן.

משה רובינשטיין איז שוין טעטיק געווען אין אַ ציוניס־טישן קרייז נאָך פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה. ער האָט אָבער דעמאָלט, צוליב די הערשנדיקע פאָליטישע פאַרהעל־טענישן, נישט געהאַט קיין געלעגנהייט אויסצולאָדן זיין ברוי־זנדיקן טעמפּעראַמענט, וואָס האָט זיך אין אים געזאַמלט.

בעת דער דייטשער אָקופּאַציע פון ביאַלע, אין דער ער־שטער וועלט־מלחמה, באַקומט זיך אַ מעגלעכקייט צו אַנטוויק־לען אַ געזעלשאַפטלעך יידיש לעבן, און דאָ דערשיינט משה רובינשטיין מיט זיין גאַנצן טאָלאַנט און אונטערנעמונגס־גייסט. אין שטאָט אַנטשטייען אַדאַנק אים אינסטיטוציעס אויף פאָרשיידענע געביטן, וועגן וועלכע ביאַלער יידן האָבן קיינ־מאָל אפילו נישט געוואָגט צו חלומען, און וואָס זענען געוואָרן דער שטאָלץ פון דער גאַנצער ביאַלער יידישער באַפעלקערונג.

משה רובינשטיין איז צווישן די איניציאַטאָרן און גרינ־דערס פון דער פרעסטיקער העברעאישער „יבנה״־שול, וועל־כע ער האָט אַנגעפירט די גאַנצע צייט. און ווי נאָר ס׳זענען דאָרט אַנטשטאַנען מיינונגס־פאַרשיידנהייטן צווישן אים און אַנדערע, און ער האָט פאָרלאָזט די אַנפירונג פון דער שול (ביים אַנטשטיין פון פוילן), איז אין אַ גאָר קורצער צייט די שול פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ פאַלקס־שול, דער ניווּאָ פון די לימודים איז געפאַלן און די שול איז סוף־כל־סוף ליקווי־דירט געוואָרן.

אָרום דער „יבנה״־שול האָט משה רובינשטיין גרופירט אַלע שפּעפּעריש ציוניסטישע עלעמענטן אין שטאָט, און אין די פּריַיע שעהן פון לימוד איז די שול פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ ציוניסטישן „בית־עם״.

ווער געדענקט עס נישט די שיינע קינדער־הַיים בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה? אויך אין דער גרינדונג פון אָט דעם אַנשטאַלט האָט געשטעקט משה רובינשטיינס האַנט.

זיין גאַנצע ענערגיע און צייט האָט ער אַוועקגעגעבן ביים אויפשטעלן די ציוניסטישע אַרגאַניזאַציע אין שטאָט, און ס׳איז אים טאַקע געלונגען. ביאַלע, ווי אַ פראַווינץ־שטאָט, האָט אין רובינשטיינס צייטן פאַרמאָגט איינע פון די אַקטיוווסטע ציר־ניסטישע אָרגאַניזאַציעס אין פוילן. ווער פון די ביאַלער גע־דענקט עס נישט די ברוינזדיקע טעטיקייט פון ציוניסטישן „בית־עם״ אין ביאַלע? וועלכע פון די אַנדערע פאַרטייען אין שטאָט האָט זיך דעמאָלט געקאָנט פאַרגלייכן אין זייער טע־טיקייט מיט דער ציוניסטישער פאַרטיי?

אויב ביאַלע האָט פאַרמאָגט אַ מכבי, וואָס איז געווען דער ליבלינג פון דער יידישער באַפעלקערונג, איז דאָס ווידער צו פאַרדאַנקען געווען משה רובינשטיינען, וועלכער איז געווען דער אינספּיראַטאָר פון גרינדן אָט די נאַציאָנאַלע ספּאָרט־אָרגאַניזאַציע. ער האָט געהאָלפן דעם מכבי זיך אַנטוויקלען און זיין וואַכזאַם אויג האָט אים, דעם מכבי, באַגלייט אין זיין טעטיקייט.

און, אַז אין ביאַלע איז אַנטשטאַנען די ערשטע יוגנט־אָרגאַניזאַציע, דער השומר־הצעיר, איז משה רובינשטיין געווען דער פאָטראָן פון אָט דער אָרגאַניזאַציע, געוומען אַן אַקטיוון אַנטייל ביים העלפן געשטאַלטיקן איר נאַציאָנאַלן כאַראַקטער.

און ווען איר ווארפט אַ בליק אויף אָט דער תקופה און איר דערמאָנט זיך וואָס פאַר אַן אַקציעס, סיי פון פאָליטישן און סיי פון קולטורעלן כאַראַקטער זענען דעמאָלט דורכגעפירט גע־וואָרן; ווי אַזוי צו אָט די אַקציעס איז מאַביליזירט געוואָרן דער גרעסטער טייל פון דער ביאַלער יוגנט, און, אַז מיט די

אָלע אונטערנעמונגען האָט אָנגעפירט משה רובינשטין, דאָן קאָן מען באַקומען אַ באַגריף וועגן דער טעטיקייט פון אָט דעם ציוניסטישן עסקן.

א טייל לעגאַליזאַציע פון אָלע ציוניסטישע אינסטיטוצ־יעס און אויף ציוניסטישע אונטערנעמונגען, זענען אַרויסגע־געבן געווארן דורך דער מאַכט אויף משה רובינשטיינס נאָ־מען. פאַרשטענדלעך, אַז מ׳האָט אים אויך גוט געקאָנט אין די קריסטלעכע קרייזן, ווו מ׳האָט זיך צו אים באַציונגן מיט רעס־פעקט. וועג די סטאַראַסטוע האָט געוואָלט, קענן דער מערהייט ראַטמענער אין דער שטאָט־פאַרוואַלטונג, אַנוואַרפן אירן באַאַמטן ווי אַ וויצע־בירגערמייסטער, קענן וועלכן די פּפ״ס און די יידן האָבן זיך קיינמאָל נישט וואָלן־פאַנד.

און ווייל משה רובינשטיין איז אָנגעגאַנגען מיט אַן אָפּע־נעם קאָמף קענן די קעגנערס פון ציוניזם, ווייל ער איז געווען גראַדליניק אין זיינע האַנדלונגען, האָבן אָלע קעגנערס זיינע געהאַט דעם גרעסטן כבוד פאַר אים. וועג ס׳איז אין ביאַלע געשאַפן געווארן דער הילפס־קאָמיטעט, וועלכער פלעגט באַ־קומען זיינע הילפס־מיטלען פון דער „דזשוינט״־צענטראַלע אין וואַרשע, האָבן אָפילו זיינע פאַרבינדסטע פאַליטישע קעגנערס פאַרשטאַנען, אַז ווי אַ פאַרזיצער פון אָט דעם קאָמיטעט, איז ראוי צו זיין טאָקע נאָר משה רובינשטין.

בעת דער אינוואַזיע־תקופה אין יאָר 1920 איז משה רו־בינשטין געווען דער זאַמלער פון מאַטעריאַלן וועגן די אַנטי־יידישע געשעענישן אין דער געגנט אין אויף אַ געהיימען אופן האָט ער עס באַזאָרגט קיין וואַרשע צו די יידישע דעפו־טאַטן אין פּוילישן סיים.

וועג די באַלשעוויקעס אָקופירן די שטאָט און הייבן אָן אויפשטעלן די אַדמיניסטראַציע, וועגדט מען זיך פון דער מאַכט צו משה רובינשטיינען, אַז ער זאָל איבערנעמען די אַג־פירונג פון יידישן שול־וועזן. ער צעגערט און ס׳גלעזונגט אים צו פאַרשלעפן דעם ענין ביז ס׳קומט די פלוצעמדיקע עוואַ־קואַציע פון די באַלשעוויקעס.

דער ציוניסטישער צענטראַל־קאָמיטעט אין וואַרשע האָט געווזוסט אָפּצושאַצן דעם וועדט פון דער ביאַלער ציוניסטי־שער אַרגאַניזאַציע און אין אַ סך וויכטיקע אָקציעס זיך פאַר־לאָזט אויף דער אַרטיקער אָנפירונג.

אָנהייב יאַנואַר 1921 וועדט משה רובינשטיין איינגעלאָדן צו אַרבעטן אין ציוניסטישן צענטראַל־קאָמיטעט, און ער גייט אַריבער קיין וואַרשע. דאָרט איז ער געווארן יצחק גרינבוימס נאָענטער מיטאַרבעטער, מיט וועלכן ס׳פאַרבינדט אים אַ פריינדשאַפט ביזן היינטיקן טאָג. מיט זיין אָפּפּאָר פון ביאַלע איז, נאָטירלעך, געפאַלן די אָקטיוויטעט פון דער ציוניסטי־שער אַרגאַניזאַציע אין שטאָט.

אין 1923, וועג אין פּוילישן ציוניזם האָט זיך אָנטוויקלט דער קאָמף אין דער פראָגע פון דער „פאַרבריטערטער יידי־שער אָגענטור״, איז ער פון דער מיטגרינדער פון דער באַקאָנטער ראַדיקאַלער ציוניסטישער גרופע „על־המשמר״. ער פאַרלאָזט די אַרבעט אין ציוניסטישן צענטראַל־קאָמיטעט, צוזאַמען מיט אָנדערע „על־המשמר״־חברים, וועג די רעכטע „עת־לבנות״־גרופע באַקומט די מערהייט.

צייטונג, איז שוין אַליין געווען אַ גרויסע דערגרייכונג פון אָט דעם געוואָנטן ציוניסטישן מנהיג.

און, אַז דער ביאַלער רב האָט זיך איינגעשפּאַרט נישט צו לאָזן קומען דעם באַוווסטן חזן גורשון סירקָטא אויף אַ קאָנצערט קיין ביאַלע לטובת דער ציוניסטישער ארגאַני־זאַציע, האָט דאָס אים ווייניק וואָס געהאָלפן. גרשון סירקָטאָ איז טאָקע לכתחילה באַאייַנפלוסט געווארן פון ביאַלער רבס בריוו, אָבער משה רובינשטיין האָט געוווסט וועמען צו שיקן צו סירקָטען, וואָס האָט אויף אים געהאַט אַ גרעסערע השפּעה ווי דער ביאַלער רב. גרשון סירקָטאָ איז קיין ביאַלע נעקומען און מיט זיין קינסטלעריישן דערפאָלג טאָקע שטאַרק פאַר־גרעסערט דעם ציוניסטישן וואָל־פאַנד.

און ווייל משה רובינשטיין איז אָנגעגאַנגען מיט אַן אָפּע־נעם קאָמף קענן די קעגנערס פון ציוניזם, ווייל ער איז געווען גראַדליניק אין זיינע האַנדלונגען, האָבן אָלע קעגנערס זיינע געהאַט דעם גרעסטן כבוד פאַר אים. וועג ס׳איז אין ביאַלע געשאַפן געווארן דער הילפס־קאָמיטעט, וועלכער פלעגט באַ־קומען זיינע הילפס־מיטלען פון דער „דזשוינט״־צענטראַלע אין וואַרשע, האָבן אָפילו זיינע פאַרבינדסטע פאַליטישע קעגנערס פאַרשטאַנען, אַז ווי אַ פאַרזיצער פון אָט דעם קאָמיטעט, איז ראוי צו זיין טאָקע נאָר משה רובינשטיין.

בעת דער אינוואַזיע־תקופה אין יאָר 1920 איז משה רו־בינשטין געווען דער זאַמלער פון מאַטעריאַלן וועגן די אַנטי־יידישע געשעענישן אין דער געגנט אין אויף אַ געהיימען אופן האָט ער עס באַזאָרגט קיין וואַרשע צו די יידישע דעפו־טאַטן אין פּוילישן סיים.

וועג די באַלשעוויקעס אָקופירן די שטאָט און הייבן אָן אויפשטעלן די אַדמיניסטראַציע, וועגדט מען זיך פון דער מאַכט צו משה רובינשטיינען, אַז ער זאָל איבערנעמען די אַג־פירונג פון יידישן שול־וועזן. ער צעגערט און ס׳גלעזונגט אים צו פאַרשלעפן דעם ענין ביז ס׳קומט די פלוצעמדיקע עוואַ־קואַציע פון די באַלשעוויקעס.

דער ציוניסטישער צענטראַל־קאָמיטעט אין וואַרשע האָט געווזוסט אָפּצושאַצן דעם וועדט פון דער ביאַלער ציוניסטי־שער אַרגאַניזאַציע און אין אַ סך וויכטיקע אָקציעס זיך פאַר־לאָזט אויף דער אַרטיקער אָנפירונג.

אָנהייב יאַנואַר 1921 וועדט משה רובינשטיין איינגעלאָדן צו אַרבעטן אין ציוניסטישן צענטראַל־קאָמיטעט, און ער גייט אַריבער קיין וואַרשע. דאָרט איז ער געווארן יצחק גרינבוימס נאָענטער מיטאַרבעטער, מיט וועלכן ס׳פאַרבינדט אים אַ פריינדשאַפט ביזן היינטיקן טאָג. מיט זיין אָפּפּאָר פון ביאַלע איז, נאָטירלעך, געפאַלן די אָקטיוויטעט פון דער ציוניסטי־שער אַרגאַניזאַציע אין שטאָט.

אין 1923, וועג אין פּוילישן ציוניזם האָט זיך אָנטוויקלט דער קאָמף אין דער פראָגע פון דער „פאַרבריטערטער יידי־שער אָגענטור״, איז ער פון דער מיטגרינדער פון דער באַקאָנטער ראַדיקאַלער ציוניסטישער גרופע „על־המשמר״. ער פאַרלאָזט די אַרבעט אין ציוניסטישן צענטראַל־קאָמיטעט, צוזאַמען מיט אָנדערע „על־המשמר״־חברים, וועג די רעכטע „עת־לבנות״־

משה רובינשטיין איז אַבער נישט קיין נאה דורש ואין נאה מקיים. דעם ציוניזם, וואָס ער האָט געפרעדיקט פאַר יע־נעם, האָט ער אַליין פאַרווירקלעכט אין זיין לעבן. אין יאָר 1925 פאַרלאָזט ער פוילן און איז עולה קיין ארץ־ישראל. דאָרט ווערט ער נישט אַ פקיד, גייט נישט אַרום דערציילן ווען זיין טעטיקייט אין פוילן און פאַרלאָזן נישט קיין קאָמפענסאַציע פאַר זיין ציוניסטישער אַרבעט אין גלות. ער פרווט זיך נעמען צו שווערער פיזישער אַרבעט, וואָס ער האָט קיינמאָל אין לעבן נישט געטאָן.

אין די יאָרן 1926—1928 באַטייליקט זיך משה רובי־נשטיין אין די „ציוניסטישע בלעטער", וואָס זענען אַרויסגעגעבן געוואָרן דורכן „על־המשמר" אין וואַרשע, מיט זיינע „בריוו פון ארץ־ישראל".

אין יאָרן אַרום פאַרנעמט ער אַן אַנפירנדיקע שטעלונג אין דער אַמעריקאַנער ציוניסטישער קאָאַניזירונגס־געזעל־שאַפט „קהלית ציון אַמריקאית", נישט שטופנדיק זיך קיינמאָל אין די הויכע פענצטער.

וועג משה רובינשטיין באַגעגנט זיך אין ישראל מיט ביא־לער, פון וועלכע ער איז אין דער אַמאָליקער היים געווען דער מדריך, טויכט זיכער אויף פאַר אים אָט יענע רומפולע תקופה אין זיין לעבן, אויף וועלכע ער מעג באמת שטאָלץ זיין.

3. יהושע פישער

יהושע פישער איז נישט קיין געבוירענער ביאַלער. ער שטאַמט פון מינסק־מאַזאָוויעצק. קיין ביאַלע איז ער געקומען נאָך זיין חתונה. אין די יונגע יאָרן קערפערלעך שטאַרק גע־בויט, מיט אַ שנעלן טריט, אַ פאָר גיך לויפנדיקע אויגן און אַ גלאַטיק געזיכט.

אין ביאַלע האָט ער געעפנט אַ שענק און באַלד ביי זיין אָנקום האָט ער באָוויזן, אַז ער האָט נישט קיין מורא פאַר די אַלע מוסרים און שטאַרקע יונגען, וויייל ראשית־כל האָט ער פאַרמאָגן אַ פעסטע פויסט, און רעדן אַ וואַרט גוייש האָט ער געקאָנט בעסער פאַר די מוסרים.

יהושע פישער איז אַבער נישט געווען פון דעם באַקאַנטן טיפ שענקער אין ביאַלע. ער האָט באַקומען אַ יידישע אויס־בילדונג און פלעגט אַרייַנקוקן אין די קליינע אותיותלעך. ביי אים האָט איר געקאָנט באַקומען די „הצפירה", און שבת האָט איר אים געטראָפן זיצן ביים תנ"ך און אויך ביי אחד העמס „על פרשת דרכים".

געווען איז ער אַ ראַדזינער חסיד און גלייכצייטיק אַ פייערדיקער חובב־ציון, אַבער נישט טעטיק צוליב דער קנגנערשאַפט פון זיין פאָטער. מיטן מאָמענט אַבער ווי זיין פאָטער איז אָפגעטראָטן פון זיין קנגנערשאַפט, אַז זיין זון זאָל עוסק זיין אין די ענינים פון ארץ־ישראל, האָט יהושע פישער זיך אַרייַנגעוואָרפן מיט לייב און לעבן אין דער אַר־בעט. ער האָט אין ביאַלע גלייך געשאַפן אַן אָפטיילונג פון דעם „אַדעסער פאַלעסטינא קאָמיטעט" און געשטאַנען אין פאַרבינדונג מיט אַדעס. ער האָט אַנגעהויבן ווערבירן סימפא־טיקערס פאַרן גענדאַנק פון ציון, און דאָס דווקא צווישן די שטיבל־בחורים. אין זיין דירה זענען פאַרגעקומען פאַרזאַמ־לונגען פון די חובבי־ציון־סימפאַטיקערס, און די יונגטלעכע פלעגן זיך אַהין אַריינגנבענען, כדי קיינער זאָל זיי נישט באַמערקן.

יהושע פישער איז דאָס געווען דער ערשטער אין ביאַלע, וואָס האָט ערב יום־כפור פונאַנדערגעשטעלט אין די בתי־מד־רשים, שול, חסידים־שטיבלעך און אויפן בית־הקברות קערות לטובת ארץ־ישראל און אַוועקגעשטעלט בחורים אַכטונג צו געבן. אַון, אַז איינעם אַ געערער חסיד האָט זיך פאַרגלוסט אייניאָל אַראָפצוואַרפן אַ קערה, האָט ער פון יהושע פישער געכאַפט אַזאָ פאַרציע, אַז ער האָט שוין פאַרזאָגט אַ צווייט מאָל דאָס איבערצוחזרן.

אין ביאַלע איז אין יענע צייטן שטאַרק באַקאַנט געווען דער פעלדשער מאיר מיכל לאופמאַן, וואָס איז באַרימט געווען מיט זיין גרויסער מעדיצינישער פראַקטיק און מיט זיין דערפאָלג ביים היילן קראַנקע. אָט דער מאיר מיכל איז אַבער געווען אַ גרויסער תקיף. ווער אין ביאַלע האָט דאָס געוואָגט צו זאָגן אַ וואָרט קעגן אים? יהושע פישער האָט יאָ געהאַט דעם מוט אַרויסצוטרעטן קעגן אים. וועג אין דער פאַמיליע פון יהושע פישערס פרוי זענען עטלעכע מענטשן שטאַרק קראַנק געוואָרן און מען האָט דאָרט געוואָלט רופן מאיר מיכלען, פון וועלכן זיי האָבן דערוואָרט די ישועה, האָט יהושע פישער פאַר קיין פאַל נישט דערלאָזט דערצו, און ער האָט געברענגט דאָקטוירים און אַנדערע פעלדשערס.

אין שענק פון יהושע פישער פלעגן זיך פאַרזאַמלען די טוערס פון דער אומלעגאַלער פוילישער אַרבעטער־פאַרטיי (פפ"ס — פאַלסקא פּאַרטיא סאציאליסטישנא) אין נישט איין קאַמפּס־פלאַן איז דאָרט אויסגעאַרבעט געוואָרן. אַזוי ווי אַבער אָט די פפ"ס־טוערס זענען, נעבעך, געווען „געשלאָגן אויף דער פעדער", איז יהושע פישער געווער זייער סעקרעטאַר און ער פלעגט זיי שרייבן די טעטיקייטס־באַריכטן צו דער צענטראַלע אין שעדלעץ. מיט יהושע פישער פלעגן זיי זיך באַראַטן און זיך צוהערן צו זיינער אַ עצה. אים טאָקע איז געלונגען צו פאַר־מיידן אַ פאַגראָם אויף יידן אין שטאָט, נאָך דעם פאַגראָם אין שעדלעץ. אַדאַנק דער אינטערוועניע פון יהושע פישער ביי די פפ"ס־טוערס, האָט דעמאָלט די ביאַלער יידישע באַפעלקערונג אויסגעמיטן אַ בלוט־פאַרגיסונג. צווישן די פפ"ס־מיטגלידער איז יהושע פישער באַקאַנט געווען אונטערן קאַנספיראַציע־נאָמען „גרובי".

די פפ"ס־טוערס זענען געווען אַזוי אייניגעגלייבט אין אָט דעם ייד מיטן קליינעם יידישן היטעלע, אַז אין די שווערסטע מאָמענטן פלעגן זיי זיך וועגן צו אים נאָך הילף. איינעם אַזאַ פאַל איז כדאי דאָ צו דערציילן.

אין ראָאָבעס פאַבריק האָבן די קריסטלעכע אַרבעטערס

באַשלאָסן צו פֿאַרשטרייקן און די פּפֿ״ס־טוערס זענען געווען קעגן דעם שטרייק. צו דער פֿאַרזאַמלונג פון די אַרבעטערס האָט מען אַראָפּגעבראַכט אַ בארימטן אַגיטאַטאָר פון שעדלעץ, וועלכער האָט געדאַרפט איבערצייגן די אַרבעטערס אין דער אומגייטיקייט פון שטרייק. ווי דערשטוינט זענען אָבער געוואָרן די פּפֿ״ס־טוערס, וועגן זיי האָבן דערפֿילט אויף דער פֿאַרטאָג, זאָמלונג, אַז דער רעדנער נעמט נישט די אַרבעטערס אָן, אַז זיי וועלן זייער ציל נישט דערגרייכן. מ׳האָט אויף גיך גע־ברענגט אויף דער פֿאַרזאַמלונג יהושע פישער, וועלכער האָט זיך געווענדט צו די אַרבעטערס מיט אַ פלאַמיקער רעדע, אויפקלערנדיק זיי דעם אומזין פון שטרייק, און ער האָט טאַקע ביי זיי זיפּועלט.

פֿאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט שוין יהושע פישער נישט געהאַט קיין שענק און האָט זיך פֿאַרנומען מיטן פֿאַר־קויף פון גאַז־לאָמפּן און זייערע טיילן, ווי אויך גאַזאַלין.

בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה איז יהושע פישער פון די בויערס פון דער „יבנה״־שול, און זיין פּרוי רבקה איז פון די גרינדערינס פון קינדער־היים.

יהושע פישער איז צווישן די גרינדערס פון ציוניסטישן „בית־עם״, אָבער נישט לאַנג בלייבט ער דאָרט. צוליב חילול־שבת פֿאַרלאָזט ער דעם „בית־עם״ און די ציוניסטישע אַרגא־ניזאַציע. ער בלייבט אָבער נישט זיצן אומטעטיק, נייערט שאָפט אין שטאָט דעם „מזרחי״ און ציט אַריין די רעליגיעזע יוגנט אין זייע ריייען.

יהושע פישער איז כמעט געווען פון די אייניציקע אין שטאָט, וואָס האָט נישט מורא געהאַט אַריסצוטרעטן קעגן תקיפים. אָט איז ער ברוגז געוואָרן אין ראַדזינער שטיבל און דאָוונט שוין אין „תרשיש״, און אָט האָט ער אין „תרשיש״ אַריינגעזאָגט אַ גביר און תקיף און איר זעט אים שוין דאָוונען אין בית־המדרש.

נאָכן אָנטשטיין פון דער פֿילישער מדינה איז יהושע פישער אָקטיוו טעטיק געווען ביי די וואַלן צום ערשטן פֿילישן סיים און סענאַט. ביי די קהילה־וואַלן קומט ער וויידער אין קאָנפליקט מיט דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע, פאָדערנדיק אַ נאָך שאַרפערן קאָמף קעגן דער „אגודה״.

בעת דער באַלשעוויסטישער אינוואַזיע אין יאָר 1920, מיטן אָפּטרעטן פון רוסישן מיליטער, ווערט יהושע פישער אַרויסגענומען פון זיין ווייניגע דורך פֿילישע מיליטער־לייט און געשטעלט צו דער וואַנט צום דערשיסן. פון דער ווייטנס האָט דאָס באַמערקט דער גרעיכטס־דינער סטאַניסלאַוו, וועל־כער איז געקומען אַנצוליפֿן און אָפּגעראַטעוועט יהושע פי־שער פון אַ זיכערן טויט.

שפּעטער צו, ווען דאָס לעבן האָט זיך אָנגעהויבן נאָרמא־ליזירן, פירט יהושע פישער מיט שותפים אַ גרויס קאָלאָ־ניאַל־געשעפט. אין איין שיינעם פרימאָרגן אָבער באַשליסט ער אַלץ צו ליקווידירן און פֿאָרט אָפּ קיין ארץ־ישראל. מיט אים פֿאָרט מיט זיין שותף משה בראַוורמאַן.

ווען ער קומט אין לאָנד אַריין, איז זיין זאָרג: וואָס וועט דאָ טאָן בראַוורמאַן? מיט זיך אַליין, האָט ער, ווייזט אויס, קיין זאָרג נישט געהאַט. בראַוורמאַן האָט נאָך אַ קורצער צייט אָנגעהויבן ארבעטן ווי אַ באַאַמטער אין אַ באַנק, און יהושע פישער זיך געפֿלאָגט און גאָר שטאַרק פאָר־שוווארצט געוואָרן ביי פֿאַרשיידענע שוועדע פיזישע אַרבעטן.

ער האָט אָבער, ווי ער האָט מיר דערציילט, אַלע יאָרן געהאַט אַ נייגונג צו ערד־אַרבעט, און צו אַזאַ אַרבעט האָט ער געשטרעבט אין ארץ־ישראל. נאָך אַ פאָר יאָר מי און מאַ־טער, איז אים אונטערגעקומען אַזאַ געלעגנהייט צו פֿאַר־ווירקלעכן זיין טרוים. אַ גרופּע רעליגיעזע יידן איז אַרויס אויף התישבות אויפן באָדן, וואָס רופט זיך היינט כפר אתא, און וווּ ס׳געפינט זיך היינט די באַרימטע טעקסטיל־פאַבריק „אתא״.

די שווערייקייט, וואָס יהושע פישער האָט אָנגעטראָפן אויפן באָדן פון כפר אתא און דעם פיין, וואָס ער האָט דורכ־געמאַכט, זענען אַ רומפול קאָפּיטל אין דער געשיכטע פון דעם דאָזיקן ישוב. דאָ ווייל איך דערציילן בלויז וועגן איין דראַ־מאַטישן מאָמענט פון אָט די שווערקייטן.

די אַראַבישע שכנים פלעגן די נייע זידלערס פון כפר אתא אָנטאָן געברענטע צרות. צווישן די אַראַבער האָט זיך באַזונדערס מיט זיינע מעשים קעגן די יידן אויסגעצייכנט אייגנער אַ פאַסטעך, וואָס איז ביי די אַראַבער אָנגעגאַנגען פאַר אַ גרויסן גבור. מאַכט זיך, אַז אין איינעם אַ פאַרנאַכט, ווען יהושע פישער איז מיט נאָך אַ ייד געגאַנגען צווישן זיינע פעלדער, האָבן זיי פלוצעם אָנגעטראָפן זיך אויג אויף אויג מיט צוויי אַראַבער, אייגנער פון זיי דער דערמאָנטער פאַסטעך־גבור, וואָס האָבן געפּיטערט די שאָף אויף די יידישע פעלדער. יהושע פישער האָט זיי אויפגעפאַדערט גלייך צו פֿאַרלאָזן די פעלדער. די אַראַבער האָבן זיך אָבער געוואָרפן אויף די יידן. צו דעם גבור האָט זיך געזומען יהושע פישער. ער האָט אים שרעקלעך צעשלאָגן און ביי אים צוגענומען דעם פאַסטעך־שטעקן. מיטן צווייטן אַראַבער האָט דער צווייטער ייִד זיך געהאַלטן אין ראַנגלען, און יהושע פישער האָט שוין דעם גראַנגל פֿאַרענדיקט, איבערלאָזנדיק אויפן פעלד אויך דעם צווייטן אַראַבער אַ קוים זשיפּעדיקן.

דאָס צעשלאָגן דעם פאַסטעך־גבור האָט גמאַכט אַ גרויסן רושם אויף די אַראַבישע שכנים און זיי האָבן צורו געלאָזט די יידן אין כפר אתא. דער צעשלאָגענער גבור האָט געבעטן צוריק זיין שטעקן, וועלכן יהושע פישער האָט פון אים צו־גענומען, און וואָס האָט דעם אַראַבער ממש געדינט ווי אַ „מאַרשאַל־בולאַוויע״. יהושע פישער האָט אַבער נישט געוואָלט אָפּגעבן דעם שטעקן און דער אַראַבישער גבור האָט זיך פאַר חרפה אָפּגעטראָגן פון דער געגנט.

יהושע פישער איז אויך געווען צווישן די, וואָס זענען אויפגעטראָטן פאַר דער ענגלישער שאר־קאָמיסיע, וואָס איז אַראָפּגעקומען קיין ארץ־ישראל נאָך די אומרויען אין יאָר 1929. בעת זיין אויפטריט האָט ער אויסגעהערט אַזוי פיל שקרים, וואָס האָט אים ממש צעבראָכן, און אַ צייט לאַנג איז ער ערנסט קראַנק געווען.

דעם שווערן וועג פון יהושע פישער האָט אויך מיטגעמאַכט זיין לעבנס־באַגלייטערין רבקה פישער, די אָנערקענטע געזעל־

שאָפּטלעכע טוערין אין ביאַלע. איר הויז אין ביאַלע האָט גע־
דינט, אין דער צאַרישער צייט, פאַר געהיימע צוזאַמענקונפטן
פון די ציוניסטן, און נישט איין וווילטעטיקע אינסטיטוציע
אין שטאָט, איז דאָרט געגרינדעט געוואָרן. נאָכן פּראָקלאַמירן
דעם „קרן הגאולה", האָט רבקה פישער אָוועקגעגעבן כמעט
איר גאַנץ צירונג אויף דעם פאַנד.

נישט לייכט איז אָנגעקומען רבקה פישער צו אַקלימאַטי־
זירן זיך אין ארץ־ישראל און צוגעווויינען צו שווערער
פיזישער אַרבעט, וואָס זי האָט אין איר לעבן נישט געטאָן. זי
האָט אָבער אַלץ געמוטן פאַר ליב, קיינמאָל אויף גאָרנישט
זיך באַקלאָגט, ווייל דאָס געפיל פון אָנטיילנעמען אין אויפבוי
פון לאַנד, האָט זי געמוטערט און אָנגעפילט מיט שמחה.

וועג מ׳איז אָנגעקומען אין כפר אתא און געפרעגט אַפילו
אַ קינד אויף אדון פישער, האָט ער גלייך געוויזן וווּ ס׳וווינט
דער חשובער בירגער און ערשטער מוכתר פון כפר אתא.

יהושע און רבקה פישער, געפלעטערט און קראָנק, זענען
זייערע לעצטע לעבנס־יאָרן נישט געזעסן אומטעטיק. ביז
זייערע לעצטע טעג האָבן זיי אָנגעפירט מיט דער גמילות חסד־
קאַסע פאַר די נויטבאַדערטיקע תושבים פון כפר אתא.

משה סמאליאר / יעקב אהרן ראזנבוים

יעקב אהרן ראָזנבוים איז געווען פון יענע שליחי־ציבור
אין די קליינע פּוילישע שטעט, וואָס האָבן זיך אויסגע־
צייכנט מיט פריוויליקייט און איבערגעגעבנקייט, פאַר וועלכע
די געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט זייערע איז נישט געווען קיין
שפּרונגברעט פאַר וועלכע ס׳איז פערזענלעכע צוועקן. אַ
מענטש מיט אייראָפּאישער קולטור, אַ בן־בית אין דער רו־
סישער שפּראַך און איר ליטעראַטור. אין יעדן געשפּרעך פלעגט
ער אַרויסברענגען אייגנאַרטיקע געדאַנקען און מיינונגען.
מ׳האָט געהאָט דאָס געפיל, אַז אָט דער מענטש קערט זיך
צוריק צום ברוינעם, פון וועלכן ער האָט יאָרן געשעפט זיין
גייסטיקע שפּייז. ער האָט אָנגעהערט צום דור משכילים, וואָס
דער געראַנגל צווישן ייד און מענטש האָט זיך ביי זיי נישט
פאַרענדיקט מיט קיין אייגנזייטיקן באַשלוס. ער האָט נישט
אָוועקגעוואָרפן דעם טלית, כדי צו גיין אין פרעמדע פרדסים,
און ער האָט זיך אויך נישט געקלאַמערט אין דער טראַדיציע.
איך האָב תמיד געהאָט דאָס געפיל, אַז אָט דעם ייד איז גע־
לונגען צו צעפינען דעם דרך־המלך. ייד און מענטש האָבן ביי
אים געפונען אַ געטרייען אויסדרוק. מיט זיין איידעלער נשמה,
מיט זיינע זויבערע מעשים, מיט זיין באַציאונג צום מענטש
און געזעלשאַפט, איז ער געווען אַ שלמותדיקער מענטש, ווי
נאָר דער, וועלכער איז טיף פאַרוואָרצלט אין דער יידישער
טראַדיציע און האָט גלייכצייטיק געטרונקען פון די קוואַלן פון
דער אייראָפּאישער קולטור — איז דערצו זוכה.

טאָלסטאָי און גאָרקי, די צוויי ריזן פון מענטשלעכן און
סאָציאַלן יושר אין דער רוסישער ליטעראַטור, זענען געווען
זיין ליבלינג־טעמע. דאָס געשפּרעך פלעגט אָבער נישט פאַר־
ענדיקט ווערן, אַז ער זאָל נישט דערמאָנען מענדעלען און
שלום עליכמען. ווי אַ משכיל פון אָנהייב צוואָנציקסטן יאָר־
הונדערט, זענען זיינע ידיעות געווען פילזייטיקע און יסודות־
דיקע. ער האָט געווּוסט צו ציטירן נאָנצע קאַפּיטלעך פון די
שאָפונגען פון: גאָגאָל, דאָסטאָיעווסקי, גאָרקי, טאָלסטאָי א״א.
גלייכצייטיק פלעגט ער פאָרזעצן צו ציטירן גאָרדאָנען, ביא־
ליק, טשערניכאָווסקין א״א. פאָלקסטימלעך און פּשוט איז
געווען זיין האָלטונג און זיינע מעשים. ער איז געווען דער
אָנפירער פון דער פייע־באַנק אין שטאָט, פאַרזיצער פון דער
שטאָטישער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע; שטענדיק רעפרע־
זענטירט די ציוניסטישע פאַרטיי אין דער קהילה אָון אויך
געשטאַנען בראש פון קהילה־ראַט; פאַרשטייער פון די ציו־
ניסטן אין שטאָטראַט; אָנפירער פון דער „תרבות"־געזעלשאַפט,
און טעטיק געווען אין פאַרשידענע געזעלשאַפטלעכע אינסטי־
טוציעס. ער פלעגט אויך מיטאַרבעטן אין די וואָכנשריפטן,
וואָס זענען דערשינען אין שטאָט. ער איז אָנערקענט אין גע־
שעצט געווען אין דער יידישער געזעלשאַפט.

יעקב אהרן איז געווען אַ געטרייער ציוניסט. צו דער
באַווענגונג איז ער געקומען צוזאַמען מיטן דור משכילים.
ס׳דאָרף געזאָגט ווערן דער אמת, אַז ער האָט נישט דערווואַרט
די גאולה פון רעוואָלוציעס און דעריבער איז ער נישט גע־
קומען צום ציוניזם צוליב יאוש. ער האָט אין ציוניזם שטענדיק
געזען דעם מכשיר געזונט צו מאַכן דאָס פאָלק אין גלות און
צו קאָנצענטרירן עס אין ארץ־ישראל.

די ערשטע וועלט־מלחמה, דער אומקום פון מיליאָנען
מענטשן, די צעשטערונג פון שטעט, שפּעטער די פאָגראָמען
אויף יידן אין איקראַינע און פוילן, האָבן נאָך מער פאַר־
שטאַרקט ביי אים דעם ציוניסטישן געדאַנק, וועלכן ער האָט
געווידמעט אַ באַדייטנדיקן טייל פון זיין לעבן.

ער איז געווען אַ ציוניסטישער עסקן „שלא על מנת לקבל
פרס". ער איז נאָר אָקטיוו געווען לטובת די נאַציאָנאַלע
פאָנדן — קרן קיימת און קרן היסוד. זיין שטרעבונג איז גע־
וען אויפצושטעלן אין שטאָט אַ „תרבות"־שול. ער האָט אַ
סך צייט און מי געווידמעט אָט דעם געדאַנק, אָבער ס׳איז
אים נישט געלונגען צו פאַרווירקלעכן זיינע פלענער. ער האָט
ליב געהאַט די העברעאישע שפּראַך, זענעדיק אין איר אַ
דערציאונגס־אינסטרומענט פאַרן ציוניזם.

זיין טאָכטער און זון האָט ער דערצויגן אין ציוניסטישן
גייסט. ער האָט זיך באַמיט, אַז אויך זיינע קינדער זאָלן שפּן
פון די בעסטע יידישע און וועלטלעכע גייסטיקע אוצרות. ער
האָט זיי געשיקט אין דער פוילישער גימנאַזיע, אָבער גלייכ־
צייטיק זיי געגעבן אַ יידישע דערציאונג.

אין יאָר 1939, וועג ס׳איז פאַרענדיקט געוואָרן די דייטש־
פּוילישע מלחמה, האָבן געמוען שטראָמען ביאַלער יידן קיין
בריסק, וואָס האָט דעמאָלט אָנגעהערט צו רוסלאַנד. צו מיר איז
דערגאַנגען אַ קלאָנג, אַז צווישן די ביאַלער פליטים געפינט

זיך אויך יעקב אהרן ראַזנבוים. איך האָב זיך געגעבן די גרעס־טע מי אים אויפצוזוכן אין איינלאַדן צו מיר צהיים. איך האָב אים אָבער נישט געפונען. שפּעטער האָב איך דערווּוסט פון ביאַלער, אַז ער האָט זיך אומגעקערט קיין ביאַלע. ער האָט זיך אומגעקערט, כדי צו זיין צוזאַמען מיט זיין פּרוי און זון.

נאָך דער מלחמה בין איך געווויר געוואָרן, אַז יעקב אהרן ראַזנבוים איז בעת דער נאַצי־אָקופּאַציע אין ביאַלע געווען טעטיק אין דאַרטיקן יודענראַט און אויף אַ גאָר מוטיקן וווירדיקן אופן רעפֿרעזענטירט די אינטערעסן פון דער יידישער באַפֿעלקרונג אין אָט דער טראַגישער תקופה. ער האָט אין אַזאַ גרויזאַמער צייט ריזיקירט מיט זאַמלען נאַצי־דאָקומענטן, מיט דער האָפֿענונג, אַז ס'וועט קומען דער טאָג און זיי וועלן דערזעען די ליכטיקע שיין. צוזאַמען מיטן רוב מיטגלידער פון ביאַלער יודענראַט איז ער אומגעקומען אין דעם באַרימטן טויטן־לאָגער „מאַידאַנעק", נאָך פֿאַרן לעצטן גירוש פון די ביאַלער יידן.

ברוך ווייַנבערג

ברוך איז געווען דער גרינדער פון „בונד" אין ביאַלע, און מיט זיין גאָנצער פיבערדיקער נשמה זיך אַריינגעוואָרפן אין דער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג. אַליין אַ סטאַליער, האָט ער אָנגעפירט מיט שטרייק־באַוועגונגן נישט נאָר אין זיין וואַרשטאַט, נאָר אין וואַרשטאַטן פון אַנדערע פאַכן. באַ־שאָנקען מיט אַ גוטן רעדנער־טאַלאַנט, איז ער געוואָרן פאָפּו־לער אין דער גאָנצער געגנט ווי אַ רעוואָלוציאָנערער אָג־טאַטאָר. באַזיצנדיק אַן איינגעבוירענע אינטעליגענץ, וועלכע ער האָט נאָך קולטיווירט דורך לייענען כסדר סיי די יידישע, סיי די וועלט־ליטעראַטור, האָט ער זיך אָנטוויקלט ווי אַ וויכ־טיקער פראָפּאַגאַנדיסט, באַוואָפנט מיט אַ מאַסע ידיעות אין סאָציאַליזם און אַרבעטער־באַוועגונגען. דאָס האָט אים געמאַכט אַזוי באַרימט אין יענער געגנט, אַז די פּאָליציי האָט באַלד „גרויסן אויף אים אַן אויג", אים אַרעסטירט און פֿאַרשיקט צוויי מאָל קיין סיבּיר. פון דאָרט האָט זיך אים אָבער איינגע־געבן צו אָנטלויפן קיין לאָנדאָן.

ישעיהו ווייַנבערג

געבוירן אין ביאַלע דעם 15טן יוני 1888. נאָך זייַנדיק אַ בית־מדרש־יינגל, איז ער אַריינגעצויגן געוואָרן אין די רע־וואָלוציאָנערע קרייַזן און מיטגעמאַכט אָלע פּאָזן פון יענער בּרוזינדיקער עפּאָכע: קאָנספּיראַטיוות פֿאַרזאַמלונגען, תפיסה „בּירושע", דעמאָנסטראַציעס, קאָזאַקישע נאַהייעס אדע"ל. גלייכצייטיק האָט ער, ווי אַ הונגעריקער, געשלונגען די יידיש און די וועלט־ליטעראַטור און געוואָרן אַן אויטאָדידאַקט. סוף דעצעמבער 1905 עמיגרירט ער קיין לאָנדאָן. ער ווערט אַ טעטיקער מיטגליד אין אַ דראַמאַטישן קרייַז, באַזוכט די פֿינסטע קאָנצערטן און די בעסטע ענגלישע פֿאַרשטעלונגען, לייענט אַ סך וועגן קונסט און ווערט ממש אַ לעבעדיקע ענ־ציקלאָפּעדיע וועגן קונסט. ער ווערט דער סעקרעטאַר פון וועסט־ענד־בּרענטש פון דער „אַלגעמיינער שנייַדער־יוניאָן". דאָן גרינדעט ער אַ „הזמיר"־פֿאַראיין און ווערט איינער פון די גרינדערס פון „ארבעטער־רינג". שפּעטער הייבט ער אָן שרייבן אין דער „צייט" אונטערן פסעודאָנים „מאלאמוט" וועגן טעאַטער און מוזיק. אין 1915/6 ווערט ער זייער טעטיק אין „רוסישן אימיגראַנטן־קאָמיטעט" און איז איינער פון די גרינדערס פון „טעמפּל־טעאַטער".

1920 קומט ווייַנבערג קיין אַמעריקע, און אַ קורצע צייט

שפעטער וועלט ער דער לאָקאַלער רעדאַקטאָר פון „פאָר־וועלס" אין דעטראָיט, וווּ ס׳עבליט זיך ערשט זייַן זשור־נאַליסטישע און געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט. ער שרייבט אונטער די פסעודאָנימען „בראנדוויים", „ווינאָגורסקי", „מעלא־מאן", „עקס", „ריווערסאן". די קרוין פון זיין אַרבעט איז זיין בוך אין ייִדיש „אידישע אינסטיטוציעס און אַנשטאַלטן פון דעטראיט", וואָס האָט אַרויסגעגרופן דעם גרעסטן לויב ביי דער אַלגעמיינער ייִדישער קריטיק.

אין משך פון עטלעכע צענדליק יאָר, פריער נאָך אין לאָנ־דאָן, און שפּעטער אין דעטראיט, האָט ער זיך מיטן גאַנצן פייער פון זיין נשמה אַרייַנגעוואָרפן אין דער ייִדישער קולטור־אַרבעט, מיטגעהאָלפן אַלע ייִדישע קולטורעלע אינסטיטוציעס מיט ראַט און טאַט, אַליין געגעבן און געהאָלפן שאַפן געלט פאַר אַלע קולטור־באַדערפענישן. באַזונדערס איז ווייַנבערג געווען איבערגעגעבן דעם ייִדישן טעאַטער. נישט נאָר האָט ער מיט זיין פּען געדינט די ייִדישע טעאַטער־קריטיק, נאָר ער האָט מינדלעך פראָפאַגאַנדירט פאַר דער וויכטיקייט פון עפּנט־לעכן ייִדישן וואָרט. זיין הייַם אין דעטראיט איז געווען דער אַדרעס פון דעם ייִדישן טעאַטער־מענטש.

די לעצטע יאָרן איז ישעיהו ווייַנבערג געווען ערנסט קראַנק, אָבער דאָך איז ער, ווי אַ געטרייַער סאָלדאַט, נישט אָפּגעטראָטן פון זיין פּאָסטן. דעם 15טן אַפּריל 1943 האָט זיין קראַנק האַרץ אים אויפגעהערט צו דינגן.

(פון „טעאַטער העפטן", ניו־יאָרק, 1943).

גדליהו בראוועדמאן

ו. עליע שימשעלעס (אליהו יוסטמאן)

וועג מ׳וואָלט אין ביאַלע אין די ערשטע יאָרן פון בונדס־טעטיקייט געווען פרעגן די אַרבעטער־מאַסן ווער ס׳האָט די גרעסטע פאַרדינסטן פאַר זייער ארגאַניזירונג, וואָלטן זיי בלי־ספק געווען ענטפערן, אַז דאָס איז עליע שימשעלעס.

עליע שימשעלעס איז געווען אַ קינד פון דער סאַמער אַרעמקייט. זיין פאָטער איז געווען אַ בעקער. דאָס ייִנגל האָט געהאַט אַ שטאַרקן ווילן צום לערנען און פלעגט מקנא זיין די ייִנגלעך, וואָס זייַערע עלטערן שיקן זיי צו לערערס, וווּ זיי לערנען שרייבן ייִדיש, רוסיש און חשבון, און זיי ברענגען אַהיים פאַרשריבענע קאָיִעטן מיט אַזעלכע גערדייטע אותיות. עליעס פאָטער, נישט נאָר, וואָס ער האָט נישט געקאָנט צאָלן קיין שכר־לימוד, נייערט ער האָט אָפילו נישט געהאַט קיין גלעזל אויף קאָיִעטן. דערפאַר האָט דער קליינער עליע געהאָפט, אַז ווען ער וועט ווערן אַ בעל־מלאכה, וועט ער פון די ערשטע פאַרדינסטן נעמען זיך באַלד לערנען. אַזוי איז עליע צו 12 יאָר אַוועק צו אַ סטאָליער זיך לערנען דאָס פאַך, מיינענדיק, אַז גאָר גיך וועט ער נעמען פאַרדינען.

גרינג צו זאָגן „גיך נעמען פאַרדינען". כדי צו פאַרדינען האָט מען געדאַרפט קענען דאָס פאַך, אָבער אויסלערנען זיך אַ באַרוף אין יענע יאָרן איז נישט צוגעגאַנגען אַזוי גיך. אַ פאָר יאָר האָט מען געמוטט זיין אַ משרת סיי ביים מייסטער און סיי ביי די אַרבעטערס, וואָס האָבן געאַרבעט ביים מייס־טער. פון דער באַלעבאָסטע איז דאָך שוין אָפּגערעדט, ווייל דאָס איז לכתחילה קלאָר געווען, אַז אין די ערשטע פאָר יאָר איז מען מער צו דער דיספאָזיציע פון דער באַלעבאָסטע ווי פון מייסטער. מ׳פלעגט דעם לערנינגל אַרויסשיקן ברענגען עסן פון דער היים, אַדער אייַנקויפן, און צום לערנען דאָס פאַך איז ער נאָך גאָר ווייט געווען. און אַז מ׳פלעגט שוין דעם לערנינגל עפּעס געבן צו טאָן, איז דאָס געווען די מלאכה פון שאַרפן דאָס געצייג. אַזוי פלעגן פאַרגיין די טעג און חדשים. אַז עליע האָט זיך שוין געוומען די דרייסטקייט צו בעטן די אַרבעטערס, אַז זיי זאָלן אים געבן אַ שטיקל ברעטל אויס־צופּראָווון, אַדער צו שנייַדן מיט אַ זעגל, פלעגן זיי פון אים חוזקן: — זע נאָר דעם צוציק, ער האָט שוין נישט קיין צייט — און מיט אַ גיפּטיק שמייסלעל אים אַ פּרעג טאָן: — ווילסט שוין אפשר ווערן אַ מייסטער אויך?...

אַזוי האָט עליע זיך געפּלאָגט דריי יאָר און פון סטאָליערי־אַ קנאַפּן אָנונג געהאַט. און אָט האָט זיך אין אָנהייב פון הייַנ־טיקן יאָרהונדערט באַווייַן די בונדישע באַוועגונג אין ביאַלע, וואָס האָט געברענגט צו אַ שינוי אין דער באַציאונג צום לערנייַנגל.

ביים מייסטער, שמילע שאמע זימלס (שמואל [פרידמאן] שמאי זימלס), וווּ עליע איז דאָס געווען אויף דער לערע, זענען אָנגעקומען אַרבעטן אליהו בובקעס (האָפמאַן) און ברוך ווייַנבערג. זיי האָבן אָנגעהויבן עליען מקרב זיין. זיי האָבן אים גלעלערנט אַרבעטן און אין אַ קורצער צייט איז עליע געווארן אַ סטאָליער־אַרבעטער.

ביי דער אַרבעט האָט עליע באַמערקט, אַז אליהו בובקעס און ברוך טראָגן זיך אַרום מיט סודות, שושקען זיך און גיבן זיך איבער קליינע פּעקעלעך, וואָס זיי באַהאַלטן אין די גע־צייַג־קעסטלעך. אַז עליע איז מיט אָט די צוויי אַרבעטערס מער היימישער געוואָרן, האָט ער זיך אָנגענומען מיט מוט און זיי בעפּרעגט וועגן די פּעקעלעך. אַזוי איז עליע שימשעלעס באַהאָפטן געווארן מיט דער רעוולוציאָנערער באַוועגונג.

עליע וואָס האָט געהאַט אַ פילבאַר האַרץ, וואָס האָט גע־ווייטאָגט אויף דער גרויסער אַרעמקייט פון זיינע עלטערן און זייערס גלייכן, ווען ער האָט זיך דערוווסט, אַז ס׳זענען פאַראַן מענטשן, וואָס ווילן קעמפן פאַר אַן אָנדער לעבן, האָט ער דערפילט, אַז דאָס איז זיין גרעסטער וווּנטש און אַז ער דאַרף אָט דעם קאַמף ווידמען זיך מיט זיין גאַנצער ענערגיע.

ברוך פלעגט אים מיטנעמען אויף געהיימע „סכאָדקעס", אויף וועלכע מ׳פלעגט פונאַנדערוויקלען דעם געדאַנק וועגן דער נייער באַוועגונג און עליע האָט, ווי אַ דורשטיקער, גע־שלונגען יעדעס וואָרט.

אין יאָר 1903, וועו די בונדישע באַוועגונג איז זיך צע־וואַקסן און האָט באַקומען אַ מאַסן־כאַראַקטער, איז שוין עליע

שימשעלעס געווען אן אנגעזעענער „בונד"־טויער אין שטאט. אלע האבן זיך צו אים באצויגן מיט רעספעקט, ווייל ער האט זיך דערוואַרבן סימפאטיע בייַ אלע קרייזן אדאנק זיין פשוט־קייט און זיין אייגנארטיקן צוגאנג צו אלע ענינים. ער האט זיך נישט באנוצט מיט קיין הויך־קלינגענדיקע ווערטער און פראזן, וואס זענען אויסגעבראכט געווארן פון די נאר־וואס איבערגעלייגנטע בראשורן, — ווי דאס איז דעמאלט געווען אין דער מאדע, — כדי צו דעמאנסטרירן אינטעליגענטישקייט. דעריבער טאקע פלעגט עליע דערלידיקן אַ סך ענינים, וואס אנדערע האבן דאס נישט באווייזן צו טאן. האט זיך געמאכט אַ סכסוך אין וואַרשטאט צווישן מייסטער און די ארבעטערס, איז ענגוג געווען, אז עליע זאל זיך דורכשמועסן מיטן פאר־עקשנטן מייסטער און דער לעצטער איז ווייכער געווארן און נאכגעגעבן די פאדערונגען פון די ארבעטערס.

עליע האט זיך אריינגעוואַרפן אין דער ליטעראטור און שטודירט די פראבלעמען, וואס זענען געווען נאענט סיי אים און סיי דער ארבעטער־מאסע. ער האט געפירט אין „בונד" די קרייזן פאר די מער פארשטענדלעכע חברים.

מיט דער צייט איז עליע געווארן דער צענטראלער נערוו פון דער בונדישער באוועגונג אין שטאט, זייענדיק איינער פון דעם פארקאנספירירטן בונדישן קאמיטעט, וואס איז געווען בראש פון דער פארטיי.

עליע האט פארמאגט אן איינגעבוירענעם רעדנער־טאלאנט, וואס איז אין יענער צייט געווען אַ זעלטנהייט. פלעגט ער טאקע האבן גרויס דערפאלג בייַ דער צוהערער־מאסע. אפט האט זיך געמאכט, אז קיין בייַלע פלעגט קומען פון ראיאן אַ שוואכער רעדנער, און אז עליע האט באמערקט, אז דער עולם שלאפט איין, פלעגט ער איבערנעמען די פארזאמלונג און די מאסע פלעגט ווי אויפכאפן זיך פון שלאף. ער האט מיט זיין רעדן געווסט ווי אזוי ארייַנצוקריגן זיך אין די הערצער פון די צוהערערס, שפילן אויף די אנגעווייטאגט געפילן.

דוד קרוסעס, זייענדיק אין פאריז, ווו ס׳איז אים אויס־געקומען צו הערן גוטע רעדנערס, האט פון דארט געשריבן, אז ווען עליע וואלט געווען אין פאריז און זיך אפגעגעבן מיט פאליטישער טעטיקייט, וואלט ער דארט געווען פון די אנגעזעענסטע רעדנערס.

שוין אוועק מער ווי אַ האלבער יאָרהונדערט פון יענער צייט און דאך פיל איך נאך עליעס ווארעמע און ליבלעכע באגעמונג צו די אלע, מיט וועמען ער פלעגט נאר קומען אין בארירונג. זיין פריידיקן די צוקונפט פלעגט מאכן דעם איי־דרוק, ווי פאר אונדז וואלט געשטאנען אַ נביא, וואס זעט די וויזיע פון די אנקומענדיקע צייטן.

שפעטער, ווען נאכן דורכפאל פון דער רעוואלוציע האט די בונדישע באוועגונג אין בייַלע געזומען צאנקען, די שיינע טרויעמין זענען צערונען געווארן און אויף זייער ארט איז געקומען אַ דערדריקנדיקער יאוש, האט עליע געפומען אויף זיך די איניציאטיוו צו גרינדן אַ דראמאטישן קריייז אין שטאט. ער האט געוואלט מיט אט דעם שריט אפהאלטן די ירידה פון דער באוועגונג, באקעמפן די אפאטיע און וועגדן די אויפ־מערקזאמקייט פון דער ארבעטער־מאסע אויף קולטורעלער טעטיקייט.

עליע האט אין דער ערשטער תקופה פון בונדס טעטיקייט אויך אין זיינעם געהאט צו פארליגן אַ ביבליאטעק. לויט זיין איניציאטיוו טאקע איז דעמאלט געשאפן געווארן די ערשטע אומלעגאלע ביבליאטעק אין שטאט. זייענדיק פון די מיט־גרינדערס פון אט דער ביבליאטעק און צווישן אירע אנפירערס ביז איר פארניכטונג דורך די דייטשע וואנדאלן, פלעג איך כסדר זען פאר מיינע אויגן איר ערשטן גרינדער, עליע שימ־שעלעס.

בערך אין יאר 1907 איז עליע מיט זיין חברטע, דאבעלע דעם בדחנס אפגעפארן קיין אויסלאנד. אַ צייט לאנג האט מען פון עליען גארנישט געהערט. מיר איז נישט געווען צום הארצן וואס אזאַ פעאיקער ארבעטער־טויער האט זיך געשטעלט אין שאטן, און איך האב פשוט נישט געוואלט גלויבן, אז עליע האט אויפגעגעבן זיין טעטיקייט צווישן די ארבעטער־מאסן. ס׳האט מיר זייער ווייַ געטאן, וועג אין אַ צייט ארום האב איך זיך דערוווסט, אַז ער גפענט זיך אין אמעריקע, דארט געפנט אַ קרעמל און ראנגלט זיך פאר זיין עקסיסטענץ.

2. דוד קרוסעס (גאלדפארב)

אַ זון פון פרומע עלטערן, אַליין אַ לערנער אין חסידים־שטיבל, איז ער געפאנגען געווארן פון דער רעוואלוציאנערער באוועגונג, וואס האט זיך אריינגעריסן אויך אין די שטיבלעך. ער האט אויסגעביטן די רעליגיעזע ספרים אויף וועלטלעכע ביכער און זיך אריינגעוואַרפן אין דער רעוואלוציאנערער טעטיקייט.

דוד קרוסעס איז געווען אין יענער צייט דער רעפרעזענ־טאנט פון „בונד" אין בייַלא. ער פלעגט אפט ארויסטרעטן אויף פארזאמלונגען, וווּ ער פלעגט פארטיידיקן די שטעלונג פון „בונד", און פלעגט זייער אויסנעמען בייַ דער מאסע.

געווען אַ צייט, וועג ער האט זיך געראטשקנט פארן נערוו פון קליינעם הייפל פראגרעסיווע אינטעליגענץ אין שטאט. אליין האט ער אויך אין זיין פרי־יוגנט אויסגעלעבט אַ שטיקל בוקע, ווי אלע יונגע לייט אין שטאט, אבער ער האט זיך שוין אין יונגע יאָרן אויסגעהויבן פון דער מאסע, ווי אַ מענטש מיט אַ ברייטן האריזאנט, מיט אַ פרישן קאפ, מיט אַ פרישן הארץ, מיט אַ פרישן מוט, מיט אַ פרישן ווילן צו לעבן, צו ארבעטן, צו שאפן, צו קעמפן פאר אַ בעסערע צוקונפט פאר דער גאנצער מענטשהייט.

ער האט זיך אויסגעלעבט אין דער ארבעטער־באוועגונג, ווי אַ מענטש, וואס האט זיך אויסגעלעבט אין דער ליבע, ווי אַ מענטש, וואס האט זיך אויסגעלעבט אין דער פרייַנדשאפט, ווי אַ מענטש, וואס האט זיך אויסגעלעבט אין דער פאליטיק, ווי אַ מענטש, וואס האט זיך אויסגעלעבט אין דער ליטעראטור, ווי אַ מענטש, וואס האט זיך אויסגעלעבט אין דער ארבעטער־פראגע, ווי אַ מענטש, וואס האט זיך אויסגעלעבט אין דער ארבעטער־באוועגונג

באַשלאָסן צו פֿאָרן קיין פּאַריז. אָהין, פון וואָנען ס׳ציען יניקה יונגע דורשטיקע מענטשן, זיך טובל זיין אין דעם ים פון קולטור און וויסן.

בערך אין יאָר 1909 איז ער אָוועק קיין פּאַריז. ער האָט פון דאָרט געשריבן בריוו אין וועלכע ער האָט, מער וויניקער, געגעבן אַן אָפּשאַצונג פון דעם גרויסן, פֿאַר ביאַלע, ספּינקס, וואָס רופט זיך „פּאַריז".

דוד, דאָס פֿאַלקס־קינד, אָנגעוויטיקט מיט סאָציאַלע פּראָבלעמען, האָבנדיק פֿאַר זיינע אויגן דעם אַרבעטס־מענטש, האָט באַלד נאָך זיין קומען קיין פּאַריז אויך דאָרט דערזען דעם שפּלדיקן מצב פון דאָרטיקן אַרבעטער. אין זיינע בריוו פון פּאַריז האָט ער גלאָזט וויסן, אַז דער פּאַריזער גן־עדן איז נישט פֿאַרן אַרבעטער־קלאַס, און אַז דער פּאַריזער אַרבעטער געניסט גאָר וויניק פון דעם פּאַריזער לוקסוס.

דוד האָט זיך גיך אָנטוישט אין דעם שיינעם גלאַנץ פון פּאַריז און איז נאָך צוויי יאָר צוריקגעקומען קיין ביאַלע. צוליב אַ מיספֿאַרשטענדעניש ביי דער גרענעץ, איז דוד געבראַכט געוואָרן קיין ביאַלע מיטן עטאַפּ (אונטער שמירה) און איז אָפּגעזעסן אין ביאַלער תפיסה עטלעכע חדשים.

פון תפיסה איז ער אַרויס אַ דערשלאָגענער און פֿאַרביטערטער. ער פֿלעגט פון צייט צו צייט צונויפנעמען די קליינע גרופּע בונדיסטן און אַרויס מיט זיי אין „זאָפּיע־וואָלד, וווּ ער פֿלעגט האַלטן פֿאַר זיי פֿאַרטראָגן. ער פֿלעגט שוין אָבער נישט רעדן וועגן פֿאַליטיק, נייערט וועגן אַלגעמיינע מענטשלעכע פראָבלעמען.

דוד האָט נאָך זיין צוריקקער פון פּאַריז געלעבט פֿאַר־שלאָסן אין זיך, נישט געזוכט פֿאַר זיך קיין עקסיסטענץ. ס׳האָט געמאַכט דעם איינדרוק ווי דער מענטש טרינקט זיך צווישן יאוש און האָפענונג אויף עפּעס, וואָס זאָל אים אַרויסנעמען פון דער מאָנאָטאָנער טאָג־טעגלעכקייט.

בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה, ווען דער פּראָצט האָט זיך גענומען דערנענטערן צו ביאַלע און אין שטאָט איז אָקטועל געוואָרן די פּראָגע פון עוואָקואירן זיך קיין רוסלאַנד, כדי אויסצומיידן די קאַמפּן אָרום דער שטאָט, איז, צווישן די, וואָס זענען אָוועק קיין רוסלאַנד, אויך געווען דוד.

די וועלט־מלחמה איז אַריבער, דער רעוואָלוציאָנערער אויפֿברויז אין רוסלאַנד האָט זיך איינגעשטילט, די באַלשעוויסטישע מאַכט האָט זיך באַפעסטיקט, אָבער פון דוד קרוסעס האָט מען אין ביאַלע גאָרנישט געהערט.

אין די דרייסיקער יאָרן איז אומדערוואָרטעט געקומען כּוח אים אַ בריוו צו אליהו רייזעלעס (קלאָץ). ער האָט אין בריוו געשריבן, אַז ער גפּעפינט זיך אין לעטלאַנד, האָט דאָרט חתונה געהאַט, איינגאַרדנט זיך, און איז אַ גימנאַזיע־לערער. ער האָט זיך נאָכגעפרעגט אויך אויף עטלעכע אַנדערע חברים.

מער איז פון דודן קיין ידיעות נישט געווען. וועגן זיין גורל בעת דער צווייטער וועלט־מלחמה, איז נישט באַווּוסט.

פ. גאלד

ו. עליע בובקעס (אליהו האפמאן)

עליע האָפמאַן, אַ סטאַליער פון פּאַך, איז געווען איינער פון די גרינדער פון „בונד" אין ביאַלע. אַ הויכער, דער קאָפּ אַ ביסל פֿאַרויס, איינגעגראָבן צווישן ביידע אַקסלען, זיינע בלאָנדע וואָנצעס האָבן זיך וווינינק אָנגעזען, וויייל ס׳האָט זיי שטענדיק פֿאַרשטעלט די ליולקע, סיי מיט מאַכאָרקע, ווען ער האָט געהאַט גלעלט צו קויפן, און סיי אַ ליידיקע.

ווען ס׳איז אין ביאַלע, אין דער צאַרישער צייט פֿאַרגעקומען דער גרויסער פֿאַליטישער אַרעסט פון די „בונד"־חברים, איז אויך עליע אַרעסטירט און פֿאַרשיקט געוואָרן אין דער געגנט פון אַרכאַנגעלסק. פון דאָרט איז עליע צוריקגעקומען אַ קראַנקער אויף שווינדזוכט, געווען אַ שטיקל צייט אין ביאַלע און אָווקגעפֿאָרן קיין אַמעריקע. אָנגעקומען קיין אַמעריקע איז ער אין אַ קריזיס־צייט און ער האָט זיך זייער געמוטשעט, אָבער דאָך זיין שמייכל נישט פֿאַרלוירן. ווען מ׳האָט אים געפרעגט וואָס ער מאַכט, אַדער וואָס ס׳הערט זיך, האָט ער געענטפערט: „קאָלט אויף ברום סטריט". דאָס וועלט האָבן יאָרן לאַנג באַנוצט די ביאַלער אין ניו־יאָרק.

עליע איז צוריקגעפֿאָרן קיין ביאַלע און חתונה געהאַט מיט אַברהמעלע כלי־זמרס טאָכטער. אויב מ׳זאָגט ביי יידן, אַז כלי־זמרים האָבן שיינע טעכטער, איז דאָס זיכער געווען אַן אמת אויף עליעס פרוי. זיי האָבן געאַרבעט, געקרענקט און אויפגעבראַכט אַ פאַמיליע.

צום 22סטן יובילעאום פון „בונד", ביי אַ ליאַמע, ביי גדליהו בראָווערמאַן אין שטוב, האָט מען אים, עליען, ווי דעם עלטסטן און ערשטן בונדיסט אין שטאָט, געבעטן זאָגן עטלעכע ווערטער. אָנשטאָט רעדן, האָט ער געזונגען די בונדישע שבועה.

דאָס צווייטע מאָל האָב איך זיך מיט עליען געטראָפן ביי אים אין שטוב. דעמאָלט איז מיר קלאָר געווארן פֿאַרוואָס מ׳טרעפט אים זעלטן ביי בונדישע צוזאַמענקונפטן. דאָס איז געווען ערב פּסח 1920, דער אַרבעטער־הילפס־קאָמיטעט האָט באַשלאָסן צו געבן אים אַ יום־טוב־שטיצע, און איך בין געווען דער שליח, וואָס האָט אים געברענגט דאָס געלט. אין בעט איז געלעגן מיט אַ שמייכל אַן אומהיילבאַר־קראַנקע פרוי אין שטענדיקע יסורים, די מאַמע פון זיינע קינדער. עליע אַליין האָט געדאַרפט אַרבעטן, האָדעווען די קינדער און באַדינען אין בעט אַ ליגנדיקער קראַנקער פרוי. ביי אַזעלכע באַדינגונגען איז מיר קלאָר געווארן, האָט ער נישט געקאָנט זיין אָקטיוו. ווי אַזוי אָבער האָט ער נאָך געקאָנט וווינען אַ שמייכל אויף זיין פּנים, איז מיר געבליבן אַ רעטעניש ביז היינט.

אין 1921 איז פֿאַרגעקומען אַ שפּאַלטונג אין „בונד". אויף אַ פֿאַרזאַמלונג, אין הויז פון אברהם אדלער, וועגן דעם ענין, האָט עליע געמומען דאָס וואָרט און אַן אויפגערעגטער געשריען: — חברים! ס׳איז אַן איבערפאַל אויף אונדזער מאַמען!

די וואָס האָבן געמאַכט די שפּאַלטונג זענען אַלע מאָל געווען קעגן „בונד", און אָפילו דעם „קאָמבונד" וועלן זיי לאָנג נישט לאָזן לעבן. מיר זענען יאָרן געווען אַן אומאָפּהענגיקע פּאַרטיי און מיר וועלן אַזוי ווייטער עקסיסטירן. מיר שווערן טרייהייט אַן גרענעצן צום „בונד".

פון צייט צו צייט האָבן מיר די חברים פון ביאַלע גע־שריבן, אַז עליע האָט ווידער געהאָט בלוט־שטורצן. אין אייַ־נעם אַזאַ בריוו האָבן זיי מיר געשריבן, אַז אייַנמאָל נאָך אַ בלוט־שטורץ, וועט עליע אין אַ ביסל געקומען צו זיך, האָט ער זיך אַנגערופן צו די אַרומשטייענדיקע חברים: — אין שעניק לויגט העכער —40. זאָל. פון דער „קולטור־ליגע", נעמט זיי צו, ווייל מיין פרוי (די צווייטע) קאָן זיי נאָך געפינען און ביי אַזאַ לאַגע פּאַרטאַן.

אין זייַנע בריוו צו מיר האָט ער קיינמאָל נישט דערמאָנט זיין לאַגע. זיי זענען שטענדיק פול געווען מיט זיין הומאָר, הגם ס׳איז געווען „קאָלט אויף ברום סטריט"...

2. תּנחום פריינד

תּנא, ווי מ׳פלעגט אים רופן, איז געווען אַ זון פון תּלמוד־תּורה־משגיח, זעליג.

באַקאַנט מיט אים האָב איך זיך אין חדר ביים רבין מאָטל דאָמאָטשעווער, און שפּעטער האָבן מיר צוזאַמען געלערנט ביים העכסטן מלמד אין תּלמוד־תּורה, ביים „דראָגעטשינער" מלמד. נאָכן ענדיקן דעם חדר, בין איך געוואָרן אַ בעל־מלאכה און תּנא איז אַוועק קיין ליטע לערנען אין אַ ישיבה. אין עטלעכע יאָר אַרום האָט ער פאַרלאָזט די ישיבה, אַוועק קיין לאָדזש און דאָרט געוואָרן אַן אַנגעשטעלטער ביי אַ יונ־גער חסידיש־אינטעליגענטער פאַמיליע. די בעל־הביתטע האָט אים געמאַכט אַ פאַרשלאָג, אַז ער זאָל אירע קינדער, וואָס זענען געגאַנגען אין גימנאַזיע, לערנען תּנ״ך און ייִדישקייט, דערפאַר וועט זי אים לערנען רוסיש און פויליש.

אין לאָדזש האָט תּנא זיך באַקאַנט מיט דער אַרבעטער־באַוועגונג, און דער זייער פאָפולערער לאָדזשער פאַלקס־בונדיסט, אפרים לאָזער זעלמאַנאָוויטש האָט אויף אים געהאַט אַ שטאַרקע השפּעה.

נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה האָב איך תּנא׳ן גע־טראָפן אין דער פאַרוואַלטונג פון דער ליטעראַריש־דראַמאַטי־שער געזעלשאַפט און אין קאָמיטעט פון ביאַלער „בונד".

ער איז פאַררעכנט געווען צו די אינטעליגענטסטע בונ־דיסטן. ער איז נישט געווען קיין רעדנער, נאָר אַ שמועסער. די אַרגאַניזאַציע האָט אים אויסערגעגעבן די אָנפּירערשאַפט אויסער דער יוגנט: גרינדן די „צוקונפט"־אַרגאַניזאַציע, אַר־גאַניזירן צווישן זיי קרייזן, שיקן צו די קרייזן רעפערענטן. ער אַליין האָט עהאָט אַ שטענדיקן קרייז ביי עליע בובקעס אין שטוב, וואָס פלעגט זיך צוזאַמענקומען יעדן שבת.

צום קראָקאָווער צוזאַמענפאָר פון „בונד" זענען געשיקט געוואָרן פון ביאַלע די דעלעגאַטן תּנא און ברוך טשעכאַ־נאָווסקי (איצט פאַרויצער פון „בונד" אין בעלגיע), ביידע פון דער דעמאָלטיקער לינקער גרופּע אין „בונד". ווען ס׳איז אין ביאַלע געשאַפן געוואָרן דער קאָנסום־קאָאָפּעראַטיוו „אייני־קייט", איז תּנא דאָרט געוואָרן אַן אָנגעשטעלטער.

אין יולי 1920 איז תּנא אַרעסטירט געוואָרן מיט אַ גרופּע בונדיסטן אין ביאַלע און נאָכן וואַנדערן איבער תּפיסות און לאָגערן, זענען זיי איבערגעשיקט געוואָרן אין דעם דעמאָלטיקן באַקאַנטן קאָנצענטראַציע־לאָגער „דאָמביע".

נאָך דער סאָוויעטיש־פּוילישער מלחמה, האָט דער „דזשאָינט" אָנגעהויבן אַן אַקציע אויפצובויען די חרוב גע־וואָרענע שטאָט בריסק. ס׳זענען דאָרט געשאַפן געוואָרן קאָא־פּעראַטיוון, און דער „אָרט" האָט געפּונט פאַכשולן. אַזוי ווי דער „בונד" האָט געהאַט די השפּעה איבער די קאָאָפּעראַטיוון, איז תּנא אַהין אָנגעקומען ווי אַן אָנגעשטעלטער. שפּעטער איז ער געוואָרן אַ לערער אין אַ ציש״א־שול.

זייענדיק לערער אין פינסק, איז ער דערוויילט געוואָרן פאַר אַ ראַטמאַן אין דאָרטיקן שטאָטראָט, און אַ געוויסע צייט האָט ער דאָרט אויך אָמטירט ווי אַ לאָווניק.

ווי ס׳האָט מיר דערציילט זיינע אַ פינסקער שילערין, האָבן די תּלמידים אים באַטראַכט ווי אַן עלטערן ברודער און חבר זייערן, און אים זייער גערן געהאַט.

איך פלעג פון צייט צו צייט אַנטרעפן אויף זיין נאָמען אין דער בונדישער „פאָלקסצייטונג", נישט צווישן די רעד־נער־רשיומות.

שפּעטער איז תּנא געווען אַ לערער אין פיעטרקאָוו און אין טשענסטאָכאָוו. אין דער היטלער־תּקופה האָט ער אין טשענסטאָכאָוו געאַרבעט אין אַ פאַבריק און אין די אָוונטן האָט ער אָנגעפּירט מיט אַ יידישער שול אין געטאָ. ער איז געווען טעטיק אין דעם בונדישן אונטערגרונט און געאַרבעט ווי אַ קוריער אין יענער געגנט. אויסגעמיטן אַקציעס, אָבער דער טויט האָט אים נישט אויסגעמיטן. ממש אין די לעצטע מינוטן פון דער היטלעריישער הערשאַפט אין יענער געגנט, איז ער פאַרלוירן געגאַנגען.

הירש ריכטער (לאזער סטאליער)

געבוירן אין ביאַלע־פּאָדלאַסקע, איז ער יונגערהייט אַרי־
בערגפּאַרן קיין ווּאַרשע און אויפגעוואַקסן אין קוואַרטאַל
פון דער יידישער אַרעמקייט אויף סטאַווקי־גאַס. נאָך אַלס
ייִנגל — אין די יאָרן 4־1903, האָט ער געהערט צום „בונד״,
אָבער דער אייִנגעשפּאַרטער קאָמף פון „בונד״ קעגן ציוניזם
האָט אים דערווייטערט פון זיך. ער האָט זיך דאַן דערנענטערט
צום ראַדיקאַל־ציוניסטישן קריי„ז „התחיה״, ווּאָס צווישן זיינע
פירער זענען אויך געווען יצחק טאַבענקין, יצחק גרינבוים און
יוסף שפּרינצאַק. דערנאָך איז ער געווען אין דער גרופּע, ווּאָס
האָט זיך אויסגעטיילט מיט איר פּועלי־ציוניסטישן פּראָגראַם
און פּאַרבונדן מיט דער ציוניסטיש־פּראָלעטאַריישער באַוועג־
גונג, וועלכער ער איז געבליבן טרייַ נאָענט פערציק יאָר, ביז
דעם לעצטן מאָמענט פון זיין לעבן. זיין געזעלשאַפטלעכע
פאָזיציע האָט ער זיך דערוואָרבן אַדאַנק זיין גרויסליניקייט,
אויסגעהאַלטנקייט, קעמפֿערישקייט און אָפּפערוויליקייט. ער
האָט קיינמאָל נישט געלערנט אין קיין שול, אָבער ער האָט
פּארמאָגט אַ טיף־אינערלעכע אינטעליגענץ און נאַטירלעכע
פּעאיקייטן, קאַנעדיק אַרייַנדרינגען אין די סאָמע קאָמפּלי־
צירטסטע פראָבלעמען אין רעאַליזירן זייַערע לייַנגען אין
טאָג־טעגלעכן לעבן. וועגן ער איז אַריינגעטרעטן אין דער פּר־
עלי־ציון באַוועגונג, האָט מען זיך אין איר באַשעפטיקט הויפּט־
זעכלעך מיט טעאָרעטישע אויפֿקלערונגען און דיסקוסיעס, און
ער איז געווען איינער פון יענע, וועלכע האָבן פאָרלאָגנט
באַלדיקע פראַקטישע אַרבעט אויפן פּראָפּעסיאָנעלן געביט;
אונטער דער לאָזונג האָט ער אַרגאַניזירט אין דער פאָרטיי
די „אַרבעטער־אָפּאָזיציע״. זייַענדיק פאָרווּאַרצלט אין דער
מאָסע, האָט ער געווּוסט אַלץ ווּאָס ס׳טוט זיך אין יעדן וועַר־
שטאָט, אין יעדער פאַבריק, און ער האָט געהאָט אַ גאָר גרויסע
השפּעה צווישן די אַרבעטער פון זיין פאַך, האָלץ־אַרבעטער;
כאָטש זיי האָבן צום גרעסטן טייל געהערט צום „בונד״. ער
איז געווען פאָפּולער צווישן די יידישע אַרבעטער און אַרעמע
פאַלקס־מאַסן, סיי אין ווּאַרשע און סיי אין דער פראָווינץ, —
זיי האָבן אים גערופן מיט אַ ליבשאָפט נאָמען: לאָזער סטאַ־
ליער. אָפטמאָל האָט אים זיין אויסגעהאַלטנקייט געבראַכט צו
אַ שארפן אַנטקעגנשטעלן זיך זיין פּאַרטיי־אָנפּירונג, ווען
ס׳האָט זיך אים אויסגעוויזן, אַז זי ווייכט אָפּ פון דער פּאַרטיי־
לינייע. ער איז אָפט אַרעסטירט געוואָרן דורך דער צאַריישער
פּאָליציי צוליב זיין פּאַרטיי־טעטיקייט. און נישט איין־מאָל איז
ער מערדערלעך געשלאָגן געוואָרן אין אַרעסט. אין 1909 איז
ער מאָבילייזירט געוואָרן אויף דריי יאָר אין רוסישן מיליטער,—
ווען ער האָט זיך אומגעקערט פון מיליטער־דינסט, האָט ער
באַלד ווידער פאָרגעזעצט זיין אָקטיוּוע טעטיקייט.

אין אַפּריל 1914 איז ער, צוליב אַ מסירה, אַרעסטירט
געוואָרן און איז פאַרשיקט געוואָרן אויף קאַטאָרגע־אַרבעט
קיין אַריאָל. דאָרטן איז ער געזעסן צוזאַמען מיט די פירער
פון „בונד״, ו. מעדעם און וו. אַלטער, וועלכע האָבן אומזיסט
זיך באַמיט צו צעשטערן זיין ציוניסטישן גלויבן. די רעווא־
לוציע פון 1917 האָט אים באַפרייט פון קאַטאָרגע און ער איז
געוואָרן איינער פון די קאָמוניסטישע אָנפירער אין דער
פועלי־ציון־פּאַרטיי אין רוסלאַנד. אָבער וועַן דער „קאָמינטערן״
האָט אין 1920 באַשטימט די באַקאַנטע פונקטן פאַר דער אָנ־
שליסונג פון די לינקע פועלי־ציון, איז ער געווען צווישן די
שארפסטע באַקעמפער פון יעטווּעדער אידעאַלאָגישער נאָכ־
געבונג. ער האָט ענערגיש פאַרלאָנגט פון דער פּאַרטיי טאָג־
טעגלעכע פראַקטישע אַרבעט פאַר ארץ־ישראל, ענגערע פאַר־
בינדונג מיטן גאַנצן לאָגער פון אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל און
אַנשלוס אין דער ציוניסטישער וועלט־אַרגאַניזאַציע. אין 1924
איז ער געקומען קיין ארץ־ישראל, צו וואָס ער האָט אַזוי
לאַנג און שטאַרק געשטרעבט. די אַלטע ארץ־ישראלדיקע אַר־
בעטער, באַזונדערס די תל־אביבער, געדענקען אים גוט אין
די יאָרן 1924—1927. לויט דער פאָדערונג פון דער פּאַרטיי־
צענטראַלע אין ווּאַרשע, האָט ער זיך אומגעקערט קיין פוילן
צו אַרבעטן אין די פראָפּעסיאָנעלע פאַראיינען. ער האָט זייער
געוואָלט צוריקפאָרן קיין ארץ־ישראל, אָבער דער פּאַרטיי־
צענטער האָט אים אָפּגעהאַלטן אין פוילן.

נאָכן מלחמה־אויסברוך האָט ער פאַרלאָזט ווּאַרשע, אָבער
ער האָט זיך אינגיכן אומגעקערט כדי ווייטער צו זיין טעטיק
דאָרט, ווו ער איז געווען געזעלשאַפטלעך טעטיק פיר יאָר
צעגדליקער. ער איז טאָקע געוואָרן אָקטיוו אויף אַלע געביטן
פון דער אונטערערדישער אַרבעט. לויט זיין נאָטור האָט ער
נישט געקאָנט זיך צופרידנשטעלן מיט אַ פאַסיוון ווידערשטאַנד
און ער איז געווען צווישן די פאָדערער פון אַ באַוואָפנטן ווי־
דערשטאַנד. די נאַציס האָבן אים אַריבערגעפירט אין לובלינער
קאָנצענטראַציע־לאָגער און אים דאָרט פאַרפיניקט צום
טויט, — 58 יאָר איז ער דאַן אַלט געווען.

(מלך ניישטאָדט: — „חורבן און אויפשטאַנד פון די יידן אין ווּאַרשע״).

אליהו מאזור תל־אביב
נשיא ועד קהילת וואַרשה לשעבר

ר׳ דוד פיזיץ*

כשאני מעלה את זכרונם של יהודים קדושים, רבנים, חסידים, יראים ושלמים, עסקנים ורבי פעלים — שהייתי במחיצתם בווארשה המעטירה, עיר ואם בישראל, הקהילה היהודית היותר גדולה באירופה — שנספו בשואה האיומה, אני ניגש בדחילו ורחימו ובחרדת קודש, בצער וביגון עמוק. השוד והשבר מי ירפא לך.

בפעם הזאת אזכור את דמותו המופלאה של יהודי עסקן, חבר הועד הקהילה בווארשה, תלמיד חכם, חסיד ועניו מתלמידיו של אברהם אבינו, ר׳ דוד פיזיץ, ממלאווא וממשפחת פיזיץ מביאלה־פודלאסקה. ר׳ דוד פיזיץ נבחר לועד הקהילה הווארשאית בשנת 1932 מטעם „אגודת ישראל״ מבין חסידי סוקולוב, עפ״י קוראותיו של הרבי זצ״ל מסוקולוב שבחר בו להיות נציג בועד הקהילה.

בזמן כהונתי בתור נשיא ועד הקהילה ראיתי מקרוב את פעולותיו המבורכות כחבר הועדה הסוציאלית והועדה לעניני הרבנות. ר׳ דוד שהיה סוחר ועשיר התפנה תמיד מעסקיו לטובת הכלל ובמיוחד היה לבו ונפשו מסורים לעניים ודלים, חילק כסף ומזון לחגים, דאג שלא לבייש את מי שאין לו, בצורה שהיתה למופת ולדוגמא.

בזמן המלחמה האחרונה המשיך בעבודתו ועמד על מש׳ מרתו, שהיתה בה סכנת נפשות ממש בכל עת ובכל רגע. הפקיר את חייו כדי להקל על אחים אומללים. היה מקרה שהגסטפו ימ״ש ציוו לאסוף את ועד הקהילה לישיבה דחופה בשבת קודש ובתוך כך אסרו ארבעה חברים מתוך הועד וביניהם את ר׳ דוד פיזיץ. אחרי מאמץ גדול ותחבולות שונות הצליחו לשהרר אותו ואחרי זה עוד החזיק מעמד בגיטו וואַרשה כמעט עד לפני הסוף ויצא ממנו כמעט בין האחרונים. ר׳ דוד נספה על קידוש השם בפוניאַטוב בין שאר הקדושים והטהורים.

בניו שחיים אתנו בארצנו הקדושה העלו אפרו הקדוש מפוניאַטוב לקבורה בבית עלמין הישן ברחוב טרומפלדור בתל־אביב והקימו מצבת עד לזכרון עולמים יחד עם זכר הקדושים של משפחתו.

---

*דער מאמר וועגן ר׳ דוד פיזשיץ, ווערט געגעבן אין העברעאישן אַריגינאַל, ווי דער מחבר האָט צוגעשיקט.

רעליגיעזע פערזענלעבקייטן און געשטאלטן

ד״ר שמואל אלישיב / ר׳ דודל קארלינער

1

געבוירן געווארן איז ער אין יאר תקפ״ח אין ביאלע. שוין זעקס יאר האָט דאָס קינד געשמט פאָר אַן אויסערגעווייניקע לעכן עלוי און האָט זיך צוגעציגן דעם אינטערעס און די סימפאטיעס פון די גדולים פון יענער צייט — פון ר׳ שלמה אייגער, ר׳ לייב קאצענעלענבאגן, ר׳ טעוועלע מינסקער א״א. ס׳האָט פארשאפט אַ באזונדער נחת־רוח פאָר די דעמאלטיקע גדולים פון דער יידישער וויסנשאפט צו פארבראנגן שפהן מיטן קליינעם עילוי, אויספרעגן אים אין פאַרשיידענע שוועריקע סוגיות, הערן פון אים פשט וועגן די פאַרבאַרגנסטע ערטער פון תלמוד.

ס׳איז באקאַנט אַן אינטערעסאַנטער פאקט פון די קינדערשע יאָרן פון ר׳ דודל קאַרלינער. בעת ער איז געווען ניין יאָר אַלט, איז קיין בריסק, ווו ער האָט זיך דאַן אויפגעהאַלטן דעוועט, געקומען דער מינסקער גאון ר׳ דוד טעוול (ר׳ טעוועלע מינסקער), וואָס האָט געזאָלט ווערן בריסקער רב. אַ טייל לומדים און בעלי־בתים פון בריסק האָבן אים נישט געוואָלט פאָר קיין רב, און בכדי אים צו בלאָמירן און נישט דערלאַזן צום כסא־הרבנות, האָבן זיי נאָך זיין דרשה אַרויפגעשיקט אויף דער בימה דעם קליינעם דודל. דאָס יינגל האָט גענומען לעבעדיק און דרייסט זיך מתוכח זיין מיטן גרויסן גאון און צו דער גרעסטער פאַרוווּנדערונג פון גאַנצן עולם, אַפּגעפרעגט די אויספירן פון דער טיפער און שווער־פאָר־שטענדלעכער דרשה. דער מינסקער גאון איז אַוועקגעפאָרן פון בריסק מיט גאָרנישט; פון יענעם טאָג אָן האָט ער אָבער שטאַרק ליב געקראָגן זיין קליינעם בר־פלוגתא און אויף להבא נישט אַרויסגעלאָזן אים פון זיין בליק.

די גרעסטע יידישע פערזענלעכקייטן פון יענער צייט, וואָס האָבן אַרויסגעווייזן דעם טיפסטן אינטערעס צום אויפגייענדיקן שטערן, האָבן אָנגעהויבן ערנסט צו דאגהן, מ׳זאָל נישט פאַרדאַרבן דעם קליינעם עלוי דערמיט, וואָס מ׳שפּילט זיך צו פיל מיט זיין קינדערשער גאונות און מ׳באַגייט זיך צו לייכט־זיניק מיט די פעאקייטן פון וווּנדערבאַרן קינד. דער בריסקער גאון ר׳ לייב קאַצענעלענבאָגן, אונטער וועמענס השגחה ס׳איז געשטאַנען דער קליינער דודל׳ל, האָט זיך באַמיט מ׳זאָל אים וואָס גיכער אַוועקפירן פון בריסק אין אַ קליין שטיל שטעטל, וווּ ער זאָל זיך קענען לערנען און אָנטוויקלען אומגעשטערטער דער קיין קאַמיניעץ, וווּ ער האָט געהאַט די מעגלעכקייט זיך רואיק צו פאַרטיפן אין ים־התלמוד. זיין גדולה און רום זענען געוואָקסן פון טאָג צו טאָג, און אין אַלע יידישע קבוצים פון רוסלאַנד און פוילן, האָט מען נישט אויפגעהערט צו רעדן וועגן דעם קליינעם עלוי און צו דערציילן נסים ונפלאות וועגן זיין טיפזיניקייט און שאַרפן מוח.

2

מיטן קליינעם עלוי זיך פאַראינטערעסירט ר׳ שמר־יהו לוריע, איינע פון די מאָנומענטאַלסטע יידישע פיגורן פון פאָריקן יאַרהונדערט.

דער דאָזיקער יידישער פאַטריציאַנער האָט געבראַכט צו זיך דעם עלוי, אויסגעפוצט אים אין די טייערסטע קליידער, געהאַלטן אין דער גרעסטער עשירות און זאָרגלאָזיקייט און האָט זיך באַמיט, ער זאָל באמת ווערן אַ מאור הגולה, אַ ליכט פון גאַנצן יידנטום, אַז ער זאָל האָבן אַלע מעגלעכקייטן צו אָנטוויקלען זיינע אויסערגעווייניקע פעאיקייטן. אונטער דער אויפזיכט פון שמריהו לוריע שוואָגער, דעם לומדישן און תקיפן שקלאָווער נגיד ר׳ זלמן ריבלין (דער וועמען מזא״ה באַצייכנט אין זיינע זכרונות ווי דעם „יידישן טאַראַס בולבא״) האָט ר׳ דוד פרידמאַן זיך אויסגעלערנט צו שעפן די תלמודישע וויסנשאפט דירעקט פון קוואַל, פון ערשטן מקור, אויסמיידנדיק אַלע מפרשים און קאָמענטאַטארס, וואָס האָבן איינער נאָכן צווייטן געשפּינט זייער געוועב אין משך פון דורות.

באַפרייט פון אַלע דאגות, אָנטוויקלענדיק אין זיך דאָס גענפיל פון זעלבסטשטענדיקייט און וויסנשאפטלעכע זוכענישן, האָט זיך ר׳ דוד פרידמאַן גענומען פאָר זיין קאַלאַסאַלן חיבור, דאָס ווערק פון זיין לעבן, „פסקי הלכות״, וואָס האָט גלעלאַזן אַן אַ זייט די גאַנצע דורות־לאַנגע מפרשים־ליטעראַטור און זיך באַהעפט דירעקט מיטן רמב״ם מיט אַן אומגעהערטער דרייסטקייט פון אַ גלעלערטן, וואָס גייט זיכער זיין אייגענעם וועג. דער חיבור איז נאָך ביז היינטיקן טאָג נישט דערשינען אינגאַנצן אין דרוק, נאָר שוין דער ערשטער געדרוקטער ספר האָט פאַראייביקט דעם נאָמען פון זיין מחבר אין דער רבנישער ליטעראַטור.

שפּעטער האָט שמריהו לוריע חתונה געמאַכט זיין טאָכטער מיטן יונגן גאון, אַ צווייטע טאָכטער זיינע איז געווען די פרוי פון באַקאַנטן שריפטשטעלער אין פיאַנער פון נייעם א״י־ישוב יחיאל פינעס. די ביידע איידעמס זענען געווען באַפריינדעט זייער גאַנץ לעבן און האָבן אייגנער דעם צווייטיק גייסטיק באַווירקט און באַפרוכפערט. אין צוזאַמענהאַנג מיט דעם חרם,

וואָס די ירושלימער רבנים האָבן געהאַט אַרויפגעלייגט אויף י. מ. פינעסן, האָט ר׳ דוד פרידמאַן דאַן פאַרפאַסט זיין „עמק ברכה״, וווּ ער איז שׂרך אַרויסגעטראָטן קעגן די שוואַרצע רבנים און קעגן זייער רעכט צו לייגן אַ מענטש אין חרם (מ׳האָט דאַן אין די גאַסן פון ירושלים געהאַט אַרויסגעלאָזן שוואַרצע הינט, אַן וועלכע ס׳זענען געווען אָנגעבונדן צעטלעך מיטן נאָמען פון מוחרם).

נאָכן טויט פון שמריהו לוריע האָט ר׳ דוד פרידמאַן אָנ־געמומען דעם כסא־הרבנות פון אַ קליין שטעטל קאָרלין, אַ פאַרשטאָט פון פינסק. אין דעם שטילן שטעטעלע האָט ער געקאָנט וויייטער פירן זיין אַרבעט און דאָ איז ער געבליבן זיין גאַנץ לעבן לאַנג. צו זיין קליינעם חויז, האָבן אָנגעהויבן ממש עולה רגל זיין פון אַלע עקן וועלט די אַלע, וואָס האָבן זיך מתעסק געווען בתורה און האָבן אין אים געזעען דעם גרעסטן אויטאָריטעט פון זייער דור. ער איז אויך באַקאַנט געוואָרן אין פאַלק, אין פשוטן המון אונטערן צערטלעכן נאָמען „ר׳ דודל קאָרלינער״. „ר׳ דודל״, האָט ער געהייסן צוליב זיין קליינטשינקער, מיניאַטור קליינער פיגור, ווי אויך צוליב זיין ליבער, האַרציקער באַציאונג צו יעדן איינעם פון פאַלק, וואָס פלעגט צו אים קומען נאָך ראט אין טריסט.

די גרעסטע קהילות האָבן זיך באַמיט מיט אַלע מעגלעכ־קייטן אים צו באַקומען צו זיך פאַר אַ רב, צווישן זיי אַזעלכע ווי מינסק און ווילנע, ווו מ׳האָט שוין זייט יאָרן קיינעם נישט מזכה געווען מיטן נאָמען „רב״ אָן ווו מ׳האָט מיט דעם נאָמען באַערט דעם קאָרלינער גאון. פון מינסק האָט ער שוין געהאַט אָפּילו באַקומען אַ כתב־רבנות (אין יאָר תרמ״ב) אָן מיט אַ שווערן געמיט האָט ער שוין געהאַט געפּועלט ביי זיך צו שיידן זיך מיט דער שטילקייט פון זיין שטעטעלע. ס׳איז אָבער דאָן אויסגעבראָכן די גרויסע מינסקער שריפה, דער ענין איז בטל געוואָרן און ר׳דודל איז רואיק וווייטער פאַרבליבן אין זיין קאָרלין.

3

ער איז אָבער נישט געווען דער וועלט־פרעמדער איש־הספר, וואָס וווייסט נישט און וויל נישט וויסן פון דער גרויסער וועלט, וואָס טראָגט זיך ווי אַ שטראָם הינטער די לאָדנס פון זיין קליינעם חדרל, וווּ ער פלעגט פאַרברענגען טאָג־אין טאָג־אויס זיינע 18 שעה אַ מעת־לעת, אויפשטייענדיק פאַרטאָג אין אָנהויבנדיק דעם גרויסע פרימ־אָרגן מיט זיין שטילן געבעט. ער גיט זיך אָפּ מיט לייב און לעבן דער חובבי־ציון־באַוועגונג, וואָס הייבט ערשט אָן שלאָגן אירע ערשטע וואָרצלען. ער שרייבט מיט באַגייסטערונג וועגן דער נייער באַוועגונג אין די דעמאָלטיקע זשורנאַלן, אין „הלבנון״ (אין יאָר תרל״ו, מיט 80 יאָר צוריק), שטיצנדיק איר מיט זיין גרויסן רבנישן אויטאָ־ריטעט. ער שטייט אין אַ לעבעדיקן בריוו־וועקסל מיט די ערשטע וואָרטאָגערס פון חיבת־ציון, מיט הירש קאַליישער (דעם זיידן פון הרב חיות), מיט אליהו גרידיצער א״א. ער קומט צופּאָרן צום קאָנאָוויצער צוואַמענפאָר, וווּ ער באַטיי־ליקט זיך צוואַמען מיט ל. פינסקער אין פרעזידיום. ער איז דאָרטן לעבעדיק און אַקטיוו, ער וועקט דעם געדאַנק, ער מאַכט פאַרשלאָגן, וואָס האָבן נאָך אויך היינט נישט פאַרלוירן זייער ממשות; ער ברענגט אַריין זיין בקיאות און גרינטלעכקייט פון אַ למדן אויך אין דער יונגער באַוועגונג, וואָס מאַכט ערשט איצט אירע ערשטע פאַרזיכטיקע טריט. אַזוי, למשל, האָט ער דאָן געוואָרבן דער קאָלאָניזירונג פון עבר־הירדן, ער האָט אויך געראַטן וועגן אַן אידעע, וואָס האָט שפּעטער גע־פונען איר פאַרקערפערונג אין דער יידישער קאָלאָניאַל־באַנק; די גרינדונג פון אַ פאַלקס־באַנק מיט אַ גרויסער צאָל קליינע אַקציעס. מ׳האָט דאָן איינגעפונען, אַז דאָס איז נישט דורכ־פירבאַר, דער עיקר — צוליב די עקסיסטירנדיקע רוסישע גזעזען.

ער האָט אויך שפּעטער געהאַט אַ שטענדיקן אינטערעס צום אויפבוי פון א״י. אָן אין די צייטן, וועלן דער יונגער פינס־קער גימנאַזיסט, דער מאָטעלער יינגל חיים ווייצמאַן, האָט זיך נאָך אַרומגעדרייט ווי דער יונגסטער אין דער חברה פון די אַרטיקע יונגע חובבי־ציון, איז דאָס חויז פון קאָרלינער רב געווען דער צענטער פון דער דאָזיקער רוישיקער יוגנט. ליי־דער, האָבן מיט דער צייט די אָרומיקע גענומען שלעכט אָן פאַלש אינפאָרמירן דעם קאָרלינער רב וועגן דער וווייטער־דיקער אָנטוויקלונג פון דער באַוועגונג אָן אים אָפּגעפּרעמדט פון איר דורך זייער פאַלשער אינפאָרמאַציע. אין דער גע־שיכטע פון חיבת־ציון וועט אָבער, נישט געקוקט אויף דעם, בלייבן פאַראייביקט די געשטאַלט פון קאַטאָוויצער וויצע־פאָרזיצער, וואָס האָט פאַרלאָזן זיין שטילן חדר מיט די ספרים, בכדי צו קומען אין שטורעם און דראַנג פון אַ באַוועגונג, וואָס וויל אויפשטעלן פאָרן פאַלק זיין אָלטע היים.

4

און אפשר נישט וווייניקער אינטערעסאַנט ווי דער למדן, דער טיפער תלמידישער אויטאָריטעט און דער חובב־ציון, איז געווען די פערזאָן אַליין.

אויסערלעך — אַ מיניאָטור קינדישע פיגור, דאָכט זיך — קוים וואָס זי האָלט זיך אויף די פיס. און דערצו פיזיאָלאָגיש — אַ פענאָמאָלער לעבנס־שטייגער, אַן אַרבעטס־טאָג פון 18—19 שעה, אָן שלאָפן, כמעט אָן עסן. אויפגעשטאַנען שטענדיק דער ערשטער אין הויז, נאָך איידער די הענער קריייען, סיי זומער סייווינטער, אַליין געפּנט די לאָדנס, געמאַכט פייער און זיך גזעטצט צו דער אַרבעט. און אַזוי אין משך פון צענדליקער יאָרן, פון אַ לאַנגן שאַפערישן לעבן. און אין משך פון צענדלי־קער יאָרן — נאָר אַבי וואָס, בכדי נאָר די נשמה צו דערהאַלטן. דערצו — אַ ליידנשאַפטלעכער רויכערער, וואָס לאָזט דעם פאַפּיראָס פון מויל נישט אַרויס. און אַזוי אויסגעטאָן אינ־גאַנצן פון דער גשמיותדיקער וועלט, פאַרטיפט ער זיך אין זיך אויף שפּאָן, פאַרווילקט אין רויך פון זיינע פאַפּיראָסן.

ווי וווּנדערבאַר דאָס זאָל נישט קלינגען — האָט דער מענטש ביי אַזאָ אַרט לעבן אָפּגעלעבט 87 יאָר אָן ביז די לעצטע טעג געווען דער זעלבער, מיטן שטענדיק אָפּענעם פּרישן מוח. זיין וווּנדערבאַרער, אייגנאַרטיק־שיינער פנים מיט דער אויסערגעווינלעכער באַגייסטערונג איז אַלעמען באַקאַנט. זי באַפּוצט יידישע קינדער־ביכער, זי איז איינגע־

פלאָנטן אין וויניעטקעס און שערבלעטלעך פון אַלבאָמען, און פיל־פיל האָבן עס צענדליקער מאָל געזעהן, נישט וויסנדיק וועמען זיי זענען. דאָס איז דאָס באַרימטע בילד פון לילינ „מאור הגולה", פאָר וועמען ס׳האָט געדינט ווי אַ מוסטער אַ פאָטאָגראָפיע, וואָס ס׳האָט געגעבן דעם קינסטלער בעל־מחשבות, אַ ברודער פון ר׳ דודלס שנור; אַ פאָטאָגראָפיע, וואָס מ׳האָט געמאַכט דורך אַן אָפענעם פענצטער פון גאָס, אַן דעם וויסן פון גרויסן גאון, בעת ער איז געזעסן פאַרטיפט אין אַן ענין, געקוקט מיט אָפענע אויגן פאָר זיך און נישט געזען די אַרומיקע וועלט.

5

די שוועכע צייטן פון דער מלחמה האָבן אויסגעלאָשן דעם שטילן פייער פון דער גרויסער נשמה, וואָס האָט געלויכטן אין דעם שוואַכן, כמעט נישט־ערדישן גוף. פאַרטומלטע און פאַריאושע פון דער גרויסער אומדערוואַרטעטער אין אומ־פאַרשטענדלעכער קאַטאַסטראָפע, פלעגן די אַרומיקע קומען צו לויפן צו אים, ווי צו אַ קדוש. שענן פלעגט מען אָפשטיין ביי זיין טיר, זיך זהערן צו די שטילע לאַנגזאַמע וועכטער פון זיינע תפילות, וואָס ער פלעגט ביז זיינע לעצטע טעג חזרן שטיל און נאָכדענקלעך אויפן קול, ווארט ביי ווארט, נישט אַרויסלאָזנדיק דעם סידור פון די הענט. מ׳פלעגט זוכן טרייסט אין די לאַנגזאַמע באַרואיקנדיקע ניגונים. פון אַלע עקן רוסלאַנד פלעגן טויזנטער אומגליקלעכע סאָלדאַטן שרייבן צו אים און בעטן אַ ברכה, איידער זיי גיין אויפן פראָנט. און וועכטער פון ר׳ דודלס שנור; אַ פאָטאָגראָפיע, וואָס מ׳האָט נאָר געהאַט די קלענסטע מעגלעכקייט, פלעגט קומען צו פאָרן נאָך אַ ברכה אַזש אין קאַרלין, צו אים אַליין, צו דעם, אויף וועמען מ׳האָט געקוקט ווי אויף אַ הייליקן. דאָס פלעגט אים אָפט אויפרעגן, שטענדיק פאַרדריסן. זיין באַשיידענע מתנגדישע האַרץ האָט נישט געוואָלט ליידן די פאַרערונג, וואָס מ׳גיט אים אָפ, ווי אַ חסידישן רבין. נאָר ער האָט געפילט, ווי שמערצלעך ס׳וואָלט זיך אָפגערופן אויפן פאַריאושטן ייד אין שינעל אַ בייז וואָרט, און פלעגט געבן זיין שטילע, פון האַרץ־גייענדיקע ברכה.

(אַ קאָפיטל פון אַ צום דרוק־גרייטן בוך פון ד״ר שמואל אלישיב, פריצייטיק פאַרשטאַרבענער ישראל־אמבאַסאַדאָר אין מאָסקווע, וואָס איז געווען אַן אייניקל פון ר׳ דודל קאַרלינער — פון פאָטערס צד.
אַרויסגענומען פון „אָפּריקאָנער אידישע צייטונג״ פון 6טן יולי 1956).

פייוול גאלד / ביאלער יחוס

אין אָנהייב פון פאָריקן יאָרהונדערט איז אין שדלעצער געגנט באַרימט געווען די גרויסע יידישע באַנקירשע „טע־מערל״, צו יענער צייט די רייכסטע יידישע פערזאָן אין פוילן. טעמערל איז געווען אַן ענערגישע און זייער פרומע פרוי, אָבער גאָט האָט איר באַשטראָפט — זי האָט נישט געהאָט קיין קדיש... בלויז טעכטער. האָט זי באַשלאָסן איינקויפן זיך קדי־שים, די גרעסטע תלמידי־חכמים. דער ערשטער איידעם איז געווען דער דאָן גרעסטער פוילישער עילוי, איטשע מאיר, שפעטער באַקאַנט ווי דער ערשטער גערער רבי. טעמערלס אַ צווייטער טאָכטער האָט חתונה געהאַט מיט דעם דאָן שוין באַרימטן קאַצקער רבין (צווייטע פרוי). פון ביאָלע האָט טעמערל זיך אויסגעקליבן צוויי איידעמס — ר׳ הערצל כהן און ר׳ אייזיק טשאַרני (שחור).

ו. „דער חוזה"

ביים לעבן פון די צוויי תורה־ריזן, ר׳ הערצל כהן און ר׳ אייזיק שחור, האָט דעם אויבן־אָן פאַרנומען סיי אין תורה און סיי אין עשירות ר׳ הערצל, וועמען מ׳האָט געוואָנט „דער חוזה" (זעער). פאַרוואָס מ׳האָט אים געוואָנט „דער חוזה", זע־נען אָנגעגעבן געוואָרן צוויי סברות: איינע, אַז ר׳ הערצל איז נאָך געפאָרן צום „לובלינער חוזה", די צוויי־טע, און די מער פאָר־שפרייטע איז געווען, אַז אַ געוויסער גרויסער פוילישער גוטער ייד, צו וועמען ר׳ הערצל פלעגט פאָרן, איז שטאָרק קראַנק געוואָרן. ר׳ הערצל מיט נאָך אַ גרופּע לומדים זענען געזעסן און געלערנט משניות, פלוצעם האָט זיך ר׳ הערצל אויפגע־הויבן, פון פאַרמאַכט דעם ספר, אַ קלאַפּ געטאָן אין טיש און גע־זאָגט: „יידן, איך וועל היינט שפּאַנען מיין בריטשקע, איך פאָר צום רבינס לויה". — שפעטער האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז פונקט אין יענער צייט איז דער גוטער ייד נפטר געוואָרן.

נאָך דער פטירה פון ר׳ הערצלען און ר׳ אייזיקן, איז עשירות געבליבן מער ביים ערשטנס פאַמיליע, און תורה מער ביי דעם צווייטנס: אָט די צוויי משפחות זענען געווען די גרעסטע בעלי יחוס אין ביאָלע. מיט זייערע משפחה־פאַרבינ־דונגען האָבן זיי אָנגעהערט אויך צום שענסטן יחוס אין פוילן.

2. ר׳ נ ח

[דער ביאלער ריז]

ר׳ נח, ווען איך האָב אים דערקאַנט, איז געווען אַ ייד פון עטלעכע און זעכציק יאָר. אַ נידעריקער מיט אַ ווייסער, נישט גרויסער באָרד, אַ ביסל אַ שטאַמלער. זעלטן האָט מען אים געזען, און אויב שוין יאָ, איז אַ לויפנדיקן פון זיין היים אויף דער יאַנעווער גאַס צום גערער שטיבל אויף דער פאַשטאַוער גאַס, און צוריק. אויסער ראש השנה און יום כפור פלעגט ער דאַווענען ביחידות. אין גערער שטיבל פלעגט ער קומען בלויז איין מאָל אין עטלעכע וואָכן צו עולה־תורה־זיין אָדער יאָר־צייט. שטענדיק געזעסן אין שטוב, אין זייַנע ד׳ אמות של תורה און אויך געלערנט אַ שיעור מיט איינצלנע אויסדערוויילטע בחורים, וואָס האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט זייער למדנות. ר׳ נח האָט זיך נישט געמישט אין די לויפנדיקע קהלשע ענינים, אָבער ווען ס׳האָט זיך געהאַנדלט וועגן פעפש באַזונדערס אין קהלשן לעבן, איז ער געווען פון די איינציקע, אַווי גערר־פענע „שבעה טובי העיר", וואָס פלעגן באַשטימען די זאַכן אויף אַן „אסיפה" ביים רב.

אין דער חסידישער וועלט איז ר׳ נחס השפעה געווען גאָר גרויס, נישט נאָר אין ביאַלע, נאָר איבער גאַנץ פוילן.

ביי דער פטירה פון קאָצקער רבין ר׳ מענדעלע, איז ר׳ נח נאָך געווען אַ יונגערמאַנטשיק. און אַז ר׳ נח האָט געזאָגט: — איך פאָר קיין גער — האָט ער מיט זיך מיטגענומען די גרעסטע צאָל חסידים און לומדים נישט נאָר פון ביאַלע, נאָר פון גאַנץ פוילן.

ביי דער לויה פון „שפת אמת", נאָכדעם ווי די זין האָבן אָפגעזאָגט קדיש און געריסן קריעה, איז ר׳ נח צוגעגאַנגען צום רבינס זון ר׳ אברהם מרדכי (ר׳ נחס איידעם) און אַרויס־גזאָגט די דריי ווערטער: — מזל־טוב, רבי. — ווי אַן עלעק־טריישער שטראָם וואָלט אַדורך אַלע חסידים, האָבן זיי זיך גענומען שטויס און רופן: מזל־טוב, רבי. און ר׳ נחס אַן אייַ־דעם איז גאָרנישט געווען רבי.

וועגן ר׳ נחס חריפות אין לערנען פלעגן חסידים זאָגן — טאָר מען נישט רעדן, דער שטן זאָל נישט אונטערהערן...

די ערשטע נאָכט ראש־השנה און יום־כפור נאָך כל נדרי, פלעגט ער זיך מיט אַ שמייכל אָוועקשטעלן אויבן אַן אין גע־רער שטיבל, מיטן פנים צום עולם אין אַ פאַזיציע, אַז מ׳זאָל פון אַלע זייטן קאָנען צו אים צוקומען, אויסגעשטרעקט זיין האַנט און יעדן, אַ שמייכלדיקער, ענטפערן אויף „לשנה־טובה" און „גמר חתימה טובה" מיט אַ „גם אתם".

וועג ר׳ נח איז נפטר גאָרנישט אין די עשרת־ימי־תשובה אין יאָר תר״ע זענען אַלע יידישע געועלבער און וואַרשטאַטן אין שטאָט געווען געשלאָסן. הונדערטער רבנים זענען זיך אַנ־געפאָרן צו דער לויה, וואָס איז געווען די גרעסטע, וואָס ביאַ־לע האָט וועג געזען.

אַ פאָר שפּאַסיקע געשעענישן אַרום ר׳ נחן, וואָס מ׳פלעגט דערציילן, וואָרפן אַ שטיקל שיין ווי דאָס פאָלק האָט געהאַלטן פון דעם נישט געקרוינטן רבין ר׳ נח.

אַ יידישער האַלץ־העקער האָט צוהאַקט אַ פור האַלץ ביי ר׳ נחן. צום באַצאָלן איז ר׳ נח געווען פאַרנומען, זאָגדיק אַ שיעור פאָר טעלעכע למדנים. דער האַלץ־העקער איז געווען אומגעדולדיק, און הערנדיק, אַז חסידים אירצן זיך נישט, רעדט אויף דו, האָט ער אַ זאָג געגעבן: — הערסטו, נח, איך בין ער־גער פון דיר, אַז איך גיי צו דיר האַקן האַלץ...

זלמן קוועטשער, אַ באַקאַנטער לאָבוז, און שמייסער ביי דראָזשקאַרזשעס, איז איינמאָל אַרויסגעקומען אין גאַס אַריין וויזיטדיק וווילוינגעריש אַ לאַנגע ליולקע. די דראָזשקאַזשעס שיסן אויס אין אַ געלעכטער: — זלמנקע, ווו האָסטו געזומען די ליולקע? ענטפערט ער: — איך האָב דאָס אַרויסגעריסן ביי אַ קליין יידעלע אויף פאָטשקע שוסטערס פאָדוואָר (הויף). אַלע — האָבן מיט אַמאָל אויסגעשריגן: — אוי, אַ בראָך נאָך דיר, זלמנקע! ווועסט שוין נישט אויסלעבן דאָס יאָר. ס׳איז ר׳ נחס ליולקע. — גיך האָט זלמנקע אָפגעטראָגן די ליולקע.

ביי ר׳ נחן האָט מען פרייטיק־צונאַכט אַרויסגעגנבעט די זילבערנע לייכטער. מאַנטיק אינדערפרי זענען די לייכטער שוין געלעגן צוריק היינטער ר׳ נחס טיר. אַ סך מאָל האָט ר׳ נחס הויז אַנגעהויבן ברענען און יעדעס מאָל איז דאָס גיך פאַרלאָשן געוואָרן. אין אַ קורצער צייט נאָך ר׳ נחס פטירה איז דאָס הויז אָפגעברענט געוואָרן. פרומע מענטשן האָבן דאָס גענומען ווי אַ צייכן, אַז אין דעם הויז ווו ר׳ נח האָט גע־לערנט האָט גערוט די שכינה.

אַ קליינער מענטש געווען אין חומר, אָבער אַ ריז אין תורה.

3. ר׳ משה כהן

ר׳ משה כהן איז געווען אַ רייכער סוחר פון ברעסטער. גע־לעבט אַריסטאָקראַטיש, געהאַט אַ גרויס און שיין הויז (קרוט־קע גאַסל, ראָג קאשטשעלנע, אָפגעברענט בערך אין יאָר 1911), מיט אַ פאַרמאָגטער ווערנדע, ווו די פענצטער זענען אויסגעזעצט געווען מיט פאַרביקע שויבן. סוכות פלעגט זי דינען פאָר אַ סוכה.

ר׳ משה כהן איז געווען ראש־הקהל, און ער האָט אַרויס־געוויזן גרויס זאָרג פאָר דער שטאָט. ער איז דאָס געווען דער שפּעפער פון „לחם־עוני", „לינת־הצדק" און אַנדערע ווויילטע־טיקע אינסטיטוציעס אין שטאָט.

אייַנער פון זיינע אויפטוען אין ביאַלע איז געווען, אַז עמעצער פלעגט געוואָלדעוועט צוליבן אַרויפלייגן אויף אים אַ גרויסן עטאָט, פלעגט ער יענעם באַפרייען פון באַצאָלן דעם שטייער, אָבער מער אים נישט געוופן צו די קהלשה אסיפות,

און פֿאַראַרדנט נישט צו געבן אים קיין עליה צו דער תורה.

ר׳ משה כהן איז געווען זייער אַן אַנגעזעענער געלערנטער חסיד. זיינע זין און איידעם הערצל האַלבערשטאַט זענען געווען די אייניציקע אין גערער שטיבל, וואָס האָבן געטראָגן געפֿערעסטע קעלנער און קליינע שניפּסלעך, און מ׳האָט זיי פון דאָרט נישט אַרויסגעווארפן, ווי דאָס איז געשען מיט אַנדערע. אַפֿילו זיין יונגסטער זון (שפּעטער באַרימטער כירורג ד״ר כהן, וואַרשע), וואָס האָט נאָכן פֿאַטערס טויט געלערנט אין דער ביאַלער גימנאַזיע, פלעגט קומען אין גערער שטיבל מיט געשוירענע פיאות, און קיינער האָט נישט רעאַגירט.

ער איז נישט געווען פון די גאָר גרויסע גבירים אין שטאָט, אָבער אין זיין צוואה האָט ער איבערגעלאָזט עטלעכע טויזנט רובל פאַר בויען אַ יידישן שפּיטאָל אין ביאַלע.

4. ר׳ משה מאזעס (דער גרויסער)

(דער געלערנטער אמבאסאדאר)

מיט אַ סך יאָרן צוריק האָט אויף דער מעזריטשער גאַס (רבינס גאַס), געהאַט אַ שפּייז־געוועלבל, אַ מיוחסדיקע פרוי, לאצע איז געווען איר נאָמען (דער פאַמיליע־נאָמען — מאַזעס). לאצע האָט געהאַט אַ יינגל, וואָס האָט געשמט אין ביאַלע מיט זיין לומדות. ר׳ נח האָט אים געזומען פאַר זיין ערשטן אייַדעם. געדופן האָט מען אים ר׳ משה לאַצעס, אָדער משה דער גרויסער. זיין נאָמען „דער גרויסער״ האָט ער זיך ערלעך פאַרדינט סיי אין זיין לומדות און סיי אין זיין ווזק.

אַ הויכער און בריייטער ייד, מיט אַ גרויסן קאָפּ, מיט אַ ברוינער לאַנג־געדיכטער באָרד און פיאות, וואָס קיין שער האָט זיי קיינמאָל נישט באַרירט. אַ ליכטיק קלאָר פנים, צוויי ריזיק גרויסע בלויע אויגן, וועלכע פלעגן פֿאַרלוירן גיין אין זיינע גרויסע ברעמען. און ביז הייַנטיקן טאָג בין איך איבער־צייגט, אַז ווער ס׳האָט נישט געזען משה דעם גרויסנס פנים, האָט אין זיין לעבן נישט געזען קיין עכט רבניש פנים, נישט אין דער וואָר און נישט אין בילד.

משה דער גרויסער האָט געלערנט אַ שיעור בייַ זיך אין הויז פאַר אַ באַגרענעצטער צאָל בחורים. פאַר די, וואָס האָבן זיך אַרייַנבאַקומען אין דעם קרייז פון די שיעור־צוהערערס, איז דאָס שוין פאַר זיי געווען אַ צייכן פון אַוואַנסירן אין לערנען.

אין גערער שטיבל האָט מען אים אַפֿגעגעבן גרויס כבוד; געווארט אויף אים מיטן דאָוונען נאָך בייַ ר׳ נחס לעבן. שמחת־תורה און פורים פלעגן חסידים פראָווען בייַ אים חסי־דות. אין דער ביאַלער געגענט האָט ער זיך געריכטן ווי דער אַמבאַסאַדאָר פון גערער הויף (זיין יונגערער שוואָגער איז געווען געריר רבי) און אויך דער געשפּטלעכער אַמבאַסאַדאָר פון דער באַרימטער גרערער לאטעריע, פון וועלכער ער איז געווען דער הויפּט־אַגענט.

5. ר׳ משה שחור (דער קליינער)

משה דער קליינער איז געווען אַ זון פון ר׳ נחן און אַן איידעם פון ר׳ שואלקע כהן. אויך ער, ווי זיין שוואָגער משה דער גרויסער, האָט געשמט פאַר אַ גרויסן למדן, און אויף אים פלעגט מען זאָגן, אַז ער איז אין לערנען שארף און טיף. פאַר ביאַלער איז ער באַקאַנט געווען בעיקר פון זיין פרומקייט. ספעציעל האָט ער נישט געקוקט אויף פרויען, וואָס האָט אַ סך מאָל געבערענגט צו פאַרשידענע קאָמישע קוריאָזן.

דעם גרעסטן מאַטער און עקשנות האָט ער אַנגעוועענדט בייַם דאָוונען פון פאַרנט. פון „שמע ישראל״ ביז „אלהיכם אמת״ פלעגט ער אַפּגיין אין שוויים פון שרעקלעכע מאַטער־נישן נישט איבערצוהיפערן אַ וואָרט, אָדער עס ארויסצוזאָגן נישט ריכטיק. אָט האַלט ער שוין בייַ „אלהיכם אמת״ און פלוצעם אַ פלאַטער אין די כוונות און ער הייבט פון דאָסניי אַן פון „שמע ישראל״. אודאי וואָלט פאַר אים דאָס גליכסטע געווען צו דאָוונען פון סידור, אָבער אין סידור קאָן מען זיך נישט אַזוי פאַרטיפן ווי פון אויסנווייניק.

אַז ער פלעגט צוריקקומען פון נאַטירלעכע באַדערפֿע־נישן, פלעגט ער ביים האַנטפאַס אַנגענומען פולע הענט וואַסער און אַרייַנגיסן אין די הויזן, סיי זומער און סיי ווינטער אין די גרעסטע פרעסט.

אויף פסח פלעגט ער זיך מאַכן אַלע זיינע בגדים נייַ, ס׳זאָל נישט זיין קיין חשש־חמץ אין זיי. זיין ווינונג איז געווען אויף דער פאַטשטאָוור גאַס, אין ר׳ שואלקעס הויז, קעגנאיבער דעם גערער שטיבל. די פאַר טריט איבער דער גאַס פון זיין הויז צום שטיבל, איז ער פסח דורכגעאַנגען מיט די הענט פאַרשטעקט אין די אַרבל, און צוקומענדיק צו דער טיר פון שטיבל, האָט ער אַליין זי נישט געעפנט, נישט וועלנדיק אַנרירן די קליאַמקע, ביז עמעצער איז אַנגעקומען און געעפנט די טיר.

פון עולם־המעשה איז ער געווען אינגאַנצן ווייט. גאַנצע טעג, אויסערן דאָוונען, געזעסן און געלערנט. ער האָט זיך געריכט פון די גרעסטע לומדים אין שטאָט.

6. ר׳ שימעלע קריידשטיין (דער „סקארעי")

ר׳ שימעלע קריידשטיין איז געווען די אינטערעסאנטסטע פערזענלעכקייט אין דער גרויסער שול. א ייד, א גרויסער למדן, בעל־יחוס, א קלוגער מענטש, א גוטער בעל תפילה, בעל־קורא און בעל־תוקע. געווען אמאל א רייכער ייד, פאר־מאגט קאזאקמעס, א פארברענטער מתנגד און דער אייניקער אין שול, וואס איז געווען געקליידט נישט נאר חסידיש, נאר טאקע רבניש — אן אטלאסענע קאפאטע, א טלית מיט א בריי־טער עטרה, א בריי־טער זיידענער גארטל, א שטריימל און לאטשן מיט הויכע וויי־סע זאקן.

ר׳ שימעלע קריידשטיין איז א לעבן לאנג געווען אין שול דער בעל־שחרית אין די ימים־נוראים און אויך בעל־קורא דאס גאנצע יאר. וען דער אלטער חזן האט נישט צוגעלאזט (דורך חזקה) קיין נייעם חזן, איז ר׳ שימעלע געווען דער שטענדיקער חזן אין די שבתים און יום־טובים. אונטערהעל־פערס זענען געווען אלתר טשעשלער און יאסל וועטשיק.

דער „סקארעי" — „עקספערט" האט מען אים גערופן פאר זיין אויסערגעווענלעכער שנעלקייט, סיי אין גיין, סיי אין דאוונען און סיי אין לייענען. שוועך געווען אים אנציאגן, בפרט דעם פראסטן עולם, וואס האט גענדאוונט אין שול. אז מ׳פלעגט אים דערויף אויפמערקזאם מאכן, פלעגט ער מיט א שמייכל ענטפערן: — וועך האט זיי געהייסן קלייניגערהייט זיין לאבוזעס און נישט לערנען?

א קלוגער ייד געווען, אבער אויך אן עקשן. און דאס האט געווירקן זיין קאמף מיט שמעלקע (שמואל) פיזשיץ, פארגעסנ־דיק, אז אחוץ די זעלבע צוויי אייגנשאפטן, איז שמעלקע פי־זשיץ דערצו געווען א סך רייכער פון אים.

ר׳ שימעלע איז געווען א זייער דרייסטער ייד. אז דעם רוסישן נאטשאלניק אין שטאט האט זיך פארגלוסט צו „מאכן" א שפאס מיט שימעלען און אים אפגעשוירן א פאה, האט ר׳ שימעלע דעם צארישן נאטשאלניק אראפגעריסן די שליפעס.

האבנדיק איינמאל א משפט פאר א צארישן שופט און באמערקנדיק, אז דער שופט איז שכור, האט ר׳ שימעלע זיך גע־וואגט צו זאגן צום שופט, אז ער זאל אהיימגיין זיך אויס־שלאפן, און, אז ער וויל נישט איצט האבן פאר אים דעם משפט.

ר׳ וועלוול מאזעס

געבוירן אין ביאלע אין יאר 1862. זיין פאטער אידל איז געווען א גרויסער למדן און א באווסטער חסיד. ער איז גע־שטארבן גאר יונג, אין עלטער פון 26 יאר. — זיין זיידע, ר׳ אלעקסאנדער זיסקינד מאזעס פון ביאלע האט אנגעהערט צו די פשיסכער און קאצקער חסידים. א גרויסער נדבן צו נויט־באדערפטיקע און צו מוסדות. ער האט אויך אונטערגעשטיצט דעם פוילישן אויפשטאנד אין יאר 1863. וועלוול מאזעסע מוטער, לאצע לאה איז געווען א טאכטער פון ר׳ יהודה לייב היינסדארף, פון די אנגעזעענע וואַרשעווער תושבים.

וועלוול האט געלערנט תורה אין חדרים און דער עיקר ביים ביאלער רב ר׳ זאב נחום (דער פאטער פון סאכאטשא־ווער גאון ר׳ אברהמעלע, מחבר פון ספר „אגלי טל") און גאר יונג האט ער געקראגן סמיכה אויף רבנות פון גאון, ר׳ חיים סאלאוויטשיק פון בריסק.

אין יאר תרל״ט האט וועלוול חתונה געהאט מיט זיין פרוי רבקה, די טאכטער פון ר׳ ראובן ישראל הלוי פרענקל, פון די אלטע קאצקער חסידים, אייגנטומער פון א גוט, בארימט מיט זיין פילאנטראפישער טעטיקייט און מיט זיין רייכער ביבליא־טעק. איר מוטער גאלדע, איז געווען א טאכטער פון ר׳ יהודה לייב קושמירק, א גרויסער עושר, וואס האט אויף די עלטערע יארן, אונטער דער השפעה פון משה מאנטעפיאר און פון לאנדאנער אויבער־ראבינער ד״ר נתן אדלער, באזוכט ארץ־ישראל, וווּ ער האט געשענקט א גרויסע סומע אויסצולייון די ערד אין דער געגנט פון יריחו; וועז דער פלאן האט זיך נישט געלאזט ראליזירן, האט מען פאר דעם געלט אויפגעבויט דירות פאר יידן אין דער ירושלימער אלטשטאט.

אין משך פון א סך יארן איז וועלוול געזעסן אויף קעסט ביי זיין שוויער, געפירט זיך ווי א געראר חסיד, גרופירט ארום זיך בחורים וועלכע ער פלעגט לערנען ש״ס און פוסקים אין זיין פריוואטער ישיבה. ער האט אויפגעשריבן א סך חידושי־תורה אין זיין פשוטתדיקער לערן־שיטה. נאר א קליינער טייל איז פארברענט געווארן אין קאליש, בעת דער אקופאציע פון די דייטשן, אין דער ערשטער וועלט־מלחמה.

וועז ער איז אראפ פון די קעסט האט ער זיך באשעפטיקט מיט מסחר, צוערשט אין ראסאשיץ און שפעטער אין טוראק. ער פלעגט אבער ווייטער עוסק זיין אין תורה, לערנען אליין און לערנען יענעם. דאראט, אין טוראק איז נפטר געווארן זיין פרוי אין יאר תרנ״ז. אין יאר תרנ״ח האט ער חתונה געהאט צום צוויייטן מאל מיט זיין פילימעניצע (דער שוועסטערס טאכ־טער) חנה מרים, א טאכטער פון ר׳ יוסף מענדל הערמאן. נאך עטלעכע יאר איז ער אריבער קיין קאליש, ווו ער האט זיך באשעפטיקט מיט האנדל און אינדוסטריע. אין יאר תרס״ו איז ער באשטימט געווארן פארן ראש בית־דין פון דער קאלישער קהילה. אין דעם אמט איז ער טעטיק געווען 29 יאר און ער האט פארגעזעצט דאס פארשפרייטן תורה צווישן דער באפעל־קערונג.

אין יאר תרפ״ח האט ער באזוכט ארץ־ישראל (א טייל פון זיין משפחה האט שוין געהאט פריער עולה געווען קיין ארץ ישראל), און אין יאר תרצ״ח איז ער מיט דער רעשט פון זיין משפחה אהער געקומען און זיך דא באזעצט. מיט רבנות האט ער זיך נישט געווילט פארנעמען. זיין הויז איז געווען א צענטער פאר תורה־ליבהאבער. באזונדערס איז אים, ווי א

מענטש, וואס האָט זיך אַ סך יאָרן באַשעפטיקט מיט מסחר און אינדוסטריע, געלונגען משפיע צו זיין אויף מענטשן פון די באַשעפטיקונגען, אַז זיי זאָלן זיך אָפּגעבן מיט לימוד־התורה.

ר׳ וועלוול מאָזעס איז נפטר געוואָרן אין תל־אביב, ב׳ בשבט תש״ט (1.2.1949).

(אנציקלופּדיה להלוצי הישוב ובוניו — דוד תדהר, תל־אביב, 1949).

הרב ר׳ שמואל תנחום הלוי רובינשטיין*

נולד בביאלה פודלאסקה, בט״ב בשבט תרע״ו, לאביו ר׳ יעקב דוד, חסיד ותלמיד חכם. בגיל חמש כבר ידע את ספר ישעיהו בעל פה וקראו לו העילוי מביאלה. בשנים תרפ״ד—תרפ״ה למד בתלמוד־תורה בביאַליסטוק.

עד גיל 15 למד בוורשה הבירה בישיבת „מתיבתא״. ימיו היו רעים וקשים. עד שקם מורו ורבו הגאון רבי יהודה מאיר שפירא זצ״ל מלובלין ויסד את ישיבת חכמי לובלין, בה התחיל ללמוד תורה בהרחבה וללא דאגה. מפי רבו מובהק זה קיבל רובי תורתו.

גם בעלותו ארצה בתרצ״ו, לאחר פטירתו של הגאון מלובלין, סבל יסורי קליטה, מחסור ועוני. היה מורה לתלמוד בבתי ספר תיכוניים שונים בתל־אביב ומרביץ תורה בבית הכנסת הפרטי של יעקב גזונדהייט ברחוב בן יהודה בתל־אביב.

כאשר ר׳ יחיאל רבינוביץ מתל־אביב יזם הוצאת „רמב״ם לעם״ עם פירוש חדש שירוץ בו גם היהודי הפשוט, העלה מישהו בפניו את שמו של הרב שמואל תנחום רובינשטיין כמפרש. „זהו האיש!״ — אמר הגאון ר׳ משה אביגדור עמיאל זצ״ל (הרב הראשי לתל־אביב), כאשר בא ר׳ יחיאל רבינוביץ לשאול בעצתו. הרב עמיאל הכיר את ר׳ שמואל תנחום, כאשר צירפו למפעל „כינוס סופרים״, שיסד באותם הימים לחיבור „שיטה מקובצת״. תוך כדי העבודה אתו, הבחין בבקיאותו הרבה ובגישתו העממית והפופולארית לענינים הקשים והמסובכים ביותר. וכך התגלגלו הדברים והרב רובינשטיין החל לחבר את פירושו לרמב״ם.

כשסיים הרב רובינשטיין את פירושו לחלק הראשון של „יד החזקה״ של הרמב״ם, והוא „ספר המדע״, פנה לגאון הי״ש רבי איסר זלמן מלצר זצ״ל, מגדולי מפרשי הרמב״ם בימינו, הניח לפניו את חיבורו וביקש ממנו הסכמה. כשפתח הגאון את החיבור וראה כי הוא מנוקד שאל כמעט בכעס: „האם כבודו חושב שברמב״ם ילמדו ילדים, שהוא מדפיסו מנוקד?״ ברם הסכים לשוחח עם המחבר הצעיר בדברי תורה ולתהות על קנקנו. משאלות לשאלות, העמיק הגאון הישיש את שאלותיו, עד שצלל עם איש שיחו לעמקי ים־התלמוד ומפרשיו. מכאן עברה השיחה לרמב״ם ומשגילה, כי הישוב לפניו בקי בכל מכמני הרמב״ם ומפרשיו, חזר וקירב אליו את החיבור והחל לעיין בו בהתרכזות רבה.

לאחר עיון שעה ארוכה בחיבור לקח הגאון הישיש עט וכתב מתוך רצון רב את הסכמתו בדברים אלה: „הנני בזה להכיר פעלו של הנכבד, רחים ומוקיר רבנן מו״ה יחיאל רבי־נוביץ נ״י להוציא לאור ספרי הרמב״ם מנוקדים שיהיו נקל לצעירים וגם למבוגרים העוסקים במסחר ללמוד בהם. ונוסף לזה קיבל עליו עבודה גדולה ונחוצה הרב הגאון המצויין בעוצם בקיאותו מו״ה שמואל תנחום רובינשטיין שליט״א, לחבר ביאור קצר על דברי הרמב״ם עם מקורות והגהות נחוצות, וראיתי בהערותיו הערות מצויינות מאוד והן מועילות ללומדים המעיינים אשר יהנו מהן, כי נעשו בכשרון רב״. וגמר בקריאה אל „מוקירי תורה״ כי „יביאו ברכה זו לתוך ביתם״.

גם כשנתבקש פרשנו החדש של הרמב״ם לשבת על כסא הרבנות של גבעתים בשנת תש״ח, לא הוזנחה העבודה רבת המימדים הזאת.

לאחר מותו של ר׳ יחיאל רבינוביץ, יוזמה של ההוצאה החדשה של הרמב״ם, לקח על עצמו את המשכת המפעל „מוסד הרב קוק״. ובהוצאה זו יצאו כבר ספרים נוספים מתוך „יד החזקה״ עם פירושו של הרב רובינשטיין. עד היום הופיעו מפרי עטו הספרים: „ספר המדע״, „ספר אהבה״, „ספר נשים״ שעליו קיבל „פרס הרב קוק״ מטעם עירית תל־אביב בשנת תשי״ט, „ספר הפלאה״. כעת נמצא בדפוס „ספר שופטים״, הוא הספר האחרון של מהדורת „יד חזקה״.

חוץ מהספרים הנ״ל פירסם הרב רובינשטיין מאמרים תורניים בירחון „סיני״ וסקירות ביקורתיות וביאוגרפיות בשבועונים ובעתונות היומית.

במשך כמה שנים היה הרב רובינשטיין מרצה לתלמוד ב„קורס גבוה ללימודי היהדות״ למורי בתי ספר בתל־אביב, בהנהלת ראש המורים ד״ר דוד לוין. בזמן האחרון מופיע בהרצאותיו בכנסים לתורה שבעל פה המאורגנים ע״י „מוסד הרב קוק״ בירושלים.

רבי שמואל תנחום רובינשטיין אינו מן הרבנים הסגורים בד׳ אמותיהם. הוא רב עממי, נואם ברבים ומרצה שיעורי תורה, גם בתחום רבנותו וגם מחוצה לו. הוא מן הרבנים היחידים בישראל שיש לו שיג ושיח עם הנוער בעירו ובכל שבת־מברכין הוא מתפלל במניין הנוער שהוקם בגבעתיים, במידה רבה ביוזמתו, ומקיים שיחה עם ציבור המתפללים הצעירים.

(מתוך מאמר ב„עין בעין״, מס׳ 51, ח׳ בטבת תשי״ט).

* דעם מאמר וועגן הרב שמואל תנחום הלוי רובינשטיין, ווערט געגעבן אין העברעאישע לויטן מקור, ווי מיר האָבן געפונען.

שמואל ת. הלוי רובינשטיין הרב בגבעתיים

הרב ר' שמואל יעקב רובינשטיין*

ר' שמואל יעקב רובינשטיין, נולד, כנראה, בתרמ"ח לאביו החסיד והתורני ר' ירמיה מנחם הי"ד, מחסידי לומאז בביאלה, שהיה תלמידו של הגאון ר' זאב נחום בורנשטיין רבה של ביאלה, בעל „אגודת אזוב", ואביו של הרבי ר' אברהם מסוכצ'וב, מחבר ה„אבני נזר".

ר' שמואל יעקב נחשב בזמנו על האברכים המופלגים בתורה שבעירנו ביאלה. בעודו צעיר לימים קיבל תורה מפיו של הגאון והחסיד ר' נח שחור מביאלה, חותנו של האדמו"ר ר' אברהם מרדכי מגור זצ"ל, שנפטר בירושלים בשנת תש"ח.

יחד עם אביו החסיד נסע ר' שמואל לאדמו"ר ר' צבי מלומאז, נכדו של ר' מנחם מנדל מקוצק זצ"ל. כעשרים ושש שנה הסתופף בבית מדרשו של הרבי הנ"ל, ונמנה על יקירי חסידיו, כאברך מופלג ושנון, ומושלם בכל המעלות.

עם פטירתו של האדמו"ר ר' צבי מלומאז קיבל עליו ר' שמואל יחד עם אביו את מרותו של בנו ר' אברהם פנחס מורגנשטרן משדליץ, ולא זזה ידו מתוך ידו של הרבי משדליץ־לומאז. בעקבות ר' שמואל יעקב נמשכו חסידים רבים ונסעו יחד לאדמו"ר החדש הי"ד.

בשנת תרצ"ב(?) נסע ר' שמואל לפאריס להתראות עם אחיו, שהשתקעו שם. שם נתקבל כרב לבית הכנסת „עטרת ישראל" הידוע בשם „פאסאז' קושנר". בשנת תש"ח הוא מת־קבל לרבה של „אגודת הקהילות" בפאריס, ברח' פאווע 10 וממלא את מקומו של קודמו המנוח, הגאון ר' יואל ליב הלוי הרצוג זצ"ל (אביו של הגאון ר' יצחק אייזיק הלוי הרצוג זצ"ל, הרב הראשי לישראל).

הרב ר' שמואל יעקב רובינשטיין, נוסף על למדנותו המ־קיפה, הוא גם נואם ודרשן בחסד עליון, והוא מושך אליו רבים מתושבי פאריס השותים בצמאון את דברי תורתו וחכמתו. הוא חיבר את הספרים „שארית מנחם" בשלושה כרכים, המצטיינים בדרושים נפלאים בנויים על יסודי רבותינו גדולי החסידות, מסודרים על חמשת חומשי תורה, לפי סדר הפרשיות, ועל הח־גים והמועדים.

בשנת תש"ך הוציא לאור את ספרו השני „שמן לנר" בשני חלקים, כולל מאמרים מקיפים בעניני הלכה ואגדה, לפי רוח היום והזמן, גם ספרו זה מצטיין בעושר מחשבה ובבקי־אות במכמני ספרותנו התורנית.

בקיץ תש"ך ביקר הרב רובינשטיין בישראל ובדרשותיו במקומות שונים הקסים את השומעים בחכמתו ובשנינותו.

הרב רובינשטיין שואף להשתקע בישראל לימי זקנתו ולעסוק בה בתורה ועבודה, אולם קשה לו לעזוב את קהילתו בפאריס, שהשקיע בה כוחות נפשיים רבים, עד שימצא מועמד מתאים למלא את מקומו בפאריס, שימשיך בשיטתו ובדרכיו.

---

* דער מאמר ווערן הרב שמואל יעקב רובינשטיין, ווערט געגעבן אין העברעאישן אריגינאל, ווי דער מחבר האט צוגעשיקט.

פארטרעטן

מ. י. פייגנבוים

ו. יעקב שטיינמאן

געבוירן ביי אַרעמע עלטערן, האָט יעקב שטיינמאַן נאָך אין דער פריעסטער יוגנט אַרויסגעוויזן גרויס באַגער צום לער־נען. ער האָט טאָקע פֿאַרלאָזט די היים און זיך אַוועקגעלאָזט לערנען תורה אין די ליטווישע ישיבות, וואָס איז דעמאָלט געווען אַ זעלטנהייט ביי דער ביאַלער יוגנט. יאָרן איז יעקב שטיינמאַן געווען אָפּגעריסן פון דער היים, און וועג ער איז צוריקגעקומען קיין ביאַלע שוין אַ רייפער בחור, איז ער שוין אָבער נישט געווען קיין ישיבה־בחור און נישט קיין רב, וועגן וואָס ס׳האָבן געטרויט צו זיינע עלטערן.

צוזאַמען מיט זיין בקיאות אין תלמוד, האָט יעקב שטיינ־מאַן מיטגעבראַכט מיט זיך אויך גרויס קענטעניש אין תנ״ך און אין דער העברעאישער שפּראַך. ווי אַ סך אַנדערע ישיבה־בחורים, האָט אויך ער געהאַלטן פֿאַרשטעקט אונטער דער גמרא אַ רוסישע כרעסטאָמאַטיע און במילא איז אים די רו־סישע שפּראַך נישט געווען פרעמד. דאַרט, אין די ישיבות, האָט ער זיך אויך צוגעכאַפּט צו מאַלינין־בורענינס „זאַדאַטשניק״ (אַריטמעטיק־בוך) און געוואָרן אַ גרויסער בעל־חשבון. די רעוואָלוציענערע באַוועגונג אין רוסלאַנד אין יענע יאָרן האָט אויך אויסגעאיבט אויף אים איר השפּעה.

באַזיצנדיק אין אַ הויכער מאָס יידישע קענטענישן און אויך געוויס אַלגעמיינע ידיעות אין דער רוסישער שפּראַך, האָט זיך שטיינמאַן געמוסען צו לערערי, אַנהייבנדיק מיט געבן לעקציעס אין די פּריוואָטע הייזער. אין דער זעלבער צייט האָט ער גע־לערנט תנ״ך אין דעם מנין פון דער „חברה בחורים״ און אויך גרופּירט אָרום זיך יוגנט, וועלכע ער האָט געלערנט און מדריך געווען אין לערנען און וויסן.

שטיינמאַנס עיקר־שטרעבונג איז אָבער געווען צו עפענען אַ מאָדערנעם „חדר״. אין יענער צייט זענען אין ביאַלע גע־וען, אַזוי גערופענע, „שקאָלעס״, וווּ חדר־יינגלעך האָבן גע־לערנט אַ שעה אין טאָג, שרייבן אַ ביסל רוסיש און רעכענען, די רעשט צייט פון טאָג האָבן זיי פֿאַרברענגט אין די חדרים. שטיינמאַן האָט אָבער געשטרעבט צו אַזאַ חדר, וווּ דאָס יידישע קינד זאָל באַקומען זיין גאַנצע דערציאונג, יידישע און אַלגע־מיינע, אויף אירן אָרט, אונטער איין פעדאַגאָגישער אָנפירונג און אויפזיכט. אַזעלכע חדרים זענען דאָן געפּענט געוואָרן אין פֿאַרשיידענע שטעט אונטער דעם נאָמען „חדר מתוקן״.

צו עפענען אַזאַ „חדר מתוקן״ האָט מען געדאַרפט אַ דער־לויבעניש פון דער רוסישער אַדמיניסטראַציע. דער רב, וואָס האָט אַזאַ אפּיקורסות נישט געוואָלט דערלאָזן, האָט מתיר געווען צו מסרן שטיינמאַנען און די רוסישע פֿאָל־יציי (זשאַנדאַרמעריע) האָט נישט דערלויבט שטיינמאַנען צו עפענען אַזאַ חדר.

שטיינמאַן האָט זיך אָבער נישט אָפּגעשראָקן און מיט דער הילף פון אַ גרופּע עלטערן, כאָטש אַליין רעליגיעז, אָבער נישט פאַנאַטיש, וואָס האָבן געוואָלט זייערע קינדער געבן אַ בעסערע דערציאונג, האָט ער זיך באַמיט מיט אַלע כוחות און מיטלען צו עפענען דעם „חדר מתוקן״. נאָך אַ סך אַנשטרענ־גונגען איז די דערלויבעניש דערהאַלטן געוואָרן אויפן נאָמען פון יעקב שטיינמאַנס יונגערן ברודער, נאָך דאָן גאַנץ יונג, יונה שטיינמאַן, און דער חדר איז געעפּנט געוואָרן.

אין דעם חדר איז דאָס לערנען תנ״ך און העברעאיש גע־וען אָנגעקומען מיט זיך אויך גרויס קענטעניש אין תנ״ך און אין דער העברעאישער שפּראַך. ווי אַ סך אַנדערע ישיבה־בחורים, האָט אויך ער געהאַלטן פֿאַרשטעקט אונטער דער גמרא אַ רוסישע כרעסטאָמאַטיע און במילא איז אים די רו־סישע שפּראַך נישט געווען פרעמד. דאַרט, אין די ישיבות, האָט ער זיך אויך צוגעכאַפּט צו מאַלינין־בורענינס „זאַדאַטשניק״ (אַריטמעטיק־בוך) און געוואָרן אַ גרויסער בעל־חשבון. די רעוואָלוציענערע באַוועגונג אין רוסלאַנד אין יענע יאָרן האָט אויך אויסגעאיבט אויף אים איר השפּעה.

באַזיצנדיק אין אַ הויכער מאָס יידישע קענטענישן און אויך געוויס אַלגעמיינע ידיעות אין דער רוסישער שפּראַך, האָט זיך שטיינמאַן געמוסען צו לערערי, אַנהייבנדיק מיט געבן לעקציעס אין די פּריוואָטע הייזער. אין דער זעלבער צייט האָט ער גע־לערנט תנ״ך אין דעם מנין פון דער „חברה בחורים״ און אויך גרופּירט אָרום זיך יוגנט, וועלכע ער האָט געלערנט און מדריך געווען אין לערנען און וויסן.

שטיינמאַנס עיקר־שטרעבונג איז אָבער געווען צו עפענען אַ מאָדערנעם „חדר״. אין יענער צייט זענען אין ביאַלע גע־וען, אַזוי גערופענע, „שקאָלעס״, וווּ חדר־יינגלעך האָבן גע־לערנט אַ שעה אין טאָג, שרייבן אַ ביסל רוסיש און רעכענען, די רעשט צייט פון טאָג האָבן זיי פֿאַרברענגט אין די חדרים. שטיינמאַן האָט אָבער געשטרעבט צו אַזאַ חדר, וווּ דאָס יידישע קינד זאָל באַקומען זיין גאַנצע דערציאונג, יידישע און אַלגע־מיינע, אויף אירן אָרט, אונטער איין פעדאַגאָגישער אָנפירונג און אויפזיכט. אַזעלכע חדרים זענען דאָן געעפּנט געוואָרן אין פֿאַרשיידענע שטעט אונטער דעם נאָמען „חדר מתוקן״.

צו עפענען אַזאַ „חדר מתוקן״ האָט מען געדאַרפט אַ דער־לויבעניש פון דער רוסישער אַדמיניסטראַציע. דער רב, וואָס האָט אַזאַ אפּיקורסות נישט געוואָלט דערלאָזן, האָט מתיר געווען צו מסרן שטיינמאַנען און די רוסישע פֿאָל־יציי (זשאַנדאַרמעריע) האָט נישט דערלויבט שטיינמאַנען צו עפענען אַזאַ חדר.

שטיינמאַן האָט זיך אָבער נישט אָפּגעשראָקן און מיט דער הילף פון אַ גרופּע עלטערן, כאָטש אַליין רעליגיעז, אָבער נישט פאַנאַטיש, וואָס האָבן געוואָלט זייערע קינדער געבן אַ בעסערע דערציאונג, האָט ער זיך באַמיט מיט אַלע כוחות און מיטלען צו עפענען דעם „חדר מתוקן״. נאָך אַ סך אַנשטרענ־גונגען איז די דערלויבעניש דערהאַלטן געוואָרן אויפן נאָמען פון יעקב שטיינמאַנס יונגערן ברודער, נאָך דאָן גאַנץ יונג, יונה שטיינמאַן, און דער חדר איז געעפּנט געוואָרן.

אין דעם חדר איז דאָס לערנען תנ״ך און העברעאיש גע־וען אָנגעקומען מיט זיך אויך גרויס קענטעניש אין תנ״ך און אין דער העברעאישער שפּראַך. ווי אַ סך אַנדערע ישיבה־בחורים, האָט אויך ער געהאַלטן פֿאַרשטעקט אונטער דער גמרא אַ רוסישע כרעסטאָמאַטיע און במילא איז אים די רו־סישע שפּראַך נישט געווען פרעמד. דאַרט, אין די ישיבות, האָט ער זיך אויך צוגעכאַפּט צו מאַלינין־בורענינס „זאַדאַטשניק״ (אַריטמעטיק־בוך) און געוואָרן אַ גרויסער בעל־חשבון. די רעוואָלוציענערע באַוועגונג אין רוסלאַנד אין יענע יאָרן האָט אויך אויסגעאיבט אויף אים איר השפּעה.

באַזיצנדיק אין אַ הויכער מאָס יידישע קענטענישן און אויך געוויס אַלגעמיינע ידיעות אין דער רוסישער שפּראַך, האָט זיך שטיינמאַן געמוסען צו לערערי, אַנהייבנדיק מיט געבן לעקציעס אין די פּריוואָטע הייזער. אין דער זעלבער צייט האָט ער גע־לערנט תנ״ך אין דעם מנין פון דער „חברה בחורים״ און אויך גרופּירט אָרום זיך יוגנט, וועלכע ער האָט געלערנט און מדריך געווען אין לערנען און וויסן.

דער גרויסער אויפשטייג אין לעבן פון יעקב שטיינמאַן איז געקומען בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה, וועג אַ גרופּע ציוניסטן צוזאַמען מיט אים, איז געלונגען צו גרינדן די העב־רעאישע „יבנה״־שול. ס׳איז געווען קלאָר און פֿאַרשטענדלעך, אַז די פּעדאַגאָגישע אָנפירונג פון דער שול דאַרף איבערגע־געבן ווערן יעקב שטיינמאַנען, און אַזוי איז דאָס טאָקע געשען. אָט די פֿאָר יאָר פון זיין טעטיקייט אין דער „יבנה״־שול זע־נען בלי ספק געווען די שענסטע אין זיין לעבן, וואָס איז, בכלל גענומען, נישט געווען צו אים גנאָדיק.

אויב אין ביאַלע איז אויפגעשטאַנען אַ דור, וואָס האָט געקאָנט העברעאיש און ליב באַקומען די שפּראַך, איז דאָס בלי־ספק דער גרויסער פֿאַרדינסט פון יעקב שטיינמאַן. זייע תלמידים וואָס זענען צעשפּרייט אויף דער גאַנצער וועלט, און וואָס אַ סך פון זיי זענען שוין לאַנגע יאָרן אָפּגעריסן פון דער העברעאישער שפּראַך, וועלן אייך ביים דערמאָנען דאָס וואָרט „יבנה״, ציטערן נישט אַין העברעאיש לידל, וואָס איז זיי אייך געהאָמערט געוואָרן אין זכרון דורך זייער לערער יעקב שטיינ־מאַן.

מ׳דאַרף געדענקען, אַז די „יבנה״־שול איז, צו אַלע פּראָב־

לעמען וואָס זי האָט געהאַט צו לייזן, געשטאַנען פאַר דער שוועריקייט פון פאַרשיידענעם עלטער פון די תלמידים אין איין און דעם זעלבן קלאַס, וואָס האָבן נאָך קיינמאָל אין לעבן אין קיין נאָרמאַלער שול נישט געלערנט און האָבן אין שטוב באַקומען אַ פאַרשיידנאַרטיקע בילדונג, לייכט איז דערי־ בער שטיינמאַנען נישט אָנגעקומען דאָס לערנען און דאָס פירן די שול. ער האָט געמאַכט געוואָלדיקע אָנשטרענגונגען, אַז דער לימוד זאָל שטיין אויף אַ הויכן ניוואָ, און אַז אין שול זאָל הערשן די געהעריקע אָרדענונג.

בעת זיינער אַ לעקציע האָט ער באַהערשט די קלאַס, ווי דאָס האָט נישט באָווּיזן קיין שום אָנדערער לערער. דאָס ערנסטע צוגרייטן זיך פון די תלמידים צו די לעקציעס פון יעקב שטיינמאַן, דאָס אויפמערקזאָמע פאַרנעמען זיינע רייד און זיינער פאַרהאַלטן זיך בעת זיין לערנען, איז געווען אַ גע־ מיש פון רעספעקט, ציטער און ליבע. און, אַז יעקב שטיינמאַן האָט מיט זיין אויסגעשטרעקטן פינגער אָנגעוויזן דעם שטיי־ ענדיקן תלמיד, וועמען ער האָט עפּעס געפרעגט, אַז ער זאָל זיך צוריקזעצן און שטרענג אַ זאָג געטאָן: „שב״ (זיץ), האָבן אַלע געוווּסט, אַז דער גזר־דין פון תלמיד איז שוין אַ געפּחת־ מעטער.

מיטן איבערריסן זיין טעטיקייט אין דער פאַלקס־שול האָט יעקב שטיינמאַן בכלל איבערגעריסן מיט לערערייַ. זיין פרוי האָט פאַרלייַט אַ גאַלאַנטערײַ־געשעפט און יעקב שטיינ־ מאַן פלעגט צוהעלפן צו דער פרנסה. ער איז טעטיק געווען אין דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע און פלעגט אָנטיילנעמען אין פאַרשיידענע פאַרלעזונגען, וואָס די אַרגאַניזאַציע פלעגט אייגנאַרדענען.

די גראַבסקי־תקופה, וואָס האָט רואיניירט די יידישע בא־ פעלקערונג, האָט אויך געטראָפן יעקב שטיינמאַן. צו אַלעמען איז נאָך צוגעקומען די קראַנקהייט פון זיין פרוי און איר טויט.

דער טויט פון זיין פרוי האָט אים געוואָלדיק דערשיטערט און צעבראָכן. ער איז געבליבן מיט פיר קינדער. בייַ אַלע שוועריקייטן אין זיין וווייטערדיקן לעבן, האָט ער אַלע זיינע קינדער געגעבן בילדונג. הגם זיי האָבן געלערנט אין מלוכה־ גימנאַזיעס, וווּ זיי זענען, אגב, געווען פון די בעסטע תלמידים, זענען זיי געווען כמעט די אייניקיק צווישן זייערע חברים, וואָס האָבן פון זיייַער פאָטער אויך באַקומען אַ העברעאישן חינוך.

דער טראַגישער טויט פון זיין יונגסטער געליבט טעכ־ טערל נאדיע, וואָס איז טעטיק געווען אין דער שומרישער אונ־ טערגרונט־באַוועגונג, בעת דער נאַצי־צייט און איז דערפאַר, נאָך שווערע ענויים, אומגעבראַכט געוואָרן דורך די דייטשן, האָט יעקב שטיינמאַנען לגמרי צעבראָכן. גאַנצע טעג איז ער געזעסן אין זיין צימער אַ פאַרשטיינערטער ממש. לאַנג איז ער אָבער אַזוי נישט געזעסן. דעם ערשטן טאָג סוכות 1942 האָט מען אים צוגאַמען מיט דער כמעט גאַנצער ביאַלער יידי־ שער באַפעלקערונג אַרויסגעפירט קיין מעזריטש, פון וואַנען ער איז אין געצייַלטע טעג שפּעטער אָפּגעטראַנספּאָרטירט גע־ ווארן אין טויטן־לאַגער טרעבלינקע.

(טייל פרטים באַקומען פון משה רובינשטיין).

2. מנחם מענדל גלעלענבערג

גלעלענבערג איז נישט געווען קיין ביאַלער, ער האָט גע־ שטאַמט פון טערעספאָל, לעבן ברעסק. די יאָרן, וואָס ער האָט פאַרבראַכט אין ביאַלע האָבן אַרויפגעלייגט אַ באַזונדערן חותם אויפן קולטורעלן לעבן אין שטאָט.

ביז גלעלענבערגס קומען קיין ביאַלע האָט מען אויך גע־ לערנט אין שטאָט העברעאיש, אָבער מיט גלעלענבערגס קומען איז דאָס לערנען העברעאיש געווואָרן אַ מאַסנהאַפטע דער־ שיינונג. יעדן אָוונט איז דער גרויסער שול־צימער אין דער פאַלקס־שול געווען געפּאַקט. גלעלענבערג, הגם אַליין נישט קיין קוואַליפיצירטער פּעדאַגאָג, האָט אָבער געהאַט דעם געהע־ ריקן צוגאַנג צו פאַרלייכטערן דער יוגנט, ווי אויך עלטערע דאָס לערנען די שפּראַך.

אַ שלאַנקער יונגערמאַן פון מיטלוווקס, אַ בלאַס געזיכט, וואָס האָט עדות געזאָגט אויף זיין שוואַכן געזונט־צושטאַנד; מיט אַ פאַר גליענדיקע אויגן, האָט איר אים תמיד געזעען גיך גיין דורך דער גאַס, אַ פאַרטראַכטן מיט אַ בוך אונטערן אָרעם. מיטן בוך האָט ער זיך קיינמאָל נישט געשיידט, און זייענדיק פאַרטיפט אין די בוך־בלעטער האָט ער זייער אפט פאַרגעסן אפילו צו עסן.

דער ברויזנדיקער טעמפּעראַמענט פון גלעלענבערגן האָט נישט געוואָלט זיך באַגרענעצן אין די ד׳־אמות פון העברע־ אישע אָונט־קורסן, און ער האָט זיך געריסן צו מעשים, וואָס זענען געווען געקניפט דווקא מיט יידיש און נישט מיט העב־ רעאיש, וואָס האָט אים געבראַכט אין קאָנפליקט מיט דער אָנפירונג פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע. אין רעזולטאַט פון אָט דעם קאָנפליקט האָט די ציוניסטישע אַרגאַניזאַציע אַראָפּגענומען איר פאַראַנטוואָרטונג און אונטערשטיצונג פון די אָונט־קירסן ביים השומר־הצעיר. גלעלענבערג האָט אָבער ממשיך געווען די קורסן אויף אייגענער האַנט.

די יאָרן וואָס גלעלענבערג האָט פאַרבראַכט אין ביאַלע זענען געווען אייַן קייט פון קולטור־אויפטוען, וואָס האָט באַ־ רייכערט און פאַרשענערט דאָס געזעלשאַפטלעכע יידישע לעבן.

גלעלענבערג איז געווען דער איניציאַטאָר און אַרויסגעבער פון דער ליטעראַרישער אויסגאַבע „אונזער וואָרט״. ער האָט כסדר געשטרעבט צו שאַפן אַ וואָכנצייטונג, און דאָס איז אים געלונגען מיטן גרינדן דאָס „פאָדלאַסיער לעבן״, וועלכן ער האָט רעדאַגירט. אויף די שפּאַלטן פון אָט דער טריבונע פלעגט אינספּיריין צו וווייטערדיקע שעפּעריש מעשים. די וואָכנ־ צייטונג איז געשטאַנען אויף זייער אַ הויכן ניוואָ. גלעלענבערגס

אַן אַרטיקל, צום עלפטן יאַרצייט פון י. ל. פרץ, האָט מען אַרומ־געטראָגן אין וואַרשעווער ליטעראַטן־פאַראיין און געוויזן מיט באַוווּנדערונג אויפן טאַלאַנט, וואָס שטעקט ערגעץ אין דער פראָווינץ.

גרויסע באַמיאונגען האָט געלענבערג געמאַכט כדי צו שאַפן אַ יידישע שול אין ביאַלע, אָבער, ליידער, אויף דעם גע־ביט האָט ער נישט געהאַט קיין דערפאָלג, ווייל שווער איז געווען צו קאָנקורירן מיט די אומזיסטע מלוכה־שולן, וווּהין די יידישע עלטערן האָבן גערן געשיקט זייערע קינדער. צו־ליב דער שוועערער ווירטשאַפטלעכער לאָגע זענען די יידן נישט אומשטאַנד געווען צו צאָלן אַ געהעריקן שכר־לימוד, ווי דאָס וואָלט זיך געפאַדערט אין אַ פריוואָטער יידישער שול.

געלענבערג האָט געשאַפן דעם דראַמאַטישן קרייז אויפן נאָמען פון י. ל. פרץ, וואָס האָט אויפגעפירט מאָליערס „דער קאַרגער"; אַן אויספירונג, וואָס איז געשטאַנען אויף דער געהעריקער מדרגה.

אָלע זיינע פאַרדינסטן פלעגט געלענבערג אינווסטירן אין ביכער, ווייל ער איז געווען אַ גרויסער ביבליאָפיל. בייַ אים האָט איר געקאָנט געפונען די גאַנצע „התקופה" אין פראָס־באַנד. אָבער, אַז די „הבימה" איז געקומען קיין וואַרשע, קיין אָפּגעשפּאַרט געלט צו פּאָרן זען איר האָט ער נישט געהאַט, האָט געלענבערג פּאַרקויפט זיינעם אַ חבר פּאָר אַ נישטיקער סומע די גאַנצע „התקופה" און געפאָרן קיין וואַרשע אָנזעטיקן זיך מיט די „הבימה"־ספעקטאַקלען.

געלענבערגן איז אויך צוצושרייבן דעם פאַרדינסט בייַם אַרגאַניזירן דעם ליטעראַרישן קרייז אין שטאָט. אָט דער קרייז פלעגט אויף זיינע פאַרזאַמלונגען באַהאַנדלען פאַרשיי־דענע ליטעראַרישע אויסגאַבעס און אייניקע דיסקוסיע־אָונטן. יעדן שבת האָט דער קרייז אייניגעאַרבעט אַן עפּנטלע־כע פאַרלעזונג, צו וועלכער ער פלעגט אייניקאָמען אַ פּרעלעגענט פון וואַרשע. אַזוי אַרום האָבן פון דער ביאַלער טריבונע גע־לאָזט הערן זייער וואָרט אַ ריי ליטעראַטן, וויסנשאַפטלער און קינסטלער.

נישט געקוקט אָבער אויף זיין שפּעריש־טעטיקייט, איז דאָך געלענבערגן ענג געוואָרן דאָס לעבן אין דער פראָווינץ־שטאָט, און ער איז אָוועק קיין וואַרשע.

אין וואַרשע האָט מען זיך גיך דערקאַנט אויפן טאַלאַנט פון פראָווינצער יונגערמאַן, און ער איז אייניגעלאָדן געוואָרן צו רעדאַגירן די „קליינע פאַלקסצייטונג". ווער ס'וויסט וואָס ס'האָט עהאייסן אין וואַרשע רעדאַגירן אַ קינדער־אויסגאַבע פון אַזאַ ערנסטער צייטונג ווי די „פאַלקסצייטונג", וועט קאָנען פאַרשטיין, וואָס פאָר אַן אינטעלעקטועלע קראַפט אָט דער געלענבערג איז געווען, און וואָס פאָר אַ שרייבערישן טאַלאַנט ער האָט פאַרמאָגט.

געלענבערג בלייבט אָבער נישט בייַם רעדאַגירן די קינדער־צייטונג. דאָס ברויזנדיקע יידישע לעבן אין דער פוילישער הויפטשטאָט האָט אים פאַרשלעפּט אין די קאָמו־ניסטישע רייען. פאַרשטייט זיך, אַז זיין טעטיקייט אין אָט די רייען איז געווען אַ קאָנספּיראַטיווע און מיר ווייסן נישט וועגן איר קיין פרטים.

צוליב זיין פאָליטישער טעטיקייט איז ער באַזייטיקט געוואָרן פון רעדאַגירן די „קליינע פאַלקסצייטונג".

אין שייכות מיט זיין צוגעהעריקייט צו די קאָמוניסטישע רייען האָבן מיר איינמאָל יאָ געהאַט אַ נאָטיץ אין דער וואַרשעווער פרעסע, וואָס האָט דערציילט אָט וואָס:

אין די דרייסיקער יאָרן איז מאַרשאַל פּילסודסקי אַרויסגע־פאָרן אויף אָפּרו אויף דער אינזל מאַדעראַ. צו זיין נאָמענס־טאָג, דעם 29טן מערץ, האָט מען אין לאַנד אַרגאַניזירט אַן אָקציע צו שיקן צום מאַרשאַל, דורך דער פּאָסט, ווינטשקארטן. געלענבערג האָט זיך אָנגעשלאָסן אין דער אָקציע און אָוועק־געשיקט צום מאַרשאַל אַ קאַרטל, וואָס האָט אָנטהאַלטן אָנשטאָט אַ גראַטולאַציע די גאַנצע תוכחה. און דווקא אין דעם פאַל איז ער געוואָרן אַ פּעדאַנט און איבערגעלאָזט בייַ זיך אַ ענגוויג קאָפּיע פון קאַרטל. בעת אַ רעוויזיע אין זיין צימער איז די קאָפּיע אַריינגעפאַלן אין די הענט פון דער פאָליציי. פאַרשטייט זיך, אַז אין דעם פאָר־מלחמהדיקן פוילן האָט מען פאָר אַזאַ טאָט באַקומען יאָרן תפיסה, און אַזאַ אורטייל האָט נישט אויסגעמיטן דעם שוואַכן געלענבערג.

אין ווירוואר פון דער צווייטער וועלט־שחיטה איז געלע־בערג פאַרשווונדן און מ'האָט אים מער נישט געזען און נישט געהערט.

צוגאב פרטים:

פאַרעפנטלעכט אַרטיקלען אין דער וואַרשעווער „פאָלקס־צייטונג", „ליטעראַרישע טריבונע" און „פריינט". געדרוקט אַ ריי אַרבעטן אין די „ליטעראַרישע בלעטער", וואַרשע, ווי „יידיש אויף וואַרשעווער אַסן", אַ וויכטיקע אַרבעט וועגן פאָלקס־יידיש (1930). אין וואַרשעווער „פאַרויס" (9 יוני 1939) „פראָבלעמען און טעמאַטיק". איבערגעזעצט ר. ק. שעריפס דראַמע „סוף פון וואַנדערונג", פּיעסע אין דריי אַקטן, וואַרשע, 1930, 130 ז'. האָט אויך געשריבן לידער, און געווען אַ פיינער סטיליסט. איז אומגעקומען אין דער צייט פון דער צווייטער וועלט־מלחמה.

(„לעקסיקאָן פון דער נייער יידישער ליטעראַטור", באַנד 2, ז' 207/8 — צוגעשיקט דורך יעקב כהן, ניו־יאָרק).

3. משה קאַווע

געקאָנט האָב איך משה קאַווען פֿון מײַן פֿריִעסטער יוגנט אָן. און פֿון דעמאָלט אָן גיִעדענק איך אים מיט דער בריִיטער, ווייסער באָרד, צוליִב וועלכער מ׳פֿלעגט אים רופֿן „דער זיידע״.

אַ בריִיטפּליִיצקער מאָסיוועריִד מיט אַ הדרת פּנים. ס׳האָט אים גיכער אַנגעשטאַנען צו זיין אַ רב ווי אַן איינ־ביגדער. תמיד לאַנג געקליידט, מיט אַ קליין יידיש היטעלע אויפֿן באַזילבערטן גרויסן קאָפּ; שטענדיק אַ ליבער שמייכל אויף זיין קלוגן פּנים.

דערציילט האָט מען אויף משה קאַווען, אַז שוין אין דער יוגנט איז ער געווען „עכּאָפּט״ אין אפּיקורסות; ער האָט געאַרבעט אייניבערי אין דער קריסטלעכער בוכהאַנדלונג פֿון קלימעצקען, און דאָרט פֿלעגט ער זיצן ביי דער אַרבעט אַן דער היטל. פּעֶר יענע יאָרן, וועַן אַנטאַן אַ פּאַפּירענעם קראַגן, אַדער אַ פּאָר שיך אַנשטאָט שטיוול, האָט געהייסן, אַז מ׳איז אַרויס לתּרבות־רעה, איז משה קאַווען אויפֿגירונג אַוודאי און אַוודאי געווען אַ שרעקלעכע אַפּיקורסות. מ׳פֿלעגט דער־ציילן, אַז ער איז „צירוק אַרויף אויפֿן דרך הישר״ נאָכן פֿלוצעמדיקן טויט פֿון זיין עלטערן ברודער, אַ גרויסער למדן.

מיר האָבן משה קאַווען געקענט ווי אַ פֿרומען ייִד, וואָס דערקוויקט זיך אַפֿילו דאָס האָרץ, שבת נאָכן שלאָף, מיט אַ קאַפּיטל תהלים. פֿרום, אָבער נישט קיין פֿאַנאַטיקער און טאָלעראַנט צו יעדן איינעם, וואָס פֿאָר אַן איבערצייגונגען ער זאָל נישט האָבן.

משה קאַווע האָט געהאַט אַ געוואָלדיקע שוואָכקייט צום געדרוקטן וואָרט. ס׳איז טאָקע געווען אַ זעלטנהייט אין יענע יאָרן, אַז אַ יידישער בעל־מלאָכה זאָל קאָנען שרייבן און לייענען, און זאָל אַרויסוויזן אַז אינטערעס צו אַ יידישער צייטונג און ייִדיש בוך. מעגלעך, אַז דאָס איז געווען אַ פּועל־יוצא פֿון זיין פּאַר. משה קאַווע האָט געהערט צו די ערשטע לייענערס פֿון אַ יידישער צייטונג אין ביאַלע. ער פֿלעגט נאָך באַקומען, דורך דער פּאָסט, דעם „פֿרייַנד״ פֿון פּעטערבורג. האָבן טאָקע אַלע אין שטאָט געוווסט, אַז משה קאַווע איז באַהאַוונט אין אַלע נייעסן פֿון דער וועלט. ער וויסט אַפֿילו, אַז ווייט אויבער ימים איז דאָ אַ מדינה, וואָס הייסט אַמעריקע. דאָרט איז נישט פֿאַראַן קיין קיסר, נייערט עפּעס אַ מושל מיטן נאָמען פֿרעזידענט, און אַז אַפֿילו אַ שוסטער קאָן דאָרט ווערן אַזאַ פֿרעזידענט.

ווי ווייט פֿאַרליבט משה קאַווע איז געווען אין געדרוקטן יידיש וואָרט, קאָן דינען דער פּאָקס, וואָס ער פֿלעגט פֿון די יידישע צייטונגען אויסשניידן די משכים פֿון די דערציילונגען און ראָמאַנען אין זיי איינבינדן אין דער פֿאָרעם פֿון ביכער. מיט דער צייט האָט ער זיך פֿאַרשאַפֿט אַ ביסל ביכער און זיך איינגעראַדנט אַ קליינע ביבליאָטעק.

משה קאַווע איז געווען אַ קלוגער, סימפּאַטישער ייִד און אַ גוטער בעל־מלאָכה. ער האָט פֿאַרמאָגט אַ סך דרייסטקייט און נישט איין מאָל אַרויסגעטראָטן קעגן די חסידישע און גבירישע תקיפֿים, רופֿנדיק דעם פֿשוטן המון צו רעוואָלטירן קעגן זיי. משה קאַווע איז טאָקע געווען דער איינציקיקער בעל־מלאכה, וועמען די שטאָט־תקיפֿים פֿלעגן צוציען צו דער טעטיקייט ביי פֿאַרשיידענע אָקציעס, כדי דער המון זאָל האָבן צוטרוי צו די אונטערנעמונגען. ער איז געווען אין קאָמיטעט, וואָס האָט זיך פֿאַרנומען מיטן בוי פֿון יידישן שפּיטאָל, און אים פֿלעגט מען איינלאָדן צו זיצן ביים פֿונאַנדערטיילן מעות־חיטין.

משה קאַווע האָט געהאַט אַ שוואָכקייט אויך צו דער פּע־דער. מיר זענען אים ווי אַ מיטאַרבעטער אין דער ערשטער ביאַלער געשריבענער צייטונג „אַנטיפֿאַנאַטיזם״. מיר טרעפֿן אים אויך אין „פֿאַדלאָסיער לעבן״, אינטער דער רעדאַקציע פֿון געלענבערגן.

משה קאַווע איז געווען פֿון די גרינדערס פֿון האַנטווערקער־פֿאַראיין און זיין לאַנגיאָריקער פֿאָרזיצער. אין נאָמען פֿון האַנטווערקער־פֿאַראיין איז ער יאָרן געווען טעטיק אין דער קהילה. ער איז אייך געווען פֿון די ערשטע ציוניסטן אין שטאָט און רעפֿערענטירט אָט די אַרגאַניזאַציע ווי אַ ראַטמאַן אין ערשטן געווייליטן שטאָטראַט ביים אַנטשטיין פֿון פּוילן.

אויך די קריסטן האָבן זיך צו משה קאַווען באַציגן מיטן גרעסטן רעספּעקט. ער פֿלעגט אַרבעטן פֿאַר די פּריצים אין דער אימגעגנט און פֿאַר פֿאַרשיידענע אמטן און אינסטיטוציעס.

משה קאַווע איז געווען באַשאַנקען מיט אַ סך לעבנס־חכמה און דערפֿאַרונג. איך האָב אים אַמאָל, אין אַ שמועס, אַ פּרעג געטאָן — ר׳ משה, פֿאַרוואָס האָט איר זיך נישט געגעבן די מי, אַז אייערע זין זאָלן שטודירן? איר האָט דאָך שוין יאָ פֿאַרשטאַנען, אַז מ׳דאַרף קינדער בילדן, און איך גלייב, אַז איר וואָלט זיך געקאָנט אפֿשר אויף דעם דערלויבן.

דערויף האָט מיר משה קאַווע געענטפֿערט: — אי, האָב איך דאָס שוין פֿאַרשטאַנען. אָן ווייל איך האָב דאָס פֿאַרשטאַנען, האָב איך זיך טאָקע נישט געגעבן די מי, אַז מיינע קינדער זאָלן שטודירן. צווישן עלטערן און קינד טאָר נישט זיין קיין צו גרויסער דיסטאַנץ, ווייל דעמאָלט ווערן זיי אָפּגעפרעמדט. דו זעסט אָט דעם ייִד? — האָט ער מיר אָנגעוויזן אויף זיינעם אַ שכן, אַ יידישן בעל־מלאכה, — אָט דער טאָטע האָט זיך ממש מקריב געווען, אַז זיין זון זאָל שטודירן, און זע ווי דער אויסגעשטודירטער זון באַציט זיך איצט צום פֿאָטער, ער שעמט זיך דאָך מיט אים. וואָס וואָלט געווען, וועַן מיין אָנטשל איז, למשל, אַ דאָקטאָר? ער וואָלט זיך געווויינט אין וואַרשע, און אַז איך וואָלט געקומען צו אים אַמאָל, וואָלט איך געדאַרפט פּריער אָנקלינגען; די שיקסע, די דינסט וואָלט אָנגעמאָלדן דעם דאָקטאָר, אז עפּעס אַ „זשיד בראָדאַטי״ פֿרעגט זיך אויף אים און איך וואָלט געשטאַנען און געוואָרט אויף אַ תשובה: יאָ אַריינגיין, אָדער טאָקע נישט. אָבער, אַז מיין אָנטשל איז זיך אַ סוחר און איך קום קיין וואַרשע, קום איך מיר צו אים אַריין ווי צו מיר אין שטוב אַריין. מיר כאָפּן זיך אָרעם און צוקושן זיך. אָט זעסטו, מיין אָנטשל וועט שוין מעגן לאָזן זיינע קינדער שטודירן, ווייל צווישן אים און זיי

וועט שוין נישט זיין אַזאַ תהום, ווי ס׳וואָלט געווען צווישן מיר און מיינע קינדער, ווען איך לאָז זיי שטודירן.

דער נאַמען משה קאָווע איז פֿאַראייביקט געוואָרן אין שטאָט נאָך ביי זיין לעבן, מיטן שאַפן אַ מנין אויף זיין נאָמען. ס׳שיינט מיר, אַז ער איז געווען דער אייניציקער תושב אין שטאָט, וואָס האָט זוכה געווען צו אַזאַ כבוד נאָך ביים לעבן. ס׳איז אויך כאַראַקטעריסטיש דער פֿאַקט, וואָס אַלע פלעגן אים רופן משה קאָווע, אָנשטאָט ווי מ׳פלעגט רופן אַנדערע בעלי־מלאָכות לויט זייער פאַך, ווי אַ שטייגער: אַלתר מוליער, נחמן איינבינדער.

אַ צייט לאַנג פלעגט משה קאָווסע מנין דאָווענען נאָר שבת אינדערפרי. פרייטיק־צונאַכט און די ימים נוראים פלעגט דעמאָלט משה קאָווע דאָווענען אין „תרשיש", וווּ איך האָב געהאַט די געלעגנהייט צו הערן אים פירן פאַליטישע שמועסן אין דיסקוסיעס. איך געדענק ווי איינמאָל, נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, האָט ער אַ זאָג געמאַן: — אַך, וואָס פֿאַר אַ וויכטיקע געשעענישן ס׳שפּילן זיך אָפּ אויף דער וועלט, און אפשר נאָך וויכטיקערע איז צו דערוואַרטן אין דער צוקונפט. איך וואָלט נאָך דאָס אַלץ אַזוי געוואָלט זען.

און משה קאָווע האָט זיך דערוואַרט אויף די וויכטיקע געשעענישן, וואָס זענען גלייכצייטיק געווען אַזעלכע טראַגישע. ס׳איז אַנגעקומען די נאַצי־אָקופאַציע. זיין שיינע מאַיעסטעטישע בארד, וואָס האָט דורכגעהאַלטן דאָס יאָר 1920, דעם בארימטן פעריאָד פון שניידיש ידישע בערד דורך די פוילישע סאָלדאַטן, איז אין די ערשטע טעג פון דער נאַצי־טיראַניע אָפּגעהאַקט געוואָרן דורך אַ היטלער־כוליגאַן.

מיטן פאַרלירן די בארד האָט משה קאָווע פאַרלוירן זיין צויבער און איז פלוצעם אַזוי געעלטערט געוואָרן, אַז ס׳איז פשוט שווער געווען צו דערקענען דעם אייביק יונגן און לעבנס־לוסטיקן משה קאָווע. דאָס פנים פאַרבונדן מיט אַ טיכל, כדי מ׳זאָל נישט מערקן, אַז ס׳פעלט אים די בארד. אָנשטאָט דעם יידישן היטעלע — אַ וועליסאָפּעד־היטל אויפן קאָפּ, איז משה קאָווע אַרומגעגאַנגען אַרבעטסלאָז און זיך געקלאָגט אויף וווייטאָגן, וואָס מ׳פלעגט פון אים קיינמאָל נישט הערן.

איינזאָם איז משה קאָווע געזעסן אין זיין דירה, ווייל די טאָכטער, וואָס איז שטענדיק געווען מיט אים, איז אַוועק קיין רוסלאַנד מיטן מאַן און קינדער. אָט אַזוי האָט דער ביי אַלעמען באַליבטער משה קאָווע וועגעטירט אין ענגן יידישן קוואַרטאָל ביזן 10טן יוני 1942. אין דעם טאָג האָט ער זיך פרייוויליק צוגעשטעלט צום טראַנספאָרט, וועלכן די דייטשן האָבן דעם 11־טן יוני אָפּגעשיקט אין טיטן־לאָגער סאָביבאָר.

4. אידל שוואַרץ

אידל שוואַרץ איז נישט געווען קיין געבוירענער ביאַלער. געקומען קיין ביאַלע איז ער ווי אַן איידעם פון ר׳ יחזקאל שחור אין שפּעטער — פון שמואל פיזשיץ. אַ ייד וואָס האָט פאַרשטאַנען אין די קלייניע אותיותלעך, און אויך נישט ווייט געווען פון וועלטלעכער קולטור. געווען ביי אים אַ שיינע ביבליאָטעק מיט זעלטענע ספרים און ביכער.

אידל שוואַרץ איז געווען צווישן די גאָר וויניקע ביאַלער, וואָס האָבן זיך אַרויסגעריבט אויסער די גרענעצן פון דער שטאָט און אפילו פון לאַנד. ער האָט באַזוכט מערב־אייראָפּע און ער האָט גוט געקאָנט די גרויסע רוסישע שטעט, וווהין ער פלעגט קומען אין געשעפטלעכע ענינים. אומעטום וווּ אידל שוואַרץ איז געקומען, פלעגט ער נאָכזוכן ביבליאָטעקן און זיך פאַראינטערעסירן מיט די ביכער, וואָס האָבן זיך דאָרט געפונען.

בעת יעדן באַזוך זיינעם אין וואַרשע פלעגט ער אָפּשטאָטן אַ וויזיט אין דער ביבליאָטעק ביים יודאַאיסטישן אינסטיטוט, און זיצן דאָרט שטאָ איבער ספרים, וואָס פלעגן אים אינטערעסירן. וועגן איינעם אזאַ באַזוך האָט ער געשריבן אַמאָל אין „פאָדלאָסיער לעבן", און פון די שורות האָט איר אַרויס־געפילט, אַז דאָס שרייבט אַ מענטש אַ ביבליאָפיל.

אידל שוואַרץ איז געווען דער רוח החיה אין בוי־קאָ־מיטעט פון יידישן שפּיטאָל אין שטאָט. ער איז געווען פון די איניציאַטאָרן צו שאָפן אַ מושב־זקנים און אַנדערע סאָציאַלע מוסדות.

אַ ייד אָן אַריסטאָקראַט און משכיל, און דאָך אַ פאָלקס־מענטש. ליב געהאַט צו זיין מיט עמך, שמועסן מיט די פאָלקס־מענטשן און דערציילן זיי מעשהלעך און ווינצן. דאָווענען פלעגט ער אין שול, וווּ ס׳האָט געדאָווענט עמך.

אַ ייד מיט אַ חוש פאַר יושר. בעת דער מחלוקת צווישן שימעלע (שמעון) קריידשטיין און אידלס שווער, שמואל פי־זשיץ, איז אידל נישט איין מאָל געשטאַנען אויף דער זייט פון שימעלען. ווען שימעלע איז בעת דער מחלוקת אַרעסטירט גע־וואָרן, איז אידל שוואַרץ געזעסן דער צונויפּברענגער פון דער קויציע, כדי צו באַפרייען שימעלען פון אַרעסט.

אידל שוואַרץ איז געווען אַ רעליגיעזער ייד, אָבער אַ טאָלעראַנטער מענטש, און פיינט געהאַט דעם קעמפּנדיקן קלע־ריקאַליזם. ווען אין אַנהייב פון די דרייסיקער יאָרן איז דער קלעריקאַליזם אין שטאָט געווארן אַגרעסיוו, פלעגן זיך אפט באַוויזן אויף דיר שפּאַלטן פון „ביאַלער וואָכנבלאַט" קורצע אויפזאַצן אין דער תלמודישער שפּראַך, וועלכע האָבן אויפ־געוויזן, אַז די דאָזיקע אַגרעסיע איז קעגן יידישן דין און שטייגער. מ׳האָט זיך געבראָכן די קעפ ווער ס׳איז דער שרייבער פון די מאמרים, אָבער נאָר יחידים האָבן געווסט, אַז זיי שטאַמען פון אידל שוואַרץ.

אַלע זיינע יאָרן איז אידל שוואַרץ געווען פון די גרויסע און אַנגעזעענסטע סוחרים אין שטאָט. בעיקר פלעגט ער זיך פאַרנעמען מיט וואַלד־מסחר, וואָס האָט אים געבראַכט אין קאָנטאַקט מיט די פריצים אין דער סביבה. אַזעלכע פריצים

פלעגן זיך גאַנץ אָפט דערלויבן אַ שפּאַס צו טאָן מיט אַ יידישן סוחר, אָדער גלאַט אַזוי לאָזן אים פילן זייערע פּריצישע קאָפּ־ריזן, אָבער לגבי אידל שווארץ האָבן זיי זיך פאַרהאַלטן קאָרעקט.

דער ווירטשאַפטלעכער קריזיס פון יאָר 1930 האָט גע־בראַכט צו דער ליקווידאַציע פון זיינע מסחרים. ער איז פאַראַרעמט געוואָרן, אָבער נאָך אַלץ געבליבן דער זעלבער שטאַלצער און אַריסטאָקראַטישער אידל שווארץ, געקליידט ציכטיק אין שוואַרצן ראָק און שוואַרצן הוט.

זיינע אויגן האָבן צום צוויטן מאָל דערזען די שטאָט אַ געשמידטע אין די דייטשע אָקופאַציע־צוואַנגען, אָבער־ס׳איז אים באַשערט געווען נישט צו זען דעם טראַגישן סוף פון ביאַלער יידישן ישוב. זומער 1941 האָבן זיך זיינע אויגן געשלאָסן צום אייביקן שלאָף.

5. אלתר צוקערמאן

(דער ביאלער עדיסאן)

אַ ייד, פון מיטלווווסק, מיט אַ קורץ געשוירן בערדל, גע־קליידט יידישלעך: אַ לאַנגער ראָק מיט אַ קליין יידיש היטעלע אויפן קאָפּ. אַ פאָר פאַרטרומטע אויגן און שטענדיק אַ פאָר־טראַכטער. אַ ייד אַ בעל־מלאכה, אַ קנענער אין די קליינע אותיותלעך, וועלכער איז געקומען צום וואַרשטאַט פון רבינס בית־המדרש, אַ זאָך וואָס איז געווען אַ זעלטנהייט אין יענע יאָרן, וועו מלאכה איז נישט געווען געשעצט.

יאָרן איז אלתר געזעסן און געלערנט ביים ביאַלער רבין אין בית־המדרש און פון דאָרט איז ער אַנגעקומען ווי אַן אייר־דעם אויף קעסט צו אַ ייד אַ סמאַליאַרניק. איז ער זיך געזעסן אין דער סמאַליאַרניע, וואָס פלעגט זיך געפינען אין די גע־דיכטע פוילישע וועלדער, עוסק געווען אין תורה, אָבער גלייכ־צייטיק פלעגט ער זיך אַ שפּיל טאָן ביים אויסאַרבעטן פאַר־שיידענע זאַכן פון מעטאַל. און, אַז די צייט פון קעסט האָט זיך געענדיקט און מ׳האָט געדאַרפט נעמען זוכן עפּעס אַ פּר־נסה, האָט אלתר באַשלאָסן צו עפענען אַ שלאָסעריי, הגם ער האָט דאָס פאַך קיינמאָל נישט געלערנט. ס׳האָט אים אָבער געצויגן צו אָט דער ארבעט.

אָט דער אלתר האָט פאַרמאָגט אַ פּאָר הענט פון אַ קינסט־לער, וואָס האָבן אין טויטן מעטאַל אַריינגעהויכט אַ רוח חיה. אויבער די הענט האָט געהערשט אַ גאונישער מוח, וואָס האָט נישט געוווסט פון קיין רו און פלעגט כסדר אַרויסברענגען דערפינדונגען און המצאותן.

עטלעכע פון זיינע דערפינדונגען און איפּטוערצן וויל־זיך מיר דאָ פאַרצייכענען, ווי זיי האָבן זיך איינגעקריצט אין מיין זכרון פון הערן דאָס אין מיין היים אין די קינדער־יאָרן.

ס׳האָט זיך אמאל געמאַכט, אַז ביים שטאָט־גביר ר׳ שואל־קע כהן האָט זיך פאַרהאָקט די אייזערנע קאַסע און קיין שום בעל־מלאכה אין שטאָט האָט זי נישט געקאָנט עפענען. האָט מען באַשלאָסן צולעצט צו רופן אלתרן, אפשר וועט אָט דער שטיבל־בחור, וואָס איז נאָר וואָס געוואָרן אַ שלאָסער, באַווייזן עפּעס אויפצוטאָן. קיין גרויסע אמונה האָט מען דערביי נישט געהאַט, און ר׳ שואלקע איז זיך רואיק געזעסן אין זיין קאָ־בינעט און געלאָזט אלתרן זיך פאַרקען ביי דער קאַסע, וווּ ס׳האָבן זיך געפונען אַ שפּאָר ביסל אימפּעריאלן (רוסישע גאָל־דענע מטבעות). לעבן אלתרן איז געשטאַנען אַ ביאַלער בעל־מלאכה, אַ קאָוואָל פון פאַך, וועמענס פרוי איז געווען אַן אַנזויגערין ביי ר׳ שואלקען אין שטוב. אלתר האָט נישט לאַנג מאַנעווירירט ביי דער קאַסע, און די שווערע אייזערנע טיר האָט זיך בכבוד אונטערגעגעבן, און מיט אַ קרעכץ זיך געעפּנט. אלתר איז אַריין צו ר׳ שואלקען אין קאָבינעט אַנזאָגן, אַז ער האָט זיינס אָפּגעטאָן. דער בעל־מלאכה, וואָס האָט זיך גע־פונען לעבן דער אָפענער קאַסע האָט דערווייל דאָרט פאַר־קלענערט אַ ביסל די צאָל אימפּעריאַלן, און מיט ;ער צייט איז ער געוואָרן אַ שותף צו אַ דאַמף־מיל... אלתרן האָט מען מיט עפּעס באַלוינט פאַר דער טרחה.

אלתר איז אינגיכן באַרימט געוואָרן אין דער גאַנצער געגנט ווי אַ ספּעציאַליסט צו עפענען פאַרקלאַפּטע קאַסעס. אַ צווייטער בעל־מלאכה אויף זיין אָרט וואָלט ביי אַזאַ אַרבעט נתעשר געוואָרן, אָבער אלתר האָט געהאַט אַ בטול־באַציאונג צו געלט, ער האָט געאַרבעט ממש לשם קונסט. אָט איז אַ פאַקט, וואָס באַלויכט דאָס צום בעסטן.

אלתרן פלעגט מען זייער אפט קומען נעמען אין די דערפער, כדי צו עפענען פאַרהאַקטע קאַסעס אין די גמינעס. ביי אַזאַ באַזוך אין אַ גמינע פלעגט ער שטעלן פאַלגנדיקע תנאים: וועט ער עפענען די קאַסע ביז 12 ביינאַכט דאָרף מען אים באַצאָלן 10 רובל, אָבער טאָמער באַווייזט ער צו עפענען די קאַסע ערשט נאָך 12 אַזייגער ביינאַכט, דאָרף ער באַקומען 25 רובל. זענען דערביי גענוגן פאָלן, ווען ער פלעגט אַוועק־ארבעטן שנהן ביי אַ קאַסע און דווקא עטלעכע מינוט פאַר 12 אַזייגער ביינאַכט פלעגט ער זי עפענען און באַקומען די באַלוינונג. אַ צווייטער אויף זיין אָרט וואָלט זיכער זיך געפאָר־קעט נאָך אַ שטיקל צייט און באַקומען 25 רובל. אלתר האָט אָבער דאָס קיינמאָל נישט געטאָן, און ס׳האָבן נישט געהאָלפן די רייד פון זיינע חברים, וואָס פלעגן אים כסדר מוסרן, אַז ער זאָל נישט זיין קיין בטלן און פאַרבעסערן זיין עקאָנאָמישע לאַגע.

געווען אַ צייט וועו מ׳פלעגט פון פאָסט־מאַרקעס אָפּוואַשן דעם פאָסט־שטעמפּל און זיי נאָך אַמאָל באַנוצן. אלתרס מוח האָט אַ טראַכט געטאָן ווי אזוי מ׳קאָן אַזאַ פעלשונג אויסמיידן, און ער האָט געפונען אַ לייזונג. ער האָט קאָנסטרואירט אַ מא־שינקע וואָס פלעגט דורכלעכערן די אויפגעקלעפּטע מאַרקע אויפן קאָנווערט, אָדער קאַרטל, נישט אַנרירנדיק דערביי דעם קאָנווערט אָדער קאַרטל. אַ ביאַלער ייד האָט זיך אונטערגע־נומען צו שיקן די מאַשינקע קיין פּעטערבורג צום פאָטענטירן. די מאַשינקע איז אַהין נישט דערגאַנגען, און דער ייד האָט

שפעטער געטענהט, אַז זי איז פֿאַרלוירן געגאַנגען אין וועג. מיט יאָרן שפעטער האָט מען געזען אָנקומען בריוו פון אויס־לאַנד מיט בעלעכערטע מאַרקעס, ענלעך צו דער דערפֿינדונג פון אלתרן.

א צייט לאַנג האָט אלתר געאַרבעט ביים אויספֿאַרטיק אַ שלאָס, וועלכן מ׳זאָל נישט קאָנען עפענען מיט קיין שום אַנדער שליסל, מעג ער זיין אפילו א גוט נאָכגעמאַכטער. וועג דער שלאָס איז פֿאַרטיק געווארן האָט ער אים געגעבן א באַ־קאַנטן סוחר אויפצוהענגען אויף דער טיר פון זיין געשעפט אין דערביי אים געזאָגט אָט וואָס: — אויב מען זאָל דיר באַגנבענען דאָס געשעפט דורך אויפֿפענענ דעם שלאָס, דאַן זאָלסטו וויסן, אַז דאָס בין איך דער גנב. — מ׳פלעגט דער־ציילן, אַז אַמביציעזע גנבים האָבן טאַקע אָנגעוועדט אַלע זייערע פעאיקייטן כדי צו עפענען דעם שלאָס, אָבער זיי זענען געבליבן מאַכטלאָז.

באַזונדערס האָט זיך אלתר אויסגעצייכנט ווי א מעטאַל־גראַווירער. אזוי פלעגט ער די וואַלד־סוחרים צושטעלן הק־לעף מיט סימנים, מיט וועלכע זיי פלעגן צייכענען די קלע־צער אין וואַלד. פֿאר א ביאַלער זיינן־פֿאַבריק האָט ער גע־מאַכט א מעטאַל־שטעמפּל צום אויספערעסן אויפן זייף זייער פירמע מיט א פיש, ווי די פירמע־מאַרקע, — האָט דאָס פישל אויפן שטיקל זייף ממש געלעבט, אזוי דייטלעך איז געווען יעדער שיפ פון פישל. וועג אין יאָרן אַרום איז דער שטעמפּל צעבראָכן געווארן און אלתר האָט שוין נישט געלעבט. האָט מען אין וואַרשע באַוווּנדערט די קונסט פון אָט דעם בעל־מלאכה, און ס׳איז נישט געווען וועג ס׳זאָל קאָנען ווידער אַרויסברענגען אזא קונסט־אַרבעט.

בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה האָבן די דייטשן זיך דערקאַנט אויף אלתרס טאַלאַנט און זיי האָבן אים געהאָלפן אייגאַרדענגן א גרויסן וואַרשטאַט מיט אַלערליי מאַשינען. און מערקווירדיק, אָט דער שטיבל־בחור האָט גהאַט אן אָנונג וועגן יעדער מאַשין, און געווּסט ווי אזוי זיך צו באַגיין מיט איר, הגם אין לעבן האָט ער מיט אזעלכע מאַשינען קיינ־מאָל נישט געהאַט צו טאָן. מ׳קאָן זיך פֿאַרשטעלן וואָס פֿאַר א גוטער בעל־מלאכה אלתר איז געווען, אויב ער האָט מיט זיינע פרעציזע אַרבעטן נושא־חן געווען ביי די דייטשע פע־דאָגטן. אלתר איז געווען דער אייניציקער יידישער בעל־מלאכה, וואָס האָט גהאַט פון דער דייטשער מאַכט א דערלויבעניש צו גיין אין גאָס אין די שפעטע נאָכט־שעהן.

אלתר פלעגט זיך אויך פֿאַרנעמען מיטן רעפֿאַרירן געווער, און ער האָט אויך עוסק געווען אין טעלעפֿאָן־פֿאַרשונג, א סך יאָרן נאָך פאַר דעם, ווי אין ביאַלע האָט זיך באַווּיזן דער ערשטער טעלעפֿאָן. איך פלעג אפט הערן פון מיין מוטער, אַז אלתר מיט מיין זיידן, וואָס האָט אויך גהאַט א שוואַכקייט צו מעכאַניק, פלעגן זיך פֿאַרען ביי לאַנגע דראָטן, וועלכע זיי פלעגן אַריבערציען צו די שכנותדיקע הייף און פלעגן מיין מוטער אַריבערשיקן אין שכנותדיקן הויף, געהייסן איר האַלטן ביים אייער עפעס א פושקעלע מיט א דראָט, זיי פלעגן רעדן און זי פלעגט פון דעם פושקעלע הערן זייער קול.

אַז די דייטשן האָבן אין 1918 פֿאַרלאָזט ביאַלע, איז אין שטאָט געבליבן אַן איינגאַרדנטע עלעקטראָוויניע. ס׳איז אָבער נישט געווען ווער ס׳זאָל געניסן פון דער עלעקטרישער ליכט, ווייל אין די הייזער זענען נישט געווען קיין עלעקטרישע אינסטאַלאַציעס. און זעט א וווּנדער: אלתר ווייסט אויך וואָס ס׳איז עלעקטרי, אין ווי מען דאַרף זיך מיט דעם אומגיין. אין א גאָר קורצער צייט האָט ער דאָס פאַך פון עלעקטריקער אויס־געלערנט זיינע חברים בעלי־מלאכות, און בשותפות זענען זיי צוגעטראָטן צו פֿאַרלייגן עלעקטרישע אינסטאַלאַציעס אין די ביאַלער הייזער. די עלעקטרישע אינסטאַלאַציע איז שוין איז אַריינגעפירט געווארן דורך אלתרן מיט זיינע שותפים.

ליכטיק איז געווארן אין די ביאַלער הייזער אַדאָנק אלתרן, אָבער ער אַליין האָט געמוען צאָנקען אן אויסגיין. דער שטענדיק פיזיש שוואָכער אלתר איז קראַנק געווארן און קיין שום קוראַציע האָט נישט געהאָלפן. אין בלינדזיקן עלטער מ׳איז דערביבער אָנצונעמען, אַז זיין גרויס וויסן אין מאַטע־מאָטיק איז געווען אַן אייגעבוירענע.

די תלמידים פון די העכסטע קלאַסן אין דער ביאַלער גימנאַזיע זענען געווען אפּטע געסט ביי הערשל ז״ק. „זאָדא־טשע״ (מאַטעמאַטישע אויפגאָבן) וואָס זענען אין זייערע אויגן געווען אומלעזבאַרע, זענען דורך הערשל ז״ק אין געשיילטע מינ־טן געווארן אויפגעפלאַנטערט מיטן בלייפעדער אויפן פאַפּיר.

בעת מען האָט אויף דער וואַליע אין דעם, אזוי־גערופע־נעם, „מאַנאָפאל״ געבויט א מיליטעריישן שפיטאָל, איז די אַרבעט אָנגעטרויט געווארן הערשל ז״ק. וועג מ׳האָט דעם מיליטערישן דאָקטאָר, א גענעראָל, וואָס האָט זיך פֿאַרנומען

6. הערשל ז״ק

(דער מאטעמאטיקער)

א חסידישער ייד, מיט א ווילד־באַוואַקסענער שוואַרצער באָרד, און צוויי לאַנגע הענט, וואָס פלעגן כסדר זיין אין באַוועגונג ווי א פֿאָר וויאָסלעס. הערשל ז״ק פלעגט אָנקומען אין אלע הויכע פענצטער, הגם זיין רוסיש האָט גאָר שטאַרק אינטערגעהינקט. ער פלעגט אומזשענירט טיילן שוחד אויף רעכטס און אויף לינקס. פֿאַרנומען האָט ער זיך מיט פֿאָד־ריאָדן, ד״ה, ער פלעגט אָנגענומען פֿאַרשיידענע בוי־אַרבעטן. צו אָט דער באַשעפטיקונג איז ער געקומען אַדאָנק זיינע גע־ניאַלע מאַטעמאַטישע פעאיקייטן, וועלכע די קריסטן פלעגן זייער שטאַרק שעצן, און דערביבער פלעגן זיי אים בייהילפיק זיין ביים אָנגענומען אַרבעטן.

אין א שול איז אָט דער ייד קיינמאָל נישט געגאַנגען און

מיטן בוי פון שפּיטאָל, דערציילט וועגן הערשל ז״קס מאַטע־מאַטישע פּעאיקייטן, איז ער געווארן שטאַרק נייגעריק זיך איבערצוצייגן צי אָט די אַלע מעשיות וועגן דעם „טשודאַק״ שטימען טאַקע מיטן אמת. האָט ער געבעטן הערשל ז״קן, אַז ער זאָל אים לייגן אַ מאַטעמאַטישע אויפגאַבע און דווקא מיט אַ „טשוואָק״. ווי דערשטוינט איז געווארן דער גענעראַל, ווען הערשל ז״ק האָט אים אין געציילטע מינוטן, אַפֿילו אַן שום שרייבן, געגעבן די ריכטיקע תשובה. דער גענעראַל איז געבליבן שטיין פֿאַרבליפט און האָט זיך אָנגע־רופן — ביי אים (עמיינט הערשלען) איז פֿאַראַן אַ פֿאַטאַ־גראַפֿישער זכרון.

און אַז הערשל ז״ק האָט געגומען דעם גענעראַל אויפן „צימבל״ מיט אַ שטיקל חשבון, האָט ינענר געוועכטן און גע־רעכנט, פֿאַרשריבן אַ ים מיט פֿאַפּיר און בחרפּה זיך אַוועק־געשאַרט מיט גאַרנישט.

אָט דער הערשל ז״ק פלעגט עס מיט אַ געוואָלדיקער גיכקייט טאָפּלען עטלעכע ציפערן אויף עטלעכע ציפערן אין איין שורה. די לענגסטע ציפער־קאָלומנעס פלעגט ער סומירן מיט אַ פֿאָר מיט דער האַנט איבערן פּאַפּיר און מיט אַ וואַרטשע אונטער דער נאָז.

אַז אין פּוילן איז פֿאָר דער ערשטער וועלט־מלחמה אַנט־שטאַנען אַ קאָרטעל פון צעמענט־פֿאַבריקן, האָט מען קיין וואַרשע אַרויסגערופן הערשל ז״ק פון ביאַלע, און אין עט־לעכע אַוונטן האָט ער דערליידיקט פֿאָר די קאָרטעל־שותפים די געהעריקע חשבונות. פֿאָר אָט דעם שטיקל ארבעט האָט ער דעמאָלט באַקומען אַ גאָר ערנסטע באַלוינונג. מ׳פלעגט דערציילן, אַז דאָס, וואָס ער האָט דערליידיקט אין אַזאַ קור־צער צייט, וואָלטן אַנדערע געמוזט זיצן לאַנגע וואָכן איבער אָט דער ארבעט.

און אָט וואָס ס׳שרייבט וועגן הערשל ז״ק דער גרויס־וועזענער סענאַטאָר פון פּוילישן סענאַט און גרויסיניער משה קערנער.

„איך דערמאָן זיך איינעם אַן אָריגינאַל, וועלכער איז תמיד גרויסן פֿאַרטראַכט, ווי ער וואָלט גשוועבט אין די וואָלקנס. געהייסן האָט ער הערשל ז״ק — אַ גרויסער חסיד.

איינמאָל איז אָט דער הערשל ז״ק געקומען צו מיר אין פֿאַבריק וועגן עפּעס אַ גרויסן עפּטלעכן ענין. ווען ער איז גע־זעסן ביי מיר אין קאָבינעט, אויפקלערנדיק מיר, מיט אַ ספּע־ציעלן ניגון, וועגן וואָס אים גייט, בין איך נייגעריק גרויסן קאָנטראַלירן, צי ס׳איז טאַקע ריכטיק די מיינונג, וואָס איך האָב וועגן אים געהערט, אַז ער באַזיצט אויסערגע־וויינלעכע רעכענונגס־פֿעאיקייטן. איך האָב דעמאָלט אים גלייך אַ פרעג געטאָן, צי קאָן ער טאַקע לייזן גרויסע רעכע־נונגס־אויפגאָבן גיך און ריכטיק. אָנשטאָט אַ תשובה, האָט ער מיר געגעבן אַ פרעג: — טאָ איז וואָס?

איך האָב אים דעמאָלט פֿאַרגעבן אַן אַריטמעטישע אויפ־גאָבע פון ערשטן קלאַס־קורס, וואָס האָט זיך איינגעקריצט אין מיין זכרון נאָך פון מיין סטודענטישער צייט. אָט די אויפגאָבע האָט באַקומען אַ שילער און זיין קאָרעפּעטיטאָר — אַ פֿאַל־טעכניקום־סטודענט, האָט זי נישט באַוויזן צו לייזן.

הערשל ז״ק האָב איך געטראָפן צום לעצטן מאָל אין וואַרשע אַ פּאָר יאָר נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה. ער האָט געלעבט אין נויט״.

7. חיים מוסאוויטש

(דער „קאברינער״)

זיין אייגנטלעכער נאָמען איז געווען חיים מוסאָוויטש. איר האָט אָבער געקאָנט אויסגיין די גאַנצע שטאָט און קיינער זאָל נישט וויסן וועמען איר מיינט מיט אָט דעם נאָמען. אַז איר האָט אָבער אַ פּרעג געטאָן אויפן „קאָברינער״, האָבן אייך קינד און קיין געקאָנט נעמען פֿאַר דער האָנט און אַריינפירן צום פעלדשער, וועמען מ׳האָט גערופן „קאָברינער״.

שוין דער צונאָמען „קאָברינער״ זאָגט, אַז חיים מוסאָוויטש האָט גשטאָמט פון קאָברין. און הגם ער האָט אין ביאַלע פֿאַרברענט דעם מערסטן טייל יאָרן פון זיין לעבן, האָט ער זיך שפּאַכלעך דאָך נישט אַסימילירט, און געבליבן ביזן סוף ביי זיין ליטווישן דיאַלעקט.

אַ ייד פון מיטלווואָס, מיט אַ פּאָר קראַנקע פֿראַייטערטע אויגן און אַ בינטעלע האָר אויף דער גאָמבע. געקלידט אין־ראָפּאיש נאָך אין יענע יאָרן, וועט אין שטאָט האָט מען אַזא הלבשה געהאַלטן פֿאַר אַפּיקורסות, אָבער ר׳ חיימען האָט מען דאָס מוחל געווען. שבת און יום־טוב געקליידט אין אַ פּראַק און האָרטן קאַפּעליוש, איז ער געשטאַנען אין בית־המדרש, איינגעוויקלט אין אַ גרויסן טלית און געשמאַק געדאַוונט מיט עמק.

זיין מעדיציניש וויסן האָט ער נישט באַקומען אין קיין הויכשול, און אַ סברה, אז דער ייד האָט אין זיין לעבן נישט אָנגעקוקט קיין שול. זיין מעדיצינישע תורה האָט ער זיך דערוואָרבן אין אַ רוסישן מיליטעריש שפּיטאָל, וווּ ער האָט געדינט ווי אַ סאַניטאָר, און שפּעטער זי פֿאַרטיפט ביי זיין מאַסן־פּראַקטיק.

נישט געווען קיין שטוב אין שטאָט, סיי רייך און סיי אָרעם, וווּ דער „קאָברינער״ זאָל נישט זיין דער שטוב־רופא. בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה, ווען די טיפוס־עפּידעמיע

האָט גראָסירט אין שטאָט, איז דער „קאָברינער" געגאַנגען פון שטוב צו שטוב און עהיילט די קראַנקע.

אַ ליבער פאָלקסטימלעכער ייד איז געווען ר׳ חיים. אומע־טום האָט ער אַרײַנגעבראַכט אַ טרייסט־וואָרט, נישט געלאָזט זיך בעטן און צו יעדער צייט געגאַנגען צו אַ חולה, אפילו אינמיטן דער נאַכט. איז ער אַרײַנגעקומען אין שטוב פון חולה, איז עפעס ווי לייכטער געוואָרן די אַרומיקע. מיט זיין ליטווישער אויסשפראַך, פלעגט ער, נאָכן אינטערזוכן דעם חולה, זיך אַנרופן: — שאַ, האָט ניט קיין מורא, ער שטאַרפעט נאָך ניט אפֿעט. גיט אים אַ ביסל ווײַן, מילך, קאַמפאָט.

אין טייל ערטער פלעגט ער בלייבן זיצן אַ צייט ביים קראַנקן און דערציילן פאַלן פון זיין פאַרצווייגטער פראַקטיק.

אָט האָט מען צו אים געבראַכט אַ שיקסעלע מיט אַ שטאַרק אַנגעשוואָלן קעפל. די דאָקטוירים וויסן נישט, וואָס ס׳איז געשען מיטן קינד. דער „קאָברינער" האָט אונטערזוכט דאָס שיקסעלע און פעסטגעשטעלט, אַז דאָס קינד האָט זיך אַריין־געשטופט אין נעזל אַן אַרבעס און פון דעם איז געקומען דאָס געשוואָלעכץ. ער האָט דאָס אַרבעסל אַרויסגאַקומען, דאָס געשוואָלעכץ האָט גענומען אָפגיין, און נאָך אַ קורצער צייט איז עס פאַרשוווּנדן לגמרי.

און אָט האָט מען דעם „קאָברינער" געהרופן צו אַ מיידל, אַ לונגן־קראַנקע, וואָס גוססט שוין ממש און די דאָקטוירים האָבן איר אָפגעזאָגט דאָס לעבן. די בני־בית וויינען: — ר׳ חיים, האָט רחמנות, ראַטעוועט אַ יונג לעבן. — דער „קאָברי־נער" אונטערזוכט די קראַנקע און רופט זיך אָפּ צו די שטו־ביקע: — נאָר איין זאַך איז נאָך פאַראַן צו פרווון. גיט איר צעלאָזטן וואַרעמען חזיר־שמאַלץ. — נאָך עטלעכע וואָכן פון אַזאַ קוראַציע האָט דאָס מיידל אַנגעהויבן קומען צו זיך און איז עזונט געוואָרן. די דאָקטוירים, וואָס האָבן איר קורירט זענען געקומען אָנקוקן דעם וווּנדער און האָבן נישט געקאָנט באַגרייפן וואָס פאַר אַ נס דאָ איז געשען. אין אַ צייט אַרום איז דאָס מיידל פון דער סאַדאָווער גאַס אָפּגעפאָרן קיין אַמעריקע.

אַ געוואַלדיקע גרויסע פראַקטיק האָט געהאַט דער „קאָב־רינער" סיי צווישן דער יידישער און סיי צווישן דער קריסט־לעכער באַפעלקערונג. די פיינערס פון די אַרומיקע דערפער פלעגן זומער אויף ווינטער און ווינטער אויף שליטנס ברענ־גען זיי־ערע קראַנקע צום „פראָפעסאָר קאָברינסקי", ווי זיי פלעגן אים רופן. דער „קאָברינער" האָט שווער געאַרבעט און קיינמאָל האָט מען אים נישט געזען אַ דענערווירטן, נאָר שטענדיק מיט אַ ליבן שמייכל, גרייט יעדן צו העלפן. ביים „קאָברינער" האָט מען זיך נישט געדאַרפן פריער אַנמעלדן אויף אַ ווייזיט און נישט נעמען קיין נומער. וויע מ׳האָט אים געטאָפן אין שטוב האָט ער אויפגענומען און גרייט געווען מיטצוגיין צו אַ קראַנקן. אַפילו שבת ביים עסן פלעגט ער, צווישן די פיש און די ציבעלעס, באַטראַכטן אַ פאַציענט.

און ביי זיין גאַנצער פאָפולערקייט פלעגט ער זיך קיינמאָל נישט דינגען מיטן האָאַראַר, וואָס מ׳פלעגט אים געבן. ער פלעגט צומאָל זיך נישט אומקוקן, וואָס און וויפל מ׳גיט אים, נייערט אַריינליגיגן אין טאַש וואָס מ׳האָט אים געגעבן.

אָט דער ייד האָט קיינמאָל נישט געבלאָזן פון זיך און נישט געשפילט די ראָלע פין אַ דאָקטאָר, וואָס קומט, אונטער־זוכט דעם חולה און פאַרשרייבט אַ רעצעפט. איז נויטיק געווען, האָט ער אַליין איבערגעגעבט דאָס בעט פון חולה, גע־מאַכט אַ קאָמפרעס, אַן איינשפריצונג און בכלל זיך מטפל געווען מיט איבערגעגעבנקייט מיטן קראַנקן.

שבת בייטאָג פלעגט מען אים קאָנען זען אויף אַ שפּאַציר מיט בעלי־מלאכות, מיט וועלכע ער פלעגט כאַפּן אַ שמועס מכוח פאָליטיק. איר פלעגט תמיד הערן זיין כאַראַקטעריסטישן אויסרוף: — וואָס טויג מיך אַ געשריבענע קאָנסטיטוציע, אַז זי ווערט נישט פאַרווירקלעכט אין לעבן, — דאָס האָט ער געמיינט די באַציאונג פון דער פוילישער רעגירונג צו די יידן. דער „קאָברינער" פלעגט ביי אָט די שפּאַצירן געבן בילדעריש צו פאַרשטיין די מיטשפּאַצירערס וויּ אַזוי ס׳פונקציאָנירט דער מענטשלעכער אַרגאַניזם.

דער „קאָברינער" איז געווען פֿיל מיט הומאָר און האָט ליב געהאַט צו זאָגן אַ גלייכווערטל, און איינס אַזעלכעס פלעגט מען דערציילן אין שטאָט. זיין פרוי, וואָס איז געווען אַ שטאַרק נערוועזע, האָט אים אָפטמאָל בייגאַט אים איבערגעווארפן פון שלאָף און זיך פאַר אים געקלאָגט: — אוי, חיים, ס׳איז מיר אַזוי נישט גוט. — שלאָף, שלאָף, רחל, וועמען איז דען היינט יאָ גוט? — איז געווען זיין תשובה.

און ווי שוין דערמאָנט, האָט דער „קאָברינער" זיכער נישט באַזוכט אפילו קיין עלעמענטאַר־שול, ווייל דאָס אַנ־שרייבן אַ רעצעפט איז אים אַנגעקומען גאַנץ שווער. אין די שטאָטישע אפטייקן האָט מען זיך שוין אבער פאַרשטאַנען אויפן קאָברינערס העראָגליפן. איבעריקנס איז ער גאָרנישט געווען קיין גרויסער אָנהענגער פון מדיקאַמענטן, ער האָט גיכער קורירט מיט שכלדיקע המצאותן.

אַז אין אַ שטוב האָט מען געהרופן צום ערשט אַ דאָקטאָר, פלעגט מען גלייך נאָכן דאָקטאָר ברענגען דעם „קאָברינער", כדי ער זאָל זאָגן זיין מיינונג וועגן דאָקטאָרס רעצעפט. דער „קאָברינער" פלעגט זיך אַבסאָלוט נישט באַליידיקן אין אַזעל־כע פאַלן. אין רייכע הייזער, אַז עמעצער איז קראַנק געוואָרן פלעגט מען ברענגען עטלעכע דאָקטוירים, אויסבאַהאַלטן פאַר איין דאָקטאָר די רעצעפטן פון אַ צווייטן, און אַז זיי זענען אַוועק, האָט מען ערשט געהרופן דעם „קאָברינער", געווינן אים אַלע רעצעפטן, זיך שואל עצה געווען מיט אים, און פאַלגן פלעגט מען אים, און נישט די דאָקטוירים.

אָט די אַנגעבלאָזענע דאָקטוירים פלעגן דען וועלן רעדן מיט די שטוביקע? דער „קאָברינער" אַבער פלעגט פאַר די אַרו־מיקע מסביר זיין די קרענק אויף אַ גאָר אַריגינעלן אופן: ער פלעגט מיטן פינגער פאָרן איבערן טיש, וויזיין די באַוועגונגען פון אַרגאַניזם און וויזן וווּ ס׳איז דער דעפעקט. מ׳האָט ממש געזען ס׳ה מחלה „ווי אויף דער האַנט", ווי יידן זאָגן.

פאַרשטייט זיך, אַז דער „קאָברינער" איז געווען פאַר די שטאָטישע דאָקטוירים ווי אַ דאָרן אין אויג. זיי האָבן אַנגע־הויבן זוכן וועגן. ווי אַזוי פטור צו ווערן פון אים. האָט מען זיך אין איין שיינעם פרימאָרגן גענומען טשעפען צום „קאָברי־נער" און פאַרלאַנגען פרישע אָטעסטאַטן און דיפלאָמען. דער

סוף איז געווען, אַז פון דער מאַכט האָט מען פאַרלאָזט, אַז ער זאָל זיך שטעלן צו אַן עקזאַמען. דער „קאָברינער" האָט זיך צו אַזאַ עקזאַמען געשטעלט און אים נישט אויסגעהאַלטן. און, ווי אַזוי האָט ער יאָ געקאָנט אויסהאַלטן דעם עקזאַמען? אַז גערעדט האָט מען צו אים פויליש און אין דער שפראַך האָט דער „קאָברינער" זיך גאָר שוואַך פונאַנדערגעקליבן. עפעס האָט מען אים געשטעלט טעאַרעטישע קלאַץ־קשיות, אַנשטאָט צו געבן אים אַ קראַנקן אַרומצופאַרען זיך ביי אים. אין רעזולטאַט פון נישט אויסהאַלטן דעם עקזאַמען, האָט מען דעם „קאָברינער" פאַרווערט צו פאַרנעמען זיך מיט פעלדשעריי.

און דאָ האָט זיך אַנגעהויבן אַ שווער לעבן פאַר אים. איז דען מגלגל געווען, אַז דער „קאָברינער" זאָל אויפהערן זיך פאַרנעמען מיט קראַנקע? אפילו ער אַליין וואָלט שוין דערצו מסכים געווען, וואָלט אים דען די באַפעלקערונג גע־לאָזט צורו? וועמען פון דער באַפעלקערונג איז עס דען אַנ־געגאַנגען צי ער האָט אַן אָטעסטאַט אַדער נישט? איז זיך דער „קאָברינער" וויייטער געווען דער דאָקטאָר פון דער גאַנ־צער באַפעלקערונג. די אָפטייקערס פלעגן שוין וויסן אויסצו־באַהאַלטן זיינע רעצעפטן פאַרן אויג פון דער מאַכט. די דאָקטוירים האָבן נישט אויפגעהערט צו שיטן מיט מסירות אויפן „קאָברינער", וואָס האָט אים געברענגט אָפט צו האָבן צו טאָן מיט די גערייכטן. דער „קאָברינער" האָט געצאָלט שטראָפן און — וויייטער געגאַנגען אויבער די הייזער זיך מטפל זיין מיט די קראַנקע.

אָט אַזוי איז דאָס אָנגעגאַנגען ביז — ביז די דייטשע פאַרניכטונגס־לאָפּע האָט געזומען אין קלעם דאָס ביאַלער יידנטום. דאָנערשטיק, דעם 11טן יוני 1942, איז דער „קאָב־רינער" געוואָרן אָפּגעטראָנספאָרטירט מיט אַ מחנה ביאַלער תושבים אין טויטן־לאָגער סאָביבאָר.

8. בנימין קאנאלשטיין

אַ ייד אַ ריז, הויך, ברייט, מיט אַ פּאָר פעסטע הענט און אַ גרויסן לייבן־קאָפּ, מיט אַ פּאָר קליינע אייגעלעך. אמאָל האָט מען, אין מיין פּאָטערס וואַרשטאָט, אָפּגעמאָסטן בגניבה זיין פליצע, וואָס האָט געווויזן אַ 80 צענטימעטער די בריייט. סיי וויינטער און סיי זומער געקליידט אין אַ לאַנגן צייגענעם כאַלאַט מיט אַ פּאָר שוועדע שטיוול אויף די פיס. זומער־צייט אַ קליין יידיש היטעלע אויפן קאָפּ און ווינטער אַן אויסגע־ריבענער פּאָקענעם שקאָלפיק.

געשטאַמט האָט בנימין פון אַ משפחה טשעשלערס, וווּ אַלע זענען געווען מאַסיווע יידן און גוטע בעלי־מלאכות. פאַרשטייט זיך, אַז בנימין איז אויך געווארן אַ טשעשלער.

וועגן זיין פאָטער, אידל צינעס, פלעגט מען דערציילן: ביי דער ארבעט איז אים אַראָפּגעפאַלן אַ שטיק בעליק אין קאָפּ אַריין; אידל האָט פאַררישן דעם קאָפּ אין דער הייך און אַרויפגעשריען: — העי, חברה! וואָס וואַרפט איר דאָרט שפענער? — אידל צינעס פלעגט נאָכן פאַרדייען אַ נישקשה־דיקן מיטאָג, אַרויפגיין צו דער ארבעט אויף דער רושטאָוואַניע מיט אַ לאָבן ברויט אונטערן אָרעם, אַבער ביז ער פלעגט דערגיין צום סוף רושטאָוואַניע, איז שוין פון לאָבן ברויט קיין זכר נישט געווען.

בנימין האָט יאָרן געארבעט אין לאָדזש און אין וואַרשע ביי מעבל־סטאָליערי און אויך אויף דעם געביט האָט ער זיך אויסגעצייכנט ווי אַן ערשטקלאַסיקער פאַכמאַן. אַבער זיין ספעציאַליטעט איז געווען טשעשלעריי. מיט זיין שאַרפער האַק פלעגט ער אויסטשעשען ברעטער אַזוי גלאַטיק, ווי מיט אַ העבל אויסגעהובליעוועט. אין קיין שול, ווי דער שטייגער אין יענע ציטן, איז בנימין נישט געגאַנגען. דאָך האָט ער זיך גוט אריינטירט אין פּלענער. האָט מען געדאַרפט עפעס אַן אויפטו אויפן בויי־געביט האָט מען זיך געווענדן צו בני־מינען; האָט מען געזוכט אַן המצאהלע זיך צו פאַרגרינגערן די ארבעט, האָט מען עס געפונען ביי בנימינען.

אַ ריז, הויך, ברייט, מיט אַ פּאָר פעסטע הענט און אַ גרויסן לייבן־קאָפּ, מיט אַ פּאָר קליינע אייגעלעך. אמאָל האָט מען, אין מיין פּאָטערס וואַרשטאָט, אָפּגעמאָסטן בגניבה זיין פליצע, וואָס האָט געווויזן אַ 80 צענטימעטער די בריייט. סיי וויינטער און סיי זומער געקליידט אין אַ לאַנגן צייגענעם כאַלאַט מיט אַ פּאָר שוועדע שטיוול אויף די פיס. זומער־צייט אַ קליין יידיש היטעלע אויפן קאָפּ און ווינטער אַן אויסגע־ריבענער פּאָקענעם שקאָלפיק.

געשטאַמט האָט בנימין פון אַ משפחה טשעשלערס, וווּ אַלע זענען געווען מאַסיווע יידן און גוטע בעלי־מלאכות. פאַרשטייט זיך, אַז בנימין איז אויך געווארן אַ טשעשלער.

וועגן זיין פאָטער, אידל צינעס, פלעגט מען דערציילן: ביי דער ארבעט איז אים אַראָפּגעפאַלן אַ שטיק בעליק אין קאָפּ אַריין; אידל האָט פאַררישן דעם קאָפּ אין דער הייך און אַרויפגעשריען: — העי, חברה! וואָס וואַרפט איר דאָרט שפענער? — אידל צינעס פלעגט נאָכן פאַרדייען אַ נישקשה־דיקן מיטאָג, אַרויפגיין צו דער ארבעט אויף דער רושטאָוואַניע מיט אַ לאָבן ברויט אונטערן אָרעם, אַבער ביז ער פלעגט דערגיין צום סוף רושטאָוואַניע, איז שוין פון לאָבן ברויט קיין זכר נישט געווען.

בנימין האָט יאָרן געארבעט אין לאָדזש און אין וואַרשע ביי מעבל־סטאָליערי און אויך אויף דעם געביט האָט ער זיך אויסגעצייכנט ווי אַן ערשטקלאַסיקער פאַכמאַן. אַבער זיין ספעציאַליטעט איז געווען טשעשלעריי. מיט זיין שאַרפער האַק פלעגט ער אויסטשעשען ברעטער אַזוי גלאַטיק, ווי מיט אַ העבל אויסגעהובליעוועט. אין קיין שול, ווי דער שטייגער אין יענע ציטן, איז בנימין נישט געגאַנגען. דאָך האָט ער זיך גוט אריינטירט אין פּלענער. האָט מען געדאַרפט עפעס אַן אויפטו אויפן בויי־געביט האָט מען זיך געווענדן צו בני־מינען; האָט מען געזוכט אַן המצאהלע זיך צו פאַרגרינגערן די ארבעט, האָט מען עס געפונען ביי בנימינען.

ער האָט איינמאָל געזען ווי די טרעגערס מאַטערן זיך אין מאָכן אַן אַ גענפילדער ביים ארויספּלעפן אַ קליינע אייזערנע קאַסע אויף טרעפ, האָט ער זיך אַנגערופן: — וועמען מ׳פרעגט מיר, וואָלט איך זיי געמאַכט, אַז די קאַסע וואָלט אַריינגעפאַרן אין שטוב אַריין דורכן פענצטער, און אַן שום טאַראַראַם. אַז מ׳האָט אַריבערגעפירט די גרויסע אייזערנע קאַסע פון דער פייגן־באַנק, האָט מען טאַקע די ארבעט איבערגעגעבן בני־מינען און די טרעגערס מיט זייער גענפילדער זענען בכלל נישט נויטיק געווען.

אין פּיזשיצעס קאָאַרמעס אין דער אַרטילעריסקער גאַס איז געשטאַנען אַן אלטע גרויסע פערד־שטאַל אויסגעבויגן, נאָר צום איינפאַלן. וועמען די מיליטערישע מאַכט האָט פאַר־לאָזט פון פיזשיצעס יורשים, אַז זיי זאָלן צוריכט מאַכן די שטאַל, אַדער בויען אַ נייע, האָבן זיך די יורשים געוואַנדן צו בנימינען. בנימין האָט אין דער שטאַל אַוועקגעאַרבעט עטלעכע טעג מיט אַ פּאָר ארבעטערס. פאַרלייגט ראַלקעס, געצויגן שטריק און געשניטן קלינעס. וועמען אַלץ איז געווען צוגעגרייט, האָט ער אהיימגעשיקט די ארבעטערס. צו־מאָרגנס פרי איז די ריזן שטאַל געשטאַנען אַן אויסגע־גלייכטע אויף דער וואַסער־וואָג. מ׳האָט אונטערגעמויערט די געמויערטע סלופעס, וואָס האָבן זיך געפונען אינמיטן און אין די עקן פון די הילצערנע וועגט, און די פערד־שטאַל איז געשטאַנען ווי אַ נייע גרייט צו נוצן. בעלי־מלאכות זענען געגאַנגען אָנקוקן די שטאַל און כדי צו דערגיין ווי אַזוי בנימין האָט דאָס באַוויזן אויסצולייכן אַזאַ חורבה, אַבער זיי זענען גאָרנישט דערגאַנגען.

יעדעס מאָל, ווען בנימין פלעגט ענדיקן אַ שטיקל ארבעט, פלעגט ער זיך כאַפּן, אַז ער האָט זיך אָפּגענאַרט מיטן פרייז, געארבעט ממש בחינם.

מערסטנס פלעגט בנימין ארבעטן אין די דערפער, וווהין ער פלעגט אָווטע זונטיק פאַרטאָג און צוריקקומען

פרייטיק פאַרנאַכט. געווען אַ צייט, וועלן ער און זיין ברודער גדליהו האָבן צוזאַמען געאַרבעט אין וואַלד ביים פּריץ מעוויוס. דאָרט פלעגן אויך אַרבעטן אַנדערע יידישע בעלי־מלאכות. יעדער פלעגט זיך מיטנעמען עסן אויף אַ גאַנצע וואָך און דאָרט פירן ווירטשאַפט. בײַ אַלעמען פלעגט דער פּראָוויאַנט קלעקן ביז פרייטיק. בנימין מיטן ברודער פלעגן שוין מיטוואָך טענהן, אַז בײַ זיי איז שוין פרייטיק... געהאַט האָבן זיי שאַרפּע מעסערס, און אַז זיי פלעגן מיט אַזאַ מע־סער „פאַרפאַרן" אין לאָבן ברויט, איז יעדער קלין ברויט נישט געווען דינער פון אַ 5—6 צענטימעטער...

אָט דער בנימין האָט געהאַט הענט פון אַ קינסטלער. נישט געווען קיין זאַך, וואָס די אויגן זאָלן זען, אַז די הענט זאָלן דאָס נישט קאָנען אַרויסברענגען. ווי אַ קינד געדענק איך, ווי ער פלעגט דערציילן בײַ אונדז אין שטוב, אַז ער האָט אמאָל אָנגעהויבן מאַכן אַ פידל. אַוועקגעאַרבעט בײַ איר אַ צייט, און וועלן זי איז שוין באַלד פאַרטיק געווארן, האָבן זיינע קינדער זיך געזומען פריײַן און שרייַען: — אוי, אַ פידעלע! אוי, אַ פידעלע! בנימין איז דערצאָרנט געווארן פון רעש, אַ געשריי געגעבן — וואָס? אַ פידעלע? אַ זעץ געמאַן מיט דער נישט־פאַרענדיקטער פידל איבערן טיש, און — אויס פידל!

איידער ראַבעם פאַבריק אין ביאַלע פלעגט פראָדוצירן פראָווידלעס צו שטיוול, איז בנימין געווען דער צושטעלער פון פּראָווידלעס צו די שוסטערס. אין זיין נייגער זיך צו דערגרונטעווען אין אַרבעט־סודות, האָט ער זיך נישט גע־קווענקלט צוצוגעמען אַ נייעס שטיוול, כדי צו זען ווי אַזוי ער ווערט געמאַכט.

און ווי פאַריאָגט און פאַראַרבעט בנימין איז נישט געווען, פלעגט ער נאָך אין די אַמאָליקע יאָרן האָבן צייט אַליין צו מאַכן וויין אויף פסח. און, אַז מען מאַכט וויין, דאַרף מען פאַרשיידענע כלים. האָט ער זיך אַליין געמאַכט אַ דייזשע און אַ הילצערנע ליקע. ער פלעגט אַרומגיין ביי באַ־קאַנטע, וואָס האָבן אויך געמאַכט וויין און געגעבן זיי אַנ־וויינונגען. אָט דערציילט ער מיין מוטער, ווי אַזוי ער האָט צעקוועטשט די ראָזשינקעס, און דערבי וויזינ ער מיט זיינע פעסטע הענט ווי אַזוי ער האָט דאָס געמאַכט און גיט אַ זאָג מיט אַ צאָן־קריצענישּ: — איך האָב דאָס צעריבן ווי האַן־דר...

בנימין האָט ליב געהאַט צו שמועסן מיט גוטע בעלי־מלאכות ווען ארבעט און וועגן אויפטועכצן. קיין פאַר־טאָטש האָט ער אין לעבן נישט פאַרטראָגן. אַז אַ בעל־מלאכה, מיט וועמען ער איז געווען אין גוטע באַציאונגען, פלעגט אים בעטן צו וויזין ווי אַזוי צו מאַכן טרעפ, וואָס איז ביי די ביאַלער בעלי־מלאכות נישט געווען פון די לייכטע ארבעטן און נישט יעדער פלעגט זיך דאָס אונטערנעמען, האָט בנימין דאָס גערן געטאָן. ער פלעגט אַוועקשאַרן די הובלקעס פון דער פאַדלאָגע אין וואַרשטאָט, זיך אַראָפלייגן אויף דער פאַדלאָגע מיט די צווויי צעשפּרייטע פאַלעס פון זיין לאַנגן כאַלאַט, ווי צוויי פלעדערמויז־פליגלען, אויס־צייכענען די טרעפ, געבנדיק די געהעריקע אויפקלערונגען.

הגם זיין אויסזען איז געווען אַ גאָר שטרענגער, איז בנימין באמת געווען אַ מילדער און ליבער ייד, אין וועלכן ס׳האָט געשטעקט אַ נשמה פון אַ קינסטלער, וואָס האָט ליידער קיין תיקון נישט באַקומען.

אים זענען פאַרשפּאַרט געווארן די עינויים פון דער דייטשער אָקופּאַציע, בעת דער צוויטער וועלט־מלחמה. ער איז געשטאַרבן, נאָך אַ קורצער קראַנקהייט, אין אַנהייב פון דער נאַצי־הערשאפט.

9. יעקב וויזניק

געבוירן אין יאָר 1889 אויף דער וואָליע. אין דער יוגנט געווארן אַ סטאָליער און אָנגעהערט צום „בונד". אין יאָר 1906 פאַרלאָזט ער ביאַלע און באַזעצט זיך אין וואַרשע, וווּ ער אַרבעט אין זיין פאַך.

בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה וועלט ער מאָביליזירט אין דער רוסישער אַרמיי. פאַר זיין העלדיש קעמפן ביים טייך בזורא, איז ער געווארן אויסגעצייכנט פון דער רוסי־שער אַרמיי־אָנפירונג.

נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה פאַרלייגט ער אין וואַרשע אַ בוי־אונטערנעמונג און פאַרנעמט זיך אויך מיט אַדמיניסטראַציע פון הייזער.

בעת דער באָלשעוויסטישער אינוואַזיע אין פוילן, אין יאָר 1920, קעמפט ער אין די רייען פון דער פוילישער אַרמיי ביי דער ווייסל און פאַר זיינע העלדן־טאַטן ווערט ער אויס־געצייכנט מיטן העכסטן מיליטערישן אָרדער „ווירטוטי מיליטאַרי".

נאָכן צוריקקערן זיך פון דער אַרמיי גייט ער ווייטער

פֿאַרניכטונגס־לאָגער, איז יעקב ווירניק צוגעצויגן געווארן צו אָט דער אַרבעט. צוליב דעם, וואָס ער איז באַשעפטיקט געווען ביי פֿאַרשיידענע אַרבעטן, האָט ער געהאַט פרייהייטס־באַוועגונג אין ביידע לאָגערן, און צוליב דעם טאָקע געווען אַן אָפּטער גאַסט אין פֿאַרניכטונגס־לאָגער. נישטאָ, דוכט זיך, אַ צווייטער וואָס זאָל זיך האָבן אַנגעזען אַזוי פיל גרויל אין דער טראַגישער תקופה, ווי ווירניק, און געבליבן לעבן.

דער רעוואָלוציאָנערער זוימען, וואָס דער „בונד" אין ביאָלע האָט פֿאַרזייט אין דער נשמה פון יעקב ווירניק, האָט געשלאָגן טיפע וואָרצלען, און מיטן אָנקום קיין טרעבלינקע האָט אין אים אויפגעוואַכט זיין יוגנטלעכער קעמפערישער גייסט. ער איז טאָקע געווען דער רוח־החיה צווישן די יידן אין טרעבלינקער אַרבעטס־לאָגער, וועלכע ער פלעגט מרטיקן און וועקן צום קאַמף, און געווען איינער פון די אַרגאַניזאַטאָרן פון באַרימטן אויפשטאַנד, וואָס איז אין טרעבלינקע אויסגעבראָכן אין אויגוסט 1943.

בעת דעם אויפשטאַנד איז אים געלונגען אַרויסצורייסן זיך פון טויטן־לאָגער, און נאָך עטלעכע טעג וואַנדערן איז ער אָנגעקומען קיין וואַרשע. דאָרט האָבן אים באַקאַנטע קריסטן פֿאַרבונדן מיט דער אונטערגרונט־באַוועגונג און אים געהאָלפן זיך איינארדענען ווי אַ קריסט, צו וואָס ס'האָט אים שטאַרק געהאָלפן זיין אויסערלעך אויסזען.

זיין קעמפעריש נאַטור האָט אים נישט געלאָזט איינזיצן אומטעטיק אַפֿילו אין די צעפערלעכסטע צייטן. ער פלעגט אָפט באַזוכן די אויסבאַהאַלטענע יידן און זיי ברענגען געלט־אונטערשטיצונגען, וואָס ער פלעגט באַקומען פון דער אונטערגרונט־באַוועגונג. ער אַליין איז געווארן אַן אָנגעשטעלטער אין וואַרשעווער מאַגיסטראַט.

סוף 1943 האָט יעקב ווירניק אָנגעשריבן זיין באַקאַנטע בראָשור וועגן טרעבלינקע, וועלכע די אונטערגרונט האָט פֿאַרשפּרייט איבער דער וועלט און געמאַכט אַן אומגעהויערן רושם. פון אָט דער בראָשור איז מען צום ערשטן מאָל געווויר געווארן דעם גרויליקן אמת וועגן דעם ריזיקן טויט־קאָמבינאַט, וואָס דער דייטשער מאַנסטער האָט אויפגעבויט אין די וועלדער פון טרעבלינקע. די בראָשור איז איבער־געזעצט געווארן אין אַ סך שפּראַכן.

בעתן אויפשטאַנד אין וואַרשע אין יאָר 1944 האָט ווירניק אָנטיילגענומען אין די קאַמפן קעגן די דייטשן, און איז נאָכן אונטערדריקן דעם אויפשטאַנד אַרויסגעפירט געווארן קיין פּרושקאָוו, וווּ ער איז באַפרייט געווארן דורך דער סאָוויעטישער אַרמיי, בעת איר ווינטער־אָפענסיווע.

נאָך דער מלחמה האָט זיך יעקב ווירניק באַזעצט אין ווראָצלאָוו, וווּ ער האָט פֿאַרנומען דעם אָמט פון אַ בוי־אינספּעקטאָר.

געווען אויף אַ באַזוך אין לאָנדאָן ביי זיינע קרובים, געווען אַ שטיקל צייט אין שוועדן, און אין יאָר 1949 איז ער עולה געווען קיין ישראל.

און אָט זיך איך מיט יעקב ווירניק, וואָס מיט זיינע גרויסע און דיקע וואַנצעס איז ער גיכער ענלעך צו אַ פּוי־לישן מיעשטשאַן ווי צו אַ ייד, און ער דערציילט שפּיזאָדן פון זיין פֿאַרבונדרייך לעבן. ער פֿאַרטרויט מיר, אַז ער טראָגט זיך אָרום מיט אַ גרויסער שטרענגונג, וועלכער ער וואָלט נאָך געווּאָלט פֿאַרווירקלעכן אין זיין לעבן. ער, וואָס איז געווען פון די בויערס פון דער ריזיקער פֿאַרניכטונגס־מאַשין טרעבלינקע, ער, וואָס האָט זיך געפונען ביי דער טיר פון גיהנום, וויל רעקאָנסטרואירן אַ מאָדעל פון דעם טויט־קאָמבינאַט טרעבלינקע, וווּ ס'געפינט זיך דער מאָדעל פון רוב פוילישן יידנטום.

און ער האָט זיין שטרענגונג פֿאַרווירקלעכט. אין מוזיאום פון קיבוץ „לוחמי הגיטאות" געפינט זיך דער מאָדעל פון פֿאַרניכטונגס־לאָגער טרעבלינקע, וואָס איז אויסגעפֿאַרטיקט געווארן דורך יעקב ווירניק.

10. הערשל נוכאוויטש

שוין אין דער פריסטער יוגנט האָט ער זיך געלערנט מעבל־סטאָליערייַ. בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה איז ער אַוועק אַרבעטן אין דייטשן „זעגעווערק" (טאַרטאָק) אויף דער וואָליע. וויייזן אויס, אַז דאָרט, אין „זעגעווערק", איז ער אַריינגעפאַלן צו אַ גוטן דייטשן מייסטער און ער האָט דאָס פֿאַך גרינטלעך דערלערנט.

הערשל נוכאָוויטש האָט זיך אויסגעצייכנט מיט אַן אייזערנעם גדולד און פלעגט ליב האָבן אַריינצוטראַכטן זיך אין דער אַרבעט. אַ ליבעסווירדיקער יונגערמאַן, פלעגט זיך קיינמאָל נישט דענערווירן און שטענדיק פלעגט איר אים טרעפן מיט אַ פאַפּיראָס אין מויל, אָפטמאָל אָפילו אַ פאָר־לאָשענעם.

אַז אין ביאָלע זענען אַריין אין דער מאָדע די מאַסקן־בעלער פון „טאַו" יעדן פורים, האָט הערשל דערשינען אין שאָפן עפּעס אַן אָריגינעלע מאַסקע, וואָס זאָל אַרויסרופן אַ שרעק אין דער פריסטער יוגנט אין זיך געלערנט אַ אומגעהויערן שוין אין דער ערשטער וועלט־מלחמה איז ער אַוועק אַרבעטן אין דייטשן „זעגעווערק" (טאַרטאָק) אויף דער וואָליע. וויייזן אויס, אַז דאָרט, אין „זעגעווערק", איז ער אַריינגעפאַלן צו אַ גוטן דייטשן מייסטער און ער האָט דאָס פֿאַך גרינטלעך דערלערנט.

הערשל נוכאָוויטש האָט זיך אויסגעצייכנט מיט אַן אייזערנעם גדולד און פלעגט ליב האָבן אַריינצוטראַכטן זיך אין דער אַרבעט. אַ ליבעסווירדיקער יונגערמאַן, פלעגט זיך קיינמאָל נישט דענערווירן און שטענדיק פלעגט איר אים טרעפן מיט אַ פאַפּיראָס אין מויל, אָפטמאָל אָפילו אַ פאָר־לאָשענעם.

אַז אין ביאָלע זענען אַריין אין דער מאָדע די מאַסקן־בעלער פון „טאַו" יעדן פורים, האָט הערשל באַשלאָסן צו שאָפן עפּעס אַן אָריגינעלע מאַסקע, וואָס זאָל אַרויסרופן אַ שרעק אין דער פריסטער יוגנט אין זיך געלערנט אַ אומגעהויערן

מיר האָבן געזאָגט, אַז הערשל האָט ליב געהאַט אַריינ־צוטראָכטן אין דער אַרבעט, אָבער ער האָט געהאַט די אָמ־ביציע זיך צו אַריינצוטראָכטן אויך אין זאַכן, וואָס זענען געווען מחוץ פון זיין פאַך. ער האָט געשטרעבט אַרויסצוברענגען עפעס אַ דערפינדונג אין זיין לעבן. אין שייכות דערמיט ווילט זיך אונדז דאָ עפעס דערציילן.

געווען איז עס נאָכדעם ווי דער ענגעראָל נאבילע האָט געליטן אַ דורכפאַל מיט זיין לופט־עקספעדיציע צום צפון־פאָל, זיין אַראָפפלאַן איז דעמאָלט אַראָפגעפאַלן און איז צעשמעטערט געוואָרן. הערשל האָט זיך אָנגעלייענט אַ סך וועגן אָט דער עקספעדיציע און ער האָט זיך געזומען פאַר־אינטערעסירן מיטן בוי פון אַראָפפלאַנען. אין אַ צייט אַרום האָט ער מיר געווינן אַ סך צייכענונגען פון אַראָפפלאַנען און מיר דערקלערט, אַז ער האָט דערפינדן אַן אויסבעסערונג, אַז נאָכן אַראָפפאַלן פון אַראָפפלאַן אויף דער ערד זאָל ער נישט צעשמעטערט ווערן. איך האָב געקוקט אין די פאַרשיידענע צייכענונגען און וויניק וואָס פאַרשטאַנען. איך האָב הערש־לען געפרעגט, צי ער האָט געלערנט פיזיק. אויף דעם האָט ער מיר געענטפערט, אַז ער האָט לעצטנס אַ סך געלייענט ווענען אַראָפּלאַנען־קאָנסטרוקציעס. ער האָט צו מיר געהאָט אַ בקשה: איך זאָל אים מאָכן די באַשרייבונג פון זיין דער־פינדונג אין דער פוילישער שפּראַך.

מער האָט זיך הערשל צו מיר נישט געוואָנדן ווענען דעם. איך האָב געהערט, אַז יצחק פּיזשין איז מיט הערשלען אַוועק צו אַן אינזשיניער אין דער שטאָטישער אַראָפּלאַ־נען־פאַבריק. יענער האָט נאָכן דורכקוקן די צייכענונגען געזאָגט, אַז עפעס אַן אַריגינעלער געדאַנק איז יאָ פאַראַן אין די צייכענונגען, אָבער ס׳פאַדערט זיך אַ מיזאַמע באַאַר־בעטונג און אויסרעכענונג פון יעדן פרט.

הערשל האָט זיך געזומען צו דער אַרבעט. אָבער דער־ווייל איז אונטערגעקומען היטלער מיט זיינע אַראָפּלאַנען... הערשל איז אַוועק אויף די פוילישע מזרח־קרעסן און אויך דאָרט האָט אים דעריאָגט די דייטשע שוועבל.

ביזן אַנהייב פון אונדזער יאָרהונדערט האָבן קיין יידישע קינדער פון ביאָלער תושבים נישט געלערנט אין קיין אַלגעמיינע שולן. די אייזנציקע פאַמיליע אין שטאָט, וואָס אירע קינדער זענען בעגאַנגען שוין אין סוף פון 19טן יאָרהונדערט אין דער שטאָטישער גימנאַזיע, איז געווען די פאַמיליע האַרטגלאָס, אַ נייַ אָנגעקומענע אין ביאָלע, ארן, אַזוי־געזאָגט, אַסימילאַטאָרישע פאַמיליע. מיטן אַנהייב פון 20סטן יאָרהונדערט האָבן אין ביאָלע אָנגעהויבן בלאָן אָנדערע ווינטן, און איינציקווייז האָבן זיך אָנגעהויבן באַווייזן אין די אָלגעמיינע שולן אויך קינדער פון חסידישע היימען. קלאָר, אַז די זאָל אָבסאָלוועמען, וואָס איז אָוועק אויף העכערע לימודים און באַווייזן צו ענדיקן, איז נאָך געווען אַ גאָר קליינע. דער אָנהייב אָבער איז געווען אַ צוגאָב־שטודיום אָבער די נאָצי־שווערד האָט צו אָלעמען אַ סוף געמאַכט.
ווענען עטלעכע פון אָט די אָבסאָלוועמען רעדט זיך אין די ווייטערדיקע נאָטיצן.

ו. ד״ר דוד כהן

געבוירן אין ביאָלע אין יאָר 1889. זיין פאָטער משה כהן איז געווען זייער אַן אָנגעזעענער גערער חסיד. ווען ער איז געשטאָרבן איז נאָך דוד געווען אַ יונגער ינגל און זיין אפּוטרופּוס איז געוואָרן זיין שוואָגער הערצל האָלבערשטאָט. אָט דער האָלבערשטאָט איז שוין אין יענע יאָרן געווען אַ ציוניסט און זיך געקלידט „דייטשמעריש״. פאַר אָט די „חטאים״ האָט מען אים אַרויסגעוואָרפן פון גערער שטיבל. הערצל האָלבערשטאָט האָט זיך פאַרנומען מיט דער דער־ציאונג פון זיין יונגן שוואָגער דוד, און ער האָט דאָס טאָקע גע־וואָגט אים אַריינצוגעבן אין דער ביאָלער מלוכהשער גימ־נאַזיע.

עטלעכע יאָר נאָכן טויט פון משה כהן איז די פאַמיליע אַרויס קיין וואַרשע. דוד איז געבליבן אין ביאָלע ביזן פאַר־ענדיקן דעם זעקסטן קלאַס גימנאַזיע. בעת זיין לערנען אין ביאָלע איז דוד אַריינגעגיגן געוואָרן אין אַ רעוואָלוציאָנערן קרייַז, צו וועלכן ס׳האָבן אָנגעהערט אַזוי יידישע, ווי קריסט־לעכע גימנאַזיסטן.

אין וואַרשע האָט דוד פאַרענדיקט אַ מלוכה־גימנאַזיע און עָר איז אָנגעקומען אויפן מעדיצינישן פאַקולטעט פון דער וואַרשעווער אוניווערסיטעט. בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה איז די וואַרשעווער אוניווערסיטעט עוואַקואירט געוואָרן קיין ראָסטאָוו (רוסלאַנד). דוד איז אָוועק קיין רוסלאַנד און דאָרט אין ראָסטאָוו האָט ער געענדיקט זיין מעדיצין־שטודיום. נאָך דער מלחמה איז ער צוריקגעקומען קיין וואַרשע, וווּ ער האָט נאָך אַ צוגאָב־שטודיום באַקומען דעם דאָקטאָר־דיפּלאָם און ער האָט אָנגעהויבן זיין מעדיצינישע קאַריערע.

דוסט שטרעבונג איז געווען צו פאַרפולקאָמען זיך אין כירורגיע. ס׳איז אים געלונגען צו ווערן אַסיסטענט פון באַ־רימטן כירורג פראָפעסאָר ד״ר ראַדליצקי, וואָס איז טעטיק געווען אין דעם אוניווערסיטעט־שפּיטאָל „שוויינטי דוך״. ביי די דעמאָלטיקע פאַרהעלטענישן אין פוילן, וועו ס׳האָט גע־הערשט דער „גומערוס קלאָוזס״ פאַר דער יידישער שטו־דירנדיקער יוגנט, וועו דער אוניווערסיטעט־שפּיטאָל „שוויינטי דוך״ איז אין פאַר־מלחמהדיקן פוילן געווען אַ טרוים אַפילו פאַר פוילישע יונגע מעדיקערס, און יידישע יונגע דאָקטוירים האָבן אַפילו נישט געוואָגט צו חלומען וועגן דעם, איז דאָס געווען אַ גאָר גרויסע דערגרייכונג פאַר אַ יונגן יידישן מע־דיקער. דוד כהן האָט אַרויסגעווינן אויסערגעווייניקע בא־

גאַבונג אין כירורגיע, און מיט דער צייט איז ער געוואָרן פּראָפעסאָר ראַדזינסקעס שרשטער אַסיסטענט, וואָס האָט באַדייט אַ גאָר הויכע מדרגה אין דער מעדיצינישער וועלט אין פּוילן.

אין וואַרשע האָט דוד געהייראַט מיט זיין שול־חברה ד״ר פ. סירקין (פון דער באַוווסטער סירקין־פאַמיליע), אַ טעטיקע ציוניסטין.

ד״ר דוד כהן איז געווען אַן אויסגעשפּראָכענער קאָסמאָפּאָליט און אין וואַרשע האָט ער זיך פולשטענדיק אַסימילירט, נישט האָבנדיק קיין שום פּאַרשטענדעניש פאַר יידישע פּראָבלעמען. אָבער באַמאיונגען פון זיין פרוי און אירע פריינד אַרייַנצוציען אים אין זייער פּראַקטיק אויף סירונגס־קרייז זענען געבליבן דערפּאָלגלאָז. ער האָט זיך געהאַט זייַן געביט — מעדיצין, און אָט דער וויסנשאַפט האָט ער זיך געווידמעט בלב ובנפש. ער איז נישט נאָר טעטיק געווען ביים אָפּערירן, נייערט ער פלעגט זיך אויך אָפּגעבן מיט מעדיצינישע פּראָבלעמען און האָט פּראָפעסאָר־רייס וויסנשאַפטלעכע אַפּהאַנדלונגען אין פּאַמעניש צייטשריפטן. חוץ מעדיצין האָט ער ליב געהאַט מוזיק.

אויב ד״ר כהן איז, אין אַ גאָר קליינער מאָס, יאָ טעטיק געווען געזעלשאַפטלעך, איז דאָס אויך געבונדן געווען מיט מעדיצין. ווי אַ שטייגער: מיטגליד אין פּאַטראָנאַט איבערן אַנשטאַלט פּאַר גייסטיק־קראַנקע „זאָפיוווקע״ און אין דער געזעלשאַפט „פּאַמאָץ לעקאַרסקאָ״ (מעדיצינישע הילף).

ביי זיין גאַנצער אַסימילירטקייט און קאָסמאָפּיליטיזם איז דאָך ביי אים געבליבן נעסטן אַ סענטימענט פאַר זיין יעבוירן־שטאָט ביאַלע. ווי שווער ס׳איז נישט געווען אָנצוקומען צו אים אין שפּיטאָל „שוויעטי דוך״, אויף וועלכן דער פּוילישער קלער האָט אַרויפגעלייגט זיין רעליגיעזן חותם, פלעגט דאָך דאָרט אין שפּיטאָל זיין ביי אים אַן אָנגעלעגטער גאָסט דער ביאַלער גערער חסיד הערשל ז״ק. אָט אין דעם שפּיטאָל פלעגט עס אָפט קומען הערשל ז״ק, אין זיין לאָנגער קאָפאָטע, אין שטיוול, מיט דער ווילד צעפלאָשעטער בארד און פלעגט אין דער אָוועזנהייט פון די קריסטלעכע דאָקטוירים רעדן מיט ד״ר כהן אויפן קול אין מאַמע־לשון — אין יידיש. הערשל ז״ק פלעגט עס אים, ד״ר דוד כהן ״צושטעלן״ פאַציענטן און בתוכם אויך ביאַלער יידן, וואָס האָבן דווקא געוואָלט, אַז ד״ר כהן זאָל זיי אָפּערירן. הערשל ז״קס פּראָטעקציע האָט שטענדיק געהאָלפן, וויייל ד״ר כהן האָט געהאָט אַ באַזונדערן רעספּעקט פאַר אָט דעם יידּ, אין וועמענס שכנות זיין פאַמיליע האָט אַמאָל געווויינט אין ביאַלע.

בערך אין יאָר 1934/5 איז ד״ר דוד כהן באַשטימט געוואָרן פאַרן אַרדינאַטאָר פון דער כירורגישער אָפּטיילונג פון וואַרשעווער יידישן שפּיטאָל אויף טשיסטע. ס׳האָבן נישט געפעלט דעמאָלט קיין קאַנדידאַטן אויף אָט דעם פאָסטן, אָבער ד״ר כהן איז אָנערקענט געוואָרן פאַרן פאָסיקסטן פון אָלע, כדי צו פאַרנעמען אָזאַ הויכן און פאַראַנטוואָרטלעכן פאָסטן אין אָט דעם גרויסן שפּיטאָל, וווּ ס׳זענען טעטיק געווען אָזעלכע מעדיצינישע קאָפאָציטעטן ווי: ד״ר נאָטאַנזאָן, ד״ר פלאָטאָ, ד״ר א. סאָלאָוויטשיק, ד״ר ג. לעווין, ד״ר לובעלסקי א״א, האָבן זיך געפאָדערט אויסערגעווויינלעכע מעדיצינישע קוואַליפיקאַציעס.

אַ חוץ זיין פּראַקטיק אין שפּיטאָל האָט ד״ר כהן נאָך געפירט אין וואַרשע אַן אייגענע כירורגישע קליניק, וואָס האָט געהאַט אַ שם אין וואַרשע און אין דער פּראָווינץ.

אָט אַזוי איז אָנגעגאַנגען ד״ר כהן מיט זיין מעדיצינישער פּראַקטיק, וויסנשאַפטלעכע פאַרשונגען און פאַרפולקאָמונג ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה. סוף אויגוסט 1939 איז ער מאָביליזירט געוואָרן אין דער פוילישער אַרמיי. ביים צוזאַמענברוך פון אָט דער אַרמיי איז ער שטעקן געבליבן אין ראָוונע, וואָס איז שפּעטער־צו אייגעגלידערט געוואָרן אין די גרענעצן פון סאָוויעט־רוסלאַנד.

ער האָט מורא געהאַט צוריקצוקערן זיך קיין וואַרשע, וווּ ס׳האָבן שוין געוועלטיקט די דייטשע האַרדעס. אין ראָוונע האָט ער זיך אַריינגעוואָרפן מיט אַלע רמ״ח אברים אין דער מעדיצינישער ארבעט. גאָר גיך איז ער אין דער גאַנצער געגנט מפורסם געוואָרן ווי דער „גרויסער וואַרשעווער כירורג״. די דייטשע בליץ־אָפּענסיוע אויף רוסלאַנד אין יאָר 1941 האָט אים פאַרכאַפּט אין ראָוונע. אויך אונטער דער דייטשער אָקופּאַציע האָט ער ממשיך געווען זיין מעדיצינישע טעטיקייט. ווי מ׳דערציילט, זאָלן די דייטשן האָבן אים אַוועק געגנומען פון אָפּעראַציע־טיש אין דאָרטיקן שטאָטישן שפּיטאָל און אים אומגעבראַכט.

זיין פרוי און טאָכטער איז געלונגען אין יאָר 1940 אַרויס־צורייסן זיך פון נאַצי־קלאָם אין וואַרשע און זיי זענען דורך איטאַליע עולה געווען קיין ארץ־ישראל. פרוי ד״ר פ. סירקין־כהן איז אין ישראל טעטיק אין איר בארוף — מעדיצין. די טאָכטער האָט פאַרענדיקט אין ארץ־ישראל דאָס לערנען אין גימנאַזיע, געענדיקט דאָס טעכניקום אין חיפה און איז היינט צו טאָג אַן אָנערקענטע אַרכיטעקטין.

ד״ר ד. כהן האָט אויסגעשולט אַ קאָדער יידישע כירורגן, וואָס דערמאָנען זיין נאָמען מיט יראת־הכבוד און דאַנקבאַר־קייט. אויך אין ישראל געפינען זיך זייַנע אַסיסטענטן אויף עקספּאָנירטע מעדיצינישע פאָסטנס. און נישט איין מאָל, ווען ד״ר כהנס אַסיסטענטן קומט היינט אויס דורכצופירן אַ שווערע אָן קאָמפּליצירטע אָפּעראַציע, זאָגן זיי צו זיך אַליין: — אונדזער ד״ר כהן האָט דאָך אַזאָ אָפּעראַציע דורכגעפירט שוין מיט 20 יאָר צוריק, הגם די מעדיצין איז נאָך דעמאָלט נישט געווען אַזוי פאָרגעשריטן ווי היינט.

געשריבן אויפן סמך פון פרטים, וועלכע ס׳האָבן איבערגעגעבן: פרוי ד״ר פ. סירקין־כהן, משה רבאון, יצחק שיין.

12. ד״ר בוטשע פינקלשטיין

אַ זון פֿון פּישל און צפֿורה. פֿון די געציילטע ביאָלער יוגנטלעכע, וואָס האָבן אָנגעהויבן זייער לימוד אין דער שטאָטישער גימנאַזיע פֿאַרן אויסברוך פֿון דער ערשטער וועלט מלחמה. די מלחמה האָט אים געשטערט דאָס לערנען, און אין באַפֿרייטן פּוילן איז ער געווען דער ערשטער יידישער אַבסאָלווענט פֿון דער שטאָטישער מלוכה־גימנאַזיע. נאָכן ענדיקן דעם גימנאַזיע איז ער אָוועק שטודירן מעדיצין אויפֿן ווילנער אוניווערסיטעט און דאָרט טאָקע באַקומען זיין דאָקטאָר־דיפּלאָם.

אַ גוטמוטיקער יונגערמאַן, תמיד פֿול מיט הומאָר, טעטיק געווען אין פֿרייַ פֿון יעדן סנאָביזם.

מיר ביאָלער האָבן געקאָנט יוגנטלעכע, וואָס ביים אריבערטרעטן בלויז די שוועל פֿון דער גימנאַזיע, פֿלעגן זיי אויף אַנדערע קוקן „פֿון אויבן אַראָפּ״ און זיך באַמיען נישט צו רעדן קיין יידיש, כדי, חס וחלילה, זיך נישט קאָליע צו מאַכן דעם פֿוילישן אָקצענט. בוטשע פינקלשטיין איז ווייט געווען פֿון אַ דעם סנאָביזם. ביז זיין אָפּפֿאָרן שטודירן קיין ווילנע, איז ער געווען אַ טעטיקער חבר אין השומר־הצעיר, וווּ ער האָט אָנגעפֿירט מיט אַ קבוצה. מיט יעדן איינעם איז ער געווען היימיש און פֿלעגט חבריש יעדן איינעם אויפֿקלערן פֿאַר־שיידענע פראָגעס, וואָס פֿלעגן אים געשטעלט ווערן אויף פֿאַרשיידענע געביטן. ער האָט אָנטיילגענומען ווי אַ לערער אין די אָונט־קורסן ביים השומר־הצעיר און געאַסן פֿון שטאַרקער סימפּאַטיע מצד זיינע תלמידים. ער איז אויך געווען דער אימפּראָוויזאַטאָר פֿון אַ סך מעלאָדיעס צו לידער וואָס פֿלעגן געזונגען ווערן אין השומר.

הגם ער האָט שטענדיק צייט געהאַט צו זיין טעטיק געזעלשאַפֿטלעך, איז ער דאָך געווען פֿון די בעסטע תלמידים אין זיין קלאַס. אַזוי האָט איר אים געטראָפֿן ווי אַ טעטיקן מיטגליד אין מכבי און ווי אַ סטאַבילן אָנטיילנעמער אין דראַמאַטישן קרייז ביים „בית־עם״, ווו ער האָט זיך אויסגעצייכנט אין נישט איין טעאַטער־אויפֿפֿירונג. ער האָט נישט מורא געהאַט פֿאַר זיין פּוילישן אָקצענט און פֿלעגט שטענדיק רעדן מאַמע־לשון, אַ שפֿרודלדיקן יידיש, באַווירצט מיט אַ האַרציקן און פֿאַלקסטימלעכן הומאָר.

אַז מען פֿלעגט אים פֿרעגן: — בוטשע, וואָס וועסטו טאָן נאָכן ענדיקן דעם אוניווערסיטעט? פֿלעגט ער מיט זיין גוטמוטיקן הומאָר ענטפֿערן: — איך וועל קומען קיין ביאָלע און מאַכן שותפות מיטן „קאָברינער״...

נאָכן ענדיקן דעם אוניווערסיטעט איז ער צוריקגעקומען קיין ביאָלע און פֿראָקטיקירט ווי אַ דאָקטאָר. און ווידער האָט ער געפונען צייט צו זיין געזעלשאַפֿטלעך טעטיק. דאָס מאָל — אין „טאָז״ און אויך צווישן די איניציאַטאָרן, וואָס האָבן געפֿרווט צוריק אויפֿלעבן דעם מכבי אין שטאָט.

פון ביאָלע איז ער אָוועק קיין ביטען (וואַלין). דאָרט איז ער טעטיק געווען אין זיין בראָוך און דאָרט האָט ער זיך אויפגעבויט זיין פֿאַמיליע־נעסט. און ווי אין זיין געבוירן־שטאָט, אַזוי אויך אין ביטען, איז ער אָנגענאָמען מיט זיין געזעלשאַפֿטלעכער טעטיקייט, און איז באַלד אין געשעצט געווען ביי דער דאָרטיקער באַפֿעלקערונג.

ביים אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה איז ד״ר ב. פינקלשטיין מאָבילזירט געוואָרן אין דער פּוילישער אַרמיי. ער זאָל האָבן אַרייַנגעפֿאַלן אין דייטשער געפֿאַנגנשאַפֿט און מער האָט מען פון אים נישט געהערט.

13. ד״ר נתן ציגעלניק

דער פֿאָטער אַ שטרענג רעליגיעזער ייד (נישט קיין ביאָלער), אַ מלמד ערגעץ־וווּ אויף די פּוילישע מזרח־קרעסן; די מוטער אַ ביאָלערין (פון די ראָזנצווייגס), וואָס האָט באַשלאָסן פֿאַר יעדן פּרייז צו בילדן אירע צוויי קינדער, אַ זון און אַ טאָכטער.

ביים אָנהייב לערנען האָט די מוטער גאָר ווייניק נחת געהאַט פֿון איר זון, ווייל נאָך אַ יאָר לערנען אין דער מכינה־קלאַס, האָט מען נתנען באַזייטיקט פון גימנאַזיע צוליבן שלעכטן לערנען זיך.

דאָס באַזייטיקן אים פון גימנאַזיע איז פֿאַרן יונגן נתן געווען אַ שטאַרקער קלאַפּ און ס׳האָט זיך אין אים אָנגעצונדן די אַמביציע.

ער האָט זיך אָוועקגעזעצט לערנען און ממש זיך צוגעשמידט צום שטול. נאָך אַ יאָר האָט ער באַלייגט אַן עקזאַמען און איז אָנגענומען געוואָרן אין דער צווייטער קלאַס גימנאַזיע. ס׳האָט נישט לאַנג געדויערט און ציגעלניק איז געוואָרן פון די בעסטע שילער אין קלאַס. טעג און נעכט איז ער געזעסן איבערן בוך. ער האָט אָבער אויך געפונען ענוג צייט צו זיין טעטיק אין די רייען פון השומר־הצעיר.

אין די העכערע קלאַסן, ווען מ׳האָט געדאַרפט אין אַ יום־טוב געווידמעט דעם ים האַלטן אַ רעפֿעראַט וועגן ים, האָט מען אין גימנאַזיע נישט געפונען קיין אָנדערן, נאָר נתן נתנען, וועמען מ׳האָט באַאויפֿטראָגט וועגן דעם צו רעפֿערירן. נאָכן רעפֿעראַט איז צו אים צוגעגאַנגען דער פֿראָפֿעסאָר פון פּויליש און אים געזאָגט: — זייער גוט, זייער גוט, נאָר ס׳האָט גפֿעפֿלט אַ ביסל וואַרעמקייט (געמיינט פֿאַרריכטונג).

נאָכן ענדיקן די גימנאַזיע האָט ציגעלניק אויסגעקליבן פֿאַר זיין לעבנס־באַרוף — מעדיצין. ער איז אָוועק קיין ווילנע און אויף דער דאָרטיקער אוניווערסיטעט האָט ער באַקומען זיין דאָקטאָר־דיפּלאָם. וווּיזט אויס, אַז ער האָט בעת זיין שטודיום אַרויסגעוויזן גרויסע פּאָטענציאַלן און באַגאַבונג, ווייל ער האָט נאָכן פֿאַרענדיקן די אוניווערסיטעט באַקומען אַ רייַ וואַרעמע רעקאָמענדאַציע־בריוו פון זיינע פֿראָפֿעסאָרן, און צווישן אַנדערע פֿון אַרימטן פֿראָפֿעסאָר ראָזע (פֿראָפֿעסאָר

ראָזע האָט זיך פאַרנומען מיט פאַרשן דעם מוח פון פאַר־שטאַרבענעם מאַרשאַל פילסודסקי).

אָט די רעקאָמענדאַציע־בריוו האָבן אים, ציגעלניקן, גע־האָלפן אָנקומען אין וואַרשעווער יידישן שפּיטאָל אויף טשיס־טע, וווהין ער סך יידישע יונגע מענטשן האָבן געגאָרט אָנצו־קומען און נאָר געציילטע פון זיי איז דאָס געלונגען.

די דייטשע אָקופאַציע פון פּוילן האָט אים אָנגעטראָפן אין וואַרשע, וווּ ער איז געבליבן וווייטער טעטיק אין יידישן שפּיטאָל. אין וואַרשעווער געטאָ האָט ער פאַרנומען אַ פאַראַנט־וואַרטלעכן אָמט אין יידישן געטאָ־שפּיטאָל. ער האָט חתונה געהאַט אין וואַרשעווער געטאָ און געהאָפט דורכצוקומען די פינצטערע צייט. ליידער האָט די דייטשע רוצחישע האַנט אויך אים דערגרייכט, און ס׳איז אויסגעלאָשן געוואָרן אַן אויפגייענדיקער שטערן אויפן מעדיצינישן האָריזאָנט.

שמעון גאלדשמידט

אַ זון פון אברהם גאָלדשמידט, אַ נידעריקער און עטוואָס דיקלעכער, מיט אַ רונדיק פּנים און אַ פאָר שטענדיק שמייכל־דיקע אויגן. פון אהרן יחיאל מלמדס חדר איז ער אַריין אין גימנאַזיע, און גלייך זיך אַרויסגעוויזן פאַר אַ גאָר פּעאיקן תלמיד. ער איז, שיינט מיר, געווען צווישן די געציילטע תלמי־דים אין דער ביאַלער גימנאַזיע, וואָס זענען אין אַזאַ יונגן עלטער ציגעטראָגן צו די מאַטורע־עקזאַמענס. ער האָט די עקזאַמענס דורכגעהאַלטן ערשטקלאַסיק, אָבער ביים סוף איז אים געשען אַ מכשול: פילסודסקיס נאָמען האָט ער אָנגע־שריבן מיט אַ „ז״, אָנשטאָט מיט אַ „ס״, און ער איז דורכ־געפאַלן.

צו זיין גרויסן צער איז אים צוגעקומען, אין דעם זעלבן זומער, די טראַגעדיע פון זיין מוטערס טויט, וואָס האָט אים לגמרי דערדריקט. ער האָט נאָך אַ יאָר פאַרבראַכט צווישן די מויערן פון דער ביאַלער גימנאַזיע און אָן שום שוועריקייטן אין אָנשטרענגונגען באַקומען די מאַטורע.

אַזוי ווי ער האָט געהאָט שוועריקייטן ביים אָנקומען אויפן מעדיצינישן פאַקולטעט אין אַ פּוילישן אוניווערסיטעט, איז ער אַוועק לערנען קיין באָלאָניע, איטאַליע. בעתן לערנען אין איטאַליע, האָט ער אָנגעהויבן שרייבן, און אין גאָר ערנסטן פּוילישן פאַרלאַג „האָעשיצק״ אין וואַרשע, איז דערשינען זיינס אַ בוך אין פּויליש וועגן פיראָנדעלאָ און זיין טעאָטער. דאָס בוך האָט געהאָט זייער גוטע אָפרופן אין דער פּוילישער פּרעסע.

שמעון האָט שוין געהאָלטן ביים פאַרענדיקן זיין שטודיום אין איטאַליע, אָבער ס׳האָט זיך אָנגערוקט דאָס אומגליקלעכע יאָר 1939, און ער איז אויפגעפאָדערט געוואָרן פון דער פּוי־לישער פאַרשטייערשאַפט אין איטאַליע אומצוקערן זיך אַהיים. ער האָט מיט זיך מיטגעבראַכט כתבים, אָבער ער האָט זיי שוין נישט באַווײַזן אַרויסצוגעבן, צוליבן אויסברוך פון דער מלחמה.

לכתחילה איז שמעון אַריבער אויף דער רוסישער זייט, אָבער ער האָט זיך גיך אומגעקערט קיין ביאַלע, און איז אַוועק קיין וואַרשע. געווען שמועות, אַז ער געפינט זיך אויף דער אַרישער זייט. אין געווירבל פון די בלוטיקע געשעענישן איז ער נעלם געוואָרן.

עסקנים, שרייבערס און געשטאלטן

יוסף זייד לאס־אנדזשעלעס / יעקב קאהאן

צו אַ מיטינג פון דער ביאַלער הילפס־אַרגאַניזאַציע אין לאָס־אַנדזשעלעס האָט זיך מיט אַ 6 יאָר צוריק באַווירן אונד־זער לאַנדסמאַן יעקב קאַהאַן. זיין דערשיינען האָט ביי מיר אַרויסגערופן גרויס צופרידנקייט, ווייל געקומען איז ער אין אַ צייט, ווען אונדזער קלייניע גרופּע ביאַלער האָט זיך זייַ־נריטיקט אין אַ מענטש מיט פּאַרשטאַנד און אינטעליגענץ, וואָס זאָל העלפן אַרייַנברענגען מער לעבן און אינהאַלט אין אונדזער פיינער גרופּע לאַנדסלייט.

מיר, ווי אויך אַנדערע ביאַלער, וואָס האָבן יעקבן גע־קאָנט פֿון דער היים, איז אייַנגעפֿאַלן דער געדאַנק, אַז ער, יעקב, וואָלט געווען די געוויכטשטענע פערזאָן אַנצופירן מיט דער אַרבעט פון דער ביאַלער לאַנדסמאַנשאַפֿט אין קאַליפֿאָרניע.

זייַענדיק נישט לאַנג אין שטאָט, האָט זיך יעקב געפילט דאָ אַ ביסל פרעמד, און אגב איז זיין געזונט־מצב נישט גע־וען ווי צום בעסטן. דאָך האָט ער אייַנגעשטימט צו ווערן דער פֿאַרזיצער פון דער לאַנדסמאַנשאַפֿט.

שוין אַ סך יאָרן ווי יעקבן לאָזט נישט רוען זיין געוויסן. ס׳איז פֿאַראַן אַזוי פיל אַרבעט אין יידישן לעבן, אַזוי פיל נויטן צו לינדערן צווישן די לעבנגעבליבענע יידן פון גרעסטן חורבן; זיין טעטיק אין היגן יידישן לעבן און פֿאַרן יידישן לאַנד — ישראל, דאָס לאַנד, וואָס איז געווארן די האָפענונג פון אַלע פֿאַרוואָגלטע און געוידפטע אומגליקלעכע יידן, וואָס האָט אַרייַנגעבראַכט כבוד, מוט און האָפענונג צו אַלע יידן אין דער גאַרער וועלט.

וואָלט דאָס לעבן ביי אים געפלאָסן נאָרמאַל אין נישט מיט אַזוי פיל שטערונגען און געראַנגלען, וואָלט יעקב קאַהאַן, מיט זיין פילזייטיקער פֿאַרשטענדעניש און ערנסטער באַ־ציאונג צו מענטשן, פֿראַבלעמען און סיטואַציעס, נאָך אַ סך פריער געווען פֿאַרנומען אַ חשובע פּאָזיציע, ווי אַן עסקן אין היגן יידישן געזעלשאַפֿטלעכן לעבן.

איז אַבער דער לעבנס־וועג פון יעקבן, פון זיין קינדהייט אָן, פול געווען מיט דערנער.

צו צוויי און אַ האַלב יאָר איז ער געוואָרן אַ יתום. זיין פאָטער איז געשטאָרבן און איבערגעלאָזט אַ פרוי מיט 5 קינ־דער, פון וועלכע יעקב איז געווען דער יינגסטער. זיין פֿאָר־צוויי־גטע מיוחסדיקע, נגידיש־חסידישע משפּחה (די מוטער האָט געשטאַמט פון דער אַנגעזעענער משפּחה שחור, אַ פֿילמענציצ פון גרויסן למדן ר׳ נח שחור), וועלכע האָט געהאַלפן פינאַנצ־יעל דער אלמנה האָט אויך איבערגענומען די פונקציע פון פאָטער און דערציער פון די יתומים.

שוין אין זיין קינדהייט האָט יעקב דערפילט דעם טעם פון אונטערדריקן אין זיך דאָס געפיל פון פראָטעסט און רעוואָלט קעגן די אפּוטרופּסים, בעלי־עצות און דעה־זאַגערס, וואָס האָבן אַרומגעצויגט זיין לעבן און דערפירט אים צו רעזיגנאַציע. אָט די אַנגעזאַמלטע געפילן פון פּראָטעסט און רעזיגנאַציע, האָבן באַווירקט אַ גרויסן טייל פון זיין לעבן.

אויך אין זיינע שפּעטערדיקע יאָרן האָט דאָס לעבן נישט צוגעגרייט און נישט צוגעטיילט אים קיין סך גליק און פרייד. קראַנקהייטן און פאַמיליע־פּראָבלעמען האָבן אים געהאַלטן געפאַנגען, אָפּגעשוואַכט זיין ענערגיע און אים געשטערט צו נעמען אַ מער אַקטיוון אַנטייל אין די טעטיקייטן, וואָס זענען אים אַזוי ליב און טייער. זיין גלויבן אַבער, אַז די צייט וועט קומען, קאַניונקטורן וועלן זיך ענדערן און ער וועט אומשטאַנד זיין צו דערפילן זיין חוב און וווּנטש פאַר די וויכטיקע צוועקן, וואָס ער האָט זיך אַנגעצייכנט, האָט ער קיינמאָל נישט אויפ־געגעבן.

ווען יעקב האָט זיך, צוזאַמען מיט זיין פרוי רעי, באַזעצט אין לאָס־אַנדזשעלעס, זיין געזונט־צושטאַנד האָט זיך פאַר־בעסערט און זיין לעבן האָט זיך נאָרמאַליזירט, האָט זיך אין ביאַלער הילפס־קאַמיטעט אַנגעהויבן זיין ערשטע טעטיקייט־תקופה. ער האָט זיך איינפּן געביט פון הילפס־אַרבעט און אין קאַאָפּעראַציע מיט מיטארבעטערס, אַרויסגעווינן ממש פאַר אַ מייסטער. ער האָט געדינט פאַר אַ שיינעם ביישפּיל פאַר אַנדערע גרעסערע לאַנדסמאַנשאַפֿטן דאָ אין שטאָט.

אין דער זעלבער צייט האָט ער שטיל און באַשיידן אָנגע־הויבן זיין אַרבעט אין באַליבטער אַרגאַניזאַציע „יידישער נאַציאָנאַלער אַרבעטער־פאַרבאַנד", וווּ ער איז שוין מיט אַ סך יאָרן צוריק געווען אַ חבר, און געווען גרייט זי צו דינען אין העלפן אין איר פאַרצווייגטער טעטיקייט.

אין אַ גאָר קורצער צייט האָט זיך יעקב געשאפן אַ נאָמען פון אַ פּעאיקן, פאַראַנטוואָרטלעכן און רעאַליסטישן עסקן פון דער יידיש־נאַציאָנאַלער באַוועגונג דאָ אין שטאָט. ער גיט אַוועק אַ סך צייט, עזונט און ענערגיע ביים דורכפירן דער־פאַלגרייך די אחריותדיקע אַרבעט, וואָס ווערט אים אָנפאַר־טרויט.

איז דערביבער קיין וווּנדער נישט, וואָס יעקב רופט אַרויס צו זיך אַ סך לויב און אָנערקענונג ביי זיינע פריינד, באַקאַנטע און ביי יעדן, מיט וועמען ס׳קומט אים אויס מיטצוארבעטן. און מיט רעכט האָט דער פירער פון פּאַרבאַנד, ביים פּאַרשטעלן יעקבן, ווי דער פאַרזיצער פון אַ הסתדרות־אונטערנעמונג, גע־זאָגט: — דאָ שטעל איך אייך פאָר דעם פאַרזיצער פון אַוונט, חבר יעקב קאהאן, דעם „יידיש־נאַציאָנאַלן אַרבעטער־פאַר־באַנד" אַליין.

דאָס איז אונדזער יעקב, דער שטאָלץ פון אַלע ביאַלער.

אהרן בעקערמאן

געבוירן אין ביאַלע־פּאַדלאַסקע, 1897. אין די יאָרן 1914—1918 פֿאַרשלעפּט געוואָרן אויף צוואַנגס־אַרבעט אין פֿראָנקפֿורט אויפֿן מײַן (דייטשלאַנד). אין יאָר 1918 מאַביליזירט אין דער פּוילישער אַרמיי, אַריינגעפֿאַלן אין געפֿאַנגנשאַפֿט צו פּעטליורען. אין 1922 אומגעקערט זיך פון מיליטער, געלעבט אין וואַרשע ביז 1926. זינט 1926 אין פּאַריז. מיטגעאַרבעט אין דער אַרגענטינער „פֿרעסע", „נייע פֿרעסע" (פּאַריז), „פּאַריזער זשורנאַל" אין פּיל אַנדערע אויסגאַבעס. פֿאַרעפֿנטלעכט ביכער וועגן דאָסטאָיעווסקי, אַנאַטאָל פֿראַנס, ב. גלאָזמאַן און פ. בימקא. אין מאַנוסקריפּט: מאַגאַזאַפּיעס איבער לענינען, אַנרי באַרביס, זאָלאַ, אַן אויטאָביאָגראַפֿיע, טאָגבוך פון דער צייַט פון צוויטן וועלט־קריג און אַנדערע. דעפּאָרטירט דעם 5טן מאַרץ 1943.

(„זיכור־בוך צום אַנדענק פֿון 14 אומגעקומענע ייִדישע שרייבער", פּאַריז, 1946).

אהרן בעקערמאַן האָט סטאַביל מיטגעאַרבעט אין „פּאָדלאַסיער לעבן" (מ. י. פּ—ם).

פֿאַראַן מענטשן וואָס געווינען צוטרוי מיטן כּוח פון גרויס פּשטות און וואָרעמער פֿאַלקסטימלעכקייט, און מאַכן היימיש און נאָענט צו זיך פון דער ערשטער באַגעגענישׂ מיט זיי.

אַזאַ איז געווען דער ליטעראַטור־קריטיקער און עסייאיסט אהרן בעקערמאַן.

באַקאַנט האָב איך זיך מיט אים אין וואַרשע, דאָבט זיך אין יאָר 1921/2, אויף דזשיקע־גאָס, אין דער קליינער בוכ־האַנדלונג פון גאָלדפֿאַרב פֿאַרלאָג. דערהערט פון גאָלדפֿאַרבן מיין נאָמען — האָט זיך בעקערמאַן אויסגעדרייט צו מיר מיטן פּנים און ווי צו אַן אַלטן באַקאַנטן, וואָס מ׳האָט נישט דער־קאַנט — פֿאַרחידושט אַ פּרעג־גשטאַלט: דאָס זענט איר, פֿאַ־פֿערנישׂקוו? פֿאַרוואָס־זשע שווייגט איר? נאָט אייך אַ שלום־עליכם! און — בעקערמאַן האָט מיר דערלאַנגט אַ קורצע, גרעבלעכע האנט, וואָס האָט זיך געפֿאַסט צו זיין מיטלוווסקי־קער פּיגור מיטן פּולן רונדן פּנים, פּון וועלכן ס׳האָבן אַרויס־געקוקט אַ פּאָר העלע גוטמוטיקע אויגן.

וועג מיר זענען אַרויס צוזאַמען פון גאָלדפֿאַרבן, האָב איך בעקערמאַנען נישט געקאַנט דעריאָגן סיי אין גאַנג און סיי אין רעדן. גערעדט האָט ער וועגן ווייסנבערגן וואָס איז דעמאָלט געווען דער אָפּטער העלד פון טאָג בײַ דער יידישער שרייבער־משפּחה אין פּוילן. בעקערמאַן האָט, ווי איך, גע־האַלטן, אַז ווייסנבערגס מלחמה קעגן די אומבאַרופּענע און זעלבסט־געקרוינטע אין דער ליטעראַטור — איז אַ גערעכטע, נאָר אַן אומגעלומפּערטע, און ער האָט צוליב סאָלידאַריטעט — צוגעזאָגט ווייסנבערגן מיטצוארבעטן אין זיינע ליטעראַרישע אויסגאָבעס.

בײַ ווייסנבערגן אין שטוב האָב איך בעקערמאַנען קיינמאָל נישט געטראָפֿן. ער האָט זיך כמעט נישט געווייזן אויך אין ליטעראַטן־פֿאַראיין אויף טלאָמאַצקע 13. נאָך עטלעכע צופֿע־ליקע באַגעגענישן מיט אים אין וואַרשע, האָב איך נאָך אַן אינערייס פון אַ פּופּצן־זעכצן יאָר זיך געטראָפֿן מיט אים אויפֿן ערשטן יידישן קולטור־קאָנגרעס אין פּאַריז; געטראָפֿן זיך מיט אים אויף קולטור־באַראַטונגען, ליטעראַרישע אימפּרע־זעס, און אויף מסיבות פון דער פּאַריזער לינקער שרייבער־גרופּע. ווי דאָס ערשטע מאָל אין וואַרשע — אַזוי האָב איך אים אויך אין פּאַריז געזען אַ רירעוודיקן, אַ שעפּערישן פּול מיט ליטעראַרישע פּלענער און — מיט דאגות־פֿרנסה פּאַר ווייב און קינד, וועמען ער איז געווען זייער איבערגעגעבן.

געווען איז עס אין יאָר 1937, בעקערמאַן איז אויסער אַ שרייבער, אַ פּובליציסט, געווען פון פּאַך אַ בייטל־מאַכער, אויף פּראַנצייזיש לשון אַ „מאַראָקינער", אַן אַרבעטער וואָס האָט געגעסן, ווי מ׳זאָגט עס: דאָס ברויט פון זיין שווייס, געפֿירט אַ באַשיידן, שטיל און ריין פּאַמיליע־לעבן, וואָס איז אכזריותדיק געוואָרן איבערגעריסן — מיטן אַריינמאַרש פון די נאַציס אין פּראַנקרייך.

נאָך בעקערמאַנען זענען, אויסער די דערשינענע מאַנאַגרא־פיעס איבער דאָסטאָיעווסקין, אנאַטאָל פּראַנס און ברנר גלאָז־מאַן — געבליבן אַ סך נישט פֿאַרעפֿנטלעכטע כתבים און צווישן זיי — אַן אויסגעגראָבענער כתב־יד פון זיינס אַ טאָגבוך, וואָס ער האָט געשריבן פון דעם ערשטן טאָג בײַ די נאַציס אין פּראַנקרייך. ער איז אומגעקומען אין אוישוויץ.

(י. פּאַפּיערניקאָוו „לעצטע נייעס", תל־אביב, פון 5טן אַפּריל 1957).

מלך דאוויטש

ו. יאָסל בירשטיין

געבוירן 1920 אין ביאַלע־פּאַדלאַסקע, 1936 אין מעל־בורן, זינט דעם יאָר 1950 אין מדינת ישׂראל, קבוץ גבת.

אַ הויכלעכער און לענגלעך־פּנימדיקער איז ער — יאָסל בירשטיין. ער קוקט דיך אָן אַ ביסל זייטיק, ער קוקט דיך אָן און ער אַבסערווירט דיך. דערויבער קען ער לאַנג שווייגן און הערן, נישט אַזוי הערן, ווי איינהאַרכן זיך. בײַ די אַלע אינטעלעקטואַלע כאַראַקטעריסטיקעס פון זיין פּיזיק — האָט ער אָבער גאָנץ געזונטע הענט. נישט קיין ידים — נאָר הענט, אַבער געזונטע. און אפשר נעמט זיך דאָס אַלץ פון דעם, וואָס איך קען בירשטיינען שוין אַלס קיבוצניק — און אַ גרויסער טייל פון די קיבוצניקעס זענען טאַקע אַזוי. אַז ער איז אַ שוואַרצהאָריקער גוט טיפּ־ברוין־אויגיקער איז שוין נישט נויטיק צוצוגיבן.

זיי זענען געבוירן אין זעלבן יאָר, זענען כמעט אין זעלבן יאָר געקומען קיין אויסטראַליע — יאָסל בירשטיין און יאָסל

בערגנער, דער מאלער, מיין זון. זיי האָבן צוזאַמען געדינט אין אויסטראַלישן מיליטער בשעת מלחמה, און האָבן זיך כמעט אין דער זעלבער צייט באַוצט אין מדינת ישראל. און נישט נאָר די ליטעראַרישע סיבות, אויך פערזונלעכע, משפחהדיקע כמעט, האָבן גורם געווען אונדזער באַקאַנטשאַפט. און צוגעבונדנקייט און פריינטשאַפט.

יאָסל בירשטיין האָט אָנגעהויבן מיט לידער און גוטע לידער, און האָט אַפילו אַ זאַמלונג אַרויסגעגעבן. אָבער ער האָט אַזוי לאַנג געקוקט אויף זיך אַביסל זייטיק — אַלס פאַעטן, ביז ער האָט באַשלאָסן, אַז ער איז אין דער אמתן מער פּראָזאַיקער ווי פאַעט. און ער איז אַראָפּ פון באַפליגלטן פאַעטישן פעגאזוס און האָט זיך פעסט אין זאָטל אַריינגעזעצט אויף אַ פּשוט האַרעפאַשנע אַרבעטס־פערד. ער שרייבט פּראָזע, גוטע פּראָזע, מער אונטער דער השפּעה פון אַמעריקאַניש־ענגלישע און סתם איראָפּעאישע מאָדערנע פּראָזאַיקער, ווי יידישע און העברעאישע. און אויב יידישע השפּעות איז גיכער בערגלסאַן ווי ווער נישט איז. ער האָט זיך פאַרמאָסטן אויף אַ קיבוץ־ראַמאַן. און קיבוץ־ראַמאַן איז — אין בריטערן זינען פון דעם וואָרט — נישט נאָר אַ ישראלדיקער ראַמאַן, נייערט אַן אַלמענטשלעכע זוכצניש פון דער אינטעגראַציע פון מענטש און מאַשין, שטאָט און דאָרף, יחיד און רבים, יידישקייט און גוי. דאָ אנומלט האָבן מיר געהערט בירשטיינען פיר־לייענען אַ קאַפּיטל פון דעם ראַמאַן און טאָקע פאַר קיבוץ־ניקעס אין אַ קיבוץ — האָט מען געזען ווי די קיבוצניקעס קוקן זיך איבער און שמייכלען זיך איבער: ענדלעך שרייבט איינער פון דער טיף פון אונדזערע נשמות אַרויס... אָבער איידער ער האָט זיך געגנומען צו דער דאָזיקער טעמע, האָט דער מעטאָדישער בירשטיין פּריער אויסגעפּרוווט זיינע פּראָזע־כוחות אויף גוטע, קליינע דערציילונגען מיט ישראלדיקע לאַנדשאַפטן און פערסאָנאַזשן סתם.

ער איז אַ בעל־משפּחה, ער האָט צוויי קינדער און אַ שיי־נע פרוי, מאַרגאַרעט, וואָס שטאַמט פון דייטש רעדנדיקע יידן און האָט זיך ערשט נעבן יאָסלען אויסגעלערנט יידיש, און אויסגעלערנט גוט צו פאַרשטיין מאָדערנע ליטעראַטור.

אין קיבוץ איז אַזוי: אַריין איז נישט צו גרינג, דער קיבוץ־כלל דאַרף דיך אַריינענעמען. און האַרעוועון דאַרפסטו שוועד. קיין אויסנאַמען זענען נישטא. דערפאַר אָבער קענסטו גרינג אַרויס. איבערנאַכט. איינגעפאַקט די פּעקלעך און אַוועק. און, ווי אין חומש שטייט: בגפו יבוא, ובגפו יצא. און וויפל איינער זאָל נישט בענקען צו מער פריי באַוועגן זיך — טראַכט מען דריימאָל איבער. יאָסל בירשטיין איז שוין זיבן יאָרן אין קיבוץ — וועז די וועדטער וועדן געשריבן. ער איז אַ פאַסטוך פון שאָף. אין דער פאַעזיע קלינגט דאָס ווי אַ לידל, אָבער אין דער אמתן איז דאָס אַ קאַטאַרזשנע אַרבעט. די זון ברענט ווי דער גיהנום וואָלט נישט געווען אונטן, נאָר אויבן... און די שאָף ווילן, אַז דו זאָלסט זיין נישט נאָר זייער חבר, נאָר זאָלסט זיין אַליין אַ מין זייער קלוגע שאָף, וואָס גייט אויף צוויי פיס... איך האָב יאָסלען ביי אַ שד דער אַרבעט געזען. אויס־געזען האָט עס טאָקע ווי אויף די בילדער פון יעקבס דינען פאַר רחלען ביי לבנ׳ען, אָבער דער שווייס האָט געראָנגן אין באַבן פון זיין לענגלעכן פנים, און די מידקייט פון אַלע רמ״ח אברים. שפּעטער פאַרנאַכט האָב איך אים געזען אין גליטש פון דער מעלק־שטאַל, דרייפערטל נאָקעט, זיך רוקן מיט אַ קליין בענקעלע פון איין שאָף צו דער אַנדערער, און די שאָף — ווי ביים מעלקן אָט די בהמות — מיט די הינטנס צום פנים פון דעם טאָלאַנטפולן יונגן פּראָזאַיקער, באַטראַכטער און קע־נער פון קאַמפּליצירטע נשמות פון מענער און פרויען, מיט פאַרשלאָסענע פנימער... אַוודאי, ס׳איז נאָריש און שאָבלאָנע צו זאָגן: אָבער דאָס איז דער וועג, דער ליידנסווענ פון הויכווערטיק שרייבן. דאָס איז דער וועג פון קרבן. אַז ביר־שטיין וועט די וועדטער לייענען — וועט ער שמייכלען. אָבער דאָס איז דער אמת.

2. יצחק פערלאוו

געבוירן אין 1911 אין ביאַליע־פאָדלאָסקע, אין פּוילן.
יוגנט־יאָרן אין בריסק. שפּעטער וואַרשע. צווייטע וועלט־מלחמה אין רוסלאַנד. שפּעטער אין פּוילן, דיי־שטשלאַנד, זינט 1947 אין ארץ־ישראל. ווויגט אין תל־אביב.

פון אַ שיין שטעטל, נישט ווייט פון וואַרשע איז ער גע־קומען אין איין שיינעם טאָג אין וואַרשעווער ליטעראַטן־פאַראיין אויף טאָלמאַצקע 13 יצחק פערלאָוו. ער איז געווען זייער הויך און זייער מאָגער און האָט געהאַט זייער אַ לירישן און פאַרווירענעם שמייכל און איז געווען זייער יונג. און כאָטש מיר אַלע זענען אין יענער צייט אויך נאָך קיין זקנים נישט געווען — האָבן מיר אַלע געזאָגט: מילא טאָלאַנט צום שרייבן לידער — ווער מער און ווער ווייניקער — האָבן מיר אַלע, אָבער מיר זענען אייך, פערלאָוו, מקנא אייער יונגאַ־שאַפט און אייער יונגע גלויביקייט. וואָרום מיר זענען שוין דעמאָלט

איבערזיצערס אנגעוואגט, אז: נישט מער! און אזוי אויך פער־לאזן, אבער ס׳איז דעמאלט געווען גראד א קאלטע נאכט. איך בין אהיימגעגאנגען און דער לאקאל איז געווען פוסט. אבער דאס געוויסן האט געמאטערט. ארום דריי ביינאכט האב איך טעלעפאנירט אין פאראיין. פערלאזן האט געוענט־פערט... דערהערט מיין שטימע איז אים אומהיימלעך געווארן. ער איז... אריינגעפאלן. אבער, אז איך האב דערהערט זיין שטימע — בין איך גלייקלעך געווארן, א סימן, אז ער האט אין דער קאלטער נאכט נישט געגעכטיקט אויף די גאסן. דער מאמענט פון יענער פריידיקייט איז מיר געבליבן ווי א שטראל אויפן גאנצן לעבן.

גאר באלד איז דער לירישער פאעט פערלאזן געווארן דער שרייבער פון די זינג־טעקסטן פון דער לידער־זינגערין לאלא פאלמאן. עס האט זיך באלד ארויסגעווייזן, אז נישט נאר איז דער ליטעראריש־קינסטלערישער זוג פערציק טעג פאר דער געבורט פון דער זינגערין, און דעם זינגער אין וואלד, אויסגע־רופן געווארן אין הימל, נאר אויך דער פשוט מענטשלעכער זוג; און זיי זענען געווארן לבשר אחד לויטן פסוק אין חומש בראשית. און ס׳איז אוועק א קאנצערטן־טור איבער גאנץ פוילן, דער שלאנקער דיקטער מיט קליינע זינגערין. פון זיין פנים זענען פארשוווندן די ריזולעך פון הונגער, אבער נישט די גרימלעך פון שמייכל און חן.

און יארן זענען אוועק. די פערלאוס האבן איבערגעוואנ־דערט און איבערגעלייט די יארן פון דריטן חורבן אין ווייטע־נישן פון רוסלאנד, א חנעוודיק ייִנגעלע איז געבוירן געווארן אין באקומען דעם נאמען בן־עמי, און אט זענען זיי אין דייטשלאנד אין די לאגערן און זיי וואנדערן מיט דעם לע־גענדארן שיף „עקזאדוס" קיין ארץ ישראל און קומען אן צוריק קיין דייטשלאנד... און אט איז 1950 און איך באזוך זיי ביים ברעג ים אין יפו און א שטיבל אין „דזשעבעליא". לאלא זינגט און פערלאוס שרייבט שוין ווייניקער לידער און מער ראמאנען. אויטאביאגראפישע באשרייבונגען און ער איז שוין פאפולער אין עטלעכע טיילן פון דער וועלט. מען דרוקט אים שטארק גערן אין אמעריקע, אין „פארווערטס", און ביכער דערשיינען אפט און אונטן אויף א גרויסן פארנעם קומען פאר.

און אט איז 1954—1956 — פון דזשעבעליא אוועק אין א דירה אינמיטן תל־אביב — צפון. און מיר זענען ביידע מיטגלי־דער פון דער פארוואלטונג פון יידישן שרייבער פארייַן אין תל־אביב. לאלא זינגט און יצחק שרייבט. ער איז א ראמאניסט לויט דער פראפעסיע. יענער חלום פון פארנאס איז רעאליזירט, און פרנסה פעלט אויך נישט.

און ער איז נאך אלץ פול מיט פיעטעט ווי אמאל. און זאל דא דערציילט ווערן אזא מעשה. דער שרייבער־פארייַן נעמט אויף חיים ליבערמאנען. דעם אייביקן אפענענט פון שלום אש. אבער פערלאוס האט פארט פיעטעט צו ביידע. און אט קריגט ער א וואלט און ער האלט א גלעזל כרמל־וויין אין האנט. זאגט ער שבחים וועגן דעם עהויבענעם גאסט און ער פארענדיקט: פון אייך — גאסט — האב איך געלערנט אסך, אבער אויך פון אשן האב איך געלערנט, איז דערייבער לחיים ולשלום — חיים ליבערמאן און שלום אש! א וווּנדערלעכער דיקטערישער וואלטשפיל. זאל ער פארשריבן וועלן פערלאווס חשבון.

(„מיין לעקסיקאן", מאנטרעאל, 1958).

דערשינענע ווערק פון יצחק פערלאוו: „פרונזא וועדע" (לידער אין פאעמען), וואלשע, 1932; „אונטערגאנג" (לידער אין פאעמען), וואלשע, 1934; „עסטראדע־לידער" (דריי העפטן), וואלשע; „אונדזער ליקוי חמה" (לידער אין פאעמען), מינכען, 1947; „עקזאדוס 1947" (פאעמע אין לידער), מינכען, 1948; „אונדזער רעגנבויגן" (באלאדן און לידער), מינכען, 1948; „די מענטשן פון עקזאדוס" (ראמאן), בוענאס־איירעס, 1949, דערשינען אויך אין ענגליש: „The people of Exodus" תל־אביב, 1960; „דער צוריקגעקומענער" (ראמאן אין צווי בענדער), בוענאס־איירעס, 1952; „אין אייגענעם לאנד" (דערציילונגען), בוענאס־איירעס, 1952; „מאטילדא לעבט" (נאוועלן), בוענאס־איירעס, 1954; „אהבה ונדודים" (ספורים), תל־אביב, 1954; „דזשעבעליא" (ראמאן), בוענאס־איירעס, 1955; „פלאראַ איגנבער" (ראמאן), בוענאס־איירעס, 1959; „מיינע זיבן גוטע יאר" (ראמאן), תל־אביב, 1960.

איבערזעצונגען: „ד״ר שיוואגא", פון באריס פאסטערנאק (צוויי־זער באנד), תל־אביב, 1959.

רעדאגירט צייטשריפטן — אין בריסק־דליטא: „יונג פאעזיע"; „יונג פאלעסטינע"; אין וואלשע: „שטיוול אויפן ברוק"; „זאלבאצאט"; „וואלשוווער בלעטער".

מיטגעארבעט אין ארבעט־מיט אין: „פאדלאסיער לעבן", ביא־לע־פאדלאסקא; אין וואלשע — „ליטעראריש בלעטער"; „אונדזער האפענונג"; „וועלט־שפיגל"; „היינט"; „מאמענט"; „פאלקסצייַ־טונג"; „ראדיא" (אלא בין דער צוויישטער וועלט־מלחמה). אין ניו־יארק — „פארווערטס"; „די צוקונפט"; „אויפקום". אין תל־אביב — „לעצטע נייעס"; „אילוסטרירטע וועלט".

אויפגעפירטע פיעסן (אין דריי אקטן) אויף דער בינע אין פוילן, אין יאר 1939: „צוויישן גאלדענע זאנגען"; „אבי מען זעט זיך"; „מען פארט אויף גאפע".

הונדערטער לידער, מאנאלאגן און סקעטשן — געזונגען, רע־ציטירט און אויפגעפירט דורך די פאפולערסטע בינע־קינסטלערס.

יעקב כהן

געבוירן אין ביאלא אין יאר 1900, ביי די עלטערן אהרן און אלטע. געלערנט אין חדרים און חסידים־שטיבל; וועלט־לעכע לימודים — ביי פריוואטע לערערס. בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה געווארן אן אקטיוויסט חבר אין „מזרחי" און טעטיק געווען געזעלשאפטלעך. האט פארגעזעצט דאס לערנען און פארפולקאמט זיך אין וועלטלעך וויסן. באקאנט זיך מיט אויבערזיצערס אנגעוואגט, אז: נישט מער! און אזוי אויך פער־לאזן, אבער ס׳איז דעמאלט געווען גראד א קאלטע נאכט. איך בין אהיימגעגאנגען און דער לאקאל איז געווען פוסט. אבער דאס געוויסן האט געמאטערט. ארום דריי ביינאכט האב איך טעלעפאנירט אין פאראיין. פערלאוס האט געוענט־פערט... דערהערט מיין שטימע איז אים אומהיימלעך געווארן. ער איז... אריינגעפאלן. אבער, אז איך האב דערהערט זיין שטימע — בין איך גלייקלעך געווארן, א סימן, אז ער האט אין דער קאלטער נאכט נישט געגעכטיקט אויף די גאסן. דער מאמענט פון יענער פריידיקייט איז מיר געבליבן ווי א שטראל אויפן גאנצן לעבן.

גאר באלד איז דער לירישער פאעט פערלאוו געווארן דער שרייבער פון די זינג־טעקסטן פון דער לידער־זינגערין לאלא פאלמאן. עס האט זיך באלד ארויסגעווייזן, אז נישט נאר איז דער ליטעראריש־קינסטלערישער זוג פערציק טעג פאר דער געבורט פון דער זינגערין, און דעם זינגער אין וואלד, אויסגע־רופן געווארן אין הימל, נאר אויך דער פשוט מענטשלעכער זוג; און זיי זענען געווארן לבשר אחד לויטן פסוק אין חומש בראשית. און ס׳איז אוועק א קאנצערטן־טור איבער גאנץ פוילן, דער שלאנקער דיקטער מיט קליינע זינגערין. פון זיין פנים זענען פארשוווندן די ריזולעך פון הונגער, אבער נישט די גרימלעך פון שמייכל און חן.

און יארן זענען אוועק. די פערלאוס האבן איבערגעוואנ־דערט און איבערגעלייט די יארן פון דריטן חורבן אין ווייטע־נישן פון רוסלאנד, א חנעוודיק ייִנגעלע איז געבוירן געווארן אין באקומען דעם נאמען בן־עמי, און אט זענען זיי אין דייטשלאנד אין די לאגערן און זיי וואנדערן מיט דעם לע־גענדארן שיף „עקזאדוס" קיין ארץ ישראל און קומען אן צוריק קיין דייטשלאנד... און אט איז 1950 און איך באזוך זיי ביים ברעג ים אין יפו און א שטיבל אין „דזשעבעליא". לאלא זינגט און פערלאוס שרייבט שוין ווייניקער לידער און מער ראמאנען. אויטאביאגראפישע באשרייבונגען און ער איז שוין פאפולער אין עטלעכע טיילן פון דער וועלט. מען דרוקט אים שטארק גערן אין אמעריקע, אין „פארווערטס", און ביכער דערשיינען אפט און אונטן אויף א גרויסן פארנעם קומען פאר.

און אט איז 1954—1956 — פון דזשעבעליא אוועק אין א דירה אינמיטן תל־אביב — צפון. און מיר זענען ביידע מיטגלי־דער פון דער פארוואלטונג פון יידישן שרייבער פארייַן אין תל־אביב. לאלא זינגט און יצחק שרייבט. ער איז א ראמאניסט

געגרינדעט די רעווויזיאָניסטישע און בית־אַרגאַניזאַציעס אין ביאַלע, זייענדיק זייער פֿאַרזיצער. באַטייליקט זיך אין די רעווויזיאָניסטישע צוזאַמענפֿאַרן און אויסגעוויילט געוואָרן אין אַלפּוילישן ראָט. שפּעטער סעקרעטאַר פון ראָט.

געוועזן איינער פון די מיטגרינדערס פון ביאַלער „פֿאַדלאַסיער לעבן". פֿאַרשפּנטלעכט לידער אין „צייט" און „אויפֿקום" (וואַלין) און טעאַרעטישע אַרטיקלען אין אַ ריי רעווויזיאָניסטישע אַרגאַנען.

חתונה געהאַט (1929) און באַזעצט זיך אין ביאַליסטאָק. אויך דאָרט געווען דער פֿאַרזיצער פון דער רעווויזיאָניסטישער אַרגאַניזאַציע און מפקד הגליל והקן פון בית״ר. ביי דער שפּאַלטונג אין דער רעווויזיאָניסטישער אַרגאַניזאַציע, איז ער אַריבער צו די „יודענשטאַטלער", ווערנדיק דער פֿאַרזיצער פון זייער ביאַליסטאָקער אַרגאַניזאַציע. געגרינדעט דעם „ברית־החייל" אין ביאַליסטאָק און געווען זיין פֿאַרזיצער.

טעטיק געווען אין קליינהענדלער־פֿאַראיין, זייענדיק פֿאַרזיצער פון דער שפּייז־קאָאָפּעראַטיוו. געגרינדעט די לייקאָסע ביים פֿאַראיין און געווען דער איניציאַטאָר פון שאַפֿן קליינהענדלער־קאָאָפּעראַטיוון. געווען דער סעקרעטאַר פון יידישן קאָמבאַטאַנט־פֿאַראיין. טעטיק געווען אין באַיקאָט־קאָמיטעט קעגן היטלער־דייטשלאַנד און באַטייליקט זיך אין קולטור־אַקציעס.

בעת דער צווייטער וועלט־מלחמה, זיך באַטייליקט אין די הילפס־אַקציעס לטובת די אָנגעקומענע פּליטים קיין ביאַליסטאָק.

בעת דער סאָוועטישער הערשאַפט, געאַרבעט ווי אַ פֿאַר־וואָלטער אין אַ מאַגאַזין. אַרעסטירט געוואָרן און געזעסן דרײַ חדשים אין תּפיסה. אַרויסגעפירט קיין רוסלאַנד, אין אַ לאָגער אויפֿן וויטיזן צפון. נאָך דער אָמנעסטיע פֿאָר פּוילישע בירגער באַפֿרייט געוואָרן פון לאָגער און זיך באַזעצט אין דזשאָמבול. געפֿרווווט דאָרט פּירן אַ ציוניסטישע טעטיקייט.

1948 צוריקגעקומען קיין ביאַליסטאָק, געוואָרן דאָרט אָנפֿירער פון קולטור־און פּראָפֿאַגאַנדע־אָפּטיילונג ביים וועיעוואָדישן קאָמיטעט, פֿאַרזיצער פון „איחוד", פון „קאָאָרדינאַציע־קאָמיטעט פון אַלע ציוניסטישע פֿאַרטייען", פון וואָיעוואָדישן קאָמיטעט און מורשה פון קרן קיימת. אָנגעפּירט מיט דער אַקציע צו העלפן דאָס קעמפּנדיקע ארץ־ישראל און מאָביליזירט קעמפֿער פֿאָר דער ישראל־אַרמיי. אָנגעפּירט מיט דער שול (זייענדיק אַ צייט אויך לערער), ביבליאָטעק און דראַמאַטישן קרייז. געווען קאָרעספּאָנדענט אין ראַדיאָ און אין דער יידישער פּרעסע־אָגענטור. געשריבן אין „דאָס נייע לעבן".

אין זעלבן יאָר אַרויסגעפֿאָרן קיין פֿאַריז. געוווילט געוואָרן דאָרט ווי אַ ראָט־מיטגליד פון דער אַלגעמיינער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע, און פֿאַרוואַלטונגס־מיטגליד פון דער ביאַלער סאָסיטי אין פֿראַנקרייך. באַזוכט די פֿראַנציזישע פֿראָווינץ און בעלגיע און דאָרט געהאַלטן רעפֿעראַטן. אין דער זעלבער צייט מיטגעאַרבעט אין דער דאָרטיקער יידישער פּרעסע.

אין יאָר 1954 אויסגעוואַנדערט קיין צפון־אַמעריקע, וווּ געוואָרן אַ מיטאַרבעטער פון „לעקסיקאָן פֿאָר דער נייער יידישער ליטעראַטור".

אָרויסגעגעבן פֿאַלגנדיקע ביכער: „דריי יאָר אין פּוילישן מיליטער", ביאַליסטאָק, 1930; „אין אַן אָרום ציוניזם" (עסייען און אַפּהאַנדלונגען), ביאַליסטאָק, 1932; „פּון אייגענעם גאָרטן" (אַפֿאָריזמען און לידער), פּאַריז, 1949; „אויף די וועגן פון יידישן קיום" (עסייען), פּאַריז, 1950; „לאַבירינטן פון געדאַנק" (אַפֿאָריזמען און שפּריכווערטער), פּאַריז, 1951; „פֿאַלקסגייסט און לאַנד" (עסייען), פּאַריז, 1952; „צו אַ נייע לעבן" (דערציילונגען), פּאַריז, 1953; „לעבן און טראַכטן" (עסייען), ניו־יאָרק, 1959.

מיטגעאַרבעט אין צייטונגען און זשורנאַלן: „אויפֿקום", „צייט" (וואַלין); „פֿאַדלאַסיער לעבן" (ביאַלע); „אינדזל" (פון באַגישן); אין ביאַליסטאָק: „דאָס נייע לעבן"; אונדזער לעבן"; „גוט־מאָרגן"; „די שטימע"; אין וואַרשע: „אמת"; „אָפּיניאָ"; „מאָסטי"; אין פּאַריז: „אונדזער וואָרט"; „ציוניסטישע שטימע"; „דער וועג"; (מזרחי); „דער וועג" (פּראָגרעסיווע); „אונדזער שטימע"; „די שטימע", בערגן־בעלזן; אין אַמעריקע: „די צוקונפט"; „אַמעריקאַנער"; „ביאַליסטאָקער שטימע"; „ניו־יאָרקער וואָכנבלאַט"; „אויפסניי"; „יום־טוב־בלעטער" (דרום־אַפֿריקע); „ציוניסטישע שטימע" (מעקסיקע) א״א.

יעקב פּאַלאַטיצקי

געבוירן אין לאָדזש אין יאָר 1912, און צו דריי יאָר גע־קומען קיין ביאַלע. געלערנט אין חדר און שפּעטער אין דער יידישער פּאָלקס־שול און אין דער פּוילישער אַלגעמיינער שול, גרייטנדיק זיך צום עקזאַמען אין דער גימנאַזיע. שוין אין דער יוגנט האָט ער אַרויסגעווויזן אַ נייגונג צום שרייבן.

אין אָנהייב 1928 וואָנדערט פֿאַלאַטיצקי אויס צום פּאָטער (גדליהו סטאָליער) אין אַרגענטינע. אין בועאָנאָס־איירעס איז ער טעטיק געווען אין דאָרטיקן השומר־הצעיר און אָנגעפּירט אַ קן אין שטאָט. בייטאָג געאַרבעט סטאָליעריי מיטן פּאָטער, און ביינאַכט געלערנט. געעגדיקט די אָנהייב־שול, דורכגע־

אַרויסגעגעבן פֿאַלגנדיקע ביכער: „דריי יאָר אין פּוילישן מיליטער", ביאַליסטאָק, 1930; „אין אַן אָרום ציוניזם" (עסייען און אַפּהאַנדלונגען), ביאַליסטאָק, 1932; „פּון אייגענעם גאָרטן" (אַפֿאָריזמען און לידער), פּאַריז, 1949; „אויף די וועגן פון יידישן קיום" (עסייען), פּאַריז, 1950; „לאַבירינטן פון געדאַנק" (אַפֿאָריזמען און שפּריכווערטער), פּאַריז, 1951; „פֿאַלקסגייסט און לאַנד" (עסייען), פּאַריז, 1952; „צו אַ נייע לעבן" (דערציילונגען), פּאַריז, 1953; „לעבן און טראַכטן" (עסייען), ניו־יאָרק, 1959.

מיטגעאַרבעט אין צייטונגען און זשורנאַלן: „אויפֿקום", „צייט" (וואַלין); „פֿאַדלאַסיער לעבן" (ביאַלע); „אינדזל" (פון באַגישן); אין ביאַליסטאָק: „דאָס נייע לעבן"; אונדזער לעבן"; „גוט־מאָרגן"; „די שטימע"; אין וואַרשע: „אמת"; „אָפּיניאָ"; „מאָסטי"; אין פּאַריז: „אונדזער וואָרט"; „ציוניסטישע שטימע"; „דער וועג"; (מזרחי); „דער וועג" (פּראָגרעסיווע); „אונדזער שטימע"; „די שטימע", בערגן־בעלזן; אין אַמעריקע: „די צוקונפט"; „אַמעריקאַנער"; „ביאַליסטאָקער שטימע"; „ניו־יאָרקער וואָכנבלאַט"; „אויפסניי"; „יום־טוב־בלעטער" (דרום־אַפֿריקע); „ציוניסטישע שטימע" (מעקסיקע) א״א.

יוגנט־זשורנאל „יוגנט־אַוואַנגאַרד" (יידיש און שפּאַניש). גלייכצייטיק מיטגעאַרבעט אין „ייוואָ", און אין 3טן באַנד ייוואָ־שריפטן איז פֿאַרעפֿנטלעכט געוואָרן זייַנע אַן אַרבעט וועגן יוגנט (ציוניסטישע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס אין בועגאַס־איירעס).

אין יאָר 1939 איינגעלאַדן געוואָרן קיין מאַנטעווידעאָ (אורוגוויי) פֿאַר מנהל פון קרן קיימת. דאָרט האָט ער געגרינדעט דעם „דרור" און געווען זייַן ערשטער פֿאַרזיצער. אַרויסגעגעבן דאָרט אַ חודש־זשורנאַל (16 נומערן) „מאַנטעווי־דעער שטימע", און מיטגעאַרבעט אין דער דאָרטיקער „פֿאַלקס־בלאַט".

נאָכן צוריקקומען קיין אַרגענטינע, איבערגענומען די רעדאַקציע פון דער הסתדרות־צייטונג „אונדזער צייט". שפּעטער געוואָרן סעקרעטאַר פון דער סוכנות־ביוראָ פֿאַר לאַטיין אַמעריקע. געווען אויך דער סעקרעטאַר פון ערשטן ישראל־קאָנסול אין בועגאָס־איירעס. געשריבן אין פֿאַרשיידענע צייט־שריפטן אין דרום־אַמעריקע — יידיש און שפּאַניש.

אין די לעצטע יאָרן האָט פֿאַלאָטיצקי זיך צוריקגעקערט צו אַקטיוויזם פֿאַרטיי־טעטיקייט אין פּועלי־ציון־התאחדות, ווו ער איז במשך פון אַלע יאָרן געווען אַ שטענדיקער חבר אין צענטראַל־קאָמיטעט. אין יאָר 1951 איז ער אויסגעווײַלט געוואָרן ווי אַ דעלעגאַט צום ציוניסטישן קאָנגרעס אין ירושלים.

נאָכן צוריקקומען פון קאָנגרעס, איבערגענומען צוריק דאָס רעדאַגירן פון דער פֿאַרטיי־צייטונג „נייע צייט" (פּריער „אונדזער צייט"). ער איז אויך איינגעלאַדן געוואָרן צו רעדאַגירן די פּעריאָדישע שריפט פון דער לאַטיין־אַמעריקאַנער ביוראָ פון דער הסתדרות „אנאלעס דעל טראבאסא די ישראעל", אין שפּאַניש.

פֿאַלאָטיצקי איז געווען אַ חבר אין דער פֿאַרוואַלטונג פון ליטעראַטן־פֿאַראיין און געגרינדעט־סעקרעטאַר פון יידישן קולטור־קאָנגרעס. ער איז אַ שטענדיקער מיטאַרבעטער אין זשורנאַל „האַלץ־אינדוסטריאַל", ווו ער פֿאַרעפֿנטלעכט הומאָרעסקעס אונטערן פסעודאָנים „פֿאַלאָ", וואָס ווערן שטאַרק געלייענט. איצט גרייט ער זיך אַרויסצוגעבן אַ זאַמלונג פון די געדרוקטע הומאָרעסקעס.

יעקב קאהאן לאס־אנדזשעלעס / י ו ס ף ז י י ד

יוסף זייד איז געבוירן געוואָרן אין ביאַלע אין יאָר 1899. זיין פֿאָטער, משה מרדכי פּעטעלניק (צונאָמען) איז געווען אַ שמש ביים ביאַלער רבין. די מאַמע אסתר דושאדעליכעס (צונאָמען) איז געווען אַ נייטאָרין. ביידע צוזאַמען האָבן קוים פֿאַרדינט אויף חיונה.

ווי אַ יונגער יינגל איז יאָסעלע געווען משורר ביים ביאַלער חזן יהושעלע. ער איז געווען מוזיקאַליש באַאַבטן, און זיין האַרציק זיס אַלט־שטימעלע האָט באַצויבערט די צוהער־ערס. יום־טוב פלעגט די שול זיין גספּאַקט מיט מענטשן, וואָס זענען געקומען הערן דעם חזן און באַוווּנדערן דאָס זינגען פון יאָסעלען.

נאָכן דורכגיין די חדרים פון פֿאַרשיידענע מלמדים, און דאָס לערנען אין חסידים־שטיבל, האָט יוסף זייד אין יאָר 1919 פֿאַרלאָזט ביאַלע. נאָך אַ יאָר וואַלגערן זיך אין פֿאַרשיידענע לענדער, צווישן זיי 6 חדשים אין אַ לאַגער אין האַלאַנד, איז ער אין 1920 אַנגעקומען קיין ניו־יאָרק.

די ערשטע יאָרן האָט ער, ווי די מערסטע פון אונדזערע לאַנדסלייט אין ניו־יאָרק, געאַרבעט אין אַ פּאַבריק פון פּרויען־היט. געאַרבעט שווער און קוים פֿאַרדינט אויף צו לעבן. אין 1922 האָט ער חתונה גהאַט מיט אַ ביאַלער מיידל, ריקל וואלעצקי (שמואל משה דעם קצבס טאָכטער).

אין 1928 האָט ער אויפגעגעבן די אַרבעט אין פּאַבריק און זיך באַזעצט אין אַ פֿאַרם, נישט וויַיט פון ניו־יאָרק. ער און זיין פּרוי האָבן ביידע זייער שווער געאַרבעט, אָבער די אַרבעט ליב גהאַט. זיי האָבן געלעבט אין דער פֿאַרם ביז 1945. אין דער צייט זענען ביי זיי געבוירן געוואָרן צוויי קינדער — אַ זון און אַ טאָכטער. די קינדער האָבן באַקומען אַ מאָדערנע יידישע דערציאונג.

יוסף זייד איז געבוירן געוואָרן אין ביאַלע אין יאָר 1899. זיין פֿאָטער, משה מרדכי פּעטעלניק (צונאָמען) איז געווען אַ שמש ביים ביאַלער רבין. די מאַמע אסתר דושאדעליכעס (צונאָמען) איז געווען אַ נייטאָרין. ביידע צוזאַמען האָבן קוים פֿאַרדינט אויף חיונה.

ווי אַ יונגער יינגל איז יאָסעלע געווען משורר ביים ביאַלער חזן יהושעלע. ער איז געווען מוזיקאַליש באַאַבטן, און זיין האַרציק זיס אַלט־שטימעלע האָט באַצויבערט די צוהערס. יום־טוב פלעגט די שול זיין גספּאַקט מיט מענטשן, וואָס זענען געקומען הערן דעם חזן און באַוווּנדערן דאָס זינגען פון יאָסעלען.

נאָכן דורכגיין די חדרים פון פֿאַרשיידענע מלמדים, און דאָס לערנען אין חסידים־שטיבל, האָט יוסף זייד אין יאָר 1919 פֿאַרלאָזט ביאַלע. נאָך אַ יאָר וואַלגערן זיך אין פֿאַרשיידענע לענדער, צווישן זיי 6 חדשים אין אַ לאַגער אין האַלאַנד, איז ער אין 1920 אַנגעקומען קיין ניו־יאָרק.

די ערשטע יאָרן האָט ער, ווי די מערסטע פון אונדזערע לאַנדסלייט אין ניו־יאָרק, געאַרבעט אין אַ פּאַבריק פון פּרויען־היט. געאַרבעט שווער און קוים פֿאַרדינט אויף צו לעבן. אין 1922 האָט ער חתונה גהאַט מיט אַ ביאַלער מיידל, ריקל וואלעצקי (שמואל משה דעם קצבס טאָכטער).

אין 1928 האָט ער אויפגעגעבן די אַרבעט אין פּאַבריק און זיך באַזעצט אין אַ פֿאַרם, נישט וויַיט פון ניו־יאָרק. ער און זיין פּרוי האָבן ביידע זייער שווער געאַרבעט, אָבער די אַרבעט ליב גהאַט. זיי האָבן געלעבט אין דער פֿאַרם ביז 1945. אין דער צייט זענען ביי זיי געבוירן געוואָרן צוויי קינדער — אַ זון און אַ טאָכטער. די קינדער האָבן באַקומען אַ מאָדערנע יידישע דערציאונג.

יוסף זייד איז טעטיק געווען אין דער ביאַלער לאַנדסמאַנשאַפֿט, אַרגאַניזירט די פֿאַרמערס, געגרינדעט אַ צווייג פון יידיש־נאַציאָנאַלן אַרבעטער־פֿאַרבאַנד.

אין 1945 איז ער געוואָרן אַ תושב אין לאָס־אַנדזשעלעס. אויך דאָ האָט ער געקויפט אַ פֿאַרם און שווער געאַרבעט אויף פרנסה. אין לאָס־אַנדזשעלעס איז ער געווען אייניער פון די גרינדער פון דעם ביאַלער הילפס־פֿאַראיין, און איר לאַנג־יאָריקער סעקרעטאַר. ער איז טעטיק געווען אין יידישן קולטור־קלוב, געווען אַן אביבערגעבענער טויער אין דער אייניצי־קער יידישער מיטלשול, און שטענדיק אַרומגערינגלט מיט אַ סביבה פון אינטעליגענטע, קולטורעלע פֿאַלקס־מענטשן.

יוסף זייד האָט נאָך אין זיין קינדהייט אייניגעזאַפּט אין זיך אַן אויסערגעווייניעכע ליבשאַפט צו יידישער נגינה און צו אַלץ וואָס איז יידיש־פֿאַלקסטימלעך. ער האָט ליב געהאַט די יידישע שפּראַך, יידישע קולטור, געווען פֿאַראינטערעסירט אין יידישער דערציאונג און מיטגעהאָלפן צו איר פֿאַרשפּרייטונג. ער איז געווען אַן ערנסטער לייענער פון דער יידישער ליטעראַטור. ער איז געווען, אין פּולן זין פון וואָרט, אַ יידישער פֿאַלקס־אינטעליגענט.

יוסף זייד האָט געהערט צו דעם טיפ יידן, וואָס האָט מיט זיין אידעאַליזם און עקשנות געוואָלט איבערפֿלאַנצן און אויפֿהאַלטן די גייסטיקע אוצרות, וואָס מיר האָבן מיטגעבראַכט פון דער אַלטער הייַם, וואָס איז אַנגעקומען זייַער שווער און גע־בראַכט נישט ווייניק אַנטוישונגען.

ער איז געווען אַ פֿראָדוקט פון אַ תקופה אין אונדזער יידיש לעבן אין פּוילן, וואָס האָט אויפגעבויט באַוועגונגען און אַרויסגעגעבן פערזענלעכקייטן, וואָס האָבן גע־

שפייזט דאָס גייסטיקע יידישע לעבן אויף דער גאָרער וועלט. די פערזענלעכקייטן זענען אָרויסגעקומען פון דער יידישער פאָלקס־מאָסע, וואָס האָט זיך געראָנגלט און געקעמפט פאַר אַ בעסערן און ליכטיקערן מאָרגן.

פון דער נאָטור איז יוסף זייד געווען אַ וואָרעמער און האַרציקער פאָלקסטימלעכער מענטש. זיין גרעסטער פאַרגעניגן איז געווען, ווען ער האָט מיט עפּעס געקאָנט בייהילפיק זיין אַ חבר, אַ פריינד. ער האָט געלעבט אַ לעבן פון אַן ערלעך אידעאַליסטישן האַרעפאַשניק און קולטור־מענטש.

די לעצטע עטלעכע יאָר האָט זיך זיין עקאָנאָמישע לאָגע באַדייטנדיק פאַרבעסערט. ער האָט אויפגעגעבן די פאַרם און זיך געקליבן דאָס יאָר באַזוכן מדינת ישראל. דער אכזריותדיקער טויט האָט דעם 28סטן יוני 1959 אַ סוף געמאַכט צו זיינע פלענער.

גרויס איז דער פאַרלוסט און צער פון זיין פרוי רעגינאַ, וואָס האָט מיט אים צוזאַמען אַלע יאָרן מיטגעאַרבעט. געווען אים אַ געטרייע און איבערגעגעבענע לעבנס־באַגלייטערן, און מיט אויסערגעווייניגלעכער טרייישאַפט אים פאַרגרינגערט די ליידן אין די לעצטע חדשים פון זיין לעבן. גרויס איז דער פאַרלוסט און טרויער פון די קינדער, משפחה און פריינד. גרויס איז אויך די אבידה פאַר אונדזער בילפס־פאַראיין, וועלכער האָט פאַרלירן איינעם פון זיינע טרייַע און איבערגעגעבענע טויער, וועמענס אָנדענק מיר וועלן שטענדיק טראָגן אין הארץ.

אדוואקאט אברהם יצחק גאטליב

געבוירן אין שעדלעץ אין יאָר 1843. אין עלטער פון 16 יאָר האָט ער חתונה געהאַט מיט פערל ראָזנבערג, 15 יאָר אַלט. ווייַט אויס, אַז נאָך דער חתונה האָבן זיי זיך באַזעצט אין ביאַלע, וויל אַלע זייערע קינדער זענען געווען געבוירענע ביאַלער.

אברהם יצחק האָט געשטאַמט פון אַ זייער פאַנאַטיש פרומע היים. זיינע עלטערן האָבן אים געשטרעט צו לערנען אין שול. אַזוי ווי אָבער ער האָט פאַרמאָגט אויסערגעווייניגלעכע פעאיקייטן, האָט ער געלערנט פריוואַט און שפעטער באַלייגט עקזאַמען. ער האָט פולשטענדיק באַהערשט די שפראַכן: העברעאיש, פויליש, רוסיש, דייטש, פראַנצייזיש און ענגליש.

דער באַגער צום לערנען איז ביי אים געווען אַזוי שטאַרק, אַז זייענדיק שוין פאַרהיראָט, לאָזט ער זיך אַוועק קיין אויסלאַנד, כדי זיך צו פאַרפולקאָמען אין שפראַכן, און לאָזט איבער די פרוי און קינדער, נישט האָבנדיק אָפילו די מעגלעכקייט צו פאַרזיכערן זיי אַוועלכן סאי קיום. בעת זיין ווייַלן אין אויסלאַנד האָט ער באַזוכט דייטשלאַנד, פראַנקרייך, ענגלאַנד און צפון־אַמעריקע.

נאָך זיין צוריקקער פון אויסלאַנד איז ער געוואָרן אַן אַדוואָקאָט. ער האָט קיינמאָל נישט אָנגענומען קיין משפט פון אַ ייד קעגן אַ ייד און שוין אָפּגערעדט פון אַ קריסט קעגן אַ ייד.

פאַרן גערעכט פלעגט אברהם יצחק גאָטליב דערשיינען אין אַ באַזונדערער הלבשה, לויט דער דעמאָלטיקער פאַראַדענונג פון דער צאַריסער מאַכט. פרייטיק, מיטאָג־צייט, פלעגט ער אויסטאָן די גויישע מלבושים (אַזוי פלעגט ער זיי רופן), זיך אָנטאָן אין די יידישע קלייַדער און זיך געמוטמען גרייטן אויפצושטעמען דעם שבת. פאַרשטייט זיך, אַז אין דער צייט פלעגט ער שוין נישט אויפנעמען קיין אינטערעסאַנטן.

ווי אַ רעליגיעזער יידּ און גערער חסיד, איז ער פרייטיק־צונאַכט געווען פון די ערשטע אין גערער־שטיבל. שבת און יום־טוב פלעגט ער זיצן פאַרטיפט אין יידישע ספרים.

אין יאָר 1915, בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה, ווען די דייטשן האָבן אָקופירט ביאַלע, איז ער באַשטימט געוואָרן ווי אַ ציווייל־ריכטער. אין יאָר 1916 איז ער קראַנק געוואָרן און איז נפטר געוואָרן.

(איבערגעגעבן פון זיין אייניקל זלמן גאָטליב — בוענאָס־איירעס).

פּ. גאלד / פּיוול פרידמאן

ער איז געווען פון די ערשטע בונדיסטן אין ביאַלע (אַן עלטערער ברודער פון דער, אין ביאַלע באַקאַנטער בונדיסטין, חברטע מרים). צוליב די פאַרפאָלגונגען פון דער צאַריסער מאַכט האָט ער פאַרלאָזן ביאַלע, מיטן געדאַנק צו עמיגרירן קיין אַמעריקע. ער איז אָבער, צוליב גועלט־מאַנגל, געבליבן שטעקן אין דענעמאַרק.

אין קאָפענהאָגן איז ער געוואָרן אַ מאלער און אַן אַקטיווער וועד חבר אין דער דראַמאַטיקער דעמישער סאָציאַל־דעמאָקראַטישער פאַרטיי. מיט דער צייט איז ער געוואָרן דער גרעסטער מאָלער־אונטערנעמער. ווען מיט דער שטאָט־פאַרוואָלטונג אין קאָפענהאָגן האָבן אָנגעפירט די סאָציאַל־דעמאָקראַטן, איז ער

בערנארד ליבערמאן

אַ זון פון חוה דינעס. הויך, שלאַנק און גראַציעז. געלערנט אין דער ביאַלער גימנאַזיע, איבערגעריסן דאָס לערנען, אַוועק קיין וואַרשע און זיך דאָרט אויסגעלערנט דאָס פאַך פון אַ צאָן־טעכניק.

אין די צוואַנציקער יאָרן איז בערנאַרד ליבערמאַן אַוועק קיין פּאַריז, און ווי מ׳האָט דערציילט, האָט ער דאָרט געלעבט גרויס דחקות. מיט איינמאָל איז קיין ביאַלע דערגאַנגען די ידיעה, אַז ליבערמאַן איז אין פּאַריז זייער רייך געוואָרן. ער האָט אַריבערגענומען קיין פראַנקרייך די גאַנצע פאַמיליע זיינע און זי דאָרט איינגעאָרדנט.

ביאַלער אין פראַנקרייך פלעגן שרייבן אַהיים וועגן לי־בערמאַנס רייכטום. ער האָט געקויפט די שענסטע פאַלאַצן און סאַלאָנען, די טייערסטע מעבל און טעפּיכער. אין זיינע פאַלאַצן האָבן אים און זיינע געסט באַדינט לאקייען און קאַמערדינערס אין פראַקן און ווייסע הענטשקעס. ער האָט באַנוצט די בעסטע טעקסי־מאַרקעס, געהאַט אַן אייגענע לאָשע אין דער אָפּערע, געקויפט צענדליקער הייזער אין די הויפּט־שטעט פון אייראָפּע (אין וואַרשע, דאָס גרויסט הויז אויף פּאַקסאַל גאַס 17) און וויליט אויפן ברעג ים.

בערנאַרד ליבערמאַן האָט זיך נישט באַנוגנט צו זיין בלויז אַ מיליאָנער, זיין ברויזנדיקער טעמפּעראַמענט האָט פאַרלאַנגט שעפּעריש טעטיקייט. ער איז געוואָרן פּרעזידענט פון אַ סך אינדוסטריע־און פינאַנץ־אונטערנעמונגען. פאַר זיינע פאַר־דינסטן אויפן געביט פון פילאַנטראָפּיע, איז ער דורך דער פראַנצייזישער רעגירונג געקרוינט מיט טיטל: „אָפּיציר פון ערן־לעגיאָן".

נישט געקוקט אויף זיין קאַריערע ווי אַ מיליאָנער, איז בערנאַרד ליבערמאַן פאַרבליבן אַ פאָלקס־מענטש. אין די קרייזן פון דער פאַריזער העכערער געזעלשאַפט, אין וועלכער ער האָט פאַרקערט, האָט ער נישט פאַרהוילן זיין ייִדישקייט, און אָפּן אונטערשטרעכן זיינע ייִדישע אנשויאונגען. אַ ייִדיש פאָלקס־לידל און אַ גוטער ייִדישער וויץ, האָבן תמיד געפונען אין אים אַ פלייסיקן צוהערער. ער האָט גערן דערמאָנט זיינע קינדער־יאָרן, ווען דער גורל איז נישט געווען צו אים אַזוי ליבלעך. בערנאַרד ליבערמאַן האָט זיך פאַזיטיוו אָפּגערופן אויף אַלע וועגדונגען וועגן הילף, וואָס זענען צו אים דערגאַנגען פון זיין געבוירן־שטאָט ביאַלע.

בעת דער אָקופּאַציע פון פּאַריז דורך די דייטשן, אין דער צווייטער וועלט־מלחמה, איז בערנאַרד ליבערמאַן דורך זיי דערשאָסן געוואָרן.

(באַאַרבעט לויטן ארטיקל פון ארטור לעדערמאַן אין „פאַדלאָסיער לעבן", נומער 50 פון 22.12.1933).

יוסף באביטש פרוי׳אני / ד״ר יהודה לייב דאווידסון*

אבידה גדולה אבדה לנו בימים האלה. מעיר ביאַלה בפלך שדליץ נתקבלה הבשורה המעציבה, כי ביום השבת, כ״ד תשרי העבר, מת שם מיתת חטופה ע״י שבץ הלב, בשנת החמישים ושש לימי חייו, הסופר העברי הנודע הד״ר יהודה לייב דאוויד־סון. הרבי להציג לו ציון ולספר מעט אחרי מטתו ב„הזמן".

המנוח היה אחד מיחידי־הסגולה ומבני העליה, ההולכים ופותחים בינינו בזמן הזה. הוא הצטיין בתור איש שאחד בקרבו השכלה כללית ועברית במידה מרובה. הוא קרא ושנה הרבה בספרותנו העברית העתיקה והחדשה, וגם כתב עברית בסגנון יפה, מלוטש ומדויק. המנוח היה יהודי נלהב מאד, בעל לב חם ורגשי שאהבתו העזה את עמיו ומסורותו אליו נבעו לא מתוך תיאוריות שונות, אלא מתוך עומק לבו ונפשו. הוא היה לאומי וציוני במלוא משמעותן של המלים האלה, שתחית עמנו על אדמת אבותיו והתפתחות בינינו הרוחניים וההיסטוריים היו מרכז רעיונותיו ומשאת נפשו בחייו הקצרים, ולהן הקדיש גם את כשרונו הספרותי.

הד״ר יהודה לייב דאווידסון נולד בשנת תרי״ז בעיר הק־טנה קאפוליה, בפלך מינסק, שממנה יצאו חכמים וסופרים ידועים, להוריים נכבדים ממשפחה מיוחסת בישראל. אביו ר׳ אהרן, שהיה מופלג גדול בתורה ועם זה גם משכיל ומליץ בשפת עבר, מסר אותו למלמד משכיל ויחיד במינו בזמן ההוא, אשר ידע את הדקדוק ותנ״ך עם פירוש ה„ביאור". — דבר שהיה מורת רוח כל תופשי התורה בקאפוליה. מהמלמד המש־כיל ובעל התנ״ך הזה עבר הנער למלמד בעל גמרא ועשה חיל רב בלמודו, ועד מהרה יצא לו שם בעיר בתור „עלוי". במלאת לו שתים־עשרה שנה עזב את עיר מולדתו ויסע לישיבת מיר. שתי שנים למד בישיבה הזאת, ואז אספו אל ביתו דודו ללמדו תורה הרב הגאון רבי יצחק יחיאל דאווידסון ז״ל אב״ד בעיר קאריליץ. הרב הזה שהיה בקי בהוויות העולם ורחוק מהקנאות, מצא קורת רוח במליצותיו ושיריו של העלם ויעו־דדהו להשתלם עוד יותר בשפת עבר.

אחרי מות דודו הרב בא העלם לעיר מינסק, ששם היו לו קרובים עשירים ונכנס שם לישיבה הגדולה. בעיר זו התעוררה בו התשוקה ללמוד את הלשון הרוסית, שהיתה זרה לו, והוא כבר אז בן תשע־עשרה שנה. שם נמצא לו אז מורה עברי אחד שהתחיל ללמדו בחנם שעה אחת ביום את הלשון הרוסית. גם בחשבון ובלשון אשכנז רכש לו ידיעות קטנות. אולם גם מהתלמוד ומלשון העברית וספרותה לא משך את ידיו. אבל בהודע הדבר הזה לקרוביו, קצפו עליו ויגרשום מביתם, באופן שנשאר בלי מזון ומעון בעיר הגדולה הזאת. אך על ידי מורו הנזכר עלתה בידו בעת רעה כזו להשיג איזה שעורים בלשון עברית ותלמוד, ומזה היה לחמו הדל נמצא.

בעת ההיא כתב דאווידסון מאמר גדול בשם „לקדם את

---

* דער מאמר ווערט ד״ר יהודה לייב דאָווידזאָן, ווערט געגעבן אין העברעאיש לויטן מקור, ווי מיר האָבן געפונען.

פני הרעה", על דבר נחיצות יסוד בית־ספר גבוה לחכמת ישראל ברוסיה על־פי דוגמת בתי־המדרש שבברלין ובריסלוי, שנדפס בארבעה המשכים בעתון „הקול" של ראקדינסאן. המאמר הזה משך אליו את עיני הקוראים והסופרים, וביניהם גם את המנוח מ"ל לילינבלום, שגמר עליו את ההלל. אחרי המאמר הזה כתב עוד מאמרים אחדים על דבר עבודת האדמה והת־פתחות חרושת־המעשה בין יהודי רוסיה.

בשנת 1882 בא הצעיר דאווידסון לווארשה, שם פנה בבקשה אל עורך „הצפירה" חז"ס (חיים זליג סלאנימסקי) כי יהיה לו לעזר במעט. חז"ס קבלו בסבר פנים יפות, אך לא יכול להושיע לו במאום. בעמל גדול קבל שעורים אחדים, שהביאו לו שנים־עשר רובלים לחדש. אז שכר לו חדר קטן בעליה תחת הגג והתחיל מכין את עצמו בהתמדה גדולה לבית־הספר הגבוה. במשך שנתיים וחצי הספיק לרכוש לו את כל הידיעות והלימו־דים של הגימנאזיה, ויעמוד בנסיון מקבל תעודת בגרות. הדבר הזה היה אז לנס ופלא בעיני מורי הגימנאזיה. וידיעו אודותיו בעתונים הפולנים „קוריאר ווארשאווסקי" ו„קוריאר פאראנני".

בשנה ההיא נכנס להאוניברסיטה בפאקולטה המדיצינאי.

במשך זמן למודו בהאוניברסיטה מצא את מחיתו ממקורות שונים: מקצת ההוראה ומקצת מן הסטיפנדיום של האוניבר־סיטה ומקצת מעבודות ספרותיות שונות. בנוגע אל אלה האח־רונות לא למותר יהיה לספר עכשו עובדא זו: הוא הדפיס אז מודעה בהשבועון העברי־הפולני „איזראיליטה", כי תלמיד האוניברסיטה היודע את הספרות העברית מבקש לו עבודת מורה. על המודעה הזאת נענה לו הסופר הפולני הנודע קלי־מינס יונושה, ויציע לפניו כי ילמדו לקרוא ספרים בלשון היהודית, כפי שיוכל לקרוא בעצמו את הכתוב בספרים הללו, ושכר־למוד ישלם לו רובל לשעה. דאווידסון קבל את הצעתו, ויחל ללמדהו את הקריאה היהודית. עברו שבועיים, קלימינס נוכח לדעת, כי לשוא הוא מאבד את עתו וממונו, יען כי קשה הדבר ממנו ולעולם לא יגיע אל מטרתו. ויחדל ללמוד. אז הציע קלימינס לפניו, כי יתרגם בשבילו בתרגום חפשי ללשון הרוסית אחדים מן הסופרים המעולים בספרות היהודית, והוא יתרגם את התרגום הרוסי ללשון הפולנית. לתכלית זו בחר לו את ספרי אברמוביץ „הסוסה" ו„מסעות בנימין השלישי" ויתרגמם לרוסית, וקלימינס יונושה תרגמם אח"כ לפולנית. התרגומים של הספרים האלה, שנמכרו לאלפים לא היו לרצון בעיני האנטישמיים בווארשה, ויחרפו ויגדפו את יונושה על מעשהו זה.

בשנת 1890 גמר את חוק למודו בהאוניברסיטה ויצא מוכ־תר בתואר דוקטור לחכמת הרפואה. אחרי גמר את האוניבר־סיטה קבע את מושבו בתור רופא בעיר הקטנה קלצק בפלך מינסק. אחרי שבתו שם כשבע שנים העתיק בשנת 1898 את מושבו לעיר פרוז'אני בפלך גרודנה, ואז בא בברית הנישואין עם בת הציוני הנודע מר אליעזר הכהן קאפלאן מסקאפין. לפני שנתיים העתיק שוב את מושבו לעיר ביאלה, ששם קטף המות את חייו בעודנו במבחר שנותיו.

הד"ר יהודה לייב דאווידסון כתב מאמרים חשובי ערך בשאלת היהדות והלאומיות ב„המליץ", „הצפירה", „פרדס", „האשכול", „השלוח" ועוד. מלבד זה השאיר אחריו הרבה כתבי־יד, ובהם ספרים שלמים הראויים לדפוס. המנוח עזב אחריו אשה צעירה ובן־יחיד נער בן־שלש־עשרה שנה.

בני העיר ביאלה ידעו לערוך את ערך המנוח ולחלק לו כראוי את הכבוד האחרון, ויספידוהו כהלכה ויקברוהו במחבר הקברים. שלום לעפרו!

(„הזמן", ווילנא 1912, מספר 225. מאמר הנ"ל נדפס גם ב„הצפירה" מספר 221 בשנת 1912 עם שינויים קלים).

משה רבאון / פריץ קארנבערג

אַ זונטיק, חמשה־עשר באב 1916, אַ וואָכנדיקער זומער־טאָג, וועלכער האָט אגב פֿאַר דער יידישער באָפעלקערונג נישט געהאַט קיין באַזונדערע באַדייטונג. פֿאַר דער „יבנה" שול איז עס אָבער געווען אייניער פון יענע אורלאַלטע יום־טובֿים, וואָס זענען באַנייט געווארן, אויב נישט מיט קיין באַזונדערן רעליגיעזן כאַראַקטער, איז כמעט ווי אַ שול־יום־טוב. אָט דער יום־טוב איז געפייערט געוואָרן מיט אַ שול־אויספלוג אין די וועלדער אַרום דער שטאָט אויף אַ גאַנצן טאָג. די קינדער האָבן פריילעך מאַרשירט אין די ריי־ען, אַנ־הייבנדיק פון די קליינינקע 6—7 יאָריקע קינדערלעך פון די מכינות (פאָרבאָריטונגס־קלאַסן) ביז די עלטערע 14—15 יאָרי־קע תלמידים. אַ פרייד איז אויסגעגאַסן געווען אויף אַלע פנימ־לעך און פון די מיילעלכלעך האָבן אַרויסגעזונגען די לידער, וואָס זיי האָבן שוין באַווייזן אויסצולערנען אין די עטלעכע חדשים פון דער שול־עקסיסטענץ. אַזאַ שול־יום־טוב זיך אויך געפילט אין דער שטאָט, ווייל אַ גרויסער טייל פון דער דערוואַקסענער יוגנט האָט מיטגעמאַכט אַזאַ שפאַציר מיט די תלמידים פון „יבנה".

נאָכן פאַרווייללן אַזאַ זומער־טאָג אין וואַלד אין פאַרשיי־דענע שפילעריייען אד"ג האָט מען פאַרנאַכט צורקגעקערט פון וואַלד, אויף דער וואַליע, אין שטאָט אריין. בעת דעם צוריק־מאַרש פון דער שול איז זיך אַ דייטשער זעלנער געגאַנגען פון שטאָט צו זיין ווויי־אָרט אויף דער וואַליע. אָנטרעפענדיק אויף דער קינדער־פראָצעסיע, אונטער דער אָנפירונג פון לערערס, מיט אַ לידער־געזאַנג אין אַ שפראַך, פון וועלכער ער האָט, בייַ זיין גאַנצער אָנשטרענגונג, נישט געקאָנט פאַרשטיין קיין אייניציק וואָרט — איז דער דאָזיקער זעלנער צוגעגאַנגען צו אַ לערער, וואָס האָט געפירט זיין קלאַס און געפרעגט: „ווער זענען די קינדער און אין וואָס פאַר אַ לשון זינגען זיי?" די תשובה: „יידישע קינדער און העברעאישע לידער" איז פאַר דעם זעלנער געווען אַן אויפטרייסלנדיקע אָנטפלעקונג. עפעס איז ער ווי אַרויסגעריסן געוואָרן פון עקסיסטירנדיקער ווירק־

לעכקייט און אַריין אין אַ חלום־וועלט. ער האָט זיך אומגעקערט צוריק, און אַנשטאָט צו גיין צו זיך אַהיים אויף דער וואָליע, האָט ער מיטגעשפרייזט מיטן חלום אין שטאָט אַריין.

די קינדער זענען אַנגעקומען אין שול אַריין. ס׳איז שוין געווען פינצטער און די קינדער זענען אָפּגעשיקט געוואָרן אַהיים. דער דאָזיקער דייטשער זעלנער האָט קיין מנוחה נישט געגעבן. פּראָגן אויף פּראָגן. אַ טייל פון זיי זייַנען נאָיווע, וועלכע האָבן, נישט ווילנדיק, אַרויסגערופן ביי אונדז אַ שמייכל. געפּילט האָט זיך אַבער, אַז דאָס שטייט אַ נאָענטער מענטש, אין וועלכן אַ פונק האָט עפּעס אָנגעצונדן.

נאָר אַ שעהדיקן שמועס האָט זיך אַרויסגעשטעלט, אַז דער זעלנער איז אַ ייד פון בערלין, הייסט פריץ קאָרנבערג, אַרכיטעקט און מאלער. וויס פון יידישקייט אַזוי פיל, אַז אַ ביאַלער גוי קאָן אים דינען פֿאַר אַ רב... זיין גאָנצער יידישער באַגאַזש איז באַשטאָנען פון עטלעכע אינערגעלייענטע מאמרים פון מאַרטין בובער.

אין דייטשן מיליטער האָט קארנבערג געדינט ווי אַ שאָפער און איז געשטאַנען מיט זיין אייגנהייט אויף דער וואָליע. די גאָנצע וואָך איז ער באַשעפטיקט געווען אין זיין דינסט און פריי איז ער געווען די זונטיק־טעג.

דעם ערשטן זונטיק, נאָך יענער ערשטער באַגעגעניש, איז קארנבערג דערשינען אין דער שול. אָנגעהויבן זיך פֿאַראינטערעסירט נענטער מיט אַלע פרטים, מיטן לער־פּראָגראַם, לע־רערס, אַרדענונג אא״וו. און דאָ קומט באַלד פון זיין זייט אַ פֿאַרשלאָג וועגן מיטאַרבעט, זעלבסטפֿאַרשטענדלעך אין געהיים, ווייל די מיליטער־מאַכט טאָר נישט וויסן פון אָנהאַלטן אַן ענגן קאָנטאַקט מיט דער ציווילער באַפעלקערונג. אין לימוד־פּראָגראַם פון דער שול זענען געווען באַשטימט צוויי שעה אין דער וואָך צו לערנען צייכענען אין יעדער קלאַס. דער לערער איז געווען ישעיהו אידל עמבערגער. לויט קארנ־בערגס פֿאַרשלאָג, זאָל ער איבערנעמען אַ טייל פון דאָזיקן אונטערריכט זונטיק. ביי זיינע לעקציעס זאָל ביי־זיין לעמבער־גער, כדי זיך צו פֿאַרפולקאָמען אין טעאָרעטיש־פּעדאַגאָגישער הינזיכט, וועלכע האָבן אים געפעלט. די איבעריקע טעג זאָל לעמבערגער אַליין פֿאַרוצען די לעקציעס.

אַזוי איז קארנבערג אַריין אין אונדזער קרייז און מיטגע־אַרבעט מיט אַלעמען. אין דער „יבנה״־שול האָט ער זיך באַטיי־ליקט אין אַלע פּעדאַגאָגישע און אָנדערע באַראַטונגען און זי־צונגען, און אַזוי אויך אויף אַלע אָנדערע געביטן פון דער ציוניסטישער טעטיקייט אין שטאָט.

ער האָט אָבער נישט נאָר געאַרבעט, נאָר ער האָט אויך געמוטמען אַלץ, וואָס איז אים נויטיק געווען פֿאַר זיין פֿאַריידישן זיך. דאָס ערשטע האָט ער אָנגעהויבן לערנען עברית. זיין לע־רער איז געווען יעקב שטיינמאַן. מ׳מוז מודה זיין, אַז דאָס איז אים אָנגעקומען זייער און זייער שווער. אַ סך העברעאישע קלאָנגען האָט ער בשום אופן נישט געקאָנט זיך צואייגענען. ביזן סוף פֿלעגט ער אַ „יוד״ נישט אָנדערש אַרויסרעדן ווי אַ „זש״. למשל, „זשעלעד״, אנשטאט „ילד״. אַ כאַראַקטעריסטי־שער פאַקט פֿאַר זיין פּרעמדקייט. אין אָנהייב, אידער ער האָט אָנגעהויבן לערנען עברית, האָט ער אויסגעפרווט יעדן געשריבענעם אות באַזונדער, וויפֿל באַוועגונגען פון דער האַנט ס׳פֿאַדערן זיך אין פֿאַרגלייך מיטן זעלבן אות אין דער לאַטיינישער שריפט. דאָס האָט אים געגעבן אַ באַווייז וועגן דער פּראַקטישקייט פון דער שריפט פון „רעכטס״ אויף „לינקס״...

קארנבערג האָט אָנגעהויבן קומען אין ציוניסטישע הייזער און אַזוי אַרום אַרייַנגעדרונגען אין אַ יידישער סביבה, וועזן דאָס יידישע טאָג־טעגלעכע לעבן פון נאָציאָנאַלן און רעליג־יעזן אַספּעקט. געוואָרן אַ הויזפרייַנד אין אַזאָלכע הייזער, ביי פֿאַמיליע־שמחות אד״ג. אַוועקגעזעצט זיך צווישן אַלע און מיט אירן, מויל און אויערן געשלונגען יעדע דערציילונג; יעדן מנהג. וועגן אַלץ געפרעגט און געבעטן אויפקלערונגען; אַזוי אַז — וואָר האָט נישט געקאָנט קארנבערגן, ווי אייגענם פון אונדז?

ער האָט זיך פֿאַראינטערעסירט מיטן עקאָנאָמישן לעבן פון די יידן. ליידער איז בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה דער עקאָנאָמישער מצב געווען אַזוי רואיניירט און נישט סטאַביל, אַז ס׳איז אים שווער געווען עפּעס דערפון צו לערנען. אַ געוואָלדיקע אָנטפלעקונג איז פֿאַר אים געווען די עקסיסטענץ פון יידישע בעלי־מלאכות. אין אָנהייב, אַז מ׳האָט אים וועגן דעם דערציילט, האָט ער פּשוט נישט געוואָלט גלויבן. אין זיין פּרייַער צייט פלעגט מען מיט אים אַרומגיין און וווייזן אים לעבעדיקע מענטשן ביי די וואַרשטאַטן, יידן מיט בערד און אין זייערע הענט פֿאַרשייַדענע אַרבעטס־כלים. ער איז געווען אויסער זיך, האָט זיינע אייגענע אויגן נישט געגלויבט. זיין צייכענונגס־בלאָק, מיט וועלכן ער פלעגט זיך קיינמאָל נישט שייַדן, איז פֿאַרפולט געוואָרן מיט טיפן פון מענטשן ביים וואַרשטאַט מיט אַרבעטס־מכשירים אין די הענט.

ווי געזאָגט, פלעגט זיך קארנבערג באַטייליקן אין אַלע ציוניסטישע אַרבעטן. ס׳איז איבעריק אויסצורעכענען ווי אזן וועג, פונקט ווי ס׳איז איבעריק צו רעדן פֿאַר אונדז וועגן אונדז. ס׳וועט נישט איבעריק זיין צו דערציילן אַ קליינעם עפּיזאָד, וואָס וווייזט אַ כאַראַקטעריסטישן שטריך פון קארנ־בערגן.

אַ חנוכה־אָונט, סוף 1916, אין דער „יבנה״־שול. אַזאַ אָונט איז נישט נאָר געווען אַ יום־טוב פֿאַר די תלמידים, נייערט אויך פֿאַר די עלטערן, פריינד און דער עיקר פֿאַר אַלע ציוניסטן אין שטאָט. ווי אַ גאַסט איז אויך אייגעלאַדן געוואָרן ד״ר שוואַבע, אַ דייטשער מיליטער־מאַן, אַ ציוניסט, אויך פון בערלין, וואָס זיין דינסט איז געווען אין דער דייטשער פֿאַלי־צייַ־פֿאַרוואַלטונג. מיט ד״ר שוואַבע איז זיך אויסגעקומען צו באַקאַנען ביים דערליידיקן אַ ציוניסטישן ענין אין דער פֿאַלי־צייַ. פון דעמאָלט אָן איז דער קאָנטאַקט מיט אים אָנגעהאַלטן געוואָרן, אָבער אין אַ מער פֿאַרזיכטיקער פֿאַרעם, ווי מיט קארנבערגן.

ד״ר שוואבע און קארנבערג זענען געווען צוויי באַזונדערע כאַראַקטערן. דער ערשטער: קאָפּ, אַרגאַניזאַטאָרישע פעאי־קייטן, ציוניסטישע פּראַקטיק פון זיין טעטיקייט צווישן דער ציוניסטישער אַקאַדעמישער יוגנט אין בערלין. דער צווייטער:

האָרץ און נשמה, אויפן געביט פון ציוניסטישער טעטיקייט אָנגעהויבן צו שטעלן בייַ אונדז די ערשטע טריט.

בייַ דער געלעגנהייט פון חנוכה־אָוונט, האָב איך געפונען פֿאָר ריכטיק צו באַקאָנען די צוויי בערלינער יידן און זייַ געלאָזט אַליין אויף אַ שמועס צווישן זיך. דער שמועס האָט אָבער לאָנג נישט געדויערט. נאָך אַ קורצער ווייל איז קאָרנ־ בערג געשטאַנען לעבן מיר. איך האָב געפילט, אַז קיין האָר־ ציקע חברשאַפט איז נישט געשלאָסן געוואָרן. וואָס איז? — ד״ר שוואבע האָט געפרעגט קארנבערגן: „זינד זי אַקאַדעמי־ קער?״ — „ניין, באומייסטער״ — איז געוואָרן זיין תשובה.

אויב איך האָב נישט קיין טעות, איז קארנבערג געווען אין ביאַלע ביז אָרום סוף 1917. מיטן פאָרמאָרש פון דייטשן מיליטער אין רוסלאַנד, איז דער אויטאָ־פֿאָרק פון קארנבערגן אָוועק קיין כאַרקאָוו. דאָרט האָט קארנבערג גלייך געפונען דעם וועג צו די „צעירי־ציון״ און זיי אַ סך מיטגעהאָלפן בייַ פאָרבינדונגען מיט אויסלאַנד.

בייַ מיין קומען קיין ארץ־ישראל, אין סוף 1925, האָב איך זיך דערוווסט, אַז קארנבערג געפינט זיך אין ירושלים. ווי אַן אַרכיטעקט האָט ער געהאַט די אויפזיכט איבערן בוי פון די אוניווערסיטעט־בנינים אויפן הר־הצופים. איך האָב אים, פאָרשטייט זיך, באַלד באַזוכט אין זיין הויז, אין דער שכונה „תלפיות״ (ירושלים). דאָס הויז איז געווען געבויט לויט קארנבערגס באַזונדערן קינסטלערישן געשמאַק. אין דעם הויז האָב איך געפונען אויף די וועגט, צווישן אַנדערע צייכענונגען, אויך אַ טייל פון ביאַלע, און אויך עטלעכע תלמידות פון דער „יבנה״־שול (מירטשע בלאנקליידער מיטן פידל, איטקע רובינשטיין א״א).

אין די 1929־געשעענישן, איז דאָס הויז, וואָס איז געווען דאָס לעצטע אין דער שכונה, פאָרברענט געוואָרן דורך די אַראַבישע אָנפאַלערס. דערמיט זענען אויך פאָרברענט געוואָרן זכרונות פון ביאַלע, וואָס קארנבערג האָט דאָרט געהאַט אין פאָרעם פון קינסטלערישע צייכענונגען. ס׳האָט געדויערט עט־ לעכע יאָר ביז ס׳איז קארנבערגן געלונגען צוריק צו רעמאָנ־ טירן און אויפלעבן אויפסנייַ זיין הויז. לייַדער איז אים אָבער שוין נישט באַשערט געווען אין דעם לאָנג צו פאָרבלייַבן. בעת דער אַרבעט אין גאָרטן אָרום הויז, וועלכן ער האָט מיט אַזוי פיל ליבע געפלעגט, איז ער געשטאָרבן פון אַ האָרץ־ אָנפאַל.

פרויען געשטאלטן

מיטן גאנצן עטלעכע פרויען־גרעסטאַלטן, און דאָס דווקא פון דער פריערדיקער תקופה, איז נישט געוואָגט געווארן, אַז דערמיט איז אויסגעשפּעט געווארן אָלץ, וואָס ס׳לאָזט זיך צעווייס זאָגן וועגן ביאָלער פרויען, וואָס זענען טעטיק געווען אין פאָליטישן און געזעלשאַפטלעכן לעבן אין שטאָט, אין די יאָרן פאַרן חורבן. אויב מיר דערציילן דאָ וועגן גאדיע שטיינמאַן און חוהלע ראדזינעק, איז דאָס נאָר בלויז וועגן צוויי יונגע הערשאַפֿט פרויען־גרעסטאַלטן. ס׳האָבן אָבער נישט געפעלט אין שטאָט קיין פרויען פון יונגן דור, וואָס האָבן פאָר זייערע פאָליטישע אינטערעסן יאָרן אין תפיסות; פרויען, וואָס האָבן פאַרלאָזט זייערע וואַרעמע היימען, אַוועק, ווי חלוצות, קיין ארץ־ישראל און געלעבט דאָס שווערע און הערשישע לעבן ביים אויפבוי פון לאַנד. און אַודאי איז געווען אַ קאָנטיקע צאָל פרויען, וואָס האָבן זיך מתעסק געווען אין שטאָט מיט סאָציאַלער הילף פאר די נויטבאַדערפטיקע שיכטן.

ס׳איז אונדז קלאָר דער בלויז אויף דעם געביט, אָבער ליידער איז אונדז נישט געלונגען צו באַקומען אַוועלכן ס׳איז מאָטעריאַל, כדי צו פאַרגרעסערן די צאָל פרויען סילועטן.

יצחק שיין תל־אביב / טילע בערלין

אין שענסטן טייל פון דער שטאָט, אינמיטן מאַרק, אויפן ברייטן טראָטואַר, שטייט אַ גרויס הויז. דער הויף איז פאַר־בויט פון אַלע זייטן, מיט אַ דורכגאַנג־טויער אין דער זאָקאַש־טשעלנער גאַס, קעגנאיבער דעם קלויסטער. פון דער מאַרק זייט איז דער אַרײַנגאַנג דורך אַ בריטן, געשניצטן טויער מיט אַ הילצערנער פאָדלאָגע. די וועטע זענען געשאלעוועט מיט האָלץ.

אין פאַרטער איז געווען דער אָפּטייק פון אָסטראָווסקי, און אויפן ערשטן שטאָק זיין דירה, פון 6—7 צימערן, מיט אַ באַלקאָן קעגנאיבער דעם מאַרק־סאָד.

אין שטאָט האָט מען עס געריפן דאָס קהלשע הויז. נישט יעדער האָט געוווסט פון וואָנען אָט דער נאָמען שטאַמט, און אַז דאָס הויז האָט אַמאָל געהערט צו טילע בערלין.

טילע, די טאָכטער פון ר׳ יצחק אייזיק שחור, אַ רייכער בעל־הבית, איז געווען פאַרהייראָט צו שמואל פאליק (זיין פאַמיליע־נאָמען געדענק איך נישט), אַ גרויסער און רייכער האָלץ־סוחר, וואָס האָט געפירט מסחר מיט דייטשלאַנד. אין אַ געוויסן פרילינג, ווען ער האָט געשיקט ריזיקע טראַנס־פאָרטן האָלץ אויפן ווייסל קיין דאַנציג, איז געשען אַ קאַטאַ־סטראָפע. די שטורמישע ווייסל־כוואָליעס האָבן צעריסן די האָלץ־טראָטוועס, דער גאַנצער האָלץ־טראַנספאָרט איז אַריין אין ים, און אַ צענדליק שיפערס איז דערטרונקען געווארן.

אויסער דעם געלט־שאָדן האָט ער נאָך געהאָט אויף זיך אַ פראָצעס און געמוזט באַצאָלן גרויסע סומעס אַנטשעדיקונג די פאַמיליעס פון די אומגעקומענע שיפערס. ער איז געווארן אַ ירוד. דער שווערער מצב האָט אויף אים אַזוי שטאַרק געווירקט, אַז אין אַ קורצער צייט אַרום איז ער געשטאַרבן פון אַ האַרץ־שלאָג.

די איבערגעבליבענע קינדערלאָזע אַלמנה, טילע, האָט זיך אָבער נישט פאַרלוירן און איבערגענומען דעם מאַנס געשעפטן. זי האָט זיך געשטעלט פאַר אַ צייל צו באַצאָלן אַלע חובות, וואָס זענען פאַרבליבן בירושה. זי האָט אַליין געזומען קויפן האָלץ און ווידער טראַנספאָרטירן עס מיטן וואָסער.

אין יענער צייט, אין די אַכציקער יאָרן פון פאַריקן יאָר־הונדערט, האָבן כמעט אַלע וועלדער אין ביאָלער סביבה, ווי אויך דער ביאָלער הויף, געהערט צום פירשט האָהענלאָהע. אַזוי ווי דעמאָלט איז אַרויס אַ רוסישער געזעץ, וואָס האָט פאַרבאָטן אויסלענדישע בירגער צו באַזיצן גרויסע מאָיאָנ־קעס, האָט דער פירשט געזומען ליקווידירן און אויספאַרקויפן זיינע פאַרמעגנס.

טילע איז געווארן איינע פון די גרעסטע קונים פון פירשטס וועלדער, און די טראַנזאַקציעס האָבן באַטראָפן הונ־דערטער טויזנטער רובל. דער פירשט אַליין פלעגט זיין אַ בן־בית ממש ביי טילען אין הויז. פאַרשטייט זיך, אַז פון אַזאַלכע ריזיקע געשעפטן איז זי זייער רייך געווארן. זי האָט געפירט ממש אַ פירשטלעך לעבן, מיט אייגענע קאָטשן און קוּ־טשערס, ניט קוקנדיק אויף דעם, וואָס זי האָט געפירט אַ פרום הויז און אַליין געטראָגן אַ שייטל (פאַרוק).

אין עטלעכע יאָר אַרום האָט זי צום צווייטן מאָל חתונה געהאַט מיט הרב הגאון ר׳ חיים בערלין, דער עלטסטער זון פון ר׳ נפתלי צבי יהודה (הנצי״ב), ראש פון דער וואָלאָ־זשינער ישיבה.

ר׳ חיים בערלין איז פריער געווען רב אין מאָסקווע (פאַר הרב מזא״ה). נאָך דער חתונה מיט טילען האָט ער זיך אָפּ־געזאָגט פון רבנות, זיך באַזעצט אין ביאָלע, אין אַ גרויס־אַרטיקער פריצישער דירה, און יום ולילה האָט ער עוסק גע־ווען אין תורה (וועג איך האָב זיך מיט יאָרן צוריק באַגעגענט מיט הרב מאיר בערלין [בר־אילן] און פונאַנדערגערעדט זיך מיט אים וועגן קרובהשאפט — איך האָב געמיינט, אַז ער איז ר׳ חייכס אַ ברודער־זון — האָט ער מיר געזאָגט: — אנחנו יותר קרובים ממה שחשבת — ווייל ער איז זיין ברודער. אויף מיין פראָגע, ווי קומט עס אַזאַ אונטערשייד אין די יאָרן,

האָט ער מיר געענטפערט: — חיימקע נולד כשאבי היה בן 19 ואני נולדתי אחרי 40 שנה מאשתו השניה).

אין יאָר 1892 אָדער 1893, אַ געווּיסן שבת־נאָכמיטאָג, גייענדיק שפּאַציר מיט אירע צוויי פלימענציעס, העניע און רחל (מיין מוטער), האָט זיך טילע דערפילט שלעכט, און זי איז געשטאָרבן פון אַ האַרץ־שלאָג אין עלטער פון 50 יאָר.

נאָך „שבעה" האָט דער מאַן אירער, ר' חיים בערלין, געפּנט די אייזערנע קאָסע אין אָבּוועזנהייט פון די יורשים און אָפּגעציילט דאָרט 560 טויזנט רובל אין מזומן, חוץ טייערע צירונג און ווערטפּולע זאַכן. אין יענער צייט איז דאָס געווען אַ קאָלאָסאַל פאָרמעגן. ווי דערמאָנט, איז טילע געווען אַ קינד־דערלאָזע, און מיטן פאָרמעגן האָבן זיך אויפן אָרט איינגעטיילט אירע שוועסטערס און ברידער, יעדער פון זיי האָט באַקומען זיין חלק, פון העכער 60 טויזנט רובל במזומן.

מ'האָט אויך געפּונען משכנות אויף גרויסע סומעס, וואָס טילע האָט געגעבן ווי גמילות־חסדים, און יעדער חפץ איז געווען פאַרצייכנט צו וועמען ער געהער. די יורשים האָבן די משכנות צוריקגעגעבן די איינגענטימער אָן געלט־אויסלייען.

ר' חיים בערלין האָט נאָכן באַקומען די ירושה פאָרלאָזט ביאַלע און אַוועקגעפאָרן קיין ארץ־ישראל, ווו ער איז אין טיפן עלטער נפטר געווארן אין ירושלים אין תשרי תרע"ג.

פאָרשיידענע בנינים, וואָס האָבן אָנגעהערט צו טילען, האָבן די יורשים אַוועקגעגעבן אויף ווויליטעטיקע צוועקן. דאָס הויז אויף דער פאָטשטאָוור גאָס — פאָרן גערער שטיבל; געווּעלבער אויף דער יאַטקע־גאָס — פאָר קהל, און דאָס באַרימטע הויז אין מאַרק — פאָר ביקור־חולים. אין די תקנות איז געווען אָנגעמערקט, אַז מיט דער הכנסה פון די הייזער זאָלן פאַרוואַלטן משפחה־מיטגלידער. דאָס געלט פלעגט פאַרוועַנדט ווערן צו שטיצן אָרעמעלייט מיט רעצעפטן, וועלכע דער אָפּטייקער אָסטראָווסקי פלעגט אָרויסגעבן מיט אַ 50% הנחה. מ'פלעגט אויך שיקן אָרעמע קראַנקע אין שפּיטעלער און אין וואַרשע־בעדער. מיטן אָנטשטיין פון דער געווילטער קהילה, בעת דער פּוילישער הערשאַפט, איז אַלץ אַריבער אין איר רשות. אין די דרייסיקער יאָרן האָט די קהילה געגעבן לאָקאַלן אין הויז, אין מאַרק, פאָר: „תרבות"־ביבליאָטעק, „בית־יעקב"־שול און האַנטוועקער־פאַראיין.

איך וויל צוגעבן עטלעכע פרטים וועגן דער משפחה, פון וועלכער ס'האָט געשטאַמט טילע בערלין, און וועלכע האָט געשפּילט אַ גאָר אָנגעזעענע ראָלע אין יידישן לעבן אין ביאַלע.

דער ראש פון דער דינאַסטיע איז געווען ר' נח שחור, זיין פאָמיליע האָט געשטאַמט פון ניסווייזש און ווילנע. זיין זון ר' יצחק אייזיק שחור האָט געהאָט 9 קינדער:

1. ר' נח שחור — מחותן פון געערער רבין, דעם „שפת אמת", און שוועד פון געערער רבין ר' אברהם מרדכי אָלטער, וואָס איז נפטר געווארן אין ירושלים, ערב שבועות, תש"ח.
2. ר' דוד שחור — מיין זיידע.
3. ר' שיימע שחור — געווויזינט אין לובלין; קלמן שיינבערג — זיין איידעם.
4. ר' יחזקאל שחור — אידל שוואַרץ זיין איידעם (פון דער זעלבער משפחה, אָבער אַ זייטיקער צווייג).
5. טילע בערלין.
6. מייטע ראָזנקראַנץ, פרוי פון נחמן ראָזנקראַנץ, אַ מתנגד אין דער דאָזיקער משפחה (זייער היזן אויף דער יאַנעווער גאָס האָט זיך געגרענעצט מיטן יידישן שפּיטאָל).
7. זיסל מינץ — מוטער פון מאָטל מינץ.
8. חנהלע אָלטער — די פרוי פון ר' יאָסעלע אָלטער, אַ ברודער פון „שפת אמת".
9. חיהלע רובינליכט — די באָבע פון שמואל און יעקב קאָהאַן.

אין דער משפחה איז געווען אַ פאָגד פון אַ גאָר גרויסער סומע, וואָס איז געגרינדעט געווארן דורך די ניעסוויעזשער און ווילנער שחורס. די פראָצענטער פון אָט דעם פאָגד זענען געגעבן געווארן ווי אַ שטיצע צו אַרעמע קרובים, פון 50 ביז 300 רובל, אָבער בדרך אַ גורל. אויף אַ רעקאָמענדאַציע פון צוויי משפחה־מיטגלידער איז דער נויטבאַדערפטיקער אַריין אין גורל. דער זוכה־בגורל האָט געמוזט וואַרטן דריי יאָר, כדי צו קאָנען נאָך אַמאָל אָנטיילנעמען אין גורל. פון טילעס ירושה איז אויך געגעבן געווארן אַ קאָנסיקע סומע אויף דעם פאָגד.

ב. ווייַנבערג לאנדאו

ו. רבקה עקיבאבעס

אין דער יאַטקע גאָס, באַלד נאָכן ראָג בריסקער, איז געווען אַ גרויסער הויף, אויף וועלכן ס'זענען שטענדיק געווען וועגענער און בוידן פון אָרומיקע שטעטלעך און דערפער. דאָס איז געווען אַ גרויסער אַריינפאָר־הויף, אויף וועלכען ס'האָט זיך שטענדיק געראדערט און געטומלט פון יידן און גויים, וועלכע זענען געקומען קיין ביאַלע צוליב מסחר, אָדער דערלייַדיקן אָנדערע ענינים.

אין הינטערגרונט פון הויף איז געשטאַנען אַ גרויס הויז, וואָס איז געווען זייער לאַנג, און געהאָט טרעפלעך אָרויפּצוגיין, כדי אַריינצוקומען אינעווייניק. דאָס הויז איז געווען אַן אכסניה וווּ די „גאַסט" פלעגן ווינטער זיך אָנוואַרעמען, טריקנען אַ גלעזל טיי, און זומער אָראָפּוואַרפן פון זיך די שוועריקייטן פון דער וועג.

דער הויף איז געווען באַקאַנט מיטן נאָמען: „רבקה עקיבאבעס הויף", אויפן נאָמען פון דער פרוי, וועלכע האָט אָנגעפירט דאָס געשעפט. רבקה עקיבאבעס איז געווען אַן אויסערגעווייניליכע שיינע פרוי. הויך, שלאַנק און גראַציעז אין אירע באַוועגונגען. און כאָטש זי איז געווען געקלייַדט לויט דעם שטייגער פון יענער צייט: אַ טשיפּיק אויפן קאָפּ און פראָסטע נישט צוגעפּאַסטע קלייַדלעך און בלוזקעס, האָט

זיך דאָך אַרויסגעזען איר גראַציעז חנעוודיקע שיינקייט. זי איז געווען אַ זייער קלוגע פרוי, און אַפילו חסידים פלעגן קומען זיך שואל־עצה זיין מיט איר.

ווער איר מאַן איז געווען, ווייס איך נישט. זינט איך געדענק זי פון מיין פריסטער קינדהייט, האָט זי קיין מאָל נישט געהאט. דערפאַר האָט זי געהאט טעכטער, וועלכע זענען געווען שיין און אַריסטאָקראַטיש אין אַלע זייערע אויפפירונגען... זייער שיינקייט איז געווען אַן איידעלע, אַ הימלישע — אויב מ׳קאָן זיך אַזוי אויסדריקן — און זייער באַציאונג צו מענטשן איז געווען אַ העכסט מענטשלעכע און אַריסטאַקראַטישע.

חוצן אַריינפאַר־הויז האָט זיך רבקה עקיבאכעס באַשעפטיקט מיט מאַכן עסיק. דער עסיק, וואָס זי האָט פאַבריצירט איז נישט נאָר געווען פאַרן היימישן געברויך, נייערט ער איז אויך געווען פאַר „עקספאָרט״ אין די אַרומיקע שטעט, שטעטלעך און דערפער. זי פלעגט אויך פאָרן קיין דאַנציג און ברעגען פון דאָרט העריגן. פרנסה איז געווען בריוח און די קינדער, די טעכטער, האָבן געקראָגן אַ גוטע דערציאונג, לויט יענעם שטייגער. מענטשן האָבן אָפילו אונטערגעמורמלט, אַז זי פירט איבער די מיידלעך מיט דעם, וואָס זי לאָזט זיי לערנען לייענען און שרייבן.

ווי ס׳שיינט מיר הייַנט, איז דאָן עפעס אַ געהיימע מיסטעריע געווען אַרומגערינגלט אַרום רבקה עקיבאכעס הויז. אויף וויפל ס׳איז געווען מעגלעך אין יענער צייט, האָט זי זיך געהאַלטן אָפגעזונדערט פון אַלעמען, וויניק געקומען אין באַרירנג מיט דער שטאָט, כאָטש אַזוי פיל מענטשן זענען אָהין אין הויז אַריינגעקומען. די אָפגעזונדערטקייט איז געווען נישט צולייב גרויסהאַלטן זיך, פון קוקן פון אויבן אַראָפּ. ניין, דאָס איז מער געווען אַ צוריקהאַלטן זיך, אַ מין צוריקגעצויגנקייט פון דער אַלגעמיינער באַפעלקערונג.

איך געדענק, אַז יעדן ערב יום־כפור פלעגט מיין פאָטער ע״ה גיין צו רבקה עקיבאכעס און פון דאָרט ברענגען אַ גרויסע וואָקסענע ליכט, וואָס פלעגט אַריינגעשטעלט ווערן אין אַ קעסטל מיט זאַמד צוואַמען מיט נאָך ליכט, וואָס ברענען פון פאַר „כל נדרי״ ביז נאָך „נעילה״. אָט די דאָזיקע וואָקסענע ליכט איז געווען באַשטימט פאַר עמעצנס נשמה פון רבקה עקיבאכעס משפחה. פאַר וועמען? דאָס האָט געווּסט בלויז רבקה און מיין פאָטער.

איך האָב אין לאָנדאָן באַגעגנט רבקה עקיבאכעס אַ טאָכטער, און אין מיין זכרון זענען אַרויפגעשוווּמען אָט די קלייניקייטן פון יענער מערקווירדיקער, כמעט ביבלישער פיגור, רבקה עקיבאכעס. דאָס איז געווען אַ פרוי, וועלכע וואָקסט אויס אין מיינע אויגן ווי אַ ריז, אַ מיסטעריעזער ריז, וואָס שפרייזט אויבער דעם גרויזאָמען לעבן מיט זיכערע, פעסטע טריט צו אַ באַשטימטן צוועק מיט אַ באַשטימטן ציל, נישט געמענדיק אין באַטראַכט, וואָס די אַרומיקע וועלט זאָגט אָדער טראַכט וועגן אים. אַ זעלטענע פרוי, אַ זעלטענער מענטש, מיט אַ זעלטענעם כאַראַקטער איז געווען די פרוי, וועלכע איך בין זיכער, איז פאַרגעסן געוואָרן פון די, וועלכע האָבן זי געקענט און קאָנען זי נאָך געדענקען.

זאָל דאָס בילדל זיין אַ רעפליקע פון דער וואָקסענער ליכט, וועלכע מיין פאָטער ע״ה פלעגט פאַר איר אָוועקשטעלן אין בית־המדרש. זאָל דאָס זיין אַ יאָרציַיט־ליכטל נאָך דער גרויסער נשמה פון דער מערקווירדיקער פרוי רבקה עקיבאכעס, וועלכע איז געווען אַ צעווייטאָגטע, און געטראָגן דעם וויטאָג טיף באַגראָבן אין זיך, נישט זוכנדיק קיין סימפּאַטיע פון דער מאַסע, וועלכע וועט אָפט פאַרוואָנדלט אין ציניזם...

2. פעסל די „טויבע״

פעסל די „טויבע״ איז געווען אַ מיטל־גרויסקיקע פרוי, מיט זייער אַ שיינעם פנים. דאָס איז, דוכט זיך מיר, אַלץ וואָס מ׳קאָן זאָגן וועגן אַ פרוי פון יענער צייט, וועלכע האָט נישט געטאָרט ווייַזן קיין אייגענעם האָר, קיין גאָנצע אויערן אָן נישט געטאָרט אָנטאָן קיין קאָרסעט... און כאָטש פעסל די „טויבע״ איז געווען אַ פרומע, כשרע יידישע טאָכטער, כאָטש זי האָט געטראָגן אַ שייטל און נישט געטראָגן קיין קאָרסעט, האָט זיך דאָך אויסגעזען גראַציעז און פול מיט חן.

צי איז זי טאָקע געווען טויב, דאָס ווייס איך נישט; ווער איר מאָן איז געווען, ווייס איך אויך נישט. איך ווייס בלויז אַזוי: ווער ס׳האָט געראַטן פון פעסל דער „טויבער״, האָט איר נאָמען דערמאָנט מיט דרך־ארץ און מיט יראת־הכבוד. איר נאָמען איז אין שטאָט געווען ווי אַ סימבאָל פון גוטסקייט, שייַנקייט און פולקאָמענהייט.

פעסל די „טויבע״ איז געווען אַ פרוי מיט אַן אומגעהויער גרויסער, כמעט אומדערשעפלעכער, ענערגיע, אַ פרוי מיט אַ גרויסן געשעפט־אינסטינקט און געשעפט־פעאיקייט, וואָס איז אין יענער צייט געווען אַ מין פּיאָנער פון אַ פרוי אין אַ מאַנס וועלט. זי האָט אַליין געפירט אַ גרויסע פּראַקסע מיט אַ גרויסן שטאָב אַרבעטער, אַ פּראַקסע, וואָס איז אין אַ גרויסער מאָס אויפגעבויט געוואָרן אויף איר אַליין. זי האָט אַליין אָנגעהויבן, אַליין אויפגעבויט, אַליין אויפגעשטעלט, אַליין אויפגעהאַלטן, אַליין אויפגעפירט, אַליין אויפגעלייענט

געווארן פון פיר פערד „נאַשפיץ" אין זומער, אין שליטנס מיט „טראַיקעס" — אין ווינטער.

ביי פּעסל דער „טויבער" האָט מען געקראָגן אַלע סאָרטן ווייַן, ליקער, און בראַנפן (ס׳איז נאָך דאָן קיין מאַנאָפּאָל אויף שנאַפּס נישט געווען). אַלע בשמים־זאַכן און צו דעם אויך פּאַרשיידענע שפּילצייג, און אַפילו וועגעלעך פּאַר קינדער אויף. שטענדיק איז די קראָם געווען געפּאַקט מיט סחורה און אויך מיט קונים.

שוין דאָן איז אין ביאַלע געשטאַנען אַ סך מיליטער. ס׳זענען געווען אַלטע קאַוואַלעריסטן, ס׳זענען געבויט געווארן נייע קאַוואַלעריסטן, פולקאָווניקעס און אַפילו גענעראַלן. ס׳איז דערפּאַר זעלבסטפֿאַרשטענדלעך, אַז אויך די קראָם פון פּעסל דער „טויבער" האָט געהאַט אַ סך קונים פון די מיליטער־לייט, און אַפילו זיי האָבן זיך באַצויגן צו דער פרוי מיטן גרעסטן רעספּעקט. מיט איר אַריסטאָקראַטישער האַלטונג האָט זי אַרויסגערופן צו זיך דעם גרעסטן רעספּעקט און די טיפּסטע אַכטונג אויך ביי די פּוילישע פּריצים פון דער אומגעבונג, וואָס האָבן שטענדיק ליב געהאַט צו מאַכן שפּאַס — אָפּטמאָל גרויזאַמען שפּאַס — פון יידן, בעיקר פון יידיש פּרויען...

פּעסל האָט געפּירט איר קראָם אויף אַ ריינעם געשעפּט־מעסיקן אופן: „איך האָב די סחורה וואָס איר דאַרפט — קויפט, באַצאָלט און גייט אייך געזונטערהייט". ס׳איז נישט געווען דער הכנעהדיקער גייסט, וועלכן מיר זענען נאָך היינט צו טאָג אין יידיש געשעפטן אין אַ סך אייראָפּעאישע שטעט. זי איז געווען אַ שטאָלצע סוחרטע, אַן ערלעכע סוחרטע, וואָס פּאַרקויפט סחורה און נישט איר נשמה.

3. אסתר די „יאשטשערקע"

אַ קליין איינגעדאַרט וויבעלע, מיט אַ טשיפּיק אויפן גע־גאָלטן קעפּל, אין וועלכן ס׳זענען געווען איינגעפּאַסט צוויי רירעוודיקע אויגן, וואָס האָבן געקוקט בייַ אויף מענטשן און אויף דער וועלט; אַ קליין שפּיציק נעזל, וואָס איז געהאַנגען איבער אַ קליין מיילכל, וואָס האָט שטענדיק געריעדט, שטענ־דיק געמורמלט, געשאָלטן אַדער געבענטשט.

אַן אומגעהויער גרויסע אייזנקראָם אויף דער זייט מאַרק, וועלכע בילדעט אַ וואַנט פון בריסקער ביז גראַבאַנאָווער גאַס. די קראָם איז געווען זייער לאַנג און בייַם אַנדערן עק האָט אַ טיר אַרויסגעפּירט אויף אַ גרויסן הויף מיט שפּייכלערס, וועלכע זענען שטענדיק געווען אָנגעפּולט מיט פּאַרשיידענע אייזן־סחורות. שטענדיק האָט מען אין דער קראָם געזען קונים, גויים און יידן. זונטיק איז נישט מעגלעך געווען פאַרבייצוגיין דעם טראָטואַר לבען דער קראָם, ווייל הונדערטער גויים האָבן זיך געשטופט אַרייַנצוגיין אין קראָם עפּעס קויפן: ווער אַ פיילעכל און ווער אַן אָקסראיזן, ווער אַ פּונט טשוועקעס און ווער אַ טראַנסמיסיע.

די באַלעבאָסטע פון דער קראָם איז געווען אסתר די „יאשטשערקע". און נישט נאָר זי איז געווען די באַלעבאָסטע, נייערט זי איז אויך געווען די גאַנצע געשעפט־פּירערקע און פאַרוואַלטערין פון דעם גרויסן געשעפט.

אַ שוואַכע פרוי, אַ פרומע, מער, אַן עקסטרעם פאַנאַטישע פרוי מיט אַלע פאַראורטיילן, וואָס אַזאַ פרוי פאַרמאָגט אין זיך, איז זי ביז היינט דער גרעסטער וווּנדער פאַר מיר, ווי אַזוי זי, מיט אירע שוואַכע כוחות, האָט געקאָנט אָנפירן אַזאַ גרויס געשעפט. ס׳וויזיט זיך אָבער אַריס, אַז אָפּטמאָל איז דער שטאַרקער גייסט, אַ שטרעבונג צו דערגרייכן עטוואָס, די קראָפט, וואָס פילט אַן דעם שוואַכסטן קערפּער.

אַזאַ שטרעבונג האָט געהאַט אסתר די „יאשטשערקע". איר אידעאַל איז געווען די פאַמיליע, און דאָס האָט איר געגעבן אָט דעם כוח, וואָס האָט באַהערשט איר פּיזישע שוואַכקייט.

איר מאַן, משה יאָסל, איז געווען דער קעגנזאַץ צו זיין וועייב; אַ שייגעץ יידּ מיט אַן עקזידיקער, נישט צו גרויסער, באַרד, מיט אַ שמייכלדיקן פּנים, פלעגט ער כסדר זיצן אין הויז און לערנען. אַ פאַמיליע האָבן זיי געהאַט אַ גרויסע און געפּירט אַ רייך הויז, וועלכעס האָט צו יענער צייט געהאַט גרויסע אויסגאַבן, און אסתר די „יאשטשערקע" האָט געהאַט די אויפגאַבע צו שאַפן די מיטלען פאַר אָט די אויס־גאַבן. די גאַנצע פאַמיליע: פאַרהייראָטע זין מיט זייערע קינ־דער און אַלע זייערע באַדערפענישן זענען באַפרידיקט גע־ווארן פון דער הכנסה פון דער קראָם, וועלכע איז אַנגעפירט געווארן פון דער שוואַכער וויבעלע, וואָס האָט אין זיך געהאַט אַזעלכע אומדערשעפלעכע כוחות און ענערגיע.

יעדן חמשה־עשר בשבט פלעגט אסתר אויסטיילן צו אירע קונדן פרעזענטער — „בייטלען", פאַפּירענע בייטלען מיט די פאַרשיידנסטע פּרוכטן. איך געדענק, אַז מיין פאָטער ע״ה, זייענדיק אייגנער פון אירע קונים, פלעגט יעדן „חמשה־עשר" אַהיימברענגען אַזאַ „בייטל" אָנגעפּילט מכל־טוב. זי איז געווען אַ גרויסע בעלת־צדקה, געגעבן צדקה מיט אַ פולער האַנט. מ׳האָט געשמעטט אין שטאָט, אַז זי האַלט אויס עטלעכע נויטבאַדערפטיקע משפחות. מ׳האָט געווויסט וועגן איר „מתן־בסתר", און דערפּאַר איז זי אין שטאָט געווען גאָר אַ שלעכטע.

נאָך איר טויט האָבן די קינדער זיך ענגומען צום גע־שעפט, אָבער ס׳איז מער נישט געגאַנגען ווי פריער. מיט יעדן טאָג איז דאָס געשעפט געגאַנגען אַראָפּ, און פון דער בעריי־טער גרויסער אייזנקראָם איז געווארן אַ קליין קרעמל, וואָס האָט נישט געגעבן גענוג פרנסה פאַר די, וועלכע האָבן ביי דעם געאַרבעט. ס׳האָבן געפעלט די קענטענישן, די אַרבעט און דער גייסט פון דעם קליינעם אויסגעדאַרטן וויבעלע, וואָס האָט אויפגעהאַלטן אַזאַ גרויסע פאַמיליע, און געשפּייזט אויף אַ סך מענטשן אויסער דער משפּחה.

(די טיפּן, באַשריבן פון ברוך ווייַנבערג, זענען אַרויסגענומען פון אַ צאָל עקזעמפּלאַרן פון „פּאַדלאַסקיער לעבן" פון יאָר 1933).

דינה ארביטמן קיבוץ עין השופט

גודיה שטיינמן*

שמה היה גולדה — קראנו לה גודיה. השם הזה הלם לה. זהובת שיער, עינים תכלת וצחוק ידידותי לא מש משפתיה. החן הרב והרוח הטובה רכשו לה ידידים רבים בין הילדים וכמו כן בין המבוגרים.

בהיותה בת שש מתה אמנו היקרה. גודיה עוד תינוקת שטרם הספיקה לינוק את אהבת אם, שהצטיינה בטוב ליבה וחכמתה. חששנו שגודיה תישבר באווירת העצב ששררה בבית אחרי האסון והחלטנו לשלחה לבני משפחה בעיר השכנה מזריץ. גודיה התחילה שם לבקר בבית־הספר „תרבות" ועל אף העובדה שלא ידעה את השפה העברית השיגה במהרה את שאר הילדים והתחבבה מאוד על המורים. מנהל בית־הספר ביקש מאבא להשאירה שם לפחות לעוד שנה, באמרו כי „היא דוגמא לכל ילדי הכיתה".

גודיה חזרה הביתה והתחילה ללמוד בבית־הספר העממי. אחרי כמה שבועות הקפיצו אותה לכיתה יותר גבוהה. בבית שימחה את לבנו, לא נתנה לאבא לשקוע בעצב ולכולנו היתה קרן אור. אבי ז"ל, אחותי רייזעלע, אחי שמואל ז"ל כולנו דאגנו ראשית כל לה.

אחרי שרייזעלע נסעה לאמריקה ושמואל ז"ל נסע לווארשה ללמוד, נשארנו שתינו בבית עם אבא. ראיתי את עצמי כלפי גודיה לא רק כאחות גדולה, אלא גם כאם. הרגשתי אחריות גדולה לגורלה, רציתי במעט להחזיר לה את אהבת האם שאבדה לה בגיל כה צעיר. על אף הילדות המוקפחת היתה לה שמחת חיים ושובבות וגם הצטיינה בלימודים הודות לכשרונה הגדול. היא התבלטה בבית־הספר העממי ואחרי כן בבית הספר התיכון. את דרך לימודיה הפסיקה השואה.

הבית שלנו היה בית שומרי. רבים החברים שמצאו בו עידוד ומרגוע. ארוחות צהרים וערב נהיו לא פעם לסימפוזיון על ספרות, תנ"ך וכו'. אבי היה לנו חבר מבוגר והדריך אותנו אפילו בניהול שיחה בקן. הוא עזר לנו לרכוש ידיעות בעברית ולקרוא את העתונות שפירסמה התנועה בפולין ובארץ. אבי ידע לחבב עלינו את הארץ, את התנועה החלוצית ואת העם היהודי על הטוב והקשה שבו. וגודיה היתה תלמידה נאמנה, מהר הבינה מה תפקידה בבית־הספר הפולני (תיכוני), בו שנאת היהודי היתה זועקת מכל פינה. בגאוה ידעה להגן על עמה ולא הסתירה את יהדותה. כבת 12 הצטרפה להשומר־הצעיר. היתה הראשונה בשירה ובריקודים, והראשונה גם בביצוע פעולות, הדורשות מאמץ. הצמאון לדעת הביא אותה לקריאה מוגברת, התעמקות בנושאים סוציולוגיים וסוציאליים.

פעם נקרה לקן בביאלה חבר מההנהגה הראשית שנכח בשיחה בקבוצה של גודיה; כשהקשיב ליופי ביטויה ודרך מחשבתה הרצינית, פנה לקן בבקשה לשלוח אותה לסמינריון. הוא ציין: „תשמרו על גודיה, היא עתידה למלא תפקיד חשוב בתנועה". אבל הגורל לא שמר עליה.

גודיה היתה צנועה, בלתי אמצעית, עזרה רבות לחבירותיה המתקשות בלימודים וגם מצאה זמן להיות פעילה בקן.

כשעמדתי לעלות ארצה, וגודיה היתה אז בסך הכל בת 16, צירפו אותה להנהגת הקן. עליתי ארצה בראש השנה 1938 וגודיה עמדה על סף גמר בית־הספר התיכוני. בגלל גילה הצעיר עמדה לבחינות מיוחדות וקיבלה תעודת בגרות בהצטיינות. כל תקוותי וכל שאיפתי היו להביא את שניהם, את אבא וגודיה, ארצה, אל קיבוצי. רקמתי הרבה תוכניות סביב עתידה בארץ, אולם פרצה המלחמה האכזרית והרסה כל תוכניותי. גודיה נשארה שם למלא תפקיד בתנועה וגם למשענת לאבא המזדקן.

לא מזמן נודע לי, כי הציעו לגודיה לברוח והיתה כוננות לעזור לה, אבל היא לא הסכימה. בלי להתחשב בסכנות הרבות היא התמסרה לעבודה במחתרת ואף נמנתה חבירה בהנהגה הראשית. הנאצים העבירו אותה עם אבא מהדירה ברחוב הראשי לחדר קטנטן בגיטו. החדר שימש מקום למפגשים חשובים, להתיעצויות ולא פעם נפלו בו הכרעות גורליות. צעירים וצעירות רבים מצאו בו מפלט ועידוד. עוד בשנת 1939, בזמן המלחמה, קיבלתי מהם מכתבים.

גודיה היתה כל הזמן פעילה בגיטו ועמדה בקשר עם ההנהגה הראשית בווארשה שמשם קיבלה הוראות. קצה בא כשתפסו אצל עובד רכבת מכתב עם הוראות כתוב אליה.

לא הצלחתי לאסוף ידיעות מלאות על רגעיה האחרונים. נודע לי רק זאת: גודיה אחותי הפורחת, הנפלאה והיקרה מתה מות גבורים. על אף העיניים האכזריים ביותר בכלא הגסטפו ועל אף ההבטחות החופש — נשארה נאמנה לאופיה עד הרגע האחרון ולא גילתה אף שם אחד לשונא. מתוך יסורים ועינויים עד רגעה האחרון, מסרה את נשמתה הצעירה בגבורה, בקדושה ובטהרה.

---

* דער מאמר וועגן גאָדיע שטיינמאַן, ווערט געגעבן אין העברעאישן אַריגינאַל, ווי די מחברין האָט צוגעשיקט.

מ. י. פייגנבוים

חוה'לע ראדזינעק

אַ הויכע און שלאַנקע מיידל, מיט אַ פּאָר פּאַרחלומטע אויגן; אַ טאַכטער פון דעם, אין שטאָט באַקאַנטן, געזעלשאַפטלעכן עסקן משה ראדזינעק. די מלחמה פון יאָר 1939 האָט איר פּאַרכאַפט אויפן שוועל פון אירע טרוימען: זי האָט געענדיקט די גימנאַזיע און געשטרעבט צו לערנען מעדיצין. אויף איר פּנים האָט זיך אויסגעגאָסן דער גאַנצער צער פון דער פּריצייטיק פּאַרשניטענער יוגנט. אַ גאָר שוועכע איבערלעבעניש איז פּאַר איר געווען דאָס אַרויספירן פון פּאָטער, צוזאַמען מיט די יהדנראַט־מיטגלידער, קיין מאידאַנעק, אָבער גלייכצייטיק איז דאָס געווען אַן אימפּולס צום אַקטיוון קאַמף קעגן די דייטשן.

אַ ווירדיקן בלעטל האָט חוהלע אַריינגעשריבן אין דער געשיכטע פון געראַנגל און קאַמף מיט דער דייטשער בעסטיע.

איר נאָמען וועט דערמאָנט אין די פּובליקאַציעס פון יידישן היסטאָרישן אינסטיטוט אין וואַרשע. מיר וועלן דאָ אָנצייכענען בלויז עטלעכע עפּיזאָדן פון חוהלעס איבערלעבענישן אין אָט דער פינצטערער תקופה.

בעתן גירוש־ביאַלע, סוכות 1942, וועט מ׳האָט איר צוזאָמען מיט דער מוטער געפירט קיין מעזריטש, האָט זי, חוהלע, וועט אַוועק קיין וואַרשע און דערנאָך וועט די מוטער אונטערקומען. חוהלע שפּרינגט אַראָפּ פון לאָסט־אויטאָ, וואָס לויפט אין דער ריכטונג פון מעזריטש, וועט נאָכגעשאָסן, פאַרוווּנדעט לייכט אין אַ פוס און צוריק אַרויפּגעשליידערט אויפן אויטאָ. צוקומענדיק צו די וואַראָנעציצער וועלדער, ווען די אויטאָס האָבן זיך פאַר־האַלטן, איז זי צוזאַמען מיט דער מוטער אַנטלאָפן פון אויטאָ.

נאָך עטלעכע וואָכן אַרומבלאָנקען זיך אין דער ביאַלער געגנט, איז די מוטער אַוועק אין מעזריטשער געטאָ, און חוהלע — קיין וואַרשע.

דורך אַ צופאַל איז זי אין וואַרשע אָנגעקומען צו אַ קריסט, וואָס האָט געאַרבעט אין יידישן הילפס־ראַט, און וועלכער איז שוין אין לאַדזש פאַראורטיילט געווען דורך די דייטשן צום טויט, אָבער האָט באַוויזן אַרויסצורייסן זיך פון די נאַצי־נעגל. דער קריסט איז געווען דער ערשטער, וואָס האָט אָנגע־געבן קיין לאָנדאָן די ידיעה וועגן די פאַרניכטונגס־לאָגערן אין פּוילן. אָט דעם קריסט האָט חוהלע פאַרטרויט דעם אמת, אַז זי איז אַ יידישקע, און פאַרגעשלאָגן איר גרייטקייט אָנטיילצונעמען אין אַקציעס קעגן די דייטשן. ער האָט דאָס חוהלען אָרייַנגעפּירט אין די רייַען פון דער אונטערגרונט־באַוועגונג, וווּ זי איז טעטיק געווען ווי אַ פאַרבינדלערין צווישפּרייטערין פון אומלעגאַלער ליטעראַטור.

אין עטלעכע טעג, נאָך איר קומען קיין וואַרשע, האָט זי באַקומען אָרישע דאָקומענטן, מ׳האָט זי פאַרזאָרגט מיט אַ דירה, אין וועלכער מ׳פלעגט דרוקן אומלעגאַלע בלעטלעך און פאַבריצירן אָרישע דאָקומענטן.

ווי אַ פאַרבינדלערין פלעגט חוהלע אָפט פאָרן קיין פּיעטער־קאָוו, סקאָרזשיסק, קיעלץ, ראַדאָם א״א. זי פלעגט זיך אָרייַנ־באַקומען אין די בעטאָס און לאָגערן, וווּ זי האָט פאַרטיילט געלט, דאָקומענטן און אומלעגאַלע ליטעראַטור. זי פלעגט ברענגען קיין וואַרשע יידן און זיי קאָנטאַקטירן מיט די געהע־ריקע פערזאָנען.

בעת איינעם אָזא באַזוך, צוזאַמען מיט נאָך עטלעכע פאַרבינדלערס, אין פּיעטרקאָוו, זענען זיי אָנטדעקט געוואָרן דורך דער בעסטאָפּא, און ביים אָנטלויפן האָט מען אויף זיי געפּענט אַ שיסעריי, פון וועלכער נאָר חוהלע מיט נאָך אין פאַרבינדלער זענען אָרויס מיטן לעבן.

בעת אַן אָנדער באַזוך אין לאָדזש, צוזאַמען מיטן קריסט, וואָס האָט איר אָרייַנגעפּירט אין דער אונטערגרונט־באַוועגונג, זענען זיי פאַרהאָלטן געווארן דורך אַ געסטאַפּא־מאַן. ס׳איז קלאָר געווען, אַז דער קריסט, נאָך וועמען ס׳זענען געווען שטעק־בריוו, וועט שוין נישט אָרויס קיין לעבעדיקער. חוהלע האָט אָבער אַזוי באַווירקט דעם געסטאַפּא־מאַן, צוגאָגנדיק צו טרעפען זיך מיט אים אויף צומאָרגנס, אַז ער האָט זי פריי־געלאָזט.

איינמאָל, האָרט פאָרן וואָרשעווער אויפשטאַנד, האָט חוהלע מיט אַ חברטע אונטערגעהערט דייטשע אָמטלעכע טעלעפאָן־געשפּרעכן, מיט דער הילף פון אַ ספּעציעלער אייַנ־ריכטונג. ווען דער חבר, וואָס האָט געדאָרפט צו זיי קומען אין אַ באַשטימטער שעה, איז נישט געקומען, האָבן זיי די אייניריכטונג צעשטערט. זיי האָבן קוים באַווייזן דאָס צו טאָן, ווי אין דער וווינונג זענען אַריין געסטאַפּא־לייט און זיי אָוועקגעפּירט אויף אַלעמאָ שוכא (די צענטראַלע פון דער געסטאַפּא אין וואָרשע). דאָרט האָט מען זיי אויסגעטאָן נאַקעט, און הגם מ׳האָט ביי זיי גאָרנישט געפונען און זיי האָבן זיך אין גאָרנישט מודה געווען, האָט מען זיי דאָרט אָזוי צעקאָטעוועט, אַז זיי־ערע קערפּערס זענען לגמרי ברוין און בלוי געוואָרן. זיי האָבן שוין געהאַט פאַרלוירן יעדע האָפענונג פון דאָרט זיך אַרויסצוקריגן, אָבער אין דעם האָבן די רוצחים געהייסן זיי גיין. זיי האָבן נישט געוואָלט אין אָזאַ מעמד בייטאָג זיך אומקערן אַהיים, זענען זיי אַריין אין אַ קאָשטשאָל און דאָרט איבערגעלעגן ביז ביינאַכט.

אין וואָרשע גופא האָט חוהלע געהאָט קאָנטאַקט מיט הע־כער הונדערט יידן, וואָס האָבן זיך געפונען אויף דער אַריישער זייט, און וועלכע זי פלעגט באַזאָרגן געלט און דאָקומענטן. פון ציַיט צו צייט האָט זי זיך אויך געטרעפן מיט די עצייילטע ביאַלער, וואָס זענען געווען אויף דער אַריישער זייט אין וואָרשע.

וועגן אין האָרבסט 1944 ברעכט אויס דער אויפשטאַנד אין וואָרשע, געפינט זיך חוהלע אין די רייַען פון די קעמפער קעגן די דייטשן. זי איז טעטיק ווי אַ קראַנקן־שוועסטער, טראָגנדיק הילף די פאַרווונדעטע אויפשטענדלערס. זי וועט געכאָפט דורך די דייטשן און, מיט נאָך וואָרשעווער איינוווינערס, גע־טריבן פאָרויס פאַר זיערע טאַנקן ביים אָנגריַיפן אַ באַריקאַדע פון די אויפשטענדלערס, ביי וואָס זי וועט פאַרווונדעט אין דער רעכטער ברוסט און אין אַ פוס.

מיטן איינברעכן זיך פון אויפשטאַנד, איז חוהלע אַרויסגע־פירט געוואָרן קיין דייטשלאַנד. זי אַרבעט דאָרט אין אַ שפּיטאָל פאַר אויסלענדער, ווי אַ פלעגערין און איבערזעצערין. פון דאָרט גנבעט זי מעדיקאַמענטן און ברענגט זיי אין לאָגער אַריין, וווּ זי האָט זיך געפונען, כדי צו לינדערן די ליידן פון די קראַנקע.

מיטן דערנענטערן זיך פון פראָנט צום לאָגער, האָבן די דייטשן באַשלאָסן די מענטשן אַריבערצופירן קיין מערב־דייטש לאַנד. פאָרן אָפּפאָר האָט מען די לאָגער־מענטשן פאַרשפּאַרט אין אַ שאָפּע. חוהלען איז געלונגען צו פועלן ביי אַ דייטשן דאָקטאָר, ער זאָל עפענען די שאָפּע־טיר אויף עטלעכע מינוט, און צוזאַמען מיט אַנדערע איז זי אַנטלאָפן אין אַ דאָרף.

נאָכן פאַרענדיקן די מלחמה איז חוהלע אַוועק קיין בעלגיע און פון דאָרט צוריק קיין פּוילן.

ט י פ ן

משה טוביה דער סטאליער

איך געדענק משה טוביהן פון דער צייט, ווען איך בין נאָך גאָר אַ קליין יינגל געווען, נאָך פאַר דער גרויסער שול־הויף־שריפה, מיט וועלכער ס׳איז אַוועק מיטן רויך אַ האַלבע שטאָט. דאָס איז שוין אַן ערך 45 אַדער 46 יאָר (געשריבן אין יאָר 1933 — רעד.).

אַ ייִד פון מיטעלער ווּוסק, מיט אַ שיינער, ווייסער, לאַנגער בָּארד, (וואָס איך בין זיכער, אַז ער האָט זי געקעמט, אויב נישט יעדן טאָג, וויניקסטנס יעדע וואָך), מיט גרויסע שיינע אויגן, וואָס זענען אינערגעדעקט געווען מיט לאַנגע האָריקע ברעמען. זיין רעדן איז געווען מילד און ווייך און שטענדיק מיט אַ ליבנדיקן שמייכל אויף די ליפן.

משה טוביה דער סטאָליער איז געווען אַ פרומער ייִד און אויך געקאָנט לערנען אַ פרק משניות. דוכט מיר, אַז ער פלעגט טאָקע עטלעכע מאָל אין וואָך לערנען פאַרן עולם אין בית־המדרש.

מיט אַן איינגעבוירענעם אינסטינקט פאַר געזעלשאַפט־לעכער אַרבעט, פאַר העלפן זיינע מיטמענטשן, ברענגען נוצן זיינע בני־העיר, איז משה טוביה שטענדיק געווען פאַרנומען מיט קהלשע זאַכן.

אין שטאָט האָט עקסיסטירט אַ „הקדש", אַ הילצערנע חורבה בײַם בית־עולם, ווו אין איין העלפט האָט געווינט דער באַגרעבער און די צווייטע העלפט — דער דאָך צעברעכן, די שויבן אויסגעשלאָגן, די וועגט נאָסע און צעבויגענע, אַן אַ פאָדלאָגע — איז געווען דער פלאַץ, ווו עטלעכע פאַרלאָזענע קראָנקע און משוגעים האָבן זיך געוואָלגערט אין חושך און שמוץ, ווי די וועראַם.

אין יענער צייט איז דאָס געפיל פון פאַראַנטוואָרטלעכ־קייט צו פאַרזאָרגן די קראָנקע, די אומגליקלעכע, גאָרנישט געווען אַנטוויקלט. דאָס העכסטע, וואָס מ׳פלעגט טאָן פאַר די אומגליקלעכע איז געווען, זיי געבן אַ שטיקל ברויט... ווייטער פלעגן זיי זיך וואָלגערן אין ווייבערשן בית־המדרש נאָקעט, שמוציק און פאַרלאָזן.

אָט דעם הקדש האָט משה טוביה דער סטאָליער אויפגע־האָלטן מיט אַלע זיינע כוחות, האָט זיך פשוט מקריב געווען פאַר אָט די קראָנקע און פאַרלוירענע. עטלעכע מאָל אין וואָך איז ער געגאַנגען אין הקדש, וואָס איז, אגב אורחא, געווען אַ הישפע שטיק וועג פון שטאָט, און פלעגט טרייסטן און העלפן די, וועלכע האָבן נאָך פארשטאַנען ווען מ׳האָט צו זיי געדעדט, און אָפט אויך אַהין אַוועקגעטראָגן עסנוואָרג מחיה צו זיין די הונגעריקע.

איך געדענק נישט, אַז איינער פון די „רייכע" בעלי־בתים זאָל זיך האָבן אַמאָל אינטערעסירט מיט די קרבנות פון לעבן פון יענער צייט. ס׳איז געווען בלויז משה טוביה דער סטאָליער, מיט זיין אייגנעבוירענעם גיפיל פון מיטהעלפן, פון שטיצן און פאַרזאָרגן די, וועלכע האָבן עס אַליין נישט געקאָנט טאָן פאַר זיך, וועלכער האָט שטענדיק געטאָן זיין פליכט צו די אומגליקלעכע מיטמענטשן.

ביאַלע האָט, פונקט ווי אַנדערע שטעט און שטעטלעך, געהאָט אַ פנקס, אין וועלכן אַלע וויכטיקע געשעענישן אין דעם קהילה־לעבן, געשעעניש אין דעם רעליגיעזן לעבן (קיין אַנדער לעבן איז דאָך דאָן נישט געווען), אַדער עפעס אַ פאַסירונג קעגן רעליגיעזן לעבן, איז אין דעם פנקס געווי פאַרשריבן געוואָרן. אָט דער פנקס, איז געווען אַנפאַרטרויט צו משה טוביה דעם סטאָליער.

נאָך ווי אַ יינגל האָב איך געאַכטעט און געשעצט משה טיביה דעם סטאָליער, פאַר זיין זעלבסט־אַפּפער פאַר די אומגליקלעכע פון דער דעמאָלט נישט־גליקלעכער ביאַלע, און ביז היינט איז מיר זיין אַנדענק טייער.

ברוך ווײַנבערג

שמערלע בעקער (האכמאן)

אין סוף פון 19טן יאָרהונדערט איז ביאַלע געווען אַ פעס־טונגג פון שטרענג פרומער יידישקייט. דער קלענסטער אָפּ־נייג פון די אויסגעשמידטע פאָרמען איז גלייך פאַרשריגן גע־וואָרן פאַר אפיקורסות, און אין קאָמף מיט אפיקורסות זענען אַלע מיטלען און נגישות כשר געווען.

נישט געקוקט אָבער אויף אַלעמען, זענען אין אָט דער צייט אין שטאָט געווען יחידים, וואָס האָבן געהאָט דעם מוט אויך אַ בליק צו טאָן צו דער גרויסער וועלט. צווישן אָט די יחידים האָט זיך צעפונען שמערלע בעקער.

שמערלע איז געווען אַ פשוטער פאָלקס־מענטש, געהאָט אַ קליין קרעמל אין דער גראָבאַנאָווער גאַס, ווו ער פלעגט פאַרקויפן אַ הערינג, אַ פאָר בולקעלעך קאָלך, מיט וואָס די וויבער פלעגן אָפּווייסן דעם קוימען לכבוד שבת אָדער יום־טוב, אַ באַנקעלע נאָפּט, עטלעכע חלבנע ליכטלעך און אַנדערע קליי־ניקייטן, אָן פון דעם האָט ער געצויגן חיונה.

ביי שמערלען אויפן טיש האָט מען שטענדיק געזען ליגן העברעאישע ספרים, מיט וועלכע ער פלעגט זיך כסדר עוסק זיין. שמערלע האָט נישט נאָר פאָר זיך אַליין געשעפט דאָס נייע וואָרט, דעם פרישן געדאַנק פון דער דעמאָלטיקער השכלה־ליטעראַטור, נייערט ער האָט אויך געהאָט די דרייסט־קייט אויפצוצוגעבן דאָס נייע וואָרט צו די, וואָס פלעגן זיך מיט אים טרעפן.

דאָס שטאַרקסטע מיטל צו האַלטן די מאַסן אין שטרענ־

געֶר פרומקייט, איז געווען דער גיהנום און גן־עדן נאָכן טויט. און ווער וועט עס וועלן פאַרטוישן חיי־שעה אויף חיי־עולם?

שמערעלע האָט געהאַט אַ באַזונדערע נייגונג צוניישט צו מאַכן יענע וועלט מיט לויתן און שור הבר. ער פלעגט זיך דערלויבן אָפילו צו שפּאַסן אויף דעם חשבון מיט די ווייבער, וואָס פלעגן ביי אים קויפן. ער האָט געהאַט אַ באַזונדערע אייגנשאַפט אָנצוגיין מיט אַזאַ מילדן טאָן און מיט אַ שמייכל אויפן פּנים, וואָס זאָל דעם צוהערער נישט אָפשטויסן אָפילו ביים הערן אַזעלכע גיפערלעכע אפיקורסישן געדאַנקען.

ביסלעכווייז האָבן זיך געזומען פאַרשפּרייטן שמערעלעס אָפּיקורסישע געדאַנקען, און די פרומע אין שטאָט האָבן אים טאָקע גענומען פאַרדעכטיקן אין אפּיקורסות, זעען אין אים אַ „ירבעם בן נבט", וואָס וויל אַראָפּפירן יידן פון דרך הישר. אין יענער צייט איז שוין טעטיק געווען אין ביאַלע דער „בונד", וואָס האָט אין אָנהייב פון זיין טעטיקייט געזומען אַרויס־רייסן די מאַסן פון אונטער דער השפּעה פון די כלי־קודש, כדי זיי זאָלן זיין ביכולת אויפצוועמען די נייע לערע פון סאָציאַליזם. דאָ האָבן שמערעלעס אַרגומענטן אַ סך מיטגעהאָלפן און מ׳פלעגט זיך טאָקע מיט זיי באַנוצן.

שמערעלע האָט זיך נישט אָנגעשלאָסן קיינמאָל צו אַוועקלייגן אַ כער ס׳איז פאַרטיי אויף דער יידישער גאַס. ער האָט קיינמאָל נישט געזאָגט קיין דעה זייַנע קינדער צו וועלכער פאַרטיי זיי זאָלן געהערן, זיי זענען פריי געווען צו טאָן לויט זייער זייַנע. געגעבן פאַרשטאַנד. ער האָט זיך נאָר באַמיט, אַז זיי זייַנע קינדער זאָלן באַזיצן וואָס מער וויסן.

די לעצטע יאָרן פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה איז שמערעלע, חוץ זיין עלטער, אויך געווען אַ גייסטיק צעברעכענער מענטש. די וועלט איז אַוועק און איבערגעשטיגן וויי, וויי אָבער פעסימיסטישע רעיונות.

אין אַ געשפּרעך מיט מיר דעם לעצטן זומער, פאַר דער מלחמה, האָט ער מיר געזאָגט: — איר, ברָאָווערמאַן, וויסט וויי וויי אין דער אַלטער וועלט, וויי איך האָב נישט געפילט אין זיי קיין שלמותדיקע נצחונות. אָבער די מדרגה צו וועלכער די וועלט איז דערגאַנגען, איז וויי פון מיין פאַרשטעלונגס־כוח.

שמערעלע, שמערעלע, אויך דער פאַקטישער אמת האָט וויי, וויי איבערגעשטיגן אייער באַעמונגס־כוח פון דעם גרויסן חורבן, וועמענס אָנקום איר האָט פאַראויסגעאַנט.

גדליהו בראָווערמאן

לייב מעדניק

(ר׳ יהודה לייב בארנשטיין)

ר׳ יהודה לייב בָּארנשטיין איז געבוירן געווָארן, אין יאָר תקצ״א (1831), אין מעזריטש, ביי מיטל־פאַרמעגלעכע עלטערן. נאָך אַ יונגערמאַן, איז ער געקומען קיין ביאַלע און געעפּנט אַ פאַבריקל פון וויין און מעד (צוליב דעם ערופן מעדניק). ער האָט אויך פּראָדוצירט וועקסענע ליכט, וואָס איז אין יענער צייט געווען אַ גאַנגבאַר אַרטיקל. די פּראָפּעסיע האָט ער אי־בערגענומען פון זיין פאַטער משה ז״ל.

ר׳ לייבעס הויז איז תמיד אָפן געווען פאַר יעדן נויטבאַ־דערפטיקן. נישט געקוקט אויף דעם, וואָס ער האָט זיך אַלע יאָרן נישט געריכט צו די נגידים אין שטאָט, האָט ער בסתר געשטיצט אַ סך פאַמיליעס. בכבודיקע עלטע מענטשן זענען לאָנגע יאָרן אויסגעהאַלטן געווָארן ביי זיין טיש אָן ער האָט אַזוי גערגט פאַר זייערע אַלע באַדערפענישן.

ס׳האָט אפט גענראָפן, אַז מ׳איז געקומען צו ר׳ לייבען אינמיטן דער נאַכט בעטן הילף פאַר אַ קראַנקן, אָדער אַ שע־מעווידיקער יידּ האָט אין אַ פראָסטיקער נאַכט אָנגעקלאָפט אין זיין טיר און געבעטן האַלף אָנצווואַרעמען זיין דירה. זיי האָבן געווויסט, אַז ר׳ לייבען קאָן מען טרעפן אין דער שפּעטער נאַכט זיצן ביי אַ ספר. ס׳האָט אים, חלילה, קיינמאָל נישט פאַרדראָסן, וואָס מ׳קומט צו אים אַזוי שפּעט. פאַרקערט, ער האָט אַזעלכע באַזוכערס געשענקט אַ באַזונדערע אויפמערק־זאַמקייט. פאַרשטאַנען האָט ר׳ לייבע, אַז נישט נאָר פון קעלט, נאָר אויך פון הונגער מוז ליידן דער יידּ, און האָט אים אַוועק־געגעבן אַלץ, וואָס איז געווען פון שפּייז־אַרטיקלען אין זיין שטוב.

ווי אַ מכנס־אורח האָט ער געשמט וויבע איבער די גרע־נעצן פון ביאַלע. ווו אַ בעל־דרשן, אָדער משולח פון אַ ישיבה, אַ מכר־ספרים אָן סתם יידן, האָבן געקאָנט זיין אָדערעס.

אין זיין הויז איז געווען אַ באַזונדער גרויסער אורחים־צימער, ווו ס׳זענען אויסגעשטעלט געווען בעטן. זייער אפּט האָט געטראָפן, אַז זיינס אַ קינד, אָדער אייניקל פלעגט אויפ־כאַפּנדיק זיך ביינאַכט באַמערקן, אַז ס׳פעלט אים דאָס קישן אָדער צודעק. דאָס האָט ר׳ לייבע אַוועקגענומען עס פאַר זיינע אורחים. זיין שטייגער איז געווען, אַז אַ חשובן גאַסט פלעגט ער אַליין צוגרייטן דאָס בעט. אַז די קינדער האָבן זיך צייטנווייז אַרײַנגעמישט און אים געזאָגט: — טאַטעשי, ס׳פאַסט נישט פאַר דיין כבוד וועגן יענעם צו באַדינען, — פלעגט ער ענטפערן: — איך ווייס גוט, וואָס איך האָב צו טאָן. זאָל אייך דאָכטן, אַז איך גרייט דאָס געלעגער פאַר מיר... ס׳האָט געטראָפן, אַז אורחים זענען אפּגעזעסן ביי אים וואָכן און חדשים, פילנדיק זיך גאָר היימיש.

אין די שבתים און יום־טובים האָט ער זיך נוהג געווען צו שיקן אַ שליח, אָדער אַן אייניקל איבער די בתי־מדרשים און חסידים־שטיבלעך זוכן, אפשר געפינען זיך דאָרט יידן, וואָס האָבן נישט ווו צו עסן. ווען ר׳ לייבע איז אהיימגעקומען פון דאָוונען מיט די אורחים, האָט זיך אין שטוב אַנגעהויבן אַ גערודער און לויפענישן. זיין פרוי אָן טעטער זענען גע־וען אומבאַהאַלפן, ווייל זיי האָבן נישט געהאַט צוגעגרייט קיין עסן פאַר אַזוי פיל מענטשן.

— שַׁא, שַׁא, קינדער, — האָט ר׳ לייבע תמיד באַרואיקט זיינע בני־בית — איר וועט זיך שוין אַן עצה געבן, ס׳ווילן יעדן איינעם אַ קלענערן חלק. דער עיקר, חלות און וויין איז דאָ גענוג, וועלן יידן שוין נישט זיין הונגעריק.

ר׳ לייבע האָט נישט איינמאָל געבערענגט זיין פאַמיליע אין

פֿאַרלעגנהייט צוליב זיין התנהגות. זיי האָבן געהאַלטן, אַז זייער פּאָטער שטייגט אַריבער די גרענעצן פון זיינע מעגלעכ־קייטן. ער האָט געגעבן מענטשן גמילות־חסדים און האָט זיי קיינמאָל נישט צוריקגעזוכט. ער האָט געהאַט דעם כּוח צו נעמען אַ מלבוש, וואָס דער שניידער האָט נאָר־וואָס אָפּגעברענגט און אַוועקשענקען אַ ייד אַ יורד.

די קינדער האָבן זיך פֿאַרקלאָגט פֿאַרן רב ר׳ שמואל לייב ז״ק, וואָס איז געווען דער אייניקעקער, וואָס האָט געקאָנט מש־פּיע זיין אויף ר׳ לייבען. דער רב האָט ר׳ לייבען פֿאַרגעהאַלטן זיין פירונג, אָבער נאָך אַ קורצער צייט האָט ער ווידער זיך געפּירט ווי זיין שטייגער.

ר׳ לייבע איז נפטר געווארן אין טיפּן עלטער, אין יאָר תרפּ״ג (1923). ליגנדיק אַ קראַנקער האָט ער נישט פֿאַרגעסן אַן זיינע ידידים און אַרעמעלייט. ער האָט געהאַלטן אין איין פּרעגן, צי זיי וועלן גוט באַהאַנדלט.

ער האָט געהאַט דעם זכות צו שטאַרבן בנשיקה, ביי דער אַנוועזנהייט פון אַלע זיינע קינדער און גוטע פריינד. ער האָט פּריער מיט אַלע זיך געזאָגט, איבערלאָזנדיק אַ צוואה, אַז די קינדער זאָלן וווייטער ממשיך זיין די טראַדיציע פון צדקה און הכנסת־אורחים.

אויב אויף דער וועלט זענען פֿאַראַן ל״ר־צדיקים, האָט מען געקאָנט ר׳ לייבע מעדניק פֿאַררעכענען צו זיי.

יעקב בן־יחזקאל תל־אביב

אַ געוועזענער תלמיד פון דער ביאַלער ישיבה, ד״ר דב ירדן (איצט אין ירושלים), שרייבט וועגן ר׳ לייבע מעדניק:

„רב לייב מדניק, בעל אכסנית־הלילה שלי, היה אחד מחשובי בעלי־הבתים של העיר ומעשיריה. כרוב אנשי העיר היה גם הוא „חסיד״. היה לו בית־מסחר גדול ליינות ומכאן כנויו „מדניק״, כלומר: עושה או מוכר תמר (יין־דבש). הוא היה מצוין במדות טובות. יחסו אל בני הישיבה שוכניי־ביתו היה יחס של אב אל בניו. בלילה היה קם לבדוק אם בחורי הישיבה מכוסים יפה ואם ראה שהשמיכה נשמטה מהם היה מרימה בלאט ומכסה את הישנים.

חוץ מאכסניה ללינת לילה הייתי סמוך על שולחנו גם בשבתות. שולחן השבת נערך בביתו ברוב פאר וברב קהל: בנים ובנות, נכדים ונכדות וקרובים אחרים, ונוסף עליהם „אורחים״ קרואים לשבת, היו מסבים סביב השולחנות, הערו־כים בכל טוב, כשבעל־הבית הזקן, רב לייב, בעל הדרת־הפנים הפטריאַרכלית, מסב בראש ומשרה מזיון על כל הבית״.

ו. אביק אגראדניק (אבוש ראזנבלום)

אַ ייד אַ גברן, מיט מאַיסטעטישע זיכערע טריט אויף די ביאַלער ברוקירטע גאַסן. ס׳איז שווער געווען צו דערקאָנען אין אים דעם גלות־ייד. פֿאַרוואָרצלט אין דער ערד מיט לייב און לעבן, האָט זיין פּנים געליכטן פון דער געריטענישׂ־שפע.

הינטערן שטאָט זענען געלעגן זיינע גערטנערי, און נאָכן פֿאַרזייען זיי פּלעגט ער מיט אומגעדולד און נייגעריקייט אויסקוקן דעם ערשטן אויפשפּראָץ פון אַ גרעזל אַדער בלעטל. יעדן פרילינג האָט ער פון דאָסניי איבערגעלעבט דעם נס פון גאָטס באַשאַף.

ווי אַ פֿאַרמעגלעכער ערד־באַזיצער, וואָס האָט זיך אויס־געטיילט פון די אַרומיקע מיט זיין פּריידיקער זיכערקייט און געבענטשטער פֿאַרוואַרצלטקייט, האָט ער אָבער נישט געקוקט מיט בטול אויף די פֿאַרשמייעטע סוחרימלעך, וואָס האָבן זיך אַרומגעדרייט אין מאַרק צווישן פּויערישע פורלעך, כדי צו קויפן אַ זעקל תבואה, אַ קוישל אייער אדג׳ל. פֿאַרקערט, ער האָט רחמנות געהאַט אויף אָט די פּרנסהלאָזע און הונגעריקע שטעקל־דרייערס.

ווען ער פלעגט דורכגיין די גאַסן און זיינע בליקן האָבן זיך פֿאַרגנבעט אין די זעבעכדיקע יידישע קרעמלעך, האָט ער פֿאַרשטאַנען, אַז אַזאַ סוחר מוז — צוזאַמען מיט זיין גאַנצער משפּחה — הונגערן.

ווען גראַבסקיס ממשלה האָט דערגרייכט צו די יידישע קראָמען און געדראָט נאָך מער צו דערשטיקן דעם יידישן קרעמער, האָט אַביק געשטעלט זיך פֿאַר אַ ציל צו לינדערן, ווי ווייט מעגלעך, די נויט, אַנהייבנדיק צו טיילן קליינע הלואות. ער האָט יענעם צעמאַכט פילן, אַז דאָס איז נישט קיין נדבה.

אין אַנהייב פון די דרייסיקער יאָרן, ווען אַ גרויסער טייל פון דער באַפעלקערונג איז שטאַרק פֿאַראַרעמט געוואָרן און ממש געהונגערט, האָט אַביק באַגייט די אינסטיטוציע „בית־לחם״. די ערשטע צייט האָט מען זיך אויסגעהיט, אַז דער אַרעמאַן זאָל נישט וויסן פון וואַנען ס׳קומט די הילף. שפּע־טער האָט ער איינגעפירט, אַז יעדער נויטבאַדערפטיקער זאָל אויסקויפן יעדע וואָך אַ צעטל פֿאַר 10 גראָשן, און פֿאַר דעם באַקומען צוגעשיקט אַ באַשטימטן קוואַנטום ברויט און שפּייז אויף שבת. דאָ האָט דער אַרעמאַן געפּילט אַ געוויסע מיל־דערונג אין זיין געפֿאַלנקייט, ער „באַצאָלט״ דאָך.

און מערקווירדיק, אָט דער פֿאַראַרטעוועטער און פֿאַר־האַרוועטער ייד איז גלייכצייטיק פילבאַר געווען צו יענעמס ליידן, און באַזונדערס צו קראַנקע. ער האָט געפּילט פֿאַר זייַן הייליקן חוב זיי צו באַזוכן און מיט עפּעס מהנה זיין. אַזוי האָט ער אויף זיין פּשוטן שטייגער אַרגאַניזירט אַ חברה „ביקור־חולים״, אין וועלכער ער האָט אַרייַנגעלייגט זיין האַרץ און נשמה, וועלנדיק פֿאַראַפן טרייסט די געטראָפענע פון גורל. צו הילף האָט ער געזומען פרויען, וואָס זענען מער צוגעפּאַסט פֿאַר אַזאַ טעטקייט.

ווען ער האָט געקויפט דאָס גרויסע הויז אין ראָג ברויסקער און מאַרק, מיט 24 קראָמען, זענען דאָרט געווען געצייַלטע, וואָס האָבן אים געצאָלט דירה־געלט. אַז ער האָט שוין ביי אייניגע ענטומען אַ וועקסל, האָט ער געווּסט, אַז ס׳האָט קיין וועדט נישט, וויייל סיי ווי וועט מען עס נישט באַצאָלן. פון וואַנען און פון וואָס זאָלן זיי צאָלן? בפרט, אַז מ׳האָט נישט מורא געהאַט, אַז אַביק זאָל וועמען אַרויסוואַרפן פון קראָם.

און אַ חוש פֿאַר בילדונג האָט אויך דער ייד געהאַט. ער האָט זיך ממש געשמאַלצן פון נחת, זעענדיק זיין מוזיניק חיים, אין מונדיר, אַהיימקומען פון גימנאַזיע, מיטן רענצל ביכער אונטערן אַרעם.

2. מרדכעלע וויינטרויב

באַקאַנט האָב איך מרדכעלען, אין די 20קער יאָרן, אין פּראָפּעסיאָנעלן פּאַראיין, אויפֿן דריטן שטאָק, ראָג פּראָסטע און גראַבאַנאָוועד גאַס.

וועגן פּאַראיין פלעגט מען הערן פּאַרשיידענע מעשיות. מיין נייגעריקייט האָט מיר געשטויסן אַרויפצוגיין אַהין און מיט די אייגענע אויגן זען, וואָס דאָרט טוט זיך.

דאָ טאָקע, אונטער אַ געבויגענעם סופּיט, ביי אַ טישל, איז מרדכעלע געזעסן אַ דרימלדיקער אין אַ שטאַרק אָפּגעבליאָקע־ווענטן מיליטערישן שינעל, מיט אַ צעשויבערטן קאָפּ־האָר, וואָס האָט זיך באַוועגט אַראָפּ און אַרויף, מורא האָבנדיק טאָמער וועט ער איינשלאָפן. מיט האַלב־פּאַרמאַכטע אויגן האָט ער דערזען ווי אַ בחורל, מיט אַן אויסגעוואַקסן קאָפּאָטקעלע און יידיש היטעלע בלאָנדזשעט מיט זיין בליק איבערן גרויסן בילד פון קאַרל מאַרקס.

— וועמען זוכט איר, חברל? — האָב איך דערהערט אַ פּאַרשלאָפן קול און ער שטרעקט מיר אויס אַ האַנט און פרעגט: — ווי אַלט זענט איר, חברל? אַוודאי אַ קרבן פון קאָפּיטאַליזם און קלעריקאַליזם?

איך האָב אים געבעטן רעדן פּאַרשטענדלעכער, ווייל זייגע ווערטער זענען פּאַר מיר גאָרנישט אומקלאָר.

זיין פּאַרשלאָפן פנים האָט זיך צעהיצט און פון די מילדע אויגן האָט גענומען שפּריצן פייער. ער האָט גענומען זוכן פּאָסיקע ווערטער, כדי מיר אויפצוקלערן וואָס ער מיינט. איך בין געשטאַנען אַ צעטומלטער. זיין פלוצעמדיקער פּאַרמעסט צו בּאַרויבן מיך פון מיין גייסטיקן אוצר, מיט צוזאָגן פון גלייכ־הייט און פרייהייט אין דער צוקונפט, האָט צעשטורעמט מיין האַרץ.

— זעצט אייך, חברל — האָט ער מיר אונטערגעשטראָגן די צעבראָכענע שטול, אויף וועלכער ער איז געזעסן.

— יאָ ינג חברל, ס׳וועט פון אייך אויסוואַקסן אַ גרויסער קעמפער פאַר דער הייליקער זאַך; איך זע, אַז איר ווילט אַלץ וויסן.

פון דעמאָלט אָן האָב איך מרדכעלען כמעט נישט פאַר־לירן פון אויג.

געווינט האָט מרדכעלע אויף דער וואָליע מיט אַן אָרע־מער מוטער. זעלטן אָבער פלעגט ער אַהיימגיין, ווייל נישט ער האָט דער מאַמען געקאָנט עפּעס העלפן, און נישט ער האָט געקאָנט ביי איר עפּעס אָפּעסן.

דאָס איז געווען די צייט, וועז די לינקע אָרבעטער־באַוע־גונג האָט באַהערשט די מוחות פון אַ גרויסן טייל פון דער יוגנט און אַלע איבעריקע באַוועגונגען זענען דורך איר בא־טיטלט געווארן, ווי: „קלייניבירגערלעך", „פּינצטערע עלע־מענטן", „שאָוויניסטן" אזן „סאָציאַל־פּאַטריאָטן".

מרדכעלע איז דאָס געווען דער, וועמען אַ טייל פון דער נאַיווער און איפריכטיקער יוגנט, האָט געקוקט אין מויל אַריין. ער איז געווען פאַר זיי דער אָנזאָגער פון קאַמף פאַר אַ שיינער און געראָטענער וועלט.

אָרומגערינגלט מיט יוגנטלעכע, איז ער געווען באַליבט און רעספּעקטירט. געווען אַן אייגנגייער אין אַ סך בעל־הבתישע שטיבער און אומעטום געפילט זיך ווי ביי זיך. אפילו די פרומע יידן האָבן פאַר אים קיין מורא נישט געהאַט, ווייל אין זיירער אויגן איז ער געווען אַ בטלן. פרויען פלעגן אים אונטעררוקן אַ לעפל, ער זאָל מיטאָלטן ביים עסן. ער האָט זיך נישט געלאָזט צו פיל בעטן; מיינס, דיינס, אַ נפקא מינה. אַז די רעוואָלוציע וועט קומען אַ ליאָדע טאָג, אין דעם איז ער זיכער געווען.

קיין מלאכה האָט ער נישט געקאָנט. ער האָט קיין צייט און קיין קאָפּ נישט געהאַט פאַר אַזאַ פראַזאישן ענין.

וען זיינע פּאַרהערערס פלעגן זיך דערווייזן, אַז מרדכעלע דאַרף האַלטן אַ רעפעראַט, איז דער לאָקאַל, אַדער פריוואַטע דירה געווען געפּאַקט. ס׳איז ממש שווער געווען דאָרט צו אָטעמען, אָבער וועמען איז עס אָנגעגאַנגען, וען פון מרדכע־לעס מויל זענען פלאָם־פייערדיקע וועכטער געפאַלן וועגן דער צעפּוילטער קאָפּיטאַליסטישער אָרדענונג. ער האָט אָנגע־צונדן אַ פייער אין די יונגע הערצער מיטן טיפן גלויבן, אַז אָט־אָט און די עקספּלאָאַטאַטאָרישע וועלט ברעכט זיך איין. זיינע לאָגישע אַרגומענטן האָבן אַזוי באַווירקט די צוהערערס, אַז זיי וואָלטן זיך געפּילט גליקלעך אַוועקצוגעבן דאָס אייגענע לעבן פאַרן הייליקן צוועק. און כאָטש קיינמאָל האָט אים נישט אויסגעפעלט קיין ברענשטאָף קעגן דער קלעריקאַל־קאַפּיטאַ־ליסטישער אָרדענונג, דאָך פלעגט ער זיך פּאַררופן אויף אַזעלכע אויטאָריטעטן, ווי: חבר אילישט (לענין), מאַרקס, ענגעלס אזן לאַסאַל.

אַרויסגייענדיק אייגנמאָל אַ צעשטראָלטער פון אַזאַ מיטינג, האָט אים אָנגעטראָפן הינד גאָלדפעלד אזן אַ פרעג געטאָן: — מרדכעלע, וועז קויפסטו זיך אַ פּאָר נייע הויזן? ער האָט נישט לאָנג קלערנדיק, געענטפערט: — אַ שעה נאָך דער רעוואָלוציע.

אין איינעם אַ פרימאָרגן, וועז איך בין אַראָפּ אויפֿן הויף (ביי איטשקע קאָוואַל), האָב איך דערזען מרדכע־לען אין אַן אויסגעמעליקטן שמאָטע־אָנצוג, אזן פון קעשענע האָט אים ערגענען אַ גאָלע פליסקייטי. וועז איך האָב אים אויפ־מערקזאָם געמאָכט אויף דער קעשענע, האָט ער זיך געכאָפט, אַז דאָרט געפינט זיך אַ פּרישטיק, וואָס אַ חברטע האָט אים אַרייַנגעלייגט.

ער האָט געפּענט דאָס פּעקעלע אזן אויסגערופן: — זע נאָר, וואָס פאַר אַ בורזשואַזן פּרישטיק. אַנדערש בין איך דאָס נישט געווינט, נאָר זעמעלעך מיט פוטער אזן שיטערע אייער? ווער אָט דאָס אין זינען עסן, וועז די שלוס־אָקאָרדן פון דער קאָנפערענץ, פון וועלכער איך קום איצט, שרייען אין מיינע אויערן: פאַרשטאָרקן! אונטערייגן! דו פאַרשטייסט דאָך, וואָס דאָס מיינט...

ער האָט מיר דערציילט, אַז וועז ער איז נעכטן אַוונט צו מיר געקומען איז שוין געווען ביי אונדז פינצטער. האָט ער זיך אָט דאָ אויפן טיש צוגעלייגט (אַ טיש פון יצחק פרעטערס בעקערייַ), וויזט אויס געכאפט אַ שטאַרקן דרימל אזן אפילו נישט געשפירט, אַז ס׳האָט אַ ביסל גערעגנט...

אין די שפּעטערדיקע יאָרן, וועז איך האָב איינמאָל גע־

שפאציירט אויף די וואַרשעווער גאַסן, האָב איך דערהערט הינטער מיר אַ באַקאַנט פאַרדעמפט ברומען פון אַ פאָפולער רעוואָלוציאָנער־ליד. איך האָב זיך אויסגעדרייט און געזען, אַז דער ניגון קומט אַרויס פון אַ בלעכערנער וואָגע, וואָס איינער טראָגט אויפן קאָפּ.

— גיב אַהער אַ פיפטל! — האָב איך דערהערט מרד־כעלעס קול.

ער איז געוואָרן אַ מעטאַל־אַרבעטער. ער איז אַנגעקומען ווי אַ לערנייגל צו אַ מייסטער, מיט עסן און שלאָפן.

צום לעצטן מאָל האָב איך אים געזען אַנהייב אָקטאָבער 1939. האָלב וואַרשע איז געלעגן אין חורבות, און די דייטשע הארדעס האָבן געווילדעוועט אויף די וואַרשעווער גאַסן. ס׳האָט געווימלט פון מענטשן, יעדערער האָט געזוכט אַ קרוב, אַ באַקאַנטן, כדי אַן עצה צו האָלטן זיך: בלייבן אַדער אַנטלויפן. דאָ האָב איך אַנגעטראָפן מרדכעלען, אַ פאַרוואָרלאָזטן, אָבער אַ שמייכלדיקן. זיין פאַרמעגן, אַ שטרוי־שעניק ביי זיין בעל־הבית אין קעלער, אָבער ער נעמט זיך נישט צום הארץ.

אויף מיין פראָגע, ווען וועט ער גיין אויף מזרח, האָט מרדכעלע אַנגעהויבן האָבן טענות צו די אַלע פחדנים, וואָס אַנטלויפן אין דעם באַפרייט לאַנד. — ווער וועט דאָ זיין אין אַזאַ גורלדיקן מאָמענט? — האָט ער ממש געצאָרנט.

דער סוף: אַריין אין חשבון פון די זעקס מיליאָן פאַרטי־ליקטע

בערל פאקמאן מאנטרעאל

חבר מרדכי וויינטרויב איז געווען אַן אייניקל פון לייבעלע ראָסאָשער, דער גרעסטער גמרא־מלמד אין תלמוד־תורה. מרדכעס מוטער איז יונג געבליבן אַן אלמנה, און זי האָט מיט די קינדער אַרייַנגעצויגן זיך צו איר פאַטער, וואָס האָט געווינט אין דער תלמוד־תורה.

מרדכי איז געווען באַהאָוונט אין יידישע לימודים, געשמט האָט ער ווי אַ גייַעדיקער ווערטערבוך. ביי ישראל שואלקעס אין שטוב, ווו ער איז געווען אַן איינגייער, פלעגט ער צוויי מאָל אין טאָג עסן, און דאָרט טאָקע האָט ער געפונען ד״ר פינעסעס פרעמד־וועטערבוך. וועלכן ער האָט זיך כמעט אויסגעלערנט פון אויסנווייניק. אַ סך געלייענט פון דער יידי־שער און וועלטלעכער ליטעראַטור אויף יידיש. דאָס גאַנצע בטלישקייט פון זיין זיידן איז אין אים געכפלט געוואָרן. ווען ס׳זענען קיין ביאַלע אַנגעקומען, נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, די אַמעריקאַנער פּעקלעך. האָט מען אים אפט געגעבן פריש מלבושים, אָבער לאַנג האָבן זיי זיך ביי אים נישט גע־האָלטן, און ער איז ווידער געאַנגען אפגעריסן. גדליהו ברעווער־מאַן האָט געוואָלט אים אויסלערנען קאַמאַשן־שטעפּעריי און אב־רהם נוכאָוויטש — סטאַליעריי, אָבער פון ביידע פראָפעסיעס איז גאָרנישט געווארן.

אַז חבר מרדכי האָט נייטיק געדאַרפט האָבן די סאַציאַלע רעוואָלוציע, איז פאַר יעדן קלאָר...

מרדכי איז געווען צווישן די אינטעליגענטסטע און אַנ־געלייענטסטע אין דער קאָמוניסטישער באַוועגונג אין ביאַלע.

אין אַ פאָר בריוו צו מיר, האָט ער זיך באַמיט אַרויפצופירן מיר אויפן „דרך הישר״. אַז ער האָט אַבער פון מיינע תשובות דערזען, אַז איך בין, נעבעך, אַ „פאַרלוירענער״, פלעגט ער, אין שמועסן מיט באַקאַנטע, זיך אויסדריקן: „פייוול איז אַ קאָנטר־רעוואָלוציאָנער, אויף וועמען איך האָב רחמנות״...

פ. גאָלד

1. ברוך שלום מלמד (קריידשטיין)

געווען אַ זון פון ר׳ שלמהלע (שימעלעס אַ ברודער) קריידשטיין. מ׳האָט אים אויך געראָפן ברוך שלום דער קאָס־טינערינס. דער פאָטער איז געווען אַ געראַר חסיד. ער אַליין אַ ביאַלער חסיד. געווען פון די פרומסטע אין שטאָט און אַ בעל מקובל. האָט זיך אים פאַרוואָלט דורך קבלה שאָפן אַ לעבעדיק באַשעפענישּ. אמת, נישט אין דער גרויס פון מהר״לס גולם. כאָטש ווי ער האָט געזאָגט, קאָן ער דאָס באַווייזן, אָבער ער וויל זיך נישט שטעלן אויף דער מדרגה פון פראָגער גאון. האָט ער דעריבער באַשלאָסן צו שאָפן אַ קאַטשקעלע פון ליים און אַרייַנבלאָזן אין איר אַ רוח־החיים...

האָט ער זיך געגרייט דערצו מיט לערנען גאַנצע נעכט, פאַסטן און לויפן עטלעכע מאָל אין טאָג אין מקוה אַריין. ביאַלע איז געגאַנגען כאַראַאָם. אַ פחד איז באַפאַלן דער שטאָט; וואָס וועט זיין, אַז ס׳וועט אים געלונגען און די קאָטשקע וועט אין אים, חלילה, מורד זיין? און וואָס וועט זיין, אַז ס׳וועט זיך אים נישט איינגעבן? ביז דער ביאַלער רבי האָט אים פאַרוואָפן צו זיך, און דורך תקיעת כף אים פאַר־ווערט עוסק צו זיין אין אַזעלכע זאַכן.

2. מאטל דאמאטשעווער

ר׳ מאָטל איז אין אַנהייב געווען די „דריטע האַנט״ פון די העכסטע מלמדים, שפּעטער די „צווייטע האַנט. ער האָט געהאַט אַ דרייסיק תלמידים, אין עלטער פון 10 ביז 13 יאָר. ער האָט געשטאָמט פון דאָמאָטשעווע און געדינט אַכט יאָר אין דער צאַרישער אַרמיי. ער איז געווען דער מלמד פון שמואלקע פיזשיצעס קינדער, אַפילו נאָך זייערע חתונות.

אַ הויכער ייד, מיט אַ קליין גרוי בערדל, גוט און ריין אָנגעטאָן. פלעגט גיין אינמיטן גאָס און נישט אויפן טראָטוואָר, מיט אַ רויען שטעקן אין האַנט. צוליב דער הויכער היטל, וואָס ער האָט געטראָגן, האָבן אים די תלמידים געפונפן די „וועדטיכע״.

ער האָט ליב געהאַט, אַז ווען ער איז אַריין אין חדר, זאָל אַ תלמיד אַ געשריי געבן: „דער רבי גייט!״, און אַלע זאָלן זיך אויסזעצן ביי די דריי טישן, וואָס זענען געשטאַנען אין פאַרעם פון אַ „ח״. חברה פלעגט אָבער אַ געשריי געבן: „די וועדטיכע גייט!״ פלעגט ער נעמען אַ טיפן שמעק טאַבאַק

און אַ פֿרעג טאָן: „וואָר האָט דאָס געזאָגט וועדטיכע, צו אַלדי שוואַרץ יאָר?" דעם, וועמען ער האָט חושד געווען, האָט ער דערלאַנגט אַ זעץ, בעיקר אין קאָפּ, מיטשלעפּנדיק די היטל מיט די האָר.

דעם שיעור פלעגט ער זאָגן אַרומגייענדיק איבערן חדר בייַ די טישן, מיטן שטעקן אויפֿן אָקסל, ווי אַ סאָלדאַט מיט דער ביקס. דערפֿאַר האָבן אים די תלמידים אויך געוופֿן „קאָזאַק". דעם שיעור פלעגט ער אָנהייבן מיט די וועדטער: „ס׳איז מיר אַוודאי געוויס (קלאָר), אַז דער וואָס וועט זיך נישט צוהערן צום לערנען, וועט באַלד קריגן די כאַליערע". מאָכן אַ תלמיד אַ פּעקל, איז בייַ אים געווען אַ קלייניקייט.

געווען פֿאַררעכנט פֿאַר אַ ביזיון מלמד און שלעגער. מ׳האָט אַבער געדאַרפט זען זיין צערטלעכקייט צו אַ תלמיד, וואָס האָט באַגערט צו לערנען, אַבער געהאַט אַ שלעכטן קאָפּ. זען זיין פֿאַרען זיך אַרום אַ תלמיד, וואָס האָט צופּעליק ערגעץ וווּ באַקומען אַ קלאַפּ, אַדער אַ שטאָך, נישט געפּילט זיך גוט, אַדער וויינטער אַרייַנגעקומען אַ געפֿרוירענער. ער פלעגט צערייסן זיין פּאַטשיילע און פֿאַרבינדן די וווּנד, מיט פיל רחמנות און ליבע, אָפּילו אַ שלעכטן תלמיד.

ער האָט גוט גערעדט און געשריבן רוסיש און פויליש. פון יידיש און העברעאיש אָפּגערעדט. ער איז געווען פון די בעסטע און שענסטע שוויימערס אין ביאַלע. זיין „קלאַפּטער־לייגן" און „טריטוואָסער" האָבן געהאַט אַ שם אין שטאָט.

אין עלטער פון 78 יאָר איז ער דערטרונקען געוואָרן אין מקווה (משמעות אַ הארץ־אַטאַקע).

3. שואלקע כהן

ר׳ שואלקע ר׳ הערצלס, האָט יעדער אין ביאַלע געקאָנט, אַדער וויניקסטנס וועגן אים געהערט. אָחוץ וואָס ער איז געווען פון די שענסטע יידן אין שטאָט און פון גרעסטן יחוס, איז ער אויך געווען פון די ריידכסטע יידן אין ביאַלע. אַבער, ווי ס׳שיינט, אַ גרויסער בטלן. ר׳ שואלקע פלעגט טאָקע נישט קאָנען פֿאַרשטיין, ווי אָזוי אַן אַרעמאַן פֿאַרמאָגט נישט כאָטש אַ דריי הונדערט רובל... זייענדיק אַן אַלט־מאָדישער באַנקיר (מלוה) פֿאַר פריצים בעיקר, פלעגן זיך בייַ אים אַרומדריייַן מעקלערס, וואָס פלעגן צוהעלפן צו די געשעפטן. וועגן צוויי מעקלערס פלעגט מען רעדן, אַז זיי זענען רייך געוואָרן דורך דעם, וואָס וועלנדיק צוימען דעם יצר הרע פון רויכערן, פלעגן זיי באַהאַלטן די פֿאַפּיראָסן אין ר׳ שואלקעס קאַסע...

נישט אַכטנדיק אויף זיין עשירות און יחוס, איז ר׳ שואל־קע געווען אַ גרויסער עניו. אין גערער־שטיבל האָט ער נישט פֿאַרנומען קיין אויבן־אָן, נאָר געזעסן בייַ אַ מיטל־טיש מיט אַרעמעלייט; קעגן איבער זיך מענדעלע סיטניקער, וואָס פלעגט פֿירן לייִם, דער גר, און ביים אָנדערן עק טיש אירמע(ירמיהו) בעדער. אַ קליינע עטרה ביים טלית, סוכות דעם קלענסטן לולב, און איז דער לעצטער נאָכגעגאַנגן דעם חזן בייַ די הושענא׳ס.

אַ ביישפּיל פון זיין פּשוט האַלטן זיך, וועלן פֿאַרשטיין די לאַנדסלייט וואָס שטאָמען פון חסידים. אַז אין די שטיבלעך פלעגט פעלן געלט אויף די אויסגאָבן, פלעגט מען, שבת נאָכן דאָוונענען, כאַפּן די טלית׳ים בייַ די חסידים. זונטיק פרי פלעגן זיי דאָך מוזן אויסקויפן די טלית׳ים כדי צו קאָנען דאָוונענען, און אָזוי אַרום האָט דאָס שטיבל אַריינגעקראָגן דאָס געלט. אייגנטלעך אין אַ שבת, איז מען געשטאַנען אין גערער שטיבל בייַ דער טיר און יונגע חסידים האָבן פון די דאָוונענדיק אַרונטערגענומען די טלית׳ים. ר׳ שואלקען האָבן די חסידים געלאָזט דורכגיין. הערנדיק, אַז הינטער אים איז אַ טומל, האָט ער זיך אומגעדרייט, און זענדיק וואָס ס׳קומט פֿאַר, אויסגעטאָן דעם פּאַלטאָ, און פון הינטערן פּאַלטאָ דעם טלית (גערער חסידים פלעגן נישט טראָגן שבת, און צוליב דעם אָנטאָן דעם טלית אויף זיך, הינטערן פּאַלטאָ) און אים אַליין אַריינגעוואָרפן צווישן די אַנדערע טלית׳ים.

4. יאסל וועטשיק (גאטפּרידן)

אַ ייד פעסט געבויט, מיט אַ גרויסער רויטער בערד, רויטן פּנים און רויטן קאָרק. מיט זיין לייבן־שטימע איז ער געווען, אַזוי צו זאָגן, אַ „זאָפאָסנער" בעל־תפילה און אפּיציעלער תהלים־זאָגער אין שול, באַזונדערס אין חודש אלול, יעדן אינ־דערפרי. זייענדיק דער שמש פון דער חברה־קדישא פלעגט ער גיין פאַרויס בייַ יעדער לויה מיט דער פרשקע, קלאַפן און רופן: „צדקה תציל ממות".

אין דער יוגנט איז ער געווען אַ טאַנדעטער שניידער, און קיינער אין ביאַלע האָט נישט געווּסט גענוי ווי אַזוי ער איז געוואָרן אַ מאָכער אין מאָגיסטראַט אונטער דער רוסישער און דערנאָך פוילישער הערשאַפט, נישט קאָנענדיק לייענען אַדער שרייבן (אַ חוץ דאָוונענען), נאָר ער פלעגט זיך מכאַ־ניש אונטערשרייבן יאָסל גאָטפריד. מיט די פינגער פלעגט ער טאָפּן אין די מעטריקע־ביכער אין מאָגיסטראַט, ביז ער האָט דאָס געזוכט געפונען. דאָס אָפּזוכן דאָקומענטן, ווו ער איז, אין גרעסטן טייל, געווען דער עדות ביים געבורט, האָט אים געגעבן זיין פרנסה. ער האָט אַריינגעלעבט אין די נייַנציקער. געווען דער בעסטער קונה פון אַ גוטער פלאַש בראַנפן און פון אַ געבראַטענער גאַנדז.

5. פּסח סקאס

אויב ס׳איז דאָ אַן אמת אין דער לעגענדע, אַז אַ דאַמסקער שניידער האָט מוסר געזאָגט דעם ווילנער גאון, אַז אים איז לייכט צו זיין אַ צדיק, זיצדיק אין זיין ספּרים־שטיבל, איז דאָס ווי אַגעגאַמאַסטן פאַר פסח סקאָס. צו זאָגן אויף אים „פּרומער" אַדער „ערלעכער ייד" איז גאָרנישט געזאָגט.

אַ דאַמסקער שניידער, אַבער אַ ייד אַ צדיק איז געווען פסח סאָקס, דער אַנערקענטסטער אשמורת־הבוקר־זאָגער. זיין תהלים־זאָגן, שטייענדיק זייטיק ביים עמוד (פון דעם דער צונאַמען „סקאָס"), פסוק בייַ פסוק, און מיטן הילכיקן

ענטפֿער פון זיין אַרבעטער שיימע סאַניעס (בעקערמאַן), האָט געשמט אין ביאַלע.

די ערשטע וועלט־מלחמה האָט אים באַזייטיקט פון זיין פֿרנסה. נפטר געוואָרן אַ צדיק, מיט אַ שווערן הונגער־טויט אַרום 1922.

6. משה באס

זיינע יאָרן האָט שוין קיינער אין ביאַלע נישט געציילט. געווען דער באַס־שפּילער בײַ די ביאַלער כלי־זמרים און דער שטאַם־פֿאָטער פון כמעט דער גאַנצער כלי־זמר־משפּחה אין ביאַלע.

אויף חתונות פלעגט ער זיצן, שלאָפן און רימפֿלען אויפֿן באַס. ווען די כלי־זמר האָבן שוין געשפּילט דאָס מצוה־טענצל, פלעגט ער נאָך נאָכבאַגלייטן דאָס באַזעצעכץ. ביאַלער כלי־זמר האָבן אים געוואָלט צאָלן זייַן חלק און ער זאָל מער נישט שפּילן, זענען אָבער דערצו געווען צוויי שטערונגען: 1. אומגעשפּילט האָט ער נישט געוואָלט נעמען קיין חלק, 2. די נאָכפֿראָגע אויף אים מצד די מחותנים פֿאַר אַ סגולה צו אַ לאַנגן לעבן.

משה באַס האָט געהאַט די חזקה אויף דער ערשטער מנחה, שבת פֿאַרנאַכט, אין גרויסן בית־המדרש. אָלט, בלינד און שוואַך, אָבער אַזוי לאַנג ווי זיין נשמה איז נישט אַרויס פון זיינע האָלב בלינדע אויגן, האָט ער זיין חזקה אָנגעהאַלטן.

און כאָטש מ׳פלעגט אים רופן משה באַס, האָט ער אָבער זיין „אתה אחד״ אויסגעזונגען מיט אַ קוויטשיק קולכל.

7. אלתר נעמיראוואר

אַ ייִד פון מיטל־ווופֿק, מיט אַ געבויגענער פֿלייצע און אַ קאָלירלאָזער בערד, איז ער געווען דער שאָטן (גוטער) פון ביאַלער רבין ר׳ יאַנקעלע. זיין באַגייסטערונג פֿאַרן רבין איז פֿאַר אַ פֿשוטן מענטש נישט געווען צו באַגרייפֿן. קיין זאַך האָט נישט געמאַרט באַשטימט ווערן אין הויף, אַז ר׳ אלתר נעמיראוואר זאָל נישט מוזן פֿרייער האָבן די הסכמה פון רבין.

ווען דער ביאַלער הויף האָט אַמאָל געבראַכט, האָט ער געגעבן אַ געשריי: — געוואָלד יידן, ס׳ברענט! גענוואָלד יידן! איך לויף צום רבין! — אַרויסגעקומען פון רבין ווידער מיט אַ געוואָלד: — וואָסער! וואָסער! קיין זאַך קאָן נישט העלפֿן, נאָר וואָסער! — אַ ווייַלע שפּעטער האָט מען ר׳ אלתרן געזען לויפֿן מיטן לייטער אין סאַד אַריין. אַזוי ווי אויף דעם רבינס טרעפ איז שוין געגאַנגען אַן ערל, און אויך דעם לייטער האָט באַנוצט דער ערל, לויפט ער מיטן לייטער אים טובלען אין דער מקוה, אַז דער רבי זאָל קאָנען אַרויס־גיין פון זיין צימער פֿאַרלעשן די שריפֿה. פון יענער שריפֿה שטאַמען זיינע צוויי פֿאָפּולערע ווערטלעך אין ביאַלע, אין אַ צעקאַליעטשטן פּוליש: „צאַלי מיאַסטאַ שע פֿאַליעשע״ (די גאַנצע שטאָט ברענט) און „דאָוואַי קאָצאַפּקאַ״ (גיב דעם שלאוך).

8. יצחק אורטשעלעס

ר׳ יצחק אורטשעלעס, דעם מלמד, האָט כמעט יעדער אין ביאַלע געקאַנט. ער איז געווען אַ גמרא־מלמד אין דער תלמוד־תורה. זיינע תלמידים פלעגן יעדן אינדערפרי דאָוונענען הויך און זינגענדיק. זיין זינגען בײַ געוויסע פּרשות אין חומש און שיר השירים, און גאָר באַזונדערס זיין מעביר זיין די סדרה, זענען געבליבן אין זכרון בײַ זיינע תלמידים.

ר׳ יצחק אורטשעלעס פּירונגען זענען געווען אייגנאַר־טיקע, אָבער אין די דריי פֿאַסירונגען איז ער זיכער געווען דער אייניציקער אין ביאַלע.

נאָך דעם ווי ער איז אָפּגעזעסן דריי יאָר אויף קעסט בײַ מיין עלטער זיידן ר׳ אורטשע קצב, האָט ער געגומען זיינע פּינף הונדערט גילדן נדן און זיך אַרויסגעלאָזט האַנדלען. אַזוי ווי „א קו איז אַ האַלבע פרנסה״, האָט ער בעסער אייגנע־האַנדלט אַן אָקס...

אַ געבוירענער איז ער געווען אַ ראָסאָשער. צו אַ יאָרציַיט איז ער אַמאָל געגאַנגען קיין ראָסאָש אויף קבר־אבות. אויפֿן וועג האָט ער זיך געשטעלט דאָוונענען מנחה, און זיך אַזוי פֿאַרדרייט, אַז ער איז צוריקגעקומען קיין ביאַלע. עפּעס איז אים אויסגעקומען אויסטערליש — לאָמאַז האָט ער אויפֿן וועג נישט געזונג, און ראָסאָש איז, קיין עין הרע, זיך אַזוי פֿונאַנ־דערגעוואַקסן, מיט אַ באַן, אַ טייך, בריקן, גרויסע קאָמענציעס, לאַנגע בריטע גאַסן... נאָר מילא, אַ פֿרומער ייִד טאָר זיך אין אַזעלכע זאַכן נישט אַרייַנטראַכטן. אָפּגעדאַווענט מעריב, גע־זאָגט קדיש, אָפּגעזעגן וועטשערע (אָוונט־ברויט) און אויף אַ גאַנצע נאַכט זיך אַוועקגעזעצט לערנען. אינדערפרי — אָפּגעדאַווענט, געזאָגט ווידער קדיש און געגאַנגען אויף קבר־אבות. נישט קענענדיק געפֿינען זיין פּאָטערס מצבה, האָט ער זיך איצט געכאָפּט, אַז ער איז אין ביאַלע און נישט אין ראָסאָש.

ווען ער איז געקומען קיין ביאַלע אויף קעסט, האָט ער אויף זיך געגומען אַ מצוה, צו באַזאָרגן די חסידים אין קאָצ־קער שטיבל, צו שלוש־סעודות, מיט אַ פֿרישן טרונק־וואַסער און אויך מיט מים־אחרונים. אין די ערגסטע וועטערן האָט ער דאָס נישט פֿאַרפעלט, אַזוי נאָענט צו אַ זעקציק יאָר. אויף דער עלטער פלעגן יונגערע חסידים וועלן דאָס בײַ אים איבער־נעמען, פלעגט ער נישט לאָזן און געבן דערויף זיין אויס־טייטשונג: — פֿאַרשטייט איר מיר, אַזוי לאַנג ווי אַ מענטש לעבט זינדיקט ער. אויף יענער וועלט, ווען דער קטיגור (שלעכטער מלאך) וועט זאָגן: נאָך אַ פּעסל סמאָלע, וועט דער סניגור (גוטער מלאך) אַ געשריי געבן: אַ קענדל וואַסער! איז וואָס מער וואַסער איך וועל טראָגן, אַלץ בעסער.

9. מאיר טליתמאכער

ר׳ מאיר טלית־מאַכער איז געווען אַ קאָצקער חסיד. אַ בעל מקובל און יודע ספר. די זעמלייַנקע־איינווינערס האָבן געזאָגט, אַז ער איז אַ למד־וואָוניק. זיינע געווינענען ביים אָפּריכטן חצות האָבן שטיינער געריבט.

וועגן זיין טלית־מאכערייַ, האָט מען דערציילט, אַז ווען מ׳פלעגט ביי אים באַשטעלן אַ טלית פאַר אַ חתן, פלעגט דער טלית ארויסקומען, וועו דער חתן האָט שוין געפירט קינדער צו דער חופה... געמאַכט האָט ער טלית־קטנס צוויי אָדער דריי אַ וואָך (אויב ער האָט געהאַט באַשטעלונגען). אַ לעבן האָט ער געמאַכט, ווי מען זאָגט אין אַמעריקע, פון תעניתים. אָפּ־ציעלע תעניתים האָבן אָלע ביאַלער יידן געפאַסט, אָבער ר׳ מאיר פלעגט פאַסטן תעניתים, פיר־פינף טעג אין דער וואָך. ער איז נפטר געווארן אין אַ שבת, אַ טאָג, וועו אַ פרומער ייד טאָר נישט פאַסטן...

10. אידל צינעס (קאנאלשטיין)

אידל צינעס איז געווען אַ ייד אַ גברן. זיין אַרבעט איז געווען טשעשלעריי. אין עלטער פון איבער זעכציק יאָר פלעגט ער נאָך לייכט טראָגן אַ באַל, מיט וועלכן פיר יונגע טשעש־לערס פלעגן זיך מאַטערן. געשמט האָט ער נישט מיט זיין גבורה, נאָר מיט זיין עסן. צוויי ביישפילן וועלן דאָס אילוס־טרירן.

אויף דער עלטער, וועו ער און זיין פרוי האָבן געליטן פון אַ פאַרקילונג, אין דער גראַבער פעלדשער (פאפינסקי) האָט אים פאַרשריבן אַ רעצעפט, גייענדיק אין שטאָט נאָכן רעצעפט האָט ער שוין אויך געקויפט צוויי הייַמישע ברויטן. אויפן וועג האָט ער פאַרזוכט דעם רעצעפט, נישט שלעכט, אַ ביסל זיס־לעך, דאָס ברויט נאָך געשמאַקער. ביז ער איז אַהיימגעקומען איז נישט געווען קיין זכר נישט פון ברויט און נישט פון רעצעפט.

ביי דער חתונה פון זיינס אַן אייניקל האָט ער אויסגע־פונען, אַז ס׳איז דאָ ריין אויף דער וועלט, און ס׳איז נישט שלעכט. האָט ער געהייסן זיין אשה, זי זאָל אים אפקאָכן אַ שיסעלע עסן פון צוויי פרנט ריין און אַ צען פונט קאַרטאָפל...

11. חיים חוה׳לעס

דער ערשטער קוק אויף אים האָט געזאָגט, אַז ער איז אַ גברן. אַ הויכער, דיקלעכער און גוטמוטיקער מענטש. ער איז געווען אַ דראַזשקאַרוש. פלעגט וואַרפן צווי פודיקע געוויכטן, צווי שטאָק די הייך, און זיי כאַפן צוריק פאַרן אויער.

אין שטאָט האָט מען דערציילט פון אַ געווען, וואָס ער האָט געהאַט, טראָגנדיק אַן אייזערנעם באַל פון קרוב צוואַנציק פּוד, פון ראָג יאַבוועור גאַס ביז צו די מנישקעס (אומגעפער דריי פערטל וויאַרסט). ער האָט דעמאָלט געווינען 25 רובל, און לצים פלעגן זאָגן — נאָך עפעס...

12. משה בוקעס (פוטערמאן)

משה בוקעס איז געווען אַ מענער־שניידער. אָבער חוץ שניידעריי האָט ער געהאַט נאָך אַנדערע פרנסות. גליקלעך איז ער אָבער געווען, וועו ס׳איז צו אים אַריינגעפאַלן צו נייען אַן אַטלאַסענע קאַפאָטע. קודם־כל, איז דאָס פאַר אַ שיינעם ייד, ושנית, ס׳מוז נישט אַזוי גוט פאַסן — דער טראָגער פון דער קאַפאָטע דאַרף נישט טאַנצן מיט גראַף פאָטאָצקיס טאָכטער... דער עיקר ס׳זאָל זיין ענוג בריט. בריטקייט און גרויסקייט האָט ער ספעציעל אָנגעוועגדט ביים נייען דון כאַלאַט־לעך פאַר יידישע קינדער; נישקשה, זיי וועלן אויסוואַקסן...

אַ צווייטע פרנסה האָט ער געהאַט סוכות. ער פלעגט באַזאַרגן יידן מיט אַ ביליקן אתרוג־בענטשן. יעדער פון זיינע זין איז האַלבע טעג אַרומגעלאָפן מיט אַ באַזונדערן אתרוג און לולב.

האַלבע טעג פלעגט משה בוקעס שטיין ביי פיזשיצעס הויז אין מארק, דערציילן מעשיות און חכמות, וואַרטנדיק אויף זיין באַליבטער באַשעפטיקונג, צו זיין אַ צווייטער עדות צו יאָסל וועטשיק, ביי חתונה־און געבורט־אַקטן, אָדער, חלילה, ביי אן אקט וועגן אַ טויט־פאַל. דאָ פלעגט משה בוקעס באַווייזן זיין בריהשאַפט: איין קליניקיט, אנשרייבן אויף רוסיש „מאשקא פוטערמאַן". אַרויספירן אויפן פאַפיר: אייקאלאַך, פאַרשליפן לעכלעך, אַטשיקעס, וועגדקעס, פיטשע פוי אַרויף און פיטשע פוי אַרונטער, האַלאַבליעס, האַלבע און גאַנצע רעדלאַך, פאַדריינישן. יעדן צייכן שטעלן אויפן אָרט, אן צופיל אָרט אויפן פאַפיר האָט ער נישט געהאַט. אַ שוועדע אַרבעט, אָבער אַ בכבודיקע און שיינע אַרבעט... בפרט, אַז ער פלעגט נאָך קיינמאָל דערפאַר באַצאָלט אַ זעקסער אָדער אַ צענערל, און אַמאָל אַ טרונק בראַנפן אויך.

משה בוקעס וואָלט „געגאַנגען אין גאָלד", וועו נישט דאָס ווייב מיט די קינדער. אַזוי גיך ווי דאָס ווייב האָט געעפנט דאָס מויל: „גיב מיר אַ גילדן!" האָבן אָלע בנים אין איין קול, ווי אַ כאָר, געענטפערט: „איך בין הונגעריק!" און, אַז מ׳האָט נישט קיין מזל, פלעגט אים דאָס צווייטע ווייב איך מאַנען אַ גילדן, אָבער דער כאָר איז שוין נישט געווען; פאַרקערט, דער כאָר פלעגט אים שוין אפט געבן אַ גילדן...

13. יאס דראזשקארזש (גערמאן)

יאס דעם דראַזשקאַרוש (יאָסל ברודער), האָבן אָלע ביאַ־לער געקאַנט. געווען אין ביאַלע נאָך אַ דראַזשקאַרוש, וואָס איז געווען באַרימט, סאָסקע מיט דער דרויבע, הושיעה נא. אָבער ביי סאָסקען איז געווען באַרימט זיין דרויבע (פערדל) און נישט ער אַליין. למשל, ווייטער ווי צום ערשטן בריק אויף דער וואַליע, איז די דרויבע נישט דערגאַנגען. אַז מ׳האָט גע־וואָלט כאַפן דעם בריסקער פאַטשטאוון (באַן) 9 אַזייגער אין אָוונט, האָט מען געדאַרפט מיט סאָסקען ארויספאָרן צום וואַרשעווער פאַטשטאוון אַרום 11 אַזייגער אין דער פרי...

יאס האָט געשמט מיט זיין עם־הארצות. לאָמיר אָבער זיין געריעכט צו יאסן: געווען גרעסערע עמי־הארצים אין שטאָט, נאָר אין יאסן זענען געווען עטלעכע אייגנשאַפטן, וואָס האָבן גורם געווען צו זיין בעריטקייט: ערלעכקייט, תמימותדיקייט, גוטסקייט, בערעדוודיקייט און זיין הויך דאָוועגען.

יאס דראזשקאַרזש האָט געהאַט די זכיה צו זיין דער איינציקער דראזשקאַרזש, מיט וועמען דער ביאַלער רבי פלעגט אָפט פאָרן אויף אַ שפּאַציר, און אויך, להבדיל, די נאַטשאַל־סטוען. נאָר ער האָט, נעבעך, נישט געהאַט קיין מזל צו זיינע סוסים. פון זיינע אַמאָליקע צוויי פערד איז ער אַרונטער פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה צו אַ האָנט־וועגעלע. יאָרן לאַנג האָט ער געשפּאַרט געלט צו קויפן זיך אַ פערדל, און ס׳איז נישט געגאַנגען, ווייל וויפל ער זאָל נישט האָבן אָנגעקליבן האָט זיין געלט כסדר פאַרלוירן דעם וועלט אין דער מלחמה און אין דעם נאָך־מלחמה־פעריאָד. נו, איז אַ וווּנדער וואָס ער פלעגט ראש־השנה שרייען וכו׳־מא־מא־שא! (וכל מאמינים שהיא)? ס׳איז אים שווער געווען אויפן האָרץ, האָט ער געשריען מאַמע. ווען ער האָט איינמאָל געמאַכט אַן עקסטרע פאַרדינסטל האָט ער געזאָגט צו זיינע מיט־מענטשן, וואָס זענען באַשטאַנען אַלע מאָל פון גבירישע זינדלעך: — מיר זאָלן דאָס אַלע פאַרמאָגן, וואָס איך האָב פאַר־דינט...

ער האָט זיך אַמאָל אַדורכגערעדט מיט זיין ברודער, האָט ער אים געזאָגט: — דו ביסט מיר אַ גוטער פריינט, דאָס וויים איך. איילע (אלא) איך דיר, וויים איך נישט (געמיינט פאַרקערט). וועט מ׳האָט אים אויפגערופן צו דער תורה האָט ער געוואָלט נאָכלייענען אין דער ספר־תורה די פרשה, אָבער צוליב די קאָשטערעס און לאָפּעטעס (געשריפט) נישט געקאָנט אָניאָגן דעם בעל־קורא, האָט ער אַ געשריי געטאָן — טפרו, סטאי!...

זייַנע „געריבטע" טענות צו די דאָזאָרעס: פאַרוואָס אין ביאַלע קען נישט אייניגן אַ ביסל שניי, און דאָס שטערט צו פּאָרן מיטן שליטן. פאַרוואָס זיי מאַכן אַ שבת אין חול־המועד און דאָס שטערט צו דער פרנסה. ער האָט אַליין געזונן, אַז מעזריטשער בחורים זענען געקומען שבת פון מעזריטש. דאָס מיינט, אַז אין מעזריטש איז נישט געווען שבת, און אין ביאַלע יאָ... פאַרוואָס לאָזן זיי דעם געלן מוכר־ספרים פאַר־קויפן ספרים אין בית־המדרש; ער האָט בייַ אים געקויפט אַ קאַלבאַיניק (כל־בו סדור) און נישט געפונען דאָרט ווי אַזוי צו פאַרריכטן אַ צעריסענעם שפאַן...

ווינטשנדיק זיך מיט איינעם, אַז זיי זאָלן נישט דאַרפן איינער אַנקומען צום צווייטן, האָט ער געזאָגט, אַז ער (יאס) זאָל נישט דערלעבן צו קומען צו אים און יענער זאָל נישט דערלעבן קומען צו אים...

פ. נאלד

אין שטאָט פלעגט מען ווענן יאסן דערציילן גאַנצע בערג מיט מעשיות. מיר ווילן דאָ פאַרנאָטירן נאָר עטלעכע פון זיי.

שמחת־תורה צו הקפות האָט מען יאסן מכבד געווען מיט אַ פסולע ספר־תורה, אַן אַן עץ־חיים. יאס האָט זיך אַנגעברוגזט און אַ זאָג געטאָן: — איך וויל נישט קיין הינקעדיקע תורה.

יאָסן האָט מען אַ שבת אויפגערופן צום ספר, און גראָד האָט מען אים מכבד געווען מיט דער פרשה פון דער תוכחה. ווען יאָס איז אַרונטער פון באַלעמער האָט אים ווער אויפ־געקלערט, אַז מ׳האָט אים מכבד געווען מיט אַ שטיקל תורה פול מיט קללות. יאָס האָט אַ מאָך געטאָן מיט דער האָנט און אויסגערופן: — איך האָב באַלד געזען, אַז די אותיות זענען צעפּייפט...

לצים פלעגן זיך אין די ימים־נוראים צוהערן צו יאס׳ס דאַוונען און שפּעטער האָבן זיי געהאַט וועלטן צו דערציילן פון יאס׳ס עברי. דער „וכל מאמינים שהיא" פלעגט בייַ אים אַרויסקומען:

הבוחן ובודק גנזי נסתרות — אַ בוכאַ אַ בודקע, געזונטע סטראָנעס.

וכל מ״מ שהוא בוחן כליות — ובכל מאמאשא באָכטעס קלוווּן.

הקצר בזעם מאריך אף — אַ קירצער בעזעם, מאך אַפּ.

יאס איז אַמאָל געקומען צום ביאַלער רב און געבעטן, אַז דער רב זאָל אים זאָגן, ווען ער, יאס, האָט יאָרצייט נאָכן טאָטן. האָט דער רב אים געזומען נאָכפאָרשן און אויספרעגן, אפשר וועט ער פאָרט עפּעס פון אים אַרויסקריגן אַ וואָרט, וואָס וועט האָבן אַ שייכות צו דער דאָזיקע פון זיין טאָטנס טויט. אַז דער רב האָט זיך שוין גוט אָנגעמאָטערט מיט אים בייַ דער לאָבנגער חקירה־ודרישה, האָט זיך יאס געגעבן אַ רוף אָן: — רבי, איך וויים גאָרנישט. איך וויים נאָר איין זאַך. ווען די גלאָקן אין קאָשטשאָל האָבן „ראדזשעסטוועט" (וויינאָכטן) געגעבן אַ קלונג, איז מיין טאָטנס כשרה נשמה אַרויס דורכן טריפהנעם ט...

(מ. י. פ—ם)

פ א ל ק א ר

ביאַלע האָט פאַרמאָגט אַ רייכן אוצר פון פאָלקלאָר, אין וועלכן ס׳זענען פאַרוועבט לעגענדעס, מעשיות, מנהגים, סגולות, ווערטלעך, וויצן אא״וו. וועג מ׳וואָלט געקאָנט רעסטאַוורירן דעם פאָלקלאָר־אוצר פון אונדזער שטאָט, וואָלט ער אַליין געקאָנט געבן אַ בילד פון יידישן לבן אין ביאַלע אין יענע יאָרן, וועג כמעט יעדע יידישע פאַמיליע האָט מען געזופן לויט אַ צונאַמען און נישט נאָכן פאַמיליע־נאָמען.

ליידער איז אונדז געלונגען אויפצוזאַמלען בלויז אַ ברוכטייל פון אָט דעם אוצר. אָבער אָפילו אָט דער קליינער חלק, גיט צו אַ באַזונדערן קאָראָריט דער תקופה פון די לעצטע יידישע דורות אין ביאַלע.

מיר האָבן אויסגעמיטן צוצוגעבן אויפקלערונגען בייַ די צוגעמען, וויייל ראשית, לאָזט זיך שוין הייַנט נישט אויפקלערן דער מקור פון יעדן צונאָמען, און שנית, אָפילו די צוגעמען, וואָס לאָזן זיך יאָ דערקלערן, נייטיקן זיך אין אַ באַזונדערער אַרבעט, וואָס איר פאַרנעם וואָלט נישט געקאָנט אַרייַנגעפרעסט ווערן אין די ראַמען פון דעם ספר.

וועדטלעך, זאגעכצן און וויצן פון ביאלער שארפע קעפ און קאטאווער־טרייבערס

וועגן שואלקע כהן, וואָס איז געווען איינער פון די צוויי גרעסטע גבירים אין שטאָט, פלעגט מען דערציילן:

זייַנער אַ ידיד, פון אַ צווייטער שטאָט, האָט זיך צו אים געוואָנדן וועגן אַ גמילות־חסדל. ביים סוף פון זיין בריוו האָט יענער מוסיף געווען: — „אם ירצה השם אשלם". אויף דעם זאָל שואלקע האָבן געענטפערט שריפטלעך: — האָסט מיר טאָקע אַנגעגעבן אַ גאַנץ גוטן זשיראַנט, און ס׳איז טאָקע גוט מיט „אם ירצה השם", אָבער טאָמער, חלילה, לא ירצה השם?..

*

חיים פסח, דער גבאי פון דער חברה־קדישא, ליגנדיק אויפן טויטן־בעט, האָט זיך אַנגערופן צו יחזקאל ערליך, וואָס איז געקומען אים מבקר־חולה זיין: — האַסקל, האָסט איצט אַ גוט געלעגנהייט מיטצוגעבן אַ גרוס צו דיין טאַטן...

*

מאָטל מינץ פלעגט פרעגן: — פאַרוואָס וואַרט דער חזן מיטן אָנהייבן די הויכע שמונה־עשרה, און ביי „יהוה אלהיכם אמת" קוקט ער זיך אַפילו נישט אום און דאַוונט ווייטער?

אויף דעם האָט מאָטל מינץ געגעבן זיין תשובה: — וועג דער חזן זאָל דאַרפן וואַרטן ביז אַפילו דער רב וועט זאָגן אמת, וועט ער זיך קיינמאָל נישט דערוואַרטן...

*

אין ביאַלע איז געשטאַרבן אַ חסידישער ייד, וואָס האָט ליב געהאַט צו שפילן אין קאַרטן. בעת זיין לויה זענען נאָכ־געגאַנגען וויבער און וויינענדיק געבעטן: — אוי, גוטע מלאכים זאָלן דיר אָנטקעגנגומען. — רופט זיך אָן אַ חבר פון פאַרשטאַרבענעם, אויך אַ קאַרטן־שפילער, צו די באַקאַנ־טע: — דוכט זיך, אַז טייז זענען בעסער...

*

אַ ביאַלער מלמד פלעגט יעדן טאָג מקיים פסק זיין זיין וויַיב און דערביי שרייַען: — האָסטו פאַר נעכטן. — פלעגט זיך זיין וויַיב ביי אים בעטן: — גיב מיר שוין פאַר הייַנט אויך און זאָל איינמאָל פאַר אַלע מאָל קוויטירט ווערן דער חוב.

*

אין ביאַלע און אומגעגנט איז זייער באַרימט געווען דער בדחן וויגדערל (אביגדור) בלאנקליידער. מאָכן זיך אַמאָל צוויי חתונות מיט איינמאָל, און אויף איין חתונה איז געווען אביג־דורס פאַרטרעטער. האָט דער פאַרטרעטער אָנגעהויבן באַזעצן די כלה. ער זאָגט און זאָגט, און ביי דער כלה וווייזט זיך אָפילו נישט קיין טרער אין די אויגן. איז ער אַזוי אין כעס גע־ווארן, אַז ער האָט אַ געשריי געגעבן: — פאַסקודסטווע! פאַרווואָס וויינסטו נישט?..

*

דער חברה־קדישא־מאַן מאיר קאַרמאַן פלעגט זאָגן: — מיר קאָנט איר אַרייַנליגן דעם טויטן אין בעט אַריין און איך וועל זיך מיט אים אויסשלאָפן...

*

שלמהלע זייגערמאַכער (לעדערמאַן), וואָס האָט אין שטאָט געשמט כלומרשט ווי אַן אפיקורס, האָט זיינע קינדער געבן אַ רעליגיעזע דערציאונג. אַז זיין זון פוליע (רפאל) האָט אים אַמאָל געפרעגט: — טאַטע, דו האָלסט דאָך נישט פון די אַלע זאַכן, טא נאָכוואָס שיקסטו מיר דאָס אַלץ לערנען? דערויף האָט אים שלמהלע געענטפערט: פוליע מיין קינד,

קאָנען, זאָלסטו אַלץ, נאָר אויסגעדרייט זאָל דיר ווערן די מויל, אויב דו ווּעסט עס אַמאָל באַנוצן...

*

אויך שמערל האָכמאַן האָט געשמט אין שטאָט פֿאַר אַ פּריייען, און דאָך פלעגט ער יעדן שבת־פרי גיין דאָוונענען. אַז חברה פלעגט אים פרעגן: ר׳ שמערל, ווי קומט איר עפּעס אין שול? — איז זיין תשובה געווען: — מ׳מוז דאָך אַוועק פון שטוב און לאָזן דער ווייב אויסקערן. וועסט זיך דאָך נישט באַמבלען צווישן דעם בעזעם...

*

באַקאָנט איז געווען מאָטל פּשעקעס (ראזמארין) מיט זיינע וויצן.

אין די עשרת־ימי תשובה איז געשטאַנען אין ראָדזינער שטיבל אַ חסיד, וואָס איז באַקאָנט געווען פון זיינע אָפּטע באַנקראָטן, און האָט געזאָגט „אבינו מלכנו". הינטער אים איז געשטאַנען מאָטל, און ווי יענער האָט מיט גרויס כוונה אַרויסגעזאָגט „אבינו מלכנו מחוק את כל שטרי חובותינו", האָט מאָטל אויסגערופן: — און וואָס וועט זיין מיט די גראָבע חובות?..

*

בייַ יצחק פּיזשיץ איז געווען אַ הינטל מיטן נאָמען קאָראָל, און בייַ פּנחס נאַרטמאַן אַ הינטל מיטן נאָמען בלק. איינמאָל איז מאָטל אַרויפגעקומען אין באַנק אַריין און אַנגעגעבן אויף אַ הלוואה. ווען דער באַאַמטער האָט אים געפרעגט: — און ווער זענען די זשיראָנטן? — האָט מאָטל נישט לאַנג געקלערט און אַ זאָג געטאָן: — קאָראָל פּיזשיץ און בלק נאַרטמאַן...

*

אויף דער עלטער איז מאָטלען זייער שווער אַנגעקומען דאָס גיין. איינמאָל, ווען ער האָט אַנגעטראָפֿן דעם, אין שטאָט באַקאָנטן, טאַנצמייסטער, האָט מאָטל זיך צו אים געוואָגדן: — „דערן לערנסטו אויס טאַנצן, לערן מיר אויס כאָטש גיין...

*

ברויט איז דאָ, קאָרטאָפל איז דאָ, טאָנץ יוסף איטשע!

(אַ ווערטל פון יוסף איטשע אש, בעת דער דייטשער אָקופּאַציע, אין דער ערשטער וועלט־מלחמה).

*

יהושע מירטנבוים פלעגט זאָגן: — פאָסטן, פאָסט איך אַפילו נישט יום־כפור, אָבער אַ פּאָפּיראָס פאָרויכער איך יאָ.

*

צוויי ביאַלער טרעגערס, בריידער, אַז זיי פלעגן זיך קריגן צווישן זיך, האָט אייגנער מכבד געווען דעם צווייטן מיט דער קללה: — אַ רוח אין דיין האַלבן טאָטן אַריין...

צונעמען לויט די אפשטאמונגס־ערטער

הערשל לענטשנער, שעדלעצער בעקער, שמעון ליקעווער (לוקאָוו), אהרעלע סלאָוואַטיטשער, דער אָסטראָווער, משה לאַמאַזער, דער ווארשעווער פּעלדשער, די קאָבערינערין, אהרקע קאָמאַרווינקער, אהרקע פישטשאַצער, אידעלע פּראָשעקיער (פּאָראָשוקי), יאָסל טערעבילער, מענדעלע סיטניקער, די זשע־לעכאָווערין, צביה די בריסקערין, דוד ראָסאָשער, מאיר ציציבאַ־רער, משה וויטאָראָזשער, שמחה לאָשיצער, מאיר נאָסעווער, די סטירנעצערין, משה וואָליער, יהושע אָסאָווער, דוד קאָלאָדער, אהרעלע סיטשינער, יאָסעלע וואָהינער, יאָסעלע יאַנעווער, חיים סווזרער (סוואַרי), יעקב פּאַרצעווער, איצעלע ראַבינאָווער (גראַבאַנווו), חוה דיבעווער, ישראל ריטקער, יצחק ראַדזינער, יהושע אוליאַנקער, מענדל אָזערקאָווער, מאָטל דאָמאַטשעווער, פייוועלע לובלינער, לייבעלע מאַרקושאָווער, פּנחס קאָדניער, חיים הושליעווער, משה הישטשער, שלומל קאָנסטאַנטינער, באָדקער מלמד, ביעלסקער שניידער, משה פון סלאָוואַטשינסק, שמואל וולאָדאָווער, בנימין קאָזעווילקע (קאָזאַ־וווילקאָ), אהרע־לע קיטעלנער, דוד סאָסנאָוויצער, הערשל ווישניצער, יונה קראקעווער, דער ליוטבאַק.

עטלעכע צונעמען לויט זיידעס און באבעס

יאַנקל — ביילע פרימע גיטלס, יאָסל — חנה דוד וואָלפֿס, יאָסל — חוה באַשע שמערקעס, יאָסל — אשר שיע (יהושע) פייעס, חיים — שרה׳לע חנה מרימס, יהודית — שמילקע (שמואל) מירעלעס, גדליה — הערשל בנימין משה ציבעס (צביה), יהושע — יצחק ישראל עליעס (אליהו).

צונעמען לויט דער באשעפטיקונג

מלאכה

אלתר מוליער, אלתר שלאָסער, אשר סטאָליאַרינק, מנשה מאָלער, משה גלעזער, לייבקע שינדלמאַכער, משה בלעכער, דודל ברוקירער, בנימין קאָוואַל, משה טאָקער, בנימין טשעשלער, לייבישקע שניידער, שמואל שוסטער, אירמע (ירמיהו) קעסלער, נחמן אייבינדער, וועלוול רימער, וועלוול מאָזשאָנזשניק, זאָ־וועלע שערער, דודל פּאַרבער, חנה לאה די ליכטציערין, יעקב שמעון באַשלעגער, יהודה לייב סמאָליאַרניק, אשר קאָשעמאַכער, פּינעלע בייגל־בעקער, רייזעלע פון די דאָרע פלעצאָלאָך, אַלטעלע פון די קיכעלאָך, מאָטעלע קיכער, דודל סאָרוועד, אביגדור בדחן, אברהם גאָלדשמידט (אויך דער פּאָ־מילע־נאָמען — גאָלדשמידט), טעמעלע די וואָטעמאַכערין, יאָסל מילנער, מענדל בענדלמאַכער, עליע פון וויין, אירמע (ירמיהו) בעדער, שלמה מצבה־קריצער, דוד בעקער, אייזשע־ליכע פון די בילקעס (בולקעס), משה זייגערמאַכער, אשר צוקערניק, בעריש פון ווייגעס, לייבע מעדניק, משה דוד שטריקמאַכער, פייגע די קנייטערין, פרויעס שטעפּער, שייע (ישעיהו) פון זייך, זישע טראָטש, קיוועלע פישער, די מאַנגלניטשקע (מאַנגל), רחל לאה די פּאַריקנמאַכערין,

צאַלקע פון די ברעטער (פלעגט פירן די ברעטער פון טאַר־טאַק), יאַנטל דראַשקאַרוש, דוד לייב פעסל־פירער (אַסענ־זאַציע), שייע לייזער (ישעיהו אליעזר) פראַשענציע־שרייבער, נחמן שרייבער (געלערנט שרייבן), חיים „רופא", מאיר מיכל דער פעלדשער, רחל לאה די באַנקע־שטעלערין.

האנדל

נחום מאַנטשער, מאַטעלע טאַבאַטשניק, חנה רחל פון די הייוון, חיים נאַפטשער, איטשע מאיר פון דער טשאַינע, גיטל די קויליערקע (קוילן), גיטעלע פון מילך, יצחקל פון די פעדערן, חיה צביה פון סאַדע־וואַסער, משה אייזיק פון אַלטן מעבל, טויבעלע די שענקערין, מענדעלע טאַנדעטער, קרייַנ־דעלע פון די שיכעלאַך, חוהלע פון די בלעטער (צייטונגען), שמעון דער מילכיקער, לייבע פון קעלער (גרינוואַרג), משה בצלאל דער אייזנקרעמער, הינך שמאַטניק, דוווטשע פישער.

כלי־קודש

חיים שוחט, אידל סופר, שלמה לאַזער (אליעזר) דער מנקר, הערשעלע מלמד, פסח תהלים־זאָגער, פייגע די טיקערין, יאַנקעלע (יעקב) שמש, אברהמעלע מוכר־ספרימניק, וועלוועלע באַגרעבער.

שפּאַט־צונעמען

אָקס, אַסטאַטני־גראַש, אוכאַ, אַמפּ, אַפּאַלאַלאַ, אַדזשומעס, אייבער, אַנאַיער אימרע, אַנופּרע.

באַטשאַן, ביק, בער, בעזנאַסעק, בעזרוטשקע, באַלשאַי, באַלשעוויק, באַלאַמאַטש, בובקעס, בידני־מאַלטשיק, באַרטעק, באַכטע, באַקסער, בוקע, באַטשקעלע, בלייערנער פויגל, בעמ־בעקיעכע, בעזעם, ברענער, בלאָז, בראַך, בלינדער, ביפלאַקס, באַנדע.

געגדזעלע, גריל, גראַבע, גראַבער ייד, גרויסער, געטש, גאַראַנצע, גאַלדן־קעלבל, גן־עדן, גאַלדן־צייגדל, גוי, געלער, גאַמולקע.

דאַרע, דורען, דראַנג.

הון, האַרב, הויכער, הענטעלע, האַרבאַטקע, האַלץ, הענג־לייכטערקע.

וועטשיק, ווייסער־מייער, וואַלקעלאַק, וועריטיכע.

זשאַבע, זיפער, זשעברוווקע, זשאַנדאַר, זשענטש, זלאַטע־ראַנטשקע, זאַטשעס, זעלנער, זשאַדעליכע, זשאַזשעלע, זשאַמע.

חייטשיק,

טשומבערל, טויבער, טויבע, טערק, טשאַרט, טויטער־בייטל, טוץ, טאַטע, טענטע, טשערסקע, טאַרבעלע, טריינע, טשאַק, טשוך, טוכמאַנקע, טענצער, טשאַקער, טיטוש, טשאַבע, טראַצקע, טשעפּטשאַך, טראַמבע, טשופּע, טאַנצוניו, טאַבאַק־שמעקער.

יאַשטשערקע, יאַט, יוכע, יאַש.

כאַלאַטן, כוליק.

לאַגאַדע, לאַדנע, ליאַלקע, לאַפּעטיק, ליאַרקע, לילקעלע, ליאַווקע, ליימערל.

מירשקע, מעטש, מאַנדע, מאַנד, מאַסטיעווער־קאַמף, מזיק, מיקאַדאָ, מיין מדרגה — דיין מדרגה, מיניסטער, מלאך.

נאַז, נעזל, ניעבאַיס, נאַסלעדניק, ניינציקער, ניוכע.

סאַלאַוויי, סוכע־דופע, סקאַס, סטימסקע, סטאַפּ, סטאַך, ספּאַקאַינע, סנאַפּ, סאַוויצקע, סאַסקע, סיק־סאַק, ס׳קנעפּל, סוכענאַז, ספּודניצע.

עמלק, עקסעלע.

פלעק, פּאַרך, פּאַלעפּאַן, פריידיק, פּאַרברענטער, פּעפּ, פּאַטשקע, פּאַטאַץ, פּרעלעס, פּראַנדיק, פּאַטעליוק, פּאַלקער, פּראַוועץ, פּלענקיק, פּיוס, פּאַנטעלע, פּיסק, פּאַסטערנאַק, פּענטע־מעלאַכע, פּאַטשיילקע, פּינדזשעריכע, פּערקאַפּ, פּאַנק, פּידיאַק, פּעטקע, פּלאַקן, פּאַרשקע, פּריצל, פּאַרסקער, פּאַטל, פּיפּ, פּלעטער, פּעקל־מעקל, פּעטעלניק, פּאַדיאַק.

צוקער־באַב, צאַצקע, ציגאַרעלע.

קעמפּע, קאַוע, קעצעלע, קאַשקע, קאַטשקעלע, קאַוושאַל, קרעמענאַז, קליינער, קליינע־מענטשעלאַך, קילע, קאַלבעס, קאַסאַקער, קעטשע, קוליאַטש, קאַוואַק, קאַצאַפּ, קיגעליכעס־פּאַרעם, קיגל, קוילאַטש, קיטיע, קלעט, קאַניע־פּאַאיטש, קאַץ, קאַטשעמאַיניק, קאַפּיאַן, קרעמפּל, קאַרמאַן, קייטוש, קאַשעץ, קונפּאַי, קולעוונעוועד, קאַקאַשטע, קאַפּאַנדע, קעפּלעך, קישקעס, קאַסטערובטשעכע, קלאַצקע, קאַלאַש, קראַקוס, קאַקע־רוליק, קאַיטאַ, קאַטיק, קובעלע, קיטאַיץ, קאַלטער־אייטער, קאַפּ, קוציקל, קנאַך, קראַץ, קופּקע, קנאַכעלעך, קיסר, קווע־טשער, קראַצער, קאַלטע־דאַשע, קלאַץ.

ראַץ, ראַנדאַל, ריץ, ראַצער.

שוואַרצע, שוואַרצער, שמאַטשיק, שמאַטשקער, שטערן, שטימעריכע, שטריץ, שאַלאַניק, שטעכער, שקאַפּ, שערבעלע־פרוטה, שפּריגער, שמע־קולינעכע, שאַטאַנעכע, שלאַפּיק, שנאַרער, שטעקער, שניטקע, שגץ, שמד, שטאַלץ, שמעגדע, שפּאַק, שמאַך.

מנהגים און סגולות

ס׳איז אנצונעמען, אז די ווייטער־געבראכטע מנהגים און סגולות זענען נישט קיין ספעציפישע ביאלער, און אז זיי זענען באקאנט און אנגענומען געווען אויך אין אנדערע שטעט און שטעטלעך אין פוילן. אבער ווי אנגענומענע אין ביאלע, האלטן מיר פאר ריכטיק זיי צו פארצייכענען.

משה אהרעלע פלעגט יעדן פרייטיק, 12 אזייגער בייטאג, ארומגיין איבער דער שטאט און רופן: — בעלי־בתים אין באד אריין!

פרייטיק פארנאכט פלעגט דער בית־המדרש־שמש ארום־גיין איבער דער שטאט און רופן: — אין שול אריין!

יעדער הדר־באהעלפער פלעגט יעדן פרייטיק־צונאכט פירן זיינע חדר־תלמידים אין שול אריין הערן קידוש. וועז דער חזן האט געמאכט קידוש פלעגן די קינדער אויפן קול ענטפערן „אמן", און באקומען א זופ־וויין פון קידוש־בעכער.

וועז ס׳איז געבוירן געווארן א בן־זכר האט דער באהעל־פער פון דעם דרדקי־מלמד, וואס האט שוין געהאט א חזקה אין דער פאמיליע פון דעם געבוירענעם קינד, און געהאפט אויפן נייעם תלמיד, געפירט די קינדערלעך פון דרדקי־חדר יעדן פארנאכט צו דער קימפעטארין און ביי איר בעט געלייי־ענט קריאת־שמע מיט די קינדערלעך. נאכן קריאת־שמע־לייע־נען, האט מען די קינדער געטיילט צוקערלעך און זיסווארג. אזוי איז עס אנגעגאנגען גאנצע זיבן טעג, ביז דער וואך־נאכט (די נאכט פארן ברית). אזוי ווי די וואך־נאכט איז באטראכט געווארן פאר א סכנותדיקע, שדים לויערן אויפן קינד, פלעגט דער בית־המדרש־שמש ברענגען דעם מוהלס חלף און אים ארונטערלייגן אונטער דער קימפעטארינס צוקאפנס...

צו סליחות פלעגט דער בית־המדרש־שמש וועקן דעם עולם מיט דריי קלעפ אין די לאדנס. אויב אבער אין שטאט איז געווען א מת, פלעגט דער שמש געבן נאר צוויי קלעפ.

אין חודש אלול האבן די חומש־תלמידים אנהויבן זאגן, אין שול, יעדן טאג צו צען קאפיטלעך תהלים. דער פארזאגער איז געווען יאסל וועטשיק. ער פלעגט זאגן א פסוק און די קינדער פלעגן אים אויבערחזרן.

צוליב אן עלילת־דם, וואס זאל האבן פארגעקומען אין ביאלע (זע א באזונדער קאפיטל), איז איינגעפירט געווען אין א סך הייזער, ערב פסח, נאכן צורויסען די שטוב, אינצוהייצן אין אויוון.

צוליב א געשעענישׂ, וואס איז געבונדן געווען כלומרשט מיט אפגיסן די בגדים פון א מת (געשריבן וועגן דעם וויי־טער), איז אין א סך הייזער געווען אנגענומען נישט צו גיין אליין ביינאכט אויסגיסן אומריינע וואסער. ביים אויסגיסן פלעגט מען דריי מאל אויסרופן: — היט אייך, היט אייך, היט אייך. — הגם שפעטער האט זיך ארויסגעוויזן, אז דער גאנצער ענין פון אפגיסן די בגדים פון א מת איז געווען אינסצענירט פון א בעקער־יונג, איז דאך דער מנהג פארבליבן.

פון דעם „אויפרוף־שבת" (דער שבת פאר דער חתונה, וועז מ׳פלעגט אויפרופן דעם חתן צו דעם תורה־לייענען) פלעגן חתן־כלה נישט גיין אליין ביינאכט, נייערט מיט א באגלייטער.

א כלה פלעגט מען אין חופה טאג נישט לאזן גיין אליין אין גאס אריין. ס׳איז אויך געווען אנגענומען, אז די כלה זאל אין חופה־טאג טראגן ביי זיך א מעסערל.

אט די מנהגים זענען שוין בטל, אדער אפגעשוואכט געוואָרן נאך פאר דער ערשטער וועלט־מלחמה. געבליבן איז אנשטאט דאס רופן „אין באד אריין!" און „אין שול אריין!"—דאס קלאפן „אין שול אריין". דער שמש פלעגט ארומגיין איבער דער שטאט, א שטיקל צייט פאר ליכט־צינדן, און מיט א האמער קלאפן איבער די געוועלב־טירן אדער אין די לאדנס, אנזאגנ־דיק וויפל מינוט ס׳איז נאך געבליבן צום צינדן ליכט. די פונק־ציע האט אין די לעצטע יארן אויסגעפירט דער שמש עזריאל.

בשעתן דונערן און בליצן, פלעגן די ווייבער זיך באנוצן מיט אט דער סגולה: אויעקשטעלן א קווארט וואסער אויפן פענצטער און א בעזעם אויף דער קיך. איז א קריסט געווען דאן אין שטוב, פלעגן זיי זיך באמיען נישט צו לאזן אים אוועקגיין...

קליידונג מיט 80 יאר צוריק

מענער: כאלאטל, הויזן און וועסטל — אלץ פון צייג־שטאף, שטיוול, קליינע היטעלעך, די, אזוי־גערופענע, „יידישע היטעלעך", האלב זיידענע פאטשיילעס אנשטאט קראוואטן. די הויזן ארײנגעלאזט אין די שטיוול.

פרויען: לאנגע קליידלעך פון פארשיידענע שטאפן, אליין־געשטריקטע זאקן, געשנורוולטע שיך (שפעטער געקנעפלטע). לאנגע האר פארפלאכטן אין צעפ. גלייך נאך דער חתונה אפ־געגאלט דעם קאפ און אנגעטאן א טשיפיק. האט זיך ווער געווואגט אין די אמאליקע יארן אנצוטאן א שייטל, פלעגן עס די פרומע אראפריסן.

מ. י. פיינגבוים

מעשיות און לעגענדעס

א „סטאיאנצע" (שטייענדיקע) קבורה

אויף וואָסערע המצאותן אונדזערע חברה־קדישא־לייט זענען אַלץ געפֿאַלן, כדי אַרויסצובאַקומען וואָס מער געלט ביי משפחות בעת ס׳איז ווער ביי זיי געשטאָרבן, וואָלטן מיר געקאָנט אַ סך דערציילן. דאָ ווילן מיר בלויז דערציילן ווגען אַזאַ המצאה׳לע.

אין אַ פֿראָסטיקן שבת איז געשטאָרבן פּעסל כהן. שבת־צונאַכט, וווען מ׳האָט געפּענט די קראָמען, איז פּעסלס זון, דוּוושטשע (דוד) אַריין אין געוועלב פון חיים פּסח, וואָס איז דעמאָלט געווען דער גבאי פון דער חברה־קדישא. דוּוושטשע האָט אַנגעהויבן פֿאַר אים ווייַנען אויפן טויט פון זיין מוטער, און ענעמען דערציילן, וואָס פֿאַר אַ טייערע מאָמע און אשה צנועה זי איז געווען.

חיים פּסח, אַ הייסער ראַדזינער חסיד, לאַנגיאַריקער גבאי פון דער חברה־קדישא, איז געשטאַנען אַ רואיקער, געווארעמט די הענט ביים פייער־טאָפּ און צוגעהאַלפן צו די שבחים פון זאַן פֿאַר דער פֿאַרשטאָרבענער מוטער.

אַז דוּוושטשע האָט ענעמען רעדן וועגן תכלית, ד״ה, וועז האָט די חברה בדעה צו מאַכן די לויה, האָט חיים פּסח געזאָגט אַז שטאָל אַן אויף דוּוושטשען אַ פֿאַר גרויסע אויגן און אַ פּרעג געטאָן: — און דו האָסט שוין דיינע דערליידיקט ביי דער חברה? — דוּוושטשע איז געבליבן שטיין אַ געפּלעפּטער אן אויסגערופן: — חיים פּסח, מיין מאָמע האָט דאָך ביי אייך געקויפט אַ קרקע ביים לעבן נאָך.

חיים פּסח איז נישט מבולבל געוואָרן, נאָר געלאָסן מסביר געווען דוּוושטשען דעם ענין פון דער קרקע, וואָס זיין פֿאַרשטאַרבענע מוטער האָט געקויפט.

— הער זיך איין דוּוושטשע — האָט ער אַנגעהויבן — אמת טאָקע, אַז דיין מאָמע, אַ ליכטיקן גן־עדן זאָל זי האָבן, האָט ביי אונדז געקויפט אַ קרקע. אָבער דעם אמת מעג מען זאָגן אַפילו אַ פֿאַרשטאַרבענעם. דו ווייסט דאָך דוּוושטשע, צווישן אונדז זאָל עס בלייבן, אַז דיין מאָמע איז געווען אַ קאַרגע, האָט זי אונדז באַצאָלט פֿאַר אַ קליינער קרקע און מיר קאָנען איר קובר זיין אין דער קרקע, אָבער נאָר „סטאַיאָנצע" (שטייענדיק). אויב דו ווילסט און ביסט מסכים קובר צו זיין דער מאָמען „סטאַיאָנצע", איז מהיכא תיתי, ווילסטו אָבער מיר זאָלן דיין מאָמען קובר זיין ליגנדיק, מוזטו צוצאָלן צו דער קרקע, וואָס דיין מאָמע האָט געקויפט.

דוּוושטשע איז געבליבן שטיין אַ פֿאַרשטייפּטער. אויף אַזאַ מעשה האָט ער זיך גאָרנישט געריכט. ער האָט אַנגעהויבן אַריינרעדן אין חיים פּסחן, דערמאָנען אַן יושר און צדק, אָבער ס׳האָט גאָרנישט געהאָלפן. חיים פּסח האָט געהאָט איין תשובה: — וואָס ווילסטו דוּוושטשע? וואָס דיין מאָמע ע״ה האָט געקויפט גיבן מיר איר אַוועק. ביסטו מסכים אַז מ׳זאָל דיין מאָמען קובר זיין שטייענדיק, טאָ גיי דיר לחיים ולשלום, און אַלץ וועט מאָרגן זיין ווי צום בעסטן.

און, אַז דוּוושטשע האָט געזען, אַז חיים פּסח ווערט בכלל נישט נתפּעל פון זיינע מוסר־רייד וועגן יושר און צדק, האָט ער אַנגעהויבן פֿרעגן חיים פּסחן: — מה יקר? — און דאָ האָט אים חיים פּסח אויפגעזונגען אַ סומע, אַז ס׳איז אים, דוּוושטשען, פּינצטער געוואָרן פֿאַר די אויגן. די מאָמע, האָט ער זיך געטראָכט, האָט טאָקע איבערגעלאָזט אַ שפּאָרע ירושה, אָבער וואָס פֿאַר אַ מחותנים זענען דערצו די חברה־קדישא־לייט? לאָזן אָבער קובר זיין דער מאָמען שטייענדיק, האָט דוּוושטשע נישט געקאָנט פּועלן ביי זיך. איז פֿאַר אים נישט געבליבן קיין אַנדער ברירה, ווי באַצאָלן די געפּאָדערטע סומע, און זאָל די מאָמע קומען צו קבר־ישראל ווי אַלע יידן.

(געווען געדרוקט אין „פֿאָדלאָסיער לעבן" — דעם עקזעמפּלאָר נישט געלונגען צו באַקומען).

דורכגעפאלן

שיימע שניידער (בעקערמאַן) איז שטאַרק באַפֿרייַנדעט געווען מיט די חברים פון דער חברה־חייטים.[1] אָבער אַלע זיינע שטענדיקע באַמיאונגען וועגן אַנגענעמען אים אין דער חברה זענען צעבליבן אַן דערפאָלג.

מאָכט זיך אַ מעשה, אַז אין שטאָט שטאַרבט אַוועק דער גביר חיים יאָסקע קאַשטענבוים. די חברה־חייטים האָט פֿאַר־לאַנגט אַ הויכן פּריייז פֿאַרן אויפנייַען די תכריכים, אויף וואָס די משפּחה האָט נישט געוואָלט אייַנגיין. די משפּחה הייבט אַן זוכן אַן אויסוועג. עטלעכע בריידער פון דער, אַזוי גערופענער, משפּחה „טשערסקע" נעמען זיך אונטער אויפצוזייַען די תכרי־כים, אָבער זיי זוכן עפּעס אַ שנייַדער, וואָס זאָל זיי לכל הפּחות צושנייַדן די לייוונט, און זיי וועגדן זיך צו שיימע שנייַדער. די חברה־חייטים־לייט האָבן זיך וועגן דעם דער־ווייַס און געגעבן שיימען צו וויסן, אַז אויב ער וועט זיך נישט מישן, וועלן זיי אים אַרייַננעמען אין דער חברה. איז שיימע געבליבן זיצן אין דער היים, און די ברידער „טשער־סקע" האָבן זיך, ווי ס׳איז, אַן עצה געגעבן אַן אים (די חברה־חייטים האָט נאָכדעם אַרויסגעלאָזט אַ קלאָגג, אַז די „טשערס־קעס" האָבן אויפגענייט חיים יאָסקען גאַליפּיי־הויזן...).

נאָך דעם פֿאַל האָט שיימע אַנגעהויבן דרייסטער פֿאָדערן פון די חייטים, אַז זיי זאָלן אים אַרייַננעמען אין דער חברה, ווי זיי האָבן אים צוגעזאָגט, אָבער ווידער אַן שום פּעולה. אין אַ צייט אַרום האָט שיימע דערציילט, פֿאַר באַקאַנטע, אַז דאָס, וואָס זיי, די חייטים, ווילן אים נישט אַרייַננעמען אין זייער חברה איז צוליב זיין אייגענער שולד. און געשען איז דאָס אַזוי.

אַז ער, שיימע, האָט די חייטים שוין גאָר שטאַרק דאָ־קוטשעט מיטן אַרייַננעמען אין דער חברה, האָט אים איינמאָל, אין אַ פֿאַרנאַכט, אין בית־המדרש, אַוועקגערופן אין אַ ווינקל אַריין נחמיהלע יאָסל וועטשיקעס (גאטפריד) און צו אים אַ זאָג געטאָן: — הער זיך איין, שיימע, דו ווילסט אַריין אין אונדזער חברה? — אַוודאי וויל איך — האָט אים שיימע

[1] אַ חברה שנייַדערס פון פֿאָר, וואָס האָט ענגייט די תכריכים אין הויז פון פֿאַרשטאַרבענעם.

געזעגנטפערט. דערהערט די תשובה, האָט נחמיה׳לע געזאגט אַ צי אַרויס פון קעשענע אַ גרויסע גלאָז און אַ פרעג געטאָן שיימען: — שיימע, דו זעסט די גלאָז? זאָג מיר, צי נעמסטו זיך אונטער מיט איין צי אויסצוטרינקען אָט אַזאָ פולע גלאָז פינף און נייניציקער? אין אָנבליק פון דער גלאָז און דער־הערנדיק פינף און נייניציקער, האָט זיך שיימען פאַרדרייט דער קאָפּ, און ער האָט מיט אַראָפּגעלאָזטע אויגן אַ זאָג געטאָן: — איך וויים נישט אויב איך וועל דאָס קענען. — אויב אַזוי — האָט זיך אָנגערופן נחמיה׳לע — טויגסטו נישט פאַר אונדזער חברה. — און שיימע איז ווייטער געבליבן מחוץ דער חברה־הייטים.

(געהערט פון יעקב אהרן ראָזנבוים — מ. י. פ—ם)

דער מת

געשען איז דאָס נאָך מיט יאָרן צוריק, פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה. דעמאָלט איז נאָך ביאַלע נישט באַלויכטן געווען ביינאַכט מיט עלעקטרישער ליכט. די פאָר נאָפּט־לאָמטערנעס אין די עטלעכע גאַסן־ראָגן האָבן קנאַפּ וואָס געהאָלפן פאַרטרייבן די פינצטערניש, וואָס פלעגט זיך אַראָפּ־לאָזן אויף דער שטאָט מיט צופאַלן פון נאָכט. דער רוב גאָסן און געסלעך איז נישט ברוקירט געווען און מיטן אָנקום פון די האַרבסטיקע רעגנס פלעגט מען טאָפּטשען אין די בלאָטעס ביז די קני. פאַרשטייט זיך, אַז אין האָט די האַרבס־טיקע נעכט האָט מען אין די גאַסן און געסלעך נישט געזען קיין שפּאַצירנדיקע. מ׳איז געזעסן אין די הייזער, און אַזוי ווי אַ גרויסער טייל פון דער יידישער באָפעלקערונג איז ווייט געווען אין יענע יאָרן סיי פון אַ תורה־ספר און סיי פון אַ בוך, פלעגט מען עוסק זיין אין דערציילן פאַרשיידענע מעשיות און געשעענישן וועגן שדים, רוחות, לצים, נישט־גוטע און וועגן מתים, וואָס קומען יעדע נאָכט דאָוונענען אין שול. ס׳פלעגן דערביי נישט פעלן קיין עדות, וואָס פלעגן באַשטע־טיקן, אַז זיי אַליין איז אויסגעקומען בייצווייַן אַזעלכע אויס־טערלישע געשעענישן...

אין איינעם אַ האַרבסטיקן שבת־צונאָכט איז אַ פרוי אַרויס מיט אַ פאַמעשאַף אויפן הויז און געגעבן פאַר זיך אַ גיס אויס די אומריינע וואָסער. אין דער רגע האָט דורכגע־שוועבט אַ וויסע פיגור. פאַר שרעק האָט די פרוי אַרויסגעלאָזט דעם פאַמעשאַף פון דער האַנט, אַריין צוריק אין שטוב און אָנגעהויבן חלשן.

די שטוב־מענטשן האָבן זיך געזומען מונטערן דער פרוי, געוואָלט דערגיין, וואָס דאָ איז געשען, אָבער די פרוי האָט נישט געקאָנט קומען צו זיך. אין דעם האָט זיך אין דרויסן דערהערט אַ יאָמערלעך געוויין. מ׳האָט גהערט דייטלעך די ווערטער פון וויינענדיקן, וואָס האָט געקלאָגט: — מ׳האָט מיר אָפּגענאָמען די קליידער, ווי אַזוי וועל איך איצט קומען צו קבר־ישראל?..

פאַר די שטוביקע איז קלאָר געווארן, וואָס דאָ איז געשען און ס׳איז אויך זיי אָנגעפאַלן אַ שרעקלעכער פחד. די פרוי האָט נישט אויפגעהערט צו חלשן און איז געלעגן כמעט באַוווסטלאָז. דאָס יאָמערדיקע געוויין אין דרויסן האָט נישט אויפגעהערט און מ׳האָט כסדר בפירוש געהערט: — מ׳האָט מיר אָפּגענאָמען מיינע קליידער, ווי אַזוי וועל איך איצט קומען צו קבר־ישראל?.. אויך די שכנים האָבן דערהערט דאָס געוויין פון דרויסן און אויך אויף זיי איז געפאַלן אַ שרעק. דורך די ווענט האָט מען זיך צו וויסן געגעבן וואָס דאָ איז געשען, און פאַר יעדן איז קלאָר געווארן, אַז דאָס האָט אַ שכנה אָפּגענאָמען אַ בר־מינן, וואָס איז זיכער געגאַנגען דאָוונענען אין שול...

די שרעק איז געווען אַזאָ גרויסע, אַז מ׳האָט אויפן אויס־בערשטן שטאָק מורא געהאַט אָפּצילו צו דערנענטערן זיך צו אַ פענצטער, כדי אַ בליק צו טאָן אין דרויסן. די שכנים האָבן זיך געמומען באַראטן וואָס ס׳איז דאָ צו טאָן. טייל האָבן פאַרגע־שלאָגן, אַז עטלעכע מענער זאָלן אַרויס פאַרן הויז און בעטן מחילה ביים מת. ס׳האָבן זיך אָבער נישט געפונען קיין פרייּ־וויליקע מענער, וואָס זאָלן גרייט זיין אויף אַזאָ שריט. אָפילו דער דרייסטער שמואל שוסטער, אַן אויסגעדינטער סאָלדאַט פון דער רוסישער אַרמיי, איז געזעסן ביים שוסטער־בענקל ממש אַ געליימטער.

דער מת איז נישט אָפּגעטראָטן און זיין יאָמערלעך געווייַן האָט זיך געטראָגן אין דער נאָכטיקער שטילקייט און גע־שטאָרקט דעם פחד ביי די איינוווינער פון הויז. אַזוי ווי ס׳האָבן געפעלט געוואָגטע מענער אַרויסצוגיין פאַרן הויז און בעטן מחילה ביים טויט, האָט מען אומעטום אָנגעהויבן זאָגן תהלים. דאָס איז נישט געווען קיין פשוט תהלים־זאָגן, נאָר אַ האַרצריַיסנדיק געווייַן פון מענטשן, וואָס וויסן און פאַרשטיין ווי גרויס ס׳איז זייער חטא. דער מת האָט נאָך אַ צייט געיאָמערט און אין דרויסן איז שטיל געווארן. די מענטשן אין דעם הויז האָבן זיך אַבער נישט באַרואיקט און מיט פולער זיכערקייט דערוואָרט די האַרבע שטראָף, וואָס וועט זיך איצט אויסגיסן אויף זייערע קעפּ.

פאַרשטייט זיך, אַז אין דעם הויז האָט מען שוין די נאָכט קיין אויג נישט צוגעמאַכט, אָפּילו, ווען ס׳איז שפּעטער שטיל געווארן אין דרויסן. אַ גאַנצע נאָכט האָט מען מיט אַ וויינע־דיקן און תחנונימדיקן קול געזאָגט תהלים.

ווי נאָר ס׳האָט געגומען טאָגן און ס׳האָט זיך אָנגעהויבן אַ שטיקל באַוווגונג אין גאַסל, האָבן די מענטשן פון הויז גע־כאַפּט אַ בליק אין דרויסן און נישט באַמערקט קיין שום אויס־טערלישעס. די מענער זענען אַוועק צום רב און אים דערציילט, וואָס ס׳איז געשען מוצאי־שבת לעבן זייער הויז. דער רב האָט באָפּוילן, אַז אַ מנין מענער זאָל אַוועק אויפן בית־עולם, דאָרט מתפלל זיין און בעטן מחילה ביי די מתים.

די צייט איז זיך געלאָפן און די מענטשן פון דעם הויז האָבן נאָך אַלץ נישט געקאָנט פאַרגעסן יענע שרעקלעכע נאָכט. פלעגט עפעס שלעכטס געשען ביי אַ משפחה פון דעם הויז, איז מען איבערצייגט געווען, אַז דאָס איז אַן ענוש פאַר יענער נאָכט.

פון דעמאָלט אָן פלעגט מען זיך אין ביאַלע נוהג זיין, אַז ביים אויסגיסן ביינאַכט אומריינע פלעגט מען גיין זאָלבע־צווייט און דערביי פלעגט מען דריי מאָל אויסרופן: היט אייך, היט אייך, היט אייך.

אין יאָרן אָרום, איז זיך איינמאָל שמואל שוסטער געזעסן, אַ שבת־פאָרנאַכט, אין בית־המדרש צווישן אַ קרייזל יידן, און דערציילט פאָר זיי זיינע העלדישע מעשים, בעת ער איז געווען אַ סאָלדאָט ביי פאָניגן. אין דעם האָט זיך אָנגערופן דער בעקער־יונג שאָלומעמ, וואָס איז געזעסן דערלעבן: — ר׳ שמואל, אויב איר זענט טאָקע אַזאַ גבור, ווי איר דערציילט, טאָ פאָרוואָס האָט איר מורא געהאַט אַרויסצוגיין פון שטוב יענעם שבת־צונאַכט, ווען מ׳האָט אפגעגאָסן דעם מת? דאָס בין איך דאָך, שאלומעמ, געווען דער מת, גייענדיק דעמאָלט אין מיינע ווייסע אָרבעטס־בגדים אין דער בעקערי אַריין...

מ. י. פייגנבוים

(פֿאַרשפּנטלעכט דורך מיר אין „ביאַלער וואָכנבלאַט״ Bialski״ און נישט האָבנדיק דעם עקזעמפלאָר איצט אויפגעצייכנט פון דאָסניי — מ. י. פ—ם).

יעמוד זעמליקעס (זשעמליאנקי)

ווו די זעמליקעס האָבן זיך געפונען ווייסט יעדער ביאַלער. אַפּיציעל האָט די גאַס געהייסן די פֿראַנציזין־גאַס, ווייל דער שטח האָט באַלאָנגט צו אַ פראַנציזי און אין נישט קיין שום געזונ קיין שטאָטישע טעריטאָריע. יידן האָבן דאָרט נישט געקאָנט קויפן קיין באָדן (לויט די אַלטע רוסישע געזעצן). צוליב דעם האָט דער פראַנציזי פֿאַרדינגען שטיקלעך באָדן אויף 99 יאָר. געווינט האָבן דאָרט פון 40 ביז 50 פאַמיליעס.

די ביאַלער „וואַלקנקראַצערס״ זענען געווען אין די זעמליקעס אויפן יאַפאַנישן סטיל — אין דער טיף, מחמת זיי זענען געווען געבויט אין דער ערד און פון דעם שטאָמט דער נאָמען זעמליקעס.

די גרעסטע בלאָטע זענען געווען אין די זעמליקעס. דאָס איז געשען צוליב צוויי סיבות: 1. וועז די רוסישע אינזשיניערן האָבן געבויט דעם בריסקער שאָסיי, וואָס זאָל אָפּפירן דאָס רעגן־וואַסער צום טייך; 2. ווייל דאָרטן האָבן געווינט בעלי־עגלות, דראָזש־קאָרזשעס און די גאַס האָט געפירט צו גרויסע פּריצישע הייף. די וועגענער פאָרנדיק באָרג אַרויף אין וואָסער פלעגן די בלאָטעס מאָכן גרעסער און טיפער. אין ביאַלע פלעגט מען זיך וויצלען, אַז דער שטח געהערט צו אַ פראַנציזי צוליב דעם, וואָס וועז נאָפּאָלעאָן איז אַנטלאָפן פון רוסלאַנד איז ער אַנ־געקומען קיין ביאַלע, אין די זעמליקעס, פּרילינג־צייט, וועז די בלאָטעס זענען געווען אין פולן גלאַנץ. נישט די פראַנציזין האָבן געקאָנט אַרויס און נישט די רוסן אַריין. אַזוי אַרום איז דאָס געבליבן פראַנציזישע טעריטאָריע...

פ. גאלד

דער ביאַלער רב, הרב שמואל לייב ז״ק, איז לגמרי דער־ווייטערט געווען פון דער אויסערלעכער וועלט. איינמאָל איז צו אים געקומען אַ פרוי מיט אַ שאלה, אַז בעת אויף דער קיך האָט זיך געקאָכט פלייש, איז זי אַרויס אויף אַ וויילע אין דרויסן, נישט איבערלאָזנדיק קיינעם אין שטוב. צוריקומענדיק האָט זי אָנגעטראָפן אַ קריסט אין קיך.

דער רב נישט וויסנדיק, וואָס דאָס איז אַזוינס אַ קריסט, האָט דער פרוי אַ פרעג געטאָן: — וווּ איז געווען דער קריסט, אין טעפל, צי אויפן טעפל?..

*

צום ביאַלער רב, הרב שמואל לייב ז״ק, האָט מען דער־טראָגן, אַז דער פאָטאָגראָפיסט אברהם אורמאַכער אַרבעט שבת. דער רב האָט לאָנג נישט געקלערט און געשיקט רופן אורמאַכערן.

אַז אורמאַכער איז צו אים געקומען, האָט דער רב ענגומען אין אים איינטענהן, אַז ער זאָל נישט אַרבעטן שבת.

— אָבער רבי — האָט זיך אורמאַכער פאַרטיידיקט — איך אַרבעט דאָך נישט, איך גיב נאָר אַ קוועטש.

— נאָר אַ קוועטש? — האָט דער רב זיך געכאַפט — טאָ קאָנסטו דאָך צונעמען אַ גויע און זי וועט געבן דעם קוועטש...

*

חיים פסה (גבאי פון דער חברה־קדישא) האָט געהאַט אַ קראָם פון געטראַנקען און מילכיקס, וווּ ס׳פלעגן אַרבעטן עט־לעכע מיידלעך. חיים פסחס ווייב וועלנדיק זיך פאַרזיכערן, אַז די מיידלעך זאָלן נישט עסן קיין מילכיקע זאַכן, איז געפאַלן אויף אַן „אַריגינעלן״ איינפאַל. ווי נאָר די מיידלעך פלעגן קו־מען אינדערפרי צו דער אַרבעט, האָט זי זיי מכבד געווען מיט אַ פליישיקער גריץ...

*

אין שטאָט איז באָקאַנט געווען, ווי אַ גרויסער וויצלער און קאָטאָוועס־טרייבער, מענדל גאָלדפאַרב (באַוווסט ווי מענדל ספּאָקאַינע).

מענדל האָט עטלעכע יאָר געווינט אין שעדלעץ. אין איינעם אַ ווינטער־טאָג איז ער אַראָפגעקומען קיין ביאַלע און זיך טרעפנדיק מיט יעקב וועלוולען פון די פּייערלעשערס, האָט ער אים פראָפּאָנירט אַזאַ געשעפט:

היות ווי אין שעדלעץ איז דער ווינטער אַ גאָר שוואָכער, ס׳איז נישט פאַראַן קיין אייז און ס׳איז נישטאָ קיין האָפענונג, אַז ס׳זאָל זיין אייז, און אַזוי ווי אין ביאַלע איז אַ גאָר שטאָר־קער ווינטער, שלאָגט ער פאָר יעקב וועלוולען, אַז ער זאָל מיטן שלאָוך פון די פייערלעשערס אָנגיסן מיט וואָסער באַן־וואָג־נעס, וואָס מענדל וועט אים שטעלן צו דיספאָזיציע אויף דער ביאַלער באַן־סטאַציע. ביז די וואָגאָנעס וועלן דערגיין קיין שעדלעץ וועלן זיי זיין פול מיט אייז (שעדלעץ איז דערווייַ־טערט פון ביאַלע מיט עטלעכע באַן־סטאַציעס). דערביי האָט אים מענדל געשילדערט, וואָס פאַר אַ גוט געשעפט דאָס קאָן זיין.

יעקב וועלוול האָט זיך אָנגעכאַפט אָן דער פראָפּאָזיציע אוּן ווי האָנטגעלט פאַרבעטן מענדלען אויף אַ שנאַפס. אָנ־געטרונקען האָבן זיי זיך, שיין צוזאַגנט און יעקב וועלוול איז געבליבן וואַרטן אויף מענדלס קומען מיט די וואָגאָנעס...

*

מענדל ספֿאָקאינע איז אַמאָל שפּעט אין אָוונט אַריין אין אַ רעסטאָראַן מיט אַן אַמעריקאַנער גאַסט און געוואָלט דאַרט עפּעס טרינקען זייַן. דער רעסטאָראַטאָר האָט מענדלען פֿאַרגעשלאָגן בלויז אַ קליינע געבראָטענע גאַנדז. מענדל האָט זיך צוריקגעקערט צום אַמעריקאַנער און אים געזאָגט. אַז ס׳איז דאָ צו עסן בלויז אַ געבראָטענע קראָ. דער אַמעריקאַנער האָט זיך פֿאַרקרימט און געענטפֿערט, אַז ער עסט נישט קיין קראָען. מענדל אָבער האָט מסכים געווען יאָ צו עסן די געבראָטענע „קרא״ און דער רעסטאָראָטאָר האָט די „קרא״ דערלאַנגט אויפן טיש. מענדל האָט רואיק געגעסן די „קרא״, דער אַמעריקאַנער האָט אויף אים געקוקט מיט מיטלייד, און — באַצאָלט.

*

איינמאָל איז מענדל אַריין צום שערער און דערזען זיצן אויף דער שטול אַ פֿרומען יונגעמאַן, אַ גרויסער בטלן. מענדל האָט אויף אים אַ בליק געטאָן און אויסגערופֿן: — דו שלימזל, דו דאַרפֿסט זיך אויך שערן מיט דער גאָלער קאָפּ? — דער יונגערמאַן איז געווארן מבולבל און פֿאַרשעמטערהייט ענגומען פֿרעגן — ר׳ מענדל, ווי אַזוי איז מעגלעך אַנדערש? — ווי אַזוי ס׳איז מעגלעך אַנדערש? — האָט מענדל איבערגעחזרט די פֿראַגע און זיך אַנגעפֿרופֿן — זועז מ׳שערט דיר איין זייט קאָפּ קאַנסטו צוהאַלטן מיט דער היטל אַדער יאַרמולקע די צווייטע זייט, און דערביי האָט מענדל דעמאַנסטרירט פֿאַרן יונגעמאַן דאָס פֿאַרדעקן אַ האַלבן קאָפּ מיטן היטל. דער יונגערמאַן איז געבליבן זיצן ווי אַן אָפּגעשמיסענער און האָט שטיל זיך פֿאַרענטפֿערט און צוגעזאָגט להבא טאָקע אַזוי זיך צו פּירן...

*

קיין ביאַלע איז אַמאָל געקומען אַן אַנטיקן־העגדלער און זיך אַנגעטראָפֿן מיט מאָטל האָפּ דעם ייִד צוגעזאָגט אויף מארגן פרי צו ווייזן אַ זעלטענעם אנטיק. אויף דעם חשבון האָט דער אנטיקן־העגדלער געגעבן מאָטלען אַ געהעריקן שנאַפּס.

חיים פסחס ווייב האָט געהאָט אַ טבע זיך אַרומצודרייען אין שטוב, אין די מאָרגן־שעהן, אין אונטערהויזן. אָט אַהין טאָקע האָט עס מאָטל אויף מאָרגן פרי אַוועקגעפּירט דעם אנטיקן־העגדלער און אַנגעוויזן אויפן אנטיק...

*

אין ביאַלע פלעגט מען אָפט הערן זאָגן „אַ קרופניק מיט אַ יאַרמולקע״. אָט פון וואַנען דאָס האָט זיך געגנומען?

אין דער ערשטער סליחות־נאַכט פלעגט מען אין יעדן חסידים־שטיבל קאָכן אַ קרופניק. נאָך די סליחות, שוין ווייט נאָך האַלבער נאַכט, פלעגן זיך די חסידים אויסזעצן בייַ די טישן און פֿראַוען די סעודה. געווייַנלעך פלעגט מען אַזאַ קרופניק קאָכן אין גרויסע טעפּ, בייַ אייניעם פון די חסידים אין דער היים, און דערביי פלעגט זיך תמיד פֿאַרגן אַ חסיד, וואָס האָט געהאַט אַן אַנונג אין די זאַכן.

האָט זיך איינמאָל געמאַכט, אַז אַ חסיד, וואָס האָט זיך געפֿאַרעט בייַ די קרופניק־טעפּ האָט בכלל נישט באַמערקט, ווי פון זיין קאָפּ האָט אַראָפּגעגליטשט די יאַרמולקע און איז אַריינגעפֿאַלן אין טאָפּ מיט גריץ. אַז מ׳האָט אין חסידים־שטיבל אָנגעהויבן צו שפּעז דעם קרופניק מיט אַ גרויסער הילצערנער קאָכלעפל פון טאָפּ, האָט דער שפּעפער דערפילט, אַז די לעפל איז אים זייער שווער געוואָרן. ער האָט געמיינט, אַז ער שעפּט דאָ אַ גרויסע שטיק פלייש. וועגן ער האָט אָבער אויפֿגעדרייט די קאָכ:לעפל אויפן טעלער, האָט מען דערזען — אַ צעקאָכטע, פֿאַרפֿעצטע יאַרמולקע..

(געהערט דערציילן אין „תרשיש״־שטיבל).

*

דער שטאָט־גביר שמואל פיזשיץ (אַ קאָצקער חסיד) איז אין איינעם אַ האַרבסט־רעגנדיקן פרייטיק צוריקגעפֿאָרן אַהיים פון זיין טאָרטאָק אויף דער וואַליע. זיצנדיק אין דער פֿאָר־מאָכטער קאָטש, האָט ער דערבליקט, אַז אויפן שאָסיי גייט אין רעגן דער דאָרף־גייער מענדל ראָסאָשער, אויך אַ ביאַלער קאָצקער חסיד.

פּיזשיץ האָט געהייסן פֿאָרהאַלטן די קאָטש, און וועז מענדל האָט זיך דערנענטערט צו איר, האָט פּיזשיץ אַ רוף געטאָן: — מענדל קום אַריין; און דערביי צוגעגעבן: „יש קונה עולמו בשעה אחת״.

וואָס? פֿאָר אַזוי ביליק ווילסטו שמילקע (שמואלקע) קויפן עולם־הבא? האָט מענדל אים געפֿרעגט, און איז שטיין געבליבן.

טאָ וואָס ווילסטו, מענדל? האָט אים שמואל פיזשיץ געפֿרעגט.

ס׳קאָסט אַ גאָלד־שטיקל — איז געווען מענדלס תשובה.

פּיזשיצן האָט פֿאַרדראָסן אַזאַ חוצפּה, און ער האָט באַפֿוילן דעם קוטשער צו פֿאָרן. ער איז אָפּגעפֿאָרן אַ שטיקל וועג, דער רעגן איז שטאַרקער געוואָרן, און פּיזשיצן, איז ווייַזט אויס, פֿריקרע געוואָרן אויפן הָאַרץ; אויבערגעלאָזט אויף אַזאַ דרויסן אַ ייִד אין גאַס, און דערצו אַן אייגענעם חסיד.

האָט ער געהייסן דעם קוטשער שטיין בלייַבן. וועז מענדל האָט זיך ווידער דערנענטערט צו דער קאָטש, האָט פּיזשיץ אַ רוף געטאָן: — מענדל באַקומסט אַ גאָלד־שטיקל און קום אַריין.

מענדל איז צוגעגאַנגען נענטער צו דער קאָטש און אַ אַ זאַג געטאָן: — האָסט דאָס גאָלד־שטיקל? באַקומענדיק אַ תשובה, אַז יאָ, האָט ער אויסגערופֿן: — טאָ באַצאָל! באַקומענדיק דאָס גאָלד־שטיקל, איז מענדל אַריין אין דער קאָטש.

(געהערט פון אייניקל, קאָפּל פּיזשיץ, זון פון דוד פּיזשיץ, געוועזענער וואַרשעווער דאַזאַר).

מ. י. פֿיינגבוים

אין שטאט פלעגט מען דערציילן פאלגנדיקע לעגענדעס

אַז נאַפאָלעאָן האָט בעת זיין מאַרש אויף רוסלאַנד, באַזוכט די ביאַלער שול.

*

אויף דעם ביאַלער בית־עולם זאָלן זיך געפינען די קברים פון אַ טאָכטער פון פראַנצער מהר"ל [1] און פון אַ זון פון אַדער אָן איידעם פון תוספות יום־טוב.

*

וועז די יידן אין ביאַלע האָבן געדאַרפט איבערטראָגן עטלעכע מתים פון שאָסיי־וועג, האָט מען געפונען צוויי מתים, וואָס זענען שוין געווען טויט אַ פאָר הונדערט יאָר, נישט באַרירט אין זייערע ווייסע תכריכים, ווי נאָר־וואָס באַגראָבן.

*

דער ביאַלער רבי יצחק יעקב ראַבינאָוויטש זאָל האָבן דורכגעפירט, אין זיין בית־המדרש, אַ דין־תורה צווישן אַ לעבעדיקן און טויטן מילנער.

*

אַז מתים האָבן ביינאַכט אויפגערופן אין שול צו דער תורה אַ דורכגייענדיקן ייד לעבן דער שול. ער איז אַוועק צום רב, וועלכער האָט אים געהייסן גיין אין שול אַריין, געבנדיק אים זיין טלית און שטעקן (ווי אַ קינד האָט מען מיר אָנגעוויזן דעם אויפגערופענעם, אָבער מ׳האָט אים נישט געטאָרט איבערפרעגן).

*

אַז אַ טויטע מוטער האָט אַרויסגעטראָגן פון שול, דורך די שטאָבעטן, אירע אַ יינגל, וואָס איז אַנטשלאָפן געווארן צווישן מנחה און מעריב, איידער די מתים קומען דאָווענען אין שול.

*

ר׳ בעריש לאָנדויס ווייב פלעגט פאַרקויפן וויין אויף קידוש. איינמאָל, וען זי האָט נישט געהאַט קיין געלט צו קויפן פרישן וויין, איז זי צוגעשטאָנען צו איר מאַן, ר׳ בערישן, מיט היתכן. האָט ער געענטפערט: — וועסט האָבן וויין. — פון דעם ביסל וויין, וואָס איז געווען אויפן דנא פון גאַנשער, האָט זי יאָרן פאַרקויפט אַלערליי וויינען, און דער גאַנשער איז געווען פול. פאַר דעם געלט, וואָס זי האָט אַנגעזאַמלט פון וויין, איז געקויפט געווארן דער הויף אויף דער קשיווער גאַס, וואָס איז שפעטער באַקאַנט געווען ווי „ר׳ אהרן לאָנדויס הויף".

פ. נאלד

[1] טייל פלעגן זאָגן, אַז אַ שוועסטער פון ש"ך (זע „בתי־קברות").

*

מיר איז אויסגעקומען צו הערן פאַלגנדיקע לעגענדע, וואָס האָט געהאַט אַ שייכות צום אַלטן בית־הקברות אויפן בריסקער שאָסיי.

מיט אַ סך יאָרן צוריק איז דער בעל־הבית איבער ביאַלע געווען איינער אַ צורר־היהודים. אין איין שיינעם טאָג האָט ער באַשלאָסן אויפצובויען אַ קאָשטשאָל דווקא בשכנות פון יידישן בית־הקברות.

ער האָט אָנגעהויבן בויען דעם קאָשטשאָל, אָבער יעדעס מאָל, וועז ס׳פלעגט פאַרטיק ווערן אַ וואָנט פלעגט זי אייַנגעזונקען ווערן אין דער ערד, און צום בויען פון קאָשטשאָל האָט נישט גענומען קיין סוף.

די יידן זענדיק, אַז זיי וועלן נישט פועלן ביים רשע, אַז ער זאָל אויפהערן בויען דעם קאָשטשאָל, האָבן באַשלאָסן מער נישט קובר זיין דאָרט קיין מתים, און האָבן פאַרלייגט דעם נייעם בית־עלמין, ביים סוף פון דער היינטיקער פראָסטער גאַס. ערשט וועז די יידן האָבן אויפגעהערט צו נוצן דעם פריערדיקן בית־הקברות, איז דעם צורר־היהודים געלונגען צו פאַרענדיקן דאָס בויען פון קאָשטשאָל.

גדליהו בראוועךמאן

דער „גבור" פון ביאלע

די ביאַלער יידן געדענקען נאָך גוט, ווי ס׳האָט זיך געפרופן זייער „שמשון הגבור". דער נאָמען איז טריי איבערגעגעבן געווארן פון זיידן צום אייניקל, פון טאַטן צום זון, און דינט ווי אַ טעמע נישט איין דור פאַר בית־המדרש־שמועסן אין די לאַנגע ווינטערדיקע אָוונטן.

ער האָט געהייסן שמשון־לייב — אָט דער ווונדערלעכער יידּ, אַ וואַסער־טרעגער, צי אַ שנייידער איז ער געווען. און לעבן האָט ער געקאָנט נאָר אונטער די ווונדערלעכע ראַדזשיווילס, די יענעקי פריצים, וואָס פלעגן זיך אין סאַמע זומער „מאַנטש־קעס" [1] מאַכן, און זייער קאָטש איז אין בערן געשפאַנט געווען.

ויהי היום, איז דער פירשט ראַדזשיוויל דורכן שטעטל, אין אַ מיטן תמוז אויף אַ „מאַנטשקע" געפאָרן. ווי אין רעכטן שבט־פראָסט איז זיין שליטן אויף אַ צוקער־שליטווּעג, פון אַ דרייליגן „אַדלערס" געטראָגן געווארן.

איז צוגעגאַנגען שמעון לייב, פאַוואָליע פון אַ זייט, האָט אַנגעכאַפט מיט דער האַנט אַ זייט פון שליטן, און די דריי אַדלערס פון ראַדזשיווילס בעסטן פערד־שטאָל, זענען פלוצעם, ווי אין דער ערד איינגעוואַקסן, פאַרגליווערט געווארן.

דער שליטווּעג איז גוט: וואָכנלאַנג האָבן אויף אים די פאַראַבקעס געהאַרעוועט; דער שליטן איז נאָך בעסער, און לייכטער און פלינקער פון אים זענען די אַדלער־פערד, אָבער ס׳העלפט נישט: שמעון לייב דריי האָט פינגער אין שליטן אַריינגעשטעקט, און די דריי אַדלער־פערד האָבן שטיין עמוזט.

ראַדזשיוויל האָט זיך אומגעקערט און האָט דערזען אַ זאַך, וואָס זיינע אבות אבותיו וואָלטן עס נישט געגלויבט, אַ פאַר־

[1] שליטווּעג פון צוקער־מעל.

שלומפּערטער יידל מיט אַ צעריסן בריליק האָט זיך דערלויבט מיט אים, מיט ראַזשיוויליל אַ שפּאַס צו מאַכן.

נאָר אַנשטאָט אין כעס צו זיין, איז דער מאַגנאַט אַרײַפּ פון שליטן, און האָט דעם יידּ אַ קלאַפּ געטאָן איבערן פּליצעי: ביסט אַ כוואָס, שימאָנקע! אַזעלכע אַכּ איך ליב! דו ביסט שטאַרק, שימאָנקע! איך וועל דיר אַבער ווייזן נאָך אַ שטאַרקערן פון דיר: אַ מאַסקאָל, אַ קאַצאַפּ פון סאָמע מאַסקווע. וועסטו אים אײַנלייגן — באַקומסטו פּינף רענדלעך.

אין אַ וואַך אַרום האָט מען שמעון לייבן צו ראַזשיוויליל אין הויף געבראַכט, דאָרט האָט געדאַרפט פֿאַרקומען אײַנע פון די שענסטע פֿאַרווייללונגען ביי דער פּוילישער שליאַכטע פון יענער צייט: אַ צוויי־קאָמף, אַ באַקס צווישן צוויי גבורים — צווישן דעם דאָרן „זשידעק" שימאָנקע און דעם גראָבן רויטן קאַצאַפּ פון סאָמע מאַסקווע.

דער קאַצאַפּ איז גלייך צוגעגאָנגען צו שמעון לייבן און האָט אים אַן הקדמות און אַן שאלות און טענות, זיינע פּינף גראָבע רויטע פּינגער אין פּנים אַרײַנגעלייגט.

דער גאַנצער קאָפּ איז ביי שמעון לייבן אָפּגעדרייט געוואָרן אויף אַ זייט.

נישט רעדנדיק קיין וואָרט, האָט שמעון לייב צום קאַצאַפּ פעסט און זיכער אַ טראַכט געטאָן, האָט אים פֿאַרן קאָפּ אַנגענומען, אויפגעהויבן אין דער הויך און אַ לאַכּ געטאָן אַראָפּ צו דער ערד. קיין קאַצאַפּ איז שוין מער נישט געווען... צעשאָטענע ביינער זענען אויף דער ערד געלעגן.

געטאָן האָט מען „שימאָנקען" גאָרנישט. אויף דעם איז עס אַ באַקס...

מען קאָן זיך לייכט פֿאָרשטעלן, אַז „שימאָנקע" איז געווען אַן אוצר פֿאַר אַזעלכע שבּוענדיקע פּריצים, ווי ראַזשיוויליל. זיצנדיק אין אַ געזעלשאַפֿט ערגעץ אין פֿאַריז, צוויישן נאָך אַזעלכע שבּוענדיקע פּריצים, ווי ער, איז זיך געווען מיט וואָס צו באַרימען. קיינער האָט נישט געהאַט ביי זיך אין הויף אַזאַ מערקווירדיקן „שימאָנקע", ווי ער.

און „שימאָנקע" האָט זיך טאַקע געפּילט, מעשה בן־יקיר, עפּעס גאָר אַ באַזונדער יחסן ביים פּריץ. ער האָט זיך דערלויבט אַזעלכע „קונצשטיק", וואָס אַן אַנדערן, נישט „שימאָנקען" וואָלטן זיי דעם קאָפּ געקאָסט.

אַמאָל האָט דער מאַגנאַט ראַזשיוויל אויף זיין שטייגער, זיך בעטראַכט איבער זיין „מאָנטשקע", אין זיין שליטן מיט בערן געשפּאַנט. „שימאָנקע" איז דאָ, נישט פון הינטן, נאָר פון פֿאָרנט. לויפט אַפּריער און רייצט זיך, רייצט זיך מיט די בערן.

די בערן האָבן ענגומען טראָגן. דער פּריץ האָט פֿאַרן וויטער נישט געקאָנט. ער האָט געהייסן דעם קוטשער מיט אַלע קרעפטן זיך אָפּשטעלן. אַליין איז ער אַרויסגעקראָכן פון שליטן און זאָגט צו זיין זשידעק.

„הער, שימאָנקע, מיינסט, ס׳איז אַ גרויסער קונץ צו רייצן זיך מיט בערן, ווען זיי זענען געשפּאַנט? אָנו, פּרוּוו זיך, איך וועל אויסשפּאַנען די בערן און דעמאָלט רייץ זיך מיט זיי״.

דאָס איז נישט געזאָגט געוואָרן אויף אַ געלעכטער, דאָס איז געווען אַ באָפּעל.

„שימאָנקע" האָט זיך געמוזט שטעלן ווי פּריער, אַנטקעגן די בערן; די בערן האָט מען אויסגעשפּאַנט, אײַנער פון זיי האָט זיך מיט אימפּעט אַ לאָז געטאָן אויף שמעון לייבן. פון דער ווייטן זענען געשטאַנען אַנדערע יידן: ווער אויף פֿלויטן, ווער אויף דעכער, קוים לעבעדיק פון ציטערניש און שרעק. איין אויגנבליק און...

„שימאָנקע" איז שוין געזעסן רייטנדיק אויפן בער. מיט בייידע הענט האָט ער אים פֿאַרקרימט דעם קאָפּ אין אַ זייט. דאָן האָט ער מיטן רעכטן קולאַק געגעבן אַ זעץ אים אין קאָפּ און אַראָפּגעשפּרונגען.

דער בער האָט אַ שפּרונג געטאָן, אַ צעבלוטיקטער. בייסן האָט ער מער נישט געקאָנט: דער גאַנצער אונטערשטער קינבאַק מיט די ציין און צונג זענען געלעגן אויף דער ערד...

מ׳ווייס נישט, וואָס פֿאַר אַ ראָלע שמעון האָט געשפּילט אין שטעטל גופא, צווישן יידן. נאָר אַלע גויים האָבן געציטערט פֿאַרן מגושמדיקן גבור. אין אַלע דערפּער אַרום האָבן די געזונטסטע שקצים געמאַכט פליטה, ווי זיי האָבן נאָר דערזען פון ווייטן „שימאָנקען".

נאָר אין איין דאָרף, אָפּנים, האָבן די שקצים נישט געקאָנט „שימאָנקען". און אַז ער איז אַמאָל דורכגעגאַנגען דורכן דאָרף, זענען זיי, די שקצים, אים נאָכגעלאָפֿן און געזידלט: זשידעק, זשידעק...

„שימאָנקע" איז געגאַנגען ווייטער רואיק זיין וועג. נאָר, אַז די שקצים האָבן אים גוט דערזען, האָט ער זיך אָפּגעקערט, געכאָפּט ביי אײַנעם פון זיי דאָס היטל, צוגעגאַנגען צו דער נאָענטסטער שטוב, אַ הויב געטאָן מיט אײַן האָנט דעם פונדאָמענט, מיט דער אַנדערער אונטערגעלייגט דאָס היטל — און אַוועק ווייטער זיין וועג, ווי גאָרנישט געווען.

מ׳זאָגט, אַז דאָס היטל ליגט נאָך דאָרט אונטערן פונדאָמענט ביז היינטיקן טאָג. נאָר פון דעמאָלט אָן האָט מען שוין אויך אין יענעם דאָרף געווּוסט: ווער איז „שימאָנקע"...

א. ליטווין

(„יודישע נשמות", באַנד 1)

אין דער סעריע „לעגענדעס און מעשיות פון דער אַמאָליקער ביאַליע", וואָס איך האָב אַמאָל פֿאַרעפֿנטלעכט אין די ביאַלער וואַכנבלייטונגען אונטערן פסעודאָנים „Bialski", **האָב איך** צווישן אַנדערן פֿאַרעפֿנטלעכט די לעגענדע „די חופּה־שטיינער ביי דער שול". דאָרט איז דערציילט געווארן וועגן אַ ביאַליער גבור מיטן נאָמען שמואל זביטקעווער. ס׳איז אָנצונעמען, אַז יענע לעגענדע האָט אַ שייכות מיטן טאָקע צו דעם גבור שמעון לייב. מעגלעך, אַז במשך פון דורות איז דער ריכטיקער נאָמען פֿאַרגעסן געוואָרן און ס׳איז שווער פעסטצושטעלן ווער פון אונדז ביידע, א. ליטווין אַדער דער שרייבער פון די שורות, גיט אַן דעם ריכטיקן נאָמען. ס׳איז כדאי צו באַמערקן, אַז דער נאָמען זביטקעווער האָט אַ שייכות צו דער רייכער וואַרשעווער יידישער משפּחה, וואָס ווערט דערמאָנט אין דער געשיכטע פון וואַרשע שוין אין 18טן יאָרהונדערט.

מיר וועלן דאָ בקיצור איבערדערציילן די לעגענדע וועגן „די חופּה־שטיינער ביי דער שול".

אין איינעם אַ טאָג, וועָן ראַדזשיוויל איז געפֿאָרן הינטערן שטאָט, האָט זיך זיין קאָטש פֿאַרהאַלטן פֿאַר אַ באַריקאַדע פֿון צוויי ריזיקע קיילעכדיקע שטיינער אוֹן נישט געקאָנט וווייטער פֿאָרן. אָט די צוויי שטיינער האָט אויפֿן שאָסיי אויסגעלייגט דער גביר זביטקעוועָר.

ראַדזשיוויל האָט פֿאַראַרדנט צו פֿאַרהאַלטן אַלע פֿאַרגדיקע פּויערים אוֹן זיי אויפֿגעפֿאַדערט אַוועקצוקאַלערן די שטיינער פֿון שאָסיי. די פּויערים האָבן געמאַכט גרויסע אַנשטרענגונגען אוֹן נישט געקאָנט ריַרן די שטיינער פֿון אָרט.

אין דעם האָט זיך באַוויזן שמואל זביטקעוועָר, וועלכער האָט אויפֿגעשטעלט די צוויי ריזן שטיינער, אוֹן געזומען זיי קאַלערן אין דער ריכטונג פֿון דער שטאָט. ראַדזשיוויל איז געשטאַנען אוֹן געשטוינט אויף דער גבורה פֿון ייִד.

שמואל זביטקוועָר האָט די שטיינער צוגעקאַלערט צו דער שול אוֹן זיי אייגנאַפֿאַסט האָבן בייַם אַריַינגאַנג אין שול.

אויף אָט די צוויי שטיינער פֿלעגט מען שטעלן די חופּה בייַ יעדער חתונה. האָט די חתונה געמעגט געפֿאָרט ווערן אַפֿילו אויף דער וויי־טער וואָליע, פֿלעגט מען חתן־כלה ברענגען צו דער חופּה פֿאַר דער שול, אויף אָט די צוויי ריזן שטיינער. אַפֿילו ווינטער, אין די גרעסטע פֿרעסט אוֹן אין די טיפּע שניי־יַן, פֿלעגט די חופּה פֿאַרקומען אויף די צוויי שטיינער פֿאַר דער שול. בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה איז אָט דער מנהג בטל געוואָרן.

מ. י. פּייגנבוים

א בלוט־בלבול

ווי נאָר ס׳האָט זיך דערנענטערט דער יידישער יום־טוב פּסח, פֿלעגן אין דער פּרעסע דורכליפּן נאָטיצן וועגן בלוט־בלבולים אויף יידן אין פֿאַרשיידענע לענדער אוֹן שטעט. ס׳וועט דערבייַ אינטערעסאַנט זיין איבערצוגעבן וועגן אַ בלוט־בלבול, וואָס איז פֿאַרגעקומען טאָקע אין אונדזער שטאָט בייַאָלע, מיט אַ סך יאָרן צוריק, און וואָס האָט זיך גאָנץ טראָגיש געענ־דיקט, הגם דאָס געשעעניש איז אפשר קיינעם נישט באַקאַנט.

די ענינויע דאָטע פֿון דעם פֿאַרפֿאַל איז מיר נישט גע־לונגען פֿעסטצושטעלן. וואַרשיינלעך, זאָל דאָס האָבן פֿאַר־געקומען אונטער דער הערשאַפֿט פֿון אַמאָליקן פּוילן.

אוֹן אָט איז דער סיפּור המעשה. דער ערב פּסח בייַ יידן איז שוין געווען אין פּולן ברען. פֿלוצעם, ווי אַ דונער אין העלן טאָג, איז אַדורכגעלאָפֿן אַ ידיעה אין דער יידישער גאַס, אַז אויפֿן שול־הויף האָט מען, אין אַ אויוון פֿון אַ פֿאַרלאָזטער ווויַנונג, געפֿונען אַן אונטערגעוואָרפֿן טויט קינד.

די יידישע באַפֿעלקערונג האָט גלייך פֿאַרשטאַנען, וואָס דאָס באַדייט אוֹן מיט וואָס דאָס שמעקט. אָבער אייַדער וואָס וועָן, איז שוין פֿאָליציי אַרומגעגאַנגען זוכן דאָס פֿאַרפֿאַלענע קינד, אוֹן עס טאָקע געפֿונען אין אויוון אויפֿן שול־הויף.

ס׳פֿאַרשטייט זיך, אַז קיין שולד־קן איז דערמאַרדן דאָס קינד האָט מען לאָנג נישט געוזוכט. פֿאַר דער פֿאָליציי איז דאָך קלאָר געווען, אַז אַ טויט קינד אויפֿן שול־הויף, ערב פּסח, האָבן עס יידן דערמאַרדעט צוליב ריטועלע צוועקן.

דער פֿאַרדאַכט איז געפֿאַלן אויפֿן חזן, נאָך אַ יונגער מענטש, זייער באַליבט בייַם עולם, וועלכן מ׳האָט טאָקע אַרעסטירט.

אַן אימה האָט אַרומגעכאַפּט דער יידישער באַפֿעלקערונג. מ׳האָט פֿאַרגעסן אַן דעם אָנקומענדיקן יום־טוב, מ׳האָט געצי־טערט פֿאַרן נאָענטן מאַרק־טאָג, וועָן ס׳פֿאַרן זיך אַן אַ סך קריסטן אין שטאָט, אוֹן מ׳איז געזעסן פֿאַרהאַקט אין די הייַזער אוֹן געוואַרט אויפֿן אומבאַקאַנטן שרעקלעכן סוף.

נישט לאָנג האָט מען געוואַרט אויפֿן אורטייל. שוין אויפֿן דריטן טאָג פֿון געשעעניש איז דער חזן פֿאַרמשפּט געוואָרן צום טויט, דורך אָפּהאַקן אים דעם קאָפּ.

שרעקלעך זענען געווען די ליידן פֿון דער יידישער באַ־פעלקערונג, וויסנדיק, אַז אַ יונגער מענטש באַצאָלט מיטן לעבן פֿאַר אַ טאָט, וואָס ער איז נישט באַגאַנגען.

אין יענע מינוטן פֿון שרעקלעכער פֿאַרצווייפֿלונג פֿון דער יידישער עדה, האָט זיך אין דער פֿאָליציי געמאָלדן אַן אָלטער יידישער אייַנוווינער, אַ זקן מיטן נאָמען עוזיאל, וועלכער האָט אויף זיך געזומען די שולד, בכדי צו ראַטעווען פֿון טויט דעם יונגן חזן.

מ׳האָט דעם חזן באַפֿרייט, און האָבנדיק איז די הענט דעם „ריכטיקן״ פֿאַרברעכער, איז מען זיך מיט אים שרעקלעך אַ־גאַנגען. די גרעסטע עינויים האָט דער יידּ עוזיאל דורכגעמאַכט אין דער קורצער צייט, וואָס איז אים פֿאַרבליבן צום לעבן, אָבער ער האָט קיין איין מינוט נישט אַרויסגעוויזן קיין סימן פֿון פֿאַרצווייפֿלונג אוֹן געפֿאָלנקייט.

אויפֿן פֿערטן טאָג פֿון געשעעניש האָט מען אויפֿן שול־הויף אָפּגעהאַקט עוזיאלן דעם קאָפּ.

ווי די לעגענדע דערציילט, זאָל דער ייִד עוזיאל האָבן פֿאַרן טויט באַפֿוילן, אַז ווי וווייט זיין קאָפּ וועט פֿאָלן נאָכן אָפּהאַקן אים, זאָל דער פֿלאָץ נישט פֿאַרגיסן ווערן. אוֹן דער־פֿאַר טאָקע זאָל אַ שטיק פֿלאָץ, פֿון דער מזרח־זייט פֿון דער שול, נישט האָבן פֿאַרבוט געווארן. אויך זאָל ער האָבן באַ־פוילן, אַז זיין משפּחה זאָל נישט ווויַנען אין די צען איילן אַרום, ווי זיין קאָפּ וועט פֿאַלן נאָכן אָפּהאַקן.

באַגראָבן איז דער העלד פֿון ביאַלער בלוט־בלבול אויפֿן אַלטן בית־עולם (בריסקער שאָסיי). אַ סך מענטשן געדענקען נאָך, ווי צו זיין יאָרצייט פֿלעגט אַ פּרוי פֿון זיין משפּחה (די פּרוי איז געווען אַן קרובה פֿון מאָטל ראָזמאַרינס משפּחה) זיך טראָגן אַהין מיט אַ טעפּעלע פֿאַרב, כדי אויפֿצופּרישן זיין מצבה, פֿון וועלכער ס׳איז שוין הייַנט קיין זכר נישטאָ.

פֿון דעמאָלט אָן דאָטירט זיך אין ביאַלע דער מנהג, אַז נאָכן מאָכן ערב פּסח אַרדענונג אין שטוב, הייַצט מען אין אויוון.

מ. י. פּייגנבוים

(באַאַרבעט אויפֿסנייַ לויט מיין אַרטיקל אין „פֿאָדלאָסיער לעבן״, נומער 14/79, פֿון 10 אַפּריל 1933. פֿון דער סעריע „לעגענדעס און מעשיות פֿון דער אמאָליקער ביאַלע״. וואָס איך האָב פֿאַרעפֿנטלעכט אונטערן פּסעוודאָנים „Bialski״ — מ. י. פּ—ם).

צוגאב־פרטים:

אין ערשטן באנד פון דער אויסגאבע „די יידן אין פוילן", אַרויסגעגעבן דורך דעם קאמיטעט פאר דער אויסגאבע „די יידן אין פוילן", ניו־יארק, 1946, שרייבט דער היסטאריקער ד"ר רפאל מאהלער אין זיין אפהאנדלונג „יידן אין אמאליקן פוילן", זייט 277, וועגן דער בלוטיקער סדרה פון עלילת־דם צווישן אנדערן: „...אין יאר 1710 האט א יד פון ביאלע געצאלט מיטן קאפ פאר אן ענלעכער „אנטדעקונג".

אויך ד"ר הענדל דערמאנט אין זיין אפהאנדלונג, אין דעם ספר, דעם פאל פון א בלוט־בלבול אין ביאלע אין יאר 1710, וואס האט זיך פארענדיקט מיטן פארמשפטן צום טויט א ביאלער ייד.

אין א. ליטווינס בוך: „יודישע נשמות", ווערט דערציילט וועגן „דעם קדוש פון ביאלע און זיין צוואה". אין אט דעם קאפיטל דערציילט א. ליטווין וועגן בלוט־בלבולים אין פאר־שידענע שטעט אין פוילן און ליטע, און וועגן די קדושים, וואס זענען אומגעקומען פון די בלוט־בלבולים. צווישן אנדערן שרייבט ער דארט:

„ביאלע האט פארגעסן דעם נאמען פון אט דעם „קדוש", וואס האט אפגעגעבן זיין לעבן פאר זיין פאלק. איך ווייס נישט צי מ'איז אים מזכיר־נשמות אין שול. אבער אין פאלק לעבט די לעגענדע.

נאכדעם, ווי מען האט ארויפגעהאקט דעם קדוש דעם קאפ, — אזוי דערציילט די ביאלער לעגענדע — האט דער קאפ זיך געדרייט אויפן ארט, ווו דער בלוטיקער פסק־דין איז אויסגעפירט געווארן און אויסגערופן: אזוי פיל און אזוי פיל דורות זאל וויסט זיין דער ארט און קיינער זאל קיין הויז נישט בויען, ווו יידיש אומשולדיק בלוט איז פארגאסן גע־ווארן.

הונדערטער יארן האט ביאלע געהיט די צוואה, קיינער האט נישט געוואגט צו פארשוועכן דעם אנדענק פון דעם קדוש. דער וויסטער פלאץ איז א מאנומענט קעגן דעם, וואס האט זיך פאר דער גאנצער עמיינדע א קרבן געבראכט".

פייוול גאלד (ניו־יארק) שרייבט: „דער קערפער פון קדוש האט מען בייגאכט צוגעגנבעט און קובר געווען אויפן בית־הקברות. איבער נאכט איז אויף זיין קבר אנגעוואקסן גראז און ס'איז נישט געווען צו דערקענען דאס ארט פון קבר.

ישעיהו אליעזרס (שיי לייזער דער שרייבער) פרוי, הינדע מוזשינעק, האט מיר דערציילט, אז בעת איר עלטסטע טאכטער, גאלדע האט חתונה געהאט און זי האט געזאלט נעמען א דירה אין הויז פון בנימין לייבעלע (מאנדלבוים), אויפן שול־הויף, האט הינדעס פאטער, ר' משה חיהס, נישט דערלאזט דערצו, זאגנדיק, אז ס'איז נאך חל אויף זיי דער אנזאג פון קדוש, וואס איז געווען זייערער א קרוב, נישט צו ווינענען אויף דעם ארט".

תֵּרַדְנָה עֵינַי דִּמְעָה
לַיְלָה וְיוֹמָם וְאַל תִּדָּמֶינָה
כִּי שֶׁבֶר גָּדוֹל נִשְׁבְּרָה
בְּתוּלַת בַּת עַמִּי.

(ירמיה י״ד : י״ז)

צעגיין זאָלן מיינע אויגן אין טרערן
טאָג און נאַכט, און ניט אויפהערן,
וואָרום אַ גרויס בראָך איז צעבראָכן געוואָרן
די יונגפרוי טאָכטער מיין פאָלק.

(ירמיה י״ד : י״ז)

Let mine eyes run down with tears
night and day, and let them not cease:
for the virgin daughter of my people
is broken with a great breach.

(Jeremiah XIV: 17)

חורבן און פארלענד / מ. י. פייגנבוים

די מלחמה וואָס איז אויסגעבראָכן צווישן פוילן און דייטש־לאַנד דעם 1טן סעפטעמבער 1939 האָט גלייך דעם ערשטן טאָג זיך בלוטיק אַרייַנגעריסן קיין ביאַלע. שוין פרייטיק פאַרטאָג זענען געפאַלן אויף דער וואָליע די ערשטע באָמבעס פון די דייטשע אַעראָפלאַנען, וואָס זענען געווען געציל־טע אין דער דאָרטיקער אַעראָפלאַנען־פאַבריק. גלייכצייטיק זענען אויך געפאַלן באָמבעס אויף ציווילע הייזער, און צווישן זיי אויף אַ יידיש הויז, וווּ ס׳איז אומגעקומען די גאַנצע פאַמיליע פון סטאַליער אברהם טייטלבוים.

שוין דעם ערשטן טאָג פון דער מלחמה האָט די באַפעל־קערונג דערזען די דעזאָרגאַניזאַציע און כאַאָס, וואָס האָט געהערשט אויף אַלע געביטן. אַזוי איז די אַעראָפלאַנען־פאַבריק כמעט נישט געווען באַשיצט, און מ׳האָט אויך נישט געזען קיין פוילישע אַעראָפלאַנען, וואָס זאָלן שטערן די דייטשע פלי־אַנגריפן. מ׳האָט אַבער געהאַפט, אַז דאָס איז נאָר ביים אָנהייב און אַז גיך וועט קומען אַ ראַדיקאַלע ענדערונג.

פון אַלע באַרימערייען פון דער פוילישער רעגירונג, מיט וועלכע מ׳האָט געטרומייטערט פאַר דער מלחמה, אַז מ׳איז „גאַראַינטיק, שטאַרק און גרייט״ האָט מען נישט געזען קיין צייכן. דער כאַאָס און צעפאַרנקייט זענען געשטיגן פון טאָג צו טאָג. די דייטשע באָמבערס זענען פריי געלאָפן איבערן ביאַלער הימל און געזיין פאַרווייסטונג. אַ גאַנצן טאָג איז די באַפעלקערונג געלעגן אויף די פעלדער און ערשט ביינאַכט ווען די דייטשע באָמבערס האָבן אויפגעהערט זייער אַרבעט האָט זיך די באַפעלקערונג געזונטן באָוועגן, און ראשית־כּל קובר געווען די קרבנות פון טאָג.

די אַעראָפלאַנען־פאַבריק איז שוין פון לאַנג געלעגן אין חורבות, אין שטאָט איז שוין כמעט קיין פויליש מיליטער נישט געווען, אָבער די דייטשע באָמבערס האָבן נישט אויפגעהערט צו ווילדעווען. צווישן די חרוב געווארענע הייזער האָבן זיך געפונען: דאָס פרעכטיקע הויז פון האַרטגלאַס (פאַרברענט און שפעטער צעגומען דורך די דייטשן), די פאַלקס־שול אויף דער גראַבאַנאָווער גאַס (מאָטל פון ווייניע הויז), שמעון ליכטנשטיינס הויז אויף דער בריסקער גאַס, פאַפּינסקעס הויז אויף דער יאַנעווער גאַס א״א.

ערב ראש־השנה זענען אַריין אין שטאָט עמלעכע דייטשע טאַנקן און מיט אַ שיסערייַ זיך געלאָזן דורך דער בריסקער גאַס אין דער ריכטונג צום בריסקער שאָסיי. אַ פוילישער אָפיציר האָט מיט אַ קליינער גרופּע זעלנער געעפנט אַ שי־סעריי אויף די טאַנקן ביים נייַעם־מאַרק. אין רעזולטאַט פון קאַמף איז דער רוב בודקעס אויפן נייַעם־מאַרק פאַרברענט געוואָרן.

נאָך צווויי וואָכן מלחמה האָט די פוילישע רעפובליק אויפגעהערט צו עקסיסטירן. דער געדאַנק וועגן אַ לעבן אונטער דער דייטשער הערשאַפט, האָט אַריינגעוואָרפן די יידן אין אַ פאַרצווייפלטער שטימונג. ביאַלע איז דערווייל נישט אָקופּירט געוואָרן, און געביטן „קיינעמס לאַנד״.

אין אט די פאַרצווייפלטע טעג האָט פלוצעם פאַר די ביאַלער יידן אויפגעלויכטן אַ שיין פון האָפענונג, ס׳האָט זיך דערטראָגן אַ ידיעה, אַז די רוסישע אַרמיי מאַרשירט אויף מערב, ווייל אין הסכם מיטן דייטש־רוסישן אָפּמאַך וועט די רוסישע אַרמיי אָקופּירן די פוילישע געביטן ביזן ווייסל. הייסט עס, אַז ביאַלע וועט געהערן צו רוסלאַנד.

די ידיעה האָט זיך טאָקע באַשטעטיקט. דעם 26סטן סעפ־טעמבער 1939 האָט די רוסישע אַרמיי באַזעצט ביאַלע, לאָזנדיק זיך ווייטער אויף מערב.

דעם יום־טוב סוכות האָבן די ביאַלער יידן זיך געפייערט מיט גמישטע געפילן. מ׳האָט זיך געפרייט וואָס מ׳איז נישט אַריין־געפאַלן צו די דייטשן, אָבער ס׳האָט אָבנאָגט אַן אומרו פאַר דער צוקונפט.

די סאָוויעטישע מאַכט האָט זיך נישט געאיילט מיטן איינפירן אַרדענונג אין שטאָט, ס׳האָט זיך געמערקט עפעס אַ צורייקגעהאַלטנקייט פון איר זייט, זי האָט איבערגעלאָזט די איניציאַטיוו אין די הענט פון דער באַפעלקערונג. ס׳זענען אָנגעשטאַנען פאַרשיידענע קאָמיטעטן, אין וועלכע ס׳זענען אויסשליסלעך געווען פאַרטרויטע קריסטן. יידן האָבן דערווייל אויסגעמיטן יעדע צוזאַמענאַרבעט מיט דער נייַער מאַכט, גע־דענקענדיק גוט די ביטערע דערפאַרונג פון יאָר 1920.

די געשעפטן זענען געווען מער געשלאָסן ווי אָפן. ס׳האָט זיך באַלד געלאָזט פילן אַ מאַנגל אין אַרטיקלען פון עראַטן געבריך, און ס׳האָט זיך אָנגעהויבן אַ סחורה־אויסטוויש צווישן דער באַפעלקערונג. אין די אָפענע געשעפטן זענען געשטאַנען לאַנגע ריייען פון אייַנקויפערס, וואָס האָבן אייַנגעקויפט אַלץ וואָס דאָס אויג האָט געזען.

נישט באַשערט געווען די ביאַלער יידן זיך צו פרייַען מיטן יום־טוב. סוף סעפטעמבער האָט אַ ראַדיא־ידיעה געמאַלדן, אַז די גרענעץ צווישן דייטשלאַנד און רוסלאַנד וועט זיין דער טייך בוג און נישט די ווייסל. די ידיעה האָט זיך בליץ־שנעל פאַרשפרייט אין שטאָט און אַנגעוואָרפן אַן אימה אויף דער יידישער באַפעלקערונג.

הגם די רוסישע מיליטער־לייט האָבן אין שמועסן מיט דער באָפעלקערונג גערייקנט די ידיעה וועגן צוריקציען זיך, דאָך האָט מען אָנגעהויבן מערקן סימנים פון זייער ריקצוג אויף מזרח: זיי האָבן אָנגעהויבן אַרויספירן פון שטאָט אַלץ וואָס איז אין זיי ערע אויגן געווען ווערטפול, און האָט זיך געלאָזט פאַרלאָדן אויף לאַסט־אויטאָס. בייַ דער אָקציע איז נישט געשוינט געווארן אפילו דער יידישער שפיטאָל, פון וואָנען מ׳האָט אַרויסגעפירט ווערטפולע מעדיצינישע אָפּאַראָטן און אינסטרומענטן.

בייַ דער יידישער באָפעלקערונג איז אָקטועל געווארן די פראָגע פון פאַרלאָזן די שטאָט און זיך לאָזן אויף יענער זייט בוג. מעגלעכקייטן דערצו זענען געווען, ווייל די רוסישע מאַכט האָט נישט געשטערט דאָס אויסוואַנדערן אין די געווען פוילישע מזרח־גרעניטן. די ביאַלער יידן האָבן אָבער געהאָט אויף דעם געביט ביטערע נסיונות פון דער ערשטער וועלט־מלחמה און פון יאָר 1920. דעמאָלט איז די יידישע באָפעלקערונג די איבערגרעניצ־תקופות אָפּגעקומען מיט שרעק, אָבער די אויסוואַנדערער האָבן גאָר שטאַרק געליטן אין דער פרעמד. פאַרשטייט זיך, אַז קיינער האָט זיך דעמאָלט, אפילו אין דער פאַטאַזיע, נישט פאַרגעשטעלט דעם גרויליקן סוף וואָס דייטש־לאַנד וועט ברענגען אויף דער יידישער באָפעלקערונג. מ׳האָט זיך גערייכט אויף אַ שוועך לעבן, אָבער וען האָט דאָס דער פוילישער ייִד געהאָט אַ גרינג לעבן?

מ׳האָט אויך געווויסט אַז דאָס לעבן אונטערן סאָוויעטישן רעזשים איז נישט קיין לייכטס. יעדערער האָט געלעבט מיט דער אָפּענונג, אַז די מלחמה וועט נישט לאַנג דויערן, ס׳וועט זיך ענדיקן מיט דייטשלאַנדס מפלה און מ׳וועט זיך צעפּינען אין אַ פרייער און אָפּענער וועלט. דאָס אויסוואַנדערן אָבער קיין רוסלאַנד וועט ראשית כל פאַרוואַנדלען די אַנגעפאַרענע אין אַ גרויסער מחנה פליטים, וואָס איז גלייך אויסגעשטעלט אויף ליידן. צום שטאַרקסטן האָט געשראָקן דער געדאַנק צו ווערן הערמעטיש אָפּגעשלאָסן אין די גרענעצן פון סאָוויעט־רוסלאַנד, פון וואַנען מ׳וועט נאָך דער מלחמה נישט קאָנען אַרויס. די אָבער וואָס האָבן באַשלאָסן צו פאַרלאָזן די שטאָט האָבן געהאָט איין תשובה: „מיר ווילן נישט זיין מיטן דייטש, און בפרט מיטן היטלער־דייטש". ס׳איז אָנצונעמען, אַז אויס־געוואַנדערט האָבן בערך 500—600 יידן, דאָס רוב מענער, וועלכע האָבן איבערגעלאָזט זייערע משפחות אין שטאָט, ווייל מ׳האָט זיך משער געווען, אַז די דייטשע נגישות וועלן בעיקר געווענדעט זיין קעגן מענער.

אויסגעוואַנדערט קיין רוסלאַנד האָבן יידן פון אַלע שיכטן. דער רוב פון זיי האָט קיינמאָל קיין שייכות נישט געהאָט מיטן קאָמוניזם. אין שטאָט זענען געבליבן אַ צאָל יידן, וואָס זענען אָנגעגאַנגן פאַר סימפּאַטיקערס פון סאָוויעטן־רעזשים.

מ׳קאָן נישט האָבן קיין טענות צו די ביאַלער יידן פאַרוואָס זיי האָבן נישט פאַרלאָזט זייער געבוירן־שטאָט און זיך נישט אוועקגעלאָזט קיין סאָוויעט־רוסלאַנד, ווייל אויב יידישע מנהיגים פון די גרעסטע יידישע וועלט־אָרגאַניזאַציעס האָבן נישט געוווסט וועגן היטלערס אויסראָטונגס־פלענער לגבי יידן, טא פון וואַנען האָבן דאָס געדאַרפט וויסן שטעטלדיקע יידן?

סוף יאר 1939

דעם 10טן אָקטאָבער 1939 האָט די רוסישע אַרמיי פאַר־לאָזט די שטאָט און אויף איר אָרט איז אָנגעקומען די דייטשע אַרמיי. דאָס האָט אָנגעוואָרפן אַזאַ פחד אויף די יידן, אַז אַ סך וואָס האָבן זיך נישט געקאָנט פריער דעציידירן צו פאַר־לאָזן די שטאָט, האָבן דאָס איצט געטאָן.

עטלעכע שעה נאָך זייער אָרײַנמאָרש האָבן די דייטשן גלייך געגנומען יידישע ערובניקעס (לויט אַ רשימה וואָס ס׳האָט זיי געגעבן דער בירגרמייסטער). אין גאָס האָבן זיך באַווײַזן קריסטן מיט וויסע אָרעמבענדער און זייער ערשטע אויפגאַבע איז געווען צו כאַפּן יידן צו דער אָרבעט. דעם דייטש פעלט קיינמאָל נישט קיין אָרבעט, און די פאַליאָקן האָבן זיך וויידער זייער געפּלייסט צוצושטעלן וואָס מער יידן, אפילו מער וויפּל מ׳האָט פאַרלאַנגט.

די דייטשע מאַכט האָט גלייך פאַראָרדנט צו עפענען די געשעפטן און זיך באַמיט, אַז די שטאָט זאָל צוריקקערן צום נאָרמאַלן אויסזען, וואָס ס׳איז טאַקע געשען במשך פון עטלעכע טעג. ס׳איז אייגנפּירט געווארן אַ פּאָליציי־שעה, וואָס האָט אָנגעהאַלטן ביז די דייטשן האָבן פאַרלאָזט די שטאָט. די יידישע באָפעלקערונג האָט געהאַט וויניקער פרייַ צייט צו באַווען זיך אין די גאַסן וויי די קריסטלעכע באָפעלקערונג.

Abschrift

Verordnung

Im Auftrage der Deutschen Militär Behörde ordne ich an, dass alle Juden, die innerhalb der Stadt Biała-Podlaska wohnhaft sind, binnen 12 Stunden von Datum der Bekanntmachung bei der Stadtverwaltung (Eingang von der Postetr. Ihre genaue Wohnungsanschriften anzugeben haben.

Die Fichtanmeldung der Wohnung während der oben angegebenen Frist verursacht die Aberkennung samtlicher Rechte, die den Bürgern der Stadt Biała zustehen.

Männer und Frauen im Alter von 16. bis zum 50. Lebensjahre verpflichtet die Anmeldung persönlich vorzunehmen

Biała-Podlaska, am 17.X.1939

gez. Bürgermeister
Ing. A. Walawski

Za zgodność odpisu

Wiejski Rady Narodowej
w Białej-Podlaskiej

פקודה ליהודי ביאלה להודיע את מעניהם.
פאַראָרדענונג פאַר די ביאַלער יידן אָנצוזאָגן מעלדן אין מאָגיסטראַט זייערע אַדרעסן.
Order for Jews to register their addresses.

די פאַרוואַלטונג פון דער שטאָט איז דערווייל געלעגן אין די הענט פון דער מיליטער־מאַכט, און זי האָט נאָך, ווייזט אויס, נישט געהאַט קיין אָנטי־יידישע אינסטרוקציעס. האָט

טאַקע די מאַכט אַרויסגעגעבן יידן רייזע־דערלויבענישן קיין וואַרשע און לאָדזש, ווהין יידן האָבן זיך געלאָזט און אָנגע־הויבן ברענגען פאַרשידענע סחורות. דער האַנדל האָט אויפ־געבליט, באַפרייט פון די שוערע קייטן פון דער פוילישער פינאַנץ־מאַכט האָבן די יידן פרייער אָפגעאטעמט, פאַרגעסנדיק

Abschrift

Biala-Podlaska, den 24.11.1939.

Anordnung.

Den jüdischen Einwohnern von Biala-Podlaska wird hiermit verboten, die Stadt ohne Genehmigung der deutschen Sicherheits-polizei zu verlassen.

Zuwiderhandlungen werden strengstens bestraft.

Der Führer der Sicherheitspolizei
Hildemann
SS-Obersturmführer.

Za zgodność odpisu
Przewodniczący
Miejskiej Rady Narodowej
w Białej-Podlaskiej

איסור לעזוב את העיר.
פאַרבאָט צו פאַרלאָזן די שטאָט.
Notice prohibiting Jews to leave town.

ווי זיי געפינען זיך. אָט דער האַנדלס־רויש האָט אָבער אָנגע־האַלטן אַ גאַר קורצע צייט, ווייל אין נאָוועמבער 1939 איז קיין ביאַלע אָנגעקומען די באַרימטע געסטאַפּאָ, און פאַר יידן האָט זיך אָנגעהויבן אַ תקופה, וואָס איז געווען אַ לאַנג־דויערנדי־קער יסורים־וועג צום גרויליקן אומקום.

די געסטאַפּאָ האָט זיך איינגעקוואַרטירט אין פאַלאַץ פון ראָאָבעס פאַבריק אויף דער וואַליע. איר ערשטער קאָנטאַקט מיט דער יידישער באָפעלקערונג איז געווען דאָס פאָדערן אַ געלט־קאָנטריבוציע פון עטלעכע צענדליק טויזנט זלאָטעס. כדי צו צווינגען, אַז די קאָנטריבוציע זאָל וואָס גיכער אייי־געצאָלט ווערן, האָט די געסטאַפּאָ אַרעסטירט אַ צאָל יידן און אַריינגעוואָרפן זיי אין תפיסה, ווו מ'האָט זיי אומאויפהערלעך געפיניקט. די יידן זענען באַפרייט פון תפיסה נאָכן צושטעלן די געהעריקע קאָנטריבוציע־סומע.

דאָס באַווייזן זיך פון געסטאַפּאָ־לייט אין גאָס האָט אַרויס־גערופן אַ פאָניק ביי די יידן און זיי פלעגן אָנטרונען ווערן פון די גאַסן. דער דרוק־אייגנטומער אברהם לובעלטשיק, הערצדיק אַז די געסטאַפּאָ גייט צו אים, האָט באַקומען אַ האַרץ־שלאָג און איז געפאַלן אויפן אָרט.

אין בית־המדרש האָבן די געסטאַפּאָ־לייט אָנגעטראָפן דעם שמש יואל גרינגלאָס, וועלכער איז געשטאַנען אַן איינאַמער אין טלית און תפילין, האָבן זיי אים אַרויסגעפירט אויף דער גאַס, געבערענגט צופירן עטלעכע יידן מיט אַ לייטער, אויף וועלכן דער שמש האָט זיך געמוזט אַרויפזעצן אין טלית און תפילין, און די יידן האָבן געמוען דעם לייטער מיטן שמש אויף די אַקסלען און געמוזט אַזוי אַרומגיין איבער די גאַסן פון דער שטאָט.

דער אָנקום פון דער געסטאַפּאָ האָט גורם געווען צום אָנטלויפן פון נאָך עטלעכע צענדליק יידן פון שטאָט. דאָסמאָל איז שוין אַבער אָנגעקומען שווער צו שמוגלען די גרענעץ, ווייל זי איז שוין געווען באַוואַכט. צווישן די אָנטלאָפענע האָט זיך געפונען דער ביאַלער רב, הרב צבי הירשהאָרן.

יעדן ייד וואָס די ברוינע רוצחים פלעגן אָנטרעפן אויפן וועג, האָבן זיי מערדערלעך צעשלאָגן. אין די יידישע געשעפטן האָבן זיי צעברויבט די סחורות, צונעמענדיק אָפילו דאָס געלט פון די קאָסע־שופלאָדן.

דאָס עקאָנאָמישע לעבן ביי די יידן איז פאַראַלייזירט געוואָרן. די דייטשן זענען אָקטיוו צוגעטראָטן צו ליקווידירן די יידישע עקאָנאָמישע פאָזיציעס. די גרויסע יידישע געשעפטן זענען רעקווירירט געוואָרן, די סחורות האָט מען אויף לאָסט־אויטאָס אַרויסגעפירט און די אייגנטימערס האָט מען אַרייגע־וואָרפן אין תפיסה, פאַדערנדיק פון זיי הויכע קאָנטריבוציעס. ביי די יידישע בעלי־מלאכות האָט מען אָוועקגענומען די ווערשטאַטן און די אַרבעטס־מכשירים.

אַ טייל יידישע סוחרים, וועלנדיק ראַטעווען זייערע עק־סיסטענצן, האָבן איבערגעגעבן זייערע געשעפטן צו באַקאַנטע קריסטן, פאַרזיכערנדיק זיך מיט פאַרשיידענע אָפמאַכן. אַ גאַר קלייניגער טייל פון אָט די קריסטן האָט געהאַלטן די אָפמאַכן, אָבער דער גרעסטער טייל פון זיי האָט זיך גלייך באַמיט פטור צו ווערן פון די יידן. פאַרשטייט זיך, אַז שווער איז דאָס זיי נישט אָנגעקומען, ווייל דער ייד איז שוין געווען רעכטלאָז און הילפלאָז.

אין נאָוועמבער 1939 האָט דער געסטאַפּאָ־קאָמיסאַר הילדעמאן [1] פאַראַרדנט, אַז יעדער ייד, אָנהייבנדיק פון 6 יאָר אַן, מוז פון 1טן דעצעמבער 1939 טראָגן אויף דער לינקער ברוסט אַ געלן מגן־דוד אין דער גרויס פון 15 צענטימעטער. דער שאָנד־צייכן איז שפעטער פאַרטוישט געוואָרן אויף אַ ווייסן אַרעמבאַנד מיט אַ בלויען מגן־דוד, וועלכן מ'האָט גזמוזט טראָגן אויף דער רעכטער האָנט. יידן איז פאַרווערט געוואָרן צו פאַרלאָזן די שטאָט אָן דער דערלויבעניש פון דער דייטשער מאַכט.

אין איינעם אַ טאָג זענען אַרויסגערופן געוואָרן צו דער געסטאַפּאָ אַלע געוועזענע מיטגלידער פון די לעצט־געווייל־טע קהילה־אינסטאַנצן. די געוועזענע דאָזאָרעס זענען אויפגע־פאַדערט געוואָרן גלייך צו אַרגאַניזירן אַ „יודענראַט". ס'זענען

[1] נאָך דער מלחמה געמשפט געוואָרן אין ביאַלע. די בעריכטס־פאַרהאַנדלונגען, וואָס האָבן געדויערט דריי טעג, זענען פאַרגעקומען אין קינא־זאָל פון די פייערלעשערס. הילדעמאן האָט אין זיין זעקס־שעהדיקער פאַרטיידיקונגס־רעדע, ראשית־כל געבעטן רחמים, כדי ער זאָל קאָנען זיך אומקערן צו זיין איין־און־אייניציקער טאָכטער אין דייטשלאַנד. וויייטער האָט ער געטענהט, אַז אַלע מעשים איז ער באַגאַנגען לויט באַפעלן, וואָס ער האָט באַקומען פון לובלין. צום סוף האָט ער אָנגעדייט, אַז אַזוי ווי אין פוילן הערשט איין פאַרטיי, נאַצי אויך די אַלע, וואָס פירן איצט אויס די באַפעלן פון דער פאַרטיי, אין פאַל ווען די פאַרטיי ווערט באַזייטיקט וועלן זיי ווערן פון דער מאַכט, צו זיין פאַראַנטוואָרטלעך פאַר זייערע מעשים.

דאָס בעריכט האָט אים פאַרמשפט צום טויט דורך העענגן, און דער אורטייל איז אויסגעפירט געוואָרן אין ביאַלער תפיסה־הויף (אי־בערגעגענען פון יהושע וויסמאַן — ישראל).

צום יודענראַט צוגעצויגן געוואָרן אויך אַנדערע מיטגלידער, וועלכע האָבן פריער נישט אָנגעהערט צו דער קהילה. דער יודענראַט האָט אַמטירט אין לאָקאַל פון דער קהילה, אין דער בריסקער גאַס.

איצט האָבן די דייטשן באַקומען אַן אַדרעס, ווּהין צו וועגדן זיך מיט אַלע זייערע פאַדערונגען. דער יודענראַט פלעגט כסדר באַקומען באַשטעלונגען אויף פאַרשיידענע סחורות, וואָס האָבן באַטראַפן גרויסע געלט־סומעס, וועלכע ס׳האָט געמוזט דעקן די יידישע באַפעלקערונג. צום יודענראַט פלעגט מען שיקן באַשטעלונגען אויף הונדערטער יידישע אַרבעטערס, און די אַרבעטערס האָט מען געמוזט צושטעלן. די יידישע אַרבעטערס האָט מען, פאַרשטייט זיך, נישט באַלוינט פאַר דער אַרבעט, נאָר גאָר אָפט האָט מען זיי ביי דער אַרבעט צעשלאָגן. האָט ווידער דער יודענראַט געמוזט אַרגאַניזירן ביי זיך אַן אַרבעטס־אַמט, וואָס האָט געוואָרגט דערפאַר, אַז יעדן טאָג זאָל מען קאָנען צושטעלן די געפאָדערטע צאָל אַרבעטערס. דער יודענראַט האָט אַ געוויסן טייל פון די אַרבעטערס געמוזט באַצאָלן פאַר דער אַרבעט, ווייל זיי האָבן פשוט נישט געהאָט פון וואָס צו לעבן.

די אָקופּאַציע־מאַכט האָט גיך באָווּיזן צו לאָזן אין גאַנג דעם גאַנצן מלוכה־אַפּאַראַט, און דערצו האָבן נישט ווייניק צוגעהאָלפן די געוועזענע פוילישע באַאַמטע. אָט די באַאַמטע האָבן זייער גאַנצן צאָרן פאַר פוילנס מפלה אויסגעלאָזט צו די יידן. ווו זיי האָבן נאָר געהאַט אַ מעגלעכקייט, האָבן זיי זיך געגעבן צו פּלין די יידן.

גיך איז צוריק טעטיק געוואָרן דער שטייער־אַמט און מ׳האָט זיך ענגומען איינמאָנען פון די יידן די אַלע פאַרלעגענע שטייערן. דערביי האָבן זיך אויסגעצייכנט די באַאַמטע: געראָטן קוניצקי. האָט אַ ייִד אַזוי גיך נישט באַצאָלט דעם שטייער־חוב, האָט מען אים אַריינגעוואָרפן אין תפיסה און דאָרט געפּיניקט.

מיטן אויפגעשטעלטן ווּוינונגס־אַמט האָט אָנגעפּירט דער פאַליאַק ביעלעצקי, וועלכער איז גאַנצע טעג אַרומגעגאַנגען רעקווּויזירן יידישע ווּוינונגען פאַר קריסטן, וועלכע ס׳זענען פלוצעם ענג געוואָרן די פריערדיקע דירות. קריסטן האָבן געשמאַק צוגעהאָלפן דעם דייטש ביים אויסרוימען דאָס מעבל פון די יידישע הייזער, דערביי האָט זיך באַזונדערס אויסגעצייכנט דער תפיסה־וועכטער ציבולסקי.

יעדער פאַליאַק וואָס זיצט אויף אַן אָמט, וואָס האָט אַ שייכות מיט יידן און ווּהין ס׳קומען די פאַרשטייערס פון יודענראט דעראַלייִדיקן פאַרשיידענע ענינים, פאַרלאַנגט פון די יידן מתנות צוגלייך מיט די דייטשן. זייערע פאַרלאַנגען מוזן געשטילט ווערן. אויף דעם צעביט האָבן זיך געגעבן באַזונדערס גוט צו פילן: דער ביירגערמייסטער אַנטאַני וואַלאָווסקי, זיין געהילף שטשעפאַנסקי און דער אויבנ־דערמאָנטער באַאַמטער פון ווּוינונגס־אָמט ביעלעצקי.

אין די ריַיען פון אָט די קריסטן איז עס צו זוכן די פריי־צייטיקע איניציאַטאָרן און אינספיראַטאָרן צו פאַרשפּאַרן די יידן אין אַ געטא, און דאָס אין אַ וואָס קלענערן.

בײַם סוף פון יאָר 1939 זענען קיין ביאַלע אָנגעפּירט געוואָרן יידן פון סוואַלק און סעראַצק. אָט די יידן האָט מען פאַרזאַמלט אינמיטן מאַרק אין זייערע שטעט און אַזוי ווי זיי זענען געשטאַנען האָט מען זיי אַרויסגעפּירט אין שטעט פון דער לובלינער וואָיעוווּדסטוווּ. מ׳האָט די יידן גאָרנישט געלאָזט מיטנעמען מיט זיך און פון מאַרק האָט מען זיי אַריינגעטריבן אין די באַן־וואַגאָנעס. פון די יידן איז מען געווויר געוואָרן וואָס פאַר אַן אוממענטשלעכע פייניקונגען זיי האָבן שוין באַווּיזן דורכצוגיין אין די עטלעכע חדשים פון דער דייטשער הערשאַפט.

קיין ביאַלע האָט מען געברענגט אַ 2000 פליטים, פון וועלכע די יידישע באַפעלקערונג האָט אַ גאָר גרויסן טייל אַריינגענומען צו זיך אין די ווּוינונגען, אָבער אַ טייל האָט זיך איינגעקוואַרטירט אין שול, בתי־מדרשים און חסידים־שטיבלעך; אַ טייל ווידער פון די פליטים איז אַוועק קיין ווּאַרשע און אין אַנדערע שטעט.

דאָס יאָר 1940

אָנהייב יאָר 1940 זענען געבראַכט געוואָרן פון לובלין קיין ביאַלע יידישע קריגס־געפאַנגענע פון דער געוועזענער פויליישער אַרמיי, וואָס האָבן געשאַמט פון די געוועזענע פויליש מזרח־קרעסן.

דער וועג וועלכער האָט געפּירט די קריגס־געפאַנגענע קיין ביאַלע איז געצייכנט געוואָרן מיט אַ בלוטיקן שניט און מיט קברים פון זיַיערע חברים. די געפאַנגענע האָט מען גע־ברענגט פון דייטשלאַנד קיין לובלין און פון דאָרט האָט מען זיי, אין אַ פראָסטיקן ווינטער־טאָג אָנגעהויבן טריַיבן צופוס קיין ביאַלע. אויפן וועג האָבן די דייטשע באַגלייטערס שיטע־רער געמאַכט די רייען פון די יידישע געפאַנגענע דורך האָג־לען אויף זיי פון אויטאָמאַטיש־געווער. די קריגס־געפאַנגענע זענען אינטערנירט געוואָרן אין פיזשיצע קאַזאַרמעס אויפן בריסקער שאָסיי.

אין אָט די קאַזאַרמעס האָבן די שטורמיסטן אָנגעהויבן בויען אַ לאַגער, מיט דער הילף פון יידישע אַרבעטערס, וואָס דער „יודענראַט״ פלעגט אַהין צושטעלן יעדן טאָג. דער בויי־גערמייסטער וואַלאַווסקי האָט געווויסט צו אינפאָרמירן די יידן, אַז דאָס בויט מען דעם לאַגער פאַר די ביאַלער יידן, ווּוהין זיי וועלן אַריינגעטריבן ווערן אָנהויב אַפּריל. אַזאַ ידיעה האָט, פאַרשטייט זיך, אַרויסגערופן אַ פאַרצווייפלונג און פאַרלוירן־קייט ביי די יידן.

די תפיסה איז פול געוואָרן מיט יידן, איבער וועלכע מ׳האָט זיך איידעקעוועט ממש. ווער איז דעמאָלט נישט געזעסן אין תפיסה? אייגנער פאַר קאָנטריבוציע, אַ צווייטער פאַר שטייערן; סוחרים פאַר נישט וועלן אויסגעבן ווו זיי האָבן כלומרשט באַהאַלטן די סחורות; בעלי־מלאכות, פאַר נישט וועלן אָנווייזן די סחורה־באַהעלטענישן, וואָס זיי זאָלן האָבן כלומרשט געמאַכט. אין שייכות מיטן אָנטדעקן באַהאַלטענע סחורות האָט מען אָפּגעפּירט קיין לובלין אין תפיסה די ביאַ־

לער סוחרים: יוסף גיטלמאַן, פישל וולאַס און משה יצחק בידערמאַן.

יידן האָבן שוין אָנגעהויבן צו אַרבעטן טיילווייז צוואַנגס־אַרבעט און האָבן באַקומען אַ באַלוינונג פון 2 זלאָטעס אַ טאָג, וואָס האָט נישט געקלעקט צום לעבן.

ס׳זענען איינגעפירט געוואָרן אָפראָוויזאַציע־קאַרטן, אויף וועלכע די יידישע באַפעלקערונג פלעגט כמעט גאָרנישט באַקומען. אַ טייל פון דער באַפעלקערונג האָט זיך אַן עצה געגעבן, מ׳האָט געהאַנדלט אומלעגאַל, אויסזוכנדיק זיך ווי ס׳איז פרנסה. הגם פאַר יידן איז פאַרווערט געוואָרן צו פאָרן אויף די באַנען, דאָך פלעגן יידן ריזיקירן מיט אַ נסיעה אויף דער באַן קיין וואַרשע. מ׳פלעגט זיך פאַרקליידן ווי קריסטן און ברענגען סחורה פון וואַרשע.

בייטאָג זענען געשטאַנען אָפן עטלעכע געוועלבער, ווו אָפיציעל האָט מען גאָרנישט באַקומען, ווייל מיט וואָס איז דען דערלויבט געווען צו האַנדלען? דער קונה צו וועלכן מ׳האָט אָבער געהאָט צוטרוי האָט אַלץ באַקומען.

קעגן יידן האָבן זיך כסדר געשאָטן נייע גזירות. די לעצטע יידישע עקאָנאָמישע פאָזיציעס זענען דורך די דייטשן ליקווידירט געוואָרן. אָפילו די קלייניע יידישע קרעמלעך זענען געשלאָסן געוואָרן און די סחורות האָט מען ביי זיי צוגענומען. ס׳זענען געבליבן עטלעכע יידישע קראָמען אויף דער גרעסער נאָוואָר גאַס, ווו די אייגנטימערס זענען יעדעס מאָל געטוישט געוואָרן דורך דער מאַכט. דאָס קלענסטע געוועלבל איז באַייכנט געוואָרן מיט אַ ריזיקן מגן־דוד, וואָס מ׳האָט אויסגעקויפט אין דער קרייזהויפטמאַנשאַפט פאַר אַ גרויסן אָפצאָל.

ביים אייגנגאַנג אויף דער גרעסערנאָוואָר גאַס פון מאַרק און פון דער פראָסטער גאַס, האָט מען אויפגעהאַנגען צוויי גרויסע לייוונטענע טראַנספארענטן מיטן אויפשריפט: „מגיפה — געפאָר!“ פאַר אַריינטרט אייניטריט פארבאָטן.“ יידן איז פאַרווערט געוואָרן צו באַטרעטן דעם פלאַץ־וואַלנשטשי (מאַרק).

מיט פאַרווערן יידן צו באַווייזן זיך אויפן פלאַץ־וואַלנאַשטשי, איז באַשווערט געוואָרן דאָס צוקומען צו דער פאָסט. חוץ דעם האָבן יידן בכלל נישט קיין חשק געהאַט זיך אָוועקצושטעלן אויף דער פאָסט אין אַ ריי און זיין אויסגעשטעלט אויף פאַרשיידענע שיקאָנעס. דער יודענראַט האָט דעריבער געמאַכט גרויסע באַמיאונגען, אַז מ׳זאָל אים דערלויבן צו אַרגאַניזירן ביי זיך אַ פאָסט־אָפטיילונג. די באַמיאונגען זענען געלונגען און ביים יודענראַט איז אַנטשטאַנען אַ פאָסט־אָפטיילונג, ווו ס׳האָט זיך אויך געפונען אַ טעלעפאָן. יעדן טאָג פלעגן צוויי יודענראַט־מיטגלידער גיין אויף דער דייטשער פאָסט און דאָרט דערלויבדיקן די פאָסט־ענינים פון דער יידישער באַפעלקערונג.

ערב ימים־נוראים האָט מען פאַראַדנט די וואָליע איז יידן זיך אַרייַנצוציען אין שטאָט אַריין, און די וואָליע איז געבליבן יידנריין.

יידן האָט מען פאַרווערט צו באַנוצן די באַלקאָנען. אויב די באַלקאָנען זענען געווען פון מעטאַל, האָט מען זיי געמוזט צעטעמען, און צוזאַמען מיטן גאַנצן מעטאַל וואָס יידן האָבן

רחוב פרוסטה. על ביתו של הרשל שניימן נראה שלט „רובע היהודים“ (צולם בחורף 1944/5).

פראָסטע גאַס. אויף הערשל שניימאַנס הויז אַ שילד מיטן אויפשריפט „יודענפירטעל“ (פאָטאָגראַפירט ווינטער 1944/5).

Prosta Street. A sing "Jewish Quarter" on the house of Hershl Shneiman. (Photo: Winter 1944/5)

געהאַט, אָפגעבן דער מאַכט (פאַליאַקן האָבן נאָר געדאַרפט צושטעלן דריי קג. מעטאַל).

די לאָגע פון די אָנגעפירטע היימלאָזע וואָס האָבן זיך געפונען אין שול און אין די בתי־מדרשים איז געווען אַ טרויעריקע. זיי האָבן געלעבט אין שרעקלעכע באַדינגונגען. דער קאַלטער ווינטער האָט זיך זיי באַזונדערס שטאַרק געלאָזט פילן. אין די בתי־מדרשים איז פאַרשווונדן יעדעס ברעקל האָלץ. די פליטים האָבן אַרויסגעריסן די פאַדלאָגעס, אַראָפגענומען די טאָפלטע פענצטער, אַרויסגעריסן די פענצטער־פאַראָפעטן; ס׳זענען פאַרשווונדן די פלויטן אין יידישן קוואַרטל און אפילו די בוימער אויפן בית־הקברות, אַלץ האָט פאַרצערט דאָס פייער, ביי וועלכן די פליטים האָבן זיך באַמיט אָנצוווּאַרעמען די גלידער.

מ׳איז שטאַרק צופריידן געווען וואָס דער קאַלטער ווינטער דיקער טאָג איז גיך אַוועק און ס׳האָט זיך אַראָפגעלאָזט די

לאַנגע נאַכט. מ׳פלעגט זיך פֿאַרקלאַפּן אין די הייזער, ווו מ׳האָט זיך דערציילט די נייעסן פון טאָג און מ׳האָט געוווּרט אויף דער מפלה פון די דייטשן.

הגם די גרענעץ צווישן דייטשלאַנד און רוסלאַנד איז געווען שטאַרק באַוואַכט, דאָך איז געלונגען עטלעכע ביאַלער זיך דורכצושמוגלען פון דער רוסישער זייט. פון זיי איז מען געווויר געוואָרן, אַז אַ גרויסער טייל פון די ביאַלער פליטים וויל צוריק אַהיים, ווייל ס׳איז נאָך נישט געוואָרן דאָס פּליטים־לעבן, בפרט, אַז זיי האָבן געהערט דערט, אַז די יידן אויף דער דייטשער זייט לעבן, און עקאָנאָמיש איז זיי נישט שלעכט.

אין מאַי 1940 איז קיין ביאַלע אָנגעקומען אַ צוג מיט רעפּאַטריאַנטן פון דער רוסישער זייט, און צווישן זיי אַ סך ביאַלער יידן. די צוריקגעקומענע זענען ממש געווען דער־שטויגט פון דער גוטער באַנעמונג צו זיי מצד די דייטשן.

אינמיטן גאַנג פון די דעצידירנדיקע שלאַכטן אין מערב־אייראָפּע, האָט דער דייטש נישט פאַרגעסן אַן די יידן און מ׳האָט זיי דערמאָנט, אַז דייטשלאַנד זיגט.

אין אַ שיינעם פרימאָרגן האָט מען פֿאַרוווּנדן דעם ביאַלער יודענראַט צו דער געסטאַפּאָ. דאָרט האָט מען די יודענראַטלער אויסגעשטעלט אין אַ ריי און דער געסטאַפּאָ־מאַן קאָט האָט פֿאַרגעלייענט פון אַ דייטשער צייטונג אַ ידיעה, אַז אין ארץ־ישראל איז געשאַפֿן געוואָרן אַ ווייצמאַן־לעגיאָן צו קעמפֿן קעגן דייטשלאַנד. דערפֿאַר וועט דאָרט געשאַפֿן ווערן אַ יידישע מדינה מיטן ענגלישן קעניג בראש. נאָכן פֿאַרלייענען די נאָטיץ האָבן זיך אין צימער אַרײַנגעלאָזט געסטאַפּאָ־לייט מיט שטעקנס און די יודענראטלערס גוט צעשלאָגן.

אין מאַרץ 1940 זענען די יידן אויפגעפֿאָדערט געוואָרן זיך צו רעגיסטרירן אויף צוואַנגס־אַרבעט. אַ סך יידן האָבן זיך באַמיט אַרויסצובאַקומען באַשטעטיקונגען פון דאָקטוירים, אָן זיי זענען נישט אַרבעטס־פּאָעיק און די באַשטעטיקונגען באַ־לייגט אין יודענראַט.

אין יוני 1940 האָט זיך אָנגאַהויבן פֿאַר יידן דאָס טרויע־ריקע קאַפּיטל פון צוואַנגס־אַרבעט. קיין ביאַלע און אומגעגנט האָט מען אָנגעפּירט יידן פון מעזריטש, און שפּעטער אויך פון אָנדערע שטעט. דער לאָגער בײַ פּישיצן אין די קאַזאַרמעס איז פול געוואָרן מיט יידישע אַרבעטערס. די יידן זענען באַ־שעפטיקט געוואָרן בײַ מעליאָראַציע־אַרבעטן און געלעבט אין לאָגערן אין גאָר שרעקלעכע באַדינגונגען. די ביאַלער יידן זענען גשלויסן געוואָרן. אַ גאָר קלייניר טייל פון זיי האָט געאַרבעט בײַ אָט די מעליאָראַציע־אַרבעטן אין שטאָט גופא. יעדן טאָג, נאָך דער אַרבעט פלעגן זיי זיך אומקערן אַהיים. דער גרעסטער טייל פון דער ביאַלער באַפעלקערונג האָט באַ־

Stadtverwaltung
i Biała Podlaska.

Biała Podlaska, den 19. Juni 1940.

BEKANNTMACHUNG.

Laut Anordnung des Herrn Kreishauptmann in Biała Podlaska vom 17. 6. 40. betreffs. Schrottsammelaktion gibt die Stadtverwaltung folgende Bekanntmachung:

1. Jeder Hausbesitzer, jeder Haushaltungsvorstand und jeder Inhaber eines landwirtschaftlichen Betriebes hat sofort alles irgendwie entbehrliche Eisen in seinem Anwesen bezw. Haushalt zu sammeln und an den Bürgermeister bezw. Gemeindevorsteher zu bestimmenden Sammelplatz abzuliefern.

2. Sämtliche eiserne Einfriedungen, Zäune, Tore usw. — ausser an Kirchen und auf Friedhöfen — sämtliche eiserne Balkongitter, Säulen mit Entfernungstafeln, Säulen und Masten anderer Art, Rinnsteinplatten, wie überhaupt alle eisernen Gegenstände, die durch anderes Material (Holz, Beton oder dergl.) ersetzt werden können, sind sofort durch den jeweiligen Besitzer bezw. Inhaber oder Mieter zu entfernen oder entfernen zu lassen und den Schrottsammelplätzen zuzuführen. Verwaltungen aller Art haben die Entfernung und den Abtransport selbst durchzuführen. Für die Entfernung von Gittern usw., die sich in privatem Besitz befinden, können ortsansässige Handwerker (Schlosser, Schmiede oder dergl.), sowie besonders zusammengestellte Montagetrupps als Pflichtarbeiter eingesetzt werden.

Soweit für die zu entfernenden Eisenteile Ersatz notwendig ist, hat sich die zuständige Bauverwaltung sofort anordnend, helfend und beratend einzusetzen.

Jeder baufällige Balkon, deren ich eine ganze Anzahl bereits festgestellt habe, ist bei dieser Gelegenheit baupolizeilich zu sperren bezw. ganz entfernen zu lassen.

Eine Ersatzbeschaffung für die Balkongitter an jüdischen Häusern oder Wohnungen hat vorerst zu unterbleiben. Nach Entfernung der Eisengitter sind diese Balkons zu sperren. Juden wird die Benutzung von Balkons bis auf weiteres untersagt.

3. Für jeden gewerblichen Betrieb ist von dem Leiter eine Vertrauensperson zu bestimmen, die alles alte Eisen, auch unbrauchbare Maschinen und Betriebseinrichtungen, zu erfassen und den Sammelplätzen zuzuführen hat.

4. In zerstörten Häusern, Fabrikanlagen usw. sind alle Eisenteile zu entfernen bezw. zu sammeln und abzuführen.

5. Schliesslich sind alle herrenlos herumliegenden Eisenteile der Schrottsammlung zuzuführen, wozu unter Umständen auch die Schulkinder herangezogen werden können.

Die ganze Schrottsammelaktion muss bis zum 1. Juli 1940. abgeschlossen sein.

Der Bürgermeister
Ing. A. WALAWSKI.

Zarząd Miejski
w Białej Podl.

Biała Podlaska, dnia 19. 6. 1940 r.

OGŁOSZENIE.

Na podstawie zarządzenia Pana Kreishauptmanna z dnia 17. 6. 40. odnośnie zbiórki starego żelaza — Zarząd Miejski niniejszym podaje do wiadomości mieszkańców m. Białej Podlaskiej — co następuje:

1. Każdy właściciel lub administrator domu, zakładu rolniczego winien natychmiast zebrać wszelkie zbyteczne żelazo, znajdujące się na terenie jego posesji i dostarczyć do miejsca zbiórki, które znajduje się na dworcu kolejowym w Białej Podlaskiej naprzeciwko wieży ciśnień.

2. Wszystkie żelazne ogrodzenia, parkany, bramy i t.p., z wyłączeniem ogrodzeń kościołów i cmentarzy, wszystkie żelazne balkony, słupy z tablicami (drogowskazy) oraz inne słupy i maszty, płyty ściekowe i wogóle wszystkie zbyteczne przedmioty żelazne, które można zastąpić innym materiałem (drzewem, betonem i t.p.) właściciel albo dzierżawca winien usunąć lub kazać usunąć i dostarczyć do miejsca zbiórki wyżej wskazanego. Do usunięcia krat i t.p. urządzeń żelaznych, znajdujących się w prywatnym posiadaniu, mogą być pociągnięci miejscowi rzemieślnicy (ślusarze, kowale i inni), jako specjalnie złożone grupy monterskie.

O ile okaże się konieczność zastąpienia usuniętych części żelaznych innymi, Wydział Budowlany będzie służył pomocą i radą.

Każdy zniszczony balkon winien być natychmiast usunięty.

Narazie nie zaleca się zastąpienia innym materiałem balkonów w domach i mieszkaniach żydowskich. Po usunięciu z tych balkonów ogrodzeń zostaną one zamknięte. Żydom zakazuje się używania nadal balkonów.

3. Kierownicy wszystkich zakładów przemysłowych wyznaczą mężów zaufania, którzy zbiorą wszelkie stare żelazo, maszyny i urządzenia i dostarczą do miejsca zbiórki.

4) W zniszczonych domach, fabrykach i t.p. muszą być usunięte wszystkie części żelazne, następnie zebrane i dostarczone do miejsca zbiórki.

5. W końcu wszystkie bezpańsko leżące części żelazne powinny być dostarczone do miejsca zbiórki, do czego można użyć dzieci szkolnych.

Całkowita akcja zbiórkowa musi być ukończona w terminie do dnia 1 lipca 1940 r.

Burmistrz
Inż. A. WALAWSKI

איסור להשתמש בגזוזטרות.

פֿאַרבאָט צו באַנוצן באַלקאָנען.

Notice forbiding the use of balconies

צייטנס זיך פאַרזאָרגט מיט אַרבעטס־פּלעצער, וואָס זענען דורך דער מאַכט אַנערקענט געוואָרן ווי צוואַנגס־אַרבעט.

די מעליאָראַציע־אַרבעטן זענען געפירט געוואָרן אונטער דער לייטונג פון דייטשן אינזשיניער גרינענפעלד, וועלכער האָט געהאַט זיין שטאַב. די אַרבעטס־צושטעלערס און שומרים איבער די אַרבעטערס זענען געווען די שטורמיסטן, מיט זייערע געהילפן — די פּאָלקס־דייטשן.

יידן האָבן נישט בדעה געהאַט זיך צו מאַטערן אין די לאָגערן, און אָנגעהויבן זוכן וועגן ווי אַזוי זיך אַרויסצוקריגן פון זיי. מ׳האָט נישט געדאַרפט לאַנג זוכן, ווייל יעדער דייטש האָט שוין באַוויזן זיך אָפּצוזוכן אַ יידישן פּאַרמיטלער, וואָס האָט זיך פאַרנומען מיטן באַפרייען יידן פון די לאָגערן, און ס׳האָט זיך אָנגעהויבן אַ האַנדל מיט די שקלאָפן פון די לאָגערן. פאַרשטייט זיך, אַז נישט יעדערער האָט זיך געקאָנט דערלויבן צו צאָלן אַזאַ הויכן אויסלייז־פרייז, זענען טאָקע די ארעמעלייט געבליבן אין די לאָגערן ביז טיפן האַרבסט.

פון איין זייט האָבן די שטורמיסטן פאַר אַ פעטער באַלוינונג באַפרייט יידן פון די לאָגערן, אָבער פון דער צווייטער זייט, וועלנדיק פאַרווישן די שפורן פון אָט דעם מסחר, האָבן זיי זיך באַמיט אָנצוהאַלטן אַ שטרענגן רעזשים סיי ביי דער אַרבעט און סיי אין די לאָגערן. אין איינעם אַ טאָג איז אַרויס אויף דער לאָנקע דער שטורמיסט שוואַך און אויפן אָרט, אָן אַ פאַרוואָס, דערשאָסן עטלעכע יידישע אַרבעטערס פון מעזריטש.

אין אַ יולי־פּרימאַרגן 1940 איז די יידישע באַפעלקערונג איבערראַשט געוואָרן פון אַ גרויסער אָבלאַווע אויף מענער. פון אַלע זייטן האָט מען געפירט יידישע מענער אין דער ריכטונג צו די קאַזאַרמעס אויף דער אַרטילעריסקער גאַס.

ס׳האָט געמאַכט דעם אייַנדרוק ווי מ׳וואָלט געפלאַנט אַרויס־צופירן אַלע יידישע מענער פון שטאָט, די פרויען האָבן אי־בערגעלעבט שעהן פון דערשיטערונג און האָבן זיך אָפּילו נישט געקאָנט באַווײַגן, ווייל ס׳איז נאָך געווען פרי און צוליב דער פאַליציי־שעה איז פאַרוועהרט געווען אַרויסצוגיין אויף דער גאַס.

וועגן מ׳האָט אַלע מענער געהאָט פאַרזאַמלט אין דער גרויסער גרוב ביים 9טן פּולק, זענען די דייטשן צוגעטראָטן צו דער אַרבעט: דורכפירן אַן אָפּקלייב צווישן די פאַרזאַמלטע. מ׳האָט קאָנטראָלירט יעדנס אַרבעטס־קאָרטע און דעצידירט: אַהיים, אַדער בלייבן אויפן אָרט. דער גרעסטער טייל איז באַפרייט געוואָרן און די פאַרהאַלטענע האָט מען אָוועקגע־פירט צום באַן, און פון דאָרט אין אַן אומבאַקאַנטער רייכטונג.

אַזוי ווי אין דער זעלבער נאַכט האָט מען דורכגעפירט אַן ענלעכע אָבלאַווע אין די מערסטע שטעט פון דער לוב־לינער וואָיעוווידזטוועט, איז מען גיך דערגאַנגען, אַז די פאַר־האַלטענע האָט מען אָפּגעפירט אויף צוואַנגס־אַרבעט קיין בעלזשץ.

דער ביאַלער יודענראַט האָט נישט געשפּאָרט קיין מי אַרויסצוקריגן די ביאַלער פון בעלזשץ. דאָס איז אָבער גע־לונגען ערשט נאָך אַ געווייסער צייט. צווישן די יידישע קרבנות, וואָס זענען דאָרט געפאַלן בעת דער אַרבעט, האָט זיך אויך געפונען דער ביאַלער יוגנטלעכער מאָטל האָפער.

האַרבסט־צייט 1940 איז דער יודענראַט באַפרייט געוואָרן פון עול צוזושטעלן אַרבעטערס, ווייל ס׳איז געגרינדעט געוואָרן אַן אַרבעטס־אַמט, וואָס האָט זיך פאַרנומען מיט דעם ענין.

Bekanntmachung.

Laut Verordnung des Herrn Kreishauptmanns vom 21. 8. 40. gibt die Stadtverwaltung folgendes bekannt

1) Jeder jüdische Haushalt ist verpflichtet, bis zum I. 9. 1940 sämtliches lose Metall an die unten angeführte Sammelstelle abzuliefern.

2) Jeder polnische Haushalt ist verpflichtet, bis zum 8. 9. 1940. 3 kg. Metall an die unten angeführte Sammelstelle abzuliefern.

Die obige Anordnung verpflichtet nicht die Volksdeutschen und Ukrainer. Sie werden jedoch zur freiwilligen Spende von Metall aufgefordert. Unter Metall rechnet man

Kupfer, Messing, Tombak, Alpakka, Nickel, Blei u. Zinn.

4) Die Metallsammelstelle für die Stadt Biała Podlaska befindet sich im Hof des Rubin, Freiheitsplatz 19, u. zwar ab 29. August von 9 bis 17 Uhr.

Zuwiderhandlungen werden streng bestraft.

Vize-Bürgermeister
gez. Fr. Szepanski.

Biała Podlaska, den 28. August 1940.

Ogłoszenie.

Na podstawie zarządzenia Pana Kreishauptmanna z dnia 21. VIII. 1940 r. Zarząd Miejski podaje do wiadomości następujące:

1) Do dnia 1. 9. 1940 r. musi każde żydowskie gospodarstwo oddać wszelki metal ruchomy do niżej podanej składnicy zbiorkowej.

2) Do dnia 8. 9. 1940 r. musi każde polskie gospodarstwo domowe odstawić do niżej podanej składnicy po 3 kg. metalu ruchomego.

3) Dla Volksdeutschów i Ukraińców powyższe zarządzenie odpada, lecz takowych wzywa się do dobrowolnej odstawy metalu. Pod nazwą metal rozumie się
miedź, mosiądz, tombak, alpaka, nikiel, ołów i cyna.

4) Składnicą zbiórki metalu dla miasta Białej Podlaskiej jest Biała Podlaska, Plac Wolności 19, w podwórzu Rubina, począwszy od dnia 29-go b. m. w godzinach od 9-ej do 17-ej.

Za opisane wykonanie powyższego zarządzenia stosowane będą najsurowsze kary

Vice-Burmistrz
(-) Fr. Szczepański.

Biała Podlaska, dn. 28 sierpnia 1940 r.

מודעה למסור מתכות
מודעה וועגן אָפּגעבן מעטאַלן.
Order to deliver up all metals

Abschrift

Aufruf.

Auf Befehl des Obergruppenführers der SS-u-Polizeiführers beim Stabe des Generalgouverneurs für die besetzten polnischen Gebiete vom 20.Januar 1940, haben sich sämtliche Juden - auch getaufte - der Zwangsarbeit zu unterziehen.

Zur Eintragung haben sich alle Männer vom 16.bis zum vollendeten 25.Lebensjahr

sofort

im Lokal Jüdische Gemeinde Pierackiego 8 zu melden.

Sämtliche männlichen Juden vom 12.bis 15.Lebensjahr und vom 25.bis 60.Lebensjahr haben sich sofort im Lokal Pierackiego 8 zu melden.

Alle Erfassungspflichtigen haben ihren Personalausweis, Handwerker ein Verzeichnis der in ihrem Besitz befindlichen Handwerkszeuge, mitzubringen. Fabrikbesitzer müssen die genaue Grösse der Fabrik angeben.

Nichtmeldung zur Registrierung wird mit 10 Jahren Zuchthaus bestraft.

Biala Podl., den 1.März 1940.

Bürgermeister
(-)A.Walawski
Ing.A.Walawski

Za zgodność odpisu

Przewodniczący
Miejskiej Rady Na.odowej
w Bialej-Podlasklej

מודעה להירשם לעבודת כפיה.

אויפרוף צו רעגיסטרירן זיך צו צוואנגס־ארבעט.

Announcement to register for compulsory work.

ווי באַאַמטע אין אַרבעטס־אַמט האָבן געאַרבעט די יידן: עמיל וויינבערגער, טוכשניידער, עדעק סלאָבאָדזקי (אַ וואַר־שעווער), דאָבע קרייזלמאַן, לעווי (יצחק לעוויס אַ זון), כמיעלעווסקי, צימערמאַן (פון סוואָלק) און אַ פריילן פון סע־ראָצק. הגם די באַאַמטע זענען געשיקט געוואָרן פון יודעג־ראָט, פון וועמען זיי פלעגן אויך באַקומען זייער באַלויגנונג, דאָך האָט דער יודענראָט געהאַט איבער זיי אַ גאַנץ שוואַכע דעה. באַזונדערס שטאַרק אויסגענוצט זיין אַמט האָט דער באַאַמטער סלאָבאָדזקי, וועלכער האָט פון די יידן אַרויסגע־צויגן אַ סך געלט.

אַנגעפירט מיטן אַרבעטס־אַמט, וואָס איז געווען באַשטימט בלויז פאַר יידן, האָט דער פאָלקס־דייטש לעמאַן, אַ געוועזע־נער אַרבעטער אין דער שטאָטישער אַעראָפלאַנען־פאַבריק. יידן פלעגן זאָגן אויף אים, אַז ער איז אַ נישקשהדיקער „ערל". זיין „גוטסקייט" איז באַשטאַנען אין דעם, וואָס ער האָט גע־נומען ביי יידן געלט, און דאָס איז שוין ביי יידן געווען אַ מעלה. ער האָט נישט אַרויסגעגעבן קיין יידיש אַרבעטערס, וואָס פלעגן זיך ביי אים פאַרזינדיקן, צו דער געסטאַפּאָ, אַדער צום נאַצישן „זאנדערגעריכט", נייערט ער אַליין פלעגט מקיים־פסק זיין אויפן אָרט. נישט איין מאָל האָט ער יידישע אַרבע־טערס צעמזיקט ביז בלוט. יידן האָבן דאָס אָנגענומען פאַר ליב, איידער אַריינצופאַלן אין די געסטאַפּאָ־לאַפּעס. גאַנץ אָפט האָט אָט דער לעמאַן צוהרגעט יידן אַן שום סיבה, אַבער יידן האָבן עס אויסגעטייטשט מיט זיין נערוועזקייט, און מיט וועלן וויזן, אַז דער אַרבעטס־אָמט איז אַן אמתער נאַצי־אָמט.

געווען אַ פאַל וואָן עטלעכע יידישע בחורים זענען אי־בערגעגעבן געוואָרן דער געשטאַפּאָ פאַר נישט פינקטלעך זיך שטעלן צו דער אַרבעט, און דער „זאנדערגעריכט" האָט זיי פאַרמשפט אויף יאָרן תפיסה. צוויישן אָט די פאַרמשפּטע האָט זיך געפונען דער יונגערמאַן זיגלמאַן, פון דער גאָרנ־צאַרסקער גאַס.

שפּעטער־צו האָט דער אַרבעטס־אָמט נישט געדאַרפט זיך אָנשטרענגען כדי צו צווינגען די יידן צו אַרבעטן, נאָר פאַר־קערט, די יידן האָבן אַליין געפאַדערט ביים אַרבעטס־אָמט באַשעפטיקונג, וויייל מ׳האָט שוין דעמאָלט געדאַרפט נייטיק האָבן די פּאָר זלאָטעס, וואָס מ׳האָט געקאָנט פאַרדינען ביי אָט די אַרבעטן. מ׳האָט אויך נישט געוואָלט ביי די דייטשן פּיגורירן ווי אַרבעטסלאָזע. בפרט, אַז נאָך אַלע שוועריקייטן בעטס־תנאים איז די לאָגע נאָך אַלץ געווען אַ סך גינסטיקער ווי אין אַן אַרבעטס־לאָגער. נאָך אַ גאַנצן טאָג אַרבעט און נאָך אַלע באַקומענע קלעפּ ביי דער אַרבעט איז מען דאָך אין אָוונט געקומען צו זיך אַהיים און מ׳האָט פאַרט געהאַט אַ ווערמע סביבה.

אין דער צייט האָט מען די יידישע אַרבעטערס געזומען צאָלן פאַר דער אַרבעט. אַן אַרבעטער פלעגט פאַרדינען ביי 3—4 זלאָטעס אַ טאָג. אין די סטאַליעריי־פאַבריקן פלעגן די יידישע אַרבעטערס אַרבעטן אָפּקאָרד און פאַרדינען בערך 10 זלאָטעס אַ טאָג. די קריסטלעכע אַרבעטערס, וואָס האָבן אויך דאָרט געאַרבעט, האָבן בשום אופן נישט געקאָנט אויסאַרבעטן אַזאַ פאַרדינסט. די יידישע סטאַליערס פלעגן נאָך יעדן פאַר־נאַכט מיטברענגען פון דער אַרבעט זעק מיט האָלץ און פאַר־קויפן אין יידישן קוואַרטאַל. דער פרייַז פון ברויט איז, אין פאַרגלייך צו אַנדערע אַרטיקלען, נאָך געווען אַ בילליקער (פון 75 גראָשן ביז 1 זל. אַ קג.).

די יידן זענען בעיקר געווען באַשעפטיקט ביים מיליטער און ביי דייטשע פירמעס, וואָס האָבן אויסגעפירט פאַרשיידענע אַרבעטן פאַרן מיליטער. צו די פירמעס האָבן געהערט: „בענץ", „מאיער", „זאגער־ווערנער", „סטואָג" און „ציד".

די פירמעס: „בענץ", „מאיער" און „זאגער־ווערנער" האָבן געפירט זייערע אַרבעטן אויפן פלי־פעלד. די באַלויגונג איז אין די פירמעס געווען אַ שוואַכע, אַבער דערפאַר פלעגן די אַרבעטערס דאָרט באַקומען קלעפּ בשפע. באַזונדערס האָט זיך אויסגעצייכנט אויפן געביט פון שלאָגן יידן די פירמע „בענץ". צו דער פירמע פלעגט דער אָנפירער פון אַרבעטס־אָמט, לעמאַן, שיקן די יידן וואָס האָבן זיך ביי אים פאַרזינדיקט.

ביי דער פירמע „ציד" זענען די יידן געווען פאַרנומען מיט אויפשטעלן באַראַקן פאַר דער שוץ־פאָליצייַ אויפן יאָנע־

וועט שאַסיי. אויך דאָ איז די באַלוינונג געווען אַ שוואַכע און קיין קלעפ האָבן נישט געפעלט.

בייַ דער פירמע „סטואָג" זענען די יידן געווען באַ־שעפטיקט מיט רעפאַרירן די שאָסיין. די אַרבעט איז געווען אַ שווערע און געפערלעכע. די אַרבעטערס פלעגן אַספאַלטירן די שאָסיין מיט קאָכעדיקער סמאָלע, וואָס פלעגט פון זיך אַרויסגעבן אַזעלכע גאַזן וואָס פלעגן פאַרברענען די פנימער. צו אָט דער אַרבעט האָט מען די יידישע אַרבעטערס נישט געגעבן קיין שום שוץ־מיטל, און אַ גאָר גרויסער פראָצענט פון זיי פלעגט מען אין אַ שווערן מצב ברענגען אין יידישן שפּיטאָל.

יידן האָבן אויך געאַרבעט אין די גרויסע אונטערנעמונגען, וואָס האָבן אָנגעהערט צו פאָלקס־דייטשן און צו פאַליאָקן, ווי: אין טאָרטאָק און סטאָליערייַ פון זאָווידזקי, וואָס האָט זיך געפונען אין הערצל טשאַרנעס טאָרטאָק און אין ראָאָבעס פאַבריק; אין דער סטאָליערייַ פון האָוסשילדן, וואָס האָט זיך געפונען בייַ פיזשיצן אין טאָרטאָק.

זומער 1940, וועו מ׳האָט אָנגעהויבן צו נעמען יידן אויף צוואָנגס־אַרבעט און פאַרשיקן זיי אין אַרבעטס־לאָגערן, האָט אַ גרופּע ביאַלער יידן, וועלנדיק זיך פאַרזיכערן מיט אַן אַרבעטס־אָרט, כדי אויסצומיידן די אַרבעטס־לאָגערן, אויפגע־שטעלט אויף דער גאַרנאַראָסקער גאַס אַ באַרשטן־פאַבריק, אונטער דער אָנפירונג פון מעזריטשער פאַכמאַן מוניע סוכאַר־טשיק. אין אָנהייב האָט דער יודענראָט אָנגעפירט מיט דער פאַבריק, אָבער באַלד האָט זי איבערגענומען דער דייטש וואָנזשורא, אַ שוואָגער פון ויצע־קרייזהויפטמאַן פריטש.

אָט דער דייטש וואָנזשוראָ האָט אויך איבערגענומען דאָס זייף־פאַבריק פון שרה געלע גאָלדפעדער אויף דער וואָליע און פאַרוואַנדלט עס אין אַ גרויסער אונטערנעמונג. די פאַכ־מענישע אָנפירונג האָט זיך געפונען אין די הענט פון יידישן פליט ביבראָווסקי, און זיין געהילף איז געווען וואָלוויש (וואָלף) ווייצמאַן. זענען אָט די אונטערנעמונגען ווייניק געווען פאַר דעם דייטש, האָט ער רעקווויזירט ביידע יידישע דרוקערייַען, לובעלטשיקס און האָכמאַנס, און אויפגעשטעלט אייַן גרויסע דרוקערייַ אין דער פילסודסקי־גאַס.

די ביאַלער יידן זענען געווארן „גלייכבאַרעכטיקט" אויפן גביט פון אַרבעט, און אַפילו באַקומען „מלוכה־פאַקטנס". אַזוי האָבן יידן געאַרבעט אין קרייזהויפטמאַנשאַפט און אין אַנ־דערע דייטשע אָמטן, ווי: שליחים, מעכאַניקערס און שאָפערן. ווער שמועסט נאָך פון מיליטעריישע אַרבעטס־ערטער? דאָרט האָט מען זיך ממש נישט געקאָנט באַגיין אָן יידן.

נישט געקוקט אויף דעם וואָס דער אַרבעטס־אָמט פלעגט צושטעלן יידישע אַרבעטערס אויף אַלע דייטשע אַרבעטס־ערטער, דאָך פלעגט מען אין די גאַסן כאַפן יידן צו דער אַרבעט. ס׳זענען געווען דייטשן וואָס האָבן זיך פשוט נישט געקאָנט אָפּזאָגן פון תענוג אָרומצוגיין אויף די גאַסן און זיך יאָגן נאָך יידן. אָט די דייטשן האָבן בכלל נישט נויטיק געהאַט די יידן צו דער אַרבעט, נייערט כדי צו איזדעקעווען זיך איבער זיי.

דאס יאָר 1941

אין אָנהייב 1941 האָבן די דייטשן אייגנעאָרדנט אין שטאָט אַ גירוש־רעפעטיציע. אין אַווינטערדיקן פרימאָרגן האָבן זיך זשאַנדאַרמעריע און שוץ־פאָליציי אַרויסגעלאָזן איבער די גאַסן, אָנגעכאַפט אַ ביסל יידישע עלטערע מענטשן, פרויען און מענער און זיי אַוועקגעפירט אין דאָרף אָפּאָלע, בייַ ראָסאָש. אין עטלעכע טעג אַרום זענען אַלע אַרויסגעפירטע צוריקגעקומען. וואָס די דייטשן זענען אויסן געווען מיט דעם, איז שווער געווען צו פאָרשטיין.

אין יידישן קוואַרטאַל האָט זיך שטאַרק פאַרשפּרייט די מלחמה־קרענק — דער טיפוס. ער האָט געקיניגט אין די יידישע הייזער, ווו ס׳האָט געהערשט ענגשאפט און ווו מ׳האָט געלעבט אין שוועדע היגיענישע באַדינגונגען. אויך די הייף זענען געווען פאַראָומריניקט, ווייל זיי זענען נישט געווען צוגעפאסט מיט זיייערע סאַניטאַרע אייניריכטונגען פאַר אַזאַ גרויסע צאָל איינוווינערס. די אַסעניזאַציע־אָפּטיילונג בייַם יודענראָט האָט נישט געקאָנט אָנאָגן מיטן רוימען.

דער ביאַלער יודענראָט האָט אויך געהאָט אין זיין רשות דעם יידישן שפּיטאָל, וועלכער איז געווען איבערפולט. אין אָנהייב פון דער דייטשער אָקופּאַציע זענען בכלל נישט געווען אין שטאָט קיין יידישע דאָקטוירים, און קריסטלעכע דאָקטו־רים איז פאַרוועדט געווארן אָנצונעמען יידישע דאָקטוירים. זומער 1940 זענען אָנגענומען קיין ביאַלע די יידישע דאָקטוירים: ד״ר בערגמאַן (זאָל האָבן געשטאָמט פון קאָטאָוויץ), ד״ר האָכמאַן (אַ פּליט פון דייטשלאַנד, געקומען פון וואַרשע) און ד״ר רובינשטיין (געקומען פון וואַרשע). אין יאָר 1941 איז קיין ביאַלע געקומען דער וואַרשעווער כירורג ד״ר געלבפיש. טעטיק זענען געווען די פעלדשערס: חיים מוסאָוויטש (דער „קאָבריגער") און בעריש וויסמאַן (פון לאָמאָז).

ביים יודענראָט האָט עקסיסטירט אַ הילף־קאָמיטעט אונ־טערן נאָמען „יידישע סאָציאַלע זעלבסטהילף", וואָס פלעגט אויך באַקומען סובסידיעס פון יידישן רעגיאָנאַלן הילפס־קאָמיטעט אין לובלין. בראש פון דעם קאָמיטעט איז געשטאַ־נען משה ראָזינעק. דער קאָמיטעט האָט זיך באַמיט צו לינ־דערן די נויט פון די אַרעמע דורך אַרויסגעבן מיטאָגן און פונאָנאַדערטיילן אומזיסטע מעדיצינישע הילף. צו קליין זענען אָבער געווען די פינאַנציעלע מיטלען פון קאָמיטעט, אַז ער זאָל קאָנען באַפרידיקן די נויטן אויף דער יידישער גאַס. דער קאָמיטעט האָט זיך געפונען אויף דער גראָבאָנאָווער גאַס, אין הויז פון יעקב קאָרבלום. די קאָמיטעט־קיך איז געווען טעטיק אין דער פריערדיקער בעקעריי פון יצחק פאָגעל, אויף דער פראָסטער־גאַס.

אין פרילינג 1941 האָבן די דייטשן אָנגעהויבן אייליק צו בויען אין ביאַלע און אַרום דער שטאָט מיליטערישע אביעקטן, און דער עיקר פלי־באַזעס. ביי אַלע אַרבעטן זענען געווען באַשעפטיקט יידן און זייער לאָגע איז דאָס מאָל געווען גינסטיקער ווי מיט אַ יאָר צוריק אין די אַרבעטס־לאָגערן. פאַר דער באַפעלקערונג איז קלאָר געווארן, אַז דאָס גרייטן זיך די דייטשן צו אַ שפּרונג אויף מזרח.

אינמיטן גאַנג פון די מלחמה־הכנות האָט זיך ווידער אַ שאָט געטאָן אַ בינטל גזירות אויף יידן, פון וועלכע מיר וועלן דאָ אויסרעכענען נאָר עטלעכע פון זיי.

יידן איז פֿאַרווערט געווארן צו פֿאָרלאָזן זייערע וווינערטער. קיינער איז פֿאַרווערט געווארן אַרײַנצולאָזן יידן אין זייערע הייזער און בכלל אָנצוהאַלטן אַוועלכן ס׳איז קאָנטאַקט מיט יידן. דאָס איז מאָטיווירט געווארן מיט דעם, אַז די יידן זענען פֿאַרלייזיקט און דורך דעם ווערן זיי די פֿאַרשפרייטערס פון טיפוס.

יידן איז פֿאַרווערט געווארן צו פֿאָרן מיט דראָזשקעס און מיט פערד־און־וואָגן.

אַלע יידישע אומבאַוועגלעכע גיטער זענען קאָנפיסקירט געווארן און דאָס דירה־געלט האָבן די יידן געדאַרפט איבערגעבן אין דער אפּוטרופּסות־שטעלע, וואָס איז צו דעם צוויקע אַרגאַניזירט געווארן. אפילו די אייגנטימערס פון די הייזער זענען מחויב געווען צו צאָלן דירה־געלט פֿאַר זייערע דירות. די אפּוטרופּסות־שטעלע האָט איינגעקאָסירט נאָרמאַל דאָס דירה־געלט און די יידן האָבן געדאַרפט אויף זייער אייגענעם חשבון רעמאָנטירן די דירות און רייניקן די גאַסן און הייף.

דאָס קאָנפיסקאַציע־געזעץ איז אויך גילטיק געווען אויף די בתי־מדרשים און שול. אַזוי ווי אין די ערשטער האָבן געווינט היימלאָזע, האָט דער יודענראַט געמוזט פֿאַר זיי צאָלן דירה־געלט. דער יודענראַט האָט זיך געווענדט אַראָפּצוערעכענען פון דירה־געלט די קלאָגעס וואָס זענען געווען פֿאַרבונדן מיטן רייניקן די קלאָגעס לעבן דער שול. פֿאַר אַזאַ געווענדט האָט דער יודענראַט־פֿאָרשטייער יעקב אהרן ראָזנבוים באַקומען פּעטש פון אַ דייטשן קאָנטראָלער, וואָס איז ווען דעם ענין ספּעציעל געקומען פון לובלין. דער יודענראַט האָט זיך אַבער פֿאַרעקשנט און ווייטער אַראָפּגערעכנט אָט די הוצאות.

צווישן די פרישע אַנטי־יידישע גזירות האָט זיך אויך געפונען אַ פֿאַראָרדענונג צו צאָלן די יידישע אַרבעטערס מיט 20 פּראָצענט ווייניקער ווי די קריסטלעכע. די פֿאַרדינסטן פון די יידישע אַרבעטערס האָבן זיך פֿאַרקלענערט און דער יקרות איז געוואָקסן. אַ קג. ברויט האָט שוין איצט געקאָסט 6 זלאָטע, אַן צייטנווייז איז דער פרייז דערגאַנגען ביז 8 זלאָטע.

נאָך פסח איז די שטאָט פֿאַרפלייצט געווארן מיט דייטשיש מיליטער, וואָס האָט געהאַלטן אין איין שטראָמען אויף מזרח. מ׳האָט געזונן, אַז די לעצטע צוגרייטונגען צום נייעם בלוטיקן געראַנגל וועלן פֿאַרענדיקט. ס׳איז קלאָר געווארן, אַז די מלחמה צווישן דייטשלאַנד און רוסלאַנד שטייט אויף דער שוועל. אָט די מלחמה־שטימונג האָט ביי די שטאָטישע יידן אַרויסגערופן אַ האָפענונג, אַז די מלחמה צווישן דייטשלאַנד און רוסלאַנד וועט צואיילן היטלערס סוף, הגם מ׳האָט געצי־טערט פֿאַרן פרישן בלוטיקן אויפברויז. דערווייל זענען די פרייזן פון אַלע סחורות שטאַרק געשטיגן. דער פרייז פון ברויט איז אין די טעג דערגאַנגען ביז 12 זלאָטעס אַ קג.

שבת־צונאכטס, דעם 21סטן יוני 1941, נאָך האַלבער נאַכט, איז די דייטשע אַרמיי אַריבער די רוסישע גרענעץ און געגנ־מען שפּאַרן אויף מזרח. די האָפענונגען פון די יידן זענען גיך צעררונען געווארן און ס׳האָט זיך געשטאַרקט דער פחד פֿאַר דעם מאָרגן.

אין די ערשטע וואָכן פון דער מלחמה צווישן דייטש־לאַנד און רוסלאַנד, פלעגט מען כסדר ברענגען קיין ביאַלע רוסישע קריג־געפאַנגענע. בעתן דורכפירן זיי דורך די גאַסן פלעגן די געפאַנגענע בעטן אַ שטיקל ברויט אַדער שוועבע־לעך. קיינער פלעגט אַבער נישט דערפילן זייער בקשה, ווייל פֿאַר גענבן אַ שטיקל ברויט האָבן שוין יידן זייער טייער

מודעה על טיפוס הבהרות הנפוץ בעיקר בין יהודים.

מודעה וועגן פלעק־טיפוס־קראַנקהייטן, וואָס זענען בעיקר פֿאַרשפרייט צווישן יידן.

Notice about petechial-typhus epidemic mainly among Jews.

Stadtverwaltung
Biała Podlaska.

Biała Podlaska, den 10. 6. 1941.

Bekanntmachung

Den Einwohnern gebe ich eine Anordnung des Herrn Kreishauptmanns vom 6. 6. 1941 folgenden inhalts bekannt:

Die Flecktyphuserkrankungen auf dem Stadt- und Kreisgebiete Biala Podlaska sind in letzterer Zeit beträchtlich angestiegen. Zur weiteren Verhütung von Erkrankungen gebe ich folgendes bekannt und ordne an:

1) Flecktyphus wird gewöhnlich durch Läuse, sogar vereinzelte übertragen und ist fast ausschliesslich unter den Juden verbreitet.

Ich verbiete daher der arischen Bevölkerung mit Juden zu übernachten und die jüdischen Häuser zu betreten. Mit Juden darf keinerlei Handel getrieben werden Dasselbe gilt für den Verkehr mit Zigeunern und anderen Vagabunden.

2) Die Läuse als Typhusüberträger sind mit allen Mitteln zu bekämpfen häufiges Waschen. Reinbehaltung der Wohnungen und Bettwäsche, kurzes Haarschneiden usw.

3) Jeder Fall der Erkrankung mit Fieber ist unverzüglich dem nächsten Arzt (event. der städt. Fürsorge die die Meldung weiterleitet) zu melden.

4) Alle Anweisungen des Arztes bezw. Desinfektions sind genau zu beachten. Jede Berührung mit Angehörigen des Kranken ist zu vermeiden.

5) Die Sterblichkeit bei Typhuskranken im vorgerückten Alter ist sehr gross. **Läusebekämpfung und Vermeidung des Verkehrs mit Juden verringert erheblich die Erkrankungsgefahr.**

Bürgermeister
Ing. A. Walawski

Zarząd Miejski
Biała Podlaska

Biała Podlaska, dnia 10. 6. 1941 r.

Ogłoszenie

Podaje do wiadomości ludności zarządzenie Pana Kreishauptmanna z dnia 6. 6. 1941 r. treści jak niżej:

Wobec znacznego wzmożenia się zachorowań na dur plamisty na terenie powiatu i miasta, w celu przeciwdziałania szerzeniu się epidemii wyjaśnia się i poleca się co następuje:

1) Tyfus plamisty jest przenoszony wyłącznie przez wesz, nawet zdechłą i dotychczas niemal wyłącznie szerzy się wśród żydów.

Zabrania się przeto ludności aryjskiej wszelkiej styczności z żydami, nie wolno przyjmować do mieszkań na noclegi żydów, nie wstępować do pomieszczeń żydowskich. Tak samo należy postępować z cyganami i innymi podróżującymi.

2) Należy niszczyć wszy jako roznosicielki tyfusu, wszelkimi sposobami, a więc przez częste mycie się, utrzymywanie mieszkań w czystości, zarówno bielizny, pościeli oraz strzyc często włosy.

3) O każdym wypadku zachorowania z gorączką niezwłocznie powiadomić lekarza względnie Wydział Opieki Społecznej i Zdrowia Zarządu Miejskiego (ul. Poczt.owa), który zawiadomi lekarza.

4) Należy ściśle przestrzegać wskazówek udzielonych przez lekarza i dezynfektorów, bezwzględnie unikać wszelkiej styczności przez domowników chorego z innymi.

5) Śmiertelność u chorych na tyfus jest bardzo duża, szczególnie w starszym wieku. **Przez dokładne niszczenie wszy i unikanie styczności z chorymi, unika się wypadków ciężkiego zachorowania.**

Burmistrz
Inż. A. Walawski

באַצאָלט. משה גאַנסקי און עקיבא יורבערג זענען אַרעסטירט געוואָרן פֿאַר דערלאַנגען אַ שטיקל ברויט די געפֿאַנגענע, אָפּ־געטראַנספֿאַרטירט געוואָרן אין לאַגער אָשוויענטשים, וווּ זיי זענען אומגעברַאַכט געוואָרן. פֿאַרן זעלבן חטא האָט מען אַרעסטירט אויך די פּוילישע ביערנאַצקא, אָבער ס׳איז געלונגען איר אַרויסצוקריגן פון די נאַצי־נעגל.

די רוסישע קריגס־געפֿאַנגענע זענען שרעקלעך טראַקטירט געוואָרן אין דער דייטשער געפֿאַנגנשאַפֿט. גרויזאַם איז אָבער געווען דער גורל פון די יידיש־רוסישע מלחמה־געפֿאַנגענע. די דייטשע מאַכטהאָבערס האָבן זיך געגעבן די גרעסטע מי צו אנטדעקן די יידן צווישן די געפֿאַנגענע און זיי צו פֿאַרניכטן.

ווען ביאַלער יידן האָבן איינמאָל געאַרבעט ביים פֿאַר־ניכטן דעם בריסקער שאָסיי, איז דורכגעפֿאָרן אַ משא־אויטאָ מיט רוסישע מלחמה־געפֿאַנגענע. דערזעענדיק די אַרבעטערס האָבן זיי אָנגעהויבן צו שרייַען. פֿלוצעם האָט איינער אָנגע־הויבן שרייַען אין יידיש: — חברים! מ׳פֿירט אונדז שיסן! די יידישע אַרבעטערס האָבן אינעם שרייער דערקאַנט דעם זון פון שוסטער גאָלדבערג, פון יאַנעווער גאַס.

אין האַרבסט איז ביים יודענראָט אַרגאַניזירט געוואָרן, אויפן באַפֿעל פון דער קריַיזהויפּטמאַנשאַפֿט, דער אַזוי־גע־רופענער יידישער אָרדענונגס־דינסט, וועלכן מ׳האָט מלביש ערומים געווען מיט היטלען לויטן מוסטער פון גטאָ־וואַרשע. די אויפגאַבע פון דער יידישער פּאָליציי איז באַשטאַנען אין: האַלטן אָרדענונג אין יידישן קוואַרטאַל, וואָס האָט זיך בעיקר אויסגעדריקט אין נישט לאָזן שפּאַצירן אויף דער גראַבאַנאַ־וער גאַס, וואָס איז געווען די צענטראַל־גאַס אין קוואַרטאַל; צושטעלן אין אַרבעטס־אָמט די יידן, וואָס פֿלעגן זיך נישט איילן מיטן גיין צו דער אַרבעט; אָכטונג געבן אויפן סא־ניטאַרן מצב אין קוואַרטאַל. שפּעטער־צו, ווען ביים יודענראַט איז געמאַכט געוואָרן אַ „קאָזע", צו האָלטן דאָרט אָרעס־טירטע ווידערשפּעניקע שטייער־צאָלערס, האָט דער אָרדענונגס־דינסט זיך פֿאַרנומען מיטן אַרעסטירן די פֿאַרשולדיקטע און מיטן היטן די „קאָזע". אַז די יידן זאָלן פון איר נישט מאַכן קיין „ויבּרח".

צום אָרדענונגס־דינסט האָבן געהערט: יעקב גאָלדשטיין (קאַמענדאַנט), היגן ביאָלער, אשר ראָזנצווייג, מאָטל פינקל־שטיין, משה פּרעטער, חיים פרידמאַן, פּישל לעבנבערג, יעקב טאָקאַרסקי, לייבזאָן און חנן (אַ רימער פון דער וואָליע). סעקרעטאַר איז געווען מ. הערצמאַן (געווען כוכהאָלטער אין ראָאָבעם פאָבריק). נאָכן דערשיסן דעם קאָמענדאַנט גאָלד־שטיין אין זומער 1942, איז אויף זיין אָרט באַשטימט געוואָרן דער פּליט פון סוואָלאָק, צימערמאַן.

אין האַרבסט איז לויט אַ פֿאַראָרדענונג פון דער מאָכט איבערגעטראָגן געוואָרן די ביורָא פון יודענראַט פון דער בריסקער גאַס אויף דער גראַבאַנאַוועג גאַס, אין הויז פון יעקב קאָרבלום. דאָס איז געטאָן געוואָרן מיט כוונה צו באַזייטיקן די וויניקע יידן וואָס האָבן נאָך געווויינט אויסער די אָנגעמערקטע גרענעצן פון יידישן רעוויר.

אין איינעם אַ נאָוועמבער־טאָג, דאָנערשטיק, האָט זיך אָרויסגעלאָזט די שוץ־פּאָליצייַ אויפן וואַרשעוער שאָסיי צווישן ביאָלע און מעזריטש און דערשאָסן יעדן אָנגעטראָפֿע־נעם ייִד. צווישן די הרוגים האָט זיך געפונען דער ביאָלער מעל־סוחר בערל זשעלאזא, פון דער גראַבאַנאַוועג גאַס. דאָס האָט מען זיך, ווייזט אויס, דערמאָנט אַן דער פֿאַראָרדענונג וואָס האָט פֿאַרוועדט יידן צו פֿאַרלאָזן זייערע ווינ־ערטער.

און ווי קאָן דער ייִד בלייבן זיצן אין דער היים און זיך ציקוקן ווי זיין פֿאַמיליע גייט אויס פון הונגער? האָט מען טאָקע נישט געקוקט אויף אַלע געפֿאָרן און זיך געלאָזט אין וועג, וווּ ס׳האָט אָפּט דערגרייכט די קויל און מ׳איז שוין מער

Biała Podlaska, dn. 15 I 1941

ROZPORZĄDZENIE.

Z dniem 1. 9. 1940 r. przy Starostwie w Białej Podlaskiej został utworzony Zarząd Nieruchomości Wydział w Lublinie. Zarząd ten zarządza wszystkimi nieruchomościami żydowskimi i bezpańskimi w mieście Biała Podlaska i w powiecie bialskim.

1) Stan zdrowotny i techniczne budowlany wspomnianych nieruchomości zostaje pod opieką Zarządu Nieruchomości przy Starostwie w Białej Podlaskiej. Samowolne zmiany budowlano-techniczne są z dniem objęcia **wzbronione**. Rozpoczęte prace budowlane należy wstrzymać.

Dla zarządu i opieki nad wyżej wspomnianymi nieruchomościami będą wyznaczeni Rewidenci Zarządcy. Oni będą inkasować czynsze na podstawie wydanych przez nich upoważnień z fotografią, zaopatrzonych moją pieczęcią. Dowody te przedstawiają się zadanie lokatora

Zarządzanie przejdzie według § 1 Rozporządzenia o stosowaniu kary administracyjnej dla Generalnej Guberni z dnia 13. 9. 1940 r. Dz. U. Gu. 1 ukaz. 300/01 do następnie

2) **Wszystkie nieruchomości żydowskie i bezpańskie w mieście Białej Podlaskiej i w powiecie bialskim zostają przejęte z dniem 1. 9. 1940 r. przez Zarząd Nieruchomości Wydział w Lublinie.**

3) Każdy właściciel nieruchomości żydowskich w Białej Podlaskiej, który do dnia 31. 1. 1941 r. nie zgłosi swojej nieruchomości do Zarządu Nieruchomości przy Starostwie Powiatowym w Białej Podlaskiej, będzie ukarany według § 2 Rozporządzenia o stosowaniu kary administracyjnej w Generalnej Guberni karą pieniężną do 1000 złotych lub aresztem do 3 miesięcy.

4) Każdy zmiany miejsca pobytu należy zgłosić Zarządu Nieruchomości jest **niedozwolona.**

5) Wszyscy właściciele nieruchomości żydowskich w Białej Podlaskiej, którzy do dnia 31. 1. 1941 r. nie zgłoszą swojej nieruchomości do Zarządu Nieruchomości przy Starostwie Powiatowym w Białej Podlaskiej, będą ukarani według § 2 Rozporządzenia o stosowaniu kary administracyjnej w Generalnej Guberni karą pieniężną do 1000 złotych lub aresztem do 3 miesięcy.

6) W tym samym czasie zgłosić się wszyscy Kuratorzy i zarządcy nieruchomości tak jak i żydowskich (zabudowanych i niezabudowanych), których właściciele od 1. 9. 1939 r. opuścili granice Generalnego Gubernatorstwa lub Rzeszy.

7) Zarządzenie to wejdzie w życie z dniem 1. 9. 1940 r.

Niedostosowanie do tego zarządzenia będzie karane według § 2 Rozporządzenia o przeprowadzaniu i stosowaniu kary administracyjnej w Generalnej Guberni kwota do 1000 złotych lub aresztem do 3 miesięcy.

Starosta Powiatowy
(-) Kühl.

Biała Podlaska, dn. 15 I 1941

BEKANNTMACHUNG.

Seit dem 1 September 1940 besteht im Nebengebäude der Kreishauptmannschaft in Biała Podlaska eine Grundstücksverwaltungsstelle der Treuhandaussenstelle in Lublin

Diese Grundstücksverwaltungsstelle verwaltet den gesamten jüdischen und herrenlosen Grundstücksbesitz in der Stadt Biała Podlaska, sowie im Kreise Biała Podlaska

1) Die gesamte jüdische und herrenlose Grundstücksbesitz in der Stadt Biała Podlaska und im Kreise Biała Podlaska wird von der Grundstücksverwaltungsstelle bei der Kreishauptmannschaft in Biała Podlaska der Treuhandaussenstelle in Lublin ab 1 September 1940 übernommen und verwaltet.

2) Die Mietzinsgelder, die von den Mietern an die von mir eingesetzten und beauftragten Verwalter bei den 15. jeden Monats an Voraus zu zahlen. Rückstände Mieten sind nachträglich zehn gleiche Ab Mietzins ist an die bis zum 31 8 1939 bekannten und erhobene Grundmiete zu entrichten Eine Erhöhung oder Senkung der Miete ist nicht gestattet

3) Jeder Mieter ist verpflichtet die Wohnung im guten Zustand zu erhalten. Etwa erforderliche Ausbesserungsarbeiten hat der Mieter selbst zu tragen

4) Jeder Eigentümer oder Nutzniesser ist ohne Genehmigung der Grundstücksverwaltungsstelle nicht berechtigt

5) Alle Eigentümer der jüdischen Grundstücken in der Stadt Biała Podlaska, die bis zum 31. 1. 1941 ihre Beschlagnahmeerklärung nicht erhalten haben, melden sich persönlich bei der Grundstücksverwaltungsstelle bei der Kreishauptmannschaft in Biała Podlaska, und dabei sind gleichzeitig die erforderlichen Akten für die zu erlassende Eigentumsurkunde mitzubringen.

6) In der gleichen Zeit haben auch alle Kuratoren oder Verwalter jüdischer und jüdischer Grundstücke (bebaut und unbebaut) deren Besitzer nach dem 1 9 1939 ausserhalb des Generalgouvernements oder des Deutschen Reiches wohnten

7) Die Anordnung tritt vorwärtsreicht. Kraft

Zuwiderhandlungen gegen diese Anordnung, werden gemäss § 2 der Verordnung über das Verwaltungsstrafverfahren im Generalgou-vernement mit einer Geldstrafe bis 1000 Zl. oder im Nichtbeitreibungsfalle mit einer Haftstrafe bis zu 3 Monaten gehandelt

Der Kreishauptmann
(-) Kühl.

הפקעת נכסי דלא ניידי

קאָנפֿיסקאַציע פון דיי אומבאַוועגלעכע פֿאַרמעגנס

Confiscation of immovable property

קיינמאל נישט אהייסגעקומען. יידישע הייזער האבן זיך געטרונקען אין טרויער און טרערן.

ערב וויינאכטן זענען די פאַרשטייערס פון יודענראַט גערופן געוואָרן צו דער קריזיהויפטמאַנשאַפט, ווו מ׳האָט זיי איבערגעגעבן אַ באַפעל אויפצוזאַמלען פון דער יידישער באַפעלקערונג דאָס גאַנצע פוטערוואָרג. דער יודענראַט האָט וועגן דעם באַפעל געמאַלדן דער יידישער באַפעלקערונג, און די ביוראָ פון יודענראַט איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ פוטער־לאַגער. נישט אַלע יידן האבן זיך געאיילט מיטן איבערגעבן זייערע פוטערס אין דייטשט הענט און זיי האבן ליבערשט זיי פאַרברענט אדער פאַרניכטעט אויף אַן אַנדער אופן, הגם ס׳האָט געדראָט דערפאַר טויט־שטראָף.

אַ פאָר טעג נאכן אָפּלויף פון טערמין צוצושטעלן דאָס פוטערוואָרג האָט זיך די שוץ־פאָליצי אַרויסגעלאָזט אויף אַ יידן־אָבלאָווע. ס׳זענען פאַראַלטן געוואָרן מענער און פרויען און מ׳האָט זיי אָפּגעפירט אין דער שוץ־פאָליצי. פון די ערשטע באַפרייטע יידן איז מען געווויר געוואָרן, אַז דאָס זוכט די שוץ־פאָליצי פוטערוואָרג ביי יידן. די אָבלאָווע האָט פאַראורזאַכט אַ יידישן קרבן: די שוץ־פאָליצי האָט ביי אַ

Abschrift

Der Kreishauptmann
Straßenverkehrsamt

Biala Podlaska, den 1.9.1941

Anordnung.

Betr. Regelung des Droschkenfuhrwesens.

Zur Regelung des Droschkenfuhrwesens erlasse ich nachstehende Anordnung:

1) Alle in den öffentlichen Verkehr zu stellenden Droschken sind dem Straßenverkehrsamt zur Prüfung und Zulassung vorzuführen. Ein Rechtsanspruch auf Zulassung besteht nicht.
2) Für jede zugelassene Droschke wird eine Zulassungsbescheinigung ausgestellt, welche der Fahrer stets bei sich zu führen und auf verlangen den Beamten des Verkehrsdienstes vorzuzeigen hat
3) Es werden zwei Standplätze für Droschken im Stadtgebiet Biala Podlaska bestimmt:
   a) Standplatz am Stadtplatz, gegenuber der Polizeiwache;
   b) Standplatz am Bahnhof, gegenüber dem Bahnhofgebäude.

   Andere Plätze dürfen nicht als Standplatze benutzt werden. Die polnische Polizei bestimmt die jeweils erforderliche Anzahl der Droschken für den Fahrdienst am Bahnhofplatz und für den Dienst in den Nachtstunden.
4) Die Fahrpreise regeln sich nach den Tarifsätzen der von mir festgesetzten Droschken-Tarifordnung.
5) Jede Droschke ist durch Aufmalen der zugeteilten Nummer mit weißer Farbe an der äußeren Rückseite kenntlich zu machen.
6) Die Beförderung von Juden ist verboten.
7) Der Genuß alkoholischer Getranke während der Fahrdienstzeit ist untersagt.
8) Jugendliche unter 15 Jahren dürfen mit dem Führen von Droschken nicht beauftragt werden.
9) Unbegründete Ablehnung von Fahrten, insbesondere Deutschen gegenüber, ist unstatthaft.
10) Zuwiderhandlungen gegen diese Anordnungen werden mit Geldstrafe bis zu 1.000 Zl. oder mit Gefängnis bis zu 3 Monaten bestraft. Gleichzeitig kann die Einziehung der Droschke verfügt werden.
11) Diese Anordnung tritt mit dem Tage der Bekanntgabe in Kraft.

Der Kreishauptmann
gez. Kühl.

Za zgodność odpisu

z up. Przewodniczący
Miejskiej Rady Na.odowej
w Bialej-Podlaskiej

איסור להשתמש בכרכורות.
פאַרבאָט צו באַנוצן דראָשקעס.
Notice forbiding the use of cabs.

יידן, משמעות אַן אומנאַרמאַלער, אַנטדעקט אונטערן מאַנטל אַ פוטערל און ער איז דערשאָסן געוואָרן.

קיין ביאַלע זענען דערגאַנגען קלאַנגען, אַז די יידן אין די אָקופירטע מזרח־געביטן פון אַמאָליקן פוילן, וועלן דורך די נאַציס גענפּיניקט און אומגעבראַכט. אַן אַז צווישן די קרבנות געפינען זיך ביאַלער יידן, וואָס זענען אין יאָר 1939 אַנטלאָפן פון זייערע היימען אין זיך געראטעוועט פאַר גערמאַנטוועטע פון די נאַצי־נעגל. פון דער צוריקגעקומענער פון סלאָנים פרוי שרה כהן (פון דער היים פרעטער), איז מען געווויר געוואָרן וועגן דער מוראדיקער שחיטה, וואָס די דייטשן האבן דאָרט געמאַכט אויף דער יידישער באַפעלקערונג. צווישן די אומגעברענטע אין דער שחיטה האבן זיך געפונען עטלעכע ביאַלער, וואָס זענען אַהין אַוועק אין 1939, ווי: משה אַרלאַנסקי מיט זיין פרוי און קינד, שרה כהנס מאַן א״א.

פול איז געווען די שטאָט מיט דייטשע אַמטן און די אַלע האָבן זיך מטפל געווען מיט יידן. וויי איז געווען צום יידן, מיט וועלכן אָט די אַמטן האבן זיך פאַראינטערעסירט.

אויף דער פילסודסקי־גאַס (מזרזישטער) האָט זיך געפונען אַן אפטיילונג פון דער ס״ד (זיכערהייטס־דינסט), מיט וועלכער ס׳האבן אָנגעפירט די ס״ס־לייט גערמאַן און גלעטן. חוץ די מתנות וואָס די אפטיילונג פלעגט פאַדערן פון יודענראַט האָט זי אויך פאַרלאַנגט פון יודענראַט באַריכטן וועגן וואָס די יידישע באַפעלקערונג טראָכט און רעדט. דער יודענראַט האָט זיך נישט געאיילט מיטן צושטעלן אַזעלכע באַריכטן. איינמאָל, וועגן די ס״ס־לייט זענען געוואָרן צודרינגלעך אין דעם ענין, האָט זיי דער יודענראַט איבערגעגעבן אַ באַריכט, אין וועלכן ס׳איז געווען קורץ געשריבן, אַז די יידישע באַפעלקערונג איז פול מיט זאָרג וועגן אָנקומענדיקן ווינטער, ווי אַזוי זיך צו פאַרזאָרגן מיט קאַרטאָפל, ברענהאָלץ און אַנדערע נויטבאַדערפטיקע זאַכן. די ס״ס־לייט דערנהערנדיק אַזאַ באַריכט זענען איין אין אַווילדן גרימצאָרן און אָנגעהויבן שרייען: — די רוסן האבן אָפּגענומען צוריק מינסק, ווילנע און ריגע, וועגן דעם רעדן די יידן! מיט קלעפ זענען די יודענראַטלער ארויסבאַגלייט געוואָרן פון ביורא.

אין דער ביאַלער זשאַנדאַרמעריע האָט זיך געפונען אַ פאָלקס־דייטש מיטן נאָמען אָפּעל. אָט דער זשאַנדאַרם איז זיכער אַמאָל געווען אַ פורמאַן ביי אַ יידן, ווייל ער האָט געערעדט אַ גוטן יידיש, כסדר פאַרברעקט מיט בעל־עגלהשע קללות. די יידן האבן אים געגעבן אַ צונאָמען „יאָנקל מארדע״. האָט זיך אָט דער זשאַנדאַרם פאַרליבט אויף יידן, און נישט געווען דער טאָג, אַז ער זאָל נישט פאָקן אַ יידן ביי אַן עבירה און אים נישט צעמזיקן. האָט ער ביי אַ יידן אין שטוב אָנגעטראָפן אַ שטיקל פלייש, האָט ער אין צימער אָנגעמאַכט דעם אמתן פאָגראָם. אַלץ צעהאקט מיט אַ האַק און עס ארויסגעוואָרפן דורכן פענצטער, און די שטוביקע צעהרגעט. אַז דער יידישער שוסטער ברוך פרייענער, וועלכער איז געווען מיט אים באַפרייַנדעט, פלעגט אים פרעגן: „אפעל, וואָס ווילסטו פון אונדז האבן?״. פלעגט ער ענטפערן: „אַז די כאַליערע ווייסט אייך! האַק און בראַך און ס׳נעמט מיט אייך קיין סוף נישט!״

ביי דער זשאַנדאַרמעריע איז טעטיק געווען דער פּוילי־שער פּאָליציי־פּשאָדאָוניק דרוועגצקי (געשטאַמט פון פּאָ־מערן) און ער איז געווען דאָרט אַ גאַנצער יחסן צוליב זיין רעדן דייטש. אָט דער דרוועגצקי האָט זיך געמאַט זיינע דר־כים אין שאַנטאַזשירן די יידן, וועגן וועלכע ער האָט געווּסט אַז זיי האָבן־דלען. ער איז געווען אַ סטאַביליסאַטאָר בּאַזוכער ביי די יידן, אָבער שווער געווען אָנצוועטיקן זיין אָפּעטיט מיטן אָוועקגעבן אים פון שענסטן און בעסטן. נאָך אַלעמען פלעגט ער דעם יידּ איבערגעבן אין דער זשאַנדאַרמעריע.

געווילדעוועט האָט די ביאַליער שוץ־פּאָליציי, וואָס איז איינגעשטאַנען אויף דער גראַנאַוואַוועי אַפּ, אין האַרצן ממש פון יידן־קוואַרטאַל. צווישן זיי האָבן זיך מיט אַ באַזונדערער אַכזריות אויסגעצייכנט: אייניער אַ פּעטערסאַן (צונאַמען פון די יידן — „געליער מערדער") און אַ צווייטער, מיט אַ גראָבן קאָפּ, וועמען די יידן פלעגן רופן „פּסיל". אויפן נייעם־מאַרק האָט די שוץ־פּאָליציי געמאַט אַ קוזשניע, און ווי איז געווען צום יידּ, וועמען אָט די צוויי שוץ־פּאָליציאַנטן פלעגן אַרײַנקריגן אין אָט דער קוזשניע כלומרשט צו דער אַרבעט. אַזאַ אייניער פלעגט לאָזגע וואָכן גדענקען זיין וויזיט דאָרט. אַז מ׳האָט די צוויי שוץ־פּאָליציאַנטן באַמערקט פון דער וווייטנס איז די אַפּ ליידיק געוואָרן פון מענטשן.

די ביאַליער שוץ־פּאָליציאַנטן פלעגן ביינאַכט אָנפאַלן אויף יידישע הייזער און דאָרט פאַרגוואַלדיקן פרויען. נאָכן אָפּטאַן דעם שאַנדטאַט פלעגן זיי נאָך אויסרויבן די ווויזנונגען.

ביי דער קרייזהויפּמאַנשאַפט איז טעטיק געווען אַ ספּע־ציעלע מיליץ, וואָס איז באַשטאַנען פון פּאָלקס־דייטשן און האָט זיך גערופן „זאָנדערדינסט". זייער אָנפירער איז אַ גע־וויסע צייט געווען אייניער אַ גזשימעק, וועלכער האָט די יידן אָנגעטאָן געוואַלטן צרות. דער „זאָנדערדינסט" פלעגט קומען אין יידישן קוואַרטאַל כּאָפן יידן צו דער אַרבעט און דערביי זיי גוט צעשלאָגן.

די אָגענטן פון דער ביאַליער קרימינאַל־פּאָליציי האָבן זיך אויך געגעבן צו פּילן די יידן. זיי האָבן געווווסט וועלכע יידן פאַרנעמען זיך מיט האַנדל און שמוגל און זיי האָבן זיי אומ־אויפהער שאַנטאַזשירט, אַרויסציענדיק פון זיי ריזן־סומעס און וועלכע פּוילע חפצים. דאָ האָבן זיך אויסגעצייכנט די אָגענטן: קאָנסטאַנטי באַלדיגא, וואָלאַנסקי און גאָלענביאָווסקי. באַלדיגא איז אויסער אַ שאַנטאַזשיסט, אויך געווען אַ רוצח. ער האָט דאָס ווינטער 1941/2 דערשאָסן די ערשטע צוויי יידן אין שטאָט, דעם סטאַליער וווייסבערג (חנן סטאַליערס זון) און אַ יונגנמאַן פון די געוועזענע פּוילישע מזרח־קרעסן.

אויך די פּוילישע פּאָליציי האָט כסדר דערמאַנט די יידן אַן זייער עקסיסטענץ. אויך דאָ איז דער ייד געשטאַנען מיט דער קעשענע און געצאָלט, אַז דער פּוילישער פּאָליציאַנט זאָל פּאַרקוקן און אויפהערן טשעפּען. וועלכער ייד איז דען געווען כשר לגבי דעם דייטשן געזעץ? וואָס האָט דען אַ ייד געמעגט באַזיצן אין שטוב נאָך אַלע קאָנפּיסקאַציעס? און אַ פּוילישער פּאָליציאַנט האָט גוט געווווסט וווּ אַריינצוקוקן...

די באַאַמטע פון ביאַליער קרייזהויפּטמאַנשאַפט פלעגן כסדר פאַרלאַנגען פון יודענראַט מתנות, וואָס האָבן באַטראַפן גרויסע סומעס. זייער האַלטונג לגבי דעם יודענראַט איז גע־וועז אַ צינישע. זיי פלעגן כסדר פאַרזיכערן אַז מער קיין גזי־רות וועלן נישט פאַרקומען, אָבער פאַקטיש האָבן זיי אַליין אויסגעאַרבעט און אַרויסגעגעבן אַנטי־יידישע פאַראָרדענונגען. דער יודענראַט האָט גוט געווווסט וואָס פאר אַ וועלט ס׳האָבן זייערע פאַרזיכערונגען.

פון די אַלע משחיתים איז לסוף שוין צום „דערטרעגלעכסטן" פאַרן איינצלנעם ייד געווען די געסטאַפּאָ. זי האָט נישט גע־כאַפט צו דער אַרבעט, זי איז נישט געקומען אין יידישן קוואַר־טאָל אַריין שלאָגן יידן. זי איז זיך געשטאַנען אין קאָנטאַקט מיטן יודענראַט, שיקנדיק אַהין באַשטעלונגען אויף ריזן סר־מעס, אויספרעסנדיק די לעצטע גראָשנס פון יודענראַט, וואָס איז שטענדיק געווען אַ בעל־חוב. עטלעכע יידישע בעלי־מלא־כות זענען געווען פאַרוואָרפן מיט אַרבעט פאַר דער געסטאַפּאָ. מיט דער צייט האָט די געסטאַפּאָ איינגעאָרדנט ביי זיך אַ שניידער־ווערשטאַט, וווּ ס׳האָבן סטאַביל געאַרבעט די שניי־דערס: די בריידער נחמן און יואל זובערמאַן, מאיר ריין און אהרן וואָלקאָוויצקי. די שטענדיקע שוסטערס פון דער גע־סטאַפּאָ זענען געווען: ברוך פריינער און נחמיה דאָרפמאַן. די מאַטעריאַלן האָט צוגעשטעלט דער יודענראַט.

אָט די בעלי־מלאכות פלעגן פון צו צייט אויפכאַפן פון די תלינים אַ ידיעה וועגן יידן, און זי פאַרטרויען צו יחידי־סגולה אין קוואַרטאָל. זיי פלעגן וויסן וועמען מ׳האָט געברענגט אין דער געסטאַפּאָ־תפיסה אין ראַאַבעס פאַבריק, אָדער וועמען מ׳האָט אַרויסגעפירט צום שיסן אין די גראַבאַרקער און וואל־קער וועלדער.

איינער פון די ערשטע יידישע אַרעסטירטע אין דער גע־סטאַפּאָ־תפיסה איז געווען דער ביאַליער תושב, דער אַפּטייקער מיכאָ האָפער. די געסטאַפּאָ האָט משמעות אַליין נישט גע־וווסט פאַראָוואָס זי האָלט אים, אָבער באַפּריינען אים האָט זי נישט געווּאָלט. האָפער פלעגט אַ גאַנצן טאָג זיין אין שטאָט, אָבער שלאָפן האָט ער געמוזט צוריקקומען אין תפיסה. די געסטאַפּאָ־לייט האָבן אַרויסגעפרעסט פון האָפערן דער וועלט־פולסטע חפצים און נאָך לאַנגע חדשים האָבן זיי אים באַפּרייט פון תפיסה.

דאָס יאָר 1942

דערשלאָגענע, רעזיגנירטע און פול מיט אָפּאַטיע האָט די יידישע באַפעלקערונג אַריינגעשפּרייזט אין נייעם יאָר 1942, וואָס איז פאַר זיי געווען דאָס לעצטע יאָר אין זייער געבוירן־שטאָט. שוועכערע זענען געוואָרן די ליידן פאַרן אומקום און אַלץ ענגער האָט זיך פאַרצויגן דער שטריק אַרום האַלדז.

אין אַ ווינטערדיקן פאַרנאַכט האָט מען מודיע געווען דעם יודענראַט, אַז אין דער שוץ־פּאָליציי האָט מען אַרייַנעווּאָרפן אין קעלער צוויי יידישע יוגנטלעכע, וואָס האָבן דאָרט גע־אַרבעט. אייניער פון זיי איז געווען דער זון פון חנן רייך. אַז דאָס אַריינווּאָרפן אין קעלער שמעקט מיט טויט האָט מען שוין דעמאָלט גוט געווווסט. די יוגנטלעכע זאָלן דאָרט האָבן צעזעצט אַ ברעט, כדי דאָס האַלץ אַהיים צו טראָגן. דאָס האָט

באַמערקט אַ שוץ־פאָליציאַנט, וועלכער האָט זיי אַרייַנגעוואָרפן אין קעלער. דער יודענראַט האָט אָנגעהויבן מאַכן באַמיאונגען אַרויסצוקריגן די צוויי בחורים. די שוץ־פאָליצייַ האָט פאַר־לאַנגט אַ סומע פון 10 טויזנט זלאָטע, וואָס איז אָפילו אין יענע צייטן געווען אַ גענוג ערנסטע. די סומע איז דאָך אויף גיך געשאַפן געוואָרן און איז איבערגעגעבן געוואָרן דער שוץ־פאָליצייַ. אַרויס אויף דער פריי, איז אָבער נאָר איין בחור, ווייל אין צווישנצייט איז שוין רייַך דערשאָסן געוואָרן.

יעדן טאָג פלעגן קומען קריסטן און איבערגעבן וועגן יידישע הרוגים, וואָס זענען געלעגן הינטער דער שטאָט. זיי זענען דערשאָסן געוואָרן דורך דייטשן ביים אָנטרעפן זיי דאָרט. דעם רעקאָרד ביים דורכפירן אָט די עקזעקוציעס, האָט געשלאָגן דער זשאַנדאַרם לעאָן בוש, אַ פאָלקס־דייטש פון פויזנער קאָנט.

אַזוי האָט דער זשאַנדאַרם בוש דערשאָסן צווישן אַנדערע אויף דער וואַליע, לעבן קלויסטער, ליפטשע (אַדלערשטיין) דער קצבטעס ייִנגל. אין אַ פאָר וואָכן שפּעטער איז פון זיינער אַ קויל אומגעקומען אויף דער שידאַרסקער גאַס די פרוי פון פּינעלע בייגל־בעקער, פון דער מעזריטשער גאַס.

אין דער ערשטער וואָך נאָך דעם האָט מען אַרעסטירט אַ צענדליק יידן, בעיקר אַזעלכע וואָס זענען אַמאָל באַשטראָפט געוואָרן פאַר עובר זיין אויף די נאַצי־געזעצן. נאָכן איבער־נעכטיקן אין פּוילישן פאָליצייַ־פאָסטן, האָט די געסטאַפּאָ אינ־דערפרי זיי אַוועקגעפירט אויפן יִנעוועור שאָסיי און דאָרט זיי דערשאָסן לעבן יידישן בית־הקברות. צווישן די געשאָסענע האָבן זיך געפונען: די קצבים אידל יורבערג און אַדלערשטיין (צביה זיין פרוי), ווי אויך דער סוואַלקער היימלאָזער בערנ־שטיין (אַ ברודער פון פּאָטאַראַף אסיפ בערנשטיין) א״א.

אין אַ יובֿ־אָוונט האָט די פּוילישע פאָליצייַ דורכגעפירט אַרעסטן צווישן דער יידישער באַפעלקערונג. די אַרעסטירטע זענען די נאָכט איבערגעזעצן אין פּוילישן פאָליצייַ־פאָסטן און פאַרטאָג האָט זיי די געסטאַפּאָ אַרויסגעפירט אין וווּלקער וואַלד און דאָרט דערשאָסן. צווישן די דערשאָסענע זענען דאָס־מאָל געווען: חיים פרידמאַן (צונאַמען „בעזנאַסעק״), נחום טע־נענבוימס אייַדעם און יעקב גאָלדשטיין, קאָמענדאַנט פון דעם יידישן אַרדענונגס־דינסט, וועלכער איז אַ טאָג פריער אַרעס־טירט געוואָרן דורך דער זשאַנדאַרמעריע.

צווישן די אַרעסטירטע יידן אויפן פּוילישן פאָליצייַ־פאָסטן האָט זיך אויך געפונען דער יונגטלעכער משה ליכטנבוים (לייבע מעדניקס אַן אייניקל). ער איז אַרעסטירט געוואָרן נאָך בייטאָג, צוליב אַ שאַרפן ענטפער, וואָס ער האָט געגעבן אַ קריסטן, וואָס האָט אים באַליידיקט. זיינע עלטערן האָבן, זענענדיק די פאַרנאַכטיקע אַרעסטן, גלייך פאַרשטאַנען, אַז דאָ פאַרטראָגט זיך אויף אַ פּריישער עקזעקוציע. זיי האָבן אָנגע־הויבן מאַכן באַמיאונגען אַרויסצוראַטעוואָרן זייער קינד. ס׳איז זיך לייכט פאַרצושטעלן דאָס געמיט פון די עלטערן, וועלכע האָבן געמוזט 7 אַזייגער (פאָליצייַ־שעה פאַר יידן) זיך אומ־קערן אַהיים אָן זייער זון. פאַרטאָג זענען זיי אַרויס אין גאַס און געווויר געוואָרן, אַז די נעכטיקע אַרעסטירטע יידן האָט מען טאָקע דערשאָסן, אָבער זייער זון איז געבליבן אויפן פּוילישן פאָליצייַ־פאָסטן. פאַר פרייד האָט די מוטער אָנגעהויבן ספּאַזמירן. משה ליכטנבוים איז געוואָרן אַרעסטירט דורכן רויטן שוץ־פאָליצייַאַנט פעטערסאָן, מיט וועמען ס׳האָט זיך גע־קאָנט דער יידישער פאָליציסט משה פרעטער. ער האָט שענן זיך געבעטן ביים רוצח, אַז ער זאָל באַפרייַען ליכטנבוימען, אָבער נישט געקאָנט בייַ אים פּועלן. דער זעלבער פעטערסאָן האָט אָבער, ווייַטער אויס, געוואָלט, אַז דער בחור זאָל דורכמאַכן דעם גערעכנט מיטן טויט, און באַפּוילן דער פּוילישער פאָליצייַ אַז זי זאָל ביים קומען נעמען די יידן דורך דער גסטאַפּאָ, פאַר־שפּאָרן ליכטנבוימען אין אַ באַזונדער קאָמער. אָט אַזוי האָט דער בחור צוגעמען מיט די דערשאָסענע יידן דורכגע־מאַכט די לעצטע לעבנס־יסורים פאַרן טויט, נישט אָנענדיק, אַז ער וועט גערעטעוועט ווערן. אָט דער ליכטנבוים האָט עס דערציילט, אַז ס׳איז פאַר זיי אַלעמען קלאָר געווען, אַז זיי גייַען צום טויט, און זיי האָבן די לעצטע שעהן פאַרברענט אויף זאָגן ווידוי.

אין דער זעלבער צייט האָט מען אין וווּלקער וואָלד דער־שאָסן אַ גרופּע יאָנעווער יידן, און צווישן זיי דעם ביאַלער תושב לייבל ראָזינענק, וועלכער האָט געמאָכט באַמיאונגען צו באַפרייַען די יאָנעווער יידן. געוואָלט האָט ראָזינענק דערצו העלפן די קריסטן קאָנאָפקאָ, אָבער אָנשטאָט הילף האָט זי אים אויסגעליפערט אין די הענט פון דער גסטאַפּאָ.

איז אַוועק אַ סדרה שיסן. אַזוי איז מען געווויר געוואָרן, אַז אַלע יידישע אַרעסטאַנטן אין דער לובלינער תפיסה זענען דערשאָסן געוואָרן. דער דייטשער צינייזם איז אָבער אַזוי ווייט אַוועק, אַז מ׳האָט אפילו נישט אָנגעלירט די געריכט־פאַרהאַנד־לונגען קעגן אָט די אויסגעמאָרדעטע יידן. אַזוי, למשל, איז אין לובלין פאַרגעקומען אַ געריכט־פאַרהאַנדלונג קעגן ביאַלער תושב נח ווייַנשטיין (פון דאָרף פראַשעקי) פאַר פאַרלאָזן זיין ווויַנאָרט. ער איז בשעתו געוואָרן אַריבערגעפירט פון ביאַלער תפיסה קיין לובלין. זיינע צוויי טעכטער האָבן נישט געוווּסט און אַלץ גוטאָן כדי צו ראַטעוועון זייער פאָטער. זיי האָבן אָנגאַושירט דעם באַקאַנטן אַדוואָקאַט האַמפּאָקל־אָסטראָווסקי, וועלכער האָט געהאַט אַ צוטריט צו די דייטשע געריכטן, און דערפאַר געהייסן זיך באַצאָלן ממש לעגענדאַרע סומעס. ביי די געריכט־פאַרהאַנדלונגען איז דער ייִד נישט געווען אַנווענדיק. מיט פרייד האָבן די טעכטער דערהערט דעם באַפרייאונגס־אורטייל און זיי האָבן מיט אומגעדולד געוואָרט יעדע מינוט צו דערזען זייער פאָטער. זיי האָבן זיך אַבער נישט געקאָנט דערוואַרטן. ווי דער אַדוואָקאַט האָט זיי דערקלערט, האָט מען זייער פאָטער אַוועקגעשיקט אויף מזרח...

אינמיטן די אַלע צרות האָט דער יודענראַט באַקומען אַ באַפעל פון קרייזהויפטמאַנשאַפט־רעפערענט ליפקאוו, צו־גויפגעשטעלן אַ רשימה פון קאַנדידאַטן, וואָס וויליז פאַרן קיין ארץ־ישראל און אַמעריקע. קיין מעלדונג וועגן דעם האָט דער יודענראַט נישט פֿלאַקאַטירט, נאָר יחידים האָבן וועגן דעם געוווסט און געמוחט זיך: יאָ פאַרשרייבן אַדער נישט פאַר־שרייבן. אין די קריזן פון יודענראַט האָט מען זיך באַצוגיגן מיט אומצוטרוי צום גאַנצן ענין. מ׳האָט פשוט געוואָגט זיך:

די דייטשן וועלן זיך נישט אינמיטן ברען פון דער מלחמה פאַרנעמען מיט אַן יידן־עקזאַדוס. בכלל האָבן די יידן נישט שטאַרק ליב געהאַט צו פיגורירן מיט זייערע נעמען אין רשי־מות וואָס ווערן צוגעשטעלט צו די דייטשן. און אַזוי ווי פון דער קרייזהויפטמאַנשאַפֿט האָט מען נישט געדריקט נאָך דער רשימה, האָט זיך דער יודענראַט געמאַכט אַן דעם פאַרגעסן.

דער גרעסטער טייל פון דער יידישער באַפעלקערונג האָט זיך מפרנס געווען פון אַרבעט. אַ טייל יידישע בעלי־מלאכות האָבן נאָך ווייטער געפירט זייערע ווארשטאַטן. דאָס קען איז פון דעם אפּיציעלן סוחרטום געבליבן אַ נישטיקער פראַצענט ביי זיין באַשעפטיקונג. אין יידישן קוואַרטאַל האָבן זיך געפונען ביי 20—25 קרעמלעך, בעיקר אויף דער גראַבאַ־נאָווער גאַס.

נאַטירלעך, אַז אין יידישן קוואַרטאַל איז אַנגעגאַנגען אַ שמועל אין בריין מאַסשטאַב, כדי אַרײַנצובאַקומען וואָס מער לעבנסמיטל. יידישע בעלי־מלאכות פלעגן אַרבעטן פאַר דייטשן און פאַר דער קריסטלעכער באַפעלקערונג און פון זיי באַקומען פאַרשיידענע פראַדוקטן. די יידישע אַרבעטערס פלעגן אויך ברענגען פאַרשיידענע סחורות פון זייערע אַרבעטס־ערטער.

דער עיקר שמוגל־ארטיקל איז געווען מעל. אָט דעם ארטיקל פלעגט מען אַרײַנבאַקומען אין יידישן קוואַרטאַל צוזאַמען מיט דעם מעל, וואָס איז געווען באַשטימט אויף ברויט־קאָרטן. דערביי האָט מען אויך מיטגעשלעפט פאַרשיי־דענע גרויפן. פון דעם שמוגל האָבן געווויסט די אַגענטן פון דער קרימינאל־פּאָליציי, וועלכע האָבן דערפאַר באַקומען שיין באַצאָלט, און במילא אַכטונג געגעבן, אַז דאָס געשעפט זאל נישט פאַרשאַפן וועלן. פאַרשטייט זיך, אַז די הוצאות האָבן זייער פאַרטייערט דעם פרייז פון ברויט און גרויפן.

קאָרטאָפל, וואָס איז געווען אַ גאָר וויכטיק שפּייז־ארטיקל האָט צוגעשטעלט דער יודענראַט, וואָס פלעגט די קאָרטאָפל באַאָמען, לויט אַן אַנווייזונג פון דער מאַכט, פון פּוילישן „ראַלניק". אָבער אויך דאָ האָט מען געדאַרפט געבן מתנות.

פלייש פלעגן אַרײַנשמוגלען די קצבים. דער שמוגל איז אבער געווען זייער ריזיקאַליש און זיי האָבן נישט געהאַט צו הילף די אַגענטן פון דער קרימינאל־פּאָליציי, נאָר פאַרקערט, אט די אַגענטן פלעגן זיי מוראדיק פאַרפאָלגן. די קצבים פלעגן גאנץ אפט זייער שלעכט אפשניידן. קלאָר דערביבער, אַז פלייש האָט געקאָסט זייער טייער און בלויז אַ קליינער טייל פון דער באַפעלקערונג האָט זיך געקאָנט דערלויבן דעם לוקסוס.

דער יידישער אינטעליגענץ, אויסער דאָקטוירים, איז אויס־געקומען צו לעבן אין גאָר שוועריע באַדינגונגען, ווייל זי האָט פארלוירן איר עקאָנאָמישע באַזע. דאָס איבערשיכטן זיך איז איר אנגעקומען נישט לייכט, בפרט, אַז די אומשטעלונג איז פאַרגעקומען אונטער דייטשע קלעפ. פון שטוב האָט מען אַלץ אַרויספאַרקויפט, וואָס מ׳האָט דערוואַרבן במשך פון יאָרן אַרבעט. באַזונדערס שווער איז געווען דער מצב פון דער פּלי־טים־אינטעליגענץ, פאַר וועמען די סביבה איז לגמרי פרעמד געווען. זי האָט אפילו נישט געהאַט קיין קאָנטאַקט מיט די מאַכערס פון אַרבעטס־אַמט, וואָס וואָלטן איר געקאָנט דער־מעגלעכן דאָס באַקומען אַנטשפּרעכנדיקע אַרבעטס־ערטער.

אין ביאַלע האָט זיך געפונען דער פילפאַוועך רב, וועלכער איז געבראַכט געווארן צוזאַמען מיט די סוווּאַלקער יידן. נאָכן טויט פון מורה־הוראה משה אוטשען (געשטאַרבן אויף טיפוס ווינטער 1940/1) פלעגן די אלע וואָס האָבן נייטיק געהאַט אַ רב זיך וועגן צו אָט דעם רב. דער פילפאַוועך רב האָט געשמט פאַר אַ למדן און איז אויך שטאַרק באַהאַוועט געווען אין וועלטלעך וויסן. נעמענדיק אין אַכט, אַז אין גאַנצן קווּאַר־טאל איז נישט געווען קיין אײַן בית־מדרש, קיין אײַן קלויז, קיין שום רעליגיעזער מוסד, איז פאַרשטענדלעך, אַז דעם רבס השפּעה אויפן לעבן אין קווארטאַל איז געווען אַ מינימאַלע.

בעת די ימים־נוראים זענען געווען ערטער, ווו ס׳האָבן געדאַוונט גרויסע מניינים. ס׳זענען אויך געווען אַ גאַנץ יאָר קליינע מניינים אין פריוואַטע דירות, ווו מ׳האָט געדאַוונט דריי מאָל טעגלעך.

קיין קולטורעלע טעטיקייט איז נישט געווען אין יידישן קוואַרטאַל. יעדער איז געווען פאַרנומען מיט זיך און נישט געקאָנט פאַרטיף ווערן מיט די טאָג־טעגלעכע צרות.

די גרויסע „תרבות"־ביבליאָטעק איז געווארן אַריבערגע־פירט פון פּלאַץ וואַלנאַשטשי אין לאָקאַל פון דער קהילה, אין דער בריסקער גאַס. דעם אוצר האָט זאַרגפעליק אָפּגעהיטן דער פאַרזיצער פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע יעקב אהרן ראַזנבוים. די בונדישע ביבליאָטעק איז אין אַנהייב אַריבערגעפירט געווארן אין דער דירה פון אליהו האָפמאַן (בובקעס). ער האָט די ביכער געהיט ווי אַן אויג אין קאָפּ, אבער צוליב דער כסדרדיקער וואָקסנדיקער ענגשאַפט אין זיין דירה, האָט ער געמוזט די ביכער אַריבערטראָגן אין שטאַל. אין קווארטאל האָט עקסיסטירט בלויז אַ פרעבל־שול פון דער פרוי ליובע טוכשניידער, אויף דער גראַבאַנאָווער גאַס. די שול האָט כלומרשט געהאַט אַ דערלויבעניש פון פוילישן שול־אינספּעקטאָר.

אַ סך יוגנטלעכע האָבן זיך געלערנט מיט התמדה אין דער היים און זיך געגרייט צוצושטעלן צו עקזאַמענס, ווי נאָר מ׳וועט אראָפוואַרפן פון זיך די דייטשע קייטן.

הגם פאַר יידן איז פארווערט געווען צו קויפן צייטונגען, דאָך פלעגט מען אַרײַנבאַקומען אין קוואַרטאַל פוילישע און דייטשע צייטונגען. די ראַדיאָ־ידיעות, וואָס די דייטשע מאַכט פלעגט איבערגעבן דורכן מעגאַפאָן אין מאַרק־סאָד, פלעגן אויפכאפּן קינדערלעך און איבערגעבן זיי אין קוואַרטאַל.

אומלעגאַלע אויסגאַבעס זענען גאַנץ אפט געקומען אין יידישע הענט, אבער שווער געווען צו זען אין דעם אַן אַר־גאַניזירטע האַנט. פשוט אַ ייד פלעגט באַקומען אַ בלעטל פון אַ באַקאַנטן קריסט און ברענגען עס צו יידן.

ידיעות־באפערס

דער קורצער פראַסטיקער וויינטער־טאָג פלעגט גיך אַריבער־ביינאַכט איז מען געזעסן פאַרשפּאַרט אין די הייזער און אויס־

געראכנט היטלערס מפלות. אין ביאַלער שטאַטישן גאַרטן האָבן די דייטשן אינסטאַלירט אַ ראַדיאָ־מעגאַפאָן, וואָס פלעגט עטלעכע מאָל אין טאָג אָנגענבן פאַליטישע ידיעות. ס׳האָט געצויגן צום ראַדיא־הילכער, אָבער יידן האָבן מורא געהאַט צו רירן־קרן, ווייל ווען מ׳זאָל אַ יידּ כאַפן בייּם הערן ראַדיאָ, וואָלט ער נישט זיכער געווען מיטן לעבן.

אַזוי ווי דער יצר־הרע אויפצוכאַפן וואָס גיכער די ידיעה וועגן היטלערס מפלה איז געווען גרויס, איז מען געפאַלן אויף אַן המצאה: מ׳פלעגט שיקן קליינע קינדער צום מעגאַפאָן אויפכאַפן די עטער־כוואַליעס, און זיי האָבן דאָס דערקוויקט די יידן מיט אַ ידיעה׳לע.

זענען קינדער געשאַנען אין פראַסטיקן דרויסן, פון די נעזלעך און אייגעלעך האָט געקאַפּעט, אָבער דאָס קינדערשע מוח׳ל איז אָנגעשטרענגט געווען צו פאַרנעמען וואָס מער נייעס. אַז די ראַדיא־אויסיציע האָט זיך געענדיקט און די קינ־דער זענען צוריקגעקומען אין יידישן קוואַרטאַל, פלעגן זיי שוין אפּוואַרטן די עלטערע און זיי פאַרשיטן מיט אַ מבול פון פראַגעס. די קינדער האָבן אָבער נישט געוואָלט ענטפערן, ווייל יעדערער פון זיי האָט זיך געהאַט זיין קריין פון ידיעות־אַפּ־נעמערס, און פאַר פרעמדע האָט ער נישט געוואָלט דערציילן.

וועגן איינעם אַזאַ קריין וועלן מיר דאָ דערציילן. צווישן אַנדערע ידיעות־פאַנגערס האָט זיך דאָרט געפונען אויך דאָס קליינע יינגעלע נטע אָסנהאָלץ, וואָס האָט זיך ספעציאַליזירט אין אויסכאַפן ראַדיא־נייעס בייּם ראַדיא־מעגאַפאָן אין מאַרק־סאַד. אַ קינד אין עלטער פון 11—12 יאָר. פאַר דער מלחמה איז דאָס קינד געגאַנגען אין אַ פוילישער פאַלקס־שול און אין חדר. אַן אפּגעמאַגערט קינד, ממש הויט און ביינער, מיט אַ פאַר גליענדיקע אייגעלעך און אַ שאַרף, גאַר שאַרף מוח׳ל.

אָט דאָס קינד פלעגט יעדן טאָג, עטלעכע מאָל, זיך אַרויס־שאַרן פון יידישן קוואַרטאַל צום ראַדיא־מעגאַפאָן. אַ שלעכט־געקליידעטער פלעגט ער דאָרט שפרינגען אין דער קעלט פון אייַן פיסל אויפן צוויטן, און אויפנעמען יעדן אפּהילך פון דער בריטער וועלט.

אָט דאָס יינגעלע פלעגט פאַר זיין קריין געבן יעדן אָוונט אַן איבערבליק פון גאַנצן טאָג געהערטע ידיעות פון ראַדיא, און אַנטיילנעמען אין די פאַליטישע געשפרעכן. מ׳פלעגט זיצן און גאָפן, הערנדיק דעם קינד איבערגעבן די קריגס־קאָמוני־קאַטן. קיינמאָל נישט דערעסן צו דער זעט, האָט זיין שטימעלע שוואַך וויבערירט, אָבער ווי דייטלעך און ענוני האָט ער אויס־גערעכנט אַלע ערטער פון מלחמה־פעלד, אפילו פון וויטן־מזרח, מיט די אַזוי פרעמד פאַר אונדזערע אויערן קליינגעדיקע נעמען. ס׳איז געווען צו באַוווּנדערן די בקיאות פון קינד אין דער פאַליטיק.

אין דעם קרייז, ווו דאָס קינד נטע איז געווען דער ידיעות־ברענגער, פלעגן ביינאַכט קומען הערן אים מענטשן, וואָס האָבן קיין אָנונג נישט געהאַט אין פאַליטיק. זיי זענען אָבער געקומען באַוווּנדערן דאָס יינגעלע, וואָס סאָפּעט קוים מיט דער נשמה, האָט קיין כוח נישט צו רעדן און דאָך ווי ער „אָפערירט״ דאָס מיט שלאַכט־שיפן, אַלערליי קריגס־אַראַפּלא־נען און אַנדערע כלי־משחית.

אַז מ׳פלעגט פון נטעס היים אים נעמען רופן, האָט לאַנג געדויערט ביז דאָס קינד זיך געקאָנט אָפּרייסן פון דער פאַליטישער דעבאַטע. אין נטעס מוטער פלעגט זיך קלאָגן: — נו, נטע, וואָס וועט זיין? איך וועל זיך אויסדרייען דעם קאָפּ, ווו באַקומט מען האַלץ, אַדער עפּעס אַנדערש אין שטוב אַריין, און דו וועסט זיך פאַרנעמען מיט פאַליטיק?.. און אַז דאָס קינד פלעגט ארויס, האָבן נישט איינמאָל מענטשן זיך אַנגערופן: — נו, אדרבה, ווייזט אונדז ביי קריסטן אַזאַ קינד! ווו האָט איר ביי זיי אַ קינד, וואָס זאָל זיין אַזוי קלאָר אין אַלע הייַנטיקע פאַליטישע פראַבלעמען, ווי אָט דאָס קינד?

דער קרייז, ווו דאָס יינגעלע נטע פלעגט איבערגעבן די ראַדיא־ידיעות, האָט פאַרמאָגט נאָך צוויי ידיעות־כאַפערס און טאַלאַנטפולע פאַליטיקערס.

חיים זילבערבערג, דער יונגסטער זון פון צאַן־דאָקטאָר יואל זילבערבערג, אַ בחור פון אַ יאָר צוואַנציק. פון געבורט אָן אַ קרענקלעכער און שטענדיקער קליענט ביי דאָקטוירים. האָרט פאַר דער מלחמה האָט ער געענדיקט די גימנאַזיע, ווו ער איז געווען אייניער פון די בעסטע תלמידים. ווי אַ קראַנקער איז חיים זילבערבערג באַפרייט פון צוואַנגס־אַרבעט. ער האָט אָבער דאָך שווער געאַרבעט. אַ גאַנצן טאָג פלעגט ער פלייסיק שטודירן די דייטשע פרעסע און אַרויסכאַפן דאָס נישט־דערזאָגטע צווישן די שורות, פון וואָס ער פלעגט קאָנס־טרואירן זיינע פאַליטישע טעזעס. פול איז געווען זיין צימער מיט מאַפּעס, אויף וועלכע ער פלעגט נאָכפאָלגן די קריגס־אָפּעראַציעס. נישט איינמאָל פלעגט די מוטער מאַכן אים סקאַנ־דאַלן פאַר די מאַפּעס, מורא האָבנדיק, אַז ביי אַ רעוויזיע קאָן מען שלעכט אָפּשניידן מיט אַזאַ מאַטעריאַל; ווי קומען עפּעס יידן צו מאַפּעס?

דער צווייטער איז געווען משה ליכטנבוים, לייבע מעד־ניקס אַן אייניקל, אַ בחור פון אַ יאָר 18. געלערנט אין חדר און וועלטלעכע לימודים פריוואַט. פאַר דער מלחמה געווען שוין אייַנגעשפּאַנט אין נעשעפט פון די עלטערן. אויך ער איז געווען מיט זיין גאַנץ וועזן אַריינגעטאָן אין פאַליטיק און קלאָר געווען אין אַלע שלאַכט־פעלדער. זיין אָרבעט איז באַ־שטאַנען אין שאָפן די דייטשע פרעסע, וועלכע ער האָט דורך פאַרשיידענע קונצן באַקומען און געטיילט זיך מיט איר מיטן יוגנטלעכן זילבערבערג.

אויך משה איז באַפרייט געווען פון צוואַנגס־אַרבעט, ווייל פון קינדהויז אָן האָט ער געליטן אויף אַ פוס. ער האָט אָבער רעזיגנירט פון זיין פריוואַטלעגיע און זיך אייַנגעשפּאַנט אין דער אַרבעט ווי אַ סטאַליער אין וואַרשטאַט פון פאַלקס־דייטש קראַסקאַווסקי. כדי אַרייַנצובאַקומען זיך אין דעם וואַר־שטאַט האָט ער זיך געלאַזט קאָסטן עטלעכע הונדערט זלאָטעס, און דאָס האָט ער געטאָן מיט אַ כוונה. אַזוי ווי בייּם פאַלקס־דייטש אין שטוב איז געווען אַ ראַדיא און משה איז געווען אַ שטאַרקער אַמאַטאָר צו הערן אַ ביסל ראַדיא פון אויסלאַנד, ממילא איז בייּ אים רעכט געווען צו גיין אויף דער לערע פאַר אַ סטאַליער. ער האָט זיך באַפרייַנדעט מיטן פאַלקס־דייטש, וועלכער איז געווען אַן אַלטער קאָמוניסט, און גאַנץ אָפט פאַרבראַכט בייּ אים אין שטוב. דאָרט פלעגט ער מאַניפּ־

לירן ביים ראַדיאָ און אַרויסקריגן גאַנצע הויפנס מיט ידיעות פון לאַנדאָן.

אָט דאָס בחורל איז אויך געשטאַנען אין קאָנטאַקט מיט חברים, וועלכע האָבן געאַרבעט ביי נאַצי־גדולים ווי שטוב־אַרבעטערס, און צו וועלכע די ברוינע טיראַנען האָבן געהאַט צוטרוי, איבערלאָנדיק זיי די שליסלען פון די ווינונגען בעת זייער וויילן אין דייטשלאַנד אויף אורלויב. אָט די ערשטער פלעגט משה אויסנוצן צו הערן ראַדיאָ פון אויסלאַנד. דאָרט פלעגט ער פאַרברענגען גאַנצע נעכט, און האָט נאָך געקאָנט זיין אַ מער זיכער אָרט צו הערן ראַדיאָ פון אויסלאַנד, ווי ביי אַ נאַצי אין שטוב? איז טאָקע משה „אָנגעשטאָפּט" געווען מיט אויסלאַנד־ידיעות. אַז יידן פלעגן אים אַריינגעמען אין רעדל, האָט ער זיך לאַנג געמפערט, ביז ער פלעגט זיך פון אים אַרויסקריגן.

משה פלעגט זיך נישט וועלן פאַרלאָזן אויף די ראַדיאָ־ידיעות פון ייִנגעלע נטע. אינעריקנס האָט ער קיין געדולד נישט געהאַט צו וואַרטן ביז נטע וועט אינעריגעבן דעם באַ־ריכט. איז ער אַליין געלאָפן צום ראַדיאָ־מענאַפּאָן אין שטאַ־טישן גאַרטן. אין אָנהייב איז אים געלונגען, אָבער שפּעטער האָט ער נישט איין מאָל געקראָגן גוט אָנגעבראַכט די ביינער פאַר וועלן הערן ראַדיאָ. ווען ס׳איז שוין געווארן גאָר שטרענג פאַר אַ ייִד דאָס צוקומען צום ראַדיאָ־הילכער, האָט מען משהן געקאָנט טרעפן שטיין אין טויער פון ישראל שואלקעס הויף און זען ווי ער שטרענגט אָן דעם אויער, כדי אויפצוכאַפן עפּעס פון מענאַפּאָן. אינמיטן דער גרעסטער אָרבעט אין וואַרשטאַט פלעגט ער נעלם ווערן, ווען ס׳איז געקומען די צייט פון אָנגעבן ידיעות אין ראַדיאָ.

דער ערשטער גירוש

שבת, דעם 6טן יוני 1942 (כ״א סיון תש״ב), האָט זיך אין שטאָט פאַרשפרייט אַ קלאַנג, אַז אַלע ביאַלער יידן מוזן פאַר־לאָזן די שטאָט. שפּעטער־צו איז מען געווויר געוואָרן, אַז פון דער קריזיהויפטמאַנשאַפט האָט מען געמאָלדן דעם יודענראַט, אַז מיטוואָך דעם 10טן יוני דאַרפן זיך שטעלן ביים באַן צום אָפּפאָר אַלע יידן וואָס זענען נישט באַשעפטיקט דורכן אָר־בעטס־אָמט. די פאַראַדענונג איז נוגע אַלע יידן פון קריי־זן. אַלע פראַווינץ־שטעט וועלן וועלן יידנריין, און אין ביאַלע וועלן זיך געפינען אַלע אַרבעטנדיקע יידן פון גאַנצן קרייז.

דער פאַרשטייער פון יודענראַט יעקב אהרן ראָזנבוים האָט זיך געוואָגט צו פרעגן דעם רעפערענט ליפקאוו: וווהין וועט מען אָוועקשיקן די מענטשן? דער רעפערענט האָט געענט־פערט, אַז אויף מערב. דער פאַרשטייער פון יודענראַט האָט וווייטער באַמערקט, אז אים איז באַוווסט, אַז די יידן פון מערב וועלן איבערגעשיקט, קיין מזרח, טאָ מיט וואָס האָבן דאָס די ביאַלער יידן אַזוי נושא־חן געווען, אַז זיי וועלן געשיקט אויף מערב? דער רעפערענט איז אַ וויילע געבליבן אין פאַרלעגג־הייט, אָבער ער איז געקומען צו זיך און זיך אָנגערופן: — „איר זעט דאָך אין וועלכן צושטאַנד ס׳לעבן די מענטשן אין שול און אין די איבעריקע געבעט־הייזער". אויף דעם האָט

קבוצת נגרים יהודים שעבדו בנגריה של הגרמני בנדיקט קראסקאווסקי בבית החסידים של גור.

אַ גרופּע יידישע סטאַליערס, וואָס האָט געאַרבעט אין דער סטאַליעריי פון פּאַלקס־דייטש בענעדיקט קראָסקאָווסקי, וואָס האָט זיך געפונגען אין ערער חסידים־שטיבל.

פון רעכטס: וואָוויטשע ראָזנבוים (לאָדזש), אשר פייגנבוים, משה פייגנבוים, שמשון יוסטמאַן, יוסף איידלמאַן, שלמה צוקער, איטשע קאַניער (סטראָצק), יעקב בראָדאַשש, חיים זאָוול מילבוים, זיליג (עוויאל) פייגנבוים, בערל שניידערמאַן, משה ליכטנבוים, בענעדיקט קראָסקאָווסקי; פון פאַרנט זיצן: פרעי (גראָדנע), יהושע פייגנבוים; פון הינטן שטיינן: שולמאַן (מזרח־קרעסן), זילע (עוויאל) גוטנבערג.

A group of Jewish carpenters who worked in the plant of the volksdeutsch Benedict Kraskovsky in the prayer house of Gerer Hasydym.

אים י. א. ראָזנבוים געענטפערט: — „יאָ, אמת, מיר וואָלטן נישט געהאַט דאָקעגן וועט מען פאַרבעסערט די לאָגע פון די מענטשן, אָבער מיר וויסן דאָך, אַז דאָס ליגט בכלל נישט אין די אינטערעסן פון דער רעגירונג, טאָ וואָס אַרט אייך, אַז די מענטשן וועלן דאָ שטאַרבן?"

אויף אַזאָ אַרט דיסקוסיע האָט זיך דער רעפערענט נישט געריכט. נישט האָבנדיק מער וואָס צו זאָגן, האָט ער געענט־פערט: — „איר, ראָזנבוים, זעט אַלץ אין שוואַרצע פאַרבן, אויף אַזאָ אופן וועט נישט קענען זיין קיין מיטאַרבעט מיט אייך".

דער יודענראַט האָט אָנגעהויבן אַן ענערגישע אָקציע אָפּ־צושרייבן די גזירה און האָט אָפּגעקלאָפּט אַלע שוועלן. אין געסטאָפּאָ האָט מען זיך אַוווּנדערט וואָס אַזאָ „שטיקל אַר־בעט" איז נישט געוואָרן איר אָנפאַרטרויט.

דעם יודענראַט איז געלונגען צו דערגיין, אַז די גזירה שטאָמט פון לובלין, אָבער ס׳איז נישט אָנגעגעבן קיין צאָל, וויפל מ׳זאָל אַרויסשיקן. די קרייזהויפטמאַנשאַפט איז דאָך געווען פאַראינטערעסירט אַז די אָקציע זאָל אָננעמען וואָס גרעסערע פאַרמעג.

נאָך אַלע באַמיאונגען פון יודענראַט איז קלאָר געוואָרן וועט ס׳קאָן בלייבן און וועט ס׳מוז אויסוואַנדערן. רעכט צו בלייבן האָבן באַקומען די אַלע, וואָס האָבן געהאַט אַרבעטס־קאַרטעס, ווי אויך סוחרים און בעלי־מלאכות, וואָס זענען באַשטעטיקט געווען דורך דער קרייזהויפטמאַנשאַפט, צוזאַמען מיט זייערע פרויען און קינדער, אין עלטער ביז 14 יאָר. אָט די

פרויען און קינדער, האָבן געדאַרפט באַקומען באַזונדערע געשטעמפלטע צעטלען פון אַרבעטס־אָמט און פון דער קרייז־הויפטמאַנשאַפט צום אויסלעגיטימירן זיך פאַר דער מאַכט. יעדער אויסוואַנדערער האָט געהאַט רעכט מיטנעמען נישט מער ווי 10 קג. האַנטגעפעק. פאַר נישט צופאַסן זיך צו דער פאַראַרדענונג האָט געדראָט טויט־שטראָף.

מצד דער מאַכט האָט מען אָנגעווייזן דעם יודענראַט, אַז מיט דער גאַנצער אָקציע דארף אָנפירן דער יודענראַט מיטן יידישן אָרדענונגס־דינסט. אויב זיי וועלן נישט באַ־וייזן צו באַהערשן די לאַגע, וועט די מאַכט געצוווונגען זיין איינצוגרייפן, וואָס קאָן ברענגען צו נישט קיין געווינטשטענע קאָנסעקווענצן.

דינסטיק האָט דער יודענראַט דורך מעלדונגען אין גאַס מודיע געווען וועגן דעם אָלעם דער יידישער באַפעלקערונג, און באַשטימט דעם זאַמלפונקט אויפן שול־הויף.

שוין שבת, ווי נאָר ס׳איז קלאָר געווארן, אַז מיט אָרבעטס־קאָרטעס קאָן מען ניצול ווערן פון גירוש, האָט אַ גרויסער טייל פון דער באַפעלקערונג אָנגעהויבן מאַכן באַמיאונגען צו באַ־קומען אָזעלכע קאָרטעס. אָ סך איז טאָקע געראָטן פאַר הויכע אָפצאָלן צו באַקומען די קאָרטע צום לעבן.

בחורים, וועלכע זענען שוין יאָרן אַרומגעגאַנגען מיט מיידלעך און נישט געהאַט בדעה חתונה צו האָבן אין דער מלחמה־צייט, האָבן כדי צו ראַטעוון זייערע כלות פון גירוש, אויף גיך געשטעלט חופות און דערמיט לעגאַליזירט די כלות ווי זייערע פרויען. ס׳זענען אויך פאַרגעקומען פיקטיווע חופות כדי צו ראַטעוון יידישע טעכטער.

ס׳זענען געווען אָזעלכע, וועלכע האָבן נישט געקאָנט לע־גאַל זיך ראַטעוון, האָבן זיי באַשלאָסן אויפן פלאַץ זיך נישט צו שטעלן און אויסבאַהאַלטן זיך אויף דער צייט פון דער אָקציע. אָ סך האָבן זיך באַציטנס אָפגעטראָגן אומלעגאַל אין די נאָענטסטע דערפער צו באַקאַנטע קריסטן און אין דער שכנותדיקער מעזריטש. דער טייל וואָס האָט באַשלאָסן אויסצו־וואַנדערן, האָט זיך געמוסן גרייטן אין וועג אַריין און מאַכן פעקלעך.

אין די פראָווינץ־שטעטלעך פון קרייז זענען די יידן זיך צעלאָפן אין די וועלדער. זיי האָבן בכלל נישט געהאַט בדעה זיך צושטעלן צו דער אויסוואַנדערונג.

דינסטיק נאָכמיטאָג האָט אויך דער שטייער־אָמט אין ביאַלע געווירזן וואָס ער קאָן. כמעט אַלע זיינע באַאַמטע האָבן זיך, אין באַגלייטונג פון פאָליציאַנטן, אַרויסגעלאָזן איבערן יידישן קוואַרטאַל איינמאָנען פון יידן פאַרלענגע און אויך אפילו נאָך נישט־אויסגעמאָטענע שטייערן פאַרן יאָר 1942. מ׳האָט געמאָנט געוואַלדיק הויכע סומעס, וועלכע מ׳האָט געמוזט גלייך באַצאָלן, ווייל אין קעגנפאַל האָט מען געדראָט מיט אַרעסטירן און מיט צושטעלן מאָרגן צום אויסזידלונגס־טראַנס־פּאָרט.

דעם זעלבן טאָג איז אָוועק אין קרייזהויפטמאַנשאַפט יעקב מאַלינא, כדי צו דערליידיקן עפעס אַן ענין. פאַרנאַכט איז מען געווויר געוואָרן, אַז מאַלינא איז אין אַן אויטאָ אַרויסגע־פירט געוואָרן הינטער דער שטאָט און דאָרט דערשאָסן גע־ווארן דורכן אָגענט באַלדיגא.

טראָגישע מאָמענטן זענען פאָרגעקומען אין פאָמיליעס, עלטערן האָבן נישט געקאָנט קיין עצה געבן די קינדער, און נישט די קינדער די עלטערן. קיינער האָט נישט געהאָט דעם מוט צו זאָגן דעם צוויטן — בלייב. — ווייל פון אָלע פאַר־אַרדענונגען האָט אַרויסגעשריגן דאָס וואָרט — טויט!

מיטוואָך, דעם 10טן יוני, אָרום 5 פאָרטאָג, זענען שוין אויפן שול־הויף געווען פאַרזאַמלט ביי 700 נפשות, אין די יום־טוב־קליידער, מיט פעקלעך פון פאַרשיידענע גרויסן. ס׳האָבן אַהין געשטראָמט מענטשן פון אָלע זייטן. דער יידישער אָרדענונגס־דינסט, וועלכער איז ספעציעל צו דעם צוועק פאַר־גרעסערט געוואָרן ביז 50 פערזאָן, איז אַרומגעגאַנגען פון שטוב צו שטוב און דערמאָנט וועגן חוב זיך צוצושטעלן אויפן שול־הויף. די וועלכע האָבן געהערט צו די גלייקלעכע און זענען געבליבן אין שטאָט, האָבן זיך באַוועגט גאָנץ פריי אין יידישן קוואַרטאַל, ווו ס׳איז נישט דורכגעפירט געוואָרן קיין שום קאָנטראָל.

ס׳זענען אָנגעקומען אויפן שול־הויף די מאַכט־פאָרשטייערס און זיך צוגעקוקט צום בילד. פון פלאַץ האָבן זיי אַהיימגעשיקט טייל קאָליסקעס, קראַנקע און פרויען מיט זויג־קינדער. זיי האָבן געמאָלדן, אַז קראַנקע, נישט־טראַנספּאָרט־פעאיקע זאָלן בלייבן אין דער היים. פאָרשטייט זיך, אַז דאָס האָט פאָרשטאָרקט נאָך מער דעם אינדרוק, אַז די מענטשן ווערן בלויז עוואַקואירט אין אַ צווייטער שטאָט אַריין. נישט איינער וואָס האָט געהאָט באַשלאָסן זיך נישט צוצושטעלן, האָט איצט ענמומען דאָס פעקל און איז געקומען אויפן שול־הויף.

אָרום 2 אַזייגער נאָכמיטאָג, ווען דער שול־הויף איז שוין פול געווען מיט יידן, איז דער עולם, דורכן יידישן אָרדענונגס־דינסט, אין באַגלייטונג פון עטלעכע זשאַנדאַרמען אָפגעפירט געוואָרן צום באָן, וווּ ער איז איבערגעגעבן געוואָרן צו דעם „זאָנדערדינסט״ פון דער קרייזהויפטמאַנשאַפט. אָ טייל שוואָ־כע יידן זענען מיט אויטאָס צוגעפירט געוואָרן צו דער באָן.

שווער אויסצורעכענען אָלע ביאַלער, וואָס האָבן מאָר־שירט אין דער פראָצעסיע צו דער באָן. עטלעכע פנימער זענען געבליבן אייגנאַקריצט אין זכרון: אַ רעזיגנירטער און גאָר פאַרעלטערטער איז זיך געגאַנגען דער אָלעמען באַקאַנ־טער און באַליבטער משה קאָווע. לעבן אים האָט זיך געשלייכט דער גוטמוטיקער מלמד יואל מאיר הייבלום. צווישן די שורות איז געווען צו מערקן דעם סוחר יוסף גיטלמאַן מיט זיין מש־פחה, פינטשע איידלמאַן מיט זיין פרוי און זונעלע, הערצל טשארני מיט זיין פרוי.

ביים באָן האָבן די יידן געמוזט וואָרטן ביז מאָרגן, ווייל, ווייזט אויס, אַז די אָקציע איז געוואָרן דורכגעפירט צו פרי און ס׳זענען נאָך נישט געווען אָנגעגרייט קיין וואַגאָנעס פאַר די מענטשן. דער יודענראַט האָט עטלעכע מאָל צוגעפירט צו דער באָן ברויט און קאָווע.

דאָנערשטיק פרי איז אָנגעקומען אַ פראָצט־צוג און אָרום 11 אַזייגער פאָרמיטאָג זענען די מענטשן שוין געווען פאַר־מאַכט אין די וואָגאָנעס. דער צוג האָט געירט פון אָרט, אין

באַגלייטונג פון אַ שטורמיסט און עטלעכע אוקראַינישע וואָכ־מענער, אין דער ריכטונג פון לוקאָוו.

דער יודענראַט האָט פאַר יעדן פריי־ן געוואָלט דערגיין, ווהין מ׳האָט די מענטשן אַוועקגעשיקט. פון לוקאָווער יודע־נראַט איז מען געווויר געוואָרן, אַז דער צוג איז אַוועק אין דער ריכטונג פון לובלין; פון לובלינער יודענראַט — אין מאַידאַן־טאַטאַרסקי איז אַקומען די ידיעה, אַז די מענטשן זענען אַוועק אין דער ריכטונג פון כעלם. און כעלם ווידער האָט געמאַלדן, אַז דער צוג איז פרייטיק פאַרנאַכט אַדורך די שטאָט אין דער ריכטונג קיין וולאַדאָווע. די לעצטע ידיעה האָט געשטאַמט פון וולאַדאָווע, פון וואַנען מ׳האָט געמאַלדן, אַז זיי וווייסן גאָרנישט און נאָר אַמאָל זאָל מען זיי נישט פרעגן אַזעלכע פראַגעס.

ביי וולאַדאָווע האָט זיך אַלזאָ איבערגעריסן דער פאָדעם. און ווייל פון דאָרט האָט מען געגעבן אַזאָ תשובה, האָט מען זיך משער געווען, אַז טאָקע אין וולאַדאָווע וויסט מען יאָ וואָס ס׳איז מיט די מענטשן געשען.

וועגן די כסדרדיקע קלאָגנגן, אַז ס׳זענען פאַראַן ידיעות פון די אַוועקגעשיקטע מענטשן, איז אויך געווויר געוואָרן די קרייזהויפטמאַנשאַפט. זי האָט דערויבער געפרווט טאָפן דעם דופק ביים יודענראַט, אָבער דער יודענראַט האָט געענטפערט: „מיר האָבן ערופן די מענטשן זיך צו שטעלן צום אויסוואַנ־דערן און וווּ איר האָט זיי געשיקט וויסט איר און נישט מיר״.

פאַקטיש איז דער יודענראַט יאָ דערמאַנגנגן וווהין מ׳האָט די מענטשן אַוועקגעשיקט. ערויסגעווויזן האָט זיך, אַז די לעצ־טע באַן־סטאַציע פון זיי־ער וואַנדערונג איז געווען סאָביבאָר, אַ 37 קילאָמעטער פון כעלם, אין דער ריכטונג צו וולאַדאָווע. סאָביבאָר איז פאַר דער מלחמה געווען באַקאַנט וווי אַ קליין באַן־סטאַציעלע צווישן וועלדער אין וולאַדאָווער געגנט, פון וואַנען מ׳פלעגט טראַנספאָרטירן האָלץ.

שפעטער האָט מען געהערט, אַז מ׳זאָל האָבן קיין סאָבי־באָר געבראַכט אַ סך יידן און געלאָזט זיי שטיין אין פאַר־האַקטע פראַכט־וואַגאָנעס אויף זייטיקע באַן־לינייעס אין אַ וואַלד, עטלעכע טעג אָן עסן און אָן אַ טראָפן וואַסער אין די הייסע זומער־טעג. נאָך דעם האָט מען פון די וואַגאָנעס אַרויס־געווארפן די טויטע קערפערס און דאָרט זיי פאַרבראַנט.

וואָכן זענען פאַראַנאַנגן און דאָס טראַכטן וועגן די אַרויס־געריסענע קרבנות האָט נישט אויפגעהערט. נאָטירלעך, אַז די דייטשע מאַכט איז געוואָרן דער יורש פון ביסל האָב־אָן־גוטס, וואָס די קרבנות האָבן איבערגעלאָזן אין זייערע דירות. די פאַרלאָזטע וווינונגען זענען גרינטלעך אויסגעריניקט געוואָרן.

דער חודש יולי איז פאַרהעלטענישמעסיק אַריבער רואיק, און ס׳האָט זיך אָנגערוקט דער חודש אויגוסט, וואָס איז אַזוי רייך געווען אין בלוטיקע געשעענישן.

מאַנטיק, דעם 3טן אויגוסט, נאָכמיטאָג איז אין דער קרייז־הויפטמאַנשאַפט אַרעסטירט געוואָרן אהרן בראַדאָטש. אין דער זעלבער צייט האָט די „זאַנדערדינסט״ אָנגעהויבן זוכן מנחם פינקלשטיינען. נישט קענענדיק אים געפינען, האָט זי אַרעסטירט ווי אַן ערובניק דעם יודענראַט־פאַרזיצער יצחק פיזשיץ, דראָענדיק אים צו דערשיסן, אויב פינקלשטיין וועט זיך נישט צושטעלן. נאָך אַ קורצער צייט האָט זיך מנחם פינקלשטיין צוגעשטעלט אין דער קרייזהויפטמאַנשאַפט און יצחק פיזשיץ איז באַפרייט געוואָרן. די ידיעה וועגן אַרעסט פון די צווויי יידן האָט געמאַכט אַ שטאַרקן רושם אין שטאָט, ווייל מ׳האָט געווווסט, אַז ביידע זענען געווען אייגנייערס אין קרייזהויפטמאַנשאַפט, און געהאַרקט „שטאַרקע פלייצעס״ אין די פערזאָנען פון די רעפערענטן אינזשיניער דעבוס און נוילינגער. קרובים און פריינד האָבן זיי שטענדיק געוואָרנט פאַר די קאָנסעקווענצן פון אָנהאַלטן קאָנטאַקט מיט די נאַ־ציס, ביי וועלכע זיי פלעגן פון צייט־צו־צייט, פאַר אַ גוטער באַלוינונג, אויספועלן עפעס אַ טובה פאַר אַ ייד.

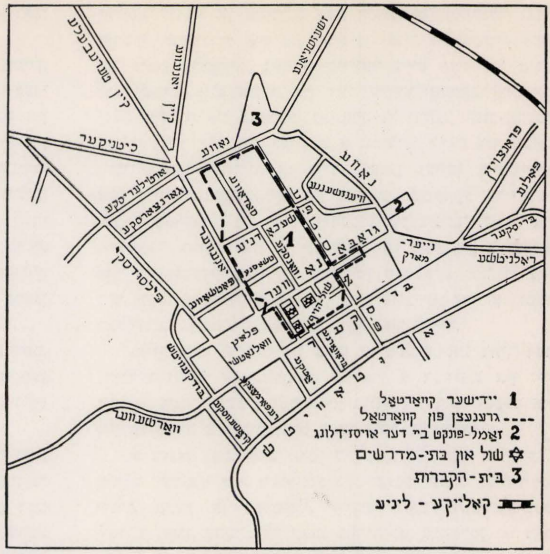
גלייך נאָכן אַרעסט פון אהרן בראַדאָטש, איז דורך דער „זאַנדערדינסט״ אָדורכגעפירט געוואָרן אַ רעוויזיע אין זיין ווויינונג. דערביי זענען פאַרהאַלטן געוואָרן זיין שוועסטער און זיין פרוי חיה פייגנבוים מיט אירע צוויי שוועסטערס.

אַ גאַנצן נאָכמיטאָג האָבן די פאַמיליעס פון די אַרעס־טירטע געמאַכט אַלע מעגלעכע באַמיאונגען עפעס צו׳וועריר צו ווערן, אָבער אָן דערפאָלג. קיינער האָט נישט געווווסט וואָס צו זאָגן, אָבער אַלע האָבן באַרויקט, געהאַלטן, אַז דאָס איז אַ מיספאַרשטענדעניש, וואָס וועט זיך גיך אויפקלערן. אַזוי איז אַוועק דער טאָג אָן שום דערגרייכונג, ביז ס׳האָט זיך אָנגערוקט די פאָליצייַ־שעה פאַר יידן, זיבן אַזייגער אָוונט, און די פאַמיליעס פון די אַרעסטירטע האָבן געמוזט אַהיימגיין מיט געמישטע געפילן פון שרעק און האָפענונג.

דער סוף איז געווען אַ טראַגישער. נאָך דעם זעלבן פאַר־נאַכט זענען אַלע פאַרהאַלטענע, די פרויען און די מענער, דערשאָסן געוואָרן. אין שטאָט האָט מען געשמועסט, אַז דאָס האָבן די דייטשע באַאַמטע געוואָלט פאַרווישן די שפורן פון זייער קאָנטאַקט מיט אָט די יידן, און אַז אין דעם מאָרד האָט געהאָט אַ שטאַרקע האַנט דער רעפערענט נוילינגער, פון פאַסאו (דייטשלאַנד).

אַרום האַלבע נאַכט פון מאַנטיק אויף דינסטיק דעם 4טן אויגוסט, האָט מען פלוצעס דערהערט שטאַרקע מיליטעריש טריט אין די גאַסן פון יידישן קוואַרטאַל. ווי נאָר ס׳האָט אַנ־געהויבן טאָגן האָט זיך דערהערט דאָס ווילדע געבריל: „מענער ראוס!״ דער גאַנצער יידישער קוואַרטאַל איז געווען אַרומגערינגלט פון זשאַנדאַרמעריע, שוץ־פאָליצייַ, פּוילישע פאָליצייַ, גסטאַפּאָ און געריננס חיילות — די פּליער־זעלנער, אָלע באַוואָפנט מיט מאַשין־געווער און גראַנאַטן. די גראַבאַנאָווער גאַס איז פול געווען מיט מענער, וועל־כע זענען געיאָגט געוואָרן צום עק פון דער גאַס (אין דער ריכטונג צום ניימעס־מאַרק). פאַרשפעטיקטע זענען אויפן וועג באַגלייט געוואָרן מיט קלעפּ פון ביקסן־קאָלבעס. נאָך אַ געוויסער צייט האָבן די דייטשן אָנגעהויבן קאָנטראָלירן די אַרבעטס־קאָרטעס. די קאָנטראָל האָט געדויערט עט־לעכע שעה און אָלע מענער זענען באַפרייט געוואָרן.

די אָט כמעט „אומשולדיקע״ קאָנטראָל, האָט אָבער יענעם

תכנית הרובע היהודי בתקופת הנאצים.
פלאן פון ביאלער יידישן קוואַרטאַל בעת דער נאַצי־צייט.
Plan of Jewish quarter under nazi regime

פרימאַרגן געקאַסט דער יידישער באַפעלקערונג 19 קרבנות. צווישן זיי האָבן זיך געפונען: זלמן ליוועראַנט, יוקל ליסט־גאַרטן, פרידמאַן (פון די מזרח־קרעסן, אַ געוועזענער קריגס־געפאַנגענער) א״א. אַ סך פון די וואָס זענען צוריקגעקומען לעבעדיקע, זענען אָבער דאָרט, ביי דער קאַנטראָל, שטאַרק צעשלאָגן און צעבלוטיקט געוואָרן.

אַנגעפירט מיט דער דאָזיקער אַקציע האָט דער געסטאַפּאָ־מאַן פאיסקער,[1] און באַזונדערס בלוטיק האָט זיך אויסגע־צייכנט דער פאָלקס־דייטש, זשאַנדאַרם לעאָן בוש.

[1] נאָך דער מלחמה געמשפט אין ביאַלע און פאַראורטיילט גע־ווארן אויף 15 יאָר תפיסה. צווישן די באַשולדיקונגס־עדות האָבן זיך אויך געפונען ביאַלער יידן, ווי: יצחק פרידמאַן, יהושע ווייסמאַן, ישראל בעקערמאַן א״א.

מצד דער באַשולדיקונג איז אויך אויפגעטראָטן ווי אַן עדות דער שוסטער וו. איוואַניצקי, געווועזענער ביאַלער וויצע־בירגערמייס־טער. נאָך זיין עדות־דערקלערונג, איז פאַיסקער אויפגעשטאַנען און אָפּגעגעבן פאַלגנדיקע דערקלערונג: „אַז יידן וועלן דאָ דערשיינען קומען מיר האָב איך זיך געריכט. איך קאָן נאָך אויך פאַרשטיין דאָס דערשיינען פון פאַליאַקן ווי עדות קומען מיר, אָבער ווי קומט אַהער איוואַניצקי? אָט דער איוואַניצקי, וואָס איז געווען אַ געסטאַפּאָ־קאַנדידאַט, וואָס האָט פאַר דער געסטאַפּאָ געמטרט צענדליקער פאַליאַקן און גורם געווען צו זייער טויט — ווי וואָגט ער צו דער־שיינען אין ערריכט קומען מיר?״

איוואַניצקי איז אויפן אָרט אַרעסטירט געוואָרן. דאָס ערריכט האָט אים פאַרמשפט אויף צען יאָר תפיסה, צו פאַרליירן די ביירגער־רעכט אויף 15 יאָר און קאַנפיסקאַציע פון זיין פאַרמעגן לטובת דעם מדוקה־אוצר (איבערגעגעבן פון יהושע ווייסמאַן — ישראל).

די געשעענישן אין שטאָט האָבן זיך געגומען אָפּ־ווייקלען מיט אַ באַזונדערער שנעלקייט.

פרייטיק, דעם 7טן אויגוסט, האָט דער יודענראַט געמאַלדן, אַז לויט דער פאַראַרדענונג פון דער מאַכט, מוזן אַלע יידן ביז מאָרגן 6 פאַרנאַכט זיך אַרייניצייגן אין קליינעם קוואַרטאַל, לויט ווי ער איז שוין פריער פראַיעקטירט געוואָרן.

דער יידישער קוואַרטאַל וואָס האָט זיך געפונען צווישן די גאַסן: גראָבאַנאָווער מיט די שול־הויף־גאַסלעך (אויסער עטלעכע הייזער צום נייעם־מאַרק צו), יאַנעווער (נאָר די רעכטע זייט), פּראָסטע (פון גאַריכט אָן) און צמעטאַרנע, זאָל פון איצט ווערן איינגעשלאָסן ווי אין אַ פירקאַנטיקן קאַסטן צווישן די גאַסן: גראָבאַנאָווער (אָן די שול־גאַסלעך (פון פּלאַץ־וואַלנאָשטשי ביז פּראָסטע), פּראָסטע, נאָר די לינקע זייט (פון גראָבאַנאָווער ביז פּשעכאָדניע), יאַנעווער, די רעכטע זייט (ביז פּשעכאָדניע און פּשעכאָדניע נאָר די רעכטע זייט.

אין אָזאַ ענגער שטייג האָט געדאַרפט ממש דער־שטיקט צו ווערן. הגם דער קוואַרטאַל איז נישט געווען קיין געשלאָסענער האָבן שוין מענטשן גע־ווויינט אין שטאָלן, סאַ וווּ איז שוין געווען זיך אַהינצוטאָן אין אַזאַ סדום־בעטל?

דער יודענראַט האָט דאָך נאָך געפרווט אינטערוועניրן ביים ס״ד־פאַראַרדענונג אָפּצורופן, און זי איז טאַקע באַלד געווארן צורקגעצויגן.

אין אַ געשפּרעך צווישן דעם ס״ד־מאַן און דעם יודע־ראַט־פאַרשטייער י. א. ראָזנבוים, האָט זיך דער ערשטער פון־סאַ־געכאַפט, אַז די פאַראַרדענונג וועט זיכער אָפּגערופן ווערן, ווייל קענן יידן ווערן געפאַלאָנט אַנדערע מאַסמיטלען. וואָסערע מאַסמיטלען דאָס זענען, האָט מען ביי אים נישט געקענט ארויסקריגן, אָבער די צייט האָט אָפּגעדעקט דעם שלייער פון דעם געהיימניש.

מאָנטיק, דעם 10טן אויגוסט, האָט זיך אין שטאָט פאַר־שפרייט אַ קלאַנג, אַז ביי דער באַן שטייען פראַכט־וואַגענעס, אין וועלכע ס׳דאַרפן אָפּפאָרן פון ביאַלע קיין לובלין אַ 400 מאַן. ס׳האָט זיך טאַקע באַשטעטיקט די ידיעה, ווייל פון דער באַן־סטאַציע האָט מען טעלעפאָנירט אין אַלע דייטשע אָמטן און נאָכגעפרעגט זיך וועגן די יידן וואָס דאַרפן אָפּפאָרן. אומע־טום האָט מען געענטפערט אַז מ׳ווייסט פון גאָרנישט.

מיטוואָך, דעם 12טן אויגוסט, פאַראַנאָ איז דורכגעפירט געוואָרן אַן אַבלאָווע אויף יידישע מענער דורך אַ פרעמדן שוץ־פאָליציאַנט, מיט דער הילף פון אוקראיניישער מיליץ. די פאַרהאַלטענע יידן האָט מען אָפּגעפירט אויף אַ זאַמלפּלאַץ אויף דער וואַליע. צווישן די פאַרהאַלטענע האָבן זיך געפונען אַ סך אַרבעטערס פון דער „וועראַמאַכט״ און פון דייטשע אַר־בעטס־פלעצער, פאַר וועלכע ס׳זענען געמאַכט געוואָרן באַ־

מיאונגען זיי צו באַפריַיען. וועגן דער אַבלאַזוע האָט דער יודענראַט גמאַלדן דעם ס״ד־פאַרשטייער ווידע, וועלכער איז אַוועק אויפן זאַמלפלאַץ אויף דער וואַליע און באַפריַט אַלע פאַרהאַלטענע יידן.

Abschrift

Anordnung.

Auf Grund der Verordnung uber Aufenthaltbeschränkungen im Generalgouvernement vom 13 September 1940(VBlGG I S.288)und der dazu ergangenen Ergänzungen ordne ich mit sofortiger wirkung an:

Die in der Stadt Biala-Podlaska aufenthaltberechtigten Juden dürfen:

1.den ihnen als Wohnbezirk zugewiesenen Stadtteil nicht verlassen.

2.von der Graoanowskastr.und Prostastr.nur die innerhalb des jüdischen Wohnbezirkes liegenden Strassenseite,sowie von der Janowskastr.nur den dem jüdischen Wohnbezirk angrenzenden Fusssteig (vom Stadtplatz aus rechter Fusssteig der Janowskastr.)betreten.

3.die Janowskastr.selbst un die dem jüdischen Wohnbezirk nach aussen angrenzenden sonstigen Strassen und Platze nicht betreten.

4.den Weg zu u.von der jüdischen Bade-u.Entlausungsanstalt nur in geschlossenen Abteilungen unter Führung des jüdischen Ordnungsdienstes durch die Prostastr.u.Sarutowiczastr.bemutzen.

Ausgenommen von dem Verbot ist die Benutzung der öffentlichen Strassen durch Juden,die zur Arbeit eingesetzt sind und sich auf dem Wege zu oder von der Arbeitsstelle befindon.Diese Juden haben ihre Arbeitskarte vom Arbeitsamt oder eine Ausnahme-Genehmigung mit Lichtbild von der Kreishauptmannschaft,Abteilung Passstelle,als Ausweis bei sich zu führen.

Für die in den übrigen Gemeinden des Kreises Biala-Podlaska aufenthaltsberechtigten Juden gilt vorstehende Anordung sinngemäss.

In der Stadt und sämtlichen Gemeinden des Kreises Biala-Podlaska ist Ariern,die nicht im behördlichen oder polizeilichen Auftrag handeln,der Zutritt zu jüdischen Wohnbezirken und Einzelwohnungen, sowie jeder Verkehr mit Juden,verboten.

Zuwiderhandlungen gegen diese Anordnung werden nach den bestehenden Bestimmungen bestraft.

Biala-Podlaska,den 10.August 1942.

Der Kreishauptmann
gez. Kuhl

Za zgodnosc odpisu
[illegible] Przewodniczący
Miejsko Gminy Na dzielnicy
w Białej-Podlaskiej

הגבלות תנועה ליהודי ביאלה.

באַוועגונגס־באַגרענעצונגען פאַר ביאַלער יידן.

Travel-restrictions for Jews in Biala.

ס׳האָט נישט לאַנג געדויערט, און אין שטאָט איז ווידער געוואָרן אַ פאַניק, ווייל די אָבלאַווע אויף מענער איז באַנייט געוואָרן. גלייכצייטיק איז געקומען אַ באַפעל פון קרייז־הויפטמאַנשאַפט, אַז דער יודענראַט, דער הילפס־קאָמיטעט און די דזשינפעקציע־קאָלאָנע, זאָלן זיך גלייך שטעלן אויפן פלאַץ פון דער קרייזהויפטמאַנשאַפט.

צו די פאַרזאַמלטע אויפן פלאַץ ביים קרייזהויפטמאַנשאַפט איז אַרויסגעקומען דער רעפערענט ליפקאָוו, וועלכער האָט געהייסן די פאַרזאַמלטע פרויען פון הילפס־קאָמיטעט און פון דער דזשינפעקציע־קאָלאָנע אַהיימגיין, און ער איז פאַרשוווּנדן. אויפן פלאַץ איז פאַרפאַרן אַ לאַסט־אויטאָ מיטן פרעמדן שוץ־פאָליציאַנט און אַ פאָר אוקראַיִנער. די יידן זענען אויפ־גלאַדן געוואָרן אויפן אויטאָ און מ׳האָט זיי אַוועקגעפירט צו דער באַן.

אין שטאָט האָט געהערשט אַ פאַרצווייפלונג, ווייל ס׳איז קלאָר געווען, אַז מיטן אַוועקנעמען דעם יודענראַט איז די שטאָט הפקר געוואָרן, און אַז ס׳דערנענטערט זיך דער סוף פון דער טראַגעדיע. מ׳איז זיכער געווען, אַז באַלד וועט מען מאַכן אַן אָבלאַווע אויף מענער, ווייל ס׳האָט נאָך געפעלט אַ סך צו דער צאָל, וואָס איז אָנגעקאָפט געוואָרן ביי דער מאָרגן־אָבלאַווע. ס׳האָט טאָקע נישט לאַנג געדויערט און אַ נייע אָבלאַווע האָט זיך אָנגעהויבן.

דאָס אָנקאָפן 400 יידן איז נישט אָנגעקומען אַזוי לייכט, ווייל דער רוב פון די יידישע אַרבעטערס איז שוין געווען אויף זיינע אַרבעטס־ערטער. האָט טאָקע די אָבלאַווע דעריבער אָנ־געהאַלטן אַ גאַנצן טאָג. און ווען נאָכן קאָשמאַרנעם טאָג איז צוגעפאַלן די נאַכט, איז אויף דער נאַרוטאָוויטש־גאַס געלעגן אין אַ רינשטאַק אַ טויטער ייד מיט אַ צעשמעטערטן קאָפּ, און אין אַ צימערל איז געלעגן אַ דערשאָסענע די פרוי ברכה אַדלערשטיין (משהלע שענקערס שנור), וועלכע האָט זיך נישט געלאָזט פאַרגוואַלדיקן פון אַן אוקראַינער, אָן אָנטיילנעמער אין דער אַקציע.

ס׳איז קלאָר געוואָרן, אַז אינדערפרי איז געלונגען דעם ס״ד־מאַן ווידע צו באַפריַען די יידן, ווייל דער פרעמדער אָנפירער פון דער אַקציע איז נישט געווען אויפן פלאַץ. ווי נאָר אַבער ער איז אָנגעקומען צום זאַמלפלאַץ און דערזען, אַז מ׳האָט די יידן באַפרייט, האָט ער גלייך באַפוילן זיי צוריק צו פאַרהאַלטן. ער איז אָבער אין די דייטשע אָמטן און, ווייזט אויס, געווייזן זיין באַפולמעכטיקונג דורכצופירן די אָבלאַווע, און מער קיין שטערונגען האָט ער שוין נישט אָנגעטראָפן, נאָר פאַרקערט, אַ שטאַרקע מיטהילף.

אַרום 9 אַזייגער בייניאַכט איז אָפגעגאַנגען דער פראַכט־צוג אין דער ריכטונג פון לובלין, פירנדיק אין די פאַרהאַפטע וואַגאָנעס בערך 400 יידן, צווישן זיי דעם רוב פון יודענראַט און פון דעם הילפס־קאָמיטעט.

דאָ האָבן זיך געגומען, ווייזט אויס, אויסווירקן די בשעתר־דערמאָנטע דורכן ס״ד־מאַן גלעט אָנדערע מאָסמיטלען לגבי יידן. ראשית זענען זיי פטור געוואָרן פון יודענראַט, פון וועלכן מ׳האָט באַקומען אַזוי פיל מתנות, אָבער גלייכצייטיק איז אָט דער יודענראַט געווען צו אָפטיוו און צו אָפט פאַר־לאַנגט צו אַנולירן פאַרשיידענע גזירות. פאַר איין וועג האָט מען שוין אויך מיטגעשלעפט די מיטגלידער פון הילפס־קאָ־מיטעט און פון אָנדערע אינסטיטוציעס, העלפנדיק דעם פרעמדן שוץ־פאָליציאַנט אויסצופילן דעם קאָנטינגענט פון אָנגעכאָפטע יידן, וואָס ער האָט געדאַרפט ערגעץ ווו ברענגען.

אין אויגוסט איז אַרעסטירט געוואָרן די מיטגלידערין פון השומר הצעיר אין ביאַלע, גאַדיע שטיינמאַן (די יונגסטע טאַכטער פון באַקאַנטן העברעאישן לערער יעקב שטיינמאַן). דערציילט האָט מען, אַז אָט די באַגאַבטע מיידל האָט זיך פאַר־נומען מיט אומלעגאַלער טעטיקייט, אַז ביי איר אין ווויינונג פלעגן זיך טרעפן שליחים פון דער באַוועגונג. אַריינגעפאַלן אין די הענט פון דער געסטאַפּאָ איז זי צוליבן אַרעסט פון אַ פוילישן באַן־אַרבעטער, וועלכן מ׳האָט פאַרהאַלטן אויף דער

באַן מיט אומלעגאַלער ליטעראַטור, און דער זאָל האָבן אויס־געגעבן גאָדיעס נאָמען און אַדרעס. אַ גאָר קורצע צייט האָט גאָדיע שטיינמאַן פאַרבראַכט אין די קעלערן פון דער גסטאַ־פאָ־תפיסה. ווייזט אויס, אַז די ענגיטע רוצחים האָבן זיך איבערצייגט, אַז ביי דער פיזיש־שוואַכער בחורה וועלן זיי גאָרנישט אַרויסקריגן, נישט געקוקט אויף די טאָרטורן וואָס זי איז דאָרט אויסגעשטאַנען. פון די יידישע שניידערס, וואָס האָבן דאָרט געאַרבעט, האָט מען געוווסט וועגן די ענינים וואָס גאָדיע שטייט דאָרט אויס, און פון זיי האָט מען זיך דערוווסט, אַז מ׳האָט גאָדיע שטיינמאַן אַרויסגעפירט מיט אַן אויטאָ אין אַן אומבאַקאַנטער ריכטונג און דערשאָסן.

אין דער זעלבער צייט איז אַרעסטירט געווארן גליקע ליכטנבוים (לייבע מעדניקס טאָכטער) און זי איז דערשאָסן געווארן דורכן אָגענט באַלדיגא. ווי מ׳האָט געשמועסט זאָל האָבן גורם געווען דערצו אַ פאַלקס־דייטשקע, ביי וועמען גליקע האָט געמאָנט אַ חוב.

יעדן פאַרנאַכט פלעגט אין קוואַרטאַל ווערן אַ פאַניק צו־ליב די קלאַנגען, אַז ביינאַכט וועט פאַרקומען אַן אַבלאַווע אויף מענער. יעדער איינער איז אַוועק שלאָפן אויף זיין אַר־בעטס־אָרט, איבערלאָזנדיק די פרוי און קינדער אויפן אייגענעם בארט.

די דייטשע אויסראַטונגס־מאַשין איז שוין געווען דעמאָלט אין פולן גאַנג, און אין די ערשטע עטאַפּן פון דער יידן־פאַר־ניכטונג האָט זי זיך באַמיט צו קאַנצענטרירן די יידן, כדי ס׳זאָל איר לייכטער אַנקומען זיי צו פאַרניכטן.

די מיליטעריש מאַכט האָט געמאָלדן די יידישע אַרבע־טערס, אז ווער ס׳וויל ביי איר אַרבעטן, מוז זיך קאָזערנירן, ד״ה, שלאָפן אין די בארַאַקן אונטער דער דייטשער אויפזיכט. די מיליטעריש מאַכט האָט אויך געמומען געבן עטן אירע יידישע אַרבעטערס. די יידן האָבן נישט געוואָלט פאַרלירן זייערע אַרבעטס־ערטער און זענען דעריבער געווען געצוווּנגען זיך צו קאָזערנירן. יעדן פאַרנאַכט האָט מען געקאָנט זען אַזאַ בילד: די אַרבעטערס זענען אַהיימגעקומען אויף אַ קורצער ווייל פון דער אַרבעט, און באַלד זיך צוריק פאַרזאַמלט אויפן שול־הויף און איינגעשטעלט אין מיליטעריישער אַרדענונג האָבן זיי אוועקגעמארשירט אין די קאָזאַרמעס. וועמען ס׳פלעגט זיך פאַרגלוסטן אויבערצושלאָפן אַ נאַכט אין דער היים, האָט צומאַרגנס באַקומען אויסגעצייכלט אויף זיין קערפער אַ פערציק שטעקנס. בלויז אויף זונטיק פלעגט מען באַפרייען די אַרבע־טערס פון לאָגער, כדי זיך צו זען מיט זייערע פאַמיליעס.

דערווייל איז איינער פון די אַוועקגעשיקטע 400 יידן אין דער ריכטונג פון לובלין, דער געוועזענער קריגס־געפאַנגענער גראָסמאַן געקומען צוריק צולויפן. פון זיינע רייד האָט זיך פונאַנדערגעווויקלט אַ פריש בילד פון דער טראַגעדיע.

מ׳איז געווויר געוואָרן, אַז די 400 מאַן האָט מען אַריין־געפירט אין לאָגער מאַידאַנעק, עטלעכע קמ. הינטער לובלין. דאָרט האָט מען זיי איבערגעטאָן אין די לאָגער־קליידער. באַלד איז אָבער געקומען אַ באַפעל זיי צוריקצוגעבן די מלבושים. פון דער באַן־דירעקציע זענען געקומען באַאַמטע און אויס־געקליבן בערך 350 מאן צו דער אַרבעט ביים בויען אַ נייע באַן־ליניע אין גאָלאָמב, צווישן דעמבלין און פולאַוו, לובלי־נער וואַיעוווּדטוווע. אין לאָגער מאַידאַנעק זענען געבליבן אַ 50 מאַן, על פּי רוב עלטערע מענטשן, און צווישן זיי: י. א. ראָזנבוים, יצחק פיזשיץ, משה ראָדזינענק, משה חיים וויזנפעלד, ישראל ביאַלער, שמואל קרייזלמאַן, יעקב שלמה זיידמאַן, יעקב וועלוול הערשבערג, בערל גאָלדבערג (אַפּטייקער), חנן וויסבערג א״א.

די אַרבעט אין גאלאמב איז פאַרגעקומען אין אומדער־טרעגלעכע באַדינגונגען. שוועָרע אַרבעט, וויניק און שלעכט עסן. ביי דער קלענסטער אָפּשוואָכונג איז מען דערשאָסן גע־ווארן. ס׳זענען דאָרט אומגעקומען צווישן אַנדערע: פישל קאַנטאָר, אליעזר לערנער און בלומענקראַנץ (יוקל ליסט־גאַרטנס איידעם).

האָרט פאָר ראש־השנה זענען כמעט אַלע ביאַלער יידן צוריקגעקומען פון גאלאמב.

די פרויען פון די אַוועקגעשיקטע יודענראַטלער האָבן אַנגעהויבן מאַכן באַמיאונגען, וועגן צוריקברענגען זייערע מענער. אין די דייטשע אָמטן האָט מען זיי צוגעזאָגט צו דער־פילן זייער בקשה, אָבער זיי האָבן נישט געהאַלטן קיין וואָרט. דערווייל האָבן זיי באַשטימט ווי אַ נייעם פאַרזיצער פון יו־דענראַט, אליעזר צעלניקער, וועלכער האָט צוזאַמען מיט די עטלעכע איבערגעבליבענע יודענראטלער געפרווּוט אַנהייבן עפּעס אַ טעטיקייט.

אויף שבת, דעם 19טן סעפּטעמבער, איז באַפויילן געוואָרן, אַז ס׳זאלן זיך צוישטעלן ביים ס״ד־פאַרשטייער די יודענראַטן פון ביאַלע, יאַנעווע און קאַנסטאַנטין.

שבת בייטאָג האָט מען שוין געווּוסט די רעזולטאַטן פון וויזיט: פון ביאַלער יודענראַט איז געפאָדערט געוואָרן אויפ־צוּמאַלען ביי דער יידישער באַפּעקערונג עטלעכע קג. גאָלד און צוישטעלן עס דער ס״ד. די פאָדערונג איז מאַטוויורט געי וואָרן דערמיט, אַז אַדאַנק דעם וועט די ס״ד קאַנען פאַרטיי־דיקן די ביאַלער יידן ביי דער העכסטער מאַכט. די יאָנעווער און קאַנסטאַנטינער יודענראַטן האָט מען געמאַלדן, אַז ביז פּריי־טיק, דעם 25סטן סעפּטעמבער, מוזן אַלע יידן פון זייערע שטעט־לעך זיך איבערציען קיין ביאַלע.

אַרום דינסטיק, דעם 22סטן סעפּטעמבער, האָט דער ס״ד־מאַן גלעט געשיקט רופן די פרויען פון די צוויי יודענראַט־מיטגלי־דער פיזשיץ און ראָזנבוים, וועלכע האָבן אַן אויפהער געמאַכט ביי אים באַאימונגען וועגן צוריקברענגען די מענער פון מאַי־דאַנעק.

וועז די צוויי פרויען זענען אַרייַנגעקומען צום ס״ד־מאַן גלעט האָבן זיי דאָרט אנגעטראָפן דעם יודענראַט־פאַרזיצער אליעזר צעלניקער. אין זיין אַנוועזנהייט האָט גלעט געפרעגט די פרויען וויפל זייערע מענער זענען ביי זיי וועדט, ווייל ס׳איז דאָ אַ מעגלעכקייט זיי צו באַפרייען. די פרויען האָבן

געוענטפערט, אַז זייערע מענער זענען ביי זיי זייער טייער, אָבער, ליידער האָבן זיי נישט קיין גרויסע געלט־סומעס. די פרויען האָבן זיך באַמיט צו ריידן וועגן צוריקברענגען אַלע ביאַלער יידן, אָבער דער ס״ד־מאַן האָט אין אָנהייב נישט גע־ווּאָלט הערן דערפון. עגדלעך, נאָך לאַנגע ביטעס פון די פרויען, האָט גלעט מסכים געווען באַמיין זיך וועגן באַפרייען אַלע יידן. די פרויען האָבן דערפאַר זיך פאַרפליכטעט אים צוצושטעלן אַ סומע פון 45 טויזנט זלאָטעס. ער האָט באַטאַנט, אַז דאָס גלט דאַרף מען אים ווי צום גיכסטן צושטעלן, ווייל ווּאַרשיינלעך וועט ער שבת אַדער זונטיק פאָרן קיין לובלין, כדי אָוועקצופירן דאָס געזאַמלטע גאָלד דורכן יודענראַט און פאָר איין וועג וועט ער שוין דאָרט מאַכן באַמיאונגען וועגן באַפרייען די מענער. ער האָט באַמערקט דערביי, אַז אַלץ מוז זיין שטרענג געהיים, אין קעגנפאַל וועלן די פרויען זיין פאַראַנטוואָרטלעך מיטן לעבן.

אַרום מיטוואָך האָבן זיך שוין באָוויזן די ערשטע פאָר־פאָסטנס פון די יאַנעווער און קאָנסטאַנטינער יידן. ס׳האָבן זיך געצויגן פורלעך מיט יידישע משפחות. אין יאַנעווע איז בלויז געבליבן אַ קליינע גרופע יידן, ווי אַרבעטערס אין דער דאָרטיקער „ווּיגאָדא״.

די אָנגעקומענע 3000 יידן האָבן זיך טיילווייז אייַנגע־קוואַרטירט ביי זייערע פריינט און באַקאַנטע. יענע וועלכע האָבן נישט געהאַט ווו זיך אַהינצוטאָן, זענען דערווייל מיט זייערע בעבעכעס געבליבן אויף דער גאַס.

דאָנערשטיק פאַרנאַכט האָט אָפגעשטאָפּט אַ ווייזט אין קוואַרטאַל דער ראַפּיניטער רוצח גלעט. ער האָט צוגעזאָגט צו געבן דירות די איינגעוואַנדערטע. דערווייל האָט ער גע־הייסן דעם בעקער יצחק פרעטער צעטיילן צווישן די פליטים דאָס ברויט, צוואַנגדיק אים מאַנטיק צוריקצוגעבן מעל.

אויפן פלאַץ האָט גלעט באַמערקט די פרויען באַלטשע פיזשין און חיה ראָזנבוים, וועלכע האָבן שוין אַ גאַנצן טאָג געוואַרט אויף אים מיטן אביערגעבן אים דאָס געלט. ער האָט זיי געהייסן קומען צו זיך אָרום 7 פאַרנאַכט.

דער יודענראַט האָט שוין געהאַט אביערגעגעבן דאָס גע־זאַמלטע גאָלד. צי פון דעם צוגעשטעלטן קוואַנטום, ביי 2 קג. זענען די ס״ד־לייט געווען צופרידן, אָדער נישט, איז שווער געווען צו דערגיין.

אָרום 7 פאַרנאַכט זענען די פרויען געקומען אין דער ביוראָ פון ס״ד און דאָרט אביערגעגעבן די 45 טויזנט זלאָטעס. גלעט האָט די פרויען וויידער דערקלערט, אַז אָרום שבת אַדער זונטיק וועט ער זיין אין לובלין און ער גלייבט, אַז אים וועט געלונגען צו באַפרייען די מענער. אָזוי ווי ס׳איז שוין געווען נאָך 7 אַזייגער האָט ער די פרויען געגעבן אַ שיין, וואָס האָט זיי דערלויבט אין דער שפעטער שעה צו גיין אין גאַס.

אַז ס׳פאַרטראָגט זיך אויף אַ גירוש איז קלאָר געווען פאַר אַלעמען. אין גאַנץ לובלינער וואַיוווּדזטוווּ זענען דעמאָלט געזומען געוואָרן אין גירוש־אָנגריף אַלע יידישע ישובים. די ביאַלער יידן האָבן זיך אַבער נישט געריכט, אַז ס׳דערנענ־טערט זיך זייער טאָטאַלער אומקום.

פון דער קרייזהויפטמאַנשאַפט האָט מען פאַרשפרייט קלאָגנגען, אַז די ביאַלער יידן מיינט מען נישט. צום אויסזיד־לען זענען באַשטימט נאָר די איינגעוואָנדערטע יידן פון די קלייניע שטעטלעך. דער גרעסטער טייל ביאַלער יידן האָט דעריבער געמיינט, אַז בכלל גרייט זיך אַן אויסזידלונג פון די איינגעוואָנדערטע, ביי וועלכער ס׳וועלן נאָטירלעך מיטגע־ריסן ווערן נישט ווייניק ביאַלער יידן. צו דעם אָבער איז דאָ אַן עצה; גלעלערנט האָט מען דאָס פון דער ערשטער ביאַלער אויסזידלונג און פון דער גרויסער אויסזידלונג אין מעזריטש — באַהאַלטן זיך. דאָס בויען באַהעלטענישן איז דעריבער געווען אין פולן ברען. מ׳האָט נישט געשפּאָרט קיין געלט אויף דעם צוועק, אין יעדן הויז איז געשאַפן געוואָרן אַ באַהעלטענים.

די אָנגעקומענע אַרבעטס־פעאיקע יידן פון די שטעטלעך האָבן באַלאַגערט דעם אַרבעטס־אָמט און געפאָדערט זיי צו־טיילן אַרבעטס־ערטער, ווייל ביי דעם ערשטן ביאַלער גירוש איז דאָס דאָך געווען אַ רעטונג. האָט מען איצט נישט געזאַג־לעווועט קיין געלט צו באַקומען אַן אַרבעטס־קאָרטע.

פרייטיק, ערב סוכות, האָט אין קוואַרטאַל געהערשט אַ שטאַרקע און דענערווירטע באַוועגונג. מ׳האָט געשפירט די נאָענטקייט פון דער גפאָר. די פאַניק האָט פאַרשטאַרקט די ידיעה, אַז פאַרשיידענע באַאַמטע האָבן אָפגענומען ביי די יידישע בעלי־מלאכות אָפילו האַלב־פאַרטיקע אַרבעטן.

אַ גאַנצן טאָג האָבן נאָך די יודענראַטן פון יאַנעווע און קאָנסטאַנטין געזאַמלט גאָלד ביי זייערע לאַנדסלייט, וואָס איז פאַרנאַכט איבערגעגעבן געוואָרן דער ס״ד.

בייטאָג זענען געקומען די אַרבעטערס פון אַ סך אַרבעטס־פלעצער נעמען זייערע זאַכן, ווייל זיי זענען געוואָרן קאָזער־נירט. מ׳האָט גשמועסט וועגן 7 לאָגערן וואָס וועלן זיין אין שטאָט: 1. ביי דער פירמע „סטואג״; 2. ביי דער פירמע „צידּ״; 3. ביי דער „אסטבאן״; 4. ביי דער „וואָסער־ווירק טשאָפּטס־אינספּעקציאָן״ (דאָס איינציקע אָרט וווּ אויך פרויען וועלן זיך געפינען); 5. אויפן פלי־פעלד; 6. אין דער מילי־טערישער בעקעריי און 7. דער גרעסטער לאָגער וועט זיין ביי דער „וווּרמאַבט״, וווּ ס׳וועלן אויך עסן און שלאָפן אַלע אָרבע־טערס פון די פריוואָטע פירמעס, וועלכע ;אָבן דאָס רעכט צו באַשעפטיקן יידן.

די יידן האָבן זיך אייַנגעטיילט אין דריי קאָטעגאָריעס: איינע — די קאָזערנירטע; די צווייטע — וועלכע האָבן זיך צוגעגרייט באַהעלטענישן, צווישן זיי אַ קליינער פראָצענט ביי קריסטן. צווישן די וואָס האָבן זיך געגרייט אויסצובאַ־האַלטן, האָבן זיי דאָך געפונען אויך מענער, וואָס הגם קאָזער־נירט, האָבן זיי דאָך איצט נישט געוואָלט פאַרלאָזן זייערע נאָענטע; די דריטע קאָטעגאָריע איז באַשטאַנען פון יענע יידן, וואָס האָבן נישט געהאַט וווּ זיך אויסצובאַהאַלטן, אָדער האָבן נישט געוואָלט זיך אויסבאַהאַלטן און זענען גרייט געווען אויף אַלץ.

דער צווייטער און לעצטער גירוש

שבת, דעם ערשטן טאָג סוכות (26סטן סעפטעמבער 1942), אַרום 5 אַזייגער פאַרטאָג, האָט מען אין יידישן קוואַרטאַל דערהערט אַ ביקסן־שיסעריי, און ס׳איז קלאָר געוואָרן אַז די בלוטיקע געשעענישן האָבן זיך אָנגעהויבן.

א. אויפן זאמלפלאַץ און אין די גאסן

ווי ס׳האָט זיך אַרויסגעוויזן האָט די גירוש־אַקציע זיך אָנגעהויבן נאָך פאַר 5 אַזייגער פאַרטאָג. וועג מ׳האָט דערהערט די ביקסן־קנאַלעריי זענען שוין געווג יידישע לעבנס געווען פאַרשניטן.

אין דער אַקציע האָבן אָנטייל גענומען: געסטאַפּאָ, שוץ־פּאָליציי, זשאַנדאַרמעריע, פּוילישע פּאָליציי און זעלבער פון דער „לופטוואָפע", וועלכע האָבן אַרום 10 אַזייגער ביינאַכט אַרומגעשטעלט דעם קוואַרטאַל.

ווי נאָר ס׳האָט גענומען בלויען אין דרויסן, האָט זיך אָנגעהויבן דאָס אַרויסיאָגן די מענטשן פון די ווינונגען און זיי טרייבן צום פלאַץ, צום „חזיר־מאַרק", ווו מ׳האָט זיי געהייסן אויסזעצן זיך אויף דער ערד.

אין הייזער, ווו מ׳האָט אַזוי גיך נישט געפּענט די טיר האָט מען זי אויפגעבראָכן. ווי צעווילדעטע חיות זענען די דייטשן אַריין אין די הייזער און צעשלאָגן די מענטשן. ווער פון זיי ס׳האָט געהאָט חשק האָט געלאָזט אין גאַנג די ביקס און ס׳זענען געפאַלן קרבנות. קראַנקע, וואָס זענען געלעגן אין בעט און נישט געקאָנט גיין צום זאַמלפונקט, האָט מען דערשאָסן אין די בעטן.

דער ס״ד־מאַן גלעט האָט באַפוילן דעם יידישן אָרדענונגס־דינסט־מאַן הינך ביאַלער אַריינצוגיין אין אַ ווינונג ביי חיים גאָטלען אין הויף. אויף דער פראָסטער גאַס, און נאָכזען צי דאָרט זענען פאַראַן יידן. ביאַלער איז אַריין אין דער ווינונג און אָנגעטראָפן יידן, וועמען ער האָט געהייסן זיך באַהאַלטן. דעם ס״ד־מאַן האָט ער געמאַלדן, אַז דאָרט זענען נישט פאַראַן קיין יידן. גלעט האָט אָבער נישט געגלויבט און איז אַריין אין דער ווינונג און נאָך באַוויזן צו טרעפן עט־לעכע יידן, וואָס האָבן נאָך נישט באַוויזן זיך צו פאַרשטעקן, און ער איז גלייך אַרויס אין דרויסן און דערשאָסן ביאַלערן אויפן אָרט.

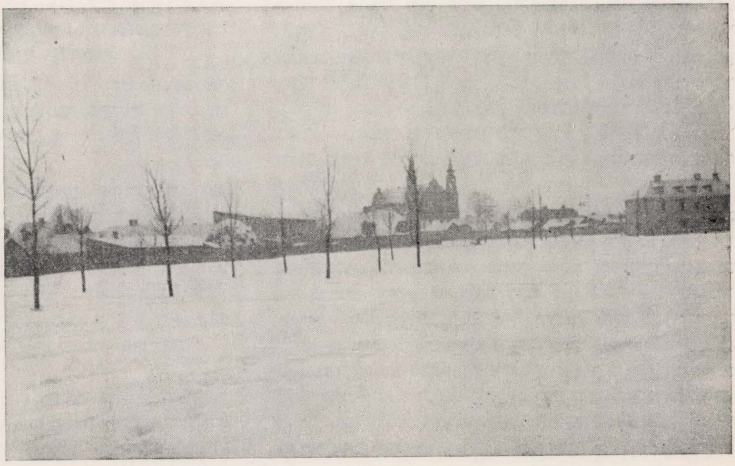
די יידן אויף דער גאַס, וואָס זענען געגאַנגען צום זאַמל־פונקט זענען צעשלאָגן געוואָרן און נישט איינער פון זיי איז דערשאָסן געוואָרן.

אויף דער גאַס זענען אָנגעקומען די דריי שוועסטערס גראָדנער מיט אַ ברודערל און זיך געאיילט צום זאַמלפלאַץ. פאַר זיי איז אויסגעוואָקסן דער שוץ־פּאָליציאַנט פעטערסאָן און ווען ער האָט דערזען דאָס יינגסטע שוועסטערל, אַ וווּנ־דערבאַר שיין קינד, האָט ער אויסגערופן: — אַ שאַד אַזאַ קינד זאָל פאַרן קיין מעזריטש, גלייכער זאָל זי דאָ בלייבן. — ס׳האָט זיך דערהערט אַ שאָס, דאָס קינד האָט זיך אַ וואַקל געטאָן און געפאַלן אויף די ברוק־שטיינער מיט אַ צעשמע־טערט קעפל. די שוועסטערס מיטן ברודערל האָט מען אַוועק־געיאָגט צום זאַמלפלאַץ.

אויפן זאַמלפונקט זענען די יידן געזעסן דערשלאָגענע און פול מיט פחד. יעדע רגע האָבן די דייטשן אויסגעקליבן אַ יידּ, אים אָפּגעפירט אין אַ זייט און דערשאָסן. לעבן דעם הויז פון קריסט שידלאָווסקי האָט זיך געשאָפן אַ לאַנגער בריידער־קבר.

יידיש בלוט איז געפלאָסן אין די ווינונגען, אין די גאַסן און אויפן זאַמלפלאַץ. אומעטום, ווו דאָס אויג האָט נאָר דערגרייכט האָט מען געזען יידישע הרוגים.

צום גרויזאַמסטן האָבן געווילדעוועט דער שוץ־פּאָליציאַנט פעטערסאָן, דער זשאַנדאַרם בוש און דער קאָמענדאַנט פון דער פּוילישער פּאָליציי קוכאַזשעווסקי.

שוק החזירים — מקום ריכוז למגורשים (צולם בחורף 1944/5)

דער חזיר־מארק — זאַמל־פלאַץ בעתן גירוש.
(פאָטאָגראַפירט ווינטער 1944/5)

Pig market. Concentration place for the expelled (photo: Winter 1944/5)

אַ סך באַהעלטענישן זענען באַלד אַנטדעקט געוואָרן דורך די תלינים. די מענטשן זענען אַרויסגעפירט געוואָרן אויפן זאַמלפּלאַץ אונטער אַ האַגל פון קלעפּ, און נישט איינער איז געפאַלן טויט אויפן אָרט.

וועָן אויפן זאַמלפּלאַץ זענען שוין געווען גענוג יידן, האָט מען אָנגעהויבן אויסקלייבן אַרבעטס־פּעאיקע מענטשן (פּרי־ערדיקער פּוילישער פּלי־פּאַרט, לעבן טערעספּאָל).

אויפן פּלאַץ האָבן זיך אָפּגעשפּילט גרויזאַמע סצענעס: מ׳האָט געשלאָגן אָן אויפהער, פּרויען און קינדער זענען גלאַט אַזוי אויסגעשאָסן געוואָרן.

אָט האָט מען געבראַכט דעם סעראָצקער יונגערמאַן זושע גאָלדבערג (אַ חבר פון דער דערמאָנטער גאָדיע שטיינמאַן), וועלכער האָט די גאַנצע צייט געאַרבעט בייַ דער שוץ־פּאָליצייאַנט, וווּ מ׳האָט וועגן אים געהאַט די בעסטע מיינונג. אַ פּאָר שוץ־פּאָליציאַנט, מיט פּעטערסאָנען בראש האָבן אויף אים געטראָגן אַ כעס. הלמאי ער האָט זיי נישט געלאָזט גנבע־נען אין די מאַגאַזינען, וווּ ער האָט געאַרבעט. די יסורים וואָס דער יונגערמאַן איז דורכגעגאַנגען, איידער ער האָט זיך געשיידט מיט דער וועלט, זענען ממש אומבאַשרייבלעך. מיט דרענגער האָט מען אים שטאַרק צעשלאָגן, נאָך דעם האָט מען אים אויסגעשטאָכן די אויגן, אַריפּגעלייגט אויף אַ ברוגעס־בעטאָן און אויפהער וווייטער מערדערלעך גשלאָגן, גע־פייניקט און דערנידעריקט.

דער יונגערמאַן האָט זיך געהאַלטן העלדיש. ער האָט נישט געבעטן קיין רחמים, נאָר געשליידערט אין די פּנימער פון זיינע פייניקערס מוטיקע ווערטער: — איר זענט העלדן — האָט ער געזאָגט — לגבי שוצלאָזע יידן. אָבער די וועלט און אויך יידן וועלן נאָך זען וואָס פּאָר אַ העלדן איר ווען זייַן, ויען איר ווען פּאַרלירן די מלחמה. דאָס האָט די פייניקערס אַריינגעבראַכט אין אַ געפערלעכן גרימצאָרן. דער יונגערמאַן האָט אויסגעהויכט די נשמה אין אומגעהויערע יסורים.

פון די מענטשן, וועלכע זענען געזעסן אויפן זאַמלפּלאַץ האָט מען פאַרלאַנגט, אַז זיי זאָלן אַוועקגעבן דאָס געלט און צירונג, דראָענדיק מיט טויט־שטראָף פאַר נישט אָפּגעבן. אַזוי ווי מ׳האָט זיך משער געווען, אַז מ׳וועט אָפּגעטראָגנספּאָרטירט ווערן אין פאַרניכטונגס־לאַגער טרעבלינקע, האָט קיינער נישט געגומען מיט זיך קיין שום זאַך. ס׳האָט דערנאָך באַלד געטאָן, וואָרעם מ׳האָט גאָר פאַרלאָדן די יידן אויף פורן און געשיקט קיין מעזריטש.

די עלטערע מענטשן און קינדער האָט מען פאַרלאָדן אויף פורן און דאָס יונגוואָרג איז איינגעשטעלט געוואָרן צום אָוועקיאָגן צופוס קיין מעזריטש. צוליב דער גרויסער צאָל פורן, וועלכע זענען געבליבן נישט באַזעצט, איז אויך דאָס יונגוואָרג פאַרלאָדן געוואָרן אויף די פורן.

ס׳האָבן זיך געצויגן פורן אָנגעשטאָפּט מיט יידן, דער־שלאָגענע, פול מיט פּחד, נישט וויסנדיק לכתחילה וווהין מען פירט זיי. ביים סוף פון ביאַלער קרייז, וווּ ס׳געפינען זיך די וואַראָניצער וועלדער, האָט מען פון די פורן אַראָפּגענומען אַ סך יידן, אַריינגעפירט זיי אין וואַלד אַריין און דאָרט דער־שאָסן.

די הרוגים אין די גאָסן און אין די ווינונגען, פון וואָנען זיי זענען אַרויסגעשלייפּדערט געוואָרן דורך די פענצטער, זענען דורך קריסטלעכע אַרבעטערס פון מאָגיסטראַט אָוועק־געפירט געוואָרן אויפן בית־הקברות. נאָך עטלעכע טעג ליגן דאָרט זענען די הרוגים באַערדיקט געוואָרן דורך די קריסט־לעכע אַרבעטערס.

אין יידישן שפּיטאָל, וווּ ס׳האָבן זיך געפונען אַ 15 קראַנקע און צוויי קראַנקן־שוועסטערס, וועלכע האָבן נישט געוואָלט פאַרלאָזן די קראַנקע, זענען אַריינגעפאַלן די געסטאַפּאָ־לייט און פאַראָרדנט די שוועסטערס צו געבן די קראַנקע גוט עסן...

די קריסטן האָבן אויסגענוצט די פינצטערניש פון דער נאַכט און געגומען באַלעבאַטעווען אין די יידישע הייזער. זיי האָבן אַרויסגעשלעפּט וואָס ס׳האָט זיך געלאָזט. זיי האָבן

Abschrift

Stadtverwaltung in Biala Podlaska

Biala Podlaska, den 28 September 1942

Bekanntmachung

Auf Grund der Anordnung des Herrn Kreishauptmanns vom 24.d.Mts. gebe ich hiermit zur Kenntnis der Bevölkerung, dass das Betreten des ehem. Judenviertels ohne besonderen Ausweis unbedingt verboten ist.

Plünderungen von Häusern, Geschäften usw. werden mit dem Tode bestraft.

Der Bürgermeister
(-) Ing. A. Walawski

Za zgodność odpisu

Przewodniczący
Miejskiej Rady Narodowej
w Białej-Podlaskiej

איסור לגויים להיכנס לרובע היהודים

פאַרבאָט פאַר נישט־יידן צו באַ־טרעטן דעם געווועזענעם יידישן קוואַרטאַל.

Notice forbiding gentiles to enter the Jewish quarter.

אפילו אראפגעצויגן די קליידער פון די הרוגים וואס זענען געלעגן אין די גאסן.

זונטיק, דעם צווייטן טאג סוכות, זענען איינגעלאדן געווארן אין יידישן קווארטאל אריין אלע רייכס־דייטשן און פאלקס־דייטשן, וועלכע זענען געקומען מאסנוויז אין בגדי יום־טוב. זיי האבן געווענדערט איבערן קווארטאל, זוכנדיק באהאלטענע יידן. פאר אין וועג האבן זיי שוין בארויבט די יידישע הייזער פון שענסטן אן בעסטן.

די דייטשן האבן אבער פעסטגעשטעלט, אז א גרויסער כראצענט יידן האט זיך נישט צוגעשטעלט אויפן זאמלפלאץ. האבן זיי גיבערענגט שפיר־הינט כדי צו אנטדעקן די יידן אין די באהעלטענישן. ס׳האט זיך געשטעלט א פרישער טאג פון בלוטיקער ארבעט פאר די רוצחים. ס׳האבן זיך איבערגעזוכט חזרט די סצענעס פון ערשטן טאג, אומעטום זענען געלעגן יידישע קרבנות און בלוט האט זיך געגאסן טייכווייז.

די קריזיהויפטמאנשאפט האט ענגומען פון די לאגערן יידישע ארבעטער, וועלכע האבן אנגעהויבן ארויסצוטראגן פון די פארלאזטע הייזער דאס האב־און־גוטס און עס איבער־פירן אין שול און בית־המדרש אריין.

Odpis

Zarząd Miejski w Białej-Podlaskiej
Zakład Oczyszczania Miasta

Zarząd Miejski
w Białej-Podlaskiej
29.WRZ.1942
L.dz.3942/42

Meldunek
Do Pana Burmistrza
m. Białej-Podlaskiej

Na zarządzenie p.Burmistrza z dnia 26.IX rb. Nr.dz.3996/42,donoszą że żaden z robotników Z.O.M. nie jest z pochodzenia żydem,jak również na terenie zabudowań Z.O.M.żaden z żydów nie ma żadnego schronienia.-

Jednocześnie nadmieniam,że wydałem polecenie robotnikowi Z.O.M.Janowi Grabowskiemu zamieszkałemu w budynku Z.O.M. by bezwzględnie żadnemu żydowi nie pozwolił na zatrzymanie się w Z.O.M.,w wypadku gdyby miały miejsce takie wypadki - żydów skierowywał. wprost do najbliższego posterunku żandarmerji, a nie wypuszczał ich swobodnie.-

Kier.Z.O.M.(-)W.Iwanicki

Biała-Podlaska dnia 29.IX.1942 r.

Za zgodność odpisu

Przewodniczący
Miejskiej Rady Ns. odowej
w Białej-Podlaskiej

פקודת ראש העיר א. וואלבסקי ועוזרו וו. איוניצקי, אחרי הגירוש, לתפוס יהודים ולמסרם לג׳נדרמריה.

פאראדענונג פון בירגערמייסטער א. וואלאווסקי און זיין מיטארבעטער וו. איוואניצקי, נאכן גירוש, וועגן פארהאלטן יידן און איבער־געבן זיי דער זשאנדארמעריע.

Order of Town Mayor A. Walawsky and his assistant W. Iwanitzky, after expulsion, to intercept Jews and hand them over to the gendarmerie.

ווו די יידישע ארבעטערס זענען ארייגעקומען אין א ווויגונג, האבן זיי באלד אויסגערופן: „מענער, קומט ארויס!" און די מענער וואס האבן דערהערט זייער רוף האבן זיך אנגעשלאסן צו דער ארבעטס־גרופע און פארנאכט זענען זיי מיט אין די לאגערן. ווו נאר די יידישע ארבעטערס האבן געהאט א מעגלעכקייט האבן זיי צעמאלדן, אז בילא איז יידן־ריין, און, אז מ׳מוז ביינאכט אוועק קיין מזוריטש.

אין יידישן שפיטאל זענען די געסטאפא־לייט געקומען א צווייט מאל און גייענדיק פון בעט צו בעט אויסגעשאסן אלע קראנקע. אויך די צווייי קראנקן־שוועסטערס האבן געטיילט דעם גורל פון די קראנקע.

אין שפיטאל איז אויך אנטדעקט געווארן א באהעלטענעניש און די יידן זענען דארט דערשאסן געווארן אויפן ארט. צוויישן די דערשאסענע האט זיך געפונען דער יודענראט־פארזיצער אליעזר צעלניקער.

די יידן וועלכע מ׳האט דעם צווייטן טאג פון גירוש צונויפ־געזאמלט אויפן זאמלפלאץ האט מען אויך אוועקגעשיקט קיין מזוריטש.

די וועגן וואס האבן געפירט קיין מזוריטש זענען פול געווען מיט יידישע קרבנות. וועמען ס׳האט זיך נאר געגלוסט, האט פארהאלטן די וואנדערנדיקע יידן און זיי איבערגעגעבן אין די דייטשע הענט. אזוי זענען ביים סטיישיניץ פארהאלטן געווארן די שוועסטערס גראבמאן און דער „זאנדערדינסט" האט זיי דארט דערשאסן אויפן ארט.

פון דינסטיק אן, דעם פערטן טאג פון גירוש, האט מען אויפגעהערט שיסן יידן. די געסטאפא האט איבערגענומען די פארוואלטונג איבערן געווענדעם יידישן קווארטאל. אין די גאסן האבן זיך באוויזן מעלדונגען, אז די יידן קאנען פרייי־וויליק מארשירן קיין מזוריטש ביז דאנערשטיק דעם 1טן אקטאבער 1942. יעדן ייד וואס מ׳וועט נאך דעם טערמין אנטרעפן אין ביאלער קרייז וועט דערשאסן ווערן.

און ווירקלעך האט מען די טעג נישט געשאסן קיין יידן. סיי די, וואס האבן זיך פרייוויליק צוגעשטעלט און סיי די, וואס מ׳האט ארויסגעקראגן פון די באהעלטענישן, האט מען אפגעשיקט קיין מזוריטש.

פון די מענטשן, וועלכע האבן זיך פון דינסטיק אן אליין צו־געשטעלט צום גירוש, האט די געסטאפא אויסגעקליבן א גרופע פון 50 מאן צום רוימען די הייזער אין יידישן קווארטאל. צווישן זיי האבן זיך געפונען: די צוויי פרויען: מאטל צוקער (פרויעם צוקערס פרוי) און מאשע געלבורד (יאסעלע וואהי־נערס א טאכטער); די מענער: יצחק עקשטיין (שערער), יצחק כהן, מיט זיין זון גדליהו, חנינא קאשעמאכער, נח ראזינענק, אנטשל בעקערמאן, די ברידער בעקערמאן (יוסף סאניעס זון), שמואל ליבערמאן (טריקאטאזשניק פון שעד־לעץ), יצחק גראבמאן, ברוך פייגנבוים, פאלאסעצקי (א סטא־ליער פון לאמאז), דוד־ל געלטמאן, שלמה צוקער (מאטל צוקערס זון), שמשון יוסטמאן, שלמה שטיינגארט (מאטל אריהס זון) א״א.

די אַרבעטערס זענען אייַנגעקוואַרטירט געוואָרן אין די באַראַקן, וואָס האָבן זיך געפונען אויף שבתי פינקלשטיינס פלאַץ (די באַראַקן זענען דאַרט אויפגעשטעלט געוואָרן אַנהייב זומער 1942 און ביזן גירוש האָבן דאָרט געווינט יידן, וואָס זענען כסדר באַייטיקט געוואָרן פון די גאַסן, וואָס האָבן זיך געפונען אויסער דעם אַגגעצייכנטן יידישן קוואַרטאַל). אויף ביינאַכט פלעגט מען אַריינלאָזן די אַרבעטערס אין די באַראַקן, פאַרהאַקן טירן און פענצטער מיט ברעטער און די שטאָטישע פייערלעשערס האָבן זיי געהיט ביז פאַרטאָג, וועו מ׳פלעגט זיי אַרויסלאָזן צו דער אַרבעט.

די ערשטע באַשעפטיקונג פון אָט די אַרבעטערס איז געווען אַרומצוגיין און פאַרקלאַפן אַלע יידישע הייזער. נאָכ־דעם האָבן זיי אַנגעהויבן גיין פון הויז צו הויז און אַלץ אויסרוימען. די זאַכן האָט מען אָפגעפירט אין ספעציעל אייַ־געאַרדנטע מאַגאַזינען, פון וואַנען די מער וועדטפולע זענען שפעטער אָפגעטראַנספאַרטירט געוואָרן קיין דייטשלאַנד.

א גרויסער טייל פון זיייער אַרבעט איז אין די ערשטע וואָכן פון גירוש באַשטאַנען אין גראָבן קברים, טאָקע דאָרט אויפן פלאַץ.

ווי נאָר ס׳איז אַוועק דער דאַנערשטיק, האָט זיך צוריק אַנגעהויבן דאָס שיסן פון יעדן אַנגעטראָפענעם ייד. דאָס־מאָל בלויז דורך דער געסטאַפּאָ, וועלכע האָט דעם פלאַץ אין יידישן קוואַרטאַל פאַרוואַנדלט אין א בית־הקברות.

אייגנטלעך איז נישט געווען קיין אונטערשייד צווישן דעם בית־הקברות אויפן פלאַץ אין יידישן קוואַרטאַל און דעם אָפּיציעלן בית־עלמין, וויייל דער דייטשער וואַנדאַליזם האָט אויך אַהין דערגרייכט, אָלע מצבות און קברים־פאַרמויערונגען זענען צעהאַקט געוואָרן אויף שטיקלעך און פאַרנוצט געוואָרן צו פאַרשיידענע צוועקן.

די 50 יידישע אַרבעטערס בייַ דער געסטאַפּאָ זענען געווען עדות פון גענוג גרוילהאַפטע סצענעס. טאָג־טעגלעך האָט מען געבראַכט אין די באַראַקן אַריין יידן, פאַר וועלכע זיי האָבן געמוזט צוגרייטן אַ מאָסן־קבר. פאַרנאַכט פלעגט מען די קר־בנות פאַרווויזן, בלויז אין די אונטערוועש, צופירן צום גרוב און דערשיסן. די איבעריקע קרבנות, וועלכע האָבן געוואָרט אויף זייער ריי, פלעגן הערן דאָס געשיסעריי און דורך די באַראַק־שפאַלטן זענען וואָס ס׳דערוואָרט זיי אָט באַלד.

וועו די שיסעריין האָבן זיך געענדיקט, זענען די יידישע אַרבעטערס געלאָפן מיט די לאָפּאַטעס פאַרשיטן דעם מאָסן־קבר.

אָט האָט מען געבראַכט אויפן פלאַץ דעם יודענראָט־מיטגליד דוד קאַנטאָר מיט זיין טאָכטער שרה. ער האָט זיך געבעטן ביים געסטאַפּאָ־מאַן, וואָס האָט בשעתו נישט איין מתנה באַקומען פון קאַנטאָרס האָנט, אַז ער זאָל זיי לאָזן לעבן, וווייל זיי זענען יונג און קאַנען נאָך אַרבעטן. ס׳האָבן זיך דערהערט עטלעכע רעווואָלווער־שאָסן און צוויי לעבנס זענען אויסגעלאָשן געוואָרן.

די פרוי שיינדל קאַרבלום, וועלכע מ׳האָט אַהער גע־בראַכט מיט איר מאַן יעקב האָט פאַרגעשלאָגן אַוועקצוגעבן זייער גאַנץ פאַרמעגן, אַבי מ׳זאָל זיי שענקען דאָס לעבן, אַבער דער געסטאַפּאָ־מאַן האָט זיך צינים צעלאַכט און געלאָזט אין גאַנג זיין אויטאָמאַטיש געווער.

די פרוי עטל רייכטער האָט געבעטן אַ יידישן אַרבעטער, אַז זיי זאָלן נישט דערציילן וועגן איר טראַגישן סוף איר זון, וועלכער האָט זיך געפונען אין אייַנעם פון די ביאַלער לאַגערן, דעם זעלבן אָוונט האָט מען איר אַרויסגעפירט פון באַראַק, בלויז אין העמד, און דערשאָסן.

נישט איין אַרבעטער האָט געזען אויף דעם פלאַץ שיסן

כּבר הגיטו (גן שבתי). באמצע — הצריפים שלתוכם הכניסו את היהו־דים לאחרי שהוציאום ממעונותיהם. אחרי הגירוש, שוכנו שם עובדי הגסטפו. במקום זה גם עצרו את היהודים שנחטפו בזמן הגירוש ער שהרגו אותם ביריות באותו המקום בערבים. מימין — ביתו של חנינא קאשעמאכער, שבו דרו אח״כ עובדי הגסטפו; משמאל — ביתו של מוטל מינץ.

דער געסטאַפּאָ־פלאַץ (שבתי־גאָרטן) אינמיטן די באַראַקן, ווּוהין מ׳האָט אַריינגעשטופט די יידן נאָכן אַרויס־וואַרפן זיי פון די ווויינונגען. נאָכן גירוש, אינסטאַלירט דאָרט די געס־טאַפּאָ־אַרבעטערס. דאָ אויך ג׳ע־האַלטן פאַרשפאַרט די פאַרהאַלטע־נע יידן בעתן גירוש ביזן דער־שיסן זיי פאַרנאַכט דאָרט אויפן פלאַץ. רעכטס — דאָס הויז פון חנינא קאַשעמאַכער, וווּ ס׳האָבן זיך שפעטער אויפגעהאַלטן די געסטאַפּאָ־אַרבעטערס; לינקס, דאָס הויז פון מאָטל מינץ.

Ghetto square (Shabse's garden). In the centre the sheds where Jews who were driven out from their flats, were quarterd. After the expulsion — a dwelling place for gestapo workers. Here Jews intercepted during the expulsion were imprisoned till evening, and shot there. Right — the house of Hanina Kashemacher where gestapo workers lived afterwards. Left — the house of Motl Mintz.

זיין אייגענע פרוי, זיינע קינדער און זיינע נאָענטסטע, וועלכע מ׳האָט אַנטדעקט אין באַהעלטענישן. ער האָט געקוקט פאַר־שטיינערט און האָט געשווינגן. און אָזוי האָבן אויך די קרבנות געשווינגן, ווייל דער מינדסטער אַנדייט, אַז דאָס שיסט מען אַ נאָענטן האָט אויך זיי געקאָנט ברענגען דעם טויט.

און אָזוי האָט מען אין די אויגן פון אַרבעטער חנינא קאָשעמאַכער געשאָסן זיין פרוי פערל. דער אַרבעטער שמואל ליבערמאַן האָט פאַרשאָטן אין קבר דעם צאָפלדיקן קערפער פון זיין זון. נח ראַדזינעק האָט צוגעזען ווי מ׳האָט געשאָסן זיין ברודער אברהם.

געווען אַ פאַל ווען מ׳האָט געבראַכט צום שיסן דעם מיט־אַרבעטער פון יודענראַט אידל צימבאַליסט מיט זיין שוואַנ־גערנדיקער פרוי נחמה (משה שענקערס טאָכטער). נאָך לאַנגע באַמיאונגען פון די אַרבעטערס איז געלונגען צו פועלן ביים געסטאַפּאַ־מאַן, אַז מ׳זאָל צימבאַליסטן נעמען צו דער אַר־בעט. אינמיטן דער אַרבעט האָט אים אָבער באַמערקט אַ צווייטער געסטאַפּאַ־מאַן און אים צוריק אַרייַנגעטריבן אין בארַאַק פון די פאַרהאַלטענע יידן צום שיסן. וועג די אַרבע־טערס האָבן ביי אים דעם געסטאַפּאַ־מאַן געבעטן רחמים, אַז ער זאָל צימבאַליסטן צוגעמען צו דער אַרבעט, האָט ער זיי געזאָגט, אַז ער קאָן גאָרנישט העלפן, ווייל אים דער יידּ איז דאָ געבראַכט געוואָרן צוזאַמען מיט זיין פרוי; אויב ער וועט בלייבן אַרבעטן, וואָס זאָלן זיי טאָן מיט דער פרוי? זיי קאָנען נישט און ס׳איז זיי נישט דערלויבט אין אַזאַ פאַל צו צעשיידן מאַן און פרוי. און מ׳האָט זיי טאַקע נישט צעשיידט, נאָר צו־זאַמען געשליידערט אין קבר.

געווען אויך פאַלן וועו פאַרהאַלטענע יידישע מיידלעך זע־נען געצוווּנגען געוואָרן צו טאַנצן נאַקעט פאַר דעם צוגע־גרייטן קבר, ביי וועלכן מ׳האָט זיי דערנאָך דערשאָסן.

דער גאַנצער פלאַץ דאָרט מיט אַלע שכנישע הויפן זענען פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ יידישן בית־עלמין.

ב. אין באַהעלטענישן און אנדערע רעטונגס־מיטלען

די באַהעלטענישן זענען געמאַכט געוואָרן אויף פאַרשיי־דענע ערטער, נאָך גאַנצע נעכט אַריינקלערן אין דעם ענין. אָזוי האָט מען אין קעלערס אויפגעמויערט וועגט, וואָס האָבן דעם קעלער צעטיילט אין צוויי טיילן. איין טייל איז ווייטער געבליבן ווי געווען, אָבער אין צווייטן טייל האָט מען זיך אַרייַנגעקראָכן דורך אַן אויפגעהויבענער ברעט אין דער שטוב־פאָדלאָגע. קעמערלעך אין די ווינונגען האָט מען פאַרשאַ־לעוועט און געמאַכט אַ געהיימען אַריינגאַנג אין דער וואָגט, וואָס איז פאַרשטעלט געוואָרן מיט אַ בעט, אָדער מיט אַ שאַפע. פאַרשיידנאַרטיקע נאָרעס זענען געשאָפן געוואָרן אויף בוידעמער און אין שטאַל.

כמעט אין אַלע באַהעלטענישן האָט געהערשט אַ גרויסע ענגשאַפט, ווייל אין דער לעצטער רגע האָט מען געמוזט אַרייַנלאָזן אין זיי מענטשן, אויף וועלכע מ׳האָט זיך נישט גערייכט. אין די באַהעלטענישן, וואָס האָבן זיך געפונען אויף די בוידעמער זענען די מענטשן גענאָטשעט צוליב דער גרויסער היץ. די ערגסטע צרה איז געווען מיט די קליינע קינדער, וואָס האָבן כסדר געווויינט און געקאָנט לייכט פאַר־ראָטן דאָס באַהעלטענישׂ, זענען אויך געווען פאַלן, וועו אַזעל־כע קינדער זענען פשוט דערשטיקט געוואָרן.

די יידישע אַרבעטערס ביי דער גסטאַפּאַ אין קוואַרטאַל האָבן שפעטער געפונען טויטע קינדער אויף די בוידעמער, אין קעלערס, אין קעמערלעך און אין שטאַל. געווען אויך אַ באַהעלטענישׂ, וווּ די פרוי רבקה בערעזווסקי (דער מיי־דלשער נאָמען, טאָכטער פון שפּסעלע סטאָליער) האָט באַ־קומען געבורט־וויין און צוליב אירע געשרייען, האָט איר געטראָפן דער זעלבער גורל וואָס די פרייער־דערמאָנטע קינ־דער, מ׳האָט זי דערשטיקט (אין הויז פון חיים בעקער, אויף פראַסטע גאַס).

אויף אַ שטיקל צייט זענען אין די באַהעלטענישן געווען אַנגעגרייט עסן און וואָסער, אָבער ווי לאַנג האָט מען דאָס געקאָנט אָזוי ליגן? בפרט, אַז צו הילף די דייטשן זענען געקומען די פוילישע פּייערלעשערס, וואָס האָבן געאָרבעט גאָר פלייסיק ביים אַנטדעקן יידישע באַהעלטענישן. זיי האָבן אפילו אַראָפגערין די דעכער אין טייל הייזער, ווו זיי האָבן געהאַט אַ פאַרדאַכט, אַז דאָרט געפינט זיך אַ באַהעלטענישׂ.

אין אַ סך באַהעלטענישן איז מען געלעגן לאַנגע טעג און נישט געווּסט וואָס ס׳קומט פאַר אין גאַס. און האָט שוין אייניגער ריזיקירט אַרויסצוגיין כדי עפעס געווויר צו ווערן, איז ער על־פּי־רוב מער נישט צוריקגעקומען, מ׳האָט אים פאַר־האַלטן און דערשאָסן.

ס׳זענען געווען ערטער, ווו מענטשן זענען געלעגן חד־שים. אין אַ בוידעם־באַהעלטענישׂ ביי חיים בעקער אין הויז, זענען מענטשן געלעגן ביז דער העלפט יאַנואַר 1943 — העכער דריי און אַ האַלבן חודש. וועו די יידישע אַרבעטערס פון קוואַרטאַל האָבן זיי איינמאָל באַמערקט, זענען די מענטשן שוין געווען אין אַ שרעקלעכן מצב. אַ גוט באַהעלטענישׂ איז דאָס געווען, איינגעאָרדנט מיט בעטגעוואַנט איז זיי נישט גע־וען שטאַרק קאַלט, און אויך עסן האָט זיי געקלעקט אויף דער גאַנצער צייט. צוגוץ איז זיי געקומען אַן אויוון מיט טשאַלנטער, וואָס האָט זיך געפונען אין דעם הויז, נאָך פון ערב סוכות. אַ צרה נאָר האָבן זיי געהאַט מיט וואָסער. וועו זיי האָבן אויפגאָל באַמערקט פון באַהעלטענישׂ־אַרויס די קוואַרטאַל־אַרבעטערס טראָגן וואָסער, האָבן זיי געגומען רופן צו זיי, אַז זיי זאָלן זיי געבן וואָסער. די אַרבעטערס האָבן דעם פאַרנאַכט זיי פאַרזאָרגט מיט געוגג וואָסער און עסן. וועו מ׳האָט זיי געפרעגט פאַרוואָס זיי גייַען נישט קיין מעז־ריטש, האָבן זיי געענטפערט, אַז זיי ווילן דאָ איבערוואַרטן ביז איבער נייַ־יאָר, אפשר וועט דאָך קומען אַן ענדערונג אין דער לאַגע פון די יידן.

נישט קענענדיק זיך דערוואַרטן אויף דער ענדערונג, זענען זיי אין עטלעכע וואָכן אַרום אַרויס פון באַהעלטענישׂ. אייניציקווייז זענען זיי אַוועק קיין מעזריטש. אָהין איז אָבער אַנגעקומען בלויז אייניגר — דער יונגערמאַן עקערמאַן (שיימע

שנייַדערס איידעם). די איבעריקע האָבן, ווייַזט אויס, געפונען דעם טויט אויפן וועג.

אין אַ צווייט באַהעלטעניש (אויף אַ בוידעם אין הויז פון משה יצחק בידערמאַן, יאַנעוועור 1943), האָט מען אין מאַרץ 1943 געפונען עטלעכע טויטע יידן. ס׳איז שווער געווען פעסטצושטעלן די סיבה פון זייער טויט.

די יידן, וואָס האָבן זיך אויסבאַהאַלטן בייַ קריסטן, האָבן אויך דאַרט נישט געקאָנט לאַנג אייַנזיצן. די קריסטן האָבן מורא געהאַט זיי צו האַלטן, ווייַל ס׳האָט זיי דערפאַר גע־ דראָט טויט־שטראָף. אייַנציקוויין האָבן זיך די יידן אין פאַר־ לויף פון וואַכן געצוויגן קיין מעזריטש. אויסבאַהאַלטענע יידן אין די דערפער האָט מען כמעט אַלע פאַרהאַלטן און דער־ שאָסן.

אַ נישטיקער פראָצענט פון די ביאַלער יידן האָט זיך געפרווועט ראַטעווען דורך באַזאָרגן זיך מיט קריסטלעכע פאַס־ פאַרטן, די אַזוי־גערופענע „קענקאַרטעס״, אָבער אויך דאָ האָט מען זיך אַנגעטראָפן אויף גרויסע שווערקייטן. פאַר די „קענקאַרטעס״ האָט מען געמוזט באַצאָלן לעגענדאַרע סומעס, און אויף טריט און שריט איז מען שאַנטאַזשירט געוואָרן דורך קריסטן, וועלכע האָבן צוגענומען די לעצטע גראָשנס, און לסוף איז מען צוריקגעקומען אין געטאָ.

נאָך דער מלחמה איז פון די ביאַלער, וואָס האָבן זיך פאַרזאָרגט מיט „קענקאַרטעס״ און זענען אַנגעאַנגען פאַר אַריער, געבליבן לעבן: גוטשע גאָלדפעלד, מיכאָאַ האָפער מיט זיין פרוי און טאָכטער, מאַניע וואַרם און איר ברודער לייבל, עמיל וויינבערגער, בערל סאַנדלאַרזש מיט זיין פרוי און טאָכטער העלא, קרוסע ראָזנשיין מיט אירע טעכטער אידא און חנה, חיים פרידמאַן, אַדוו. לעאָן גאָלדפאַרב, בראָניע פוקס א״א.

יונגע פרויען האָבן געמאַכט באַמיאונגען צו ווערן גע־ שיקט אויף אַרבעט קיין דייטשלאַנד ווי קריסטינס, אָבער ס׳איז זיי נישט געלונגען. פרויען וועלכע האָבן זיך געלאָזט פאַרן אויף די באַנען, כדי געכאַפט צו ווערן אויף אַרבעט קיין דייטשלאַנד, האָבן זייער ציל נישט דערגרייכט. נישט האָבנדיק בייַ זיך קיין דאָקומענטן, כדי צו באַווייַזן פון וואַנען זיי שטא־ מען, האָבן זיי אָנשטאָט זייער טרוים צו ווערן אַרבעט־ שקלאַפינס אין דייטשלאַנד געפונען דעם טויט. ווי מ׳האָט דערציילט, זאָל זיך אויך דאָבע אַלטבירד (נעט אַלטבירס טאָכ־ טער) האָבן געפונען צווישן אָט די קרבנות.

געציילטע זענען אָוועק אין די וועלדער, מיט דער האָפע־ נונג זיך אָנצושליסן צו די רוסישע קריגס־געפאַנגענע, וואָס זענען אָנטלאָפן פון די דייטשע געפאַנגען־לאָגערן, ווי די פאַמיליע פון קצב עפלבוים פון דער יאַנעוועור גאָס. אויך דאָ איז דער סוף געווען אַ טראָגישער. די קריגס־געפאַנגענע, וואָס האָבן נישט געפירט קיין שום פאַרזאָגישע אָקציעס קעגן די דייטשן, האָבן בייַ די יידן אָלץ צוגענומען, געלאָזן זיי נאָקעט און באַרוועט, און פון זיך אָוועקגעטריבן.

יחידים האָבן זיך געמאַכט באַהעלטענישן אין די וועלדער, יעדע נאַכט זענען זיי אַרויסגעגאַנגען צו אַ נאַענטער פויערי־

שער שטוב און געקויפט עטוואָס צום עסן. אָבער אויך דאָ אין וואַלד האָט פאַרפאַלגט דער טויט. די יידן זענען אָדער אויס־ גמאַרדעט געוואָרן דורך די קריסטן אָדער דורך די דייטשן. אָזאַ פאַל איז געשען מיט אַ בונקער אין האָליער וואַלד, ווו זומער 1943 זענען דערשאָסן געוואָרן דורך דער שאָנדאַר־ מערייַ די ברידער שניידערמאַן (רחל לאהס זין, בריסקער גאַס 14), חנן טענענבוים (דוד בעקערס זון), הינד כהן (יצחק כהנס זון) און אַ מעזריטשער יונגערמאַן. אַ קריסט פון דאָרף סעלץ האָט אויסגעגבן זייער בונקער דער זשאָנדאַר־ מערייַ.

נאָך דער באָפרייאונג פון ביאַלע דורך דער רוסישער אַרמיי, אין יולי 1944, זענען צוריקגעקומען פון באַהעלטע־ נישן: בעריש אורבאַך, רבקה באַכראַך, פייוול בוכהאַלטער, שמואל גוואַזדאַ מיט זיין פרוי, רוזשקא דזשענטשאָל, שרה ווי־ זנפעלד, אסתר וויינשטיין, אברהם נוכאָוויטש מיט זיין שוועס־ טער רבקה, נחמיה פאָטשטאַרוק, משה יוסף פייגנבוים, חיה פעלדמאַן מיט אירע צוויי זין יצחק און שמואל, יצחק פרידמאַן, נח ראַדזינעק, גדליהו רידלעוויטש, משה שטיינבערג מיט זיין שוועסטער עלקע און עלקע שליטערמאַן.

ג. אין די לאגערן

מיר האָבן שוין פריער דערמאָנט וועגן דער וועלט, אַז אין שטאָט האָבן געדאַרפט זיין זיבן לאָגערן. בעתן גירוש האָט זיך די וועלט ארויסגעוויזן פאַר אַ ריכטיקע. דער רוב מע־ נער וואָס האָט אָנגעהערט צו די לאָגערן, אָדער צו די פרי־ וואָטע פירמעס, וואָס זענען אָנערקענט געוואָרן דורך דער מאַכט, האָט זיך ביים אָנהייב פון גירוש געפונען אין די לאָ־ גערן און זענען נישט אונטערליגן דער אויסזידלונגס־אַקציע. אין די ערשטע טעג פון גירוש האָט זיך אַ געווויסע צאָל יידן אַרייַ־ באַקומען אין די לאָגערן, אַ טייל פון זיי איז געלונגען דאָרט צו בלייבן, אָנדערע זענען אויבערגעגאַנגען געוואָרן דער עסטאַפּאַ און זענען דערשאָסן געוואָרן.

די גרעסטע צאָל יידן איז קאָנצענטרירט געווען אין לאָ־ גער בייַ דער „וועראַכט״, וואָס האָט זיך געפונען אויפן וואַר־ שעווער שאָסיי, לעבן די קאַזאַרמעס פון אַמאָליקן 34סטן פולק.[1] מיטן לאָגער האָבן אָנגעפירט דער שטאָבסצאָלמייסטער זעמאַן און אָבערצאָלמייסטער שילף. פאַר אַן „אָבערוידע״ האָבן זיי באַשטימט דעם יידּ סאָקאָלאָווסקי.

אין דעם לאָגער האָבן זיך געפונען וואַרשטאַטן פון סטאָ־ ליעריי, שלאָסעריי, שוסטעריי אָן שנייַדעריי, אין וועלכע ס׳זע־ נען באַשעפטיקט געוואָרן אַ צאָל יידישע אַרבעטערס.

יעדן פרימאָרגן פלעגט אַ מיליטעריש וואָך אָוועקפירן פון לאָגער עטלעכע הונדערט יידן אין לאָגער „וויינעטא״ אויף דער וואַליע, וואָס איז געווען אָן אָפּטיילונג פון לאָגער ביים 34סטן פולק, דאָרט פלעגן די יידן אַרבעטן בייַ פאַרשיידענע שוואַרצע אַרבעטן. און דערפאַר באָקומען עסן. פאַרנאַכט פלעגן

[1] דער לאָגער איז אויספירלעך באַשריבן געוואָרן, וויייל דער מחבר האָט זיך דאָרט געפונען פון צווייטן גירוש־טאָג אָן ביזן סוף.

זיי. די דייטשע זעלנער צוריקברענגען אין צענטראַל־לאַגער. יידישע אַרבעטערס, וואָס האָבן פריער געאַרבעט אין פריוואַטע פירמעס, וואָס זענען דורך דער מאַכט אַנערקענט געוואָרן פאַר וויכטיק, פלעגן אויך אַוועקגעפירט ווערן צו דער אַרבעט אין פאַרנאַכט צוריקגעבראַכט דורך דעם יידישן אָרדענונגס־דינסט, פון וועלכן אַ טייל האָט זיך אין אַפּגענומען אין לאַגער. דאָס מיטאָג־עסן פלעגט מען זיי אַוועקפירן צום אַרבעטס־אָרט.

דייטשע זעלנער פלעגן קומען יעדן פרי אין לאַגער און נעמען גרופּעס יידן צו דער אַרבעט אין מיליטעריש אייַנהייטן. די געבליבענע יידן אין לאַגער האָבן געאַרבעט בייַ פאַרשיידענע שוואַרצע אַרבעטן.

שוין זונטיק, דעם צווייטן טאָג פון גירוש, האָט דער לאַגער געהאַט אַ ידישע לויה. דער יונגערמאַן חיים האָפּער האָט זיך געהאָנגען, הערנדיק, אַז זיין פרוי און קינד זענען אויס־געזידלט געוואָרן.

אין די טעג פון דער אויסזידלונג, ווען מ׳האָט במשך פון עטלעכע טעג דערלויבט די געבליבענע יידן אין ביאַלע צו מאַרשירן פריי קיין מעזריטש, פלעגן זיך בייַם לאַגער פון דער „וועראַכט״ אויפן וואַרשעווער שאָסיי אַרומשלייכן בייַטאָג קליינע ייִדישע יינגעלעך. בייַנאַכט פלעגן זיי דורכקריכן די פלויטן פון שטעקיקן דראָט אַרום לאַגער, אַריינכאַפּן זיך צו די פאַטערס, דאָרט אינערגענעטיק די נאַכט, און פאַרטאָג זענען זיי פון דאָרט נעלם געוואָרן.

אין לאַגער אויפן פלי־פעלד, וווּ ס׳זענען טעטיק געווען די דייטשע פירמעס „מאיער״, „בענץ״ און „זאגער־וועראַנע״, האָבן די יידן געאַרבעט בייַ בוי־און קאַנאַליזאַציע־אַרבעטן. אַ גרויסע צאָל אַרבעטערס זענען באַשעפטיקט געווען בייַם לאָדן אין וואַגאָנעס האָלצשטאַנגען פאַר קוילנגרובנס. דער רעזשים איז דאָרט אין אָנהייב געווען דערטרעגלעך, אָבער שפּעטער איז דאָרט געוואָרן אַ געפערלעך אָרט פאַר יידן. טאָג נאַך טאָג פלעגן אָפּגעשוואָכטע יידן געבונדן ווערן מיט דראָט, אַרויפגעווארפן אויף אַ וואָגן און צוגעשטעלט געוואָרן דער גע־סטאַפּאָ אין געסטאָ, וווּ זיי זענען דערשאָסן געוואָרן.

אין דעם לאַגער האָט דער רימער יצחק ווינדערבוים מיט אַ ראַזיר־מעסער זיך אויבערגעשניטן דעם האַלדז און עטלעכע שעה זיך געמאַטערט אין יסורים, ביז אַ דייטשע קויל האָט אַ סוף געמאַכט צו זיין לעבן.

אין דעם לאַגער פון דער וואַסער־ווירטשאַפט זענען די מענער באַשעפטיקט געווען בייַ מעלאַראַציע־אַרבעטן און די פרויען מיט די קינדער — בייַ פעלד־און גאַרטן־אַרבעטן. מיטן לאַגער האָט אַנגעפּירט דער דייטשער אינזשיניער גרי־נענפעלד, וועלכער האָט אויסגעפּרעסט פון די יידן אַלע זייערע קאַסטבאַרקייטן. דער רעזשים דאָרט איז געווען צו דערליידן. דער לאַגער האָט זיך געפונען בייַם טייך.

אין דער דייטשער בעקעריי האָבן די יידן געאַרבעט בייַ פאַרשיידענע אַרבעטן. מיטן לאַגער האָט אַנגעפּירט דער דייטש האַנאק. אויך ער האָט אַנגעוריבט גענוג ייִדיש האַב־און־גוטס פון זיינע ייִדישע אַרבעטערס. די קליינע צאָל ייִדישע אַרבע־טערס האָט זיך דאָרט געלעבט פאַרהעלטענישמעסיק נישט שלעכט. דער לאַגער האָט זיך געפונען אין דער מעכאַניש־בעקעריי אויף דער וואַליע.

אין לאַגער פון דער פירמע „סטואג״, וואָס האָט זיך גע־פונען אין האַליער וואַלד, זענען די יידן באַשעפטיקט געווען בייַ שאָסיי־אַרבעט. איבער זיי האָבן רעגירט ציווילע דייטשן און פאַליאַקן. די באַהאַנדלונג דאָרט איז געווען אַ דער־טרעגלעכע.

אין לאַגער פון דער דייטשער פירמע „ציד״, וואָס האָט געאַרבעט פאַר דער שוץ־פאַליצייַ און האָט זיך געפונען אונטער איר אויפזיכט יאַנעוואָר שאָסיי, האָבן די יידן געאַרבעט בייַם בויען די באַראַקן פאַר דער שוץ־פאַליצייַ, דאָרט אויפן שאָסיי, און בייַ קאַנאַליזאַציע־אַרבעטן. דאָס לעבן דאָרט איז געווען אומדערטרעגלעך. אין לאַגער האָט זיך באַ־זונדערס אויסגעצייכנט מיט זיין ווילדקייט דער דייטשער מייסטער ביטנער.

בייַ דער באַן האָט זיך געפונען דער לאַגער פון דער „אסטבאַן״, וווּ די יידן האָבן געאַרבעט בייַם אויסלאַדן און אַנלאַדן פראַכט־וואַגאָנעס, ווי אויך בייַם רייניקן די באַן־ליניעס. דער רעזשים איז געווען אַ מילדער.

כמעט אין אַלע לאַגערן האָט מען זיך באַמיט צו באַשעפ־טיקן די בעלי־מלאכות בייַ זיייערע פאַכן, כדי צו האָבן וואָס מער נוצן פון האַלטן די יידן אין לאַגערן.

אין אַלע לאַגערן איז די אַרבעט פאַר יידן נישט געווען באַזונדערס שווער, אָבער דיַ אוממענטשלעכע באַציאונג, דאָס דערנידעריקן זיי, דאָס חוזקן פון זיי, האָט געווירקט אַ סך ערגער ווי די שווערסטע פיזישע אַרבעט. דאָס עסן איז געווען קנאַפּ, יעדערער האָט פון דעם מיטגעברַאכטן גלעט צוגעקויפט עסן, וואָס איז אַריינגעשמוגלט געוואָרן אין די לאַגערן דורך פאַרשיידענע אופנים. די סאַניטאַרע און היגיענישע באַדינגונ־גען זענען געווען קלאַגעדיק. ייִדע גלעט־באַלויזונג פאַר די יידישע אַרבעטערס האָט, מיטן מאַמענט פון איבערטרעטן די שוועל פון לאַגער, אויפגעהערט.

אין די ערשטע טעג פון גירוש זענען אַ סך יידן אַוועק פון די לאַגערן קיין מעזריטש, וווּ זיי האָבן געהאָט זייערע משפחות. מ׳פלעגט זיך אויך באַמיען צו גיין אין יידישן קוואַרטאַל אין באַגלייטונג פון אַ זעלנער, וועלכן מ׳פלעגט באַקומען דורך פאַרשיידענע אופנים און פאַר אַ באַלוינונג. דאָס גיין אין יידישן קוואַרטאַל האָט באַצאָווקט ראשית־כל אַרויסצוגעמען פון די באַהעלטענישן די מענער און זיי מיט־נעמען אין די לאַגערן. מ׳פלעגט אויך אַרויסנעמען פון שטוב גלעט און קלייַדונג. שפּעטער איז דאָס גיין אין יידישן קוואַר־טאַל כמעט אוממעגלעך געוואָרן. די זעלנער האָבן באַקומען אַ באַפּעל נישט צו גיין אין יידישן קוואַרטאַל, און די לאַגער־יידן זענען געווארנט געוואָרן, אונטער דער דראָהונג פון טויט־שטראָף, נישט צו פאַרלאָזן די לאַגערן. נישט געקוקט אָבער דערויף, האָבן יידן ריזיקירט בייַנאַכט אַריינצוקריגן זיך אין זייערע הייזער אין יידישן קוואַרטאַל, וואָס איז כסדר באַוואַכט געוואָרן דורך די פוילישע פּייערלעשערס, וועלכע האָבן אויף זייער געווייַסן געגנג יידישע קרבנות, ווי: אייזיק אַר־

לאַנסקי (דער זון פון אברהם), משה׳לע לייבזאָנס זון, שרה צירל דער בעקערינס אַן אייניקל (סושטשיק).

שמעון ליכטנשטיין און זיינס אַן אייניקל, וועלכע זענען אַוועק פון לאַגער אויפן פלי־פּלעל און געוואָלט זיך אַרייַנבאַקומען צו דער גרופּע יידישע אַרבעטערס אין דער „וויגאַדאַ״ אין יאַנעווע, זענען פאַרהאַלטן אין דערשאַסן געוואָרן אויפן יאַנעווער שאָסיי.

באַלד די ערשטע וואָך פון גירוש האָט מען אין לאַגער ביים 34סטן פּולק געמאַכט באַמיאונגען ביים שטאַבסצאַל־מייסטער וועגן איינאַרדענען אַ באַד פאַר די יידן און דורכ־פירן אַ דיזינפעקציע. מ׳האָט זיך אויך באַמיט, אַז מ׳זאָל אַרי־בערבענגען די מעדיקאַמענטן פון יידישן שפּיטאָל און פון הילפס־קאָמיטעט. מ׳האָט צוגעזאָגט אַלץ צו דערלידיקן. סוף וואָך האָט מען דערפילט, אַז ס׳בלאָזט שוין אַן אַנדער ווינט, און אַז פון די אַלע צוזאָגן וועט גאָרנישט ווערן. מ׳האָט געזען, אַז מ׳האָלט די יידן דאָ ווי שקלאַפן, און שפּעטער וועט קומען נאָך ערגערס.

מיטוואָך, דעם 30סטן סעפּטעמבער, האָט מען אויף אויטאָס אַרויסגעפירט קיין מעזריטש די פּרויען מיט די קינדער פון לאַגער ביי דער וואַסער־ווירטשאַפט. די פּרויען האָבן דערביי געשטעלט אַ וויידערשטאַנד און געוואָלט אַראָפּגיין צוריק פון די אויטאָס. ס׳איז געקומען צו אַ סיסעריי, בעת וועלכער ס׳איז דערשאָסן געוואָרן די שוועגערין פון יצחק לעווי (פון יאַ־נעווע) און די פרוי רבקה נאָוואָמינסקי (מ. י. בידערמאַנס טאַכטער) איז פאַרוווּנדעט געוואָרן.

ס׳איז אַדורך די ערשטע וואָך און ס׳איז אַנגעקומען דער זונטיק, ווען אין לאַגער ביים 34סטן פּולק איז מען פריי געווען פון אַרבעט. דער עולם איז געשטאַנען אין רעדלעך און געשמועסט. אין איין אָרט האָט מען זיך פאַרנומען מיט פּאָלי־טיק, די „פּאָליטיקערס״ האָבן שוין געהאַלטן ביי אַ גיכן סוף פון דייטשלאַנד. אין אַ צווייט אָרט האָט מען אויסגערעכנט די געפּאַלענע קרבנות פון דער פאַרלאָפענער וואָך, און נישט איין לעבעדיקער איז דערביי פאַרעכענט געוואָרן צווישן די טויטע.

דער גרעסטער טייל אַרבעטערס האָט זיך פאַרטראַכט איבער דער לאַגע. פאַרדעכטיק איז געווען די האַלטונג פון דער לאַגער־מאַכט אין די לעצטע טעג. ס׳איז אנטשטאַנען די פראַגע, צי מ׳וועט די יידן דאָ האַלטן. איינער האָט בא־מערקט, אַז מ׳האָט אַהער געבראַכט אַ גרויסן קוואַנטום קאַר־טאָפל, און דאָס האָט געדאַרפט זיין אַ באַווייז, אַז די יידן וועלן דאָ פאַרבלייבן...

יידן האָבן גוטע נעז און האָבן דערשמעקט, אַז די שטילקייט איז פאַר אַ שטורעם, אַז עפּעס גרייט זיך נישט קיין גוטס.

דינסטיק, דעם 6טן אָקטאָבער (כ״ה תשרי תש״ג), אַרום האַלב צוויי אַזייגער מיטאָג־צייט איז אין סטאַליער־וואַרשטאַט אַרייַנגעקומען אַבע וויסמאַן (בעריש פעלדשערס זון) און דערציילט, אַז ס׳איז עפּעס נייעס. זיין פאָטער איז נאָר־וואָס צוריקגעקומען פון לאַגער „וויגעטא״, וווּ מ׳האָט פאַראַרדנט אויף איינס אַזייגער אַ פאַרזאַמלונג פון אַלע אַרבעטערס. און ווייטער: אַלע מענער פון וואַסער־ווירטשאַפט האָט מען אַוועקגעפירט צום באַן. משמעות, אַז פון לובלין זאָלן האָבן אַראָפגעקומען געסטאַפּאָ־לייט, וועלכע קאָנפערירן מיט דער היגער געסטאַפּאָ. ער איז נאָר־וואָס אַרויס פון וואַרשטאַט, און ס׳איז אַרייַנגעלאָפן דער אַרבעטער חנן צוקערמאַן, וועלכער האָט זיך אַנגעהויבן שלאָגן מיט פויסטן אין קאָפּ און שרייַען: „שוין, איצט זענען מיר פאַרלוירן! די געסטאַפּאָ איז נאָך אונדז געקומען!״

און תיכף נאָך אים איז אַרייַנגעקומען דער יידישער אַר־דענונגס־דינסט־מאַן לייבזאָן און גערופן די פאַכלייט אין לאַגער אַריין. דער לאַגער איז שוין באַוואַכט געוואָרן דורך געסטאַפּאָ־לייט, באַוואָפנט מיט מאַשין־געווער. די סטאַליערס האָבן גענומען פאַרלאָזן דעם וואַרשטאַט, אָבער אין דעם איז אַנגעקומען דער שטאַבסצאַלמייסטער און געהייסן זיי צוריקגיין. ווען אַלע זענען שוין צוריק געווען אין וואַרשטאַט, האָט דער לייטער פון די וואַרשטאַטן, דער פּאָליאַק קאַרפינסקי, פאַרשלאָסן די טיר מיט אַ הענג־שלאָס.

ס׳האָט נישט לאַנג געדויערט און מ׳האָט די יידן אַרויסגע־פירט פון לאַגער. וווהין און צו וואָס? דאָס האָט קיינער נישט געוווסט.

פאַרנאַכט איז אין סטאַליער־וואַרשטאַט אַריינגעקומען דער שטאַבסצאַלמייסטער, ער האָט געהייסן איבערריסן די אַרבעט און דערקלערט: — איר זענט די איינציקע 17 יידן, וואָס זענען געבליבן אין ביאַלע; אויף ווי לאַנג וויסט איך נישט, אַלנפאַלס באַמיט זיך צו אַרבעטן פלייסיק און נישט גיין אוי־סערן לאַגער.

— פון טויזנטער קאַזערנירטע יידן זענען בלויז 17 געבליבן אין שטאָט?

וועג די 17 פאַכלייט זענען נאָך דער אַרבעט געקומען אין לאַגער אַריין האָבן זיי אים אַנגעטאָפּן אַ געשלאָסענעם. לויט דער אַנווייזונג פון דער מאַכט האָבן זיי זיך איינגעקוואַרטירט אין אַ קליינעם בארַאַק אויסער דעם לאַגער. פאַרזונקען אין טרויעריקע געדאַנקען, האָבן זיי באַמערקט דאָס אַנקומען פון אַ קליינער גרופּע אַרבעטערס. ס׳האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז אַ גרופּע פון 16 אַרבעטערס, וואָס האָט אַרבעט אין האַליער וואָלד האָט מען אויך איבערגעלאָזט. די פריש־געקומענע האָבן דערציילט, אַז אַלע אַרבעטערס פון „סטוגא״ האָט מען אויך אַוועקגענומען.

ס׳האָט זיך אַנגערוקט דער בין־השמשות. די 33 אַרבעטערס זענען געזעסן אין בארַאַק אין דער פינצטער און ס׳האָט גע־הערשט אַן אומהיימלעכע שטילקייט. פלוצעס האָט זיך דער־הערט אַ געשריי: „אַללע יודען ראוס!״. יאָ, האָבן די יידן געטראַכט זיך, מ׳האָט אַן זיי נישט פאַרגעסן, מ׳איז געקומען אויך זיי אַוועקצופירן. די יידן זענען אַרויס אין דרויסן און דערזען פאַר זיך אַן אפּיציר מיט אַ סאַלדאַט, וועלכע האָבן געהייסן זיך איינשטעלן אין צוויי רייען. מ׳האָט זיי, די יידן, איבערגעציילט און זיי זענען געווען זיכער, אַז אָט פאַלט דער באַפעל — מאַרש! אָבער מ׳האָט גאָר געהייסן עטלעכע מאַן מיטגיין, נעמען ברויט, מאַרמעלאַדע און נאָפּט צום לאַמ־

טערן. געבראכט דאס ברויט, מארמעלאדע און נאפט, האט דער זעלנער אנגעזאגט, אז ס׳וואל זיין אַ גערעכטע פארטיי־לונג און מ׳זאל מאכן אַ רשימה פון די מענטשן. ווי אַ גרופן־פירער איז אויסגעקליבן געווארן דוד געלאסן.

פארטאג, וען די ארבעטערס אין באראק האבן זיך אנגע־הויבן אנצוזאגן, האט זיך ארייפגעשליכט דער יוגנטלעכער פנחס גראדנער, וועלכן מ׳האט נעכטן אוועקגעפירט מיט אַלע אנדערע ארבעטערס. פון אים איז מען געווויר געווארן אז וואס: די יידן פון לאגער ביים 34סטן פולק האט מען אוועק־געפירט צום באן, וווּ ס׳זענען שוין געווען פארזאמלט די ארבעטערס פון די לאגערן „ווינעטא״ און פון וואסער־ווי־טשאפט. מ׳האט געהייסן זיך אויסזעצן אין גארטן ביים וואק־זאל און פארווארט דאס רעדן צווישן זיך. שפעטער האט מען אויך געבראכט די ארבעטערס פון „סטואג״, פון דער דייטשער בעקערייַ און פון אַלע אנדערע ארבעטס־פלעצער, וווּ ס׳האבן געארבעט די מענטשן פון לאגער ביים 34סטן פולק. פון דער פירמע „ציד״, פלי־פעלד און פון געטא האט מען די יידן נישט געבראכט.

פאר די פארזאמלטע יידן האט דער קאמיסאר פון געסטא־פא, שטילהאמער, געהאלטן אַ רעדע און געזאגט, אז זיי ווערן איבערגעפירט אויף אַ צווייטן צייטווייליקן ארבעטס־פלאץ. „אייך, ארבעטס־פעאיקע מענער, דראט גארנישט, האט נישט קיין מורא, אייך ווט גארנישט געשען״. מיט די ווערטער האט ער פארענדיקט זיין רעדע. שטילהאמער האט געפאדערט אר־דענונג און דיסציפלין.

א גרויסער טייל האט אנגענומען זיינע ווערטער פאר אַ ריכטיקע מטבע. די וועלכע האבן אים נישט געגלויבט האבן זיך אויך נישט געקאנט העלפן. איין ארבעטער, וואלווייש וויינצמאן, וועלכער האט זיך יאָ געוואלט העלפן און איז אנטלאפן, איז אינמיטן לויף דערשאסן געווארן דורך דעם געסטאפא־מאן שימאנסקי.[1]

אין גארטן זענען די יידן געזעסן ביז פארנאכט. ס׳איז אנגעקומען אַ פראכט־באן אוֹן, וועו מ׳האט זיי אנגעהויבן אַרייי־לאדן אין די וואגאנעס, האט מען זיך געכאפט ווהין מ׳וועט געשיקט. הגם וואגאנעס זענען געווען געטוג, האט מען נאר געעפנט עטלעכע. דעם עולם האט מען ארייינגעטריבן אין די וואגאנעס און דערביי מיט גומעס מוראדיק געשלאגן. די ענגשאפט אין די פארמאכטע וואגאנעס איז געווען אומגע־הויער. מ׳האט שוין פארשטאנען, אז די מענטשן וועלכע זענען נישט געשיקט אויף ארבעט, און אז מ׳האט דא צו טאן מיט נאר אַ שווינדל פון די סאדיסטן. מ׳האט געמוען ארויסשרייען פון די וואגאנעס: — שיסט אונדז בעסער, איידער דערשטיקט צו ווערן אין אזא ענגשאפט! — שיסן איז פאר אייך א צו לייכ־טער טויט — איז געפאלן אַ תשובה פון עסטאפא־מאן שי־מאנסקי. — דער צוג האט געריירט אין דער ריכטונג פון מזריטש.

אין ביאלע האט מען זיך שוין געהאט אנגעהערט, ווי בעת דער ערשטער אויסזידלונג אין מעזריטש, זענען מעזרי־טשער געשפרונגען פון די וואגאנעס, און אט האבן די ביאלער אנגעהויבן טאן דאס זעלבע. ווו ס׳האט זיך געלאזט האט מען אויפגעמאכט אַ טיר און געשפרונגען. האט מען נישט געקאנט אויפרייסן די טיר, איז מען געשפרונגען דורך דעם קליינעם פענצטערל פון לויפנדיקן צוג.

געשפרונגען האט אבער אַ נישטיקער פראצענט. וויסנדיק, אַז ס׳איז נישטא ווו זיך אהינצוטאן, האט דער גרעסטער טייל רעזיגנירט און זיך געלאזט פירן צו דער שחיטה. ווי נאר מען האט פארקלאפט די טירן פון די וואגאנעס, האבן דער דענטיסט יואל זילבערברג און זיין זון חיים זיך געסמט.

ווהין מ׳האט געפירט די מענטשן האט פנחס גראדנער נישט געווווסט, ווייל ווי נאר די באן האט געירירט, איז ער באלד ארויסגעשפרונגען און זיך לייכט באשעדיקט.

מיטאג־צייט איז געקומען דער שטאבסצאלמייסטער, ג־פנט דעם לאגער און געהייסן יעדן נעמען זיינע זאכן. גלייכצייטיק האט ער דערקלערט, אַז יעדן ארבעטער איז דער־לויבט צו האבן נאר צו 2 פאר ווערש און אייז אנצוגו. די פאס־לייט מעגן האבן 2 פאר הויזן. פאר נישט ציפאסן זיך צו דער פארארדענונג דראט אַ שווערע שטראף. די יידן זענען אויפגע־גלייכצייטיק האט ער דערקלערט, אַז יעדן ארבעטער איז דער־לויבט צו האבן נאר צו 2 פאר ווערש און אייז אנצוגו. די פאס־לייט מעגן האבן 2 פאר הויזן. פאר נישט ציפאסן זיך צו דער פארארדענונג דראט אַ שווערע שטראף. די יידן זענען אויפגע־פאדערט געווארן תיכף אַוועקצוגעבן אלע דאקומענטן, בילדער, געלט, זיגערלעך און צירונג, ווייל ביי ווערש מען ווערט שפע־טער עפעס דערפון געפינען, ווערט איבערגעגעבן ווערן דער געסטאפא.

אין די נאענטסטע טעג זענען אלע זאכן פון די אווועקגע־פירטע ארבעטערס ארויסגעפירט געווארן פון די באראקן אין געטא אריין, אין רשות פון דער געסטאפא.

אין די וויטערדיקע טעג האבן זיך אין 34סטן פולק געגומען באוויזן די באן־שפרינגערס פון די וויטער־דיקע שטרעקעס. צוישן זיי: אדוי. לעזן גאלדפארב, אייזיש רובינשטיין, דער קאמאנדיר שטעפער יעקב פרידמאן, שפסל לייבוזן, משה שיינבערג און זילבערזון. פון זיי איז מען גע־ווויר געווארן, אז אין מעזריטש האט די באן זיך אפגעשטעלט און מען האט אין די איבעריקע לייידיקע וואגאנעס אריינגע־יאגט יידן פון מעזריטש. מ׳האט פארשטאנען, אַז די מענטשן זענען געשיקט געווארן קיין טרעבלינקע.

ערשט איצט איז קלאר געווארן וואסערע כוונות ס׳האבן געשטעקט ביים קאזערניר די ארבעטס־פאיקע מענער אין לאגערן. די „העלדן״ פון געסטאפא האבן נישט געווּאלט, אז אויפן זאמלפלאץ זאלן זיין פארזאמלט עטלעכע טויזנט אר־בעטס־פעאיקע און קרעפטיקע מענער, וועלכע זאלן צוזעען די בלוטיקע ארגיעס מיט זייערע נאענטסטע. ווער ווייס זיי יידן, אפשר רייסט זיך דאך איינער אויף און נאך אים אנדערע און רעאגירן אויף די בלוטיקע מעשים, און אויך א נאצי־קאפ קאן אמאל פאלן דערביי. וועו אבער די קרעפטיקע מענער זענען אונטער דראט־פארצוימונגען, דאן קאן מען דאך טאו מיט זייערע שוצלאזע פרויען און קינדער, וואס דאס הארץ גלוסט...

א טייל פון די, וואס זענען געשפרונגען פון די וואגאנעס, האבן באשלאסן קומען ביינאכט קיין ביאלע און געווויר ווערן צי ס׳געפינען זיך נאך יידן אין לאגערן. אנדערע זענען אוועק אין די וועלדער, ווו זייער סוף איז געווען אַ טראגישער.

[1] דערשאסן דורך אומבאקאנטע אין ביאלע זומער 1943.

די אָנפירערס פון די לאָגערן ביים 34סטן פולק און אין „ווינעטא" האָבן טאָלערירט דאָס קומען פון פרישע יידן אין די לאָגערן אַריין. וואָס האָט זיי דען געאַרט, אַז יידן זאָלן אַרבעטן ווי קנעכט? ס'איז אָנצונעמען, אַז אויך די ביאָלער גענטאָפּע האָט געוווסט פון צופלוס פון יידן אין די לאָגערן און האָט נישט רעאַגירט. פאַר זיי איז אפשר בעסער געווען, וואָס זייערע קרבנות קאָנצענטרירן זיך צוריק אין לאָגערן און אזוי אָרום וועט דאָך לייכטער זיין, אין דער געהעריקער שעה, זיי צו פאַרניכטן.

סוף אָקטאָבער 1942 איז די צאָל יידן אין לאָגער ביים 34סטן פולק געווען 106 מאן און אין „ווינעטא" 47 מאן. צוויישן די לעצטע האָבן זיך געפונען דריי איבערגעקליידטע פרויען: גאָלדע שאפירא (אברהם אַרלאָנסקעס טאכטער), מאניע קאָוואַרסקי (לייבל גאָלדבערגס טאכטער) און שרה'לע גליקסבערג (נחמן גליקסבערגס טעכטערל).

די געבליבענע פאַכלייט אין לאָגער ביים 34סטן פולק האָבן באַקומען אין זייער רשות נאָך איין באַראַק. דאָס עסן איז נישט געווען ווי צום ערגסטן, אָבער צו ווייניק. די 30 דקה. ברויט האָבן נישט געקאָנט שטילן דעם הונגער. יעדער האָט זיך אבער אַן עצה געגעבן. מ'האָט נאָך געהאָט א פאָר זאָלאָטע, און די קריסטן, וואָס האָבן געאַרבעט אין לאָגער פלעגן ברענגען די יידן גענוג ברויט, נישט געקוקט אויפן פארבאָט פון דעם אנפירער פון די וואַרשטאַטן, דעם רשע קאַרפינסקי. אויב ברויט האָט מען באַקומען וויניק, האָט מען שמיר־ערזאַצן, וויי: מארמעלאָדע, ערזאַץ־האָניק, ערזאַץ־קעז באַקומען גענוג. דער מיטאג, וואָס איז באַשטאַנען פון א קארטאָפל־זופ מיט עטוואָס פעטס, וואָלט נישט שלעכט געווען, וועו די קריסטלעכע קעכינס וואָלטן זיך נישט גענעבן ממש די מי אים אזוי צוצוגריייטן, אז מ'זאָל אים נישט קענען נעמען אין מויל אַריין. הגם נאָכדעם ארויסגעבן דעם מיטאָג פלעגט נאָך אין קעסל בלייבן גענוג געקאָכטע און די הונגעריקע ארבעטערס פלעגן בעטן נאָך א ביסל. איז די קריסטלעכע קעכינס ליבערשט געווען דאָס עסן אויסצוגיסן אין מיסט־קאַסטן. צוויי מאָל אין טאָג, אינדערפרי און אין אָוונט, פלעגט מען באַקומען קאָווע. וואָס האָט געדארפט זייז געזיסט, אָבער אָנשטאָט אין קעסל אריין פלעגט דער צוקער אהיימוואַנדערן צו די קעכינס. ס'זעט־נען עטלעכע מאָל געמאכט גענוארן באַמיאונגען, אז מ'זאָל לאָזן די יידן אַליין פירן די קיך, אָבער ס'איז נישט געלונגען.

א טראַגישער פאָל איז פארגעקומען אין לאָגער „ווינעטא". דער דאָרטיקער ארבעטער שמעלקע שוואַרץ איז מיט א דייטש אוועק אין שטאָט אַריין און ביי זיך אין שטאָל, אויף דער סאַ־דאָוער גאַס, אויסגעגראָבן א פעקעלע מיט ווערטאָכן. דאָס האָט באַמערקט א קריסטין (א פרוי פון א תפיסה־ווערטער) און זי האָט ווען דעם געמאָלדן דער געשטאַפּא. עטלעכע געשטאַפּא־לייט זענען אראָפגעקומען אין לאָגער און גהאָלייסן זיך צושטעלן שוואַרצן. פארשפילנדיק עפעס נישט גוטס, האָט שוואַרץ דאָס פעקעלע אָפגעשטעקט א יונגנמאָן. דאָס פעקעלע האָט שפעטער פון יונגנמאָן צוגעגומען פנחס גראָדנער. שוואַרץ האָט באַקומען שטאַרקע קלעפ און ער האָט זיך מודה געווען.

ווען די געשטאַפּא־לייט האָבן פארהאַלטן דעם יונגנמאָן, און ווי נאָר ער האָט באַקומען די ערשטע קלעפ, האָט ער גלייך אָנגעוויזן אויף גראָדנערן, אַז ער האָט פון אים צוגענומען שוואַרצס פעקעלע. שוואַרץ איז געוואָרן אָפגעפירט אין דער תפיסה אויף פראָסטע גאַס, און גראָדנערן האָבן די געסטאַפּא־לייט מיטגענומען מיט זיך אין זייער שטאָב, אין ראַאָבעס טאַראַאָק.

ווי נאָר גראָדנער איז אָנגעקומען אויפן הויף איז ער אראָפּ פון דער בריטשקע און איז נעלם געוואָרן. ס'איז פאַראַרדנט געוואָרן אַן אָבלאָוע און מ'האָט אים געפונען באַ־האַלטן צווישן שטויסן ברעטער. וועו מ'האָט אים געפירט צו דער געשטאַפּא־תפיסה, דאָרט אויפן הויף, האָט ער ווידער גענומען אָנצולויפן. ער איז צו צום פלויט און גענומען אריבער־קריכן. עטלעכע קוילן האָבן אים אראָפגעשלייידערט פון צוים א טויטן, און ער איז דאָרט לעבן פלויט באַערדיקט געוואָרן.

שמעלקע שוואַרץ זאָל מען האָבן, אין א סוף נאָוועמבער־נאַכט, צוגעבראַכט מיט אַן אויטא. צוואַמען מיט אָנדערע קרב־נות, צום געטא־פלאַץ און לעבן ראַדזינער חסידים־שטיבל דערשאָסן.

טרויעריקע ידיעות פלעגן אָנקומען אין לאָגער ביים 34סטן פולק פון אָנדערע לאָגערן. אין דער צייט ווען דאָ אין לאָ־גער פלעגט מען אָפקומען בלויז מיט א פאָר שטעקנס פאַר דער גרעסטער „זינד", פלעגט מען אין לאָגער „צידּ" פאַרן קלענסטן חטא דערשאָסן ווערן. אויך קראַנקע, וואָס זענען אין דעם לאָגער טאָלערירט געוואָרן, זענען דאָרט, איז לאָגער „צידּ", דערשאָסן געוואָרן. אַזוי האָט מען דאָרט דערשאָסן דעם אָרבעטער יונה מאָרגנשטערן (זון פון משה), וויייל ער איז קראַנק געוואָרן. נאָר ביטער איז געווען די לאָגע אין די לאָגערן אויפן פלי־פעלד און אין מאַלאָשעוויטש (לעבן טערעספאָל), וווּ ס'האָבן זיך געפונען א סך ביאָלער יידן. אין סטאָפּא; יעדן טאָג פלעגט מען פשוט שותפות געמאַכט מיט דער גע־זונטע און סיי קראַנקע, צום דערשיסן.

אט אזוי זענען געלאָפן טעג און וואָכן. די אָרבעטערס אין לאָגער ביים 34סטן פולק זענען נישט שלעכט באַהאַנדלט געוואָרן. קיינער האָט אָבער נישט געקאָנט פאַרגעסן זיינע ליידן. יעדער איז געווען דערשלאָגן און א טרויער האָט גע־פרעסט דאָס האַרץ. פון צייט צו צייט איז דאָרט פאַרגעקומען א געזאַנג־אָוונט פון יידישע פאָלקס־לידער. די יידישע לידער האָבן אָבער נישט געקאָנט פריילעך מאַכן, נאָר פאַרקערט, זיי פלעגן נאָך מאַכן אומעטיקער.

די פרומע פלעגן יעדן אָוונט דאַוונען בציבור מנחה און מעריב. זיי האָבן גהאַט א גאָר גוטן בעל־תפילה, דאָס איז געווען אברהם גרינגלאַס (יואל שמשס זון), וואָס איז אין דער מלחמה־צייט צוריקגעקומען פון לאָדזש קיין ביאָלע.

סוף אָקטאָבער זענען פון דעם לאָגער אָוועק אין וואָלד אַריין א גרופּע יוגנטלעכע אונטער דער אָנפירונג פון זילית גוטנבערג. דער גרופּע איז געלונגען אַרויסצובאַקומען פון די מאַאַזינען ביים לאָגער א ביסל געווער מיט אַמוניציע, ווי

אויך באַקלייַדונג. די גרופּע זאָל עס האָבן דערשאַסן אויפן מזרח־טשער שאָסיי דעם ביאַלער קרייַזהויפטמאַן קיהל.

זומער 1943 איז זיליע גוטענבערג געלעגן אַ פאַרוווונ־דעטער ביי אַ קריסט אין אַ דאָרף. וואָס ס׳איז מיט אים געווארן איז נישט באַווּסט. דעם זעלבן זומער זאָל האָבן אין די מער־ריטשער וועלדער אַרומגעגאַנגען, מיט געווער אין דער האַנט, דער יונגטלעכער לוסטיגמאַן, וואָס האָט אויך אַנגעהערט צו דער גרופּע, וואָס איז אַוועק פון לאַגער.

אַנהייב נאָוועמבער 1942 זענען אין לאַגער ביים 34סטן פולק געווארן אַריינגעפירט די יידן פון די לאַגערן ביי דער פירמע „ציד״ און ביי דער „אַסטבאַן״. צוזאַמען מיט די 47 יידן אין „ווינגעטא״ האָט די צאָל יידן איצט באַטראָפן 400. דאָס ברענגען די מענטשן איז מאָטיווירט געווארן דערמיט, אַז פון 1טן נאָוועמבער האָבן יידן געקאָנט זיך אויפהאַלטן נאָר אין לאַגערן ביי דער „ווערמאַכט״, און דאָס נאָר אונטער דראָט־פּאַרצוימונגען. אַזוי ווי די דערמאָנטע צוויי לאַגערן האָבן נישט גהאַט קיין שייכות מיט דער „ווערמאַכט״, האָט מען די יידן אַריינגעגעפירט אין „ווערמאַכט״־לאַגער אויפן וואַרשעווער שאָסיי.

צווישן די פּריש־אָנגעקומענע מענטשן אין לאַגער, זענען די אַרבעטערס פון דער פירמע „ציד״ געווען צום מערסטן פאַרוואַרלאָזט, שרעקלעך געקליידט און שטאַרק אויסגעהונ־גערט. צווישן זיי האָבן זיך געפונען אויך קראַנקע אויף טיפוס. אַ טיילוויַיז שולד אין דעם מצב זאָל האָבן גהאַט, ווי די מענטשן האָבן דערציילט, דער גרופּן־פירער זייערער, אַ גע־ווועזענער קריג־געפאַנגענער פון די מזרח־קרעסן.

אין לאַגער ביים 34סטן פולק האָבן אַלע געלעבט אין חבֿרישע באַציאונגען. דער גרופּן־פירער האָט גאָרנישט געטאָן אויף אייגענער האַנט און פלעגט זיך וועגן אַלץ באַראַטן מיט דער גרופּע פאַכלייט. ער האָט נישט געגאַסן פון קיין שום פּריוויילעגיעס. פון דעם לאַגער פלעגן אָפט מענטשן אַוועקגיין קיין מעזריטש, כדי צו זען זייערע פאַמיליעס. די מענטשן האָט מען געמוזט אויסמעלדן, כדי נישט צו נעמען פאַר זיי קיין פראַדוקטן, ווייל אין קעגנפאַל, ביי אַ קאָנטראָל, האָט זיך דאָס געקאָנט פאַטאַל ענדיקן. יעדער אַוועקגעאַנגענער פלעגט וועלן אויסגעמאָלדן, אַז ער איז פאַרנאַכט נישט צוריקגעקומען פון דער אַרבעט. נאָך אַ פאַר טעג פלעגט אַבער דער מענטש צו־ריקקומען פון מעזריטש און מ׳האָט אים איינגעמאָלדן אויף אַן אַנדערן נאָמען, כדי ער זאָל נישט איבערגעגעבן וועלן דער געסטאַפּאָ. געווען פאָלן, ווען מענטשן האָבן אַזעלכע מאַרשן געמאַכט עטלעכע מאָל און מ׳האָט זיי כסדר איינגעמאָלדן אויף נייע נעמען. ס׳איז אַבער נישט געווען דער פאָל, אַז מ׳זאָל ביי אַזאַ איינעם פאַרלאָנגען אַוועקלעג ס׳איז פאַרגי־טיקונג. ס׳האָט דעריבער געקלונגען אויסטערליש די דערציי־לונגען פון די יידן פון דער פירמע „ציד״ וועגן זייער גרופּן־פירער. זיי האָבן דערציילט, אַז ביי וועמען ער האָט באַמערקט אַ גוטן בגד, אַדער אַ חפץ, וואָס איז אים געפעלן געווארן, האָט ער עהאייסן זיך דאָס אַוועקגעבן. ער זאָל אויך האָבן געמאַכט מאַכינאַציעס אין קיך, וואָס האָבן פאַרערגערט זייער דער־נערונג־לאַגע.

צוליבן אַנקום פון די מענטשן, האָט מען צוריק געעפנט דעם פּריערדיקן לאַגער. פאַר דער צייט איז צוגעקומען אַרום דעם לאַגער נאָך איין פלויט פון סטעכיקן דראָט און צווישן ביידע פלויטן זענען אָנגעווארפן געווארן רעדער מיט שטע־כיקן דראָט. דער טויער פון לאַגער פלעגט געשלאָסן ווערן זיבן אַזייגער אָוונט און געפענט ווערן האָלב זעקס אינדער־פרי. די דייטשע וואַך־פּאָסטנס פלעגן אַרומגיין אַ גאַנצע נאַכט אויפן פלאַץ אויסערן לאַגער, קומען יעדעס מאָל נאָכדעם צי די דראָט־פּאַרצוימונגען זענען נישט אָנגעריכט. אין לאַגער גופא פלעגן אַרומגיין ביי די דראָטן צוויי יידישע וועכטערס, וועלכע פלעגן דאָרפן אויסהיטן דאָס אָנטלויפן פון לאַגער.

ווידער זענען עטלעכע הונדערט יידן אַוועק יעדן פרי אַרבעטן אין לאַגער „ווינגעטא״ און פלעגן אין אָוונט צוריק קומען. די פאָכלייט האָבן געאַרבעט אין די וואַרשטאַטן. די איבעריקע יידן זענען באַשעפטיקט געווארן אין לאַגער ביי פאַרשיידענע שוואַרצע אַרבעטן, און געווען אויך אַזעלכע, וואָס האָבן געאַרבעט אין די מאַגאַזינען.

ביזן אָנקומען פון די פריש מענטשן איז אין לאַגער נישט געווען קיין קראַנקן־פּראָבלעם. איצט זענען אין די צוויי בארַאַקן, וווּ ס׳האָבן זיך געפונען די מענטשן פון „ציד״ געלעגן אַ גאַנץ גרויסער פראַצענט קראַנקע. קיין דאָקטאָר איז אין לאַגער נישט געווען און פאַדערן אַזעלכן האָט מען מורא געהאַט. די פראַקטיק אין אָנדערע לאַגערן האָט געוויזן צו וואָס ס׳האָט גבערענגט דער וויזיט פון אַ דאָקטאָר. אויב דער דאָקטאָר פלעגט פעסטשטעלן, אַז ס׳געפינט זיך אין לאַגער אַ טיפוס־קראַנקער, פלעגט מען דעם קראַנקן דערשיסן און דעם לאַגער פלעגט מען אויף אַ געוויסע צייט אפשליסן. האָט מען זיך דאָ איינגעשאפט פאַרשיידענע מעדיקאַמענטן און עטלעכע היימישע „רופאים״, ווי חיים ראָזמאַרין (צאַך־טעכ־ניק) און לייבל לעבנבערג (עלעקטראָ־טעכניק) פלעגן אָרום־גיין ביי די קראַנקע...

פאַר דער מאָכט האָט מען כסדר געטענהט, אַז דאָס זענען גריפּע־קראַנקע, און אַז אויך אין שטאָט הערשט איצט די גריפּע־עפידעמיע; ס׳וועט דויערן אַ פאַר טעג און די קראַנקע וועלן צוריק געזונט ווערן און נעמען אָרבעטן.

דערווייל זענען אויך געווען עטלעכע טויט־פאָלן. די טויטע זענען געקומען צו קבורה אויפן יידישן בית־הקברות. צווישן די טויטע האָבן זיך געפונען די ביאַלער: משה קאָרנ־בלום (יעקב קאָרנבלומס זון)[1] און ספּיוואַק (דעם קירשנערס זון פון דער גראָבאַנאָוער גאַס 21).

די טיפוס־עפידעמיע האָט זיך געמוזט אַריינכאַפן אין די איבעריקע בארַאַקן, און נישט אויסגעמיטן אויך דעם לאַגער „ווינגעטא״. מ׳האָט אָנגעהויבן קלערן וועגן איזאָלירן זיי אין אַ באַזונדערן בארַאַק. מ׳האָט אָבער מורא געהאַט דאָס צו טאָן, ווייל דאָס איזאָלירן זיי אין אַ באַזונדערן בארַאַק וואָלט אויפ־גריסן די אויגן פון די דייטשן און געקאָנט גורם זיין זייער אויסליפערונג צו דער געסטאַפּאָ. וועגן ס׳האָט זיך אָבער אָנגע־זאַמלט ביי עטלעכע און זכצייק קראַנקע, האָבן די געזונטע געמוזט פאַדערן מ׳זאָל זיי איזאָלירן, ווייל מ׳קאָן דאָך נישט דערלאָזן, אַז אַלע זאָלן קראַנק ווערן.

זונטיק, דעם 13טן דעצעמבער 1942, האָט מען, ווילנדיק־נישט־ווילנדיק, אײַזאַליר אָלע קראַנקע אין אַ באַזונדערן בּאַראַק. מתּיהו זשעלאַזני, אליהו זינגער און גרובמאַן, וואָס האָבן שוין געהאַט דורכגעמאַכט דעם טיפוס האָבן זיך מטפל געווען מיט די קראַנקע.

אָנהייב דעצעמבער 1942 האָט דער שטאַבסצאָלמייסטער, דער פירער פון לאַגער ביים 34סטן פולק, געהייסן דעם גרופּן־פירער מעלדן די אַרבעטערס, אַז ער האָט באַקומען אַ דער־לויבעניש וויִיטער צו האַלטן די יידן. ווי לאַנג ער וועט דאָ זיין וועט די אַרבעטערס קיין שלעכט נישט געשען. ער וועט זיך באַמיען אויסצובעטערן דאָס עסן, און אַז ס׳האָט נישט קיין זין דאָס אָנטלויפן פון לאַגער, ווייל כּמעט אָלע אָנטלאָפענע זענען געכאַפט און דערשאָסן געוואָרן.

ווען דער גרופּן־פירער האָט דאָס דערציילט די לאַגער־יידן, האָבן אַ סך באַלד אויפן אָרט זיך אָנגערופן: ס׳וועט שוין זיין נייעס, ווייל ווען דייטשע מערדערס הייבן אָן פאַר־זיכערן און באַרויקן, געשעט דאָס פאַרקערטע. אָנדערע ווידער זענען גענויגט צוגוטן צו גלויבן די נייעס.

שבת, דעם 12טן דעצעמבער, איז דער שטאַבסצאָלמייסטער אָפּגעפאָרן אויף אורלויב און אים האָט פאַרטראָטן דער אָבער־צאָלמייסטער שילף.

זונטיק ביינאַכט, ווען דער לאַגער־טויער איז שוין געווען געשלאָסן, האָבן די יידישע וואַכן, וואָס זענען געשטאַנען אי־נעוויניק אין לאַגער, צו וויסן געגעבן, אַז אין לאַגער זענען אַריין דער אָבערצאָלמייסטער שילף און דער צאָלמייסטער בעהמע.

בייַדע האָבן אָנגעהויבן דורכפירן אַן אינספּעקציע איבער די בּאַראַקן. דער אָבערצאָלמייסטער שילף איז געווען שטאַרק שיכור. וווּיזן אויס, אַז ער איז געקומען דרעסירן זיין הונט אויף יידישע לייבער. אויף יעדן אָנגעטראָפענעם יידּ אין באַראַק האָט ער אַרויפגעלייגט זיין שטעקעלע, דער כּלב איז באַלד אַרויף אויפן יידּ, צעריסן דאָס לעצטע שטיקל בגד און אויך מיטגעריסן אַ שטיק פלייש. נאָכן אָפּהולעכן מיטן הונט און אָנגעטיקן זיך מיט בלוט, האָט דער שיכור פאַרלאָזט דעם לאַגער. דער פאַל האָט אַרויסגערופן אַ זייער געדרייקטע שטי־מונג, ווייל ביז אַהער האָט מען אין לאַגער אַזעלכעס נישט געזען.

דינסטיק, דעם 15טן דעצעמבער, האָט מען געריפן דעם גרופּן־פירער אין לאַגער „ווינעטא״, כדי אויפצוקלערן עפּעס אַן עווידענץ־ענין. ווען ער איז אָנגעקומען אין „ווינעטא״ האָבן די דאָרטיקע אַרבעטערס אים גיך עפּערעט, צי ער וווּיסט נישט וווהין מען האָט אַוועקגעפירט די 40 אַרבעטערס מיט לאָפּעטעס. מ׳האָט זיי אויך מיטגענעבן ברויט, ווייל זיי וועלן דאָרט אַרבעטן אויך ביינאַכט. דער גרופּן־פירער האָט געענט־פערט, אַז ער האָט דערפון נישט קיין שום אָנונג.

ווען דער גרופּן־פירער איז דאָרט געזעסן מיט עטלעכע באַקאַנטע יידן און געגעסן מיטאָ, האָט ער זיך נאָכגעפרעגט ביים דאָרטיקן גרופּן־פירער קאָזע וועגן דער מעשה מיט די 40 אַרבעטערס, אָבער אויך ער האָט געזאָגט, אַז ער וווּיסט נישט פון גאָרנישט. דערווייל איז אַריינגעקומען דער פירער פון לאַגער „ווינעטא״, אַ מיליטערישער באַאַמטער, דער אַזוי גערופענער באַלמאַן פון האַמבורג, וועלכער האָט לגבי יידן געשפּילט אַ צווויי־פנימדיקע ראָלע. ער האָט פון יידן גענומען די טיַיערסטע מתנות, זיי צוגעזאָגט צו ראַטעוונען, אָבער בעת דער אויסזידלונגס־אַקציע פון די לאַגערן, דעם 6טן אָקטאָבער, האָט ער אַליין אָט די יידן צוגעפירט דער געסטאַפּאָ אין די הענט אַריין, כדי זיי זאָלן, זיך נישט אויסבאַהאַלטן. דער שנײַדער יוסף טשיל האָט אים אַריינגעזייט אַ סך בריליאַנטן אין אָנצוגן און דער שוסטער ברוך פריינער האָט אים אין די שטיוול־אָפּצאָסן באַהאַלטן געזונג גאָלד־רובלס, כדי דאָס מיט־צוגענעמן אַהיים בעת זייַנע אורלויב־רייזעס. באַלמאַן האָט פאַרפירט אַ שמועס מיט אַ קראַנקן יונגנמאַן, מיט וועלכן ער איז, וווּיזט אויס, געווען זייער גוט באַפרײַנדעט, און וועמענס פאָטער ס׳האָט זיך געפונען אין לאַגער ביים 34סטן פולק. דאָס געשפּרעך האָט עדויערט אַ לענגערע צייט. דערווייל האָט זיך אין לאַגער „ווינעטא״ פאַרשפּרייט אַ קלאַנג, אַז מ׳האָט די 40 אָוועקגעפירטע אַרבעטערס דערשאָסן. דער גרופּן־פירער האָט זיך אָנגעשטויסן, אַז דאָס געשפּרעך צווישן באַלמאַנען און יידישן יונגנמאַן האָט געהאַט אַ שייכות מיטן פאַל פון די 40 אַרבעטערס, וווּיל ער האָט געזען, אַז דער יונגערמאַן איז אויך־געשטאַנען פון בעט און האָט זיך אָנגעטאָן. דער יונגערמאַן האָט אָבער פאַרזיכערט, אַז ער וווּיס פון גאָרנישט.

אין אָונט, ווען די אַרבעטערס זענען צוריקגעקומען פון לאַגער „ווינעטא״, האָט מען זיך דערוווּסט, אַז מען האָט טאַקע 38 פון די 40 דערשאָסן. צוויי פון זיי: הערשל וווייסמאַן (דוד וווייסמאַנס זון) און ראַזנבערג (נחומהלע סענדערס איידעם), איז געלונגען אויסן וועג צו אָנטלויפן.

די אָנטלאָפענע זענען געווען אַזוי צעטומלט, אַז ס׳איז שווער געווען בּיי זיי עפּעס צו דערגיין. אָבער מער־וווייניקער איז געווען צו פאַרשטיין אָט וואָס: מיליטעריש פאַסטנס האָבן זיי אָוועקגעפירט פון לאַגער. אויפן וועג איז צוגעקומען אַ געסטאַפּאָ־מאַן אויף אַ ראָווער און געווּיזן וווהין די מענטשן צו פירן. די צוויי יוגנטלעכע האָבן זיך אַרײַנגעטירט, אַז דאָס באַווּיזן זיך פון אַ געסטאַפּאָ־מאַן איז אַ שלעכטער סימן, און נאָענט פון גראָבאַרקער וואַלד האָבן זיי אָנגעהויבן לויפן אין וואַלד אַריין. מ׳האָט זיי נאָכגעשאָסן, זיי זענען אָבער אַריין אין וואַלד און זיך באַהאַלטן. אין אַ צייט אָרום האָבן זיי געהערט אַ שטאַרקע שיסעריי און געשריַיען.

אַ פריישער טרויער האָט זיך אויסגעגאָסן איבערן לאַגער. פאָטערס האָבן באַוויינט דעם טויט פון זייערע קינדער און קינדער האָבן באַוויינט דעם טויט פון זייערע פאָטערס. אייַדער דער לאַגער־טויער איז געשלאָסן געוואָרן, איז דער גרופּן־פירער אַרויפגעגאַנגען צום אָבערצאָלמייסטער און אים גע־מאָלדן, אַז 40 אַרבעטערס זענען פון דער אַרבעט אין „ווינע־טא״ נישט צוריקגעקומען, און אַז זיי זענען אין „ווינעטא״ נישטא. וואָס זאָל דאָס באַדייטן? דער אָבערצאָלמייסטער מיט זיין סוויטע אָרום אים, זענען געבליבן עטוואָס געפּלעפּט און ער האָט אַ פּרעג געטאָן דעם גרופּן־פירער, צי ער וווייסט נישט וווּ די מענטשן געפינען זיך. די תשובה איז געווען, אַז ער האָט קיין אָנונג נישט, נאָר עטלעכע סעקונדעס קלערן האָט

זיך דער אַבערצאָלמייסטער אַנגערופן: — וואָרשיינלעך געפינען זיי זיך אין לאָגער אויפן פלי־פעלד. מאָרגן פרי וועל איך אַהין טעלעפאָנירן. — זיין תשובה האָט באַשטעטיקט דעם טרויעריקן אמת.

מיטוואָך איז געווען אַ נאָרמאַלער אַרבעטס־טאָג; יעדערער אין לאָגער ביי זיין אַרבעט. אויך די אַרבעטערס וואָס פלעגן אַרבעטן אין לאָגער „ווינעטא" זענען פאַרטאָג אָפּגעפירט געוואָרן דורך די דייטשע זעלנער אין לאָגער אַריין אויף דער וואָליע.

נאָכמיטאָג איז אין לאָגער געקומען דער צאָלמייסטער בעהמע. ער איז אַרומגעגאַנגען איבערן לאָגער מיטן גרופן־פירער, וועלכער האָט אים אָפּגעגעבן אַ באַריכט וועגן אַלעמען. דער צאָלמייסטער איז צופרידן געווען וואָס די צאָל קראַנקע האָט אַנגעהויבן ווערן קלענער. דער גרופן־פירער האָט אים אַ פרעג געטאָן מכוח די 40 אַרבעטערס. דער צאָלמייסטער האָט זיך נישט פאַרלוירן און געענטפערט, אַז זיי אַרבעטן אין לאָגער אויפן פלי־פעלד, און אַז געווייס וועלן זיי די קינפטיקע וואָך זיך אומקערן אַהער.

אין אָוונט זענען צוריקגעקומען די אַרבעטערס פון לאָגער „ווינעטא" און זיי האָבן דערציילט, אַז די יידישע לאָגער־פירערס זענען דאָרט נישטא. זיי זאָלן האָבן אָוועק צום קריסט שמיעטאַנקא, וואָס ווילינט לעבן לאָגער. צווישן די, וואָס זענען אָוועק פון לאָגער געפינט זיך אויך יענער יונגערמאַן, מיט וועלכן באַלמאַן האָט נעכטן געשמועסט אַ לענגערע צייט, און וועלכער האָט געהאָט אַ פאָטער אין לאָגער ביים 34סטן פולק. וועט אַ זון נישט וועלן רעטעווען זיין פאָטער? וואָלט דער זון נישט געהייסן זיין פאָטער אַנטלויפן פון לאָגער? דער פאָטער איז זיך אָבער ווייטער געזעסן אין לאָגער ווי קיינמאָל נאָר־נישט...

ס׳איז געווען אַ שווערע זאַך, אַז אַלע מיט איינמאָל זאָלן פאַרלאָזן דעם לאָגער. בפרט, אַז אין לאָגער האָט זיך געפונען אַ גרויסע צאָל קראַנקע, און ווז צו גיין, אויסער דעם מעז־ריטשער ענטאָ, איז נישט געווען. דאָך, וועגן די לאָגער־מענטשן וואָלטן געהאָט אַ ידיעה, ווי יענער יונגענטלעכער אין לאָגער „ווינעטא", וועגן דער געפאָר וואָס דראָט זיי, וואָלטן אין דער לאָגער ווינטער־נאַכט אַלע באָווייזן צו פאַרלאָזן דעם לאָגער. מ׳האָט אַבער שפעקולירט אויף דער באַציאונג פון יענעם אַר־בעטער אין „ווינעטא" צו זיין פאָטער, און זיך, ליידער, גרויז־זאָם אָנגטוישט. אין יענע גרויזאָמע טעג זענען אויך די פא־מיליע־באַנדן לויז געווארן, מ׳האָט געפרווט, ראשית, רא־טעווען דעם אייגענעם נפש, נישט קלערנדיק ווען נאָענטסטן אין ליבסטן.

אָט דער אַרבעטער פון „ווינעטא" האָט זיך טאָקע אויפ־געהויבן און אַוועקגעמאַרשירט בייגאַנג קיין מעזריטש, אַביער־לאָזנדיק דעם פאָטער אין לאָגער ביים 34סטן פולק.

נאָך דער ידיעה ווען אַנטלויפן פון די יידישע לאָגער־פירערס אין „ווינעטא" איז די שטימונג אין לאָגער אויפן ווארשעווער שאָסיי געווען אָן אָנגעשטרענגטע. ס׳האָבן זיך געשאָפן גרופּעס, וואָס האָבן געוואָלט הערן, ווייל זיי האָבן זיך אַ סך האָבן דערפון נישט געוואָלט הערן, ווייל זיי האָבן זיך געפילט דאָ שוין „איינגעפונדעווען" — און ווהין וועלן זיי זיך איצט אין ווינטער לאָזן?

דאָנערשטיק, דעם 17טן דעצעמבער 1942 (ט׳ טבת תש״ג), אַרום 4.30 בייגאַנט האָבן די יידישע וועכטערס אין לאָגער צוויוויסן געגעבן, אַז דער לאָגער ווערט אַרומגערינגלט. מ׳האָט באַמערקט אין דרויסן, פֿאַרן לאָגער־טויער, שטייען צוויי לאַסט־אויטאָס און באַלייכטן מיט זייערע רעפלעקטאָרן דעם לאָגער־פּלאַץ. ביי די דראָט־פאַרצוימונגען זענען אויך אַרום־געגאַנגען מיליטעריש פאָסטנס אין פולער באַוואָפנונג.

יאָ, דער טראָגישער פינאַל קומט אָן, האָבן זיך געטראַכט די לאָגער־יידן.

אין די באַראַקן זענען די אַרבעטערס געשטאַנען דערנער־ווירטע און רעזיגנירטע. ס׳איז פאַר זיי קלאָר געווען, אַז דאָ גייט מען מיט זיי טאָן דאָס זעלבע, וואָס מ׳האָט דינסטיק געטאָן מיט יענע 38 אַרבעטערס פון לאָגער „ווינעטא". מ׳האָט צווישן זיך געוואַדט וועגן האַלטן זיך ווירדיק אין די לעצטע שעהן, ווייל אָט די עטלעכע הונדערט אַרבעטערס קאָנען דאָך נישט זיין קיין אויסנאַם פון אַלע יידן. הגם ס׳איז קלאָר געווען פאַר אַלע, אַז באַלד וועט זיך אָנהויבן דער מאָרש צום טויט, דאָך האָבן עטלעכע אַרבעטערס געגומען גרייטן פעקלעך אין וועג אַריין, וואָס האָט אַרויסגערופן אַ סאַרקאַסטישע לאָכן ביי אַנדערע.

ס׳האָט זיך געהערט אַ מיינונג וועגן וואָרפן זיך אויף די רוצחים. טייל האָבן אויפגעווויזן, אַז אַזאַ אָקציע קאָן מען נישט פאַרויס אַרגאָניזירן, בפרט, אַז די באַראַקן זענען איז־לירט, נייערט אַזאַ זאַך מוז קומען ספּאָנטאַן, פון זיך אַליין.

אין די באַראַקן איז אַריינגעקומען דער געסטאַפּאָ־קאָמי־סאַר שטילהאָמער מיט צוויי געסטאַפּאָ־לייט. פאַיסקער און דערם. דער קאָמיסאַר האָט צוגערופן צו זיך אַן אַרבעטער און באַפּוילן איינצושטעלן די מענטשן אין באַראַק צו 5 מאָן אין אַ ריי, און דאָן איבערזוצען פאַר די אַרבעטערס דאָס, וואָס ער, שטילהאָמער, וועט זאָגן. דער קאָמיסאַר האָט אָנגעהויבן, אַז היות ווי אין דעם לאָגער געשען פאַלן פון אַנטלויפן, האַלט ער, אַז דער רעזשים דאָ איז אַ צו לייכטער. בכן וועלן די מענטשן איבערגעפּירט ווערן אין אַן אַנדער לאָגער. די אַר־בעטערס וועט גאָרנישט געשען, נאָר ער פאַדערט אַרדענונג ביים מאַרשירן. וויר ס׳וועט אַנטלויפן וועט דערשאָסן ווערן, און פאַר אַ שטראָף וועלן נאָך אַנדערע צוואַנציק מאָן דער־שאָסן ווערן. ער האָט אָנגעוויזן אויף זיין וואָלף־הונט, וועלכן ער האָט געהאַלטן לעבן זיך, אַז אויך דער כלב וועט האָבן וואָס צו זאָגן און וועט נישט לאָזן אַנטלויפן.

אין די באַראַקן האָט מען געהערט ווי אין לאָגער פאָרן אַריין אויטאָס און פאָרן צוריק אַרויס. ס׳איז קלאָר געווען, אַז דאָס האָט מען אַרויסגעפירט די קראַנקע. שפּעטער האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז אין די לאָסט־אויטאָס וואָס זענען געשטאַנען פאָרן לאָגער־טויער, האָבן זיך געפונען די יידישע אַרבעטערס פון לאָגער „ווינעטא".

ס׳האָט נאָך אַלץ געהערשט די פינצטערע נאַכט. די שוין־פאַראורטיילטע צום טויט זענען געשטאַנען אין די באַראַקן און געוואַרט, אַז מ׳זאָל זיי אַרויספירן צו דער עקזעקוציע.

אין דער נאַכטיקער שטילקייט האָבן זיך דערהערט עטלעכע שאָסן. שפּעטער האָט מען זיך דערווּוסט, אַז מ׳האָט דער־שאָסן עטלעכע אַרבעטערס, וואָס האָבן זיך דערנענטערט צו די דראָט־פאַרצוימונגען. אין איין באַראַק האָט מען אָנגע־טראָפן דעם אַרבעטער משה לייבזאָן (יחיאל פֿראָנדיקס זון) ביים אויפּרייסן די פּאַדלאָגע, אונטער וועלכער מ׳האָט זיך געקאָנט באַהאַלטן, און מ׳האָט אים דערשאָסן אויפן לאָגער־פּלאַץ. אויך האָט מען דערשאָסן אַן אַרבעטער אין קלאָזעט־גרוב, וווּ ער האָט געפּרוווט זיך אויסבאַהאַלטן.

דער לעצטער פּרימאַרגן פֿאַר די טויט־פֿאַראורטיילטע האָט זיך געזומען אַריינרייסן אין די באַראַקן. ס׳האָבן זיך געעפּנט די טירן און מ׳האָט די יידן באַפּוילן אַרויסצוגיין אויפן לאָגער־פּלאַץ. דאָרט האָט מען זיי איינגעשטעלט צו 7 מאָן אין אַ רייַ, און ווידער געוואָרנט נישט צו אַנטלויפן.

דער צאַלמייסטער בעהמע האָט גאָרבעט מיט אלע כוחות, כדי צו וויסן, אַז אויך ער שטייט נישט אפֿ אין דער „הייליקער" אַרבעט פון פֿאַרניכטן יידן. ער האָט געבראַכט צו פּירן דעם אַרבעטער פּנחס טשאַרני (שלמה סטאָפּס זון), וועלכער האָט זיך אויסבאַהאַלטן אין א מיסט־קאַסטן, און אים איבערגענעבן אין די הענט פון נעסטאַפּא־קאַמיסאַר. דער קאַמיסאַר האָט דעם אַרבעטער אָפּגעפּירט צוויישן די באַראַקן און באַפּוילן אים זיך אויסצוציען אויף דער ערד. פּנחס טשאַרני האָט אַבער נישט געוואָלט דערפּילן דעם באַפּעל. דער קאַמיסאַר האָט אים אַ שטויס געגעבן פֿאָרויס, אויסגעצילט אַ רעוואָלווער־שאָס אין זיין קאָרפּ, און דער יד איז געפֿאַלן אַ טויטער אויף דער ערד.

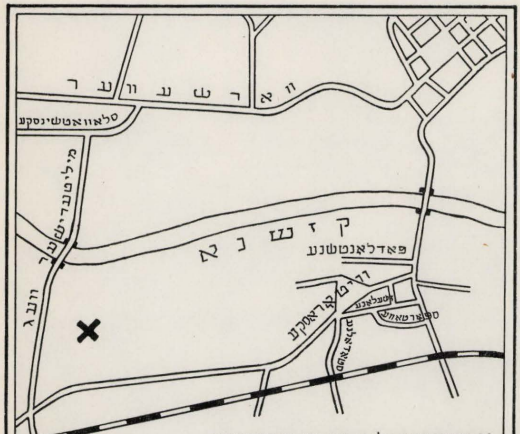
— איר זעט, — האָט זיך אָנגערופן דער קאַמיסאַר — נישט נאָר איך רעד, נאָר איך טו אויך. — ער האָט באַפּוילן אָפּציילן 20 מאָן און זיי שיסן, אָבער אינמיטן ציילן האָט ער אויסגערופן: — אויסנאַמוויי׳ן שענק איך אייך איצט דאָס דער־שיסן פון 20 מאָן וויי אַ שטראָף.

מ׳האָט איבערגעצייליט די קאָלאָנע און ס׳האָט זיך אָרויס־געוויזן, אַז צו דער שחיטה זענען גרייט 231 מאָן. מ׳האָט דעם עולם געהייסן זיך בעמען אונטער די הענט, ס׳איז פֿאָר־וועדט געוואָרן צו קוקן אין די זייטן און אויף הינטן, ווי אויך דאָס רעדן צווישן זיך.

.מיט געוונקענע קעפּ האָבן די פֿאַראורטיילטע אָנגעהויבן דעם מאַרש צום עקזעקוציע־פּלאַץ, אין באַגלייטונג פון 5 געסטאַפּא־לייט און אַ 10 זעלנער. אַרויסקומענדיק פון לאָגער־טויער האָט מען, לינקס ביי די מאַגאַזינען, דערזען אַ הרוג. לעבן הויז־בלאָק פון די דייטשן האָט מען דערזען צוויי קריסטן מיט צוויי וועגענער, אָנגעלייגט מיט לאָפּעטעס. קלאָר צו וועלכן צוועק.

די קאָלאָנע איז אַרויס אויפן וואַרשעווער שאָסיי און געזומען מאַרשירן אין דער ריכטונג צו מזעריטש. הגם ס׳איז געווען שוין די צווייטע העלפט דעצעמבער, דאָך איז דער טאָג נישט געווען קיין קאַלטער, נאָר אַ פּייכטקייט איז עהאָנגען אין דער לופט. די מאַרשירנדיקע יידן זענען פון שאָסיי פֿאָר־קירעוועט געוואָרן אין שמאָלן סלאָוואַטשינסקע גאַסל, וואָס איז פול געווען מיט טיפּע בלאָטעס און האָט באַשוווערט דאָס מאַרשירן. פֿלוצעם האָט מען געהייסן זינגען. ס׳האָט זיך דערהערט די מעלאָדיע פון אַ טרויעריק פּוליש קאַווואַלעריע־לידל און די פֿראַצעסיע האָט וויייטער מאַרשירט אין דער בלאָטע.

וועג מ׳האָט באַפּוילן אויפהערן זינגען, האָבן זיך דער־טראָגן צו די מאַרשירנדיקע די לעצטע אַקאָרדן פון די טויט־שפּרייטנדיקע מאַשין־געווערן. מ׳האָט זיך אָנגעשטויסן, אַז דאָס האָט מען פֿאַרענדיקט מיט די מענטשן, וואָס זענען אַרויס־געפּירט געוואָרן מיט די לאָסט־אויטאָס. צווישן די דאָרט אומגעקומענע האָבן זיך געפונען די ביאַלער: יעקב וויייסמאַן (אַרקע וויייסמאַנס זון), מאַניע קאַווואַרסקי (לייבל גאָלדבערגס

חרשים של המקום ששמה הביאו ב־17 דצמבר 1942 את הפועלים היהודים ממחנה „וועראמאַכט" ע״י הגדוד ה־34, להריגה ביריה.

קאַרטע־סקיצע פון עקזעקוציע־פּלאַץ, וווהין מ׳האָט דעם 17טן דעצעמבער 1942 געבראַכט די יידישע אַרבעטערס פון „וועראמאַכט"־לא־גער ביים 34סטן פּולק צום דערשיסן.

Sketch of the execution-place where on 17th December 1942 Jewish workers from the "Wermacht" camp were brought to be shot.

טאַכטער). דער דראָזשקאַרזש באַטשקעלע (צונאַמען), דער שטעפער יעקב פרידמאַן מיט זיין זונעלע, שרהלע גליקסבערג, אליהו זינגער, מתתיהו זשעלאַזני, גרובמאַן א״א.

די טויטן־פּראָצעסיע איז געווארן פאַרהאַלטן. די יידן האָבן דערזעען זייער קבר. א לאַנגע און טיפע גרוב אויף דער לאַנקע, וואָס וועלכע אַנגערופן „קאַליכאַווא״. פון ביידע זייטן גרוב איז געלעגן די אַרויסגעשאָטענע ערד, דער שפּע־טערדיקער צודעק פון קבר.

ווי נאָר מ׳האָט פאַרהאַלטן די מאַרשירנדיקע יידן, האָט דער אַרבעטער ישראל ראָזינעק געגעבן זיך א ריס פון דער ריי און אַנגעהויבן אַנטלויפן רעכטס. באַלד האָט זיך געגעבן אויף אים א שיט א פייער פון אַלע זייטן, אַבער ער איז ווייטער געלאָפן. דער הונט האָט נישט געוואָלט זיין געהאָרכזאַם זיין באַפעלער און זיך נישט געריטרט פון אָרט.

די סצענע האָט געדויערט א סעקונדע, און דער אַרבעטער סעניאָר, א געוועזענער קריגס־געפאַנגענער, האָט געלאָזט פאַלן דעם באַפעל: „לאָפּט! מיט ווילדע געשרייען פון „הורא!״ איז זיך דער עולם צעלאָפן אין אַלע זייטן. די מאַשין־געווערן און די ביקסן האָבן געעפנט א באַטויבנדיקע קאַנאַנאַדע און פאַר־שאָטן די אַנטלויפנדיקע מיט א האָגל פון בליי.

כמעט אַלע אנטרונענע פון עקזעקוציע־פעלד זענען אַוועק אין מעזריטשער געטא, צווישן זיי אויך דער העלד, דער ערשטער לויפער, ישראל ראָזינעק. צווישן די אַנגעקומענע ביאַלער איז מעזריטשער געטא זענען געווען די פאַרוווּנדעטע: יהושעלע ווייסמאַן, ירחמיאל ליכטנבוים און אשר פייגנבוים (סטאַליער).

שפעטער האָט מען זיך דערוווסט, אז א טייל פון די אַנטלאָפענע פון עקזעקוציע־פעלד זענען אַוועק אין אַנדערע ריכטונגען, און אז אויף די ווענג זענען א סך פון זיי אומגע־קומען, ווי: יצחק קויפמאַן (תבואה־סוחר, יאַנעווער גאָס), אלתר פלאַט (שניידער), יעקב ראָזנקער (מאַלער), חיים שמעון ראָזנבלאַט (זייגערמאַכער), אברהם גרינגלאַס (יואל שמשס זון), בלומענקראַנץ (ישעיהו בלומענקראַנצס זון) א״א.

נאָכן אויסשיסן די אַרבעטערס פון די לאַגערן ביים 34סטן פולק און „ווינעטא״, האָבן די אַרבעטערס ביי דער געסטאַפּא אין ביאַלער יידן־קוואַרטאַל געריכט זיך אויפן זעלבן סוף. צוליב דעם זענען פון דאָרט אַנטלאָפן דער גרופן־פירער יצחק עקשטיין, שלמה שטיינגאַרט, שמשון יוסטמאַן און די ברידער שניידערמאַן.

יצחק עקשטיין איז גלייך געקומען אין מעזריטשער געטא. עמעצער האָט, ווייזט אויס, מודיע געווען דער ביאַלער געסטא־פּא וועגן זיין קומען קיין מעזריטש און זי האָט פאַרלאַנגט, אז מ׳זאָל איר צושטעלן עקשטיינען קיין ביאַלע. דער יידישער אַרדענונגס־דינסט האָט אים אַרעסטירט און איבערגעגעבן דער פוילישער פּאָליציי. פון דאָרטן איז ער איבערגעפירט געווארן צו דער ביאַלער געסטאַפּא.

אין אייגעם א פרימאַרגן האָט מען פאַרזאַמלט אַלע געטא־אַרבעטערס אויפן הויף פון דער געסטאַפּא, ביי ראָאַבען אין פאַבריק. מ׳האָט אַרויסגעבראַנגט עקשטיינען א שטאַרק צע־שלאָגענעם און דער געסטאַפּא־קאַמיסאַר האָט פאַרלאַנגט פון די יידישע אַרבעטערס, אז זיי זאָלן דערהרגענען עקשטיינען. די יידישע אַרבעטערס זענען געבליבן שטיין פאַרשטיינערט — אויב איר האָט מורא פאַרן יידישן גאָט — האָט אויסגערופן דער קאַמיסאַר שטילהאַמער — וועלן מיר אים טויטן. — מיט דרענגער האָבן עטלעכע געסטאַפּא־לייט ממש צעשמעטערט זייער קרבן. עקשטיין איז באַערדיקט געווארן ביים פלויט פון ראָאַבעס פאַבריק.

אין לאַגער אויפן פלי־פעלד זאָלן די יידישע אַרבעטערס האָבן געארבעט ביז נאָוועמבער 1943, און דעמאָלט, ווי קריסטן

הריכת בית הכנסת.
מ׳צעריִיסט די שול
Destruction of the Synagogue

האָבן דערציילט, זאָל מען זיי האָבן דערשאָסן. דאָרט האָט זיך אויך געפונען אַ גרופע יאַנעווער יידן, וואָס האָט געאַרבעט אין דער יאַנעווער „וויגאָדא" און שפעטער־צו האָט מען זיי אַריבערגעפירט אין לאָגער אויפן ביאַלער פלי־פעלד.

אין אַ גבית־עדות ביי דער קאָטאָוויצער אָפּטיילונג פון דער צענטראַלער יידישער היסטאָרישער קאָמיסיע אין פוילן (נומער 290), דערציילט אייגער אַ יעזשי ראָזנבוים פון וואַרשע, וועלכער האָט זיך געפונען אין לאָגער פּאָניאַטאָוו (לובלינער קאָנט), אַז אין אָקטאָבער 1943 האָט מען פון דעם אַ לאָגער אָפּגעשיקט צום פלי־פעלד אין ביאַלע־פּאָדלאָסקע 10.000 (צען טויזנט) מענטשן.

ביאַלער קריסטן פלעגן דערציילן וועגן אונגאַריש יידן, וועלכע מ׳זאָל האָבן געברענגט אויפן פלי־פעלד. ס׳איז אַנצונעמען, אַז דאָס האָט אַ שייכות צו די מענטשן פון לאָגער פּאָניאַטאָוו. די צאָל אָבער פון 10.000 איז באַשטימט אַן איבערגעטריבענע.

משמעות, אַז די ידיעה פון די קריסטן וועגן דערשיסן אין נאָוועמבער 1943 די יידן אויפן פלי־פעלד איז אַ ריכטיקע, ווייל דעם 3טן נאָוועמבער 1943 איז פאַרגעקומען אין לובלינער קאָנט, אַן אַזוי גרויסע „אַנדערבאַהאַנדלונג" בעת וועלכער ס׳איז דערשאָסן געוואָרן אַ גרויסע צאָל יידן אין די לאָגערן, און די איבעריקע זענען אַרויסגעפירט געוואָרן קיין מאַידאַנעק.

אויפגעהאַלטן דעם זכר פון יידן אין ביאַלע האָט די גרופע יידישע אַרבעטערס ביי דער עסטאַפּע, וואָס איז נאָכן אויסרייניקן דעם געוועזענעם יידישן קוואַרטאַל, באַשעפטיקט געוואָרן ביים באַאײַטיקן יעדן ציינל פון יידישקייט אין ביאַלע. זיי האָבן צענומען די שול און בתי־מדרשים.

אין מאַי 1943 זענען צו דער גרופע נאָך 17 יידן פון מעזריטשער געטא.

אָט די גרופּע האָט אָנגעהאַלטן אין שטאָט ביז אַפּריל 1944. מיטן דערנענטערן זיך פון דער רוסישער אַרמיי האָט מען דאָס לעצטע הייפּעלע יידן אַרויסגעפירט פון ביאַלע קיין לובלין. אַ קליינער טייל פון דער גרופּע איז געבליבן ביים לעבן.

דער יודענראַט

מיר האָבן שוין פריער דערמאָנט, אַז אין איינעם אַ טאָג (נאָוועמבער 1939) האָט די ביאַלער געסטאַפּאָ פאַרלאַנגט צו זיך די דאָזאָרעס פון דער פריערדיקער קהילה און זיי באַפוילן צו אָרגאַניזירן אַ יודענראַט.

אין אָנטשטאָנעם יודענראַט זענען אַריין אַ טייל פון די פריערדיקע דאָזאָרעס און צו זיי זענען צוקאָמפּטירט געוואָרן פערזאָנען פון אַלע שיכטן פון דער יידישער באַפעלקערונג. זיין צוזאַמענשטעל איז געווען פאָלגנדיקער: יעקב אהרן ראָזנבוים, יצחק פּיזשיץ, דוד קאָנטאָר, אברהם סטריכער, יצחק לעווי, משה חיים וויזנפעלד, ישראל ביאַלער, דוד וווייסמאַן, שמואל קרייזלמאַן, מנחם פינקלשטיין, יהושע גאָלדרייך. חנינא קאָשעמאָבער, יהושע איידלשטיין, יהושע רובינשטיין, בערל גאָלדבערג א״א.

דער יודענראַט האָט געגאָסן פון פולשטענדיקער סימפּאַטיע מצד דער יידישער באַפעלקערונג, און ס׳האָט נישט געהערשט אין שטאָט קיין פאַרביטערונג לגבי אים. אַפילו די פליטים, וואָס זענען אָנגעפירט געוואָרן דורך די נאַציס קיין ביאַלע, האָבן נישט געהאָט וואָס פאַרצוווּאַרפן דעם יודענראַט. אויף ווי ווייט דער יודענראַט איז געווען טאַלעראַנט צו די אַנגעבאָטע היימלאָזע, באַווייזט דער פאַקט, אַז אין זיין ביורא האָט געאַרבעט אַ גרויסער פראָצענט היימלאָזע יידן, מיטן סעקרעטאַר רובינשטיין פון סווואָלק בראש. אַ סך היימלאָזע זענען דורכן יודענראַט געשיקט געוואָרן אויף אָנפירדיקע אָפּטן אין אַרבעטס־אָפּט און אָנדערע דייטשע אַרבעטס־ערטער.

יעדערער אין שטאָט האָט געווּסט, אַז די מיטגלידער פון יודענראַט האָבן זיך נישט געריסן צו זייערע אָפּטן, נייערט זיי זענען דערצו אויפגעפאָדערט געוואָרן פון דער געסטאַפּאָ, און ס׳איז קלאָר געווען אין וואָסערע שווערע באַדינגונגען דער יודענראַט פירט זיין אַרבעט, און ווי ריזיקאַליש ס׳איז צו האָבן אַ מגע־ומשא מיט די נאַצי־גדולים. און האָט וואָר פון די רייכע יידן אין שטאָט אויסגעדריקט זיין אומצופרידנקייט צוליבן פאָדערן פון אים הויכע באַשטיינרונגען, האָט אים דער יודענראַט צו וויסן געגעבן, אַז מ׳איז גרייט אים צוקאָפּטירן ווי אַ מיטגליד פון יודענראַט. פאַרשטייט זיך, אַז דער „גע־קריוודעטער" יידּ האָט זיך גלייך פאַרענטפערט און אָנטשולדיקט, ווייל ס׳זענען נישט געווען קיין בעלגים אין שטאָט אויף יודענראַט־מיטגלידערשאַפט...

ווינטער 1941, האָט דער יודענראַט צוקאָפּטירט עטלעכע פרישע מיטגלידער און צווישן זיי אויך חיים ראָזמאַרין. אַזוי ווי דער לעצטער האָט נישט קיין חשק געהאָט צו פיגורירן פאַר דער מאַכט ווי אַ יודענראַטלער, האָט ער זיך אויסגעקויפט מיט כסדרדיקע גרויסע געלט־אָפּצאָלונגען פאַר דער קאָסע פון יודענראַט. אויך דער צאָן־דאָקטאָר יואל זילבערבערג איז געווען פון די גרויסע צאָלערס, אָבי ער זאָל נישט געהערן צום יודענראַט.

געווען פאָלן, ווען יידן (צווישן זיי אַברהם יאָמניק, אייר־דעם פון יהושע גליקסבערג) האָבן געבראַכט אין יודענראַט וועגטפולע צירונג, אפשר וועט מען קאָנען אַדאָנק דעם לינ־דערן דעם מצב פון דער יידישער באַפעלקערונג. דער יודע־ראַט האָט זיך קאָטעגאָריש אָפּגעזאָגט אָנצונעמען די צירונג און געעגטפערט: — אויב ס׳וועט נייטיק זיין, וועלן מיר זיך וועגדן וועגן דעם מיט אַ רוף צו דער באַפעלקערונג.

מ׳דאַרף באַזונדערס באַצייכענען די מוטיקע אין איבער־געגעבענע טעטיקייט פון ביאַלער יודענראַט, וואָס האָט זיך ממש מקריב געווען לטובת דער יידישער באַפעלקערונג. זיינע מיטגלידער זענען געווען די ערשטע אויסצוטראָגן אַלע ליידן און פיין, פון וואָס די יידישע באַפעלקערונג האָט טיילמאָל אָפּילו קיין אָנונג נישט געהאָט.

דער יודענראַט איז כסדר געשטאָנען אויף דער וואַך אָפּ־צושרייַען די גזירות וואָס האָבן זיך געשאָטן אַן אויפהער, און נישט איין מאָל איז דאָס אים געלונגען.

וועגן דער דרייסטער האָלטונג פון יודענראַט כלפי די

נאַציש־עש מאַכטהאָבערס, באַווייזט דאָס געשפּרעך פון יודענ־ראַט־פּאַרטייער יעקב אהרן ראָזנבוים מיטן רעפּערענט ליפּ־קאָוו, וואָס ווערט געבראַכט אין קאַפּיטל „דער ערשטער גירוש״.

בעת דער ערשטער אויסזידלונג פון ביאַלע צום טויטן־לאַגער אין סאָביבאָר האָבן די יודענראַט־מיטגלידער געגעבן גאַנץ שטאַרקע רמזים דער יידישער באַפעלקערונג נישט צו איילן זיך צום זאַמלפּלאַץ, הגם פאַר דעם האָבן זיי געקאָנט באַצאָלן מיטן לעבן. די רמזים זענען עס געווען צו פאַרדאָנקען, וואָס די ערשטע אויסזידלונג אין ביאַלע (מ׳האָט נאָך דעמאָלט נישט געוווסט פון קיין טויט־לאַגערן. און מ׳איז געווען זיכער אַז מ׳וועט דעפּאַרטירט אין אַ צוויי־טער שטאָט), האָט נישט אַרויסגעריסן פון שטאָט אָט די אַלע, וואָס לויט דער פאַר־אַרדנונג האָבן זיי געדאַרפט פאַרלאָזן ביאַלע.

דער יודענראַט האָט געוווסט ווי אויסצונוצן די אַנטאַ־גאָניזמען צווישן די דייטשע מאַכטהאָבערס. די געטאָפּאַ האָט נישט איין מאָל מבטל געמאַכט אַ גזירה, וואָס האָט געשטאַנט פון דער קרייזהויפּטמאַנשאַפט. אַזוי האָט דער יודענראַט גע־ברענגט אין פאַרלאָגנהייט דער גסטאַפּאָ, וועלכע האָט בכלל נישט געהאַט קיין אַנונג וועגן דער ערשטער אויסזידלונגס־גזירה. די גסטאַפּאָ האָט זיך דעמאָלט געפילט געטראָפן, וואָס די ידיעה איז צו איר דערגאַנגען ערשט פון יודענראַט. דאָס איז אפשר געווען די סיבה פון דער פאַסיוואָר האַלטונג פון דער גסטאַפּאָ אין טאָג פון דער אויסזידלונג, און וואָס די אַקציע איז אַריבער בלוטלאָז.

די שטאָלצע און וואַכזאַמע האַלטונג פון ביאַלער יודענ־ראַט האָט זיכער גורם געווען דערצו, אַז זייער מיטגלידער זענען געווען די ערשטע קרבנות אין שטאָט. אַ חודש פריער איידער ביאַלע איז געוואָרן יידנריין, האָט מען אַוועקגענומען פון דער שטאָט די יודענראַט־מיטגלידער און זיי פאַרפּיִקט אין מאַידאַנעק.

די ביאַלער אין מעזריטשער געטא

די ביאַלער יידן וואָס זענען בעתן צווייטן און לעצטן גי־רוש (פון 26סטן סעפּטעמבער ביזן 1טן אָקטאָבער 1942) אַריינ־געפירט געוואָרן אין מעזריטשער געטא, האָבן ממש נישט געהאַט וווּ זיך אַהינצוטאָן. אין דעם ענגן געטא איז קוים אָרט געווען פאַר די מעזריטשער, און דאָ האָט מען אָנגע־ברענגט טויזנטער יידן פון ביאַלע און ביאַלער פאַוויאַט. אין אַזעלכע פאַלן איז קלאָר געווען פאַרן געטא, ווהין מ׳ברענגט פּרישע יידן, אַז ס׳פאַרטאָגט זיך אויף אַ פרישן גירוש. און אַזוי ווי אין יעדן געטא איז מען אַרומגעאָנגען מיט דער אי־לוזיע, אַז דאָס מיינט מען נישט די היגע יידן, נאָר די אַריי־נ־געבראַכטע, האָט מען במילא נישט געוואָלט זיך אויסמישן מיט די פריש אָנגעקומענע אחים־לצרה.

דער מעזריטשער יודענראַט האָט אָבער נישט געהאַט קיין ברירה און ער האָט אויסגעטיילט אַ ביסל הייזער פאַר די ביאַלער יידן. אויך דאָ, אין מעזריטשער געטא האָבן ביאַלער יידן געמאַכט באַמיאונגען צו באַקומען אָרבעט, כדי צו פאַר־לענגערן דאָס לעבן, אָדער, אפשר האָבן זיך טייל איינגערעדט, אַז אַזוי אַרום וועלן זיי ניצול ווערן פון טויט. אַ טייל ביאַלער איז געלונגען, דורך פאַרשיידענע פראָטעקציעס, צו באַקומען אַרבעטס־ערטער.

די פאַרטריבענע ביאַלער יידן האָבן נאָך נישט באַווייזן צו באַקענען זיך מיטן געסלעך־לאַבירינט פון מעזריטשער געטא, און שוין האָט זיך אַראָפגעלאָזט אויף מעזריטש די שווערד פון דער צווייטער אויסזידלונג. טאָקע דעם זעלבן טאָג, דעם 6טן אָקטאָבער 1942, וועלן מ׳האָט אַרויסגעפירט די מענער פון די ביאַלער לאַגערן, האָט מען דעם צוג אין וועלכן זיי האָבן זיך געפונען, פאַרהאַלטן אויף דער מזריטשער באַן־סטאַציע און די ליידיקע פראָכט־וואַגאָנעס זענען אָנגעפולט געוואָרן מיט יידן. די ערשטע קרבנות זענען דאָ געווען יידן פון ביאַלע און קריין. די מעזריטשער האָבן שוין געהאַט צוגעגעריטע באַהעלטענישן און גוטע אַרבעטס־ערטער און דעריבער איז מיט דער אויסזידלונג אַוועק פון זיי אַ קליינער פראָצענט.

פאַר דער אויסזידלונג איז קיין מעזריטש אַראָפגעקומען דער ביאַלער ס״ד־מאַן גלעט און זיך נאָכגעפרעגט ווו ס׳גע־פינען זיך די פרויען באַלטשע פיזשיץ און חיה ראָזנבוים, ביי וועלכע ער האָט אָפּגעריבט 45 טויזנט זלאָטע, אונטערן אויס־רייד פון צוריקבערענגען די ביאַלער יידן פון מאַידאַנעק. דער־ציילט האָט מען שפּעטער, אַז בעת דער אויסזידלונג האָט מען אַלע יידישע פרויען, וואָס האָבן געאַרבעט אויפן פעלד אין פאָטאָצקיס מאיאָנטעק „האָלאָס״, וווּ ס׳האָבן אויך געאַרבעט די פרויען ב. פיזשיץ און ח. ראָזנבוים, אַראָפגענומען פון פעלד אינמיטן דער אַרבעט און זיי אַוועקגעפירט צו די וואָגאָנעס אויף דער מעזריטשער באַן־סטאַציע. אָט אַזוי איז דאָס דער ס״ד־מאַן גלעט זיכער געווען, אַז ער איז פטור געוואָרן פון דער טיפּיש און אַ צאָל ביאַלער זענען פון דער קרענק גע־

שטאַרבן), אַ לעבן אין שטענדיקן געראַנגל מיטן טויט, אַ לעבן פול מיט טרויער און בענקשאַפט נאָך די אומגעקומענע נאָענטע, און מיט האָפענונג אויף היטלערס מפלה.

ביאַלער יידן פלעגן ריזיקירן מיט אַ מאָרש קיין ביאַלע, כדי אַרויסצוקומען פון די דאָרטיקע באַהעלטענישן עפעס ווערטפולס. נישט איינער האָט זיך פון אָזאַ מאָרש מער נישט אומגעקערט קיין מעזריטש. אָזוי זענען אַוועק קיין ביאַלע און מ׳האָט זיי שוין מער נישט געזען אין געטא: משה יצחק בידערמאַן, זיין אייניקל (רבקה נאָוואָמינסקעס זון), יהושע ענגלענדער, פּאָליאַ ריבאַק, אייזשע רובינשטיין א״א.

נאָך דער פערטער אויסזידלונג אין מעזריטשער געטא, אין נאָוועמבער 1942, איז די צאָל געבליבענע ביאַלער שוין געווען אַ גאָר קליינע. עטלעכע ביאַלער האָבן אין געטא זיך פאַרנומען מיט מסחר, אַנדערע פלעגן גיין אויף אַרבעט מחוץ דעם געטא און זיך באַמיען עפעס אַריינצושמוגלען, כדי זיך מפרנס צו זיין. געווען ביאַלער וואָס האָבן נאָך געהאַט געלט, וואָס זיי איז געלונגען מיטצונעמען מיט זיך בעתן גירוש פון ביאַלע. ס׳זענען אויך געווען ביאַלער, וואָס פלעגן אָנקומען נאָך הילף צו דער סאָציאַלער אָפּטיילונג ביים מעזריטשער יודענראַט.

ביאַלער פלעגן זיך טרעפן אין דעם ענגן געטא, און אָזוי ווי די מעזריטשער, האָבן אויך זיי קיין שום טעטיקייט נישט געפירט. יעדערער האָט געלעבט פאַר זיך.

אין דער לאַנגער רשימה פון יידישע קרבנות אין מעזריטשער געטא, וואָס זענען געפאַלן צווישן איין גירוש און צווייטן, אָדער בעת די גירושים גופא, איז דער אָנטייל פון די ביאַלער אַ גאָנץ אָנגעוואַקסענער. מיר וועלן דאָ אויפצייכענען די נעמען, וואָס זענען אונדז פאַרבליבן אין זכרון.

פאַר ריזיקירן אַרויסצוגיין אויסערן געטא, כדי עפעס צו פאַרדינען אויפצוהאַלטן די נשמה, זענען דערשאָסן געוואָרן: איטקע פּלאָט, מרים ליסטגאָרטן און איר טאָכטער, לאה קניישניק, פּרוי פרידמאַן (דער מאַן אַ שניידער אין דער גראַבאָנאָוואר גאַס — געשטאָמט פון לאָמאָן).

אין דער בלוט־אָרגיע, וואָס ס׳האָט אייגנטלעך אָנגעהויבן אין ביאַלער עסטאַפּאַ אין מעזריטשער געטא אין דער סילווע־טער־נאַכט פון 1942/3 איז דער רוב קרבנות געווען ביאַלער פרויען און קינדער. אין אָט דער נאַכט זענען מיט דום־דום־קויל דערשאָסן געוואָרן: זיסל ראָזמאַרין (פון דער הייס ניצקי), פּרוי ראָזען (פון דער הייס וויער־קינדער פון מאַלער חיים יוסף קניישניק).

בעת די זוכענישן נאָך דעם אָנטלאָפענעם פון דער פאַליציי, ישראל לייזער יאָזשימאָווסקי, געוועזענער קאָמענדאַנט פון דעם מעזריטשער יידישן אָרדענונגס־דינסט, זענען דער־שאָסן געוואָרן: אברהם עזרא האָנדלמאַן און בלומע פרעטער.

בעת די אויסזידלונגען פון מעזריטשער געטא אין מאַי 1943, זענען אין געטא גופא געפאַלן ביאַלער קרבנות, בעיקר פון אָנטדעקטע באַהעלטענישן.

אין אַ באַהאַלטעניש, ווהין דער זשאָנדאַרם פּראָנץ באָוער האָט אַריינגעוואָרפן אַ גראַנאַט, זענען צווישן אָנדערע גע־

טויט געוואָרן: מאָניע לוסטיגמן (זון פון איסר), זיין פרוי (פון דער היים יורבערג), דער פרויס שוועסטער און ברודער, און מאָניעס צוויי שוועסטערס.

פון אַ באַהעלטעניש אין הויז פון קצב לעמפערט זענען די מענטשן אַרויסגעפירט געוואָרן אויף דער גאַס, אויסגעשטעלט ביי דער וואָנט און דערשאָסן געוואָרן. צווישן זיי די ביאַלער: משה פייגנבוים (זיליע סטאָליערס זון) מיט זיין פרוי בלומע (פון דער היים גערשקאָפ), זייער זונעלע און דער פרויס אַ שוועסטער; טויבעלע לוסטיגמאַן (פון דער היים רובינשטיין) מיט איר זונעלע. אין אַ צווייט אָרט זענען אין געטאָ דער־שאָסן געוואָרן: מאיר אָרלאַנסקי מיט זיין פרוי און דער בעקער יצחק פאָגעל.

אין די מעזריטשער וועלדער איז דורך פאָליאַקן דערמאָר־דעט געוואָרן יוסף עלבוים (יעקב שוחטס איידעם). זיין טעס־טערל איז דעמאָלט געלונגען צוריקצוקומען איז מעזריטשער געטא מיט אַ דורכגעשאָסן הענטל.

ביאַלער יוגנטלעכע האָבן אויך געפרוווט אָנטלויפן פון מעזריטשער געטא אין די מעזריטשער וועלדער, כדי אָזוי אַרום זיך אַרויסצודריינען פון די נאַציי־נעגל, אָבער די פרווון זענען נישט געלונגען.

אין אַ גרופּע וואָס איז אַוועק אין וואַלד האָבן זיך געפונען די ביאַלער: פייוול בוכהאַלטער, משה שטיינבערג מיט זיין שוועסטער עלקע, שעפסל לייבזאָן, נאָכקע גערשקאָפ און דוד ראָזנבערג. די גרופּע האָט באַוויזן צו פאַרשאָפן זיך עטלעכע רעוואָלווערן. ביי אַ צוזאַמענטרעף אין וואַלד מיט רוסישע מלחמה־געפאַנגענע, וואָס זענען אָנטלאָפן פון די דייטשע לאַ־גערן, האָבן די רוסן, מיט געווער אין די הענט, אַרומגערינגלט די יידישע גרופּע, זי אָנטוויפּנט און באַרויבט, די יידן האָבן זיך צוריקגעקערט אין געטא.

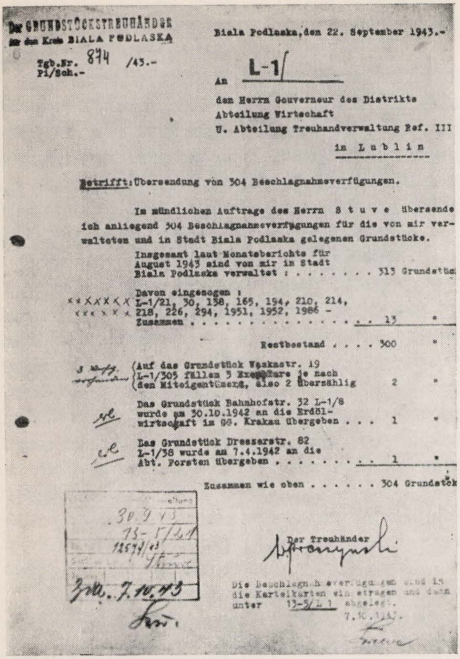
אין אַ צווייטער גרופּע, וואָס איז אַוועק אין וואַלד, האָבן זיך געפונען די ביאַלער מיידלעך: שרה ווינפעלד און באַס (פון די קצבים). בעת אַ שטאַרקער דייטשער אָבלאַווע אין די מעזריטשער וועלדער, איז דער גרופּע געלונגען זיך אַרויס־צוקריגן פון וואַלד און זי איז צוריקגעקומען אין געטא.

יולי 1943 איז דאָס מעזריטשער געטא לגמרי ליקווידירט געוואָרן און צוזאַמען מיטן הייפל מעזריטשער יידן זענען פאַר־שוווندן געוואָרן פון דאָרט די לעצטע עצביילטע ביאַלער יידן.

נאָכן באַפרייען מעזריטש דורך דער רוסישער אַרמיי, האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז דווקא אַ גרופּע ביאַלער יונגעלעכע איז געווען די אייניקע, וואָס האָט געהאַט אַ באַהאַלטענישן אין סאָמע צענטער פון דער שטאָט מעזריטש, און איר, דער גרופּע, איז געלונגען צו בלייבן ביים לעבן. דאָס זענען געווען: שוועסטער און ברודער שטיינבערג, בוכהאַלטער, די מיידלעך וויזנפעלד און באַכראַך.

ביים סוף פון די בלוטיקע כראַניק־בלעטער, וועלן מיר ברענגען צוויי אָפּרופן פון נאַצי־לאָגער, וואָס האָבן אַ שייכות צו ביאַלע, ווי אויך צוויי רשימות פון די יידישע אומבאַוועג־לעכע פאַרמעגנס אין ביאַלע.

אין דער אָפּיציעלער רעגירונגס־צייטונג פון גענעראַל־

Der GRUNDSTÜCKSTREUHÄNDER
für den Kreis BIALA PODLASKA

Tgb.Nr. 874 /43.-
Fl/Sch.-

Biala Podlaska, den 22. September 1943.-

An L-1/

den Herrn Gouverneur des Distrikts
Abteilung Wirtschaft
U. Abteilung Treuhandverwaltung Ref. III

in L u b l i n

Betrifft: Übersendung von 304 Beschlagnahmeverfügungen.

Im mündlichen Auftrage des Herrn S t u v e übersende ich anliegend 304 Beschlagnahmeverfügungen für die von mir verwalteten und in Stadt Biala Podlaska gelegenen Grundstücke.

Insgesamt laut Monatsberichts für
August 1943 sind von mir in Stadt
Biala Podlaska verwaltet : . . . . . 313 Grundstücke

Davon eingezogen :
L-1/21, 30, 138, 165, 194, 210, 214,
218, 226, 294, 1951, 1952, 1986 - 13 "
Zusammen . . . . . 13 "

Restbestand . . . . 300 "

(Auf das Grundstück Wąskastr. 19
L-1/305 fallen 3 Exemplare je nach
den Miteigentumsanteil, also 2 Übersähhlig 2 "

Das Grundstück Bahnhofstr. 32 L-1/8
wurde am 30.10.1942 an die Erdöl-
wirtschaft in 90. Krakau übergeben . . . 1 "

Das Grundstück Dreissigstr. 82
L-1/36 wurde am 7.4.1942 an die
Abt. Forsten übergeben . . . . . 1 "

Zusammen wie oben . . . . . 304 Grundstück

Der Treuhänder

Die Beschlagnahmeverfügungen sind in die Kartei karten ein zutragen und dann unter 12-3/2.1 abzulegen.
7.10.43.

30.9.43
75-5741
12574/43
Fl/Sch.

Kri.

מכתב על נכסי דלא ניידי של יהודי ביאלה.

בריוו וועגן ביאַלער יידישע אומבאַוועגלעכע פאַרמעגנס.

Correspondence concerning Jewish immovable property in Biala.

גובערניע „קראַקאָוער צייטונג" פון 17טן אָקטאָבער 1942 ווערט דערציילט, אַז לויט אַן אָפּמאַך צווישן די ביאַלער און ראַדזינער קרייזהויפטמאַנשאַפטן, זענען אַלע ביאַלער יידן אַריבערגעפירט געוואָרן קיין מעזריטש. אַז נאָכן באַפרייען די שטאָט פון יידן איז אַלץ ביליקער געוואָרן מיט אַ העלפט געלט. די קריסטלעכע בעלי־מלאכות, וועלכע זענען פריער אַרויסגעשטויסן געוואָרן דורך די יידישע, נעמען זיך איצט פלייסיקער צו דער אַרבעט.

ווי ס׳האָט אויסגעזען דאָס אַריבערפירן פון די יידן איז, פאַרשטייט זיך, נישט דערמאָנט געוואָרן.

פאַקטיש האָט מען אין שטאָט גאָרנישט געקאָנט באַקומען. די קריסטן אַליין פלעגן זאָגן, אַז די יידן האָבן געמוזט מיט זיך אַלץ מיטנעמען... איין קריסט מיטן צווייטן האָט מורא געהאַט צו האַנדלען, ווייל אַ גרויסער טייל פון מסחר איז דאָך געווען אומלעגאַל. אַזוי ווי די יידן זענען אַוועק איז דער האַנדל אָפּגעשטאַנען.

איוך ווי ווייט דאָס קריסטלעכע האַנטווערקעריי האָט „אויפ־געלעבט", האָט באַוויזן דער פאַקט, אַז וועגן די ביאַלער מאַכט־האָבערס האָבן געדאַרפט האָבן אַ גוט שטיקל אַרבעט, זענען זיי געקומען אין מעזריטשער געטאָ, צו די וויניק געבליבענע יידישע בעלי־מלאכות. די קריסטלעכע בעלי־מלאכות אין ביאַלע זענען געזעסן אָן אַרבעט, ווייל זיי האָבן אויך נישט געהאַט קיין מאַטעריאַלן צו דער אַרבעט, וואָס פלעגן זיי פריער צוגעשטעלט ווערן דורך יידן.

ווי באַווּוסט, זענען נאָך דער מלחמה געמשפט געוואָרן דורך דעם אינטערנאַציאָנאַלן מיליטעריש־טריבונאַל אין נירנבערג (דייטשלאַנד) 21 נאַצי־גדולים מיט גערינגן בראש.

אין דעם סטענאָגראַפישן באַריכט פון דעם משפט געפינט זיך די עדות־דערקלערונג פון ד״ר פריטשע, געווען־עטער שעף־רעדאַקטאָר פון דער דייטשער נייע־אַגענטור (ד. נ. ב. — דויטשע נאַכריכטן ביורא) און ראש פון דער נייע־אָפּטיילונג אין דייטשן ראַדיאָ. אין דער דאָזיקער דערקלערונג רעדט זיך צווישן אַנדערן אויך וועגן ביאַלער קרייז (באַנד 17, זייט 177) און דאָס צוליב דעם:

ד״ר פריץ, דער אַדוואָקאַט פון ד״ר פריטשע האָט בעתן אויספאָרשן זיין קליענט געשטעלט אים פראָגעס וועגן גורל פון די דעפּאַרטירטע דייטשע יידן. אויף דער פראָגע פון זיין אַדוואָקאַט, צי האָט ער, ד״ר פריטשע, זיך געהאַט אינטערע־סירט וועגן דער באַהאַנדלונג פון די דייטשע יידן, וואָס זענען אַרויסגעשיקט געוואָרן אין די יידן־רעזערוואַטן פון מזרח־אייראָפּע, איז געקומען די תשובה פון ד״ר פריטשע: — געוויס. צום ביישפּיל, איך האָב זיך דערוווסט פאַרשיידענע זאַכן פון מיינעם אַ געוועזענעם מיטאַרבעטער, וועלכן מ׳האָט געשיקט אין געגנט־גובערניע, און ער האָט דאָרט פאַרנומען אַן אַדמיניסטראַציע־פּאָסטן אין ביאַלע פּאָדלאַסקער ראיאָן. ער האָט מיר דערציילט, אַז די געגנט אונטער זיין קאָנטראָל איז געוואָרן אַ יידישע געגנט. ער פלעגט מיר אָפּט שילדערן דאָס דערשיינען פון די דעפּאַרטירטע יידן און זייער אייז־קוּאַרטירונג. ער האָט מיר אויך געהאָט דערמאָנט וועגן שוועריקייטן, וועגן דער באַשעפטיקונג פון די יידן ווי אַרבע־טערס און וועגן זייער אַרבעט ביי פלאַנטאַציעס. זיין גאַנצע שילדערונג האָט עדות געזאָגט אויף זיין הומאַניזם שטאַנד־פונקט. ער האָט מיר דערציילט, אַז ביי אים ווערן די יידן בעסער באַהאַנדלט ווי אין דר׳ רייך.

אויף דער פראָגע פון אַדוואָקאַט, ווי איז געווען דער נאָ־מען פון דעם מענטש, איז געקומען פון ד״ר פריטשע די תשובה: אַבערראַשונגסראָט הובערט קיהל.

אין שייכות מיט אָט דער דערקלערונג, איז כדאי צו באָ־מערקן, אַז אין ביאַלער קרייז האָבן זיך בכלל נישט געפונען קיין דעפּאַרטירטע דייטשע יידן.

דער דערמאָנטער הובערט קיהל, איז דאָס געווען דער ביאַלער קרייזהויפטמאַן, וואָס איז דערשאָסן געוואָרן אויפן מעזריטשער שאָסיי (וואַרשיינלעך דורך דער גרופּע יידן, וואָס איז אַוועק פון לאָגער ביים 34סטן פולק, אונטער דער אָנפּי־רונג פון זיליע גוטענבערג).

שוין אין דער מעלדונג פון ביאַלער קרייזהויפטמאַן, פון 15טן יאַנואַר 1941, איז געמאָלדן געוואָרן וועגן דער אָנטאיי־גענונג פון די יידישע אומבאַוועגלעכע פאַרמעגנס.

L 1/ 51	Kahan Dawid-Lejb	Biala-Podlaska, Freiheitsplatz		1
L 1/ 52	Rubinstein Chaim	" " "		1
L 1/ 53	Glikeberg Fejga, Rozenberg Estera u.a.	" " "		2a
L 1/ 54	Sakow Ela u.Chane Malka Wolf u.Rachla	" " "		21
L 1/ 56	Kestenbaum Chaim u.a.	" " "		23
L 1/ 58	Finegrad Josef u.a.	" " "		25
L 1/ 59	Frajner Serka u.a.	" " Franciszka		17
L 1/ 6o	Salachter Cype	" " "		19
L 1/ 61	Pelman Szymon, Piterman Motel	" " "		21
L 1/ 62	Spelbaum Szymon, Rozenkier Rywka	" " "		25
L 1/ 63	Czapnik Brucha, Benjamin, Sura	" " Garncarska		6
L 1/ 64	Lejbusz Chwalas	" " "		8
L 1/ 65	Goldberg Matys, Hertman Rachla, Goldsztejn Ester	" " "		11
L 1/ 66	Rubinsztejn Chaja-Sura Czapnik Benisusz	" " "		12
L 1/ 67	Frajman Mendko, Lenczlej, Chawa-Idesa	" " "		15
L 1/ 68	Blaberg Jankiel	" " "		17
L 1/ 69	Zajdelman Szmajen	" " "		19
L 1/ 7o	Melman Lejbko, Mazaj Michalina u.a.	" " Gliski		5
L 1/ 71	Tygerman Mereszo	" " Gorna		59
L 1/ 72	Gauka Mosko-Chaim, Lejes Estera u.a.	" " Grabanowska		1
L 1/ 73	Gauka Mosko-Chaim, Gelski Josel-Icko u.a.	" " "		1
L 1/ 74	Rosako Berko, Bas Meier u.Frejda, Nusawicki Aria-Lejb u.Samul	" " "		3
L 1/ 75	Rozman Abram u.a.	" " K		4
L 1/ 76	Fajgman Aron u.Estera	" " "		5
L 1/ 77	Kerenblum Szojndla u.a.	" " "		6
L 1/ 78	Sztern Rywka u.a.	" " "		7
L 1/ 79	Grycmacher Mariem u.a.	" " "		1
L 1/ 8o	Gampel Dwojra	" " "		3
L 1/ 81	Fajgman Frejda-Ruchla u.a.	Biala-Podlaska, Grabanowska		1o
L 1/ 82	Kerman Sura-Cyrla u.a.	" " "		11
L 1/ 83	Klemper Szyja	" " "		12
L 1/ 84	Dutkiewicz Fejga, Lidman Rywka u.Szyfra	" " "		13
L 1/ 85	Szmajderman Berko u. Ela	" " "		14
L 1/ 86	Rynkier Lejbko u.a.	" " "		16
L 1/ 87	Klas Samul-Mosako	" " "		19
L 1/ 88	Wajagrass Jakob u.a.	" " "		2o
L 1/ 89	Hechman Szmerka	" " "		21
L 1/ 9o	Jurberg Icko-Meier u.a.	" " "		22
L 1/ 91	Sniosak Bazia u.a.	" " "		23
L 1/ 92	Rosenbaum Tauba u.a.	" " "		24
L 1/ 93	Fajgenbaum Rayl u.a.	" " "		25
L 1/ 94	Jarnicki Rjnoch u.a.	" " "		26
L 1/ 95	Czeruk Szmul u.a.	" " "		27
L 1/ 96	Morgenstern Gerson u.a.	" " "		28
L 1/ 97	Adlersztein Ela u.a.	" " "		28a
L 1/ 98	Rotenberg Chana u.a.	" " "		28b
L 1/ 99	Lerer Krul u.a.	" " "		29
L 1/ 1oo	Czarny Szyja u.a.	" K "		3o
L 1/1o1	Goldhamer Abram u.a.	" " "		31
L 1/1o2	Liber Odyla u.a.	" " "		31a
L 1/ 1o5	Rajzerman Chana u.a.	" " Jatkowska		5
L 1/1o6	Gorenstein Frejda u.a.	" " "		5
L 1/1o7	Rychter Mariem, Winogrod Chaja	" " "		6
L 1/1o8	Goldsztein Icko u.a.	" K "		7
L 1/1o9	Samer Abram u.a.	" " "		8
L 1/11o	Goldberg Gdal u.a.	" " "		9
L 1/111	Altman Berko	" " "		1o
L 1/112	Szapiro Chaim u.a.	" " "		11
L 1/113	Milsztein Wigder u.a.	" " "		12
L 1/114	Nenya Awadis u.a.	" " "		13
L 1/115	Brodacz Abram u.a.	" " "		14
L 1/116	Strumpacser Josel u.Finkelsztein Ancsel	" " "		14a
L 1/117	Rozes Mojsze-Chaim, u.a.	" " "		15

A u f s t e l l u n g

der in Biala-Podlaska beschlagnahmten aber noch nicht eingezogenen ehemals jüdischen Grundstücke.

L 1/ 1	Gutman Pinkus, Hanina Abram	Artilleriestr.	5	17.1.41	Nr.223
L 1/ 2	Brodacs Rywka	"	6	17.1.41	Nr.224
L 1/ 3	szmac & Josl u.Estera, Hirschblau Berko	"	7	17.1.41	Nr.225
L 1/ 4	Zegelbaum Ajzyk	"	16	22.1.41	Nr.226
L 1/ 5	Lezin Herszko	Bahnhofstr.	7	22.1.41	Nr.251
L 1/ 6	Lewin Jakiel, Kaufman Lita u.a.	"	9	22.1.41	Nr.252
L 1/ 7	Lichtman Dow	"	22	17.1.41	Nr.242
L 1/ 8	Handels- u.Industrie-gesellschaft m.b.H. 'Petroleum'	"	32	17.1.41	Nr.243
L 1/ 9	Fridman Sechia u.Gitla	Budki-Wiesa	6	17.1.41	Nr.233
L 1/1o	Biderman Mosako-Icko	"	8	17.1.41	Nr.234
L 1/11	Czarna Jenta u.Motel	"	13	17.1.41	Nr.235
L 1/12	Adlersztejn Dwojra	Browarna	7	17.1.41	Nr.228
L 1/13	Lichtenbaum Glika	"	9	31.1.41	Nr.326
L 1/14	Hofman Icko-Mosako	Ciasmastr.	3	17.1.41	Nr.236
L 1/15	Goldsztejn Morako	"	5	17.1.41	Nr.237
L 1/16	Zittelbaum Bila, Segal Sura, Dorosa Ignacy	Cichastr.	3	31.1.41	Nr.284
L 1/17	Jarnicki Zysman u. Hejnoch	"	12	17.1.41	Nr.238
L 1/18	Dwor Frejda	"	14	17.1.41	Nr.239
L 1/19	Rosenkier Nuchim	"	17	17.1.41	Nr.24o
L 1/2o	Grodner Saloma	Dokudowskastr.		17.1.41	Nr.214
L 1/21	Kamien Kiwa, Tauba, Altbir Mejta	Grenzerastr.	6		
L 1/22	Frombekier Enicha	"	13	17.1.41	Nr. 91
L 1/23	Frydberg Pinkus-Boruch	"	16	22.1.41	Nr.258
L 1/24	Rychter Etla, Dogodny Jankiel	"	18	17.1.41	" 92
L 1/25	Igielnik Hoech u.Estera	"	19	17.1.41	" 93
L 1/26	Goldfeder Sura u.a.	"	2o	17.1.41	" 94
L 1/27	Lewin Boruch	"	2oa	17.1.41	" 95
L 1/28	Kaufmann Miska u.a.	"	23	17.1.41	" 96
L 1/29	Jüdische Kultusgemeinde	"	24	17.1.41	" 97
L 1/3o	Chalat Dawid	"	36	22.1.41	" 316
L 1/31	Czarny Mejer u.a.	"	39	31.1.41	" 327
L 1/32	Zylbersztejn Mosako	"	4o	17.1.41	" 98
L 1/33	Rusbaum Fejsech-Nuta	"	42	17.1.41	" 99
L 1/34	Capelinska Jenta ua.	"	44	17.1.41	" 1oo
L 1/35	Lewin Boruch	"	48	17.1.41	" 1o1
L 1/36	Liberman Breind u.Berko	"	52	17.1.41	" 1o2
L 1/37	Melcuch Szaina u.a.	"	7o	17.1.41	" 1o3
L 1/38	Hortman Pinkus u.a.	"	82	17.1.41	" 1o5
L 1/39	Goldsmidt Abram u.a.	Stadtplatz	4	17.1.41	" 32
L 1/4o	Pinye Bejla-Cyna u.a.	"	5	17.1.41	" 33
L 1/41	Pinye Izaak u.a.	"	6	17.1.41	" 34
L 1/42	Szydlowski Aleksander, Liberman Chaim u.a.	"	8	17.1.41	" 35
L 1/43	Kalichsztein Nechama u.a.	"	9	17.1.41	" 36
L 1/44	Melcberg Mordko	"	1o	17.1.41	" 37
L 1/45	Gielblum Abram u.a.	"	11	17.1.41	" 38
L 1/46	Melcsztejn Jaika u.a.	"	12	17.1.41	" 39

רשימה גרמנית של חלק מנכסי דלא ניידי של היהודים בביאלה (תוספת למכתב).

דייטשע רשימה פון אַ טייל ביאַלער יידישע אומבאַוועגלעכע פאַרמעגנס (ביילאַגע צום בריף)

German list of a part of Jewish immovable property in Biala (annex to letter)

פון די דאָקומענטן, וואָס מיר האָבן באַקומען פון דעם יידישן היסטאָרישן אינסטיטוט אין וואַרשע, איז צו זען, אַז נאָך אין סעפטעמבער 1943, ווען דער דייטשער פראָנט אין רוסלאַנד איז שוין געווען אינגעבראכן, דער אַפּריקאָנער קאָרפּוס פון מאָרשאַל ראָמעל צעשמעטערט, און די אליאירטע אַרמייען זענען שוין געשטאַנען אויף דער איטאַליענישער טעריטאָריע — זענען נאָך די דייטשן אַלץ געוועסן און געמאַכט רשימות פון יידישע הייזער, וועמענס בעלי־בתים זיי האָבן אימגעבראַכט.

די דאָזיקע דאָקומענטן אינטערעסירן אונדז קודם־כל, כדי צו באַקומען אַ באַגריף פון די יידישע אומבאַוועגלעכע פאַרמעגן, וואָס זענען געבליבן אין ביאַלע.

פון בריוו פון 22סטן סעפטעמבער 1943, פון וועלכן מיר גיבן דאָ אַ בילד, איז צו זען, אַז ס׳רעדט זיך וועגן 317 יידישע אומבאַוועגלעכע פאַרמעגנס אין ביאַלע, אין חודש אויגוסט 1943. ס׳איז שווער צו זאָגן, צי די זאַל נעמט אַרום אַלע יי, ישע הייזער אָן כלעצער אין ביאַלע. פון דער רשימה, וואָס מיר פאַרשפּנכלען דאָ, אַזוי ווי זי איז צונויפגעשטעלט געוואָרן פון די דייטשן, זען מיר, אַז זי אַנטהאַלט נאָר 194 אייגנס, און ס׳פעלן אין איר אַ גאַנצע רייַ גאַסן. אַ טייל נעמען איז פאַרדרייט אין פאַרגרייזט. אויף דער גראַבאַנאָוער גאַס פעלן די הייזער פון אהרעלע סלאָוואָטיטשער און פון די ראַדזינעסקס. אויף פלאַץ־וואָלנאָשטשי פעלן די הייזער, ווו׳ ס׳האָבן זיך געפונען די געוועלבער פון: חנה רחל רייך, שרה געלע גאָלדפּעדער, ווינאָגראַד, סאַפּיר, יאַנאל ליפּיץ, מענדל טאַקאַרסקי און שרה לאה טאַרנהיים. חוץ דעם פעלן אויף פלאַץ־וואָלנאָשטשי די הייזער פון אברהם אַרלאַנסקי, שמואל פישמאַן און טילע בערקין).

כאַראַקטעריסטיש, אַז וועגן שמואל פישמאַנס הויז זעיטז אין דער נאַצי־צייט אַרומגעגאַנגען קלאַנגען, אַז די דייטשן

L 1/118	Mirtignam Moser u.a.	Biala-Podlaska,		Jemowska	16
L 1/119	Sierznicki Szyja-Dawid u.a.	"	"	"	17
L 1/120	Szajnberg Estera u.a.	"	"	"	21
L 1/121	Suszowyk Fejga	"	"	"	29
L 1/122	Wajsman Gotlib	"	"	"	26
L 1/123	Jüdische Religions-gemeinde	"	"	"	29
L 1/124	Kosakowski Kazimierz u.a.	"	"	"	30
L 1/125	Wajsman David	"	"	"	32
L 1/126	Safirstein Chuna u.a.	"	"	"	34
L 1/127	Kaimik Leja	"	"	Jatkowa	2
L 1/128	Frydman Dawid u.a.	"	"	"	3
L 1/ 129	Zuberman Lejzor	"	"	"	4
L 1/130	Kliger Blumen u.a.	"	"	"	5
L 1/131	Salzahtier Dwojra u.a.	"	"	"	6
L 1/132	Kliger Blumen u.a.	"	"	"	7
L 1/133	Sukrow Ela-Mordko	"	"	"	9
L 1/134	Jakubowski Samul	"	"	"	10
L 1/135	Rubinsztein Srul u.a.	"	"	"	11
L 1/136	Norimam Rivdla	"	"	"	11a
L 1/138	Spelbaum Herszko u.a.	"	"	"	14
L 1/139	Korzilk Estera u.a.	"	"	"	16
L 1/140	Tuchrolss Idas	"	"	"	18
L 1/141	Gharamm Lebb	"	"	Kossarowa	49
L 1/142	Feldman Lejbke u.Rajchla	"	"	"	63
L 1/143	Rylbert wy Gitla	"	"	Krotka	3
L 1/144	Jüdische Kultusgemeinde	"	"	Lastenna	1
L 1/145	Maja Rasia u.Rafal u.a.	"	"	"	2
L 1/146	Jüdische Kultusgemeinde	"	"	"	3
L 1/147	Goldstajn Herszk	"	"	"	4
L 1/148	Szrajbman Mariam u.a.	"	"	"	6
L 1/149	Kymmer Mejer	"	"	Mezhrzplata	1
L 1/150	Kymmer Lejbke	"	"	"	3
L 1/ 151	Osikowski Aleksander u.a.	"	"	"	5/6
L 1/152	Bodecki Pinkel u.Nowicka Jechiela	"	"	"	11
L 1/153	Ofenheim Celka u.a.	"	"	Szrutobloss	9
L 1/154	Rafenheim Dwie	"	"	"	11b
L 1/156	Jungleszman Malka u.a.	"	"	"	16
L 1/157	Waldmanstein Chaim	"	"	"	8a
L 1/158	Finkiel Estera u.a.	"	"	"	22
L 1/159	Gchuchmacher Mordko-Josel u.a.	Biala-Podlaska,		Szrutowiesa	24
L 1/160	Wajnsztein Szymon u. Grynberg Liwcia	"	"	"	26
L 1/161	Wilf Gitla u.a.	"	"	"	28
L 1/162	Ass Arom u.a.	"	"	"	32
L 1/163	Chwat Cwnilej	"	"	"	33
L 1/164	Gutman Frein	"	"	"	36
L 1/165	Rogalska Dwojra u.a.	"	"	"	40
L 1/166	Gutman Nusko u.a.	"	"	"	41
L 1/167	Czarna Rajchla u.Hoffer Riwa-Rachela	"	"	"	42
L 1/168	Walecki Chuna-Lejzor u.a.	"	"	"	47
L 1/169	Kligier Cypa u.a.	"	"	"	50
L 1/170	Bielman Jankiel u.Menachem	"	"	"	52
L 1/171	Chroscicki Moszko	"	"	Nowa	2a
L 1/172	Jawar Lejbke u.a.	"	"	"	24
L 1/173	Kosmiuszczuk Pauline, Chroszczyckl Samul-Herszko u.a.	"	"	"	26
L 1/174	Wajnbaum Cypa u.Dwojra	"	"	Podlesna	16
L 1/175	Obriant Herbe u.Perla, Zusman Ita-Leja	"	"	Prosta	3
L 1/176	Stryczer Arom u.Rachla	"	"	"	5
L 1/177	Auerbach Salome u.a. Summer Samul-Lejk u.a.	"	"	"	8
L 1/178	Mielnicki Szmerko u.a.	"	"	"	8
L 1/179	Jerberg Jankiel u.Micznik Blima	"	"	"	14
L 1/180	Lichtenstein Szymon u.a.	"	"	"	15
L 1/181	Kahen Alte	"	"	"	17
L 1/182	Szrajbman Herszko u.a.	"	"	"	17
L 1/183	Kohnenko Moszko u.Lebenglik Jankiel	"	"	"	1
L 1/184	Dzieciol Samul u.a.	"	"	"	2
L 1/185	Fruchtenberg Higdor-Lejb, Lastignam Dawid-Szregie u. Chana-Leja	"	"	"	3
L 1/186	Rydra Srul-Josef u.a.	"	"	"	4
L 1/187	Pesztaruk Lejzor u.a.	"	"	"	4
L 1/188	Kahen Lebe	"	"	"	5
L 1/189	Rosenberg Chaim-Mordko u.a.	"	"	"	1
L 1/190	Lastignam Lejzor-Fejgesch, Szuster Zajdla u.a.	"	"	"	
L 1/191	Korman Szrul-Cyrla u.a.	"	"	"	
L 1/192	Nusbowics Hosch u.Chana-Fenia u.a.	"	"	"	

L 1/193	Kawa Moszko, Szulman Ita-Leja, Arenowicz Janka	Biala-Podlaska,		Prosta	31
L 1/194	Jusgler Nachman u. Kapuratek Salcha	"	"	"	32
L 1/195	Milbauer Icko, Frejz-man Chaim-Chajkiel, Zokarska Gitla u.a.	"	"	"	33
L 1/196	Lemberger Dawid u.a.	"	"	"	34
L 1/197	Zarebicz Stla, Kusmiecka Dalcza, Spelbaum Samul u. Zacharia	"	"	"	35
L 1/198	Rubinsztein Jankiel-Icek, Kulawy Szaja-Lejb, Krupnik Jontel u.a.	"	"	"	36
L 1/199	Rubinsztein Icko, Kohn Motel, Rosenbaum Arom, Goldstein Jankiel, Offen-heim Blima	"	"	"	30
L 1/200	Szapiro Srul-Icko	"	"	"	39
L 1/137	Glikzberg Herszko u.a.	Biala-Podl. Jatkowastr.12			17.1.41 Nr.133
L 1/135	Cukierman Izyl u.a.	Biala-Podl. Herbtowiczastr.15			17.1.41 Nr.17
L 1/241	Jüdische Kultusgemeinde	Biala-Podl. Rzezniczastr.2			17.1.41 " 244
L 1/242	Feinstein Szewa u.a.	"	9		31.1.41 " 291

רשימה גרמנית של חלק מנכסי דלא ניידי של היהודים בביאלה (תוספת למכתב).

דייטשע רשימה פֿון אַ טייל ביאַלער יידישע אימבאַוועגלעכע פֿאַרמעגנס (ביילאָגע צום בריף).

German list of a part of Jewish immovable property in Biala (annex to letter)

האָבן עס פאַרקויפט דער דייטשער פירמע גאַלינקער פון ברעמען.

צוליבן אַנטדעקן די דייטשע רשימה פון יידישע אומבאַוועלכע פאַרמעגנס און כדי זי צו דערגענצן גיבן מיר דאָ אַ רשימה פון די יידישע אומבאַוועגלעכע פאַרמעגנס, וואָס מיר האָבן אויפגעשטעלט פון זכרון, און וואָס געפינען זיך נישט אין דער דייטשער רשימה. די לעצטע רשימה אַנטהאַלט 98 איינסן, און אויך זי איז נישט קיין שלימותדיקע.

1. יורשים ראָזנצווייג — בריסקער גאַס 1
2. אָביק ראָזנבלום „ „ 2
3. קראָמען פון דער קהילה „ „ 3
4. יצחק בערמאַן — אליעזר פלוער „ „ 4
5. מרדכי יוסף גאָלדשטיין „ „ 5
6. קהילה־הויז „ „ 6
7. משה זייגערמאַכער און געשקאָפ „ „ 7
8. בנימין לייב מאַנדלבוים „ „ 8
9. יורשים געשקאָפ „ „ 9
10. יורשים ראָזנבוים „ „ 10
11. נחום ליבמאַן „ „ 11
12. בערל סאַנדלאַרוש און יצחק פאָגעל „ „ 12
13. לייבע באַרנשטיין „ „ 13
14. זאָוול ניישטיין „ „ 14
15. דער ווייניעס „ „ 15
16. שמעון ליכטנשטיין „ „ 16
17. יורשים פיזשיץ „ „ 17
18. לעווין (קאָטשעמאיניק) „ „ 19
19. בנימין נאַטאַנזאָן און יוסף פעלדמאַן „ „
20. פיזשיצעס קאָזאַרמעס „ „
21. ראָזדזינער שטיבל וואָנסקע גאַס
22. שמואל קליגסבערג „ „
23. פלאָץ פון אליהו פיוואָ „ „
24. די ברידער איידלשטיין (קאָוואַלעס) „ „
25. מתנגדים־שטיבל „ „
26. פאָנטשיק „ „
27. גראָדנער — גראָבמאַן „ „
28. ווייגבערג (יורשים פון אברהם מענדל) „ „
29. אייזנבערג שמערל „ „
30. פלאָץ פון שבתי „ „
31. יוסף יואלקע (בעל עגלה) וויענזשענגע גאַס
32. פייגע פרימעס וואַרשעווער גאַס
33. אייזנבערג וויטאַזשקע גאַס
34. יהושע קאָפ (צונאַמען) „ „
35. אברהם טייטלבוים „ „
36. יצחק דראָזשקאָרוש „ „
37. משה הייבלום „ „
38. יורשים פון חיים בעקער—מוראָוויעץ פראָסטע גאַס
39. משה קוראָפאַטווע „ „
40. ישעיהו רייזוואָסער „ „
41. תלמוד־תורה „ „
42. משה גלעזער — פייגנבוים פראָסטע גאַס
43. שמואל פייגנבוים „ „
44. שמערל פעפּ (צונאַמען) „ „
45. משה שניימאַן „ „
46. געצל (דאָרף־גייער) „ „
47. הויז וווּ ס׳האָט געווינט אַביגדור ריכטער „ „
48. „ „ „ „ שמואל ראובן וויסבראָט „ „
49. שמחה ראָזנפעלד „ „
50. ליבע זוסמאַן פאָטשטאָווע גאַס
51. ירוחם איידלטוך „ „
52. אהרן קאָשטנבוים „ „
53. געראר שטיבל „ „
54. ראָזנשיין „ „
55. אברהם גאָלדשמידט און דוד קליגבערג „ „
56. אביגדור פרידמאַן „ „
57. שרה גליקסבערג פילסודסקי־גאַס
58. יוסף בראדאָטש „ „
59. מענדל גאָלדפאַרב „ „
60. משה רודלס (צונאַמען) „ „
61. חיים מרדכי גאָלדשמידט און פינקלשטיין „ „
62. יורשים ראָזנבערג „ „
63. יעקב ליבמאַן „ „
64. לעווי „ „
65. געראשקאָפ און פיניעלע בעקער „ „
66. דוד לייב גרינשטיין „ „
67. אברהם אורמאַכער (אָפיצינע) „ „
68. רובינשטיין (ביי דער פאָמפע לעבן ד״ר זיטאס הויז) „ „
69. יצחק ראָזנשיין „ „
70. פיזשיצעס קאָזאַרמעס „ „
71. יחיאל (אַ קאָניוך — לעבן משה גלעזער) פשעכאָדניע גאַס
72. שמואל פישמאַן (געוועלבער) רעפּאַרמאַצקע גאַס
73. משה לעבנבערג „ „
74. אברהם לובעלטשיק „ „
75. ישראל מאַקאָווסקי „ „
76. יצחק פייגנבוים סאָדאָווע גאַס
77. זלמן ז״ק „ „
78. איידלמאַן (משה אייזיקס זון) „ „
79. חנן אליעזר נאָוושטשני „ „
80. יוסף מאַן (טערעביליער) „ „
81. קלמן שיינבערג (וווּ ס׳איז געווען דער „בית־עם״)
82. אידל זילבערשטיין (פראשעקיער) „ „
83. דאָרט וווּ ס׳איז געווען די אַליעאַרניע „ „
84. הערשל שחור „ „
85. פאָנטשיק „ „
86. הערשל נאָוואָמיאָסט „ „
87. מענדעלע פרידמאַן (סיטניקער) סיטניצקע גאַס
88. יעקב ריין „ „

89. אידעלע צוקערמאַן (לאַמאַזער) סיטניצקע גאַס
90. חיה האַפער „ „
91. יורשים פינקלשטיין „ „
92. שול שקאַלנע גאַס
93. בית־המדרש „ „
94. זאַפאַסנער בית־המדרש „ „
95. שמחה פלאַט און יורשים זובערמאַן „ „
96. חיים מוסאָוויטש („קאַברינער") „ „
97. דאָס הויז וווּ ס׳האָט זיך געפינען דער מאַגל „ „
98. הכנסת־אורחים „ „

נאָכן באַפרייען ביאַלע דורך דער רוסישער אַרמיי, דעם 26סטן יולי 1944, האָבן זיך קיין ביאַלע אומגעקערט בייַ 26 יידן פון באַהאַלטנישן און וועלדער. צווישן די 26 יידן זענען געווען אויך נישט־ביאַלער, וואָס האָבן בעת דער דייטשער אָקופּאַציע זיך געפונען אין ביאַלע.

די קריסטלעכע באַפעלקערונג האָט מיט נישט קיין באַזונדערער סימפּאַטיע געזען דעם צוריקקער פון אָט דעם הייפעלע יידן. אין די ערשטע טעג האָט מען די יידן נישט געוואָלט גאָרנישט פאַרקויפן און די יידן זענען געווען געצוווּנגען צו בעטן ברויט בייַ די זעלנער פון דער רוסישער אַרמיי.

מיט דער רעפּאַטריאַציע פון די פוילישע בירגער פון רוסלאַנד, זענען קיין ביאַלע צוריקגעקומען אַ פּאָר צענדליק אַמאָליקע יידישע תושבים. זיי האָבן עקסהומירט די בייַנער פון די דערשאָסענע יידן אויפן פלאַץ פון שבתי פינקלשטיין און פון אַנדערע ערטער אין שטאָט און זיי קובר געווען אין אַ בריידער־קבר אויפן אַמאָליקן יידישן בית־הקברות. מיט דער הילף פון די ביאַלער אין צפון־אַמעריקע איז אויפגעשטעלט געוואָרן אַ דענקמאָל אויף אָט דעם בריידער־קבר. דער דענק־מאָל איז אָבער געשטאַנען אַ גאָר קורצע צייט און ער איז מיט דינאָמיט אויפגעריסן געוואָרן. אויך דער טראַגישער צייכן פון יידישן אומקום איז אָפּגעווישט געוואָרן.

דאָס הייפעלע ביאַלער יידן האָט דערפילט אַז ס׳איז מער נישט פאַראַן קיין אָרט פאַר אים אין זייַן געבוירן־שטאָט און ער האָט פאַרלאָזט ביאַלע.

אין די אָפּהאַנדלונגען „יידיש ביאַלע אין די לעצטע דורות" און „חורבן און פאַרלעשנדע", האָבן מיר פאַרבייגעפירט דאָס יידישע לעבן אין ביאַלע פון סוף 19טן יאָרהונדערט ביז זייַן טראַגישן סוף.

מיר האָבן געזען אַ לעבן אייַנגעשלאָסן אין אַ פרייוויליקע געטאָ, און דעם קאַמף פאַרן אַרויס־רייַסן זיך פון אָט דעם געטאָ. מיר האָבן נאָכבאַגליידט דאָס שפּרודלדיקע געזעלשאַפטלעכע לעבן, וואָס איז אויפגע־גאַנגען דווקא אין די יאָרן פון דער ערשטער וועלט־מלחמה. מיר האָבן נאָכגעפאָלגט די האָפענונגען אויף אַ שענערן מאָרגן, וואָס זענען אויסגעטרויעט געוואָרן ביים סוף פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, וואָס זענען אָבער גיך צערונען געוואָרן און זייער אָרט האָט פּערנומען דער געראַנגל פאַרן טאָג־טעגלעכן קיום. אַ געראַנגל וואָס אָנגעהאַלטן ביז — ביז ס׳זענען אָנגעקומען די לייט פון „דיכטער־און דענקער־לאַנד". און ווידער האָבן מיר געזעען די ביאַלער יידן אין אַ געטאָ, אָבער דאָסמאָל שוין נישט אין קיין פרייווילקן, נאָר אין אַ געצוווּנגענעם מיט ברוטאַלן כוח, און פון דאָרט, פון געטאָ, האָט דער וועג גע־פירט צום גרויליקן אומקום.

מיר האָבן זיך געריסן צו דער ליכט פון דער מערב־קולטור און צו איר ציוויליזאַציע, איז אַ טייל פון אָט דעם מערב געקומען צו אונדז און האָט אונדז פאַרטילקט.

מקורות:

1. מ. י. פיגנבוים: „פאַדליאַשע אין נאַצי־קלעם", בועגאַס־איידעס 1953.
2. מ. י. פיגנבוים: „פאַדליאַשע אין אומקום", מינכען 1948.
3. "Krakauer Zeitung" /17 October 1942 /
4. "Dokumenty i Materiały" Tom I Obozy. Opracował Mgr. N. Blumental. Wydawnictwa Centralnej Żydowskiej Komisji Historycznej przy C. K. Żydów Polskich. Lódź 1946.
5. "Trial of The Major War Criminals before The International Military Tribunal Nuremberg".

לעבנגעבליבענע דערציילן

בערישׁ אסנהאלץ תל־אביב / דער אנהייב פון סוף

פרייטיק פרי, דעם 1טן סעפטעמבער 1939, האָבן עטלעכע אויפרייסן אָפּגעהילכט אין דער לופט, אויפגעטרייסלט די שטאָט און אַרויסגערישן די איינווינערס פון זייער שלאָף. מענטשן זענען אַרויס פֿאַרציטערטע אויף די גאַסן און מיט שרעק זיך געגנומען נאָכפֿרעגן, וואָס דאָ איז געשען. מ׳האָט זיך באַרואיקט מיט דער איינרעדעניש, אַז דאָס איז געווען אַ פֿרווּר־אויפֿרייס. ס׳האָט אָבער נישט לאַנג גדויערט, און מ׳האָט זיך דערוווּסט, אַז דייטשע אַרטאָפּלאָנען האָבן באַמבאַרדירט די אַרטאָפּלאָנען־פאַבריק אויף דער וואָליע. ס׳איז קלאָר געווארן, אַז דייטשלאַנד האָט אָנגעהויבן איר מלחמה קעגן פוילן.

טאָג נאָך טאָג איז ביאַלע באַמבאַרדירט געוואָרן, בעיקר די וואָליע, הגם די אַרטאָפּלאָנען־פאַבריק איז באַלד אין די ערשטע מלחמה־טעג געוואָרן אומטעטיק. די שטאָט איז געווען שוצלאָז און מ׳האָט נישט געזען קיין שום אָפּווער־אַקציע קעגן די דייטשע אַרטאָפּלאָנען. פון די באַמבאַרדירונגען זענען געווען אַ צאָל הרוגים און ס׳זענען אויסגעבראָכן שריפות. פון אייניקע אַזאָ שריפה איז אָפּגעברענט געוואָרן הארטגלאסעס הויז. די דורכגייער זענען באַשאַפן געוואָרן מיט מאַשין־געווער פון די אַרטאָפּלאָנען, אויף די גאַסן זענען געלעגן טויטע און פֿאַרוווּנדעטע, און צווישן זיי אויך יידן. מאַסן מענטשן זענען געלאָפן אויף מזרח, די שאָסייען זענען פול געווען מיט וואַגענדערס, וואָס זענען באַשאַפן געוואָרן פון די דייטשע פליערס.

אונטערן געוויש פון די דייטשע באַמבאַרדירערס האָבן יידן פֿאַרבראַכט זייער ראָש־השנה. מיט מער געוויין ווי שטענדיק האָבן זיך דאָס מאָל געריכט די תפילות פון די צעווייטיקטע הערצער. דער „מי יחיה ומי ימות״ האָט איצט באַקומען זיין רעאַלן פירוש.

נאָך אַ צוויי וואָכן מלחמה האָבן די באַמבאַרדירונגען אויפגעהערט. די דייטשע אַרמיי איז שטיין געבליבן ביי שעד־לעץ, און די רויטע אַרמיי — ביי בריסק. ביאַלע איז געבליבן „קיינעמס לאַנד״. די שאָסיין און די גאַסן זענען נאָך אַלץ פול געווען מיט פליטים, אָבער אַנשטאָט אויף מזרח איז מען איצט צוריק אָנטלאָפן אויף מערב. די וואַנדערערס, מיד, צע־בראָכן, מיט געשוואָלענע פיס און פֿאַרשוואָרצטע פנימער, האָבן געבעטן אַ שטיקל ברויט, אַ גלאָז וואַסער. ביי די בעקע־ריין זענען געשטאַנען לאַנגע ריינען, כדי צו באַקומען אַ פערטל ברויט.

אין שטאָט איז געשאַפן געוואָרן אַ בירגער־מיליץ פון קריסטן און יידן, וואָס האָט געדאַרפט היטן די אַרדענונג.

פיר דייטשע טאַנקן זענען אָנגעקומען פון וואַרשעווער שאָסיי. ביי דער אָנגעטראָפענער מיליץ האָבן די טאַנקיסטן צוגענומען דאָס געווער, און אַוועק אין דער ריכטונג פון בריסקער שאָסיי.

אַ פוילישער אָפּיציר, צוזאַמען מיטן שטאָט־באַאַמטן סקאָ־ליאַווסקי האָבן באַשלאָסן צו נעמען אין געפאַנגענשאַפט די דייטשע טאַנקן. זיי האָבן גיך צונויפגעזאַמלט פון די גאַסן אַ 200 זעלנער פון דער צעפאַלענער פוילישער אַרמיי און פֿונאַנדערגעטיילט זיי אין פֿאַרשיידענע ריכטונגען כדי צו לויערן אויף די טאַנקן. פֿאַרנאַכט, ווען די טאַנקן זענען צוריק־געפאָרן, האָבן די פוילישע זעלנער געפרווט זיי פֿאַרהאַלטן. די דייטשן האָבן געפּנט אַ פּייער און איבערגעלאָזט אין די גאַסן אַ צאָל געהרגעטע.

דינסטיק, דעם 26סטן סעפטעמבער, האָט דער בירגער־מייסטער א. וואַלאָווסקי גערופן אַ באַראַטונג פון אַ צאָל שטאָטישע תושבים. אינמיטן דער זיצונג איז אַריינגעקומען דער יידישער שטאָט־באַאַמטער, מיענדזיזשעצקי און אָנגעזאָגט די נייעס, אַז די ערשטע רוסישע טאַנקן זענען אַריין אין שטאָט. דער בירגערמייסטער האָט זיך אויפגעשטעלט און מיט אַ סאַרקאַסטישן שמייכל זיך אָנגערופן צו די אַנוועזנדיקע יידן: „איר, יידן, דאַרפט אַרויסגיין באַגריסן די רויטע אַרמיי״. ער האָט גיך אָנגעטאָן דעם מאַנטל און איז אַוועק.

פון די רוסישע טאַנקן האָבן אָפּיצירן געהאַלטן רעדעס צו דער באַפעלקערונג. די יידישע באַפעלקערונג האָט לייכטער אָפּגעאָטעמט, ווייל די שרעק, אַז די שטאָט זאָל אַרונטערפאַלן אונטער דער דייטשער הערשאַפט, איז פאַרשוווּנדן. די גע־שפּטן זענען טיילווייז געפּענט געוואָרן און די רויט־אַרמייער האָבן אַ סך געקויפט, בעיקר מאַנופאַקטור און זייגערס. יידישע זעלנער פון דער רויטער אַרמיי האָבן גיך געשאַפן פריינד־שאַפט מיט די שטאָטישע יידן, וועלכע האָבן איצט געפּייערט מיט אַ לייכטערן געמיט דעם יום־טוב סוכות.

דאָס האָט אָבער לאַנג נישט גדויערט. הושענה־רבא האָבן די דייטשע ראַדיא־סטאַציעס געמאָלדן, אַז די נייע גרענעץ צווישן דייטשלאַנד און רוסלאַנד וועט זיך ציען ביים טייך בוג. דאָס האָט באַדייט, אַז ביאַלע וועט אַרונטערפאַלן אונטער דער

דייטשער ממשלה. די ידיעה האָט זיך בליץ־שנעל פֿאַרשפּרייט אין שטאָט און אַרויסגערופן אַ פֿאַרצווייפלונג. די רוסישע מיליטער־לייט האָבן כסדר געלייקנט אין דער ריכטיקייט פון דער דייטשער ידיעה. מ׳האָט אָבער גיך איינגעזען, אַז די דיי־טשע ידיעה איז אמת, ווייל די רוסן האָבן אַנגעהויבן אַלץ אַרויסצופירן פון שטאָט. די רוסן האָבן דערקלערט זייער גרייט־קייט צו געבן טראַנספּאָרט־מיטלען די אַלע, וואָס ווילן זיך עוואַקואירן אויף דער רוסישער טעריטאָריע, און ווילן מיט־נעמען מיט זיך זייער פֿאַרמעגן.

וואָס וועט איצט זיין? אָט די שרעקלעכע פֿראַגע האָט זיך געשטעלט פֿאר דער ביאַלער יידישער באַפֿעלקערונג. אַלע האָבן געפּילט, אַז ס׳רוקט זיך אַן אַ גרויס אומגליק, אָבער נישט יעדער האָט געקאָנט באַשליסן וואָס ס׳איז ערגער: צי לאָזן זיך אין וועג אַריין און ווערן היימלאָז, אָט אַזוי ווי די וואַנדערערס, וואָס זענען אין די לעצטע וואָכן דורכגעצויגן דורך דער שטאָט, אָדער בלייבן אויפן אָרט צוזאַמען מיט די היטלער־באַנדעס, און ווארטן אויף דעם, וואָס דער גורל וועט ברענגען.

דורך די גאַסן זענען געלאָפן מיליטעריש אויטאָס מיט יידישע פֿאַמיליעס, מיט זייער האַב־און־גוטס צום וואָקזאַל. ס׳זענען געפֿאָרן די יענקע, וואָס האָבן זיך דעצידירט צו אַנטלויפן פון די דייטשן. די מערהייט אָבער איז געווען אומדע־צידירט און פֿאַרצווייפלט.

דינסטיק, דעם 10טן אָקטאָבער, האָט זיך געשטעלט אַ הערלעכער מיילישער האַרבסט־טאָג. די שטאָט איז כמעט געווען וויי אָפּגעשטאַרבן; אַלע טויערן פֿאַרמאַכט. במשך פון דער לעצטער נאַכט האָבן זיך צוריקגעצויגן פון ביאַלע די לעצטע אָפּטיילונגען פון דער רויטער אַרמיי. די דייטשע אַרמיי האָט געדאַרפט אַריינמאַרשירן.

פון וואַרשעווער שאָסיי איז אַנגעקומען אַן אויטאָ מיט אַ דייטשן אָפיציר, באַגלייט פון צוויי באַוואָפנטע מאַטאָציקליסטן. זיי זענען פֿאַרפֿאַלן אויפן פּלאַץ־וואָלנאָשטשי און זיך אָפּגע־שטעלט לעבן אברהם גאלדשמידטס געשעפט. אין עטלעכע מינוט שפּעטער איז אויפן זעלבן אָרט פֿאַרפֿאָרן אַ סאָוויעטישער אָפיציר מיט זיינע באַגלייטער. נאָך די אָפיציעלע באַגריסונגס־פֿאַרמאַליטעטן, האָט דער סאָוויעטישער אָפיציר איבערגעלייענט דעם אָקט פון איבערגעבן די שטאָט אין די דייטשע הענט.

די דייטשע אַרמיי איז אַריין קיין ביאַלע. אין צוויי שעה שפּעטער האָבן דייטשע זעלנער אָנגעהויבן אָרעסטירן יידן ווי „זאָקאַדניקעס" (ערובניקעס). אין די גאַסן האָבן זיך באַווייזן קריסטן מיט וויסע אַרעמבענדער און אָנגעהויבן כאַפּן יידן צו דער אַרבעט ביי די דייטשן, ווו מ׳האָט זיי מערדערלעך צעשלאָגן.

אָט אַזוי האָט זיך עס אָנגעהויבן.

ר. באכראך / א. אין מעזריטשער געטא

פרייטיק־צונאַכט, די ערשטע נאַכט סוכות (25סטער סעפ־טעמבער 1942), איז דער יידישער קוואַרטאַל אין ביאַלע אַרום־גערינגלט געוואָרן פון שוץ־פּאָליציי, זשאַנדאַרמעריע, עסעסאָפּא א״א. שבת פֿאַרטאָג האָט מען אָנגעהויבן אַרויסטרייבן די יידן פון די הייזער, יאָגנדיק זיי צום נייעם־מאַרק, ווו ס׳האָט זיך געפונען דער זאַמלפונקט. דערבייַ האָט מען דערשאָסן יידן אין די הייזער און איינפן וועג צום נייעם־מאַרק. דעם רוב פון די פֿאַרזאַמלטע יידן אויפן נייעם־מאַרק, האָט מען אָפּגעפירט אין מעזריטשער געטא.

אַ פּינקטן מענטשן, צווישן זיי איך, מיין פּאָטער יאשע באַכראַך, מיין מוטער רייזל, מיין ברודערל יצחק, מיין באבע רחלע רובינשטיין, שרה וויסמאן א״א האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אין אַ בונקער אין הויז פון ארקע וויסמאן, אויף דער גראבא־נאוועך גאַס. דער בונקער איז באַשטאַנען פון אַ טאָפלטע וואַנט צווישן אַ געוועלב און דעם צימער הינטערן געוועלב. דער אַרײַנגאַנג אין בונקער איז געווען דורך אַ קליינער בערט, וואָס האָט זיך געפּפנט אונטער אַ בעט. אין בונקער איז מען געשטאַנען אין אַ שורה, איינער ענג לעבן צווייטן. איבער די קעפ פון די שטייענדיקע איז געווען אַ נאָרע, און דאָרט האָט מען געהאַלטן די קינדער. מיר האָבן זיך דאָרט אויפגעהאַלטן עטלעכע טעג. מיין באבע רחלע האָט נישט געקאָנט אויס־האַלטן און איז אַרויס פון בונקער. זי איז גלייך פֿאַרהאַלטן און אָפּגעשיקט געוואָרן קיין מעזריטש.

שטייענדיק אין בונקער האָבן מיר טיילמאָל געהערט וואָס ס׳קומט פאַר אין דרויסן. מיר האָבן געהערט ווי איוואַניצקי (דער געוו. וויצע־בירגערמייסטער) איז אַרומגעגאַנגען מיט דער פּוילישער פֿאָליציי און געוווטט אויסבאַהאַלטענע יידן. מיר האָבן געהערט געשריייען פון יידן פֿאַרן שיסן זיי אין גאַס. איינמאָל האָבן מיר געהערט, ווי די קריסטן, וואָס האָבן בערייי־ניקט די גאַסן האָבן געפערעגט איוואַניצקין, וואָס זיי זאָלן טאָן מיט אַ געפֿאַרטן פערד, וואָס ליגט אין גאַס. איוואַניצקי האָט געגעבן אַ קורצן באַפֿעל: „טאָ גיוונג זשידאָווסקיע ראַזעם זקאָניעס", געמיינט אַרויפלייגן דעם פֿגר אויף דער פור, אויף וועלכער ס׳זענען געלעגן דערשאָסענע יידן, און וועלכע מ׳האָט אָפּגעפירט צום בית־הקברות.

די לעצטע טעג סוכות האָבן די דייטשן אָנטדעקט אונדזער בונקער, אַרויסגענומען אונדז און אָפּגעפירט אין דער שוץ־פֿאָליציי, אויף דער גראבאנאוועך גאַס, אין בנין פון דער פֿאָליקס־שול. דאָרט האָט מען אונדז אויפגעלאָדן אויף לאַסט־אויטאָס און אָפּגעפירט אין מעזריטשער געטאָ.

אין מעזריטשער געטאָ האָט יעדערער זיך באַמיט אַרײַי־צוקריגן אויף אַן אַרבעטס־אָרט, כדי אַזוי אַרום אָפּצוראָטעווען דאָס לעבן. זעליג יאַקובאָווסקי, טוכשניידער און מיין פאָטער האָבן זיך אַריינגעקראָגן אין טאַרטאַק פון גאַסקאַ. איך מיט מיין מוטער און ברודערל, ווי אויך צפורה פינקלשטיין זענען אַוועק קיין וויסאָקע, אַ הויף 8 ק״מ פון מעזריטש און דאָרט געאַרבעט ביים גראבן קאַרטאָפל. נאָך עטלעכע טעג, פרייטיק דעם 9טן אָקטאָבער, האָט מען אונדז בעת דער אַרבעט

אַרומגערינגלט און צוריקגעיאָגט צופוס קיין מעזריטש. אויפן וועג האָבן די דייטשן דערשאָסן צפורה פינקלשטיין.

אין מעזריטשער געטא האָט זיך אָנגעהויבן די צווייטע אַקציע דינסטיק, דעם 6טן אָקטאָבער 1942, און גלייך איז אָפגעשיקט געוואָרן דער ערשטער טראַנספּאָרט קיין טרעבלינקע. מיט דעם טראַנספּאָרט זענען אַוועק מיינע ביידע באבעס, רחלע רובינשטיין און צביה באַכראַך. פון דינסטיק ביז פרייטיק האָט מען געבראַכט יידן פון בונקערס, אַרבעטס־ערטער און אַלע געזאַמלט אין דער שול. אונדזי האָט מען אויך געפירט אין שול און נאָך עטלעכע שעה פון דאָרט אַרויסגע־פירט צוזאַמען מיט אַנדערע יידן, און געפירט צום זאַמלפּלאַץ. מיר האָבן מאַרשירט אינמיטן גאַס, פון ביידע זייטן אַרום־געשטעלט מיט זשאַנדאַרמעריע, שוץ־פּאָליציי, געסטאַפּא, אוקראינער און פּוילישער פּאָליציי, וואָס האָבן כסדר געשאָסן אין המון. דער גאַנצער וועג איז געווען אויסגעלייגט מיט הרוגים. אויך אויפן זאַמלפּלאַץ האָט מען געשאָסן אין די פּאַרזאַמלטע יידן און ס׳זענען געפאַלן טויטע.

פּאַרנאַכט האָט מען אונדז אָפּגעפירט צים וואָקזאַל, ווו מיר האָבן דערזען אַ באַן פון משא־וואַגאָנעס מיט קליינע פענצטערלעך, פאַרדרעטעוועט מיט שטעכט־דראָט. מ׳האָט גלייך אָנגעהויבן אַרייניאָגן די מענטשן אין די וואגאָנעס, פרויען און קינדער באַזונדער און מענער באַזונדער.

איך בין געווען אין אייַן וואָגאָן מיט מיין מוטער און ברודערל, מיט די מומעס, האַדל באַכראַך־סאַפּיר און שרה באַכראַך־פינקלשטיין. מיט אונדז איז אויך געווען ליובע טוכ־שניידער.

אַרום 10 אַזייגער בייגאַנט האָט די באַן געירט פון אָרט. ס׳האָט זיך גלייך אָנגעהויבן אַ שטופּעניש צו די פענצטערלעך. מ׳האָט אָפּגעריסן דעם שטעכט־דראָט און מ׳האָט אָנגעהויבן שפּרינגען פון די וואָגאָנעס. איך בין געווען ווי פאַרחלשט און איינגעשלאָפן, אָבער מיין מוטער האָט מיר אויפגעוועקט, צו־געשטויס צום פענצטערל און מיר אַרויסגעשטופט אין דרויסן. דאָס איז געווען פאַר שעדליעך. איך בין אַריינגעפאַלן אין דעם ראָו ביי דער באַן־ליניע. גלייך איז אַ שפּרינגער אַרויפגע־פאַלן אויף מיר און פון שטאַרקן קלאַפּ, וואָס איך האָב באַ־קומען אין פּנים פון זיין שוך איז מיר אויסגעהאַקט געוואָרן אַ צאָן. די גאַנצע צייט האָבן די צוג־באַגלייטערס געשאָסן צו די אַרויסשפּרינגערס און איך בין פאַרוווונדעט געוואָרן אין פוס.

מיר, אַ קליינע גרופּע „שפּרינגערס", האָבן אָנגעהויבן צו לויפן און זוכן אַ וועלכן ס׳איז ארט זיך צו פאַרבאַהאַלטן. מיר זענען אָנגעקומען אין אַ דאָרף. די דאָרף־וואַרטע איז אַרויס קעגן אונדז מיט ווידלעס, אונדז פאַרהאַלטן און געוואָלט איבערגעבן צו די דייטשן. מיר האָבן זיך פון זיי אויסגעקויפט מיט וואָס איינער האָט געהאַט. וווייטער האָבן מיר זיך שוין באַמיט אויסצומיידן דערפרעד.

דערווייל בין איך אָפּגעשוואַכט געוואָרן פון דער וווּנד אין פוס און איך האָב מער נישט געקאָנט גיין. איך האָב געבעטן די מיטגייערס, אַז זיי זאָלן מיר איבערלאָזן און זיי זאָלן זיך אַליין ראַטעוון. זיי האָבן אָבער נישט מסכים געווען, און מיר געטראָגן אויף די פּלייצעס, ביז זיי האָבן שוין ווייטער מער נישט געקאָנט. אויפן וועג האָט מען אָנגעטראָפן אויף אַ שייער מיט היי, דאָרט האָט מען מיר איבערגעלאָזט.

ווי ס׳זעט אויס, האָב איך געהאַט פאַרלוירן דאָס באַווווסט־זיין. ווי לאַנג איך בין דאָרט אַזוי געלעגן, ווייס איך נישט, מעגלעך אַ 2—3 טעג. אַז איך האָב זיך אויפגעצאַפּט, האָב איך געפונען דעם פוס באַנדאַזשירט און לעבן מיר אַ שיסל מיט עסן.

ס׳האָט נישט לאַנג געדויערט, ווי דער פויער פון שייער האָט זיך באַווייזן און מיר געזאָגט, אַז איך קאָן דאָ נישט בלייבן. דאָס געווייסן האָט אים נישט געלאָזט, אין אַזאַ מצב ווי ער האָט מיר געטראָפן, אַרויסצוטרייבן פון שייער, אָבער מער קאָן ער זיך נישט שטעלן אין סכנה, טאָמער וועלן זיינע שכנים געווויר ווערן וועגן מיין זיין ביי אים. די זעלבע נאַכט האָט ער מיר אַרויפגעלייגט אויף אַ וואָגן, פאַרדעקט מיט היי און געבראַכט קיין מעזריטש.

אין געטא־מעזריטש איז נאָך אָנגעגאַנגען די אַקציע. איך האָב זיך אַריינגעקראָגן אין אַ בונקער ביי אַ קרוב, וואָס האָט זיך אפּגענומען אין אַ גאַראַנרעיע לעבן טייך. מ׳האָט מיר דאָרט אויפגענומען, אָפּגעריייניקט די וווּנד און געגעבן צו עסן.

די צווייטע אַקציע האָט זיך געענדיקט. די אַלע, וואָס זענען בעת דער אַקציע געווען אויף אַרבעטס־ערטער האָבן זיך צוריקגעקערט אין געטא. מיין פאָטער איז אויך צוריקגע־קומען, און דערוויסנדיק זיך, אַז די מוטער מיטן ברודערל זענען אַוועק קיין טרעבלינקע, האָט ער גאָר אינגאַנצן ווייס געוואָרן.

מיט מיין פוס האָט זיך פאַרנומען דער דאָקטאָר קאָזעס. אַרויסגענומען די קויל און געהיילט די וווּנד ביז זי איז פאַר־היילט געוואָרן.

בערך אַ דריי וואָכן איז שטיל געווען אין געטא, מיט איינ־מאָל, אין אַן אָוונט, איז ווידער געוואָרן אַ פאַניק. די וואָס האָבן אַרבעטע מחוץ דעם געטא, האָבן גענומען פּעקלעך אין זענען פון אים אַרויס. מיר איז געלונגען מיטצוגיין מיט זיי און זיך אַרויסקריגן פון געטא. איך בין געקומען צום וואָקזאַל, געקויפט אַ באַן־בילעט און געפאָרן קיין ביאַלע.

ביים ביאַלער וואָקזאַל איז געווען אַן אַרבעטס־לאַגער, ווו ס׳האָבן געאַרבעט ביאַלער יידן. איך בין דאָרט אַריין און באַקאָנטע האָבן מיר דאָרט אויסבאַהאַלטן. נאָך אַ וואָך האָט מען אָנגעהויבן ליקווידירן דעם לאַגער און איבערפירן די יידן אין לאַגער אויפן וואַרשעווער שאָסיי.

איך בין אָנטלאָפן אין וועלדל לעבן דער באַן און דאָרט זיך אויפגעהאַלטן אַ גאַנצן טאָג אין אַ בעטאָן־קאָנאַל. אין אָוונט בין איך געקומען צום וואָקזאַל אין געוואָלט פאָרן קיין מזע־ריטש. איך האָב דאָרט באַמערקט קריסטן, וואָס האָבן מיר געקאָנט אין איך האָב מרא געהאָט פאר זיי זיך צו וויזין. איך האָב זיך געדרייט פון דערווייטנס, כדי זיי זאָלן מיר נישט באַמערקן. ס׳האָט מיר געזען אַ דייטשער זעלנער, ער איז צו מיר צוגעגאַנגען און אָנגעהויבן רעדן צו מיר. איך האָב גע־מאַכט זיך, אַז איך פאַרשטיי נישט וואָס ער רעדט. ער האָט מיר געוואָגט, אַז איך האָב נישט וואָס מורא צו האָבן פאַר אים, ער וווייסט, אַז איך בין אַ יידין, און פאַרשטיי דייטש. ער האָט מיר

געפרעגט ווּהין איך וויל פֿאָרן און צי איך האָב געלט. איך האָב אים געגעבן געלט, ער האָט מיר געקויפט אַ בילעט קיין מזרֿיטש און אַריינגעפירט אין וואָגאָן, ווּו ער איז געזעסן.

אין מזרֿיטש האָב איך אַנגעטראָפן אויף דער פערטער אויסזידלונגס־אַקציע (די דריטע איז פֿאַרגעקומען בעת איך בין געווען אין ביאַלע). דאָס געטאָ איז געווען אַרומגעשטעלט מיט דייטשן. די אַקציע האָט אַנגעהאַלטן אַ לאַנגע צייט, ווייל ס׳איז שווער געווען אַצווזאַמלען אין איין טאָג אַ גענוגדיקע צאָל יידן צום אָפּטראַנספֿאַרטירן קיין טרעבלינקע. מ׳האָט די אַנגעכאַפּטע יידן קאָנצענטרירט אין שול און אין קעלערס אין די הייזער בײַ דער שול, ווּו זיי האָבן געווּאַרט טעג בײַ מ׳האָט זיי אָפּגעפֿירט צו דער באַן.

איך בין אַוועק אין אַרבעטס־לאַגער פון דער בערשט־פֿאָבריק פון דייטש קורט דע לעאור, ווּו איך האָב געהאָט באַקאַנטע. מ׳האָט מיר דאָרט געמאַכט אַן אָרט צום שלאָפֿן. צו־מאָרגנס אינדערפרי האָט מען מיר געוואָלט אַריינפירן אַרבעטן אין דער קיך, אָבער דער יידישער אויפֿזעער האָט נישט דערלויבט. די באַקאַנטע האָבן מיר אַריינגעפירט אין אַ בונקער. וואָס איז געווען אין לאַגער, ווּו ס׳האָט זיך געפונען אַן אַלטער יידּ מיט אַ לאַנגער ווייסער באָרד און אַ יינגל פון בערך 12 יאָר. דער אַלטער האָט געמומען שרייַען מ׳זאָל אַרויסנעמען די נקבה (איך בין אַלט געווען 16 יאָר). מיינע נערוון זענען דאָן שוין געווען גענוג געשפּאַנט און איך האָב געזאָגט, אַז בשום אופן וועל איך דעם בונקער נישט פֿאַרלאָזן, אַז אויב גייַן, וועט ער אויך מוזן אַרויסגיין. ער האָט געמאַכט אַזאַלכע געוואָלדן, ביז די דייטשן האָבן דערהערט און אונדז אַלעמען אַרויסגעפירט.

מ׳האָט אונדז געפירט צו דער שול. אויפן וועג האָט מען צו אונדז אַנגעשלאָסן אויך אַנדערע יידן, וואָס מ׳האָט געברענגט פון פֿאַרשיידענע ערטער. ביי אַ פֿאַסיקער געלעגנהייט האָב איך זיך אַוועקגעגנבעט און זיך באַהאַלטן הינטער אַ גרויסן שטיין צווישן אַ שטויס ברעטער, וואָס האָט זיך געפונען ביי דער זייט פון וועג. איך בין דאָרט געלעגן ביז ס׳איז פינצטער געוואָרן. אין אָונט האָב איך זיך צוגעדעקט אָון אַריין אין לאַגער פון דער קאַמאַנדאַנטור. דער יידּישער לאַגער פֿירער האָט מיר געוואָלט אַרויסטרייבן, האָב איך אים געפֿרעגט וויפֿל ס׳דאַרף קאָסטן, האָט ער מיר געענטפֿערט אַ „צענערל״ (צען־רובל, אַ גאָלד־שטיקל פון דער צאַרישער צייט). איך האָב נאָך גהאַט עטלעכע „צענערלעך״ און האָב אים געגעבן איינס. ער האָט מיר אריבערגעפירט אין דער גרויסער קאַזערנע, וואָס איז פֿון אַלע זייטן פֿאַרשלאָסן. ס׳איז אַ גרויסע הויפֿט־קאַזערנע, וואָס מ׳האָט אונדז אַלע אַרײַנגעטריבן. ס׳איז געווען אַ שרעקלעכע מצבֿ. מ׳האָט אונדז אַלע אַרויסגעטריבן אין הויף, אַ גרויסן הויף, וואָס איז פֿון אַלע זייטן אַרומגעשלאָסן מיט הויכע שטיינערנע מויערן, אויף וועלכע עס זענען אַרומגעשטעלט מאַשינען־גוועהרן. אַלע מענטשן האָבן געמוזט שטיין אויף איין אָרט, אָן צו קענען זיך אַרומרירן. מ׳האָט אונדז אַזוי געהאַלטן אַ גאַנצן טאָג, ביז מ׳האָט אונדז אַרויסגעטריבן פֿון דער קאַזערנע, אַרויס אויף דער גאַס, וואָס איז אַרומגעשטעלט מיט מאַשינען־גוועהרן. מ׳האָט אונדז אַזוי געפֿירט אַ גאַנצע צייט, ביז מ׳האָט אונדז אַרויסגעבראַכט צו אַ גרויסן פּלאַץ, וואָס איז אַרומגעשטעלט מיט אַ גרויסן נומער פֿון פֿערדל־וואָגאָנען. מ׳האָט אונדז אַלע אַרויפֿגעהייסן אויף די וואָגאָנען, אַ יעדן וואָגאָן מיט אַ גרויסן נומער פֿון מענטשן, ביז מ׳האָט אַלע אונדזערע וואָגאָנען אָנגעפֿילט. איך האָב אויך אַרויפֿגעקראָכן אויף אַ וואָגאָן, אָבער איך האָב נישט געוווּסט, וואָס מ׳וועט מיט אונדז טאָן. איך האָב נאָר געזען, אַז מ׳פֿירט אונדז אַוועק פֿון דער שטאָט אין דער ריכטונג פֿון ביאַלע. ווען מ׳האָט אונדז אַרויסגעפֿירט פֿון דער שטאָט, האָבן מיר אַלע אָנגעהויבן צו זינגען „הבֿטקוה״, „אַנעים זמירות״ און אַנדערע תּפֿלות. מ׳האָט אונדז אַזוי געפֿירט אַ גאַנצע צייט, ביז מ׳האָט אונדז אַרויסגעבראַכט צו אַ גרויסן וואַלד, וואָס איז גערופֿן „לעסנאָיע״. דאָרט האָבן מיר אַלע געמוזט אַראָפּגיין פֿון די וואָגאָנען, מ׳האָט אונדז אַרומגעשטעלט מיט מאַשינען־גוועהרן, מ׳האָט אונדז באַפֿוילן אַלע קליידער אַראָפּצונעמען, אַפֿילו די אונטערהעמדער, שיך און סאָקן, אַלץ אַראָפּצונעמען, ביז מ׳האָט אונדז אַלע אַרויסגעטריבן אין דער פֿרישער לופֿט, ווי גאָט האָט אונדז באַשאַפֿן. מ׳האָט אונדז אַזוי געהאַלטן אַ גאַנצע צייט, ביז מ׳האָט אונדז אַלע אַרומגעטריבן אין אַ גרויסן קרײַז, אַרום אַ גרויסן גרוב, וואָס איז אַרומגעשטעלט מיט מאַשינען־גוועהרן. מ׳האָט אונדז אַזוי געהאַלטן אַ גאַנצע צייט, ביז מ׳האָט אונדז אַלע אַרומגעטריבן אין אַ גרויסן קרײַז, אַרום דעם

לאַגער. דאָס איז געווען אַנהייב דעצעמבער, ווען אין איינעם אַ פרייטיק־פֿאַרנאַכט האָב איך געמוזט פֿאַרלאָזן דעם לאַגער און אומקערן זיך אין געטאָ.

איך בין אַנגעקומען אין גערטאָ אַרום 6 אַזייגער אוונט און אַנגעטראָפֿן אויף אַ שיסעריי, וואָס ס׳האָבן געפּפּט די ס״ס־לייט היינט און דוקאָט פון ראַדזין, און דער זשאַנדאַרם פֿראַגן באַוער, וועלכן מ׳האָט גערופֿן דער „שלעגער״. די דאָזיקע דייטשט האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט זייער אכזריות און יעדער באַזונדערער אין גערטאָ איז געצייכנט געווארן מיט יידישע קרבנות. שלמהלע שוסטער (גערופֿן שלמהלע ביאַלער — ער האָט גשטאַמט פון ביאַלע), וואָס האָט געאַרבעט בייַ דער זשאַנדאַרמעריע און שוץ־פּאָליצייַ, האָט דערציילט, אַז יעדעס מאָל, וען פֿראַגן באַוער פֿלעגט צוריקקומען פון אַ באַזוך אין גערטאָ, פֿלעגט ער איבער זיין בעט מאַכן אַ פֿאַסיקל פֿאַר יעדן יידּ, וואָס ער האָט דערשאָסן.

מ׳האָט מיר געזאָגט, אַז ביים דראָטענעם פֿאַרקאָן (גרענעץ פון גערטאָ), אין אַ שטיבל וווּ מ׳פֿלעגט אַמאָל דאַוונען, גע־פינען זיך דאָרט ביאַלער. איך בין אַהין אַוועק און אַנגעטראָפֿן גאָלדע קאָליכשטיין, באַשע ראָזען־קאָליכשטיין מיט צוויי קינ־דער און אַ שוועסטערל פון באַשע און גאָלדע. זיי האָבן מיר געמאַכט אויף דער פֿאָדלאָגע אַן אָרט צום שלאָפֿן לעבן זיי. אין קורצן איז געקומען מיין קרוב נתן איידלמאַן פון מעז־ריטש און האָט מיר גענומען צו זיך. אויפֿן צווייטן טאָג בין איך קראַנק געווארן. מ׳האָט געברענגט דעם ד״ר קאָזאָס, וועל־כער האָט פעסטגעשטעלט בייַ מיר אַ טיפוס. איך בין געלעגן מיט אַ זייער הויכער טעמפּעראַטור.

אויף צומאָרגנס איז געווארן אַ בהלה אין גערטאָ. אַלע זענען זיך צעלאָפֿן און באַהאַלטן, וווּ ס׳האָט זיך געלאָזט. די דייטשן האָבן דאָן געזוכט פֿאַכמענער פֿאַר אַ בארשטן־פֿאַבריק אין טראָווניק, און מיינע קרובים האָבן זיך געמאַכט פּעקלעך און אַוועק קיין טראָווניק. איך בין צוליב דעם געבליבן אַליין. איך האָב זיך אַנגענומען אין גענומען זוכן אַ בונקער, אַבער אין קיין אָרט האָט מען ׳מיר נישט אַריינגעלאָזט צוליב מיין קראַנק־הייט. איך בין אַריין אין דער שול, וווּ ס׳זענען געווען בלויז קראַנקע, און זיך אַוועקגעלייגט צווישן זיי אויף דער ערד. איך בין אייניגעשלאָפֿן. ווי לאַנג און וויפל טעג, ווייס איך נישט. איך געדענק נאָר, אַז איינמאָל האָט מיר אַ באַגרעבער אַ קלאַפּ געטאָן אין פּ׳ס, האָב איך געפּפּט די אויגן ווי אין אַ חלום, אַבער גאָרנישט געווויסט, וואָס מיט מיר האָט זיך געטאָן. ביז איינמאָל האָב איך מיר אויפגעכאַפּט און געפּילט אין מיר נייע כוחות. איך בין אויפֿגעשטאַנען, צוגעגאַנגען צום האָנטפֿאַס, זיך אַ ביסל אַרומגעוואַשן און גענאָסן אַרויסגעשלעפּט זיך אין דרויסן.

דער ערשטער וואָס האָט מיר באַמערקט, איז געווען דער־מעזריטשער אברהמעלע נוסבוים, וואָס האָט געווינט צוזאַמען מיט שמעון בלאַנקליידערס (דעם דאַרנס) פרוי, טאָטער בעלא און זון יאָסל מיט זיין פרוי. דער אַ נוסבוים האָט מיר אַוועקגעפירט אַהין. די פרוי בלאַנקליידער האָט מיר גלייך אַרומגעוואַשן מיט וואַרעמע וואַסער, געגעבן עסן און אַ ריינע בעט. דאָרט בין איך שוין געווען ביז דער פינפטער אַקציע.

סילוועסטער 1942/3 זענען אַנגעקומען קיין מעזריטש פון ביאַלע ס״ס־לייט און זיך געמוטמען פֿאַרוויילן אין גערטאָ מיט שיסן אויף יידן. ס׳זענען דעמאָלט דערשאָסן און פֿאַרוווּנדעט געווארן אַ סך ביאַלער.

די טעלעפֿע וויינטער־חדשים זענען אַריבער אַן אַקציעס, אַבער גלייך נאָך פּסח זענען די אַקציעס באַנייט געווארן.

זונטיק, דעם 2טן מאי 1943, וועלן אין דרויסן איז נאָך געווען נאָכט, האָט מען פּון איין שטוב אין דער צווייטער געמומען איבערגעבן די ידיעה, אַז דער גטאָ איז אַרומגעשטעלט מיט דייטשן. מענטשן האָבן אַנגעהויבן אַרויסלויפֿן, זוכנדיק אַ באַ־העלטעניש. ווי נאָר ס׳האָט גענומען טאָגן האָבן זיך דערהערט געשרייען: „אַללע יודען ראוס!״

מיר אַלע אין הויז זענען אַרויף אויף אַ בוידעם און זיך באַהאַלטן אין שטרוי, וואָס איז דאָרט געווען. זייענדיק דאָרט האָבן מיר געהערט אַ קלאַפּן אין די טירן, די דייטשן זענען אַריין אין הויז און אַרויסגעפּירט וועמען זיי האָבן דאָרט אָנגע־טראָפֿן. זיי זענען אויך אַרויף אויפֿן בוידעם און אונדז אַלע אַראָפּגעפּירט צום זאַמלפּלאַץ — אינזמטן מאַרק.

אויפֿן מאַרק האָבן די דייטשן אויסגעקליבן די יונגע געזונטע מענטשן אין אַ זייט און זיי אָפּגעשיקט קיין מאַידאַנעק.

אַלע אויפֿן מאַרק האָבן געמוזט זיצן אומבאַוועגלעך אויף דער ערד. לעבן מיר האָט מען געשאָסן און פֿאַרוווּנדעט אַ בחור, וואָס האָט זיך אַ ביסל אונטערגעהויבן אויסצוגליידן אַ פּוס, וואָס איז אים מיד געווארן. ער איז אָפּגעגאַנגען מיט בלוט און זיך געבעטן מ׳זאָל אים ראַטעווען, אָבער קיינער האָט זיך נישט געירט פֿאַר מורא.

פֿאַר מיטאָג־צייט האָט מען דעם פֿאַרזאַמלטן עולם אָפּגע־פירט צו דער באַן. ביים פֿאַרלאָזן דעם מאַרק האָט מען געזען ליגן טויטע און קליינע קינדערלעך.

צו דער באַן איז מען געגאַנגען איינגעשטעלט אין שורות, דער רוב האָט מאַרשירט גלייכגילטיק און רעזיגנירט. ס׳איז פֿאַרמיאוסט געווארן דאָס לעבן. אין איין שורה מיט מיר איז געגאַנגען מלכה בלאַנקליידער, איר טאָכטער בעלא און איר שנור (דעם זון יאָסלע האָט מען אויפֿן זאַמלפּלאַץ אַוועקגע־נומען און אַוועקגעשיקט מיט דער אַנדערער גרופּע). גייענדיק האָב איך געפּרעגט בעלא בלאַנקליידער צי זי וועט שפּרינגען פון צוג, אויב ס׳זועט זיין אַ געלעגנהייט דערצו, און איר גע־לערנט ווי אַזוי מ׳דאַרף שפּרינגען. זי האָט מיר געענטפֿערט, אַז זי וועט נישט שפּרינגען, ווייל ס׳איז איר שוין נמאס גע־ווארן דאָס לעבן.

מ׳האָט אונדז אַרייַנגעפּירט אין די וואַגאָנעס, נישט קיין סך מענטשן צוזאַמען, בערך אַ פינפצן מאָן אין אַ וואַגאָן. אין אונדזער וואַגאָן איז געווען אַן עלטערע פרוי, איך ווייס נישט פון וואַנען. זי האָט געפּרעגט וויער ס׳וויל שפּרינגען, און צווישן אַלע האָט זי צעטיילט דאָס געלט און צירונג, וואָס זי האָט געהאַט בייַ זיך. מיר האָט זי געגעבן 300 זלאָטעס, אַ זייגערל און אַ בראַנזאָלעטקע, זאָגנדיק, אַז דאָס וועט מיר צוגוץ קומען.

בערך אַ פערטל שעה נאָך דעם ווי דער צוג האָט געריטן, האָט אַ פרוי אין וואַגאָן מיר אונטערגעשטעלט איר אָפּקל, בעלאָ בלאַנקליידער האָט מיר אונטערגעשטופט צום פענצ־

טערל, וואָס איז געווען גאָנץ הויך, און איך בין אַרויסגעשפרונגען פון וואָגן. נאָך מיר זענען געשפרונגען אַ דריי פערזאָן. איך האָב מיר אַרײַנגעקאָלערט אין אַ קאַנאַל אין דער זײט פון דער באַן־ליניע, און דער צוג איז אַריבער. אַנטקעגן איז געווען אַ צעבראָכן הויז, איך בין אַהין אַריבערגעלאָפן און אַריין אין דעם הויז.

לינגדיק דאָרט האָב איך דערהערט טריט. ס׳איז אַרײַנגעקומען אַ פאַליאַק, וואָס האָט מיר געזאָגט, אַז איך זאָל נישט מורא האָבן. ער האָט געזען ווי איך האָב געשפרונגען פון צוג און אַריין אין דעם הויז. ער איז אַ מעזריטשער, און ער האָט אַנגעהויבן מיר אויסמאָלן וווּ ער ווינט, און אַז קעגנאיבער אים איז דאָ אַ ליידיקע געביידע. דאָרט זאָל איך צוקומען אין אָונט, וועט ס׳וועט שוין זײַן פינצטער, און ער וועט מיר מאַכן אַן אָרט אין דער לײדיקער געביידע און ברענגען אַהין עסן.

איך האָב געהאַט אַ פחד צו בלייבן אַליין און וואָלט בײַ ס׳וועט ווערן פינצטער. האָב איך אים געזאָגט, אַז ער זאָל נישט גיין פאָרויס און איך וועל אים נאָכפאָלגן פון דערווייטנס. וועט מיר האָבן זיך דערנענטערט צו דער שטאָט, האָט ער מיר פאָרגעזאָגט אַ צייכן וווּ זײַן הויז איז. דאָ אָבער האָבן מיר באַמערקט שקצימלעך, מיר אָרומגערינגלט און געשריען: „זשידווקא!״ איך האָב זיך געמומען אויסקויפן פון זיי מיט געלט און צעטיילט זיי דאָס גאָנצע געלט, וואָס איך האָב בײַ מיר געהאַט. צום סוף האָט זיי דער פאַליאַק אָוועקגעיאָגט. איך בין אַריין אין דעם הויז, וואָס דער פאַליאַק האָט מיר אָנגעוויזן. איך האָב מיר דערווייל דאָרט פאָרבאַהאַלטן אין אַ ווינקל אין אַ דאָך־ווינונג

באַלד זענען די שקצימלעך צוריקגעקומען און אָנגעהויבן מיר זוכן. אַז זיי האָבן מיר נישט געפונען, זענען זיי אָוועק און געבראַכט אַ פאַלקס־דייטש, וועלכער האָט מיר אויסגעפונען. איך האָב אים געזאָגט, אַז איך קאָן נישט גיין, ווייל איך האָב געשפרונגען פון צוג און זיך צעקלאַפּט די פיס. ער האָט מיר אַ שטופּ געטאָן פון די טרעפּ, וווּ איך האָב זיך אַראָפּגעקאָלערט אין אַדורכגעפאַלן דורך אַן אויסגעבראָכן טרעפּל. דער פאַלקס־דייטש האָט געבראַכט אַ „שופּא״, וואָס האָט נישט אַרויסגעווויזן קיין גרויסן חשק צו פאַרנעמען זיך מיט מיר. איך האָב געזאָגט, אַז איך קאָן נישט גיין. זיי האָבן געברענגט אַ דראָשקע און מיר געפירט זיצנדיק צווישן זיי ביידע. אויפן וועג האָט מיר דער „שופּא״ געזאָגט אויפן אויער, אַז ווען נישט דער פּוילישער שוויין, וואָלט ער מיר פרייַגעלאָזט.

מ׳האָט מיר געברענגט אין דער פּוילישער פאַליציי, וווּ מ׳האָט אַרײַנגערופן אַ פּרוי, וואָס האָט דאָרט געאַרבעט און איר געזאָגט: „זאָבראָשט טאָ גוווּנא״. זי האָט מיר אַרײַנגעפירט אין אַ באַזונדער צימער, וווּ זי האָט מיר געהייסן אויסטאָן זיך אינגאַנצן נאַקעט, מיר באַזוכט דורך און דורך, געהייסן שפּרינגען, כדי זיך איבערצוצייגן צי איך האָב נישט ערגעץ־וווּ עפּעס באַהאַלטן. נאָכדעם האָב איך מיר צוריק אָנגעטאָן און מ׳האָט מיר אַרײַנגעפירט אין אַ קאָמער, אַ גרויסער שפּייכלער אויפן הויף פון דעם פאַליציי־פאָסטן. דאָרט זענען געווען פאַליאַקן צעשלאָגענע, וואָס זענען געלעגן געקרעכצט און זיך נישט געקאָנט איבערדרייען פון זייט אויף זייט. איינער פון די שקצים, צעשלאָגן און צעקלאַפּט, זענעדיק אויף מיר אַ זשאָקעט, וואָס איך האָב געטראָגן, האָט זיך געוועדעט צו מיר, איך זאָל אים געבן דעם זשאָקעט, וועט ער האָבן אַן אָנדענק נאָך יידן. ווייל מיר זיעט מען סיי ווי שיסן. איך האָב אים געטפערט, אַז איך קאָן אים געבן אַ כאַליערע אין דער זייט. דאָרט איז אויך געווען איין יידל, וואָס, אַז ער האָט מיר דערזען, האָט ער אויסגערופן: „מאָרגן וועלן מיר שוין בײַידע ליגן אין אײַן גרוב!״. ער האָט מיר דערציילט, אַז מ׳האָט אים געפונען אין אַ באַהעלטעניש צוזאַמען מיט אַ שוועסטער, וועלכע מ׳האָט דערשאָסן. אים האָט מען געברענגט אַהער, ווייל ער האָט געזאָגט, אַז ער האָט ערגעץ באַהאַלטן גאָלד. דער נאָענט פון דעם יידל איז געווען שלמה, די פאַמיליע געדענק איך נישט, ער איז געווען פון מעזריטש; מיר דוכט זיך, אַז ער איז געבליבן לעבן און געפינט זיך אין אַמעריקע.

זיצנדיק אַזוי האָבן מיר באַמערקט אויף די וועגט גאָנצע רשימות מיט נעמען פון יידן, וואָס זענען דאָרט געזעסן. בײַ אַ טייל נעמען זענען אויך געווען דאָטעס. די נעמען זענען געזאָגט, האָט מען רוב פון זיי דערשאָסן.

ס׳איז אָנגעקומען דער אָונט און מיר האָבן דערהערט שליסן די טיר פון דער קאָמער. מיר זענען זיכער געווען, אַז מ׳קומט אונדז אָוועקפירן צום שיסן. מיר האָבן זיך אינסטינקטיוו פאַרשטופט אין אַ ווינקל. די טיר האָט זיך געעפנט און מ׳האָט אַרײַנגעברענגט עסן, דערביי האָט מען אויסגערופן: „דליאַ זשידווו ניעמאַ יעדזשניא!״ (פאַר יידן איז נישטאָ קיין עסן). אַזוי האָבן מיר פאַרברענגט די גאָנצע נאַכט. יעדעס מאָל, ווען מיר האָבן דערהערט טריט אין דרויסן, נאָענט פון דער קאָמער, האָט שלמה מיר קראַמפהאַפט אָנגעכאַפט בײַ דער האַנט און געזאָגט: „אַט איצט קומט מען שוין אונדז נעמען״.

אינדערפרי, דעם 3טן מאי, אפשר אַזײגער 7, האָט מען געעפנט די טיר, ס׳זענען אַרײַנגעקומען עטלעכע פּוילישע פאַליציאַנטן און אונדז אָלע אַרויסגעפירט אויפן הויף, דאָס וועטער איז געווען אַ שיינס, אָרום זענען געשטאַנען פאַליצאַנטן אָון אַלע־אַגענטן־אַגענטן מיט רעוואָלווערן אין די הענט אזוי אונדז געהיים. נאָך אַ צוויסער צייט האָט מען אונדז צוריק־געפירט אין קאָמער.

מיטאָג־צייט האָבן מיר געהערט ווי מען פירט אַ גרופּע מענטשן און מען רעדט יידיש. איך ווייס נישט פאַרוואָס בײַ דעם אַלעמען איז אויף מיר אָנגעפאַלן אַ שמחה, איך בין זיכער געווען, אַז איך וועל בלייבן לעבן. מ׳האָט געעפנט די טיר און אַרײַנגעפירט בערך עטלעכע צוואַנציק יידן, דער ר׳ב פרויען, צווישן וועלכע איך געדענק די שוועסטער פון יידישן פאַליציאַנט קאָגוט אין מעזריטשער געטאָ, וואָס האָט זיך אויס־געצייכנט מיט זײַן גוטסקייט און הילף בײַ יעדער מעגלעכער געלעגנהייט

פון דער גרופּע האָב איך מיר דערווויסט, אַז מיט אַ אַלבע שעה פריער האָט מען אָפּגעשיקט אַ צווייטן טראַנספּאָרט, אין אַזוי ווי דער געטאָ דאָרף וועלן יידן־רײַן, האָט מען זיי אַראָפּ־געמומען פון זאַמלפּלאַץ, כדי צו רייניקן דעם געטאָ אין צוזאַ־

מען־נעמען די זאַכן אין מאַגאַזינען. די מענטשן פון דער גרופּע זענען געזעסן און באַקלאָגט זייערע נאָענטע.

בערך אַרום 4 אַזייגער נאָכמיטאָג, האָט מען די גרופּע אין מיט זיי אויף אונדז, מיר מיט שלמהן, אַרויסגעפירט אויפן הויף, אויסגעשטעלט צו צוויי פערזאָן אין אַ שורה און אַ „שופא״ האָט אונדז אַרויסגעפירט אין דער ריכטונג צום גטא. מ׳האָט אונדז אַרייגעפירט אין אַ הויז לעבן די דראָטן, אויסערן גטא. דאָס הויז האָט גדעדינט פאַר אַ מאַגאַזין פון די זאַכן, וואָס מ׳האָט אַרויסגעפירט פון גטא. מ׳האָט אונדז דאָרט אַריינגע־פירט אויפן אויבערשטן שטאָק, אַנגעווויזן אונדז אויף בעטן און געהייסן גיין אין גטא בערנגען בעטגעוואָנד און אויסזוכן עסן. אונטן איז געבליבן אַ וואַך פון „שופא״.

מ׳האָט אונדז אַריינגעלאָזט אין גטא. אויפן ערשטן אָנבליק האָט אונדז אָנגעכאַפט אַ גרויל פֿון די בילדער, וואָס האָבן זיך אָנגעפלעקט פאַר אונדזערע אויגן. אויסגעהאָקטע טירן, אויפגעפראָלטע צעבראָכענע פענצטער, פליענדיקע פע־דערן פון צעריסענע קישנס און איבערבעטן, צעוואָרפענע כלים און נאָך אַזעלכע בילדער.

אין גטא זענען מיר אַרומגעגאַנגען פריי. איך און נאָך דריי מיידלעך, צווישן זיי איינע מיטן נאָמען בראָניאַ גראָסמאַן פון לאָדזש, זענען געגאַנגען צוזאַמען. איך בין צו צום בונקער פון מיין קוזינקע אידא קאַרנבלום, כדי צו זען וואָס מיט איר איז געשען. דער בונקער איז געווען אויף אַ בוידעם. איך בין אַריין אין הויז און דערהערט אַ שאַרך. איך האָב פאַרשטאַנען, אַז דאָרט זענען געבליבן לעבעדיקע מענטשן, וואָס האָבן זיך באַהאַלטן הערנדיק טריט. איך האָב אויסגערופן: „אידא!״ זי האָט דערקאַנט מיין קול און איז אַרויס פון בונקער. איך האָב איר דערציילט, אַז דער גטא, ווי גזוגט, איז יידן־ריין, און אַז זי מוז אַרויס פון אים. איך בין געבליבן שטיין אין דרויסן צו זען, ווען דער „שופא״, וואָס איז געשטאַנען אויף דער וואַך לעבן די דראָטן אויסערן גטא (דאָס הויז איז גע־וועז נאָענט צו די דראָטן אַרום גטא) וועט אַריבערגיין דעם ראָג און זיך עטוואָס דערווייטערן פון דעם הויז. וועז דאָס איז געשען, האָב איך אויסגערופן: איצט! אייניקוויי זענען זיי אַרויס פון הויז און אַרויס פון גטא.

נאָכדעם האָב איך אָנגעהויבן גיין פון הויז צו הויז און זוכן בעטגעוואָנד. אין ערשטן הויז, וועז איך בין צוגעגאַנגען צו אַ בעט און געוואָלט אַראָפנעמען אַן איבערבעט, האָב איך דערזען אונטער איר אַ קערפער פון אַן אַלטער פרוי אָן אַ קאָפּ. איך בין פֿאַרציטערט געוואָרן, אָפגעשפרונגען מיט אַן אויסגע־שריי פון פּחד און געבליבן שטיין כמעט שטום. ערשט שפּעטער האָב איך דערזען פון דערווייטנס דעם אָפּגעהאַקטן קאָפּ. איך האָב פֿאַרלאָזט דאָס הויז און געגאַנגען אין אַ צוויי־טס. איך בין אַריין אין ענעמען זוכן. פֿלוצעס האָט מיר עמעצער אָנגעכאַפט פון הינטן בייַם אַקסל. איך האָב געשרעכן אַ געשריי, האָט דער מענטש מיר פֿאַרשטאָפּט דאָס מויל מיט דער האַנט, און מיר שטיל געפֿרעגט וואָס ס׳הערט זיך. אין דעם הויז איז געווען אַ בונקער, און אַז די מענטשן דאָרט האָבן געהערט רעדן יידיש, איז אייניער פון זיי אַרויס. איך האָב אים דערציילט וועגן דעם מצב.

איך בין געגאַנגען ווייטער, אין אַ דריט הויז. פון דאָרט האָבן מיר אַרויסגענומען אַ קאָלדרע, קישנס און אַן איבערבעט. דאָרט האָב איך אויך געטויישט דאָס קליידל, וואָס איז מיר צע־ריסן געווארן בעתן שפּרינגען פון צוג. אין דעם הויז האָבן מיר געפונען אַ גוטן און לאַנגן שטריק, וואָס מיר האָבן זייער גערן גענומען, אויסרעכענענדיק, אַז אַזאַ שטריק קאָן אַמאָל אונדז צו־נוץ קומען אין אַ נויט אַראָפצולאָזן זיך פון אַ פענצטער. מיר האָבן דאָס בעטגעוואָנד, עטלעכע סלאָיקעס קאָנסיטורן און אַ וועק־זייגער אייניגאָפּאָקט אין דער קאָלדרע און פאָרבינדן מיטן שטריק. מיטן פּאַק האָבן מיר זיך געלאָזט צוריק אין מאַגאַזין אַריין.

דאָרט האָבן מיר געמאַכט אונדזערע געלעגערס און זיך געלייגט שלאָפן. שטענדיק האָבן צוויי פערזאָן געוואַכט און אַרויסגעקוקט פון די פענצטער, כדי צו וויסן וואָס ס׳הערט זיך אין דרויסן. די דאָזיקע וואַך האָט זיך געטויישט אַלע צוויי שעה. מיר האָבן געזען, אַז די דייטשן זענען אַרומגעגאַנגען אין גטא אַן אַזוכט באַהאַלטענע אין בונקערס. די מענטשן וואָס זיי האָבן אָנטדעקט, האָט מען געשאָסן אויף דער גאַס אָדער אָפּגעפירט אויפן בית־עולם צום שיסן. אויף צו מאָרגנס, וועז מיר זענען אַרויס אויף דער גאַס, האָבן מיר געזען ליגן טויטע.

מ׳האָט אונדזער גאַנצע גרופּע, וואָס האָט זיך געפונען אין די הייזער־מאַגאַזינען, באַשטימט אויף צו זאַמלען די זאַכן פון די הייזער אין גטא אַן ברענגען זיי אין די מאַגאַזינען. די גרעסערע זאַכן פלעגט מען אויפלאָדן אויף פורן אַן אָפּפירן אַהין. איך האָב געאַרבעט ביים סאָרטירן די זאַכן אין מאַגאַזין, נייע זאַכן פלעגט מען פּאַקן אין באַזונדערע פּעקלעך אַן זיי ברענגען אין דער שוץ־פּאָליציי פאָרן לייטענאַנט זייפערט. צווישן די זאַכן פלעגט מען אָפט געפונען פאַרניייטע צירונג, גאָלד א״א. עטלעכע מאָל איז מיר אויסגעקומען אָפצופירן פּעקלעך מיט נייע זאַכן פאָרן לייטענאַנט זייפערט.

נאָך אַ פאָר טעג האָבן די דייטשן פאַרלאָזט דעם גטא. די באַהאַלטענע יידן זענען אַרויס פון די בונקערס און ס׳זענען צוריקגעקומען די אַלע. וואָס האָבן זיך געפונען אויסערן גטא. אַ טייל פון זיי האָט זיך אַריינגעקראָגן אין די מאַגאַזי־נען צו דער אַרבעט.

דאָן איז געוואָרן קאָמענדאַנט פון דער יידישער פּאָליציי אייניער לובייטש, אַ מוזיקער (זאָל האָבן געשטאָמט פון ביאַליס־טאָק), וואָס איז פריער געווען אַ פּאָליציאַנט אין זיין עיקר באַשעפטיקונג איז געווען צו שפּילן פאָר די דייטשן, פאָר־שטייט זיך, אויסערן גטא. דער דאָזיקער לובייטש האָט גענומען אַרויסשטויסן אַ טייל פון די, וואָס האָבן דעמאָלט געארבעט אין מאַגאַזין און אויף זייער אַרט אַריינגענומען זיינע באַקאַנ־טע, אָדער די, וואָס האָבן אים דערפאָר פיין באַלוינט. אויך איך בין געווען צווישן די אַרויסגעשטויסענע, און איך האָב זיך אומגעקערט אין גטא.

דאָס אויפהאַלטן זיך אין גטא איז געווען נישט זיכער און צוליב דעם פלעגט ער זיך אין די נעכט אויסלייגן. מיטן צופאַלן פון דער נאַכט האָבן אים אָלע פאַרלאָזט און גענעכ־טיקט אויסערן גטא און אין בונקערס. אינדערפרי, אַרום 8—9

אַזייגער, אַז מ׳האָט געזען, אַז ס׳איז שטיל, איז מען צוריקגעקומען אין געטא, זיך אָפגעוואַשן, אָפגעפרישט און אויסגעשלאָפן במשך פון טאָג. עסן פלעגט מען באַקומען פון פויערים פאַר פאַרשיידענע זאַכן, וואָס מ׳האָט זיי פאַרקויפט פון די הייזער. פון עסן האָט גאָרנישט געפעלט.

אין דער צייט האָבן זיך ביסלעכווייז אָנגעהויבן בילדן גרופּעס, וואָס זענען אָוועק אין די וועלדער אַרום מעזריטש. געוויר פון אַלע סאָרטן האָט מען געשאָפן פון פאַרשיידענע קוועלן. מ׳האָט זיך אויפגעהאַלטן אין די וועלדער און פון צייט צו צייט געקומען אין געטא, כדי צו באַקומען עסנוואַרג און אַנדערע זאַכן. די יידן אין די וועלדער האָבן געהאָט אַ סך אויסצושטיין, פון איין זייט פון די פוילישע „א. ק.־אָוצעס״ (אַרמיַי קראַיאָווע — אַ רעאַקציאָנערע און אַנטיסעמיטישע קאַמפּס־גרופּע), און פון דער צווייטער זייט, פון רוסישע געפאַנגענע, וואָס זענען אָנטלאָפן פון דייטשער געפאַנגנשאַפט און זיך אַרגאַניזירט אין גרופּעס אין די וועלדער. זיי פלעגן אָנפאַלן אויף די יידן, צונעמען ביי זיי דאָס געווער, אָלץ וואָס זיי האָבן געהאָט און זיי פאַרטרייבן פון די וועלדער. זייער שיטה איז געווען, צו ערשט זיך ווייַן ווי פריינד, זיצן צוזאַמען — און יידן האָבן געהאָט צו זיי צוטרוי — און דערנאָך אַנהייבן שיסן און צונעמען אלצדינג.

איך האָב מיר איינמאָל אָנגעשלאָסן אַן אַזאַ גרופּע, אַבער אויפן דריטן טאָג פון אונדזער זיין אין וואַלד, האָט אַ גרופּע פון רוסישע געפאַנגענע, נאָך דעם ווי זיי זענען מיט אינדזגעזען, געגעסן און זיך באַפריינדעט, אונדז אַרומגערינגלט מיט געווער אין די הענט, געשאָסן און פאַרוווּנדעט אַ מעזריטשער בחור, אָלץ צוגענומען און אַרויסגעטריבן אָלע בחורים פון וואַלד. די מיידלעך האָבן זיי פאַרגלייגט צו בלייבן מיט זיי, אָבער אָלע האָבן פאַרלאָזט דעם וואַלד און אָנטלאָפן צוריק אין געטא.

אין דער צייט האָט מיר איינמאָל אָנגעטראָפן מיין קוזינקע אידא קאָרנבלום און מיר געוואָגט, אַז זי גייט אָוועק אין אַ בונקער צו אַ קריסט, ווייל מ׳זאָגט, אַז ס׳דאָרף זיין אַ נייע אָקציע, און אַז איך זאָל אויך פאַרלאָזן דעם געטא. איך האָב איר געזאָגט, אַז איך האָב נישט וווהין צו גיין. זי איז אָוועק מיט עטלעכע מעזריטשער, און נאָך אַ קורצער צייט האָב איך געהאָט אַ ידיעה, אַז מען האָט איר דערמאָרדעט.

אַזוי איז אָנגעגאַנגן בערך 3—4 וואָכן. סוף מאי, אַרום 9 אַזייגער פרי, ווען אָלע זענען צוריקגעקומען פון די נאָכט־בונקערס, האָבן די דייטשן אָרומגערינגלט דעם געטא און אָנגעהויבן די זעקסטע אָקציע. די מענטשן וואָס זענען געווען נישט באַזונדערש געזוכט קיין בונקערס און מ׳האָט אויך נישט געשאָסן. מ׳האָט אונדז אָלע, וועלכע מ׳האָט פאַרהאָלטן אין געטא צוזאַמענגענומען, אויסגעשטעלט אין שורות און אָוועקגעפירט אויף די „פּיאַסקעס״, הינטערן שטאָט. דאָרט איז געשטאַנען אַ גרויסער באַראַק. דער זאַמלפּלאַץ דאָרט איז געווען אָרומגעשטעלט מיט מאַשין־געוועהר. אַזוי ווי מיר זענען אַהין אָנגעקומען, האָט מען אויסגערופן, אַז די אָלע, וואָס אַר־בעטן אין מאַגאַזין זאָלן אַרויסגיין באַזונדער. איך בין אויך אַרויס און געוואָגט מיטגיין מיט דער גרופּע. דער קאָמענדאַנט לויבישט האָט באָלד אָנגעוויזן דעם דייטש אויף מיר, אַז איך געהער נישט צו די מאַגאַזין־אַרבעטערס. דער דייטש האָט מיר מיט דער ביקס־קאָלבע געגעבן אַ זעץ אין דער פלייצע, אַז איך האָב פאַרלוירן דעם אָטעם, און מיר צוריקגעוואָרפן צו די אָנדערע.

ביים אָרייַנגאַנג אַן באַראַק איז געשטאַנען לייטענאַנט זיי־פערט מיט עטלעכע „שופּאָ״. ווען איך בין אָנגעקומען צום טויער, האָב איך געוואָגט זיך צו וועגדן צום לייטענאַנט און אים דערמאָנען, אַז איך פלעג אים ברענגען פעקלעך, און אַז ער האָט מיר פיל מאָל געזען ביים שוסטער שלמהלע ביאַלער, וועלכן איך פלעג באַזוכן ביים ברענגען די פעקלעך. ער האָט מיר אָנווייזן אויף אַ גרויסן אָפּענעם אויטאָ מיט בענק, וואָס איז געשטאַנען אויפן פלאַץ, אויף וועלכן ס׳האָבן זיך שוין גע־פונען אַ 8—10 פערזאָן, און מיר געהייסן אַהין אַרויפּגיין. אויפן אויטאָ זענען אָלע מאָל צוגעקומען נאָך מענטשן, וואָס מ׳האָט אויסגעקליבן פון צווישן די פאַרזאַמלטע.

די איבערגעבליבענע אויף די „פּיאַסקעס״ האָט מען אויס־געשטעלט אין שורות און צו דריי, שורות־וויַיז אַרײַנגעפירט אין באַראַק. דאָרט האָט מען זיך אויסגעטאָן, מענער זענען געבליבן אין די גאָטקעס און פרויען אין די העמדער, אָלע באַרוועס. מ׳האָט זיי אַרויסגעפירט אין דער צוויייטער זייט פון באַראַק און ווידער אויסגעשטעלט אין שורות און אָפּגעפירט אין אַזאַ הולך צו דער באַן־סטאַציע, פון וואַנען מ׳האָט זיי אָפּגעפירט צו אַ טויט־לאָגער.

נאָכדעם ווי דער צוג מיטן טראַנספּאָרט איז אָוועק, האָט מען אונדז אָלע אויפן אויטאָ אָפּגעפירט אין דער פוילישער פאַליציי, אין דעם זעלבן שפּייכלער, וווּ איך האָב זיך געפונען בעת דער פינפטער אָקציע. דאָרט זענען געווען אַ סך יידן און אויך פאַליאָקן. צווישן די יידן זענען געווען די קליינבוימס פון ראַדזין. איך האָב זיך אָוועקגעלייגט שלאָפן, און הער קליינבוים, זעענדיק ווי לייכט איך בין געווען אָנגעטאָן, האָט אויסגעטאָן זיין מאַרינאַרקע אין מיר מיט זי צוגעדעקט. אויף צומאָרגנס, האָט מען אונדז פון דאָרט אַרויסגעפירט אין די מאַגאַזינען צו סאָרטירן טעפּ און כלים.

ב. אין א בונקער אין צענטער מעזריטש

נאָך דער זעקסטער אָקציע אין מעזריטשער געטא, זענען דאָרט געבליבן בערך 150—200יידן. צווישן זיי זענען געווען אַ סך וואָס זענען געשפּרונגען פון דער באַן בעת דער לעצטער אָקציע.

יעדערער באַזונדער האָט געקלערט און גענומען ווי אַזוי זיך צו ראַטעווען, לרוב אין בונקערס ביי גויים. פון ביאַלער האָבן זיך דעמאָלט געפונען אין מעזריטשער געטא (די וואָס איך געדענק) : שרהטשע וויינפעלד, משה שטיינבערג מיט זיין

שוועסטער עלקע, פייוול בוכהאַלטער, אברהם נוכאוויטש מיט זיין שוועסטער רבקה, יהודית פֿלוער מיט איר זונעלע, שמואל גוויאזדא מיט זיין פרוי עלקע, שרה פרעטער מיט איר ברודער פנחס, פרל׳ באס און מ. פייגנבוים.

איך האָב זיך אַרומגעדרייט גאַנצע טעג, נישט וויסנדיק וואָס צו טאָן מיט זיך. אַזוי אויך יעדער אייניער פון אונדז. אין אונט פלעגט יעדער זיך לאָזן צו זיין באַהעלטעניש, כדי איבערצושלאָפן די נאַכט. איך האָב נישט געהאַט קיין באַשטימט אָרט.

אין נעטאָ איז געווען איינער, פֿאַטאַש, אַ מעזריטשער אייידם (דוכט זיך מיר פון גראָדנער קאָנט), וואָס האָט שיין געזונגען. אַרום אים האָט זיך געשאָפן אַ קרייז, וואָס פלעגט זיך פֿאַרזאַמלען אין די אָונטן. ער פלעגט זינגען פֿאַרשיידענע לידער און אַלע האָבן מיטגעזונגען.

אין אַ געוויסן טאָג האָט פֿאַטאַש מיר דערזען אין געטאָ. ער איז צוגעקומען און געפרעגט:

— דו ביסט דאָ?

— פון וואַנען קענסטו מיר? האָב איך אים געפרעגט.

ער האָט מיר דערציילט, אַז ער האָט מיר אַמאָל געזען צוזאַמען מיט מיין מוטער און מומעס, וען מיין מוטער האָט געזוכט וועגן ווי אַזוי מיר איינצוארדענען ביי אַרבעט אין דער פאַבריק פון קורט דע לעאור. ער האָט זיך דעמאָלט צוגעקוקט דערצו פון דערווייטנס, וויייל מיין מוטער האָט אויף אים געמאַכט אַ גוטן אייַנדרוק. דאָס בילד איז אים געבליבן אין זכרון און פון דאַן געדענקט ער מיר.

ער האָט מיר געפרעגט, וווּ ס׳איז די מוטער. איך האָב אים דערציילט, אַז די מוטער איז אַוועק בעת דער צווייטער אַקציע. דאַן האָט ער מיר געפרעגט, צי איך האָב ערגעץ אַ בונקער, אין פאַל מ׳וועט לגמרי ליקווידירן דעם גטאָ. אויף מיין תשובה, אַז נישט, האָט ער מיר געזאָגט, אַז ער האָט פאַר מיר אַ פארשלאַג: זיי זענען דריי פערזאָן, ער, זיין פרויס קוזינקע (מיטן נאָמען אַלטע) און אייניער, מאַקאָוורער פון לאָדזש. זיי האָבן אַ בונקער אויסגעגראָבן געטאָ, וואָס אַ ייִד האָט געהאַט צוגעגרייט, און זיך דאָרט אויסבאַהאַלטן בעת דער ערשטער אַקציע, און ער, פֿאַטאַש, האָט פון דעם בונקער געוווסט. ער וועט פרעגן מאַקאָוורן, אויב ער איז מסכים, וועל איך אויך קאָנען זיין מיט זיי אין בונקער. פאַרשטענדלעך, אַז איך האָב פון מיין זייט באַלד מסכים געווען. מ׳האָט אָפּגערעדט, אַז אויף צומאָרגנס וועלן מיר זיך טרעפן מיט מאַקאָוורן, זיך באַקענען און וועגן דעם באַשליסן.

אויף צומאָרגנס האָבן מיר זיך געטראָפן מיט מאַקאָוורן, וואָס האָט געהאַט אַן אויסזע פון אַן אמתן קריסט. איך בין אים געפעלן געווארן ווי אַ שותפטע צום בונקער און ער האָט געגעבן זיין הסכמה. ער האָט מיר געזאָגט, אַז מ׳גרייט פֿאָוּר־יאָנט אויף אַ יאָר צייט, און אַז זיי האָבן שוין צוגעגרייט סוכאָרעס, פעטס, קאָשע, זעק קאַרטאָפל, זאַלץ, נאָפּס, נאָפּס־מאשינקעס, טעפּ, שיסלען, עמערס, קאָלדרעס, קישנס, שענ־קעס אאַ״וו. אַבער אויב איך קאָן מאַכן עפּעס געלט, זאָל איך אייניקויפן נאָך עסנווארג, און אויך זאָרגן פאַר אַלע פערזונ־לעכע זאַכן פאַר זיך (וועש, קליידונג אאַ״וו) איך האָב צוגויפ־

געמען פאַרשיידענע זאַכן פון די הייזער, פאַרקויפט צו קריסטן און געמאַכט אַ 150 זלאָטעס. פון דעם געלט האָב איך אייניגעקויפט עסנווארג און אַ ביסל מזומן האָב איך געגעבן מאַקאָוורן, ווייל מ׳האָט געדארפט אויך אַ ביסל באַרעם געלט.

אויפן צוויטן טאָג האָב איך געמאַכט אַ פּעקל און מ׳האָט אָפּגערעדט זיך צו טרעפן אין אַ צייטווייליק באַהעלטענים, אין אַ ליידיק הויז, וואָס איז געווען אַנטקעגן דעם באַשטימטן באַהעלטעניש. אין דעם הויז, אויפן בוידעם האָט מען געזאַמלט די פאַרגעברייטע זאַכן ביז מ׳וועט אַריבערגיין אויף סטאַביל אין דעם ריכטיקן בונקער. דאָרט פלעגן מיר אויך איבערנאַכ־טיקן די נעכט און אינדערפרי צוריקגיין אין געטאָ. דאָס האָט אַזוי גדעוירערט עטלעכע טעג. נאָך אַ פאָר טעג האָט מיר פאַטאַש דערציילט, אַז אַזוי ווי ס׳פעלט נאָך אויס געלט, האָט מען צוגענומען נאָך צוויי בחורים; פייוול בוכהאַלטער פון ביאַלע און לאָזער (אליעזר) פון סעראָצק.

מיר האָבן באַשלאָסן, אַז אין אַ וואָך אַרום, וועלן די לבנה גייט אויף שפּעט ביינאַכט, וועלן מיר אַריבער אין אונדזער באַהעלטענים, וווּ מיר וועלן שוין פאַרבלייבן.

דער בונקער איז געווען אויף פאָלגנדיקן אָרט. אין מעז־ריטש אויפן מאַרק איז געווען אַ האַטעל, אין וועלכן ס׳האָבן געווווינט ס״ס־לייט. האָרט ביי דעם האַטעל, מיט אַ שותפות־דיקער וואַנט איז געשטאַנען אַ נידעריק הייזל, וואָס האָט געהאַט פון דער זייט צום מאַרק אַ געשעפט פון אייזנווארג. הינטער דעם געשעפט, צו דער זייט פון דער יאַטקע־גאַס, זענען געווען שפייכלערס פון דעם געשעפט. איבער דעם גע־שעפט און שפייכלערס איז געווען אַ לידיקע דירה, אין וועלכער מ׳איז אריינגעקומען דורך טרעפ פון דרויסן. איבער דער דירה איז געווען אַ בוידעם מיט אַ משופעדיקן דאַך, וועלכער האָט זיך אַנגעהויבן פון דער זייט פון דער יאַטקע־גאַס אויף אַ הילצערן וועגטל פון אַ 70 צענטימעטער די הייך, זיך אויפגעהויבן אינדערמיט ביז צו אַ פענצטערל, און פון דאָרט ווידער זיך אַראָפּגעלאָזט צו דער זייט פון מאַרק, ביז צום סופיט פון דער דירה. אין דער זייט פון מאַרק, וווּ דער דאַך האָט זיך אַראָפּגעלאָזט, זענען געווען לעכער פון וועלכע מ׳האָט אַלץ געזען, וואָס ס׳טוט זיך אויפן מאַרק, אַבער פון דרויסן האָט מען אונדז נישט געקאָנט זען.

אין בונקער האָט מען נישט געקאָנט שטיין, נאָר זיצן און ליגן איינגעבויגן. ביים פענצטערל, אינמיטן דאַך האָט מען געקאָנט זיך אויפשטעלן און אַרויסשטעקן דעם קאָפּ. אין וועגטל פון די 70 צענטימעטער, צו דער זייט פון יאַטקע־גאַס, זענען געווען שפּאָלטן, פון וועלכע מ׳האָט געזען די אַריינגאַנגס־טרעפ פון דער דירה און דעם הויף. דאָרט איז שטענדיק געזעסן איינער פון אונדז און אַכטונג געגעבן צי מ׳גייט נישט אַרויף אין דער דירה. אַז ס׳איז געווען וועלכער ס׳איז חשד, האָט מען גלייך געגעבן אַ סימן מ׳זאָל שטיל בלייבן. דער אַריינגאַנג אין דעם בונקער פון דער דירה איז געווען דורך אַ מאַסקירטער שפּענונג אין סופיט פון ערשטן צימער.

אַרום דעם הייזל פלעגט בייניאַכט אַרומגיין אַ שומר, וואָס האָט געהיט דאָס געשעפט און די שפייכלערס.

מיר האָבן אָפגעוואָרט די וואָך, און אָרום איינס ביינאַכט האָבן מיר אָנגעהויבן דאָס איבערטראָגן זיך אין בונקער. מ׳האָט אפגעוואָרט, ווען דער שומר איז גערוען אין דער זייט פון מאַרק, זענען מיר אַריבערגעלאָפן, אָנגעטאָן אין לאָפטשעס אויף די פיס אָדער אינגאַנצן בארוועס, צוזאַמען מיט די פעק־לעך, און אַריין אין דער דירה פון בונקער. די גרעסטע טייל פון די זאַכן זענען שוין גערוען אין בונקער פון פריער. דאָרט האָט מען ווידער זיך פאַרהאַלטן אַ צייט ביז דער שומר האָט געמאַכט זיין טור, און געגומען שטיל זיך אַרויפבאַקומען אין דעם בונקער.

די אינערלעכע איינאַרדענונג פון בונקער איז געווען אַזעלכע. די זייט פון וועגטל צו דער יאַטקע־גאַס איז געלאָזט געווארן פריי, כדי מ׳זאָל קאָנען פריי צוקומען. אויך איז אויף דער זייט געווען דער אַריינגאַנג אין דעם באַהעלטעניש. אינדערמיט, אונטערן פענצטערל זענען געשטאַנען צוויי נאַפט־מאַשינקעס. ביי דער געמויערטער וואַנט, וואָס האָט זיך זיך גע־גרענעצט מיטן האָטעל, זענען געווען די פראָדוקטן. אָפגערוקט פון וועגטל צו דעם גאַסל־צו, זענען אויסגעלייגט געווען די גאַלגערס, און אַ ביסל אָפגערוקט פון זיי, אין דעם טייל צום מאַרק־צו איז געווען אַ מחיצה פון אַלטע שענקיסט, הינטער וועלכע ס׳זענען געשטאַנען עמערס מיט וואַסער. דער אַריינ־גאַנג אין סופיט איז געווען פאַרלייגט מיט אַ שטיין. לעבן אריינגאַנג איז געווען אָנגעגרייט קאַלך מיט אַ פענדזל, און נאָכן אַרויפגיין אין בונקער פלעגט דער לעצטער פאַר זיין אַרויפגיין צוקאַלכן דעם סופיט אָרום דעם אייגאַנג, אויב ס׳איז געווען ערגעץ־וווּ אפגעריבן. צום אַריינגאַנג האָט מען נישט ענגוצט קיין לייטער, נאָר מ׳פלעגט זיך אַרויפציען און אַראָפלאָזן מיט דער הילף פון אַ פענצטער, וואָס איז געווען נישט ווייט פון אַריינגאַנג, און מיט דער הילף פון איינעם צום צווייטן.

אין בונקער זענען מיר אַריין אין אַ מאַנטיק, אינמיטן יולי 1943. בייטאָג האָבן זיך די בלעכן איבער די קעפ אָנגעהיצט און פון אונדז האָט זיך געגאָסן די שווייס. אַרויסקוקנדיק האָבן מיר, פון צייט צו צייט, געזען אויפן מאַרק דורכגיין אַ ייד. מיר זענען אַזוי געלעגן אַ דריי טעג, און הערנדיק. אַז אָרום איז רואיק, האָבן מיר פרייטיק באַשלאָסן אַראָפצוגיין ביינאַכט און פאַרברענגען דעם שבת און אפשר נאָך אַ פאָר טעג אין בונקער. מיר אַלע האָבן זיך געלעגט שלאָפן אין די מלבושים און אָפגערעדט, אַז ווער ס׳וועט זיך אויפכאַפן דער ערשטער, זאָל אויפוועקן די איבעריקע. צו אונדזער גליק זע־נען מיר שטאַרק איינגעשלאָפן, און ווען מ׳האָט זיך אויפגע־כאַפט איז די לבנה שוין געווען אויפגעגאַנגען און מיר האָבן נישט געקאָנט אַרויס. האָבן מיר באַשלאָסן אָפצולייגן דאָס אַרויסגיין אויף דער צווייטער נאַכט.

שבת פרי האָבן מיר דערהערט אַ שיסעריי פון דער זייט פון בונקער. מיר האָבן פאַרשטאַנען וואָס ס׳קומט פאַר און געלעגן אין ציטערניש אַ גאַנצן טאָג. שבת־צונאַכט, אַרום האַלבע נאַכט, האָבן מיר דערהערט טריט אויף די טרעפ, באַלד אויך אין דער דירה אונטער אונדז, און אַ גראבלען ביים אַריינ־גאַנג אין אונדזער בונקער. מיר האָבן פאַרשטאַנען, אַז דאָס זענען יידן און מיר האָבן גלייך געעפנט דאָס טירל. דאָס זעלבע איז געשען אויך די צווייטע נאַכט, אויף צומאָרגנס זונטיק. אין ביידע פאַלן זענען צוגעקומען צו אונדז אין בונקער: די ביאַלער משה שטיינבערג מיט זיין שוועסטער עלקע, און שרהטשע וויזנפלד מיטן מעזריטשער בחור גאלדבערג. ווער פון זיי איז געקומען פריער, געדענק איך נישט. אַזוי זענען מיר שוין געווען צען פערזאָן אין בונקער. זיי האָבן דערציילט, אַז פאַליאַקן זאָלן האָבן אויסגערן געטאָ געשאָסן אויף דייטשן. גלייך נאָכדעם זענען די דייטשן אַריין אין געטאָ און ווענען זיי האָבן אָנגעטראָפן האָבן זיי דערשאָסן אויפן אָרט, און אַז איצט איז דער געטאָ שוין לגמרי ליקווידירט. נאָר ביי דער שוץ־פאַליצייַ זענען געבליבן די צוויי יידישע שוסטערס, שלמהלע ביאַלער און זיסקינד. דער פאַליאַק לעשטשוק, וואָס האָט געווּוינט אין אַ הויז נאָענט פון געטאָ, און וואָס איז געווען דער עיקר אויפקויפער פון די יידישע זאַכן, האָט אַרגא־ניזירט אַ גרופּע שקצים, וואָס גייען אָרום זוכן בונקערס, שלעפן אַרויס די יידן פון דאָרט און די דייטשן דערשיסן זיי אויפן אָרט.

אין דעם זעלבן זונטיק האָבן מיר געזען ווי „שופּא״ האָט זיך אויסגעשטעלט ביים קאַשטשאַל אויפן מאַרק און קאָנטרא־לירט די „קענקאַרטעס״ ביי די אַרויסגייענדיקע. זיי האָבן פאַרהאַלטן צוויי פערזאָן, זענ אויס יידן, און זיי אַוועקגעפירט.

אין אַ געוויסן טאָג איז אַ גרופּע שקצים אַרייַנגעקומען אין דער דירה אונטער אונדזער בונקער און געפרופן „זשידזשי זלאָזשיטש! זיך אָרומגעדרייט איבער דער דירה און צוריק אַרויס. אונדזערע געפילן דאָן איז איבעריק צו באַשרייבן.

אין טעג אָרום, אפשר אַ וואָך אָדער 10 טעג, האָבן מיר געזעען דורך די שפאַרעס פון וועגטל צום געסל־צו, ווי לעש־טשוק מיט זיין באַגדע זענען אַריין אין דעם הויז, ווו מיר פלעגן זיך אויפהאַלטן פאַרן אַריינגיין אין בונקער. באַלד זענען זיי אַרויס, און לעשטשוק איז אַוועק מיט אַן אימפעט. מיר האָבן פאַרשטאַנען, אַז זיי האָבן דאָרט געפונען יידן. ס׳האָט נישט לאַנג געדויערט, איז אָנגעקומען „שופּא״. מ׳האָט פון דעם הויז אַרויסגעפירט אַ גרופּע יידן (אפשר 10) און אויפן אָרט זיי דערשאָסן מיט אַ מאַשין־געווער.

ס׳זענען אַוועק טעג נאָך טעג. מיר האָבן געזעען פון אויבן ווי די שקצים גייען אָרום, אָבער צו אונדזער הייזל זענען זיי מער נישט געקומען. ס׳איז מעגלעך, אַז ס׳האָט זיך זיי נישט געגלויבט, אַז אין דעם הויז, ווו פון איין זייט איז דער האָטעל מיט די דייטשן און פון אונטן — דאָס קריסטלעכע אייזן־געשעפט, זאָל זיך געפינען אַ יידישער בונקער.

דערווייל האָט זיך דאָס לעבן אין בונקער אָנגעהויבן צו נאָרמאַליזירן ביי יעדן איינעם, און אין באַצוג פון איינעם צום צוויי־טן. אין קלייניעם וועלטל, אויף אַ בוידעם, האָט די מענטשלע־כע נאַטור מיט אירע פאַזיטיוּוע און נעגאַטיוּוע זייטן, געטאָן דאָס איריקע. פון איין זייט האָט אַ גמיינזאַמער גורל צוזאַמענגע־בונדן די אַלע יחידים פון דעם בונקער אין איין גמיינשאפט, פון דער צווייטער זייט, האָט יעדער יחיד אָדער יעדעס פאַרל געלעבט אין זיך זיין באַזונדער לעבן.

צוגרייטן דאָס עסן פלעגן די פרויען, שיילן די קאַר־

טאָפל, רייניקן די גרויפן אא"וו. מאָקאָוואר, ווי דער ראש פון בונקער, פלעגט קאָכן אין פּאַרטיילן די פּאַרציעס. לרוב האָט מען געקאָכט קאַרטאָפל און פּערלקאָשע. אַז מ׳פלעגט באָקומען די פּאַרציע, האָט מען זיך אַוודי צוגעכאַפט צום עסן, אַז ס׳האָט זיך אויסגעדוכט, אַז איידער מ׳האָט נאָך אָנגעהויבן צו עסן האָט מען שוין געזען דעם דנאָ פון טעלער. אויפן געביט פון עסן איז נישט געקומען צו קיין רייסעריייען צווישן דער בונקער־משפחה, און אַלץ איז פאַרלאָפן רואיק און אין אָרדע־נונג.

דאָס אויסגיסן די שמוציקע עמערס און דאָס ברענגען ריינע וואָסער, פלעגט פאַרקומען איין מאָל אין חודש, אין די פינצטערע נעכט. דאָס פלעגן טאָן די מענער. דאָס זשעטשנע געסל ביים הייזל, ווו ס׳האָט זיך געפונען אונדזער בונקער, האָט זיך צעצויגן ביזן טייך. אין די זייטן זענען געשטאַנען לייַדיקע הייזער, נאָר צווישן קריסטלעכע פאַמיליעס האָבן דאָרט געווווינט, אָבער שוין נאָענט צום טייך צו. אין אַ פינצטערער נאַכט האָבן דיר מענער, גאַנץ שטיל און פאַרזיכטיק, אַדורכ־געשלייכט זיך צום טייך, אין איין אָרט דאָרט אויסגעלידיקט דאָס שמוץ און אויף אַן אָנדער אָרט געשעפט רייניע וואָסער צום טרינקען און קאָכן.

ס׳זענען צוויען די הייסטע זומער־חדשים. די בלעכן איבער די קעפ האָבן גאַנצע טעג צעהיצט און פון אונדז איז גע־פֿלאָסן די שווייס. מ׳האָט פון זיך אַראָפגענומען, וואָס מ׳האָט געטראָגן, ביז אַ באַשטימטער מעגלעכקייט, אָבער מ׳האָט זיך נישט געקאָנט העלפן. דורך די שפּאָרעס האָט מען געזען, אַז ס׳איז נאָך דאָ אַ וועלט וואָס לעבט פריי. קריסטן זענען גע־גאַנגען פריי אין די גאַסן. אין די זונטיק־טעג האָבן מיר געזען די שיקסעס אויסגעפוצט גיין אין קאָשטשאָל, וואָס איז געווען אין אַ ייַיט קעגנאיבער דעם האָטעל. ס׳האָט זיך דערוועקט אַ קנאָה און נאָכדענקען, צי וועלן מיר נאָך אָמאָל דערלעבן אָרויסקומען פון בונקער, און זיך נאָך אָמאָל אָנטאָן מיט מענטשן צוגלייך. אַן אָנדער מאָל איז מען אַריינגעפאַלן אין אַן אומ־ענדלעכן יאוש, מ׳האָט מער גארנישט געהאָפט און אין גאָר־נישט מער גענגלויבט.

אין די אוונטן, וועון אין דרויסן איז אָרום געווען שטיל, האָט מען אויף אין בונקער אָפּגעהיט די שטילקייט, אונדזער עקסיסטענץ זאָל נישט דערהערט ווערן אין דרויסן. וועון אָבער אין דרויסן האָט גערעשט, האָט מען זיך אין בונקער דערלויבט אויף פאַרשיידענע נישט אָנגענעמע זאַכן. דאָ זענען פאָרלעך ברוגז געוואָרן, איין בחור האָט אָפּגערעדט אַ מיידל פון אַ צווייטן און צוויישן ביידע בחורים איז געקומען צו אַ קריגעריי. און אַזוי ווי ביי אונדז זענען געווען עטלעכע פאָרלעך, איז אַמאָל געקומען צו אַן אַלגעמיינער קריגעריי כמעט פון גאַנצן בונקער. פאָטאָס האָט דעמאָלט געעפנט דאָס טירל און געגעבן אַ געשריי: „גייט אַראָפּ! נאָכוואָס דאַרף מען אונדז אָנטדעקן און אַראָפּפירן צום אומקום? גייט פּריוויליך!״

דער מעריטשער בחור האָט געהאָט אַ באַקאָנטן שגץ און מ׳פלעגט אים פון צייט צו צייט אַראָפּשיקן אייַנצוקויפן מיט דער הילף פון זיין באַקאָנטן פאַרשיידענע פּראָדוקטן. אָט דער בחור, וואָס איז געווען אייַנער פון די בעסטע בונקער־חברים, האָט, זעט אויס, נישט געקאָנט גובר זיין אַ מענטשלע־כע שוואָכקייט, און נישט איבערגעגעבן זיין אייגן געלט אינ־גאַנצן אין דער אַלגעמיינער קאַסע. ביי דער געלעגנהייט פון אייַנקויפן פאַרן כלל, האָט ער אייַנגעקויפט פּריוואָט פאַר זיך און זיין מיידל. בייַנאַכט, וועון מען פלעגט שלאָפן, האָט מען פון זייער ווינקל געקאָנט הערן דאָס קנאָקן פון די צוקערלעך־פאַפּירלעך און דעם ריח פון ווורשט.

פאָטאָס פלעגט פאַר אונדז שטיל לייענען פרצן, שלום עליכמען און גרעצן, וועמענס ביכער ס׳האָבן זיך ביי אונדז געפונען. שפּעטער האָבן מיר געבראָכט פון געטאָ נאָך אַנדערע ביכער. טיילמאָל פלעגט ער אונדז לייענען און איבערזעצן פון העברעאיש (איך קאָן מיר נישט דערמאָנען וואָס). ער פלעגט אונדז אויך אין דער שטיל זינגען יידישע לידער. איין ליד געדענק איך, וועגן יום כפור אין שול, ווו דער עולם שטייט אין ערפורכט ביים דאָוונען.

אויפן מאַרק איז געווען אַ דייטשער מעגאַפאָן, וואָס פלעגט איבערגעבן, אַ פּאָר מאָל אין טאָג, די נייַעס פון די פראָנטן. די נייַעס האָבן מיר גאַנץ קלאָר געהערט, אָבער אין יענער צייט האָבן זיי אונדז זייער וויניק טרייסט און האָפענונג געבראַכט. דאָקעגן פלעגט דער מעזריטשער בחור, נאָך זיין צוריקקומען פון זיין באַקאַנטן שגץ, ווו ס׳איז געווען אַ באַהאַלטענער ראַדיא־אַפּאַראַט, אונדז ברענגען נייַעס פון די ענגלישע ראַדיא־סטאַציעס און מיר האָבן געקאָנט פאַרגלייכן די ביידע מקורות.

אַזוי זענען פאַרביי עטלעכע חדשים, און אין דער צייט איז דער מצב אין בונקער און די באַציאונגען צווישן די מענטשן דאָרט געווארן אַנגעשטרענגטער. בערך האָרבסט־צייט האָט מאָקאָוואר, מורא האָבנדיק, אַז מ׳וועט סוף כל סוף אונדז אנטדעקן, אַראָפּ פון בונקער, כדי צו גיין אין אַ דאָרף און אויסגעפינען פאַר אונדז נייַע באַהעלטענישן ביי קריסטן אַדער אין וועלדער. ווי געזאָגט, האָט מאָקאָוואר געהאָט דעם אויסזע פון אַ קריסט, און ער איז געווען דער פאָסיקסטער שליח צו דעם צוועק. ער איז אָבער מער נישט צוריקגעקומען, און מיר זענען געבליבן נאָר ניין פערזאָן. אין אַ צייט אָרום האָט דער מעזריטשער בחור געברענגט די טרויעריקע ידיעה פון זיין באַקאַנטן שגץ, אַז אַ פאַלאַק האָט מאָקאָוואר דערקאַנט אויף דער גאַס, אים אויסגעגעבן און מ׳האָט אים נאָכדעם דערשאָסן.

דערווייל האָבן זיך די סאַניטאָרע באַדינגונגען ביי אונדז מער־און־מער פאַרערגערט. די קערפערס האָט מען כמעט אינגאַנצן נישט געוואָשן. מ׳איז פאַרלייזיקט געוואָרן, ס׳האָבן נישט געפעלט קיין פליי, און יעדעס מאָל האָט אַן אָנדערער באָקומען די „שווייַזשבע״. צו דעם צוועק איז געווען אָנגעגרייט שוועבל־מאַשטש, און דאָס איז געווען דאָס איינציקע ראַדיקאַלע רע־טונגס־מיטל.

ביי מיר האָט זיך אין יענער צייט געעפנט די וווּנד אין פוס, אָנגעהויבן צו אייטערן, יעדעס מאָל טיפער און טיפער, און דער פּיס האָט אָנגעהויבן שוואָרץ ווערן. דערצו האָב איך מיר פאַרקילט די דריזן און ס׳האָבן זיך מיר אויסגעגאַסן וווּנדן אויפן קאָפּ. מ׳האָט דעמאָלט באַשלאָסן, אַז צוויי בחורים זאָלן אַראָפּגיין אייַנקויפן און איך זאָל מיטגיין אייַנקויפן פאַר

זיך מעדיקאַמענטן אין אפטייק, און אויך אַ פּאָר ברויטלעך אין אַ בעקעריי.

צו יענער צייט האָט די נאַכט זיך שוין געשטעלט זייער פרי, און די קריסטלעכע געשעפטן זענען נאָך געווען אָפן, וועז ס׳איז שוין פינצטער געווען אין דרויסן. ווי איך גיי גדעפנק, איז דאָן געווען דער קאָטוילישער יום טוב „זאדושקי״ (טאָג פון יזכור)׳, מיר האָבן געזעען די קריסטן גיין מיט בלומען אין די הענט.

איך בין אַריין אין אַן אָפּטייק און געבעטן די נייטיקע מעדיקאַמענטן. דער אָפּטייקער האָט מיר אָנגעקוקט און גע־הייסן אַרייגיין אין הינטערשטן צימער פון אָפּטייק. איך בין נישט געווען זיכער אין זיין כוונה, און אַרייגיינדיק אַהין זיך אומגעקוקט, צי דאָרט איז פאַראַן אַ פּענצטער צום אָנטלויפן. דער אָפּטייקער האָט מיר געמאַכט אַן איינשפּריצונג אין דער האַנט און מיר געגעבן „איכטיאָל״ און „ריוואַנאָל״ — מאַשטשן, אַ פלאַש אָקסידזשען און וואַטע. איך האָב פאַר אַלץ באַצאָלט און אַרויס. אין דרויסן האָבן אויף מיר געוואַרט די צוויי בחו־רים, וואָס זענען מיט מיר מיטגעגאַנגען. איך בין אַריין אין אַ בעקעריי און געהייסן מיר געבן ברויט. דער קריסט האָט מיר געפּרעגט וויפל. אז איך האָב אים געזאָגט 5—6 ברויטלעך, האָט ער מיר אָנגעקוקט און געענטפּערט, אז ער האָט נישט קיין ברויט. איך בין גלייך אַרויס פון דער בעקעריי און מיר זענען גיך אַוועק.

אַז ס׳האָט זיך דערנענטערט דער ווינטער און מ׳האָט געדאַרפט פאַרבאַרייטן זיך קעגן קעלט, האָט מען באַשלאָסן, אז אַלע בחורים זאָלן אין אַ פינצטערער נאַכט אַראָפּ אין גטעטא אַריין און ברענגען פון דאָרט שעניקעס, שטריק און שפּא־גאָט. זיי האָבן די שעניקעס אָנגעשטאָפּט מיט הייי און שטרוי און געברענגט צוטראָגן. די מיידלעך האָבן זיי דורכגענייט ווי שטעפּ־דעקעס, די בחורים האָבן זיי אויסגעלייגט אונטער די בלעכן פון דאַך און אָנגעבינדן אַן די בעלקעס. מ׳האָט אויך געמאַכט צווישן וועגטלעך פון די שעניקעס, אויף אַ מרחק פון 4—5 מעטער און דאָרט צווישן זיי צוזאַמענגענומען די גלעל־גערס אויף איין אָרט, וואָס האָט אויסגעזען ווי אַ צעלט.

דער מעזריטשער בחור האָט זיך דערמאָנט, אז ער האָט ערגעץ ווו געזען אַן אייזערן אייוועלע, האָט מען דאָס אייוועלע געבערענגט. שפּעטער, ביסלעכווייז, שטיקלעך רערן, וואָס מ׳האָט געפונען אין פאַרשיידענע ערטער אין גטעטא. אין אַ פינצטערער נאַכט האָט מען אויף אַ פראָבע אָנגעצונדן אַ לעמפּל אין צעלט ביי די גלעלגערס, און איינער פון די בחורים איז אַראָפּ אויס־קוקן פון אַלע זייטן, צי מ׳זעט נישט די ליכט אין דרויסן.

דאָס אייוועלע האָט מען אַוועקגעשטעלט אינדערמיט און גע־צויגן די רערן ביז דער וואַנט פון האָטעל, אין וועלכער ס׳איז געווען אַ קוימען. דאָס אויסהאַקן אַ לאָך אין דער וואַנט האָט עדעווערט כמעט אַ גאַנצע וואָך. מ׳האָט געגעבן אַ קלאָפּ, געוואָרט און אומגעקוקט זיך, צי מ׳האָט ערגעץ ווו נישט דערהערט. ביז ענדלעך איז די לאָך פאַרטיק געווארן און מ׳האָט אין איר אַריינגעפירט די רער. קוילן צום הייצן האָט מען געבראַכט דעם שלאָס.

מיטן אָנקום פון ווינטער האָט מען אויך דערזען, אַז דער זאַפּאַס פון סוכאַרעס ווערט קלענער, ווייל די בונקער משפּחה איז געווען גרעסער, ווי מ׳האָט אין אָנהייב געפלאַנט. מ׳האָט דעריבער אויסגעקוקט אַ בעקעריי, וועלכע דער מעזריטשער בחור האָט געקאַנט, און אין אַ געוויסער פינצטערער נאַכט האָט מען זי אויפגעבראַכן און אַרויסגענומען דאָס גאַנצע ברויט פון דאָרט. דאָס האָט זיך אויך אַ מאָל אויסגעפאַלן, ווייל די בעקעריי איז אַנדערש פון אַלע אַנדערע בעקעריי.

אַז ס׳האָבן זיך אָנגעהויבן די רעגנס און מיר האָבן נישט געוואָלט ס׳זאָל פאַרלוירן גיין דאָס רעגן־וואַסער, האָבן מיר אין אַ פלאַץ אין דאָך, ווו די בלעכן זענען זיך צוזאַמענגעלאָפן אין איין שפּור, די דאָזיקע בלעכן נאָך מער אויסגעבויגן, געעפנט אַ קליין לעכל, און, אַז ס׳האָט גערעגנט אונטערגעשטעלט עמערס, אין וועלכע מ׳האָט אָנגעזאַמלט דאָס וואַסער.

איינמאָל זענען די בחורים צוריקגעקומען מיט זעק, אין וועלכע זיי האָבן געברענגט דריי געהרעטע שעפסן, וואָס זיי האָבן אַרויסגענומען פון אַ שטאַל. מ׳האָט די שעפסן אָפּגעשינדן, די פעלן גלאַזט הענגען און דאָס פּלייש געקאָכט און געגעסן. דאָס איז געווען אין אָנהייב, דערנאָך האָט מען אָנגעהויבן גיין אין די דערפער, מאָכדיק דעם אָנשטעל פון פּאַרטיזאַנער. מ׳האָט פון האַלץ אויסגעשניצט אַ רעוואָלווער, אָפּגעמאַ־לעוועט אויף שוואַרץ און דאָס דאָזיקע „געווער״ מיטגענומען אויפן פּאַל וועז מ׳וועט דאָרפן אָפּשרעקן.

עסן איז געשאָפן געוואָרן אויף פאַלגנדיקן אופן. אין די פינצטערע נעכט פון חודש, אַרום עלף בייניאַכט, לרוב וועז ס׳איז געפאַלן אַ שניי, וואָס האָט פאַרשאָטן די טריט, אַדער, וועז ס׳איז אין דרויסן אַלץ געווען פאַרפרוירן און די טריט האָבן נישט געלאָזן קיין צייכנס, זענען די בחורים אַראָפּגעגאַ־גען און זיך געלאָזט גיין אין אַ דאָרף. מ׳איז אַריין אין אַ הויז פון אַ פויער, מיט דעם „רעוואָלווער״ אין האַנט, אַלע מענטשן אין שטוב פאַרשפּאַרט אין איין צימער, און פאַרגומען דאָס גאַנצע עסנוואָרג, וואָס איז געווען אין שטוב, דער עיקר ברויט, זאַלץ און סלאַניע. איינמאָל האָבן חברה אויך געבראַכט קאַשע; עטלעכע מאָל געשאָטענע שעפסן, איינמאָל אַ האַלבע קו און אַ צווייט מאָל אַ חזיר. חזירים האָט מען אויסגעמיטן צו שלאַכטן צוליב זייערע שטאַרקע קוויטשעריייען. קיין שום אַנ־דערע זאַכן האָט מען נישט גענומען, אויסער אין איין פאַל אַ פּאָר שטיוול, אין וועלכע מ׳האָט זיך גענויטיקט.

אין אַלגעמיין איז דער ווינטער אַדורך נישט שלעכט. עסן האָט נישט געפעלט. געפילט האָבן מיר אַ שטאַרקן מאַנגל אין זאַלץ. אַמאָל, גדעניק איך, האָט מען אָפּגעקאָכט אַ גאַנצן טאָפּ לעבער, אינגאַנצן אָן זאַלץ. פרעגלען האָבן מיר נישט געוואָלט, כדי דער ריח זאָל זיך נישט לאָזן הערן אין דרויסן. מיר האָבן דעם לעבער געגעסן שטיקערווייז, און פון דעמאָלט אָן איז מיר, ביז היינט, פאַרמיאוסט לעבער.

איינמאָל האָט דער מעזריטשער בחור געברענגט פון זיין באַקאַנטן קריסט אַן אַלטע ביקס מיט קוילן, פאָר וועלכער ער האָט אים באַצאָלט. די קוילן האָבן אָבער נישט געפאַסט צו דער ביקס, און אַלע אונדזערע באַמיאונגען זיי צוצופּאַסן זענען נישט געלונגען. דאָך אָבער האָבן די ביקס און דער „רעוואָל־

וועק״ גוט געדינט ווי אפשרעקונגס־מיטלען פאר די פויערים, וואס האבן זייער מורא געהאט פאר פארטיזאנער, און פאר אזעלכע אנגענומען אונדזערע בחורים.

ווי געזאגט, איז דער צעלט פון די שענקיקעס געווען געבויט אויף א קליינעם טייל פון בוידעם. אין די זייטן ארום דעם צעלט פלעגט זיצן אונדזער שטענדיקע וואך און קוקן דורך די שפארעס אין דרויסן. נישט איינמאל זענדיק ווי די שקצים, וואס האבן געארבעט אין דעם אייזן־געשעפט אין דעם הייזל, האבן זיך געדרייט אויפן הויף און אויפגעהויבן די קעפ, פלעגן מיר פארציטערט ווערן, ווייל ס׳האט זיך אונדז געדוכט, אז זיי זענען אונדז.

איך האב דעמאלט שטארק געליטן. איינס, פון דער וועג אין פוס, וואס האט זיך געפענדט, און ווען איך האב גערעדט זיין אויף דער וואך אויסערן צעלט, ביי דער גרויסער קעלט אין דרויסן, האט עס מיר גורם געווען גרויסע יסורים. דער איינציקער וואס האט געזען מיינע ליידן איז געווען פאטאש, וואס פלעגט א סך מאל איבערנעמען מיין ארט און מיר ארייך־שיקן אין צעלט. צווייטנס, האב איך געליטן פון די וווּנדן, וואס האבן זיך מיר אויסגעגאסן אויפן קאפ, ביז ס׳האט מיר באדעקט אן אמתער פארך. אזוי ווי מיר זענען געווען זייער פארליזיקט און די לייז זענען גענומען אין די אפענע וווּנדן, האט עס מיר פארשאפט אומגעהויערע יסורים. טייל אין בונקער האבן מיר געהאלטן צוליב דעם פאר א פארזיכ. דאך האט מען איינמאל באשלאסן אויסצוטיילן מיר א טעפעלע נאפט און א ביסל וואסער אויסצורייניקן די וווּנדן פון די לייז, און אויסצוואשן א ביסל די האר. דאס האט א סך געלינדערט מיינע וויייטיקן.

זייער אפט פלעגן זיין קריגעריי־ען אין בונקער. אז מ׳האט געברענגט עסן, פלעגט דער אדער יענער עפעס ארא־פגעבענען. אז מ׳האט געזען, אז ס׳פעלט עפעס האט איינער דעם צווייטן באשולדיקט אין גניבה, פלעגט מען זיך קריגן און באליידיקן. איז מען אבער גוט געווארן צווישן זיך, איז מען געזעסן צוזאמען און זיך דערציילט משהלעך און פאר־ברענגט חבריש.

אין א געוויסן טאג האט אונדזער וואך געזען, אז א קריסט־לעך פארל גייט אין דער ריכטונג צו אונדזער הייזל, גיינען ארויף אויף די טרעפ און ארייַן אין דער וווינונג. מיר האבן, פארשטענדלעך, איינגעהאלטן דעם אטעם און זיך איינגעהערט אין דעם געשפרעך צווישן פארל. פון זייער שמועס, וואס מ׳דארף פארריכטן און וווּ און וואס מ׳דארף איינצושטעלן, האבן מיר פארשטאנען, אז זיי האבן בדעה זיך ארייַנצוזיצן אין דער דירה אונטער אונדז. ס׳איז זייער ביטער געווארן אויפן געמיט, ווייל דאס וואלט געווען אונדזער זיכערער סוף. כאטש מיר האבן בכלל מער נישט געגלויבט אין וועלכער ס׳איז צוקונפט, האט אבער דער זיכערער און נאענטער סוף פאר די אויגן אונדז דערשלאגן.

ווען דאס פארל איז אוועק, האבן מיר באשלאסן די וווּי־נונג אונטן צו דעמאלירן. נאך די זעלבע נאכט זענען חברה ארא־פגעריסן די פאדלאגעס, די פענצטער און טירן, און געמאכט פון דער דירה א חורבה. אין א פאר טעג ארום איז דאס פארל נאך אמאל געקומען און זענדיק דעם מצב פון דער וווינונג, מער נישט צוריקגעקומען.

א צווייטער פאל, וואס האט אונדז דערשיטערט און געשטעלט אונדז אין א נאענטער סכנה פון אנטדעקט ווערן, איז געווען, ווען איינמאל האבן מיר עהערט א קריגעריי און געשריען פון א הייזל אין געסל, וואס פירט צום טייך, ווו ס׳האט געווווינט א קריסטלעכע משפחה. באלד איז פון דארט ארויס א קריסטין, א נידערייקע און דיקע, אן אויפגערעגטע ארייַנגעלאפן אין הויז קעגנאיבער אונדז אין דער יאטקע־גאס, און גלייך ווי די קריסטין איז ארויס פון דעם הויז, איז אויס־געבראכן פון דארט א עדיכטער רויך און א פייער. פון מינוט צו מינוט האט זיך דאס פייער געשטארקט און אונדז האט זיך אויסגעדאכט, אז אט, אט, צינד זיך אן אונדזער הילצערן הייזל. ס׳זענען אנגעקומען פייערלעשערס, ס׳האט זיך פארזאמלט א המון שקצים, וואס איז ארויף אויף די טרעפ, וואס האבן געפירט צו דער דירה אונטער אונדז, כדי פון דארט זיך צו־קוקן צום ברענעדיקן הויז. יעדע מינוט האט זיך אונדז אויס־געווויזן, אז אט נעמט א סוף צו אונדז דורכן פייער, אדער דורך דעם פארזאמלטן המון. אויך דאסמאל האט אבער דער גורל אונדז געשאנעוועט. דאס פייער איז אינגעלאשן געווארן און אונדזער הייזל איז נישט באריר געווארן.

דעם גאנצן ווינטער האבן מיר געהערט, טאג־איין, טאג־אויס, פון דייטשן ראדיא אויפן מארק: „סמאלענסק״ און „סמא־לענסק״. איצט, צום סוף ווינטער, האבן מיר דאס ערשטע מאל דערהערט „קאוועל״. שוין פריער האט דער מעזריטשער בחור געברענגט א ידיעה פון זיין באקאנטן קריסט, אז קאוועל איז שוין פארנומען פון די רוסן. אז מיר האבן אבער איצט דאס ווארט „קאוועל״ דערהערט אויך פון דייטשן ראדיא, האט זיך עפעס א פונק פון האפענונג ארייַנגעכאפט אין אונדזערע הערצער און דער גלויבן האט זיך אנגעהויבן שטארקן.

בערך פאר פסח־צייט, איז אנגעקומען קיין מעזריטש אונגאריש מיליטער, צווישן זיי יידן, וואס האבן אויך געטראגן געווער צוגלייך מיט אלע אנדערע זעלנער. דאס אונגארישע מיליטער האבן מיר געזעען בייטאג ארומגיין אויפן מארק און אויף די גאסן ארום. נאך א פאר טעג האבן מיר באמערקט ווי די יידישע זעלנער גייען אינדערפרי אין גרופעס, אן געווער און אונטער א באגלייטונג. פון אונדזער אינפארמאטאר, דעם באקאנטן קריסט, האבן מיר זיך דערווויסט, אז לויט א באפעל פון די דייטשן, האט מען די יידישע זעלנער אנטוויפנט און זיי קאנצענטרירט אין א באזונדערער ארבעטס־קאמאנדע. מיר האבן באשלאסן, אז צוויי בחורים זאלן ארא־פגיין און זוכן א קאנטאקט מיט די יידן. אין א באשטימטער נאכט זענען צוויי פון אונדז ארא־פ, זיך צוגעקריגן צו דער ארבעטס־קאמאנדע, ערגעץ־ווו ביים טייך און אפגעווארט, ווי ס׳דוכט מיר, ביז באגינען. זיי האבן זיך אויסגעגבן פאר עטלעכע פון די אונגארישע יידן. ווי פארווונדערט זענען זיי געווארן, אנטרעפנ־דיק אויף א פרעמדער אומפארשטענדלעכער באציאונג מצד יענע יידן. איינער האט זיי בכלל געווארט כאפן און איבער־געבן. א צווייטער האט זיי אפגעיאגט און געשריען: „אנט־לויפט!״. אונדזערע שליחים זענען, פארשטענדלעך, גלייך

אַנטלאָפן. זיי האָבן זיך איבערן טאָג באַהאַלטן אין דעם אָפּ־געבראָנטן הויז קעגנאיבער אונדז, און אין אָוונט זענען זיי צוריקגעקומען.

דערווייל האָבן מיר אַלץ מער גיפֿילט און דערפֿאָרן דעם דייטשן ריקצוג; פון מזרח זענען אַלץ מער און מער אָנגעקומען און אַדורך די שטאָט טאָנקן און אַרטילעריע. די שטאָט איז פול געווען מיט דייטשיש מיליטער. דער האָטעל אין אונדזער שכנות איז געווען גיפֿאָקט מיט דייטשע הויכע אָפיצירן. אָט די גיפֿעשענישן און דער פרילינג, וועו די נעכט זענען קורצער געווען פון נאַכט צו נאַכט, האָבן געמאַכט שוועריר, אָן וואָס ווייטער כמעט אוממעגלעך אונדזער „נאָרמאַל" לעבן. מ׳האָט שוין נישט געקאָנט באַווייזן אין איין און דער זעלבער נאַכט צו גיין אין א דאָרף ברענגען עסן און צוריקקומען. מ׳האָט גיזען אין א דאָרף ברויט, מיטגענומען נאָר ברויט, און אַריין אין עטאָ, אין א הויז לעבן דער לאָנקע ביים טייך. דער אַריינגאַנג אין דעם הויז איז געווען פֿאַרקלאָפּט מיט ברעטער, נאָר אין איין אָרט זענען מיר אַריינגעקראָכן אינעווייניק.

אין דעם געלויף פון זוכן א רעטונג פון דרייפֿאַכער גיפֿאָר — פון די דייטשע הענט, פון די פּאָליאַקן און פון די גראָנאַטן איבער אונדזערע קעפּ אין בונקער, האָט זיך אונדז אויסגעוויזן, אז דאָ ווילן מיר האָבן דאָס ריכטיקע באַהעלטער־ניש. באַלד אָבער האָבן מיר דערזען אונדזער טעות. דאָס הויז איז געווען דאָס לעצטע אין דער געגנט, מיט א יידיקן פּלאַץ, און דערלעבן דער טייך. די רוסן, ווי ס׳זעט אויס, זענען געווען קעגנאיבער און זיערע גראַנאַטן זענען גיפֿאַלן נישט וויט פון אונדז. יעדע פֿאָר מינוט האָט זיך עהערט א גערויש און אויפֿרייס פון א גראַנאַט, און גלייך א נייע גרוב אויפן יידיקן פּלאַץ דערלעבן.

מיר האָבן געזען, אז די גיפֿאָר איז דאָ גרויס. דער מעזריטשער בחור האָט געזאָגט, אז ער וויסט פון א הייזל מיט א עמויערטן קעלער. מיר האָבן געוואָרט ביז ס׳איז פינצטער געוואָרן און פֿאַרלאָזט דאָס באַהעלטעניש. מיר זענען אַרויסגעקראָכן איינציקווייז און גיפֿלאָזט זיך לויפן, אונטער דעם האַגל פון גראַנאַטן און רויט באַלויכטענדע הימל, אין דער ריכטונג, וווּ דער מעזריטשער בחור האָט אונדז גיפֿירט. אָפּ־לויפנדיק א געווינס מרחק האָבן מיר דערזען ווי א גראַנאַט איז אַריין אין הויז, וואָס מיר האָבן נאָר־וואָס פֿאַרלאָזט, און אַרויסגעריסן א וואַנט. מיר האָבן באַשיימפּערלעך גיזען דעם נס, ווי א גוטער מלאך וואָלט אונדז באַגליטן.

מיר זענען גיפֿלאָפן געבויגן ביז דער ערד פֿאָר פּחד פון די פליענדיקע און פייפנדיקע שראַפּנעלן איבער אונדזערע קעפּ. לויפנדיק האָבן מיר אַנגעטראָפן אויף לויפנדיקע פּאָליאַקן, וואָס דערזענענדיק אונדז האָבן אויסגערופן: „זשידזשי טעש סאָן" (יידן זענען אויך דאָ). זיי זענען אָבער אין יענעם מצב אַליין גיפֿלאָפן, גיזוכט א באַהעלטעניש און זיך מיט אונדז נישט פֿאַרנומען. מיר האָבן גלייך אָפּגעקערוועט אין אַן אַנדערער ריכטונג, ביז מיר זענען צוגעקומען צו אונדזער ניי אויסגע־קליבענעם באַהעלטעניש אין א הייזל, אויך נאַפּאַנט פון טייך.

מיר זענען אַריין אין דעם הייזל, אונטער וועלכן ס׳איז גיווען א גיעמויערטער קעלער. אין א וויגקל איז דאָרט גיווען. דאָס האָט גיזאָרפט דינען ווי א רעזערוו פֿאַר דער צייט, וואָס די אַרטילעריע־שיסעריי וועט אָנגיין און מיר וועלן נישט קאָנען אַרויס פון בונקער.

די שיסעריי האָט זיך גיעשטאַרקט פון שעה צו שעה, פון ביידע זייטן, פון דער רוסישער און דייטשער. די האַרמאַנן־קוילן זענען גיפֿלויגן איבער דער שטאָט און אין דער שטאָט אָן אויפֿהער טאָג און נאַכט. זיענדיק, אז די גיפֿאַר אין בונ־קער, לעבן דעם האָטעל, וואָס איז געווען דאָס העכסטע הויז אין מאַרק, איז נישט קלענער ווי אין דרויסן, האָבן מיר באַ־שלאָסן יעדער זאָל נעמען מיט זיך א ברויט און פֿאַרלאָזן דעם בונקער. דאָס איז געווען דעם עטלעכן און צוואַנציקסטן יולי 1944. מיר זענען אָלע אַראָפּ אינמיטן העלן טאָג, איבערגע־לאָזט אַלץ, מיטגענומען דיק נאָר ברויט, און אַריין אין עטאָ, אין א הויז לעבן דער לאָנקע ביים טייך. דער אַריינגאַנג אין דעם הויז איז געווען פֿאַרקלאָפּט מיט ברעטער, נאָר אין איין אָרט זענען מיר אַריינגעקראָכן אינעווייניק.

די פֿאַרצווייפלונג איז געווען גרויס. קיין שום חכמה און דערפינדערישקייט האָט שוין מער נישט געהאָלפן צו ג־פינען א וועג אַנצוהאַלטן וווייטער. ס׳האָט זיך געדוכט, אז לאַנג וועלן מיר שוין נישט אַנצייגן.

ס׳האָבן זיך דערווייל אַנגערוקט וואַרעמע טעג. אין בונקער האָבן די בלעכן פון דאָך זיך דערהיצט און געוואָרעמט. מיר האָבן צענומען דעם צעלט און נאָר איבערגעלאָזט די שענ־קעס אונטער די בלעכן, ווי א ביסל שוץ קעגן דער היץ. די מלבושים אויף אונדז זענען צעפֿאַלן געווען.

פון דרויסן אָבער האָט געקוויקט די האָפענונג. טאָג און נאַכט האָט נישט אויפֿגעהערט די באָוועגונג פון אָפּטרעטן־דיקן דייטשן מיליטער. טאַנקן, אַרטילעריע, גרויסע וועגענער מיט גרויסע מגושמדיקע פערד און זעלנער האָבן אַנגעפולט דעם מאַרק און די גאַסן. ס׳האָט זיך נישט געגלויבט, אָבער דאָך האָט מען גיזען בחוש, אז דער סוף דערנענטערט זיך, און א שיין פון האָפענונג האָט אויפגעטויכט, אפשר וועלן מיר דאָך דערלעבן דעם סוף.

אַזוי זענען אַדורך נאָך א פֿאָר וואָכן, ס׳האָט זיך אַנגעהויבן אויסצודוכטן, אז מ׳הערט פון דערווייטנס דומפע קולות פון שיסן. מיר זענען נישט זיכער געווען אין דעם, געקלערט, אז אפשר איז דאָס פון מילימעריש איבונגען ערגעץ אין דער נאַענט. דאָס שיסן האָט זיך אָבער אַלץ מער און מער געהערט דייטלעכער, ביז אין איינעם א טאָג איז אויסגעבראָכן גאַנץ נאָענט א שטאַרקע אַרטילעריע־קאַנאַנאַדע. מיר האָבן באַ־שלאָסן, אז נישט רעכענענדיק זיך מיט קיין שום געפֿאָר מוז מען זיך פֿאַרזאַרגן מיט ברויט; סלאָנינע האָבן מיר נאָך געהאָט. די בחורים זענען אַראָפּ אין בייגאָט, זיך דורכגעגנבעט אויף די ביקס, אָבער צום גליק האָבן זיי באַווײַזן צו אַנטלויפן מיטן לעבן און צוריקקומען.

די פֿאַרצווייפלונג איז געווען גרויס. קיין שום חכמה און דערפינדערישקייט האָט שוין מער נישט געהאָלפן צו ג־פינען א וועג אַנצוהאַלטן וווייטער. ס׳האָט זיך געדוכט, אז לאַנג וועלן מיר שוין נישט אַנצייגן.

ס׳האָבן זיך דערווייל אַנגערוקט וואַרעמע טעג. אין בונקער האָבן די בלעכן פון דאָך זיך דערהיצט און געוואָרעמט. מיר האָבן צענומען דעם צעלט און נאָר איבערגעלאָזט די שענ־קעס אונטער די בלעכן, ווי א ביסל שוץ קעגן דער היץ. די מלבושים אויף אונדז זענען צעפֿאַלן געווען.

פון דרויסן אָבער האָט געקוויקט די האָפענונג. טאָג און נאַכט האָט נישט אויפֿגעהערט די באָוועגונג פון אָפּטרעטן־דיקן דייטשן מיליטער. טאַנקן, אַרטילעריע, גרויסע וועגענער מיט גרויסע מגושמדיקע פערד און זעלנער האָבן אַנגעפולט דעם מאַרק און די גאַסן. ס׳האָט זיך נישט געגלויבט, אָבער דאָך האָט מען גיזען בחוש, אז דער סוף דערנענטערט זיך, און א שיין פון האָפענונג האָט אויפגעטויכט, אפשר וועלן מיר דאָך דערלעבן דעם סוף.

אַזוי זענען אַדורך נאָך א פֿאָר וואָכן, ס׳האָט זיך אַנגעהויבן אויסצודוכטן, אז מ׳הערט פון דערווייטנס דומפע קולות פון שיסן. מיר זענען נישט זיכער געווען אין דעם, געקלערט, אז אפשר איז דאָס פון מילימעריש איבונגען ערגעץ אין דער נאַענט. דאָס שיסן האָט זיך אָבער אַלץ מער און מער געהערט דייטלעכער, ביז אין איינעם א טאָג איז אויסגעבראָכן גאַנץ נאָענט א שטאַרקע אַרטילעריע־קאַנאַנאַדע. מיר האָבן באַ־שלאָסן, אז נישט רעכענענדיק זיך מיט קיין שום געפֿאָר מוז מען זיך פֿאַרזאַרגן מיט ברויט; סלאָנינע האָבן מיר נאָך געהאָט. די בחורים זענען אַראָפּ אין בייגאָט, זיך דורכגעגנבעט אויף די ביקס, אָבער צום גליק האָבן זיי באַווײַזן צו אַנטלויפן מיטן לעבן און צוריקקומען.

די פֿאַרצווייפלונג איז געווען גרויס. קיין שום חכמה און דערפינדערישקייט האָט שוין מער נישט געהאָלפן צו ג־פינען א וועג אַנצוהאַלטן וווייטער. ס׳האָט זיך געדוכט, אז לאַנג וועלן מיר שוין נישט אַנצייגן.

ס׳האָבן זיך דערווייל אַנגערוקט וואַרעמע טעג. אין בונקער האָבן די בלעכן פון דאָך זיך דערהיצט און געוואָרעמט. מיר האָבן צענומען דעם צעלט און נאָר איבערגעלאָזט די שענ־קעס אונטער די בלעכן, ווי א ביסל שוץ קעגן דער היץ. די מלבושים אויף אונדז זענען צעפֿאַלן געווען.

פון דרויסן אָבער האָט געקוויקט די האָפענונג. טאָג און נאַכט האָט נישט אויפֿגעהערט די באָוועגונג פון אָפּטרעטן־דיקן דייטשן מיליטער. טאַנקן, אַרטילעריע, גרויסע וועגענער מיט גרויסע מגושמדיקע פערד און זעלנער האָבן אַנגעפולט דעם מאַרק און די גאַסן. ס׳האָט זיך נישט געגלויבט, אָבער דאָך האָט מען גיזען בחוש, אז דער סוף דערנענטערט זיך, און א שיין פון האָפענונג האָט אויפגעטויכט, אפשר וועלן מיר דאָך דערלעבן דעם סוף.

אַזוי זענען אַדורך נאָך א פֿאָר וואָכן, ס׳האָט זיך אַנגעהויבן אויסצודוכטן, אז מ׳הערט פון דערווייטנס דומפע קולות פון שיסן. מיר זענען נישט זיכער געווען אין דעם, געקלערט, אז אפשר איז דאָס פון מילימעריש איבונגען ערגעץ אין דער נאַענט. דאָס שיסן האָט זיך אָבער אַלץ מער און מער געהערט דייטלעכער, ביז אין איינעם א טאָג איז אויסגעבראָכן גאַנץ נאָענט א שטאַרקע אַרטילעריע־קאַנאַנאַדע. מיר האָבן באַ־שלאָסן, אז נישט רעכענענדיק זיך מיט קיין שום געפֿאָר מוז מען זיך פֿאַרזאַרגן מיט ברויט; סלאָנינע האָבן מיר נאָך געהאָט. די בחורים זענען אַראָפּ אין בייגאָט, זיך דורכגעגנבעט אויף די ביקס, אָבער צום גליק האָבן זיי באַווײַזן צו אַנטלויפן מיטן לעבן און צוריקקומען.

די פֿאַרצווייפלונג איז געווען גרויס. קיין שום חכמה

לאָך צוגעדעקט מיט אַ דעקל, דורך וועלכן מיר האָבן זיך אַראָפגעלאָזט. אין קעלער איז געווען אַ קליין פענצטערל אין דער הויך, וואָס האָט אַרויסגעקוקט אויפן טייך.

ס׳איז אַריבער די נאַכט און ס׳איז אָנגעקומען אַ נייער מאָרגן. די אַרטיליריע־שיסעריי האָט זיך געשטאַרקט און פון מינוט צו מינוט נאָענטער געוואָרן. יעדעס מאָל, ווען אַ גראַנאַט האָט אויפגעריסן אין דער נאָענט, האָט זיך אָנגעהויבן שיטן פון די קעלער־וועגט און מיר זענען אָפגעשאָטן געוואָרן מיט ערד און שטיקלעך ציגל. מיר האָבן קלאָר געהערט אין דרויסן די באָוועגונג פון די דייטשע הארמאַטן, זייער אינסטאַלירן און באַלדיקן אָוועקצומען. זאָל דאָס טאָקע זיין דאָס אָפטרעטן פון די דייטשן? ס׳האָט זיך בשום אופן נישט געלייגט אויפן געדאַנק.

דאָ איז אָרום אונדז אַ ביסל שטילער געוואָרן. מ׳האָט זיך אויפגעהויבן אַ ביסל צום פענצטערל, אַרויסגעקוקט אוף דערזען עטלעכע שטאָלענע קאָסקעס, פאַרמאַסקירטע מיט גרינס, אַרי־בערשווימען דעם טייך, און דאָ שוין געהערט אויסרופן אויף רוסיש. ס׳האָט זיך אָנגעהויבן צווישן אונדז אַ וויכוח — דער מעזריטשער בחור האָט געזאָגט, אַז דאָס זענען רוסן, אָבער מיר אַלע האָבן נישט געגלויבט, אַז די דייטשן זענען וואַסאָוויצעס. טראָטן, און געשנאַפט, אַז דאָס זענען וואַסאָוויצעס.

ס׳האָט נישט לאַנג געדויערט און מיר האָבן שוין געזען גרעסערע גרופּעס מיליטער, וואָס האָבן געריידט רוסיש, און צווישן זיי אויך פרויען מיט רויטן־קרייץ־טאַרניסטערס. דער מעזריטשער בחור האָט געשנאַפט, אַז מיר מוזן אַרויס, ווייל, אַז מ׳וועט אונדז אָנטדעקן וועט מען אַריינווארפן אַ גראַנאַט און אונדז אַלע אומברענגען. ער האָט מער נישט געוואָרט און אַרויס דער ערשטער מיט אַן אויסגעשריי: „דאָ זדראַסטוויעט קראַסנאַיאַ אַרמיאַ!״ און מיר אַלע נאָך אים. די רוסישע זעלנער זענען צו צו אונדז מיט די אויסגעשטרעקטע אויטאָמאַטן און געפרעגט: „קטא ווי?״ (ווער זענט איר?). מיר האָבן געענטפערט „יעוועאי״ (יידן). גלייך איז אַרויס צווישן זיי אַ יידישער אָפּיציר. אונדזער שמחה דאָן איז נישט צו באַ־שרייבן. מיר האָבן אים אַרומגעכאַפט קושן און געקושט יעדן אינציקן זעלנער.

די רוסן האָבן זיך געהרוקט פאַרויס צום צענטער שטאָט, און די דייטשן זענען אָפגעטראָטן. מיר האָבן, זעלבסטפאַר־שטענדלעך, זיך גיך אָפּגעפילט פרייער, כאָטש נאָך נישט זיכער, דאָך זיך אַרומגעדרייט אויף דער גאַס און נישט פאַרבאַהאַלטן זיך. פלוצעם, ווען די רוסן זענען שוין געווען אויפן מאַרק, האָבן מיר דערהערט אַ שיסעריי פון דער זייט פון קאָשטשאָל, און נישט לאַנג דערנאָך האָבן מיר געזען טראָגן רוסישע פאַר־וווּנדעטע. ווי מ׳האָט דערציילט, איז אַ גרופּע דייטשן געבליבן אין קאָשטשאָל און ווען די רוסן האָבן זיך דערנענטערט און געפּענט דעם טויער, האָבן די דייטשן געפּענט אויף זיי אַ שיסעריי פון אינעווייניק.

אין דער צייט האָט עמעצער געברענגט אַ ידיעה, אַז לעשטשוק שטייט אין אַ הויף, נישט וויים פון קאָשטשאָל, און גיט הילף רוסישע פאַרווונדעטע. מיר האָבן זיך אַלע געלאָזט אַהין און געזען ווי לעשטשוק שטייט, גיט באַפּעלן און פירט אַן מיט דער גאַנצער הילף פאַר די פאַרווונדעטע. אַלע האָבן מיר אויף אַיין קול אָנגעהויבן שרייען און דערציילן דעם אָפּיציר וועגן לעשטשוק מעשים, ווי ער פלעגט אויפזוכן בונקערס און איבערגעבן די באַהאַלטענע מענטשן די דייטשן צום דערמאָרדן. מיר האָבן אַלע געשריען צוזאַמען, ביז דער אָפּיציר האָט געגעבן אַ געשריי צו מיר (זעט אויס, אַז איך האָב נאָענט, האָט זיך אָנגעהויבן שיטן פון די קעלער־וועגט און מיר זענען אָפגעשאָטן געוואָרן מיט ערד און שטיקלעך ציגל. מיר האָבן קלאָר געהערט אין דרויסן די באָוועגונג פון די דייטשע הארמאַטן, זייער אינסטאַלירן און באַלדיקן אָוועקצומען. זאָל דאָס טאַקע זיין דאָס אָפטרעטן פון די דייטשן? ס׳האָט זיך בשום אופן נישט געלייגט אויפן געדאַנק.

דאָ איז אָרום אונדז אַ ביסל שטילער געוואָרן. מ׳האָט זיך אויפגעהויבן אַ ביסל צום פענצטערל, אַרויסגעקוקט אוף דערזען עטלעכע שטאָלענע קאָסקעס, פאַרמאַסקירטע מיט גרינס, אַרי־בערשווימען דעם טייך, און דאָ שוין געהערט אויסרופן אויף רוסיש. ס׳האָט זיך אָנגעהויבן צווישן אונדז אַ וויכוח — דער מעזריטשער בחור האָט געזאָגט, אַז דאָס זענען רוסן, אָבער מיר אַלע האָבן נישט געגלויבט, אַז די דייטשן זענען אָפּגע־טראָטן, און געשנאַפט, אַז דאָס זענען וואַסאָוויצעס.

ס׳האָט נישט לאַנג געדויערט און מיר האָבן שוין געזען גרעסערע גרופּעס מיליטער, וואָס האָבן געריידט רוסיש, און צווישן זיי אויך פרויען מיט רויטן־קרייץ־טאַרניסטערס. דער מעזריטשער בחור האָט געטאָנט, אַז מיר מוזן אַרויס, ווייל, אַז מ׳וועט אונדז אָנטדעקן וועט מען אַריינווארפן אַ גראַנאַט און אונדז אַלע אומברענגען. ער האָט מער נישט געוואָרט און אַרויס דער ערשטער מיט אַן אויסגעשריי: „דאָ זדראַסטוויעט קראַסנאַיאַ אַרמיאַ!״ און מיר אַלע נאָך אים. די רוסישע זעלנער זענען צו צו אונדז מיט די אויסגעשטרעקטע אויטאָמאַטן און געפרעגט: „קטא ווי?״ (ווער זענט איר?). מיר האָבן געענטפערט „יעוועאי״ (יידן). גלייך איז אַרויס צווישן זיי אַ יידישער אָפּיציר. אונדזער שמחה דאָן איז נישט צו באַ־שרייבן. מיר האָבן אים אַרומגעכאַפט קושן און געקושט יעדן אינציקן זעלנער.

די רוסן האָבן זיך געהרוקט פאַרויס צום צענטער שטאָט, און די דייטשן זענען אָפּגעטראָטן. מיר האָבן, זעלבסטפאַר־שטענדלעך, זיך גיך אָפּגעפילט פרייער, כאָטש נאָך נישט זיכער, דאָך זיך אַרומגעדרייט אויף דער גאַס און נישט פאַרבאַהאַלטן זיך. פלוצעם, ווען די רוסן זענען שוין געווען אויפן מאַרק, האָבן מיר דערהערט אַ שיסעריי פון דער זייט פון קאָשטשאָל, און נישט לאַנג דערנאָך האָבן מיר געזען טראָגן רוסישע פאַר־וווּנדעטע. ווי מ׳האָט דערציילט, איז אַ גרופּע דייטשן געבליבן אין קאָשטשאָל און ווען די רוסן האָבן זיך דערנענטערט און געפּענט דעם טויער, האָבן די דייטשן געפּענט אויף זיי אַ שיסעריי פון אינעווייניק.

אין דער צייט האָט עמעצער געברענגט אַ ידיעה, אַז לעשטשוק שטייט אין אַ הויף, נישט וויים פון קאָשטשאָל, און גיט הילף רוסישע פאַרווונדעטע. מיר האָבן זיך אַלע געלאָזט אַהין און געזען ווי לעשטשוק שטייט, גיט באַפּעלן און פירט אויסגע־

אונדזער בונקער אָבער האָבן מיר נאָך אַלץ נישט אויסגע־

געבן. ס׳האָט זיך נאָך אַלץ נישט געגלויבט, אַז דאָס איז די אמתע באַפרייאונג. ווער ווייסט, אפשר וועלן מיר נאָך דאָרפן אַמאָל צוריקגיין אַהין...

מיר האָבן אָבער מער אונדזער בונקער פאָר די אויגן נישט געזען. ס׳האָט זיך נאָך אַלץ נישט געגלויבט, אַז דאָס איז די אמתע באַפרייאונג. ווער ווייסט, אפשר וועלן מיר נאָך דאָרפן אַמאָל צוריקגיין אַהין...

מיר האָבן אָבער מער אונדזער בונקער פאָר די אויגן נישט

הי ימלאז

מיטן מאָמענט וועז ס׳איז קלאָר געוואָרן, אַז די סאָוויעטן פאַרלאָזן ביאַלע, האָט מען זיך גיכערהאַנט דעציידירן: נעמען דעם וואַנדער־שטעקן, אַדער בלייבן אין דער היים. די שטאָט האָט ערוישט, זיך געטיילט אין צוויי לאַגערן: „לויפערס" און „בלייבערס". קיין שום אידעאַלאָגיע האָט דאָ נישט געוויקט, נאָר בייַ די „לויפערס" — די שרעק פאָר די דייטשע נגישות; און בייַ די „בלייבערס" — דער פחד צו ווערן היימלאָז, און דער גלויבן פון דורכהאַלטן און דורכלעבן. קיינער האָט דעמאָלט נישט פאָרויסגעפילט דעם גרויזאָמען סוף.

בייַ אביק ראזנבלום אויפן הויף איז געשטאַנען אַ פערד־און־וואָגן, אויף וועלכן מ׳האָט פאַרלאָדן די זאַכן פון זיין זון יאָסקע. ער מיט זיין פרוי און קינדער האָבן פאַרלאָזט די שטאָט. די פאַמיליע אגרעס האָט זיך געזעגנט מיט די אפפאָרענדיקע. די פרוי אגרעס האָט זיך געוואָנדן צו איר טאָכטער פראַניע: — טאָכטער, נעם די וואַליזקע, וואָס איך טראָג מיט זיך, דאָ איז כמעט אונדזער גאַנץ פאַרמעגן, פאָר מיט מיט יאָסקען און ראָטעוע זיך. פראַניע האָט געענטפערט: — אַן אייך, נישט. אָלע אַנוועזנדיקע האָבן געוויינט.

אַ קאָנטיקע צאָל ביאַלער יידן איז אַריבער אויף דער צווייטער זייט פון טייך בוג. אַ געוויסע צייט איז די גרענעץ געשטאַנען אָפן, איז מען געגאַנגען אין בייַדע ריכטונגען, געפירט מסחר און געפרווּוט איינאַרדענען זיך אַ נייַע היים אויף דער סאָוויעטישער טעריטאָריע. די גרענעץ איז אָבער אין קורצן געשלאָסן געוואָרן און דאָס וואַנדערן איבער איר האָט אויפגעהערט. דאָס ווירטשאַפטלעכע לעבן האָט אַנגעהויבן אַנצומען דעם סאָוויעטישן סטייגער, און נישט אָלע, אַווי תושבים ווי הייַמלאָזע, האָבן זיך געקאָנט צופאַסן צו דעם סאָוויעטישן אָרט לעבן. אַ סך הייַמלאָזע האָבן זיך אויך נישט געוואָלט איינבירגערן, מורא האָבנדיק, אַז נאָך דער מלחמה וועלן זיי נישט קאָנען באַרויס פון סאָוויעטן־לאַנד. געוואָגן אָבער ביאַלער, וואָס האָבן באַשלאָסן זיך צופאַסן צום נייַעם לעבן און אָוועקפאָרן אין צענטראַל־רוסלאַנד. זענען זיי אָוועק אין געהעריקן אמט און מ׳האָט זיי אַפגעשיקט קיין אוקראַינע און וויַיס־רוסלאַנד. די מענטשן האָבן באַקומען סאָוויעטישע פעסער, דירות און אָרבעט.

דערווייל האָט אין בריסק געגומען אַמטירן אַ דייטשע קאָמיסיע, וואָס האָט זיך פאַרנומען מיט צוריקפירן פון סאָוויעט־רוסלאַנד בירגער פון די דורך די דייטשן באַזעצטע פוילישע געביטן. די קאָמיסיע האָט זיך געפונען אויפן בריס־קער וואקזאַל. במשך פון איר אמטירונג זענען די גאַסן, וואָס האָבן געפירט צום וואקזאַל, ממש באַלאָגערט געווען פון הייַמלאָזע, און בעיקר יידן. אַ וויַיטאָגלעכן איינדרוק האָט געמאַכט דאָס בילד פון די לאַנגע רייַען פאָר דער דייטשער קאָמיסיע. די סאַרקאַסטישע באַמערקונג פון דעם קאָמיסיע־פאָרשטייער, דעם דייטש שמידט: „יידן וווהין פאָרט איר? אונדזער פירער האָט אייך נישט גערן" — האָט, ווייזט אויס, נישט געהאָט קיין ווירקונג אויף די יידן. די רוסן האָבן מיט אַ קרום אויג געקוקט אויף דער צוריקקער־פאַניק. די ביאַלער יידן האָבן געוואָלט כל מיני פראַטעקציעס, כדי „זוכה צו זיין" באַשטעטיקט צו ווערן צוריקצוקערן זיך אַהיים.

די קאָמיסיע האָט פאַרענדיקט איר אַרבעט. אַ טייל ביאַלער איז געלונגען צוריקצופאָרן קיין ביאַלע. די רשימה פון די רעגיסטרירטע היימלאָזע, וואָס זענען נישט באַשטעטיקט געוואָרן דורך דער קאָמיסיע איז, וואַרשיינלעך, איבערגעגעבן געוואָרן דער סאָוויעטישער מאַכט, וועלכע האָט אין אַ קורצער צייט אַרום געמאַכט פון איר אַ געבריך.

די היימלאָזע, וואָס זענען נישט באַשטעטיקט געוואָרן צום צוריקפאָרן, האָבן אָפן אויסגעדריקט זייער פראָטעסט, און אין מינסק האָט אַ טייל פון זיי אפילו איינגעאָרדנט אַ דעמאָנסטראַציע מיט לאָזונגען: „שיקט אונדז צוריק אהיים". די סאָוויעטישע מאַכט האָט אויפגעפאָדערט די היימלאָזע צו פאַרלאָזן די געביטן, וואָס זענען נישט דערווייטערט 100 ק״מ פון דער גרענעץ. אָזוי ווי אַ סך היימלאָזע האָבן זיך נישט געאיילט אויסצופירן די פאַראַדענונג, האָט די מאַכט אַנגענומען קעגן זיי גאָר שטרענגע מיטלען. אין איינער אַ נאַכט, במשך פון געציילטע שעהן, האָבן פאַרשטייערס פון דער סאָוויעטישער זיכערהייט־דינסט באַזוכט די ווינונגען פון די היימלאָזע, אָפפירנדיק זיי אויף אַ זאַמלפונקט. אין די פרימאַרגן־שעהן זענען שוין די פאַרהאַלטענע היימלאָזע געפאָרן אין דער באַן צו זייערע פאַרשיקונגס־ערטער אין די פאַרוואָרפנסטע פלעצער פון רוסלאַנד. דאָס לעבן דאָרט איז געווען זייער אַ שווערס און אַ סך האָבן נישט דערלעבט די באַפרייאונג, וואָס איז געקומען מיטן אויסברוך פון דער מלחמה צווישן דייטשלאַנד און רוסלאַנד.

אין יאָר 1941, ווען די מלחמה צווישן דייטשלאַנד און רוסלאַנד איז אויסגעבראָכן, זענען אונדזערע ביאַלער לאַנדסלייט צעשפרייט געווען איבער דער ריזיקער סאָוויעטישער טעריטאָריע. דער גרעסטער טייל אין פאַרשיקונגס־לאַגערן, אַ קליינע צאָל אין די געווענטע פוילישע געביטן און אַ גרעסערע גרופע אין וויַיס־רוסלאַנד און אוקראינע, ווי: מינסק, רעפשיצע, גאָמעל, קיעוו, אאַ״וו, ווו זיי האָבן געאַרבעט אין קאָלכאָזן, פאַבריקן און אָרטעלן.

אין די שרעקלעכע מלחמה־יאָרן האָבן די ביאַלער, ווי די

גאַנצע סאָוויעטישע באַפעלקערונג, געלעבט אין שוועריע באַדינגונגען. ביאַלער זענען מאַביליזירט געוואָרן אין דער רויסער שער און שפּעטער אין דער פוילישער אַרמיי און געקעמפט אויף פֿאַרשיידענע פראָנטן קעגן דער דייטשער אַרמיי. די וואָס האָבן געלעבט אין מיטל־אַזיע האָבן געאַרבעט אויף פֿאַרשיידענע ערטער, און אייניצלנע האָבן געהאַנדלט און געוואַנדלט. קיינער פון די ביאַלער, אַזוי ווי אַלע אַנדערע היימלאָזע, האָט קיין אַנונג נישט געהאַט וועגן דער יידן־אויסראָטונג אין פוילן.

די מלחמה האָט זיך פֿאַרענדיקט. די סאָוויעטישע מאַכט האָט דערלויבט די געוועזענע פוילישע בירגער צוריקצוקערן זיך קיין פוילן. מ׳האָט שוין דעמאָלט געהערט וועגן די דייטשע מערדעריי־ען, אָבער דאָך האָט געטליעט אַ האָפענונג, אַז נישט אַלץ איז אמת. מ׳איז געפֿאָרן צוריק אַהיים, אָבער וואָס נעמטער צו דער גרענעץ זענען די האָפענונגען צערונען געוואָרן. אָנקומענדיק קיין טערעספאָל, די ערשטע גרענעץ־שטאָט אויף דער פוילישער ערד, האָט מען גלייך דערפילט די שנאה פון די פאָליאַקן.

אויפן ביאַלער וואקזאַל האָט מען די אָנגעקומענע וואָגאָנעס מיט די רעפּאַטריאַנטן מקבל־פּנים געווען מיט אַ שטיינער־האָגל. דער רוב ביאַלער אין די וואָגאָנעס האָט רעזיגנירט פון אָפּשטייגן אין דער „היים״ און געפֿאָרן וויייטער. ערשט נאָך אַ צייט איז מען געפֿאָרן קיין ביאַלע אָנקוקן מיט די אייגענע אויגן דעם חורבן, גלעטן מיט ציטערדיקע פינגער דעם שטיין אויפן ברידער־קבר פון די אומגעבראַכטע ביאַלער און לאָזן אַ נישט־אויסגעווייניגט טרער. די היים וועגן וועלכער מ׳האָט אין דער וויייטער פרעמד געחלומט זיבן יאָר, איז מער קיין היים נישט געווען, נייערט אַ בית־הקברות.

א ביאַלער

א בינטל זכרונות

לעאן פאקמאן תל־אביב /

אין אָקטאָבער 1939 האָט ביי ביאַלער יידן געהערשט אַ זייער געדריקטע שטימונג. די סאָוויעטישע אַרמיי האָט זיך צוריקגעזויגן צום טייך בוג, וווּ ס׳איז באַשטימט געוואָרן די גרענעץ צווישן דייטשלאַנד און רוסלאַנד. אַ טייל ביאַלער יידן, און צווישן זיי בעיקר יוגנטלעכע, האָבן באַשלאָסן צו פֿאַרלאָזן די שטאָט און זיך לאָזן אויף דער צווייטער זייט בוג.

דער גרעסטער טייל ביאַלער היימלאָזע האָט זיך קאָנצענטרירט אין בריסק, וווּ דאָס לעבן פון די פליטים איז געווען אַ שווערס. האָבן זיי שוין באַווייזן ווי ס׳איז זיך אייַנצוּאָרדענען, איז אַרויס אַ פֿאַראָרדענונג פון דער סאָוויעטישער מאַכט, אַז היימלאָזע מוזן זיך דערווייטערן אַ מרחק פון 100 ק״מ פון דעם גרענעץ־פּאָס.

דערווייל האָט זיך געעפנט אַ ווערבירונגס־ביוראָ, וווּ מ׳האָט זיך געקאָנט פֿאַרשרייבן צו אַ פרייוויליקן אָפּפֿאָר קיין רוסלאַנד, וווּ יעדער וועט האָבן באַשעפטיקונג אין זיין פאַך. מענטשן, צווישן זיי אויך אַ סך ביאַלער, האָבן זיך מאַסנווייז פֿאַרשריבן. דער ערשטער טראַנספֿאַרט איז אָפּגעגאַנגען קיין רוסלאַנד דורך פינסק און זשיטקאָוויצע. אין זשיטקאָוויצע האָט מען דעם טראַנספֿאַרט צעטיילט: אַ העלפט האָט מען געשיקט קיין מאָזיר און אַ העלפט — קיין גאָמעל. פון דאָרט האָט מען זיי צעשיקט אין אַלע שטעט און שטעטלעך פין ווייט־רוסלאַנד.

אין גאָמעל האָט זיך געשאָפן אַ גרויסע גרופּע ביאַלער היימלאָזע, וואָס האָט זיך געהאַלטן צוזאַמען. ס׳האָבן אונדז אָפּגעזוכט ביאַלער, וואָס האָבן דאָרט געוווינט, ווער פון דער ערשטער וועלט־מלחמה און ווער פון יאָר 1920, ווען מ׳איז אַוועק פון ביאַלע מיט דער צוריקציענדיקער זיך רויטער אַרמיי. צווישן אַנדערע זענען דאָרט געווען ישעיה אידל לעמבערגער, אַ קונסט־מאלער (אהרעלע בעקערס זון) און פאַמיליע אָפּנהיים (פון די זייפן־זידערס אויף דער וואַליע), וועלכע האָבן זיך מיט אונדז דערפרייט, אונדז איינגעלאַדן צו זיך אין אונדזרע גמאָכטע אויפנאָמעס. יעדער פון זיי האָט געוואָלט אָפּנעמען אַ גרוס פון זיין פאָמיליע אין פון ביאַלער בכלל.

הוצאת הגויות של קדושי ביאלה שנורו בתקופת הנאצים ממקומות קבורתם השונים בעיר. אחרי המלחמה נקברו הגויות בקבר אחים בבית הקברות ההרוס.

עקסהומאציע פון ביאַלער קדושים, וואָס זענען בעת דער נאַצי־צייט דערשאָסן אין באַגראָבן געוואָרן אין פֿאַרשיידענע ערטער אין שטאָט. די געבליבענער זענען נאָך דער מלחמה באַגראָבן געוואָרן אין אַ ברידער־קבר אויפן צעשטערטן בית־הקברות.

Exhumation of the "Kedoshim" who were shot during the nazi regime in Biala and buried in various places. After the war they were interred in a communal grave in the destroyed Jewish cemetery.

נישט אַלע פון די פליטים האָבן זיך געקאָנט צופּאַסן צו די שוועריע באַדינגונגען פון נייַעם לעבן. אַ טייל האָט טאָקע באַשלאָסן צו לאָזן זיך צוריק קיין בריסק אויף פֿאַרשיידענע

וועגן, כדי פון דאָרט זיך צוריק אַריבערצוקריגן קיין ביאַלע. עטלעכע ביאַלער זענען דורך די רוסן אויף דער גרענעץ גענאַפּט און פאַרשיקט געוואָרן קיין סיביר, צו אַרבעטן אין די דאָרטיקע וועלדער. די אַרבעט דאָרט אין די גרויסע

הוצאת הגוויות של קדושי ביאלה שנורו בתקופת הנאצים ממקומות קבורתם השונים בעיר. אחרי המלחמה נקברו הגויות בקבר אחים בבית הקברות ההרוס.

עקסהומאציע פון ביאַלער קדושים, וואָס זענען בעת דער נאַצי־צייט דערשאָסן און באַגראָבן געוואָרן אין פאַרשידענע ערטער אין שטאָט. די געבליבענע זענען נאָך דער מלחמה באַגראָבן געוואָרן אין א בריידער־קבר אויפן צעשטערטן בית־הקברות.

Exhumation of the "Kedoshim" who were shot during the nazi regime in Biala and buried in various places. After the war the were interred in a communal grave in the destroyed Jewish cemetery.

דאָס לעבן אין קאָמף קעגן היטלעריזם, קעמפנדיק אין די ריי־ען פון די רוסישע און פוילישע אַרמייען.

פּרילינג 1945. די היטלעריסטישע בעסטיע איז שוין געלעגן אַ צעשמעטערטע. ס׳האָט זיך אָבגעהויבן אַ פעלקער־

פרעסט איז געווען אַ שווערע די דערנערונג אַ שלעכטע און נישט געוגנדיקע; זענען טאָקע דאָרט געווען געוג טויט־פאַלן.

די וואָס זענען געבליבן אויף די ערטער אין ווייס־רוסלאַנד האָבן אויך לאַנג נישט געקאָנט זיך פרייען מיט זייער גליק — ס׳איז אויסגעבראָכן די מלחמה צווישן דייטש־לאַנד און רוסלאַנד. ווידער זענען פאַמיליעס צעריסן געוואָרן. די מענער זענען מאָביליזירט געוואָרן אין דער רוסישער אַרמיי, די פרויען זענען טיילווייז עוואַקואירט געוואָרן קיין טיף־רוסלאַנד. אַ טייל ביאַלער איז אָבער געבליבן אויף די ערטער און געטיילט דעם טראָגישן גורל פון דער אָרטי־קער יידישער באָפעלקערונג, נאָכן אַריינמאַרש פון די דייטשן.

איך וויל דאָ דערמאָנען מיינע חברים, ביאַלער, וואָס זענען צוזאַמען מיט מיר מאָביליזירט געוואָרן אין דער רוסי־שער אַרמיי און זענען געפאַלן אין קאָמף מיט די דייטשן.

יעקב וואַרשאַווסקי, אַ סטאָליער, געווינט אויף דער סאָ־דאָוויער גאַס (דער פאָטער אַ מוליער). פאַריתומט אַ פרוי מיט אַ טאָכטער.

צמח טוכמינק, אַ בוכהאַלטער. פאַריתומט אַ פרוי מיט אַ זון.

שמחה ליבערמאַן (דאנעלע פון דער טשיינעס זון), געפאַלן אין דייַען פון דער פוילישער אַרמיי ביים באַ־פרייען וואַרשע.

אויסער די דערמאָנטע, נאָר דריי נעמען פון מיינע חב־רים, האָט נאָך אַ גענוג גרויסע צאָל ביאַלער אָפגעגעבן

וואַנדערונג אין אייראָפּע. יעדער האָט געצויגן צו זיין לאַנד, צו זיין היים. אויך די ביאַלער אין רוסלאַנד, צעוואַרפענע איבער די ריזיקע שטחים פון דער סאָוויעטישער מדינה, האָבן געלעבט מיט דער האָפענונג אומצוקערן זיך קיין ביאַלע און זיך באָגעגענען מיט זייערע נאָענטסטע.

פרילינג 1946. די ערשטע טראָנספאָרטן פון פוילישע יידן אין רוסלאַנד זענען אַריבער די פוילישע גרענעץ, אָבער דאָ זענען זיי גאָר פיינטלעך אויפגענומען געוואָרן דורך דער אַרטיקער באָפעלקערונג. אַ האָגל פון שטיינער האָט זיך אַרפּגעלאָזט אויף די וואָגאָנעס, וואָס האָבן צוריקגעפירט די יידן.

ביאַלער יידן. וואָס זענען אין יאָר 1939 אַרויסגעריסן געוואָרן פון זייערע היימען, זענען אָנגעקומען קיין ביאַלע, און אַראָפּ אין שטאָט אַריין מיט קלאַפּנדיקע הערצער און מיט דער האָפענונג צו טרעפן וועמען פון זייערע טיערסטע. אָבער קרובים האָבן זיי אָנגעטראָפן אויף דער עקסהומאציע פון ביאַלער יידן, וואָס זענען אומגעבראַכט גע־וואָרן דורך די דייטשן, און געפונען זייער קבורה אויף פאַרשיידענע פלעצער אין שטאָט. מ׳האָט איצט אויסגעגראָבן זייערע ביינער, זיי באַערדיקט אין אַ בריידער־קבר אויפן צעשטערטן בית־הקברות, און אויפגעשטעלט אויף אים אַ מצבה.

אַ טייל פון די צוריקגעקומענע ביאַלער פון רוסלאַנד איז געפאָרן ווייטער, קיין דייטשלאַנד, נידערשלעזיע, לאָדזש און שטעטשין.

די עטלעכע צענדליק צוריקגעקערטע, וואָס זענען גע־

מצבה על קבר האחים של הקדושים.

דער דענקמאל אי״פן ברידער־קבר פון די עקסהומירטע קדישים.

The monument at the communal grave.

בליבן אין ביאַלע, האָבן געגרינדעט אַ קאָמיטעט, וואָס איז געשטאַנען אין קאָנטאַקט מיטן צענטראַלן יידישן קאָמיטעט אין וואַרשע און מיט די ביאַלער לאָנדסלייט אין אויסלאַנד.

די טעטיקייט פון די פּוילישע רעאַקציאָנערע עלעמענטן אין ביאַלער אומגעגנט האָט אָנגעהויבן באַדראָען דאָס לעבן פון דעם קליינעם הייפעלע יידן אין ביאַלע. ס׳האָט טאָקע נישט לאַנג געדויערט און ס׳זענען געפאַלן צוויי קרבנות. צוויי יונגע יידישע לעבנס, וואָס האָבן דורכגעהאַלטן דעם היטלער־גיהנום, זענען דערשאָסן געוואָרן דורך פּאָליאַקן. דאָס זענען געווען: די בחורה סטאַרעץ (כאראשעס אָן אייניקל) און דער מעזריטשער יונגערמאַן זילבערשטיין (דער מאַן פון דער ביאַלערין חנה טשאַרני). זיי זענען דערשאָסן געוואָרן אין דער באַן צווישן לוקאָוו און מעזריטש.

אין אַ זומער־נאַכט 1946 האָט זיך אין שטאָט דערהערט אַ שטאַרקע דעטאָנאַציע. דאָס האָט מען אויפגעריסן די מצבה, וואָס איז געשטעלט געוואָרן אויפן ברידער־קבר פון די אומגעבראַכטע ביאַלער יידן.

דער ביאַלער שארית־החורבן האָט איינגעזען, אַז ס׳איז אוממעגלעך וויטער צו בלייבן אין ביאַלע, און ביסלעכווייז האָבן אַלע פאַרלאָזט די שטאָט און זענען אַוועק קיין נידערשלעזיע.

מידע פון די וואַנדערונגען, האָבן עטלעכע צענדליק באַשלאָסן צייטווייליק זיך צו באַזעצן אין רייכענבאַך. ס׳איז דאָרט געשאַפן געוואָרן אַ ביאַלער הילפס־קאָמיטעט פון: ברוך ווינאָגראַד, זיסל אייזנבערג, אידאַ טשאַרני, בעריש אָסנהאָלץ, הערשל עפלבוים, חיים יוסף קניזשניק, לעאָן פּאָקמאַן און הערש יואל ראָטנבערג.

די טעטיקייט פון קאָמיטעט האָט אַרומגענומען גאַנץ נידערשלעזיע, ווו ס׳האָבן געווינט ביאַלער. דער קאָמיטעט איז געשטאַנען אין פאַרבינדונג מיט אַלע ביאַלער לאַנדס־מאַנשאַפטן אין דער וועלט, פון וועלכע ער האָט באַקומען הילף אין געלט און זאַכן, וואָס זענען צעטיילט געוואָרן צווישן ביאַלער, לויט דער גרויס פון די פאַמיל־יעס.

יעדעס יאָר, דעם ערשטן טאָג חול־המועד סוכות, איז איינגעאָרדנט געוואָרן אַן אזכרה נאָך די ביאַלער קדושים, צו וועלכער ס׳זענען געקומען אַלע ביאַלער אין נידערשלע־זיע. צווישן די ביאַלער האָט געהערשט אַ שטאַרקע צוגעבונ־דענקייט, מ׳איז געקומען איינער צום צווייטן, מ׳האָט זיך געפילט נאָענט, ווי מענטשן פון איין פאַמיליע.

די אָנטשטייאונג פון דער יידישער מדינה האָט אַריינגע־בראַכט אַ סך פרייד ביי די יידן אין פוילן, אָן אויך ביי די ביאַלער אין נידערשלעזיע. צוזאַמען מיטן פוילישן יידנטום, וואָס האָט געאיילט מיט הילף פאַרן קעמפנדיקן ישוב אין ישראל, האָט אויך דער ביאַלער קאָמיטעט באַשטימט אַ געוויסע סומע געלט פאַר דער הגנה. דער קאָמיטעט האָט אויך אונטער־שטיצט ביאַלער פריוויליקע, וואָס זענען אין יענע היסטאָרישע טעג אָוועק מיט פאַרשיידענע וועגן קיין ישראל, כדי פערזענלעך זיך צו באַטייליקן אין באַפרייאונגס־קאַמף.

וועג אין די יאָרן 1949/50 האָט די פוילישע רעגירונג געגעבן אַ מעגלעכקייט די יידן עולה צו זיין קיין ישראל, זענען כמעט אַלע ביאַלער אין נידערשלעזיע עולה געווען, און דערמיט האָט דאָס געזעלשאַפטלעכע לעבן פון די ביאַלער דאָרט פאַק־טיש אויפגעהערט. מיט דער עליה פון 1956/57 זענען אָנגע־קומען קיין ישראל די לעצטע ביאַלער פון נידערשלעזיע.

המצבה ההרוסה

דער אויפגעריסענער דענקמאל

The monument destroyed

אין דער באפרייטער ביאלע / מ. י. פייגנבוים

(א קאפיטל זכרונות [1])

שוין דעם צווייטן טאָג האָבן מיר [2] זיך אַרומגעדרייט לעבן די בונקערס און נישט געוואָלט גלויבן, אַז מיר זענען שוין באמת באַפרייט געוואָרן פון דעם בונקער־לעבן. איז עס מגלעך, אַז די נאַצישע קייטן, געשמידטע פון האַרטן שטאָל האָבן געפלאַצט? אָבער לעבן אָפגעשלאָסענעם גאָרטן, ווו אונדזערע בונקערס האָבן זיך געפונען, האָט מען דאָך געזען סאָלדאַטן פון דער רויטער אַרמיי, וואָס האָבן געאָרבעט ביים ציען דראָטן.

וואָס הייבט מען אָן צו טאָן מיט דער פרייהייט? וווהין גייט מען? ווי הייבט מען אָן אַ לעבן אויפסניי נאָך אַזאַ בלוט־מבול?

פאַרלאָזן דעם גאָרטן אָן אַ צייכן פון די אייגנטימערס האָבן מיר נישט געוואָלט. גרויס איז אָבער געווען דער באַגער אַ בליק צו טאָן אויף דער שטאָט און זען וואָס דאָרט טוט זיך. איך האָב דערביבער, ווי נח־ס טויב, אָוועקגעלאָזט זיך אין שטאָט אַריין, כדי צו ברענגען דעם ערשטן גרוס פון דער נייער וועלט.

שטיל זענען געווען די וועגן וואָס האָבן געפירט אין שטאָט אַריין און מ׳האָט נישט געזען קיין מענטש אויף זיי. מאָדנע געדאַנקען זענען מיר געקראָכן אין קאָפּ אַריין: אפשר וואָגדערן אויף אַנדערע וועגן נאָך יידן אין שטאָט אַריין? אפשר זענען נאָך אַ סך יידן אויפגעשטאַנען, אַזוי ווי מיר, פון קבר־לעבן, און מיר וועלן זיך באַלד באַגעגענען מיט פריינד און באַקאַנטע?

און אט בין איך שטיין געבליבן ביים אַרייגאַנג אין שטאָט, ביים ראָג גראבאנאוועג גאָס, וואָס האָט געשראָקן מיט איר פוסטקייט. איך האָב אָנגעהויבן גיין אויף דער גאָס, ווו ס׳איז איינגעשטאַנען די מעכטיקע שוץ־פאַליציי. איך בין געגאַנגען לאַנגזאַם, טריט ביי טריט, ווי וועלנדיק זיך אַריינגנבענען. ס׳האָט זיך מיר געדאַכט, אַז אט, אט, אן איך וועל דערהערן דעם אויפשוידערנדיקן געשריי: — האַלט! שטיין בלייבן! — קיינער האָט אָבער נישט געשריגן צו מיר אוֹן איך בין מיר געגאַנגען מיין וועג. ס׳איז נאָך געווען זייער פרי, אָבער טירן און פענצטער זענען געשלאָסן געווען, בלויז איינצלנע קריסטן זענען געשטאַנען ביי די הייזער. דער פלאַץ־וואָל־נאָשטשי איז געווען פוסט. ביים מאָגיסטראַט און ביי דער פאָסט זענען געשטאַנען צוויי רויט־אַרמייער אויף דער וואַך. לעבן דער פאָסט זענען אָנגעליגט געווען בלומען, ווייזט אויס, צום אָנדענק פון די דאָ דערשאָסענע פאָליאַקן דורך די נאַציס. עטלעכע געווען־טירן זענען געווען אויפגעהאַקט, קלאָר אַז ס׳זענען פאַרגעקומען רויב־פאַלן.

איך בין אָנגעקומען אויף דער בריסקער גאָס, צום הויז פון מיינע עלטערן. אָבער אין מיר האָט אויפגעשוידערט מיטן גע־דאַנק, אַז איך בין דער איינציקער פון דער גאָנצער פאַמיליע, וואָס האָט זיך אַהער צוריקגעקערט. אפשר וועט דאָך נאָך ווער פון אונדז צוריקקומען, האָט אויפגעטויכט אַ טרייסט־מחשבה. אין הויז האָב איך נישט געזען קיין שום צייכן פון לעבן. דאָס געשעפט איז געווען פאַרשלאָסן און דער טויער פאַרהאַקט. ס׳האָבן מיר באַמערקט עטלעכע קריסטן, מיט וועלכע איך האָב אָנגעהויבן שמועסן. דאָס רעדעל ארום איז געווארן גרעסער, אַ טייל פון די קריסטן האָבן מיר דערקאַנט און מיט שטוינונג געפרעגט: — פון וואַנען נעמסטו זיך? — איך האָב אָנגעהויבן אויספרעגן צי זיי האָבן נישט באַמערקט נאָך יידן. איינער האָט מיר דערציילט, אַז נעכטן האָט ער געזען אַ יידישקע מיט צוויי זין. זיי זאָלן האָבן אַוועק אויפן לאַמאַזער שאַסיי. איך האָב נאָכגעקלערט ווער דאָס קאָן זיין, אָבער נישט געקוקט אויף אַלע פרטים, וואָס דער קריסט האָט געשילדערט, האָב איך דאָך נישט געקאָנט דערגיין ווער זיי זענען.

איך בין געווליר געוואָרן, אַז דער פאַלקס־דייטש, וואָס האָט געווילנט איז הויז פון מיינע עלטערן איז אַוועק מיט די דייטשן, און דאָס הויז שטייט ליידיק. איך האָב געוואָלט אַריבערקריכן דעם פלויט פון שכנישן הויף (משה לעבנבערגס הויף), האָט פון אַ פענצטער אַ קריסט אַרויסגעשטעקט דעם קאָפּ און מיר געפרעגט וואָס איך זוך דאָ. איך האָב אים געזאָגט, אַז איך וויל אַריבער דעם פאַרקאָן, כדי אַריינצובאַקומען זיך אין מיין הויז. דער קריסט האָט, ווייזט אויס, זיך אריינטירט, אַז דאָס שטייט פאַר אים אַ יידן אוֹן ער האָט אָנגעהויבן שריין:

— אַוועק פון דאָנען! דאָס איז נישט אייערס! שוין אַוועק אייערע גוטע צייטן!

איך האָב אים נישט געקאָרגט מיט נאָך שאַרפערע ווער־טער, אָבער דעם פלויט בין איך שוין נישט אַריבערגעקראָכן. דער ערשטער קבלת־פנים איז נאָרנישט אויפמונטערדיק גע־וען. איך האָב געטראַכט, אַז דערווייל איז נאָך דער בונקער דאָס זיכערסטע ארט פאַר אונדז. האָב איך טאָקע פאַרקירעוועט מיינע טריט צוריק אין דער ריכטונג פון גאָרטן.

מיר האָבן זיך אַרומגעדרייט אין אָפגעשלאָסענעם גאָרטן און באַוונדערט די וועלט ביים טאָג־ליכט. יעדער איינער פון אונדז האָט שפאַצירט מיט לאַנגזאַמע טריט, פאַרטיפט אין זיינע מחשבות. ביי יעדן פון אונדז האָט זיך זיכער געשטעלט די זעלבע פראַגע: פאַרוואָס נאָר איך עליין?

אַרום גאָרטן איז כסדר גרעסער געוואָרן די מחנה פון רויט־אַרמייער, וואָס האָבן געגראָבן, געצויגן דראָטן און אייז־געגראָבן אייזערנע בוטלעס. פון מאָל צו מאָל האָבן פאַר־בלאָנדזשעט רויט־אַרמייער אין גאָרטן און געפרעגט ווער מיר זענען. אין אַ צעבראָכענעם רוסיש האָבן מיר זיי דער־ציילט וועגן אונדזער לאָגע. ביי יעדן צווייטן וואָרט האָבן מיר אָקצענטירט: „מי יעווריאי". זיי האָבן געזאָגט, אַז מיר זענען

---

[1] דאָס קאַפּיטל איז געשריבן געוואָרן אין מיין נאָטיצבוך עטלעכע חדשים נאָך דער באַפרייאונג פין ביאַלע (26סטן יולי 1944).

[2] שרה פרעטער, איר ברודער פנחס, יצחק קאַניער (פליט פון סערעצק) און דער שרייבער פון די שורות. די פיר האָבן זיך אויס־באַהאַלטן אין צוויי בונקערס אין אַ גאָרטן אויף דער פראַנציזין־גאָס, נישט ווייט פון בית־הקברות.

פריי און קאָנען גיין אין שטאָט אַריין. מיר האָבן זיך אָבער נישט געכאפט צו פֿאַרלאָזן דעם גאָרטן. אָרום מיטאָג־צייט זענען אין גאָרטן אַריין סאַלדאַטן און אונדז געהייסן גלייך פֿאַרלאָזן דאָס אָרט. פון זיערע ווערטער איז געווען צו דרינ־גען, אַז דאָ שטעלט זיך אַ פּראָבע־ליניע. בלית־ברירה האָבן מיר פֿאַרלאָזן דעם גאָרטן און אָוועקגעלאָזט זיך אין שטאָט אַריין.

מיר זענען אָנגעקומען צו דער קרייצונג פון די גאַסן סאַדאָווע־פּשעכאָדניע און וואָנסקע. דאָ האָבן מיר זיך אָוועק־געזעצט אויף אַ באָנק און פֿאַרפירט אַ געשפּרעך מיט די קריסטן. מ׳האָט גלייך אין אונדז דערקאַנט יידן, און דער עולם אָרום איז געווָארן גרעסער. יעדער האָט געוואָלט וויסן וווּ מיר האָבן זיך אויסבאָהאַלטן. אונדזער תשובה איז געווען: — אין וואַלד. מיר זענען געזעסן אויף דער באָנק און געקוקט אָרום זיך. אָזוי פיל פנימער, און קיין אין יידישע צורה פֿאָר אונדז, אָט איז שבתיס גאָרטן, וווּ די געסטאַפּאָ־לייט האָבן געפֿראָ־ווען זייערע בלוט־ארגיעס מיט די יידישע קרבנות. דער גאַנצער פלאַץ דאָ איז פֿאַרוואַנדלט געווָארן אין איין גרויסן ברידער־קבר.

ס׳איז אָנגעלאָפן אַ יונגע פרוי און זיך געפרעגט וווּ ס׳גע־פינען זיך די יידן. מ׳האָט איר אָנגעוויזן אויף אונדז. זי האָט אונדז אָנגעקוקט און מיטפֿילדיק האָט זי זיך אָנגערופן: — אָ, איר האָט געמוזט אַ סך ליידן. דוכט זיך, אַז אַ טרער האָט אַ פינקל געטאָן אין אירע אויגן, און זי איז אַוועק, ווער ווייסט, האָב איך מיר געטראַכט, צי דאָס איז נישט איינע פון אונדזערע, וואָס אָנשטאָט אין אַ בונקער האָט זי די פינצטערע צייט דורכ־געשטופט אויבן, אויף דער ערד, צווישן די וועלף.

מיר זענען אַ לאַנגע צייט געזעסן אויף דער וואָנסקער גאַס און געוועט מיט די קריסטן. כאַראַקטעריסטיש: קיינער פון זיי האָט נישט געפרעגט: — אפשר זענט איר הונגעריק? קיינער האָט נישט דערלאַנגט אַ שטיקל ברויט.

די זון האָט געמומען נידערן אין מערב. איבער אונדזערע קעפּ האָט זיך געמומען טראָגן אַ שיסעריי, וואָס איז כסדר שטאַרקער געוואָרן. די דייטשן, וואָס האָבן זיך באַפּעסטיקט ביים מאיאַנטעק „ראָסקאָש״ האָבן באַשאָסן די שטאָט, און פון דער בלאָניע־צו האָט אַ סאָוויעטישער הארמאַט געענטפערט.

איך מיטן בונקער־חבר קאָניער האָבן נישט געקלערט קיין סך און געמומען צוריקגיין אין בונקער. מיר האָבן פֿאַרלאָזן די שטאָט און אָט זענען מיר שוין געווען אויף דער פראָנטזיוין־גאַס. דאָ האָט מען צוזען גרופּעס רויט־אַרמייער, וועלכע האָבן במנוחה געגעסן זייער אָוונט־ברויט. מיר זענען זיך געגאַנגען אונדזער וועג און קיינער האָט אונדז נישט געשטערט. מיר האָבן געהערט דאָס כסדרדיקע זשומען פון די פליענדיקע שראַפנעלן איבער אונדזערע קעפּ. ס׳זענען אונדז נאָך געבליבן אַ 150 מעטער צום גאָרטן. אָבער אָט איז אָנגעלאָפן אַ רויט־אַרמייער אין געשריען צו אונדז, אַז מיר זאָלן צוריקגיין, ווייל דאָ איז דער ערשטע פראָנט־ליניע. ס׳האָט נישט געהאָלפן דאָס זאָגן „מי יעוורעא״ און מיר האָבן געמוזט זיך פֿאַרנעמען אויף צוריק.

וועז מיר זענען צוריקגעקומען אין שטאָט אַריין זענען מיר אָוועק צום לאָמאָזער שאָסיי. ווי נאָר מיר האָבן געשטעלט די ערשטע טריט אויף דער קשיווער גאַס, איז אונדז באַפֿאַלן אַזאַ אָפּאַטיע און מידקייט, אַז מיר האָבן געגומען צוריקגיין, אַז עת־צרה וועלן מיר זיך אויסבאָהאַלטן אין דעם באָהעלטעניש, וואָס איז דאָרט פֿאָראַן.

מיר זענען דורכגעקראָכן דעם פלויט און זיך אָוועקגעזעצט אויף דער באָנק וואָס איז געשטאַנען אין דעם מיט גראָז פֿאַר־וואַקסענעם הויף. מיר זענען געזעסן אַ שטיקל צייט און זיך איינגעהערט אין דער שטילקייט פון דער נאַכט. ביסלעכווייז זענען מיר פון הויף אַרויף אין שטוב און זיך אָוועקגעוואָרפן אויף אַ מאַטראַץ. נאָך אַ יאָר בונקער־לעבן, זענען מיר וויידער אַמאָל ווי מענטשן געשלאָפן ביינאַכט אין אַ וווינונג. וועז מיר האָבן זיך אויפגעכאַפט פון שלאָף האָט דער טאָג אונדז שוין גלאַזט גריסן. מיט פּחד האָבן מיר זיך צוגעשאָרט צום פענצ־טער און פֿארשטעקטערהייט געגומען אַרויסבליקן אין דרויסן. וועז מיר האָבן אין אַ צייט אָרום באָמערקט אַ רויט־אַרמייער, איז אונדז גרינגער געוואָרן אויפן האַרצן.

איך האָב זיך געגומען אָרומקוקן איבער דער דירה. דער פֿאַלקס־דייטש האָט כמעט אָלץ צוגענומען. וואָס ס׳איז געבליבן איז געלעגן צעוואָרפן איבער דער פֿאַדלאָגע. אין דער איינ־גאַנגס־טיר איז געווען אויסגעבראָכן אַ פילאָנג, און זי איז אַוועק, ווער ווייסט אויס, אַז עמעצער האָט זיך אָריינבאַקומען אין דער וווינונג און זיך געבאָלעבאָטעוועט.

איך בין אָרויס פֿאָרן טויער און זיך איינגעקוקט אויף דער גאַס. די זעלבע בריסקער גאַס, די זעלבע הייזער און געשעפטן, נאָר די יידן זענען פון דאָנעז פֿארשוווּנדן.

אָט איז דער שול־הויף. איך האָב אים פּשוט נישט דער־קאָנט. פֿארשווּנדן די שול, דער בית־המדרש און דער זאַפֿאַס־נער בית־המדרש. אָט די אָלע בנינים זענען פונאַנדערגעגומען געוואָרן דורך די נאַציס און קיין זכר איז פון זיי נישט געבליבן. אויפן שול־הויף זענען אָרומגעלאָפן וווייס־האָריקע קעפּלעך. אונדזערע קינדער זענען פֿארשניטן געוואָרן און אויפן יידישן שול־הויף אין די ענגע שול־הויף־געפלעך, וועלכע האָבן במשך פון דורות אייגנגעזאַפּט אין זיך דעם ספעציפישן יידישן טרויער און פרייד, האָבן זיך איצט געשפּילט קריסט־לעכע קינדער. אין די יידישע וווינונגען, ווי מיר האָבן געהערט, האָט מען געהאַקט די וועגט. געריסן די פאַדלאָגעס, געגראָבן און געזוכט באַהאַלטענע אוצרות.

איך האָב באַזוכט די ערטער, וווּ ס׳האָבן זיך געפונען די נאַצי־אָמטן, כדי אויפצוזוכן איבערגעלאָזענע דאָקומענטן, אָבער איך האָב גאָרנישט געפונען. די קריסטן האָבן מיר דער־ציילט, אַז די דייטשן האָבן באָווייזן אַלץ צו פֿארפאַקן און אַרויספירן. וואָס זיי האָבן נישט אַרויסגעפירט האָבן זיי פֿאַר־ברענט. אין לאָקאָל, וווּ ס׳האָט זיך געפונען דער יודענראָט האָט זיך לעצטנס אויפגעהאַלטן דער פּוילישער פֿאָליציי־פּאָסטן, און אויך דאָ האָב איך נישט געפונען קיין שפּור פון יודענראָט־אַרכיוון.

דעם זעלבן טאָג, וועז איך בין געשטאַנען ביים טויער פון אונדזער הויז, איז צוגעקומען אַ קריסטין, וואָס האָט געווויינט בשכנות און האָט מיר געזאָגט, אַז אונדזער דירה עהעהרט צו איר. איך האָב איר געפרעגט: אויף וועלכן סמך? האָט זי מיר דערציילט, אַז דער פריערדיקער לאָקאַטאָר האָט איר איבער־גענעבן די דירה און זי האָט אים געגעבן אַ סומע געלט דערפאַר. איך האָב איר געזאָגט, אַז איך בין דער געזעצלעכער אייגנטימער פון דער דירה, און אַז איך האָב מער רעכט אויף איר ווי זי. די קריסטין האָט אַנגעהויבן שרייען, אַז זי וועט נישט לאָזן בייַ איר אַוועקנעמען די דירה, און אַז אין דער דירה זענען געבליבן אַ סך זאַכן פון פריערדיקן לאָקאַטאָר. איך האָב פאַרשטאַנען, אַז מיט די זאַכן צילט זי צו שאַפן אַ פרעצעדענס צו שפּעטערדיקע מאַנגנגען פון מיר מצד דער מאַכט, און דער־ווייל מיר אַפּהאַלטן פון אַריין אין דער דירה.

איך בין גלייך אַוועק אין מאַגיסטראַט, ווו איך האָב אַנגע־טראַפן אַ פּאָר באַאַמטע, וועלכע איך האָב געקאַנט, און וואָס האָבן זיך איצט אַרומגעדרייט אומטעטיק איבער די צימערן. ס׳זענען דאָרט אויך געווען קריסטן מיט לענטעס אויפן אָרעם, אַזוי גערופענע, „מיליץ״. איך האָב פאַרלאַנגט, אַז מ׳זאָל מיט מיר מיטשיקן אַ מיליציאַנט, וואָס זאָל אויפּנעמען אַלע זאַכן, וועלכע געפינען זיך אין דער דירה. די באַאַמטע האָבן מיר דערקלערט, אַז זיי קאָנען דאָס נישט טאָן אויף אייגענער האַנט. אינצווישן איז אַנגעקומען אַ סאָוויעטישער אָפּיציר. די באַאַמטע האָבן מיר געהייסן זיך וועגדן צו אים. איך האָב אים דערציילט אין פּויליש וועגן וואָס דאָ האָבן זיך, און ער האָט, ווייזט אויס, פאַרשטאַנען דעם ענין, ווייל ער האָט גלייך באָפּוילן, אַז ס׳זאָל מיט מיר מיטגיין אַ מיליציאַנט.

די קריסטין איז אַבער אויך נישט געשלאָפן, אַוועק און געבראַכט עטלעכע קריסטן, וואָס האָבן געגומען מיט מיר איין־טענהן, אַז איך דאַרף נישט איינרייסן מיט דער פרוי, און אַז איך זאָל איר אַוועקגעבן די דירה. איך האָב זיי געפרעגט: — הייתכן? זי האָט דאָך אַ ווינונג און איך האָב נישט ווהין אַריינצוגיין. זאָל איך אפשר צוריקגיין אין וואַלד אַריין? יאָ, זיי פאַרשטייען מיין לאָגע, אָבער לויט זייער מיינונג דאַרף איך, למען השלום, אַוועקגעבן די דירה דער פרוי, ווייל דער פריע־דיקער לאָקאַטאָר האָט איר דאָך איבערגעגעבן די דירה. זיי האָבן איינגעזעהן, אַז זיי וועלן בייַ מיר גאָרנישט פּועלן און זענען אַוועק.

ס׳האָט אונדז אַנגעהויבן הונגערן. דעם גאָר קליינעם עסן־זאַפּאַס האָבן מיר געלאָזט אין בונקער. מיר האָבן אַנגע־הויבן גיין איבער די בעקעריין, אָבער אומעטום האָט מען אונדז געעטפערט, אַז ס׳איז נישטאָ קיין ברויט. צו אונדזערע קריסטינס (אין וועמענס גאָרטן מיר האָבן זיך אויסבאַהאַלטן) האָבן מיר נישט געוואָלט אַריינגיין, ווייל דערווייל איז אַ קרובהשאפט מיט אונדז, נישט געווען געווינטשן פאַר זיי. מיר האָבן געמאַכט באַמיאונגען אין פאַרשיידענע ערטער וועגן באַקומען עפּעס צום עסן, אָבער אַן דערפאָלג. אין איין שטוב, וווּ ס׳האָט אויך געווויינט אַ מיליציאַנט, האָט מען אונדז צוגע־זאָגט אייער אויף שבת. וועז מיר זענען שבת געקומען נעמען די אייער, איז אַריין אַ קריסט, מיט אַ מערדעריש פּנים און אַנגעהויבן שרייען, אַז מיר זאָלן גלייך פאַרלאָזן די ווינונג. צו דער קריסטין, וואָס האָט אונדז געוואָלט געבן די אייער האָט אויסגעשריען: — יואָס, עסן דערלאַנגסטו זיי? סס גיב זיי בעסער! טרייב זיי אַרויס פון דיין שטוב! ס׳איז געוואָרן אַ מהומה, ס׳זענען אַנגעלאָפן קינדער, און דער מיליציאַנט, בכבודו ובעצמו, האָט אונדז געבעטן צו פאַרלאָזן די ווינונג.

מיר זענען אַרויס פון דער ווינונג און די קינדער זענען אונדז נאָכגעלאָפן און געשריען: „זשידזשי״! „זשידזשי״!

אָט די קינדער האָבן אונדז אַ צייט לאַנג נישט געגעבן קיין מנוחה און נאָכאנאנד נאָכגעלאָפן אויף די גאַסן און נאָכ־געשריען: „זשידזשי״! האָבן מיר זיך באַווּיזן אויפן צאַלקאַן פון אונדזער דירה, זענען באַלד אַנגעלאָפן די קינדער און געמעגן צו אונדז אַרויפשרייען: „זשידזשי״! צוליב דעם פלעגן מיר אויסמיידן צו באַווייזן זיך אויף דער גאַס.

בייַנאַכט בין איך אַוועק אויף דער יאַטקע־גאַס צו אַ קריסטין, וואָס האָט אַמאָל געווויינט בשכנות מיט אונדז, און געבעטן עפּעס עסן. איך האָב באַקומען פון איר ברויט מיט מאַרמעלאַד. איר מאַן האָט מיר עטלעכע מאָל געבראַכט עסן, אַבער ער איז נישט אַריינגעגאַנגען צו מיר דורכן טויער, נאָר פלעגט ביינאַכט דורכקריכן דורכן פלויט.

אין עטלעכע טעג אַרום האָבן מיר געשלאָסן קאָנטשאַפט אין אַ בעקעריי און אַנגעהויבן באַקומען ברויט.

שבת אינדערפרי איז די שטאָט ווידער באַשאָסן געוואָרן מיט אַרטילעריע דורך די דייטשן. איין שראַפּנעל האָט גפּטראָפן אין די הייזער פון בנימין כהן און בנימין לייב מאַנדלבוים און זיי באַשעדיקט.

זונטיק זענען מיר אַוועק אין בונקער און געבראַכט פון דאָרט אונדזערע זאַכן. אין גאָרטן האָבן מיר דערזעען דייט־לעכע צייכנס פון דער פראַנט־ליניע, וואָס האָט זיך דאָרט געצויגן. אַ סך ביימער זענען געלעגן צעבראָכן, דער פּלויט איז, אין דער זייט פון די בונקערס, אויף אַ סך ערטער אונטער־גשפּוניטן געוואָרן פון די קוילן, ווי מיט אַ זעג. אויך די סטאַ־דאָלע איז געשטאַנען אַ צעשעדיקטע. אונדזערע בונקערס אָבער זענען געבליבן אומבאַשעדיקט.

ס׳זענען אַנגעקומען אין שטאָט אַריין איינצלנע ביאָלער יידן, וואָס האָבן זיך גערעטעוועט אין בונקערס און אין וועלדער. צווישן די געקומענע, אין די ערשטע טעג, זענען געווען: חיה פעלדמאַן (משה מילנערס טאָכטער) מיט אירע צוויי זין, אברהם נוכאָוויטש מיט זיין שוועסטער רבקה, שרה וויינפעלד, רבקה באַכראַך, רוזשקע דזשענטשאל, שמואל גוויאזדא מיט זיין פרוי עלקע און פרוי מאַרגשטערן (פון דער גראבאנאווער גאַס). שפּעטער זענען גקומען: עמיל וויינבערגער, בערל סאנד־לאַרזש מיט זיין פרוי אין טאָכטער העלא, מיכאַ האָפער (אויך זיין פרוי און טאָכטער האָבן זיך גערעטעוועט) און אַדוואָקאַט לעאָן גאלדפארב — אַלע זיך אויסבאַהאַלטן אויף אַרישע פּאַפּירן.

נישט לייכט איז דעם קליינעם הייפעלע לעבנגעבליבענע אַנגעקומען צו באַקומען אַ דאַך איבערן קאָפּ. מיר, די יידן,

האָבן זיך באַמיט צו לייזן דאָס פּראָבלעם גוטוויליק און נישט צו שטאַרק איינרייסן מיט די קריסטן. דאָס איז אונדז ס׳רוב געלונגען.

די שטאָט איז שוין דערווייל פול געווארן מיט רויט־אַרמייער און ס׳האָבן געציגן מחנות מיליטער צום מערב — קיין ווארשע.

ס׳האָט זיך אַזוי געבענקט נאָך אַ יידיש פנים, און מ׳האָט אים געגומען זוכן צווישן די רויט־אַרמייער אויף פּאַרשיידענע אופנים. מ׳איז געשטאַנען אויף דער גאַס און וועג ס׳איז דורכ־געגאַנגען אַ מיליטער־מאַן פלעגט מען זיך נעמען שפּאַרן צווישן זיך אויפן קול, צי דאָס איז אַ ייִד אַדער נישט. גאַנץ אָפט פלעגט דער מיליטער־מאַן זיך אָפרופן: — „טאַקע אַ ייִד". מ׳פלעגט אויך רויט־אַרמייער, וועלכע מיר האָבן אָנגענומען פאַר יידן, פאַרטשעפען מיט פרעגן סתם אין דער וועלט אַריין: „עמך"? אין אַ סך פאַלן איז געקומען די תשובה: „עמך".

מיר האָבן אָנגעהויבן זיך טרעפן מיט די ערשטע יידן פון דער סאָוויעטישער אַרמיי. מיר האָבן זיי געזוכט, און זיי אונדז. מיר זענען פון זיי געווויר געוואָרן וועגן גרויסן יידישן חורבן, וואָס היטלער האָט פאַרטראָגן אַזש ביז די וויִיטסטע מקומות אין רוסלאַנד, ווהין זיין פוס האָט נאָר דערגרייכט. יידישע רויט־אַרמייער פלעגן דערציילן, אַז אויפן גאַנצן וועג פון זייער מאַרש פון רוסלאַנד אַן, טרעפן זיי ערשט דאָ, אין ביאַלע די ערשטע יידן נאָכן גרויסן מבול. עפעס זענען די יידישע רויט־אַרמייער, אַנהייבנדיק פון אַ פולקאָווניק און ענדיקנדיק אויף אַ סאָלדאַט, צוגעלאָזענער געוואָרן און זענען מער נישט אַזוי שטייף און פרעמד געווען צו אונדז, ווי אין יאָר 1939. היטלערס גרויזאַמע בייטש האָט אונדז אַלעמען געטראָפן, יעדער האָט וואָס צו באַקלאָגן, און די שרידים זענען זיך נענטער און צוגעלאָזענער געווארן. ביי די, כמעט שוין פאַר אונדז פאַרפרעמדטע, רוסישע יידן האָט זיך צוריק אפגערופן דאָס פינטעלע ייִד. ווהין זיי פלעגן קומען, האָבן זיי געזוכט אַ ייִד. זיי פלעגן אויסהערן זיין טראַגעדיע און פאַר אים דערציילן זייער אייגענעם טרויעריקן גורל. די יידישע רויט־אַרמייער פלעגן אונדז טרייסטן, אַז מיר גיינען איצט צו אַ בעסערער צוקונפט, און אַז זיי וועלן באַצאָלן די פאַשיסטן פאַר אונדזער חורבן. ביי אַ טייל פון זיי האָט מען געהערט גאָר שטאַרקע נאַציאָנאַלע טענער. נישט איינער פון זיי פלעגט פלוצעם פרעגן: — פאַרווואָס האָבן מיר נישט קיין אייגן לאַנד, ווי אַנדערע פעלקער? פון אונדז פלעגט ער ערשט געווויר ווערן וועגן אַ ציוניסטישער באַוועגונג, וואָס שטרעבט טאַקע צו אַ יידיש לאַנד און פאַר־ווירקלעכט אָט דעם געדאַנק אין ארץ־ישראל.

צווישן די יידישע רויט־אַרמייער האָט זיך אויך געפונען אַ גרופע שרייבערס. אויך זיי זענען צו אונדז נענטער געוואָרן, אַבער זיי האָבן נאָך אַלץ אפגעהיט די ענגעראַל־ליניע...

ס׳דערמאָנט זיך מיר אַ סצענע, וואָס האָט זיך אפגעשפּילט ביי מיר אין דער וווינונג. מיר זענען איינמאָל געזעסן אַ גרופּע ביאַלער מיט אַ יידישן אפיציר, וועלכער פלעגט אפט צו מיר אַריינקומען. דאָסמאָל איז ער געווען אַ ביסל בגילופין און אפנהאַרציקער. מיר זענען געזעסן און שוין צום וויפלטן מאָל פונאַנדערגעווויקלט די טרויעריקע מגילה פון יענע טעג, וואָס זענען נאָר וואָס געהאַט אַוועק. אין דעם איז דער אָפּיציר אויסגעבראָכן אין אַ ספאַזמאַטיש געווויין. ער האָט געווויינט אין געשריען: — די קריסטן אין מיין שטאָט האָבן דערמאָרדעט מיין פרוי און קינד, צעראַבירט די היים; מ׳האָט אונדז יידן אומעטום פיינט! ס׳האָט געדויערט אַ צייט ביז ער האָט זיך באַרואיקט.

אַ סך פון די יידישע אָפּיצירן האָבן זיך שטאַרק פאַראינטערעסירט מיט אונדז. געוואָלט העלפן מיט וואָס נאָר ס׳איז געווען אין זייערע מעגלעכקייטן. דורך זיי האָב איך אַרויסגעשיקט די ערשטע ברייוו קיין ארץ־ישראל. אַ יידישער אפיציר האָט דערציילט דעם הויפט־דאָקטאָר פון דער אַרמיי אין אונדזער געגנט, געזעראַל איבראַגימאָוו די טראַגישע איבער־לעבענישן פון אַ מיידל, וואָס איז אַרויס פון בונקער מיט געשוואָלענע פיס. דער גענעראַל האָט זיך מיט דער דערציי־לונג אַזוי איבערגענומען, אַז ער האָט פאַראַרדנט מ׳זאָל דאָס מיידל קורירן אומזיסט אין אַ מיליטעריישן שפּיטאָל פאַר אפּיצירן.

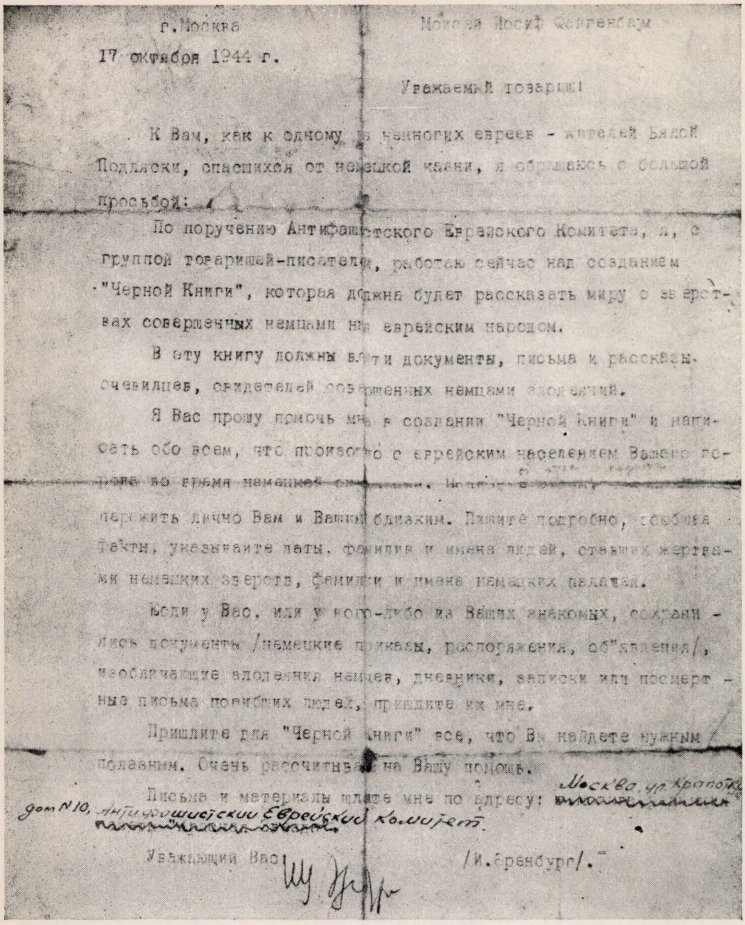
צווישן דער נ.ק.וו.ד. זענען אויך געווען יידן, און אויך זיי האָבן געזוכט אַ קאָנטאַקט מיט אונדז. זיי האָבן געוואָלט וויסן וועלכע קריסטן האָבן אונדז שלעכטס געטאָן און זיי וועלן זיך מיט זיי אפרעכענען. מיר האָבן זיי געזאָגט, אַז וועג ס׳וואָלט זיך געהאַנדלט וועגן יחידים, וואָלט אפשר געלויבט די טרחה...

אין איינעם אַ טאָג איז צו מיר אַרייַנגעקומען אַ יידישער פולקאָווניק פון דער רוסישער אַרמיי און מיר איבערגעגעבן אַ בריוו פון יידיש־רוסישן שרייבער איליאַ ערנבורג. אין בריוו האָט ער מיר געבעטן צושיקן אים מאַטעריאַל וועגן דער נאַצי־תקופה, און מיטהעלפן אים ביים אויפשטעלן דאָס „שוואַרצע בוך", וואָס דאָרף דערציילן וועגן די נאַצי־גרויזאַמקייטן.

ווייַזט אויס, אַז יידישע אפּיצירן און יידישע קריגס־קאָרעספּאָנדענטן, וואָס פלעגן מיר באַזוכן, און פאַר וועלכע איך פלעג לייענען פראַגמענטן פון מיינע בונקער־כתבים, האָבן וועגן דעם מאַטעריאַל אינפאָרמירט א. ערנבורגן.

אין מיין תשובה האָב איך אים געשריבן, אַז ס׳וואָלט ווינטשנסווערט געווען זיך צו באַמיען, אַז מ׳זאָל קיין ביאַלע שיקן אַן אויספאָרשונגס־קאָמיסיע, כדי אונטערצוזוכן די מאַסן־קברים אין ביאַלע און סביבה, ווי אויך אין לאמאז. קיין תשובה האָב איך נישט דערהאַלטן.

אויף די גאַסן פון שטאָט האָט זיך באַוויזן דער מאַניפעסט פון דער צייטווייליקער פּוילישער רעגירונג אין לובלין, מיט די בילדער פון מיניסטאַרן־קאַבינעט. צוויישן זיי אויך דאָס בילד פון דעם געוועזענעם יידישן דעפּוטאַט עמיל זאמער־שטיין, מיט אַ פאַרריאַרכאַליישער בערד. אין מאַניפעסט איז צוגעוואָגט געווארן פולשטענדיקע גלייכבאַרעכטיקונג דער יידישער שרית־החורבן אין פוילן. מיר האָבן געגלויבט, אַז פון די הויכע פענצטער וועט באמת קומען אַ יושרדיקער אָן

г. Москва
17 октября 1944 г.

Моисей Иосиф Фейгенбаум

Уважаемый товарищ!

К Вам, как к одному из немногих евреев - жителей Белой Подляски, спасшихся от немецкой казни, я обращаюсь с большой просьбой:

По поручению Антифашистского Еврейского Комитета, я, с группой товарищей-писателей, работаю сейчас над созданием "Черной Книги", которая должна будет рассказать миру о зверствах совершенных немцами над еврейским народом.

В эту книгу должны войти документы, письма и рассказы очевидцев, свидетелей совершенных немцами злодеяний.

Я Вас прошу помочь мне в создании "Черной Книги" и написать обо всем, что произошло с еврейским населением Вашего города во время немецкой оккупации.

пережить лично Вам и Вашим близким. Пишите подробно, сообщая факты, указывайте даты, фамилии и имена людей, ставших жертвами немецких зверств, фамилии и имена немецких палачей.

Если у Вас, или у кого-либо из Ваших знакомых, сохранились документы /немецкие приказы, распоряжения, об"явления/, свидетельствующие злодеяния немцев, дневники, записки или посмертные письма погибших людей, пришлите их мне.

Пришлите для "Черной книги" все, что Вы найдете нужным в Вашем городе. Очень рассчитываю на Вашу помощь.

Письма и материалы шлите мне по адресу: Москва, ул. Кропоткинская, дом N10, Антифашистский Еврейский Комитет.

Уважающий Вас /И.Эренбург/.

מכתב של הסופר היהודי־הרוסי איליה ארנבורג אל מ. י. פיינגבוים בדבר המצאת חומר בשביל „הספר השחור" על מעשי הגרמנים.

בריוו פון יידישן־רוסישן שרייבער איליא ערנבורג צו מ. י. פיינגבוים וועגן צושיקן מאטעריאל צום „שוואַרצן בוך" וועגן די דייטשע מעשים.

Letter of the Jewish-Russian writer Ilia Erenburg to M. J. Feigenbaum to send documents for a planned "Black Book" on German attrocities.

ליבעראַלער פאַליטישער קורס לגבי דעם רעשטל לעבנגעבלי־
בענע יידן אין פוילן. ווי וועט אַבער זיין די באַציאונג פון די
ברייטע פוילישע מאַסן צום הייפל יידן? מיר האָבן שוין
דעמאָלט געזאָגט, אַז די נאַציס האָט מען פאַרטריבן פון אונדזער
געגנט, אָבער דער נאַציזם איז טיף געבליבן שטעקן אין די
ביינער פון דער קריסטלעכער באַפעלקערונג.

וועג איך בין מיט אַ בחירה געגאַנגען אויפן פלאַץ־וואַל־
נאַשטשי אין צווישן זיך געריידט יידיש, האָבן מיר געהערט
ווי צוויי קריסטינס, וואָס זענען געגאַנגען הינטער אונדז
האָבן זיך אָפגערופן: — זיי זענען שוין ווידער דאָ מיט זייער
שוואַרצאַטשטען. — אין איינע האָט זיך אָנגערופן צו דער
צווייטער: „זאַבאַטשי פאַני, זשע אַני ווישיסצי ווריצאַן" (איר
וועט זען, פרוי, זיי וועלן אַלע צוריקקומען). מיר האָבן זיך
געטראַכט: הלואי וואָלט דאָס אמת געווען.

צו מיר אין שטוב פלעגן אַרויפקומען קריסטן פון שטאָט,
אין אָפטמאָל פלעגט מען אַ שמועס טאָן וועגן יענע טעג. זיי
פלעגן וועלן אויפווייזן, אַז די כאַליאַקן האָבן געהאָלפן די
יידן אין דער טרויעריקער תקופה. איך פלעג זיי צודריקן צו דער
וואַנט און וויזן בלויז פאַקטן, נישט נאָר פון גלייכגילטיקייט
מצד זיי, נייערט פון צולייגן אַ האָנט צו אונדזער אומקום.
נישט האָבנדיק קיין זאָכלעכע תשובה, פלעגן זיי זיך אויס־
דריקן, אַז אין דאַרף נישט שפייען אין ברונעם פון וועלכן
איך טרינק.

אין אַ רעגנדיקן פרימאָרגן האָט מען אין ביאַלע דורכ־
געפירט אויף דער בריסקער גאַס אַ קליינע גרופע פון דייטשע
קריגס־געפאַנגענע. ווי נעבעדיק האָבן זיי, די נעכטיקע רוצ־
חים־העלדן, אויסגעזען. אָפגעריסן די מלבושים, באַר־

וועס, באַוואַקסן די געזיכטער און אַ טייל אַן היטלען. „גוט־האַרציקע" פּאַליאַקן האָבן זיי דערלאַנגט ברויט.

פון מזרח זענען אַנגעקומען עטלעכע יידישע בחורים, וואָס זענען געווען אין וואַלין אין דער פּאַרטיזאַנקע. זיי האָבן דערציילט וועגן די צרות, וואָס די יידישע פּאַרטיזאַנער האָבן געהאַט אויסצושטיין פון זיערע קריסטלעכע חברים, און אַז אַ קאַנטיקע צאָל יידישע פּאַרטיזאַנער איז געפאַלן פון די קריסטלעכע חבֿרים. אומעטום איז געווען דער גיהנום, אומעטום האָט אויף אינדז געלויערט דער טויט.

פון טיף־רוסלאַנד האָבן געזומען אַנקומען די ערשטע בריוו פֿון די ביאַלער, וואָס זענען אין דער מלחמה אַהין מגולגל געווארן. אָט די קאַרעספּאַנדענץ פלעגט די פּאָסט מיר איבערגעבן.

איך פלעג זיצן און לייענען די בריוו, וואָס זענען געגאַנגען חדשים אין וועג פון איזבעקיסטאַן, גרוזיע, קאַזאַקסטאַן, אופּא אַ״וו און סאַראַסטיש שמייכלען. ווי געמיטלעך זענען זיך אָט די בריוו געשריבן? אין די בריוו פלעגט מען זיך נאָכפרעגן אויף יעדן פּרט און פון יעדן האָט געשלאָגן פרייד און האָפענונג פון באַלדיקן באַגעגענען זיך. פלעג איך אַזוי לייענען און שטיינען: ווייסן נישט די מענטשן, אַז זייערע משפּחות זענען פאַרטילקט און זייערע היימען חרוב? זענען קיין רוסלאַנד נישט דערגאַנגען קיין שום ידיעות פון די דייטשע בעסטיאַלישע מעשׂים, וואָס זענען אויסגעפירט געוואָרן פאַר די אויגן פון דער וועלט? איז עס מעגלעך, אַז קיין איין ביאַלער האָט דאָרט נישט אויפגעכאַפּט קיין עטער־כוואַליע באַפאַרבט מיט יידיש בלוט? אַדער אפשר האָט מען אויך דאָרט געווויסט וועגן אַלץ, און דאָך האָט יעדער געגלויבט, אַז צו אים איז דער גורל מילדער געווען?

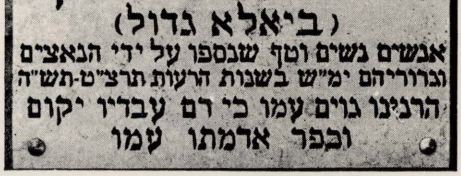
וואָס האָט מען געקאַנט ענטפערן אָט די אַלע בריוו־שרייבערס, דאָרט אין וויטזן רוסלאַנד, ווען צווישן דעם שרידים הייפעלע אין ביאַלע האָבן זיי אַפילו קיין וויטץ קרוב נישט געהאַט? ווי דערלאַנגט מען דאָס יענעם אַ תשובה, וואָס וועט ווירקן, ווי מיט אַ דובינע איבערן קאָפּ?

בין איך געזעסן אַ צייט בײַ איך האָב צוזאַמענגעשטעלט אַ סטאַראַטיפישע תשובה פאַר אַלע, און צעשיקט זי צו יעדן בריוו־שרייבער.

אָט אַזוי איז מיין אַדרעס געוואָרן אַ זוך־ווינקל פאַר די ביאַלער. דורך דער קאַרעספּאַנדענץ צו מיר האָבן זיך אָפּגעפונען אייגענע אין רוסלאַנד גופא, וואָס האָבן זיך צעשיידט דאָרט און זיך געזוכט במשך פון דער גאַנצער מלחמה אָן רעזולטאַט. אַזוי האָבן זיך אָפּגעפונען די ברידער הערשבערג (יעקב וועלוול דעם קאַוואַלס זין), צוויי ברידער פון דער וואַליע א״א.

ביום א׳, שני בחודש מרחשוון שנת תשכ״א, במעמד עשרות יוצאי ביאלה־פודלאסקה, הוסר הלוט מעל לוח הזכרון לקדושי עירנו שבמרתף השואה בהר ציון בירושלים.

זונטיק, צוויי טעג אין חודש מרחשוון אין יאָר תשכ״א (23טן אָקטאָבער 1960), איז, בײַ דער אָנוועזנהייט פון צענדליקער ביאַלער אין ישראל, אויפגעדעקט געוואָרן, אין דעם מרתף השואה (קעלער פון חורבן) אויפן הר ציון אין ירושלים, דער געדענק־טאָוול לזכר די קדושים פון אונדזער שטעט.

ביאלער אין דער וועלט

מ. י. פייגנבוים / אין ישראל

פון דער היסטאָרישער אָפהאַנדלונג פון ד״ר מ. הענדל דערוויסן מיר זיך, אַז שוין אין 16טן יאָרהונדערט האָבן ביאַ־לער יידן אָנגעשפּאַרט אין ארץ־ישראל. ווי פון אַנדערע שטעט, זענען אויך פון ביאַלע יחידים אַוועק קיין ארץ־ישראל אין יענע יאָרן, כדי צו קאָנען שטאַרבן אין הייליקן לאַנד, אָדער כדי צו באַפרידיקן זייערע געפילן נאָענט צו די הייליקע מקומות.

אין די זכרונות פון יהושע יעלין ווערט אין קאָפיטל ווען דער פאָרגרעסערונג פון יידישן ישוב אין ירושלים אין די יאָרן 1834—1864, דערציילט ווען דעם שאָפן פון „כולל ווארשה״. וועמענס אָנפירער און פאָרטרויאונגס־מאַן ס׳איז באַשטימט געווארן דוד יעלין (דער פאָטער פון דערמאָנטן יהושע יעלין), צו וועמען ס׳איז צוקאָמפּטירט געווארן דער „הרב הגאון ר׳ מאיר ז״ל מביאלא״ (אייגנער פון די דיינים אין ירושלים).

אין דער תקופה פון דער „עליה־שניה״ איז קיין ארץ־יש־ראל געקומען נחמיה גאָלדוואָסער (זון פון ניסן גאָלדוואָסער), וועלכער האָט האַרט פאָרן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה פאָרלאָזט דאָס לאַנד און זיך צוריקגעקערט קיין ביאַלע.

פאָר דער ערשטער וועלט־מלחמה פלעגט מען הערן וועגן איינצלנע ביאַלער יידן, וואָס האָבן זיך געפונען אין ארץ־ישראל, ווי די צוויי געברר חסידים: ר׳ משה מרדכי (דער קעסלערקעס איידעם) איז צפת און ר׳ יאָסל יונעוועד (פאָטער פון דינה יונעוועד), וואָס איז אַוועק קיין ארץ־ישראל, כדי דאָרט צו שטאַרבן (פּ. גאָלד, ניו־יאָרק). שלמהלע היטלמאַכער (ווייסבערג) האָט געמאַכט גרויסע באַמיאונגען עולה צו זיין קיין ארץ־ישראל. ער האָט שוין אָפילו געהאָט פאַרקויפט זיין גרויס הויז אויף דער מזריטשער גאַס און איז גרייט געווען צום אָפּפאָרן. אינמיטן אָבער איז אויסגעבראָכן די וועלט־מלחמה און שלמה׳לע האָט דערווייל געמוזט רעזיגנירן פון זיין טרוים. נאָך דער מלחמה איז שלמה׳לע געווען פון די ערשטע אין ביאַלע, וואָס איז אַוועק מיט זיין גאַנצער משפחה קיין ארץ־ישראל.

בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה איז איינער אַ ביאַלער, מעלמאַן, אַ סאָלדאָט אין דער רוסישער אַרמיי, אַריינגעפאַלן אין טערקישער געפאַנגענשאפט און איז אָנגעקומען קיין ארץ־ישראל, וווּ ער איז שוין פאַרבליבן.

נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט זיך אָנגעהויבן די עליה פון ביאַלער קיין ארץ־ישראל. דאָס איז פאַרגעקומען אין אַ קליינעם פאַרנעם, ווייל ערשטנס זענען ביאַלער יידן נישט געווען קיין גרויסע אָנהענגערס פון עמיגראַציע, און שנית, דער אויסוואַנדערונגס־שטראָם פון ביאַלע האָט זיך געקערט־וועט קיין אַמעריקע, ווו די ביאַלער האָבן געהאַט קרובים און באַקאַנטע, ביי וועמען זיי האָבן געקאָנט רעכענען אויף מיטהילף ביים איינארדענען זיך אין נייעם לאַנד. די קליינע עליה פון ביאַלע קיין ארץ־ישראל האָט געטראָגן אַן אָנדער כאַראַקטער ווי די פריערדיקע עליות. די פרישע עולים זענען נישט געפאָרן שטאַרבן אין הייליקן לאַנד, אָדער צוליב רעליג־יעזע מאָטיוון, נייערט ראשית־כל, כדי צו בויען די יידישע היים, און צווייטנס, כדי פטור צו ווערן פון שווערן פאָליטישן רעזשים, וואָס האָט זיך איינגעשטעלט אין באַפריינט פוילן.

פון די ביאַלער, וואָס האָבן די ערשטע עולה געווען נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה זענען צווישן אָנדערע געווען: אברהם וויזנפעלד (פון וויינענס), כספי־זילבערבערג (פון די שקאָפּס — געדינט אין דער ארץ־ישראלדיקער גרענעץ־זשאַנ־דאַרמעריע), שלמה׳לע היטלמאַכער מיט דער פאָמיליע, זעליג ראָזנפעלד, ישעיהו אָגרעס, שלום ראָגאָלסקי, דוד אַראָנא־וויטש, אַלתר וויינבערג, די ברידער שלמה און פייוול אוויעס (ניסקעלע מוליערס זין), יצחק ז״ק (הערשל ז״קס זון), נח מאָן און מאָטל ליכטנבערג (חיה זעלדעס אָ זון).

אינמיטן פון די צוואַנציקער יאָרן, ווען די ווירטשאַפטלעכע לאָגע פון דער יידישער באַפעלקערונג איז פוילן האָט זיך שטאַרק פאַרערגערט און ס׳האָט זיך אָנגעהויבן אַ פאַר־שטאַרקטע עליה קיין ארץ־ישראל, זענען אין אָט די יאָרן עולה געווען פון ביאַלע: יהושע ראָזנבוים (באַשע שמערקעס אָ זון), פייגע איטע אורמאַכער, גוטמאַן משה (אליהו דודל דעם מלמדס זון), יהושע שיינבוים (משה דוד שטריקנמאַכערס זון), יהושע עופר, דוד לעמבערגער, משה אשבערג, שלמה צאָרוק, די ברי־דער יעקב און שמשון הייבלום, מנחם גאָלדזאָק, יהושע פישער, משה בראָווערמאַן, משה באָנקהאַלטער, משה לעווי, משה סטאָלאָווי, משה רובינשטיין, בעריש רובינשטיין, חנה רבקה רובינשטיין, מלכה ראָמעס, מלכה מיגדאל, אליהו פעלדמאַן, פשעקופניק א״א.

נאָך די אומרוען אין ארץ־ישראל, אין יאָר 1929, איז פאַרשטאַרקט געוואָרן די עליה פון ביאַלער יוגנטלעכע, וואָס האָבן זיך באַמיט אַרייַנצוקומען אין לאַנד אַריין אויף אַלע וועגן, סיי לעגאַלע און סיי אומלעגאַלע, וואָס זענען אָפט פאַרבינדט געווען מיט גרויסע געפאָרן.

א גאָר נישט־קיין פראָצענט פון די ביאַלער עולים האָט נישט באַוויזן זיך איינצואַרדענען אין ארץ־ישראל, האָט פאַר־לאָזט דאָס לאַנד און איז צוריקגעקומען קיין ביאַלע, אַדער האָט עמיגרירט אין אַנדערע לענדער.

דער רוב ביאַלער האָט זיך באַזעצט אין תל־אביב און א גאָר קליינער טייל אין קיבוצים.

די פאַכלייט צווישן די ביאַלער האָבן געאַרבעט ביי זייערע מלאכות, און די וואָס האָבן נישט געקאָנט קיין מלאכה פון דער היים, האָבן זיך ענטומען צו פאַרשיידענע אַרבעטן, בעיקר צו שוואַרצער אַרבעט ביי בנין־בוי. פון א גאָר גרויסן אָנזאַץ האָט געגאָסן אונדזער בן־עיר אלתר ווייַנבערג, וועלכער איז גאָר גיך באַקאַנט געוואָרן אין תל־אביב ווי אייניער פון די בעסטע מוליער־מייסטערס, און אויך צעלערנט דאָס פאַך א גרופּע יונגע עולים, וועלכע זענען אין תל־אביב באַקאַנט געוואָרן ווי „קבוצת ווייַנבערג".

דער באַקאַנטער אין ביאַלע ציוניסטישער עסקן יהושע פישער, איז אין ארץ ישראל געווען צווישן די גרינדערס פון כפר אתא, א ישוב לעבן היפה, און איז דאָרט א סך יאָרן געווען דער מוכתר פון דאָרף.

איינער פון די ערשטע תושבים אין בני־ברק איז געווען דער ביאַלער משה גוטמאַן. זיין צריף איז דאָרט געווען פון די ערשטע הייזקעס, וואָס זענען געווען אַן אָנזאָג אויף א ניי לעבן, וואָס נעמט אויפגיין אויף דעם דאָרטיקן וויסטן שטח.

נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה, ווען דער ביאַלער יידישער ישוב איז לגמרי אָפגעמעקט געוואָרן פון דער ערד־אויבערפלאַך, האָט דער רוב פון קליינעם הייפעלע לעבנגע־בליבענע ביאַלער עולה געווען קיין ארץ־ישראל. א טייל פון זיי איז געקומען ווי אומלעגאַלע עולים, נאָך אונטער דער הערשאפט פון דער ענגלישער מאַנדאַטאָר־מאַכט, און די אי־בעריקע זענען שוין אַריינגעקומען ווי עולים אין דער יידישער מדינה.

ביי היינטיקן טאָג ציילן די ביאַלער לאָנדסלייט אין ישראל בערך 500 פאַמיליעס. לרוב קאָנצענטרירן זיך די ביאַלער אין און אַרום תל־אביב. דער רעשט איז פונאַנדערגעשפרייט אי־בערן גאַנצן לאַנד, אין שטעט, אין דערפער און אין קיבוצים.

דער גרעסטער טייל ביאַלער אין ישראל באַשעפטיקט זיך מיט מלאכה אין אייגענע ווערשטאַטן, אין קאָאָפּעראַטיוון אונטערנעמונגען און ווי אַרבעטערס אין ווערשטאַטן און פאַבריקן. אַן אָנגעזעענער טייל איז באַשעפטיקט אין דער לאָנדווירטשאַפט, סיי ווי פריוואַטע לאָנדווירטן און סיי ווי חברים אין קיבוצים. א טייל באַשעפטיקט זיך מיט האַנדל און אויך מיט פרייַע פראָפעסיעס.

אויפן אַרגאַניזאַציאָנעלן געביט האָבן די ביאַלער אין א״י נישט אַרויסגעווינען קיין גרויסע איניציאַטיוו און אַק־טיוויטעט. ס׳זענען גאָמאָכט געוואָרן פרווון צו אַרגאַניזירן א ביאַלער פאַראיין, אָבער אַן דערפאָלג. אין יאָר 1932, בעתן באַזוך אין ארץ־ישראל פון אונדזער בן־עיר בעריש בארנשטיין פון אַמעריקע, איז לויט זיין איניציאַטיוו געשאפן געוואָרן אַן איניציאַטיוו־גרופּע, וואָס האָט געדאַרפט דערפירן צו דער גרינדונג פון א ביאַלער פאַראיין, אָבער ס׳איז דערפון גאָרנישט אַרויסגעקומען.

נאָכן באַקומען די ערשטע טרויעריקע גרוסן וועגן חורבן פון א־נדזור געבוירן־שטאָט, איז אין תל־אביב אַנטשטאַנען א ביאַלער קאָמיטעט, וועלכער האָט דורכגעפירט א גרויסע זאַמל־אַקציע פון קליידער צווישן די לאָנדסלייט און אָפגעשיקט עטלעכע גרויסע קאַסטנס מיט אָט די קליידער קיין ביאַלע (די קאַסטנס זענען קיינמאָל נישט אָנגעקומען קיין ביאַלע און זענען געבליבן ערגעץ שטעקן אין וועג, וואָס האָט געפירט דורך פערסיע און רוסלאַנד). אָט דער קאָמיטעט האָט דורכגע־פירט אין תל־אביב די ערשטע גרויסע אזכרה צום אַנדענק פון חורב־געוואָרענעם ביאַלער יידישן ישוב.

מיטן אָנקום פון די ערשטע עולים פון דער ביאַלער שא־רית החורבן, איז ביי די ביאַלער געגרינדעט געוואָרן א ליי־קאַסע, וועלכע האָט געהאָלפן די נייע עולים מיט הלואות. דער קאָמיטעט האָט אָבער נאָך א קורצער טעטיקייט אויפגעהערט צו עקסיסטירן און די הלואות זענען נישט געוואָרן צוריק איינגעמאַנט.

אין יאָר 1952, ווען די ביאַלער לאָנדסלייט אין אַמעריקע האָבן אויסגעדריקט זייער גרייטקייט צו פאַראייביקן אין יש־ראל אויף א קאָנסטרוקטיוון אופן דעם אַנדענק פון אונדזער חורב־געוואָרענער געבוירן־שטאָט, איז זיי פאַרשלאָגן גע־וואָרן צו גרינדן אין ישראל א גמילות חסד־קאַסע אויפן נאָמען פון דער ביאַלער קהילה, וואָס זאָל פאַרטיילן קאָנסטרוקטיווע הילף די נייע עולים. מיט דער הסכמה פון די ביאַלער אין אַמעריקע, איז די קאַסע געגרינדעט געוואָרן אונטערן נאָמען „קופת גמילות־חסד ע״ש קהילת ביאלה פודלאָסקה", וועלכע איז אַדאָנק דער גרויסער און אָנהאַלטנדיקער מיטהילף פון די ביאַלער לאָנדסלייט אין אַמעריקע, געוואָרן א ווייכטיקער קאָנסטרוקטיוווער הילפס־כשיר אין לעבן פון די ביאַלער לאָנדסלייט אין ישראל, בעיקר פון די נייע עולים.

ביי היינטיקן טאָג איז אָט די גמילות־חסד־קאַסע איינע פון די אָנגעזעענסטע און בעסטע־אַרגאַניזירטע אינסטיטוציע אויף דעם געביט אין לאַנד. זי איז גלייכצייטיק א ווייכטיקער הילפס־אינסטרומענט פאַר די לאָנדסלייט און א מאָנומענט פאַר דער חרוב געוואָרענער ביאַלער קהילה.

אין די 8 יאָר פון איר עקסיסטענץ (1טן אָקטאָבער 1952 — 30סטן סעפטעמבער 1960) דערגרייכט דער קאַפּיטאַל פון דער קאַסע א סומע פון —28,881. דעט קאַפּיטאַל דינט אויס־שליסלעך פאַר הלואות. אין דער צייט זענען אַרויסגעגעבן געוואָרן 426 הלואות אויף א סומע פון —103,931, פונט, פון וועלכע ס׳זענען צוריקגעצאָלט געוואָרן —82,230. פונט. צום סוף פון דער דערמאָנטער תקופה קומט פון די לייערס א סומע פון —21,701. פונט.

די גמילות־חסד־קאַסע איז געוואָרן דער טרעף־פונקט פון די ביאַלער לאָנדסלייט אין ישראל און פאַרנעמט דאָס אָרט פון

אַ פאַראיין. נישט פאַראַן קיין איין פּראָבלעם מיט וועלכן ס׳באַשעפטיקט זיך אַ פאַראיין, אַז די פאַרוואַלטונג פון דער קאַסע זאָל זיך מיט דעם נישט פאַרנעמען.

אָט זענען עטלעכע אַזעלכע פּראָבלעמען. ליידער זענען פאַראַן ביאַלער, וואָס זענען אַנגעווייזן אויף סאַציאַלער הילף, וואָס געהערט נישט צו דער אויפגאַבע פון דער גמילות־חסד־קאַסע. כדי אַבער נישט צו לאָזן אַז די נויטבאַדערפטיקע אָן הילף, איז בייַ דער גמילות־חסד־קאַסע געשאַפן געווארן אַ באַזונדערער סאַציאַלער פאַנד, וועלכער פאַרנעמט זיך מיט פאַרטיילן אַזאַ הילף די ביאַלער נצרכים. די הילף ווערט געגעבן אויף אַ בכבודיקן אופן און טיילמאָל אין גאַנץ אַנגעזעענע סומעס. דער סאַציאַלער פאַנד טראָגט דעם נאָמען, „קרן אשר ובנימין לעזרה סוציאלית״. דער פאַנד פאַראייביקט דעם אַנדענק פון די צוויי ביאַלער אַנגעזעענע ציוניסטישע עסקנים אשר האָפער און בנימין קליגער ז״ל, וואָס זענען געווען צווישן די גרינדערס פון דער גמילות־חסד־קאַסע.

דער „קרן אשר ובנימין לעזרה סוציאלית״ עקסיסטירט כמעט פון דער זעלבער צייט, וואָס די גמילות־חסד־קאַסע. אין דער צייט זענען פאַרטיילט געווארן אונטערשטיצונגען אויף אַ סומע פון 16,113.— פונט.

כדי צו פאַראייביקן דעם אַנדענק פון אונדזער בן־עיר אלתר ווײַנבערג ז״ל, וואָס איז געווען פון די ערשטע ביאַלער אין תל־אָביב, וועמענס הויז איז געווען דאָס צונויפקום־ארט פון ביאַלער אין ארץ־ישראל, וועלכע אלתר ווײַנבערג פלעגט העלפן מיט ראָט און טאָט, איז געשאַפן געווארן אַ סטיפענדיע־פאַנד אויף זיין נאָמען. יאָר־יערלעך ווערט פון דעם פאַנד צוגעטיילט סטיפענדיעס פאַר תלמידים פון ביאַלער עלטערן, וואָס צייכענען זיך אויס אין די לימודים. די געלטער פון סטיפענדיע־פאַנד זענען פולשטענדיק סעפּאַרירט פון די געלטער פון דער גמילות־חסד־קאַסע.

דער סטיפענדיע־פאַנד אויפן נאָמען פון אלתר ווײַנבערג עקסיסטירט 6 יאָר (1טן אָקטאָבער 1954 — 30סטן סעפּטעמבער 1960). אין דער תקופה זענען דערטיילט געווארן 22 סטיפענדיעס אויף אַ סומע פון —1,929. פונט. דער דאָזיקער פאַנד ווערט אויסגעהאַלטן פון די לאַנדסלייט אין לאָס־אנדזשעלעס.

די גמילות־חסד־קאַסע־פאַרוואַלטונג אַרבעט אויך יעדעס יאָר אַן אזכרה צום אַנדענק פון די פאַרשניטענע ביאַלער יידן, צו וועלכער ס׳קומען כמעט אַלע, צעשפּרייט אויבערן לאַנד, ביאַלער לאַנדסלייט.

די עקזעקוטיווע פון דער קאַסע באַשטייט פון: משה רבאון — פאָרזיצער, יהושע קליגער און יעקב גליקסבערג — וויצע־פאָרזיצערס, שמשון הערצבערג און לעאָן פאַקמאַן — קאַסירערס, אשר גרינבלאַט — סעקרעטאַר, יהושע וויסמאַן — בוכהאַלטער, יהושע עופר, חיים ליבמאַן, חיים יוסף קניזשניק, ראָזע ליוועראַנט, זלמן דאָראַדנע, בלומע שפּיכלער, בעלא שיינבוים, פנינה גאָלדנדראט, דב אסנהאלץ און שמואל פיש־מאַן. רעווידיזיאָנס־קאָמיסיע: אהרן מיאַדעק און גדליהו כהן.

דער חורבן פון דער אַלטער היים האָט נעגטער געמאַכט די דערווייטערטע צווישן זיך ביאַלער לאַנדסלייט אין ישראל, וואָס זענען פאַרוועבט אין טאָג־טעגלעכן געראַנגל פאַרן קיום, אַבער מיט דער באַפרידיקונג, אַז זיי זענען פריַיע בירגער אין דער פריַיער מדינת ישראל, צו וועלכער דורות האָבן געטרוימט און געשטרעבט.

אין צפון־אמעריקע

א. ניו־יארק

ס׳איז אָנצונעמען, אַז די ערשטע ביאַלער אין צפון־אַמעריקע זענען אַהין אָנגעקומען בייַם סוף פון 19טן יאָרהונ־דערט, ווען די עמיגראַציע פון רוסלאַנד קיין אַמעריקע, צוליב די פאַגראָמען אויף יידן אין יאָר 1881, האָט מיטגעשלעפּט אייניצלנע ביאַלער. אַ קליינער טייל איז אַוועק צוליב עקאָנאָמי־שע סיבות, אָנדערע כדי אויסצומיידן מיליטער־דינסט אין דער רוסישער אַרמיי. געוויסע אויך אייניצלנע עמיגראַנטן, וואָס זענען פאַרבונדן געווען מיט די, אַזוי־גערופענע, „שייקעס״. אין די 90קער יאָרן פון פאַריקן יאָרהונדערט פלעגט די ביאַלער יידישע אונטערוועלט, וואָס איז באַשטאַנען פון וווילע יונגען און „שטאַרקע״, דערגיין די יאָרן דער באַפעלקערונג. די פאַליציי האָט געווויסט וועגן זייערע מעשׂים, און זי פלעגט יעדעס מאָל צונויפנעמען פון זיי אַ גרופּע און זי פאַרשיקן קיין טיף־רוסלאַנד. אָט די גרופּעס האָט מען גערופן „שייקעס״ (אין זיין אָפּהאַנדלונג „דער ביאַלער הויף״, דערציילט אַ. ווייַנבערג וועגן אַנטלויפן פון ביאַלער אייניווינערס פון דער שלאָס־תפיסה, און ער גיט צו: „פאַרוואָס זיי זענען געזעסן אין תפיסה, אין אַ גאַנץ באַזונדער קאַפּיטל״. ס׳דאַרף דערביבער באַמערקט ווערן, אַז דאָס האָט געהאָט אַ שייכות מיט די „שייקעס״ און, אַז די אַנטלאָפענע ביאַלער איינווינערס האָבן געוואָרט אין תפיסה אויף זייער דעפּאַרטאַציע קיין טיף־רוסלאַנד). אַסך פון די „שייקעס״ זענען אַנטלאָפן פון זייער פאַרשיקונג און האָבן אַמיגרירט קיין ענגלאַנד, און שפּעטער קיין אַמעריקע, וווּ זיי זענען געוואָרן נוצלעכע אַרבעטערס.

נאָכן דערשטיקן די רעוואָלוציע, פון יאָר 1905, דורך דער צאַרישער מאַכט, האָט זיך אָנגעהויבן אַן עמיגראַציע פון ביאַלער קיין אַמעריקע, וואָס איז געווען אַן אויסוואַנדערונג בעיקר פון אַרבעטערס. די צאָל פון ביאַלער אויסוואַנדערערס קיין אַמעריקע, ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה, ווערט געשאַצט אויף בערך 400 מאַן.

גלייך נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, ווען ס׳האָט זיך אָנגעהויבן אַ מאַסן־עמיגראַציע קיין אַמעריקע, איז בייַלע געווען אין איר באַדייטנדיק פאַרטראָטן. ס׳האָבן דעמאָלט אויסגעוואַנדערט פרויען צו זייערע מענערס, וואָס האָבן זיך

געפונען אין אַמעריקע נאָך פֿאַר דער מלחמה, קינדער צו עלטערן, עלטערן צו קינדער און יונגענטלעבע, וואָס האָבן געזען פֿאַר זיך אַ צוקונפט אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן. אַזוי איז עס גאָנגען אַן איבערריס די אויסוואַנדערונג פון ביאַלע קיין צפון־אַמעריקע, ביז ס׳איז אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן איינגעפירט געוואָרן די, אַזוי־גערופענע, „קוואָטע", וואָס האָט כמעט פֿאַרשלאָסן די טויערן פֿאַר פֿרישע עמיגראַנטן.

דער רוב ביאַלער עמיגראַנטן איז שטעקן געבליבן אין ניו־יאָרק, ווו ס׳האָט שוין דעמאָלט עקסיסטירט אַ גרויסער יידישער קיבוץ. די געקומענע פון ביאַלע האָט גיכער געלאָקט דאָס בלייבן צווישן יידן, ווי צו לאָזן זיך אויף מערב, ווו די צאָל יידן איז דעמאָלט נאָך געווען אַ קליינע. ס׳איז לייכטער געווען אייַנצוארדענען זיך צווישן יידן, ווו מ׳האָט געקאָנט גענעסן פון אַוועלכער ס׳איז אונטערשטיצונג. קלאָר, אַז דאָס נישט קענען די לאַנד־שפּראַך, האָט אויך גורם געווען צו וועלן בלייבן צווישן יידן. יעדער פּריש־געקומענער האָט זיך באַמיט צו באַקומען באַשעפטיקונג אין זיין פאַך. די וואָס האָבן נישט געהאַט קיין פאַך האָבן זיך גענומען צו פֿאַרשידענע אַרבעטן. אַ גרויסער טייל פון די ביאַלער פֿאַכלאָזע איז אַוועק אַרבעטן אין דער היט־פֿראַדוקציע.

פֿרעמד, פֿאַראייניגטאָמט און טיילמאָל הילפלאָז האָט זיך געפילט דער פּריש־געקומענער אין דער נייער מדינה. געווען אויך אַזעלכע, וואָס האָבן זיך נישט געקאָנט אַקלימאַטיזירן, ס׳האָט זיי געגאָגט אַ בענקשאַפט נאָך זייער היים און זיי זענען אַוועק צוריק קיין ביאַלע. אַזוי זענען ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה צווישן אַנדערע צוריקגעקומען: נחמן מארגושטערן (איינבינדער — צוריקגעפֿאָרן קיין אַמעריקע נאָך דער מלחמה), עליע בובקעס (אליהו האפמאן), חנינא קאַשע־מאַכער, שמואל עקשטיין א״א. ס׳איז דעריבער פֿאַרשטענדלעך, אַז ס׳האָבן זיך אַרגאַניזירט פֿאַראייניקט פון לאַנדסלייט, וואָס זייער אויפגאַבע איז געווען צו שאַפֿן אַ צוזאַמענטרעף־אָרט, וווּ מ׳זאָל זיך קאָנען צונויפקומען, שטילן אַביסל די צעמייַזאַמע בענקשאַפט נאָך דער פֿאַרלאָזטער היים, העלפֿן זיך קעגנזייטיק מיט ראַט און טאַט. אַזוי ווי ביי אַנדערע לאַנדסלייט אין אַמעריקע, אַזוי איז דאָס אויך געווען ביי די ביאַלער לאַנדסלייט.

שוין אין יאָר 1907 איז אין ניו־יאָרק געגרינדעט געוואָרן דער ערשטער „ביאַלער פֿאַראיין" („סאסייטי"). אַבער צוליב די מאַטעריעלע פון עטלעכע זיינע מיטגלידער, האָט דער פֿאַראיין נישט געהאַט קיין אריכות ימים און איז זיך צעפֿאַלן.

אין יאָר 1910 איז אַרגאַניזירט געוואָרן די „ביאַלער אַפּטיילונג („בראַנטש") פון אַרבעטער־רינג". אַ סך ביאַלער האָבן אַבער נישט געקאָנט געפונען פֿאַר זיך קיין אָרט אין אָט דער אַרגאַניזאַציע, און דאָס האָט וויידער געפירט צו דער גרינדונג פון „ביאַלער פֿאַראיין". אַרום דער גרינדונג־דאָטע פון דער „סאסייטי" זענען פֿאַראַן חילוקי דעות צווישן די ביאַלער אין אַמעריקע, אַבער דאָס יאָר 1913 איז אַפּיציעל אַנערקענט געוואָרן ווי דאָס יאָר פון דער אָנטשטייאונג פון „ביאַלער פֿאַראיין".

אין יאָר 1935 איז געגרינדעט געוואָרן דער „ביאַלער פֿרויען־פֿאַראיין" אין ניו־יאָרק, און אין יאָר 1953 איז אָנטשטאַנען די „ביאַלער־הלוסקער אינדענפּענדענט (אומאָפּהענגיקע) געזעלשאַפֿט".

יעדע פון די אַרגאַניזאַציעס פירט איר טעטיקייט אויף איר שטייגער, אָבער כדי צו דערטיילן הילף די לאַנדסלייט מחוץ אַמעריקע, איז געשאַפֿן געוואָרן, ביים אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, דער „ביאַלער הילפס („רעליף")־קאָמיטעט", וואָס האָט עקסיסטירט בלויז עטלעכע יאָר. בעתן באַזוך פון אונדזער בן־עיר ברוך וויינבערג, פון לאָדזשן, אין יאָר 1937 אין אַמעריקע, איז מיט זיין איניציאַטיוו געשאַפֿן געוואָרן דעמאָלט דער „ביאַלער צענטראַל־פֿאַראייניקטער הילפס־קאָמיטעט". אין אָט דעם הילפס־קאָמיטעט זענען פֿאַרטרעטן פֿאַרשטייערס פון די אַלע ביאַלער אַרגאַניזאַציעס.

פֿאַרשטייט זיך, אַז דאָ רעדט זיך וועגן דער אַרגאַניזאַציאַנעלער פֿאָרעם פון די ביאַלער לאַנדסלייט אין ניו־יאָרק, וואָס זענען דער רוב אין דער ביאַלער משפּחה אין אַמעריקע. די ביאַלער לאַנדסלייט אין די אַנדערע אַמעריקאַנער שטעט האָבן אויך זייערע פֿאַראיינען.

און פון אַרגאַניזאַציאַנעלע פֿאַרמען, צו דער טעטיקייט פון די באַזונדערע אַרגאַניזאַציעס, וואָס ס׳האָבן געשאַפֿן אונדזערע לאַנדסלייט אין ניו־יאָרק.

די „ביאַלער אָפּטיילונג („בראַנטש") פון אַרבעטער־רינג", וואָס איז געגרינדעט געוואָרן דעם 3טן יאַנואַר 1910, האָט זיך בשעתו באַצייכנט מיטן נומער „402". די גרינדערס זענען געווען: נחום אפּלבוים, חיים ווייַנגלאָס, אברהם בוכווואלד, אברהם האַנטווערקער, דזשעק גאלד, אלבערט ליליענטאל, יעקב ראזנבוים, דוד שומאַכער און איזידאר שווייצער. אָט די אַרגאַניזאַציע האָט דעמאָלט געהאַלטן אַן אויסשילטלעכן פּראָלעטאַרישן כאַראַקטער. אָסך ביאַלער לאַנדסלייט, וואָס האָבן נישט סימפּאַטיזירט מיטן „בראַנטש", האָבן זיך געהאַלטן אָפּגעזונדערט פון אָט דער אַרגאַניזאַציע. אין יאָר 1915 איז פֿאַרגעקומען אין דער אַרגאַניזאַציע אַ סכסוך צווישן עטלעכע מיטגלידער, וואָס האָט געבראַכט צו אַ שפּאַלטונג און צו דער גרינדונג פון אַ נייער אַרגאַניזאַציע אונטערן נאָמען „ביאַלער ראַדיקאַלע אָפּטיילונג („בראַנטש") 569". מיט דער צייט זענען אַבער די מיספֿאַרשטענדנישן באַזייטיקט געוואָרן און דעם 1טן יאַנואַר 1926 האָבן זיך ביידע אָפּטיילונגען פֿאַראייניקט אונטערן אַלטן נאָמען און זיך באַצייכנט מיט אַ נייעם נומער „226". צו דער „ביאַלער אָפּטיילונג פון אַרבעטער־רינג" געהערן אויך לאַנדסלייט פון מעזריטש און לאמאז.

די פריצייכן פון „אַרבעטער־רינג" זענען, אַז זיינע מיטגלידער טאָרן נישט זיין קיין שטרייק־ברעכערס און אין דער צייט פון וואַלן זענען זיי מחויב צו שטימען פֿאַר אַזאַ קאַנדידאַט, וועלכן ס׳שטעלט ערויס אַן אַרבעטער־פֿאַרטיי.

די מיטגלידער צאָלן אַן אָפּצאָל און געניסן פון פֿאַרשיידענע אונטערשטיצונגען, ווי: מעדיצינישע הילף, לעבנס־פֿאַרזיכערונג, קראַנקן־אונטערשטיצונג, פּרייַע באַערדיקונג פֿאַרן מיטגליד, זיין פּרוי און קינדער (ביזן עלטער פון 18 יאָר),

פרייען צוטריט צום גרעסטן טייל שפיטעלער, וועו אַ מיטגליד איז קראַנק וווערן געשיקט חברים אים מבקר חולה זיין.

די „ביאַלער אָפּטיילונג פון אַרבעטער־רינג" האָט בשעתו געהאַלפּן אויפהאַלטן די „קולטור־ליגע" אין ביאַלע, און מיטן שיקן אַ גרויסע צאָל ביכער דערמעגלעכט דעם „בונד" אין ביאַלע אויפצושטעלן צוריק אַ ביבליאָטעק. די אַרגאַניזאַציע פלעגט שטיצן די וואָכנבלאַט „פאָדלאַסיער לעבן". זי האָט אויך געשטיצט דעם ביאַלער פּאַטראָנאַט צו העלפן פּאָליטישע אַרעסטירטע, אַזוי לאַנג, ווי דער „ברענטש" איז געווען איבער־צייגט, אַז דער פּאַטראָנאַט מיינט ערנסט מיט העלפן פּאָליטישע אַרעסטירטע.

אין אַמעריקע שטיצט דער „ברענטש" אָפּע קולטורעלע און געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס, אין דער ערשטער ריי, די קולטור אינסטיטוציעס פון „אַרבעטער־רינג". ער העלפט דעם „יידישן אַרבעטער־קאָמיטעט", די קאָמפּיינען פאַר: „הסתדרות", „פּאַראיניקטן יידישן אָפּיל" („מגבית"), „האיאס", „ייוואָ" און אַ צאָל אַנדערע לאָקאָלע אַרגאַניזאַציעס און אינס־טיטוציעס, שוין אָפּגערעדט פון שטרייק־קאָמיטעט און אַנדערע קאָמפּן, אין וועלכע די אַמעריקאַנער אַרבעטער־באַוועגונג איז פאַרוויקלט. די אָקטיוווע טעטיקייט פון „ברענטש" האָט באָקו־מען אַנערקענונג פאַר זיין ווירקלעך שיינעם בייטראָג צום יידישן געזעלשאַפטלעכן לעבן אין ניו־יאָרק.

דער „ברענטש" איז פאַרטראָטן אין „ביאַלער צענטראַל־פאַראיניקטן הילפס־קאָמיטעט" און גיט זיך די גרעסטע מי, אַז די טעטיקייט פון הילפס־קאָמיטעט זאָל זיין אַ וואָס מער פרוכטבאַרע.

ס׳איז ווייטיק צו דערמאָנען, אַז וועו די שורות ווערן געשריבן, פייערט דער „ברענטש" זיין 50־יעריקן יובל. אַ תקו־פה פון 50 יאָר לעבן, שאָפן און אינספּירירן.

די אָנפירונג פון „ברענטש" באַשטייט פון: חיים ווייס־גלעס — פאָרזיצער, יעקב ראזנבוים — וויצע־פאָרזיצער, סעם זיידמאַן — פּינאַנץ סעקרעטאַר, חיים בראדאטש — פּראָטאָ־קאָל־סעקרעטאַר, מאריס וואלעצקי — קאָסירער, אב. סטיין — האָספּיטאַלער; פאַרוואַלטונגס־קאָמיטעט: חיים בארגמאן, פייוול גאלד, יעקב פאסט, ווילי־אם סילווער, אלתר מארגו־שטערן, אייווא סארנע.

ווי שוין דערמאָנט, האָבן נישט אָפּע ביאַלער געקענט אָנגעהערן צום ביאַלער „ברענטש" און ס׳איז אנטשטאָנען ביי עטלעכע ביאַלער דער דראַנג צו גרינדן אַ ביאַלער פּאַראיין. שאָפן אַן אָרט, וווּ אָפּע ביאַלער לאנדסלייט, פון פּאַרשיידענע פּאָליטישע אביערצייגונגען, זאָלן זיך קאָנען צוזאַמענקומען, און זיך טיילן מיט זייערע ליידן און פריידן. דער פּאַרלאַנג פון די עטלעכע ביאַלער דער דראַנג צו גרינדן אַ ביאַלער פּאַראיין. אָפּע ביאַלער זאָלן קאָנען צוזאַמענקומען, פון זיי העלפן דעם „בונד" אין פּאָליטישע אַרבעט, אָבער אויך דאָסמאָל איז דאָס נישט גענוג. ערשט אין יאָר 1913 איז עגדלעך גענוגען צו אַרגאַניזירן די ביאַלער „סאסייטי". די גרינדונגס־פּאַרזאַמלונג איז פּאַרגעקומען אין הויז פון פרוי גיטל מאַרקס־ראזנבלאַט, וועלכע ווערט באַצייכנט, ווי די מאַמע פון די ביאַלער אין אַמעריקע. די איניציאַטאָרן און גרינדערס זענען געווען: מעקס נאוויס, חנא קאופמאן, ה. בלומברג, אורשע שאָפּרנ, יאנקל ראזען, ס. שערמאן, ב. בוכוואלד, חיים ווייגלעס, דזשעק גאלד, ראסנער, ראזע נאוויס. (די ערשטע סעקרעטאַרין), חיים בארג־שטיין, לואי גאטפריד, דוד קאופמאן, ב. בלעכמאן, טשארלי ווייגלעס, אלעקס נאוויס און בערל בלומבערג.

אָט וואָס ס׳דערציילט יאנקל ראזען וועגן דער ערשטער צייט פון דער „סאסייטי־טעטיקייט:

„די ערשטע פאַרזאַמלונגען זענען פאָרגעקומען ביי גיטלען (מארקס) און מאיר נאוויס. שפּעטער האָבן מיר געדונגען לאָקאָלן אויף דער קלינטאן און דעלענסי גאסן. דער חבר־אָפּ־צאָל איז געווען 10 סענט אַ וואָך, שפּעטער 1.25 דאָלאָר אַ קוואַרטל, און איינשרייב־געלט — 25 סענט. מיר אָלע זענען דעמאָלט געווען יונג, אין עלטער פון 20 ביז 25 יאָר, אַ קליינער פּראָצענט איז געווען אין די מיטל־יאָרן, קיין אָלטע זענען בכלל נישט געווען.

מיר פלעגן אָפּהאַלטן אונדזערע זיצונגען יעדן 2טן און 4טן פון חודש. מיר פלעגן האָבן גרויסע פאַרזאַמלונגען, ווייל דעמאָלט זענען נאָך נישט געווען קיין ראַדיאָ און טעלעוויזיע... איך פלעג יעדע פאַרזאַמלונג אָנאָנסירן, אָן שום באַצאָלונג, אין „פאָרווערטס" און אין די „וואַרהייט". מיר האָבן געהאַט קליינע הוצאותן, פאַרן לאָקאָל האָבן מיר געצאָלט 8 דאָלאָר אַ קוואַרטל.

וועו איך בין געווארן סעקרעטאַר פון דער „סאסייטי" האָבן מיר געקויפט די „סעמעטרי" (בית־הקברות). מיר שיינט, אַז מיר האָבן באַצאָלט 1500 דאָלאָר, אויסצאָלנדיק די סומע חודשלעך. דעמאָלט זענען נאָך נישט געווען קיין סך ביאַלער, און דער בית־עולם איז אַ לאָנגע צייט געשטאַנען ליידיק. אונדז איז גאָרנישט איינגעפאַלן, אַז מיר וועלן דאָרפן קויפן אַ צווייטער בית־הקבורות...

אין אונדזער לאָקאָל אויף דער דעלענסי גאָס, איז געווען פרעזידענט „לעמעלע" (לואי גאטפריד). טאָמער האָט „לעמע־לע" נישט געוואָלט געבן אַ חבר דאָס וואָרט, און יענער האָט דווקא געוואָלט רעדן, האָט „לעמעלע" אַ געשריי געגעבן: — פאָר געזונטע און לעבעדיקע, נייערט אויך פאָר קראַנקע און נאָך מער — פאָר טויטע. די ערשטע זאָרג פון אַזאַ ארגאַניזאַציע איז — ווו קריגט מען אַ שטיקל בית־עולם פאָר די מיטגלידער, נאָך 120 יאָר. די אַנדערע טעטיקייטן פון אַ לאָנדסמאַנשאַפט זענען צוגעפאַסט צום כאַראַקטער פון דער מיטגלידערשאַפט.

דאָס ארגאַניזירן אַ ביאַלער פּאַראיין איז נישט געווען פון קיין גרויסע שוועריקייטן. ס׳האָט זיך געפּאָדערט אַ סך צייט, מי און שטאַרקן ווילן.

נאָכן צעפאַלן זיך פון דער „סאסייטי", וואָס איז געגרינ־דעט געווארן אין יאָר 1907, איז אין יאָר 1908 ווידער געמאַכט געווארן, דורך די לאַנדסלייט דזשעק גאלד און חיים ווייגלעס, אַ פרווו איר אויפצולעבן, אָבער אויך דאָסמאָל איז דאָס נישט געלונגען. ערשט אין יאָר 1913 איז עגדלעך געלונגען צו ארגאַניזירן די ביאַלער „סאסייטי". די גרינדונגס־פּאַרזאַמלונג איז פּאָרגעקומען אין הויז פון פרוי גיטל מאַרקס־ראזנבלאַט, וועלכע ווערט באַצייכנט, ווי די מאַמע פון די ביאַלער אין אַמעריקע. די איניציאַטאָרן און גרינדערס זענען געווען: מעקס נאוויס, חנא קאופמאן, ה. בלומברג, אורשע שאָפּרנ, יאנקל ראזען, ס. שערמאן, ב. בוכוואלד, חיים ווייגלעס, דזשעק גאלד, ראסנער, ראזע נאוויס. (די ערשטע סעקרעטאַרין), חיים בארג־שטיין, לואי גאטפריד, דוד קאופמאן, ב. בלעכמאן, טשארלי ווייגלעס, אלעקס נאוויס און בערל בלומבערג.

אָט וואָס ס׳דערציילט יאנקל ראזען וועגן דער ערשטער צייט פון דער „סאסייטי־טעטיקייט:

„די ערשטע פאַרזאַמלונגען זענען פאָרגעקומען ביי גיטלען (מארקס) און מאיר נאוויס. שפּעטער האָבן מיר געדונגען לאָקאָלן אויף דער קלינטאן און דעלענסי גאָסן. דער חבר־אָפּ־צאָל איז געווען 10 סענט אַ וואָך, שפּעטער 1.25 דאָלאָר אַ קוואַרטל, און איינשרייב־געלט — 25 סענט. מיר אָלע זענען דעמאָלט געווען יונג, אין עלטער פון 20 ביז 25 יאָר, אַ קליינער פּראָצענט איז געווען אין די מיטל־יאָרן, קיין אָלטע זענען בכלל נישט געווען.

מיר פלעגן אָפּהאַלטן אונדזערע זיצונגען יעדן 2טן און 4טן פון חודש. מיר פלעגן האָבן גרויסע פאַרזאַמלונגען, ווייל דעמאָלט זענען נאָך נישט געווען קיין ראַדיאָ און טעלעוויזיע... איך פלעג יעדע פאַרזאַמלונג אָנאָנסירן, אָן שום באַצאָלונג, אין „פאָרווערטס" און אין די „וואַרהייט". מיר האָבן געהאַט קליינע הוצאותן, פאַרן לאָקאָל האָבן מיר געצאָלט 8 דאָלאָר אַ קוואַרטל.

וועו איך בין געווארן סעקרעטאַר פון דער „סאסייטי" האָבן מיר געקויפט די „סעמעטרי" (בית־הקברות). מיר שיינט, אַז מיר האָבן באַצאָלט 1500 דאָלאָר, אויסצאָלנדיק די סומע חודשלעך. דעמאָלט זענען נאָך נישט געווען קיין סך ביאַלער, און דער בית־עולם איז אַ לאָנגע צייט געשטאַנען ליידיק. אונדז איז גאָרנישט איינגעפאַלן, אַז מיר וועלן דאָרפן קויפן אַ צווייטער בית־הקבורות...

אין אונדזער לאָקאָל אויף דער דעלענסי גאָס, איז געווען פרעזידענט „לעמעלע" (לואי גאטפריד). טאָמער האָט „לעמע־לע" נישט געוואָלט געבן אַ חבר דאָס וואָרט, און יענער האָט דווקא געוואָלט רעדן, האָט „לעמעלע" אַ געשריי געגעבן: —

„שאַראַפּ"! דאָ איז נישט ביאַלע! — מיר האָבן זיך מער געשראָקן פּאַר זיינע אויגן, ווי פּאַרן האָמער...

נישט איינמאָל זענען פּאַרגעקומען שטורמישע פּאַרזאַמלונגען און די עמיטער האָבן זיך צוהיצט. געוויגן אַמאָל אַ פּאָל, וועג אַ גרויסע צאָל חברים האָבן געוואָלט אַרייננעמען פּאַר אַ חבר אַ ביאַלער, וואָס האָט זיך נישט ווי געהעריק אויפגעפירט אין ביאַלע, און דאָ, אין ניו־יאָרק, איז ער געוואָרן אַ בעל־תשובה, געמאַכט אַ לעבן פון אַרבעט, אַבער די מערהייט האָט זיך קעגנגעשטעלט. ס׳זענען אויך געווען אַ סך יונגע ביאַלער, וואָס האָבן נישט געוואָלט אַנגעהערן צו דער „סאסייטי". אָבער, אַז זיי זענען עלטער געוואָרן, זענען זיי געקומען צו אונדז, און מיר האָבן זיי אריינגענומען נישט פּאַרלאַנגנדיק פון זיין קיין גרויסן אָפּצאָל".

צו די וויכטיקסטע אויפגאָבן פון „ביאַלער פּאַראיין" גע־הערן דאָס דערטיילן פון קעגנזייטיקע הילף צו לאַנדסלייט, מעדיצינישע הילף, דאָס פּאַראינטערעסירן זיך מיט קראַנקע לאַנדסלייט און שיקן לאַנדסלייט מבקר חולה זיין, דאָס אויפ־האַלטן אַן אייגענעם בית־הקברות (אַ שטיק באָדן, וואָס וועט אָפּגעקויפט ווערן פון אַלגעמיינעם בית־הקברות).

דער „ביאַלער פּאַראיין" איז היינט נישט קיין אייגנער פון די אַנגעזעענסטע אַרגאַניזאַציעס אויף דער יידישער גאָס אין ניו־יאָרק. די „סאסייטי" נעמט אַנטייל אין אַלע אָפּציעס פּאַר וווילטעטיקע צוועקן און שפּענדט געלט־סומעס פּאַר דער יידי־שער מדינה, ווי דער אַנטייל אין די קאַמפּיינען פּאַר דער „הסתדרות" און פּאַרן „פּאַראיניקטן יידישן אָפּיל". זי נעמט אויך אַן אָקטיוון אַנטייל אין די זאַמלונגען פּאַר די אַרטיקע אַרגאַניזאַציעס און אינסטיטוציעס.

דער „ביאַלער פּאַראיין" קאָן מיט שטאָלץ באַהויפּטן, אַז ער בערענגט אַריין אין „ביאַלער צענטראַל־פּאַראייניקטן הילפס־קאָמיטעט" אָסך גרעסערע געלט־סומעס ווי די אַנדערע ביאַלער אַרגאַניזאַציעס, צוליב דעם, וואָס די פּאַראיין־מיטגלידער זענען כמעט אַלע ביאַלער. מ׳דאַרף צוגעבן, אַז צום פּאַראיין געהערן אַן אויך די מער פּאַרמעגלעכע ביאַלער לאַנדסלייט, וואָס קאָנען און האָבן אויך דעם גוטן ווילן צו העלפן אַלעמען, און בפרט אונדזערע לאַנדסלייט.

די היינטיקע אָנפירערס פון דער „סאסייטי" זענען: מאטל ראזנצוויג — פּרעזידענט, ירוחם ליפּעץ — וויצע־פּרעזידענט, הערש מאַרקוס — סעקרעטאַר, חיים בראדאטש — פּראָטאָקאָל־סעקרעטאַר, נייטען סילווערמאן — קאַסירער, מאָקס נאוויס — פּאַרזיצער פון „סעמטרי" (בית־הקברות)־קאָמיטעט, מאריס עדלסטיין — האַספּיטאַלער; פּאַרוואַלטונגס־קאָמיטעט: חיים ווייגלעס, יונה שטיינמאן, אברהם לערנער, דזשעק ראזנבוים, חנא קאופמאן, דזשעק גאלד און מאריס סינגער.

דער איצטיקער „ביאַלער פּרויען־פּאַראיין" איז געגרינדעט געווארן אין יאָר 1935 פון אַ גרופּע ביאַלער פּרויען, וואָס הגם שוין אַ סך יאָרן אין אַמעריקע, דאָך האָבן זיי זיך געפּילט גע־בונדן מיט זייער געבוירן־שטאָט מיט אַלע זייערע חושים. דער שטויס צום שאַפן אַזאַ אַרגאַניזאַציע האָבן געגעבן די הילפס־רופן פון דער אַלטער היים, אין וועלכע ס׳איז געקומען צום אויסדרוק די נויט פון דער אַרעמער יידישער באַפעלקערונג, דער שוועכער מצב פון יידישן שפּיטאָל, מושב־זקנים א״א.

אויף יעדער וועגדונג מצד דער ביאַלער „סאסייטי" צום פּרויען־פּאַראיין, וועלכע געגעטפּערט: — הייבט אַן אייער אַרבעט, און מיר וועלן זיין מיט אייך.

דער אָנהייב איז געווען אַ גוטער, און פון דאַן אַן איז דער פּאַראיין טעטיק, נישט נאָר ווי אַ ביאַלער אַרגאַניזאַציע, נייערט ער נעמט אויך אַן אַקטיוון אָנטייל אין דעם אַלגעמיינעם יידישן לעבן. די הילף פון פּאַראיין באַגרענעצט זיך נישט בלויז צו ביאַלער, נאָר יעדע יידישע אינסטיטוציע, וואָס דאַרף און רופט נאָך הילף, געפינט אַן אָפּענע טיר ביי אָט דעם פּאַראיין, און קיינער גייט נישט אָוועק אָן אונטערשטיצונג.

דער פּאַראיין שטייט אין נאָענטן קאָנטאַקט מיטן ביאַלער „ברענטש". ער האָלט אָפּ זיינע זיצונגען אין דעם זעלבן לאָקאַל ווו דער „ברענטש", און אויך אין די זעלבע אָוונטן. די חברות פון פּאַראיין פּילן זיך ווי איין גרויסע משפּחה, און דאָס העלפט צעמענטירן די אייניקייט און גאַנצקייט פון „ביאַלער צענטראַל־פּאַראייניקטן הילפס־קאָמיטעט", וואָס טראָגט שוין אַזוי פיל יאָרן די אחריות פּאַר דער הילף לגבי אונדזערע ביאַלער אין דער גאַרער וועלט.

דער גרעסטער טייל פון די געלט־זאַמלונגען פון „ביאַלער פּרויען־פּאַראיין" ווערט איבערגעגעבן דעם הילפס־קאָמיטעט.

זאָלן דאָ פּאַרצייכנט ווערן די נעמען פון די, וואָס אַרבעטן שוין 25 יאָר און טוען אַלץ וואָס מעגלעך, אַז זייער הילף זאָל דערגרייכן וואָס מער מענטשן, וואָס נויטיקן זיך אין איר: גיטל סטערן, גיטל מארקס־ראזנבלאט, חיה טשארני, ביילע ראזנבוים, מלכה ארבאנט, אסתר גאלד, צירעלע לאנדוי, בריינע בלובערג, שרה אדלער, רבקה קאופמאן און חיה לעווין.

די אַרגאַניזאַציע פון דער „ביאַלער־הלוסקער אומאָפּהענגי־קער געזעלשאַפט", איז אַ בריידערלעכע לאַנדסמאַנשאַפּטלעכע אַרגאַניזאַציע פון גאָר אַן אַנדער טיפּ. חוץ דער קעגנזייטיקער הילף, וואָס ווערט דאָ געגעבן צו די מיטגלידער, שפּילט די אַרגאַניזאַציע אַ מער פּאָליטיש־קולטורעלע ראָלע אין דעם געזעלשאַפטלעכן יידישן לעבן אין אַמעריקע.

די אַרגאַניזאַציע איז אָנטשטאָנען אין דער תקופה פון מעקארטיזם, נאָכדעם ווי ס׳זענען דורך דער רעאַקציע פּאַרניכ־טעט געווארן אַנדערע פראטערנאלע (בריידערלעכע) אַרגאַני־זאַציעס.

די ביאַלער געזעלשאַפט, אַזוי גוט ווי אַנדערע ענלעכע אַרגאַניזאַציעס אין לאַנד, האָט אָנגענומען אַ דריי־פונקטיקן פּראָגראַם: בייטראָג פּאַרן וווילזיין פון די מיטגלידער, פּאַרן יידישן פּאָלק און פּאַרן לאַנד, די פּאַראייניקטע שטאַטן.

די מיטגלידער פון דער געזעלשאַפט זענען ווי איין משפּחה, וואָס פּרייט זיך אויף אירע שמחות און טרויערט, ווען, חלילה, ס׳טרעפט ביי איר אַן אומגליקס־פאַל. ס׳ווערט דערטיילט די מיטגלידער מעדיצינישע הילף, פּאַר זייער ני־דעריקע אָפּצאָלן, ס׳ווערן אַראַנזשירט לויות אין פּאָל פון טויט פון אַ מיטגליד, אָדער ווער פון דער משפּחה, און מ׳וואָרגט אויך פּאַר אַ קבר.

די געזעלשאפט פירט אַ קולטור־טעטיקייט, אַרגאַניזירנדיק לעקציעס און פאַרשיידענע קולטור־אונטערנעמונגען, אויף וועלכע מ׳באַקענט די מיטגלידער מיט דער יידישער קולטור, מיט דער יידישער ליטעראַטור, אַנהייבנדיק פון די קלאַסיקערס, ווי: מענדעלע, שלום־עליכם און י. ל. פרץ, ביז צו די לעצטע. ס׳וועט סטימולירט דאָס פאַרשפרייטן פון ביכער, אין יידיש און ענגליש, פון יידישע און אַנדערע שרייבערס. די געזעל־שאפט גלייבט, אַז די צוקונפט פון יידישן פאָלק ליגט אין איינפלאַנצן אין דער יידישער יוגנט יידישע קולטור־ווערטן אין יידיש און אין ענגליש. ס׳וועט דערפאַר מער גרויסן פאַר אַ קולטורעלער טעטיקייט, ווי לעקציעס, קאָנצערטן און דיסקוסיעס.

די געזעלשאפט באַטייליקט זיך אין פאַרשיידענע אָקציעס און דיסקוסיעס, וואָס זענען נוגע, ראשית־כל — דעם יידישן פאָלק, און שנית — דעם אַמעריקאַנער פאָלק, אַזוי, למשל, דאָס זי, צוזאַמען מיט די אַנדערע געזעלשאפטן פון דעם מין, מיט וועלכע זי קאָאָפערירט, גענומען שטעלונג און געלאָזט הערן איר קול קעגן דער האַקנקרייץ־מגיפה, וואָס איז אויסגעבראכן אין דייטשלאַנד אין דעצעמבער 1959. ס׳זעט נען גערופן גרויסן צו קאָאָפעראַציע אַלע יידישע אַרגאַני־זאַציעס קעגן דער רעגאַניזאַציע פון מערב־דייטשלאַנד און קעגן דער פאַרשפרייטונג פון אַנטיסעמיטיזם.

דער ערשטער „ביאַלער הילפס־קאָמיטעט״ איז געשאפן געוואָרן ביים אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, און האָט עקסיסטירט אַן איבערראיש עטלעכע יאָר. געגרינדעט דעם הילפס־קאָמיטעט האָבן דער „ביאַלער ברענטש״ און די „ביא־לער סאסייטי״. דער הילפס־קאָמיטעט פלעגט, פון צייט צו צייט, אַריינשיקן קיין ביאַלע געוויסע געלט־סומעס לטובת דעם יידישן שפיטאָל און צום צעטיילן צווישן דער נויטבאַדערפט־קער באַפעלקערונג.

מיטן אַרגאַניזירן אויפסניי אין יאָר 1937 דעם „ביאַלער צענטראַל־פאַראייניקטן הילפס־קאָמיטעט״, איז באַנייט געוואָרן די סיסטעמאַטישע הילפס־טעטיקייט פאַר אונדזער עבוירן־טאָט ביאַלע. דער הילפס־קאָמיטעט האָט כסדר געשטיצט דעם יידישן שפיטאָל, בית־לחם, מושב־זקנים, „טאָז״ און „קולטור־ליגע״. דער קאָמיטעט פלעגט אויך באַזאָרגן אויף יעדן ערב פסח עטלעכע הונדערט דאָלאַר אויף מעות חיטין.

נאָכן חורבן פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, האָט דער „ביאַלער צענטראַל־פאַראייניקטער הילפס־קאָמיטעט״ זיך צוגענו־מען צו דער טעטיקייט מיט מער שוווּנג, און דערגרייכט צו די ביאַלער אומעטום, וווּ נאָר ס׳איז נויטיק געווען און פון וואַנען נאָר דער קאָמיטעט האָט באַקומען אַ וועגדונג וועגן הילף.

מיר וועלן דאָ ציטירן נאָר עטלעכע ציפערן פון דער הילפס־אַקציע, וואָס איז אַנגענפירט געוואָרן דורכן הילפס־קאָמיטעט אין די דריי יאָר, פון 1948 ביז 1951.

קיין ישראל זענען געשיקט געוואָרן בערך 700 שפייז־פאַקעטן.

אין פאַריז איז געהאלפן געוואָרן גרינדן אַ ליי־און שפאַר־קאַסע פאַר די פרישע עמיגראַנטן פון אונדזערע לאַנדסלייט, און דורך „אַרט״ זענען אַהין געשיקט געוואָרן 10 נייַ־מאַשינען.

קיין פוילן און קיין דייטשלאַנד זענען געשיקט געוואָרן צו די לאַנדסלייט מדזיקאַמענטן, לויט די צוגעשיקטע רע־צעפטן. ס׳איז געגעבן געוואָרן פינאַנציעלע הילף צו די לאַנדסלייט אין די לאַגערן, אין דייטשלאַנד, וואָס האָבן געהאַט אַ מעגלעכקייט אויסצוואַנדערן פון דאָרט, און האָבן נישט געהאַט דערצו די נויטיקע געלט־מיטלען.

ס׳איז געגעבן געוואָרן די ערשטע אונטערשטיצונג צו לאַנדסלייט, וואָס זענען געקומען קיין אַמעריקע.

ס׳איז בייגעשטייערט געוואָרן צו די קאַמפיינען פון „הס־תדרות״, „פאַראייניקטן יידישן אַפיל״ און אַנדערע יידישע הילפס־אַרגאַניזאַציעס.

אַרום און אַרום זענען אויסגעגעבן געוואָרן אין אַט די דריי יאָר בערך 13 טויזנט דאָלאָר.

דער „ביאַלער צענטראַל־פאַראייניקטער הילפס־קאָמיטעט״ האָט אָקציפטירט די פראָפאָזיציע פון די לאַנדסלייט אין ישראל וועגן פאַראייביקן דעם אַנדענק פון אונדזער חרוב געוואָרענער עבוירן־שטאָט ביאַלע, דורך אויפשטעלן אין ישראל אַ גמילות חסד־קאַסע, וואָס איר אויפגאַבע זאָל זיין צו העלפן, אויך אַ קאָנסטרוקטיוון אופן די ביאַלער לאַנדסלייט אין ישראל, בעיקר די נייע עולים. ווי נאָר די קאַסע איז געשאפן געוואָרן, האָט דער הילפס־קאָמיטעט אַריינגעשיקט אַ באַדייטנדיקע סומע, און ער באַמיט זיך, אַז אויך להבא זאָל די קאַסע באַקומען אַ צופלוס פון געלט־מיטלען, וואָס זאָל איר דערמעגלעכן צו דערפילן די נויטן פון די ביאַלער לאַנדסלייט אין ישראל.

דאָס געלט פאַר די הילפס־צוועקן וועט געשאפן אויף פאַרשיידענע וועגן, ווי: בייַשטייערונגען פון די לאַנדסלייט און פון פאַרשיידענע אונטערנעמונגען, וואָס וועלן איינגעאַרדנט דורכן קאָמיטעט.

דער הילפס־קאָמיטעט איז אין קאָנטאַקט מיט די לאַנדס־לייט מחוץ ניו־יאָרק, ווי: טשיקאַגאָ, דעטרויט, קליוולאַנד, פי־לאַדעלפיא, לאס־אַנדזשעלעס און אַפילו מאָנטרעאל (קאַנאַדע).

די ביאַלער לאַנדסלייט אין אַמעריקע האָבן אַ גרונט שטאָלץ צו זיין מיט זייער הילפס־טעטיקייט, מיט וועלכער זיי גייען אָן שוין באַלד אַ האַלבן יאָרהונדערט.

היינט צו טאָג פירן אָן מיטן „ביאַלער צענטראַל־פאַראיי־ניקטן הילפס־קאָמיטעט״ אין ניו־יאָרק: פאַרזיצער — סעם זיידמאַן; וויצע־פאַרזיצערס — דזשעק גאלד, מאריס סינגער, עליע מאַרקס, גיטל סטערן; פינאַנץ־סעקרעטאַר — אברהם לערנער; פראָטאָקאָל־סעקרעטאַר — יונה שטיינמאַן; קאַסי־רער — דזשעק גאלד; פאַרוואַלטונגס־קאָמיטעט: מאטל ראזנ־צווייג, חיים בראדאטש, שרה אדלער, יעקב ראזנבוים, חיים ווייַנגלעס, פיליפ גאלד, איידא טשארני, וויליאם שוסטער, מאריס וואלעצקי, נחמן גליקסבערג.

1960.

באַאַרבעט אויפן סמך פון די דרוק־אויסגאַבעס, וואָס זענען אַרויסגעגעבן געוואָרן דורך די לאַנדסלייט אין ניו־יאָרק און צוגע־שיקטן מאַטעריאַל פון: חיים ווייַנגלעס, סעם זיידמאַן, יאנקל ראזען, שרה אדלער א״א.

ב. לאס־אנדזשעלעס

ווי ס׳רוב יידישע עמיגראַנטן, וואָס זענען אָנגעקומען קיין צפון־אַמעריקע, אַזוי האָבן אויך די אָנגעקומענע ביאַלער זיך באַזעצט אין מזרח־טייל פון די פֿאַראייניקטע־שטאַטן. אין די קריזיס־יאָרן אין אַמעריקע, פון 1929, הייבט זיך אָן אַן איבערוואַנדערונג פון בזרח צו מערב. באַוונדערט קומט צום אויסדרוק די איבערוואַנדערונג אין די ערשטע יאָרן פון דער צווייטער וועלט־מלחמה. אין דעם זין איז די יידישע באַפעלקערונג נישט געבליבן הינטערשטעליק. מאָסן יידן זענען אָנגעקומען קיין לאָס־אָנדזשעלעס און ביי היינטיקן טאָג עקסיסטירט שוין דאָרט אַ שיינע יידישע קהילה, וואָס פירט אָן אַ שטאַרקע קולטורעלע טעזיקייט.

אויך געוויסע ביאַלער האָבן אַריבערגעוואַנדערט קיין לאָס־אנדזשעלעס. ציפעליק האָב איך זיך אָנגעטראָפן מיט נאכקע פעלדמאַן, וואָס האָט מיר אויסגערעכנט וויפל ביאַלער ס׳גיבט אין לאס־אנדזשעלעס, און ער האָט פֿאַרגעסן שלאָגן צו אַרגאַניזירן אַ ביאַלער לאַנדסמאַנשאַפט.

זיצנדיק אַמאָל ביי מיין שוועסטער, איז געקומען צו גאַסט מאָקס בורגמאן מיט זיין פריינד, וועלכן מ׳האָט פֿאַר מיר פֿאַרגעשטעלט ווי יאָסל זייד. זיין שטימע האָב איך גלייך דערקאַנט, ווייל יאָסעלע זייד איז געווען אַ משורר ביים ביאַלער חזן אין שול. אין מיינע יאָרן איז ער געווען דער ליבלינג פון חזן און פון גאַנץ ביאַלע. אויך בעת דער באַגעגעניש האָבן מיר געמוסן רעדן וועגן גרינדן אַ לאַנדסמאַנשאַפט. צוליב דעם, וואָס אַ סך ביאַלער זענען טעטיק אין פֿאַרשיידענע אַרגאַניזאַציעס, איז דערפון גאָרנישט ארויסגעקומען.

ס׳האָט זיך אונטערגעוקט דער סוף פון דער צווייטער וועלט־מלחמה. סוף 1945 האָבן געמוסן אָנקומען די שרעק־לעכע ידיעות פון אייראָפּע. פון קרובים האָבן מיר זיך דערוווסט. אַז אין געוויסע לאָגערן אין דייטשלאַנד געפינען זיך ביאַלער, וואָס נייטיקן זיך אין הילף. מיר האָבן ווידער אָנגעהויבן רעדן וועגן אַ לאַנדסמאַנשאַפט. צופעליק איז דעמאָלט צו אונדז אַראָפּגעקומען אויף אַ באַזוך פון ניו־יאָרק דער לאַנדסמאַן, אהרן גאלד ע״ה, אַ מענטש אָן אידעאַליסט, וואָס האָט זיך מקריב געווען פֿאַר מענטשן אין פֿאַרגעסן זיינע פֿערזונלעכע ענינים, אַ יונאַן־טויער מיט אַרגאַניזאַטאָרישע פעאיקייטן. ס׳איז געווען אַ זכיה פֿאַר אונדז ביאַלער צו האָבן אָזעלכן אין אונדזערע ריייען. ער האָט דאָס אָנגעהויבן אַרגאַניזירן די ביאַלער אין לאָס־אנדזשעלעס.

דער ערשטער מיטינג איז פֿאַרגעקומען אין מאי 1947, אין הויז פון מאשע און סעם ווירשופ. ווי אַ פֿרעזידענט איז אויסגעקליבן געווארן נאכקע פעלדמאן. פֿאַר סעקרעטאַרין האָבן מיר אויסגעוויילט אינע וואלף; הגם אַ געבוירענע אַמעריקאַנערין, אָבער ווי אַ געוועזענע סעקרעטאַרין ביי דער לאַנדסמאַנשאַפט אין טשיקאַגאָ, האָט זי זיך זייער אויסגעצייכנט אין דער אַרבעט. איך בין אויסגעוויילט געווארן אָנצופירן מיט דער הילפס־טעטיקייט.

מיר זענען צוגעטראָטן צו אונדזער אַרבעט, און ראשית־כל אָנגעהויבן אַ קאַרעספאָנדענץ מיטן ביאַלער קאָמיטעט אין לאָגער לאנדסבערג (דייטשלאַנד). מיר האָבן אויסגעפונען אין אַמעריקע קרובים פון די לאַנדסלייט אין דייטשלאַנד און געהאָלפן זיי אָנבינדן אַ קאָנטאַקט.

אָזוי ווי די צאָל ביאַלער אין לאָס־אנדזשעלעס איז אַ קליינע, האָבן מיר צוגעצויגן צו דער אַרבעט פרייַנד, און געוראפן אונדזער אַרגאַניזאַציע „ביאַלער און אומגעגנט הילפס־פֿאַראיין״.

א׳נדזער ערשטן באַנקעט האָבן מיר אייַנגעאָרדנט אין יאָר 1948 אין „אד פעלאס טעמפל״. ס׳זענען געקומען לאַנדסלייט און פרייַנד. מיר האָבן געהאָט אַ פינאַנציעלן דערפאָלג און פֿאַרשטאַרקט דעם קיום פון אונדזער לאַנדסמאַנשאַפט.

מיר האָבן זיך פֿאַרפליכטעט בייצושטייַערן 1200 דאָלאָר פֿאַרן ישראל־קאַמפיין אין אין די ערשטע דריי יאָר פון אונדזער עקסיסטענץ האָבן מיר צוגעטראָגן צו די געלט־קאמפיינען פון דער ביאַלער צענטראַלער הילפס־אַרגאַניזאַציע אין ניו־יאָרק, קרוב 1000 דאָלאָר.

נאָכן טויט פון אונדזער לאַנדסמאַן נאכקע פעלדמאן, האָבן מיר אויסגעוויילט פֿאַר אונדזער פרעזידענט מאקס שטיינגן. מיר זענען אָנגעגאַנגען מיט אונדזער הילף פֿאַר די לאַנדסלייט, ווו נאָר זיי האָבן זיך אין דעם געוויטיקט. מיר האָבן געשיקט שפייז און קליידער צו יעדן איינעם, וואָס האָט זיך צו אונדז געוואָנדן, און קיינעם נישט אָפּגעזאָגט אונדזער הילף.

מיטן אָנקום קיין לאָס־אָנדזשעלעס פון יעקב קאָהאַן, האָט זיך אָנגעהויבן אַ ניי קאַפּיטל אין אונדזער טעטיקייט. מיט זיינע אַרגאַניזאַטאָרישע פעאיקייטן און מיט זיין גערער־חסידישן ברען, האָט זיך יעקב אַריינגעוואָרפן אין דער אַרבעט אין באַווייזן אַוועקצושטעלן די ביאַלער לאַנדסמאַנשאַפט אין לאָס־אנדזשעלעס צווישן די שענסטע אינסטיטוציעס אין שטאָט. נאָכן פלוצעמדיקן טויט פון מאקס שטיין, איז יעקב קאָהאַן אויסגעוויילט געווארן דורך אונדז פֿאַרן פרעזידענט פון דער ביאַלער לאַנדסמאַנשאַפט.

יעקב קאָהאַן ברענגט אַריין לעבעדיקייט אין אונדזערע מיטינגען, וואָס קומען פֿאַר איין מאָל אין חודש. יעדעס מאָל קומט דער מיטינג פֿאַר אין הייז פון אַן אַנדער לאַנדסמאַן, וווּ מיר פֿאַרברענגען ביי געדעקטע טישן אין אַ היימיש־פריינדלעכער סביבה. ס׳אַנטוויקלט זיך אַ פריינדשאַפט צווישן די חברים, און ס׳ווערן אָפּילו געשלאָסן שותפותדיקע געשעפטן.

מיר שיקן געלט פֿאַר דער לייקאָסע, סאָציאַלן פֿאַנד און סקאלערשיפ (סטיפענדיע)־פֿאַנד פון די לאַנדסלייט אין ישראל. מיר שיקן אַהין אויך הילף צו יחידים, וואָס צוליב געוויסע סיבות קאָנען זיי נישט אָנקומען צום דערמאָנטן סאָציאַלן פאַנד.

מיר באַטייליקן זיך ווי אַן אַרגאַניזאַציע אין אַ סך אונטער־נעמונגען פון דעם היגן יידישן לעבן, ווי אין די פֿאַרשיידענע קאמפיינען, און גאָר באַזונדערס אָקטיוו זענען מיר פֿאַרן

„ההסתדרות"־קאמפיין. מיר, די קליינע גרופּע ביאַלער, זענען געווארן אַ שם־דבר אין לאָס־אנדזשעלעס.

אין אַנערקענונג פֿון דער גרויסער אַקטיוויטעט פון אונדזער פֿרעזידענט יעקב קאַהאַן, האָבן מיר איינגעאָרדנט אין מאי 1954 לכבוד אים אַן אימפּאָזאַנטן אָונט און אַרויסגעגעבן אַ זשורנאַל. די אונטערנעמונג, וואָס איז געקרוינט געווארן מיט אַ שיינעם דערפאָלג, האָט אַרויסגערופן אַן אָפּקלאַנג אין יידישן לאָס־אנדזשעלעס. מ'האָט פּשוט באַוווּנדערט, ווי אַזוי אַזאַ קליינע גרופּע, ווי די ביאַלער, האָט באַווּיזן דורכצופֿירן אַזאַ אינהאַלטסרייכן אָונט.

אונדזער אַקטיוויטעט איז פֿאַרבונדן מיט פול מיט גייסטיקן אינהאַלט. מיר פֿייערן יום־טובֿים, אין באַזונדערס איז שוין ביי אונדז אַ טראַדיציע צו פֿייערן חנוכה אין הויז פון דער משפּחה כהן. ס'קומט דאָרט פֿאָר אַ טראַדיציאָנעל חנוכה־ליכט־בענטשן, דערבייַ ווערט געשאַפֿן אַ גרעסערע סומע געלט פֿאַר אונדזער טעטיקייט.

אין אונדזער קולטור־טעטיקייט נעמט אַ גרויסן אַנטייל אינדזער יאָסל זייד. כמעט אַלע קולטור־פֿראַגראַמען ביי אונדזערע אונטערנעמונגען, ווערן דורך אים צוגעגרייט. ביי אַלע מיטינגען איז יאָסל זייד דער שרייבער, לייענער און זינגער.

פֿרוי רעי קאַהאַן, די פֿרוי פון אונדזער פֿרעזידענט, ווי די פינאַנץ־סעקרעטאַרין אין אונדזער לאַנדסמאַנשאַפֿט, איז ביז גאָר טעטיק. זי אַנאָנסירט דאָס אונדזערע מיטינגען און אַנדערע שמחות.

סעם ווירשופ איז קאָסירער זינט ס'איז געגרינדעט געווארן די לאַנדסמאַנשאַפֿט, און ער איז דאָס דער שיקער פון פאַקטן.

וועג מיר בליקן צוריק אויף אונדזער צען־יאָריקער טעטיקייט, מוזן מיר מודה זיין, אַז מיר האָבן ביים אָנהייב נישט גאָר חלומט, אַז אַזאַ קליין הייפּעלע מענטשן וועט אומ־שטאַנד זיין אָנצופֿירן אַז פֿאַרצוויגטע אַרבעט. מיר האָבן דעמאָלט נישט געטרוימט, אַז מיר וועלן זיך קאָנען פֿאַרמעסטן מיט די עלטערע און אַ סך גרעסערע לאַנדסמאַנשאַפֿטן אין לאָס־אנדזשעלעס. די דאָזיקע פֿאַרצוויגטע אַרבעט איז צו פֿאַרדאַנקען דער איבערגעבנקייט פון פֿרעזידענט, אָלע אונדזערע חברים, חברות און פֿריינד, וואָס האָבן אונדז געהאָלפֿן און העלפֿן אויך וווייטער אין אונדזער אַרבעט.

דוד נאָרדאָן.
1958

יעקב אראנאוויטש בוענאס־איירעס / אין ארגענטינע

דער ערשטער ביאַלער, וואָס האָט באַטראַטן דעם אַרגענטינער באָדן איז געווען משה יוסטמאַן, באַקאַנט אין ביאַלע ווי משה איידל דער ווענשינס, וואָס פלעגט וואַשן וועש אין די בעלי־בתישע הייזער אין שטאָט. משה, אַ יתום, אַן אַ פאָטער, איז גאָר יונג געווארן אַ שוסטער, און אין די ערשטע יאָרן פון דעם יאָרהונדערט איז ער אָוועק קיין רוסלאַנד. דאָרט האָט ער געאַרבעט און פֿאַליטיש רייף געווארן. ער איז פֿאַרקאַפּט געווארן פון דעם רעוואָלוציאָנערן שטורעם, וואָס האָט זיך אין יענע יאָרן געטראָגן איבער רוסלאַנד. ער איז צוגעשטאַנען צו דער אַנארכיסטישער באַוועגונג און געווארן אַן אָקטיוויסט טויער פֿאַר אָט דער אידעע. נאָך אַ פֿאָר יאָר אָפּזיין אין רוסלאַנד קומט ער צוריק קיין ביאַלע, וווּ ער אַרגאַניזירט די אַנארכיסטישע גרופּע.

די אַנארכיסטן זענען, ווי אַנדערע רעוואָלוציאָנערע ריכטונגען, שטאַרק פֿאַרפֿאָלגט געווארן פון דער צאַרישער מאַכט. אַ סך פון זיי זענען אַרעסטירט געווארן, אַנדערע האָבן עמיגרירט קיין אויסלאַנד, און צווישן זיי אויך משה יוסטמאן.

אין יאָר 1906 קומט משה איידלס קיין בוענאָס־אייראס. ער קומט צוזאַמען מיט זיינס אַ שוועסטערקינד, אַ מיידל פון בריסק. אַזוי ווי דאָס מיידל האָט נישט געוואָלט בלייבן אין בוענאָס־אייראס, וווּ ס'האָט דעמאָלט געהערשט דער פֿרויען־האַנדל, האָט משה זי אָפּגעפֿירט צו אירער אַ שוועסטער אין דער וווייטער קאָלאָניע „קלארא", אין דער פראָווינץ ענטרע־יאָס. צוליב די קאָמוניקאַציע־שוועריקייטן אין יענע יאָרן האָט משה נישט געקאָנט באַלד צוריקקערן קיין בוענאָס־אייראס און געמוזט דאָרט בלייבן אַ געוויסע צייט.

דער ערשטער ביאַלער, וואָס האָט באַטראַטן דעם אַרגענטינער באָדן איז געווען משה יוסטמאַן, באַקאַנט אין ביאַלע ווי משה איידל דער ווענשינס, וואָס פלעגט וואַשן וועש אין די בעלי־בתישע הייזער אין שטאָט. משה, אַ יתום, אַן אַ פאָטער, איז גאָר יונג געווארן אַ שוסטער, און אין די ערשטע יאָרן פון דעם יאָרהונדערט איז ער אָוועק קיין רוסלאַנד. דאָרט האָט ער געאַרבעט און פֿאַליטיש רייף געווארן. ער איז פֿאַרקאַפּט געווארן פון דעם רעוואָלוציאָנערן שטורעם, וואָס האָט זיך אין יענע יאָרן געטראָגן איבער רוסלאַנד. ער איז צוגעשטאַנען צו דער אַנארכיסטישער באַוועגונג און געווארן אַן אָקטיוויסט טויער פֿאַר אָט דער אידעע. נאָך אַ פֿאָר יאָר אָפּזיין אין רוסלאַנד קומט ער צוריק קיין ביאַלע, וווּ ער אַרגאַניזירט די אַנארכיסטישע גרופּע.

די אַנארכיסטן זענען, ווי אַנדערע רעוואָלוציאָנערע ריכטונגען, שטאַרק פֿאַרפֿאָלגט געווארן פון דער צאַרישער מאַכט. אַ סך פון זיי זענען אַרעסטירט געווארן, אַנדערע האָבן עמיגרירט קיין אויסלאַנד, און צווישן זיי אויך משה יוסטמאן.

אין יאָר 1906 קומט משה איידלס קיין בוענאָס־אייראס. ער קומט צוזאַמען מיט זיינס אַ שוועסטערקינד, אַ מיידל פון בריסק. אַזוי ווי דאָס מיידל האָט נישט געוואָלט בלייבן אין בוענאָס־אייראס, וווּ ס'האָט דעמאָלט געהערשט דער פֿרויען־האַנדל, האָט משה זי אָפּגעפֿירט צו אירער אַ שוועסטער אין דער וווייטער קאָלאָניע „קלארא", אין דער פראָווינץ ענטרע־יאָס. צוליב די קאָמוניקאַציע־שוועריקייטן אין יענע יאָרן האָט משה נישט געקאָנט באַלד צוריקקערן קיין בוענאָס־אייראס און געמוזט דאָרט בלייבן אַ געוויסע צייט.

אין דער קאָלאָניע האָט משה נישט געפונען קיין באַפֿרידיקונג און ער איז אַוועק אין שטעטל קאפישוא. געפינענדיק זיך דאָרט אין אַ שוועריקן עקאָנאָמישן מצב איז ער אַריין אַר־בעטן אין אַ געשעפט. נאָך אַ קורצער צייט פֿאַרלאָזט משה דאָס געשעפט און קומט אַן אין אַ שוך־וואַרשטאַט, וווּ צוליב זיינע פֿאַך־קענטענישן וועלט ער באַשטימט פֿאַרן אָנפֿירער פון וואַרשטאַט. אין יאָר 1908 האָט ער דאָרט חתונה מיט אַ טאָכ־טער פון אַ קאָלאָניסט און ער עפֿנט אַ שוך־געשעפט אין יענעם שטעטל. דער שוועכער עקאָנאָמישער קריזיס, וואָס איז אויסגעבראָכן אין די קאָלאָניעס האָט זיך שווער אָפּגעשפּרונגן אויף די געשעפטן אין די נאָענטע שטעטלעך. משה האָט ליקווי־דירט זיין געשעפט און איז אַריבערגעפֿאָרן אין אַ גרעסערער שטאָט, וווּ ער האָט זיך ווידער גענומען צום האַנדל.

יאָרן זענען געלאָפֿן, משה האָט דורכגעמאַכט גוטע און שלעכטע צייטן, ווי אַ סך אַנדערע אין אַרגענטינע. אין יאָר 1942 ציט ער זיך איבער קיין בוענאָס־אייראס, וווּ ער גיט זיך אָפּ מיט האַנדל, שיקנדיק פֿאַרשיידענע אַרטיקלען אין די פראָווינץ־שטעט. דערווייל זענען זיין און טעכטער געוואַקסן, עלטער געוואָרן, חתונה געהאַט, געבויט אייגענע היימען, און גיבן זיך אָפּ מיט מסחר. די לעצטע פֿאָר יאָר איז משה שוין אַ פענסיאָנירטער און באַקומט, לויט די היגע געזעצן, אַ געוויסן חודשלעכן געהאַלט פון דער רעגירונג.

אין יאָר 1910 האָט משה אַראָפּגעבראַכט זיין יונגערן ברודער, וועלכער האָט דאָ חתונה געהאַט און זיך באַזעצט אין אַ קאָלאָניע, לעבן שטעטל באַסילבאַסאָ. אין דער קאָלאָניע געפינט ער זיך ביז היינט און פירט אַ שיין יידיש לעבן.

פון די ערשטע ביאַלער עמיגראַנטן אין אַרגענטינע איז געווען חיליש ראזנוואַרצל, אַ זון פון בערקע און חיה האדל פון ביאַלע. בעקומען איז ער קיין אַרגענטינע אין יאָר 1909, איבערלאַזנדיק אין ביאַלע אַ פרוי מיט צוויי קינדער. די סיבה פון זיין עמיגרירן פון ביאַלע איז מיר נישט באַקאַנט און אַ ביסל אומפאַרשטענדלעך, ווייל ער האָט געהערט צו די חסידישע קרייזן, וואָס זענען אין יענע יאָרן נישט געווען וויליק צו עמיגרירן פון ביאַלע. חילים איז דאָ געשטאָרבן. זיין זון שלמהלע, אַ קאַמאַש־שטעפער איז, ווי אַ סך אַנדערע ביאַלער, געקומען קיין אַרגענטינע אין די צוואַנציקער יאָרן פון הייַנטיקן יאָרהונדערט צוליב דעם אַנטיסעמיטישן רעזשים אין פוילן, און צוליב דער שלעכטער ווירטשאַפטלעכער לאַגע פון די יידן דאָרט. זייענדיק דאָ אַ שטיקל צייט האָט ער אַראָפגעברענגט פון ביאַלע זיין כלה, חתונה געהאַט און זיך איינגעאַרדנט לויט די מעגלעכקייטן פון יענער צייט.

אין די ערשטע יאָרן נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט פון ביאַלע אויסגעוואַנדערט קיין אַרגענטינע חיים ראזנזאַמען (צונאַמען קראקוס) ער איז דאָ געשטאָרבן אין די דריי־סיקער יאָרן.

עטלעכע יאָר נאָך דער באַלשעוויסטישער אינוואַזיע אין פוילן, איז קיין בועאַנאָס־איירעס אָנגעקומען דער סטאַליער שאַמע (שמאי) פרידמאן. ער האָט געאַרבעט ביי זיין פאָך, צייטן זענען דעמאָלט געווען זייער שלעכטע און ער האָט ווייניק פאַרדינט. אין אַ שטיקל צייט אַרום האָט ער דאָך אַריבערגעזומען אַהער זיין פרוי און די קינדער. אָלע צוזאַמען האָבן דאָ דורכגעמאַכט שוועריע צייטן. די קינדער זענען אונטערגעוואַקסן, געזומען פאַרדינען און דאָס לעבן איז לייכטער געווארן. שפעטער נעמען די קינדער האַנדלען און ס׳געלונגט זיי צו קומען צו אַ ביסל געלט. שאַמע האָט נאָך אָלץ געאַרבעט ביז צו זיין פאָך, אָבער זעלבסטשטענדיק אויף אַ קלייניגם מאַסשטאַב. ס׳קומט אונטער די צוויי־טע וועלט־מלחמה, די קינדער פאַרלייגן אַ שיינעם וואַרשטאַט פון פרויען־וועש און באַשעפטיקן אַ צאָל אַרבעטאָרינס. שאַמע פאַרלאָזט דאָס סטאַליריי־ער און הייבט אָן מיטאַרבעטן אין געשעפט פון די קינדער. ס׳וועט אַ ביסל בעסער און מ׳לעבט נישט בלויז פאַר זיך, נאָר מ׳געדענקט אויך אָן קרובים און באַקאַנטע.

אין יאָר 1925 איז געקומען קיין בועאַנאָס־איירעס וואלוויש שאר מיט זיין פרוי, אָן אקושערקע. זיין פרוי האָט דאָ פראַקטיצירט אין איר פראַפעסיע מיט גרויס דערפאָלג, און וואלוויש האָט זיך גענומען צו מסחר. אין יאָר 1947 איז פרוי שאר געשטאָרבן.

אין די יאָרן 1925/6 זענען אַהער געקומען עטלעכע ביאַלער. די מערהייט נישט פאַרהייראָטע. פאַכלייט האָבן באַקומען באַשעפטיקונג אין זייערע פאַכן און ניט־פאַכלייט האָבן זיך געזומען צום פעדלען (אַרומפאָרן מיט ביסלעך סחורה איבער דערפער און אַרומגיין איבער הייזער מיט סחורה). אָלע האָבן דורכגעמאַכט שוועריע צייטן ביז זיי האָבן זיך צו עפעס דערשלאָגן.

זעקס פון די געקומענע ביאַלער אין די יאָרן 1925/6 האָבן פאַרלאָזט דאָס לאַנד, לאָזנדיק זיך אומלעגאַל קיין צפון־אַמעריקע. דאָס איז געשען צוליב דער שוועריער ווירטשאַפטלעכער לאַגע, וואָס האָט דעמאָלט געהערשט אין אַרגענטינע. פיר פון דער גרופע איז געלונגען זיך צו דערשלאָגן קיין ניו־יאָרק צו זייערע קרובים. צוויי פון אָט דער גרופע זענען פאַרהאַלטן געווארן אין קובא און זענען צוריקגעשיקט געווארן קיין אַרגענטינע.

איינער פון די צוויי צוריקגעשיקטע איז שפעטער אַוועק קיין מאַנטעווידעא (אורוגוויי). דאָס איז אַ געוויסער בערל נוכאוויטש, וואָס איז בשעתו געווען אַ קעלנער אין אקולעס רעסטאַראַן אין ביאַלע. נישט זייענדיק קיין פאַכמאַן האָט דער דערמאָנטער בערל דורכגעמאַכט אין אורוגוויי שוועריע צייטן. ער ברענגט אַראָפּ די פרוי מיט די קינדער, און מיט דער צייט בעסערט זיך ביי אים די לאַגע. די קינדער ווערן גרויס, לערנען און העלפן צו צו דער פרנסה. די לעצטע יאָרן איז ער אַדאַנק די קינדערס הילף רייך געווארן, באַזיצנדיק אַ גרויס קאַנפעקציע־געשעפט. זיין זון האָט חתונה געהאַט און צוזאַמען מיט זיין פרוי אָפּגעפאָרן, ווי חלוצים, קיין ישראל.

אין מאַנטעווידעא געפינען זיך נאָך דריי ביאַלער פאַמיליעס. איינע פון זיי איז די פאַמיליע פון לייבל פייגנבוים (זיליע סטאַליערס אַ זון).

ענדע 1928 קומט קיין אַרגענטינע די גרעסטע גרופע ביאַלער, ביי אַ 15 פערזאָן, כמעט אָלע נישט פאַרהייראָטע. ווידער דאָס זעלבע, יעדער זוכט אַרבעט ביי זיין פאָך. נישט־פאַכלייט טוען אָלץ וואָס ס׳לאָזט זיך, כדי, ביי דער שווערער ווירטשאַפטלעכער לאַגע, וואָס האָט געהערשט אין לאַנד, צו פאַרדינען אויפן לעבן. עטלעכע פון די פריש־געקומענע האָבן נישט געקאָנט דורכהאַלטן דעם שווערן גרעאַנגל פאַרן קיום און זענען צוריקגעפאָרן קיין ביאַלע.

אין יאָר 1929 איז אַ גרופּע ביאַלער געפאָרן קיין דרום־אַמעריקע, צווישן זיי איך איינער — קיין אַרגענטינע, די איבעריקע זענען אויסגעשטיגן אין בראַזיל, וווּ ביי היינטיקן טאָג געפינען זיך בערך 15—20 ביאַלער פאַמיליעס.

אין יאָר 1931 איז געקומען פון ביאַלע קיין בועאַנאָס־איירעס דער ביאַלער משה פערל מיט זיין פאַמיליע. דאָ האָט זיך שוין דעמאָלט געפונען זיין ברודער יוסף ס׳קומט אויך זלמן גאטליב מיט זיין פרוי (פון די פערלס). משה פערל האָט געבערנגט מיט זיך פון וואַרשע מאַשינען צו פראַדוצירן באַשטעק, אָבער ער האָט דאָ אָנגעוגט שוועריע יאָרן דורכגעמאַכט ביז זיין פראַדוקציע איז אָנערקענט און אָנגענומען געווארן. ביז אים פלעגט מען די זאַכן ברענגען פון אויסלאַנד.

פאַרן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, ממש מיט דער לעצטער שיף, איז אָנגעקומען נחמן גליקסבערג.

די צייט איז געפאָלאָן, אָלע האָבן זיך צוביסלעך אַרויפּגעאַרבעט, מ׳האָט אַראָפּגעבראַכט די פרויען מיט די קינדער, כלות, אַנדערע האָבן דאָ חתונה געהאַט, פאַמיליעס האָבן זיך פאַרגרעסערט און זיך איינגעבירגערט. בעת דער צווייטער וועלט־מלחמה האָט זיך די ווירטשאַפטלעכע לאַגע אין לאַנד

פֿאַרבעסערט און במילא האָט זיך דאָס גינסטיק אויסגעווירקט ביי די עמיגראַנטן.

נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה זענען אַהער אָנגעקומען עטלעכע ביאַלער, ווי: איצעלע פרידמאַן, צבי יאָוואר א״א, וואָס האָבן באַווייזן זיך אייגנצוארדענען.

אין פֿאַרלויף פון די לעצטע 25 יאָר האָט זיך די צאָל ביאַלער אין אַרגענטינע היפש פֿאַרגרעסערט, כן ירבו. מ׳האָט חתונה געמאַכט קינדער, וואָס בילדן שוין אַליין זעלבסטשטענדיקע פֿאַמיליעס, אַזוי אַז ס׳זענען שוין פֿאַראַן דאָ דריי דורות ביאַלער.

לויט מיין אָפּשאַצונג זענען אין אַרגענטינע פֿאַראַן בערך 200 ביאַלער פֿאַמיליעס. די ביאַלער זענען באַשעפטיקט אין פֿאַרשיידענע מלאכות, אין האַנדל און אין דער אינדוסטריע, אָבער אַלץ אין קליינעם פֿאַרנעם, ווי: שניידעריי, מעבל־סטאַליעריי, שטיקעריי, שטעפעריי, לעדער־און מעטאַל־אויסאַרבעטונגען. די מערהייט איז זעלבסטשטענדיק און נאָר אַ קליינער פּראָצענט ביאַלער אַרבעט ביי אַנדערע. פֿאַראַן ביאַלער, וואָס פֿאַרמאָגן שיינע געשעפטן אין די צענטראַלע גאַסן פון בועאַנאָס־אייראָס. אַ סך האָבן אייגענע ווּוינונגען, וואָס איז נישט פון די לייכטע זאַכן דאָ צו דערגרייכן, און כמעט אַלע ביאַלער מאַכן אַ שיין לעבן.

אין גאַנצן איז אַ קליינע אָפּטייל פון ביאַלער אין אַרגענטינע, וואָס האָבן אַ פּראָפֿעסיע, אָבער אַ גרויסע אָפּטייל פון זיי האָבן אָנגעהויבן ווי אָרבעטער, אָדער אין קליין האַנדל. אַ גרויסע צאָל פון זיי זענען אַרומגעפאָרן מיט קאָפֿערס אויף די דערפֿער, ווי אויך אין שטעט, ביז זיי האָבן זיך אָנגעזעצט אין אַ פּאָסטאָפֿיס אָדער אַ קראָם. אַ גרויסע צאָל פון זיי זענען אויך אַרומגעפאָרן מיט אַ וואָגן, ווי אויך אין אַ מאָטאָר־וואָגן, ביז זיי האָבן זיך אָנגעזעצט אין אַ שטאָט, וואָס האָט זיי גוט פּאַסט.

אַ גרויסע צאָל פון ביאַלער זענען אויך אין דער אינדוסטריע, אין פֿאַבריקן פֿאַר קליידונג, אין שיך־פֿאַבריקן, אין פֿאַבריקן פֿאַר מעבל, אין פֿאַבריקן פֿאַר מאַשינען, אין פֿאַבריקן פֿאַר מעטאַל־וואָרג, אין פֿאַבריקן פֿאַר פּאַפּיר־וואָרג, אין פֿאַבריקן פֿאַר פּאַפּיר־קאַרטאָנען, אין פֿאַבריקן פֿאַר פּאַפּיר־זעקלעך, אין פֿאַבריקן פֿאַר פּאַפּיר־קעסטלעך, אין פֿאַבריקן פֿאַר פּאַפּיר־קאַפּס

אין פראנקרייך

די ערשטע ביאַלער יידן זענען געקומען קיין פּאַריז אין יאָר 1905, נאָכן דורכפאַל פון דער רעוואָלוציע אין רוסלאַנד.

די גרויסע עמיגראַציע פון ביאַלע קיין פראַנקרייך האָט זיך אָנגעהויבן אין יאָר 1919. כמעט אַלע ביאַלער האָבן זיך באַזעצט אין פּאַריז. די פריש־געקומענע ביאַלער זענען געווען באַשעפטיקט בײַ סטאַליערײַ, בײַטלמאַכערײַ, שנײַדערײַ, טאַפּע־צירערײַ אָן אַ גרויסער טײַל איז געווען מאַרק־העגדלער.

אין יאָר 1928 האָבן זיך געפונען אין פּאַריז בערך 60 ביאַלער און זײ האָבן אַרגאַניזירט אַ פאַראײן פּאַר קעגנזײ־טיקער הילף. בראש פון דעם פאַראײן זענען געשטאַנען: ערן־פאַרזיצער — בערנארד ליבערמאַן, פאַרזיצער — אבוש ליבער־מאַן, סעקרעטאַר — סימאן לעווין, קאַסירער — משה ריכטער, געהילפס־קאַסירער — טוכמינץ, סאַניטאַר — מאקס בלובערג, פאַרוואַלטונגס־מיטגלידער — פינגערהוט, רעוויזיאָנס־קאָמיסיע: זשאק גראדענר און זווירמאַן.

ביז דער מלחמה, אין יאָר 1939, האָט זיך די צאָל פון די פאַראײן־מיטגלידער פאַרגרעסערט ביז הונדערט. דער פאַראײן האָט געפירט אַ קולטורעלע און געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט. די לייקאַסע וואָס איז געגרינדעט געווארן בײַם פאַראײן האָט אַ סך געהאָלפן די ביאַלער לאַנדסלייט בײַם איינארדענען זיך אין פראַנקרייך.

פאַרשטייט זיך, אז דער חורבן וואָס האָט זיך אַראָפּגעלאָזט אויפן פראַנצייזישן יידנטום בעת דער צווייטער וועלט־מלחמה האָט נישט אויסגעמיטן די ביאַלער לאַנדסלייט. בערך 30 ביאַלער זענען דורך די דייטשן דעפּארטירט געווארן פון פראַנקרייך און זענען נאָך דער מלחמה נישט צוריקגעקומען. אַ געוויסער טייל פון די ביאַלער האָט זיך געראַטעוועט פון אומקום בעת דער דייטשער אָקופּאַציע פון פראַנקרייך דורך אַריבערגיין די גרענעצן פון שפּאַניע און שווייץ, ווי אויך דורך אויסוואַנדערן אין דער פרייער פראַנצייזישער זאָנע, אָדער קיין צפון־אַפריקע. ס׳זענען געווען ביאַלער, וואָס זענען אַריינגעפאַלן אין דער דייטשער גשפּאַנגנשאַפט ווי פראַנצייזישע זעלנער און זענען געבליבן לעבן.

נאָך דער מלחמה האָט אַ צאָל ביאַלער איינגעוואַנדערט קיין פראַנקרייך. אַדאַנק דער מיטהילף פון די ביאַלער לאַנדס־לייט אין אַמעריקע איז אַ סך נײַ־געקומענע געלונגען זיך איינצוארדענען אין פּאַריז. אַ סך פון די פריש־געקומענע קיין פּאַריז האָבן אויסגעוואַנדערט אין אַנדערע מערב־אייראָ־פּאַאישע לענדער, ווי אויך קיין ישראל.

בײַ היינטיקן טאָג ציילט דער ביאַלער פראַראיין בערך 120 מיטגלידער און איז איינער פון די אָנגעזעענסטע אין פּאַריז. דער פאַראײן האָט אין פּאַריז פאַראײביקט דעם אַנדענק פון דעם חרוב־געווארענעם ביאַלער ישוב דורך אויפ־שטעלן אַ מאָנומענט.

דער פאַראיין ארדנט איין אָפּטע פאַרזאַמלונגען, געבנדיק אַזוי אָרום אַ מעגלעכקייט די ביאַלער לאַנדסלייט זיך צונויפ־צוטרעפן אין אַ היימישער סביבה. ביים פאַראיין עקסיסטירט אַ לייקאַסע, וועלכע העלפט די נויטבאַדערפטיקע. יעדעס יאָר ווערט איינגעאָרדנט אַ יזכור־אָוונט צום אַנדענק פון די ביאַלער קדושים. דער פאַראיין מאַכט אַלע באַמיאונגען, אַז די יוגנט פון די ביאַלער לאַנדסלייט זאָלן זיך פילן געבונדן מיט דער גע־בוירן־שטאָט פון זייערע עלטערן.

בראש פון פאַראיין שטייט אַ פאַרוואַלטונג אין פאָלגנדיקן צוזאַמענשטעל: פרעזידענט—שמואל קאַהאַן, וויצע־פרעזידענטן — גדליהו קראמארזש און א. טוכמינץ, קאַסירער — משה ריכטער, סעקרעטאַר — יצחק ווײַנגארטן, פאַרוואַלטונגס־מיט־גלידער: ה. הערצבערג, סימאן לעווין, ראובן ראזנקער, בראַ־ווערמאן, יורבערג, דוד זעגמאן, גליקסבערג און שטולמאַכער.

(די פרטים זענען צוגעשיקט געוואָרן דורכן ביאַלער פאַראיין אין פּאַריז אין יאָר 1954).

נח בועסקער מאנטרעאל / אין קאנאדע

דער יידישער ישוב אין קאַנאַדע איז, רעלאַטיוו געזונומען, נאָך אַ יונגער, הגם מען צייכנט איצט אָפּ זײַן צווײַ הונדערט־יאָריקע עקסיסטענץ. אַ ממשותדיקע עמיגראַציע פון יידן קיין קאַנאַדע האָט זיך אָנגעהויבן ערשט ביים סוף פון 19טן יאָר־הונדערט. נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט זיך אָנגעהויבן אַ מאַסן־עמיגראַציע, וואָס איז פאַרשטאַרקט געוואָרן, ווען ס׳זענען געשלאָסן געוואָרן די טויערן פון צפון־אַמעריקע פאַרן עמיגראַציע־שטראָם. באַזונדערס האָבן געשטראָמט קיין קאַנאַ־דע יוגנטלעכע פון פוילן און רומעניע, וואָס האָבן נישט געזעען פאַר זיך קיין צוקונפט אין זייערע געבוירן־לענדער.

אין יאָר 1920 באַטרעט דעם קאַנאַדער באַדן דער ערשטער ביאַלער. דאָס איז, יאָסל (יוסף) קלעמפנער (שטערנפעלד), אַ זון פון באַקאַנטן ביאַלער תושב ירמיהו קעסלער. זײַנע שווער־קייטן און איבערלעבענישן זענען די זעלבע, ווי פון אַלע עמי־גראַנטן אין יענער צייט. אין אַ קורצער צייט אַרום ברענגט ער אַריבער זײַן פרוי חנה קליגער (אַ טאָכטער פון מענדל בענדל־מאכער).

די ערשטע ביאַלער האָבן נישט פאַרגעסן זייערע פריינד אין דער אַלטער היים. יאָסל זוכט אָפּ אין מאַנטרעאָל די פאַמיל־יע ווינער, אַ פעטער פון חנה ברעסקער. דער פעטער ברענגט אַריבער זײַן פּליימעניצע קיין מאַנטרעאָל (חנה, אַ טאָכטער פון יצחק און גיטל ברעסקער — פון די זשאַנדאַרן). אונדזערע ערשטע ביאַלער ברענגען אַריבער זייערע שווערסטערס אין ברידער.

מיטן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה וועט די עמיגראַציע קיין קאַנאַדע פולשטענדיק אָפּגעשטעלט. ביים סוף פון דער מלחמה טרעפן מיר אין מאַנטרעאָל פאָלגנדיקע 20 משפחות:

יאָסל קלעמפנער (4 פערזאָן), יצחק ראזן (פריער ראזנקער — 6), מאָקס לאשטשעווסקי (ברודער פון איטקע ראזן — 5), ידידיה קלעמפנער (ירמיהוס עלטערער זון — 6), נח ברעסקער (ברודער פון חנה ברעסקער — 4), לאהלע פרישמאן (טאָכטער פון אהרן יחיאל מלמד — 4), חנה קאלינא (פריער ברעסקער — 4), מאָטל קליגער (זון פון מענדל בענדלמאַכער — 2), בערל קליגער (ברודער פון מאָטל — 2), לייבל קליגער (ברודער פון מאָטל — 3), פייגע שולץ (שוועסטער פון מאָטל קליגער — 4), עליע (אליהו) בוימהאָלץ (2), זאָוול בוימהאָלץ (5), נחום גאלדריטש (4), שרה טוראוויטש (טאָכטער פון אהרן יחיאל מלמד — 3), חיים מיאָדעק (4), מלכה קלעמפנער (שוועסטער פון יאסל), פרידא ליבערמאן (איצט אין ישראל — 2), אברהם ליבמאן (3), און חיים בוימהאָלץ (4).

נאָך דער מלחמה זענען קיין מאָנטרעאל אָנגעקומען די ביאָלער:

מאָקס און יהודית גרינבערג מיט אַ טאָכטער (מאָקס, אַ זון פון פייוול לעשנער, און יהודית — אַ טאָכטער פון אביק אגראָדניק — 3), יעקב גאָלדשמידט (5), אהרן ראטנבערג (5), מאיר זשעפא און חיהלע פאקמאן (4), בערל פאקמאן (2), הערשל פאָקמאַן, יאסל אין אסתר ריכטער (יאסל — אסתר פערלעס אייניקל, אסתר — טאָכטער פון מיכאלקעלע דראזשקאָרזש — 4), הערשל גיטלמאן (5), י. פוטערמאן (משה בוקעס זון), מ. שניידערמאַן, משה און גיטל קאראליק (2), מ. בוכיניעק (4), ראובן לערנער (דעם מצבה־קריצערס אייניקל — 4), יהושע גערשקאפ (4), האדל בוכיניעק (3), מ. פרוכטנבערג (איצט וויניפעג), אברהם סאלסקי (איצט ניו־יאָרק — 2).

ביי היינטיקן טאָג ציילן מיר אין מאָנטרעאל 36 משפחות מיט 114 נפשות, כן ירבו.

זאָלן דאָ דערמאָנט ווערן די ביאָלער, וואָס זענען פון אונדז אָוועק אין דער אייביקייט.

יאסל ריכטער, שרה טוראוויטש, טשארנע בוימהאָלץ, מאיר זשעפא, העניע ריווע קלעמפנער (טאָכטער פון ידידיה), הערשל לאסקין (10 יאָריקער זון פון מאקס לאשטשעווסקי) און די פרוי מיט די צוויי טעכטערלעך פון חיים מיאדעק (שרה, חנה איידל און יפה), וואָס זענען טראָגיש אומגעקומען אויף זייער רייזע קיין ישראל (אין אַראָפגעשאָסענעם „אל־על״־אָעראָפלאַן אין בולגאַריע, אין יאָר 1955).

זייער אָנדענק איז מיט כבוד אייגעקריצט אין אונדזערע הערצער.

לויט אונדזער אינפאָרמאַציע עקסיסטירט בלויז אין מאָנטרעאל אָן אַרגאַניזירטע קערפערשאַפט פון ביאָלער, ווייל דאָ זענען זיך דער רוב פון זיי. ס׳זענען זיך איינצלנע ביאָלער אין פאָרשיידענע שטעט פון לאָנד, אָבער ס׳איז אונדז נישט געלונגען אָנצוקניפן אַ קאָנטאָקט מיט זיי.

דער ערשטער אָנהייב צו אַרגאַניזירן אַ ביאָלער לאָנדסמאַנשאַפט איז געמאַכט געוואָרן אין מארץ 1935, ווען מיר האָבן דערהאַלטן אַ וועדונג פון דער ביאָלער קהילה וועגן הילף פאַר די דאָרטיקע אינסטיטוציעס. מיר זענען זיך דעמאָלט צוזאַמענגעקומען אין הויז פון יאָסל קלעמפנער, און ס׳איז איינשטימיק באַשלאָסן געוואָרן צו גרינדן אַן אַרגאַניזאַציע פון ביאָלער און אומגעגנט, וואָס וווינען אין מאָנטרעאל. ס׳איז דערווייַלט געוואָרן אַ פאָרוואָלטונג פון: נח ברעסקער — פאָרזיצער, יאסל קלעמפנער — וויצע־פאָרזיצער, מאָטל קליגער — פראָטאָקאָל־סעקרעטאַר, שמעון קאלינא — פינאַנץ־סעקרעטאַר, יצחק ראזן — קאַסירער, איטקע ראזן, חנה קאלינא, חנה קלעמפנער, לאהלע פרישמאן און פייגע שולץ.

ס׳זענען איינגעאָרדנט געוואָרן עטלעכע אונטערנעמונגען און די הכנסה פון זיי, צוזאַמען מיט פערזונלעכע ביישטייערונגען — אַ גרעסערע סומע־גאָלט — איז איבערגעווייזן געוואָרן קיין ביאָלע צו די אינסטיטוציעס: שפיטאָל, ביקור־חולים, ביבליאָטעק און פאָטראָנאַט פון פאָליטישע אָרעסטירטע.

מיט קליינע איבערריישן עקסיסטירט די ביאָלער לאָנדסמאַנשאַפט די גאַנצע צייט. די אָרבעט איז פאָרשטאָרקט געוואָרן נאָך דער מלחמה. נאָך דעם ווי מיר האָבן דערהאַלטן גרוסן, אַז ס׳גייען זיך ביאָלער אין לאָדזש און אין די לאָגערן פון דייטשלאַנד און איטאַליע, האָבן מיר געשאָפן אַ גרעסערע סומע געלט און געשיקט פעקלעך עסנוואָרג און קליידער. עטלעכע פאָמיליעס האָבן מיר אַריבערגעבראַכט קיין קאַנאַדע. מיר האָבן דעמאָלט געאָרבעט געמיינזאַם מיט אונדזערע ביאָלער אין ניו־יאָרק, מיט זיעמען מיר האָלטן כסדר אָן באַציאונגען. פון דעמאָלט אָן דאָטירט זיך אויך דער יאָרצייט־צוזאַמענקונפט יעדן אסרו־חג סוכות. די ביאָלער אין מאָנטרעאל פאָרזאָמלען זיך דעמאָלט, און אויף אַ פייערלעכן אופן ווערט באָערט דער אָנדענק פון די ביאָלער קדושים, וואָס זענען אומגעבראַכט געוואָרן דורך די נאַציס.

צווישן די היגע ביאָלער זענען נישט פאָראָן קיין גרויסע גבירים. דער גרעסטער טייל איז געבליבן ווי אַרבעטער אין זיינע פראָפעסיעס. ס׳זענען פאָראָן עטלעכע ביאָלער אונטערנעמער אין דער קליידער, בוי־און דרוק־אינדוסטריע.

די קינדער זענען שוין מערסטנס באַשעפטיקט אין די פריַיע פראָפעסיעס, ווי: 3 מעדיצין־דאָקטוירים, 5 אינזשיניערן (אויף פאָרשיידענע געביטן), 1 לערערין א״א.

די ביאָלער זענען דאָ געזעלשאַפטלעך אַקטיוו. מ׳טרעפט זיי אין אַלע אַרגאַניזאַציעס און געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס, ווי: ציוניסטישע (פועלי־ציון, פרויען־פיאָנערן, פאָר באָנד), לינקע אַרבעטער אַרגאַניזאַציעס (יידישער פאָלקס ארדן), שולן, פרעסע אאַ״וו.

אָט די דיפערענציאַציע שטערט זיי אָבער נישט האָרמאָניש מיטצוארבעטן אין דער לאָנדסמאַנשאַפט לטובת אונדזערע ביאָלער. דאָ, אין דער לאָנדסמאַנשאַפט ווערן פאָרגעסן אַלע פאָרטייאישע חשבונות און מיר זענען נאָר ביאָלער.

לעצטנס איז געווייזן געוואָרן אַ נייע פאָרוואָלטונג פון דער לאָנדסמאַנשאַפט. דעם פאָרזיץ־אָמט האָט מען אויסערגעגעבן דעם ערשטן ביאָלער אין מאָנטרעאל, יאסל קלעמפנער. אויך עטלעכע נײַ־געקומענע זענען געווייזלט געוואָרן אין דער פאָרוואָלטונג, ווי: בערל פאקמאן — וויצע־פארזיצער און יהודית גרינבערג.

די חודשלעכע פאָרזאַמלונגען טראָגן אַ משפחה־כאָראַק־

טער. מיר פרייען זיך צוזאַמען אויף אונדזערע שמחות און דאָס זעלבע, חלילה, פאַרקערט. אין איצטיקן מאָמענט קאָנ־צענטרירט זיך אונדזער טעטיקייט אויף צו שאַפן פאַרמען פון הילף פאַר די ביאַלער אין ישראל.

די עקסיסטענץ פון דער לאַנדסמאַנשאַפט גיט אונדז אַ געפיל פון נאָענטקייט צו אונדזער געבוירן־שטאָט, און העלפט אונדז אָנהאַלטן די זכרונות פון אַ קאָלירפול און אַלוייטיק יידיש לעבן, וואָס האָט געברויזט אין דער שטאָט, ווו מיר האָבן פאַרבראַכט די בעסטע יאָרן פון אונדזער יוגנט — אין דער יידישער ביאַלע, וואָס איז חרוב געוואָרן, און אונדזערע טייערסטע דאָרט זענען אַזוי גרויזאַם פאַרלענדט געוואָרן.

מיר וועלן זיי אייביק געדענקען און דערמאָנען מיט יראת הכבוד.

1959.

הערשל ארלאנסקי מעלבורן / אין אויסטראליע

שוין אין די נייניציקער יאָרן פון פאַריקן יאָרהונדערט איז אין אויסטראַליע געווען אַ ביאַלער ייד. אין דער זעלבער צייט האָט זיך אַ צווייטער ביאַלער ייד באַזעצט אין שכנותדיקן נייַ־זעלאַנד. אָט די צוויי ביאַלער יידן זענען נישט געקומען אַהער דירעקט פון ביאַלע, נייערט פון לאָנדאָן, ווו זיי האָבן געווויינט. ס׳איז אָנצונעמען, אַז די צוויי ביאַלער יידן זענען באַאיינפלוסט געוואָרן פון דער עמיגראַציע פון ענגלענדער קיין אויסטראַליע, און זיי זענען מיטגעשוווימען מיטן ענגלישן עמיגראַציע־שטראָם צום ווייטן מזרח.

די איינוואַנדערונג פון ביאַלער יידן קיין אויסטראַליע האָט זיך אָנגעהויבן ערשט אין עטלעכע יאָר אַרום נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה.

דער ערשטער ביאַלער ייד, וואָס איז מיט אָט דער אייַנ־וואַנדערונג געקומען קיין אויסטראַליע, איז געווען פייוול אַוויעס (זון פון ניסקעלע מוליער), ער איז געקומען אין יאָר 1924 און ווויינט עד היום אין מעלבורן.

אין עטלעכע יאָר שפעטער זענען געקומען אַהער: יעקב פרידמאן ע״ה, חיים יורבערג ע״ה, שמואל יורבערג ע״ה, ישעיהו בלאנקליידער, שמחה איידלמאן, חיים לוסטיגמאן, אברהם סעמיאטיצקי, הינדע שניידער, אברהם פערקלוואלד, שמאי פרידמאן, בערל און מיכל פייגנבוים, מאטל פערקלוואלד ע״ה, מלך סוקנאוו, אשר גרינבלאט, יעקב דאגאדני (צוריק־געפאָרן קיין ביאַלע). די דערמאָנטע זענען עס די ביאַלער פיאָנערן אין אויסטראַליע.

נאָכן אָקלימאַטיזירן זיך, האָבן זיי אָנגעהויבן אַריבער־ברענגען זייערע משפחות און פרייַנד, און ווי ס׳איז אייַנגע־אָרדנט זיך אין לאָנד. דער גרעסטער טייל האָט זיך באַזעצט אין מעלבורן, און בלויז עטלעכע פאָמיליעס אין פערט.

אין אָנהייב דרייסיקער יאָרן איז אויסטראַליע געווען אין קלעם פון אַ שטאַרקן עקאָנאָמישן קריזיס, און די עמיגראַציע איז לגמרי אָפגעשטעלט געוואָרן.

ערשט אַרום 1936/7 האָט זיך ווידער אָנגעהויבן אַן אייַנ־וואַנדערונג. אַדאָנק די באַמיאונגען פון קרובים און באַקאַנטע, וואָס זענען שוין דאָ געוואָרן תושבים, אָדער דורך פערמיט (איינרייזע־דערלויבענישן) דירעקט פון דער רעגירונג, זענען ביז דער צווייטער וועלט־מלחמה אַריינגעקומען אַהער די ביאַלער: חיים סוקנאוו, הערשל ארלאנסקי, יעקב און אסתר צוקערקאנד, עטל שניידער ע״ה, יעקב און אברהם שניידער, רבקה ראדזינער, מאקס ווורובעל, מרים, אברהם, אהרן און חיים פייגנבוים, יאסל בירשטיין (איצט אין ישראל), רייזל בירשטיין, גיטל און ישראל בלאנקליידער, יצחק פרידמאן, ברריַנדל פרידמאן ע״ה, פסח סעמיאטיצקי, ישעיהו ראזנבוים און זיין טאָכטער שרה ליבע סאראקי, שיינע טעפערמאן, אברהם כהן, די בריידער ישראל און משה דזשענשטאל, רחל דאָרפמאן, משה גרינבלאָט ע״ה, די בריידער: בנימין ע״ה, משה און לייבל פערקלוואלד, אביגדור שנור, שייַנדל פייגנבוים (איצט צפון־אַמעריקע), לייבל נוכאוויטש א״א.

אַ טייל פון די עמיגראַנטן, פון ביידע גרופעס, איז נישט געקומען דירעקט פון ביאַלע, נייערט פון אַנדערע עמיגראַציע־לענדער, ווי: פראַנקרייך, בעלגיע א״א.

אַ טייל ביאַלער איז אַהער געקומען מיט פאָמיליעס. אַנדערע האָבן נאָך באַווייזן זיי אַריבערצובערענגען פאָרן מל־חמה־אויסברוך, אָבער אַ טייל האָט שוין דאָס נישט באַווייזן.

נאָך דער מלחמה זענען געקומען: די שוועסטער ארלאנ־סקי (צוויי טעכטער פון אברהם ארלאנסקי), די בריידער לער־נער, משה פיטערמאן, י. דארפמאן, שמואל גוויאזדא און פרוי, רבקה נוכאוויטש, חיים מאלינא, משה טעפערמאן, מינדל קאניצקי־פייגנבוים, מאיר זיגנגער, בעריש אורבאך, מאניע און לייבל וואהרם, וועלוול ווייַנבערג, אהרן סעמיאטיצקי, די שוועסטער ראזנשיין, חיים האפמאן, רייזל קארנהענדלער, פנחס וואבניק מיט פרוי און קינדער, לייבל פינקלשטיין, רוזשקע דזשענשאל, אהרן בירמאן מיט פרוי און זון א״א.

דער רוב פון די אויסגערעכנטע איז געקומען מיט די פאָמיליעס, און, ווי ביי די פריערדיקע איינוואַנדערונגען, האָבן זיך אויך איצט כמעט אַלע באַזעצט אין מעלבורן. כמעט אַלע זענען באַשעפטיקט אין קליין־האַנדל און אין קליין־אינדוסט־ריע, און האָבן זיך נישט שלעכט איינגעאָרדנט.

קורץ נאָכן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, אין יאָר 1940, איז אין מעלבורן געשאַפן געוואָרן אַ ביאַלער לאַנדסמאַנשאַפט, וואָס האָט זיך געשטעלט די אויפגאַבע צו אַרגאַניזירן און פאַרבאַריַיטן הילף פאַר די מלחמה־געליטענע ביאַלער יידן, זיין אין קאָנטאַקט מיט די לאַנדסלייט אין אַנדע־רע לענדער, כדי אין דעם געהעריקן מאָמענט צו זיין גרייט מיט ממשותדיקער הילף. דער מוראדיקער רעזולטאַט פון דער מלחמה האָט אַ סוף געמאַכט צו אונדזערע פלענער.

(טייל פרטים — פון יאסל בירשטיין, קבוץ גבת, ישראל).

אונדזער בן־עיר, יעקב ווירניק, אן עדות אויפן אייכמאן־משפט אין ירושלים

(צוגאַב צום פאַרטרעט פון יעקב ווירניק אויף זייט 352)

דעם 6טן יוני 1961 איז פאַרן געריכט אין ירושלים, ווו ס׳קומט פאַר דער משפט קעגן דייטשן מאַנסטער־רוצה אַדאָלף אַייכמאַן, דערשינען ווי אַן עדות יעקב ווירניק, וואָס איז היינט אַלט 72 יאָר און וווינט אין ראשון־לציון.

יעקב ווירניק איז געבראַכט געוואָרן אין פאַרניכטונגס־לאַגער טרעבלינקע דעם 23טן אויגוסט 1942, בעת די גירוׂשים אין וואַרשעווער גטאָ. אַ בילד פון מאַקעט פון לאַגער טרעבלינקע, וואָס איז אויסגעפאַרטיקט געוואָרן דורכן עדות, און געפינט זיך אין מוזיי פון קיבוץ לוחמי הגיטאות, איז אויפגעהאַנגען געוואָרן אויף דער וואַנט אין ירושלים. יעקב ווירניק, וואָס איז געווען צווישן די בויערס פון טרעבלינקע, האָט, אַנווייזנדיק אויפן מאַקעט, אויפגעקלערט צו זועלכן צווועק ס׳האָט געדינט אין לאַגער יעדער אַביעקט. זיין שילדערונג האָט אויפגעטרייסלט די צוהערערס. ער האָט דערציילט:

די אַנגעקומענע מענטשן זענען געבליבן שטיין צווישן צוויי גרויסע בראַנקן. די מענער זענען געבליבן אין דרויסן. די פרויען האָט מען אַריינגעפירט אין אַ בראַנק, וווּ מ׳האָט זיי אָפּגעשוירן די האָר. די מענטשן פלעגט מען אַריינפירן אין די גאַז־קאַמערן, פאַרשליסן די טירן, לאָזן אין גאַנג אַ מאַטאָר, וועלכער פלעגט אָנפילן מיט גאַז די קאַמערן. נאָך 40—45 מינוט זענען אַלע מענטשן דאָרט שוין דערשטיקט געווען.

יעקב ווירניק האָט געזען, וועו מ׳האָט געעפנט די טירן פון די גאַז־קאַמערן, ווי די קערפערס פון די פאַרגאָזטע זענען געווען צונויפגעפרעסט און צוזאַמענגעהאַפטן. וועו מ׳האָט פון דאָרט אַרויסגענומען די מתים האָט ער געזען די גאַז־קאַמערן, וואָס האָבן מיט זיך פאַרגעשטעלט חדרים אין דער גרויס פון 7 מטר׳ אויף 7 מטר׳, מיט עטוואָס משופּעדיקע פאָד־לאָגעס. וועו די מענטשן אינעווייניק זענען דערשטיקט געוואָרן און זענען שוין געווען טויט, האָט מען אָפּגעשוועפט די פאָד־לאָגעס מיט אַ שלאָוך, אָדער מיט עמערס וואַסער.

ס׳איז דאָרט געווען אַ בראַק, וועלכן מ׳האָט געוואָלט דער „לאַזאַרעט". אָהין האָט מען געבראַכט די עלטערע מענטשן, אויסגעזוצט זיי אויף בענק און פון הינטן־אַרום האָט מען זיי דערשאָסן.

ביז סוף 1942 פלעגט מען באַגראָבן די מתים אין גרויסע גריבער. אָנהייב 1943 זענען געמאַכט געוואָרן פרווון צו פאַרברענען די קערפערס, אָבער ס׳איז נישט געלונגען. דעמאָלט איז אַראָפּגעקומען אַ ס״ס־מאַן, אין דער ראַנג פון אַ „שאָר־פירער", וועלכער האָט דעמאָנסטרירט דאָס פאַרברענען די קערפערס אויף אויסגעלייגטע אייזערנע רעלסן. ער, דער ס״ס־מאַן, איז געשטאַנען נאָענט צום פייער און געשריען: „טאָדעל־לאָז!", טאָדעללאָז!" (אין בעסטן אַרדענונג).

דעם 2טן אויגוסט 1943 איז אין לאַגער אויסגעבראַכן אַן אויפשטאַנד. דעם עדות, וואָס איז געווען איינער פון די אָנפי־רערס פון דאָזיקן אויפשטאַנד, איז געלונגען צו אַנטלויפן פון טרעבלינקע.

ער איז צוריקגעקומען קיין וואַרשע און געפונען אַ באַ־העלטעניש ביי זיינעם אַ באַקאַנטן קריסט, סטעפאַן פּשיבי־שעווסקי. ווירניק האָט זיך אַנגעשלאָסן אַן דער פּוילישער אונטערגרונט־באַוועגונג, און אַנגייענדיק פאָר אַן אַריער האָט ער באַקומען באַשעפטיקונג אין וואַרשעווער מאַגיסטראַט. זייענדיק אַ נאַכט־שומר קעגן לופט־אַנגריפן אין סטאַשיץ־פאַלאַץ אין וואַרשע, איז ער געזעסן אין די נעכט אין געצייכנט דעם פלאַן פון טרעבלינקער פאַרניכטונגס־לאַגער. ער האָט אויך אַנגעשריבן די בראָשור „אַ יאָר אין טרעבלינקע", וויייל ער האָט דערפאָרן, אַז מ׳וייסט גאָרנישט וועגן דעם לאַגער. די בראָשור איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן אין פּויליש אוּן אין ענגליש. זי איז געשיקט געוואָרן קיין צפון אַמעריקע אוּן פראָפ׳ גורקא האָט זי איבערגעשיקט קיין לאָנדאָן.

זוכצעטל פון נעמען און ערטער

ר׳ אַבושל (פראַנקפורטער רב) 266
אבעלע מאַלער 166, 307
אַבראַמאָוויטש, י. 314
אברהם 217
ר׳ אברהם ב״ר חסדאי 250
אברהם פרויעמס 158
ר׳ אברהם ב״ר חיים 17, 106, 107
אברהם שלמה מעדניקס 206, 207
אברהם (לובלינער פרנס־החודש) 267, 268
אברהם (טריסקער מגיד) 275
אברהם אבעלע מלמד 252
אברהם יצחק מלמד 252
ר׳ אברהם משה (פשיסכער רבי) 272
אברהם שמחה מלמד 252
אברהם תבל שמש 256
אברהמעלע יאַנעווער (מלמד) 252
אברהמעלע כלי־זמר 330
אברהמעלע קאַדניער (מלמד) 251
אברהמעלע שמש 256
אַגרעס, יצחק 154, 172, 174, 175, 191, 313
אַגרעס, ישעיהו 34, 84, 130, 190, 470
אגרעס (פאמיליע) 460
אגרעס, פראַניע 198, 460
אגרעס (פרוי) 460
אַדלער, אברהם 177, 330
אַדלער, ראַבינער, ד״ר נתן 339
אַדלער, שרה 475, 476
אַדלערשטיין 203
אַדלערשטיין, בלומע 197
אַדלערשטיין, ברכה 59, 419
אַדלערשטיין ליפטשע 55, 412
אַדלערשטיין, משה 34, 59, 64, 130, 149, 419 426
אַדלערשטיין, מתתיהו 41, 140
אדלערשטיין (פאמיליע) 153
אַדלערשטיין (קצב) 55, 412
אדעס 78, 164, 165, 180, 222
אהרן (באַן־טרעגער) 34, 131
אהרן וואָוועלעס (מלמד) 252
אהרן ליפע 251, 252
ר׳ אהרן מנחם מענדל (ראַדזימינער רבי) 274, 283
אהרן סלאָוואַטיטשער 75, 281, 302, 442
ר׳ אהרן שמואל (מהרש״ק — רב) 270
אהרעלע יהודה יעקבס 251
אַוויעס, פייוול 470, 483
אַוויעס, שלמה 470
אוטשען, יעקב 219, 278
אוטשען, משה (דיין) 45, 56, 146, 251, 253, 260, 277, 278, 281, 413
אוטשען, שלמה אשר 219, 277
אויגוסט דער צווייטער 89
אויגוסט דער דריטער 108
אוסטריק 280
אופּאַ 469
אופנהיים דוד 16
אירבאַך, בעריש (אויסטראליע) 65, 427, 483
אורבאַך, בעריש פין ווייניעס 160, 260
אורבאַך, דוד 200
אורבאַך, יאַנוש 46, 148
אורבאַך, יחיאל 260
אורבאַך (משפחה) 160
אורטשע קצב 381
אורי ב״ר שמעון 10, 96
אורמאַכער, אברהם 34, 77, 91, 130, 180, 224, 225, 226, 229, 230, 241, 242, 390, 443
אורמאַכער, חיה 198
אורמאַכער, ליבע 246
אורמאַכער, מוליע 197, 236, 240
אורמאַכער, פייגע איטע 84, 189, 204, 245, 246, 470
אַזולאַי, אברהם 17, 106
אַזולאַי, חיים יוסף דוד (חיד״א) 10, 17, 29, 96, 106, 124
אזיראַן 267, 268
אַזריליאַן 167
אחד העם 324
אַחימאיר, אב״א 199
אַטוואַצק 251, 277, 282, 310
איבראַגימאָוו (געגנראַל) 467
אידל פּראַשעקיער 164
אידעס העניע רעשעס 172
איוואניצקי, וו. 59, 418, 424, 446
איזמיר 16
איזשביצער, שמעון 202
איטקין, יצחק 82, 187
איטשע מאיר 272
איטשקע פּאַטלס (מלמד) 251, 252
אייבעשיץ 270
אייבעשיץ, יהונתן (רב) 17, 18, 106, 107, 266, 267, 268, 271
אייגער, שלמה 334
איידל די וועשין 217, 222, 251, 478
איידלטוך, אליעזר 192, 193, 197, 240, 241, 246
איידלטוך, וועלוול 154, 304
איידלטוך, ירוחם 443
איידלמאן 443
איידלמאן, בנימין הערש 201, 251, 252, 253, 256, 258
איידלמאן, הערשל 197
איידלמאן, חיים 203
איידלמאן, יוסף 415
איידלמאן, מינטשע 217
איידלמאן, נחום 252, 253
איידלמאן, נתן 449
איידלמאן, פּינטשע 85, 154, 416
איידלמאן, רבקה 237
איידלמאן, שמחה 483
איידלמאן־סטריכער, אסתר 214, 343, 345
איידלסבערג, מאָטל 45, 147, 153, 176, 219
איידלשטיין, אידל 45, 147, 284
איידלשטיין, איטשקע 256, 257, 259, 378
איידלשטיין, אלתר 173
איידלשטיין (בריידער — קאַוואַלעס) 443
איידלשטיין, יהושע 45, 72, 147, 171, 174, 175, 437
איידלשטיין, שואלקע 257, 259
איידלשטיין, שיינע פערל 226
אייזיק מלמד 251
אייזן, לאה 217
אייזנבערג 443
אייזנבערג, איטע 169
אייזנבערג, ברוך 149, 251
אייזנבערג, זיסל 215, 463
אייזנבערג, חיים 169
אייזנבערג, שלמה 230, 231, 245, 246
אייזנבערג, שמערל 443
אייזנשטאט 17, 20, 110
אייזנשטאט, בנימין 204
אייזנשטאט, וועלוול 45, 147, 171
אייזנשטאט, מיכאל 256
אייזנשטאט, ד״ר שמואל 79, 181
אייכמאן, אַדאָלף 484
אילינויס 89
ר׳ איציק (לובאַרטאָווער רב) 268
איצל (יצחק) נחום מלמד 252
איצעלע האַרב 247
איצעלע סטאַליער 207, 210, 243
איצעלע מאלער 207, 243
אלחנן 230
אַלטאַנע 17, 106, 230
אַלטביר, דאָבע 65, 427

אַלטביר, נטע 65, 153, 427
אלטע 453
אַלטע פון די קיכעלעך 251, 252, 260
אַלטער, אברהם מרדכי (גערער רבי) 271, 337, 341, 370
אַלטער, וו. 332
אַלטער, חנהלע מרים פראַדלס 149, 259, 370
אַלטער, יאָסעלע 149, 259, 370
ר׳ אליהו בן שמואל (רב) 270
אליהו דוד מלמד 252
אליהו מרדכי מנקר 251
אליהו שעפסעלעס 252
אליעזר ב״ר ברוך מיון 17, 106
אליעזר בן ישעיהו 270
אליעזר לייב מלמד 252
אַלייקע 89
אלישיב, ד״ר שמואל 334, 336
אַלעי, אסתר יהודית 278
אלעקסאַנדער (בייַ לאַדזש) 273, 281
אַלעקסאַנדער דער ערשטער 20, 111
אַלקוש 269
אַלשוואַנגער, אדוי אל׳ הערץ 82, 187
אלתר טשעשלער 261, 301, 339
אלתר נטע 265
אלתר נעמיראָווער 381
אַמסטערדאַם 17, 18, 19, 106, 107, 108, 266, 270
אַמשינאָוו 282
אַננאַ (פירשטין) 9, 10, 95, 97
אַסטראָווע 264, 271, 273, 275
אַסטראָווסקי (אַפטייקער) 174, 305, 369, 370
אַסטרע 14, 103
אַסנהאַלץ, בעריש 445, 463, 472
אַסנהאַלץ, נטע 56, 414, 415
אסתר די ״אשטשערקע״ 372
אסתר פערעלע 33, 129, 482
אַפאַטאַשו, יוסף 248, 292
אַפאַטשנע 105, 267
אַפאַלע 51, 407
אַפלבוים, נחום 473
אַפנהיים, איטשקע 284
אַפנהיים, ישעיהו 260
אַפנהיים, ישראל 284
אַפנהיים (משפחה) 161, 461
אַפנהיים, פלטיאל 149, 260
אַפנהיים, צאַלקע 284
אַפעל 54, 410
אפרים 19, 109
אַקולאַ 479
אַקערמאַן, לייבל 313
אַראַנאָוויטש, גיטל 217
אַראַנאָוויטש, דוד 470
אַראַנאָוויטש, הערש בער 207, 214
אַראַנאָוויטש, יהודה לייב 244, 245
אַראַנאָוויטש, יעקב 4, 6, 46, 94, 148, 478
אַראַנאָוויטש, מאיר 251
אַראַנסקי 197, 229, 230
ארבינטמאן, דינה 373
אַרבאנט, מלכה 475
אַריאַל 332
אריה טאַבאַטשניק 223, 259
אַרכאַנגעלסק 330
אַרלאַנסקי, אברהם 41, 66, 68, 75, 140, 154, 429, 431, 442, 483
אַרלאַנסקי, אייזיק 66, 429
אַרלאַנסקי, הערשל 191, 483
אַרלאַנסקי, לאה 195
אַרלאַנסקי, מאיר 74, 149, 154, 175, 314, 439
אַרלאַנסקי, משה 53, 174, 175, 235, 242, 246, 410
אַרלאַנסקי (שוועסטערס) 483
אַרלאַנסקי, שמואל 154, 174, 175, 191
אַרנשטיין, מ. 243
אַש, יוסף איטשע 92, 304, 385
אַש, שלום 236, 245, 361
אַשבערג, יהודה לייב 252
אַשבערג, משה 470
אַשוויענטשים — אישוויץ 359, 409
אשכנזי 34, 131
אשכנזי, צבי (חכם) 17, 106
אשר אברהם קאַדנייערס 230
אשר פראַשעקיער 164

באַביטש, יוסף 365
באַדקער (צונאַמען) מלמד 77, 180, 252
באַויר, פראַנץ 74, 439, 449
באַטשקאַ, בערל 284
באַטשקאַ, מאַיע 235
באַטשקאַ, מתתיהו משה 257, 284
באַטשקאַ, שואל 45, 147, 172
באַטשקעלע (צונאַמען) 71, 436
באכראך, יאַשע 171, 172, 178, 446
באַכראַך, יצחק 446
באַכראַך, צביה 153, 447
באַכראַך, רבקה 65, 74, 427, 439, 446, 466
באַכראַך, רייזל 446
באַכראַך־סאַפיר, האדל 447
באַכראַך־פינקלשטיין, שרה 447
באַלאַבאַן, פראַפ׳ מאיר 29, 124
באַלאַניע 357
באַלבירסקי 314
באַלדיגא, קאַנסטאַנטי 54, 57, 60, 411, 416, 420
באַלמאַן 69, 70, 433, 434
באַלעכאָו 109
באַמבערג 270
באַנקהאַלטער, הערשעלע 252
באַנקהאַלטער, משה 199, 200, 470
באַס 74, 439, 453
באַסילבאסקַ 478
באַראַנאָווסקי 225
באַרביס, אַנרי 359
באַרגמאַן, ביילע 245
באַרגמאַן, חיים 474
באַרטאַשעוויטש 9, 95, 96
באַרטעלעס, ד״ר 307
באַרלאַס, חיים 80, 82, 83, 92, 183, 184, 186, 192, 230, 231
באַרלאַס, שמחה 316
באַרלאַס, שרה 308
באַרנבוים, יוסף 219
באַרנשטיין, אברהמעלע (סאַכאַטשאָווער רבי) 251, 257, 269, 275, 295, 296, 339, 341
באַרנשטיין, בעריש 471
באַרנשטיין, חיים 474
באַרנשטיין, יעקב 198, 244, 245
באַרנשטיין, לייבע מעדניק 55, 149, 161, 217, 259, 261, 281, 376, 377, 412, 414, 420, 443
באַרנשטיין, משה 376
באַרנשטיין, נחום זאב (ביאלער רב) 251, 269, 271, 275, 339, 341
באַרנשטיין, נתן 153
באַרקאָווסקי 93
באַשע שמערקעס 470
בובער, פרופ׳ מארטין 321, 367
בוימהאַלץ, אליהו 482
בוימהאַלץ, זאוול 482
בוימהאַלץ, חיים 482
בויימהאַלץ, טשארנע 482
בוכהאַלטער, פייוול 65, 74, 427, 439, 453
בוכוואַלד, אברהם 473
בוכוואַלד, ב. 474
בוכיניץ, האַדל 482
בוכיניץ, מ. 482
בוכנער, מענדל 259, 262, 263
ר׳ בונם (פשיסכער רבי) 272, 275
בונים לייבעלע 258
בוסק 267, 268
בוענאס־איירעס 4, 6, 46, 361, 362, 363, 364, 478, 479, 480
בורגמאַן, מאַקס 477
בוש, לעאן 55, 59, 412, 418, 422
ר׳ בחיי 250
ביאלי, פיאטר יאַנאָוויטש 89
ביאליסטאַק 302, 304, 340, 362, 451
ביאַלער, הינך 53, 61, 62, 199, 409, 422
ביאַלער, ישראל 42, 43, 60, 72, 142, 143, 420, 437
ביאלער, לייבל 198, 199, 235
ביאַלקע 163, 165
ביבערגאַל, משה 261
ביברואָווסקי 51, 407
בידערמאן (״וואַרשאָווסקי מאַגאַזין״) 149
בידערמאן, גאַטל 220
בידערמאן, ד. 302
בידערמאן, יוכבד 235, 314
בידערמאן, יעקב מאיר (רב) 276
בידערמאן, מ. י. 49, 65, 66, 74, 154, 176, 201, 403, 427, 429, 439
בידערמאן, שרה 244, 245
ביטנער 66, 428
ביטען 304, 356
בייבע בעקער 307
בייטל, יהודה 201
ביילטשע 160
בימקא, פ. 244, 359
בינעם ראַסאַשער (מלמד) 252
בינשטאַק, טוביה 230, 233
ביעלינקע (דענטיסט) 225, 234, 304

ביעלסק־פּאָדל׳ 10, 29, 87, 96, 124
ביעלעצקי 49, 402
ביערנאַצקא 53, 409
בירמאן, אהרן 483
בירנבוים 246
בירנבוים, צאַלע 170, 171, 236
בירשטיין, יאָסל 359, 360, 483
בירשטיין, מאַרגאָרעט 360
בירשטיין, רייזל 483
בלאָך, ד״ר 35, 132
בלאַנקליידער, אבּיגדור 384
בלאנקליידער, בעלא 449
בלאנקליידער, גיטל 483
בלאנקליידער, יאָסל 449
בלאַנקליידער, ישעיהו 483
בלאנקליידער, ישראל 483
בלאנקליידער, לייבל 160, 178
בלאנקליידער, מירטשע 192, 368
בלאנקליידער, מלכה 246, 449
בלאַנקליידער (משפחה) 229
בלאנקליידער, שמעון (דאָרער) 80, 183, 229, 230, 231, 238, 241, 243, 245, 246, 449
בלאנקליידער, שמעון (גראָבער) 214, 215, 227, 229, 236
בלאָשטיין 224
בלובערג, בריינע 475
בלובערג, מאקס 481
בלומבערג, בערל 474
בלומבערג, ה. 474
בלומענטאל, נ. 76, 444
בלומענקראנץ 60, 420
בלומענקראַנץ (ישעיהו׳ס זון) 72, 436
בלומענקראנץ, אשר 199
בלומענקראנץ, ישעיהו 72, 436
בלושטיין, אברהם 240
בלושטיין, חיים יהושע 261
בלעכמאן, ב. 474
בני־ברק 274, 278, 471
בניהו, מ. 29
בנימין פּריקאַשטשיק 223
בן־ציון מלמד 252, 256
בעגין, מנחם 199
בעדנארוש, מענדל 240
בעדנארוש, שרה 203, 245
בעהמע 69, 70, 433, 434, 435
בעל־מחשבות 336
בעלושעץ 50, 405
בעלמאן, דבורה 217
בעלמאן, רבקה 198
בעלמאן, רייזל 235
„בענץ״ 51, 66, 406, 428
בעקערמאן, אהרן 242, 359
בעקערמאן, אַנטשל 41, 63, 140, 211, 212, 424
בעקערמאן, בערל 216
בעקערמאן (בריידער) 63, 424
בעקערמאן, יהודה 265
בעקערמאן, ישראל 59, 418
בעקערמאן, שיימע 65, 256, 381, 388, 389
בער באַלכאַווער 29, 109, 124
בערגלסאן 359
בערגמאַן, ד״ר 52, 304, 407
בערגן־בעלזן 362
בערגנער, יאָסל 360
בערגשטיין, משה 31, 91, 126, 164, 284
„בערדעלע״ (צונאמען) 36, 134
בערלין 79, 80, 81, 181, 183, 185, 300, 367
בערלין, חיים (רב) 247, 272, 369, 370
בערלין, טילע 45, 75, 146, 174, 236, 256, 272, 369, 370, 442
בערלין, מאיר (רב) 369
בערלין, נפתלי צבי יהודה (הנצי״ב) 272, 369
בערלינער, נטע ירוחם 280
בערמאַן, יצחק 45, 147, 153, 176, 178, 277, 314, 443
בערנפעלד, ש. 29, 124
בערנשטיין 55, 412
בערנשטיין, אָסיפ 55, 412
בערעזאָווסקי, רבקה 64, 426
בערעזאָווסקי, שעפּסעלע סטאליער 64, 426
בערעלע, קאָזע 149, 260
בראָד 18, 107, 267
בראָדאַטש, אהרן 58, 417
בראָדאַטש, ברוך יעקב 260, 284
בראָדאטש, גרשון 165, 260
בראָדאַטש, חיים 42, 142, 215, 260, 474, 475, 476
בראָדאַטש, יוסף מילנער 263, 443
בראָדאַטש, יעקב 415
בראָדאטש, יצחק 217
בראָווארעק, אברהם 41, 140
בראָווארעק, חנה 217
בראָווערמאַן (פּאַריז) 481
בראָווערמאַן, אברהם 165, 166, 247
בראָווערמאַן, גדליהו 42, 46, 94, 142, 148, 157, 158, 214, 215, 217, 285, 307, 328, 330, 376, 379, 392
בראָווערמאַן, הערשל 247
בראָווערמאַן, משה (ישראל) 78, 180, 189, 199, 200, 201, 219, 253, 305, 325, 470
בראָווערמאַן, משה (פּראָפּ״באָוו׳) 169
בראָווערמאן, שפּרה 243, 245
בראָנדוויינמאַן, אברהם 200, 201, 204
ברידניאַק, ד״ר 304
ברוחל, מ. 4, 6, 77, 179
ברוך גיטל באַשעס (משגיח) 251
ברוך ב״ר דוד מארץ יון 17, 18, 19, 106, 107, 108, 266, 268
ברוך דוד שניידער 284
ברוך יעקב אריה 263
ברוך (דענטיסט) 304
ברייגדל גריליעעס 158
בריל (מיניסטער) 17, 18, 106, 108
ברין 18, 108
בריסק־דליטא 9, 10, 14, 15, 19, 20, 30, 34, 35, 36, 79, 80, 89, 92, 96, 101, 102, 103, 108, 109, 110, 125, 131, 132, 150, 151, 159, 161, 183, 242, 243, 246, 264, 269, 270, 271, 274, 276, 281, 304, 308, 317, 326, 331, 334, 339, 343, 360, 445, 460, 461, 478
ברכיהו באַגרעבער 285
ברעמען 75, 443
ברעסלאר־וואַצלאַוו 353, 366
ברעסקער, גיטל 481
ברעסקער, חנה 481
ברעסקער, יצחק 481
ברעסקער, נח 481

גאָגאל 326
גאַדל שלאָסער 279
גאָטליב, אדוו׳ אברהם יצחק 364
גאָטליב, זלמן 238, 364, 480
גאָטפריד, יאָסל וועטשיק 33, 129, 206, 255, 261, 316, 339, 380, 382, 388
גאָטפריד, לואי 474
גאָטפריד, נחמיה 388, 389
גאָלאָמב 60, 420
גאָלד, אהרן 477
גאָלד, אסתר 475
גאָלד, דושעק 473, 474, 475, 476
גאָלד, פייוול 215, 216, 237, 256, 257, 279, 304, 330, 336, 364, 379, 383, 390, 392, 395, 470, 474, 476
גאָלדאָפּל, חנה 204
גאָלדבערג (שוסטער) 53, 409
גאָלדבערג 454
גאָלדבערג, איזאַק 198
גאָלדבערג, בערל 60, 72, 154, 420, 437
גאָלדבערג, זושע 62, 423
גאָלדבערג, לייבל 68, 71, 431, 435
גאָלדבערג, מאיר דוד 230
גאָלדבערג, מרדכי 230, 233
גאָלדבערג, שלמהלע 78, 181, 206, 218, 252
גאָלדבערג, שמואלקע 169, 215, 217
גאָלדהאַמער (פּראָפּ״באָוו׳) 169
גאָלדהאַמער, יעקב 258
גאָלדהאַמער, לייבעלע 257, 279
גאָלדהאַמער, מאיר 257
גאָלדוואָסער, נחמיה 470
גאָלדוואָסער, ניסן 470
גאָלדזאַק, אשר 219
גאָלדזאַק, מנחם 200, 470
גאָלדמאן, אַדאָלף 173, 234
גאָלדמאַן, אליהו 215
גאָלדנבערג, ד״ר 302, 303, 304
גאָלדנדראט, פּנינה 472
גאָלדפּאַרב 359
גאָלדפּארב, ביניש 77, 179
גאָלדפּארב, דוד קרוסעס 168, 208, 213, 256, 329, 330
גאָלדפּאַרב, וועלוול 251, 256
גאָלדפּאַרב, חיה שרה 243
גאָלדפּאַרב, יעקב 198
גאָלדפּאַרב, אדוו׳ ל. 43, 65, 67, 144, 427, 430, 466
גאָלדפּאַרב, מענדל 85, 191, 390, 391, 443
גאָלדפעדער, שרה געלע 51, 75, 161, 407, 442
גאָלדפּעלד, גוטשע 65, 427
גאָלדפּעלד, הינך 378

גאלדריטש, נחום 482
גאלדרייך, זושע 160, 259
גאלדרייך, יהושע 72, 437
גאלדרייך, יעקב 41, 140
גאלדרייך (משפחה) 259
גאלדשטיין 238
גאלדשטיין, אלי 199
גאלדשטיין, בלומע 153
גאלדשטיין, וואלוויש 260
גאלדשטיין, יעקב ביילע פרימע גיטלס 242, 261
גאלדשטיין, יעקב 53, 55, 409, 412
גאלדשטיין, יצחק 160, 161, 171
גאלדשטיין, ישראל 43, 86, 143, 191, 198, 235, 246, 313
גאלדשטיין, לאה 216
גאלדשטיין, לייבל 45, 147, 235
גאלדשטיין, מרדכי יוסף 45, 147, 153, 176, 443
גאלדשטיין, משה 86, 192
גאלדשטיין, שעפסל 238
גאלדשטיין־סיקנאוו, רעניא 230
גאלדשמידט, אברהם 154, 176, 443, 446
גאלדשמידט, חיים מרדכי 154, 246, 443
גאלדשמידט, יעקב 482
גאלדשמידט, משה 247
גאלדשמידט, שמעון 357
גאלינסקי 230
גאלינקער 75, 443
גאלעניבאווסקי 54, 411
גאמעל 460, 461
גאמפל, בנימין 264
גאמפל, לייביש 257
גאמפל (משפחה) 257, 260
גאנגאלינסקי 241
גאנסקי, משה 53, 409
גאסקא 446
גאפאן (גלח) 210
גאראבער, 176
גארדאן, 326
גארדאן, דוד 478
גארדין, יעקב 226, 229, 243, 244
גארוואלין 25, 118
גארנשטיין, פנחס 315
גארנשטיין, ש. 314
גארקי 326
גבעתיים 274, 340, 341
גבריאל סיפר 77, 180, 251
גבת (קיבוץ) 360
גדליהו לייב מנקר 251
גדליהו מסימיאטיץ 124
גוויאזדא, עלקע 65, 427, 453, 466, 483
גוויאזדא, שמואל 65, 427, 453, 466, 483
גווירצמאן, אברהם 230, 231
גווירצמאן, בנימין 251
גוטמאן, אליהו דוד מלמד 252, 470
גוטמאן, בנימין (רב) 268
גוטמאן, משה 470, 471
גוטענברג, אביגדור משה 164
גוטענברג, זליג 68, 75, 170, 415, 431, 432, 440
גוטשקאוו 245
גורני, ב. 46, 142, 148, 154, 156, 175
גורפינקל, נח 219
גורקא, פראפ׳ 484
גזשימעק 54, 411
גיטלי בת ר׳ יוסף 17, 106
גיטלמאן, הערשל 482
גיטלמאן, יוסף 49, 58, 149, 153, 403, 416
גיטלמאן, שרה 197
גינצבורג, אשר (רב) 270
גינצבורג (באראן) 270
גינצבורג, מנחם נחום (ביאלער רב) 270
גינצבורג, משה 270, 271
גינצבורג, קלמן (רב) 270
גירונדי, יונה 250
גלאגע 270
גלאזמאן, ב. 359
גליקסבערג (פראפ׳־באור׳)
גליקסבערג, יהושע 73, 153, 176, 437
גליקסבערג, יעקב 197, 472
גליקסבערג, נחמן 68, 431
גליקסבערג, נחמן (ניו־יארק) 476
גליקסבערג, נחמן (בועגאס־איירעס) 479, 480
גליקסבערג, שלום 235, 240
גליקסבערג, שמואל 199
גליקסבערג, שרה 443
גליקסבערג, שרהלע 68, 71, 431, 436
גלעט 53, 59, 60, 61, 73, 410, 418, 419, 420, 421, 422, 438
געזונדהייט, יעקב 340
געלאסן, דוד 67, 430
געלבארד (דענטיסטין) 304
געלבארד, ד״ר אנטאני 175, 240, 302, 303, 304, 310, 311, 312, 313
געלבורד, יעקב 197
געלבורד, מאשע 63, 424
געלבלום, אברהם 77, 180
געלבלום, אהרן 259
געלבלום, יעקב 259
געלבפיש, ד״ר 52, 303, 304, 407
געלטמאן, אליהו 42, 142, 243, 245
געלטמאן, דודל 63, 284, 424
געלטמאן, משה מרדכי 284
געלענבערג, מנחם מענדל 162, 228, 229, 230, 241, 242, 243, 343, 344, 345
געצל 443
געער 274, 300
געריגג 58, 440
געשמאן 53, 410
געשעך 49, 402
גערשקאפ (פיוס) 443
גערשקאפ, יהושע 482
גערשקאפ (יורשים) 443
גערשקאפ, נאכקא 74, 439
גפן, איטא 198, 199
גפן, יעקב 201
גראבאנאוו 39, 137
גראבמאן, יצחק 63, 153, 174, 175, 429, 443
גראבמאן (שוועסטערס) 63, 424
גראבסקי 42, 141, 343, 377
גראדנע 9, 96, 366, 415
גראדנער, זשאק 481
גראדנער, פנחס 6, 68, 430, 431
גראדנער, רבקה 197
גראדנער (שוועסטערס) 62, 422
גראדנער, שיינדל 236
גראדנער, שלמה 175, 443
גראכאוו 84, 189
גראסמאן 60, 420
גראסמאן, בראגיא 451
גראסער, בראניסלאוו 215
גרדי, נתן 201
גרובמאן 69, 71, 433, 436
גרידיצער, אליהו 335
גרינבוים, יצחק 82, 83, 84, 186, 187, 190, 199, 200, 317, 323, 332
גרינבלאט, אשר (ישראל) 187, 236, 472
גרינבלט, אשר (אויסראליע) 483
גרינבלאט, משה 483
גרינבערג, זיסל 202
גרינבערג, חנה 197
גרינבערג, יהודית 482
גרינבערג, מאקס 482
גרינבערג, פייוול לעשנער 482
גרינבערג, שיינדל 207, 245, 246
גרינבערג, שמחה 198
גרינגלאס, אברהם 68, 72, 431, 436
גרינגלאס, יואל 48, 68, 256, 276, 284, 401, 431
גרינענפעלד, אינזש׳ 50, 66, 405, 428
גרינשטיין 92
גרינשטיין, דוד׳טשע 251, 284
גרינשטיין, דוד לייב 443
גרינשטיין, יוסף 197
גרינשטיין, שיינע הענדל 245
גרעץ, ה. 29, 124, 455
ר׳ גרשון הינך (ראדזינער רבי) 33, 129
גרשון שוחט 251
גרשון שוסטער 210

דאבעלע דעם בדחנס 329
דאבריש 295, 296, 298, 299
דאגאדני, אברהם 480
דאגאדני, זלמן 472
דאגאדני, יעקב 154, 483
דאוויזאן, אברהם אבלי (ביאלער רב) 268, 271
דאוויזאן, אהרן 365
דאוויזאן, גאלדע 198
דאוויזאן, חיים (וואַרשעווער רב) 269
דאוויזאן, ד״ר יהודה לייב 304, 365, 366
דאוויזאן, יצחק יחיאל (רב) 365
דאמאטשעווט 379
דאמבית 38, 137, 215, 331
דאנציג 19, 98, 108, 109, 267, 268, 369, 371
דאנציג, יחיאל (אלעקסאנדער רבי) 273, 281
דאנציג, ישראל יצחק (אלעקסאנדער רבי) 273
דאנציג, פייוועלע (גריצער רב) 272, 273
דאסטאיעווסקי 326, 359

דאָקודאָוו 11, 98
דאָרפמאַן, י. 483
דאָרפמאַן, נחמיה 54, 411
דאָרפמאַן, רחל 483
דובבע 267
ר׳ דוד 250
ר׳ דוד (קאַצקער רבי) 271
דוד סאַנאַקער 281
דוד פּאַרצעווער 284
דוד ברוך 256
דוד וואָלף מלמד 252
דוד לייבעלע מלמד 252, 258
דוד משה יאָסלס 77, 180
ר׳ דוד׳ל (קאַרליגער רב) 334, 335, 336
דוואָרזשעץ 161
דוקאָוו 449
דזשאַמבול 362
דזשענטשאָל, ישראל 483
דזשענטשאָל, משה 483
דזשענטשאָל, רוזשקע 65, 176, 427, 466, 483
דינה יונעווער 258, 470
דינעס, יצחק (רב) 201, 205
דיקלער 158, 164, 165, 166, 167
דעבוס, אינזש׳ 58, 417
דעטראָיט 328, 476
דעמבאָווסקי, מיקאָלאַי (בישאָף) 267
דעמבלין 60, 420
דערם 70, 434
דרוועניצקי 54, 411
דריבנין 268
דרייזין, יוסף 252

האָאַג 321
האָהענלאָהע (פּירשט) 163, 369
האוזער, ד״ר 92
האוטשילד 51, 407
האָכבערג, דוד 262
האָכבערג, יצחק 174, 175, 199, 200, 204
האָכבערג, מאָטל 200
האָכבערג, מנחם לייב 166, 257
האָכבערג, שלמה 44, 145, 197, 204, 311
האָכבערג, שלמה׳לע סטאָליער 166, 257
האָכבערג, שרה רבקה 262
האָכמאַן, ד״ר 52, 303, 304, 407
האָכמאַן, ישראל 51, 162, 168, 243, 407
האָכמאַן, מרדכי 42, 142, 169, 214, 215, 227
האָכמאַן, שמערעלע בעקער 202, 237, 375, 376, 385
האָלאָס 73, 438
האלבערשטאָט 19, 109
האָלבערשטאָט, הערצל 77, 179, 338, 354
האָלער (געגנעראָל) 38, 82, 137
האָלפערן, צבי 45, 147, 176, 178
האָלצהעקער, רחל 204
האָמבורג 17, 18, 69, 106, 107, 230, 433
האָנאָוער, נתן 19, 108
האָנאָק 66, 428
האָנדלמאַן, אברהם עזרא 74, 439
האָנטוערקער, אברהם 473
האָפמאַן, אליהו בובקעס 56, 168, 170, 206, 207, 214, 217, 328, 330, 331, 413, 473
האָפמאַן, חיים נאָפטשאָריוש 263
האָפמאַן, חיים (אויסטראָליע) 483
האָפמאָקל־אָסטראָווסקי, אַדוו׳ 55, 412
האָפער, אליעזר 260
האָפער, אשר 46, 77, 78, 85, 86, 94, 148, 179, 180, 181, 191, 198, 200, 214, 224, 230, 253, 261, 264, 284, 285, 304, 472
האָפער, ברוך 199
האָפער (בריידער) 158, 160
האָפער, דוד 284
האָפער, זעליג 284
האָפער, חיה 444
האָפער, חיים 65, 428
האָפער, יהודית 204
האָפער, יהושע 149, 260, 284
האָפער, ישראל 281
האָפער, לייבל 240
האָפער, מאָטל 51, 200, 405
האָפער, מיכאָל 41, 54, 65, 140, 154, 310, 311, 411, 427, 466
האָפער, משה 251, 284
האָפער, מתתיהו 214
האָפער, נחמיה 214
האָראָדנע 274
האָראָדנקע 267
האָרטגלאָס, אַדוו׳ אַפּאָלינאַרי 30, 34, 38, 39, 77, 82, 83, 84, 87, 125, 130, 131, 136, 137, 163, 179, 180, 187, 190, 199, 200, 234, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 354
האָרטגלאָס, יאַנקע 234
האָרטגלאָס, יחזקע 235, 321
האָרטגלאָס (פּריו) 39, 138
האָרטגלאָס, אַדוו׳ קלמן 31, 32, 47, 91, 92, 126, 127, 165, 166, 174, 225, 234, 255, 301, 320, 399
האר״י 29, 105, 124, 283
האָרכאָוו 14, 103
הגדם, גרשון 280
הודעסל חנטשעס 34, 131
הורוויטץ, יוסף (ביאלער רב) 266, 269, 270
היטלער 46, 48, 53, 56, 74, 92, 148, 318, 319, 409, 414, 439
הייבלום, הערשל 204
הייבלום, יואל מאיר 58, 251, 252, 284, 416
הייבלום, יחיאל 44, 145
הייבלום, יעקב 470
הייבלום, לייביש 154, 263
הייבלום, מנחם 174
הייבלום, משה 443
הייבלום, נחום 202
הייבלום, שמחה 263
הייבלום, שמשון 470
היינסדאָרף, יהודה לייב 339
היינץ 449
הילדעמאַן 48, 49, 401
היילפרין, י. 29, 124
הימלפאַרב, הערשל 215
ר׳ הינך איטשקעס 251
הינך אָסטאָטני גראָש 158
הירש לייב מינסקער 281
הירשבין, פרץ 229, 245
הירשהאָרן, צבי (ביאלער רב) 45, 48, 146, 251, 271, 279, 280, 401
הירשהאָרן, שמואל 279
הירשזאָן, שלמה 176
העלמאַן, ליבע 308
העלמאַן, מרים 308
העלסינגפאָרס 321
העלער, אינזש׳ 155
העניע 370
הענדל, ד״ר מיכאל 4, 6, 7, 9, 88, 95, 270, 284, 285, 301, 395, 470
הערמאַן, יוסף מענדל 339
הערץ, ש. 177
הערצאָג, יואל לייב הלוי (רב) 341
הערצאָג, יצחק אייזיק הלוי (רב) 341
הערצבערג, ה. 481
הערצבערג, שמשון 472
הערצל, ד״ר ט. 204, 232
הערצמאַן, מ. 53, 409
הערש חיים משה פייעס (מלמד) 252, 258
הערש חיים סענדער מאָטיעס (מלמד) 252
הערשבערג 154
הערשבערג, אברהם מרדכי (טשיקאגער רב) 278
הערשבערג, בערל 41, 140
הערשבערג, (בריידער) 469
הערשבערג, יעקב וועלוול 41, 60, 140, 257, 313, 390, 420, 469
הערשבערג, סלוווע 198
הערשל אירטשעלעס 252, 259
הערשל בריסקער (זיידמאַן) 157, 158
הערשל יאַנעווער (מלמד) 252
הערשל לענטשנער 166
הערשל שטריקנמאכער (מלמד) 252
הערשל שייקעס 165
הערשעלע דוד ר׳ אייזיקס 263
הערשעלע מלמד 252

וואַבניק, פנחס 483
וואהין 103
וואיטשעכאָווסקי, ד״ר 305
וואלאדקא, אַרכיפּעטקס 301
וואלאָווסקי, אַנטאַני 49, 63, 71, 93, 400, 402, 404, 408, 423, 424, 445
וואלאָזשין 272
וואלאָנסקי 54, 411
וואליע 281
וואלעצקי, מאַריס 474, 476
וואלעצקי, מינדל 203
וואלעצקי, ריקל 363
וואלעצקי, שמואל משה 363
וואלף, אינע 477
וואלקאָוויצקי, אהרן 54, 411
וואַנזשורא, 51, 162, 407
וואסערמאַן, אליעזר 39, 138
וואסערמאַן, וועלוועלע 257

וואקסין 308
וואַקסין, צאַלקע 80, 183, 227
וואַראַניעץ 62
וואַרם, דוד 149
וואַרם, יהודית 174
וואַרם, לייבל 65, 427, 483
וואַרם, מאַניע 65, 427, 483
וואַרעק, נחום 42, 142, 168, 169, 171, 177, 214, 215
וואַרשאווסקי, אברהם 244, 245
וואַרשאווסקי, יעקב 462
וואַרשאווסקי, ליאַנא 228, 230, 231
וואַרשאווסקי, שרה 203
וואַרשאווסקי־לעבנבערג, רוזשע 228, 230, 231
וואַרשע 11, 14, 23, 25, 34, 46, 48, 49, 52, 53, 72, 73, 77, 78, 79, 81, 82, 83, 84, 89, 92, 102, 114, 130, 148, 150, 151, 162, 165, 166, 172, 173, 174, 175, 177, 178, 179, 181, 185, 186, 187, 188, 189, 193, 201, 206, 211, 215, 216, 224, 226, 228, 229, 231, 233, 237, 244, 245, 263, 264, 268, 269, 271, 273, 277, 280, 281, 282, 294, 298, 299, 304, 310, 311, 316, 317, 320, 321, 323, 332, 333, 344, 345, 346, 348, 349, 351, 352, 353, 354, 355, 357, 359, 360, 362, 365, 366, 373, 374, 379, 401, 403, 407, 409, 438, 442, 462, 479, 484
וואַשוטינסקי, באַהדאַן 46, 94, 148
וווּרמאן 154
וווּרקע 280
וויידע 59, 419
וויזנפעלד, אברהם 470
וויזנפעלד, ביילע 310
וויזנפעלד, מאַטל 174, 175
וויזנפעלד, משה חיים 43, 60, 72, 142, 160, 420, 437
וויזנפעלד, פערל 84, 189, 193
וויזנפעלד, שמואל 191, 193, 242, 244, 245
וויזנפעלד, שרה 65, 74, 427, 439, 452, 454, 466
וויטגענשטיין 20, 110
פאַן וויזל, ד״ר וואַלפגאנג 199
וויכערט, ד״ר מיכאל 245
וויינבערג 443
וויינבערג, אהרן יחיאל 252, 259, 261, 357, 482
וויינבערג, אלתר 30, 46, 84, 94, 126, 160, 162, 166, 190, 229, 230, 247, 253, 257, 284, 285, 301, 304, 316, 470, 471, 472
וויינבערג, בערל 164
וויינבערג, ברוך 30, 126, 168, 206, 207, 209, 217, 218, 243, 320, 327, 328, 370, 372, 375, 473
וויינבערג, גאַלדע 229
וויינבערג, וועלוול 483
וויינבערג, ישראל 30, 126, 206, 256, 284
וויינבערג, ישעיהו 30, 126, 168, 211, 327, 328
וויינבערג, נחמן 238, 240
וויינבערג, עוזיאל 264
וויינבערגער, עמיל 43, 51, 65, 143, 406, 427, 466
וויינגארטן, י. 153, 481
וויינגלעס, חיים 473, 474, 475, 476
וויינגלעס, טשארלי 474
וויינטרויב, לייבל 176, 251
וויינטרויב, מרדכעלע 378, 379
וויינטרויב־טוכשניידער, ליובע 56, 228, 230, 233, 311, 413, 447
וויינשטאַק, מישע 243
וויינשטאַק (פרוי) 314
וויינשטיין, אסתר 65, 427
וויינשטיין, דוד׳ל ברוקירער 177, 184, 245
וויינשטיין, נח 55, 412
וויינשטיין, מאליע 245, 246
וויינשטיין, פייגע 198
וויינשטיין (שוועסטערס) 80, 184, 245
וויינשטיין, שיינע 80, 184, 202, 237
וויינשטיין־קעלמאנזאן, סאַניע 302, 304, 314
וויסבערג 54, 411
וויסבערג, חנן 54, 60, 411, 420
וויסבערג, שלמהלע 84, 189, 470
וויסבראס, יוסף יהושע 246
וויסבראס, שמיאל ראובן 443
וויסגלאז, גיטל 192, 193
וויסגלאז, חיים 177, 215
וויסגלאז, יעקב 480
וויסליץ, יעקב 244
וויסמאן 176
וויסמאן, אַבע 66, 429
וויסמאן, ארקע 45, 71, 147, 219, 435, 446
וויסמאן, בעריש 52, 66, 73, 303, 304, 407, 429, 438
וויסמאן, דוד 43, 69, 72, 143, 154, 171, 172, 178, 313, 437
וויסמאן, דוד (וואַרשע) 73, 438
וויסמאן, הערשל 69, 433
וויסמאן, חיה 198
וויסמאן, יהושע 49, 59, 71, 401, 418, 436, 472
וויסמאן, יעקב 71, 201, 205, 435
וויסמאן, מענדל 175, 178
וויסמאן, פרויעם 154
וויסמאן, רחל 198
וויסמאן, שרה 446
וויסמאן־פרידמאן, שרהלע 202, 245
וויסנבערג 359
„וויסע מיטקעס״ (צונאמען) 36, 134
וויצמאן, וואלף 43, 51, 67, 143, 154, 171, 172, 407, 430
וויצמאן, ד״ר חיים 50, 250, 335, 404
וויצמאן, ישעיה 219
וויצמאן, רחל 204
וויילנע 9, 23, 54, 89, 96, 114, 214, 266, 270, 335, 356, 366, 370, 410
וויילנער גאון 268
וויין 34, 131, 280, 300
וויינאַגראד 75, 442
וויינאַגראד, הינך 241
וויינאַגראַד, ברוך 43, 44, 45, 46, 143, 144, 145, 146, 148, 170, 171, 303, 310, 311, 312, 314, 463
וויינאַגראד, יאסקע 154, 164, 172, 261
וויינאַגראַד, שלום 92, 251
וויינדערבוים, יצחק 66, 428
וויינדערבוים, ש. 169
וויינדערבריים, שמואל חיים 217
וויניפעג 482
וויניקאמינן, ל. 304
וויינער 481
וויינצענטי 165
וויסאַקע־ליט׳ 10, 96
וויעלאַפאַלסקי (כראביע) 39, 138
ווירניק, יעקב 352, 353, 484
ווירניק, פייוול 170, 217
ווירשופ, מאַשא 477
ווירשופ, סעם 477, 478
ווישניץ 31, 126
ווישניצער, ד״ר מ. 124
וולאַדאַווע 10, 19, 21, 58, 82, 96, 108, 109, 111, 112, 186, 269
וולאַדאַווקע 275, 417
וולאַס, יחזקאל 215
וולאַס, פישל 49, 403
וועכטערמאַן, יצחק 216, 217
וועלוול איידל דער וועשינס 251
וועלוול לוטוואַק 231, 252, 260
וועלוועלע איטשעס 150
וועלוועלע באגרעבער 285
וועלוועלע קצב 252
וועגנגראַוו 10, 96, 281, 282
וורובעל, מאַקס 483
זאַבלודאַווע 20, 110
זאַגער 266
„זאגער־ווערנער״ 51, 66, 406, 428
זאוויזדקי 51, 407
זאַטלער, ד״ר יאַבים 302, 304
זאלאַ, ע. 359
זאלעווסקי (פאַרטשניק) 39, 138
זאַלעסיע 92
זאַלצמאַן 226, 241
זאַלצמאַן, שרה 320
זאלקינד, ד״ר מ. 327
זאמאשטש 269
זאַמיט 268
זאַמערשטיין, ד״ר עמיל 467
זאקשעווסקי 93, 143
זביטקעווער, שמואל 393, 394
זוברמאן, חיה שרה 204
זוברמאן, יואל 54, 411
זוברמאן (יורשים) 444
זוברמאַן, מאיר 261
זוברמאַן, משה 261
זוברמאַן, נחמן 54, 411
זוירמאַן 481
זונדערלאַנד, אַדוי׳ 34, 130
זוסמאן, ליבע 443

זיסמאַן, שיינדל 217
זוסמאַן, שמואל 153، 191
זיגלבוים, א. 322
זיגלמאַן 51، 406
זיטאַ, ד"ר ג. 79، 159، 182، 225، 234، 301، 304، 305، 443
זיירד, אסתר 363
זיירד, יוסף 262، 358، 363، 364، 477، 478
זיירד, משה מרדכי 363
זיידמאַן, אידל 158
זיידמאַן, חיים 218
זיידמאַן, יוסטינא 191، 242
זיידמאַן, יעקב 238، 245، 246
זיידמאַן, יעקב שלמה 60، 149، 153، 420
זיידמאַן, סעם 474، 476
זייפערט (לייטענאַנט) 452
זילבערבערג, אהרן 260، 281
זילבערבערג, דוד 253
זילבערבערג, חיים 56، 67، 199، 414، 430
זילבערבערג, יואל (דענטיסט) 43، 56، 67، 73، 143، 174، 175، 230، 240، 304، 310، 414، 430، 437
זילבערבערג, משה מלך 43، 45، 142، 147، 253، 284، 307
זילבערבערג, ראובן 219
זילבערזאַן 67، 430
זילבערזאַן־שפּיכלער, בלומע 235، 472
זילבערשטיין 463
זילבערשטיין, אידל 443
זינגער (לינקע פ"צ) 203
זינגער („בונד") 216
זינגער, אברהם 235
זינגער, אליהו 69، 71، 433، 436
זינגער, אסתר 235
זינגער, חיים 217، 245
זינגער, יוסף 42، 142، 202، 203
זינגער, מאיר 483
זינגער (משפחה) 161
זינגער, ריזיל 308
זינגערמאַן 165
זיסעלע רבקה עקיבאכעס 149
זיסקינד (באַן טרעגער) 34، 131
ר' זיסקינד 251
זיסקינד, מרדכי 270
זיסקינד, משה (האַמבורגער רב) 270
זיסקינד שוסטער 454
זלאַטאַפאַלסקי 321
זלאַטשעוו 280
ר' זלמן 253
זלמן ביאַלער 16، 105
זלמנקע 40، 139
זעגמאַן, דוד־טש 244، 245، 481
זעגמאַן, יהודית 244، 245
זעליג הערש משגיח 251
זעלמאַנאָוויטש, אפרים לאַזער 331
זעלמאַנאָוויטש, יוסף 198
זעעמאַן, (שמאַבצאַלמייסטער) 65، 427
ז"ק, אהרן 23، 115
ז"ק, דוב בעריש 275، 278
ז"ק, דוד 307
ז"ק, הערשל 348، 349، 355، 470
ז"ק, זלמן 31، 126، 256، 259، 301، 316، 443
ז"ק, חיים ישראל 274، 275
ז"ק, טשיפע 198
ז"ק, יצחק 470
ז"ק, לייבל (דיין) 251، 258، 259
ז"ק, שייגדל 275
ז"ק, שמואל לייב (ביאלער רב) 30، 33، 35، 41، 45، 126، 130، 131، 141، 146، 248، 251، 269، 271، 274، 275، 277، 279، 285، 323، 377، 390
זרובבל, יעקב 202
זשאַבאַטינסקי, זאב 198
זשאַמע (צונאַמען) 240
זשולקווע 268
זשיטאַ, אברהם 200
זשיטאַ, וועלוול 284، 304
זשיטקאָוויצע 461
זשעלאַזא, בערל 178، 199، 200، 201
זשעלאַזא, בערל (גראַבאַנאָוער גאַס) 53، 409
זשעלאַזא, יוסף 154
זשעלאַזני, הערש יעקב 261، 264
זשעלאַזני, מתתיהו 69، 71، 433، 436
זשעלעקאָווסקי 253
זשעפּא, מאיר 482

חאַנע ניסקעלעס 168، 212، 213
חידושי הרי"ם (גערער רבי) 258، 269، 271، 274، 275، 336
חיות (רב) 335
חיים אורטשעלעס 262
ר' חיים אשר 251، 252
חיים בעקער (מוראָוויעץ) 64، 65، 92، 426، 443
חיים הושלעווער 252
חיים חוה'לעס 382
חיים ישעיהו 256، 284
חיים פישטשאַצער 207، 211
ר' חיים צאַנזער 273، 283
חיים רופא 304
חיים שוחט 251
חייקל ליכטציער 257
חיפה 202، 203، 471
חנן 53، 409

טאַבענקין, יצחק 332
טאַלסטאי 326
טאַקאַרסקי, יעקב 53، 171، 172، 178، 409
טאַקאַרסקי, מענדל 75، 153، 284، 442
„טאַרגאָווניק" (צונאַמען) 259
טאַרנהיים, שרה לאה 75، 153، 442
טהאַן, ד"ר יהושע 321
טוביה גליקעלעס (מלמד) 252
טוביה דער נעלער (מלמד) 252
טוביה מלמד 252
טוואַרקאָווסקי, חיים 77، 78، 180
טוכמינץ, א. 481
טוכמינץ, צמח 149، 259، 284، 462
טוכשניידער 51، 406، 446
טופיקין (נאַטשאַליק) 306
טוראָוויטש, שרה 482
טורעק 339
טיאַמקין, איסאַק 235
טיאַמקין, יעוועל 168، 207، 208، 217
טיאַמקין (פאַמיליע) 207
טייבער 159
טייטלבוים, אברהם 47، 399، 443
טייטלבוים, מאַטל 204
טייטלבוים, רבקה 198
טיקטין, 10، 14، 96، 103
טישל, יוסף 69، 433
טעוועלע, דוד (רב) 334
טעמערל 336
טענענבוים, איטשעלע 280
טענענבוים, דוד בעקער 65، 427
טענענבוים, חנן 65، 427
טענענבוים, נחום 55، 154، 174، 219، 412
טענענבוים, ד"ר ש. 302، 304
טענענער, ראבינער, ד"ר 37، 135، 227، 231، 309
טעפערמאַן 198
טעפערמאַן, משה 483
טעפערמאַן, שיינע 483
טערעספּאָל 35، 62، 68، 91، 131، 274، 343، 423، 431، 461
טראָוניק 449
טראָק 89،
טרומפּעלדאָר, יוסף 193
טרונק, חנה 299
טרונק, י. י. 294
טריינעלע 255، 260
טריסק 275، 300
טרעבלינקע 62، 67، 73، 271، 343، 352، 353، 423، 430، 438، 447، 448، 484
טשאַרטקאָוו 280
טשאַרני 235
טשארני, אורטשע 474
טשארני, אורטשע מאַטל 34، 131
טשארני, אידא 463
טשארני, איידא 476
טשארני (שחור), אייזיק 336
טשארני, בנימין 34، 131
טשאַרני, הערצל 51، 58، 160، 407، 416
טשאַרני, הערשל 34، 131
טשאַרני, חיה 475
טשארני, חנה 463
טשארני, יעקב 34، 131، 216
טשאַרני, משה בנימין 213، 214، 236
טשארני, פּנחס 70، 435
טשארני, שלמה סטאַפּ 34، 92، 131، 216، 435
טשיזשעווסקי 254
טשיקאַגא 4، 7، 278، 476، 477
טשלענאָוו, ד"ר יחיאל 81، 184، 323
טשעכאַטשינעק 310
טשעכאַנאָוויטש 281، 282
טשעכאַנאָווסקי, ברוך 331
טשעכאַנאָוויצע 10، 96
טשענסטאַכאָוו 18، 19، 108، 331
טשערניכאָווסקי 326

יאַווארַ, משה 77, 180
יאַוואַר, צבי 480
יאַוואַרשענע 45, 251, 271, 280
יאַוואַרסקי 39, 138
יאַזעף דער צווייטער 9, 96, 111
יאַזשימאָווסקי, ישראל לייזער 74, 439
יאַמניק, אברהם 73, 437
יאַמפאָלע 268
יאָן קאושימירוש (פויליישער קעניג) 9, 96
יאָנעוועט 26, 33, 39, 55, 60, 61, 66, 72, 82, 84, 93, 120, 129, 138, 163, 186, 241, 420, 421, 429
יאָנקאָוויאק, שלמה 192, 193, 239
יאָנקל בראכיע בילמד 252, 253
ר׳ יאָנקל (נאַדרזינער רבי) 273
יאָנקל שמש 256
יאָס דראשקאראוש 382, 383
יאָסל יונעווער 258, 470
יאָסל קוליאַטש 256
יאָסעלע גלעזער 261
יאָסעלע וואַהינער 424
ר׳ יאָסעלע צבי (רב אין בני־ברק) 274, 283
יאָסקע יחיאל הערש׳ס 263
יאָצקאָוויטש, מאַרעק 270
יאָקובאָווסקי, בעלא 311
יאָקובאָווסקי, זעליג 191, 446
יאָקובאָווסקי, רויזע 193
יאַרניצקי, אלתר 255
יאַרניצקי, הינך 255, 256, 257
ר׳ יהודה (ביאלער רב) 20, 110, 270
ר׳ יהודה אידל (ביאלער רב) 266
יהודה חסיד 16, 29, 105
יהודה יעקב 150
יהודה יעקב 259
יהודה לייב 109
ר׳ יהודה לייב (רב) 266
ר׳ יהושעלע (אַסטראָווער רבי) 264, 271, 273, 275, 283
יהושע קאָפ 443
יהושעלע חזן 255, 261, 269, 363
ר׳ יואב יהושע (קינצקער רב) 274
יואל איצל שניידער 208, 226, 259
יואל קעצעלעס 158
יודל, מאיר שוחט 219, 251, 253
ר׳ יוזל (רב) 250
יוליעוו 39, 138
יונאשאַ, קלעמענס 366
יונגערמאן, מאניא 310, 312
יונגערמאַן (פאמיליע) 161, 174
יונגסטער, לוי 201
יונה קראָקעווער (מלמד) 252
יוסטמאן, אליהו (עליע שימשעלעס) 168, 207, 210, 213, 236, 243, 328, 329, 330
יוסטמאן, וועלוול 252, 253
יוסטמאן, משה איידל דער וועשינס 222, 478
יוסטמאן, שמשון 63, 72, 415, 424, 436
ר׳ יוסי (יוסף בן יעקב — ביאלער רב) 11, 98, 268, 270
יוסיע שניידער 16, 104
יוסף 232
יוסף בן ר׳ פסח ביאלער 16, 17, 105, 106
יוסף קצב 27, 122
יוסף יואלקע (בעל עגלה) 443
יוסף לובלינער 259
יוסף מאיר (רובינשטיין) 265
ר׳ יוסף רפאל 259
יורבערג („השומר־הצעיר") 197
יורבערג 235
יורבערג, אידל 55, 412
יורבערג, חיים 483
יורבערג, עקיבא 53, 409
יורבערג (פאריז) 481
יורבערג, צירל 235
יורבערג, שואלקע 217
יורבערג, שמואל 483
יורבערג־לוסטיגמאן 74, 439
ר׳ יחזקאל קוזמירער 273, 283
יחיאל (פערד־העגדלער) 443
יחיאל הערש 92, 259, 279
ר׳ יחיאל מאיר, (נאַסטינינער רבי) 283
ייד הקדוש 264, 272, 273, 282, 294, 299
יעלין, דוד 470
יעלין, יהושע 470
ר׳ יעקב (לובלינער רב) 17, 106
יעקב אליעזר פישטשאַצער 258
ר׳ יעקב אריה, (ראַדזימינער רבי) 283
יעקב בן יחזקאל 377
יעקב הערש באגרעבער 285
ר׳ יעקב יצחק („חוזה" מלובלין) 272
יעקב יצחק סטאָליער 315
יעקב נתן מלמד 251
יעקב סלאָוואטישער 264
ר׳ יעקב צבי 283
יעקב רויזעס 247
יערי, א. 29, 124
יפה, מרדכי 82, 187
יפה, משה 251
יפו 184, 361
ר׳ יצחק (ביאלער רב) 17, 18, 106, 107, 108, 110, 266, 267, 270, 271
יצחק אורטשעלעס 252, 253, 381
יצחק דראָזשקאָרוש 443
ר׳ יצחק (וווּרקער רבי) 272, 280
יצחק ליפעס 263
יצחק משה בובקעס (מלמד) 252
ר׳ יצחק קלמן דיין 251, 285
ר׳ יצחקל סכיושער 273
ר׳ יקיר דיין 251
ירדן, ד״ר דב 250, 377
ירושלים 17, 105, 106, 124, 181, 203, 272, 275, 283, 321, 335, 339, 340, 341, 363, 368, 370, 469, 470, 484
יחמיאל סופר 284
יחמיאל דער קליינער 284
יריחו 339
ירמיהו בעדער 258, 380
ישעיהו אליעזר 230
ישעיהו דוד 31, 126
ישראל 281
ישראל בן אליעזר 270
ר׳ ישראל 250
ר׳ ישראל איסרל (ברייסקער רב) 266, 270
ישראל דוד פין לאַדזש 281
ישראל הערשל יאַנעווערס 251
ישראל וויכנעס 251, 284
ישראל יצחק לוקאָווער 281
ר׳ ישראל (פילעווער רבי) 283
כאַדקיעוויטש (משפחה) 270
כאַראַש 463
כאַראַש, וועלוול 170, 215, 245
כאַרקאָוו 368
כהן 203
כהן, אברהם 483
כהן, אברהם דוד 23, 115
כהן, אהרן 361
כהן, איטשע מאיר 33, 77, 82, 129, 179, 186, 219
כהן, אלטע 361
כהן, בנימין 45, 147, 253, 466
כהן, גדליהו 63, 201, 424, 472
כהן, ד״ר דוד 77, 179, 338, 354, 355
כהן, דוד־טשע 172
כהן, דוד־טשע פעסלס 78, 284, 305, 388
כהן, דינטשע 235
כהן, היגך 77, 180
כהן, הינך (יצחק כהנס זון) 65, 427
כהן, הערצל 258, 271, 284, 336, 380
כהן, הערשל (בנימינס זון) 153, 172
כהן, הערשל 53, 204, 410
כהן, וועלוול 177
כהן, זישע 259
כהן, חיים 34, 131
כהן, יעקב 198, 242, 344, 361, 362
כהן, יצחק 45, 63, 65, 147, 153, 161, 178, 424, 427
כהן, ישראל 43, 45, 143, 147, 176, 235, 255, 259, 313, 379, 415
כהן, ישראל מאיר 149, 258
כהן, משה 31, 126, 129, 259, 304, 337, 338, 354
כהן, סלוווע 74, 439
כהן, שואלקע 149, 258, 338, 347, 380, 384
כהן, שמעון לייזער 26, 120
כהן־בערנשטיין, ד״ר 77, 179
כהן־פרעטער, שרה 53, 410, 453, 464
כהן־צדק, אליהו הינך 219
כהן־צדק, יקיר 153, 174, 200, 284
כהנא, שמיאל זיינוויל 270
כינקע בראָניעס 207
כמיעלניצקי 19, 108, 284
כמיעלעווסקי 51, 406
כספי־זילבערבערג 470
כעלם 58, 90, 417
כענטשין 21, 112
כערסאַן 222
כפר אתא 325, 326, 471
כ״ץ, אברהם (זאמוטער רב) 268
כ״ץ, מענדיל 270

כ"ץ־ראָפאָפּאָרט, חיים (לעמבערגער רב) 267.

לאבענדזשאָוו (דענטיסטין) 304
לאָדוש 48, 68, 76, 280, 281, 294, 331, 351, 374, 401, 431, 444, 451, 453, 462
לאופמאַן, מאיר מיכאל 304, 324
לאָזער (אליעזר) 453
לאַמאַז 26, 29, 33, 52, 63, 74, 119, 124, 129, 219, 222, 262, 304, 407, 424, 439
לאַמאַז, אריה 192, 193, 240, 246
לאַנדאַן 205, 206, 243, 322, 327, 353, 370, 371, 374, 415, 473, 483, 484
לאַנדזי, אברהמעלע (טשעכאָווער רב) 272, 280, 281
לאַנדזי, אהרן (ביאלער רבי) 33, 45, 138, 147, 149, 223, 248, 260, 273, 281, 282, 284, 285, 342, 392
לאַנדזי, איטשקע 281
לאַנדזי, אילימלך מענדל 281
לאַנדזי, בעריש (ביאלער רבי) 248, 251, 272, 273, 277, 280, 281, 392
לאַנדזי, בעריש 281
לאַנדזי, וואָוועטשע 281, 282
לאַנדזי, יאַנקעלע (נאשעלסקער רבי) 272
לאַנדזי, יהיאל 273, 281, 282
לאַנדזי, יעקב יצחק (קינעוויער רב) 281
לאַנדזי, יקותיאל 281
לאַנדזי, ישראל 281
לאַנדזי, מנחם מענדל (סטריקאָווער רבי) 273, 277
לאַנדזי, מנחם מענדל (ביאלער רבי) 273, 281, 282
לאַנדזי, מענדל 281
לאַנדזי, צירעלע 475
לאַנדזי, רחלע 272
לאַנדזי, שמואל 200
לאַנדזי, שמחה בונים 281
לאַנדסבערג 477
לאַנציקראַן 267, 268
לאַס־אנדזשעלעס 4, 7, 358, 363, 472, 476, 477, 478
לאַסקין, הערשל 482
לאַשטשעווסקי־ראַזן, איטא 245, 246, 308, 482
לאַשטשעווסקי, מאַקס 235, 482
לאַשטשעווסקי, משה בצלאל 176
לאַשטשעווסקי (פרוי) 315
לאַשיץ 10, 26, 96, 120, 263, 265
לביא־לעמבערגער, אברהם 202, 237, 213, 256
לובאַרטאָוו 21, 46, 111, 147, 268
לובישט 451, 452
לובלין 11, 17, 23, 29, 49, 50, 52, 53, 55, 58, 59, 60, 61, 66, 72, 89, 92, 98, 114, 171, 264, 267, 268, 270, 274, 275, 276, 277, 278, 280, 300, 310, 340, 370, 401, 402, 407, 408, 412, 415, 417, 418, 419, 420, 421, 429, 437, 467
לובעלטשיק, אברהם 51, 77, 161, 170, 171, 180, 242, 243, 305, 310, 312, 401, 407, 443
לובעלטשיק, יעקב זעליג 161
לובעלטשיק, מתתיהו 161
לובעלטשיק, פ. 315
לובעלסקי, ד"ר 355
לוין, ד"ר דוד 340
לוסטיגמאַן 68, 432
לוסטיגמאַן, איסר 74, 175, 439
לוסטיגמאַן, בועז 284
לוסטיגמאַן, דוד 235
לוסטיגמאַן, חיים 483
לוסטיגמאַן, מאַניע 74, 439
לוסטיגמאַן (פאמיליע) 154
לוסטיגמאַן, רחל 201
לוצאַטו, משה חיים 250
לוצק 267
לוקאָוו 10, 11, 58, 89, 93, 96, 98, 105, 200, 264, 417
לוריע, שמריהו 334, 335
ליבמאַן, אברהם 482
ליבמאַן, אייזיק 256, 260, 262, 265
ליבמאַן, אליהו 176
ליבמאַן, אליעזר 284
ליבמאַן, בעריש 200
ליבמאַן, הערשל 243
ליבמאַן, זעליג 170
ליבמאַן, חיים 244, 245, 472
ליבמאַן, חיים (נחומס זון) 284
ליבמאַן, יאנקעלע 177, 443
ליבמאַן, נחום 149
ליבמאַן, פינטשע 81, 185, 233, 245, 246
ליבמאַן, שרה 262
ליבערמאַן, אַבוש 192, 193, 238, 240, 245, 246, 481
ליבערמאַן, בערנארד 246, 365, 481
ליבערמאַן, דוד 240
ליבערמאַן, חוה דינעס 149, 365
ליבערמאַן, חיים 260, 281
ליבערמאַן, חיים ("פאַרווערטס") 361
ליבערמאַן, יעקב 176
ליבערמאַן, מיכטשע 244, 245
ליבערמאַן, פרידא 482
ליבערמאַן, שמואל 63, 64, 424, 426
ליבערמאַן, שמחה 462
ליבערמאַן, שרה בריינע 311
לידזבארסקי, משה 73, 438
לידזבארסקי, פייגעלע רפאלס 149
לידזבארסקי (פרוי) 73, 438
ליווארנע 17, 29, 106, 124
ליוועראַנט, זלמן 39, 58, 138, 303, 418
ליוועראַנט, חיים 197
ליוועראַנט, ישראל 178
ליוועראַנט, ראַזא 472
פאַן ליזינגען (פעלדמאַרשאַל) 309
ליטווין, א. 299, 393, 395
ליטמאַן, שמואל 244
ליטמאַן שרייבער 230
לייבזאַן 53, 66, 409, 429
לייבזאַן, משה 70, 435
לייבזאַן, משה (ישראל) 198
לייבזאַן, משה'לע 66, 429
לייבזאַן, שעפסל 67, 74, 430, 439
ר' לייביש 251
לייביש יעקב אריה'ס (מלמד) 251
לייביש קאץ (מלמד) 251
לייבל 222
לייבעלע קעטשע (מלמד) 252
לייבעלע ראַסאַשער 251, 379
לייזער מאַלער 207, 213
לייזערזאַן, ירוחם 284
לייניואנד, אהרן (רב) 279
ליפציג 20, 110
ליכטנבוים, גליקע 60, 217, 308, 420
ליכטנבוים, ירחמיאל 71, 153, 253, 436
ליכטנבוים, משה 55, 56, 412, 414, 415
ליכטנבערג, מאַטל 470
ליכטנשטיין, שמעון 45, 47, 66, 147, 153, 154, 176, 399, 429, 443
לילינן 336
לילינענבלום, מ. ל. 366
לילינענטאל, אלבערט 473
ליניק 281
ליסטגאַרטן 161
ליסטגאַרטן, יוקל 58, 60, 418, 420
ליסטגארטן, מרים 74, 439
ליסטגאַרטן, רחל 178, 197, 204, 205
ליסע 266
ליפא, גרשון 280
ליפיעץ, יאַנטל 75, 442
ליפיעץ, ירוחם 235, 240, 475
ליפיעץ, לייבל 178
ליפיעץ, משה 263
ליפע לוקאָווער 281
ליפקאָוו 57, 59, 73, 412, 415, 419, 438
לעבנבערג, אברהם 238, 313
לעבנבערג, הינך 240
לעבנבערג, ישראל 198
לעבנבערג, לייבל 69, 240, 432
לעבנבערג, משה 31, 39, 43, 81, 126, 138, 142, 171, 184, 261, 301, 307, 313, 443, 464
לעבנבערג, פישל 53, 198, 409
לעדערמאַן, אַרטור 365
לעדערמאַן, משה 279
לעדערמאַן, רפאל 80, 183, 227, 237, 243, 245, 384
לעדערמאַן, שלמה'לע 384
לעהמאַן, ישכר בער 19, 109
לעווי, (יצחקס זון) 51, 406
לעווי 443
לעווי, יצחק 43, 45, 51, 66, 72, 143, 147, 314, 406, 429, 437
לעווי, משה 200, 470
לעווין, ב. 203
לעווין, ד"ר ג. 355
לעווין, חיה 475
לעווין (טשאַרני) 168
לעווין, ישראל 91, 157, 262, 443
לעווין, סימאַן 481
לעוונשטיין 203
לעוונשטיין, יוסף (רב) 268

לעמאן 51, 406
לעמבערג־לוואוו 14, 18, 19, 82, 103, 107, 109, 186, 267, 268, 271, 274, 279, 280
לעמבערגער, דוד 240, 246, 470
לעמבערגער, ישעיהו אידל 230, 231, 233, 245, 246, 367, 461
לעמפערט 74, 439
לענטשנע 264, 273
לענין 359
לערנער, אברהם 475, 476
לערנער, אליהו 198
לערנער, אליעזר 60, 420
לערנער (בריידער) 483
לערנער, יואל איצל 284
לערנער, ראובן 482
לערער, יצחק 196, 197, 230
לעשטשוק 454, 459
לעשנע 33, 129

מאדענא 105
מאדערא 344
מאהלער, ד״ר ר. 29, 124, 395
מאזור, אליהו 333
מאזיר 461
מאזעס, אידל 339
מאזעס, איטשקע 251, 263
מאזעס, אלעקסאנדער זיסקינד 339
מאזעס, וועלוול 339, 340
מאזעס, חנה מרים 339
מאזעס, לאצע 338
מאזעס, לאצע לאה 339
מאזעס, רבקה 339
מאטיס (מתתיהו) 206
מאטיע שוסטער 251
מאטל 245
מאטל דאמאטשעווער (מלמד) 252, 331, 379
מאטל פון ווייגעס 47, 215, 216, 231, 237, 399
מאטל שענקער 256
מאטעלע 250
מאידאן־טאטארסקי 417
מאידאנעק 60, 72, 73, 373, 420, 437, 438, 449
ר׳ מאיר (מהר״ם א״ש — רב) 17, 106, 110, 266
ר׳ מאיר (האראדענקער רב) 267
מאיר דער ווייסער 211, 212, 213
מאיר טלית־מאבער 381, 382
ר׳ מאיר מביאלה (רב) 470
ר׳ מאיר יחיאל (אסטראווצער רבי) 276
מאיר פיגעלעס 262
מאיר קנאך 92
ר׳ מאיר רוטנבורג (רב) 269
„מאיער״ 51, 66, 406, 428
מאירל קאלושינער 251, 259
מאלאשעוויטש 62, 68, 423, 431
מאלינא, חיים העשל 240, 483
מאלינאי, יעקב 57, 416
מאלינין־באראנין 342
מאליער 229
מאן 204
מאן, יוסף 443
מאן, נח 84, 190, 470
מאן, רחל 204
מאנאסאוויטש (אדער מאנאסזאן), ד״ר 79, 181
מאנגעל, ד״ר אסתר 82, 187
מאנדלבוים, בנימין לייב 162, 234, 395, 443, 466
מאנדלבוים, יהושע בנימין לייבעלעס 210, 211
מאנהיימער־שאר, חוה 302, 304, 479
מאנטעוויידעא 363, 479
מאנטעפיאר, משה 339
מאנטרעאל 476, 481, 482
ר׳ מאנעס 256, 262
מאנפערל, בערל 229
מאס, וועלוול 284, 316
מאסיק 217
מאסקאל 197
מאסקווע 19, 89, 108, 234, 336, 369
מאפי, אברהם 30, 125, 224
מאקאווסקי, ישראל 443
מאראשטניק, שמעון 164
מארגנשטערן 308
מארגנשטערן, אברהם פנחס (לאמאזער רבי) 341
מארגנשטערן, אלתר 474
מארגנשטערן, הערשעלע (לאמאזער רבי) 341
מארגנשטערן, יונה 68, 431
מארגנשטערן, מוניש 264
מארגנשטערן, משה 68, 174, 191, 204, 205, 431
מארגנשטערן, משה ברוך (וולאדאווער רב) 278
מארגנשטערן, נחמן 473
מארגנשטערן (פרוי) 466
מארד 33, 130, 262
מאריענבאד 280
מארכביין, יוסף 260
מארקושאוו 251
מארקיס, הערץ 475
מארקס, עליע 258, 476
מארקס, קארל 297
מארקס־ראזנבלאט, גיטל 260, 474, 475
מגיד, משה 245
מאשקאוויטש, משה אפרים (רב) 280
מהר״ל 379, 392
מוזשינעק, גאלדע 395
מוזשינעק, הינדע 395
מוזשינעק, ישעיהו אליעזר 230, 256, 395
מוניש 226
מוסאוויטש 302
מוסאוויטש, חיים („קאברינער״) 52, 304, 349, 350, 351, 407, 443
מזא״ה (מאסקווער רב) 334, 369
מיאדעק, אהרן 197, 472
מיאדעק, חיים 86, 162, 191, 198, 229, 242, 314, 482
מיאדעק, חנה איידל 482
מיאדעק, יפה 482
מיאדעק, יצחק 240
מיאדעק, שרה 482
מיגדאל, לייבל 160, 200, 201
מיגדאל, מלכה 470
מייזל, יצחק לייב 230, 231
מייער, מאריס 327
מייערזאן, צירל 217
מייערזאן, רפאל 230, 233, 238
מיכאלקעלע דראזשקארזש 265, 482
מילזאן, צבי יחזקאל (רב) 29, 124
מילבוים, ביילע 235
מילבוים, גאדל 81, 165, 166, 185, 255
מילבוים, חיים גאטל 61, 252, 422
מילבוים, חיים זאוול 415
מינכען 76, 317, 361, 444
מינסק 19, 54, 161, 173, 252, 335, 365, 366, 410, 460
מינסק־מאזאוויעצק 282, 324
מינץ, אליהו 258
מינץ, אליעזר 258
מינץ, בלימעלע 149
מינץ, זיסל 370
מינץ, חנה מרים 231, 306, 308, 309
מינץ, חנה פייגע 235
מינץ, מאטל 78, 149, 160, 180, 199, 208, 209, 223, 259, 284, 304, 370, 384, 425
מינץ (פרוי) 303
מינץ (פרוי) 314
מיענדזיזשעצקי, שמואל 245, 246, 445
מיענדזיזשעצקי, שרה 174, 175
מיר 365
מירטנבוים, יהושע 385
מישקין, מ. א. 86, 178, 191
מלאווע 165, 281, 333
מלאך, חיים 16, 105
ר׳ מנחם מענדל (ווורקער רבי) 272, 273
מעדעם, וו. 332
מעוויוס 40, 91, 139, 164, 342
מעזריטש 10, 19, 21, 23, 26, 28, 29, 50, 51, 53, 57, 61, 62, 63, 65, 66, 67, 68, 72, 73, 74, 77, 82, 88, 93, 96, 109, 111, 112, 122, 179, 216, 224, 233, 240, 243, 255, 263, 264, 269, 271, 274, 277, 281, 300, 343, 373, 374, 376, 383, 404, 409, 421, 422, 423, 426, 427, 428, 429, 430, 432, 434, 435, 436, 438, 439, 440, 446, 447, 448, 449, 450, 452, 457, 459
מעכל חזן 255
מעלבורן 359, 483
מעלמאן 470
מעלער, ד״ר א. 230, 307
מעלצער, איסר זלמן (רב) 340
מענדל אזערקאווער 262
מענדעל בעקער 247
מענדל מוליער 279
מענדל מעזריטשער 264
מענדל קיטיע 284
מענדל ראסאשער 251, 252
מענדל רויזעס 247

מענדל שוחט 251
מענדל שטריץ 33, 129
מענדעלע מוכר ספרים 229, 236, 326, 366, 476
מענדעלע מלמד 252, 256
ר' מענדעלע (קאצקער רבי) 269, 271, 272, 336, 337
מענדעלע שוחט (ר' זלמנס) 251
ר' מענקע דיין 251, 260, 263, 284
ר' מרדכי (ליסער רב) 266
מרדכי בלומקעס 271
מרדכי יוסף 158
ר' מרדכי יוסף (אישביצער רבי) 271
מרים 214, 364
משה 166
משה אהרעלע 387
משה אזשעראווער 264
משה איציקל מלמד 252
משה אישטשער 211
משה באָם 381
משה דער גרויסער 219, 251, 253, 259, 263, 281, 338
משה דער קליינער 219, 251, 263, 281, 338
משה דוד מלמד 251
משה ווישניצער 31, 126
משה זיגערמאַנער 443
משה חיהס 395
משה טאַקער, 227, 257
משה טוביה סטאַליער 256, 260, 284, 375
משה יאָסל 372
משה יהידה הכהן (חזן) 255
משה יהודה לייב 275
משה יצחק סטאַליער 260
משה כעלעמער 281
ר' משה מ'ביל (ביאַלער רב) 269, 271, 285
משה מיכל מלמד 252, 253
משה מסמיאַטיטש 16
ר' משה מרדכי, (טריסקער רבי) 275
ר' משה מרדכי 261, 470
משה משמש 264
משה סרול פאַטאַלס (מלמד) 252
משה פין סלאַוואַטשינעק 166, 167
משה פייעס 260, 263
משה פייקעס 255
ר' משה (פרעשבורגער רב) 19, 109
משה רודלס 443
משה עליע בלעכער 171, 237
משה קלמן מלמד 251
משהלע חייקלס 223

נאַאוטשני, חנן אליעזר 443
נאַבילע (נענעראַל) 354
נאַוואַטאַרסקי 40, 139
נאַוואַמיאַסט, הערשל 301, 443
נאַוואַמיאַסט (פאַמיליע) 154
נאַוואַמינסקי, רבקה 66, 74, 314, 429, 439
נאַווים, אַלעקס 474
נאַווים, מאַרקס 474, 475
נאַווים, ראַזע 474
נאַטאַנזאָן, בנימין 443
נאַטאַנזאָן, ד"ר 355
נאַטאַנזאָן, יוסף 256
נאַטאַנזאָן,יוסף שאול (לעמבערגער רב) 269, 274
נאַסקע הודעסלס 206
נאַפאַלעאַן 20, 21, 25, 110, 390, 392
נאַרדמאַן, יעקב 230
נאַרטמאַן, דוד 153, 191
נאַרטמאַן, פנחס 44, 45, 145, 147, 154, 160, 174, 175, 313, 385
נויליגער 58, 417
נוכאָוויטש, אברהם 65, 197, 353, 379, 427, 453, 466
נוכאָוויטש, בערל 479
נוכאָוויטש, הערשל 197, 353, 354
נוכאָוויטש, וואלף 225, 228, 230, 231, 253
נוכאָוויטש, יוסף 193
נוכאָוויטש, לייבל 483
נוכאָוויטש, מענדל 245
נוכאָוויטש, רבקה 65, 427, 453, 466, 483
ניכאָוויטש־פייגנבוים, לאה 197, 203
ניסבוים, אברהמעלע 449
נוסקע מלמד 252
נח שמש 256, 262
נחום פעטקע (מלמד) 252
נחומעלע סענדערס 69, 433
נחמיה חיא חיון 267
נחמן שרייבער 230
ר' נחמן בן שמואל הלוי (בוסקער רב) 267
נטע 281
ניו־יארק 4, 7, 80, 177, 218, 235, 256, 257, 259, 260, 280, 292, 300, 303, 304, 330, 361, 362, 363, 470, 472, 473, 476, 477, 479, 482
ניזשנע 207
ר' נייטל (רב) 264
ניימארק, ב"צ 35, 132
נייפעלד, אלימלך (רב) 201
ניישטאַדט, מלך 332
ניי־שטעטל 264
ניישטיין, הערש בער 261
ניישטיין, זאוול 443
ניסנבוים, יצחק (רב) 79, 181, 182
ניעווידזע, יעקב 178
ניעסוויזש 9, 89, 95, 266, 370
ניערעסכט 159
ניקאַליי II, (צאַר) 33, 129
ניקלשבורג 270
ניקסאָן, דיק 278
נירנבערג 75, 76, 440, 444
נירנבערג, יעקב 200
ר' נפתלי הירץ אשכנזי (לעמבערגער רב הכולל) 19, 109, 270
ר' נפתלי הירץ (זשולקעווער רב) 270
נתן העזתי 267

סאַביבאַר 58, 73, 346, 351, 417, 438
סאַטאַנאָוו 267
סאַוויימפער, לייביש 253, 282, 307
סאַכאַטשאָוו 295, 296, 298, 299
סאַלאַגוב 306
סאַלאָוויטשיק, ד"ר א. 355
סאַלאָוויטשיק, חיים (בריסקער רב) 339
סאַלאָוויטשיק־מאַרגנשטערן 150
סאַלאַמאָן, רחל 304
סאַלמאָן (פעלדשער) 304
סאַלמאָן, ב. 169, 215, 245
סאַלסקי, אברהם (ניו־יארק) 482
סאַלסקי, אברהם 202, 203, 237, 238
סאַלסקי, מאַשע 245
סאַלסקי, משה 202
סאַנדלאַרזש, בערל 65, 153, 427, 443, 466
סאַנדלאַרזש, העלא 65, 427, 466
סאַפיר, חיה 75, 153, 442
סאַפיר, יוסף 244
סאַפיר, ישראל יצחק 153, 202
סאַקאַל, ברוך מרדכי 281
סאַקאַלאַוו 26, 29, 116, 119, 120, 282
סאַקאַלאַווסקי 65, 427
סאַראַקי, שרה ליבע 483
סאַרנאַק 26, 120
סאַרנע, אייוא 474
סאַשקע 222, 223
כוואַלק 49, 51, 53, 55, 73, 402, 406, 409, 437
סוכאַרטשיק, מוניע 51, 407
סוקולוב, משה ברוך (רב) 45, 147, 160
סוקנאָוו, אלתר 45, 147, 169
סוקנאָוו, חיים 483
סוקנאָוו, מלך 483
סישטשיק 66, 429
סטאַלאָווי, ישעיהו 174, 175, 197, 204, 205
סטאַלאָווי, משה 470
סטאַניסלאָוו 325
סטאַקאַלסקי (סאַטמיסטוש) 90, 139
סטאַרעץ 463
„סטאַנ" 51, 61, 66, 67, 406, 407, 421, 428, 429, 430
סטיין, אב' 474
סטירנעץ (סטיושינעץ) 63, 163, 424
סטערן, גיטל 475, 476
סטריכער, אברהם 43, 45, 72, 143, 144, 147, 171, 214, 245, 437
סטריקאָוו 277, 278
סיטנער, פייוול 45, 137
סילווער, ווילי‌אַם 474
סילווערמאַן, נייטען 475
סינגער, מאַריס 475, 476
סיראַטאַ, גרשון 85, 190, 323
סיראַקי 33, 130
סירקוס, פּעסל 176
סירקין־כהן, ד"ר פ. 355
סלאַבאַדוקי, עדעק 51, 406
סלאַוואַטיטש 17, 106
סלאַוואַטשינעק 163, 166
סלאַנימסקי, חיים זעליג 366
סלוצק 9, 14, 19, 77, 95, 96, 103, 108, 109, 180
סמאַלאַרזש, פייגע 217
סמאַליאַר, משה 196, 229, 230, 326
סמאַלענסק 457

סעגאל 165
סעלץ 65, 160, 427
סעמיאטיטש 16, 105, 270, 271
סעמיאטיצקי 203
סעמיאטיצקי, אברהם 169, 202, 203, 483
סעמיאטיצקי, אהרן 483
סעמיאטיצקי, חיה 245
סעמיאטיצקי, פסח 483
סענדער מאטיע 157
סענדער ר' שייעס (מלמד) 252
סעניאר 71, 436
סעראצק 49, 51, 62, 268, 402, 406, 415, 453
ספיוואק 69, 432
סקאלימאווסקי 445
סקאפין 366
סקארזשיסק 374
סקערניעוויץ 282
סרעברניק 198
סרעברניק, אברהם 178
סרעברניק, ב. 203
סרעברניק, יואל 204

עדלבוים, מאיר 4, 7, 88, 266, 270
עדלסטיין, מאריס 475
עוזיאל 394
ר' עזור (רב) 266
עופר־האפער, יהושע 193, 197, 470, 472
עזה 267
עזריאל שמש 387
עטינגער, אדוואקאט הענריק 34, 130
עין־השופט (קיבוץ) 373
עלבוים, יוסף 74, 439
עמדין, יעקב בן צבי (יעב"ץ) 17, 18, 29, 106, 107, 108, 124, 266, 267, 268
עמדין, נחמה 17, 106
עמיאל, משה אביגדור (רב) 340
ענגלענדער, יהושע 74, 439
ענגעלס 378
עפלבוים 143
עפלבוים (וואַרשע) 193
עפלבוים (קצב) 65, 427
עפלבוים, אליעזר 45, 147, 171
עפלבוים, בערעלע 252
עפלבוים, דוד־טשע 203
עפלבוים, הערשל 217, 463
עפלבוים, זכריה 154
עפלבוים, חיים דוד 252, 253
עפלבוים, נטע 251, 252
עפלבוים, שמואל הערש 251
עקערמאן 65, 426
עקשטיין, יצחק 63, 72, 424, 436
עקשטיין, שמואל 473
ערדמאן, ד"ר פנחס 302, 303, 304
ערליך, אליהו 176, 219
ערליך, יחזקאל 150, 172, 176, 219, 251, 259, 281, 384
ערנבויג, אילאַ 467, 468
ערנקראנץ (אפטייקער) 305
ערנקראנץ, בערל 235
ערעם, משה 202

פאגעל, יצחק 52, 74, 407, 439, 443
פאדאליאק, הערש ליבער 255
פאדלישעווסקי, אברהם 77, 180
פאזנאנסקי, ראביענער, ד"ר ש. 231
פאט, יעקב 215
פאטאצקי 73, 438
פאטאש 453, 455
פאטשטארוק, דוד 176, 219, 284
פאטשטארוק, משה 284
פאטשטארוק, נחמיה 65, 427
פאטשטארוק, פייגע 217
פאיאנס, א. ל. 4, 6
פאיסקער 59, 70, 418, 434
פאלאטיצקי, יעקב 362, 363, 480
פאלאניעצקי, יעקב שוחט 74, 251, 284, 439
פאלאסעצקי 63, 424
פאלמאן, לאלא 361
פאנטשיק 443
פאניאטאווו 72, 333, 437
פאניאטאווסקי, סטאניסלאוו אויגוסט (פּוילישער קעניג) 110
פאסאוו 58, 417
פאסט, יעקב 474
פאפוטין (הויפטמאן) 307
פאפינסקי (פעלדשער) 47, 382, 399
פאפּערניקאוו, י. 359
פאקמאן, בערל 379, 482
פאקמאן, הערשל 482
פאקמאן, חיהלע 482
פאקמאן, לעאן 461, 463, 472
פארביאק, חיים פסח 149, 259, 284, 384, 388, 390, 391
פארבשטיין, העשל 84, 190, 199, 200
פאריז 4, 7, 46, 148, 213, 242, 243, 245, 252, 260, 277, 300, 329, 330, 341, 359, 362, 365, 476, 481
פארצעווע 261, 273
פוטערמאן י. 482
פוטערמאן, משה בוקעס 382, 482
פוזין 55, 82
פוזינער, שלמה זלמן (וואַרשעווער רב) 269
פולאוו 60, 420
פולטוראק, מוניא 280
פונק (מאיאר) 91
פוקס, בראניע 65, 427
פיאנטניצקי, יעקב 82, 187
פיארדא־פירט 110
פיווא, אליהו 443
פיווא, יהושע 204
פיזשיץ, איטע ברכה 301
פיזשיץ, באלטשע 60, 73, 310, 311, 314, 315, 421, 438
פיז'יץ, דוד 333, 391
פיזשיץ (יורשים) 443
פיזשיץ, יצחק 43, 51, 58, 72, 143, 160, 200, 301, 313, 354, 385, 417, 420, 437
פיזשיץ, מענדל 224
פיזשיץ, קאפל 391
פיזשיץ, שמואל 34, 49, 50, 60, 91, 92, 130, 154, 164, 247, 258, 260, 301, 339, 346, 351, 379, 382, 391, 402, 404
פיטערמאן, משה 483
פייגנבוים (גלעזערס) 156
פייגנבוים, אברהם 483
פייגנבוים, אהרן 483
פייגנבוים, אשר סטאליער 71, 174, 175, 261, 415, 436
פייגנבוים, אשר גלעזער 81, 84, 185, 189, 240
פייגנבוים, בערל („מכבי") 240
פייגנבוים, בערל (אויסטראליע) 483
פייגנבוים, ברוך 63, 424
פייגנבוים, זילינ 74, 256, 284, 415, 479
פייגנבוים, חיה 58, 417
פייגנבוים, חיים 483
פייגנבוים, יהושע 174, 415
פייגנבוים, יצחק 443
פייגנבוים, ישראל יצחק 251
פייגנבוים, לייבל (ישראל) 197
פייגנבוים, לייבל (אורגוויי) 479
פייגנבוים, מ. י. 4, 6, 7, 30, 47, 65, 76, 86, 88, 89, 125, 151, 159, 174, 177, 192, 224, 235, 242, 245, 248, 257, 271, 320, 342, 373, 387, 390, 391, 394, 399, 427, 444, 453, 464, 468, 470, 480
פייגנבוים, מיכאל 483
פייגנבוים, מרים 483
פייגנבוים, משה 74, 203, 415, 439
פייגנבוים, משה גלעזער 84, 185, 443
פייגנבוים, משה (מלמד) 252
פייגנבוים, פראָדל 203
פייגנבוים, רבקה 197
פייגנבוים, שאלקעלע 252, 255
פייגנבוים, שיינדל 483
פייגנבוים, שלום 199
פייגנבוים, שמואל 443
פייגנבוים־געשקאפּ, בלומע 74, 439
פייגע פרימעס 149, 260, 443
פייוול 226
פייוול זשאבע (צונאמען) 211
פייוועלע לובלינער (מלמד) 251
פייוועלע מלמד 252, 260
פיינקל 163
פייערמאן, אביגדור 45, 147
פייערמאן, מיכאל 225, 230, 231, 253
פילאדעלפיאַ 476
פיליפאוועס 56
פיליפאוער רב 56, 413
פילסודסקי 40, 42, 139, 141, 344, 357
פינגערהוט 481
פינגערהוט, יואל 214, 236
פינטשעוו 14, 103
פיניעלע בייגל־בעקער 55, 262, 412, 443
פינסק 9, 10, 19, 96, 108, 109, 250, 331, 461
פינסקי, ד. 245
פינסקער, ל. 335
פינעס, ד"ר 379
פינעס, יחיאל 334

פינקלהויז 160
פינקלשטיין, אברהם 305
פינקלשטיין, אייזיק 301, 306
פינקלשטיין, ד"ר בושע 192, 193, 238, 245, 246, 302, 304, 310, 356
פינקלשטיין (ברידער) 160
פינקלשטיין, דבורה 301
פינקלשטיין, חיים ישראל 252, 253
פינקלשטיין (יורשים) 443
פינקלשטיין, יעקב 305
פינקלשטיין, ישראל ריטקער 78, 181, 200, 201, 305, 307
פינקלשטיין, לייבל 193, 242, 244, 245, 483
פינקלשטיין, מאטל 53, 409
פינקלשטיין, מנחם 58, 72, 202, 203, 237, 243, 417, 437
פינקלשטיין, משה 214, 217
פינקלשטיין, פישל 149, 175, 241, 307, 313
פינקלשטיין, צפורה 356, 446, 447
פינקלשטיין, שבתי 64, 76, 259, 425, 443, 444, 465
פינקלשטיין־צינאמאן 443
פיעטרקאוו 270, 281, 331, 374
פיעטשיצקי 40, 41, 139, 140
פיעקאַרסקי, מרדכי (מאַטל) 45, 80, 147, 153, 183, 229, 245, 246
פיקאַן, מאַלי 263
פיראַנדעלא 357
פישטשאַן 25, 29, 119, 124
ר' פישל סטריזשעווער 269
פישלעדער, בערל 480
פישמאַן, בעריש 153
פישמאַן (פרל') 227
פישמאַן, שמואל (האַטעל) 75, 227, 442, 443
פישמאַן, שמואל 472
פישמאַן־אַרלאַנסקי, חיהלע (העלא) 235, 310
פישמאַן־מימון, יהודה לייב הכהן (רב) 19, 29, 109, 124
ר' פישעלע (סטריקעווער רבי) 272
פישער, יהושע 32, 39, 78, 79, 128, 129, 138, 180, 181, 182, 199, 200, 230, 231, 308, 324, 325, 326, 470, 471
פישער, רבקה 204, 306, 308, 325, 326
פלאַט, איטקע 74, 197, 439
פלאַט, אלתר 72, 436
פלאַט, יאַסל 261
פלאַט, שמחה 444
פלאַטאַ, ד"ר 355
פלאַטניקאַוו, משה 196
פלאַם, דוב בעריש 269
פלאַרינסקי, ד"ר 305
פלוהר, נחום 280
פלוער, אליעזר 443
פלוער, יהודית 453
פליכטנרייך, יעקב 161
פלעק (צונאַמען — מלמד) 252
ר' פנחס (רב) 268
פנחס בן שמואל 10, 97
פנחס מאיר 34, 35, 131, 132
פסח סקאַס 256, 380
פסח ראשון (מלמד) 252
פסח שני (מלמד) 252
פסחל מאַנשטשער 207
„פסיל" (צונאַמען) 54, 411
פעטערבורג 9, 19, 79, 96, 108, 173, 181, 207, 210, 226, 270, 297, 345, 347
פעטערבורג, יאַנקל דוד 255
פעטערבורג, יצחק 45, 147, 171
פעטליורע 359
פעטערסאַן 54, 55, 62, 411, 412, 422, 423
פעלדמאַן 153
פעלדמאַן, אליהו 470
פעלדמאַן, חיה 65, 427, 466
פעלדמאַן, יוסף 443
פעלדמאַן, יצחק 65, 427
פעלדמאַן (לערערין) 230
פעלדמאַן, משה 172, 178, 245
פעלדמאַן, נאַכקע 211, 477
פעלדמאַן, ראובן 149, 194
פעלדמאַן, שמואל 65, 427
פעלדמאַן, ד"ר שמחה בונים 201
פעלדריב, יוסף 235, 236
פעלזנשטיין, דאסיע 226
פעלזנשטיין, הערשל 203
פעלמאַן, ישראל 156
פענזע 304
פעסטמאַן, יוסף 246
פעסל די „טויבע" 371, 372
פערט 483
פערל, יוסף 479
פערל, משה 479
פערל, משה אהרן 284
פערלאַוו, בן־עמי 361
פערלאַוו, יצחק 242, 360, 361
פערקלוואלד, אברהם 483
פערקלוואלד, בנימין 483
פערקלוואלד, לייבל 483
פערקלוואלד, מאַטל 483
פערקלוואלד, משה 483
פראַג 15, 103, 379
פראַדל שמד 91
פראמער, יהודה אריה 278
פראַנס, אַנאַטאַל 359
פראַנק, חוה 267
פראַנק, יעקב 18, 19, 107, 108, 266, 267, 268
פראַנקפורט בייס אַדער 268
פראנקפורט בייס מאַין 18, 108, 270, 359
פראַנקרייך, שלמה אליעזר 251
פראַנקרייך, שמואל 219
פראַפעס, אהרן 199
פראַשעקי (פראַשוקי) 55, 163, 164, 412
פרוזשאַנע 10, 27, 29, 96, 122, 124, 365, 366
פרויעם דער געלער 158
פרוכטנבערג, מ. 482
פרוסקין, פסח (קאַבריינער רב) 280
פרושקאַוו 353
פרידבערג, יוסף 174, 175
פרידבערג (פאַמיליע) 161, 174
פרידבערג, פאַניא 310, 311
פרידלענדער (פעלדשער) 304
פרידמאַן 84, 189, 229, 240
פרידמאַן, אביגדור 443
פרידמאַן, איצעלע (בוענאַס־אַיירעס) 480
פרידמאַן, בריינדל 483
פרידמאַן, חיים 53, 65, 409, 427
פרידמאַן, חיים („עזנאַסעק") 55, 412
פרידמאַן, יעקב (אויסטראַליע) 483
פרידמאַן, יעקב 67, 71, 430, 436
פרידמאַן, יצחק 65, 418, 427
פרידמאַן, יצחק (אויסטראַליע) 483
פרידמאַן, ישראל (שטאַרטקאַווער רבי) 280
פרידמאַן, לייבוש 160
פרידמאַן, מענדעלע סיטניקער 167, 380, 443
פרידמאַן, מרים 169
פרידמאַן, משה 202
פרידמאַן, נח 160
פרידמאַן, פייוול 364
פרידמאַן (פון די קרעסן) 58, 418
פרידמאַן (פרוי) 74, 439
פרידמאַן, פרוים 223
פרידמאַן, פרויקע 240
פרידמאַן, שמאי 168, 169, 177, 207, 210, 214, 479, 483
פריטש 51, 407
פריטשע, ד"ר 75, 440
פריינד, זעליג 253, 331
פריינד, יעקב 244
פריינד, מרים 244, 245
פריינד, נפתלי יוסף הלוי (רוזשאנער רב) 270
פריינד, תנא 169, 177, 214, 215
פריינער, ברוך 54, 69, 331, 410, 411, 433
פרילוצקי, נח 82, 187, 226
פריץ, ד"ר 75, 440
פרישטיק, משה 162, 199, 200, 243
פרישמאַן, ד"ר 277
פרישמאַן, לאהלע 482
פרעטער, בלומע 74, 439
פרעטער, יצחק 60, 421
פרעטער, משה 53, 55, 161, 204, 409, 412
פרעטער (משפחה) 154
פרעטער, פנחס 453, 464
פרעי 415
פרענקל, גאַלדע 339
פרענקל, ראיבן ישראל הלוי 339
פרעשבורג 19, 109
פרץ, י. ל. 34, 131, 229, 236, 243, 248, 286, 344, 455, 476
פשיבישעווסקי 484
פשיגאַדא, ד"ר 304
פשיסכע 273, 282, 294
פשעווזמאַן, דוד 302, 311
פשעמישל 14, 103
פשעקופניק 470
פתח־תקוה 46, 148
צאַרוק 308
צאַלקע מלמד 251
צאַרוק, שלמה 192, 470
ר' צבי הירש (רב) 266
ר' צבי הירש פרילוקער 271

ר׳ צבי הירשלי האלבערשטאטער (ביאלער רב) 19, 29, 109, 124, 271
צוקער, מאטל 63, 424
צוקער, פרויים 63, 424
צוקער, שלמה 63, 415, 424,
צוקערמאן, אלתר 264, 347, 348
צוקערמאן, אידעלע 444
צוקערמאן, איצל 265
צוקערמאן, היה זעלדע 153, 470
צוקערמאן, חנן 66, 429
צוקערמאן, פייגע 197
צוקערמאן, שלמה יוסף 284
צוקערקאנד, אסתר 483
צוקערקאנד, יעקב 483
ציבולסקי 49, 402
ציגעלניק, ד״ר נתן 195, 356, 357
„ציד״ 51, 61, 66, 67, 68, 69, 406, 421, 428, 430, 431, 432
ציטרינבוים, חיים יחיאל 278
ציטרינבוים, רחילע 276, 277, 278
צימבאליסט, אידל 64, 426
צימבאליסט, נחמה 64, 426
צימבערקנאפ, יוסף 201
צימערמאן 51, 53, 406, 409
צינאוויטש, משה 88
צינאמאן 238
צינאמאן, אפרים 26, 120
צינאמאן, חנה 192, 193, 246
צינע (סאכאטשאווער רביצן) 269, 295, 296, 298
ציציבאר 160
צעלניקער, אליעזר 43, 45, 60, 63, 143, 147, 153, 420, 424
צעלניקער, ברך 191
צעלניקער (דענטיסט) 304
צעלניקער, יחיאל 243, 245
צעלניקער, פראניע 197
צעפעלינסקי, העניע 198
צעשינסקי, דוד 162
צעשינסקי, מנשה 43, 143, 170, 171
צפת 10, 96, 261, 470

קאברין 10, 96, 280, 349
קאברין, ל. 244
קאגאן, העלענא אדאלפוונא 164, 301
קאגוט 450
קאדניע 26, 119
קאהאן, יעקב 258, 358, 363, 370, 477, 478
קאהאן, רעי 358, 478
קאהאן, שמואל 171, 172, 178, 258, 370, 481
קאוואלעווסקי, אינזש׳ 93
קאוואראסקי־גאלדבערג, מאניע 68, 71, 431, 435
קאווגע 230
קאווע, אנטשל 345
קאווע, בנימין 226
קאווע, חוה 226, 230
קאווע, חיים 203, 230
קאווע, יאנקל 262
קאווע, מאטל 262
קאווע, מענדל 80, 183, 184, 238
קאווע, משה 42, 45, 58, 78, 79, 83, 142, 147, 171, 180, 181, 182, 188, 241, 251, 255, 301, 303, 305, 306, 307, 313, 345, 346, 416
קאוועל 457
קאופמאן, דוד 474, 475
קאופמאן, חנא 474
קאופמאן, רבקה 475
קאזאקל (צינאמען) 230
קאזע 69, 433
קאזעס, ד״ר 449
קאט 50, 404
קאטאוויץ 52, 72, 304, 335, 407
קאטעליאנסקי, חיים 235
קאלאדני 250
קאלטאן, שמואל 200
קאליכשטיין, אברהם 154, 176
קאליכשטיין, בלומע 199
קאליכשטיין, גאלדע 449
קאליכשטיין, המה 173, 438
קאליכשטיין, שמאי 45, 147, 176, 314
קאלינא, חנה 482
קאלינא, שמעון 482
קאליש 339
קאלישער, הירש 335
קאלנא 270
קאלקער 216
קאמינסקי 166
קאמינסקי, נטע 281
קאמינקע־סטרומיל׳ 279
קאמיען 203
קאמיען, עקיבא 39, 138
קאמיענץ־ליט׳ 28, 122, 334
קאמיענץ־פאדאלסק 18, 107, 108, 267
קאמלעט 251
קאמלעט, איטע גאמפלא 251
קאמלעט (פאמיליע) 154
קאמעלמאכער, אברהם 212, 213
קאמענע 77, 180
קאנאלבוים 230, 231, 233
קאנאלשטיין 235
קאנאלשטיין, אידל צינעס 351, 382
קאנאלשטיין, בנימין 351, 352
קאנאפקא 55, 412
קאנטאר, דוד 64, 72, 171, 191, 425, 437
קאנטאר, פישל 60, 420
קאנטאר, שרה 64, 425
קאנטאראוויטש 235
קאניער, איטשע 415, 464
קאניצקי־פייגנבוים, מינדל 483
קאנסטאנטין (וואלין) 18, 107, 108, 266, 267, 268
קאנסטאנטין 26, 40, 60, 61, 93, 120, 139, 420
קאפאשטעטע 268
קאפוליע 365
קאפיזשא 478
קאפל בן יצחק 9, 96
קאפענהאגן 364
קאפלאן, אליעזר הכהן 366
קאץ, נטע 256
קאציונע, אלתר 245
קאצענעלענבאגען, לייב 334
קאצק 10, 96, 258, 266, 269, 295
קאקאוצעוו 173
קאראל XII (שוועדישער קעניג) 89
קאראליק, אברהם 217, 237
קאראליק, אברהם יצחק 154
קאראליק, גיטל 482
קאראליק, מנוחה 217
קאראליק, משה 217, 482
קארטשאק, יאנוש 318
קארלין 335, 336
קארמאן, מאיר 80, 174, 183, 199, 259, 260, 284, 384
קארנבלום, אידא 451, 452
קארנבלום, יעקב 52, 53, 64, 69, 153, 174, 175, 191, 407, 409, 425, 432
קארנבלום, משה 69, 432
קארנבלום, שיינדל 64, 425
קארנבערג, פריץ 80, 81, 183, 186, 366, 367
קארנהענדלער, רייזל 483
קארניל, בערל (רב) 279
קארעניאוו (נאטשאלניק) 32, 128, 130, 212
קארפינסקי 67, 68, 429, 431
קארשנבוים, סאנע 240 246
קארשנבוים, שמעון 222
קאשטנבוים, אהרן 443
קאשטנבוים, חיים יוסף 31, 79, 82, 84, 93, 126, 176, 181, 187, 190, 204, 205, 223, 226, 227, 236, 260, 301, 305, 388
קאשטנבוים, מאניע 235
קאשעמאכער, חנינא 45, 63, 64, 72, 147, 171, 284, 303, 314, 424, 425, 426, 437, 473
קאשעמאכער, פערל 64, 245, 426
קויפמאן, יצחק 72, 436
קוכאזע עווסקי 62, 422
קוכאיעווסקי 93
קוניצקי 49, 402
קוסעוויצקי, משה 316
קופערשמידט, חנינא 177
קופערשמידט, שלמה 217
קוראוו 14, 103
קוראפאטוע, משה 154, 443
קורס דע לאור 448, 453
קושמיראק, יהודה לייב 339
קושצין, אברהם 30, 126
קיבוץ לוחמי הגיטאות 353, 484
קיהל, הובערט 52, 68, 75, 407, 410, 419, 432, 440
קיווע מלמד 252
קייאווסקי 84, 92, 190, 227, 244
קיעוו 215, 321, 460
קיעלץ 82, 186, 374
קירשרויט 317, 318
קישיניעוו 77, 179
קלאדניעוו (פריי) 314
קלאץ, אליהו רייזעלעס 213, 214, 245, 330
קליגבערג, ברוך סענדערס 258
קליגבערג, דוד 153, 154, 258, 443

קליגבערג, סענדער 199
קליגסבערג, משה חיים 252
קליגסבערג, מתתיהו 230, 231
קליגסבערג, שמואל 252, 253, 265, 443
קליגער 216
קליגער, בנימין 44, 45, 77, 78, 86, 145, 146, 147, 158, 160, 174, 175, 180, 191, 198, 204, 206, 214, 255, 261, 303, 472
קליגער, בערל 482
קליגער, יהושע 236, 472
קליגער, לייבל 482
קליגער, מאטל 482
קליגער, מענדל 481, 482
קליגער־קלעמפנער, חנה 481, 482
קליוולאנד 476
קליינבוים 452
קלימעצקי, וו. 91, 92, 93, 149, 345
קלינג, חנינא־לע 208, 211, 213, 260
קליף 17, 106
קלעמפנער, העניע ריווע 482
קלעמפנער, ידידיה 482
קלעמפנער, ירמיהו 481
קלעמפנער, מלכה 482
קלעמפנער־שטערנפעלד, יוסף 481, 482
קלעצק 366
קניזשניק, אליהו 203
קניזשניק, חיים יוסף 74, 256, 439, 463, 472
קניזשניק, לאה 74, 439
קניזשניק, שלום 197
קעדראוו (נאטשאלניק) 218
קעלן 78, 191
קעמפינסקי, ח. 218
קערנער, אינוש׳ משה (סענאטאר) 82, 160, 187, 349
קערש, לייבל 216
קראוויעץ, גדליהו 225, 230, 231, 253
קראוויעץ, מיכאל 170
קראוצאו 33, 130
קראכמאלסקי 245
קראמארזש, גדליהו 200, 481
קראמארזש, יעקב 200
קראמארזש, מאיע 198
קראמארזש, משה 43, 45, 143, 147, 225, 230, 231, 253
קראמארזש, נח 171, 176
קראמארזש, שרה 192, 193, 302, 304
קראנע, משה 201
קראסקאווסקי, בענעדיקט 56, 414, 415
קראקא 23, 29, 76, 89, 179, 270, 280
קראשניק 98, 270, 282
קראשעווסקי 9, 93, 95
קרוגמאן, ה. י. 315, 316
קריבטשין 267, 268
קריידשטיין 198
קריידשטיין, אברהם יעקב 226, 230
קריידשטיין, ברוך שלום 251, 252, 379
קריידשטיין, לייבעלע 261
קריידשטיין, שלמה 252, 316
קריידשטיין, שמעון 77, 78, 154, 180, 251, 255, 261, 339, 346
קריזלמאן, דאבע 51, 406
קריזלמאן, לייבל 153
קריזלמאן, שלום 201
קריזלמאן, שמואל 60, 72, 153, 420, 437
קריזלמאנס (פאמיליע) 160
קשימאווסקי 31, 42, 127, 141
ראבע 48, 51, 53, 54, 68, 72, 159, 160, 222, 234, 301, 325, 352, 401, 409, 411, 431, 436
ראבע, ברנארד 32, 127, 159
ראבע, הערש בער 159
ראבע, ווינצענטי 159
ראבע, יעקב 159
ראבע, מאריצי 159
ראבאק 310
ראבינאוויטש, אברהם (לובלינער רבי) 264, 274, 283
ראבינאוויטש, אהרן נתן דוד 274
ראבינאוויטש, הערשעלע (שעדלעצער רבי) 262, 264, 274, 283, 300
ראבינאוויטש, חנהלע 274
ראבינאוויטש, יהושע ברוך 199
ראבינאוויטש, יהושעלע 295, 296, 297, 298
ראבינאוויטש, יחיאל 340
ראבינאוויטש, יצחק יעקב (ביאלער רבי) 162, 225, 248, 264, 271, 273, 274, 275, 283, 299, 303, 381, 392
ראבינאוויטש, מאטעלע 274
ראבינאוויטש, מאיר שלמה יהודה, (מעזריטשער רבי) 274, 283
ראבינאוויטש, משה 240
ראבינאוויטש, נתן דוד (שידלאוצער רבי) 273, 283
ראבינאוויטש, נתן דוד (פאראצווער רבי) 273, 283
ראבינאוויטש, צינע 299
ראגאלסקי, חוה 302
ראגאלסקי, שלום 84, 190, 470
ראגישניצע 78, 181
ראגינסקי 30, 125
ראדאם 274
ראדזימין 282
ראדזין 11, 14, 23, 27, 29, 82, 98, 103, 122, 124, 176, 177, 178, 186, 304, 449, 452
ראדזינעק, אברהם 64, 426
ראדזינעק, חוה׳לע 369, 373, 374
ראדזינעק, ישראל 71, 436
ראדזינעק, לייבל 55, 412
ראדזינעק, מאנעס 217
ראדזינעק, משה 42, 43, 52, 60, 142, 144, 154, 169, 171, 172, 174, 175, 215, 227, 310, 314, 373, 407, 420
ראדזינעק, נה 75, 442
ראדזינעקס (פאמיליע) 75, 442
ראדזינער מלמד 252
ראדזינער, רבקה 483
ראדזינער שניידער (צונאמען) 315
ראדזשיווייל 9, 10, 95, 96, 109, 162, 163, 254, 266, 392, 393, 394
ראזדשיווייל, דאמיניק 20, 89, 110
ראזדשיווייל, מיכאל־קאזשימיערזש 89
ראזדשיווייל (משפחה) 9, 11, 12, 270
ראזדשיווייל, קאראל 89
ראזדשיווייל (שעראטקא) 89
ראזדילינסקי, פראפ׳ ד״ר 354, 355
ראוויטש, מלך 359
ראונע 355
ראזמארין, א. ד. 304
ראזמארין, גרשון 193
ראזמארין, חיים 69, 73, 162, 231, 235, 241, 242, 244, 245, 246, 432, 437
ראזמארין, חנה 203
ראזמארין, מאטל 385, 391, 394
ראזמארין, מלך 235
ראזמארין־סירקוס, זיסל 74, 439
ראזן־ראזנקער, יצחק 482
ראזנבוים, ביילע 475
ראזנבוים, דבורהלע 245
ראזנבוים, וואוטשע 415
ראזנבוים, חיה 60, 73, 226, 421, 438
ראזנבוים, יהושע 470
ראזנבוים, יחיאל 284
ראזנבוים (יורשים) 443
ראזנבוים, יעקב (דושעק) 473, 474, 475, 476
ראזנבוים, יעקב אהרן 43, 45, 53, 56, 57, 59, 60, 72, 73, 83, 86, 143, 147, 174, 326, 327, 389, 408, 413, 415, 418, 420, 437, 438
ראזנבוים, יעזשי 72, 437
ראזנבוים, יצחק 240
ראזנבוים, ישעיהו 483
ראזנבוים, משה 271
ראזנבוים, צבי 219
ראזנבוים, קלמן 284
ראזנבלאט, שמעון 72, 436
ראזנבלום, אביק אגראדניק 153, 315, 316, 377, 443, 460, 482
ראזנבלום, בלומע 197
ראזנבלום, חיים 377
ראזנבלום, יאסקע 460
ראזנבלום, רחל 198
ראזנבערג 69, 433
ראזנבערג, דוד 74, 439
ראזנבערג, חיים מרדכי 153
ראזנבערג, יוסף 41, 140
ראזנבערג (יורשים) 443
ראזנבערג, פערל 364
ראזנוארצל, בערקע 479
ראזנוארצל, חיה האדל 479
ראזנוארצל, חיליש 479
ראזנוארצל, שלמהלע 479
ראזנטאל, בריינדל 204
ראזנמאן, חיים 479
ראזנפעלד, זעליג 84, 189, 192, 193, 470
ראזנפעלד, משה 240
ראזנפעלד, שמחה 443
ראזנצווייג, אשר 53, 235, 236, 240, 409
ראזנצווייג, חיה 235
ראזנצווייג (יורשים) 356, 443

ראזנצווייג, יעקב 149, 178
ראזנצווייג, מאטל 475, 476
ראזנקער (בריסער) 256
ראזנקער, יעקב 72, 436
ראזנקער, ראובן 481
ראזנקראנץ, מייטע 370
ראזנקראנץ, נחמן 260, 370
ראזנשטיין, משה גבריאל 256
ראזנשיין, אידא 65, 427
ראזנשיין, חנה 65, 427
ראזנשיין, יצחק (אישטקע) 39, 138, 443
ראזנשיין, קרוסע 65, 427
ראזנשיין (שוועסטערס) 483
ראזע, פראפ׳ 356
ראזען, זושע 43, 45, 142, 143, 147, 219, 256, 303
ראזען, שעפסל 176, 177
ראזען־קאליכשטיין, באשע 449
ראזען־ראזנבוים 74, 439
ראטאיעוויטש 160
ראטנבערג 227
ראטנבערג, אברהם 198, 200
ראטנבערג, אהרן 482
ראטנבערג, הערש יואל 463
ראטשילד, מענדל (באמבערגער רב) 270
ראטשין, שלום 77, 179, 180, 225, 230, 241
ראמאנאווסקי 218
ראמעל (פעלדמארשאל) 75, 442
ראמעס, חיים 259, 307
ראמעס, מלכה 470
ראמעס, נתן 45, 147, 219, 259
ראסאש 26, 51, 119, 381, 407
ראסאשיץ 339
ראסטאוו 354
ראסנער 474
ראשון־לציון 484
רבקה 266
רבקה עקיבאבאס 370, 371
רובינליכט, חיהלע 370
רובינשטיין 443
רובינשטיין, אביגדור 219
רובינשטיין, איטקע 174, 236, 368
רובינשטיין, אייזשע 67, 74, 430, 439
רובינשטיין, אסתר 46, 147
רובינשטיין, בונים 238
רובינשטיין, בעריש 240, 241, 470
רובינשטיין, ד״ר 52, 303, 304, 407
רובינשטיין, חיים 203, 245
רובינשטיין, חיים לוי 31, 43, 45, 77, 79, 91, 93, 126, 143, 147, 149, 151, 154, 160, 172, 174, 179, 183, 219, 231, 238, 284
רובינשטיין, יהושע 72, 284, 437
רובינשטיין, יוכבד 46, 147
רובינשטיין, יעקב דוד 200, 340
רובינשטיין, יצחק סופר 45, 147
רובינשטיין, יצחק (לובארטאוו) 46, 147
רובינשטיין, ישראל 46, 147
רובינשטיין, לייב 223
רובינשטיין, מאשא 223
רובינשטיין, מנחם 252, 253, 260, 276, 341
רובינשטיין (סווואלק) 73, 437
רובינשטיין, רויזע 204
רובינשטיין, רחל 204, 446, 447
רובינשטיין, שמואל שוחט 251, 480
רובינשטיין, שמואל יאנקל 252
רובינשטיין, שמואל יעקב (פאריזער רב) 46, 148, 252, 260, 277, 341
רובינשטיין, שמואל תנחום הלוי (רב אין גבעתיים) 274, 340, 341
רובינשטיין, שרה 198
רובינשטיין, שרה (ישראל) 244, 245
רובינשטיין־לוסטיגמאן, טויבעלע 74, 192, 193, 235, 311, 439
רובינשטיין־ראפאפארט, חנה רבקה 308, 309, 470
רובינשטיין־רבאון, משה 36, 39, 42, 46, 78, 79, 80, 82, 83, 85, 94, 134, 138, 142, 148, 162, 180, 182, 183, 184, 186, 188, 191, 192, 193, 230, 231, 234, 235, 238, 241, 305, 308, 322, 323, 324, 393, 355, 366, 470, 472
רודגס (קיבוץ) 201
רודניצקי (סטאראסטע) 140
רוויגא, אברהם 16, 29, 105, 124
רוזאל 240
רוזשאן 270
רוזשינסקי 164
רויזנער, אידעס 304
רויס 19, 108
רומשינסקי, יוסף 263
רחובות 79, 181
רחל (שיין) 370
ריבאק, אהרן 154, 172, 204, 230
ריבאק, ד״ר יוסף 480
ריבאק, יעקב 154
ריבאק, לייבל 480
ריבאק, פאליא 74, 439
ריבאק, פיניע 78, 181
ריבלין, זלמן 334
ריגע 54, 410
רידלעוויטש, גדליהו 65, 427
ריטב״א 276
רייז, יעקב 443
רייזוואסער, ישעיהו 233, 443
רייזעלע 34, 131
רייזעלע פון די פלעצעלעך 265
רייך, חנה רחל 75, 442
רייך, חנן 54, 411, 412
רייך, ד״ר לעאן 321
רייך (פאמיליע) 153
רייכענבאך 463
רייסאנט, סט׳ 90
רייץ, מאיר 54, 411
רייקלער, משה 221
ריכטער, אביגדור 33, 129
ריכטער, אביגדור טרעגער 216, 255, 315, 443
ריכטער, אסתר 482
ריכטער, הירש (לאזער סטאליער) 332
ריכטער, יאסל 482
ריכטער, לייביש 153
ריכטער, משה (פאריז) 481
ריכטער, משה שאטו 38, 136
ריכטער, עטל 64, 425
ריכטער (פרל׳) 309
רמת־גן 30, 46, 88, 89, 148, 399
רעטשיצע 460

שאו 325
שאלוימע באגרעבער 285
שאפירא 204
שאפירא, יואל 199, 307
שאפירא, ישראל אליהו 253, 307
שאפירא, מאיר (לובלינער רב) 276
שאפירא, משה (מינסטער) 319
שאפירא־ארלאנסקי, גאלדע 68, 431
שאר 235
שאר, וואלף 302, 479
שאר, משה 153
שאשקעס, ד״ר חיים 278
ר׳ שבתי (ביאלער רב) 268, 270
ר׳ שבתי כהן (ש״ך) 19, 109, 284, 392
שבתי צבי 16, 18, 105, 106, 266, 267
שוואבע, ד״ר 80, 184, 367, 368
שוואך (ס״ס־מאן) 50, 405
שוואַרץ, אידל 32, 78, 79, 127, 173, 181, 182, 255, 301, 303, 305, 313, 346, 347, 370
שוואַרץ, איזיק 173, 176, 241, 242, 310, 312
שוואַרץ, ליובא 310, 314
שוואַרץ, שמעלקע 68, 154, 199, 431
שוואַרצאבראד, שלמה חיים 252, 253
שוואַרצבערג, יעקב 170, 244
שוואַרצבערג, ליבע 244
שוואַרצבערג, שרה 198, 199
שוווּאַך (פרל׳) 227
שווייצער, איזידאר 473
שולמאן 415
שולמאן, יעקב 281
שולמאן, ראובן קאזעס 158, 167, 281
שולץ, פייגע 482
שומאכער, דוד 473
שוסטער, דבורה 216
שוסטער, וואלף 169, 177, 215, 216, 217, 218, 476
שחור, אייזיק 258, 271
שחור, דוד ר׳ אייזיקס 31, 126, 164, 219, 370
שחור, הינדע 235
שחור, הערשל 235, 307, 443
שחור, יוכבד 263
שחור, יחזקאל 346, 370
שחור, יצחק אייזיק 256, 272, 369
שחור, לייבעלע 258, 259
שחור, נח 164, 219, 251, 259, 263, 272, 275, 337, 338, 341, 358, 370
שחור, נח (גיעסווייעזש־ווילנע) 370
שחור, שיימע 370
שטולמאכער 481
שטייטלמאן, יוסף נחום 150
שטיין, מאקס 477
שטיינבערג, משה 65, 74, 427, 439, 452, 454

שטיינבערג, עלקע 65, 74, 427, 439, 453, 454
שטיינגאָרט, הינד 219
שטיינגאָרט, מאָטל 63, 153, 424
שטיינגאָרט (פרוי) 315
שטיינגאָרט, שלמה 63, 72, 424, 436
שטיינמאַן, גאָדיע 59, 62, 197, 343, 369, 373, 419, 420, 423
שטיינמאַן, יונה 42, 80, 142, 183, 202, 230, 231, 237, 245, 246, 308, 342, 475, 476
שטיינמאַן, יעקב 59, 78, 79, 168, 172, 180, 182, 191, 199, 225, 230, 231, 234, 308, 309, 342, 343, 367, 419
שטיינמאַן, רייזעלע 373
שטיינמאַן, שמואל 373
שטילהאמער 70, 71, 72, 430, 434, 436
שטראָמוואָסער, איסר 247
שטראָמוואָסער, וועלוול 158, 247
שטראָמוואָסער, יואל 45, 147, 170, 171, 172, 178, 256, 284
שטראָמוואָסער, יוסף 247
שטראָמוואָסער, מאיר 247
שטראָמוואָסער, משה 247
שטשטשטין 462
שטשעפאַנסקי, שטשעפאַן 49, 402, 405
שידלאָווסקי 62, 422
שיזוואַק, נחמן 227, 230, 233
שיין, חיה 230
שיין, יונה 235
שיין, יצחק (אייזיק) 171, 197, 203, 235, 246, 355, 369
שיינבוים, בעלא 472
שיינבוים, יהושע 470
שיינבוים, משה דוד שטריקנמאַכער 315, 470
שיינבוים, צירל 198
שיינבערג 204
שיינבערג 74, 439
שיינבערג, אהרן 271
שיינבערג, אייזיק (אייזשע) 43, 45, 143, 147, 153, 176, 177, 219, 313
שיינבערג, הינך 176, 177
שיינבערג, הערשל 284
שיינבערג, משה 67, 430
שיינבערג (פאַמיליע) 154
שיינבערג, קלמן 31, 81, 85, 126, 172, 176, 185, 190, 259, 301, 370, 443
שיינבערג, שיימע 38, 137
שילינגאָווסקי, ד"ר 305
שילף (אַבערצאַלמייסטער) 65, 69, 427, 433
שימאַנאָוויטש, מרדכי 250
שימאַנסקי 67, 430
שימעלע, חנה ריווזע 92
שיפער, ד"ר יצחק 202
שלאַמאָוויטש, יעסקאַ 29, 124
שלאָסבערג 246
שלום עליכם 226, 229, 236, 243, 245, 326, 455, 476
שלום קצב 252, 258
שלום שמש 256, 285
שליווקא, מענדל 204
שליטערמאַן, עלקע 65, 427
שלמה 450, 451
שלמה חיים מלמד 284
ר' שלמה לייב (לענטשנער רבי) 269, 271, 275, 283
שלמהלע שוסטער 449, 452, 454
שמואל 209
שמואל פון ווינענע 301
שמואל (בן יצחק) 10, 11, 19, 97, 98, 109
שמואל (בן מאיר) 9, 96
שמואל משה אנטשעליכעס 262
שמואל משה קצב 252
שמואל פאַליק 369
שמואל פייביש ב"ר נתן פייטיל 19, 109
שמואל דער קרעמער 16, 104
ר' שמואל (ר' אברהמעלע סאָכאָטשאָווערס זון) 295, 296, 298
שמואל שאמע זימלס (פרידמאַן) 223, 256, 328
שמחה טיקטינער 266
שמידט 460
שמילע פּיפּ (מלמד) 252
שמיעטאַנקאָ 70, 434
שמעון אהרעלעס 259
ר' שמעון (סקערניעוויצער רבי) 273, 274
שמעון שוחט 251
שמעונוביטש־שמעוני, דוד 41, 85, 141, 190, 194, 195
ר' שמעלקע 258
שמערל פעפּ 257, 443
שמ"ר 224
שמשון פארצעווער 264
שניר, אביגדור 483
שנור, לייזער 169, 215
שנור, פייגע 249
שניידמיל (פרוי) 314
שניידער, ד"ר 304
שניידער, אברהם 483
שניידער, הינדע 483
שניידער, יעקב 483
שניידער, עטל 483
שניידערמאַן, אסתר 217
שניידערמאַן, בערל 415
שניידערמאן (ברידער) 65, 72, 427, 436
שניידערמאַן, מ. (מאַנטרעאָל) 482
שניידערמאַן, משה 217, 237, 244
שניידערמאַן, רחל לאה 65, 427
שניימאַן, הערשל 403
שניימאַן, חנה 198, 204
שניימאַן, לאה 197
שניימאַן, משה 160, 443, 466
שעבזשעשין 251, 275
שעדלניצקי (מיניסטער) 17, 106, 107
שעדלעץ 10, 11, 16, 21, 23, 24, 25, 29, 30, 32, 33, 77, 78, 79, 83, 90, 96, 98, 105, 111, 112, 115, 116, 118, 128, 131, 180, 181, 182, 188, 241, 264, 300, 301, 302, 304, 317, 320, 321, 325, 364, 390, 424, 445
שענץ 241
שעריף, ר. ק. 344
שערמאַן, איטשע 226
שערמאַן, מ. 474
שערעשאָוו 270
שפאַק 165
שפיגל 261
שפרינגער (צינאמען) 34, 130
שפרינצאַק, יוסף 332
שפת אמת (גערער רבי) 271, 275, 337, 370
שרגא שוסטער 215, 307
שרה צירל די בעקערין 66, 429
תדהר, דוד 340
תוספות יום־טוב 392
תל־אביב 4, 7, 79, 95, 148, 181, 184, 203, 262, 270, 322, 332, 333, 340, 360, 361, 369, 445, 471, 472

תוכן / אינהאלט

פתח דבר	המויציאים לאור	3
פאַרוואַרט	די אַרויסגעבערס	5
היהודים בביאלה	ד״ר מ. הנדל	9
ביאלה היהודית בדורות האחרונים	מ. י. פייגנבוים	30
חורבן וכיליון	מ. י. פייגנבוים	47
ההסתדרות הציונית	מ. ברוחל	77
דער ספר	מ. י. פייגנבוים	87
ביאַלע	מ. י. פייגנבוים	89
יידן אין ביאַלע	ד״ר מ. הענדל	95
יידיש ביאַלע אין די לעצטע דורות	מ. י. פייגנבוים	125

דאָס ווירטשאַפטלעכע לעבן

א. דער האַנדל ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה; ב. פאַרלויפערס פון בענק	מ. ר.	149
יידישע פרנסות	מ. י. פייגנבוים	151
מלאכה	גדליהו בראַווערמאַן	157
א. פאַבריקן; ב. דרוקעריייען	מ. י. פייגנבוים	159
דער ביאַלער הויף	אַלתר ווײַנבערג	162
די פראַפעסיאָנעלע באַוועגונג	ישראל האַכמאַן	168
דער האַנטווערקער־פאַראיין	ב. ווינאַגראַד	170
דער קליינהענדלער־פאַראיין	שמואל קאַהאַן	171
קרעדיט קאָאָפּעראַציע		
א. ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה	א. ווייס	172
ב. אין באַפרייטן פוילן	מ. י. פייגנבוים	174
אַרבעטער קאָנסום־קאָאָפּעראַטיוו „אייניקייט״	וו. שוסטער	177
קאָאָפּעראַטיווע מעכאַניש בעקערייַ	מ. י. פ—ם	177
די גמילות חסד־קאַסע ביים קליינהענדלער־פאַראיין		178

פּאַרטייען

די ציוניסטישע אַרגאַניזאַציע	מ. ברוחל	179
„השומר־הצעיר״		192
די רעוויזיאָניסטישע אַרגאַניזאַציע	יעקב באַרנשטיין	198
דער „מזרחי״	מ. בראַווערמאַן, א. בראַנדווײַנמאַן, י. בייטל	199
די לינקע פועלי־ציון	אַברהם לביא	202
די נאַציאָנאַלע פאַנדן		204
דער „בונד״		
א. פון אויפקום ביזן יאָר 1918	גדליהו בראַווערמאַן	206
ב. צווישן ביידע וועלט־מלחמות	וו. שוסטער	215
אויפקום פון „אַגודת ישראל״	משה בראַווערמאַן	219
די קאָמוניסטישע באַוועגונג	גאָטל בידערמאַן	220
אַן אַנארכיסטישע גרופּע אין ביאַלע	גדליהו בראַווערמאַן	222

דאָס קולטור־לעבן

אַלגעמיינער איבערבליק . . . . . מ. י. פייגנבוים 224
בית־ספר „יבנה" . . . . . מ. רבאון 230
בית־ספר עממי פרטי של נחמן שי׳ זאק 233
אָוונט־קורסן צו לערנען פויליש . . . . . גדליהו בראַווערמאַן 234
אַ קולטור־פרוּוו . . . . . מ. רבאון 234
די „תרבות"־ביבליאָטעק . . . . . מ. י. פייגנבוים 235
די בונדישע ביבליאָטעק . . . . . גדליהו בראַווערמאַן 236
די ביבליאָטעק ביי די לינקע פועלי־ציון . . . . . א. לביא 237
מכבי . . . . . נחמן ווײַנבערג 238
די פרעסע . . . . . חיים ראַזמאַרין 241
דראַמאַטישע קרייזן . . . . . גדליהו בראַווערמאַן 243
דער דראַמאַטישער קרייז ביים „בית־עם" . . . . . מ. י. פייגנבוים 245
פּירים־שפּילן בייַם סוף פון 19טן יאָרהונדערט . . . . . גדליהו בראַווערמאַן 247

דאָס רעליגיעזע לעבן

אַלגעמיינער איבערבליק . . . . . מ. י. פייגנבוים 248
די תלמוד־תורה 253
בתי־תפילה
די שול, דער בית־המדרש, דער זאַפאַסנער בית־המדרש,
דער וואַליער בית־המדרש . . . . . מ. י. פייגנבוים 254
חסידים־און מתנגדים־שטיבלעך . . . . . פייוול גאָלד 258
בעלי־תפילה . . . . . פייוול גאָלד 261
דעם רבינס הויף . . . . . אשר האָפער 264
רבנים און רביים אין ביאַלע . . . . . מאיר עדלבוים 266
לדמותו של הרב שמואל אריה ליב ז״ק זצ״ל הרב מביאלה . . . . . הרב ש. ת. רובינשטיין 274
הרב ר׳ צבי הירשהורן 279
רבי בעריש לאַנדוי 280
רבי אהרן לאַנדוי 282
האדמו״ר רבי יצחק יעקב רבינוביץ 283
די חברה קדישא 284
בתי־קברות 284

די חסידישע ביאַלע אין דער ליטעראַטור

ציוישן צוויי בערג . . . . . י. ל. פרץ 286
דער ווערקער „שתקן" . . . . . י. אָפּאַטאָשו 292
פּוילן . . . . . י. י. טרונק 294
דער ביאַלער „הויף" . . . . . א. ליטווין 299

פּאָציאַלע אינסטיטוציעס

דער שפּיטאָל . . . . . מ. י. פּ—ם 301
אין געזונטהייטס־דינסט לטובת דער באָפעלקערונג 304
„אחיעזר" . . . . . משה בראַווערמאַן 305
די קינדער־היים 308
„טאָז" . . . . . ברוך ווינאַגראַד 310
דער מושב־זקנים . . . . . מ. י. פּ—ם 313
פּרויען־הילפס־קאָמיטעט 314
אַנדערע וווילטעטיקע אינסטיטוציעס אין שטאָט . . . . . מ. י. פּ—ם 315

פערזענלעכקייטן, געשטאלטן און טיפן

פאליטישע עסקנים 317

אפולינארי מאכסימיליאן הרטגלס — יצחק גרינבוים; אפאלינארי האַרטגלאס, משה רובינשטיין, יהישע פישער — מ. י. פייגנבוים; יעקב אהרן ראזנבוים — משה סמאליאר; ברוך ווייגנבערג; ישעיהו ווייגנבערג; עליע שימשעלעס (אליהו יוסטמאן), דוד קרוסעס (גאלדפארב) — גדליהו בראוורמאן; עליע בובקעס (אליהו האפמאן), תנחום פריינד — פ. גאלד; הירש ריכטער (לאזער סטאליער); ר׳ דוד פיז׳יץ — אליהו מאזור.

רעליגיעזע פערזענלעכקייטן און געשטאלטן 334

ר׳ דודל קארלינער — ד״ר שמואל אלישיב; ביאלער יהוס, דער „חוזה״, ר׳ נח, ר׳ משה כהן, ר׳ משה מאזעס (דער גרויסער), ר׳ משה שהר (דער קליינער), ר׳ שימעלע קריידשטיין — פייוול גאלד; ר׳ וועלוול מאזעס; הרב ר׳ שמואל תנחום הלוי רובינשטיין; הרב ר׳ שמואל יעקב רובינשטיין — הרב ש. ת. רובינשטיין.

פארטרעטן 342

יעקב שטיינמאן, מנחם מענדל געלענבערג, משה קאווע, אידל שוואַרץ, אלתר צוקערמאן, הערשל ז״ק, חיים מוסאוויטש, (דער „קאברינער״), בנימין קאנאלשטיין, יעקב ווירניק, הערשל נוכאוויטש, ד״ר דוד כהן, ד״ר ביטשע פינקלשטיין, ד״ר נתן ציגעלניק, שמעון גאלדשמידט — מ. י. פייגנבוים.

עסקנים, שרייבערס און געשטאלטן 358

יעקב קאהאן — י. זייד; אהרן בעקערמאן; יאסל בירשטיין, יצחק פערלאוו — מלך ראזויטש; יעקב כהן; יעקב פאלאטיצקי; יוסף זייד — יעקב קאהאן; אדוואקאט אברהם יצחק גאליש; פייוול פרידמאן — פ. גאלד; בערנארד ליבערמאן; ד״ר יהודה לייב דאויידסון — יוסף באביטש; פרינ קארנבערג — משה רבאון.

פרויען געשטאלטן 369

טילע בערלין — יצחק שיין; רבקה עקיבאכעס, פעסל די „טויבע״, אסתר די „יאשטשערקע״ — ב. ווייגנבערג; גודיה שטיינמן — דינה ארבימטן; חוה׳לע ראדזינער — מ. י. פייגנבוים.

טיפן 375

משה טוביה דער סטאליער — ב. ווייגנבערג; שמערלע בעקער (האכמאן) — גדליהו בראוורמאן; לייבע מעדניק (ר׳ יהודה לייב באַרנשטיין) — יעקב בן־יהזקאל; אביק אגראדניק (אבוש ראזנבלום), מרדכעלע ווינטרויב — בערל פאקמאן; ברוך שלום מלמד (קריידשטיין), מאטל דאמאטשעווער, שואלקע כהן, יאסל וועטשיק (גאטפריד), פסח סקאס, משה באס, אלתר נעמיראווער, יצחק אירטשעלעס, מאיר טליתמאכער, אידל צינעס (קאנאלשטיין), חיים חוה׳לעס, משה בוקעס (פוטערמאן), יאס דראזשקאראזש (גערמאן) — פ. גאלד.

פאלקלאר

וועדטלער, זאגעכצן און וויצן פין ביאלער שארפע קעפ און קאטאוועס־טרייבערס; צונעמען לויט: די אפשטאמונגס־ערטער, זיידעס און באבעס און באשעפטיקונג; שפאס־צונעמען; מנהגים און סגולות; קיידונס: מיט 80 יאר צוריק . . . . מ. י. פייגנבוים 384

מעשיות און לעגענדעס

א „סטאיאנצע״ (שטייענדיקע) קבורה 388

דורכגעפאלן 388

דער מת . . . . . מ. י. פייגנבוים 389

יעמוד זעמליאנקי (זשעמליאנקי) . . . . . פ. גאלד 390

מעשיות . . . . . מ. י. פייגנבוים 390

אין שטאט פלעגט מען דערציילן פאלגנדיקע לעגענדעס . . . . . פ. גאלד און ג. בראוורמאן 392

דער „גבור״ פון ביאלע . . . . . א. ליטווין 392

א בלוט־בלבול . . . . . מ. י. פייגנבוים 394

חורבן און פאַרלענד . . . . . מ י. פייגנבוים 399

לעבנגעבליבענע דערציילן

דער אָנהייב פון סוף . . . . . בעריש אָסנהאָלץ 445
א. אין מעזריטשער געטאָ; ב. אין אַ בונקער אין צענטער מעזריטש ר. באַכראַך 446
היימלאָז . . . . . אַ ביאַלער 460
אַ בינטל זכרונות . . . . . לעאָן פאַקמאַן 461
אין דער באַפרייטער ביאַלע . . . . . מ י. פייגנבוים 464

ביאַלער אין דער וועלט

אין ישראל . . . . . מ י. פייגנבוים 470
אין צפון אַמעריקע
א. ניו־יאָרק 472
ב. לאָס־אַנדזשעלעס . . . . . דוד גאַרדאָן 477
אין אַרגענטינע . . . . . יעקב אַראַנאָוויטש 478
אין פראַנקרייך 481
אין קאַנאַדע . . . . . נח ברעסקער 481
אין אויסטראַליע . . . . . הערשל אַרלאַנסקי 483
אונדזער בן־עיר, יעקב ווירניק, אַן עדות אויפן אייכמאַן־משפט אין ירושלים 424
זוכצעטל פון נעמען און ערטער 485

תיקוני טעויות

עמוד זייט		שורה		מודפס שטייט	צריך להיות דאַרף זיין
18	א	22	מלמעלה	ר׳ יצחן	ר׳ יצחק
20	א	24	„	ועררה	ועריי
33	ב	23	„	הובלו	הובילו
42	א	17	„	אחרים	אחריהם
51	א	7	„	זלמן לוי	זלמן, לוי
	ב	1	מלמטה	את הניקיון	את צרכי הניקיון
53	ב	2	„	כאלה	כאלה.
58	א	18	מלמעלה	הלל מאיר	יואל מאיר
59	א	12	„	שמאלי	השמאלי
63	א	21	מלמטה	Jews	Jewish
65	ב	18	„	שולץ	ע׳ילף
66	ב	18	מלמעלה	ועדי	ועד
68	א	11	„	עשרה דק״ג	עלושים דק״ג
72	א	1	„	אלטר	אלתר
		2	מלמטה	בביאלה	ביאלה
77	ב	5	„	מבורקה	מבודקה
78	א	5	„	האגודה	האגורה
79	א	3	מלמעלה	ד״ר מינוסוביץ׳	ד״ר מונוסוביץ׳ (ייתכן ד״ר מונטזון)
	ב	10	„	היהודית	היהודיות
84	א	8	„	אירגון	אירגן
108	א	11	פון אויבן	בערן	ברין
112	ב	16	„	פרעלימינארער	פרעלימינאר
164	א	14	„	זי אין אפגעברענט	זי איז אפגעברענט
175	א	14	„	קאַרנבלוים	קאַרנבלום
180	א	23	„	באַרקער מלמד	באַדקער מלמד
181	ב	21	פון אונטן	ד״ר מאנאסאוויטש	ד״ר מאַנאַסאוויטש (מעגלעך ד״ר מאנאסזאן)
247	ב	10	„	גוצאב	צוגאַב
250	ב	5	מלמעלה	אחד־עשרה	אחת־עשרה
270	ב	6	„	כתו —	כת —
281	ב	16	מלמטה	מוקצק	מקוצק
283	ב	18	מלמעלה	מהאקטליות	מהאקטואליות
286	א	18	פון אונטן	בנחש	כנחש
309	א	10	פון אייבן	אין	אין
336	א	15	„	פאריאושע	פאַריאושטע
360	א	8	פון אונטן	טאלמאצקע	טלאַמאַצקע
374	ב	2	פון אויבן	זי	זיי
377	א	18	מלמטה	תמר	תמד
394	א	5	פון אויבן	גביר	גבור
461	א	10	פון אונטן	ווייס־רוסלאַנד	ווייס־רוסלאַנד
469		1	„	שטדט	שטאַט
478	א	14	פון אויבן	כהן	קאַהאַן

רשימה פון בייטראגערס צום אויסגעבן דעם „ספר ביאלה־פודלאסקה"

(לויטן אלף־בית)

צפון אמעריקע

ניו־יאָרק

ביאַלער בענוואלענט סאסייעטי
ביאַלער־מעזריטשער ארבעטער־רינג, ברענטש 226
ביאַלער פרויען הילפס־ארגאַניזאַציע
בראַדאַטש חיים
ביילע יעקב
גאָלד יעקב
גאָלדשטיין א.
וואָלעצקי מ.
וויינגלעס ח.
זיידמאַן ס.
זיידמאַן ב.
טיטלבוים ר.
טענענבוים מ.
יוכט משה
לערנער א.
ליליענטאַל מ.
ליפיץ ירוחם
לעבנבערג יעקב
מאַרקס ע.
נאוויס מאיר
סאַרנע ח.
טילווערמאַן ב.
סילווערמאַן נ.
סינגער א.
סינגער מ. ס.
סירקוס הערצל
עדלשטיין משה
פאסט י.
פינגערהוט מ.
פעלזנשטיין הערשל
פאָגעל משה
קאופמאַן חנא
ראָזנער יעקב
ראָזנצוויג מ.
רייץ יצחק
שטיינמאַן יונה
סיימאן אברהם
סיימאן אהרן
סיימאן פסח
סלאָנים ליבע
פייגנבוים אברהם
פייגנבוים מיכאל
פייפער (שניידער) הינדע
פרידמאַן גיטל
קאניצקי מינדל
קאפער (ראָזנשיין) אידא
קליגער (אַרלאַנסקי) ניניו
קעסלער יעקב
ראָזנבוים ישעיהו
שוסטער יעקב
שטענצאל מינדל
שניידער יעקב

פּערו

איידלמאַן שמחה

קאנאדע

מאָנטרעאל

ברעסקער נח און יעטא
גריינבערג מאָשל און יהודית
הערשקאָפּ יהושע און מרים
לאָשטשעווסקי מרדכי און דינה
פּאָקמאַן אהרן הערשל און אסתר
פּאָקמאַן בערל און גאָלדע
פריישמאן זעליג און לאה (וויינבערג)
קיילין שמעון און חנה
קליגער לייבל און חנה׳קע
קליגער מאָשל
קלעמפנער ידידיה און שרה
קלעמפנער מלכה
ראָזנקער יצחק און איטקע
ראָטנבערג אהרן און ראָזע
שולץ לייבל און פייגע (קליגער)
שטערנפעלד יוסף און חנה

ישראל

פאריז

טשיקאָגאָ

(נעמען נישט אָנגעגעבן)

לאָס אַנדזשעלעס

באַרנשטיין פרידא
ביאַלער הילפס־פאַראיין
בלום מאָלי און אשר
בעקערמאַן שרה און בן
בערגמאַן דזשעני
גאָרדאַן ליל און דוד
העקין פעני און טשאַרלס
וויסמאַן איוואַ און יעקב
וויסמאַן מאַשאַ און סעם
וויירשופ מאַשאַ און סעם
וועין ראז
זייד רעגינא
יודען בערטאַ און זימל
לאטערמאַן שארלאט און הערי
נאָוואָמיאסט עשל און וואָלף
נידלמאַן מיימי און איזי
סטאטמאן רבקה
עקסלער סאָפי און מייקל
פינקלמאַן קלאָראַ און סעם
קאַהאַן רעי און יעקב
קוויטקא אסתר און רובין
רייס אסתר
שטיין קלאָראַ
שיינבוים שרה און יוסף
שלאַכטמאַן מערי און סעם

אויסטראַליע

מעלבורן

אורבאַך בעריש
אַרלאַנסקי הערשל
גוויאַזדאַ שמואל
האָפמאַן חיים
הימלבלאַו מיכאל
וואַבניק פנחס
וואָלד (פערקלוואלד) אברהם
וואָלד (פערקלוואלד) לייבל
וויינבערג וועלוול
וורובעל (סוקנאוו) מלכה
זינגער מאַקס
לערנער שלמה
סאַנדערס (אַדלערשטיין) גיטל